הקדמת המאירי

אמר מנחם בן שלמה לבית מאיר ז"ל

אמר החכם השלם דברי פי חכם חן ושפתות כסיל תבלענו · שלמה המלך ע"ה חבר שלשת הספרים הנזכרים על שמו והם משלי וקהלת ושיר השירים ולא נכלל אחד מספריו בכלל ספרי הנביאים רק בספרי הכתובים כשאר הספרים המחוברי' ברוח הקדש וזה מצד שלמה לא היה נביא ואע"פ שכתיב בגבעון נראה יי' אל שלמה הרי סמך לו בחלום הלילה וחזק הענין בסוף ואמר וייקץ שלמה והנה חלום כדי שלא יטעו לרוב חכמתו להיותו נביא · והיא אחת מדרכי הנבואה לא שיקרא בה נביא במוחלט · ולא נמצא בדבריו הגדת עתידות כלל · וכן שלא היה שלוח לעם להדריך עניני הנהגותיהם ולא להוכיחם להשיבם מדרך רעה כדרך אותם שנכללו ספריהם בספרי הנבואה אבל דבריו ותוכחותיו ומוסריו מדרך השפעתי שפע חכמתו כדרך כל חכם שלם וכל שכן בהלבשו רוח אלהים ושפע על לשונו שפע אלהי וידבר ברוח הקדש על הדרך שכתבנו דברים אלו בפתיחת ספר תלים · ואף בקצת ספריו נחלקו רבותי' ע"ה אם הם מזאת המדרגה ר"ל אם נכתבו ברוח הקדש אם לאו והיא שבסדר טהרו' במסכ' ידים אמרו ז"ל דרך כלל כל כתבי הקדש מטמאין את הידים ר"ל לא סוף דבר ספרי התורה וספרי הנביאים שקדושתם יתירה אלא אף כל כתבי הקדש ר"ל כתובים שקדושתם למטה מספרי הנביאים · ואמרו אחר כן דרך פרט שיר השירים וקהלת מטמאין את הידים ר' יהודה אומר שיר השירי' מטמא את הידים קהלת מחלוקת רבי יוסי אומר קהלת אינו מטמא את הידים שיר השירי' מחלוקת ופי' הדברים שידוע היה להם שבית שמאי ובית הלל נחלקו באחד משני ספרים אלו ר"ל או שיר השירים או קהלת שלדעת בית שמאי אינו מטמא את הידים ולדעת בית הלל שניהם מטמאין את הידים כשאר הכתובים עד שבמסכת עדיות נשנה דבר זה בקולי בית שמאי וחומרי בית הלל ונחלקו רבי יהודה ורבי יוסי באיזה מהן נחלקו שלדעת רבי יהודה בקהלת נחלקו אבל שיר השירים כלם מודים שמטמ' את הידים ולר' יוסי בהפך וידוע בדרכים התלמודיים שכל ספר שיאמרו עליו שאינו מטמא את הידים הוא מפני שסוברין עליו שאינו נאמר ברוח הקדש כמו שהקשו בראשון של מגלה על מה שאמר שמואל אסתר אינה מטמאה את הידים למימרא דסבר שמואל לאו ברוח הקדש נאמרה והאמר שמואל אסתר ברוח הקדש נאמרה למדת שזו תלויה בזו · ואם כן הוא הוא המחלוקת באחד מספרים אלו ומכל מקום נראין הדברים כר' יהודה שבקהלת היתה המחלוקת וכמו שאמרו שם ר' שמעון אומר קהלת מקולי בית שמאי וחומרי בית הלל ובבריתא של מסכ' ידים אמרו ר' שמעון בן מנסיא אומר שיר השירים מטמא את הידים קהל' אינו מטמא את הידים מפני שאינו אלא חכמתו של שלמה כלומר ולא נאמר ברוח הקדש ואף ר' עקיבא אומ' חס ושלום לא נחלק אדם מעולם על שיר השירים שלא יטמא את הידים שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים שכל הכתובים קדש ר"ל כל הספרים הנכללים בכתובים והם הנאמרים ברוח הקדש ושיר השירים קדש קדשים ואם נחלקו לא נחלקו אלא על קהלת ונראה שהביאם לחלוק בקהלת מצד שראו בו דברי כמי שלומד בדרכי המחקר ואינו נסמך לגמרי על דעת אחת אבל מזכיר דעות הפכיים ועומד פוסח ונבוך אי זה יכשר הזה או זה כמו שידוע שרמז בקצ' מקומות טענות מתנגדים עלינו באמונת הפנות התוריות בחדוש העולם ושנוי הטבעים והשגחה וגמול ועונש ובהרבה דברי' מצד ראיותיהם המוכרחו' לדעתם בעיון והיקש מופתי ואין זה מדרך מדבר ברוח הקדש אבל מדרך שנושא ונותן בעצמו וחוקר ומשתדל בידיעת הדברים מדרך חקירה ועיון ומזכיר דעות הפכיים וטענו' מתחלפות כי הנבואה ורוח הקדש לא יכללו רק האמת והאמת אינו אלא אחד והוא ענין אמרם מפני שאינו אלא חכמתו של שלמה כלומר שהיה מודיע מחלוקת כוללי התורה עם הפילוסופים ומודיע טענותיהם זה בכה וזה בכה · ומכל מקום נמנו וגמרו שאף קהלת במדרגה זו והוא אמרם במסכת ידים אמר רבי שמעון בן עזאי מקובלני מפי שבעים ושנים זקנים ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה ששיר השירים וקהלת מטמאין את הידים וכן בבריתא שהזכרנו על מה שאמרנו שאינו אלא חכמתו של שלמה השיבו וכי לא כתב אלא זו בלבד והא כתיב וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף ואף במסכת מגלה שנויה כן כלומר ואם קהלת נכתב שלא ברוח הקדש היאך לא נכתבו האחרים גם כן אלא שברוח הקדש נאמר ולפיכך נכתב בכלל הכתובים · ואע"פ שנמצאו בו דברים סותרין זה את זה כמזכיר דעות הפכיים על הדרך שכתבנו כונתו היתה בזה הספר ר"ל קהלת לקבוע אמתתו הפנות התוריות בלבבית להשיב רבים מעון ליראה את יי' ולאהבה אותו ומפני זה השתדל בכחו ובחכמתו לאמת ולברר אמתת אמונת הפנות הנזכרות ולהודיע חולשת טענות החולקים המפקידים אותנו בראיותיהם והמתבלים דעתנו במופתיהם ושהם סובלים לחילוק יותר גדולי' ויותר עצומות ולכן רמזם בדברים סתומים ומעורבבים להודיע חולשתם וזה היה סבת היות דברים לפעמים סותרים זה את זה ובסוף דבריו אחר שנשא ונתן בחקיר' כל הסברות כיון ברוח הקדש האמת מן השקר ובירר מן הטענות מה שראוי לברר מהן והשאיר אחריו ברכה האמונה הנזכרת ר"ל אמונת הקבלה המיעדת בהשגחה וגמול ועונש ושאר הפנות התוריות באמרו כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט · ודע כי על כל אלה · וגומר · כמו שבארנו בקצת חבורנו · והנה נשארנו על שרשינו שכל הכתובים נאמרו ברוח הקדש שהרי אף במגלת אסתר הכריעו בה כן כמו שהתבאר במסכת מגלה · ומכל מקום נמצאת עוד מחלוקת שניה בספרי שלמה בהדרגת מעלתם ובזמן חבורם מהם שאמר שיר השירי' בילדותו וקהלת בזקנותו ומהם בהפיך ואשר נמצא מוסכם לרובם ולגדולים שבהם הוא הדרגת מעלת שיר השירי' על כלם ושהוא על כל פנים חובר בעת הזקנה אחר השוללות כל כח חמרי ממנו עד שאמרו עליו מה שכתבנו שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים ולא שיכלול כל העולם כלו ספרי התורה והנבואה עד שתחשוב היות בו דברים לא נכתבו בתורה שאין סוד נכבד בעולם שלא נכתב בתורה אם בפשיטות אם ברמיזות ובמדרש שיר השירים אמרו ויגד להם זה ספר בראשית שהוא תחלת בריתו של עולם וכי מנין לו ליחזקאל ויגלה להם סדרי מרכבה אלא שהכל נלמד מן התורה הה"ד הביאני המלך חדריו אלא ביאור הענין כאמרו שאין כל העולם כלו כדאי כלומר שאין בריאת האדם שהוא תכלית המכוון בזה העולם התחתון כדאי כיום שיגיע למה שהוא מכוון ונרמז בשיר השירים וזהו התכלית האחרון ויחד שהכל תלוי בו והוא דבקות הנפש בהפרד' מזה החומר המגונה והתאחדה בשכל הנפרד אשר נרמז שם בענין ישקני מנשיקות פיהו ולרוב ההתעדנות והשמחה אמר בה כי טובים דודיך מיין ר"ל שנאמר עליו המשמח אלהים ואנשים · וכן אמר דוד בדרך נסתר פתחת שקי ותאזרני שמחה · והשק בדרך נסתר הוא רמז על החומר והגוף ואמר שבהתפתחו מעליו אז התאזר בשמחה האמתית והוא שאמרו עוד בדרש למלך שנטל שק של חטים ונתנה לנחתו' ואמר לו הוציא לי כך וכך סלת כך וכך מורסן כך וכך סיבין ושלח לי מתוכה גלוסק' יפה ומשובחת כך וכך כל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים ולדעתי לא כיון בזה המשל רק על ספרי שלמה כלו' שכל המכוון באחר דברי שלמה הם מדרגה ומבא ושביל למה שנרמז בשיר השירים והוא תכלית אחרון וסוף השלמות האנושי על הדרך שכל השאר לא נמסרה לנחתום אלא בשביל הגלוסקא ומכאן נשארנו על שרש דברי האומר קהלת בילדותו שהיה אז מודיע מה שהתחכם והתלמד בדרכי החקירה והיך בירר מתוך חקירתו המורסן והסיבין מן הסולת והמורסן והסיבין הם טענות החולקים להכחיש הפנות התוריות ולכפור במה שלא יחייבהו מופת ונשאר בידו הסולת והוא ענין שעמד עיונו בו באמונת כל מה שימשכהו מציאות הדת והודיע זה ולמד דעת את העם בדרך קבלה כאמרו ודע כי על כל אלה וגומר · וכן כי את כל מעשה וגומר · וכן סוף דבר הכל נשמע וגומר · וכן בהשארות השכלי באמרו והרוח תשוב שכבר נשא ונתן עליה באמרו מי יודע רוח בני האדם כלומר מי הוא שידע זה בדרך מחקר אמתי וכלל ענין קהלת בכל מיני החכמות ועניני האמונות וההנהגות ובזה חבר ספר משלי שהוא כולל כל עניני ההנהגה ומדה ומוסר וכל מיני חכמה וסדר' והנהגתם וכל דרכי האמונות האמתיות עיוניות או מקובלות שכל זה בענין הסולת ובאחריה ונפהו בנפת אמת עד שמן זיך שבו הוציא גלוסקא יפיפיה דדעתיה עליה שאליה היתה כוונת הכל והוא ענין שיר השירים ואיפשר גם כן לפרש במה שאמרו על חלוק זמן חבור הספרים שכלם נאמרו בעת הזקנה אחרי שהתחכם והשלמה נפשו בשלימות החכמה אבל שחברם על סדר הזמנים כל אחד כראוי לו והוא שחבר ספר קהלת על ענין המתלמד שידע ויבין מחלוקות הדעות והסברות אחר שיראתו תקדם לחקירתו ולא יחוש ולא יפקפק להיות דעתו נוטה בכך מדרך האמת והוא שסמך באמרו הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי · ודרשו בו ז"ל לדעתם לא נאמר אלא לדעתי כלומר שאע"פ שאני מתיר לך את הרצועה לשמוע דברי חכמים וראיותיהם וטענותיהם ומופתיהם לא יהרהר לבך לעמוד נבוך ופוסח אבל לבך תשית לדעתי ר"ל לדעת התורה ואלמלי עוד במל' תשית שהיא מענין יסוד כלומר שתיסד לבך ודעתך באמונת התורה עד שלא יזיזוך ממנה כל רוחות שבעולם ר"ל כל מופתי המתנגדים וראיותיהם אבל מה שתוכל להמציאו מדרך העיון טוב ומה שלא תשיג בו יד העיון תשאירהו על שורש הקבלה וכבר בארנו בקצת חבורינו ענין דומה לזה באמרו אורח חיים פן תפלס · והוא בעצמו ענין סוף דבר הכל נשמע וגו' ואחר הגיעו זאת המעלה ראוי לו שינהיג העם וידריכם וישפיע על הראוי מהם משפע חכמתו ודעתו ונמצא מטיב רבים מעון ומדריכם בכל מיני הדרכה טובה בשלמות רבות מדות ובדרכים מוסריים ובנועם הנהגות מדיניות עד שיקבל כל אדם תועלת ממנו כל אחד לפי ענינו וזהו שכלל בספר משלי השפעתו לחכמים והנהגתו לעם בכל מדה ומוסר וחכמה ובינה ושכל והנהגה כמו שאמר לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה וכן הזכיר בו השכל וצדק ומשפט ומישרים והרבה מן המלות עד שכלם ביחד יכללו כל שלמות מדה ומוסר והנהגה מדינית ותורה וחכמה וכל דבר שיש בו תועלת קטון או גדול וכן יכללו דבריו תועלת לכל אדם המוני או חכם או נער או זקן סכל או נבון פתי או חכם והוא אמרו לתת לפתאים ערמה וכו' · לנער וכו' · ישמע חכם וכו' · ונבון וכו' · לא יחסר דבר מן התועלות ולא שום אדם מלקבלו ואחר שהשפיע מטובו כפי יכלתו והגיע לעת זקנתו בא לש' טבעיו והפיסת כחותיו ראוי לו לשלול נפשו מכל דבר חמרי להביאה אל גנזי המלך אל צור חוצבה ואל מקבת בור נוקרה שהוא התכלית המכוון במציאות האדם וזהו שכללו ספר שיר השירים ואל זה נראה לי שאמר בספר הראשון לשון דברי ובספר השני משלי ובספר השלישי לשון שירים כי לשון דברים יורה על דברים פשוטים מקובלים נאספים מפה ומפה והוא לשון קהלת ר"ל מאסף כל הדעות ובירר מהם הדעות התוריי' והמקובלי' וזהו ענין קהלת שעיקר הכונה בו אינה רק לקבוע אמונת הדברים התוריים אשר לא יוכרעו מצד ההיקש והעיון רק מצד התורה וכן קרא המסכים אחר זה בעלי אסופות ולשון משל כולל מינים רבים לפעמים ינשא על דבר אין בו כונה רק לנמשל אבל שהמשל דומה לנמשל במדרגת מעלה לפי מינו או במדרגת פחיתות כאמר על מלך אשור לפי מעלתו ארז בלבנון יפה ענף חורש מצל גבה קומה וכן בנבוכד נצר להיותו ראש לכל המלכים כנשר בעופות אומר עליו הנשר הגדול גדול הכנפים ארך האבר מלא הנוצה · וכן בהפך זה לפחיתות הכבדר ויאמרו כל העצים אל האטד לך אתה מלוך עלינו · וכן לענין היות עון האב נפקד על הבן האבות יאכלו בסר ושני בנים תקהינה · כל אלו ודומיהם המשל קרוב לנמשל באיכות הענין הנמשל בו לא שיהא במשל כונה רק על הנמשל וזה נקרא משל החידה או חידה סתם דרך הרחבה כאמרו על הנשר הגדול חוד חידה ומשול משל אבל עיקר לשון חידה סתם יאמר על ענין שנושא ענין החידה ונושא המכוון בה הכל נושא אחד אלא שלא יובנו פרטי הנושאים כענין מהאוכל יצא מאכל ומעז יצא מתוק · האוכל והעז והארי הכל נושא אחד והמאכל והמתוק והדבש הכל נושא אחד לא יתחלף נושא כלל בין החידה ובין המכוון בה אבל המשלים שזכרנו במשל החיד' יתחלפו המשל והנמשל בנושא כי הנשר נושא אחד והמלך נושא אחר ונשוב לענין המשל והוא שלפעמים ינשא על דבר שיש למשל תועלת בנגלה אע"פ שתועלתו האמתי הוא בנסתר והנמשל בו לשתי התועלו' אע"פ שעיקר כונתו לתועלת הרמוז בנסתר כמו שדבר שלמה תמיד באשה זרה הומיה וסוררת שעיקר הכונה בו לחומר נאות ומוכן לקבלת הצורה והנגלה בשניהם תועלת להשמר מביאה באשה הנזכרת בהומיה וסוררת ולהשתדל במשכל כפי יכלתו אע"פ שהתועלת האמתי הוא בנסתר · ויש גם כן קצת דמיון בין המשל והנמשל כי כמו שהאשה ענינה המכוון לקבל שפע הזכר כן החמר המכוון בו לקבל שפעה צורה ולכן כל מקבל שפע יזכר בלשון נקבה ולכן כשירמוז על החומר והנפש יקרא החומר נקבה והשכל בלשון זכר וכשירמוז על שכל האדם ועל שכל הנפרד יזכיר שכל האדם בלשון נקבה והנפרד בלשון זכר וכן בנפרד עם של מעלה ממנו שבכל אלו היחס אשר לאחד עם חבירו שוים וזה יקרא משל סתם · ולפעמים ינשא על דבר שאין בו כונה רק לנמשל כמין הראשון אלא שהמדבר חוכף וזכירת הנמשל למשל עד שהנמשל הוא עיקר הדבר · כלומר ענין זה הוה בזה כענין דלף טורד ביום סגריר אשת מדינים נשתוה · כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו · ולא בא המשל אלא לתקן הדבור וליפותו ולהמתיקו להיותו ערב לשומעים מצד עריבות הדמיון שהדמיון בין שניהם חזק מאד וזה המין יקרא משל המליצה כי לשון מליצ' אינו רק תקון הדבור ולהחיפותו להיותו ערב ומתוק לשומעים כאמרו עד בליעל יליץ משפט כלומר העד הבליעל יתקן וימתיק עדותו בחלק אמרים עד שידמה בדבר ניזק עד שהמשפט הנתון ע"פ דבריו מונח ערב לשומעים · וכן המליץ בינותם לאחד מפירושיו כלו' כל ויכוח אחד מן הא' שהטה בדבר יצדיק עצמו ויטעים דבורו לשומעיו עד שיהא השמו ערב להם הכל מענין זה נמלצו לחכי אמרתך ומזה קראים המשוררים לשיריהם מליצה כלומר דבור מתוקן וערב ונמצא שהמין הראשון אשר זכרנו נקרא משל החידה ונכתב במקרא משל וחידה · והשני נקרא משל סתם · והשלישי נקרא משל המליצה ונכתב במקרא משל ומליצה · ונרמזו כל המינים במלת משלי שנזכרה בלשון רבים או אולי נזכר בלשון רבים על פרטים רבים שהם ממין משל סתם ונרמזו האחרים בהזכרתו מלת חידה ומלת מליצ' ויחס זה הספר למשל הנאות בשם מפני שהאחרי' הם חלקי המשל והמשל בסתם הוא סוג להם ומפני שיש בספר גם כן דברי' פשוטים

בעניני

בעניני תוכחת והדרכה לא יורו על שום דבר נמשל ומצינו לפעמים שיקרא זה גם כן דרך הרכבת משל כשהוא יוצא מפי המוחזק והנודע בדרכי המשל כאמרו וישא משלו ויאמר ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אובד · פרט בפתיחתו הנה בחלקי המשל דברים וכלל ארבעתם בפסוק אחד להבין משל ומליצה דברי חכמי' וחידותם והשיר הוא דומה למשל סתם כענין שאין במשל שום כונה ולא תועלת אבל יש חלוק ביניהם שהמשל סתם ירגיש השומע לשעתו הנמשל שבו לפי שאין המשל דבר שיחשוב האד' היותו וכן שהדמיון בין המשל והנמשל קרוב ולא יתערב בו דבר מבהיל בגוזמא והשיר מצד שטבעו להמתיק הכזב ושהנכחד שבו הוא היותו כוזב ידמה לפעמים מה שירצה לדמותו בגוזמא מבהלת ונמנעת כמו שאמר המשורר כמפליג בחולשת גופו ודלותו שתי חרוזות אלו במחברת שיריו · ודלותי ודקותי עד כי · זבוב קטן יכסה את מקומי · ולו אשכב בעפעפי כמלה · אמת לא ידעה שכבי וקומי · וכן לפעמי' מצד בחירתו בכזב ידמה מה שירצה לדמותו בדבר שיטעה בו האדם להיותו כענין אשירה נא לידידי ויעזקהו ויסקלהו · עד ויקו לעשות ענבים וכו' · שהענין נוטה לדבר שאירע ושהיה · וכן בדבר שהדמיון רחוק ממה שיכוין בו מכמה צדדין וכמעט שהנגלה בו הפך המכוון רק שידמה בו בצד אחד מני אלף כאמרי אם בדרך · כובע ישועה מעיל צדקה · כנפי שחר · אשכיר חצי מדם וכל אלו המינים תמצא בשיר השירים אמר דרך גוזמא כשרצה לשבח פרטיה שניך כעדר הרחלים כמגדל דוד צוארך וכן רוב הדברים שבו וכן שהאדם הממוני יחשוב שדעת שלמה ע"ה בזה לא היתה רק לחשק הנשים כל שכן לדעתם מה שהעיר עליו הכתוב כי בהם דבק שלמה לאהבה · וכן שהדמיון רחוק עד שדמה הדבר הנכבד שבנכבדים עם דבר קל שבקלים ומה שהוא תכלית הכבוד במה שהוא גנות ומדה פחותה אין ערך ודמיון בין המשל והנמשל חלילה וחס זולתי על צד רחוק בענין קריאת בשמות בלשון זכר ונקבה לדמיון קבלת השפע על הדרך אשר זכרנו והפליג בדבר עד שדמ' הנפש המשכלת הנשלמת המשגת בשכל' כל מה שבכח השכל האנושי להשיגו ונכספ' ומשתוקקות להדבק בעליונים להתאחד במושכלה לכלה נאה וחלופה תובעת אישה בראש דבריה ישקני מנשיקות פיהו וגו' · וכן כתארים הגשמיים ביותר ממה שלא יסבלו' לשונות שאר ספרי הקדש עיניו ידיו ראשו מעיו קווצותיו שוקיו לחייו שפתיו ואף גם זאת בדברים שזכירתם נזק ועוררות מחשבות והרגל עבירה ואף קצת הדברים שאינם מזה המין וכתבנו שם כדמיון רחוק אמר כרם היה לשלמה בבעל המון נתן את הכרם לנוטרים איש יביא בפריו אלף כסף וכשתגיע לביאורו ותעיין מה שנרמז בו הדמיון רחוק מאד ואף לפי הדרש שדרשוהו על כנסת ישרא' והוא שבענין הדמיון ההוא בעצמו אמר ישעיהו גם כן לשון שיר אשירה נא לידידי · כרם היה לידידי בקרן בן שמן ואחר שהגענו למה שנזדמן לנו בבאור אלו המלות ר"ל דבר ומשל וחידה ומליצה נשוב לענין המשל שהוא עיקר כונתינו ושהוא יסוד בנין זה הספר כמו שאמ' עליו משלי שלמה ונאמר שהמשלים יש מהם שאין הטעות מצויה בהבנתם והם אותם שני המינים שהזכרנו בשם לווי ר"ל משל התורה ומשל המליצה אין שום אדם טועה בענין הנשר הגדול שיאמר לפי המשך הדברים שבהם יונח זה השם רק על מלך גדול · וכן בקהיית שני הבן לאכילת בשר האב שיאמר רק על העונש המגיע לבן בעון האב וכן בלכת העצים מזה לזה למלוך עליהם עד שהגיעו לאטד והמליכוהו עליהם אין ספק שלא יטעה בו שום אדם שלא ירגיש מיד שהוא משל על השתדלות עם להמליך עליהם מלך ונזדמן להם פחות שבפחותים ואדם בלתי ראוי לכך וכל שכן במשל המליצה שהנמשל מצורף עמו לשעתו שלא יטעה האדם בו שהרי טעמו בו ונמוקו עמו אבל המין האחר אשר הזכרנו בשם משל בסתם הוא שהטעות מצויה בו והוא שמצד שנגלהו טוב ותשוב וחביב יתשוב הרואה שנגלהו הוא תכלית הכונה בו ולא יראה עצמו צריך להשתדל ולהטריח שכלו להביט בעין השכל הדבר הגנוז בתוכו וזהו לדעתי ענין הפסוק שהתחלנו ר"ל דברי פי חכם חן ושפתות כסיל תבלענו · כלומ' דברי פי חכם חן · ר"ל שלימות בכל חלקיהן אבל שפתות כסיל תבלענו ומלת תבלענו הוא לפי דעתי מענין כסוי והעלמה מענין אם אמר איש כי יבלע וכן כבלע את הקדש ומלת כסיל רוצה בו הנה הפך חכם ר"ל נסכם הידיעה ונעדר החכמה · ושפתות רוצה בו דברי כלומ' דברי הכסיל ומפני שאין ענינו בקריאתו רק דבור והגיון אך דבר שפתים לא שיעמיק בו בהבטה לקח בדבריו לשון שפתות ותבלענו חוזר על כל אחת מהשפתים כלומ' דברי החכם הם שלימים מכל צד אבל שפת הכסיל תכסה הדברים ותעלימם כלומ' תשאירם ותעמידם מכוסות ונעלמות שלא יובן לו מהם רק הקליפה לבד ואע"פ שלא ייחסנו ענין במשל בספר קהלת עד שיפול בו זה הענין אין ספק שאע"פ שכללי הספרים נכתבו על יסוד העניינים שכתבנו מכל מקום יש בכל אחד מהם דברים המעורבים מזה לזה וכל שכן למה שכתבנו שכל ספריו חוברו בעת הזקנה אלא שמחברם על צד שלשת הזמני' להצריך החכם בכל זמן וזמן כפי הראוי לו וכמו שאמר גם כן בספר קהלת מי כהחכ' ומי כיודע פשר דבר כלו' יודע ומבין פתרון המשל ר"ל מה שנגנז בתוכו · וכן שבספרו הראשון רמז על סודות הספרים האחרים גם כן בסוף דבריו שבספר קהלת אמר ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם אזן וחקר תקן משלים הרבה · ואולי עוד בבאורי זה הפסוק ר"ל דברי פי חכם חן דעת אחרת והוא שאמרו כמתגלגל על עניני ספר קהלת ממה שהביא בו דעות הפילוסופים עד ונראו שם דברים סותרים דברי תורה ודברי הקבלה כמו שיראה מקצת דבריו שם שאין יתרון לחכם על הכסיל ולא לצדיק על הרשע ושאר דברי' נמשכים לאלו או לדומים וראה בשכלו שיחשד להמון העם שיהיה הוא נבוך באמונות או כמעט נוטה לכפירה ויהיה לפירוש זה תבלענו מענין השחתה כמו בלע יי' ולא חמל וכן אם אבלע ואם אשחית · וביאור הענין דברי פי חכם חן אבל שפת הכסיל תשחיתם כלומר תעמידם בחזקת נשחתות בהבין מהם מה שאינו דעת החכם ההוא וכן בלקטו הדברים הבלתי אמתיים מתוך דבריו וחשבו עליו שהם נכתבו על דעתו וכבר ביארנו היוצא מזה בקצת חבורינו על אמרו מחטיאי אדם בדבר ולמוכיח בשער יקושון ויטו בתהו צדיק ואדם הנה נאמר על החכם אדם אתם וכן בלשון הפילוסופים עתה באו בני אדם כלומר שמיחסים לחכם איזה דבר יפחיתו בו מעלתו וזהו מחטיאי כלומר שמיחסים לו חטא ושגיאה וכן ולמוכיח בשער יקושון כלומר יקוששו וילקטו עליו דברים פחותי' להבאישו ולהמעיט מעלתו ויטו בתהו צדיק כלומר ייחסו עליו איזו נטיה מן האמת לחכם ולתהו כלומר במה שאינו ועל זה אמר בקש קהלת למצא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת כלומר שהוא משתדל בספר קהלת למצא אמתת דברי חפץ שהם פנות התורה המופתיות וכן ידיעת הכתוב ביושר דברי אמת ר"ל פנות התורה המקובלות וקרא המופתיות דברי חפץ כשמות אשר קרא להן אביו שהם משמחי לב וקרא המקובלות יושר שהם המיוחסות יושר לאל וכן קראם דברי אמת על שקראם אביו גם כן עדות נאמנה כמו שבארנו במקומו ואי אפשר להשיג זה תכלית ידיעה רק מדרך המחקר לבחון האמת מן השקר למצוא המופתים המקיימים העיוני' ולהחליש כח הסותרים ולבטלו לגמרי במקובלות והוא ענין לשון מציאה ר"ל מציאה מחפוש וידיעה אחר חקירה גדולה והוא ענין בקש קהלת למצוא וכו' · על דרך החקר אלוה תמצא לא מציאה דרך מקרה אמר והחכמ' מאין תמצא לא יגעתי ומצאתי אל תאמין · והשתדל בזה עד שהשיג מדרך המחקר מה שהמחקר והעיון ממציאו והשאיר באמונתו הקבלה במה שאין העיון שולטת אלא שהחליש כח ראיות המנגדי' לסתרם או בטלם לגמרי והוא שאמר גם כן דברי חכמים כדרבונות · והדרבן הוא העץ המחדד שבראש העץ הארוך הנקרא מלמד וענין הדרבן הוא להעיר בו השור למשוך המחרישה להניע העפר לזריע' להפיך ולהפך בה עד שישיג בו המכוון וכן הוא ענין המחקר שמעוררי' הלבבות להניע הרעיונים בסברות וראיות עד שישיגו מהם המבוקש · וזהו שקרא במקום אחר ביאר באמרו שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך · וידוע שהבור מלה מונחת על המים המכונסים והבאר הוא שחפרו בעומק עד שהמים נוזלים מתוכה והזהירו בשתיית מים מן הבור והיא להאמין לדברי הקבלה במה שאין ההיקש מוציאו וכן שישתה נוזלים מתוך בארו ר"ל להשתדל בידיעה אמתית מה שאינו לדעתו מצד העיון וידוע שהחופרים לפעמים יחפרו ולא ימצאו מים וכשימצאו לפעמים יפול בה איזה ספק עד שיריבו עליה קצת המתנגדים וראוי להם שלא ישאו פנים בענה להספיק להם בכך אבל שיטריחו שכלם וישתדלו לחפור עד שירחיב יי' להם ומצא לה' וישמחו לקראתם לאמר עלי באר ענו לה באר חפרוה שרים · וכו' · הנה החכמים בעלי המחקר והעיון ובעלי אסופות החכמים השלמים באמונת' בדרכי הקבלה המלוקטים מדברי תורה והנב' אי' ואמר שדברי החכמים הם כדרבונו' ודברי בעלי אסופות כמסמרות נטועים שלא תזוזים ממקומם שום סבה והכל נתן מרועה אחד · וכבר בארנו בילדותנו בחבור התשובה הוראת הפלגת חזוק הענין באמרו נטועים ולא אמר תקועים והיתה כונתו בדברים אלו שכל מה שרמז מדעותיהם לא היה רק באחד מאלו הצדדים ר"ל או לחזק בהם הפנות העיוניות או להחליש ולבטל דעתיהם במה שהורגלו לחלוק עמנו בפנות התוריות · וזהו מה שנראה לי בבארו לפי ענין בספר קהלת ואחכם מה שביארתי תחלה הוא נכון לענין מה שאנו צריכין בו לענין זה הספר ר"ל ספר משלי והוא שכוון באמרו ושפתות כסיל תבלענו על בלתי השתדלם בהבנת הנמשל שיספיק להם הנגלה במשל לפי שיראו בו קצת תועל' ויחשבו שאין שם עוד אור טמון לצפוניו שם יעמוד שכלם עד פה יבא ולא יוסיף והוא אולי הענין בעצמו באמרו בזה הספר ר"ל ספר משלי אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו · וכן הענין אולי גם כן אמרו בזה הספר ר"ל ספר משלי חוח עלה ביד שכור ומשל בפי כסילים · וחוח הוא חטה הכנוסה הנקראת בלשון תלמוד זונן באמרם החטים והזונן אינן כלאים זה בזה וכן שאמרו בתלמוד המערב חטי' דקרחך זונין מינייהו זבין מנייהו זרע · והוא אמרו תחת חטה יצא חוח ואמר שהכסיל כשיעלה בידו הזונן תתקרר דעתו ויספיק לו לפי מחשבתו כאלו עלתה בידו חטה וכן משל בפי כסילים כלומר שתתקרר דעתו בידיעת הנגלה כאלו הגיע בידו הנסתר הגנוז בתוכו והנגלה אע"פ שיש בו תועלת להמון הוא מעט התועלת בערך אל הנסתר שהוא תועלת אמתי לנבון ולמשכיל כענין החוח שיש בו קצת תועלת לפזרו לפני התרנגלים והוא מעט בערך אל החטה אשר היא מזון לבני אדם והוא שאמר גם כן לב נבון יבקש דעת ופי כסילים ירעה אולת ר"ל הנבון יבקש פנימיו' הדבר ולא יספיק לו בנגלה ואע"פ שמלת דעת נאמר ברוב המושכלות הראשונות הבאות מצד חנינת האל ולא דרך למוד כענין מאמר אנשי כנסת הגדול' באמרם אתה חונן לאדם דעת ואמרו אחר כן ומלמד לאנוש בינה כלומר שהוא סבה להיותו לומד בינה והוא שהבינה היא הבאה דרך התלמדות מכל מקום לפעמים יתחלף באלו המלות שמוש האחת במקום חבירתה מפני שהם מלות כוללות אע"פ שעבר הנחתם באחת מן הכונות על הרוב ואמר ופי כסילים ירעה אולת הזכיר חסרונו דרך הפלגה וירעה לשון הנהגה כי המנהיג יקרא רועה כלומר יתנהג במה שיש בו נגלה ונסתר באולת ר"ל בבלי חכמה כי האולת תונח לפעמים על בזיון החכמ' והעדרה חכמה ומוסר אוילים בזו · אויל מחריש חכם יחשב כלומר ולא יתחכ' במה שראוי או הפליג באמרו אולת שאפי' תועלת הנגלה לא יעלה בידו כהוגן ומיראת שלמה החכם ע"ה אולי המעייני' בספרו זה יהיו מזה הכת הזהיר בפתיחת דבריו על אלו המשלים שעם היות נגליהם טוב לא יטעו לחשוב להיותם כשאר המשלים ר"ל שלא יהיה בתוכם דבר נסתר אבל שהם משלים יורו על דברים נסתרים כוללים כל ימי שלמות ההנהגה הן שלמות עיון עד שיכלול הספר כל מעלה ויגיע ממנו תועלת לכל אדם אמר לדעת חכמה ומוסר וכו' · לקחת מוסר וכו' · לתת לפתאים וכו' · ישמע חכם וכו' · עד שכל הרוא' הערתו בפתיחת דבריו יכיר כי בו דברים נעלמים ויבין עצמו להתעורר לתת לב בהבנתם כפי היכולת על דרך המלמד הנבחר המורה לתלמידיו כשיגיע בלמוד איזה ספר עמוק יזהירם בתחלת דבריו לאמר שימו לבבכ' לזה הספר העמוק והעירו בו שכלכ' הברו אלי ברעיונים מרקו רמתי המחשבות ולא תהיה קריאתכם בו כשאר קריאת הספרים כי לא באתם עד עתה אל העמל ואל היגיע' והזכיר בפתיחת דבריו בפרטי מה שכלל בו בזה הספר חכמה ומוסר ובינה והשכל צדק ומשפט ומישרים ומליצה וחידה · והזכיר בפרטי המשיגים תועלתו פתי ונער וחכם ונבון להודיע שלא חסר שום דבר אבל יכלול כל תועלת לכל אדם למעלת הספר שמו ושם אביו ושם עם הסגולה אשר הוא מוליך עליו כלומר שאלו המשלים הם לשלמה ושהוא בן דוד ומגודל בחיקו ושהוא מלך על העם היותר נבחר בכל חכמה ובכל שלימות כלומ' אלו המשלים הם לשלם שבחכמים אשר נולד וגדל על ברכי הנבחר שבמלכי' ונברר להנהיג מיטב האמות וכן הענין בקהלת אלא שהחליף הנה מלת ישראל במקום ירושלם ואולי הכל אחד או אולי כיון לתוספת מעלה בהזכירו על ישראל או אפשר לפי שפירשנו שקהלת התחבר על הזמן שהיה ליחד אמר בירושלם כי שם למד חכמתו ובמשלי שהתחבר על זמן השפעתו לאחרים עד שהתפרסמה חכמתו בעולם אמר על ישראל · או שבזמן ילדותו לא יצא טבעו רק בירושלם ואחר כן התפרסם ענינו והוטלה אימתו על הכל ובשיר השירים לא הזכיר בו שם אביו ולא שם מלכות אולי מצד זקנתו לא הזכיר בו לשון מלכו' כאמרם ז"ל בדרש ויקרבו ימי דוד למות בכל אתר את אמר והמלך דוד וכאן את אמר ויקרבו ימי דוד מיתה מחזרת ובאה אין כאן שולטנות אין כאן מלכות ואחר שלא הזכיר בו שם מלכות לא רצה להזכיר בו שם אביו · או אולי בספ' קהלת שהיה כונתו ללמוד ולהתחכם ובספר משלי מאחר שהתחכם רצה בו להשביע חכמתו לזולתו וללמד דעת את העם כתב יחסו ומלכותו להודיע שלא מנעהו מזה גודל מעל' וטרדת הנהג' להעיר כל אד' שלא יניח מללמוד לטרדת עשרו ועסקיו כענין מה שהזהירו רבו ז"ל באמרם כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה עליו כאמר מלוח על שיח שורש רתמים לחמם אבל בשיר השירים היו דבריו לו לבדו ואין לזרים אתו בהדבק נפשו בעליונים ובהתאחדה במושכלות וצריך שתדע כי כל שנצטרפו בדבור אחד חכמה ובינה באדם שם חכמה מוכח על הרוב בדברים הנודעים לחכמי' בדרכי העיון והמחקר בו על דרך למוד זולתם להם ואמרי בינה מה שיוסיף האדם בשכלו בהתבוננו בחכמות וכן השכל ומוסר שם משותף פעם יאמר בהנהגה שכלית פעם בהנהגת מדות וצדק ומשפט ומישרים הנהגות מדיניות ראוי' למנהיגים וערמה היא התחכמות הפתי בעצמו · ומזמה התחכמות המחשבה · ולקח שם כלל לכל למוד מענין קח נא מפיו תורה · ותתבולות על ההשתדלות במחקר

הקדמת המאירי

צריך הקדמות והורך הלצות ולמוד ספר אחד בחכמה אחת להיותו מבא לספר הספרים שבאותה החכמה או חכמה אחת להיותה מבא לחכמה אחרת · וקנין על התחדשות דבר ולעת פעם על מושכלות ראשונות ופעם על שכל נקנה · וכל אלו השמות מונחים בפתיחת ספרו להודיע היות הספר כולל כל דבר · וכבר ביארנו שפעמים יתחלף בזה אם באים כמו שיתבאר בפרטים וכן צריך שתדע שזה הספר יש בו פרשיות כלם המשך משל אחד נמשך לענין אחד הן לפי הנגלה הן לפי הנסתר · ויש בו פרשיות כל פסוק ופסוק מהם ענין בעצמו באין התקשרות והשתלשלות כלל מזה לזה ולכן לא תבקש בזה הספר התקשרות הפסוקים זה בזה זולתי באותן הפרשיות שהם נמשכות בענין אחד וחלקנו בזה הספר חמשה חלקים · א' משלי שלמה בן דוד וכו' · ב' משלי שלמה בן חכם וכו' · ג' גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו וכו' · ד' דברי אגור בן יקא וכו' · ה' דברי למואל מלך משא · וכו' · והחלוקה הראשונה מזכרת פרשיות הרבה בענין מעלת החכמה לזרז בהשתדלות ידיעתה ולהרחיק מן התאוות הגופיות והנסתר בה קרוב לנגלה מאד ומעתה נתחילה בביאור הספר בחלק הראשון בע"ה ונאמר :

הקדמת אבן יחייא

משלי שלמה וגו' אמר העבד הקטן יוסף בן לאדוני הרב דון דוד בן הקדוש יוסף בן דוד בן יוסף בן שלמה בן הנגיד דוד בן גדלי' בן שלמה בן הרב יוסף בן יהודה בן האדון דון יחייא משוטי יהודה אשר בגלות ירושלם אשר בספרד מליסבונה עיר ואם במלכות פורטוגאל · הנה שמעתי דבת רבים · בהודות ובהלל מרבים · לספר משלי שלמה · אשר היה אלהיו עמו · ותחל רוח ה' לפעמו · ובחמלתו על עמו · חברו מתהלך בתומו · ובדבר חז"ל · אשר כטל תזל · עד שלא עמד שלמה למה היו דומי' דברי תורה · אשר הארץ מאירה · לבאר שהיו מימיו נוגנין ועמוקים · הבאים מעמקים · שהיו מורדי הכאה לאנשים המלקחים ולבאי' ממרחק למלאת כדים וכלים רקים · מה עשה פקח אחד · חכם ובעמו מיוחד · חבר חבל לחבל ומשיחה למשיחה · ודלה ושתה · כך עשה שלמה המלך · נכיר בינה מקלח · הלך ממשל למשל ומדבר לדבר עד שבדברי תורה עמד · ועוד אמרו הם אמת ודבריהם אמת · היות דומים דברי תורה · שדרך חיים מורה · בטרם בא החכם מכל נברא · לנעדרת אזנים כפיפה · מה שלכן לראותי אני באלפי הדל · היות הספר הלז לתורת ה' עוז ומגדל · והוא אזנים לכפיפה ועל הכל יתגדל · שמתי אל המדבר · בו פני · והנה מי מהם עוקר הרים ומי סיני · ולא נחה רוחי בדבריה' נכרי הייתי בעיניהם · כי לא נתנו קשר לפסוקים · ולא שמו ריוח בין הדבקים · ובתוכם גדול הדור · אשר ביניהם קנה מדור הרב הזקן דון דוד יחייא קרובי · אשר לו מלתעות כלביא · גם הוא עשה כמעשיהם · וכמוהו כמוהם · בפירושו קב ונקי · לספר הלז חוקי וחשקי · מה שבגלל הסכמתי לרדת אל גינת הבנתו לתקן את אשר מי שקדמני עותו · ובטחתי כי ה' ממכון שבתו · יתן לי כח בפירושו שאוכל שאתו · ושערתי בו חמשים ושתים פרשות · להוציא פועלי און ממוקשותי אשר בהם אגיד חדשות · לבודד נפשות · לבתי כנסיות ומדרשות · ואל זה רמז באומרו דברי אגור בן · כי דברי בינה האגורים בו הם כמנין בן · ולמה שהי' ענין פירושי · הקיאת הבינה מתוך שרשי ודבשי · קראתי שמו בן יקא · מכל סיג מנוקה · אכן כי יהיה אלהים עמדי ושמרני משגיאות והנסתרות ולפוגות יפתנה : ויהיו לרצון אמרי פי :

קראתי בכל לב ענני ה' אקיך אורה ·
מה נמלצו לחכי אמרתך מדבש לפי ·
גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך ·

הקדמה הנה כפי המפורסם וכפי עדות הכתוב שלמה המלך עליו השלום היה החכם מכל נברא בחסד אלהים וכאומרו אליו האל הנה עשיתי כדבריך הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום · והנה לפי הנגלה אופני השפעתו על הזולת חכמתו היא היה על אחת מג' פנים אם במשל ואם בשיר ואם בדיבור · וכאומרו וידבר שלשת אלפים משל · ויהי שירה חמשה אלף · וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון וגו' · והשפעתו היא אם שהי' בכח השכל שלו · ואם שהיה בכח הרוח הקדש האל עליו וכל המשלים והשירים והדיבורי' הנז' היו בכח השכל שלו והיו חיבורי' רבי המעלה אשר נתפשטו בישראל למאות ולאלפי' אף כי נעדרו ממנו לאורך הגלות · זולת אלה השלשה אחד מעיר כל סוג מהם שנבדלו מזולתם להיותם נשפעים בכח רוח הקדש ולכן נכתבו בין שאר ספרי הקדש ויהי להם העמדה וקיום בכח קדושתם עד היום הזה היינו ספר משלי מהשלש' אלפים משלי וספר שיר השירים משירה חמשה ואלף · וספר קהלת מדבורו על הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר בקיר · שכלם הם עניני עולם השפל · ויען כי יש לאדם ג' כחות או נפשות · היינו נפש הצומחת אשר אהבתה היא לדברים הגשמיי' מאכילה ושתיה ולויה וגם הכסים · ונפש המרגשת אשר אהבתה הממון ועושר וכבוד המדומ' ובית הון ונחלות לבלי חק · ונפש המשכלת אשר אהבת ה' החכמה והטוב במה שהוא טוב · ויען וביען כי זמני האדם יהיו על ג' פנים שני הנערות והם ימי התוספת והעליה אשר אז תגבר נפש הצומחת להעדר פעולת הנפש המשכלת לגמרי ושני הבחרות והם ימי העמיד' אשר אז תגבר הנפש המרגשת ושני הזקנ' והם ימי הירידה אשר אז תגבר נפש המשכלת לחולשת' פעולת הב' נפשות אחרות אשר הן הסבות אליה · לכן החכם מכל האדם חבר הג' ספרים אלו להנהגת האדם בשלשת אלה זמני ימיו · כי אמנם חבר ספר משלי הלז להנהגת הזמן מימי הנערות אשר גובר עליו נפש הצומחת · ולכן רוב דברי הספר הם עם הנערים אשר הם בנים אל אביהם וכאומרו שמע בני מוסר אביך ועתה בנים שמעו לי וזולתם · או עם הפתאי' שהם הזקנים שהם כנערים להיותם נעורים מכל חכמה כי אין הפרש בין הנער לפי שניו לנער כפי שכלו ורוב אזהרותיו הוא להפרישו מהאש' הזונ' אשר אמריה החליק' · ושאל ירדוף חברת הרשעים הכופרים פן ילכד ברשתם לחולשתו באמונ' להיות נער ורך · ולהיות תכלית כל התורה כלה היא יראת ה' וכאומרו ועתה יש' מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה לכן בהקדמת הספר אמר כי יראת ה' היא ראשית דעת · ובחתימתו אמר אשה יראת ה' היא תתהלל · ואמנם חיבר ספר קהלת להנהגת הזמן מימי הבחרות אשר גובר עליו נפש המרגשת לרדוף אחר העושר והכבודות המדומות · ולכן רוב אזהרותיו הם להבזיל העושר והכבוד וכל עניני העול' השפל · וחתם הספר ביראת אלהים באומרו סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא וגו' כי זה כל האדם · ואמנם חיבר ספר שיר השירים להנהגת הזמן מימי הזקנה אשר גובר עליו נפש המשכלת · אשר תשוקתה להדבק אל קונה באמיתות שירות ותושבחות כשירי דוד וזולתם · ולכן כל דברי הספר ההוא לספר דיבוק האומה ישראלי' בשכבר עם קונה ביציאת מצרי' ומתן תורה ובא"י וכאומרו ישקני מנשיקות פיהו וגו' והדיבוק העתיד בימי הגאולה וכאשר פרשתי באר היטב בפירושי אל הספר ההוא · והנה לפי אשר קבלו חז"ל שלמה חבר שיר השירים בקטנותו כי להיותו ידידיה והעומד תמיד בין ברכי דוד אביו לאהבתו אותו למד מדרכיו אשר היה קם חצות לילה להודו' ולהלל לאלהיו הדבק עמו · וכן גם הוא חיבר אז ספר שיר השירים המורה על הדיבוק אלהי · ולהיותו אז נער וקטון ובחיי אביו המלך לכן לא תאר אליו מלוכה וקראו בשמו לבד וכאומרו שיר השירים אשר לשלמה · וחבר ספר משלי בבחרותו אחרי שנתגדל ולמד חכמה ודעת בעניינים הגבוהים והשפלים ובעת התגבורת כחותיו ובתחלת מלכותו · ולזה תאר אליו כל השלמיות · היינו היותו שלמה החכם מכל אדם · ובן דוד בר אוריין ובר אבהן · ומלך אומה שלימה בכללותה שהיא ישראל וזהו אומרו משלי שלמה בן דוד מלך ישראל · וחבר ספר קהלת בזקנותו אחרי שברוב הימים והזמן · עברו עליו כמה' מהנסיונות בעניני העולם השפל הן בדעתו והן בטובתו ולהיות כי הזקן ישוב לימי עלומיו ולא ישמע בקול שרים ושרות · והעיניו לא יראה · ולא יטעם עוד · וכל מאכלו יהיה בפיו כעפר מן האדמה ויתבטלו ממנו כל כחותיו וכל אשר טרח בעולמו היה להבל לכן כזה בספרו ההוא כל עניני העולם השפל להיותם דברים נפסדים · רק יראת ה' וצדק צדק לרדוף להיות כי יהלוך לפניו צדקו בשכבוד ה' יאספהו · וכל הנזכרים מעניניו ועושרו ופעולותיו הרה יניסו אז מפניו וישאר נקי מהם · ולזה תאר אליו התארים הנז' רק שקראו קהלת להיותו בעת זקנותו שנקהל בו ידיעת כל הדברים · וקראו מלך בירושלם העיר אשר בחר בה ה' · כי להיותו בעת זקנותו חלוש על ערש דוי הניח הנהגת המלוכה לשרים הנאמנים והיתה הנהגתו לבד העיר ההיא הקדושה מקום דירתו וזהו אמרו דברי קהלת בן דוד מלך בירושלם · והנה ר"ל בשם משלי הדבר שיש לנגלהו נסתר כי בזה יבדל המדבר החכם מהסכל · להיותו יכול לדבר עם הדומה אליו בפומבי · באופן שלא ישמעהו הסכל מן האשים אשר אסור להודיעו הדבר ההוא להיות כי סוד ה' ליראיו · ובספר הלז יש משל שהוא רב התועלת והוא להתרחק מהאשה זונה שהנמשל אין ערוך למעלתו ולתועלתו והוא להתרחק מהע"ז והמינ' וכן רבים משלים אחרים דומים לזה :

הקדמת פירש ספר משלי הנקרא קב ונקי

אמר המחבר ראו עיני דברי זה הספר ומשליו · ולביונו ויופיו מראשו ועד רגליו · בכנלהו עלות נמרצות וכל מיני המוסר · לכל החי לכל בשר · מעריס כל פתי אשר לא יפותה אחרי שרירות לבו ועצתו · ומחכים כל סכל אשר לו ישכל סופו ואחריתו · מגדל עוז בנוי לתלפיות הוא בחכמה ובתבונה וחומה תמימה סביב התור' והאמונה · ובנסתרו חכמות רמות ומזמות · לא יערכם לפירת תפארה וכל אבן יקרה גבים וראמות · מגלה במשכיות כספו תפוחי זהב הסודות אשר בדקות השבכה סתום · ומפתח פתוחים בכל רז חתום · ומפני זה הסכימו זכי השכל ברי ההבנה ובעלי המדות טובות · אשר ממימי הדבה ממעיני הישועה נפשם שואבות · ללמוד וללמד מדי שנה בשנה דבריו הערבים · ולעמוד ולדרוש ברבים · וקבעו עתם בתחלת הקיץ ובימי ספירת העומר · כי אז יתעורר הכח המתעורר החומר · והנפש המשכלת רובצת תחת משאו והיא יושבת תחת תמ"ר · וקריאת זה הספר באותו הזמן היו תהיה להם לעזרה · והיו נכונים ליום מתן התורה : על כן עוררני לבי להפליג השקידה והעיון בו ובקשתי ספרי המפרשים · ישנים גם חדשים · מהם הרב רש"י ז"ל אשר דבריו ערבים כמן · קודם בטבע במעלה וזמן · ובעל המשכל ופשטי התורה · החכם ר' אברהם ן' עזרא : ואדוני הדקדוק ומפרשי המקרא · החכם ר' יוסף ור' דוד בנו אשר עליהם יאמר על דרך מליצת השיר [illegible] והר"לבג בעל התועלות · בדבריו כל החכמות כלולות · והחכם רב ששת אשר היה בארץ ישמעאל · ור' עמנואל אלוף הדעת במגדיאל · והמאיר עיני העדה בפירוש זה הספר בענין ובמלות · החכם ר' מנחם המאירי לשונו לשון מדברת גדולות · ומורנו הזקן בחכמה ובשנים אשר בדורנו היום פירושיו כפלגי מים [illegible] החכם ר' יוסף חיון · ואין ספק שבדבריהם הנקיים מבררים הנכון והאמת מזולתו · איש ואיש לפי מדרגתו : האמנם הפי' במקצתם פעמים שבא בהריכה [illegible] לרוב אריכותו · ופעמי' שבא בקצרה באופן לא יתבארו דברי הספר לשיגות בהם דעתו · ואולם בעבור זאת ראה ראיתי לירד אל גנת דבריהם המעולפים ספיר [illegible] וגם להכנס אל פרדס הילקוט וזולתו ממדרשי חכמינו עליהם השלום · ללקט מפניני מושכלותם · ומגביעי כסף הפירושים הנמצאים באמתחותם · פירוש [illegible] מבחר דבריהם בהפלגת הקיצור לזה הספר המעולה · אשר בכתם אופיר לא יסולה · ולמה שהיה זה ענינו קראתי שמו קב ונקי כי הוא אלא כקב סולת נקייה [illegible] פירושם ז"ל : עזרי מעם ה' :

אני ספר אשר שפר משליו ולא אפר אכל הוא קב ונקי ·
וריב שלים אני נוטה ומעטה לכל חוטא עלי חטא נ אנקי ·
ומי השכל אני אשקה ואדלה ואגלה רז אשר כסה עתיקי ·
ושומעי ישבנו בטח ואקרא דרורים ל אסירים כ אזיקי ·
לזאת כל איש אשר חפץ לחפש צפיניתי יטיב טעמי ונמקי ·
שלמותו שמי מורה ובלתו במו רקב הבי הוא קב ונקי ·

ובי מרפא ללב נספה ונכפה למי שם פה במו צופי ומתקי ·
לכל משכיל אני אשכיל ואצלח ואערימה למתרפק ודופקי ·
ואשפוך משבצות עצות בה צות מעמסות מליצות סוד בשוקי ·
ודדי בין מאד יעשה ויעשה עלי כסאן מכון שבתו השוקי ·
לבד יבחר אשר מבחר מפרשים לקטהו אנוש חכם ובקי ·

משלי שלמה וגו׳ · זה חלק האחרה הודיע בו מעלת החכמה הקדומה כי בה נברא יש מבלי מה והזהיר להדבק בה ולסור מן האשה הזעומה והוכיח להמית הפתאות ותאות הנוצר מן האדמה ולהחיות הנשמה התמימה : בן דוד · לספר מעלתו שהיה בן חכם ומשכיל : מלך · כי בעבור חכמת׳ מלכו שניהם על ישראל או שהיה מלך עם חכם ונבון ומלך שם התאר כמו עבד ארץ אבר : לדעת · הת״ו נוסף וכן לקחת וכן הלמ״ד וטעם במשלים ידע האדם · חכמה והיא שרש הכל שהיא יראת יי׳ שנא׳ ראשית חכמה יראת יי׳ ומוסר לשמור מצותיו וי״א המנהג בן עם הארץ · בינה להבדיל בין דבר לדבר שלא ישים חשך לאור ואור לחשך : לקחת · השמיעה והלמוד מפי המיסר הם הלקיח׳ השכל שם הפועל והוא חסר ו״יו׳ צדק כולל עבודת האלהים וכל מעשה הטוב · משפט שישפוט בין איש ובין רעהו · ומישרים שידב׳ היושר במשפט וי״א השכל לדעת לעשות צדק : לתת

רשי

משלי כל דבריו דוגמות ומשלים משל התור׳ באשה טובה ומשל ע״א באשה זונה : לדעת חכמ׳ ומוסר׳ המשלים האלו אמר להודיע לבריות שהיו נמלים בתורה · שהוא חכמה ומוסר ובינה : צדק ומשפט ומשרי׳ · צדק צדקה ממונו · ומשפט · לשפוט אמת · ומישרי׳ היא הפשרה דרך חלק ומישור שוה לזה ולזה : לתת

משלי

שְׁלֹמֹה בֶן־דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: לָדַעַת ג׳ חָכְמָה וּמוּסָר לְהָבִין אִמְרֵי בִינָה: ה׳ לָקַחַת מוּסַר הַשְׂכֵּל צֶדֶק וּמִשְׁפָּט י״ג וכל דסמי׳ לאדכר׳ דכו׳ וּמֵשָׁרִים: לתת ג׳ ב׳ מל׳ וחד חס׳

מַתְלוֹי דִּשְׁלֹמֹה בַּר דָּוִד מַלְכָּא דְיִשְׂרָאֵל: לְמִדַּע חָכְמְתָא וּמַרְדּוּתָא לְאִתְבַּיָּן אִמְרֵי בִיוּנְתָא: לְמִקַבְּלָא מַרְדּוּתָא דְשׁוּכְלָא וְצַדְקְתָא וְדִינָא וְתְרִיצוּתָא: למתן

שטה כל חד וחד ל׳ דכו׳ וכל מלה אחרי מן לישנ׳ דכו׳ וסי׳ אמנם ויאמר יי׳ אל אברהם למה זה · וכל האמנם דכו׳ · במצור כה אמר סנחריב דד״ה · ובל במצור ובמצוק דכו׳ · במצולות ישוב ירחמנו יכבוש · וכל ממצולות דכוו׳ · במלחמה ועמד על כנו מעביר נוגש · וכל ובמלחמה דכו׳ · דברו ויראו אחיו כי אותו · וכל כדברודכו׳ · הלל כי הלל רשע על תאות · וכל שום בר נש דכו׳ · הקריב ויאמרו האנשים ההמה · וכל להקריב דכו׳ · הוסיף ולא הוסיף עוד מלך מצרים · וכל להוסיף דכו׳ · ורע שבור זרוע רשע · וכל טוב ורע דכו׳ · ויגל השארית מן החרב · וכל ויגל את דכו׳ · וחיל כבד וישלח שמה סוסים · וכל ובחיל כבר דכו׳ · זכר קמץ כי דורש דמים אותם · וכל לשון זכר דכו׳ · חבלי ויפלו חבלי מנשה עשרה · וכל בחבלי דכו׳ · יגה גם אור רשעים ידעך · כל יגיה דכו׳ · למס בין בניהם אשר נותרו דד״ה · וכל למס עובר דכו׳ · למלכי הלוא הם כתובי׳ דסוף מגלת אסתר · וכל למלכי דכו׳ · מצוא על זאת יתפלל כל חסיד · וכל ממצוא דכו׳ · ענות ומערת ובית ענות · וכל לשון עונים דכו׳ · עמיה ושמרתם את השבת · וכל מעמיה דכו׳ · עזה צוה אלהיך עזיך עזה · וכל שום בר נש דכו׳ · רצפה דגש ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה במלקחים וכל שום בר נש דכו׳ · חד מן י״ב מלין דכתיב א׳ בסוף תיבותא ולא קרי׳ וסי׳ רפיא למטה בנימן פלטי בן רפוא · ההלכוא ויהי כהוציאם את המלכים האלה אל יהושע ויקרא יהושע · הקליא ויאמר ישי לדוד בני קח נא לאחיך איפת הקליא · אבוא אשר אמר אליהם זאת · רצוא והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק · ואתיקיהא ומדד ארך הבנין אל פני הגזרה אשר על אחריה · נקיא מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה תהיה מחמס · גנוא ומני שיב טעם די כל · ושיצא ביתה דנא עד יום · יפוא ויתנו כסף לחצבי׳ ולחרשים ומאכל ומשתה ושמן לצדנים ולצרים להביא עצי ארזים מן הלבנון אל ים רעזרא : ארעא ובתרך תקום מלכו אחרי ארעא מנך · משלי מ״ם משלי מן א״ב רבתי וסימ׳ נמסר בריש סדר בראשית ובמסר׳ רבת׳ בריש מערכת אות הא״לף בס״ד ע״ש · משלי ד׳ בקריאה וסימ׳ משלי שלמה בן דוד · זכרונכם משלי אפר : משלי שלמה בן חכם · גם אלה משלי שלמה · ואינון מן ג׳ זוגין מן ד״ד משמשין מש בריש תיבותא וסימ׳ משלי ד׳ דלעיל · משקה ד׳ קמצין וסימ׳ נמסר בסדר וישב ובחבקוק סימ׳ ב׳ · משנה ד׳ קמצין וסימני׳ נמסר ביהושע סימ׳ ח׳ :

משלי הנה המשל הוא דבר נאמ׳ על צד הדמיון פעם להת ציור בדבר הנר׳ לדבר בו ופעם להעיר על הענין הדבר אשר יכוין בו מצד שהו׳ מרוחק או נרצה או מה שידמה לזה וזה כי הדבר המרוחק ימשיל אותו בדבר שיש לו בו קצת דמיון שהוא יתבאר בו וכן הענין בדבר הנרצה ובשאר מה שידמה לזה : לדעת חכמה · היא הידיעה אשר בדברים יבואו לה מדברים עצמיים ומתיחסי׳ לה · מוסר הנה יאמר על המוסר אשר במדות ועל המוסר אשר בדעות והמוסר אשר במדו׳ הוא לעזוב המדות המגונו׳ ולהתנהג במדות המשובחות והמוסר אשר בדעות הוא לדרוך בהשגות כפי סדורם ולפי הדרכי׳ אשר יובילו אליהם ושלא לעיין במה שאין דרך להגיע אל השגתו ושלא לקצר מלעיין במה שאפש׳ לאדם להשיגו · בינה היא הידיע׳ אשר בדברים יבואו לה מדברי׳ בלתי עצמיים כאמרנו שהשמש יחמם והירח יקרר ואם אין להם בעצמ׳ דבר מאלו האיכיות וזה גם כן יקרא תבונה · ביאור המלות מוסר השכל · הוא המוסר אשר בעיון · צדק ומשפט ומישרים אלו הג׳ נופלים על דבר אחד או קרוב מאחד והם בכללם נופלים על היושר והראוי בדברים וזה אם בדעות אם במדות : ביאור הדברים משלי · אלו הם המשלים אשר דבר שלמ׳ בן דוד מלך ישראל והנה התועלת בהם הוא לדעת החכמה המופתית אשר יבואו בה כמו ראיה או במופת סבה ומציאות : לדעת · ולדעת המוסר במדות אשר בדברים המדיניים וזה יהיה בעזיב׳ המדות המגונו׳ והרדיפה במדות המשובחות והנה הקדים החכמה למוסר ואע״פי שהמוסר ראוי להיות קודם בזמן לפי שהחכמ׳ היא כמו סבה תכליתי׳ למוסר · ולהבין אמרי בינה הם הקדמו׳ המפורסמות אשר יבואו מהם אל הידיעה בחכמת האלהו׳ ובמה שינהג מנהגה שלא תהייג׳ ההקדמו׳ המגיעות אל העצמיית ובהם גם כן תועלת : לקחת · המוסר בעיון ר״ל שידריך בהגעתו בדרכים הראויים ולא יעיין במה שאין דרך אל העיון בו ובהם גם כן תועלת להתנהג בדרכים הישרים במדותיו ובדעותיו ר״ל בצדק ובמשפט ובמשרים ובהם גם כן תועלת : ביאור

אבן יחייא

הנה הפרשה הקטנה הזאת מהז׳ פסוקים אלה עד אוילים בזו היא פתיחת הספר אשר בה הודיענו הסבה הפועלת ומי חברו באומרו משלי שלמה בן דוד ונומר והסבה הצורייית והוא באיזה מדרגה חברו שהוא מדרגת רוח הקודש ובאומרו להבין אמרי בינה שהם אמרי החמישים שערי בינה אשר לא יובן שום אחד מהם אם לא ברוח הנבואיי · והסבה החמרית והוא אומרו לדעת חכמה ונומר לקחת מוסר השכל ונומר לתת לפתאים ערמה ונומר ישמע חכם ונומר להבין משל ומליצה ונומר והסבה התכליתיית שהוא היראה אלהית ובאומרו יראת ה׳ ראשית דעת :

לדעת ונומ׳ ספר כי תואר הספר הזה ואשר ידובר בו הוא משלשה ענינים אשר בהם ישלם האיש הישראלי · והם מעלת החכמה · ומעלת המדות המכונה בשם מוסר ומעלת התורה אשר השיגה אדון הנביאים באמצעות חמשים שערי בינה שנמסרו לו וזהו אומרו להבין אמרי בינה · ולהיות כי במעלת התורה יבדלו בני ישראל מהמין האנושי כי גם להם יש הב׳ מעלות מהחכמה ומוסר · ולכן לא חברה עם השני מעלות ההם · ושמה לבדה ובאומרו להבין אמרי בינה · ולא נכנסה תחת גדר לדעת חכמה ונומר שקדם · לקחת מוסר ונומר בא לפרש התועלת הנמשך ממנו במעלת המדות אשר זכר בשם מוסר · והנה מעלת המדות מהאיש ישראלי אשר ימשכו אליו מהשכילו בדרכי קונו לעשות כהם וכמצות והלכת בדרכיו · הם השלשה אשר הזהיר עליהם הנביא באומרו השכל וידוע אותי כי אני ה׳ עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי ולכן ראוי שתחפצו גם אתם בהם · וזהו אומרו לקחת מוסר מהשכל ההוא שאמר הנביא שהוא לעשות הצדק וסוא עשיית הטוב והנכון כדין וכראוי ולהציל העשוק מיד עושהו משפט והוא עשיית הנקמה בעושק לרעהו · ומשרים והוא עשיית החסד לפנים מהשורה : לתת

ר׳ מנחם המאירי

משלי שלמה בן דוד מלך ישראל ככר ביארנו ענין משלי וענין זכרתי יחסו בפתיחה · לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה · אמר שהמשלים באו לדעת מתוכם עניני חכמה ומוסר רומז בחכמה אל שלימות מעלות שכליות ובמוסר אל שלימות מדות והקדים חכמה למוסר לקדימתו במעלה אע״פ שמתאחר בזמן ומלת לדעת מוכחת על ידיעה מפי סופרים או מפי ספרים · אבל מלת הבנה מאחרת על מה שמחדש מעצמו בהתבוננותו על מה שהוא לומד ועל זה אמר להבין אמרי בינה וצירף חכמה ומוסר ביחד כי המוסר אי אפשר להיותו נגמר באין קצת חכמה כאומרם אין גם הארץ חסיד ולא בור ירא חטא · וכן אמרו אם תלמיד חכם כתם הוא הנהגו על מתניך ואם עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו · והחכמה בלא מוסר דבר מקועד ועניין שכל בני אדם קצים בו · אמרו חכמי המוסר חכמה בלא מוסר כאהל בלא מיתרים ואמר אחר החכמה בלא מוסר כטבעת בלא אבן וככר ביארנו בקצת חבורינו במה שאמרו רבו׳ ז״ל רבא רמי כתיב יערף כמטר לקחי וכתיב תזל כטל אמרתי כאן בתלמיד הגון כאן בתלמיד שאינו הגון כלומר שהתלמיד ההגון במדותיו הוא בדמיון הטל שאפילו בעת שאין בני אדם צריכין לו הוא ערב להם ונאות ושאינו הגון במדותיו הוא דומה למטר שאע״פ שאדם צריך לו לעתים כשירד ממנו די ספקו יקוצו בו :

לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומישרים · לקחת הוא כמו לדעת אלא שהיא מנחת על ידיעה לקוחה מזולתו קח נא מפיו תורה אם תקח אמרי · ומוסר השכל יש לפרש בו שמלת השכל חסרה וי״ו כלומר מוסר והשכל והוא כפל ענין עם חכמ׳ ומוסר הקוד׳ זכרם בפסוק לדעת · והקדים בראשון חכמה לקדימת מעלה ובשני הקדים מוסר לקדימת זמן · מכל מקום המדקדקים כתבו שמלת מוסר שבפסוק זה פתוחה ומתוך כך היא סמוכה למלת השכל ר״ל מוסר של השכל ולא פירשו בו דבר אחד · ויש לפרש שהוא רומז לסדר הלמוד ולקיחתו החכמות על הסדר ולא יהרוס בהם פן יפרוץ עיונו ויטות לרוב חפצו וקפיצתו מה שלא יוכל לתקנו כי כמו שבמדו׳ יאמר שאין מוסר על הנהגתו עם זולתו לאט ובנחת ולא דרך המייה וטרוכייא וכן בחכמות צריך שינהיג סדרם לאט להיותו קונץ בהם על יד כי אז יצליח ואז ישכיל והענין שידע הנהגת החכמות כסדרן איך היא או נפרש מוסר השכל כלומר שאף בדברי תורה וחכמ׳ עם היותו מוחזק בעצמו בידיעת אותו דבר שרוצה לדבר בו ימנעהו מוסרו מהרבות בו דברים ויעוררהו ליתן מקום לגדולים אם למדרגת שנותיהם ואם למדרגת חכמתם כמו שבמדות הוא צריך לכבד העולם מצד המוסר ואין צריך לומר במי שאינו מוחזק בידיעת הדבר ההוא שהדבור בו אולת אלא אף בזה שהיה

קב ונקי

משלי שלמה אמרו רז״ל שלשה ספרים חבר שלמה · שיר השירים בקטנותו · משלי בבחרותו · קהלת בזקנותו ולקח בכל א׳ מאלו הספרים לשון מהולף · בשיר השירים לא זכר יחסו כי אם שמו לבד להיותו לדברי חשק · ובמשלי אמר מלך ישראל שהבחור מושל בגבורתו על כל האומה · ובקהלת אמר מלך בירושלם כי בזקנתו לא היתה ממשלתו על כל כאשר היתה בתחלה · וקרא זה הספר משלי מפני שרוב דבריו יש משל ונמשל כמו האשה הטובה משל לתורה · והזונה לע״ז : לדעת חכמה ומוסר · חכמה רמז על העיון ומוסר על המעשה החשוב · ואמר שבמשלות האלו מודיע לבריות עיון ומעשה · ואמר להבין אמרי בינה · שיעיר האדם להבין שיש בתורה ספורים ואמירות אשר הפנימי מהן יקר וצריך האדם להבין בזה : לקחת מוסר · מוסר פתוח וסמוך להשכל ורצה שתכלית זה הספר ללמוד ממנו מוסר מהשכלה · ולרמוז שתכלית המדינית היא פועלת המדות הטובות אמר לקחת שירה על הפעולה · או יורה על למידה ולקיחה מאחר שהוא רבו · ולדעת חכמה ומוסר יורה על הלמידה מעצמו · והא׳ מפי סופרים · והב׳ מפי ספרים · ולדק יורה על קנין המדות הטובות לנפשו · ומשפט יורה על פסיעת האמת לזולתו : ומישרים · על היושר הראוי בדעות או במדות · או יורה על הפשרה בדין : לתת

מנחת ערב

משלי שלמ׳ בן דוד מלך ישראל · הנה אין ערך חיבור מוסרים יערוך החכמה לפי ערך הכנו׳ שוכנו · ב׳ בערך גדר בחינת החכמה שנטעה בה הט על פי כל אנוני הרוח׳ש רוח הקדש ב׳ בהסקף הל אשר נעשה בשבילו כי לא תדמה פעולה הנביאות לצורך עם קדוש ורבים הל הנבואה לצורך עם ממוכך ונורע · והנה שלש אלה רמז בה בהעירנו הא׳ באומר משלי שלמה כלו׳ הנודע כי אין נבון וחכם כמוהו והב׳ באומר בן דוד שהוא נדמות בן לאב שמניהם דבריו ברוח הקדש דכתי׳ בדוד רוח ה׳ דבר בי וגו׳ ויגמור שתום מן המפורש שלמה מדור קרוב למה שהנ״ל כל נביא במפורש כמו וסם אביו שניהם נביאים וכדעת רז״ל במדרש חזית שסרתה על שלמה רוח הקדש בג׳ ספריו והג׳ בהו׳ מלך ישראל עם היות שעל כל העולם מלך אך אין זה רק רמז העשות הספר הזה לישראל עם חכם ונבון כי כל מוסרי הספר מיוסדים על ד״ת האלקית בלתי מתייחסים לעמי הארצות · עוד יתכן מענין הקודם והוא לבל יעלה על לב איש לומר כמשלי׳ ותוכחות הנכריות העבריות כי גם בהמה ידריך האדם בדרך ישרה ע״כ בא בפתח דבריו להודיע כי יתרונם עליהם עלום מצד תחת שלש · א׳ כי הן לו היה שלמה כאחד החכמים אשר אור רוח הקדש לא נגה עליהם ויחברו ספרי מוסרים לפי שכל׳ הנני׳ כחכמי האומות הלא היה יתר שאת במוסריו על כל חכם זולתו כי מי יערוך אליו בחכמתו וזהו משלי שלמ׳ הנודע כי בכל חכמי הגוים אין כמוהו · ומה גם כי עוד לו כי לא נעכו רק ע״י רוח׳ דבר בו כדוד אביו נספ׳ תהלותיו כנ״ל מדברי חז״ל והיזה הדרך הלך רוחה לדבר בחכמי נכר כמוהו ומעל׳ זו השנית רמזה באות׳ בן דוד לדמות עצמו בספרו אל דוד אביו עוד ג׳ היות מוסרים שלו מיוסדים על אדני תורת ה׳ תמימה היא חכמתו ית׳ למעלה מרוח הקדש ונבואה מיוחד׳ ללמד אות׳ לעמו ישראל מקיימי ומקבלי תורתו ית׳ בייחוד וזהו אמר מלך ישראל עם שרם על כל גוים היה ומלכותו על כל משל׳ לך הוא לייחס סודות ורמזי׳ רוחניים לאין תכלית גם משליה יעלו עמה ולא הדמינה אל מוסרי יתר עמים. ולהומים יהגו ריק במשלי רפר הנהגותם באין סוד :

לדעת חכמה ומוסר וגו׳ ראוי לשים לב על שנותו את טעמו לומר בפסוק זה חכמה ומוסר ובשני מוסר השכל כוסף על הכפל ולומ׳ בזה לדע׳ ובשני לקחת : אמנ׳ יאמר התועלה הנמשכו׳ מהספר הלז והם ב׳ סוגים · הא׳ עיון וידיעה ב׳ חלק המעשיי הת׳ בפסוק זה והב׳ בפסוק שאחריו והנה כל יאמר איש מה בא כי נפסוק בספר

ד לָתֵת לִפְתָאיִם עָרְמָה לְנַעַר דַּעַת
ב' מלעיל ומל' וּמְזִמָּה׃ יִשְׁמַע חָכָם וְיוֹסֶף לֶקַח וְנָבוֹן ה
חן לחכם
תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה׃ לְהָבִין מָשָׁל
ב' חידות לו וּמְלִיצָה דִּבְרֵי חֲכָמִים וְחִידֹתָם׃
כ"ח יִרְאַת יְהוָה רֵאשִׁית דָּעַת חָכְמָה
ה' וּמוּסָר אֱוִילִים בָּזוּ׃

שמע

לְמִתַּן לְשַׂבְרֵי עֲרִימוּתָא וּלְטַלְיָא יְדִיעְתָּא וְתַרְעִיתָא׃ יִשְׁמַע חַכִּימָא וְיוֹסִיף מַדְּעָא וְסוּכְלְתָנוּתָא מַדַּבְּרָנוּתָא יִקְנֵה׃ לְמִתְבַּיְינָא מַתְלָאָה וּפַלְאתָא וּמִילֵּי דְחַכִּימֵי וְאוּחֲדָתְהוֹן׃ רֵישׁ חָכְמְתָא דַּחַלְתָּא דַייָ וְחָכְמְתָא וּמַרְדּוּתָא סִכְלֵי שַׁיְטִין׃

שמע

ומוסר ה' וסימ' לדעת חכמה ומוסר · יראת יי' ראשית דעת · הנה אשרי אנוש יוכיחנו · אמת קנה ואל תמכור · מקור חיים שכל בעליו :

רשי

לתת לפתאים ערמה · משלים אלו אמר קהלת לקנות בהם הפתאים ערמה : לנער דעת · וגם לנער המנוער מכל לימוד שלא למד עדיין כלום: מזימה · מחשב' עצה : ישמע חכם · המשלי' הללו · וייסף על חכמתו · לקח · למוד · חכם · זה בעל השמועה · ונבון · מוסיף על ידיעת חכם · שיודע להבין דבר מתוך דבר' ומוסיף על שמועתו : להבין משל ומליצה · שיתנו לב להבין במקראות שני הדברים המשל והמליצה שיבינו את מה המשיל למליצה · ואף מן המליצה לא יסירו לבם שגם היא צריכ' להבין כשאמר להצילך מאשה זרה ונכריה על עבודת אלילים נאמר הרי המשל ואף המליצה שהוציא משלו בלשון אשה הבן בה והזהר מאשה זרה : דברי חכמים וחידותם · דורשי רשומו' מקר' מלא וחסר דמיון חידה : יראת ה' ראשית דעת · וע"כ פי' לצורך מה עשה שלמה הספר הזה ועתה מתחיל הספר יראת השם ראשית דעת · היא תרומת עיקר הדעת והיא תהיה לך הראשונה לדעת לפני חכמתך הקדם לירא את יוצרך והיא תתן בלבך לעסוק בחכמה ובדעת כי האוילים אשר אינם יראים את ה' הם בוזים את החכמה ואת המוסר : שמע

רלבג

ביאור המלות ערמה הוא פלפול בדברים המדיניים · דעת הם מושכלות ראשונות או מה שקרוב אליהם להגלות האמת בו · ומזמה היא המחשבה שהיא התחלה לדעת ומישרת אליו וזה שכאשר ירצה האדם לעמוד על האמת בדבר יקח המחשבות הנופלות בו ויקח הצודק מהם ויניח הבלתי צודק כמו שנזכר בספר הניצוח ובספר מה שאחר הטבע : לקח · קנין : תחבולות · דברים לקוחי' בדקו' מחשבה : וחידותם הנה החיד' היא מאמר סתום נאמר על דבר לך המשל ויסבול כונו' מתחלפו' : ביאור הדברים לתת לפתאים עומק מחשבה וקצת פלפול ישמרו בו מהפתיו' ולתת לנער השנים הדברי' אשר הם התחלו' העיון והם המחשב' והמושכלות הראשונות או מה שיקרב אליהם ואולם זכר תחלה הדעת כי הוא יותר נכבד מהמחשב' ולא תחשו' שלא יהיה בהם תועלת כי אם לאלו שזכ' שאין להם שום שלימו' · אבל ימצא ג"כ תועלת גם לחכמים ולנבונים וזה שכבר ישמע חכם אלו המשלים ויוסף קנין בחכמה וישמע אות' הנבון ויקנה תחבולו' להמציא ההקדמות המפורסמות אשר יובילו אל ההשגה בדרוש דרוש מאלו החקירות הפילוסופיות הנה אלו המשלי' ייעירו האנשי' : להבין משל ומליצה · אשר יאמרו החכמים והנביאים כי בהם ילמד האדם דרכי החקויים אשר ירגילו להמשיל ולחקות בהם ובהם יתיישר להבין דברי החכמים ואם הם רבי העומק ויבין חידותיהם מצד הביאו דרכי החקויים אשר ירגילו להמשיל בהם : יראת יי' הוא המוסר במדות והיא התחלה והישרה אל קנין הדעת כי לא יתכן שירדוף האדם לקנין המושכלות עם היותו נלכד ברשת המדו' הפחותות והנה האוילים אשר הם המואסים המוסר ובוזים אותו הם בוזים חכמה ומוסר ולא ירגישו בה כי במאסם המוסר ירחיקו מהם החכמה והוא מבואר כי האויל לא יקח מוסר מוסר לא לקחו : שמע

אבן עזרא

לתת · על משקל הרה ללת מן ילדה והנכון לתנת ללכת על משקל לשבת וטעמו יבינו לתת בהם לפתאים ערמה שיסירו הפתיות מהם כיון שלא יוכלו להשיג חכמה ובינה יבינו דרכם בעולם הזה ואיך יחיו שנ' חכמת ערום הבין דרכו · לנער ולתת לנער במשלים דעת ואלף פתאים תחת יו"ד פתי וכן רפאים · ואם הנזהר חכם יוסיף לקח ואם נבון תחבולות יקנה וכל זה : להבין · משל ומליצה וחידות משל שממנו יוצ' דבר אחר חידה דבר מכוסה ואינו מובן עד שיפור' שנאמר הלא אלה כלם עליו משל ישאו ולקח יקרא כן בעבור מה שיקח אדם מן הדעת וכן מה יקחך לבך ותחבולות ענין עצה ומחשבה והעד מחשבות צדיקים משפט וגו' וכן חובליך והטעם תחבולו' יקנה בעבור שיבין משל ומליצה ודברי חכמים אחרי' : ירא' · יודיע כי ראשית הדעת והמוסר הוא שיהיה ירא שמי' אף על פי שהחכמה הירא' והמוסר אוילים יבוזו אין ראוי לבוז אותם על כן אחריו · שמע

ר' מנחם המאירי

שהוא מוחזק בעצמו בידיעתו · או כפרש מוסר השכל כלומר אע"פ שהזהרתיך בידיעת מוסר לא תקחנו בדרך פתיות אבל בדרך השכל כמו שתאמר שאיזה מגדוליך ישאר פניך על איזה דבר והנה המוסר יחייבהו להעתר לאוהביו אע"פ כי יהיה מוכרו בהשכל ויתבונן עם עשותו הדבר ההוא פתיות אלו או סכלות ואם הוא פתיות אלא יכול להמנע באמרם ז"ל זקן ואינה לפי כבודו והתעלמת וכן אם סכלו' מצד שאינו כדאי בכך ימנע גם כן ולא יודהו על זה העתר לגדוליו וככר ביארתי בפתיחת החבור הגדול כיוצא בזה הענין במה שהושית התבונן כלומר שאע"פ שהורשית ונצטוית בכך התבונן אם עשותך הדבר ראוי לך אם אין והוא שהדבור אצלי צריך לשמירת ארבעה דברים והם תאר המדבר ועצם הדברים ואיכות הדבור בהם והזמן שיאמרו בהם בדרך קצר' אמור מי ומה ואיך ומתי · וביאורם בתאר המדבר · הוא שצריך שיהא שלם בחכמה ובמדות אמרו ז"ל על שלמות החכמה מלמד שתלמיד חכם נמשל לכלה מה כלה מתקשטת בתכשיטיה ואם חסר אחת מהן איננה כלה כך תלמיד חכם אם חסר דבר בתלמודו איננו תלמיד חכם ועל חסרון המדו' אמרו וחכמת המסכן בזויה וכי חכמתו של ר' עקיבא שהוא מסכן בזויה היא אלא מי שהו' בזוי בחכמתו יושב ודורש לא תטה משפט והוא מטה ולא תכיר פנים והוא מכיר והבאור בעצם הדברים הוא שצריך שיהיו דבריו בענין תועלת בחכמה ובמדות שלא יהיו דבריו ענייני ספור דברים וליצנות כמו שאמר טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים · כלומר שגערת החכם תועלת גדול' ושיר הכסילי' אע"פ שהוא ערב לשומעיו אין בו תועלת · והבאור באיכות הדבו' הוא היושרתו להיותו ערב לשומעיו כאמרם ז"ל דבש וחלב תחת לשונך כל שאומר דברי תורה ברבים ואינם ערבים לשומעיהם כדבש וחלב המעורבים זה בזה נוח לו שלא אמרן · וכן אמרו לב חכם ישכיל פיהו לבו של חכם מלא חכמה ואין משכיל עילוי אלא מורי עלוי פיהו כלומ' שאע"פ שלבו של חכם מלא חכמ' אין חכמתו נערכת אצל בני אדם אלא אם כן היא נעזרת בנועם הדבור לאדם מערכי לב ומיי' מענה לשון · והביאור בזמן הדבור כולל שני דברים אחד להיותו יוצא מכלל קטנות ונערות והשני שיהיו הדברים נופלים לפי הזמן שהוא בו · ובספרי המוסר פירשו שהמוסר שני חלקים מוסר במעשה

אבן יחייא

לתת לפתאים וגומ' בא לפרש התועלת הנמשך במעלת החכמה · ויען כי האנשים יהיו על אחד מארבעה מינים אם שכלים לנערותם ולקטנותם כי לא הספיק להם הזמן ללמדם ספר ולשון למודים · ואם השכלים לפתייתם ולגסות חמרם · ואם החכמים במעלת החכמה · ואם הנבונים במעלת התורה · לכן פירש התועלת בארבעתם · באומרו לתת לפתאים שהם בני דעת וגדולים אבל לגסות חמרם יתפתו ויאמינו כל דבר לסכלותם ולהעדר החכמה מהם · ערמה שהוא קנין מידיעה הפכית מהפתיות · ובמקום היותו פתי ישוב ערום מבין בכל דבר ובלתי נפתה · ולנער שאין לו דעת אבל הוא כעיר פרא לתת אליו הדעת להשמר מן המזיק ולהתקרב אל הנאות אשר בו ישתנה האדם עם הבהמה · ולתת לו נוסף על הדעת · המזימה והיא הבחירה בראותו את הנולד בדברים · ולבחור ברע ממרירות שתיית התרופה · מפני התכלית הטוב המושג מהרע ההוא שהוא בריאות הגוף וכן ההפך · ולחכם במעלת החכמה לא אמר שם כתינה להיותו כבר שלם בה · אבל אמר כי בשומעו הדברים היפים האלה יוסיף לקח שר"ל עצה וכאומרו מה יקחך לבך · כי לכל אחד מהחכמי' אופן אחד מהדיבור מובדל מדבור חבירו ותמיד ימצא חידוש מה באחד זולת האחר כי כל החכמות והמידות טובות ימצאו בכלל המין האינושי ואין יחיד נכלל בכלם רק היחידי יתברך ולכן צדק מאמר החכם אשר נגזר איזהו חכם הלמד מכל אדם כי באופן הזה יאסוף הכי' מעט מזה ומעט מזה · אשר מעטים הרבה יעשו כל שלם · ולנבון במעלת התורה המושגת מהשערי בינה · אמר כי יקנה תחבולות להבין באמצעותם ארבעה דברים שהם משל ומליצה דברי חכמים וחידותם · כי הנה תורתינו הקדושה תחלק ראשונה לתורה שבכתב ותורה שבעל פה · והתורה שבכתב תחלק לידיעת מעשה בראשית הרמוז בתוכה · וידיעת מעשה מרכבה אשר היא ידיעה יותר נפלאה הנרמז' בה · ותורה שבעל פה תחלק לדברי החכמים ודיניהם · ולמאמרי' בעניינים האלהי' הנפלאים מהבורא יתברך · ולכן אמר כי הנבון ישיג תחבולות להבין ידיעת מעשה בראשית הנרמזת בתורה במשל כבריאת העול' וענין הנחש עם האשה וזולתם כי אף שנודה היות האמת נגלהו' הנה לנסתר הנרמז בו יש סודות נפלאי' נעלמי' מעיני כל חי רק לשרידים אשר ה' קורא בדור דור · ולהבין ידיעת מעשה מרכבה אשר היא ידיעה יותר נעלמת · ומנעת ההשגה זולתי בעזר האלהי · והיא כלשון האשכנזי הנמנעת ההבנה ללועזי זולתי באמצעות המליץ אשר בתוכם וכן היא לא תובן רק באמצעות המליץ אשר הוא הרוח הנבואיי או רוח הקדש או ענין למטה ממנו דומה אליו בדורנו זה · ולכן נקרא מליצ' כנגד מן הם לא ידעו כי שומע יוסף כי המליץ בינותם · ולהבין דברי חכמים בדיניהם והוויות דאביי ורבא · ולהבין חידותם והם מאמרי התלמוד שהם סותמים ויש בהם דבר נסתר · והוא כמו חוד חידה שר"ל דבר נסתר וחידות שמשון יוכיחו · יראת ה' וגו' הנה ידוע כי תכלית המעשה הוא ראשית המחשבה ולכן שתי שמות יקראו לו תכלית בערך המעשה כי יבוא אחריו בפעל · וראשית בערך המחשבה כי יקדים אל המעשה בכח · וזהו אומרו פה התכלית שהוא ראשית המחשבה מידיעת החכמה ומוסר אשר הזכרנו הוא יראת ה' אשר בזו האוילים והם האנשים החטאים בנפשותם אשר יקראו שוטים ואוילים כי אין אדם עוב' עבירה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות כו' · ולא זכר ביניהם תכלית ידיעת התורה היותו יראת ה' להיותו דבר מפורסם · מה שאין כן בשנים מעלות הנזכרים אשר ישרתו גם בהשגתם סחר עמי הארץ ולא לתכלית יראת ה' כי לא יאמינו בו רק להשתלם במינם מין האינושי כפי אשר יסבול האפשרות : שמע

קב ונקי

לתת לפתאים ערמה · פתי תאר לנפתה בקלות אחר הבלי הזמן · וערמה הוא שם לעומק המחשבה וקצת פלפל בדברים המדיניים והוא מקביל לפתיות · ואמר שהפתאים בלמדם זה יתחכמו · וכן יתן זה הספר לנערים הנעורים מהשלמות דעת לברר האמת מן השקר : ומזמה · שהיא עצה לברר הנהגה המתמגנה : ישמע חכם · חכם הוא בעל שמועה שלמד מפי רבו והוא בקי במה שלמד : ונבון · מוסיף על חכם שיבין דבר מתוך דבר ומוסיף על מה ששמע · ואמר שהכרתי זה הספר לפתאים ולנערים ויועיל גם כן לחכמים אשר בשמעם אלו המשלים מסודרים בחכמה ובתבונה יוסיפו על הקנין אשר להם והוא אומרו ויוסף לקח שירבה לקח על קנין החכמה · וכן יועיל לנבון שיקנה התחבולות שהם דרכים לקוחים בדקות המחשבה מצד למודו בזה הספר : להבין משל · ביאר שבלמוד זה הספר יבין האדם המקרא שיש בה משל ונמשל וכן ירגיש המליצה שהיא טוב הלשון ונאותו ויבין דברי החכמים שהיו מדברים בלשון חכמה וכן יבין חדותם · והמשיל הוא בבחינתה שיש בזה במשל · והמליצה בערך מתיקות הלשון ודברי חכמים כמו שאמרו בעירובין נתיעץ במכתיר והנגיב במפיבושת · והענין שאלו על ר' אבא היכן הלך והשיב שנטל רשות מראש הישיבה והוא אומרו נתיעץ במכתיר · והנגיב במפיבושת ירצה שהלך לנגד הנגב אשר שם המים דומים למפיבושת · ואמר וחידותם שהוא דבר סתום והנגלה לא יביא לא מושכל ולא מדה טובה כמו שיביא המשל · ראיה לזה חדות שמשון : יראת ה' · ביאר שיראת השם היא עיקר ושרש הדעת שהוא כולל חכמה ומוסר · או יהיה ראשית מבחר הדעת כמו ראשית עריסותיכם ויראה שיראת השם הוא מבחר הדעו' · או יהיה ראשי' יורה על קדימ' זמני' ללמד שקודם שיתפשט שכלו בדעו' המופתיו' ימלא כריסו מהתור' ומיראת השם · ואמ' חכמ' ומוסר אוילי' בזו · ירצ' שאלו הכתות מקבלי' תועל' מזה הספר · אמנם כת האוילים מבזי' החכמ' והמוסר מפני שסכלם נכסף כי אויל תאר למי שסובר הענין בחלוף מה שהוא ואינו סר ממנו להיותו חכם בעיניו כמו שאמ' אם תכתוש את האויל וגו' והוא סכלות קניני והכסיל תאר למי שיסכל עיקר הדבר והוא סכלות העדרי ויש תקוה לתקן סכלותו ובא ביאור זה בפסוק שאמר ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו : הערה · א' רבותי' שאלו לחכמה החוטא במה יתכפר · והשיבה מחכמת שלמה חטאים תרדף רעה · נלמוד שנקר' זה הספר חכמה ושואב שלמה ממעין החכמה כמו שאמר וה' נתן חכמה לשלמה ולא נתן לו החכמה העילאה המחוברת למדת אין בזו אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה הלא חכמה התתאה מושפעת במלכות וכן נלמוד שכאשר יסבול האדם הרעה הבאות עליו באהבה הוא מזבח כפרה : ב' במדרש למה התחיל משלי בתם שהיא באמצע האותיות ודוד התחיל באלף שהיא בראש האותיות מלמד שהפש' היכן החכמה תלויה ר' אליעזר אומר בראש ור' יהושע אומר בלב ושלמה החזיק כר' יהושע שהלב באמצ' הגוף ודוד כר' אליעזר רמז כלם הסכימו שהנפש השכלית נחצבת מתחת כסא הכבוד ולא תתהווה בכלים הגופיים שהוא הלב והראש ונחלקו השגת החכמה והצורות הנפרדות לאי זה כלי כייחס אותה כיון בפעולת השכל אינה בכלי ור' אליעזר אומר לראש מפני ששם כח המדמה ובאמצעיתו ישפוט השכל ונמשך אחר דעת הרופאים ור' יהושע אומר ללב כיון שהוא מקור כל הכחות חיוניות ונפשיות כדעת ראש הטבעיים : ג' במדרש צדק ומשפט שלא יקלקל הדיין הדין שיגרום שיאבד העולם רמז שברא העולם במדת הדין וכל הצורות יתולו בחומרי' במדה ובמשקל וכן צריך הדיין שהוא שותפו של הקב"ה שלא יעות ויגרום להטיל קנאה במעשה בראשית שיערבבו הצורות שזה נקשר בזה : ד' לנער דעת ומזמה · עד כמה נקרא נער ר' מאיר אומר עד עשרים וחמשה שנה · ר' עקיבא אומר עד שלשים · ר' ישמעאל אומר עד עשרים דכתיב מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא ומשעה שהוא מתחשב בצבא מתחשב לעונש · רמז שאמר חטא התולדת כברא האדם עיר פרא והזמן יביאהו וילמדהו דעת שהשכלו' כפרה לסכל : ה' במדרש שלקו אנשי ירושלם על שהיו מלעיבים במלאכי אלהים שהם הנביאים המדברים במשל וחידה ולכן הזהיר שלמה להבין משל · משלי הנבואה · ומליצ' חידה עלמה שנקראת כן מפני שמעלת האדם מדינה של גהינם · ועז פנים מדה מגונה ולכן אמרו חכמי המוסר שהחכמה בלא מוס' כאהל בלא מיתרים וכטבעת בלא אבן : שמע

מנחת ערב

בספר משלי הנה נעזוב כבוד ס"ת אשר שם משה וכל תורה שבע"פ אשר המה כוללות תרי"ג מצות בכל פרטיו ישיגיו ומי לנו גדול מהעוסק ומתנהג על פיהם כי מכשרתו להיות צדיק ישר ונאמן ומה ישכון עלימו ס' משלים הלזה ע"כ אמר לדעת וגו' לומר ספר משלי אשר אני נותן לפניך טוב לך משלם טעמי' א' גם כי התורה תצווך לאמר אשר תעש ואשר תחדל לא תאלפך חכמה איכה תעש' לעמוד נגד יצרך בל יטעך ולא תגד לך תעלומות הרעה אשר תבואך במעשה הרעה כי התורה תקצר ותודיע גזרת מלך אך משלי שלמה הם ירונו יאמרו לנו עלות חכמה בכלל המוסר ואמר כל עון עד היכן יד עיכסו מגיעת ומאריך ללמד חכמה עם המוסר · ב' כי הלא כמה דברים רמוזים בתורה אשר לא יד כל אדם תשיגם כאשר קרה לר' יוחנן עם בנו של ר"ל על פסוק אולת אדם תסלף דרכו וגו' שאמר לו שנרמז בפסוק מה זאת עשה אלהי' לנו כדאי' בפ"ק דתענית והבקים ביתר הדברים שמשלי ספר משלי והדומה לו לא יבין איש מתוך התורה דברים הרמוזים בה ועל ב' הדברים האלה אשר היטיב שלמה בחכמתו עמנו במשלי ספרו אמר לדעת חכמה וגו' לומר אל תאמר בלבבך הלא די לנו תורה ציוה משה ומה בצע במשליך · כי הלא ישכון לך א' לדעת חכמה ומוסר כי התורה תגזר אומר גזרת המלך ולא תאלפך חכמ' עם המוסר ובזה תדע חכמה ומוסר יחד ועל הב' אמר להבין אמרי בינה לומר אל יעלה על רוחך כי תהיה כמוני מבין רמזי התורה מתוך דבריה כי הלא אנכי טוב לך להשכילך בינה דברי התורה ורמזי' אשר הבנתי אני מתוכה ברוח קדשי וזה להבין אמרי בינ' שהם אמרותי אשר הבנתי ממנה כענין אולת אדם שאחרי מאמר שלמה הראה אנכי הסית לבי כי הן זאת מלאכה במאמר התורה ויאמרו מה זאת וגו' וכענין מאמרנו לפנים על פסוק תנה בני לבך לי ועיניך דרכי וגו' שאמרז"ל כי משם למדנו שעינא ולבא תרי סרסורי דעבירה עין רואה ולב חומד ואברים גומרים ואומרה כי מקר' מלא דברה תורה וראית בשביה הרי עין רואה וחשקת בה הרי לב חומד ולקחת לך הרי אברים גומרים שהיא ביאת המלחמה שדברה תורה כנגד יצה"ר : והנה שתי אלה הן על בחינ' חלק העיון ויעור לך היעלת ג' על חלק המעשית והיא לקחת מוסר וגו' והיא כי למה שהתורה לרוב מעלתה הגזור אומר בלבד ולא הסביר כל דבר ודבר בטענות שכליות לא יתפסו הדברים בלב המקבל בעלם לעשותם כה"ב במשלים ומ' שיסכיל פיהו במוסרי הסברה והשכלה עד בלי די בימתקו

שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ וְאַל־תִּטֹּשׁ
תּוֹרַת אִמֶּךָ: כִּי לִוְיַת חֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ
וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרֹתֶךָ: בְּנִי אִם־יְפַתּוּךָ
חַטָּאִים אַל־תֹּבֵא: אִם־יֹאמְרוּ לְכָה
אִתָּנוּ נֶאֶרְבָה לְדָם נִצְפְּנָה לְנָקִי
חִנָּם: נִבְלָעֵם כִּשְׁאוֹל חַיִּים וּתְמִימִים
כְּיוֹרְדֵי בוֹר: כָּל־הוֹן יָקָר נִמְצָא
נְמַלֵּא בָתֵּינוּ שָׁלָל: גּוֹרָלְךָ תַּפִּיל
בְּתוֹכֵנוּ כִּיס אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּנוּ:
בני

שְׁמַע בְּרִי מַרְדוּתָא דַאֲבוּךְ וְלָא תִטְעֵי
נִימוֹסָא דְאִמָּךְ: מְטוּל דְּיָאוּתָא
וְחִסְדָּא אִינּוּן לְרֵישָׁךְ וְהַמְנִיכְרָא
לְצַוְורָךְ: בְּרִי אִין נִישְׁדּוּ לָךְ חַטָּאֵי
לָא תִטְפִים: אִין יֵימְרוּן אִיתָא עִמָּנָא
נִיכְמוֹן לִדְמָא נִטְשֵׁי לְזַכָּאֵי מַגָּן:
נִבְלָעִינוּן כִּשְׁיוֹל לְחַיֵּי וּלְדַלָּא טוּב
הֵיךְ נָחֲתֵי גוּבָא: כָּל עוּתְרָא וִיקָרָא
נִשְׁכַּח וְנִמְלָא בָתָּנָא בִיזְּתָא: כִּיסָךְ
אַרְמֵי בֵּינַתְנָן כִּיסָא חַד יְהֵוֵי לְכֻלָּן:
ברי

לגרגרתיך ב' חס' דחס' וסימ' כי לוית חן הם לראשך · ענדם על גרגרתיך · וברוב הספ"רים ראי"תי גרגרות"יך דלוית חן מ"ל בי"וד והסר ו"יו וענדם חס' דחסר אמ"נם לש"ון זא"ת המס"רה אי"נו מוכ"יח כן וא' מ"ל י"וד לחוד ויהיו חיים לנפשך · וחד מ"ל ו"יו לחוד וסימ' חסד ואמת אל יעזבך · כשאול ג' ומ"ל וסימני' · הרחיב כשאול נפשו · קשה כשאול קנאה · נבלעם כשאול חיים ותמימים · ותמימים סי' כל תמימים דבעירא חסר י"וד בעקבא במ"א ואיל מן הצאן תמימים יעשו דיחזקאל · וכל גברי מ"ל במ"א הס' יודע יי' ימי תממם · לכלנו ב' סימן הלא אב · כיס אחד :

רשי

שמע בני מוסר אביך · מה שנתן הקב"ה למשה בכתב ועל פה · אמך · אומתך כנסת ישראל כמו מה אמך לביאה והם דברי סופרים שחדשו והוסיפו ועשו סייגים לתורה : לוית חן · חבור של חן הם לראשך כלומר התורה והמוסר יהיו לראשך לוית חן וכענקים של עדיי זהב יהיו לגרגרותיך · לצואריך ועל שם שהקנה עשוי' טבעות טבעו' קורא הצואר בלשון רבי' : חטאים · חוטאים : אל תבא · אל תאבה להם : נארב' לדם · לשפוך דם · נצפנה·לשון מארב · נצפנה לנקי חנם · הכתו' אומר שצפנת' לנקי חנם : נבלעם · לנקיי' כשהם חיים · כשאול הבולע כל גוף שלם · ותמימי' · אינו לשון צדיקים אלא מלשון שלמים · נבלע' כשהם שלמים כאדם היורד בתוך הבור כשהו' שלם כלו' בעודם בעשר' נהרגם ונירש נכסיהם : גורלך תפיל בתוכנו · אם תרצה תחלוק או אם תרצה יהיה בשותפו' : כיס אחד יהיה לכלנו · ביחד: לרע

רלבג

שמע בני · הנה המוסר הראשון שיקח הוא מוסר האב והאם כי הם ייסרו אותו וינהיגוהו בקטנותו ואח"כ יתיסר ללקיחת המוסר מדברי התורה ולזה ענשה התורה העונש הנפלא לבן סורר ומורה מפני שלא ישמע בקול אביו ובקול אמו ולזה הזהיר זה החכם ואמר שמע בני מוסר אביך ואל תעזוב ההנהגה שתנהיגך אמך בה כי אלו המוסרים שתקנה תחלה מהם הם כמו תכשיטים לך להסיר ממך לכלוך המדו' הפחותות או קרא מוסר אב ותורת אם החומ' והנה קרא הש"י אב כאמרו הלא הוא אביך קנך והאם היא השכל הפועל אשר באמצעיתו הגיעה ההנהגה והמשילו אל הנקבה ביחס אל הש"י כי הוא שיקבל הכח ממנו והש"י הוא הפועל השלימות לו כטע' אמרו בעטרה שעטרה לו אמו לזאת הסבה קראוהו ז"ל מטטרון שהוא אם בלשון יון : כי לוית חן · ואמר אחר זה משבח אלו המוסרי' הנה הם לראשך כמו חיבור והוא הקשוט היפה אשר כשיתחבר לראשי האד' ישא חן בעיני רואיו והם לצואר כמו ענקים הם התכשיטי' אשר מדרכם שיושמו בצוא' כמו באחד ענק מצורניך וממה שזכר הראש והגרגרת להעיד שזה המוסר הוא היושר אל היופי בראש אשר בו הרבה מהכחות המשיגות המישירות אל ההשגות השכליות ואל היופי בגרגרות שהם כלי הדבור להוציא מהם דברי חכמה בלמידה ולמוד ולפי שיצר לב האדם רע מנעוריו והוא מוכן מפני זה אל הדרכים הרעים אשר יפתוהו אליהם האנשים החטאים הזהיר זה החכם ואמר בני אם יפתוך חטאים להתחבר עמהם ולהתנהג בדרכיהם אל תאבה ולא תשמע אליה' · אם יאמרו לכה אתנו · ונארבה להרוג איש א' כדי שנקח קנינו נצפון ונסתיר לאיש אע"פ שהוא נקי מה שיסתת בו אע"פ שלא חטא לנו ולא לאחר הנה כמו שיבלע הקבר המת שנקבר בו נבלע אלו האנשים בעודם חיים ונבלע האנשים ואם הם תמימים כאילו הם יורדים לקבר והנה הסכמנו להריגת אלו האנשי' בעבור שנקח שללם כי כבר נמצא עמהם כל הון יקר ונתמלא בתינו מהשלל שנקח מהם לחלק השלל : גורל תפיל בתוכנו · ויהיה לך עמנו בו חלק כחלקנו לכלנו יהיה כיס אחד לא יהיה בו יתרון לאחד על האחר והנה זכר דבר הרציח' כדי להרחיקו יותר מכל' אחר עלאם ועוד כי הוא התכלית אשר יביאוהו אליו דרכיהם הרעי' וזה שאם יפנו אל רבוי האכיל' והשתיה פעמי' שלא ימצא להם ויבואו לגנוב ולפעמים ימצאם האדון וירצחוהו וכן אם יפנו אל העריות וליתר הדברים הרעים אשר אפשר שיפנו אליהם : בני

אבן עזרא

שמע בני מוסר וגומר · תורת אמך · כי האשה חכמ' מורה הדרך הישרה לבנה כבת שבע שהיא יסרה למואל ומלת אל לשון פיוס מן המענה ומהם ל' קום עמו אל מות: כי לוית· אסר כ"ף והוא מענין ילוה אישי ופירושו כחבור דבר חן כן הם המוסר והתורה לאיש לראשך · לגרגרותיך סביבות הגרון נקראו גרגרות וכן על צוארי בנימין וכן סביבות הראש מראשותיו : אם לדם · לשפוך דם : חנם · מלשון חנן אלהים מלשון מתנה והמ"ם נוסף כמו ריקם · נבלעם · ותמימים · יהיו נבלעים כיורדי בור פ"א שלמי' כלם שאול פי' מטה פעם בלשון זכר ערום שאול ופעם בלשון נקבה שאול מתחת רגזה לך : כל הון · ממון מכסף וזהב · שלל בגדים : כי

אבן יחייא

שמע בני מוסר וגומר הנה הדיבור היותר עיקריי שבעשר' הדברות הוא הכיבוד אב ואם · שאם יכבד האדם אביו ואמו וירא מהם יאמין כאשר ילמדוהו מקבלתם באמונות האמתיות ובמצות התוריות ויזכו לנועם הזמניי והנצחיי · מה שיהיה ההפך אם יבזו להם ולדבריהם · וזהו אומרו שמע בני מוסר אביך ואל תיטוש תורת אמך · ואמנם יחס לאב המוסר ולא לאם להיות על רוב הנשים רחמניות ולא ייסרו את בניהם בשוטים להטותם אל הדרך הישר כאשר יעשה האב · ויחס הוראת דרך האמת לאם להיות הבן בקטנותו נמצא תמיד עמה והיא בדברים טובים תמיד מדריכתו אל הטוב ומנהיגתו על האמת · והנמשל מזה הוא כי ראוי לבן לשמוע מוסר השכל שהוא אביו וכאשר האב ינהיג הבן כן השכל ינהיג הגוף · וישעבד וישפיל תחת רגליו יצר הרע שהו' אויב אביו הראשון כמעלה · על דרך אומרו המשורר אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער · ובשום אופן אין לו להניח וליטוש תורת אמו כנסת ישראל שהיא הקבלה האמיתית מהתורה צוה לנו משה כי אף שאיש ישראלי יטוש מוסר אביו השכל כי יהיה סכל ולא חכם · אם הוא מאמין בקבלה האמיתית ויעשה מצות ה' יהיה נושע בה' מגן ועזר אמו כנסת ישראל · מה שלא יהיה כן אם יעשה בהפך · ולכן הוא טוב לאחוז בזה וגם בזה · רק שישמור את נפשו מליטוש תורת אמו תורת ה' תמימה משיבת נפש · כי לוית חן וגו' כי הנה היה המנהג בכל הארצות ובין האומות כי כשיסמכו איש אחד בפומבי לחכם בחכמה אחת · שמים על ראשו כלילת יופי מעשבים הקיימים כל השנה טובי הריח כעשב הנקרא בלעז מילאברו ובלשון תלמוד דופנא ודומיהם לרמוז כי לטוב שכלם אשר בראשם ריחם טוב טעמם יתפשט בעולם ויתמיד התמדה נצחית · וזולת זה ישימו ענקי זהב על צואריה' · להורות כי כאשר הזהב הוא הטוב והנעלה שבמתכים ככה דבור החכם הלז היוצא מן הצואר בדברי חכמה ודעת הוא החשוב והנעלה שבדיבורים · וזהו אומרו כי לשמיעת מוסר אביו השכל ירויח הלוית חן לראשו מהכלילת יופי שהוא כבוד כמרץ למוכת' בה · ולבלתי הניחו תורת אמו כנסת ישראל ירויח הענקים לגרגרותיו כי הדיבור בדברי התורה הוא היותר נעלה להיותם דברי אלהים חיים · בני אם יפתוך וגו' אחרי הזהירו הבן על כבוד אב ואם · עוד הזהירו על דבור לא תרצח ולא תגנוב הנמשכים מחמדת כל אשר לרעהו שהו' דיבור לא תחמוד · וידוע כי אוי לרשע ואוי לשכנו · וכן אשרי הצדיק ואשרי שכנו כי התחברה עם האנשי' הטובי' ילמד לאדם דעת ועשיית הטוב כי קרב לאידהנא ואידיהן' וחברת הרשעים בהפך וכל שכן בהיותו האד' בקטנותו אשר הוא כחומר נעדר הצורה שמוכן להתלבש בצורה הקודמת להזדמן לפניו · כי חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה· ולכן הוא יועץ אל הנער לאמר בני אם יפתוך אנשים חטאי' להניח החכמ' ומוסר לא תשמע אליהם ואל תאבה לעשות כרצונם · ואף כי יניחוך ללמוד חכמה רק שיאמרו אליך לכה אתנו אך הפעם הזאת · ונארבה ונעשה מארב בלילה לגנוב דם והון בני האדם · כי יהיה דם מלשון חכמינו ז"ל מעות מנויים ונצפנה את עצמנו בדרכים לגזול בחזקה ביום לעובר הדרך שהוא נקי ממנו ואינו חייב אליו דבר ומה שנגזלהו הוא בחנם ולא לסבת סבב הוא' רק כדי להשיג דם ועושר וכבוד · נבלעם וגו' ואל תספק אם יצא ממשכבנו אל היום כי בודאי במארב הלילה נבלע מה שלהם כאשר השאול בולע האנשים חיים כלם ולא ישאר איש אשר לא ירד אליה · וכן לא ישאר פרסה לאיש הלז מכל אשר לו כי נריק ביתו ונמלא בתינו שלל · ובמצפון היום נבלע מה שלהם לנקיים ותמימים עוברי דרך כיורדי בור שאין טוב אין גם אחד שיכלל מרדת בו · ולא ישאר להם מאומה · וכל הון יקר נמצא · כי מהעוברי דרכים לא יקחו שלל רק דברים גדולי הערך וקטני הכמות להיותם רחוקים מן העיר ויכבד המשא · ויודע הדבר · גורלך תפיל וגומר ומהכים אשר יהיה או לכלנו מלאה מכל הון יקר · תפיל הגורל בתוכנו לקחת חלקך ללכת לשוב אל מקומך והנה לא אמרו לתת אליו חלק מהשלל להיות כי הנער לא יחפוץ לקחתו פן יראוהו הוריו ויתפרסם רשעם · וכל זה הם עושים במרמה להטותו מעט מעט אל דרכם ומעשיהם הרעים : בני

ר' מנחם המאירי

במעשה ועליו כאמר מוסר סתם ומוסר בדבור והוא שקראו מוסר השכל מאמרם בלשון מוסר השכל מאמרם בלשון שלית השכל · ופירשו במוסר הדבור מה שאמר אחימלך לדוד כשהיה דוד בורח מפני שאול ובא לנוב עיר הכהנים ואמר לו אחימלך מדוע אתה לבדך וגו' · ויאמר דוד וכו'· המלך צוני דבר ועתה מה יש תחת ידך חמשה לחם תנה בידי או הנמצא והשיבו אחימלך אין לחם חול אל תחת ידי כי אם לחם קדש אם נשמרו הנערים אך מאשה והנה אחימלך היה חשש בדוד בזה כהנערים אלא שדרך מוסר לא רצה לומר אם נשמרת מאשה וכן מה שאמר אדון הנביאי' לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים פה שכלל עצמו עמהם מדרך המוסר וכן אמר עזרא אנחנו מעלנו באלהינו ונושב נשים נכריות · וצדק ומשפט ומישרים · יש לפרש שלשתם על הדין שהוא אחד שנכללו ההנהגה המדיני' · וצדק רומז להיות הדיין מומח' כאמרם צדק צדק תרדוף הלך אחר בית דין יפה ומשפט הוא לדין דין אמת ושיזהר בהטייתו כאמרו לא תטה משפט ומישרים רומז להטיל שלום ביניהם תחלה להתפשר ביניהם כענין ועשית הישר והטוב · ואפשר שרומז באלו המלות על כלל המדות ורומז במשפט לדרך הממוצע' כאמרו יכלכל דבריו במשפט ר"ל שמכוין ענינו והנהגותיו בדרך ממוצעת ומישרים כפל ענין לזה וצדק לנטיה אל הקצה הטוב מעט או רמז במלת מישרים שאם נטה אל הקצה האחד יותר מדאי צריך לו לנטות לנחרי לקצ' שכנגדו ובזה יתיישר לשוב לדרך הממוצעת והפילוסופים דמו זה לשבט רך שכפף לצד אחד לא יתישר יפה להעמידו בקו ישר עד שתהפך כפיפתו לצד האחר תחלה ולשון מישרים מענין והדורים אישר :

לתת לפתאים ערמה · לנער דעת ומזמה · פתי הוא תאר מלשון פתיות והוא כנגד מלשון פתוי אלא שיש ביניהם הפרש מעט והוא שהפתוי בא לאדם מזולתו שיטה לבו לדבריו ולרצונו שלא בדרך נכון והפתי הוא שמצד טבעו יחלש שכלו עד שלבו נוטה להאמין כל אשר ישמע כענין פתי יאמין לכל דבר וכן לבבו נוטה מצד עצמו לחשוב במחשבתו דברים שאינם כלום וכל שכן על ידי פתוי והפך זאת המדה ערמה כי הוא לשון התחכמות טבעו שלא להאמין בדבר עד שידעהו בבירור ואף בדבר שהוא אפשר או קרוב הוא מערים ומתאכס למלא לדין על בטולו עד שיתברר לו שהוא כך וכל שכן בדברים שמציאותם רחוק · ובמשלי הערב אמרו אם המספר פתי יהיה השומע ערום ואמר שבמשליו ימצא הפתי דברי להערי' ולחכם שכלו שלא להמשך בהאמנת פתיותו ונער הוא הקטן שבשנים ואמר שהמשלים יעזרוהו למהר לקנות מתוכם דעת ומזמה · ודעת הוא כאמר לפעמים במקום מחשבה ומביני מדע ר"ל מבינים מה שבלב העם במעט רמז גם במדעך מלך אל תקלל ר"ל אף במחשבתך וכן מזמה הוא ענין מחשבה עלה ר"ל מחשב שהאד' מחשב בשכלו על איזה ענין ומקריבו לפני שכלו לדעת מה יעשה לו ואמר שע"פ שהוא מוכן לכך ראוי המשלי' והתעסק בהם יעזרוהו למהר בדבר · ישמע חכם ויוסף לקח · ונבון תחבולות יקנה · השמיעה
שם

קב ונקי

שמע בני · יאמר לפי פשוטו שראוי לבן שישמע ויקבל מוסר אביו לעשותו : ולא יטוש תורת אמו · שהם מחוייבי' לזרזו כיון שהולידוהו ואמר כמאמר מחויב שישלים מאמר האב ולא אמר כן בשלת האם מפני שעצת הנשים על הרוב נבערה ולכן אמר אל תטוש תורת אמך בלשון שלילה ירצה מה שהתורה הותך בענינים שכלה מגיע אליהם וכמו שהוא מחוייב לשמוע דברי אביו כן חוב' עליו לשמוע דברי רבו שזה הביאתו לחיי העה"ב · וראוי שנסבה לרז"ל שהולידו נפשותינו יותר ממה שנסבה לאבותינו שהולידו גופותינו · או ירצה מוסר אביך כי רוב בני אדם אע"פ שהם רשעים מיהרים בניהם שילכו בדרך טובה ולכן אמר מוסר אביך ולא מעשה אביך · כי לוית חן · חבור של חן : הם לראשך · התורה והמוסר יהיו לראשך לוית חן : וכענקים · של עדיי זהב · יהיו לגרגרותיך · שהוא הצואר ועל שם שהקנה עשוי טבעות טבעות קורא אותו לשון רבים וזכר הראש והגרגרת להעיד שזה המוסר הוא היושר אל היופי בראש אשר שם הכחות המשיגות המישרות אל ההשגות והשכליות ואל היופי בגרגרת שהם כלי הדבור להוציא בהם דברי חכמה בלמידה ולמוד · בני אם יפתוך · התחיל במוסר שאם יפתוהו הרשעים בחלקות לשונם אל תאבה · כלומר אל תתרצה להם ויהיה תיבת חטאים כמו חוטאים שם התאר · ואל תאבה האלף במקום הה : אם יאמרו · אם במקום כאשר כמו ואם יהיה היובל : נארבה לדם · לשפוך דם העוברים : נצפנה · נטמון עצמנו : לנקי חנם הכתו' אומר שצפינתם לנקי חנם היה או יאמר נארבה לדם · שיהיה ע"ד הערב בעבור שמירת דמיו שלא נסתכן וכן נצפנה לנקי שנעשה זה הדבר באופן שנהיה נקיים מכל נזק · ואמר חנם כי אפי' לתי שלא עשה להם שום נזק יצפנוהו וישמרוהו לגזול ממונו : נבלעם כשאול · נבלעם לנקיים כשהם חיים כשאול הבולע את הגוף שלם : ותמימים · אינו לשון צדיקים אלא בהיותם שלמים נבלעים כאדם היורד בתוך הבור כשהוא שלם והכוונה בכאן בהיותם בעושרם ותקפם נהרגם ונקח את נכסיהם וכן יאמרו כל הון יקר ונכבד נמצא כלומר הון יקר ונכבד נמצא לנו ונקחהו : גורלך תפיל בתוכנו · אם תרצה לחלוק מיד יהיה ע"פ הגורל ואם תרצה שיהיה שותפי' כיס אחד יהיה לכלנו :
בני

מנחת ערב

שימתקו וילקחו בעלם לשמור ולעשות וזה לקחת מוסר השכל כלומר כדי לקח' ולהפס צריך מוסר השכל ולא הספיק גזרה לבדה ולכן הל הרף מוספרי זה · ואל יקל בעיניך הצטרך המחקת השכל אל הלקח והחפש כי רב מאד המעשה אשר צריך יעשה האד' מתחלק לג' מעלות טובות והן צדק ומשפט ומישרים · צדק שיעשה פעולותיו בצדק והב' להייסיר את הזולת לעשו' צדק כמוהו אמר ומשפט שהוא לשפוט צדק ולהנהיג את העם על הדין ועל האמת ועל הג' אמר משרים שהוא לעשות לפנים משורת הדין כמש"ז"ל על ועשית הטוב והישר זו לפנים משורת הדין וכדי שיהי' האדם שלם בשלשתן צריך להייסרו בהסברת מוסר השכלה נהכסת ונלקחת למקבל :

או יאמר לדעת וגו' כי הלא ממשל משלי' זה דרכו כי להמתיק דבר באזני המקבל ממנו ימשול משל מדבר קל האיכו' למען יהיה הכנה להבין בו דבר רב האיכות מתוך המשל וכאשר המשכיל יבין תוכיות הדב' תוכו יאכל וקליפתו הוא המשל יזרוק כי אין בו · מועיל רק למען הוכיותו ובגלל הדב' ביה מקום לדבר ולומר מה זה היה לשלמה למשל משלי' אכן כל טופש נבלע בתוכם בנמשל ויהיו כל למרוה סכרו מן הנכל לפריו הוא המשל הבלתי עיקריי ולא יבדר ענין הנמשל גלוי לכל העם ויערך ירחיב עד המשכיל יבין כל דבר בלבבו ולא יחטיא ולא יהיה כל ספרו מדבר הוא הכנה אל הכוונה בלבד ועפל אליה ומה גם כי כהס' בסתרי דב' ישוטטו רבים לבקש טוב כוונתו ולא ימרו כי לא רבים יחכמו ויהיה למו דברין בדברי הספ' בחתום ע"כ אמר אל כל הנרע אליך חכמת ספרי ואל יעלה על רוחך כי אין במשל איכות וקדושה רק הכנה לבד אל הנמשל כדרך ממשלי משלי' רק שהמשל והנמשל שניהם קדושים ואין המשל הכנה בלבד אל הנמשל רק המשל עצמו הוא הכמה ומוסר בעלם ואח"כ עוד הוסיף ואבין לך מירא מהם דברי' גשמיים ועליונים ואח"כ ליפה למה אמנע מהשמיעך את דברי המשל גם הוא והוא לדע' וגו' כי אשר אני מגיד ופס לפניך זולת מה שהבין נמשל מתוך המשל הוא חכמה מועלות ודעת ומוסר נאה וזולה זה הוא דבר ימשך ממנו להבין אמרי בינה הוא הנמשל המובן מתוך משלי הלה ולכן עוד אמור לך המשלים כי גם גם תועלת רב ואתה הבין להשריך גם הנמשל וגם לקחת וגו' :

לתת לפתאים הנפתי' אחר יערים ותאותם הגופניות ולא ישעו אל הטוב האמתי ערמה להרכל לגוכה יצר' לבלתי המשך אחריו תמיד · ולדעת כי מהיים רעות לו אקח כי הנער
נער

בני אל תלך בדרך אתם · בדרך אחד כדי שלא תלמד מעשיהם · מנע רגלך מנתיבתם באי זה דבר והדברים שימשכוך אליהם : כי רגליה' לרע ירוצו · ואף על פי שיחשב מתחלת הענין שאין דרכם אל הרציחה הנה הם ימהרו לשפוך דם כי הם בדרכים רעים מביאין אל הרציחה כמו שוכר וזה בלא פשע ובלא חטא : כי חנם מזורה הרשת · ללכוד בה כי העוף לא חטא למי שהוא נגד אותו ועכ"ז והם לדמם יארובו · הנה פורשי הרשת אורבים לדמם וצופנים לקחת נפשותם : כן ארחות · כל מי שלוקח ממון אחר שלא כדין הנה הוא יקח את נפש בעליו ר"ל שכבר יהרגהו כדי שלא תגלה חרפתו אם ימלאהו או אם יתעצם כנגדו למנוע ממנו מה שירצה לנקחו · והנה אחשוב שהמשיל זה הענין לפריש' הרשת על צד ההפלגה והגוזמא וזה כי פריסת הרשת יהיה עקר הכוונ' בה ללכוד העוף ובשנית יתישר בה להאכיל העוף מזון מהמזונ' ובזה יאמר שהבא לגנוב יכוין בגניבה להמית בעלי' על הכוונה הראשונה ובשלישית יתישר בה לתועלת הממון וזה כלו אמר להעיר כל אלו הדברים הרעים יתישרו מאד לרציחה כאילו היה' הרציחה היא המכוונת בהם ראשונה כי אלו הרעים ישכימו עם מחשבת' בתחלה שהם ימלא להם מונע מעשות מה שכוונו יהרגוהו הנה זה ביאור דברי זה החלק שהגבלנו ביאורינו פה · ואולם התועלות המגיעות ממנו הנה : התועלת הראשון הוא להודיע מי הוא המחבר הספר ותועלתו ומדרגת הלימוד הנעשה בו ואולם התועלת בידיעת מי הוא המחבר הוא הישרה על אמתת הכוונה בדברים כשהיו דעות האיש ההוא מפורסמות לנו ממקומו' אחרים או מקום אחר ואולם התועלת בידיעת תועלת הספר הוא גם כן להעמיד על כונת הדברים כי צריך שיפורשו במקום מקום בדרך יגיע מהם תועלת במין אחד ממיני הפעולות הנזכרות בזה המקום ואולם התועלת בידיעת מדרגת הלימוד הנעשה בו והוא שהוא ידבר על צד המשל והדמיון הוא מבואר כי כן הישרה נפלאה לעמוד על הכוונה במקום מקום : הב' הוא להודיע כי שלמות המדות הוא הצעה לשלמות המושכלות כי לא יתכן שישלים האדם נפש במושכלות בעוד אלאת המדות הפחותות בו והוא אמרו יראת יי' ראשית דעת : הג' הוא צווי על קבול המוסר מההורים לפי שהוא המוסר הראשון שיקנה האדם והוא דרך אל לקיחת האח' המוסר על השלמות והוא אמרו שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך : הד' הוא אזהרה מחברת הרעים כי היא מביאה בקלות לחטאים גדולים עם שהאדם מוכן מאד מתחלת עניינו לחטא והוא אמרו בני אם יפתוך חטאים אל תאבה אל תלך בדרך אתם וגו' : ביאור המלות · חכמות בחוץ תרונה · ינביהו קולם :

ברחם

בְּרִי לָא תֵיזִיל בְּאָרְחָא עִמְּהוֹן מְנַע רִיגְלָךְ מִן שְׁבִילֵיהוֹן: מְטוּל דְּרִגְלֵיהוֹן לְבִישְׁתָא רָהֲטָן וּמִסְתַּרְהֲבִין לְמִשְׁפַּךְ דְּמָא: מְטוּל דְּמַגָּן פְּרִיסָא מְצוֹדְתָא עַל פַּרְחָתָא דְגַפָּא: וְהִנּוּן לִדְמָן כְּמִינִין וּמִתְמַשְׁשׁוּן נַפְשָׁתְהוֹן: הָכְדֵין אִינוּן אָרְחָתָא דְּכֹל דְּעָבְדִין עִילָא נַפְשָׁתָא דְמָרֵיהוֹן נָסְבִין: חָכְמְתָא בְּשׁוּקָא מִשְׁתַּבְּחָא וּמִשְּׁקָקֵי יְהָבָא קָלָא:

בריש

טו בְּנִי אַל־תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ אִתָּם מְנַע רַגְלְךָ מִנְּתִיבָתָם: כִּי־רַגְלֵיהֶם לָרַע יָרוּצוּ וִימַהֲרוּ לִשְׁפָּךְ־דָּם: כִּי־חִנָּם מְזֹרָה הָרָשֶׁת בְּעֵינֵי כָּל־בַּעַל כָּנָף: וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרֹבוּ יִצְפְּנוּ לְנַפְשֹׁתָם: כֵּן אָרְחוֹת כָּל־בֹּצֵעַ בָּצַע אֶת־נֶפֶשׁ בְּעָלָיו יִקָּח: כ חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה בָּרְחֹבוֹת תִּתֵּן קוֹלָהּ:

בראש

לרע ז' ד' פתחין יג' קמצין וסימן נמסר בסוף סדר בחקתי · והם ט' ר"פ וסימ' והם לא ידעו כי שומע יוכף והם יקחו את הזהב · והם עמך ונחלתך · והם וכניהם על השערים כד"ה · והם מביאים איש מנחתו דר ה' · והם לדמם יארבו · והם ואבתינו הזידו דנחמיה · והם עבדך ועמך דנחמיה · והם כמלכותם ובטובך הרב :

רשי

לרע ירוצו · לרעת עצמ' הם רצים ואינם יודעים לתת לב לדבר : כי חנם מזורה הרשת · כי העופו' הרואות חטים וקטניות מזורים על הרשת חנם הוא בעיניהם שאינם מכירי' על מה היא כזרת ויורדין בה ואוכלין : והם לדמם יארובו · והפיידי' יארובו לדמם של עופות : כן ארחות כל בוצע בצע · גזל גזלה נאה ונחמדת היא לו וחנם היא לו · וסופו את נפש בעליו יקח נפש עצמו שנעשה עכשיו בעל הממון שגזל מחבירו : חכמות בחוץ תרונ' · הרי חכמותיה של תורה בחוצותיה תזעקנה להזהירכ' לסור אליהם ומה הן חוצותיה בתי מדרשות · ברחובות במקום שמרחיבין אותה כך דרש ר' תנחומא :

ברא

אבן עזרא

כי חנם · שלא יראה הרשת ולא יפחד ממנה עד שינוח בה יראה האוכל שבה ולא הרשת כך הם יראו מה שיקחו ויאמרו כל הון יקר נמצא לא יראו הרשת שהם הולכים עליה שנאמר כי שלח רשת ברגליו : כן · נפש בעליו הנגזל יקח הגוזל : חכמות · הודיע כי כאשר יסדתיך כן החכמה מזהרת הפתאי' וזה דרך משל · בחוץ שבה המון העם · תרונה ענין קריאה כמו ותעבור הרנה · ברחובות במקו' העוברי' והשבים :

בפתחי

ר' מנחם המאירי

שם משותף יאמר על שמיעת האוזן שמעו עמים ויאמר על קבלת הדברים שמעני ושמע אליך אלהים ויאמר על קבלת הדבר אשר לא תשמע לשונו כי שומע יוסף ומזה בא ענין נעשה ונשמע כמו שבארנו בחבור התשובה · ומזה האחרון אמר שאף החכם כשיבין ענין המשל יוסיף ממנו לחוד חכמה · ולקח היא שם כללי לכל למוד הבא מזולתו · והנבון היא המתחכם בעצמו ומתבונן על מה שלמד · יקנה ר"ל יתחם לעצמו בהכנסם תחבולו' להקל בהם ידיעת הדבר בהקדמו' בהצעו' על הסדר לפי צורך הענין וזולת תחבולות כמו השתדלויות ובלע"ז טראקטאטן כלומר התהפכות מחשבות בעניינו על הדבר לבחור לו איזה מחלקיו והוא שדרשו רבותינו ז"ל על זאת היולה ספק אבל בתבל ומשיחה במשיחה עד שלא ושתה כלומר צירף מחשבה על מחשבה ודבר חכמה על דבר חכמה עד שמתקשרות הדברים הבין דבר מתוך דבר :

להבין משל ומליצה' דברי חכמים וחידותם כלל בזה הפסוק ארבעה שמות משל ומליצה ודבר וחידה וכבר ביארנו ענין ארבעתם בפתיחה יראת יי' ראשית דעת · חכמ' ומוסר אוילים בזו · לשון יראת יי' בפרט מונח על קיום ענין שלא יכריחהו שכלו לקיימו אבל שיקיימהו מצד יראת מי שצוהו כגון כך הן במניעה מאיזה דבר הן בעשייתו ומתוך כך כולל בפרט מחלקי התורה האמונה כל דבר מחויב מצד קבלת התורה אע"פ שהעיון לא יגזור בו או אולי שיתיצב מנגד ולרב לו וקם עליו ויכלולנו זה מן האמונות חדוש העולם ושנוי הטבעים במופתים וההשגחה וגמול ועונש ומשאר המצות כל השמעיו' כגון שופר ולולב ודומיהם שכל אלו הם מתקיימו' מצד היראה' ולפעמי' תאמר יראת יי' על כלל התורה אף בדברים שהשכל ימציאם כמו שתאמר באמונת מציאות האל

אבן יחייא

בני אל תלך וגו' הזהירו שלא די שלא יתפתה ללכת עמהם לארוב לדם ולצפון ולנקי · אבל אפילו ללכת בדרך אתם חוץ לעיר לעשות עסקיו אל ילך נשוא פנים · וכן שימנע רגליו מלכת בנתיבתם בלכתם ברחובות קריה בתוך העיר כי אוי לרשע ואוי לשכנו · כי רגליהם וגו' ואל תחשוב בני כי לא יהיה עון אחר ביניהם רק הגזל · כי רגליהם מאלו החטאים ירוצו ממדרגה אל מדרגה לעשות רע יותר גדול · כי ימהרו בזמן קרוב לשפוך דם נקי · כי פעמים הרבה הנגנב והנגזל יעמוד על נפשו להציל ממונו ויקום הגנב עליו ורצחו נפש · כי חנם וגו' הפסוק הלז הוא דבק עם פסוק כן אורחות ופסוק והם לדמ' יארובו נמשך לפסוק כי רגליהם לרע ירוצו · ור"ל אלו אשר לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם כאומרם נארבה לדם נצפנה לנקי חנם · לדמם יארובו ויצפנו לנפשותם כי בסוף יתגלה הדבר ויקחו הבי' דין דמם וממונם · ויקחו נפשותם בא' מארבע מיתות בית דין · כי כאשר בעיני כל בעל כנף הכוסף לאכול גרעיני החטה אשר בתוך הרשת · הרשת ההיא חנם מזורה ושטוחה שם · ולכן ירד לאכול החטה ויאלר ללכד ברשת זו טמנו לו כן הוא אורחו' כל בוצע בצע אשר להפיק רצונו יגנוב ויגזול ובעיניו חנם מזורה רשת הארבע מיתות ב"ד · ולא יזהר ממעשיו הרעים ההם · והבצע ההו' את נפש בעליו הבוצע יקח כי יומתו בקלון מתמיד וחרפה רב פה · חכמות בחוץ וגו' ואל תחשוב שהחטאים האלה אשר יומתו על מעשיהם הרעי' · יומתו בלי התראה ועדים · כי כל אחת מהחכמות בחוץ העיר בדרכים תרון לשון צעקה כמו ותעבור הרנה וברחובות תוך העיר מקום קבוץ האנשים תתן קולה

ובאש

ואחדותו והסתלק כל גשמות ממנו ובשאר המצות השכליות ככבוד אב ואם והצדקות ודומיהם ומניעת הגנבות והרציחות ודומיהם וזה מצד שיש הרבה מן המושכלות שלא יודעו להמון רק מדרך הקבלה וקיומם מצד היראה · וכבר ידעת אמרם כל שיראת חטאו קודמ' לחכמתו חכמתו מתקיימת כלומר שהיראה ר"ל התור' לחכמ' כיסוד לבנין וידוע בבנין שאם היסוד אלום שבה קלה תקעקע כל הבנין כן החכמה אם היראה אלומ' מעט ספק יעמיד המעיין במבוכ' ויקעקע פנות האמונה אלבו אם לא כתיסד יפה בבנינו על דרך מה שביארתי בפתיחה בענין ולכך תמית לדעתי ר"ל מענין יסוד כלומר שקודם שתעה אוסף לדברי חכמים המחקר תיסד לבך לדעתי ר"ל התורה · וזה הפסוק הוא סוף פתיחת הספר ואמר שמשליו והבנת דבריו יסבבו לו גם כן להכיר ולהבין שיראת יי' היא ראשית הדעת · ולקח הנה אלת דעת על כלל כל ידיעה כלומר שצריך שיקדים היראה לכל ידיעה ושמתוך משליו יבין זה · ורבותינו ז"ל דרשו ראשי' לשון תרומה ראשית דגנך ראשית עריסותיכם ראשית בכורי אדמתך כלו' הראש והמובחר שבו ואמר שהיראה היא מבחר כל הדעות והוא שאמר איוב על מעלת החכמה רבותי' אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם הן יראת יי' היא חכמה · ופי' ויספרה מלשון ספיר כלומר עשאה כדמות ספיר בעינן זה ר"ל כמו שהספיר מקבל כל הצבעים כן עלם הכתוב יראה פנים לכל מה שירצה החכם לפרש בו מכל מקום מה שיפורש בו בדרך שיתקיים בו יראת יי' היא החכמה כלומר הוא המובחר שבעניינים והנכון שבביאורים ואחר שהודיע בכלל ובפרט שדבריו מועילים לכל מיני השלמות הזהיר בקוצר דברים שלא יטעה בעצמו ולא ידמה בלבבו שהמשלים ומיני החכמות הנרמזים יובנו בתחלת העיון עד שאם לא ישיג עניינם לשעתו שיקוץ בהם ויעזבם אבל שיפקוד עליהם ויתמיד קריאתו פעם אחר פעם עד שיעמוד מתוכם על בירור האמת והודיע שזה הענין היא הסבה שהאוילים בוזים החכמה והמוסר והבזיון אינו אלא הוא לשלש סבות האחת מיעוט ערך הדבר אצלו או היותו נבזה בעיניו מצד עצם הדבר ותנו לו בלבה שהיתה מבוזה להיו' מעשיו בלתי נאותים בעיניה לאיש כערכו וכן להבזות בעליהן · והשנית מיעוט ערך הדבר אצלו גם כן מצד התכברותו דבר יי' בזה או מצד הקנאה ויבזוהו ויאמרו מה יושיענו זה · והשלישית היות הדבר נבזה בעיניו מצד ויאמרו שיודע בעצמו שלא יוכל להשיגו כאמרם ז"ל דרך נחות דלא מטי בישרא אמר סריח היא כלומר מי שאינו מגיע שיוכל לקנות בשר הוא מבזה אותה לפני האחרים לומר שהיא מוסרחת ופחותה · ומזה ויבז עשו את הבכורה שלא בזה אותה למיעוט ערכה אלא אבל למה שלפי המדות שהורגל בהם ידע בעצמו שלא יגיע לה כאמרו הנה אנכי הולך למות ולמה זה לי בכורה · ומזה המין אלא אמרו הנה חכמה ומוסר אוילים בזו שאלו תאמר לסכל שבסכלים הנרצה להיות חכם כשלמה או כפלוני החכם אין ספק שיאמר כן ושירצ' בכך אלו היה באיפשר כיאמר הסכל שאמר לשמאי הזקן למדני כל התורה ברגל אחד ודחהו באמת הבנין אבל כשיאמרו לו החכמה איננה מלבוש שתמצאהו לקנות מתוקן והלוש כראוי לגופך בלא טורח ובלא עמל זולתי שתתן כסף מחירו ותלבשהו אבל הציע שלא תוכל ללבוש בגד עד שרבגל הנאן יתנוז לנרו ותתקנהו ותעשה כל המלאכות הצריכות לו עד שיותה ראויה לגבך כן ענין החכמה תצטרך לקים חצות לילה ולהמית עצמך עליה בהרהב' פלונית ופלונית ובלמוד ספרי' אלו ואחריהם חכמה פלונית ופלונית ואף גם זאת שתזהר שלא תרפה ולא תעזבנה יקוץ לאמה שיראה מרוב הטורח והעמל ואורך ההקדמות וההצעות ויהיה הכל נבזה בעיניו לאמה שיראה' לפי טבעו שלא יוכל להשיג' וספור נגזת המדה לחכם והודעת פתיחתה הוא אזהרה מאתו לשומעים ולזה כוון החכם להודיע פתיחת האויל בבזיון החכמה והמוסר להזהיר הבאים לחסות בחכמת משליו שיזהרו מאת המדה הרעה אשר רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה אבל שיהיו שוקדים על דלתות החכמה ויבינו מעט

מעט

קב ונקי

בני אל תלך · הזהירו שלא ילך בדרך שהם הולכים ואפי' שלא יהיה בחברתם אלא שיתוף הדרך לבד יפסידהו ולא די בדרך המסלה הרחבה אלא אפי' בנתיבו' שהוא דרך קצר וצר לא ילך עמהם או ירצה בני אל תלך בדרך אתם כדי שלא תלמד מעשיהם ומנע רגלך מנתיבתם באי זה דבר מהדברים שימשכוך אליהם : כי רגליהם לרע · ירצה לעשות רע לעצמם וממהרים לסבב שישפכו את דמם והתורה יעיר עיניהם : כי חנם מזורה הרשת · יביא משל להורות איך הם עצמם סבת רעתם ואמר שיקרה להם כמו מה שיקרה לעופו' שיראו החטים מזורים על הרשת והוסדים התבואה ומצד החמד' לא ישימו לב אל הרשת ויורדים לאכול ושם נלכדים כן הלסטי' במחמדם הממון יפלו ברשת · ומזורה פעול מן הדגוש ר"ל פרושה : והם לדמם · יחזור לפורשי הרשת שלדמם של עופות הם אורבים וצפנו לנפשותם · או יחזור לעופות שיראו הרשת ולא יחושו לה לתאות לקיחת האכל והם הבעלי כנף וסבת שפיכות דמם במה שארבו לאכול הבר : ויצפנו · כלומר יתחכמו ויתעלמו כדי לאכול והיה אכילתם סבה ללקיחת נפשותם : כן ארחות כל בוצע בצע · ר"ל הגוזל הנה הוא חושב לגזול ממון אחרים ולוקח נפש עצמו והוא אמרו את נפש בעליו יקח ר"ל בעל הבצע שהוא הגוזל עצמו שנעשה עכשיו בעל הגזלה הוא יקח וממית נפשו · ויהיה יקח כמו קח נא את נפשי · הערה · א' חברת הרשעים בקלות יטה האדם לכל רע כיון שמטבעו מוכן לזה כמו שאמר לפתח חטאת רובץ ולכן הזהירו בני אם יפתוך : ב' הכחות המרויות מפתות כל היום שכל האדם ומדריכות אותו לאהבת הקנינים הזמניים והוא הנחש שפתה האדם שהוא השכל על ידי האשה שהיא הנפש הבהמית ויהיה דמיון כל הון יקר נמצא למה שאמרה כי טוב העץ למאכל : חכמות בחוץ תרונה · לשון יחיד והה"א נוספה ... והדגש להביא הכוונה האחת ואין לומר שהיה תרונה לשון רבים שא"כ יבא הדגש שני כונין מהשרש ומהנקבה · ופי' שכל אחת מהחכמות תצעק במקומות המפורסמים בשוקים וברחובות :

ברחם

מנחת ערב

נער חסר לב על הוא יגדל · ב' כי זה דרכו לבלתי ראות את הנולד רק אשר הוא שם אכול ושתו הנה ע"י הספר הלז אליו יבאו שתיקן כאחד וזהו לנער דעת ומזמה כי בו יקנה דעת כאשר יזהירנו וגם מזמה מאשר יקרה לו באחרית הימים ומורא יעלה על ראשו ויחשיב מחשבות לבלתי ידח או פניבים נערותו את זקנותו :

ישמע חכם ע"י ספר זה יתעסק בתור' חשק כמרץ מאשר יגדיל בו שלמה שבח התורה ויוסף לקח על ידיעתו כי לא ימיש מבין רגלי החכמים לשתות בצמא את דבריהם · ואשר הוא נבון מדעתו או מתוך התור' הנה עתה תחבולו' יקנה והמלאות :

להבין משל ומליצה היא התורה שנכתב דברי חכמים בעלי קבלת תור' שבע"פ וחדותם ומשליהם בדברי' שדברו בהם דרך חידה שלא כפשטן ע"י משלי ספ"ש בהביט במשליה' יתודע גם במשלי חידות' כי כיוצא בהם המה : יראת ה' ראשית דעת כמו שחז"ל כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיי' וחכמה ומוסר אוילים בזו כי אין אדם חוטא אלא א"כ נכנס בו רוח שטות ואם אין חכמה אין יראה וקבלת מוסר הרי שאלו אוילים שהם כוהלו מדרך היושר וחסרי דעת מלבחור בטוב ולמאס ברע מבזי' חכמה ומוסר :

שמע בני מוסר אביך וגו' וזה יביאהו לקיים גם מוסר אביו שבשמים כי ידוע ששלשה שותפים באדם הקב"ה ואביו ואמו והנה זה השותפו' יקום כל זמן שהשותף הראשון זה הק"בה רוצה כי בזה אין ברירה לחלקי הב' שותפי' אב ואם כי בע"כ אתה חי ובע"כ אתה מת הרי שחלקו של הקב"ה עיקר והע"פכ חייב האדם לכבד ולירא מפני אב ואם כ"ש שחייבים לכבד ולירא מפני חלק העקרי אלא של מקום שכל חלקי השותפו' תלוי בו וא"כ כששמע הבן מוסר האב וגו' גם אם יפתוהו חטאי' בדרך רע ולעבור על מצות אביו שבשמים לא יאבה ולא ישמע להם : או יאמר על ב' מיני מוסרים א' מוסרי התורה הם מוסריו יתברך אבי ישראל · ב' מוסר חכמי הדורות כשלמה וזולתו אשר מימיהם אנו שותי' ודדיהם אנו יונקים בכל דור ודור כתינוק היונק משדי אמו וזה שאמ' שמע בני מוסר אביך קניך ית' כי הוא העיקר אך גם מתורת אמך כמוני אל תטוש כי אם תבחר ותקרבנו אבב מוס' אביך כי טובים השנים גם כי מוסרי אביך גברו :

כי לוית חן הם לראשך וגו' הנה המוליך ענקי' בגרגרותיו בלבהו עליך ישמח בעטרו ויתהדר בתפארתם אך יצטרך להשכיר שומרים לראשו פן ינכבים או יסירו את ראשו בשבילם אמר כי תורה ומוסר שה'

שני

מעט כפי היכולת וכרב עמל המלאכה וקובץ על יד ירבה אשרי המחכה ויגיע ורבותינו ז"ל אמרו בדומה לזה אל תהי רשע בפני עצמך כלומר שאם תחזיק עצמך בכך תחליט עצמך לכל פחיתות ולא תתעורר לשום מדה הגונה ותשאר כעור ורק מכל מעלה ואחר שהשלים פתיחת ספרו התחיל בספור מוסריו ותוכחותיו ואמר תחלה שני פסוקים דרך כלל שהם גם כן כענין פתיחה והם :

שמע בני מוסר אביך · ואל תטוש תורת אמך · כי לוית חן הם לראשך · וענקים לגרגרותיך · ידוע שהבן והאב יאמרו על שלשה צדדים הראשון מצד הלידה שיקרא המוליד אב והנולד ממנו **בן** · והשני על הגדול כי מצד שטבע האצילות חייב לגדל הנולד ממנו כשיארע שלא יוכל הוא לגדלו יקרא מי שיגדלהו אב והמגודל ממנו יקרא לו בן ותקח נעמי את הילד ותשיתהו בחיקה ותהי לו לאומנת ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי · וכן ואבנה גם אנכי ממנה · ומזה אמרו בתלמוד על אביי אמרה לי אם · קרא אומנתו אם וכן אמרו כל המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו והשלישי הוא התלמיד שיקרא בפרט בן למי שלמדו והשפיעו מחכמתו ויצאו בני הנביאים והתלמידו היא האב האמתי מוליד צורתו העצמית ומוציאה לפועל ומזה יקרא החכם מחבר הספרים דרך כלל אב וכל הבאים אחריו יקראו לו בנים ומזה ענין ועתה בנים שמעו לי · שמע בני מוסר אב ותורת אם הם החכמה והמוסר כי האב על הרוב ישתדל להדרכת בנו לחכמה וקראה הכת' מוסר אב כלו' תוכחת אב שהיא על הרוב בלמוד החכמה והאם תשתדל להדריכו במוסר והנהגה יקראו אותו תורת אם ר"ל הנהגת אם מלשון זאת תורת אם היולדת וזאת תורת העולה כלומר אתה המעיין והשומע משלי שמע מוסר אביך ר"ל תוכחות האב דרך כלל והדרכתו ולזה בשמיעה על קבלת הדברים כלומר שתקבל מוסר אביך מי שיהיה והוא בדרך כל אדם אפילו הרשע והגרוע שבהם ליסר את בנו ולהזהירו בלמוד החכמה ובכלל כל דבר מביא לשלמות וכן אל תטוש ר"ל אל תעזוב תורת אמך · ואמר מוסר אב מפני שהיא מיסרו בפרט על כל דבר שיביאהו לידי שלמות והאם להיות שכלה בלתי מושפע כשכל האיש אמר תורת אמך כלומר מה שתיישירך בהנהגה · ואמר במוסר אב לשון יחיד ועל תורת האם לשון שלילה להורות על מעלות מוסר האב שהיא יתירה על תורת האם · ובדרש מוסר אביך זו תורה שבכתב תורת אמך אלו דברי סופרים ואמך כמו אומנת כלומר כנסת ישראל כדכתי' מה אמך לביא' ואמ' שמוסר האב בעניני השלמות ותורת האם בהנהגות ישרות הם לוית חן כלומ' חבור כחמד ובעל חן וזווג כאלו ענבי הגפן בענבי הגפן עד שהאחד לא ישלם בלתי חבירו כמו שפירשנו בחכמה ומוסר ולראשך להיות לך לעטרה וענקים הם תכשיטי הצואר הנקראים רביד וגרגרותיך כמו צואר והענין גרון והוא כפול הפא והענין כמו לחרחר ריב מענין חרון ובא בלשון רבים על שם שהגרגרת עשויה טבעות טבעות או נאמר כן על סביבות הגרון מפה ומפה צוארי כנימין ר"ל שנפשקו על כל סביבות הצואר וכן מקום מושב הראש נקרא מראשותיו על סביבות הראש ומרגלותיו בעוני הרגלים שפה שנים · ויש מפרשים מוסר אב ותורתו ותורת אם ומוסרה כי כן מנהג הלשון בהזכירו שני נושאים ייחס נושא אחד לכל אחד ודולה בשניהם לשניהם כענין אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה שלא שלל השמחה מן הצדיק ולא באור מן הישרה אלא שניהם לשניהם · ובדרך נסתר איפשר שאמ' גם כן בני על הרעיון כאמרם ז"ל בדרש על חכם שלא היה מסכים עם חביריו לא ירד בני עמכם כלומר לא יסכים דעתי לדעתכם בענין זה והעיר עצמו לשמוע מוסר אב והוא השכל ושלא יטוש תורת האם והוא החומר מכל וכל רק שישתמש בו כפי הצורך ההכרחי ולא שימיתהו מכל וכל כי הגוף כלי לנפש לא תשלם בזולתו וכשישתמש בו כפי הראוי אז יהיה חבורם לוית חן בראשו והוא שאמ' באחד לשון חיוב לרמוז שידבק בו דבק תמידי ובאחד לשון שלילה כלומר שלא יעזבנו מכל וכל בענין טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך והנה נשלמה הפתיחה · והחל אחריה בעצמות הספר · פרשה ראשונה התחיל בה במוסריו שלא להדבק ברשעים שלא ללמוד ממעשיהם ולהתפתות בחלק שפתיהם · והמשיך בענין הזה כל הפרשה והיא כוללת עשרה פסוקים אלו :

בני אם יפתוך חטאים עד את נפש בעליו יקח · ונאורס בדרך נגלה אם יפתוך חטאים להטות לבבך לכונתם אל תבא · ר"ל לא תתרצה להם והא"לף במקום ה"א · ושרשה אבה · ואמ' אם יאמרו לכה אתנו נארבה לדם נצפנה לנקי חנם · אם יאמרו במקום כאשר כמו ואם יהיה היובל כלומר כאשר יאמרו לכה אתנו ונארוב לדם ר"ל נעמוד במארב לשפוך דם העוברים כדי לגזול ממונם ונצפנה לנקי ר"ל נטמין עצמינו בעבור האדם שיעבור שם ונגזלהו כל אשר בידו ולנקי חנם אינו לשון הרשע שהרשע לא יאמר לנקי ולא לחנם אבל לשון המחבר הוא שאמ' שהם יאמרו נארבה לדם ונצפנה ויאמרו זה אף על הנקי וחנם כלומר לא שהנקי עשה להם כלום אבל לגזול ממונו וכן יאמרו נבלעם כשאול חיים כלומ' כמו שהשאול ר"ל הקבר בלוע האדם כך נבלעהו אנחנו אלא שיתרון לנו על הקבר שאנחנו נבלעם חיים כלומ' בעוד שעשרם בידם נבלעם ר"ל שנהרגם ונקח את נכסיהם ותמימים ר"ל וכן נבלעם שלמים כיורדי בור ר"ל הקבר והוא כפל ענין · וכן יאמר כל הון יקר נמצא כלו' הון גדול ונכבד נמצא להם ונקחהו ונמלא בתינו שלל כלומר אם תלך עמנו תפיל גורלך בתוכנו כי כן הליסטים לעשות מגזלותיהם חלקים כוונים ויחלקום על פי הגורל וכיס אחד יהיה לכלנו · כלומר אם לא נתרצה לחלוק יהיה לכלנו כיס אחד להיות שתוף בין כלנו ונכלית בהם · והנה עד כאן מאמר המפתים ושב להזהיר הבן שלא יתפתה להם ואמר בני אל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם כלומר לא יספיק לך שלא תסכים עמהם בגזלותיהם אלא שתזהר עוד שלא תלך בדרך אתם ומנע רגלך מנתיבתם לגמרי · כי רגליהם לרע ירוצו · אין לפרש שהם רצים להרע לאחרים שזה אין צורך לאמרו אבל הוא אומר אל תלך עמהם כי רגליהם ירוצו לרעת עצמם וממהרים לשפך דמם מצד שיפלו בפתיותם ויקרה להם כמקרה העוף שהצייד פורש רשתו ומניח תבואה בתוכו והעוף חומד התבואה ואינו חושש לרש' אבל חנם היא מזורה בעיניו כן הליסטים לחמדתו על הממון ישתדל לגזלו ויפול ברשתו ומזורה פעול מן הדגוש והחולם מקום שורק ושרשו זרה ר"ל פרושה כי מתיחת הרשת ופרישתו יקרא בלשון זרייה או יוכח עליו מזורה על שם התבואה אשר יזרו בתוכה · והם לדמם יארובו · יתכן לפרשו על הליסטים והם פירושו וכן הם כלומר כשם שהעוף נלכד ברשת כן הליסטים חושבי' לארוב לדם אחרים והם אורבים לדמם וכן יצפנו לנפשותם וכן ארחות כל בוצע בצע ר"ל גוזל הוא חושב לגזול ממון אחרים ולוקחים נפש עצמם והו' ענין את נפש בעליו יקח ר"ל בעל הבצע שגזלתו תסבב הריגתו וכן איפשר שפסוק זה מחבר לאחרו וימהרו לשפך דם וכמהו לדעת קלת עיני יי' אל צדיקים ואזניו אל שועתם פני יי' אל צדיקים בעושי רע להכרית מארץ זכרם צעקו ויי' שמע וכו' · שסדר הענין עיני יי' אל צדיקים וכו' · צעקו וכו' · ויש מפרשים והם לדמם יארובו על העופות ואמר יארובו יצפנו מפני שהם נשמרים בזה מבני אדם לקחת מאכלם שהוא ברשת ואינם יודעים כי לדמם ולנפשותם הם אורבים וכן ארחות וכו' · נקשר יפה לפי זה אלא שהענין הראשון נראה יותר ויש מפרשים והם על הצידים כלומר לדמם של העופות יארובו וזהו פשט המקראות והדרך הנסתר שבהם קרא הילד המסכן בני כי הוא בן יחיד ורך וקרא בני המלך הגדול וחילו חטאים והזהירו להרחיק מחברתם כי היא גורמת למיעוט כל שלימות כמו שנגרש האדם מגן עדן לחברת האשה והנחש בהאכלם אותו מעץ הדעת והם הנקראים בשיר השירים בני אמי כאמרו בני אמי נחרו בי ואם יפתוך ר"ל כי יסיתך אחיך בן אמך אל תשמע לו והמשיך מליצתו באמרו לכה אתנו כו' · נבלעם וכו' · כל הון יקר הכל משל לערבות עלתו אצל הגוף ולכן הוצרך לאזהרה יתירה והודיע שאם ישמע לו סופו להשבות עמו והוא שחתם דבריו שהמותר שהוא מבקש והוא הנקרא אצלו בצע את נפש בעליו יקח :

פרשה שנייה

הרחיב בה באזהרת שמירת דרכי התורה וקיום מצותיה וייעוד העונש לעוברים להעיר לב השומעים לקבוע אמונת גמול ועונש בלבותם וזאת הפרשה הם י"ד פסוקים והם חכמות בחוץ תרונה עד ושאנן מפחד רעה :

אמר דרך נחות חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה · והנה חכמות לשון רבים ותתן קולה הוא לשון יחיד · וגם תרונה אצל המדקדקים הוא לשון יחיד כמו תדון והה"א נוספת ושרשו רנן מפעלי הכפל והדגש להביא הנון האחת שהיא העין ואין לומר שהוא לשון רבות כמו תרננה שאם כן הדגש צריך לרבות שני נונין אחת מן השרש ואחת מן הנקבות ואין בכח הדגש להביא שתי אותיות והיה לו לומר מבנין הקל תרננה בקמץ חטוף תחת הרי"ש או תרננה בשורק הרי"ש כמו תסובינה אלומותיכם ומבנין הדגוש היה לומר תרננה בפתחות הרי"ש תרננה שפתי ואם כן יהיה פירושו כל אחת מן החכמות ואע"פ שהיא מדבר בפרט על התורה אולי ירמוז על כל אחת מן המצות ולפי דעתי הוא ייחס שם העצם לתורה בשם חכמות והוא לשון יחיד בכל שם עצם וקראה כן להיותה כוללת כל מדה מעולה וכל מושכל וכל מעלה והנה הזהיר תחלה על הרחקת חברת הרשעים שהוא ענין היותר צריך בלמוד החכמה וכן דוד התחיל באשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וסמך לו כי אם בתורת יי' חפצו וכו' · וכן באברהם כשייעד לו תכלית הצלחתו בשלמות אמ' לך לך מארצך וכו' · וענין תרונה כמו תצעק מענין ותעבור הרנה במחנה כאלו אמ' דרך משל שהתורה תצעק לבני אדם ותכריז ותתן קולה · ואמ' בחוץ דרך כלל לכל מקו' חיצון ואחר כן פרט רחובות וראש הומיות ופתחי שערים ועיר ואמר תחלה ברחובות שבהם קבוץ בני אדם · ובראש הומיות חסר המתואר כלומר בראש חוצות הומיות ר"ל המקומות אשר שם הומיות גדולות לרוב קבוץ ההמון בהם והם הנקראים שווקים שמוכרים בהם תבואות וכל מיני מזונות והזכיר רחובות להיותם מקום מיוחד לנכבדים וראש הומיות לקבוצי ההמון ובפתחי שערים על שם הנכנסים והיוצאים ובעיר על שאר חלקי העיר כבעלי המלאכה והאומנות כאלו אמר שדבריה ומצותיה וכל חלקיה מונחים לפני הכל כאלו היא בעצמה תכריז עליהם לנכבדים ברחובות ולהמון בשוקים ולעובדי האדמה והסוחרים בשערים ולשאר העם בעיר והם ארבעה מקומות ובחוץ הנזכר תחלה הוא כלל לכל כמו שביארנו או הוא מקום חמישי ורומז על הדרכים חוץ לעיר ולכלם אמריה תאמר · והכל משל להיות דברי התורה ידועים ומפורסמים אין התגללות בהצלם דרכיה והתחיל דרך הערה בספור תוכחותיה ואמר עד מתי פתאים תאהבו פתי ומלת תאהבו באה שלא כמנהג ומדקדקים ראשונים אמרו עליה שהיא מבנין הקל והתי"ו והאלף היו ראויות להיות בסגול והה"א בשוא · על דרך יחרדו כצפור ונמצא לדעתם במלה חלוף שלש תנועות אך החוקרים שבהם כתבו שהיא מן הדגוש והאלף לבד היתה ראויה

מנחת ערב

שני מרגליות באמת נהפוך הוא כי הן הענקים והן הם השומרי' לראשך וזהו לוית חן וגו' וענקים וגו' · או יאמר כי דרך המוליך אתו שומרים לראשו מפחד אויב ומפני עקת רשע להנצל מחוביו וצריו כי תהיה אימת המלוים אותו עליהם ומוראו' לא תגע בו יד צר ואויב אך לא ממוצאו חן בעיני צריו ואויביו אך אשר ילווהו תורה ומצות ויצילוהו מכל צרה אין הצלתו על ידם בנפול על צריו אימתה ופחד כי אם מאיכות שפע הנשפע בו על ידי תורה ומצות יתן ה' חנו בעיניהם בל יגרו אותו כמ"ש ויתן אותם לרחמים לפני שוביהם וזהו כי לוית חן וגו' כדבר שנ' ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו כי זולת ההצלה יהיה לחן · ואל יעלה על רוחך דבר בליעל לאמר הן אמת כי רב הוא תועלתי מתורה ומצות אך לעומת זה יכבד עלי עול תורה ומוסר ודקדוקי' כעול ברזל על צוארי כי כבדו מאד · כי הלא אתה דע לך כי אם שמוע תשמע מוסר אביך וגו' יוסרם חשקך בהם עד גדר תעריכם לענקים בגרגרותיך כי כאשר השם על צוארו ענקים של אבנים טובות ומרגליות גם כי יכבדו ממנו יהיו בעיניו כקלים משמחת לבבו נחין ערכם והדרם ולא ישית לב אל כבדותם כן בשום לבך לשמוע מוסר אביך ותורת אמך כלומר מאהבה בבחינת היותך בן לה' והוא אביך והתורה אמך אין צריך לומר שלא יהיו כעול על צוארך כי אם הדרבה כענקים שהחשוק גם לסבול כבדותם על צוארך כי תשית לבך אל מוסר וכביר אשר יושב בהם :

בני אם יפתוך חטאים וגו' הנה אין ספק כי אשר חננו ה' לב לדעת טוב ורע לא יפתה לבו באומרם אליו לכה אתנו ללסטם הבריות כי רע עליו המעשה אך יש חרשי משחית להסית ולהדיח לעשות מעשה זמרי וימתיקו בפיהם רעה להורות שהוא לקבל שכר כפנחס ולהציל את איש משופכי דמים וז"ש נארבה לדם להרוג לשופכי דמים נצפנה לנקי חנם כשמור לנקי חנם שלא יהרגו אותם אלו שופכי דמים לזה הזהיר שלמה ואמר בני כלומר הכשר אשר אומר אליך בני אתה ידעתי גם ידעתי שאם יפתוך חטאים שאל תאבה אתה מעצמך לעשות כמעשיהם אך אם יאמרו בחלקת לשון לכה אתנו וכו' שיורו לך עלפים במתק לשונם ולבם לא נכון השכילך בינה בל הלכד ברשתם והוא אם יאמרו וימתיקו בפיהם רעה לאמר הנה יש מאושרים בעה"ז ויש בעה"ב ומי לנו גדול מהמאושר בשניהם לכן שמע בקולנו לעשות חסד חנם להציל נפשות נקיים ולשפוך דם הרוצחים כי בני תמות' המה ואין לך קניית עה"ב גדול מזה ועל פי דרכנו כאושר בארץ כי כל הון יקר נמצא מאשר שללו וחמסו השופכי דמים אשר נארוב ונהרגם ובודאי יכשר מעשינו בעיני אלקים כי קולים אנו מצלים מן הכרם כי מה שהוא ית' עתיד לעשות להם במותם נעשה אנו להם בעודם חיים וז"ש נבלעם כשאול חיים כלומר נבלעם כמו שיצחיד לעשות בהם שאול ואדרבה טובה הוא להם שימיתו עתה טרם שיוסיפו לחטוא וזהו ותמימים כיורדי בור · או ירצה ע"ד שאמרו ז"ל שלאח' מותם הקב"ה מחזיר הנשמה לגוף ודונם יחד כמשל החיגר עם הסומא וזהו והתמימים שידון אותם בעודם תמימים בגוף ונפש נדונם עתה כמו יורדי בור שידונם יחד גוף ונפש יכלה : גורלך תפיל בתוכנו עוד נוסיפה לך הטבה גדולה כי גורלך תפיל בתוכנו כי אתה לבדך תפיל גורלך בחלקינו ויהי לך אשר לך מהעולה אתך בגורלך ואח"כ מכל הנשאר לנו כיס א' יהיה לכולנו כי כמוך כמונו כי ממנו תאכל גם אתה כאחד ממנו והקרן שלך קיים כי תכוח ותעמוד בגורלך ולא תאכל ממנו וזה יורה אומר בתוכנו שלא יחלקו גם הם רק הוא גורלו : אל תלך בדרך אתם כלו' גם שתראה בעיניך דרך שהיא רחבה ולא צר שמראים שנכון לכם השמר לך אל תלך בדרך אתם כי אחרי דרך זו יש נתיב צר ומר · כי רגליהם לרע ירוצו ואין תוכם כברם אחר אשר ידעת כי חטאים המה כהחילו אם יפתוך חטאים · והנה אם לא השיב לב לדברי אלה כמקרה בעל הכנף גם אתה יקרך כי הרשת פרושה ללוכדו וגרעיני חטה ושעורה גבולתה למושכו על ידם ברשתם והבעל כנף לא ישית לבו אל הרשת פרושה כי יתן עיניו באוכל להשיב נפש וידמה בעיניו כאלו חנם מזורה הרשת עם שהיות הפורשי מכמורות לדמם של בעלי כנף יארובו אף שיתנו לפניהם דבר מאכל כוהנה אורחות כל בוצע בצע שמראים לפניך ריוח וזכות והון יקר וכל חפצם למושכך ברשתם ולאבד את נפשך · והנה אתן לך עצה להנצל מהם והוא עצת חכמינו ז"ל שאמרו אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש וזה חכמות בחוץ תרונה כי התורה מיעצת לאדם כך לאמר אם יפתוך היצ"הר באו הסו בגילי משכהו לבית המדרש כי שם יפול וימות · עד מתי פתים וגו' הנה דבר אל הלצים שלא לנוכח שלא אמר לצון תחמדתם לכם שהוא על כי הם כת הבלתי רואים פני שכינה · וז"ש הטעם שאיני מדבר עם הלצים לנוכח שהוא וכסילים ישנאו דעת גם ה' ימאס שונאי דעת כד"א כי אתה הדעת מאסת ואמאסך · אמנם אם תשובו לתוכחתי אביעה לכם רוחי לנוכח אדבר עמכם אודיע דברי אתכם בעצמי אמנם אם לא תאבו לשמוע גם אני אהפך פני מכם אם תקראני לא אענה כאמור ודבר בשלשת המינים שונים · המין הראשון הם פתיים ולבם לא נכון להבין ולהשכיל לזה משיב ואמר כנגד הפתיי' תשובו לתוכחתי כלומר אף כי פתיים אתם ולא תעצרו כח לשוב מעצמכם לפחות כשאני מעיר אזניכם ומוכיח אתכם תשובו לתוכחתי וכנגד הלצים המרוחקים מאוד מאתו ית' עד בלתי דברו עמהם לנכח אמר בל תחשבו כי אבדה תקותכם כי כמאסתם אפילו לדבר בכם לנוכח כי הנה אביעה לכם רוחי שאייחד דבורי עמכם לנוכח אם אלי תשובו כראוי ובאומרו אביעה לכם רוחי ולא אמר אביעה עמכם ר"ל אם ישובו כאשר יאות יגיעו עד מעלת רוח הקדש וזה אביעה לכם רוחי שהעצה שידבר אליכם רוחי הוא רוח הקדש · וכנגד הכסילים מרחיקי הלמוד ואומרים כי תקצר ידם מהשיג דעת התורה עליהם אמר אודיעה דברי אתכם כלומר אני אהיה המסייע ומודיע לכם דברי תורתי ושם אותה בלבבכם כי בא לטהר מסייעין אותו · ואחרי אומרו העצה היעולה מאתו ית' לכל אחד משלש כתות להשיבם עדיו בא ויאמר את אשר יקרה להם במשובתם לכל כת וכת לפי רשעתם על כת הפתים אמר יען קראתי וגו' ותפרעו וגו' כי הנפתה אחר טובות העה"ז יקרם לפתיותם ויין שכרותם כי אחר שהתורה תקראהו ותעוררנו ותוכיחנו ימאן לשוב ואז הוא ית' מטה ידו ומכהו בקל תחלה הוא הממון אשר נפתה אחריו כי זה דרכו ית' טרם יגע בבשר האדם וזהו יען וכו' נטיתי ידי

רלבג

בראש הומיות · מדברות בקול רם : עד מתי פתיים · הם אשר דעתם קלה והם מתפתים בקלות אל אי זה דבר שיעלה במחשבתם בזולת חקירה אם הוא ראוי אם לא · לצים · הם האנשים המדברים דברי לעג ושחוק · וכסילים הם בעלי הסכלות שהוא קנין ר"ל שתהא להם דעת כוזבת בדברים מפני מיעוט חקירתם או מפני שגדלו על האמונות או בעלי הסכלות שהוא העדר קנין חכמה : תשובו · אביעה לכם רוחי · הוא מענין נביעה והרצון בו אגלה לכם רצוני כאלו הוא נובע מפי או מלבי בדברי שאודיע אתכם או יהיה הרצון בו הנה אשים לכם נובע השפע שלי : ותפרעו · ותבטלו ר"ל שלא שמעתם : כבא כשואה · ר"ל בהמיה גדולה · כי משובת פתאים · הכרתי הולך סובב בדרך לבו מזולת חקירה על מה שראוי וזאת התכונה ממנו תקרא משוב' לפי שלא יתקיים בענין אחד אבל פעם יתפתה לענין זה ופעם להפכו לפי העולה על רוחו : ביאור הדברים הנה החכמות הנפלאות יגביהו קולן בחוץ כדי שישמעו האנשים דבריה ברחובו' אשר בעיר · תתן קולה כל אחת מהן : בראש · המדברת בקול גדול היא קוראה לאנשי' בפתחי כל שער ושער בעיר תאמר דבריה והנה אמר זה להגלות חכמת הש"י בנמצאות הגלות נפלא כשיעיין באופן החכמה הנפלאה שיש במציאות נמצא הנה זאת החכמה הנפלאה תקרא האנשים קריאה חזקה כשיעיינו בה מצד תשוק' הטבעית שתהי' לאישי האדם בזה מזה כמו שבארנו בספר שיר השירים כאמרו לריח שמניך טובי' ואמר חכמות בחוץ תרונה בלשון רבות לפי שבחוץ יראו דברים רבים יעידו על חכמות רבות נפלאות יותר ממה שיראה מזה ברחובות העיר ובפתחי שעריה ולזה אמר תתן קולה · אמריה תאמר לשון יחידה : עד מתי · ואמר על משל שהחכמה תקרא ותאמר עד מתי אתם פתיים תאהבו פתיות ותתפרסו בהבלי העולם ולא תחקרו בחכמת הש"י בדברים עם חוזק הגלותה ועד מתי תחמדו להם לצון הלצים ויתעסקו בדברי ההבלים האלו אשר לא די שאין להם תועלת אבל יש להם הפסד רב בדברים התדיניים עד מתי ישנאו דעת הכסילים שלא ישתדלו לחקור בעיון האמת · תשובו · שובו מדרכיכם וקבלו התוכחות ממני הנה אשים אני רוחי נובע בדברים להשפיע לכם כמו שיהיו נובעים המים מהמקור כי הדברי' המוחשים מעידים על החכמה אשר יגרם הש"י בה וזאת החכמה נובעת מהם תמיד כל מה שיפליגו החקירה בהם ובזה האופן אני מודיע דברי אתכם : יען · ואתם עוזבתם אותי אם להתעסק בדברים בטלים אם לעמוד בשלוה ובבטלה לבלתי עמול בחכמה : ותפרעו · ובטלתם כל עצתי ולא רציתם לקבל תוכחתי ר"ל להתעורר על החקירה בחכמה הנה זה גמול לכם על זה כי במקום שהייתם נעזרים כי אם השגתם אותי ר"ל החכמה וזהו בעת הרעה כי מצד החכמה יהיה האדם מושגח מהש"י וינצל מהרעות כמו שבארנו בד' מספר מלחמות יי' אז יסיר מכם העזר ואלו הרעו הם אם פחד עלום אם רב בפועל : כבא · וכסופה · ובבא עליכם צרה וצוקה כי מידכם היתה זאת לכם ועוד אמרה החכמה לאלו האנשים ע"ד משל אז יקראונני להעזר בי ולא אענה ישחרונני כי לא השיגוני ולזה אעדר מהם את פריי :

תחת

בְּרֹאשׁ הֹמִיּוֹת תִּקְרָא בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים
בָּעִיר אֲמָרֶיהָ תֹאמֵר׃ עַד־מָתַי ׀
פְּתָיִם תְּאֵהֲבוּ פֶתִי וְלֵצִים לָצוֹן חָמְדוּ
לָהֶם וּכְסִילִים יִשְׂנְאוּ־דָעַת׃ תָּשׁוּבוּ
לְתוֹכַחְתִּי הִנֵּה אַבִּיעָה לָכֶם רוּחִי
אוֹדִיעָה דְבָרַי אֶתְכֶם׃ יַעַן קָרָאתִי
וַתְּמָאֵנוּ נָטִיתִי יָדִי וְאֵין מַקְשִׁיב׃
וַתִּפְרְעוּ כָל־עֲצָתִי וְתוֹכַחְתִּי לֹא
אֲבִיתֶם׃ גַּם־אֲנִי בְּאֵידְכֶם אֶשְׂחָק
אֶלְעַג בְּבֹא פַחְדְּכֶם׃ בְּבֹא כְשַׁאֲוָה
פַּחְדְּכֶם וְאֵידְכֶם כְּסוּפָה יֶאֱתֶה בְּבֹא
עֲלֵיכֶם צָרָה וְצוּקָה׃ אָז יִקְרָאֻנְנִי
וְלֹא אֶעֱנֶה יְשַׁחֲרֻנְנִי וְלֹא יִמְצָאֻנְנִי׃

תחת

בְּרֵישׁ בִּירְתָא מַכְרְזָא וּבְמַעֲלָנָא
דְתַרְעֵי בִּכְרַכֵּי מִילְהָא אָמְרָה׃ עַד
אֵימַת שַׂבְרֵי רַחֲמִין שַׂבְרוּתָא וּמַקְנֵי
מַמְקְנוּתָא רְגִיגוּ לְהוֹן וְסַכְלֵי סָנֵין
יְדִיעֲתָא׃ תִּתְפְּנוּן לְמַכְסְנוּתִי אַבַּע
לְכוֹן רוּחִי וְאוֹדְעִינוּן מִלַּיי׃ עַל
דִּקְרִית וְלָא הֵימַנְתּוּן אֲרֵימִית אִידִי
וְלָא אַצִּיתִינוּן׃ וְשַׁנְיתוּן כָּל תַּרְעִיתִי
וּמַכְסְנוּתִי לָא אֲבִיתוּן׃ אַף אֲנָא
בְּתַבְרֵיכוֹן אֶגְחַךְ וְאֶדְחַךְ כַּד יֵיתֵי
דְחוּלַיָּא עֲלֵיכוֹן׃ כַּד יֵיתֵי בִּשְׁלַיָּא
דְחוּלַיְכוֹן וְתַבְרְכוֹן בְּעִילְעוֹלָא יֵתֵיא
כַּד תֵּתָא עֲלֵיכוֹן עָקְתָא וְשִׁינוּקָא׃
הֵידֵין נִיקְרוּנַנִי וְלָא אֶעֱנֶה נִקְרְיָין וְלָא
תִשְׁכְּחֻנַנִי׃

על

נטיתי ידי חד מן י"ו דחס' את בליש' וסימ' נמסר ביחזקאל סימן כ"ה : פחדכם ג' וסימ' לא יתיצב איש בפניהם · גם אני באידכם אשחק · בבא כשאה פחדכם : בחרו ג' וסימני' ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו · ובאשר לא חפצתי בחרו · ויראת יי' לא בחרו · פתים ב' חסר כתיב בחד י"וד לחוד וסי' עד מתי פתים תאהבו פתי · כי משבת פתים תהרגם · וב' מ"ל בתרין יו"ד וסימ' פתח דבריך יאיר · ערום ראה רעה ויסתר קרמא דסיפרא · ושארא פתאים כתיב באלף וי"וד :

רשי

בראש הומיות תקרא · במקום שהיא נשמעת ונכרזת שם היא קורא ואומרת ענין של מטה כ"ד מתי פתאים · בפתחי שערי' מקום מקום ישיבת הזקנים : פתאים · המתפתי' על ידי מסיתי' ומדיחי' · תאהבו פתי · הפתה · שם דבר לפתיות כמו כלי · קרי · שפי · נטיתי ידי · לרמוז להם לסור אלי כאדם המרמז לחבירו בידו ונוטה ידיו אליו לסור אליו : ותפרעו · ותבטלו · כל עצתי · שיעצתי לגדל אתכם בעולם : כשואה · כענין העולה פתאום : כסופה · טור"בנו בלע"ז : יאתה · יבא : ישחרונני · יבקשוני :

מפרי

כשואה
ל' רפי וחד
כשואה

אבן עזרא

בפתחי בעבור היוצאי' והבאים · בעיר אמריה מוסריה חסר או תאמר בלי במקום פתח ונסע' או בעיר אמרי מוסריה תאמר כאשר אין השערים פתוחים : עד · תאהבו פתי · תדברו לבני אדם שיאהבו הפתיות שם התאר : תשובו · עד מתי תשובו לשמוע תוכחתי · אביע מן נחל נובע : גם אני באידכם · יתכן שהיה מלשון ואיד יעלה כענין יום ענן וערפל :

כי

מנחת ערב

ידי ולא אתר בכם שהוא בנפרד מעצמם ועדין ואין מקשיב ואדרבה ותפרעו כל עצתי ברחוקכ' מתוכ' מתמוטט תתחזרו ותשתקעו ביות' בשטופו של ממון למלא חסרון נטיית היד ולא דעת ולא תבונה לאמר כי מה' יצא הדבר ומי יתן ותשתקעו בממון בשתוף אחרת תוכחתי והחילו לשוב רק ותוכחתי לא אביתם לכן אנ"ל שאביא על עצמכם מכה ולא כבתחלה בנפרד מכם כ"א גם שלא יהיה בערתכם לי גר כי אם שגם אני באידכם אשחק · ועל כת לצים שדרכו ית' לחזק מוסרם מיד בלי הדרגה אמר שתים הנה חזוקי יסוריכם א' שלא יתאחרו כי אם בבא כשואה פחדכם מיד ואידכם כסופה יאתה ולא יאחרו ב' שלא יהא בקל תחלה רק יחל מכם ובכם וזהו אידכם וגו' כלומר של עצמכם ועל כל זה לא תשובו עד המכה עד השתלש הרעה וזהו בבא עליכם גם צרה וצוקה · ועל הכת הג' הבלתי בוחרים בלמוד וע"כ יתרחקו מיראת ה' כי אין בור ירא חטא והם כסילים שישנאו דעת אמר עתה הנה אחלה [illegible] טוב מהקודמי' כי תסכון למו מדת יסורין יותר מהב' שנים הקודמים והוא כי תחת כי שנאו דעת התורה וע"כ ויראת ה' לא בחרו כי אין בור וכו' ונמשכו לחטא לה' · ואמר על כל זה אל יתייאשו ב' הכתות הראשונות לומר שאבזה תקומם שלא ישובו כי אין לך דבר שעומד בפני התשובה והבחיר' חפשית כי ושומע לי מכל כת שיהיה ישכון בטח · או יאמר גם שאמרתי שהיסורין מתקנים את הכסילים מי שהוא שומע לי זאת עלתי הלא היא שישכון בטח ושאנן מעתה טרם בא הרעה והיסורין שיסוב מפחד רעה שלא תבא ולא' אחר היותם עליו וזהו מפחד רעה :

בני

ר' מנחם המאירי

ראייה כפתח ואין בו רק חלוף תנועה אחת והיא כפלם תדבכו · ופתי הסכימו בה שאינה תאר רק שם כמו פתיות ואע"פ שמצאנוהו שם התאר כאמרו מי פתי יסור הנה מצאנו כמוהו אל תהי מרי כבית מרי שהראשון תאר והשני שם ולדעת האומר באות תאהבו שהיא מן הדגוש יש לפרש בו שהוא יוצא כלומר עד מתי תטעיתו לפתאים שיהיו אוהבים פתיות והעיקר שהוא בו ר"ל עד מתי תבחרו הפתיות ותאהבוהו ועד מתי נמשך גם כן לאמרו לצים לצון חמדו להם וכן לאמרו וכסילים ישנאו דעת · וחמדו עבר במקום עתיד כלומר עד מתי לצים יחמדו לצון להם ועד מתי כסילים ישנאו דעת ותשובו לתוכחתי עתיד הבא במקום צווי על דרך זאת שנית תעשו כלומר שובו לתוכחתי או הוא לדעתי נמשך לענין הסמוך לו כלומר וכן עד מתי תמרדו בתוכחתי ותשובו מענין תשובה ואביעה ואודיעה לשון הווה והם דברי התורה כלומר אין לכם התנצלות להעלים דרכי מכם כי הנה אני אביעה לכם רוחי · ואודיעה את דברי ואביעה לשון נחל נובע ורוחי כמו רצוני כלומר כמו שהמים הנסתרים נובעים מן המקור כן רצוני הטמון אני מביעה אותו לכם וקרא הדבור בלשון הביע כי כמו שהמים יוצאי' מהמקור כן הדבור יוצא מן הפה כלומ' שהתראת התורה מונחת לפניכם ועל כך שאינכם מקיימי' מצותיה אחר דרך הטבע היות הצל מיעד העונש ואמר יען קראתי אתכם לשוב אלי ותמאנו לשמוע ונטיתי ידי אליכם ר"ל שנתתי יד לקבל אתכם ואין מקשיב או שנטיתי ידי ליסרכם על עוניכם אולי תשובו ואע"כ לא הועיל · ותפרעו כל עצתי ר"ל שבטלתם אותה מלשון תפריעו העם ממעשיו שתרגום תבטלון · או שתשיבוה אחור מלשון תלמוד הקורא למפרע וכן ותוכחתי לא אביתם · גם אני באידכם אשחק כלומר כשיגיעכם איד ר"ל שבר אני אתיצב מנגד ואשחק ואלעג בבא פחדכם כלומר בהגיעכם מה שיראתם וממנו על דרך ומגורותם אביא להם ואשחק כמו אלעג כי מלת השחוק ממנו לשון שמחה וממנו לשון לעג · וכפל הענין ואמר תשואה פחדכם ושואה ענין השחתה ושממה מלשון ותשאה שממה או ענין המון מלשון וירד המונה ושאונה · ואידכם כסופה יאתה וסופה הוא רוח סערה באה בפתע פתאום ומתהפכת בעגול מניע העפר ושאר דברים קל מהרה יפרש הענין ואמר בבא עליכם צרה וצוקה ואמר אז יקראונני ולא אענה ישחרונני ולא ימצאונני · ובדרך הדקדוק יש בכל אלו המלות ר"ל יקראונני ישחרונני ימצאונני כו"ן יתירה ומשפטו יקראוני ישחרוני ימצאוני והענין שהכפיל מהנו בתוספת כ"ן ר"ל יקראון ישחרון ימצאון · והסיבה הכפלת בתוספת נו"ן כשיצטרף עמו כנוי המדבר בעדו · ופי' הפסוק אז יקראונני ולא אענה כלומר שאע"פ שהתשובה מתקבלת בכל זמן אף לפי שהפליג בחטאיו בכלומים לפעמים לא תציל אותו מן הענש בעולם הזה אע"פ שתקל בו באמרו אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך כו' · כמו שבארנו בילדותינו בחבור התשובה · והוא שאמר תחת כי שנאו דעת כלומר בעבור שעונם רב מבעוד והוא שנאו דעת ר"ל תוכחת ומוסר ויראת יי' לא בחרו ולא אבו לעצתי ונאצו כל תוכחתי כלומר מאסו בה · ויאכלו עבר מכוון הקו יבאם מלת כל על ולח תוכחתי שהיא מידה על דרך זרות מצד שהתוכחת כולל הרבה תוכחות · ואמר ויאכלו וכו' כלו' הם מאסו בי ולכן יאכלו מפרי דרכם וממועצותיה' ישבעו ר"ל מפרי מעלליהם ומלת מפרי משמשת לשניהם ואחר אחר כן כי משובת פתיים תהרגם ושלות כסילים תאבדם ומשובת לשון מרד ואע"פ שהם פתיים ימחם נהם לשון מרד ואע"פ שהם פתיים אחר שהזרם בהם ולא קבלו והוכח לפעמים לשון הריגה על עונש משבטי האל כאמרו הרגני כי הדוג כלומר מרדה ישבב הריגתם · ושלות כסילים תאבדם

אפשר

אבן יחיא

ובאם ובראש הדרכים ששם תמיד קבוץ גדול מעוברים ושבים והמון רב הולך ושב ונמצא שם תמיד קול המיה תקרא · ובפתחי שערי העיר מקום קיבוץ גדול מהאנשים היוצאים מהעיר ונכנסים אליה אמריה הנעימים תאמר לאלו החוטאים אשר רגליהם לרע ירוצו · עד מתי פתאים וגו' אלה הם דברי החכמה · וקרא כה לחטאים הכו' פתאים להיותם כיונה פותה אין לב אשר תחשוב כי חנם מזורה הרשת · וזהו אומרה עד מתי אתם הכת הא' החוטאים במעשה · תאהבו פתי והוא שם בפתיות כי פעמים הרבה יחול שם אחד על ענין המקרה ועל שם התאר · ולצים החוטאים בדיבור לצון חמדו להם והכסילים החוטאים במחשבה לסכלותם · עד מתי ישנאו דעת · תשובו ונומר ר"ל תשובו לתוכחתי אתם הפתאים החוטאים במעשה · הנה אביע' רוחי ומחשבתי לכם הכסילים שסכלתם הדעת וחטאתם במחשבה · אודיע דברי אתכם הלצים שחטאתם בדבור · יען קראתי וגו' הם דברי החכמה האומרת להם יען קראתי והתראתי בכם שתשמעו לעצתי · ותמאנו לשמעה · נטיתי ידי כי זולת בקשי לעזור אתכם בעצתי עוד בקשתי לעזורכם במעשה ולנטות ידי להחזיק בכם להדריכם בדרך ישרה ואין מקשיב להחזיק בה : ותפרעו כמו למה תפרעו והרון תפריעו ונומר ורוצה לומר כי הוספתם פשע על חטאת ובטלתם כל עניני עצתי בכונה להכעיס · ותוכחתי לא אביתם לשמוע וכמעט שהייתם לועגים עלי ועל דברי · גם אני וגו' גם אגמול לכם מדה כנגד מדה ובאידכם אשחק · ואלעג בבוא פחדכם · אשר הפחד ההוא יבוא בפתע כשאון מים כבירים אשר ישאון בסערת הים הבא בפתע · והאיד הוא יאתה בפתע כרוח סופה מסבב הרים ומפרק סלעים בבוא עליהם צרה וצוקה לעונש חטאתכ' · כי אין מית' בלא חטא · ואין חטא בלא מיתה אז יקראונני וגו' ואז כשיהיו בצרה יקראוני שאעזרם ולא אענם · ישחרוני ויבקשוני בבקר לבוא אלי ולא ימצאוני :

תחת

קב ונקי

בראש הומיות תקרא · חסר יהמתולד בראש הומיות תקרא בפתחי שערי המקום אשר שם מושב הזקנים בתוך העיר אמריה תאמר כל אחת מהחכמות : עד מתי פתאים · רצה לבאר דברי החכמות ואמר שאלו הם דבריהם עד מתי פתאים כלומר עד מתי אתם הפתאים שאתם מתפתים בקלות תאהבו הפתיו' ויהיה פתי נכרן שם דבר לא הורד על משקל כרי מרי קרי ודומיהם · ולצים הם האוהבים דברי לעג וליצנות · וכסילים הם נעדרי הידיעה : תשובו לתוכחתי · אומרת כל אחת מהחכמות לאלו הכתות פתאים לצים כסילים תשובו מדרכיכם הרעה ובואו ושמעו דברי תוכחתי : הנה אביעה לכם רוחי · כלומר לא אתן לכם מן החכמה שיעור קצרך רביעה כמעין נובע אביעה ואשפיעה עליכם שפע חכמתי ואודיעה דברי אתכם שהם חלקי החכמה : יען קראתי · כאשר ראתה החכמה שאינם מקשיבים לקולה יעד להם הרע המעותד לבא עליהם ואמר' יען שקראתי אני בעצמי ותמאנו לשמוע בקולי ולא די זה אלא שנטיתי ידי להעלות אתכם אלי כאדם שנותן ידו לחבירו להעלותו אליו כאמרו הנה לא ידך ויתן יד ויעלהו אליו אל המרכבה ועם כל זה אין מקשיב בקולי : ותפרעו · כמו למה תפריעו העם ממעשיו וענייה הביטול כלומר ובטלתם ותאבו לאין העצה הטובה שיעצתי לכם ודברי תוכחתי לא אביתם לשמוע ולעשות : גם אני באידכם · כלומר אתם שחקתם על דברי גם אני בבואיום אידכם אהיה שמח שהוא צער גדול למקבל האיד ברצותו וזולתי שמח לאידו · ולפי שהשחוק יפול לשמחה וללעג ביאר שזה השחוק יהיה לעג וחרפה והוא אמרו אלעג בבוא פחדכם : בבוא כשואה · שורה ענין שממון ואמר שהפחד אשר יבא עליהם יהיה בגדול בגיכות והוא שיהיו בתיהם חרבות ושממות ולא יהיה בעיכוב רק במהירות : ואידכם כסופה יאתה · עד שיהיה בצרה ובצוקה גדולה וקרא לרעו בלשון איד מפני שהרים אשר ישיגוהו רעות ידמה לו שהעולם כלו חשוך ושם עננים ואידי' קיטורי' מחשיכים הארץ : הערה · א' הזהיר תחלה באמרו שמע בני מוסר על הרחקת חברת הרשעים שהוא ענין הכרחי מאד ואח"כ הכניס בחוץ תרונה זה בלמוד החכמות ההוריות וכן התחיל דוד אשרי האיש אשר לא הלך ואחר זה כי אם בתורת ה' חפצו והזהיר הראשון בתחלה לפי שמרחק ואחר זה יעד לו תכלית הצלחתו · ב' שהביקית ידיעת החכמה היא טבעית לאדם מפני שהיא כלי להגיע להצלחתו ולזה אמר על צד המשל שהחכמה תקרא לאנשים בקול גדול שיחקרו בה וזהו כלל הטבע יהיודעת שהחכמה תודיע אותם · וז · כל אחת מהחכמות אומרת לאלו הכתות מהאנשים המורדים בחכמות אז בבוא עליהם צרה וצוקה יקראונני שיעזרם ולא אענה בהפך הנהגתו כי יהיה שמי יקראני ואענהו : וישחרונני · יב לו בבהר לדרוש אותי ולא ימצאונני ולמה יקרה להם זה :

תחת

תַּחַת כִּֽי־שָׂנְאוּ דָעַת וְיִרְאַת יְהֹוָה לֹא בָחָֽרוּ׃ ל לֹא־אָבוּ לַעֲצָתִי נָאֲצוּ כָּל־תּוֹכַחְתִּֽי׃ וְֽיֹאכְלוּ מִפְּרִי דַרְכָּם וּֽמִמֹּעֲצֹתֵיהֶם יִשְׂבָּֽעוּ׃ כִּי מְשׁוּבַת פְּתָיִם תַּהַרְגֵם וְשַׁלְוַת כְּסִילִים תְּאַבְּדֵֽם׃ וְשֹׁמֵעַֽ לִי יִשְׁכָּן־בֶּטַח וְשַׁאֲנַן מִפַּחַד רָעָֽה׃

ב

א בְּנִי אִם־תִּקַּח אֲמָרָי וּמִצְוֺתַי תִּצְפֹּן אִתָּֽךְ׃ לְהַקְשִׁיב לַחָכְמָה אָזְנֶךָ תַּטֶּה לִבְּךָ לַתְּבוּנָֽה׃ כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא לַתְּבוּנָה תִּתֵּן קוֹלֶֽךָ׃ אִם־תְּבַקְשֶׁנָּה כַכָּסֶף ה וְכַמַּטְמֹנִים תַּחְפְּשֶֽׂנָּה׃ אָז תָּבִין יִרְאַת יְהֹוָה וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָֽא׃ כִּֽי־יְהֹוָה

יתן

עַל דְּסָנוֹ יְדִיעְתָא וְדַחַלְתֵיהּ דֶּאֱלָהָא לָא אִתְרְעִיו׃ לָא צָבוֹ בְּתַרְעִיתִי וְאַשְׁלִיו כָּל מַכְסְנוּתִי׃ וְאָכְלוּ מִן פֵּירֵי דְאֻרְחָתְכוֹן וּמִמִּלְכֵיהוֹן יִסְבְּעוֹן׃ מְטוּל דְּנֶהְפְּכוּנְתָא דְשַׁבְרֵי תִּקְטוֹל אִנּוּן וְטוּעֵי דְּסִכְלֵי תְּוֹבְדִינוּן׃ מַן דְּשָׁמַע לִי נִשְׁרֵי בִּסְבָרָא וְנִשְׁרָא מִן דְּחוּלָא דְּבִישְׁתָא׃ בְּרִי אִין תְּקַבֵּל מִלַּוי וּפוּקְדָנַי תִּטַּשֵּׁי גַּבָּיךְ׃ וְתַצְלֵי אֶדְנָךְ לְחָכְמְתָא וְתַפְנֶה לִבָּא לְבִיוּנָא׃ וְאִימָא לְבִיוּנְנוּתָא תִּתְקְרֵא וּלְבִיוּנָה תִּתֵּן קָלָךְ׃ וְתִבְעֵיהִיךְ סִימָא וְהֵיךְ סִימְתָא תְּצִיצִיהָ׃ הֵידֵין תִּתְבַּיַּין דַּחַלְתֵיהּ דֶּאֱלָהָא וִידַעְתֵּיהּ מִן קֳדָם אֱלָהָא תִּשְׁכַּח׃ מְטוּל דֶּאֱלָהָא

יהיב

אזנך ט׳ חס׳ וסי׳ וגליתי את אזנך ודבתריה דגבי שבועת דוד ויהונתן · גם מאז לא פתחה אזנך · אל תסתר פניך · תאות ענוים שמע׳ יי׳ · תהיינה אזנך קשובות לקול תחנוני · להקשיב לחכמה אזנך · בני לדברי הקשיבה · בני לחכמתי הקשיבה : ודעת אלהים ג׳ בלישנא וסימ׳ אין אמת ואין חסד · כי חסד חפצתי · ודעת אלהים תמצא :

רשי

מפרי דרכם · הפירו׳ שאוכלי׳ בחייהם בצרות המוצאות אותם והקרן שמורה להם בגהינם : משובת פתאים · את אשר לבם שובב · ושלות כסילי׳ תאבדם · לפי שרואי׳ הרשעי׳ שהם מצליחי׳ נדבקים ברעתם ואינ׳ חוזרין : ישכן בטח · בעולם הזה · ושאנן לעולם הבא · מפחד רעה מדינה של גיהנם ושאנן ויהי שלו ושקט ושאנן לשון עתיד לכן נקוד פתח : בני אם תקח אמרי · בני תהיה אם תקח אמרי : להקשיב לחכמ׳ לעסוק בתורה : כי ה׳ יתן חכמה · בא למדת שגדולה היא שהרי נתנה מפי הקב״ה לכך אתה צריך לקנותה:

יצפן

אם לפי התרגום הוא אם

אבן עזרא.

כי משובת · מן בשובה ונחת והענין ושלות כסילי׳ ופירושו מנוחת פתאים תאבדם היא תהרגם כי בהיות להם מנוחה יעשו רשע וכשהם שלוים מפגעי העולם השלוה תאבד׳ פירוש אחר מענין שלו כל בוגדי בגד כמו אשר חוטא עושה רע וגו׳ על כן מלת לב וגו׳ והוא הנכון : ושומע לי · וכל זה דבר החכמ׳ שב׳ חכמות בחוץ תרונה : בני אם תקח אמרי וגו׳ · אז תבין צדק הנזכרים בראש הספר וכאשר תשיג לזה המקום · ואמר כי תבא חכמה היא תבוא לך כמו איש לביתו · תבונה תנצרכה להצילך מאשה זרה : תושיה התי״ו נוסף מן יש ותקרא כן החכמה בעבור שהיא יש ועומדת לעד והשם יצפנה לישרים בעבור שיכנרו בה ארחות משפט והם המצות · ודרך חסידיו ישמור השם כאשר ישמרו האורחו׳ :

אז

רלבג

תחת כי שנאו דעת · ולא בחרו ביראת יי׳ אשר היא הנעה והישרה לקנין הדעת : לא אבו לעצתי · להשתוקק לחקור בחכמה מפני מה שיגלה מעניכה בדבר דבר מהבעלי נפש ומאסו כל תוכחתי בזה הענין : ויאכלו · הנה ימשך להם שיאכל מפרי דרכם וישבעו מהדרכים הפחותים שהיתה עצתם להתנהג בהם : משובת פתיים תהרגם · כי זה יהיה סבה שתפול בחירתם ברע פעמי׳ רבות והשלוה אשר בחרו בה הכסילים לבלתי עמול בחכמה תאבדם כי דרכיהם יהיו בזולת חכמה והסתכלות : ושומע לי ישכן בטח · ואולם מי שישמע לי לחקור בחכמת הש״י בכמלאו׳ ישכן בטח ושאנן מפחד רעה כי מפני חכמתו תדבק השגחת השם ית׳ בו : בני אם תקח · אמרה עוד החכמה על לד המשל בני אם תקח אמרי שהור תיך במה שקדם והשמור אחך מצותי להקשיב לחכמה אזנך וגו׳ : להקשיב · הנה לחכמה ללמוד אותה מהיודעי׳ עם מה שיישיר אותך לחשוק ולחקור בה מהשיג לה ויראה מהחכמה בדברים עצמיים כמו שזכרנו ואחר שתדע החכמ׳ תטה לבך לדעת התבונה : כי אם לבינה · ולא תחשוב שהשגתם נמנעת ממך מצד שלא יבאו אל הידיעה בה מדברים עצמיים אך תדע באמת שאם תחשוק להשיג הבינה חשק רב בדרך שתקרא ותתן קולך לבינה כמו שיקרא האדם מי שירצהו ויחשוק בו : אם תבקשנה · והבקשנה עם זה כמו שיבקשו הכסף ותחפש עליה כמו שיחפשו המטמונים שיחפרו פה ופה עד שימצאום הנה בזה האופן תמצא התבונ׳ ר״ל שתקבץ כל ההקדמו׳ המפורסמות הנופלות בדרוש אשר תחקור בו ואחר תברר הצודקת מהבלתי צודקת ובזה האופן תבקשנה ככסף וכמטמוני׳ וזה כי כבר יחפרו במקו׳ לראות אם יש שם לכסף מוצא ואם לא נתברר להם שהחפירה ההיא תובילם למוצא הכסף וכן יעשו זה עד שימצאו המקום אשר בו יש לכסף מוצא וכן ראוי שיעשו למוצא התבונה לפי שלא יבאו בה בהקדמות עצמיות ולזה אין לבטוח בהקדמות שימצאו בה מתחלת הענין שיתכו האמת עד שתשלם החקירה בכלם כמו שזכרנו הנה כשתעשה זה בזה האופן אז תבין יראת יי׳ ותמצא דעת אלהים כי זה יעמידך על הדברים האלהיים ולמה שתשיג מעוצ׳ מדרגת מציאות הש״י תירא ממנו מרוב רוממותו וגדולתו אשר לא יושג לזולתו ואמכ׳ תעזור בש״י בזאת ההשגה כשתתעורר בה מעצמך באופן אשר זכרנו :

ביאור

אבן יחייא

תחת וגו׳ והנה לא אענה יען כי שנאו דעת שהיא מעלת החכמה ויראת ה׳ שהיא תכלית מעלת התורה לא בחרו ולא אבו לעצתי במעלת המדו׳ · נאצו כל תוכחתי במעלת המצות · ויאכלו וגו׳ ולכן ראוי שיאכלו מפרי דרכם הרעה והוא עונש מעשיהם הרעים · ישבעו מפרי מועצותיהם והוא עונש מחשבתם הרעה · כי משובת וגו׳ ביאר שו הב׳ פירות מעונשים לב׳ החטאים ממעשה ומחשבה · וכנגד עונש המעשה אמר כי משובה פתאי׳ אשר לבם שובב תהרגם · והמות יהיה פרי משובתם · וכנג׳ עונש המחשבה אמר ושלות כסילים אשר לא רצו לטרוח בהשיג הידיעות תאבדם ויהיה פרי שלות׳ האבדון הנצחי בעולם הארוך · ויחס עונש יותר גדול לחוטא במחשב׳ להיותו מין וכופר ואין פחד אלהים לנגד עיניו · ושומע לי וגו׳ אבל מי שישמע לדברי ולעצתי ישכון בטח בעולם הזה · ושאנן מפחד רעה בעולם הבא כי לא ישלוט בו פחד הרעה מגהינם · והנה הנמשל מהפרשה הזאת הוא כי היצר הרע הוא מפתה אל הנער ואל הבחור ללכת אחרי תאב׳ הנפש החרגשת ולגנוב ולגזול לאסוף הון רב · ולא יראה כי הוי בונה ביתו בלא צדק כי אחריתו יהיה כנבל · ויהיה עושר שמור לבעליו לרעתו והיצר הטוב הוא מרנן בחוץ וברא׳ המיות יקרא להבדילם מהאהב׳ הזאת ושימשכו לאהבת הנפש המשכלת אל החכמות פן יבוא כשואה פחדם ואיד׳ כסופ׳ · והוא לא יוכל להצילם כי מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת · ולכן תחת כי שנאו דעת ויראת ה׳ יאכלו מפרי דרכם ויאבדו מן העולם הזה והבא מה שיקרה בהפך לשומע עצת היצר הטוב כי ישכון בטח בעולם הזה ושאנן מפחד רעה בעולם הבא :

ב בני אם תקח אמרי וגומ׳ אחרי שהזהיר הנער מלעשות רע ומלכת בדרך חטאים · וזרזו על עשיית הטוב ובקשת החכמה אשר היא יצילהו מהאיש המדבר תהפוכות בעדות שקר ומאשה רעה ונכריה אשר אמריה החליק׳ שהם השני דברו׳ אחרות מהלות שבין אדם לחברו · הייני: לא תנאף ולא תענה ברעך עד שקר · ור״ל בני אם תקח אמרי שהוא להקשיב אזנך לחכמה למען תשיג מעלת החכמה · מצותי תצפון אתך שהוא שתטה לבך לתבונה שהיא מעלת התורה אלהית למען תשיגה · ולכן למעלתה יחס אליה הטיית הלב והשכל · ולא הקשבת האוזן לבד · ויחס אליה ההטמנה והמצפון את האדם ולא הלקיחה בלבד : כי אם לבינה וגומר הנה אחרי שתלמיד יהיה חכם ומבין מדעתו בטבעו יהיה להשפיע אל הזולת כמעין המתגבר ושופע ויעשה תלמידים הרבה · ואחר כך בעת זקנותו יהיה כנהר שמתגבר והולך ועוש׳ ספרים הרבה מחיבורים ופירושים · וזהו אומרו כי אם אחרי שיקשיב אזנך לחכמ׳ ויטה לבך לתבונה · לבינה שהיא מעלת החכמה תקרא ותלמוד לזולתך · ולתבונה שהיא מעלת התורה תתן קולך כדי להשפיעה על תלמידיך · אם תבקשנה וגו׳ ואחרי עשותך תלמידי׳ הרבה אם תבקשנה מעלת החכמה ככסף אשר האדם עושה כל ההשתדלות כדי להשיגו ולהתעשר בו ולשומרו · וכן תחפש אתה יומם ולילה בעיונך אותה כדי לכתוב דברי חפץ על ספר שתחב׳ מחדש · וכמטמונים שהם הפנינים והאבנים הטובות גדולי הערך לבלי חק מהכסף תחפשנה למעלת התורה לכתוב גם בה דברי אמת דברים של טעם · אז תבין וגומ׳ אז תשיג התכלית ממעלת התורה שהיא יראת ה׳ אשר במעלותה יושג הדיבוק אלהי · והשיג התכלית ממעלת החכמה שהוא ידיעת דעת אלהים שהם המלאכים המשיגים ידיעת מעלה ומטה ותשוה אליהם ותדבק בם · והנה זה הוא כהקש מתנאי מתלבק מורכב מב׳ הקדמות אשר מהם יוצא תולדה אחת · הייני אם תשתדל בכל עוז להיות חכם · ואם תשתדל להיות רב מורה צדק לתלמידים · ומשפיע אל הזולת · ואם תשתדל לעשות ספרים כדי להשפיע אל הזולת לדורי דורות · זהו ההקש · והתולדה אשר ימשך ממנו הוא אז תבין יראת ה׳ ודעת אלהים תמצא שהוא התכלית ממעלת החכמה וממעלת התורה כאשר אמרנו: כי ה׳ וגומר ואל תחשוב היותה נמנעת ההשגה הזאת אם תבקשנה ואם תחפשנה · או היותה קשת ההשגה אף כי לא תהיה נמנעת · כי אין כילת למעלה ויותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק כי ה׳ מכין ונותן לאדם דעת כשיכין עצמו אליה וזהו אומרו כי ה׳ יתן מעלת החכמה

ומפיו

ר׳ מנחם המאירי

אפשר שהוא לשון שגגה שתרגום שגגה שלו · כלומר שגגתם תביאם לאבדון וקראה שגגה מצד פתיותם אחר שקראה מרד לשבת התראתם · ויש מפרשים שובה מלשון שובה ונחת ושלות כמשמעו מענין שלוה והשקט כלומר שלותם והנחתם והצלחתם תביאם להרג ואבדון כי בטחו בהצלחתם ולא ישובו ממעשיהם הרעים והוא ענין מאמר חבקוק הנביא ע״ה על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה ואמר ושומע לי ישכן בטח ושאנן ר״ל מבאחד כל רעה ושאנן עבר מן הקל והו״ו ו״ו ההפוך והו פסח המקראות · ועל דרך הנסתר היא כענין פרשה שלפניה וידוע שחמשת החושים הם סבת התאוות המושכות הנפש לבקשת המותרות והתענוג עד שיסבבוהו המיתה הנמורה והאבדון ויעד על זה הכרזת החכמה בחמש מקומות לרמוז האזהר׳ על כלם או יכלול בעיר כל כחות הגוף עיר קטנה ואנשים בה מעט · ולהיות כל חלקי הנפש שהם שלש נמשכים אחריהם ייחס שלשת מיני הפתיות פתיים והם המאמינים לכל דבר · ולצים והם שאין להם שכל רק הדבור לבד · וכסיל הוא הפך החכם וזה שמין האדם על צד שלשת חלקי הנפש חלוקין לשלש מינין וידוע בכחות שהם הצומח והחיוני והמשכיל והנה הצומח כולל האילנות וב״ח והאדם והחיוני כולל בעלי חיים והאדם והמשכילי יוחד לאדם לבדו והנה המין הראשון במין האדם נמשך לכח הצומח והם הרוב והם עובדי האדמה ובעלי האומנות שכל זה היה צורך לצמיח׳ האדמה וגדולי והכת הזאת מצד עיקר מלאכתם אין להם שלימות שכל ולא אף ההבנת מדות אין להתפאר במין הזה ולשעות אל מכחתו כרבם כן חטאו לי ועליהם ייחס הנה פתיים שאין להם חלק ראוי באבושו׳ מצד עיקר הכנת עניכם וכן אין להם דעת לבחור האמת מן השקר ולא אף הטוב מן הרע

קב ונקי

תחת כי שנאו דעת · ירצה שנאו ידיעת הדע׳ ויהיה דעת שם לא מקור ואם יהיה דעת מקור יאמר תחת כי שנאו לדעת הצריך לדעתו : ויראת ה׳ לא בחרו · בא בחסרון הבית ויראה לא בחרו אשר היראה הנעה והישר׳ לקנין הדעת : לא אבו · ירצה שיעצתי אותם שיחקרו בחכמות האמתיות : נאצו כל וגו׳ · ר״ל חשבו לקללה ולתועבה כל דברי תוכחתי : ויאכלו · החכמה אומרת אלו האנשים המואסים אותי דמם בראשם : ויאכלו מפרי דרכם · אשר בחרו · וישבעו מעצתם כיון שאינם שומעים מוסר : כי משובת · כלומר המשובה והוא הדרך הרע שאחזו לנפשם ראוי הוא שיהיה סבת הריגתם · והשלוה אשר גדלו עליה והתרשלו מדרוש החכמה היא תאבד אותם מן החיים הנצחיים : ושומע · אומרת החכמה הטובו׳ והשלוה שהיתה לכסילים סבת אבידתם אמנם האיש השומע לעצתי ישכון בטח מקורות הזמן ואין יכולת למבטי הכוכבים עליו ויהיה שאנן מפחד ביאת הרע׳ עליו והענין שהוא לא יפחד שתבואהו רעה כי נכון לבו בטוח בה׳ : רעה · יודיע שהחכם מושגח יותר מהכסיל ולזה הכסיל אין לו להתאונן בבוא פחדו ואידו כי הוא עצמו סבת רעתו בהתעללו לחקור בחכמה האלהית עם עולם קריאת׳ לו בחוץ וברחובות : ב׳ רמז באמרו גם אני באידכם אשחק שהנפש אשר כלו החיים לא תקן מעשיה תהיה מקולקלת ועכורה בעולם הבא ואין מעשה שם להשיב את אשר הפסיד בחייה וזהו השחוק והלעג שמשחקין ממנה : בני · בזאת הפרשה יזכיר הענינים העוזרים להשגת החכמה והתחיל ואמר בני אם תקח אמרי ירצה תקבל אותה כמו קחו מוסרי וקבלת הדבר הוא ההפך לשמוע אותו · ומצותי תצפון אתך · ואחר השמיעה יהיה צפון באופן שלא ישכחהו: להקשיב · ר״ל ומה שאני מצוה אותך שתהיה אזנך קשבת לשמוע החכמ׳ ואמר תטה לבך לתבונה כלו׳ שתסיר לבך מתאוות הזמן ותטה אותו לדרך אחר והוא לשמוע אל התבונה : כי ר״ל כאשר תקרא ותתפלל לאל ראוי שתתפלל לו שיעזור לך בהשג׳ הבינה וכן צריך שלתבונה תתן קולך ותקרא בצעקת גדולות מפני שהשם הוא עוזר למבקשים לו · או יהיה תקרא לשון בחירה כמו ישראל מק ראי והכוונה שראוי שיעשה מהבינה עיקר ויהיה בוחר בה : אם וגו׳ · ירצה גם שבבקשת החכמ׳ יש יגיע׳ רבה אם יקל עליך זה העמל כמו שיקל לטורחים אחר הכסף מצד השמחה שיקבלו בתועלת הכסף בהכרת שתשיג המבוקש · או ירצה אם תבקשנה במבחר זמנך ובכל השעות וכל רעיוניך עסוקים בבקשתה כמו המבקשי הכסף בהכרח תשיג אותה ואם תחפשנה בתכלית הדקדוק והחקירה שהוא יותר מבקשה כמו שמחפש מטמונים מזהב ומרגליות שיש בזה טורח גדול אז תבין וגו׳ · אז תבין יראת ה׳ · כלומר יגיע אליך בזמה מן החכמה חלק גדול תוכל לעלות ממנו בידיעך אל דעת הקדושים שזה רמז לנבואה : כי ה׳ · אמר לא יפלא ממך זה הדבר ולא יהיה נמנע בעיניך שתחול עליך שפע החכמות בעת שתשוטט מחשבותיך והשתדל בבקשתם כי השם הוא נותן החכמה תדיר ואין כילוה בעולם העליון והחסרון מצד רוע הכנת המקבלים לא מצד הנותן :

יצפון

מנחת ערב

בני אם תקח אמרי וגו׳ הנה הז״ל ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרת׳ את בריתי אם עתה תקבל עליכם יערב לכם מכאן והילך שכל התחלות קשות · וזה כלפי שאמרו ז״ל הבא לטהר מסייעין אותו וע״כ כשההלהו לעשות המצוה היא כבידה עליו ומשהתעורר לעשות ובא לטה׳ מסייעין אותו והיא קלה לו לעשותו · וז״ש ועת׳ אם שמוע וגו׳ אח״כ ושמרתם את בריתי יקל לכם לעשות המצוה ע״י הסיוע מלמעלה וע״ד זה יאמר שלמה בני אם תקח אמרי שהי׳ אהה המתחיל ותקח אמרי תזכה לסיוע משמים שתפלים תפלך ומצותי תצפון אתך לקיימם וכמו כן תעלה מעלה מעלה אם להקשיב לחכמה אזנך תתן תזכה למעלה יותר מזו שתטה לבך לתבונה שהיא מעלה נוספת על החכמה מבין דבר מתוך דבר · וכן אם זכית לבינה כי אם לבינה תקר׳ תזכה למעל׳ נוספת שלתבונה תתן קולך ותהי׳ עסקיך בה קל לגמור מחשבתך הטהורה אשר התעוררת בה : אם תבקשנה ככסף וגו׳ הנה מחפשי הכסף בהרים במעדר יעדרון עד מתחת לארץ עד תהומא רבא ואם עדין לא ימצאו הארץ אשר ממנה יצא הכסף הם מוסיפין לעמוק עמוק עמוק עד שימצאו העפר המעורב עם הכסף ואז יזקקו אותו מן העפרוריות ע״י מתיכת אש פעם אחר פעם עד אשר יצא הכסף נקי מכל סיג · והנה במקום אשר יתחיל זה בעפר ימצא בו מעט כסף ואח״כ אשר יוסיפו לחפור בארץ יהי׳ העפר ברב כסף וכמו כן כל פעם שיוסיפו לעמוק יוסיף הכסף וע״כ הם מטריחים עצמם לחפור חפירות עמוקות מאוד מאוד ולא יחושו על הטורח כי רב הוא יען שהיודעי׳ שע״כ יקבלו שכר על הטורח יתירה בהמצאם עושר רב כמו כן תעשה בלמדך תורה ועסוקך מצוה שלא הכביד עליך עול תורה ומצות רק תדרב׳ כל עוד שתשיג השגה מה מהתורה עוד תוסיף לחפש אחריה כי כן ירבה לך השגתך בה עד עמוק עמוק מי ימצאנה ולא יכבד עליך עולה כיון שאתה יודע שסכר הרבה תקח בעה״ז ובעה״ב כמו מפיסי׳ מבקשי כסף וחופשי מטמוני׳ שלא עליהם יהיה המלאכה לטרחה כחשב׳ יען בזה להם ריוח גדול תמורתה · או ירצה מבקשי כסף להרויח ולעשות מטמונים משכר מלאכתם או מסים ומתנם לא ישיגו הפלס להעשיר בבת אחת אלא כל יום ויום הם מוסיפי׳ עושר וקובץ על יד ירבה עד שכל פרוטה ודינר וזהב שהם מרויחים מצטרפת לחשבון גדול המתנם אם ירצו להשיג עושר בבת אחת ובפעם אחת לא ישיגו הפלס לעולם כי אם אחד בעיר ושנים ממשפחה דרך

מגולה

רלבג

ביאור המלות יצפון לישרים תושיה · הרצון בתושיה הקיום המושכל אשר בדברים וזה הקיום יותר אמתי בזולת היש והנמצא מהדברי' המורכבים מחומר וצורה כי המציאו' לדברים הוא מזה הצד כמו שהתבאר במקומותיו וזה הענין קר' יש במקום אחר אמר להנחיל אוהבי יש : המשמחים וגו' בתהפוכות איש רע · ונלוזים הם כמו עקשים : ביאור הדברים כי יי' · כי הוא יתן חכמה לאדם בשפע השופע לו ממנו כמו שנתבאר בספר הנפש והשלמנו הביאור בו במאמר הא' מספר מלחמות יי' ומפי הש"י ישפיע לאדם שפע ותבונה באופן הנזכר : יצפון לישרי' · הנה הוא מסתיר התושיה והוא הקיום המושכל אשר לנמצאות ושומר אותה לתתה לישרים כי הם לבד יתכן שיגיעו להשגות העיוניות מפני היותם ישרים במדות ואוהבים היושר והאמת בדעו' והוא מגן להולכי' בתמימות ובשלימות באלו החקירות העמוקות האלהיות לשמרם מהטעו' כי הטעו' המועט באלו העניני' הגדולים ירחיק האדם משלימותו וזה ישמ' השם ית' מצד ההשגחה הפרטי' : לנצור ארחות משפט · והוא יישירהו לשמור הדרכי' שיובילוהו אל המשפט האמת ובזה הוא מגן לו ודרך חסידיו בחקירותיהם העיוניות ישמור שלא יכשלו בהליכתם כמו שאפשר ליכשל בו אם מפאת לקיחת מה שבמקרה תמורת מה שבעצם ומה שידמה לזה אם מפאת המחשב' והדמיון וזולת זה מהדברים המטעים : אז תבין · הנה כשתעשה כן ותשיג העניני' האלהיים בזה האופן הקודם הנה תתישר מזה להבין הפילוסופיא המדינית התישר' אל צדק ומשפט ומישרי' וכל דרך טוב במדות והתכונות וזהו כי כשתסתכל באופן החסד והחנינה והיושר הנמצא במה שישפיע מהש"י בעולם העליון והאמצעי והשפל הנה יישירך זה לקנות ממני תבונה ומנהג ללכת בדרכי השם יתברך שביאת ההשגה גם כן תהיה כעזר בשם ית' למצוא הדרכים והסדרי' המישרים להגיע אל השלימות בזאת הפילוסופיא : כי תבא · כאשר תבא חכמה בלבך בהשתדלך בלמודה באופן הקודם להקשיב אליה אזניך ויערב הדעת לנפשך וימתק : מזמה · הנה החכמה תשמור עליך המחשבה באופן שלא תביאך המחשבה אל שבוש בעניני החכמה ובעניני האלהיים והפילוסופיא המדינית ותשמור לך התבונה שלא תטעה בה לא מצד המחשבה כמו שזכר ולא מצד דברים אחרי' כמו שזכר אחר זה או ירצה באמרו תבונה הנזכרה והתבונה שתגיע לך באופן הקודם אחרי השגתך החכמה תשמור אותך מהשבוש אלו העניינים הגדולים כמו דבר ההשגחה האלהית ומה שידמה לזה ממה שאפשר לטעות בו בזאת המלאכה אשר יהיה הטעות בה סבה להרחיק האדם משלימותו האחרון : להצילך מדרך רע · הנה התבונה ההיא תשמור אותך להצילך מדרך רע בזה הלמוד הפילוסופיא והוא הטעות אשר יקרה מצד הדמיון מדרך איש מדבר תהפוכות וכזבים בשם יתברך ומדרך העוזבים ארחות יושר בדעות ללכת בדרכי חשך וזה קרה להם מפני הקדמה מה קדמוה והיא תביאם להכחיש המוחש כמו שקרה למי שבטל ההויה מהדברים מפני הקדמה אחת טעה והביאו זה לקיים שאין בכאן פועל אבל המתגודש מתחדש מהמקרי והלכו בדרכים חשוכים ובטלו הדברים הנגלים האמת והיושר : השמחים לעשות רע · הנה האנשים השמחים לעשות רע ולהמשך אחר תאותם הבהמית יגילו בתהפוכות איש רע ובסבתו בפילוסופיא האלהית והמשל כי מי שהקים שאין שם אלוה או שאין שם גמול ועונש יכין הדרך אשר לחטאים לחטא לחשבם שלא יקרם עונש על זה וכן יגילו בתהפוכות הרע המטעה ובכזביו :

יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה: וְצָפַן (יצפן ק') לַיְשָׁרִים תּוּשִׁיָּה מָגֵן לְהֹלְכֵי תֹם: (ג' ב' בתמימו') לִנְצֹר אָרְחוֹת מִשְׁפָּט וְדֶרֶךְ חֲסִידָו (חסידיו ק') יִשְׁמֹר: אָז תָּבִין צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים כָּל־מַעְגַּל־טוֹב: (ג' ד' חס' בסיפ') כִּי־תָבוֹא חָכְמָה בְלִבֶּךָ וְדַעַת לְנַפְשְׁךָ יִנְעָם: מְזִמָּה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ (ל' חס') תְּבוּנָה תִנְצְרֶכָּה: לְהַצִּילְךָ (ג') מִדֶּרֶךְ רָע מֵאִישׁ מְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת: הַעֹזְבִים אָרְחוֹת יֹשֶׁר לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי־חֹשֶׁךְ: הַשְּׂמֵחִים (ג') לַעֲשׂוֹת רָע יָגִילוּ בְּתַהְפֻּכוֹת רָע:

אשר

יְהִיב חָכְמְתָא מִן פּוּמֵיהּ יְדִיעֲתָא וּבִינָא: יַטְשֵׁי לְתָרִיצֵי סַבְּרָיֵהּ וּמְסַיֵּיעַ לְאִלֵּין דִּמְהַלְּכִין בְּלָא מוּם: לְמִנְטַר אָרְחָתָא דְדִינָא וְאָרְחָתָא דְצַדִּיקִין נְנַטַּר: הֵידֵין תִּתְבַּיַּן צִדְקְתָא וְדִינָא וְתָרִיצוּתָא דְכָל שְׁבִילֵי שַׁפִּירֵי: אֲרֵי הֵיעוֹל חָכְמְתָא לְלִבָּךְ וִידִיעֲתָא לְנַפְשָׁךְ יִבְסַם: תַּרְעִיתָא תִּנְטוֹר עֲלָךְ בְּיוּנְתָא תִּנְצְרָךְ: דִּי תִתְפְּצֵי מִן אָרְחָא בִּישָׁא וּמִן גַּבְרָא דִּמְמַלֵּיא סַפְרְיֵיתָא: דִּשְׁבְקִין אָרְחָתָא תְּרִיצָתָא וְאָזְלִין בְּאָרְחָתָא דַחֲשׁוֹכָא: דְּחַדְיָין לְמֶעְבַּד בִּישׁ וְדָיְיצִין בְּהוּפְכָא דְבִישְׁתָא:

דארחתהון

תם ב' בתמימות וסימ' הם ויושר יצרוני · מגן להלכי תם · וא' תקותך ותם דרכך · ובלהון ח' כסיפ' וח' חס' כשאר קרי' וסימ' בסדר בהר סיני : להצילך ג' בקרי' וסימ' להצילך ולתת איביך לפניך והיה מחניך · להצילך מדרך רע · מאשה זרה מנכריה אמריה : השמחים ג' וסימ' השמחים ללא דבר · לעשות רע · אלי גיל ישישו :

רש"י

יצפון לישרי' תושיה · גנזה הקב"ה אלף כ"ו דורות עד שנתנ' לדור המדבר : ומגן להולכי תם · כלומר והיא תהיה לך למגן : לנצור ארחות משפט · שעל ידה ינצרו ארחת המשפט והוא דרך חסידיו ישמר שלא יכשלו : אז תבין יראת ה' · מוסב על ענין של מעלה שאמר אם לבינה תקרא : מזימ' תשמור עליך · התור' תשמור עליך : מאיש מדבר תהפוכות · הם המינים שמטים את ישראל לעבודה זרה ומהפכים את התורה לרעה :

ונלוזי'

אבן עזרא

אז תבין · מוסף שנים עמו וכן הוא תבין מישרים ותבין כל מעגל טוב : כי תבא · כאשר תבוא חכמ' בלבך · ינעם בלשון זכר כמו דעת לנבון נקל · תנצרכה כדי שתצילך מדרך איש רע · תהפוכות הדברי' שהיפך על תקונם והענין העוזבי' ארחות יושר והם תהפוכות : בתהפוכות רע · פירוש איש רע :

ונלוזים

ר' מנחם המאירי

הרע ולזה יתם להם האמונות כל דבר והמין השני במין האדם נמשך לכח החיוני והם מניחי הנימוסים ומשכילי המדיניות ובעלי המדות הטובות והמוסר ועם היות זה מין ממיני השלימות בבחירת הטוב מן הרע אחר שאין להם יחס באמתות ובבחינת האמת מן השקר אין זה עיקר המציאו' כאו' והכל הבל גם הוא אמר עצמו לא שהוא מכיר לרעהו הטוב ממנו ועל זה אמר הנה לנים כי כל מעלתם ותכלית הגלתם הוא בדבור לבד · והמין השלישי במין האד' נמשך לכח השכל והם החכמי' אשוני' האת והם הם הנקראי' בנים לי' כולם בגלם ודחות והם יסודות העולם ועמודיו אשר כונת מציאות המין אליהם אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד · והנה המין הראשון בדמיון העלה והשני בדמיון הענף והשלישי בדמיון הפרי אשר כל הכונה אליו וכלם צריכין לו ונכנעים בעבורו וכאשר יכיח ידו וגבר עליו עמלק ישאר כסיל ובער ועל זה אמר כקול חמס וכסילי' ישנאו דעת כלומ' ישנאו מה שהיה ראוי להם לאהבו ולדבקה בו ועליה נמשך תכלית החמס באמרו תחת כי שנאו דעת · וגם אני באידכם אשחק פירושו על היותם כלה והרג · ולכדן כענין ועשותם רשעים כי יהיו אפר וכו' · ולהט אותם היום הבא · וביאת הפחד היא יראת המלך הגדול ואז יקראונני וכו' · כלומר כי סבה הכהנתם הרעה לטבע חוץ חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה · והוא ענין כי שנאו דעת ושלות כסילים מה שהוא שלוה אלא ושומע לי ישכן בטח ומלט הוא את העיר בחכמתו :

פרשה שלישית

ענינה להזהירו להתעצל בדרישת החכמה כי בה תשלם נפשו כירשת אלהים ובכל שלימות מעלה ומטה ושלא יתיאש ממנה לרוב טורח למודה כי מאחר שיתקיד עליה מן השמים יסייעוהו כענין בא ליטהר מסייעין אותו ובשלימותו ישמרהו מכל רע ויחכל מזק מאיש רע ומאשה זרה וכן סיובטת בגמול הטוב לפי מעשיו וישמר מן העונש · והספך להפך · וזאת הפרשה כ"ב פסוקים והם :

בני אם תקח אמרי עד ונוגדים יסחו ממנה : וביאור בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך ידוע שהשלימות ימנע מרב בני אדם ולא ימצא רק ביחידים השרידים אשר יי' קורא וזה אמנם להרבה סבות אחת מהם היות טבע האדם רדוף אחרי טרפו ועל יד זה נמשך לאסוף הון ולכנוס ממון ולשום כסם השתדלותו כל ימיו וזה ימנעהו מהתעסק בתורה ובחכמה רק מעט מוער ואף גם זאת דרך נענוע ומהם עמל הלמוד וטרחו לאורך הנצועותיו והקדמותיו תולדותיו ומובאיו אליו והלאיו עד שיצטרך לכל מבקשהו זמן רב ובדיין אילו והטבע יקוץ לכל עמל שלא ישיג המכוון ממנו לשעתו וימהט בעיניו ומי שתכנו הא"ל דעת יעתק ויתמסבו הטבע ויקריב את משפטו לפי שכלו והשכל יבחן התועלת התמידי הכלתי הנמשך מלמוד החכמה ויקטן כל שלימות וזולתו בעיניו וכן לא יחוש לאורך הזמן ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה ויחכל אלו הסבו' המונעו' וזולתם אשר אין מקום לבארם הנה דבר החכם כמפקפק כמי שאומר לבנו בני איני יודע אם תוכל ללמוד פרשה זו על פה אבל השתדל בזה ואם יעלה בידך אני אתן לך כך וכך ועל דרך זה אמר בני אם תקח אמרי וכו' · כלומר איני יודע אם הסבות המונעות שלימות לרוב חוקן ותקפן ימנעוך

אבן יחייא

ומפיו יתן לדעת ותבונה שהוא מעלת התורה ולכן יחס אליה לתעלתה הנתינה בפה מה שלא אמ' כן בחכמה : יצפון וגומ' והסורת ההוא שיטרת החכם ההוא כדי להשיגה לא יהיה לבטלה כי הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו · ויצפון לישרים שהם הפועלים היושר לפנים מן השורה · תושיה לעולם הבא שרוצה לומר דבר שיש לו ישות ועצמות ולא כתענוגי העולם הזה שעוברים ככל עובר והוא ע"ד מה רב טובך אשר צפנת ליראיך : ובעולם הזה מגן להולכי תום כדי לנצור אורחו' משפט שהם האנשים החסידיים אשר אין להם חכמה אבל יש להם מדיות ושכל טוב וילכו בדרך תמים ויכלכלו אורחות משפט · ודרך חסידיו החכמים הפועלים לפנים מן השורה הנזכרת ישמור גם בעולם הזה · והנה אף כי ההולכי תום יש גם להם חלק לעולם הבא לא זכרם אבל אומרו יצפון לישרים תושיה · להיותה מדרגה אחר פחותה ממדרגת הישרים וכמעט כבדלת במין · אז תבין וגו' זאת היא תולדה כמשפט מהקש אחר אשר יאמר ואין לתמוה מהקדימו התולדה להקש כי כן המנהג לפעמים בלשון הקלים · ורוצה לומר כי תבוא מעלת החכמה בלבך ובשכלך · ודעת שהיא מעלת התורה לנפשך ינעם · ולכן יחסה אל הנפש ולא אל השכל למעלתה · וזהו ההקש · אז תשיג עשיית צדק ומשפט ומשרים שהם שלשת פעולות האלהים מעלת המדות הנמשכת ממעלת התורה ואז תשיג כל מעגל טוב שהיא מעלת המדות הנמשכת ממעלת החכמה והוא על דרך פלס מעגל רגלך וכל דרכיך יכונו · זאת היא התולדה : מזימה תשמור וגומ' בא לבאר איך מעלת החכמה והתורה תדריך האדם במעלת המדו' טובות וזהו אומרו מזמה שהיא מעלת החכמה תשמו' עליך מלסלף מעגל רגליך והדרך הישרה שראוי לבחור לו האדם · ותבונה שהיא מעלת התורה תנצרכה מלכת בדרכי חשך · להצילך וגומ' ביאר כי מעלת התורה יצילהו מהדרך רע אשר ילך בו האיש המדבר תהפוכו' הפך האמת והעונה ברעהו עד שקר · ויצילהו מהאנשים העוזבים אורחות יושר שהיא עשות חסד צדקה ומשפט · ללכת בדרכי חשך שהוא הפכם וגו' ויצילהו מאותם אשר יפעלו הרעה ולא לתכלית צרכם כגנב אשר יגנוב למלאות נפשו כי ירעב · רק לרוע מזגם כי הם שמחים לעשות רעה · ויגילו בראותם הדברים התהפוכות שעושה האיש רע · כי הם ישמחו בפעלם הרעה · ויגילו בראותם שזולתם יפעלהו והם חוטאים ומחטיאים :

אשר

קב ונקי

יצפון לישרים · ירצה שיעלים מהם דברי החכמה כאשר אין צורך להם' ובעת שהם בפני גדולים יזמין השם לפיהם דברי החכמה באופן שהחכמה מגן לאלו האנשים ההולכים בתמימות לכניהשם : תושיה · הוא שם שרשה יכה נגזר מן יש הו יאמר שיצפון השם התושיה לתתה לאנשים הישרים · רחז"ל גנזה אלפו עשרים וששה דורו' עד שנתנה לדור המדבר והיא תהיה להם למגן : לנצור ארחות · כלומר יפלס להם מדה כנגד מדה הם שמרו דרכיו גם הוא דרך חסידיו ישמור שלא יכשלו כי תהיה השמירה והשגחה תמיד עליהם בעבור כי הם דבקין בו כטעם לא יגרע מצדיק עינו : אז תבין · כלומר אם תבקש החכמה על התנאים האמורים אז תבין צדק שהוא היוש' לתת לכל בעל חוק חוקו ולכל נמצא מהנמצאות כפי הראוי לו ולא תבין המשפט שהוא שרוי לדון יהיה חסד או נקמה ולא תבין מישרי' שהוא שווי המדו' ולפעול במדה המצעית כפי אשר יגזרהו התורה וזהו כל מעגל טוב כמאמר דוד ע"ה אשרי תמימי דרך : מזימה · ירצה המזמה שהיא החכמה ~~תשמור אותך~~ מפגעי העולם וכן התבונה שקנית תנצרכה שלא תכשל כי החכם המכמה יכריחהו ללכת במדות הטובות וירחיקהו מעאות הדברים המגונים : להצילך · ירצה שהחכמה יצילך מחברת האנשים בעלי המצות מכחישי הדת ויהיה הסר המתוהר להצילך מדרך איש רע ויוכל להיות ב"כרע תאר לדרך ובא בלשון זכר ולהצילך מאיש מדבר תהפוכו' כלומר בלשונו דברים הפך היושר והאמת : העוזבים · ירצ' שהם בעלי הטעות ומאמינים בדברי' הדעות הכוזבות שנקראו' חשך כי החכמה האמיתית תקר' אור : הערה · א' דורשים החכמה מהם מבקשי' אותה ככסף לבד ויש מי שיחשבה כזהב ויפליג החפוש בה והמעמיק יבין יראת השם · ב' ג' הבדלים בין חכמה לדעת ותבונה שהחכמה לפעמים מושפעת מהשם ולפעמים ישיגה האדם מעצמו אמנם הדעת והתבונה הוא ע"י השם בזולת אמצעי מפני שהחכמה היא בהשגות השפלות אשר מתחת בגלגל הירח והתבונה בגרמים השמימיים והדעת בשכלים הנבדלים · הבדל ג' אשר בין החכמה והדעת והתבונה כי הדעת והתבונה נכללים בשם תושיה לראות ישותם ועצמותם יהו' דבר חשוב מאד ולכן נקראת תושיה והיה אמרו יצפון לשרים תושיה · הבדל שלשי שהתושיה הכוללה היא מגן ונצה לשולכי תום באופן שלא ישובו מדרכם לעולם : השמחים · ירצה לפי שהשמחה תגבלת איכות עשיית הטוב והרע שהפועל פעולה טובה בשמחה יגדל שכרו וכן הפועל פעולה רעה בשמחה יגדל ענשו לכן אמר כי הרשעים המגונים ישמחו בעשותם הרע וכן יגנו בגבורים של תהפיכות · כלומר כשהופכים האמת לשקר והטוב לרע · או ירצה שאנשים שהם שמחים בעשות רע יגילו כאשר יתעורר מספר ההפוכות שעשה :

אשר

מנחת ערב

מליא' או גם או שנתייק' הפער שהוא דבר שאינו שכיח כמו כן הוא בלמוד התורה ועשיית המצוה שאי אפשר להשיג חפצו בבת אחת אלא קובץ על יד ירבה כמש"ל שהרבנ' אם ירצה להרבו' בלמודו יותר מדאי גם מה שבידו ישכח וז"ש אם תבקשנה כמבקשי כסף שאחת לאחת כלטרף לחשבון גדול אז תבין יראת ה' ותוציא מכח אל הפועל מחשבתך · ואמר כי ה' יתן חכמה וגו' שלא תאמר בלבבך הלא תלית הדבר בבחירתי להבין חכמה ודעת הלא ידענו כי גזירה היא מפיו ית' טפה זו מה תהא עליה חכ' או טפש ע"כ אודיעך קושט אמרי אמת והוא כי ה' ית' יתן חכמה מתת ה' לראוי אליה והוא מה שהוא מפיו ע"י גזרת הלידה חכם או טפש אינו החכמה עצמה רק מציאת דעת ותבונה הוא לב חכם מוכן להשכיל ועוד יד איש נטויה להטות תבונתו על התורה ועל העבודה או לעשות בכל מלאכה אשר יעשה האד' ומי כהם בעה"ז כחרש וחושב ורוקם וכדומה וזהו מפיו דעת ותבונה · או ירצה כלפי שכ' יהיב חכמה לחכימין וכה"א ובלב כל חכם לב נתתי חכמה וכיון שכן שהחכמה נגזרת לאדם מפיו ית' א"כ עוד יוסיף ה' לו חכמה שכך היא התורה יהיב חכמה לחכימין וזה יאמר כי ה' יתן חכמה לאש' מפיו דעת ותבונה : לנצור ארחות משפט וגו' הוא כמו שכת' בנו למעל' שמעלה מעלה יעלה העולה בית אל לעשות משפט עד שמדרגת משפט יבא למדרג' חסיד והוא לעשות לפנים משורת הדין וזה לנצר ארחת משפט ומזה יבא שדרך חסידיו ישמור ולא תבוא עוד למדרגת גדולות והוא אז תבין צדק ומשפט שהוא לעשו' פשרה כמו שאז"ל גבי ויהי דוד עוש' משפט וצדקה איזה משפט שיש בו צדקה הוי אומר זה ביצוע ומ"מ צריך לעשות פשרה קרוב לדין כמו שאז"ל צדק צדק תרדוף אחד לדין ואחד לפשרה ופי' רש"י ז"ל שגם הפשרה צריך להיות בצדק שלא ירדוף לאחד יותר מחבירו ומשרים שהו' פשרה כל מעגל טוב שגם בפשרה ילך במעגל טוב וסלולה שלא יטה מדרך הישר · כי תבא חכמ' בלבך כמ"ש למעל' שכל התחלו' קשות ואח"כ היה לו לנחת ומתוק מדבש ונופת צופים וז"ש כי תבא חכמה בלבך וע"פ שיבא לך בקושי כי כך דרכה של תורה וחיי צער תחיה ואח"כ אשריך בעה"ז שנעשה חשוב כי התור' תרוממהו ותגדלהו ואח"כ טוב לו גם בעה"ב שקנה שלמות בנפשו וזה שאמר ודעת לנפשך ינעם אחר שקנית החכמ' בקושי וחיי צער · ואל תדאג לולי הגרו' החטא ותאבד עונות ע"ז וע"ב כי מזמה תשמור עליך כמ"ש ז"ל במ' עבודה זרה שהזונות היו נכנעים לפני החכמי' ויכנפו

טו אֲשֶׁר אָרְחֹתֵיהֶם עִקְּשִׁים וּנְלוֹזִים בְּמַעְגְּלוֹתָם: לְהַצִּילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה: הַעֹזֶבֶת אַלּוּף נְעוּרֶיהָ וְאֶת־בְּרִית אֱלֹהֶיהָ שָׁכֵחָה: כִּי שָׁחָה אֶל־מָוֶת בֵּיתָהּ וְאֶל־רְפָאִים מַעְגְּלֹתֶיהָ: כָּל־בָּאֶיהָ לֹא יְשׁוּבוּן וְלֹא־יַשִּׂיגוּ אָרְחוֹת חַיִּים: כ לְמַעַן תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים וְאָרְחוֹת צַדִּיקִים תִּשְׁמֹר: כי

דְאָרְחָתְהוֹן מְעַקְמָן וּמְפַתְלִין שְׁבִילֵיהוֹן: ג׳ דְתִתְפְּצֵי מִן אִתְּתָא חִילוֹנִיתָא מְנוּכְרֵיתָא דְמִלָּהָא חֲלָיָין: ב׳ לסמך דְשָׁבְקָה מְרַבְּיָתָא דְטַלְיוּתָהָא וְקְיָימָא דֶאֱלָהָא טָעֲת: ב׳ לגפר · דְבְעֻמְקָא דְמוֹתָא בֵּיתָהּ וּלְגִיבָּרַיָּא וְהִלְכָתָא דִשְׁבִילָהָא: כָּל דְעָיְילִן לָא הָדְרִין בִּשְׁלָם וְלָא צַיְירִין אָרְחָתָא דְחַיֵּי: בְּדִיל הָלִיךְ בְּאָרְחָתָא דְטָבֵי וּשְׁבִילֵי דְצַדִּיקֵי תִנְטוֹר: מטול

ונלוזים במעגלות' · כל לשון לוז לשון עקמומית הוא שבכל מקום הוא סמוך לעקש ועקום הוא לשון עקו' כמו שנאמר ומעקשים למישור ונלוזים במעגלותם הם עקומים בדרכיהם המקולקלים : מאשה זרה · מכנסיה של עבודת אלילים ולא יתכן לומר שלא דבר אלא על המנאפת ממש כי מה שבחה של תור' שאמר כאן להצילך מאשה זרה ולא מעברה אחרת אלא זו עבודת אלילים שהיא פריקת עול של כל המצות : כי שחה אל מות ביתה מוסב על להצילך וגו' · כי תבא אל ביתה ישא ומחליק כמדרון היורד אל מות · והתור' תשמור עליך מנפילה זו · הרי דבר גדול הוא לך : רפאים · נרפים מדרך הטוב ונעזבי' מאין סומך על שנופלים בגיהנם : לא ישובון · יקשה בעיניהם לפרוש ממנה ולחזור בהם : למען תלך · מוסב על המקרא שלמעלה להצילך מדרך רעה · למען הוליכך בדרך טובים : כי

ואת ברית חד מן ואת ומלה אחרא ולית להון זוגא וחילופיהון מ"ר את ולית זוגא וסימ' נמס' במס' רבתא במערכת הא"לף בערך את בס"ד וע"ש כי הוא צורך לקרי' : ישובון י' ג' מנהון מ"ל וסימ' נמסר במלכים א' סימ ח':

אבן עזרא

ונלוזים · מעוקלים : להצילך · פירושו כי כאשר התבונה תנצרכ' מאיש רע כן תצילך מאשה רעה · ונכריה בעבור שלא למדו מעשה הטוב כאילו הם מזרע זר ונכרי : ברית אלהי · כי הנשים נכנסות עם האנשים בברית השם שלא יבגוד איש באשתו ואשה באיש' והיא בגדה בזרותה · פ"א שם שמו ביניה' ואם הוסר מהם נותר אש ואש : כי שחה · האשה עצמה שחה אל מות שהוא ביתה והוא עומד ואיננו יוצא כאשר חשבו רבים · רפאים מתים והוא מלשון נרפים בעבור שחשש כחם בענין גבר ימות ויחלש : כל באיה · באים אליה · לא ישובון מדרכם הרע ולא יוכלו להשיג ארחות חיי נפש : בכי

אשר ארחותיהם · האנשים אשר דרכיהם מעוותים בדעות גם תשמור אותך להצילך מאשה זרה והיא הנפש המתאוה כי היא זרה ונכריה לאד' ר"ל שאינה לו במה שהוא אדם אשר החליק' אמריה למשיך האדם אל המרד והחטא מנגד הערבות אשר יראה הכח המדמה שיש בפועל ההוא המגונה :

ביאור המלות העוזבת אלוף נעוריה · ר"ל מי שהוא אלוף נעוריה ואמר זה על צד המשל כאשה עם בעלה כי הוא רחוק שתעזוב האשה בעל נעוריה : כי שחה · השפילה : חסד ואמת · חסד הנושא והרצון בו אדון החסד והאמת : ביאור הדברים העוזבת · והנה זאת האש' הזרה עוזבת מי שהוא אדוניה מנעורי' והוא השכל האנושי כי הוא הושם באדם למשול בכלו הכחות העובדים אותו ושוכחת ברית אלהיה כי אין לה חפץ בברית השם ית' להשיג החיים הנצחיים כי שפלה במציאותה ובמדרגתה לעלות בזאת המעלה : כי שחה · הנה בית' ומשכנה הוא אל המות וההפסד ודרכיה יביאו אל המתים : כל באיה · כי אין לה בעלמה השארות אחד מהבאי' אליה להמשך לפתיותה לא ישוב מהחטאים ההם כי תמיד תתחזק עליו ותמשול בו ותסיתהו לחטא ולא ישיגו ארחות חיים כי ההמשך אל התאוו' ימנע האדם מהשתדל במושכלות אשר הדריכ' להשגתם הוא דרך החיי' ובזה האופן תהיה התאוה סבה לטעות בעניני התבונה כי היא תמשיך האד' לקיי' הדעת אשר לא ינעול הדלת בפניה מהתנהג לפי התאוה והמשל כי האיש רב התאוה יבחר לקיים שאין יתברך יודע דבר באלו העניני' השפלי' שאינו משגיח בהם ושאין שם גמול ועונש ממה שידמה לזה מה שלא ימנע האד' מרדוף אחר התאוה והנה כמו שזכרנו החכמה והתבונה יצילך מהאשה שזכרנו : למען תלך בדרך טובים · ותשמור דרכי צדיקים שהם נזהרים מהמשך אחרי האשה הזרה והנה התועלת שיגיע לך כי
מזה הוא הקיום והתמדת המציאות גם בזה העולם הגופיי וזה :

אבן יחייא

אשר ארחותיהם ונומר הנה בכל המדות יש שלשה קצוות הקצה הראשון ד"מ כמפזר הונו · והוא רעב כי בסופו יבוא ללחם איה · והקצה אחרון והוא הכילי והוא גם כן רע כי לא יועיל לזולתו במתוכו ויקנוהו לאוס · והקצה אמצעי והוא הישר בעיני אלהים ואדם והוא והוא כנדיב כי יתן בעת הצריך לתת ובמקום הצריך ולאיש הצריך · וזהו דעת רבי ע"ה שאומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם כנדיב כי היא תפארת לעושיה כי לא יפזר ממונו ויעני · כמפזר · והוא תפארת לו מן האדם שהכל ישבחוהו · כי לא יקבץ על יד כדי להרבות הונו ככלי שהכל יקבוהו · והנה הקצה אמצעי יקרא אורחות יושר · והקצה ראשון יקרא מעגל כלוז · והקצה האחרון מהכילות יקרא אורח עקש · וזהו אומרו פה כי הם עוזבים אורחות יושר שהוא הקצה אמצעי ואוהבים שיהיו אורחותיהם עקשים ונלוזים במעגלותם שהם השני קצוות עקלקלות · להצילך מאשה רעה וגו' ביאר כי מעלת החכמה יצילהו מהאשה רעה שהיא נכריה אל כל זולתה רק לבעלה שהיא עצם מעצמיו · והמנאפת הזאת אמריה החליקה אל הבחור הלז כדי ללכדו ברשתה להיות אצלה לשכב עמה כאשת פוטיפר ליוסף הצדיק : העוזבת ונומר ספר גנותה כי היא עוזבת אותו האיש שהיא אדוניה ואלופה ע"ד כי הוא אדוניך והשתחוי לו · וזה מזמן נעוריה · שאף כי לא היה אסור הדת כדבר · השכל לא היה סובל אכזריו' כזה שתעזוב אותו אשר אהבת מנעוריה ללכת להבעל אל עם אשר לא ידעה תמול שלשום · וכל שכן כי יש איסור הדת כי אסרה את עצמה לזולת בברית הכתובה והקדושין והז' ברכות כאשר סדר ה' אלהים וזהו אומרו ואת ברית אלהיה שכחה · כי שחה ונומר שכר כי הצלתה הוא דבר רב התועלת יען כי בחברתה יש המיתה זמניית והנצחיית · וכנגד הזמניית אמר כי ביתה שחה כשוחה עמוקה כי זרות ומעגלותיה הם סבה לעשות האנשים כהרגים ורפאים · כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם ויהרוג הנואף והמנאפת · כל באיה ונומר וכנגד הנצחיית אמר כל באיה אל האשה המנאפת לא ישובון בתשובה כי שכשתא כיון דעל על · ועל הרוב הוא חטא כמנע התשוב' להיו' כי המוכרח בתשובה הוא עזיבת החטא מה שא"א בחטא כזה להיות כי עזה כמות אהבה · ומים רבים לא יוכלו לכבותה ואם יתן איש את כל הון ביתו בוז יבוזו לו · ולכן יהיה מהנמנע אליהם השגת אורחות החיים הנצחיים · למען תלך וגו' ר"ל כי המזימה שהיא מעלת החכמה תשמור אותו ויצילהו מכל האמור למען ילך בדרך טובים שהם אותם אשר ינהגו את עצמם בדרכי החכמה המואסת הניאוף וזולתם מן הפעולו' רעו' · ותבונה שהיא מעלת התורה תנצור אותו למען ישמור אורחות צדיקים אשר ינהגו דרכי הצדק מהתורה: כי

ר' מנחם המאירי

ימנעוך אבל אם תוכל להשתדל בזה ויעלה בידך שכך הדבר מאד · הודיעו שהתועלת הנמשך מזה רב ושבו יגיע לכל שלימות וישמר מכל רע ויובטח בכל מיני שטובות בזה ובבא למען ינו בלבו ההמיה אחר הממון ושאר ההנאות הגופיות וכן יקטן בעיניו אורך הזמן ועל זה אמר בני אם תקח אמרי כלומר שיקחך לבך לקיימם · ומצותי ר"ל את אשר אני מצוה אותך והוא להקשיב לחכמ' אזנך לא שילמוד עתה על קיום מצות התור' אבל מצותי רומז על מה שהוא מצוהו בהשתדלות החכמה · ואמר מצותי לשון רבים על צוותו אותו בזה פעם אחר פעם ואמר תצפון אתך ר"ל בחדרי לבבך להיותם לך לזכרון תמיד והוא להקשיב לחכמה אזנך ולהקשיב פועל יוצא ר"ל לעשות אזנך קשבת לחכמה וכן שתטה לבך לתבונה וכפל הענין במלת פקפוקו בזה ואמר כי אם לבינה תקרא כלומר אם בשום פנים תוכל להשתדל בזה הדרכה וכן לתבונה תתן קולך ורבותי' ז"ל דרשו באם זה לשון אמהות כענין אורה לי אם כלומר השתדל היות גדוליך אצל הבינ' וכתיקה הגדול הבן בחיק האם וכן חזר וכפל אם תבקשנה ככסף וכו' · ולהיות הכסף והמטמונים היותר חשוב בעיני אוצרות האדם והיקר שבהם דמה בהם החכמה אע"פ שהיא גדולה מהם לשכך את האוזן בדמות הענין שרוצים לחבבו בעיניו ולתת חנו לפניהם בדבר היותר יקר שבזה המצות על דרך שמדמין עניני השם לנבראיו כאריה ישאג · קולו כקול מים רבים · כלומר אם תבקשנה היטב כמו שראוי לבקש הכסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין וכו' · וייחד הבקשה לכסף והחפוש למטמוני' כי הכסף רוצה בו ההשתדלות בריוח והבקשה הוא לשון ההשתדלות על הדבר והמטמון הוא דבר נכון במקום נעלם יתכן בו לשון חפוש אנה ימצ' זהו או אולי אמר אם תבקשנה ככסף לפחיתותו בערך אל החכמה והוא שידוע שלימות האדם חלוק על ארבעה מדרגות הראשונה שלימו' הקנין ר"ל העושר והממון והשנית שלימות גופו ביותר כיופי צורתו ושלימות תכונת איבריו וגבורתו ובריאותו והשלישי שלימות המדות · והרביעי שלימות החכמה · והנה הראשון הוא הפחות שבכולם לשתי סבות האחת שמצד שאין דבוק בינו ובין האד' כלל אבל הוא בביתו והעושר נתינתו ולפעמים הוא במקום אחד ועשרו במקום אחד או הוא בים' והממון בים הוא נפרד ממנו בנקל כל שכן עם היות כמה מודים כותני' ענין עליו אמרו חכמי המוסר שלשה אין לבטוח בסבר פניהם המלך והים והעושר כלומר כי סבה קלה יעביר הכל ויהפך עליו לאכזרי · והשנית כי אף אם לא יפרד אין לבעליו בו כי אם ראות עיניו העשיר לא ירבה והממעיט לא יחסר · והשני כם היות לשלימות ההוא דביקות בינו ובין בעליו איננו לאד' מצד אשר הוא אדם רק מצד שהוא בעלי חיים וישתתף בו עם שאר בעלי חיים אף כי לא ישיג באחת מכל אלה לקצת בעלי חיים זולתו לא ישיג ליופי הסוס ולא לגבורת הארי והיה תכלית תועלת זה לשאת משא כבד או לשבור עצם גדול בשניו וכיוצא באלו הכלים · והשלימות השלישי הוא בלי ספק נכבד וזו צורך הכרחי לשלימות השכלי ועל כן הוא נרמז גם כן בפרשה זו · ואולם כשתגיע ענין זה בשלימות בשכלך תמצאהו רבו לזולתו אין מקום לשלימות המדות ברוב העניינים רק בינו ובין אחרים עמו ומזה הצד הוא שלימות תונה לו מצורף אל היותו בלתי מכוון לעצמו · והרביעי הוא המחובר המכוון לעצמו שהוא לו לבדו אין זרים אתו בזאת יתהלל המתהלל · ואמר על זה אם תבקשנה ככסף וכו' · ר"ל אם תטרח אחר שלימות הנכבד שבכל מיני השלימיות כדרך שאתה טורח על הפחות שבכלן אז תבין וזה כמאמר חכמי המוסר שאמר אחד מהם לתלמידיו מי יתן והיו חייכם יקרים בעיניכם שוה כסף אחד · וכאשר היה בעיניה' כמתעתע ביאר להם חידתו ואמר כי תחמלו על כסף אחד שלא להוציאו לבטלה ולא תחוסו על הוציאכם רוב ימיכם לבטלה ובישיבת קרנות ורחובות · ונשוב לדברינו והוא שייעד לו שאם ישתדל בזה כראוי וזה רב טובו הצפון לו · או נכרם אם תבקשנה ככסף כלומר שתבקשם הנגלה תחלה ואחר כך המטמוני' שהוא רמז אל הנסתר כענין האמור תפוחי זהב במשכיות כסף ואמר שבזה יגיע לשלימות והוא אמרו אז תבין יראת יי' · ודעת אלהים תמצא · והנה כלל בזה כל חלקי התורה היראה תכלול הנה כל הפנות התוריות המקובלות וכל המצות השמעיות ובדעת אלהים כל הפנות המושכלות והעיוניות וכן כל המצות השכליות הנותנות סדר ההנהגה בין בני אדם ומביאות לידי השלמות המכוון ואמר אחר כן כי יי' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה ולי בו שני פירושים האחד שמצד יראתו כן יקנן בלמוד החכמה לקשי עניניה ואורך העיוניה והקדמותיה הבטיחו שלא יתרשל בזה כי כשידריך עצמו בכך ימצא במעט זמן עריבות בלמודו ויוסיף תשוקה ויתרחב לבו בהדרכתו עד שיערב לו השתדלותו וזהו כי יי' יתן חכמ' כלומר יכין לך הדרך בלמודך וחפצו בידך יצליח כענין בא ליטהר מסייעין אותו וזהו ענין מפיו דעת ותבונה כלומר ימציא לך הרחבה בלמודך כאלו יקראהה לך מפיו משל על הישירו טבעך ועיונך בזה ויצפון לישרים תושיה משל כאלו גנוז להם להיותה מנת חלקם · וקרא הנה ישרים המישרי' ארחותיהם ומדריכים לעיוניהם בלמוד כונת הענין שלא יירא להיו' יגיעו לריק כאמרם יגעתי ולא מצאתי אל תאמן · ותושיה פרשו ישה והוא מלשון יש כלומר דבר נשאר קיים ברשותי לעולם וכן מגן להולכי תום פירושו מגן לשמרם מכל דבר מונע השלמות או מעכב ומאחר ולנצור ארחות משפט איפשר שבא אל האלהי"ת כלומר כי כן מאופני משפטיו לסמוך ולסעוד ולעזור המתעמלים בידיעת דרכיו אמרו ז"ל כל העמל על תורתו אף תורתו עומלה עליו וזהו דרך חסידיו ישמור כלומ' שלא

קב ונקי

אשר ארחותיהם · ירצ' אשר ארחות אלו עקשים ומתעיאי' את זולתם · ולשון נלוז הוא לשון עקמימו' שבכל מקום הוא סמוך אצל עקש ועקש הוא עיקום כמו ומעקשי' למישור : להצילך · אחר שאמר שהחכמה תועיל לאדם להצילו מחברת הרשעים הנזכרים אח"כ אמר שתועילך להצילך מאשה זרה שהיא איסור אשת איש ונקרא' זרה לפי שהיא זרה ואסורה לו ואמר מנכריה אמריה החליקה · היא הנכרית מאומה אחרת : העוזבת אלוף · יקרא הבעל מפני שהוא האדון ואמר שזאת האשה הזרה עזבה אלוף נעוריה שהוא בעלה הראשון אשר לא לקחה לאש' בנעוריה ולוקחת אחר תמורתו ועוד עושה רעה גדולה שברית השם והוא החופה וקדושין שהם כדמות שבוע' וברית שהשם הטיל בין איש לאשתו שכחה · או ירצ' את ברית אלהיה ששכחה התורה שלות' על הניאוף : כי שחה · יבאר שכלותה כי סבה יתשפיל ביתה למות ירצ' בעלה ואנשיו אשר הזונים עמה יהרגום ולא די שתסבב מיתת אלו אבל לאנשים רבים מזנים עמה יהרגו : כל באיה · כל הטועמים זה החטא לא ישובו בתשובה לאתיקותו לא יפרדו ממנו ומפני זה לא ישיגו ארחות חיים שימותו בתיעוש שנים נכרתים ולא יזכו לחיים הנצחיים בעולם הנשמות : למען · יבאר שיש תכלית אחר בהשגת החכמה והתבונה והדעת שלא די שיסירוהו מחברת הרשעים ויצילוהו מהכשל בחטא האשה הזרה אבל ידריכוהו בדרכים המעולים והחשובים והוא אומרו למען תלך בדרך טובים וזהו סור מרע ועשה טוב · ואחר ארחות צדיקים כי
תשמור · לעשות גדרים ותקנות להרחיק האדם מהעבירה כמו שאמר ושמרו את משמרתי עשו משמרת למשמרתי :

ונכנסו לקופה שלהם שלא היה בהם פח לעמוד לפני החכמים ומה גם הז"ל אין ענוה מכנה תורה : העוזבים אורחות ישר וגו' ששמחי' המה מקלקלים הפך הנה הפוך סור מרע בשב ואל תעשה ועשה טוב בקום ועשה והמה להיפוך והוא העוזבי' ארחות ישר מליגך בו ובזה המה מוסיפי' ביושבים בטל מעשיית טוב מליגך בארחות יושר ועוד נוסף שהמה מוסיפי' בפועל ללכת בדרכי חושך וע"פ דרכו יאמר שמרע מעט ימשך ועד הרבה והוא כי כך דרכו של יצ"ר לפתות ונמשך האדם ברשתו בדבר קל ואח"כ מקל לחמו' וכמ"ש אשרי האיש אשר לא הלך וגו' והז"ל שאם הלך סופו לעמוד ואח"כ גם ישב ויתלונן עמהם וז"ש התחלה העוזבים ארחות יושר ואח"כ ללכת בדרכי חשך בפועל · והנה לא יגבר שמי שחוטא שלא יהא לבו נוקפו בשעת החטא כיודע כוא שענש יענש ואית דין ואית דיין אך זה אינו כי הם בפעם ראשון ושני אמנם כיון שהורגל בה נעשה לו כהיתר ואז שמחה היא לו שיוכל להשיג תאותו כי אין עוד לבו נוקפו וזה השמחים לעשות רע ועוד תוסיף גילה ורנה להם בהתמדם ברע וזה יגילו בתהפוכות רע ואז מגד בהם אומרים בדרך כבושה הם הולכים כי ליסטים כמותם כבשה וסלעו' וזה אשר ארחתיה' וגו' שהוא להם כאורח ומעגל ישר : למען תלך בדרך טובים וגו' הנה צדיק יקרא העושה שורת הדין אך למה שאין צדיק בארץ אשר לא יחטא אפשר ימוט מארחות צדיקים אך המתנהג בחסידות לפנים משורת הדין לעולם יהיה שמור לו דרך צדיקים שגם אם ישגה לא ימוט רק מחסידות אך הצדקות ישאר קיים נמצא כי החסידו' הוא לו כמשמרת לדרך צדיקים מה שא"כ המתנהג בצדקות לבדו וזה יאמר למען תלך בדרך טובים הוא דרך חסידים ועי"כ וארחות צדיקים תשמור בל ימוט ממך שגם כי השגה יהיה בחסידות העודף על הצדקות והמלא בארחות צדיקים כי ישרים הנה תמימים למטה מגדר ישרים כי ע"כ נאמר הם יכר והוא כי הם יקרא העושה לפנים משורת הדין בשב ואל תעשה בלתי מקפיד על חבירו ועובר על פשע · אך ישר הוא נוסף על זה להטיב בקום ועשה לפני' מן שורת הדין לזה אמר שאל תעלה בדעתך הלא די לי אלכה בתם לבבי בקרב ביתי מבלי השתדל להטיב לזולת לפנים מן השורה לז"א ראה מה בין מדרגה זו לזו כי הלא ישרים והם העושים לפנים מן השורה ישכנו ארץ כלומר ישכנו את הארץ בעולם בל המוט אך תמימים לא תספיק תומתם רק לבירהו בה לא שיכנו עליה · או יאמר גם כל הרלה הללו הולכי בדרך טובי' בעה"ז

רלבג

כי ישרים וגו' · האנשים הישרים יתמידו לשכון בארץ לא תבואם יד רשעים להגידם והתמימים יותרו בה: **ורשעים** · והמנם הרשעים יכרתו מארץ ובוגדים יהיו נעקרים ממנה והיה זה כן כי השגחת השם יתברך תדבק בטובים לשמרם מכל רע והסור מהרעים · זה הוא ביאור אלו הדברים ואולם התועלות המגיעות מהם הנה: הראשון הוא להודיע כי השם יתברך שם חכמתו נגלית ביצירת הדברים הנמצאות אללנו באופן שתעיר האדם לחקור בה' ותביאם להשתוקק אל השגתה תשוקה נפלאה וזאת התשוקה הטבעית אשר שם השם ית' באדם בזה האופן היא הכלי להגיע אל שלימותו כמו שביארנו בספר שיר השירים ולזה אמר על צד המשל כי החכמה קוראה לאנשים בקול גדול שיחקרו בה כי היא מבעת להם רוחה ומודעת אות' דבריה במה שירצו ממנו בדברים הנמצאים העלילות ממנה כי מהם נובעת החכמ' האלהית אשר שמה אות' במה שהם עליו מהמציאות: הב' הוא להודיע כי מצד השגת החכמה יהיה האדם נשמר מהרעות כי תדבק בו ההשגחה האלהית לשמרו מהם ולזה לא יהי' לו להתאונן בבא פחדו ואדו כי אם מעצמו על שלא השתדל לחקור בחכמ' האלהית עם עוצ' קריאתה לו והבאתה תשוקה נפלאה לחקור בה כמו שקדם: הג' הוא להודיע כי הדרך בהשג' הבינה היא אחר השלימות בחכמה והיא זה כן לפי שבהשגת הבינה יש מן הסכנ' מה שלא יעלם לפי שלא יבאו בה בהקדמות מופתיות באופן שתמנע המגיע בלמודיות ולא ג"כ במופת ראיה כמו הענין בחכמת הטבעית אבל בהקדמות מפורסמות וכבר ימצא בהם הרב' ביאור לדבר והפכו ובזה יקרה הטעות אם מפני הקדמות הלקוחות בתחלת המחשבה אם מפני טעות הדמיון אם מפני שגדל האדם בדעות מגונות בזה הענין או למדם מאנשים מוטעים ויטה אליהם מצד הלמוד או המנהג או מפני התאוה שתביאהו לבחור הדעת אשר הוא יותר נאות לה לרוות צמאה והנה כאשר יקדים האדם העיון בחכמה לפי מה שראוי באופן שיהיה שלם בה הנה יעזר בה להשמר מהטעות אשר מפאת הענינים הנזכרים עם שהש"י על צד ההשגחה ישמרהו מהטעות ויישירהו אל הסדרי' והדרכי' המביאי' אותו אל השגות האמיתיות אשר בחכמה ההיא והנה מפני הקושי המגיע בהשגת זאת החכמה יצטרך לו עוד שיבקשנה ככסף וכמטמונים שיחפרו עליהם פה ופה עד שימצאם לכן צריך בזאת החכמה שלא יקצר מלקיחת כל ההקדמות המפורסמות אשר אפשר שיהיה מהם עזר בהשגת הדרוש אשר ירצה לחקור עליו ובזה הדרך ג"כ ישיג האמת בפילוסופיא המדינית כמו שזכרנו בביאורנו אלו הדברים במה שקדם: אמרה החכמה בני אל תשכח תורתי והיא תורת משה וקראה אותה תורתי לפי שהיא מסודר' מחכמ' השם ית' וישמור לבך מצות התורה ללמד אותם ולעמוד אותם על כונתם ומה שיש מהחכמה בעניניס: **כי ארך** · הם יוסיפו לך אורך ימים ושנות חיים ועל הקץ המוגבל לך לפי מערכת הכוכבים ובזה יוסיפו לך שלום וטוב על הטוב והשלום המסודר לך מהכוכבי' לפי מה שנתן להם הש"י מהכח ביום הבראם כי ההשגחה האלהית תדבק באדם כי תחכם בחכמת התורה ומצד זה יסור ממנו הרע המוגבל לו מצד הכוכבים ויהיה נוסף טוב על הטוב המסודר לו מהם: **חסד ואמת** · ר"ל שהוא אדון החסד והאמת אל יעזבך כי תמיד יהיו עיניו להשגיח בך ולזה אני מצוה אותך שתקשור המצות על גרגרותיך לדבר בם תמיד כדי שתבין עניינם ויהיה מצוייר בלבך תמיד:

ומצא

ג

כִּי־יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ וּתְמִימִים	סימן מְטוּל דְּתְרִיצֵי עָמְרִין בְּאַרְעָא
ז' יִוָּתְרוּ בָהּ: וּרְשָׁעִים מֵאֶרֶץ יִכָּרֵתוּ	וְאִילֵין וּדְלָא מוּם מִשְׁתּוֹתְרִין בָּהּ:
ה'מל' בלי' ל' וּבוֹגְדִים יִסְּחוּ מִמֶּנָּה:	וְרַשִׁיעֵא מִן אַרְעָא כִּיסוֹפִין וּבְזוֹזֵי
א בְּנִי תּוֹרָתִי אַל־תִּשְׁכָּח וּמִצְוֺתַי	נִתְעַקְרִין מִנָּהּ: בְּרִי נִימוּסַי לָא תִנְשֵׁי
יִצֹּר לִבֶּךָ: כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים	וּפוּקְדָנַיי יִנְטַר לִבָּךְ: מְטוּל דְנוּגְרָא
ה' ג' מל' וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ: חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל־	דְיוֹמָתָא וּשְׁנַיָּא דְחַיֵּי וּשְׁלָמָא נִיוֹסְפוּן
ג'חס בלי' ל' כתי' כן יַעַזְבֻךָ קָשְׁרֵם עַל־גַּרְגְּרוֹתֶיךָ כָּתְבֵם	לָךְ: טֵיבוּתָא וְקוּשְׁטָא לָא נִשְׁבְּקוּנָךְ
על	קְטוּרִינוּן בְּצַוְּרָךְ וּכְתוּב אִנּוּן
	על

ורשעים ז' וסימ' ורשעים בחשך ידמו · ורשעים מארץ יכרתו · לא יאונה לצדיק כל און · שחו רעים לפני טובים · ורשעים עוד אינם · צדיק לעולם בל ימוט · כי שבע יפול צדיק וקם: יוסיפו ג' מ"ל וסי' ולא יוסיפו בני עולה דד"ה · ולא יוסיפו לדאבה · כי ארך ימים · ועיי"ן במלכי' א' סי' כ' כי ש"ס נרא"ה טע"ות בכל הספרים כת"וב יוס"יפו ג' מ"ל דמ"ל ושם נמס"ר ב' ונמנע ולא יוסיפו לדאבה ע"ם אות"ם החסרי"ם וי"ו ע"ש:

רשי

כי ישרים ירשו ארץ · לעולם הבא · **ויותרו בה** · כשירדו רשעים לגיהנם: **ארך ימים ושלו' יוסיפו לך** · תורתי ומצותי:

בטח

אבן עזרא

בני · יוספו לך · התורה והמצו': **קשרם** · כתבם · על התורה והמצוה כי השם ישלח חסדו ואמתו לנגדך ולא יעזבוך על כן קשרם וגו' והטע' שלא תשכחם · פ"א עשה אתה שלא יעזבוך חסד ואמת קשר' וגו' ומלא פי' ותמלא:

בטח

ר' מנחם המאירי

שלא להכשל בה וחסדיו תסר יו"ד למיעוטם · והפירוש השני כי יי' יתן חכמה כלומר אז תבין יראת יי' וכו' · כלומר שתשתדל בחכמה ויצא למודה בידיך תבין יראתו ותדע ותשכיל כי עניני הפנות המקובלות כלם נכוחים לא יכזיבם מופת וכן תבחן כי המצות השמעיות כלם נתנו בשכל ובטעם נמשכות אחר החכמה לא אחר הרצון לבד ותבין כי יי' יתן חכמה כלומר שלא יתן דבר חוץ מן השכל נמשך אחר הרצון לבד חלילה לו וכן מפיו ר"ל הנבואה הנאצלת מאתו באמצעות השכל הכל דעת ותבונה אבל שיצפון זה לישרים ר"ל לשלמים אשר הישירו אורחותיהם לא שיודע להמון העם אבל שהם יקיימוהו דרך קבלה ויקראו מצד קיומם הולכי תום והוא להם למגן · ולנצור ארחות משפט שב להולכי תום והוא טעם למה שהיא להם למגן ולא"ד לנצור בעבור כלומר היא מגן להולכי תום מצד נצרם ארחות משפט ר"ל דרכי התורה ודרך חסידיו ישמור שב לשלמים · ואז תבין צדק ומשפט שב להשתדלות החכמה שתגיע בה גם כן לשלימות המדות ומשפט רומז על מיצוע הדברים וצדק לנטיה אל הקצה האחרון מעט · ותבין פירושו תכיר מעלת זה השלימות והיה ראוי להקדימו ליראת יי' ולדעת אלהים אלא שהקדים השלימות ההוא לקדימתו במעלה ומישרים הוא גם כן מלה כוללת כל הדרכה ישרה ומעגל טוב · ר"ל גם כן הליכה בדרך ישר ואז תבין נמשך על כלם ר"ל אז תבין צדק ומשפט ומישרים וכל מעגל טוב · וכי תבא חכמה בלבך תחילה מעין פתיחה כלומר כל זה תשיגהו כאשר תשיג בחכמה כפי הראוי וכאשר ינעם הדעת לנפשך שזהו אחר נתינת הדעות והוא זיכר האמתית בדעות ובלבבות ואמר אחר כן מזמה תשמור עליך וכו' · ומזמה נאמר על מחשבת עצה בהתבוננות רב והוא נקשר עם הפסוקים שלמעלה תבונה כלומר מזמה תשמור עליך להצילך מדרך רע פי' מדרך איש רע והאיש מדבר תהפוכות ר"ל שם מר למתוק ומתוק למר ר"ל האיש הרע והמדבר תהפוכות עוזבים אורחות חיים יושר ללכת בדרכי חשך שאדם הולך בהם נעקלקלות והשמחים לעשות רע · ויש מפרשים יגילו בתהפוכות רע יגילו כמו יתאכלו וכמוהו לרעתם ובמריו עליו יגילו · ותהפוכות רע פי' הפך הרע והוא הטוב · והעקר במלת רע שהוא תאר כלומר שישמחו במעשי התהפוכות הרעות ואת האדם הרע וארחותיהם לדעתי חסר בי"ת כלומר אשר בארחותיהם עקשים ר"ל מבואותיהם כעזין ואת הישרה יעקשו · וכן כל זה פי' מעקלים ואין לפרש עקשים על הארחות כי ארחות לשון נקבה ארחות עקלקלות וכן שלא יתכן עקשות לדרך · ואחרו בדרך עקש פירושו בדרך ויש עקש אלא שהוא על דרך שנאמרנו חסר בי"ת וגם מקצת מדקדקים אמרו שאות הבי"ת שבמלת במעגלותם נמשך אחרת עמה ואע"פ שהיא מאוחרת מציגו כמוה ושלש עשרה שנה מרדו ובארבע עשר' שנה בא כדר לעומר שבי"ת בארבע עשרה נמשכת לשלש עשרה הקודם לו ופירושו ובשלש עשרה ואמר להצילך מאשה זרה כלומר כמו שאמרנו במזמה שהיא תשמרהו מדרך איש רע כן תצילך גם כן מאשה זרה האורב' לך ללכוד ברשתה ומנכריה אמריה החליקה כלומר ובאה להדיחך בחלקת שפתיה · העוזבת אלוף נעוריה לזנות אחרי בני נכר וקרא הבעל אלוף כי הוא אדוניה ואת ברית אלהיה שכחה כי הברית אשר בין האשה ובעלה מצות אלהים היא וכן שחה אל מות ביתה כלומר השפלה ונטתה לצד המות ר"ל שנוטה אל ביתה כנוטה אל המות כי ביתה נוטה אל צד המות ר"ל שבשבתה בה קרוב למות וכן רפאים ר"ל מתים כלומר שמעגלותיו נוטים אל רפאים וזה משל ליעד המות לנוטים אחריה ושחה לשון נקבה שהרי הוא יוצא והוא מפעלי הכפל ושרשו שחח בדרך ושחרים אכסים · ידכה ישח · ואם כן מצאנו בי"ת לשון נקבה ויש מדקדקים כתבו ששרשו שחה והוא עבר לנכר מכח הלמ"ד מענין שחי ונעבורה ואע"פ שהוא מלעיל לא הטעם בשי"ן שלא כתכתב ובית לשון זכר כמשפטו ויש מפרשים שחה אל האשה כלומר היא עלייה שחה אל מות שהיא ביתה · וכן יש מפרשים שחה יונה ר"ל שהשפילה ביתו ישחה אל מות והעקר כדעת הראשון וגם כל באיה נראה לי שחוזר על הבית כל אחד כל הבאים בביתה לא ישובון ר"ל לא ישובו נקיים ולא ישיגו ארחות חיים כי ולכדו ברשתה ובפשם תמכר למיתות לתענוג הגשמי וקשה לפרוש ויש מפרשים כל באיה שחוזר על האשה כלומר כל הבאים עליה ומה שאמר אחר כן למען תלך בדרך טובים חוזר לענין מזמה תשמור עליך ולמען כמו בעבור ואין פירושו בעבור שאתה הולך אבל בעבור פת"ך כלומר מזמה תשמור עליך מאיש רע ומאשה זרה בעבור שבוה כשאתה הולך בדרך טובים וכן שתשמור בדרך ארחות צדיקים

ומשפטי

אבן יחייא

כי ישרים וגו' וזה יען כי תכלית הישרי' בעלי התורה הוא לשכון נצח בארץ החיי' ותכלית התמימים בעלי החכמה הוא להיות גם להם יתר שאת בארץ החיים אף שלא יהיה שוה מעלתם עם מעלת הישרים בעלי התורה · ורשעים וגומר ותכלית הרשעים הכופרים דרכי התורה · להכרית מהאר' ההיא שלא יזכו בה · ותכלית הבוגדי' אפי' בדרך החכמה אשר כל אדם כפי הטבע ראוי להתנהג בה · יסחו ממנה לגמרי שהוא עונש גדול מהראשון כי לא יהיה עוד להם תקוה לשוב אל הארץ ההיא · והנה הנמשל מהפרשה הזאת הוא דברי היצר הטוב אל האדם שישתדל להשיג מעלת החכמה להיות חכם מספיק בעצמו · ואל מעלת הרבנות להיות רב משפיע חכמה אל התלמידים להיותו כמעין המתגבר · ואל מעלת עשות ספרים ופירושים וחבורים כדי להשפיע חכמה אל הזולת לדורי דורים להיותו כנהר שאינו פוסק והולך · וזה לתכלית להדבק עם קונו ועם מלאכיו עושי רצונו · וכי תקף בהכינו את עצמו לזה ישפיעו עליו מן השמים שופע חכמות יראה ודעת · ויזכה לטוב הצפון בעולם הבא ולטוב העולם הזה · ויזכה למעלת המדות ולמעלת האמונות · וינצל מדרכי המיני' ומדברי הרשעים והכופרי' המדברי' תהפוכות וינצל מהטעאת המינות המכונה בזונאפת אשר אמריה החליקה אשר הוא סכנה גדולה לשמוע דבריה כי כל באיה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים · ויתהלך בדרך טובים וצדיקים הזוכים לשכון בארץ החיי' · הפך המינים והזומרים אשר אין להם תקוה ויסחו מהארץ ההיא:

ג בני · תורתי אל תשכח וגו' בא לזרז הבן שיאחז בדרך החסיד אשר לו תשעה תנאים · האחד שלא תשכח תלמודך בתורת ה' תמיד כי תהגה בה יומם ולילה · וזהו אומרו תורתי אל תשכח · והשנית שיצור לבך מצות תורת ה' · כי אין עיקר מצות הסוכה דמה עשייתה בידים בארבע דפנות וסכך כשר · רק שמחת הלב בעשייתה למען עשות רצון הש' והמחשב' בתכלית עשייתה לקבוע בנפש האמונה הגדול מהענני כבוד · וזהו אומרו תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב וגומר ועבדת את אויביך וגומר כי יהיה מחויב גלות אף שיעבוד את ה' ויעשה מצותיו · כשיעשה מצות אנשים מלומדה ולא בכונה ובשמחה · ולכן יחס פה נצירת המצות אל הלב ולא אל כלי האדם · כי אורך וגומר כי אלו השני תנאים הנזכרים לבדם יוסיפו לך אורך ימים בעולם הארוך · ובעולם הזה גם יוסיפו לך שנות חיים כאשר נוספו לחזקיהו · ויהיו שנות שלום · ושלום הבריאות בביטול מלחמת הארבעה ליסודות היינו הדם והאדומה והלבנה והשחורה · ושלום מלחמ' האויבים · כי החיים מצער ומלחמה בעולם הזה הם מרים ממות · ויובחר המות לתרופתם · חסד ואמת וגו' והתנאי השלישי · והתנאי הרביעי · הוא שחסד לעשות לפנים מן השורה עם בני אדם · ואמת והוא לדעת הידיעות אמיתיות מסודות האלוה · אל יעזבוך כי תמיד תהיה האמת במחשבתך · ותמיד יהיה החסד בפעולותיך · הן בדבור וזהו אומרו קשרם על גרגרותיך · והן במחשבה וזהו אומרו כתבם על לוח לבך:

ומצא

קב ונקי

כי ישרי' · ורשעי' מארץ יכרתו · הורה שכר הפעולות הטובות ועונש הרעות אם בשכר · כי ישרים ישכנו בזאת הארץ בלי יראה ופחד והתמימים שהם הישרים יותרו בה ולא ייראו מכוח כי יבוא וכן רמז למשכן העליון שהוא ארץ החיים והרשעים במדות' יכרתו מזה העולם קודם חלדם והבוגדים במדות יסחו ממנה: הערה · הלב בזה הספר רמז לשכל שהוא לב האדם ומנהיג לותו ומצוהו שיקח אמריו ויש יור מצותיו בכח השומר ויתעסק בחכמה ובתבונה ובדעת · על ידיהן ישמר מלכת אחר הכחות החומריות שהם רשעים וחטאים וילך בדרך טובים שהם הכחות השכליות המתנהגים לפי היושר והצדק · וינצל מהאשה הזרה שהוא משל להומר הרע והמגונה שאינו משתעבד לשכל שהוא אלוף נעוריה ומכרף תחתיו בלכתו אחר הכחות החמריות ומשתעבד להם כמו שפי' רבי' משה בהקדמת המורה: **בני** · בפרשיות הקודמות לזה על למוד החכמה והודיע הרעות המגיעות לשיסור ממנה רצה עתה לבאר שחכמת התורה היא ראשית ומחייבת שיהיה אותה עטרה בראש כלם והוא אומרו בני תורתי אל תשכח בפה כמו שאמר והגית בו יומם ולילה: ומצותי יצור לבך · ירצה השמירה בלב ובשכל · או ירצה תורתי העיון · ומצותי המעשה · ושכר התועלות הנמשכות מקיים התורה · הא' אורך ימים בעולם הזה שיהיה חייו הקצובים לו בטבעו · והב' שנות חיים שיהיה בעולם הנשמות · והג' שלום שלם עם גופו שיהיה מזגו על מתכונתו שלום בין הגוף והנפש שהם אויבים בטבע שלום בינו לבין חבירו · שלום שיהיה נשמר מהפגעים המזדמנים · שלום בין נפשו לאל ולכן אמר ושלום יוסיפו לך שהתורה והעיון יוסיפו לך אלו מיני השלום: **חסד** · אחר שלוהו על התורה שהכלול עיון ומעשה ביאר שהתורה הסוב על ב' קטבים הא' נקרא חסד והוא במדות שיפעל אדם לנפשו חסד בעשותו הפעולות נכוחות וישרות · והשכב' הב' נקרא אמת שהוא בדעות להרחיק נפשו מכל דעת כוזב' ואמר קשרם על גרגרותיך · שהם כלי הדבור ועל לוח לבך שהוא השכל שירשמו בו המושכלות:

ומצא

מנחת ערב

בעה"ז הנה ימים באים שישרים ישכנו ארץ בלי עלעול רק שוכנים בטח ותמימים יותרו בה כד"א והיה הנשאר בציון והנות' וגו' ואז הרשעי' המולאכי' כעת מארץ יכרתו וגם מהארץ הלזו וגם בזה הורה כי מכל זה מצילם התורה:

בני תורתי אל תשכח וגו' אז"ל תלמוד גדול שהלימוד מבי' לידי מעשה וז"א בני תורתי אל תשכח ואז מצותי יצר לבך: או ירצה כי הנה עד כה דבר להקשיב לחכמה אזנו ולהתמיד עסקיו בה ולבקשה ככסף וגו' והנה על אלה יגר שמוך שלא יתן בלב איש ידבר ולומר הלא אין בית הבליעה פנוי ומתי אעשה לביתי ללחם חקי כאשר קרה לירמיה עם דורו האומרים אליו מה נאכל אם נעסוק בתורה תמיד עד שע"פ ה'הדאם כנכנת המן ואמר הדור אתם ראו לומר אם כולם יעסקו בתור' אין מעכיר לה' לפרנסם כאשר עשה לדור המדבר והנה התשובה הזאת לא תצדק פה כי שלמה יוסר כל איש יחיד כדברו לשון יחיד כי לא יוריד הקב"ה לחם מן השמים בשביל יחיד לך התשובה צודקת שלא היה יכין לו דרך או מלאכה מה ויעשה עראי ותורתו קבע ויבטח בשם ה' יצליח דרכו ובזה יתקיים בידו ולהיות כי לא יבצר מלב איש להרה' ולומר אולי אשר אוי' ית' יצליחני במלאכת עראי שלא יככה ה' מזכיותי או אם לא יככה לא יתמיד לעשות חסד הנס בשביל יחיד לכן טוב טוב אשתקע בעסקי העה"ז ואיגע להעשיר כמה שנים ואח"כ לא אמיש מתוך האהל עיסק בתורה ובמצות כי אז לא יחסר לי כל · אך לא זה הדרך בחר לו יה כי אשר כה יעשה לא יצלח בימיו כי נהפוך הוא כי אלא כה יאמר ה' למה תרצה העשירך ואבטח בך העסוק בתורה אחרי כן ואולי תבגוד והדרבה עסוק בתורה מעוני ובטח בו שהעשירך אח"כ כי בשמאלה עושר וכבוד כי טוב לבטוח אתה בה' מבטוח' ה' באדם · והן אלה דברי שלמה בחכמתו בני תורתי וגו' כלומר בלי תקות פרס רק למה שאתה בני ולמה שהיא תורתי על השכח שתתמיד עמלך בה באופן אל תשכחנה והקשם בזה במצות שעל שהן מצותי יצור לבך אותם ולא מצות אנשים מלומדה לעשות בידים ולבך בל עמם ואז עי"כ תהיה בטוח שתורתי ומצותי הן הן ייטיבו לך לתת לך טובה בתורת חסד חנם על אמת וזהו כי אורך ימי' וגו' והוא במה שאז"ל כשבא הקב"ה לברוא אדם נעשו מלאכי השרת כתין כתין חסד אמר יברא אמת אמר אל יברא צדק אמר יברא שלום אמר אל יברא מה עש' הקב"ה נטל אמת והשליכה לארץ במצא כי חסד והאמת השלימו עמנו ושלום לא השלים וז"ש הלא יראת פן ינכה ה' מזכותך במה

פייטיב

ומצא חן ושכל טוב · והנה אם תנהיג מעשיך לפי משפטי התורה תגיע למצוא חן בעיני אלהים ואדם כי הם כלולים משלימות המדות מה שימצא בו האדם חן בעיני האנשי' ואם תעמוד לפי מה שאפשר על אופן החכמה שיש באלו המצות אז תמצא שכל טוב בעיני אלהי' ואדם בכל מה שתחפוץ אותו : בטח אל יי' בכל לבך · שים מגמתך בהשגחת השם ית' ולא תשען על בינתך לחשוב במה שתחפוץ לעשותו מחכמתך לומר כבר התבוננתי ועשיתי דברי בחכמה בדרך שאשיג המבוקש בלי ספק כי אז תסור ממך העזר שיהיה מגיע לך בזה מהש"י אם נשענת על בינתך כי רצון הש"י שיכירו האנשים המושגחים ממנו מה שישפע להם מהטוב מצד השגחתו ומי שהוא נשען על בינתו יחשוב שלא יצטרך לו בזה עזר אלהי : בכל דרכיך ומעשיך השתדל לדעת השם ית' והמשל שכאשר תאכל תדע במאכל הש"י בהתבוננך עולם חכמתו בבריאת זה המזון ובשומו בחיכה להשיב אותו אל עצם הנזון וכשתשגל התבונן במה ששם הש"י מהכח הנפלא בזרע לצייר כמו זאת הילידה הנפלאה ובזה תדבק תמיד בשם יתברך גם בעשותך הפעולות הגופיות וזה יהיה סבה שיישר הש"י ארחותיך מצד השגחתו הדבקה בך : ביאור המלות · רפאות תהי לשרך היא הטבור : יפיק · יוציא : כי טוב סחרה מסחר כסף · הנה הסוחר הוא המסבב בארצות לבקש דבר הסחור' שירצה לקנות ולזה אמר כי טוב לסבב ולשוטט בעבור בקשת החכמה והתבונה יותר מסבוב על בקשת הכסף : ביאור הדברים אל תהי חכם בעיניך · ותתרשל מפני זה מלחקור עוד בעיני החכמה כי זה ימנע ממך הרבה מהשלימו' אשר אפשר לך לקנות אך תמיד חשוב היותך חסר בחכמה ותהיה מפני זה חוקר בה תמיד ותוסיף על שלימותך שלימות · ירא את יי' תמיד מעבור על מצותיו וסור מרע במדו' ובעיון ג"כ מצד היותך ירא את יי' זה ימנע מלהסתבך בהשגה בחכמה וזה שאם תשי' השורש והעקר שהשם ית' הוא נמצא באופן שתישיר אל זה התורה ושהוא משגיח באישי האדם לפקוד אותם על מעשיהם כמו שהתבאר זה בתורה הנה אז יסור ממך הטעות בהרבה מהפנות הגדולות בחכמה האלהית : רפאות תהי לשרך · הנה התורה היא מרפא לך מחולי המדות והדעות בעת שההתחלה לדריך אל השלימות והתחיל לקחת מזון ההשגו' העיוניו' והמשל בזה אל מה שיקח הולד מהמזון בעת היותו במעי אמו שיקחה דרך הטבור גם אחרי השלמך בחכמה היא שקוי לעצמותיך למלאת אות' מוח ואמר זה שלא תחשוב שאחרי השלמך בחכמ' לא תצטרך אל התורה אחר ספרי התורה היא להעמיד האדם על השלימות מההשגות העיוניות כי באמת תמיד תצטרך לחקור בה וללכת במצותיה כי היא מוסיפה לך שלימות תמיד ועזיבתך אותה תהיה סבה להסיר ממך השלימות כמו שהעצמות יצטרכו תמיד אל המוח אשר בתוכם להזון ממנו ואע"פ שכבר נשלמה הויתם באופן מה ובסורו מהם יפקד מהם מזגם ויפסדו ואפשר שאמר לזאת הסבה ג"כ אל תהי חכם בעיניך ירא את יי' וסור מרע ר"ל שלא תחשוב כבר השגתי החכמה ואיני צריך עוד אל התורה שהיא מישרת אליה כי בודאי אתה צריך אליה תמיד ולזה ראוי שתירא את יי' לשמור מצותיו ובזה תסור מרע תמיד בדעות : כבד את יי' מהונך · כמו שצותה אותך התורה מראשית כל תבואת זרעך ופירותיך לתת המתנו' הראויות לכהנים וללוים כי בזה תועל' נפלא להישיר אל שכל הטובו' הם שופעו' מהש"י ועוד בזה תועל' להישיר ישראל להשג' החכמה והשלימו' כי זה יהיה סבה לשלימו' זה השבט בעיון ובחכמ' התורה והם ילמדו זה את העם כאמרו יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ואמר כי שפתי כהן ישמרו דעת והנה אם תעשה זה יתן הש"י שכרך שיתברכו פירותיך עד שימלאו אוצרותיך בר וגו' : וימלאו · עד שכבר ימלאו אוצריך בר ויקביך יהיה רבוי מהתירוש כמו שאמר בספר דברי הימים מהחל התרומה לביא בית יי' אכול ושבוע והותר עד לרב כי יי' ברך את עמו והנה העיר בזה עוד לדבר אחר נמשך לכוונה הקודמ' וזהו שלימו' זה המאמר והרצון בזה היא מסלול ודרך לעמוד על החכמה אשר ביארתם וזה כי אם יונח שאין שם פועל כמו שאמרו האפיקורוס וסיעתו הנה תסור החכמה מהדברים ולא יתכן לחקור דרך משל למה היה העין בזאת התמונה ובאלו המינים מהלחיו' וכן הענין בדבר דבר כי לא תתכן זאת החקירה אחר שהם יניחו שזה הענין היה במקרה אך כשנודה שיש בכאן פועל הש"י הנה זה יכין לנו הדרך להשגת החכמה אשר ביציר' הדברים הנמצאים אשר לפי השיעור שנשיג ממנה יהיה דבקותינו בשם יתברך אשר מושכל כל אלו הדברים הוא אלו והמושכל אשר אלו שפע מציאותם והנה כשתפליג לחקור באלו הסבות היותר שלימות אם תהיה כוונתך תמיד לתת בו כבוד ליי' ותשתדל מפני זה למצא הסבו' היותר שלימו' שתוכל שירצה בהם כבוד לשם יתברך הנה זה יהיה סבה למלאת אוצרו' שכלך מקנין החכמה האמתי' כי בזה תתישר לעמוד לפי מה שאפשר על עומק החכמה האלהי' שממה זכר דבר מאלו הדברים על מה שהם עליו הנה כשיקרה שיגיעו לך קצת רעו' גופיו' הנה זהו בהכרח על צד המוסר אחרי היותך מתהלך בחכמה ובתורה וזהו להסירך מקצ' דעות מגונו' התחל' להתישר אליהם או מפני עברך על קצת מצות התורה כי הש"י ישגיח באוהביו להצילם מהרעות הגופיות לפי מה שביארנו בד' מספר מלחמו' יי' :

מוסר

רשי

בטח בה' ופזר מעותיך לבקש לך רב ללמוד ממנו · ואל בינתך אל תשען · אל תהי חכם בעיניך להיות מואס בדבר מוכיחך : רפאות תהי לשרך · החכמה שרך כמו שררך וזהו טיבורך ושקוי לעצמותך · הוא המוח כענין שנ' ומוח עצמותיו ישוקה: מהונך · מכל מה שחננך אפילו מקול ערב · ומראשית · אלו תרומות ומעשרות : מוסר

עַל־לוּחַ לִבֶּךָ: וּמְצָא־חֵן וְשֵׂכֶל־טוֹב
ה בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם: בְּטַח אֶל־יְהוָה
בְּכָל־לִבֶּךָ וְאֶל־בִּינָתְךָ אַל־תִּשָּׁעֵן:
ו בְּכָל־דְּרָכֶיךָ דָעֵהוּ וְהוּא יְיַשֵּׁר
ארְחֹתֶיךָ: ז אַל־תְּהִי חָכָם בְּעֵינֶיךָ יְרָא
אֶת־יְהוָה וְסוּר מֵרָע: ח רִפְאוּת תְּהִי
לְשָׁרֶּךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ: ט כַּבֵּד אֶת־
יְהוָה מֵהוֹנֶךָ וּמֵרֵאשִׁית כָּל־תְּבוּאָתֶךָ:
י וְיִמָּלְאוּ אֲסָמֶיךָ שָׂבָע וְתִירוֹשׁ יְקָבֶיךָ
יִפְרֹצוּ: מוסר

ל' ט' י"י בליסן אל · ל' ג' לגח · ד' · ל' · ל' ל' ל' · ל' · ל' ל' כ' שבע גדול

עַל לוּחַ דְּלִבָּךְ: וְתַשְׁכַּח חִסְדָּא
וְשִׂכְלָא וְטִיבוּתָא קֳדָם אֱלָהָא וְקֳדָם
בְּנֵי אֱנָשָׁא: סְבִיר בֶּאֱלָהָא מִן כּוּלֵּיהּ
לִבָּךְ וְעַל בִּיוּנְתָא דְּלִבָּךְ לָא
תִסְתְּמֵיךְ: בְּכָל אָרְחָתָךְ דַּעְיֵן וְהוּא
תָּרֵיץ שְׁבִילָךְ: לָא תְהֵי חַכִּים בְּאַפָּךְ
דְּחֵיל מִן אֱלָהָא וּסְטָא מִן בִּישְׁתָא:
אַסְוָתָא תֶּהֱוֵי לְכוּנִּישְׁרָךְ וְדוּהְנָא
לְגַרְמָךְ: יַקַּר לֶאֱלָהָךְ מִן מָמוֹנָךְ
וּבְרֵישׁ כָּלְהוֹן עֲלַלְתָךְ: וּמִתְמַלְיָין
אוֹצְרָךְ שְׂבַעְנָא וּמַעְצַרְתָּךְ חַמְרָא נִשְׁפְּעָן:
ברי

ואדם ט' וסימ' וכל שיח השדה · איקיר אנוש מפז · ואדם עליה בראתי · ואר' ביקר בל ילין קדמ' · ואדם יפיק תבונה · ואדם לא זכר · ואדם מה יבין דרכו · ואדם על עפר ישוב · ומצא חן ושכל טוב : ירא ד' וסימ' אל תהי חכם בעיניך · ירא את יי' בני ומלך · כי ברב חלמות · סוף דבר הכל נשמע : שבע ב' ומלרע וסימני' שבע גדול בכל ארץ · וימלאו אסמיך שבע :

אבן עזרא

בטח אל יי' · כמו על והטע' אם למלת תבונה אל תשען עליה שתאמר היא תשמרני אלא בטח על השם : בכל דרכיך · עסקיך ובחכמתך דעהו על משקל שאהו : אל תהי חכם בעיניך · שתאמר בחכמתי איסר ארחי · וסור מרע ממעשה הרע ואז ירפאך השם מכל מחלה : לשרך · הזכירו כי הוא מוסד הגידים וכו יכנס הדם להם בבטן האם והטעם תוקף כמו שריר וקיים : יפרוצו · יפוצו מרוב עד שיפרצו פרץ ביקבים : מוסר

אבן יחייא

ומצא חן ונומר מה שבחסד תמצא חן בעיני בני אדם · ובאמת תמצא שכל טוב בעיני אלהים · כי שכלך ישוב אלהי וטוב בהדבקך עמו באמצעות הידיעות הכם · בטח אל ה' וגו' והתנאי החמישי הוא שתבטח אל ה' בכל לבך · בבטחון שלם והחלטי כי אין ראוי לבטוח בבן אדם שאין לו תשועה רק בה' שהוא יודע מעת לעת צרכיך ויש לו יכולת על ההפכים · ויוכל להושיעך מכל פגע רע הן בעולם הזה והן בבא · ואל תשען אל בינתך כי היא תדריכך בדרך ישר להנצל מהמקרי' והפגעי' להיות כי אפילו בינת לב מלך הוא ביד ה' ויטנו לכל אשר יחפוץ ולפעמים יבחר ברע וימאס בטוב להיותה בינה אנושיית בלתי שלימה ולא יודעת הדברים כהוייתם · בכל דרכיך וגו' והתנאי הוא שתשוה ה' נגדך תמיד ובכל דרכיך בהכנת חיותך דעהו כי בעת האוכל תאכל לשם שמים כדי לחיות להכיר בוראך ולשבחו · וכן בעת השתיה כדת · ובעת המשגל תשגל אשתך למען הוליד בנים לעבודת ה' · או כדי לתת לה חק עונתה כאשר צוה ה' או להנצל מן החטא עם זולתה בהשביעך את היצר · ובעת עשו' מלאכתך או סחורתך תכוין טורחך להרויח המזונות לזון בכבוד בני ביתך לעבודת ה' ולהרחק מן הגזל כי העניות והדלות לא הניח מדה טובה לבעלה · ולמען העניק לדל מגרנך ומיקבך · ולא לשם אסיפת הממון והעשר למלאת תאות הנפש המרגשת אשר אין תכלית לה ואוהב כסף לא ישבע כסף כי יקרא אליו כצמא למים אשר ישתה מים מלוחים כי יוסיף צמא על צמאו וכשתלך ללמוד לבית המדרש לא יהיה כוונתך להתחכם למען יהי' לך להגיד ולהתפאר כי חבירך יעסוך רב עליהם · או להיות החכמה אליך כקרדום להרויח בה הון עתק רק לשם שמי' למען דעת לעבוד את ה' ולשמו' מצותיו כי אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד · והוא ה' אלהים יישר אורחותי' כי בא לטהר מסייעין אותו וכל התכליות הטובות אשר תכוין בכל דרכיך הנז' ימלאו אל הים ויהיו לך בנים עובדי ה' ומזונות ברוחב לזון בני ביתך בכבוד ולהעניק לעני' · וגם העושר והכבוד אשר לא שאלת יהיו לך והחכמה תעוז אליך והיתה רק למעלה · באופן שאפי' הפעולות הגופניות המוכרחות אליך יחשבו לפני אלהיך כאלו כי רחוקה לבא בהם · ולא עשית הפעולה הוא העיקר רק המחשבה טובה · ולכן מחשבה טובה הק"בה מצרפה למעשה · והתנאי הז' אל תהי וגו' הנה פעמים רבות שהצדיק גמור יחטא בחטא הגאוה להיותו חכם בעיניו ושאול כחטא עמלק אשר אמר לשמואל כשהיה מוכיחו על כי לא שמע בקול ה' אשר שמעתי בקול ה' ואלך בדרך אשר שלחני ואביא את אגג מלך עמלק חי ואת עמלק החרמתי · ויקח העם מהשלל צאן ובקר לזבוח לה' והוא היה חורץ משפטו בפיו · כי ה' צוה אליו והמתה מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור · והוא עבר על מצות ה' בהצלו אגג ובהצל' הצאן · ולהיותו חכם בעיניו וגאה לא היה מודה ועוזב רק היה מפליל בכל עוז כי שמע בקול ה' · וכחטא חוקיהו בגאותו · וכחטא עוזיהו בגאותו שהיו צדיקים גמורים · וחטא הגאוה שהיא הפכית היראה · היה סבה להיותם חכמים בעיניהם · מה שהיה סבת אבדתם · וזהו אומרו כשאתה צדיק גמור וסר מרע · אל תהי חכם בעיניך שסבת זה הגאוה · אבל תהיה ירא את ה' ונכנע ועניו יחד עם היותך סר מרע · רפאות תהי וגו' הנה גאות שאול אבד המלוכה ממנו ומבניו והענוה ויראת ה' מדוד נתן אליו המלוכה ולבניו אחריו לברית עולם · וזהו אומרו הענוה ויראת ה' לצדיק גמור הסר מרע כמוך תהי רפאות אליך שכל ימיך תהיה מלך · ויהיה שיקוי סרוגה לומ' משקה תרופיי לעצמותיך שהם בניך שגם הם יזכו למלכות · ויחס החיות באיש לטבור האדם אשר תקף

מלאתו

ר' מנחם המאירי

וממשפטי ישרו י"ת שהישרים ישכנו ארץ ר"ל שיעידו בה לבטח וכן התמימים יותרו בה · ואמר יותרו על מה שאמר אחר כן ורשעים וכו' כלומר הרשעים יכרתו ממנה והתמימים יותרו בה · ויסחו מן הקל שפרשו נסח והוא פעל עומד משמש במקום כפעל כלומר יעתקו ממנה · ונדרש פירשו אשה זרה על ע"ז ר"ל העובדת ע"ז ועוזבת אלוף נעוריה רומז על עוזבה עבודת הא' י"ת וכן פירשו ישכנו ארץ לעולם הבא כדרך לעולם יירשו ארץ · וזהו באור הפרשה שפירשנו ותוסיף באור באמרו ומצותי תצפון אתך · כלומר יהי אליך כדבר טמון ומצותי כמוהו עד אשר יאשמו כלומר עד אשר יאיו אשמים בעיניה' ר"ל שלא יספיקו הנגלה בהם אבל יחקור וידע סבת ואם תבקשנה

ככסף

קב ונקי

ומצא · ספר שתי תועלות בקיום המצות · והתורה אהוב למעל' וידבק נפשו באל מצד המושכלות האמתיות שקנה לנפשו ויהיה רצוי לאחיו מצד החסד שעושה עמהם · או יהיה ומצא חן כנוי ועלה כלומר עשה פעולות רצויות שתמצא בעבורם חן ושיבואו משכל טוב ולא מעלה נבערה באופן שתהיה רוח המקום ורוח הבריות נוחה עמך : בטח · יאמר בפסוק הזה כי ראוי לאדם השלם שלא יבטח בחכמתו שיצילהו מפגעי העולם אבל ישים בטחונו בשם שהוא יכול להושיעו · והענין כי הבוטח צריך שיהיה רחמן וכמלא וחזק ונדיב והשם מתנהג בבריותיו באלו המדות · ולכן מן הראוי לאדם שיבטח בו וימסור הנהגתו עליו · ואמר בכל לבך שלא יחשדהו בדינו ולא יתקצף על ייסוריו · ואל בינתך אל תשען כלומר לא תשער ותדין בשכלך שאו הדברי' יועילוך ויהיו לך למבטח · כי השכל יכזב ולא ישיג הדברי' כמו שהם ויש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות : בכל דרכיך · ירצה בכל דרכיך ומעשיך השתדל לדעת הש"י · והמשל שכאשר תאכל תדע במאכל שהש"י בעולם חכמתו ברא המזון ונתן בו כח להשיבו לעצם הניזון · וכשתשגל תתבונן במה שהש"י שם כח הופלא בזרע לצייר כמו זו הילידה הנפלאה ובזה תדבק תמיד בש"י · גם בעשותך כל הפעולות הגופיות · וזה יהיה סבה שהש"י יישיר אורחותיך מצד השגחתו הדבקה בך : אל תהי חכם בעיניך · ירצה למאוס בדברי מוכיחך : ירא את ה' · ומתוך היראה שתירא אותו תהיה מושגח וינצל אותך מכל רע : רפאות תהיה לשרך · שרך שם מפעלי הכפל וכמוהו שררך אגן הסהר פי' טבורך · והענין שהיראה שתירא את השם תהי רפאות לשרך · וכן משקה מחזק המוח והראש והוא אומרו ושקוי לעצמותיך : כבד את ה' מהונך · לפי שאמר שהשם יישר אורחותיו אמר שיכבדהו מהונו יען יתרצה ע"י זה לייסר אורחותיו בשלימות והרצון בהונך ההון הבלתי טבעי כמו כסף וזהב ונחשת ודומיהם כי ההון הזה לא יועילהו במלבוש כמאכל והמשתה שהם זנים וכאמר וכשתיים אשר נכסה בם גופותינו שהם דברים טבעיים לקיום האדם : וכלל בזה הכתוב אלה השני מינים אם הבלתי טבעי כבד את ה' מהונך · ואם הטבעי ומראשית כל תבואתך · והכוונה בראשית המובחר לא הפסולת כלומר וממובחר תבואתך · וימלאו אסמיך · פי' אוצרותיך · ומלת יפרוצו לשון רבוי כמו ויפרוץ מאד · הטעם יקביך ירבו תירוש · או יהיה מענין ההריסה והכתישה והטעם וגם התירוש שבתוך יקביך יפרוץ הגדר לרבויו שלא יכילנו היקב · ואם יהיה יפרוצו מענין התפשטות כמו ועל מפרציו ישכון שהוא מקום התפשטות הנהרות יאמר ותירוש יקביך יפרוצו שהיקבים הם יפרצו התירוש לא שהתירוש יפרוץ ביקבים :

מוסר

מנחת ערב

שייטיב לך בעה"ז אל תירא כי ק"ו הדברים ומה אם ע"י התורה לא בלבד אורך ימים ושנות חיים יהיו לך כעובדא דאביי ורבה כי אם גם שלו' יוסיפו לך עם היות שלום מכת המנגדת אותך כי כל נתיבותי' שלום וכל בניך וגו' ורב שלו' וגו' וא"כ אמר מעתה כי כ"ש הוא שחסד ואמת שהשכימו עמך שלא יעזבוך וא"כ למה תירא פן יכנה ה' שכרך בהטיבו עמך והלא מדת חסד ואמת בתורת חסד הנס ועל אמת ידבקו בך וס"ת מה גמול א"כ מה גמול דשלמה לו ית' על כל החסדים ועל כל האמת דע היכא כי אין ה' שואל מעמך רק תקשרם את החסד ואת האמ' על גרגרותיך וגו' כי הוא ית' אינו מבקש מן האדם כי אם שלא יהא כפוי טובה וזה קשרם על גרגרותיך הוא מקום שהקול יוצא משם שתתן שבחו והודאה למקום על כל הטוב שגמלך · אך לא יהיה מן השפה ולחוץ ולבך יהרהר שמשלך נתנה לך רק גם כתבם על לוח לבך : ומצא חן וגו' הנה מי שאין דעתו מעורבת עם הבריות במשא ומתן כי יעסוק לילה ויום בתורת ה' ויעשה מלאכתו עראי ויקרה לפעמים יחסר לחמו ויבזהו בני אדם ויהיה סכל בעיניהם באמור אין טוב לך כי תעסוק בא' המלאכות ותקבע לך עת ביום ובלילה ולא תמית עצמך באופן יהיה מסולל חן ושכל טוב בעיני האדם · אך אין זה רק בבלתי שומר התנאי' הנה אשר הזכיר פה שלמה בחכמתו כי ע"כ יפקח מזונותיו אך עושה אלה שתורתו ית' אל ישכח למה שהיא הורתו וכן למה שהיא מצותיו יצור לבך הנה ודאי חסד ואמת אל יעזבוהו מלהטיב לו ויהיה לו חן ושכל טוב כי יראו בו בדרכו אשר היא נראה מסוללת שכל טוב בה הצליחו ית' יתהלכו לומר כי הדרבה זה הוא החן והשכל טוב וזהו ומצא חן וגו' לומר עשה זאת איפה בני אשר סדרתי לפניך ובה ומצא חן וגו' · או יהיה מקושר אל מה שאמר והוא הלא עויתיך תדבק בתורתי ומצותי לאמן ותאושר גם בארץ הלזו בבנות חיים של רב טוב ושלו' אמ' הלא ישיאך לבך לומר אוי לא אזכה להצליח בעה"ז כי לא אהיה לחן בעיני אלקי' הוא מדת הדין המחפש אשר איזה חטא וגם אהיה לבוז בעיני בני אדם הרואים כי אזלי' יד בעסוקי תורתי ומצותי קבע ומלאכתי עראי והלחם אזל מכלי ויהיה נר חלול הלילה לז"א עשה זאת איפא ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקי' ואדם כלו' החן בעיני אלקי' אשר יגרת שהדרבה אלהי' יחנך ויברכך ושכל טוב בעיני אדם כי יראו הצלחתך ויאמרו רב וטוב שכלו של פלוני שבחייו ממעט

בעסק

יא מוּסַר יְהוָה בְּנִי אַל־תִּמְאָס וְאַל־תָּקֹץ
ג' בטע' בְּתוֹכַחְתּוֹ: כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהַב יְהוָה
יוֹכִיחַ וּכְאָב אֶת־בֵּן יִרְצֶה: אַשְׁרֵי
ט' · ג' אָדָם מָצָא חָכְמָה וְאָדָם יָפִיק תְּבוּנָה:
ד' · ל' כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִסְּחַר־כֶּסֶף וּמֵחָרוּץ
טו ל מלע'ל תְּבוּאָתָהּ: יְקָרָה הִיא מִפְּנִיִּים וְכָל־
נ' · נ' חֲפָצֶיךָ לֹא יִשְׁווּ־בָהּ: אֹרֶךְ יָמִים
ג' חד חס' בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד:

מפנינים ק'

דרכיה

בְּרִי מַרְדּוּתָא דֶאֱלָהָא לָא תַסְלֵא וְלָא
תַמְרִיק בְּמַכְּסָנוּתֵיהּ: מְטוּל דִלְמַן
דְרָחִים לֵיהּ אֱלָהָא רָדְיָה לֵיהּ וְהֵיךְ
אַבָּא דְרָדֵי לִבְרֵיהּ: טוּבוֹהִי לְבַר
נָשָׁא דְאַשְׁכַּח חָכְמְתָא וּבַר נָשָׁא
דְמַבִּיעַ בְּיוּנְתָּא: מְטוּל דְטָבָא
תִּיגַרְתָּהּ מִן תִּיגַרְתָּא דְסִימָא וּמִן
דַהֲבָא סְנִיקָא עֲלַלְתָּהּ: יַקִּירָא הִיא
מִן כֵּיפֵי טָבָאתָא וְכָל מִדַּעַם לָא פָּחִים
לֵיהּ: נוֹגְדָא דְיוֹמָתָא בִּימִינָהּ וּבִסְמָאלָהּ עוּתְרָא וִיקָרָא:

אורחתאה

את ג' פתחין בטע' וסימ' את גאון יעקב אשר אהב · כהציתו את ארם נהרים · כי את אשר יאהב יי' יוכיח · וכל את הבא במקף דכו' פתחין במ"א קמץ את כל גבוה יראה והוא מלך : סחרה ד' וסי' והיה סחרה ואתננה ב' בו · כי טוב סחרה מסחר כסף · טעמה כי טוב סחרה : מפניים חד מן מלין דחסרין נו"ן וקריין וסי' בצענים וחבר הקני נפרד מקין · לו ויאמרו לו הגבעוני' אין לו · אנו אם טוב ואם רע בקול יי' : מפניים יקרה היא מפניים · אלפים · נהר דינור נגד ונפק · ויסתר ערום ראה רעה ויסתר · וחילופיהון ז' כתיבן נ"ון יתיר ולא קרי' וסימ' נמס' בשמו' ב' סימ' כ"א :

רשי

מוסר ה' בני אל תמאס אם יבואו עליך יסורין יהיו חביבין עליך · ואל תקוץ · לשון קצתי בחיי : וכאב את בן ירצה · שרוצה בבנו להטיב לו ויפייסהו לאחר שמכהו בשבט כן יערב לך הטובה אחר המכה : אשרי אדם מצא חכמ' ואדם יפיק תבונה שלומד חכמה על שסגורה היא להוציא בפיו : כי טוב סחרה מסחר כסף · כל חליפין שהאדם מחליף בסחור' זה נוטל זה וזה נוטל זה · אבל האומר לחבירו שנה לי פרקך ואני אשנ' לך פרקי נמצאו שניה' ביד כל אחד ואחד · חרוץ מין זהב הוא · כל חפציך · כל חמדותיך · לא ישוו בה · לא יהיו שוין בשוה ודמיהן בדמיה : בימינה · למיימיני' בה ועוסקי' בה לשמה ארך ימים וכל שכן עושר וכבוד · ולמשמאילים בה שעוסקי' שלא לשמה · מכל מקום עושר וכבוד יש · למחזיקי' בה :

לאוחזים

אבן עזרא

מוסר יי' · אשרי אדם מצא חכמה · כי בה ישמר מחטוא ולא יבואו עליו ייסורין · יפיק יוציא תבונה מאחר וילמדנה : חפציך · כל דבר שתחפוץ · ישוו מענין ולמלך אין שוה ופי' אין העם שוה כלו' ונחשב למלך שיניח כי הוא עם מפוזר ומפורד ובזוי : עושר וכבוד · משל שהחכמה תביאהו לשתי מעלות :

דרכי

רלבג

מוסר יי' בני אל תמאס · מוסר יי' כשיקרו לך קלת רעו' גופיות ממנו באופן שזכרנו כי זה יהיה סבה למנוע ממך התועל' אשר בעבורו היה זה התוכח' ואל תמאס בתוכחתו כי הש"י יוכיח את אשר יאהב וגו' : כי את אשר יאהב · כי הש"י יוכיח את אשר יאהב וירצה להתנהג עמו כאב את הבן שיסר אותו לטוב לו ובאשר תעש' כן יגיע לך מן התועל' מה שתפשפש במעשיך ובדעותיך עד שיתברר לך מה שנתישרת לחטא בו כאמרו ויגל אזנ' למוסר ויאמר כי ישובון מאון : אשרי אדם מצא חכמה · כמה מאושר האדם שימצא חכמ' הש"י בדברי' לפי מה שאפשר לו והאדם שיוציא מלבו תבונה בדרכים הנזכרים במה שקדם : כי טוב סחרה · כי ההשתדלו' לבקש אותה הוא טוב לאין שיעור מהשתדלות לבקשת הכסף אשר בו תועלת מה להעמדת חיי הגוף ופריה יקר מזהב : יקרה היא מפנינים וכל חפציך וגו' · הנה היא יקרה מכל המרגלי' ובכלל הנה כל חפצי האדם לא ישוו בה והרצון בחפצי האדם הדברים האחרים אשר ישתוקק האדם כי כל אלו החפצים הם כאין נגדה ואפשר שישוב זה אל התורה והוא הנכון יותר וירצה כי מאושר מאד מי שימצא החכמה הנרמזת בתור' ואדם שיוציא מתנה התבונה הנרמז' בה כי הכל נרמז בתורה כמו שביארנו בביאורינו לדברי התורה : ארך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד · הנה בימין התורה יהיה אורך ימים ר"ל השגת החיים הנצחיים כי זהו פריה ולזה ייחס זה אל ימינה וזה יהיה במה שישיג בה מן החכמה והתבונ' והנה על הכוונה השנית ישיג בה עושר וכבוד כי מצד ההשגחה האלהית שתדבק האדם בעבורה ימשכו לו ג"כ טובות גופיות כמו שנתבאר בתורה וביארנוהו עוד במאמר הד' מספר מלחמות יי' :

דרכיה

ר' מנחם המאירי

ככסף רומז על הנגלה וכמטמונים תחפשנה · רומז על הנסתר כי המטמון חביב יותר מן הכסף והוא כדרך תפוחי זהב במשכיות כסף והוא שייחד במטמון לשון חפוש וייחס הכסף ליראת יי' שהיא קיום המצות והמטמון לדעת אלהים שהוא עצמות התורה ועקרה והוא אמרם בדרש מצוה בפני תורה כנר בפני חמה · ויצפון לישרים תושיה ירמוז שיסות התור' ועצמותה והוא הצפון ליחידים בכוונותיה ובטעמי מצותיה · והמגן והוא הכרחה לכל הוא להולכי תום ואיש רע ומדבר תהפוכות הוא המלך הזקן · ובבראשית רבה אמרו איש תהפוכות ישלח מדון זה נחש שהפך דברים על בוראו כדכתיב אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן ואשה זרה ונכריה היא האשה אשר ראתה העץ טוב למאכל וכי תאוה הוא לעינים ותקח מפריו בהסתת הנחש ותאכל כמו שבארנו במקומו והיא העוזבת אלוף נעוריה · ר"ל שעזבה הכהנתו וחקו אף כי הדיחתהו לשמוע לה ותתן גם לאישה עמה ויאכל והנה שחה אל מות ביתה ומעגלותיה אל רפאים כל יקומו :

פרשה רביעית

והיא עשרה פסוקים והם · בני תורתי אל תשכח · עד ותירוש יקביך יפרוצו :

הכונה

בהם להזהירו אע"פ שטרח והשתדל בקיום התור' והחכמה ועלה בידו לא יתיאש ממנ' ולא יעיף עיניו ממנה כי ישכח במעט זמן מה שטרח בו כמה שנים כאמרם ז"ל בברייתא של אבות יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים ולשכחה בשתי שנים וכן חזר להזהירו על כונס המדות ובפרט על הבטחון באל ולהיות כל מעשיו מכוונים לשמו ולעבודתו וייעד לו הטוב בהטיבו והזהירו להכיר כי הכל יגיעהו מאת האל ויכבדהו במה שחננו מן הטוב · וזה ביאור המקראות בפרט · בני תורתי אל תשכח השכחה תאמר לפעמים על שכחה מצד הטבע שלא יזכור הדבר ושכחת עומר בשדה · כלומר שכבר קצר ועשה ממנו עומר והניחו במקום ידוע ובעת האסיפה שכחו וזהו השגור בלשון העם כמו שכח באמור החכם בן אבל שכחני ועל הריב יאמר בכתוב על התיאש מן הדבר וסלוק דעתו והשגחתו ממנו למיעוט ערך הדבר ההוא בעיניו ומזה כל לשון שכחה הבא אצל השם ולא ישכח את ברית אבותיך אשכח בניך גם אני · עם הודע שאין שכחה לפני כסא כבודו · ומזה ונשכח כל השבע כלומר יתיאשו מזכירתו לרוב הרעב אשר יגיע להם · תשכח ימיני · ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו כלומר לא העלה זכרו על לבו ואף כשהיה עולה במחשבתו במקרה היה מתיאש ממנו · ועל שני הענינים הזכיר כאן החכם והודיעו שהתורה והחכמה צריכות שקידה והתמדה אף ליודעים כי מתוך רוב אורך הדברי' ועומקן השכחה מצויה בהן ולכן אמר · בני תורתי אל תשכח כלומר לא תרפה ממנה ולא תשבות התעסקותך בה עד שתגיעך שכחת פרטיה מצד הטבע וכל שכן שלא ימעט ערכ' בעיניך עד שתתיאש ממנה ואמר ומצותי יצור לבך כלומר שתשים כל מחשבתך וכונתך בהם כי אם תעש' כן הם יוסיפו לך ארך ימים ושנות חיים ושלום כלומר שהם יהבו לך התוספת והוא שהאל יוסיפם בזכות התמדתך ושקידתך בהם · וארך ימים הוא ייעוד ארך ימיו אם אולי לפי מערכת הכוכבים והמזלות מספר חדשיו חוצצו · ושנות חיים יורה על חיי שלוה והשקט ואם אולי נגזרו לו חיי צער מצד המערכה כי מלת חיים מונחת לפעמים דרך כלל על חיי התענוג והשלוה ומלת מיתה בהפך כמו שפירשנו בענין נכתבין ונחתמין למיתה ונכתבין ונחתמין לחיים ומלת יוסיפו בדקדוק כדרך יתנו יקר לבעליהן · יצאו בנות שילה וזולתם · וענין חסד ואמת אל יעזבוך הוא כפל אזהרה על זה כי חסד ואמת כוללים רוב דרכי התורה · החסד למדות האדם בינו שמניע ממנו חנינה ורחמנות וסדר ההנהגה ישרה בין איש לאיש ואמת על כל הדברים המושכלים הגנוזים בתורה והוא כאלו אמר חסד ואמת אל תעזבם על דרך תורתי אל תשכח · כי העזיבה גם כן תאמר על השנים שהזכרנו לפעמים על צד עזיבת הדבר נטשתי את ביתי עזבתי את נחלתי מיום עזבה את הארץ עליך יעזוב חלכה · ולפעמים על צד התיאשות והסתלק השגחתו ממנה · כי לא ארפך ולא אעזבך · והזהירו על שני הענינים על הדרך הנזכר וייחס העזיבה להם על צד המקרה הנמשך כי כשתהיה העזיבה והשכחה מצד התיאש האדם תמשך אחר כן יותר ויותר מצד הטבע עד שכשתחשוב לשוב אליה תכחש בך לאמר לא ראיתיך · כמאמר יום תעזבני יומים אעזבך · ולכן אמר קשרם על גרגרותיך משל להיותם נראות לו תמיד וכתבם על לוח לבך להיות דעתך ומחשבתך עליהם כל היום כל דרך והיו לבי ועיני שם כל הימים · וכן תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה · הב לי עינך ולבך ואנא ידע דאית דילי ומצא חן ושכל טוב · פירשו בו כמו עתיד כלומר אם תעשה כן תמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם כלומר אם תעשה כן שתהיה טוב לשמים וטוב לבריות וכמוהו עלה וחזה בהר כמו תמות · וכמהו אגל רוץ מצא נא את החצים אלא שאפשר לפרשו לדעתי שיתגלגל למצאת · ושכל הוא לפעמים ענין הצלחה בכל אשר יפנה ישכיל בכל דרכיו משכיל שכל דוד מכל עבדי שאול · ולפעמים ענין בינה והשכל · וכלם נגזרים מלשון השתכלות ועיון והשגחה ויקרא המצליח משכיל להיות כל ענייניו באים על צד המדוקדק כאלו נעשו בבינת האדם ושכלו ומכאן יתפשט הלשון ע"ד ליחס זאת המלה אף לעיון האחרים עליו · ומכאן פירשו קצת מדקדקים והאשה טובת שכל טובת הנטה ועיון כלומר ערבה לרואים כדרך טובת מראה וכן בעץ הדעת ונחמד העץ להשכיל · ר"ל למראה כי לא שנחו בשכל אמתי ופירשו חזה ומצא חן ושכל טוב כלומר ערבות ראייתך למביטים ר"ל שיביטוך בעין אהבה · ולי נראה פירושו לצד גמור כלומר פלס נתיבותיך והדרך מעגליך ביושר עד שיגיעך מציאות חן בעיני אלהים כענין מה שפירשתי למעלה בפסוק רוץ מצא נא · ושכל לא יאמר לעולם לדעתי במקום מראה אבל והאשה טובת שכל הוא כאמרו אשה משכלת ונחמד העץ להשכיל רמז לאחד מחלקי השכל והוא האמתי ומשכיל אל דל ר"ל

משגיח

אבן יחייא

מלאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו מהטבור כי יחתכוהו · וכן החיות באים הוא בלתי מתמיד · ויחס החיות במין בבני האיש הלז ובני בניו עד דור דור לעצמות הקשים אשר יש להם עצמות מה והעמדה וקיום עד עת קץ · והתנאי הח' כבד את ה' וגו' שתכבד את ה' מההון אשר יתן לך וזה בהפרשך התרומה והמעשר ובהעניקך מן טובך לאביון לגר ליתום ולאלמנה · ובכבדך שבתותיו ומועדיו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה · כי כל אשר יוציא האיש מיוחד לכבוד השבת אינו נכנס בחשבון הפרנסה הקצובה לו מן השמים · ואם יוסיף יוסיפו לו ואם יחסר יחסרו לו · וכן הוא בשכר הרב המלמד את בניו · וההוצאה הזאת אשר תעשה לכבוד ה' לא יהיה מן הזבורית כמנחת קין רק מן העדית כמנחת הבל וזהו אומרו ומראשית ומהיותר טוב מכל תבואתך · וימלאו וגו' כי כשתתן לא יחסר הונך בעבור זה אדרבא ימלאו אסמיך שבע ותירוש יקביך יפרוצו והוא הדין לכל הזולת אבל זכר אלו השנים מינים שהם העיקר הלחם שלבב אנוש יסעד · והיין שישמח לבב אנוש · ובחכמינו ז"ל עשר תעשר · עשר בשביל שתתעשר : והתנאי הט' מוסר ה' ונאמר הנה פעמים רבות יחולו צרות משונות על הצדיק הגמור בוטח בה' ומיראיו ותוכן לו אמר על זה יתמהו בני האדם · וכן הכהלב הוא מאד מתלונן על ככה כאשר היה עוש' איוב שהיה איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע · והצרות ההם יקראו יסורין של אהבה · כי אינם באים על האהוב הזה למרק חטא קדם רק כדי להשפיל ולהכניע חמדיותו בעולם הזה · כדי להגדיל שכר נפשו בעולם הבא · וכן כדי לנסותו אם יעבוד את ה' מתוך הצרה כאשר היה עושה בעת הרוחה והכל לטובתו · וזהו אומרו מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו · בתוכחת במכאוב על משכבך מפני כובד יסוריו · יען כי הם יסורין של אהבה ואת אשר יאהב ה' יוכיח · וכאב את בן שירצה שיוכיחהו בשבט למען הדריכו בדרך הישר · אשרי אדם וגו' רוצה לומ' הנה המאושרים מהעולם הזה ומהבא הם מהאדם הנזכר שמצא והשיג מעלת החכמה · והפיק לפעול ידיעת התבונה שהיא מעלת התורה · כי טוב וגו' ביאר היותו יותר טוב קנין מעלת התורה · מקנין ארבעה דברים הנאהבים מבני האדם · וזה להיות נמשכת מקניתה ארבעה דברים יותר חשובים מצד הנזכרי' וזהו אומרו טוב סחרה מסחר כסף · וטוב תבואתה ותכליתה מחרוץ שהוא הזהב היקר · ויקרה היא מהפנינים החשובי' וכל שאר חפצי האדם היותר נאהבים ממנו לא ישוו בה · וזה לארבעה דברים יותר מעולים החשובים בעדה · האחד כי הקונה מעלת התורה לשמה · הקרן משכלו הוא בעולם הבא לזכות לאורך ימים נצחיים · והפרי ממנו הוא בעולם הזה להשיג עושר וכבוד · לכן יחס הקרן שהיא העיקר לצד ימין · והפרי שהוא תפל לצד שמאל :

והב'

קב ונקי

מוסר ה' · הכוונה אם ייסר אותך האלהים בעולם הזה אל תמאס מוסרו ולא תחשוב מוסריו כקוצים כי מה שהוא עושה עמך הוא מוסר והוכחת להסירך מדרך רע ולא תיחס הייסורין הבאים לקרי והזדמן או לנקום נקמתו ממך · וכאב את בן ירצה · כמו שהאב מיסר את בנו לא לתכלית ההכאה אלא לקרבו לדרכים הטובים כי מוסר השם שההכאה אינה לעצמה אלא לקרב האדם למצות ולדעות וכמו שהבן האהוב שהאב סובל אותו כן האדם · ולא יתקוץ שהייסורין באים להעירו מתרדמתו לסבר באותו למרקו בייסורין והוא אומרו וכאב את בן ירצה כלומר שהוא רוצה בתועלת נבראיו לדמיון האב הרוצה בתועלת הבן : אשרי · הכוונה מאושר האדם שזכה להשיג החכמה העיונית וכן מאושר האדם יפיק תבונה ירצה שיוציא ענינים ודרושים מצד החכמה ומבין דבר מתוך דבר : כי טוב סחרה כלומר יותר טובה סחרה מסחורת הכסף ויותר טובה תבואתה מן החרוץ שהוא זהב יקר וכן אמר יקרה היא מפניני' · מהמרגליות הנטמנות לפני לפנים בתיבות בחדרי חדרים כדי שלא יגנבום · ואמר וכל חפציך לא ישוו בה · כלומר אין חפץ וכלי שישוה אל קנין החכמה שהחכמה אינה תחת מקרה הזמן כמו הטובות הזמניות ועוד שהיא מדובקת ונצחית וטובות הזמן נפרדים נפסדים · ארך ימים בימינה · ירצה מי שמתעסק בתורה לשמה מצד האהבה יזכה לאורך ימים בעולם הנשמות וזה הדרך הנקראת ימין מפני שזהו העבודה האמיתית וההשתדלות בעבור מעלתה לא כדי להתגדל ומי שמשתדל בה שלא לשמה נקראת שמאלית וזה אע"פ שלא ישיג לגמול בעולם שכלו ארוך עם כל זה יש לו גמול בעולם הזה מהטובות הזמניים עושר וכבוד :

דרכיה

מנחת ערב

בעסק ועוסק בתורה ותלות בענים ידיע להרויח ולהצליח · וז"ש בטח אל ה' וגו' ולא תקלקל בהצלחתך בא' מג' עתים או טרם עשותך איזה עסק אשר תעשה פן תשית בטחונך בעצמך · או אח"כ בהזדמן לך בהצלחה שלא תייחס אות' אל דבר הנעשה מאליו ולא מהשגחתו ית' ג' אחר באת לאור הצלחת מעשיך פן תתגאה לומר כי חכמתך עשה לך את החיל הזה · ולזה יאמר על הא' בטח בה' וגו' והוא כי הלא דרך ישרה שיבור לו האדם להכין לו דרך ללכ' בית כפי שכלו ואח"כ יבטח בשם ה' יגן לו הברכה כמש"זל יכול יושב ובטל ת"ל בכל מעשה ידיך אשר תעשה ואמר שבשתים אלה התחתנא' להכין הכנות על פי רוח מבינתך ואח"כ לשים בה' מבטחך וזה בטח בה' וגו' מזה תעשה עיקר ואל הבחינה האחרת היא הכנת רוח מבינתך אל תשען אפי' למשענת מה אל תחשיבנ' כי לא תהי' לך רק להכנה לחול בה ברכת ה' והיא תעשיר וזה בטח בה' בכל לבך אך אל בינתך אל אשר הכין אנ"ל שלא תבטח כ"א אך לסמך מה אל תשען · ועל הב' הוא כאשר נרחב דרכך אמר בכל דרכיך וגו' והוא כי דרך הכסי' אשר לא תלך להם בבינה בהזדמן להם דרכים ישרים ורחבים שהרויח מלוי וניכר בהם לעיני הכל יענו ויאמרו בדרכי' ההלה לא נירא מחוסר ריוח אך מהורחות צרים ועניינים בלתי בטוחים הפול עלינו אימת העדר הצלחה ועליהם נבטח בה' כי ברחבים כאלה הלא אנכי אחזה לי ואם יצליח בהם לא ישלם תודות לו ית' כי יאמר הלא נגד עיני דרך ישרה וידי עשתה ולא ידע כי מה' הוא אשר פנה דרך לפניו כי הלא גם בדרכים הרחבים בעיניו לולא ה' צבאות היה עמו לא פתחו עיניו ולא הצליח ע"כ אמר בכל דרכיך דעהו ואל תתכבר כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל ובזה והוא ייסר ארחותיך הם הצריך שלא ידעת להשמר גם בזכות מה שלא תתכבר אליו ברחבים גם בצרים ייסר לך : ועל הג' אמר אל תהי חכם כי כאשר יקים ה' את דבר היסרת ארחותיך ותצליח לא יבא' מהיותך חכם בעיני כל רואיך שהוא אשר אמרתי ושכל טוב בעיני אדם כי יאמרו מנחת חכמה בטיב משא ותתן ובחכמתך עשית את כל הכבוד הזה ובפתם ישבחוך לאמר כי איש אתה ומי כמוך בהבנות סוחר יעשה כמעשך וממרחק תביא לחמך ולא דעת ולא תבונה לאמר כי ה' פעל כל זאת לך אתה בני שמע בקולי איעצך ואף שאתה חכם בעיני זולתך אל תהי חכם בעיניך רק שה' אלהי' הוא ההולך לפניך מלמדך להועיל ומצליח דרכיך ואין זולתו ועשה זאת איפה בני ירא את ה'

מצגית ומתבונן בעניניו ושכל טוב עיון טוב והבנה מעולה · ופירושו מצא חן ושכל טוב · כלומר עשה כל מעשיך בדרך שתמצא חן מצד מדותיך ושייחסו לך שכל טוב מצד חכמתך · ובעיני אלהים ואדם יורה כן כי ייחס החכמה לאלהים כי הוא לבדו אין נודע אתו בלתי ליי' לבדו וה ידות לאדם כמו שכתבנו ששלימות המדות אין לו מקום רק בהשתתפות ביני ובין זולתו ואמר אחר כן טעם ראוי עצמו משכיל נבון וחכם לא ישען בתבונתו אבל יבטח בה' בכל עניניו יתפלל לפניו והוא אמרו בטח אל יי' בכל לבך כלומר שלא תייחס כלל כח שתשיג מצדך רק לבטחון באל · וזהו בכל לבך כלומר שלא תחלוק מכבודו לחכמתך ולתבונתך כלל אבל שתייחס הכל לאל ית' כי מאתו הכל · וכן ואל בינתך אל תשען יהיה ענין ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי וכו' · עד וידעת כי יי' אלהיך הוא הנותן לך כח

מנחת ערב

ה' מזה וסור מרע פן יראה ה' ורע בעיניו ויעביר מעליך השגחתו ותראה ברע אשר יתאלך פן תורם ותהוב' בעוני וביותר יסורין וזהו סור מרע כלו' סור כ[illegible]ך מרע בל תבוקך :

רפאות תהי לשרך וגו' הנה אמרו אמרו ע"י התורה יהי' לך אריכת ימי' ושנות חיים יאמר שלא ישיב אל לבו אך שתים לא יעדרו ממני מתילדי' מעסק התורה בטבע והיה מקים לומר כי המה היו בכלל התאות כמ שהתורה מתשת כחו של אדם והנה בפי הטבע התמדת העיון תעכב העכול ותוליד מתושים במעיים ובשדרי הבטן אשר מאם ישמנו כלם והתמדת עמלו בתורה יבא עד דכא ותיבש גרם כי ע"כ ברך יעקב את יששכר יהיה גרמיו כמטיל ברזל לרבץ בין המשפתים כחמור על בזיזה זו על כן אמר גם מאלה לא תחוש כי על האחד אדרבה רפאות תהי לשרך ועל הב' ושיקוי לעצמותיך כי מוח עצמותיך ישוקה כי אשר חשבת למכאבים יחבם : ואל תאמר בלבבך לא יתכן יעשה כן בלי ככוי שכר כי במה אקדם ה' על זה כי הלא מה ה' שואל מעמך כי אם החזיק לו טובה ואף אם בעל הון אתה לא יציך בל הון [illegible] לצדקה רק כבד את ה' מהונך אף כי מזער היא ומה ה' אלקי' שואל מעמך שלא תהיה כפוי טובה לבד כי אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים · והנני מלמדך להועיל כבד את ה' וגו' והוא כענין המוציא הוצאות רבות על כנסי השתי דק"ל שם הכל גרוגרת [illegible] מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל הנה כי אשר הוא דרך כבוד אין לו שיעור ולא כנגד הוצאה רבה וכן המה דבריו אלה לומר גם שהרבה והפליא חסדו לך הוא ית' לא יבקש מידך אפי' כי אם רק שאפי' לא תהיה די התייחס למתנה כ"א לכבוד בעצמה כי מעט הוא כי אין חפץ לה' במתנה עבודה כ"א בכבוד והודאה כי לא ידמה הנותן מתנה יפה לעני בחרפה ובוז לפרוטה ה' דרך כבוד וזהו כבד את ה' וגו' כלו' כבוד אני חפץ אף כי מזער הוא ולא רוב ממון ואפי' יהיה מהונך שיש לך הון רב כמ"ש ז"ל על עשר תעשר הרים איכו מוריד גשמים וכו' וכותל מחלה הו צליים וכו' אך ה' עושה כל ואינו נוטל רק א' מעשרה וכן ומראשית ולא כל ראשית גם אם רבה היא ומה גם לבטל המעט ובלבד שיהא הונך ומהבו אתך ולא של אחרים בלי גזל וחמס כי הוא ית' שונא גזל בעולה וזה מהונך בל תהיה בגייפה כמיורין ומשלגר [illegible] גלה מסכות' כי אשר הכבדהו מהונך לא יחשבהו תחת כל הטובה אשר כבר הטיב לך כי אם עוד יקבע לך שכר על הכבוד אשר הכבדהו מהונך והוא וימלאו אסמיך שבע נוסף על הקודם : אך אם תראה כי אדרבה תרעב ללחם אל ירע לבבך לאמר היכן הבטחו' הכתובי' כי הלא [illegible] לא יצא עתק מפיך לומר כי אל המוכה מבטיח ואיכו עושה חלילה כי אם הראה את עצמך במוסר כל · מוסר ה' וגו' כי אני יסרתי חזקתי זרועותיך כי את אשר יאהב וגו' · כיון שאתה עוסק בתורה הרי הם יסורין של אהבה כמ"ש ז"ל כל יסורין שאין בה בטול תורה יסורין של אהבה הם : אשרי אדם מצא חכמה והוא מוסיף חכמה על חכמתו לבוא לגדר בינה שכ"כ הוא מתמיד בחכמתו עד שיבין דבר מתוך דבר :

ארך ימים בימינה וגו' והוא כי הלא הארון היא התורה היא בקדש הקדשים במערב ומנורה בדרום ושלחן בצפון והנה רז"ל ייחסו המנורה לאור העה"ב כמש"ז במדרש אמר הקב"ה האירו לפני במקדש כדי שאאיר לכם לעה"ב והשלחן הוא העושר והמלכות כנודע ושניהם רמז אל ב' סוגי השפע · והנה העומד במערב יהיה מה שבדרום לימינו ומה שבצפון לשמאלו וז"א ארך ימים היא המנורה לפי הרמז בימינה של תורה שבארון במערב ובשמאלה השולחן בצפון בבוא עושר וכבוד · ואל ירחה כמו זר ידבר שלמה על מה שלמטה במקדש ויתבאר על מציאת העליון כי מקבילות המה העניינים של מעלה אליהם ואל ימין סוד התורה הוא ענין ארך ימים ומתייחס אל שמאלה הוא העושר והכבוד והכל הולך אל מקום אחד : דרכיה דרכי נועם וגו' יאמר טוב לעסוק בה מבחינות כי בזה אין דרכיה הרחבי' של נועם ה' וגם בנתיבותיה השעפות חקירותי' רובם מלחמה לה' משא"כ בתורה כי דרכיה דרכי נועם ובכל נתיבותיה שלום עם ה' ע"כ אותה תבחר ותקרב :

עץ

לעשות חיל · וכן בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי · ובענין בכל דרכיך דעהו הוא מאמר ככבד קטון הכמות וגדול האיכות והוא להיות כל מעשיו ופעולותיו כוונות לתכלי' אחת ר"ל שאע"פ שהאדם צריך על כל פנים להשתדל בעניני העולם לצורך קיום הגוף מכל מקום גם בעת ההיא תהיה כונתו על צד כוונת חקי' לגוף כדי שיבין בזה דרך לנפש לעשות אף היא חלקה ושביל לשכל האנושי לעשות מלאכתו וזהו ענין אמרו אדון הנביאים מכי הגבורה באמרו ואהבת את יי' אלהיך בכל לבבך ודרשו בו בשני לבבך אחד יצר טוב ואחד יצה"ר כלומר שאף בהשתמשו באמרו' שמכניס מהוחם לצד הרע תהיה כונתו בו לאהבת האל וכן אמרו עליה הנה כמכון אל זה · וכן רבותינו במאמר וכל מעשיך יהיו לשם שמים · ואף גדולי הפילוסופים אמרו המאמר שלא יהיה לך עסק בלתו ולא יעבור על רעיונך זולתו ולא תגלה במחשבתך בלבד ולא תשלח אבר מאיבריו נוסף אלא במה שתמשוך בו רצונו ולא תתיר לשונך רק בדברו וגם [illegible] ותכיר כי ממנו פרק כמ' ואם יענה תשכול [illegible] ושמשו הערב [illegible] אל אחד והמאמרים עובר אורח ולאכו [illegible] לקראתו [illegible] אל פרהו לאכילו ולהספיקו והאריך דברים עמו ובתוך הדברים חקרי הכוזר ושאלו מה לך פה ומה מלאכתך השיבו כי לו חורשים בשדהו והוא עומד עליהם לזרום אמר ומה תכלית כוונתך בחרים אמר הזריעה ומה תכלית כוונתך בזריעה אמר הקצירה ומה תכלית כוונתך בקצירה אמר הדישה · והטחון והאפיפה לבית וגאוצר אחד ומה תכלית כוונתך בכל אלו אמר עשיית הפת [illegible] המזון ומה תכלית כוונתך באכילת המזון אמר [illegible] בו התענוגים והתכבד בתוך העם והשתרר על שכני והתגבר על אויבי או הוכיחו הכוזר ואמר יפה אמרו [illegible] ישראל חרשתם רשע עולתה קצרתם אכלתם פרי כחש הנך חושב בכל מעשיך ובכל פרטי פעולותיך אחר תכלית כוונתך בהם בלתי רצויה אף כי סכותה [illegible] ואלו היה תכלית כוונתך כאשר [illegible] לתת לך ולביתך [illegible] ולעבוד האל [illegible] קות ומתכות אז יהיה לך זכות ומצוה בכל פרטי הפעולות אשר הזכרת וזהו ענין בכל דרכיך דעהו כלומר בכל דרכיך הכירהו לעשותם לכבודו והוא שדרשו ז"ל אפילו לדבר עבירה כלומר אף כשתתעסק בחמריות המיוחסות ליצר הרע ולדבר עבירה והוא שלא תשים בהם רק כפי הצורך ההכרחי ואף גם זאת לכוונת תכלית ככבד ועל זה אמר והוא יישר אורחותיך שזו היא תכלית הישרה לכל מבקש את יי' ואמר אחר כן אל תהי חכם בעיניך · ויש לפרש אל תהי חכם בעיניך שתחשוב שחכמתך תצילך מכל רע שתסמוך עליה בעשיית הרע אבל ירא את יי' וסור מרע כי האל לוכד חכמים בערמה · ולדעתי רומז שאע"פ ששלימות המדות איכו מכוון לעצמו אבל הוא דרך ושביל לשלימות האחרון ש תקל בו אף לאחר שתתחכם לפרוק עולו מעליך כי כמו שאחזותך ודבקותך בו הביאך עד הלום כן עזיבתך אותו ופרוק עולו מעליך תרחיקך מן השלימות אשר זכית בו וישיבך לאחור ולכן אל תהי חכם בעיניך על שתביאך שלמות חכמתך להקל במצות ובשלימות הראשון אבל ירא את יי' וסור מרע וכו' [illegible] ולא אסור חשב שתכלית חכמתו ישמרהו [illegible] לדעתי רפאות תהי לשרך ורפאות הנה במקום שמירת הבריאות שהיא אחד מחלקי הרפואה [illegible] אחר אמרו כל החכמה וגומר · לא אשיב עליך כלומר שהשלימות הראשון הוא [illegible] הבריאות האחרון וסיבת קיומו והעמדתו ואל שאר המפרשים שכ' רפאות תהי לשרך על [illegible] · ושרך הוא הטבור והזכירו על שם כלל הגוף כי הוא יסוד לגידים ותחלת גדול האדם כי דרך בו יכנס הדם לגידים בהיות העובר בבטן האם ונגשת הרי"ש לחסרון [illegible] כי הדלי"ו שריר ואונו בשרירי בטנו ר"ל תקיף [illegible] תחלה [illegible] ובא ע' דרך וזוהו עצמותיו [illegible] ואחר כן [illegible] שיכיר כי [illegible] עד שיכבדהו [illegible] תבואתו ויעד לו הגמול [illegible] וימלאו אסמיך [illegible] ר"ל רוב תבואתך בכדי שובע ואולי הוא חסר למד [illegible] לשבוע ותירוש יקביך יפרוצו · [illegible] תוזרת על היקבים כלומר שהיקבים יפרצו התירוש · ולשון פרץ הוא ענין הריסה וכתילה פרוץ גדרו ומתוך כך יושאל זה הלשון על רבוי הדברים והשכום כאלו מגודל הרבוי יפרצו הגדרים וכאלו מהם ר"ל שלא יכילום וזהו ומקנהו פרץ בארץ · ופרצת ימה וקדמה · וכן הנה יקביך ירבו התירוש עד שיפולוהו [illegible] שלא יכילוהו ושאר המדקדקים יסבבו הפעול' לתירוש כלומר שהתירוש יפרוץ היקב מצד שהיקב לא יכילהו ואע"פ שהיה לומר יפרוץ מתוך שאלת תירוש אבל כולל' מינים רבים מן התירוש אמר כן והוא דרך זר [illegible] פשט המקראות והרבה מהם מה שנאמרו בהם דרך הנסתר ובענין תורתי אל תשכח כלומר שלא יספיק לך האמנת העיוניות אבל גם המקובלות ומצותי יצר לבך שתחקור בעניכם ותמצא במצות טעם [illegible] אחר החכמה [illegible] מהתנגדותם כל דרך חופש על אף כל מתנגד ומכחים ואז ישמח בידיעתם ויערב עליו שיחו עד שיאריך ימי התעסק בהם שהם ימים ושנות של חיים [illegible] חיים כמשכת על הימים כמו על השנים כי ימי השנה לא יקראו ימים ושנים באמת וחכמי הפילוסופים הזכירו כי שאל מלך אחד לזקן נכבד [illegible] שחור הקומה ולבן השער רב הקמטים כמה ימי שני חייך השיבו שתים עשרה שנה ובהתפלאו עליו אמר לו באר מידתך ואמר לו כי שתים עשרה שנה התעסק בחכמה ובעבודת האל ואמר חי בזולת זה לא היו אלו ימים ושנים · וכבר היה כל"ה לשנים לרמוז על חיי העולם הבא אלא שענין אורך ותוספת לא יוכחו כלשון רק על דבר שיש לו קץ ותכלה וחסד ואמת אל יעזבוך שלא יצריכך עם [illegible] הזמן על שמת כם יעזבוך · ואל בינתך אל תשען רומז [illegible] שהתחיל שלא לא ישיב בהבחנת המחוצלות לא יקל בהם בכך כהשענו על בינתו אבל יבטח ביי' בכל לבו ר"ל בחקירתו ובעיונו כי הוא יוציא תעלומותיו ולכן ידעהו בכל דרכיו ר"ל במקובלות ובעיוניות מצורף עוד למה שפירשנו בנגלה ואל תהי חכם בעיניך למה שפירשנו בו אמרנו הוא גם כן דרך לנסתר ותוכו כברו · וענין כבד את יי' מהונך עם היות נגלהו כבאר אף כי בו דרך לשלימות החכמה כענין המעשרות והתרומות לשבט הנבחר להיותם פנויים ללמוד וללמד ברמוז עליהם יורו משפטיך וכו' · וכן שבקצתם העירה למשול בתאוה הגוברת כמו ראשית התבואה וכלל הבכורים שמצד התחדשות הדבר יתעורר הטבע לתאותו והוא ימשול בו לכבוד לכבד מצות האל וכן העירה להכנעת הגאוה בהיות העשירים והנכבדים נושאים אותם על שכמם וקריאת פרשת ארמי אובד אבי · יש בו קצת מחברים רמז לשכר השלימיות והון אצלם רומז על שלימות המדות כמו שכתב בפסוק הון עשיר קרית עוזו · ובפסוק בית והון נחלת אבות והתבואה כנוי לחכמה ועל צד שהתבואה חיי הגוף דמה בה החכמה שהיא חיי הנפש וראשית התבוא' יקרא לדעים יראת האל כאמרו יראת יי' ראשית דעת וכן ראשית חכמה יראת יי' רמז שתהא כונתו במצות ובחכמה יראת האל · ולדעתי ראשית התבואה רמז על הנבחר כי מבחר הדבר יקרא ראש על צד מעלתו ורמזו על החכמה האלהית והוכך על שאר החכמות כי הון כנוי לרבוי הממון וימלאו אסמיך שבע אצלי היא לשון כנוי והשאלה להשפע לזולתו שהוא תכלית החכם וזהו כבד את יי' · כמו שדרשו אחכי לבריך ביותר לא · כיך כלומר וימלאו אסמיך להיות מהם שבע לאחרים וכן יקביך יפרצו להם התירוש והוא היין המשמח אלהים ואנשים דרשו רז"ל המביאני אל בית היין למתוק גדול של סיני ·

לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי :

פרישה החמישית

והיא כוללת ח' פסוקים · והם מוסר יי' בני אל תמאס עד ותומכיה מאושר : ועל עניין זה האריך בשבח החכמה ובספור מעלותיה [illegible] והוד המקראות בפרט

הכונה

שלא לקוץ במוסר ותוכחת כי הם יביאוהו לשלימות החכמה הוא זה · מוסר יי' בני אל תמאס המוסר יחלק למינים

פעם יאמר על ערובות הנהגת האדם וטעם מדותיו החוץ כמוסר אל תרף כלומר במוסר הכשוע בלבך מצד טבעך ואל תרף ממנו לסבות חלוקות יכעיסוך או לסבת יועצי רע ידיחוך להתיקך ממנו והשפך מוסר רע לנואף אורח וזה תרגל מצד בלשון אדם יאמרו תמיד על בעל זאת המדה שהוא בעל מוסר ופעם יאמר על תוכחת דברים ולמוד הנהגת מדות שמע בני מוסר אביך שמעו בנים מוסר אב והוא קרוב לענין ראשון כי בעל המוסר יאמר עליו כן שפעולותיו באות כמי שקבל תוכחת וסדר הנהגה ישרה מגדוליו וחכמיו · ועל זה תרגם אנקלוס השמיעך את קולו ליסרך לאלפותך · וכן כאשר ייסר איש את בנו יי' אלהיך מיסרך כמה דמאלף גבר ית בריה יי' אלהך מאלף לך · והוא תרגום הוראה ולימוד · בזה למדתי אתכם · חזי דאלפית יתכון · יורו משפטיך כשרין אלין דילפון דינך · ופעם יאמר על תוכחת בגערה ונזיפה · יוסר לץ לוקח לו קלון · ותוכחת הלץ היא בגערה כמו שאמר בן חכם מוסר אב ר"ל יקבל מוסר אב ולץ לא שמע גערה · ר"ל לא יקבל גערת אביו ופעם יאמר על תוכחת בהכאה והכאתי לייסרה אתכם תרגמו אנקלוס לאלקאה יתכון · אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות · אבל מה שיאמר לפעמים מוסר במקום מאסר והתקשרות כמו מוסר מלכים פתח איכו מזה הענין והתוכחת לא תאמר לעולם אלא בתוכחת הכאה לא מזולתו אבל תאמר על שלשת הענינים האחרונים פעם בתוכחת דברים הוכח תוכיח את עמיתך · והוכיח אברהם את אבימלך ופעם בגערה ודרך ריב ועם ישראל יתוכח · לכן לא נוכחה ופעם בתוכחת הכאה ויסורין והוכח במכאוב · ובפרשה זו רמז על המין האחרון ר"ל במוסר יי' · ובתוכחתו הכאתו ואחרי משפטי עכשו הכתוב עליו ויגיד עליו רעו מוסר יי' אל תמאס יאמר אחריו כי הוא יכאיב ויחבש ימחץ וידיו תרפינה והזהירו שלא ימאס ביסוריו וכן לא יקוץ בתוכחותיו ר"ל גם כן לא ימאס כמו תרגום תמאס תקוץ ולא יהרהר אחר מדותיו ולא ישא פנים לעצמו לומר היאך אני ראוי לדין זה כי כל מדרכיו ית' לדקדק עם אוהביו דקדוק דב · וכפיניו כשערה אחד מאמר שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם והוא כי את אשר יאהב יי' יוכיח ר"ל שיעניש למעט סבה עד שיקבל דינו מתנה במציאות הזמן הכלה · וכאב את בן ירצה כלומר ואחר כך ייטיבנו לו וירצהו כאב הרוצה את הבן אחרי הכותו ויש מפרשים ירצה כמו ישלים עד ירצה כשכיר יומו שפירושו עד שישלים יומו כשכיר · וכן כי נרצה עונה · אז תרצה הארץ את שבתותיה · ואת כמו עם כלומר האל מדקדק עם אוהביו כמו שהאב מדקדק עם הבן אשר ישלים כלומר אשר כוונתו להשלימו מצד ראותו בו סימני הבחירה · וכן פירשו לענין זה מלשון רצון ועם כלומר האל מוכיח את אוהביו כדרך האב המוכיח את הבן אשר ירצה ר"ל אשר יבחר בו ואמר אשרי אדם מצא חכמה כלומר שהתוכחת והענוש יביאוהו לפשפש במעשיו וישוב מכל דרך רע וכבר אמרו ז"ל פשפש ולא מצא יתלה בבטול תורה כלומר ואז יעיר כחו להתעסק בתורה ובחכמה שהיא תכלית הכונה וכלל ההצלחות וסופן ועל זה האריך בשבח החכמה באמרו אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה ר"ל אחר היגיעה מציאה מחפוש לא יגעתי ומצאתי אל תאמין · ואמר כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ ר"ל מזהב תבואתה · ר"ל פרי הכנסך ממנה וכפל הענין יאמר יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה ר"ל ידמו בה כדרך אל מי תדמיוני ואשוה כלומר לא יהיו שוים כמותה והענין בחוק הדמיון כי אין להעריך הדבר הכלה בדבר הקיים · ורבותינו ז"ל דרשו דרך משל בשתי סחורות אדם מוכר מרגלית בדמים זה ביטל מרגליתו של זה וזה ביטל דמיו של זה וזה אין בידו אלא אחת סחרה של תורה איכו כן לימד את חבירו לא חסר כלום לימד זה לחבירו מקרא וחבירו לימדו תלמוד זה וזה ששניהם בידו הוי כי טוב סחרה מסחר כסף · ולכ[illegible] ייעיד הגמול אמר ארך ימים כלומר שכל מחזיק בה נגמל בכל מיני הגמול והזכיר היותר חביבים והם ארך הימים והעשר והכבוד וימינה ושמאלה לדרך משל לומר שכל חלקיה מכל צד מסבבים הגמול בדברים המוזכרים ואמר דרכיה דרכי נועם ר"ל ערבות ונעימות וכל נתיבותיה שלום ר"ל נתיבת סדר והנהגה ושלום בין בני אדם · ועץ חיים היא ר"ל החכמה שהחיים יצאים ממנה לנפש כצאת הפרי מן העץ לצורך הגוף · ותומכיה ר"ל סועדיה ועוזריה המשתדלים בקיומה מאושר ואמר תומכיה לשון רבים ומאושר לשון יחיד · ר"ל כל אחד ואחד מהתומכים מאושר זהו פשט המקראות ובדרך הנסתר פי' [illegible] מוסר יי' על החלק השני ר"ל תוכחת הדברים ולמוד הנהגת מדות ובכלל רמז על

כל

דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי־נֹעַם וְכָל־נְתִיבֹתֶיהָ שָׁלוֹם׃ עֵץ־חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר׃ יְהוָה בְּחָכְמָה יָסַד־אָרֶץ כּוֹנֵן שָׁמַיִם בִּתְבוּנָה׃

בדעתו

אָרְחָתְהָא אָרְחָתָא דְבוּסְמָא וְכָלְהוֹן הֲלִיכָתְהָא שְׁלָמָא׃ אִילָנָא דְחַיֵּי הִיא לְאִלֵּין דְּמִתְחַזְקִין בָּהּ דְאִלֵּין דְּמִתְעַסְקִין בָּהּ טוּבֵיהוֹן׃ אֱלָהָא בְּחָכְמְתָא שָׁתֵית אַשְׁיָה דְאַרְעָא וְאַתְקִין שְׁמַיָּא בְּבִיוּנָה׃

בדעתיה

רשי

לאוחזים בה · כמו וישלח ידו ויחזק בו : ותומכיה מאושר המחזיקים לה וכן כל לשון תמיכ' שבספרים זה שהוא אוחז בה : ה' בחכמ' יסד ארץ ע"פ התור' והיא התור' והיא התבונ' והיא הדעת' ואחר שכל העול' נברא בה לכך אל ילוזו מעיניך · יתעקמו מנגד עיניך להם רם מנגדך : ירעפו

אבן עזרא

דרכי נועם · שינעמו ויערבו לו · נתיבותיה נתיבות שלום : עץ · כעץ חיים שהאוכל מפריו יחיה שנים רבות · ותומכיה שלא יעזבוה כאשר אמר כי החכמ' תחיה האדם שהוא עולם קטן : יי' בחכמה יסד ארץ · ספר מעלתה שבה נברא העולם העליון :

בדעתו

רלבג

דרכיה דרכי נועם · הנה דרכי התורה הם דרכים שינעמו וימתקו מאד לאדם כי לא העמיסה על האדם שום מעמס יקשה לו אבל כל מה שבא בה מן המצות והאזהרות הם דברים ערבים ורצויים בעצמותם לא כנימוסי הגוים שהיו מעמיסים בהם דברים קשים גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם וכל נתיבות התורה הם שלום לגוף ולנפש כמו שהתבאר ומדברינו בדברי התורה כי כלם יישירו אל בריאות הגוף ובריאת הנפש הנה התורה היא עץ חיים לאשר הם מחזיקים בה לשמור ולעשות ולחקור בעניניה ובאופן החכמה אשר יישירו אליה וסומכי התורה שמחזיקים אותה לעמוד על הסבות בדבריה הוא מאושר כי מזה הצד יתיישר לעמוד על כוונתיה לא שיקל בעניניה ויעבור בהם כעברו על ספרי קורות הימים אשר יגידו איש לאיש אך יחקור על כל פנים לתמוך אותה כדי שיעמוד על כוונתיה כאילו תאמר שיעמיק לעמוד על דבר דבר מתנה למה היה בתאר כך ולמה נסמך זה המאמר לזה המאמר כי בזה האופן ימלא בה ויפיק ממנה תבונ' לפי ששבח החכמ' והתבונ' והדעת באר עתה אי זה דבר מהם ומפני מה ראוי לשבחם ואמר יי' בחכמה וגו' : ביאור המלות בכסלך · בתקותך : כלוז · הוא הנוטה מהדרך הראוי : כבוד · מרים קלון · הקלון מסיר איתם או ירלה בו שכל אחד מהכסילי' מרים ומגביה הקלון עליו מכל סכלותו : ביאור הדברים יי' בחכמה יסד ארץ · ואמר כי בחכמה יסד הש"י ארץ וזה היסוד הוא מה שהשרים ושם בטבע הנמצאות הטבעיות אשר המציא בארץ והנה בחכמת הש"י שפע מציאותם ביום הבראם ונתיסד עניינם ומה שיושג לאדם ומפני החקירה בהם יקרא חכמה כי כל מה שבהם שמתדם מסבות עצמיות ומתיחסות כאלו תאמר שבהם יחמם ושהאדם יולידו האדם ובתבונה יכונן שמים על מה שהם עליו מהמרחק ממנו ומנוד' הכוכבים אשר יניעום ומחליף תמונות הגלגלים אשר יניעו הכוכב וחילופי התנועות באורך וברוח' עד שיתחדשו מזה חלופים רבים בתנועת הכוכב הנראי' לנו ויתחדשו מפני זה ממנו פעולות מתחלפות בזה העול' השפל כמו שביארנו בחמישי מספר מלחמות יי' והנה יקרא זה הענין תבונה לפי שמה שיתחדש בהם אינו מתחדש בדמיות מה שהתחדש מן הסבות העצמיות או המתיחסות כי הם יחממו ויהי' בהם חום ויקררו ואין בהם קור וכן הענין בשאר מה שישפע מהם ואולם מה שהמציא השם ית' מהבקע התהומות ושירעפו השחקים על אשר לו מבוא גדול בקיום זה העולם השפל כי זה מה שאי אפשר עמידת הנמצאים והב"ח מזולתו וכי ג"כ יהיה השוי נשמ' ביסוד המים עם שאר היסודות המקבילים לו הנה היה חדוש זה הענין בדעות השם ית' וההשגה בו היא קרובה אל המושכלות הראשונות וזה כי האיד הלא כשיתהוה בבטן הארץ וימנעהו מונע מעלות ויצטרך לרדת יתעבה מפני זה וישוב מים או כשיעלה ויפגוש המקום הקר הנה הקרירות יעב' אותו ויתהוה ממנו מים הנה מה שזה דרכו יקרא דעת ואחרי שהענין הוא כן ר"ל שאלו הדברים נשפעו מחכמת השם ית' בינתו ודעתו בזה האופן הנה האדם בעמדו על מה שאפשר לו להשיג מאלו הדברים ידבק בחכמת השם ובינתו ודעתו לפי מה שאפשר :

בדעתו

מנחת ערב

עץ חיים וגו' אחז"ל שידבר על מחזיקי לומדי תורה ולמה שהעוסק בתורה בעצמו חיי עולם נטועים בתוכו ובהליכותו כי היא [illegible] חיי עולם ועליה נאמר ובחרת בחיים והמחזיק בידו גם הוא ימלא אחר שידמה המחזיק הלז לנוטע אילן ומשקהו ומקיימו לאכול מפריו שאם יגדיל ישע איש אשל שפירותיו יהיו חיים ממש ואכל וחי לעולם מה מאד גדלו מעשיו וכן זה הדבר המחזיק ביד הלומד אשר יעמידנו ויאכלנו וישקנו למען יתמיד להפריח ולהוציא פירות תבונת התורה יום יום הוא כמעמיד ומשקה אילן שפירותיו חיי' ויאכל מהן מעמידו וחי לעולם כי התורה עצמה מפרחת ועושה פירות בת"ח ההוא וגם אשר לא יהי' למחזיק ולמעוז בעצם כי אם הימך ומסיע בדבר מה גם הוא יאושר לפי ערכו וזהו ותומכיה מאושר ואמר בה לומר מש"כ לתומך ביד עוסק בחכמ' זולתה :

אל

ר' מנחם המאירי

כל חלקי התורה ומצותיה שלא יקוץ בהם ר"ל שלא יהיו עליו לטורח כי את אשר יאהב יי' יוכיח כלומר שירבה לו בתוכחת ובמוסר כדי להביאו לשלימות כאמרם ז"ל רצה המקום לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר יי חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר כלומר שאלמלא התורה ורבוי מצותיה לא היה האדם מגיע לשלימות לעולם כי היה נמשך אחר טבע חמרו אשר הוטבע בטבעיו כי יצר לב האדם רע מנעוריו ולא היה נמלט מידו רק יחיד או יחידים להפלגת מזג טבעם וקלות סבלתם עם רוב השתדלותם וזריזותם בלימוד כענין האבות הקדומי' ולפיכך לבחירתו בהם הרבה לזרעם אחריהם תורה ומצות בהם הערות רבות ימלט בהם כל איש משחיתותיו ויגיע למה שהיתה הכונה במציאותו וכאשר את בן ירצה פירושו ישלים על אחת מן הדרכים שביארנו וזהו שסמך לו אשרי אדם מצא חכמה כי הרבות במוסר בתוכחת המוכרים יסבב זה · וטוב סחרה על הדרך שביארנו שאין להמשיל הדבר הכלה בקיים ובנצחי · וקרא תכלית החכמה תבואה כמו שביארנו למעלה לרמוז היות החכמה חיי הנפש בהיות התבואה חיי הגוף · וכל חפציך רומז על חפצי הגוף · ויאמר ארך ימים בימינה רומז אל השגת אמתותיה שבהתעסקות בהם הם ימים באמת ובשמאלה רומז אל שלימות המדות ויאמר להם העושר שהוא ההסתפקות שהוא ראש לכל המדות המעולות או אולי יקרא ימינה הידועים והשלמים ושמאלה המקויימים אותה דרך קבלה · וכן דרכיה דרכי נועם רומז אל החלקים העיוניים · ודעת לנפשך ינעם · לחזות בנועם יי' · וכל נתיבותיה שלום אל המצות המושכלות הנותנו' סדר והנהגה ביניהם או שלום מענין שלימו' ורומז אל המקובלות אשר לא תשלם האמונה זולתם כי כשיאמין מה שיכריחהו ההרגש או המפורסם או העיון על הדרך שביארנו במה שחברנו מן האמונו' בסוף סנהדרין לא תשלם האמונ' עד שיכריחהו

אבן יחייא

והב' דרכיה וגו' כי תדריך האד' ותלמדהו להיות נעים בדבריו עם בני האדם ומתון במעשיו ובלתי כעסן רק סבלן באופן שיהיה לו שלום עם כל האדם כי גם לכל הדברים אשר ישמע לא יענה רק מענה רך להשיב חימה · וזהו אומרו דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום · והג' עץ חיים וגומר כי המחזיקים בה תהיה להם תרופה כאלו היו אוכלים מעץ חיים הטוב לבריאות ומאריך הימים בעולם הזה כאשר נעשה לחזקיהו · והד' ותומכיה מאושר כי יהיו חייהם הארוכים בעולם הזה באושר ובשמחה ולא חיי נצער אשר המות טובה מהם · והנה הנמשל מהפרשה הזאת הוא מבואר כאשר פירשנו ממנה :

יי' **בחכמה** בא להזהי' הבן שישמו' מז'לאוין שהם סבת האבדון הזמניי והנצחיי שכ' ה' במה שבין אדם למקו' והה' הכותרי' במה שבין אדם לחבירו והקדים לומר כי בריאת העול' על ידי הקב"ה היה במעל' החכמה ובמעל' התור' ובמעל' המדו' וזהו אומרו ה' בעל הרחמי' בחכמה יסד ארץ שהוא שם כולל למה שתחת גלגל הירח · וכונן שמי' שהוא כולל כל עולם הגלגלי' במעלת התורה כי לחשיבו' הפעול' ההוא הוצרך לברא אותו במעלה יותר מעולה ממעלת החכמה · וכאומרו אם לא בריתי תהתורה' חקות שמים וארץ לא שמתי · ובדעתו שהוא מעלת המדו' הנקרא דעת · כי בה יודע הטוב ורע · מה שהיתה ידיעה כזאת נעדר' מאדם בטרם אוכלו מעץ הדעת טוב ורע ולכן היו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו כי לא היו מרגישים במגונה עד אכלם מהעץ שאז אמ' אדם לה' את קולך שמעתי בגן ואירא כי ערום אנכי · ויאמר לו ה' מי הגיד לך כי ערו' אתה המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכול ממנו אכלת :

התהומות

הקבלה להאמין בו ואיני מכוון בזה לומר מה שיכריח המופת להאמין כדרך קבלה מה שידעהו החכם דרך חקירה ועיון והיא שידוע שהידיעה דרך עיון קשה וכבדה ולא ישיגוה רב בני אדם כמו שאמרו חכמי המוסר האמת כבד על כן נושאיו מעטים ולכן צריך שיאמינו הם בקבלה מה שידעהו בכל העיון בחקירתו וכאמרם ז"ל אשר לא יקים את דברי התורה אלו כאמר אשר לא ילמד לא היה לעולם תקומה וכן אמרם ז"ל עץ חיים היא למחזיקים בה אלו כאמר לעמלים בה לא היה לעולם תקומה שכל זה אין צריך לאמרו ואיך תשלם האמונה זולת זה אלא שאני מכוון לומר שהאמונה לא תשלם עד שיאמין מה שאף החכמים לא ישיגוה רק בקבלת התורה והנבואה · ועל זה אמר שנתיבותיה שלום ר"ל שלימות האמונה או אמר כן על כלל החכמה שאחריתה שלום אע"פ שתחלתה עמל והוא שאמרו חכמי המוסר אחרית הכסף והזהב עמל ויגיעה ואחרית החכמה המנוחה והשלום · ועץ חיים רומז להיות פריו קדם הגלולים ואכל וחי לעולם חיים תמידיים ונצחיים · ותומכיה מאושר רומז אל תכלית ההצלחה וכבר ידעת שכל זה החלק הראשון להיות כלו בשבח החכמה הנסתר בהם קרוב לנגלה ואף לא יצטרך ברוב העניינים רק תוספת ביאור :

פרשה ששית

כוללת י"ז פסוקים · והם יי' בחכמה יסד ארץ עד וכסילים מרים קלון : באזהרה על שלימות המדות כאמרו אל תמנע טוב מבעליו והפסוקים

הכונה

בה גם כן לשבח החכמה להזהיר להשתדל עליה וייעוד הגמול עליה וכן הנמשכים אחריו וייעוד הגמול גם כן וביאור המקראות כפרטן יי' בחכמה יסד ארץ נראה שהבי"ת במקו' בעבור כלומר בעבור החכמה והתבונה והדעת נברא העולם והכל כפל הענין ור"ל שהמציאות כלו מכוון על זה אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי · וכן אמרו בדרש כי ליי' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל · מצוקי ארץ אלו העוסקים בתורה שהם יסודותיהם של עולם וישת עליהם תבל שבשבילם נבראו · כלומר שתכלית הכונה במציאות הוא השלימות והוא אלי גם כן אמרם אלמלא שהקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם · כלומר הבטתו במעלת התורה והשגת דעותיה הביאתהו לברוא את העולם ועל זה נקראת התורה ראשית דרכו וקדם מפעליו כי התכלית יקרא התחלה על צד אחד כי הוא המגיע להתחלות · ויסד ארץ רומז על עולם היסודות ושמים על עולם הגלגלים והזכיר הארץ תחלה כהולך ממטה למעלה מדבר על הקרוב ואחר כך על הרחוק · וכן בדעתו אלי בעבור דעת אותו ובלעז פיר"שבירא"ל · והחכמה והתבונה והדעת בכאן הם שמות נרדפים · ותהומות נבקעו רומז על הקוות המים והבקעם לצד אחד או להבקע המקורים לצאת משם נהרות לצורך העולם ויחס הבקיעה לתהומות דרך השאלה כי כן דרך הלשון להשיך לשון הפועל בנפעל דרך הפלגה או הוא חסר וראוי להיות מעיינות תהומות נבקעו ושחקים יקרא הנה על העבים דרך השאלה כי כל דבר גבוה על הארץ יקרא שמים וגם יש אומרים שהוא חסר וראוי להיות ועבי שחקים · וירעפו טל כמו יטפו · ויש מפרשים כמשמעו שברא העולם בחכמה העליונה ובשכל כענין בדבר יי' שמים נעשו כי דבורו הוא דברו וחכמתו ודעתו · והוא אמרם ז"ל תורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה · ויש מפרשים שתלת בחכמה שבה אל העולם כלומר שבראו עם חכמה ר"ל עם ענין טבעי שלא יאבד לשיר מדרך בריאתם ולהיות להם העמדה וקיום בעמידת הארץ כסבוב הגלגל וזריחת השמש ושקיעתו וכסדרי ירח וכוכבי' לאור לילה ויום לפרש בדרך נסתר בחכמה באמצעות השכל הנכבד ואיפשר שזהו ענין אמרם מביט בתורה ובורא את העולם כי החכמה והשכל לפעמים שמות נרדפים יאמרו על ענין אחד · וכן אמרו מסתכל בתורה כמו מבלה כו אולם ענין מאמר הפי' שאמר יעיין בעולם השכלים הנכבדים כמו שהביאוהו מגדולי חכמינו · ואע"פ שזה נאות לדרך הנסתר הראשון אלו נאות לכי האבח ולהתקשרות המקראות והוא שאמר אחריו בני אל ילוזו מעיניך · כלומר אחר שהחכמה והתבונה בתכלית זאת המעלה שכל המציאות מכוון לכך אל ילוזו מעיניך · ולוזו הוא לשון נטיה כלומר תהיה פקודתך והסתכלותך עליהם עד שלא תניחם לנטות מנגד עיניך והוא ענין נצור תושיה ומזמה והם שמות מוכחים לחכמה כמו שהתבאר · ואמר ויהיו חיים לנפשך בדרך הנגלה הוא מיעד לו הגמול להאריך חייו כי הנפש לפעמים תאמר על כלל הגוף ולפי הנסתר איפשר שרומז על חיי הנפש · וחן לגרגרותיך המשך מלילה כי כלומר נראה לכל כאלו יאמר שבהם תמצא חן בעיני כל רואיך ואמר אז תלך לבטח דרכך ר"ל בדרכך ורגלך לא תגוף בשום מכשול · וכן אם תשכב לא תפחד אבל תשכב לבטח · וערבה שנתך הפך המפחד אשר בעת שכבו תדד שנתו מעיניו ונמשך לענין זה ואמר אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים ר"ל מהשוא' כי תבא עליך מענין שאון מים כבירים או הוא ענין השאה ושממון · כי יי' יהיה בכסלך ר"ל בטחונך ושמר רגלך מלכד ר"ל שלא ילכדוך עם כל שאתם · ואיפשר לפרש בכסלך לשון כסילות כלומר אף אם תחטא לפעמים יפעל אל עמך וישמר רגלך מלכד וכל זה לפי הנגלה ייעוד הגמול להאריך חייו ולהשמר מן הנזקין ולפי הנסתר ירמוז על חיי הנפש מתוך שקידתו והשליכה לבטח רומז על צאתו מזה העולם וכן אם תשכב וכו' · בהתהלכך תנחה אותך ובשכבך תשמור עליך ופחד פתאום רמז על אבדן של נפש לשעתה כצאת הרוח · ושואת רשעים ר"ל השואה היא הבאה להם במיתתם בצרת נפשם · וכי תבא כלומר כשתפחד בביאתה ושמירת הרגל מלכד הגלו מכשול בשחיתות שחת ואבדון או יאמר כל הענין בהצלחת הלמוד ר"ל שבשקידתך בתורה ובחכמה תלך לבטח ורגלך לא תגוף

תגוף

קב ונקי

דרכיה דרכי נועם · הדרכים מהם נעימים ללכת בהם ויש בהם לסטים · ומהם בטוחים מלסטים ויש אבל הם דרכי ישימון הרים וגבעות לזה אמ' שדרכי התורה שלמים מהנועם שהם טובים · ושלמים מצד השלום שאין בהם לא שטן ולא פגע רע · ונקראו דרכי התורה המצות החמורות · ונתיבות המצות הקלות וכן אמר שהיא עץ חיים למחזיקים בה בחוזק גמור שיהיו בחיים הנפשיים · וכן יאשרו דרכי התורה לתומכים בה שהיא אחיזה קטנה כמו אהרן וחור תמכו ידיו : ובכאן העיר שלמה על סוד אחד מסודות התורה והוא שעץ החיים הוא משל לדבקות האדם בתורה האלהית : ה' בחכמה · בעבור כי הזהיר בפרש' הקודמת על למוד התורה ותורה מסובבת על שני עמודים · הא' חדוש העולם שהשם חדשו מהאין ואפס גמור ובראו בחפצו · הב' כי הבורא משגיח בפרטי העולם על הנגלות ועל הנסתרות · ומכחישי הדת טוענים על אלו הב' עמודים לכן אחר שהזהיר על למוד התורה אמר ה' בחכמה יסד ארץ כלומר חייבה חכמתו לחדש העולם ולעשותו יסוד ומרכז אשר עליו יסובב הגלגל וארץ כולל לכל אשר תחת גלגל הירח · וכן תקן השמים בתבונה ואם יטענו עלינו בטענות מזוייפות מכחישות זה הפרט ועמוד קיים תהיה התשובה כך גזרה חכמתו ית' והוא ברא בחפצו וכמו שלא נוכל להשיג חכמתו כן לא נוכל להשיג הדברים המתחייבים ממנה וזהו אומרו ה' בחכמה יסד ארץ :

בדעתו

רשי

ירעפו · כמו יטפו : לא תגוף · לשון כשלון אשופי"רה בלע"ז · וכן פן תגוף באבן · וכן בטרם יתנגפו רגליכם וכן ונגפו אשה הרה : ויהיו חיים לנפשך · שהרי עץ החיים היא · וחן לגרגרותיך שהרי זה שבח האמור למעלה וענקים לגרגרותיך : ושכבת וערבה שנתיך · ותכע' כשתישן שלא תירא מפח' פתאום · ומשואה כשתבא על הרשעים · כי יי' יהי' בכסלך · במבטחך · דבר אח' בדברים שאתה כסיל בהם כך מצאתי בתלמוד ירושלמי : אל תמנע טוב מבעליו · אם ראית חבירך חפץ להטיב לעניים אל תמנעה בהיות לאל ידיך · להחדילו · דבר אחר אל תמנע טוב מבעליו אל תמנע צדקה מן העני · בהיות לאל ידך לעשות צדקה שמא יבא יום ואין לאל ידיך : וכן אל תאמר לרעך · לעני · ויש אתך · מה תתן לו · ורבותי' פירשו לך ושוב על שכר שכיר : אל תחרוש על רעך · אל תחשוב ואיכו זו ממשמעות חרישה מה דרך החורש מכין מקו' לזמן הזריעה אף החושב רעה מכין מקום תחבולו' בלבו איך יעמוד ויעשנ': אל תריב עם אדם · להתלונן עליו · אם לא גמלך רעה · שעבר על המצוה הכתובה בתורה ואהבת לרעך כמוך · ומי שהוא רשע רשאי אתה לשונאו :

אל

משלי ג

כ בְּדַעְתּוֹ תְּהוֹמוֹת ג' מל'
נִבְקָעוּ וּשְׁחָקִים יִרְעֲפוּ־טָל: בְּנִי אַל־ ג'
יָלֻזוּ מֵעֵינֶיךָ נְצֹר תֻּשִׁיָּה וּמְזִמָּה: ל' וחס'
וְיִהְיוּ חַיִּים לְנַפְשֶׁךָ וְחֵן לְגַרְגְּרֹתֶיךָ: י"א · סימן
אָז תֵּלֵךְ לָבֶטַח דַּרְכֶּךָ וְרַגְלְךָ לֹא
תִגּוֹף: אִם־תִּשְׁכַּב לֹא־תִפְחָד וְשָׁכַבְתָּ ל' מל'
כה וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ: אַל־תִּירָא מִפַּחַד ב'
פִּתְאֹם וּמִשֹּׁאַת רְשָׁעִים כִּי תָבֹא: כִּי־ ל'
יְהוָה יִהְיֶה בְכִסְלֶךָ וְשָׁמַר רַגְלְךָ
מִלָּכֶד: אַל־תִּמְנַע־טוֹב מִבְּעָלָיו ל'
בִּהְיוֹת לְאֵל יָדְיךָ לַעֲשׂוֹת: אַל־ ידך ק'
תֹּאמַר לְרֵעֲךָ לֵךְ וָשׁוּב וּמָחָר אֶתֵּן לרעך · ו' ק'
וְיֵשׁ אִתָּךְ: אַל־תַּחֲרֹשׁ עַל־רֵעֲךָ רָעָה ג' בתרי ליש' לא תחר' בשור
ל וְהוּא־יוֹשֵׁב לָבֶטַח אִתָּךְ: אַל־תָּרוֹב ג' מל' בסי' תריב ק'
עִם־אָדָם חִנָּם אִם־לֹא גְמָלְךָ רָעָה:

אל

תרגום

בְּדַעְתֵּיהּ תְּהוֹמֵי אִתְבְּזִיעוּ וּשְׁמַיָּא
צְעֵי דְמַטְלַיָּא: בְּרִי לָא נֵזֵל בְּעֵינָךְ
נְטַר מַדְּעָא וְתַרְעִיתָא: וְיֶהֱווֹן חַיֵּי
לְנַפְשָׁךְ וְחִסְדָּא לְצַוְּרָךְ: הֵידֵין תֵּיזֵל
בְּסַבְרָא בְּאָרְחָתָךְ וְרִיגְלָךְ לָא
תִיתְקַל: אִם תִּשְׁכּוּב וְתִידְמוּךְ לָא
תִירְחַל וְתִשְׁכַּב וְתִבְסַם שִׁנְתָךְ: לָא
תִרְחַל מִן דַּחֲלַיָּא וּמִן שַׁלְיָיא וּמִן
חַיְסָא דְרַשִׁיעֵי כַּד יֵיתֵי: מְטוּל
דֶּאֱלָהָא יְהֵי בְּסַעֲדָךְ וְיִנְטַר רִיגְלָךְ וְלָא
תִתְּצִיד: לָא תִיתְכְּלֵי לְמֶעְבַּד שַׁפִּיר
כַּד אִית חֵילָא בִּידָךְ לְמֶעְבַּד: לָא
תֵימַר לְחַבְרָךְ אֵיזִיל וְתוּב וּלְמָחַר אֶתֵּן
וְאִית גַּבָּךְ: לָא תְחַשֵּׁב עַל חַבְרָךְ
בִּישְׁתָא וְהוּא יָתֵיב עִמָּךְ בְּשַׁלְוָה:
לָא תִינְצֵי עִם בַּר נְשָׁא מַגָּן אִם לָא
עֲבַד לָךְ בִּישָׁא:

לא

רלבג

בדעתו תהומות נבקעו · כי בעבור דעת האדם החכמה והתבונ' הזאת נבקעו תהומות מלמט' נובעות מהם אלו הידיעות ומלמעלה ג"כ ירעפו טל ישפעו בו אלו הידיעות והנה רמז במה שיפש' מלמטה יהיו נובעות אלו הידיעות אל הדברים הטבעיי' המוחשים אלינו אשר יעירו אותנו על החכמה והתבונה הזאת ובמה שישפע לנו מלמעלה רמז אל השפע שישפע לנו מהש"י להשיג אל הידיעות בהתכנו' השכל הפועל והמשיל השפע ההוא לטל לא לגשם כי הטל מתפשט בכל האויר אינו יורד טפין טפין כמו המטר וכן השפע הזה מגיע בכל המקומות שיהיו נכונו' לקבלו יחד לא במקום זולת מקום : בני אל ילוזו · אל יסורו מעיניך החכמה והתבונה אך שמר תמיד שמור הנימוס המושכל שהגיע לך בזה ושמור ג"כ המחשבה שהביא' אותך להשגתו כדי שתדע תמיד האמת בדרכיו ויהיו החכמה והתבונה חיים לנפשך כי הם בעצמ' הם השכל הנקנה הנשאר מהאד' אח' המות כמו שביארנו בראשון מספ"ו ובהם תמצא חן בדבריך עם האנשים הנה בשבת' תדבק בך ההשגח' האלהית עד שלא תכשל בלכתך בדרך : אם תשכב גם בהיותך בדרך לא תפחד שם מחיה רעה ומן הלסטים אך תשכב ותערב לך שנתך · אל תירא מפחד · הרעות הגדולות המשחיתות פתאום ולא משואת רשעים כי תבא : כי יי' יהיה במה שתבטח בו ותקוה ממנו *ישגיח בך מהנכד באלו הרעות והאחר זה הזהיר עוד ואמר אל תמנע טוב מבעליו ממי שהוא ראוי לו בהיות כח בידך לעשות זה הטוב · וזאת האזהרה כוללת בעיון ובדברים המדיניים אם בעיון הזהירו שלא למנוע למודו · הבא ללמד הראוי לכך לפי מה שיש מן הספק בידו וכאשר יבא לבקש ממך הטוב הזה ולא תענה אותו על זה בשתאמר לו לך ושוב ומחר אתן ויש אתך אך תן לו זה תכף אחר שיש אתך והוא ראוי לזה : אל תחרוש אל תחשוב ותשתדל להביא על רעך רעה והוא יושב בבטח אתך כי זה מגונה מאד : אל תריב עם אדם חנם · אם לא גמלך רעה כי זה מגונה מאד להתרעס על האדם ולהריב עמו בזולת סבה :

אל

תהומות ד' מ"ל דמ"ל וסי' נמס' בתילים ל"ג ועי"ן בסד"ר בש"לח בפסו' תהמות יכסי"ומו · ירעפו ג' וסימן נאות מדבר · ושחקי' ירעפו טל · ירעפו עלי ארם רב · ויהיו י"א רפין וסימן נמסר בסדר ויקחו לי תרומה · תגיף ל' מ"ל אז תלך לבטח ושארא כלהון חס' · וערבה ב' וסי' וערבה ליי' מנחת יהודה וירושל' · ושכבת וערבה שנתך · ומשאת ל' מפחד פתאום והיא מן שיטה חדא דמשמש ימש ברישא וכל חד לית דכו' וסימן נמסר במסרא רבתא בס"ד במער"כת אות המ"ם וז"ה תמ"צא בשי"טה דמש"מישת ימברישה ומשמשת בא"ב · ומחר ו' וסימן וקדשתם היום ומחר וכבסו · ומחר אל כל עדת יש' יקציף · ומחר אתה ובניך עמי · שב בזה גם היום ומחר אשלחך · ומחר אתן ויש אתך · ומחר אעשה כדבר המלך :

אבן עזרא

בדעתו תהומות נבקעו · להשקו' בהם חיה ועוף : אל ילוזו · הנכון תלויה כי על התושיה והמזמה ידבר כמו ויחמו הצאן : אז · לא תגוף · פועל יוצא והענין שלא ח"ז מהו כאבן נגף כאשר תלמד התושיה : אל תמנע טוב מבעליו · העני · פ"א מבעל הטוב : לך ושוב · כי הוא דרך בזיון :

ישרים

ר' מנחם המאירי

תגיף בהטעאות כוזבות · וזאת רשעים המון המתנגדים במובחי כזביהם *ובכסלותם אפשר לפרש שיעורך בדברים שאתה כסכל בהם ושמר רגלך מלכד · ר"ל מהלכד ברשת מוכחיהם הכוזבים ואף רבותי' ז"ל רמזו פירוש זה ואמרו בכסלך אפי' בדברים שאתה כסיל בהם ואחר זה כעתק אם ית החכמה הקודם כמעלה בשלמות המדות לפי הנגלה ואמר אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות רוצה בו שלא ישיב פני השואל אחר שבידו להפיק רצונו וקרא השואל בעליו

אחר

אבן יחייא

התהומות נבקעו ונו' הנה כפי טבע הבריאה יסוד המים הוא מכסה פני תבל אבל לרחמי ה' על הצומח ומדברים ומדבר אשר היה כימנע בריאתם · בהיותו עומד העולם על מתכונתו · אמר הוא יתברך יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה · ויבקעו המים וירדו לתהום רבה · מה שבזה פעל ה' מדת הצדק לעשותו היושר כפי קו הדין ולהציל הארץ העשוקה מיד המים הזדונים אשר היו עושקי' אותה · ופעל מדת המשפט כי הענישה והשפילה תחת הארץ וכאומרו המשורר צדקתך כהררי אל החזקים והגבוהים אשר היו מכוסים מהמים שהצלתם מידם * ומשפטך כראו באשר קבצתם מתחת לארץ בתהום רבה · מה שבזה אדם ובהמה הושעת ה' כי באופן אחר היה כמנע הוייתם · ובדעתו זה שחקי' ירעפו טל והוא האויר האמצעי הקר אשר בו יתילד המים מאידי הארץ · כי בזולת המטר הוא כמנע קיום העולם השפל ולכן מפתחות המט' לגדולתן הם נמסרות ביד ה' : והנה הלאו הראשון הוא בני אל ילוזו מעיניך ונו' רוצה לומ' כי ידיעת אלו הסודות מבריאת העולם אין ראוי שיוסרו תמיד מנגד עיניך להיות כי אלו הדעות האמיתי'ת נותנים שלימות רב · ויהיו סבה שתזכור למצות ה' היוצאות מתורתו הקדושה הנקראת תושיה לרוב הישות ועצמות שיש בה · ותזכור המדות טובות היוצאות מהחכמה הנקראת מזמה כנזכר מן ועשיתם לו כאשר זמם שהוא לשון מחשבה · ויהיו חיים ונומר הידיעות האלה והמדות האלה יהיו חיים לנפשך בעולם הנצחי · ויהיו חן לגרגרותיך בעולם הזה כי כשתדבר בחכמה תשא חן ותתעלה בעיני כל רואיך : אז תלך ונו' וכשתלך אז בעת המות לדרך [illegible] העולם הבא תלך לבטח בלי פחד · והזיון אשר תצמוד בעולם הזה רגלך לא תגוף כי לא יאונה אליך כל רע · אם תשכב ונו' וכשתשכב שהוא בעת המות לא תפחד מהמיתה · כי תכספנה ל[illegible] הרב טוב אשר תראה היותו צפון אליך · ושכבת רוצה לומר ואחרי שתשכב ואחרי מיתתך ערבה שנתך ולא תהיה נים ולא תיר ולא תיר · והוא משל מהערבות וההנאה שיהיה לו בדיבוקו עם זיו השכינה · והלאו הב' הוא אל תירא מפחד פתאום · כי ראוי לצדיק שיהיה בוטח בה' בטחון שלם ולכן ראוי לו לירא מה' ולא מזולתו אף שיהיה דבר מפחיד וזהו אומרו אל תירא מהפחד מהצרות הזמניות שבאות פתאום בעולם הזה וכן אל תירא משואת רשעים והשממון שלהם בגיהנם כי תבוא · כי ה' יהיה בכסלך ובבטחונך שבטחת בו והוא יצילך מדינה של גיהנם · ובעולם הזה ישמור רגלך מלכד הצרות · והלאו הג' הוא אל תמנע טוב ונו' כי ראוי לאדם לבלתי המנע מלעשות הטוב לזולתו הראוי לקבל הטוב ההוא וזהו אומרו מבעליו · בהיות לאל ידך לעשו' כי אולי כשתרצה לא תוכל · ויוכלל בזה לתת הצדקה לעניים · ולעשות גמילות חסדים עם כל אדם אף שיהיו עשירים · ולהשפיע מחכמתו על הזולת ולעשו' תלמידי' הרבה · ותן משלך לזולתך כי אתה ושלך שלו יתברך · והלאו הד' הוא אל תאמר לרעך ונו' הריע שלך שואל ממך צורכו אם במתנה ואם בהלואה · אל תדחהו מיום ליום לתת את שאלתו כשיש אתך באומרך אליו לך ושוב ומחר אתן · כי באולי הוא צריך מאד אל הדבר ההוא ובהיו' שאתה חפץ לתתה אליו מה תרויח בהטריחו לשוב פעם אחר פעם לביתו · ובלי תועלתך אתה גורם אליו היזק וטורח ובושת · והלאו הה' אל תחרש ונו' הנה הוא יותר מעט מגונה כשאדם יעשה רעה עם אויבו אשר שונא אותו מתמול שלשום · ואשר יזיק בן כמעט בן במחשבה לאוהב אשר בוטח בו · כי יהיו דבריו מתוקי' ובקרבו ישים אורבו · וזהו אומרו כי לא מבעיא שאין ראוי לעשות לרעך רעה · אבל אפילו יחשבה הוא אסור כי הוא יושב לבטח אתך ועומד תחת צל אהבתך ואיככה תזיקהו · והלאו הו' אל תריב ונו' לא די כי אין לך לעשות ריב עם רעך אבל אפילו עם כל אדם אין לך לריב חנם אם לא גמלך רעה · אבל אם גמלך רעה הרי זה מותר אסרה הנקמה וכאומרו לא תקום ואסרה הנטירה בלב וכאומרו לא תטור ולכן צריך לריב עמו ולגלות מצפוני לבו על הדבר · וכאשר עשה אברהם אבינו עם אבימלך כי אחרי שאל ממנו אבימלך שיכרות ברית עמו אמר לו אנכי אשבע אבל קודם הוכיח אברהם את אבימלך על אודות הבאר אשר גזלו עבדיו ממנו :

והלאו

קב ונקי

בדעתו · עתה יזהיר על הענין השני והוא השגחת האל על זה העולם והביא ראיה כי דבר ברור הוא שהים גבוה מעל הארץ והמים טבעם מחייב שיהיו על פני כל הארץ אבל השם בדעתו בקע התהומות שהוא יסוד המים · ואמר יקוו המים אל מקום אחד ותראה היבשה לקיום הב"ח הארציים ולכן אמר ירמיהו אשר שמתי חול גבול לים וזהו אומרו בדעתו אשר אנחנו לא נוכל לדעת בקע התהומות הפך הטבע שהוא ראיה על ההשגחה וכן בדעתו שחקים שהם רמז לאבני שיש טהור מקום הולדת הטל ירעפו טל בעת הקיץ והחום ללחלח היובש כדי שלא תפסד הארץ וימותו הב"ח : בני אל ילוזו · ירצה אל יטו אלו השרשים מנגד עיניך כי הם שרשים ועיקרים לתורה האלהית : ויהיו חיים לנפשך · כלומר האמן באלו האמונות שהם נותנות חיות לנפש כמו המזון הטוב לגוף והדעות הכוזבות ממיתות אותו דמיון הסם הממית לגוף : אז תלך לבטח דרכך · אם תשכב לא תפחד · אל תירא מפחד · ירצה כשתאמין יסודי התורה וההאלהות ע"ד האמת תהיה בטוח בדרך שהם דרכי התור' והדורשים אשר אחר ההתלות וכן רגלך לא תגוף בעה"ז כי התור' תשמור אותך ולא די בעה"ז אלא כשתשכב ולספה אל עמך לא תפחד מן העונש הרוחני בגיהנם רק יהיה מנוחתך כבוד בעטרה שמתעטרים הצדיקים בגן עדן תתעטר ותהנה מזיו השכינה וזהו ערבו' ומתיקו' גדול · וקרא מיתת הצדיקים שינה באמרו וערבה שנתך לדמיון שיש ביניהן כי השינה מנוחת החושים החלוניים ותנועת החושים הפנימיים : כי ה' בכסלך · במבטחך ירצה כיון שאתה בטוח באמונות האמיתיות השם ישמור אותך כי השגחתו דבקה ביודעים אמתות התורה : ושמר רגלך · בהיותו מזומן ליפול בלכד : ד"א בדברים שאתה כסיל בהם השם ישמרך שומר פתאים : אל תמנע · ידבר עם העשיר שלא יחדל להעניק לעני ולגר · וידבר עם החכם שלא ימנע מן התורה הנקרא' טוב מבעליו שהם הראוים להיות בעליו תלמידים הגונים : ואמר בהיות לאל ידך לעשות · ר"ל בהיות לך יכולת שאם אין לך ליתן צדקה אין בזה עון · או שמא יבא יום שלא תוכל ולכן יעשה בעת שיש לו יכולת : ד"א אם ראית אוהבך חפץ להיטיב לעניים אל תחדלהו ותמנעהו בהיות לאל ידך להחדילו · ועל דרך נסתר יאמר שראוי לכל בעל חכמה שיאציל מן הרוח אשר חננו אלהים בעת שיגיע להיות ראוי' להשלים זולתו · ואמר מבעליו רמז שלא ישליך החכם פניני חכמתו לפני חזירים אבל מחוייב להסתירם כהמנע החולה מהמאכל הטוב להפסד מזגו : אל תאמר · יזהיר לנדיב שלא ידחה לחבירו בדברים כיון שיש בידו המתנות והדברים לך ושוב ומחר אתן כיון שיש עמך זאת השאלה שהוא שואל מאתך · ויש לפרש אל תאמר לחבירך כשישאל השאילני קרדום או מגל כבר יש עמך הכלים ההם ולמה אתה השואל אותם : וסיעור הכתוב אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן וכן אל תאמר לו ויש אתך ולמה תדחוק לי על זה · או ירצה שהלוה לא יאמר למלוה ויש אתך · ר"ל הרבה ממון יש אתך שאינך צריך למעט שאני חייב לך : אל תחרוש · תחשוב · אין ראוי לחשוב לעשות רע לחבירו הבוטח באהבתו כי היא בגידה גדולה ואם המחשבה אסורה כ"ש המעשה · או ירצה שלא תחשוב רעה והוא שרעך גרם לך רעה כי אולי זה אשר אתה חושב יושב באהבתו לבטח אתך · אל תריב עם אדם · להתלונן ולהתרעס עליו · ואמר אם לא גמלך רעה · שיובן מזה שאם עשה לו רע מותר לריב עמו והוא סותר המאמר התוריי לא תקום ולא תטור · לזה נאמר אם לא גמלך שעבר זה הרשע על ואהבת לרעך כמוך ומי שהוא רשע מותר לשנאתו · או יאמר אל תריב ותעשה רע לאדם חנם · שאם לא תעשה הדבר הזה יגמלך רע לעונש אשר עשית רע למי שלא עשאו לך :

אל

מנחת ערב

אל תמנע טוב מבעליו וגו' · הנה הכונה מרז"ל בכל התורה כלולה בואהבת לרעך כמוך והנה זה כל פרי רוח האדם את עצמו כי כל אשר יכבד ויכבל להטיב לעצמו ויקרב תועלתו יקרבנו ובכן באהבו את רעהו כמוהו גם שלא יהיה מהם להפש אכה יחבר לו עובה לא יבצר שלא ימנע ממנו כל טוב אשר יהיה לאל ידו לעשות כי כמוך נאמר בכף הדמיון וזהו אומרו אל תמנע טוב מבעליו וגו' בכל מימני כאך שיש לאל ידיך לעשות הלא הוא להרבה את רעך כמוך ובזה מעצמך אל תאמר לרעך לך ושוב וגו' כי תאמר הלא את אשר איננו חייב לו איננו מונע ממנו מלהטיב לו ואיך אטיב ידי מנכלם לו אבו כי כספו הוא ויש אתי : וכ"ש שאל תחרוש על רעך רעה כי הלא גם את הטוב יקבל מאתך בפועל ואיך האחר' אף להרע ומה גם בהיותו יושב לבטח אתך באופן שאפי' במחשב' לא תהרוס עליו רעה וכ"ש בדבור שאפי' תריב עם אדם חנם רק שלא יהיה רעך אם לא גמלך רעה : ואם גם לחרוש רעה או לריב חנם על רעך יקשה בעיניך מה גם עתה שלא תקנא באיש חמס לעשות ומעשהו להיות מעול והוא במעשה ומזה ימשך לך שאל תבחר בכל דרכיו המסתעפים מהחמס הכוללי' כל מדה רעה ולא הנקה מכנה מוסר · ולא תאמר בלבבך אחרי היותי בלתי מעול והומך כמעשה הרשעים גבאם ימלא כי איזה עקשות מדה אשר לא טובה כנזכר לעיל רין רע כי דע ליפה כי אם היעקשו' קל בעיניך מתועב הוא בעיני המקום כי תועב' ה' נלוז רק שלא יבעל העבירות ולא ולמד מהמדה ההפכיית כי הלא את ישרים סודו כי הלא בעלי מדות היושר הם למעלה מכל ז' כתות הצדיקי' כי הם הרואים את הפנים כד"א ישר יחזו פנימו ישבו ישרים את פניך ובכן אל ישיאך לבך לזלזל במאום בהפכו :

מארת

אַל־תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס וְאַל־תִּבְחַר בְּכָל־דְּרָכָיו׃ כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה נָלוֹז וְאֶת־יְשָׁרִים סוֹדוֹ׃ מְאֵרַת יְהוָה בְּבֵית רָשָׁע וּנְוֵה צַדִּיקִים יְבָרֵךְ׃ אִם־לַלֵּצִים הוּא־יָלִיץ וְלַעֲנָיִים (ולענוים ק׳) יִתֶּן־חֵן׃ כָּבוֹד חֲכָמִים יִנְחָלוּ וּכְסִילִים מֵרִים קָלוֹן׃

ד שִׁמְעוּ בָנִים מוּסַר אָב וְהַקְשִׁיבוּ לָדַעַת בִּינָה׃ כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל־תַּעֲזֹבוּ׃ כִּי־בֵן הָיִיתִי לְאָבִי רַךְ וְיָחִיד לִפְנֵי אִמִּי׃

ויורני

לא תקנן בגברא חטופא ולא תצני בכל אורחתיה׃ מטול דמרחק עובדיה מן קדם יי ועם תריצא שועיתיה׃ לוטא דאלהא בבתיהון דרשיעי ומדוריהון דצדיקי מברך׃ ולממיקני ממיק ולענותני יהיב חסדא׃ יקרא דחכימי ניסבון וסכלי נקבלון זערא׃ שמעו בניא מרדותא דאב ואציתו למידע ביונתא׃ מטול דיולפנא טבא יהבית לכון ונימוסי לא תשבקון׃ מטול דברא הוית לאבא מפנק ויחידא קדם אמי׃

ואלפן

בבית רשע הד מנח׳ וגין הד בית והד בבית וסי׳ בירמיה סימ׳ ל״ז · ולענוים ה׳ כתיב ענוים וקרינ׳ ענוי׳ וסימנהון בתלים סימ׳ ט׳ ע״ש : מרים ג׳ וסימ׳ כל מרים תרומת כסף · כבוד חכמים ינחלו וכסילים מרים · [illegible] וא׳ כבדי ומרים ראשי · וסימניהו׳ בלשון ארמי כספא אשתי חכימיא [illegible] לבני ב׳ סבירי׳ לבני וקרי׳ לפני וסימ׳ לפני אפרים ומנשה עוררה · רך ויחיד לפני אמי ·

ד מרים ג׳ וכו׳ [illegible]

רשי

אל תקנא באיש חמס · לעשות כמעשיו אם תראה הצלחה כי תועבה הוא נלוז מיבוז׳ בדרכיו · ואת ישרים · ועם ישרים סודו : אם ללצים · אדם נמשך אחריהם לסוף אף הוא יהיה לץ עמהם · ולענוים יתן חן אם לענוים יתחבר סוף שיהיו מעשיו חן בעיניהם של בריות : כבוד חכמים ינחלו · וכסילים מרי׳ קלון בעלמו מפרי׳ קלון לחלקו : שמעו בנים · מוסר אב · שנתתי לכם הנביא מתנבא ומדבר בשליחותו של הקב״ה והרי הוא כפיו · כי בן הייתי לאבי · אם תאמר שלמה היה שונא הבריות שהזהירן על הגזל ועל העריות דבר שנפשו של האדם מתאוה להם לכך נאמר כי בן הייתי וגו׳ רך ויחיד וגו׳ :

אבן עזרא

ישרים סודו · עם ישרים נודע סודו ועצתו ממה שהיה גוזר להכות על הרשע : מארת מן ארור והוא הפך : אם ללצים הפסוק הזה דבק בעליו׳ ולצים מן ליצנות · יליץ מן כי המליץ פי׳ השם יברך נוה הצדיקים אם ללצים ידבר הצדיק ויזהיר לסור מן דרך הליצנות · ולענוים ולמוכיחים יתן חן כלומר יתן חנם בעיני כל אדם והעני׳ הם הצנועים מלבד ליצנות · פ״א אם ללצים השם יליץ יתן גמול הליצנות ולענוים יתן חן כמו חן וחסד להם · כבוד · השם ינחילם כבוד הממון והעושר הבל הכסילים ירימו הקלון עליהם והטעם שיסבבו שיקלום בני אדם : מרים קלון על כל אחד ידבר כמו וצדיקים ככפיר יבטח · פ״א כסיל מרים ומכבד איש קלון כמו בא זדון חסר הוא : שמעו בנים · אחר שהזהיר בנו הוכיח בנים אחרים שישמעו מוסר אביהם אף על פי שהם רכים לאביהם כחשב כמוני :

הל

רלבג

אל תקנא באיש חמס · להתאות ולהתעורר לעשות כמוהו לחמוס האנשים ולא תבחר בשום דרך מדרכיו כי זה יביאך להשיג בעת שהוא מוסיף והמשל כי איש החמס ישלח [illegible] גדולה [illegible] ויכבדוהו והם ירא׳ [illegible] לעשות כן [illegible] לו לעשוק [illegible] כי מתועב אל השם יתע׳ העקש העקש רוצה לומר הבלתי ישר והפך בישרי׳ כי הוא דבק בהם : מארת · קללת השם [illegible] בבית רשע והוא יברך [illegible] לפי שהקללה לא יחייב שתמשך לכל הרשעים ולזה פעמים רבו׳ רשע וטוב לו ואולם ברכת הש״י היא בבית כל הלך [illegible] והם אשר תדבק בהם ההשגחה האלהית כמו שביארנו [illegible] בכל זה [illegible] · אם ללצים · הנה ללצים [illegible] על החכמים הש״י [illegible] ילעיגו עליהם בבוא אידם ואול׳ לענוים המעבדים לחכמים ומתפללים עליהם יתן הש״י חן להם בעיני האנשים : כבוד חכמים ינחלו · כי יכבדום האנשים וכל אחד מהכסילים [illegible] קלון [illegible] ההפלגה [illegible] הקלון שינחלו מפני כסילות׳ [illegible] : שמעו בנים מוסר · השם יתברך [illegible] תורתנו שנתן לישראל והקשיבו [illegible] כמו שזכרנו ר״ל כי [illegible] לדברי התור׳ : כי לקח טוב · [illegible] לכם [illegible] אל תעזבו את התורה שנתתי לכם [illegible] · כי בן הייתי · [illegible] לאבי [illegible] היותו נער ורך [illegible] לא קבלה התורה זולתי זה היה בעת קטנותי בצאתי ממצרים כי בזמנם זמן הנערות [illegible] לאמונתו [illegible] ישראל ובהמלטותו הגיעה הכבוד :

ויורני

ר׳ מנחם המאירי

[illegible] אחר שהזהירו לבל [illegible] לו זמן אחר [illegible] אל תאחר לרעך לך ושוב ומחר אתן [illegible] לפרש שני פסוקים אלה [illegible] החכמה להזהירו [illegible] ואמר אל תחרוש [illegible] על רעך רעה [illegible] כי [illegible] יושב לבטח אתך [illegible] ואמר אל תריב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה [illegible] לבטח אתו [illegible] אל תקנא באיש חמס [illegible] אל תבחר בכל דרכיו [illegible] ואת ישרים סודו [illegible] מארת ה׳ בבית רשע [illegible] אם ללצים [illegible] ולענוים [illegible] כבוד חכמים ינחלו [illegible] וכסילים מרים קלון [illegible]

אבן יחייא

והלא הוא אל תקנא וגו׳ אם ראית רשע ערוץ ומתערה כאזרח רענן אל תקנא בשיגו וגבוהו [illegible] כי תועבת ה׳ וגו׳ כי הדרכים [illegible] ואם ישרים סודו [illegible] מארת וגו׳ [illegible] בבית הרשע [illegible] אם ללצים וגו׳ [illegible] כבוד חכמים [illegible] קלון [illegible] :

שמעו

בנים מוסר אב [illegible] ר״ל שמעו והקשיבו בנים [illegible] לדעת ולהשיג הבינה [illegible] כי לקח וגו׳ [illegible] תורתי אל תעזובו [illegible] כי בן וגו׳ [illegible] רך יחיד [illegible] התורה הקדושה [illegible] :

ויורני

פרשה שביעית

והיא כוללת תשעה פסוקים והם שמעו בנים מוסר אב עד עשות תפארת תמגנך:

ההבנה

[illegible] אמר שמעו בנים מוסר אב · ר״ל [illegible] והקשיבו לדעת בינה [illegible] ולקח טוב [illegible] כי לקח טוב [illegible] ותורתי אל תעזבו [illegible] תורת חכם מקור חיים [illegible] ר״ל על פי [illegible]

אל

קב ונקי

אל תקנא · אם ראית איש חמס גוזל את חבירו מצליח בנכסיו אל תקנא בו לומר אהיה כמוהו · וכן אל תבחר להלוך בדרכיו שהחברה ירגיל האדם לכל מדה טובה או מגונה · ונתן הטעם כי תועבת ה׳ נלוז [illegible] ואת ישרים סודו · [illegible] מארת ה׳ בבית רשע · [illegible] ונוה צדיקים · [illegible] כבוד · [illegible] כבוד חכמים ינחלו [illegible] וכסילים מרים קלון [illegible] שמעו · [illegible] כי לקח טוב · [illegible] כי בן הייתי לאבי · [illegible] רך ויחיד [illegible] להמון לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל והוא אמרו :

ויורני

מנחת ערב

מארת · ה׳ בבית רשע [illegible] ונוה צדיקים [illegible] יברך בגללם : אם ללצים הוא יליץ וגו׳ [illegible] כבוד חכמים ינחלו [illegible] בנים מוסר אב [illegible] לדעת בינה [illegible] ויאמר לי יתמך [illegible] שמור מצותי וחיה · להחיות

שהיה אוהב אותי יותר ויורני על כך ויוכיחני ויאמר לי יתמוך דברי לבך · ולפי שהוכיחני בדברים אלו לכך אני מזהירכם על כך · רבי יוסף קרא · דבר אחר כי בן הייתי לאבי׳ הנביא אומר בן הייתי להקדוש ב״ה שהשר׳ רוחו עלי · ומצינו שקראו׳ הקב״ה לשלמה בן שנאמר אני אהיה לו לאב וגו׳ : רך ויחיד לפני אמי · לאומתי אני נבחר וחביב · כבן רך ויחיד · לכך ויורני אבי אל תעזבי׳ וגו׳ : אהביה · אהוב אותה : ראשית חכמה קנה חכמה · תחל׳ חכמתך למוד מאחרים קנה לך שמועה מפי הרב ואחר כך בכל קניניס קנה בינה תתבונן בה מעצמך להשכיל דבר מתוך דבר: סלסל׳ · חפשה היה חוזר עליה לדקדק בה כמו כבוצר על סלסלו׳ החוזר והולך בכרם ומשיב ידו לבקש את העוללות ובתלמוד מסלסל בשערו : תתן לראש׳ לוית חן · חברת חן כמו לוית חן הם לראשך : שמע בני וקח אמרי וגו׳ · בלכתך

וַיֹּרֵנִי וַיֹּאמֶר לִי יִתְמָךְ־דְּבָרַי לִבֶּךָ
ה שְׁמֹר מִצְוֺתַי וֶחְיֵה׃ קְנֵה חָכְמָה קְנֵה
בִינָה אַל־תִּשְׁכַּח וְאַל־תֵּט מֵאִמְרֵי־
פִי׃ אַל־תַּעַזְבֶהָ וְתִשְׁמְרֶךָּ אֱהָבֶהָ ל
וְתִצְּרֶךָּ׃ רֵאשִׁית חָכְמָה קְנֵה חָכְמָה ל · כ״ח
וּבְכָל־קִנְיָנְךָ קְנֵה בִינָה׃ סַלְסְלֶהָ ל
וּתְרוֹמְמֶךָּ תְּכַבֵּדְךָ כִּי תְחַבְּקֶנָּה׃ תִּתֵּן ל · ל · ל
לְרֹאשְׁךָ לִוְיַת־חֵן עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת
י. תְּמַגְּנֶךָּ׃ שְׁמַע בְּנִי
וְקַח אֲמָרָי וְיִרְבּוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים׃ י״ב
בדרך

ח׳ וְאַלְפַן לִי וְאָמַר לִי יִיקַּם מִלּוֹי לִבָּךְ
נְטַר פִּיקוּדַיי וְחִיֵּה׃ קְנֵה חָכְמְתָא
קְנֵה בִּיוּנָה וְלָא תִתְנְשֵׁי וְלָא הַסְטֵי מִן
מַאֲמְרֵיהּ דְּפוּמֵיהּ׃ וְלָא תִשְׁבְּקִיהּ
וְתִנְטְרָךְ רַחֲמָהּ דְּתִשְׁוְזְבִינָךְ׃ רֵישׁ
חָכְמְתָא קְנֵי חָכְמְתָא וּבְכָל קִנְיָנָךְ
קְנֵה בִּיוּנָה׃ חַבִּיבָהּ דִּתְרוֹמְמִנָּךְ
וְחַבְּקִיהָ דְּתִיקְּרָךְ׃ וְתִשִּׂים בְּרֵישָׁךְ
יָאֵיוּתָא דְחִסְדָּא כְּלִילָא וְשַׁבְהוֹרְדָא
עֲלָךְ׃ שְׁמַע בְּרִי וְקַבֵּל מִנִּי וְנִפְּשׁוּן
שְׁנַיָּא דְחַיָּיךְ׃ ארחתא

ויאמר לי ח׳ דסמיכי וסימן ויאמר לי הנך הרה דמנוח · ויאמר לי מי אתה ואימר אליו עמלקי · ויאמר לי עבדי אתה יש׳ · ויאמר לי שלמה בנך · ויאמר לי יתמוך דברי · מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה · על מה זה אתה מבקש · והשגל יושבת אצלו · אהבה ל׳ והצרך · ל׳ אל תעזבה ל׳ סלסלה ל׳ ותרוממך ל׳ תכבדך ל׳ תחבקנה ל׳ אשקנה ל׳ אחטנה ל׳ תשכונה ל׳ · וקח י״ג וסימ׳ נמסר בסדר ויקח קרח · וירבו חד מן מ״ח מלין נסבין וי בריש תיבות׳ דפין וכל חד וחד לית דכוו׳ וסימ׳ נמסר במסר׳ רבת׳ במערכת אות הו״יו בס״ד :

ויורני · אז הש״י ואמר לי לבך יתמוך דברי ויסמוך אותם בחקרו כראוי על כוונת מצות התורה כי בזה יגלה מה שיש מהשלימות והחכמה הנפלאה בדברי התורה · שמור בלבך דברי מצותי ותשיג בזה החיים הנצחיים אשר אין עמהם מות : קנה חכמה · בהם תקנה החכמ׳ ותקנה בינה · אל תשכח דבר מדברי ואל תטה כלל מאמרי פי כי בזה האופן עם רוב השקידה והחקירה יגלו לך הרבה מכוונות התורה : אל תעזבה · אל תעזוב התור׳ ואם תהיה נזהר בזה היא תשמרך מכל רע תאהב מה שימשך לך בה מה מההשגחה האלהי׳ אהוב את התורה והיא תנצרכה וזה שהאהבך אותה יסבב שתבקש סבות ראוי׳ לדבר דבר מדבריה ובזה האופן תעמוד על אמת כוונתיה : ראשית · בראשית החכמה שתקנה מהתורה תקנה חכמה וזה יגיע לך ממנה בזולת עמל רב אך בקנין הבינ׳ תצטרך להעזר בה בכל קנינך שתקנה ממנה ובלם ישירוך אל העמיד עליה והנה אמר זה כי קנין החכמה מגיע מדברים עצמיים לה והם ראשית החכמה ולא כן ענין הבינ׳ כמו שזכרנו: סלסלה · דרוך וסלול תמיד במסלול התורה והיא תתן לך כבוד כי תדבק בה ותתן לראשך כתר יחובר בו לך חן ותתן לך עטרת תפארת והנה אמר זה כי מצד השקידה בתורה ובכוונותיה יגיע לאדם הרוממו׳ והכבוד ואם אין זה המכוון בה אך הטוב המכוון בה הוא החיים הנצחיים וכבר זכרו רז״ל באמרו שמור מצותי וחיה וזה אמר כאילו ידבר הש״י : שמע בני וקח אמרי · והם ספורי התורה · וירבו לך שנות חיים כי הם מישירים מאד לשלימות המדות ולשלימות המושכלות כמו שביארנו שם או ידבר בזה שלמה וצוה לקחת אמריו שיצוה עליהם : בדרך

אבן עזרא

אל תעזבה · החכמה כי היא תשמרך מצרה : ראשית חכמה קנה חכמה · במקצת הונך ואם לא תוכל לדעתה תן כל הונך : סלסלה · הגביהה ורוממה מן סולו לרוכב · תכבדך תשימך במעלת הכבוד · כי תחבקנה ללמוד אותה תמיד : תמגנך · מן מגן צריך : בדרך

אבן יחייא

ויורני וגו׳ ואני השכל הורני שלבי יתמוך דבריו שהם מעלת המדות למען שבאמצעות׳ אקנה מעלת החכמה ואמי התורה ואמר לי שמור מצותי שהם מעלת המצו׳ שבאמצעי׳ יושג שלמות מעלת המדו׳ שהוא החיות הנצחי וזהו אומרו וחיה · מה שבאמצעותם תקנה בינה שהיא מעלת התורה · כי כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו · חכמתו מתקיימת · ולכן מעלת המצות סולם למעלת התורה כאשר מעלת המדות סולם למעלת החכמה · וזהו אומרו קנה חכמה קנה בינה שהוא הקנין שיבוא אליו אחרי תומכו דברי אביו ושומרו מצות אמו · שכל אחד מהם אמר אליו אל תשכח במחשבה ואל תט במעשה מאמרי פי אשר צויתיך · אל תעזביה וגו׳ אל תעזביה לבלתי תשמרך בעולם הזה כי החכם עיניו בראשו להשמר ממקרי הזמני׳ יותר מהסכל · ואהבה לתורה ותצרך בעולם הבא · ולמעלתה צוה במצות עשה לאהוב אותה מה שבחכמה הספיק בצוותו בלא תעזבה לבלתי עוזבה · ראשית חכמה וגו׳ הנה כבר אמרנו שראשית ותכלית הכל דבר אחד יען כי ראשית המחשבה תכלית המעשה · וזהו אומרו ראשית ותכלי׳ קנות החכמה · הוא הקנין היותר נעלה ממעלת החכמה אשר בה האדם הוא מה שהוא ויבדל מהבעלי חיים והדומים להם מבני האדם · ואמנם קנין הבינה שהיא מעלת התורה · תכליתה יותר נעלה ולכן ראוי שתכלית כל קניניך בעולם הזה הן הגשמיים הן הרוחניים יהיה למען קנות בינה שהיא מעלת התור׳ המשלמת האדם שלימות שאין למעלה הימנה · כי מוציאה אותו מגדר אנושי ומכניסתו בגדר אלהי בתתה אליו הטוב הגשמי והנפשי · סלסלה וגו׳ רוצה לומר תרומם אתה התורה ותרוממך על דרך את ה׳ האמרת וה׳ האמירך · וזה בעולם הבא כי תהיה מרומם מבני האדם בהדבקך עם קונך ותכבדך להושיבך בין נכבדי ארץ מהצדיקי׳ גמורים שעומדים בעטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו שכינה · כאשר תחבקנה התורה · שרוצה לומר כי תתיחד בה כאלו אתה תהיה גוף התורה ואחד אלהי בכל דבר · תתן לראשך וגו׳ ובעולם הזה תתן לראשך לוית חן מהעטרת של תפארת שיסבב ראשך כמו מגן · והיא העטרת מעשב הדומה הנקר׳ מילאכרו שמעטרין בה ראש החכם כשסומכים אותו למען יהיה לו לכבוד ולתפארת וכאשר הקדמנו :

שמע בני וגו׳ ר״ל שמע בני מה שהורתיך ללכת בדרך מעלת החכמה : וקח אמרי אשר בהם הדרכתיך במעגלי יושר שהוא מעלת המדות מה שבחכמה ירבו לך שנות חיים · ובמדות

ר׳ מנחם המאירי.

אל תשכח וזהו כאמר הנה תורתי אל תעזובו כמו שאמר גם כן בני לחכמתי הקשיבה ולתבונתי הט אזנך · כי התורה תאמר דרך כלל כמו חכמה ותבונה ואין מזה הכרח להיות זה מאמר האל אבל יאמר החכם ואף משה אמר יערף כמטר לקחי ואמר אחר כן כי בן הייתי לאבי רך ויחיד לפני אמי · נראה שבא להעיר האדם שלא יתרשל מן הלמוד לנערו או למעלתו אבל שיקח הורא׳ ממנו · והוא אמרו כי בן הייתי לאבי כלו׳ שאני הייתי הבן הנבחר אצלו ושהנחילני המלכות המלכו׳ וכן הייתי רך ונעים בן ויחיד לפני אמי שלא ראת׳ לפניה בן זולתי ואע״פ כן עם רוב חבתם הי׳ מיסרי׳ ומוכיחי׳ אותי כמו שבא מתוכחת אמו בסוף הספר ולא הזכיר הנה פרט תוכחת האם לכבוד האב והזכיר תוכחת האב ואמר ויורני ויאמר לי יתמך דברי לבך כלומר יהי לבך תומך וסועד לדברי ר״ל שתקיימם ושמור מצותי וחיה ר״ל ותפ׳ זכה וחיה כמו וזאת עשו וחיו שפירושו יתרונות או הוא צווי גמור כלומ׳ שבב לעצמך החיים בקיום דברי וכמו שאו׳ דע את אלהי אביך ועבדהו ואחכ״ן ואילך הם דברי שלמה או הם דברי דוד שהיה שלמה אומר כמשבר מה שהורהו אלא שהראשון נראה יותר · ואמר קנה חכמה קנה בינה וקנין יאמר על פנים רבים יאמר ברוב על דבר קנוי מאחר במחיר השדה ואמר קנה אברהם שדות בכסף יקנו · ופעם על בחירת האדם בחבירו והתאהבו אליו עד שמתיק זה סוד לבבו עד שהנחבר האחר אליו וכל שכן בהכנות תחדו עליו יאמר שהוא קנוי לו כאמר חכמי המוסר קנה בני חורין בנועם מדותיך ומתק לשונך ואמר אחר קנה העניים בהטבתך להם והעשירים בנועם דבריך · ומזה עם זו קנית · עדתך קנית קדם · ופעם יאמר על התחדשות דבר אחר העדר אב שלא כדרך הטבע כמו קניתי איש את יי׳ · ופעם יאמר על השתלות האדם לאדם בעבודתו הכהנה או למוד כמו שקראו חכמי ההגיון מדות האדם הקבועו׳ בו קנין וזהו כאמר הנה קנה חכמה קנה בינה כלומר השתדל השתדלו׳ חזקה וטרח בעצמך טורח יעד לאדם בעצמך חכמה ובינה · וחכמה יאמר על למוד חכמה ובינה על דבר אחד בדרכים שמות ואמר אחר כן אל תשכח ואל תט מאמרי פי · כלו׳ אחר שתקנה חכמה ובינה לא תתרשל מהיותך שוקד עליהם שלא תשכב בעצמך שכחתם · ודרך כלל אל תט מאמרי פי ויש לפרש קנה תקור ואל תשכח מוסב על הקנין כלומר קנות חכמה ובינה לא תשכח · ואל תעזבה מוסב על החכמה ופי׳ אל תעזוב מלקנותה או שאם קניתה אל תעזבה · ותשמרך · אפשר שהוא ייעוד הגמול כלומר תשמרך מכל נזק · או אולי מוסב על הלמוד כלו׳ תשמרך מכל שגיאה ומכל התנגדות כזוב וכפל הענין אהבה ותצרך · ואמר ראשית חכמה קנה חכמה נראה לי שמלת ראשית פירושה מבחר מגזר׳ ראש ואמר שמבחר החכמה הוא הבא מוכנה בטורח ובעמל ובהשתדלות והוא כאמרו אף חכמתי עמדה לי ודרשו בו חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי וזהו ובכל קנינך קנה בינה כלומר הן בקנין כחותיך ומדותיך וטבעך הן בקנין ככסיך הכונה שתטרח ותתעמל בה בכל לבבך ובכל כספך ובכל מאדך · או נפרש הקנין כדרך האמור בדברי קנוי מזולתו והזהירו ללמוד תחלה מזולתו כדי שלא יכנס בלמוד בשבוש כי השבוש הנשקע בתחלת הלמוד קשה לגרוש שבשתא דעל על ובתלמוד ירושלמי אמרו כל תורה שאין לה אב אינה תורה וכן ביארנו בקצת חבורינו באמרו טובה חכמה עם נחלה ואמרו ובכל קנינך לפי׳ זה נפרשהו כן וגם כל קנינך כלומר אע״פ שתלמד מזולתך טרח בעצמך והשתדל להתבונן בעצמך ויהיה קנה בינה מן המין שפירשנו תחלה · ויש מפרשים שהוא חסר בי״ת כלומר בראשית חכמה קנה חכמה או שאות בי״ת שבכל קניניך מוסבת אחריה אע״פ שקודמת לה כמו למעלה וראשית חכמה הוא יראת יי׳ כאמרו ראשית חכמה יראת יי׳ · ואמר כשתטרח ותתעמל בחכמה העיונית השתדל בה ביראת יי׳ כלומר שתהיה יראת יי׳ קודמת לה כענין כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת ובדרך נסתר אפשר שקרא ראשית חכמה המושכלות הראשונות שמהם יבאו המופתים למושכלות השניות והמתחדשות מהן וצומחות אחריהן כלומר בהקדמות שמצד המושכלות הראשונות תקנה החכמה ובכל קנינך קנה בינה כלומר בתולדות המתחדשות לך מהם קנה בינה · ר״ל הפנת האמתות ואמר אחר כן סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה · וסלסלה פירשו בו הפוך והפוך בה מלשון מסלסל בשערו הנאמר בתלמוד בענין מהפך במזייה כלומר שתחזור עליה ותהפוך עניניה בחפוש סתריה ואז תרוממך על הגדולים והרמים · ויש מפרשים סלסלה ענין הרמה מענין סולו לרוכב כלומר הרימה וכבדוה והיא גם כן תרוממך כי מכבדי אכבד ואולי לפרש סלסלה מלשון סלסול האמור בדברי רבותי׳ ז״ל כלומר כשתקנה חכמה סלסלה במדות נכבדות ואז תרוממך כמו שביארנו בקצת חבורינו בענין מה שנאמר בתלמוד כתיב יערף כמטר לקחי וכתיב תזל כטל ותירצו הא בתלמיד הגון הא בתלמיד שאינו הגון שדמה התלמיד הגון לטל שעם היות הטל נזל תמיד יום יום לא יקוץ האדם בו לרוב ערבותו כן התלמיד המוכתר במדות עם היות האד׳ מתמיד חברתו אף ללא צורך לא יקוץ בו לעולם והתלמיד הבלתי הגון יקוץ האדם בחברתו ולא יבקשנה רק לעת הצורך ההכרחי להוראות אכלו ומשתיו ואחר שהוציא ממנו המבוקש לו מאסו בחברתו וימאסהו וירחיקהו כדמיון המטר שלא יבקשהו האדם רק לעת צורך ההכרחי ובהרוותו את הארץ יקוץ בה לשעתו · וכל תחבקנה מורה על דבוק חביב ותתן לראשך לוית חן ר״ל חבור חן בהודוע החכמ׳ והמוסר ועטרת תפארת תמגנך ר״ל תמגן לך ופירושו תמשיל לך על הדרך שאמרו חכמי המוסר תטרח בחכמה ובמוסר וקנה העטרות והנזרים יעשו מזהב לשון המדברת ויונחו בראשי האוהבים · ובדרך נסתר תרוממך תעלה אותך מעלה מעלה אורח חיים למעלה למשכיל · ותחבוק מורה הדבוק התמידי בהתאחד שכלו במושכלו ותתן לראשך קרא השכל ראש כי התכלית יקרא על צד אחד התחלה כמו שבארנו · ועטרת תפארת כענין צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ויושבים ר״ל שצורתם קיימת ומתמדת כדרך ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה והוא ענין כליל תפארת בראשו נתת · וכן

קב ונקי

ויורני ויאמר לי · ירצ׳ למדני אבי שיהיה סובל בלבי את דבריו שהוא תורה שבעל פה בזכרון הלב · ולפי שהמלמדים לפעמים משבשים התלמידים כמו שאמרו חכמים הזהרו בדבריכם · הזהירם קנה חכמה קנה בינה · ורצוי שיהיה באופן שלא תעקרו דבר מן התורה והוא אומרו אל תשכח ואל תט מאמרי פי · ואמר שאם לא תעזבה תזכה השמירה בעולם הזה · ואם תאהבה תצור אותך בעולם הבא · ראשית · ראשית וקודם החכמה העיונית קנה החכמה המדינית כי היא תקדם ראשונה ואע״פ שלא תוכל לקנותה זולתי במחיר גדול קנה אותה עד שתוציא כל קניניך בעבורה · או ירצה תחל׳ חכמתך למוד מאחרים וקנה לך שמועה מפי הרב ואחר כך בכל קניניך קנה בינה התבונן בה מעצמך להשכיל הטעמים ודבר מתוך דבר : סלסלה · תגביהנה והיא תרומם מעלתך ותשים לך במדרגה הכבוד כאשר תחבקנה : תתן לראשך · ירצה כי התורה האלהית תתן לראשך חבור של חן ותזכה בעבורה לכתר המלכות הרוחני וגם היא תמסור לך עטרת של תפארה והיא העטרה שנכתרים בה הצדיקים בגן עדן · ודמהו לחבור השלשה כחות אשר במוח דמיון מחשבה וזכרון שכלם הכרחיים בידיעת התורה : שמע בני וגומר · הזהיר שלא לשמוע דברי החולקים על התורה כגון המינים והצדוקים שחלקו על הקבלה האמיתית ולזה אמר שמע בני בשמיעת האוזן ואח״כ תקח וקבל אמרי ומתוך כך ירבו לך שנות חיים ואמר הנה הראיתיך ללמוד חכמת התורה שהיא ראשית לכל החכמות :

הדרכתיך

מנחת ערב

להמציא תוצאות חכמה ובינה לו מוסר ע״כ לא כן הוא אלא יזהר : מ׳ שכתב כתוי״ט ויש דבר חכמה וסכל טוב הנה ששלמה פתח לך פתח ומסר לך כמה ראשי פרקים ועוד הוסיף אליו כהנה וכהנה דברי חכמה להבין דבר מתוך דבר וז״ש שמפי נמ״ס מוסר אב הוא הכתוב אלין וע״כ והקשיבו לדעת בינה להבין דבר מתוך דבר והנאי שלא יהיה דבר מתנגד בדברי תור׳ כי אז אין חכמתך כלו׳ כי מי יבא להחכים על אשר כבר נאמר בסיני וזה כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו כלו׳ כל דבר בינה שאתה מבין מדעתך צריך שתשים תמיד נגד עיניך התור׳ ה׳ שההא מסכמת עם כוונ׳ התורה : ואל תאמר איך אטריח עצמי כ״כ הלא התורה נקרא תושיה שמתשת כחו של אדם כ״ש למעמיק עצמו ומטריח שכלו יזהר מאד שלא יחלש גופו וטבעו וביותר למי שהוא מעונג ומפונק רך ונכר לזה אמ׳ אל תיר׳ מזה כי בן הייתי וגומר מעונג ומפונק בן מלך וכל הדרכים הנאמרים בי היו ואעפ״כ ויורני וגו׳ שמור מצותי וחיי אדרבה כי היא בנותנת חיים כמ״ש למעלה בימיניה אורך ימי׳ ומה גם רפאו׳ תהי׳ לשרך ושקוי לעצמותך הרי שהיא נותנת כח ובריאו׳ וחיים ומה שהיא מתשת כחו הוא כח הגופיי לבל ירדוף אדם אחר תאות הגוף וזה היא מתשת אמנם מתחזקת היא כח הנפשיי ומוספת כח לעוסקי׳ כמ״ש הבא לטהר מסייעין לו : שמע בני וגו׳ הנה שמוע ישמע א״ש לקול אביו או רבו אחת א׳ משלם או למה שהוא אביו או רבו וחייב לשמוע בקולו · ב׳ על איכו׳ מאמריו אשר המה אמרי טוב טעם ודעת מבלי הסקפת היותו אביו או רבו · ג׳ על הטוב והאושר המושג לו בהן והנה השומע בקול אביו שבפמים מפאת ב׳ בחינו׳ הראשונות ייסר ויכשר בעיני אלקי׳ אך לא על השלישי׳ כי יהי׳ עובד אלקי׳ ע״מ לקבל פרס וזה לא יתכן אלא יעבוד מאהבה וישען באלקיו כי שכרו אתו ואני משכרתו שלמה והן אלה דברי שלמה פה שמע בני כלו׳ שמע מהבחינה הא׳ להיותך בני כי ה׳ אלקיכם הוא אבינו וגם על הבחינה הב׳ וזהו וקח אמרי שהוא מפאת עצמן כי רבי האיכו׳ המה וזהו אומר לשון קיחה לומר שהם אמרי קיחה והפיס׳ עצמית לחכמי לב וזהו ג״כ אומרו אמרי כלו׳ מתייחסים לי שרב איכותם עד אין תכלית · אך על הבחינה הג׳ אל תכוין ע״ז כי ע״י שתי אלה מאליהן ירבו לך שנות חיים וזהו וירבו לך וגו׳ שמהקודם ימשך שירבו לך מבלי עיונך בגללו : אז יאמר מהנודע מרז״ל כי מחשבה טובה הקב״ה מצרפה למעשה ואז קובע לו שכר כרא׳ למען

רלבג

בדרך חכמה הוריתך · ללכת בדרך חכמה ובדרכי יושר והוא מה שהזהרתיך ללכת בדרכי התורה ולחקור בה מחקר הראוי ואם תעשה כן תהיה נעזר בשם יתברך באופן שיכונו מחשבותיך ויצליחו חפציך במה שתרצה לעשותו : בלכתך לא יצר צעדך · הנה בלכתך לעשות דבר מה לא יצר צעדך מלפסוע ולהשלים הדרך וגם אם תרוץ בדרכך לא תכשל באבן נגף וצור מכשול : החזק במוסר · התורה אל תרף ממנו נצור התורה בלבך כי היא בעצמך חייך הנצחיים במה שנכלל בכוונותיה מהחכמה והבינה : בארח רשעים אל תבא · אל תבא ולא תהלך בדרך אנשים רעים : פרעהו אל תעבר בו · אם תוכל בטל והשבית הדרך ההוא ר"ל שתפרע דרך הרשעים בדרך שלא ישלמו הרע אל תעבור להסכים עמהם ואם לא תוכל לבטלו נטה מעליו ועבור ויצא מהרשעי' רשע וילך לא תהיה עמהם וזה כי הרשעים הם חפצים לעשות רע כל כך עד שכאשר התהלכו בדרך במנהג אחד לא יוסיפו שנית להתהלך בו אם לא היה בדרך ההוא רעה והשחתה : כי לא ישנו · אם לא ירעו · גם לא יוכלו לישן בלילה אם לא עשו רע להכשיל האנשים : כי לחמו לחם רשע · מאכל ומשתיהם יהיו כלם רשע וחמס כי הרשע נותן שנת לעיניהם לרוב שמחת' בו גם לא יצטרכו למזון אחר מרוב התענגם בו : וארח צדיקי' הנה זה דרך הצדיקי' הוא כאור נוגה השחר שהולך אורו ומתחזק עד נכון היום והוא עד חצי היום כי אז האור והיום בשלימותו ובתקפו : דרך רשעים באפלה · ואולם דרך הרשעים כאפילה שלא יראו בו ולא יוכלו להתיישר אל התכלית שכוונו אליו ולזה יכשלו בהליכתם ולא ידעו במה יכשלו כי אינם רואים אור כלל ואמנם אמר זה כי דרך צדיקים בלכתם לעשות דבר מה יהיה בו האור להצילם מהמכשולות והמונעים ולהישירם ללכת אל התכלית שכוונו אליו כי הם נעזרים מאלהים בשם יתברך ואמנם דרך הרשעים שיכוונו בו עשיית הרשע הוא בהפך זה כי השם יתברך מפר מחשבותיהם פעמים רבות ולא יעשו הרע אשר יזמו לעשותו כמו שזכרנו בספר איוב :

בְּדֶרֶךְ חָכְמָה הֹרֵתִיךָ הִדְרַכְתִּיךָ
בְּמַעְגְּלֵי־יֹשֶׁר׃ בְּלֶכְתְּךָ לֹא־יֵצַר ל
צַעֲדֶךָ וְאִם־תָּרוּץ לֹא תִכָּשֵׁל׃ הַחֲזֵק ל וחד חרוץ
בַּמּוּסָר אַל־תֶּרֶף נִצְּרֶהָ כִּי־הִיא חַיֶּיךָ׃ ג'
בְּאֹרַח רְשָׁעִים אַל־תָּבֹא וְאַל־
תְּאַשֵּׁר בְּדֶרֶךְ רָעִים׃ פְּרָעֵהוּ אַל־ ל וחד פרעהו
תַּעֲבָר־בּוֹ שְׂטֵה מֵעָלָיו וַעֲבֹר׃ כִּי לֹא ל
יִשְׁנוּ אִם־לֹא יָרֵעוּ וְנִגְזְלָה שְׁנָתָם ל
אִם־לֹא יַכְשׁוֹלוּ׃ כִּי לָחֲמוּ לֶחֶם יכשילו ד' ק'
רֶשַׁע וְיֵין חֲמָסִים יִשְׁתּוּ׃ וְאֹרַח י"ו ט'
צַדִּיקִים כְּאוֹר נֹגַהּ הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד־ כלוס' ד'
נְכוֹן הַיּוֹם׃ דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כָּאֲפֵלָה ג' קמץ
לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה יִכָּשֵׁלוּ׃ ל

בני

אָרְחָתָא דְחָכְמְתָא אַלֵּיפְתָךְ
וְהַלֵּיכִיתָךְ בִּשְׁבִילֵי תְרִיצֵי׃ כַּד תֵּיזִיל
לָא תִטְעוּף אָרְחָתָךְ וְאִין תִּרְהַט לָא
תִיתְקַל׃ תִּתְחַזַּק בְּמַרְדּוּתָא וְלָא
תַרְפֵּא נַטְרֵיהּ מְטוּל דְּהִיא חַיָּיךְ׃
בְּאָרְחָא דְרַשִׁיעֵי לָא תֵיזִיל וְלָא תֵיטַן
בְּאָרְחָא דְבִישִׁין׃ אַרֵישׁ וְלָא תֶעְבַּר
עִמְּהוֹן סְטֵי וַעֲבַר מִנְּהוֹן׃ לָא דַמְכִין
עַד מָה דְמַבְאֲשִׁין וּפָרְדָא שִׁינַתְהוֹן
עַד מָה דְעָבְדִין תִּיקְלָא׃ דְמֵיכַלְתְּהוֹן
מֵיכַלְתָּא דְרַשִׁיעֵי וְחַמְרָא דַחֲטוֹפְיָא
שָׁתְיָין׃ וְאָרְחָא דְצַדִּיקֵי כִּנְהוֹרָא
דְמַזְהַר וְאָזִיל נַהֲרֵיהּ עַד מָה דְתַקִּין
יוֹמָא׃ וְאָרְחָא דְרַשִׁיעֵי חֲבִירָא
וְלָא יָדְעִין כְּמָנָא מִתְּקַלִּין׃

ברי

תרוץ ל' וא' תרוץ דאבה ואינון מן א"ב מן חד וחד חד ד' וחד רי"ש וסימ' נמס' במסר' רבת' במערכת אות הד"לת בס"ד · אל תרף ג' וסימן החזק במוסר אל תרף · אל תרף ידך מעבדיך דיהושע · מעשי ידיך אל תרף · רשע י"ו וסימן נמסר בספר מיכה סימ' ו' · חמסים ד' וסימ' מאיש חמסים הצילני דשמואל · מאיש חמסים תנצרני דתהלים · וחברו דבתריה דשמרנו יי' · ויין חמסים ישתו :

רשי

בלכתך לא יצר צעדך · מי שאינו מרחיק רגליו קרוב ליפול : החזק במוסר אל תרף · אחוז בתורה כמו והחזק את ידך בו וישלח ידו ויחזק בו : באורח רשעים אל תבוא · אל תאשר ואל תדרוך כמו באשורו אחז רגלו · וכן ונכון יבין לאשורו : פרעהו · בטלהו : שטה מעליו · סור : כי לא ישנו · אינם יכולים לישן · ואורח צדיקים כאור נוגה שהלך ומאיר מעמוד השחר עד נכון עד חצות היום שהוא בירורו של יום : דרך רשעים באפלה לא ידעו במה יכשלו · פתאום יבא להם מכשול ולא ידעו להזהר ממנו :

בני

דרהיך ל' וחד והוריתך חסר הכסף

יכבר בקנת ספרי' כתי' יכשורו וקרי' יכשלו המנס לפין דעת בעלי' ה"סרה לא יתכן כי לא פני כי אם ל"ב דכתי' יוד בריש תיבות' וקרי' וי"ו וזה לא נמנה כשכן

אבן עזרא

בדרך חכמה · בעבור דרך חכמ' שלמדה : בלכתך · כאשר תלך בדרך החכמה : נצרה · ראוי להיות בפתח והה"א כנוי לחכמה הנזכרת למעלה בדרך החכמה והטע' החזק במוסר שיסדתיך ללכת בה : פרעהו · מן ותפרעו כל עצתי מן למפרע · שטה · סור : ואורח צדיקי' · חסר והנכון ואור אורח צדיקים :

בני

מנחת ערב

לענין אשר נתת לבך להבין ולהתענו' וגו' וזהו שמע בני ואחרי שמעך קח אמרי שהיא קבלה וקח הם לעשו' ואז ירבו לך שנות חיים כרך עשותך בפועל : כי לחמו לחם רשע וגו' יאמר אולי תאמר האם בער אנכי מאיש כי אתפתה לעשות כתעשה הרשעים המגונים להיות רע לשמים ורע לבריות ולהיות נמנה בכת ברוצחים ובכת הגזלנים ע"כ אמר ירא אני פן תתפתה כי הלא תראה בעיניך כי לחמו וגו' · והוא כי דרכו ית' עם משרתיו עושי רצונו לשמור להם הבטחתו אל עולם שכלו טוב כי היום לעשותם וגו' ואמנם השטן הוא היצר הרע הלא הוא יורה לפניהם שכר עבירה נגד פניהם בחמור אליהם הלא בגזל ועולה תמלאו בתיכם טוב ובאיסורי ביאה התענגו באהבים בעת ובעונה והביקש בזה וגם במה יראו נגד פניהם דרך רשעים צלחה ולדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים ואזי למרחק עיניהם ישפוטו ויפתה לבם ויה אמר כי לחמו וגו' ואמר ירא אני פן תנשל כי הלא עיניך הרואות כי ע"י [illegible] קרוצה [illegible] כי [illegible] מיד ברשעותם לחם רשעיהם ויין חמסים [illegible] תמתו [illegible] מכלים וע"כ [illegible] לבך להפתות [illegible] :

בני

ר' מנחם המאירי

וכן ביום ההוא יהיה יי' לעטרת צבי ולצפירת תפארת לשאר עמו וזהו באור הפרשה הנגלה והנסתר שבה כי קריב הוא כמו שביארנו :

פרשה שמינית

והיא כוללת עשרה פסוקים והם שמע בני וקח אמרי עד לא ידעו במה יכשלו :

והכונה

בה גם כן באזהרה על השתדלות שלימות החכמה והמדות ולהרחיק מן החברה המונעת זה ואמר שמע בני ר"ל קבל דברי ואז ירבו לך שנות חיים אם בוא אם בנא על הדרך שהתבאר · בדרך חכמה הוריתיך רומז אל מה שהזכיר משלימות המדות ואחר שהמשיל סדר למודו והדרכתו לדרך המשיך הלשון ואמר בלכתך לא יצר צעדך כלומר הדרך אשר הכינותי לך היא דרך ישרה שלא תמצא בה רכסים ומכשולות שמצדם תצטרך להצר צעדך ולקצר פסיעותיך אבל תוכל ללכת בה ברחבה וגם אם תרוץ לא תכשל בה · המשל שקוריתיך אמרת אלוה ברופה מאין בלבול ומחשבים אבל דעת ברור ירוץ קוראו בו מאין עכוב ספק וקושיו והחזק במוסר אל תרף · רומז אל שלימות המדות ונצרה כי היא חייך רומז אל החכמה ונצרה נוטה מן הקל והדגש לתפארת וחרק הנו"ן זרות בה ראוי להיות קמץ חטוף כי הצווי לזכר נצור והזהירו מן החברה הרעה כי היא מונעת כל שלימות ואמר בארח רשעים אל תבא כלומר שאף במעמדם לא תשב' ישב תאשר כמו לא תצעד ר"ל לא תכים אשורך ופעמי רגלך בו · ויש מפרשים אל תאשר וכו' שלא תאשרהו ר"ל לא תשבחהו עד שידמה הישר בעיניך וגם כשיזדמן לך דרכם במקרה פרעהו ר"ל חזור למפרע אל תעבר בו · וכן שטה מעליו ר"ל מטל אותו הדרך ועבור ממנו · ואיפשר לפרש אורח רשעים הנהגתם כלומר לא יספיקך שלא תעשה העבירו' בהם אבל תקון בכל מדותיה והנהגותיהם · ופרעהו ר"ל שישנה במדותיו עד שיהיו מופרשות ממדותיהם הכל משל מרוב הרחקה וזה א' ענין מה שביארתי בחבור התשובה על אמרו לפעולות אדם בדב' שפתיך אני שמרתי ארחות פריץ כלומ' מרוב חפצי בעזיבת החטאי' הפלגתי בתשובתי עד שבענין תשובתי והוא הרמוז בדבר שפתך שמרתי והתבוננתי בכל פעולות האדם איזו מהם תמשיך לב האדם לרע ולהבין איזו מדה מגונה ודקדקתי בעיניהם עד שמנעתי עצמי כל ארחות פריץ אף בקצת הפעולות שאף התלות עבירה בהם והוא אצלי ענין שבוי מעשה המיוחד עליו פקורע נגד דינו של אדם ר"ל שבוי הנהגה אף בדברים שאין בהם עבירה · וספר מדותיהם דרך להרחיק האדם מהם · אמר כי לא ישנו אם לא ירעו · ויישנו חסר יוד אחת ראוי להיות בשני יודי"ן ופרשו ישן כלומר לא ילכו לישן עד שירעו כלומ' כל כך הם מושגעים בפעולות הרע שלא ינוח לבבם ולא התקרר דעתם אם לא ירעו כענין לא ישכב עד יאכל טרף · ונגזלה שנתם לגמרי אם לא יכשילו כי לחמו לחם רשע ר"ל כי הורגלו כל ימיהם ללחום לחם רשע כלומר בגזל וחמס · ויין חמסים ישתו · ר"ל שיגזלוהו ויחמסוהו · ולפי הנסתר קרא ארח רשעים חיל המלך הזקן אשר תאותם לבקש מה שהורגלו והטבעו בו ועל זה אמר וארח צדיקים כאור נוגה כלומר באור ברור בקר לא עבות ר"ל הולך ומתוסף באור עד נכון היום ר"ל עד עצם היום והוא חצי היום ולא דמהו לאור כל היום שמחצי היום ואילך היום נוטה להעריב והאור מתמעט אבל זה האור המתחזק אשר יוסיף אורו עד שמגיע לתכלית שלימות התורה ודרך רשעים נחשך יהוא באפילה ונחשכה עד שלא יראו הדברים והמכשולות ויכשלו ולא ידעו קודם הכשלם במה יכשלו כי לא ראו הרכסים והמכשולות וכן שכלותם והעדר ידיעתם יכשלם · זהו ביאור הפרשה לפי הנגלה וכבר נרמז מה שיש מן הנסתר בתוכה :

פרשת תשיעית

והיא כוללת שמונה פסוקים · והם · בני לדברי הקשיבה עד הסר רגלך מרעה :

והכונה

בה גם כן להזהיר על שלימות החכמה והמדות · אמר בני לדברי הקשיבה דהא חסר מלת אוזן כלומר הטה אוזנך להיו' קשבת וכן בכל מקום שתמצא לשון

אבן יחייא

ובאמרו' בלכתך לא יצר צעדך כי כל הדרכים יהיו סלולים לפניך באופן שאף כי תרוץ בהם בזולת חוזק לא תכשל והוא משל שמי שיהיה חכם ובעל מדות טובות על הרוב ינצל מכל הפגעים ומקרי הזמן החזק וגו' ולכן ראוי לך להחזיק במוסר שהוא מעלת המדות ולבלתי תרפה אותו בשום עת ובשום מקום · ונצרה לחכמה כי היא חייך כאשר אמרתי שיתן לך שנות חיים · באורח וגו' הזהירך שאף שיהיה חכם וצדיק לא יאמין בעצמו עד יום מותו · ולכן יתרחק מללכת בדרך הרשעים החוטאים במחשבה ומבזים החכמה ויסודותיה · ואל יאשר בדרך רעים והם החוטאים במעשה ומבזים מעלת המדות ויהיה אל תאשר מענין תמוך אשורי במעגלותיך שר"ל דרכי או רגלי · פרעהו וגו' ואפי' פעם ביובל אם יזדמן לך לצורך עסקי' לעבור באורח רשעים · פרעהו מלשון חז"ל הקורא מגלה למפרע ור"ל תעבור בדרך אחר הפך ושיהיה למפרע מהאורח ההוא ואל תעבור בו בשום אופן אפי' הפעם ההוא · וכן גם אם יקרה לך הזדמנות ההעברה בדרך רעים · שטה מעל הדרך ההוא ועבור מעליו · כי לא וגו' מה נתן סבה למה הזהירו מלעבור במקרה אפילו פעם אחת · כי בהיותו חכם ובעל מדות טובות הוא מהנמנע שידבק בדרכיהם בההעברה הקלה ההיא · וזהו אומרו כי כל היום אינם חושבים בדבר אחר · כי אם לצוד לבות בני האדם להטותם לדרכיהם · כי הרעים לא ישנו בלילה · אם היום לא עשו איזה אדם שיהפך להיות רע כמוהם · ואמרו אם לא ירעו · והרשעי' נגזלה שנתם · אם לא יכשילו איש מה שיחשוב דעותיהם הנכונו' ומחשבותיהם מחשבת פיגול חיצונות · ולכן ראוי לברוח מהם פן תלכד ברשתם · כי לחמו וגו' וסבת היותם מטילים את הרבים · הוא להיות כי המינים הרשעים לחמו לחם רשע · והוא משל לספרי מינות אשר למדו באופן שהדעות ההם הם להם כמזון · והרעים יין חמסים ישתו · כי כל ישעם וכל חפץ הוא לגזול ולחמוס ולכסות חרפתם מבקשים לזולת הארץ חמס ושכלם יעשו מעשיהם · ולכן ראוי לך להתרחק מהם להיות כי תכליתך טוב מתכליתם · ואורח וגו' כי אורח הצדיקי' הוא כאור הכוכב נוגה שאינו הולך אורו בעלות השחר בלכת שאר הככבים · אבל הוא הולך ואור עד שהיום יהיה נכון בזריחת השמש · וכן הצדיקי' שנפשותם היא בלילה מהגוף הקשו' כאור נוגה · האור ההוא הולך ואור בגופם ולומדים החכמה ועושי' הצדק · עד שתפרד הנפש ותעלה מעלה מעלה להדבק עם קונה שאז יהיה נכון היום אליה · בצאתה מהגוף החשוך בלילה ובהדבקה באור אלהי · דרך רשעים וגו' מה שדרך הרשעים יהיה בהפך · כי יהיה כהולך באפילה שלא ידעו במה יכשלו · ובעוד בחיים חייתם ישטפו בתאוות הגשמיות וישתוו בבהמות השדה וחייתו יער וסופם כסוף הבעלי חיים ·

בני

קב ונקי

הדרכתיך במעגלי יושר · כלומר הדרכתי אותך שפירוש האמיתי המיישר האדם להצלחה האמיתית הוא המקובל והוא היושר : בלכתך לא יצר צעדך · כלומר אם תתנהג בדריסת החכמות על פי הדרך אשר הדרכתיך בכוונך לדרוך דרך ההצלחה האמיתית המגעת דרך סלולה והו' לא יצר צעדך · ואם תרוץ ברחובות השכל לא תכשל כי אחר שתלמד החכמות בסדר ותקדים להם יראת הלהים תהיה ניצול מן ההריסה ולא תאמין דעות בטלות : החזק במוסר · ירצה אל תשמע לדברי המינים והאפיקורוסים הכותות החולקות על האמת אלא החזק במוסר שילמדוך המלמדים האמיתיים ויחסך מזה שבאורח רשעים אל תבא · ר"ל שלא תתנהג בדרכי רשעים לעשות כמעשיהם : ואל תאשר · כלומר לא תדרוך בדרך האנשים הרעים לא במדות ולא בדעות · ומלת תאשר כמו הדרוך או מענין אשרי האיש כלומר לא יהיו בעיניך מאושרים הרשעים : פרעהו · כלומר עניני הרשעים יהיו בעיניך כאלו הוא פרוע ובטל ודעת נפסד באופן שלא תתיהם מן הפורענות לומר אשמע דבריהם שלא ישתיהוני אלא שטה מעליו ועבור כי הדעות הזרות נמשלים לגרים הבאים לדור בארץ נכריה ובהתמדת הזמן נעשו תושבים · או יהיה פרעהו מלשון ראשיהם אל תפרעו שהוא גדול שער כי הדרך שלא יעברו בה יגדלו בו עשבים על דרך דרכי ציון אבלות שאבל מגדל שער : כי לא ישנו · ירצה לא יתנו שינה לעיניהם אם לא יגרמו רעה שהיא היזק לנפשותם או לזולתם ונגזלה שנתם מעיניהם כלומר תדד שנתם אם לא יכשילו אחרים · או ירצ' ונגזלה שנתם · כי מפני שאז לא יוכלו לעשות רע יחשבו הזמן ההוא לגזול ועשוק · והכלל העולה מאלו הדברים שראוי לאדם ליתן כבוד לאל ית' בשכלו ובדיבורו בחקירתו בחכמת התורה · ואם יבאו עליו דעות שיקבל אותם במוסר · ויחס יותם להשגחה לא אל הקרי · וכן ראוי שיקבל התחלות התורה מלמד אמיתי ידריכהו במקובלות האמיתיו' ועיין אחר התחלו' בדרוש התורה במתינה ולא בהריסה ובזה יהיה כעוזר מהש"י ויזרח עליו אורו : כי לחמו לחם רשע · יפליג להרחיב על רשעת האנשים הרשעים ואמר שסבת עשותם הרע בזה הוא מפני כי כבר אכלו מאכל של רשע תחת היות מאכלם לחמה של תורה ועסקם במצות ואינם עושים כן אלא מתחברי' ברשעם ושותים ביין חמסים שהוא כנוי לדעות הנפסדות : וארח צדיקים כלומר דרך הצדיקים הוא כאור אשר בבקר מתחיל להאיר והולך ויגדל עד שיהיה היום נכון כלומ' בעצמו של יום והוא משל למפרשי התורה כפי הקבלה האמיתית שהם מבררים אותה בביאור קלר ובעומק העיון בזה הביאור תמלא מפור' כל ספק : דרך רשעים כאפלה · ירצה שההולך בדרך אלו הרשעי' דומה לאדם ההולך בדרך בזמן חשך ואפלה שנכשל בבורות ומכשולות ואינם יכולים לדעת במה יכשלו לחשכת הזמן · והוא משל למכחישי שרשי התורה האמתיים שאין להם יסוד לדעת ההבדל שיש בין האמת לשקר ולכן יפלו בשיבושים וזיופים גדולים :

בני

בני לדברי הקשיבה ונותר' לשמיעתה לקוו תליאה : מכל משמר · מכל מה שאמרה תורה השמר כנור לבך בין עבירה קלה בין עבירה חמורה · כי ממנו · כי מאותו שהוא קל יהיו לך חיים ושכר גדול אם תקיימנו · כך דרש רבי תנחומא : הסר ממך · לא תעשה דבר שיתלוננו בו הבריות ויעקימו עליך פיהם · עקשות פה · לשון עקום כמו את אני ויעקשוני ובמשנה שיניה עקומות ועקושות ולזות שפתי' עקמימו' שפתים · שלא ירחיבו הבריות פה עליך : עיניך לנכח יביטו : יסתכלו אל האמת ואל היושר · ויישירו נגדך יסתכלו על הישרה ליישר דרכך נגדך : פלס מעגל רגלך · שקול דרכך הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה ואז כל דרכיך יכונו : אל תט ימין ושמאל · מן המשקל הטוב : בני

בְּנִי לִדְבָרַי הַקְשִׁיבָה לַאֲמָרַי
טו הַט־אָזְנֶךָ: אַל־יַלִּיזוּ מֵעֵינֶיךָ שָׁמְרֵם ט' חס' · ג
בְּתוֹךְ לְבָבֶךָ: כִּי־חַיִּים הֵם לְמֹצְאֵיהֶם ג וחס'
וּלְכָל־בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא: מִכָּל־מִשְׁמָר
נְצֹר לִבֶּךָ כִּי מִמֶּנּוּ תּוֹצְאוֹת חַיִּים: ג מ"ל
הָסֵר מִמְּךָ עִקְּשׁוּת פֶּה וּלְזוּת שְׂפָתַיִם ג · ג
הַרְחֵק מִמֶּךָּ: עֵינֶיךָ לְנֹכַח יַבִּיטוּ
וְעַפְעַפֶּיךָ יַיְשִׁרוּ נֶגְדֶּךָ: פַּלֵּס מַעְגַּל ד' חס' בנ"כ
רַגְלֶךָ וְכָל־דְּרָכֶיךָ יִכֹּנוּ: אַל־תֵּט־
יָמִין וּשְׂמֹאול הָסֵר רַגְלְךָ מֵרָע:
בני

בְּרִי לְמִלַּי אַצִּית וּלְמֵאמְרַי צְלֵי אוּדְנָךְ:
לָא נֵיזְלָן בְּעֵינָךְ נַטְרִינוּן בְּגַוֵּיהּ דְּלִיבָּךְ:
מְטוּל דְּחַיֵּי אִינּוּן לְמָאן דְּמַשְׁכַּח לְהוֹן
לְכוּלָּא בִּישְׂרֵיהּ מַאסֵי: מִכָּל זִיהוֹרָא
נְטַר לִבָּךְ מְטוּל דְּמִינֵּיהּ הוּא מַפְּקָנָא
דְּחַיֵּי: אַעְבַּר מִינָּךְ עִיקוּמָא דְּפוּמָא
וְעַתָּא דְּשִׂפְוָתָא אַרְחֵיק מִנָּךְ: עַיְנָךְ
בְּתְרִיצוּתָא נְאוֹרָן וְתַמְרִיךְ נִתְרְצוּן
לְקוּבְלָךְ: אַעְבַּר רִגְלָךְ מִשְּׁבִילֵי בִּישֵׁי
וְכֻלְּהוֹן אָרְחָתָךְ מְתַקְּנָן: לָא תִסְטֵי
לִימִינָא וְלִשְׂמָאלָא אַעְבַּר רִיגְלָךְ מִן
בִּישְׁתָא:
ברי

בני לדברי הקשיבה לאמרי הט אזנך · אל יליזו מעיניך שמרם תמיד בתוך לבבך : כי חיים הם למוצאיהם · כי אלו הדברים אשר אני אומר לך הם בעצמה חיים למי שימצאם ויעמוד על כוונתה והם עם זה מרפא לכל בשרו להסיר ממנו חולי שמדו' הפחותו' והנה אמר זה כי זה הספר בכללו מישיר לשלימו' המושכלו' ולשלמות המדות : מכל משמר נצור לבך · והוא השכל ר"ל שמרהו שלא יהיה נחסר במחסר הנפש המתאוה באופן שתמנעהו מעשות פעולתו המיוחד' לו וגם שומרהו שלא יהיה נחסר בנ"אם' שאר הכחות המשיגות במה שימנעהו פעולתו · כי ממנו והשכל תוצאות חיים ואם לא יבלבלו הכחו' האחרים פעולתו הנה תשיג הרחות ,חיים ממנו בעבור שלא יהיה שכלך נחסר בשום מחסר ימנעהו מן ההשגה' הסר ממך הדברים הכוזבים בדעו אשר יחסרו שכלך במחסר' והמשל כי הדעות הכוזבות כשיקבל' האד' בענין התחלפו' ישימו שכלו נחסר במה שאחר ההתחלפו' ההן שלא יוכל לחקור בהן מחקר ראוי כי הטעות אשר בשרש והתחלה יהסור אותו ויליד לעדו ממלוא האמת : עיניך לנכח יביטו · עיניך יביטו אל היושר והאמת ולא יעיקך מעיק · ועפעפיך יישירו נגדך להשים אזנך בענין הדבר המבוקש העיון בו : פלס מעגל רגלך · ישר מעגל רגלך לקחת הסדרים והדרכים המוליכים אל הדרוש אשר תחקור בו וזה יהיה סבה שיכונו כל דרכיך בעיון : אל תט ימין ושמאל · אל תט בדרכיך מן האמת כלל לצד מהצדדים הסר רגלך מדעת נפסד אשר יקרא מפני טעות הכח המדמה או מפני זולתו מהסבות : בני

אבן עזרא

בני לדברי · מכל משמר · הם מצות לא תעשה שהאדם ראוי לישמר מהם פ"א יות' מכל משמ' נצור לבך מלהרהר רע · כי ממנו תוצאות חיים והוא כמלך בגוף : ויישרו · יבחרו הדרך הישרה : פלס · במאזני המחשבה וראה אי זה דרך טוב · וכל דרכיך יכונו כאשר תפלסם : אל תט · מהמעגל אשר תבחר · הסר רגלך מרע מדרך רע שלא תבחר בו : בני

אזניך ט' חסרים וסימ' נמסר לעיל בסיפרא ריש סימ' ב'. תוצאות חיים ל' מ"ל רמ"ל וג' כתיב תוצאת וסימ' בסדר מסעי עיין ש"ם : יישירו ד' חסר בליש' וסי' ואשלחך בשמחה ובשרים בתף · והשבתי היין שריך וזמרת · ועפעפיך יישרו נגדך · ושר בשרים על לב רע :

אבן יחייא

בני לדברי הקשיבה וגו' רוצה לומר בני לדברי הקשיבה שהוא מעלת המדות ולאמרי הט אזנך שהוא מעלת המצו' שבשתיהם צריך הטיה גדולה מהאזן אל יליזו מעיניך מעלת המצו' היינו מעיני השכל שהוא שר הכנס · שמרם מעלת המדות בתוך לבבך שהוא המחשבה שבלב שר הגוף כי חיים הם למוצאיהם מעלת המצות · ולכל בשרו מרפא בעולם הזה מעלת המדות · כי המצות יתנו האושר הנצחיי · והמדות טובות האושר הזמני · מכל משמר וגו' הנה הלב הוא החומד כל הדברים הנמנעים במצות לא תעשה והראויים להשמר מהם וזהו אומרו כנגד מצו' לא תעשה שהוא חלק ממעלת המצות · נצור לבך מהחמוד כל משמר שהם כל הדברי' אשר לא תתה להשמר מעשותם כי ממנו מההשמר הלז תוצאות חיים בהיותך נקי מעון המזהם הנפש ומרחקת מחיי העולם הבא · הסר ממך גו' כי זולת שתרחקך מעשיית העון עוד תצטרך להזהירו בפיך אף כי בלבך אין לעשותו מן המיעוד שבוא לידי מעשה · וזהו אומרו הרחק ממך עקשות פה' ובן תרחק מן החסד ומלבשת דברים מגונים' שיהדיך בגברך · וזהו אומרו ולזות שפתים מולתך הרחק ממך · ולכן בלשון אחד הסר ובשני הרחק · עיניך וגו' וכנגד מצו' עשה שהוא החלק הב' ממעלת המצות אמר כל מעשיך יהיו לשם שמים ועיניך בעשייתם לנוכח האל יביטו · ועפעפיך יישירו נוכחיות האל נגדך כי ד' שויתי ה' לנגדי תמיד · וכנגד מעלת המדות אמר פלס במאזני צדק המעגל והדרך אשר תנהג בו · ואז כל דרכיך יכונו ויהיו טובות בעיני אלהים ואדם · אל תט וגו' בא לבאר איזה דרך ישכון אור מהדרכים השקולים בפלס · אם אותה שהיא בכף הפלס הימנית או השמאלית או לבחור בשניהם יחד או לאותם בשניהם יחד · וזהו אומרו שראוי לאותם בשניהם יחד ואל תט ימין ושמאל · רק להטות אל הדרך האמצעי · שהיא הדרך הישרה שיבור לו האדם שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם · ולהיות כי פעמים רבות הקצה אמצעי אינו טוב במדות רבות כי במדת הצדקה הקצה אמצעי אינו טוב אבל ראוי לנטות אל הקצה האחרון כי נתון תתן לו ואל ירע לבבך בתתך אמר רחמנא · וכן במדת הענוה ראוי לנטות אל הקצה האחרון כי מאד מאד ראוי להיות שפל רוח כי תקות אנוש רמה · לכן כלל מאמרו הסר רגלך מרע ולא תתקרב רק אל הטוב בכל מין מהמדות וכפי אשר יורו אליך מלמדיך להועיל : בנו

ר' מנחם המאירי

לשון זה ואל לכולם להקשיב לחכמה אזנך · וכפל הענין באמרו לאמרי הט אזנך · ואל יליזו הוא מבנין הפעיל והוא מענין נטיה וחסר מלת הרשעים או המליזים כלומר אל תתן כח למכחישי' שיהו מטים אמרי ותוכחותי מנגד עיניך אבל יהיו תמיד לנגד עיניך והמשל על עיני השכל ופי' הענין ואמר שמרם בתוך לבבך כי חיים הם למוצאיהם וראוי לשמור מה שהוא לו חיים וכן הם לכל בשרו מרפא · ובשרו שב אל המוצא ונראה כי חיים הם למוצאיהם רומז אל שלימות המדות · ואמר אחר כן מכל משמר נצור לבך וכבר ידעת שמלת לב תאמר לפעמים על שכל האדם · ופי' הדבר יותר מכל דבר נשמר נצור שכלך שלא יטה מן הדרך אשר הוריתיך ימין ושמאל · ולי נראה משמר ענין בלבול מלשון שמרי' ובלעו אבררק כלומר נצור שכלך מכל בלבול כלומר שלא תבלבלהו בעסקי העולם או לדרך נסתר שלא תבלבלהו בהטעאה ימתופת כזב כי ממנו תוצאות חיים וראוי לך להזהיר בו · וכל זה על שלימות החכמה ואמר על שלימות המדות הסר ממך עקשות פה פי' עוות המאמר כי פה יאמר לפעמים כענין מאמר פיך ענה בך · ירשיעך פיך · על פי יי' · כלו' השמר שלא יוכל שום אדם ליחס לך מאמר מעוות ומפורסם זה על שלימות חכמה · בשום דבר יפול תחת השגיאה והשטאה וענין ולזות שפתים הרחק ממך · ולזות פירשוהו לשון נטיה מענין אל יליזו מעיניך כלומר והשפתים גם כן לשון דבור נוטה מן האמת · ויש לפרש לזות הפוך מענין כל מכבדיה הזילוה · כרום זולת · כלומר מאמר כבזה או פירושו לזות שפתי האחרים שלא ידברו עליך דברי בזיון · ובדרך הנסתר תדרש עקשות פה ולזות שפה על מאמרים כחים והקדמות כוזבות ויש מפרשים לשון עקשות בכל מקום ההתעגל וההתעכב על ענין אחד והעמדת דעתו על ענין אחד על רוח גדוליו ויועציו · ואמר אחר כן עיניך לנכח יביטו ועפעפיך יישירו נגדך כלומר שלא יתעוותו להביט הנה והנה אבל שיהיה הבטתם בקו ישר והוא משל על עיני השכל אם על המדות והוא ללכת בדרך הממוצעת ולא יטה אחר הקצוות ואם על שלימות השכל שלא יעקל שכלו בהטעאות והוא בעלמי ענין ועפעפיך יישירו נגדך ועכשפך יש מפרשים שהוא לשון העין וכן תרגם יונתן ועפעפיו יזלו מים ובגלגלי עינוהי ינדרון מיא והיה הביאור הנה שהשופכיך יישירו הבטתם נגדך כלומר בקו ישר · ויש מפרשים שהם הדלתים אשר סביב העין אשר הם נסגרות ונפתחות תמיד ויושאלו הנה על העינים עצמם להיות כמיתתם התחלת הראות · ועיקר הלשון הוא ענין כונה עפעפי שחר שפירושו כנה השחר ואורו כנגד מענין תעופה כבקר תהיה · והוא גם כן ענין פלס מעגל רגליך וכל דרכיך יכונו כלומר שבפלסך אורחותיך יכונו כל דרכיך ואם לנגלה ואם לנסתר והוא ענין אל תט ימין ושמאל הסר רגלך יורע אם לשלימות המדות כן כל קצך אם אינכו על דרך רפואה הוא רע · ואם על שלימות השכל כל שכן מהוא רע והעדר האמת · ויש מפרשים לענין נסתר פלס מעגל רגליך שישקול כל דרכיו ויתבונן כי הוא מורכב מגוף ומנפש ויתן לכל אחד חקו הראוי לו במשקל וכזה יש המכוון והוא ענין וכל דרכיך יכונו · והו' באור הפרשה לנגלה ולנסתר :

פרשה עשירית

והיא כוללת כ"ג פסוקים והם אלו בני לחכמתי הקשיבה · עד וברוב אולתו ישגה : ויסמך בא'קי עם הראויה לו ועם היות הנגלה טוב כבר היארכו ומשל [illegible]

והכונה בה להשמר להזהירו בהשמר מלכת אחר עצת אשה זרה הבלתי כאות הנרדף אחר בקשת המותרות דאשה זרה

התחילתו בחלק ספתיה לכל דרך רע והפך באשת חיל ואילת אהבים וגו' זה אמר בני לחכמתי הקשיבה לתבונתי הט אזנך והוא הקדמת דברים והערה למתלמד שהוא ליסרו ולהוכיחו ושיאזין לדבריו' ואמר לשמור מזמות יש מפרשים מזמות כ"מ הפסוק נופל על העיני' אל לדבר בו כלומר [illegible] הזמות מהכסל עם האמה אשר הוא כ"ה להזכיר עכיניה ואין צורך בכך אבל מזמות ר"ל מחשבו' כלומר לשמור מה שאזהירך ממה שכבר התבוננתי בו והשגתי אורחותיו וכן בעניך ועלדי הדעת שאומר ויוחם הבכירה להפתים דרך הפתיה וכן שפתי חכמים תשמורם · או אולי הוא אזהרה שיהא דבורו בשמירת אלו השנינים ואמר כי נופת תטופנה שפתי זרה וחלק משמן חכה · ר"ל הזרה כלויו כי יערב נכוחה וימתק מאד בעיניך ונכול תתפתה אליה אם לא תשמר ממנה ואחר כן תמצאנה מרה כלענה וכן חדה כחרב פיות ר"ל מוכנת להשמית כמוה ותדה וחדה תמיד לאשה כלומר היא כראשית מתוקה ובאחריתה תמצא שהיא חדה וחלדה וכן רגליה יורדות מות כלומר מוכנות לירד למות ולעדיה להיות תומכים לשאול ר"ל מתקרבים ומתמכים בו · ר"ל שראחריה [illegible] הכליון והאבדון כוכתי בו בבקשת כל מותר מגונה אלא שנשא משלי באשה זונה בהיות התענוג ההוא מבוקש אצל הכסילים יותר והוא ריש כל מרעין וכן להמשיל שאומר באשה זונה להמשיך לבבה בחלוף מכודות תמיד · והזהיר שיתאוכן בתחלת פעולתו מה שימשך ממנו באחרית וזה פועל שכלי והוא הכך הפועל הטבעי כי הטבע ככסף לכל הנאה קרובה ישיגנה · [illegible] הבירי אותה אחר ישיגנה רק בעול ויגיעה · והשכל כראותו הנאה קרובה ישיגנה לשעתו יביטו עיניו מרחוק איך יפול דבר ומה שימשך ויתחייב ממנה באחרית ולא יערב לו אם אחר כך ימרר לו [illegible] ימלא פיהו חצץ וכן בפעולת המעלות לא ימנע אם הטורח רב והעמל גדול אחר שיכיר כבודו באחרית ועל זה הזהיר שיתבונן אחרית דבר מראשיתו ואמר אחר כן אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע ומלת תפלס נראה שהיא לנקבה נסתרת וכן מלת תדע וחוזר על האשה הנזכרת כלומר אם אולי בדרך זרות תתחדש לפעמים ותבא לפלס מעגלותיה ולשקול מעלת דרך [illegible] יניעו מעגלות לבבה מזאת המחשבה עד שלא תדע ולא תרגיש אותה בהתהפכה מהר הענין שכל טוב נשקעה בדרכים הרעים

קב ונקי

בני לדברי הקשיבה · מפני ששכל האדם מוכן להמשך אחר הדעות [illegible] והאמונה תלויה בלב רצה להזהיר האדם על שמירת השכל להרהר על האמונו' הכוזבות באופן שיהיה חזק באמונתו ומנוקה מכל מבוכה וספק והוא אמרו לדברי שהם דברי התורה הקשיבה ולאמרי הט אזנך : אל יליזו מעיניך · כלומר לא תסורו עיניך מהם רק שתהיה השקפתך עליהם כאלו יעמדו תמיד לנגד עיניך ותשמר אותם בתוך לבבך וכן הסבה בזה : כי חיים הם למוצאיהם · כלומר [illegible] שתזכור כך הם חיי האדם שהם חיי הנפש והם ג"כ מרפא לכל בשר האדם שהוא רמז לחיי הזמנים : מכל משמר נצור לבך · ר"ל יותר מכל דבר הצריך שמירה אתה צריך לשמור הלב · [illegible] כי ממנו תוצאות חיים כלומר בעבור שמן הלב ימשכו חיים ואחר שהוא נכבד באופן שממנו יצאו החיים צריך לשמירה כל כל שאר הדברים · וענין השמירה הוא שלא יחשוב און בלבבו [illegible] הכוזבים · ויתרסם בו האמונות האמתיות כמו חדוש העולם ומעמד הר סיני וכיוצא : הסר ממך עקשות · כלומר אל תעקש דבריך רק כל דברי פיך יהיו דברים אמתיים · וכן ולזות שפתים שהוא נטיה מן הנכונה הרחק ממך · ולזות פרשו לזה מנחי הלמד · וי"מ עקשות פה שלא תהיה א' בפה וא' בלב : ולזות שפתים · הליצנות והשחוק : עיניך לנכח יביטו · כלומר שיונך והשקפתך [illegible] אל הדרך האמצעית לא הקצוות שהמדה האמצעית היא הטובה והקצוות הם רעים · והמשיל העוקה המדה הממוצעת לאיש המביט נכח פניו והקצוות למביט לצדדים · ואז עפעפיך [illegible] הדרך הישרה שהיא נכחך ולא יעוותו לימין ושמאל · והמשל לנכח הקבלה ודרכי האבות הקדושים : פלס מעגל רגלך · כלומר שים בפלס ביושר כל הנהגותיך שיהיו במדה במשקל ובאר לך המדות הגונות באופן שיהיו דרכיך נכונות שהוא בחירת האמצעי מהשתי קצוות · וירחיב הדיבור בזה ואמר אל הט ימין ושמאל · דרך משל במדת מעלה הנדיבות נקרא ימין קצה הפיזור [illegible] ממנו קצת טוב שהוא מטיב לאחרי' ונקרא שמאל קצה הכילות מפני שאינו עושה טוב כלל ואמר שראוי לאדם השכ' שלא יטה לקצות ואז יהיה מובטח שאין במעשיו רע כלל : בני

מנחת ערב

בני לדברי הקשיבה וגו' ירצה מה שאצטרך להכביד הנושא הקבלה כוללת ב' אזנים הוא לדברים הקשים כהודא' דכיר כבוא קשה · אך לאמרי בהטייה אזנך הא' מספיק כי מבלעדך הנו' להטות גם שהיכן : והם ע"ש אל יליזו מעיניך וגו' כי עינא ולבא תרי סרסורי דעבירה ניהו והחריבם כל הנרים יאמסוכו וכיון שלאו הב' סרסורים נהפכו לסרסורי מצוה אין עוד בית מיחוס לחטוא ע"י אחד מאיבריו : מכל משמר נצר לבך וגו' יאמר כשם שע"י שעין רואה הלב חומד יש עוד המדה ללב בלי ראיית עין והוא ע"י המחשבה מחושב לעשות העבירה וזה המחשבה תופס הלב וחומד לגמור המעשה ויותר פועל המחשבה מראיית העין והוא ג' מינים הא' שאין העין רואה כי אם לפי שעה שהראייה שולט והמחשב' יעמיק מחשבתו בו זמן ועידן הב' שאין העין רואה אלא מה שעובר לפניו ואם יחשוק לראות דבר מה ואיננו פה לא יוכל העין לשבוע מראייתו לא כן המחשבה יחפש כל מה שהוא רוצ' ובכל זמן שהוא רוצה הג' הוא כי העין רואה ראייה חושית והשכל הוא דבר שכלי' ויותר פוגם האדם בדבר שכלית מחושית כמו שכתבתי חז"ל · וע"כ אמר מכל משמר הם מחשבה רעה כמו שאז"ל ונשמרת מכל דבר שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי רע בלילה כי אם לא תחשוב און ואין ברוחך רמיה אז גם לבך תסר ממנו תוצאת חיים נקי יהיה מכל סיג ויוכל להשביע חיים בכל אבריך כידוע שהלב היה המלך המחנך הדם והרוח לכל האברים והנה גם הוא בחמת המחנך חיות להם' ומביאו לחיי העה"ב בטוב המחשבה וזה הולאות בכי הולכות חיי עה"ז וחיי עה"ב · ואפשר שאמר לשון תוצאות כלפי שאמרו ז"ל תתק"ג מיני מיתה נבראו בעולם שנ' ולמות תוצאות תוצאות בגי' הכי הוו' וזה אמרו שכאן יתהפך ממיתה לחיים שיתגלגל מכל מיתות כמנין תוצאות ותהי' לך חיי' במריקא' : הסר ממך עקשות פה וגו' · אחרי אומרו מכל משמר וגו' כי ממנו תוצאות חיים והנה גם מגלירת הלשון והשפתים יצאו חיים כמאמר דוד אביו מי האיש החפץ חיים נצור לשונך וגו' ע"כ סמך גם ואמר שלא משמר הלב ינכנ' פיו ולשונו ונשיב לב אל לשון הכפל ומלותיו הסונות והענין ללמדנו דעת כי צריך האדם לקשט את עצמו בשני דברים הא' להשמר מלדבר אשר לא טוב בפיו ושפתיו על הזולת שנית מליתן פתרון פה לזולתו בל ידברו עליו והנה בזה יאמר ליה הלא השמר מרכילות ולשון הרע כיאהי לשלוט על עצמי אך לעשות הזולתי לא ידבר לזות שפתי' בני

ה

בְּנִי לְחָכְמָתִי הַקְשִׁיבָה לִתְבוּנָתִי הַט־אָזְנֶךָ׃ לִשְׁמוֹר מְזִמּוֹת וְדַעַת שְׂפָתֶיךָ יִנְצֹרוּ׃ כִּי נֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתֵי זָרָה וְחָלָק מִשֶּׁמֶן חִכָּהּ׃ וְאַחֲרִיתָהּ מָרָה כַלַּעֲנָה חַדָּה כְּחֶרֶב פִּיּוֹת׃ רַגְלֶיהָ יֹרְדוֹת מָוֶת שְׁאוֹל צְעָדֶיהָ יִתְמֹכוּ׃ אֹרַח חַיִּים פֶּן־תְּפַלֵּס נָעוּ מַעְגְּלֹתֶיהָ לֹא תֵדָע׃ וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי וְאַל־תָּסוּרוּ מֵאִמְרֵי־פִי׃ הַרְחֵק מֵעָלֶיהָ דַרְכֶּךָ וְאַל־תִּקְרַב אֶל־פֶּתַח בֵּיתָהּ׃

פן

ברי לחכמתי צית לביוני צלי אדנך: דתזדהר בתרעיתא ודעתא שפותך נינטרן: מטול דכבריתא מנטפן שפיתא דנוכריתא ושיניא מן מישחא חיכה: ואחריתא מרירא היך גידרא חריפא מן היפא דתרין פומין: רגלה נחתן למותא שיול הלבהה מסמכא: בארחתא דחיי לא דרכא מטלטלין שבילהא ולא ידעה: והשתא בנייא שמעון לי ולא תסטון מן מימריה דפומי: ארחק מנה ארחך ולא תקריב לתרעא דביתה:

דלא

נזת תטפנה ב׳ וסימ׳ שפתותיך כלה׳ שפתי זרה: חכה ב׳ חד מפיק ה׳ וחד רפי וסימ׳ ואליהו חכה את איוב׳ וחלק משמן חכה׳ בתרא מפיק ה׳ ואינון חד מן י״א זוגין חד מפיק ה׳ וחד לא מפיק ה׳ וסימ׳ במסר׳ רבתא במערכת אות הה״א בס״ר: חדה ה׳ וסימ׳ נמס׳ ביהושע סי׳ י״ט:

הכה ל׳ וחד חכה את איוב לא מפיק׳

רשי

בני לחכמתי הקשיבה וגו׳ כי נופת תטופנה׳ לשון מתוק׳ שפתי זרה ע״א׳ וחלק משמן חכה׳ לשון רך: רגליה יורדות מות שאול צעדיה יתמוכו׳ לשון קורנת: ארח חיים פן תפלס כך דרשוהו חכמי׳ טלטל הקב״ה מתן שכרן של מצות ולא פירשן כדי שלא יראה האדם מצוה שמתן שכרה מרובה וידבק בה ויניח שאר המצות׳ וזה פתרונו כדי שלא תפלס אורחות התורה איזו ליקח ואיזו להניח לכך נעו מעגלותיו הניע הב״ה פי׳ נתיבותיה ולא הודיעה זהו מדרש אגדה׳ אבל לפי המקרא׳ שכתו׳ אחריו הרחק מעלי׳ דרכך נראה שעדיין לא הפסיק בענין אשה הזאת וכן יש לפרש ארח חיים פן תפלס אל תשקל ארח חיים אצל אות׳ זרה לומר איזו לעשות זו או זו׳ כי מעגלו׳ הזונה נעו לשאול ולא תדע להזה׳ עד עד אשר תנוע ותפול׳ ועתה בנים שמעו לי׳ ואל תסורו מאמרי פי׳:

פן

רלבג

בני לחכמתי הקשיבה לתבונתי הט אזנך׳ בני הקשיבה לחכמתי והט אזנך לתבונתי: לשמור מזמות לשמור המחשבות שישיריך למצוא התבונה והדעת שישיר למצוא החכמה ינצורו שפתיך כדי שיהיה עמך תמיד האמת באלו הדברי׳ בשפתיו ובדרכיו ואמנם צויתיך על זה כי נופת תטופנה שפתי האשה הזרה והיא הכח הדמיוני׳ תטופנה דבר ידמה שהוא מתוק כנפ׳ וחכה אשר בו מטעי׳ הדברי׳ ידמה היותו ערב מאד וחלק יותר משמן: ואחריתה מרה כלענה׳ ואחריתה תמצא מרה כמו הלענה וחדה ותוכחת כמו חרב בעל פיות שהותך ומשחית מכל צדדיו: רגליה׳ יורדות אל מות והשחתה וצעדיה הם תומכים ומחזיקים המות ר״ל שהם עוזרי׳ להביא המות באופן כשלא ובזה הם כאילו סומכים ידי המות ומחזיקים אותה על החיים: ארח חיים פן תפלס האם תחשוב שיהי׳ הקו׳ שתפלס ארח חיים ותישר אליו הנה באמ׳ אין תקו׳ בזה כי מעגלותיה נעו וסרו מדרך החיי׳ ולא תוכל לדעת אותן והנה אמר זה לפי שהמדמה מע״פ שהוא עוזר עוזר מה אל השכל כיון שהתבאר במקומו׳ הנה בכיורו יטעה מאד בעמוקות החכמה והתבונה והטעות שיקרה מזה בדברים הגדולים והתחלות יהיה סבה להרחיק האדם מאד משלימותו ולהתיר לו לעזוב התורה ולהתענג בתאוות ולזאת הסבה יערבו מאד דבריו אל האדם כמו שזכר וזה מבואר במעט עיון למעיין בזה הספר כי דברינו בו הם כמו מבואר בכל שיפיה וראה דברינו בספר מ״י והספר שירמוז באשה זרה אל הנפש התאוה ויקשר הענין אל מ״ש לשמור מזמות ודעת וגוזר שהוא יזהירהו לידבק תמיד בחכמה ובתבונ׳ באופן שתערב בו כל כך עד שלא יפות׳ בנעמי הזרה המפת׳ להמשך אל התאוות אשר יגיע מהם הרע שזכר והנה זה הביאור השני הוא הנכון יותר: הרחק מעליה דרכך׳ הרחק דרכך מעל האשה הזרה שקדם זכרה ואל תקרב אל פתח ביתה ר״ל שלא תמשך אל התאוות:

פן

מנחת ערב

עלי אני אספר כי מי זה אשר יוכל להסיר לזות שפתים מעליו ומי לנו גדול ממשה ולא יכול להשמר כמש״ז״ל על והביטו אחרי משה שדברו על אלקות גוחריו שהיה שמן משל ציבור וכן בפקודי המשכן שנתן חשבון מגמגו מלינני הדור מנדבת המשכן העשיר משה ע״כ אמר אמנם ידעתי כי כן כי אין הדברים שוים ע״כ הכני מגיד כי לשמור עצמך מדבר על זולתך יכול תוכל בעצם וע״כ אשר לגמרי ממך עקשות פה אפי׳ מה שהוא עקשו׳ בעצמת׳ רק שאחרים בל ידברו בך היכי תומר הסר לגמרי כי לא תוכל כי הם לזות שפתים הרחק ממך ובזה הטיב אשר דבר בתחילו בלשון הסרה ולזות בלשון הרחקה לומר על עצמך הלא תוכל להסתרר בעצ׳ ולהסיר ממך עקשות פה הסרה גמורה אך בלזות שפתים מהזולת גם שלא תוכל להסירו בעצם לפחות הרחוק ממך מתמת כי יהיה רחוק מאד שוים [illegible] פה לזולתך להכי [illegible]: בני לחכמתי הקשיבה [illegible] ולהיך גם דברי דודים דברי הדודים מחדושי תורה וסודיה׳ וידענו כי פשט הדברים אשר יקבל איש מרבו יקרא חכמה ואשר יבין מתובנה דבר מתוך דבר ביורדו לעומק הדבר ולהשיג כוונתו וסודתו יקרא תבונה ובזה יאמר בני לחכמתי וגו׳ שהם הדברי׳ הנגלים פשטן של דברים ואח״כ לתבונתי הט אזנך ללמוד סודיה ועמקותיה בהבין דבר מתוך דבר בחדושי תורה׳ לי יאמר לחכמתי הוא פשט למודי אשר גברי גם לפניך שהוא לאמת רק מהזיה לשבב אל ולכ׳ עמה הקשיבה ואל תעמד בדבר זה בלבד כי אם גם לתבונתי הוא המושכל המובן דבר מתוך דבר בה׳ ענין היצר הרע המכונה לאשה זרה הט אזנך כי שניהם כאחד למולים טובים: לשמור וגו׳ כי זה טוב לך לשמור מזמות כי בהשקיע לבבך בתבונות התורה ישמרו מזמותיך מכל רע ולא הם הר אחר שום דבר רק טוב ואל התאוה לחרשות ממנה מחמת בחסים ומה בניע בעמלך אם אחרי עת מצוה זו היא תסכנה לנ״א שמע ענה ותוליה בשפתיך את אשר התכם ותבין ויתקיימו ביזך כמז״ל [illegible] כל מעברין כנודע וזה יאמר לדעת כלומר הדעה אשר קנית שפתיך ינצרו אותו אתך: כי נפת וגו׳ יאמר אל תהי חכם בעיניך לאמר הנם ביצר אנכי מהים לבחור ברע היצר הרע כי תחרד נגדי כל החרדה הזאת להשמר ממנו׳ כי דע היפה כי נפת תטופנה וגו׳ ואיה פעולה על דורך שתכנה בבדה כי הלא

אבן עזרא

בני לחכמתי׳ לשמור מזמות׳ שתשמור המזימות בלבך ינצרוהו בעסק הלמוד: רגליה׳ יורדו׳ למות ולשאול יורדות צעדיה אשר יתמכוה׳ תי״ו תפלס ותי״ו תדע לנוכח המוזהר והוא בני לחכמתי הקשיבה׳ נעו מעגלותיה חסר וכן הוא נעו רגלי מעגלותיה או המעגלות הם ינועו על דרך משל כאילו הם נעות ומניעות הזר׳ ופי׳ ראשון נכון וכן הפי׳ ארח שתשים בו חיים אולי תפלס ותבחרהו נעו מעגלותיה והטעם הורדתיה לשאול פתאום ולא תרגיש אתה עד רדתה שאז תוסר אתה ותפלס ארח חיים פ״א במקו׳ שתפלס ארח חיים נעו מעגלותיה והיא לא תדע: ועת׳ בנים:

כמעט

ר׳ מנחם המאירי

הדעים שלא תוכל לשוב מהם כענין שיהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו גם אתם תוכלו להיטיב למודי הרע׳ ובדרך נסתר נראה לי שבא להזהירו לשמור דרכי התורה בכל חלקיה ולא ימנעוהו טבעיו הדולקים שמתנגדים ואם הם ערבים לחיך באמת שאחרי מיתות המשכה וזהו ענין נפת תטופנה שפתי זרה׳ ואחריתה׳ ולזה אמר לפעמי ארח חיים פן תפלס כלומר אם תבא בארח חיים ר״ל קיום דרכי התורה ומצותיה שהם בודאי ארח וכתיב להתהלך לפני יי׳ בארצות החיים אם תבא לפלס אחריה עד שתחשוב לאמת כל חלקיה בתוספת עד שלא תשקיע אמונתך בה שתמצא בה מופת יביאך זה לידי מבוכה ואולי לידי כפירה כי מעגלות התורה בקצת חלקיה נעים ונדים מזה ולא תדע ר״ל לא תגיעם על כל מחשבתך ושב לענין האשה ואמר ועתה בנים שמעו לי ולא תסורו מאמרי פי׳ הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה׳ והזהירו על הראשונה שנתחכמו מיני הדיעות הכוזבים אצל החכם והוא שהפילוסוף אמר שהנהגת האדם בבחינת דרכיו ומועלותיו חלוקה לארבעה מינים הראשונה השמר מן העצה ר״ל שלא יצטרך לה׳ השניה העצה קודם לדבר כלומר שאם לא נשמר מזה יקח עצה קודם שיבא הענין שהוא מתירא עליו׳ השלישית העצה עם הדבר כלומר אם לא התישב בעצם עד שכבר הגיע עדיו מה שנתירא ממנו ישתדל בדבר עם הענין ר״ל קודם שישתקע אותו ענין לגמרי הרביעית והיא הפחותה העצה אחר הדבר להנצל ממנה כפי מה שיוכל כמו שאמרו דרך משל בדרכי הרפואה שראוי לאדם שיתנהג בהנהגת הבריאות להשמר מן הפירות ומן המאכלים הרעים עד שיעמיד מזג יסודותיו ביושר שלא יצטרך לרפואה להשמרו מן החליים ומסבותיהם ואם לא נשמר מזה ומתיירא בביא׳ החליים אחר שהבין היא בימה ישתדל לבטל הסבה קודם שתפעל הראוי לה מצד פעולתה הן בהקזה אם הסבה תהיה ברבוי הדם הן במרככים ובמשלשלים אם היה בסבת מותר וכיוצא באלו ואם לא נשמר מזה וכבר התחילו החליים לבא ישתדל ברפיאתם קודם השתקעם׳ ואם לא נשמר מכל זה ישתדל במה שיוכל ברפואות חזקות להנצל מזה הדבר קשה אולי ברוב השתדלות יוכל וכן בעניני הנהגת האדם ראוי לאדם שישמור גופו שלא יצטרך לעצה והוא שישמור מכל מדה מגונה ומכל דבר גורר עבירה אע״פ שאין בו גוף עבירה כי המדות הרעות ימשכו העבירות והוא אמרו הוי מושכי העון בחבלי השוא אבל יגביר שכלו על תאותו עד שתשוב יראתו לו טבע שני והוא אמרו לבב עקש יסיר ממני רע לא אדע׳ ואם לא נשמר מזה ישתדל בהכנעת יצרו לצום ולהתפלל עד שאם תזדמן עבירה לידו יוכל מיכה להכנעת יצרו׳ ואם לא נשמר מרוב העיכות ראוי לו להשתדל בתשובה בטרם ישתקע במעשיו הרעים ואם לא נשמר מכל זה והשתקע במעשיו הרעים ישתדל ברפוא׳ כמו ברפואות חזקות ר״ל הפלגת התשובה על הדרכים שכבר ביארנו בחבור התשובה׳ ולבחירת הראשונה שבעצות אמר הרחק מעליה דרכך כלומר ריחוק גדול עד שלא תראנה ולא יעלה עיניה בלבך כי המראה סבת ההרהור וההרהור סבת העבירה ועל העצה השנית אמר אל תקרב פתח ביתה כלומר אם לא הרחקת הרחוק הראוי וראית בשביה מלחמת יפ״ך אשת יפת תואר וחשקת בה כנוס בילכך והשמר פן תקרב אל פתח ביתה והוא רמז לעבירה׳ פן תתן כלומר אם תכשל בה ימשך ממנה לפי הנגלה שתתן הודך לאחרים ואת׳ הודך על האמון שהוא כח האדם והודו וכבודו כאחרים למה כנקרא שמו יקים שמעמיד את האדם על רגליו והוד לפעמים כמו כח׳ הוד כחרו אימה הוד מלכות׳ ורמז לפי הנגלה על אנשי המשפט שיענישוהו ויקחו את אשר לו ושנותיך לאכזרי ר״ל כל מה שהתעלמת בשנותיך יהיה לאכזרי והוא בעצמו ענין הפסוק שאחרי ופן ישבעו זרים כחך ועצביך ר״ל ועמלך בבית נכרי אחר וזרים במקום אחרים וכחך במקום הודך ועצביך במקום שנותיך ונכרי במקו׳ אכזרי כי הנכרי במקום אכזרי באמת או נפרש פן תתן לאחרים הודך ותצטרך לעצה השלישית או אולי תשתקע בהם והוא ענין פן ישבעו זרים כחך כלומר לשון שביעה שמורה השתקעות ואז תצטרך לרביעית וזהו ונהמת באחריתך וכו׳׳ ולדרך הנסתר אשר התח׳כו קרא המלך הזקן וחילו זרים ונכרים והודו וכחו על שכלו שהיה ראוי להמשך מחמו הוד וכח שנותיו ועצביו לזמן שורת לאודו שהיה לריק והודיעו חרבותו כסוף ושלא יוכל להשתדל בהצלתו ואמר ונהמתו באחריתך ר״ל תשאג והוא ענין לצעקה גדולה משל על תלונתו בעת הזקנה ככלות בשרך ושארך ר״ל גם כן בשרך כי שאר הוא בשר וכפל

אבן יחייא

ה בני לחכמתי הקשיבה וגו׳ הזהירו שיקשיב מעלת החכמה׳ ושיטה אזנו לבינה שהיא מעלת התורה׳ לשמור וגו׳ וזה לתכלית להשמר מהזמות והמחשבות רעו׳ מאמינות׳ ולמען שהשפתים ינצרו דעת בהשיבם אל האפיקורוס׳ ולא יחטא לא במחשבה ולא בדבר׳ כי נפת וגו׳ כי ראוי מאד להשמר ממחשבות האשה זונה ואחריה אשר אלקיה׳ והוא המינות מהחכמה חיצונית הנקוית על קו תהו ואבני בהו מדברים טבעיים והשכליים הטעאיים המושכי׳ לב האדם הפתי הנעדר מחכמה ותבונה׳ וזהו אומרו כי נפת ר״ל דבש מאמרי נועם תטופנה שר״ל תזולנה שפתי זרה׳ וזה להיות חכה חלק מהשמן הדשן׳ ואחריתה וגו׳ ואתה בני אל תבט אל מראה ואל גובה ערבות דבריה׳ כי אחריתה מרה כלענה לשמוע דבריה׳ וחדה כחרב פיות להרע לאשר ידבק בה׳ רגליה וגו׳ פי׳ כי אחריתה מרה להולך ברגליה ובדרכיה היורדת אל המות הזמני ומורידות אל ההולך בהם׳ וחדה כחרב פיות להולך בצעדיה התומכות שאול הנהגים בעולם הבא׳ ארח חיים וגו׳ הנה הוא אסור לאדם לשמוע דברי מינות פן יכשל בנעימות הדברי׳ שהם וכן הוא אסור לבקש לדעת נפלאות ממנו בידיעת הסודות אלהיות וטעמי המצות ודומיהם׳ כי כן גזר רצון האל והם נעלמות מעיני כל חי׳ ולכן אין לחשוב תיעה בעניני התורה להעדר ידיעת סודותם וטעמים׳ וזהו אומרו פן תפלס וחרצה לדעת כל ענייני התור׳ בפלס שכלך מסודותיה וטעמיה׳ לכן נעו מעגלותיה ונפרשו מבני אדם ואתה לא תדע את אשר תשכח לדעת בה להיותו מהנמנע:

ועתה בנים שמעו לי וגו׳ אחרי הזהירו בפרשה הקודמת שיתרחק מהמינות שהוא פגע בנפש המשכלת׳ הזהירו עוד שיתרחק מהנפש הזונה והוא התאוה לאסיפת הממונות בלי צדק ומשפט׳ ומהנפש הצומחת והוא התאוה למאכלות אסורות ולבעול הנשים האסורות אליו׳ וזהו אומרו ועתה בנים שמעו לי להבדל מתאות המועיל׳ ואל תסורו מאמרי פי להבדל מתאות הערב׳ ולהיותה יותר נמאסת ויותר כלייה לכן אמר בה אל תסורו בשום אופן מאשר אומר אליכם מה שלא אמר כן בקודמת׳ הרחק וגו׳ המשיל התאות האלה לאשה זרה כאשר המשיל המינות אליה׳ וכנגד תאות המועיל אמר הרחק מעליה דרכך׳ וכנגד תאות הערב היותר נמאסת אמר אל תקרב אל פתח ביתה׳

פן

קב ונקי

בני לחכמתי הקשיבה׳ יזהיר עוד בהרחקת האדם מאנשי המינות ולהקשיב לחכמת התורה ולכן אמר לחכמתי שסב המדבר בעדו לאל׳ ואמר לתבונתי הט אזנך רמז למעשה הטוב: לשמור מזמות׳ הזהיר על המחשבות הכוזבות שהם יונו לאדם ואמר שמור מחשבותיך שלא יגיע לך היזק מחברת הרשעי׳ והטעאותיהם׳ וזמ׳ ודעת שפתיך ינצורו׳ כאומר יש הם ישענו כנגד התורה ויחלקו על הקבלה האמיתית היה ראוי להשיב להם בדעת והשכל: כי נפת תטופנה׳ נפת׳ צוף דבש: תטופנה׳ תזולנה׳ הזהרו שיקרב לידיעת התור׳ כדי שיוכל להזהר מהמינים בהיות אשר דבריהם ערבות לשומעים כמו הדברים המתוקים לחיך וללשון וזהו משל לחכמות הנשרשות על הקדמות לקוחות מהשכל האנושי אשר יערבו לאדם וימשך אחריהם להאמינם ויאמין בדעות הלקוחות מהקבלה האמיתית להיותה למעלה מהשכל: ואחריתה מרה׳ ר״ל התכלית המושג מדברי האשה הזרה מר כלענה הפך המתיקות הנראה בתחלתה׳ וכן זה התכלית ממית האדם כחרב פיות וזהו משל לחכמות המינוני׳ שמאבידים הנפש בדעות בטלים המשלים לדברים המרים ולא עוד אלא בהריסת הדעו׳ האמתיות שהוא מיתת הנפש באמת: רגליה יורדות מות׳ ירצה שרגלי האשה הזרה מתעסקות להביא ההולך אחריה למקום המות וכן צעדיה תומכי׳ ותומכי׳ בשאול לירד שם כל מבקש אותם׳ והוא משל שהרודפי׳ אחר החכמות הזרות לא ישיגו הצלחות נפשם וקיומם מפני שאלו החכמות כלם מדברו׳ בדברים ההווים ונפסדים המשלים לשאול ולמות ואין להם כח לתת קיום לנפש כמו תורת ה׳ התמימה משיבת נפש: ארח חיים פן תפלס׳ כלומר לא תשקול ארח חיים אצל אותה זרה שבכל צד חברתה׳ רעה והטעי׳ שכל מעגלות הזונה נעו אל שאול ולא תדע להזהר עד שתנוע ותפול בבור שחת וזהו משל שהתורה שהיא ארח חיים לא תבחון אותה בחכמתך שהאמונות אינם נקנו׳ מצד שכל האנושי׳ נעו מעג׳׳ ידיעת התורה ולא תוכל לדעת אותם כי הם בקבלה נטוע׳ באמונה׳ ובמדר׳ פן תפלס מתן שכרן של מצות הי׳ זו לקיים ואיזו שלא לקיים לפי הב״ה הניע פי׳ נתיבותיה ולא הודיעו לך וזהו אמרו ועתה בנים שמעו לי׳ ירצה שראוי שתשמעו דברי מלמד התורה כמו שראוי לבן שישמע דברי האב: הרחק מעליה דרכך רצה לבאר אמרי המוסר ואמ׳ הרחק מעל האשה הזרה הזאת דרכך ר״ל גם שיהיה הפרח הולך לעבור במקום עמידת זאת האשה להגיע למחוז חפצך ראוי שהרחק מלהו הדרך ואם הוא היותר קצר ויותר ולא די שלא תקרב אליה אלא אפי׳ לפתח ביתה מפני שהביאה אשר היא יושבת בה יענף הקרבים אליה:

פן

פֶּן־תִּתֵּן לַאֲחֵרִים הוֹדֶךָ
וּשְׁנֹתֶיךָ לְאַכְזָרִי: פֶּן־יִשְׂבְּעוּ זָרִים י
כֹּחֶךָ וַעֲצָבֶיךָ בְּבֵית נָכְרִי: וְנָהַמְתָּ ב' חד מל' ה"ח · ל
בְאַחֲרִיתֶךָ בִּכְלוֹת בְּשָׂרְךָ וּשְׁאֵרֶךָ: ל' וחד בכלות כותי
וְאָמַרְתָּ אֵיךְ שָׂנֵאתִי מוּסָר וְתוֹכַחַת
נָאַץ לִבִּי: וְלֹא־שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל מוֹרָי ל' ומל
וְלִמְלַמְּדַי לֹא־הִטִּיתִי אָזְנִי:
כִּמְעַט הָיִיתִי בְכָל־רָע בְּתוֹךְ קָהָל
טו וְעֵדָה: שְׁתֵה־מַיִם מִבּוֹרֶךָ וְנֹזְלִים
מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךָ: יָפוּצוּ מַעְיְנֹתֶיךָ חוּצָה ל' חס ויו
בָּרְחֹבוֹת פַּלְגֵי־מָיִם: יִהְיוּ־לְךָ לְבַדֶּךָ ל' וכ"ב
ואין

דְּלָא תִתֵּן לְאַחֲרָנֵי חֵילָךְ וּשְׁנַיָךְ
לְנוּכְרָאִין: דְּלָא נִשְׂבְּעוּן נוּכְרָאֵי חֵילָךְ
וְלֵיעוּתָךְ תָּעֵיל לְבֵיתָא דַּאֲחָרִינֵי:
וְתִנְהוֹם בְּסוֹפָךְ עַד מָה דְּיִגַּמַּר בִּישְׂרָךְ
וְגוּשְׁמָךְ: וְתֵימַר הֵיכְנָא סְנֵית מַרְדּוּתָא
וּמַכְסָנוּתָא אַשְׁלִי לִבִּי: וְלָא שְׁמָעִית
קָלָא דְמַרְוָתִי וּלְמַלְּפָנַי לָא צַלִּית
אֶדְנַי: עַד כְּלִיל הֲוֵית לְבִישִׁין בְּגוֹ
ל כְּנִישְׁתָּא וְעֶדְתָּא: אִשְׁתֵּה מַיָּא מִן
גּוֹבָךְ וְרַדְיָא מִן בֵּירָךְ: נִשְׁפְּעוּן מַעְיָנָךְ
לְבָרָא וּבִפְתָיֵי טִיּוֹפֵי דְמַיָּא: יֶהֱווֹן לָךְ
לְחוּדָךְ ונוכראי

כחך ב' א' מ"ל וא' חסר וסימ' פן ישבעו זרים כחך · התרפס ביום צרה צר כחכה : בכלות ל' וחד בכלות בכ"ף ולית דכו' ואינון מן א"ב חד כ' וחד בי"ת וסי' נמסר במס' רבתא במערכת אות הבי"ת בס"ד: ולמלמדי ל' דכו' והוא חד מלין נסבין ול' דסמיך למ"ם וסי' נמסר במסרה רבתא במערכת אות המ"ם בס"ד :

ושנתך ל' וחס' וקב' בספרי' על יו"ד ל' ונמסר עליו ל' כתיב כן

ולא שמעתי ב' ר"ף בסי' ל' וחד לא שמעתי

פן תתן לאחרים הודך · פן תפנה לבך לאלהים אחרים לתת להם תפארת הודך ושבחך ושנותיך לאכזרי לשר גיהנם : פן ישבעו זרים כחך · כגויי הבעל הגובין ממון בשקריהם ובפחזותם · ועצביך ויגיעך שנעצבת וטרחת בו : בבית נכרי · בבית ע"ז · ונהמת באחריתך · סוף שתנהום באחריתך : כמעט הייתי בכל רע · כפשע ביני ובין גיהנם כלומר בשביל דבר מועט הייתי עכשיו בכל רע שלא שמעתי לקול מורי שאילו שמעתי להם לא יארע בי כך · רבי יו"סף קר"א. שתה מים מבורך · אבור שנתת לך הקב"ה לחלקך היא תורת משה · בורך מים מכונסים · ונוזלים מתוך בארך · מים חיים כלומר תחלה המים מכונסים ולבסוף נובעין הם והולכין : יפוצו מעיינותיך חוצה · סוף שתקנה תלמידים ותורה הוראות ברבי' ויצא לך שם · ברחובות עיר תפוליכה פלגי מימיך : יהיו לך לבדך · אתה לבדך תתכבד בהם ולא יחלוק אחר עמך לפי שאמ' למעל' פן ישבעו זרים כחך אמר כאן יהיו לך לבדך ומתוך כך
יהיה

פן תתן לאחרים הודך · פן תתן ההוד הנתון לך לקנות השלימות לאחרים ולא יהיה לך תועלת בו אבל יהיה בו השתמשות תחבולות לעשות תחבולות להשיג התאוות · ושנותיך שהיה ראוי שתעמל בהם לקנות קנין השלימות אשר הוא חייך תתן אל זה הכח האכזרי שישחיתך באכזריות וישבעו הכחות הזרי' לאדם במה שהוא אדם כחך ועמלך ויגיעך יהיה בבי' נכרי ר"ל שהכח השכלי הנתון לך לעמל בקנין השלימות האנושי ישבעו אלו הזרים מכחו ויגיעו כי כל כחו ויגיעו יהיה בעבודתם ובהמצאות התחבולו' אל שישיגו מבוקשם: ונהמת והנה בסוף ככלות בשרך בעת הזקנה אז תזעק ותתאונן: ואמר' איך שנאתי מוסר התורה ומאס לבי תוכחת התורה. ולא שמעתי בקול מורי להרחיק אלו התאוות ולא הטיתי אזני למלמדי:

ביאור המלות וכל מעגלותיו מפלס · ר"ל וכל דרכיו שוקל: ילכדנו את הרשע · הם שתי הולדעות כמו ותראהו את הילד: עשה זאת · התרפס · הכנע: ורהב רעך · חן לו רוממו' וגאוה עליך · הנצל כצבי מיד · מיד המוקש אשר נוקש בו והוא הפח או הרשת ומה שידמה להם:

ביאור הדברים כמעט הייתי בכל רע בתוך וגומר · שלא הייתי בוש מהם לעולם שנאתי מוסר או יהיה הרצון בזה כמעט שהייתי מפני זה בכל רע ונראה בתוך קהל ועדה שיתפרסם זה לכולם ויראו ברעתי: התרחק מאד מזאת האשה הזרה ולא תתן כח שכלך לה אך שתה מים מבורך והוא השכל אשר ממנו נובעי' מים תמיד לא יחסרו בשתותך מהם ישפעו המושכלות ושתה המים הנוזלים מתוך בארך וגם כן הוא שכל אשר ממנו ואפשר שרמז באמרו שתה מים מבורך שהיא החפירה אשר בה מים בלתי נובעים אל הצורות הדמיונות והשגות החושים שמהם נלקחו ההקדמות הראשונות עם ההשגות כי אלו ההשגות החושיות אינם נובעות אך יחסרו בשילקח: קלתם אחר קלתם עד שאפשר שילקחו כולם ורמז באמרו ונוזלים מתוך בארך אל השכל שיושפע ממנו המושכלות והם נובעות תמיד ולזה המשילו לבאר מים חיים ואחר שיגיע לך השלמות בעיון יפוצו מעינותיך חוצה להשפיע מהם לזולתך יפוצו מהם פלגי מים ברחובות אשר ימצאו שם אנשים רבים ללמד אותם חכמתך ולהישירם אל השלמות כי עם שזה הענין בלכתך אחרי עלתי ראוי מצד עצמו להטיב לזולתו הנה יתוסף שלמותך בו הנה אלו המעינות יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך בהפך מה שהיה הענין בלכתך אחר עצת האשה הזרה כי אז תתן יגיעך לאחרים אך יגיעך ועמלך בחכמה ובשלמות האנושים יהיו לך לבדך ר"ל שאתה לבדך תאכל פריה במה שתקנה מזה מהחיים הנצחיים והערבים בתכלי' הערבות כמו שבארנו בראשון מספר מ"י ואין זה סותר מ"ש יפוצו מעינותיך חוצה כי בעמלו בזה יאכל פריס הוא לבדו והם יקחו חלקם בעמלם שעמלו במה שהשיגו ממנו מהחכמה והתבונה :
יהי

אבן עזרא

כמעט · עלה כמו שנה מן הנועדים כמעט שתבא עוד מעט מן הצרות · הייתי תחת אהיה · פ"א כמעט שאוחיל ויעבור יצר הרע לא עשיתי כן את הייתי בכל רע : בורך · מקוה מים · בארך נובע מים פי' שידבק באשתו ולא בזולתה : יפוצו · פי' יזלו מימי בארך עד שיפוצו מעיינותיך אל החוץ והוא משל על רוב הבנים : יהיו לך · הפלגים שהם הבנים הכשרים :
מקורך

אבן יחייא

פן תתן וגו' וכנגד תאות המותר אמ' הרחק מעליה דרכך · פן תתן וגו' כי הנה האל הנאמ לאסיפת המחוכות שהוא עמל תחת השמש לאסיפ' וכל ימיו מכאובים וכעס ענינו וגם בלילה לא שכב לבו · שהשיג עושר ונכסים ועבודה רבה · ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו להיות מנחתו אל התוספת בעושר ולא אל החסרון · על הרוב אם שיצטרך להניח מחוזו לבניו אשר הם אחרים ונבדלי' מכונתו ובמקום היות אביהם קובץ על יד ירבה · הם יפזרו ההוד והדר מהעושר ההוא · כי יקרא הוד להיותו סבת הכבוד וההוד בעולם הזה · וזהו אומרו פן תתן לאחרים הודך · ואם שיצטרך להניחו לבן יחיד ובלמוד ובן זקונים אשר אכזרי הוא לאביו ולאמו ולא ירחם · ויפזר כל הוד והדרו בענין רע · וזהו אומרו ושנותיך לאכזרי · שרוצה לומר פן תתן עמל שנותיך לאכזרי · ואם שבן אין לו לא בנות ויתנם לזרים אשר יאכלו וישבעו וימלאו תאותם מהעושר ההוא · וזהו אומרו פן ישבעו זרים מכחך שהוא העושר אשר קנית בכחך ובטירת זרועך הנטויה לקנותו · ואם שאין לו רק בת אחת וכל הטורח שטרח ילך בבית חתנו הנכרי · ונכרי לכוונתו כי יפזר כל אשר נתן לו וזהו אומרו ועצביך בבית נכרי שרוצה לומר מה שהטרחת בזעת אפך ובעצבון כמרץ · וכאומרו קהלת איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים ולא ישליטנו אלהים לאכול ממנו כי איש נכרי יאכלנו · ונהמת וגו' ובאחרית ימיך כשתראה הכליון חרוץ מבשרך שנזקנתך תתרזה ותחלה · והכליון חרוץ משארך והוא העושר שטרחת בו כל ימיך על אדמתך לאוספו ולשומרו · כי יהיה ענינו מזאר כסות ועונה שהוא מזון האשה הנעשה בעושר · תנהום ותאנח ותתחרט על הטורח שטרחת להבל וריק · ואמרת וגו' ותתודה על שנגנתך · לאמר איך שנאתי מוסר · והוא מוסר המורים העצמיים אשר לאדם המתמידים ללמדם מוסר ודעת · ותוכחת נאץ לבי · ומוסר המלמדים מחוץ שבמקרה פעם ביובל ילמדו לזולתם ויוכיחום על חטאתם · לקיים מצות הוכח תוכיח את עמיתך וזהו אומרו ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני · כמעט וגו' מה שלכן במקום היותי ככבד בתוך קהל ועדה והעושר והכבוד אתי · עתה כמעט שאני בתוכם בכל רע · כי כאבד העושר בענין רע על ידי בני או חתני ויש אתי קלון מתמיד וחרפה · שתה מים וגו' וכנגד תאות הערב אמר אל תקרב אל פתח ביתה והזוכה לשתות מי בארה · רק שתה מים מבורך · ונוזלים מתוך בארך · הנה דמה מקור האשה לבור על דרך אומרו הביאה הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם · ודמה תאות המשגל לצמאון המים אשר הוא קשה השכל מהרעב · ולהיות כי יש בן אדם שיסתפק בהכרחי מתאות המים ההם · ויש מי שלא יסתפק רק בשופע וריבוי ם זיתם · לכן כנגד המסתפק אמר שתה מים מבורך · וכנגד המתאוה תאוה אמר ונוזלים מתוך בארך · שהוא משל שישבע יצרו באשתו הטהורה · וכשיהיה מתאוה מסתפק בהכרחי קרא מקור אשתו בור שהוא המחזיק מעט מים · וכשיהיה מתאוה ולא מסתפק קראו באר הנובע מים נוזלים: יפוצו ונומר באופן שיפוצו מעיניתיך חוצה והוא משל לבנים אשר יוליד מזרעו הנובע ממעינו · וברחובות יהיו פלגי מים מהמעינות ההם והוא משל לריבוי הבנים: יהיו לך ונומר כי הבנים ההם יהיו שלך לבדך ואין לזרים אתך חלק בהם:
יהי

ר' מנחם המאירי

וכפל הענין בלשון אחר ואז תאמר בנפשך איך שנאתי מוסר וכן ולא שמעתי לקול וכו' · ולדרך הנסתר נראה לי שאמ' בשרך על הגוף ושארך על הנפש מלשון השארות כלומ' שיכיר אבדן נפשי ויתחרט והוא ענין ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני וסוף דברי חרטתו כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה · ואגלי נאות הבי"ת שבמלת בתוך שהיא במקום מן כמו והנותר בבשר ובלחם שפירושו מן הבשר ומן הלחם ואמר לולי שהותיר האל שריד לי בתקותי להתבונן על מה שקדמני מן היורי כמעט שהייתי בכל רע ר"ל ברע שכל הרעות נכללו' בו והוא אבדן הנפש מתוך קהל ועדה על דרך והאבדתי את הנפש ההיא מקרב עמה · כלו' שתכרת הנפש ותבדל מתכונת נפשות החסידים · ואחר שהזהיר על האשה הזרה הזהירו לפי הנגלה להדבק במיוחדת לו כשהיא ראוי' והגונה וכשרה ואמר דרך משל שתה מים מבורך דמה האשה לבור מים מצד היות האשה לאיש צורך גדול בהתמדה כצורך המים לתשמיש המאכלים · ובמשל האלהי כמוהיר האדם שלא לבזות את אשתו אמרו בירא דשתית מיניה מיא לא תשדי ביה קלא · ונוזלים מתוך בארך רמז על התחדשות ותוספת אהבה בינו לבינה יום יום כהיות מי הבאר נובעים בכל יום כי הבור נאמר על מים מכונסים ובאר על מים נובעים · ויפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים רומז על השתלה

קב ונקי

פן תתן: כתן סבה להרחיק האדם עצמו מזאת האשה ואמר פן תתן לאחרי' הודך עיניו כח ותוקף כמו הוד כחרו אימה והטעם פן תתן קניניך ונכסיך לאנשים אחרים שיאמרו שאלו האנשים הם בניך אשר הולדת באשה הזונה והיא זכתה גם כן עם אחרים ואינם בניך וינחלו נחלתך הנכריה: ושנותיך לאכזרי · כי השוכב עם אשה זרה ישתכן נפשו וחייו וגופו ביד אחרים שהם קרובי האשה וכ"ש עם בעלה וכן הדיינים ושופטי ארץ מחוייבים להעניש בדין כי הוא עון פלילי · או ירצה בהודך היקר והכבוד · וירצה בשנותיך כל מה שטרחת ויגעת בשנותיך: פן ישבעו · הפליג בבעילה המגונה · ואמר שימשך מזה שהוא יכיר את בניו ואין לו כח לדבר עמה ואחרים ישעבדו אותם שהם קרובי האשה ואין לאל ידו להצילם מידיהם · ונקראו הבנים כחו של אדם כמו כחי וראשית אוני: ועצביך בבית נכרי · כל הדברים אשר עצבת בגופך וטרחת כל ימי חייך הם בבית נכרי: ונהמת · ירצה עם היות שבעת רתיחת הליחות והמיית הבחרות לא תכיר הרעות אשר עשית לשוב לאל · מובטח אני שבאחריתך ובימי זקנותך ככלות הבשר השמן וכן ככלות שארך שהוא הלחות השרשי שיזון הגוף וזהו העת שיקרב זמן עמדך למשפט על מעשיך תנהום והצעק בדאגה גדולה על הרעות שעשית: ואמרת איך · ר"ל איך שנאתי המוסר שיסרוני קודם המעשה וכן ההוכחות שהיו מוכיחים אותי אחר מעשי הרעים ויהיה תוכחת בכאן על דרך הוכח תוכיח את עמיתך ומי הם המוכיחים אנשי הוראה והם מורי וקראם בזה התאר לומר שהיו מורי' לו הדרך אשר ראוי ללכת בה קודם החטא וכן למלמדי היודעי' שחטאתי ומלמדים אותי דרכי התשובה לא הטיתי אזני · ודקדק במה שאמר בקול מורי כי זדון לבו השיאו שאפי' קול המורים לא אבה לשמוע וכ"ש להשלים דבריהם וכן כלי השמועה שהם האזנים לא רצה להטות: כמעט הייתי בכל רע · הפליג בגודל חטאו שכמעט קטן כל הרעות שבעולם עשה · חטא באכילה ושתיה · חטא במשגל בהרהורים רעים · בכל העבירות קלות וחמורות · ובפרסום חלל שמו ית' והוא אומרו בתוך קהל ועדה · או ירצה כמעט שכל העונשים שבעולם באו עלי מצד חטאתי ופשעי · ושיעורו כמעט הייתי נענש בכל רע ועונש ובפרסום כדי שיכירו שהשם מעניש את הרשעים ולוקח נקמתו מהם: הערה · א' האשה הזאת רמז לנפש הבהמית וזה לאדם המורכב ממנה שירחיק מעליה ומביאה רוצה לומר שלא ימשך אחר התאוות הגופניות ובגמר' שזאת האשה הזרה רמז לספרי המינים שמפתים שכל האדם בחלקות לשונם וזה לשכל הרחק מעליה דרכך זו מינות: ב' שקרא לנפש הצומחת והחיונית וכל כחותיהם אחרים אכזרים זרים נכרים לרמוז שאין שלימות האדם תלוי בתשוקתם אבל הם זרים להשיג האדם שלמותו וקרא לכחות השכל בשם הוד וכח ועצב הוד לרמוז שכל שבח האדם הוא כשיגיעו לו ציור המושכלות ודעות אמיתיות · ורצה בכח לרמוז שהוא בעל יכולת ובחירה · ואמר ועצביך לרמוז למלחמה הערוכה בין הנפשות החומריות עם השכליות והשכלית טורחת שתי יגיעות הכנעת החומריות והשלמתה בדעות ומדות: ג' שיתעורר החוטא לתשובה בעת הזקנה בעת אפיסת טבעו ובחולשת כחותיו בכלות בשרו ואינה תשובה מעולה משל הדיוט אסרא לגנבא כפשיה בשלמא נקט · כשיחסר לגנב הגניבה שאינו מוצא נפשו מחזיק בשלום · וכבר אמרו ששאל הזקן על דרכי התשובה והשיבו החכם איה מוכיח ילמדך אשר בקדקדך שהם שערו' לבנות שבראשו וזהו ונהמת באחריתך שסבת החרטה הוא האחרית: שתה מים מבורך · אחר שאמר הרחק מעל האשה הזרה דרכך לוהו שישתה מים מהבור שלו ירצה שידבק באשתו ולא בנכריה: כי שתית המים כמשלו לבעילה כמו מים גנובים ימתקו · וכפל ונוזלי' מתוך בארך · ר"ל שאלו המים שישתה יהיו כמים נוזלים מתוך באר מים חיים רמז שצריך שיזדווג עם אשתו בקדושה ובטהרה ובאהבה רבה דמיון המים הנוזלים שהם טהורות יותר מהמי' המכונסי' אשר בור יורה עליהם · ובאר יורה על מים הנובעים: יפ לו מעינותיך · ר"ל מהלו המים יפוצו ויתפזרו מעינות שיוצאים לחוץ וכן פלגי מים ברחובות והוא משל לבנים שיצא ממנו שיהיו ניכרים בחוצות וברחובות ואלו הבנים נכרים שהם לך לבדך שאשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך:
יהי

הלא עזה כמות אהבה הכר הרהה הליך בדבור ליבר לי ענין קלני מררסך קלני מורוכך וגוכך כי הסגנס ורני ההבהיך ע"כ ההוז מוה העולם והעניני בני הדם ופמח בחור בילדותך ולא התעה על הכנס לסנף עמנך כן הפיל למשכב ויהי קרוב הכל עמנך להזין גוכך במכול מעדנים ושהה ממתקים ועליהם הוסיף דברים מורים מהם כיוצא בהם · והנה בשמעך הל מתך שפתיה הוני תרמור בלבבך הלא היין זה כי אם מאהבה מסוהרת יטיפו שפתיה נוף דבש המריה והלא תדמה אותך אל הניפת הנוטף דבש מתוך חדרי השעוה המתדבקת בטבעה כן הראה עלכי אמריה לך כאלו שפתיה נוטפת דבש מתוך נופת חדרי פנימיותה הדבקים בך בעלם כדבש הנוטף חולה מתוך חדרי השעוה בעלת הדבקות אך לא כן הוא רק וחלק משמן חכה כי אין צ"ל שאין בתוכה ופנימיותה דבקות שממנו תטיף לך הדבש כי אם אדרבה חלק משמן חכה ופנימיות' הוא הפך הדבקות מן הקלה אל הקלה כי אין תוכה כברה כי להשמידך בלבבה : ועתה בנים וגו' ע"ד שאמרו במכילת' על פסוק ואנשי קדש תהיו לי ר' ישמעאל אומר כשאתם קדושים הרי אתם שלי וז"ה ועתה בנים שמעו לי כלומר עתה בעודכם לי בגדר בנים טרם תחטאו שמעו לי והשמרו פן ואל תאלו ממשבר בני' וילדי נכרי' תחשבו לי בהעותכם כי אז הלא כמו זר תחשב תשובתכם וזרה תדבקו והתפרו ותאבדו וקחי עלהי ואל הסורי מאמרי פי: וזה אי אפשר כי אם שהרחק מעליה דרכך וגו' כשים לך לילך בזוהו דרך הסב דרכך ולך בדרך אחרת · כמש"ול במס' ע"ז גבי ר' חנינא ור' יונתן שהיו רוצי' להסיב דרכם ואם ע"פ ההכרח אתה צרי' לילך דרך שם עכ"פ אל תקרב אל פתח ביתה וחז"ל שצריך להרחיק ד' אמו' כדאי' שם :

פן תתן לאחרים הודך וגו' חז"ל זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע וזהו אל תתן לאחרים הודך ולא עוד אלא ושנותיך לאכזרי הוא השטן הנעשה ע"י העון הוא בעצמו המכה בעושהו בגהינם והוא אכזרי בא"מ' וזהו ושנותיך אשר היו ראוי תהיה אתה חיי' משוללי בעד הנקראי' שנות חיים על מלותיך עתה יהיו לאכזרי שיהיה שנות חיים ליסרה אותך בגהינם: וש"ת אולי יועילו להצילני מדינה של גהינם אחת משתים או הבנים אשר הוליד אם יזכה א' מהם ולדיק יהיה או בממוני אשר אינע להעשיר ועניי בצדקה הברוק ועוויי במיתן ענין כי הלא אפשר בהרשיעך שבסוף יהיה בהתמכך לעבות הרע שבתקום שעל ידי זרעך הוא כחך חוס ף ה' מן בקד את ערס כ'נסך
בגיהנות

יהי המקור שתדלה ממנו ברוך כי המים הנובעים ממני תמיד לא יכזבו והם הנוזלי' שתקח מתוך בארך והוא השכל הפועל · ושמח וגומר אשר תמצא לך מהמוחשו בדרוש דרוש מה שתעזר בו לדעת ההקדמות הראשונות המוצילות אל הדרוש ההוא : אילת אהבים · מרוב אהבים שתאהבך תרוץ למצוא חפצך כמרוצת האילת או הרצה בזה שהיא רצה כמרוצ' האילת למצוא האהבים שדרשת השגת' בדרוש שתחקר בו והיא כמו יעלה לרוץ בקלות למצוא מה שינעם לך וישא חן בעיניך במה שתרצה לחקור בו מדליה תמיד אלו ההשגות החושיי' והזכרו' הדמיוני' המצטרכו' לך בדרוש דרוש לקח' מהם המושכלות הראשוני' כאופן שהתבאר בספר הנפש ובארנוהו בראשון בספר מלחמות יי' תמיד התעסק באהבתה עד שמעונם התעסקך בה תהיה שוגה בשאר העניינים לפי שלא תוכל להפרד מחשבתך ממנה : ולמה תשגה בני · בעבור אהבת האשה הזרה ר"ל הנפש המתאוה ותחבק חיק נכריה : כי נוכח · הנה דרכי איש הם נגד עיני יי' והוא שוקל כל דרכיו לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו: עוונותיו ילכדונו את הרשע · ברשתם ובחבלי חטאתו יתמך ויתחזק הלכד שילכד הרשע בו וזה מבואר בהרבה מהחטאים שהם בעצמם כלי להפלת הרשעים ברע : הוא ימות באין מוסר · הנה הרשע ימות ועדין לא לקח מוסר וברוב אולתו יהיה שוגה בעניניו [illegible] להרשיע במה עד שסגייתו בהם תהיה סבת הפלתו וזה מבואר מאד · אמר עוד ממשל ע"ד האשה הזרה שזכר אשר השומע לה ערב בעבורה אל הש"י והוא יהיה כפרע נמכו ר"ל שהשכל האנושי הוא ערב בעבורה אל הש"י והוא נלכד בשחיתותיה :

בני

יהיה מקורך ברוך : ושמח מאשת נעוריך · היא התורה שלמדת מנעוריך : תשגה תמיד · ראיתי בדברי רבי משה הדרשן · תשגה העסוק תמיד · והוא לשון ערבי והביא ראיה כמו לבקש שגויי לבקש עסקי ולא ידעתי איפה נשנית · ורבותינו פי' לשון משגה כמשמעה · בעבור אהבת' תהי שוגג בשאר עסקיך כי היא משמרת על שלך אמרו עליו על רבי אלעזר בן פדת שהיה דורש בשוק התחתון וסדינו מוטל בשוק העליון פעם אחת בא אדם אחד ונטלו נחש כרוך עליו: כי נכח ה' דרכו איש · מפלס שוקל דרכיו ויודע כמה עונות וכמה זכיות בידו : עונותיו ילכדנו · כמו ילכדוהו: ובחבלי חטאתו יתמך · יתלה שהתלוי נתמך בחבל שהוא תלוי בה: הוא ימות באין מוסר · בשביל שלא לקח מוסר :

בני

ונוכראי לא נשתתפן עמך: יהוי מבועך בריך וחדי מן אנתת טליותך: איילתא דרחמותא ודיצתא דחסדא הוונא אליף בכל מזמן וברחמותא תגרם הדירא: ולמה תשרגג ברי בנוכריתא : אוף לא תחביק עובה דאחריתא : מטול דקדם עייני דאלהא אינון ארחתיה דגברא וכולהון שבילוי גלן קדמוי: חובוי דרשיעא קבטין ליה ובחבלי דחטוי נתפכיך: הוא ימות בלא מרדותא ובסוגאי דשטיותיה נטעי:

ברי

ואין לזרים אתך: יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך: ג' בליש' אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירוך בכל עת באהבתה תשגה תמיד: ה' ר"פ ולמה תשגה כ בני בזרה ותחבק חק נכריה: ד' חס' בליש' כי נכח עיני יהוה דרכי איש וכל מעגלתיו מפלס: י"ב מלין כתי' תרין וו"י עוונתיו ילכדנו את הרשע ובחבלי חטאתו ג וחס' יתמך: הוא ימות באין מוסר וברב אולתו ישגה:

בני

ושמח ל' מאשת נעורך וכ' שמח וסי' זבולן בצאתך · בחור בילדותך : אילת ג' וסימ' גם אילת בשדה · על אילת השחר · אהבים : חק ד' חסר בלישנא וסימ' כליותי בחקי · ותחבק חק נכריה · שחד מחק רשע יקח · ושחד בחק חמה עזה : עוונתיו חד מן י"ב מלין דכתיבן בהו תרין ווי"ן וסי' נמסר בסדר פקודי ודי מ"ל בליש' וסימ' נמסר במלכים ב' סימ' ז' ובתלים סימ' נ"א :

אבן עזרא

מקורך · מקור הבנים : אילת אהבים · שהוא אוהבה והיא מוצאת חן בעיניו : תשגה · תחשב כשוגג אם תמיד תתעסק באהבתה וכ"ש בזולתה וזהו שאמרו באשתו אמרו כי המרבה באהב' אשתו ומשיח עמה תמיד יותר מדאי הוא שוגה כי אהבת האשה תסיר האדם מעבודת השם : ימות באין מוסר · בעבור שאין מקבל מוסר ובעבור רוב אולתו ישגה דרך הישרה :

בני

ר' מנחם המאירי

הסתלא לו פארות ממנה בנים הגונים ובנות מחוטבות תבנית היכל · ויהיו לך לבדך רומז אל הוית אהבתה מ נאחדת לו לבדו חלילה פן תשא עיניה לזולתו וייעד לה שבזאת ההנהג' יהי מקורו ברוך וישמח ב ובת נעוריו · ושמח כמו ותשמח · וקראה אילת אהבים ויעלת חן · לרוב חמדת ודדיה ירווהו בכל עת לכנות תשוקתו ובאהבתה תשגה תמיד ר"ל תשתעשע מלשון שגיון לדוד שהיא לשון שעשוע וטיול · ולמה תשגה בני בזרה הוא מענין שגגה וחטא ותחבק חיק נכריה ר"ל תתדבק בה · ובדרך הנסתר כבר ידעת שהתורה והחכמה נמשלו למים הוי כל צמא לכו למים · וכבר התבאר בזה במדרשות ובדברי החכמים הרבה סבות האחת מהם היותם משקה ראוי לכל אדם בריא או חולה ומצוי בכל עת בלא טורח והוא הכרחי לכל תשמיש האדם וכן שאין הגדול מתביים לומר לקטן השקיני מים כך אין הגדול מתביים לומר למדני פרק אחד · וכן שהמים ינקו הגוף מכל חלאה וכן התורה תנקה הנפש מכל חטא וכן שהמים אם יודע לשוט בהם מוציא מתוכה אבנים טובות ומרגליות ואם אינו יודע בהם סוף שהוא מתבלע וכן בלמוד התורה והחכם הזהירו הנה להקדים יראתו לחכמתו שלא יבלבלהו עומק החכמה · והמשיל האמונות המקובלות לבור שמימיו מכונסין ושאר התיסדו והתקע לבבו באמונתו ירבה בלמוד המחקר כפי כחו ויוסיף לקח והתבונני' והוא ענין נוזלים מתוך בארך ואז יפוצו מעינותיו חוצה להשפיע מחכמתו לזולתו כטבע כל חכם שלם בלמודו · ואחר כן הזהירו להועיל בהשפעתו בחכמתו לבאים אחריו עד שיושלם חכמתו לכל כאלו יכין ברחובו' פלגי מים לשאוב שם כל מבקש יי' ואמר אחר כן יהיו לך לבדך כלומר שבסוף ישתדל באחריתו להשיג מבוקשו ולהתאחד במושכלו' · או רצה באמרו ואין לזרים אתך על חלק כחות הגוף כלו' יהיו כל כחותיך לתועלתך ואין לזרים ר"ל הכחות המופתים בך חלק ונחלה רק לצורך הכרח גדול ואז יהי מקורו ברוך ר"ל שלם ויגיעהו תכלית השמחה מאשת נעוריו ר"ל מחכמתו הנולדת עמו אשר יצאה לפועל במיוחד לה מאת בוראו ית' ואמר אילת אהבים כנמשך במשל החשק ודדיך ירווך משל על ענין ההשפעה ואמר אחר כן כי נכח עיני יי' דרכי איש לפקוד עליו כדרכיו אם בזה ואם בזה וכל מעגלותיו מפלס להשיב לו כמעלליו והרשע ילכדונו עונותיו ר"ל ילכדוהו ובחבלי חטאתו יתמך כלומר במה שהבין לעצמו יהיה כל משענתו ועניין נתמך בחבלי חטאתו יתמך ר"ל שיקשר בהם · והוא ימות באין מוסר ר"ל בעבור העדר המוסר והתוכחה ממנו וברוב אולתו ישגה · ר"ל וכן ימות בסבת רוב אולתו אשר שגה בה :

אבן יחייא

יהי מקורך וגומר וזה יען כי המקור שלך באשתך המיוחדת אליך אשר שם יפוצו מעינותיך הוא ברוך ומבורך מאת ה' לקדושת וטהרת אשתך הצדקת אשר היא כבודה בת מלך פנימה ולא נראה חוצה לבני האדם ולכן אין להם חלק כבניך : ובכן שמח באשת נעוריך ואת אשר היא האילת אהבים ויעלת חן שלך · ואם תגבר התאוה בך ולא תסתפק בהכרחי דדיה ירווך בכל עת ובאהבתה תשגה תמיד לשון ריבוי כמו ושלוי עולם השגו חיל : ולמה וגומר ולמה תשגה בני ותרבה באהבת הזרה · ותחבק דדי חיק נכריה . כי נכח וגומר הלא ידעת הלא שמעת כי נכח עיני ה' דרכי איש וכל מעגלותיו מפלס · ואף כי במסתרים תחבק חיק נכריה · לפניו כחשיכה כאורה ולא נעלם ממנו דבר : עונותיו וגומר והאל נותן העונש כפי החטא · והעונות הם ילכדו את הרשע המכחיש השגחת האל מה שלכן הוא חוטא במעשה · שאם היה מאמין היות נכח עיני ה' דרכי איש לא היה במסתרים שוגה בזרה · ובחבלי חטאתו יתמך ויתלה · כי הנתלה הוא נתמך בחבל המחזיקו והוא משל כי התאוה יוליד החטא · והחטא יוליד העונש : הוא ימות וגומר וזה שלכן הוא ימות לעונש אשר לא קבל המוסר האמור וברוב אולתו ישגה באהבת האשה הזרה · כי נואף אשה חסר לב והוא משחית את נפשו ואין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנס רוח שטות בו :

בני

הפרשה

קב ונקי

יהי מקורך ברוך · רמז לזרע הבא המוליד והוא ברכה שלא יהיה עקר · ושמח · כמו ותשמח · או יהיה לווי כלומר עשה באופן שיהיה מקורך ברוך ולא יחסר בלכתך אחרי נשים נכריות אבל שמח באשת נעוריך · או יהיה תיבת מקורך מגזרת את מקורה הערה שהוא כינוי לרחם · והטעם שתלד אשתו בנים · ובאומרו מאשת נעריך במ"ם ירצה שתשמח בהיות לך זאת הברכה מאשת נעוריך האוהבה לך ויהיה המם מם הסבה הפועלת · וי"מ שהיא מם חלקית והטע' שגם באשתו המותרת לו אין ראוי שימצא תמיד כתרנגולת · ולפי שהאשה שהלך פעמי' רבות תתרחב רחמה ובזווג לא יקבל הבעל ערבות רב אמ' שזאת האשה תהיה כאילת הנאהבת לזכר שלה והיעלה הבעלת חן ג"כ לפי שרחמותיהן צרות וגם שהדברים המתמידים יקוצו אמר שתהיה האהבה מופלגת ביניהם באופן שדדיה ירווהו בכל עת כמו דבר חדש עד כי מגדל זאת האהבה ישגה ויטעה בבקשת צרכיו להיות מחשבתו טרודה באשתו ונקשרת עמה · ודדיה פי' שדיה · וי"מ תשגה מענין שמחה וערבות כמו שגיון לדוד : הערה · א' צוה בהשתדלות נמרץ על למוד בתורת משה שישתה ממנה שדברי תורה נמשלו למים וכן הנפש המשכלת נמשלה למים יען היא נחצבת ממקור מים חיים כסא כבוד מרום : ב' קרא למושכלות בור מים מכונסים ובאר מים נובעים להורות שיש בתורה התחלות מקובלות איש מפי איש עד מרע"ה דמיון המים המכונסין בבור · והם עיקרי הדת ושרשי האמונה ואין לנו לחקור עליהם כמו שאמרו במופלא ממך אל תדרוש · ויש דרושים שבכל יום החכמים בפלפולם מוסיפים בהם בטעמי המצות בפשטי התורה והלו כמשלים למים הנובעים · וכן רמז שהנפש המשכלת אם תמנע העסק במושכלות תיבש מקורה ותתגבר עליה החומר וכל עוד שתרגיל בדברים האלהיים תוסיף לומר דמיון המים הנובעים · ג' בסדר הלימוד סדר שלשה זמנים זמן היות בישיבות הרבנים הזקנים והוא דמיון שתה מים מבורך שהם החכמים אשר להם שמועות אמתיות והם בקיאים במשנה בתלמוד בהגדה · זמן שני שזה התלמיד חוזר מה ששמע ומבין דבר מתוך דבר ומוסיף על שמועתו והוא נוזלים מתוך בארך דמיון המים הנובעים בכל יום · זמן שלישי שקובע ישיבה לתלמידים ודורש תורה ברבי' כי כבר הוא בעל הוראה · שמע וחזור ופלפל והוא יפוצו מעינותיך וגו' · וכל תלמיד שאינו הולך בזה הסדר עליו הכתוב אומר כי רבים חללים הפילה זהו תלמיד שלא הגיע להוראה : ד' במדרש קשו קראי יפוצו מעינותיך חוצה · יהיו לך לבדך · אם ראית דור שחביבי' עליו דברי תורה יפוצו מעינותיך חוצה ואם לאו יהיו לך לבדך · הלל אומר בשעה שהם מכנסין פזר ובשעה שהם מפזרין כנס שנאמר עת לעשות לה' הפרו תורתך רבי מאי' אומר הפרו תורתך עת לעשות לה' : ה' שהנפש המשכלת נקראת מקור האדם מפני שהיא נסתרת ונצחית וכאשר ידבק במושכלות הוא ברוך · ונקראת אשת נעורים החומר הנכנע לעבודה האלהית ובעסק התורה האלהית יש אהבה וחן וכל הופכי הערבות : ולמה תשגה בני בזרה · אמר ע"ד השאלה והתימה ולמה תחטא בני באשה הזרה לך שהיא בעולת בעל ותחבק חיק הנכריה כי גם תחבק לבדו אסור לך : כי נכח עיני ה' דרכי איש · הכוונה לא די שיש לך להתרחק מזה הפועל לפי שבו מתנהגות כפי הדת הטבעית והנימוסית הגזורו' שידבק האדם באשתו המיוחדת לו ולא בזרה ונכריה האמנם יותר ויותר יש לך להתרחק ממנו מצד העונש האלהי כי נכח עיני ה' דרכי איש ופעולותיו גלויים לו : וכל מעגלותיו מפלס · ר"ל לפי' הדברים הקלים שוקל במאזני יושר : עוונותיו ילכדונו את הרשע · בית דין של מטה צריך לשוטרים ונוגשים שיענישו לחוטא וב"ד של מעלה אינו צריך לא החוטא עצמו · עוונותיו ילכדונו ויענישו אותו באמרם רגלוהי דאיניש אינון ערבין ליה · ובאמרו ובחבלי חטאתו יתמך · ר"ל שחבלי החטא יתמכוהו ויאסרוהו באופן שלא יוכל לברוח מהעונש כמו שעושים רבים מהאסורים שיברחו מבית הסוהר : הוא ימות · ר"ל סבת מיתתו מעצמו הוא ופירש הסיבה ואמר באין מוסר בעבור שלא שמע מוסר אביו המקרבו לתורה ולחכמה : וברוב אולתו ישגה · כי כאשר הוא ביד השופטים יודה בפיו חטאתיו ושגה בסדור הטענות הנלוזות להתנצלותו מפני שהוא אויל טועה ושוגה ואינכו מרגיש · וזהו אומרו באין מוסר שאין צורך לייסרו בשוטים לשיודה חטאתיו כי הוא בלא ייסורין מודה ופיהם הכסילים לרשעים : הערה · א' למדנו שערבות הנשים הזרות וכן הדעות הזרות לתורה הם דברים מוטעים ואין להם קיום שהכל לחיי שעה · ולכן שאל ולמה שאין בזה תכלית נצחי · ב' למדנו שהשגחתו י"ת משוטטת בכל הארץ והכל צפוי ואין שכחה לפני כסא כבודו · ג' למדנו כי רשת ומצודות החוטא הם עונותיו · וגם שתראה אותו במעלה הוא ליפול ממקום יותר גבוה כי המשענת שלו הוא החטא ובהכרח שישבר : ד' למדנו שהאדם מושל בפעולותיו הטובות אם רעות ואין לו מכריח טבעי ולא מבט שמימיי ואין ראוי ליחס בחירת הפעולות לקרי והזדמן אלא לבחירתו ורצונו ולכן אמר הוא ימות ר"ל בעצמו גרם המיתה והחיים וזה שרש התורה ובחרת בחיים :

בני הם

מנחת ערב

בגילות שלמה ובנים כשרים אדרבה ירא אני פן ישבעו זרים הם כחות הטומאה מכחך בגילות האסורות · ולפי' באשת חיקך אם בנים זרים תוליד ברוע כוונתך גם בם ישבעו זרים כחות הטומאה תחת אשר היה לך להשביע מכחך כחות הקדושה הקרובים אליך באמת מכחך בגילות מצוה ובנים צדיקים ועצביך אשר תיגע להעשיר אולי תתעתד בהרשיעך שבמקום עשו' אוצרות למעלה בבית שרש נפשך כמונבז המלך אדרבה יהיו עצביך בבית נכרי הוא מקום כח הטומאה שיהיו עצביך גזילות וחמסים ותוציא ממונך לעשות הרע ותמלא מהם בית נכרי אל נפשך הוא כח הטומאה הנכרי באמת : ואם תענה ותאמר הלא יפרע אני ומעיותי אשוב אל ה' ולמה תנבא עלי רעה לאמר שאהיה עדי אובד ח"ו לז"א הן אמת שלא יבצר ממך שוב עד ה' אך ירא אני פן לא תנהם על רעתך ותשוב עד ה' אלהי' בילדות והשחרות כי אז התשובה שלימה אך ונהמת באחריתך כאשר יבאו ימי הרעה אשר אז לא תחזיק [illegible] על בלתי עשות הרע כי הלא שם כחך לעשות הרע כי הוא ככלו' בשרך ושארך : ואמרת איך שנאתי מוסר וגו' · הנה זה דרך ילדי העברי' ומה גם בני העשירים לסור מאחרי ה' ועסק התורה מהסוכה מהילדו' · יוכה שבט מוסר לאמר לא אשוב לולתי לסבול הבחורה ודי לי תוכחת דברים קשים · ומה גם כי יראה בשער הרב המלמד עוזרתו מאמו ומה גם אם היא מכנים הרחמניות המכסלות ילדיהן האומרות לרבם תחת גערה בבני ולא תגע בו יד כי אחים ורכי' מעשים המה אלי ועוד מינם ימשך מזה שעוד יוסיף וירוץ גם בתוכחת דברים קשים וכה ידבר אל ידיו מורני הכלות זה כל גלות והדרכוני בדרך שאבוד בה ומאשר [illegible] חברתי ביומו' יוסיף עוד רביעי' לדבר ולומר גם לא הלכה מידכם מורני ותאמר לי עשה זה ופרוש מזה אך למורי הורה דרך הלוכה ולכבי יהיה לי מתוכה [illegible] כי בינת אדם לי ואח"כ גם בזה יגעל ויפרוש מחיי התורה וידבק בזרה ויתמכר לעשות הרע הנה שהן כל אלה יפעל לו בילדי מראשיתו בשבט מוסר ואמרת איך שנאתי מוסר הוא הא' ואח"כ ותוכחת נאץ לבי הוא הב' ואח"כ ולא שמעתי לקול מורי היא הג' ואח"כ ולמלמדי וגו' היא הד' לכן עשה זאת איפה בני וידבק בתורה ב[illegible] תורה מהמשך

אחר הזהרה זה שתה מים מבורך : עוד יתכן שתה מים מבורך וגו' יורה לנו דרך התנהג האדם בתורה תחלה ילמוד מרבו כל האפשר וזה שתה מים מבורך ואח"כ לבבו יבין דבר מתוך דבר מבינתו וזהו ונוזלים מתוך בארך · ואח"כ יפוצו מעיינותיך בהורותיך חוצה בגלילות וברחובות מישבך פלגי מים שתעמיד תלמידים הרבה ומה גם למז"ל על ברחובות תתן קולה שהם בתי מדרשות מקומות שמרחיבין ד"ת יהיו לך לבדך וגו' יאמר גם שיפוצו מעיינותיך וגו' שהעמיד תלמידים הרבה איך כמטיב לזולת אשר הטוב ההוא אשר ייטיב יעדר מבעליו ויחסר למקבל לבדו רק הכל יהי לך לבדך כאילו לעצמך הטבת ולא שאין להם זכות על שלמדו ממך כי הלא רב זוכה כי אם שאין לזרים יד כלו' בחלקך עם תלמידים למודך אותם אין מי יטול חלק אתך על דבר שאילו לא נדבה רוחם ללמוד לא למדתם כי אם לך לבדך הכל והם יקחו חלק בפני עצמו על למודם : יהי מקורך ברוך וגו' אמר בשתוך מים מבורך וגו' ויפוצו מעיינותיך וגו' שהיא תכלית עסק התורה כראוי הנני נותן לך ברכה משולשת א' יהי מקורך ברוך ברוב בנים · ב' ושמח כי תוליד בן חכם כי היא שמחת הבן לאב באמת כד"א בן חכם ישמח אב · ג' שיהי' לך כל זה מאשת נעוריך היא זוגך [illegible] : אילת אהבים וגו' כי למה שהיא בת זוגך שתים הנה אהבותיך לה א' מצד בחינת נפשך ונפשה כי זווג אחד הנה · שנית מצד גופה כי היא חברתך עזר כנגדך [illegible] זוגך הנגזר עליך קודם יצירך : [illegible] לא תהיה נושאת לפניך ב' חינות רק חן א' שהוא מצד יחס נפשה עם נפשך להכשר התולדה ולא מפאת החומר והנאתו וזהו ויעלת חן [illegible] שם שהאהבים ב' החן יהיה א' ואל תאמר כי [illegible] על ב' אהבים [illegible] הנפש כי בזה דדיה בלבד פיגעו ידיך ירווך בכל עת בלי הזיק רק לעתים הרחוקים לזה : או יאמר דדיה ירווך וגו' מאמר ר' חייא [illegible] כתרנגולים על כן אנכי מזהיר שלא תשקיף רק בערך אהבת יחס הנפש כי בזה [illegible]

בגמ'

בני אם ערבת · ערבו' ממון כמשמעו פירשו רבותינו : לך התרפס · התר לו פס יד לשלם לו ממונו · ורהב רעך · ואם אין לו ממון עמך אלא שנוקשת באמרי פיך לדבר לו קשות הרבה עליו רעים · לבקש ממנו שימחול לך · דבר אחר בני אם ערבת לרעך · אחר שנעשית ערב להקב"ה שהוא רעך כדכתיב זה דודי וזה רעי וקבלת עליך בסיני ובערבות מואב באלה ובשבוע' לשמור מצותיו · תקעת לזר כפיך · שתשוב ותסור מדרכיו ותדבק במינין ללכת בדרכיהם · נוקשת באמרי פיך · שתקעת כף להדבק עם הזרים · עשה זאת איפה בני והנצל · הואיל ובאת בכף רעך בסיני וקבלת אלהותו עליך : לך התרפס · הכנע לפני' כאסקופ' הנדרסת ונדרס' ורהב רעך · הרבה רעי' שיתפללו עליך לפניו · וכן נדרש במדרש תילים : הנצל כצבי מיד · מהר והשמט משם כצבי הנמלט מיד האדם : לך

בני · אם קרה שערבת לרעך בעבור איש זר תקעת לו כפך לפרוע החוב בעבורו : נוקשת · הנה באמרי פיך נוקשת ונלכדת כי אין לך הנאה בזה הענין הבולך להשתעבד בזה החוב אך אמרי פיך לבד הם אשר נוקשת ונלכדת בהם וכן הענין בשכל האנושי עם הנפש המתאוה כי הוא לא יתענג כלל בתענוגים הגופיים ההם והוא ערב בעבורה לפרוע החוב אל הש"י הנה כשיהיה הענין כן עשה זאת איפוא בני והנצל כי באת בכף רעך ונשתעבד לו בזה החוב אין לך תקנה בזה אלא שתלך והכנע לפניו ותחן לו הגאוה והרוממות בהשתדלך בחכמה ובתבונה כי אז תשיג כי שהוא בתכלית הרוממות והגאוה ואתה בתכלית השפלות ביחס אל רוממותו ובזה האופן תמלט מזה הערבות ר"ל בהפרדך מהתמשך אחר התאוה ובהיותך נכנע מאד לפני הש"י והשכילך רוממות והתנשאות אל תתעלל בזה אך נהוג בו בזריזות : אל תתן שינה לעיניך · אל תתעלל בזה אך נהוג בו בזריזות ואל תתן שינה לעיניך ולא תנומה לעפעפיך אך חקור תמיד בהשגת העיוניות ובזה הדבק בש"י ויסור הרע ממך : הנצל כצבי מיד · הנצל ברוב מרוצה ובמהירות כמו שינצל הצבי מיד הבא ללקחו ברוב מרוצתו במהירות וכמו שינצל הצפור מיד המוקש אשר תקעהו שיהיה נוקש במהירות עופפותו על שינה ממש קודם יפול המוקש עליו : לך

ו א בְּנִי אִם־עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ תָּקַעְתָּ לַזָּר כַּפֶּיךָ׃ ב נוֹקַשְׁתָּ בְאִמְרֵי־פִיךָ נִלְכַּדְתָּ בְּאִמְרֵי־פִיךָ׃ ג עֲשֵׂה זֹאת אֵפוֹא ׀ בְּנִי וְהִנָּצֵל כִּי בָאתָ בְכַף־רֵעֶךָ לֵךְ הִתְרַפֵּס וּרְהַב רֵעֶיךָ׃ ד אַל־תִּתֵּן שֵׁנָה לְעֵינֶיךָ וּתְנוּמָה ה לְעַפְעַפֶּיךָ׃ הִנָּצֵל כִּצְבִי מִיָּד וּכְצִפּוֹר מִיַּד יָקוּשׁ׃

ל' וחד לזר · ג · לי"ב בלי"ו בכי כתי"ו · כ' והיה כצבי

לך

בְּרִיאִין עֲרִיבַתְּ לְחַבְרָךְ אַשְׁלֵימְתָּא לְנוּכְרָאָה יְדָךְ׃ אִיתְצְדַתְּ בְּמַאֲמְרָא דְפוּמָךְ אִתְאַחַדְתָּא בְּמַאֲמְרָא דְפוּמָךְ׃ עֲבֵיד הָדָא בְּנִי וְאִיתְפְּצָא מְטוּל דִנְפַלְתְּ בְּיַד דְחַבְרָךְ אֵיזִיל גְרִיג הַבִּיל חַבְרָךְ׃ לָא תִתֵּן שִׁינְתָא לְעֵינָךְ וְנַיְימְתָא לְגַבִּינָךְ׃ דְתִיתְפְּצֵי הֵיךְ טַבְיָא מִן נִישְׁבָא וְהֵיךְ צִפְּרָא מִן פּוּחָא׃

אתדמא

נוקשת ל' נלכדת ל': רעיך ל' מ"ל לך התרפס ורהב · וכל אוריתא חס' וכל נביאי' דכו' חס' במ"ב מ"ל ולקחת את נשיך לעיניך · אתה ורעיך היושבים לפניך · וכל כתובי' מ"ל ב"מ משלי דכלהון חסרים במ"א לך התרפס ורהב רעיך :

אבן עזרא

בני אם ערבת · תקעת לזר כפיך · לזר המלוה תקעת כפיך לפרוע החוב הו' המוקש שנלכדת בו הם אמרי פיך : כי באת · אף על פי כמו כי רכב ברזל כי עם קשה עורף · בכף ברשותו כמו מן הבא בידו · התרפס מן ברגלה רפסה והטע' לך אליו והכנע והיה לו למרמס · ורהב פועל עומד והוא סביב דבק עם רעך : אל תתן אחר התרפסך ותיגע ולא תישן עד שתפרע החוב או תנצל כצבי שימלט מיד אדם : אל

אבן יחייא

ו בני · אם ערבת וגו' להיות כי נגה לעיל אהבת המועיל ובא להזהיר פה כי אין ראוי לאדם מפני זה להיות מפזר עושרו ולעשות ערבות מפני לווים אהוביו כי יצטרך לפרוע החובות מהם וישאר נקי מנכסיו · וכן אין להיות מפני זה עצל ולישכב ולנוח ביום ובלילה כי באופן הלז יעני ויצטרך לבריות ובכל הדברים הקצו' הם נמאסים וכאשר הוא נמאס המית הת זו' אל אסיפת הממונות בלי צדק ובלי משפט ככה הוא נמאס העצלות אלקבץ מה שהזמן מספיק שיו בצדק וביושר · והוא נמאס הפיזור למה שנתן אליו מההון לחלקו רק בצדקה וגמילות חסדי' וכפי אשר צותה התורה : בני אם ערבת וגו' הנה האדם יעשה ערבות בעד הלוה אהובו לאחד משני מיני אדם המלוים : אם לאיש טוב אהובו וריעו · ואם לאיש זר במעשיו ונכריו אליו כי לא ידעו מתמול שלשום · וזהו אומרו בני אם ערבת למלוה שהוא רעך · ותקעת לזר כפך שהוא מלוה זר אליך : ולכן לזרותו איננו מסתפק בערבות אשר תעשה באמרי פיך לידור אליו על פרעון החוב ההוא אם לא יפרעהו הלוה · כאשר יעשה המלוה שהוא ריעך · אבל רוצה על האמרים תקיעת הכף : נוקשת וגו' מה שנערבת לרעך נוקשת באמרי פיך כי שופך לפרוע החוב ההוא ובערבות הזר נלכדת באמרי פיך · מה שלהיותו זר יחס אליו הלכידה כי בודאי הוא נלכד ברשתו ולא יוכה אליו מחוץ ועל סריך כעל כאשר באולי יעשה הריע לטוב מזגו : עשה זאת וגומר היעצך שתעשה זאת איפה בני להנצל כאשר באת בכף רעך הלוה אשר הביאך עד הלום : אם יהיה הערבות למלוה הזר לך אליו והתרפס מלשון ברגלה רפסה · שר"ל תכנע תחת כפות רגליו עד שירפוס אותך ברגליו למען יכות זרותו · ולא ילחצך על הערבות · ואם הערבות הוא לאיש טוב ריעך לך ורהב רעך מלשון ירהבו הנער בזקן · שרוצה לומר תגדלהו ותשבחהו ותשימהו לראש עליך למען יגדל כח טובו להטיב עמך ולא ילחצך על הערבות : אל תתן וגומר וכל זה צריך שתעשה בזריזות ואל תתן שינה לעיניך בלילה ותנומה לעפעפיך ביום : הנצל וגומר אבל בקש להנצל מיד המלוה הריע כצבי המשתדל להנצל מיד המחזיקו בחוזקה בידים לבלתי היות לו רשת · ובקש להנצל מיד המלוה הזר כצפור המשתדל להנצל מיד יקוש שהוא הרשת אשר לכדתה · ויוכל להיות הנמשל מזה כי כל ישראל ערבים זה לזה ולכן כל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה גדול עונו מנשוא · כי ראוי לו לצאת מערבותו ולהשתדל בכל עוז להייסיר המצוות וכל מוטה לנתק ולחלות פני האל המלוה אשר ימחול המלוה וזה בתשובה והתרפס וההכנע תחת רגליו ובמעשים טובים ותפלות ותושבחות להללו ולרוממו ולהגביהו : לך

ר' מנחם המאירי

הפרשה הי"א כוללת חמשה פסוקים והם · בני אם ערבת לרעיך עד וכצפור מיד יקוש :

הכונה כהם לפי הנגלה שלא יביאהו רוב מוסרו להשחית את נחלתו כל שכן במה שלא הגיעהו הנאה ושום צורך לעצמו כי זה מוסר פתיות ולא מוסר השכל ואע"פ שגמילות החסד ממצות התורה ובפרט בהלואת כסף לאחיו לא נאמר אלא במסכן לא על כה או לערוב לו ערובה והזהיר תחלה להזהיר ממה שהנאתו ובקצת תענוגיו יביאהו להכשל בו כענין באשה זרה ועתה בא להזהירו ממה שמוסרו יביאהו להכשל בהשחתת נחלתו ללא שום הנאה שתגיעהו ואם אולי עשה כן שישתדל להוציא עצמו מן השעבוד ההוא בכל השתדלו' שיוכל והקדים תחלה אם ערבת לרעיך כלומר אם ערבת איזו ערבות לרעיך ר"ל לאוהביך או תקעת לזר כפך ר"ל שערבת למי שאינו אוהבך ולשון תקיעת כף הוא שמנהגם היה לקיו' כל דבר לתת ידו על יד חברו והענין אם ערבת לרעיך או אם תקעת לזר כפך הנה נוקשת באמרי פיך ואין עצה רק שהשתדל להנצל מן השעביד ההוא וכפל הענין ואמר נלכדת באמרי פיך או אפשר שענין נוקשת שב לענין אם ערבת לרעיך ונלכדת לענין תקיעת לזר כפך וענין המוקש יאמר לפעמים על הכנת הפח לא על הלכידה הגמורה כאמרו שמרני מידי פח יקשו לי כלומר הכינו לי להיות לי למוקש והלכידה תאמר על לכידה גמורה ומצד שהאוהב דרכו להקל על אוהבו ולהדריכו במה שיוכל אמר נוקשת כלומר אמרי פיך הכינו לי פח כלומר שאתה קרוב ליפגע בערבות ההוא אע"פ שהאוהב איפשר שיקל מעליך אבל בערבות הזר אמר נלכדת לכידה גמורה ומצד המצא הענין תמיד כמעט שנמנע שאדם בחק האדם להמנע מכל וכל מערוב ערובה לפעמים לא הזהירו תחלה שלא יערוב ערבה לרעהו כי זה כמעט נמנע אבל הזהירו שאחר שערב לו ישתדל בהנצל מזה ואמרו במקום אחר אל תהי בתוקעי כף פירושו לא תתמיד בזה עד שתמנה בתוקעי כף · ואמ' עשה זאת איפה בני והנצל ואיפה ר"ל עתה כי באת בכף רעיך כלומר בידו אתה ואין עוד עצה רק להשתדל בהצלה · או בא כי במקום אע"פ כלומר אע"פ שאת' בידו יש מקוה על זה והוא אמרו לך התרפס ר"ל עשה עצמך אליו מרמס מלשון ברגלא רפסא · כלומר הכנע אליו · ורהב רעיך כלומר הרהיבהו והשליטהו על עצמך וכ"ז אליו בתחנון שיקל מעליך ויאריכך ולא תתן שינה לעיניך כלומר שלא תנוח מהשתדל עד אשר תוציא משפטו לאור והנצל ברוב זריזותך וחריצותך כהנצל הצבי מיד לרוב קלות תנועתו וכצפור מיד יקוש ויקוש פעול מבנין הקל או שם כמו פח יקוש וזהו ענין הפרשה לא שיכוין למנוע גמילות חסדים מבלי אדם רק שעם גמילות חסדו יזהר שלא יעשהו כדרך השחת' נחלתו ושאם בא עם שערי זאת התבונה שישתדל בזריזות בהצלתו ורעיך כתוב ביו"ד ואע"פכ היא לשון יחיד ואינו מוסב רק על מי שערב לו הערובה והוא שאמרו במסכה לית ע'ד אלא ומכל מקום רבותינו ז"ל פירשוהו לשון רבים ופירשו ורהב הפיך כלומר הרבה עליו רעים וזה א הכוון לפי הנסתר כמו שנבאר · ויש לפרש לדעת זה לרעיך בעבור רעיך ושתשוב אלת רעיך על הלוה וכן לזר בעבור הזר ולפרש נוקשת ונלכדת על הדרך שפירשנו כי כשערב נעבור אוהבו ירחיק האוהב נגידתו בו וישתדל בהוציאו מערבותו ובזר אמר נלכד וכי באת בכף רעך ר"ל ביד הלוה שאם לא יפרע נכנס' אתה במקומו ולך התרפס למלוה והרבה עליו רעים או ללוה שישתדל בכך · והתכם לפי הנגלה כוון בזה דרך כלל שיזהר האדם שלא יכנים עצמו במה שאין לחבירו חק עליו בדבר שהשחת' נחלתו מצויה בו · ותפס הענין בענין הערבות שהוא הדבר היותר מצוי בעניינים אלו והוא הענין בכל הדומה לזה ביאור הפרשה לפי הנגלה ולפי הנסתר יראה שאחר שדבר בפרשה שלפני' בשלש' מיני הנהגת הרעה אחד על הרביעית שאם נלכד בשחיתות פעולותיו שישתדל השתדלות חזקה בהצלה · וקרא המלך הזקן רעך כי אחיו הוא בן אמו וקראו גם כן זר לפי שאינו מכוין לעצמו כענין ובא אליה מלך גדול כלומר כאלו בא מחוץ ר"ל שאינו מכוון לעצמו להיות נאמן בכל הבית · והבן הוא הילד המסכן וידוע שכל בני חיל המלך הגדול לווים ממנו תמיד וגם הבן צריך להמשך אחריהם לפעמים לערוב ערבה כפי הצורך ההכרחי והנה לשון בני אדם תמיד על נמשך אחר חבירו באיזו מדה רעה באותו שהוא עיקר בהנהגה ההיא יקרא לוה כלומר אחד לוה מן האדם ואחד לוה מן המקום ולהמשך הנמשל יקרא הנמשך אחריו ערב · ולזה לא הזהירו לגמרי לא תערוב לו ערבה כלל אבל אמר במקום אחר אל תהי בתוקעי כף כלומר שלא יתמיד בכך ואמר הנה לתשלום הנהגת הנגלית ובפרט על העצה רביעית אם ערבת לרעך ותקעת לזר כפך עד שנוקשת ונלכדת באמרי פיך יר"ל בבקשת תאותיך עד שנשתקעת בהם ואמר נוקשת על התחלתו בהנהגת הרעה עד שהכין לעצמו הפח והיקוש ונלכדת על השתקוע בה עד שנלכד לגמרי והזהירו להשתדל בהצלה כי באת בכף רעך ונטמעת ונשקעת בהנהגתו · לך התרפס כלומר שתכניע יצרך והרהב והשלט רעיך היושבים לפניך ואם הם מעט ואז

קב ונקי

בני אם ערבת לרעך · אחר שהפליג עלתו בפלא ישגה האדם בזרה לרוב הרעות הנמשכות מהפועל ההוא ומהם שיוליא כל נכסיו בענין רע כמו שאמר פן ישבעו זרים כחך המשיך הענין בשלא יערוב לזולתו כי האשה והערבות מגיעים האדם עד ככר לחם · והוא אומרו בני אם ערבת לרעך · ר"ל אם חייבת עצמך לפרוע מעות לזמן ידוע אם לא יפרעם הלוה החייב בהם · וסבת זה היה מפני שהוא רעך דע כי הסכלות עשה מפני שתכף שקיימת הערבון בתקיעת כף נהפך הרע לאויב לך ורצונו להקל מעליו החיב ושתשלם אתה למלוה · והוא אומרו תקעת לזר כפך · ולפירוש זה הרע והזר כנויים ללוה · ואיפשר שיהיו כינויים למלוה · כלומר אם ערבת לזולתך להסכך כי רע לא יגע בההלך להיות המלוה רעך והוהבך דע כי מיד שחייבת עצמך לו בתקיעת כפך נהפך לזר ועושה עצמו כאלו לא ראה אותך והותלחך כזונה · והנכון שיהיה ערבת לרעך תאר ללוה ותקעת לזר תאר למלוה ויאמר שערוב איש לרעהו הוא דבר נהוג · אבל אין ראוי לעשותו מפני שאף מזה סכה שהוא התלוי ימכור ליגרב נחלת שדה וכרם : נוקשת באמרי פיך · ר"ל סבת ערבות זו היתה מפני שחשבת שמאמריך לא היו אלא דברים בעלמא והמוקש לא היה אלא בדיבור הפה לא נחייב ממון וזה איננו כן כי נלכדת באלו האמירות ולא תוכל להתיר עצמך מזה החיוב כשתרצה כי כבר אתה תחת כף המלוה : עשה זאת איפוא בני · והתרפס · מענין מרמס והכנעה · ורהב · מענין חוזק וגאוה · והטעם זאת עצתי הכנע והתרפס לפני המלוה אשר היה רעך מקודם והגביהנו עליך בדברים רבים ושאר הכנעות כדי שימתין לך ולא ימכור נחלתך · וגם יתכן לפרש שהעצה שלא יחרחר ריב עם הלוה אשר היה מקודם אוהב ורע אלא הכנע לפניו וחזקהו בדבר רצוי אולי יתכן ויפרע החוב ויפטר הערב · ולפי אלו הפירושים ורהב הוא פועל יוצא ורעך יחיד והיוד נוספת · ואיפשר שיהיה רעך רבים כמשמעו ומלת ורהב מענין ריבוי כלומר הרבה עליו רעים לפייסו : אל תתן שינה · ישלים העצה בשיעשה חריצות כפלא שלא יתן שינה שקועה לעיניו נוספת על ההכרחית לקיום הגוף ולא יתן לעפעפיו תנומה שהיא שינה בלתי שקועה · והכוונה שישתדל בכל כחו להפטר מאותו הערבות : הנצל כצבי מיד · רוצה לומר שהוא איפשרי רחוק להנצל מזה הדבר ולכן דמהו לצבי אשר ינצל מיד שצדהו · וכמו הצפור שינצל מיד היקוש אשר נלכדה בו · ואיפשר כי מלת יקוש אשר בסוף משרת לשתי הידיות · ופירוש יקוש שם דבר והיא הרשת · או יהיה פעול במקום פועל כמו חן שחוט כמו שוחט · והוא תאר לאיש המשים המוקש : הערה · א' יודע שאשר חטא בעזוב המושכלות אשר הם רעים מהשכל ורדף אחר התאוות הנחשבות כמו זר לשלמות האדם זהו מוקש ומכשול וראוי ליסרו וללכדו כיון שהוא משעבד הכחות השכליות · והנה ראוי שיכנע לפני השם בתכלית מה שאיפשר לבקש מחילה וכפרה על זה וישתדל בכל עוז להדבק בשם וליתן לו רוממות כפלא ברוממו חלקי נפשו השכליות ובזה ירפא' ב' במדרש בנים אלו ישראל רע זה הב"ה שנעשו עריבים כשנתנו להם התורה ולא רצה לקבל שמים וארץ שהם בעלי הפסד ולא האבות שכבר הם במנוחתם אלא הבנים העתידים לבא לעולם ואם הם שוכחי' את התורה הוא שיכה את הבנים שנאמר ותשכח ברית אלהיך אשכח בניך גם אני : ג' סבת הגלות מפני שנוקשת במה שאמרת בסיני נעשה ונשמע ועברת על התורה לכן אתה במסר הגלות : ד' התיקון שתתפלל לפני השם ותזכור זכות האבות ואל תתן שינה לעיניך אלא תפילות תעניות ואז תנצל כצבי מיד : לך

מנחת ערב

בגמ' דייני שמגדלת את בנינו ומרחיקות אותנו מן החטא · וזה יאמר הלא אמרתי לך שהשחך היה לך אילת אהבים ויעלת חן כמדובר וס"ת איך תהיה לי אילת אהבים אחר שלא יגבר מהסבה עשות נגד רצון בעלה לפעמי' לנ"ה דייך שמגדלה בניך כי דדיה שמניקה את בניך ירווך גם אותך שע"כ תהיה רוה ושבע רצון · זאת ועוד כי הלא' אליך תשוקתה והיא האהבך יותר ממה שאת' האהבנה נמצא כי בהאהבתה אותך תשג' אתה תמיד מלקיים בה ואהבת לרעך כמוך וזה תמיד · וגם הכיתה וראה כי מאליך אותך מן החטא כי למה תשגה בני בזרה אם לא היתה לך זו כי תהרהר בזרה לך ולא יקל בעיניך ההרהור כי הלא על ידו תדבק ותחבק חיק נכריה היא כח הטומאה הדבקה בך בחמת קרי לילה על ידי הרהור : הנה זה הוא פשטיות המשל והמליצה הוא שעל התורה ידבר כי לזאת תקר' אשה מאורסה כמז"ל בת מלכו של עולם והיא אשת נעורינו כד"א כי נער ישראל ואו' וענין האישות הלא הוא כי כאשר יקח איש אשה ובא אליה יוליד ממנה בנים כן בהצטרף נשמת אדם בתורה אשר יעסוק בה שיתחברו יחד בשיב הזרעת הכוונה יוליד מלאכים קדושים וכן בכל מצוה ממצותיה יתחבר בה קדושות נשמתו אל מקור המצוה ההיא ויקנ' לו פרקליט אחד מן ההם בניו · והנה ימצאו ב' מדות בדעות יש יאמר די לי בהלמד הפשטיי ומה לי עוד לעלות במעלות נפלאות ממנו דבר גדול מעש' מרכב' · ויש יאחז בקצה שכנגדו לאמ' הלא הדרך הרוחניי הוא אשר ידבק בו איש כי בו יברך מקור נפשו הרוחני כנודע כי מקור נשמת אדם ורוחניות התורה יהיו לאחדים ולכן בו ישתקע ומן הגמרא ודיניו ישמט ידו אך הדרך הנכון לא כדברי זה ולא כדברי זה כי אל ימנע טוב מנפשו הרמת' מלהטעימה מדבשת קדושת מקורה והשני יקרנו כאצטגנין ההולך במרחבי ארץ ובאישון לילה הלוך ילך ויביט השמימה אל כוכבי אל ולא ישעה אל הארץ מתח' בלעדי רגליו ונפול יפול ברחת הבורו' וא' הפחתים בלי ראות כדבר הזה יקרה אל השם כל עסקו' מדת ימיו על מה למעלה במעשה מרכבה בלי תת חלק אל למוד גדול המביא לידי מעשה ולהבחין בין איסור להתר כי הלא כשול יכשל כי בסכלו איסורי התורה יהיה דרכו כאפלה לא ידע במה יכשל כמעשה דר"ע בהחל' שמושו לפני חכמים שנשא על כתפו מת מצוה כמה פרסאות עד בית הקברות כחשבו עשות מצוה ואמרו לו בכל פסיעה ופסיעה שפכת דמים כי מת מצוה קונה מקומו · ע"כ טוב מזה ומזה לאחוז בזה וגם מזה אל ינח ידו וזה מאמר שלמה

לֵךְ־אֶל־נְמָלָה עָצֵל רְאֵה דְרָכֶיהָ
ג׳ב׳·ג וַחֲכָם׃ אֲשֶׁר אֵין־לָהּ קָצִין שֹׁטֵר וּמֹשֵׁל׃
ג תָּכִין בַּקַּיִץ לַחְמָהּ אָגְרָה בַקָּצִיר
ג מַאֲכָלָהּ׃ עַד־מָתַי עָצֵל ׀ תִּשְׁכָּב
מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ׃ מְעַט שֵׁנוֹת ׀
ג׳ מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט ׀ חִבֻּק יָדַיִם
ב׳ ייו ר״פ ג לִשְׁכָּב׃ וּבָא־כִמְהַלֵּךְ רֵאשֶׁךָ
ל תניינא ומחסרך׳ ג׳ וּמַחְסֹרְךָ כְּאִישׁ מָגֵן׃

אדם

אתדמא לשומשמנא עטלא חמי
ארחתהון ואתחכם׃ דלית לה
חצדא היך אף לא סרכא ושליטא׃
מתקנא בקייטא לחמה וגבשא
בחצדא מיכלה׃ עדמה לאימת
אנת דמיך אנת עטלא ולאימרת
קיימת מן שינתך׃ קליל שינתא
קליל נומיתא קליל תחבק ידך
למדמכא׃ ותיתי ותידכיך
מסכינותך וחוסרנך היך גברא כשירא׃

בר

נמלה ל׳ מאכלה ל׳ ואינון מן מלין דמשמשי׳ לה בסוף תיבות׳ ולית רכו׳ וסימ׳ במסרה רבתא במערכת אות הלמד בס"ד : לשכב ב׳ קמין וסי׳ לשכב את בת יעקב · מעט חבוק ידים : סימן קדמא ובא כמהלך ראשך תניינא ובא כמתהלך רישך :

רשי

לך אל נמלה עצל · וגומר · וחכם · והתחכם : אשר אין לה קצין · שייכיח אותם ויזרזנה ויוציא מידם הם מגזול דבר מחברת׳ · ואף על פי כן · תכין בקיץ לחמה · אגרה בקציר מאכלה · מזונה כל אחת ואחת אינה גוזלת מחבירתה : חבוק ידים · הישן חובק · ידיו אבר"אבר בלע"ז : ובא כמהלך ראשך · אם תעשה כן יבא חסרונך ודבר שאתה רש ממנו יבא לך מיד כאד׳ מהלך מהר ומחסורך יבוא ויתגלה · כאיש מגן הבא מהר להגין על אדוניו המקראות אלו עקרן משל על המתעצלין לעסוק בתורה :

הולך

אבן עזרא

אל נמלה · שהיא מקטני הארץ והלמוד מחכמתה : אשר אין לה קצין · שיכריחנה לעשות כן אלא מחכמתה תכין לחמה · אתה עצל מתי תקום תעור משנתך : מעט שנות · בלשון רז"ל והטעם תישן פעם אחר פעם תישן מעט ותנום מעט ותחבק ידיך שלא תיגע והנה יבא רישך כמהלך · כאורח הבא שלא יודע עד בואו · ומחסורך יבוא כאיש הבא במגן לכלות האר :

אדם

ראיך
ב׳ חד כתי׳ א
וחד כתי׳ יו״ד

רלבג

לך אל נמלה עצל · אתה האיש העצל מלהשתדל בקנין המושכלות בהיות לאל ידך לעשות לך אל נמלה שהיא בריה קטנה מהב"ח הבלתי בעלי שכל ראה דרכיה וחכם ולמד חכמה מזה : אשר אין לה קצין · שישירה אל מה שתעשהו כי אין לה קצין שוטר ומושל שישגיח בהנהגתה ובמוסרה : וככר תראה ממנה שהיא מכינה בקיץ לחמה בהביאה מהפירו׳ בחוריה מה שימצא לה בכל השנה ושם היא אוגרת בקציר מאכלה ותפלא מאד מדרכי׳ בזה הענין כי אתה תמצא שאם היתה חורה בכותל הנה הי׳ תעלה בו ארחו׳ עקלקלו׳ באופן שלא תקשה כל כך העליה עם כובד המשא שתשא בפיה גם תמצא מדרכיה שהיא אוכלת חודו של זרע אשר בו מה שמדרגתו מדרגת זרע הזכר כמו שנזכר בספר הצמחי׳ בדרך שלא יצא מהגרגרים הטמון בארץ ובזה יהיה נשמר מהעיפוש גם תמצא מדרכיה שאם יבואו מים בחורי הנמלים יוציאו תכף הזרע משם ליבשו ואחר כן ישובו להכניעו לשמרו מהעיפוש : עד מתי · אתה העצל תשכב ותתרשל מקנין השלימות מתי תקום משנתך לעשות מעשיך האנושי׳ חן לעצמך מעט שינות ומעט תנומו׳ להיות מתכנס לא ישן ולא ער כמשפט האיש החרוץ הזריז כאשר תבואהו השינה יתכנס מעט להסיר ממנו אונס השינה ומעט יחבק ידיו לשכב לתת מרגוע אל חושיו הלואים מצד טרדתם בהקיצו הנה כשתנהג זה המנהג יבא זה העוני לך ובא כמהלך ר"ל שתדי בואו ילך לו ויסור ומחסורך יבא לך כאי׳ בעל מגן וכלי מלחמה שכאשר יבא במקום מה לא יתעכב שם אבל ילך אל מלחמתו וזה כי מצד זריזותך בחכמה ישגיח הש"י ויתן לך מה שיצטרך לך או ירצה בזה כי מצד הזריזות יקל לו בעיניו לכנוס ולאסוף בו בעמלו מה שיסתפק בו והביאור הראשון הוא יותר נכון והנה הזהיר תחלה לבלתי היות בעל תאוה כי היא תמנע׳ השלימות ואחר זה הזהיר מהעצלה כי היא ג"כ תמנע השלימות ותהיה סבה אל שימות האדם בחוסר כל ואחר זה הזהיר מדבור השקרים אשר יחשוב האדם שלא יחטא והם סבה לרעות גדולות עם שזה יסבב שיאחז האיש הזה דעות כוזבות לאהבתו השקר ואמר :

אדם.

ר׳ מנחם המאירי

ואז אתה ורעיך שיושבים לפניך תגלחוהו ובלבד בהשתדלות חזקה והוא ענין אל תתן שינה וכו׳ וכן אמר על רוב הזריזות כצבי מיד וכו׳ :

הפרשה הי״ב

כוללת ששה פסוקים והם · לך אל נמלה עצל עד ומחסרך כאיש מגן :

הכונה

בהם לפי הנגלה להיות האדם חרוץ במעשיו וזריז בכל פעולותיו ויזהר שלא יתרשל מהשתדל בקנות המזון בכדי צרכו וצורך ביתו בחריצות וזריזות בעוד יש לאל ידו ויניח לעת הזקנה שלא יוכל לטרוח ולהתעמל וצריך לו שהנעורים יכלכלו את השיב׳ ואמר לך אל נמלה עצל וכו׳ · דרך המוכיח וכל המדברים ברוח הקדש להראות לנוכחים דוגמא מן השפלים בערך לנוכחים כדי להיות הנוכחים נושאים קל וחומר בעצמם ויתעורר לבם לקחת מוסר כענין מה שאמר כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וראו הן היתה כזאת ההמי׳ גוי אלהיו והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל וכן ענין מה שנודע שיונדב בן רכב צוה את בניו שלא ישתו יין וכאשר היו ישראל ממרים את פי האל ומסרבין בדברי הנביאים אמר האל לירמיה שילך לבני יונדב ושישקה אותם יין כאמרו לך והשקית אותם יין כלומר הראה עליה׳ כאלו תרצה להשקותם והלך להם במצות האל בנבואתו ויאמר שתו יין כי יונדב אבינו צונו לאמר לא תשתו יין ואנכי שלחתי לכם את נביאי השכם ושלוח ולא שמעתם בקולי ולפעמים על זה הצד יראה להם דוגמא משאר בעלי חיים שאין להם שכל ובטבע מונח נמצא להם דרך ישר במה שהנוכחים יעותוהו כענין ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע עמי לא התבונן · ועל דרך זה אמר הנה לך אל נמלה עצל ומלת הליכה תאמר על פנים רבים תאמר על הרוב להעתיק האדם או הבעל חיים ממקום למקום וילכו שניה׳ וילך אברם הלוך ונסוע · ופעם תאמר להתנועעות כל גוף והעתקו ממקום למקום אע"פ שאינו בעל חיים והמים הלכו הלוך וחסור ופעם תאמר להתפשטו׳ ענין קול קולה כנחש ילך מפיו לפידים יהלוכו · ופעם להסתלקות השגחת האל אלכה ואשובה אל מקומי · ופעם תאמר להשתכלות האדם אחר איזו מדה הולך עקשות פה · ופעם תאמר על הנעת שכל האדם להתעורר לאיזה דבר ולהזדרז בו נלכה ונעבדה · לכו נרננה לי׳׳ · לכו חזו מפעלות יי׳ · ומזה אמר לך אל נמלה עצל · כלומר הזדרז להניע שכלך להתבונן בענין הנמלה ולראות דרכיה עד שתקנה לעצמך זריזות וחריצות ממה שתראה בעיניה ואמר דרכי׳ בלשון רבים כי יש בפעולותיה הרבה ענינים אחת שרוב הנהגתה במשאה הוא שתביאהו דרך פיה ותוליך לנגד פניה וכאשר יכבד עליה המשא היא סומכת רגליה הראשונים בארץ וגוררת משאה עליה ברגליה האחרונים והולכת דרך אחוריה · וכן שהעידו עליהם שמעולם לא תגזול אחת לחברתה דבר וכן כי כאספ׳ גרעיני התבואה תחתוך הגרעין לשני חלקים מיראתה שתצמח לחות הגשמי׳ היורד עליהם יצמחו ואם פעם ירד הגשם על מאכלה אחר עבור הגשם תוציאהו לרוח ותנגבהו שם עד ישוב משתמר · אשר אין לה קצין שוטר ומושל שיקבלו הנהגה ממנו · וזה משל שאין להם שכל להתנהג על פיו רק כח דמיוני לבד ואעפ"כ טורחת כל הצמחים ומשתדלת כל צדדי ההשתדלו׳ אשר הזכרנו להכין מאכל׳ ועוד חכמה גדול׳ כי תטרח בו קודם שיצטרך לה ותכינהו בקיץ לצורך החורף כאשר ידעה כי בחורף לא תמצאהו והוא אמרו תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה כלומ׳ בקיץ לצורך החורף ואתה בן אדם העצל מלבקש מחיתך איך לא תבוש ולא תקח מוסר ודעת מקטני הבריות ומשפלי בעלי חיים והוא אמרו עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך ר"ל משנת עצלותך ·

ואמר

אבן יחייא

לך אל נמלה וגומר אחרי שהזהיר שראוי לברוח מן הערבות הזהיר עוד שראוי לברוח מן העצלות וכאשר אמרנו · וזה אומרו אתה העצל לך אל הנמלה שהיא בריה קטנה הכמו׳ והאיכות וראה דרכיה והתחכם מהם · ולא אמר פעולותיה או הנהגותיה להיותם דברים מוטבעי׳ בה אשר חנן לה הטבע ברצון האל · אשר מהדרכים ההם היא התחזקת לשאת החטה היא הכבדה ממנה פעמים רבות · וזה כדי להקל מעליה כבדות הרעב פעמים רבות · וכן ראוי לאדם לטרוח כדי להרויח די סיפוק שכתו לבל יטרח בכובד הרעב והצטרך אל זולתו · ומהם הוא כי כאשר אינה יכולה לשאת החטה בהילוכה בדרך ישר · היא הולכת לאחור ולא לפנים וכן ראוי שהאדם לא יטרח מלמצוא דרכים שונים כדי להשיג די מחיתו בכבוד רק שכל מעשיו יהיו לשם שמים · ומהם שהיא עושה שלשה מדורים ואיננה משימה החטה במדור הראשון לבל ינכב מעמה · ולא באחרון לבל יצמיח בלחות הארץ · אבל משימה אותו במדור אמצעי ומחתכת חידוד החטה לבל יצמיח גם שם ובימי הסתיו תוציאהו לשמש ליבש לחות מה הנמצא בו לבל ירקב · וכן ראוי לאדם שאחרי שהשיג די מחיתו לעבדה ולשמרה לבל יגזל מעמו · ולעשות משמרת למשמרת׳ וכל זה למען לא יבוא לידי מתנת בשר ודם ומהם שהיא מבקשת טרפה בעת המצאו ומשמרתו לעת העדרו וזהו אומרו תכין בקיץ בעת הקציר לחמה ואינה מבקשת המותרות וזהו אומרו מאכל׳ ר"ל די ספוקה · וכן ראוי לאדם להכין די מחיתו בטרם הצטרכו אליו · ולהסתפק בהכרחי ולבלתי בקש גדולות ונפלאות ממנו במותרות · ומהם שאינה נהנה מן הגזל ועל גרעין חטה מנמלה אחת יעברו אלף נמלות ואף כי לא ימצאו אחרת רק החטה ההיא ואין נגררת עליה לא יגיעו בה · וזהו אומרו אשר אין לה קצין והוא מלך העיר ואין לה מושל והוא שופט העיר ואין לה שוטר והוא המביא אל היס דין המלך והשופט ומכה ורודה את העם עד שיקבלוהו ויעשו מצות אדוניהם · ועכ"ז תכין בקיץ לחמה המותר אליה ולא לחם זולתה · וכן ראוי לאדם לבלתי יהנה מן הגזל שהוא עון פלילי ואין לו כפרה רק בהשבת העושק אשר עשק ואתה הרואה כי לא נחתם גזר דינם של דור המבול אלא על הגזל : עד מתי וגומר ולכן עד מתי אתה העצל תשכב שינת הלילה · עד מתי תקום משנתך ביום : מעט שנות וגומר קום משנתך ולמוד מהנמלה ויהיו לך מעט שנות בלילה · ומעט תנומות ביום · ומעט חיבוק ידים עם דדי אשתך לשכב עמה כי על הרוב העצלים היושבים תמיד על המשכב ובירכתי בית זה דרכם כסל למו לנהוג עם נשותיה׳ לילה ויום כתרנגולים : ובא וגומר ואם תעשה כן להיות זריז וחרוץ תעשיר ובא כמהלך רישך · הריש והעוני והמחסור שלך לא יתמיד בביתך אבל יהיה כאורח אשר נטה ללון בבית אחד שבבקר ילך לו וכן כאיש מגן מאנשי המלחמה הפרים על עיר אשר ינטה לשבת ביתה להשמר מקרה בלילה ובבקר ילך ואיננו :

אדם

קב ונקי

לך אל נמלה עצל · לפי שבפרשה הקודמת הזהיר על הזריזות רצה להכריח זאת המדה טובה מהנמלה ואמר לך עצל לראות בריה קטנה כמו הנמלה : וראה דרכיה · בלשון רבים כלומר תביט זריזותה וערמתה באופנים רבים בגבירת הבר בזמן המצאו · באופני הגבירה ושמירת זה הבר · ואמר וחכם כלומר ותתחכם לנוי במקום עתיד · ודע שלא ייחס לה חכמה אלא אמר ראה דרכיה לרמוז שכל אלו הפעולות שהפעל יבואהו מהתחלה טבעית חנן לה הטבע לא מחכמה וערמה : אשר אין · לפי שהרבה מהב"ח יונהגו מבעלי שכל בפעולות רבות בחרישה וזריעה ומשלימות פעולות הנמלה יחשוב אדם שהם מונהגות מבעלי שכל לז"א שאין לה קצין שוטר ומושל שהם תארים ממנהיגים לזולתם בהישרה שכלית : תכין בקיץ לחמה · ירמוז במלת הכין לשלשה מדורים שהיא עושה ותשים החטה במדור האמצעי וכן לחתוך חדוד החטה כדי שלא יצמיח בארץ · וכן שתוציא החטה בסתיו ביום השמש ליבשו ועוד אמר שאגרה בקציר שאז תמצא התבואה · וזכר לחמה ומאכלה בכנוי הה"א לומר שלא תגזול גרגיר מחברתה כמו שהעידו בעלי הנסיון · עד מתי עצל · ירצה אחרי ראותך אופני הזריזות הנפלא׳ בבריה קטנה ושפלה עד מתי עצל תשכב אפילו שלא תישן שהוא תאר לאתרשל להשתדל בהשגת הכרחיותיו : ומתי תקום משנתך · שינה ארוכה ואפשר שכוון עד מתי תבקש לך המנוחה ומתי תקין משנת העצלה · מעט שנות · הלא ידעת אתה העצל שדי לו לאדם במעט מהשינה להכרחי׳ ברילו׳ הגוף ובמעט מהתנומה שהיא שינה בלתי קבועה להניח הגוף אחר הכילה ובמעט מחביק ידים כדרך העצל החובק את ידיו · או חבוק ידים להתענג במטתו באשתו כמו שאמרו רז"ל חבוק ידים זה תשמיש המטה · והענין שיקח מהמנוחה ההכרחי ולא יהיה כל ימיו כעצל : ובא כמהלך ראשך · ירצה אם תהיה זריז כמו שהזהרתיך הדלות והמחסור לא ימצאו בביתך מקום ללון אלא כאורח ומהלך יבואהו ולא ילונו · ורצה באמרו כאיש מגן שזה האיש יש לו מגן ולכה להגין גופו ממכת חרב וחנית כן הזריז לא יכהו שרב ושמש · או ירצה אם תהיה זריז כל החסרון שיחסר לך תוכל להשיגו במרוצה כמו המהלך שילך במרוצה וכמו האיש ההולך להגין לאדוניו · וי"מ ובא לשון הסרה כמו ובא השמש וטהר · ועניינו שיסיר ממך העניות במהרה : הערה · א׳ ראוי לאדם להרחיק העצלה כי זה ימנענו מהשיג ההכרחי לחיים ומחוייב שיהיה זריז לטרוף טרף בעת אשר ימצא וירחיק עצמו מהשינה היתרה אלא ההכרחית וכאשר יהיה זריז מקרי הזמן לא ימיתוהו גם שיכוהו : ב׳ שהאדם מחוייב לתת לנפש השכלית מאכלה ולחמה שהם המושכלות וראוי לו שיעסוק בתורה בזמן הילדות ובלילה שאז זמן הגרסא ובזה יהיה נקי מהסכלות העדרי וקניני · ג׳ במדרש העצל הוא רמז לרשע שלא עסק במצות והשינה לעולם הזה וכאשר המות בא כמהלך ואין בידם לא תורה ולא מצות הם מתחרטים ואומרי׳ הניחנו ונעשה תשובה והקב"ה אומר להם שוטים עולם שהייתם בו דומה לע"ש והעולם הבא לשבת אם אין אדם מכין מערב שבת מה יאכל בשבת · רמז שהעולם הזה הוא עולם המעשה ועולם הבא הוא עולם הגמול :

אדם

מנחת ערב

שלמה בחכמתו באמר יהי מקורך ברוך לומר הלא כתבתי לך כי בפשטות התורה יש ויש כמה וכמה פלגי מים שהוא בדרך הנגלה לפשטיי ואף ברחובות מקים בלתי עמוק גם שם פלגי מים אישלך יהי מקורך ברוך שתתן חלק אל מקורך הוא מקור נפשך להשפיע בה ברכה על גית כי תעסוק בדבק אל מקורך הוא רוחניות סודות התורה אחרי שמלאת כריסך מהגמרא ויפוצו מעיינותיך ולא שתגעל הח"כ בדרך הפשטיי כי אם גם ושמח מאשת נעוריך היא בחינת התורה אשר עסקת בה בנעוריך · כי גם שהתורה היא אילת אהבים שעיקר עריבותיה הוא בבא אל פנימיותה כאילה שעריבותה על בעלה הוא בבואו אל פנימיותה והרגישו לרת דחמה הלא גם התורה יעלת חן כיעלה המעלה חן בעיני רואיה הרואים את הנגלה כן התורה גם הנגלה טוב מאוד נושא חן ושוב בעיני אלקי׳ אדם אשר תעסוק הוא שדיה ירווך בכל עת הם ב׳ הדדים של נגלה ונסתר כי אם תעסוק באהבתה העצמית הוא הפנימיות בלבד תשגה תמיד ביסודי תורה כאשר כתבנו בקרא לר"ע על כן טוב לך שתאחוז מזה וגם מזה אל תנח ידיך כאשר ביאותיך :

בני אם ערבת לרעך וגו׳ והוא אשר הנביא דבר ואתה כי לא הזהרת רשע וגו׳ הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש כי אשר בידו למחות או כתמכה פרנס או מוכיח שהם נמנע מלהזהיר את הרשע הוא נתפס ומת תחת ידו ועל זה יאמר אם כתמכית לגדול ורב שהוא כאלו ערבת לרעך גם יתכן ידבר דרך כלל על כל היכול למחות כי כלנו ערבים מסיני זה לזה ויהי׳ האומר אם כמו אם הקריב מנחת בכורים ובמוהו שידבר על הודאי והענין אחרי אומר הוא ימות באין מוסר כלו׳ הוא לבדו בעונו ימות כי הלא הזהרתיו ואני את נפשי הצלתי עתה בא ויאמר להוכיח במישור את כל איש ישראל יעשה כמעשיו ישים פניו להרים מכשול מלפני עור הוא הרשע ואמר בני כלומר אשר הוא כשר מתיחס לבני היודע למחות ביד פועלי און אם ערבת לרעך בסיני שנתערבת׳ זה לזה תעלה על דעתך כאלו תקעת לזר כפך הוא כי הרשע אשר פעל ועשה קטיגור אחד בעונו הוא כח טומאה אשר בידו ימסרנו הוא יה׳ לדונו בגיהנם · ובכן העלה על דעתך כאלו לא הוזר תקעת כפך כי בידו תנתן במקומו כי לא הזהרתו לבלתי עשות התועבה אשר עשה ואת דמו מידך אבקש · וס"ת כי לא נשבעת רק שנדבר שפתים הודית בלבד בערבות ש כי ואמר כי נוקשת במאמרי פיך בלבד והנך חוזר ממכשול דבריך כי דברים לבד היה · אין זה בית מנוס כי מה שנוקשת במאמרי פיך הוא שנלכדת ונוקשת במאמרי פיך כי היה בשעת מתן תורה וידמה לערב בשעת מתן מעות שנלכד בדברים בלבד כי חן לו ואני נותן לך הוא קבלן ורצה גובה ממנו בלא קנין ושבועה · על כן בני שמע בקולי איעצך עשה זאת איפה כלומר אי פה בעולם הזה טרם תצא ממנו ותמסר ביד הזר והכר נא כי באת ונמסרת בכף ריעך אשר אתה ערב לו והוא איש הבליעל והנך נמסר בידו כי עונותיו ילכדוך ואם יתוקן תפטר · לכן התעני תחת ידו ולך התרפס ועשה כל מאמצי כח ורהב רעך גדלהו והמצאהו האמת היותו עני ודך כי הכניעהו עונותיו ואתה

תרהיבהו

רשי

הולך עקשו׳ פה׃ ההולך בעקימות שפתים׃ וקורץ בעיניו׃ רמיזות של מרמה ומולל ברגליו כלומר מתפשף זה על זה׃ ומורה באצבעותיו כלם מן לשון רמזים הם זה כופל על העין וזה כופל על הרגל׃ וזה כופל על האצבע׃ והעיקר הוא מדבר על המינין המסיתין את הבריות לע״ז׃ מדינים ישלח׃ בין אדם לבוראו׃ פתאום ופתע׃ לשון תכיפה הוא ולא ידע את המפלה הקרובה ליפול עליו׃ שש הנה שנא השם ושבע תועבות נפשו׃ כלומר גם השביעית עמהם׃ יפיח

רלבג

אדם בליעל׃ הנה אדם רשע הוא מי שהוא איש און אשר הולך עקשות פה ר״ל שידבר שקרים בפה׃ קורץ בעיניו׃ או ברמיזותיו הם בשיקרו כהם כמנהג הרומזים בעיניהם ומולל ברגליו לרמוז בהם ומורה באצבעו׃ תהפוכות בלבו׃ הנה בלב כזבים תמיד וכזבים שיתמיד וימליא בלבו הוא חורש רע בכל עת ומשלח מדנים בין אחים ומחלוקת וריבות בין האנשים בשיספר כזבים מזה לזה ויתחדש מזה הפסד רב בקנין המדיניים על אלו הרעות שהוא עושה ישיב הש״י גמולו׃ שש הנה שנא יי׳׃ והשביעי הוא מהם תועבת נפשו והם עינים רמות מצד הגאוה ועזות המצח׃ לשון שקר שהוא אוהב לדבר שקרים והידי׳ שופכות דם נקי׃ לב

אָדָם בְּלִיַּעַל אִישׁ אָוֶן
הֹלֵךְ עִקְּשׁוּת פֶּה׃ קֹרֵץ בְּעֵינָו (בעיניו ק׳)
מֹלֵל בְּרַגְלָו (ברגליו ה׳ ק׳ חס׳) מֹרֶה בְּאֶצְבְּעֹתָיו׃
תַּהְפֻּכוֹת בְּלִבּוֹ חֹרֵשׁ רָע בְּכָל־עֵת
טו מְדָנִים (מדינים ק׳) יְשַׁלֵּחַ׃ עַל־כֵּן פִּתְאֹם יָבוֹא
אֵידוֹ פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין מַרְפֵּא׃
שֶׁשׁ־הֵנָּה שָׂנֵא יְהוָה ל
וְשֶׁבַע תּוֹעֲבוֹת (תועבת ק׳) נַפְשׁוֹ׃ עֵינַיִם
רָמוֹת לְשׁוֹן שָׁקֶר וְיָדַיִם שֹׁפְכוֹת דָּם־ (י׳ כתי׳ כן)
נָקִי

בַּר נָשׁ טְלוּמָא גַּבְרָא עַוְלָא מְהַלֵּךְ
בְּעֲקִימוּת פּוּמֵיהּ׃ רָמִיז בְּעַיְינוֹי
וְתָכֵיס בְּרִיגְלוֹי וְרָמִיז בְּאֶצְבְּעָתֵיהּ׃
וּמִתְהַפֵּיךְ בְּלִבֵּיהּ וְחָשֵׁיל בִּישְׁתָּא
בְּכָל זְמַן תִּגְרֵי רָמֵי׃ מְטוּל הָכְנָא מִן
שִׁלְיָא נֵיתֵי תַּבְרֵיהּ וּמִן שִׁלְיָא נִיתְּבַר
וְלָא תֶהֱוֵי לֵיהּ אַסְיוּתָא׃ שִׁית אִינּוּן
דְּסָנֵי אֱלָהָא וּשְׁבַע אַסְלְיַת נַפְשֵׁיהּ׃
עַיְינֵי רָמְתָא וְלִישָּׁנָא דְּשִׁיקְרָא וְאִידֵי
דְּשׁוֹפְכָן דְּמָא

זכאי

אבן עזרא

יבוא ג׳ מנ׳ בכתוב

אדם בליעל׃ אלו הם ענייניו׃ קורץ׃ מולל דובר׃ מורה לעשו׳ רע כתוב בעיניו ברגליו באחת מעיניו ואחת מרגליו וכן ויקבר בערי הגלעד באחת מערי׃ רמות׃ המתנשא שירים עיניו בגאוה׃ לשון שקר שופכות דם נקי רוצח׃ יפיח

מסרה

מרה ה׳ חס׳ וסי׳ מול הגלגל אצל אלוני מרה׃ בננו זה סורר ומרה׃ כי ראה יי׳ את עני ישראל׃ אל תהיו כאבתם׃ מרה באצבעותיו׃

רמות ו׳ כתיב כן וסי׳ ולאשר ברמות נגב׃ ויעל ויפל ברמות גלעד דד״ה׃ גם בעצתם הלך׃ ועינים רמות תשפיל׃ עינים רמות לשון שקר׃ וטוב ושאל ורמות׃ ובקצ״ת ספרי מס״רה ראי״תי שמונ״ה חנלך אל״ך רמות גלע״ד דוי״בא אל המ״לך דד״ה ומשמי״ט וי״על וי״פל ברמ״ות׃ וג׳ כתיב ראמ״ות מלא״ים באלף ובוי״ו וסי׳ ראמות ונביש לא יזכר׃ ראמות לאויל חכמות׃ ויששכר וגד דד״ה׃ וג׳ ראמות הס׳ וי״ו ומ״ל א׳ וסימ׳ בסדר ואתחנן ויחזקאל סימ׳ כ״ח׃

מנחת ערב

תרחיבהו כי הסיבהו בתשובה ויתקנהו השר עותו אותו הב רוהו עליך כי הפייסהו על הסיבהו למועד כאשר יפייס הוא את הגדול ממנו כן רהב רוהו עם היותו רעך כערכך ואל תזהה הבטה לומר כשהפנה ישנה רק אל תתן שינה לעיניך וגו׳׃ לך אל נמלה עצל וגו׳׃ הנה דברים אלה תוכחת מגולה על בני אדם גם בני איש המתעצלים בבחרותם תלשוב אל ה׳ באומרו כי עוד חזון למועד ובא עליהם זקנה ושיבה נתקרב עת פקודתם ויש אשר טרחו לעבוד את ה׳ בימי נעוריה׳ והתעצלו כאשר יבואו ימי הרעה בזקנותם באומרם די להם אם הכינו בבחרות׳ ואל שניהם כא׳ בא ללמד מהנמלה שבחרותה בקציר וזקנתה בקיץ ולא תתעצל מהכין בקיץ בזקנות׳ עם באמר רביה בקציר עת היה שלחם חוקה כל ימי׳ אשר היא חיה על האדמה אשר ואליו וגם בן האדם כי אין קצה לאוליותיו אשר יצטרך לכבל לחיי העולם שבלו דרוך כיכם ביתו ומכרכת שלהנו האמתי והיום להורך ימים שלא יאות תשבע עינו באודין קלילין להורהה רחיקה׃ וגם הלא תוכחת מגולה לפי פשוטו על דרכי בא איש להבלות בתיבה כי השינה והעצלות הורידם לסערים׃ וכן ילמד איש מה תועיל חרילותי אם עוני ירדע מולי יתגדוני לזה אמר ובא כמהלך רישך כי בהעדר העצלה לא יהיה דליתך אשר יבא לך קביע ועיקר רק כמהלך ואם גם כי תתרן לא יבער ממך מהסור מה הנה יהיה לך מחסורך שלא בטבע רק השגחיי לטוב לך להלך ולהבו לך מארה זולתה וזהו ומחסורך כאיש מגן כי כן יגן מחסורך עליך משא״כ בהחזיקך בעצלה׳ כי תהיה לך מחסורך בלכים פתים ולא למגן על כל דרוש שלא תבא׃ אדם בליעל וגו׳ אחר אומרו כי מהנמלה ילמוד אדם עצל זהירות ונאמנו׳ שלא השלא יד בגרגיר רעותה וגו׳ בא עתה להלוכן על איש און הבלתי למד מהמנות והנה זה דרכן של פועלי און שלא די שלא ישובו מדרכם על פי מורה לדק כי אם גם ילעיגו לו ומה גם באמור להם ילמדו מהנמלה הלא יעני הלא להם ולאין דמינו בעיניו נבזים ושפלים מהנמלים והלא אשר ברהכו האדם קראנו ולמה זה המוכיח הלאה נבזה בעיניו נמאס שהאדם הגדול בהיכות ויבז בעיניו ללמדנו דעת מהנסי מדות והמבלי אין אנסים שלחנו להרוש דרכי הנמלים החמללים ואין זה רק חרפת לדכ כי חרפ׳ היא לנו איזה הדרך הלך טוב המדות מבן האדם אל שרץ טמא מסרלי לדמה ואמר שלמה מי יתן והיה אומר כן מי שלא יצטרך ללמוד ממנה רק המעול והומץ אשר היא טובה ממנו דורשת שלו׳ עם רעותה ולא כבה

אבן יחיא

אדם בליעל וגו׳ רוצה לומר ואם הזהרתיך לבלתי היות עצל רק זריז ומהיר׃ הנה ראוי שיהיה הזריזות לטובה כזריזות הנמלה ולא לרעה׃ להיות חריף בליעל בלי עול האל יתברך עליו להיותו כופר בעיקר וחוטא במחשבה׃ ואיש און בעל מעשים רעים חוטא במעשה׃ הולך עקשות פה׃ שכל דבריו מעוותים הפכיי האמת וחוטא בדבור׃ קורץ ורומז מה שאם לא יוכל לדבר בפיו התהפוכות שבלבו פתוחים רע בכל עת לשלוח מדנים בין אחים׃ הוא קורץ בעיניו ומולל ברגליו ומורה באצבעותיו לאחין הוליל אל היום מחשבותיו הרעה׃ על כן וגו׳ כי לחרוף האל על כן כי מחשבתו ודבורו ופעולתו הם רעים׃ פתאום יבוא אידו בעולם הזה ופתע ישבר ואין מרפא בעול׳ הבא כי שמה לא יועיל מרפא התשובה למשובת הרשעים׃ שש וגו׳ כי שש פעולות הנה אשר שנא ה׳ והשביעית שהיא שלוחו מדנים בין אחים היא תועבת נפשו׃ וזה כי ה׳ ברא הארץ ומקימה ואוהב החפץ בחפצו מה שלכן גזרו חז״ל שכל הדן דין אמת לאמתו אפילו שעה אחת נעשה שותף להקב״ה וזה יען כי הוא מאיים אהבה ושלום בין השפי בעלי דינין׃ והשלום מקיים העולם והמלחמה עושה הפכו׃ האחד עינים רמות והיא מדת הגאוה שהיא היותר פחותה שבמדות והפכית לאמת׃ כי מה לו להתנשא׳ מי שעבר באשבור השתו אדם כנגד מאדמה קצר ימים ושבע רוגז׃ אשר הוא כנמלה בערך כדור הארץ שהיא לקטנותה כנקודה אל המקיף׃ וכ״ש כי הכל הוא מעשר תבואתו בערך האלף אלפין שימשמשיה לו יתברך וריבוא רבוון שקודמוהי יקומון׃ [illegible] מן הארץ מפני הגאוה וכל לדקתו לא שוה לו כשאול וחזקיהו ועוזיהו וכ״ש הפסולים מבני אדם הנעדרים מכל טוב ואיככה יהלאם לבם להתלבש בלבוש של ה׳ מלך גאות לבש׃ והשני הוא לשון שקר׃ כי ראוי לאדם ללכת בדרכי האל אשר לא איש אל ויכזב כי ה׳ אלהים אמת׃ הוא האמת האמיתי ולכן שונא השקר שהוא הפכו והלשון המדברו׃ והשלישי וידים שופכות דם נקי׃ כי בצלם אלהים עשה את האדם ומי שמבזה צלם האלוה יתברך ומורים ידו עליו הוא כאלו בזה עצמותו יתברך ח״ו ואל עליו העונש ההוא עצמו וכ״ש כי הוא עושה הפך כונת בוראו המקיים את העולם והוא מחריבו׃ והארבעה

ר מנחם המאירי

ואמר מעט שינות מעט תנומות וירצה לו שהוא כענין הנזוים הבלתי מכוונים לעשות הדבר רק להמנע ממנו כמו שנא׳ באחרי בילדותיך כנומ׳ ונראה איך יקרך נסיף וכן עגלותיכם ספו על זבחיכ׳ ואכלו בשר׃ באו בית אל ופשעו וכן רבים ומרך העצל לבקש מנוחה ולומר אישן מעט ואתכונס מעט׃ וידוע מדרך משכב הלילה שבתחלה יישן האדם שינת קבע ואחר השינה הגדולה הוא יישן שינה קלה מתעורר תמיד וחוזר לשון סירוגין סירוגין והשינה ההיא תקרא תנומה ובעת שחר בהתעוררו לגמרי יאבק בעצמו בתוך מטתו ויחבק ידיו זו בזו ואחר כמתלונן עליו כדי לבוררו להקשיב מוסר אזנו מעט שינות כלומר התרשל משמוע ולקבל דברי והוציא כל היום במעט שנות ובמעט תנומות ובמעט חבוק ידים לשכב ולנוח כלומר שהכל ימעט בעיניך אבל כשיצטרפו כלם יעבור כל היום לבטלה׃ ובא כמהלך רישך׃ כלומר ויקרך זה שיגיעך הדם והקלון ויבואך פתאום כמהלך ר״ל כמהלך הלוך חזק שמגיע מהר למקום חפצו ויש מפרשים כמהלך כאורח הבא לאדם פתאום וכן מחסורך יבא כאיש מגן ר״ל כרש מזויין הבא להלחם שמגינתו קלה ויש לפרש מעט שנות כווי גמור כלומר מעט בשינה ובעצלה והרבה בתעורה ובחריצות כי מעט בחבוק ידים ר״ל במנוחה והתמיד ביגיעה והעמלות ואז אם יבא לך מה מצד המזל או מצד רוע הוגלוך לרוב טפולך לא יתעכב עמך כי חריצתך יצילך ממנו בעזר האל אבל יבא כמהלך כל עתה שבא כן ילך׃ וכן מחסורך כאיש מגן שמתפחד ומשכנתו בורח מהר והראשון נכון אלא לפי המשך המקראות יש לפרש עוד בכל כווני אם יבא ומחסורך יחובר עם רישך כלומר המעט בשינה ר״ל בבטול ובעצלות והרבה בתעורה והחריצות ואז כי יבא כמהלך ר״ל פתאו׳ רישך ומחסורך אשר יהיה כאיש מגן להמשל ההם זה האחר המקרא לפי הנגל׳ והדרך הנסתר יש להעיר להשתדל בלמוד החכמ׳ וידוע שלמוד החכמה צריך התחלה חוקה ושיגיעת רב ואף כשיגיע לתלמוד צריך לו שקידה והתמדה שלא תשכח ממנו כאמרם ז״ל אם תעזבני יום יומים אעזבך ובתיא אל אבות אמרו יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים ולשכחה בשתי שנים׃ וכו׳ שליחות הלמוד עיקר תועלתו אינו למעוטו רק להן הישין בהגיע אל האדם המעלה וכן שאם לא יגרה בו בעודו בזה העולם איוש לשברו הפולות שלא אין לו כאמרם ז״ל העולם הזה דומה לערב שבת והעולם הבא דומה לשבת מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת מי שלא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת׃ וכן שהעולם הזה דומה ליבשה והעולם הבא דומה לים אם אדם הכין ביבשה יאכל בים מי שאינו מכין ביבשה מהיכן יאכל בים׃ וכן אמרו בשירה שהיתה מהלכת בדרך כיון שבא הבורגנים בא לעריב בא הבורגני אצלו׳ ואמר להם הכנסו בבורגן מפני הליסטים ומפני חיה רעה וכן אומרים אין דרכה של שירה ליכנס בבורגן כיון שהלך בא עליהם אישון לילה ואפלה רואים חיות רעות מתזרות ובאות וליסטי׳ הולכים ומזדיינים חזרו להם אצל הבורגני ומבקשים ממנו שיפתח להם ויכנסו בבורגן הוא משיבם לא כך אמרתי לכם הכנסו בבורגן מבעוד יום ואתם אמרתם אין דרכ׳ של שירה ליכנס בבורגן אין דרכה של שירה בבורגן לפתוח בלילה ואין דרכו של בורגן לפתוח בלילה׃ ומכל זה הענינים נשא משלו בענין הנמל׳ שכל זו הדרכים אלה והוא אמרו בלשון רבוי דרכיה כלומר שהיא טורחת הרבה בבקש׳ מחייתה וכאשר השינה ידה משתדלת בשמירה וכן שיש לה התבוננות להכין בעת היכולת מה שתחלאהו בהעדר היכולת והוא ההכין בבקשת המזון בכלי הצורך ובבקשת החכמה ועבין אשר אין לה קצין שוטר ומושל רוצה בו שאין לה שכל להתנהג בו על פיו כמו שבידיהו ולהעיר האדם שיש לו קצין שוטר ומושל בגופו כי המלכות כמו שידעת שלשה מינין הראשון מלך על המדינה והשני מלכו׳ כל איש בביתו והשלישית מלכות כל איש בגופו ונפשו וגדרה שכלית ומעלה׃ והנה ייחס שלשת מיני שולטנות באדם ואלו באמרם כי השלשה אלו שהזכיר הם מדרגו׳ זו למעלה מזו כסדר כתיבתם כי הקצין למטה מכלם וזה כי הקצין אינו ממונה מצד המלכות רק מצד העם לצורך פרט שנה או שנתים או להנהגת מלחמה והיית לנו לקצין לא תשימוני קצין עם קציני סדום ועם עמורה ר״ל מנהיגי העם׃ כל קציניך נדדו יחד והשוטר ממונה מצד המלכות ואקח את ראשי שבטיכם וכו׳ ואתן אותם ראשים וכו׳ ושוטרים לשבטיכם וכן כי תשים משטרו בארץ ומושל הוא המלך או הממונה במקומו להנהגה כללית בכל מלכותו וכבר ידעת בכח השכל האנושי שיחלק לשני מינים מעשי ועיוני והמעשי הוא אשר בו יבחר היודע הטוב מן הרע והעיוני הוא אשר יבחר בו האמת מן השקר׃ וכן ידעת שהמעשי יחלק לשני מינין האחד אשר בו ישתדל בדבר שירצה לעשותו איך יעריכם לעשותו בכבודות ומלאות ועבודות האדמה ויתר המלאכות וזה הכח מיוחד באדם גם כן׃ ואע״פ שזה השכל הוא מן הכח המדמה כבר ידעת כי פועל הכח המדמה אשר באדם עם היותו מן הנפש המרגשת אינו כפועל הכח המדמה אשר בבע״ח עם היותו מן הנפש המרגשת אשר בבעלי חיים ולא ממינו וכבר המשילו חכמים הענין לשלשה מקומות חשוכים האחד בא עליו אור הירח והאיר והשני בא עליו אור הנר והאיר והשלישי זרחה עליו השמש והאיר שלשתם נכללו בענין האור ואין האור האחד ממין האור האחר כלל ולכן יבאו מפועל הכח המדמה אשר באדם תחבולות רבות כמו שהתבאר במקומו וזה כמין החלק הראשון שבמעשי השכל והוא צריך הרבה לאין האדם ולכחות הגופיות המשמשים אותו עליהם לקצין אלא שאין הכונה כלל לא ירצה לקרבן אשה לוי׳׃ והשני הוא אשר בו יבחר המדות הטובות בכבוד אב ואם והשבת אבדה ויתרחק בו מן הרעות המגונה וגולה ורציחה אשר בכל אלה יאמר טוב ורע לא אמת ושקר וזה כנזכר מן הראשון וקודם לו במעלה אלא שהראשון קודם לו בטבע וזה עם היותו כבחר בו לא להנהגה ולמלאת לרעהו הטוב המכוונו מכוון לעצמו וגם הוא מפועל המדמה מן הכח המתעורר אשר ממנו והוא הנמשל הנה בשוטר שהוא ממונה מצד המלכות להנהגת העם׃ והשלישי הוא השכל העיוני אשר בו ידע האמת מן השקר מדרגה אחר מדרגה עד עלותו להשיג הצורה הנפרדת בעיקר מציאותה מה שיוכל להשיג ממנה כי לא יוכל להשיג כל מהותה בעודו דבק בחומר והוא הנקרא מושל ואליו הוא נושא את כפיו ועל זה העידו שלא תפול העצל׳ עליו תרדמה להתעיר כסופו כונת מציאותו וידרך כרו כאישון חושך והוא באמרו במקום אחר אוגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש׃ והרים והחברון משל להעדר התיעה והלמוד ואוי עני עני נדעת עטרת חכמים עשרם אולת כסילים אולת׃

הפרשה הי״ג

כוללת ארבעה פסוקים׃ והם אדם בליעל איש און עד פתע ישבר ואין מרפא׃

הכוונה

בהם להודיע קצת המדו׳ רעות אשר הם ברשע כונה ממנו שבהיראתו מהם ידו׳ רעות והכהנת איש עקם ובכל יוהרו השומעים מעשותם אע״פ שיש בהם שאינם גוף עבירה מפני שהם מורות על מזג רע ונאתיה יודון גוררות חשות מהם ומהפכות כסיל לעבירות גדולות ומעשים מגונים ואמר החכם הידיעה בדבר שהוא רע חצי התשובה׃ וכן ההודעה בדבר שהוא רע חצי התוכחת כלומר שאחר שהאדם יודע שהוא רע הדבר תקיב להכמיע ילדו ולסוב ממנה ואם כן כשהחכם מודיע שהוא רע ושהוא מעשה הכסילים הוא כתוכחת ואזהרה שלא יעשה׳ ומלת בליעל מורכבת על מי שהוא מופלג ברשע וזדון בדרך ערמה והתכללות וקשה הלב מקשיב חמתו ורשעו לתוכחת או לכבוד שום אדם כשמו כן הוא ר״ל שאינו עולה ממקולו׳ מחשבותיו הרעות והוא

קב ונקי

אדם בליעל׃ אחר שגנה מדת העצלה רצה לגנות מדת המהירות והם האנשים אשר אין להם בין המחשבה והמעש׳ פנאי כי הם קלי התנועה והוא אומרו אדם בליעל ר״ל רשע היא תיבה מורכבת בלי יועיל והאיש הזה אינו רוצה לקבל עליו עול מלכות שמים׃ והוא ג״כ איש און ר״ל שמעשיו רעים׃ והבליעל שהוא רע לבריות ורע לשמים׃ וכאשר יוציא הדברים בפיו הם דברים משותים שאין בהם יושר ואמת והוא אומרו הולך עקשות פה׃ קורץ בעיניו׃ ר״ל מדרכו שכאשר הוא במקומו׳ שאינו יכול לדבר בפיו רשעיותו ועקשותו יעשה רושם בשאר האיברים׃ קורץ בעיניו׃ מנענע העינים ומולל ברגליו׃ רומז בהם כלומר כאלו מדבר ברגליו׃ מורה באצבעותיו׃ פי׳ מלמד עם האצבעות מה שלא יוכל לדבר עם הפה׃ וזכר אלו השלשה איברים להיותם קלי התנועה׃ תהפוכות בלבו׃ ר״ל שהוא חושב לעולם דברים הפכיים ונגדיים לאמת ולישוב העולם׃ חורש רע בכל עת׃ ר״ל שהוא מעמיק לחשוב רע על חבירו׃ דמיון האדם החורש ומעמיק לחפור בארץ׃ מדינים ישלח׃ ר״ל שיגרה ריבות וקטטות בין האחים׃ או יהיה ישלח יבעיר כמו שלחו באש מקדשך׃ על כן פתאום יבוא אידו׃ תיבת פתאום מורה תכיפות בלי ידיעת קודמת׃ ר״ל כיון שזה האיש רע לשמים ורע לבריו׳ פתאום יבוא שברו ואידו כי טבע המציאות כן חייב שיפוהו עליו לבני׳ ויפריעוהו׃ או רמז לעונשים האלהיים׃ ומכתו הקבל רפואה׃ שש הנה׃ סמך ענין זה בכאן לפי שכל שבע העבירות אשר יזכיר מצויות באדם הבליעל וכן יזכיר שהבעולת מדינים שזכר למעלה היא אלד מתועבת לפני השם׃ ואמר שש הנה המדות המגונות אשר השם שונא כל אחד מהאנשים המחוזרים בהם׃ ושבע ירצה והשביעית שהיא מבלת המדיני׳ המתואר בה הוא נתעב לפניו׃ שמהיותו בקרה כאשר השנאה מופלגת׃ עינים רמות׃ או ירצ׳ ששה דברים הם שונא׳ לפני השם ואם מחבר אליה׳ עוד דבר שביעי יהיו שבע׳ אשר כולם הם תועבת נפשו רצונו שהיה ה׳ גנה שאדם מתגאה על חבירו ויחסה לעיני׳ מפני שמדרך הגאוה להגביה עיניו למעלה׃ לשון שקר׃ המעיד עדות שקר׃ וידים שופכות דם נקי׃ ר״ל הרוצח שירצח את חבירו בכוונה ואינו גואל הדם וייחסו לידים מפני שהם כלי הפעולה גם שהלב הוא המניע׃

זכאי: לבא דחשיל מחשבתא
רעתא ורגלי דמסתרהבן למרהט
לבישתא: כהדא דשקרא דממליל
בדכותא ומן דרמי תגרי בין אחי:
טור

נקי: לב חרש מחשבות און רגלים
י"ח ממהרות לרוץ לרעה: יפיח כזבים
י"ט עד שקר ומשלח מדנים בין אחים:
נצר

רש"י

יפיח · לשון דבור הוא כי כל דבו' כרוח הפה הוא : נגור

אבן עזרא

יפיח · לשון דבור והכתו' פירש שהוא עד שקר : כגיר

לב חורש · על האנשי' מחשבות שקר ומרמה להרע להם והרגלים שימהרו לרוץ לעשות רעה ומי שידבר כזבים ויפיח עד שקר והנה זה יכלל לשון שקר ועדות שקר ומי שישלח מדנים בין אחים בספרו כזבים מזה לזה · והנה זכר החיברים על הסדר והתחיל מהחבר הגבוה ובשפל כלה · הנה זה הוא ביאור אלו הדברים שהגבלנו ביאורם פה · ואולם התועלות המגיעות מהם הנה י"ט · הא' הוא להודיע כי התורה ומצותיה מביאות האדם אל השגת החכמה והתבונה הם בפילוסופיה האלהית הם בפילוסופיה המדינית הם יעתיק האדם לחקור בה ובמצותיה מחקר ראוי וזה יהיה בשימרה בלבבו תמיד ובזה יגיע לו הבריאות בגוף ובנפש בהתנהגו לפי מצותיה ויהיה אהוב לאנשים והאהוב לשם עד שתמיד יהיו עיניו בו לא יעזבוהו וישיג בזה החיים הערבי' הנצחיי' והטובו' הגופיות עד שאין פחד אליו מהרעות : הב' הוא להודיע שאין ראוי לאדם שיבטח בדברים אשר ירצה להשיגם בבינתו ובסבות אשר המציא להגיעו אליהם אך ישים מבטחו בש"י לבד ויעזר עם זה בסבות המביאות הדבר ההוא : הג' הוא להודיע שראוי לאדם שיתן כבוד לש"י במקירותו בחכמה ובתורה כי זה ממה שישירהו למצוא האמת בדברים לפי מה שיספר לו והיה זה כן כי חכמת הש"י היא נפלאה מאד וכאשר ירצה האדם למצוא באלו הדברים חכמה נפלאה ולא יסתפק בסבות החלופות אז יתיישר מאד למצוא דברי אמת ועם זה למדנו זה התועלת האחר והוא שמי שיכבד יי' מהונו וממבחר פירותיו ותבואתו יתן הש"י שכרו בשיתברכו קניניו : הד' הוא להודיע שכבר יקרה שיבואו לצדיקים רעות על צד המוסר וההשגחה ולזה ראוי לאדם שיקבלם מאהבה ואז יגיע לו מהם התועלת אשר בעבורו הביאם הש"י עליו : הה' הוא להודיע שכמו שכלות החכמה מאלו הדברים השפלים בחקרנו בהם למה היו במה שהם עליו מהמציאות וכלות התבונה מהגרמים השמימיים בחקרנו בהם לפי מה שראוי כן שפע האלהות מחכמת הש"י ותבונתו ולזה כתב בזה שיתן בחכמות הש"י ותבונתו דבקות מה אשר החכמה והתבונה ההיא היא עצמותו ית' וכבר בארנו זה והתרנו הספקות הנופלות בו בראשון ובה' מספר מ"י ומזה האופן הותר הספק איך יתכן שיגיעו לנו הידיעות מההשגות החושיות ולא יפסדו בהפסדם כמו שביארנו בראשון ממלחמות יי' : הו' הוא להודיע שאין ראוי לאדם שימנע טוב מבעליו כאשר יש ספק בידו לעשותו כי זה מטוב התכונה ימשך שלא יאמר לרעהו לך ושוב ומחר אתן ויש אתך במה שיספקנו אתו לתת לו : הז' הוא מה שהזהיר שלא לריב עם האדם אשר לא גמלו רעה כי בזה יתפסד הקבוץ המדיני מה שלא יעלם וזה שהמדות החשובות שיהיו לאנשים לשמרם מריב יועילו להם מאד עם בעל זאת התכונה הפחותה' ויבא זה אל הפסד במדות : הח' הוא להודיע שהחטא והרשע ראוי שירחקו כי קללת הש"י תמלא בבית הרשע המנגס נוה צדיקים יברך : הט' הוא להודיע שהליצנות ראוי שירחק כי הלצון מן הענין בהסכלות כי הקלון ימשך לעניהם : הי' הוא להודיע כי החכמה תקנה עם ראשית החכמה כי כבר יבואו בחקירה בה בהקדמות מעטם החכמה והוא הבינה תקנה עם כל הקנינים כי אין הקדמותיה עצמיות וצריך גם כן שיקדמו לקניניה כל הקנינים מההשגות האחרות כי בהם יתיישר לעמוד על אמתתה כמו שביארנו : הי"א שאין ראוי לאדם לבא בדרך רשעים ולהסכים עמהם כי אך יתחייב להשיג הפועל הרע ההוא ונבטלו הם יוכלו בשום התבולה ואם [illegible] עמהם ממנו : הי"ב הוא להודיע שהצדיקים נעזרים מש"י בדרכם שילכו בה בכל דרכיהם והם מתיישרים בה תמיד אל התכלית יחפצו בו והפכם הרשעים בו · כמו יכשלו ובמה ירעו במה כי דרכם היא כאפילה ולא יוכלו להתיישר בה אל חפציהם : הי"ג הוא להודיע שראוי לאדם שישמר שכלו שלא יהיה הסיר בדבר מהדברים ויגיעהו מנעם לפי מה שראוי כי כבר יאבד זה הפרי הטוב שראוי להגיע ממנו והוא החיים הנצחיים והערבים ומפני זה ראוי שישמר מלקבל שרשים והתחלות כוזבות יגיעוהו מלהשיג האמת במה שאחריהם כי הם יאבדו שכלו מלהקיר בהם מחקר ראוי ולזאת הסבה ראוי שיטהר לשון שקר וירחיקו כי האנשים המורגלים בשקר לא יאהבו האמת מאד ויעוד מפני זה יהיה כל פרי השכל ולזאת הסבה גם כן ראוי שירחיק התאוות הגופיות ועגלה כי בסבת כל אחד מהם יהיה השכל אסור מעשות פעולתו : הי"ד הוא להודיע לחוקר בדרוש שישים עיונו אל היושר והאמת ויתיישר אליו בתכלית מה שאפשר לו כי זה ממה שיישירהו למצוא האמת בדברים : הט"ו הוא להודיע שמי שישיג החכמה והתבונה ראוי שישמרם בלבו תמיד עם הדברים שהיו סבת התחדש הידיע' לו כאלו האמר שישמור עם המושכלות השניו' המושכל' הראשונו' שהתבארו מהם ויזהיר עם התכונות המחשבו' אשר יישירוהו אל השגתם : הי"ו הוא להודיע שראוי לאדם שירחיק התאוו' הנפשיות כי הם יובילוהו אל המו' ויביאוהו השכל אל שלא יעשה [illegible] : הי"ז הוא להודיע שאשר חטא ונמשך אל הנפש המתאוה ועזב פועל השכל ר"ל דריכתו אל השלימות [illegible] בעבור אחר הנה ראוי לו שיכנע אל הפוסיתב' בתכלית מה שאפשר לבקש [illegible] בזריזות רב להשכיל ולדעת הוא בדרך שיתן לו רוממות נפלא על שאר הנמצאו' כמו שהוא האמת בזה ובזה ירפא לו מחולי הערבון הזה [illegible] ונשתעבד לרעהו בפרעון החוב בעד הזר הנה אין לו תקנ' אלא שיכנע לרעהו שנשתעבד ויתן לרעהו רוממות וכבוד כי בזה אולי יחמול עליו ויקל ממשאו קצת או יעזבהו :

הי"ח

ר' מנחם המאירי

ואמר בן בליעל מדבר אליו ר"ל שלא היה אדם יכול להשיבו מכעסו וחמתו · כן יהיה דבר עם לבבך בליעל · כלומר שתקשה ערפך ותאמץ לבבך מאחיך האביון ותתנכל עליו במחשבתך להמנע מהלוותו לקירבת שנת השמטה · ואיש און רוצה בו איש שקרן וכזבן ומתנכל תמיד לרמו' הבריות כענין מתהגות אונך והודיע אחת בכלותם שישתדלו להפיק רצונם · ואמר תחלה שהאיש הבליעל ואיש האון יתכנס באלו האותות תחלה הולך עקשות פה כלומר יחזיק בטבעתו המרומית לא ישוב מפני כל ואם יראה שיוכל לבוא לעקם הישרה ולהפיק רצונו במחלוקתו אז טוב לו ואם אין מתנכל בערמה ויתהפך בתחבולות בחשאי שלא ירגישו מתנגדיו עד אשר ישיג מבוקשו · ואמר על זה שהוא קורץ בעיניו ומולל ברגליו ומורה באצבעותיו שכל אלו רמיזו' לאחרים הרעה ומחשב השקרו' כשכבוני ולדבר הוא רומז באחד ממיני הרמיזות והזכיר תחלה קריצת העין שהוא יותר נקלה ומסבת לרמוז אליו וירמוז לו ברמיסת הרגל · וזולת מלילה ר"ל רמיסה מן וקטפת מלילות שאדם רומס התבואה בין ידיו ויש מפרשים אותו לשון דבור כלומר שמדבר ברגליו · וזולת מלילה ר"ל רמיסה · ושבין תכנה הרמיזות לדבר אחר שהאצבע היא [illegible] ממונה היא כדבור והוא מלשון מלין מי ימלל ואם יראה שלא יספיק לו רמיסת הרגל כי יתבונן אולי מקרה הוא יורה באצבעותיו ואם לא יעלה כל זה בידו תהפוכות בלבו כלומר יתהפך במחשבותיו על איזה צד יתנכל על בעל מחלקתו וחורש עליו רע בכל עת ר"ל מניע כי כמו שהחורש מניע העפר לצורך זריעה כן זה מניע עליו רעות להתעולל עליו · ויש לפרש תהפוכות בלבו שמראה האחים לדבר בפיהם ותהפוכות בלבו לא יוכלו עליו תבואות ישלח מדנים בין בעלי מחלקתו ובין זולתם להיות מריבים ומתקוטטי' להיות פניהם איש אל אחיו לבקש רעתו והוא יתיצב מנגד על כן בסוף ירגישו עליו יבא אידו פתע ישבר ואין מרפא ומדינים ישלח לשון התפשטות · ויש מפרשין לשון הבערה כמו שלחו באש מקדשך ואת העיר שלחו באש · וזהו לשון אחר ר"ל להדליקו כי אחריר לשון [illegible] ומריבה ותוכו כחר והעצמות יחרו · ואולי ר"ל שברו כמו שפוים אחריו פתע ישבר ומכין ואין מרפא כי כלם יקומו עליו לרוע מדותיו לא יבוהו ולא ישקוטו ולא יתנו פוגת להם עד יעלו עפר על ראשו וזהו באור קצת הפרשה לפי הנגלה · ולדרך הנסתר קרא המלך הזקן בליעל וידוע שהוא וזרעיו מתנכלים בכל מיני התנכלות ותחבולות להפיק רצונם ולמלא תאותם בכל עת ואף רבותינו ז"ל דרשו מדינים ישלח בין האדם ובין בוראו :

אבן יחייא

והארבעה לב חורש מחשבות און כי אינו פעם חורש טוב ופעם רע · רק תמיד חורש מחשבות און כאלו בטבעו הוטבע על כך שהוא הפכו יתהפך אשר הוא טוב ומטיב אל הזולת וכל מחשבותיו להטיב לאחרי' · ואין רע יורד מלמעלה · והחמשה רגלים ממהרות לרוץ לרעה כי אחרי שהעינים רמות רואים את הכסף · והלב חומדו · הרגלים לא קוסר בנחישתי' מלהתעותה לעשות הפועל המגונה הכסף אבל הם ממהרות לרוץ לעשות הרעה · והששה העד שקר שיפיח כזבים ואוכל בחכידו ובפיו ובשפתיו יאמר הרשע שלו לזולתו · והשבעה ומשלח מדנים בין אחים שהוא הרכיל הבעל לשון הרע שאין חטא בעולם יותר גדול מזה · יען כי ברכילותו ימים מלחמה וקטטה בעולם ויהיה סבת איבודו · ושלשה הלשון הרע הורג האומרו ושומעו · והנאמר עליו וסיעתו · ומי שמקבלו וסיעתו · כי תקף בקבלו הלשון הרע מאסף המחכות וסיעת מודיעו להלחם עם הנאמר עליו · ואולי כי שקר דבר האומרו או כי הוסיף מן דיליה על דברי הנאמר עליו מה שלכן יקח נקמתו ממנו · ויהיו ג' כתות נלחמו' אלה באלה : ככור

הפרשה הי"ד

כוללת ארבעה פסוקים והם · שש הנה שנא יי' עד יפיח כזבים עד שקר ומשלח מדנים בין אחים:

ההבנה

בהם שאחר שהודיע דרכי הבליעל הזכיר מה שהוא שנאתי והוא ענין הג' ואח' שש הנה שנא יי' ר"ל שכן מרוחקות אלו מאד ושבע כלומר ויש בכן השביעית שהיא סו"ת הכל ועליה אמר שהיא תועבת נפשו ר"ל ריחוק רב בו ונפשו פי' כל בו כמו אין נפשי אל העם הזה · אם יש את נפשכם ושם ושבע לא כדרך על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו שאינם בין כלם אלא ארבעה וכן הנה אינם אלא שבע והזכיר השביעי' שהוא סבת הכל תחלה והוא עינים רמות · מורה על הגאוה כמו גבה עינים ורחב לב ובעבור בקשת הגאוה בכל דבר לא יכונת המדה האמת רק להתפאר על האחרים ולהשפילם ולכסם תחת רגליו והיא המביאה את הבליעל שהזכרנו בתדרה וההתנכלות שהיא נורנת אחריה השש אחת אחת כי לרוב הגאו' יצטרך לחזק גאותו בדברי שקר לס יפאר ולהשתבח במה שאין בו ולהשפיל האחרים ולהחזיר בגאותו כל זולתו לתהו ובהו והיא השניה שבשבע והיא סבה לשלישית והיא שפיכות דם נקי כי המריבות סבת הכליאות וכן הם סבה לרביעית להיות לבבו חורש על האחרים מחשבו' און לכל דבר שיוכל להתנכל עליו והיא סבה להוציא מחשבתו למעשה והיא החמישית להיות רגליו ממהרות לרוץ לרע' להוצי' מחשבתו לפועל והיא הששית ר"ל לדבר כזבים בעדות שקר ועד שם דבר כמו לא תענה ברעך עד שקר והוא אמר בית יפיח כזבים בעדות שקר להתנכל עליו ולהתגולל עליו לשום לו עלילות דברים ויש לבדם עד שקר דבור שקר מלשון האומרם מדי שפירושו לדעת קצת כמו דבורי ואע"פ שכבר אמר לשון שקר עיניו בהגבהת עצמו ובהשפלת האחרים כמו שביארנו אבל בזה רמז לדבר שקר על האחרים והיא סבת השביעי' שלוח אח ביס אף בין אחים ויש מפרשים כי לשון שקר היא השביעי' הגורמת לכלם כי הגאוה לא ישתמש בה האדם רק בכזב בנשאו עצמו והשפילו האחרים כמו שביארנו · והפיח דמים הוא גם כן בדבר כזב ובתחבולה ויפיח כזבים הוא כענין האוכלות והחמסים והיא סבה לעדות שקר ושלוח מדנים שהוא ברכילו' ובדברי כזב וזהו ענין הנגל' והנסתר אתה תמשך בו הענין שרמזנו בשלמים :

הפרשה

קב ונקי

לב · הזכיר המדה הרביעית שהיא הלב החורש מחשבות שקר על האנשי' להרע להם וסדרה באמצע מפני שהם שבעה ותחלת כלם הוא הלב הרע ולכן שם אות' באמצע כלם · והה' הרגלים הממהרים לעשו' רע לזולת: והו' יפיח כזבים · והוא האדם שהרגיל לדבר כזבים בדבר שאינו מעלה ומוריד והיא מדה מגונה כי סופו להעיד על הדבר הזה לפי שכבר הורגל על לשונו · והז' משלח מדנים בין אחים וכגון בעלי לשון הרע ומוציאי דבה ודברי רכילות והמשלח מדנים בו ימצאו כל הששה מדות מגונות והוא אדם בליעל איש און: הערה · עינים רמות ההורס לדברים התוריים והוקר במופלאיה ממנו · ולשון שקר הוא הכופר באמונות המקובלות הנסמכ' מעמד הר סיני · תחיית המתים · יום הדין וכיוצא: ידים שופכות דם נקי · הוא הטועה בדבר הלכה ויתלה ברבו · לב חורש · המפרש דברי הכמי' בפירושים מוטעים ומהפך דברי אלהי' חיים · רגלים ממהרות לשמוע דבר מינות שאום' לשמען כ"ש להאמין בהם · יפיח כזבים והוא הבור שעינו לא במעשים ויראת שמים ולא בתורה : משלח מדנים · כגון התלמיד שהעי' לפני רבן גמליאל שר' יהושע סובר שתפלת ערבית רשות וגרם מחלוקות בישראל : נגור

מנחת ערב

ואוהבה כגופה וזה אמר אדם בליעל וגו' היא ההולך עקשות פה והוא כי יבזה בעיניו להשיג בפה הטבעית רק בפה מושחלה ושל עקשות והוא בעיניו וברגליו ובאצבעותיו · והוא כי ילעג על דברי פי חכם המיעץ אותו וירמוז בגאותו אל רעהו בקריצ' עין כלומר ראו כה זאת העצה שמשום אותנו לקלים מהכמלים ועושה כן לבזות דברי חכמים וחידותם ואם לא יבין רעהו בתנועה הקלה בקריצות עין אז ירמוז לו רמז יותר כרגש והו' מולל ברגליו ואם לא יספיק מורה באצבעותיו כנגד המורה או כנגד אמרי עצתו כאו' את איש עצתו הבינה וראה הני רבנן כי במה נחשב האדם הגדול בחכמות בעיניהם והוא גדר אפיקורס מלעיג על דברי חכמים אשר אין לו חלק לעולם הבא : ומי יתן והיה למלעיג הלז קצת ממדת הנמלה הקלה כי הלא היא תבקש שלו' עם רעיתה לבלתי כנוע הגרגיר אשר גנבה [illegible] לרעתו כ"א גם במה שאינו נוגע אליו רק בין ראובן לשמעון מגנים ישלח [illegible] כי הנמלה תגגל [illegible] לבקש שלו' ואיש און מחשבותיו אך להרע ולהלחם [illegible] : ע"כ לכן יתן משלח מדני' בונה שלו' גם בשמים [illegible] לא יוכל לו מלאך [illegible] להאריך לו רק פתאום יבא אידו כי כח [illegible] ושמחילי עליו [illegible] ונקיתי בליעל אפיקורס ישבר ואין מרפא לעולם כי אין לו חלק לעה"ב : או יאמר אדם בליעל כי עם היותו אדם גבוה מעל גבוה מגדר הנמלה ימצא בו דבר בליעל ורשע ועם היותו איש בעל אחר הסיבות ימצא היותו און בעל' אוכלות להוכות את הזולת · או קרוב לזה [illegible] יקרא אדם [illegible] אחר דבר בליעל [illegible] און' בליעל [illegible] איש [illegible] בשם לווי של און [illegible] עיד תלונה [illegible] אל הנמלה ומה [illegible] עניניו [illegible] ולשלח מדנים השך הנמלה האוהבת רעותה כמותה ומבקשת שלו' ורודפהו וכל הדרכים האלו אשר הוכחת הנמלה בקנה האחד כמוב היא מנגדה ואחזו בקנה אל השני הרע ובזה סי' תלונתו על אשר הוריהו מיסר מנמל' אחר אשר הוא ברוע ממנו · וקרוב לזה לרז"ל רשב"א אומר עלוב הוא האדם הזה שצריך ללמוד מהנמלה אלו למד ועשה עלוב היה אלא שצריך ללמוד מדרכיה ולא למד :

שש הנה שנא ה' וגו' · יאמר הלא כתבתי לך כי גדלה מאד רשעת משלח מדנים אל תתמה על החפץ כי הלא דע לך כי שש הנה מדות רעות המשתלשלות מב' סרסורי דעבירה עינא ולבא והקשה שמכולן היא משלח מדנים · והענין כי להסתכלות ברע קרה רום עינים ורוע מדה המתייחס אל הלב הלא היא היותו חורש רע בכל עת ואמר הנה קשה הנמשך מן הלב מהנמשך מהעין כי ג' ימשכו מהעינים' מהלב שהן שש והנם שקולים לכוללם וגומר שם הנה שנא ה' לך מהלב תמשך עוד רביעי' שימלאהו בה מכין סבע והיא קשה מכולן כי הוא תועבת נפשו שפי' ואמר עינים רמות שהוא בהביטו באשת רעהו וכיוצא ומזה תמשך שנית והוא לשון שקר שאם יאמר לו בעל האשה או אשר יוכיחנו למה תביט ברע הלא ישקר ויתחלה לומר כי שקר ענה בו וממנו אל השלישית כי מקנאת חמת גבר כי יחס לבבו יכנו נפש לו אם יתפש כגנב כי יבא הביתה לעשות רע ויהרגנו בעלה יריס עליו וימיתהו כאז"ל כי בוף הפה יתעתד על פי דרכו לעבור לא תרצח ועל השלישית הזאת הנמשכת מהעינים אמר וידים שופכות דם נקי אך מהמדה המתייחסות ללב תמשך עוד רעה חולה מזו כי זולת שהם ד' ומהעין ג' יש עוד אחרת כי בם יהיו שופכות דם נקי ה' וממנה ימשכו דם ג' נקיים והוא כי הלב חורש מחשבות און גם כי לא יבא אל הפועל לא יבצר מהמשך רעה שנית והוא שיהיו רגלים ממהרות לרוץ לרעה אשר זמם לעשות : ומזה תמשך שלישית והוא כי יפיח כזבים כי אשר יראנו במרוצתו אל מהוס ומה יכירו כי רעה בלבבו ויוכיחנו על רוע דרכו אשר ירוץ לרעה או יצטרך להפיח כזבים כי לא יספיק לשון שקר כאשר ברמות העין כי שם אין צורך להרבות כזבים כי לא היה [illegible] כי אם

בעגם

רשי

נצור בני מצות אביך · ענדם לשון קשר הוא · כמו אענדנו עטרה לי : בהתהלכך בחייך · תנחה אותך · כמו תנהיגך · בשכבך בקבר · והקיצו' היא תשיחך · לתחיי' המתים לעמוד בדין · היא תשיחך תלין בעד' : כי נר מצוה ותורה אור · כמו שהאור מאיר לעולם תמי' כך התורה עומדת וכותה לעולם אל האדם וזכות מצוה לפי שעה כאו' הנר · דבר אחר כי נר מצוה וגו' · מצות האב היא נר כל מי שמקיים מצות אביו כאלו נוטל נר בידו להדליק במקום חשך ואם אבל שום דבר שם הוא מוצאו להורו · וכן מי שהוא מקיים הוראת אמו אורה היא לו וכן הוא אומר אל תטוש תורת אמך · וכן הוא ודאי שמקרא זה מדבר במצות אביו ואמו דכתיב מקלל אביו ואמו ידעך נרו באשון חשך · ואם נר של אדם כוהה כשאין מקיים מצות כמצא כשמקיים מצוה מאיר נרו · ר' יוסף קרא · ודרך חיים תוכחות מוסר · תוכחו' המוסר הם מטים את האדם לחיים כמצא שהם דרך החיים : לשמרך

כ נְצֹ֣ר בְּ֭נִי מִצְוַ֣ת אָבִ֑יךָ וְאַל־תִּ֝טֹּ֗שׁ תּוֹרַ֥ת אִמֶּֽךָ׃ קָשְׁרֵ֣ם עַל־לִבְּךָ֣ תָמִ֑יד עָ֝נְדֵ֗ם עַל־גַּרְגְּרֹתֶֽךָ׃ בְּהִתְהַלֶּכְךָ֨ ׀ תַּנְחֶ֬ה אֹתָ֗ךְ בְּֽשָׁכְבְּךָ֭ תִּשְׁמֹ֣ר עָלֶ֑יךָ וַ֝הֲקִיצ֗וֹתָ הִ֣יא תְשִׂיחֶֽךָ׃ כִּ֤י נֵ֣ר מִ֭צְוָה וְת֣וֹרָה א֑וֹר וְדֶ֥רֶךְ חַ֝יִּ֗ים תּוֹכְח֥וֹת מוּסָֽר׃ לשמרך

כא לעיל ג' כב ד' לעיל ז' כג ה'

טור ברי פוקדנא דאבוך ולא תיטעי נימוסא דאמך : קטורינון בלבך תדירא וכרוך אינון בצוורך : במיזלך תיהדבר עמך במדמכך תתנטר עלך ותהעיר היא תהוי רציך : מטול שרגא הוא פוקדנא ונימוסא נהורא וארחא דחיי מכסנותא ומרדותא : דהינטריך

ותורה ה' וסימ' כי שפתי כהן · הוה על הוה · ויקם עדות · כי נר מצוה · ואת שבת קדשך נתת ·

רלבג

הי"ח הוא להודיע שראוי לאד' להרחיק העצל' ורבוי השינ' והשכיב' כמשפט העצל כי זה ממה שימנעהו מההשג' שום שלימות גם די טרפו לא ישיג אבל ראוי לו שינהג בזריזו' לקנו' המעלה והטרף בעת אשר תמצא ידו וישלם לו זה הזריזות בהתרחקו מהשינה לפי מה שאפשר לו וזה ממה שיגיע אליו בזאת התחבולה והיא שכאשר יקיקהו הוכס שינה יתכנס מעט בזולת שכיב' כי בזה יסור בקלו' ויפחדל בכמו זאת התחבולה להרחיק השינה על שכאשר ייסן תהיה שנתו מעוטה וכאשר ילאו כחותיו מרוב היקיצה ישכב מעט ויחבק ידיו ר"ל שישנו' מבלי מלהכה ותנועה כי בזה יסיר לאו' כחותיו כאילו נתן שי' לעיניו וזה מבואר מאד מן החוש : הי"ט הוא להרחיק השקר ולזה אמר כי מי שהוא אוהב השקר הוא רשע כי זה יביאהו לחטאים גדולים מהם בדעו' כי אהבתו השקר תסבב שלא ידרוש האמת בדעות ומהם במדו' כי בזה ימשך שיהיה תמיד שקר בפיו ויאחדל אל שיביא האנשים להאמין מה שהוא ברמיזותיו ובקריצותיו במקומו' שלא יוכל לדבר והמשל שאגר יאמר על אדם דבו' שאינו הנה יקר' כשידבר מה שלא אפשר שיובן ממנו באופן מה שאמר האחר עליו אז ירמוז להנשים שיקחו עדות מזה על אמתו' וזה שהגר להם עליו ומזה ג"כ ימשך שיחשוב תמיד מחשבות איך יוכל למצוא דבר שקר שיחרוש בו רע להיות מה ויתסך ג"כ מזה שיעורר ריב בין אנשי' בכזביו ובכלל הנה כמו שבאמ' יתקיים הישוב כן יפסד בשקר ולהרחיק השקר ביאר שכבר יקרא מאנו עונש רב ונפלא והנה ביאר בו כי מסוג השקר מלאו מיני' הם שנואים ומתועבי' לש"י והם עיני' רמות כי היא דבר שקר שיתגאה האדם עם ה' והוא בריה שפלה ונבזית מאד והנה הגאוה היא מדה מגונה מאד מסירה האדם מכל שלימות ולשון שקר ר"ל שיהיה דובר שקרים והיא ג"כ מדה מגונה ומונעת האדם ממצוא דברי חפץ חכמה ותבונ' וידים שופכות דם נקי עושות ג"כ לדבר שקר ועול להרוג איש על לא חמס בכפיו להכה עול' גנות וזאת המדה מבואר בנפשו ולב חורש מחשבות און היא ג"כ מדה מגונה מאד כי זה מחה שיבוא לעשיית הרעות בדברי שקר אשר השתדל בהמצאת' עם שזה לא ישתמש במה שהוא כלי אל קנין השלימות בהשתדלו במה שהוא מגונה בתכלית הגנות ורגלים ממהרות לרוץ לרעה הוא ג"כ לדבר שקר כמו שפיכת דם נקי או גניבה וגזילה ומשלא מדני' בין אחים הוא ג"כ בדברי השקר שיספר מזה לזה וגו' כל אלו המדות והתכונות הוא מבואר ונגלה : ביאור המלות בהתהלכך · תשיחך · תדבר עמך : ביאור הדברים נצור בני מצות אביך · והוא הש"י שיליה אותך לשמור תורתו ואל תעזוב התורה שנתן לך השם ית' בהמנעות השכל הפועל ואפשר שרמז במצוה כי הם מישירים אל החלק מהתורה אשר בו מצות ואזהרות ורמז בתורה אל ספורי התורה כי הם מישרי' מאד אל השלימות כמו שביארנו בביאורנו לדברי התורה וקרא הספורים תורת אמך כי הם הגיעו בנבואה מהשכל הפועל אשר הוא בזה הזמן כמו שביארנו בביאורנו לספר שיר הפירים על שרוב הספורים הם ספור קורות האבות אשר הם כמו אם ביחם אל השם ית' והמשל כי כמו שהאם תתן החומר והאב יתן הצורה כמו שנתבאר בספר ב"ח : קדמים · על כלי הדבור לדבר בם תמיד כי בזה תתישר לעמוד על כונתם והחכמה הנפלאה אשר בהם : בהתהלכך · בדברים העיוניים · תנהה אותך התורה להשיג דברי חפץ וזה שכבר תשמור בשרשים אשר הורשו בה מהטעות בהתחלות וזה ממה שינחה אותך אל האמת בדרוש דרוש · בשכבך באמצע הדרך אשר תדרוך בה למצוא הדרוש כי יתלשו כחותיך ותצטרך לשיב' הנה התור' תשמור בעבורך מה שהתחלת להקדימו כדי להשיג הדרוש עד שלא תצטרך שנית להתחיל העיון בו מראשיתו וכאשר תיקן משנתך הנה התורה תדבר לך הדברים שמלאכת קודם שתשכב להעירך להשלים החקירה והנה אמר זה כי עם שהתורה מישרת האדם למצוא האמת והתבונה הנה שומר התור' מושבת מהש"י ולזה הוא נעזר בו בהשגותיו : ואפשר שתהיה הכונ' בזה בשכבך והתקיר' כי לקשיה לא תמלאכה ותפסק מפני זה דריכתך בה הנה התור' תשמר בעבורך לשמרך מהטעות וזה כי לולי התורה אולי מפני הקושי שיגיע לך בהחרת קצת ספקות יאלו בדרוש ההוא כבר תסכים לדחו' האמת והביא מה להריסה רבה בהרב' מהדרוש' אך מפני שהתורה הפריש' האמת בזה הנה ישמרך זה מההודאה בסותרו ותמלט בזה מהטעות וכאשר הקיצות שגלו לך הסותרים על הספקות אשר הספיקו דריכתך בזה העיון הנה התורה תדבר לך אותם הדברים אזיהיה תשיחך יונא לשלישי וירנה בו כי התורה תביאך לדבר אותם הדברים והעיונה בזה האד איך שיעורם והסבה בזה כי מהתורה נתישרו לך אלו הדברים והנה זה הביאור האחרון הוא יותר נכון : כי נר מצוה · וזה כי המצוה היא נר להראות הדרך והדברי' הנראי' והתור' היא אור שהוא יותר חזק בזה הפועל לכן יחס מה שישפע מסלימות התור' אל מה שישפע מספוריה ויחס האור אל הנר כמו שהתבאר מדברינו בפתיחת ביאורינו לדברי התור' והיא ג"כ דרך חיי' ר"ל דרך השגת החיים הנלחיים והיא ג"כ דרך תוכחות המוסר במדות והכינתו וזה כי המצוה והתורה כל נ' מהם נתיסד אל דרך החיים ואל תוכחות מוסר ואם היתה התורה בשני אלו יותר חזקה והיה דרך : לשמרך

אבן עזרא

נצור בני · בלב שלא תשכחנה · תנחה אותך שלא תגוף באבן רגליך · תשמור שיחך יכול להשמר בעת תנומתך · והקיצות והטעם אף אם אין מדבר פיך בהקיצך היא תשיחך כדי שלא תפחד : כי נר · כי המצוה כנר להאיר לפניך · כענין מצות ה' ברה מאירת עינים והתורה כאור ללומדיה והכסיל בחשך הולך · ודרך חיים והחכמה לאדם המקבל היא דרך שיחיה בה : לשמרך

אבן יחייא

נצור בני וגו' להיות כי נינה לעיל בפרשה הי' אהבת המועיל ואהבת הערב · והרחיב הדיבור בגנות אהבת המועיל בפרשיות הנמשכות אליה בא בפרשה הזאת ובנמשכות לדבר בגנות אהבת הערב ושבח אהבת החכמה ההפכיית לה · ורוצה לומר נצור בני מצו' אביך השכל והוא מעלת החכמה · ואל תטוש תורת אמך כנסת ישראל והוא מעלת התורה · קשרם וגו' כי כמו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך וקשרתם לאו' על ידכה · יד כהה כנגד הלב · ענדם על גרגרותיך כאומרו ושננתם לבניך ודברת בם בשבתך בביתך · בהתהלכך וגו' בהתהלכך תנחה אותך · כאומרו ודברת בם בלכתך בדרך · בשכבך תשמור עליך כאומרו ובשכבך · והקיצות היא תשיחך · כאומרו ובקומך · כי נר וגו' כי מעלת החכמה שהיא מצות אביך היא כנר המאירה לתפש את דרך עץ החיים · ומעלת התורה שהיא תורת אמך היא כאור הגדול מהשמש · ותוכחות מוסר שהוא מעלת המדות הוא גם כן דרך להשיג החיים הנלחיים · כי היא סולם למעלות השכליות והאלהיות : לשמרך

ר' מנחם המאירי

הפרשה הט"ו

כוללת ארבעים ושלשה פסוקים · והם נצור בני מצות אביך עד יורדות אל חדרי מות :

הבונה

בהם לפי הנגלה להשמר מן האשה הזונה והאריך בספור חלקת אמריה ודרך הדחתה ופתויה במתק אמריה ואיך יקרהו כאחרית אם יפותה אחריה וכבר ביארנו שלפי הדרך הנסתר הוא ממשיל החומר הנגלתי כאות לאשת איש זונה אשר כונתה להחליף הצורות תמיד ואם כן בביאור הנגלה יתבאר הנסתר שכונת החכם להזהיר האדם לבלתי היותו נמשך אחר תאוות החומר שהוא האשה הנכב' עמו על יחיבו לשטנו לפתותו ולהדיחו בחלק שפתיה ומעתה אין צורך רק לבאר פשטי המקראות לפי הנגלה כי ימשך בו כל עניני תכונת דברי הזונה בכתונת הסכלים ואין מקום לבאר בנסתר רק מה שכתבנו דרך כלל כי אחר שהמשיל החומר לו כה התמיך בו כל הלשונות המורגלים אצל הזונה לא שיהיה בכל פרט מהם כונה נסתרת כמו שבארו מגדולי חז"ל שאין לשאול בכל פרט יפרט מה נכלל תחתיו מן הנסתר' כגון שתאמר מה תחת אמרו זבחו שלמים עלי מה תחת אמרו צרור הכסף לקח בידו וכן בכל שיט רבים כי הכונה דרך כלל שהחומר רודף אחר התאוות ותחבולות לפתות בעליו ולהדיחו כדרך שהאשה הזונה מפתה ומדחת הסכלים ואחר שכן סדר הדברים יחייבהו לספר תכונ' דבריה אלא שצריך לבאר לפי הנסתר שה א לא הזהיר רק על הכל והכוונה להודיע שאין הכונה לעזוב החומר לגמרי רק שלא ישתמש בו זולתי להעמדתו עד בא קצו · והתחל בענין זה ואמר נצור בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמך ועל שניהם ר"ל על מה שאמר ותורת אמך קשרם על לבך תמיד ר"ל שלא תשכחם · וענדם על גרגרותיך ר"ל נואחך משל שיתעסק בהם תמיד כל יום שיעמידם גם כן בתקיש כנלה שירלה אותם תמיד ויתעסק בהם ובנעימים הוא ענין קשירה כמו שנאמר למעלה קשרם על גרגרותיך · ויתכן שבא בהפך אותיות מענין התקשר מעדנות כימה · ויש מפרשים אותו עדי עדים · ואמר בהתהלכך תנחה אותך · ידוע כי מצות האב שלמותו' ליחס השלימו' היותר נכבד לאב הן לפי הנסתר ואם כן מצות האב רומז על השלימות האחרון ואע"פ שנראה כלשון מצוה והיה ראוי יותר בלשון תורה כי מצות תורה יותר מיוחדת ללמוד שכלי כענין כי נר מצוה ותורה אור כבר ביארנו שהתורה שם משותף וכשיאמ' תורת אם ר"ל תב כת הכהגתה וכן כשיאמר מליה אל האב רולה בו על הדבר אשר ילוהו ועל מצות האב · אמר בהתהלכך תנחה אותך וכו' · והזכיר בזה שלשת מיני תכונת שבעמידת האדם ושכל זמנו הוא עם אחת מהם והם הליכה ושכיבה שבכלל העמיד' והשיבה ואמר בהתהלכך תנחה אותך שלא תגוף באבן רגליך · ובשכבך ר"ל בעת תנומתך שאינך יכול לשמור עצמך היא תשמור עליך והקיצות היא תשיחך · כלומר תשיח עמך עם הפחד והוא משל בהבטחה והבטחותיו ז"ל דרשו בהתהלכך בעולם הזה בשכבך לעולם הבא והקיצות היא בתחיית המתים והוא נכון לענין הנסתר ואמר אחר כן כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחו' מוסר · ומצוה תורה הנאמרים בפסוק זה אינו כאומר על מצות האב ועל תורת האם האמורות בתחלת הפרשה אבל על מצוה ותורה סתם שהכל בכלל מצות האב והמצוה רמז לשלימות המדות שכללן המצות המוסרות סדר והנהגה בין בני אדם והמונע ההיזק מקלתם לקלתם וחיוב ההנהג' בטוב המדות והזהר מהפכן ותורה רמז לשלימות השכל שכללו הקנות העיוניות ויחס הנר למצוה

קב ונקי

נצור בני מצות אביך · אחר שהזהיר בפרשיות העוברות לדרוש החכמה ולהשתדל בתורה וספר מעלת אנשי החכמה וגנות מי שלא למד רלה עתה לבאר התועל' הבא לאדם בבקשת החכמה ובלימוד התור' והמצות ואמר נצור בני מצות אביך שהשם י"ת הלא הוא אביך קנך : ואל תטוש תורת אמך · רמז לחכמי ישראל שתקנו גדרי' ומנהגות וחדשו מצות כפי הזמן והכתנו מחוייבים לקיים מאמרם מפוס לא תסר מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל : קשרם על לבך תמיד · ר"ל שלא יסירם מלבו ויערכם כמו התכשיטין של כוי על הגרגרת · וטעמו רמז בלב למצות השכליות ובפה למעשיות כגון ק"ש ותפלה וכיוצא : בהתהלכך תנחה אותך · ר"ל שהתורה והחכמה מאירות השכל עד שכאשר יתהלך בעסקיו יכוין אותו בדרך ישרה וכאשר ינוח בזמן השכיבה ישמרוהו מהמקרי' ההודמני' וכאשר תקיץ מהשינה תפתח הספר ותקרא בה ותקנה ערבות ושמחה מהשכלות והמוסרי' הנכתבים בה יותר מהערבו' שתקנה בדבר עם אנשים חכמים וידועים : כי נר מצוה · נתן טעם למה שאמר דרך להשיג מדריכות האדם ואמר כי נר מצוה ר"ל המצוה היא לאדם כנר המאיר אותו באישון לילה · והתורה כאור השמש והתוכחות ומוסרים הנכללים בתורה כחיוב כרת ומיתה ומלקות הם דרך להשיג החיים הנלחיים · או יאמר שתוכחות מוסר הם דרך חיים להשיג המצוה ותורה : הערה · א' שהמצות יש להם סגולה פרטית מהם לנחות האדם להשיג מזונו ומהם לבנים · בשכבך רמז לבנים · ומהם לעזור לאדם שידבר בפני גדולים : ב' במדרש שהאדם עובר בג' עולמות והתורה תעזרהו בכלם · בעולם הזה בהתהלכך תנחה אותך : בעולם הנשמות בשכבך תשמור עליך · בעולם התחיה והקיצות היא תשיחך · ג' שהדברים המעירים לאדם משינת העולם הם שנים הערת השכל הנקרא נר מצוה מפני שהחומר יכנע בעלם לשכל והערת התורה הנמשלת לאור השמש ויתחבר החי התורה כוללת לכל איפי המין · נודרת גמול אחר המות והיא שלימה יותר מהערת השכל : ד' שלשה דברים נתן השם באמצעות הייסורין ארץ ישראל תורה חיי עולם הבא · רמז מהשבועות ז' מינים טוב לומר עוב בגופני ארץ ישראל : עוב רוחני עולם הבא · עוב מורכב התורה שיש בה תיקון הגוף והנפש כלם יבואו כשהאדם מכניע יצרו ורודף אחר עצת השכל : לשמרך

מנחת ערב

בעלם במרולתו לרעה ודילו להסמע ואמר כי לא פסקיה [illegible] אל מקום רוב [illegible] בהנועת מרולתו [illegible] היה [illegible] לשמע [illegible] ושלל כוכים רבים והמלחות כוהבת וגם כדרך אדם כוזב שיתם כי היין לשקר וגלוי [illegible] ולהעמיד כזב ה' [illegible] להמליא כזבים רבים והוסיפו כזבים אחרים ומהלמסלות [illegible] חבית ביפע [illegible] מלשון פח ורחיה ולא יאמר שקרים כי ומרו לבון שקר רק כזבים כנודע הכרם פנין זה לזה כי שקר יקרה המספרי [illegible] כבריו רק שלא הירע כן וכזב הבנתי המפרית הזה יצטרך להמלי' כזבים אשר אין להו רגלים להקן עותתו ומהפיכת כזבים הרבה יודע בדבר עד יבה להיות עד שקר ומהעידו שקר ישלח מדנים בין הוכע והבין כי אשר הועד עליו שקר לא ישקוט ויריב עם בעל דינו [illegible] וגם יהלאך מזה להיות תמיד משלח מדנים בין אחים [illegible] ולפוהרע כמלא הורג ג' האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו [illegible] זה נמשך שפיכת דמים מסוגם [illegible] מהעין שלא יגיע רק עד דם נקי לאחד הנה כי ראוי להתמיד על משלח מדנים וגם שמה שאמר למעלה שידם בכל מהיותו חורש רע בכל עת שמדני' [illegible] כאשר ביאר כה ההשתלשלות : נצור בני מצות אביך וגו' הנה [illegible]

[illegible]

בהתהלכך [illegible] כמ"ש

רלב"ג

לשמרך מאשת רע · מהמשך לפתוי אשת איש לנאף עמה מצד העינים הנפלא אשר הטילה התור' במסות ינ"ס בספיריה במה שזכר' מענין אבימלך ופרע' על דברי שרי אשת אברם והנה קרא זאת האשה אשת רע להורות כי הש"י לא יתן כמו זאת האשה המנאפת לטובים וקראה נכריה לפי שאינה אשתו אבל היא אשת איש אחר : **אל תחמוד ·** יופי האשה המנאפת בלבבך ואל תקחך בעפעפיה אשר לורך הבטחה בהם מושכת האדם לחשוק בה : **כי בעד אשה זונה ·** כי בעבור אשה זונה יבא איש עד ככר לחם ר"ל שלא ישאר לו מהונו כי אם ככר לחם כי יאבד הונו בה כאמרו ורועה זונו' יאבד הון והנ' ראוי לאד' להשמר מאד מנפול במצוד' כי כבר יש לה כח לצוד נפש יקרה מצד קלו' התפתות האדם אל המשגל : **היחתה ·** הנה רמז שאי אפשר שיהיה איש חותה אש בבגדיו ולא תשרפנה בגדיו : **אם ·** או שילך על הגחלים לא תכוינה רגליו : **כן הבא וגו' לא ינקה ·** שלא ישיגהו עונש נפלא רחב והתבונן איך הוא מגונ' מאד ענין הניאוף הנה · לא

רשי

לשמרך מאשת רע · התורה תשמרך מאשה של מנהג רע ועל כרחך לא דבר שלמה אשה רעה אלא כנגד ע"א שהיא שקולה כנגד הכל · שאם תהרהר אשה זונה ממש וכי כל שכרה ושבחה של תורה משמרת מן הזונה לבד' אלא על כרחך זו עבודת אלילים שהיא חמורה כנגד הכל · **מחלקת לשון ·** מטחות עינים של לשון נכריה : **ואל תקחך ·** ואל תטיל הכירך בעפעפי עיניהם שקורא' בהם בעפעפיה : **כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ·** ליד עניות תמוסר כל טוב : **היחת' איש ·** הישחב גחלים איש בשפולי בגדים ולא ישרפו כל לשון חתייה בחלים לשון שאיבה היא כמשמעו כשמעלה הכלי בתוך המדור' : **אל אשת רעהו ·** כמשמעו · ואף על ע"א יש לדרשה שהי' מיוחדת לעמי' ולא לך : לא

כד לִשְׁמָרְךָ מֵאֵשֶׁת רָע מֵחֶלְקַת לְשׁוֹן נָכְרִיָּה׃ כה אַל־תַּחְמֹד יָפְיָהּ בִּלְבָבֶךָ וְאַל־תִּקָּחֲךָ בְּעַפְעַפֶּיהָ׃ כו כִּי בְעַד־אִשָּׁה זוֹנָה עַד־כִּכַּר לָחֶם וְאֵשֶׁת אִישׁ נֶפֶשׁ יְקָרָה תָצוּד׃ כז הֲיַחְתֶּה אִישׁ אֵשׁ בְּחֵיקוֹ וּבְגָדָיו לֹא תִשָּׂרַפְנָה׃ כח אִם־יְהַלֵּךְ אִישׁ עַל־הַגֶּחָלִים וְרַגְלָיו לֹא תִכָּוֶינָה׃ כט כֵּן הַבָּא אֶל־אֵשֶׁת רֵעֵהוּ לֹא יִנָּקֶה כָּל־הַנֹּגֵעַ בָּהּ׃

לא

דְּתִנְטְרָךְ מִן אִיתְּתָא בִּישְׁתָּא וּמִן שְׁעִיעוּתָא דְלִישָּׁנָא דְנוּכְרִיתָא׃ לָא תִירוֹג שׁוּפְרַהּ בְּלִבָּךְ וְלָא תִשְׁרַגְנָךְ בִּגְבִינוּתָהָא׃ מְטוּל דְּדָמְיָא מִלְּתָא זָנִיתָא הֵיךְ גְּרִיצְתָּא דְלַחְמָא וְאִתַּת גַּבְרָא נַפְשָׁא יַקִּירְתָּא צַיְדָא׃ דִּילְמָא סָיֵים בַּר נָשָׁא נוּרָא בְּעוּבֵיהּ וּלְבוּשֵׁיהּ לָא יָקֵיד׃ אִי דִילְמָא מְהַלֵּךְ גַּבְרָא עֲלֵי גוּמְרֵי וְרַגְלוֹי לָא מִתְכַּוְיָן׃ הָכְנָא מַה דְּעָאֵיל עַל אִתַּת חַבְרֵיהּ לְמִיגוּר עִמַּהּ לָא נִזְכֵּה כָּל מָאן דְּקָרֵיב בַּהּ׃

לא

ואשת ו' וסימ' נמסר בישעיה סימ' נ"ד · ובגדיו ד' וסימ' נמסר בסדר תצוה · יהלך ג' וסימ' צדק לפניו יהלך · בחקתי יהלך ומשפטי שמר · אם יהלך איש על הגחלים · וא' ויהלך את :

אבן עזרא

לשמרך התוכחות הם לשמרך מאש' רעה שהיא קשה מכל העבירות שהיא גורר' הרעות · **מחלקת** תאר להשה שתדבר לשוה בחלקות ונכריה תאר הלשון · **ואל תקחך** מן המוסר · **בעפעפיה** בעבור יופי עפעפיה והם העינים : **עד ככר לחם ·** יאבד ממנו עד שהוא צריך לשאול מן הבריות ככר לחם · **ואשת איש** תצוד נפש הנואף עמה ואמר יקרה בעבור שהיא מגולה מאור השם · תצוד כי היא תצוד כענין מצודדות את הנפשות : **היחתה ·** פי' נושא או מביא והטעם באש הבגדים תשרפנה והרגלים תכוינה : **כן ·** הנואף ינקה שפי' יכרת מן ונקה לא אנקך : לא

ר' מנחם המאירי

לאמנה והאורה לתורה ליתרון מעלת התורה והוא מה שאמרו **רבותינו ז"ל** מצוה בפני תורה ככר לפני חמה · ויש מפרשים כי נר מצוה רמז לאזהרות האב ר"ל לתוכחת האב לבנו ותורה אור לתורה כתם בכללה ותוכחת האב דומה לנר שהוא כלה בכלות תוכח האב במותו והתור' כשמש כענין לעולם יי' דברך נצב בשמים וכן שהנר לא יאיר למרחוק בתוכחת האב בבני ביתו והתורה תאיר **לכל** העולם כשמש בחצי השמים ואמר ודרך חיים תוכחות מוסר ותוכחו' מוסר הוא שם כפול כמו אדמת עפר ור"ל שתוכחות המוסר לשומעיהם הם דרך חיים · והתחיל עתה בספור תוכחת האשה ואמר לשמרך מאשת רע כלומר שהתוכחת ישמרהו מאשת רע ודע הוא שם לא תאר כלומר אשה שיש בחברתה רע וכן מחלקת לשון הנכריה ר"ל רכות דבריה וערבותם ונכריה תאר ללשון לא לאשה כי באשת איש הוא מדבר ואין צורך לנכריה אלא שהוא תאר ללשון ונכריה ר"ל שמתנכרת לבעלה ושעתה הזהר בזה ולא תחמוד יפיה בלבבך ר"ל שלא יעשה עניניה במחשבתך ואל תקחך בעפעפיה ר"ל **שלא תסיר לבך** מאחרי בנועם הבטחה שהוא אחד ממיני היופי כמו שאמר עיניך יונים ושאר מיני היופי בלורת הפנים ותכונת האיברים וגובה הקומה וערבות הקול והדור השער ושאר הפרטים שכללו בהפכה בשיר השירים ככללו באלת יפיה ואמר כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ר"ל כי בעבור אשה זונה יבא התאוה אחריה לתאוין עד שיצטרך לחזר על הפתחים אחר ככר לחם ואמר ואשת איש נפש יקרה תצוד · כלומר תסבב להכנס להלכד ברשת האבדון כענין תצודדנה הנפשות ונפש יקרה לא נאמר על פרט אבל הוא דבר השוה לכל נפש שכל נפש יקרה מצד הנוד אשר מחנה חונכה או רצה שאפילו הנכבד והחביב ילכד בה · ואמר היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה ויחתה מבנין הקל ובא כדרך יעשה ופירושו יעביר מלשון גחלים אתה חותה על ראשו כלומר היעביר איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה וכן אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כן ענין הבא אל אשת רעהו שלא ינקה כל הנוגע בה אבל ישא עונו · וזה שהמשיל ענין אחד בשני משלים האחד היחתה איש אש בחיקו וכו' · והשני אם יהלך איש על הגחלים וכו' · לפי הנגלה הוא כפל ענין ללא צורך אבל לפי הנסתר יראה לי שהוא אין כונתו בענין האשה לבד אבל בבקשת כל מותר כענין כלל מנהג החומר הבלתי כאות וידוע שיש מהם מוכנים שלימות המדות ועל כן אמר תחלה ובגדיו לא תשרפנה והבגדים הן קנין לגוף לא עצם הגוף וכן המדות ולכן נמשלו לבגדים קליעות כל בגדיתיך · הבגדים הצואים והלבש אותך מחלצו' ורבותינו ז"ל דרשו וירח את ריח בגדיו מלמד שריח בגדותיהם של צדיקים מעין העולם הבא ואחר כך רמז אל שלימו' השכל שהאחר קודם לו בזמן ובטבע ועליו אמר ורגליו לא תכוינה כלומ' שתגיע עדיו ויבהל · ואמר לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב ואמר זה להפליג בהפלג' חרפת הנואף ועכשו **בזה** ובבא ואמר הנה הגנבה עם היותו עון גדול מכל מקום לא יבוזו לו תכלי' הבוז מידיעוהו שלאחשרון מאכלו עשה ולמלא נפשו כלומר לא יבוזו הבריות לגנב כל כך אבל יאמרו כי יגנוב למלא נפשו **כי ירעב** כלומר **כאשר ירעב** וכן שאם נמצא אין בעל הגנבה משתדל בחיותו לא שמתפים עמו ואפשיסלם הרבה יותר מן הראוי או שיצטרך לו כל הון ביתו לתשלומיו מכל מקום דבר הניתן להשבון ולפיוס הוא וכן שמתכפר לו בכך אבל נואף אשה הוא חסר לב באמת ולא יעשנה רק מי שלא יחוש להשחית נפשו העונש הנצחי וכן שכל העולם מגנים אותו שאין בו לב להתגלות כדרך הגנב שתולין בו מצד החסרון ולכן אמר נגע וקלון ימצא ונגע רומז אל העונש וקלון אצל הבריות וחרפתו לא תמחה לא לשמים ולא לבריות · וכן שבעל ריבו משתדל בהריגתו כמו שיוכל כי קנאה חמת גבר כי הקנאה שהוא מקנא לו סבת חמת הבעל ולא יחמול ביום נקם · ר"ל ביום שידחון לו לנקום נקמתו וכן לא ישא הבעל פני כל כפר להצילו בסבילו ולא יאבה כי תרבה שוחד כלומר שאינו דבר הניתן להשבון ומחילה ועד כאן דבר בעניכם המגיעים ורבותינו ז"ל דרשו הענין על ע"ז וקורא אותה אשת איש לפי שהיא מיוחדת לעם נכרי אשר חלק יי' אלהיך אותם לכל העמים והוא קרוב לנסתר ומכאן התחיל לדבר בם זור דרכי התורה והקדים גם כן כתיה להעירו לקבל דבריו ואמר בני שמור אמרי ומצותי תצפון אתך · וכבר ביארנו ענין תצפון אתך למעלה · ואמר שמור מצותי וחיה כלומר ותחיה ותורתי כאישון עיניך מוסב על מלת שמור וכן שמור תורתי שמירה מעולה כשמירת אישון העינין שהוא האבר היותר חביב שבאדם ואמר על דרך משל על מצותי ותורתי קשרם על אצבעותיך כלו' כמין ם כנראה שתזכרם תמיד ועם זה כתבם על לוח לבך שהוא העיקר על דרך יהיו עיני ולבי שם · וכן תנה לבך לי ועיניך דרכי תצורנה · הב לי לבך ועיניך · ואמר אמור לחכמה אחותי את כלומר שתקשור באהבתה קשר אהבת הקורבה שלא תפרד · ומודע לבינה תקרא · מודע ענינו אבר שיש לו עמה מתיקות חברה ושיכות והיא אהבה חוקה ואמר שתהיה אהבתה חזקה לנגדה כאהבת האחוה והזכיר אהבת החברה לחוזק האהבה כל עוד שהיא כאשכת אלא שאלד שלפעמים היא מתפרדת הזכיר אהבת האחוה שאינה מתפרדת כלומר שתהיה האהבה חזקה ושלא תפרד · והתחיל בתוכחתו ואמר לשמרך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה כלומר שמור מצותי ולא תמשך מאשה זרה ואמר כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב עובר בשוק וכו' · בנשף בערב יום והנה אשה לקראתו וכו' · התחיל לספר ענייני הזונה ותכונת דבריה איך היא יודעת לפתות ולגלות לב הסכלים ואיך הם נראים כהים בחלק ספוים וספר הענין כאלו הוא בעצמו ראהו מחלון ביתו ומאשנבו להפליג באזהרה ולחזק התאמתות הדבר אבל השומע שיאמין בו כל כאלו הוא בעצמו ראה אבל הכל משל לראיה שלמת וידיעת הדבר בבריאה שהוא כן והוא אמרו כי בחלון ביתי ובעד אשנבי נשקפתי כלומר שהייתי מביט דרך שם ומעיין בדרך ואשנב נאמר על חלון קטן ובאלה מלת נשקפתי מבנין נפעל לחוזק ההבטה כמו הנדברים נך כי נשבעתי ואמ' וארא בפתאים ר"ל התבוננתי בהם וכן אבינה בבנים ר"ל הבחורים ואילתי יוצא מתוכם נער חסר לב והוא קורא אותו חסר לב על שם כפילותו שהיה מעולת כחו וחסר לב ואמר עובר בשוק אצל פנה ר"ל אצל פנתה כי הה"א במפיק וכמהו ארוכה מארץ מדה כמו מדתה · ודומיהם וכורם לבלות שאול כמו זורתה · וכן כספה כתבונה · וכן לגרד תחמים בערמה · ואמר שהזונה ברוב עומדת בקרן זוית אצל פנה · ודרך ביתה יצעד · כלומר שמכוין צעדיו ופסיעותיו לדרך ביתה · בנשף בערב יום · פי' נשף לילה כמו ויקומו בנשף ובערב יום פי' כפל הענין ויש מפרשים אותו כמו מקור כמו בערב · באישון לילה ואפילה · פי' באישון לילה בשחרות הלילה כמו באישון חשך ספירושו בשחרות וחשך והנה אשה לקראתו כלומר שהקדימה לצאת לקראתו · שית זונה ונצורת לב · נראה לי לפרש שית זונה פסיעות הזונה ודרך הלוכה שמדקדקת בפסיעותיה · מענין ושם דרך · ויש מפרשים שית זונה תקון זונה והוא אשר בית כלומר תקון זונה ובקש טיה כענין ותשם נפיך עיניה ספירושו לענת

אבן יחייא

לשמרך וגו' כי במעלת המדות תשמר מלנאוף עם הישראלית אשת הרע והרשע השוכל זנות אשתו להבת המועיל · ומחלקת לשון נכריה שהיא מורע ישראל כנכות מואב כבעל פעור וזולתן · שאסבת הערכו' הלו הוא הפכי למעלות הנו' השכליות · יען כי זנות יין ותירוש יקח לב שהוא השכל · אל תחמוד וגו' ויעזרך התורה והחכמה שאל תחמוד יופיה בלבבך · ואל תקחך בעפעפיה · כי כח האשה אשר בה תמשך האנשים ברשתה הוא בחן עיניה ויופיה · ואל יתנכך יעזרהו כי הבא לטהר מסייעין אותו הן מצדו כי לא יתודה · והן מצדה כי לא תשתדל ללכדו בעפעפיה · כי בעד אשה וגו' ואל תחשוב כי התועלת הלו מהמעלות הנז' במורך מאשת רע והנכריה הוא דבר מועט · כי הוא תל שהכל תלוי בו ואחריו ואחריו המיגול מידה · יען כי היא מורישה ללכד ברשתה העוני בעולם הזה · והעוני בעולם הבא · כי בעד ובסבת אשה זונה יעני האדם עד בואו לשאול ככר לחם איה על הפתחי' ואשת איש נפש יקרה תצוד ותהיה סבת הכרתתה בעולם שכלו טוב · והנה יחס העוני בעולם הזה לזונה אף שלא תהיה בעילת בעל · ויחס העוני בעולם הבא לאשת איש שגדול עונה מגשאת מה שאינו כן הנה הפנויה זונה · היחתה וגו' דומה לומר כאשר הוא מהנמנע שיחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה · ושיהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה · כן הוא מהנמנע שהבא אל אשת רעהו · ואפילו הנוגע בה אף כי לא בא עליה שינקה מעונש וכפי גודל החטא · וזה יען כי הוא חוטא בכבוד ועושה נגד רצון האל בדבר עיקרי שהאל הבדיל את עמו ישראל מן העמים · והבדילם מן המאכלות אסורות המטמאות לב ושכל האדם ואוסמות אותו · והבדילם מערלת אבר המשגל ומורדת הזוהמא הנגרר בערלה ההיא · אשר לזה שיחול ביום השמיני בברית קדש · למען לא יהיה הנולד חס מדומיו ונוסף לתאות הנשמות · ולטעם זה גם כן הבדילנו מן הנשים הכותיות · והבדילנו מן העריות · כי לזה בנערים מלאכותיים לזכך החומר הנשמי · לעבור מישראל למען יהיה מוכן לקבל השפע הנבואיי · והרשע הלז רצה לעשות כלאים במין הקדוש הישראלי ולהוריד החומר בקבל ה' המתועב ממנו להיותו מהכונע חול שלו · חכמה ומדו טובו המתועב הפחיס ולכבים ומהטבע : לא

קב ונקי

לשמרך מאשת רע · ר"ל המכוונת לעשות רע · וטעמו מצד עצות ומצות התורה תהיה נשמר מהאשה אשר כוונתה רעה · ולפי שהיא בעלה לשון חלקות ודברים מסודרים לפתות האדם יאמר שתהיה נשמר באופן שלא תכשל בחלקלקות לשונה · וקראה נכריה או מפני שהיא מזנה תחת בעלה ונכריה לבעלה · או מפני שהיא נכריה לבועל · וי"מ נכריה מהדת · ובעלי הלצה שנכריה תאר ללשון בהם דברים נכרים מהכחשות שהאשה נודרת לבעלה · ואחרים פירשו לשמרך מאשת רע · הוא טעם לשמירת התורה והמצות שישמרך מרשת איש רע ר"ל שלא תקח אשה כמו האנשי' הרעי' שלוקחי' נשים מנאפות כי בת פלוני לפלוני תלוי בבת קול ובזכותא תליא מילתא וכן ישמרך מהזווג עם הנכריה בבעילה בעלמא : ופירש שהתורה העוזרך כדי שלא תחמוד יופיה בלבבך השטוב ואל תקחך ולא הכהה אותך מצד יופי עיניה ושאר דרכי הזנות · וי"מ ואל תקחך ר"ל לא תגזול חכמתך ממך גם שיש לה יופי : **כי בעד אשה זונה ·** בעד כמו בעבור · והטעם שההולך אחר עצת הזונה ירד מנכסיו עד שיצטרך לשאול בפתחים ככר לחם · והענין מפני שילך עמה כל נכסיו כדרך הזונים : **ואשת איש ·** לא די שתאבד הנכסים אלא ג"כ תמית נפשו מחיי העולם הבא · ותצוד ענינו מיתה כמו לצודד נפשות · או יאמר הנפש שהיתה יקרה קודם לכן לדה אותה ברשת גהינם : **היחתה איש ·** יחתה לשון הבערה והדלקה לכן נקרא הכלי שמבעירין בו האש מחתה · או הוא לשון שריפה מפני שימלא הכלי מתוך המדורה וטעמו כמו שהוא רחוק להמצא שישים איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה · וכן רחוק שילך איש על הגחלים יחף ורגליו לא תכוינה · כן רחוק ונמנע שימלא שינאף איש את אשת רעהו וינקה מהבעל או מקרוביו וקרובי האשה באופן שיקחו נקמתו ממנו · וכ"ש שיש למעלה עין רואה ומשלם אל גומליו ולא ינקהו : לח

מנחת ערב

כמש"ל התהלך בדרך ואין עמו לויה יעסוק בתורה · בשכבך תשמור עליך כאז"ל במי שטוכב ומתירא משדים יקרא ק"ש ואז"ל כל העוסק בתורה מזיקין בדילי' מינו שנ' ובני רשף יגביהו עוף ואין רשף אלא מזיקי' ואין עוף אלא תורה כו' · בברכות והקיצות היא תשיחך כיון בשכבת מתוך דברי תורה אף כשתיקץ אין לך לדאוג מבשורה רעה כי היא תשיחך ותמליץ בעדך שלא יגע בך רע כמש"ל על פסוק ושבע ילין בל יפקד רע כל הלן מתוך ד"ת אין מבשרין אותו בשורה רעה :

כי נר מצוה וגו' כי ידענו שזולת עסקו בתורה אין המצוה מאיר כי הלמוד מביא לידי מעשה וזולת הלמוד א"א לעשות המצוה כתיקונה כמ"ש למעלה וז"א כי נר מצוה והוא כי נר יקרא בכל המקרא הכלי שבו הפתילה כד"א ועשית את נרותיה שהן הבזיכין לומר כי נר בלי אור היא המצוה בהיותה מסוללת תורת ה' והתורה היא אור נר המאירה עיני עושה המצו' אשר כעגמו מעיני הבלתי עוסק בתורה רק במצות לבדן וא"כ מכל זה הבחר ותקרב גם עסק התורה עם עשיית המצוה כמ"ש למעלה וא"ת הלא יקשה מתני' הוא התורה על גמל מצוה כי הלא העוסקי במצות הלא חמני גם לקנות חיי העה"ב והנה איננו נקנה זולתי על ידי יסורין כי הוא מהג' דברים שלא ניתנו אלא ע"י יסורין תורה וארץ ישראל ועה"ב והנה בעסק המצות יש לי האחד היא עה"ב ויהיו לי יסורין ואם גם אעסוק בתורה הלא יוכפלו אלי א' מפאת העה"ב שנית מפאת התור' ומי יעמוד · אל תחוש כי הלא ודרך חיים תוכחת מוסר כי בשניהם תהיה בטוח בעלם בחיים הנצחיים כאלו אתה הולך מעתה בה וזהו ודרך חיים הם ב' תוכחת של מוסר תוכחת שמצד העה"ב שע"י מצות ותוכחת שע"י התורה וז"א תוכחות לשון רבים ולכן אל תקון בם :

אל תחמוד יפיה וגו' למה שעריות יצרו של אדם חומדתן הנה צריך ג"כ שאל תחמוד יפיה בלבבך כלו' לא לבד תמנע מלחמוד את עצמה כי אם גם את יפיה לא תחמוד בלבבך לומר מי יתן והיה לי אשה כאשה פלוני שנתנה בלתי חומד אותה אלא יפיה בלבב ובעשותך כן לא תקחך בקריצות עפעפיה כי לא יכנסו דמיונותיה בלבבך אחרי שגם יפיה לא חמדת וזהו ואל תקחך כנו' כי אם תחמוד יפיה רז"ל חלקת לשונה כי אם רמיזות עפעפיה בלבב יספיקו לא בלבד לחמיד את עצמה בלבבך כי רם לקחתך בעצם במצודת' : ואל יקשה בעיניך לומר הלא בער אנכי מאיש שתקחני בקריצו' עפעפיה הלא אין זה רק להחד ריקים מתורה ומצות ומפר

לא יבוזו וגו׳ · ונמצא ישלם וגו׳ נואף אשה וגו׳ · שלשתם מחוברין בדבור אחד אם יגנוב הגנב גנבה אין לבזותו כל כך כמו הנואף · למה כי לרעבון נפשו הוא עושה ואולי אין לו מה יאכל · וכשנמצא יש לו תקנה בתשלומין ולכל היותר שבעתי׳ ישלם כלומר תשלומי כפל הרבה ואפי׳ חמשים על אח׳ · ויש מפרשים שבעתים כמו גונב שור וכליו וטבחו שמשלם חמשה בקר ותשלומי כפל על הכלים : את כל הון ביתו יתן · ואפילו צריך למכור כל אשר לו על זה מכל מקום יש לו תקנ׳ ומחילה כי מחמ׳ רעב עשה אבל נואף אשה חסר לב הוא שהרי לא לרעבון עשה · ומשחית נפשו הוא יעשנ׳ הזמה : כי קנאה מתקנא בו להפרע בו חמתו של הקב״ה שהי׳ גבור על כל · ולא יחמול ביום נקם : לא ישא פני · לכל ממון לכפר על אשר כפר בו ונדבק בע״ז · ורבותינו דרשו לא יבוזו לגנב · זה המתגנב מאחר חבירו והולך לבית המדרש ועוסק בתור׳ · ונמצא ישלם שבעתים · סופו שמתמנ׳ דיין ומורה הורא׳ שאין שבעתים אלא תורה שנ׳ מזוקק שבעתים · נגע וקלון ימצא · על ע״ז ועל גילוי עריות הנגעים באים : בני שמור אמרי ותורתי כאישון עיניך · שחור של עין שהוא דומה חשוך כמו אישון לילה : ומודע

תגנוב ב׳ חד חס׳ כי יגנוב חס׳

ל לֹא־יָבוּזוּ לַגַּנָּב כִּי יִגְנוֹב לְמַלֵּא נַפְשׁוֹ כִּי יִרְעָב׃ וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתָיִם אֶת־כָּל־הוֹן בֵּיתוֹ יִתֵּן׃ נֹאֵף אִשָּׁה חֲסַר־לֵב מַשְׁחִית נַפְשׁוֹ הוּא יַעֲשֶׂנָּה׃ נֶגַע־וְקָלוֹן יִמְצָא וְחֶרְפָּתוֹ לֹא תִמָּחֶה׃ כִּי־קִנְאָה חֲמַת־גָּבֶר וְלֹא־יַחְמוֹל בְּיוֹם נָקָם׃ לה לֹא־יִשָּׂא פְּנֵי כָל־כֹּפֶר וְלֹא־יֹאבֶה כִּי תַרְבֶּה־שֹׁחַד׃

ז

א בְּנִי שְׁמֹר אֲמָרָי וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ׃ שְׁמֹר מִצְוֹתַי וֶחְיֵה וְתוֹרָתִי כְּאִישׁוֹן עֵינֶךָ׃ קָשְׁרֵם עַל־אֶצְבְּעֹתֶיךָ כָּתְבֵם עַל־לוּחַ לִבֶּךָ׃

אמר

ג׳ חד חס׳ · ו׳ · ב׳ ותטמאתם מלפניך · ד׳ דכמו׳ ד׳ מל׳ · ב׳ ויאמרו בה · ג׳ ומל׳

לָא לְמִתְדַּמְּרוּ לְגַנָּבָא דְגָנֵיב דְּתִשְׂבַּע נַפְשֵׁיהּ מְטוּל דְּכָפֵין׃ וּמָן דְּמִשְׁתְּכַח פָּרַע חַד בְּשִׁבְעָה וְכוּלֵּיהּ מַזָּלָא דְבֵיתֵיהּ יָהֵיב׃ מָאן דְּגָיֵיר בְּאִתְּתָא חַסִּיר דְּרַעְיָנָא וּמָאן דְּבָעֵי דְּיַחְבִּיל נַפְשֵׁיהּ הוּא עָבֵד לָהּ׃ מַכְתָּשֵׁי וְצַעֲרֵי יָאֲרַע וְחִיסוּדֵיהּ לָא מַטְעֵי׃ מְטוּל דְּטַנָּנָא חֶמְתָא דְגַבְרָא וְלָא חָיֵיס בְּיוֹמָא דְפוּרְעָנָא׃ וְלָא נָסֵיב בְּאַפֵּיהּ דְּכָל דְּיָהֵיב לֵיהּ מְהֵיכָא וְלָא מְתַפֵּיס כַּד תַּסְגֵּא שׁוּחֲדָא׃ בְּרִי נְטַר מֵימְרַי וּפִיקוּדַיי תְּטַשֵּׁי גַבָּךְ׃ נְטַר פִּיקוּדַיי וְחֵיֵה וְנִימוֹסַי הֵיךְ כַּבְּתָא דְעַיְנָא׃ קְטוֹר אִינוּן עַל אֶצְבְּעָתָךְ כְּתוֹב אִינוּן עַל לוּחַ דְּלִבָּךְ׃

אימר

יגניב ב׳ א׳ חס׳ וסימ׳ לא יבוזו לגנב · כי יגנב איש · בתרא חסר · שבעתים ו׳ וסימני׳ בסדר בראשית : תמחה ב׳ וסי׳ והטאתכם מלפניך נגע וקלון ימצא : ולא יחמול ר׳ וסי׳ ואחרי כן נאם יי׳ אתן את צדקיהו מלך יהודה · וישלך עליו ולא יחמול · יסבו עליו רביו · כי קנאה חמת גבר : יחמול ד׳ מלאי׳ וסימ׳ בחבקוק סימן א׳ :

לא יבוזו · האנשים לגנב כי יגנוב וגו׳ : ונמצא ישלם שבעתים · ואם נמצא לנפשו המזון בזולת הגנבה הנה יענש על גנבתו בשישלם על האחד שבעה גם כל הון ביתו יתן או יהיה הרצון בזה והוא יותר נכון שאם נמצא הגנב בבית בעל הגניבה הנה יתפייס עם בעל הגניבה בשישלם לו על האחד שבעה גם יתן לו כל הון ביתו ויניחהו ובכפרו יתרצה לו בעל הגניבה בלי ספק ולזה הוא מבואר שלא ישיגהו בזה בשת מהאנשי׳ כאשר לקחו למלא נפשו כי ירעב גם לא ישיגהו נגע בגופו מבעל הגניבה כי בכופר ובפחד יתרצ׳ לו והולם לנואף ראוי שיבוזו כי הוא לוקח לעצמו חוק הבעל וגונבו מהכו לא למלא נפשו כמו הענין בגנב אבל ישחית עצמו בניאוף בהסרו החומר היסודי ולחותו הטבעי ברבוי המשגל ולזה הוא מבואר כי נואף אשה הוא חסר דעת וזה כי משחית נפשו הוא יעשה זאת הפעולה המגונה והוא ימצא נגע וקלון וגו׳ : נגע וקלון ימצא · מבעל האשה אשר ימצאהו וימצא קלון מכל האנשים שידעו זה בהפך הגנב הגונב למלא נפשו והנה זה הקלון הוא חזק ומתמיד עד שלא תמחה לעול׳ חרפתו ואמרו כי ימצ׳ נגע המתגבר על הנואף עם אשתו כי קנאה חזקה ולא יחמול עליו מלהכותו מכת אכזרי באף זה נקם שיוכן לו להנקם ממנו ולא ת שיתרצה בממון כמו הענין בגנב הנה לא ישא פני כל כפר ולא יאבה כי תרבה שוחד : בני שמור אמרי · בלבבך והם ספורי התורה ומצות התורה תצפון אתך לשמרם : שמור מצותי וחיה · מצותיה תור׳ ותשיג החיים הנצחיים ושמור תורתי כשמרך אישון עיניך ולא די לך במצות שתשמר׳ בלבך אבל צריך וגו׳ : קשרם · אבל צריך שתקשרם על אצבעותיך לעשות אותם ואמר אצבעותיך כטעם אמרו מעשה אצבעותיך · כתבם על לוח לבך שיהיו בזכרך תמיד : אמור

אבן עזרא

לא יבוזו · אנשים לגונב שירעב אין לו מה יאכל כי אם יגנוב למלאת התאוה הוא גונב : שבעתים · שבע לבד וכך את הכבשה ישלם ארבעתים כענין וארבע צאן תחת השה וכן שבעתים יוקם קין והענין כאור שבעת הימים ובעבור שרוב תשלומי הגנבה הנמכרת הם חמשה וקרוב במלאות שנים על כן אמר שבעתים · כל הון ביתו יתן עד שישלם שבעתים וכ׳ אמר השם ונמכר בגנבתו אבל הנואף אשת איש הוא חסר דעת כי אם ישחית אדם נפשו הוא סבב ההשחתה וזהו הוא יעשנה : נגע · שם יביא עליו נגעים כענין וינגע יי׳ את פרעה · וקלון שיהיה נבזה בעיני כל רואיו · וחרפתו בשכבו עם אשת איש · לא תמחה מפני בני אדם : חמת גבר · כי הקנאה מולדת החמה וגבר הוא בעל האשה כי בעלות חמתו היה מקנא בו לשכבו עם אשתו : בני שמור · על לוח לבך · שלא תשכחם : ומודע

אבן יחייא

לא יבוזו וגו׳ לא יבוזו כ״כ לגנב כמו שיבוזו לנואף כאשר יגנוב למלא נפשו כי ירעב · וזה יען כי התכללות אתו · כי כל התורה נדחית מפני פיקוח נפש · וזולת זה כי יש לו תשלומין שאם המצא תמצא הגנבה ישלם פעמים רבות וכפי אשר סדרה התורה · ואף שבתשלום הגנבה יתן את כל הון ביתו כי עני הוא ואינו שוה כל אשר לו בעולם רק כדי לשלם הגניבה · ויהי מה אם נכסיו יאבדו גופו ישאר נקי · ולא ידובר עוד בלב · נואף וגו׳ מה שאין כן בנואף אשה כי אין לו התכללות כגנב · רק לומ׳ היותו חסר לב וכי נכנס רוח שטות בו · ולא כי שהז׳ משחית גופו כי המשגל משחית הגוף ומביא הזקנה וכל מיני חולאים וכתשובת החכם לשואל איזה העת הראוי למשגל · בשעה שתרצה להשחית את גופך · כי גם הוא משחית נפשו ויעשה השחתה · נגע וגו׳ כי הוא ישחית את גופו והנפש הצומחת כי נגע ימצא בגופו מבעל האשה והוא משחית את כבוד הנפש המרגשת כי קלון ימצא שבני האדם תמיד יקללוהו בשוקים וברחובות · ומשחית את נפשו נפש המשכלת כי חרפתו בעולם הבא לא תמחה · כי קנאה וגו׳ ולא תחשוב כי יש תשלומין כגנב אשר ישלם שבעתים · כי הקנאה שקנא את אשתו היא סבת חמת הגבר הלז · אשר חמת הקנאה היא רותחת עד מאד ולא תחדל מרתיחתה עד שינקום נקמת קנאתו · ולא יחמול ביום נקם אף כי יתן לו את כל הון ביתו · באופן שהוא הכרחי שיקבל נגע וקלון בעולם הזה לעונש חטאו · וכן יקבל עונשו בעול׳ הבא אם לא יעשה תשובה · ולא יועיל לו ביום עברה · כי האל יתברך לא ישא פני כל כפר · ולא יאבה כי תרבה שוחד · ולכן הראוי הוא לברוח ממנה ולבלתי התקרב אל פתח ביתה :

בני שמור אמרי וגו׳ כונת הפרשה הזאת כונת הקודמת לגנו׳ אהבת הערב ושבח אהבת החכמה · וזהו אומרו בני שמור אמרי ממעלת המדות · ומצותי תצפון אתך ממעלת המצות · ולחשיבותם אמר בהם שיצפינם תמיד אתו ש׳ זאת השמירה יותר משובחת מהשמירה ההחלטיית · שמור מצותי וגו׳ ותכלית שמירתך מצותי ותורתי כאישון עיניך הצפון בין כנפות העיני׳ ומכסיה׳ · הוא למען תחיה החיים הנצחיים · קשרם וגו׳ ולכן ראוי לך לקשור המצות על אצבעותיך והוא משל למעשה המצות בידים · וכתבם על לוח לבך והוא משל למחשבה טובה לעשייתם :

ואמור

ר׳ מנחם המאירי

קצת ותתקן בפיך עיניה ויש מפרשים מלשון וחשופי שת כלו׳ עבה בעביתיה וכן פירש נצורת לב דקת הבטן · והעקר לפרש ונצורת לב מלשון ובנצורים ילינו ונצורי ישראל להשיב : כעיר נצורה שפירושם לשון חרבן ולב יאמר לפעמים במקום שכל מצד שהלב משכן השכל יקרא השכל על שמו קונה לב ור״ל חרבת שכל ודעת ויש מפרשים לב כמו רצון אחרי לבבכם ונצורת מלשון שמיר כלומר באה לקראתו בחבה יתירה כאלו היא שמורה לו מרגוכה ר״ל מיוחדת לאהבתו ולתשוקתו ואומכם קשר הפסוקים יורה כפי׳ הראשון והוא אמרו הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה · פעם בחוץ פעם ברחובות · ענין הומיה ר״ל מתאוה היא לראות המיית העולם ושאון בני אדם ומתוך כך היא יצאנית וסוררת ר״ל סרה ונוטה ללכת ארחות עקלקלות הנה והנה והוא ענין בביתה לא ישכנו רגליה אבל הולכת תמיד פעם בחוץ ר״ל בשווקים מקום קבוץ ההמון או בחוץ לעיר · פעם ברחובות מקום קבוץ הנכבדים ואצל כל פנה תארוב ר״ל אצל כל פנה שהוא מקום חברותי תארוב בחבאי לדעת מי ומי ההולכים · ורגליה לשון נקבה · וישכנו כדרך יתנו יקר יצאו שילה · ואחר שסיפר תכונתה שב לאמרו והנה אשה לקראתו ואמר שם שפגעה בו החזיקה בו · ואיפשר לפרש שאמרו והנה אשה לקראתו כלומר כי היא ידעה עת באו ומקדמת לקראתו והומיה לבקשו וסורר׳ ר״ל נוטה בדרכיה הנה והנה עד שתמצאהו ובמוצאה אותו החזיק׳ בו ונשקה לו לרוב עזות והפלג׳ פתויה והעיזה פניה ותאמר לו · ר״ל אלו הדברים שיזכיר והם זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי · ומלת שלמים רוצים בו אף בקרבנות המזבח ענין רצוי ופיוס כנגד ממלת שלום וזה שהעול׳ כלה כליל אלא שעורה לכהנים וחטאות ואשמות אמורים למזבח ובשר לכהנים והרי אין לבעלים בכל אלו הנאה של כלום אבל השלמים יש בו רצוי אצל כלם שהאמורים למזבח וחזה ושוק לכהנים והבשר לבעלים ונמצאו הכל נהנין בו · ולכן האשה משאלת שם שלמים למה שזבחיה לנו אפים כלומר התכיתי אהבה עמך ולשמוח ולהשתעשע בזבחי שלמי׳ והנה עתה שלמתי נדרי על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ר״ל לחלות פניך מפני שרוב התפלות בשחר הושאל בתפלה לשון לשחר אף שלא בשעת השחר או פירושו מצד קדימתה כי כל דבר שאדם מקדים לעשות הושאל עליו לשון זה מצד שהשחר שעה קדומה ליום כענין אקדמה פניו ורוצה בו יצאתי לקדם פניך ואמצאך ועתה אחר שמצאתיך הנה הודעתיך כי מרבדים רבדתי ערשי והבי״ת באלו המלות במקום פ״ה כי אותיות בומ״ף מתחלפות והוא מענין רפידתו זהב שפירושו הצעתו רפדתי יצועי שפי׳ הצעתי בערשי מצעות של בגדי זהב · ואמרו חטובות אטון מצרים שב על הערש לומר שהבדים והכרעים חטובות ר״ל

קב ונקי

לא יבוזו לגנב · רצה לבאר חומר עון אשת איש ואמר שהגנבה עם שהוא פועל מגונה יש לגנב לפעמים התנצלות כדי שלא יבוזוהו והוא שאין בביתו להם לאכול והרעב הכריחו לעשותו דבר זה · ומצורף בזה שלא גנב יותר מכדי ספוקו וזהו למלאת נפשו ולא יותר כי ירעב ואין לו וגם בהתעסה לו [illegible] ובזו עם כל זה יש לו התנצלות מה : ונמצא ישלם שבעתים · כהן שבה שנית להקל פועל הגנב והוא שיש לו תשלומין ואמר ונמצא בידו הגנב ישלם שבעתים שהוא לשון ריבוי · ואם אין לו שבע שיש יתן כל אשר לו כיון שבגנב ראוי לו [illegible] · או יאמר ונמצא שהוא עשיר ולא גנב למלאת נפשו ישלם שבעתים כיון שעלשה שנה השם · דל גזה · עשיר גנב · זקן נואף : ואת כל הון ביתו יתן · לבעל הגנבה · והכלל שיש לו התנצלות ואם אין התנצלות תשלומין : נואף אשה חסר לב · רצה לגנות חטא הניאוף יותר מהגנב שאין לו התנצלות כיון שהוא משחית נפשו ר״ל נפש ההיולית שתכלה בהתמדת המשגל ותמית הנפש כי חום המשגל הרפה הוא כאשר נואף אדם והאדם הרוצה להשחית נפשו יעשה כדבר הזה וזהו אומרו משחית נפשו הוא יעשנה · או יאמר בתמיה ירצה שזה האיש ממית נפשו ואין לו יכולת לעבותה והכלל שהגנב יש לו התנצלות למלאת נפשו ולא כן הנואף : נגע וקלון · רצה שהגנב כאשר ימצאוהו עם הגניבה יש לו תשלומין אבל הנואף אין לו תשלומין אבל נגע וקלון [illegible] מפני שהחרפה מעשה לבעול האשה בעולת בעל אל תמחה שאינו כמו הגניבה שאין בזה חרפה לבעל הגניבה אלא חסרון יש לו תשלומין : כי קנאת חמת גבר · רצה כי קנאת איש [illegible] לגבר ולא יחמול הבעל לו ביום שבא לידו לינקם ממנו · או יאמר ביום הנקם לפי׳ ביום שב״ד יעשו בו נקמה לא יכפר לו הבעל עלבונו : לא ישא · ר״ל ולא יקרב אל הנואף [illegible] שהוא ישלם שבעתים כי בעל האשה לא ישא פנים אל הכופר שיתן לו הנואף ולא יאבה אליך גם כי תרבה אתה שחד בעבור הנואף : הערה · א׳ הביא ב׳ מדות מגונות הא׳ [illegible] לגנוב מה שאינו שלו · הב׳ במשגל והוא ניאוף אשת איש וגנה הניאוף יותר מהגניב׳ לסבות שהבאתי בפי׳ הכתובי׳ : ב׳ רמז בזה שיש ב׳ מיני אנשים שאין להם דעות [illegible] בספרים וקרא דעות כוזבים לחשבו שהם אמתיים וזהו דמיון הגנב · המין הב׳ נואף והוא הנמשך אחר החומר בכל עניניו ואינו רוצה בדעת ולא תבונה הראשון לא הפסיד [illegible] שבעתים ור״ל ישלם לו במולו המנס השני שמשחית הנפש לגמרי יהיה לו עונש וכלימה בעולם הנשמות כי קנאת חמת גבר כי אל קנא ונוקם ה׳ ובעל חמה ואין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משא פנים ולא מקח שוחד והכל שלו : בני שמר · אחר שהזהירו על למוד החכמות וההשתדלות במדות הטובות רצה להזהיר על הרחקת התאוות והבלי העולם ובזה ידבר עד יורדות חדרי מות ואמר בני שמר [illegible] ר״ל בדברים העיוניי׳ : ומצותי · במדותיי׳ ואמר תצפון אתך · לרמוז שהשלמות האמתי הוא קנין החכמה שהוא מדובק ובלתי מתפרד מהאדם ולכן אמר שיהיו צפונים עמו : שמר מצותי וחיה · ר״ל ותחיה כי המדות הטובות בטבע מאריכות ימי האדם כמו הפרישות מהזוללות והסבאות והמשגל ומדברי ריבות וקטטות והרודף אחריהם החיים קצובים ואמר ותורתי כאישון עיניך · ר״ל [illegible] התוריות מחויב לשומרם כמו ששמר הטבע לאישון בת עין בהרבה עורות ועפעפים ששם לב למגן ותפוני שהשכחה מצויה קשרם על אצבעותיך הלו המושכלות כדרך האנשים שקושרי׳ בם קשר חוט אחד לזכרון · וכן כתבם על לוח לבך · שהוא השכל ונקרא לוח להיותו מוכן לקבל המושכלות כמו הלוח לצייר בה הצורות הנכבדות · והכתיבה בשכל היא המחשבה בם כדי שלא ישכחו · כי בזכירה אנו דומים למלאכים שאין בהם שכחה ;

אמר

מנחת ערב

והם׳ דעת לך איש כמוני נוצר מצות אבי ובלתי נוטש תורת אמי כדבר לויתני בפסוקי׳ הקודמי׳ למה תאמר שעל כל זה להשתמר מאשת איש אם החמוד יהיה בלבבי התעוהד להלקח בעפעפי׳ והלא גם אם ינוייר זונה פנויה משוללת מקימר אשת איש הנה היהי מתרחק כן יכלה ממוני ומה גם באשת איש כי מורא יעלה על ראשי פן אשחית את נכסי אשר לא מטומאה והיכנה לטנפנה כי הנני מודיעך בני כי אינך אלא טועה כי הנה בעד אשה זונה בלי השקפה אל היותה אשת איש ומשחית נפשו ג״כ יבא איש עד ככר לחם ולא יעצרנו כליון חרוץ וכסף וגם שהוא עון פלילי של אשת איש וכנסך מטוהרה היא לא תעזור כח מלמונעה מהלכד בחרמה כי ורשת איש נפש יקרה ולדקת ג״כ תלוד כי תלהטך מסביב וכסף לא תחשוב ונפסד הפלא אחרי גוך : ובספר פנט מוסר כתב ע״ד הללה · במעשה שהיה בעשיר מופלג שחשק באשה זונה ולא היה יכול לבוא אללה לפי שהיו מכירים בדבר דאדם גדול מאי בעי אצל אשה עניה בערכו מה עשה שינה את לבושו ולבש בגדי עני וגלח שער ראשו ויתנכר לכל מכיריו ועשה עצמו כחוזר על הפתחים והיה בא לפתחה של זו כה זו לזונה · וזהו כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ירצה בעבור להשיג הנואף לזונ׳ מבזה עצמו להחליף שמלותיו היקרי׳ וללבוש בגדי עוני ולהביא עצמו כמחזר על הפתחים על ככר לחם : היחתה איש אש בחיקו וגו׳ · ירצה אל יקהד לבך לומר לא יבצר הו נפשי בלתי יקרה או יקרה היא וטהורה אם היא בלתי יקרה ואשת איש תלודינה למדחפות עד אבוהה עליה הלא כי אתן נכים עיני הטובה לי כי אחוס על ממוני ואסור ולא הרבה לבא עד ככר לחם ואם נפשי יקרה היא ולדקת הכי אבטח בה כי גם אם יכול הוכל ללדוד נפשי הלא יהיה עד הגע בה יד ואחיסה מפלט לי כי הלא קודשת נפשי תמנעני ממעשה הרעה ולא אערב הרתע לאחורי ואמנע מבא בדמי כי הלא על החלוק הראשונה המשול לך משל למה״ד לחוזה אם בחיקו האש תאמר שיכוה הבשר ולא ישרף הבגד הלא אין ספק שישרף גם בגדוה כן הדבר הזה האם ישית איש אשה רעהו בחיקו והטפל אל בשרו ונפשו הוא הממון אשר הוא אצל נפש האדם כבגד אל גוף האדם הרם לא ישרף ויכלה כי הבלתי אח על אבדן נפשו האם יחוס על ממונו הטפל לו אל הממון כי אם פגם הוא יכלה ככלו׳ בפרך וידוך ור״ל

אֱמֹר לַחָכְמָה אֲחֹתִי אָתְּ וּמֹדָע לַבִּינָה
ה תִקְרָא׃ לִשְׁמָרְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה מִנָּכְרִיָּה
אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה׃ כִּי בְּחַלּוֹן בֵּיתִי
בְּעַד אֶשְׁנַבִּי נִשְׁקָפְתִּי׃ וָאֵרֶא
בַפְּתָאיִם אָבִינָה בַבָּנִים נַעַר חֲסַר
לֵב׃ עֹבֵר בַּשּׁוּק אֵצֶל פִּנָּהּ וְדֶרֶךְ
בֵּיתָהּ יִצְעָד׃ בְּנֶשֶׁף־בְּעֶרֶב־יוֹם
י בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה׃ וְהִנֵּה אִשָּׁה
לִקְרָאתוֹ שִׁית זוֹנָה וּנְצֻרַת לֵב׃
הֹמִיָּה הִיא וְסֹרָרֶת בְּבֵיתָהּ לֹא־יִשְׁכְּנוּ
רַגְלֶיהָ׃ פַּעַם בַּחוּץ פַּעַם בָּרְחֹבוֹת
וְאֵצֶל כָּל־פִּנָּה תֶאֱרֹב׃ וְהֶחֱזִיקָה בּוֹ
וְנָשְׁקָה לּוֹ הֵעֵזָה פָנֶיהָ וַתֹּאמַר לוֹ׃
זִבְחֵי שְׁלָמִים עָלָי הַיּוֹם שִׁלַּמְתִּי נְדָרָי׃
טו עַל־כֵּן יָצָאתִי לִקְרָאתֶךָ לְשַׁחֵר פָּנֶיךָ
וָאֶמְצָאֶךָּ׃ מַרְבַדִּים רָבַדְתִּי עַרְשִׂי
חֲטֻבוֹת אֵטוּן מִצְרָיִם׃

נפתי

אֵימַר לְחָכְמְתָא דַאֲחָתִי אַנְתְּ
וּמַנְדְעָא קְרִי לְבִיוּנְתָּא׃ דְנִינְטְרָךְ מִן
אִתְּתָא חִילוֹנִיתָא וּמִן נוּכְרֵיתָא
דְשַׁעְיָעָן מִלָּהָא׃ מְטוּל דְמִן דְכַוְתָא
זְעֵיתָא אַדִיקַת וּמִן תּוֹרַבְקִין דִירָא׃
וַחֲזִית בְּשַׁבְּרֵי וְאִסְתַּכְלִית בִּטְלָאֵי
וּתְמָהִירַת בְּחַסִיר רַעְיוֹנָא׃ עָבִיר
בְּשׁוּקָא לָקֳבִיל עִינוּהָא וּבְאָרְחָא
דְבֵיתָא מְהַלֵּךְ׃ בְּרַמְשָׁא בְּמַעֲרַב
יוֹמָא בַּחֲשׁוֹכָא דְלֵילְיָא וּבַחֲבִירָה׃
וְהָא אִתְּתָא לְאוֹרְעֵיהּ בְּאַכְכְמָה
דְזָנִיתָא דְמַפְרְדָא לִיבָּא דְעָלִימֵיהּ׃
וּמַרְדְתָא הִיא וּפְרִידְתָא בְּבֵיתָא לָא
שָׁכְנָן רִגְלָהָא׃ בְּעִידָנָא בְּשׁוּקֵי
בְּעִידָנָא בִּשְׁקָקֵי וּלְקֳבֵיל כָּל פִּנְתָּה
דְיָאָיָא כְּמִינָא׃ וְאִיתוּקְפַת בֵּיהּ
וּנְשַׁקְתֵּיהּ וְאַחְצִיפָה אַפָּהָא וַאֲמַרַת
לֵיהּ׃ דִבְחֵי דְקֻרְבָּנֵי עֲלַי יוֹמָנָא
שְׁלֵימִית נִדְרַי׃ מְטוּל הָכְנָא נְפַקִית לְאוֹרְעָךְ דְמִפַּבְיָא הֲוֵית לְרַגְשָׁא דַאֲמַרִית
אִידְבַרִיתָךְ׃ בְּתַשְׁוֵייתָא שַׁוְיִית עַרְסִי וּבִקְרָמָא מִצְרָאָה קְרַמְתָּא׃

רסית

אחותי את ב' דסמי' וסימנ' אמרי נא אחתי את · אמר לחכמה אחתי את : בבנים ב' וסימ' ואני אמרתי
איך אשיתך · אבינה בבנים · בערב ב' רפי' וסימ' או בשתי · בערב יום באישון לילה : הומיה ג' ב'
חסרי' וחד מ"ל סימ' תשואו' מלאה · המיה היא וסוררת · אשת כסילו' · קדמא מ"ל : והחזיקה ב' וסי'
במבושיו · והחזיקה בו ונשקה לו : מרבדים ג' וסימני' מרבדים רבדתי ערשי · מרבדים עשתה :

רלבג

אמור לחכמה אחותי את · לאהוב אותה · ומודע לבינה תקרא · ר"ל שכבר תאמר שהיא מודע לך וקרוב כטעם ולנעמי מודע לאישה בדרך שתתחבר תמיד לחכמה ולבינה : לשמרך מאשה זרה · וזה ישמרך מהמשך אחר אשה זרה והיא הנפש המתאו' מנכריה · שהיא מושכת האדם בחלק דברים וזה כי החכמה והבינה הם האהובות וחושקות למודעיהן אהב'כפלאה עד שיבואו בעבורם אל התאוות הגשמיות והי'צריך לך זה לשמרך ממנה לפי שפתיותה חזק למשוך הסכלים אליה ואמר ממשל להורות על רוב פתיות'לסכלי' : כי בחלון · הנה בחלון ביתי נשקפתי בעד חלוני : וארא בפתאים · וראיתי בפתאים אשר דרכם להתפתות לסכלותם ובינותי בבני' קטני השנים והנה נער צעיר שני' חסר השכל ממנו והוא עובר בשוק אצל זויות והולך דרך בית האשה הזרה וזה היה בנשף בערב יום בעת הנשף בערב יום בחשך לילה ואפלה והנה הוא היה בא אל האשה הזאת : והנה אשה לקראתו · וגם האשה באה לקראתו ערות זונה ונכירת לב שערותה מגולה והלב מכוסה לבד כי עד הלב מגלה עצמ'וזה מהפלגת המשל כי דרך הזונה לגלות כנף בגדיה שתהי' גליות הערוה כדי שיתעוררו הנכנסים לבא עליה ולא תסתיר מגופה מכוסה בבגדיה כי אם מן הלב ולמעלה ולפי המשל הנה הלב מכוסה בזה הפועל כי לא יוכל השכל לעשות פעולתו עם החשך אל התאות : הומיה היא וסוררת · הנה היא משמעת קולה בהפך חק האשה הצנועה והיא נוטה מבית בעל' לא ישכנו רגליה בביתה : פעם בחוץ · אך תלך פעם בחוץ ופעם ברחובות ותארוב אצל כל פנה וזויות מהרחובות והחוצות אם תמצא שם נואף : והחזיקה בו ונשקה · כאשר תמצאהו החזיקה בו ונשקה לו למשוך לבו אל הניאוף : זבחי שלמים · לא בושו מלאמר לו אלו הדברים הנה זבחי שלמים אלי היום שלמתי נדרי בבית המקדש ולזה יש לי הרבה בביתי מבשר זבח השלמים : על כן יצאתי לקראתך · לדרוש פניך שתאכל עמי ואמצאך : מרבדים · הנה רבידים ותכשיטים יפים שמתי על מטתי והנה ערשי עשוי מכרותות הרזים או שאר עצים והחבלי'המסורגי' בו הם מיתרים ממצרים ר"ל שהם נעשים מהפשתן הנקי שבמצרים כי שם הפשתן הנבחר :

נפתי

רשי

ומודע · קרוב · כמו בועז מודעתנו קרובנו · כלומר קרבנה אצלך תמיד : הבינה · הבחנתי וראיתי : אצל פנה · פנה של זונה וע"ז : והנה אשה · כמשמעה · ד"א אחד מן המינים שמסיתי' · שית זונה · כמו שתותיהם כלומר ערות זונה : ונצרות לב · כמו עיר נצורה המוקפת כרכום כן לבו של זו מוקפת זימה אולת · וסוררת · סרה מן הדרך : זבחי שלמים עלי · כלומר סעוד' גדול'הכינותי כי היום הקרבתי נדרי ושלמתי · ואמצאך · כדי שאמצאך : מרבדים · בגדי חופש ונוי ודוגמתו בסוף הספר שנאמר מרבדים עשתה לה : רבדתי ערשי · קשטתי · חטובות אטון מצרי' · מהוללו' בגדי כלי פשתן חשובין הבאים ממצרים ששם הפשתן עשוי כדכתיב בספר ישעיה בושו עובדי פשתים : אטון · תרגום מיתריה'אטוניה' :

נפתי

אבן עזרא

ומודע · קרוב הידוע : לשמרך · כי קרוביו של אדם ישמרוהו מדרך רע : נשקפתי · אלה דברי שלמה וטעמו נגליתי ונראיתי למשקיפי' אותי כדי שישמחו בני אדם בראותו וכן נשקפה ותיבב וטעם הנשקף להראות עצמו והמשקיף לראות אחרי' : הומיה · כדי שתשמיע קולה למבקשיה באפלה · סוררת דוברת סרה · ישכנו כלשון זכר והנכון תשכונ' : ואצל · עד שתמצא חסר לב : ותאמר · נסת' בעבור ההפסק כי לא מלה זעירא וכן ישפוטו הם : זבחי · דוברת לו כזבים · חטובות מחוטבות תבני' היכל :

אהלים

מנחת ערב

ואל אחר תבנת למשפט כי הם כשפקיקה היה לא תעזוב אותך לעזו'תעס' גם כי היית נוגע בה גם על זה אמשול לך משל והוא אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כי גם שלא יחתה היא באיקו רק יהלך עליהם לא ינצל מהכוות רגליו כי יחתו כאמור כן בנוגע בה לא ינצל יחס לבבך והכריך כי תבער בך אם היצ"הר בנוגע בה בזה עד מגיה אפ'ופי' פני תפליו על אומרו היתתה וגו' אמר כן הנה גם אשת רעהו הוא ביאה מתס ולעומ' הו' אם יהלך איש אמר לא ינקה כל הנוגע בה :

בני שמר אמרי ונומר יאמר ט' נא תהיה עסקך בתור'ערא' באופן לא תשמרם לבלתי שכוח או פן תאמר מה לי עוד רק לעסוק במצוה ומעשה עסק התורה ערא' ואם השכח או אשכל דבר או דקדוק הלכה לגדול ורב השע ויודיעני כי לא טוב' העצה הזאת רק בני שמור אמרי הם אמרי הורתי במרם אתך בל תשכחם בל תשמט ממך איזו מצו' ומה גם מדברי סופרים שלא תדעו' עד יורך הרב כי הנה בזה ימלאו מצותי צפונות לך אצל הרב ולא אתך כי יעזרו ממך רק במור אמרי ובזה ומצותי תצפון אתך ולא אצל זולתך · כי לפעמים לא נזדמן מורה צדק ותשג' או תמנע מעשו'מצו' ותקפח חייך הנצחיי'ולמה תעזוב חייך תלויים לך בזולתך וזהו שמור מצותי וחיה כלומר מעצמך ולא תמנע חייך ממך ותכניסם ביד הזולת · ותורתי כאישון עיניך כי כאשר אמי אשר בעיניו אינו רואה חיו אינן חיים באמת כי כשול יכשל בכל יום כהולך במחשכים כן היא תורתי כי המשולל עסק גמרא הלא יהיה מושש במעש' המצוה כעור באפילה במלאת הורתו מועלת לך כאישון בת עין שבלעדה האדם במחשך ילך :

עבר בשוק אצל פינה ירצה כי האשה זרה אינה מניחה פניה כל כך להחזיק בו אם לא בהלו לנטות מעלמו אליה בלא מה והוא כי יעבור האיש ההוא בשוק אצל פנת' וזהו אומרו פנה נמ יק בה"א וזה דרך העברה לך בהגיעו אל ביתה שם יצעד ויטייל לאטו כי ישתעשע בצעד שם אומר בלבו יהי לבי המי' עם ה' לבלתי אתגאל בה ולהשתעשע בצעדי אצל ביתה גם כי הראני והרהב' ומה בכך ומה גם ביקום רואים כי לא יחם לבבי כאשר בנשף כי אין רואה ומזה ימשך יעשה ג"כ בנשף בערב יום מעדין לא כלתה רגל מן השוק ואח"כ יוסיף עד יהיה באישון לילה ואפילה ואין רואה כי אז יחם כתנו' והיא עת לעבות מעשים אשר לא יעשו ואז ברמזו' היא כי שלם אלה יעש' לה לעבור בשוק ולצעד אצל ביתה למען הסתכל בה ואח"כ בנשף בערב יום ישלם באישון לי' ואפילה עוד

ר' מנחם המאירי

ר"ל מתוקנות יפה במעלך ומתוארות בתמונה ושהם מסורגלות באטון מצרים ותרגום מיתריהם אטיניהון כלומר בחבלים כאים העשויות במצרים · ויש מפרשים חטובות לשון הגבהה כלומר עשויות בשררה · האריך תרגומו חטבך · וכן כתוב מסבכי מור אהלים וקנמון · ונפתי לשון הטפה והזלה כענין הואה וזליף · ומענין גם כדבות תניף אלהים כמו תטיף ולא יתכן רק בדבר לח ולכן פירשו בו כלומר הנה זלפתי והזיתי משכבי במי וורדים עם אבקת רוכל ומעתה לכה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים · ומלת לכה ה"א כמו נא ואם נראית בהפך כי ההליכה עניכה העתקה ממקום למקום אפילו מחוץ לפנים כמו שאמרו רבותינו ז"ל בענין הוצאת שבת כל עקירת חפץ ממקומו הוצאה וכו' : כמו נשבע יגרוין מדשן ביתך ודודים כמו אהבים כי טובים

דודיך

אבן יחיא

אמור וגו' ואמו'לחכמה שהיא מעלת החכמה אחותי את ותדבק עמה · ולבינה שהיא מעלת התורה תקרא מודע ואח · והנה הדבקות מהאדם עם אחיו שהוא ממשפחתו ונקראים שניהם על שם משפחה אחת · הוא יותר מדבקותו עם אחותו בעולת בעל הנקראת על שם משפחת בעלה · ולזה כנה החכמה בשם אחות · וקרא התורה לחשיבותה בשם אח ומודע · לשמרך וגומ' ותועלת הב' מעלות הנז' שבעיון שהם מעלת התורה ומעלת החכמה · ותועלת הב' מעלות שבמעשה שהם מעלת המצוות ומעלת המדות יועילוך לשמרך מאשה הזרה לך להיותה אשת איש · ומהאשה הנכריה אשר לא מבנות ישראל היא אשר אמריה החליקה ללכדך ברשתה · כי בחלון וגו' ספר אופן לכידת האשה אל האיש חסר לב · ודימה כאלו בהיותו משקיף בחלון ביתו בעד אשנבו ראה את אשר יספר · ואשנב הוא כמין תיבה מרובעת כלה נקבים נקבים חלולים אשר תושב בחלונות למען משם יוכלו הנשים הצנועות להשקיף ולראות את הנעשה · והן לא יראו תוכה · הנקראת בלשון לעז זילוסי"א · וארא וגו' ספר כי פעמים ראיתי היות הנער הנעור וריק מחכמה החסר לב להיותו נואף · מכת הפתאים והם הזקנים חסרי הידיעה והשכלים · ופעמים מכת הבנים קטני הזמן · אשר שניהם יחד יקראו נער כי אין הפרש בין הנער כפי שניו לנער כפי שכלו · עובר וגו' וראיתיו שהחסר לב ההוא היותו עובר בשוק אצל פינת ביתה · ואצל ביתה יצעד והוא עובר והולך ובא כדי לראות אותה · בנשף וגו' והוא עושה כשבני אדם אינם מצויים בשוק · והוא בנשף שהוא נבקר כעלות השחר · ובערב יום שהוא כבוא השמש בתחלת הלילה · כי גם שם הנשף יאמר על הבקר כאשר יאמר על הלילה וכאומרו מהנשף עד הערב למחרתם · ובאישון לילה שהוא עת שחרות הלילה לא זך החשך · ובעת האפלה יהיה ביום או בלילה · כאפילה מיום המעונן ודומה · והנה וגו' וראיתי כי הנה באה אשה לקראתו אשר השית והתיקון שלה מורה היותה זונה · ונצורת לב רוצה לומ' חדבת הלב והשכל אשר נעדר ממנה · ויהיה ענינו מן כעיר נצורה · ונצורי ישראל להשיב שעניינם כענין החרבה והשממון · הומיה וגו' ולקלות שכלה אינה נשמעים דבריה בנחת כדרך הנשים הטובות והמשכילות כי קול באשה ערוה · רק היא צועקת בקול גדול וזהו אומרו הומיה היא · וסוררת שומעת לעצת אנשים אבל היא כפרה סוררה הבלתי שומעת לקול זולתה · ובביתה לא ישכנו רגליה כדרך הכבודה בת מלך שמושבה פנימה לצניעות · אבל פעם היא הולכת בחוץ לעיר ופעם ברחובות עיר ואצל כל פנה תארוב להביט אם רואה מאוהביה · והחזיקה וגו' ובמוצאה אותו החזיקה בו ונשקה לו העיזה פניה ותאמר לו את הנמשך · בהפך מהטבע כי האיש מבקש את האשה אשר היא כאבידתו אשר אבד · כי האובד מבקש את כליו אשר אבד · ואין הנאבד מבקש את האובד · זבחי שלמים וגו' אלו הם דבריה הנה קרה במקרה שהיום שלמתי נדרי אשר נדרתי זה ימים בזמן כי זבחי שלמים ומשתה גדול עלי היום לעשות · על כן וגו' ולהיות כי אני אוהבת אותך על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך שתבוא לאכול עמי · ויהי מזלי כי תכף מצאתיך · מרבדים וגו' והנה ערשי הקשטתיו והמשכבים היפים · אשר המשכבים ההם נעשו מחטובות ונכרתות במדה במשקל ובמשורה · כי זולת חשיבותם בעצמותם להיותם מעשה של מצרים הם חשובות מאד להיותן חטובות על מתכונתם נגזר מן מחוטב עליך · והנה הם נעשות מאטון מצרים · ותרגום מיתריהם הוא אטוניהון · ור"ל לומר כי הם נעשות מחבלים גסים כמיתרים מהפשתן של מצרים הדק והנאה שהוא ענין יפה מאד :

נפתי

קב ונקי

אמר לחכמה · לזהו שתהיה החכמה נאהבת לו כמו לאחותו האהובה וכן הבינה כמו הקרוב שיש לו אהבה עמו וחכמה רמז לעיון ובינה למדות הטובות : ומודע · ר"ל קרוב כמו ולנעמי מודע לאשה וטעמו שכאשר יהיו החכמה והבינה קרובות אליו בהכרח שידריכוהו להשיג האמתיות ויצילוהו מהאשה הזרה שהיא הנפש המרגשת והשוקותיה : לשמרך · עתה יפרש המסית והמדיח שיסית לאדם והיא האשה הזרה והתאוות הגופניות והחכמה הפכית לה והם ב' בתים הפכים בית הזרה ובית החכמה והרחיב הדיבור בבית הזרה כדי שידע האדם להשמר ממנו ותאר אותה בזרה כי תשוקות שלה זרים ורחוקי' משלמות האדם והיא נכריה שאין לה קיום בעצמה ובכל העתים אוהבת השפלי' אבל בחלקות לשונה מפתה האדם ללכת אחריה והוא מתיקות המורגשות : כי בחלון · חלון ואשנב כלם ענין א' יורו על השערים הפתוחים בקירות הבית לראות העוברי' ושבים בחוץ · וטעמו שבמחשבתו ושכלו השיג והביט עניני זאת האש' והנמשכי' אחריה : ונשקפתי · ר"ל נגליתי ונראיתי למשקיפים ויכול להיות הבינותי וראיתי : וארא בפתאים · הטעם כנגד החלון ראיתי קבוץ פתאים שהם הנפתי' אחר הבלי העולם : אבינה בבנים · שהם חסרי השנים ולכן קראם בנים שהם סמוכי' על שלחן אביהם ובין הקבוצי' האלו ראיתי נער חסר לב · ר"ל נער כפי שניו וכפי מדות הנערות ולהוהיו מורי' על עלמותי שהוא עובר בשוק · ר"ל בשוק הזונה וכאשר יעבור יהקרב לכותל ביתה וזהו אומרו אצל פנה · כמו פנתה ואחר שיעבור חוזר לטייל בשוק ההוא וכל נעדותיו נכחים לביתה שאין לו שכל להסתיר תשוקותיו המגונות אבל ישמח בפרסומם : בנשף · נשף יורה על הזמן שהאור והחשך מהערבי' זה בזה בין שיהיה קודם זריחת השמש בין שיהיה אחר שקיעתו ר"ל שראה לזה הנער מטייל בעת שהנכנסים נאספי' לביתם והוא בנשף בשקיע' החמה ולפעמים בערב שהוא בלילה ולפעמים באישון לילה ואפלה · ואישון ר"ל שחרות הלילה כי אישון העין נראית שחורה : והנה · שית ערוה · רצה שערותיה מגולים : ונצורת לב · ר"ל שהלב לבד מכוסה וכל השאר מגולה כי דרך הזונה לגלות כנף בגדיה שתהיה גלויה ערותה כדי שיתעוררו הנכנסים לבוא עליה ולא תסתיר מגופה מכוסה בבגדיה כי אם מהלב ולמעלה · או ירצה שית זונה עדי שהיה מקושטת בעדי עדיים : ונצורת לב · כלומר חסרת השכל כמו כעיר נצורה ר"ל חרבה : הומיה · ר"ל צועקת בקול גדול לשמוע המנאפי' ערבות קולה : וסוררת · שלא תלך בדרכים הישרים אלא סרה מן הדרך הטוב כבן סורר ומורה : בביתה לא ישכנו רגליה · כדי שירוחו המנאפים · ופעם יצא לשוק ופעם לרחובות במקומות משוכים ואצל כל פנה שהיא בראש חוצות הרבים להביט משם אם יש קבוץ אנשים : והחזיקה בו · יבאר כדי לותה שתאהו בו וגו' ביה לו הפך ההרגל שהאיש חוזר אחר האשה וכן אמרו האיש חוזר אחר אבידתו שהיא הצלע ובעזות פנים אמרו לו כל הדברי' העתידים · והנכסים למעלה הנכסי' דורשים לוהן וכאן האשה דורשת לנכסים מפני שאין לה בושה : זבחי שלמים עלי ירצה היום זבחתי שלמים ושלמתי נדרי ואחר שזבח משפחה לי ראוי שתאכל עמי · או יאמר חובה עלי לשלם נדרי שיש ימים שנדרתי כי ביום ראותי פניך אקריב קרבן לה' : על כן · אחר שיש לי סעודה רב בביתי מבשר זבח השלמים על כן יצאתי לדרוש פניך ואמר ואמצאך · ר"ל גם שבעולם יצאתי לקראתך מרוב השמחה אתה חשוב בעיני כמו מציאות שמחת האדם בזיוגו אותה ; מרבדי רבדתי · מרבדי תופש ונוי ואגבתי בעתי ; חטובות · מזגבהו' · תרגום האמרה העצה ; האטון מצרי' · פ"ה מיתרי מצרי' :

נפתי

יז נַפְתִּי מִשְׁכָּבִי מֹר אֲהָלִים וְקִנָּמוֹן׃
לְכָה נִרְוֶה דֹדִים עַד־הַבֹּקֶר נִתְעַלְּסָה בָּאֳהָבִים׃
כִּי אֵין הָאִישׁ בְּבֵיתוֹ הָלַךְ
כ בְּדֶרֶךְ מֵרָחוֹק׃ צְרוֹר־הַכֶּסֶף לָקַח
בְּיָדוֹ לְיוֹם הַכֵּסֶא יָבֹא בֵיתוֹ׃ הִטַּתּוּ
בְּרֹב לִקְחָהּ בְּחֵלֶק שְׂפָתֶיהָ תַּדִּיחֶנּוּ׃
הוֹלֵךְ אַחֲרֶיהָ פִּתְאֹם כְּשׁוֹר אֶל־טֶבַח
יָבוֹא וּכְעֶכֶס אֶל־מוּסַר אֱוִיל׃ עַד־
יְפַלַּח חֵץ כְּבֵדוֹ כְּמַהֵר צִפּוֹר אֶל־פָּח
וְלֹא־יָדַע כִּי־בְנַפְשׁוֹ הוּא׃
וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי וְהַקְשִׁיבוּ
כה לְאִמְרֵי־פִי׃ אַל־יֵשְׂטְ אֶל־דְּרָכֶיהָ
לִבֶּךָ אַל־תֵּתַע בִּנְתִיבוֹתֶיהָ׃
כי

רסית על ערסי מורא ובורקמא
וקינמא: תא נתבסם ברחמתא עד
צפרא ונעסיק חד לחד ברחמתא:
דגברא לית הוא בביתא אזיל באורח
רחיקא: צררא דכספא נסב בידיה
וליומא רעידא אתי לביתיה: ואטעי
יתיה בסוגיא דמילהא ובשעיעותא
דספותהא תפאתיה: והוא אזיל
בתרהא שליאירת היך תורא דאזיל
לות טבחא והיך כלבא לאסורא:
והיך אילא דמפריח גירא בכבדיה
ומסתרהב היך ציפריא לות פיחא
ולא ידע דלמותא דנפשיה אזיל:
והשתא בניא שמעין לי ואציתו
למימרי דפומי: לא יסטי לבך לארחתהא ולא תיטעי בשבילהא:
מטול

נפתי משכבי · הנפתי הריח כמניף בסולד בבית מבושם להביא הריח מלמעלה למטה · ודונש פירש לשון קטור · ואמר שאין לו דמיון: כי אין האיש בביתו · ראית' שסילק הקב"ה שכינתו וכל טוב נתן לעובדי ע"ז: צרור הכסף · הטובים שבהם הרג: ליום הכסא · לזמן המועד הקבוע וכן בכסא ליום חגנו: הטתו לאותו חסר לב אליה · ברב לקחה · שהיא למודה להרגיל בכך אנשים: בחלק שפתיה · בדבור חלקלק תדיחנו מן הדרך: וכעכס · זה ארס נחש: אל מוסר אויל · כנחש הממהר לרוץ בשליחות הקב"ה · ליסר האויל המתחייב לו · כן זה רץ אחריה עד שנכשל בה ויפלח חיצה את כבדו: כמהר צפור · לרוץ אל הפח ואינו יודע כי הפח נפרש שם בנפשו של צפור: ועתה בנים שמעו לי וגו' · הלא חכמה תקרא הלא התורה מכרזת עליכם דברים האמורים למטה בענין:
לפי

אבן עזרא

אהלים · חסר וי"ו: דודים · אהבים אחן את דודי: האיש · ולא אמרה אישי כי אינו נחשב בעיניה מאומה בזנותה עם אחרים: הכסא · ראש חדש שנכסה בו הירח: תדיחנו · מדרך הישרה: וכעכס · כמו תעכסנה פי' תראנה העכסים והם דומי' לכבל וכן הפי' וכעכס שהאויל קשה להביא רגלו בו כן הוא קשה להביאו אל מוסר: חץ · מדמה נגע האל לחץ והטע' עד שיפלח חץ כבדו ולא יקבל מוסר · אל פח כן מהרה יפלחהו חץ · ולא ידע האויל כי בעבור נפשו שתמות הוא שונא מוסר וזהו הנכון: ועתה בנים · כי הטעם כבנים: ואל תתע · מדרך הישרה בעבור נתיבות הזונה:
שאול

כפת משכבי · וסמתי בו מאבקת הבשמים טובי הריח כדי שיערב המשכב יותר: לכה נרוה דודים עד הבקר · יחד נשמח באהבים כי אין לנו מונע עתה: כי אין בעלי בביתו וא"ת הוא קרוב ויבא הנה הלך בדרך מרחוק ואם תאמר אולי יבא הלילה מדרכו תדע באמת כי לקח צרור הכסף לקנות סחורות רבות לא יבא לביתו עד יום הכסא רול' לומר בר"ה פי' הוא נקרא כסא כאמרו תקעו בחדש שופר בכסא ואולם נקרא כן כי אז הש"י ע"ד משל יושב על כסא לשפוט הכל בצדק: הטתו ברוב לקחה · בדבריה הלוקחים לבו בחלק שפתיה הדיח' אותו מדרך הראוי ומשכה לבבו אל דרכי הניאוף הנה האויל הולך אחריה פתאום ודומה בזה אל השור אשר הולך מעצמו במהירות אל מקום שישחטוהו בו וכמו הכסים שיבאו במהירות אל הכעס לחשבם כי יתקשטו בו לא ירגישו כי הוא מוכן למאסרם ר"ל לקשור אותם באופן שלא יוכל להם ללכת כי לא יוכלו להרחיב צעדיהם וגם הוא הוכן לשמר מלפסק רגליה' למכאפים ולא ירגישו בזה והנה העכסים הם כמו תכשיטין היו נושאות אותן ברגליהם כאמרו וברגליהם תעכסנ' והיה' הכוונ' בהם למה שזכרנו והכ'ילך האויל אחריה פתאום כמו שזכרנו עד יפלח וגו': עד יפלח חץ · עד שיחתך חץ כבדו כמו שימהר הכפור לבא אל הפח שילכד בו ולא ידע כי בנפשו הוא והנה היה מחכמת זה המשל להיות מסכים לנמשל אמרו כי בשוק או בחוץ הלך לזנות זה הפועל מהנפש המתאוה הוא מהדברים אשר הם חוץ מעצם האדם במה שהוא אדם כי זה הכרח הוא לאדם מצד מה שהוא בהמה לא מצד מה שהוא אדם ויחס זה אל עת החשך כי לא יפותה האד' להמשך אל התאוות בשיאור לו באור השכל ולזה אמר בתחלה וארא בפתאים אבינה בבנים וגו': ועתה בנים שמעו לי וגו' · אל ישט · אל יטה לבך אל דרך האשה הזרה הזאת המביאה להמשך אל התאוות ואל תהיה טועה בדרכיה:
כי

דודים ד' חד מ"ל וסימ' והנה עתך עת דודים · למשכב דודים · לכה נרוה דודים: שתו ושכרו דודים · קדמאמ"ל: מוסר י"ב פתחין וסימ' לא ראו את מוסר יי' · מוסר שלומנו עליו · מוסר הבלים עץ הוא · מכת אויב הכיתיך מוסר אכזרי · מוסר מלכי' פתח · מוסר כלמתי אשמע · לקחת מוסר השכל · שמע בני מוסר אביך שמעו בנים מוסר אב · אויל ינאץ מוסר אביו · מוסר רע לעוזבי אורח · יראת יי' מוסר חכמה:

אבן יחייא

נפתי וגו' ונפתי והזלתי במשכבי כל מיני ריחות טובות והוא מנפת תנופה · כי לבגדים הנאו' והריחות טובות מבוא גדול באהבת המשגל · לכה וגו' ויען כי עשיתי מגידי כל ההכנות לכה נרוה דדים עד הבקר והוא הנאת הנשיקה ומשמוש ידים · נתעלסה באהבים והוא הנאת המשגל ולא אמר בו עד הבקר להיות נמנע לאיש התמדתו מפני החולשה אשר יולד מהפעל ההוא · כי אין וגו' ואל תפחד להתעכב אתי עד הבקר מפני אימת בעלי כי אין האיש בביתו · ולא תחשוב כי אף שהוא חוץ מן הבית כי יהיה קרוב אלי ויוכל לבוא בזמן קרוב כי הלך בדרך מרחוק · צרור וגו' והראיה כי צרור הכסף לקח בידו לקנות הסחורה ההיא מרחוק · וידעתי לפי אשר אמר אלי כי ליום הכסא והוא החג הקרוב יבוא לביתו באופן שאין שום ספק מפחד בדבר · הטתו וגו' ובאופן שהטתו לזה הנער חסר לב ברוב לקחה ועצתה · ובחלקות שפתיה תדיחנו שילך אחריה · הולך וגו' באופן שהולך אחריה וכשור אל טבח יבוא · וכעכס והם העכסים מכבלי הברזל אשר אוסרים בהם האויל כדי ליסרו והוא לסכלותו חושב כבראשונה היות לו הכבלי ברזל ההם לשעשוע · והכל לדעתו וכן החסר הלב הלז הוא חושב היות הליכתו שם לשחוק · ויהיה לו לכעס ולאבדון כארץ · עד יפלח וגו' והחסר לב הלז הוא כמש' להתענג ההוא ואינו מבחין בין טוב לרע בפעולתו זאת · עד שבפתע הבעל מהכואפת יבוא אל ביתו ויפלח כחץ כבדו · ויקרה אליו שיפול ברשת חן הבעל מהרה ובפתע · כמהר צפור ליפול אל פח כשיבוא לאכול החטה · ולא ידע הצפור כי בנפשו הוא הפח יקוש המוכן שם שרוצה לומר בעבור נפשו לקחתה:

ועתה בנים וגו' בא לגנות עוד אהבת הערב באומרו ועתה בנים אשר שמעתם המכשול הרע שיבוא מלכת אל בית אשה זונה · ראוי לכם לשמוע לי באשר הזהרתי אתכם שתפרשו ממנה · ולהקשיב לאמרי כי כאשר זרזתי אתכם לקרוא לחכמה אחות ומודע לתבונה · וזהו אומרו כנגד האזהרה אל ישט לבך ללכת אל דרכיה כאשר עושה החסר לב הנועד דרך ביתה כאשר הולך לבקשה · ואל תתע בנתיבותיה אשר היא הולכת בהם פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה שתארוב לבקש אוהביה · ואמרו לשון תתע כי האהוב המבקשה ברחובו' העיר ובלתי מוצאה הוא הולך כמתעתע בדרך אשר הולך אנה ואנה למצוא אותה:
כי

ר' מנחם המאירי

דודיך · ונתעלסה ענין שמחה כאלו הוא מאות ד"ן יעלזו חסידים בכבוד והנה מצאנו הענין בשלש אותיות כא"ת הזין כמו שזכרנו יעלזו חסידים יעלוז השדה וכל אשר בו שמחו ועלזו · ובאות הצד"י עלץ לבי בעלוץ צדיקים עליצותם כמו לאכול עני במסתר ובאות הסמך כנף רננים נעלסה נתעלסה באהבים וזה כי אותיות ז"ס ש"צ מתחלפות והענין שהיא מבטיחתו שיוכל להשתעשע עד הבקר והוא ענין כי אין האיש בביתו הלך בדרך מרחוק · ואמרו האיש ולא אישי מצד שאינו נחשב בעיניה ומרחוק פירו' הלך בדרך זה לו ימים עד שהוא עתה רחוק מאד ושמא תאמר אולי הגיע עת שובו לא כי צרור הכסף לקח בידו לקנו' סחורתו וליום הכסא ר"ל לזמן קבוע ומיועד לו יבא ביתו ולא קודם · ויש מפרשים כסא כמו חג מענין בכסא ליום חגינו · והנה השלים תכונת דברי הז כה · ואמר אחר כן הטתו ברוב לקחה · פירשו בו שהוא הפוך כמו חלקה ר"ל ברוב חלקות שפתיה וכמו שסמך לו בחלק שפתיה תדיחנו · ואין צורך כי כל דבור לקוח מפני אחר יאמר עליו לשון לקח ואמר אחר כן הולך אחריה פתאום כשור אל טבח יבא וכעכס אל מוסר אויל · עד יפלח חץ כבדו כמהר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא כלומר הנה הלך אחריה פתאום ושכב בזה לעצמו אבדון ומות תחת חשבו לשכב לעצמו שעשוע ותענוג וקרהו מקרה השור שמראים לו בליל חמץ וממהר ללכת אחריו ובאת התחבול' יביאוהו בנקלה אל מקום הטבח והנה הוא יחשוב שיקראוהו לאכול והוא קרוי להאכיל כן העכס אל מוסר אויל ר"ל לתוכחת האויל הנזכר או הוא מלשון פתחת לאוסרי ר"ל לאסור אותו · ועכס שם לכבל הרגל והוא כאשה תכשיט וברגליהם תעכסנה · ואמר דרך משל שהעכס שנתפתה בו בראותו אותו כאשה הושם לכבל ברגליו וענין כשור וכעכס פירושו כי ענין השור בבלילו וענין האויל בעכס אחד · ואמר עד יפלח חץ וכו' · כלומר שלא ירגיש עד יפלח החץ כבדו משל על מה שתגיענו מן העונש והנה מהר היא בעצמו מיתתו כמהר צפור אל פח מצד התבואה שהוא רואה בו ולא ידע כי בנפשו הוא ואחר שהודיעו דרכי פתויה ומקרה האחרית חזר והזהיר כדרך כל מאריך בתוכחת שמקדים לפתוח באזהרה ומסיים בה ואמר ועתה בנים שמעו לי הקשיבו לאמרי פי · כלו' אחר שהודעתיכם איך יקרה לעושה זאת אל ישט כו' חזר לדבר כנגד היחיד כלומר לכל אחד מן השומעים וישט לשון נטיה כלו' לא יטה לבך לדרכיה ואל תתע ר"ל אל תתעה ללכת בנתיבותיה כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה ר"ל רבים ואע"פ שלשון זה מורה תוקף או הוא ענין הרבוי כי הרבוי סבת התוקף וירבו ויעצמו או הוא ענין חוזק כלו' שאפילו הנכבדים נהרגו לזאת הסבה כענין ונפש יקרה תצוד ואמר דרכי שאול ביתה כלומר הדרכים הנוטים לביתה הם כדרכי שאול ויורדות אל חדרי מות משל על רוע הנהגתה זהו ענין פתוי האשה ואחרית הנכת'בה ובכלל זה כל ענפי העול בהתפתו האדם אחר בקשת תענוגי תבל והנמשך אחר הסתותיה וחכמי המוסר אמרו תבל נמשלת לזונה ידועה לובשת בגדי כלה לנועה הפוך בעיניה והשק במתניה התוף בידיה והחבלים במידיה תשיר ושירותיה פזיזות תשוח ושמחותיה תוגות ואנחות · וכן בכל ענין יזהר מהמשך אחר טבע החומר כמו שהקדמנו:
הפרשה

קב ונקי

נפתי משכבי · פירוש הזלתי במשכבי מימי וורדים וכל מיני בשמים כי דרך הזונות ליפות המטה בבגדי' נאים וחשובי' ומקטרי' בתימרות עשן להרבות בזנות: לכה · נשבע במטה זה עם זה באהבה גדולה ונתעלסה שם בשמחה גדולה · או יהיה דודים שם התאר וטעמו אכחנו הדודים נרוה עד הבקר משעשוע ושמחת האהבים · ואם תירא מבעלי אינו בביתו · ואין פחד שיבוא בעודך שם כי הלך בדרך רחוקה · והמם נוספת · או יהיה מם הזמן שיש זמן רחוק שהלך · ובעלי הלכה אמרו לא תירא כי איננו גדול בבית הזה ממני שאינו איש ולדון בביתי · וכ"ש שהלך לרחוק: צרור · רצה שמיד כיון לעכוב שלקח צרור הכסף בידו · ולא יבוא אלא ליום הכסא ליום הקבוע · וצרור כמו צרורות כספיהם וכסא כמו תכוסו על השה: וי"מ ליום הכסא ליום החג · ואחרים לחג של ראש השנה שהירח מתכסה: הטתו · רצה שברוב דבורה הנקרא לקח בפהויה שהיא מפתה אותו: ובחלק אמריה · רצה בחלקות אמריה תדיחנו מן הדרך הטוב · או יאמר שהטה אותו מהדרך הישרה ברוב עצתה וכן ברבות אמרים: הולך אחריה · ר"ל שלא יבחין הפתי הזה בין טוב לרע והולך אחרי עצתה בלי שיסער הרע המעותד לבא והוא דומה בהליכתו לשור ההולך במרוצה לטבח ודומה לאויל שישמח כאשר ענו בכבל רגלו כי הב"א והפתאי' לא ישיגו העתיד אלא הערבות ההווה · ועכס שם לכבל כמו ברגליה' תעכסנה: עד יפלח חץ · יספר איך יעוד התענוג הגשמי ובפרט המוחשי' מחוש המשוש שאחר שיערב לזה הזנו' והניאוף לא יוכל להתפרד ממנו עד שיפלח הבעל כבדו בחצי' ונגעי' והנואף יפול בפח כצפור הממהר ליפול בו ולא ירגיש כי כל התענוגי' ההם הוא סבת מיתתו: ועתה בנים · ירצה ועתה שהרהבתי לסוני במרמות ורעות זאת האשה הרעה מחוייבים אתם לשמוע לי כיון שאני אביכם והאב לא יונה את הבן וכן בבחינת הדברים שהם אמתיים והוא אמרו והקשיבו לאמרי פי: אל ישט · ר"ל אל לא יטה לבך לדרוך באח' מדרכי הזונה הנזכרת ולחפוץ בהנהגותיה והענין שירחיק עצמו מהדרך אשר היא דורכת ואמר ואל תתע בנתיבותיה בא להעיר כי ההולך בנתיבותיה הוא תועה מהדרך האמיתי ולפיכך אמר ואל תתע בנתיבותיה:
כי

מנחת ערב

אוי והנה אשה לקראתו כי בראותה אותו כהולך אליה מתייחסת ליונה לקראתו כנודע כי אין לשון לקראת כ"א רק בבאים זה לעומת זה כי לא יעמוד עד יכלה הדבר גם שעד כה לא גמר בלבו לעשותו:
והחזיקה בו ונשקה לו והע"פב העיז' פניה מביותה כצורת לב לבכחים המוחם ולומר אל התוקת הממך לפני בת בליעל לייחסני לייהנית רק לכבודה פנימה או לאוהבת את זולתך או לבקש ממך הכבב בלי להיות עמי · כי הם זבחי שלמים עלי שהיה עלי בנדר והיום נדבה רוחי ושלמתי נדרי ושיש לי דבר פנאי כי כהכל ס לבעלים חלקם ועל כן יצאתי בל יותר מהם שאל"כ אינני יצ'כיה וגם לא לזולתך כי אינני מאלו ההולכת אחר כל עובר כי רק אותך ידעתי למה שגם אתה אי' איש כלבבי ואז לקראתך כי גם אתה בא היית אלי ולמלאך כל מ' מלאתיך כאשר עם לבבי וגם לא יעלה על רוחך כי זונה לבבי ולמלאת תאותי שחרתי פניך כי הלא על כן יצאתי לקראתך כלו' על זבחי שלמים תסייעני לאכול חלקי ולא לדבר אחר · והן אמת שאם תחפוץ לישן קמעא הנה ערשי לפניך כי מרבדים רבדתי ערשי ולא אומר לך לשכב עמי כי לא הכינותי את עצמי כי אם את ערשי כלומר אם יש את נפשך לישן קימעא תישן לך בפאת מטתי ואני מקלה מזה · גם אודיעך כי עם שהגד הפוה בכבל ערשי היא שמרבדים רבדתי ערשי חטובות וגומר · הנה יש יתרון בחלק ממנה אשר אני סוכבת בו ביחוד כי נפתי משכבי מר ואהלים וגו' ואין זה רק במשכבי הוא מקום שבערים אשר אשכב בו וזה לרמוז לו שאם בעיניו ייראה מילתא הוא יבא גם הוא לשכב אצלה להיות עמה במקו' הגד ההוא: וגם בהולך אל מקומי לא לבי הלך הליכות איסורי ביאה כי מי בקש זאת מידך רק לכה נרוה דודי' לבד וזהו אומרו לכה ולא אמר בא לומר ירוו דודים בלי חבור ודיבוק עצמיי ונתעלסה באהבים לבד והוא כי כשהי יודעת מאד כי בהגיעו עד שערי מות אלה לא ישקוט האיש עד אם כלה הדבר ואל האת' כא אם אין כוונתי לרעה למה אקראך ואל איפי לא קראתי לזבח כי מי יתן והיה פה אך הוא כי אין האיש בביתו ורמזה לו כי ביתו הוא ואין לזרים אתו כי האיש לא תקח את זרים · ואל תאמר היה לך לאחר כדרך יום או יומים עד בוא אישך לביתו כי אם היה במקום קרוב שדעתו לחזור תוך ימים הייתי ממתין עליו רק הלך בדרך מרחוק בדרך רחוק' ממש עד כלי אפשר לעכב נדרי כ"כ שלא אכשל בבל תאחר שעי"כ אבטל מלשלם נדרי וכיוונה באומרה בדרך מרחוק ולא אמרה בדרך רחוק או רחוקה אלא שר"ל שהדרך בעצמו הוא מקום שאין שיירות מצויות לעובר ושב אלא שצריך להמתין במקום שהוא שם על בני לוויה שיאספו אנשים רבים לילך יחד כדרך הולכי מדברות וזה בדרך מרחוק וע"כ לא ידע מה יהי' הימים אשר יתעכב עם צרור הכסף לקח בידו כסף צרור נוסף מה שהוא בידו להוצאה כסדרן עוד הוסיף עליהם צרור כסף להוצאה שלא כסדרן שכ"כ יהי' באפשרי לעכב ביאתו ואין יום מוגבל לביאתו כי אם ליום הכסא טמון ומכוסה ממנו באופן שעוד יש עידן ועדנין טרם בואו · או ירצה שאל תאמר אולי להיותי הולכת אחר זרים געלה נפשו בי והלך ועזבני ואיך אומר שלא אחפוץ רק חברה לבד כי לא כן הוא כי הלא צרור הכסף לקח בידו ולא צרור הזהב כי אלו היה בכלי הגיעו בבית וז"א הכסף בה"א הידיעה ואדרבה עם לבבו לכבדני בתכשיטין וכזמי הדף להביא אלי הלך לו וליום הכסא יבא ביתו לשמח את אשתו בכל טוב · והנה אשר חלק לו בבינה הלא ירצה כי היא נצורת לב בדברה אליו מהתלות ולהכחים המוחם כי הלא היא שית זונה הומיה וסוררת פעם בחוץ וגו' ותפסק את רגליה לכל עובר ותמתיק בפיה רעות שקריה לומר כי רק אותו חשקה לאהבה ולא למעשה:
כי

רלבג

כי רבים חללים · כי כבר השחיתה והרגה רבים ותקיפים : דרכי שאול ביתה · הנה הדרכים שילכו בהם אל ביתה הם דרכי המות והקבר והם יורדות אל חדרי המות כי לא יושג עמה חיים כמו שקדם אבל הסבב מיתת הגוף והנפש לכן סור והתפתות בפתויה ושמע לפתוי החכמה והבינה שהם מפתים האדם לחקור בהם באופן שקדם ואמר מתשל בזה המקום להודיע הדברים אשר בהם יושגו החכמה והבינה ותעלבותם ותועלתם בהופן מה : הלא החכמה תקרא · אל הכנסים ותבונה תתן קולה לקרוא להם וכדי שישמעו דבריה הם עומדות בראש מרומים עלי דרך להשמיע דבריהם לעוברים ולשבים ולהישירם אל הדרך אשר ילכו בה והמקום שאפשר שיקרא טעות לפי שיש בו נתיבות רבות היא נצבה שם להורות אי זה דרך ילכו בה : ליד

ח

כִּי־רַבִּים חֲלָלִים הִפִּילָה וַעֲצֻמִים כָּל־ מְטוּל דִסְגִיעֵי קְטִילַיָא אַפֵּילַת
הֲרֻגֶיהָ׃ דַּרְכֵי שְׁאוֹל בֵּיתָהּ יֹרְדוֹת וְעַשִׁינִין כּוּלְהוֹן קְטִילַהָא׃ אָרְחָתָא
אֶל־חַדְרֵי־מָוֶת׃ הֲלֹא־חָכְמָה תִקְרָא דִשְׁיוֹל בֵּיתָהּ נַחֲתָן לְקִיטוֹנֵי דְקִיבְרָא׃
וּתְבוּנָה תִּתֵּן קוֹלָהּ׃ בְּרֹאשׁ מְרֹמִים מְטוּל הָכְנָא חָכְמְתָא תִקְרָא וּלְבִיוּנָה
עֲלֵי־דֶרֶךְ בֵּית נְתִיבוֹת נִצָּבָה׃ תְרְמֵי קָלָהּ׃ בְּרֵישׁ רָמְתָא עַל אָרְחָא
אִיתֵיהּ וּבֵינַת שְׁבִילֵי קָיְמָא׃

ליד ועל

אבן עזרא

א שאול · שהיא ביתה · יורדות · הדרכים ומירידות אותה כפי׳ כמו מעגלותיה הו יורדות רמז לרגליה וכאשר דבר בגנות האשה הרעה דבר מעלת החכמה שהיא מיסרת הפתאים : קרת

ר׳ מנחם המאירי

הפרשה הי"ו כוללת שלשים ושש פסוקים והם הלא חכמה תקרא ותבונה תתן קולה עד כל משנאי אהבו מות · והפרש׳ כולה מדברת על לשון החכמה ר"ל כאלו החכמה מדברת ולכן הנגלה והנסתר בה ענין אחד :

והבונה בה הוא שכבר ידעת שההויות המורכבות הם ארבעה מינים הראשון הדומם והוא שאין בו כח צומח כח לגדול ולא כח תנועה כבעלי חיים ולא שום כח מוסיף על היסודות רק התערבם והתמזגם בעצם ההוא עד שהפסיד על אחד מהם צורתו ושבו עצם אחד · והשני הוא הצומח והוא מוסיף על הדומם בכח הצמיחה והיא צורתם העצמי׳ מעמידית עצמיותם ומוציאה לאור הויתם וממנה יתפשטו כחות גופיות הזן והמגדל והמוליד בדומה · והשלישי המרגיש והוא מוסיף על הצמיחה בכח מרגש והתנועה והיא צורת בעלי חיים העצמית וממנה יתפשטו כחות חושת החושים אשר בהם כח המרגש ויש להם הרגש חיצון ופנימי והחיצון יקרא הרגש סתם והפנימי יקרא כח המדמה׳ וממנו כח המתעורר להרחיק הדבר המזיקו ולכוין את הנאות לו ובכלל בחירת דבר או התרחק ממנו ומשם יפרד ענין האהבה והשנאה והכעס והרצון והריתוכות והאכזריות והרבה מאלו המקרים הנפשיים · והרביעי הוא הכח השכלי וכבר בארנו שהשכל האנושי יפרד למעשי ולעיוני וש המעשי הוא מפעולת הנפש המרגשת ומחלק המדמה והיו נעזר שבה אבל וכליו בשכל האנושי לפי שאינו על זה הדרך בשאר בעלי חיים · ומצד שהאדם ישתתף עם הבהמות בטבע הנפש המרגשת ומדותיה והוא הטבע ויש לנו יתרון עליהם בשכל ראוי לו להשליט השכל על הטבע והוא המשל הנשוא באמרו עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים ומצא בה איש מסכן וחכם ומלט הוא את העיר בחכמתו ודרשו עיר קטנה זה הגוף מלך גדול הוא יצר הרע ואמר ובא אליה כאלו בא אליה ממקום אחר אחר שלא היתה הכונה להיותו בעיר וקראו גדול לרוב התגברותו ורבוי סיעתו בכחות הגוף · ובנה עליה מצודים · ר"ל מגדלים חזקים עד שמשך לרוב תקפו טבע כל בני העיר אליו וגם זה הוליד שילך המסכן וימלט העיר לחכמתו אם יתאן לתתו לעבור בגבולו · והוא אמרו אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח כי מרפא יניח חטאים גדולים כלו אם יתגבר המושל והוא המלך הנזכר לא תניח מקומך והשתדל בתקון כי מרפא והוא השתדלות התקון בהקרות המסכן והשתדלותו יהיה סבה להניח חטאים גדולים או פירושו שאם תראה התגברותו בך לפי שטבע המוכח בך בעיקר יצירתך אל תתנע והשתדל בהכנעתו בהקמת הילד המסכן והשתדלותו יהיה סבה והלא השכל ולאלו העניינים אחר שדבר החכם בטבעים הזונה ובחלק אחריה ואיך יפותה לב הכסיל עליהם אם מצד טבעו המוכח בו אם לרוב פתויה שכל זה בכלל בתגבורת המלך הזקן ותוקף השתדלותו בדפואה הן אם כבר נפל ברשתה הן אם ירא לפי טבעו אלכו עליו בחמ׳ והוא שיגביר שכלו ויכניע הקמים עליו ידבר עתה תחיו בתחילות השכל ובנעימות דבריו גם כן והנה כנגד אמרי ספר אשר לשכל כנגד שפתי חלקות אשר לאחר ויבחן המשכיל דבר מי יקום · ועל זה נאמר משלו כאלו השכל יכריז ויודיע שהבחירה ביד האדם וישמור מכל רע ויודיע ויפרסם מעלתו לורז השומעים לאהבו ולדבקה בו · שרי ליה לאודועי כפסיה באתרא דלא ידעין יתיה ועתה אין צריך רק לבאר פשטי המקראות ונשא על זה משלו ואמר הלא חכמה תקרא ותבונה תתן קולה · כלומר לבני אדם שישמעו דבריה וילכו אחר עצתה · בראש מרומים עלי דרך בית נתיבות נצבה · פי׳ בראש מרומים בראש המקומות הגבוהים כדי להשמיע דבריה לכל הנכנסים תחתיה ובית נתיבות ר"ל מקום פרשת דרכים שרוב שבילי העיר פתוחים לו כדי שישמעו קולה כל הולכי העיר ואמר ליד שערים לפי קרת מבוא פתחים תרוני יד האמור הנה פירושו ליד הדלת מלשון שתי ידות לקרש האחד · וענין לפי קרת פירושו ספה מלשון על פי מדותיו ספה יהיה לפיו סביב וקרת פי׳ עיר לשון תרגום עיר קרתא כלומר במקום שערי העיר התקועים בזוית העיר להשמיע לנכנסים ולוצאים · מבוא פתחים ר"ל לכל יחיד ויחיד בפתח ביתו תרונה ר"ל תצעק והה"א נוספת והראוי תרון כמו שביארנו בפסוק חכמות בחוץ תרונה והנה כלל בזה כל המקומות שבני אדם מצויים בהם כי לפעמים כשהמושל או החכם יכוין להשמיע דבריו לכלל העם יעלה במקום גבוה ויצוה לאסוף אליו כל העמים לשמוע דבריו והוא ענין ראש מרומים ולפעמים לא יכוין לכל זה אלא שידבר במקום שפרשת דרכים מצויה בו ואסיפת עם כענין הרחובות והמקומות הפנויים · ולפעמים בשער העיר מקום שבני אדם נכנסין ויוצאין בו ולפעמים בפתח ביתו והנה בזה שהחכמה תודיע זה בכל מיני הודעה ויש מפרשים כי אמר תחלה בראש מרומים כי בתחלת הלמוד היא רחוקה ממנו כלומר יצטרך לעלות ללמודה בראש מרומים ובסוף ליד שערים כלומר מקום סמוך ומזומן כענין לא נפלאת היא ממך ולא רחוקה ומה שאמר והיא רחוקה ממני הוא מצד שהיה מבקש לבא עד תכלית המחקר והנה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים · ויש מפרשים בראש מרומים על שלמות השכל ולי"ד שערים על שלמות המדות · ומעתה יתחיל בספור תכונת הדברים ואמר אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם קרא הנכבדים אישים והמון בני אדם כי כל זמן שיסמיך לשון אדם ללשון איש יאמר האיש על הנכבד גם בני אדם גם בני איש · ואמר הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב פי׳ הבינו פתאים ערמה והתחכמות להסיר הפתיות מכם כי הערמה הוא התחכמות בהפך הפתיות כמו שביארנו בפסוק לתת לפתאים ערמה ולב שם משותף יאמר על אבר הלב ומתופפות על לבבהן ופעם על הרצון אחרי לבבכם ופעם על פנימיות הדבר לב האלה · ופעם על השכל קונה לב · ופעם על המחשבה לבם הולך וכלם שבה אחת ומצד שהלב משכן השכל והרצון והמחשבה והוא בפנימיות הגוף ר"ל באמצע הגוף וכל שאר האברים סביבו וענין וכסילים הבינו לב אפשר שהוא רוצה כמו הכינו להלן את המראה כלומר הכינו שכל · שתכינו לבבכם דברי או הוא בודד ור"ל שכל כלו׳ הבינו שכל ורומז על דברי השכל שנאמר · או פירושו הבינו פנימיות הדבר ר"ל המכוון בו ולא יספיק בם הקליפה לבד ר"ל הנגלה כאמרו לב נבון יבקש דעת ואמרו שמעו כי נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים · יש מפרשים נגידים תאר והוא חסר המתואר והוא ראוי לומר דברים נגידים אדבר ר"ל דברים נחשבים ונכבדים · ויש לפרשו מלשון תרגום משכו נגידו כלומר דברים מושכים את הלב ולדעתי אין בו חסרון אבל הוא שם דבר כמלא חבלים נפלו לי בנעימים כלומר דברי מתק ותחיבו בלע"ז כובלי"דאש · ויש מפרשים אותו כמו נכוחים מלשון כנגד שהכינו כמו נכח וכן והם כנגד כלומר הולכות על סדר בקו ישר ונכוחי · ומפתח שפתי ר"ל תחלת דברי מישרים ר"ל דברי יושר כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע כלומר שאמתם והרחיק הדבור ברשע והוא ענין בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש ר"ל אין בהם מאמר מעוות ומעוקל · כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת נכוח פירושו מכוונים וישרים כנגד מלשון נכח יי׳ דרכך כלומר דברים מסודרים על קו ישר ונכוחי כמו שביארנו והוא הפך נפתל ועקש ובלעז אדריצ׳טו׳ · והענין ש"א"ם שהסכלים לפעמים יבינום בהפך כוונתם או שלא ישיגו המכוון בדברי אבל מקום למבין הם נכוחים וישרים למוצאי דעת ר"ל למי שינוע ומלא כי ישרים דרכי יי׳ צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם · ולכן אמר קחו מוסרי ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר כלומר השתדלו בלימוד תוכחתי ולא בקנין הכסף וקחו לשון קבלת למוד קח נא מפיו תורה וכן השתדלו בקנין הדעת יותר מקנין החרוץ הנבחר ר"ל הזהב הנבחר כי טובה חכמה מפנינים שהם הדבר היקר שבכל הכולאות וכל חפצים לא ישוו בה כלומר אפי׳ תשיג כל מה שתחפץ בעולם אינו כלום בערך החכמה אמרו ז"ל דדא ביה כלא ביה דלא דא ביה מה ביה · וכן אמרו ז"ל דעה קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית ואמר אני חכמה שכנתי ערמה ודעת מזמות אמצא · תאמר לפעמים מלת ערמה כענין מרמה ותחבולות ופעמים גם היא בערמה מפר מחשבות ערומים והנחש היה ערום · וכן על ההשתדל והמתכל להרע על עמך יערימו סוד ועם זה ייחסוה לחכמה מצד כלל ענינה ועיקר הכונה והוא שעיקר עניינה אמנם יאמר על התחכמות והסרת הפתיות כאמרו לתת לפתאים ערמה ופתי יערימו ועל זה הצד כל מי שיתחכם בעניניו יאמר עליו ערום כל ערום יעשה בדעת ותבחר לשון ערומים · כי גם מלת חכמה תאמר לפעמים על המרמה והתחכם להרע כמו הבה נתחכמה לו חכמים המה להרע · ויונדב בן שמעה אחי דוד איש חכם מאד האמור בחמשה אמנון ועם זה כשיאמר חכמה סתם יוקח ענינו השכל ובדע׳ כנחר וכן הענין במלת ערמה ואמר עם זה אני חכמה שכנתי ערמה כלומר באדם מתעמל ומתחכ׳ ומתבונן במחשבתו ומחדד שכלו לבא עד תכונתו ודעת מזמות אמצא כלומר והנה ר"ל בערמה אמצא דעת מזמות ר"ל כל חכמה עמוקה שתצטרך למחשבה ולהתבודדות · ואמר יראת יי׳ שנאת רע גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות שנאתי פי׳ הודיע שיראת יי׳ ראויה להקדים לחכמה ואמר דרך כלל שהיא שנאת כל רע ולכן שנאה עצמה שהיא שונאת גאה וגאון והם שמות כפולי׳ לגאוה שהיא ראש לכל המדות רעות ודרך רע ר"ל הנהגת אדם רע וכי תהפוכות ר"ל דבר כזב ולאשר שרמז על הלמוד לומר

שהשגת ל

אבן יחייא

כי רבים וגו׳ כי רבים חללים הפילה מהאנשים ההולכים לבקשה בביתה · ועצומים כל הרוגיה מהאנשים אשר היא הולכת לבקשם פעם בחוץ ופעם ברחובות ואצל כל פנה תארוב ולכן כנה אותם אליה כאומרו הרוגיה מה שלא כנה כן הראשו׳ להיותכי הם באים מאליהם ורוצה לומר בשם עצומים · רבים כמו ובני ישראל פרו וגו׳ וירבו ויעצמו וגו׳ · דרכי שאול וגו ולא די כי שמר הכתוב׳ הנז׳ המבקשים הזונה והמבוקשים ממנה שיאבדו גופם בעולם הזה · כי יאבדו גם כן נפשם בעולם הבא · וזהו אומרו כנגד הכת הראשון האומר דרך ביתה · כי דרכי שאול הבאים הוא דרך ביתה · והנפשות אשר נצודו ממנה כשתארוב אצל כל פנה יורדות אל חדרי מות שהם חדרי הגהינם · הלא חכמה וגו וכנגד הזריזות אומר כי ראוי לשעוע לדברי החכמה והתבונה אשר גם היא תקרא והולכת לבקש בני אדם להמשיכם אליה לטוב להם ולא כזונה אשר בקשתה אותם הוא לרע להם · וזהו אומרו הלא חכמה שהיא מעלת החכמה תקרא · ותבונה שהיא מעלת הת רה תתן קולה · ולכן למעלתה יחס אליה הקריאה בקול גדול · בראש וגו׳ סיפר ד׳ מקומות ששמה כל אחת מהמעלות הנז׳ קוראה לבני אדם · האחד בראש מקום גבוה ומרום עלי אם הדרך · והב׳ שהיא נצבה בית נתיבות · פר"ל בבית שמשם יפרדו העוברים ושבים והיו לארבעה ראשים בלכתם לארבעה פינות האדמה : ליד

קב ונקי

כי רבים חללים · ירלה אי זהו חכם הנוהר מהכשלון אשר כשלו בו אחרים · ואמר שזאת האשה רבים חללים הפילה בשפת חלקות ומרמות ראוי לך שתשמר ממנה ולא תחשוב שהיו דלת הנערק אנשי גדולים ועצומי׳ הרוגיה : דרכי שאול ביתה · דע שהדרכים המוליכים האדם לביתה הם עצמם מוליכים אותו לשאול כי השאול וביתה ממין אחד [illegible] יורדות אל חדרי מות כי לא יושג עמה חיים כמו שקדם אבל הסבב מיתת הגוף והנפש לכן סורו מהתפתות בפתויה ושמעו לפתויי החכמה שהם מפתים להאדם כמו שביארנו : הערה · א׳ זכר [illegible] הספר מראש הספר עד כאן ורמזו להכמים שלא יכפלו דבר אחד פעמי׳ רבות לכן אומר שבתשובה ידבר עם מי שאינו יודע באיסור אשת איש והחכמה ותורה ילמדהו חומר זאת הרעה [illegible] ולכן אמר להליך מאשה זרה שילמדו מה החטא בלומדו לו עונש הנוגע בה בעולם הזה ובעולם הנשמות · ובב׳ ידבר עם היודע באיסורה ולירות ערבותה המוספת לנות בני אדם [illegible] לחכם מנערותו לשוכני המושכלות פרקי הסידות טעמי המלות והתרגל יכריחו לחשוק לבו בתורה ולמאוס באשה הזרה ולכך אמ׳ לשמור מזמות וגומ׳ כי נפת תטופנה · ובג׳ ידבר עם [illegible] באהבתה ולכן רמ׳ אל ההמון יופיה וספר שתסבב עונש בממון ועונש בנפש שהענין מגונה יותר מהגניבה וסכנות עצומות כדי להרחיקו מהעבירה : ובד׳ ידבר עם האיש אשר [illegible] בחלקי׳ לצונה הפך הג׳ שזה הוספק לה וכאן היא חשקה בו : ב׳ זאת האשה משל לחומר ולנפש המתאוה כפי דעת המורה וכפי רז"ל היא משל לחכמות החיצוניות ורצוי [illegible] מפתויי האשה בהיות הבהלה מיתה לעולם ובעבור עצתה נגרש אדם מגן עדן ולא אכל מעץ החיים והכל הולך אל מקום א׳ · ג׳ בעין הקורא ד׳ סבות עוזרות לחטא · הא׳ הכנת זה [illegible] פתי ירך בשנים ואין הפרש בין נער כפי שניו או כפי מדות הנערות · הב׳ מקום מוכן לפורענות שאין ספק שהמקום מבוא גדול לטובו׳ או לרעות כמו שאמ׳ יש ה׳ במקום הזה וכבר דריה מה שאמרו מכ׳ ליס · הג׳ הזמן כי יש ימים שמטים האדם לטוב ולרע כפי ההגברות כוכב ומזל היום בסוף מסכת שבת · הד׳ בבחינת חמר החטא שהאשה המקוטרת כתמרות עשן יפה כלבנה ברה כחמה בנקלה הנטה האדם לתאותה וזאת הפרשה תכלול אלו הארבעה עוזרים · ד׳ שידבר בעונש הגשמיי וכל זה רמז לעונש הרוחני לנפש במדורות גהינם אשר שם אש דקה רוחנית המריף הנפש כמו שהביא הרמב"ן בשער הגמול : הלא חכמה תקרא · אחר שהביא הבית המדרכת את האדם למדות מגונו׳ ודעות נפסדו׳ ותסבב שתרד הנפש לשאול מטה ושם תקבל ההכסד ולבדו בעונשי׳ [illegible] רלה לבאר בית אחרת הפכית לה בטבע מייסר׳ האדם להצלחת הגוף והשארות הנפש והסבב שיעלו בסולם הכשרון וישיגו החיים הנצחיים ויתחיל הלא חכמה · רולה לומר החכמים והדורשי׳ קוראים לבני אדם שיעיינו בחכמה התורה מעשה בראשית ומעשה מרכבה ביאור המלות וטעמם : ותבונה תתן קולה · וכן התבונה שהיא החכמה המדינית המיישרת האדם למדות מעולות מרימה קולה · והכוונה שהחכמות הם כמראות דרושות לכל חפציהם וככתר תורה מונח וכל הרוצה ליטול הרשות בידו · וזאת הקריאה בראש מרומים · הטעם בראש מקומות גבוהים וכן במקום מפורסם וזהו עלי דרך בית נתיבות נצבה · ר"ל שהפרשה שם ביתה במקום שהנתיבות מתחלקות כדי שכל העוברים ושבים יבואו שם ואמר ליד שערים לפי קרת · ירלה וכן שם בית החכמה והתבונה בשער העיר ובמושב הזקנים ·

לבי

מנחת ערב

כי רבים חללים הפיל׳ וגו׳ שלא תאמר כי לא יוקשו בה רבים רק אחד מכלל מרובי׳ על כן אמרתי שיזהרו מרובים מפני פחד אחד כי כל אחד יאמר עליו זה תו׳ כי אינך אלא טועה כי הלא רבים חללים הפילה כי גם רבי׳ אשר הפילה בזה אחר זה ולא עמד איש כנגדה שינצל מידה כי כולם נלכדו במצודתה ובפת אשר נומנה לנפשם בחלקת לשונה · ואל תאמר אין אני כמוהם שהיו פתאים חסר לב כמ"ש למעלה וארא בפתאים וגו׳ נער חסר לב וע"כ יכלה להם לא כן אני כי לבי כלב אריה גבור לכבוש יצרי שלא לבוא לעבור בפועל אלא שאהנה מהמותר ונגוע בקצהו אפס כי לא תעשה כלה ליפסי בקטת בעילו׳ זנות לז"א אל תדמה בנפשך להמלט מכל אש׳ קדמוך כי כמוך כמוהם היו עצומים ביראת ה׳ וגבורי כח לגבות רצון [illegible] להם לחט ממקום [illegible] עד [illegible] קל [illegible] וכמקריה׳ [illegible] גדול [illegible] לקרבה לא תקרב הפי׳ קריבה בעלמא :

קמו

רלבג

ליד שערים · למקום השערים אשר לפתח הקריה להורות באי זה שער יכנסו כשהתקרבו אל הדרוש במבוא הפתחים אשר בבית שירצו להכנס שם באי זה פתח יכנס להביאו אל הדרוש ואמר זה כי בהרב' מהחקירות הקשות יצטרך להכנס בהם בהקדמו' רחוקות מאד מהדרוש ויעתק מהם אל הקדמות יתקרבו יותר אל הדרוש וכן ממדרגה אחר מדרגה עד הגיעו אל הדרוש והנה החכמה והתבונה ייסירו תמיד בזאת החקירה אל הדרכים והסדרים אשר יובילו אליה וזה מאמרם על צד מליצת השיר הבינו פתאים ערמה וגו' : הבינו פתאים ערמה · השתדלו להתישר אל החכמה ואחשוב שזאת הערמה תשלם בהתבוננות במלאכת ההגיון כי היא תיישר השכל אל דרכי ההשתדלות והעיון · וכסילים הבינו לב להכנס בענינים העיוניים : שמעו · כי דברים נכבדים אדבר ופתיחת מאמרי היה לדברי יושר ואמר זה שלא יחשוב חושב שהוא מדבר בזה על צד ההפלג' והגוזמא כמשפט המאמר בשירי' ובמשלים כי הנה חכי ידבר אמת לא רשע וכזב והנה כל אמרי פיהם בצדק וביושר אין בהם מה שיטה מדרך האמת : כלם נכוחים · כל דברי נכוחי' וישרים למי שיבינם וישיג מה שבהם מהחכמה : קחו · בחרו בלקיחת מוסרי יותר מלקיחת הכסף הדעת אשר איישיר אליכם הוא יותר נבחר מזהב הנה החכמה היא טובה מכל מרגליות וכל חפצים אחרים שיחפוץ האדם בשאר ענינים זולתי בעיון לא ישוו בה אמרה החכמה לגלות הדברים ההכרחיים במלאכה : אני

לְיַד־שְׁעָרִים לְפִי־קָרֶת מְבוֹא פְתָחִים
תָּרֹנָּה׃ אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא וְקוֹלִי ב' חכמות ב' ומל'
ה אֶל־בְּנֵי אָדָם׃ הָבִינוּ פְתָאיִם עָרְמָה ט'
וּכְסִילִים הָבִינוּ לֵב׃ שִׁמְעוּ כִּי־
נְגִידִים אֲדַבֵּר וּמִפְתַּח שְׂפָתַי מֵישָׁרִים׃ ל
כִּי־אֱמֶת יֶהְגֶּה חִכִּי וְתוֹעֲבַת שְׂפָתַי
רֶשַׁע׃ בְּצֶדֶק כָּל־אִמְרֵי־פִי אֵין בָּהֶם יו
נִפְתָּל וְעִקֵּשׁ׃ כֻּלָּם נְכֹחִים לַמֵּבִין
וִישָׁרִים לְמֹצְאֵי דָעַת׃ קְחוּ־ ל' ח' ר"פ
מוּסָרִי וְאַל־כָּסֶף וְדַעַת מֵחָרוּץ נִבְחָר׃ ל' ל
כִּי־טוֹבָה חָכְמָה מִפְּנִינִים וְכָל־
חֲפָצִים לֹא יִשְׁווּ־בָהּ׃ ג'
אני

וְעַל תַּרְעֵי בְּפוּמָא קִרְיָא וּבְמַעֲלָנָא
דְתַרְעֵי מִשְׁתַּבְּחָא וְאָמְרָה׃ לְכוֹן
גַּבְרֵי קָרֵינָא וְקָלִי עַל בְּנֵי נָשָׁא׃
אִיתְבְּיִינוּ שַׁבְרֵי עֲרִימוּתָא וְשַׁטְיֵי
נִסְתַּכְּלוּן בְּלִבְּהוֹן׃ שְׁמָעוּ מְטוּל
דְשָׁרִירוּתָא מְמַלְלָא אֲנָא וּמְמַלֵּל
פוּמִי תְּרִיצוּתָא׃ מְטוּל דְקוּשְׁטָא
דָנָא פוּמִי וְרִיחוּקָא שִׂפְוָתֵי רַשִׁיעָא׃
וּבְצַדְקוּתָא אִינוּן כָּל מֵימְרֵי פוּמִי
וְלֵית בְּהוֹן פִּיתוּלָא וְעִיקוּמָא׃ וְכוּלְהוֹן
גַּלְיָין לְאֵינַשׁ דְּמִתְבַּיַּין וְתָרִיצִין לְאִילֵין
דְצָבְאִין בִּידִיעֲתָא׃ קַבִּילוּ מַרְדוּתָא
וְלָא כַסְפָּא וּגְבוּ לְכוֹן יְדִיעֲתָא מִן
דַּהֲבָא סְנִינָא׃ מְטוּל דְטָבָא חָכְמְתָא מִן כֵּיפֵי טַבְתָא וְכָל מַדַּעַם לָא פָּחֵילָה׃
אנא

אישים ג' ומ"ל וסימ' חד דמסכנין וחד דרשיעין וחד דזכאין · וביאורם נבזה וחדל אישים · את אישים פעלי און · אליכם אישים אקרא : רשע י"ז פתחין וסימ' נמסר בספר מיכה סימ' ו' : קחו ה' ר"פ וסי' קחו מאתכם תרומה · קחו לכם מן העם דיהושע · קחו נשים והולידה בנים · קחו עמכם דברים · קחו מוסרי ואל כסף :

רשי

לפי קרת · תקרה הבנויה על השער ויושבים עליה : תרונה · תזעקנה ומה היא אומרת אליכם אישי' אקרא : שמעו כי נגידים אדבר · דברי נגידי' וחשיבות : נפתל ועקש · עקמימות : שכנתי ערמה · אצל ערמה שכיון שלמד אדם תורה נכנס בו ערמימית של כל דבר : מחרוץ · ממיני הזהב הוא : מפנינים · מרגליו' : לא ישוו בה · לא ידמו לשויה : יראת

אבן עזרא

קרת · קריה : אישים · עשירים · אל בני אדם עניים כמו כן גם בני אדם גם בני איש והענין יחד עשיר ואביון : ערמה · שיערימו להסיר הפתיות מהם ולב דעת או הבינו ערמה ללב והוא פועל יוצא : נגידים · כמו נגיד והם דברים משובחי' וכן הלא כתבתי לך שלישים מן ושליש' על כלו כיים למלך משנה גם שליש' : נכוחים · אמת : שככתי

אבן יחייא

ליד וגו' וה"ג' ליד ומקום ששמה השערים שערי פי הקרת והעיר · כי השער לעיר היא כפה לגוף האדם · אשר היא מבוא להכנים אל הגוף כל המצטרך אליו · וככה השער הוא מבוא להכנים אל העיר כל המצטרך אליו והארבעה כי תרונה שתיהן המעלות הנז' ותצעקנה במבוא הפתחים שבכל בית מבתי המדינה באופן שלא יוכל איש מלשמוע דבריה ולא יוכל להתנצל בסכלותו מהקריאה ההיא · אליהם וגו' סיפר אופן קריאתה אותם · ואיך דבריה הם עם ארבעה מיני בני אדם · האחד בעלי מעלת התורה שלמים והם הנקראים נבונים ואישים להדמותם למדרגות המלאכים הנקראים כן וכאומרו בהקדמתו בפרשה הא' על הכת הזאת ונבון תחבולות יקנה · והב' בעלי מעלת החכמה והשלמים באנושותה כי בנפש המשכלת הם מה שהם ויפרדו מהבעלי חיים · וכאומרו שם על הכת הזאת ישמע חכם ויוסיף לקח וזהו אומרו וקולי אל בני אדם· והשלישית פתאים שהם זקני' ואמנם אין להם דעת כנערי' לפתיותם וכאומרו שם על הכת הזאת לתת לפתאים ערמה · והד' הנערים שהם סכלים מרצון ובחירה למיעוט זמנם אשר על הכת הזאת אמר שם לנער דעת ומזימה · והנה לפתאים ונערים הנעדרים מהחכמה לגמרי אמר הבינו להיות צריכה ומוכרחת אליהם ההבנה הנעדרת מהם · ואמנם לחכמים ונבונים אמר לשון קריאה להיותם בלתי צריכים אל ההבנה רק אל השמיעה החכם כדי להוסיף לקח · והנבון כדי לקנות תחבולות · שמעו וגו' הנה ממעלת התורה תמשך מעלת המצות · וממעלת החכמה תמשך מעלת המדות' ואמנם המעלת החכמה תפרד לג' סוגים הא' חכמת האלהות שהוא הדיבור בענינים הנבדלים מחמר לגמרי · בידיעת האפשר לדעת ממנו יתברך וידיעת מלאכיו והשכל והנפש · והב' חכמת הטבע שהוא הדיבור בענינים התלוים בחומר ובמקריהם · כידיעת כל מורכב מנושא וצורה כגלגלי השמים לטוהר ובגלותיו והד' היסודות וכל המורכב מהם · והג' חכמת הלמודים אשר היא אמצעית בין שתי החכמות הנז' ובקצתה תדמה לאלהית · ובקצתה תדמה לטבעית · והיא נחלקת לשבעה מינים · הא' חכמת המספר שהיא ידיעת דברי' אין מציאות להם בחמר אבל הם מקרים אליו ולא יראו בו · ולפשיטותה תדמה לחכמה אלהית · והב' חכמת התשבורת שהיא ידיעת דברים שאפשר שידומו זולת חמר עם כי השכל ישיג הענה אמיתית כי לא ימצאו כי אם בחומר · אבל עם כל זה לא ידמו בחמר נראה · והג' חכמת הנגון · והארבעה חכמת המשקלות · והחמשה חכמת המדות · והששה חכמת המכנים שארבעתם ידיעת דברים שהם בחומר ויהיה לאחת על זולתה יתרון בקרוב אל החכמה הטבעית והרוחק ממנה והמזג ביניה אם מעט ואם הרבה · והז' חכמת התכונה שהיא חכמה מזוגה מטבעית ולמודית ונשואה הגדול שבכל חלקי החכמה הטבעית שהם השמים · ואמנם ההגיון והרפואה לא יקראו חכמות כי אם מלאכות · וזהו אומרה פה החכמה בקולה בקול גדול שמעו השומעים כלם · כי הדברים אשר אדבר הם דברים נגידים ונכבדים מאד והוא רמז למעלת התורה · ומפתח שפתי מישרים והוא רמז לחכמת המספר אשר לא יפול בה הטעות · כי אמת יהגה חכי והוא רמז לחכמת התשבורת הנמנע' משגיאה · ותועבת שפתי רשע · והוא רמז לחכמת הניגון הנעימה הן בפה הן בכלי שראוי לתעוב אותה כשנעשית לשם פריצות וזנות ולשתו' יין בשיר · כי תכליתה הנאות הוא לשורר לאלהי הצדק על הדוכן · ולתת ההכנה לנביא לקבל שפע הנבואה ככנור לישע ותוף וחליל אשר לפני בני הנביאים · בצדק כל אמרי פי · הוא רמז לחכמ' המשקלות שראוי שיצדקו יחד לבוא אל תכליתם · אין בהם נפתל ועקש · הוא רמז לחכמת המדות שראוי להיותם ישרות בלי פתלתלות ועקשות · כלם נכוחים למבין · הוא רמז לחכמת המכנים הנכוחים דבריה למבינה · וישרים למוצאי דעת והוא רמז לחכמת התכונה · שדבריה ישרים למוצאי הדעת כי לא כל חכמיה יבואו עד תכליתה · כי הם מודיעים לאדמים אשר בעולם ולא כל אשר יבוא כי על הרוב יטעו או במקצת או בכלו · ולא ימצא היושר ההחלטי רק בדברי הנביא המדבר בשם הא' יתברך אשר מלא הדעת האמיתי · קחו וגו' קחו מוסרי ממעלת המצות ואל כסף · וקחו הדעת ממעלת החכמה שהוא מחרוץ נבחר שהוא זהב אופז · כי טובה וגו' כי טובה חכמה מפנינים · ולכן מעלת המדות הנמשכת ממנה היא טובה מכסף מזוקק שבעתים · וכל חפציך לא ישוו בה במעלת התורה ולכן מעלת המצות הנמשכת ממנה טובה מחרוץ נבחר : אני

ר' מנחם המאירי

שהמשתדל בו צריך תחלה ליראת יי' שהחכמות כל יגיעיו לא יתאוכה באדם ובשכחה אבל צריכה ארך זמן וארך הלעות ובין כך צריך שתהיה יראתו קודמ' עד שלא יבלבלהו הלמוד המחקרי בדבר מאמנה ושישנא גאה וגאון אבל שישפיל עצמו אצל האחכם כדי שישפיעהו מחכמתו · ודרך רע ר"ל מדה רעה כי שלמות המדות צורך גדול והכרחי לשלמות השכל ופי תהפוכות רמז על החלקות הטעאות וכבות שלא ישתבש מתוכם ואמר אחר כך לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה · פי' לי עצה שלא תמצא עצה כי אם בחכמה ויש לפרשו ענין השגחה ועיון מלשון איעצך עליך עיני שפי' בעיני כלומר אשגיח עליך בעין שכלי ותושיה שם מורה על אמתת החכמה מלשון ישות כמו שהתבאר באמרו יצפון לישרים תושיה ואולי רמז במלת עצה על שלמו' המדות ותושיה על שלמו' השכל כענין שמע

קב ונקי

לפי קרת · בתוך המדינה ששם דורשים דברי השם ולפעמים בכל בית ובית ילכו החכמים להוכיח האנשים בביתם : אליכם אישים אקרא · אחר שסיפר המקומות ששם החכמה והתבונה קובעות בתי מדרשותיהם במקומות גבוהים ובדרכים · בשער העיר ברחוב קריה · ברשות היחיד שהוא מבוא פתחים רצה לבאר עם מי תדבר ואמר שתדבר בג' כתות מאנשים הראשונה ביחידי סגולה כיספי' ידיע' האמתיות ועשיית המעשים הטובים וקראם אישים ירצה אנשים שלמים ומיוחדים ולכן נאמר בהם אקרא כי היא קריאת למעלה כמו ויקרא אל משה · והב' היא כת בני אדם העוסקים בענינים העיוני' והם עסוקים בעניני העולם וקראם בני אדם להורות שאינם שלמים כמו הראשונים ולכ"א בהם וקולי אל בני אדם שצריכים שישגיחו בהם · הג' היא כת הפתאים שהם הנפתים אחר הבלי העולם ואין להם יד ושם בעניני החכמה אבל ימצאו בהם מדות טובות ומעשים טובים ומעשים ישרים ועליהם אמר הבינו פתאים ערמה · כלומר שראוי להם שיהיו מבינים בספרי החכמה והתבונה · הד' היא כת גרועה ממנה כת הכסילים נעדרים מכל החכמה חסרי השכל שאין בם לא ידיעה ולא תבונה ולכן אמר וכסילים הבינו לב · ר"ל התנו אתם הכסילים השכל ולא תתעסקו בדברי סכלות : שמעו כי נגידים · רצתה החכמה לשבח מאמריה בו' פנים · הא' מצד חשיבות הנושא ואמרו שמעו כי נגידים חכמות מחוכמות ומשובחות אנכי מדברת והטעם כמו שהנגידים הם השרים הגדולי' כן דברי יתעלו על כל הדבורים · הב' שהם לפי הלשון והמליצה עד שהקור' ירוץ בם כאדם הרץ בדרך ישרה והוא אמרו ומפתח שפתי מישרים · הג' שהם דברים אמתיים בעצמם והוא אמרו כי אמת יהגה חכי · והד' היותם מלמדים בטובה ונחת כי דברי חכמים בנחת נשמעים לא בבהלה וחרדה והוא אמרו ותועבת שפתי רשע מגזירת והוא ישקיט ומי ירשיע שהרצון בו יבהיל ויחריד · והה' שאין בהם סתירה כספר קהלת שבקשו חכמים לגנוז אותו מפני שדבריו סותרות זו את זו וזהו בצדק כל אמרי פי ירצה שכלם צודקות יחד · הו' שדברי החכמה מסודרות בקדימת הראוי להקדים והמאוחר להאחר וזהו כלם נכוחים למבין בסדרים כי ככה תפול בסדר המקומיי · הז' שלא יפול בדברי החכמה אריכות להקיץ המעינים ולא קוצר להטריחם וזהו וישרים למוצאי דעת : קחו · רצתה החכמה לבאר מהות הענינים הנכללים בה ונכללים בשתי שלמיות מוכרחים לשלימות האדם · הא' שלימות המעשה וקנין המדות טובות אשר יורה על זה השלימות מלת מוסר · ואמר קחו מוסרי ולא תשתדלו לקנין הכסף כי מי שהוא שלם במדות לא יצטרך לקנין העושר · הב' שלימות העיון בדעות אמתיות והוא אמרו ודעת מחרוץ נבחר · וגם שהשלמות מהמדות קודם בזמן לשלמות הדעות רוצה לומר שהשני יותר מעולה מהא' ולכן המשילו לחרוץ שהוא הזהב הנבחר והמדות השוה לכסף : כי טובה חכמה · רצה לחזק הענין ואמר שהחכמה טובים מפנינים שהם יותר חשובות מחרוץ כי היא התכלית המכוון באדם והמרגליות אינם נדרשות בעצמן · ואמר וכל חפצים לא ישוו בה · רוצה לומר כל הכלים ותכשיטין הנאהבים לצורתם הנכבדת לא ישוו בצורת החכמה : אני

מנחת ערב

קחו מוסרי וגו' הנה האמת שלא הספר יתרחק המתרחק מעסוק בתורת ה' אף שהתורה ומצות המביאים לעה"ב כן בהקוע"י יסורין כהז"ל ב' כי התורה תפקח לב בני האדם להשכיל בכל עניני ערמה ותחבולה ושע"כ אז"ל שאין ללמד את בנו תורה בכ' אני חכמה שכנתי ערמה כיון שנכנס חכמה באדם נכנס בו ערמימיות וזהו גם למה שהתורה יודעת מאד מזימות בני האדם ותחבולותיו הלא תכריש אותם לבו למען נחדל מהם ומזה ימשך כי אשר לא ידעם יפקחו עיניו ויעש אותם ויהפוך והנם כמ"ש ריב"ז אוי לי אם אמרו אוי לי אם לא אמרו ושלישית כי התורה מתשה כוחו של אדם ושע"כ נקראת תושיה · לכן על שלש אלה אמר קחו מוסרי וגו' כי התורה אמרה תאמר אל נא בני תמנע האת שלש אלה מהדבק בי כי הלא על דבר המוסר טוב לך ייסורין בהחזיקך בי מאלפי זהב וכסף בהיות זולתי כי אני יסרתי חזקתי זרועותיך כי בם יזכה איש לחיי העולם הבא וזהו קחו מוסרי והחזיקו בו ואל כסף כלו' גם שיהיו היסורין חסרון כסף הקשים מכל מיני יסורין כנודע שהיא קשה מכל הייסורין שבעולם וזה טוב לך כי הלך בדרכי אך אם גם תעסוק לקנות דעת התורה כי בתורה תהיה עמל כי אז יכפלו יסוריך הלא טוב לך מחרוץ נבח' אלו יצויר שהיית מוצא כי הרחק ממך וזהו ודעת מחרוץ נבחר והטעם כי טובה חכמה במה שהיא חכמת אלהות היא טובה מפנינים כי אין למעלה הימנה ומה גם במה שהיא תורת ה' קדושה עד אין קצה כי הלא כל חפציך לא ישוו בה והוא כי הלא חפצי בני אדם רבי' מספור יש יחפ' כסף וזהב ויש שרר' ויש מלוכה והיקש באלה אמר כי כלם אפס ותהו בערך התורה וזהו וכל חפצים אשר יהיו חפצי בני אדם לא ישוו בה שלא יהיה לה' ערך שווי נגדה וזהו וכל חפצים לא ישוו בה וא"כ מי זה האיש יקוץ בהוכח' העה"ז ולא יביט אל הטוב הצפון לו ע"י התורה לעה"ב · ולעומת הדבר השני אמר אני חכמה שכנתי ערמה לומר הן אמת שכל מיני ערמות ותכמו' גלויות וידועות בי על כל זה לא אירע פן יקרני כמירת ריב"ז אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר כי הלא יראת ה' שנאת רע וגו' ולא אירא כי בי ירבו מתנכלים להרע כי אגלה את נבלותם לעיניהם כי הלא יראת ה' אשר היא התחלה החכמה היא שנאת רע וזבחים כזה אני דובר בספ' הלז ולא בלבד שנאת הרע כי אסגם כל מדה מגונה כי הלא גאה וגאון ומציאות דרך רע וכ"ש מי שיש לו פי תהפוכות שמהפך המוסר ללמוד ערמומות להרע כי אותו שנאתי ולא אחוש אם יכשל כי פושעים יכשלו בם אך איני דובר כי אם הצדיקים ילכו בם : ועל הג' והיא כי אני מתשת כח העוסק בי אין פחד כי הלא לי עצה וגו' לומר הן אמת כי לי עצה שבהתיעץ האדם בהתבודדו בי בעיונו לדעת איזה הדרך יפנה ויבחר מחלקי הבקיבות הנה אז לו בי תושיה פיותם כח המעיין אך אין זה לירק טרם יבין שמועה אמנם כשאני משפיע בו יבא עד תכונת הבין שמועה לאמיתה אז היא לי גבורה כי אז ישים כגבור ותושיה נלאה מתני :

בי

אֲנִי־חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה וְדַעַת
מְזִמּוֹת אֶמְצָא׃ יִרְאַת יְהוָה שְׂנֹאת
רָע גֵּאָה וְגָאוֹן וְדֶרֶךְ רָע וּפִי תַהְפֻּכוֹת
שָׂנֵאתִי׃ לִי־עֵצָה וְתוּשִׁיָּה אֲנִי בִינָה
לִי גְבוּרָה׃ בִּי מְלָכִים יִמְלֹכוּ וְרוֹזְנִים טו
יְחֹקְקוּ צֶדֶק׃ בִּי שָׂרִים יָשֹׂרוּ וּנְדִיבִים
כָּל־שֹׁפְטֵי אָרֶץ׃ אֲנִי אֹהֲבַיהָ אֵהָב אהבי ק׳
וּמְשַׁחֲרַי יִמְצָאֻנְנִי׃ עֹשֶׁר־וְכָבוֹד אִתִּי
הון

אנא חכמתא ברית ערימותא
ותרעיתא משכחא אנא׃ דחלתא
דיי סניא בישתא גאותא ורמותא
וארחא בישתא ופומא הפיכא סניא
אנא׃ דילי היא תרעיתא ומלכנא
וביונא וגברותא׃ מטול אנא מלכי
ממלכין ושליטי אנא משיחן
בצדקותא׃ מטול דוכרני מתדורכין
ורבביהלהון דייני דתריצותא׃ אנא
רחמא רחמיי ואלין דמקדמין לי משכחנני׃ עתרא ויקרא דילי
ממונא

ותושיה ז׳ מ״ל בליש׳ וסימ׳ הפליא עצה הגדיל · עמו עז ותושיה · ותושיה יראה שמך דמיכה · כי כפלים לתושיה · לי עצה ולי תושיה · לתאוה יבקש נפרד · יצפן לישרים תושיה :

רשי

יראת ה׳ שנאת רע · זהו המוסר שהחכמה מכרזת לבריות : בי מלכים ימלוכו · שהדינים והמשפטים אני מלמדם : אהב · כמו אוהב · אהבי אהבה כתיב · אמר הקב״ה אני אהבה של תורה אהב · זו שמעתי מרבי אהרן בשם רבי נתן · ימצאונני נו״ן יתיר׳ חמשי׳ שערי בינ׳ המציאוני :
להנחיל

אבן עזרא

שכנתי ערמה · אחר בי״ת כמו שכן ארץ והטעם שהערמה צריכה חכמה שלא תכון זולתה · ודעת מזמות אמצא וידיעת מזימות הדורשים אותי אמצא והגיע עד תכלית כוונתם ויתכן לפרש אני חכמה מכרת ויודעת כל ערמה כאילו שכנתי בתוכה וגם אני יורדת לסוף דעת כל מזמה ולפי שהדעת היא הנמצאת אחר החכמה והתבונה אמר מלת אמצא והטעם כי לא יבצר מן החכמה כל מזמה : יראת יי׳ שנאת רע · שנאת מקור בשקל מלאת ורע כלל כל חסרון ופרט ממנו גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות דרך רע הנהגה רעה ופי תהפוכות שמהפך מענין לענין ואמר שנאתי כאילו אמר שיראת יי׳ היא שנאת אלה גם אני שנאתי אות׳ כטעם הלא משנאיך יי׳ אשנא ובעל הטעמים שם טעם מפסיק במלת ופי ולא ראה זה הפי׳ ואולי שמלת ופי דברי החכמה וכאילו אמר׳ אני חכמ׳ שכנתי ערמה ודעת מזמות אמצא וידעתי כי יראת יי׳ שנאת רע וגאה וגאון ודרך רע ופי ר״ל מאמר כמו כי על פי יי׳ וזולתם או הסכמתי ודעתי כמו פה אחד טוב אל המלך תהפוכות שנאתי כי החכמה והתהפוכות סותרים זה את זה כי לא יעמדו בנושא אחד ותהפוכות כולל כל נגד וכל הפך מהטוב והיושר : לי עצה ותושי׳ · מפורש · אני בינה לי גבורה ואמר אני בינה ולא אמר לי בינה לפי שהבינה תולדת החכמ׳ ואם אין חכמה אין בינה ואמר לי גבורה כטעם החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים : בי מלכים ימלוכו · שתעמוד מלכותם או נקראו על שם סופם כמו וטחני קמח · ורוזנים יחוקקו צדק לחקוק חוקי משפט צדק : בי שרים ישורו · משפט הר״ש להיותה דגושה כשקל יסובו עליו רבים לולי שאין מקבלת דגש : אני אוהבי אהב · חסר א״לף השרש להקל על הלשון כמו ואחר עד עתה : עושר וכבוד · עתק · ענין עובי וחוזק וכן יצא עתק מפיכם וצדקה במקום כטעם הצלחה וכן יתכן לפרש וצדק משמים נשקף :
טוב

רלבג

אני חכמה שכנתי ערמה · במקומות שנמצא שם ערמה ודרך השתדלות והם הסדרים ההגיוניים ויצטרך לו ג״כ שימצא יראת יי׳ רוצה לומר לקיחת המוסר במדות ויצטרך לו עוד לשנא רע כדי שיתרחק מדרכיו וישנא מדת הגאוה כי היא מסירה השלימות מהאדם וישנא דרך רע בדעות ודברים המליצים פרשים כוזבים כי אלו ימנעו ממלאת החכמ׳ לפי שהמעיין ירצה להמשיך המאמרים במה שאחר ההתחלות באופן שהולעו ההתחלות וירצה להמשיך תמיד לשמרם וזה יביאהו לטעות בהם : לי עצה · וזה כי העצה תלקח בדברי׳ העמליים כאילו תאמר שהעצה במי שהוא חלוש החום להמנו בשיאכילוהו לדברים חמים והנה העצה תהי׳ בחכמות המיוחדות לצד המעשה כמו חכמת הרפוא׳ ועבודת האדמ׳ ומה שידמ׳ להם ולי ג״כ תושיה ר״ל השגת הנימוס המושכל אשר בדברים והוא מהותו ומסיביו העצמיים ואלו הם חלקיו הפנה הראשונ׳ להעיר על תועלתה ומהותה איך לא תצטרך לזכור הדברי׳ ההכרחיים קודם ההשתדלות בה לפי שכבר זכרה אחר החכמ׳ וזה ממה שצריך שתוקדם תחל׳ החכמה קודם השתדלות בבינה וכבר זכר זה בביאור במה שקדם : אני בינה לי גבורה ר״ל כי לחכמ׳ יהיה ההשג׳ בדברים הנמשכים לפי הסדור הטבעי ואמנם מה שיתחדש שיהי׳ כנגד הסדור ההוא כמו הענין בנפלאות והוא הנקרא גבורה אשר לא יבואו בסבות העצמיות הנה החקירה עליו תהי גבורה והנה עוד לבינה השגת הפילוסופיא המדינית אשר בה יתחדש הבנין באלו הדברים המדיניים איך ינהגו בהם להעמיד הקבוץ המדיני ומזה ישתתף דבר העונשים אשר יוטלו על בעלי התכונות הפחותות ולפי שבזאת הפילוסופיא על האופן הראוי ימלוכו המלכים וישורו השרים והרוזנים והנדיבים והשופטים להעמיד דבר ומשפט הפילוסופיא על האופן הראוי אמרה הבינ׳ בי מלכים וגו׳ : בי מלכים ימלוכו · על העם · ורוזנים יחקקו חקים של סדר ויושר : בי שרים ישורו · ימשולו : אני אהבת אוהבי · ר״ל שלא ימלא מי שאינו אוהבה אך מי שהוא אוהבה וחושק בה יטרח לעמוד על אמתתה והוא ימצאה מפני היותו משחר ודורש אותה תמיד : עושר וכבוד אתי · הנה אתי עושר וכבוד כי בדרכי הבינה יוכל האדם להשיג עושר וכבוד ומפני שלימותו במדות והיישרו בהם אל הפנה זו באופן שלם כי לזאת המלאכ׳ סדרי׳ ישירו לקנין אלו השלימיות · ואתי הון עתק וקנין הצדק והיושר במדות :
טוב

ר׳ מנחם המאירי

שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך אני בינה כלומ׳ שההתבוננות שאדם מתבונן בחכמה בעצמו אינו כלום בזולת קניית החכמה ואף שההתבוננות בחכמה היא חכמה ועל זה אמר אני בינה ולי גבורה רומז לתכלית השלמות והיא גבורה לעלות אל הר יי׳ · עיר גבורים עלה חכם · בי חכם ימלוכו שלא יוכלו להתנהג בעסקי המלוכה ולהנהיג ההנהגה הגדולה המסורה להם רק בחכמה וכן בי רוזנים יחוקקו צדק ר״ל יתקנו בארצם חקים מצודקים ומיושרים · וכן הענין באמרו בי שרים ישורו ונדיבים וכל שופטי ארץ כלם ישורו בי ר״ל ינהיגו מדותיהם בחכמה כי אין לשום דבר עמידה בזולתה · אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני · כונת הענין שלא יתרשל האדם מן הלמוד מיראתו פן יעלה בידו לכובד המש׳ בטורח הלמוד והצטרך לאורך זמן והקדמו׳ ארוכו׳ כי אין זה רק דרך העצל אבל הזריז והחרוץ בלמוד לא יפחד מכל זה יגעתי ולא מצאתי אל תאמן וידוע כי גדר האהבה היא התקרבות הדעות והתאחדם ר״ל הסכימם לדעת אחת וכן ידוע בחכמ׳
מאמר

אבן יחייא

אני חכמה וגו׳ הם דברי החכמה אלהית המסברת כי תחול ותשכון בא׳ מג׳ מיני בני אדם · הא׳ עם הערו׳ אשר הוא הפך הפתאים אשר צריך לתת להם ערמה · וזהו אומרו אני חכמה שכנתי עם האיש בעל הערמה והב׳ עם האיש אשר לו הרצון והבחיר׳ · הפך הנער אשר צריך לתת לו דעת ומזימה · וזהו אומרו והאיש מהדעת ומזימות אמצא · והג׳ עם האיש אשר בטבעו יש לו יראת ה׳ ושנאת כל רע כי מי שיראת חטאו קודמ׳ לחכמתו חכמתו מתקיימת אף כי יתחברו לו ההכנות האחרות מדעת ומזימה וערמה · כי כן השמים יסייעוהו · וכאן שנה נזה להיות כי שנאתי אני החכמה הגאה בנפש האלהית · והגאון בנפש המשכלת · ודרך רע בנפש הצומחת כי השחית את דרכו על הארץ בתענוגים הבהמיים · ואיש תהפוכות בנפש המרגש אשר אין אמונה בפיו והוא המהפך ואיש און למלאות נפשו כי ירעב אסיפת המחוגות · ולכן האיש הלז השונא שונאי הבצע ואוהב יראתי הוא אהובי וראוי לקרבו אלי · לי עצה וגו׳ ספר ד׳ מעלות שיש אפילו בדברים המעשיי׳ והנהגת בני האדם · הא׳ לי עצה להנהגת הדברים המדיניים ובפרט לעניני המלחמה · מה שלכן ברוב תבוא סמוכה לגבורה · וכאומרו עצה וגבורה למלחמה · והב׳ לי תושיה שהוא שם הנאמר ג״כ לפעמים על ההנהג׳ מעשיו׳ וכאומרו ולא תעשנה ידיה׳ תושי׳ · והג׳ אני בינה להבין דבר מתוך דבר במלאכות והעניינים המעשיים · כי שם בינה יאמר ג״כ על המבין דבר מתוך דבר ולהיות כי שם בינה יאמר עליה בשם מושכם כאשר אמרנו כי התורה תקרא בינה ותבונ׳ להיותה מושגת במלאכות המחשים שעדי בינה · אף כי פה נאמר עליה בשם משותף להיותה מבינה דבר מתוך דבר אמר בה אני בינה · כי הוא שמה ולא לי בינה כאשר אמר באחרות · והארבעה לי גבורה ללחום מלחמות ה׳ עם האויבים · כי לא תחשוב שהחכם במעלת החכמה אלהית יהיה כעיר פרא בדברים המחוייבים אבל יהיה לו עצה ותושיה ובינה בהם · ויהיה לו כח לצאת להלחם כשלל שרי צבאות החיל · בי מלכים וגו׳ ספר התועלת הנמצ׳ לנושאיה המתוארי׳ בה · והנה בקיבוץ ההמוני ימצאו ה׳ מינים מאנשי׳ מעולי׳ · המלך שהוא אד׳ על כלם · והרוזנים שהם אדונים קטנים מלכי עיירות קטנו׳ או כפר וכפרי׳ שהם תחת יד וממשלת המלך הגדול ההוא וסרים אל משמעתו · ושרי המלך ומשרתיו הקרובים אליו · והשופטים שיש לו בכל עיר ועיר לשפוט לצדק ונדיבי העם והמיוחסים שבהם · וזהו אומרו כי התורה היא סבת כל אחת מהמעלות הנז׳ ובלתה לא יעמדו ימים רבים וזהו אומרו בי מלכי׳ ימלוכו כנגד המלך אדוני האדונים · ורוזנים יחוקקו צדק כנגד האדוני׳ הקטנים שהם מוכרחים לעשות הצדק מפני אימת המלך הגדול אשר עליהם · בי שרים ישורו כנגד שרי המלך ועבדיו · ונדיבי׳ כנגד נדיבי העם אשר נאספו בעיר ועיר · כל שופטי צדק כנגד שופטי העם ומנהיגיו · כי לזכות התורה האל יתברך נותן להם המעלה הזאת כאשר נתן המלכות לדוד · ויסירה מהם כאשר ימרו את פיה כאשר הסיר המלכות משאול · אני אוהבי וגו׳ ולאשר לא יזכו לאחד מהה׳ מעלות הנז׳ לא תחשוב שאפקח שכרם כי אוהבי מהם אהב ומשחרי ימצאונני · ואטיב עמהם בעושר וכבוד שיש אתי והון עתק וצדקה · כי יש לי העושר והטבעי מבקר וצאן ועבודה רבה ובית והון ונחלות אשר העושר הלז נותן הכבו׳ לבעליו · וכן יש אתי הון עתק והוא עושר הממון אשר בו יתנן הצדקה לעני כי לא יתכן לו שור בבת אחד רק מעט מעט בכל פעם ולכן צריכים הפרוטות והסלעים לתת הצדקה לעני כפי צרכו ואיכותו :
טוב

קב ונקי

אני חכמה שכנתי ערמה · אחר שביאר מעלת החכמה על קנין העושר ביאר מה שכללה מן השלימיות ואמר אני חכמה · ר״ל אלהית תוריית שכנתי ונתחברתי עם הערמה שהחכם ניכר בדבריו שהם דברים מחודשים ועוד כל ההולדות שיוליד הם מהקדמות עצמיות לא מהקדמו׳ מחשביות או מפירסמות והוא אמרו ודעת מזמות אמצא : יראת ה׳ שנאת רע · ירצה שהיא נפרשת על יראת השם שהחכם מכיר פעולות השם ורוממותו ולכן יכבד אלהיו בלבו ובפיו וכן החכם להכירו ערך העולם הרוחני מואס ברע ומתרחק ממנו בזה שהוא הגאוה מורם הזהה וכן כאשר יראה איש גאון כי גאה שם דבר והגאון הולך וכן הני שונא כל פעולה שימשך ממנה רע לזולת והוא דרך רע · ופי׳ תהפוכות הוא האיש שאין תוכו כברו ובפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישי׳ ארבו והבכל שנאתי כי מטבע השלם לברוח מהמגונה : לי עצה ותושיה · ספר ד׳ מעלות שנמצאו בחכמה כל דבריה בעצה והמהכה לא במקרה׳ לשיתחרט מיד אחר הגזרה או אחר המעשה · ב׳ שתחבר הדעת המסכים עם שמיחות האמיתי וזהו תושיה שנגזר מן יש · ר״ל ישות והמציאות האמיתי : אני בינה שמרבה על שמועתו שהחכם צריך להבין דבר מתוך דבר · לי גבורה · הוא אומץ לב להוכיח את העם ולהזהירם שהחכם צריך שיהיה גבור לשבר מלתעות רשעים : בי מלכים · אחר שביאר התארים העצמותיים לחכמה רצה לבאר הנמשכים למתוארים בה ואמר שכאשר ירצו לתת כתר המלכות ראוי לבחור החכם השר כל מנהיג צריך חכמה להנהגת עמו וכמו שהמלך צריך חכמה כן הרוזנים המניחים דתות ונימוסים להנהג׳ העם בצדק ויושר צריך שיהיו חכמים · וזכר בכאן ג׳ דברים מוכרחים לקיום המדינה המלך והדת · הדת להיישרם והמלך להכריחם שישמרו הדת : בי שרים ישורו · רצה שהשר צריך שיהיה לו קנין החכמה כדי שיהיה כערך בין ההנהגי׳ ולא יבוזהו ההמון והחכמה ירחיקהו בעלתה מהערבות הגופיי ולכן אמ׳ בי שרים ישורו ורצה באומרו ונדיבי׳ כל שופטי ארץ שהחכמה תלמד תנאי הנדיבות שהיא מעלה אצל ההמון וכן תלמד המשפט לשופטי ארץ באופן שכל המעולי׳ צריכים לה בעלי המשכל שהם השרי׳ בעלי העושר שהם הנדיבי׳ בעלי השררה כמו השופטי׳ הממוני׳ לשפוט את העם : אני אוהבי אהב · בהכונו׳ האנשים יש מהם דומים לבהמות השדה ולחיות יער שאינם מעריכים חברת מאנשי׳ דומי׳ להם · ויש מהם חנפים שכל חייהם משתדלים להחניף חבריהם ומהללים להם כל פעולותיהם טובות ורעות ובכ״ה מאלו אין אהבה לכן אמר שהחכמים אינם מרחיקים חברת האנשי׳ וכן אינם משתדלים בזה כל ימיהם אבל יבחרו אהבת האוהבים ולא יגביהו עליהם וכן הדורשים אותי גם שיבקשוני בזמן נאות לשינה עם כל זה ימצאוני מזומן להשתדל כל היכולת עליהם הוא אמרו ומשחרי ימצאונני : עושר · דע שבראשית התכלית העליון נמצא חלוף בין הגדולים מהם חשבו שהוא העושר וזהו שקר מפני שהתכלית העליון הוא נדרש לעצמו · והעושר נדרש בעבור ההכרח הנקנה בו · ואחרים חשבו שהוא הכבוד שיכבדוהו האנשים וזהו גם כן בטל מפני שהכבוד הוא אות וסימן שבזה המכובד יש מעלה אשר בסבתה כל האנשים יכבדוהו ויכרעו לפניו והמעלה ההיא ראוי שיהיה התכלית וכן הכבוד הוא ביד המכבדים לא ביד המכובד וגם שהעושר והכבוד אינם התכלית העליון הם הכרחיים למאושר כמו שביאר החכם המדיני לז״א שלבעל החכמה יש עושר שבכל מקום שילך חכמתו יספיק לו והוא שמח בחלקו וכן כבוד שהכל מכבדים אותו וביאר שהעושר הוא רב ועתק באופן שיעדיף לעשות ממנו צדקה לאחרים :
טוב

מנחת ערב

כי מלאכי׳ ימלכו עוד כתמ׳ התורה מעלת׳ כי הלא בי מלכים ימלוכו ולבל יאמר איש איה מלכות ר׳ חנינא בן דוסא שלא הם נהידו כי אם קב חרובין אך הוא ענין מאמר הזוהר על פסוק מי לא ייראך מלך הגוים וגו׳ כי בכל חכמי וגו׳ מאין כמוך שהקשו וכי בחכמי ישראל יש כמוהו ותירצו כי הן זאת מעלת חכמי תורת ה׳ שיעשו כמעשיו ית׳ ושולטי׳ ומולכים מלכות שלמה בעולם מי מחכמי הגוים יעמיד שמש כיהושע או ישתיק תנועת השמים וארץ כמשה או ימטיר בבקר לא עבות ולא צדיק מושל ביראת א־קים כי כל העולם ומערכותיו כתובים כתיכים המה לו והיה היפה מלך גדול הימנו ישתרר בעולם גם השתרר כמוהו האם היה בהבלי הגוים יעשה כמעשים האלה וזהו כי בכל חכמי הגוים מאין כמוך אך בישראל ישנה וזה שאמר שלמה ברוח קדשו כי התורה אומרת בי מלכים מאן מלכי רבנן ימלוכו וישתררו מלכות שלמה בעולם וס״ת הלא הלז אין זה רק לרשומים כמשה ויהושע ודומיהם המתיחסים למלכים גדולים בתורה אך לא יהיה כן בכל דור הנני מודיעך כי הלא לא כן בדבר כי גם לבאים אחרי כן לא תבצר מהם בחינת מלוכה ושליטה בעולם כי הלא ורוזנים הבלתי באי׳ בגדר מלכים כנזכר הלא יחוקקו צדק והוא מז״ל לגלל גומר עלי שקטנה שהגיעה לשלש שנים ויום אחד שעוד אין בתוליה חוזרים וביאתה ביאה והבא עליה נהרג עליה אם ערוה היא שאם אחר כך עיברו ב״ד את השנ׳ תשתנה בריית׳ ויחזרו בתולי׳ ואין ביאתה ביאה והבא עליה פטור עד חדש ימים כי הוא ית׳ גומר על ידי הנ׳ המתועדים לעבר את השנה ומסכי׳ עמהם והנה ידענו כי כאשר היו מעברים את השנה היו כותבין ומשמיעים בכל המקומות כמ״ש בגמרא שהיה רשב״ג עושה והם אחר מלאת ג׳ שנים ויום א׳ לקטנה יום או יומים היו מעברין וכותבים וקטנה תחשב והלא כבר נעשית ביאתה ביאה וא״כ ימלאו מכתבי עמל חלילה הפך הדין לדון אותה לבלתי בת ביאה אך מה יעשה הוא ית׳ עונה שהרוזנים ההם גם שאינן מגדר המלכים שנלם שיחוקקו צדק כי יסכים עמהם במה שכתבו ושמיעו ויחזרו בתוליה באופן שיחוקקו צדק ולא הפך הצדק ומאין זכו אלה לשנות הוא ית׳ טבע הדברים אם לא בהדבקם בי :

אני אהבי אהב וגו׳ ירצה כי הנה יש פתחון פה לבעל הדין לחלוק ולומר איה איפה מלכותם ושררתם ורובם מזי רעב נודדים ללחם היה ומי לוי ממלכי רבנן כהלל ור׳ חנינא בן דוסא וזולתם ויצא עתק מפי איש לומר אין זה כי אם שהתורה לא תאהב את מאהביה לכן אמר אל תאמר כן הלא אני אהבי אהב אם דל ואם עשיר והראיה כי הלא ומשחרי ימצאונני אף אשר דחיקא להם שעתא כענין רבה ורב חסדא כל אחד מצלי ולא אתי מיטרא וא׳ עשיר מופלג וא׳ רש אין כל ולא אחת או שתים ימלא להם כי אם בכל קראם אליו זה אמרו ימצאונני בב׳ נונין כי קרוב ה׳ למשחרי תורה לשמוע בקולם : וס״ת והיה אכילת פירות בעה״ז כי בשמאלה עושר וכבוד אל תתמה על החפץ כי דע איפה כי עושר וכבוד הראוי לקבל בעה״ז הוא אתי בעה״ב ואינו דומה לעושר העולם הזה כי בהסירי אותו לעושר העה״ב הוא הון עתק וגם נוסף עמו ג״כ מתנה חנם בתורת לדיה
וזהו

טוב פריו · הנה טוב פריו מזהב והוא נבחר מכסף לי ההליכה באורח הצדקה והיושר בתוך נתיבות שיהיו למשפט שיבאו לאמת דבריו וסותרו והיה שם מחשבות יקימו כל אחד מהדרכים ההם והנה יהי' מתועלת בהיות מבוארת האמת בזה להנחיל אוהבי יש והוא דעת המוסכם לנמצא כי בו תגיע ההצלח' האנושית והפך זה יהי' בדעת אשר לא ישכים לנמצא · ואוצרות אוהבי אמלא מאלו הדעות האמיתיות כי מפני אהבתם אותי יקושרו בזאת החקיר' וימצאו דברים רבים ימלאו בהם אוצרותיהם על צד המשל אמרה הבינה להורות על מעלתה וקדימתה על החכמה יי' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז בבריאת העולם ר"ל שבראשית הדברים שקנה אז ועשה קנה הדבר אשר היה חדושו בבינה ותבונות השם ית' בו והם הגרמים השמימיים אבל הדע' כי הש"י לא חסר להיות עמו זאת התבונה והחכמ' אשר נברא בה העולם כמו שבארנו בה' מספר מלחמות יי' ושם התרנו הספקות הנופלות בזה והנה מעת היות הזמן קנני קד' מפעליו האחרי' : מעולם נסכתי מראש · מעת היות עולם נתנה לי הגבורה והשררה והגדלה · מקדמי הארץ בראשי' מה שנברא בארץ : באין תהומות חוללתי · קודם היות התהומות נבראתי כי השמים קודמים במעלה ובמציאות על התהומו' קודם שיהיו שם מעינו' ונהרות רבות המים : בטרם שהטבעו ההרים על מכונם ולפני שימצאו גבעות חוללתי : עד לא עשה · הש"י ארץ וחוצות הנכבד שבעפרות תבל והגבוה מהם והוא מקום הנגל' מן הארץ וכו ג"כ ארץ וחוצות והנה כפל הענין במלות שונות : בהכינו

הוֹן עָתֵק וּצְדָקָה׃ טוֹב פִּרְיִי מֵחָרוּץ ל· ג מָמוֹנָא וּמַזָּלָא וְצִדְקְתָא׃ טָבִין פֵּירַי
כ וּמִפָּז וּתְבוּאָתִי מִכֶּסֶף נִבְחָר׃ בְּאֹרַח מִן דַּהֲבָא סְנִינָא וּמִן דַּהֲבָא אוֹבְרִיזִין
צְדָקָה אֲהַלֵּךְ בְּתוֹךְ נְתִיבוֹת מִשְׁפָּט׃ וְעַלַּלְתִּי מִן סַנְיָא גַבְיָא׃ בְּאָרְחָתָא
לְהַנְחִיל אֹהֲבַי יֵשׁ וְאֹצְרֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא׃ ב'נחלות' ג' דְּצִדְקְתָא מְהַלְּכָא אֲנָא בְּגוֹ שְׁבִילֵי
יְהוָה קָנָנִי רֵאשִׁית ל· כ"ח דְּדִינָא׃ דְּאֵירוּת לְרָחֲמוֹי שְׁנַיָּא
דַּרְכּוֹ קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז׃ מֵעוֹלָם סְגִיאָתָא וְסִימַתְהוֹן אֲמַלֵּא׃ אֱלָהָא
נִסַּכְתִּי מֵרֹאשׁ מִקַּדְמֵי אָרֶץ׃ בְּאֵין ל· י"ד · ג בְּרָאַנִי בְּרֵישׁ בִּרְיָתֵיהּ וּמִן קֳדָם עוֹבָדוֹי
תְּהֹמוֹת חוֹלָלְתִּי בְּאֵין מַעְיָנוֹת נִכְבַּדֵּי ג'· ג' מִן רֵישׁ׃ וּמִן קֳדָם עָלְמָא אִתְתַּקְנִית
כה מָיִם׃ בְּטֶרֶם הָרִים הָטְבָּעוּ לִפְנֵי כ' מִן רֵישֵׁיהּ מִן קֳדָם דְּתֶהֱוֵי אַרְעָא׃
גְבָעוֹת חוֹלָלְתִּי׃ עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ ג' עַד לָא נֶיהֱווֹן תְּהוֹמֵי אִתְיְלִידִית וְעַד
וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל׃ י"א · ג דְּלָא נֶיהֱווֹן מַעְיָנֵי עֲשׁוּנֵי דְמַיָּא׃ קְדָם
בַּהֲכִינוֹ עַד לָא נִטְבְּעוּן טוּרֵי וְקֳדָם רָמָתָא
אִתְבְּנִינַת׃ עַד לָא עֲבַד אַרְעָא וְנַחֲלֵי וְרֵישׁ עַפְרָא דְתֵבֵל׃ כד

להנחיל ב' וסי' נחלות · אהבי יש : אמלא ג' וסי' לא תהיה משכלה · אערכה לפניו משפט · להנחיל אהבי יש : חוללתי ג' וסי' הן בעון חוללתי באין תהומות חוללתי · ולפני גבעות חוללתי :

רשי

להנחיל אוהבי יש · יש אתי נחלה רבה : יי' קנני קודם בריאתו של עולם : נסכתי מראש · לשון נסיכי בני אדם : חוללתי · נבראתי : בטרם הרים הטבעו · בתוך המים : ארץ וחוצות · ארץ ישראל ושאר ארצות · וראש עפרות תבל · אדם הראשון : בחקו

אבן עזרא

וחוצות ב' חסים לך בנושק

טוב פריו · ותבואתי מכסף נבחר · ותבואתי טובה מכסף נבחר או מלת נבחר כאילו אמר נבחרת כמו תפללך השיא אותך והראשון נכון והטעם על המתחייב מן החכמה מתיקון הנפש והנהגת המדינ' : בארח צדקה אהלך · דברי החכמה כדברי החכם והטעם כי מי שרוצ' החכמ' צריך שיתנהג בזה הדרך ואמר בתוך נתיבו' משפט לכל ישה ימין ושמאל מהדרך האמצעי : להנחיל · יש · הוא כנוי לקנין הנכחי הנקנה לנחל' עולמית וגם כינוי לקנין הממון יש זהב ורב פנינים וכלי יקר ויש כלל ואחר כן פרט זהב ורב פנינים וכלי יקר וכן טעם ואוצרותיהם : יי' קנני ראשית · זה גם מדברי החכמ' קנני מלשון קונה שמים · ראשית דרכו כלו' ראשית כוונתו בבריא' כמו כי הוא ראשית דרכי אל · קדם מפעליו מאז כמו כי הוא ראשית דרכי אל קדם כמו ראשית והטעם קדימה לעולם קדימת חיוב לא קדימת זמן כי הזמן מכלל הנבראים כאמרו יי' בחכמ' יסד ארץ : מעולם · דרך המקרא לסמוך הקדומים למלת עולם כמו מעולם אל גוי מעולם הוא כלומר קדמון · נסכתי נבחרתי כמו נסיכי סיחון · מקדמי ארץ מקדמוני ארץ : באין · חוללתי · ענייני עושתי וטעמו ענין התחל' וקרוב מלשון ואל שרה תחוללכם : באין · נכבדי מים · טעמו ובאין נכבדי מים והוא ענין כבדות ורבוי וממנו התכבד כילק התכבד כארבה : בטרם הרים הטבעו · כמו על מה אדניה הטבעו ושניהם עקרם מלשון טבעו בים סוף והטעם על יסודותם הטבועים בעמקי המים : עד לא עשה ארץ וחוצות · כתרגום בטרם · עשה כמו אני יי' עשיתי ארץ וחוצות הם השווקים והטעם על הקרקעית הראויה לישוב · וראש כטעם קדם וכן מעולם נסכתי מראש · עפרות תבל כאילו אמר וקודם עפרות תבל הוא הישוב והוא כפל ענין במלת שונות : בהכינו

מנחת ערב

וזהו הון עתק וצדקה וזה בין הפירות וצדקה שאתן להם הון בה מתורתם בין פירות מה שזרעו ולימדו תורה לזולת שגם יאכלו פרי תבואת זריעתם באופן כי טוב פריי שאוכלים שם המחזיקים בי מחרוץ ומפז אשר היו יוכלים בעה"ז · וגם תבואתי הוא מה שיזרע תורה המלמד בלמד גם מזה הנה יש למלמד פרי תבואת התורה אשר זרע בעה"ז וזהו ותבואתי שאתן להם שם טוב מכסף נבחר : וש"ת א"כ היפה למה יש צדיקים שטוב להם בעה"ז לז"א באורח צדקה אהלך כלו הן אמת כי השבילי מולכת לרחב רחב בלי מקום צר ועיכוב לעשות עמו צדק' ולהטיב לו גם כה אהלך באורח ההוא והעשירנו גם

אבן יחייא

טוב פריו וגומר ואל תחשוב כי יהיה הפרי והתכלית מהתורה המעלות והעושר בעולם הזה לבד כי איננו כן שטוב יהיה פריי מחרוץ ומפז שאתן בעולם הזה ותבואתי מכסף נבחר : באורח וגו' כי אהלך בארח צדקה שהוא הגן עדן · להנחיל אוהבי הצדיקים גמורים יש והטוב הנצחי ואהלך בתוך נתיבות המשפט והעונש שהוא גיהנם להסיר משם אוהבי אשר חטאו ומרקו חטאתם שם כדי למלאת אוצרותיהם מהטוב ההוא :

יי' קנני וגומר אחרי שהתורה ספרה עצמותה וחלקיה ושבחיה ספרה עוד סבת ותכליתיה והנה מעלת המסובב תהיה כפי מעלת המסבב ומעלת תכליתו אשר לשמו נברא וזהו אומרו כנגד סבתה ה' קנני · מה שיש כי הקנינית מעלת בנ"ת כפי מעלת הקונה · והנה שם הקנין יורה על היות הדבר ההוא נקנה מהקונה בעצמו ולא ע"י אמצעי ושהוא נאחד וחביב אליו · וקיים ומתמיד עמו · להיות אליו קנין עצמותיי ולא ענין קל ההסתכלות ומקריי · ושלשתם בתורה כי האל ית' הוא סבת התורה ולא סבת סבותיה · והיא חביבה אליו ודבק עמה ולכן באמצעותיה תדבק האור האלהי עם האומה הקדושה · ובנתינתה שכן כבודו על הר סיני · והיא נכחית בנכחיותו להיותה דבק' עמו · וכנגד תכליתה אמר היותה ראשית דרכו · הנה כבר אמרתי כי תכלית הדבר פעמים יקרא ראשית ופעמים תכלית כי בבחינת המחשבה יקרא ראשית להיותו קודם למעשה · ובבחינת הפעולה יקרא תכלית להיותו בא בסוף המעשה · והנה דרך ה' יקרא עשיית החסד וצדקה ומשפט אשר עשה בארץ · החסד בבוראו העולם בחסד וכאומרו עולם חסד יבנה · והצדקה בהצילו הארץ מיד המים שודדים המשעבדו אותה · והמשפט בהשפילו המים מתחת לארץ לעונש גאותם וגאונם · וזהו אומרו כי בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי · וכאומרו באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגומר ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגומר הרי כי דרך ה' הוא עשות צדקה ומשפט שנכתב אליו מונח וז"ל הראשית במחשבה שהוא תכלית במעשה מדרכו ית' בעשיי' החסד ומשפט וצדקה בארץ היתה התורה שאלמלא בשביל התורה לא היה נברא העולם וכאומרו אם לא בריתי מהתורה חוקות שמים וארץ לא שמתי · וזה יען כי העולם לא נברא רק מפני בני ישראל שהם מבחר המין אנושי שהתורה צורתה : קדם מפעליו וגומר ספר היותה קודמ' קדימת הסבה תכלית יי' לג' עולמות : כי הוא מהנמנע להבין היותה קדימה זמניית כי שבת הזמן הוא מספר התנועה מהגלגלים בקודם ובמתאחר ואיך יתכן שימצא המקרה והעלה נושאו נעדר כי לא נברא עדיין · וכנגד עולם המלאכים שתיחד פעולתם אליו ית' להיותם הקרובים לעצמותו ית' והיותר דומים אליו · אמר היותה התורה קודמת אליו במעלה וכאומרו קדם מפעליו · וקודמ' תסבה תכליתי' · וכאומרו מאז כי מאז שנברא היתה המחשבה התכליתי' מצויה : וכנגד עולם הגלגלים אשר לא יקראו מפעליו להיותם פחותים בערך המלאכי' אבל יקראו עולם להיו' סודותיה' נעלמים מבני אדם · אמר אנכי נסכתי ויש לי אדנות וגדולה וקדימת מעלה · מעולם הגלגלים ויש לי ג"כ קדימת סבה תכליתיית וזהו אומרו מראש · כי מראש ומאז היתה המחשבה התכליתיי מצויה : וכנגד העולם השפל אשר נקרא ארץ לפחיתותו להיותו בלתי קיים רק רק הווה ונפסד · אמר מקדמי ארץ · שר"ל כי יש לה הב' קדימות ג"כ על הארץ שהיא קדימה במעלה וקדימה בסבה : באין וגומר ויען כי הארץ אשר נדע עצמותה וחלקיה היא נחלקת לד' חלקים · החלק המימיי · והחלק ההרריי · והחלק הישובי · והחלק המדבריי · רמז לארבעתם · וכנגד החלק המימיי הנחלק שנית לב' חלקים מים מלוחים ומים מתוקים · אמר כנגד המים המלוחים באין תהומות חוללתי · וכנגד המים המתוקים באין מעינות נכבדי מים · וכנגד החלק ההרריי הנחלק שנית לב' חלקיה ההרים הגבוהים · וההרים השפלים קלי העליה בהם · אמר כנגד ההרים הגבוהים בטרם הרים הטבעו · וכנגד השפלים לפני גבעות חוללתי : וכנגד החלק הישובי הנחלק לב' חלקים שנית · הארץ שחוץ לעיר הנזרעה והדרכים · והעיירות וחוצותם אמר כנגד הארץ הנזרעת אשר חוצה לחומות העיר עד לא עשה ארץ · וכנגד העיירות וחוצותם אמר עד לא עשה חוצות : וכנגד החלק המדבריי אשר הוא חלק הנקרא תבל מקור הכליה להיותו נעדר מכל טוב ושעירים ירקדו שם ואין בו רק הרים גבנונים מעפרות החול אשר ברוח מצויה דיבשה ילכו ולא ייעפו מזוית אל זוית רחוק כמה מילין · אמר וראש עפרות תבל : בהכינו

ר' מנחם המאירי

מאמר יום תעזבני יומים אעזבך · והענין הוא שכהתיאש האדם מן הלמוד מצד קושי טבעו בלמוד יצטרף עמו אחר כן קושי החכמה ודקותה והוא כמי שבורח מחברו אצל המערב וחברו ידע בברחו וברח הוא ג"כ להתרחק ממנו מצד המזרח ונמצאו שכל אחד במהלך יום אחד רחוק מחברו מהלך שני ימים אבל אם יתקרב וידריך עצמו בלמוד ערבות החכמה ומתק אחריה יערבו לך מעט מעט עד שסבת ערבותה תישרהו ותעזרהו ולזה אמר אני אוהבי אהב כלומר שאתקרב למתקרבים אלי לא אמנע עצמי מהם אבל אבא לקראתם לא ארפה ולא אעזבם עד שאביאם אל בית אמי ואל חדר הורתי והוא ענין ומשחרי ימצאונני כלו' המשכימים לשקוד על דלתותי ימצאוני וישיגוני · ואמר עושר וכבוד אתי הון עתק וצדקה · בא להזהירו שלא יתרשל מן הלמוד לצרכו לקנות ממון ולעשו' חיל שיסתפק בו וינחל בו כבוד כי אם יחכם לא יחסר דל בחכמתו כי בעל החכמה יש אתו עושר וכבוד והון עתק וצדקה נראה לי בפירושו שלא ימעט בפזרו מהונו לצדקה לעניים אכן כן ירבה וכן

קב ונקי

טוב פריו מחרוץ · לפי שזכר העושר הבלתי טבעי שהוא ההון מכסף וזהב ויש עושר טבעי שהם התבואות ופרי האדמה והעץ שהם יזונו לאדם וכן יש ב' מינים בפירות האדמה · הא' מהפירות העץ שהם קיימים ועומדים ואין צורך לזורעם · השני הזרעים שיזרעו בכל שנה ושנה שנקרא תבואה · אמר שהתכלית המושג בחכמה יותר בערך מהחרוץ וכן תבואתו יותר מהכסף הנבחרת · והפרי רומז לעיון שהם דעות קיימים ועומדים והתבוא' למעשה הנזרעת בכל יום : באורח צדקה · רצה לפי שלא נקרא מאושר מי שיש לו קנין המעלות ואיננו פועל אותן כי המאושר יתחייב לפעולה לכ"א שבעל החכמה יפעול בקניני' החשובי' והוא אמרו באורח צדקה אהלך כי הדרכי' והנתיבו' וההליכה יורו על הפעולה וחלק זאת הפעולה לפעולת צדקה ולפעולת משפט לפי שהחיי' אשר בהם המאושר הם ב' החיי' המדיניי' וחיי ההתבודדות ולחיי ההתבודדות יתחייב החכמה האלהית והמאושר באלו החיים הוא המתבודד במחשבות החכמות ומדובק באל מצד השגתו עומק חכמתו ולזה צריך שיהא חכם באלהות האמיתי וישמח בערבות המלאכים הקדושים אשר כל היום נהנים מזיו השכינה והמאושר בחיים המדיניים הוא היודע להדריך לזולת שיעשו פעולות ישרות ולזה צריך תבונה והחיים האלהיים מבעלי ההתבודדות קרא אורח צדקה שזה החיים מצדיק נפשו · ולחיי המדינה קרא נתיבות משפט כי המשפט הוא בין אדם לחבירו והחכמה מלמדת לאוהב' ב' מינים : להנחיל אוהבי יש · ראוי לכל דורש שידע תכלית הדרוש' מהו כי אז בנקל יגיע לאחוז חפצו לכן אמר שהוא מודיע מאהובים לו וינחלו יש שהוא מציאות נצחי לנפש : ואוצרותיהם אמלא · רמז שיהיה להם יד ושם בארצות החיים אשר שם האור האלהי ושם מתענגות הנפשות עונג נפלא לא יוכל האדם לשער כבודו באלו החיים הגופיים כמו שאמר עין לא ראתה אלהים זולתך : ה' קנני ראשית דרכו · אחר שהחכם ספר מעלת החכמה בבחינת מהותה וכן הפעולות הנמשכות ממנה רצה להודיע שבחה בבחינת הפועל שהמציאה והכרחיותה לכל הנמצאים · ובזאת הפרשה יודיע שלשה ענינים · ראשון איך החכמה האלהית יש לה ד' קדימות קדימת סידור זמניי · קדימת מעלה · קדימת טבעית · קדימת סבה · שנית הודיע שהעולם יתחלק לשלש' חלקים כוללים · הארץ שהוא עולם השפל והשמים שהוא עולם הגלגלים והשחקים שהוא עולם המלאכי' ויודיע שבאמצעות החכמה האלהית נבראו אלו השלשה עולמות שהיא כלי אשר בו ברא השם עולמו · שלישית יודיע שצורות אלו השלשה עולמו' מתחלפות ולצורת העולם השפל כנה בשם טבע בטרם הרים הטבעו והוא לשון טבע שפל אשר אין לו כח לעלות אלא לירד למטה כמו טובעו בים סוף · ולצורות העולם האמצעי כנה באמרו בהכינו שמים שם אני מלשון בזרת הכן לומר שצורות זה העולם אינם חומרות כמו העולם השפל אלא הם על מכונתם · ולצורו' הנפרדות כנה באמרו באמצו שחקים ממעל להורות שהם בעלי אומץ ותקיפות שאין בהם שינוי כלל ואפי' מקומיי · ויתחיל ואמר ה' קנני רוצה לומר בראני בראשית ההתפשטות והדרך ופעולה ראשונה שברא הייתי אני · כבר אמרו שהחכמה קדמה לעולם אלפי' שנה והבריאה הקדומה אשר במפעליו אני היא : מאז · רומז בכאן על סדור זמניי לא על זמן בפועל כי הזמן נמשך לתנועה וקודם בריאת השמים והארץ לא היה זמן ונכלול שהחכמה תקדם בקדימת סדור זמניי : מעולם נסכתי מראש · רצה להודיע שהחכמה יש לה קדימת מעלה ואמר שלעולם היתה לה שררה וגדולה לא כמו הנסכי' כי קודם שהיו נסיכי ארץ וגדולי' הם בשפלות אלא היא לעולם בלי הפסק מראש הייתה ובריאתה · וביאר אופן מעלתה שהיא למעלה מכל הנמצאים ואמר מקדמי ארץ · ירצ' הייתי נסוכה ובעלת שררה יותר מהדברים הקודמים במעלה לשמים במעלה לעולם השפל שהוא שאר העולמות או קרא קדמי ארץ לארבעה יסודות שהם מעמידים הארץ ואמר שהשתרר מעולם על ראש אלו קדמי ארץ שהוא העולם העליון : באין תהומות · רצה להודיע שהחכמה קודמת בטבע והביא עולם השפל ולפי שהוא כולל ד' יסודות התחיל ביסוד המים ואמר באין תהומות בעולם שהוא יסוד המים כבר חוללתי וכי באין מעינות הנובעות נכבדי מים שהוא רבוי גדול ואח"כ בא לארץ ואמר בטרם הרים הטבעו ולפני גבעות שהם המקומות החזקים שבארץ ולפי שהאש והאויר אינם מושגי' לחוש רצה לכלול אותם ואמר עד לא עשה ארץ שהם יסוד הארץ והמים ומה שחוץ להם הנקרא חוצות שהוא יסוד האויר וראש עפרות תבל שהוא יסוד האש שהוא היסוד היותר עליון ואמ' באין אלו נברא ובהסתלקם לא יסתלק אבל הם יסתלקו בהסתלק החכמה : בהכינו

ל וחד הכינו ב׳ י׳ ג׳ בַּהֲכִינוֹ שָׁמַיִם שָׁם אָנִי בְּחוּקוֹ חוּג עַל־
פְּנֵי תְהוֹם׃ בְּאַמְּצוֹ שְׁחָקִים מִמָּעַל
כ׳ ל בַּעֲזוֹז עִינוֹת תְּהוֹם׃ בְּשׂוּמוֹ לַיָּם
כ׳ וכבעניין תה׳ חס׳ חֻקּוֹ וּמַיִם לֹא יַעַבְרוּ־פִיו בְּחוּקוֹ
ל׳ וכל סוס בר כס דכו׳ מוֹסְדֵי אָרֶץ׃ וָאֶהְיֶה אֶצְלוֹ אָמוֹן ל
ז׳ וָאֶהְיֶה שַׁעֲשֻׁעִים יוֹם יוֹם מְשַׂחֶקֶת
לְפָנָיו בְּכָל־עֵת׃ מְשַׂחֶקֶת בְּתֵבֵל
ו׳ חס׳ ט אַרְצוֹ וְשַׁעֲשֻׁעַי אֶת־בְּנֵי אָדָם׃

ועתה

כַּד אַתְקִין שְׁמַיָּא תַּמָּן הֲוֵית וְעַד חַג
הוּגְרָא עַל אַפֵּי תְהוֹמָא׃ וְכַד אוֹגְרִים
עֲנָנֵי מִלְּעֵיל וְכַד אַעֲשִׁין מַעְיָנֵי
תְהוֹמָא׃ וְכַד שָׂם לְיַמָּא תְּחוּמֵיהּ
וּמַיָּא לָא עָבְרִין לֵיהּ שָׂם שֵׁית אֲסַיָּא
דְּאַרְעָא׃ וַהֲוֵית צִירוּי מְהֵימַנְתָּא
וְכַד הֲוָה כָּל יוֹמָא וְיוֹמָא וְחָדְיָא אֲנָא
קֳדָמוֹי בְּכָל זְמָן׃ חַדְיָא הֲוֵית בְּתֵבֵל
אַרְעֵיהּ וְשִׁיבּוּחַיי בִּבְנֵי נְשָׁא׃

והשתא

בהכינו ל׳ וחד הכינו ואינון מן זוגי׳ דחד נסיב ב׳ וחד הס׳ ב׳ וסי׳ נמס׳ במסר׳ רבת׳ במערכ׳ אות הבי״ת בס״ד : יום יום ז׳ וסי׳ ויהי כדברה אל יוסף יום יום על אשר ילקטו יום יום · ואתי יום יום ידרשון · לשלמי נדרי יום יום · ברוך יי׳ יום · ואהיה שעשעי׳ יום יום לשקד על דלתותי יום יום :

רשי

בחקו חוג על פני מים · כשרקע חוג הארץ על המים · חוק גבול בל יעבור · חוג · לשון הקף · כמו ובמחוגה יתארהו קונפ״אש בלע״ז : בעזוז · כשהגביר עינות תהום · בחקו מוסדי ארץ בחקוקו מלשון חקו · כמו על כפים חקותיך וכן ומחקק הארץ : דבר אחר גזר על ים סוף כשברחו על מנת להקרע לפני משה : אמון · גדילה אצלו לשון האמונים עלי תולע : יום יום · אלפים שנה : משחקת בתבל ארצו · כל דורות הרשעים שהיו מאדם ועד נח ומנח עד אברהם הייתי משחקת עליהם · ושעשועי · צפיתי עד בא דור המדבר · ויקבלוני : ועתה

אבן עזרא

בהכינו שמים שם אני · בי״ת בהכינו בחוקו בשומו בעזוז באמצו כלם נשואי זמן והכוונה אני הייתי מלוה או לא קדמוני בבריאה וטעם בהכינו כטעם כונן שמים וכמאמר יהי רקיע · בחוקו חוג בעת שחקק הגלגל על פני תהום שהוא המרכז וחוג כמו וחוג שמים יתהלך ונקרא הכלי העשוי לעשות בו רושם העגולות מחוגה על שם החוג הנרשם בו ומלת בחוקו דינו להיות דגוש כי שרשו חקק מן וחקות עליה או יהיו שני שרשים בענין אחד חקק וחוק ומזה השרש מי יתן בספר ויוחקו : באמצו שחקים ממעל · הוא לשון אומץ וחוזק וטעמו כטעם בהכינו · בעזוז לשון עוז הוא לשון כח וחוזק והוא מקור ובא שלם והושאל החוקף והחוזק למים כמו ובמים עזים נתיבה וכן הושאל לו גם העצמה באומרו את מי הנהר העצומים : בשומו לים וגו׳ · כאמ׳ אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנה : ואהיה · אמון · מלשון כאשר ישא האומן את היונק והוא שם ומשפטו באמון כמו כאשר היתה באמנה ובא כדרך משחך אלהים אלהיך שמן ששון · ואהיה שעשועים יום יום יתכן לפרשו ואחר כן ואהיה שעשועים ולא בהיותה באמון · שעשועים שם ולא יפרד כמו ניעורים זקונים ובא שם מקום תואר כמו והיה ברכה ויתכן לפרש שחסר בי״ת והוא כמו בשעשועים יום יום בכל עת : משחקת בתבל · יתכן לפר׳ שזה הפסוק הוא פי׳ מה שאמר למעלה אמר משחקת בתבל שהיה ארצו פי׳ משחקת לפניו בכל עת ושעשועי את בני אדם פי׳ ואהיה שעשועים יום יום · את בני אדם כמו עם בני אדם והטעם כי הם המקבלים והיא המחללת והשעשוע שוה בשניהם : ועתה

רלבג

בהכינו · בעת שהכין השם ית׳ השמים להיות במספר ובתכונה ובמרחק ובגודל שהם בו והכוכבי׳ אשר בהם כדי שיאותו להמלאת מהם אלו התנועות אשר בו העולם השפל שם הייתי כי בתבונה כונן הש״י השמים כמו שקדם כאשר חקק הש״י מחוגה על פני תהום שהוא כדור הארץ כמו שביארנו בפרשת בראשית והוא כמו מרכז לגרם השמימיי ולפי המחוג׳ ההיא המליא השמים סביבה במשכו רגלי המחוגה ההיא זה מזה בגלגל גלגל : באמצו שחקים ממעל · כאשר אמץ שחקי׳ ממעל ונתן להם חוזק וקיום עד שהם חזקים כראי מוצק וזה הי׳ אפשר כאשר רצה הש״י שיקבל היכות דימה ומתיחס לקושי כאמרם לחים היו השמים ביום ראשון בשני נקרשו · בעזוז עינות תהום ר״ל כאשר נתן הש״י עוז וקושי למה שהי׳ מהחומר הראשון אצל עינות תהום והוא כדור הארץ כי זה כולו נעשה בתבונה וזה כי לולי עוז הארץ וקיומה לא היה בכאן דרך לתנוע׳ הגלגלים : בשומו לים חקו · כאשר שם השם ית׳ לים חוקו שם הייתי וזה הי׳ כשגזר שיקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבש׳ · ומים לא יעברו פיו בדרך שיספר זה המקום שרצה שיהי׳ נגלה תמיד כאשר חקק מוסדי ארץ והוא החלק הנגל׳ מהארץ שהוא היסוד למה שיתהוו׳ בה מהנמצאים והב״ח . ואהיה · אצל השם ית׳ אמון ומגדל ומנהיג הדברים המיוחסים לבינה וזה הי׳ לו שעשועים יום יום כי תמיד הש״י מתענג ומשתעשע בהשיגו עצמו אשר בזה תושג לו זאת החכמ׳ ובכל עת משחקת אני לפניו והוא עצמותו והשגתו ובמה שאפשר בדברים העלולים מהתבונה אשר אצל הש״י : משחקת בתבל · אני משגחת האנשים בתבל ארצו · ושעשועי הם את בני אדם כי הם שמחים מאד במה שישיגו מעניני : ועתה

מנחת ערב

אך אם יש נתיבות צרים ובחינות המצרים להם מלקבל טוב השפע איזה עון אשר אתי אז אני עושה משפט עמו ואייסרהו ואמנע טוב ממנו פה בתורת צדקה וזהו בתוך נתיבו׳ משפט ואל ישיאך יצרך שתקצר ידי מלתת טובה בשני העולמות כי חלילה לאל כי יד ה׳ לא תקצר וזהו להנחיל אוהבי יש כלו׳ יש לי מה להנחיל אך מה שלא אכילם פירותיהם פה הוא כדי שאוצרותי׳ של העה״ב אמלא בעצם בהצטרפות קרן ופירות שם יחד: או שיעור הכתוב להנחיל אוהבי יש כלו׳ מה שנקרא יש ולא יוכילו פירות הורתם בטובות העה״ז הנקרא הבל ולא יש וטוב להם להאמיר הבל ביש וגם ואוצרותיהם אמלא בהצטרפות הפירות עם הקרן : ועתה

ר׳ מנחם המאירי

ונכן יפרוץ כי החכמה כוללת כל המעלו׳ אם אין תורה אין קמח אם יש תור׳ יש קמח · והנה בחלום שלמה כאמר לו שאל מה אתן לך ושאל לו לב שומע לשפוט את העם להבין בין טוב לרע · ונאמר לו יען אשר שאלת את הדבר הזה ולא שאלת לך ימים רבי׳ ולא שאלת לך עושר ולא שאלת את נפש אויביך הנה עשיתי כדברך ונתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד וכו׳ · ונדרש אמרו על זה למלך שאמר לשושביניו כל שאתה תובע דבר אחד הרי היא נתונה לך מעכשו אמר בלבו הריני תובע דבר אחד שעל ידו אני גובה את הכל תבע לו את בתו כך אמר שלמה אם נותן לי חכמה הרי הכל מסור בידי הוי גם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד ועל זה אמר גם כן טוב פריי מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבח׳ ואמ׳ אחר כן בארח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא ולי בו שני פירושים אחד בעניני המדות ובפרט בעניני הצדקה · ואהלך יוצא כענין אדריך כלומר אני אדריך השומע לי שילך בארח צדקה ועם כל זה לא שיפזר ממונו אבל בתוך נתיבו׳ משפט ר״ל שיכלכל דבריו במשפט ובדרך ממוצעת המבזבז אל יבזבז יותר מחומש ובתוך נתיבות משפט ר״ל שיערב מדת הצדק׳ בתוך נתיבות משפט · ואמר להנחיל אוהבי יש כלומר בזאת המדה כמצאתי עושה המוטל עלי וקרני ירום בכבוד עד שכל ימי יתן לי האל להנחיל אוהבי די ספקם והוא ענין מלוי האוצרות ובא כענין פזר נתן לאביונים צדקתו עומד׳ לעד וקרנו תרום בכבוד והשני והוא הנכון רומז אל הלמוד ומוסב אל ענין מה שביארנו בפסוק אני אוהבי אהב והכונה בארח צדק אהלך להמצא לכל מבקש ואולי בתוך נתיבות משפט ר״ל לכל אחד כפי הראוי לפי טיב מזגו ולפי מדרגתו בשכל ובעיון וכמאמר חכמי המוסר שאמרו שאל בחכמה שאלת השוטים ושמור שמירת הנדיבים כלומ׳ כשתבא להתלמד לפני החכם לא תחוס על כבודך להתרשל משאול ספקותיך מיראתך כן תהיה לבוז אבל שאל וחקור על כל מה שיסופק לך ואפילו היתה שאלתך שאלת השוטים אבל כשתזכה בהצלחת הלמוד ותבע למעלת השפעתך לזולתך שמור שמירת הנדיבים כי מדרך הנדיב שלא להיות כל בני אדם שוים בעיניו אבל לרוב ירבה ולמעט ימעיט הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו וכן ענין החכמה ראוי לחפש לתת לכל תלמיד חקו איש כפי אכלו לקטו וחכמי המוסר אמרו בשם חכם אחד אני הקצב והחכמ׳ הצאן ואתם הקונים וההמון הכלבי׳ · מה בזה אני הקצב שחותך השה ועושה ממנו נתחים ראויים ונתיכות מהם גדולות ומהם קטנות לבעבור ימצא כל איש כפי הראוי לו גדולה לגדול וקטנה לקטון והחכמה הצאן כלומר שעל הדרך שהטבח מנתח הצאן אני מנתח החכמה כדי לתת לכל תלמיד כפי הראוי לו ואתם הקונים כלומר קחו לכם איש כברכתו אשר נתן לו אביו · וההמון הכלבים שמלקטים העצמות והדברים שאינם ראויים ליאכל וכן ההמון ילקטו מדברי החכם המשלים והדברים המוכחים מעטי התועלת לפי ענינם · ועל זה אמר להנחיל אוהבי יש ואוהב הוא כנוי לחכם אשר התקרב אליו והתחכם והוא ראוי לחסור לו כל עניני החכמה ועליו אמר שיושפע מן החכמה כאלו שלו עד שתיוחס אליו לגמרי וזהו לשון נחלה והוא ענין מה שאמרו ז״ל כתיב בתורת יי׳ חפצו וכתיב ובתורתו לא קשיא בתחלה תורת יי׳ ולבסוף תורתו שלו · והוא ענין ואוצרותיהם אמלא כלומר אשפיעם מן החכמה עד שימלאו אוצרותיהם אולא עד שיושפעו בדרך שאף הם יוכלו להשפיע לאחרים וזהו ענין התמלאות אוצרו ויש לפרש להנחיל אוהבי יש על התכלית האחרון כלומר דבר שיש לו ישות ר״ל נצחיות וחוזק נצחות

אבן יחייא

בהכינו שמים וגומר אחרי שחזר ופי׳ מאן דסליק מיניה מהארץ · פי׳ ג״כ שנית בשמים כאומרו בהכינו השמים שם אני ובחוקו חוג על פני תהום · שפני התהו׳ שהוא הארץ הוא כמרכז והנקוד׳ שהחוג שהם השמים העגולים יסבבו עליו · והחוג הוא הכלי אשר יש לו ב׳ קצוות והקצה הא׳ יעמוד קיים בנקודה · ובקצה האחר יסבב סביב הנקודה ההיא ויעשה העגולה הנקרא בלשון לעז קונפ״אש והוא כדברי תנחומא שאומר שהקב״ה נתיעץ בתורה וברא את העולם : באמצו וגו׳ בא לפרש ג״כ שנית ענין עולם המלאכים והנה לפי הנרא׳ בכל הג׳ עולמו׳ יש מבוא למים בבריאת׳ · וכאומרו אחרי בריאת האור במאמר יהי אור ויהי אור · ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים · ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל הרקיע · הרי כי מהמים העליונים נברא עולם המלאכים שהם על הרקיע שהוא עולם הגלגלים כי אין ביניהם אמצעי · ומהמים האמצעיים נעשה הרקיע אשר קראו אלהים שמים להיותו מורכב מאש ומים · ומהמים התחתונים שהיו מכסים פני תבל נעשו הימים והנהרו׳ כי תכף באמירה הנמשכת לזאת אמר אלהים יקוו המים שנשארו מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה וקרא אז למקוה המים ההוא ימים · ועולם המלאכים יקרא שחקים להיותו דבר בלתי נראה שאין לו ממשות כדבר השחוק אשר נחלק עצמותו לחלקים דקים שנמשל הם בלתי נראי׳ · וזה לדקותו ולפשיטותו · ויקראו המלאכים שבו אמיצים ואבירים ובאומרו לחם אבירים אכל איש · וזהו אומרה התורה בעת שאמץ האל ית׳ השחקים שהוא עולם המלאכים האמיצים והאבירים שנעשו מהמים אשר ממעל לרקיע · ומהמים אשר מתחת לרקיע עשה העוז והגבורה לקוותם במקום אחד וקראם בעינות תהום שהם המים המתוקים · וקראם ימים מלוחים כקבלים בים הגדול · ושם לים חוקו חק ומשפט שמימיו לא יעברו פיו ומחוק אשר שם להם לגבול החול מיסודות הארץ : ואהיה וגומר אז הייתי אצלו ית׳ אמון מן האמונים עלי תולע כביכול שהאל היה מגדלני והיה אומן אותי כאשר יגדל האומן את היונק · ויהיה אומן הפועל ואמון הנפעל · ואהיה שעשועים שלו שהיה משתעשע כי כאשר יעשה האב עם בנו הקטן ואנכי הייתי משחק׳ לפניו בכל עת כדרך הנערים קטני הזמן · והוא משל שבטרם בריאת העולם היה הקב״ה אחד ושמו אחד והיה משתעשע בהשכלתו את עצמו ובהשגתו ההיא היה לו ערבות גדול ושמחה : משחקת וגו׳ ועתה אחרי שברא העול׳ אני משחקת בתבל ארצו ושעשועי את בני אדם השלמי׳ והחכמי׳ המעיני׳ בתורה ושמחים בהשגתה ומוצאים כל ערבות ותענוג מפני הערבות שלי הרי כי התורה קדמה לעולם קדימת שנה · וקדימת מעלה וכאומרם ז״ל אלפים שנה קדמה תורה לעולם שהוא משל לקדימתה כאמור ולאו דוקא אלפים שנה · שאם לא היה הזמן נברא איך ימצא השנה · וימצא מספר האלפים רק הוא כאשר אמרתי ויהיה שם אלפים לשון ריבוי וכאומרו ואלו חיה האדם אלף שנים פעמים שר״ל אלפים המורה על הריבוי : ועתה

קב ונקי

בהכינו שמים שם אני · רצה להודיע שיש לה קדימת סבה ולכן אמר כאשר הכין השמים במתכונתם שם היה כלומר סבה להם ולפי שהשמים עגולים אמר בחוקו חוג שחוג הוא · ומלת חוג שם מכלי הענין מגזירת ובמחוגה יתארהו : באמצו שחקים · אפשר שיהיה הרצון במלת שחקים כינוי לעולם המלאכי׳ כי לפעמים יתוארו בזה השם וכאמרם ז״ל למה נקראו שחקים מפני שבהם שוחקין מן לצדיקים והוא רמז אל ההשפעות ומה שאמר בהם באמצו להודות כי הם חזקי המציאות ולא יקבלו שינוי כלל · וזהו ג״כ אומרו ממעל לפי שהם קרובים למעלתו ית׳ וכמו שאמר במקום אחר שרפים עומדים ממעל לו · ולפי שאצילותם והשפעתם תמידית בלתי נפסקת והמשילם למעינות חזקות מושכות מתהום רבה ונובעות תמיד · והוא אומרו בעזוז עינות תהום : בשומו לים חקו · אחר שהזכיר שבאמצעות החכמה ברא השם ית׳ העולמות השלם׳ נעתק לבאר שגם באמצעותה מעמיד כל הנבראי׳ אחרי הבראם · ולבאר זה לקח כדמות ראיה מאמרו ית׳ במעשה בראשית יקוו המים וגו׳ · ואם הוא הפך טבעם כי בזולת זה לא היה איפשר שיעמדו הנמצאות אשר ביבשה והוא אמרו בשומו לים חקו ומלת חק ר״ל גבול ובאמרו בחקו מוסדי ארץ ירצה גם הייתי שם כאשר חקק הש״י מוסדי הארץ כי לפי רוב כבדותה צריכה סודות חזקים תבב עליהם : והיסודות הם הכח אשר נתן לה הוא ית׳ להיותה תלויה על בלימה · כי הסבות שנתנו בה חכמי העיון אינם מספיקות · מהם מי שאמר שסבת מנוחתה להיות טבעה הפכי לטבע השמים ודוחין אותה מפני זה מכל הצדדין ומהם אמרו בהפך כי מפני אהבתם אותה מושכים בה מכל צדדיה בשוה ואחרים אמרו שתנועת הגלגלים הסבובית מעמידה באמצע · וארסטו אמר כי לרוב כבדותה תבקש המטה המוחלטי והוא מקומה · וכל זה לא יספיק זולתי רצונו ית׳ בחכמה נפלאה : ואהיה אצלו אמון · אמון שם התאר כמו ויהי אומן · והענין כי כמו שדרך המלכים שלא יתעסקו בגבול בניהם ונותנים אותם ביד האומן שיגדלם וינהיגם כן החכמה היא אצלו ית׳ אומן כי באמצעותה המציא כל הנבראים ומנהג אותם עליהם ם יכינם בהנהגה נפלאה · וזהו שאמרו ז״ל אמון פדגוג כמו כאשר ישא האומן וגומר או יאמר דרך רמז כי קודם היות כל המציאות הזה אשר הזכיר חייבה חכמתו ית׳ שלא יתחדש דבר מהנמצאות אלא בעת שהמציאם ולא קודם · על כן ואהיה אצלו אמון כלומר היה הענין מוצנע ושמור בחכמה להיות המציאות מתחדש בזמנו · והוא אז״ל אמון מוצנע כמו ויהי אומן את הדסה : ואהיה שעשועים יום יום · שיעורו אנכי אהיה שעשועים להיותי משחקת לפניו · והשעשוע בכאן רמז אל הערבות והשמחה שישיג השם ית׳ בהשגת עצמותו : והשחוק רמז אל ההשכלה · וכאלו יאמר שהחכמה והוא היות עצמותו ית׳ משכיל ממנו אשר בו ישכיל כל הנמצאות באופן היותר משובח הנה הוא סבת היותו מתענג ומשתעשע · והזכיר ג״כ הארץ והברואים באמרו משחקת בתבל ארצו וגומר · כי היה המשמחת אלהים ואנשים · והתבל אמרו בראשית שעשועי יום יום · ומשחקת לפניו בכל עת ולא אמר כן באמרו משחקת בתבל ארצו וגומר כי להיות הוא ית׳ משכיל בפעל ובכל עת · הנה הוא בענג תמידי ורצוף בלי הפסק מה שאין כן בבני אדם כי אם בעת התעסקם בחכמה : ועתה

ועתה בנים שמעו לי ואשרי מי שישמרו דרכי: שמעו. תחלה מוסר המדות ואחר זה חכמו בחכמה ואל תבטלו מהשקידה על החכמה או ירצה בזה אל תפרעו אלו הדרכים שצויתי אתכם שהם מסלול ודרך להשגת החכמה: אשרי אדם שומע לי. להמשך אל מה שיאשרהו אל השגתי וזה בשישקוד על דלתותי תמיד לשמור מזוזות פתחי עד שיתבאר לו באי זה פתח יכנס בדרוש דרוש: כי מוצאי מצא חיים. כי מי שמצא אותי מצא חיים נצחיים ויוציא רצונו מהש"י ר"ל שהוא יהיה כעוזר בו בכל חפצו: וחוטאי חומס נפשו. ואשר חוטא לי שלא ילך במוסרי להתישר להשגתי הוא עושק השלימות מנפשו וכל מי שישנא אותי וירחיקני הוא אוהב המות והפסד המוחלט כי אליו דרכו לפי שמי שישנא התבונה ישנא גם כן החכמה וזה בלתי צריך אל באור: חכמות

וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי · וְהַשְׁתָּא בְנַיָּא שְׁמָעוּן לִי וְטוּבוֹי
וְאַשְׁרֵי דְּרָכַי יִשְׁמֹרוּ: שִׁמְעוּ מוּסָר ב׳עבדן אלי לְמָאן דְּנָטַר אוֹרְחָתַי: שְׁמָעוּ
וַחֲכָמוּ וְאַל־תִּפְרָעוּ: אַשְׁרֵי אָדָם כ׳ · ד׳בטע מַרְדּוּתָא וְאִתְחַכַּמוּ וְלָא תִדְשׁוּן:
שֹׁמֵעַ לִי לִשְׁקֹד עַל־דַּלְתֹתַי יוֹם ׀ יוֹם ו׳ טוּבוֹי לְבַר נָשָׁא דְּשָׁמַע לִי וְנִשְׁקוֹד
לה לִשְׁמֹר מְזוּזֹת פְּתָחָי: כִּי מֹצְאִי מָצָא סיין · ב׳ עַל אִיסְקוּפוֹתַי בְּכָל יוֹמָא וְיוֹמָא
חַיִּים וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְהוָה: וְחֹטְאִי חֹמֵס נ תִּנְטַר פִּבֵּי דְתַרְעַי: מְטוּל מָאן
נַפְשׁוֹ כָּל־מְשַׂנְאַי אָהֲבוּ מָוֶת: דְּמַשְׁכַּח לִי מַשְׁכַּח חַיֵּי וְתֶהֱוֵי לֵיהּ
חכמות רְעוּתָא מִן קֳדָם אֱלָהָא: וּמָאן דְּחָטֵי
עָלַי מְחַבֵּל נַפְשֵׁיהּ וְכוּלְהוֹן שָׂנְאַי רָחֲמֵי לְמוֹתָא: חכמתא

מצא
ק׳

אבן עזרא

ועתה בנים שמעו לי. לשון פיוס. ואשרי דרכי ישמורו לשון הפלגה וטעם דרכי כטעם והודעתי להם את הדרך אשר ילכו בה: שמעו מוסר וחכמו. הקדים המוסר כטעם כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו ואל תפרעו יתפרש לבלתי יהפוך הסדר שאת שילמוד המוסר ואחר כן החכמה ויתפרש לבל יהפוך או יבוטל או יפסיק המוסר: אשרי. לשקוד על דלתותי. הטעם על ההרגל והקביעות בבתי החכמה ולפי שאמר דלתותי אמר מזוזות פתחי כפל ענין ויתכן לפר' פתחי פתחי החכמה ודלתותיה ומזוזותיה הם התחבולות שבכל חכמה והם המושכלות הראשונות ומהם יתחברו ההקשות ולהם יחזרו התולדות הנודקות וזה פינם לשמור: כי מוצאי מצא חיים. כוללת חיים גופנים למה לי חיים בריאים חיי בשרים מה לעני יודע להלך נגד החיים ומזון וחיים לנערותיך וחיי הנפש ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ופי' מוצאי משיגי חיים והטעם על אשר נכנס בשלום על דרך הפתחים ויפק רצון מיי' השיג רצון מאת בוראו: וחוטאי חומס נפשו. כמו חסר חטא על הנפש שהיא דרך פשיעה או מלשון קולע אל השערה ולא יחטיא והטעם על אשר לא השיג החכמה הפך המוצא והוא על הלומד בדרך שבוש שחומס נפשו מן האמת וכל משנאי הם השונאים החכמה ואין לומדין אותה כל עיקר או פי' וחוטאי הפושע והמורד בי כלומר השם מגמתו לדבר אחר חומס נפשו כי גורם לה ההעדר וכל משנאי אהבו מות כפל ענין ואמר אהבו מות כדרך ויאהב קללה ותבואהו: חכמות

רשי

ועתה בנים שמעו לי. ואל תפרעו. ואל תבטלו מוסרי: לשקוד. לשמור על דלתותי. להכנס ראשון לבית המדרש ולבית הכנסת ולצאת אחרון: חכמות

אבן יחייא

ועתה בנים שמעו לי וגומר ר"ל ועתה בנים אחרי אשר הודעתי אתכם חלקי ודרכי ותכליתי ושנתי שמעו לי באשר אצוה אתכם כי המאושרים בעולם הזה ובבא הם מאותם שדרכי לעשות חסד צדקה ומשפט שהם דרכי האל יתברך ישמורו. שמעו מוסר וגו' וזולת עשיית הדרכים הנזכרים עוד יש לכם לשמוע מוסר שהוא מעלת המדות הנמשכת ממעלת החכמה וזהו אומרו וחכמו. וזולת מעלת המדות עוד ראוי שיהיה לכם מעלת המצות ושאל תפרעו ותעשו בשום אופן ההפך מהם. אשרי אדם וגו' חזר שנית לומר שהמאושרים ג"כ הם מהאדם השומע לי לבקש מעלת התורה ומעלת החכמה אחרי שהשיג מעלת המצות ומעלת המדות וזהו אומרו לשקוד על דלתותי יום יום שרוצה לומר להשכים בבוקר לבקש ולתפש התורה והחכמה בישיבה ועניינו מן ויפקוד ה' שהוא ענין מהירות. ואף כי הוא הראשון ליכנס בישיבה של תורה לא יהיה מפני כן הראשון לצאת אבל מן האחרונים הוא הנשאר לשמור מזוזות פתחי כאלו שם ביתו. כי מוצאי וגו' וזה יען כי מוצאי ומשיגי מצא חיי' בעולם הזה ויפק רצון מה' בעולם הבא וחוטאי שהוא לשון חסרון מן השערה ולא יחטיא שמחסר נפשו מטובת השג' התורה חומס נפשו בעולם הזה כי יכרתו חייו ובחצי ימיו ימות. ויהיה מכלל משנאי אשר אהבו מות בעולם הבא: חכמות

ר׳ מנחם המאירי

כאחיות וחזק מציאות ואמר ג"כ בשבח החכמה יי' קנני ראשית דרכו יש לפרש כדרך שביארנו באמרו יי' בחכמה יסד ארץ וגומר. בעבור חכמה לומר שכונת המציאות כלו בשבילה והוא התכלית וקראה ראשית על צד התכלית וכמו שביארנו שהתכלית יקרא התחלה מצד אחד והוא להיותו מניע ההתחלות ואם נפרש שברא המציאות בחכמתו ובשכלו יאמר בהכרח שהיא קדמה למציאות והוא אמרה תורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה והנראה שרמז על השכל הנפרד המוציא שכל האדם מן הכח אל הפועל ושכל האדם מיחל בתכליתו לדבקה בו אליו ישגיח אליו יתבונן והיא המדרגה העליונ' שבשכל האנושי עד פה יבא שכלו ולא יוסיף אבל למעל' ממנו בשאר הצורות וכל שכן הסבה הראשונה בכח השכל האנושי להשיג דבר ממהותם רק שאיפשר לו להשיג במחקרו כדרך המופתים הנבחרי' על פי הקדמות צודקות ענין מציאותם ר"ל שהם נמצאים ומפני שהוא כולל עולם הנפרדים קראו ראשית דרכו וקדם מפעליו כלומר הבריאה הקדומה שבמפעליו והוא ענין מעולם נסכתי ונסכתי מענין כפ"ל כלומר שהנורא ית' נסכני והשליטני מראש ר"ל מהתחלות הבריאה ומקדמי ארץ כלומר מקודם בריאת העולם וקרא כל העולמות ארץ לשפלותם בערך אל עולם הנפרדים כמו שיקרא לתחתונים אצל האויר שמים לגובה ערכו כנגד אליכו ואולי אל זה רמזה תורה בפתח דברה בענין בראשית כלומר שבאמצעות ראשית הנבראים ברא את השמים ואת הארץ ר"ל שני העולמות וכל הפרשה נמשכת לזה הענין אלא שהשכל האריכה בספור פרטים והמשך סדר דברים עד שכללו הפרטים כל פרטי בריות מעשה בראשית ועל כלם אמר שם אני והאל בפרטיו ואמר באין תהומות חוללתי וחוללתי הוא מן הבנין שלא נזכר פועלו והוא מענין יצירה כלומר שנבראתי בזולת מציאות היסודו' והזכיר המים שבפני שיסוד האש והאויר אינם מושגי' בחוש הוא בעצמו ענין באין מעיינות ובאין נכבדי מים ר"ל רבוי השימות מלשון כבד מאד במקנה בכסף ובזהב יכבדו בניו כלומר שיהיו רבים ולכן לועזים אותו כענין פלגי מים והוא שם. ויש מפרשים נכבדי תאר למעינות כלומר מעיינות חזקי המים ר"ל מרוב המים ומעינות לשון זכר כמו תהומות בטרם הרים הוטבעו ר"ל הושקעו כענין טבעו בארץ שעריה. על מה אדניה הטבעו. ואולי נאמר לשון טביעה בשקיעת הארץ להיות הארץ על המים לפני גבעות חוללתי ר"ל קודם כי מלת לפני תאמר על פנים שונים פעם על קדימת זמן לפני מלוך מלך בישראל לפני גבעות חוללתי. ופעם על קדימת דרך או מקום. וישלח יעקב מלאכים לפניו. הנה אנכי שולח מלאך לפניך ר"ל שילך לפניך. עברו לפני. ויעבר מלכם לפניהם ופעם על עמידת האחד לפני האחר ותעמודנה לפני משה ולפני אלעזר הכהן יעמד רך ויאיר לפני אמי. ופעם על מציאות הדבר. ומשלם לשונאיו אל פניו. ר"ל בעודו במציאותו ולפני גבעות הוא מן הענין הראשון והוא אמרו עד לא עשה ארץ וחוצות ועשה פירושו תקן או ענין בריאה ממש וחוצות שם רחובות הגדולות וראש עפרות תבל ותבל הוא כלל הארץ המיושבת התחלת תבל כלומר התחלת עפרות נאמר על פרטי האקלימים שבה. בהכינו שמים שם אני ר"ל שבאמצעותי הוכנו ורמז על עולם הגלגלים. בחקו חוג על פני תהום. בחקו הוא מפעלי הכפל והיה ראוי להדגש כמו על ספר חקה אלא שבא ברפיון להקל הקריאה וכמהו בחקו מוסדי ארץ. וחוג ר"ל שטח סבובו להיות מבדיל בין מים למים רמז לענין יהי רקיע. באמצו שחקים ממעל ר"ל בתתו להם אומץ וחוזק לעמוד לעד לעולם. וכן בעזוז עינות תהום ובעזוז מקור כלומר בתתו להם עוז כי היסודות גם כן בעצמם לא ישתנו ועינות כמו מעיינות. והענין כלה בחוקו דרך זרות בשומו לים חקו. ר"ל חוק כל יעברנהו רמז להקוות המים והוא ענין ומים לא יעברו פיו. ר"ל דברו ורצונו. בחקו מוסדי ארץ. ר"ל בתתו להם חק שלא ימוטו והכל חוזר לענין שם אני ואמר אחר כן ואהיה אצלו אמון ביאורו אצלי שידוע שהנפרד הוא אמון אצל האל בחיק האל ועומד סביבו כאמרו ונורא על כל סביביו ואהיה שעשועים יום יום ושעשועים הוא ענין שמחה כדרך ישמח יי' במעשיו והוא נאמר כדרך השאלה אבל השם כמו שיאמר בהפכו ויתעצב אל לבו ויום יום פירושו בלא הפסק והוא ענין משחקת לפניו בכל עת כי מלת השחוק אע"פ שנאמרת לפעמים בענין הלעג תאמר לפעמים לענין השמחה וכמהו ושחקתי לפני יי'. ואמרו משחקת בתבל ארצו ושעשועי את בני אדם. הוא נמשך יפה למה שביארתי הענין בשכל הנפרד אשר שכל האדם נפרד ממנו ולהיותו נותן צורה לבני אדם ומוציא שכלם מן הכח אל הפועל והוא התחלתו אמר על עצמה שהיא משחקת והוא לדעתי יוצא כלומר משמחת בתבל ארצו. ופי' בתבל ארצו במיושב שבארצו ואמר בתבל כלומר ולא בכלה כאמרו כי בינתק ולא כל ינתק והוא אמרו אחריו ושעשועי את בני אדם כלומר החשובים כי בני אדם כשלא יבא במקרא סמוך למלת איש או אישים רומז על החשובים כמאמר החכם עתה באו בני אדם זהו באור המקראות לדעתי ואף רבותינו ז"ל דרשום על התורה והתורה לפעמים מוכחת על החלק המיוחד שבה ורומז למה שביארנו. והנה עתה חותמת התורה בדברי תוכחתה כנועם דבריה ואומרת. ועתה בנים אחר שהודעתיכם תכלית החכמה שמעו לי. ואשרי דרכי ישמורו כבר ידעת כי מלת אשרי שהיא נאמרת על קבוץ הצלחות ובפרט על ההצלחה האמתית וכן שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו. ורוצה בו לדעתי דרך פשט כי אין אדם אשר בשמעו נגידים ונכונים שלא ישמח בהם ולא יערבו לו ולכן ידעתי כי שמחתם לדברי אבל קבלים בדרך שתחכמו והוא ענין ואל תפרעו כלומר אל תשובו אחור להעביר השמחה לשעתה ולהתיאש אחר כן ממנה כי אשרי אדם שומע לי ואולם ייעד לשומע שהו' צריך לשקידה ר"ל התמדת הלמוד והעיון והוא אמרו שבכלל קבלת דבריה הוא לשקוד על דלתותיה ולשמור מזוזות פתחיה יום יום והשמיעה בכל אלו המקראות לשון קבלה כמו שמעני ושמע אליה אלהים והכוונה בהתמדת הלמוד פירש זולתי כי שאר המלאכות אין החלק תלוי בחלק האחר שאם הוא עושה מלאכה ראויה לעשרה ימים הנה בראשון נשלמה עשירית המלאכה ואם יבטל קצת זמן מכל מקום כל אשר ישוב עליה ימצא העשירית עשוי לא יצטרך לחזור אבל התורה אם יפסיק בה ויבטל זמן הכל נשכח וכן שאם תייעד זמן בלמוד החכמה על הדרך שאמרו בבריתא של אבות יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים לא תחשוב שהחלק העשירי ממנה ילמד בשנה ראשונה אבל בראשונה ישיג מעט ובשניה כפלים וכל עוד שיתעסק בה תקל הבנתו וימצא לפניו נתיב החכמה דרך סלולה ויפה לו שעה אחת מאורך זמן בהתחלה ומתוך כך כל אשר ימעט בשקידה יפסיד מה שאין בו שיעור ומה שאינו נתן להשבון ואמר כי מוצאי מצא חיים כלומר החיים האמתיים ויפק רצון מיי' ר"ל שהוציא רצונו לאור וחיים מאת יי' כלומר בעזרו כמו מיי' היתה לו. וחוטאי חומס נפשו פירושו כמו חוטא לי. ואלו היה מאמר האל היה ראוי לומר כן אבל חוטאי האמור הוא על החכמה והשכל. ולדעתי אומר חוטאי משום העברת הכונה. אל השערה ולא יחטיא כלומר החוטא בעניני' ולא [illegible] הכנתו בידו כראוי חומס נפשו ומסבב לה אבדון וכרת והוא ענין כל משנאי אהבו מות. כלומר מתקרבים אליה כאלו אהבוה. זהו ביאור הפרשה לדעתי והנגלה והנסתר בה אחד: הפרשה

קב ונקי

ועתה בנים שמעו לי. ירצה אחר שאני כלולה בכל אלו השלמיות קבלו ממני לדרוש החכמה ותהיו מאושרים כי הוא התכלית המבוקש מן האדם: שמעו מוסר וחכמו. ירצה אני כלולה מהמדות הטובות אשר הם המוסר והמושכלות: ועל כן ראוי שתקבלו ממני אלו השני חלקים. ואל תפרעו. ואל תבטלום מלבותיכם. או יהיה תפרעו מלשון למפרע. יאמר שראוי להקדים המוסר קודם הלמוד בחכמה ולא יעשו ההפך. ואפשר שיהיה עוד מלשון פרעון. ירצה שהחכמה צועקת שילמדוה ויקבלו ממנה התוכחו' בלי שום תשלומין אלא בחנם. אשרי אדם. לשקוד מגזרת וישקוד ה' יאמר שצריך שימהר האדם ויזדרז בבקשת החכמה וכאמרם ז"ל יגעת ומצאת תאמין. וי"מ לשקוד להתחזק ולהדבק בהם. כי מוצאי מצא חיים. נתן סבה לשראוי שידבק החכמה לפי שמי שימצאנה ימצא החיים הנפשיים: ויפק רצון. פירוש ויוציא. ירצה שהוא אהוב ורצוי לפני השם כמו שאמר ואדעך למען אמצא חן: וחוטאי חומס נפשו. מלשון ולא יחטיא כלומר מי שאינו דורש החכמה וטועה מדרך השכל חומס נפשו שגוזל ממנו הטוב והקיום והוא אהב האבדון הנצחי. כוונת זאת הפרשה להפליג הדבור בהמצאת החכמות דרושות לכל חפציהם. וכתר תורה מונח וכל הרוצה ליטול אותו יבוא ויטול. והאלו החכמות כ"א מהן מכינה כל ההכנות הצריכו' ללומדים וזה בשתבנה ביתה בבנין חזק: והאבה

חצבה עמודיה שבעה הן הנה שבע חכמות כלולות בה או יאמר חצבה עמודיה שבעה כנגד שבעה רקיעי' ושבעה ארצות או כנגד שבעה היכלות הידועי' או כנגד שבע כתות לדיקי' שאז"ל על פסוק שובע שמחות וגו' שפניהם דומות לחמה ללבנה וגו'. או יאמר הנה חכמת התורה היו לאחדים ובנתה ביתה של עה"ב וחצבה עמודיה שבעה הם תורה שבכתב ושבע"פ היא המשנה נביאים כתובים אגדה דבר קטן הויות דאביי ורבא הוא תלמוד דבר גדול מעשה מרכבה הם ז' עמודים אשר בית עה"ב סמוך עליהם להתקיים למחזיק בם ולעלות בהם אליו. ולא עוד אלא שלמחזיקים בה לא ישלוט את השטן יהרגנו רק

מנחה ערב

ועתה בנים שמעו לי וגו' יאמר כי הלא מכמה סבות ימנעו משמוע בקול תורה או על היותו כנהי' במים הנה זאין הדב' כחון ויוכל לימים רבים. שנית לבלתי היותו חייב להיט ההיה לשמוע בקולו ג' להיותו מעמים עלכורו ע"ל כבד. ד' כי גם אם יהיה חייב בכבודו ושמוע בקולו ימשט על היותו קל ההיכות להקשיב לקול אליו ה' כי ידע כי לשר ילונו הם דברים קני התועלת ולכן יאמר מה' על כל אלה דברה תורה ותאמר אין גם אחד מהנה אתי האמנו ומריתם לשמוע אלי. על הא' אמרה ועתה כלומר אל הדרך לכשתכנה לשנה כי אם לא עכשיו אימתי לכן עתה ברוך ה' עשה ואל תאחר כן תמית ולא בחכמה. ועל הב' אמרה בנים כי בנים אתם לי וחייבים בכבודי ושמוע בקולי. ועל הג' אמרה לי כי אנכי אנכי רבת ההיכות עד אין קץ ועל הה' אמרה ואשרי וגו' כי דרכי מלך עלמם גדולי ההיכות כי אשרי שומרם מפלת עלמם גם שלא הייתי אנכי המדברת: אשרי אדם וגו'. אמרה התורה הנה הזהרתיך כי גם שמעשה גדול החזק גם בלמוד ועתה הנני בהה ללמדך תנאי הלמוד להשיג אוצר החכמה על תלה ולבל תמוט ממך והם ג' תנאים א' בל תהיה מהמאחרים לבא לבה"מ אך השתדל תהיה ראשון לכולם. ב' ההתמדה כי אם יום תעזבני יומים אעזבך ג' הה' ממאחרי שבת מרב' בישיבה יולא אחרון הן אלה דבריה בשום לב אל שנוהם את טעמה מדלתות לפתחים והוא כי הלא פתח יקרא אויר פתח הפתוח ודלת היא הסובבת על ציר ובבא איש ויתיצב על הפתח יתואר לעומד על הפתח אך בעמדו על פתח הסגור בדלתה יתייחס לעומד על הדלת וז"ש אשרי אדם שומע לי לקח' עלתי זאת ראשונ' לשקוד על דלתותי לא יאחר לבא אחרי הפתח פתח שעד בה"מ רק בעודו כנור שיתייחס אל בא ועומד על הדלת ולא על הפתח כי זה הוא גדר הבא ראשון שמולא הפתח סגור. שנית שיהיה יום יום זה אחר זה בלי הפסק יום או יומים כנתים ג' לשמור מזוזות פתחי שתלא אחרון או כדעת רז"ל מה מזוזה קבוע כן תהי' קבוע שם: חכמות בנתה ביתה וגו' פי' רז"ל בית הוא העולם שהוא עומד על התורה וע"י ברא השם ית' את העולם כמ"ש בראשית בי ראשי' בי נשכל הקב"ה וברא את העולם וע"כ אמר חכמות על תורה שבכתב ותורה שבע"פ ולהיות ששניהם אחוזים זה בזה ואחודים אמר ע"כ אמר בנתה ולא אמר בני

כק

ט

חָכְמוֹת בָּנְתָה בֵיתָהּ א
ד' חד חס' חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה: טָבְחָה
ל וחד כנא טבחה ל טִבְחָהּ מָסְכָה יֵינָהּ אַף עָרְכָה שֻׁלְחָנָהּ:
שָׁלְחָה נַעֲרֹתֶיהָ תִקְרָא עַל־גַּפֵּי
ג' חד מל' ג' חס' מְרֹמֵי קָרֶת: מִי־פֶתִי יָסֻר הֵנָּה
ל' ל חֲסַר־לֵב אָמְרָה לּוֹ: לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי ה
וּשְׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי: עִזְבוּ פְתָאיִם וִחְיוּ
ל' ה' חס' וְאִשְׁרוּ בְּדֶרֶךְ בִּינָה: יֹסֵר לֵץ לֹקֵחַ
ל' ה' לוֹ קָלוֹן וּמוֹכִיחַ לְרָשָׁע מוּמוֹ:

אל
לא

ד' חָכְמְתָא תִּתְבְּנֵי בֵיתָא וְעָתִידַת
בֵּיהּ שַׁבְעָא עַמּוּדִין: וְנַכְסַת נִכְסְתָהּ
וּמְזַגַת חַמְרָהּ וְסַדְּרַת פָּתוֹרְתָהּ:
וְשַׁדְּרַת טַלְיָיתָא דְנִיקְרְיָין עַל גֵּיב
רָמָאתָא עֲשִׁינְתָא דְנִצְּיָרָן: מָאן
דִּשָׁבַר בָּאתָא לְוָתִי וְחַסִּיר רַעְיָנָא
אֲמָרַת לֵיהּ: תָּיוּ אֲכוּלוּ לַחְמִי
וְאִישְׁתּוּ חַמְרָא דְמָזְגִית: שְׁבוּקוּ
מִנְּכוֹן חֲסִירוּת רַעְיוֹנְכוֹן וְחִיוּ וְהַלִּיכוּ
בְּאָרְחָא דְבִיוּנָא: דְּרָדֵי מְמִיקְנָא
וְנָסֵב לֵיהּ צַעֲרָא וּמַכְסְנוּתָא לְרַשִׁיעָא מוּמָא הוּא לֵיהּ:

חכמות ד' קמצי' וסי' פי ידבר חכמו' · חכמות כחוץ תרונה · חכמו' בנתה ביתה · ראמות לאויל חכמו' · מרומי ג' ב' חס' וחד מ"ל וסי' על מרומי שדה · על גפי מרמי קרת · על כסא מרמי קרת · קרמ' מלא ליקח ה' וסי' ביחזקאל סי' כ"ד : לרשע ה' וסי' אוי לרשע רע · אמר לרשע צדיק אתה · יסר לץ לקח לו קלין · ואתה תשמע מן השמים קדמ' דד"ה · ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע :

רשי

חכמות בנתה ביתה · בחכמה בנה הקב"ה את העולם · חצב' עמודיה שבעה · שבעה ימי בראשית · דבר אחר שבעה ספרים שיש בתורה · ויהי בנסוע הארון ספר לעצמו · במסכת שבת : טבחה טבחה מסכה יינה · מזגה במים · כמו יין חזק שאינו ראוי לשתות חי : אף ערכה שלחנה · כל יצירת אם ויבש : שלחה נערותיה אדם וחוה · דבר אחר משה ואהרן : מי פתי יסור הנה וילמוד אותו ויחכם : לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי שמזגתי : עזבו פתאים וחיו · את דרך הפתיות · ואשרו לשון פסע · כמו באשורו אחזה רגלי : ומוכיח לרשע מומו · מום הוא למוכיח שזה מחרפו ואינו שומע לו וזו היא הוראה שאסור לדבר עם המסיתים ואפילו להוכיחם ולקרבם :
חן

רלבג

חכמות בנתה ביתה · הנה התבונה בנתה ביתה בחכמות כי השגת החכמות קודמ' להשגת הבינה ושם חצבה עמודיה שבעה ר"ל חכמות רבות כי מספר השבעה יאמר על הרבוי כאמרו כי שבע יפול צדיק וקם והנה החכמות הם עמודי הבינה : טבחה טבחה · ואחר זה הבינה מאכל ומשקה לאנשים מחכמות ותבונה : שלחה נערותיה · לאיש ואיש ותקרא על כנפי מרומי העיר כדי שישמעו כלם דבריה · מי פתי יסור הנה · לקנות מוסר וחכמה ומי חסר שכל ויבא להשלימו : לכו · אכלו בלחמי ושתו ביין מסכתי והכינותי לכם : עזבו · דרך פתאים וחיו ודרכו בדרך בינה להגיע אל זה מדרג' אחר מדרג' והנה זכר זה החכם לאי זו סבה לא אמרה דבריה כי אם לפתי ולסכל לא ללץ ולרשע ואמר כי מי שהוא יוסר האיש הלץ לוקח לו קלון כי הוא ילעיג על החכם המייסר אותו ומי שהוא מוכיח לרשע לוקח לו מומו כי הרשע יאמר עליו שיש לו המומין שיש לו בעצמו :
אל

מנחת ערב

גם קדושה הוא ימיתנו במפורש בזוה' וזהו טבחה טבחה כלומר כאלו היה טבחה טבחה הוא כח קדושה המשתלשל ממנה מלאך קדוש כנודע ליודעי חן ואת הנפש מסכה יינה כי גם שלא תעלה מעלה מעלה למה שדבקה כמעט בחומר לא יבצר ממנה שמחה ממוזגת לפי ערכה כנודע לחכמי האמת אף ערכה שלחנה אל הרוח עד כא דברתי לבעלי נפש ורוח · אך אם שלחה נערותיה הם נשמות מן העולם העליון שהוא לבני עלייה כי לא כל אדם זוכה לנשמה כנודע מספר הזוהר הנה לאנשים ההם בלא אחרי כן כמותם תקרא על גפי מרומי קרת הוא מעלה מעלה כי קרת הוא העה"ז ומרומי קרת הוא הגלגלי' ועולם המלאכים שהם שתי מרומים שעל הקרת ועל גפו יהיה למעלה מהדרגות היכלות של מעלה ממרומי הנז' עד הרהם לכולם הוא ג"ע העליון גדול מאוד · עוד כיון כי לאשר לא שלחה לה נשמה טבחה טבחה כי המיתה לטבח תתייחס · אך לאשר שלחה נערותיה הם הנשמות תקרא בהלו אין שם טבח רק קריאה כמזמן קרואים לסעוד' בלי הרגש מית' : יוסר לץ לקח לו קלון · יאמר שנים הם הלוקחים להם קלון א' היוס' את הלץ שכי המוכיח את זולתו מום שיש בעצמו וזהו יוסר לץ וגו' לומר כי המוכיח את הלץ ומה גם בדברים קשים במשמעות יוסר לוקח וקונה לו קלון בדמי טורח כיב שפתיו כי הלא הלץ יתלוצץ על מייסרו ויקל בכבודו וכן לוקח לו קלון המוכיח לרשע מומו והוא ענין התקוששו וקושו שלא יאמרו לו טול קורה מבין עיניך באומרו טול קיסם מבין שיניך · וזהו מאמר הכתוב יוסר לץ וגו' לומר את הלץ ראוי להוכיח בנחת ולא בזעף כי יוסר לץ בקישי כמשמעו' יוסר לץ לוקח לו קלון וכן מוכיח לרשע מומו של מוכיח גם הוא לוקח לו קלון אפי' יהיה בנחת כמשמע' תוכחת · וגם שממוצא דברי גמר' שטוב להוכיח את הלץ בתוכחת של נחת אם יזדמנו לפניך לץ המואס בתורה וחכם להוכיח אלא יזהר תבחר ותקרב להוכיח את החכם מאת הלץ וזהו אל תוכח לץ וגו' הוכח לחכם והנני מודיעך איכה תתנהג בהייסרת הבלהי לץ והוא בסוס לב אל אומרו לשון נתינה בחכם ולשון הודעה בצדיק אך הנה יש חכם בתורה ובלתי צדיק במעשה ויש צדיק ובלתי חכם · אמר תן לחכם התוכחית הנזכר אשר יחסר לו מעשה הטוב הודע לצדיק ההודעה בתורה להשתלם בצדקו והנה החכם אין צריך לומר שייטיב לו ועל בחינ' הכשרון כי אם גם יחכם עוד בתורה אף יעדיף עליו הצדיק בהודיעך אותו תורה שיוסיף לקח על מה שיחכם החכם וש"ת הלא כמו זה נחשב דבר זה שהחכם ע"י
לחוך

אבן עזרא

חכמות בנתה ביתה · כמו בנות צעדה · חצבה עמודיה לשון ר"שאל מחוצבי אבן והטעם על השוואת העמודי' כאליב' וזולת' מן התיקון ויתכן לפרש שאמר חכמות להודיע שהחכמה בנתה ביתה מחכמות שבע וזה טעם חצבה עמודיה שבעה והם עמודי הבית והוא הביאור לאמר חכמות בנתה ביתה ובית לשון נקבה או עמודיה שבעה עמודי החכמה והעמודים הם שבע החכמות שבית החכמה נכון עליהם ויש מפרשים אלה השבעה על ענינים אחרים וכל אחד בוחר לעצמו והאמת יורה דרכו : טבחה · הוא לשון זביחה כחשבנו כנאן טבח וגם לשון בישול לרקחות ולטבחות ולאופות ושניהם מכוונים מלשון ערב בניקוד הטי"ת לזביחה ובניקוד החי"ת לבישול · מסכה כמו מזגה וכן יין מזוג יין מסיך והוא תערובת המים עמו וזהו תיקונו לשתיה כבישול למזון : שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת · כמו גבי כי אותיות בומ"ף מתחלפות · קרת תרגום עיר והטעם ששלחה נערותיה מכל צד והיא גם עמהם תקרא במקומות הרמים שבעיר כדי שישמעו הכל : מי פתי · הפתי הוא אשר לא נקבעו בו הפתיות לגמרי ויש תקוה להיקונו ואמר יסור הנה כלומר יסור ממקומו ויבא הנה חסר לב ואמרה לו כלומר וכן קראה ואמרה לחסר לב : לכו לחמו בלחמי · בי"ת בלחמי מקים מ"ם וכן בי"ת ביין מסכתי כמו והנותר בבשר ובלחם וטעמם כמו הוי כל צמא לכו למים כי הכל מתוקן לסעודה : עזבו פתאים · אמר לבעלי הפתיות וטעמו עזבו הפתאים וסורו אלי · פ"א קבוץ שם הפתיו' כמו תאהבו פתי שבא כדרך אל תהי מרי כבית המרי ויתכן עוד לפר' שהוא דברי החכמה לכנת הפתאים שאומרת להם עזבו דרכיכם פתאים וחיו כדרך הרפו ודעו כי אנכי אלהים · ואשרו פועל מן כונן השורי : בדרך בינה ודרך בינה הוא החכמות ובית' הבנוי על השבעה עמודים : יוסר לץ לוקח לו קלון · ר"ל לעצמו כי הלץ הוא מן המעוותי' שאין תקוה לתקונ' · ומוכיח לרשע מומו מומו חוזר למיסר והוא כפל ענין עם הלוקח לו קלון והטעם הלץ ישנא המיסר והרשע ישנא המוכיח ומגלי' קלונם ואומרים דברים מבוערים ובזויים · פ"א חוזר לרשע מומו לעצמו וכאילו אמר יוסר לץ ומוכיח לרשע במומו לוקח לו קלון וטעמו כי הרשע כל מעשיו נכוחים בעיניו או שהוא עצמו מכ"ר במומו ואינו רוצה שיוכיחו אדם ויתכן עוד לפרש יוסר לץ כשהמיסר מתלוצץ ומראה שחוק וליצנות כשהוא מיסר לוקח לו קלון כי היוסר שמיסרו ומוכיחו לחרפתו ולבשתו ולכן יחרפהו · וכן מוכיח לרשע ומגלה לו מומו לוקח לו קלון כי הרשע יחרפהו ואילו היה צדיק לא היה מחרפהו הואיל והומר לו דרך מוסר ולא דרך ליצנות :
אל

ר' מנחם המאירי

הפרשה הי"ז

כוללת שמונה עשר פסוקים · והם חכמות בנתה ביתה · עד ולא ידע כי רפאים שם · בעמקי שאול קרואיה :

הבונה

בהם שאחר שהזכיר פתוי האשה הזרה וכח הרחתה וכעס דברי החכמה וכח הדרכתה והישרתה כלל ענין שתיהם ביחד בפרשה זו כשופט שאחר שמעו דברי הריבות ורוצה ליתן את הדין מספר טענות שני האנשים אשר להם הריב וגומר את הדין לחייב את האחד ולזכות את שכנגדו ואמר חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה וחכמות לשון רבים ובנתה לשון יחיד ר"ל כל אחת מהם · ואפשר שקרא החכמה דרך כלל חכמות להיותה כולל' מינים רבים והוא כאלו אמר החכמה מכינה עניניה על הסדר ורומז בזה אל ענין סדר הלמוד שהאדם צריך שישלים עצמו תחלה והוא ענין בנין הבית כי השלימו' הוא סבת הבנין החזק והמדור הנאות וידוע בבנין הבית שאין מציאותו לא בהעשותו על הסדר תחלה היסוד ואחריו הכותלי' ואחריה' העליה ואחריה' תקרת הגג וכן בחכמות צריך שיקחם על הסדר והוא ענין חצבה עמודיה שבעה ומלת חצבה עיקר הכתה כענין כריתה כמו על החוצב בו אל צור חוצבתם אבל יושאל מזה לענין הכנת הענינים להביא אל סדר יושר ובלע"ז אדאלידום · ומזה אגלי חצבתי בנביאי וכן הנה שהכינה שבעת עמודי החכמ' להעמידם בלמודו על הסד' ומספר השבע לא נדקדק רק שהו' ראש מספ' ומתיחס בלשון בני אדם לכל מספר · יולדת השבעה · ר"ל אותה שהיתה יולדת הרבה · שבע ביום הללתיך · כלו' הרבה פעמי' · שבע תועבו' בלבו · שבע יפול צדי' וקם · שבעה עינים שבע כחטאתיכ' · וכן הנה פירושו שהעמידה כל עמודי החכמה על סדר נכון וישר ואולי רמז לארבעה חלקי התורה הראשון מהם בהאמנת הפנות המקובלות הבלתי מושגות במופת כחדוש העולם והשגחה וגמול ועונש ושנוי הטבעים במופתים החלק הנרמז בעדות יי' · והשני הפנות העיוניות המושגות במופת לחכמים במציאותו ית' ואחדותו ושוללות כל גשמות ממנו שהוא אחד מעמודי התור' להאמין בהם מדרך קבלה ואם לא ישיג ידיעתם מצד העיון והוא הרמוז בענין פקודי יי' · והשלישי חלק המצו' השכליות המשלימות סדר והנהגה בין בני אדם ככבוד אב ואם וכבוד החכמים והמחכות והצדקו' ומניעת ההיזק כגזילות וגניבות והוא החלק הנכלל במצות יי' · והרביעי חלק המצות השמעיות שאין הטעם בהם נכר רק ליחידי סגולות והוא שנאמר עליהם שאומות העולם משיבין עליהם ויצר הרע מקטרג בהם כענין מאכלות אסורות ולבישת כלאים והחקים בכלל והוא החלק הרמוז ביראת יי' · ואלו הם ארבעה עמודי התורה ואחר שיעלו בידו ויקדם יראתו לאמונתם וקיומם ראוי לו להשתדל בלמוד המחקר עד שישיג ענין השלשה עולמים עולם היסודות תחלה ואחריו עולם הגלגלים ואחריו עולם המלאכים וזה שבטבע האנושי להשיג בו וזהו גמר בנין הבית ועל זה נאמר לדעתי חצבה עמודיה שבעה · או אמור בשלשה אחרונות שישתדל בידיעת החכמות למודיות טבעיות אלהיות · או אפשר שרמז בעמודי החכמה לשבע חכמות א"א שראוי לכלול חלקי התורה בעמודים כי הם העמודים אשר כל הבית נכון עליהם · וכבר פירש זולתי בו דברים אחרים לא כתיבנה דעתי בהם ואחר שספר בשלימות החכם ספר עוד באחרונ' שבמדרגות החכמה והוא השפעתו לזולתו ואמר גם שמכין עצמו להכין מנות הראויות לתת לכל אחד לפי ענינו וזהו ענין טבחה טבחה וענין הטבח ידוע שמכתת לנתחים ראויים להתכבד ותחיכות דקות עד שימצא כל איש תקון הראוי לו כמו שכתבנו למעלה ולזה הזכיר לשון ההככה בלשון טבח · ואפשר גם כן שהוא הדמיון במזיגת היין כי המחסך הוא לשון מזג כי אותיות גיכ"ק ואותיות זס"ש"ץ מתחלפות והיין ידוע שאין מזיגתו שוה לבני אדם אבל חלוקה הרבה מאד לפי טבעי בני האדם ועל זה אמר מסכה יינה כלומר לכל אחד כראוי לו ולולא זה הדמיון לא נאוה לסמוך מזיגת יין לשחיטה או אפשר שהשחיטה נאמרת על הבשול ואע"פ שעיקר הכתוב על הזביחה והכתוב פעם תאמר על ענין הבשול לדעת גדולי המדקדקים כאמרו ויאמר שאול אל הטבח תנה את המנה וכו' · וירם הטבח את השוק והעליה וישם לפני שאול ודאי זה פירושו המבשל וכן בלשון ערבי קורין מבשל הבשר והכ"ף לערבי כחי"ת לעברי · וענין טבחה טבחה הכינה בשולה וסמך מזיגת היין להככת הבשול כראוי · ואף ערכה שולחנה עד שיהא הכל סדור לפניה להשפיע לכל רעב כתקון הראוי לו · ואיפשר שהככת השולחן נאמר על הלחם והנה הטבח בבשר ומזיגת היין ועריכת השולחן בלחם הסעודה מתוקנת לכל הצריך בה · והגיע עת שתקרא בני אדם לאכול ולשתות והוא ענין שלחה נערותיה · והכל משל להכין עצמו להשפיע לזולתו מה שחננו האל בידיעה ותקרא פירושו על יד נערותיה תקרא ותצעק על גפי מרומי קרת ר"ל כל קריה וקריה הנה והנה שיבאו לאכול והוא ענין מי פתי וכו' · לכו לחמו בלחמי ונערותיה משל לתלמידים שעל ידם שמע החכם הולך
ונדל

אבן יחייא

חכמות בנתה וגו' דימה כאלו האשה החכמה תרדוף אחרי הפתי למשוך אותו אחריה לטובתו · והאשה הכסילה תרדוף ג"כ אחריו למשכו ברשתה לרע לו באחריתו · והוא מלחמת היצר הטוב עם היצר הרע · והנה לכניו החיים ולדך המות מה שראוי לו לבחו' בחיים וזהו אומרו כל אחת מהנשים החכמות שהוא רמז למעלת התורה ומעלת החכמה · בנתה ביתה שרוצה לומר הקדמותיה והקשיה ותולדותיה אשר הם תכונות מעמודים שבעה שהוא הצומח והמרגיש והמדבר והישראלי שמובדל נפשו מנפש המדבר ועולם הגלגלים ועולם המלאכים והעולם האלהי שהם שבעה מיני עולמים אשר יתיחס אליהם הנפש · טבחה טבחה וגו' טבחה הוא משל לחכמת האלהות · מסכה יינה רמז לחכמת הטבע אף ערכה שלחנה הוא רמז לחכמת הלמודים · שלחה וגו' ושלחה כל א' מהחכמות הנז' נערותיה שהם התלמידי' חכמים הדורשים שכל א' מהן תקרא על גפי כמו על גבי כי אותיות בומ"ף מתחלפות · מי פתי וגו' זאת היא הקריאה אשר תקרא מי שהוא פתי יסור ויגיע הנה שהוא הוזן הסכל · ומי שהוא חסר לב להיותו נער ורך בשנים אמרה לו ג"כ שיסור הנה · לכו וגו' לכו לחמו בלחמי שהוא מעלת התור' שלבב אנוש יסעד · ושתו ביין מסכתי שהו' מעלת החכמה שישמח לבב אנוש · עזבו וגו' עזבו פתאים הדרך הרע והכסילות והפתיות שיש לכם וחיו בחלת החכמה בעולם הזה · ואשרו שהוא האושר האחרון מהעולם הבא בדרך בינה שהוא מעלת התורה · יוסר לץ וגו' עצה טובה קא משמע לן שהרבנים והדורשים התור' לקנות לב העם שיסורו אל תורת ה' וליסרם על מעשיה' הרעי' צריך שיבחנו לבלתי הוכיח וליסר ללץ החוטא בדיבור ולרש' החוטא במחשבה יען כי יהיו דבריו לריק וכ"ש דפקר טפי כי יוסר לץ לוקח לו קלון · כי הלץ יתלוצץ עליו ועל דבריו וכתוך קהל ועדה ידבר אתו משפ' לומר טול קורה מבין עיניך אשר יהיה לו לקלון וכן המוכיח לרש' יהיה סבה שהרשע יגלה מומו ברוב עם ואם איש נקי הוא יעליל עליו לומ' גם אתה חולית כמוני בחטאי אשר עשיתם במקום פלוני אלמוני מה שלא עלה על לב המיסר לעול' מעולם :
אל

קב ונקי

חצבה עמודיה שבעה כלומר רבים כמו כי שבע יפול צדיק וקם ותכין המאכל והמשתה ואחר זה הערוך השולחן במיני המאכלי' הנבחרי' ואז שלחה נערותיה במקומות המפורסמים כדי שיתפעלו מהם הקרובים יותר להיות טבע הזכר חושק הנקבה · ואמרו על גפי והפא במקום בית : מי פתי יסור · אלו הם דברי הנערות מי שהוא פתי יסיר ממקומו ויגש אלי וכן מי שהוא חסר השכל ואחרי הגיעם למקום ההוא אמרה לכ"א מהם לכו לחמו בלחמי · ר"ל בואו ותאכלו מסעודתי המתוקנת בלחם ויין והם רמז למושכלות ולדברי התורה · או יאמר מי שהוא פתי וסכל מהחכמות והוא הפתיות יוסר אלי בבואו הנה ללמוד החכמה : והחסר לב שהוא נעדר מכל שלימות אומרות לו דברים מספיקים ופוה לכו לחמו בלחמי ויחשוב שהוא אכילה ממש עד שיעלה ממדרגה למדרגה ומתוך שלא לשמה בא לשמה : עזבו פתאים · כלומר עזבו הדרכים אשר אתכם המסבבים המיתה וקנו בהתבולה לשתחיו וזה יהיה כשתאספרו ותלעדו בדרכי הבינה : יוסר לץ · יוסר לץ מגזר' מוסר · הטעם מי שמיסר הלץ גורם קלון לעצמו שהלץ יקללהו ולא יקבל מוסרו · וכן גורם לעצמו קלון המוכיח לרשע המומין שבו · או יאמר כשהיוסר לזולתו הוא לץ וכן המוכיח מום שבו לרשע כ"א מאלו המוכיחים לוקח לעצמו קלון לפי שהוא גורם שיגלו מומיו בפרסום ובכמו זה אמרו ז"ל טול קיסם וגו' · או יאמר מי שמיסר הלץ ומסבב שיוסר מהלץ הקלון והרע שהוא עושה וכן המוכיח לרשע מומיו יסבב שיפגע הרשע מעשות רשע · ויהיה לוקח לו קלון כלומר שסר מתוכו הקלון · ולפי שהסגולה שמורה בלב הלץ והרשע כשיוכיחו להם אמר אל תוכח לץ · מפני שישנאך והגרום רעה לעצמך :
כוכח

רשי

תן לחכם ויחכם עוד · לתלמיד הגון · ומדרש אגדה נאמר לנח מכל הבהמה הטהורה וגו' וכשיצא ויקח מכל הבהמה וגו' · אמר מה ראה הקדוש ברוך הוא להרבות באלו אלא שרצה שיקריב לו מהן : הודע לצדיק חכמה והוא יוסיף לקח מדעתו ועל שמועתו · תחלת חכמה יראת ה' ודעת קדושים הוא עיקר הבינה : ויוסיפו לך שנות חיים · שנים של חיים הם של פרנסה ועושר :

חסר

רלבג

אל תוכח לץ פן ישנאך · אך תוכיח לחכם ויאהבך : תן לחכם ויחכם עוד · דבר חכמה ויחכם עוד בה על מה שתתן לו ממנה כי מצד חכמתך יוסיף עליו להשלים החקירה בה או ירצה בזה והוא יותר נכון תן לחכם דבר חכמה כדי שיוסיף קנין במדות החשובות : תחלת · החכמה והבינה היא תחלת דעת קדושים כי בבינה יתייסרו לדעת עולם המלאכים וזהו פריה אמרה הבינה הנה כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים וזה יהיה לשתי סבו' האחד כי בהם יתישר אל המדות החשובות אשר שומרות האדם מרעות הרבה והשנית כי מפני דבקות ההשגחה האלהית באדם מצד הבינה ישמר מהרבה רעות וזה יהיה סבה שיוסיף על ימיו הנה : אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא · ר"ל שהתועלת הוא לך וכן אם לצת לבדך תשא הנזק : אשת כסילות · מגבהת קולה ואשת הפתיות ובל ידעה מה תאמר לפתו' האנשי' שימשכו אליה והנה קרא אשת כסילות גוף הכסיל אשר יבקש שלוה ולזה נמנע שכלו מהשתדל בחכמה ובזה ירצה בפתיות גוף הפתי כי השכל לא יפותה כי הם לטוב או ירצה בזה שאשת הכסילות מגבהת קולה ואשת הפתיות ובל ידעה מה תאמר לפתותם כי אין לה שום השתכלות וערמה : וישבה לפתח ביתה על כסא מרומי קרת · העיר כי לסכלות תחשב חסרונ' לשלימות : לקרא

אַל־תּוֹכַח לֵץ פֶּן־
יִשְׂנָאֶךָּ הוֹכַח לְחָכָם וְיֶאֱהָבֶךָּ׃ תֵּן ל
לְחָכָם וְיֶחְכַּם עוֹד הוֹדַע לְצַדִּיק וְיוֹסֶף ל' ל' ב' חלעי' מל'
לֶקַח׃ תְּחִלַּת חָכְמָה יִרְאַת יְהוָה וְדַעַת ג' ב' ר"פ תר יי'
קְדֹשִׁים בִּינָה׃ כִּי־בִי יִרְבּוּ יָמֶיךָ נהוסע
וְיוֹסִיפוּ לְּךָ שְׁנוֹת חַיִּים׃ אִם־חָכַמְתָּ ל ומל'
חָכַמְתָּ לָּךְ וְלַצְתָּ לְבַדְּךָ תִשָּׂא׃ אֵשֶׁת ג'
כְּסִילוּת הֹמִיָּה פְּתַיּוּת וּבַל־יָדְעָה ל' ג' ל
מָּה׃ וְיָשְׁבָה לְפֶתַח בֵּיתָהּ עַל־כִּסֵּא
מְרֹמֵי קָרֶת׃ ג' חד מל'
לקרא

לָא תֵיכוּם לְמַמְקְנָא דְלָא נִסְטָךְ
אַכִּים לְחַכִּימָא דִבְרַחְמָךְ׃ אַלֵּף
לְחַכִּימָא וְיִתְחַכַּם תּוּב אוֹדַע
לְצַדִּיקָא וְיוֹסֵף מַנְדְּעָא׃ שֵׁירוּי
דְחָכְמְתָא דַחֲלְתֵיהּ דֶאֱלָהָא וִידִיעֲתָא
דְקַדִּישֵׁי בִּיוּנָא׃ מְטוּל דְבָהּ נִיסְגְּאוּן
יוֹמָךְ וְיוֹסְפוּן לָךְ שְׁנַיָּא דְחַיֵּי׃ אִין
חַכִּימַת לְנַפְשָׁךְ חַכִּימַת וְאִם תֶּהֱוֵי
מְמִיךְ בִּלְחוֹדָךְ תִּטְעַן׃ אִתְּתָא
סַכְלְתָא וּפְרִידְתָא שַׁבַּרְתָּהּ וְלָא יָדְעָה
טַבְתָא׃ וְיָתְבָה עַל תְּרַע בֵּיתָא עַל
כּוּרְסְיָיה רָמָא וְעַשִּׁינָא׃
וקריא

ויוסיפו ל' מ"ל רמ"ל לך שנות חיים ועי"ן שנוי"יהון במס"ר רבת' בער"ך יס"ף : הומי' ג' ב' חס' וחד מל' וסימ' נמס' לעיל בסיפ' סימ' ז' :

אבן עזרא

אל תוכח לץ פן ישנאך · כי הוא חכם בעיניו · הוכח לחכם ויאהבך כי הוא חפץ בתיקון מדותיו ואין מחזיק עצמו חכם והם שני הפכים : תן לחכם · הוסיף לבאר יתרון החכם על הכסיל והטעם כי החכם יחכם מעצמו במה שיותן לו וכן הצדיק יוסיף לקח על אשר יודיעוהו והוא כפל ענין : תחלת חכמה יראת יי' · כטעם ראשית חכמה יראת יי' · ודעת קדושים בינה טעמו ותחלת הבינה דעת קדושים ודעת קדושים פירשוהו על השם ית' כאמרו כי אלהים קדושים והטעם כי תחלת תולד' הבינה היא מציאות השם ויתכן לפרש דעת קדושים היא השגת מציאות השכלים הנפרדים והרוחניות כלם כי ידיעת מציאותם עיקר הבינה וממנה יעלה למציאות המעלה העליונה וכמו שאם אין יראה אין חכמה כן אם אין דעת אין בינה : כי בי · דברי החכמה הקוראה וטעם כי בי כמו בגללי ובסבתי ירבו ימיך · ויוסיפו לך פירשוהו שחוזר ליראה ולדעת הנזכר' ויתכן שטעם ויוסיפו לך חסר הפעלים כמו ויקבור אתו בגיא והטעם על פרטי החכמות והמוסרים כי הם יוסיפו שנות חיים כטעם כי היא חייך ואורך ימיך : אם חכמת חכמת לך · כטעם אם תצדק מה תתן לו · ולצת הוא הפך חכמת · לבדך תשא טעמו לבדך תשא העון או העונש כי סמך על דעת הקורא ובא ולצת כמו ולמית והלכת אל הכלים שטעמו ואם למית וכן זה : אשת כסילות הומיה · בעלת כסילות הומיה פתיות כלומר כל המייתה שענייני פתיות ופתיחת דבורה אינו אלא פתיות והאתנח שבמלת הומיה והרביע שבמלת פתיות יעמוד כנגד זה הפי' ויתכן לפ' כאילו אמר ואשת פתיות ובל ידעה מה כי מלת ואשת משמשת גם למטה ורבים כמוהו והטעם כי אשת כסילות הומיה וסוררת אבל אשת פתיות הומיה אבל מבלי דעת וזהו ובל ידעה מה לפי שאין לה ידיעת מה וחסר כמו ויעבור עלי מה או פירו' מאומה כמו חכמת מה על בלימה וכשים לה מודיע או תדע מעצמה שמא תזהר ותסור מההמיה וכבר קדם כי כסיל הוא אשר אין תקוה לתיקונו ופתי הוא אשר יש תקוה לתיקונו : וישבה לפתח ביתה · מוכנת לפורענות מבלי בנין בית ועתוד אחר ולא כן מה שאמר בחכמה בנתה ביתה טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שולחנה והטעם כי החכמה צריכה עתוד והכנה ולא כן הכסילות כי הוא הנדר העתוד וההכנה : על כסא מרומי קרת כי הכסילות יבא בדרך גאוה ולכן יחס לה הכסא והטעם כמו על גפי : לקרוא

אבן יחייא

אל תוכח וגו' ולכן אל תוכח לץ פן ישנאך אבל הוכח לחכם ויאהבך · תן לחכם וגו' ותן לחכם במעלת החכמה מוסר והשכל ויחכם עוד הודע לצדיק במעלת התור' מוסר והשכל ג"כ ויוסיף לקח התבונות יקנה להבין כל חלקי התורה · תחלת וגו' התכלית שהוא סוף המעשה ותחלת במחשבה מהחכמה הוא יראת ה' כי בדעתך בדרך החכמ' מעלת וגדולת האלוה תירא ממנו יראת המעלה · ותכלית ידיעת מעלת התורה הנרמזת בשם בינה · הוא לדעת דעת קדושים כי באמצעות התורה יושג הדיבוק האלהי בנבואה אשר אז ישיג דעת הקדושי' ואופן מדרגתם · כי בי וגו' שבתורה ירבו ימיך בע"הב · ויוסיפו לך שנו' חיים בעולם הזה · אם חכמ' וגומר הם דברי כל א' מן החכמות לפתי ולנער · ראה והבן כי הטוב והרע ממעשיך יהי' לך לבדך שאם חכמת חכמת לך ולתועלתך ואם לצת לבדך תשא העונש · ולכן ראוי לך להשתדל לברוח מן הרע ולהדבק אל הטוב · אשת כסילות וגו' אחרי ספרו אופן קריא' האשה החכמה אל הפתי ספר אופן קריא' אשת כסילות אליו וזהו אומרו אשת כסילות הנעדרת ממעלת החכמה ולכן היא הומיה ונעדר' ממעלת המדות · ואשת פתיות הנעדרת ממעלת התורה · ולכן בל ידעה מה לעשות במעלת המצות · ולכן ישבה לפתח ביתה · ולא ככבודה בת מלך פנימה · וזה כדי להטיב למבקשים אותה מהפתאים וישבה על כסא מרומי קרת כשהולכת היא לבקשם : לקרוא

ר' מנחם המאירי

ונדל ויבאו לפניו מקצות הארץ לשמוע חכמתו כאלו הוא יקראם ויאמר מי פתי יסור הנה לתת לפתאים ערמה וחסרה לב אמרה לו גם כן שיבא וימלא חסרונו והוא ענין לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי ולכו פירושו באו כמו שביארנו בענין לכה נרוה דודים · ואמרו עזבו הפתיות ולפתאים שם כמו תאהבו פתי שפירושו פתיות כלומר אתם הקרואי' אם תרצו שיסעד לבכם במאכלי' ותהנו בו עזבו פתיות · ואשרו בדרך בינה ר"ל לכו מלשון תאוך אשורי שפירושו פסיעותי וצעדי וכן אשרו כמו וצעדו והוא גזור מן הקל · וחיו כמו ותחיו · כלומר עזבו פתיות ותחיו · ואחר כן הודיע שמטכסים החכם השלם שאע"פ שמטכסים שלימותו להיות ביתו פתוח לרוחה לכל הבא לדרוש את יי' ישמר מן הליצים אשר אין כונתם וחפצם בלמוד כלל והוא ענין יוסר לץ ר"ל מוכיח לץ לוקח לו קלון ר"ל לוקח לעצמו קלון כלומר שיקנתרה ויריבהו על תוכחתו וכן מוכיח לרשע מומו ר"ל על מומו הוא לוקח לעצמו קלון · והוא אמרו אל תוכח לץ פן ישנאך כלומר כי הוא ישנא כל שונא דרכיו · הוכח לחכם ר"ל לפקח שרוצה להתחכם ויאהבך כי יכיר התועלת בדבריך ויאהבך עליהם · ובכלל ויאהבך שיקבל דבריך כי האהבה קירוב הדעות ושווי הרצון כמו שביארנו בקצת חיבורינו על אמרם את אויבים בשער אפילו אב ובנו רב ותלמידו שנושאים ונותנים זה עם זה נעשו שונאים זה לזה כלומר שכל ריחוק הדעות הוא שנאה והוא שאמרו שם עוד לא זזו משם עד שנעשו אוהבים שנא' את והב בסופה כלומר שאב ובנו רב ותלמידו אינם חולקים מצד הכנות רק מדרך חקירת האמת ומתוך המשא ומתן יבררו האמת ויסכימו לדעת אחת והוא ענין שנעשו אוהבים · ואמר תן לחכם ויחכם עוד כלומר זהו הראוי להוכיחו וללמדו כי לא די שיקבל מוסרך ויקח למודך אבל שיוסיף עליו ויבין דבר מתוך דבר ואולי תן לחכם ויחכם עוד רומז על שלימות המדות כי לפעמים יאמר חכם על המדות כאמרו בישישים חכמה והודע לצדיק ויוסף לקח רומז על שלימות החכמה ורמז גם כן לאמרו תן לחכם ויחכם עוד שלא להאריך בלמודו יותר מדאי אבל בדברים נוחים כוללים הרבה בלשון קצר כל שכן שלא לכפול דבריו ואמרו ז"ל אין מפרשים לחכם ואחר כך בא להזהירו שאף להבין שבהם לא ילמד חכמתו עד שיראהו שלם ביראה כאמר כל שיראתו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת והוא אמרו תחלת חכמה יראת יי' ודעת קדושים בינה כי היראה לחכמה כיסוד לבנין שאם אין יסוד אין בנין אבל על דלית ליה ביתא · ותרעא לביתיה עביד · ויראת יי' רומז על חלק המצות השמעיות ודעת קדושים על השכליות הנותנות סדר והנהגה במניעת היזק קנתם מקנאתם כמו שנא' בספר איוב הן יראת יי' היא חכמה וסור מרע בינה ותחלת הבינה וחכמה ובינה הנה שמות נרדפים על א' ענין אחד וכן הוא תחלת חכמה יראת יי' וכן דעת קדושים שהוא סור מרע תחל' בינה וחכמה ובינה גם כן הנה דבר אחד · ואפשר לפרש דעת קדושים ידיעת הקדושים ר"ל הנפרדים מענין נערץ בסוד קדושים ובינה תאמר הנה על האחרונה שבמדרגות ורמז על שני הקצות ר"ל על תחל' החכמה ועל סופה ואמר שתחלתה יראת יי' וסופה דעת קדושים והכל אזהרה על הקדמת היראה כלומר שלא תגיע לסוף החכמה והוא דעת קדושים אם לא קדמתך היראה לכל חכמה ואחר שנשלם סדר ההנהג' בלמוד חזר להתרלות למוד החכמה ללומדים ר"ל על אמרו לכו לחמו בלחמי ואמר כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים והוא על הדרך שאמרו שכל שהם בלא חכמה אינם ימים ולא שנות חיים' והפליג באזהרה ואמר אם חכמת חכמת לך כלומר כי אתה הוא המגיע בה תועלת וכבוד · ולצת לבדך תשא · ר"ל ואם לצת לבדך תשא את העונש · ואחר שהשלים הספור כונס דרכי התורה וסדר דבריה חזר על ספור דרכי המתנגדת המפתה והמדחת בני אדם לסור אליה ואמר אשת כסילות הומיה כלו' הומה וצועקת פתיות ובל ידעה מה כלומר צועקת בדברי פתיות שאף היא בעצמה אינה יודעת מה ויושב' לפתח ביתה ר"ל בפתח כי הלמ"ד במקום בי"ת לפעמים על כסא מרומי ר"ל על מושב מרומי קרת כלומר שמכין מושבה שם לקרוא לעוברי דרך המישרים אורחותם כלומר שהולכים בדרך ישר ואין לבם לפנות אליה וצועקת להם מי פתי יסור הנה כלומר היא משתדלת להביאם אליה כאלו צועקת להם כן ומצד שלא יכשל בהם רק הפתי ייחס כן לדבורה כאלו היא קוראתו בשם פתי וחסר לב · ומים גנובים ימתקו ר"ל שהפתי והחסר לב נפתים אליה כי מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם כלומר שהעבירה בסתר מתוקה לו · ולא ידע הפתי הנדח והנפתה בדבריה כי רפאים שם ר"ל שכל הבאים אליה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים כן דרכי שאול ביתה והוא שאמר הנה בעמקי שאול קרואיה ועל זה משל אל החומר הבלתי באות הנמשל לאשה זונה לסבה שהזכרנו ומפתה האדם בבקש' החומר והתענוג ויסקיעהו בהרחקת כל מיני חכמה ובבטול כל מודעי ואיפשר לפרש שכל ענין הפרשה רומז על ענין הלמוד והענין הראשון המיוחס לחכמות תורה על סדר ההנהגה בחכמה ובלמוד על הדרך שביארנו · והענין השני באשת כסילות רומז על הבלתי שלם המתכבר לעצמו בחכמים עצמו במה שאינו ראוי לו ואמר עליו שהוא הומה ומקשקש בפתיות בל ידעה מה ולא הזכיר עליו בנין בית ולא טביחת טבח ועריכת שלחן אבל עמידתו בפתח הבית בחצר החיצונה לא אל תוך הבית לא הביאהו המלך חדריו · ולא אמר על גפי רק על כסא כי שמעו בכנף הארץ ומשם יקרא לעוברי דרך המישרים אורחותם בהתחלת למודם ותקראם ותשבם בטענות גנובות לו ובספרי סתירות אלא למתנגדים ופתוי נפתה לבו למתיקותם ולא ידע כי רפאים שם ר"ל שהם סבת המות הנצחי · ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע ובחרת בחיים :

ומהנה

קב ונקי

הוכח לחכם · שהוא יוסיף אהבה רבה לזה שיוכיחנו מפני שהוא משער בחכמתו תועלת המוסר : תן לחכם ויחכם עוד · רצה תן לחכם מן המוסר ותגרום שיחכם עוד שתוכחה יוסיף על חכמתו · וכן הודע לצדיק דרכי היוסר ויוסיף לקחת מוסר או יוסיף בצדקתו : תחלת חכמה יראת ה' · הכוונה הלימוד הראשון שתלמד החכמה היא יראת ה' שמכין נפש האדם להיותה נכנעת לפחד מהשם · וכן קודם שילמד אדם בדעת קדושי' שהיא חכמת האלהו' צריך להקדי' בבינה שהיא חכמת הטבע כי מחויב שילך מן הקל אל הקשה בסדר הלימוד · או יאמ' הרוצה לחקור בחכמת האלהות צריך שיהיה קודם בעל יראת השם · וכן הרוצה לחקור בבינה צריך תחלה שיהיה לו דעת מאנשי' קדושי' · ולא יהרסו לעלות אל ה' מבלי ההצעות הנאותות כי יפול מהם רב · ובדרש יראת ה' היא התורה ודעת קדושים אלו בעלי תלמוד : כי בי ירבו ימיך · רצה שהתועלת הנמשך למסדר הלימוד כי בעבור זה ירבו ימיך הקבועים בתולדת ובמזל שההשגח' תשתרר על הכל ויוסיפו לך מן השמים שנות חיים בעולם הבא : אם חכמת · רצה שהחכמה קנין נבחר בנפש מדובק לא יפרד מהחכם ולכן מחויב כל אדם לדרוש שלמותו · והליצנות היא מדה מגונה ללץ לבדו · ואע"פ שהוא ילעג מאחרים הוא לבדו יסבול הנזק : אשת כסילות · אחר שזכר תועלת החכמה חזר לחוס בגנות הכסילות ואמר שהיא בעלת כסילות בכל מעשיה : וכן הומיה וצועקת שאין לה המתנה ונחת · והיא בעלת פתיות ובל ידעה מהות הדברים : או יאמר ובל ידעה מה לדבר ומה לעשות : וישבה לפתח ביתה · ספר שהיא עזת פנים שלא תשב בירכתי ביתה כמנהג הנשים הצנועות וכן היא בעלת גאוה שתשב על כסא כמנהג השרים והכל בפרסום שהיא במרומי קרת : לקרוא

מנחת ערב

למוד שרון יחכם וגם שיעדיף עליו הצדיק בלומדו אח"כ עם שבתחלתו לא היה חכם ע"כ בלתי להשכילך כלל גדול והו' כי תחלת חכמה הוא יראת ה' שעל ידה ישפיע הוא ית' עליו משפט חכמתו שיוכן בכשרון ועל כן רמזתי שהחכם שהיה חסר כשרון בתתך לו הוכחה יחכם עוד כאלו עתה מהחלת חכמתו כי מה שהיה לו עד כה היה בלי יסוד יראת ה' ומע"ז היה חכם ומה גם עתה אך אשר היה צדיק כבר והודעתו חכמה לדעת בעלם אי"כ' יעבוד את ה' הנה זה כבר היתה מעלתו יתירה על היות פקדם בו יסוד יראת ה' כי קדוש יאמר לו הנה זה בהודיעך אותו חכמה יהיה דעתו דעת קדושי' ולכן יעדיף על החכם שהיה חסר כשרון ייסר אותו כי אין יסוד יראת ה' אם בו מראשיתו כצדיק לכן יחכם עוד בלבד ואם הצדיק הנזכר אין בו יראת ה' בלבד כי אם גם קדוש לאלהיו לא בלבד יהיה דעתו כי אם גם בינה וזהו ודעת קדושים בינה או ירצה : יוסר לץ וגו' הודיענו למוד נכון בהמצאת ההוכחת והוא כשידע המוכיח חסרונות הלץ והרשע מה הם אז היוסר והמוכיח יתלה בעצמו החסרונות ההם כאלו הוא נכשל בם ומתחרט עליהם וזה הוא יוסר לץ מי שהוא באמת יוסר לץ כראוי הנה הוא לוקח לו לעצמו קלון כאלו הוא קלונו ויתלה בו הקלון והחרפה שיש ללץ בפעולותיו המגונות וכן מוכיח לרשע מומו יאמר לו שהוא מומו ושהוא מתחרט על מומו שעשה במעשיו הרעים ובזה ממילא מבין הלץ והרשע שגם הם מתועבי' בקלונות ומומים אלו ואז ישובו גם המה ויתחרטו גם הם כמוהו עד יסירו מהם :

ובכתבי הראשונים כתוב אל תוכח לץ כשאתה רוצה להוכיח לאו' לץ אל תאמר לו לץ אתה ומעשיך מעשים מכוערי' כי אז ישנאך ולא יקבל תוכחתך כיון שאתה מגנה אותו ימאן בדבריך אלא הוכח לחכם הוי מכנה אותו בשם חכם והגון ואמור לו כיון שחכם אתה א"כ אין מהראוי לעשות כך וכך כי כבר יצא לך שם חכם בין אנשים ואם ישמעו שמעשיך לא טובים הלא תאבד שמך הטוב ע"כ חדל לך ממעשה כזה כדי שתשאר בכבודך כאז ואז יאהבך ויקבל מוסרך כיון שרואה שיקרה נפשך בעיניך לכנותו בש' חכם :

כי בי ירבו ימיך וגו' כמו שמצינו באביי ורבה דאתו מבית עלי אשר נגזר עליהם ימותו אנשים והיה גזר דין שיש עמו שבועה ואעפ"כ אביי דעסק בתורה חיה מ' שנין ורבה דעסק בתורה וג"ח חיה שתין שנין הרי שאפי' במקום גזרה התורה מארכת ימיו של אדם · וזה אינו א

פירות

יוד

טו לִקְרֹא לְעֹבְרֵי־דָרֶךְ
ג' הס' הַמְיַשְּׁרִים אֹרְחוֹתָם׃ מִי־פֶתִי יָסֻר
ל הֵנָּה וַחֲסַר־לֵב וְאָמְרָה לּוֹ׃ מַיִם־
ל ומל' גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ וְלֶחֶם סְתָרִים יִנְעָם׃
ג' ר"פ בסי' י"ח וְלֹא־יָדַע כִּי־רְפָאִים שָׁם בְּעִמְקֵי
ל וחס וי"ו שְׁאוֹל קְרֻאֶיהָ׃
א ז' ג' י' מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־אָב וּבֵן
ל י"ח מל' כְּסִיל תּוּגַת אִמּוֹ׃ לֹא־יוֹעִילוּ אוֹצְרוֹת
י"ו רֶשַׁע וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת׃

לא

וְקַרְיָא לְעָבְרֵי אָרְחָא דְּהָרִיצִי
אוֹרְחַתְהוֹן׃ מְטוּל דְּשַׁבָּר נַאֲתָה
לְוָתָהּ יַחְסִיר רַעְיָנָא וְאָמְרָה לֵיהּ׃
מַיָּא גְּנוּבַיָּא חַלִּים וְלַחְמָא דְּטֻורָא
בְּסִימָא׃ וְלָא יָדַע דְּגַנְבְרַיָּא אַפִּילִית
וּבְעִמְקֵי דְּשִׁיּוֹל כָּל דְּמַזְמְנִין לָהּ׃
מַתְלוֹי דִּשְׁלֹמֹה בַּר חַכִּימָא נֶחֱדֵי אֲבוּי
וּבְרָא סַכְלָא מְחַמֵּץ לְאִמֵּיהּ׃ לָא
מְוַתְרִין אוֹצְרֵי דְּרַשִׁיעָא וְצִדְקְתָא
מְפַצְיָא מִן מוֹתָא בִּישָׁא׃

לא

יסיר ג' חס' וסימני' מדי עברו יסר שמה · מי פתי יסר הנה חס' · וחברו מי פתי יסר הנה והס' : ולא ג' ר"פ בסיפ' וסי' ולא שמעתי לקול מורי · ולא ידע כי רפאי' שם · ולא למדתי הכמה : משלי ד' וסימ' בריש סיפרא : ישמח ז' וסימ' נמסר בתלים סימ' ק"ד :

רשי

והסר לב · ואמרה לו הדברים הללו : מה אמרה לו מים גנובים ימתקו · אין טעם ביאת פנויה כטעם אשת איש · אף לענין המצות מים גנובים ימתקו שהיו יראים לעשות בגלוי ועושין בסתר : משלי שלמה בן חכם ישמח אב זה הקב"ה · ד"א אביו ממש · ובן כסיל תוגת אמו · תמיד הוא עם אמו בבית ורואה את בטנו מגירה · ולפי המשל בן כסיל כמו ירבעם בן נבט · תוגת אמו · תוגת כנסייתו : לא יועילו אוצרות רשע · שהיה משתבח בעשרו של' ויאמר אפרים אך עשרתי וגו' וצדקה תציל ממות · ואם תאמ' צדיק שיבוזו נכסיו לצדק' מהיכן יתפרנסו : לא

אבן עזרא

לקרוא לעוברי דרך · המישרים אורחותם והולכים לתומ' וכוונת' להטעות' הפך קרואי' הטועים שכוונתם להשיר דרכם : מי פתי · לא קראתם כן רק נקרא על שם סופם או תקראם בשם כך להפליג בחסרון הרגשתם עולם עונג והנאה המגיעים להם עמה ועל שהצרכה היא לקראם והם לא ידעו ערכה מים גנובים ימתקו ולחם סתרי' ינעם · כנוי על העבדג' והניאוף הנעשה בסתר וכל הנמנע היצר להיות אחריו יותר והטעם כי בזה יתפתה לב הפתי והחסר לב : ולא ידע · הפתי ההולך אחריה פתאום כי מתים שם בעמקי שאול שם קרואיה ואלת שם רמז לשאול : נשלם החלק הראשון בשפור מעלת החכמ' ואזהרותיה ומוסריה : משלי החלק השני · משלי שלמה בן חכם ישמח אב · בעבור שהוא יכיר חכמתו · תוגת אמו כי הכסיל עומד תמיד בבית והאם דואגת בסבילו או בעבור שהזכיר האב הזכיר האם : לא

רלבג

לקרא · ושם קרא לעוברי דרך המישרים ארחותם בדרכי העיון : מי · בכם פתי יסור הנה וחסר שכל · ואמרה לו שיתחבר עמה ולא יטריח עצמו בעיון אשר הוא מזון השכל כי יותר טוב יערב לאדם שיזון במזון האחרים וזה כי מים גנובים ימתקו המים הגנובים ימתקו יותר והלחם שיגנוב האדם מאחר שצריך לאכלו בסתר הוא יותר ערב לו ויותר מתוק מהלח' שיקח מביתו וכן תאמ' זאת האש' כי הוא ערב יותר לשכל שיתענג בתענוגי הגוף ויניח קנין החכמה : ולא ידע · מי שהוא כפתה לדבריה כי מתים שם ר"ל בביתה וקרואיה ירדו במעמקי הקבר והמות כי לא יקנה עמה קנין החיים · זה ביאור דברי זה החלק שהגבלנו ביאורו מזה הספר בזה המקום ואול' התועלו' המגיעות ממנו הנה הם ה' : התועלת הא' הוא להודיע שלא יספיק לאדם היותו יודע התור' אך יצטרך לו עם זה שיעשה את כל דברי התורה כמו שצוה הש"י ולזה אמר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך : הב' הוא להודיע מה שיקרה מהרע למי שימשך אחר התאוות ולזה אמר הולך אחריה פתאום כשור אל טבח יובא רבי' חללים הפילה דרכי שאול ביתה : הג' הוא להודיע מהות החכמה והתבונה וקצת מעניניהם ותועלתם : הד' הוא להודיע שלא יועיל התוכחת ללץ ולרשע כי אינם מקבלים מוסר אך יועיל לחכם ולצדיק : הה' הוא להודיע מה שיקרה מהרע מפני הכסילות והפתיות : משלי שלמה בן חכם ישמח אב וגו' עד מגדל עוז שם יי' · והוא מקיף בגנות הרשע והכסילות והליצנות והעצלה והאולת והעקשות והשנאה ושבח הופכיהם · הנה הבן שהוא חכם ישמח אביו כי הוא מצער בדבר החכמה יותר מאמו והנה הבן שהוא כסיל יביא יגון לאמו מפני חסרון הדעת ויגיע מזה לאמו מהצער יותר ממה שיקרה ממנו לאביו מפני שהוא ירא מאביו יותר מאמו : לא יועילו אוצרות · לא יקבל אדם תועלת באוצרות שקבץ ברשע ובעול ואולם הפיזור בצדקה הוא מציל ממות כי בזכות הצדקה ינצל האדם ממות הנגזר לו מצד המערכת ויאריך השם יתברך ימיו והפך הענין בקבוץ ממון ברשע :

ר' מנחם המאירי

ומהנה נשלם ענין החלק הראשון ויבא אחריו החלק השני בע"ה

איננו הולך על סדר דבריו כמשכים בפרשיות כראשון אבל כל הפסוקים מפורדים אין בהם התקשרות והרכבה זה עם זה רק הרכבת שכינות וכל פסוק ופסוק שבהם ענין בפני עצמו לבד מעט שיתקשרו קצת פסוקים זה עם זה אלא שברוב דבריו לפי הנגלה מייעד באמונת גמול ועונש הצלות קצתם בהנהגה מדינית וקצתם בעניינים תוריים מצורף אל מה שבהם מן הנסתר בשני מיני השלמיות וזה החלק הולך על חלוקת ארבעה סדרים האחד שהפסוק יורה על שני עניינים שבח למשובח והפך להפך כענין זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב · בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בוזה אמו · ומזה רוב הפסוקים שמתחלת החלק עד בן חכם ישמח אב · והסדר השני שכל הפסוק נמשך על ענין אחד כענין אזן שומעת תוכח' חיים בקרב חכמים תלין וכן משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלמה נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו · ומזה רוב הפסוקים שמבן חכם עד סוף החלק אלא שיתערבו ביניהם מן המין הראשון לשני ומן השני לראשון · והסדר השלישי והרביעי הם מעוט פסוקים מתערבי' בין אלו שני המינין ה' אחד והוא הסדר השלישי שיור' על שני דברים אבל שניהם ממין שבח יראת יי' מוסר חכמה ולפני כבוד ענוה · משכיל על דבר ימצא טוב ובוטח ביי' אשריו · לחכם לב יקרא נבון ומתק שפתים יוסיף לקח · נפש ברכה תדשן ומרוה גם הוא יורה · והאחד והוא הסדר הרביעי הוא מזה המין והפך זה ר"ל שיורה על שני עניינים גם כן אבל שניהם ממין הגנות איש תהפוכות ישלח מדון ונרגן מפריד אלוף · לועג לרש חרף עושהו ישמח לאיד לא ינקה · עקש לב לא ימצא טוב ונהפך בלשונו יפול ברעה · קורץ עין יתן עצבת ואויל שפתים ילבט · מכסה שנאה שפתי שקר ומוציא דבה הוא כסיל · ודע שיש הרבה פסוקים מפוזרים בחלק הזה ממין החלק הראשון בענין החכמה ופתוי האש' הסכלית וזרוז האשה החכמה ומשם תבין בכל אלו ענין הנסתר בפסוקים ההם וכן בקצת פסוקים שנזכר ענינם במשל החלק הראשון כענין אוגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש שכבר תדע ענינו מענין נמלה אבל רוב המקראות הם מוסרים מפוזרים מהם נגלה לבד כענין כעבור סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם · ומהם הנסתר לבד כענין יודע צדיק נפש בהמתו אוצר נחמד ושמן בנוה חכם ומהם יועיל בנגלה ובנסתר ומהם שהוא בעצמו יבאר המכוון בו כחומץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשלחיו ידלף טורד ביום סגריר אשת מדנים נשתוה · והנה הראיתיך בדר הענין דרך כלל והמבין יכיר דמיון המקראות איזה יכוין בו בנגלה לבד ואיזה בשניהם ואיזה תכיר המכוון בהם ממה שביארנו בחלק הראשון ויבאר כפי שכלו והחלק הזה הוא מזה הפסוק עד גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה · והתחיל במוסריו ואמר דרך כלל : **משלי** שלמה בן חכם ישמח אב · ובן כסיל תוגת אמו · כבר ביארנו שמדרך הלשון להזכיר שני נושאים וליחס נשוא אחד בכל אחד שכונתו גם כן ליחס שני הנשואים לכל אחד מהם אלא שדרך צחות הלצה לכפול דבריו בדרך חלוק והבאנו על זה דוגמא אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה שאין הכונה לשלול השמחה מן הצדיק והאור מן הישר אבל הכונ' ליחס שניהם לשניהם ליתן את האמור של זה בזה והוא כאלו הוא נאמר אור זרוע ושמחה לצדיק ולישרי לב אלא שמסכים המליצה לכפול הענין במלות שונות · וכן הנה הכונה שהבן החכם ישמח מולדיו ר"ל האב והאם והכסיל הוא תוגת שניהם גם כן אלא שדרך צחות ייחס האחת לאב והאחרת לאם או אפשר לבאר הנה שמחת המולידים בבן החכם הוא הצלחת למודו וזה דבר שהכרתו והבחנתו תלויה באב ולכן תלה השמחה באב ואחר שייחס השמחה לאב ייחס התוגה לאם דרך צחות וכן שהתמדת הבן באולת עד שיוליד תוגה למולידים ברוב הבנים לא תגלה בחיי האב כי הוא יתמיד לתת עליו חתו ומוראו ולא תגלה רעתו כל כך אבל אחר מיתת האב תגלה רעתו ואז הוא תוגת אמו · ואמר אחר כן : **לא** יועילו אוצרות רשע · וצדקה תציל ממות · קרא אוצרות רשע בשאינו מסתפק מהן לצדקה ואמר שהשם יעכישוהו ולא יועילו לו אבל בשעת דרכים יכוסו ממנו אבל כשיעשה מהן צדקה כמשת ידו השם יעמידהו בידו ואף כי תקרב יד התמורות עליו תענה בו צדקתו ויצילנו מכמה מקרים ומכמה סבות הן מות הן שאר סבות כי המות הוא כלל לכל מיני הצרות כמו שביארנו בקצת חבורינו ויכלל מקצתם או מכולם כפי רצון השם אם לאהבת בני אדם עליו אם מצד גמול האל · ויש לפרש אוצרות רשע שבעליהן מקבצין אותו ברשע ובגזל ובחמס ואמר שלא יועילו לו אף כי יבא מצד גזלותיו וחמסיו לסכנת מות · וצדקה ר"ל יושר מלשון צדק ויושר כלומר הממון שנתקבץ ביושר הוא יעמוד והוא המציל משתי הסבות והנה הועילו בנגלה שבעל הנכסי' יועיל מהם לצריכים לכבוד האל אשר הצליחו בקניניו כאמרו כבד את יי' מהונך ואמרו ז"ל מלח ממון חסר וכן שיזהר שלא לקבץ הון באון ורמיה ולא בגזל וחמס אבל ביושר ונקיון ובתום לבב ובנקיון כפים אמרו

אבן יחייא

לקרוא וגו' לקרוא לעוברי דרך המישרים אורחותם · כי הם הולכים לתומם בדרכיה' היושר לעשות מעשיהם · וזאת הרשע' קורא אותם בקול גדול לאמר מי פתי יסור הנה והוא הזקן הסכל · חסר לב ואמרה לו והוא הנער הסכל · מים גנובים וגו' ר"ל אף כי אתה נשוי אשה ראוי לך להדבק בי יען כי מים גנובי' ימתקו לצמא ולחם סתרי' ינעם לרעב והוא כי הביאה האסורה במסתרים תהיה מתוקה ונעימה לבועל יותר מהביאה המותרת · וזה בדרך טבע יען כי כל הנאסר הוא יותר נכסף · ולא ידע וגו' מה שהפתי ילכד ברשתה ולא ידע כי רפאי' שם בביתה כי רבים חללים הפילה · והוא רמז שיכרתו חייו בעולם הזה · ושקרואיה מאכה כמוהו הם במעמקי שאול בגהינם · הפך תכלית קרואי מעלת התורה והחכמה שישיגו העולם הזה והעולם הבא : **משלי** שלמה וגו' הנה עתה הזהיר הבן על רדיפת מעלת החכמה והתורה שהם אהבות הב' נפשות הנעלות כפש המשכלת והנפש האלהית · ולברוח מרדיפת אהבת הערב מהנפש הצומחת · ואהבת המועיל מהנפש המרגשת · רק כשיכרחו כדי להיות · עתה בא להזהירו ולזרזו על מעלת המצות ומעל' המדות ושהם תולדות מעלת התורה ומעלת החכמה · ויספר הטובות מהם למען יזדרזו להשיגם · ויגנה המגונות מהם למען יזהר להשמר מהם · ולפעמים בפסוק א' ישבח המדה הטובה בראשיתו · ויגנה הרעה היא הפכה גם כן וכאומרו אוגר בקיץ שהוא עת הקציר · בן משכיל · והוא שבח המד' טובה · ונרדם בקציר ואינו אוגר · בן מביש · והוא גנות המדה ההפכית לטובה שזכר · ולפעמים שלא יזכיר טובת המדה שהיא · כפול שבחה פעמים בפסוק א' · ולפעמים שלא זכר גנותה · יכפול גנותה פעמים · ולפעמים שכל חלקי הפסוק יהיה גזרה אחת · וזהו אומרו מחדש משלי שלמה להבדילם מהמשלים הקודמי' שאינם משנים · בן חכם וגומר האיש הישראלי שיהיה חכם וכל מעשיו בחכמה ישמח אביו שבשמים כי ישמח ה' במעשיו השלמים · ובן כסיל החוטא תוגת אמו כנסת ישראל להיות כל ישרא' ערבים זה לזה · ואיננו תוגת אביו כי לא יתיחס לו יתברך עצבון ואם רשעת מה תעשה לו · לא יועילו וגו' האוצרות מהכסיל הנז' שיקבץ ברשע ובלא משפט לא יועילו לו ביום עברה · וצדקה שיתן לעני הבן חכם אשר לו בצדק ובמשפט תצילהו מהמות הכללי הנגזר על מדינה אחת :

לא

קב ונקי

לקרוא לעוברי · הפליג עוד בעזותה שהיא הקרא בעצמה עוברי דרכים שהם מישרי' אורחותם ולא יקרבו לפתח ביתה לא כמו החכמות ששלחו הנערות והן בביתם · והענין שתקרא אותם להטותם מהדרך הטוב · ואמרה מי פתי יסור הנה וילמד ערמה ותחבולה ואם הוא חסר לב אמרה לו הדברים המפתים : מים גנובים · ר"ל לא התגלגל שיש לך השפה כי המים הגנובי' יותר מתוקים מהנקנות בכסף הלחם והסעודה הנאכל בסתרים ינעם ויערב על הנאכל בפרהסיא · והענין שהביאה האסורה והנעשית בסתר הבעל תנעם על הביאה המותרת לבועל ולא ידע כי רפאים שם · ר"ל זה האיש הפתי הנפתה בדברי הכסילה לא ידע ולא ירגיש כי מזה הפועל יתחייב מיתה · והאנשים הקרואים לה ושומעים לעצתה הם יורדים לעומק שאול הפך הקרואים אל בית החכמה שמקנים לעצמם החיים זמניים ונפשיים כמו שאמר ויוסיפו לך שנות חיים : נשלם החלק הראשון · ותכליתו לצוות בני אדם שילמדו חכמת התורה ופירש בפרשה ה' קנני שבהם ברא העולם בחכמה ושבהם עלה עילמות · ורמז בפרשת חכמות בנתה ביתה לז' ימי בראשית · ובטבח טבח והכן לדברים הנבראים בעירוב היסודות · ולאדם הוא הפתי · והיא היא התורה · וזאת הפרשה הכלול יסודות הדת מציאות השם · ה' בחכמה יסד ארץ תורה מן השמי' · בני תורתי אל תשכח והזמות לנה · שכר ועונש גופני ונפשיי באורך ימים ודרכי שאול ביתה · וגלה שענין הדעת הוא כנות אחר המפורסמות וענין החיים הוא ידיעת התורה והדבקות האדם בה · ואחר זה נעתק לבאר החלק השני משלי שלמה בן חכם והוא בספור המדות הטובות ושבח אותם · וכן יזכיר המדות המגונות ויגנה אותם ולוקן הלימוד בכתובים הוא מהופך · מהם שמפליאו דברי שבח ומחליפו דברי גנות ומהם שיכפול בשבח ומהם שיכפול בגנות · ומהם שכל חלקי הכתוב גזרה אחת · אמר משלי שלמה הכוונה מכאן התחיל המשלים המוסריים כי מה שקדם כדמות הקדמה להדריך האדם : בן חכם ישמח אב · בעלם מפני שהאב מכיר במעלת החכמה ובן כסיל תוגת אמו · בעלם הדאגה לאם לפי שהאב יוצא ובא והאם עומדת לעולם בירכתי הבית וסובלת כל הצער : לא יועילו · דלא שכאשר האדם יאסוף מקניו בעולם ברשע ובתרמה ובגזל לא יועילו לבעליהם בעת צרתם · אבל הממון שקנה הבעל בצדק ויושר יצילהו אפי' שיהיה חייב מיתה ובכל ענין הצריך לו :

לא

מנחת ערב

פירות בעה"ז והמכס לעה"ב יוסיפו לך שנות חיים כי מה שהוא בעה"ז יום הלא בערך עה"ב יום לשנה תחשב כהפלג' התענוג והעדון וע"כ בעה"ז אמ' ימים ובעה"ב אמר שנים · או יאמר כי בי ירבו ימיך וגו' כי ע"י התורה ימשך כי הימים אשר הם כבר לך עם בלתי היותם רבים כי אתה עדין נער ורך בשני' יהיו רבים כיון שפעלת הרבה במעט שנים כמ"ש גבי רבי בון שמת בן כ"ח שנה יגע ר' בון בכ"ח שנה מה שלא יגע תלמיד ותיק במאה שנים הרי שזה המעט לרב יחשב וכן אמר כאן כי בי ירבו ימיך בכל איזה סך של ימים שיהיה לך לעולם יהיו רבים · אלא שרבוי ימים אלו אינו מחש בפועל ימים של חיים כי הם רוחניים מצויירים אצל השכל ועתה אומר לך עוד שגם דרך שכר יוסיפו לך שנות של חיים ממש שתחיה עוד שנים רבות :

אם חכמת חכמת לך וגו' הנה ידענו כי אדם לעמל יולד וכזה הטיבו אשר דברו אשרי מי שעמלו בתורה ולא אמר מי שעמל בתורה אלא עמלו אשר לעמל יולד מתכוין בעמל תור' ומקבל שכר ועוד לו שהעמל בתורה היא עצמה והוא ית' מסייעין אותו לסבול עמלו באופן שהוא קונה חכמה רק העמל לא לו לבדו יהיה · אך הפירות מהתורה אין מי שיקח אתו בעמלו רק הוא לבדו וזהו אם חכמת מה שחכמת היא לך כלומר אך לא המשא של עמל כי הלא ונשאו אחד מן השמים כאלו אין לך עמל רק החכמה אך ולצת זולת מה שלא חכמת לבדך תשא ואין עוזר לך בעמלך אשר לא יחס' לך :

אשת כסילות וגו' אמרה הור' הנה אנכי דברתי לך דברי' של טעם ובניתי לך בית נאמן הוא עולם הבא כמ"ש למעלה על פסוק חכמות בנתה ביתה וכל הענין עיין שם · אך אשת כסילות התוכל לומר לך תבוא ביתה הוא גהינם ששם תתעדן ע"י עברות שתעשה בעצתה זהלא בכו בכה להוליך שמה כי מר לו מר · רך מה תעשה השב לה בשתי מקומות אשר יצרו של אדם חומדן והם עריות וגזל והוא כי במקום אשר שם מקום זימה יקרא פתח גהינם ומקום גהינם ברמת וכח היצר הרע במקום זמה תכין תוספה כי מדי עברו איש לפתח ביתה שענין איננה בפתח רק מתקרב כאמר לפתח ולא בפתח שם תעוררנו אשת כסילות יצרו להזכירו וכן על כסא מרומי קרת הוא במקום שמה ישבו בעלות עושר ומעלה שם תכין לה מושב לעורר לבות כל עובר למען יחמוד משכיות חמדת כסף וזהב ויחמוס ויעשוק זהו יושבה לפתח ביתה שנית על כסא מרומי קרת ושם היצר נעשה בדור' שם יאמר לעוברי דרך המישרים אור

חתם

לא ירעיב יי׳ נפש צדיק · נפש האיש הצדיק ר״ל שלא יחסר לו מזון ואולם שבר הרשעים והוותם יהדפנו השם עליהם ויותר להביאו אליהם · הנה מי שהוא עושה כף וגו׳: ראש עושה כף רמיה · כי מפני עצלותו יצטרך לנהג ברמיה לקחת ממון האנשים שלא כדין הוא רש ויד האנשים החרוצים הנוהגים בזריזות לאסוף ולכנוס באופן ראוי תעשיר אותם · הנה הבן המשכיל ומשגיח לעשות מה שראוי הוא אוגר בקיץ : אוגר בקיץ · מאכלו כי אז ימצא לו ואולם הבן המביש ר״ל שהוא מאוחר התנועה ועצל הוא נרדם בקציר ולזה יחסר לו לחם כל השנה : ברכות לראש צדיק · לראש צדיק יבאו ברכות והוא הלב כי תמיד יחשוב בענין הטובות והם המפורסמות לאנשים בדבריו ומעשיו הו ידע׳ בזה לראש העניין והתחלתו יגלה הצדיק הברכו׳ שהוא דורך אליה׳ בפעולותיו והנה הרשעים הם בהפך זה כי לבם תמיד ברשעו הם אל פיהם יעלים ויכסה החמס שירצו לעשותו ולא יגלו החמס שהם דורכים אליו כי אם יגלוהו ימנעו מהם הדבר שזמו לעשותו הו ירצה בזה כי מה שיתחיל בו הצדיק ימשכו לו ברכות תמיד ויתוספו בו טובות ועוזרים להגיע אל התכלי׳ לפי שכוונתו תמיד לטוב ולהטיב לאנשים ולזה יש לו לבטוח לראש העניין והתחלתו שימשכו אליו ברכות כי הם ידעו זולתו מחשבתו כלם יעזרוהו ואולם הרשעים הם בהפך זה כי תמיד ירא שלא יוכלו להשיג הדבר המבוקש להם הם ידעו זולתו ולזה יעכבו מה שירצו לעשותו מן החמס ולזה יהיה גמולם מדה כנגד מדה והיה כי זכר צדיק לברכה וגומר : **זכר**

ג **לֹא־יַרְעִיב יְהוָה נֶפֶשׁ צַדִּיק וְהַוַּת רְשָׁעִים יֶהְדֹּף׃** ג׳ כתיב כן
ד **רָאשׁ עֹשֶׂה כַף־רְמִיָּה וְיַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר׃** ל׳ וחס׳
ה **אֹגֵר בַּקַּיִץ בֵּן מַשְׂכִּיל נִרְדָּם בַּקָּצִיר בֵּן מֵבִישׁ׃**
ו **בְּרָכוֹת לְרֹאשׁ צַדִּיק וּפִי רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס׃**

זכר

לָא מַכְפִּין אֱלָהָא נַפְשֵׁיהּ דְצַדִּיקָא וְקִנְיָנָא דְרַשִׁיעֵי נִסְחוֹף׃ מִסְכְּנוּתָא מַסְכְּבָא לְגַבְרָא רַמָּיָא וִידָא דְכַשִּׁירָא מְעַתְּרָא לְהוֹן׃ דְּפָלִיחַ בְּקַיְטָא בְּרָא סוּכְלְתָנָא הוּא וּדְדָמִיךְ בְּחַצְדָא בְּרָא הוּא מְבַהֲתָנָא׃ בִּרְכְתָא תֶּהֱוְיָן עַל רֵישֵׁי דְצַדִּיקֵי וּפוּמְהוֹן דְּרַשִׁיעֵי נִכְסֵי חַטּוֹפִיָּא׃ דוכרנא

ראש ג׳ כתיב כן וסימ׳ אחר עשיר ואחד ראש · את כבשת האיש הראש · ראש עשה כף רמיה : ברכות ד׳ וטימ׳ ברכות לראש צדיק · איש אמונות רב ברכות · כי תשיתהו ברכות · עברי בעמק הבכא :

רשי

לא ירעיב ה׳ נפש צדיק והות רשעים יהדוף · ידחוף אותה ותפיל : ראש עושה כף רמיה · מי שעני בתורה מורה הוראות שקר · כף רמיה · מאזנים של רמי׳ לפי פשוטו משמע בתגרי׳ : ויד חרוצים · ישרים שחורצים דבר באמתו ומשפטו בלא עול׳ : ופי רשעים יכסה חמס · החמס יכסה על פיהם ויהרגם : זכר

אבן עזרא

לא ירעיב · בעת הרעב · והות הרשע יהדיף השם מן הוה להם : ראש · יהיה מי שיעשה כף מאזנים לרמות והמתהרלים ושורחים והיגע תרמים ידם תעשירם · פ״א כף רמיה עושה לאיש רש : בן מביש · שיתן לאביו בושה בעבור שהוא עצל : ברכו׳ יביא השם לראש צדיק · פ״א ברכות לראש צדיק בחיים וזכר צדיק לברכה לאחר מותו · יכסה יסתיר החמס שלא יפרידהו ממנו כמו ימעדנה תחת לשונו והטעם שעלימו הרעה וכן פי רשע יבלע און : זכר

אבן יחייא

לא ירעיב וגו׳ כי נפש הצדיק הנז׳ לא ירעיב ה׳ ביום רעה מרעב ומלחמה · והות ורשעת הרשעי׳ יהדפם · כי הם שנואים מה׳ ומשחריו׳ ולכן הם נדפים מכל רואיהם · ראש וגו׳ כי זהו בהשגחה שיהיה רש מי שעושה כף המשקל רמיה כדי להכות בני אדם בו · ויד החרוצים שהם בני האדם הזריזים להתנועע למצוא טרפם ביושר ובמשפט · מה שלכן לריך זריז גדול כי קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף וכפ׳ מ׳ למי אשר לא ירצה להושיט ידו בגזל · תעשיר אותם כי האל בהשגחתו יעזרם ולא יגעו לריק · אוגר וגו׳ זה הבן משכיל בחריצותו הוא אוגר בקיץ זמן הזול די סיפוק מחיתו לכל שנתו כאשר יעשה הנמלה · אבל הבן מביש או בקציר הוא נרדם ולכן בסופו יהיה רש ויצטרך להוכות לזולתו ולגזול כדי לחיות · וקראו מביש להיותו בושת כל משפחתו · ברכות וגו׳ הברכות ברכות שמים מטעל מהטל · וברכות מתחת ותהום וברכות האדם יכסו ראש הצדיק · כי הכל יודוהו ויברכוהו להיות רוח הבריות נוחה הימנו · והחמס שהכל קוראים חמס על הרשע להיות כי קבלו כזק ממנו יכסה פי רשעים כי לא יהיה להם מענה לשון ויהיו כאלמים כי כל העם מקלה אומרים חמסי עליך כי עשית עמי רע כל היום יקללו מכלם : זכר

ר׳ מנחם המאירי

אמרו ז״ל הרוצה להתעשר יתעסק באמונה וכן אמרו הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהם אדר וחכמי המוסר אמרו היושר הבנת העושר · ובדרך נסתר רמז למה שאמר במקום אחר אל תהי צדיק הרבה אל תתחכם יותר שרמז באמרו תהי צדיק הרבה שלא לשנף החומר יותר מדאי וכל שישתמש בו כפי הצ׳ רק ההכרחי · ובאמרו אל תתחכם יותר רמז לרוב התחכמות וכבר ידעת בבנין התפעל ויאמר לפעמים על יחסו המקרה לעצמו ואיננו בו כמו מתעשר ואין כל שהוא מייחס העושר לעצמו ואיננו בו כמו מתעשר ואין כל וכן מתרושש והון רב וכן המתחכם רוב התחכמותו יביאהו להצדיק מופתים כוזבים והטעאות מדרכי הגלות והטעאה יביאהו לידי הריסה או כפירה ולדבר סרה על התורה ולזקה רומז אל דברים נאמרים בצדק וביושר ולא בהטעאה וכזב והם יעמידוהו על שרשי האמת ויצילוהו מן המות הנצחי ועל זה אמר גם כן אוצר נחמד ושמן במה חכם · כמו שיתבאר · ואמר לא ירעיב יי׳ נפש צדיק והוות רשעים יהדוף · איפשר שהוא בא כענין מה שלפניו כלומר שלא ימנע מחכינת הדלים להיותו חם על ממונו מתירא מהתמוטטו וכן שלא ישתדל בקבוץ הממון בגזל ובחמס ושאר מיני אונאות לזאת הסבה כי כל עוד שיעשה המוטל עליו בחנינת הדל ובהזהר מן האונאות לא ירעיבנו יי׳ אבל יצליחנו בכל דרכיו וכאשר יחסרו וימעטו מחכים ביה שמוטל עליהם כפי הראוי כן ירבה וכן יפרוץ · והוות פירושו בו מזון וקראו כן לרשע על **שם** שהוא חושב שהמזון עיקר עניינו בעיניו כאלו הוא עצם הויתו כאמרו [illegible] בהויתו ר״ל זומנה דעשרו ואמרו כהותו ר״ל גם כן במה שהוא חושב עליו שהיא עקר הויתו · או פירושו קנינו כלומר **במה** שנתהוה לו ממנו והענין שהנפש יהדוף ודחה מעוכם כה אמר יי׳ [illegible] ואני אהרוס · ואמר אף לזה הפירוש לפרש הותו כמשמעו לשון שבר כמו הוות בקרבה · הוות תחשוב לשונך · **וכן** יעוו כהותו ברעתו ושברו שהוא עושה לאחרים ויקרא ממון הרשע הוות [illegible] שזה לו לשבר ולמוקה כאמרו עושר שמור לבעליו לרעתו · על דרך שנקראו אלילי הגוים עצבים ר״ל על שהם **מתים** בהם ויתעצבו בו באחרית · ויש לפרש שהפסוק ענין בפני עצמו [illegible] אמר במקום אחר צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר · וזה ממה שידעת שחומר האדם הוא חומר שאר **בעלי** חיים מצד הרכבתו ר״ל שהוא מורכב ממה שמורכב חומר שאר בעלי חיים אלא שנזדכך יותר ומרוב הזדככו הוא דק וראוי לקבל מה שיבדילהו מהם וכמו שיש יתרון לחומר האדם על חומר **שאר** בעלי חיים מצד הזדככו כן מעלת חומר הצדיק על מעלת חומר הרשע [illegible] הזדככו אע״פ שהוא מאיכו ולזה הרשע נמשך אחר טבעו ובשרת חמרו ולכן הצדיק ואף אם ימלא ביתו כסף וזהב לא יבקש **המותר** ויספיק לו במזון ובשאר ההכרחות העומדות גופו וקיום [illegible] לזה וגם ארחותיו לפי מה שצריך לו לפי טבעו ובזה עומד שבע לעולם כאמרם ז״ל מרעיבו שבע וייחס העניין לשם כי **כל** הדברים הבאים מצד הטבע מיוחסים לו ית׳ והוא כאלו אמר שהצדיק לא יעמוד רעב והרשע בהפך ולא ישבע לעולם כאמרו ובטן רשעים תחסר כלומר כי כרסו בבטנו לעולם שהוא חסר ולא יחושכנו **בשבע** לעולם ואם אכל אלף פעם הוא אומר איכו [illegible] ואחת וירגיל עצמו כזאת המדה עד שלא ישבע לעולם כאמרו משביעו רעב והוא ענין והוות רשעים יהדוף והוא מענין **הויה** כלו׳ מה שהם משביעים עצמם לקיום הוית גופם [illegible] וידחהו עד שלא ישביעם מדה כנגד מדה · או פירוש הוות מענין שבר וכבר ידעת שהמזון נקרא שבר כאמרו שבר רעבון בתיכם **ופירשו** קצת מדקדקים שנקרא כן מפני שהוא שובר הרעב ולזה אמר שהוא יהדוף אברו ר״ל שלא יועילהו ולא ישביעהו וכוונתו שהצדיק לא יעמיד רעב לעולם והרשע לא יעמוד שבע לעולם ובדרך נסתר **ככר** ידעת שהושאל על החכמה לשון אכילה לכו לחמו בלחמי לך אכול בשמחה לחמך · בטנך תאכל וכן על חסרון החכמה רעב לא רעב ללחם והוא כינוי לנסתר שלפניו ורמז שהחכמה ראוי לקבלה **בדעות** מיוסרות ובלא התחכמות ביותר מאחר כי או ידחה [illegible] כאמרו על זה למה תשומם · וקראו והוות רשעים כי הנמשך לרוב ההתחכמות היא שבר והוא שואה ומשואה · ראש עושה כף רמיה **ויד** חרוצים תעשיר · באה אות האל״ף במלת ראש להשלים הכה בחלופו כמו וקאם שאון וכף פירושו כף מאזנים וביאורו כראה שבא להזהיר האדם לעשות כל מעשיו באמונות ושזה יצליח בכל דרכיו **כמו** שביארנו במקראות שלפניו ואמר בהפך שלא יצליח ויתמוטטו נכסיו ואמר על זה שהעושה כף רמיה הוא ראש כלומר שלא יצליח · ויד חרוצים תעשיר · קרא חרוצים העושים מעשיהם ביושר **ולשון** חריצות מענין גזרה ומשפט כלומר אנשים שמעשיהם כגזרים ונחתכים על חק ידוע לא יעברוהו כמו משפטך אתה חרצת כמו גזרת · בעמק החרוץ תרגום במישר פילג דינא · כלומר הדין הנחתך **והנגזר** ביושר ובלעז ארדינאטץ ואמר שידם תעשיר ופירושו תעשיר בעליה · ואפשר לפרשו כידד כמו שכוונא גדלו ויעשירו וכן ברוך יי׳ ואעשיר · או ביאורו שבא להעיר האדם שאע״פ שהזהירו מהמיית **הממון** בדרך איכלה מכל מקום לא יתעצל כי כן יביאהו רש וקלון ויד שהזכות יביאהו למאמר המשורר שאמר אקנץ הון בצדיק או כעון כי הרש עושה כף רמיה אבל יד חרוצי׳ ר״ל זריזים וקלי התנועה **תעשיר** ובלעז אשפירטו מלשון לא יחרץ כלב לשונו [illegible] לקום כנגדם ואמר עליהם שיגדלו ויעשירו · ובדרך נסתר רמז שאע״פ שהזהירו על רוב התחכמות לא יתעצל בחכמה **עד** שיהיה רש וכסכל [illegible] לא תובן הטעאתם אלו והוא ענין כף רמיה כלומר הכרעה כוזבת · והפך ויד חרוצים תעשיר ותספיק בעליו לומר **פתה** ינס תוכל לבטל ההכרעה הכוזבת · וקנות [illegible] צריך זה [illegible] וכלל בזה הפסוק לפי הביאור השני מן הנגלה ולפי הנסתר אמרו למשה הון עשיר קרית עוז מחתת **דלים** רישם · ואמר אחר כן אוגר בקיץ בן משכיל כידה [illegible] פירושו אוסף וזובים יוצא ר״ל מבים פני אביו להכלימו וכבר ביארנו הראוי בביאורו לנגלה ולנסתר בפרשת לך לך נמולהי **ברכות** לראש צדיק · ופי רשעים יכסה חמס · איפשר לפרש [illegible] לרשע וחמס עם היות עקר הכחתו לענין הגזל יאמר לפעמים לענין גלוי הסתרה כתמסו עקביך · ופעם יאמר **בענין** תרעומת האדם על חבירו חמסי עליך ופעם יאמר בענין [illegible] יחמס כגפן בסרו וכסוי עם היות עקר הנחתו על הלובש והמכסה יאמר לפעמים בענין העלמה המכסה אני **מאברהם** · וכוסה קלון ופעם יאמר בענין מלוי כמים לים מכסים כלומר [illegible] אחרון עד שהוא מכוסה שלא יראה בו חרין וחמס הנה פועל והפה פעול כלומ׳ שהחמס ימלא פי הרשע והכונה **שהברכות** ינוחו לראש צדיק מצד גמול צדקותיו וקללה והפחתה [illegible] ונופו ומצד שבפה הוא פתח לגוף הזכיר בו הפה על שם עיכם כללו כל הגוף לרוב רשעו ורוע מפעליו או כפרש **חמס** כמשמעו בגזלות וחמסים ולשון כסוי כמשמעו בענין העלמה [illegible] הצדיק התכינתו על הדלים להעלים מתנותיהם בעת המתנה ליתנה בסתר כן אחריה שלא לפרסם זה וכמאמר **החכם** שצוה לבניו אל תפתחו מתנותיכם בהזכירכם אותם ובהתפאר עליהם [illegible] האדם על זה אמר ברכות לראש צדיק כלומר שמה שכודע מצדקותיו לא מצד דברו אבל מצד הברכות שיברכוהו **המקבלים** שלא בפניו תמיד ויתוודו בזה יכירו השומעים כי לא כחכם אבל [illegible] צדקותיהם כמו שפי׳ הרשע יכסה ויעלים החמס והגזלה שהוא מתמיד בהם · ואין קצות הפסוקים הפניים · או **איפשר** לפרש ראש הפסוקים כפי׳ אחרון · וסופו כפי׳ הראשון כלומר [illegible] היותם מכוונים להסתיר מעשיהם יודעו מצד הפועל הצדיק מצד הברכות שיברכוהו והרשע מצד הקללות **שיעדוהו** בהתחלת גופו הפתח וקלון · או בא חמס כענין תרעומת כלומר שהצדיק [illegible] לברכות שיברכוהו בני האדם ופי הרשעים ימלא מהתגלגל על רוב הקוראים חמס עליו ובענין החכמה איפשר **שבא** להעיר לחכם להשפיעו לזולתו אחר שהשלים עצמו וקראו [illegible] בר יקנוהו להיות וברכות לראש משביר והכוונה ברכות לראש צדיק כלומר שכולם מברכין אותו בהגיע מחיו **תועלת** ושלמות · ופי רשעים יכסה חמס ר״ל שהוא מעלים חכמתו לנוכחם מבני אדם הראויים לה הוא חמס וחומס בזה נפשו ונפש זולתו וכמו שצוה אחד מחכמי המוסר ר״ל תמסרו החכמה למי שאינו ראוי לה פן תחמסוה ואל תמנעוה מאנשים הראויים לה פן תחמסו אותם · ואמר אחד למד תלמודך למי שאינו יודע ולמי שיודע ואז תדע מה שלא ידעת ותזכור מה שידעת : **זכר**

לב ונקי

לא ירעיב ה׳ · רלה שהצדיק שקונה ממונו בצדק ויושר · וכן המבזבז נכסיו לעניים מובטחים הם שלא יבואו לידי עניות ורעבון · והוות רשעים יהדוף · ר״ל הממון שקונים הרשעים בשברון במשברים לאנשים השם יהדוף וידחה אותו · והוה לשון שבר · ואחרים פירשו הוות לשון הויה · ר״ל הממון ההוה להם השם ישברהו וידחהו וכן בתרגו׳ וקנינא דרשיעי נסחוף : רלש עושה כף · ר״ל רש ועני יהיה בסופו מי שעושה כפו כף רמיה : ויד חרוצי׳ · כלומר הסוחרים המדקדקי׳ במעשיהם על שיהיו אמתם בצדק ומשפט רותה היד הישרה תעשיר בעליה : וחרוצים כמו ומשפטיך אתה חרצת גזרת · וכף יהיה או יד האדם או כף המאזנים · אגר בקיץ · אוגר מלשון אסיפה וקבוץ · ומבים הוא הנעלב ישכל שמביאים אביו ואמו ומשפחתו בעצלותו · והענין המשכיל והרואה את הנולד אוגר בקיץ די ספוקו לכל השנה שאז התבואו׳ בזול והעצל ומבים נרדם אז לא יבקש פרנסתו ובסתיו ימות ברעב ובצמא : ברכות לראש צדיק · ר״ל שכל העם מברכים לצדיק מפני פעולתיו הטובות וייחס הברכות לראש כי בראש הכחות היועצות לצדיק לעשות המעשי׳ הישרים : ופי רשעים יכסה חמס · ר״ל שיכחו ההמוס שהם עושים בפיהם מפני שהם מקללים בברכות שנותנים לצדיקים : זכר

מנחת ערב

רוחם לבעות אליה אל דרך ביתה ואליהם הרח׳ כי כתי המהרחק מכחתי יכור מני הרחובה הלי הנה ינס הסבר לבב הוא הנער בעד כה לא קנה לב הבר איכו כפתי בגם כי יזקין לא הסור כחותו ממנו יקרדנו יסר גם הח׳ ולבלתי היות לא טענה ממסבת הוהו כי לא הוכל לומר כי יהוסר במעשה הרעה ובביאה הוא גהינם אין כל רקוע וע״כ לא המר כי אם מים גנובים ימתקו וגו׳ כלו׳ אל הביט אל הגלת הטוב או המועיל פי איכנו רק אל הנה׳ הערב כי מים גנובים הלא יערבו לך הוא הגזל כי ימתקו בטבען כלומר ראה מה מתוק מדבש עשה עושר ולא במשפט כי הנה מים גנובים ימתקו לומר גם שהם הנם לעולם מה גם הון רב׳ הויאמר אל הביט אל מה ממכבה ייכה התורה בעה״ב כי טוב לך מעט בעה״ז גם שיהיה מים בלבד כי מים גנובים ימתקו מיין לאח׳ זמן היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם בעה״ב שהו׳ לאחר זמן · וטוב לך לאס סתרים שיגעם מיד · והוא משל אל הגזל והזימה שיהנה מהעבירה מיד לא כן עוסקי תורה ומצות ששכרן בעקב · ועתה הורת קדושת תורתינו הנה אלה הן טענת היצר הרע והבל המה כי רע ומר לו דרך ביתה בגהינם כי שם ביתה וז״א כמתמי׳ ולא ידע כי רפאים שם וגו׳ כלומר האם תפתי׳ החכם וכי לא ידע כי רפאים שם וכו׳ בשאול אשר הוליכהו שמה ואין זה כי אם רעה חולה ושומר נפשו ירחק ממנה : משלי שלמה וגו׳ הנה השם כגיו אל מאמריו מראשיתו עד הנה ור״ל אשר מפה עד תומו הלא יראה בעיניו כי כל הדברים האמרים עד כה הם כמדבר הוא ית׳ הו תורתו אל עם בני ישראל כאשר ידבר איש אל בנו כי שלמה ורוח קדשו הנמצא אתו תקן משלים הנאותים לאמר אלהו ית׳ אל בנו בכורו ישראל כאילו פה אל פה ידבר גם אך אשר מהכתוב הזה והלאה הם מוסרים כאשר ייסר איש את בנו חכם לב ברוח ה׳ דבר בו ליסרה את כל איש אשר רוח בו לקחת מוסר השכל וזה אמר פה שנית משלי שלמה כלו׳ משלים אלו הבאים אלא המה כאלו שלמה הוא המדבר להיסירנו בתוכח׳ מוסר הקרובים אל הורת ה׳ וגם המה ברוח ה׳ דבר בו וע״כ לבל יראה על מה שעבר שגבה לבו לייחס אל עצמו מאמריו יה׳ ותורתו אל ישראל עמו ע״כ בראש הספר סיפר תולדיו ואמר בן דוד מלך ישראל לומר שעל כבוד אביו וכבוד ישראל סמך למה נהוא בן לדוד ומלך לישראל ומכבודם יכובד גם הוא לדבר בלשון הקב״ה ותורתו וזהו שכיונו את טעמו מתולדיו בראשית ספרו אל הכתוב הזה כי לא הזכיר פה רק משלי שלמה לבד לומר אלה הם משלי שלמה כאלו פיו [illegible] ולא כראשונים ולכן אלא שלא פה תוארי גדולתו: **כן** חכם ישמח אב הנה ידענו שבראה טובה אבא ומילתו מדיכה של גהינם וזה ביד יותר באים מבושה כי אין עליה עול תורה ומצות וגם אין שכינה באשה עונש גהינם כ״כ כמו [illegible] גלות שיותר מועיל הבן לאב מבאם ומה גם כשהבן לומד תורה ומקדש ש״ש ברבים עיקר השכר לאב · ואם הבן הוא רשע עיקר הצער הוא לאם מצד שהיא מגדלתו וכמ״ש אם שלמה מה ברי ומה בר בטני כמש״ל · ונעלם מיהודה מיתת רבקה כדי שלא יקללו כרס שילדה ממנה עשו וע״כ על הרוב מזכיר שם אם המלכים אשר מלכו בישראל וביה הא כי

זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה
וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב: חֲכַם לֵב יִקַּח
ג׳ ג׳ מִצְוֺת וֶאֱוִיל שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט: הוֹלֵךְ
ג׳ ג׳ בַּתֹּם יֵלֶךְ בֶּטַח וּמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו יִוָּדֵעַ:
קֹרֵץ עַיִן יִתֵּן עַצָּבֶת וֶאֱוִיל שְׂפָתַיִם ·
ג׳ יִלָּבֵט:

מקור

דּוּכְרָנָא דְּצַדִּיקֵי בִּרְכְתָא וּשְׁמָא
דְּרַשִּׁיעֵי נִדְעַךְ: דְּחַכִּים לִבֵּיהּ יְקַבֵּל
ג׳ ג׳ פּוּקְדָּנָא וְסַכְלָא בְּשִׂפְוָתֵיהּ מִתְאַחֵד:
ג׳ ג׳ דִּמְהַלֵּךְ בְּתַמִּימוּתָא נֵיזִיל בְּסַעֲדָא
וּדְמַעֵיק מִן אוֹרְחָתֵיהּ נִתְיְדַע: דְּרָמִיז
ג׳ בְּעַיְנוֹהִי יָהֵיב כְּאֵבָא וְכַלִּיף
בְּשִׂפְוָתֵיהּ מִתְאַחֵד:

מבועא

ילבט ג׳ וס׳ מניך ועם לא יבין ילבט · חכם לב יקח מצ ת · ואויל שפתים ילבט :

רשי

זכר צדיק לברכה · המזכיר צדיק מברכו · ושם רשעים ירקב · רקבון עולה בשמם שאין אדם חפץ להזכיר שמו והוא משתכח מאליו : חכם לב יקח מצות · משה רבינו שכל ישראל היו עוסקין בביזת מצרים והוא היה עוסק במצות שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף וגומר : ואויל שפתים ילבט · לשון יגיעה · ויש בסיפרי בפרשת ויהי העם כמתאוננים · אמרו נתלבטנו בדרך : ומעקש דרכיו יודע · ישבר ויתיסר כמו ויודע בהם אנשי סכות : קורץ עין יתן עצב · זה מסית אדם בקריצותיו לרעה : מקור

אבן עזרא

זכר צדיק · יזכירהו השם בעבור ברכתו שתבואהו כענין יי זכרנו יברך והטעם יזכרהו ויברכהו : ירקב · יהיה נשכח כעץ רקבון שלא ילך : חכם לב · שהחכמה בלבו · יקח מצות שילמדוהו אחרים · ואויל שפתים שתברכה שפתיו אולת · ילבט פי׳ יכשל : ילך בטח · שאיננו מפחד מצרה ומעקש דרכיו הטובים · יודע הוא נודע לאחרים שהוא מעקש דרכיו בכפלו ברעוא והעד ילך בטח · פ״א יודע ישבר מן וידוע חולי : קורץ · לעשות רע : יתן עצבת שעצבן לנפשו ואמר קורץ שאיירה לעשות בגלוי והוא ענין רמיזה · פ״א קורץ לועג · יתן עצבת לחברו יחר לו אם יראה כי ילעג לו ואחר ירצה לומר כי לא עשה ללעג וילבטו שפתיו : מקור

רלבג

זכר צדיק לברכה כי תמיד יהיה נוסף ענין הטוב והצלחתו בזכרו ואולם שם רשעי׳ ישחת וישיגהו הכלוי כמו שיכסה פיהם החמס שירנו לעשותו · הנה אויל יקרא מי שלא יכה: כבקשת הדברים בסבותיה׳ ולזה חסלף דרכו אולתו ולא יגיעו לו מבוקשיו ולזאת הסבה ג״כ ימהר האויל לדבר בטרם יעמוד בשכלו על האמת והנכון במה שידבר בו ומפני זה יקרא האויל אויל שפתים ואמנם חכם לב יקח לעצמו מצות וסדרי׳ יתנהג במה שירצ׳ לעשותו כדי שיתיסר אל התכלית ואמנם אויל שפתים הוא נמהר לעשו׳ מחשבתו ויעש׳ מה שיעשה בזולת החישבו׳ הנה מי שהוא הולך בדרכי תום ילך בטח אין לו מונע מן התכסים וגם כעזר בפעולתו הטוב׳ מהש״י ואולם מי שהוא מעקש דרכיו והולך לעשות חמס יודע ענינו ואף על פי שהוא מעלים ענינו בכל עוז ולזה יוסיר ממנו מה שיגוס לעשות : קורץ עין · להזיק לאנשים ברמיזותיו הנה הוא יתן עצבו וכעס להם וזה יהיה לכלמה שיו ונגרמו כי כשיבא לחשוב ברמיזות שיה האיש עושה כנגד האחר אז הומ׳ דברי׳ כנגדו ויכעס על זה הדבר ואולי יתפעל מזה באופן שיזיק אל הנרמז ויקחית ויזיק בזה לכיסס גם הפסד שיתברר אחר זה שהענין ההוא היה כזב ויצטער מאד על מה שהתפעל כנגדו בעבור רמיזו׳ זה הקורץ עין ואולם מי שהוא אויל שפתים לא יאמר זה בסתר אבל יאמר דבריו כדי להרחר ריב בין שניהם הנה היה ילבט ר״ל שבלכתו כאמרה ולא יזיק כי הם לעצמו להראותו כוונתו הרעה הנה פי צדיק הוא בעינו מן שהוא בלב שהוא מקור החיים וגומר : מקור

אבן יחיא

זכר וגו׳ וכן יהיה אחרי המות ג״כ כי בהזכר הצדיק יברכוהו · ובהזכר הרשע יקללוהו לאמר כי ימח שמו וירקב ולא יזכר עוד · חכם וגו׳ מי שהוא חכם בלבו ובשכלו יקח ויקבל המצו׳ מהגדול ממנו · אבל האויל הנעדר מהחכמה ילבט ויתעות מלקבלם וזולת אשר ברמיזה התעותות גופו יורה בלתי רצ כו לקבלם עוד בפרסמי׳ בשפתיו יפרש היות רצונו כך · הולך וגו׳ באופן שהחכ׳ לב אשר לקח המצות יאה שלכן הוא הולך בתו׳ ילך בטח בעולם הזה ובבא · והאויל אשר לא רצה ללקח׳ מה שלכן הוא מעקש דרכיו יודע וישבר מן ויודע בהם את אנשי סכות בעולם הזה ובבא · קורץ וגו׳ כי במה שהוא קורץ עין לרמוז היות בלתי רצונו לקבל המצות יקבל עונש העצבת בעולם הזה והיות כל ימיו מכאובים וכעס ענינו · ובמה שהוא אויל שפתים · שבפיו ובשפתיו יאמר בפומבי שנאתי לדברים האלהיים · יקבל עונש שילבט ויתעות בעולם שכלו ארוך : מקור

ר׳ מנחם המאירי

זכר צדיק לברכה · ושם רשעים ירקב · ידוע שהרקב הוא סבה להיות את צורת הדבר ולאבוד זכרו ולאמר כי פעולת הצדיק תעמוד זכרו לעד · כאמרם ז״ל צדיקים במיתתן קרויין חיים · ואמרו חכמי המוסר אמרו לא מת מי שזכרו חי בדבריו כי זכרו יודע ויפרסם התמדת חיין בחיים שהם עיקר החיים את ההולך לפני יי׳ בארצות החיים אבל שם הרשעים ותקפם יהיה כדבר ישיגנו הריקבון שנתמוננו אליהם כמחה זכרו ואבד שמו · ויש בזה הערה תוריית להזכיר בעתו מעשה הצדיקים לטוב ולשיקה להם ברכה וחיים עד העולם כמו שלמדו המומעים מעניניהם וכן מעשה הרשעים שיזכירום בשם לרע ולייחס להם קללה ורקבון כענין בזכירת יציא׳ מצרים וענין מרדכי ואסתר והתמוגגו ובניו והדומים להם · זכור את אשר עשה לך עמלק · מחה אמחה את זכר עמלק הנה שלום כזכרת עניינו ובמחיית זכרו כי הזכרתו אותו לרע הוא מחייב זכרו וכבר נודע ענינו באכזריותו הגדול אשר קרך בדרך ואתה עיף ויגע ובדרך בסתר ידוע שהיצר הרע נטוע בלב האדם מיום הולדו והוא באדם ראש צרים והוא אכזרי לשכל להכניעו ולמלוך עליו באמ׳ עם היותו חלים ויעף ויגע ולא ירא אלהים בתחלת עיונו ולזה ידומה דרך משל לעמלק להיות ראש צרים לישראל ראשית גוים עמלק ולהיותו נודע באכזריות הגדול ומונע מכל אדם שלא יהיו כל כחותיו נעבדים לו וכאשר התל השכל לפעולו ולנצחו ונעט והנה עליו חיל המלך הזקן לגזו אותו בכם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו ולכן האדם הנבחר ישתדל בעצמו ויעשה גם הוא לביתו ויתגבר בכח ויפריח אחר הנזר כמת ונתתתיו יצמח ובנה את היכל יי׳ ולא כשאר הצמחים הנובלים אבל שיצמח בהתמדה עד שיתן פריו קדש הלולים ליי׳ בהגיע לאחרית המדרגות והנה זכרו לעד לעולם · אבל הרשע לא ישתדל בלמוד וישתקע בהכהניתיו אשר גדלו המלך עליהם ולאחר מאחריו מכר לו לצמיתות בית מושב עיר חומה וכל זה גרם לו התרשלו בלמוד והעדר לאלוחית התורה והמצות ממנו · עמלק יושב בארץ הנגב בית המנוגב מכל טובה כי חסר הלמוד הוא מנוגב מכל טובה כמו שדרשו ז״ל בשני של תמורה וילכדה עתניאל בן קנז ויתן לו את עכסה בתו לאשה ויהי בבואה ותסיתהו לשאול מבית אביה השדה ותצנח מעל החמור מה חמור זה כיון שאין נותנין לו מאכל באבוסו בשעתו מיד הוא נועק אף היא נועקת ותאמר לו הבה לי ברכה כי ארץ הנגב נתתני בית המנוגב מכל טובה ואין בו אלא תורה בלבד והוא שדרשו בו ונתת לי גלות מים · אדם שאין בו אלא תורה בלבד ונאמר שם ויתן לה כלב את גלות עליות ואת גלות תחתיות כך אמר לה מי שכל רזי עליונים ותחתונים גלויים לו ולא יבקש ממני מזונות כלומר אינו צריך לכך אבל מי שאין בו תורה הוא הנגוב והיבש והוא משכן העמלקי האכזר ראש צרים ולכן ייעד לו השלמו בשם זול מעה עפר רמה ותולעה והוא ענין ושם רשעים ירקב כלומר שלא ישאר ממנו רק הרקבון: **חכם** לב יקח מצות · ואויל שפתים ילבט · פירשו ז״ל תו בענין ילבט אחד מארבעה ענינים הראשון מענין עוות כלומר יתעוות ויתעקל בדבריו · והשני ענין מכשול כלומר יכשל בדבריו והשלישי לשון מהירות יותר מדאי כלומר שימהר בענין תכף העלותו במחשבתו ולא יתבונן בעצמו היאך יעשנה · והרביעי כמו פוסח כלומר עומד כמו על שתי הסעיפים אם יעשה ואם לא יעשה ולא יוכל לבחון האמת ושני אלו הלשונות האחרונים מלשון הערב · וביאור הפסוק יראה מהלשון האחרון · חכם לב יקח מצות כלומר יבין מיד מה שנצטוה עליו ויעשהו וחכם לב יקרא מי שהוא מוכן למעלות וקל ההכנה אע״פ שלא נתגדלה חכמתו עדיין והאויל בהפך יקרא אויל שפתים מפני שבדברו יבחן האוילות והכסילות גם אויל מחרים חכם יחשב ואמר שהאויל בהפך חכם לב והוא שלא יבין הדברים ולהעדר הבנתו יעמוד כנבוך וכמוהו וגם לא יבין ילבט · ובלעז לונזין א תו כמו יעמוד כבהל אישטורבאטו ולענין מה שפירשוה לשון מהירות נפרש בהפך חכם לב בשלוה בדבר יקחנו במחשבתו להתבונן איך יעשהו ואויל שפתים ימהר לעשותו בלא התבוננות ולפעמים יכשל בה ובלעז אים מופטאצו ויש לפרש חכם לב יקח מצות כלומר שיקיימם ועם דעתו הטעם לא ינקל עלם מעלין לומר אני ארבה ולא אסור והבכך באויל ושפתים חסר כלומר ילבט בשפתיו ובדבריו לומר כן ובדרך נסתר רמז על מצות התורה השמעיות והמצות התוריות וחכם לב יקחם דרך קבלה ואויל שפתים ילבט בהן הן שיעות או יכשל לדבר בהם שרה הן שיאחוד כנוך עליהם וילבט מענין עוית או מענין מכשול ובא להזהירו על כל אחת מאלו כי כל שיודיע שהוא מחדת החכם הוא כמזהיר לעשותו וכל שיודיע שהוא מחדת הסכל הוא כמזהיר שלא לעשותו · הולך בתום ילך בטח · ומעקש דרכיו יודע · באורו שההולך בתום כלומר שנמנע מעשות כל רע ילך בטח ולא יירא מסים אדם ומעקש דרכיו לעשות און ומרמה יתירא בעצמו ולבסוף יודע טיבו ויתגלה רעתו ותוקח נקמה ממנו כפי הראוי ויש לפרש הולך בתום ר״ל שאינו הומה אחר קנין הזמן כיותר ממה שאין צריך לו ולביתו ילך בטח ולא יצטרך לתחבולות אבל מעקש דרכיו להשתדל בהרבות נכסים להתגדל ולהשתרר יודע ר״ל ישבר כי יחשוב להתגאות ברוב עשרו וישתדלו רבים עליו להשפילו ויודע מענין ויודע בהם את אנשי סכות ואולי עוד לפרש הולך בתום ר״ל המתמיד להיות פעולותיו בתום לבב ילך בטח אף לפעמי׳ אם יקרה לידו שום דבר מראה כנים לדונו לכף חובה או שיאמר עליו קול בכך ידינוהו לזכות מצד מה שנודע טבעו בתום ויכזיבו המאמר עליו או יאמרו שלא כוון בכך ומי שדרכו להתעקש בדרכיו אף במה שיחשוב לרמות העולם יודע עניינו כי כל העם יתבונן על מעשיו לחוקרם עליו ולא יוכל להתעלם · או פירושו ישבר ובדרך נסתר הוא כענין מה שלפניו שהולך בתום ונשען על אמונת הקבלה והתורה במה שאין יד המופת שולטת בו ילך בטח כלומר יעמוד בחכמות בטוח שלא יעיוות · מופת אחתי להכזבתם ומעקש דרכיו לפסוח בהם עד שיגיע עניינם מצד החקירה יודע כלומ׳ ישבר : **קורץ** עין יתן עצבת · ואויל שפתים ילבט · קרץ יאמר דרב בענין כריתה קרץ מצפון מחומר קורצתי ופעם על נדנוד העינים או נדנוד השפה דרך שקרות ותחבולה להזיק בני אדם בסתר וברמיזות לפי שירא לעשות כן בגלוי · קורץ עיניו · קורץ שפתיו · ובכלל זה כל מי שמזיק או גורם ומסבב להזיק בחשאי ובסתר ואמר שהוא יתן עצבת ר״ל עצבון ורוגז לסובלי הנזק כי העיס׳ בגלוי האדם נשמר ממנו ומשתדל בהצלה אבל זה יזיק בהעלם ובסתר ולא ישמר האדם ממנו וכמו שאמרו רבותינו ז״ל בתלמוד שיטה שאמר ינאי המלך לבתו בתי אל תתיראי לא מן הפרושין ולא מן הצבועים הדומים לפרושים שמעשיהם מעשה זמרי ומבקשים שכר פינחס · ואמר מחכמי המוסר היה מתפלל בכל יום שמרני מאוהבי כלומר מהמראים שפנים כאוהבים שאלו מן האויבים אף אני אדע להשמר מהם יהוא אמרו ואויל שפתים ילבט כלומר כי אחר שיגלה רעתו בשפתיו אף שלא יהיה אלא בכי אדם בחזקת מעוות ומקולקל וישמרו ממנו ואינו חמין האמור למעלה אלא חכם לב יקח מצות · ולענין נסתר קרא המתנכל להרוס אמיתת התורה בבקשו החקירה על הפנות המקובלות קורץ עין ואמר על זה יתן עצבת כלומר שיביאהו לידי מבוכה ולכן הצירו להזהר מזה ואויל שפתים ר״ל שלא יזהר מזה אבל יוציא בזה רוחו ילבט וישמיעהו פיהו ומאמרו : מקור

קב ונקי

זכר צדיק · ולא שבכל יום ויום נוסף זכרו לטובה ולברכה בחייו ובמותו : ושם רשעים ירקב · כלומר שזכרו יאבד מני ארץ ולא יזכר ולא יפקד אלא לרעה · ירקב מגזירת עץ לא ירקב יבלה ונשחת : חכם לב · מי שהוא חכם לב יקבל המצוה בין מרביו בין קטני בין מהמלך או מהמושל באופן שלא יענש · ואמנם האויל שאיננו שומע ילבט ויכשל בעיניהם השופטים מפני שאינו נכנע למצוה : הולך בתם · ר״ל מי שמעשיו ישרים ותמימים ילך בטח וכיון שלא יזיק לא יוזק · אבל ההולך בעקשות ועוות ומזיק לאחרים יודע · לשון שבר שיזיקו לו אחרים וישברוהו · ופירש מין אחד מן המעקשים דרכיהם ואמר קורץ עין · ברמז ורמיזותיו לתכלית רע יתן עצבת ודאבה לעצמו כי יענש על זהו · וכן מי שהוא אויל שפתים לדבר בדבר שאינו ראוי יגרום לעצמו הכשלון והרע : מקור

מנחת ערב

שהיא העיקר בגידול בנים כמ״ש ז״ל דייכו שמגדלות את בנינו ומה גם אמרו רוב בנים הולכים אחר אחי האם באופן שמגדלי לדדים תתייחס בן כסיל לתוגת אם ובן חכם לשמחת אב · והוא כמזהיר יזהר האיש בדבר באופן יוליד בן חכם וישמחהו שישית לבו כי תוגת בן כסיל הוא עפרת האם ושדה טהור יבקש לו ויזרע זרעו בו למינהו :

לא יועילו אוצרות רשע וגו׳ · הנה הודיעך כי עיקר עסק האדם היא חכמה וגו׳ ובן כסיל תוגת אמו ואולי תאמר הכי ראיתי אויל משריש מרבה הונו מפעל אוצרות ברשע ולא לרעתו כי אדרבה אם יקרהו אסון וילכד ביד מלך ושרים מבקשים את נפשו לקחתה יפדיהן מאוצרות זהבו עד יפדה נפשו משא״כ אם לא היה שם לבו לאצור אוצרות זהב וכסף בהתר או באיסור וכמה חכמים מזרעה כי לא לחכמים לחם ואם יקרם אסון יכרתו ויכלו ומאומה אין בידם להציל נפש רעה ע״כ אמרה לתה זה הבל כסיל עוסק בעה״ז רק בחכמה לשמח אב העולם ע״כ תומר אליך לא יועילו וגו׳ לומר הים כה נגד עיניך כי לא יועילו וגו׳ ויבא מהם יצילו את נפשו דע בני כי היא לצדקה עזה היא ומכלה בעה״ז והצדקה תציל ממות כלומר אינו לצדקה הצילתו ולא אוצרות זהבו : ואמר תהלה כי לא לחכמים לחם דע כי החכמה היא כי לא ירעיב וגו׳ ואם תראה שיחסיר הוא להגין על הדור שעל ידי חסרונו הוא ביגדים שבדורו יצדיק שלא תבא יכ״ז״ל שילה ב״ק ואמר כל העולם ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע״ש לע״ש · שהכוונה הוא מה שכל העולם ניזון בשבילו הוא בזכות מה שהוא די לו בקב וכו׳ שבזכות שמרעיב עצמו מגין בל ירעב דורו · או יאמר מה שיחסר לחם לצדיקים וגם שיחסר מהם ממון להציל את נפשם אם יקרם אסון דע בני כי עקר האדם הוא הנפש ואם ירעב גופם לא תרעב נפשם וטוב לו יעונה החומר והשבע הנפש וזהו לא ירעיב ה׳ נפש צדיק ועל הסבה כי אין להם על מה שיסמוכו בעת רעה כי הכסף הזהב ואין להביא ע״כ אומר לך איזה טוב לגבר ילכד במצודה רעה וחימת מות תפול עליו כי ניתן גוו למכים וחייתו לממיתים ואח״כ יפדה נפשו בממונו או שלא ישיגו קול נוגש יושב לבטח ואין שטן ופגע רע בהתחלתו הוי אומר כי עלכ״ו טובה כפולה זאת השנית והנני מודיעך כי הן זאת יעשה הוא ית׳ לצדיק כי הוא בוגדים במרעים ומציקי׳ את האל׳ יהדוף מהצדיק בל יציקו אותו ואז טוב לו מהרשעים שהוא ביגדים תביא עליהם ויגיעו עד שערי מות ויצטרכו לפזר אוצרות זהבם ויכוכה שכר איזו מצות צדקה ועון בכעס על עצמותם : רש עשה כף רמיה שעי״כ יענה כמו שרז״ל על פסוק לא יהי׳ בכסך אבנים ואבן וגו׳ ואז״ל מי שעושה כן לא יהי׳ לו מעות בכיסו ואמר עושה לומר שאפי׳ לעשות אותו או לשהות בביתו אסור אעפ״י שאינו רוצה לרמות בו ונקראו רמיה כמו קשת רמיה שהוא קשת רמיה שהוא סבור לירות לאחרים והקשת חוזר עליו והרגו כי כן מי שעושה כף רמיה הרמיה חוזר עליו כי יענה · ויד חרוצי׳ הוא הנותן הכרע גדול כפי מה שרז״ל שצריך ליתן הכרע טפח שהוא פסת יד יעשיר שיתברך וזה ויד חרוצי׳ שנותן הכרע כשיעור יד העשיר כי כך אמרו ז״ל על הין צדק ואיפה צדק יהי׳ לך אם עשית כך יהיה לך ממון הרבה · והדרך רמז יאמר כי הרם מהמצוה עושה כף רמיה שמרמה את הבריות ומראה להם שהוא צדיק ונספק זכיותיו מכריעת ולכן לא ירבה לו מצוה להעשיר מהם אך יד חרוצים יעשיר וזה אוגר בקיץ וגו׳ הוא משל אל ימי בחרות האדם שאז הוא בכחו לעבוד את ה׳ ומה גם שאז יצרו הקשו ואם הוא כובשו אז הוא גבור ושכרו כפול משא״כ לימי הזקנה שאז אם כח לעבוד את ה׳ ומה גם שאין שכרו גדול כ״כ כי חסרה לנגבה כשה בשלמה נקט ולא עוד מי יודע אם יזקין ויהי׳ לעשות מצות אפשר שימות בבחרות ולא נקי מזכיותיו מזה העולם ואין בושה גדול מזה ע״כ אוגר בקיץ הלא זמן שמלוי לקנות ולאסיף לא יעית לעבור הזמן כמוכן מי שמוסיף מצות ומע״ט בעוד שהוא מלוי לו ומוצא ויוצו בידו הוא בן משכיל המכנס גרדס בקציר וממתין עד עבר קציר וכלה קיץ עד שיגיע ימי הרעים הם ימי הזקנה בן מביש :

ברכות לראש צדיק כי פי הכל יברכהו ואפי׳ הרשעים יכירו גדרו ולא יסבר פיהם מלברכו רק רוע מעשיהם פן יאמרו למו אם טוב בעיניכם מעשה הצדיק כי הלא תברכהו למה לא תעשה כמעשיו על כן ינוסו מלברך צדיק ולהראות כי טוב הוא מהם נמלא כי החמס שעושים הוא המכסה וסותם פיהם מלברכו וז״א ברכות לראש צדיק כי הכל יברכהו כי יכירו כי בגללו יחיו ופי רשעים יכסה את פיהם החמס שעושים מלברכו גם המה כמדובר אך בלבם לא יסבלו צדקת הצדיק כי טוב הוא · על כן כשהזכיר את הצדיק למה שראוי לברכה ברכהו וזהו זכר צדיק לברכה אך רק הרשעים אחר שיכירו האמת ואין לך רשע שלא יכיר כי טוב הצדיק רק שהחמס יכסה פיהם לכן לא תקללם שירקבו כי מי כתיב חוטאי׳ תהלים כתיב אך תאמר שם רשעים ירקב מהעולם שיתמו העונות באופן שלא יזכר עוד שם רשעים כי אם יהיו כלם צדיקים כי אין לך רשע שלא יחפץ היות צדיק ואשר משתרש ברשע מעכבו כאמור

מְקוֹר חַיִּים פִּי צַדִּיק וּפִי
רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס: שִׂנְאָה תְּעוֹרֵר ד' חס' בלי'
מְדָנִים וְעַל כָּל־פְּשָׁעִים תְּכַסֶּה
אַהֲבָה: בְּשִׂפְתֵי נָבוֹן תִּמָּצֵא חָכְמָה
וְשֵׁבֶט לְגֵו חֲסַר־לֵב: חֲכָמִים ה'
יִצְפְּנוּ־דָעַת וּפִי־אֱוִיל מְחִתָּה קְרֹבָה: ג' חס'
טו הוֹן עָשִׁיר קִרְיַת עֻזּוֹ מְחִתַּת
דַּלִּים רֵישָׁם: פְּעֻלַּת צַדִּיק לְחַיִּים
תְּבוּאַת רָשָׁע לְחַטָּאת:
ארח

תעורר ד' חסר בליש' וסי' שנאה תעורר מדנים · העתידים ערר לויתן · ונקי על חנם יתעיר · והתעררתי כי מצאו רע :

מבועא דחיי פומא דצדיקי ופומהון
דרשיעי נכסא חטופיא: סנואתא
תגרג תגרי ועל כלהון כורחני מכסיא
רחמותא: בשפותיה דסוכלתנא
תשתכח חכמתא ושבטא לפגרי
דחסר רעינא: חכימי ניטשון ידיעתא
ופומיה דרשיעא שניא קריב: קניינא
דעתירא כרכא דעותריה ומא
דמסכינא צריכותהון: עובדי
דצדיקא לחיי עללתיה דרשיעא
להטותא: ארח

רשי

מקור חיים פי צדיק ופי רשעים · פיהם יכסה חמס שבלב שמחליקין את שפתיהם ושנאה טמונה בלבם ואין פתרון מקרא זה דומה לפתרון העליון והענין יורה עליהם : שנאה תעורר מדנים · אפילו עבירה מכוסה לשנאה נזכרת על ידי מרבית עוונות באה שנאה אחרונה ומעוררתן שכן יחזקאל הנביא הוכיח את ישראל על עבירו' מצרים ואומר להם איש את שקוצי עיניו השליכו וגומר · כמה שנאה זו כבושה ולא הזכיר להם הקב"ה עד עכשיו שהרבו עבירו' על פשעיה' : בשפתי נבון תמצא חכמה · כשאדם מוכיחו לנבון משיב לי חטאתי כגון דוד שאמר לנתן חטאתי · ושבט לגו חסר לב · אבל חסר לב אינו שומע עד שילקה כמו פרעה : חכמים יצפנו דעת · ישמרוהו בלבם שלא ישכחוהו : הון עשיר בתורה קריה עוזו היא לו : מחיתת דלי' עניות' שלא עסקו בתורה היא מחיתתם : פעולה צדיק לחיים כמשמעו · ומדרש שלמה עשה פעולת המקדש לחייהם של ישראל לכפרתן · ותבואת רשע תבואתו של מנשה שהכניס בו הסמל היא היתה לחטאת :
ארח

רלבג

מקור חיים פי צדיק · לאנשים השומעים דבריו כי ממנו תוצאות חיים ואולם פי הרשעים הוא בהפך זה כי הוא אינו מה שהוא בלבבי פיהם יעלים החמס אשר בלב' הנה שנאה תעורר מדנים גם בזולת פשע כי יחשוב השונא לבוא לפשע מה שאינו פשע ויספוט לרע מה שאינו מכוון לרע והאהבה על כל פשעי' תכסה' כי יחשוב האוהב לאוהבו מה שהו' פשע לבלתי פשע: בשפתי נבון · הנה הנבון תמצא החכמה בשפתיו והוא הטוב הנפלא מכל הטובות כמו שקדם ואמנם מי שהוא חסר לב לא די לו שהוא נעדר זה הטוב אבל ידבק בו הרע והמכות לגופו תמיד כי יזיקוהו ויכוהו האנשים מפני מום פעולותיו ומאמריו הנפסדים בסבת חסרון דעתו : חכמים יצפנו בלבם מה שהם יודעים ולא יפרסמוהו לאנשים כלם כי אולי יזיקו באלו הדברי' קצת ההמון מצד קצורם מעמוד על כוונתם ולזה יהיו נסתרים מלהגיד אלה הדברים הטובים בעצמותם מפני הרע שיגיע מהם במקרה ואולם פי האויל הוא בהפך זה כי יגיד הדברים אשר בהם מחתה קרובה לאנשי' ולזה יזוקו בדבריו כל שומעיהם אשר לא יעמדו על מה שבהם מן הרע : הון העשיר הוא להמלט מן הרעו' כמו קרית עוז שימלט האדם בה בעתות המלחמה ולזה יבטח לבו על הונו ויתחזק בו : פעולת הצדיק היא תמיד מתיסרת למול החיים כי בה ישיג החיים הנצחיים והחיים הגופיי' ואולם תבואת רשע והונו אשר יעשוק הוא לחסרון ולהשחתה ולמות כי בה המות לנפשו ולגופו וזה מבואר מאד לא יצטרך לביאור :
ארח

אבן עזרא

מקור · כמקור חיים שיחיה מי שילמד מוסר מפיהו או פיהו הוא המקור שיקורו לו מים החיים בלמדו מוסריו · יכסה חמס יסתירהו ולא ילמד מוסר : שנאה · היא סבה לעורר המדיני' והאהבה היא תכסה על הפושעים והעלמת דבר הוא הכס' שלא ידע והענין איש שנאה ואיש אהבה : תמצא חכמה · למבקשיה · ושבט בעבור שאינו רוצה ללמוד הדעת צריך להכותו בשבט : יצפנו · בלבם הדעת שלא ישכחוה כענין בלבי צפנתי : ופי אויל · סבב לו מחתה שהיתה קרובה אליו בגלל אולתו והענין שיחתוהו אחרים : הון · ממון העשיר הוא כקרית עוז שיצילהו לרגעים מצרתו אף על פי שאינו חכם ודלים שהם חסרי לב רישם יחת אותם : פעול' צדיק · מעשיו בשביל שישיג ארחות חיים · תבואת רשע הוא פרי מחשבותיו שיחשוב לעשות חטאת :
ארח

אבן יחייא

מקור וגו' כי פי הצדיק המקבל בסבר פנים יפות התוכחות ועונה אעש' ואשמע הנה שכרו אתו לזכות במקו' החיים · ופי רשעים המאנין לשמוע בקול המורי צדק · יכסה אליהם עונש החכמה אשר בכפיהם · שנאה וגו' ואם הצדיק יחטא ואשם האל יעבור על חטאתו וימחלהו כי על כל פשעים תכסה אהבה יען כי קבל עליו עול מלכות שמים · אבל לרשע אינו כן כי השנא' אשר לש"י עמו תעורר מדנים אליו על כל חטא כקטן כגדול · וכלם בספר נכתבים · בשפתי וגו' והסבה היא כי במוסר שפתי נבון שיוכיח לצדיק תכף תמצא חכמה וישוב ויתחרט על פשעו וזה להיותו מקבל מוסר · מה שאינו כן הרשע כי לא יקבל מוסר כדברים · אבל השבט הוא שייסר לגו חסר לב ההוא · חכמי' וגו' כי החכמים יצפנו בלבותם הדעת מהתוכחת שיוכיחו אותם זולתם · והאויל אינו כן כי לא די שאינו מקבלה כי הוא משיב דברי תפלה למוכיחו' מה שלזה מחיתה קרובה לבוא אליו כי יענש מצד מעשיו הרעים · הון וגו' מה שמפיקת דעת התוכחת לכל אחד מן החכמים הוא הון עשיר וקרית עוזו · והמחתה קרובה לדלים אולי הדעת הוא סבת רישם ועניותם · פעולת וגו' כל מגמת הצדיק ותכלית פעולותיו הוא לקנות החיים הזמניים והנצחיים אליו ולכל זולתו · ותבואת ותכלית פעולו' הרשע הוא להוליד חטאת ומרי ופשע שהם סבת האבדון כאחד ומות:
ארח

ר' מנחם המאירי

מקור חיים וגו' · אמר שפי הצדיק מקור חיים להיות טבע ממנו בחכמה ודעת לכל מבקש את יי' כי הצדיק נמצא לכל דורשיו אבל החמס שהורגלו בו הרשעים והשתקעו בעניינו תכסה פיהם ר"ל סוגר פיהם שלא לבקש מאת דברי חפץ והנגל' והנסתר כזה אחד : שנאה תעורר וגומר · אמר שהשנאה תעורר קטטות ודברי ריבות אף בדברים קלים בלתי רגילים להתקוטט עליהם כי מרוב שנאת האדם לאדם יתגדהו אף בדבר קל ואף על השגגות ויתקוטט עמו תמיד והאהבה בהפך שתכסה אף על הפשעים שהם הזדונות והמרדים והוא הערה להתרחק מן השנאו' שיביאו האדם לחרחר ריב בחנם עד שימשכו ממנה סבות חזקות בקושי וברשע ובנזק ומפלגי וכן שיתרחק מחטאו ומחתנו · ובדרך נסתר השנאה תאמר על חלוקי הדעות כמו שפירשנו כענין את אויבים בשער · והאהבה תאמר על שווי הרצון והתאחדות הדעות והסכימם לענין אחד ואמר שהרחיק בדעות תעורר מדנים על ענייני דרישת החכמה וסודותיה ואמרו ז"ל רבו מחלוקו' לשם שמים ר"ל לבירור האמת ולא לכונת נצוח או יכוין כל אחד מהם לברר האמת מתוך משאם ומתנם ויסכימו בסוף לדעת אחת כמו שביארנו על אמרם לא זזו משם עד שנעשו אוהבים ולזה אמר ועל כל פשעים תכסה אהבה כלומר מה שחזר החולק על האמת והסכים לדעת חבירו שהוא האהבה יכסה ויעלים מה שבכסל תחלה בדבריו וישים מלתו כאלו לא נאמרה · וזו הערה שכלית לבל ישתדל התלמיד להעמיד דעתו לכונת נצוח רק על צד בירור האמת : בשפתי נבון וגומר הוא כענין אמרו תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה · כלומר בשפתי נבון תמצא חכמה להשיב למוכיחיו דבר ולהביא עליהם בתוכחתם ברכת טוב · והכסיל אף כי ילקו אותו תמיד לא ישמע ולא יקבל · ובדרך נסתר הערה בדרישת החכמה שיהא הלמד משתדל לפי מה שיראה בעצמו צורך בהשתדלותו כי לפעמים יספיק לאחד בלמודו יום או יומים מה שלא יספיק לחבירו שנה או שנתים לרוחב לבבו וקלות הבנתו וחדוד פי חרב שכלו והפלגת כח הזכרונות שבו והפך להפך · והוא אמרו בשפתי נבון תמצא חכמה דרך משל שתכף שיגיעו דברי מלמדו בשפתיו מיד יבין להם והתחכם עליהם לשעתו והנם נכונים במקום המשתמר בחדרי לבבו ואשר לב שהוא בהפך יצטרך מלמדו בשפתיו להכניסם בשבט על גוו ואף גם זאת אחר הלאות והעמל ובא להעיר מי שהוא על זה הצד המפוות שלא יתיאש בזה עד שיתרשל מקנות החכמה אבל שיכין עצמו לטורח יותר עד שישיג המבוקש ואין לו התנצלות בקושי לבבו כי יש לכל תקוה ואחרים ברוב הטרח והעמל · וכבר ביארנו בילדותנו בחבור התשובה בחלק התשובה שבו בפרק רביעי שפחיתות האדם בהכנותיו ימצא בד' דרכים חלוקים בשלמות בור ורק ועם הארץ ובולם הקשה שכולם הוא הנקרא בור והוא האיש שאין לו חלק במעלות לא במדות ולא בשכליות לא מצד השתדלות ולא מצד הכנת טבעו והנה זה השם יורה עליו כענין השדה שנקרא בור כשהיא בלתי זרועה ובלתי נחרשת אחר שלא נזרע ולא הוכן לקבל הזרע וכל שכן כשהאדמה קשה בחרישתה וזה האיש יצטרך להשתדלות רב כהצטרך לבעל השדה בשדה לתקנו בחרישות ואע"פ כן אמרו חכמי המוסר ברוב העבודה יתקן האל הארץ השוממה והמליחה והצמיחה והולידה ולהיות תחלת ההשתדלות בזה לעשות לו רב שוקד בנערה ובהכאה ומשחרו מוסר אחר ושבט לגו חסר לב : חכמים יצפנו וגומר · רצה לו' שהחכמים לא יהיו ממהרים לדבר אבל יצפנו דעתם עד שיראו עת לדבר ופי אויל מחתה קרובה יקפנו לדבר בלא עתו ודבריהם להם למחתה · הערה שלא לדבר רק אחרי ראותו שדבריו ראויים להשמע הן מצד עצמו הן מצד הדברים והוא אמרם ז"ל במקום אחד כתיב בלבי צפנתי אמרתך וכתיב בשפתי ספרתי לא קשיא כאן שלא ברשות כאן ברשות ויש מפרשים חכמים יצפנו דעת יחקו אותו בלבם ולא ישכחו מהם · ופי אויל מחתה קרובה קרא שכחת הדבר אצלו מחתה · ואמר שחכמתם לא יחקו אותה בלבם רק בפיהם ובשפתם והיה היא קרובה להשתכח ובדרך נסתר רמז על סודות התורה שהם צפונים אצל החכמים ולא יגלו אותם במקומות בלתי ראויים להם ופי אויל מחתה קרובה שידברו בהם בפרהסיא וישמעם מי שאינו מבין ויכשל אחר דבריהם כאמרם ז"ל במסכת אבות חכמים הזהרו בדבריכם כמו שביארנוהו במקומה במסכת אבות · הון עשיר וגומר · רצה בזה כי ההון יעמידהו לבטח בהיות האדם בטוח בעדי המגבר והוא הערה למשתדל בקניינים כפי הצורך להעמדת הגוף · ואיפשר שהכל בא להעיר האדם לשום בטחונו באל ולא בדבר אחר ולכן לא ידעת העשיר בעשרו ולא ידלג העני בעניו כי הכל תלוי ברצון האל והוא דבק עם אמרו אחריו פעולת צדיק כלומר הון עשיר קרית עוזו כלומר שהוא בוטח בו כמגדל עוז והרש ירא בריש ונבעת עליו · ואמרים שוגים כי הכל לפי רצון האל והוא אמרו פעולת צדיק לחיים · ובדרך נסתר כבר ידעת המשל הנפוח בעיר קטנה וקרא הנה הון עשיר בשלימות החכמה ואמר שהיא אליו קרית עוזו וכבר רמזנו ענינו למעלה בפסוק ראש עשה כף רמיה ויד חרוצים תעשיר כמו שכתבנו למעלה : פעולת צדיק וגומר · אמר שפעולת הצדיק נוטה לדרך חיים ומורה על מחשבתו שהיא זכה ונקיה · וקרא תבואת רשע המחשבה ואמר שאף מחשבתו אינה אלא לחטאת כל שכן המעשה ולדעתי קרא המחשבה תבואה כי ידוע שתבואת השנה הבאה נקראת תבואה ואיתה של שנה שעברה נקראת עיבור וגו' כן הוא קורא המחשבה תבואה כלומר שהמעשה עתיד לבא או איפשר שקרא תבואה הדבור על דרך ותבוא' שפתיו ישבע ואמר שהצדיק לא בשפתיו לבד יכבד האל אבל בשפתיו ולבו ובמעשיו אבל הרשע אפילו בדבורו יחל בכבוד האל אף כי המעשה ובדרך נסתר לדעתי לקח בצדיק לשון פעולה מפני שהיא מלה כללית לכל פועל ולכל מעשה ואמר שכל פעולות הצדיק אפי' מה שיראה יותר פעולה גשמית כגון אכילות ושתיות מדרך חיים כלומר שאם יתעסק לפעמים בהנאות גופניות אין כוונתו בהם רק להעמיד גופו ולצורך הכרחי לקיום הנפש וכן בכל פעולותיו אף בפעולות המיוחסות על דרך וכל מעשיך יהיו לשם שמים וכן אמרו ואהבת את יי' אלהיך בשני לבבות אחד יצר טוב ואחד יצר רע ועל דרך זה אמרו במדרש וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד זה יצר הרע וכי יצר הרע טוב איתמהא אלמלא יצר הרע לא היה העולם מתקיים ובהפך זה אמר תבואת רשע לחטאת והתבואה היא כמשל לפרי האדם · וידוע שפרי האדם הוא שלימות שכלו · ואמר שהרשע אפי' בעת [illegible] השכלות [illegible] וכל שכן בהתעסקו בהחומריות · ולחטאת פירוש לחסרון מלשון אנכי אחטנה ולזאת הכונה איפשר לפרשו על אסיפת ההמון שכוונתו בה לחטאת ר"ל להסרר ולהתגדל על שכניו כענין מה שביארנו במשל המגיד בפסוק בכל דרכיך דעהו וכו' :
ארח

קב ונקי

מקור חיים פי צדיק · כמו שהרשעים פיהם הכשילם כן הצדיקים פיהם יצא חיים לעולם מדברי תורה ותפלות : ופי רשעים · החמס יכסנו ויסגרנו באופן שלא יצא מפיהם דבר טוב לעולם · שנאה תעורר · כאשר ישנא האדם לחבירו מתוך השנאה בדבר קל יתעוררו ביניהם מריבות [illegible] והאהבה בהפך כי על כל פשעים שיפשע האדם לחבירו תכסה האהבה ולא יבואו לידי קטטה ומריבה : בשפתי נבון · עד הנה דבר בשבח הצדיקים וגנות הרשעים שהם מקבלים [illegible] בשבח החכמים ובגנות האוילים ואמר בשפתי האיש הנבון תמצ' החכמה כי ידבר בה תמיד · וכן תמ' בשפתיו שבט לגו חסר לב כי יוכיחנו בדבריו [illegible] מעלת החכמים [illegible] ולא ימהרו לדבר דעותיהם אף שהם אמתיים ונכוחים · והאויל בהפך כי גם דברים של מחתה ושבר שהם דברים רעים ומגונים קרובים הדברים בפיהם לדברם : הון עשיר · הכיר מעלת [illegible] העשיר והדל ושבח מעלת העושר שהוא להגין על בעליו כמו קרית עוז · והרש הדלות לו למחתה כי הכל יכניעוהו כי אין לאל ידו · ושבח מעלת העושר לזה העגל כדי שיהיה [illegible] צדיק לחיים · רצה כי פעולת האיש הצדיק הוא כדי להשיג החיים והם חיי הגוף וחיי הנפש ולזה ג"כ חיים לזולתו כי ישתדל לעשות נפשות · אמנם תבואת האיש הרשע [illegible] פעולותיו מביאות נפשו והנמשכים אחריו על החטאת ועל הפגר :
ארח

מנחת ערב

כאמור בפסוק הקודם כי הומעות החמס מכסה פיהם מלברך צדיק ונעלה נברור' בר"מ ובזה יהכן שלא אמר ובמות רשעים רק ושם פהוה על שם תוהר רשעי' :

חכם לב יקח מצות הנה יקרה יחן איש אל לבו לעשות מצוה או מצוה ויהי' כמשיב ידו מפני לוזי. לבזהו ולומר הראיתם פלוני מתחסד לעשות מצוה פלוני ולפעמים יבזהו על פניו לומר הלא מחייבך את ומהין ולהין נסית בהנה אמר הנה יעצתי כי מי שהוא חכם לב לא יחוש רק יקח מצות כלו' קיחה מצלחית בהתמדה כי הנה האויל שפתים הוא ספתת שפתיו לדבר בו ילבט וילפת נרהוהו לא הקלוח מצות מתמיד בה ומחזיק בתומו והאויל ילבט ויבוש על אשר התלוצץ :

הולך בתום ילך בטח וגו' הנה אין לך עמל מכאיב ולער מתחולל כקניית גהינם שאינו נקנה בהשקט ובבטחה רק ביגון ואנחה כי עין בעין נראה' בגנבי' ושודדי לילה אשר חייהם אינם חיים כי נדד שינה מעיניהם כי יחמו כתנור לבם בארבם וכל הלילה לא ישכב לבם ירוצו ויגעו ילכו וייעפו ימששו חושך ולא אור באישון לילה ואפלה ובלכתם בדרך במחשכים נוקשו ונלכדו בהחפוש ומה גם אם ימצאוהו השומרים הסובבים בעיר שיכוהו יפצעוהו ויברח וימלט להציל ממות נפשו באימה חשיכה גדולה נופלת עליו כי מקול פחדים יחשכו כוכבי נשפו יובה בסתרים ויגהה למלא הפתח דרך לגנוב שמה עולה שמים יורד תהומות דרך גגים וחלונו' דולג מעל המפתן למטה לארץ מסתכן ומערה נפשו למות וכל ישעו וכל חפץ לרשת משכנות גהינם ואף גם עקשים ונלוזים במעגלו' הנהגתם ומשחם ברשע ופשע ובעלי רכילות ולשון הרע ודומיהם חיי צער יחיו כי יבלו ימיהם בריב ומצה ובכל מעשיה' נגד כניהם מעקשים ומתחתים עד אין קץ קנלי למלין כי לא נקל הוא לרשת גהינם רק בעמל וכעס עד בלי די · אך המנה לרשת משכנות חיי העולם הבא לא נפלאת ולא רחוקה בהשקט ובבטחה כי ילך בתם כי תקרה לפניו מצוה יעשנה וה' אלהי' יעזר לו יקרבו לידי זכיות ירחיקהו מן החטא יסר כעס מלבו כי יקללהו איש לא יעננו ידבר בנחת עם הבריות יאהב' יקבלם בסבר פנים יפות ויחיה כל ימיו שמח וטוב לב שאנן ושלו ובניחו ובחומותיו ישב בטח בדד טוב עם אלוהים ואנשים לא יצא אנה ואנה ודבר אין לו עם אדם לריב אתם והאיש הלזה אשר ה' אתו לא יירא מרבבות רעות המתרגשות כי ה' יהיה בכסלו אשר לא כעקשים שיתעתדו לגלי צרות רבות ורעות כמלאכי כי הולך בתום ועונג:

יז אֹרַח לְחַיִּים שׁוֹמֵר מוּסָר וְעוֹזֵב תּוֹכַחַת מַתְעֶה: יח מְכַסֶּה שִׂנְאָה שִׂפְתֵי שָׁקֶר וּמוֹצִא דִבָּה הוּא כְסִיל: יט בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע וְחוֹשֵׂךְ שְׂפָתָיו מַשְׂכִּיל: כ כֶּסֶף נִבְחָר לְשׁוֹן צַדִּיק לֵב רְשָׁעִים כִּמְעָט: כא שִׂפְתֵי צַדִּיק יִרְעוּ רַבִּים וֶאֱוִילִים בַּחֲסַר־לֵב יָמוּתוּ:

ל וחד אורח חיים י"מל · ג' ורסן · כ"חד מל' וכלי למנבהו

ברכת

אורח דחיי נטרי מרדותא ודשביק מכסנותא טעי: מכמין בעיל דבבא סיפותא דשקרא ומפיק טיבא הוא סכלא: בסוגאה דמלילא פסיק חובא ודחשיך ספותיה שוכלתנא: כספא לישנה דצדיקא ולבא דרשיעי סחנא: ספותא דצדיקי רעין סגיאי ושטיי בחסירות רעינא ממותון:

ברכתא

שומר י'מ"ל וסימ' וישש את הצאן על שומר · הנה לא ינום ולא ישן · שוא שקר שומר · שומר יי' את כל אהביו · ארח לחיים שומר מוסר · צנים פחים · שומר מצוה לא ידע · שומר הבגדים ד"ה · שומר הברית והחסד אל ימעט לפניך תנינא דנחמיה · ואת שומר ואת חותם : ונתקשי"נא בקד"מיתא טוב"א הי מנהו"ן מינו מר הברית והחסד מ"ל ובשמו"אל סימ' י"זלא בריר"נא הי מיניי"הו הו"א וכס"ד אתברי"ר לן מהספרים המדויקים וספרי"י המס"רה שנת"גלגלו אח"כ ליד"נא דהו"א שו"מר הברי"ת והחס"ד אל ימע"ט לפנ"יך תני"ינא דנחמי"ה :

רשי

אורח לחיים השומר מוסר היא הדרך לחיים · ועוזב תוכחה מתעה את עצמו ואת אחרים : מכסה שנאה שפתי שקר · החנף שפתיו שקר ומכסה שנאה בלבו · ומוציא דבה הוא כסיל · לעז שיהו אנשים דובבין בו על חבירו : ברוב דברים וחושך שפתיו הוא המשכיל · ברוב דברים לא יחדל פשע · המרבה דברים מביא חטא : כסף נבחר לשון צדיק שיודע להוכיח: לב רשעים כמעט · שאינו שומע לתוכחת צדיק ומדרש ר' תנחומא אומר על עדות הנביא כאמר שקרא על המזבח בבית אל · וירבעם אע"פ שיבשה ידו לא קבל תוכחה · שנאמר חל נא את פני השם אלהיך וגומר ולא אלהי ואומר ותשב ידו כבראשונה · עובד ומקטיר לע"ז וגו' בסוף כן : שפתי צדיק ירעו רבים וגומר · שרבים אוכלי' בזכותו ובתפלתו:

ברכת

רלבג

אורח לחיים מי שהוא שומר מוסר במדותיו והוא דורך אל החיים האלהיים והגופיים כי טוב המדות והתכונות יועילו לאדם בדברים המדיניים ויהיה מפני זה הטוב לאנשים והוא ג"כ מישיר אל קנין שלימות המושכלות כמו שקד' ואולם מי שהוא עוזב תוכחת הוא תועה בדעותיו ונתעה זולתו מאורח חיים כי רבי' ימשכו לו להיות יצר לב האדם רע מנעוריו הנה הדוב' שקרים יותר מגונה מהכסיל ויותר מזיק וזה כי מכסה שנאה שפתי שקר כי שפתי השק' יכסו השנאה ויהיה זה סבה אל שלא יהיה כשמ' משוכתו ויפול ברשתו והוא הכסיל יוציא מפיו הדברים והדבות ויהיה זה סבה אל שישמר השנוא ממנו ולפי שזכר בכי אלו שהאחד מדבר והאחר מעלים והמעלים הוא היותר מגונה בא לבאר שבכר ימלט כל אחד שיהיה המעלים יותר משובח והתיר כי מי שירבה וגומר : ברוב דברים ואמר כי מי שירבה לדבר בפני הגדולים הנה לא ימנע בריבוי דבריו שלא יקרה לו פשע והגנ' כי לא יוכל האדם לכלכל במשפט ריבוי הדברים ואולם מי שימנע שפתיו מריבוי הדברים הוא משכיל ומצליח בקניניו וביחוד הנה מי שידבר בשם ית' ראוי שיהיו דבריו מעטים כמו שבארנו בספר קהלת כי גבוה מאד מדרגתו ממנו : כסף נבחר · הנה לשון הצדיק הוא כמו הכסף שאין לו סיגים והוא מפני זה חזק הקיום וחזק מההפסד ואול' כפש הרשעים ולבם לא ישאר כי הם מעט וגם זכר לשון הרשעים כי אינם מוציאים בפה מחשבותם כמו שקדם : שפתי צדיק · הנה שפתי צדיק לא די שיחיו הצדיק אבל ינהיגו רבים ויכלכלו אותם כמו שירעה הרועה את הצאן והנה האוילי' לא די שלא יועילו לזולתם אבל יביאו על עצמ' המות מצד חסרון דעתם :

ברכת

אבן עזרא

אורח · למלת חיים הוא שמירת המוסר · ועוזב התוכחת הוא מתעה אחרים · פ"א שומר מוסר ועוזב תוכחת מה שיוכיחנו להעות ג"כ אורח חיים ופי' טוב מאד : מכסה · ברוב · שניהם דבקים · מכסה השנאה ומסתיר' בקרבו שפתיו דוברות שקר על השווי בעבור רוב דברים שידבר מוציא להגלגל לשניא מן הדבה לא יחדל פשע הדבה כלומר אינו יכול להשיב מה שידבר ולהחדילו ותגלגלהו לפניו · וחושך שפתיו מדברי דבה הוא משכיל כנגד הוא כסיל : כסף · ככסף שמדבר דברים נבחרים נחשבות ככסף צרוף ונבחר · כמעט למוד מהם מעט · פ"א לב עניינו דעת פי' דעתם כמעט הוא נבחר הפך לשון צדיק : ירעו · מלשון מרעה כלומר ילמדו רוב בני אדם וחסר לב כנגד צדיק וא' יליס כנגד רבים כלומר והאוילי' בעבור איש חסר לב שיתעם ימותו טרם עת כלה :

ברכת

ר' מנחם המאירי

אורח חיים וגומר · מוסר הוא התוכחת ואמר שהשומר תוכחת מוכיחיו נוטה לדרך חיים והעוזב את התוכחת מתעה ר"ל מתעה עליו או אף אחרים עמו ולי נראה לפרש מתעה המוכיחים ר"ל שהם מתרשלים בתוכחתו ומניחוהו לעוקרם סכלותו לעשות מה שלבו חפץ ולא יהיה לו מדריך במעלות ויפתקע בעבירותיו · ובדרך נסתר קרא הנה שלימות המדות מוסר ואמר שהוא דרך ושביל ומבוא לשלימות השכל שבו החיים והפכו ועוזב תוכחת מתעה : מכסה וגומר אמר שהם כ[illegible] את חבירו בלבו ומעלימה ממנו בדבריו הוא ענין שפתי שקר כדרך שאמר דוד חלקו מחמאות פיו וקרב לבו · ומוציא דבה הוא שמוציא על חבירו קול באיזה דבר מגונה או יספר בגנותו לכוונת לשון הרע לא לכוונת התרחק אחרים ממנו וזה שהספור בגנות המדות או בגנות בעליהן לכוונה שיזכרו האחרים מהתערב עמהם ומליבב במעוודם הוא ממה שראוי לכל מקנא לכבוד השם והכמוע מזה יקרא חנף אחר שיחרים בראותו פועל מגונה ויתכוע עצמו מהוכיח עליו וכל שכן אם ישבח בעל המדות המגונות אע"פ שלא ישבח פרטי פעליו כל שכן אם ישבחנו בפני אחרים עד שיותך שבחיו ילמדו מדרכיו אבל מקום אחר שישבחנו כלל אף ניכו לבין עצמו יקרא חנף שזה יהיה סבה להשקיעו במעשיו כאמרו בפה חנף ישחית רעהו וכל שכן אם יתחרס עמו ויתמיד בחברתו וכל שכן אם ישבח נוף הפועל הרע או שיכסהו אבל ההרחקה בהוצאת הדבה הוא אם בהוצאת קול עליו בשקרות או בספור בגנותו אף בדבר אמת אחר שאין כונתו רק לגנותו לבד לא להרחיק שום אדם ממנו ויאחז עליו בזה שם כסיל כי יבא מזה לתחרות וקטטה · ואולי ימשך לעצמו מזה היזק רב ובדרך נסתר רמז במכסה שנאה שפתי שקר ענין ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ; וכן בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני והוא שיתפלל בפיו ובלבו יצייר לו גשמות או אחד מן הדברים המשוללים ממנו · ומוציא דבה רמז על מי שירחיב לשונו בהרבות עליו ית' תארים כי כלם דברים כמבעים ממנו וכמולאים מאתו לברואיו · וכבר ידעת ענין ההוא דנחית קמיה דרבי חנינא אמר האל העזוז האדיר עד אמר ליה סיימתיה לכולי שבחיה דמרך השתא האל הגדול הגבור והנורא אי לאו דאמרינהו משה ואתו רבנן ותקנוהו לא הוה אמרינן להו ואת שבחתיה לכולי האי · משל למלך שיש לו אלף אלפי דינרי זהב ומקלסין אותו בשל כסף והלא גנאי הוא לו · וכבר ידעת מה שפירש בו הרב המורה לדק במה שאמר ומקלסין אותו בשל כסף כלומר שבחתו במה שאינו מאותו המין · והוא אלי ענין כורא תהלות כלומר שאנו יכולים אף להללו מצד התארים ובקושי התירו באלו השלש תיבות שאמר משה רבינו ר"ל הגדול הגבור והנורא לדבר מעט כלשון בני אדם לא קוצו בלבם אמתת מציאותו ית' ומלכותו על שלשה עולמות · ואל יקשה בעיניך ענין שלש עשרה מדות כי הם תאר לפעולותיו ר"ל המדות הבאות מצד הפעולות היוצאות מאתו לא שיהיו תארים לו חלילה והוא ענין הודיעני נא את דרכיך · ר"ל המדות הבאות מפעולתיך בהנהגת העולם ושראוי לכל מנהיג לאחוז בהם ביושר וללכת בנתיבותיהם וכמשך לדברים אלו אפשר לפרש בכללם בענין מכסה שנאה שפתי שקר מי שמתחסד בעיני העם ובקרבו ארבו לכחש בעמיתו או לעבור עביר' בסתר וכמו שאמרו בדרש לא תשא את שם יי' אלהיך לשוא שלא תהא מניח תפלין והולך ונוכב מתעטף בטליתך והולך ומרמה את הבריות ובתלמוד המערב הצידו חד בר נש אפקיד גביה חבריה מולא דדינרי אתא תבע ליה מיניה וכפר ביה אמר לא לך הימנית אלא להדין דרכיסך הימנית · וכבר אמרו כל העובר עבירה בסתר כאלו דוחק רגלי השכינה כלו' כאלו מצייר בשכלו העדר ידיעת השם והוא הסבה ובהרחק ממנו ית' : ברוב דברים לא יחדל וחושך שפתיו משכיל ענינו שאף החכם אין ראוי לו להאריך יותר מדאי אף בדברי חכמה כי הלשון קרובה להכשל ועל כל רחוק שלא יכשל בהרבותו דברים כאמרם ז"ל כל המרבה דברים מביא חטא ויש מפרשים שהוא נמשך לפסוק שלפניו ר"ל מכסה שנאה וגומר · ולזה שביארנו בו תחלה בדרך הנגלה כלומר שהוא מתראה עמו כאוהב ומתכל להמיתו או להזיקו ומוציא דבה עליו ואמר שאף כשיבא להתגלל חדבתו שהוציא עליו ברוב דברים של רבוי אע"פ שזה יקבל פיוסו ויתרצה אליו לא יחדל הפשע אבל החושך שפתיו מלדבר שום רע על חבירו הוא המשכיל והנשמר מכל דבר רע כמאמר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו ולפי מאמר חכמי המוסר פירש זולתי שהוא בא להזהיר האדם על שאמר שמעלת האדם על שאר בעלי חיים אינו רק נדבר רק · ראוי לו שלא ישתמש בזה החלק הנכבד בעניינים פחותים מגונים ברכילות ולשון הרע ודומיהם ובכלל זה רוב ענייני הדבור עד שאחד מחכמי המוסר היה מיושב חבירים והוא נודע אצלם בלשון מדברת גדולות ולחות וכום כל זה היה מתמיד בשתיקה ושאלוהו מה סבת שתיקתו עם שלמותו בדבור והשיבם חקרתי על אופני הדבורים ומצאתים חלוקים על ארבעה [illegible] מהם דברים שתקוה תועלתם ותירא מאחריתם בהיות הדבור כגון להועיל [illegible] או תועלת לאחד וקלון או נזק לאחר · ומהם שלא תקוה תועלתם ולא תירא מאחריתם כענין כל שיחה בטלה · ומהם דברים שלא תקוה תועלתם ותירא מאחריתם והוא הוצאת דבה רכילות וכיוצא בהם · ומהם שתקוה תועלתם ולא תירא מאחריתם והוא הדבור בתורה ובתפלה ובמוסר ובחכמה והנמשך אחריהם כל עוד שאני במושב חברי ישמע דבריהם אני בוחן את זה חלק הם ואם אמצאם מזה המין אענה אף אני חלקי ואם לא אמצאם מזה המין אחרים מהם ואמרו עליו בחן זה האיש בחכמתו עד שחבר שלשת רבעי הדברים ועל זה פירשו ברב חלק הדברים לא יחדל פשע וחך שפתיו ומדבר בהם משכיל כלומר לא יוציא דבריו רק לתועלת והנה ברבוי שאר הדברים ימעט הדבור בתועלת ובדרך נסתר נראה שרמז גם כן על ענין הרחקת התארים וכבר ידעת במלת רב שאע"פ שעקר הכתוב בענין הרבוי כמו ורב שלום לרוב על פני האדמה וכמוהו לאלפים פעם יאמר על ענין חשיבות על כל רב ביתו קרית מלך רב ר"ל מלך נכבד והוא כאמר על דוד וכן רבתי בגוים רבי המלך וכבר פירשו קצת המדקדקים מזה ותשועה ברוב יועץ כלומר בחשיבות עצה · ואמר ברב דברים באלהיך אותו ית' בדבר חשיבות והגדלה לפי מחשבתך לא יחדל פשע כמו שביארנו בענין כורא תהלות או כמרם שהזהיר המתלמד מדרכי התחכמות שלא לדרוש במופלא ושלא לחקור במכוסה וחושך שפתיו מהדבור בנסתרות משכיל : כסף נבחר וגומר · שני אלו הפסוקים נקשרים אמר שהצדיק והוא האיש השלם לשונו כסף נבחר והוא ראוי לדבר שדבריו באים בשוי ובישר ובצחות מאין תלוכות ומאין הריסה ומגונה בהיות הכסף נבחר מאין סיג כדרך צרופה אמרתך מאד ואחר

שדבריו

אבן יחייא

אורח וגו' כי האורח והדרך להשיג החיים הוא שמירת המוסר מהמוכיח · אבל עוזב התוכחת ואינו שומרו הוא מתעה מהאורח והדרך ההוא · מכסה וגו' והעוזב תוכחת הוא כסיל שמכסה השנאה שיש לו עם חבירו בשפתי שקר ושפתי חלקות כי בקרבו ישים אורבו · ואח"כ במסתרים יאהב' לחבירו בהוציאו דבה רעה עליו אשר לא חטא ולא עלה על לבו · ברוב וגו' כי אין ראוי לו אמון בדברים טובים רק במעטים טובים · כי ברוב דברים לא יחדל פשע כי יהיה ענינו כעפרון שאמר הרבה ועשה מעט · וחושך שפתיו וגו' מלשון משכיל כי אח"כ יעשה הרבה באומרו מעט כאברהם הצדיק · כסף וגו' כי לשון הצדיק יהיה ככסף נבחר שכלו טוב ובכל אשר יוצא מפיהם יעשו · אבל לשון הרשעי' אינו כמוהו אבל הוא ככסף סיגים שיש בו מעט מן הכסף כי כן כלם וכ"ש לשונם · שפתי וגו' ושפתי לשון הצדי' שהו' ככסף נבחר ירעו רבים בהוכיחם אותם להחזיר' למוטב כי הם טובים בעצמם ומטיבים לזולתם · אבל האוילים אפילו את עצמם אינם מטיבים כי לא ידעו ולא יבינו הדרך הטוב להיות' חסרי לב ולכן ימותו באות האמיי' והכלתיי' :

ברכת

קב ונקי

אורח לחיים · לפי שאמר שהפעולות הטובות יביאו חיים לעולם הבא לפרש דרך אחד שהוא טוב ויושר והוא המוסר ואמר אורח לחיים להשיג החיים הוא שמירת המוסר · ומי שעוזב התוכחה מתעה מדרך החיים : הערה · א' האב בכאן רמז לשם שהוא עשה לנו את הנפש הזאת ויגיל כאשר השכל ידבק בחכמה · והאסרמו לכנסת ישראל שהיא מידת מלכות שהיא נאה כאשר ישראל רעים למקום : ב' ולדקה הציל ממות · וכתוב אחר אומר מי גבר יחיה ולא יראה מות · לא קשיא צדקה תציל ממיתה מקרית · ומה שאמר ולא יראה מות היה כדרך כל הארץ : ר' חנינא אמר לדקה זו תורה שמגלת את האדם מדינה של גיהנם הנקראת מות : ג' רמז שהשם לא ירעיב מאוהו התענוג הרוחני לנפש הצדיק : והות רשעי' · שהיא הנפש הנותן לו הויה ומגילה כדחפת ונטרדת מאוהו האור כאומרו הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו שכלו רמז לאור השכינה : מכסה שנאה · הרגונים אנשים שהם שונאים את חביריהם בלבותם ובשפתי חלקות שים להם מעלימים השנאה ההוא כדרך בפיו שלום אל רעהו ידבר · וכלל בכאן שני מיני הדבור האסור הוכחת דברים שהוא אחד בפה ואחד בלב ועובר על לא תשנא את אחיך · וכן ההולך לבית חבירו לשמוע מה שמדבר מאחר ומספר לו כך שמעתי עליך שעובר על לא תלך רכיל והלו נקראי' שפתי שקר · ואמר ומוציא דבה הוא כסיל · הוא המספר בגנות חבירו כדי לביישו ולהכלימו בין שיהא בגנות אמיתי וכ"ש כשהוא שקר נקרא מוציא דבה שלא כיוון להוכיחו אלא להכלימו ולבזותו ולכן אמר שהוא כסיל לפי שעונו ידוע ובהכרח שיזיק לו העלובים ממנו · הראשון רשע נסתר והשני רשע מפורסם · ודבה כמו דובב שפתי ישנים שרשו דבב : ברוב דברים · בא לגנות האנשים שהם מרחיבים לשונם אפי' לתכלית טוב שפעמים רבות יחטיא מהדבור ההוא רע אפילו שיספרו אמת וינידו טובות האיש ההוא : וחושך שפתיו משכיל · ע"כ החושך שפתיו מלהרבות בדבור כי אם לעת הצורך דבור מצומצם וקצר הוא משכיל · או ירצה והאיש אשר חושך שפתיו מהמרבה דבריו ומשתיק אותו הוא משכיל : כסף נבחר · יאמר לשון צדיק תדבר דברים נבחרים ככסף צרוף ונבחר : לב רשעים כמעט · מעט הוא נבחר כי לא נמצא בו דבר טוב · וי"מ כמעט רגע יספרו בלבם דברי צדיקים כי מיד יסורו מהם : ולא תחשוב כי הצדיק יסתפק במה שהשיג מהחכמה ומוסר אלא השפע האלהי אשר בו יעוררהו להשלים זולתו · והוא אומרו שפתי צדיק ירעו ויפרנסו נפשות רבות שילמדום דרכי חיים : והאוילי' אפי' לעצמם לא יקנו אבל בחסרון שכל ימותו :

ברכת

מנחת ערב

טוב בלי לאוח ועמל קונה לו תי העולם הבא זוה אמר הולך בתום הסר הוא מתנימי דרך ההולכים בתורת ה' החיים ההוא ילך בטח כי לא יקרנו עמל וכעס אך עקם דרכי יודע ויכניע בעמלו ובמאורעות קשו' ורעות יהרגשו לו : קורץ עין וגו' חוזר על מה שאמר למעלה בפסוק חכם לב יקח מצות ולא יחוש על המתלוננים עליו ועל זה אמר כי קורץ עין נגדי בקחתי מצות לרמוז לזולתי ולהתלונן עלי יתן עצבת לבו לעתיד בראותו אח"כ שהחזקתי בם ולא הרפם וכ"ש אויל שפתים ילבט הזוכר בפירוש כי הלא ילבט כי אני אלך בתום ואלך בטח מכל המתרגש ומה גם מקול דברים של הבל וריק ולא עליהם השיב ידי מעבוד את ה' זהוא ילבט בהתרוכה : בשפתי נבון הוא המבין דבר מתוך דבר מאשר יראה בעיניו דברי המתרגשי' יראה את הנולד ובשפתיו יגיד אשר יקרה לפי שכלו באופן שתמצא חכמה בפיו כמבהם את אשר תבאנה וגם שבט לגו חסר לב כי החסר לב להבין את אשר יקרנו תמלה בשפתי נבון בנגע לא כיתו באמור אליו רואה אני לפי חסרון לבך במעניך כי תתעתד לרע' כך וכך עתידים אל פי מנהיך וברמות החסר לב כי כן יפול מדבריו יזהר ויוסר כי זה לו כשבט מוסר והנה החכמים העומדים מנגד ברואתם שבט לגו חסר לב כל היוצא מפי הנבון יכפנו דעת ליותר גם המה מהרעות המתרגשו' כן כמקרה החסר גם הם יקרם אך החסר לב לא יקבל מוסר כי פי האויל עצמו שהוכיח הנבון ומחת כמאמרו פיו וכאם שלו היא מחתה קרובה לומר מחתתי היתה קריבה מאליה לא בהשתלשל' מסבות חסרון לבו בכשרו, כמאמר הנבון אליו הוא שיאמר כמתמי' היאם מחתה קרובה שלכהם רעה ליזהר גם הככי ואולי לא תבא : הון עשיר הוא קרית עוז כאלו יש לו קרית עוז כי כאשר בהיות בעליו חולה לק יאבד מבוז כן לו ההון כי בהפרד הונו ממנו ישולל ממעוזו אך הדלים גם כי יחסר ממנו ממון המסר לא יהיה לו למחתה כי הלא מחתת הדלים הוא רישם לא חסרון ממונם ואם לא יחת לא יקרא דל : פעלת צדיק לחיים וגו' · הנה ממשיל פעולת האדם אל עבודת וזריעת האדמה ותכלית הפעולת אל תנובת האדמה כי היא תכלית זריעתה והענין כי זה דרך הצדיק כי כל פעולתיו לש"ש מאסירו כל ישתה כוונתו להיות בריא לעבודת ה' במשגל לקיים מצותו ית' והיקם בכל השאר אמר כי אין צריך לומר תכלית וכוונת פעולת הצדיק · שהיא לחיים כי אם גם הפועל' עצמה

עצמה

רש״י

ברכת ה׳ היא תעשיר · ולא יוסיף עצב עמה אין צריך להתייגע להעשיר בו די בברכה שהוא מברכו : כשחוק לכסיל עשות זמה · עצת חטאה · וחכמה כשחוק לאיש תבונה · כלומר קלה היא בעיניו לעשות : מגורת רשע · מה שהוא ירא יבא לו דור הפלגה יראו לומר פן נפוץ וסופן כתיב · ויפץ ה׳ אות׳ משם · ותאות צדיקים יתן מי שבידו לתת : כעבור סופה ואין רשע פתאום בא עברת רוח סערה ככר׳ הרשע ממקומו : תוחלת

אבן עזרא

ברכת יי׳ · שיתן לצדיק היא תתן לו עושר · ולא יוסיף השם עצבון לצדיק עצב עם הברכה והפך זה בעצבון תאכלנה והברכה להוסיף טובה והמארה חסרון : כשחוק : זמה · היא מחשבת הרעות פירו׳ כשחוק שהוא נקל לכסיל לעשותו כן מעש׳ הזמה נקל בעיניו · והחכמ׳ לאיש מבין כי היא תשמרנו מעשות זמה על כן חפץ בה׳ פ״א כחכמה לאיש תבונה כן ישים הכסיל לעשות זמה : ותאות צדיקים · להשמיד הרשעים · יתן השם והעד הפסוק הבא אחריו : כעבור סופה · מהרה כן יעבור רשע פתאם ואיננו · והצדיק חזק לנצרות כיסוד עולם שלא ימוט : כחומץ · שתולדתו קרה ומשחית השנים או כעשן שתולדתו חמה ומשחית העינים כן העצל משחית עינייי השולחי׳ אותו לעש׳ מלאכת׳ וראוי לאדם להפרד מחברתו : תוסיף

לעינים ד׳ א׳ קמץ קמץ וא׳ קמץ פתח וב׳ פתח פתח

בִּרְכַּת יְהוָה הִיא תַעֲשִׁיר וְלֹא־יוֹסִף עֶצֶב עִמָּהּ׃ ג׳ ה׳ ל״ג כִּשְׂחוֹק לִכְסִיל עֲשׂוֹת זִמָּה וְחָכְמָה לְאִישׁ תְּבוּנָה׃ מְגוֹרַת רָשָׁע הִיא תְבוֹאֶנּוּ ג׳ חד חס׳ וְתַאֲוַת כה צַדִּיקִים יִתֵּן׃ כַּעֲבוֹר סוּפָה וְאֵין רָשָׁע וְצַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם׃ ל׳ יחד בחמץ כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינָיִם כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו׃ יראת

בִּרְכְּתָא דַאֲלָהָא הִיא מְעַתְּרָא וְלָא נְיוֹסִיף כֵּיבָא עִמָּהּ׃ כַּד גָּחִיךְ סִכְלָא עָבִיד עֲבִידְתָּא וְחָכְמְתָא לְגַבְרָא דְמִתְבַּיַּין׃ ג׳ חד חס׳ חֲרִיצוּתָא דְרַשִׁיעָא הִיא אַתְיָא לֵיהּ וְרַגְּתָא דְצַדִּיקַיָּא תִּתְיְהֵב כ׳ חד חס׳ הצהרים לְהוֹן׃ הֵיךְ דְּיִעְבַּר עַלְעוֹלָא הֵיכְנָא נֶעְבִּיר רַשִׁיעָא וְצַדִּיקָא שְׁתָאֲסָן בְּעָלְמָא׃ הֵיךְ חוּמְצָא לְשִׁינֵי וּכְתְנָנָא לְעַיְינֵי הֵיכְנָא שְׁלִיחָא עַטְלָא לִמְשַׁלְּחוֹי׃ דחלהיה

יסיף ה׳ כתיב יסיף וסימ׳ בישעיה סי׳ כ״ט : לעינים רא׳ כולו קמוץ וא׳ חציו קמץ וחציו פתח וב׳ פתחין וסימ׳ וכי תאוה הוא לעינים · ומתוק האור · כי האדם יראה · וכעשן לעינים · קדמא חציו קמץ בתרא כולו קמץ שארא כולן פתחין :

רלב״ג

ברכת יי׳ היא תעשיר · האנשים המושגחי׳ מהש״י ולא יצטרך העשיר להיות יגע ועמל עמה כמו הענין בשאר העשירים שיעמלו ולא יניח להם עשרם לישן וזה כי השם ית׳ הוא ייסיר עניניו כולם מצד דבקות השגחתו בו או ירצה בזה כי ברכת יי׳ היא תעשיר השכל האנושי מקניני החכמ׳ והנה זה העושר הוא באופן שלא יוסיף עצב עמה כי הוא נצחי וקיי׳ : כשחוק לכסיל · הנה הכסיל לא ינהג בחכמה עניניו וכמה שיחפוץ לעשותו ולזה תהיה הגעת חפצו לו בדמיון מה שיתחדש מהקרי או מפעולת השחוק שא״צ מכוונ׳ לאותם התכליות ואולם לאיש תבונה תהיה עשות המחשבה כמפליאים כי בחכמה ישתלמו שתגיע מחשבתו אל הפועל ובסבות הנאותות : מגורת רשע · מה שיירא הרשע שיבא עליו מהרעות היא תבואהו כי לא יצילהו הש״י ממנה וזאת היר׳ והפחד היא הודע׳ מחולש׳ הספק עליו מהש״י כמו שבארנו בביאורנו לספר איוב ובמאמר הד׳ מספר מ״י ואולם הצדיקים לא די שיהיו נשמרים מאותן הרעות אבל יתן להם הש״י מהטובות מה שיתאוו מהם : כעבור סופה · הנהו כשתעבור סופה תעבור על הרשע להשחיתו כאילו הוא סבת עבור הסופה לתכלית שתשחיתהו ואולם הצדיק הוא בהפך כי הוא יסוד עולם וסבת קיומו ושמירת מהפגעים כאמרו ימלט אי נקי : כחומץ לשנים וגו׳ · הנה כמו שהחומץ לשני׳ שהוא מכאי״ב אותם מאד וכמו העשן שהוא מזיק לעינים כן העצל מכאיב לב שולחיו מפני היות תוחלתם ממושכה : יראת

אבן יחייא

ברכת וגו׳ והצדיק הרועה לזולתו לא די שיזכ׳ לחיים הנצחיים כי גם יזכה לשמחת החיים הזמניים כי ברכת ה׳ תעשירהו ולא יהיה עושר שמור לבעליו לרעתו · ושיהיה כנהל להון איש רע עין אשר לא ישלטהו אלהים לאכול ממנו כי לא יוסיף עצב עמה עם הברכה ההיא · כשחוק וגו׳ והסבה שהאוילים בחסר לב ימותו · הוא להיות עשיית הזמה לכסיל דבר וקל כשחוק וזה כי העובר עביר׳ ושנה בה נעשה כהיתר לו · ונואף אשה חסר לב והוא משחית נפשו · מה שהחכמ׳ הוא נקל כשחוק לאיש תבונה בעל מעלת התורה ולכן בשפתיו ירעה רבים · מגורת וגו׳ הפחד והמגור שהרשע בעל הזמה הוא פוחד מבעל האשה וקרוביה ומהעונש האלהי היא תבואנו · ותאות צדיקים המתמוקים ברעות זולתם בדרכי יושר יתן הנותן האמיתי · כעבור וגו׳ ויהיה תכלית הרשע כי כעבור סופה שהוא פתאום כן יעבור הוא ואיננו · אבל צדיק הוא כמו היסוד לעולם שהוא קיים וכנראה · כחומץ וגו׳ וסבת אבדת הרשע הוא לעצלותו לבלתי שמוע בקול מלחשי׳ מהמוכיחים בדבריהם הנעימים כי כחומץ לשנים וכעשן לעינים שהם שני דברים מקהים השינים ומסמי׳ העיני׳ כן הוא העצל לשולחיו כי דבריהם הם אליו נגדיים והפכיי׳ במדרגת נגדיות והפכיות החומץ לשני׳ והעשן לעינים : יראת

ר׳ מנחם המאירי

שדבורו ראוי ונבר׳ למו שפתי צדיק ירעו רבים ר״ל שינהיגו אותם · ורבים פירושו עם רב או פירושו נכבדים ואמר על כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט כלומר מעט ישיג שכל מהם ולב במקו׳ שכל ואצלי לפרש שהוא דבור בלתי נשלם ונסמך על המבין כמו כי כל האנשים הרואים את כבודי וכו׳ · אם יראו את הארץ וכו׳ · השותים במזרקי יין לא תטהרי אחרי מתי עוד וכן הנה ולב רשעים כמעט שהם מהפכים דבריהם ומשחיתים אותם ועל שפתי צדיק ירעו רבים אמר ואוילים בחסר לב ימותו כלומר בחסרון שכל או הוא תאר ופירושו בסבת חסר לב כלומר בסבת המלמד אותם לבלתי הועיל הפך לשון הצדיק ובדרך נסתר אמר כסף נבחר לשון צדיק ושומר פיו ולשונו בהרחקת התארים ודומיהם ולב רשעים כמעט על הדרך שהתבאר בנגלה ושפתי צדיק ירעו רבים רומז על השפעת חכמתם כענין ורעי אתכם דעה והשכל : ברכת יי׳ וגומר · הערה למשתדל בקנין העושר שבראותו עצמו מצליח לא ייחס הדבר להשתדלותו רק למי שנתן לו כח והערת רצון בהשתדלותו שסדר עניניו על אופני הצלחה כמו שכתוב בתורה השמר לך פן תשכח את יי׳ אלהיך פן תאכל ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת ובקרך וצאנך ירביון ורם לבבך · ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה · וזכרת את יי׳ אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל ועל זה אמר ברכת יי׳ כלומר הברכה וההצלחה הבאה מאתו היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה אמר לשון יוסיף כי ברכה לשון תוספת הפך מארה שהיא לשון חסרון כלומר שכל שאין בה הצלחה אותו יתן לא יוסיף בתוספתו עמל אבל יבואהו עניניו במנוחה ובדרך נסתר ברכת יי׳ רומז על השלימות האחרון והוא העושר והכבוד הנצחי המזוקק בלא שום סיג ובלא שום עצב ואמר לשון יוסיף כי השלימות הוא תוספת מדרגה אחר מדרגה ואמר שבתוספת האחרון לא יתערב בה שום סיג ובלא שום עצב : כשחוק וגו׳ · זמה יאמר לפעמים על מחשבה כמו זמות אולת חטאת ר״ל המחשבה בענין האולת תביא לידי חטאת · ופעם תאמר על הניאוף בפרט כמו שנאמר תמיד על עריות זמה היא · ופעם תאמר על דרך כלל על כל מעשה רע כמו זמות יעץ והכל יוצא ממקום אחד והוא ענין המחשבה כן לטוב הן לרע וכל אחד מתבאר לפי מקומו ואף אנקלוס תרגם באותם האמורים בתורה עצת חטאין וכן הלועזים לועזים אותם שם כדרך שלועזין במלת נבלה · והנה לפי ענינו יאמר על כל מעשה רע ואמר שהכסיל נקל בעיניו לעשות העבירה כשחוק והשתעשעות ולא יביט לאחרית כי ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ · וחכמה לאיש תבונה כלומר אבל איש תבונה מתחכם בענין ומבין לאחריתו ושומר מצרות נפשו · ויש לפרש זמה מענין מחשבה ואמר שהכסיל תכף שיעלה דבר אחד במחשבתו ממהר לעשותו והוא לו כשחוק הבא לאדם בלא סבה רק על ידי איש תבונה מתחכם בענין ומבין לאחריתו ושומר מצרות נפשו וכל אלו הערות מדיניות צריכות מאד להנהגת האדם · ובדרך נסתר אמר שהכסיל מיקל על שלימות המדות ומחשב שהוא יגיע לשלימות השכל על תקון מדותיו וזה אצלו כשלון וגובה רוח אבל איש תבונה הנכסף להגיע אל השלימות הוא מדקדק במדותיו ומשתדל להשלים עצמו בהם תחלה · וכבר ביארנו שחכמה תאמר לפעמים על מדות האדם והנהגותיו בישישים חכמה וכן בכל דבר שאדם מתחכם עליו גם בדברים המלאכותיים · וכל אשה חכמת לב : מגורת וגומר · נראה שהוא נמשך למה שלפניו כמה שאמר שהרשע נקל בעיניו עשותו המזמה ואין ספק שאחר שעשאה הוא מתירא מן העונש אם מצד בני אדם אם עונשה מסורה להם אם בעונש תוריי · ולכן אמר מגורת רשע היא תבואנו ותאות צדיקים יתן כלומר וכן בהפך מה שהצדיק מתאוה ומיחל במעשיו השם יתן לו כחפצו וכן בנסתר אחר שישתקע הרשע בעבירות על סמך שלא יגיע על זה משלימות השכל ירגיש בסבב השתקעו בהנהגותיו הרעות כלומר כמאמר היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו גם אתם תוכלו להטיב למודי הרע ואז יכיר בחסרונו ויירא מן המות הנצחי והיא תבואנו ותאות צדיקים והוא החיים הנצחיים יתן והוא שסמך לו של אחריו : כעבור וגומר · שביאורו לפי הנגלה שהרשע יאבד קל מהרה כעבור סופה והיא נשיבת הרוחות והסערות שמגיעים הדברים בהשכנתו סופה ונמצא שלא יוכל והצל עצמו מן הסבות מצד העונש והצדיק יגין אף בעד אחרים והוא לאחרים כיסוד לכותל ועולם רומז על כל ימי חייו כי עולם יאמר על פנים רבים כי אמרתי עולם חסד יבנה וכן פירשו רבים אל עולם כלומר אדון כל המציאות ופעם על חלק מן המציאות ומתחת זרועות עולם רומז על הגלגלים שהם זרועות ועמודים לעולם כיסודו׳ ופעם על חלק זמן ימלוך יי׳ לעולם · ופעם על חלק זמן ארוך כענין כי מעולם שברתי עולך שפירושו מזמן רב ואם לזמן קצר כשיעור חיי האדם או קרוב לזה לעולם בהם תעבודו ועבדו לעולם וכן כל ימי חייו · ויש מפרשים יסוד כמו חוזק כלומר שהרשע רוח קימעא סובבתו ר״ל שבמעט צרה יכלה כחו והוא ענין כעבור סופה וצדיק לבו חזק למלאות מרעתו שכל עניני העולם · ובדרך נסתר אמר שהרשע ישולח למקרים ויכלה כעבור סופה שאין לה שום השארות אחר עברה כן אין להם תקוה ואחרית וצדיק יסוד עולם ר״ל נצחי עומד לעד · כחומץ וגומר · הערה שימסור אדם עסקיו רק לחריץ וזריז לא לעצל שאם ימסרם לעצל לא די לו שלא יועילוהו אבל יזיקהו והוא כחומץ לשנים שהוא סבור מצד שהוא טוב בקצת אליי השן שיהיה גם כן טוב והוא כעשן שהוא סבור ליהנות בחומו והעשן מזיק לו יותר מהנאתו · ובדרך נסתר רמז אל החכם השלם שמטבעו להשפיע מחכמתו לזולתו ומעוררו להשתדל בזה התלמיד הגון ויקרא הרב שולח כענין שלם את לשולחך והתלמיד יקרא שליח וכשיזדמן לו תלמיד מתנהג בחריצות לא שיהיה עצל ולא שיהיה נמהר אבל חרוץ מקבל החכמה בזריזות וחריצות ומתבונן בה ובסודותיה ושומר לבו להתירו אז יהנה המשלח בהשיג בו המכוון ועל כיוצא בזה נאמר בזה הספר כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו ונפש אדוניו ישיב ודמה החכם השלם ליום קציר לשתי סבות האחת להיות טרחותו כעת הקציר · והאחרת כי יבער רוב השפע בלבו כחום הקציר וכמו צנת שלג מניחה החום הטבעי כן כשימצ׳ תלמיד כאות ומקבל ומשכיל יניחהו לחומו והוא אמרו ונפש אדוניו ישיב כענין בשובה ונחת וכמוהו לדעת רבים משיבת נפש וכשיזדמן לו עצל ובלתי נאות לא די לו שלא תנוח בו דעתו ולא יתקרר חומו אבל יחדש לו כהות בעיני השכל וקהוי בשנים ותפס השנים אחד מכלי הדבור לצורך הלמוד · ובמדרש חזית אמרו שניך כעדר הקצובות מלין קצינן כלומר דברים מחוטבים ומסודרים ונאותים בלשון הלמוד : יראת

קב ונקי

ברכת ה׳ · כשהשם שולח ברכה לאדם היא תעשירנו ובלא עצב ועמל יבוא אליו העושר בכח הברכה · וי״מ עצב לשון דאגה · ר״ל האות שזה העושר בא מאת השם שבעליו שמחים ונהנים ממנו לא כמו הנגזלים שהם עכברים דסביבו אדיברי : כשחוק לכסיל · נקל ושחוק לכסיל עשותו זמה ופועל מגונה שהרגל בדבר שב לטבע וכמו שהזמה נקל בעיני הכסיל כן החכמה נקל לאיש תבונה · או ירצה הכסיל יחשוב מי שיתסוב בעצת הדבר קודם שיעשנה אבל איש תבונה יחשבהו לחכמה כי העצה תייסר הדברים : מגורת רשע · הפחד שהרשע מתפחד מהבריות היא תבוא עליו : ותאות צדיקים יתן · שהצדיקים יתאוו מפלתם של רשעים · או יאמר שהרשע יגזול כל אנשי העולם ומתגלגל שהוא יפחד מהדלות לכן אמר מגורת רשע ופחדו שהוא הדלות תביאנו ולפי שהצדיקים הם מתפללים בעד הבריות התפלל יהי רצון שתאותם ישלי׳ השם · וביאר תכלית הרשע שהוא דומה לרוח סופה וסערה שיאבד במהרה כמו שיאבד רוח הסופה והצדיק חזק הוא כמו היסוד שאינו זז ממקומו עד עולם : כחומץ לשנים · רצה להסיר ד׳ סבות מונעות האדם מהשגת שלמות · הא׳ עצלותו ואמר כחומץ לשנים וכעשן לעינים שיזיק להם מאד כן יזיק העצל לשולחיו כאשר לא ימהר שליחותם כי תרפה מלכים ושרים שולחים שלוחים הנה והנה לבקש עזרה מאוהביהם להלחם עם אויביהם · וכאשר יאחר פעמים תתחזק המלחמה עליהם ויגברו האויבים בהם יתחייב שהעצלות מדה מגונה מאד : יראת

מנחת ערב

עלמה קונה איכות דוחקיות להקנות לו חיי העולם הבא רק הרשע אין צריך לומר הפעולה כי אם גם התבונה והכלית הפעולה היא לחטאת כי הלא יאכל למלא בטנו ובמשגל למלאת תאותו ומזה ימשך לו חטאת לחטא אחרי תאוותיו וזהו תבואת רשע לחטאת :

מכסה שנאה וגו׳ והנה בנעלבים שתי מדות יש מרוב כעסו יוצי׳ דבה להנק׳ משכנגדו ויש שהדרבה מכסה שנאה באמור לו הלא שמעתי עלבוני לא שמתי לבי ועודני מחזיק באהבתך והנה שני הלה כאחד רעים אמר כי הראשון קשה מהשני כי הלא מכסה שנאה כל רעתו אינו רק היות לו שפתי שקר הדוברות שיאהבהו ולא כן לבו סך אחר החילו לכבוש יצר לבלתי ענות רעה האחת רעהו יש תקוה ליתקן אך המוציא דבה זולת השקר הוא כסיל וחוטא שנכנס בו רוח שטות שתקונו קשה כי הלא ברוב דברים סיסוב ויאמר להתכלל מהדבה אשר הוציא או לאמר שסקר כיזב בדבתו לא יחדל הפשע אשר עשה ומה גם אם רבו השומעים ויש מי לב אל הדבה כי מי יסירנה מלב׳ באופן שלא יתוקן ע״כ אנחנו אומר כי חושך שפתיו מלהוציא דבה מחמת שנאה ומלדבר אשר לא טוב הוא משכיל רואה את הנולד שלא יוכל לתקן עוותו אח״כ בעת שלו׳ וטוב לגבר בעת מלחמה יעכב כלי זעמו ויחשוך שפתיו ויניח מקום לעת שלום כי אשר ספק כאם חמתו ונגע עד לב עמיתו במלחמתו לא יכבנה בשלומו :

ברכת ה׳ היא תעשיר וגו׳ הנה חז״ל על פסוק כי בגלל הדבר הזה גלגל חוזר בעולם ומי שה׳ זה עשיר אפשר שמלך המול יענה בשיתגלגל הגלגל וכמ״ש ז״ל לעולם יבקש אדם רחמים שלא יבא למדה זו של עניות שאם הוא לא בא בא בנו ואם בנו לא בא בן בנו בא שנ׳ כי בגלל הדבר הזה גלגל חוזר בעולם · ואמנם אם העושר בא לו מברכת ה׳ ע״י קיום תורה ומצות שנ׳ בו כמה ברכות ברוך אתה בעיר וכו׳ גם נאמר והיית רק למעלה ולא תהיי׳ למטה והכוונה אע״פ שתהי׳ למעלה לא תדאג מירידה כי ה׳ סודד המערכות כשיסדר עושין רצונו של מקום אינם נתוני׳ תחת המזל · וז״ש ברכת ה׳ היא תעשיר ולא תוסיף עצב עמה כי אין לך לירא מעצבון שתבא למטה כשתחה בגרם המזלה אלא והיית רק למעלה · או ירצה במ״ש ז״ל על פסוק עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר וגם בחל׳ נאמר להביא ברכה אל ביתך · והנה כשאדם עשיר יש בו עלבות מעין הרע ומה בסם לו לירא ממשא מלך ושרים כשרואים שיש לו שדות הרבה ובנות ופרדסים גדולים והם משערים הכנסתו ומרבים עליו ומוסיפי׳ מנדה בלו והלוך ומה גם ידאוג שלא יעלילו עליו כי יתנו בכיס עינים · משא״כ אם יש לו שדות מעוטים וקטנים וה׳ נותן לו ברכה במכונס שהמקום שעל פי הטבע יעלה עשרה כורים יברכהו ה׳ במאה וממאה לרבבה א״כ אין כאן נשיאת עון ועושרו מתקיימת כי אין לוסם בעשר שאין זה מפורסם לכל וכמ״ש ז״ל אין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין וכמו שמצינו ביצחק שמצא מאה שערים ויברכהו ה׳ א״כ לא לבד שברכת ה׳ היא תעשיר שיעלה ברכתו לראשו מעלה מעלה אף גם שברכתו בטמון ולו לבד יהיה הדבר ולא יוסיף עצב עמה כאשר תוסיף כי נכון היא בגלוי : כחומץ לשנים וגו׳ הנה העצל קשה להתחיל ללכת בשליחות והאחרי לכתו קשה לשוב באופן שמקהה שני משלחו טרם ילך והוא כחומץ לשנים וגם יכלה עיניו מיחל עד שובו וזה והעשן לעינים

יא

יִרְאַת יְהוָה תּוֹסִיף יָמִים וּשְׁנוֹת רְשָׁעִים תִּקְצֹרְנָה׃ תּוֹחֶלֶת צַדִּיקִים שִׂמְחָה וְתִקְוַת רְשָׁעִים תֹּאבֵד׃ מָעוֹז לַתֹּם דֶּרֶךְ יְהוָה וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן׃ צַדִּיק לְעוֹלָם בַּל־יִמּוֹט וּרְשָׁעִים לֹא יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ׃ פִּי־צַדִּיק יָנוּב חָכְמָה וּלְשׁוֹן תַּהְפֻּכוֹת תִּכָּרֵת׃ שִׂפְתֵי צַדִּיק יֵדְעוּן רָצוֹן וּפִי רְשָׁעִים תַּהְפֻּכוֹת׃ א מֹאזְנֵי מִרְמָה תּוֹעֲבַת יְהוָה וְאֶבֶן שְׁלֵמָה רְצוֹנוֹ׃ בָּא־זָדוֹן וַיָּבֹא קָלוֹן וְאֶת־צְנוּעִים חָכְמָה׃

תמת

דַּחַלְתֵיהּ דֶּאֱלָהָא תּוֹסֵף יוֹמָתָא וּשְׁנֵי דְרַשִׁיעֵי נִזְעַן׃ סִבְרֵיהוֹן דְּצַדִּיקֵי חֶדְוְתָא וְסִבְרַיָּא דְרַשִׁיעֵי נֵאבַד׃ מַעְשְׁנָא אוֹרְחֵיהּ דֶּאֱלָהָא לִתְמִימֵי וְשִׁיצְיָא נֶהֱוֵי לְאִלֵּין דְּעָבְרִין עָוְתָא׃ צַדִּיק לְעָלַם לָא נָזוֹעַ וְרַשִׁיעֵי לָא תְקַוְּעֲדוּן בְּאַרְעָא׃ פּוּמֵיהּ דְּצַדִּיקֵי מוֹרְעֵיהּ חָכְמְתָא וְלִישָּׁנֵי הָפִיכוּ נִתְפְּסִיק׃ שִׂפְוָתֵיהּ דְצַדִּיקָא יָדְעוּן צִבְיוֹנָא וּפוּמְהוֹן דְרַשִׁיעֵי מְהַפִּיךְ׃ מְסָאבָא דְנִיכְלָא מְרַחְקָתֵיהּ דֶאֱלָהָא וּבְמַתְקְלָא תְרִיצָא צִבְיוֹנֵיהּ׃ הֵיךְ דְעָלָא זֵידוֹנְתָא עָלַל צַעֲרָא וּלְאִלֵּין דִּצְנִיעִין חָכְמְתָא׃

תמימותא

ורשעים ז' וסי' נמסר בספרא סוף סימן ב' : ולשון ה' וסימ' נמס' ביהושע סימן ז' : ידעון ד' וסימ' אחל גדלך דיהושע · כל תפלה כל תחנה דמלכים · אתה תשמע השמים בתרא דמלכים · שפתי צדיק ידעון רצון דסיפרא:

רלבג

יראת יי תוסיף · לאדם ימים על ימיו הקצובים כי תלך דבקות השגחת הש"י בו ינצל מהרעות אשר סודרו לו שהם סבות מיתתו קודם עת הבילוי הטבעי ואולם הרשעים הנה שנותם תהיינ' קצרות ולא יגיעו אל העת המוגבל להם כי רוע בחירת' ימיתם בלא עתם : תוחלת הצדיקים היא החיים הנצחיים והערבים אשר הם תכלית השמחה אשר אין לשמחו' הגופיות שום יחס אליה כמו שביארנו בא' מספר מלחמות יי' ואמנם תקות הרשעים היא קנין חפצי הגוף מהקנינים והשמחות הגופיות וכל זה כלה ואובד : מעוז לתם · הנה המישרים אורחותיהם אל התמימות תהיה להם דרך יי' במצות התור' מעוז וחוזק לשמור דרכם אשר יכונו ההליכה אליה כי בזה ישלם להם באופן שלם מה שיכוונו אליו מהתמימות ואולם לפועלי און תהיה דרך יי' למחתה כי היא מתנגדת בתכלית מה שאפשר למה שיכוונו אליו מהשקר והעול והחמס : צדיק לעולם בל ימוט · הנה לעוצם השגחת הש"י על הצדיק לא ימוט לעולם ר"ל כל ימיו ולא ימעדו קרסוליו אך יתקיים במקום שהוא בו מהארץ לא יגלה משם למקום אחר ואול' הרשעי' לא ישכנו ארץ כי אם זמן מועט כי מפני רוע פעולותיהם יהיו להם שואלים רבי' או ירצה באמרו לא ימוט לעולם תוך הזמן הנגזר לו לחיות לא ימות כשעם אמרו את מספר ימיך אמלא ואולם הרשעים לא ישכנו ארץ הזמן המוגבל להם כי שניהם תקצורנה : פי צדיק · פי האיש הצדיק בדעותיו ידבר חכמ' שהיא דבר קיים ונכחי ולא יפסק עמה הדבור כי האמ' מעיד לעצמו מסכים מכל צד ולשון איש תהפוכות והוא שטועה ואומר כזב בהתחלות הנה תפסק לשונו אם לא יסכים לדבריו מה שנמצא מזה אחר ההתחלות : שפתי צדיק ידעון להשיג רצון מהאנשים כי דבריהם נאותים וערבים להם ואמנם פי הרשעי' הוא בהפך כי הוא לא ישיג רצון אך תהפוכותו וכעס כי דבריו הם קשים ורעי' או ירצה בזה כי שפתי צדיק בדעית ידעון להשיג מה שהיה הרצון בנמצאות הטבעיות אשר יחקר בהם בחקירה בסבותיה' למה היו בזה האופן ואולם פי הרשעים בדעות אשר יטעו בהתחלות לא ידעון הרצון בדברים אבל יאמרו תהפוכות וכזבים : מאזני · הנה תועבת יי' מי שישקול הדעות במאזני מרמה והוא אשר לא ידע להזהר בעיונו מהדברים המטעים כי זה ממה ש ביאהו לטעות טעות גדולות יביאהו להריסה גדולה חזקה ואמנם רצונו הוא שישקלו אותם באבן שלימה שלא תשא תוספת ולא חסרון וזה אמנם יהיה בשמיר' הדרכים והסדרים אשר יישירו האד' לשמרו מהטעות בעיון : בא זדון · הנה כשבא איש זדון והוא הרשע בדעות אשר יהרס לשפוט בדברים בזולת עיון הנה בא אחריו קלון ובושת כי לא ישכים המציאות למה ששפטו אותו מזה ואמנם האנשים הצנועים שלא יהרסו לעלות לזאת המדרגה כי אם אחר ההצעות הראויות ובדברים הראויים הנה תמצא אתם חכמה :

רשי

תוחלת צדיקים שמח' · סופה מתקיימת ושמחים : ותקות רשעים תאבד · כי לא תבוא : מעוז לתום דרך ה' ומחתה היא לפועלי און · שאינן הולכין בה והיא כפרעת מהם : צדיק לעולם בל ימוט · כשהוא מט אין מטתו מיטת עולם כי יפול וקם : פי צדיק ינוב חכמ' · ידבר לשון ניב שפתים : שפתי צדיק ידעון רצון · יודעים לרצות ולפיים את בוראו ויודעי' לרצות את הבריו' ולהטיל שלום ביניהם : בא זדון ויבא קלון · ואת צנועים חכמה תבא חכמה : תומת

אבן עזרא

תוסיף ימים · כי ימי האדם אינם קצובים רק הם כפי הטבע והטבע יתגבר ויעמוד כפי המעשים הנכונים והעד למען יאריכון ימיך ומה שאמר את מספר ימיך אמלא הם שיוכל לחיו' כפי טבעו כי הם במספר : תקצורנה · מהזמן שיוכלו לחיו' כי השם יחלים כמו או ימיתם על ידי פגע ומקר' בעבו' שאינם יראים ממנו : תוחלת צדיקים · שהם מיחלים לראות מות הרשע סוף תוחלתם הביאם לידי שמח' מהם במותם · ותקות רשע להאביד הצדיקי' תאבד התאוה והוא מפורש בפסוק הבא : מעוז לתום · אמר על משקל לחם חום או הלמ"ד כמו בעבור והוא שם דבר · דרך יי' מצותיו · ומחתה הוא הדרך שיחת אותם בשביל שיעזבוהו שב' צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם : צדיק · לא ימוט לעולם בבא הצרות או אחרי מותו ישאר זרעו שנא' וצדיקים ישכנו ארץ · ורשעים יאבד זכרם וזרעם : ינוב · מענין תנובה פי' יתן תנובת החכמה וניב שפתים כענין תבואת שפתיו ישבע וכמוהו בין אחים יפריא יתן פרי ולשון דוברות תהפוכות תכרת שפתם : ידעון · לדבר רצון · ופי רשעים ידע לדבר תהפוכות : בא זדון · חסר איש והנה כבא איש זדון יבוא קלון שיקלה לבני אדם · ואת צנועים ועם הצנועים חכמ' שיסבלו הקלון ולא יענוהו והצנועים הם המתביישים מעשות זדון כמו והצנע לכת : תומת

ר' מנחם המאירי

יראת יי' וגומר · זו הערה תוריית מיועדת בגמול ועונש להודיע שבקיום דרכי התורה והמצות יוסיפו ימים כאמרו בקצתם למען יאריכון ימיך וההפך להפך ולענין הנסתר כמו בירא' יי' על שלימות המדות ובהתגדלו עליהם מימי עלומיו יגלים וימהר בימי השלימותו' ואורכו ימי שלימותו שהם נקראים ימים באמת וההפך להפך : תוחלת וגומר · גם זו הערה תוריית לומר שהצדיק יגיע למה שתוחלתו עליו וישמח בה ותקות רשעים תאבד ולענין נסתר רומז על החיים הנצחיים שהצדיק מיחל להם ותקות רשעים תאבד אין להם תקוה ואחרית והוא גם כן ענין הפסוק שלאחריו והוא מעוז לתום דרך יי' ומחתה לפועלי און · מלת תום הנה תאר וכמוהו לאיש תום שהוא כמו תם · וכן המבליג שוד על עז כלומר שדרך יי' ר"ל קיום החכמה והתור' מעוז ומבצר להם ומחתה לפועלי און על שלא ילכו בה ולא יקיימו מצותיה הן בעולם הזה וביסור גמול ועונש להיות לצדיק מעוז ולהפכו מחתה ושבר הן בעולם הבא להיות לצדיק מעוז ומגדול ישועות · וההפך להפך והוא בעצמו גם כן ענין אמרו אחר כן : צדיק לעולם וגומר · אם בזה ולעולם רומז לימי חייו וכן ורשעים לא ישכנו ארץ · כמיועד עונש השתקים ומוכה לסור לרדת שאול מטה אם בבא ולעולם רומז על החיים הנצחיים ולא ישכנו ארץ על הכרתם מהם על דרך לעולם יירשו ארץ שנדרש על חיי העולם הבא · פי וגומר הלועזים לועזים מלת ינוב כמו ידבר מענין ניב שפתים ובאמת כאות ללעוז כן אבל הפירוש הוא יוציא כפרי חכמה והוא כנזר מתנובה שהוא ענין הוצאת פרי הן בתנובה הן בעשבים והכונה שפי הצדיק יוציא פרי חכמה ר"ל שיוציא שכלו לפיעל אבל לשון תהפוכות היא תכרת שאינה יכולה להוציא כח שכלה לפועל והוא כענין בעצמו ענין הפסוק הסמוך לו והוא שפתי וגומר שפתי צדיק ידעון רצון ר"ל ידעון המרוצה והמכוון · ופי רשעים תהפוכות מה שאינו מכוון והנגלה והנסתר בשני אלו הפסוקים קרוב זה לזה אלא שרבותינו ז"ל דרשו בידעון רצון שיודעים לרצות את הבריות ולהטיל שלום ביניהם · מאזני וגומר זה הפסוק עם היות הדבר ידוע שהיא ממצות התורה לא יראה לומר שתהא כונת שלמה להזכיר בזה הספר מצות מיוחדות ופרטיות אלא שאיפשר לפי הנגלה שיש בה הערה למלכים ולשופטים ולחכמים בעלי ההוראה שלא יפסקו את הדין בשום דבר על פי אמתלאות ודמיון הדברים מזו לזו כי יקרה מן השגיאה האחת מה שלא ישיבו בכמה רק על פי עדות נכון וברור והיא הנקראת הנה אבן שלימה ולדרך נסתר נראה שהכונה בו על ההזהר שלא להתגולל על הפנות התוריות במופתים כוזבים כמו שעשו המתנגדים והם הם הנקראים מאזני מרמה ולא ישתמש בחקירה על דרכי הכתוב רק במה שהמופת עוזר לקבלה כענין הפנות התוריות יחזיקהו במופת כוזב כמו שהתבאר לחכמים או הכונה על הגוף והנפש להנהיג שניהם כל אחד כראוי לו ר"ל שיתן לגוף חקו ולנפש חקה ולא יחסר אחד מהם מחקו הראוי לו אבל יתן אבן שלמה וצדק לכל אחד כפי הראוי · בא וגומר הערה שכלית להתרחק מחברת הרעים והפתאים שלא ילמד שליחות וידבק עם החכמים והצדיקים וזה הפסוק חסר שתי מלות והם בא איש

אבן יחייא

יראת ה' תוסיף וגו' יראת ה' תוסיף ימי האדם יען כי יפרד מהמעשי' המנגדים המקצרים הימים בטבע ובהשגחה · ושנות רשעים תקצרנה להיות מעשיהם הפך היראה את ה' : תוחלת וגו' מה שלכן תוחלת הצדיקים הנז' הוא אורך ימים בעולם הבא בשמחה ובנעימו' בהדבק בזיו השכינה ותקות רשעים שהם התענוגים הזמניים תאבד כי אינם נצחיים · מעוז וגו' דרך ה' שהוא לעשות חסד צדקה ומשפט הוא מעוז ומחסה לבעלי התום האוהבים אותו הוא מחתה לפועלי און השונאים אותו דרך · להיות כי הוא גוזר עליהם המשפט והעונש מפני מעשיהם הרעים · צדיק וגו' ויהיה הדרך ההוא מעוז לכל אחד מאנשי התום כי הצדיק יהיה נצחי ולעולם בל ימוט · ורשעים לא ישכנו ארץ כי לא די שלא יהיה להם נצחיות בעולם הבא כי אף בעולם הזה לא יהיה להם משכן והעמדה · פי צדיק וגו' והסבה מזה הוא להיות כי פי צדיק ינוב חכמה כי תכליתו הוא להטיב לזולתו בתבואת חכמתו מה שהרשע הוא בהפך ולכן לשונו לשון תהפוכו' תכרת · שפתי וגומר ושפתי הצדיק ידעון לרצות את בוראם בתפלות ותחנונים להציל העולם ממדת הדין קשה ופי רשעים בדבריהם הרעים דברי תועה הם מהפכים מדת הרחמים למד' הדין ויהיה פיהם פי תהפוכו' · מאזני וגו' אשר מאזנים מהרשעי' הם מאזני מרמה שהו' תועבת ה' ואבן שלימה מהצדיקי' הוא רצונו · בא זדו' ותכף יבוא הזדון לרשעים כשהקונים ירגישו במרמה ויבוא להם הקלון כי הם יכעסו עם זולתם ויקללום · וגם האחרים יקללו אותם · מה שאין כן בצנועים אשר יש להם החכמה כי אינם מרמים לזולתם ואינם עונים לכסילי' והם מן העלובים ולא מן העולבים · לא יועיל וגו' ומה לרשע מזה יהיר הלז לאסוף הון במאזני מרמה כי הנה לא יועיל ביום עברה כשמדת הדין מתוחה על כל העולם · ואמנם הצדקה שיתן הצדיק לבו יצילהו או ממות וכעצת דניאל דאמר חטאיך בצדקה פרוק ועויתך במחן ענין הן תהוי ארכא לשלותך : תומת

קב ונקי

יראת ה' תוסיף · שבה שנית קוצר החיים · לזה אמר שהאיש ירא את ה' יוסיף ימים על הקצובים לו בטבע · אמנם הרשעים שנותיהם תקצורנה כי אעפ"י שיוכלו לחיות שנים רבות כפי בנין גופם וטבעם הם לרוע סדרם והנהגתם ישחיתו טבע גופם וימותו בלא עתם · מצורף לזה העונש ההשגחיי המודד מדה כנגד מדה : תוחלת צדיקים · שבה שלישית התכלית שאינו ערב לזה אמר שאינו כן אבל מה שיקוו וישימו הצדיקים להוחלת והקוה הוא דבר של שמחה ותענוג שהיא ההשגה שכלית ושמחת הנפש ומזונה ותענוגה · אבל תקות רשעים הוא דבר האבד ולפיכך אין בו שמחה רק עמל ועצבון · מעוז לתום דרך · שבה רביעית חולשת האמצעיים · לזה אמר שמעוז ומכסה וקיום לבעלי התמימות ויושר דרכי ה' שילוהו מהרעות ויעורוהו לטובות ימתיך כך לא יוזיקו · והדרכים ההם שהם מעוז לאלוי השלמים הם בעצמם מחתה לבעלי האון · כי השכל והדת מחייבים שפועל הרעות יקבל הפסד ונזק : צדיק לעולם בל ימוט · רצה לבאר שלש סבות יקרות שנמצאו בצדיק שהוא הפועל כפי המעלה · סגולה ראשונה שמלד פעולותיו מקיים את עצמו והוא אומרו צדיק לעולם בל ימוט שיהיה קיים לעדי עד ואם ימוט לא יהיה לעולם אלא מיד יקום · אבל הרשעים יגלו ברגם גולים כי רשעתם תקיא אותם מן הארץ · או יאמר מי יתן שהצדיקים יחיו לעולם · ומי יתן שהרשעים לא ישכנו ארץ : פי צדיק ינוב חכמה · יזכיר סגולה שנית לצדיק שיועיל לאחר שלמותה ממנו במדרגה שפיו ידבר חכמה ותזהיר את הבלתי יודעים מהעבירות · אבל לשון הרשעים שהיא מהפך הדברים האמתיים תכרת מהעולם · ר"ל ראויה שתכרת או יקללה שתכרת : שפתי צדיק ידעון רצון · יזכיר סגולה שלישית בבחינת השוים ואמר שבשפתיו ידבר לאנשים בעלי חברתו דברי ריצוי לפני השם · וכן דברים רצויים לפניהם מאהבה ופי רשעים הם כלם דברי תהפוכות : או יאמר שהצדיק פיו ושפתיו ידעו רצונו שידרוך כפי התורה · אבל הרשע פיו לא יוכל לדעת רצונו האמיתית כי כלו מלא תהפוכות ואין לו סדר והנהגה : מאזני מרמה · המשיל התורה שתנהיג את הצדיק לאבן שלמה שהיא רצון השם והמשיל מחשבות הרשע למאזני מרמה שדרכיהם אינם שקולים בדרך היושר והצדק כמו דרכי הצדיק אשר עליו נאמר אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה' : בא זדון · זכר בכאן ג' מדות משובחות שימצאו באנשים · הא' בעלי צניעות · והם הפרושים מכניעים התאוה באופן שבנסתר ובנגלה מונעים עצמם מכל תאות העולם וחומר אלו במעשה · והשני ישרים שהם ישרי השכל · והג' התמימים שהם כוללים השני מדות מעשה ושכל · ולכן אמר בא זדון כאשר האיש יגביה תאותו להזיד על חבירו בלי שבה בהכרח ימשך לו קלון : ואת צנועים · שהם פושעים ערכתם ואינם מטיבים הכמת המדות שהאותם נכנעת : תמת

מנחת ערב

הגורם הגורם כליון שיכלו עיניו מיחל כן העצל לשולחיו : או יאמר כי הנה החומץ או מאכל הנעשה בו דאית ביה קיוהא יעשה לאכול ויהנ' לגוף האדם ומה גם בימי שרב ושמש אך על פי דרכו טרם הגיע ההנאה פנימה יקהה השנים מדי עברו ולא ישים האיש על הפסד המקריי כנגד שכרו העקרי והיה אשר יאמר איש כי כן יקרה לעצל שיעכב את משלחו ויקהה את שיניו טרם עשות חפצו אך אח"כ יפיק רצונו ויעש שליחותו ויהנהו בעצם אמר כי לא כן הוא כי מב' בחינות החומץ אין לעצל רק האחת המתיחסת אל השני' וז"ש כחומץ לשנים אך לא כחומץ אל הגוף שיהנהו אח"כ כי זה איננו כי גם שליחותו בלתי מועיל על דבר באחרונה ויצא דבר בלתי מתיקן ואל תאמר כי גם כי לא ייטיב הטבה עצמית ופנימית כהוכת הגוף אך לא יבצר ממנו הנאה מה דרך משל כענים לאיש אשר יחס לאדם מבחוץ שהיא הנאה חיצונית וידמה זה למתחמם כנגד האור שיחס לו אך על פי דרכו שעלה עשן לעיניו ויסבול מקרה היזקו כנגד התחממו כן נאמר שיסבול איש מה שיצר לו מעצלות העצל בשליחותו לעומת מה שיקבל הנאה מה משליחות כי גם זה איננו שלא יהיה לו ממנו רק בחינת העשן לעינים אך לא בחינת האש לגוף אשר יחס לו כי גם הנאה חיצונית איננה מהעצל לשולחיו :

תוחלת צדיקים שמחה ע"ד שאז"ל שישראל מצפין לגאולה והמינין מצפי' לגאולה והוא משל לעטלף ולתרנגול' שמצפין לאור' א"ל הרנגול לעטלף אני מצפה לאורה שהיא שלי ואתה למה לך אורה כדאי' בחלק הרי שתוחל' צדיקים היא שמחה כי עליך יזרח כבוד ה' ותקות רשעים שהם מצפי' לאורה תאבד כי עליהם נאמר כי הנה החשך יכסה ארץ הרי שתקותם לאבדון :

מעוז לתום דרך ה' ירצה מה שהוא מעוז ומחסה לאיש תם וישר להחזיקו ולהעמידו על קו השלמות לבל ימוט ממנו איננו משום שכר או פניה חצונית אלא דרך ה' להיות הדרך הזה דרכו ית' אשר הוא תכלית הטוב זה יספיק לו להחזיקו במעוזו ובשלמותו האמי' לחסרי הדעת ובלתי שלמים ופועלי האון המעוז שלה' שניתן בהם בתאמנות להתרחק מן הרע ולהתקרב אל הטוב איננו ביות זה דרך ה' שהוא הטוב במה שהוא טוב אלא המחתה תחת אלקי' מגור מסביב כי יחתו במה ויפחדו מן היסורין :

מאזני מרמה וגו' הנה דרך עושי עול במשקל להעלי' ערמומית' לבל יודיע לבני אדם כי גדול עליהם אימת הבריות ואינם שמים על לב כי ה' רואה ויודע באופן שאינ' משים כבוד עדה

תומת ישרים תנחם · תנהלם : וסלף בוגדים ישדם · ישדדם : צדק' ישרים תצילם : ובהות בוגדים ילכדו · בהוות שהם עושים הם נלכדי' והמקרא מסורס הוא כלומר ובוגדים בהוות ילכדו : במות אדם רשע תאבד תקות כל הבוטחי' בו : ותוחלת אוני' אבדה · תוחלת בניו שהם אונו אבד' כי בזכותו לא תבוא להם טובה · אבל במות צדיקים יש לבניהם מובטח בצדקתם : צדיק מצרה נחלץ · במות רשע ולמקרא העליון זה מחובר : בפה חנף · חנף המסית חבירו בדרך רעה משחיתו בפיו · ובדעת צדי[illegible] יחלצו · והצדיק ממנו בדעת התורה · שהזהירה עליו לא תאבה לו וגו' : תרום קרת · תתקיים תקרת הבית בגבהה ונפול בעוד שהיו מלכי יהודה ישרים העמידה תפלתם את בית המקדש : ואיש

תֻּמַּת יְשָׁרִים תַּנְחֵם וְסֶלֶף
בֹּגְדִים וְשַׁדֵּם׃ לֹא־יוֹעִיל הוֹן בְּיוֹם — ישדם ק'
עֶבְרָה וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת׃ צִדְקַת — ס'
תָּמִים תְּיַשֵּׁר דַּרְכּוֹ וּבְרִשְׁעָתוֹ יִפֹּל
רָשָׁע׃ צִדְקַת יְשָׁרִים תַּצִּילֵם וּבְהַוַּת — ה'
בֹּגְדִים יִלָּכֵדוּ׃ בְּמוֹת אָדָם רָשָׁע — ל
תֹּאבַד תִּקְוָה וְתוֹחֶלֶת אוֹנִים אָבָדָה׃ — ב' גס אהנתס
צַדִּיק מִצָּרָה נֶחֱלָץ וַיָּבֹא רָשָׁע תַּחְתָּיו׃
בְּפֶה חָנֵף יַשְׁחִת רֵעֵהוּ וּבְדַעַת — ב' חס' וו' חס בלי · ה'
י צַדִּיקִים יֵחָלֵצוּ׃ בְּטוּב צַדִּיקִים — ד'
תַּעֲלֹץ קִרְיָה וּבַאֲבֹד רְשָׁעִים רִנָּה׃ — ל
בְּבִרְכַּת יְשָׁרִים תָּרוּם קָרֶת וּבְפִי — ל
רְשָׁעִים

תמימותא דתריצי תדבר אנון ונטלטלון בזוזי ונדכנון : לא מהני שקרא ביומא דרוגזא וצדקתא מפלטא מן מותא בישא : צדקתא דתריצי תפצי אנון ובזוזי בשלומיהון מתאחדין : צדקתהון דתמימי תתריץ אורחתיה וברשעיה נפיל רשיעא : כד מאית גברא רשיעא יוביד סבריה וסיבורהון דאלין דעבדין צאתא ייבד : צדיקא מן עקתא אשתיזב על חלפוי ביש תחותוהי : נבלא בפומיה מקביל ארעיה וצדיקי בידיעתהון משתזבין : בטבתהון דצדיקי תרון קירייתהון וביובדנא דרשיעי חדוותא : בברכתהון דצדיקי תתרורם מדינתא ובפומהון דרשיעי

תומת ישרים · תום הישרים ינחה אותם אל מחוז חפצ' להשיג מבוקשם ואולם עוות הבוגדים הוא ישחית' וישדם : לא יועיל · הנה ההון לא יועיל לאדם למלטו ביום עבר' אבל יהיה כספה אך הצדקה והיושר יצילו אותו ממות : צדקת תמים תישר דרכו · למצוא חפציו כי בעבורה תדבק השגחת הש"י בו עם שדרכו היא אל הצדק והיושר ואולם הרשע יפול ברשעתו כי דרכו אל הרשע ויפול מפני זה באמצע דרכו כי הש"י ישמרהו ממצוא חפצו אשר יכוין בהם הרשע וההיזק לזולתו: צדקת ישרים תצילם · מהרעות ואולם הבוגדים ילכדו בהוותם בעצמה אשר בה חשבו להזיק לזולת' והרצון בזה ובהות בוגדי' ילכדו אלו הבוגדים שזכר : במות אדם רשע תאבד תקוה · כי אין לו השארות נפש ותוחלת שיהיה לו ברוב כחו אבדה או ירצה בזה כי במות הרשע תאבד התקוה שהיו מקוים אוהביו שישנן עליה' בכחו והתוחלת שהיו להם בו שיוכל לעזור בהם כבר אבד' כי סר כח במותו : צדיק · כבר יקרה שימלט הש"י הצדיק מצרה ויביא הרשע תחתיו להיו' כפרו : בפה · האיש החנף והרשע ישחי' רעהו בפיו כי דבורו ימשוך האנשי' לחטא וישחית האנשים הצדיקים לא די שלא ישחיתו זולתם אבל ימלטו בדעתם מהרעות הנכונות לבא : בטוב צדיקים · בהצלחת הצדיקים וטובתם תשמח העיר כי הם אוהבים לכלל העם וטובתם להם טוב והפך זה ימצא ברשעי' לא ישמחו בני העיר בטובתם אבל ירננו ויגילו באבדם בהצלחת הישרים תתרומם העיר ותתנשא כי הם אוהבים כלל בני העם ומברכת' יתברכו ואולם העיר אשר תהיה מונהגת בפי רשעי' תהרס כי הוא ישים הנהגת' מעוותת וזה יהיה סבת השחתת העיר : בו

וישדם חד מן י' מלין דכתיב יי"ו בריש תיבות' וקרי' י"וד וסי' ושאג שאגה לו כלביא · ושפטוהו ועל ריב המה יעמדו למשפט · ורכה ישות ונפל בעצומיו · ועשו את הכבש ואת המנחה ואת · ורב ובניו ורב המשא עליו: וצפן לישרים תושיה · והכם הולך את חכמים · וישדם תומת ישרים תנחם · ויקר חשך אמדיו יודע דעת · ועיף התעיף עינך בו ואיננו : ישחית ז' חס' בליש' וסימ' נמס' בשמואל ב' ריש סי' י"א : ובדעת ה' וסימ' בסדר כי תשא : בטוב ד' וסימ' בט'ב צדיקים תעלוז קריה · לולי האמנתי לראות בטוב יי' · אשרי תבחר ותקרב · יברכך יי' מציון וראה בטוב :

אבן עזרא

תמת · ע"מ טמאת והראוי תומת : תנחם · שלא יכשלו · וסלף עוות כלומ' שיסלפו אחרי' ישדם הסלף הוא ישוד אותם הבוגדים וזה הפי' ע"ד הקרי ביו"ד · וע"ד הקרי בוי"ו וסלף יבא לבוגדים ושדד אות' הסלף: לא יועיל · לבוגדים ממונם ביום שיתעבר בהם השם · צדקה · תציל לישרים ממות הבוגדים או תצילם שלא ימותו אלא בעת כלא · תישר · שלא יכשלו ויפולו והעד יפול רשע : תצילם · מצרה · ובהות בוגדי' בהות הבגידה שיעשו בה ילכדו: במות · תאבד · שיקוה לעשוק העניי' · אונים מן און כלומר שיוחילו לעשות און או יהיה אונים שם התאר כמו בושים טובים : נחלץ · מן וחללו את האבנים כלומר השם יחללהו מצרה הנגזרת על האדם · ויבא רשע בצרה בעבורו להיות כפרו : בפה חנף · ענין רשע בפיהו שידבר עדות שקר על רעהו חפץ להשחיתו או ברכילות והצדיקים בדעתם ינצלו ויחלצו מן ההשחתה : בטוב צדיקים · כאשר ייטיב להם השם אז ישמחו אנשי קריתם וכאשר יאבדו הרשעים ירננו : בברכת · דבק עם העליון וכן הוא ראויים הם שישמחו כי בעבור ברכת הצדיקים תרום קרת כלומר ירימו בניינה או רמז לאנשיה ובעבור פי רשע המעיד שקר או הרכילים תהרס קריתם :

אבן יחייא

תומת וגומר התום לבב מהישרים אשר אינם מרמים לזולתם במאזני מרמה · תנחם בדרך הטוב להשיג החיים הנצחיים · הסלף מהבוגדים אשר יסלפו ויעותו הדרך הישר ברמאותם לזולתם והם בוגדים באמונת ישדד אותם מהטוב הנצחי כי לא יזכו אליו : צדקת וגומר וזה יען כי צדקת התמיד הנז' תישר דרכו וילך בו בלי טורח אל העולם הבא · מה שהרשע יהיה דרכו [illegible] היושר יפול בפחד רשעתו : צדקת וגומר ובעולם הזה צדקת ישרים תצילם מהמקרים הר[illegible] אבל הבוגדים ילכדו בהות רשעתם : במות וגומר ותיכף שימות האדם הרשע תאבד תקוה כי [illegible] לעשות תשובה ולכן הוא כאבד אבדון נצחי בלתי תרופה · והתוחלת שהיה לו ברוב אונים ואילות כחו כדי לשוב אל קונו אבדה כי הוא מהנמנע אליו לשוב עוד ומי שטרח בערב שבת יאכל בשבת והפך : צדיק וגומר והצדיק לזכותו נחלץ וננצל מצרה כללית שנגזר על עירו · וכל העיר ינצל ג"כ בזכותו · כצוער שנחלץ בעד זכות לוט · מה שלכן בהכירו הרשע את כל הטובה אשר מצאתהו לזכות הצדיק ההוא ישתעבד ויכנע תחתיו : בפה וגומר והרשע הנז' החוטא במחשבתו מחשבה מזכות בפה חנף ישחית רעהו כי ידיחהו מעל ה' אלהיו במועצותיו והקשותיו ממינות וישחיתהו מהע"ה מה שהצדיקים יעשו בהפך כי בהפך ודעת שלהם יחלצו זולתם מהחוטאים במחשבת פגול לבלתי ירדו שאול גיהנם : בטוב וגומר מה שלכן בטוב הצדיקים תעלוז קריה להכירה היותם מצילים האנשים מגיהנם · ובאבוד רשעים רנה להכירה היותם מסיתים ומדיחים בני האדם להטותם מדרכי יושר : בברכת וגומר ולהכירה כי בברכת ישרים תרום קרת ובפי רשעים פה ממלל רברבן להסית ולהדיח אותם כמשפט וכדין עיר הנדחת : בו

ר' מנחם המאירי

איש זדון ויבא קלון ועם צנועים תבא חכמה · ולכן התרחק מן הרעים כדי שיתרחק מן הקלון והתדבק עם החכמים למען תשיג מהם כבוד וחכמה כדרך הולך את החכמי' יחכם ורועה כסילים ירוע · ויש מפרשים ואת צנועים חכמה להשמר מן הקלון · והעיקר בפירוש הראשון וליעוד בו פירוש אחר הערה להיות האד' שוקד בלמוד ולא יפנה לבו לבטלה ולא בעסקי העולם רק כפי מה שיחייב עליו ההכרח וזדון אצלי נאמר על בטול התורה ממה שהמשתדלים בבטולה נקראו זדון באמרו זדים הליצוני עד מאד ומתורתך לא נטיתי כלומר השתדלו עלי להיותי מכת לצים נעדרי הלמוד כי הלץ יאמר על נעדר הלמוד אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא ואמר ואני עם כל זה ומתורתך לא נטיתי · ומזה תמצא בנוסח תפלת חנוכה גבורים ביד חלשים וגומר · עד וזדים ביד עוסקי תורתך · ולזה אמר בא זדון ר"ל בטול התורה מצד הרצון ובבלתי הכרח שזה היא זדון באמת · וענין ויבא קלון על דרך ובוזי יקלו · ועם צנועים והם יושבי אוהלים שוקדים על דלתות התורה יום יום נהכה תמצא החכמה : תומת ישרים וגומר · סלף הוא ענין עוות ועקל והוא מייעד דרך גמול ועונש שתומת הישרים תנחם ר"ל תנהלם ותשמרם מן הצרות ומן הסכנות אף מאות' שהיו ראויות לבא מצד המערכה או מצד המקרה · וסלף בוגדים ישדם ר"ל יסבב להביא להם כלה ושוד מצד העונש ואע"פ שלא התחייב כן מצד המערכה או המקרה ובדרך נסתר ת מת ישרי' בהתמצע דרכי למודם על צד ראוי תנחם בדרך ישר ללכת אל עיר מבצר ולעלות אל עיר גבורים וסלף בוגדי' ר"ל התעקשם בדרכי ההטעאה והכזבות ישדם ויביא אלידי מבוכה או אלידי הריסה וכפירה או בא ענין תומת ישרים על שלימות המדות והוא ינחם לשלימות השכל וסלף בוגדי' בחסרון מדותיהם ישדם · לא וגומר גם זה מדרכי היעודים וההבטחות יקרא יום עברה יום המות ואמר שהצדקה תצילהו ממה שאין הממון יכול להצילו · ובדרך נסתר יפורש בו מה שפירשנו למעלה בפסוק לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות · וענין הפסוק הסמוך לזה ר"ל צדקת וגומר יפורש בו בנגלה ובנסתר מה שהתבאר בפסוק תומת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישדם והוא גם ענין הפסוק הבא אחריהם · צדקת וגומר או בהוות מעשיהם ר"ל בשוחת מעשיהם ר"ל בוגדים ילכדו · או בא בהות מוכרת כדרך עיר תהלת · במות וגומר אונים שם תאר במשקל טובים ור"ל כואבים וקראם כן על שם סופה · ולפי הנגלה כוון להערה תוריית להזהיר האדם על איחור התשובה ר"ל שלא יקח בעצמו מתון בעניניה ואל יאמר לכשאפנה אשנה שמא לא יפנה שאם לא ישוב בחייו הנה במותו תאבד תקותו שאין תשובה לנפש אחר מותה והוא שתרגם יהונתן דרשוי' בהיתלו תבעו דחלתא דיי' בעוד דאתון קיימין והוא שאמר שבמות אדם רשע תאבד תקותו ואבדו עשתונותיו וכן תוחלת אונים אבדה כי הוא כפל ענין וכבר הארכנו בזאת ההערה בחבור התשובה או נפרש שתאבד תקותם מפני שכל תקותם איכה אלא בעניני העולם הזה · ולפי הנסתר נמשך למה שאמר בפסוקים שלמעלה ממנו ר"ל וסלף בוגדים ישדם וברשעתו יפול רשע ובהוות בוגדים ילכדו · וביאור במה שייחס לרשע שישודד ויפול וילכד שהענין בכלם שבמותו תאבד תקותו ואבד כחו ותוחלתו חיי' ויש מפרשים לפי הנגלה אונים בנים כלומר שאבדה תוחלת אף מבניו כדרך אבי ראיתי אויל משריש וכו' ירחקו בניו מישע : צדיק וגומר לענין נגלה הוא כענין שביארנו בתומת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישדם בא ליעד דרך השגחה וגמול ועונש שהצדיק נחלץ מן הצרה שהיתה נגזרת לבא עליו מצד מערכת הכוכבים

קב ונקי

תומת ישרים · הישרים הם אשר שכלם לעולם נוטה ליושר · ואמר שבשלמות יושר השכל הוא ינחם וינהגם להשיג תכליתם כמו ההולך בדרך ישרה אבל הבוגדי' שלבותם נוטה אותם לעוות ולעקל הבגידה ישדדם וישמידם · ואביא נסיון שכבר ראינו בעינינו שלא יועיל הון ביום עברה מפני שבא מחמס וגזל · אבל ממון שממנו עושים הצדקה או שקנו אותו בצדק ויושר תציל ממות : צדקת תמים · תמים נאמר על שלמות האיש כמינו פר בן בקר תמים ועל בריאות הגוף ועל שלמות השכל · וצדקה על האמת הנאותה לדבר ההוא וזה ענינה ברוב · וכמו כן הצדקה מיבנה זכות כמו וצדקה תהיה לנו · ר"ל זכות וכן ולך תהיה צדקה · והכוונה בכאן לומר שזכות התמים שהוא השלם שבמין האנושי בריא במעשים בריא בדעות תישר דרכו שאפילו שימצאו בדרך ההוא מכשולות ופגיעים לא יזיקוהו · והרשע שהוא הפך התמים רע לשמים ורע לבריות בהכרח שכאשר יחשוב שהוא במעלה אז יפול ממקום גבוה באופן שלא ישאר ממנו הפך אבר שלם · ולפי שאמר שהתמימים יש להם זכות חזר ואמר שהישרים הנזכרים למעלה ג"כ להם זכות מיושר שכלם באופן שכל הרע הנגזר עליהם מפאת המערכה או ממקרי העולם השם יצילם ממנו : צדקת ישרים · ואמר שבשלימות הישרים ויושרם הוא יצילם הן ממקרי העולם הן מכליון הגמור והבוגדים · שהם הישרים ילכדו הן בעולם הזה ויפלו בביר שהון אחר מותם בעבור ההון שעשו · או בא להעיר כי חטא אחד לפי גדלו יפסוד אמונת האדם ויטרידהו מחיי עד · או יאמר צדקתם תצילם על הרוב ולפעמים הישרים הנזכרים הם נלכדים בעבור הוות הבוגדים שמתחברים אל הבוגדים ואוי לרשע אוי לשכנו וענין קרח יעיר ויעיד על זה · במות אדם רשע · כאשר ימות האדם הרשע תמות התקוה מפני שכל תקותו היתה בענייני העולם הזה לבנות בתי' ולנטוע פרדסי' משוד עניים מאנקת אביונים ותוחלת האנשים האונים בעלי ההון והחמס ההולכים עמם אבדה כדרך ויאמרו כי מת גבורים ואנשי · או יהיה אונים מן ממון כמו אך עשרתי מצאתי און לי · והענין ותוחלת הממון שהיו מקוים ממנו אבדה : צדיק מצרה נחלץ · תאר מענין הצלה · כטעם יחלץ הצדיק מהצרה הנגזרת לבוא בעולם ויבוא רשע בעבורו · ודע שכאשר מערכות השמים מחייבים רע על צדיק והצדיק דבק בשם אז השם יתן גוף הרשע שיעמוד במקום הצדיק : בפה חנף · הוא תאר לאדם שהם משוא פנים ובלשונו ידבר חלקות · ואמר בפה זה החנף משחית את רעהו וגורם רעה לגופו ונפשו וכאשר ידעו הצדיקים שזה החנף ישחית רעהו יחלצו האנשים מיד החנף כי הצדיקים יסבבו הצלתו · או יאמר בפה החנף וגו' וגורם לרס רעות · והצדיקים הפך אלו שהם מצילים את האנשים מרעתם : בטוב צדיקים · יאמר כאשר ייטיב השם לצדיקים ישמחו כל אנשי עירם כי ידעו שיקבלו הנאה מהם : ובאבוד רשעים רנה · כי יזיקו לכל בני עירם · הורצה להורות שהצדיקים לעולם ידרשו הטוב הכולל לרבים וכן הרשעים ידרשו הרע הכללי ולכן אמר הטוב שידרשו הצדיקים הוא טוב כולל למדינה ולכן מקבלים הכל ממנו · והרע שידרשו הרשעים הוא רע כולל ולכן באבודם יש רנה לכל : בברכת ישרים · זה הפסוק הוא נתינת סבה לקודם לו ואמר הסבה בעוצמת הצדיקים תעלוץ קריה מפני שכאשר יברך השם לישרים תרום המדינה כי הם נותנים מהצלחת' לכל העולם והסבה שבאבוד רשעים רנה שהם לא יבריחם מן העולם לא די שיהיו הורגים המדינה בפעולתם אלא לפי' ברוב פיהם שבוא דבר קל שעיד אל פעולתם תהרוס הקריה : בו

מנחת ערב

עבד לכבוד קונו וזה תועבת ה' בהות דבר שנוגע לכבוד המקום ומה גם שכ' בו ויראת מאלהיך להיות דבר המסור ללבו של אדם והוי אינגו ירא ה' · ומי שיש לו מאזני צדק ונוסף עליו שמדקדק במשקלו ליתן הכרע כדי שיהי' לו משקל טוב וזה נקר' אבן שלמה ומבטיח בה' שיפלא לו ברכה במשלו ומתנו זהו עושה רצונו של מקום : או ירצה כלפי שאז"ל שהעולם נדון אחר רובו ולעולם ידמה אדם עצמו כאלו המאזנים שקול חצי זכאי וחצי חייב עשה מצוה אחת אשריו שמכריע כף מאזנים לכף זכו' עשה עבירה אחת אוי לו שמכריע לכף חובה וז"ש מאזני מרמה שהיא מכריע ע"י מרמה אחת שעשה זהו תועבת ה' כי ה' חפץ לזכות את ישראל ועושה עמהם חסד להכריע לכף זכות והוא הכריע לחובה ואבן שלמ' שהוא המכריע לכף זכות זהו רצונו : בא זדון וגו' יאמר כי יש יסבול מה שבזדון ידב' בו חבירו אך אם מהזדון יבא לקלון לחרף ולגדף כלכל לא יוכל אמר כי לא יבחן בעל חכמה אם לא שישמע גם קלונו וחרפתו ואינו משיב וזה אמר בא זדון להזיד איש על רעהו וגם ויבא קלון ועל זה וזה' ושמח תאמר הלא זדון וקלון יסבול כי אין בדבר דרך דמסיבה לך מה יעשה הרואה בוגדים יבגדו בו כי נוחם יסתר מעיניו ולא יעצר כח מהתלהב ומקיף על כן אומר לך כי תומת ישרי' תנחם וגו' והוא מאמרם ז"ל כי הצדיקים לבם ברשותם שיש להם יד כשרונם ותמימות' לכבוש את יצרם ולהטותו אל היושר וזהו תומת ישרים תנחם כלו' והנה את תומתך תנחך לסבול ויניחו את סלף בוגדים אשר בגדו בם שהסלף ישדם כי רעתם תשדם ולא תושיע ידם למו : ואולי תאמר כי הלא נגד עיניך בוגדים בגדו בסלופי חמס ושוד וכל הון יקר ימלאו ולא בלבד ישוללו מליסרם רעתם כי הם גם בעת רעתם ויגיעו עד שערי מות ביד המלך ושריו או לריך ולוויו מבקשי נפשו ויפדה נפשו מידם כי ירבה שוחד מהון רב אשר קבץ בסלופיו ובגידותיו הנה כי נהפוך הוא וע"י עונו מצא נחלץ ע"כ אמר קע ליפה כי לא יועיל הון ביום עברה אין צריך לומר ביום כרת מות כי אם גם ביום עברה שהיא קלה משאר סוגי קצף כי תדמה לצרה עוברת ולא בלבד שלא יציל לגמרי כ"א גם תועלת מה לא יועיל ואשר תראה שע"י הונו ניצל דע כי לא מההון במסבה הצלתו רק צדקה וגו' כי היה צדקה עשה והיא הצילתו והכל זכותו בעולם הזה ועינו מתעהו שיחשוב כי הונו הצילו : צדקת תמים תישר דרכו וגו'

לפשר

רְשָׁעִים תֶּהָרֵס׃ בָּז־לְרֵעֵהוּ חֲסַר־לֵב וְאִישׁ תְּבוּנוֹת יַחֲרִישׁ׃ הוֹלֵךְ רָכִיל ב' א' וא' מְגַלֶּה־סּוֹד וְנֶאֱמַן־רוּחַ מְכַסֶּה דָבָר׃ ג' חס' בכי' בְּאֵין תַּחְבֻּלוֹת יִפָּל־עָם וּתְשׁוּעָה ב' ה' בְּרֹב יוֹעֵץ׃ רַע־יֵרוֹעַ כִּי־עָרַב זָר טו וְשֹׂנֵא תֹקְעִים בּוֹטֵחַ׃

אשת

דְרַשִׁיעֵי תִתְעַקַר׃ דְשָׁט לְחַבְרֵיהּ חַסִיר רַעְיָנָא הוּא וְגַבְרָא דְמִתְבַּיַין שָׁתֵיק׃ אָכִיל קַרְצָא גָלֵי רָזָא וּדְמְהֵימַן בְּרוּחֵיהּ מְכַסֵי מִילְתָא׃ בְּאַתְרָא דְלֵית מְדַבְּרָא נָפֵיל עַמָא וּפוּרְקָנָא יָתֵי בְּסוּגְעָא דְמַלְכְּתָנוּתָא׃ בִּישָׁא מְבָאֵשׁ בְּצַדִּיקָא מְטוּל דְהוּא חָלוֹנָיי וְסָנֵי לְאַלֵין דְסַיְימִין סַבְרֵהוֹן בֵּאלָהָא׃

אתתא

ערב ה' פתחי' וסימ' כי עבדך ערב · לקח בגדו כי ערב זר · וחברו קח בגדו כי ערב זר · כי מי הוא זה ערב את לבו · רע ירוע כי ערב זר :

רלב"ג

בז לרעהו · האיש שהוא חסר לב הוא מבזה רעהו שהוא חסר לב כמוהו בשיחשוב עצמו לחכם ורעהו סכל ואולם איש תבונות אינו מבזה את שהוא רעהו אבל יחריש כשידבר לשמוע דבריו ואע"פ שאינו אומר דבר שלא ידע אותו הנה לכבודו ישמע דבריו ואע"פ שאין לו תועלת בדבריו : **הולך רכיל מגלה סוד ·** הנה יגיע לו מהרוע בזאת התכונ' שילך רכיל ויגרום ההפסד לאנשי' ואמנם מי שהוא נאמן רוח מכס' ומעלי' הדבר שנאמר לו אע"פ שלא נאמר לו בסוד או ירצה בזה מי שהוא מגלה סוד החכמ' בעניני' האלהיים והעמוקים אחד הנה הוא מגונה כמו הולך רכיל כי בזה יגרום הפסד רב לאנשים ואולם מי שהוא נאמן רוח וישמר מפני זה מלעשות דבר יביא בו האנשים לחטא הוא מכסה דבר מן החכמה מהבלתי ראוי לה : **באין תחבולות ·** מפני העדר לקיחת תחבולות במלחמה יפול עם ביד שונאיהם ואולם ברוב יועץ לקחת התחבולו' יושע העם מאויביו במלחמה או ירצה בזה מפני העדר לקיחת תחבולות לנצח הנפש המתאוה יפול עם ברשתה ר"ל איברי האדם וכחותם הנפשיים ואולם ברוב יועץ תהיה התשועה ולזה הפי' ימשך הפסוק הבא אחריו להרחיק השכל מהיות ערב לנפש המתאוה לפרוע חובה לס"י והרצון בו שהאיש הרע ישבר וגו' : **רע ירוע ·** הרצון בו שהאיש הרע ישבר ויאבד כי ערב בעד הכח שהוא זר לו במה שהוא אדם והוא הכח המתעורר אל התאוות הגשמיות ומי ששנא תוקעים ר"ל שלא ירצה לערוב לרעהו בזה האופן אך ישתדל השכל בקנין הדעות אשר הוא מיוחד לו הוא בוטח ואין פחד לנגד עיניו כי השגחת השם יתברך תדבק בו :

אשת

רשי

ואיש תבונות יחריש · כשמבזהו החסר לב · כמו שאול דכתיב ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש : **באין תחבולות ·** כשהצרה באה על ישראל ואין כהן לב להבין ולהתפנות ולעשות תשובה יפול עם : **רע ירוע ·** הרשע יתרועע אשר ערב לבו לע"ז · **ושנא תוקעים ·** תוקעי כף למסיתים וללכת בעצתם ורבותינו דרשוהו בערבו' ממון :

תסמך

אבן עזרא

בז · מי שיבוז לרעהו הדואג לכבדו בעבור חכמתו הוא חסר דעת · ואיש תבונו' יסבול הבזיון ויחריש שלא יבוז לרעהו או יחריש ולא יענהו : **הולך ·** יקרא כן בעבור שהוא מערב העניינים וחומר הולך כי ישמע מזה הסוד וילך לגלותו לאחר : **רע ·** שם לבר וידוע מענין תרועה וכן הוא שבר ישבר מי שערב : **זר** שאינו מכירו · ושונא שירוקע כף בוטח ואינו מפחד ממלוה :

אמרו

ר' מנחם המאירי

הכוכבים או יון הנאה דרך מקרה ויגלל מצד וכותו · ויבא רשע תחתיו ר"ל במקומו אע"פ שלא היה ראוי לה מצד הכוכב וכן שלא היתה באה לו מצד המקרה אבל מדרך העונש ובא כענין ואתן אדם תחתיך ובדרך נסתר ידוע שהמלך הזקן משתדל בכל כחו להכניע הילד המסכן להביאו אל בית אחו לאכל ולשתות כבית אחיו הבכור להתכלל עליו עד שיסבב מיתתו וזה א' ענין נוצה רשע לצדיק ומבקש להמיתו והילד כאשר חננו הא' דעה בראותו כי ישיתהו אחיו בן אמו יירא לנפשו פן ימות גם הוא כאחיו ויתגבר מעט עד אשר לרוב התגברותו נחלץ מצרת ממשלת חבירו ונהפך כי בא רשע תחתיו לנוס תחת ממשלתו לנהגו כחפצו לכל ישתמש בו רק כפי הצורך ההכרחי · **בפה וגו'** מלת חנף שבה אל האדם לא אל הפה ופה הוא מוכר' והענין כאלו יאמר החנף ישחית רעהו בפה ר"ל בדבור וחנף עניינו רשע בלב ומראה העולם להיותו חלק בדבריו והוא הערה להזהר מחברתו כהזהר מחברת האפעה ועל זה אמר החנף ישחית רעהו המתחבר עמו בדבורו כי יחליק אליו לשונו ויבטח בו ואחר כך ירמהו וידגלהו עד יורידהו שאול · ובדעת צדיקים יחלצו מחברתו כי לא ישתקעו בחברת אדם כהכר דבר שפתים ילכד עד שיתברר להם ענינו מכל וכל · והוא כענין שאמר כל אדם יהיו בעיניך כליסטים והוי מכבדן כרבן גמליאל וליעוד בזה פירוש והוא שנכלל בהנהגת החנף שבראותו את רעהו כמשך אחר החדות המגונות לא די שלא יוכיחהו אבל שישבח מעשיו בינו לבינו ויהיה לו סבת השתקעו במעשיו ונמצא משחית רעהו · והצדיקים ר"ל המוכן להיות צדיק ישקול בבחינתו איך הוא משבחו על זה ויתבונן בעצמו כי אורב הוא לו ויסתלק מחברתו והוא ענין אמרם אהב את המוכיחים ושנא את המשבחים ובדרך נסתר ושב לענין המלך הזקן כי הוא לפעמים מלך ואדון ולפעמים אח ורע ולפעמים רשע וכסל וחנף ויש עוד שמות רבים מונחים עליו ואמר שלרוב חלקת שפתיו והכבת תענוגיו ידיח רעהו וישחיתהו והצדיק והוא הילד המסכן בדעתו ובשכלו יחלץ ממנו ומלט הוא את העיר בחכמתו : **בטוב** צדיקים וגומר · בברכת ישרים וגו' אלו שני הפסוקים ענינם אחד ולפי הנגלה אמר שבטוב צדיקים ר"ל בהצלחתם תעלוץ קריה ר"ל העשירים והעניים כי ישירו דרכיהם בסדר נכון והעניים כי יחמלו עליהם והוא ענין באבוד רשעים רנה כי הצלחתו תמשילהו להמשר העם תחת הנהגתו ויעות סדר הנהגתם אף יקשיבו לכם לעכייהם ולכן כאבדם הן בגוף הן בממון הוא רנה ושמחה לעם והוא בעצמו ענין בברכת ישרים [illegible] כלומר שבהצלחתם תתרומם העיר ותתנשא בכבוד ובפי רשעים תהרס · ר"ל ובגאות רשעים כלומר כשהם מצליחים לאלה תאותם כי הפה יאמר על רצון הלב כמו הדבור וכאמרו פה אחד שאמרו רצון אחד והסכמה אחת וכן שהפה ישאל מה שהרצון נמשך עליו ובדרך נסתר כבר ידעת משל הכסוא בעיר קטנה ובא אליה מלך וכו' · ונמצא בה איש מסכן · ומלט הוא את העיר כמו שאמרו בה עיר קטנה זה הגוף ועל העיר ההיא אמר הנה שבטוב צדיקים ובברכת ישרים והוא הצלחת הילד המסכן ואת זה מרעהו תרום ותנבה ותכון והפך בהצלחת המלך הזקן וחייליו תהרס : **בז וגומר ·** הערה למשכיל שלא יהיה שום אדם בזוי בעיניו עד שיקלהו ויבזהו או ילוזלזהו כדרך גלית לדוד והעם לשאול ויחם לעושה זאת חסר לב כי בזה תבער כאש חמתו ויתכלכל עליו בכל עת על פרשי רגליו יתחקה ונמצא מסכן עצמו ללא תועלת וכן שהזמן מתהפך תמיד משפיל אף מרומם ואולי יסבב על עלוו מה שעשה לרעהו ועל זה אמר ואיש תבונות יחריש כלומר מחריש לדעת כלומר מתבונן בעצמו ומקוה לכך כי איש תבונות יתבונן כי חליפות הזמן ותהפוכותיו רבות ולזה לא יבזה לשום אדם · או הפי' כלו כמשך אחר איש תבונות יסבול למבזהו ויחריש לרעתו עד ראותו מקום לנקום · ולי עוד במלת יחריש מענין חורשי רע וכמהו בענין דוד כי עליו מחריש הרעה כלומר משתדל לחרוש עליו רעה במרמה ובתחבולות ורבותינו ז"ל אמרו אל תהי בז לכל אדם וכו' · שאין לך אדם שאין לו מקום · ובדרך הנסתר כאשר הילד המסכן בז לרעהו ואינו משתדל להסיר שבטו מעליו הוא הוראת חסרון שכל ואולי ישתקע בהנהגתו עד אשר ירגע בדלתו ועבדו לעולם אבל כשהילד איש תבונות יחריש ויתכלכל עליו עד יכניע ממשלתו תחתיו וחי לעולם : **הולך רכיל וגו' ·** עם היות זה הערה תוריית מזהרו לא תלך רכיל כוון הוא להערה מדינית שהיא נורך גדול בקיום הישוב כי זה סבת הריסת כל מצב אהבה והשחתת כל מעמד חכמה והנעת קטטות ומלחמות ויסבבו כל מיני הרעות עד שפיכות דמים כמאמר הנביא אנשי רכיל היו בך למען שפך דם · ואין חילוק בזה בין שיהיה הדבר המספר דבר אמת או דבר שקר · וכבר עיין זולתי בזה הפסוק עיון נאות במה שהעתיק בנאמן רוח מלת סוד במלת דבר ולא אמר בשניהם סוד או בשניהם דבר ופירש על הרכיל שהוא מוכח על השונא בתכלית ומתראה כאוהב עד שבהתראותו אוהב חבירו בוטח בו ואינו נשמר מלדבר לפניו ואף הוא מכוון בהתראות אהבתו עליו לדעת נפוני לבבו לבעביר שנה לו את הרעה ואמר עליו מגלה סוד לומר שהוא מגלה אף מה שנאמר לו בסוד ונאמן רוח והוא האוהב הנאמן יכסה ויעלים אף הדבר ר"ל אף מה שאמר לפניו בלא שום אזהרת סוד אחר הכירו שיש בגלויו איזה צד של היזק ואף רבותינו ז"ל כמשכו לזאת הכונה כאמרם במסכת יומא כאומר דבר לחבירו שהוא בבל יאמר עד שיאמר לו חברו לך אמור · וחכמי המוסר אמרו אל תשיאכם לשון רכיל ויקורן על האוהבים כי לולי אמונת אהבתם לא תשתדלו המקבלים עליהם · ובענין הסוד אמרו יהי סוד נגדך מתוס ובאוצר שבלך חתום · ואמרו על אחד שהיה מגלה סודו לחכם אחד ואמר לו הבנת אמר הן אבל שכחתי וזהו הדרך הנגלה בפסוק זה ובדרך נסתר הערה שלא יגלה החכם סודות התורה למי שאינו ראוי להם והם הסודות שידיעת אמתתן מזקת להמון ומועילה לשרידים אשר יי' קורא · והעושה כן יקרא הולך רכיל ונאמן רוח מכסה אותם ומעלימם מהבלתי ראויים להם · **באין וגומר ·** בהרבה מקומות הזהיר החכם על מיני התחבולות יפל עם ותשועה ברוב יועץ · ובמקום אחר מחשבות צדיקים משפט תחבולות רשעים מרמה ובמקום אחר כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברוב יועץ · ובמקום אחר הפר מחשבות באין סוד וברוב יועצים תקום · וענין תחבולה הוא התהפכות האדם בעצמו במחשבותיו והעיונו באיזו מבוכה איזה הדרך יבחר בה לעצמו או לאחר בדברי חכמה הן בעצה הטובה בהנהגה הן במלחמה והוא מלשון חבילות כלומר אסיפת דעות ומחשבות להביא הענין למגרף הן היחיד בעצמו על ענייניו הן גדולי העיר על הנהגותיהם ולזה יחסכו ענין מחשבות ועצות ותחבולות · ובזה הערה כללית לצבור ולגלם עיר ועיר כשיתחדש להם דבר שיתיעצו ביניהם ויגלו דעותיהם איך יתנהגו עליו ויבחרו להם הטובה שבעצות וכן היחיד כשיתחדש לו דבר עם אחרים הן בעסקים שביניהם הן בקנאה ותחרות המזדמן ביניהם הן בכל ענין שיפול בו מבוכה הן בענייני מלחמות הן בענייני ההנהגה לתת סדר ביניהם ושאר דברים המתפסים לזה ועל זה אמר באין תחבולות יפל עם ואחר ותשועה ברוב יועץ ויש לפר ברוב עצה ויהיה יועץ שם דבר כפלס ואת היותר החרמנו או כפרס בחשיבות עצה ויהיה רוב מכין כל רב ביתו וכן פירשוהו קצת מדקדקים או יהיה יחיד במקום רבים כלומר ובדרך נסתר אתה יודע כי המלכיות שלשה מלך המדינה ומלך בבית ומלך בגוף האדם בעצמו ר"ל שהמלך במדינתו צריך שישתדל בהנהגת אנשיו ולתת סדר ביניהם וצריך בזה תחבולות ומועצות לקרב הדעות ולמלוך עליה' פעם בנחת ופעם דרך פיוס וכן האדם בביתו בהנהגת אשתו ובניו ובנותיו ועבדיו ושכיריו לתת שלום וסדר ביניהם וכן כל אדם בעצמו להשליט כחות גופו על קנתם ולהכניע קנתם תחת קנתם ולהנהיג כל אחד כראוי לו ולתת לכל אחד ואחד חקו עד שמתוך הנהגותיו יעלה שכלו מעלה מעלה וראשו מגיע השמימה והנה יי' נצב עליו וזה צריך לתחבולות ולמחשבות ולעצות כי אלו תאמר שימית החלק הזקן לשעתו אי אפשר כי אף כשימשול עליו צריך הוא להעמידו לצורך קיום גופו ומינו אבל צריך שיתבונן במחשבותיו ויתיעץ במה ימשך אחריו ואיך ומתי ושיתיש כחו מעט מעט עד שימלט את העיר בחכמתו כמו שנכפל הרבה פעמים ענין המשל הכסוא בעיר קטנה ואם אין לו תחבולה בזה יפול העם תחת ממשלת זקן וכסיל ויספה בעונו עמו וקראו עם · כי הילד המסכן ורעיו היושבים לפניו הם בתוך העיר העם הנבחר לנחלה לו ית' אשר לא מרובכם חשק יי' גם כי הם כמעט רק מאהבתו אותם כי שמרו אמרתו ובריתו ינצורו · ויש עוד באלו המקראות כלם דרך נסתר והוא במלחמת התורה והחכמה ובפרט בפנות הקבלות אשר לא תושגנה במופת והמתנגדים יחשבו להביא מופת על סתירתם ואלו המאמינים צריכים מחשבות ועצות ואסיפת דעות עד שמתוכם נתברר לנו באמת שאין מופת לסתירתם וכן שאם אין מופת גם כן בקיומם יתברר לנו מתוך העיון שסותרם סובל יותר חקירות ויותר לחילות מאשר בקיומם כשיונחו שתי קצות הסותר וזה לגודל ענינו ועומק עיונו כם מתנגדות המתנגד צריך לכל מינו מחשבות ועצות ואז תגיענו מהם תשועת נפשנו מיד שונא והוא ענין דברי רשעים ארוב דם ופי ישרים יצילם כלומר שאורבים לדמנו ומתכלכלים להמיתנו מיתה נצחית

ופי

אבן יחייא

בז וגומר כי כל א' מהרשעים בפיו ובשפתיו ימית לזולתו · כי היא בז לרעהו ומלעיג עליו אם להיותו חסר לב ואינו רואה בחסרונו והוא מתלוצץ על חסרונות זולתו · מה שאיש תבונות יחריש ולא יהיה לץ יושב במושב לצים : **הולך וגומר** והוא הולך רכיל והוא המוציא דבה ואומר לשון הרע מזה לזה ובודה דברים מלבו ואומרם בשם האומר עליו מה שלא דמה ולא עלתה על לבו · וזה מגלה סוד שהוא המביא דבה ואומר לשון הרע מזה לזה כאשר שמע ולא יוסיף עליה ולא יגרע ממנו · מה שהנאמן רוח לא די שאינו בודה הדברים מלבו · כי אפילו מה ששמע כשישאלו אליו יכסה הדבר לראותו הרעה וההיזק שיגיע לחבירו בדבריו ההם : **באין וגומר** באופן שהצד אלו בתחבולותיו לכסות את אשר שמע ייטיב את רעהו שלא יכשל בעולם הזה · ובעצתו אלא להמשיכו אל דרך ה' לעשות צדקה ומשפט ייטיב עמו שלא יכשל בעולם הבא · וזהו אומרו באין תחבולות יפול עם במלחמה וכקנין המדיני והפך הוא כי בתחבולות יכלו מהכפילה והכשלון והתשועה נכחית ימצא ברוב יועץ : **רע וגו'** ומי שלא יהיה בעל תחבולות יפול בפחת שיתקע לו כפו בערבות שיעשה · וברע ירוע וישבר באחריתו כי הנושה יקח את כל אשר לו מה שהבעל תחבולות השונא תוקעים הכף כשיקחו הערבות מזולתם ויכלל אלערב לרעהו בלשון רכה ודברים טובים הוא בוטח ועומד לבטח ולא יפחד :

אשת

קב ונקי

בז לרעהו · הטעם מי שיבוז רעהו הראוי לכבדו בעבור חכמתו הוא חסר דעת ואף אם יהיה צעיר ממנו בימים בשנים ובחכמה כי שמא יבוא עת וזמן שיהיה גדול ממנו או יצטרך אליו · **ואיש תבונות יחריש ·** שלא יבוז את רעהו ואף אם העוה נגדו : **הולך רכיל ·** אמר כי האדם שהוא הולך רכיל והוא המגלה סוד חבירו לא די שהוא מגלה הדברים שאין ראוי לגלותם אע"פ שלא נמסרו אליו בסוד אלא אפי' הדברים שנתנו אליו בסוד גמור הוא מגלה אותם אמנם האיש שהוא נאמן רוח מושל ברוחו ונאמן להחזיק הסוד בלבו לא די שהוא מכסה ומעלי' מה שנתן אליו בסוד אלא שלגודל מעלתו הוא מכסה אפי' הדבר שלא ניתן אליו בסוד : **באין תחבולות ·** מבלי עצה ומחשבה יפול עם היוצא למלחמה על אויביו : **ותשועה ·** יבוא להם שינצחו את אויביהם ברוב עצת היועצים : **רע ירוע ·** מבנין נפעל והוא לשון שבירה · רוצה לומר בשבר ישבר האדם שנעשה ערב לזר ומי שהוא שונא האנשים שהם תוקעים כף אל כף והם נעשו ערבים להפריש האיש הזה ישב לבטח ולא יחריד :

אשת

מנחת ערב

אפשר היינו דאמרי אינשי שב בירי לשלמנא וחדא לעביד · בים · עוד בסנהדרין על שבע יפול צדיק וקם בי הצדיק ניצל מרעות רבות והרשע יפול ברעה וזהו צדקת תמים תיישר את כל הדרך מכל מכשולות מתרגשים אך רשע ברעה א' יפול וזהו וברשעתו א' מעשה יפול רשע וש"ת הלא נהפוך הוא כי הנה אדרבה ברעה המוחה לחסידיו ולישרים בלבותם לז"א דע כי צדקת ישרים תצילם כמדובר ואשר תרא' להפך הוא כי בהות בוגדים ילכדו הישרים שיתפשו בעון הדור : או ירצה ע"ד שכתבנו על פסוק עושר שמור לבעליו לרעתו והו' אשר עינינו רואות איש אשר נתן לו אלקים עושר ונכסים רבים עד מאוד שאפי' הפירות ופירי פירות מספיקין לו להוצאתו ועוד לו בה שירים עד שנס מפדות הנשארי' לקרנא משתתף ורבו למעלה ומה גם שכבר יש לו זקנה ושיבה טובה שהגיע לגבורות וכפשע בינו ובין המות מרוב ימים והוא איש כילי וקפין ידיו מלתתן לעני ולאביון אפי' מעט מוער וגם דלתי חסד נעולי' לו ואין עושה טוב מהונו הרב אשר חנן לו אלקים ואם יאמר לו איש מוכיח מדוע אתה עושה ככה אחרי שיש לך רב מאשר צריך לך אפי' בפירות כ"ש בקרן ולמה לא תעשה חסד וצדקה ממה שחוננך ה' כיון שכבר אתה מופלג בזקנ' ולא עוד רבים יהיו ימי חייך ע"כ עשה צדקה והזמן לך זוודא רבא לאורח רחיקא בעוד שהוא מצוי לך לעשות ועודו בידך וכדברי' האלה דברי כבושים על הלב הלא ישפטו הזקן כנגדו ראה דבריך טובים ונכוחים אם הייתי יודע כמה יהיו ימי חיי ובאיזה אופן יהיה אפיסתי מן העולם שלא יאריכו ימי לצער על משכבי טרם אמות אך מי יודע אם לא יגיע ימי למספ' מאה ויותר ויהיו ימי רעים מכונעים ומוכה אלקים מהרעות המתרגשות לבוא על הזקן או עור או סמרים או חולה ברגל הוא הפודגרא או ביתר אברים מפ"ג מיני מחלה החלוים במרה ועוד יש כהנה וכהנה או רעב כי יהי' ויתייקר השער ואז אין לאל ידי לפרנס עצמי מהפירות וצריך אני לפזר מעותי לאנשי' המשמשים אותי בעת חליתי אשר יהי' זמן ועידן והוצאות שלא כסדרן לרופאים ולרקחים ודומה לזה הוצאות שלא כסדרן עד שכלה קרנ' ע"כ צריך אני לקמץ ולשמור עשרי לעת מצוא יהגה זה האיש לא שם ה' מבטחו שיספיקהו ע"י צדקתו מחלאים רעים ורבים רק רע כל היום יחשוב על משכבו · הרי שהעושר שמור לבעליו לרעתו · אך אשר יבטח בה' יפזר ממונו לצדקה ולגמילות חסד ויאמר צדקה תציל ממות כ"ש מצרה וה' יגיני

רשי

תתמוך כבוד · כנסת ישראל תקרב תמיד לכבוד הקב"ה ותורתו · ועריצים יתמכו עושר · בני עשו מתקרבים אצל גנבות ממון וגזל: גומל נפשו · גומל טובה לקרוביו איש שהוא חסיד · ועוכר שארו אכזרי · והאכזרי הוא עוכר את קרוביו : רשע עושה פעולת שקר · פעולתו של רשע משקרת לו כסבור שתתקיי' לו הצלחתו והכל אבד · וזורע צדקה שכר אמת · והזורע צדקה היא פעול' של אמת כי בודאי בטוח הוא שיקבל פעלו בסוף · שכר · קרוני"אל בלע"ז · כאדם הסוכר את המי' כדי ללקוט דגי' ובטוח שימצא שם דגים הרבה ודומה לו כל עושי שכר עגמי נפש: כן צדקה לחיים · אמתה של צדק' סופה לחיים כמו כן בנו' צלפחד דוברות : יד

אֵשֶׁת־חֵן תִּתְמֹךְ כָּבוֹד וְעָרִיצִים יִתְמְכוּ־עֹשֶׁר׃ גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי׃ רָשָׁע עֹשֶׂה פְּעֻלַּת־שָׁקֶר וְזֹרֵעַ צְדָקָה שֶׂכֶר אֱמֶת׃ כֵּן־צְדָקָה לְחַיִּים וּמְרַדֵּף רָעָה לְמוֹתוֹ׃ תועבת

ב' וחס' ונחרי ליש' ונכסר · ב' והיו שתותיה

אִתְּתָא חֲסִידְתָא פַּלְגָא אִיקָרָא וַעֲשִׁינֵי רַהֲטִין בָּתַר עוּתְרָא׃ פָּרֵיעַ טַבְתָא גַּבְרָא חֲסִידָא וּדְמוֹבֵיד נוּשְׁמֵיהּ נוּכְרָיָא׃ רַשִׁיעָא עָבֵיד עוֹבָדָא דְשִׁקְרָא וְזָרַע לִצְדִּקְתָא קוּשְׁטֵיהּ הוּא אַגְרֵיהּ׃ הֵיכְנָא כְּאַן דְעָבֵד צִדְקְתָא לְחַיֵּי נָטַר וּדְרָדֵיף בִּישְׁתָא נָטֵיר לְמוֹתָא׃ מרחק

שכר ב' וסימ' והיו שתותיה מדוכאי' · וזורע צדקה שכר אמת :

רלבג

אשת חן · הנה החכמים ינחלו כבוד כי להפלגת חקירתם כל לשון הקום אתם למשפט ירשיעו והנה כשהיתה הנפש המשרתת לשכל אשת חן שתהיה נושאת חן בעיניו מפני שכוונתה לו תמיד למה שיצטרך לו עדות מהחוש הנה היא תהי' תומכת לחכם זה הכבוד וכאילו היא עמוד לזה הכבוד ישען עליו כמו שהתקיפי' הם סומכי' העושר והם כמו עמודים לו לשמרו מכל שולל ובוזז : גומל נפשו · הנה מי שמגדל נפשו החומרית ומחזיק אותה לתת לחומר ההכרחי מן המזון והלבוש הוא איש חסד שלא ימנע מדבר חקו הראוי לו ויחמול על הראוי לחמלה עליו ואמנם מי שהוא עוכר בשרו ומצר לגופו הנה הו' אכזרי כי מי שהוא אכזרי לעצמו כל שכן שהוא אכזרי לזולתו והול' אמר זה כי קצת האנשים יחשבו עבודה לשם יתברך מה שיענו גופם ענוי וזה הפך רצון הש"י ולזה תמצא שלא העמידה התורה דבר יהיה בו ענוי לנפש הבהמית רק מעט ביום אחד בשנה והיה זה כי כן הכחות הנפשיות החמריות הוכנו לעבודת השכל ולא יוכן להם זה אם לא היו בבריאותם ולזה מי שיהיה סבה להחלות הגוף אשר בחלותו ייחלו אלו הכחות הנה הוא יבלבל כוונת השם יתברך: רשע עושה פעולת שקר · האיש הרשע במדות ובדעות עושה פעולות שאין בם תועלת אך הוא הבל וכזב ואולם מי שזורע צדקה במדות או בדעות יש לו שכר נפלא וקיים וזה השכר הוא השגת האמת אשר היא כל פרי ההצלחה האנושית הנה כמו שימשך מזריעת הצדקה השגת האמת כן ימשך וגו': כן צדקה · כן ימשך ממנה השגת החיים האמתיים כי חלק הדבר בשלימות אשר הוא החיים בהלקו באמת כמו שהתבאר בפילוסופיא הראשונ' ואמנם מי שהוא מרדף רעה ורשע במדות או בדעות הנה ימשך לו מזה מקר' המות וההפסד: תועבת

אבן עזרא

אשת חן · בעלת החן והיופי היא תומכת כבודה שיכבדוה בעבור יפיה או כבוד רמז לממון והוא הנכון בעיני והתמיכה שלא תוציא ממנו לצרכה והחפץ בנותנת אחרי' · ועריצים נוראים יתמכו עשרם ברוב מתנות אחרים שישחדום · אבל איש חסד גומל נפשו ותומך אותה בחסדו ומשלימה עד עת צאת · שארו בשרו הוא אכזרי שיעשה בעברת זדון על שישמ' אחר אמר שארו עם האכזרי כי רצונו להעמיד הגוף בתענוגי העולם והחסיד מעמיד הנפש בישרו ובחסדו : שכר אמת · ומי שיזרע הצדק שכרו שיתן לו השם הוא אמת וזריעת הצדק הוא המעשה : כן צדק' · כאשר שכר הצדק אמת כן הצדקה בעבור חיים שישיגום בה והם חיי הנפש · ומרדף פועל יוצא ללב או לאחר וכן הוא מצוה לרדוף בעבור מותו שימות בלא עתו : יד

אבן יחייא

אשת חן וגו' ר"ל האש' בעלת חן בכל מעשי' הטובים להיות יראת ה' · כל מעשיה יהיו לשם שמים לתמוך הכבוד ולעובדו ולשומרו · ולא תחוש לאבדת הממון כדי להציל הכבוד שהוא תועלה מהעושר מה שהעריצי' יעשו ההפך כי כל מגמתם הוא לתמוך העושר ולא יחושו לאבדת הנפש והכבוד כדי לאסוף הון רב לא בצדק ולא במשפט · גומל וגו' והגומל טוב לנפשו כאשר עושה האשה שעוב' הממון הבא בגזל כדי לתמוך כבוד ולהציל נפשה מדינה של גיהנ' · הוא איש חסד · ועוכר שארו שר"ל מזונו מן שאר כסות ועונה כל אשר יאכל וישתה יהיה מגזל · הוא איש אכזרי כי יביא נפשו לבאר שחת · רשע וגו' כי פעולת הרשע הלז המאסף הממון היא פעולת שקר והבל כי לא יהיה קיום להונו ובאחריתו יאכלנו איש זר · ואמנם הצדי' כי לא די שלא יקבץ ממון מגזל · אבל אפי' מן המעט קט שהספיק לו זמנו יהיה זורע צדקה ויתנהו לעניים הנה שכרו אתו שכר של אמת וקיום נצחי בעולם הזה לבניו אחריו · ובעולם הבא לנפשו · כן וגו' שהוא כן בסגולה שהמרדף לעשות צדקה לעניים הוא מרדף לשכר החיים הנצחיים · ומרדף הרעה והגזל כדי לאסוף העוש' · הוא מרדף למיתתו ולהכרת נפשו בעולם הזה ובבא : תועבת

ר' מנחם המאירי

ופי ישרים יצילם ר"ל יציל עשוקיהם. חידם וכן נאמר על זה מחשבות הצדיקים משפט ותחבולות רשעים מרמה כי המתנגדים באים עליכו בעקיפין על אלו הדברים לסתום במופתים כוזבי' שאין להם עמידה לפי האמת רע ירוע כי ערב זר ושונא תוקעים בוטח רע הוא שם דבר מענין רעה התרועעה ארץ · וירוע הוא עתיד מבנין נפעל מזה הענין ופרשו רעה מפעלי הכפל כלומר שבר גדול ישתבר האדם כאשר ערב לזר ושנא תוקעים ר"ל תוקעי כף בעד זולתם ולומר בשובה שדעתו חלוק מדעתם ומתרחק מעשות כן בוטח ר"ל עומד לבטח והוא כמו בטוח כי הוא פועל עומד ולא היה ראוי להמצ' ממנו פעול ומה שמצאנו כי כן בטוח אמרו עליו שהוא תואר במשקל פעול והטעם הפסוק הן לנגל' הן לנסתר כבר ביארנוהו בפרשת בני אם ערבת לרעך : אשת חן וגומר · התמיכה היא מלה מורה על השתדלות העמדת הדבר לא על הוצאת הדבר וידוע בעודות הצריכות להנהגת הבית מאמר חכמי המוסר והוא כי כאשר יאות לאנשים מדת הנדיבות כן יאות לנשים מדת הצמצום והסדר ועם כל זה מודו' נשי החיל להיות שמחות בנדיבות בעליהן ולהכין להם מקום על זה והוא שספרו במדות נשי החיל כששאל מלך אחד לחכם מחכמיו שיספר לו המדות הטובות אשר בהם תתהלל האשה אמר אליו העוזבת מדת אביה ומתנהגת במדות אישה הטוב המאירה פניה בעת שיכעיסוה העובדת בעלה בעת חסרונו כמו בעת עשרו וכימי זקוניו כימי נעוריו הכבדות רגליה לצאת מביתה וקלות ידיה לעשו' מלאכתה בין שפחותיה הבורחת מישיבת נשי המדינה האוחזת בענוה שבעתי השמחה בבכי אורח אשר תכנים בעלה בביתה ומכבדת ועובדת אותם בכל כחה והביאו על שמחתה בנדיבות ביתה מאמר רבקה כששאל לה היש בית אביך מקום לנו ללין השיבה היא גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום ללון · וכבר דקדקו רבותינו ז"ל בשנוי הלשון ואמרו ללין שם בפלס בין לינה ובין לינה והיא השיבה ללון מקור כלומר כמה שתרצו · ונראה עוד לפרש דרך פשט כי הוא שאל ללין מבנין הפעיל כלומר השתדלו להלינכו שם והיא השיבה ללון כאומר מעצמך בלא רשות וכן הביאו על ענין זה מאמר דבורה מים שאל חלב נתנה · ונראה לי בהערת הפסוק שבא על זירוז מדת הנדיבות הראויה לנכבדים ולחשובים ואמר שהיא צריכה לאשה בעלת שתי מדות חשובות ושתיהן לדעתי נכללו בתמיכת הכבוד האחת שתסדר בהוצאה כי האיש הנכבד כשיראה בביתו אנשים נכבדים תמעט בעיניו כל הוצאה ופורץ גדר לצאת ממדת נדיבות למדת הפזור והאשה ראוי לה שתשים אורחות המאכל והשתיה ותכין בענין יפה הצריך ותצניע השאר ותשים משפטיה לפניו לכלכל דבריו במצוע ואמרה לו אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים ויכלת עמוד וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום · והשנית שתראה עצמה שמחה בביאתם ותעבדם בשמחה ובטוב לבב כי בזה עקר השמחה לבעל נכבד ולאורחים ובזה תתפרסם מעלת נדיבותם על אחת כמה וכמה והמשורר אמר בכועס חרון תיו משבח בית נדיב נכבד אשר נשיו כאישיו אוהבות וטובי לב בעובדי הארחות אדנים הם ולבם כעבדים ולעבור לו נשיהם כשפחות והכבוד נאמר רוב פעמים על הממון ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה ופעם יאמר על הנפש ויגל כבודי יזמרך כבוד ואע"פ שכולם בגזרות מענין אחד מכל מקום יתרחב הלשון בו על אלו הפנינים בפרט ואשת חן כוללת שני דברי' אם חן מצד יפיה ואם חן מצד דברי' כענין שקר החן ושכל ודעה כענין שכל טוב יתן חן · ואמר שאשת חן תתמוך ותעמיד כבוד ביתה הן בענין השבח ופרסום השם למעלתה הן בממון לדעתה ושכלה ואני לועז בזולת תתמוך שוס טי · ולא דבר בזה נדיבות בעלה כי בהזכר מעלת האשה בנדיבות נודע שהיסוד והשורש מאתו ובהפך זה הנבלים ואמר עליהם ועריצים יתמכו עושר ועריצים נאמר על נותני חתיתם ומטילים אימה בגאו' ובכוח ואמר שהם יתמכו העושר לבד לא יכוונו רק לקבוץ הממון להתגבר על רעיהם ולא הוצרך להזכיר פחיתות האשה כי מה תעשה היא עם כלותו ופחיתותו ופחזותו ובדרך הנסתר קרא החומר הנאות השומע לקול מלאכים נסכים לדבר יועצים אשת חן ובזה תתמוך כבוד ר"ל הנפש ונותנת לה מקום להפיק רצונה ולהשלים חקה אבל כשהוא בלתי נאות ובני חילו עריצים הם שיועדים רדיפת ההנאות הנקראות לפעמים עושר על שם בקשת המותרות ועוזרים לרעה : גומל וגומר · בזה הערה נפשית להרגיל טבעו ברחמנות ובחנינת הדלים וגומל בלא מלת תשלום נאמר על המתחיל בחסד או בהפכו אם גומלים אתם עלי כי רעה גמלוך וחסד הוא עשייה לפנים משורת הדין לטוב הלב ולמדת הרחמים ואכזריות הוא קשי הלב והקשתתו מהמנע מעשות טוב והוא הפך החסד · ושאר יאמר לפעמים על גוף האדם ובשרו ככלות בשרי ושארי ופעם על הקרוב שארה הנה והוא על דרך שנאמר על הקרוב עצמי ובשרי אתה · ופעם יאמר על המזון אשר אכלו את שאר עמי · ופעם על מזון בפרט שארה כסותה ועונתה · ופעם על הנפש להיותה הדבר הנשאר מן האדם והנה יאמר על הקרובים ואמר שאיש החסיד גומל נפשו ר"ל מכין אותה לקבלת גמול בהתיחדו והרגילו אותה למעשים הטובים ומנינת הדלים אף לזרים ויותר ממה שאין לו חוק עליו והאכזרי בהפך שהוא נמנע מזה אף במה שהוא מתחייב בו כגון בניו וקרוביו ומקשיח לבו מהם וזהו עוכר שארו אכזרי ר"ל שהוא מתחייב בהקשית לבו מהם · ובדרך נסתר קרא המכוון ארחותיו להשלים עצמו איש חסד וגומל נפשו הבונה שנותן לגוף חקו כפי מה שצריך ממנו לקיום הנפש ולא שימיתהו לגמרי · ושארו ר"ל גופו ובשרו או נפשו שבהשחיתו הגוף הוא אכזרי לנפש ובא כענין טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח ידיך או נפרש גומל כמו מגדל ר"ל משלים גדול נפשו ומעתיקה מן התענוג הבלתי צריך וקבלתי נאות כענין גמולי מחלב · כיום הגמל את יצחק שעניינם השלמת הגדול בינקה ואמר שאיש החסד המרחם על נפשו מגדל נפשו כלומר מנהיגה בדרך שתעתק מעט מעט המותרי התענוגים והאכזרי על נפשו עוכר שארו בבקשת התענוג ורדיפת התאוות וההנאות ואז"ר החכם המחיה נפשו ימיתה והממית נפשו יחייה : רשע וגומר · אמר כמיעט גמול ועונש שהרשע עושה פעולתו שקר ודבר כזב וזורע צדקה שכר אמת ושוכר להצליח בה והאל ישכר עמתו ונעשית פעולתו שקר ודבר כזב · וזורע צדקה ר"ל הצדיק המכין ארחתיו לכל מעשה טוב שכרו אתו והוא ענין שכר אמת כלומר שמצרף ה' מחשבתו עליו במעשהו וכמוצאת מחשבתו מוציאה פרי אמת ושכר מלשון שכרך הרבה מאד אלא שנשתנה סמיכותו מש"בא ופת"ח לשם נקודות ובדרך נסתר רומז הערה אל שלימות המדות יאמר שהרשע עושה פעולתו שקר ר"ל מעשים מגונים בפחיתות מדותיו וצדקה בא הנה במקום מדות הגונות כדרך וענתה בי צדקתי · ומצד שנשלימות המדות דרך ושביל לשלימות השכל דמה שלימות המדות לזריעה שהוא מבא והכנה ללקיטת הפרי ושכר נאמר לפעמים כענין פרי כי השכר נמשך מן הפעולה כפרי מן הזריעה ואמר שזורע צדקה והוא המשלים עצמו במדותיו הוא סבת לקיטת פרי אמת ר"ל שלימות השכל · ולי בו עוד שהרשע אף במעשה הטוב יעשהו על צד כונה פחותה לתכלית רע לה תגדל או להתגבר על אויביו וכיוצא בזה אבל הצדיק פונה בכל פעולותיו לתכלית טוב ולעבודת האל וכשזורע זורע לכונת צדקה וכשקוצר קוצר על צד כונת אמת להשתמש בו כפי הצורך ההכרחי כמו שכתבנו במשל הכויל שמצא אדם חורש ושאלו מה סבת חרישתו כמו שכתבנוהו למעלה בפסוק בכל דרכיך דעהו : כן צדקה וגו' · מלת כן תאמר לפעמים במקום דמיון כאשר תראו כן תעשו ויושביה כמו כן ימותון ויעשו כן החרטומים ופעם לרמיזה על ענין מיוחד לקחת ממנו טעם לאי זה דבר על כן לא יאכלו בני ישראל רומז על היותו צולע לענין האבקו עמו ושל סבת אותו ענין לא יאכלו · ופעם

קב ונקי

אשת חן · אמר האשה שהיא נושאת חן בעיני כל רואיה מפני כשרון מעשיה ופעולותיה הטובים הכבוד נמשך אחריה ודבק עמה בכל מעשיה לא תעשה רק דבר שהכבוד היא בו ויתכבדו בה בעלה ובני ביתה · אמנם העריצים והם בעלי הגאוה לא ישתדלו לקחת אשת חן שיכובדו בעבורה רק יתמכו עושר כלומר ישתדלו לקחת אשת שיקבלו ממנה הון רב בין אם יכובדו בה בין אם ייקלו: גומל נפשו · ר"ל הגומל טוב לנפשו שישמור עצמו מן העבירות הוא איש חסד כי כאשר ירחם על נפשו ירחם על הבריות וימשוך חסדו עליהם : ועוכר שארו · כמו בשרו והטעם מי שאינו אוהב את עצמו אינו אוהב את הבריות ואינו חומל עליהם · ויש אומרים גומל כמו ביום הגמל את יצחק · ר"ל מי שגומל ומסיר נפשו מכל תענוגי העולם הוא יחייה ונקרא חסיד והמחיה אותה בתאות העולם ממית ועוכר שארו ונקרא אכזרי : רשע עושה · כשהרשע זורע שדהו מסיג גבול רעהו ומשים תחומיו : וזורע צדקה · ומי שישים גדר וגבול בין שדהו לשדה חבירו כדי שלא יתערב זה עם זה ידקדק שלא יכנס בתוך שדה חבירו אפי' כמלא נימא · ושכר · מגזרת ויסכרו מעינות תהום · או יהיה שכר מגזרת שכר וגמול · והכוונה והזורע צדקה בלבות האנשים יהיה שכרו אמיתי וקיים : כן צדקה · רצה כן כל רודף צדקה יאריכון ימיו : ומרדף רעה למותו · שמקצרת ימיו · ויכול לומר לחיי' לחיי העולם הבא ומרדף רעה מת בעולם הבא · או יהיה כן מגזרת כנים אנחנו ויאמר אמת כאיש שהוא בעל יושר וצדקה ישיג חיים: תועבת

מנחת ערב

והיינו בזכות הצדקה חיי טובים עד הגוע לא אראה רע ונבא בכלח אלי קבר ובשיבה טובה אקבר ולא אירא רע · הנה יתן ה' לאיש כמפעלו ובאשר חטא ואשר יגור יבוא לו וזה אשר פיזר ממונו לדל בגללו יחיה חיים טובים וארוכים ורעה לא יבא במגוריו אך לאיש כילי יביא הרע' אשר זמם ואשר חשך מצדקה הונו פן יקרנו אסון יבא לו כך · וז"א צדקת תמים ישר' הצדק' מאשר איש תמים עם ה' אלהיו תיישר דרכו עד תומו וברשעתו אשר זמם יפול הרשע · וזה מדה כנגד מדה גם לאנשים כי צדקת ישרים שהיו ישרים עם ה' והאנשי' והיו מובטחים בהם ובישרם הוא הצילם מכל רע · ובהות בוגדים אשר על כיהם יכונו יכשלו גם וילכדו : ולא זו בלבד אלא אף אחרי מותם צדקה הצדיק תעמוד לעד לו ולזרעו על אשר אצר לו בשמים אוצר רב וגם עם בני אדם אשר גבר חסדו עמהם תמיד יברכוהו ויהללוהו בפיהם לאמר כחסד אשר עשה עמנו ראוי להזכיר צדיק לברכה ולא ימושו מפיהם זכרו לטוב אך במות אד' רשע תאבד תקו' ואין מי שיזכור שמו ואין כאן עוד תוחלת לזכור זכותו זכות מעשיו כי ריקם שב אל קברו וטובה לא ראה בעה"ז כי כלו ביסורים רבים ימיו ימי זקנתו וגם בעלמא דאתי אין כל כי לא טרח ולא הזמין לו צד' לדרכו הרחוקה : ובזה הצדיק מצרה נחלץ כי לא היה לו ימי צער כי אם בשיבה טובה מת והרשע בא תחתיו להיות נדון ביסורים קשים עד עת מותו וגם אז לא ינוח לו מלידונו בעונש הראוי לו כפי מעשיו אשר לא טובים היו :

גומל נפשו איש חסד הנה ג' מדות יש באוכלי"ם האוכל למעדני' למלא בטנו ויש לקיים נפשו בגופו ויש מסגף גופו ומרעיבו · והנה הלל הזקן באומר לתלמידיו יום יום בלכתו לאכול לח' שהיה הולך לגמול חסד עם נפשו לימדם דעת יבחרו בשני' לעשות חסד עם נפשו כדי שיפוק כלכלה בגופו ובעל בשני קצות מעמד שלשתן וזה מאמר שלמה בחכמתו מן השלשה מחלקיהם חקה לגמול חסד עם נפשך כי גומל נפשו איש חסד ולא הראשונ' למלא הגוף וגם בשלישית הנעל כי עוכר שארו ומסגף עצמו בחום' כל הנה זה יקרא אכזרי :

רשע עשה פעלת שקר אז"ל איזה רשע ערום זה הנותן פרוטה לעני להשלים למאתי' זוז דתנן מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני היה לו מאתים זוז חסר אחד אפי' אלף נותנים לו כאחד הרי זה יטול הרי שפעולת רשע שקר כי עושה רע לעני בנתינתו ואין כוונתו לקבל שכר ולקיים מצות צדקה אלא שעינו רעה

תּוֹעֲבַת יְהוָה עִקְּשֵׁי־לֵב וּרְצוֹנוֹ כ
ב' אשרי תְּמִימֵי דָרֶךְ: יָד לְיָד לֹא־יִנָּקֶה רָּע
וְזֶרַע צַדִּיקִים נִמְלָט: נֶזֶם זָהָב בְּאַף
חֲזִיר אִשָּׁה יָפָה וְסָרַת טָעַם: תַּאֲוַת
צַדִּיקִים אַךְ־טוֹב תִּקְוַת רְשָׁעִים
ג' א' עֶבְרָה: יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד וְחוֹשֵׂךְ
מִיֹּשֶׁר אַךְ־לְמַחְסוֹר: נֶפֶשׁ־בְּרָכָה כה
ל' ו כתי' א' תְדֻשָּׁן וּמַרְוֶה גַּם־הוּא יוֹרֶא:
ב' חס' · ב' מֹנֵעַ בָּר יִקְּבֻהוּ לְאוֹם וּבְרָכָה לְרֹאשׁ
מַשְׁבִּיר:

מְרַחֵק אֱלָהָא לְעַקִּימֵי לִבָּא וְצָבֵי
בְּאִלֵּין דִּתְמִימִין: דְּמוֹשִׁיט אִידָא עַל
חַבְרֵיהּ לָא מִזְדַּכֵּי מִן בִּישְׁתָּא וְזַרְעָא
דְּצַדִּיקֵי מִתְפְּרֵק: קְדָשֵׁיהּ דְּדַהֲבָא
בְּנַחִירֵיהּ דַּחֲזִירְתָּא הֵיכְנָא אִתְּתָא
דְּשַׁפִּירָא וְסָרֵי טַעֲמָא: רְגִגְתָא דְּצַדִּיקֵי
בְּטַבְתָא וְסִיבוּרָא דְּרַשִּׁיעֵי בְּרוּגְזָא:
אִית דִּמְפַרֵּיד וּמוֹסִיף תוּב וְחָשִׂיךְ מִן
תְּרִיצוּתָא חוּסְרָנָא לֵיהּ: נַפְשָׁא
בִּרְכְתָא תּוּדְבַן וּמָאן דְּמַאֲלִיף אַף
הוּא יַלִּיף: מָאן דְּכָלָא עִיבוּרָא
בְּאוּלְצָנָא נִשְׁבְּקִין לְבַעֲלֵי דְּבָבוֹי וּבִרְכְתָא תֶּהֱוֵי לְאִינָא דְּמַזְבִּין:

שחר

דמקדים

וברכה
ב' בתרי ליש

רשי

יד ליד · כלומר מיד הקב"ה לידי תבוא לו שכר פעולתו ולא ינקה מן הרעה אשר עשה : **נזם זהב באף חזיר** · שמלכלך אותה באשפות · כן תלמיד חכ' הסר מן הדרך הטובה · וסרת טעם · פורש מן התורה · תקות רשעים עברה · **בטוחים** ומקוים לגהינם · יש מפזר ממונו · כגון לצדקה · ונוסף עוד · וחושך עצמו · מיושר אך למחסור יהיה לו · **נפש** ברכה שהוא ותרן בממונו · **וכל** לשון ברכה פי"שון בלע"ז : ומרוה · שמשביע את העניי' · גם הוא יורה ישבע טוב : **מונע** בר · מלמד תורה : **שוחר**

אבן עזרא

יד ליד · השם לנגד יד הרע על כן לא ינקה והטעם לא יהיה נקי כי השם ישיב גמולו בראשו · וזרע צדיקים הם בני הצדיקים שימלטו מצרה בשביל אבותם : באף חזיר · כי הוא יביאהו בטיט וישחיתהו וזהו משל וכן היופי כזהב והאשה האולת כחזיר שאין לו דעת והיופי בה נשחת כאשר סרה וטעם חכמה וסרת ע"מ ומגרת ביתה : תאות · אך · ממעט כל התאוות לבד תאות מעשה הטיב והרשעים יקוו לעשות עברה והטעם להתעבר באחרים ומדת הכעס שתעבור על מדה תקרא עברה : יש מפזר · לעניים · ונוסף עוד הממון · וחושך ממונו · מיושר מעשות יושר שלא יתן לעניים יחסך בעבור שיבואהו מחסור ואך ממעט תוספת המפזר : יורא · מלשון והורית להם ופי' נפש הנותנת מברכותיה השם ידשנה וירבה השם שהוא מרוה אותה גם הוא יורא ולזה להרוות איש אשר יחסר וזהו הענק תעניק לו והחזקת בו · פ"א ומרוה דבק עם נפש ברכה ופי' איש מרוה גם הוא יורא ענין הדשן כי הוא מדושן בהרוותו איש מחסור · פ"א החכם שהוא מרוה אחרים האל יתן לו שררה : בר · הוא הנקי מן התבן ע"מ בר שם בר · יקבוהו מענין קבה לי ויושרשו כי משקל קבה הבה וכן ארה לי והתבונה בהם נקבה יהבה נארה שמעה סלחה · משביר מוכר שבר פי' מי שמונע בעת רעב תבואתו עד שימכרה בדמי' יקרים יקללוהו עמי' וברכה תבא לראש מוכר שברו בעת הצורך : שוחר

רלב"ג

תועבת יי' · היא האנשים שהם עקשי לב כי עקשותם יביאם תמיד אל השבוש בדעות ובפנות היותר גדולות מהם ורצון הש"י הוא האנשים אשר ידרכו בעיונם בתמימות ושלימות להשמר מן הטעיות : **יד ליד** · הנה הרעות הפתאומיות שיבואו מיד ליד לא ינקה האיש הרשע מהם כי אין הש"י משגיח עליו לשומרו מהם ואמנם זרע הצדיקים נמלט ממנו כי השגחת הש"י תדבק בהם לשמרם או יהיה הרצון בזה כעת הרעות הגדולות הפתאומיות שיבואו מיד ליד אשר אין אחד נקי מהרע כי הוא משחית הרעים והטובים הנה זרע הצדיקי' והוא פרים אשר להם בשלימות השכל הוא נמלט כי לא יוכל זה הרע למשול בשכל: **נזם זהב** · הנה האשה היפה שהיא נעדרת השכל היא דומה לנזם זהב שיושם במקום הנבאש בתכלית והוא אף החזיר אשר הו' באשפות כמצא וכבר הישיר בזה להתרחק מן האשה הזונה אשר היא יפה כי בלא ספק שהיא סרת טעם ולזה תפותה לזה השיקוץ והגנות ורמז בזה אל היופי וההכנה אשר שם הש"י בחומר האדם ובכחותיו הנפשיו' לעבודת השכל ואם יסור מן ההשתדלו' במה שהיכן לו מהשלימו' הנה יהיה זה היופי וזאת ההכנה מונחת במקו' אחד מגונה מאד וזה כי האדם החסר הוא יותר רע מהרעים שבב"ח כי בהכנתו שהוכנה לו להשיג שלימות השכל ישתמש בפעולות המגונות ולזה יפליג להרע יותר מהחיות והב"ח : **תאות צדיקים** · הנה הצדיקים לא תהיה תאותם ותכלית וגבולם אשר יכונו אליו רק אל הטוב ואולם מה שיקוו הרשעים מהתכלית אשר כונו אליו הוא דבר חמה ועברה כי הם משתדלים תמיד בעשיית הרעות וכבר באר זה על צד מליצת השיר שכל אחד מאלו משיג מה שיקוה אליו וזה שהצדיק יבקש התכלית הטוב בכל אשר יעשה ולזה יתן השם ית' שכרו שישיג הטוב הנפשיי והרשעים יבקשו תכלית רע בכל אשר יעשוהו ולזה ישיגו הרע לעצמם : **יש מפזר** · הנה יש מי שמפזר ונוסף עוד והוא בעל השלימות בעיון כי כל מה שיוסיף ללמד דעת לאנשי' תהיה נוספת חכמתו ובינתו כאמרם ומתלמידי יותר מכלם ואמנם מי שהוא מונע עצמו מללמד היושר לאנשים הנה זה הענין הוא לו למחסור משלימותו כי להעלימו דברי היושר מהאנשים תמעט חקירתו ולזאת הסבה ג"כ הנה נפש ברכה תדושן ומרוה גם הוא יורה נפש איש ברכה שיבקש תמיד הברכה והתוספת בעיון תהיה דשנה ושמנה מדשן נעימו' המושכלות ומי שהוא מרוה אחרים ממה שהשיג מדשן החכמ' הנה הוא גם כן מורה ומלמד לעצמו כי בזה הפועל יפליג יותר החקירה בזה העיון מצד ירידתו לבאר החקירה הזאת לתלמידי' הנה מי שימנע מהשביר בר העיון יקלליהו כל העם או האומה מפני שאינו רוצה להועיל לאנשים במה שהועילה הש"י בו ולראש האיש המשביר ומלמד דעת את העם תבא לו ברכ' כי הם יברכוהו ותבא לו גם כן ברכה בעיונו בעצמו שיתוסף בזה הפועל גם תבא לו ברכה מהשם ית' שיתן שכרו תחת זאת הטובה אשר עשה ואפשר שיתישרו אלו השלשה פסוקים לזרז על פועל הצדקה : שוחר

תמימי דרך ב' וסימ' אשרי תמימי דרך דתהלות · תועבת יי' עקשי לב ורצונו תמימי דרך : ונוסף ג' ב' פתח וא' קמץ וסימ' ונוסף גם הוא על שנאינו ונוסף על נחלת המטה · יש מפזר ונוסף עוד · בתרא קמץ וא' ועוד נוסף עליהם · לאום ב' וסימ' מנע בר · ובאפס לאום מחתת · וחד ולאם מלאם : וברכה ב' בתרי ליש' וסימ' הראש אחיעזר · מנע בר :

ר' מנחם המאירי

ופעם במקום אשר צדקה ממני כי על כן לא נתתיה · ופעם על הזדמן הענין כנגד על אשר לא נתתיה · ופעם על הזדמן הענין כנגד המכוון וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ · וכעס במקום טוב · לא כן אנחנו עושים · ופעם על דבור ברור ונכון כן בנות צלפחד דוברות כן מטה בני יוסף דוברים ולא מצאו להם כן ר"ל דבר ברור · ומזה אמר הנה כן צדקה לחיים כלומר דבר נכון וברור שהצדקה והיא רמז לכל המדות הטובות הוא דרך ומבא לחיים · ומרדף רעה ר"ל שנמשך אחר הפועל הרע הוא למותו והוציא המשכות אחריהם בלשון רדיפ' על דרך שכר ירדופו והנגל' והנסתר בו קרוב : **תועבת** יי' וגומר · יד ליד ונומר · שני פסוקים אלו הראשון אינו צריך ביאור וידוע כי הקשות הלב וקשיו תבא במסורת ברית התורה או התוכח' הוא תועבת יי' · ורצונו תמימי דרך ר"ל בתמימות שהוא הפך עקשות אבל אמר אחר כן דרך עיונם יד ליד לא ינקה רע כלומר שלא יתאחר ענשו אבל יבואהו תכף לפעלו אלא אם כן איזה זכות תולה לו כי כל דבר תכוף יקרא יד ליד והצדיק ימשך גמולו לזמן רב אף לבנים מצד הנהיגו אותם בדרך ישרה כענין למען ידעתיו אשר יצוה וכו' · או פירושו הערה שלא להרהר אחר מדותיו ית' בראותו העדר הסדור בין בני אדם כענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו · וינקה כמו יכרת ואמר שנקמת הרשע לא תגיע לשעתה אבל מועד שמור לו וכן הצדיקים אם יתמהמה כפעולתו חכה לו גם כן וזרעו ימלט כענין לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם · ובדרך נסתר אמר שצריך להשתדל בנצוח המתנגד בשקידה גדולה כי לא יכרתו טענותיו על נקל אבל מעט מעט ולבסוף זרע צדיקים ר"ל מחשבותיו במה שישיב עליהם ימלטו משחיתותם והמחשבה נכונה כענין זריעה כי היא הכנה ושתדלות לדבור ולמעש' · נזם ונומר נזם הוא תכשיט האף וכאשר יונח באף החזיר הנה הוא ילכלכהו בהיות נוקר באשפה וישחיתהו וכן האשה כשהיא סרה מטעם ומשכל הנה היופי בה כמאס הערה כזה לחכם או משכיל המקלקל חכמתו מצד מדותיו כאמרם ז"ל ראיתם פלוני שלמד תורה היאך מעשיו מקולקלים וכו' · וכן מה שאמרו כאן כתלמיד שאינו הגון כמו שהתבאר והנה החכמה מחוללת וכאשת עמו והיא כנזם זהב באף חזיר · ובדרך נסתר כלל בזה מי שאמרו כאות ומוכן לקבל החכמה ומטרידו בעסקי העולם עד שימנעהו מדברי תורה לגמרי תאות צדיקים אך טוב · תקות רשעים עברה הוא נקשר עם הפסוק שלמעלה הימנו הן בנגלה הן בנסתר הכונה כי הצדיק אין מחקו להתאוות רק למעשים הטובים והרשעים כל מה שהם מקוים מפעולותיהם אינו רק עברה וכעס ורומז גם כן שהצדיק כל מעשיו אף בהתעסקו בחמריות ובהמוניות הכל לתכלית כונת מעולה והרשע כל מעשיו אפי' בפעולות הטובות פונות לתכלית רע : **יש** מפזר ונומר · נפש וגו' · מונע ונומר · שלשתם ענין אחד ולפי הנגלה הערה על ענין הצדקות והבטחה כי האל יוסיף ממונו בחסרו אותו לצדקות ומתנות כענין כי בגלל הדבר הזה יברכך וכאומרם מלח ממון חסר · והפך זה המונע יחסרהו האל מדה כנגד מדה והוא ענין וחושך מיושר אך למחסור · וכן אמר על זה נפש ברכה ר"ל הנפש המשפעת ברכה לצריכים לה תדושן כי האל ימלאהו שיוסיף חילו ודשנו ושמנו ומרוה ר"ל

משביע

אבן יחייא

תועבת וגו' וזה יען כי תועבת ה' עקשי לב ההולכים בדרך עקלתון · ולכן יאבדו בהסתרת פניו מהם · ורצונו יהיה עם תמימי דרך ההולכי' בדרכיו לעשות צדקה ומשפט · יד ליד וגו' ואף כי האל יאריך אפו לרשעים לא תחשוב מפני זה כי ינוקו מעונש פרי חטאת' כי יד ליד ומדור לדור לא ינקה הרשע מהעונש אבל יחול עליו העונש כפי חטאו · ואף כי יאריך אפו אליו · כי הוא פוקד עון אבות על בנים על שלשים ורבעים כשהיו שונאיו וזרע צדיקים נמלט מכל רע להיותו עושה חסד לאלפים לאוהביו · נזם וגו' כאשר שבח האשה הנאה במעשיה ובעלת חן שהיא יותר מעולה מהאיש הפגום במעשיו כן גינה האשה שהיא הפכה · שאף כי תהיה יפה אשר הוא שלימו' במינה · היא מגונה מאד כשתהיה סרת טעם ונעדרת השכל · ודמה יופיה התקוע בחוסר לב לנזם זהב התקוע באף חזיר אשר נוקב בו כל אשפו' וזוהמת הטיט וכן האולת אשר באשה הזאת יטנף יופיה ויהיה לאין נחשב והאשה הכעורה ובעלת חן ונאה במעשה היא יותר חביבה בין האנשים ממנה · תאות וגו' תאות צדיקי' אנשי האשת חן תתמיך כבוד · הוא לבד אהבת הטוב במה שהוא טוב ולא אהבות אחרו' מהמועיל והערב להיותם נפסדו' · אבל תקות ואהבת הרשעים אנשי האשה יפה וסרת טעם · הוא עברה שר"ל דברים עוברים ונפסדים כאהבת הערב ואהבת המועיל כאשר ראינו באשת און אשת חן אשר הצילה בעלה מהרע ובאשת קרח אשה סרת טעם אשר הרחיקה בעלה מהטוב · יש וגו' ואל תחשוב כי אהבת המועיל ולקבץ הממון בגזל ובחמס ובכלותו מלפתוח היד לאביון יתוסף ההון כי יש מפזר ונוסף עוד הרבה אחר שהוא הנותן צדקה כי המעש' הכנסותיו יתעשר · מה שיקרה בהפך למושלם וחושך מלעשות היושר לפנים מן השורה עם העניים כי אך ובודאי יהיה למחסור · ויחסר לחמו באחריתו · נפש וגו' וזה יען כי האל מודד מדה כנגד מדה · והנפש של ברכה שנותן מלחמו לדל תדושן מכל טוב שישפיע האל בביתו · ומי שמרוה לזולתו גם הוא יורה ר"ל יהיה רוה ודשן · ועניינו כמו ירוה בהפוך כבש כשב · מונע וגו' מה שהוא בהפך למונע בר שאסף בעת הזול להמתינו עד שיתיקר השע' אחד שיקבוהו לאו' : ויתנו ברכה לראש משביר · ושומע אל אביונים ה' ויתן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו : שוחר

קב ונקי

תועבת ה' · יאמר שהאנשים שהם עקשים ונפתלים בלבותם הם נתעבים בעיני השם כי הוא ית' שלם מכל הנמצאים ולכן לא יהיו רצויים לפניו רק השלמים המתדמים אליו בפעולותיהם · וכפל בזה ואמר ורצונו תמימי דרך · רצה שהרצויים לפניו הם האנשים שכל פעולותיהם שלימות וישרות : יד ליד · יד הוא האב · ליד הוא הבן · הטע' לא תראה לעולם רשע שינקה הוא וזרעו ועמו שלא יפול ברשעתו : וזרע צדיקים נמלט · שלא יארע להם דבר רע לא להם ולא לבניהם · או יאמר יד ליד שתכף שהרשע עושה הרע מיד נענש אבל אם הוא בן צדיק ויש לו זכות אבו' יאריכו לו על העונש ולא יהיה מיד : נזם זהב · פי' כאשר יכון נזם זהב באף חזיר כי הוא ילכלך אותו בטיט ובצואה כן יכון היופי באשה שהיא אולת וסכלה כי באולתה תשחית יופיה · ומלת טעם כמו וטעם זקנים יקח ענין דעת ועצה · או יאמר כמו שיקוץ החזיר כאשר ימצא באשפות דברים יקרים כמו נזם זהב תמורת הצואה שהוא מזונו כן תקון האיש הזונה כשתמצא אשה יפה במעשיה וסוררת מהטעם אשר חפץ לב הזונה : תאות · כל כוסף ותאות הצדיקים אינו אלא לעשות הטוב והישר בעיני אלהים ואדם · והרשעים אינם מקוים ואין מהוים אלא לעשות רע בעיני הבורא בעוברם על דתו ומצותיו · ועברה מגזירת ויתעבר : יש מפזר · יש אדם נדיב שמפזר מעותיו לתת לעניים ויותר ממה שהוא מפזר יוסיף אליו השם : וחושך מיושר · ומונע עצמו מלכת בדרכי יושר שלא יתן ממונו בצדקה יחסרוהו וימעיטהו אותו הממון כי תראה בני אדם עשירים ובינוניים והעשירים אינם מחלקים ממונם לצדקה כמו הבינוניים על כן יחסר עושרם · נפש ברכה · נתן סבה למה שאמר כי המפזר ממונו יתוסף עוד ואמר נפש ברכה תדושן ירבה הנפש הנותנת לעניים מאשר חננה הבורא בין רב בין מעט יתעדן שהשם השביע הנפש הזאת מכל דשני העולם · ואמר ומרוה גם הוא יורה · ר"ל מי שמשביע נפש העני זוכה ותזכה כי הוא יורה לאחרים שילמדו ממנו וישבעו גם נפשות העניי' · ויהיה מרוה לשון שבעה ויורה לשון הוראה · או יהיה יורא הפוך כמו ירוה מגזרת כבש כשב ויאמר שהנפש המבורכת המחלקת מכל אשר חננה השם יתב' תדושן והדשנות יהיה בכמות רב ושביעה גדולה שירוה מדשן בית השם : מונע בר יקבוהו · שרשו קבה ופירושו יקללוהו : לאום · פי' עם רב ואמר מי שימנע עצמו מלמכור תבואתו בעת היוקר לתועלת שתתיקר השער יקללוהו כל העמים וישמחו ברעתו ויתנו ברכות למוכר תבואתו אז בשעת הצורך משביר כמו הוא המשביר מוכר · ויש מפרשים כי יקבוהו הוא מן ויקב חור בדלתו ואמר מי שהוא מונע בר יהי רצון שיקבוהו עמים בתרבותיהם וברכת השם תהיה על ראש האיש המשביר לכל עם הארץ :

שוחר

מנחת ערב

רעה בשל ה... והרי עושה פעלת שקר ואינו מקבל שכר לא כן זורע צדקה לאמתתה כאשר צוה ה' הוא מקבל שכר אמת : ולזה שנתן הצדקה לקיים המצוה יזכה עי"כ לחיי' כמו שמצינו בבנימן הצדיק שהחי' אשה ושבעה בניה והוסיפו לו כ"ב שנין וזה כן צדקה כשהצדקה הוא על כנו ואמיתתו לחיים היא נותנת חיים לעושיה וזה הרשע עושה הצדקה נעשית לו קטיגור על אשר נתנ' לקנטור ולמנוע טוב מבעליו ובזה הוא מרדף רעה למותו : או יאמ' כן צדקה לחיים וגו' במ"ש ז"ל במי שהחשיך בבתו של ר"ע דא"ל כלדאי שביום חופתה תמות ע"י נשיכת נחש וע"י שנתנה צדקה ניצלה שהיא המיתה הנחש הרי פעלת עשתה הצדקה שהיא ניצלת והנחש מת על ידה וז"ש כן צדקה לחיים ומרדף רעה זה הנחש שהיה רודף אחריה למותו שהומת על ידה וזש"ה אודה ה' כי טוב כי מכל צרה הצילני ובאויבי ראתה עיני :

תועבת ה' עקשי לב הנה בכל דבר שמסור ללבו של אדם נאמר בו ויראת מאלהיך כלו' אעפ"י שאתה יכול להעלים מבני אדם ולומר לטובה כיונתי ויראת מאלהיך היודע מחשבתך ואם אין אתה עושה כן הרי שאין אתה משוה כבוד עבד לכבוד קונו שאתה מתירא מבני אדם ואין יראת אלקי' לנגדך · ואין לך תועב' גדול מזה וז"ש תועבת ה' עקשי לב שאין לבו ופיו שוים והוא מאהב את הבריו' בעקשותו ובהסת' דבר מפני יראת בשר ודם ואין יראת אלקי' לנגד עיניו אך רצונו תמימי דרך שהם שתי תמימיות עם ה' ועם אדם שפיהם ולבם שוים :

נזם זהב וגו' הנה אשר עיני שכלו פקוחו' ירחיק אהבה אסורה לו אף אם ירחו עיניו אשה יפה · והוא כי הנה שלשה המה בחינות אשה יפה א' בחינת עצמותה ב' בחינת יופיה וטוב מראיה אדמדמת או לבנה ג' הבחנת טעם ביאתה · והנה השם לבו אלו עצמותה הלא יקוץ בה ותמאס בעיניו כי הלא כאשר דמו אותה רז"ל בהיא חמת מלאה צואה ופיה מלאה דם ומה גם כי יזכור נדת דותה וכיוצ' במשל רז"ל המשילו' שלמה לחזיר שהו' פי מלא צואה שפיו וקרבו שוים כי פי חזיר כצואה עוברת דמי והיופי הדבק בה לכל מראה עיני כל רואיה ידמה לנזם זהב שבאף חזיר כי הנזם נחמד למראה וקרב אל מקור משחה פי החזיר והבחינה הב' אינה דבקה באשה יפה כי הלא לא יחסר מזולתה באופן שבהסיר בחינת טוב טעמה מאש' יפה על כי גם הוא בכעורה ויאבר תרי מגו אלמא מגילת עלמותה ויופיה מי פתי יסור אליה ולא יתן אל לבו לאמר היתכן ידבק איש עצמו ובשרו ובפתים ישק

פי

שֹׁחֵר טוֹב יְבַקֵּשׁ רָצוֹן כ' חד מל' וְדֹרֵשׁ רָעָה תְבוֹאֶנּוּ: בּוֹטֵחַ בְּעָשְׁרוֹ ג'וחס' · ג' הוּא יִפֹּל וְכֶעָלֶה צַדִּיקִים יִפְרָחוּ: עֹכֵר בֵּיתוֹ יִנְחַל־רוּחַ וְעֶבֶד אֱוִיל ל לַחֲכַם־לֵב: פְּרִי־צַדִּיק עֵץ חַיִּים וְלֹקֵחַ

דְמַקְדִים טַבְתָא בָּעֵי צִבְיָנָא וְתָבִיעַ בִּישְׁתָא אַתְיָא עֲלוֹי: דְמַסְבִּיר בְּעוּתְרֵיהּ הוּא נָפֵיל וְאֵיךְ טַרְפָא צַדִּיקֵי מַפְרְחִין: עָכִיר בֵּיתֵיהּ יָרֵית פַּחְתָא וְסַכְלָא יְהֵוֵי עַבְדָא לְחַכִּימָא לִבָּא: פֵּירוּ לְצַדִּיקָא אִילָנָא דְחַיֵּי וּמְקַבְּלָנָא

תבואנו ג' ב' מ"ל וסי' כל יד עמל · מגור' רשע · ודורש רעה · קדמ' חס' :

רשי

שוחר טוב · החפץ להדריך את הבריות בדרך טובה ומוכיח ומיסר אותם : יבקש רצון · הוא חפץ שיהא הב"ה רוצה בם ומתפייס עמם · רצון אפיימי"נט בלע"ז : עוכר ביתו ינחל רוח · אדם עצל שינחיל רוח תמיד ואינו יגע בתורה ולא במלאכה · סוף עוכר את בני ביתו שאין להם מה לאכול : פרי צדיק · גמול פירו' מעשה הצדיקים עץ חיים הם להם לעולם · ולוקח נפשות חכם · מי שהוא חכם קונה לו נפשות שמלמדים דרך טוב והרי הם לו כאלו קנאם כענין שנאמ' ואת הנפש אשר עשו בחרן : הן

רלבג

שוחר טוב · מי שהוא טוב ודורש אותו הוא רצון הש"י שיגיע לו כי השם ית' עשה את האדם בתאר שיבקש אל הטובות ולזה יגיע לו בלא ספק התכלית שכוון אליו · ודורש ומבקש לעשו' רע יבואנו והוא שכבר יבא לו הרע בהפך מה שכוון כי הוא כוון הרע לזולתו ויבא לעצמו ברשתו אשר טמן לזולתו נלכד : בוטח בעשרו · מי שיבטח בעשרו ולזה יחשב להתגדל ולהתנשא על האנשים הוא יפול כי אין ראוי לבטוח כי אם בש"י וכמו העלה שיצא תחת הפרח כן יפרחו הצדיקי' לעשות פרי' אשר יבטח בו מהש"י: עוכר ביתו · מי שהוא משחית ביתו ר"ל בנין הגוף ואיבריו וכחותיו הנפשיות עד שלא ישתמש בהם לתועלת המכוון בהם הנה הוא ינחל רוח והבל כי אין בו תועלת ותחת מונעו עצמו מלעבוד שכלו במכוון בו ישוב עבד לזולתו ר"ל שכבר יהיה האויל עבד לחכם לב או ירצה במלת עבד שם מקרה והרצון בו שיגיע' האויל ועמלו אשר עבד בו יהיה לחכם לב כאמרו יכין וצדיק ילבש : פרי צדיק עץ חיים · כי הצדיק יגיע אל החיים הנצחיים ומי שהוא לוקח ומושך לעבודות הנפשיות החומריות כדי שיעוררו כלם אל השכל להשגת אלו החיי' הנצחיים היא חכם או יהיה הטעם כפול והרצון פרי צדיק הוא עץ שיתן חיים וזה כי לא די לצדיק שיקנה החיים לעצמו אבל יקנה אותם לזולתו והחכם הוא לוקח נפשות האנשים ומושך אותם לעבודת השם ית' שיקנו כלם החיים הנצחיים : הן

אבן עזרא

שוחר · שיקום בשחר לעשות טוב הוא יבקש לרצות חברו אשר חטא לו או שיבקש רצון שירצהו השם · ודורש לעשות רעה לרעהו היא תבואנו תחת השם כענין ישוב עמלו בראשו וגו' : בוטח בעשרו · ולא בשם לא יועילנו כי הוא יפול ביד מבקשי נפשו והצדיקי' שיבטחו בשם ולא בעשרם יפרחו ויצילו כעלה: עוכר ביתו · באולתו הוא נוחל רוח והבל ועבדו של האויל לחכם לב לנחלה כי יקנהו ממנו והודיע כי האויל משחית קנינו והחכם קונהו בחכמתו או האויל הוא עבד לחכם: פרי צדיק · פרי מחשבות שכלו ללמדם מוסר מפיהו כפרי עץ החיים · ולוקח מענין כי לקח טוב ופי' ומחכי' נפשות חכם ומודיעם המוסרים וכמו מה יקחך לבך יחכימך פ"א קונה כמו המביאים את המקחות ובלשון חז"ל קורין לקנין מקח כלומ' קונה נפשות כעבדי' ושפחות כענין ועבד אויל · פ"א ולוקח נפשות בחכמתו יציל אותו מרע : בארץ

אבן יחייא

שוחר וגו' ומי שהוא שוחר ומשכים לעשות טוב עם זולתו · יבקש רצון האל יתברך · והדורש הרעה לזולתו · תבוא אליו הרעה ההיא · בוטח וגו' והבוטח בעושרו ולכן לא ירא מה' ולא ירח' דלים הוא יפול כי יהיה עושרו עושר שמור לבעליו לרעתו · והצדיקי' יפרחו כעלה האילן הקטנה שהיא צומחת וגדלה בפתע · וכן הצדיקים הנותני' ממונם לצדקה לא יחסר לאחם מפני זה ואדרבא יכפל עושרם וממונם · עוכר וגו' והאויל הלז הקומץ על יד כדי להרבו' ממונו · הוא עוכר בני ביתו בהרעיבם ובהאכילו אותם לחם יבש ונקודים ובשר מליח · ובהלבישו אותם בלוי סחבות · ובסופו ינחיל רוח כי לא יהיה קיים עושרו רק ברוח העובר ועני' וימכר לעבד לחכם לב · פרי וגו' ותכלית הצדיק החכם אינו לנחול רוח כפרי הרשע האויל · אבל פרי הצדיק החכם שלוקח נפשות וקונה אותם בהשביע רעבונם בימי רעבון · ובהסירם ממחשבות רעות ממיתות בחכמתו : הוא לזכות כנוטע עץ החיים שהזוכה בו ואוכל ממנו הוא חי לעולם ולנצח נצחים והוא משל לחיי העולם הבא : הן

ר' מנחם המאירי

משביע העניים גם הוא יורה ובאה מלת יורא הא"לף במקום ה"א ופירשו שהוא הפוך כמו ירוה כלומר שהאל ינחלהו שהוא ירוה וישבע ג"כ בזה ובבא · כענין ירויון מדשן ביתיך · ויש מפרשים בו שהוא מענין יורה ומלקוש כלומר שעיניהם של עניים נשואות אליו כמו שעיני העם נשואות למטר בעת שצריכים אליו · ולי בו עוד לפרשו מענין השלכה מלשון ירה בים והיא הערה שעם היות הנבחר בהנהגה ללכת בדרך הממוצע מכל מקום בהרבה מדות ראוי לנטות אחר הקצה האחרון ובפרט במדת הצדקה וכמו שאמר הנה בהבטח' יש מפזר ונוסף עוד וכן נפש ברכה כי מלת ברכה מורה על תוספת יתר על חק הרגיל ואמר שהנדיב הגמור הנקרא מרוה מחקו לתת לכל מבקש כפי הראוי לו קרוב או רחוק לאח ולנכרי והוא כענין שלח לחמך על פני המים · או נפרשהו מענין למוד והכוונה שהנדיב עם היות מחקו לתת לכל מבקש מזונו גם כן שלא להשוות מתנותיו אבל שיהיה שם אורחותיו בהם לבכור כבכורתו ולצעיר כצעירתו חכם כחכמתו וכסיל כאולתו ועל זה אמר שהוא יורה וידריך כפי כחו כל מתנותיו להיותם על צד הראוי · ובכלל ענין אמר על הפך הנדיב והוא הכילי מונע בר ר"ל שמונע תבואתה מליהנות בה שום אדם יקבוהו לאום ר"ל קללת העם עליו וברכה לראש משביר ר"ל מזמין השבר ושבר הוא מזון ונקרא על שם ששובר הרעב והמזמין את השבר אם למכירה אם למתנה לפי הראוי הוא הנקרא משביר · ולענין שחכמה הוא זה הער' לשלם להשפיע מחכמתו כפי הראוי שזהו סוף ענין החכם ואמר עליו שהוא מפזר ונוסף והוסיף זה בלשון יש מפזר כי אין עוד פזור שיהיה הענין נוסף מצד הפזור על דרך הטבע אם לא על צד הגמול · ולכן אמר בלשון מיעוט יש דבר אחד שפזורו מוסיף בו וזה ידוע כי בלמדו לזולתו יוסיף לקנות חכמה בהתחדד שכלו להשיב לשואלים וכן שבהמנעו כאמר וחושך מיושר אך למחסור כי כשימנע מן הלמוד אף הוא שוכח הרבה ממה שלמד וחכמתו מעלה חלודה וכענין מה שאמרו בירוש' רבי יוחנן הוה אמר לתלמידיו באו ונפשפש בהלכות שלא יעלו חלודה ואיפשר שזהו ענין מה שאמר שלמה בספר קהלת אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וחילים יגבר ויתרון הכשר חכמה · כלומר אם הברזל קהה ר"ל מעלה חלודה כשלא יתמידו השחזתו והוא ענין לא פנים קלקל כלומ' כשלא לוטשו פני הברזל ואמרו וחילים יגבר פירושו ולא חיילים יגבר שמלת לא הסמוכה לפנים מושכת עצמה ואחרת עמה כמו ולא יבאו לראות וכו' · ומתו כלומר ולא ימותו · כן אמר שסבת ערוב השחזתו מונעת שלא יוכל לגבר חיל כראוי לו כל שכן חכמה שהיא צריכה להזמנה והכנת כחות האדם והזמנה גדולה והכנה יתירה שבהתרשל האדם על זה תעלה חכמתו חלודה · והכשר הוא ענין הכנה ורוצה בו אם הברזל הוא רך כל שכן שצריך יתרון הכשר בחכמה והוא ענין האומר באבות כל תכונה שאין עמה מלאכה סופה בטלה כי הלמוד מועיל לזכירה והעדרו סבת השכחה ונפש ברכה תדושן ר"ל תתענג בתענוג האמתי · וגם הוא יורה יפורש בו אחד משני הענינים שנתחדשו לי בביאורו והוא שמחוקו להדרש לכל שואל ואולם לכל אחד כפי הראוי · ומונע בר חכמתו יקבוהו לאום בהשאיר אחריו קללה ובהפך ברכה לראש משביר : שוחר טוב וגומר · מלת טוב הנה שם דבר לא תאר ודרישת הדבר וחקירתו בזריזות תאמר בלשון שחר כי הזריז בדרישת איזה דבר משכים עליו בשחר · ועל זה הדרך יבא ענין בקור מגורת בקר ומזה ושחרתני ואיננו כלומר דרשתני בזריזות ולא תמצאני · אלי אתה אשחרך אדרשך בזריזות ואמר שמי שהוא דורש בזריזות ומתעמל בחריצות על המעשה הטוב יבקש רצון ר"ל יגיענו עוד אלהי לאלה תאותו וימצאנה ובהפך דורש רעה הוא המתעסק ומשתדל ברעה תבואנו · ובדרך החכמה שהחוקר במחקר הטוב והראות ישיג המכוון כאלו יבקשנו וימצאהו וההפך להפך · ולי עוד לפרש בו דרך פשט הענין דבור המוני כלומר שוחר טוב הוא מי שיבקש רצון האל כדרך שבני אדם אומרין על מי שיזדמן לו איזו הצלחה לטוב לו קם היום : בוטח וגומר · הערה שאין לאדם להסיר בטחונו מהאל בבטחונו בעשרו ואמר בוטח בעשרו על שמוי' יסור לבו הוא יפול ממחשבתו והצדיק שהוא בוטח באל ולא בעשרו יפרח כעלה כלומר יצמחו ויגדלו יום יום · ובדרך נסתר הזהיר המתלמד להשתדל ללמוד מפי חכם מובהק ולא יבטח בעשרו ר"ל בהכנתו הטבעית וקלות הבנתו ורבותינו ז"ל אמרו בירושלמי על פסחים כל תורה שאין לה אב אינה תורה · והבוטח בעשרו יפול מתועלותיו בהתעותו ובנטותו מני דרך והצדיקים המשתדלים בלמודם לקבלו מזולתם מן הגדולים המובהקים כעלה יפריחו כלומר שיצאו גדולים על הסדר וישמר מנטות מדרך היושר כדרך שהפרי נשמר על ידי העלה עוכר ביתו ינחל רוח ועבד אויל לחכם לב הערה מדינית להזדרז ולהשתדל במלאכת ביתו ובעבודת נחלתו והמתרשל בזה וכל שכן הכסיל המאבד ממונו בידים ינחל רוח כלומר נחלתו הבל וריק · ועבד נראה לי שהוא שם דבר מלשון עבודה כלומר נחלת האויל ועבודתו תגיע ליד חכם לב כי לסכלותו או לעצלותו ישאר עני וימכור כל אשר לו והפקח המשכיל יקנה ממנו בלא הון לא ירבה במחירו וזולתי פי' שהאויל יהיה עבד לחכם לב כלומר שלרוב עניותו ימכר לו לעבד ובדרך נסתר איפשר שרמז בעוכר ביתו מה שרמז בעוכר שארו כי הגוף נמשל בבית ובעיר ויאמר שהעוכר ינחל רוח כי ימות ולא בתכונה וחכם לב השומר ביתו מן העוכרים יכניע האויל להיות לו לעבד ישר אל מלאך רע ויוכל : פרי וגומר · ביאורו פרי צדיק כפרי עץ חיים כי הצדיק עצמו הוא כעץ חיים ר"ל כמו שהעץ מוציא הפרי בעתו והוא עקר הכוונה בו כן הצדיק נותן פריו בעתו ופריו הוא החיים הנצחיים והוא תכלית השלימות האחרון והוא עץ החיים אשר התאוה אכילת עץ הדעת מחית אותו כאמרו כי ביום אכלך וגומר · ופירושו שפשיטהו מאכלך והוא מי שקובע סעודתו עליו ומשביע עצמו ממנו יותר מדאי כי זה ימיתהו וימנעהו מאכילת עץ החיים אשר פריו מתוק לאשר חכו ממתקים ואכל וחי לעולם והעיר החכם אחר השלימו נפשו להשפיע מחכמתו לזולתו והוא אמרו לוקח נפשות חכם ובא לוקח במקום קניה וקונה על אחד מהפנים שהזכרנו רוצה בו מחדש ומשלים הנפשות הוא המוליד הוא המחדש הוא המעמיד הויתם כאמרו ואת הנפש אשר עשו בחרן ואמר שמדרך החכם ומחקו לחדש נפשות ולהשכילם להיותם אלו כילדים בדומה זהו ביאור הפסוק לדעתי והנגלה בו אחד עם הנסתר : הן

קב ונקי

שוחר טוב יבקש · יאמר האיש הנקרא שוחר ודורש טוב הוא מי שכל שתדלותו יתעסק בדברים שהם רצויים בעיני אלהים ואדם אמנם האיש שהשתדלותו לעשות רע לא ישיג רצון אלא רע ויענש מאת ה' : בוטח בעשרו · הבוטח בעשרו ומה' יסור לבו הוא ירד ויפול והעושר כלה ואבד ולא ישאר לו לא שרש ולא ענף : וכעלה צדיקים יפרחו · כמו העלה שהוא לח ורענן כל זמן שהפרי באילן כך הצדיקים עומדים בלחותם כל זמן שפרי צדקה בהם · דע שהנפש מקורה במקום העליון והיא עצמות האדם ולכן ראוי שיהיה בטחונו בדברים הנפשיים לא בזמניים והבוטח בעשרו יפול מחברת מצרור החיים : עוכר ביתו · יאמר האדם שהוא משחית קנינו וכל אשר לו בגאותו ינחל רוח והבל אשר בעת הצורך לא ימצא הדברים המוכרחים אחרי כן מפני החסרון יהיה עבד זה האויל העוכר ביתו בשביל פרנסתו לחכם לב הרוא' את הנולד ושמר קנין ביתו כפי הראוי : פרי צדיק · יאמר שפתי הצדיק שהוא דבר שפתיו כמשלו לעץ החיים שמחיה הצדיק לרשעים בדבורו כמו פרי עץ החיים לאוכליו · ולוקח נפשות חכם · ר"ל המלמד לאנשים דברי תורה ראוי שיקרא חכם לא היודע ואינו רוצה ללמד ע"ד אל יתהלל חכם בחכמתו אלא יפוצו מעינותיך חוצה · ולקח נגזר מן כי לקח טוב · או ירצה שלוקח אותם ממקרי הזמן ומלמדם דעת ודרך תבונות : הן

מנחת ערב

פי חזיר כלומר עוברת או במזון אכו למען על פי דרכו יגע עצמו ובפרו בנזם זהב אשר בהכו והלא הולת תהיה לו וכלימה כי הן לו יאויר היה לוקח לקח טוב אך הנזם ממקומו לא ימיש והיך למשש נזם ולהניחו יתלכלך בצואה כן הדבר הזה כי הלא הקרב הקרב אל אשה יפה להאבת יופיה כמלא שלהתגר בגוון מראיתה הנפאר בה ילכלך עצמו בחמת מלא צואה וזהו נזם זהב באף חזיר היא אשה יפה וזה בהסיר מכלל בחינותי' הטעם וזהו וסרת טעם כלומ' כאשר יסולל ויוסר טעם הנאת ביאותיה על כי גם הוא בבלתי יפה וישקף אל הב' הבחינות לבדנה · או יאמר וסרת טעם כלומר א"כ היפה לא יקח היא אבה כי ישקיף וירא הבחינות הנזכרים והבטל מצוה רבה עד מאד לזה אמר וסרת טעם כלומר לא אמרתי הלא באשה שלא תמצא טעם וטענה אל הדבקך בה רק לתאוה אך אשר יש בה טעם שהוא לקיים מצותית' שלא העשה על מצילות המעשה רק על הטעם לשבתה זו טוב ויש' הדב' : ושמא תאמר הלא גם הצדיקים לא ימלטו כי גם הם יבערו ויכשלו בתאות אשה יפה כי תאוה היא לעינים וידמה להם למשיגי גבול עונג נפשי בקחתם אשה יפה לאשה על כן אמר תאות צדיקים אך טוב שהוא לבלתי חמוד אשת הזולת על כן אשה יפה יקחו להם לא כן הרשעים שהדרכה כל כך יחמדו אש: יפה שיקוו מתי תבא עברה על בעלה וימות וישא את אשתו: או יאמר תאות צדיקים וגו' על דרך שכתבנו למעלה על פסוק לקחת תמים תישר דרכו וגו' ודברינו יבואו גם כאן כגון על פסוק זה עיין שם:

יש מפזר ונוסף עוד ע"ד שמצינו במדרש מעשה בא' שהיה נותן מעשרותיו כראוי ונשלח ברכה בשדהו עד במקום מאה העלה אלף כורין וכשמת פיחת בנו ממעשר עשרה ממאה ופיחת השדה מאה וכן לשנ' שאחריו עד שלבסוף לא נתן כי אם עשרה גם השדה לא העלה אלא מאה כדאי' בתנחומא וז"ש יש מפזר ונוסף עוד שהעלה שדהו מדי שנה ושנה מאה יותר עד שהגיע לאלף כורין וחושך מיושר שלא נתן כיושר מעשרותיו אך למחסור הגיע לו חסרון מדי שנה בשנה:

מונע בר וגו' הנה דרכן של בני אדם כי את מונע בר והינו משביר לכל עם הארץ מאוצרות דגנו שיקבוהו לאום שיפרע הוא ית' ממנו ואפי' עוברים שבמעי אמן לדעת רז"ל כמה דלת אמר כעוללים לא ראו אור או כפשטו על קללות כל המלכות וברכה לראש משביר אמנם לא זו הדרך טובה לפניו ית' כי יפול בשחת מוסר דין על חבירו שהוא נענש תחלה לכן מי שהוא שוחר טוב משחר אל אל כראוי לא יבקש בתפלתו יקר הקב"ה את מונע הבר רק יבקש שנהיה לרצון לפניו ית' וז"ש שוחר טוב עצתי היא יבקש רצון אל עצמו ולא רעה אל שכנגדו כי הלא ודורש רעה מאתו ית' על רעהו הדואהו אל הד רש כי יענש תחלה: בוטח בעשרו וגו' הנה בוטח בעשרו כמדומה לו שלא ימוט לעולם ובלתי מחשיב את עשירי כשרון ודלי ממון כי יאבד כל עובר שלו ויביאהו לידי צדיקים אשר בזה כי יברכם ה' ויהיו עליו סחרה וזהו בוטח בעשרו הוא יפול בעוני וכעלה אשר הוא שומר לפרי ומחסה ומסתור ליושבים בצלם כן יפרחו צדיקים להסתר הנזכר אשר בטח בעשרו בצל הפרחהם כיתר עני עם' ואמר שב"כ ישכרהו עשרו כי גם כי יהרוסם לא תסור מעליו גסות הרוח שקנה בו כי אחר אשר עכר ביתו בבטחו בעשרו לא יכנע עדיין תחת צדיקים כי אם עודנו מחזיק בגאותו באופן לא נשאר לו לנחלה רק גסות הרוח באומר אלהם תדמיוני ואשוה ואני הייתי בעל הון רב ואלה אך דלים היו כי גם שנאבד הזהב הלא נשאר הכבוד וזה עוכר ביתו ינחל רוח וכן ינחל רוח עבד שהוא אויל שתוארו לבזות חכמה כד"א חכמה ומוסר אוילים בזו שבהיותו עבד לחכם לב לא יקנה החכמה ממנו וינחיל רוח מתגאה על הזולת באומר הלא משמשי חכם גדול ומי כמוני חשוב ונחמד כמלא כי ריק הוא מהחכמה ומוסר כי אויל הוא בזה אותה ונשאר לו הגסות רוח כי כמקרה עוכר ביתו הנזכר גם הוא יקרנו: פרי צדיק וגו' הנה ידענו כי הצדיק יוכל פרי מעלליו בעה"ז והקרן קיימת לו לעה"ב והלא כנגד עיננו צדיק נכרת במטיב ימיו ואיה פירותיו וגם המאריך ימים כל ימיו מכאובים לכך אמר על הא' פרי צדיק עץ חיים כי הן את מת ספרי מעשיו יאות יהיה לו עץ חיים גם במקום אכילת הפירות שהוא בעה"ז הלא שלוקח נפשות הוא ית' חכם יודע עתותיו כי יודע בעל התאנה אימתי ילקט התאניו ולא די שלא תקפיד הלא אדרבה תשא ק"ו לומר אם לעושי רצונו כך לעוברי רצונו עאכ"ו וזהו הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע הבלתי שב כי אם עודנו חוטא שהוא הק"ו בעצמו: ועל החלוקה השנית כי תרצה כי אזלת יד צדיקים ומה גם הזריזי התורה כי לא לחכמים לחם אל תקון והנחס כי זולת נקיון עונותיך הלא בהם תזכה לתורה כי אהב מוסר הם הייסורין אוהב דעת הוא דעת התורה כנודע כי אחד מהדברים אשר אינך רק ע"י יסורין היא התורה כי ע"י המוסר דעת לקים ימצא ולכן שונא תוכחת אשר יוכיחנו אלוק ישאר בער שלא ישיג חכמה: ושמא תאמר הלא תלית אהבת דעת התורה והשגחה אל אהבת מוסר ולא כן הדבר כי הלא מן השמים יכריזו חכם או טפש לזה אמר מי שהוא טוב ויסבול

עניותו

יב

וְלֹקֵחַ נְפָשׁוֹת חָכָם׃ ל' וחס' הֵן צַדִּיק בָּאָרֶץ
ג' יְשֻׁלָּם אַף כִּי־רָשָׁע וְחוֹטֵא׃ אֹהֵב א
מוּסָר אֹהֵב דָּעַת וְשׂוֹנֵא תוֹכַחַת בָּעַר׃
ג' טוֹב יָפִיק רָצוֹן מֵיְהוָה וְאִישׁ מְזִמּוֹת
ד' ול' חס' יַרְשִׁיעַ׃ לֹא־יִכּוֹן אָדָם בְּרֶשַׁע וְשֹׁרֶשׁ
צַדִּיקִים בַּל־יִמּוֹט׃ אֵשֶׁת־חַיִל עֲטֶרֶת
ל' בַּעְלָהּ וּכְרָקָב בְּעַצְמוֹתָיו מְבִישָׁה׃
מַחְשְׁבוֹת צַדִּיקִים מִשְׁפָּט תַּחְבֻּלוֹת ה
רְשָׁעִים מִרְמָה׃ דִּבְרֵי רְשָׁעִים
ל' אֱרָב־דָּם וּפִי יְשָׁרִים יַצִּילֵם׃

הפוך

נתהפכון

וּמְקַבְּלָנָא נַפְשֵׁי חָכְמְתָא׃ הָא צַדִּיקָא
בְּאַרְעָא מִתְחַסַּן וְרַשִׁיעֵי וְחַטָּאֵי סָפִין
מִן אַרְעָא׃ מַן דְּרָחֵים מַרְדּוּתָא רָחֵים
יְדִיעֲתָא וּדְסָנֵי מַכְסְנוּתָא בּוּרָא הוּא׃
טַב מָאן דְּקַבִּיל רְעוּתֵיהּ דֶּאֱלָהָא
וְגַבְרָא רַשִׁיעָא רוּעְיָא תַּרְעִיתֵיהּ׃
לָא נִתְקַן בַּר נָשָׁא בְּרִישְׁעָא וְעִקָּרֵיהוֹן
דְּצַדִּיקֵי לָא נָזוּעַ׃ אִתְּתָא כְּשִׁירְתָּא
כְּלִילָא לְבַעֲלָהּ וְאִינְתְּתָא בִּישְׁתָּא
הֵיךְ מַלְטִיתָא בְּקֵיסָא הֵיכְנָא מְיַבְדָא
גַּרְמוֹן דְּגַבְרָהּ׃ מַחְשְׁבָתְהוֹן דְּצַדִּיקֵי
דִּינָא מַדַּבְּרָנוּתָא דְּרַשִׁיעֵי רַמְיוּתָא׃ מְלֵי דְרַשִׁיעֵי כְּמַנִין לִדְמָא וּפוּמְהוֹן דִּתְרִיצֵי
מַפְצֵי לְהוֹן׃

ישלם ג' וסימ' לקמן סימ' י"ג : ירשיע ד' א' חס' וסימ' נמס' בשמואל סוף סימ' י"ד : וכרקב ל' מן זוגין מן א"ב מן כ"ב כ' בריש תיבות' חד מלרע וחד מלעיל וסי' נמסר במס' רבת' במערכת אות הכ"ף בס"ד :

וכרקב
נחד ורקב

רשי

הן צדיק בארץ ישולם · למה יבטח הרשע בשעה שמצלחת לו הצלחה הוא רואה שהצדיק משתלם שכר העבירה שבידו בעודו על הארץ בחיים · ואף כי רשע וחוטא וכל שכן שסופו של רשע להשתלם לו או בחייו או במותו · טוב יפיק · מוציא מן הקב"ה נחת רוח להביא טובה לעולם · ואיש מזמות ירשיע · בעל עלילות ירשיע מחייב את הבריות להביא רעה · וכן הוא אומר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה : לא יכון אדם ברשע · לא יתבסס : וכרקב הנכנס תוך העצמות כן אשה מבישה ורעה שמעשיה בושים : דברי רשעים ארב דם · יועצים לרצו' בידים או על יד עדות שקר · ופי ישרי' כששומעים את עצתם יצילום לנרדפים שמגלים את עצתם או הם עדים הם מזימין אותם :

הפוך

אבן עזרא

בארץ ישולם · בעודו חי ישלם לו השם מעשה הטוב · אף כמו כן הרשעים ישולם שכר פעולת' טרם מותם כענין אל פניו ישלם לו : אוהב מוסר · מי שהוא אוהב הדעת הוא אוהב המוסר שייסר רוחו : טוב · לא · שנים דבקים · יפיק פי' יוציא כלומר איש טוב יוציא רצון השם כלומר הוא ירצה בו · ואיש מזמות מחשבות רעות ירשיע השם בהשפטו על כן אחריו לא יכון אדם ברשע · בל ימוט בעת צרה · ושרש משל לאחרית וזרעם אחר מותם · פ"א וכשרש שלא ימוט כן הצדיקים יעמדו ולא ימוטו : חיל · מן חילך פי' ממון כלומר האשה שתקנה ממון היא עטרת בעלה שבעבורם יכבדוהו כאשר המלך נכבד בעטרת ראשו · בעצמותיו שלא תועיל רפואה כן אשה מבישה נותנת בושה לבעלה והיא מפסדת הממון : מחשבות · דברי ·

הפוך

רלבג

הן צדיק בארץ · הנה הצדיק לא יספיק לו קנין החיים הנצחיים אבל יעמוד בשלום בהיותו בארץ אין פחד רעה לנגד עיניו וגם כאשר רשע והוא חוטא חטא מה עכ"ז יעמוד בשלום בארץ כמו שתראה מיהושפט שהתחבר עם אחאב שהיה רשע וחטא בזה הצילו הש"י מהרע כשקמו עליו חיל ארם להרגו בעבור כי נמצאו בו דברי' טובים כמו שנזכר בספר דברי הימים וכזה תמצא בדוד כשחטא בדבר אותה האשה אמר לו הנביא גם יי' העביר חטאתך לא תמו' לפי שכל פעולותיו זולתי זאת היו בתכלית השלימות כמו שזכרנו שם ולזה מצאנו שנענש שאול יותר ממה שנענש דוד והיה חטא שאול יותר מעט אלא שלא עשה מהטובות כל כך כמו שעשה דוד אך רוב פעולותיו בלתי נוהגות על היושר : אוהב מוסר · מי שהוא אוהב מוסר במדות הוא אוהב דעת כי זה ממה שיישירהו לשלימות המושכלות ולזה הוא מבואר כי מי שהוא שונא התוכח' ונפקד ממנו השלימות במדות הנה הוא בער כי יפקד ממנו שלימות המושכלות גם כן : טוב יפיק · האיש הטוב יוציא רצונו מהש"י כי השגחתו דבקה בו עם שרצונו רצון הש"י כמו שקדם ואולם איש מזמות והוא האיש הנמשך אחר מחשבותיו לחטוא בהם כאמרו כי זמה עצי הנה ירשיעהו הש"י ויחייב אותו כשיביא עליו מהרע במד' שמדד : לא יכון · לא יכונן בכין האדם שהיה ברשע ולא יעמוד כי במעט שבה יסחת והנה שרש הצדיקי' לא ימוט אך יתקיים ויעמוד תמיד : אשת חיל · הנה האשה הזריזה במעשיה היא עטרת בעלה ואולם האשה שמתעצלת במעשיה היא משחתת אותו והיא לו כמו הרקב בעצמותיו שיבלו הואיל והנה רמז בזה אל האשה המשרתת השכל בשתכין לו מהמוחשו' מה שיצטרך לו בחקירותיו ואם לא תהיה נשמעת לו אך תתרשל מזה והיא מתאחרת ויבשת הנה היא לו כרקב בעצמותיו כי היא תמנע ממנו השלימות : מחשבות צדיקים · אין צ"ל כי מה שישתדלו בו הצדיקים הוא דבר ראוי אבל גם מחשבותיהם משפט וברשעים הוא בהפך שגם תחבולותיהם אשר ילקחו מהשכל באופן מה הם מרמה : דברי רשעים · מה שידברו הרשעים הוא לרע אשר בתכלית כאילו תאמר לארב דם להכו' דם נקי ואולם דברי ישרים הם בהפך זה כי הם להציל הנקיים משפיכות דמים :

הפוך

ר' מנחם המאירי

הן צדיק וגו' · הערה תוריית שלא ליחס ליאות בחקו ית' בראותו העדרת הסדור בין בני אדם כענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו כי מועד שמור לכל ועל כן אמר הן צדיק יקרוהו פגעים ונסיונות בנפש וברכוש ישולם בהם על המעט שחידעו מן המרי לבעבור שבב לו חיים הנצחיים לעולם הבא באין סיג ומסך מבדיל כלל כל שכן שהרשע והחוטא ר"ל המתמיד לחטא שישולם על מעשיו למועד שמור ומה שתראה מהצלחתו בהצלחות המדומות הוא גם כן תשלום על המעט שחידעו מן הזכות ומן הפועל הטוב כמו שנודע בדרכים אמיתיים ידועים על הצד שהארכנו בחבור הגדול במסכת אבות · ומלת בארץ רומז על זה העולם · וענין ישולם איפשר לפרש מענין שלימו' מלשון לא שלם עון האמורי ושלמו ימי אבלך · וכל חכמי ישולם · וכבר מצאנוהו מן הדגוש ושלם את הבית ומי עיר כמשולם וכן איפשר לפרשו מענין שלום הסכן לא עמו ושלם · השלימו את יהושע ומצאנוהו גם כן מן הדגוש ושלא נזכר פועלו וירא מגזה הוא ישולם · ולאלו שני הצדדים היה איפשר לפרש הפסוק כאשר עמו · ולפי' הראשון איפשר שמלת בארץ דבקה עם הצדיק וקרא השלם במדות ומשולל מן השגיאות האחרון צדיק בארץ כאומר שכל צדקתו בענייני העולם הזה וכל יתרונו תחת השמש והוא אם ישלם ויגמל בתחרותו מה גם הרשע אשר יחסר כל בו : אוהב מוסר וגו' · המוסר והתוכחת באים הנה על שלימות המדות והדעת על שלימות השכל ובער על העדר הידיעה והיותו כסכל מן הסכמו' כגזר אלשון בעיר שהוא תרגום בהמה כי הוא ביקר בל ילין נמשל כבהמות · וידוע ששלמות המדות מבוא ושביל לשלימות השכל ולכן אמר אוהב מוסר ר"ל מסכים דעתו לדבקה בו אוהב דעת ואז ישיג ארחות חיים והפכו והוא שונא תוכחת ישאר בער וכסכל הידיעה · וזהו ביאור המקרא לפי הנסתר והנגלה בו דברים פשוטים שהמוסר והתוכחת שמות נרדפים ומי שאוהב בם כיתה אוהב דעת לקבל עצה ולסדר עניניו על אופני ההנהגה ישרה ובעלת התועלת וכבוד והפכו להפך : טוב יפיק רצון מיי' וגומר · לא יכון וגו' שניהם דבקים מורים על ענין אחד · אמר שהטוב ר"ל בעל המעשה הטוב יוציא מה שיהיה בו רצונו מיי' כי ינחלהו הש"י כצדקו להפיק רצונו ולמלא תאותו · ואיש מזמות ר"ל מתחשב ומתהפך בתחבולותיו ירשיעהו האל ר"ל יעמידהו על חק הרשע בגזל ממנו כל תאותו כי לא יכון האדם אצלו ברשע ובפעולת הרע ולכן שרש הצדיקים ר"ל התיודתו וגדולו על מעשה הטוב לא ימוט אלא יקבל תגמולו עליו · ובדרך נסתר קרא השלם טוב ואמר שהשלם כל השתדלותו בהפיק רצון האל · ומ"ש שבקבלת מיי' פירושו יפיק המכוון מאתו והוא שלימות השכל שהוא תכלית המדרגות והאחדות שבהם ויסולל עצמו מכל עסק זולת המכוון ואיש מזמות ר"ל שמחשב ומטריד לבבו בעניני העולם ירשיע ר"ל יהיה כענין ולא ימלט רשע את בעליו ובמך לו שבזאת ההנהגה לא יכון לנגד עיני האל · ושורש צדיקים ר"ל השורש האמתי והעמוד אשר הבית נכון עליו לא ימוט לעולם ועד : אשת חיל וגומר · רצה בו שאשת החיל הבעל מתכבד ומתעטר בה והמבישה היא לבעלה כרקב בעצמותיו שהוא חולי שאין לו רפואה ומבישה נאמר על אשה בלתי נשמעת לקול בעלה אבל שהיא מסיבת בדבריו ורוצה בו שהיא מבישה אותו מחביריו מסברו מענין אל תבישני משברי · וכבר הפרש למעלה בפסוק אשת חן תתמוך כבוד קצת הגדות המיוחסות לנשי החיל ובהפך כאשר שאל המלך לאחד מחכמיו ספר לי את הראויות לשונא מן הנשים הסינו המורדת על בעלה המתפארת בפעלה המסתתרת באכלה המזנאת כאשר אין לה המתחזקת בסכלותה ומתרפה בתמותה הממהרת לצעות היוצאת לריב מהר המשתדלת להרוס ומתרשלת לבנות ובדרך נסתר כבר רמזנו שהחומר הנאות והמוכן הכנה טבעית לקבל הצורה על צד נאות ידמה לאשת חיל והפכו לאשה סוררת ואשת מדנים וכעס ודרך כלל נמשל לאשת איש וזונה מצד שהחומר לא ימצא בלא צורה כמו שאשת איש לא תמלט מהיות לאיש והזונה עם היותה אשה אשת איש אחד תבקש איש אחר תחליף ותמיר בו בעלה הראשון ותפתהו בחלקת שפתיה ותמשכהו בחבלי זוף אמרותיה וכן החומר תמיד פושט צורה ולובש צורה כמו שנודע לחכמי הטבע · מחשבות צדיקים משפט תחבולות רשעים מרמה · דברי רשעים וגומר :

הפוך

אבן יחייא

הן צדיק וגו' ואל תפקפק ותספק באשר אמרתי כי תכלית הרשע הוא רע ותכלית הטוב הוא טוב בראותך צדיק ורע לו רשע וטוב לו · כי הן צדיק בארץ הלזו הנשמה מהעולם הזה ישולם מאיזה מעשה או מחשבה בלתי כאיש אשר עברו עליו למען הנחילו כל אופני הטוב בעולם הבא · וכל שכן שהרשע החוטא במחשב' והחוט' במעשה· כי לא ינקה מעונש· ואם יש לו טוב בזה הוא כדי לקבל שכרו מטוב מה אשר פעל · אוהב וגו' מה שלכן אוהב המוס' לטוב לו באחריתו הוא אוהב דעת והוא בר דעה לבחרו בטוב · ושונא התוכח' הוא בער וכעיר פרא אשר לא יראה את הנולד · טוב וגו' והטוב האוהב בטוב יפיק רצון מה' במעשיו הטובים ואיש מזימות ובעל מחשבות רעות ירשיעהו ה' בהשפטו ויתעבנו · לא יכון וגו' כי הוא מהנמנע שיכון אדם ברשע להיותו מתועב מה' · ושרש הצדיקים בל ימוט אף כי יחול עליהם לפעמים צרות מה אם למרק עונות מה שעשו בעולם הזה · ואם שיהיו יסורין של אהבה להגדיל שכרם ·

אשת חיל וגו' ר"ל האשת חיל אשר גדרה הוא הנזכר בסוף זה הספר כי יש לה דעת ושכלתנו לתת חלק לגוף וחלק לנפש בשמרה תמי' תועלת הגוף והנפש מבעלה · היא עטרת בעלה · וכאשר העטר' היא אות שלימות לראש המעוטר בה ככה האש' הזאת היא שלימות לאיש המתוא' היותו בעלה מה שהוא הסבה המביא' לבעלה תמיד הן בדברים הגופניים הן בדברים הרוחניים כי היא כרקב בעצמותיו אשר הוא מהנמנע ההבל מהוקו · מחשבות וגו' ומחשבות הצדיקי' בעלי המין מהאשה הנז' אשר הם שלימים בשלימותה · הוא לעשות משפט בעוברי רצונו ית' · ותחבולות רשעי' אשת המבישה הוא לרמות את זולתם בזרמ' לבם : דברי וגו' ודבריה' הוא לארוב דם כי מה שיחשבו בלבותם במרמה לארוב לדם יוציאוהו בפיהם · ופי ישרים יצילם לנארבי' כי בשכלם יבינו תחבולותיהם ויגלום לשכלים המוכנים להלכד ברשתותיה' :

הפוך

קב ונקי

הן צדיק ישולם · לשון שלום ופי' הצדיק הוא נשלם בכל מקום ויהיה לו שלום : אף כי רשע וחוטא יצילהו השם מהרעות המעותדות לבא עליהם בהשגחה פרטית · וי"מ הצדיק יש לו שלום עם כל אדם אבל עם הרשע וחוטא יש לו שנאה ואף בעבור שאינו הולך בדרכי השם · או יהיה ישולם מענין תשלומין ויאמר שהצדיק כאשר יחטא בארץ ישלמו לו עונשו וכל שכן שמדת הדין תחייב להעניש הרשעים והחטאים אלא שזה העונש הוא בעולם הנשמות וזהו סוד צדיק ורע לו ורשע וטוב לו : אוהב מוסר · מי שאוהב את המוסר ומקבלו אדם דעתן הוא : ושונא תוכחת · שלא ישמע למוכיחים הוא בער שנשאר על תולדתו הטבעי ועיר פרא אדם יולד ולכן צריך למוכיחים והוא שונא ההכרחי והמועיל : טוב יפיק · האדם המתואר בטוב יוציא רצון מה' ומוצא חן בעיניו · אבל איש בעל מחשבות רעות ירשיענו השם במשפטו והוא מתחייב בעיניו : לא יכון אדם ברשע ירצה האדם שיתנהג עצמו ברשע לא יהיה מלבו קיים ונאמן בעיני השם רק יהיה רעוע שהשם יהרסהו אמנם הצדיקים ששרשם נשרש בתורה ובחכמה מובטחים הם שלא ימוטו : אשת חיל · חיל · כמו והיה לבן חיל · ר"ל אשת חיל גברתנית ודעתנית עטרת היא לבעלה שהוא משובח בעבור נועם מעשיה ומסדרת הנהגת הבית בסדור ישר ומועיל · וכרקב בעצמותיו · ר"ל האשה אשר פעולותיה בלתי מסודרות ותביים לבעלה כמשלא לרקב המרקב ומעפש העצמות שאין להם תיקון והרקב הוא חולי מסובך בעצמות שאין לו תקנה כך האשה הרעה תבא מהרה והסרון בכל מעשיה : מבישה · פרשו בוש בשקל משימה : מחשבות צדיקים · אמר כי מחשבות הצדיקים הם לעשות משפט לקיום המדינה והרשעים לא יספיקם שכל זמנם יחשבו במחשבות רעות אלא מתחבלים כל היום לרמות אחרים : דברי רשעים · והרחיב בתכונות הרשעים ופעולותיה' ואמר שדברי הרשעים והסכמתם לארוב הצדיקים ולהרגם והישרים בפיהם יצילו אותם מן האורבי' · ויכול לפרש דברי רשעים הם להעיד עדות שקר על הצדיקים להורגם שיאמרו פלוני הרג את הנפש ופי ישרים יצילם שיכחישו עידי השקר ויעידו אמת · או יהיה פי ישרים יציל את הצדיקים כי יחקרו הדבר וימצאוהו שקר :

הפוך

מנחת ערב

ענותו לעסוק בתורה יפיק אל הפועל רצון מה' אשר הוכרז עליו שיהיה חכם אך הבלתי נותן חלקו בתורה אשר תתקיים גזרת החכמה שנגזרה עליו במה שיהיה היש מזמות ובעל תבונה בתילי דעלמא והלא ירשיע להפך חכמתו אל חכמת חיי שעה וניכית חיי עולם ולא זה הרצון מה' : או יאמר פרי צדיק הוא תלמוד אחד הוא עץ חיים כאילו נוטע עץ לאכול פירותיו שהם חיים ולכן מי שלוקח נפשות רבות שהכניסן תחת כנפי השכינה הוא יקרא חכם בעצם כי לעצמו נוטע אילנות רבו' של חיי' · ונקרי פרי צדיק כמ"ש ז"ל שהתלמידי' נקראו בנים ומעלה עליו כאלו ילדו וכן המגדל יתום בתוך ביתו וכן מי שמכניס חבירו תחת כנפי השכינה הרי שכולם נקראים פרי ומעשה ידיו של צדיק : אוהב מוסר וגו' כי בזכות הייסורין זוכה לתור' כנודע שהיכ' בהם אלא ע"י יסורין והחפך הם הש"ח ייסורין ונתעלב אל לנך כי סונא תוכחת הנה יפסיד חכמתו וישאר בער ולכן יזהר והשמר מן תוכחה : כי טוב הוא המקבל הייסורין באהבה יפיק רצון מה' שיהיה וירא' זרע והלא זו יתקיים בידו כמ"ש ז"ל ואיש מזימות שמבקש חשבונו' רבות ומהרהר על מדותיו ומהרהר אחר מדותיו ית' ירשיע ויוסף על חטאתו פשע ויירש תרתי גהינם הייסורין פה וגם גם לעתיד : לא יכון אדם ברשע אז"ל צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק צדיק ורע לו צדיק בן רשע · וז"ש לא יכון אדם אף שהוא אדם גדול וצדיק ברשע כשאביו היה רשע כי אף שיש לו חלק טוב בעלמא דאתי בהאי עלמא הוא צדיק ורע לו' אמנם ושרש צדיקים כשיש שורש צדיק הוא אביו וגם הבן הוא צדיק אז הם צדיקים דרתי משמע אזי בל ימוט אף בהאי עלמא : אשת חיל וגו' הנה מצינו כמה מעשיות שאשה טובה גורמת בעלה לסור מרע וכמו שאז"ל על און בן פלת שאשתו הצילתו וכן להפך שאשה רעה מסית ומדיח לבעלה לרעה וז"ש אשת חיל עטרת בעלה שגורמת לו עטרה בהאי עלמא ובעלמא דאתי וכרקב בעצמותיו מבישה שגורמת לו כל רע וכמו שחז"ל שאשתו של קרח הסיתו לקנאי במשה וז"ל כל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבין : מחשבות צדיקים משפט הנה יקרה לפעמי' שהבריו' סבורין שזה האיש אינו צדיק אינו חסיד אינו ת"ח וזה יש בו כל מדות הללו ואלא שהוא מכסה צדקתו וחסידותו ותורתו בסתר כדי שלא להתפאר ע"כ או לקבל שום כבוד מהבריא' וכן מצינו ביונתן בן עוזיאל שאמר לרבי פרנסני ככלב וכעורב ולא רצה לגלות שיש בידו אפי' מקרא שלא להנות מתורתו כלום · בהאי עלמא וכן מצינו בגמ' בא' שהיה מגדל בלורית וטכסיסי גוים וחשדוהו וחשבוהו לגוי והודיע מעשיו ולמה היה עד ויקבירו שהיה צדיק גמור הרי שלא למראה עינים יש לשפוט כי אם על פי מחשבותיהם אשר יעלימו מטעמים ידועים וז"א מחשבות צדיקים משפט ולעומת זה יש לנראים צדיקים תחבולות רשעים כאומר כיצד מעשרין את התבן שנמצא שצדקתו מרמה לרמות את רואיו וכהנהו פרושין שמנו חז"ל שמבלין את העולם כי אין תוכן כברן וזהו אמרו תחבולות רשעים מרמה :

רש"י

הפוך רשעים · כמו להפוך כמהפכת רגע נהפכים · ואינם כלים כגון סדום · ובית צדיקים יעמוד · יתקיים : לפי שכלו יהולל איש · אם חכם מעט או הרבה הכל לפי שכלו יטול שכרו · ונעוה לב · שהניע לבו לגמרי מן התורה הוא יהיה לבוז · נעוה · כמו נעויתי משמוע · וכן בן נעות המרדות · ויש לומר נעוה מי שלבו נפוע מגזרת נע ונד · כאשר יאמר זעוה מגזרת זע · טוב נקלה בעיניו ונעשה עבד לעצמו · ממתכבד בעיניו ואומ' גבאי הוא לי לעמול במלאכ' שאני מבני אדם גדולים וסופו להיות חסר לחם : יודע צדיק נפש בהמתו · מה בהמתו ובני ביתו צריכי' : עובד

רלבג

הפוך רשעים ואינם · הפי' יהפוך רשעים ואינם במעט זמן ואולם הצדיקים הם בהפך זה כי ביתם יעמוד ויתקיים והוא זרעם ואין צריך לומר שהם בעצמם יעמדו ויתקיימו כי גם זרעם יעמוד ויתקיים כאמרו ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם : לפי שכלו · האיש המשכיל יהולל לפי שכלו כי החכמה משובחת לאנשי' כלם וכלם נכספי' אליה כמו שזכרנו במה שקדם ואמנם מי שהוא מעוות השכל ר"ל שהוא טועה במושכלות יהיה לבוז כי לא יעמוד במשאו ובמתנו מפני שבוש דעותיו אבל ינצחוהו המתוכחי' עמו ויגיעהו הבוז לזאת הסבה : טוב נקלה · טוב מי שהוא נקלה ועבד לעצמו לעשות עבודותיו בבית ובשדה כדי שישיג טרפו ממי שהוא מתכבד ורוצה שיעבדוהו אחרים והוא חסר לחם כי הקלון אל הראשון סופו לכבוד והכבוד אל השני סופו לקלון : יודע צדיק · הצדיק יודע נפש בהמתו ומשגיח כדי שיהיה לה מזונה ההכרחי לעמידת הגוף והרצון בנפש בהמתו הנפש החמרית שהיא לאדם במה שהוא בהמה לא במה שהוא אדם ואמנם מה שירחמוהו הרשעי' על הגוף שלא למנוע תאוותיהם הוא רחמי אכזר כי הם ישחיתו בזה התכונה : עובד

הָפ֣וֹךְ רְשָׁעִ֣ים וְאֵינָ֑ם וּבֵ֖ית צַדִּיקִ֣ים יַעֲמֹֽד׃ ג ומל'
לְֽפִי־שִׂ֭כְלוֹ יְהֻלַּל־אִ֑ישׁ וְנַעֲוֵה־לֵ֝֗ב יִהְיֶ֥ה לָבֽוּז׃ כ' · ג
ט֣וֹב נִ֭קְלֶה וְעֶ֣בֶד ל֑וֹ מִ֝מִּתְכַּבֵּ֗ד וַחֲסַר־לָֽחֶם׃ ג' כ' פ
יוֹדֵ֣עַ צַ֭דִּיק נֶ֣פֶשׁ בְּהֶמְתּ֑וֹ וְֽרַחֲמֵ֥י רְ֝שָׁעִ֗ים אַכְזָרִֽי׃ ג' כל סיפ' מל' במ"ב

עֹבֵד

נתהפכון רשיעי ולא נשתכחון ובתיהון דצדיקי יקום : גברא משתבח בפומא דסוכלתנותיה וחסיר רעיינא יהוי לשטותא : טב הוא זלילא ועבדי איתליה מן הוו דמתייקר וחסיר לחמא : ידיע צדיקא נפשא דבעיריה ורחמיהון דרשיעי בנזירותא : דפלח

שכלו ב' וסימ' ועל שכלו עשה והצליח · לפי שכלו יהולל איש : יודע כל סיפרא מ"ל במ"ב וסימ' בפ"צע ארץ רבים שריה · ידע צדיק דין דלים :

אבן עזרא

הפיך · שלשה דבקים · ופי' יחשבו הצדיקים לעשות משפט והרשעים יועצו לרמותם וכאשר לא יוכלו ידברו הרשעי' לארוב דם הצדיקים ולהרוג אותם · ופי ישרים שידברו היושר יצילם פיהם מיד האורבים להם · הפוך השם יהפוך אותם ממקומם · ובית צדיקים חושבי משפט יעמוד ולא יהפך : לפי שכלו · טוב · שנים דבקים · וכן פי' בעבור פיהו שידבר השכל ישבחוהו בני אדם ומעוות הלב יבוזו לו ונקלה ונמאס בעיניו ובשכלו קונה עבד לו טוב מתכבד שהיה מרובה ממון והפסידו באולתו ואחרי כן היה חסר לחם ומהכבד לשון הרבה וכן כבד מאד או מתכבד כנגד נקלה כלומר שהוא נכבד בעיניו והוא חסר לחם טוב הנקלה : נפש בהמתו · אף כי נפש חסר כלומר יודע צורך נפש בהמתו · ורחמי רשעים כרחמי אכזרי כלומר קינס מרחמנים : עובד

אבן יחייא

הפוך וגו' מה שלכן הרשעים למכנש חטאתם יאבדו כרגע ואם תעיף עיניך בו ואיננו · והפוך לראותם ואינם · אבל בית הצדיקים הוא בהפך כי יגמול קיים ונצחי כי ישארו הבנים במקום אבותם במעלה וכבוד עד נצח · לפי וגו' ולכן ראוי לרדוף אהבת השכל ולא אהבת הגוף כי לפי שכלו יהולל איש בעולם הזה והבא · אבל נעוה לב ושכל יהיה לבוז כי תעיף עיניך בו ואיננו מפני עונם רודפו אחרי אהב' הגוף ותענוגיו ועוונו הכפ' ומעשיה הטובים · טוב וגו' וטוב הוא האיש הרודף אחרי עצת השכל להיות נקלה ועניו מה שלכן יהיה עבד לו להיותו עשיר כרודפו השכ' הככוב' משכלו מהיותו איש מתכב' רודף אחרי עצת נפש המרגשת וגאה וגאון ודרך רע יחד יאיר מה שלכן יהיה בסופו חסר לחם כי ישנאוהו האנשים ויעלילו עליו ויאבד עושרו בענין רע · יודע וגו' כי האיש שטוב הנקלה לא די כי הוא יודע נפש האנשים זולתו ומרחם עליהם כי ג"כ יודע נפש בהמתו ומרחם עליה וזה להיותו שטבעו רחמן · מה שלכן ירוח' גם הוא מה' ומהאנשי' · אבל הרשעים לתכונתם על האנשים יאה אכזריות ולכן סופם להיות חסרי לב : עובד

ר' מנחם המאירי

הפוך רשעים וגו' · הנגלה בפסוקים אלו דברים פשוטים ואמר שהצדיק לא די שלא יעשה מעשה רע אלא אף בתוך מחשבתו לא יצייר שום דבר רע אבל כל מחשבותיו משפט וצדק והרשע מכין כל מחשבותיו לרע ומשתדל להוציאם אל הפועל בתחבולות ובמרמות וכל דבריהם לארוב דם להזיק לבני אדם בכל צדין שיוכלו עליו ופי ישרים ר"ל דבר עצתם יצילם מהם עד שהאל יהפוך רשעים ואינם ר"ל לשעתם ובית צדיקים יעמוד · ובדרך נסתר כבר ביארנו בענין שני הפסוקים ר"ל מחשבות צדיקים ודברי רשעים למעלה בפסוק באין תחבולו' יפול עם והענין בעצמו בפסוק השלישי כלומר שטענות מופתי הכוזב אשר יגלו עליהם בכנות המקובלות אין להם קיום והעמדה כמו שהתבאר ובית צדיקים יעמוד ר"ל בנין התורה בסודות הפנות התוריות שבה נשאר קיים על הכרח מופתיהם וטענותיהם : לפי וגומר · כבר ביארנו בפסוק אם תבקשנה ככסף שהשלימיות ארבעה הראשון שלימות הקנין והעושר והשני שלמות הגוף בגבורתו ובריאותו ויופיו ושלימות תכונת איבריו · והשלישי שלימות המדות · והרביעי שלימות החכמה והשכל · ורמזנו על פחיתות השנים הראשונים ומיעוט דרכם וביארנו שהשלישי עם היותו שלימות נכבד אין בו תכלית המכוון והיותר שהכל תלוי עליו הוא הרביעי והוא הראוי להלל וכמו שאמר הנביא אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו והכוונה שם בחכם בחכמה שהיו אנשי הדור ההוא מיחסים לעצמם באמרם חכמים אנחנו ותורת יי' אתנו כלומר מסודרי ההנהג' באופני היושר ואמר שהחכמה ההיא והגבורה והעושר אין בהם בכדי להתהלל ולהשתבח כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי ר"ל השכל בתכלית מה שאיפשר בשכל האנושי להשיגו מן הנפרד והוא השגת התחלתו ואף גם זאת לא בידיעת כל מהותו כי לא יוכל להשיגו כאשר הוא בעודו דבק בחומר אף שאר השכלים אשר למעלה מזה במדרגה אי איפשר לשכל האנושי להשיג מהם כלל כל שכן הסבה הראשונה אלא שמציאותם ומציאות הסבה הראשונה ר"ל שהם נמצאים איפשר להשיג בדרכי המופת בהקדמות צודקות ואמתיות ועל זה אמר בזה שתי מלות ר"ל השכל וידוע אותי ועל זה אמר הכה שהאיש איננו מהולל רק לפי שכלו לא לשאר הקנינים ולכן נעוה לב ר"ל מעות השכל יהיה לבוז באחריתו וזהו המכוון בנסתר והנגלה בו דברים פשוטים שבהיות האדם משכיל וכנון יהולל מגד שבני אדם יקבלו תועלת בשכלו בהנהגתו ועצתו מצורף להיותם מכירים מעלתו ותכונתו וההפך להפך : טוב וגומר · הערה שעם השפלת שלימות העושר ושלימות תכונת הגוף צריך להשתדל בהם ר"ל להשתדל בקנין ובהתמדת בריאותו ושלמותו · ועבד בכאן פירושו מלשון עבודה ובהמה ונקלה הוא הפך מתכבד ר"ל לא נקלה בעצמו אבל שהוא נקלה בעיניו ומעמיד בעצמו בחזקת נקלה בהתעמלו לעבוד עבודתו ממי שהוא מתכבד ומיקר עצמו לבלתי השתדל בקנין והוא חסר לחם · או יפורש ועבד לו כמשמעו והוא הערה שלא ישען אדם מכל וכל על מלאכת עבד ושפחה רק בעיניו יראה ובאזניו ישמע ולבבו יבין ומשל ההמון עין הבעלים דומן על פני האדמה ורבותינו ז"ל אמרו דסייר נכסיה משכח אסתירי ואמר טוב נקלה והוא עבד לעצמו ממתכבד וכו' · ובדרך נסתר נמשך למה שאמר לפי שכלו יהולל איש כלומר שאין שבח האדם רק על שלימות החכמה ואמר טוב נקלה וכו' · קראו נקלה על צד מחשבת החושב בו אשר בראותו אותו עני ודל יבוזו לו באמרו חכם בעיניו איש עשיר ודל מבין יחקרנו כמו שיתבאר ובדרך הלצון להקרא הדבר על צד מחשבת בני אדם עליו בהקרא האלילים אלים על צד מחשבת עובדים וידוע שבהתגבר הילד המסכן ישוב המלך הזקן לעבד לו ואין הכוונה שימיתהו לגמרי כי הוא צריך לו לעשות מלאכתו לפי הצורך ההכרחי בהעמדת גופו אבל שיכבשנו לעבד לו ככנע תחת ידו להשתמש בו למה שירצה ובלעדיו לא ירים איש את ידו ואת רגלו רק כפי מה הצווי עליו מאתו ולזאת הסבה קראו עבד מצורף אל היות בו מדת העבד עבדא בהפקרא ניחא ליה דלא ליה שכיחא ליה פריצא ליה · כמו שנקרא גם כן לזאת הסבה במשלי החכם כנעני ואמר שזה שהתגבר על המלך הזקן המשחית שעליו נאמר הוא שטן הוא מלאך המות הוא יצר הרע על אשר השיבו לעבד לו טוב וקרוב אל הכוונה יותר ממי שהוא מתכבד ר"ל בעושר ונכסים ושאר הצלחות מדומות ונקלו מתכבד מפני שאין ליחס על אלו כבוד אחר שאינם הצלחה אמתית רק התכבדות להיותם הצלחות מדומות לא אמתיות · וחסר לחם ר"ל חסר החכמה והשכל מענין לכו לחמו בלחמי · יודע צדיק ונומר · הידיעה תאמר על פנים שונים תאמר על הרוב בידיעת הדבר ולא ידע יעקב והם לא ידעו ידעתי כי כל תוכל ופעם תאמר במקום השגה והבנה טרם ידע את יי' ופעם במקום הכרה שידעתם את לבן · מודע לאישה · ומזה אשה יודעת איש · וידע אדם ומצד לשון נקיה לקח המכוון בו בלשון הכרה ופעם על הבדלת האדם והבחירה בו ידעתיך בשם · ופעם על הרגש תבואתו שואה לא ידע ופעם במקום שכל לדעת את יי' · ופעם במקום שבירה וכריתה ידוע חולי וידע אלמנותיו ועריהם החריב · מעקש דרכיו יודע ולפי הנגלה יהיה ביאורו הנה בענין השגחה ובהמתו רמז לדלת העם אדם ובהמה תושיע יי' · וכבר ידעת מאמר רבותינו ז"ל בני אדם הדומים לבהמה והכוונה הערה על מדת הרחמנות כלומר שהצדיק מעיין ומשגיח בעניני העיר ומשתדל בפרנסתם ורחמי רשעי' אכזרי כלומר שאינם מרחמים כלל · או נפרש בהמה ממש ודרך הפלגה אמר שהצדיק משגיח אף בבהמתו והרשע אכזרי אף על הבנים ובדרך נסתר קרא הנפש החיונית בהמתו ואמר מענין השגח' והתבוננו' כלומר שאינו ממיתה לגמרי רק משגיח ומתבונן בעניניה להנהיגה כפי הצורך ההכרחי כי כמו שמעלת חומר האדם יתר על מעלת חומר שאר בעלי חיים להזדככו יותר כן מעלת חומר הצדיק יתירה על מעלת חומר הרשע לזכות חומרו ולדקותו יעזוב המותרות וינהיג נפשו ותאותו כפי הראוי בחזקה זה תחלה ורחמים על הנפש אבל הרשע לגסות חומרו ולהשתקעו בהמשך אחר טבעו לא ישבע לעולם ומתמיד ברדיפת ההנאות ויחשב זה לרחמיו על נפשו והנה רחמיו אכזריות · ויש מפרשים יודע מענין כריתה ושבירה ונפש מלשון תאוה כמו אם יש את נפשכם כלומר · שמשבר תאות הנפש הבהמית להספיקה במה שראוי לחוקה לבד : עובד

קב ונקי

הפוך רשעים · יאמר שהש' גוזר על הרשעים שיהפכו עניינם מטוב לרע ואינם כי ברגע יאבדו ובית צדיקים יעמד שפעולת' מקיימת ביתם · או יאמר הפוך פניך מעט ותעלים עיניך ותמצא הרשעים שכבר אינם בעולם אמנם בית הצדיקים יעמד · או יאמר אם תרצ' להפוך הרשעים מרשעת' אל הצדק לא יתקיימו בדרך הצדק שהוא חוץ מטבעם · או לא תוכל להפכם : לפי שכלו · יאמר האיש שיש לו שכל טוב יהולל כפי שיעור שכלו וידיעותו והאיש שהוא נעוה לב ר"ל נעדר השכל ובעל דעות משובשות לא די שלא ישבחוהו אלא הכל יבזוהו אחר אשר הוא מבזה צורתו שהוא השכל דומה לב"ח שאין להם לא דעת ולא תבונה · לפי שכלו · כמו לפי אכלו : טוב נקלה · טוב איש נבזה בעיניו ונקלה שלא יתבייש מכל מלאכה ומתבזה עצמו לעשותה והוא עבד לעצמו לפרנס את ביתו מהאיש המתכבד עצמו ואינו רוצה לעשות במלאכה מפני שיהיה נבזה והוא ישאר חסר לחם שאין לו מה יאכל · ומלת נקלה נגזר מן קלון : יודע צדיק נפש בהמתו · רלה שהאיש הצדיק לא די שחומל ומרחם על אנשי ביתו וכן על אנשי מינו אלא ג"כ מרחם על נפש בהמתו ומקדים אכילתה לאכילתו · ואמר יודע מפני שהבעל חי אין להם כח הדבור לכן צריך ידיעת הבעלים לשער הזמן והעת ההכרחיים לתת להם מזונם אמנם הרשעים אין להם רחמנות אלא במקום הרחמים קונים לב אכזרי · או יאמר שגם שהצדיקים מרחמים על הבריות אין להם לרחם על הרשעים אלא להיות אכזרים להם : עובד

מנחת ערב

לפי שכלו יהלל איש · יאמר כי אין להלל בעל שכל רב אם רשע הוא כ"א הזורם יותר יהיה לבוז בהאמר אליו מה רב שכלך אם נעוה לבך ודעה חסרת להשכיל להטיב ולפי רוב שכלו יגדל בזיונו ושיעור הכתוב לפי שכלו יהולל איש וכן נעוה לב לפי שכלו יהיה לבוז כי לפי ערך שכלו יערוך בזיונו על העותו לבו : או יאמר אל יהלל איש על פעולה טובה רק לפי שכלו אשר יעשנה כי הלא אם יהיה נעוה לב במדה ההיא אדרבה יהיה לבוז תדע כי הלא אם יהיה איש עובד את עצמו במלאכה בזויה לבלתי הצטרך לבריות ולעומתו איש מתכבד לבלתי עשות מלאכה שלא לפי כבודו ומת ברעב נו היינו מהללים לפי הנגלה הלא נאמר כי המתכבד יקרא מכובד והעושה מלאכה של עבדות יקרא נקלה אך בהעריך כל פעולת איש לפי שכלו אדרבה נאמר טוב הוא הנקלה אשר שהוא עבד לו לעצמו ולא יתבזה בעד אחרים רק להמוך כבודו לבלתי יצטרך לבריות מהמתכבד אשר שהוא חסר לחם שיצא שכרו בהפסדו כי מה שבשכלו של נקלה הוא כבוד ומה שבשכלו של המתכבד הו' קלון שיצטרך לבריות ואין לך קלון גדול מזה וזהו טוב וגו' ממתכבד וגו' · וההקש בזה אם נראה צדיק מרחם על בהמתו כנודע כי טרם יאכל הוא יאכילנה כד"א ונתתי עשב בשדך וגו' ואח"כ ואכלת ושבעת ועל רשעי' יתאכזר הלא יראה הרואה בלי השקפת כוונת שכלו של צדיק ויאמר הלא מצד הפעולה אכזרי יקרא האיש הזה וגם חסר לב כי הלא איזה דרך בני אדם לרחם יותר על אדם כמוהו או על בהמה שלמטה ממנו וזה ירחם על בהמתו ויתאכזר על אנשים אך בהשקיף אל הדבר לפי שכלו נאמר יודע צדיק נפש בהמתו כלו' לא ישכל קוטן ערך נפש בהמתו בערך נפש בני האדם אך רשעים המאבדים נפשם הקדוש' רחמים שלהם הוא האכזרי ולכן בהתאכזר עליהם לטובתם ליסרה אותם ולמען ישובו מדרכם הרעה רחמנות יחשב : עוד אדרך באצבע ביואה באלה כי יקרא איש בעל שדה תבואות ומפני הכבוד לא יעבוד אדמתו בידו כי יאמר כי אין זו רק מלאכת אנשים רקים ויקרא שהרקים לא יוכלו או לא יחפצו על קרירות הזמן ובעל השדה הזה ירדוף אחריהם פעם אחר פעם עד יעברו ימי זריעה ויחסר לחמו מפני כבודו ומי פתי יחבוב לת האיש ההוא למכובד שלתותך כבוד הכיתו השדה בור ולא לחסר לו וזה עובד אדמתו בעצמו ישבע לחם ואינו קלון כי אדמתו היא אך אם מרדף רקים הם אנשים רקים נאותים אל הדבר הוא חסר לב כאמור הנה מזה לפי שכלו יהולל איש ולא לפי פעולות הפעולה : חמד רשע מצוד רעים וגו' הנה דעתו להוציא נפקותא מתוך הקדמה אחת בדרך ק"ו והוא פן יאמר איש היתכן כי אם יעסוק איש בפיו בתורה זולת מעשה הטוב אשר יעשה שמפרי הפה בלבד יאכל בעה"ז והקרן קיימת לו לעה"ב עם היות כי אין זה רק פרי הפה בלי מעשה ע"כ הקדים ואמר חמד רשע וגו' לומר כי מושל רשע כדי ללכוד רעים על דבר גניבה או רעה זולתה מה יעשה לבל ירגישו רעי' ויחמטו יתחבל ללכוד בתפיסתו צדיקים ורעים יחד ללכוד אח"כ מתוכם בחקירותיו את הרעים ולא עוד כי אם שיעשה שורש והתחלה מצודתו מהצדיקים והגבן יאסוף המוחזקים לרעים להסתיר דבר וזהו חמד רשע מצוד את הרעים ולכן שורש והתחלה של צדיקים יתן [illegible]

עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם
וּמְרַדֵּף רֵיקִים חֲסַר־לֵב׃ חָמַד רָשָׁע
מְצוֹד רָעִים וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים יִתֵּן׃
בְּפֶשַׁע שְׂפָתַיִם מוֹקֵשׁ רָע וַיֵּצֵא מִצָּרָה
צַדִּיק׃ מִפְּרִי פִי־אִישׁ יִשְׂבַּע־טוֹב
וּגְמוּל יְדֵי־אָדָם יָשׁוּב לוֹ׃ דֶּרֶךְ אֱוִיל
יָשָׁר בְּעֵינָיו וְשֹׁמֵעַ לְעֵצָה חָכָם׃ אֱוִיל
בַּיּוֹם יִוָּדַע כַּעְסוֹ וְכֹסֶה קָלוֹן עָרוּם׃
יפיח

כול' מל' דמ"ג חס' בליס' · ל וחד יתן מציר ירושלם · ישיב ק' · ד' ג' דמטעי' כהון · ד' פסו' דמיין · טו

דפלח בארעא יסבע לחמא ודרדיף
בתר סריקותא חסר רעינא הוא׃
דאית רשיעא מצודתא בישתא
ועיקריהון דצדיקי נתקיים׃ בחובא
דשפותא מתקל בישא ופליט צדיקא
מן עקתא׃ גברא מן פירי פומיה
ישבע טבתא וכל בר נש היך טובן
אידוי מתפריע׃ ארחיה דסכלא
תריצא באפוי ודשמיע לעיצתא
חכימא הוא׃ שטיא בר יומיה מודע רוגזיה ועריה מכסי צעריה׃
מאן

ישוב ד' כתי' ישוב וקרי' ישיב וסימ' נמס' בתלים סימ' נ"ד : ושומע ד' חס' וסימ' ראה דבריך טובים · ושמע לי ישכן בטח · ושמע לעצה חכם · ושמע תוכחת קונה לב :

רשי

עובד אדמתו ישבע לחם · כמשמעו · ולפי משלו שחוזר על תלמודו תמיד שלא ישתכח · חמד רשע להיות כזון ומפרנס ממצוד רשעי' שצדין את הבריות בגזלה וחמס: ושרש צדיקים יתן מה שהוא ראוי ליתן והוא הפרי : בפשע שפתים · בפשע שפתי דור המבול שאמרו מה שדי כי נעבדנו בא להם מוקש רע ונח הצדיק יצא מהצרה : מפרי פי איש · משכר פיה' של עוסקי תורה אוכלין טוב בעולם הזה והקרן קיימת להם לע"ה : אויל ביום יודע כעסו · ביום שהוא כועס בו ביו' מודיע כעסו שהוא מתגדה ומחרף חבירו ברבים ואין מעצור לרוחו · אבל הערום כוסה קלון ואינו ממהר לריב · ומדרש אגדה ביו' שנבראת אדם הראשון נודע סורחנו והב"ה שהו' ערום לא רצה לשחת בריותיו כסה קלונו ידחה לגזרתו מיום שלו שהוא אלף שנה :

יפית

אבן עזרא

עובד · כי האדם נברא לעבוד האדמה ולחיות מעמלו על כן: ישבע לחם ומסבב לרדוף הריקים הוא חסר דעת : מצוד · שיצודו הצדיקים חומד הרשע לצוד כמו כן ·· יתן כלומר פרי או פארות ולא יוכל הרשע לצוד או יתן כל אחד מהצדיקים שרש למטה רמז לזרעו הנשאר אחריו : בפשע · בעבור פשע שפתיו ינקש איש רע כענין פי כסיל מחתה לו · ויצא מצרה צדיק ימלט בצדקתו כענין רבות רעות צדיק ומכולם יצילהו יי' : מפרי פי איש ישבע · מפריו שידבר הצדק ולא ידבר הפשע ישיב לו השם : דרך · האויל לחשוב דרכו ישרה ואינו מאמין למוכיח ומי שישמע לעצת אחרים חכם : אויל · ביום לכתו עם בני אדם אז יודע כעסו שיכעס עמהם · וכוסה קלון שידבר עליו האויל ויסתירהו הוא חכם כענין אל תען כסיל · פ"א מי שלובש קלון איננו לבוש כי הוא ערו' אף ע"פ שהוא בשורק : יפית

רלבג

עובד אדמתו · מי שהוא מתעסק בישובו של עולם אך הוא נמשך אחר עשו' מלאכתו יחיה בה כאילו תאמ' שאם הוא עובד אדמתו ישבע לחם אך מי שאינו מתעסק בישובו של עולם אך הוא נמשך אחר שברת ריקים ופוחזי' לא די שיחסר לו לחם אבל גם הוא עם זה חסר לב ודעת: חמד · הרשע מצוד הרעים אשר יתחזקו בו לעשו' החמסים כדי שיתחזק לעשות מלאכת הרשע ואולם הצדיקי' לא יצטרכו לדבר מחוץ יתחזקו בו כי שרש הצדיקי' יתן מה שיתחזקו בו לעשות מלאכת' במדו' ובעיון וזה מבואר במעט עיון כי השרש אשר מהמוחשות והמושכלו' הראשונות והמחשבות יתנו האמת בחכמה ובבינה אשר החקירה בהם היא מלאכת הצדיקים : בפשע שפתים מוקש רע · האיש הרע הוא בפשע אדם שפתיו שידבר דבריו שלא כהוגן וירשיעהו פיהו והצדיק הוא בהפך זה כי הו' יצא מצרה מפני נועם דבריו ותקונם כמו שהוא מבואר : מפרי פי איש ישבע טוב · מפרי דברי איש ישבע טוב כ"ש שעל המעשים ישוב לאדם גמול לפי מה שראוי וזה אמר לראיה כי על כל המעשה יש גמול וזה כי אם פרי פיו לא יקופח במה שעשה אותו מהמעשי' אם טוב ואם רע כ"ש על המעש' : דרך אויל ישר בעיניו · ולזה לא ישאל עצה ויתבלבלו מפני זה עניניו אף החכם אף על פי שהיה ראוי לו לסמוך על דעתו הנה הוא שומע לעצה : אויל ביו' יודע כעסו · הנה האויל יפרסם קלונו כי ביום שישמעו כל האנשים דבריו יודע להם כעסו והתאוננו על מה שהוא קלונו כי אולתו תסלף דרכו ועל יי' יזעף לבו והמכ' הערום כשקרה לו רע בסבת סכול עצתו הוא כוסה קלונו ומעלימו מהאנשים כדי שלא יהי' לבוז בעיניהם : יפית

מנחת ערב

את הרעים שיכשלו בלשונ' ויודו ורוב פעמים שלא בכוונה יוציאו מלין יפלו במהמורות בל יקומו והאלהי' עשה למען יפטרו את הצדיקי' וזהו בפשע שפתים שפשעו שפתי הרעים בהם להוציא שפתותם נגד טובתם ויגלו רעתם כפושעים שפתותם גם מוקש הרע ההוא ויאחז הוא לבדו ויצא מצרה צדיק או באיזה פשע שפשע בשפתיו האיש הרע אותו עון מנקש אותו שילכד גם עתה בשפתיו באופן יצא מצרה צדיק ועתה מוציא הק"ו לומר אם פשע שפתים של איש רע מספיק לב' תועלות שמוקש רע וגם שמוציא מצרה צדיק ומה גם שאתה כלמוד שמפרי פי איש הוא פרי שכר קריאה בתורה ישבע טוב בעה"ז כי מרובה מדה טובה וגו' וזה מפרי ולא כל הפרי כי עוד ישאר פרי לעולם הבא ולא עוד כי אם מקריאתו של זה ישמע השומע וילמוד לקיים מה שהאיש הלזה קורא בתורה ויעשנו כי גם זה פרי פי איש גם זה שמור לו וזהו וגמול ידי אדם השומע שיעשה במעשה ובפועל ישיב לו לצדיק כי לעומת מה שפשע שפתים מוקש רע להשיב לו גמולו כלמד גם להפכו וזה אמר ידי אדם ולא אמר וגמול ידיו אם חוזר אל האיש הנזכר או קרוב לזה מפרי וכו' כי אם היה מלמד ראובן לשמעון או עוסק בתורה לעצמו וישמע לוי ועשה מה ששמע אשר יעשה ליהות פרי פי ראובן אמר כי מפרי פיו ישבע טוב ראובן הלז ולא יחסרו מזכות לוי להשביע לראובן כי אם גם וגמול ידי אדם ישיב לו וגם זה יוצא מאומר בפשע שפתים וגו' כי אחר שבפשע שפתים שלא במתכוין יצאו ב' תועלת גם מפרי פי איש שלא במתכוין ישבע טוב וגו' : דרך אויל ישר בעיניו וגו' הנה מהראוי ימר ושומע עצה יאמנס שתי מדות בדעות בני אדם יש בלתי רואה חובה לסברתו כי היא ישרה תמיד בעיניו לכל דבר ויש כי גם שכל דרכו ישר בעיניו לא ימיש משמוע דעת זולתו אולי ייטב בעיניו ויברור איזה יכשר אמר כי אשר דרכו ישר בעיניו אויל יקרא כי דרך אויל ישר בעיניו ואם אם' דרכו ישר בעיניו לא ימיש משמוע דעת זולתו גם שלא יעשה לקחת עצה מזולת ולסמוך עליו רק להתייעץ מתוך ב' הדעות הנה ישכנה שם אויל מעליו וחכם יקרא וזהו ושומע לעצה כלו' אין צריך לומר אם שמוע עצה שבומע לעשות כ"א

ר' מנחם המאירי

עובד ונומר · הכונה הערה מדיקית להיות האדם זריז וזורז בתקון עניני קניניו ויוצא כי בהם תלותו ובהדילותו במוד הא"ל ימלאו כבי ארצו תבואה · ומרדף רקים לעמוד עמהם בבתי השתאות ושאר מקומות שברדיפת ההבלות ומתרשל בתקון נכסיו ועניניו חסר לב · ובאה מלת מרדף במקום רודף כמו ומרדף צדקה · ורדפה את מאהביה · והנסתר בו שלא יתכלל בהתגנו מן הלמוד בקושי הבנתו וחסרון מזג הבנתו הטבעית כי ברוב תדילותו והשתדלותו ישיג המכוין והוא אמרו עובד אדמתו ישבע לחם · והיא בעצמו משל חכמי המוסר על זה ברוב העבודה יתקן האדם ארץ שוממה ומלחה והולידה והצמיחה כמו שכתבנו למעלה והתבונן בהורו אדמתו ונח עובד אדמה אבל אמר אדמתו · חמד ונומר · מצוד רעים פירושו כוח רשעים ולשון בית מצודות עניכם מגדלים גבוהים ובצורים או מערות שבסלעים הגבוהים ולהיות ביתם חזק בעיניה' ולא ידמו בעצמם התהפכות הזמנים קרא בתיהם על צד מחשבת' מצודו' ואמר שהרשע חומד לדור באהלי רשע ר"ל לא נדבקות עם רשעים ואגת לחברה עם פועלי און ושרש צדיקים יתן · חסר כלומר יתן פריו להתחבר עם הצדיקים כל זה הערה להזהר מחברת הרעים כי חברתו תעיד עליו מי הוא וחכמי המוסר אמרו המופת על האכוס חברתו · והנה ישי אמר לדוד כששלחו לדעת שלום בניו ואת ערובתם תקח ותרגם יונתן וית טיבהון תיתי כלומ' תדע ותתבונן מי ומי שהם מתמידים להתערב עמהם להיות חברתם אתם ובזה תדע הנהגתם ובדרך בסתר קרא הגוף מצוד רעים שהוא משכן הכחות הגופניות כי הטבע נמשך אחר הדברי' האהובי' אלו ושרש צדיקים יתן פריו ופנה למעלה עיניו ולבו להתהלך לפני יי' בארצות החיים · ויש לפרש הפסוק על הרשע ויתן כמו יעזוב כדרי כתן ריחו · כלומר שהרשע חומד מצוד רעים ועוזב שורש צדיקים ולי בו עוד לפרש מצוד מענין גזילה מלשון ציד כי כאזים במצודה והכונה שהרשע חומד לגזול ולחמוס כמנהג הרשעים שדרכם לגזול אבל הצדיק לא די שלא יגזול אבל דרכו שיתן משלו כי שורש צדיקים דרכו לתת ולא לגזול והכונה בו הערה להשמר ממיני החמסים ולהודרו במתנות ובדרכי הנדיבות · בפשע ונומר · הכונה הערה להיות האדם שומר פיו ולשונו כי הלשון ידועת חולי המכשול ובהכשלה תסבב רעה גדולה למדבר ואמרו חכמי המוסר שמור פיך כשמור האישון כי מות וחיים ביד לשון · הרבות אומר הכנת מכשול ופוקח והשתיקה ריוח והצלה מפיקה · ואמר על זה שבפשע שפתים יזדמן מוקש רע למדבר והצדיק כשמור מזה ונמלט מצרה כענין שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו ובדרך בסתר הערה לשמור פיו ולשונו ממכשול יחס התארים עליו ית' והצדיק יוצא מצרה וכל דבורו עליו ית' דרך שלילה לא דרך חיוב · מפרי ונומר · הכונה מועד בגמול ועונש ומפרי הוא סמוך כלומר מפרי פי האיש ר"ל מהנמשך מדבריו ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו האל כפי מעשיו אם טוב ואם רע · ולי בפירוש היות מלת מפרי מוכרת כלומר האיש השלם ישבע טוב מן הפרי כלומר שינחל מעשיו בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא · והנסתר בזה עם הכונה אחר כי פרי הצדיק הוא החיים והוא ישבע מהם לעד ולנצח · דרך ונומר · הכונה הערה על קבלת התוכחת שישמע לעצת מוכיחיו כי דרך האויל ישר בעיניו להיות הטבע נמשך אחר הדברים האהובים אלו כמו שביארנו ויסנא התוכחת ויתקע במעשיו ולא יוכל עוד לנולט נפשו מרוב הכנתו · וחכמי המוסר אמרו אני אוהב מי שיודיעני מומי כלומר שהודיעה בדבר שהוא רע הוא חצי התוכחת ובעל העצה כשיראה את האויל שדרכו ישר בעיניו יודיעהו שהוא דרך רע ויוכיחהו ויזהירהו לבלות ממנה ובדרך בסתר קרא הנמשך אחר המתנגדים עליכו בסודות התורה אויל ושומע לעצת חכם ועצה שהם רומז לעצת יי' והיא קיום דרכי התורה · אויל ונומר · נותן לאדם דעת שיכסה קלונו ולא יפרסם חרפתו אם קללהו אדם חרפהו אדם כי מה יוסיף לו כשיפרסם קלונו ולכן אמר אויל ביום ר"ל בפרהסיא ובעין כל יודע כעסו לכל ויתפרסם קלונו על ידי צעקתו · והערום כוסה קלון ועברתו שמרה עד בא עתה · ויש מפרשים ביום באותו היום עצמו ויודע כעסו במהירות ובלא שום מתון ובדרך בסתר האויל כשתתחדש לו איזו מבוכה יכסה קלונו ויתבונן בדבר מעט מעט עד יערה עליו רוח ממרום וישיג אמתת חיים : יפית

אבן יחייא

עובד וגו' שטוב והצדיק הנז' להיותו שפל בעיניו ונקלה הוא עובד אדמתו ולכן ישבע לחם כל השנה · אבל המתכבד ואכזרי שהוא חסר לב ושכל הוא מרדף רקים כעת עבודת האדמה ולכן יהיה חסר לחם · חמד וגו' והרשע הנז' חמד תמיד להיות לו מצוד ורשת הרעים חביריו למען יתן הרשת ההיא הפרש והפשר והראש מהצדיקים שילכד בה · בפשע וגו' והאל יתברך ישגיח ויעשה שבעבור הפשע שפשע הרשע לבטא בשפתיו תאותו ללכוד הצדיק שילכד הוא במוקש הרע ההוא · ויצא מצרת המוקש הצדיק ההוא · מפרי וגו' וזה יען כי האל יתברך מודד מדה כנגד מדה ומפרי פי האיש השלם והצדי' הוא כי ישבע מטוב · וגמול ידי אדם הנבזה והרשע אשר הכין רשת לפעמיו ישיב לו האל יתברך כי יפול הוא במוקש הרע ההוא אשר הכין לו כהמן אשר נפל בעץ אשר הכין למרדכי · דרך וגו' מה שלכן אין ראוי לאדם לרדוף תאוותיו כי לפעמים יהיו תאות רעות ויהיו נפסדות כי דרך אויל ישר בעיניו ובסופו יאבד בדרך ההוא · אבל השומע לעצה הוא חכם ויפעל פעולות הנאותות · אויל וגומר כי האויל הנז' ביום יודע כעסו כי הוא בלתי סבלן ומכל דבר נקל יתפעל ויכעס שהוא האדם היותר פחותה שאפשר ומולידה רעות עד אין תכלית · אבל השומע לעצה והערום הוא מכסה אייו קלון אשר יאמר לו מזולתו ויעבור עליו ולא יכעס כי לא יהיה נוח לכעים אבל יהיה מן הנעלבים ולא מן העולבים : יפית

קב ונקי

עובד אדמתו ישבע לחם · כי מרב עבודה תרבה תבואתה : ומרדף רקים · הטעם אחר שהולך עם אנשים רקים ופוחזים ועוזב את אדמתו מעבודה ואינו חושש בעניניו הוא כסיל וחסר דעת · ועל דרך נסתר יאמר מי שיעבוד האדמה המיוחדת לו והיא צורתו השכלית שבה נתעלם ישבע מלחם אבירים שהוא החכמה העליונה · אמנם מי שרודף אחר הבלי הזמן הנה הוא חסר הדעת והתבונה : חמד רשע · מצוד · שם מנחי העין ועניינו רשת · ואמר שהרשע חומד רשת האנשים הרעים אשר הם פורשים אותה כדי לצוד הצדיקים וקניניהם : ושרש צדיקים יתן · כלומר לא די שאינם חומדים הממון שאינו שלהם אבל שרשם ועיקר ממונם יחלקו כל אחד מהם ויתנהו אל הזולת : בפשע שפתים · ירצה בעבור פשע והוא הדבור המגונה והאסור יפול האיש הרע המדבר הפשע במוקש · והצדיק שישמור פתחי פיו ניצול מצרה זו : מפרי פי איש · יאמר כי רשות האדם בידו לעשות הנאות והמגונה הן בדבור הן בפעולות עד שלפעמים יהיו דבריו באופן שישביעהו הש' בעבורם מהטוב שיעור רב וזה כשיהיה העסק גם בדברי תורה ויראת ה' וגם בפעולותיו הנה הוא גם בסבה שיושב לו גמולו כפי מה שהם והוא אמרו וגמול ידי וכו' : דרך אויל · יר' האויל מרב סכלותו לא יבקש בעניניו העצה מזולתו לשערו כי אין באותו הדבר זולת מה שהרגישו הוא אמנם החכם הנה הוא שומע לעצה לפי שהיועץ להיותו בלתי נוגע בדבר ישקלנה במאזני צדק ולא ינטה דעתו אחר החשק לאותו הדבר כמו שיקרה זה בפני שמתיעץ בעצמו ויתעלם ממנו בעבור זה לפעמים הדרך הישר : אויל ביום וגו' · ירצה האויל ביום שיכעיסוהו רוצה להנקם ויגלה מפני זה כעסו לאחרים ובזה מוסיף על קלונו אמנם הערום מכסה הקלון ואינו ממהר לריב כי מה יועילנו אם ביזוהו בסתר לפרסמו בקהל רב : יפית

גם השומע להתייעץ כחוזר לעצה יקרא חכם רואה את הנולד פן יעשה מה שיתחרט : אויל וגו' הנה מבלתי שמוע עצה האויל ויתנהג בדרך אולת אשר ישר בעיניו יפול ברעה לרוע הנהגתו ועי"כ יכעוס כי ירא' קלונו שע"י בחירתי סברתו והנהגתו כעיר פרה ברע כפל ולמה שהוא אויל ישנה באולתו במה שיודע כעסו לזולתו על מה הוא כעוס שהוא כיע"י בחירת רוע הנהגתו נפל ברעה ויהיה לו קלון שידעו זולתו שבחר ברע ולא הבין דרכו וזהו אויל ביום יודע כעסו שלא ישקוט עד יודיע כעסו על מה הוא ולוקח לו קלון וטוב טוב היה יכסה קלונו ולא יודיע חרפתו כי הפילתו עצתו וזהו וכוסה קלון ערום: או יאמר כי יש מדות ממדות שונות באדםים אשר אין מעצר לרוחו יהיה כי יכעוס יגלה כעס לבו וידבר סרה על שכנגדו ויש לא יגלה מיד פן תצא תקלה אך לא יעבור מהיום עד המחרת ואז יגלה תלונתו וכעסו ויש למעלה מזה שאין צריך לומר שלא יגלה כי אם גם יעשה מכסה והכי' אל הקלון שהקלו בו שע"י בא לכלל כעס באופן שלא יזכיר יודע לרבים קלונו לא יורגש והנה היא קרוב לשמוע כי המדה הא' מהרבעתן היא מדת האויל והאחרונה מדת החכם וב' האמצעיות ממוצעות כי כל א' מדה בינ' כי אמר שלמה כי לא כן הוה רק כי גם השנית היא מדת האויל כי בהגלות כעסו ביום מחרן אפו כי אם לבבו יפריד על מדותיו לחרף את שכנגדו ועשה רעה וגם מי יודע אם טרם בוקר יודע אליו כי אין על שכנגדו אשמת דבר כי התלו בו ויטוב לו השם דבר והאריך אפו מדבר דבר מיום אל יום וגם אם אחרי עבור יום יבאו לרצותו הקרובים אליו או בעל דבר מש"כ ביום הראשון כי אין מרצין לאדם בשעת כעסו ע"כ גזר אומר כי אויל יקרא אשר ביום יודע כעסו ולא יביט אל בחינות אלו אשר הן בחינות חכם לב ועל הד' שהיא ערמה מדת החכם אמר כי עולה היא ע"ג תואר חכם והיא תואר ערום בעל תחבולות בעל התחכמות רב ביותר כי רבה היא · עוד יאמן תאר גבול הד' אל ערום למה שהוא תואר היולי שאפשר להיה ערמומותו לטובה או לנטור איבות באופן לא ישאר שכנגדו עד כפלו בידו ע"כ אמר לא אגזור אומר רק שערום הוא : יפית האמונה וגו' הנה בבני אדם גם בני איש יש יחזיקו בתרמית דוברי שלו' עם רעיהם ורעה בלבבם ולכן בגלל הדבר הזה יחרד איש וילפת אומר בלב במה תדע מי זה האיש שיושר לבו אמריו ויאמין לקול דבריו ומי זה מרמה תומה ותחתיה ערמה ולהשמרה בל יכרה שוחה לרגליו ע"כ אמר שלמה הנה בב' סוגי בני אדם לא תצטרך לתחבולות הבחינה כי ברור הוא אך על השלישי אני אשיבך מילין והוא כי אשר יפיח אמונה שכל הפחת פיו הוא אמונה שלא יוציא מפיו מה שלא יהיה אמונת אומן זה בלי ספק תבטח בו כי יגיד צדק ויהיה תוכו כברו שלא יתהלל בך וכן מי שתראה שהוא מרמה ואל תאמין בו כי הוחזק דמאי אחרי התחכרו להעיד עד שקרים אין ספק שיגיד לך שקר וזהו ועד שקרים מרמה שחוזר אל מלת יגיד האמורה

יָפִיחַ אֱמוּנָה יַגִּיד צֶדֶק וְעֵד שְׁקָרִים
מִרְמָה: יֵשׁ בּוֹטֶה כְּמַדְקְרוֹת חָרֶב
וּלְשׁוֹן חֲכָמִים מַרְפֵּא: שְׂפַת־אֱמֶת
תִּכּוֹן לָעַד וְעַד־אַרְגִּיעָה לְשׁוֹן שָׁקֶר:
כ מִרְמָה בְּלֶב־חֹרְשֵׁי רָע וּלְיֹעֲצֵי שָׁלוֹם
שִׂמְחָה: לֹא־יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל־אָוֶן
וּרְשָׁעִים מָלְאוּ רָע: תּוֹעֲבַת יְהוָה
שִׂפְתֵי־שֶׁקֶר וְעֹשֵׂי אֱמוּנָה רְצוֹנוֹ:
אדם

מָאן דִּמְסַהֵיד הֵימָנוּתָא נִיתְנֵי
ל' ל צְדִיקוּתָא וְסַהֲדוּתָא דְשִׁיקְרָא
ה' רַמָּאָה הוּא: אִית דְּאָמְרִין סַפְסֵירָא
ג' חד חס' רַגִּישָׁא וְלִישָּׁנָא דְחַכִּימֵי מָאסֵיהּ:
ל וחס' שִׁיפְתָא דְקוּשְׁטָא תִּתְקַן לְעָלַם
ל וְסַהֲדָא מִסְתַּרְהַב בְּלִישָּׁנָא דְשִׁיקְרָא:
ו' רְמִיוּתָא בְּלִבְּהוֹן דְּחָשְׁלִין בִּישְׁתָא
י"ו כתי' יו"ד וּלְאִלֵּין דְּיָעֲצִין שְׁלָמָא חֶדְוָתָא תֶּהֱוֵי:
לָא שַׁפִּיר לְצַדִּיקָא כָּל מִדַּעַם זַעֲוָתָא
וְרַשִׁיעֵי מַלְיָן בִּישְׁתָא: מְרַחַקְתֵּיהּ דֶּאֱלָהָא סִפְוָתֵיהּ דְשִׁקְרָא וּבְאִלֵּין דְּעָבְדִין
הֵימָנוּתָא מִתְרְעֵי:
בר

ארגיעה ג' חד חס' וסימ' כי ארגיעה ארוצנו · כי ארגיעה ארוצם כן כתיב · ועד ארגיעה לשון שקר · ארוצם חס' י"וד · ראי"תי בל"ב"ול בספרי המס"רה בה"אי סימן י"ש מי שמב"יא לאור עמ"ים ארג"יע ומשמי"ט כ"י ארגי"עה ארו"צם וי"ש מ"י שמשמ"יט לא"ור עמ"ים ארג"יע ואנ"ן הכי"ן חזי"נא דאי"נון ג' ארגי"עה ולא"ור עמ"ים ארגי"ע טעו"ת כ"י הוא נקר"א ארג"יע וא"ם היה חס'ה הי"ה נמנ"ה במסו"רת ע"ם את"ן הכ"ט חס' ה' בסוף תיבות' וקרי"ין ומ"ה דמסר"נא ב"ירמי' סימ' מ"ט דמני"נא לא"ור עמים טעו"ת ע"ש :

יפיח אמונה יגיד צדק · מי שמדבר אמונה מגיד בדין עדות צדק לזכות הזכאי : יש בוטה · מדבר · כמו לבטא בשפתים : כמדקרות חרב שמסכסך את הבריות וגורם להם להרוג · ולשון חכמי' המטיל שלום בין אדם לחבירו · מרפא למבטא ההוא : שפת אמת תכון לעד · תתבסס ותתקיים · ועד ארגיע למעט רגע · הוא כלה והולך שהשקר אין לו רגלי' : מרמה בלב חורשי רע · ומתוך שהם טרודי' במחשבותם של תרמית אין להם שמחה וליועצי שלום שמחה : לא יאונה לצדיק · לא יארע · לא תזדמן לו עביר' בלא דעת : אדם

אבן עזרא

יפיח · דובר האמונה הוא יגיד צדק במשפט · ועד דובר שקרים הוא איש מרמה : יש בוטה · והענין דבוק למעלה עם עד שקר כלומר יש בוטה ומפרש עדות שקר והעדו' קשה כמדקרו' חרב · ולשון חכמים הם חוקרי העדות ומכזיבים הנדקר בלעד שקר · פ"א יש בוטה בשביל הנודר דבר קשה : שפת · הדוברות עדות אמת היא תכון לעד · ארגיעה שקט ומנוחה כלומר ולעד ארגיעה ואשקיט אותה : חורשי רע · שחשבו לרמות והם משלחי מדנים והוא משרש חרש רע בכל עת מדנים ישלח · וליועצי שלום בין איש לרעהו תבוא שמחה רמז לשונאת הישועה : יאונה · מן אנה לידו ענינו עילה וסבה · ורשעים ענינו אף על פי שהם מלאים מחשבות רע לא יוכלו לסבב שום און על הצדיק · פ"א ורשעים מלאו רע רמז לצרות שיהיו שבעים ומלאים מהם : שפתי שקר · הוא עד שקר · ועושה אמונה הם הדיינים השם ירצה בם בשביל שלא יאמינו לעדי שקר או עושה אמונה שלא אבו להעיד שקר : אדם

יפית אמונה · מי שיגיד צדק בדבריו והוא מורגל בכך הנה כשישאל העדות ידבר אמונה בלי ספק ולא יעול בכוחות ואמנם איש מרמה שהוא מורגל לכזב כבר יהיה עד שקרי' כשישאל לעדות מה מפני אהבתו השקר והעול : יש בוטה · יש מי שידבר שמזיק בדבריו לאנשים כמי שידקרם בחרב מפני הוצאת לשון הרע או שם רע ואול' לשון חכמי' לא די שלא יזיק אבל הוא עם זה מרפ' להסיר החלאי' הגדולים מריב לשונות ממומי המדות והדעות : שפת אמת · דבר אמת יהי' נכון וצודק תמיד לא יתכן חלופו בעת מן העתים ואמנ' לשון שקר אם הי' שבמקרה יצדק בעת מה לא יתקיי' כי אם עד רגע שהוא זמן קצר מאד לא יתכן שיצוייר קצר ממנו לפי הנחת הלשון והמשל שנאמר כי הרופא יבנה מלך · שקרא לראובן הרופא שהוא בונה אך אם נאמר הרופ' ירפא הנה זה נאמר יצדק תמיד : מרמה בלב חורשי רע · תמלא הערמה כי יתחכמו איך יוכלו במרמה להשחית לזולתם והנה המרמה שיחשבו ליועצי שלום והם הצדיקים אשר עצתם והשתדלות' תמיד לשלום ולטוב תשוב שמחה להם כי לא יוזקו הצדיקים במרמה אשר חשבו הרעים עליהם אך על קדקדם חמסם ירד כי הש"י לא יעזבם ביד הרשעים ולזה יקרה מזה שמחה לצדיקים ושמחה לעולם כי זה יהיה סבה לאבדן הרשעים או יהיה הרצון בזה לב חורשי רע הוא תמיד עם מרמה ברע וליועצי שלום תמצא תמיד שמחה בלבם ולזה יהיה בלב הרעים הרע תמיד ובלב הצדיקי' תמצא השמחה תמיד וזו כמו ראיה על צד מליצת השיר כי הרע דבק לרעים והשמחה דבקה לצדיקים וזה האמת לפי מה שהתבאר מדברינו במה שקדם : לא יאונה · לא יקרה לצדיקים שום דבר און כי הש"י ישמרם מהאון שיחשבו עליהם הרעים באופן שלא יוזקו בו וגם ישמרם מהאון במדות ובדעות על דרך ההשגחה ואמנם הרשעים מלאו רע מכל אלו הפנים כי אין הש"י משגיח בהם כאמר' מהם : תועבת יי' שפתי שקר · כי הם יביאו לרעות גדולות ונפלאות כמו שקדם באמרו אדם בליעל איש און וגו' שש הנה שנא יי' וגו' והעושים פעולות אמת הם נרצים לו לא אמר שפתי אמת כי לא יספיק לאדם שיהיו דבריו אמת אם לא תהיינה פעולותיו כן : אדם

אבן יחייא

יפיח וגו' והערום הנ' תמיד יפיח בפיו אמונה והדברים כאשר הם ולא יוסיף ולא יגרע עליהם · ויגיד צדק כאשר יקרא להעיד על דבר · אמנם בעל המרמה יהיה עד שקרים ויגיד כזב · יש וגו' ולא די כי יגיד השקר והכזב כשקראו להעיד על דבר · כי תמיד הוא בוטה לשון הרע אשר הוא כמדקרות חרב למקבלו ולאשר נאמר עליו · מה שלשון החכמים הוא בהפך כי הוא מרפא לאנשים בשימם שלום בין איש לחבירו ובהמשיכם אותם לעבודתו יתברך בחכמתם · שפת וגו' מה שהצדיק שיש לו שפת אמת תכון לעד הוא ודבריו אמנם הלשון שקר לא יכון רק כמו רגע כי ה' אמת ולכן הוא אוהב דוברי אמת ואוהב אותם ומקיימ' · ומתעב ושונא דוברי שקר ולכן יסתיר פניו מהם ויהיו לבער · מרמה וגומר ואפילו בעולם הזה האנשים שלבם חורש רע תמיד הם בעגין כדי לחשוב מחשבת מרמה להוציא כונתם אל היש · מה שהוא בהפך לאנשים הצדיקים היועצים השלום לזולת' כי תמיד הם בשמחה כי אין צריך להם לחשוב תחבולות כדי לומר וליעץ האמת · יען כי האמת מורה דרכו וממילא משתמע ואינו צריך תחבולות כדי לגלותה · לא יאונה וגו' מה שלכן לא יאונה לצדיק כל און לא בעולם הזה ולא בעולם הבא · אבל הרשעים מלאו רע הן בזה הן בבא · תועבת וגו' וזה כי כאשר אמרנו הוא תועבת ה' שפתי שקר . ורצונו היא עם עושי אמונה : אדם

ר' מנחם המאירי

יפיח אמונה יגיד צדק ועד שקרים מרמה · עד ועושי אמונה רצונו · יפיח הוא לשון דבור ויפיח כזבים ומפני שואת המלה עיקר הנחת' על רוח כאמרו הפיחי גני באי הרוח ופחי והדבור הוא על ידי רוח כאמרו וברוח שפתיו שפירושו בדבר שפתיו נקרא הדבור כן והכונה בער' שלא ללמד לשונם דבר שקר וכל שכן האב' ואמונ' הנה כמו אמת כדרך אמונת אומן שהו' לשון אמת ואמונה ענו שבטיך כלו באמת ויושר ואמר שהאדם המעותד להגיד צדק מתקו שיפיח אמונה כלומ' שיתמיד בדבור האמת ולא ימצא בו כזב פן יחשוד גם על האמת כך עונשו של בדאי אפילו אומר אמת אין שומעין לו ועד שקרים דרכו להיות כל דבריו במרמה או פירושו מי שדרכו לדבר אמת הוא יגיד צדק וכל דבריו ראוי להאמין בהם כי הם כאומרים בצדק ויושר אבל הדובר שקרים אין ראוי להאמין בדבריו כי כל דרכיו מרמה · ואין הכונה בעד שקר עדות הבא להמית או להזיק לפני הדיינין והשופטים אבל שדרכו לדבר שקרים כי כל דבר שהוא תחת שני אפשרי' והוא מספר הענין על אחד מחלקי האפשר יאמר בו עדות · ובדרך נסתר אמונה הוא מענין והאמין ביי' והוא נאמר על דבר אי אפשר לבררו במופת אבל שאדם נסמך בו על הקבלה ועל עדות התורה וכבר ביארנו בארוכה בקצת חבורינו שזו היא אחת מחלקי התורה הנכלל בעדות יי' שנאמר עליה שהיא נאמנה שהוא חלק האמונה בפנות התוריות והמקובלות שאין האמונה מתבררת במופת ולכן יאמר על הדבור לשון עדות אחר של פי המחקר היא תחת שני חלקי האפשר · והעיד החכם אותו שיפיח וידבר אמונה ר"ל שמאמין בדברי הקבלה ושלבו בטוח שאין מופת לסתירתה גם כן ואם יבא המתנגד אליו מופת ולא יוכל הוא להכזיבו יתלה הענין בחסרון ידיעה ולא יפקפק בהם הוא יגיד הצדק והנכון כמו שיוחס עליה דוד שהיא נאמנה · ומי שיעיד עליה בשקר לעזור האויב הוא מרמה ושקר וכבר ביארנו בחבורינו בענין עשרת הדברות שהם אחרונות דומות לאחם הראשונות ויש ביניהם דמיון והתיחסות ונא לא תענה ברעך עד שקר כנגד זכור את יום השבת וידעת שאמונת חדוש העולם הוא מזה החלק והזהיר עליה ברמז שלא יעיד בה שקר · או כפרס בנסתר שהוא כמסך למה שאמר וכוסה קלון ערום כלומר שמתקכם מעט מעט להסיר מבוכתו עד ישיג מבוקשו ואז יפיח אמונה ויגיד צדק וכל אלו הפסוקים הבאים עד תועבת יי' שפתי שקר ועד בכלל כלם כמסכי' לאלו הענינים הן בנגלה הן בנסתר אין צורך בהם להארכת ביאור · אמר יש בוטה ר"ל מדבר שהוא כמדקרות חרב כענין מוציא שם רע והולך רכיל והוא מנהג הרשע ידבר אף על מי שסבור לעמוד אתו בברית וההפך לשון חכמים והוא מרפא בדבר טוב אף על המרוחקים מהם וידפאו בזה מצד האהבה ובנסתר גם כן יש בוטה על הפנות שהזכרנו כמדקרות חרב מתיך מבוכתם והריסתם ולשון חכמים ירפאו המכה בטוב שכלם וכן שפת אמת תכון לעד כי האמת אין בו סתירה עולמית ואם פעם יבא מתנגד ברוב פלפוליו כענין הסכמות או ברוב תקפו בהמוניות לדמות כן שיקרא לא קאי · ועד ארגיעה לשון שקר יש לפרשו בהרבה פנים ובכלם ועד כמו ולעד כי למ"ד ולעד מושכת אחרת עמה כענין מאל אביך ויעזרך ואת שדי ויברכך שהוא ואת שדי כן הוא שפת שקר תכון לעד ולעד ארגיעה לשון שקר והרגיעה הוא כנוי למדבר בעדו כאלו יאמר שלמה לעולם אשקיט לשון שקר כלומר אמנענו ר"ל שלא אקבל דבריו אם שמעתים בעליה כדרך שהשומעים יתכעו מזה וארגיעה מלשון הלוך להרגיעו או פירושו עורי רגע או פירושו מענין וכרגע שאול יחתו כי רגע באפו · והוא הפך תכון לעד ופירושו שפת האמת תכון לעד ולעולם תבטל שפת שקר כרגע כלומר שאכירנה אשבר ואכחת מענין רגע הים · ויש מפרשים לפי זה ארגיעה שם דבר בתוספת כמו אכזב ועד כפשוטו כלומר שפת אמת תכון לעד ולשון שקר עד רגע וכן ענין מרמה בלב חורשי רע וליועצי שלום לשמחה ובנסתר הוא כענין מה שלפניו וזה כשלפניו אם לנגלה בהמוניות ואם לנסתר בסודות ויועצי השלום פי' מנהיגי שכלם לסמוך על הקבלה שמחה · כלומר שהרשעים המניעים מחשבתם לרע כל עניניהם במרמה ועליהם אמר לא יאונה וכו' · אם לפי הנגלה ביעוד גמול ועונש ואם בנסתר שלא יזדמן להם מכשול בעיונם כי ישמרו עצמם מהדבור בזה במה שאין יד העיון שולטת ושמחה הוא רמז לשמחת עולם ועליהם אמר לא יאונה וכו' · לנגלה אמונה כמו אמת והוא בו עושה פעולות אמת באין סיג עמל ואון ובנסתר אמונה ממש ועושי אמונה פירושו מתקני שלא יושג ועל זה אמר גם כן תועבת יי' שפתי שקר ועושי אמונה רצונו · האמונות התוריות ומשימי רכסי המתנגדים לבקעה להדריך בני אדם בהם : אדם

קב ונקי

יפית אמונה · יפיח ידבר יאמר מי שהרגיל לשונו בדברי אמת הנה הוא בבאו להעיד בדין יגיד צדק בעדותו ומי שהוא בעל מרמה בדבריו יבוא להעיד שקרים כי הרגל הדבר ישוב טבע ולא יתפרד הצלם ממנו בנקל · או ירצה האיש שהוא בעל אמונה באמונות התורה יגיד הדברים כפי הצדק והאמת שהאמונה תכריחהו שלא ישנה מהם כלל אבל איש מרמה שלבו גס בתורה ומאמין הדעות כוזבים הנה הוא עד שקרים שבועתו אינה שבועה : יש בוטה · בוטה מגזרת לבטא בשפתים ענין פתחון פה · ומדקרות מגזירת וידקור את שניהם ענינו נעיצת החרב בגוף · ר"ל יש אדם שיעיד בדבריו שראובן הרג את הנפש ביטויו אז כמדקרות חרב לפי שיסבב בעדותו המיתה לראובן אמנם לשון חכמים מרפא לאותו הביטוי שיחקרו העדות ויצילו את האיש מאותה המיתה · או יאמר יש בוטה דברים שהם לו כמדקרות חרב כלומר שידקרוהו מפני אותו הדיבור כגון שחרוף לחבירו · או העיד עליו עדות שקר ולשון חכמים לא די שלא תגרום רעה למדבר אלא שתהיה לו ריפוי ומרגוע : שפת אמת · ארגיעה · לשון רגע פי' שעה ירצה הדיבור של אמת תתברר ותתקיים לעד ועד שעה או רגע תוכל להתקיים לשון שקר ולא עוד כי הכזב אין לה רגלים · ויתכן שיאמר הרוצים לקיים דבריהם יקחו זמן ואז מיסרי' ישפטו ובעלי הכזב לא יבקשו זמן רק רגע אחד והדבר כיכר שהזמן קצר והמלאכה מרובה והכרת שיכזבו : מרמה בלב חורשי' · חושבי · יש יועצים שהם אנשי מרמה וכאשר יתנו העצה היא בדרך מרמה לתועלתם ופעמים יתחייב להסרע כמו המן הרשע כאשר אמר יביאו לבוש מלכות לפי שחשב שהוא האיש אשר המלך חפץ ביקרו אבל היועצים שהם יועצי שלום בלי מרמה לעולם ישיגם שמחה מהעצה · ויתכן שיאמר בלב האנשים שהם חורשי רע לא ימצא אלא ענין מרמה וזדון שהם יועצים לאדון הארץ שיטיל מסים ויגזול היושבים בה אבל מיועצי שלם והשקט לא יגיע לאנשי המלכות עצבון אלא שמחה וששון : לא יאונה · יאונה · מבנין פועל הדגוש מנחי הלמד מגזרת אנה לידו וענינו לא יזדמן לצדיק לעשות דבר שהוא און אלא כל פעולותיו ישרות ונכוחות : ורשעי' מלאו רע · בדבריהם ומעשיהם כי יבואו להם תמיד בני עולה כמו הם ויסחרום לעשות הפעולות המגונות אך לצדיק לא יבואו כאלו הדברים לפי שהם יודעי' שלא יתרצה להם · וי"א לא יאונה לצדיק כל און · שהשם יצילנו ממנו ורשעים יהיו בכל רע שיכשלו ברעתם : תועבת ה' · למה שהוא י"ת עצם האמת יתעב שפתי שקר ר"ל אפי' בדיבור : ורצונו הוא בעושי האמונה · ר"ל מקיימי האמת כי לא יספיק להם לדבר אותה אלא שיקיימוה בפעל · ומלת ועושי עומדת במקום ב' כלומר ועושי אמונה הם עושי רצונו : אדם

האמורה שהמפיח אמונה יגיד צדק ועד שקרי' יגיד מרמה · אמנם יש כת ג' אשר לא תדע שהרה כי ידבר סרה ויבחר לשון ערומים וישנה לטוב ותהיה נדון על שתי הסעיפים פוסח לא תדע אם האמין לקול האות הראשון או לקול האחרון כי יש בוטה דברים מרים ורעים מגיעים עד החלל כמדקרת חרב וגם יבטא לשון חכמים מרפא כי מיד יאחוז לשון חכמים לחפות בלשון חכמה והתכללות מרפא על אשר דקר לתיקון אמרו שהיה נראה כמדקרות חרב ורפא ירפא כי יבחר לשון חכמים במחמאות פיו וסם התלת דברי פיהו המר למתוק ויחזור ואומרו ולשון אל בוטה הנז' שבוטה כמדקרת ואח"כ ולשון וגו' כטבע רוב פסוקי הספר הלז למבין כי באופן לא תדע אם תטה אל תחלת דברי פיהו או אל אחרית פיהו : על כן הנני מלמדך כלל גדול והוא שפת אמת וגו' והוא כי הדבר בעצמו יורה דרכו כי אשר הוא דבר אמת בכל יום הולכת וחזקה תכונת אמתתו ואשר שקר הוא לא תכון אמתתו רק עד יאמר איש אנוח ואתיישבה בדעתי ואראה בעין שכלי אם נכון הדבר כי מיד ישקיף ויראה כי נכה רגלים הוא יתחיק בו ולא יקום וזה אמר שפת אמת תכון לעד כי לעד תהיה הולכת ונכונה אך עד ארגיעה שהוא עד יאמר איש ארגיעה ואתישבה להבין בה יכון לשון שקר ולא יותר מהשיעור הלז ושיעור הכתובים יפיח ולכן על שתי אלה לא תצטרך תחבולה הבחנה להשמר ממלודתם אך יש בוטה וגו' וע"כ זה הכלל שפת וגו' : או יאמר מי שיפיח אמונה שאינו אומר סריה מה שמגיד רק שמאמין שכך הוא שיורה סירה מלשקר איש זה בהעיד על דבר יגיד צדק אך אם זה הוא מוחזק לעד שקרי' נחוש כי מרמה הוא אומרו שלא ראה רק מאמין לשיחשבוהו למדקדק בעדותו ובלשון הרע שיגיד : והנה יש מקבל הלשון הרע ובוטה רעות כנגד מי שנאמר עליו כמדקרות חרב אך מי שיש לו לשון חכמי' עושה מרפ' ואומר למגיד שפה אמת ובמיתון יודע האמת כמפורש בקודם : או יאמר יש בוטה וגו' לומר ראה נא מה בין לשון חכמים לביטוי שפתים כי הנה יש בוטה כלאמר יד והוא כמדקרת חרב שבדבור אחד ידקור דקירת רבות הוא המספ' לשון הרע שהורג ג' כאחד כנודע והוא כמבטא בשפתי' מעשה שהי' אשר אין רטיה אחת מספקת לרפאתם והיליפו בלשון חכמים והוא מאמרם ז"ל על שמעו ותחי נפשכם כ"ו אינו מרפא מכות רבות ברטייה אחת באחד מאבריו והקב"ה אם ימלא איש עונות אשר חטא בכל איבריו ברטי' ה אמת באזנו יתרפא כלוהות שיטה אוזן לשמוע הדה ומוסר וזהו שמעו ותחי נפשכם כי נמצא כי לשון חכמים המדברות באוזן החוטאת היא מרפא בהשמיעו לחוטא ורפא ירפא : מרמה בלב חרשי רע וגו' הנה יקרה יחשבו אנשים רשעים לרמות את איש צדיק ולעומתם יש מביני רעתם ייעצו את הצדיק עצה טובה להנצל מהרמאות ועל ידי כן ישמעו ולא תבא רעתם אל הפועל ואז ישמחו יועצי שלום באומרם הנו הצלנו את הצדיק אמר שלמה כי לא כן הוא

ל אָדָם עָרוּם כֹּסֶה דַּעַת וְלֵב כְּסִילִים
ל ומל' יִקְרָא אִוֶּלֶת׃ יַד־חָרוּצִים תִּמְשׁוֹל
וּרְמִיָּה תִּהְיֶה לָמַס׃ דְּאָגָה בְלֶב־אִישׁ כה
ל יַשְׁחֶנָּה וְדָבָר טוֹב יְשַׂמְּחֶנָּה׃ יָתֵר
מֵרֵעֵהוּ צַדִּיק וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תַּתְעֵם׃
ל וחס' לֹא־יַחֲרֹךְ רְמִיָּה צֵידוֹ וְהוֹן־אָדָם יָקָר
חָרוּץ׃ בְּאֹרַח־צְדָקָה חַיִּים וְדֶרֶךְ
נְתִיבָה אַל־מָוֶת׃

בן

בַּר נָשׁ עֲרִימָא מְכַסֵּה יְדִיעֲתָא וְלִבְהוֹן
דְּסַכְלֵיסָאנֵי יְדִיעֲתָא׃ אִידָא דְתַקִּיפֵי
תִּשְׁלַט וּרְמָאֵי יְהוֹן לְמַסָּא׃ מִילְתָא
דְּחִילְתָא בְּלִבֵּיהּ דְּגַבְרָא מִידַּחֲלָא
וּמִלַּיָּא טָבַיָּא מְחַדְּיָא לֵיהּ׃ טַב מִן
חַבְרֵיהּ צַדִּיקָא וְאָרְחֵיהוֹן דְּרַשִּׁיעֵי
מַתְעֵי לְהוֹן׃ לָא נִסְתְּקַבַּל צֵידָא
לְגַבְרָא נְכִילָא וּמְזָלֵיהּ דְּבַר אֱנָשׁ
דַּהֲבָא יַקִּירָא׃ בְּאָרְחָא דְּצַדִּיקָא חַיֵּי
וְאוֹרַח דְּאַבְהֲתָנָא לְמוֹתָא׃

בר

אדם ערום כוסה דעת · אפי' בחכמתו הוא צנוע וכל שכן לדברי שטות הוא מכסה · אבל לב כסיל יקרא אולת · מכריז אולת בקול רם : יד חרוצים ישרי' · תמשול · תעשיר : דאגה בלב איש ישחנה · ישיחנה מדעתו · ודבר טוב ישמחנה · יעסוק בתורה והיא תשמח את הדאגה שבלבו ותצילנה ממנה · ולדברי האומר ישיחנה לאחרים כך סופו של מקרא ודבר טוב שינחמנו חבירו ישמח את הדאגה : יתר מרעהו צדיק · הצדיק מוותר מדותיו ועובר עליהם · יתר לרי"ש בלע"ז · ודרך רשעים · שהיא למודה להרע היא תתעם · לא יחרוך מחובר למקר' שלפניו כלומר דרך רשע תתעהו ולא יחרוך את צידה של רמיה שלו · לא יחרוך לא יצלח בתרמיתו ולפי שדבר בלשון ציד נופל בו לשון חריכ' שהצייד המצליח צד את העופות וחורכן באש : והון אדם יקר חרוץ · מקרא מסורס הוא והון אדם שהוא חרוץ יקר הוא · ממון אדם כשר יקר הוא · חרוץ עושה אמת · כמו יד חרוצים תעשיר : בארח צדקה חיים · ודרך נתיב' של צדקה אל מות לא ימות :

בן

אדם ערום · האדם הערום כוסה הדעת שמלא בעיוניות עד שיתברר לו שהוא צודק כדי שלא ישיגנו מזה בושת ולב הכסילים הוא בהפך כי הוא יכריז תכף לאנשי' ענין אולתו ולא ירגיש בבשת שישיגהו מזה : יד חרוצים · יד האנשים החרוצים תמשול כי בחריצותם יקנו הון יתחזקו בו למשול על האנשים ואולם הרמיה תהיה למס עובד בהפך הענין בחרוצי' והנה הרצון בזה באמרו רמיה אנשי רמיה והנה האנשים ההם עצלים לא יעשו המלאכה כי יבטחו שיביאו לחם מהרמיה או יהיה הרצון בזה בחרוצים ישרי' אשר כל מעשיהם נחתכים ונגזרים לפי המשפט ומזה הצד הם הפך בעלי הרמיה : דאגה בלב איש · כשיקרה שיהיה דאגה בלב איש צריך להשתדל להכניע ולהשפיל הדאגה כי אין בדאגה תועלת כלל אך נזק והו' ממה שאינו ראוי למשכיל כי הדאגה על דבר החולף הוא שגעון גם הדאגה לענין העתיד היא בלתי ראויה כי ראוי שיבטח האדם על הש"י והנה יש דרך בזה להעביר הדאגה והוא שכאשר יתן אל לבו דבר טוב ישמח הדאג' ר"ל נושא הדאגה על דרך אמרו לפניו תדוץ דאבה או יהיה הרצון באמרו שכאשר יהיה דבר דאגה בלב איש ישמח הלב ויקרה בשמחה ג"כ שתכניע כח לבו מצד פזור החום ובא להזהיר בזה המאמר שלא יתפעל האדם מאד לא מהכעס ולא מהשמחה : יתר מרעהו צדיק · הצדיק הוא לוקח יתרון ומעלה מרעהו כי ילמד ממנו מעלה ושלימות והפך זה ברשעים כי הם קונים זה מזה חסרון והמשל שידע איש אחד כי פלוני הרשע נהג בזה הדרך והצליח ברשעתו וזה ממה שיביאהו לטעות בדרך אשר הוא חפץ ללכת בה כי אולי תמצא לו דרך אחרת היתה מביאה אותו אל כוונתו אבל סבב הש"י זה לסכל עצתם ולהתעות' בתוהו לא דרך : לא יחרוך רמיה · הנה איש רמיה לא יחרוך בידו ר"ל שלא יאכל ממנו וגם לא יכרשו לו להציל כי איש אחר יקחנו ממנו ואולם הון האדם יקר ונכבד והוא האיש הישר הוא הזהב שהוא הטוב שבקניינים : בארח צדקה · בארח הצדק והיושר במדות ובדעות ישיגו החיים הנצחיים והיא דרך שאין נתיבה הולך אל מות כי החיים שיושגו בה לא ישיגם מות :

בן

אבן עזרא

אדם ערום · וחכם מסתיר חכמה בלבו שלא ישכחנה · ולב כסילי' יודיע ויכריז אולתו כמו ואמר לכל סכל הוא : יד · מסרת בעבור שנים · חרוצים מן אז חרוץ שטעמו נוע כלומר מתנועעי' אחר מחייתם ידם תהיה מושלת ויד רמיה שתרמה בני אדם היא תהיה למס לחרוצים המושלי' ויתכן חרוצים בעלי חרוץ והוא הזהב : דאגה · ישחנה · יתר · שם תאר ע"מ עגל כלומר יש יתרון לצדיק יותר מרעהו · ודרך רשעים ודרכ' הרעה היא תתעה אותם וכן תועים בלאתם מן הדרך הישרה : לא יחרוך לא יצלח איש רמיה צידו ולא יכשלו כי יהיה נגזל ממנו · והון אדם מושך אחר עמו וכן הפי' והון אדם שהוא יקר ולא יהיה גזול הוא הון איש חרוץ המתנודד לסחורה בעבור מחייתו ואינו מרמה : בארח · פי' בעבור ארח צדקה ישיג חיים הצדיק והם חיי נפש או יחיה ימים רבים · ודרך נתיבת · של צדקה · אל מות שיהיה מות הנפש כמות הגוף או לא ימות כמות הרשע :

מוסר

ר' מנחם המאירי

אדם ערום וגו' · הערה לכל יהי' האד' נמהר להוצי' מחשבתו לפועל עד יצריך המתון בהתבוננו' ויביא מחשבתו למצרף ואמר אדם ערום כוסה דעת כלומר אף מחשבה המוכחת בדעת ושאינה בספק כעס ותימה ונקיה רק בהתחשבו' על ענייניו אע"פ כן יצפון אותה בלבו עד שיביאנה למצרף ולב כסילים יקרא אולת ר"ל שאף קודם גמר המחשבה יכריזנה בפיו ואף במחשבת כסילות ויחשוב להוציאה מיד לפועל ובדרך נסתר יפורש בו הענין בעצמו שפירשנו בפסוק אויל ביום יודע כעסו וכוסה קלון ערום : יד וגומר · החריצות מלה מוכחת על התנועה והזריזות בהשתדלו' ענייניו וכן בחריצות שלא יתערב שום דופי אבל ביושר ומשפט כי חריצות הוא כולל ענין תנועה מלשון לא יחרץ כלב · וענין גזרה ומשפט משפטיך אתה חרצת ובאמת ידי העושה זאת תעשרנה ותמשולנ' ורמיה לדעתי הוא תאר וחוזר על היד וכמוהו לשון רמיה ולשונם רמיה בפיהם · ואמר שהיד הרמיה תתדלדל ותתמוגג · ולמס מלשון התכה ומס השמש ונמס · וכמוהו ובחוריו למס יהיו · וכן והיתה למס · ורמיה הפך חריצות בשני הענינים כי עם היות עיקר הנחתו לענין רמיה ושקרו' תאמר לפעמים על העשות הדבר הצריך זריזות בעצלה ובהתרשלות ארור עושה מלאכת יי' רמיה ומזה אצלי לא יחרוך רמיה צידו כמו שיתבאר בסמוך ומכל מקום כל שלא נעשה הענין בזריזות הראוי לו יקרא רמיה והנסתר בזה קרוב וכבר ידעת צורך החריצות בלמוד וההכרח ביושר הגרסא והסברא והקבלה דאגה בלב איש ישחנה ודבר טוב ישמחנה · בי"ת בלב מושכת עצמה ואחרת עמה במלת ודבר כלו אמר ובדבר טוב ישמחנה · הערה שלא ידאג האדם למקרים ולא יעצב בהם יותר מדאי ויכיר כי העולם הבל אין להרבות שמחה בהצלחותיו ולא להרבות דאגה בסבותיו ואם מצד רבות טבעיו תשתקע הדאגה בלבו ישתדל בהמעטתה וישחנה כמו יכניענה ובדבר טוב ישמחנה כלומר בדבר טוב והיא נתינת לבו בדרכי הש' והתעסק בהם ישמחנה ר"ל ישמח הדאגה כלומר ישיבנה לשמחה בהפך ענינה כדרך לפניו תדוץ דאבה הפכת מספדי למחול לי · ובדרך הנסתר ידוע שהמבוכה והספק מולידים דאגה ונוה להסירה בדבר טוב היא משענת הקבלה והנבואה והוא נסמך למה שהתבאר למעלה · ורבותינו ז"ל דרשו ישחנה כאלו היא בשבולת ודרשו בו ישיחנה ויטען על מה שיודיעוהו במבוכותיו : יתר וגומר · הערה שלא לכפור במעלת השלם ואם יראוהו קשה יום ובלתי מצליח ושלא להדבק ברשעים עם כל הצלחתם ואמר שהצדיק יתר ומשובח מרעהו הבלתי צדיק ומה שאין בני אדם המשוכים נמשכים אחריו הוא מצד שדרך רשעים בהצלחתם תתעה אותם שלא לסור מדרכם כאמרו על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה · ובדרך נסתר יפורש על הילד המסכן שהוא יתר מרעהו העומד על ימינו עם רוב בני חילו ומעשה תקפו וגבורתו אבל הנהגת הרשעים והשתקעותם על מה שגדלו תתעם בהליכתם כל ידעו ללכת אל עיר והוא הערה להשתדל ולעזור על תגבורת הילד עד אשר נצר משרשיו יפרה ומגזעו יצא חוטר ועשה פרי למעלה : לא יחרוך וגומר · נראה לי שהוא הערה להזהר מן העצלה תזכר לפעמים בשם רמיה כמו שפירשנו למעלה בענין ורמיה תהיה למס והעד כי בסוף הפסוק שהוא הפך תחלתו אמר והון אדם יקר חרוץ והחריצות הוא הפך העצלה ופי' הענין איש עושה מלאכתו רמיה ר"ל בעצלה ובהתרשלות לא ישיג אף ללחם חקו · וצידו הוא מענין צדה לדרך ונכנה היחיד בלא תוספת ה"א כמו שמצינו ויקחו האנשים מצידם ואמר שלא יגיע להכין לו צידו ולחם חקו ולא יחרך כלומר לא יבשל או לא יאפה כי איננו בידו והוציאו בלשון חריכה שהוא התחלת הכנת הבשול דרך צחות שלא ישיג להכנת צרכו · ויש לפרש מענין צידה כלומר אף כשתזדמן צידה לידו אין לו במה יחרוך · והון אדם · מאד · ותרגום כבד יקיר ויש שפי' רמיה על המקבץ הונו בשקר שלא ישיג ליהנות ממנו וצידו מלשון ציד חיה · והון אדם יקר חרוץ הוא הפוך כלומר הון אדם חרוץ הוא יקר כלומר גדול ורב כמו כבד ידו כלומר לא ישאר בידו עד שיגיע לחרוך אותו כי יגזלוהו מידו או יברח ממנו ר"ל שלא יהנה ממנו · והגזילה תקרא כן לפעמים על שהצידה נעשית בתחבולה ובמרמה ואמר לא יחרוך רמיה חיל בלע ויקיאנו · וההפך בחרוץ ורומז על המקבצו ביושר כמו שביארנו שהחריצות כולל הנהגת יושר ושתיהן הערות טובות שהראשונה הערה מדינית והשנית הערה תורית ובדרך נסתר רמז על העצל בבקשת החכמה והוא שנאמר עליו עושה מלאכת יי' רמיה או יתבאר בענין ההטעאות וההכרעו' הכוזבות כדרך שביארנו בענין עושה כף רמיה · הכונה שבעל הרמיה לא יגיע למבוקשו והון החרוץ יקר מכל כלי חמדה כענין יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת · ואף רבותינו ז"ל פירשוהו על המלמד רמאי בהטעאות ודרכי קנצות והוא אחרם ציד הרמאי לא יחיה וכו' מדה כנגד מדה : בארח וגומר · הדברים פשוטים שמדרך הצדקה ימשכו החיים מצד הגמול ובדרך נתיבתה ר"ל של הצדקה אל מות ר"ל אין בה צד מות · ובי"ת בארח מושכת עצמה ואחרת עמה במלת ודרך כלומר ובדרך ודרך נתיבה לשון כפול כמו אדמת עפר או פירושו דרך נתיבתה · ובדרך נסתר אורח צדקה רומז על שלימות המדות דרך כלל ואמר שממנו ימשך השלמות שהוא החיים הנצחיים שאין בהם מות :

בן

אבן יחייא

אדם וגו' והאדם הערום הנז' יש לו שלימו' אחר כי הוא כוסה דבריו בדעת ואינו מדבר רק בדברים הראויים ובמקומות הראויים כי יחסותא דבבל שתיקותא · ואמנם לב ושכל הכסילים יקרא אולת כי תמיד הוא מדבר וכל דבריו אולת · יד וגו' והאיש הערום הנז' אשר לו יד חרוצים שהם כח האנשים הזריזים לקבץ די סיפוקם בצדק ובמשפט · היד ההיא תמשל ימים רבים ויהיה לה העמדה וקיום · אמנם היד רמיה תהיה למס כי ישנאוהו האנשים ויתרחקו ממנו · דאגה וגומר רמיה יעמוד תמיד בדאגה בכוספו אל הון זולתו כדאג' אחאב על חשקו לכרם נבות מה שלכן ישחה וישפיל הלב וישברנו הדאגה ההיא · אמנם הדבר טוב שכוסף תמיד הלב והוא אותו המעט קנס שמספיק לו זמנו יעמיד תמיד הלב בשמחה · יתר וגו' והצדיק שנזכר שמח לבו יש לו יתרון מעלה מרעהו הדואג תמיד לכוספו דרך רשעים שתתעם ויורידם לבאר שחת · לא יחרוך וגו' שכה מדרך הציידים לחרוך באש שער כנף הצפור למען לא יוכל לעוף והוא משל כי כאשר לא יזכה בעל הרמיה הצייד לחרוך כנף צידו כי יברח ממנו ככה האיש רמיה המרמה לזולתו כדי לאסוף הון רב לא יזכה לקבצו כי תכף יאבד בענין רע · ואמנם הון האדם היקר שיהיה לו העמדה וקיום הוא הון החרוץ אשר יאספהו בזריזותו ובחריצותו בצדקה ובמשפט ולא בגזל ועושק · בארח וגומר ואחרי קבצו העושר לא יחדל מלתת לחמו לדל · מה שבארח הצדקה שיתן לעני יזכה לחיים הנצחיים · ובדרך נתיבה מהצדקה יזכה לבלתי קבלו השות בעולם הזה בטרם זמנו כי היא מעשה הצדקה שלום לזה ובבא :

בן

קב ונקי

אדם ערום · ירצה אדם חכם מעלים ומכסה דעתו וחכמתו כאשר הוא בקבוץ השרים והחכמים עד עת בוא דברו : ולב כסילים יקרא · מיד אולתו ופוצר שהיא הנכונה · ויקרא פי' יכריז · או יאמר שהאדם שהוא ערום וחכם כוסה ומעלים סתרי החכמה מההמון ואינו משליך הפניני' לפני החזירי' וכן לא יהרוס לגזור דבר מה מהמושכלות בתחת העיון עד שיצרפהו במצרף הדעת · והכסיל יפרסם כל מה שידע בלי המתנה : יד חרוצים תמשול · האנשים הזריזים בבקשת ממון ביושר וצדק תמשול ידם להשיג חפצם אבל יד רמיה שהם אשר כל עסקיהם ברמאות תהיה למס כלומר לכליון והשחתה · דאגה בלב איש ישחנה · פי' הדאגה כאשר היא בלב איש שידאג ישחה אותה וישפילנה ודבר טוב ישמחנה · כלומר ישיב הדאגה לשמחה בדברים טובים שידבר כנגד לבו · או יחזור כנוי ישמחנה ואם הוא נקבה אל הלב כגון בלבת אש : יתר מרעהו · יתר לשון יתרון והוא תאר נשקל זקן כבד הענין הצדיק מוותר בממונו יותר מרעהו הרמאי כי מעט ממון שיתקבץ ביושר ירבה ויעלה : ודרך רשעים תתעם · דרכם הרעה תתעה אותם בעבור שהם תועים מהדרך הישרה כי הרשע הוא מחיה בערמה והמרמה ממיתו · לא יחרוך · יחרוך כמו ושער ראשהון לא התחרך אמר ד"מ כי הצייד שהוא צד העופות ברמאו' לא ישאר הציד בידו שיבא לידי חריכה ויאכלו רק מידו ברוח יברח והוא משל על מי שעושה סחורותיו ע"ד רמאות ואמר כי לא יעשר ולא יקום חילו אם שהבריות ירגישו ברמאותו ולא יסחרו עמו אם שיענש בעבור כסלונו אם שתחול עליו גזרת הש"י על רשעו · והון אדם · ר"ל הממון שיהיה שלו ויתקיים בידו הוא היקר : וחרוץ · ר"ל הנזכר באמונה והמקובץ ביושר כמו כן משפטיך אתה חרצת : בארח צדקה · יאמר בדרך צדקה והוא היושר ימצא החיים הנפשיי' : ודרך נתיבה · כפל דבר כמו אדמת עפר גשם מטר הנע' ההולך בדרך נתיבה של צדקה לא ימות שבדרך ההוא אין מות אלא חיים נצחיים :

בן

הוא כי אין צריך לומר עתה שנשאר רמאותם בלבם ולא בא אל הפועל כ"א אפי' אם היו עושים הרעה בפועל היה ניצול הצדיק באשר ה' אתו וזהו מרמה בלב חורשי רע כלומר בהשאר והמרמה בלב חורשי רע שלא בא אל הפועל אז ליועצי שלום שמחה באומר' אנו פעלנו השאר המרמה בלבם : ולא כן הוא כי הנה לא יאונה ולא יזדמן לצדיק כל און אפי' כשהרשעי' מלאו רע לגמרי שמלאו והשלימו הרע יצילנו ה' מהלכד במצודתם : או יאמר כי גם בהחיל הצדיק במחשבה רעה או התחל' המעשה לא יאונה לו עשות כל און לגמרי כי פרס כלותו ישוב ממנה אך רשעים מלאו רע לגמרי כי לא ישקוטו עד אם כלו הדבר ע"ד לא ישנו אם לא ירעו : תועבת ה' שפתי שקר וגו' · פז"ל מותר לשנות מפני השלו' וז"א תועבת ה' שפתי שקר אך ועושי אמונה ע"י השקר הוא רצונו שעושה יהיו נאמנים איש את רעהו ואיש את אשתו ולא אמר ועושי שלו' למה כי שתים הנה דרכי השנות מפני השלו' או לשום שלום בין המשוללי' מתנו כדרכו של אהרן ב' לקיים שלו' בין איש לרעהו בל יבאו לריב בשנותו יתברך באומרו ואני זקנתי פן יבאו לריב אברהם ושרה ואלו אמר ועושי שלום היה נראה בסוג הראשון לבד ע"כ אמר עושי אמונה לכלול השני' שהוא לעשות יאמינו איש ברעהו ואיש באשתו ולא יבגדו איש בעמיתו ולא יהיה כמו אכזב מים לא נאמנו : או יאמר ע"ד שמצינו בר"ע שהיה נשבע בשפתיו ומבטלו בלבו כדי להוציא הדבר לאמתו וז"ש תועבת ה' שפתי שקר כשאין פיו ולבו שוין ועושי אמונה כשהוא מדבר בשפתיו שקר כדי לעשות אמונה להוציא דבר לאמתו והו רצונו של מקום · וכמו כן שאז"ל גבי אליעזר מטעת שמטעין אותו לומר שלוך ובכך אתה כונסה וכדומהו לזה בהרבה דמיונים שהכוונת השקר היא לעשות אמונה שפיר דמי · כי הלא יקרה שהאדם ערום יכסה דעת וכו' והוא כי יעשה אדם דבר רע ברשע ובדעת ולהיותו אדם ערום יעשה רמיה ויהיה כוסה דעת שיחפה ויאמר שבלי דעת עשה הדבר ולב כסילים אשר לפניו מסולל חריפו' יקרא את מעשה האדם ערום אולת שיחשוב לב כסילים שאולת היה המעשה ההוא ובבלי דעת עשה כי יאמינו לדבריו : אך כאשר יד חרוצים תמשול שיד מושל בארץ תהיה מאנשים חריצים וחריפות או הרמיה של אדם ערום בכסותו דעת תהיה למס שיחמסום בידי' כי יעשו גם המה בערמה וימליצו המלאכות באמת או בשקר עד יוציאו האמת לאמתו והוא ענין לעושי אמונה רצונו : דאגה בלב איש וגו' הנה אין דאגה בלימה רק על צרה או יסורין והנה בהיותה בלב איש לבלתי ישיחנה לאחרים אפשר שיבא בהרהורו להתרעם על מדותיו ולחשוב מחשבות חוץ על אשר יסרו ה' יותר מכדי הראוי לו · אך כאשר שישחנה לאחרים והוא יגיד לו דבר טוב אם שחטא היסורין הם לטובתו לזכותו לעה"ב ואם לא חטא הריהם יסורין של אהבה להוסיף לו שכר על שכרו ודרך כלל אשר יאהב ה' יוכיח וזה ודבר טוב ישמחנה · וז"א יתר מרעהו צדיק כלומר איזה דבר טוב ידובר לו והוא יתר מרעהו צדיק וגו' לומר אל תתעצב סובל הדאגה כי הלא היתר מרעהו ממנה כי ייסוריו ודאגתו מזולתו הוא צדיק

באמת

יג

א בֵּן חָכָם מוּסַר אָב וְלֵץ לֹא־ שָׁמַע גְּעָרָה: מִפְּרִי פִי־אִישׁ יֹאכַל טוֹב וְנֶפֶשׁ בֹּגְדִים חָמָס: נֹצֵר פִּיו שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ פֹּשֵׂק שְׂפָתָיו מְחִתָּה־לוֹ: מִתְאַוָּה וָאַיִן נַפְשׁוֹ עָצֵל וְנֶפֶשׁ חָרֻצִים תְּדֻשָּׁן: ה דְּבַר־שֶׁקֶר יִשְׂנָא צַדִּיק וְרָשָׁע יַבְאִישׁ וְיַחְפִּיר: צְדָקָה תִּצֹּר תָּם־
דרך

בַּר חַכִּימָא מְקַבֵּל מַרְדּוּתָא דְאַבָא וּבְרָא מַמִיקְנָא לָא מְקַבֵּל בַּעֲתָא: גַּבְרָא מִן פֵּירֵי פוּמֵיהּ נִסְבַּע טַבְתָא וְנַפְשֵׁהוֹן דְבָזוֹזֵי תַּתְחִיּוֹת: דְּנָטַר פּוּמֵיהּ מְזַדְהַר נַפְשֵׁיהּ וּפָתַח סִפְוָתֵיהּ סַגֵּי שַׂנְיָא אִית לֵיהּ: מִתְרַגְרְגָא נַפְשֵׁיהּ דְּעַטְלָא מֵרַעַם וְלָא מַיְתֵי לֵהּ וְנַפְשֵׁהוֹן דְּתַקִּיפֵי תִּדְהַן: מִלְּתָא דְשִׁקְרָא סָנֵי צַדִּיקָא וְרַשִּׁיעָא נִבְהַת וְנִחְפַּר: צִדְקְתָא תִּנְטוֹר לְאִלֵּין דְּתַמִּימִין בְּאָרְחָתְהוֹן

מוסר י"ב פתחין וסימ' נמסר בירמיה סימ' ל' ובסיפר' סימ' ז': לא שמע ה' וסי' ויונתן לא שמע בהשביע אביו את העם · ויירא כל יש' כי לא שמע וכל יש' דד"ה · בן חכם מוסר אב · כפר נפש איש עשרו ורש לא שמע גערה: ורשע ה' וסימ' והכרתי ממך צדיק ודבתריה יען אשר הכרתי ממך · ורשע ואהב חמס · תם ורשע מכלה · ורשע יבאיש ויחפיר:

רשי

בן חכם מוסר אב · מקרא קצר הוא בן חכם שואל ואוהב מוסר אב · וי"א בשביל מוסר האב הוא חכם: ולץ לא שמע גערה · שאינו מקבל תוכחות: מפרי פי איש יאכל טוב · משכר תורתו יאכל טוב בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא · ונפש בוגדים חמס · ותאות בוגדים חמס כמו אם יש את נפשכם · אל תתנני בנפש צרי: נוצר פיו שומר נפשו · פושק שפתיו פותח שפתיו לדבר תמיד כל רוחו מן ותפשקי רגליך לשו' רחב: מתאוה ואין נפשו · עצל מתאוה נפשו לכל טוב ואין · ונפש חרוצים תדושן · ישרים האוכלי יגיע כפיה' · זהו משמעו' לפי פשוטו' ולפי משלו לעתיד יראה בכבוד ת"ח ויתאוה ולא ישיג לו: דבר שקר ישנא צדיק · הצדיק שונא דבר שקר אבל הרשע מקבלו · ויבאיש ויחפיר את הבריו' בכך: ורשעה

רלבג

בן חכם · הנה הסבה בבן שיהיה חכם הוא מוסר האב שהקנהו אותו בקטנותו כי המוסר הוא מיישיר אל השגת החכמה והסבה שיהיה לץ ולא יפנה להשתדל בהשג' החכמה והשלימות הוא מפני שלא שמע גער' אביו כמו הענין באדניה בן חגית שלא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית: מפרי פי איש · ודבורו בחכמה יאכל טוב המדבר בעצמו כי בהוציאו הדברים בפיו תגלה לו יותר החקיר' בהם וכ"ש שיאכל טוב מפרי שכלו אשר ממנו מקור הדבור ומוצאו והולם נפש בוגדים יהיה פריה חמס כי כל מחשבת נפשם והתבוננותם הוא בעשיית החמס ולא זכר פיהם כי הם מעלימים כוונתם כמו שקדם עם שזה ג"כ הוא מהפלגת החלוף הנפלא אשר בין הבוגדים והחכמים: נוצר · הנה שהו' נוצר פיו ושומ' אותו מלדבר הוא שומר נפשו מכמה רעות וצרות כי הדבור סבה פעמים רבות להגעת הרעות ולא ידע האדם איך ינצל מהם בשלימות אם לא בשתיקה ומי שהוא פותח שפתיו לדבר בנה שאפשר לו להשמט ממנו יגרום לעצמו פעמים רבות שבירה וחתת: מתאוה · הנה נפש העצל מתאוה הקניני' או החכמות ולא תמצא כי בעצלתו תמנעהו מקניני' ואמנם נפש הזריזים הוא תתגדלו שבסבות אל שיקנה האדם אלו השלימיות והקנינים: דבר שקר · הנה הצדיק ישנא דבר שקר כי ההבאת השקר הוא סבה להמנע השלימות כמו שקדם והרשע יאהב מאד דבר שקר עד שבבר יבוש בו ויחפיר פעמים רבות ועכ"ז לא יעזבהו: צדקה · הנה תכונת הצדקה אשר לאיש צדיק תשמור תמימות הדרך אשר יכוון בענין ענין כי הוא מתיסר בדרך התם מפני תכונת הצדקה אשר הוא חזק בה ואמנם תכונת הרשע אשר לו הוא בהפך כי היא מעוותת ומסלפת החטאת אשר היא דורך אליו באופן שיבצר ממנו מה שיזם לעשותו כי זה ראוי שימשך לו מפני רשעתו עם שהש"י מפר מחשבות הרשעים תמיד להציל האנשים מידם כמו שזכרנו בביאורנו לספר איוב:

יש

אבן עזרא

מוסר אב · שיסרהו אביו כי ידע שיקבל המוסר בהיותו חכם· ובן לץ לא ישמע גערת אביו כי איננו רוצה ליסרו בגלל ליצנותו וידע כי לא יקבלהו או לא יאבה לשמוע לאשר ייסרהו: מפרי · יאכל · עומד במקום שנים וכן הוא מפרי פיהו יאכל איש טוב שישלם לו שכר טוב ונפש בוגדים יאכל חמס מיד חומס או החמס שיעשו: נוצר פיו · מדבר רעית או ישמור נפשו מצרה · פושק · פותח מן ותפשקי רגליך פירוש פותח שפתיו לדבר אשר לא נכון מחתה תבא לו: מתאוה · מאכל · ואין בנפשו של עצל ואין לו מאומה · ונפש חרוצים המתכוללים · תדושן תשבע דשן: דבר שקר · דבר עדות שקר · יבאיש ישנא הצדיק כדבר באוש וכמוהו להבאישני כלומר יכלים הצדיק: תצור תם · איש תם דרך · ורשעה תסלף חטאת איש חטאת ותעותהו:

יש

אבן יחייא

בן חכם וגו' הבן חכם הוא שומע מוסר אב לטוב לו באחריתו · אבל הבן לץ לא די כי לא ישמע מוסר האב ודבריו · כי אפילו הגערה לא יועיל לו שאם תכתוש את האויל במכתש לא יוסר מעליו אולתו · מפרי וגו' מפרי דברי פי האיש המיסר לבנו החכם השומע דבריו' הוא כי הבן חכם ההוא יאכל טוב · אבל נפש הבנים הבוגדים במוסר אביהם תאכל פרי החמס אשר חוטאת ועושה · נוצר וגו' והבן חכם ההו' שנוצר פיו ואינו מדבר רק המותר לו הוא שומר נפשו מכל רע · מה שאין כן שהוא פושק ופותח שפתיו לדבר כל אשר בלבבו הדבור ההוא מחתה לו · מתאוה ונומר והלץ הבוגד שאיננו שומע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אותו ולא ישמע אליהם מה שלכן יהיה עצל ובלתי זריז להשיב המוכרח אליו · בסופו תהיה נפשו מתאוה לכל הדברים · ואינם ויעמוד בצער מוסר התאוה ההיא · אבל נפש השומעים בקול אביהם והם חרוצים וזריזים להשיג המוכרח אליהם בצדק ומשפט תדושן כי לא יחסר כל אליה · דבר וגו' וכן הצדיק ההוא ישנא דבר שקר ולא יבטא בשפתיו כי אם אמת · אמנם הרשע בשקריו וכזביו יבאיש העולם ויחפיר יולדיו · צדקה וגו' והצדק' ועשיית היושר מהצדיק הבוכר תצור הדרך הישר לתם שלא יטה ממנו ימין ושמאל · ורשעה שהוא הפך הצדקה תסלף הדרך ההוא ויטה הרשע לעשות החטאת על דרך אומרם זכרונם לברכה מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה · והבא לטהר מסייעין אותו והבא לטמא פותחים לו:

יש

ר' מנחם המאירי

בן חכם ונומר זו הערה כוללת לקבל דברי המלמד לאדם דעת הן בהנהגה הן בחכמה והוא חסר מלת ישמע כלומר בן חכם ישמע מוסר האב ותוכחתו אף בדברי' נחים והלץ לא יקבל אף אם כאמרו לו דרך גערה ושמע הוא מענין קבלת דברים · או פירושו גם על שמיעת האוזן שהאב כשיראה שבכוונתו וקשי ערפו אף הוא מתיאש מתוכחתו ולא ייסרהו ונראה עוד לפרשו בזולת חסרון מלת ישמע והענין בן חכם הוא מוסר האב ר"ל שהאב שאין מעשיו מתוקנים כשרוא' חכמת הבן הוא בוש ממנו ומנפשו ומתקן מעשיו לשבתו נמצא שהבן החכם מקבל תוכחת מעצמו ואבל מוכיחיו ואף כי הוא סבה לתקון זולתו מן הראויים להוכיחו והלץ בהפך ר"ל שלא יקבלהו מעצמו ולא ממוכיחיו וכל שכן שלא יגרמו תקון לזולתו: מפרי פי איש יאכל טוב · ונפש בוגדים חמס · כבר פירשנו עניינו למעלה בפסוק מפרי פי איש ישבע טוב וכנגד מה שאמר למעלה וגמול ידי אדם ישיב לו אמר הנה ונפש בוגדים חמס כלומר שכל אחד יאכל פרי מעלליו ותבואת שפתיו ישבע: נוצר ונומר נפשו פירושו גופו לפי הנגלה · או נפשו ממש לפי הנסתר כי נפש יאמר פעם על גוף האדם ועל כל הנפשות אשר היו שם ועל כל נפשות מת אחד כנפש מחמס השאות ופעם על הרצון · אם יש את נפשכם ופעם על הנפש המיוחדת ופוסק פירושו פותח וזוחו על הדבר כמו שמור פתחי פיך · וכונת הענין כלו הן בנגלה הן בנסתר ביארנוהו בפסוק ברוב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל: מתאוה ונומר · הנ'ו במלת נפשו יתירה כו"ו ותפתח ותראהו את הילד שעניינו ותראה את הילד אלא שבאה ההודעה אחר הכנוי וכן הוא עניינו נפש עצל ופירשו בו שהיא הערה להשתדל בקנין כפי הצורך עד שלא יתדלדל כל כך שיחסר לו מזונו והודיעו הקלון אשר יזדמן לו בהתרשלו מזה והוא שמתאוה נפשו לכל מאכל ואין ונפש החרוץ תדושן ר"ל תרוה ותשבע על שתהיה דשנה ושמנה ובדרך נסתר יש לפרשו כן בעולם הבא כי העצל בלמוד החכמה ככסף להתענג מזיו כבוד האל וריקה נפשו · ונפש חרוצים תדושן כדרך שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן הנה עבדי יאכלו · ולי עוד בפירושו הן לפי הנגלה הן לפי הנסתר שהוא מפליג בהערה ומודיעו כמתמיה עליו על התרשלותו אחר שאף הוא מכיר מעלת הקנין ועל זה אמר מתאוה ואין וכו' · כלומר שאין עצל בעולם שלא יתאוה לאסוף ולכנוס עד שיתעשר אם יוכל להצליח להיות לו כן בלא עמל ובלא השתדלות רב אבל כשיודיעוהו שיצטרך בהשתדלותו עמל גדול כרכיבת הים והליכת המדברות וטורח המלאכות ונדוד השינה ומיעוט המאכל ושאר ההבאות ושעם כל זה יעמוד כמטרה לחצי הסבות והמקרים יהיה הספוד בעיניו לטורח ושאר בכחותו ונמצא שהוא מתאוה להתעשר בלא כי לא נעלמה מעלת הקנין מעיניו ולרוב עצלותו כמוצא חושך בלתי משיג וכן בענין החכמה אין בעולם רק ופותו שאם תשאלהו התכסוף להיות שלם במקרא ובמשנה ובתלמוד ובשבע חכמות שלא ישתוקק בזה הם תוקקות רב ואע"פ שאמר חכמה ומוסר אוילים בוזו הנה ביארנו שבזויים מצד הכרתם שלא יוכלו להשיגה ואלו יחשבו עליה שישיגוה בלא עמל אין ספק שיתאוו הרבה לכך אבל כשיודיעוהו שהוא צריך במקרא ובדקדוק זמן כך ובתלמוד כך ובשאר החכמות כך וכן אורך ההקדמות והצעות והתמדת השקידה ובטול התענוגים וההנאות ושעם כל זה יצטרך אחר ההשגה גם כן לשקוד על דלתיה יום יום להמלט מפח השכחה יתעצל ותברח תשוקתו כבני מיד וכנפול מיד יקום והנה הוא מזהירו אחר שאף הוא מכיר במעלתם ר"ל במעלת הקנין לנגלה ובמעלת החכמ' לנסתר שיתבונן הכבוד שמושג מהם באחרית והתועלת הנמשך ויהיה כל העולם קל בעיניו והימים כימים אחדים באהבתו אותה: דבר שקר ונומר · כבר ביארנו שהודעת הדבר הרע שהוא רע חצי התוכחת וכן הודעת הדבר הטוב שהוא טוב הוא חצי העדה ולכן שלמה ברוב דבריו כווי מוחלט אבל הודעה על הדבר הטוב שהוא טוב להעיר האדם לעשותו והודעה על הדבר הרע שהוא רע הערה להמנע מעשותו ואמר הנה שהצדיק שונא כל דבר שקר ושקר הוא לפעמים שם דבר שקר ענה באחיו · אמנם בכנפשי שקר ולפעמים תאר שקר הסים וכשהוא שם דבר יורה על שני ענינים האחד השקרות והכזב והשני הענין שיש וחמס אכן לשקר עשה לשקר שמרתי שקר דפוסי והנה לפי הנגלה הוא שם דבר וענין שקרות והרשע משקר בדבוריו ובעניניו עד שיהיו לבני אדם באוש וחרפה ויבאיש ויחפיר הנה עומדים כיון הבאישו נמקו · ולא הבאיש ורמה לא היתה בו וכן החפיר לבכון · כי לא תחפירי והענין שיהיו כמאוסים לבני אדם כי רוב המיאוס יכנה לביאוש ולסרחון להתרחק האדם ממנו כאשר מן הדבר הסרוח כאמרו להבאישני את יושב הארץ כלומר להמאיסני להם עד שיתרחקו ממני · כי נבאשו בדוד · וכן לרוב הפחיתות ויעש באושים · ותחת שערה באשה · ויש מפרשים שניהם יוצאים כמו יבאיש יביע אשר הבאשתם את ריחנו בן יוביש ומחפיר כלומר שהרשע יבאיש הצדיק ויחפירהו על הכירו בו שהוא שונאו למעשיו ולמדותיו ואיפשר שהכל שב אל הצדיק והרשע הוא פעול כלומר שהצדיק שונא כל דבר שקר ומביש ומבאיש הרשע אבל בכי אדם בהודיעו על מעשיו שהם מגונים ונשחתים ונפסדים · ולענין החכמה הצדיק השונא כל דבר שקר הן שהדבר שקרות בעצמו הן שיוצא מפי השקר המתכנדים במופתים כוזבים והטעאות הן כל דברי ריק ושוא ואין עמלו אלא בשלימות החכמה קיום מה שצריך לקיומו בדרכי התורה והרשע המתנגד יספר חקיו כמתלוצץ וחושב להבאישם בעין חכמיו בעיונו ובמופתי כוזביו: צדקה ונומר · כבר ביארנו למעלה בפסוקים מעוז לתם דרך יי' שבאה שם מלת תם תאר על משקל השם כמו לחם חום המבלינ שוד טוב אתה · ובפסוק זה בא בקמץ חטף במקום חולם והוא תאר אבל המדקדקים וכן אמלם חטאת כמו איש חטאת וכונת הפסוק אמלם ביעוד גמול ועונש כדרכו ברוב מקומות ולדקה ורשעה שמות כלליים זה לטוב ורע ואמר שהצדקות ר"ל ההנהגה הטובה תצור התם בדרכיו והישר במעשיו אבל רע ורשעה ר"ל הנהגה רעה תעות ותקלקל איש החטא ר"ל שתסבב לו עונש ונקמת האל:

ובדרך

קב ונקי

בן חכם · אמר הבן כשיהיה חכם ישמע מוסר אביו ויקבל עליו לעשותו · והבן הלץ לא ישמע גערה מסוס אדם ולב במקום הזה רואה בו האב הזמני והוא אביו שהולידו והאב הרוחני והוא רבו שלמדו תור' ושלימות · או יאמר כאשר תראה בן חכם תשפוט שייסרו אביו וכאשר יהיה לץ תשפוט שלא גערו אביו כשהיה רואה דותו עושה מעשי' מגונו': מפרי פי · אמ' כי מן הפרי שיעשו דברי פי איש טוב ושלם יאכל טוב הוא וזולתו כי האדם השלם יועילו דבריו לו ולאחרים: ונפש בוגדים חמס · ר"ל ומפרי נפש הבוגדים יאכלו האנשים חמס והענין שילמדו מהם האנשי' פחיתות המדות · ומלת מפרי משרתת במקום שנים: נוצר פיו · ירצה שהאדם שיחשוך אמרי פיו ויזהר ממותרי הדבור שומר נפשו מרעה שלא תבואהו אמנם מי שפושק שפתיו לדבר הדבור האסור והמגונה המחתה והשבר קרובים לבוא עליו · ופושק פותח כמו ותפשקי את רגליך: מתאוה ואין · ר"ל נפש העצל מתאוה לתאוות העולם הן בענין מאכל הן בכל דבר ומפני עצלותו לא ישתדל בעבורם לשישיגם וימלא בהם תאותו · ונפש החרוצים והם האנשי' הזריזי' במלאכתם כי להיותם מתעסקים בכל דבר שיוכלו להרויח תהיה נפשם דשנה ושמנה: דבר שקר · אמר כי האדם הצדיק הוא ישנא דבר שקר להיותו מתיימה לבוראו י"ת שדובר שקרים לא יכון לנגד עיניו אמנם הרשע לא ישנא השקר אכן ידבק בו ולפי' יבאיש מעשיו ויחפיר פני נפשו: ויחפיר לשון בושה והכלמה כמו וחפרה הלבנה · או יאמ' כי הצדיק ישנא השקר ועוד הוא יבאיש ויחפיר הרשע והענין שיתנהו לבושה ודראון בעיני האנשים ויכלימנו בכל כחו: צדקה תצר תם · אמר כי הצדקה והוא היושר והשלימות השמור בעליה שהוא תם דרך מכל היזק זמני ורוחני · ורשעה · והיא פחיתות המדות והקליר בעבודת האלהים תעות דרך האיש שהוא בעל חטאת · או תסלף דרך האיש ויביאהו לחטוא יותר ויותר **כטעס** ושכר עבירה עבירה ויהיה חטאת אשר העוזר איש חטאת כמו שנחך בתוך מרמה בהיך אנשי מרמה:

יש

מנחת ערב

באלה כיה' לדיק יבחן או יתעתד להיות לדיק כמ"ש פרין מדה בינה את האדם לחיי עה"ב כמדת יסורין וה"כ ככה זה תקון את כחה ודרגה והיה טוב לך וכבל יאמר בעל הדלגה הלא טוב לי להיותי לדיק רק לו הכן ה' כי לא יהיה ע' יסורין רק הכיה יהר מרעים בעושר ונכסים והיה לדיק בגם נדבות ולדקות רבות לזה הדרך רבעים התעם כלו האמר לו ג"כ כי העושר וטובה שהוא דרך הגלה לרשעים בעה"ז היא תתעס כי הטובה מיהרת את האדם שישמן ויבעט באופן שלהיות לדיק אין לך מדה בלא המוע כמדת ייסורין והנה אין ספק כי באמור אל סובל הדלגה כי יהיה דלגה מרעהו יתעתד להיות לדיק משא"כ ברוב טובה שהוא דרך רשעים כי היא התעס כי הוגחו למתה ההפך כי בדלגה יקנה חיי עה"ב וזה אמר ודבר טוב ימחנה:

לא יחרוך וגו' יאמר הביטה וראה מה רב טוב העושה לש"ש כי הלא אין מדה רעה כרמיה כי הנה לעולם רעתה לא יחרוך ויבטל אותה כל צדו שלך בה ולא כל הון אדם המי הם אליו אפר היה לו כהחר הכל יכלה יהיה לא תכלה בסוף אופן כי עין הרמיה לא תמחה כמפורש ועכ"ז אם הרמי' היא בארח לדקה שמרמה את העני שיטול ולא ירגיש בענין תת לו לדקה דרך הלוהה שלא יבקש או לזרוק לו בפתחו או יקנה ממנו חפץ ביותר משווי שהיא רמיה בארח לדקה הנה יקנה חיים ואם לא המלא ותהיה רמיה ממש רק דרך נתיבה של רמיה כמרמה ולא בעלם כי ירגיש העני במעט לא יבצר לכחות למנוע ממנו המות וזהו דרך נתיבה אל מות:

בן חכם וגו' אם תראה בן שהוא חכם דע כי הוא מוסר אב כי פרי מוסר האב הוא היות הבן חכם ואם הבן הוא לץ אמר מעתה אין זה כ"א שלא שמע גערה מאביו:

מפרי פי איש וגו' אז"ל כל הנהנה מעולם הזה בלא ברכה עליו נאמר גוזל אביו ואמו וגו' בגוזל לכנסת ישראל הברכה וכן בהיפוך כשמברך הברכה כראוי מרבה ברכה ושפע בישראל וז"א מפרי פי איש שמברך ברכה הראוי יאכל טוב ונפש בוגדים שבוגד ואינו מברך חמס שחומס השפע מישראל:

נצר פיו וגו' יקרה יאמר איש הלא יש לפלוני להחזיק לי טובה שלא הכחיו בפוע לשוני ולא פליתי פי נגדו ואינו אלא טועה כי הלא נוצר פיו מלדבר סרה על רעהו את נפשו הוא שומר מדינה של גהינם כי אם עצמו היה עושה הרעה כ"א היה פוסק שפתיו מחתה לו המחתה היתה לו לעצמו ולא למי כאמר לו כי לא ידבק בידו מאומה מן החרם אשר בפוע לשונו הדובר בו ולין

דֶּרֶךְ וְרִשְׁעָה תְּסַלֵּף חַטָּאת׃ יֵשׁ
מִתְעַשֵּׁר וְאֵין כֹּל מִתְרוֹשֵׁשׁ וְהוֹן רָב׃
כֹּפֶר נֶפֶשׁ־אִישׁ עָשְׁרוֹ וְרָשׁ לֹא־שָׁמַע
גְּעָרָה׃ אוֹר־צַדִּיקִים יִשְׂמָח וְנֵר
רְשָׁעִים יִדְעָךְ׃ רַק־בְּזָדוֹן יִתֵּן
מַצָּה וְאֶת־נוֹעָצִים חָכְמָה׃ הוֹן מֵהֶבֶל
יִמְעָט וְקֹבֵץ עַל־יָד יַרְבֶּה׃

ל׳ ב׳ ואין כל חדס׳ ל
ה׳
ה׳ ומל׳
ל

תוחלת

בְּאָרְחָתְהוֹן וְרַשִׁיעָא מְטַלְטַל
בְּחֵטוֹהִי: אִית דְמַעְתַּר נַפְשֵׁיהּ וְלֵית
כָּל מִדַּעַם וּמְמַסְכֵּן נַפְשֵׁיהּ וּמָלְיֵהּ
סַגִּיאָה: אִית לֵיהּ פּוּרְקָנָא דְנַפְשֵׁיהּ
דְגַבְרָא עוּתְרֵיהּ וּמִסְכֵּינָא לָא מְקַבֵּל
בְּעָתָא: נוּהֲרָא דְצַדִּיקֵי נְהָרוֹן וּשְׁרָגָא
דְרַשִׁיעֵי נִדְעָךְ: לְחוּד בְּזָדְנוּתָא
אַהְיָא מַצּוּתָא וְאֵלֵין דְמִתְמַלְּכִין
חַכִּימֵי אִנּוּן: מָזָלָא מִן עַוְלָא דְמָרֵי יִזְעַר וּדְמַכְנִישׁ וְיָהֵיב לְמִסְכֵּינָא יִסְגֵּי מָמוֹנֵיהּ:

טב

נועצים ה׳ ומ״ל וסימ׳ איך אתם נועצים · ומה אתם תרויהון דמלכים וחבריהם דד״ה גבי רחבעם · רק בזדון יתן מצה ואת נועצים חכמה :

ורשעה תסלף חטאת · כמו חוטא ועל שהוא רשע גמור קראהו חטאת : ומשמעות׳ את החוטא מסלף רשעתו · תקלקל אותו ותפילהו כל סליף קלקול וכשלון הוא כמו אולת אדם תסלף דרכו תביא עליו רעה : יש מתעשר ואין כל · מראה עצמו עשיר : ד״א יש אדם שהוא מתעשר בסופו ואין לו כלום בתחילתו · ויש שהוא בא לידי עניות מממון גדול : ד״א מתעשר בגזל עניי׳ וסוף אין לו כלום · ויש מתרושש על ידי פזור ונתן לאביונים · והון רב מוכן לו : כפר נפש איש עשרו · עשרו של אדם הוא כפר נפשו שעשה ממנו צדקה · ורש לא שמע גער׳ · ובלבד שלא ישמיע גערה לרש שנותן לו ואינו מכלימו · ד״א כפר נפש איש עשרו תורתו ורש בדברי תורה · לא שמע גערה אינו יודע לסור מן הרעה לפי שלא נזהר · ומדרש אגדה על מחצית השקל מדבר שהטיל הכתוב על כל ישראל והשוה בו דל ועשיר שאין הרש שומע גער׳ וכלימ׳ מן העשיר לאמר לו חלקי גדול מחלקך בקרבנות צבור : ידעך · לשון קפילה שהלהבה קופלת ונכרתת : רק בזדון יתן מצה · מחלוקת · ואת נועצים ועם העושים בעצה תלין חכמה · הון מהבל ימעט עושה גרסתו חבלות חבלות · ומעט שישתכח ממנו מעט מעט :

תוחלת

יש מתעשר · יש מן האנשים מי שהוא מראה עצמו עשיר ואין לו שום קנין ויש מהם שמראה עצמו עני ויש בביתו הון רב וכן הענין בחכמה כי יש שמראה עצמו חכם מזולת היותו כן ויש שמראה עצמו בלתי חכם ולו חכמה גדולה והנה יבאר זה החכם כי המתרושש והון רב ישובח יותר כי בזה הוא ממלט עצמו מכמה סבות באות ומתגלגלו׳ על העשיר וזה שהרש לא שמע גערה משום אדם : כופר נפש · אך העשיר יש לו שונאים רבי׳ מפני חומדם עשרו והוא ישים כופר נפשו ויתן להם ממונו ויפייס׳ ובהיות הענין כן הנה המתעשר ואין כל יביא על עצמו הרעות והגערות ואין לו ממון ישימהו כופר נפשו וכן יקרה בושת למתעשר ואין כל בדברי החכמה ואמנם למתרושש והון רב לא יגיע לו כי אם כבוד : אור צדיקים · אור צדיקים ישמח תמיד במושגיו אשר נתעל׳ בהם ושב שכל נקנה והכלית זאת השמחה תהיה אחר הפרד מהחומר ואמנם לב הרשעים שהוא לקחת בו התחבולות והערמות לעשות ממנו הרשע הנה הנר ההוא נפסד ונדעך : רק בזדון · האיש ההוא מתחבר באנשי זדון הנה יקנה מהם תכונה לחרחר ריב עם האנשים ומי שימצא תמיד את האנשים הנועצים יקנה מהם חכמה · או ירצה בזה מי שתכונתו לחרחר ריב לא ימצא רק באנשי זדון כי זאת התכונ׳ ממה שתעירהו אל הזדון ומי שהוא חכמה ימצא את נועצים כי דרך החכמה לקחת עצה בדברים מזולתם כדי שישלם להם העצה : הון מהבל ימעט · הנה ההון מתחבר מדבר שהוא הבל וימעט מאד כאילו תאמר שאוצר התבואה יתחבר מעפר כשיתחבר מהם דבר מופלג ולזאת הסבה מי שהוא קובץ אלו החלקים המעטי׳ על ידו אחר חלק אחר חלק ירבה לו הון וזאת הערה טובה למי שישתדל בשלימות הקנין מפני שלא יבוז החלק מהקנין מפני קטנו אבל יקחהו ויאספהו אל הדומים לו כי בזה האופן ישיג ממנו הרבוי :

תוחלת

ואין המחתה והעון רק ביד פוסק שפתיו : דבר שקר ישנא צדיק וגו׳ הנה דרך הרשע להזיק רעיהו בדברי שקר ואם יכזיבהו הצדיק או יורה שלא יאמין לשקר מליו יקום עליו ויגדף ויחרף ויקרה כי מפני היראה יודה הצדיק למהתלותיו פן ירע לו אמר שלמה זאת עצתי שדבר שקר ישנא הצדיק ולא יודה לו ולא ישמע אליו ולא יחוש כי כל מה שיוכל לעשות הרשע אינו רק חירופים והכאתו שיבאיש ויחפו׳ וזהו ורשע יבאיש ויחפיר כלו׳ ואתה לא תחוש · אך להטות אוזן לשקר מליו פן יכר לך בפועל אין פחד כי הלא אזו צדקה שעשה תצר את תם דרך שונא השקר מרעת הרשע והרשע ההוא מגדיל אשמה לנפשו בחירופיו ולא ידבק ביד הצדיק מאומה והוא כי תחלה בדברי השקר היה כחוטא שיגנב שהיה ענין קל ועתה רשעה שעושה בחירופיו מוסיף על חטאתו פשע ועושה החטא סילוף וזהו ורשע תסלף חטאת : יש מתעשר וגו׳ · אמר כי אין העוש׳ מתאוה מהממון כי יש מתעשר עם שאין לו כל וגם אין הדלות נמשך ממיעוט ממון כי יש מתרושש עם היות לו הון רב : כפר נפש וגו׳ יאמר כי עושר איש יועיל לו לכופר נפשו כי יחונן דלים אך בזאת כשהרש לא שמע מהעשיר גערה שאם לא כן יצא שכרו בהפסדו : הון מהבל וגו׳ הון הבא מהבל שלא מיגיעו אשר לא כדת ימעיט כי בהבל בא ובחשך ילך וקובץ על ידו שהוא מיגיע ידו כי יאכל ירבה · או יאמר ענין מאמר רז״ל על היורש שיקנה ס״ת לשיתקיים ממונו או יעשה צדקה והוא על כי בא פתאום בלי יגיע כפים ישולט בו עין והיזק במציאה וכיוצא בה וזה יאמר הון הבא מהבל פתאום שלא כתהיה יש מיש ע״י משא ומתן רק מהבל מבלי מה בירושה ומציאה ימעט מפני העין אך אם בעליו קובץ על יד מעט מעט מיגיע ידו ירבה :

בז

אבן עזרא

יש · כופר · שנים דבקים מתעשר שיעלה בעושר ולא היה לו כל מאומה ומתרושש שישוב רש והיה לו ממון רב ואין לזה מעלה על זה כי העשיר אם יתפש בעבו׳ ממונו יתן עושר כופר נפשו אבל רש לא ישמע גערת שוטר ונוגש : אור · ישמח · דרך משל כי כשזורח ידמה כאילו הוא שמח כמו ישיש כגבור ואור צדיקים כאור העולם הבא או אור תשועה כענין אור נגה עליהם והיתה אורה · פ״א יתכן להיות האור והנר רמז לנשמתם האצולה מאור השם ודימה נפש הצדיק לאור השמש הזורח ונפש הרשע לנר שאין לו העמדה ויכלה ואמר ישמח כענין תגל נפשו · ונר רשעים ידעך שתמות כנפש בלא עתם והוא נכון כענין נר אלהים נשמת אדם : רק בזדון · בעבור זדון שיזיד איש על רעהו יתן המזיד מצה ומריבה כלומר הזדון גורר המצה · נועצים שיעצו שלא יעשו בזדון עמהם חכמה ואת כמו ועם : מהבל ימעט · בגזלה ובגנבה לא ילך · וקובץ על יד בעבור טורח יד הוא ירבה הונו וכן ויברך יי׳ אותך לרגלי בעבור טורח רגלי :

תחלה

ר׳ מנחם המאירי

והדרך נסתר אצלי לפרש תם דרך שם כמשמעו כמו בתום לבבי · וכן רשעה תסלף חטאת בלא חסרון מלת איש ומלת תום תאמר על שלימות פעם על שלימות פרטי או במדה או בהנהגה ישרה ובלא התעקשות כמו בתום לבבי או אף בשלימות הגוף כמו תם ויושב אם על זמן נשלם כמו ביום תמים תמימות תהיינה · ופעם תאמר על השלימות הגמור כמו תורת יי׳ תמימה אשרי תמימי דרך · וכן חטאת פעם יאמר על החטא והעון ומחטאתי טהרני חטאת יהודה ופעם על העברת החטא והנזהר ממנו כמו שנקרא הקרבן חטאת וכן או הכהן המחטא כלומר מסיר החטא הוא יתחטא בו · ועל זה נקראת ההזאה כן ופעם יאמר על העונש וזאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים כמו לא שלם עון האמורי ר״ל ענשו ולפעמים בענין חסרון והעדר השגת המכוון וחוטאי חומס נפשו והייתי אני ובני שלמה חטאי׳ · אל השערה ולא יחטיא · ובאו הנה תם במקום שלימות וחטאת בהפכו וצדק על שלימות המדות ורשעה בהפכו וידוע ששלימות המדות הוא סבה לשלימו׳ השכל וכל שכן שהיא מעמידתו אחר ההשגה ולכן אמר צדק ר״ל שהוא מעמידו על מכונו או כפרש תצור תפריח נצר מטעו שהוא נאמר על יציאת הענף כלומר שהוא סבתו ורשעה ר״ל ההנהגה הרע׳ תקלקל ותעות חסרונו ר״ל שאף מעט ממה שהשיג יתעופף כעוף ויפחת לסבת הנהגתו הרעה : יש וגומר · גם זה אצל קצת המפרשים תוכחת על מניעת הגזילות והחמסים ומיעד עונש עליהם והערה על הצדקות ומיני המתנות הראויות ומיעד גמול עליהם · ואמר על זה יש מי שהיה עני וסופו שאין לו כלום והוא המתעשר בגזילות וחמסים ומיעד עליו ואין כל כלומר שסופו להשאר עני כל עותו שבא כן ילך צמח בל יעשה קמח אולי יעשה זרים יבלעוהו · וכן יש שהוא עשיר ונתרושש וסופו שיבא להתעשר והוא אותו שהתרושש לרוב מתנותיו וצדקותיו וייעד עליו והון רב כלומר שהאל יצליחהו מעלה מעלה דרך גמול ויש מפרשים שהיא הערה המוכית לחריצות לאסוף ולכנוס ולשמירתו אחר השגתו כלומר יש מתעשר לרוב חריצות שלא היה לו כלום מקודם ויש מתרושש לרוב פזורו אחר שהיה לו הון רב ויש מפרשים מתעשר שמחזיק עצמו כעשיר והוא עני ומתרושש והון רב שמחזיק עצמו כרש והוא עשיר ועל דרך האמת זהו אחד מאופני בנין התפעל רוצה לומר שמסבב מקרה איזה דבר לעצמו ואיננו בו כמו מתהלל במתת שקר שהוא מסבב לעצמו מקרה התהלה ואיננו בו וכן הוא הנה מתעשר רוצה לומר מסבב מקרה העושר לעצמו ואומר לכל שהוא עשיר ואין לו כלום ומתרושש רוצה לומר מסבב מקרה העוני לעצמו לומר שהוא עני ויש לו הון רב · והכונה להודיע ששתיהן מדות מגונות ראוי להמנע מהם כי המתעשר יגרום לעצמו הוצאות בלתי צריכות יתדלדל מהם עד שלא יוכל עוד להתעלם והמתרו׳ שש יגרום לעצמו כילות ופחיתות ומניעת הצדקות והנדבות · והדרך נסתר אתה מפרשו כפי׳ השלישי לומר שיש מי שמחזיקו ומכריז עצמו כחכם ואין כל הערה להשמר מלמודו ומדעותיו ומסברותיו כהשמר מן הסכנות · ויש יודע הרבה ושלם בחכמה ומעלים חכמתו והוא גם כן חולי רע במניעת הבר כמו שביארנו בפסוק מונע בר יקבוהו לאום ורבותינו ז״ל אמרו כי רבים חללים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה ועצומים כל הרוגיה זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה ואמרו ז״ל הלמד תורה מן הזקנים דומה לאוכל ענבים מבושלות ושותה יין ישן והלמד תורה מן הבחורים דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו ר״ל קצת שמקהות שיני האדם ושותה יין מגתו שהוא מבלבל הדעת והשכל ודי בזה למה שרמזנו עליו : כפר וגומר · התקשרות ראש הפסוק עם סופו קשה וזה שנראה לפרש בהערה תוריית הוא שבא להעיר העשיר בשני דברים אחת שיתן מכספו כפי הראוי לדלים ולעניים והשני שלא יכלימהו בדבריו יתן או לא יתן ורבותינו ז״ל אמרו בראשון של בתרא הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה ועל זה אמר כמיעד גמול כפר איש עשרו כלומר להציל לו מרעהו בשכר מה שנתן לעני ובלבד שבאותו הרש לא שמע גער׳ הכונ׳ להזהר שלא להכלימו מתוך דבריו ואיפשר שהיא הערה המוכית לעשיר לשמור מן הקטטות והריבות כי רבים מקנאים ומתחקים עמו אויב ומתנקם · והדרך נסתר קרא הנה החכמה עושר ואמר שאם לפעמים יעמוד נבוך על אחת מהספקות וישתומם על המראה וילכד בפח הספק והמבוכה הנה חכמתו כפר נפשו לו׳ להשיב את נדחו בשקידתו ובהתבודדותו ותכלית מחקרו ויצרף דעותיו עם עצמו או עם גדולים ממנו כי חכמתו תושיבהו בין נגידים יחסרו לו דעותיהם וסודותיה׳ כמחוייב למי שראוי להם אבל הרש העני הנמו׳ המשולל מכל חכמה ישאר במשכתו לא ישמע עליה אף גערה כי במה נחשב הוא : אור צדיק וגומר · לפעמים תאמר מלת אור על רוב הצלחה ליהודים היתה אורה ועל הדרך שמלת חשך מונחת לפעמים על רוב הצרה במחשכים הושיבני · ויו׳ יגיה חשכי · נר ואור חשך בעריפיה והלשון יתיר על מה שישמח האדם עליו שייחסו השמחה לדבר שהאדם שמח בו וההפך להזכיר שם עצבון לדבר שאדם עצב עליו כמו איפת רזון זעומה שעל שם שהאדם עצב בפחיתותה וחסרונה תיוחס עליה שם זעומה ועל הפכו אמרו ז״ל טפת שוחק ועל זה אמר ישמח כלומ׳ שיוסיף יום יום עד שיהיה בתכלית שלימותו כאומרו כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום והצלחת הרשע קראה נר להיותו למטה מן האור ואמר שאף הנר ההוא ידעך ר״ל יכהה מעט מעט עד שיכבה · וזה הערה לבחור הדרך הישר׳ והדרך הנסתר בו פירשנוהו

בחלק

אבן יחייא

יש וגו׳ יש מתעשר בטורחו יומם ולילה לקבץ ההון ולצמאו ויקפוץ ידו לאביון ולא ישלוט בכל אשר לו לאכול ממנו כדי שבעה · וכהרף עין אין כל לו כי יאבד העושר ההוא בענין רע · ויש מתרושש בפתחו ידו לאביון ובהעניקו לעני פעם אחר פעם · ועם כל זה בהשגח׳ כשילך לעשות חשבון נכסיו ימצא הון רב כי יברכהו ה׳ בגלל צדקתו והמרח׳ ירוחם · כפר וגו׳ כי האל ישבב שהעשיר המתעשר ילכדוהו השודדי דרך ויתן עושרו כופר נפשו · אמנם הרש המתרושש לא ישמע גערה מהשודדים ההם כי ה׳ יצילהו מידם ולא יוכרח לתת עושרו כופר נפשו · אור וגו׳ וזולת עונש המתעשר בעולם הזה כי סופו להיות רש אין כל בידו · ושכר המתרושש כי סופו לאסוף הון רב בביתו · הנה בעולם הבא הנפש מכל אחד מהצדיקים ההם ישמח מזיו שכינתו יתברך והנפש מהרשעים ידעך בגהינם · וכילה נפש הצדיק באור הגדול המתמיד והקיים · ונפש הרשע באור הנר הנפסד וכלה · רק בזדון וגומר וזה יען כי הנהגת כל אחד מהרשעים אינה רק בזדון והוא משועבד לכעס הכועס אשר עושה פעולותיו בפתע · מה שלכן יתן ויוסיף מצה ומריבה בעיר אשר הוא יושב · אמנם את הצדיקים הנועצים תמיד עם זולתם בטרם יפעלו שום דבר · תמיד ימצא החכמה ולא המצה ומריבה · הון וגו׳ הון המתעשר מסבה קלה של הבל ימעט בהשגחתו ית׳ · אמנם מי שלא יקפוץ ידו לאביון ואמנם הוא קובץ על יד צדקה לתת לעניי׳ הן משלו הן משל אחרים הוא ירבה הונו ולא ימעיטהו :

תוחלת

קב ונקי

גם מתעשר · יש מי שמראה עצמו עשיר ואין לו כל ספוקו וכ״ש מותרות של עושר ויש אחר בהפך כי מרא׳ עצמו רש ויש לו הון רב · או יאמר שיש מי שמתעסק ומשתדל בדרכי הסחורות כל היום ולא ישיג דבר כי לא יסייעוהו מלמעל׳ ויש מי שאינו משתדל בדברים המביאים העושר ויש לו הון רב ומתעשר מבנין התפעל · ומתרושש מורכב מהתפע׳ ופעל מרובע · או ירצה יש אנשי׳ שהם דורכים אל בעושר גם שאין להם עתה כלום ויש אחרי׳ דורכים לדלות אעפ״י שיש להם עתה הון רב : כפר · כפר פדיון יר׳ העושר שיש לו לאדם גורם לו שיחפשוהו השלטונים עד שיפדה עצמו כפי עשרו : ורש לא שמע גערה · מפני כי עיני המושלים על העשירים לא על העניים · או יאמר שהעושר הוא כפר נפש של העשיר כאשר יתנהו בצדק׳ ובהנהגי שהרש לא ישמע גערה ממנו אלא שיתן הצדקה בסבר פנים יפות : אור צדיקים · ידעך · יכבה כמו ידעך נרו ודימה הצלחת הצדיקים לאור כי תגדל ותוסיף כל היום וישמחו כל הבריות בהצלחתם ודימה הצלחת הרשעים לנר כי הצלחתם תפסק ותדעך כאור הנר · ויתכן לפר׳ כי אור צדיקים כינוי לנפשם ואמר כי נפש הצדיקים תשמח כי השם יצליחנה : ונר רשעים · ר״ל נפשם תדעך ותמות בלא עתה : רק יתן מצה · שם מנבלעי הנון ועניינו מריבה כמו כי ינצו אנשי׳ : נועצי׳ · שרשו יעץ והוא תאר מנחי הפא מבנין נפעל בשקל נודעים ורצה רק ובאמת המתחבר עם אנשי הזדון מה שיקנה וילמד מהם הוא מצה ומריבה · ומי שמתחבר עם האנשים הנועצים מזולתם ושומעים לעצה למד מהם חכמה כי שומע לעצה חכם · או יאמר כל איש העושה מעשיו ברשע ובזדון והולך אחר עצת לבו יגרום ריב ומצה והמתיעץ באנשים בעלי עצה יתן חכמה לו ולאחרים שילמדו ממנו : הון מהבל ימעט · ממון הבא לאדם מהבל בלי עמל ויגיע׳ או בגזל וחמס בהכרח שימעט ולא יצלח : וקובץ על יד · והמקבץ ממון על יד עמלו וכן בצדק ובישר אותו המקבץ ירבה הונו ויתקיים בידו · או ירצה ההון כשיגיעהו ממנו אפי׳ הוצאת ההבל · ר״ל הוצאה קטנה כשהיא מתמדת ימעט ולכן מי שקובץ יד הוצאתו ולא יפזרהו ירבה הונו :

תוחלת

תּוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה מַחֲלָה־לֵב וְעֵץ חַיִּים תַּאֲוָה בָאָה׃ בָּז לְדָבָר יֵחָבֶל לוֹ וִירֵא מִצְוָה הוּא יְשֻׁלָּם׃ תּוֹרַת חָכָם מְקוֹר חַיִּים לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת׃ טו שֵׂכֶל־טוֹב יִתֶּן־חֵן וְדֶרֶךְ בֹּגְדִים אֵיתָן׃ כָּל־עָרוּם יַעֲשֶׂה בְדָעַת וּכְסִיל יִפְרֹשׂ אִוֶּלֶת׃

מלאך

טָב מִן דְּמַשְׁדֵי לְמַעְדְּרוֹ טָב מָאן דְּתָאֲלֵי בְּסַבְרָא וְאִילָנָא דְחַיֵּי רִיגְתָא מַיְיתָא: דְּבָזֵא עַל מִילְתָא נִתְחַבַּל מִינָהּ וּדְדָחִיל מִפּוּקְדָנָא מִשְׁתַּלֵּם טַבְתָא: נִימוֹסָא דְּחַכִּימָא מַבּוּעֵי דְּחַיֵּי לְמִסְטֵי מִן פַּחָא דְמוֹתָא: שִׂיכְלָא טָבָא יָהִיב חִסְדָא וְאָרְחָא תַּקִּיפָא דְּבָזוֹזֵי תֵּיבַד: כָּל עֲרִימָא עֲבִידְתֵּיהּ מַדַּעְתָּא וְסִיכְלָא פָּרִים לֵיהּ לְשַׁטְיוּתָא:

שליחא

ל׳ לוחד ועץ החיים · י״א מלרע״ב · ג׳ · ל׳ · וירא ב׳ נחרז עוז

ישלם ג׳ וסימ׳ הן צדיק בארץ · ולך ישלם נדר · בז לדבר יחבל לו :

תוחלת ממושכה · מבטיח עצמו על חבירו ואינו עושה · מחלה לב · מביאה חולה ללב · ואין מחלה זה שם דבר כמו והסירותי מחלה מקרבך אלא כמו מעלת גרה · ועץ חיים תאוה באה · מסורס הוא · כלומר תאוה באה הרי הוא כעץ חיים תוחלת שהוחיל הקב"ה לישרא' ונפה שישובו והם לא שבו סוף באה להם למחל' לב וכשתאותן באה שהם עושין רצונו עץ חיים היא להם : בז לדבר יחבל לו · הבוזה אחד מדברי תורה סוף מתמשכן עליו · וירא מצוה הוא ישולם · יקבל שכר · ומדרש תילי' דורש בז לדבר יחבל לו על דוד שאמר לפני הקב"ה רבש"ע מה הנאה בשוטי' שבראת אמ' לו חייך סוף שתצטרך לשטו' כשבא לפני אכיש להשתגע ויורד רירו אל זקנו וגו' : תורת חכם מקור חיים · שהיא מלמדת לסור ממקשי מות : ודרך בוגדים איתן · קשה לו ולאחרים : כל ערום יעשה בדעת · מעשהו כגון דוד יבקשו לאדוני המלך נערה יפה וגו' · וכסיל יפרוש אולת · זהו אחשורוש ויפקד המלך יודעים היו שלא ישא לכולם ומי שהיה לו בת מטמינ' :

תוחלת · הנה התוחלת והתקוה שימשך זמנה ויאריך ולא הגיע מה שקוו אליו היא מחליאה הלב כי הוא תמיד עם זה התוחלת ואולם התאוה שתבא בקלות יתערב לבעל התאוה כאילו היא עץ חיים : בז לדבר · מי שהוא בז לדבר רע שהוא נכון לבא עליו ולא ישתדל לקחת עצה עליו הנה ישחת ויחבל בעבורו ולזה אין ראוי לאדם שיקל בשום דבר ויתעצל מפני זה לקחת עצה עליו ואולם האיש הירא מצות השם לשמרם בלב ולעשות' הוא לבדו יעמוד בשלו' עם היותו בז לדברים הנכונים לבא עליו מפני היותו בוטח בש"י : תורת חכם · היא לו מקור חיים כי ממנה תוצאות חיים הנצחיים ובה ג"כ מקור חיים להסירו ממוקשי מות כי בעבורה יהיה מושגח מהש"י : שכל טוב · השכל הטוב אשר למשכיל תתן חן לשאר האנשים לדרוך בדרכיו מצד ערבות הדרך ההיא ואולם דרך הבוגדי' הוא איתן שיקשה ללכת בו כמו שן סלע ומצודה ולזה אמר איתן מושבך ושים בסלע קנך : כל ערו' יעשה בדעת · ולזה ישיג המבוקש ואולם הכסיל יפרוש אולתו על כל דרך אשר ילך בה באופן שלא ילך בשום חלק מהדרך לפי הראוי ולזה ימנעו ממנו מבוקשיו : מלאך

אבן עזרא

מחלה · מפעלת פי' מי שתוחלתו נמשכה שהשם ימשכנה ולא יוכל להשיג התוחלת תתן חולי ללב המוחיל · ועץ חיים וכעץ מרפא כן תאות המתאוה כשתבאהו ויתכן שהוא הקובץ על יד : בז לדבר · המוסר יחבל וישחית לעצתו וירא מצוה כי הירא מן השם הוא ירא ממצותו · ישולם ישב בשלום : תורת · שהוא מורה לסור ממוקשי מות והפשעים הם המוקשים : שכל · שישכיל לעשות טוב השכל יתן חנו בעיני השם ורואיו · ודרך בוגדים איתן והזק דרכם שהמשכיל לא יוכל להשיבם מדרך הבגיד' בשכלו : כל ערום · שהערמה בלבו יעשה מעשהו בדעת · וכסיל יפרוש אולתו לפני אחרים · פי' אחר יעשה בעבור דעת כלו' יעשה ערמה ללמד דעת : מלאך

אבן יחייא

תוחלת וגומר ולרשע המתעשר יהיו לו שתים רעות א' התוחלת ממושכה להתעשר ולא יגיע עד תכליתו · והב' המחלת לב כשיהיה רש בלי כל · מה שלצדיק המתרושש יהיו לו שתים טובות הפכם · כי התאוה מהעושר שהוא אהבת המועיל הטבעית לכל איבוסי תבוא ותשיגה · וכן תשיג עץ חיים ושלימות נכחי בעולם הבא · בז וגומר והרשע שבז לדבר אביו המיסרו יחבל לו אותו הביזוי כי יבואו עליו כל דברי הרע' הקודמים · וירא מצות אביו הוא ישולם בכל הטובות הספורות :

תורת חכם וגו' התור' שילמוד החכם · היא מקור חיים אליו · כי יחכה בה בחיים הזמניים ובחיים הנצחיי' · וזה יען כי היא תשמרהו לסור ולהנצל ממוקשי המות והרשתות הפרושות ללכדו · שכל וגומר והשכל טוב מהחכם הנז' יתנהו לחן בעיני אלהים ואדם להיות דרכיו דרכי ה' בענוה ויראה · מה שדרך הבוגדים אינו כותן אך להיות כעדר מהם שענוה והיראה והם מלבשים בגאוה וחוזק ועזות וזהו אומרו ודרך בוגדי' איתן שהוא לשון חוזק כמו איתן מושבך · כל וגומר כל ערום וחכם יעש' כל עניניו בדעת למען יהיה רוח הבריות נוחה הימנו ורוח המקו' נוחה הימנו · אמנם הכסיל יעשה מעשיו בהפך ולא יסתיר' אבל יפרוש שהלת אולתו ממעשיו המגונים לעיני השמש : מלאך

ר' מנחם המאירי

בחלק הראשון בפסוק הבא אחריו ר"ל דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו · רק בזדון יתן מצה ואת נועצים חכמה ימתוק ההנהגה המדינית שצריך שיהיה דבור האדם רוב הפעמים בנחת ולא בכעס וטרוניא אלא שלפעמים צריך לפי הענינים שיראה האדם מראה עצמו כעוס ובעל דברי ריבות להטיל אימה למעותדים לתוכחתו או לפעמי' אחת קשה ואחת רכה הכל לפי הצריך והענין כמו שאמרו ז"ל על כעס בלתי כאות ר' פלוני [illegible] מכוי לאירמי אימתא על אינשי ביתיה ולזה אמר מלת רק כלומר מי שאינו מדבר רק בזדון [illegible] · יתן מצה כלו' יזמין ויוציא ריב ומצה ואת נועצים ר"ל השותים מעשיהם בעצה ובהסכמת חכמה ודעת לשקול במאזני צדק על איזה דבר ראוי לדבר בכעס וטרוניא ועל איזה במענה רך ובדברים נחים וזדון הנה ר"ל טרוניא ושטף מענין המים הזדונים ובדרך נסתר קרא גם כן זדון הדבור בחכמה במהירות וקפידא וטרוניא ובלתי התישבות הדעות והוא בודאי יסבב הריב והמחלוקת וההפך בנועצים והמתישבים על דעות במתון ובאורך מחשבה כי עמהם חכמה ותושיה : הון וגומר · יקרא תמיד בלשון העברי התחלף מלה במלה לקנות דמיון שביניהם והנה שוא ושקר וכזב מלות מונחות על השקרות · שוא ידברו איש את רעהו · שקר ענה באחיו · ולא ידברו כזב · ולפעמים יונחו במקום הבל וריק כלומר דבר שאינו כלום או שאינו מעלה ולא מוריד שקר החן כלומר הבל וחן · לשקר עשה כלומר בחנם לשוא צרף צורף כלומר בחנם הבל בני איש כזב בני אדם כלומר הבל והענין שהשקרות גם כן הבל ותוהו ודבר שאינו · וכן מלת הבל מזה הצד בא מלהנה במקום שקר ופירושו הערה שהממון הקנוי · בשקרות ובגזל וחמס ימעט ומי שיקבצנו על יד ר"ל מעט מעט וביושר ובלא שום סיג של מרמה ורמיה · ויש מפרשים בחלוף ה' א' בחי"ת ואף רבותינו ז"ל פירשוהו בדברי תורה בענין זה ר"ל חלוף ה"א בחי"ת והוא שפירשו בו שאם עושה גרסתו חבילות חבילות מתמעט · ואף בענין הממון אנו מפרשו כן כי אקונהו חבילות חבילות ובפתע הדבר מוכיח שנתערב בו איזה מין של תחבולה והפך בקבוצו מעט מעט ולי נראה שאין קצוות הפסוקים הפכיים אבל כפל ענין הערה לבעל שלא יתרשל מתוך עניו עד שיעמוד כרדם אבל ישתדל בעניניו בזריזות ועם הבטחון בהל כקל לצאת מאפלת העוני והדלות לאור גדול והון בסתר נורה רבוי ממון ואמר כמה פעמים יתחדש הון מהבל אשר ימעט ר"ל מדבר מועט וכן במה שהם מקבצים פרוטה עד שמרבים הון גדול ובענין החכמה תפרשהו על אחד משני אלו האחרונים האחד בדברי רבותינו ז"ל והוא הערה ללמוד החכמה על הסדר מדרגה אחר מדרגה על הדרך המסודר אצל החכמים ולא שיהרוס לעלות ויקדים המתאחר כי זה סבה למכשולות מאד · והשני שלא יתרשל להתיאש מצד ראותו קושי לבבו ומיעוט הבנתו כי כמה פעמים ראינו אנשים קשים בלמודם בתחלה ומצליחים בסופם עם רוב התמדם ושקידה מעט מעט : תוחלת וגומר · מחלה אינו שם דבר רק בינוני מבנין הפעיל כמו מחליאה והכונה לפי הנגלה הערה מוסריית לכל נדרש שינטית את דורשיו בהקפת שאלתם שלא יאחר מהם כי השואל יבוקש בשאלתו וכל הזמן המשך הזמן הכאב את לבו אם יצטרך להתבייש פעם אחרת אם ידחהו בקש ואם יפיק לו תאותו למועד אשר יעדו הנה הוא כעץ חיים ר"ל כעץ הנותן פריו בעתו אשר זמן נתינת פריו לא יכזב ולא יתאחר והפרי הנה הוא חיי הנשאל והוא שאמרו חכמי המוסר מתנת הנדיב מהרה ואמר אחד לאחד מתלמידיו או הן עושה פרי או לאו מכיח ארחו לו שיתן כפי הראוי למקבל אם מעט ואם הרבה ולא יאחר · והיא הכונה בנסתר הזהיר השלם שלא יהיה נוכע בר אבל ימציא עניו לכל שואל כפי הראוי לו ואז הוא כעץ חיים נותן פריו לכל אחד בעתו' ויש לפרש הענין בתוחלת הבא מצד בטחו על הזמן הבא ויאריך מועד לעצמו לומר לכשאפנה אשנה יפנה וימות לא בחכמ' ולא בחיל וכחמאה אלו הפך עץ החיים : בז לדבר וגומר · לפי דעת ההמוני יראה הנה הלא מצוה על כל תוכחת הן זוזי מצד מולידיו או מלמדיו או חכמיו וזקניו ואמר שמה שהוא בז לדבר עצה שיתנו לו דרך תוכחת ועצה וכל שכן אם יבוז למצות אדון ומושל ולא יחוש מעבור עליו או שיתיאש מלקיימה יחבל לו כלומר ישחת ויכזן בעבור הדבר ההוא · וירא מצוה הוא ישלם ר"ל יעמוד בשלום ובשלוה והוא כענין הירא את דבר יי' הנים ואשר לא שת לבו ויעזוב וכו' · וכבר מצאנו זאת הפעולה מענין שלוה מן הדגוש ושלם נות צדקך ובכלל זה שלא יבוז לשום אדם שאין לך אדם שאין לו שעה כמו שביארנו במקומו במסכת אבות · ובדרך נסתר נראה לי שרמז במלת מצוה על מצות התורה כלומר מי שתהיה אחת מן המצות קלה בעיניו ולא יחוש לקיימה יחבל לו אם מצד עונש לפי דרכי הדת אם מצד העדר ממנו הנכת הנמשך מן המצוה ההיא שהיא אולי דבר גדול · וירא מצוה הוא ישלם ר"ל יעמוד בלא מבוכה כי ישיג המכוון ממנה המשל בזה אולי זכירת יום השבת בקדוש היום הרמוז זה במצות זכור את יום השבת קלה בעיניו אחר ששבת בו ממלאכה והנה הנמשך ממנו פרסום אמונת החדוש בזכרו כי ששת ימים עשה יי' את השמים ואת הארץ · ויכל ביום השביעי ובבטולו יתיאש מזה גם כן ולא ישקיע האמונה בלבו וישאר פוסח וכיוצא בדברי מניעת ספור ההגדה בלילי הפסח הרמוזה במצות והגדת לבנך קלה בעיניו והנה הנמשך ממנה האמנת יכלתו ית' במופתים ושנוי הטבעים · וכן כמה מצות ואמרו ז"ל הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה ואמרו שכר מצוה מצוה כלומר שהנמשך לך מקיום המצוה · ואם היא קלה בעיניך גדול יתר מאד והוא עיקר המצוה ולי בו עוד לפרש דבר ומצוה על כלל המצות השמעיות או השכליות שבהם שלימות המדות ואמר שאם יבוז להם ויחשוב לעלות לשלימות החכמה ולהשגת אמתות הכונות התוריות והעיוניות בזולתם יחבל לו ויכשל בזה ומי לנו גדול משלמ' שאמר אני ארבה ולא אסור ונכשל וירא מצוה הוא ישלם כלומר יגיע מזה לשלימות ובאה מלת ישולם מענין שלימות מלשון ותשלם המלאכה כי מצאנוהו מן הדגוש ושלם את הבית · וי עוד כמשולם · או נפרש ישלם מענין תשלום הגמול מלשון תשלם לאיש כמעשהו וכמהו לצדיק בארץ ישולם : תורת חכם וגומר · כבר ביארנו למעלה בפסוק כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו שמלת תורה נאמרת על פנים מהם על הוראה ולמוד בכל דבר · ומהם על שלימות המדות · ולפי הדעת ההמוני שעצת חכם והוראתו הדרך ילכו בה היא מקור חיים למשכים אחר עצתו וינצלו בה מכל מכשול ופוקה המביאים לפעמים לידי מות ועקר הכונה רמז בו שהתורה ר"ל החלק האחד ממנה והוא החלק המצות הכוללות סדר והנהגה בקיום הישוב שהוא שלימות המדות הוא המקור שממנו יוצא שלימות השכל שהוא החיים והפכו מוקשי מות והוא בעצמו ענין הפסוק האומר למטה יראת יי' מקור חיים לסור ממוקשי מות כי יראת יי' הוא מיוחד לשלימות המדות : שכל טוב וגומר · הערה כוללת להיות נשמע לדברי החכם ולא יסרב לתוכחתו ולדבריו ואמר שכל טוב ר"ל שלימות שכל החכם יתן חנו בעיני כל רואיו וכל שומעיו עד שמחזקים להיותם נשמעים לדבריו · וקרא המסרב בגד כי הבגידה מוכחת על היות האדם משקר בברית מי שהוא מחויב בכבודו אם לחכמתו אם ליתרונו עליו אם מצד ברית כרותה ביניהם ואמר על זה ודרך בוגדים איתן כלומר שדרכם קשה מלפרוש הימנו ולכן הזהירו שלא ישתקע בהם שאם יעשה כן לא יוכל להעתק עוד כאמרו חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה ואמר הנביא היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו גם אתם לא תוכלו להיטיב למודי הרע ובדרש אמרו לאדם שהיה שט על פני המים אומרים לו מעט בהליכה שלא תיגע בחזרה וכן אמרו על מי שהוא מוחלט בעבירות אינו יכול לחזור ואין לו מחילה עולמית וכמו שהארכנו בעניני אלו בילדותינו בחבור התשובה : כל ערום וגומר · יפורש בו הענין בעצמו שפירשנו למעלה בפסוק אדם ערום כוסה דעת ולב כסילים יקרא אולת · הן בנגלה הן בנסתר · ויפרוש אולת פירושו יפרסמנה כי המפרסם הוא כפורש דבר הנה והנה ויש מפרשים יפרוש רשת האוילים שילכד בה : מלאך

קב ונקי

תוחלת ממושכה · מי שתוחלתו נמשכה שחבירו הבטיחו על דבר ולא עשאו אותה התוחלת מביא' אליו מחלה בלב : ועץ חיים · ר"ל וכעץ החיים היא לאד' כשתבא אליו : בז לדבר · מי שהוא מבזה לדבר מצוה ישחת בעבור אותו הביזוי ומי שירא מצות השם ומקיים אותה גם שימשך לו הזק בממונו ובגופו מובטח הוא שישלם השם שכרו : תורת חכם · הלימוד שילמד החכם לזולתו מן החכמה ויראת השם הוא מקור שימשכו ממנו חיים זמניים ונצחיים והוא ג"כ מקור להסירו ממוקשי מות שהוא עונש ב"ד של מטה ושל מעלה : שכל טוב · השכל הטוב שיש לאיש גורם שיהיה לו חן בעיני אלהים ואדם : ודרך בוגדי' · ואם ימנע עצמו מהשכל הטוב לנטות אחרי דרך בוגדי' קשה להשיבו לדרך הטובה : כל ערום · יאמר כי כל אדם שהוא ערום יעשה עניניו בדעת ולא יפרסם דבריו הע"פ שהם דעת אמנם האדם שהוא כסיל מפרסם ומגלה לכל אפי' דברי אולת : מלאך

מנחת ערב

בז לדבר יחבל בו וגו' הנה יש בני אדם יראו דברים רעים יתעתדו להתרגש ובהרגישתם ישמרו להם ויסקלו דרכם מאבן נגף וכל מכשול ויש בז לדבר לא ישים על לב ויאמר כי לא בדעת יעשה כי הלא יחבל לו כי תבא עליו רעה לא ידע שחרה הנוגס אם מה שהוא בז לדבר הוא מחמת היותו ירא מצוה שירא שאם יטפל בעסק הסחר מהדבר יתבטל ממצוה ונכון לבו בטוח כי שומר מצוה לא ידע דבר רע אין צריך לומר שלא יחבל לו כי אם גם שהוא ישולם מן השמים שכר טוב על בטחונו וזה הוא אם היה א' מכל מצות התורה · אך אם המצוה היא תורה שהוא חכם ועוסק בתורה והוא בז לכל המעיקים וצרות המתרגשות כירא מהבטל ממצ' אם יטפל בעסק הנכל מהלכבר לבא כי יבטח בתורה שהיא תגינו אז אין צריך לומר אם שהוא מעיק' כאומר בז לדבר כי אם גם מעיקים רבים והצ"ל דברים שהיו גורמים לו חבלה כי אם אפי' יהיו דברים הגורמים מות הנה התורה מלבד תת לו חיים תסיר מעליו כל מוקשי מות כלאחר יד ע"י עסק התורה וזהו תורת חכם וגו' כי הלא תדמה למקור חיים והוא כי כאשר מקור חיים נגרים ומתפשטים בצנור' ועל פי דרכם כל צרור או מכשול המעכב ידחפוהו ויסירוהו בשטף מרוצתם כן תורת חכם הוא לו מלמעלה מקור נמשך עדיו לתת לו חיים ולהשפיע לו חכמה וחיי נפשו וכל מוקש המעכב מהגיע החיים אליו יסירוהו ויסלקוהו מני הדרך כדי שיגיע אליו ביושר בל יתבטל ויהיה לו מות תחת חיים וזהו תורת חכם מקור חיים לסור ממוקשי מות : שכל טוב וגו' הנה מצינו בדוד שנתנו לו עבדיו עצה טובה שיבקשו לו נערה בתולה להחם למלך · והיה בזה חן משני פנים הא' שהי' דבר הכרח למלך כדי להתחמם לו אחר שראה שאין תיקון זולתה ועוד שנית שלא בקש כי אם אחת ועל כן מאן דהוה לי' ברתא הוה ממציא ליה משא"כ עצת עבדי אחשורש היה דרך בוגדים כי היה הדבר שלא ע"פ ההכרח להקבץ בתולות רבות כי די באחת ועוד ע"י שהיה מקבץ יותר מכדי סיפוק' מאן דהוה ברתא מטמרה מקמיה עד שהיו לוקחי' הנשים בחזקה ובאיתן כמ"ש ז"ל על ותלקח אסתר שנלקח' בע"כ · כי כל ערום יעשה בדעת ויביט לאחריהו שע"י שמבקש נערות רבות שלא יתנו לו נדיבי העם את בנתם על הספק וע"כ לא בקש דוד אלא אחת ומאי גם שדי בירא לבוא אל מבוקשי לא כן אחשורוש מלך כסיל יפרש אולת לבקש מותרות וגם לא יתכן הדבר בעיני העם שרי' וסגנים למסור בתם בספק בזיון כו' ולע"כ

ואע"פכ ויעב הדבר בעיניו ויעש כן הרי שהפרים אולת׳ וע"כ מלאך רשע הם שלוחי אחשורש יפל ברע כי לא נתנו לו מבוקשו דהוה מטמר מקמיה וציר אמוני'הם שלוחי אמונים מרפא שנתנו לו נערה יפה ביותר בכל גבול ישראל:

ריש וקלון וגו׳ יאמר כענין הז"ל עניות לא הניחה מדה טובה לישראל אלא שכולל גם שבה אחרת והוא כי שנים הם פורעי מוסר ומדות לנועות וטובה א׳ אשר ירד לשערים כי יאמר מה בלע לשמור יחס מוסר כבודות ואני רש ונקלה ב׳ אשר יקלו בכבודו לא יענה כח להתאפק לבלתי הפריז על מדותיו אשר לא כדת המוסר נמלא כי הריש והקלון פורע מוסר אך המחזיק במוסר הדלות והקלון ומקבלם לכפרת עון ושומר תוכחת גם בזלה הלא יכובד באמת בעיני אלקים ואדם:

תאוה נהיה וגו׳ אל תבטח בעצמך ליכנס לבדך לרעו׳ בקהל כסילים שנכנס בהם רוח שטות לחטא באומרך כי נפשם טהורה וישובו המה אליך כי ירא הכי פן יתהפך שתרפה אתה בעבודת שמים בתוכם עד גדר שתצטרך הא"כ מי שירעה אותך להביאך למוסר כי הלא כלם יכירו כי טובת העה"ז הוא ענין עובר ואינו הווה תמיד הטוב העה"ב ועם יודעם כן יתעבו לפרוש מהרע שהחילו בו ואיך ישובו למענך וז"א תאוה נהיה וגו׳ כלומר הווה ונמשכת בלי הפסק מעת תחילה שהיא טובת העה"ב הנה אין ספק כי תערב לנפש כל חי כלדיק כרשע נפשם ממקום קדוש ומן הקדשים תתאוה לאכול ותערב לה כי לחמה המה והע"פכ ותועבה כסילים היא סור מרע אשר החזיקו בו כדי להשיג התאוה נהיה ולכן אחר שתועבת כסילים הוא סור מרע טוב לגבר יהיה זנב לחכמים ויחכם עוד מהיות ראש ומנהיג לכסילי עמי הארץ שהוא גדר כסילים מקביל אל חכמי׳ כד"א בן חכם וכו׳ ובן כסיל וכו׳ כי הולך את חכמים יחכם שהוא לכת אליהם עם שאינו מהסרק מתלוה אחריהם אך רועה ומנהיג כסילי׳ מגוללי חכמה למה שתועבתם סור מרע הנה הרועה אשר ירעם יבא אל גדר שילטרך להיות נרעה מהאולת וזהו ורועה כסילי׳ ירוע:

חטאים תרדף רעה וגו׳ הנה ידענו כי עוונות האדם אשר בהיעשותם יבראו משחיתים הן הנה הדנים ומזכאים אותו פה ובגיהנם כד"א ותמוגגנו ביד עונינו ולעומת זה בשרון הלדיק הוא שכרו כי מכל מצוה נעש׳ מלאך קדוש ומה גם מעסק התורה שתורה אור הע"הב המעטרנו כאשר יש לדקדק מלשון לדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ולא אמר ועטרות כי הם עטרות שלהם מעשה ידיהם בקיום המצות ולא די שיאכל וינחיל מפירות מלותיו כ"א גם טוב החטאים יאכל כיהנה ידוע כי אין איש מישראל שאין לו חלק בג"ע וחלק בגהינם זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בג"ע לא זכה נוטל חלקו וחלק חבירו בגהינם נמצא שלפון ללדיק חיל חוטא שהוא חלקו שבג"ע וזה אמר לצין׳ או יאמר מה שידענו על מעביר ראשון ראשון שמטה דהשון אינו נחשב וכן שני עד שלשה מש"כ בזכות כי מצוה א׳ לא בלבד נמנית כ"א שגם אין קץ לשכרה דתכן העושה מצוה אחת וכו׳ וזה יאמר מרובה מדה טובה כי חטאים רבים תרדף הרעה לפקוד עליהם אך בטובה ישלם אפי׳ טוב אחד ינחיל וגו׳:

רלבג

מלאך רשע · מי שהוא שליח האיש הרשע יפול ברע ויפחת מפני זה הרשע אשר הוא בעליו ואולם מי שהוא שליח איש אמונים לא די שלא יפול ברע אבל הוא מרפ׳ לזולתו לשמרו מהרע אשר על כן שלחהו שולחו: ריש וקלון וגו׳ · מי שהוא פירע מוסר יכבדוהו האנשים בעבור מיעט תכונותיו עם שזה יביאה להתחכם ובחכמה ישיג הכבוד כאמרו כבוד חכמים ינחלו: תאוה נהיה · תאות האיש הנהיה ונחלה שלא נמשך אליה תערב לנפש המשכלת כשהיא גברה על הנפש המתאוה וזה בעינו הוא דבר נתעב אצל הכסילים ר"ל כי תועבת כסילי׳ סור מרע. הולך את חכמים · מי שהוא רודף את חכמי׳ ורודף חברת׳ הנה הוא יחכם בלא ספק ממה שילמוד מחכמת׳ של לדיקי׳ ישלי׳ השם שכר טוב והיא הטובה הגדולה ר"ל החכמה ומי שהוא הולך את כסילים ורודף חברת׳ ישבר ויפחת : חטאים תרדף · הנה הרעה תרדף החטאי׳ ותבא אליהם אל המקום שהם בו והפך בלדיקים כי השם ית׳ ישלם טוב את הלדיקי׳ מגד השגחתו עליהם והטוב ההוא ירדפם ויבא אליהם במקום שהם בו :

טוב

שליחא בישא יפל בבישתא ואיזגדא
מהימנא אסיא הוא: מסכינא ומאן
ליה צערא מריש מרדותא ודמזהר
במכסינותא מתייקר: ריגתא דיאיא
תכסם נפשא דמתרחקא דסכלי
פריקא מן ידיעתא: דמהליך עם
חכימי נתחכם ודמחבר לסכלי
נבאש ליה: לחטאי תרדף בישתא
וצדיקי ישתלמון טבתא:

גברא

ג׳ חס׳ בכתי׳ מַלְאָךְ רָשָׁע יִפֹּל בְּרָע וְצִיר
ב׳ אֱמוּנִים מַרְפֵּא: רֵישׁ וְקָלוֹן פּוֹרֵעַ
מוּסָר וְשֹׁמֵר תּוֹכַחַת יְכֻבָּד: תַּאֲוָה
ח׳ נִהְיָה תֶּעֱרַב לְנָפֶשׁ וְתוֹעֲבַת כְּסִילִים
הולך · יחכם ק׳ ק׳ סוּר מֵרָע: הָלוֹךְ אֶת־חֲכָמִים וַחֲכָם כ
כ׳ רע וְרֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ: חַטָּאִים תְּרַדֵּף
רָעָה וְאֶת־צַדִּיקִים יְשַׁלֶּם־טוֹב:

טוב

יפל ג׳ חסרים בסיפ׳ וסימ׳ באין תחבלות יפל עם · וברשעתו יפל רשע · מלאך רשע יפל ברע : נהיה ח׳ וסימ׳ בריש מלכים סימ׳ א : הולך וקרי׳ הולך והוא חד מן ס"ב מלין דכתיב מוקדם ומאוחר וסי׳ במס׳ רבת׳ במערכת אות הוי"ו בס"ד :

רשי

מלאך רשע יפול ברע · כגון בלעם שאמר לו לך עם האנשים · והרשיע להשיא לבלק עלה רעה לכך נפל בחרב · וציר אמונים מרפא · זה משה רבינו : ריש וקלון · דלית וקלון בא׳ על פורע מוסר : תערב לנפש · כשבאה תאותו לו לאדם היא ערבה לנפשו ולכך תועבת כסיל לסור מרע לפי שערב להם למלא תאוה׳ · נהיה הוה · ד"א תאוה נהיה הב"ה מתאוה שיעשה ישראל רלונו ובהיות תאותו באה ערבה לו · ותועבת רשעי׳ · שיסורו מרעת׳ למלאות תאותו : הולך את הכמים יחכם ורועה כסילים · המחבר לו כסילים להיות לו רעים · ירוע · ירוצץ : חטאים תרדף רעה אדם רשע רשעתו רודפתו עד השמדו :

טוב

מלאך
ל ר"ף וחב
המנחך

אבן עזרא

מלאך רשע · אם הוא רשע הוא יפול ברע · ואמונים שם דבר כלומר ציר אמונות מרפא לשולחים אותו: ריש וקלון · שיקליהו אחרים שניהם יבא לאיש שיפרע מוסר מלשון מפרע · ושומר תוכחת שיוכיחוהו · יכובד שיכבדהו השם כענין כי מכבדי אכבד : תאוה נהיה · דבק בעליון וכן הוא מי שהתאוה לשמור התוכחת ונהיתה כאשר התאוה תערב לנפשו והנעס לו · ותועבת כסילי׳ מי שהוא סור מעשות רע סור פעול: ורועה · מלשון רעך · ירוע ישבר : תרדף · פועל יוצא כלומר הרעה שיעשו החטאים היא מסבבת שירדפו אחריהם · ואת לדיקים שיעשו הלדק השם ישלם להם שכר טוב :

טוב

ר׳ מנחם המאירי

מלאך ונומר · מלאך קמוץ האל"ף מפני שהוא מוכרת כלומר המלאך שהוא רשע והוא הערה שלא לאסור סודותיו ועסקיו למי שמדותיו רעות ומגונות ובלתי ראוי לבטוח בו ויפול כמו יחנה מגנין על פני כל אחיו נפל כלומר ישכנו כל מחשבותיו לרע ולא די שלא יועיל להוליא לאור מה ששלחו בכבירו אבל שיזיק והפך בציר אמונים שהוא מרפא לנפש שולחו ר"ל שיפיק תאות משלחו ובדרך כם נר איפשר שקרא התלמיד מלאך כי הוא כשליח למלמדו וידוע כי השלם טבעו רוחה להשפיע מחכמתו כאמרו היה בלבי וכו׳ · כלאיתי כלכל · וכשימלא תלמיד כאין רוח ראוי לקבל השפע הה.א הוא אללו מרפא ועלא אחר ציר אמונים מרפא כאמרו על זה במקום אחר ונפש אדכיו ישיב ר"ל יכית והספק במלאך רשע והוא הסרבן והחולק והמקנחר לא יקבל תועלת אבל יזוק ויפול ברע או כפרש [illegible] כסתר שהמלאך המכוון כראשונה בבריאת האל׳ לפי הזדככות אמרו עם היותו נורס נקרא מלאך יי׳ ולפי דבקותו בחומר הולרך להשתתף עם רעהו הגדול ממונו ונקרא מלך זקן ונקרא כסיל ואויב ושטן וכיולא באלו מן השמות והוא שיכוון להחטי׳ את רעהו ולהדיחו ולהוליכו בדרך לא טוב ורבותינו ז"ל קראוהו מלאך רע באמרם שני מלאכי השר׳ כי הוא כשחכנו האל מכלל משרתיו עושי רלונו כשיכנע לאחיו ויענה אמן לדבריו ויקרא או ציר אמונים אבל כשיקשה לבו ויכניע את אחיו תחתיו יקרא מלאך רשע ורע ובסופו יפול ברע ר"ל יחנה ויפל ברע וכל קדושים עמו ונהפך תוכה מלאך יי׳ סביב ליראיו ויחלצם : רש וקלון ונומר · רש שם דבר והפסוק חסר מלה כלומר רש וקלון ימלא פורע מוסר והיא הערה כללית לכל דבר והוא שהפורע מוסר ר"ל תוכח׳ כלומר שמסינו אחור ומשליכו אחרי גוו ימלא רש וקלון אם בהמוני׳ רש וקלון ממש ואם בעיוני׳ אחי עני עני בדעת והפך שומר תוכח׳ כלומר שישמע לקול מוכיחיו להמשך אחר עלתם יכבד : תאוה וגו׳ נהיה תאר לנקבה מבנין נפעל והיא הערה להזהר מהמשך אחר התאוות וההנאות הגשמיות בזולת הלורך ההכרחי והודיעו שהוא לריך בזה להשתדלות רב מצד היות הטבע נמשך אחריהן מצד ונהיה פירושו הווה ומתחדשת באדם מעת הולדו באמרם ז"ל יצר הרע גדול מיצר טוב שלש עשרה שנה כלומר שיצר הרע תקוע בלבו של אדם משעה שנולד ויצר טוב אינו נכנס בלבו עד שלש עשרה שנה ואמר שהתאוה הנבראת׳ באדם ערב׳ מאד לנפש ר"ל הנפש המתאוה והדבר קשה לפרוש עד שתועבת הכסילים הוא לסור ממנה כלומר שכל דרך אחרת נמאסת להם להמשך הטבע אחריהם ולזה הוא צריך לאזהרה יתירה ולהשתדלות גדול · ולי עוד בו פירוש לפרש נהיה מלשון נהייתי ונחליתי ונפש רומז על הנפש המשכלת וידוע שמצד השתתפו בחומר צריך להעמיד החומר על תכונתו ושלא להמית תאותו לגמרי אבל שימעיטנה שלא להמשך אחריה רק לפי הצורך ההכרחי ועל זה אמר תאוה נהיה ר"ל הנחלשת והנכנעת שלא תתגבר לאחול רק כפי הצריך היא תערב לנפש ר"ל היא תכשר ותיטב בעיני השכל אבל הכסילים ירחיקו לסור ממנה רק למלא חפצה בכל אשר תאוה והוא סבה להפחית כחותם : הולך ונומר · גם זו הערה כוללת הן בהמוניות הן בתוריות הן בעיוניות כי חכמה שם מתפשט על כל דבר חכמה אף במלאכותיות כמו שהתבאר ואמר שההולך עם חכמים ומתחבר עמהם ונמשך אחר פעולותיהם כענין והלכת בדרכיו יחכם כאחד מהם ורועה פירושו מלשון חברה ורעות ואחיה רועה זונות רועה זוללים וכן אשר רעה לו כלומר שנתנו לעצמו לרע כלומר המתחבר עם הכסילים להיות עמהם לאוהב ולרע ירוע ר"ל ישבר מלשון רוע התרועעה ארץ והוא לשון נופל על הלשון ויש לפרש רועה כמו מנהיג ואמר דרך הפלגה הולך את חכמים שבעשה טפל וסניף להם ונמשך אחריהם ורועה כסילים אע"פ שהוא ראש להם והולך לפניהם בתוך הרועה ושהם טפלים וסניפים אליו ירוע ומכאן אמרו הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים · שזנב ארי ארי וראש שועל שועל : חטאים ונומר · תרדף בודד ואם הוא מן הדגוש כמו ורדפה את מאהביה והיא הערה תוריית מיעדת גמול ועונש ואמר שהרעה שהחטאים עושים תרדף אחריהם ותשיגם ר"ל שיענשו ואת לדיקים ישלם נורם להם טוב על מעשיהם ובדרך נסתר נראה לי שהיא הערה בהזהר מהמשך אחר התאוות הגופניי׳ ושלא יתקע בהם עד שכשיחשוב לחזור לא יוכל ואמר שהרעה ר"ל ההנהגה הרעה אשר נתגדל עליה ונשתקע בה תרדף אחריו ר"ל שלא תניחהו להבדל ממנה וכבר ביארנו כיולא בזה בילדותנו בחבור התשובה בענין מאמר הנביא שאמר הוי משכימי בבקר שכר ירדופו מאחרי בנשף יין ידליקם · ובבקר אלו זמן הבחרות ובנשף זמן הזקנה וידליקם מענין הרדיפה מלשון כי דלקת אחרי אע"פ שאינו חבירנו ואמר שהם בבחרותם ובתחלת רוע הנהגתם ירדפו התאוות ר"ל שימשכו אחריהם בחוזק והוא ענין שכר ירדופו ובעת הזקנה כשיחשבו לסור מהם התאוות ירדפו אותם ולא יניחום מהמשך אחריהם והוא יין ידליקם כלומר ירדפם עד שיביאם אל בית היין להיות דגלם עליהם אהבה והכל משל על שהפרישה אחר ההשתקעות קשה מאד והוא ענין מאמר אם לא עכשו אימתי לדעת גדולי חכמינו כלומר אם לא אקנה המדות והמעלות בימי הבחרות מתי אשתדל בקניינם אם בימי הזקנה קשה הוא בעת ההוא לסור מן התכונות שהורגל אדם בהם מפני שקניינים והמדות כבר נתחזקו ונתישבו ולפי זה נבאר ישלם מענין שלום כמו ישלים וכמוהו ושלם נות לדקך כמו שכתבנו למעלה וביאורו כי שטוב ר"ל המנהג הטוב שנתגדלו עליו ישלים ביניהם ובין תאותם להמשך אחריו על לד נאותו והוא כפי הלורך ההכרחי לבד :

טוב

אבן יחייא

מלאך ונומר ואם עיר מה או מדינה ישלח מלאכים למלך או שר על ענין הכרחי אליה · אם יהיה המלאך רשע ונוגד בעל חוזק וגאוה · הוא יפול ברע ויפיל לשולחו כמרגלי׳ מלאכי יש׳ אשר להיותם רשעים נפלו והפילו דור המדבר · וציר אמונים החכם הענו יהיה שליחותו מרפא אלין ולשולחים אותו · כמרגלים אשר שלח יהושע ליריחו · רש ונומר וראוי לאהוב תורת החכם ולשמוע מוסרו · יען כי רש ועניות ודלות יבוא לפורע מוסר מן פרעה אהרן · ואינו רולה לשמוע בקול מוכיחיו וזולת העניות יבוא לו קלון שהוא הבזיון דבק בנפש מהיותו סכל ובור כעדר מכל חכמ׳ · מה שיהיה ההפ׳ לשומר תוכחת כי יכובד מפני חכמתו ומפני עושרו כי הכבוד דבר מכרחי לעושר · תאוה ונומר בא לפרש איך ישיג השומ׳ תוכחת הכבוד · והככו ההפך · כי לשבור מלחמות תאות ולהכנעת המכעים והערב ובלתי הדבק גם רק בדברים אשר התירה התורה וזהו אומרו תאוה נהיה מן נהייתי ונחליתי תער׳ לנפש ונותן לה ערבו׳ בע"הז ובבא · מה שיקר׳ ההפך לכסילי׳ להיות דבר נתעב אליה׳ סור מרע התאו׳ הנז׳ וא"א לשני מלכי׳ בכתר א׳ · ומי שיוי׳ את גופו יערב ויחיה לנפשו · ומי שיחיה את גופו ימית את נפשו · הולך ונומר והשומ׳ תוכחת הנזכר אחרי השלימו במעלות המדות ולהכניע התאות הוא הולך את חכמים ויחכם בלמודו מחכמת׳ ומעשיה׳ · והפורע מוסר הנזכר הוא רועה כסילים ומתדבק בהם ולכן ירוע וישבר ברש וקלון · חטאים וגו׳ וזולת כי האנשים החטאים הרועים הכסילים ירועו בעולם הזה ברש וקלון עוד בעולם הבא אחרי המות תרדף אחריהם הרעה וירוע בגהינם · ואת לדיקים ישלם הוא יתברך טוב והוא הרב טוב הצפון ליראיו מהדיבוק הרוחני על דרך אומרו אני אעביר כל טובי על פניך ונומר :

טוב

קב ונקי

מלאך רשע · אמר כי השליח שעושה שליחותו בדרך רשע יפול היא והשולח אותו בענין רע · המנס ציר אמונים שהוא העושה שליחותו באמונות הוא מרפא לו ולשולחיו : רש וקלון · יאמר כי עונו וקלון יגיע לאיש שהוא פורע מוסר ומואס אותו ואינו רולה שייסרוהו החכמים · המנס מי שהוא שומר תוכחת מוכיחיו הוא יכובד בעולם הזה כי החכמים יכבדוהו ונפשו תכובד בעולם הנשמות שהשם יתן לה מהלכים בין העומדים הקיימי׳ : תאוה נהיה · נהיה מבנין נפעל שרשו היה ועניין הכתוב התאוה שהאדם מתאוה כאשר תבוא לו ימתיק לנפשו ויכעס לו : והועבת כסילים סור מרע · ר"ל תועבת הכסילי׳ הוא לסור מדרך הרעה · ויהיה סור מקור מנחי העין · או יאמר תאוה נשברת מן נהייתי ונחליתי כשישבר האדם תאות יצרו ויכניעה ההכנעה ההיא תערב לנפש המשכלת כי אי איפשר שירבה השכל עם ריבוי התאוות ובחרבן הגוף יבנה השכל כי אין אדם זוכה לשתי שולחנו׳ שלחן׳ הגוף והנפש : ותועבת כסילי׳ · ר"ל כי הכסילים לא ישברו לבם הזונה ולא יכניעו הנפש ולפיכך תועבה היא להם לסור מדרך רע ולשבר התאוה שכבר הלליבוה׳ · או יאמר התאוה ההווה והוא שיפיק האדם לנפשו תאותיה תערב לנפש הבהמית וזה הדבר יקרה לכסילים שהסרת מן הרע הוא תועבה להם : הולך את חכמים · יאמר שהאיש ההולך את חכמים ורגיל אללם לקבל מוסרם וללמוד מחכמתם סופו שיחכם וטוב לו אע"פ שיהיה עבד להם · המנס רועה כסילים אע"פ שהוא רועה אותם ומנהיג אותם ירוע · או יהיה רועה מלשון רע שנעש׳ להם רע או שהוא רועה רוח כמו הם סופו שירוע וישברו אותו : חטאים תרדף רעה · פי׳ הרעה מרדפת את החטאים : ואת לדיקים ישלם טוב · הב"ה משלם טוב ללדיקים · ויכול להיות זה הפסיק דבק עם העליון · הטעם הולך עם החטאים רעה תבוא אליו והולך עם לדיקים ישלם השם טוב לו · או יאמר כי החוטאים והם הרשעים שהם בעלי תשובה התשובו פרעתם תסכה ולא יענשו עליה רק רעתם רודפת אותם ועונשי עליה בעולם הזה ורודפת אחריהם להעניסם אחר המות ג"כ · המנס הלדיקים ישלם השם גמול טוב · ר"ל דבר שהוא טוב במוחלט והיא ההשגה האמיתית שהיא תענוג הנפש · או יאמר נפש חטאים תרדף רעה · כי לא די שהוא רודפת אחר הרעה להדבק בה אלא שהיא מדריכה לאחרים גם כן לרדוף לעשות רעה · המנס הלדיקים שנפשם לא תרדף רעה ישלם להם השם יתברך גמול טוב כי האיש הטוב שהוא כלל הלדיקים ינחיל בני בנים כמו שיאמר אחר זה :

טוב

יד

ה' נטע' טוֹב יַנְחִיל בְּנֵי־בָנִים וְצָפוּן לַצַּדִּיק חֵיל
ל"ב · ח' חוֹטֵא׃ רָב־אֹכֶל נִיר רָאשִׁים וְיֵשׁ
כ' נריך נִסְפֶּה בְּלֹא מִשְׁפָּט׃ חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ
ג שׂוֹנֵא בְנוֹ וְאֹהֲבוֹ שִׁחֲרוֹ מוּסָר׃
ג' צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ וּבֶטֶן רְשָׁעִים
ב' · ג' תֶּחְסָר׃ א חַכְמוֹת נָשִׁים בָּנְתָה בֵיתָהּ
ב' ומל' וְאִוֶּלֶת בְּיָדֶיהָ תֶהֶרְסֶנּוּ׃

הולך

גַּבְרָא טָבָא מוֹרִית לִבְנֵי בְנוֹהִי
וּמִתְנְטַר לְצַדִּיקָא עוּתְרֵיהּ דְּחַטָּאָה׃
רַבָּא אָכִיל אַרְעָא מִסְכֵּינָא וְאִית גַּבְרָא
דְּמִתְנְגִיד בְּלָא דִינָא׃ דְּחָשִׂיךְ שַׁבְטֵיהּ
סָנֵי בְרֵיהּ וּדְרָחֵים לֵיהּ מְקַדֵּים לֵיהּ
מַרְדּוּתָא׃ צַדִּיקָא אָכִיל וְשָׂבַע
נַפְשֵׁיהּ וּכְרֵיסְהוֹן דְּרַשִּׁיעֵי תֶּחְסַר׃
חַכִּימָתָא דִּנְשַׁיָּא בַּנְיָא בֵּיתָא
וְשַׁטְיָתָא בִּידָהָא עָקְרָא לָהּ׃

דמהליך

ניר ח' וסימ' נמס' בירמיה ריש סימ' ד': נספה ב' וסימ' ויש נספה בלא משפט · מפני צריך רד"ה : תחסר ג' ב' קמין וא' פתח וסימ' לא תחסר כל בה · וצפחת השמן לא תחסר דמלכים · ובטן רשעים תחסר · קדמ' פתח · בידיה ג' מ"ל וסימ' בידיה טוו · תהרסנו · פרשה ציון :

רשי

טוב ינחיל את זכותו ואת ממונו לבני בניו · אבל חוטא אינו מנחיל לבניו כי צפון חילו וממונו לצדיק כמה שכתוב ותשם אסתר את מרדכי על בית המן : רב אוכל ניר ראשים · ראיתי במסורת הגדולה רב אוכל שלשים ושלשה רב קמצין וזהו חטף קמץ ומחוב' עם אוכל במקף · ואוכל · ראיתי שם נקוד פתח וטעמו לעילא · כמו את כל אוכל השנים הטובות ולפי נקודתו זה פתרוני · הרבה תבואה באה לעולם על ידי אנשים דלים כלומר הרבה תורה יוצאה על ידי תלמידי' שרבותיה' למדין מהם מתוך פלפולם שמפלפלים בהלכה · ויש נספה · ויש הרבה מהם שהם כלים מן העולם בשביל לא משפט שאינן נוהגין כשור' · ולענין התבואה יש תבואה לוקה בשביל בעליה שאינו מוציא מעשרותיה ומתנות עניים כמשפט · ורבותינו פירשו במסכת חגיגה · ויש נספה על שלוחו של מלאך המות שמתחלף שם בשם וממית את שלא הגיע זמנו : אבל אם כן הוא אין ענין סוף הפסוק לראשו : חשך שבטו · סופו שבוא את בנו שרואהו בסופו יוצא לתרבות רעה · שחרו מוסר · תמיד לבקרי' מייסרהו : לשובע נפשו · דומה שיהא שבע · חכמת נשים בנתה ביתה · חכמות נקוד פתח שאינו שם דבר · אלא החכמות שבנשים בונות את בתיהם שמתקיימות על ידכן כמו אשתו של און בן פלת · כמו שמפורש בפרק חלק : ואולת · ואשה שוטה בידיה תהרסנו תהרס ביתה זו אשתו של קרח : הולך

רלבג

טוב ינחיל בני בנים · האיש הטוב ינחיל נכסיו לבני בניו לא לבניו לבד והאול' החוטא לא ינחיל נכסיו גם לבניו כי קנינו צפון ושמור להיות לאיש צדיק · רב אוכל · הנה רב אוכל ימצא בעבור חרישת העניים כי הם יתעמלו בחרישה ולזה יהיה האוכל לבעלי השדות אשר לא עמלו בו וכמו כן יש מן האנשים שיהיה נספה ברע בזולת משפט כי הוא לא עשה הדבר אשר בעבורו הוא נספה וזה יקר' הרבה או יהיה הרצון בזה כשימצא רב אוכל הנה הוא ניר העניים וחרישתם כי מפני הרבוי ימצא להם בשפע בלקיטת' בשבלים ומה שידמה לזה ולזה יגיע להם טוב במשפט אך בחסד ובזה ימצ' איש נספה בלא משפט כמו שקד' : חושך שבטו · מי שהיה מונע שבטו מהכות בנו ליסרו הוא שונאו כי מפני זה יהיה באין מוסר ומי שהוא אוהבו שחרו מוסר בקטנותו לחנכו במוסר על פי דרכו : צדיק אוכל · הנה האיש הצדיק אוכל לשובע נפשו כי מפני דבקות הש"י עליו יז לא לו מזונו עם שהוא ג"כ זריז בהמצאת המזון הראוי בסבות הראויות ואמנם בבטן רשעים החסר כי הם סומכין על חמסיה' שיביאו מהם לחמם ולזה תחסר בטנם · חכמות נשים · הנה כל אחת מהנשים החכמות בנתה ביתה בחכמת' כי היא מעמדת את הבית ושומרת הבנינים אשר בו והאשה האולת תהרוס ביתה בידה מצד העדר ההשגחה מהבית וזה הערה גם כן לאשה חכמה המשרתת השכל בחכמה במוחשה לבנות ביתו בעיוניות כי היא עוזרת מאד לבנין הבית והאול' האשה האולת לא תתעורר אליו בזה אבל הורסת בידה הבית שהיה ראוי שיבנהו השכל : הולך

אבן עזרא

טוב · איש טוב יעזוב נחלה לבני בניו · יצפון השם יצפון לצדיק ממון החוטא כענין רשע יכין וצדיק ילבש : ניר ראשים · יתכן להיותו שם פועל מן נירו לכם ניר כמו רב אוכל יהי לראשי' בעת שיזרעו ויעבדו את האדמה כענין עובד אדמתו ישבע לחם · ויש איש נספה בעבור שאינו יודע משפט נירה וזריעה כמו ויסרו למשפט שהוא מדבר על ענין הזריעה : שחרו · ייסרהו בכל שחר : צדיק אוכל · עד שתהיה שבעה · תחסר מאכל שלא תהיה שבעה : חכמות · החכמה היא תבנה ביתה ואשת אולת בידיה תהרוס ביתה : הולך

אבן יחייא

טוב וגומר והאיש הטוב ההולך את חכמים זולת הטוב הרוחני שינחל בעולם הבא וינחיל את בניו בצוותו אותם לעשות צדקה ומשפט · עוד בעולם הזה ינחיל עושרו לבני בנים · וגם החיל והעושר מהחוטא הנזכר יכתלהו להם להיותו צפון לו ולבניו אחריו על דרך יכין וצדיק ילבש · רב וגומר והצדיק העשיר הלא שיש לו רב אוכל הוא כנר לראשי' שינתן מהאוכל ההוא להם להחיות את נפשם · ובגלל הדבר הזה יברכהו ה' בעולם הבא מה שהחוטא הנזכר הוא נספה מהעולם הזה ומהבא · בעונש הלא משפט שעשה בעושקו לזולתו ובקפצו ידו לאביון · חושך וגומר מה שלכן שהפורע מוסר יענש בכל האחור ושומר תוכחת יכובד · מי שחושך שבט מלהכות בו את בנו כדי ליסרו · הוא שונאו כי סופו יהיה רע · ומי שאוהב בנו הוא משכים ליסרו · צדיק וגו' ואחד מהמוסרים שצריך שהאב יתן לבן הוא ללמדו להיות צדיק אוכל הצריך לו כדי לשבוע נפשו הצומחת כדי מחיתה · למען לא יהיה זולל וסובא וכבטן הרשעים שתמיד נראה להם שהוא ריק וחסר מן האוכל כי לא יתמלא כריסם אף אם יאכלו יום ולילה · וישימו מגמתם וכל ישעם וכל חפץ למלאת אותם הבהמית מה שלכן יהפכו כבהמות השדה וחיתו יער ויהיו סוררים ומוררים להוריקם ולאלהיהם · מה שלכן צותה התורה לסקלם באבנים ומתו כדי לבער הרע מקרב ישראל : **חכמות** ונומ' כל אחת מהחכמות הנשים בנתה ביתה בשכלה ובטוב טעמה ובנותנה הסדר להוצאת הבית שהוא פני הספיק ובמלאכת ההוצאה במקום הצריך ובפזור הממון בעת הצריך כדי לחיות בשם רענה · אמנם האולת שהיא הפכה לא די כי לא תבנה הבית ולא יצמית בה שום טוב כי אותו המעט קט אשר בה יוציאהו בענין רע ויאבדהו בידי' וזהו אומרו בידיה תהרסנ' : הולך

ר' מנחם המאירי

טוב ינחיל ונומר · באה הנה מלת טוב תאר והיא הערה תוריית שהאיש הטוב יעמוד חילו עד שינחיל ממנו בני בניו וכל שכן בניו ושממון החוטא צפון לו כמאמר ולחוט' נתן ענין לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני האלהים וכן יכין וצדיק ילבש ובדרך נסתר רמז על השפעת חכמותו לזולתו עד שיוליד בניו ובני בניו כדמותו כצלמו כמאמר רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך וקרא חיל חוטא שמות האלקים ומופתי כזביהם ואמו' שהם צפונים לצדיק להתיתם כאמרי פיו או כפרש חיל חוטא בני האדם אשר נחרו באחיהם הקטון ואמר שהוא צפון לצדיק ר"ל הילד המסכן להכניסם תחתיו על דרך אחדם ור"ל זה לצדיקים לעתיד לבא : רב ונומר · כי ביא דו חרישה נירו לכם ניר וראשים פירושו נכבדים ובעלי עושר והיא הערה מדינית להשתדל בקניינים כי ברוב ההשתדלות ישיג חפצו והענין חרישת בעלי העושר ר"ל השתדלותם בעבודת האדמה הוא סבת רב אוכל כענין ורוב תבואות בכח שור ואמרו ויש נספה בלא משפט כלומר שמזגו והכנותיו הטבעיות ישרות וה'ש לוקה בחסרון המלמד ויש מפרשים לפי הנגלה שהוא הערה שלא להתודע לרשות שאין מקרבין את האדם אלא להנאתם וכן שלא יהא לבו הומה לקניית ממון רב שרוב ממון עיני הראשים נשואים עליהם לחמדו והוא אמרו רב אכל ר"ל רוב ממון הוא ניר לראשים כלומר שיקחוהו לעצמם כאלו הוא חרישת הראשים וזריעתם ויש נספה לעזוב לאחרים חילו בהכרח ונאנס ובלא משפט · ובספר המוסר פ' רשו שהוא הערה על רוב המאכל ושהוא סבת החליים וניר ראשים פירושו ריוח הרופא · וקראם ראשים כאומרם גם כן שים רופאיך בראש חזוכך יעמידו שלום יוסיפך על כנך · וקבלתי נזכר מזה אמר שהוא נספה בלא משפט כלומר לסבת בלתי כלכל דבריו במשפט ויש מפרשים ניר מלשון ניר לדוד עבדי ואמר שרוב העושר ועשיית הצדקה גורם לו להיות מזמן על הכלים והעניים והאוף יתירה כמו ראש עושה כף רמיה ויש נספה בלא משפט שלא יקרהו להשיג מן העשיר כלום ואע"פ שהוא מכניע עצמו לעשיר ולכבד · ויש מפרשים רב אוכל כלומר רוב התבואות הם לראשים ולעניים ניר כלומר שיספיק להם רוב התבואות כאלו חרשו וזרעו וכהפך זה יש שחרשו וזרעו ולא תצא להם התבואה כראוי אבל תמעט זריעתם ויכלה קצירם : חשך ונומר · זה מוסר כולל אדם כל אדם שיתמיד בתוכחת בנו ויגדלהו על דרך ישר כענין חנוך לנער וכו' · ואמר שהמונע שבטו מלייסר את בנו הוא שונאו כלומר שהמונע שלמותו או פירושו שסופו שישנאהו על רוע מעשיו · ואוהבו שחרו מוסר ר"ל שיבקרהו בכל בקר לייסרו · ר"ל שיוכיחהו בהתמדה ובדרך נסתר יש מפרשי' הענין על היצר שהחושך שבטו ממנו ויניחהו להתגדל על פי דרכו ולא ישתדל להגביר השכל עליו הוא שונאו · ואוהבו ישחרהו בתוכחותיו ושחרו רומז על התחלת גדולו כמו שביארנו במשכימי בבקר ומוסר רומז על שלימות המדות : צדיק ונומר · כל מה שצריך ביאור זה הפסוק הן לנגלה הן לנסתר ביארנו למעלה בפסוק לא ירעיב יי' נפש צדיק וכו' : חכמות נשים ונומר · חכמות החי"ת יפתח והיא תאר לנשים החכמות בסמיכות ור"ל כל אחת מחכמות הנשים בנתה ביתה כלומר בבנינה תעמיד ביתה כלומר שתזהיר בהליכותיו והעמדת הדבר על תכונו יונח עליו לפעמים ענין הפעולה וכמו שאמרנו או יבנה שלמה ואמרו רבותינו ז"ל מכוון שהיה בידו למחות ולא מיחה מעלה עליו הכתוב כאלו בנאו הורה שהעמדת הדבר הוא כהמצאתו ואולת תאר על האשה כלומר שהסכלות והאולת תהרסנו בידיה כרוע הנהגתה כי המסבב את הדבר יקרא גם כן פועל אל תכריתו את שבט הקהתי כלומר אל תהיו סבה להכרתם וכן כאן תסבב הריסתו · וזה הערה לחקור במנהגי האשה ולבחור מהן נשי החיל אשר כבר הזכרנו מדותיהם או המגודלות בתיקון ובהנהגה ואמרו חכמי המוסר אל תקח אשה לעושר או ליופי כי הכל ילך וישאר הדופי · ואמר אחר בחר בת מעשים על ילידת מתייחסים כי האשה בטוב פעולותיה ואביה ואמה בטוב טעמה ואל תקח אשה לרוב תילה בן תחשך כענין להם משכלת במשכנות טוב ואולת במלכות כי המשכלת תבנה ביתה במעבדיה ואולת תהרסנו בידיה · ובדרך נסתר נמשך לפסוקים של מעלה ממנו בשחרו מוסר ובצדיק אוכל לשובע נפשו שהמוסר כולל כל שלימות המדות ובלעדיו לא ירים את ראשו שלימות השכל כי הוא סבתו והבית יבנה בו שהוא המדור הנאמר וכבר ידעת שהחומר כמשל באשה וכשיזדכך עד היותו מוכן לקבל הצורה יקרא אשה חכמה ובונה הבית בטוב המדות ואז תקרא לשכל לומר למה תעמוד בחוץ ואנכי פניתי הבית והפכך בהפך : הולך

קב ונקי

טוב ינחיל בני בנים · יאמר כי אדם שהוא טוב הוא ינחיל ממונו לבניו ולבני בניו · אמנם החוטא לא ינחיל ממונו לבניו רק יהיה צפון ומעותד להיות לאדם שהוא צדיק אבל הכל על דרך יכין וצדיק ילבש : רב אוכל · רב שם סמוך מפעלי הכפל · כמו חק עולם · ומלת אכל כמו אוכל תשברו מאתם · ניר שם מבני העין נירו לכם ניר : ויש נספה · תאר מבנין נפעל מבני הלמד מגזירת הסף · ופירושו רב אוכל נמצאת בשדו' העניי' בעבור שיש להם פנאי לתקן אדמתם ולעבוד אותם ויש שדה נספה ואין בו תבואה : בלא משפט · ר"ל לפי שאין מתקנים אותו כל צרכו · או יהיה פירושו ויש איש נספה שאינו יודע מנהג הזריעה כמו ויסרו למשפט שידבר על הזריעה · ונוכל לפרש רב אוכל נמצאת בשדות העשירים שיש להם כח לעבוד את האדמה ולעשות כל הצריך אליה ברב עשרם : ויש אדם נספה · ומת ברעב מאין לו כח לשכור פועלים לעבוד אדמתו והאדמה תאשם · והבעל יאשם וימות : חושך שבטו · ר"ל הטעם מונע שבטו מליסר את בנו שונאו : ואוהבו שחרו מוסר · שמייסר אותו בכל בקר ובקר בטרם יקום ממשכבו · ואותו המוסר ישים הנער אל לבו מכל המוסרים האחרים : ואוהבו שחרו · פועל מגזירת שחר : צדיק אוכל · איש צדיק אוכל עד שתהיה נפשו שבעה כדי חייתו במלאכתו · או יהיה לשובע נפשו שיהיה שבע ברב או במעט שיאכל : ובטן רשעים תחסר · שלא יהיה שבע לעולם והוא משל על הממון : חכמות נשים · הטעם כל אחת ואחת בחכמתה תבנה ביתה ותמלאהו מכל טוב · וזה בבנין הבית והוא כדרך בנות לעדה : ואולת בידיה תהרסנו · תאר לאשה · כי מן אויל נאמר אוילה אולת כמו גביר גבירה גברת · הטעם אשה כסילה בידיה תהרוס ביתה מוכרת חפציה ומחסרת ביתה מכל טוב : הולך

מנחת ערב

רב אוכל ניר ראשים וגו' בלא [illegible] עונש דבר [illegible] ונה יעשה והוא כי יקרה [illegible] לונה והיה [illegible] המס בעיר והגדול [illegible] מחבירו [illegible] הקטן ממנו [illegible] שהגדול [illegible] הקטן [illegible] דקהת דבר [illegible] ולא יעשה משפט [illegible] כלו' רב [illegible] ביכולה יוכל [illegible] ביהו הוא ניר הראשים [illegible] נגדו כי [illegible] רשים ויש נספה על זה בלא משפט כלומ' בשביל [illegible] ולא יעשה [illegible] היינו על [illegible] אוכל ניר [illegible] [illegible] ה"א אוכל ניר ראשים [illegible] הזמן בעבורו [illegible] הוא [illegible] יאמר [illegible] יהיה [illegible] בטע [illegible] שחרו מוסר דבריו [illegible] לו צדיק אוכל וגו' לומר [illegible] דרך ישרה [illegible] כי הנה הצדיק לאכל מרכו [illegible] לשובע כבטו ולא [illegible] הגוף ביאם מה שיבייק נקים נפשו בגופו כמלא כהחימו לרכול מה שמספיק לו הוא שבע מחירוהו כי נשלמה ולא כי הרשעים כי רב על כך יהרוו התאוות שבע הגוף כי ההרי לכ"ס עד מלאת כריסם לא באו לחלי תאורים כי עודם דורגים ברומים מיהן והיה לנו עוד בטן להחזיק נהנה והנהנה נמלא שחסר להם הבטן למלא בו יד חריתם וה"כ מה לך לדרך רשעי' החללים אשר גם על לב יעטרך הרע הוכל לדבר ולומר מה בצע בתאוה שסופה דרגה ולא תוכל להשלימה וטוב טוב להכול לשובע הנפש ותבא עד תכונתה :

חכמות נשים וגו' ידענו מרז"ל כי יש לאל יד אשה טובה להצדיק ולהישיר את בעלה גם אם הוא רשע וההפך וההפכה וזה יאמר חכמות בנתה ביתה כי גם אשר ביתה הרוס ברשעת אישה היא תבננו ואולת גם שביתה בנוי כי צדיק הוא בידיה ומעשיה תהרסנו מחלב לדקתו : ואפשר להמשיך לזה פסוק שאחריו לומר כי לא מפני זה תקל אשמת בעלה כלומר האשה אשר נתת עמדי פיתתני ואוכל כי הלא דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין ואשר את ה' הוא ירא לא ישמע לקול אשתו וז"ה הולך בישרו של עצמו ולא יביט אל עקשות אשתו ירא ה' אך נלוז דרכיו בוזהו יקרא חלילה כמכוין למרוד ולבזות אל היכי הנז' חלילה ולא לכ"ס נאמר ביד אשה:

בני

הוֹלֵךְ בְּיָשְׁרוֹ יְרֵא יְהוָה וּנְלוֹז דְּרָכָיו
כ׳ויצא הטר בּוֹזֵהוּ׃ בְּפִי־אֱוִיל חֹטֶר גַּאֲוָה וְשִׂפְתֵי
חֲכָמִים תִּשְׁמוּרֵם׃ בְּאֵין אֲלָפִים
כ׳יס׳יג׳ ו׳ אֵבוּס בָּר וְרָב־תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר׃
ה עֵד אֱמוּנִים לֹא יְכַזֵּב וְיָפִיחַ
ו׳ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר׃ בַּקֶּשׁ־לֵץ חָכְמָה
ג׳ וָאַיִן וְדַעַת לְנָבוֹן נָקָל׃

לך

דִּמְהַלֵּךְ בִּתְרִיצוּתָא דָּחִיל מִן קֳדָם
אֱלָהָא וְדַעֲקִיר בְּאוֹרְחָתֵיהּ שָׁאֵט
לֵיהּ׃ בְּפוּמֵיהּ דְּשַׁטְיָא אוּקְתָא דְצַעֲרָא
וְשִׂפְוָתְהוֹן דְּחַכִּימֵי נַטְרָן אִינוּן׃ אֲתַר
דְּלֵית תּוֹרָא דְּכֵן אוֹרְוָתָא וְסוּגְעָא
דְעַלַּלְתָּא בְחֵילֵיהּ דְּתוֹרָא׃ סָהֲדָא
מְהֵימְנָא לָא מְכַזֵּב וּמְמַלֵּל כַּדְבוּתָא
סָהֲדָא רַגָּלָא הוּא׃ בָּעֵי מְמִיקְנָא
חָכְמְתָא וְלֵית וִידִיעֲתָא לְמַאן דְּמִתְבַּיַּין זְלִילָא׃

איזיל

בר ל׳ קמץ סימן כל ברויי דיוסף כגון פר פרויי דבלק כגון פר ואיל קרויי דבלעם כגון ויקר אלהים · בזויי דמשלי כגון בז לדבר כברויי דקהלת כגון כבר · קלו · דדניאל כגון קל קרנא · כלהון קמצין ושאר׳ קרי׳ פתחין כמ״א בר בסיפ׳ וסימ׳ באין אלפים אבוס בר:

רשי

הולך בישרו ירא · מי שהוא ירא ה׳ · ומי שהוא עוז דרכים כלומר עקוס דרכיו · בוזהו להקב״ה : בפי אויל חוטר גאוה · מקל של גאוה · כגון פרעה שאמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו · תשמורם · כמו תשמרם · תשמור את החכמים : באין אלפים אבוס בר · באין שוורים האיבוס ריקס שאפילו תבן אין מצוי בבית · בר · נקי וריקם כלומר במקום שאין תלמידי חכמים אין הוראה כמלאכת כהלכה : ויפיח כזבים · ותמיד מדבר כזב עד שקר : בקש לץ חכמה · כשהוא צריך אל החכמ׳ אינו מוצאה בלבו : לך

אבן עזרא

הולך בישרו · בדרך ישרו · בוזהו לירא השם : חוטר · מטה והוא רמז ללשון שנמשלה למטה כלומ׳ בתוך פי האויל יש מטה והוא הלשון שיכה בה בדבר גאוה · ושפתי חכמים שלא תדברנה בגאוה · תשמורם תשמור אותם השפה כי על כל אחד ידבר : באין אלפים · בזה הפסוק הזהיר להתעסק בעבור האדמה · אלפים שוורים וכן ככבש אלוף כלומר בעבור שאין אלפי׳ נשאר האבוס בר ונקי שאין שם כלום · פ״א באין שוורים יש אבוס אחד מן בר מענין לשבור בר והיא התבואה הנקיה מן התבן · ורב תבואות והאבוסים רבים מלאים בר בכח שור והוא נכון : עד אמונים · שם דבר כלומר עד שידבר אמונות · לא יכזב בעת הצורך · ויפיח דובר וכן הוא עד שקר יפיח כזבים : בקש לץ חכמה · ללמד חכמה : ואין בעבור התעסקו בדבר ליצנות לא יוכל לדעתה · ודעת לנבון לאיש נבון נקל ללמד יזכור כמו ודעת לנפשך ינעם : לך

רלבג

הולך בישרו · מי שהוא הולך ביושר הוא ירא את יי׳ כי הש״י יישר לזה בתורתו ובמצותיו ומי שהוא נוטה מדרכי היושר הוא מבזה הש״י : בפי אויל · הנה בפי אויל מטה גאוה להשחיתו והפך בדרכי החכמים כי הם באופן מהשפלות והפיוס להכני׳ שישמרום מכל רע : באין אלפים · הנה יקרה שמאכילות הדבר ומהפקדו ימשך דבר אחר בעינו וזה כשלא ימצא שורים ימצאו אוצרות התבואה שאוכלים השורים מלאים בר והנה מפני המכיס ימצאו רב תבואות כי רב תבואות בכח שור · ואפשר שירלה בזה והוא יותר נכון כאשר לא היו שורים של פטם שמפטמים אות׳ באבוס בר הנה אז יהיו רב תבואות בכח שור והעיר בזה כי הנפש החמרי׳ כאשר לא ישתמשו בם בעבודת השכל הוא תאכל פרי תבואתו ותשחיתהו בהשתמשו בהכנתו להתחכם בהגעת תאות החומר ואם ישתמשו בה לעבודת השכל יגיעו בכחה רב תבואות בעניני׳ העיוניים . עד אמוני׳ לא יכזב · מי שלא יכזב והוא מי ששונא השקר הוא בהכרח עד האמוני׳ כשישאל על עדות מה ומי שידבר כזבים הוא עד שקר: בקש לץ חכמה ואין · הנה הלץ בקש חכמה ולא יוכל ללמוד ואולם הנבון נקל היותר עמוק שיהיה בעניני הבינה והוא ידיעת קדושים ר״ל ידיעת מלאכי השרת : לך

ר׳ מנחם המאירי

הולך ונומר · נמשך לענין שלפניו כלומר שירא יי׳ והוא המשלים עצמו במדותיו ובלתי נמשך אחר הבהמות והתאוות הולך ביושר בדרך סלולה אורח חיים למעלה למשכיל ונלוז דרכי השכל ר״ל המעוות מדותיו לסור ולנטות מהם בוזהו כענין כי דבר יי׳ בזה ואת מצותו הפר או פירושו בוזהו כלומר שאחר שישתקע בהכנותו לא יוכל לשוב ויבוז לשלימות מצד שרואה עצמו שלא ישיגהו כענין מה שביארנו בחכמה ומוסר אוילים בזו : בפי ונומר · חוטר ענינו בד קטן מתחיל בצמיחה וצומח מעט מעט ותשמור השורק מקום אולם כמו ישפטו הם לא תעבורי חזה תתום אלאתה ואמר שבפי האויל ובדבריו חוטר גאוה ויוסיף עליה יום יום בדברו גבוהות גאה וגאון על שאר בני אדם עד שישנאוהו ויסבבו אליו נזקים וצרות גדולות · ושפתי חכמים תשמורם כלומר תשמור כל אחת יזהר אותן מלדבר רע על שכניהם ולא יביאו עצמם לידי נסיון · ויש לפרש חוטר מטה ושבט תרגום מטה חוטרא ופי׳ מלשון דבור והבית כמו בעבור כלומר בסבת דבור האויל גבוהה גבוהה יגרום לעצמו שיבא עליו חוטר גאוה להכותו כלומר שימצא גאים ממנו שישלמו את גמולו והחכמים ישמרו מזה וכל זה הערה על מדת הגאוה · ואמר החכם מי שהשתפל בנפשו הגביהה ומי שהתגאה בה השפילה וכבר הרחבנו בדרכי הגאו׳ ומה שראוי לקנות בני אדם להשתמש בה ומה ענינה עם ענין שרר׳ ויקרת רוח וסלסול ונקיות הדעת הרחבה מיושר בילדותנו בחבור התשובה ובדרך נסתר קרא המתנגד אויל ואמר שבפיו חוטר גאוה להתנשא עלינו בעיון מצד שאינו מאמין רק מה שיחייבהו המופת וימציאהו ההיקש ויולידהו ובזה יתנשא להרוס אשיות התורה ופנותיה בדברים שאין יד העיון שולטת · ושפתי חכמים תשמורם ר״ל יודיעו שאין מדבריהם סתירה מופתית לפי האמת ותשמורם איפשר על המתנגדים ר״ל תשמורם שלא יוכלו להרוס או על פנות הדת ויסודותיה כלומר שישמרו אותם ולא תעלה בידם שום מבוכה עליהם או על עצמם כמו שפירשנו : באין ונומר · יש מפרשים בר מלשון לשבור בר ר״ל תבואה הכמוחה והנבררת מן התבן והקש ומלת באין מושכת עצמה ואחרת עמה כלומר באין אלפים אין אבוס בר ואבוס הוא האוצר שמשימין בו התבואה פתחו מאבוסיה · ואלפים שורים פירושו שגר אלפיך · והיא הערה להשתדל בעבודת האדמה והוא הענין בכל קנין אלא שלקח אחד מהן לדוגמא ואמר באין אלפים ר״ל אם לא יכין לו שורים לעבודת האדמה אין לו אוצר של תבואה ובהפך רב תבואות בכח שור ר״ל בדבר השורים כי כח יבא לפעמים במקום רבוי או פירושו תוקף וכח ממש · ויש מפרשים הפסוק בלא חסרון ובר נקי מענין נקיון שנים בלשון תלמוד נקי מנכסיו או מלשון והאדמה לא תשם שתרגומו לא תבור ואבוס הוא אבוס ממש והוא המקום שאוכלות שם הבהמות ואמור אבוס בעליו כלומר באין אלפים כשאל האבוס בר ונקי ורק וכעור וכל זה הערה להזהר ממדת העצלה ולהשתדל בקנינים ובדרך נסתר קרא השלמים אלפים ושור שהם אצל ידיעת החכמה וקנייתם כשורים בעבודת האדמה אף כי יש בהם רמז מצד המלות בלמוד ובעיון ואאלפך חכמה תשורי מראש אמנה והוא נמשך למה שלפניו והכונה כי בהעדר החכמים אבוס התלמידים משולל מן השלמות וכן תמשיך כל הענין ואף רבותינו ז״ל דרשוהו כן במקום שאין תלמידי חכמים מצויין אין הוראה יוצאה כהלכה : עד ונומר · אמונים שם דבר לא תאר ור״ל דברים אמתיים כמו אמת אמונת אומן · ויפיח פירושו דבר והנגלה דברים פשוטים אין בהם צורך ביאור אלא שהעד האמתי לא יכזב בשום דבר והשקר ירבה בכזבים רבוי גדול והיא הערה להזהר מחברת כיוצא באלו החשודים בכך ושלא לדבר בפניהם או איפשר שקשר הפסוק הוא מסופו לראשו כלומר מי שלא יכזב ר״ל שאינו רגיל לדבר כזבים הוא עד אמונים וראוי לבטוח בעדותו ומי שיפיח כזבים כלומר שרגיל בזה הוא עד שקר כי גם בעדותו יכזב אבל בדרך נסתר נראה לי אמונים כמו אמונות רומז על הפנות אשר אין לנו בהם רק קבלה וצד אמונה ולכן עניניהם כיפלים תחת העדות והוא כענין שביארנו בעדות יי׳ נאמנה וכשיעידו עליהם שתי כיתי עדים ומכחישות זו את זו על כל פנים האחת מהן אמת ושכנגדה שקר והזהיר שלא לפקפק בהן ולהדבק אחר המעיד בקיום דרכי האמונות כי אמונים ר״ל המעיד על האמונות לא יכזב והמעיד עליהם בשקרות יפיח כזבים אין ראוי להאמין בהם : בקש ונומר · תאמר הבקשה לפעמים על מה שאדם שואלו בפיו מזולתו לא בקשה דבר מידי תבקשנה ופעם על חקירת הדבר אם הוא אם לאו ויבוקש הדבר וממנו יתפשט על החפוש אם תבקשנה ככסף ובקשתם ולא תמצאם ופעם בענין התאוה על הדבר בלבו ורצות בו אותה אבקש ומזה יאמר על השם ית׳ בקש יי׳ לו איש כלבבו ר״ל להמליך איש כלבבו · ומזה יאמר הנה בקש לץ חכמה כלומר שהתאוה לה אלו יכול להשיגה לשעתה אבל היות הענין כבד אלו מנעהו מזה ראמות לאויל חכמות · וחכמי המוסר אמרו האמת כבד על כן נושאיו מעטים · והנבון צופה ומביט לאחרית ואינו חושש לטורח ועמל ומדריך עצמו בזה עד שהכל נקל אצלו וכבר התבאר ענין זה הפסוק למעלה בפסוק מתאוה ואין נפשו עצל ונפש חרוצים תדושן : לך

אבן יחייא

הולך ונומר מה שבעל החכמה הוא הולך ביושרו ובתומו וכל מעשיו לשם שמים להיותו ירא את ה׳ ובעל האולת אינו הולך בדרך הישר אבל הוא נלוז דרכיו להיותו בוזה את ה׳ · בפי ונומר בפי האויל הבוזה ה׳ הנז׳ יש חוטר גאוה והוא לשונו אשר תמיד תדבר בגאוה ובבזות לחבירו אשר החוטר ההוא יהיה מקל הפסדו בעולם הזה ובבא ושפתי החכמים בעלי הענוה ויראת ה׳ תשמרם מכל הפסד · באין ונומר כשאין אלפים ושורים כאבוס האויל הנז׳ אין בר ולחם ומזון אליו וזה יען כי רוב התבואות הם באות בכח שור · והאויל בעל הגאוה אשר יהב׳ מסרו ושגר אלפיו בכנין רע לא יוכל לסבול הטורח לעשות המלאכות הצריכות לאסיפת הבר בידיו ובכחו · וזה שלכן יהיה נודד ללחם איה · אבל החכם בעל הענוה אשר ישמור את אשר לו בשפתי חכמתו ובענותנותו לא יבוא לשפלו׳ כזה · עד ונו׳ ויהיה החכם עד אמוני׳ כשיקרא להעיד על דבר · ולא יכזב בשום דבר בדברו עם האנשים כי כל דבריו יהיו אמת · והפכו הרשע כי יהיה עד שקר · ותמיד יפיח כזבים כאלו הוא בטבעו שוכח האמת · בקש ונו׳ ואם הרשע הנז׳ בזקנותו אחרי שיהיה בעוניו יבקש החכמה · הוא נמנע׳ ממנו להיות נעדרות ממנו ההקדמות מהחכמות אשר יושגו כימי הנערות · כשנטה לשבת במושב לצים ואבד זמנו בליצנות · מה שאין ההפך לנבון שהוא נקל אליו להשיג כל דעת וידיעה : לך

קב ונקי

הולך בישרו · האיש שהוא ירא את ה׳ הולך בישרו ובתומו כל ימיו · אמנם האיש שהוא נלוז מצד דרכיו שהם מעוותים הוא בוזה מצות השם : ונלוז תאר מבנין נפעל כמו נבון לחם · או יאמר הולך ביושרו האיש שהוא ירא את ה׳ : והאיש שהוא נלוז מצד שדרכיו נלוזים בוזה לאיש שהוא ירא את ה׳ ההולך ביושרו · כי בפי האויל חוטר גאוה ולכן הוא בוזה להולך בישרו : בפי אויל · יאמר כי בפי האויל יש מקל לא מעזרק מגאוה שבו מזיק לזולתו · והענין שדבריו הם בגבהות וגאון · אמנם החכמים לא די שדברי פי לא יזיקו אלא שדבריהם בענוה ומוסר באופן שישמרו דבריהם לבעליהם : באין אלפים · יאמר כשאין שורים אשר עמהם יחרשו האבוס שהוא מקום מאכל הבהמה הוא נקי וריקם מן התבואה וסבה לזה שרוב תבואה הוא בכח שור ומי שאין לו עבודה בשדה אין לו מה יאכל וכמו שיקרה בענין העבודה כן יקרה בענין החכמה כלומר במקום שלא יהיה השתדלות רב ופקידה רבה על עסק קנין החכמה לא ימצא אבל העמל בתורה ויגע בה ישיג · כמו שאמרו אדם כי ימות באהל אין דברי תורה מצויין אלא במי שממית עצמו עליהם : עד אמוני׳ · אמר העד שהוא מדבר דברי׳ אמתיי׳ לא יעיד כי אם אמת אמנם האיש שהוא עד שקר ידבר לעולם דברי כזב · או יאמר האדם שהוא לא יתכזב בדבר כזבים בידוע שהוא איש אמוני׳ והמלמד לשונו לדבר כזבי׳ הוא עד שקר ופסול לעדות : בקש לץ · אמר כי הלץ שהפסיד זמנו בשיחות בטלות לא יבקש ללמוד חכמה לא יוכל לדעתה כי לא הלך בנתיבותיה ונקל היא לנבון הדעת והחכמה לדעתה בעבור שדרך בה וידע נתיבה · ונקל תאר מבנין נפעל מפעלי הכפל מגזי׳ קל הוא על פני מים : ודעת ימצא · בלשון זכר כמו ודעת לנפשך ינעם · וי״מ ואין דברים של אין כלומר שהלץ לסכלותו לא יבקש החכמה לבדה אלא מעורבת בדברי אין ומתוך כך לא תתקיים חכמתו אמנם הנבון שלא יערב עם למוד החכמה דברים של אין והבל ידיעת החכמות נקלה בעיניו : לך

מנחת ערב

בפי אויל וגו׳ לבא אל הענין כבאר פשט הכתוב השני באין אלפים וגו׳ והוא כי הנה הבקר זה דרכו שבכל אכלו כי רירו נופל מפיו על אבוסו ונמאס מותר מאכלו כי ע״כ הסור ליטול בשבת מאכל מלפני השור לתת לפני החמור והפך מותר דמקמי חמרא לקמי תורא שקלינן כי מה שלפני החמור נקי בלתי נמאס והמר כי לא יחמס המגדל שור על אבוסו ולא יגעיל בו על ריריו הממאיסים אבוסו כי הלא הן אמת שבאין אלפים יהיה האבוס בר ונקי ממיאום אך מה יעשה כי לעומת זה רוב תבואות בכח שור לחרוש ולדוש לכן יסבול פגם א׳ על תועלת רב שכנגדו וזה ישא משל על סוגי בני אדם והוא ענין אז״ל אלמלא השוטים לא היה העולם מתקיים כי אשר עיניו בראשו וזכרון מותו בין עיניו לא יבנה בית ולא יטע כרם והקיש בזה והנה יקרא שהשוטים האלה בעלי אולת עסק הבלי העולם הבונים חרבות למו ומטפלים בחיי שעה ונבא אל המשך הפסוקים אמר כי יש איש הולך בישרו ממנו ואליו פורש מעסקי העולם ומהשקועים בם עוסק בתורה ומצות והנה הוא באמת ירא ה׳ אך ונלוז דרכיו בוזהו את ההולך בישרו ההוא ובפי אויל מרגלא פומיה לומר חוטר גאוה כלומר כי ההולך בישרו לו חוטר בגאוה שמבדיל עצמו מעניני העה״ז ולא יערב דעתו עם האוילים שכל עסקם בענייני העה״ז אמנם וחכמים לא יקפו לדבר לו סרה על שנגע בכבוד כי הלא ושפתי חכמים מה שתשמורם מליצנות בהם שיהא הוא חידה א׳ שהיא באין אלפים אבוס בר וגו׳ והוא כי כאשר באין אלפים אבוס בר מכריז אך להיות שרוב תבואו׳ בכח שור נסבול רירו כי הדבר הזה נסבול ריר חוטר גאוה היוצא מפי האויל על מה שרב תבואות וקיום ויסוד העה״ז תלוי בכח האוילי׳ שאלמלא השוטי׳ לא היה מתקיים העולם כי ידיעת משל זה תשמרם מליצנו׳ להן למען יחזיקו בעסקי העולם ולא ימושו למלתם · כי סוף האמת ליגלות כי עד אמונים הוא רוח הקדש המעיד כי ירא ה׳ הוא ההולך בישרו לא יכזב ואשר יפיח כזבים לומר שלישרים הנז׳ חוטר גאוה ישאר לעד שקר :

או יאמר עד אמונים וגו׳ כי כשם שכך דרכו של יצר הרע להסית מקל לחמור וכמ״ש ז״ל על פסוק הוי מושכי העון בחבלי שוא וגו׳ כמו כן הענין המרגיל עצמו בקדושה לאט לאט עד אשר יעלה מדרגתו מעלה מעלה וזה הוא שכל עוד אשר ישים דעתו ומגמתו אל הקדש עוד יוסיפו לו מן השמים רוח טהרה וכן אז״ל אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה וגו׳ וכ׳ להיפוך אדם מטמא עצמו מעט וכו׳ · וז״ש עד אמונים מי שהוא עד כאמן זריז ונזהר מאוד שלא לענות שקר אף כי אין זה כ״כ מעלה כיון שהוא עבירה מפורשת בעשרת הדברות ומי פתי יסור הנה לעבור עליו אך שכר מצוה מצוה שהיה הביאהו שלא יכזב בשום דבר כיון שהרגיל עצמו תחלה בדבר אמת יכון לעד ואמת תפסיה לה אפי׳ בדברים של מה בכך לא יכזב כדרך מקדש אדם עצמו מעט מקדשין אותו הרבה והיפוך הוא יפיח כזבים שמרגיל עצמו לדבר שקר איתו הרגיל תביאהו לסוף שיהיה עד שקר כי מן הקל יבא אל החמור : בקש לץ חכמה וגו׳ הנה לץ יקרא המתבטל מד״ת כמאמר [illegible] אשר קנה חכמה יקרא לץ השתבטלו [illegible] להוכיח את התופס התורה יתרחק מהדברים המביאים אותו להתרחק ממנה פן ישכח תלמודו ויאמר הנה בקש לץ חכמה ואין כי שכחה בהתבטלו [illegible] ביות שדעתו רחבה [illegible] להגיע לגדר נבון [illegible] כי הבטלה מן התורה מביאה לידי שכחה [illegible] שלא יקנה בינה כי אם שיאבד החכמה : לכו בני שמעו [illegible] תעמוד מנגד מסכל החכמה הנקראה כסיל שהיא מקביל אל החכם [illegible] כי תבא להיות לץ מתבטל מהתורה כמוהו ותבקשנה ולא תמצאנה [illegible] יודע ואלמדהו ממיעוט ידיעתי ואל הכמים ממני לא אלך פן הבושה אני כי ישאלו דברי חכמה ולא אדעה [illegible] יחזרו להסכילני בינה כי לא ידעתיו וא״כ מה יסכון לי שבת אתם [illegible] לומר אל תבוש מהם לומר איני יודע על דברים הרבה ולא יודיעוני [illegible] מוסר כתיב לך מנגד לאיש כסיל בזה הוא סימן גדול ביד מי שאין לו מלמד להועיל או מוכיח שיראה מעשיו של רשע ויעשה הוא בהפך וזהו הטוב והישר בעיני ה׳ הוא יען [illegible] אתה עשה ההפך וקום באשמורת הבוקר

לֵךְ מִנֶּגֶד לְאִישׁ כְּסִיל וּבַל־יָדַעְתָּ
שִׂפְתֵי־דָעַת׃ חָכְמַת עָרוּם הָבִין ה׳
דַּרְכּוֹ וְאִוֶּלֶת כְּסִילִים מִרְמָה׃ אֱוִלִים ה׳תס׳בליש׳
י יָלִיץ אָשָׁם וּבֵין יְשָׁרִים רָצוֹן׃ לֵב
יוֹדֵעַ מָרַּת נַפְשׁוֹ וּבְשִׂמְחָתוֹ לֹא־ ל׳
יִתְעָרַב זָר׃ בֵּית רְשָׁעִים יִשָּׁמֵד ל׳ ל׳
וְאֹהֶל יְשָׁרִים יַפְרִחַ׃ כ׳א׳מל׳ וא׳ חס׳

יש

אֵיזֵיל בְּאָרְחָא אַחֲרִיתָא מִן קֳדָם
סִכְלָא דְלֵית בְּסִפְוָתֵיהּ יְדִיעֲתָא׃
חָכְמְתָא דַעֲרִימָא בְּיוּנָא דְאָרְחָא
בְּשַׁטְיוּתָא דְסַכְלֵי רַמְיוּתָא׃ כְּסִילֵי
מוּתְלִין בְּחֶטְאָה וּבֵינַת תְּרִיצֵי רְעוּתָא׃
לִבָּא יְדִיעַ מְרִירוּתָא נַפְשֵׁיהּ
וּבְחֶדְוָתֵיהּ לָא מִתְעָרַב נוּכְרָאָה׃
בֵּיתָא דְרַשִּׁיעֵי יִשְׁתֵּיצֵי וּמַשְׁכְּנָא
דְתְרִיצֵי מַפְרִיעַ׃

אית

לך מנגד לאיש כסיל תתחבר תמיד אצלו ובל ידעת סופך שלא ידעת חכמה: חכמת ערום · הוא שזהו חכם להבין דרכו · לפלס אורחותיו · ואולת כסילי׳ היא המרמה שבלבם סופם שמביאתם לידי טפשות: אוילי׳ ילין אשם · שהם חוטאים וצריכין לתת ממון לתי שחטאו לו ויליץ בעדם אשם שהם מביאים במומנם לו כמו הפלשתים שנ׳ קחו לכם טחורי זהב ועכברי זהב והכאתם לאלהי ישראל אולי יקל ידו מעליכ׳ · אשם את״כדא בלע״ז · ובין ישרים רצון · אפיי״מיכט בלע״ז · הקב״ה מרוצה להם: לב יודע מרת נפשו · טרחו ויגיעו שעמל בתורה · לפיכך בשמחתו לא יתערב זר כשיקבל שכרו לעתיד: יש דרך יש לפני איש עובר עבירה ואומר אין בה עבירה · ד״א לב יודע מרת נפשו · ישראל שהם מרי נפש בגלות והם נהרגים על קדושת השם · ובשמחת׳ לא יתערב זר לעתיד: בית רשעים · בית עשו ישמד: יש

לך מנגד לאיש כסיל · להתחבר עמו והנה לא תדע שפתי דעת כי חברתו תמנע אותך מזה: חכמת ערום · חכמת האיש הערום הוא הבין דרכו שילך בה בשיתחכ׳ בדרכים ובסדרים שיובילוהו אל חפציו ואולם אולת הכסילים הוא הבין מרמה כי לא יתחכמו למצוא הדרכים הישרים אשר יגיעו בהם אל חפציהם ולזה השתדלו למציא דבר און ומרמה יחשב הגלם שיגיעו בו מבוקשם ולזה לא יבינו דרכם ולא יגיעו אליו: אוילים יליץ · האשם הוא סבה שידברו האוילי׳ כי כאש׳ ירהו שלא הגיעו אל מבוקשם שיהיה האשם סבה לזה אז יתרעמו זה לזה ויתמהו במה שיהיה החטא הזאת ויגידו זו מה שהמכילו מהסבות אשר הוא האשם להם כשיחקרו במוס הסבות ההם ואמנם בין ישרים יכופר הכנת הרצון כי הם יבואו בדברים בסבותיה׳ ולזה ישיגו רצונם ונצורף לזה שהם נעזרים בו מהשם יתברך: לב יודע מרת נפשו · לב האדם והוא השכל יודע מרירו׳ נפשו הבהמי׳ ולערה מצד היות הנפש אחרת אך לא יתערב עמו זר משאר כחות הנפש בשמחתו במה שהשיג מהשגות עיוניות: בית הרשעים אף על פי שבנינו חזק מאד ישמד ויחרב כי אין השם ית׳ משגיח בו לשמרו מהפגעים והוא בעצמו יביא אל עצמו פגעי׳ גדולים מפני רוע פעולותיו ואולם אהל הישרים אף על פי שהוא חלוש בבנין מאד יתקיים ויצמח ויעשה פרי: יש

הבין ה׳ קמצין וס׳ בלישן ארמי הוון בלביא שאלין חכמתא לסיסיא · וביאורם ויען יי׳ אליו יען אשר שאלת החכמה ומרע · והכלבים עזי נפש · מרי עברו יקח אתכם · אל תהיו כסוס כפרד · חכמת ערום הבין דרכו:

אבן עזרא

לך מנגד · בהיות המלה קשורה עם מ״ם הוא ענין ריחוק ובהיות עם למ״ד הודיע קירוב לדבר והמ״ם משמש במקום שנים כמ״ם מאל אביך כלומר לך מנגד והתרחק לאיש כסיל ומבלי דעת שהוא איש שפתי דעת כמו התרחק ממנו כלומר מאיש שלא ידעתו חכם: חכמת · הבין · שם הפועל כלומר חכמתו היא תבינהו הדרך הראוי לו · ואולת כסילים היא גורדת המרמה ולעולם יחשבו לרמות אחרים בתפלתם: אוילים יליץ אשם · כל אחד מהם והוא מלשון דבור מלשון המליץ בינותם כלומר יליץ לעשות אשם: ובין ישרים רצון · שירצה איש את חברו ופי׳ כענין ותמתם כשדים הגידו · פי׳ כשיעשה אדם יתלונן ואומר שאינו מועיל בשביל כך אין מביאי׳ אותו שאין בור ירא חטא וכן בכל החקים אבל האשם אבל הישרים רצון לפני המקום שמתכפרין בו עונותיהם אי כמי מתלוננים בעין ולפיכך אין חוששין לגזול ולחמוס ולהחטיא אבל בין הישרים לא תמצא אלא רצון המקום ובני אדם שהיא הדרך הישרה ולפי׳ אחר רצון שהם: מרת · ידבר על הנפש המתאוה: יתערב מענין ערב רב כלומר הלב יהיה ראוי שיהיה יודע למרר נפשו ולענותה בצום ולמענה מתענוגי העולם הזה ובשמחתו שישמח לא יתערב דבר זר והוא היגון שלא יתערב בשמחתו והוא שמחת העולם הבא שאין עמה תוגה או שמחת הישועה כענין שמחתי בישועתך: ואהל ישרים · שאינם רוצים בבנייני בתי כמו הרשעים ומואסי׳ חמדת העולם ויושבים באהלים יעמידם השם כעץ פורח: יש

אבן יחייא

לך וגו׳ עצה טובה קא משמע לן שתמיד ילך האדם ויסור מלעמוד נגד האיש כסיל · ומנגד אותו שלא ידע בודאי היות לו שפתי דעת · וזה יען כי הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע והוא במנע אליו לשוב לבקש החכמ׳ · כי בקש לן חכמ׳ ואין להיות כעדר מהה קדמות הצריכות לכך · חכמת וגו׳ חכמת האיש הערום היא סבת הבינו דרכו ויודעו להרויח בסחורות מתתנו׳ ולהוליכם אל מקום אשר יתיקר השער מהם · אבל הכסילים הפתאים אין דרך להם להרויח מפני אולתם רק במרמה וברמאתם לזולתם · אוילים וגו׳ כל אחד מהאוילים יליץ את רעהו דברי אשם ודברי קלון מה שלכן יהיה תמיד מריבה ואיבה ביניהם · אבל בין הישרים יש תמיד הרצון והאהב׳ ושלום ורעות כי לעכותנותם איש לרעהו שלום ידברו · לב יודע וגו׳ הוא מפורסם כי הקלות ראש מהאדם עם חבירו יביאהו לידי בזיון ויליצו דברי אשם וכמו איש לרעהו ולכן הזהיר החכם מכל נכרא בספרו זה הוקר רגלך מבית ריעך וגומר ולכן בא לתת הסבה למה בין ישרים ימצא רצון להיות כי הישר בעומדו עם רעהו יעמוד שחוריו ובבלתי קלות ראש להיות לבו ושכלו חושב במרירות נפש הנומאת אשר סופה אל ההפסד · וכשפעם ביום כל יעשה משתה של שמחה לא יקרא לזולתו אל משתה היין רק ישמח עם אנשי ביתו וקרוביו וזהו אומרו ובשמחתו לא יתערב זר · בית וגומר הרשעים שעושים עולמם כבית מוסד ביסוד חזק · ישמיד ה׳ להם ובתיהם · אמנם הצדיקים והישרים שחושבים אותו כאהל תקוע ביתד קל ההנתק מה שלכן יחשבו טוב ולא יחטאו יפריח ה׳ כי צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגא: יש

ר׳ מנחם המאירי

לך ונומר · הערה כללית להתרחק מן הכסיל בכל ענין של משא ומתן הן בחמוריות הן בחכמות כי כל דבריו עמל וכעס וקנתור ול״ך מנגד ר״ל התרחק ממנו שאפילו בפנינך בו נטה על ימינך או על שמאלך · ובל ידעת שפתי דעת יש מפרשים שהפסוק הזהיר בתחלתו על התרחק ממנו במשא ומתן המוני ובסופו במשא ומתן של דברי תורה ומנגד משמש במקום שנים מנגד לכסיל ומנגד כי שלא ידעת שפתיו שפתי דעת · ויש מפרשים הכל בענין אחד ובל ידעת כלומר התרחק מן הכסיל במשא ומתן ואף אם הוא יכיעך וישאלך דבמה ממנו כאלו לא ידעת שפתי דעת ולי עוד שהוא מזהירו להרגיל עצמו לומר לא ידעתי כלומר ושפתי הדעת הוא שתאמר שלא ידעתי וזה יועיל אף בחמוריות חוץ מחד אוכם לא אוכם ולא תיור חכמת ערום הבין דרכו · ואולת כסילים מרמה · מטבעים המשכיל ומחוק כל נבון להכיר ערכו בערך זולתו הן בחמוריות להשכל לפני גדוליו כחוק וכשורה הן בחכמות להתנהג בהם כפי ענינו ללמוד וללמד וכבר ביארנו במלת ערמה שהיא מורה על ההתחכמות וההישב והתחשבות על איזה ענין ולזה אמר על חכמת ערום שיבין דרכו רוצה לומר ענינו וערכו בהיקש אל זולתו · וכבר ביארנו מלת חכמה שמורה אף בדברים המוניים אשת חכמות לב · ואולת שם דבר כלומר ואולת הכסילים שאם נפרש הענין בחמוריות הם מתגאים ומשתררים ביותר מן הראוי להם ואם נפרשהו בחכמות שמחזיק עצמו ביותר ממה שאינו הוא מרמה ושקר ואינו מתקבל לבריות כי האמת יעשה דרכו ומודיע עליו לטעתו · ובתלמוד המערב אמרו צורבא מרבנן דאזיל לאתר ומוקרין ליה בגין תרין מיכלי בעי מימר להון בחד מיכלא אלא חכים · ומיכלא פירושו מסכתא · ואמר שהתלמיד ההולך למקום ומכבדים אותו כבוד הראוי למי שבקי בשתי מסכתות או ביותר והוא אינו בקי אלא באחת צריך שיאמר להם אינו בקי אלא באחת וזולתי פירש הענין בבנת החכמה והבין כמו תבין והוא יוצא כלומר שהחכמה תבינהו הדרך הראוי להחזיק בו ואולת כסילים לא תורם ולא תלמדם רק און ומרמה: אוילים ונומר · פירו׳ אוילים כל אחד מן האוילים ויליץ הוא ענין עריבות ומתיקות מלשון מה נמלצו לחכי ואם איכנו משרשו כלומר האויל כשחטא יחזיק מה שעשה בפעולת יושר ומתיק ויעריב פעולתו להמון ויראה פנים למה שעשה שלפי הראוי עשה ובין ישרים לא ימתק ולא יערב רק הפועל הטוב והוא הנקרא רצון מצד שהוא רצון הישרים ובנגלה הערה שלא יטעה האדם בפעולותיהם להאמין בהם אבל יכריעו פעולותיהם לדונם כפי הידוע מענינם על הדרך שביארנו במקומו כענין הוי דן את האדם לכף זכות שלא נאמר אלא במי שענינו בלתי נודע אבל הנודע ברשע ובפחיתות ראוי לדונו לכף חובה אף במה שאיפשר לדון פעולתו לזכות גם כן ואף כשיתגלגל הוא עליה ויראה פנים לסבת עשותו אותה · ובנסתר ידוע כי המתנגד יטעים דבריו ויתארם בתמונת הלשון בתוספים וראיות עד שהשומע יחשב׳ בדברי מוזקקים ולכן צריך להזהר מהם ובין ישרים ר״ל בסוד ישרים לא יקובל רק רצון ר״ל הדבר המכוון והאמתי · ויש לפרש יליץ כפשוטו ר״ל ידבר שהאויל לא ידבר רק רע ואשם פירושו דבר חטא ובין ישרים לא ידובר רק רצון ר״ל דברים מרוצים · והיא הערה להתרחק מחברתם אף משמיעת דבריהם וכן בעניני החכמה בעצמם · או נפרש לדעתי אשם דברים בטלים מלשון תאשם שומרון שהוא מענין שממה · כלומר דברים שוממים ובטלים והישרים בדברי תועלת ושלימות ורצון פירושו שלימות מלשון או תרצה הארץ את שבתותיה · ויש מפרשים שהיא הערה להמנע מלשון הרע ואמר שהאויל יחכם יסב באחיו ולא יזכיר עליו רק האשם והחטא אשר ידע ובין ישרים בהפך לא יזכירו בו רק הטוב כמאמר חכמי המוסר שהיה אחד מן החכמים עובר עם תלמידיו וראו נבלה אחת ואמרו התלמידים כמה מסרחת נבלה זו ואמר להם כמה לבנה שיניה ולדעתי יש מקום לפירוש זה ואמרו אוילים יליץ וכו׳ · ובין ישרים וכו׳ · כלומר שהאוילים לא די שלא ישמעו שיחרישו לו אבל שהם עצמם ידברו כן · והישרים לא סוף דבר שלא ידברו הם אבל שאף לא יניחו לשום אדם שידבר בפניהם רק טוב: לב ונומר · הערה לנרדף בצרות הזמן שידע להכין למלאות לב חזק להעלים צרותיו ולא יודיע לבו לרבים וכן בהפך ברוב הונו ומעלתו כי יעשר וכי יקום חילו לא יתראה בזה יותר מדאי אבל יעשה ענינו בחשאי ובצניעות ולא בהמיה יתירה ועל הראשונה לב יודע מרת נפשו ומשתדל להעלימו כל מה שיוכל שלא ישוב נקלה בעיניהם · ועל השניה אמר ובשמחתו לא יתערב זר כלומר לא ירבה בהמיות עד שידעו הזרים ענינו כי ברוב ידיעת הדבר והתפרסמו סבות הנזק מצויות בו כאמרם ז״ל אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין · וכן אמרו ז״ל ליעול איניש חולא בביתיה ולא ליעול בר כן · ובנסתר קרא המבוכות והספקות מרת נפשו ואמר שמחקו להתבונן בהם בעצמו עד שיוציאם לאור וכן בשמחתו והוא בעת הוצאתו מבוכותיו לאור לא יפרסם ומה שעמד נבוך בו אולי יתחד להיותו נבוך על אמונתם בהיותו נבוך על טעמם ועל סבת הצטייתם ואי עוד בדרך נסתר לבם יודע לשון כרית׳ מלשון ויודע בהם את אנשי סוכות ומרת ענין מרד מלשון מורת רוח ואם אולי איכנו משרשו וה״ו שבמלת ובשמחתו יתרה כו״ו ביום השלישי וישא אברהם ונומר · והענין הלב המכניע את שנפשו מורדת בו והוא הנמשך אחר החומר יותר מדאי והוא יכניענה עד שתשיבנה למה שראוי לה כדת וכחוק הוא יגיע לשלימות אשר לא יתערב בו זר והוא שלימו׳ השכל אשר הוא לו לבדו אין לזרים אתו כמו שביארנו בפסוק אם תבקשנה ככסף ואיפשר לפרש לפי הנגלה הוא נמשך לפסוק שלפניו ר״ל אוילים יליץ אשם ולמה שפירשנו תחלה כלומר שהאויל בפעולותיו הרעות יזייף בהם בני אדם ויראה פנים שהם טובות ואמר על זה שעם שאמרו כן לבני אדם הוא יודע מרת נפשו ר״ל נכון לבו הרע וקראו מרת נפשו על שם סופו כי מרה תהיה באחרונה והוא בעצמו ענין ובשמחתו לא יתערב זר אלא שקראה שמחה לפי מחשבתו שבעצית והבוכה שאם ידמה בזה הבריות לא ידמה האל כי הוא יודע תעלומות לב: בית ונומר · אמר זה דרך כלל כמיעד גמול ועונש ואהל הוא מוכח לבנין עראי ובית לבנין קבע ואמר שהרשעים

אפילו

קב ונקי

לך מנגד · מלת נגד בחם מורה על ענין ריחוק כמו ואתם תעמדו מנגד ובלא מם מורה על ענין קירוב כמו נגד כל ישראל ופי׳ הפסוק לך מרחוק לאיש כסיל ולא תקרב אצלו וכן תתרחק מכל אשר ידעת שאין בו שפתי דעת כי לא תוכל ללמוד ממנו רק רע והבל · או ירצה ובעת שלא ידעת אם הוא כסיל אם לאו יהיו לך שפתי דעת כלומר שמור פתחי פיך עד שתבחן עניניו · ואיפש׳ שנתן עצה לאיש שאין בו דעת להתנהג · בדרך ישרה שלעולם ילך בדרך מתנגד והפכי לדרך שהכסיל הולך בו וזה יספיק לו · ולפי הסתרים שכתו׳ בהם שפתי שקר יהמ׳ אם תתרחק מהכסיל בכל יכלתך לא תדע שפתי שקר שלא תלמד ממעשיו: חכמת ערום · ירצה חכמת החכם גורמת לו להבין דרכו לפלס אורחתיו ובעניני סחורותיו להיות מהיר במלאכתו ולא ישים מגמתו להרויח דרך מרמה · אמנם האולת שהיא בלב הכסילים תביאהו לדרוש הממון לא בחריצות אלא בדרך מרמה · או יאמר חכמת החכם במה נכרת בהבין דרכו · ואולת כסילי׳ נכרת במרמה שהם מרמי׳ העולם · וי״מ כי חכמת הערום תביאהו להבין דרכו בצאתו מן העולם הזה לא ידע מתי · אמנם הכסילים אולתם היא מרמה אותם שלא תבירם לראות במה שיהיה אחריתם: אוילים יליץ · יליץ מבנין הפעיל מנחי העין מגזרת כי המליץ בינותם אחד שהמתחבר עם אוילים ידבר דברי אשם ועוותתוך כך לא תהיה ביניהם רצון ואהבה והיושב בין ישרים ידבר דברי רצון וימצא ביניהם האהבה והרצון · או ירצה שהאוילים חוטאים וצריכים לתת ממון למי שחטאו לו ויליץ בעדם קרבן האשם שמביאים כמ״ש בפלשתים והשיבו לאלהי ישראל אשם ובין ישרי׳ הב״ה מרצה להם · או יאמר שבין הישרי׳ ימצא לעולם הרצון לאל: לב יודע · הטעם לבו של אדם הוא לבדו יודע מרירות עצמו ולא שום אחר ובשמחתו לא יתערב זר כי אם הוא לבדו והדבר ידעו שהשמחה והתוגה אינה כי אם בלב: בית רשעים ישמד · ר״ל עם גדלו ועושם בנייני יהרם יען היא בנוי בגזל וחמס · ואהל ישרי׳ · שהוא דבר חלוש בערך הבית בהפך שיגדל בטובה · ובא יפריח במקום שעל עומד ועניינו יפריח או יפריחהו האל יתהלה: יש

הנוקר נעבודת בורקך הוא היינו מתכלל והיינו מברך על מזונו הנה הבוך דרכו עשה התכלל והברך על מזונך הוא מקנא רם ואם ורמה להבוך והכנים היינו וכור ההפך היה רממן וכמו כן הקים בנועם וזה לך מנגד כי כסיל ובל ידעת שפתי דעת ירצה הנה כן אדם שבל יודעת שפתי דעת גיות קורא ושונה וילמוד מן הספר הדרך שהלך בו תאמרך כיצד תעשה לך מנגד לאיש כסיל ראה מה שעושה הכסיל פתוח הרשע ועשה כנגדו: חכמת ערום וגו׳ אמר כי טוב לאיש להבין הערמות ולא לפעול אותם וזהו חכמת ערום וגו׳ לומר מחכמת ערום לא תטול רק הבין דרכו בלבד אך המרמה בעצמה אינה פועל תמם כ״א אולת כסילי׳ מסכלי החכמה היא המרמה וזהו ואולת וגו׳ כי הלא בהתאחז הכנים ברשעת מרמה אבד פעלו ויתכסו כגנבים אין להם בית מנוס והתכללות זולתו לומר אך אוילים היינו ובורים ושלא במתכוין נעשתה את עבה אך היכנו סוה רק בהאמר לפני הבלתי ישרים ומחפים על עושי עולה אך בין אוהבי היושר ישימו להל מלהם ויגלו חרפתם באמור להם הלא מובן דרכיהם כי ערמה היתה ונרכין עשיתן בכוונה וזהו אויל׳ ילין אשם וגו כי אמור שהם אוילים יליץ זה על השם נעשו וזהו שלא אמר ילינו אך בהאמר בין ישרים יתגלה שהיה רצון וכונה ולא מעשה אוילים ונורות שלא במתכוין וע״כ טוב ככני אלקי׳ והאדם יתרחק ממרמה שגם כפני בני אדם יאחז ויהיה לבוז ולחרפ׳ ולקלס זולת העון: לב יודע מרת נפשו וגו׳ · אין ספק כי השמחה יתירה מביאה לידי חטא וגורמת רעב וע״כ נרמז בתורה והיית אך שמח אך למעט וכמאמר איוב אולי חטאו בני כי מיד השטן מתערב שם ומחטיא ומקטרג אמנם אם לב האדם יודע וזכר תמיד מרירות נפשו הוא עומדת השמוהיו אשר חטא על הנפש וטומאה אז ודאי גם כי ישמח לא תהיה שמחתו יתירה כי יגיל ברעדה ובכן לא יירא מפחד יתערב השטן בשמחתו וז״א לב יודע וגו׳ כי כשהלב יודע וזוכר מרירות הנוגע אל נפשו הוא דאגת עונותיו אז בשמחתו לא יתערב הזר הידוע הוא שטן הוא יצר הרע להחטיאו ולערבב שמחתו כי הוא זר באמת כי בהיות ידיעה ומזכרת עון האדם על לבו תמיד אין לך תשובה גדולה הימנה ואיזה הדרך יתערב זר להחטיא לו להזכיר עונו להתכם: וי״ם יאמר איש הלא נגד עינינו רבים רבים בשמחתו יגיל ואין השטן מתערב לערבב שמחתם ולהם בית נאמן הקיבוץ דירה בעה״ז אך ישרים בלבם יודע מרה מרת

נפשם

יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־מָוֶת׃ גַּם־בִּשְׂחֹק יִכְאַב־לֵב וְאַחֲרִיתָהּ שִׂמְחָה תוּגָה׃ מִדְּרָכָיו יִשְׂבַּע סוּג לֵב וּמֵעָלָיו אִישׁ טוֹב׃ פֶּתִי יַאֲמִין לְכָל־דָּבָר וְעָרוּם יָבִין לַאֲשֻׁרוֹ׃ חָכָם יָרֵא וְסָר מֵרָע וּכְסִיל מִתְעַבֵּר וּבוֹטֵחַ׃

קצר

ב' חד מ"ל וחד חס'

אית אורחא דסברין בני נשא תריצא היא וסופה אורחא דמותא׃ אף בגוחכא נכאב לבא וסופא חדותא חירותא׃ מן אורחתיה נסבע מן דמריח לביה וגברא טבא נסבע מן דחלתיה׃ שברא מהימן לכל מלי וערומא מתכוין לטביהיה׃ חכימא דחיל ומסטא מן בישתא וסכלא מתחלט בסכלותא ומכביר בה׃

מן

בשחוק ב' חד מ"ל וחד חס' וסימ' הרואים בשחוק שמשון · גם בשחק יכאב לב · קדמ' מ"ל וד' חס' בליש' בכתו' וכל נביאים דכו' חסרי' במ"ב וסימ' נמס בירמיה סימ' כ' · ליש' אחרינ' כל נבי' מ"ל במ"ב חס' הרואים בשחוק שמשון · פתתני יי' ואפת · וע' יין בליש' אחרינ' דא"ת בירמ' יה סימ' כ'׃

רש"י

יש דרך ישר לפני איש · דרך עלל ישרה היא בעיני עשו שהוא איש שדה ואחריתה וגו'׃ גם בשחוק שהקב"ה משחק עמהם בעולם הזה יכאב לבם לעתיד לבוא וכן הוא אומר ואתם תצעקו מכאב לב׃ מדרכיו ישבע סוג לב · עשו · ומעליו איש טוב · יעקב׃ פתי יאמין לדבריהם וכיסת אחריהם · ד"א בשחוק יכאב לב · שחוק לכסיל · עשות זמה וסופו יכאב לב · סוג לב רשע כמו כסף סיגים · סוג הוא הם הפסולת סוג הוא הכסף המעורבב בפסולת · ומעליו איש טוב וממעל לו לרשע יהי הצדיק · פתי יאמין לאנשי רכיל · וערום טו יבין לאשורו לפסיעותיו · כלומר יצפה מלריב וימתין עד יודע לו אל נכון׃ חכם ירא מן הפורענו' וסר מרע · מן הרעה · וכסיל מתעבר · מתחזק לעבור בחזקה · ובוטח · ומחליק ונופל בארץ · וי"מ בטחון ממש בהיכלו בוטח לומ' לא תבואני רעה׃ קצר

רלב"ג

יש דרך · שיחשב שיהיה ישר מפני העלם ממנו האמת בה וכבר יראה בסוף כי אחריתה היא להגיע אל דרכים מובילי' אל מות ואף על פי שאין בדרך ההיא בעצמה חטא ואשם׃ גם בשחוק · המשל כי בפעולות השחוק והבטלה שלא יחשב שיהיה בעניניס רשע הנה יכאב לב כי הם סבה אל שיבלר מהשכל שלימותו והנה האחרית של אותה השמחה היא תוגה לזאת הסבה׃ מדרכיו ישבע · רעות מי שלבו נסוג מהדרך הישרה ומעליו ישיג איש טוב כדי שלא יספה בכי חטאתיו׃ פתי יאמין לכל דבר · הנה האיש הפתי יאמין לכל דבר ולזה יתפתה לכל הדברים מזולת התבוננות אם הוא ראוי לעשות כן אם לא ומזולת התבוננות בדרכים הראויים להגיע אל התכלית ההוא ואולם החכם יבין לאשורו אם הו' ראוי אם לא ובאי זה דרך יגיע אליו׃ חכם ירא · וסר מרע · הנה החכם הוא ירא מהדברים ומפחד ובסבת זה ישמר עצמו מרע ואולם הכסיל הוא כועס ומקנטר עם מי שראוי לפחד ממנו והוא בוטח שלא יקרהו נזק בזה ומפני זאת התכונה יגיעו לו רעות גדולות׃ קצר

אבן עזרא

יש · גם · שניהם דבקים · פי' יש דרך ישר מושם לפני איש והוא דרך המצו' ואחר שיוסם הדרך לפניו ויסור ממנה ימלא דרכי מות · ומלת גם לרבות על עזיבת דרך ישר וכן הפי' גם בעבור שחוק העולם ותענוגיו יכאב לב המתעסק בהם כי השם יכאיבהו ואחרית שמחת ההבלות תביאהו תוגה׃ מדרכיו ישבע · עומד במקום שנים · סוג פועל ע"מ מול ועניינו סור והדעת יקרא לב וכן הפירוש מדרכיו שהם דרכי ההבל מהם ישבע איש יסוג הדעת כי השם ישביעהו שכר מעשיו ויאכילהו פרי דרכיו · ומעליו מן עלה זית ודימה מעשיו הטובים במלות הקלות בעלים והחמורות בפרי וכן הוא וישבע אפי' מן עלה איש טוב והשבע הוא שכר מעשה הטוב · פ"א מעליו מקים מעצמו׃ יאמין לכל דבר · לסור מדרך הישרה · וערום יבין בעבור אשורו הראוי לו והטעם דרכו שלא יסור ממנו · על כן אחריו חכם ירא׃ חכם · קצר

ר' מנחם המאירי

אפילו הבנין הקבוע יהרס והישרים אף הבנין של ערא' יפרח ר"ל ישגיא ויצליח יום יום · ובדרך כסתר קיפטר שהבית והאהל רמז לעיר קטנה והרשעים לחיל הולך הסובב אותה והישרים רמז למסכן החכם המצלה בתוכה עם אחות חרעו עם שרידי חרב וקרא בנין המלך הגדול בית ובנין סילוך יאהל כי מוב בפניהם על זה הדר׃ יש ונומר · זה הפסוק הנגלה והנסתר בו הענ' אחד כי ידוע שהטבע יבחר בתענוג ובחמדה וימאס בפקידה ובעמל אלא שגיר האדם להכריע טובו ולשיו [illegible] כאחרי [illegible] כתי לבך וכו' · ובחרת בחיים לכן אחר שיש מבני אדם בוחרים בדרך הרע והוא הישר בעיניהם והנה אחריתה דרכי מות · ואמר דרכי מות בלשון רבים כי דרך הרע הוא בכללו רדיפת התענוג וקנית החומר והיא מתפשטת לכמה דרכים פרטים שהם דרכי מות אם [illegible] הגוף אלף הטבע להיות כל מותר מזיק וממית כמה פעמים אם שהמיתה [illegible] נגד שבקשת המותר כוללת העברת המלות הם מיתה כאחית לנפש' ודרך ימלא בלשון זכר ובלשון נקבה ולזה אמר ישר שהוא לשון זכר ואחריתה שהיא לשון נקבה׃ גם ונזמר · ח"ת גם באה לרבות מה בר כמה שביארנו בפסוק שלפניו שבחירת הדרך הרע תביא האדם למות ורמז עכשו ש[illegible] סוף דבר שלשבת עשיית העבירות ורדיפת ההנאות הגופיות יקרה כן כי גם בשחוק יכאב לב כלומר שיש פעולות של הבל ושחוק שאינם ממיני התענוג והמותר אבל שהם [illegible] וטיול ונליך שיזהר גם כן מהם כי הם מושכים ההנאות והמותרות וכמלא אף בפעולות השחוק וההבל יכאב לב האדם ושאחרית השמחה תוגה · והוא שאמרו ז"ל במסכת אבות שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה ולדבר עבירה ושחוק וקלות ראש הוא ישיב' קרנות והרבות שיחה עם האשה וישיבת עם הארץ וכן אמרו שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדי' וישיבת בתי כניסיות של עמי הארץ מוציאין את האד' מן העולם ואחריתה הה"א נוספת והענין ואחרית שמחה תוגה או באה הודעה אחר הכנוי כמו ותראהו את הילד׃ מדרכיו ונומר · סוג פועל מן הקל והעובר כלו סג ועניינו כסוג מן השכל כי לב יבא לפעמים במקום שכל כמו שהתבאר ואמר שהנסוג מן השכל יעדים ישבע מדרכיו כענין ובמעלליו ישיב לו ויש מפרשים ומעליו מלשון ועלהו לא יבול ואמר שהרשע ישבע מדרכיו מהנהגותיו הרעות שהם דרך ושביל לעבירות החמורות וכן הטוב מטוב הנהגותיו הדחות לעלה וקרן קיימת לשכרם לעולם הבא בעונש ובגמול הנכחיים · ויש מפרשים ומעליו איש טוב יסור מעליו ר"ל מעל אהל הרשע כענין סורו נא וכו' · והנגל' והנסתר בזה קרוב · פתי ונומר · אמר שהפתי יאמין לכל דבר שישמע והערום המתחכם בדעתו יבין לאשורו · כלומר למצעדו משל שיתחכם על הדבר הנשמע אם אפשר אם נמנע אם קרוב אם רחוק · ויתבונן המוסר אמרו אם יתחבר פתי יסיה השומע פתי · ועם היות זה הערה הוכיח ראויה לכל משכיל לבחון בדעתו מה שראוי להאמין עקר הענין בענין כשתר אם באמונות אם בחכמות באמונו' שיזהר מהאמין הנמנע [illegible] ית' ולא ישים בגדר האפשר מה שהמנעו טבע קיים והערום יתבונן איזה מן הנמנע ראוי להאמין אע"פ שאפשרותו אינו קרוב כל כך כענין המופתים בשנוי הטבעים והפכות הנמשכות להם שאין נמנעים טבע קיים ולא בהכחשתם מופת חותך וכל שכן שהאלהיות בסתירתם גדולות ובזורות וקשות יותר בבחינתם כתת לזה מזה ואיזה ראוי להרחיק מכל וכל בהפסקך הרחשיב כענין שוב העולם מקרה או המקרה עצם או שהאל יתגשם או יסתכה או יבראו כמותו והדומים לאלו מהנמנעות במוחלט בטבע קיים ובחכמות במה שאין צד אמונה תלוי בו להתחייב האמנתו ואלה העיון כאליאות הגד והגדרתו ובבטול החלק והמלאתו ובביטול אפשרות הריקות וקיומו ואמונתה העתק וקיומה ויחס החיות בצומח וכיוצא בהם כענין חלקי הנפש ובכלל מליאותה ושאר דברים כשלים השבוס קצת הקדמים דברים מתחיים ימי יתן החרש יחרישון ותהי להם לחכמה׃ חכם ונומר · אמר שהמשכיל מפחד תמיד בכל עניניו עד שיראתו ופחדו הביאוהו לחשוב מחשבות על פעולותיו בסדרם ותבונתם ואם יראה בהם נזק ישמור מהם אף בפעולה שאינה צריכה לו הרבה · וכסיל מתעבר כלומר שאף בפעולה שאינה צריכה לו כל כך להראות גבורת לבבו הוא מראה עצמו כאלו הוא כועס על מניעתה ועושה אותה פתאום כאדם העושה דבר מתוך דבר · שעושה פעולתו במהירות ובוטח ר"ל שעושה אותה בלא שום יראה כאדם הבטוח עליה ובענין החכמה חכם ר"ל משכיל המתלמד וזוכה להיות חכם ירא בהריסתה ובמהירות ומכוין לקחת למודו על סדר ישר מעט מעט כי ירא לנפשו פן יכשל בעיונו · והכסיל מתעבר כלומר מתחזק בעבור הגדר ומדלג ומקפץ ומבלבל למודו ולא יחוש למכשול ובוטח בעצמו ובכשל ויש לזה הערה גם כן בבנין תוריי שהמשכיל עם הגלות לו טעם המצוה וסבת הדבר לא יקל ראשו לומר אני ארב' ולא אסור וכיוצא בו והכסיל מתעבר ובוטח בעצמו ובכשל המשל בזה אם המלך צוה שלא ילך שום אדם בכסף אלא אם כן נגרו בידו והדבר כבר ידוע לכל שסבת צווי הוא להרחיק הכנת המזיקים אין ראוי אף לחכם ולחסיד לומר אני יש לי דעת להשמר מהיזק ואיני צריך לכך כי נמצא בזה עובר מצות המלך שהיא כללית שלפעמים לפי הסבות איפשר שיכשל במחשבתו׃ קצר

אבן יחייא

יש דרך וגו' וכיושר מהישרי' אינו צריך שיהיה לפי אומד דעתם · רק לפי אשר יצוה אל כי לפעמי' יטעה האדם ויש דרך ישר לפניו ואחריתה דרכי מות · גם וגו' והרשעים העושים עולתם כבית ושמחים בו ואוכלים ושותים וחוגגי' גם כשחוק ההוא יכאב לבם · להיות השמחה בלתי שלם בעיניה' כאשר התאוהו · ואם כי הרבו' באכילה והשחוק ההוא יתלו · ואחריתה מהשמחה בעולם הזה הוא תוגה בעולם הבא להיו' כי השמחה ההיא מנעתהו מלפעול הטוב · מדרכיו וגו' והרשע סיג לב אשר כסג אחור לבו מלפעול טובה · אם פעם מה עשה מעש' טוב · מפרי דרכיו הטובים אשר עשה ישבע בעולם הזה כי יאכל כל זכותו בחייו · ובמותו ישאר נקי מכל טוב וילך לאבדון ומות · ואמנם השלם איש טוב ישבע מהעלים מפרי דרכיו הטובים בעולם הזה והפרי שהוא הקרן יהיה שמור אליו לעולם הבא ויזכה לשתי שלחנות׃ פתי וגו' ולכן אין לאדם להדבק רק בדרכי ה' הכתובים בתורתו הקדושה ולא למצא הדרך ישר בשכלו כי לפעמים יהיה פתי ויאמין לכל דבר ובנקל ישוב אל דתות הגוים · מה שהחכם הערום הוא מבין תמיד בספר תורת האלהים אשר תהיה אשורו להשיג האושר הנצחי כי מי מאושר כישראל עם נושע בה' מגן עזרו׃ חכם וגו' והערום החכם הלא הוא ירא מיום הדין יום הגדול והנורא · ולכן הוא סר מרע · ואמנם הכסיל יש לו ההפך מהיראה שהוא הרעתת הנפש והסוב כמותיה אחור אשר הפנה הוא הכעס בנא' כל כחות הגוף תוגה בנא' ודין וזה להיותו בוטח בעושרו וגאונו אשר בו יכול׃ קצר

קב ונקי

יש דרך · אמר שהאיש הרשע חושב בלבו שהולך בדרך ישרה בהצלחת מעשיו ואחרית הדרך ההיא דרכי מות שראה ראשיתה ולא ראה אחריתה׃ גם בשחוק · אמר שבעבור השחוק שבא לו לרשע כי יצליחו דרכיו יהיה שעה משחקת לו יכאב לו לואחרית השמחה תוגה · או יהיה ענינו ואחריתה של שמחה תוגה · והיפשר שכיוון במלת שחוק הפה שהיא סגולת האדם ולפי שהשחוק הוא רעש וגם מגידי החזה שישתער המח בהם כשירבה השחוק יכאב לב בעליו וזכר השחוק מבין שאר התענוגים למשל וה"ה להם כי האחרית כל שמחה ומנית תוגה׃ מדרכיו ישבע סוג לב · סוג הוא פועל מנחי העין · ופירוש מפרי מעלליו יהיה שבע איש אשר יסוג לבו אחור לבנו כי השם יתברך ישביעהו שכר מעשיו ומעלליו · והאיש הטוב יסור מעליו · וי"מ וממעשיו הטובים אשר עליו ישבע איש טוב · או יהיה ומעליו מן ועלהו לא יבול · והמר כי האיש שהוא סוג לב מלא סיגים וזיופים אם יזדמן שעשה קצת טובה בעת מן העתים ישבע טוב בעולם הזה ויאכל פרי מעשיו והאיש הטוב והצדיק ישבע בעולם הזה מעליו מן העלים שילמיחו מעשיו ולא מפריו שהפרי שהוא הקרן קיים לעולם הבא׃ פתי יאמין · אמר כי האדם שהוא בעל פתיות וסכל מבלי אמתת הדברי' הוא יאמין לכל דבר שישמע או ימלא כתו' על ספר ולא יבחין הדברים אם הם נכונים אם לאו׃ אמנם האדם הערום לא יאמין לכל הדברים שידברו אלא לאשורו של דבר · ר"ל יצעדיו שיבין וימתין עד שיודע לו הדבר נכון׃ ולא ישים רגלו בכל זה מקום שיזדמן מן הדרכים פן יכשל רק יתבונן ואם ימלא דרך טוב ידרוך בה · ואם ימלא דרך רע ירחק ממנו׃ חכם ירא וסר מרע · זה הפסוק דבק בפסוק הקודם שאמר יבין לאשורו שהחכם כשיתבונן לאשורו ויראה דרך רע ומסוכן הוא ירא ללכת בדרך ההיא והכסיל לכסילותו מתמלא עברה וזדון ובוטח בעשרו ואינו ירא פן יכשל · והמשל בדעות שהפתי שהוא הכסיל מבעית נפשו בכל מה שיבטיחוהו מלומדי העיון בשקריהם · והחכם ירא מהדעות הנפסדות׃ קצר

מנחת ערב

כפסס ערבה שמחתם ואחי להם דירת העה"ז כאהל בל ישענו עליו אל תחוש כי הנה בית רשעים אשר יתייחסו ליושבי בית חזק ישמד כי בשרוח וגו' להשמדם וגו' אך אהל צדיקי' אשר התייחסם דירתם לאהל עראי ומיטלטל מוחלפת השיטה כי פה הוא ההשמד והדוחק וההפרחה תבא באחרונה וזהו ואהל ישרים יפריח לעתיד׃ וס"ת למה זה יצטער הצדיק כ"כ שגם בעת שמחתו יזכור מרת נפשו וגם בעת לשחוק לא ימלא שחוק פיו כי דע איפה כי היא יש דרך ישר לפני איש וגו' כי הש"י כיון לפני האדם שני דרכי' הא' תחילתו טוב והוא לכח האחרי טובת העה"ז ותענוגיו אך אחריתו כנחש ישוך וסופו יורש גהינם והשני הוא תחלתו רע והוא אשר תגעל נפשו טובת העה"ז וכל ישאו וחפצו לשכל לעו"ב ועי"כ חיי לצער יחיה ואחריתו טוב מאוד לנחול עולם התמידי ועי"כ טוב לצדיק כי גם בעת לשחוק בשמחתו יחזיק בקבלה האחר ולא ימלא שחוק פיו כי אם יודע מרת נפשו ויכאב לבו פי [illegible] המשכהו אחר דרך ישר לפני איש וגו' [illegible] גם בשחוק [illegible] ועי"כ אחריתה במקום דרכי מיתה תהיה לו שמחה הניה [illegible] שלא כי יתהכנו לו הוד ה' לשמחה רבה׃ מדרכיו ישבע סוג לב וגו' אמר כי אין ראוי לאדם שישען על דרכיו של עצמו וסברותיו לפי שכלו רק ידרוש דעות חכמי לב לעננה מחיכותו אך לא שיקבל כל מה שיאמרו לו רק יקיף דעותיו ודעות הזולת ויבחין ויבחר בעיניו מה טוב וזהו מדרכיו וכו' [illegible] אשר ישבע מדרכיו וסברותיו של עצמו ונח ישעם מדעות אשר חכמו זימנו סוג לב קרא אך אשר הוא איש טוב לא ישבע רק מעליו כלומר מאיש אשר הוא עליו למעלה מהיכותו בחכמה וזהו ומעליו וגו' שם ישר הוא עליו ישבע מי שהוא איש טוב׃ ולא שיקבל מהזולת בלי הטעיה והבחנה כי הלא פתי הוא אשר יאמין לכל דבר אך הערום לא יעשה כן רק יבין לאשורו של כל דבר הנשכר אם אשורו נכון ומהישב הוי קונה מהם׃

פתי יאמין לכל דבר מאמר ההנא איזהו חכם הרואה את הנולד יפתר הדבר בעוש' דבר שי פשר לבא עי"כ לידי עבירה ואמר מי שהוא חכם ירא מהנולד וסר מרע ומתרחק מן הכיעור וכו' וכסיל שהוא הפך החכם כד"א בן חכם וגו' ובן כסיל יקרא כה כשהוא' מתעבר ובוטח שיוכל לישמר ממנה והם צדיקי הומר וסר שירה שכבר הוא ברע וסר ממני יאמר שעל ידי היותו חכם רואה את הנולד ע"כ הוא ירא וזוכה שאפי' אם בא כבר הרע לידו נצול לסור ממנו מה שאין כן הכסיל שמתעבר ובוטח וטועה שיכשל׃ או יאמר חכם ירא וגו' כי ידענו שעשה דוחה לא תעשה והוא מהטעם שהתמיד יד העושה על העליונה מפני שהיא בקום ועשה לעשות מעשה בידים · לא כן הלא תעשה שהיא בשב ואל תעשה ומה גם בגדול השכר העושה מלוה בידים ממי שיושב בטל ואינו עושה דבר ואם אמרו ישב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מלוה הוא' אקמה כשבא דבר עבירה לידו וניצל המיכי וז"ש בא וראה מה בין עובד אלקי' לאשר לא עבדו כי העובד אלקי' במעשה בקיום מלות עשה לא זו שלא יתרשל ממנה מלעשותה אלא שיש לו עוד מעלה בהיות לא תעשה שבא בה כזכר מאוד ואם בא לידו ידחיקנה באופנים לא גם קיבל שכר על ישב ולא עבר עבירה וז"א וסר מרע · ומי שאינו עובד אלקי' הוא היפוך מזה כי לא לבד שאין בידו מעלת מלוה עשה כי רבה היא אף גם שאינו ישב בטל מלעבור עבירה אלא מתעבר שעובר עבירה בפועל ובוטח שלא ישנה לנגוע כי לבו בריא כאלם כמש"ל׃

קְצַר־אַפַּיִם יַעֲשֶׂה אִוֶּלֶת וְאִישׁ
מְזִמּוֹת יִשָּׂנֵא׃ נָחֲלוּ פְתָאיִם אִוֶּלֶת
וַעֲרוּמִים יַכְתִּרוּ דָעַת׃ שַׁחוּ ב' ופס' ג'
רָעִים לִפְנֵי טוֹבִים וּרְשָׁעִים עַל־
כ שַׁעֲרֵי צַדִּיק׃ גַּם־לְרֵעֵהוּ יִשָּׂנֵא
רָשׁ וְאֹהֲבֵי עָשִׁיר רַבִּים׃ בָּז־לְרֵעֵהוּ ד' סימן
חוֹטֵא וּמְחוֹנֵן עֲנָיִים אַשְׁרָיו׃ ל' ענוים ק'
הֲלוֹא־יִתְעוּ חֹרְשֵׁי רָע וְחֶסֶד וֶאֱמֶת ט"ל בכתו'
חֹרְשֵׁי טוֹב׃ בְּכָל־עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתָר
וּדְבַר־שְׂפָתַיִם אַךְ־לְמַחְסוֹר׃ עֲטֶרֶת
חֲכָמִים עָשְׁרָם אִוֶּלֶת כְּסִילִים אִוֶּלֶת׃
מציל

מָן דְּקַצְרָא רוּחֵיהּ מִתְחַשִּׁיב שְׁטְיָא
ד' דְּסַנְיָא לְגַבְרָא דַּאֲרִיכָא תַּרְעִיתֵיהּ׃
יָרְתוּן שַׁבְרֵי טַבְיוּתָא וּכְלִילְהוֹן
דַּעֲרוּמָאֵי יְדִיעְתָא׃ נְפָלוּ בִישֵׁי קֳדָם
טָבֵי וְרַשִּׁיעֵי נִיתָן עַל תַּרְעֵיהּ
דְּצַדִּיקָא׃ אַף לְחַבְרֵיהּ סָאֵנֵי מִסְכֵּינָא
וְרַחְמֵי דַּעֲתִירָא סַגִּיעִין׃ חָטְיָא שָׁאֵט
לְחַבְרֵיהּ וּמָן דְּיָהִיב לְמִסְכֵּינָא
טוּבוֹהִי׃ עֲוָלֵי הַעְיָין דְּתַשְׁלִים
בִּישְׁתָא וְחִסְדָּא וּקְשׁוֹט חָשְׁלִין
טָאבֵי׃ בְּכָל מָאן דְּאִצְפָּא לָךְ יֶהֱוֵי
לָךְ יוֹתְרָנָא וְסִיפְוָתָא יַתִּירָא
לְחוּסְרָנָא׃ כְּלִילָא דְחַכִּימֵי עוּתְרְהוֹן וְשַׁבְהוֹדְהוֹן דְּסַכְלֵי שְׁטְיוּתְהוֹן׃ מפצא

נחלו ד' קמץ וסי' נמסר ביהושע ריש סימ' י"ד : ואהבי ד' וסימ' נמסר בהושע ריש סימ' ג': ענוים ד' חמיין ענייס וקרי' ענוים וסימ' בתלים סימ' ט': הלוא ט' מ"ל בכתובי' וסימ' הלוא משנאיך יי' אשנא · הלוא יתעו חרשי רע · הלוא שמעתי בתי · הלוא צויתי את הנערים · הלוא הם כתובים דמגלת אסתר · הלוא ביראת אלהינו תלכו · הלוא כה עשו אבותיכם דבסוף עזרא · הלוא על אלה חטא שלמה · הלוא תאנף בנו עד כלה :

קצר אפים · הממהר לנקום כעסו : איש מזימות · מחשבות עלה רעה : יכתירו דעת · יעשוהו כתר לראשם וסוף · שחו רעים לפני טובים · לעתיד : גם לרעהו ישנא רש · אפילו לשוש ביניו ואוהביו · גם לשון · אפילו ישנא רש · עם הארץ שאינו יודע לנהוג כשורה : בכל עצב · בכל יגיע מלאכת יהיה ריוח אבל דברי הבל אך למחסור: עטרת חכמים עשרם · שהם עשירים בתורה · ואולת כסילי' אולת קלקלתן של כסילי' הוא האולת שנתעללו מן החכמה : בירחת

אבן עזרא

קצר · שנים דבקים · כלומר ירא מהשם וסר מרע וכסיל יתעבר ויכעוס עם אחרי' ובוטח שיחיה ומי שהוא קצר אפים שיתעבר בכל עת מעשה אולת · ואיש מזמות מחשבות רעות הוא ישנא שישנאהו השם : נחלו · שחו · שנים דבקים · כלומר האולת היא נחלתם · יכתירו יקנו כתר הדעת ויעלו לגדולת החכמים על כן שחו רעים שהם הפתאים ליסר הערומים שהם טובים ורשעים וצדיקים כפל הדבר : גם · בז · הלא · ג' דבקי' מלת · גם לרבות והו' דבק למעלה עם איש מזמות וכן הוא כאשר ישנא איש מחשבות רעות גם בז לרעהו ישנא הרש בגלל רישו · ואוהבי עשיר רבים בעבור עשרו רבים הם ומי שיבוז לרעהו הראוי לכבדו חוטא הוא · אשריו יהי מאושר מפי המאושרים : הלא יתעו · באמת הם תועים חורשי רע לפי הזרעותם כי כשיחרוש הרע הוא תועה מדרך הישרה · וחסד ואמת יבואון לחורשי טוב: בכל עצב· עומד במקום שנים כלומר בעבור כל עצבון ועמל שיטרח לצורך מחייתו יש יתרון ותועלת ובעצב דבור שפתים שהם דברי תומו יש מחסר והטעם שיחסר כל ואף ממעט מותר המתעצב : עשרם · עם חכמת' היא תפארת ועטרת ראשם כי העושר יועיל לחכמה · ואולת כסילים · ואע"פ שיש להם עושר לא יועילם להסירה מהם כי אולתם בעשר' אולת היא או אולת שאין כמוה : מציל

קצר אפים · מי שהוא קצר אפים ר"ל שלא יביט בענינים כי אם בקצרה ובמהירות מזולת שיתיישב בהם הנה הוא יעשה אולת כי מגדר האולת הוא שלא חבא בדברים בסבותיהם וכן מי שהוא איש מזמות שחושב מחשבות רבות וזמן הרוך אם ראוי לעשו' הדברים אם לא הנה ישנא כי לא ישיגו ממנו האנשים מבוקשים רק בקושי עצום מאד וזה כי ימלא שום מחשבה תקבל למה שישאלו ממנו לא יתן שאת' וזה ג"כ סבה להתבלבל הרבה מעניניו כי מי שיחשיב בכל הדברים אם ראוי שיעשה אותם אם לא בזה האופן לא יעש' דבר גם מהדברים הצריכים לו מאד ולזה צריך שיזהר האדם באלו הענינים ולא יעמיק בהם ולזה ראוי לאדם שלא ימהר בזאת החקיר' יותר מהראוי ולא יאריך בה יותר מהראוי : נחלו פתאי' · הנה הפתאים נחלו אולת כי הם בלתי מעיינים בדרכים איך יגיעו אליו אבל במהירות יפותו לזה ואמנם החכמים ימתינו שימלאו הדעת ר"ל שיעיינו בהתישבות גדול ונפלא כדי שיתברר להם מה שראוי לעשותו ואיך יתישרו להגיע אליו : שחו רעים · הנה לך עדות על מעלת הצדיקים והטובים על הרשעים והרעים שאתה תראה שפלו הרעים לפני הטובים והרשעים ימלאו על שערי הצדיקים : גם לרעהו ישנא רש · הנה האיש העני בממון או בדעת יהיה שנוא גם לרעהו ואמנם אוהבי עשיר בממון או בדעת הם רבים כי במתן הממון יקנה לו האדם אוהבים או במתן החכמה גם כן : בז לרעהו חוטא · הנה מי שהוא מבזה האנשים עד שיגיע מרוע תכונתו שיבזה גם לרעהו הוא חוטא ומאושר מאד מי שהוא חונן ומשגיח על העניים והשפלים : הלא יתעו · הנה האנשים שהם חורשי רע יתעו בדרכם כי ימלאו להם מונעי' רבים מההגעה למבוקשם ואולם חורשי טוב ימלאו בדרכים חסד ואמת והנה האמת הוא שיתישר להם הדרך בדרך שחשבו אותו והחסד הוא שיתישר להם מהטוב יותר ממה שחשבו מפני העזר האלהי אשר ילוה אליהם : בכל עצב · הנה בכל יגיע ועמל יהיה לאדם יתרון ותועלת עד שכל מה שיעמל בו יותר יגיע לו מהתועלת יותר ואולם דבר שפתי' הנה היגיע והרבוי בו אינו ליתרון אבל למחסר : עטרת חכמים עשרם · הנה עטרת החכמים עשרם אשר חכמתם מליאותו כי בו יוכרו תכונותיהם הטובות בנדיבות ובצדק ובעושר גם כן יהיו פנויים לעיין בחכמה ואולם אולת הכסילים ר"ל היליאה מהדעת החלוש אשר בהם הנה אולתם סבה לו כי הוא סבת הרוע והבלבול בכונותיהם ופעולותיה' והפסד ההוא סבה שילאו מדעתם הנער והדלגה : מציל

אבן יחייא

קצר וגו' כי הכסיל הלז הוא כעסן וקצר אפים ונוח לכעוס ולא ארך אפים אשר בכעס ההו' בפתע פתאום תמיד יעשה אולת · ואפילו כשינוח רתיחת כעסו הוא איש מזימו' ויחשוב מחשבות רעו' ולכן ראוי לשנאות אותו · נחלו וגו' ולא תחשוב כי יש תרופה למכת אולתו · יען כי האולת הוא אליו בנחלה · מה שלערומים הדעת הוא להם לכתר · שחו וגו' מה שלכן בסוף ישחו הרעים והרשעים לפני הטובים והצדיקים ויבואו לפתח ביתם לשאול לחם · גם וגו' וזה לעונש כי בהיותו הרשע הנז' עשיר גדול היו אוהביו רבים · והיה שונא הרעים ואפילו הרש שבעת עושרו היה אוהבו ורעהו · ואחר כך בדלתו מן נכסיו יתנכר אליו ולא יביט בו · בז וגומר כי כזה אשר בזה לרעהו העני חטא חטא משפט מות ויעני גם הוא כמוהו מה שהלדי' שמקנאני' אחריו ולעושרו יהיה אושר וקיום ולא יפסד · הלא וגו' וזה הוא דבר אמיתי שאין בו פקפוק כי יתעו ויפסדו חורשי רע · וחסד ואמת יבוא לחורשי טוב · בכל וגומר והחורשים טוב הנז' יהיה להם יתר שאת ומעלה בהיות להם תמיד בכל מעשיהם עצב ודאגה ולא קלות ראש · מה שלכן תמיד יהיה להם הספיקה ויאמרו מעט ויעשו הרבה · אמנם החורשים רע יהיה להם לחסרון גדול הדבר שפתים אשר להם תמיד בשחוק וקלות ראש ובגלותם מחשבותיהם הרעות · ואם יאמרו הרבה בעשיית טוב מה יעשו אח"כ מעט בדבר שפתים מתפרון · עטרת וגומר כשיהיה יחד עם החכמה העושר יהיה להם עטרה בעושר ההוא כי ישתלם חכמתם בעושר ההוא אשר יעשוהו כלי אליה כדי להשיג באמצעותו החכמה בשלימו' ולעשות כל אשר תפדר · אמנם העושר ההוא לכסילים הוא מוסיף להם אולת על אולת : מציל

ר' מנחם המאירי

קצר אפים וגומר · נראה לי שהוא הענין בעצמו שכוון בו בפסוק שלפניו והעושה פעולותיו בדרך כמהר הוא הקורא אותם קצר אפים ר"ל ממהר לכעוס והוא שהעושה פעולותיו במהירות נראה כמי שעושה אותם מתוך הכעס ר"ל ועל כן ייחס פעולתו בפועל כסילות ואולת ואיש נראה לי שהוא חסר למד ר"ל ולאיש מזמות ישנא כלומר שקצר אפים ישנא איש מזמות ר"ל שהחכם שקרוי איש מזמות להיותו עושה פעולותיו במתון ובהתישבות מחשבות קצר האפי' ישנאהו ומתרחק מהנהגתו כי מלת השנאה תאמר לפעמים על חלוק הדעות ויש מפרשים ואיש מזמות מתגדל במחשבות רעות כי מזמות שם כללי למחשבות טובות ורעות כמו שיקרה גם למלת ערמה ולמלת חכמה על הדרך שהתבאר והכונה כי המתגבל דרכו לשנוא בני אדם דרך כלל :

נחלו וגומר : שחו וגומר · הוא דבק גם כן למה שלפניו כי הכסיל המתעבר וקצר אפים הוא קורא אותם פתאים ובסופם ינחלו האולת ר"ל יאכלו פריו וערומים והם החכם הירא וסר מרע ואיש מזמות לדעתי קרא ערומים ואמר שהם יכתירו דעת כלומר יעמידו הדעת בחוזקת מוכתר ומשובח כי בריאות בני אדם ההצלחה הנמשכת מהנהגתם יודו ויכתירו שבח הדעת והחכמה כמו שאמרו ז"ל ראיתם פלוני שלמד תורה כמה מתוקנים מעשיו וכמה נאים אשרי אביו שגדלו אשרי רבו שלמדו חכמה והוא אלי מה שאמר אחריו · שחו רעים לפני טובים כלומ' נכנעו והודו למעלתם ולפעמים בהכירם התועלת והכבוד הם שוקדים על שעריהם לקחת תורה מפיהם ויש מפרשים יכתירו דעת יקנו כתר הדעת לעצמ' ואיפשר לפרש נחלו פתאים אולת כלומ' שהתאחזו בנחלת המלך הזקן וערומים יכתירו וימליכו הדעת והוא הילד המסכן ובהתגברותו שחו רעים לפני טובים וישתחוו לפניהם :

גם לרעהו וגומר · בז וגומר · גם אלו לדעתי דבקים אמר מנהג העולם שסונאים הרש ואפילו מי שהיה רעהו מקדם ישנאהו וירחיקהו בדלותו וכל שכן האחרים והעשיר בהפך שירבו אוהביו אף האחרים ואין צריך לומר אוהביו ומיודעיו מקד' ואמר על זה שהיא מדה הרעה ובז לרעהו חוטא אם חוטא מצד המדה אם חוטא בכונתו לחשוב דלותו שיבא מצד פתיותו ואולי הדלות לזה מתת אלהים והעושר לזה מתת אלהים ומחונן ענוים ר"ל עניים ושפלים דרך כלל אשריו וכל שכן לאותם שהיו דבקיו ואוהביו מקדם ובדרך כסתר ידוע שהילד המסכן שהי לרעהו ואוהבי המלך העשיר רבים ואיפשר שכוון באמר גם לרעהו כלומר לקצת חלקי הנפש ויעד על זה שהוא חוטא והמחונן חיל הילד והם שקראם ענוים אשריו ואשרי חלקו ולחוק הערת אלו הכונות הן לנגלה הן לנסתר אחר : הלא וגומר · רוצה בו שחורשי רע המתנהגים על הדרכים שהזכרנו תועים מדרך האמת ולכן ישלחם ביד פשעם · וחסד ואמת יפגשו לחורשי טוב ר"ל בלא שום תעייה ולכן ילכו דרך ישרה במסלה העולה בית אל : בכל וגומר · הערה כללית להמוריות ולשכליות ועצב כאמר הנה בענין עמל כמו ועצביך בבית נכרי כלומר שבכל דבר שהתעמל בו והשתדל בעשייתו השתדלות בחריצות גדולה תמצא בו ריוח ומותר יגעתי ולא מצאתי אל תאמן · ודבר שפתים כלומר מי שמכלה זמנו בדברי הבאי ילך הלוך וחסור יום יום ואחד מחכמי המוסר צוה בנו אל תהיה חכם בדברים אבל היה חכם במעשה כי החכמה שבמעשה תועילך בעול' הבא והחכמה שבדברי' בכאן תשאר ורבותינו פרשו עצב ענין דאגה אלשון כעצב המלך אל בנו · ופירושו הערה על מניעת השחוק והטיול על הדרך שביארנו למעלה כי דבר שפתים מורה על ישיבת קרנות ודבור בעסקי העולם שהם גורמים דברים אלו

קב ונקי

קצר אפים · פי' הוא הפך ארך אפים האדם שהוא נמהר לשפוך חמתו ולנקום נקמתו יעשה מעשיו באולת כסילות ואיש עושה מעשיו במחשבה ובהמלכה יהיה שנוא בעיני קצר אפים בעבור שלא יעשה כמוהו : נחלו · פי' אולתם הוא נחלתם : וערומים יכתירו דעת · פועל עומד מבנין הפעיל כמו יכתירו צדיקים כלו' יתעטרו בדעת ויעלו בגדולה בחכמתם · וי"מ יכתירו דעת הם ישימו עטרת הוד בראש הדעת כי הם יחשבו הדעת בעיני האנשים ויפארו אותה בחכמתם : שחו רעים · שחו מגזר' וישתחוו ופי' נכנעו רשעים לפני הטובים כי יתנחמו על הרעה שעשו להם ורשעים יבואו על שערי צדיק לבקש מהם מחילה : גם לרעהו ישנא רש · אמר כי האדם שהוא רש לא די שהרחוקים ירחקו ממנו ולא ירחמו עליו אלא שגם לרעהו והם אותם שגדלו עמו ישנא כי מפני שהם צריכים תמיד להעניקו ישנאוהו · ואיפשר שקרא רש לחלק השכלי שכל כחות הגוף ישנאוהו וקרא עשיר ליצר התאוה מלך זקן וכסיל שאוהביו רבים שכל כחות הגוף נשמעים אליו : בז לרעהו חוטא · הטעם מי שמבזה את רעהו ברוב עניותו שגזר לו השם חוטא · והמרחם העניים וחומל עליהם אשריו כלומר התכונה שהוא עושה גורמת לו שיהיה מאושר בפי כל אדם וכבר יהיה חוטא מי שמבזה את הראוי לבזיון כגון מי שיחטא אל השם י"ת או לבני אדם · ויש מפרשים מי שהוא מבזה את רעהו החוטא בעת שיחטא ומי שהוא מחונן עניים אשריו וכן מי שהוא מבזה היצר הרע הנקרא רעהו שהוא החוטא והמחטיא ומחונן הכחות השכליות הנקראים ענוים אשריו · ואיפשר שכיוון לומר כי הוא דבר מגונה לבזות אדם אחר מחטא שהוא ג"כ רעהו באותו החטא : הלא יתעו · אמר כי האנשי' שחורשים הרע להם ולזולתם יתעו מדרך ההצלחה ולא יגיעו אליה ורעה תבא אליהם והחושבים טוב יהיה חסד אלהים עליהם בעבור צדקם : בכל עצב · שם מגזר' מעצבון ידינו ופירושו בכל עמל ויגיעה שיעמול האדם הן בסחורה הן בפועל ידיו ימצא ריוח ומותר ואם לא ירויח פעם אחת ירויח פעם אחרת · אך ביגיעת השפה שידבר בדבר הבלים לא ימצא כי אם חסרון אם יוסיף בדברים יוסיף בפשעים · או יהיה עצב מענין הדאגה ויאמר שהנותנים לבם לדאגה יהיה בה יתרון והוספו' כשמדברים בה יהיה למחסור כמו שאמר אדברה וירוח לי וכ"ש בדברי ניחומים שמנחמי' הדואג : עטרת חכמים · פי' כשיזדמן שיהיו החכמים עשירים העושר ההוא להם להוד ועטרת כי אם יהיה החכם רש בעיני הכסילים חכמת המסכן בזויה · מצורף עם זה שעם העושר יוכלו לקנות מן החכמה מה שלא יוכלו לקנות בדלות ולא תחשוב שהעושר הוא עטרת לכסילים כמו לחכמי' כי האולת שהיא בכסילים תשאר באולתה כי לא יקנו עם העושר מן החכמה מה שתחסיר אולתם · ואפשר שקרא ריבוי החכמה במקום הזה העושר ולזה אמר עשרם בכינוי שעושר החכמי' הוא חכמתם וי"מ כשהחכמי' הינם מחשבים חכמתם ועושים עטרת מהעושר שיש להם ואולת כסילי' הכל הוא אולת ובמלת אולת המשפט על שניהם : מציל

קצר אפי' וגו' אחרי אמרו חכם ירא וגו' ע"י שרואה את הנולד כמ"ש לעיל אמר שיוצא בדבר כי יקרה יעשה והובנין אולת ואשמת האולת היה על שמעון ויפגא על כך מאתו ית' והוא הם בני אנשים נפגשו בעסק אחד הא' איש קצר אפים נוח לכעוס והב' בעל מזמו' ומאריך במחשבות טרם יפעל איזה פעולה או כעס יש לבעל מזמות ומחשבות לראות את הנולד לחשוב שהקצר אפים נוח לכעוס ואם לא יכלכל האיש מזימות דבריו עמו יבא הקצר אפים לעשו' אולת שיכעוס ויבא לכלל טעות או זריקת כלים בחמתו ומה גם אם יחשוב שאיש מזמות יחשוב להרע לו אם ידאגו מאריך מזמות בעסק ההוא אמר שאם הקצר אפים יעשה אולת שראוי שאיש מזימו' שלא רא' את הנולד ישנא ואין רוח חכמים נוחה הימנו שבטוב מזמותיו היה לו לראות את הנולד ולחשוב מחשבו' איך יכלכל דבריו עם הקצר אפי' באופן לא יבא לכלל כעס אחר שחננו ה' ולא יבצר ממנו מזמה לחשוב מחשבו' לבל תבא תקלה מתחת ידו : נחלו פתאי' אולת וגו' הנה פעמים הם המתפתים אחרי הבלי העולם הזה ועושים מהם עיקר ואמר כי לא יו' שאין טובו' העה"ז קיימי' לנחל' יקר' שיאבדו ממונ' וישאר להם לנחלה האולת וגסו' הרוח שקנו בממון באומר הלא בעלי ממון היינו ומי יעמד לפנינו כי גם שהכסף אזל החשיבו כסא' וזהו נחלו פתאי' אולת אך הערומים בחסור ממונם יכתירו דעת באומרם אוי מי ישים זהב כסלו כי עתה חלף הלך לו ויאמרו כי אין כתר המהי כדעת הוא כתר תורה ודעת שאינו אבד כאוצר וזהו יכתירו דעת : ויתכן מזה שאם היו רעים לבריות בהיות בידם טובה עתה ישחו לפני טובי' ואם היו רשעים לשמים בעשרם עתה ישחו על שערי צדיק כי או יכירו שהונם הטעם ועת' ישובו ויודו על האמ' וכל אחד ישוב להשפיל עצמו לפני הפכו והו' במ' שכתבנו למעלה כי רעים הם לבריות ורשעים הם לשמים וטובי' הם הטובי' לבריות וצדיק הוא לשמי' וזהו ענין רעים וחטאים לה' רעים לבריו' וחטאים לשמים : או יאמר כאשר נחלו פתאים אולת או וערומים יכתירו דעת לבלתי עשו' עיקר מטובו' העה"ז בל יקרם כהם וכן כששחו רעי' ויפלם ה' לפני טובי' או ורשעי' על שערי צדיק מש"כ בתחלה : גם לרעהו ישנא רש וגו' עם היות שאהב' תתהיה בין השוי' רש ועשיר יצאו מן הכלל כי הלא גם לרעהו רש כמוהו ישנא הרש ואוהבי עשיר רבים גם הבלתי עשירים ישיבו לו ולעוני' אומר גם לרעהו ישנא רש אמר בז לרעהו ובלבו מחשיבו בלבו ואמר אשר אמרתי גם לרעהו ישנא רש לא"ל גדר שנאה כי אם גם היותו בז לרעהו בלבו חוטא כי הלא עובר על ואהבת לרעך כמוך ולעומת אומר ואוהבי עשיר רבים אמר ומחונן ענוים וגו' : לומר

מנחת ערב

לומר אם העשיר הלז לא יהיה חונן ונותן בעצם את המתחנפים אותו ומשכימים לפתחו רק את הענוים הבושים מהתחנף ומלקבל בפרהסיא אחריו שלא ישית לבו רק אל חסד של אמת: כי הלא יתעו חרשי רע שהוא נותן צדקה כדי שאם יענה הוא שיתנו גם לו כמו שאמר ר' חייא לדביתהו אקדימו ריפתא לעניא כי היכי דלקדימו לבנייכו סב' כי בגלל הדבר הזה גלגל חוזר בעולם ואם נעשה לכונה זו הרי הוא חורש רע על עצמו ואין זה בעצם חסד של אמת אך מי שאינו מצפה לתשלום גמול הוא העושה חסד ואמת חרשי טוב שלא יצטרך לשום אדם רק שיהי' לו עושר מה' ולא יצטרך לבריות ומה שאמרה תורה כי בגלל גלגל חוזר בעולם הוא נגד היצר הרע וע"כ אמר ולא ירע לבבך הכלל ג"כ היצר הרע כי לעומת היצ' הרע צריך טעם כזה וגם ר' חייא לא אמר טעם זה רק לדביתהו כי אין האשה מבחנת בטעם האמתי ועינה צרה באורחים:

בכל עצב הנה אמרתי לך הלא יתעו וגו' ואין זה רק בעת תתם צדקה כאמור אך אל תולי' תילה מכלל דברי ע"ז שטוב לגבר להתייאש מן הפרענות מכל וכל כי אם טוב לגבר כי יתרחק מרוב שמחה ויתעצב אל לבו תמיד כי טוב כעס משחוק וכו' כי אז יכנע ולא ירום לבבו וזהו בכל עצב שיתעצב איש אל לבו יהיה מותר ויתרון להכניע יצרו ולבלתי רו' לבבו והע"פ דבר שפתים של המון העם הוא לומר אך למחסור כי העצב אין בו רק מחסור ואין זה רק שיסבלו האמת. כי הלא בכל עצב יהי' מותר בהמה:

עטרת חכמים עשרם היא בהזכיר מאמר החכם האומר למה החכמים ישכימו לפתחי העשירים ולא העשירי' לפתחי החכמי'. ואמר שהוא כי החכמים יכירו מעלת העושר והעשיר מסכל מעלות התורה והנה לפי זה אין ספק כי החכמים עצמם בהשכימ' לפתחי העשירי' הם המעמידים אולת הכסילים עשירי עם על הלה כי ע"כ יאמר העשיר הכסיל מסולל חכמה אין כמעלת העושר כי הלא בעלי כתר תורה ישכימו לפתחי ולכן הזהירנו רז"ל בל נפול בפחת הטעות הלז כמאמרם למה ת"ח דומה לפני ע"ה בראשונה לקיתון של זהב וכו' וכדברים האלה אין מספ' ומוסר השכל כזה אמר שלמה בחכמתו אל החכמים אל יחתו לפני עמי הארצות באומרם כי אך דלים המה ועשירי עם יחזיקו בידם כי הלא גם כי אפס כסף כתרם גדול מכתרם כי לא דלים הם כי עטרת חכמים בתר תורתם היא עשרם כלו' ולא יחתו בפני עשירי ע"ה ובזה אולת כסילים המושבים כי דמים על החכמים המת

הפ׳ך

רלבג

מציל נפשות. הנה מי שיעיד אמת במה שישאל עליו מציל נפשות מהחמס והאולם איש מרמה ידבר כזבים בעדותו כאשר ישאל עליו והנה זה סבה להשחית נפשות בחמס: ביראת יי'. יש לבטח בעוזות שיציל האיש ההוא ירא יי' גם לבני האיש יהיה הש"י למגן ולמחסה עליהם בזכות אביה' ולהצילם מהרעות הנכונות לבא עליהם: יראת יי'. היא מקור חיים כי ממנה תולאות החכמה אשר בה יושגו החיים הנצחיים והיא ג"כ סבה לסור ממוקשי מות בעניניס העיוני' ובעניני' הגופיים: ברב עם. הדר המלך הוא כשיהיה לו רבוי עם כי בם יתחזק כנגד הקמי' עליו והאולם בהעדר העם ממנו יש לו מחתה שיהיה לו רזון וכחש בקום עליו אדם להלחם בו: ארך אפים. מי שהוא ארוך העיון וחוקר בו מחקר ארוך הוא רב תבונה כי בזה ישיג האמת ממה שיחקר בו והאו' מי שהוא קצר רוח מהשלמת החקירה אבל ישפוט תכף הנה הוא ירים לו מחלקי הסותר מה שהוא אולת ר"ל מה שהוא הפך האמת. חיי בשרי'. הנה הלב שהוא מרפא ונותן רפיון ומרגוע לכעסו הוא חיי בשרי' כי בזה תועלת לו לשמרו מהפעלות הכעס ובו ג"כ תועל' לשמרו מהרע שימשך ממנו לו ולזולתו וקנ"א כי הוא חיי בשרי' ואמנם לב קנאה ושכחה הוא מכלה גם העצמות לרוב שיגיע הרע ממנו:

עוסק

משלי יד

כה מַצִּיל נְפָשׁוֹת עֵד אֱמֶת וְיָפִחַ כְּזָבִים מִרְמָה׃ בְּיִרְאַת יְהוָה מִבְטַח־עֹז וּלְבָנָיו יִהְיֶה מַחְסֶה׃ יִרְאַת יְהוָה מְקוֹר חַיִּים לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת׃ בְּרָב־עָם הַדְרַת־מֶלֶךְ וּבְאֶפֶס לְאֹם מְחִתַּת רָזוֹן׃ אֶרֶךְ אַפַּיִם רַב־תְּבוּנָה וּקְצַר־רוּחַ מֵרִים אִוֶּלֶת׃ ל חַיֵּי בְשָׂרִים לֵב מַרְפֵּא וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה׃

לחס'　ו"י ב'　ג' ב' נחתי　גיס' אף כי　לעבר

עשק

מַפְצֵא נַפְשָׁא סַהֲדָא דְקוּשְׁטָא וּרְמַלִּיל כַּדְבוּתָא רַמָּיָא הוּא׃ דַחֲלְתֵיהּ דֶאֱלָהָא סַבְרָא דְעֻשְׁנָא וְלִבְנוֹי נֶהֱוֵי תּוּכְלָן׃ דַחֲלְתָא דֶאֱלָהָא מַבּוּעָא דְחַיֵּי לְרַמְכֵי מִן פַּחָא דְמוֹתָא׃ בְּסוּגְעָא דְעַמָּא הֲדָרֵיהּ דְמַלְכָּא וְהֵיךְ דִבְצִיר עַמָּא מִתְּבַר פַּרְנָסֵיהּ׃ מָאן דְנַגִּידָא רוּחֵיהּ סַגִּיעָא בִּינֵיהּ וּמָן דִכְרֵיהּ רוּחֵיהּ מַסְגֵּי שְׁטוּתָא׃ דְמַפְלִיג חֶמְתָא דְלִבֵּיהּ אַסְיָא הוּא דְבִסְרֵיהּ וְהֵיךְ נִיטְלִיתָא בְּקֵיסָם חָסִין קְנְאָתָא בְגַרְמֵי׃

רעשיק

לאום חד מן כ"ה זוגין חד מ"לי' במצעות תיבות' וחד נסיב ו' בריש תיבות' וחס' וסי' נמסר במסרה רבתא במערכת אות הו"ו בס"ד: בשרים ב' ומב' ליש' וסי' חיי' בשרים לב מרפא· אף כי לעבר:

רשי

ביראת ה' מבטח עוז. כאמר באברהם כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. והבטיחו כי ברך אברכך וגו'. ולבניו יהיה מחסה. שיחסו ויתכבדו בכל זכותו: ברב עם. שהציבור זכאי הדרת הקב"ה היא. ובאפס לאום. כשאינם צדקים כו מחתת רזון חסרון רזונתו הוא כב יכול נותן מכבודות לאלהי נכר ומשליט את האומות על בניו: מריס אולת. ומפריש לחלקו: חיי בשרים לב מרפא. לב כשר שהוא רופא את הרעה ועובר על מדותיו הו' חיי בריותיו של הקב"ה שהן בשר ודם. ורקב עצמות הוא לכל:

וחסה

ובאפס ב' יד יסבר

אבן עזרא

מציל. עד אמת הוא יציל הנפשות הלקוחות למות ועד שמנהגו בדבר כזב הוא איש מרמה: ביראת. יראת. שניהם דגושים והבי"ת משמשת בעבור שניהם בראש הפסוק וכן הפי' בעבור יראת יי' יהיה השם מבטח עוז לירא להמלט בו בעת צרתו ולבניו בזכותו יהיה השם מחסה עוז וביראת יי' מקור חיי' כאילו היראה מקור החיים לירא בעבור שיסור ממוקשי מות והן הפשעים: ברוב עם הדרת מלך. בי"ת ברוב ובאפס ענין בעבור פי' בעבור עם רב שיש למלך יהדרוהו בני אדם ובעבור אין לאום לרזון תבואהו מחתה ויתכן שלא היה ירא שמים על כן אין לו לאום: ארך. מי שהאריך אפו רב תבונה הוא ומי שלא יוכל לסבול כעסו רוחו קצר' על כן יקרא קצר רוח. מריס אולת. כי מאריך אפו ישפיל האולת וזה ירימ' בהתכעסו: חיי בשרים מענין עד תותם והלב שלא יזעף ולא יקנא באחר הוא כמרפא לגופות ומלת לב מוסף אחר עמו כלומר חיי הגופות לרפאתם בהיות להם לב מרפא והוא הלב הטוב והשונה שירפא הגוף בשמחתו· ורקב בעצמות מקנא לעשות רע:

חרף

ר' מנחם המאירי

אלו. ואמר על זה בכל עצב יהיה מותר כלומר כל זמן שיעמוד האדם בעצמו מתחשב ובאלם עצב יהיה תועלת כי זה מדרך המתבונן ואשר לבו לחקור על הדברים: עטרת ונומר. העטרה מצוינת את נושאה ונותנת הבדל והכר בין נושאה ובין שאר בני אדם וידוע בחוק מדות החכם שכמו שהוא נבדל משאר בני אדם בהכר ומצויין ביניהם בחכמתו ובדעותיו כן צריך שיהיה ככל בשאר הנהגותיו במאכלו ובמשתו ובדבורו ובהלוכו ובמלבושו אמרו ז"ל כל תלמיד חכם שנמצא וכו'. וכן הרבה כיוצא בדברים אלו וידוע שאי אפשר התיקרו בדברים אלו ובכיוצא בהן אלא אם כן בעשר בכדי הספקות וכן צריך לעטר עצמו במדת השררה ויקרת רוח מעט כדי שלא יהא כבוד' נקל בעיני ההמון ויחשבוהו כאחד מהם כאמרם ז"ל תלמיד חכם צריך שיהא בו אחד משמונה בשמיני' וכו'. ומעטרא ליה כאסא לשיבולתא כלומר כמו שהקש שומר השבולת כן זאת המדה שומרת החכם שלא יזולו ממנו עיני ההמון ותקל מעלתו בעיניהם. ולזה אמר שעטרת חכמים עשרם ש. זה יש לו מקום לכין עצמו בכדי שפיונו וסיחוו עטרה לו להבדיל בינו ובין זולתו מהמון העם. וזה העטרה להשתדל בקנינים עד זה השיעור ועל זאת הכונה אמרו לצדיקים ממונם חביב עליהם מגופם כי החסרון בגאי גדול להם לסבת המנעם נזה מאלו הטכסיסים כל שכן אולי יצטרך לאחד משאר העם כאמרם ז"ל למה תלמיד חכם דומה בפני עם הארץ לקיתון של זהב סיפר עמו דומה לו לקיתון של כסף כהנה מעט דומה לו לקיתון של חרס ועל זה הצד אמר לפי אחד מביאוריו טובה חכמה עם נחלה ויותר לרואי השמש כאמרם ז"ל הנודר מרואי חמה אסור אף בסומין כלומר שכל בני העולם קרויין רואי השמש ואמר שהחכמה טובה ר"ל שלימה עם תוכת הנחלה וכן שכן שהנחלה צריכה לו בשביל ההמון שאלולי זה לא ייקרו חכמתו כראוי כמו שביארנו. וכבר פירשנו בו ענין אחד במקומו אלא שבכאן פירשנוהו לפי הצריך לנו הכה ואמר אחר כן אולת כסילים אולת. ורבותינו פירשו הראשון ענין לויה מלשון לוית חן והאלף מתחלפת בוי"ו כמשפטו והוא הפוך כמו נאלחו שפירושו כנאשו וכן כתוב ונאלח שפירושו כנאש מענין הלאתה בה וכן לדעת קצת אבחת חרב מן תבי כמעט רגע כלומר תכשיט החכם הוא העושר ותכשיט הכסיל הוא האולת כי בו גם כן יבדיל משאר העם ויוכר ענינו לכל וכן שהם מתפארים בכסילותם על הדרך שמתפארים החכמים בעשרם ויש מפרשים אולת כסילים אולת כלומר החכמים כשיתערב עם חכמת' עושר הוא להם עטרה והכסילים כשיתערב עם כסילותם עושר תכפל אולתם וקרא העושר שלהם אולת על צד שאולתם נתכפלת ממנו כלומר העושר שלהם הוא להם סבת אולת כפולה ואלו עוד לפרש אולת בשני פנים האחד העדר הידיעה והוא הפך החכמה כמו אויל מחריש חכם יחשב. ר"ל כנעדר הידיעה וכן ואוילים בחסר לב ימותו. והאולת השנית בקראת בלשון לנו דפלימינטו והשנית כסילות גמורה בכסלות ובכעס ובזדון הלב והכונה החכמים מתעטרים בעשרם מצד הכרתם מעלת העושר ועם כל חכמתם אינם כופרים במעלת העושר ואולת הכסילים בכפרם מעלת החכמה הוא חסרון ידיע' והכרה שאינם מכירים מעלתה וזה הוא שאמרו חכמי המוסר שאלו לחכם אחד מי הם יותר גדולים החכמים או העשירים אמר החכמים אמרו לו אם כן מה לחכמים בפתחי העשירים יותר מן העשירים בפתחי החכמים אמר מפני שהחכמים מכירים מעלת העושר והעשירים אינן מכירין מעלת החכמה או כפרם כמשך אל זה שהחסרון הכרתם בסכלותם היא האולת הגמורה כלומר שהם אינן מכירים סכלותם אבל היא חכמה בעיניהם והחכמים כשאין להם עושר מכירים בחסרונם ואולת כסילים ר"ל בלתי הכרתם שהוא סכלות הוא האולת הגמורה שאלו היו מכירים בסכלותם אולי היו שבים ממנו ועל זה הצד פירש זולתי כי הכסילות ג' מינין האחד שמכיר בסכלותו ועליו נאמר וכסילים הכינו לב. והשני שהוא חכם בעיניו ועל זה אמר תקוה לכסיל ממנו. והשלישי שכל האחרים סכלים בעיניו ועל זה נאמר ואמר לכל סכל הוא לפי אחד מפירושיו ובדרך כשתר קרא שפע הידיעה עושר וזהו עטרת החכם כאמרם סיני ועוקר הרים סיני עדיף הכל צריכין למרי חטיא וקרא הכסילים המתחכמים אשר מצד פלפולם יחשבו לחלוק ולקנתר ויביאם לזה חסרון ידיעתם והוא כאלו אמר שמיעוט חכמתם הוא יביאם לאולת גמורה: מציל ונומר. בנגלה ידוע שהמעיד על דבר אמת הוא מציל בני אדם שאם יוכה את הכתוב הנה יגלהו ואם יחייבהו הנה מציל את עשוקיו ושאר בני אדם ממנו והפך במדבר כזבים ובנפשות פירושו גופות וכלנו פרשו"כ ואם ובדרך כשתר רמז למה שביארנו בעבודת יי' באמונה והוא בענין הפנות המקובלות שהם נופלות תחת גדר העדות כמו שהתבאר ואמר שהמעיד עליהם באמת הוא מציל נפשות ר"ל נפשות ממש והפך בהפך: **ביראת** יי' ונומר. יראת יי' וגו'. שניהם דגשים ובנגלה היא הבטחה מיועדת בגמול לומר שביראת יי' יהיה לאדם מבטח עוז כלומר מבטח של מבצר ועוז ר"ל בטחון חזק עד שאף לבניו יהיה אותו מבצר למחסה כענין לו ולזרעו אחריו וכן שתהיה לו מקור חיים לסור ממוקשי מות וכבר פירשנו שהחיים גלה מוכחת תחלה על החיים ואחריכן על ריבוי מיני התענוגים והשמחות ומות על המיתה ואחריה על כל רבוי הצרות ובדרך כשתר יראת יי' רומזת על שלימות המדות ובשלימו' ההוא מבטח ותוחלת לשלימות האחרון שהוא העוז והמבצר ושיהיה מחסה לבניו על דרך כי ידעתיו למען אשר יצוה וכו'. ואמרו למעלה טוב ינחיל בני בנים וכן כפל הענין ואומר שהיא מקור חיים ר"ל המקור שממנו יצאו החיים האמתיים לסור ממוקשי מות ר"ל במות הנכחי: **ברוב** ונומר. ארך ונומר. בנגלה הערה למלך למשוך לב העם לאהבתו וכמו שאמר החכם לאחד המלכים השתדל שתהיה מולך בלבות בני אדם לא בגופות לבד. וברוב עם איפשר שפירושו ברב ממש ר"ל בעממין מרובין ותגבורת חיילות יש הדר וכבוד למלך וזה יהיה באהבתם אותו שכולם ימלאו עצמם לכבודו לכל אשר יצוה או איפשר לפרש ברב כמו בחשיבות כלומר בחשיבות העם באהבתם אותו הדר וכבוד למלך. ובאפס לאום מחתת רזון ורזון פירושו מלך מענין רוזנים כי הם שתי גזרות רזון ורזון על משקל גדול וגם בקבוץ יוכל להשתמש במלת רוזנים כמו בשלת רוזנים כלומר שבאפס לאום הוא מחתת האדון ושברו ויש מפרשים רזון שם דבר מזה הענין גם כן ר"ל מחתת האדנות ועל זה אמר ארך אפים כלומר כשהמלך ארך אפים לעם ומתישב בתוכחתם הוא רב תבונה וקצר רוח כלומר כמהר בכעסו לשעתו מריס אולת פירושו לדעתי שהוא לכסילים להרים יד בו כענין וירם יד במלך כלומר שמרד בו ויש מפרשים מריס אולת מגביה ומאשר אולת כלומר שהוא. ויש מפרשים מריס אולת שמגלה אותה ומפרסמה לכל אדם. וכן יש מפרשים בו לשון תרומה כלומר שמפרש לעצמו חלק האולת ובדרך כשתר ברב עם כלומר כשנכבשו כחות הגוף לעבודתו יתהדר המלך השלם. והפסך בהפך וארך אפים הוא הכובש את יצרו מהיותו רודף אחרי התאוות רק אחר התישבות כפי הצורך. וקצר רוח ר"ל שתקף לתאוותו רודף לחזור אחריה לאלא תאותה הוא מרים אולת חיי בשרי' לב מרפא' ורקב עצמות קנאה תאמר על פנים שונים ברוב המקומות

תאמר

אבן יחייא

מציל וגו' העד אמת הוא מציל נפשו' בעדותו השקר מה שיעש' הסכך ה' ואמר' שיפיח כזבי': **ביראת** ה' ונומר האיש הירא את ה' ביראה זו ית' יהיה לו מבטח עוז בכל צרותיו כי לא ירא זולתו ויבטח בו אפילו חרב מונחת על צוארו. ובזכות זה יהיה הוא ית' מחסה לבניו גם כן בעת צרתם אחרי מותו. יראת ונומר כי יראת ה' היא סבה לזכות במקור החיים הנצחיים והנצחי' בהצילה את האדם והסירה אותו מרשתות מוקשי המות. ברוב ונומר והירא את ה' במעט עם יכלה לעם רב כמו מלחמת אברם עם הה' מלכים וגדעון עם מדין וזולתם הרבה אשר והמה בכתובים. אמנם אומות העולם שעיניהם הולכים על דרך הטבע ברוב עם יהיה הדרת המלך במלחמה בכלתו אויביו. ובאפס לאום יהיה המחתה למלך והרזון הנז' כי יכולת אויביו. ואחרי השפלתו לא קראו מלך כי אם רזון להיותו רזה וכחוש ודל. ארך ונומר והירא' הנז' יש לו מעלו' המדות שהוא ארך אפים וקשה לכעוס. ויש לו מעלת החכמה שהוא רב תבונה מה שהבלתי ירא הוא הפכו כי הוא קצר רוח וקצר אפי' ונוח לכעו'. והוא מרים אולת ולא תבונה. חיי וגו' והירא הנז' יש לו מרפא הלב ההומה לאסיפת הקנינים בשהסכמתו השקוטה תהיה להשיג מה שיספיק לחיי בשריו שולא המותרות הנרדפות ולקנאת איש מרעהו. אשר הקנאה היא תרקב העצמות כי תמיד יהיה המקנא דואג בלילה ויגון בלבבו יומם:

עושק

קב ונקי

מציל נפשות. יאמר העד כשיעיד אמת לא עשה דבר קטן בהצלת נפש אחת והיא מאותו שהעיד עליו אבל עשה דבר גדול שהציל נפשות רבות והן הנפשות העתידו' לצאת ממנו וגם נפשות בני ביתו אשר חייהן תלויין בחייו ומפני זה אמר נפשות ולא נפש. ואמנם העד שהוא בעל מרמה הוא ידבר יפיח כזבים ומתוך כך יהרוג נפשות רבות. ומלת עד משרתת במקו' שנים ויפיח כזבים עד מרמה: ביראת ה' מבטח עוז. פי' הדבק ביראת ה' מבטחו ועוזו כל ימי חייו להצילו מכל צרה וגם לבניו ולזרעו אחריו יהיה השם מחסה ועוז: יראת ה'. אמר שהיראה שיש באדם גורמת לו שיחיה ויאריך ימים ושיסיר ממוקשי מות. ר"ל מדרכי הלסטי' ההורגים את העוברים להרוג אותם וביראתו ינצל מהם: ברוב עם. אמר כי ריבוי העם שהוא הדור המלך שכבוד המלך תלוי בהיות לו עמים רבים סרים אל משמעתו ובעת שלא יהיה העם רב הוא מחתת הרזון. ר"ל שפלות האדון: ובאפס. כמו אין: ארך אפים. מי שהוא ארך אפים שאינו ממהר לכעוס ומושל ברוחו הוא רב תבונות ושלא רב הזהר מפעלי הכסל: ומי שהוא קצר אפים וקצר רוח שלא ימשול ברוחו הוא מרים האולת מן הארץ ומגביה בראשו ומגלה אותה לאשר לא ידעה. או יאמר שהוא מעורר האולת: חיי בשרים. בא בשרים על לשון רבים אשר לא כדה כי להם ובשר ויין לא מצאנו מחוברים. ואמר שחיות הגוף ורפואתו בהיות לו לב מרפא כלו' לב טוב ושמח כי כל איש שמח בחלקו ולא יחמוד דבר מכל אשר הראנה עיניו יהיה דשן ושמן וזוהר פניו תעיד על עניניו. והקנאה והתאוה מבילות את עצמות האדם לידי רקבון וכ"ש הבשר שעליהם. או יהיה מרפא מגזרת לא ירפך יאמר שחיי בשר האדם הוא שירפא ממנו זולתו ולא יקחנו בעיניו ובלבו. כי המקנא לרוע טבעו כל מחשבתו היא לקחת הטובה מבעליה:

עושק

ל חס' עֹשֵׁק דָּל חֵרֵף עֹשֵׂהוּ וּמְכַבְּדוֹ חֹנֵן
אֶבְיוֹן׃ בְּרָעָתוֹ יִדָּחֶה רָשָׁע וְחֹסֶה
בְּמוֹתוֹ צַדִּיק׃ בְּלֵב נָבוֹן תָּנוּחַ חָכְמָה
וּבְקֶרֶב כְּסִילִים תִּוָּדֵעַ׃ צְדָקָה
ב חד חס' ועל כן תְּרוֹמֵם גּוֹי וְחֶסֶד לְאֻמִּים חַטָּאת׃
ג' רְצוֹן מֶלֶךְ לְעֶבֶד מַשְׂכִּיל וְעֶבְרָתוֹ
טו א תִּהְיֶה מֵבִישׁ׃ מַעֲנֶה רַּךְ יָשִׁיב
חֵמָה וּדְבַר עֶצֶב יַעֲלֶה אָף׃ לְשׁוֹן
חֲכָמִים תֵּיטִיב דָּעַת וּפִי כְסִילִים
יַבִּיעַ

דעשיק למסכינא חיסודא עביד
נפשיה ודמרחים עליבא יקריה:
בבישותיה מסתחיף רשיעא ודתכיל
דמאית צדיקא הוא: בלבא
דמתביין תשרי חכמתא ובגויהון
דסכלי שטיותא תתידע: צדקתא
תרורם אומת וחיסודא דעמי חטהי:
רעותיה דמלכא בעבדא סוכלתנא
ובסורחניה בהתון: מילתא רכיכתא
מתהפכא חימתא ומילתא דעוזא
מסקא רוגזא: לישנא דחכימי משפיר ידיעתא ופומהון דסכלי
נביע

רצון ג' וסי' רצון יראיו יעשה · רצון מלך לעבד משכיל · רצון מלכי שפתי צדק · וא' ורצון שכני סנה :

וחסה קנאה · אדם בעל חמה · רקבון עצמות במותו לדיק · כשימות הוא בטוח שיבא לגן עדן : בלב נבון תנוח חכמה · תשכון ותשקוט בנחת לשון מנוחה ומרגוע · ובקרב כסילים תודע · מעט חכמה שבלבו מכריזה אסתרא בלגינא קיש קיש קריא : צדקה תרומם גוי · ישראל · וחסד לאומים חטאת · שגוזלים מזה · ונותנים לזה :

וסלף

עושק דל · מי שהוא עושק דל הוא כאילו חרף הש"י כי חשב שאין שם מי שיסירהו מידו לחלשתו ועל זה נשען כשעשקהו ולא נתן אל לבו כי הש"י יוכל להצילו מידו ולזה יהיה מי שחונן אביון מכבד הש"י כי הוא איננו מקוה בזאת ההנהגה גמול כי אם מהש"י : ברעתו ידחה רשע · הנה הרשע ידחה ברעתו כשתבא לו ונאמין בש"י כי ירעב והתקצף באלוהיו ופנה למעלה ואולם הצדיק לא ידחה מתמונתו אפי' בסב' המות אבל במותו יחסה בש"י : בלב נבון תנוח חכמה · הנה בלב נבון תנוח החכמ' ולא יפול להם ספק בה אחר הגעתה כי הם יודעים אותה בסבותיה והמנם בקרב הכסילים תצטרך להתודע להם כי הם לחם וגם אינם מכירים כשהגיע האמת בדבר שכבר הגיע · צדקה תרומם גוי הצדק' שעושים ישראל לעשות דבריה' בצדק וביותר תרומ' אות ותנשא למעלה על כל גויי הארצות ואולם החסד שעושים אחר האומו' על מה שהוא ראוי להכב' הש"י כאילו תאמר מה שיענו כנפשם בענויי' נפלאים ומה שידמה לזה מהדברים הקשים שיעמיסו עליהם הוא חסרון לא תוספ' בעבודת הש"י ואף אם היתה כוונתם לשמים : רצון מלך · רצון המלך הוא לעבד משכיל וזריז ועברת המלך הוא בעבד מאוחר התנועה ובושם ללכת כאשר ישולח : מענה רך · במענה רך ישיב האדם הכעס והחמה אשר יכעס עליו זולתו ואם יענה דבר עצב וכעס יגביר אף הכועס עליו ויהיה סבה שיעשה לו רעה · לשון חכמים · ודבורם תטיב דעת השומעים דבריהם כי בזה יתוקנו דעותיהם ויחכמו ואולם מהמר הכסילים הוא סבה להשים האולת נובעת ממקור לב שומעי דבריו : בכל

אבן עזרא

חרף עושהו · שגזר עליו הדלות שסבור העושק שלא יוכל השם להצילו מידו · ומכבדו מכבד השם בעבור שאת' הענק תעניק לו על כן ברעתו שיחשוב לעשות לדלים ידחה ויפול רשע : ויש מחסה ובטחון לצדיק על השם בעת מות הרשע פ"א וצדיק בעת שימות עוד חוסה במותו כמו חזקיהו : תנוח · תמצא מנוחה בלבו כשילמדה כי הלב משכן לחכמים · תודע יודיעה להם אולי ילמדוה · פ"א תמצא מנוחה שלא יודיענה לכסילים · תודע שהכסילים יודיעוה כאשר ידעוה ולא תנוח בקרבם כאשר תנוח בלב נבון כענין כל רוחו יוציא כסיל ויתכן מענין ויודע בהם אנשי סוכות שהודיע פשעיהם בקוצי' : צדקה · היא תרומם גוי ותכש זהו כאשר יעשנה · וחסד שיעשו לאומים כחשב כקרבן חטאת · פ"א צדקה תרומם גוי ישר' · החסד לאומים חטאת היא כי היא לע"ז והעד כבוכד נצר וחטאך בצדקה פרוק והוא הנכון : רצון · מענה · שנים דבקים · מלת לעבד מוסף עצמו ואחר עמו וכן הוא רצונו של מלך הוא לעבד משכיל כי הוא יענה אמרי' רכים להשיב חמתו ועברתו תהיה לעבד מביש שיענהו קשות וזהו דבר עצב ופי' דבר עצב המביש שיעצב המלך הוא יעלה אף ואמר יעל' כי מדת הכעס בעת הזעף תעלה ותראה באפי האד' על כן נקרא הזעף אף : תטיב · מענין בהטיבו תתקן הדעת היטב · יביע מנחל נובע כלומר לא תפסק האולת מפיה' : בכל

אבן יחייא

עושק וגו' וסופו לעשיק הדל כדי לנהוג הכבודות והמותרות ההם אשר כזה הוא מחרף עושהו · כי אם היה מאמין בהשגחתו והשגחתו לא היה עושה ככה · מה שהירא את ה' אשר חונן האביון הוא מכבדו יתברך · ברעתו וגומר והרשע העושק הנז' ברעתו ידחה מהעולם הזה ומהבא · מה שהצדיק הירא אפילו במותו יחסה בה' ויהיה לו למחסה · בלב וגו' ואם הרשע שמרים אולת ואין בו תבונה הנז' ישיג מעט קט מאוד · הנה יבדל מהחכם הצדיק · כי בלב הנבון זה תנוח החכמה ואף כי היא תקועה בלבו היא חכמה גדולה לא יפרסמנה להשתבח בה רק בעת ההכרח ללמדה לזולתו · מה שהמעט מהחכמה שהיא בקרב הכסילים ולא בלבם תודע ותפורסם מהם בכל פינות העיר כי יותר הם רוצים להקרא חכמים מלהיותם וזה לרדפם אחרי הכבוד ההוא · מה שהוא ההפך בצדיקים כי לא ילכו אחרי ההבל כהם · צדקה וגומר לתת הצדקה לעני בעת צורכו הזכות ההוא תרומם גוי · ועשות גמילות חסד אפילו עם העשירים הוא כמו חטאת אל הלאומים וכאשר בעשיית קרבן החטאת יכופר עון · ככה בחסד ואמת יכופר עון וכעצת דניאל לנבוכדנצר באומרו להן מלכי מלכי ישפר עליך וחטאיך בצדקה פרוק ועויתך במיחן עניין הן להוי ארכא לשלותך · רצון וגו' רצון המלך ואהבתו תהיה בעבד משכיל · ועברתו תהיה בעבד מביש המבישו במעשיו המגונים · מענה וגו' כי המלך להיותו גדול יהיה נוח לכעוס וחמת מלך מלאכי מות · ומענה רך מהעבד משכיל ישיב חמתו · והתשובה אליו מהעבד מביש בדברי' מעציבי' יעלה האף והחימה ה היא · לשון וגומר וזהו בטבע כי לשון עבדי המלך המשכילים וחכמים תטיב דעת המלך המלא חימה · מה שיעשה ההפך פי הכסילים כאשר יביע אולת : בכל

ר' מנחם המאירי

תאמר בענין קנאת איש מרעהו ותקנא רחל באחותה ופעם בענין התראה וקנא את אשתו ופעם בענין כעס וחמה יקניאוהו בזרים ושאל הקנאה אל קנוא וכועס ומזה כאמר הנה ורקב עצמו' קנאה ומרפא האלף מקום ה"א כמו שמצינו מן הדגוש על כן הוא מרפא את אנשי המלחמ' וכן לדעת קצת כי מרפא יניח חטאים גדולים והוא שם דבר כמו רפיון וכן אמר הנה שהלב בעל רפיון ר"ל לב רך הוא חיי בשרים ר"ל חיי האדם כי רכותו יביאהו לידי יראה להשמר מכל מה שיפחד עליו · והכעס הוא התמיזות בגבורת הלב יביאהו לידי רקב עצמות שהוא חולי ככד מסל על מיני הצרות הגדולות ובדרך כסתר מרפא הוא בינוני כלומר לב שמרפא ידי כחותיו להמשך אחר תאותם וקנאה הוא הפך זה : עושק ונומר · ברעתו ונומר · שניהם דבקים לשון חרוף מורה הפלגת הקלון ומלד שהעושק בכללו רע אף עושק העשיר אמר שעושק הדל הוא ככול ומכופל ברע ולזה יחס כליו שהוא חרף עושהו וחונן האביון הוא מכבדו וזה הער' להשמר מהקלו' הדלים ולעשות אותם חסד וחנינה ועל זה אמר שהעובר על זה הוא רשע וידחה ברעתו והצדיק יבטח בקיום זה אף במותו להיות מנוחלי העולם הבא ובדרך כסתר דל הוא היצר המסכן וידוע שהעושקו חרף עושהו באמת והחונן אותו מכבד עושהו והעובר על זה ידחה ברעתו כלומר ביום רעתו יכלה באש הכליון והצדיק יחסה במותו בשוב רוחו אל האלהים אשר נתנה : בלב ונומר · אמר שהחכמ' תנוח ותתישב בלב נבון כיין על שמריו וכשמן על פני המים כל יום בלא שום בלבול ובלא שום מבוכה ובקרב כסילים תודע · ר"ל תשבר ותבלבל בספקות ומבוכות וזה הערה למניעת רוב המתחכמות וחקירה במופתים על הדברים שאין יד העיון משגת בהם והנגלה והנסתר בו אחד כי הוא מדבר בענין החכמה בפרט ויש מפרשים בלב נבון תנוח חכמה כדבר המוצנע כלומר שלא יפרסם עצמו בה ואינו מדבר בה רק לצורך ובדבור נאות ובשמירת הראוי לשמור בעכסים הדבור והוא ענין מי ומה ואיך ומתי ולפני מי אבל כשהיא בקרב כסילים ר"ל פתותי המדות תודע ר"ל שהיא מכריזה לכל דרך התפארות וידבר בלא עתי ובלא סדר ובהשחתת כל הגדרים הצריכים בדבור וענין תודע כאמרם ז"ל איסתירא בלגינא קיש קיש קריא : צדקה וגו' · ויש לפרש חטאת כמו עונש על דרך זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים וגו' שהוא לשון אומה אחת יורה על העם המיוחד ר"ל ישראל · והפסוק הערה להזהר מן הגזילות והחמסים ואף כי יעשה מהם צדקות ומתנות אין זה מברך אלא מנאץ ומצוה הבאה בעבירה גמורה היא · ועל זה אמר הצדקה שישראל והמוטבע במדותיהם עושים הוא התרוממות וכבוד לעושיהם שעושים אותה מנכסיהם ומיגיע כפיהם אבל החסד שעושים הלאומים והנמשכים אחר מדותיהם הוא חטאת ר"ל עונש שדרכם לטרוף טרף לחמוס ולגזול גו' · גוזלין מזה ונותנין לזה ואמר צדקה וחסד כי צדקה מורה על הצדק' הנעשית בדרך בינוני ושלא בפזור וחסד מורה על הפלגה ואעפ"כ כל אשר ירבה בהן ירבה בענשו ובקלת מקומו' קראו בה רבותי' כוונה אחרת והוא שעם היות מדת הקנאה מדה רעה מכל מקום ראוי לקנא בפעולות הטובות לאחוז עשייתם כאמרם קנאת סופרים תרבה חכמה וכן אמר אל יקנא לבך בחטאים ר"ל שיתקנא בהם להיות כמותם כי אם ביראת יי' ר"ל בבעל יראת יי' ראוי לך שתקנא לעשות כמוהו מלאכת יי' תמיד וגו' · ולאומים הכל חוסר האומות שהצדקה שהם עושים תרומם אותם ותזכירם לטוב ביותר הנהגתם וחסדם עונש לישראל כענין כי עברו כתים וראו · וכו' · והכונה לקנא בהם במה שבידם מן הטוב ולהתביים מטוב הנהגתם כענין בשו והכלמו מעונותיכם וגו' · וכן ענין הלא תקחו מוסר וכו' · שמדרך הנבואה והחכמה להוכיח הנכבדים בטוב הנהגת השפלים מהם כמו שהתבאר · ובדרך כסתר צדקה מורה על עשיית הדבר בדרך ממוצעת צדקה ומשפט · צדק צדק תרדוף וחסד מורה על נטיה אל הקצה האחרון והכל מוסב על הישרת העם והחפצים להשלים עצמם וידוע בהנהגת המדות שהדרך הממוצעת היא ראויה בכל דבר אך מי שהורגל במדות הרעות ונטה בהן אחר הקצה הראשון צריך לו דרך רפואה להרגיל עצמו בדרך נטיה אל הקצה האחרון עד שישוב מוטבע בקצה ההוא וישוב אחר כן בדרך הממוצע · וחכמי המוסר המשילו הענין לשבט כפוף שלד אחד שאם תרצה להישירו צריך שתכופהו מן הצד האחר ואחר כך ישוב ביושר ולהדרכתם והישרתם במדותיהם אמ' צדקה ר"ל ההליכה בדרכים הממוצעים בכל מדות האדם תרומם גוי ותבואהו לשלימות האמתי והחסד ר"ל שנטו אל הקצה הראשון הוא חטאת ר"ל שהוא צריך לזה דרך עונה ודרך רפואה אם כבר הוטבע ברעות וחטאת הוא בא על מי שכבר חטא וצריך כפרה ותשובה מהמעשים ההם : רצון וגו' · מענה וגו' · לשון וגו' · שלשתם דבקים לענין אחד הערה למלכים שלא לבחור באנשי עצתו המתעסקים בעבודתו רק מי שימצאו בו שני דברים האחד היותו משכיל ונבון עד שיהא ראוי למלך לסמוך על עצתו ובהנהגתו ובכלכל דבריו ועסקיו במשפט · והשנית שיהא נוח וערב בדבורו ומתיק בלשונו עד שיגיעו דבריו לשומעי' וכל שכן למלך עצמו בדבריו ובתוכחותיו ובמוצאותיו וכאלו

שני

קב ונקי

עושק דל · אמר מי שעושק הדל בעבור שאין לו עוזרים כי דל מרעהו יפרד הוא מחרף עושהו · כי הדל אין לו עוזר כי אם השם י"ת וזה שהוא עושק אותו ואינו מבין הענין בעבור הבורא י"ת כביכול הוא מחרף אותו ואמר אחד מן החכמים איך לא הירא לגזול מי שאינו מוצא עלי עוזר זולתו הבורא · אמנם מי שחונן האביון הוא מכבד הבורא כי אינו עושה רק מאהבתו ית' : ברעתו ידחה רשע · בעבור רעתו שעושה הרשע ידחה מן העולם הזה ומעולם הנשמות · אמנם הצדיק הוא עומד בלב בטוח ונאמן בעת שיקרב למות כי הוא מצפה לקצור פרי מעשיו הטובים · ואיפשר שכנוי במותו שב אל הרשע שהצדיק הוא חוסה ומתחנן למיתת הרשע · או יכוין בכינוי רעתו באותה הרעה שחשב לעשות לזולתו בה יפול כהמן · או יאמר בעוד רעתו בידו של רשע בטרם שיגיענה לידי גמר ידחה מן העולם · אמנם הצדיק ישלמו לו מאויו כל ימי חייו וחוסה ומקוה לקצור פרי מעשיו במותו : בלב נבון · אמר כי בלב האיש הנבון תעמוד החכמה במנוחה והשקט כי היא עומדת במקומה והוא אינו חושש לפרסם חכמתו כי הוא עוסק בה לשמה ולא להתגדל בה · אמנם בקרב כסילים החכמה תודע שאם ידעו שמץ דבר מן החכמה יגלוהו ויפרסמוהו · ויש מפרשים תודע תשבר כמו ויודע בם אנשי סוכות · ואמר כי בעבור שהחכמה שקנו היא מעטה ואיננה ממלאה חלל גופם על דרך משל היא כחבטת לכאן ולכאן ומשמעת קול : צדקה תרומם גוי · הצדקה שישראל עושים שנקראים גוי היא תרומם והגשמם כי הם מדקדקי בה שלא תעשה ממון גזל וחמס · וחסד לאומים · יחשב להם לחטאת ופשע כי הם גוזלים מזה ונותנים לזה · או ירצה שהצדקה והיא השלימות תרומם מעלת האומה וקלון וחרפה יהיה אל האומות בעת שיהיו בעלי חטאת : רצון מלך · אמר רצונו של מלך ואהבתו מרוצה לעבדו ברצותו משכיל : ועברתו תהיה לעבד מביש · ר"ל סכל · מענה רך · מענה אמרים רכים וטובים לבעל החמה ישיב החמה שכבר התנועה אחורנית ואם ישיב אליו דברי' שיעציבוהו הוא גורם אליו שיכעס עליו יותר ויותר · והזכיר הכעס בלשון אף לפי שבו יראה גם דרך הכעס להגביה אפו כשיגדל עליו כעסו : לשון חכמים תטיב דעת · פי' כמו בהטיבו את הנרות · ר"ל תתקן הדעת ותיפהו בתיקון ובמליצה נאה · או יאמר שהדעת שבלב החכמים תתקן לשונם לדבר על נכון · והאולת שבלב הכסילים תביע את פיהם לדבר דברי סכלות : בכל

הכלר להולת ושקר לא יאמהוה נידם במה שיחתו לפניהם · וירה נא כי כמה טובות נמנעו מזה א' כי יהי' הככם מציל נפשות מדינה של גהינם הם נפשות עמיהי עם הכסילים מסכלי החכמה כי בהקריב החכם את עצמו לא יזלזלו את החכמי' ויכנסו בנהר הפיקורסות כאומר הני רבנן וכיוצא כמנא הכיר החכם את עמרו בכתר תורה מציל נפשות רבות ממוה העצמיות · שנית שלא יחת החכם לפניהם לפעמים יכבוש עדות אשר ידע כנגד ה' מהם לבלתי הכעיסו ושהם בהכיר ערכו יהיה עד אמת ג' שאם יבא לדין אחד מהעשירים ויביא כזבים בטענותיו לא יערב החכם אל לבו לדבר ולומר מרמה בפך ידך בהכיר ערכו לא יירא ואשר יפיח כזבים יודיע שעניינו מרמה וזהו ויפיח וגו' וש"ת טיבה עלהך מאד מאד לך מה יעשה החכ' כי הלא יירא מהם אם לא יחת מפניה' או אם לא יעשה למענם פן יקפחו מזוכותיו כי הוא צריך להם או פן יעבירוהו מגדולתו או ימירוהו בזולתו או לכחו' אם בחיים חייתו יבוכו מהבלר כו הלא במותו לא יקימו את בנו במקומו או לא יחוסו על בניו אחריו לעזר ולהועיל ע"כ אמר על הא' אל תרא מהם יראת ה' ואל תפא פניהם ואז ביראת ה' מבטח עוז כי ה' עוז לך יתן ובטח עליו והוא יכלכלך ובקומך יעמידך ועל הב' אמר ולבניו יהיה מחסה · כי הלא גדולה מזו תשכון לך יראת ה' כי רצ"ל להיות לך מבטח עוז לבל ימנע טוב ממך כ"א גם לסיר ממוקשי מות כי הלא יראת ה' תהיה לך מקור חיים לסור ממוקשי מות כי כאשר מקור חיים הנמשך ע"י מהלך מרוצתו יכנע בכל מיני מוקשים ומכשולות וידחוף ויסירם כן היא יראת ה' כמקור חיים שהחיים הנמשכים לך ממנה על פי דרכם יסירו כל מוקשי מות וק"ו הדברים הם ממ קשי מות תסירך יראת ה' מה גם עתה ממוקשים קלים שאינם של מות לכן אל תירא מפניהם ובזה לא יהיה פסוק זה כפול במשלי שלמה כי הלא כאמ' למעלה וחזר לאומרו כה לפי זה להכריח הקודם :

חיי בשרים לב מרפא וגו' יאמר רלה נא רעת הקנאה כי הלא חיי' הבשרים הוא הלב כמרפ' להם שמחלק דם להחיות כל האיברים כנודע ועכ"ז א' מכמה מיני הרהורי הלב שהיא הקנאה לא בלבד תמנע חיי הבשרים כ"א גם תרקוב גם העצמו' כמלא שרב וגדול הכסף א' מהרהורי לב לאדם בהיותו קנאה מכל עצמו' תועלת שיקבל מהלב : עושק דל חרף עושהו להיותו שיה שהדליעיה דברים כוני תעלה ויהיה כמחרף הלילה והפך במכבדו גם שלא יתן לו משלו חונן אביון יקרא כמש"זל כי גדול המפייסו מהנותן לו : ברעתו וגו' אחרי אומר כי עושק דל חרף עושהו אמר אל יקשה בעיניך כי הלא תראה רשע עושק דלים ולהיות הדבר תמור כ"כ למה יאריך לו הוא ית' ואדרבה אז טוב לו לז"א דע כי לא לתועלתו יאריכו לו כי הלא ברעתו ידחה רשע כלו' ברעתו משפט וגם אל תדאג אל הצדיק העשוק מסולל וערום מבלי מחסה מפני רעת הרשע כי עי"כ חוסה במותו צדיק שימצא במותו מחסה ומסתור מכל עון אשר חטא על הנפש מש"כ אם לא היה מצטער פה שהיה מתעתד לפגוע בו עונותיו כי אין צדיק אשר לא יחטא : והנה הכסילים מבוללי חכמה לדעת

ישימו

רלבג

בכל מקום · הנה עיני יי' הם בכל מקום כי כל הדברים שופטים מידיעתו והשגתו כמו שנתבאר במקומותיו ולזה הוא מבואר שהם צופות הרעים והטובי' מצד ההשגח' הכוללת ומצד הפרטית תדבק השגחתו בטובים אלא שכבר סודר ממנו מה שישלם בו לאיש כמעשהו אם טוב ואם רע · מרפא לשון · מי שנותן רפיון לשונו ורפות דברים יגרום לעצמו החיים כי כל מי שיקום עליו להזיק לו יתפייס לו בדבריו ואולם מי שמשים בלשונו סלף ועוות יגרום לעצמו סלף קשה ופתאומי כמו שבר העץ ברוח חזקה כי בזה יוסיף כעס מי שקם עליו : אויל ינאץ מוסר · מי שינאץ מוסר אביו הוא אויל כי לא יתכן קנין החכמה אם לא יקדם לו המוסר ואולם מי שהוא שומר תוכחת יתחכם כי לקיחת המוסר היסר' לקנין החכמה : בית צדיק : הוא חזק אחד משני לצדדים מצד עצמותו ומצד דבקות השגחת הש"י בצדיק ההוא ועם כל זה הנה כשיבא הרשע ר"ל בבית ההוא הנה היא נעכר' והוסר החוסן והזכות ממנה : ספתי חכמים יזרו ויפזרו הדעת בין האנשים שהוא דבר מסכים לאמת וכ"ש שלבם יצייר האמת ואולם לב כסילים יצייר מה שאינו כן ר"ל מה שאינו צודק : זבח רשעים · הנה זבח הרשעים היא תועבת יי' כי אין הכוונה בזבחים כי אם להנקות מהחטאי' ולעבוד הש"י ואלו מביאים זבחים מזולת שיסורו מהרשע שהם בו ואולם תפלת ישרים היא רצונו יותר מזבח הרשעים כי יש בתפלה תועלת בעצמותה והתועלת בזבח היא בשנות על דרך ההערה כמו שביארנו בספר ויקרא : תועבת יי' · הנה דרך רשע הוא תועבת יי' כי הוא דורך בה אל הרשע במדות ובדעות ואולם מי שהוא מרדף הצדק והיושר במדות ובדעות יאהבהו הש"י :

רשי

וסלף בה שבר ברוח · כשיסלף בלשו' סופה כהביא עליו שבר · הבא ברוח קדים המוכנת להפרע מן הרשעי' כמו שנא' ברוח קדים עזה ברוח קדים אפיצם ברוח קדים תשבר אניות תרשיש : בית צדיק חוסן רב · בית המקדש שבנה דוד הצדיק חוסן רב ומגדל עוז לישרא' · ובתבואת רשע נעכרת · ובהבאת הצלם שהביא מנשה בו נעכרה : ספתי חכמים יזרו דעת · יכתירו דעת · כמו זר זהב : לא כן · אינו אמת : זבח רשעים תועבה · בלק ובלעם · ותפלת ישרים זה משה : מוסר

יַבִּיעַ אִוֶּלֶת׃ בְּכָל־מָקוֹם עֵינֵי יְהוָה צֹפוֹת רָעִים וְטוֹבִים׃ מַרְפֵּא לָשׁוֹן עֵץ חַיִּים וְסֶלֶף בָּהּ שֶׁבֶר בְּרוּחַ׃ אֱוִיל יִנְאַץ מוּסַר אָבִיו וְשֹׁמֵר תּוֹכַחַת יַעְרִם׃ ה בֵּית צַדִּיק חֹסֶן רָב וּבִתְבוּאַת רָשָׁע נֶעְכָּרֶת׃ שִׂפְתֵי חֲכָמִים יְזָרוּ דָעַת וְלֵב כְּסִילִים לֹא־כֵן׃ זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֲבַת יְהוָה וּתְפִלַּת יְשָׁרִים רְצוֹנוֹ׃ תּוֹעֲבַת יְהוָה דֶּרֶךְ רָשָׁע וּמְרַדֵּף צְדָקָה יֶאֱהָב׃

מוסר

נְבִיעַ שְׁטְיוּתָא׃ בְּכָל אֲתַר עַיְנוֹי דַיְיָ חָמְיָין בְּבִישֵׁי וּבְטָבֵי׃ אַסְיוּתָא דְלִישָׁנָא אִילָנָא דְחַיֵּי הוּא וּדְאָכֵיל מִן פֵּירוֹהִי נִשְׂבַּע׃ שַׁטְיָא מַסְלֵי מֵאוּרְחָתָא דַאֲבוּי וּדְמִזְדַּהַר בְּמַכְסְנוּתָא עֲרִימָא הוּא׃ בְּבֵיתָא דְצַדִּיקָא סַגִּי חֵילָא וְעַלַלְתְּהוֹן דְרַשִׁיעֵי תִתְעֲכַר׃ שִׂפְוָתֵיהּ דְחַכִּימֵי מוֹרְעִין מַנְדְעָא וְלִבְּהוֹן דְסַכְלֵי לָא כֵן׃ דִבְחֵיהוֹן דְרַשִׁיעֵי מְרַחֲקִין דֶאֱלָהָא וּבְצְלוֹתְהוֹן דִתְרִיצֵי מִתְרְעֵי׃ מְרַחֵיק אֱלָהָא אוֹרְחֵיהּ דְרַשִׁיעָא וּדְרָדֵיף צִדְקָתָא נִתְרַחֵם׃

מרדותא

בכל מקום ד' וסי' נמסר בסדר ראה : וטובים ג' ב' מ"ל וא' חס' וסימ' צדיקים וטובים ממנו : גדלים וטובים מאין יושב · עיני יי' צפות רעים וטובים · קדמ' חס' : יערים ג' וחס' וסי' וערום יערם הוא דזיפים ושמר תכחת יערם · לץ תכה ופתי יערם : לא כן י"ט וסימ' נמסר בירמיה סי' כ"ג :

אבן עזרא

בכל · מרפא · שנים דבקים · עיני יי' כענין ממכון שבתו השגיח שהביט הרעים והטובים ועיניו הם שכלו וחכמתו : מרפ' · רמז למוסר שירפא נגע השכלי' כעץ חיים שהאוכל מפריו יחיה שנים רבות כן לומד מפיו מוסר יחיה · וסלף שיסלף לשונו לדבר אולת תבא שבר ברוחו כענין רוח נכאה כי אין לשברה רפוא' : יערים · יעשה בערמה בשישמור התוכחות : בית צדיק · פי' כבית חוסן הוא אוצר תבואה והתרגום ממגורות חסניא כמו לא יחסן פי' בבית צדיק אוצר רב מלא תבוא' · ובתבואת רשע נעכר' יש תבואה נעכר' כענין זרעו חטים וקוצים וגו' : יזרו דעת · שילמדוהו לפתאים · ולב כסילים לא כן ילמד כאשר החכמים יזרו או לא כן ידע לזרות דעת והוא הנכון : זבח · השם יתעב זבחיה' כי מגזל יביאוהו · רצונו שירצה השם בתפלתו : תועבת · כי הולך להרע · ומרדף פועל יוצא ללבו או לאחר והטעם שילוה לרדוף הצדקה השם יאהבהו כנגד תועבת יי' : מוסר

מוסר

ר' מנחם המאירי

שני הדברים בטחון לאדם להיותו כשמע אל גדוליו ובטחון לגדולי' בהצלחתם על פיו ועל זה אמר רצון מלך ר"ל פיוס ורצוי ואהבה לעבד משכיל ועברתו תהיה למביש ר"ל שהוא פתי ועצתו נבערה עד שיבוש שנשען ממנה מסברו ותכזב תוחלתו ואות הלמ"ד שבמלת לעבד מושכת עצמה ואחרת עמה ר"ל רצונו למשכיל ועברתו למביש · ואמר על השכיו' שמענה רך ישיב חמה שבראות היועץ הנאמן המלך כועס ומתעבר על איזה דבר אין לו עם כל שכלו להוכיחו ברוגז כי אם יכפיל כעסו אבל ישיבהו במענה רך ובדבור מתוק ואיפשר שמלת ישיב ששיא כמו שיניח ר"ל ישקיט מלשון בשובה ונחת והוא אמרו ודבר עצב יעלה אף כלומר אם יוכיחהו בעצב ובכעס אז יעשן אפו יותר ויותר ועל זה אמר דרך כלל לשון חכמים תיטיב דעת כלומר שאע"פ שהדעת תשוב בעצמו מכל מקום הלשון תטיבהו ותעריבהו יותר לשומעים ופי כסילי' יביע אולת מענין נחל נובע ר"ל שאע"פ שהכסילות פחות בעצמו הלשון תקירהו כהקיר בור מימיה ר"ל שתוסיפהו ותבעירהו יותר ויותר ובדרך נסתר רמז במלת מלך על מלכו של עול' ומשכיל על השלם ומביש על מי שנשאר כרש מחבירו וכוונה מחבירו תוחלתו ומענה רך מי שנשמר מן ההריסות ונשען על התיישבות הדעות כפי הענין המקובל בהם והוא ענין לשון חכמים תיטיב דעת ודבר עצב על רוב התחכמות ורוב החקיר' ועליה אמר ופי כסילים יביע אולת : בכל מקום וגו' · רמז על אמונת ההשגחה כענין ממכון שבתו השגיח על כל ישבי הארץ · ואמר בכל מקום על דרך אם יסתר בקרקע הים : מרפא וגו' · מרפא פירושו רפיון על דרך שביארנו למעלה בפסוק חיי בשרים לב מרפא והכונה רפיון הלשון ורכותה הוא עץ חיים · וסלף בה כלומר כשימצא בה קלקול ועוות הוא שבר ברוח כלומר ימצא לו שבר ר"ל ברוחו כמו רוח נשברה ויש לפרש שבר ברוח כלומר ימצא לו שבר בסבת דבר קל כענין אמרם כל שיש בו גסות הרוח רוח קימעא סוברתו כי מרוב השונאים שיש לו בסבת סלף לשונו · ישנאוהו ויתחקו על שרשי רגליו ובמעט פשע יסבבו לו היזק רב ובדרך נסתר יפורש בו מה שפירשנו בפסוק מענה רך ישיב חמה ומלת ברוח ירמוז על הנפש המשכלת ואמר אחריו אויל ינאץ מוסר אביו ושומר תוכחת יערים · זו הערה כוללת ומזהרת על קבלת התוכחת ואמר שהכסיל ישנא בתוכחת האב והנה בכאן שתי מדרגות בפחיתות אחת שינאץ בתוכחת אפי' לשעתו והאחרת בתוכחת האב שהוא המגדלו והמדריכו והמלמדו להועיל יותר מכל אדם ובהפך במשכיל והמשתדל להערים ולהתחכם בתורתו שומר תוכחת וכ"ש תוכחת האב וכיוצא בו · ובדרך נסתר יפורש במוסר אביו מה שפירשנו בפסוק שמע בני מוסר אביך ויערים ר"ל יתחכם ויתגבר על שכנגדו להכניעו תחתיו : בית וגו' · בית חסר בי"ת וחוסן לשון אוצר כהרבה מהאוצרות תרגומו חסניא · וכן כתיב לא יאצר ולא יחסן והפסוק הערה מיעדת בגמול ועונש כשמשפטו תמיד אמר בבית צדיק ימצא אוצר רב של תבואה והפך ברשע ר"ל שאין לו אוצר ולא עוד אלא שאף במעט תבואתו ימצא בה תבואה נעכרת ורקבת ובדרך נסתר יפורש חוסן לשון תוקף מלשון החוסן לגבורת והכונה להיות יראת האדם קודמת לחכמתו ואמר בבית צדיק חוסן רב ר"ל אמונה חזקה וקיימת והוא מצד שיראתו קודמת לחכמתו ובתבואת רשע ר"ל אף בעיקר האמונה ימצא עכירות ובלבול או יפורש חוסן לשון נחלה מלשון תרגום נחלה אחסנא ורב כמו חשוב ונכבד ר"ל נחל' נכבדת רומז על הפנות המקובלות ספתי חכמים יזרו דעת ולב כסילים לא כן · יש מפרשים יזרו מלשון זר זהב ואם כן הוא יפורש בו מה שפירשנו באמרו וערומים יכתירו דעת ולב כסילים לא כן כלומר לא יזרו דעת אבל בהפך ויש לפרש יזרו כמו יפזרו כלומר שיפזרו חכמתם וילמדוה ויפיצו מעיינותיהם חוצה ולב כסילים יפזר לא כן ר"ל דברים כוזבים כי הרבה פעמים יזכר בלשוננו ענין חיוב בדרך שלילה לא טוב עשה בתוך עמיו והוליכו בדרך לא טובה השמועה שאין הכונה לשלול הטוב רק לחייב הרע · ויוצא מלת בלי שם הפך אנשי שם ועל דרך זה נקרא הרשע בליעל · והנגלה והנסתר בזה אחד · ולי עוד בביאור זה כי החכם לא סוף דבר במחשבתו שהיא בידו כאמרו לאדם מערכי לב אלא אף בשפתיו והכסיל אף במחשבתו לא יצייר רק דברים כוזבים : זבח וגו' · תועבת יי' וגו' · מוסר

אבן יחייא

בכל ונומר וכמו שהעבד משכיל יודע להשיב חמת המלך בלשונו לשון חכמה ודעת כן יודע להשיב חמת ה' מלכו של עולם והוא עומד תמיד בתשובה במושבו שבכל מקום עיני ה' והשגחתו מצויה וצופה הרעים והטובים ומעשיהם כי הוא בוחן לבות וכליות ולפניו כחשיכה כאורה · מרפא וגו' וכאשר העבד המשכיל הנז' ירפא לשונו בעת התשובה ולא ידבר בה רק בדברים האלהיים ולהוכיח לזולתו · אז יזכה לעץ החיים הנצחיים · מה שלרשע אשר יהיה סלף ועוות בה בחוטאו בלשונו בלשון הרע ובשבועת שוא ובנבול פה · יהיה שברון לרוחו ונפשו בעולם הבא · אויל ונומר ובין המשכיל המוכיח הלז אשר ישמע דברי לשון אביו הבעל תשובה · אם יהיה אויל ינאץ מוסרו : ואם יהיה ערום ישמור תוכחתו · בית צדיק ונומ' לבית הצדיק יש חוסן וחוזק רב כי לזכותו יתקיים ביתו לדורי דורות · מה שבית הרשע תהיה נעכרת לתבואות ופרי ועונש חטאתיו · שפתי וגו' כי הצדיק לבו ופיו שוי' · ושפתיו יזרו ויפזרו הדעת כאשר עם לבבו · מה שלב הרשעים לא כן כאשר יזרו שפתיו כי שפתיו הם שפתי חלקות ובקרבו ישים אורבו · זבח ונומר מה שלכן זבח הרשעים אשר לבם ופיהם בלתי שוים הוא תיעבה כי לא ישובו אל ה' בכל לבבם והנה שמוע מזבח טוב · ואמנם התפלה הקלה מהישרים בלבותם הוא רצונו · תועבת ונומר וזה יען כי תועבת ה' דרך הרשע : ויאהב המרדף צדקה : מוסר

קב ונקי

בכל מקום עיני ה' · השגחתו י"ת וידיעת חכמתו המקפת אפסי הנמצאות הם בכל מקום ואין חושך וצלמות להסתר שם פועלי און והן צופות האנשים הרעים והטובים או המעשים הרעים והטובים : מרפא לשון · ר"ל רפואות הלשון והיא הזהירה ממוהרי הדבור · וכן הלשון שתדבר במה שיביא אל עבודת האל יתברך הוא עץ חיים לבעל הלשון · והוצרך לומר זה מפני שהוא שבח השתיקה וגנה הדבור פעמים רבות לפי' אמ' לא תחשוב שהדבור בכללו הוא רע כי הדיבור הטוב והוא אשר כנה אותו במרפא לשון הוא כעץ חיים · וכאשר ימצא בלשון דבר עוות ודבר שקר וכזב יבא שבר ברוח בעל הלשון : אויל ינאץ מוסר אביו · אמר כי האויל יבזה המוסר שייסרהו אביו או רבו שהוא האב האמתי ויחשבהו לנאצה · אמנם השומר תוכחת מוכיחו הוא יקנה ערמה · ואיפשר שקרא השכל אביו ואמר כי האויל ינאץ מוסר השכל ולא יתנהג על פי עצתו כי הוא יכבד את בן האהובה וגו' : בית צדיק חוסן · מגזרת לא יאצר ולא יחסן פי' אוצר הטעם בבית הצדיק יש אוצר רב מלא תבואה · או יהיה לשון תוקף כמו את כל חסן העיר והטעם יש בו עושר רב וקיים לעד ולא יירא מפגעי הזמן כי השם יהיה לו לצנה וסוחרה : ובקנייני הרשע שמאסף בהון ובחמס תהיה ביתו נעכרת · ואפשר שיאמר כי לפעמים תמצא בית איש צדיק יש בם חוסן רב ובפעולת אדם רשע שיגדל בביתו נעכרת טובתו וביתו · ולדמיון זה תמצא אדם צדיק ושלם ובעל תורה ומעשים טובים ובפעולת היצר הנקרא רשע נעכרת פעולתו הטובה או נפשו שיורידנו יצרו מן העולם אע"פ שהוא קיים בחומרתו · ואיפשר שקרא לגוף האדם בית צדיק לפי שהגוף וכל כחותיו לא היו רק להיות בית ומעון לחלק השכלי · וכדי שיהיה מוכן להתחיל עליו צורת השכל כנה אותו בחוסן רב ר"ל נמצא על תכונה חזקה ועכ"ז בפעולת רשע שהוא יצר הרע נעכרת נפשו · או תחול על הבית הנזכר מכה נעכרת : ספתי חכמים · ספתי החכמים מפזרים ומשפיעים דעת · או יהיה יזרו מענין זר זהב כלו' ישימו גבול של דעת בכל הדברי' · והוא משל אל עשיית הגדרים בדעת מורכבים מסוג והבדל על הדרך הרצוי · או יאמר כי ספתי החכמים יכתירו הדעת ויפארוה וישימו עטרת מהלל בראשו אמנם לב כסילי' לא כן כלו' לא ידעו לעשות זה ולא יעשוהו · או יהיה מלת כן מן כן בנות צלפחד דוברות יאמ' שלב ושכל הכסילי' אינו נכון ואמתי : זבח רשעים · הזבח שיביאו הרשעים לכפרת עונם הוא דבר נתעב אצל השם בעבור כי כל מה שיש להם בא מגזל וחמס וגם אינם מכוונים בקרבן הכוונה האמתית מה שאין כן בישרים שרוצה בתפלתן : תועבת ה' דרך רשע · ירצה שתועבת ה' דרך האיש הרשע כי כל פעולותיו למרות עיני כבודו כי הוא לא ישתדל בעבודתו י"ת ולא יישיר בני אדם אל הצלחה · אמנם האיש שהוא רודף לעשות צדק לנפשו והוא מרדף לעשותה לזולתו ומדריך בני האדם אל הצדק יאהב אותו השם י"ת : מוסר

מנחת ערב

ודעת ישימו אל תכמומין או כי יעשו עיק' מהע"הז אמר הנה בלב מי שהוא נבון מבין דבר זה מתוך מופתים רבים תנוח חכמ' זו אשר אני מודיעך אך בקרב כסילים תודע ותכנע החכמ' האמיתית הזאת כי יראו לעינים ולא ישיתו לב אל האמת ואין אנו אחראין לכסילי': או בא לייעץ את החכם הנמצא בין כסילים מבזי החכמה שישמור לפיו מחסום והנה זה דרך לב נבון כי ירתיח כסיר מלול' חכמתו ולא תשקוט ולא תנוח בלבו עד יפוצו מעיינותיו חוצה אמר הנה יעצתי שבלב נבון תנוח ותשקוט חכמה לבלתי הומרה בהיות שבקרב כסילים תודע : מרפא לשון עץ חיים הנה זה כלל בתוכחת אם מוכיח נקה מעון אשר מוכיח ודבריו במישור מקירות לבו גם אמריו על קירות לבות שומעיהם ילכו לא ישובו בלבתם אמנם האמרים מן השפה ולחוץ ולא מלבו של מוכיח גם שדבריו טובים ונכוחים הלא ידמ' למפרר וזורה לרוח או מטיל לים כי משפת פיו יצאו ואל שפת אוזן שומעת ילכו לא יכנסו בלבתם וזה מאמר שלמה בחכמתו מרפא לשון וגו' כי הלא לתחלואי הנפש אשר יחלה איש רפא ירפא האיש החכם במתק לשונו להוכיח במישור לעושה הרעה ולהשיבו אל ה' וזה יקרא מרפא לשון ואמר שהוא עץ חיים למקבלים ממנו שמביאי' לחיי העה"ב ואם תראה סלף בה כי גם בה לא נרפא נגע הגרעת מן הגרוע ולא ישכון למו מרפא לשון ועדיין יש להם סלף גם בה דע כי אין זה רק שיש שבר ברוח ונפש הלשון הנזכר ונפשו לא מטוהרה היא ולא מקירות לבו ונפשתו יצאו הדברים ולא לאשמ' העם שינאצו תוכחת : כי הלא אויל הוא המואס מוסר אביו והלא מוסר מרפא לשון של אבינו שבשמים הוא ומי מזרע ישראל ינאץ משמוע אחרי היותו מוסר אביו שבשמים ומה גם שזולת היותו מוסר אביו גם מפאת עצמו נחמד להשכיל ולהערים וזהו ושומר תוכחת יערים אך אין זה כי אם רוע לב המוכיח כמדובר : או יאמר לשון חכמים וגו' בהמשך הפסוקים כי הנה יש יאמרו מהמחזיקים עצמם ליודעי דעת מה יתן או מה יוסיף לנו לשון חכמי' היודים בעם מוכיחים ומיסרים להשיב חטאים עדיו ית' והלא מה ידע ולא נדע גם לנו לבב כמוהו ומה בצע כי נשמע מפיו · ב' יש כסילים האומרי' הלא עיני ה' המשוטטו' וצופות יודעים מי הוא הצדיק והרשע ואולי גם במקום המשפט שמה הרשע כי בכל מקו' יש מאלו ומאלו ולמה זה אלכה לי אליו ומי יודע אם אני צדיק ממנו ויש כת ג' שכ"כ הושרשו באולת הבלי העולם שיבזו וינאצו את המוסר ותוכחת ויקראו אוילים בזו כנגד ג' מינין דבר שלמה על האחד אמר לשון חכמים וגו' לומר מה לך מתגאה בטוב שבלבך לומר הלא גם לי לבב כמוכיח הלז והלא ידעת כי אחרי שיטך לב לחטא נכנס בך רוח שטות כי אין אדם חוטא אא"כ נכנס בו רוח שטות וגם אם בן דעת יתירה אתה הלא לב הותל בטהורות הסטות להשכיל להרע ולכן אין לאל יד דעתך מעצמו להשיבך עד ה' אך לשון חכמים תיטיב את הדעת כי את דעתך אשר נטה לרעה היא תטיב אותו ותהפכנו מרעה לטובה ואח"כ תאחז צדיק דרכך על פי דרכך להשכיל להטיב ועל הכת הב' אמר ופי כסילים יביע אולת · והיא לאמר בכל מקום וגו' לומר במקום המשפט כבמקום זולתו צופות עיני ה' הרואות ללבב רעים וטובים ומה בצע כי אלכה לי אל החכם אולי אני טוב ממנו או כמוני כמוהם וע"כ אמר גם לא אם טוב ואם רע בשומעך אליו והוא כי הנה מרפא לשון הוא עץ חיים באמת כי כאוכל מעץ החיים אשר לא יבצר מאוכלו שיחיה לעולם כן הדבר הזה שיועיל לך בלי ספק ואם תראה שגם אחרי שומעך כיב לשונו יש לך צ"ב בה סלף ולא קנית יוסר לבב אז הרף ממנו כי יש בו שבר ברוח ונפש כאשר חשבת שבכל מקום צפה ה' יודע תעלומות רעים וטובים ועל הכת הג' הוא האויל המנאץ ובוזה חכמה ומוסר אמר איני מדבר עליו בעצם שישמע מרפא לשון עץ חיים לשון חכמים כי הלא האויל ינאץ מוסר אביו ואיך ישמענה ממך אך לא תחשוך פי מלדבר ולומר שאע"פ שהוא קונה לב להיות שומר תוכחת גם שלא יקשיבהו בראשונה כי בוזה אותו הוא הנה לא יבצר ממנו

יערים

י מוּסָר רָע לְעֹזֵב אֹרַח שׂוֹנֵא תוֹכַחַת
יָמוּת׃ שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן נֶגֶד יְהוָה
ט' אַף כִּי־לִבּוֹת בְּנֵי־אָדָם׃ לֹא יֶאֱהַב־
ה' לֵץ הוֹכֵחַ לוֹ אֶל־חֲכָמִים לֹא יֵלֵךְ׃
ג'חס'יו"ד חלוף ייטיב לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִב פָּנִים וּבְעַצְּבַת־לֵב
נההתנוי' רוּחַ נְכֵאָה׃ לֵב נָבוֹן יְבַקֶּשׁ־דָּעַת
טו ופי יו"ד יתיר ק' נו"ן וּפְנֵי כְסִילִים יִרְעֶה אִוֶּלֶת׃ כָּל־יְמֵי
יי"ו עָנִי רָעִים וְטוֹב־לֵב מִשְׁתֶּה תָמִיד׃
ל"ג טוֹב־מְעַט בְּיִרְאַת יְהוָה מֵאוֹצָר רָב
וּמְהוּמָה

מַרְדוּתָא דְבִישָׁא מַטְעֲיָא אוֹרְחֵיהּ וּמַן
דְּסָנֵי מַכְסְנוּתָא יְמוּת׃ שְׁיוֹל וְאוּבְדָנָא
קֳדָם אֱלָהָא אַף לִבֵּי בַּר נָשָׁא׃ לָא
רָחֵים מַסִּיקְנָא לְמָאן דְּמַכְסַם לֵיהּ
וּלְוָת חַכִּימֵי לָא אָזֵל׃ לִבָּא חַדְוָא
מַשְׁפִּיר אַפֵּי וּבְכִיבָא דְלִיבָּא רוּחָא
מַמְכְתָא׃ לִבָּא דְמִתְבַּיַּין בָּעֵי יְדִיעֲתָא
וּפוּמְהוֹן דְסַכְלֵי שַׁטְיוּתָא׃ כָּל יוֹמֵי
דְמִסְכֵּינָא בִּישִׁין וּמָאן דְּטָב לִיבֵּיהּ
מַשְׁקְיָא תְדִירָא׃ טַב קְלִיל בְּדַחַלְתֵּיהּ
דֶאֱלָהָא מִן סִמָּאתָא דְזַרְבָּאתָא
ועאתא

רשי

מוסר רע לעזוב אורח · יס' קשי' מוכנים לעובר אורח של הקב"ה : שאול ואבדון כנגד ה' · גלוי לפניו כל מה שבתוכו' : אף כי · קל וחומר הוא : לב שמח ייטיב פנים · אם תשמח לבו של הקב"ה · בלכתך בדרכיו ייטיב לך פניו לעשות כל רצונך ואם תעצבהו יראה לך רוח נכאה כמה דאת אמר ויתעצב אל לבו ויאמר ה' אמחה את האדם וגומר · ורוח נכאה · ע"לנש של זעף : כל ימי עני רעים · ואפי' שבתות וימים טובים דאמר שמואל שנוי וסת תחלת חולי מעים · וטוב לב · מי שלבו טוב בעשרו משת' תמיד · כל שעותיו דומות לו ימי משתה · ללמדך שיהא אדם שמח בחלקו · רבותי' דרשו מה שדרשו בחלק : טוב מעט ביראת השם מאוצר רב ומהומה בו · קול בני אדם צועקים שנעשה האוצר מגזל וחמס · כמו וראו מהומות רבו' בתוכה ועשוקים בקרבה :

רלבג

מוסר רע לעוזב ארח · מי שעוזב דרך יי' צריך ליסרו במוסר רע וקשה כדי שיוסר ומי ששונא תוכחת ימות ברעתו כי לא ישוב ממנה ואפשר שרצה בזה כי מי שהוא עוזב הדרך הראוי במדות או בדעות כבר היה לו מוסר רע וחסר ואמנם מי שהוא שונא תוכחת ימות כמו שקדם : שאול ואבדון נגד יי' · איך יחשוב חושב שלא ישגיח הש"י בלבות בני אדם לחסרונם הלא שאול ואבדון הם יותר חסרים מהם מאד ועכ"ז הם נגד יי' בבריאת העולם כי השאול הוא המרכז אשר סביבו הרקיע השמיני לשחקי' ולזה ירוייב שיהי' לו ציור במרכז ההוא וקראו שאול כי הקבר הוא במקום השפל והמרכז הוא המקום השפל במוחלט וקראו אבדון כי הוא רחוק מאד מהשנוי ללבוש צורה אחרת ולפי שהצור' ההרכביות היא השפלה שבצורות הנמנחות הטבעיות קרא המקום ההוא אבדון והוא מבואר כי לבבות בני אדם מתיחסות באופן מה לש"י כמו שבארנו בפסוק הן אל כביר לא ימאס כביר כח לב : לא יאהב לץ הוכח לו · הנה הלץ לא יאהב המוכיח ולזאת הסבה גם כן לא יאהב החכמ' ולזה לא ילך אל החכמים ללמד חכמתם : לב שמח · הנה הלב השמח ייטיב העיון ובכעס הלב ועצבונו תהיה הנפש נכאה ודואגת ולזה היתה השמחה משובחת באופן מהכעס ולזה תמצא כי אלישע אמר שיקחו לו מנגן לשמח לבו ואז היתה עליו יד יי' ונתבאר ג"כ שכל ימי כעס יעקב על בנו יוסף לא שרתה עליו רוח הקדש : לב נבון · יבקש תמיד דעת קדושים ופי כסילים יהיה רועה תמיד אולת בלב הכסילים כי מהלב יבא הדבור אל הפה : כל ימי עני רעים · כל מי שהוא עני בדעות כל ימיו הם רעים אך מי שהוא טוב שלב שמח בכל ימיו כאילו יעשה משתה בכל יום עם שתמיד הוא שותה מנחל עדני' נעימות הדעות : טוב מעט ביראת יי' · טוב מעט מהממון שיקובץ ביראת יי' ויושר מאוצר רב שיקובץ במהומה ובעקה מפני דמעת העשוקי' כי סוף הקנין המעט אל ההצלחה והקיום וסוף זה האוצר הרב אל ההשחתה וההפסד :

טוב

בני אדם ט' וסי' בהנחל עליון גוים · גדול העצה ורב · למען אשר לא יגבהו בקומתם · ובנגעי בני אדם דשמואל הגפן הוביטה והתאנה · והנה כדמות בני אדם אליכם אישים אקרא וקולי · ושעשעי את בני אדם · שאול ואבדון נגד יי' · בהר"כה ספ"רי מסר' לא מס"רי כ"י אם ו' ב"ני אדם והני תלתי"הין דמשלי לא מני יתהון ומכ"ת דמס"רה דמס"ר בני האד"ם ו' וכל קהלת דכו' ירע"נא דשא"רא אינון ב"ני אדם ואשכ"חנא דאינון ט' ובקצ"ת ספ"רי מס"רה אספמ"יים מני לון ט' וכל תהלות דכו' בני אדם במ"ב בני האדם וסימ' להודיע לבני האדם · משמים הביט יי' :

אבן עזרא

מוסר · שאול · שנים דבקים · אבדון בעבור שהו' אובד ממראו' ומדעת בני אדם · מוסר רע · כלומר המוסר בדבר רע הוא לעזוב אורח המכו' שלא יחפוץ בו · ושונא תוכחת פתאום ימות והשם שהשאול והאבדון גלויים נגדו הוא בוחן המחשבות ולבות בני אדם העוזב אורח מוסר ושונא התוכחת והוא יתן שכר שימית' בלא עתם וירדו אליהם : הוכח לו · פי' להוכיח · אל חכמים · אל בית חכמים · לא ילך שיחשוב שיוכיחו על כן יסור מהם : לב · לב · כל · ג' דבקים ייטב מן טובת מראה יפה הפנים · רוח נכאה ונשברת היא על כן לא תלמוד הדעת אבל לב נבון שישמח ואין לו עוצב בעולם הוא יבקש ללמוד דעת · כל ימי עני תאר והוא המתעצב · משתה חסר כ"ף פי' עני דעת וממון ימיו רעי' הפך לב שמח ולב טוב ושמח במשתה תמיד כלו' כלב אוכל ושותה ושמח בכל יום: מאוצר רב · מקובץ שגזל מהומה באוצר וטעמו שכר מן ויהם יי' פי' שהרשע יהום בני אדם מהומה גדולה עשרם:

טוב

אבן יחייא

מוסר וגומר והרשע העוזב אורח היושר לשונאו התוכחת יתן לו מוסר רע ויסורין רעים בעולם הזה · וימות בעולם הבא ולא יזכה לחיים הנצחיים · שאול וגומר והשאול שהוא רמז ליסורי העולם הזה הנז' · והאבדון והוא רמז לגהינם בעולם הבא אשר יחולו כאף וחימה בבני האדם · הם נגד ה' ובהשגחתו יחולו עליהם כפי רשע לבותם כי האל יתברך יודע הכל ומשגיח עליו ויטיב לאיש כמחשבתו אם רעה ואם טובה · לא וגומר והנה הלץ אין לו תרופה להנצל מהשאול והאבדון הנז' כי יש לו אחד מן הכ"ד דברים שמונעים התשובה · והוא שלא יאהב למוכיחו אבל ישנאהו ויתרחק ממנו וממעשיו · והוא מעצמו לא יתעורר ללכת אל חכמים לשמוע דבריהם ולעשות כמעשיהם · לב וגומר ויהיה ללץ הנז' לב שמח בשתית היין שישמח לבב אנוש · וייטיב הפנים ויהיה משלשל בשערו בלודפו אחרי אהבת הנערות והבחורות · מה שאחכם הוא בהפך כי הוא עומד בעצבון לבב בהיותו נזיר מודר הנאה מהיין וכל יומו עומד בצום ובכי על עונותיו · ויש לו רוח נכאה להיותו לבוש בלויי סחבות בהפך שלץ הלבוש בדים וזהב ותכלת וארגמן · לב וגו' וזה יען כי כל ישעו וכל חפץ מהנבון הנז' הוא לבקש דעת כדי להשיג העולם הנצחי · ולכן יבזה העול' הזה וקורותיו · מה שפי הכסילים ירעה אולת תאוות נפש בלומות באכילה ושתיה והמשגל · וזה להיות כי אין להם לב ולכן פיהם ירעם ולא לבם הערל · כל ימי וגו' באופן שכל ימי הפרוש הלז המענה את עצמו הם רעים בעולם הזה · מה שהטוב לב שיש לו לב שמח הוא עומד במשתה תמיד כי זה חשקו ותכליתו · טוב וגומ' אבל וטוב מעט שאהבת המועיל ואסיפת הממון ביראת ה' יען כי יתקיים לנכת לו ולבניו אחריו · מאוצר רב מהרשע אשר בסוף יהיה מהומה בו ויאבד בענין רע :

וטוב

ר' מנחם המאירי

מוסר וגומר · שאול וגומר · כלם נמשכים לענין אחד אחר שזבח רשעים עם היות בו הוצאה ועמל הוא תועבת יי' אחר שאין הכונה נכונת והודיע שאין הכונה הראשונה מאתו בקרבן ומי יתן ולא יחטא האדם ולא יצטרך לקרבן כמאמר לא על זבחיך אוכיחך וכו' · הנה שמוע מזבח טוב כי כל דרך רשע תועבת יי' אבל מרדף צדקה ר"ל שעושה דרכי התורה הן במצוה הן במוזהר יאהב · ואמר דרך קללה ועונש מוסר רע ר"ל יסורים קשים לעוזב אורח דרכי התורה · וכן שונא תוכחת ימות · שאול ואבדון נגד יי' כלומר שלא יוכל לברוח ממנו או להעלים לבבו לפניו להתחסד לנגדו כי כל דבר לא יכחד מן המלך ואין לפניו מנוס ואף אם יסתר בשאול ואבדון ר"ל במעמקי ארץ גם שם יד יי' תנחהו ולא יוכל להסתר מלפניו אף כי לא יוכל להעלים לבו כי לבות בני האדם גלויים לפני יי' · וכל זה יגרום לו שנאת התוכחת כי לא יאהב ולא יסכול שיוכיחוהו וכן אל חכמים לא ילך לשמוע דברי מוסר ותוכחת כלומר לא די שלא יקבל הדברים שאף העמידה עמהם כמאסת אללו ובדרך נסתר קרא זבח רשעים שניף הגוף והמית החומר ותפלת ישרים ר"ל המשפט והדין שהישר עושה בעצמו ללכת בדרך ממוצעת לתת לכל אחד חקו ובלשון לעז יוגיימינט כי לשון תפלה הוא לשון משפט ודין ראה פניך לא פללתי לא שפטתי בבחינת לבי ולא הכרעתי בשכלי שאראה עוד פניך ויעמוד פינחס ויפלל ר"ל שפט בעצמו והכריע בעצמו שראוי היה לדקור זמרי בחרב אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים ואם ליי' יחטא איש מי יתפלל לו כלומר מי יזקק להשפט בעדו וכן כל לשון תפלה הוא בקשה מהאל שלא ידינהו כמעט אבל שישפוט בעצמו איך יחמול עליו ואיך ינהגהו במעגלי החסד והרחמים וכן הסכימו בה כל המדקדקים ודרך רשעים הוא הפך זבח רשעים ר"ל שדרך רשעים הוא נטיה אל הקצה הראשון ומרדף צדקה רומז לנטיה ממוצעת אל הקצה האחרון וקרא הנמשכים לזבח רשעים ולדרך רשע עוזב אורח ושונא תוכחת ויעד להם המיתה הנצחית ומוסר רע ורמז במוסר רע על שנוף הגוף והוא טנין תפתה גיהנם כלומר לצער בזה לשנוף גופו ובבא למות הנצחי · ובפל שאול ואבדון כי השאול רומז למה שבכלל בדרך רשע שהוא קשה מזבח רשעים ואחר שתיהן רעות ובלתי מכוונות ונגד יי' ר"ל רחוקות ממנו והוא חסר מ"ם והראוי מנגד יי' כי מלת נגד בלא מ"ם כמו לנוכחו וכנחו אבל כשתחובר עם מ"ם פירושו מרחוק ואתה תעמוד מנגד ותשב לה מנגד ויעמדו מנגד מרחוק ואחר שדרכיהם מרחוק רחוקות מכוונתו ית' אף כי לבות בני אדם הנמשכים אחריהם והזכיר סבת זה והוא שנאת התוכחת והתרחק מן החכמים : לב וגומר · הערה להיות האדם שמח בחלקו ולא ירוץ בבהל להון ויספיק לו לחם חקו כענין רש ועושר אל תתן לי ואמר על זה כי לב שמח ייטב פני האדם ויאירם ועצבון הלב תשים הנפש נכאה וכל שכן שהפנים רעים ודואגים · ובדרך נסתר רמז בלב שמח בקיומו בפקודים והרמוז בהם שנא' עליהם שהם משמחי לב על הדרך שביארנו במקומו ועצבת לב רמז למבוכות ולספקות לרוב החקירה לב נבון יבקש דעת ופי כסילים ירעה אולת · הנגלה דברים פשוטים שהנבון יחזור אחר הדע' ויחפשנו ויבקשנו עד שימצאנו ופי כסילים ירעה אולת · ר"ל ידרוש האולת ברצונו ומחשבתו וירעה יש שפירשו כמו ירצה תרגום רצון רעוא או כמו יחשוב כלומר כל מחשבותיו לדרישת האולת מלשון רעיון ויחס המחשבה לפה כמו הוות תחשוב לשונו · ואמר נבון לשון יחיד וכסילים לשון רבים למיעוט הנבונים וכן הזכיר בנבון לב ובכסיל פה כי לב מורה על שכל ועיון ולא רצה הכא ליחס לשון זה לכסיל ובדרך נסתר אמר כי לב הנבון יבקש בדברי החכמים הדעת הצפון בהם ולא יספיק לו ידיעת הנגלה לבד והשגת כונתו והנה קרא הנגלה בפיו ואחר כך לבו ומחשבתו ועיונו יתבודד בבקשת הטוב הצפון ליראיו בתוכם · ופי כסילים ירעה אולת רצה באולת שלילות החכמה והעדרה כמו שכתבנו למעלה בפסוק אולת כסילים אולת · ר"ל יהגה בפיו הדברים בלא התבוננות שאף כונת הנגלה לא תעלה בידו : כל ימי וגומר · לפי הנגלה דבק עם שלפני פניו ר"ל עם פסוק לב שמח ייטיב ואמר כל ימי עני והוא אותו שאינו שמח בחלקו רעים כי הוא נבהל להון ועינו לא תשבע עושר ויום יום יוסיף מכאוב נפשו לטובה אבל טוב לב ר"ל השמח בחלקו משתה תמיד כלומר מסתפק ועומד בשמחה כאלו הוא במשתה תמיד · ובדרך נסתר נקשר במה שלפניו ומאי עני עני בדעת אמר שהכסיל הרועה אולת והוא העני המשולל מכל חכמה רעים כי לא תפקחנה עיניו לא ידע ולא יבין · וטוב לב ר"ל השלם בשכל משתה תמיד כלומר שותה מנחל עדניו תמיד ר"ל בלא הפסק : טוב וגומר · הנגלה שטוב לאדם מעט הון ביראת יי' ר"ל בהזהר מהתקנתו בגזל ובחמס מאוצר רב ומהומה בו ר"ל עשק רש וגזל משפט וצדק · או כפרש טוב מעט שלא יתבטל מכל וכל מלימוד התורה שהיא יראת יי' מאוצר רב ומהומה בו · ר"ל שכל זמנו יכלה בקבוץ הממון ולא יתעסק בתורה כי הבטול הוא המהומה הגדולה · ובדרך נסתר טוב מעט ידיעה בדרך המחקר ביראת יי' ר"ל עם האמנת הדברים דרך קבלה מאוצר רב ר"ל השגת ידיעה גדולה בדרך מחקר ובו מהומה ומבוכה ומביא הריסה וכפירה :

טוב

קב ונקי

מוסר רע · כמו מוסר מלכים · יסורין קשים באים לאדם העוזב אורחותיו של הב"ה : ושונא תוכחת ימות · בלא עתו · ויש אומרים המוסר בדבר רע הוא לעזוב אורח המצות שלא יחפוץ המוסר : ושונא תוכחת · שיוכיחוהו מוכיחיו הוא ימות באין מוסר · כי המוסר והתוכחת יצילו האדם מדרך המות הזמניי והרוחניי · שאול ואבדון · יאמר כי השאול והאבדון שהשאול הוא הקבר והאבדון הוא גיהנם שהוא עמוק משאול גם שהם מקומות נסתרים הם נגד פני ה' וכל הדברי' שירדו שם הם נגלים לפניו : אף כי לבות בני אדם · כמו שאמר שישיג לבות האדם בעודם בחיים וקודם שירדו לשאול · וזה הכתוב נקשר עם הקודם לא יחשוב אדם שהשאול בית מנוס כי כלם נגד ה' : לא יאהב לץ · אמר כי האיש הלץ שלא יתעסק בדבר של מעלה ושלמות הוא לא יאהב מי שיוכיחהו ויזהירהו על דבר מעלה כמו שהיה מן הדין זוכה עליו שיאהבהו וכל שכן שלא יתעורר מעצמו ללכת אל חכמים ללמוד מהם חכמה : לב שמח · הלב הוא שרש הגוף ומקור כחות הנפש ולכן כאשר הוא שמח נראה השמחה בפני' · ובעצבת לב : וכן כשיהיה הלב נעצב ודואג תראהו ברוח נכאה והוא הדאגה שידאג ויתאנח ברוח · כי האנחה תבוא בסבת ג' דברים מצד העיון הדק יאמר האדם לשאוף האויר הקר ולהוציא החם ומתוך כך יצטרך להאויר רוח רב בשאיפה אחת והיא האנחה : והשנית בעבור דאגה ואבלות · והג' בעבור שמחה כי תתפשט הנפש לחוץ ויותך רוח רב וצריך החזרה רבה · או יאמר כי בהיות רוח נכאה מוקיר הרוח הרוחני הוא הלב לא ייטיבו פניו רק תראהו נעצב ודואג : לב נבון · לב איש נבון יבקש ללמוד הדעת : ופי כסילים ירעה אולת · דברים של אולת : כל ימי עני רעים · שיהיה עני בלב ואף כי הוא עני בממון כל ימיו מכאובים : וטוב לב משתה תמיד · ומי שיש לו לב טוב ושמח ורחב כל כך יאהירו פניו כאלו אוכל ושותה כל היום ואם הוא עני בממון · כי שמחת הלב זו היא עושר האדם : טוב מעט · טוב לאדם מעט שיהיה ירא את השם ובוטח בו ולא ידאג ויהיה שמח בחלקו : מאוצר רב ומהומה בו · מי שיהיה לו ממון רב ויהיה דואג עליו בכל שעה שיקח ממנו ויחשוב שיבוא ויקח לו · ויש מפרשים טוב מעט ממון שלא יגזול ויהיה ירא את השם מאוצר רב ומקובץ בגזל ובחמס ומהומה בו · כשיגזול את בני אדם יהום אותם ויהרגם · ונוטל נשמתם מהם :

טוב

מנחת ערב

שיעורים והסיר מגלון הולתו בכל מה : בית לדיק חוסן רב וגו' מייסר הנו הלדיק יבחר יותר שיהיה ביתו ריקם משיתחבר לרשע גם שימלא הרשע ההוא בית הלדיק תבואה כי הלא בית הלדיק כלו' אפילו ריקן היה חסן רב כי אין לך חסן גדול מהיות בית לדיק רק הס הוא בתבואת רשע נעכרת. מורה תבא בתבואה כי הם גם בבית הלדיק כלו' אשר התבואה בה כי יבא זה ויאבד את זה וזהו ובתבואת רשע נעכרת · וגם כי דרך חכמים מוגלה בפומייהו לפרקא דב' זה שטוב מעט ללדיק מהתחבר לרשע להמדת ממון וזהו ושפתי חכמים יזרו דעת כמזרה הזה הוא הדעת הנזכר לא יסכו' עם לב כסילים שלדרכה יאמר כי טוב ללדיק יבא לו הטוב אפי' ע"י הרשע וזהו לב כסילים לא כן : או יאמר שפתי חכמי' וגו' אפי בלי כונת לבם יזרו שפתותם דעת מעלמם לך כסילי' אפי' לבם בקרבם לא כן שלא יחשוב דעת ומה גם השפתים בלי כוונת הלב : זבח רשעים תועבה וגו' הנה התפלה היא במקום זבח ותמורתו כי תפלות כנגד קרבנות תקנום באופן שהקרבנות הכובי' יותר אמר העפ"כ בתפל' ישרי' יבחר הוא ית' מזבח רשעים ולא עוד אלא זה מתועב וזה רלונו כהו' כן הקלה אל הקלה : והנה יתאמן לב השומע כי יאמר הלא אם הרשע מביא זבח לרדוף הבדק ולשוב אל ה' למה יתעבהו הוא ית' והלא ימינו פשוטה לקבל שבים לזה אמר מה שאמרתי שהוא תועבת ה' הוא דרך הרשע כלו' עודנו מחזיק בטומאתו ומביא הזבח שלא בתשובה כדרכו הך אם הוא מרדף לדקה וכפרון כבואו בזבח הנזכ' אז אין צריך לומר שלא יתועב כי אם אדרב' יאהב כי כן דרכו ית' לאהוב השבים כי גדולה התשובה שמגעת עד כסא הכבוד : מוסר רע וגו' אמר כי הנה יאות יבא מוסר רע הן היסורין קשי' לעזוב אורח הוא העוזב אורח חיים פורש מתורה ומצות ואם גם שונא תוכח' ולא יוכיחהו מוכיחי' בשער לאמר לו ישוב עד ה' ויקבל מוס' אם תיסרנו יה וישוב גם ראוי ימות אחרי שלא שוה לו מוסר רע ומוכיח האומר לו ישו' לב אל היסורין ובזה כל החי יתן אל לבו ולא יודון לעשות הרע : ובמה תאמר כי ב' חסובו' בדבר ה' כי אולי לא משגיח תוכחת יאמין לשמוע כי אם מרוב צערו במוסר רע שניה כי הלא אין שונא תוכחת כלץ ונגד עינינו שיצריך ימים לזה אמר על האחד שאול וגו' לומר הנה זה מוסר ללב הבלתי יודעו כי אם ה' לבדו כי לא בלבד לב טהור כ"א אף לב רשע לא נעלרנו טומאה לבו מהשגח' בו הוא ית'

כי

וּמְהוּמָה בוֹ׃ טוֹב אֲרֻחַת יָרָק וְאַהֲבָה־שָׁם מִשּׁוֹר אָבוּס וְשִׂנְאָה־בוֹ׃ אִישׁ חֵמָה יְגָרֶה מָדוֹן וְאֶרֶךְ אַפַּיִם יַשְׁקִיט רִיב׃ דֶּרֶךְ עָצֵל כִּמְשֻׂכַת חָדֶק וְאֹרַח יְשָׁרִים סְלֻלָה׃ בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־אָב וּכְסִיל אָדָם בּוֹזֶה אִמּוֹ׃ אִוֶּלֶת שִׂמְחָה לַחֲסַר־לֵב וְאִישׁ תְּבוּנָה יְיַשֶּׁר־לָכֶת׃ הָפֵר מַחֲשָׁבוֹת בְּאֵין סוֹד וּבְרֹב יוֹעֲצִים תָּקוּם׃

ל׳ וחד ואבוס עבים ג׳ בסי׳ ל׳ פסק חלה ל׳ וחס׳ ב׳ חד מל׳ ז׳ ב׳

שמחה

וְעַאתָאבְהֵין: טָבָא שֵׁירוּתָא דְּיַרְקָא וְרַחֲמוּתָא תַּמָּן מִן תּוֹרֵי מְפַטְּמֵי בְּסַנְיָאתָא: גַּבְרָא חֶמְתָּנָא מְגָרֵי תִּגְרָא וְנָגִיד רוּחָא מְדַעֵיךְ הָיְיתָה: אוֹרְחֵיהוֹן דְּעַטְלֵי קַרְצוּבֵי וְכוּבֵי וְאוֹרְחָא תְּרִיצֵי שַׁפְיָא: בְּרָא חַכִּימָא יַחְדֵּי לְאָבוּי וּבְרָא סַכְלָא מְשִׁיט אִמֵּיהּ: שַׁטְיוּתָא חֶדְוָותָא הִיא לְחַסִּיר לִבָּא וְגַבְרָא דְּמִתְבַּיַּין תְּרִיצוּת מְהַלֵּךְ: בְּטוּלָא דְּמַחֲשַׁבְתָּא הֵיךְ דְּלֵית רָזָא וּבְסוּגְעָא כָּאלֵין דְּמִתְמַלְכִין עֵיצָתָא תְקוּם:

חרותא

יגרה ג׳ ובסיפ׳ וסימני׳ איש חמה יגרה מדון׳ רחב נפש יגרה מדון׳ איש אף יגרה מדון: ישמח ז׳ וסי׳ נמסר בתהלות סימ׳ ק״ד: יישר ב׳ וסימ׳ והוא יישר ארחותיך׳ ואיש תבונה יישר לכת:

רשי

משור אבוס׳ שאובסין לו המאכל בפיו על כרחו כדי לפטמו׳ וכן ברבורים אבוסים׳ ויש למושלו כנגד קומץ מעט של עני שחביב משור הטוח של רשע: ד״א טובה ארוחה ירק׳ לתת לעני והאהב׳ שם להראות לו פנים יפים׳ משור אבוס׳ להאכילו בשר שמן ויראהו פני׳ זועפות: איש חמה יגרה מדון׳ אדם שאין מעצר לרוחו להאריך חמתו יגרה מדון׳ וארך אפים׳ שאינו ממהר להנקם ולריב: ישקיט ריב׳ שהוא כנה ושקט מאליו: דרך עצל כמשוכ׳ חדק׳ דומה בעיניו כאלו הדרכי׳ גדורים לפניו בגדר חדקי׳ משוכת גדר׳ כמו הסר משוכתו׳ חדק׳ קוצים׳ אורח ישרים סלולה׳ כבושה ומופנה׳ ומדרש אגדה דרכו של עשו כקוץ זה הנסבך בגיזת צמר אם תטלהו מכאן הוא מתערה בכאן כך אין אדם יכול לצאת ידי עלילות׳ בלא ממון: בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בוזהו אמו׳ גורם לאמו שמבזי׳ אותה: אולת׳ שמחה היא לחסר לב: הפר מחשבות באין סוד בלא עצה לא תקום מחשבה:

שמחה

רלבג

טוב ארוחת ירק׳ טוב לאדם וערב ארוחות ירק עם חברה שתהיה אהבה שם ביניה׳ יותר משור שמן עם חברה שתהיה שנאה ביניהם כי השנאה תגרה מדון ביניה׳ ותהיה סבה לרעות גדולות: איש חמה יגרה מדון׳ האיש הכעסן יגרה מדון במקום שיש שלום ואמנם מי שהוא מאוחר הכעס ישקיט הריב והמדון ויהיה סבת השלום: דרך עצל׳ הנה דרך העצל היא אצלו כמו גדר קוצים שההליכה עליו תזיק ויוזק המתהלך בו בכל מקומו׳ עד לדרך כף רגלו ואמנ׳ ארח האנשי׳ הישרי׳ בפעולותיהם שאינם עצלי׳ היא סלולה ודרוכה ילכו בה בקלות ואפשר שירצה בזה והוא הנכון דרך העצל בחקירות העיוניות מחקיר בהם מחקר ראוי היא קשה לו כמו הדריכה במשוכת הקוצי׳ וזה כי תמיד ימצא מי שזה ענינו בדרך חקירתו ספקות וערבובים לא יתכן לו היציאה מהם כי לא הקדים כל מה המחשבו׳ לעיין בהם ולבירור הצודקת מהבלתי צודקת ואמנם דרך הישרים שדורכים בחקירותיהם ביושר ולזה יקדימו תחלה כל המחשבו׳ הנופלות בדרוש ההוא ויבררו הצודקת מהבלתי צודקת היא סלולה ודרוכה לא יתנגפו רגליהם בה ולא יכשלו בהליכתם: בן חכם׳ הבן שהוא חכם ישמח האב שמשער בענין שלימות חכמתו יותר מהאם׳ והאדם הגדול שהיה כסיל הוא בוזה אמו כי אליה ייוחס יותר רוע מוסרו מפני שקדו תמיד אצלה בקטנותו או ירצה שהוא בוזה גם אמו והוא הנכון: אולת שמחה׳ מי שהוא חסר השכל ישמח באולת והוא ההשתדלות בדבר בזולת הסבות הראויות והאיש בעל תבונה יישיר ההליכה אל המבוקש כי הוא יבא בה בסבותיו הראויות: הפר מחשבות׳ הנה בשבת שלא היה סוד ועצה בדבר יופרו המחשבו׳ בו רוצה לומר שלא יבואו לפועל ובהמצא רוב יועצים בדבר להגיע אל המבוקש תשוב המחשבה שחשבו בעשיית הדבר ההוא:

שמחה

מנחת ערב

כי הלא גם שלבות הפורסים מה׳ עמהם אמה בהלאת רעיונים בלתי טהורים תבא גם עין ה׳ הקדוש עד אין קצה כי הלא ק״ו הדברים ומה אם שאול ואבדון נג׳ שם תכלי׳ כחות הטומאה להם הפושעים בם נגד ה׳ ומה גם עתה לבות בני האדם מסוללי מלאה כהמה וזהו אף כי לבות וגו׳ כי לעולם גדולתו ית׳ לא תערכנו הפלגת קדושתו להיות מה בתשוכת הלאת טומאה: ועל הב׳ כי הלא נגד עיניו אין לץ הפורש מהתורה שאפי׳ אל מקום ישיבת חכמים לא ילך לבלתי יוכיחוהו על בטול תורתו והנה זה מורה בהכנע שהוא פורח הוכחה ולמה לא ימות לבעת אין זו הוכחה כי הלא אכס׳ כי לא משנאתו את התוכחות אל חכמי׳ לא ילך רק מבלתי אוהבו אותה והיכו דומה הבלתי אוהב לשונא ממש וזהו לא יאהב לץ הוכח לו בז׳ את התשובה שהשליגו על דברי חכמים נשתם ממנו דרך התשובה שאינו הולך אצלם והיכו שומע תוכחתם לשוב הנה יורה שלא ימסך מהיותו לץ פורש את התוכחות רק שלא ילך לך אם היה הולך אצלם יקבל וישמע ויעשה: לב שמח ייטיב פנים וגו׳ בא דרך ויכוח בקורת תגר על יעוני והומר הנה לב שמח כעשיר כי אם לבו בקרבו ייטיב פנים משא״כ לעני שלא ישמח לבו כי הלא בעצבת לב יהיה מי שיש לו רוח נכאה הוא העני כד״א אל עני ונכה רוח והיך ייטיב פניו כמלא רוחו לבו ופניו זועפים׳ ולא עוד כי אם גם אם לב נבון יש לעני לא יזכה לתורה כי לב נבון יבקש דעת כלומר והיכנו כי שמעתתא בעי צלותא או לב נבון יבקש דעת התורה לשמוח נגד עצבון לבו כי פקודי ה׳ משמחי לב ונגד כנו פי כסילים מבולבלי חכמה שירעה ויאכל אולת שהוא מעדני העה״ז שמאמר פיהם הוא להשיב ולומר לו כל ימי עני רעים ורעתך רבה ויך ייטב לבך כי הלא וטוב לב להכין לא יהיה רק מי שיש לו תמיד משתה: ע״כ משיב רוח הקדש ואומרת אל תש׳ לב אל פי כסילי׳ ושמח בדליתך כי הוא לטובתך כי לא יבצר או יש לך מעט בצמצום או אתה רש אין כל אם מעט לך טוב מעט ביראת ה׳ שבדלותך תמיד עיניך תלויות לשמים ואת הבלים הירא ותהיה צדיק מאוצר רב ומהומה בו כי תשמן ותבעט ויתעתדו לך רעות ותאומות רבות ואם באת עד דכא ואין כל רק ירק ועצב הארי: טוב ארוחת ירק ואהבה שם שיכופרו עונותיך ויאהבך ה׳ משור אבוס ושנאה בו על משא עונותיך בעליך בלתי מכופרים:

איש חימה וגו׳ אמר מי שהוא איש חימה נוח לכעוס בראותו דבר שלא ברצונו ממנו ואליו ימשך ממדה רעה זו אל רעה הימנה להיות מגרה מדון בין איש ובין רעהו ואשר הוא ארך אפים קשה לכעוס יבא אל מדה טובה הימנה שגם בהיות ריב בין אנשים ישקיט ריב משניהם המריבות: ולמען הזהיר את הבא להשקיט ריב איכה יעשה להצליח אמר דרך עצל וגו׳ והוא כי יקרה ירא׳ איש דברי ריבות בין איש ובין אחיו ויתעצל מלכת להשקיט ריב באומרו איך ארצה אותו בעת כעסו או לולי לא ירצה

ירצה

אבן עזרא

טוב ארוחת׳ עומד במקום שנים בעבור הנושא עלי ארח כמו שלוחים מן ישלח ומנחה מן נחה׳ שם בארוחה השלוחה כלומר שיאהב זה לזה טוב מארוחת שור וישנא זה לזה: יגרה׳ מענין מתגרת ידך: עצל׳ בכל מקום רשע פי׳ דרך עצל כאילו סביבה משוכת חדק קוצים שאינו יודע לצאת ממנה׳ סלולה כענין סולו סולו המסלה פירוש הרימו ההרמה ורומז על הציונים הרמים כדי שלא יטעו ההולכים עליה וכן סוללה כאילו יש לה ציונים סלולים ללכת דרך ישר: יישר׳ יבקש דרך ישר ללכת בה: הפר׳

שמחה

אבן יחייא

טוב וגו׳ ובאהבת הערב טוב ארוחת ירק ואהבה שם באכילה ההיא עם אלכו ואלהיו באמצעות ברכת המוציא וברכת המזון והברכות האחרות׳ משור אבוס ושמן שאוכל הרשע במשתה אחד ושנאה בו ממנו יתברך׳ מה שלכן טובים הם ימי העני שהם רעים מ משתה תמיד מהטוב לב הרשע׳ איש וגו׳ כי הרשע הלז הוא איש חימה וכעסן נוח לכעו׳ ויגרה מדון ויחרחר ריב ויולידהו עם אנשי ביתו וזולתם׳ ולכן אכילתו השור אבוס ההוא לא יהיה במנוחה כי יכעס עם אנשי ביתו וישמעו בשולחנו קול ענות מאלות וקללות ודברי קנטורין׳ מה שהעני החכם הנז׳ הוא ארך אפים ולא יגרה הוא הריב׳ ואם במקרה ירינו אנשי ביתו פעם בשנה הוא ישקיט הריב ההוא באופן שאותו המעט שיאכל יהיה במנוחה וישמע בשלחנו קול ששון וקול ענות לו ית׳ ברכו׳ ותושבחות והילולים׳ דרך וגו׳ לנהוג המנהג והדרך שדורך הרשע הנז׳ שהוא עצל מלבקש דרך האמת הוא כדרך הנגדר בקוצי המדבר והברקונים שהעוברים שם יכאבו בשפיכת דם בשרם בקוצים ההם׳ מה שאורח הישרים הנז׳ היא סלולה ואין שטן ואין פגע רע בה ואשרי האוחז בה כי ישיג הטוב הזמניי והנצחיי:

בן חכם וגו׳ הבן חכם ישמח אב שהוא אביו המולידו׳ וע״ד נסתר שכלו׳ והרשע הכסיל הוא בוזה אמו אשר ילדתו כי להיותו רגיל אצלה לא יהיה לו יראה ממנה כיראתו לאביו וע״ד הנסתר׳ היא אמו תורת ה׳ תמימה׳ אולת וגו׳ והכסיל החסר לב הנז׳ האולת היא שמחה אליו כי לחוסר לבו לא יבחין בין טוב לרע׳ מה שהחכם איש תבונה הנז׳ ידע בחכמתו להישיר דרכו ללכת אל החיים הנצחיים׳ הפר ונומר וזה יען כי שבת בלתי צאת מחשבות האדם אל הים והיותם מופרות הוא להיותם בלתי נעשות בעצה וסוד׳ ע״ד בסודם אל תבוא נפשי שר״ל עצתם הנעשית בסוד׳ ואמנם כשיעשו ברוב יועצים תקום ותהיה׳ ולכן תכנון שעושה כל עניניו בעצ׳ החכמה יישר לכת בלי ספק:

שמחה

ר׳ מנחם המאירי

טוב ונומר׳ ארוחה היא שם סעודה המורגלת בכל יום והוא לשון נקבה וטוב לשון זכר ואם כן פירושו טוב לאדם שיסתפק בארוחת ירק ואהבה שם משתהיה לו ארוחת שור אבוס ושנאה בו ואבוס פעל מענין אבוס בעליו כלומר שור מפוטם ועל שם שפטומו על האבוס קרא אותו אבוס׳ ואהבה ושנאה פירושו במקום אהבה או במקום שנאה כלומר טוב לו ארוחת ירק עם אוהביו משור אבוס עם שונאיו׳ ויש יופרשים אהבת לבו ושנאת לבו׳ כלומר טוב ארוחת ירק למי שלבו באהבת עצמו ובשמחה משור אבוס בלב רגז ועצב שזהו שנאת עצמו וצרות עינו׳ ורבותינו פירשוהו על מתן העני שטוב להאכילו ארוח ירק באהב׳ ובסבר פנים יפות ממי שיאכילהו שור אבוס ויכלימהו בדבריו ובנערותו והיא הערה נכבדת יכשלו בה רבים ובכיוצא בה אמרו בתלמוד המערב על כבוד האב יש מאכיל אביו פטומות ומורידו לגהנם ויש מטחינו ברחים ומביא לגן עדן׳ מאכילו פטומות ויורש גיהנם חד בר נש הוה מאכיל לאביו פסיונין אמר ליה אבוי ברא הלין מנא לך אמר ליה סבא סבא אכול ודום כלביא אכלין ומודשין כמאי מאכיל את אביו פטומות וטורדו מן העולם׳ כיצד מטחינו ברחים ויורש גן עדן חד בר נש הוה טחין ברחיא אתא זימנא למיתי לשחוקיא כלומר שנכסו להתקבץ לילך למלחמה אמר ליה בריה אבא טחון את תחתי אי מטית מיבזוא טב לי אנא ולא את אי מטית מילקי טב לי אנא ולא את כמאי טוחנו ברחים ויורש גן עדן וכן אמרו כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש והמפייסו בדברים מתברך באח׳ עשרה ובדרך נסתר הוא כענין פסוק שלפניו כלומר שטוב ארוחת ירק כלומר מעט למוד ואהבה ר״ל אהבת האל ותת לו כבוד בהאמנת כל מה שראוי להאמין בו משור אבוס ר״ל ידיעה מרובה ושנאה בו ר״ל שנאת זר׳ כבפירת מה שראוי להאמין בו את וככר ביארנו שור שנגזר מלשון עיון: איש וגו׳ אמר שבעל חמה יגרה מדון ר״ל יעיר המדון כי במעט סבה יבער אפו לשעתו עד שיתבלע הריב ותבער החמה אבל כד ויגרה יאמר לפעמים על הקטטה עצמה ויותר כשהוא קשור עם אות הגי״ת אל תתגר בם ולפעמים יאמר על התעוררות הקטט׳ והריב ענין וסכסכתי מצרים במצרים תרגומו ואיגרי מצראי במצראי ומזה כאמ׳ הנה יגרה מדון ר״ל יערב הקטט׳ והריב או פירושו הסתה והבערה כמו מגרה את הדוב וארך אפים ישקיט ריב׳ כי כשיאריך אפו ולא יענה לשעתו יהיה סבה שישקוט העניין מאליו וכל זה הערה להאריך אף ולכבישת כעס׳ ובדרך נסתר קרא איש חמה המתנגד החושב להרוס אשיות התורה במופתיו הכוזבים והחכם המתישב בדעתו ובלתי נמהר להשיב יניח רגזו וישקיט ריבו ויודיעהו כי אין בכל מופתיו מופת אמתי יוכל לדחות בו אחת מכל הפנות התוריות כמו שהתבאר: דרך ונומר׳ הערה להיות האדם זריז בעסקיו ובעניניו ושלא להיות עצל בהם ואמר דרך עצל כלומר כשיצטרך ללכת אל עיר נעשה הדרך ההוא בעיניו כאלו הוא גדור בכל סביבותיו בגדר של קוצים שאינו יכול לצאת ממנה אבל אורח ישרים סלולה בעיניו ר״ל מוכנית מן האבנים סנה ובלעז אספירינגלדה מענין הסוללות באו העיר׳ ויש מפרשים דרוכה ורמוסה כלומר שאדם רואה דרכו לפניו ובדרך נסתר המתעצל בחכמה נשאר נבוך ונפוס ולא יוכל להוציא תעלומותיו לאור ואורח ישרים סלולה וישרה לפניו אין בהם נפתל ועקש ורבותינו דרשוהו על אומות העולם דרכו של עשו כקוץ המסובך בצמר כשאתה מטלטלו מכאן הוא מתערה מכאן כך אין אדם יכול לצאת מתחת ידי עלילותיהם בלא ממון: בן חכם ונומר׳ הערה כללית לבן שישתדל בחכמה ובשלמות ובכל מיני הצלחה והודיעו כי עם היות תכלית התועלת והכבוד בשלמותו לעצמו יש לאביו ולאמו בו חלק הראוי לו להפליג בזירוז לכבודם׳ ונראה שהפסוק פתיחת דברים או נמשך למה שפירש בענין העצל כי בן חכם הוא הפכו׳ ואמר שהבן החכם ישמח האב ר״ל יסבב לו שמחה למעלתו וכסיל אדם נראה שהוא הפוך כמו האדם כסיל בוזה אמו ר״ל גורם שתבזה: אולת ונומר׳ כמה פעמים ביארנו שכל זמן שיודיע על אחת המדות שהיא ממדות הכסיל או שהיא מטבעים הכוונת החכם הוא הערה למאוס ברע ולבחור בטוב אין צורך להשיב מה שכבר נאמר תמיד ואמר הנה שהסכל וחסר לב ר״ל חסר השכל שמחתו לשוט הנה והנה ולטייל עם בני גילו לאכול ולשתות ולשחוק ולהתענג בכלל התענוגים הפחותים והמגונים וזהו שמחתו ותכלית כוונתו כי השמחה מוכחת על השגת מה שיכוין האדם בו והנבון יתבונן בעצמו איזו היא דרך ישרה וזהו התכלית המכוון ומכין צעדיו ומיישר אורחותיו להם כ כונתו׳ וזו הערה כוללת במדיות ובתוריות ובשכליות כי הוא משתדל להשיג כונתו בכל מה שיוכל ובענין החכמה יפורש ענין יושר לכת על סדר הלמוד ובלמוד ההקדמות על סדרן והשמר מן ההריסה: הפר ונומר׳

שמחה

קב ונקי

טוב ארוחת ירק׳ יותר טוב הוא לאיש שתהיה לו סעודה של ירקות ותהיה שם אהבה שבני הבית יתנהגו זה עם זה בדרך אהבה ורצון ממה שיהיה להם בסעודתם שור אבוס ותהיה שם שנאה וקטטה והוא שירבו בני הבית זה עם זה׳ ושור אבוס׳ הוא השור העומד תמיד על אבוס בעליו לאכול ולא יחסר מאכלו וכמוהו וברבורים אבוסים שענינו ברבורים שגירים בתוך הכלוב והאבוס לפניהם תמיד לא שיהיו מפוטמים ביד כאשר יחשבו רבים׳ ואפשר שכיון במשל הזה לומר כי טוב לאדם שידרוך דרך השלמות שיסתפק במעט המזון ובמעט הנאות הגוף ויהיה תכליתו אהבת השם משיבחר לנפשו תאות העולם הזה ויגיעהו תענוגיו וקנייניו לשנא הדרך הטוב ולשנוא החכמה ולומדיה: איש חמה׳ הטעם איש בעל חמה יעיר המדון אע״פ שהוא קטן מתחלתו הוא יעלנו ויגדילנו בחמתו׳ ואמנם האדם שהוא מאריך אפו ישקיטנו ויניחנו׳ ר״ל לא די שהוא לא יריב עם אדם ולא יוליד ריב בין אנשים אלא אפי׳ אם יראה ריב בין אנשים ישקיטנו וישלים ביניהם: דרך עצל׳ הטעם הדרך שצריך לדרוך בו העצל נראה בעיניו כאלו היא גדורה בקוצים וסלונים ולא יוכל לדרוך בו כדרך אמר עצל שחל בדרך: ואורח הישרים שהם הפך העצלים הם החרוצים דרך סלולה׳ ר״ל כאלו דרך סלולה בפניהם שיעשו פעולותיהם בזריזו׳ ולא יבקשו תואנה להתרשל ממלאכתם וכן האיש העצל בבקשת החכמה תראה בעיניו דרישת החכמה מסופק׳ ומבולבלת בעבור שלא למד הלעוהיה ולפ״י יתבלבל שכלו׳ ואמנם הישרים ימצאו דרך החכמה סלולה מן הספקות: בן חכם ישמח אב׳ אמר ישמח אב לפי שהוא מכיר בחכמה יותר מן האם והאדם שהוא כסיל נותן בזיון לאמו שהיא מצויה תמיד עמו כי לכסילותו לא יתחבר עם האנשים׳ ועוד כי הוא גורם לה שיחרפוה בני העולם בראותם אותו והזכיר בזיון האל האם ולא הזכיר האב כי כאשר יהיה לאיש הבן כסיל יאמרו לא היה זה בנו של פלוני אך אמו זנתה תחת בעלה ויהיה לה בן זה מאיש אחר׳ ועל דרך הנסתר יאמר כי הבן החכם יגביר מעלת השכל הנקרא אב והבן הכסיל מבזה נפשו הנקראת אם: אולת שמחה לחסר לב׳ אמר הכסיל כאשר יוכל לעשות אולת זו היא שמחה לו והוא בעיניו דעת והחכמה שלא יצטער בהבנתו החכמה ובהתעסקו בדברי ההבל׳ ואיש תבונה׳ יישר דרכיו ללכת בם או יישר עצמו ללכת בדרכי יושר: הפך מחשבות באין סוד׳ רוצה לומר כל מחשבות האדם כיחשבו בלא עצת חכמים יבואו לידי הפרה ותבטל המחשבה ההיא ולא תבא לידי מעשה ובהרבה יועצים שיהיה נמלך עמהם ושומע לעצתם התקיים מחשבתו׳ או יאמר כי סבת הפרת המחשבות של מלכים ורוזנים הוא בעבור שאנשי סודו יגלוהו ומתוך כך תופר עצתו׳ אמנם בהיות ריבוי אנשים חכמים יועצים בעלי סוד תקום מחשבתם ולא תופר:

שמחה

רש"י

שמחה לאיש במענה פיו · כשמשיבו על ידי מענה רך ודבר נחת הבריות אוהבים אותו · ורבותינו דרשוהו על בעלי גירסא אם מוציאים בפיהם מענה או תתקיים בם וישמחו · ודבר בעתו מה טוב · שואלים בהלכות הפסח ובהלכות החג בזמנו : ארח חיים למעלה למשכיל · כמו שרפים עומדים ממעל לו · כלומר לפני החכם קשוטה ומוכנת אורח חיים : עוכר ביתו · שהוא בוצע בצע · ושונא מתנות יחיה · מאחר שהוא שונא מתנות כ"ש ששונא את הגזל : לב צדיק יהגה לענו' · יחשוב ויבין מה יענה קודם שישיב דבר : מאור

במענה ג' בזירי וסי' הדוחא דבר נשא בהתהא

רלבג

שמחה לאיש במענה פיו · הנה ישמח האיש בדבור פיו כשיהיה לו לדבר אל המלך או אל הגדול ואמנם היה ראוי תחלה שישתדל שיהיו דבורו בעתו הראוי בשיקדי' לו מה שראוי לקדים כי דבר בעתו מה טוב : ארח חיים · הנה דרך חיים הוא למעלה אל איש המשכיל כי כל מה שיהיה הדבר המושכל יותר נכבד תהיה ההשגה בו יותר נכבדת ויותר ערב ולזה יעלה תמיד בהשגותיו וחקירותיו אל הדברים היותר עליונים והיותר נכבדים והנה קרא לעליונים שהם יותר נכבדים למעלה כי השמים יותר נכבדים מהיסודו' והעליון היסודו' הוא יותר נכבד מהשפל ממנו ולזה היה ארח חיי' למעלה אל האיש המשכיל כאלו היה זה להרחק מהמקו' היותר שפל שהיא שאול · בית גאים · בית המכנסים הגאים והתקיפים יחריב הש"י ויעמיד גבול האלמנ' ואם הוא הלוש שהאלמנה ג"כ היא הנוטה . תועבת יי' מחשבות רע הם תועבת יי' כי הם התחל' ליוצא ס בדעת ובתמונת והמל' אמרי נועם הם [illegible] ס ונבחרי' אל הש"י אירצה בזה כי תועבת יי' היא מחשבות האיש הרע כי הם ברע תמיד ואולם מחשבות האנשים הטהורי' הם אמרים שינעמו לש"י ויערבו . עוכר ביתו וגו' · מי שהוא נוקם [illegible] לדין דין היא עוכר ביתו ומשחית בהפך מה שהוא חושב ואמנם מי שהוא שונא גם המתנות ולא ירצה לקחם מהנכנסים יחיה ויתקיים לפי שהוא בוטח בש"י והיינו נשען על מתנות האנשים : לב · הצדיקים יהגה ויתעסק תמיד לענין ולהועלה והתנם פי רשעים ודבורם יביע הרעות והשחתות טבעיות כי דבורם יעיד אל כל רע ומחשבות הצדיק תעיד אל הטוב : רחוק

נ"כ שִׂמְחָה לָאִישׁ בְּמַעֲנֵה־פִיו וְדָבָר בְּעִתּוֹ מַה־טּוֹב׃ ל אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל לְמַעַן סוּר מִשְּׁאוֹל מָטָּה׃ ב' ס"פ כה בֵּית גֵּאִים יִסַּח ׀ יְהוָה וְיַצֵּב גְּבוּל נ' ל ות' יג אַלְמָנָה׃ תּוֹעֲבַת יְהוָה מַחְשְׁבוֹת רָע וּטְהֹרִים אִמְרֵי־נֹעַם׃ ל עֹכֵר בֵּיתוֹ בּוֹצֵעַ בָּצַע וְשׂוֹנֵא מַתָּנֹת יִחְיֶה׃ ב' מל' וב' חס' וח' מל' לֵב צַדִּיק יֶהְגֶּה לַעֲנוֹת וּפִי רְשָׁעִים יַבִּיעַ רָעוֹת׃ רחוק

יחֶדְוְתָא לְגַבְרָא בְּמִילְתָא דְפוּמֵיהּ וּמִלְתָא בְּעִידָנָא סַגִּי טָבָא׃ אָרְחָא דְחַיֵּי מַעֲלְיָא לְסוּכְלְתָנָא דְנִסְטֵא מִן שְׁיוֹל תַּחְתִּיתָא׃ בֵּיתָא דְגֵיוְתָנָא נְסַטֵּר אֱלָהָא וְיַעְתֵּד תְּחוּמָא דְאַרְמַלְתָּא׃ מְרַחַקְתֵּיהּ דֶאֱלָהָא מַחְשַׁבְתָּא בִּישְׁתָּא וְדַכְיָין מִלֵּי בְסִימְתָא׃ מוֹבִיד בֵּיתֵיהּ מְכַנֵּשׁ מָמוֹן דְּשִׁקַר וּדְסָנֵי מוֹהֲבָתָא דְמַגַּן יֵיחֵי׃ לִבָּא דְצַדִּיקָא יָאנֵי בְּהֵימָנוּתָא וּפוּמְהוֹן דְרַשִׁיעֵי מַבִּיעַ בִּישְׁתָּא׃ רחיק

במענה מענה ג' קמצין וסימ' כלשון ארמי חדתא דבר נשא כהתתא · וביאורם ובושו החזים וחפרו · שמחה לאיש במענה פיו · לאדם מערכי לב : מתנות ג' כ' חס' וא' מ"ל וסימ' ולבני הפילגשים אשר לאברהם · ויתן להם אביהם בר"ה · ושונא מתנות יחיה · מציעתא מ"ל :

אבן עזרא

שמחה · שנים דבקים · סוד ענין עצה פי' שאחרים יפרו מחשבות החושבים בעבור כי אין עצה ובעבור יועצים תקום מחשבת הנועצים ותבא שמחה לאיש היועץ בבא מענה פיו · ודבר העצה שיבא בעתו טוב לנועצים : ארח חיים · שהיא למעלה למשכיל כלומר המשכיל יתעסק לעשות רצון יוצרו אולי ילך בארח החיי' שהיא למעלה והם חיי הנפש המתאוה לשוב אל האלהים למען שתסור מן השאול שהוא למטה : בית גאים · שיש להם גאוה יסח השם ביתם ויהרסנו · אלמנה ענייני אלהים שהוא דיין אלמנות מן אמנה יצב גבולה : רע · כלומר איש רע · וטהורים נחשבים ככסף טהור שאין בו סיגי' · אמרי נועם שינעמו לשם : עוכר · לב · רחוק

אבן יחייא

שמחה ונומר והאיש השלם הלז אשר עושה דבריו ברוב יועצים ולכן תקום מעשיהו ויצא אל היש · יהיה לו שמחה במענה פיו מעצתו כאשר יצא הדבר אל היש בעתו · ובאופן היותר טוב שאפשר וזהו אומרו מה טוב · ע"ד מה רבו מעשיך ה' · אורח וגו' והדרך אשר יישר האיש תבונה ללכת בו הוא הדרך והאורח מהחיים הנצחיים בהדבקו למעלה עם המשכיל שהוא השכל הפועל · למען סור מהדבק בשאול מטה אשר בו ידבקו רוחות הבהמו' ורוחות האנשי' הבהמיים הדומים אליה' · בית וגו' ואף כי ראוי לאדם לבקש לידבק למעלה למשכיל הנה לא יושג זה בהתגאות לבו ובגאותו השפלים · כי אדרבא המשפיל את עצמו עד שאול מטה הוא יזכה לעלות לידבק למעלה למשכיל · והמעלה את עצמו בגאותו עד על · יושפל עד שאול תחתית כי בית גאים יסח ה' · ויצב גבול האיש השפל ועניו כאלמנה אשר היא שפלה ומדוכה למקרה הרע אשר קרא לה מהעדר אדוניה הפורש כנפיו עליה · תועבת ונומר והוא תועבת ה' מחשבות הגאה הרע כי הוא חושב לעלות על במותי עב ולהתדמות לעליון ולכן לבש לבושו כי ה' מלך גאות לבש · ואמנם הם טהורים לפניו אמרי נועם מהשפל העניו הבלתי מדבר עתק בגאו' ובוז לזולתו · עוכר וגו' והגאה הנז' הוא עוכר ביתו בהיותו בוצע בצע מה שהעניו יחיה בהיותו שונא בצע ואפילו המתנות הנתוני' נתונים המה לו ברצון הנותן ותפצו הוא שונאם ובלתי מקבלם · לב וגו' והצדיק העניו כשידבר עם בני האדם יהגה ויחשוב בלבבו את אשר לו לענות להם לבלתי יחטא בשפתיו בהיותו כבהל להשיב · ואמנם הרשע כבלתי מחשבת הלב יביע וידבר כמעין הנובע רעות בגאותו ורוממותו : רחוק

ר' מנחם המאירי

שמחה וגו' · סוד יאמר לפעמים על העלמת הדבר והסתרו סוד יי' ליראיו כי אם גלה סודו וסוד אחר אל נגלה · ופעם יאמר על קבוץ. זכשים להתיעץ עצה ביניהם הן לטוב הן לרע · על עמך יערימו סוד · בסוד ישרים ועדה · על סוד נחרים יחדיו · והנה הוא אמור בענין עצה והוא הערה על עשיית הענינים במתון ובעצת גדוליו וזקניו ואמר החכם לבנו התיעץ והתמהמה במעשיך ואל תבהל ברוחך להוצי' מחשבתך לפועל כי טוב שתנח' על התמהמהך מהתנחם על הבהילך דבר שלא תוכל להשיבו ועל זה אמר הפר מחשבות באין סוד כלומר כל מה שיחשוב האדם להשיגו הוא מופר בעבור העשותו בלא עצה וברוב יועצים תקום ר"ל תתקיים המחשבה וברוב פירושו בהרבה או בחשיבות עצה ועל זה אמר שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב כלומר שמחה לנועץ כשהשיג למענה פיו כי מענה במקום דבור כמו ועני ואמרתי ויען איוב הראשון או פירושו בעדות פיו · כמה שהיה פיו מעיד לו על הדבר שישיגהו וההשגה ההיא תהיה ברוב עצה ודבר בעתו מה טוב · הורה על צורך העצה כי לפעמים יזדמן שהצליח האדם באיזה ענין ויחשוב שאם יעשהו עתה גם כן שיצליח בה ויחטא בזה לפעמים כי העתי' אינם שוים ויגלות האדם בעת מן העתים בענין אחד שיפסיד בו בזמן אחר וכמה דברים ראוי לאדם להשתדל בזמן הבחרות שראוי להניחם בעת הזקנה וכיוצא כאלו מן הפרטים כמה וכמה ולפי התחדשות הזמנים והשנות יתחדשו העצות ולכן צריך האדם להתיעץ תמיד עם הזקנים אשר עברו עליהם בשינוית הימים בישישים חכמה וכדרך כסתר יפורש סוד על עניין הראשון והזהיר החכם שלא יהרוס המכוון בסבת גלות סודות התורה למי שאינו ראוי לכך כי זה הריסה והפר המכוון אך בחשיבות היועצים ר"ל בחשיבות החכמים והעמדתם עניני התורה על מושב ככם הראוי להם יתקיים המכוון והעיד שיש סודות שאין ראוי לגלותם לשום אדם בעולם אף לנבון שבנבונים אלא שהחכם לפי מה שיגיע בהצלחת למודו יתבונן בהם מדעתו עד שישיגם ועל זה אמר שמחה לאיש במענה פיו כלומר במה שיתחדש לו משכלו שהוא תכלית הכונה ומה שאין ראוי להגיע לו מהשפעת זולתו והודיעו שישיגנה אם ישמור עשיית הדברים בעתם ובהזהר מן ההריסה ומן הנמשך בה כמו שאמרו ז"ל מנעו בניכם מן ההגיון וכן אמרו במסכת חגיגה תא ואגמרך מעשה מרכבה אמר ליה אכתי לא קשאי · ואלו דברים סודיים נכבדים אחד ליודעי חן ויש בכללה הערות אחרות אמר שבמענה פי האדם כשהוא מענה רך ודבור ערב ומתוק לבריות ישיג שמחה ואהבת הבריות ועם כל זה אמר דבר בעתו מה טוב כי לפעמים צריך שיכריח האדם עצמו אף בחוץ מטבעו לשנות בתכונת הדבור פעם דרך כעס פעם דרך פתוי פעם דרך שמחה ולשון הבאי כאמרם ז"ל על ענין הכעס למירמא אימתא אאינשי ביתיה הוא דעביד ודרך פתוי ושפתי חלקות מותר לשנות בדברי שלום והבאי כי הוו חלפי רבנן מנרשא הוו אמרי מילי דבדיחותא · ויש לפרשו על הלמוד ר"ל על הרב שלמד ואלא במענה פיו לשון שפע על דרך והארץ תענה את הדגן והכסף יענה את הכל וכן לדעת קצת והאלהים יעננו בקול שהיה עוזרו ומשפיעו בקול שאלמלא כל לא היה קולו נשמע ואמר לתלמיד ולתלמידים ממנו כלשונו מוסיף לדבר דבריו בכוון בלא בלבול · ודבר בעתו מה טוב כי זה מצרך טכסים הדבור בלמוד ובדרשה שיהיה ענין דבורו באות לפי העת והזמן כענין אמרם שואל כענין ומשיב כהלכה וכענין בספרים המדוייקים באות כי"ח כלומר בענין המיוחד לאותו זמן הלכות הפסח בפסח · וכו' · והזכיר הטכסיסים היותר גדולים שבטכסיסי הדבור כי מענה פיו כולל סדר הדברים ומהותם ואיכותם וערבותם דבור המספרים והמגידים ודבר בעתו כולל הזמן והעת והמקום ויש לפי הדרך הנסתר לכלול דבר בעתו ענין העתים אשר בספר קהלת אלא שאלכנו : הדברים אורח חיים וגו' · זה מיוחד לענין החכמה ואמר שדרך חיים הנצחיים הוא שיעלה המשכיל דרך מעלה מדרגה על סדר מעלות הסולם בהקדמות והצעות נכונות להביאו לשלמות כאמרי כי בזה ישיגנו ויציל נפשו מרדת מטה בשחת ואבדון נפשו או קרא שאול מטה התענוג העפרי כלומר אורח החיים שיתעסק במעלות החכמה ויסור מן התענוג העפרים כי עפר הם ואל עפר ישובו : בית וגו' · תועבת יי' וגו' · לפי הנגלה הערה תוריית מיעדת גמול ועונש ומודיעית בהיותה מזהרת בפרט על הגאוה שהיא סבת מקנאים ומוכאים עיניהם ולבם להתנכל על בעליה תמיד להתנכל עליהם עד אשר ישפילוהו ויכניעוהו עד עפר ושפלי הרוח יעלו מעט מעט מעלה מעלה עד יתיצבו אשות בתיהם מפחד ולא יעלה עבם המקדים עליהם ויעלוהו בתכלית ההצלחה ואמר על זה יסח יי' אם אלך העונש למה שימשך ממנו והוא אמרו כי תועבת יי' מחשבות רע אם למקרים המוכיים לשנאת בני אדם עליו · ויצב גבול אלמנה ר"ל השפלים ולקח אלמנה שהיא השפלה שבמין וכן גבול כלומר אפי' מה שאינו בית אלא חורבה הוא יציבא ויסבב בניה ויצב יורה על שלימות בניה כי היסוד תחלת הבנין והצבת הדלתות תשלום הבנין כאמרו בבכורו ייסדנה ובצעיר יציב דלתיה אם דרך גמול לטהרת אמרי נעמה וזכותם אם דרך מקרה כמשך משוב הכנעתה והוא שסמך תועבת יי' מחשבות רע וטהורים אמרי נועם · ובדרך הנסתר תכלית החכמה יקרא בית כי היא המדור הנצחי לנפש וגבול הוא כמו שדה והוא קודם בזמן לבית ואיפשר שהוא רמז לשלימות כמו שנבאר בפסוק · הכן בחוץ מלאכתך · ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך ואמר שמתנגדים והם הקראים גאים להיותם מגזמים ומתגאים להיות כל עניניהם בהיקש ויוסף אף הבית שלהם ר"ל תכלית חכמתם ואלמנה כנגד אלשון אלם והוא ענין שפלות ואמר שהשפלים הנלחמים במלחמתם האל יציב גבולם וישלימהו עד תכלית הנצחיות ונותן טעם לזה אמר תועבת יי' מחשבות רע וטהורים אמרי נועם · ויש לפרש בית גאים על גוף הרשע וממשלת כחותיו וגבול אלמנה על נפש הצדיק ויקראה אלמנה לפי שאינה נשמעת למיעוט ערכה כענין ההמון : עוכר ביתו וגו' · לב צדיק וגו' · רחוק

קב ונקי

שמחה לאיש · יאמר כי מדרך האיש לשמוח בעת שהוא עונה לפי סברתו של טעם ולפעמים יחשוב האדם שהוא השיב דברים של טעם ואין הענין כן ולכן אמר כי כשיהיה הדבר דבור בעתו ובזמנו ובעצתו ולא העדיף ולא החסיר מן הצורך מה טובו ומה יופיו : אורח חיים · ירצה אורח לאיש משכיל וחכם שיעלה למעלה · ר"ל שתעלה מעלתו ויאריך ימים אם ילך בה · למען סור משאול מטה · ושלא ימות בלא עתו : וי"מ אורח חיים למעלה למשכיל · אם ילך בה יזכה לשבת בכסא כבוד של מעלה וינצל משאול מטה והוא גיהנם · והנכון אורח חיים · ירצה כי המשכיל יש לו תנועה מה והיא אורח חיים ומה שאילו התנועה הוא למעלה ומה שממנו הוא שאול מטה : בית גאים · דרך השם להרוס בית הגאים ולנתוץ אותו וכן להציב גבול אלמנה שהוא חרב ואין למטה ממנה בשפלות ואמר זה להזהיר בני אדם שלא יתגאו כי תועבת ה' גאות ה' ולוחם השפלים והענוים כי מעודד ענוים ה' · ויסח מן בעלי הגון מגזרת ונסחתם מעל האדמה · תועבת ה' · יאמר כי מחשבות האדם הרע הם תועבה לפניו יתברך אמנם מחשבות האנשים הטובים ודבריהם שהם אמרי נועם אינם תועבה לפניו והם טהורים ורוציים לפניו יתברך וכללו אמר תועבת ה' הם מחשבות האיש הרע וטהורים הם לפניו אמרי נועם שהם הפך מחשבות הרע · עוכר ביתו · מי שגוזל ממון מחריב ביתו ומשביתו : ושונא מתנות יחיה · ושונא מתנות ושוחדים להטות את הדין יחיה · ויש אומרים ושונא מתנה בני אדם ובוטח בשם הוא יזמין מחיתו ופרנסתו ממקום אחר : לב צדיק יהגה לענות · ירצה הטעם לב צדיק יחשוב לענות ולהשיב דבר כראוי ופי רשעים לא די שלא ישיב כסדר וכראוי אלא ידבר רעות בבלתי הסתכלות · יהיה יהגה לענות מגזירת והגות לבי תבונות ענין דבור ואמירה · ורבים חשבו כי מלת לענות הוא מגזירת לענה והכוונה שהצדיקים לעולם יחשבו בדברים מרים כלענה שהוא יום המות · ויום הדין ועונש גהינם כטעם לב חכמים בבית אבל ולא כן הרשעים אלא ברעות הנפש : רחוק

מנחת ערב

יאבה וגה ישמע [illegible] ותבונה רני הו יאמר רוח' רני הה הנוסה רחוק מלהפקיע והה בנע כי הבוחה רניהם ונכנמים יהיה דרך רחב ונית להפקיעו ובהנכ' יזדמנו לו עתנות [illegible] לפניו מבוכה הדק הבר לא יעבור עליו יגב הכס והו דרך וגו' רק הישרים בלבותם כד יחשבו [illegible] מלכת לשים שלו' כי יגנו [illegible] והו בוכית להם ביותר לבב גם שלא יהיה דרך רחב להפקיע הריב רק אורח צר לנכתם דרך שלוח יה' יפנה הדרך עד תהיה סלולה מכל מעין ביוכן יעבה וילוים ויפקיע ריב וזהו ודרך וגו' :

בן חכם וגו' יאמר ראה כה טוב המוסר הנקנה ע"י התורה כי בן חכם מהיותו בן שהוא קטן ישמח אב אך אשר הוא כסיל מבולל חכמה לא בלבד עודנו בן כי הם גם כי היה אדם שכבר הוא גדול אין צ"ל את אביו כ"א גם את אמו אשר דרך הכל נכבדה יותר מאת האב כמאמרם ז"ל כי ע"כ בכבוד היחל בכתוב בהב כבד את אביך ואת אמך [illegible] בוזה הוא כסיל [illegible]

אורח חיים וגו' יאמר אל תתמה ברהותך [illegible] תורה ומלאת בשפנית הער"ז ואיה אפ' בשמרלא עוס' וכבוד כי הנה ארח חיים שהיא עסק תורה ומצות לעמוד במעלה בעה"ז למי שהוא משכיל הוא השלם בתורת ה' על"ח והמשכילים יזהירו וגו' אך למען סור משאול שלא ידון בגהינם על איזה עון אשר חטא על הנפש טרם יענוהו לגור בהיר החיים על תורה ומצות ע"כ יהיה מטה בעה"ז בשפלות ויסורין למרק כל חטא ועון ואז יזכה ויעלה אלה' מיד בנפשו מן העולם' אך אין זה בעצם רק בעוד שאין בה"מ קיים אך בהיותו קיים לא היה בן ישראל וחטא בידו שהיה מתכפר ע"י הקרבנות ועי"כ לא היה לצדיק חלילה לימרק בגהינם שישפילוהו פה לנקותו ויזכה למעלה בעה"ז ובעה"ב ע"כ אמרי אומרו שלמה כי הצדיק לכבות איזה עון הוא מטה בקש מאתו ית' בית גאים יסח ה' ויציב גבול אלמנה הוא בה"מ ואז לצדיקים ישמחו ויעלצו גם בעה"ז :

תועבת ה' מחשבות רע · הנה יש בני אדם שרגלה בלבבם ומחשבותם לרע וימהרו לשון ערומים מרמים תומה ותחתיה ערמה באמרי טוהר ונועם וטומאה בלבבם אמר כי תועבת ה' הוא כי אין מבין זולתו יתברך והוא תועבת ה' מחשבות רע אשר הם עם טהורים אמרי נועם שבטוהר אמרי נועם יונו את השומעים הבלתי רואים ללבב · והנם עם ס בלשונות שלהם חושבי'

למלא בתיהם טוב תאסף בבית רעיהם בכעס מיליהם למושכם בר"חם ונהפוך הוא כי הלא מי שיבלע בלע איננו מחסר וגונב ומרמה רק את עצמו כי עוכר ביתו של עצמו הוא מי שבולע בלע שהוא רע לבית שתבא עליו מארה ובא אל בית הגנב וגו' וכלתו ואת עציו וגו' · אך לא את הגזל כי הוא ית' ימלא חסרונו ולא עוד כי אם גם אם שכנגדו הוא הנגזל שונא מתנות בשר ודם אשר יתנו לו למלאת חסרונו אשר חסר לו אשר גבלו ולא יקח [illegible] איש מלומה יחיה מאתו ית' שלא יחסר לו כל וימלא חסרונו : לב צדיק יהגה לענות וגו' יאמר ראה מה בין צדיק לרשע כי כששולח ה' יסורין או צרה לצדיק יש לו מקום להתרעם ע"פ דרכו ומחשבתו כי צדיק הוא ולמה יענשנו [illegible]

ונגי'

יו

רָחוֹק יְהוָה מֵרְשָׁעִים וּתְפִלַּת
צַדִּיקִים יִשְׁמָע׃ מְאוֹר־עֵינַיִם יְשַׂמַּח־ ל
לֵב שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן־עָצֶם׃ אֹזֶן
שֹׁמַעַת תּוֹכַחַת חַיִּים בְּקֶרֶב חֲכָמִים
תָּלִין׃ פּוֹרֵעַ מוּסָר מוֹאֵס נַפְשׁוֹ
וְשׁוֹמֵעַ תּוֹכַחַת קוֹנֶה לֵּב׃ יִרְאַת יְהוָה
מוּסַר חָכְמָה וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה׃
לְאָדָם מַעַרְכֵי־לֵב וּמֵיְהוָה מַעֲנֵה א
לָשׁוֹן

רְחִיק הוּא אֱלָהָא מֵרַשִׁיעֵי וּצְלוֹתְהוֹן
דְצַדִּיקֵי יִשְׁמַע׃ נְהוֹרָא דְעַיְינֵי מַחְדֵי כ״ח · ז׳
לִבָּא שׁוּמְעְתָא טָבָא מְדַהֲנָא גַרְמָא׃
אוּדְנָא דְשָׁמְעָא מַכְסְנוּתָא דְחַיֵּי בֵּינַת ה׳חס׳ וח׳
דְחַכִּימֵי תֵּיבוּת׃ מָרֵישׁ מַרְדוּתָא ג׳ · ב׳ מל׳
מַסְלֵי נַפְשֵׁיהּ וְדִשְׁמַע מַכְסְנוּתָא ב׳ מל׳
דְחַיֵּי קָנֵי חוּכְמְתָא׃ דַּחַלְתֵּיהּ דַּיְיָ י״ב · י״ו מייחדין
מַרְדוּתָא דְחוּכְמְתָא וּמִן דְמִתְיַקַּר י״ג ד׳ · ג׳
יְהֵוֵי עִנְוָן׃ מִן בַּר נָשׁ תַּרְעִיתָא דְלִבָּא
וּמִן יְיָ מַמְלְלָא דְלִישָׁנָא

שומעת ו׳ ה׳ פתחין וא׳ קמץ וחס׳ וסי׳ ושרה שמעת פתח · ורבקה שמעת כדבר יצחק · ומלכת שבא שמעת דמלכים · אזן שמעת תוכחת חיים · אזן שמעת ועין רעה · מוכיח חכם על אזן שמעת בתרא קמץ : ומיי׳ ד׳ וסימ׳ ומיי׳ מענה לשון · בחיק יוטל את הגורל · בית והון נחלת אבות · רבים מבקשים פני מושל :

רש״י

מאור עינים · בתורה : ישמח לב · שעולין ממנו דבר ויודע מה להשיב · ולפי פשוטו כמשמעו דבר שהוא תאוה למראות עינים משמח הלב ומנחת תוגת הלב כגון גן ירק ונהרות המושכים : ולפני כבוד ענוה · הענוה גורמת שהכבוד בא · לאדם מערכי לב · הוא סודר עלתו ודבריו בלבו : ומה׳ מענה לשון · כשבא להשיב הקב״ה מסכילו בדבריו או אם זכה מזומן לו מענה טוב · ותוכן

אבן עזרא

רחוק · ג׳ דבקים · הבוצע שהו׳ הגוזל מסבב שיעכור ביתו מתנות השוחד · לב צדיק יחשוב לענות על דין הצדק · יביע כנחל נובע פי׳ ידבר הרעו׳ כדי להטות דין על כן רחוק השם מהם וישמע תפלת הצדיקים · פ״א לענות מן לענה וראש והוא רחוק בשביל שאין הלמ״ד בשוא : מאור · אזן · פורע · יראת · ד׳ דבקים · וכן הפירוש המאור שתחזינה העינים הוא ישמח לב וכשתשמע האזן תוכחת שבה יש גם חיים וילין בקרב חכמים אז תדשנה התוכחה יותר משמועה טובה : פורע · כי לומד המוסר ישתירהו וילפיכהו והמתרחק ממנו כאילו יגלהו ויפרעהו מן כי פרוע כלומר פורע מוסר החכמים חפץ להמית נפשו · ושומע תוכחת מפיהם הוא קונה לב והטע׳ דעת ויראת השם : לאדם · כל

רלב״ג

רחוק יי׳ מרשעים · הש״י רחוק מאזור לרשעים ומשמוע לקולם ואמנם הוא ישמע תפלות הצדיקים לעשות בקשתם וזה לאות כי תפלתם היא הנשמעת : מאור עינים ישמח לב כי מאור עיני הלב ישמח השכל כי שמחתו בהשגות העיוניות ושמועה טובה יתענג האדם בה עד שכבר תשמין העצם ותמלאהו מוח ובכלל הנה תמלא שהשמחה תשמין האדם : אוזן שומעת · הנה האוזן השומעת תוכחות חיים ר״ל שתקבל מוסר בהשגת החכמה שהיא החיי׳ הנה היא תלין בקרב חכמים ר״ל שכבר ייסירהו זה אל שיתחכם ויעמוד בין החכמי׳ או ירצה בזה שכבר תלין בקרב חכמים ללמד חכמתם : פורע מוסר מואס נפשו · הנה מי שהוא פורע מוסר במדות הוא מואס נפשו כי לא יתכן שיהיה לנפש שלימות בזולת זה ואמנ׳ מי שהוא שומע תוכחות הוא קונה שכל כי המוסר הוא התחלה להשגת החכמה : יראת יי׳ מוסר חכמה · יראת יי׳ היא תישיר אל לקיחת המוסר בחכמ׳ והענוה והשפלות תישיר להשגת הכבוד : לאדם מערכי לב ומיי׳ · במה שיסדר מהדברים בלבו אך יצטרך עם זה עזר אלהי להוציא הדברים בפיו כי כמה דברים ימצא שיבלבלו הדברי׳ בפיו אף על פי שנערכו בלב באופן שלם : כל

מנחת ערב

יעכ״ז הוא שותק ומקבל באהבה ומצדיק דינו ית׳ כי יודע הוא כי כל דרכיו משפט או לפעמים הם יסורין של אהבה להרבות שכרו לעה״ב והרשע כשבא לו יסורין הוא יודע כי בחטאו בא לו זה ואין כאן מקום אפי׳ לפי דעתו להתרעם כי יודע הוא את אשר עוות ובדין הוא נלקה ועכ״ז הוא פוער פיו ומדבר סרה ותרעומת על דינו ית׳ וז״ש לב צדק עם שהוא צדיק יהגה לענות יש במחשבתו שיש לו לענות ועכ״ז הוא דום ואינו מענה כמ״ש וידום אהרן ומצדיק דינו ית׳ · והרשע שיודע בעצמו שבדין נלקה ועכ״ז ופי רשעים יביע רעות על דינו ית׳ ועכ״ז כיון שאינו מודה ועוזב רחוק ה׳ מרשעים בהתפללו על יסוריו לא ישמע ה׳ ותפלות צדיקים ישמע בהתחננו אליו להסר מהם היסורין: או יאמר כי הנה האיש צדיק טרם יענה מענה לשון לפני קונו יהגה בלבו פעם ושתים מה שעתיד לענות פן ישגה או יוציא דבר בלתי מתוקן המנ׳ הרשע היך צריך לומר שלא יעש׳ כך אך הדרבה יביע רעות וזהו שאמר רחוק ה׳ מרשעים ולמה נהגה לענות ולא ישמע קולנו והנה הצדיקים יגמרו בעדנו כי יתפללו בעד הכלל ותפלת צדיקים ישמע והן ב׳ רעות ה׳ אומר שה׳ רחיק מהם ולהרבה ה׳ חפץ יהיה בכל תפלה מפושעי ישר״ל בגיתן כמש״זל כל תפלה שאין בה וגו׳ ב׳ שעל ידי כן מתייאשים מן התשובה: או יאמר שיקר׳ לצדיק בריבם עמו רשעים כי לב צדיק יהגה לענות לבלתי הוציא דבר בלתי מתוקן מפיו ועכ״ז פי רשעים יביע רעות אל הצדיק ולא יזהר מענות בו סרה לכן בהתפלל הצדיק אל ה׳ יריב ריבו לא יהסם בכל מוסר דין כי למה שרחוק ה׳ מרשעים על הביאם רעה תחת טובה ומה גם בפרהסיא שמותר לצדיק לנטור כנחש כמש״זל לכן ותפלת צדיקים נגדם ישמע ולא יענש תחלה כמפורסם בדוד המלך ע״ה : מאור עינים ישמח לב וגו׳ · הנה שתי מיני ערבות מגיעים אל האדם ע״י ב׳ חושיו א׳ אשר יראה בעיניו רב טוב בביתו ובחומותיו בנית אשר ישמעו אזניו בשורות טובות אמר כי טוב לשמוע גערת חוכמ׳ עם היות דברי קושי מב׳ סיבים הנזכרים כי האחד אין כל טובו רק שישמח לב והב׳ שהיא שמועה טוב׳ תדשן גם עצם וכולן הכלות חלפות מסוללי אושר · אך שמיעת תוכחת גם שלא יערב לבריה יגיע בה אושר גדול ורב עד שבקרב חכמים תלין בעדן גן אלקים כי ישב בחות הצדיקים שהן יושבים עפר ולא מתים בעולם וזה אמר תלין ולא עוד כי אם שטוב לך אזן א׳ בשמיעת תוכחת מהנאת ב׳ עינים וב׳ אזנים בעריבת השינים הראשונים ומה גם

ר׳ מנחם המאירי

רחיק יי׳ וגו׳ · אלו הפסוקים הערה לשופטים ולדיינים להשתדל בכל כחם שלא לצאת מתחת ידם דין בלתי מתוקן · ובצע נאמר לפעמים על הגזילות והחמסים כלו בוצע בצע ובוצע בכך כאן יי׳ · ולפעמים על תועלת והנאה מה בצע כי נהרוג את אחינו · ופעמים על רדיפות העושר וחמדת קבוצו ביתר מן הצריך אע״פ שאיפשר שכלם סובבים על ענין אחד וזהו ענין שונאי בצע ופירשו בו שיהיו ממונם בדין כלומר שמואסים ומרחיקים קבוץ ההמון רק לפי מה שצריך להם ואם הם עשירים יסתפקו במה שיכנס בהורא ואין קירות לנפש מה לקבוץ עוד אומר עליה׳ שהם ראויים למנותם דיינים כמו שאמרו מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה אם דומה הדיין למלך שאינו צריך כלום רוצה לומר שיהא שמח בחלקו ויסתפק בשלו יעמיד ארץ ואם דומה לכהן שמחזיר בבית הגרנות יהרסנה · ואמר עתה שהדיין שדרכו לבצוע בצע הן בגזילות הן להיותי חומד ממון הוא עוכר ביתו ר״ל מצד העונש ושונא מתנות ר״ל השוחדים יחיה · ואחר כן הזהיר הדיין להיותו מתון בדין על דרך מה שביארנו בתחלת מסכת אבות בענין מאמר הוו מתונין בדין · ואמר לב צדיק יהגה לענות ומלת הגיה והגיון כשהיא מצורפת עם לב כאמרת על מחשבה גם במלת דבור ואמרים כן אמר לבי ואמרתי אני בלבי דברתי אני עם לבי שהכל ענין מחשבה וכן הגיון לבי הגות לבי · ולענות פירשוהו קצת מדקדקים מלשון ענין ועל דרך אמרו וראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו אלא שהוא מקור ר״ל להתעסק בו · ואות הלמ״ד שבו אות השמוש · וזה האמור כאן שם כמו למנות ימינו שפירושו למנין ימינו וכן פנות קדים ואות הלמ״ד הנה במקום בעבור כלומר לב צדיק כשיבא הדין לפניו יחשוב מחשבות בעבור הענין ההוא עד שיוציא הדין לאמתו קודם שיחתכהו · ופי רשעים יביע רעות · כלומר שיטה את הדין בלא מתון ואם יטעה בו אינו מקפיד ולכן רחוק יי׳ מרשעים ר״ל שאינו נכנס עמהם הפך אמרו אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט · ותפלת צדיקים ישמע איפשר לפרשו שיקבל דינם ומשפטם מענין פלילה כמו שביארנו למעלה · או פירושו תפלה ממש כי כן דרך השופט להתפלל לאל שלא לצאת דין מעוות מתחת ידו במאמר ונתת לעבדך לב שומע וגו׳ · וגדולי המדקדקים פירשו פסוק לב צדיק ענין בפני עצמו · ולענות מגזרת לענה · וראש ואע״פ שבמוכרת היה ראוי לבא בשו״א תחת הלמ״ד כמו מנערה נערות אולי בא דרך זרות והענין כענין אמרו לב חכמים בבית אבל כלומר לב צדיק יחשוב בצרות הזמן ובמחשבות תלאותיו ויתבונן כי העולם הבל וריק ויבין לאחריתו ובזה יכנע לפניו ית׳ וירבה בתפלות ובכשרון המעשים וישיג הטוב בהצלחות האחרונות · ופי רשעים יביע רעות ר״ל ידבר דברים שישיגוהו מהם רעות רבות וצרות · ויש לפרש לענות כמו לענוה כמו וענותך תרבני שהוא בחטף פתח תחת העי״ן ובחולם תחת הנו״ן והוא כמו האמור במקום אחר וענותך תרבני שהוא בחטף פתח תחת העי״ן · וקמץ תחת הו״ו · ויש מפרשים לענות כמו לדבר כי העניה עם היות רוב עניה נאמר בהשגת מענה תאמר לפעמים על התחלת הדבור ועניית ואמרת · מה ענה יי׳ · ושמואל ראה את שאול ויי׳ ענהו · כלם יענו ויאמרו אליך והענין על מה שאמרו למעלה וטהורים אמרי נועם · אמר שהצדיק והנבון אינו נמהר לדבר אבל קודם שידבר יחשוב בעצמו אם יוכל לדבר כראוי וכנאות ואם יש בידו כל הדברים הצריכים לדבר בפני הגדולים כענין מה שפירשנו בפתיחת חבורינו הגדול על אמרם במה שהורשית התבונן כלומר שאף כשהורשית לדבר התבונן בעצמך אם אתה ראוי לכך אם לאו לפי העת והזמן והמקום כפי מה שהתבאר · ובדרך הנסתר קרא הנה בידו הנוף הנמשל במקום אחר לעיר קטנה ודיו הנה על אמרו במקום אחר אל תהי צדיק הרבה כו׳ · טוב אשר תאחז בזה וכו׳ · ואמר שהעוכר ביתו מכל וכל עד שימיתיהו לנמדי הוא בוצע בצע ר״ל שהוא חומס גופו ונפשו כי הנוף כלי לנפש והשכל רוצה בקיומו ובלבד שיסתפק בצורך ההכרחי ולא שיקח מתנות באדם מחוץ ועל זה אמר ושונא מתנות יחיה וכו׳ · ועל זה אמר גם כן לב צדיק יהגה לענות וכו׳ · ר״ל יחשוב בענין ויתבונן בעצמו לתת לכל אחד חוקו ופי רשעים המתרחב תמיד למאכלים ולתענוגים היתרים יביע רעות ר״ל יביעים ממקור לבו הרע ולכן רחוק יי׳ מרשעים · ותפלת צדיקים ישמע · על הדרך שביארנו למעלה בענין ותפלת ישרים רצונו : מאור וגו׳ · אוזן וגו׳ · פורע וגו׳ · יראת יי׳ וגו׳ · אלה הפסוקים הנסתר והנגלה בהם אחד · וידוע שמאור העינים מוליך האדם למאוו חפצו וההגעה אל מאוו חפצו היא השמחה כי כל מה שמגיע למה שאליו תשוקתו וכונתו הוא השמחה וקרא הנה מאור עינים חלק המצות השכליות הנותנות סדר והנהגה בין בני אדם בהעזר קצתם בקצתם והמנע היזק קצתם מקצתם וסדר ההנהגה בטוב המדות והנזהר מהפכן והוא שב׳ עליהם מצות יי׳ ברה מאירת עינים מצד שזה החלק מבא לחלקים הנכבדים אשר הם תכלית הכונה והשגתם היא השמחה השלמה ולזה אמר הנה עליהם ישמח לב · ואמר ושמועה טובה תדשן עצם נראה שאמר זה על המצות השמעיות והם שאמרו עליהם שהיצר מקטרג עליהן ואומות העולם משיגין עליהן ומלת שמועה הנה במקום הבנה מלשון כי שומע יוסף · כלומר מי שהתחכם והתבונן עד שיגלו לו תעלומות חכמה יצאו לו מהן דברים מועילים תועלת גמורה באמונות ידושנו בהם עצמותיהם והוא משל על רוב התענוג ואיפשר שאמר עצם על שהוא לשון חוזק ותוקף ועצמיות הדבר ויסודו ועיקרו ולמז על הנפש · וכפל הענין ואמר אוזן · שומעת תוכחת חיים ותוכחת סמוך ר״ל תוכחת של חיים כלומר המביאו לידי חיים והוא שלימות המדות בקרב חכמים תלין והוא בעצמו ענין פורע מוסר ר״ל משליכו לאחור ולמפרע אחרי גוו מואס נפשו ושומע תוכחת הוא קונה לב ר״ל שכל ושלמות וכן ענין יראת יי׳ ר״ל שלימות המדות הוא מוסר הוא מביא לידי חכמה ולפני כבוד ר״ל קודם השגת הכבוד שהוא השלמות הגדול ענוה ומלת ענוה כאמרה הנה על כלל שלמות המדית כי היא הראשונה והמעלה שבכלן ואחר על האזן תלין כי האזן בענין השמיעה נזכרת בכלל כל הגוף או שענין לינה אינו נאמר על לינת הלילה והשכיבה לבד אבל על כל התמדת ענין ודבקותו בו בבואו ילין עוז ולכה בתוך ביתו עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך : לאדם וגו׳ · הערה להיות האדם שומר פתחי פיו ומערכי לב הם הדברים שיסדר האדם לעצמו ובמחשבותיו ויחשוב היותו מוציאם בפה בנקל על הדרך שחשבם בלבו ואינו כן שכמה פעמים יסדר בלבו להוציא בלשונו ולא יזדמן לו לדבר מה שסדר בלבו ולכן לא יסמוך באלו הענינים על מערכי לבבו עד שיוציאם בפה כמה פעמים עד שיהיו שגורים בפיו ושיבטח בזה בעזר אלהי כי הוא משיב שפה לנאמנים בעת שידבר ופותח פה לאלמים בבחירתו בהם · או היא הערה שאע״פ שמוצא עצמו חכם אם אינו בעל הלשון ראוי לו להמנע מלדבר · ומענה לדעתי ענין שפע כמו והכסף יענה את הכל · והארץ תענה את הדגן ובלע״ז בסטמינט ואמר אע״פ שמצד חכמתו ימצאו מערכי לבו כתקנם מענה הלשון אינו תלוי בחכמה ולכן יזהר מלדבר עד שיהיה בטוח בעצמו בשלמות מערכי לבבו ובעריבות מענה לשונו ובדרך נסתר נראה שהוא קורא מערכי לב דרכי החקירה כאמרם ז״ל עורכי הדיינין ומענה ענין עדות מלשון לא תענה ברעך עד שקר ולב נאמר הנה במקום שכל ואמר שדרכי החקירה לחקור כל דבר חכמה עם סותרו הוא אמת שהורסה החכם בו עד שיתאמתו לו מצד העיון הדק והמחקר האמתי הדברים ככר הוטבעו בהאמנתו מצד הקבלה אך מיי׳ מענה לשון כלומר שיש דברים לא תשינם יד העיון ואיך לחכם בו רק ההשען

אבן יחיא

רחוק ונומר מה שלכן רחוק ה׳ מרשעים · ואמנם תפלת הצדיקים ישמע להיותו קרוב לשועתם · מאור ונומר והאוזן שומעת ונומר הנה יזכה למאור עינים שהיא מצות ה׳ ברה מאירת עינים · ולשמחת הלב שהוא פיקודי הישרים משמחי לב · ולשמועה הטובה שהיא כי תורת ה׳ תמימה משיבת נפש בעולם הבא · ולשמחת ודשנות העצם שהוא עדו׳ ה׳ נאמנה המחכימת פתי שהוא השמחה גדולה מהשג׳ החכמה שאין למעלה הימינה · מי שיהיה לו אוזן שומעת התוכחת המביא׳ אל החיים · והוא לן תמיד בקרב החכמים ללמוד מעשיהם · פורע וגו׳ כי מי שהוא פורע המוסר ועושה למפרע ממנו הוא שונא את נפשו ומביאתה אל המות הנצחי · ואמנם השומע התוכחת הוא קונה לב ושכל אשר באמצעותו ישיג החיים הנצחיים :

יראת ה׳ ונומר הנה הכניעה מבן אנוש אם תהיה כנגד האל ית׳ תקרא יראת ה׳ ואם תהיה כנגד בני אדם תקרא ענוה · וזהו אומרו לפני יראת ה׳ צריך שימצא מוסר החכמה באיש הירא · להיות שהחכמה סבת היראה · והיראה תכליתה וכאומרו ועתה ישראל מה ה׳ אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וכאמר סוף דבר וגו׳ את האלהים ירא ונומר · ולפני הכבוד מבני האדם צריך הענוה · כי בני האדם ישנאו הגאוה ויבזוהו · ויאהבו העניו ויכבדוהו · לאדם ונומר הנה פעמים רבות ימצאו אנשים רמאים מורים בפומבי היותם יראי ה׳ ובמסתרים יהרגו נקי וההפך · והה׳ יענה לכל אחד מהם כפי מערכות ומחשבות לבם · ואם יהיו יראי׳ בהחלט אשר לבותם יחשבו הטוב תמיד · מה׳ יהיה המענה לשון להם טוב כי בכל צרתם לו צר ומלאך פניו יושיעם · ואם יהיו בהפך ה׳ יגלה עונם ויפון לכם השמא לעיני השמש והיו לזועה : כל

קב ונקי

רחוק ה׳ מרשעים · יאמר כי השם יתברך הוא רחוק מהרשעים לא שהוא יתרחק מהם ומן המכוונים אליו רק הסבה היא שהם יתרחקו ממנו בפעולותיהם הרעות אמנם הצדיקים והם העושים צדק לנפשם ולזולתם הם קרובים בדעתם אל השם עד שמרוב קרבתם אליו ישמע תפלתם אע״פ שהתפלה לא תהיה על דרך הצעקה · או יאמר רחוק ה׳ מתפלת הרשעים ותפלה צדיקים ישמע והתפלה משרתת לפנים: מאור עינים · פי׳ המאור שתראינה העינים כגון דירה נאה וכלים נאים מרחיב לבו של אדם ומשמחו וג״כ כשישמע שמע טוב מקרוביו ואוהביו תדשן אפי׳ העצמו׳ וכ״ש שמשמחת הנפש · וי״מ בענין תלמוד תורה · או יאמר כשיהיה אור עיני האיש זך וטוב הוא ישמח הלב וכשיהיה חוש השמיעה שלו טוב תדשן עצם · או יהיה ענין הפסוק כן המאור של עינים ישמחהו הלב שהלב טוב יוסיף באור העינים: אזן שומעת · פי׳ האזן האוהבת לשמוע התוכחו׳ המביאות לחיי העולם הזה ועולם הבא היא תלין בניף החכמות · ר״ל שלא תמלא רק בהכנסים חכמים · או יאמר שאזן כזאת לא ילין לעולם רק עם אנשים חכמים לשמוע מהם תוכחות של חיים: פורע מוסר · פירוש פורע מלשון למפרע כלומר חוזר המוסר לאחור · וי״מ הותו מגזי׳ כי פרוע הוא ואמר שמולם נפשו וחייו לפי שבפריעת המוסר יעזר עיר פרא ויפעול פעולות יתחייב העונש עליהם וכמלא בפעולותיו כאלו שונא נפשו ושומע הוכחת ויקבל עליו לעשו׳ מה שיוכיחוהו קונה שכל ודעת ויראת ה׳ · יראת ה׳ · ראשית החכמה היא שיודע אדם מוסר החכמה ועניינה כמו שאמר אם אין חכמה אין יראה : ולפני כבוד ענוה · כי היא גורמת הכבוד : לאדם מערכי לב · פי׳ לאדם יש יכולת לערוך מחשבותיו בלבו איך ידבר ויסדר דבריו והיאך יעשה ענייניו ועכ״ז לא יוכל לדבר רק הדבר אשר ישים השם בפיו · או יאמר לאדם יש יכולת וכח לערוך בלבו הדברים בירא לאומרם אמנם לא כל האדם ידע להוציא בפיו מה שערך וסדר מן הדברי׳ בלבו כי אין כל סוג מוכן אל זה רק כפי מה שחנן הש״י המזגי׳ והכינם זה אל זה וזה רצה באומרו ומה׳ מענה לשון : כל

ב לָשׁוֹן: כָּל־דַּרְכֵי־אִישׁ זַךְ בְּעֵינָיו וְתֹכֵן רוּחוֹת יְהוָה: ג גֹּל אֶל־יְהוָה מַעֲשֶׂיךָ וְיִכֹּנוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ: ד כֹּל פָּעַל (ג' חס' וי"ו) יְהוָה לַמַּעֲנֵהוּ וְגַם־רָשָׁע לְיוֹם רָעָה: ה תּוֹעֲבַת יְהוָה כָּל־גְּבַהּ־לֵב יָד לְיָד לֹא יִנָּקֶה: ו בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן וּבְיִרְאַת יְהוָה סוּר מֵרָע:

ברצות

דְלִישָׁנָא: כָּלְהוֹן אָרְחָתֵיהּ דְגַבְרָא דַכְיָין אִנּוּן בְּעַיְנוֹי וֵאלָהָא מְתַקֵּן אָרְחָתֵיהּ: גְּלִי לֵאלָהָא עוֹבָדָךְ וּמִתַּקְנָן מַחְשְׁבָתָךְ: כָּלְהוֹן עוֹבְדִין דֶאֱלָהָא לְאִלֵּין דְמִשְׁתַּמְעִין לֵיהּ וְרַשִׁיעָא לְיוֹמָא בִישָׁא: מְרַחַקְתֵּיהּ דֶאֱלָהָא כָּל דְּרָם בְּלִבֵּיהּ מִן בִּישְׁתָא לָא נִדְכֵּי: בְּטֵיבוּתָא וְקוּשְׁטָא מִתְכַּפַּר סוּרְחָנָא וְדַחַלְתֵּיהּ דֶאֱלָהָא מְסַטְיָא מִן בִּישְׁתָא: כד

יכופר ד' וסימ' נמסר בסדר מסעי:

רש"י

ותוכן רוחות ה' · ומונה הלבבות · מי הטוב ומי הרע : גל אל ה' מעשיך · גלגל והשלך עליו צרכיך ויכונו מחשבותיך · דבר אחר גל אל ה' מעשיך התפלל לפניו כל צרכיך · יכונו · יתבוססו ויתקיימו : כל פעל ה' למענהו · הכל עשה בשביל קילוסו כמו ענו לה' בתודה · דבר אחר להעיד עליו כלומר פעלו מעיד עליו על גבורותיו · שניהם בהגדת תילים · וגם רשע עשה להניחו ליום רעה וכל זה לקילוסו : יד ליד לא ינקה · מיד ליד בא לו גמול גובה לבו : וביראת ה' סור מרע · על ידי יראת ה' סר מרע : ברצות

אבן עזרא

כל· גול· כל· ד' דבקים · מערכי לב שיערוך בלבו המחשבות ומאת השם דבור הלשון שהוא יוציאנו כי טרם הדבור ידענו כענין אין מלה בלשוני והשם שיודע מערכי לב רואה מענה איש וזהו כל דרכי איש שהוא זך ונקי בעיניו רואה השם דרכיו כי הוא תוכן הרוחות לעשות רצונו · גול עם המוזהר ידבר כלומר הודיעהו דרכיו כי הכל יפעל השם למען הזך ויתן שאלתו ויעשה חפצו באשר ישאל וכאשר תגול אליו ימלא משאלותיך · וגם לרבות על משאלות הזך כלומר אפי' גם הרשע יבא ליום רעה שלא יזיק לזך : יד ליד · יד השם בעבור יד הרשע כלומר יד השם תשחיתהו בעבור ידו שתעשוק על כן לא יהי נקי כי יקבל שכרו : סור · הירא גורר שיסור מרע : ישלים

רלב"ג

כל דרכי איש זך בעיניו · הנה כל אחד מדרכי איש הוא זך בעיניו והמשל כי הכח המתעורר השכלי יהיה הדרך הטוב זך בעיניו והנה המתעורר הדמיוני יהיה הדרך הרע זך בעיניו מצד היותו ערב או מועיל לפי מחשבתו ומי שיעזור לתכן הרוחות אל שישאר הרוח והרצון בדרך הטוב הוא הש"י הוא לתכלית ולתועלת כי על צד ההשגח' ישמר האיש הטוב מההנהגה בפעולות הרעות : גול אל יי' מעשיך · סבב כל מעשיך לעבוד' הש"י ואז יכונו מחשבותיך כי הש"י יעזרך להשלימם : כל פעל יי' למענהו הנה כל אשר פעל הש"י הוא לתכלית ולתועלת וגם מה שתראה שיוזק הרשע ליום רעה הוא לתועלת כי בזה תועל' ללקיחת המוסר : תועבת יי' · הנה הגאו' היא מדה מגונה מאד ומתועבת לש"י כי הוא סבה לרעות גדולות בעניני המדיני' והיא ג"כ מהגדולות שבסבות למנוע השלימות הנפשיי ולזה יהיה ברע זה האיש המתנהג בזאת המדה הפחותה ולא ינקה מהרעות הפחתיות שלא יוזק בהם : בחסד ואמת · הנה מי שיתנהג ביושר ובאמת בגמילות חסדים יכופר לו העונש שהיה ראוי לבא עליו : ברכות

אבן יחייא

כל וגומר כי לא המעשה המורה על היראה הוא העיקר כי אם המחשבה טובה כי כל אחד מדרכי האיש זך בעיניו ית' רק שיהיה לשם שמים ותוכן רוחות והמחשבו' ה' ויודע תכונת כל רוח ורוח ונותן גמול אליה כפי המחשבה אם טובה היא אם רעה · גול וגומר ולכן ראוי לך היראה לגלגל אל ה' כל מעשיך כי יהיו לשם שמים אחרי שיכונו מחשבותיך ויהיו נכונים תמיד לעשיית הטוב · כל וגו' כי ראוי להיות מחשבות האדם ותחבולותיו נכונים לעבודתו להיות כי כל אשר פעל ה' בעולמו הוא לתכלית שיעבדהו וזהו אומרו למענהו · ואפילו הרשע נברא לתכליתו להיות הכלי שלו ליום רעה להרע באמצעותו לאש' יחפוץ להענים כנבוכדנצר וסנחריב וטיטוס וזולת' · תועבת וגו' ולכן על כל האמור לעיל ראוי לאדם להיות ירא את ה' ועניו עם הבריות · כי תועבת ה' הנכו מהאנשים כנגבה לב · ונחשבוכו עם אלוהו המעביר ראשון ראשון מיד ליד ומנקה אותם אם יהיה בכלל החטאים ההם חטא הגאוה לא ינקה יד ליד להיות דבר מתועב · אללו כי מי שלא ידו להתלבש בלבוש מלכות מהמלך ה' מלך גאות לבש על פני מלכו ונקה · בחסד וגו' ולא תחשוב שחוטא הגאה הנז' אשר לא ינקה אין תרופה למכתו · כי כל העונות יש להם התרופה בתשובה · והעון הנז' יכופר בעשו' החוטא חסד לפנים מן השורה עם האנשים ובעשותו הצדק שהוא הדבר אמת לעשות כשורה ובהיות לו יראת ה' כדי לסור מרע השנוי לה' באמצעות היראה ההיא : ברכות

ר' מנחם המאירי

הכשען על מה שהעידה עליו התורה כי העדות ההוא מיי' וראוי לסמוך עליו כאמרו על זה לפי מה שפירשנו במקומו עדות יי' כאמנה כל דרכי איש זך בעיניו · ותוכן רוחות יי' : גול אל יי' וגו' · הערה להיות האדם שוקל פעולותיו בפלס היושר והמשפט ולא ישא פנים לעצמו להתפתות אחר רצונו כי כל דרכי איש ר"ל כל אחד מדרכיו הוא זך בעיניו ותוכן רוחות יי' ר"ל מביא לחשבון ולמצרף מענין ותוכן לבנים · ואיפשר שהזהירו שיגול אליו מעשיו · ר"ל שיכוין כל מעשיו לעבודתו ואז יכונו מחשבותיו כענין וכל מעשיך יהיו לשם שמים · ובדרך נסתר נקשר עם הפסוק שלפניו כלומר שידע בחקירתו שכל אחד מן הסותרים זך וערב בעיניו בעליו אחר שאין המופת מכריח על אחד מהם והשם אשר לו נתכנו עלילות תכן כפשותינו וישלם להכריע בעדותו אחד משני חלקי האפשר ואליכו המצוה לבלתי סור ממנה ימין ושמאל והוא בעצמו ענין גול אל יי' מעשיך כלומר סבב וגלגל מעשיך אליו ר"ל שתסמוך על דבריו במה שאין יד העיון משגת ואז יכונו מחשבותיך בלא מבוכה ובלבול : כל פעל יי' וגומר · יש מפרשים למענהו וגם רשע ליום רעה כמו לעניינו והוא הערה לשלול הבורא ית' מפועל הבטלה וכבר ידעת שהפעולות יחלקו לד' מינים · פעול' שלא יכוין בה שום תכלית ופעולה שיכוין בה תכלית טוב אבל שלא ישיג המכוין שלו ופעולה שיכוין בה תכלית וישיגנו · ואמר הנה הערה להל ל הבורא ית' משלשת החלקים ולייחס לו המין הרביעי ואמר שכל דבר שנראה לעינינו לא נברא דבר לבטלה וזה דבר עיוני נודע למעיינים וצירף בו הערה אמונית ושכלית ואמר וגם רשע ליום רעה כלומר שתכלית בריאתו להיותו מיוחד ליום רעה ויאמר עליו שהשם ית' פעלו על שם שבבריאותו נתנה רשות ביד האדם לבחור בטוב או ברע כאמרו ראה נתתי לפניך · ובחרת בחיים והוא מדה בבחירתו ועבר על רצון האל והיה לו זה סבה להיותו מוכן ומעותד ליום רעה והודיע זה להוציא מלב הטועים למה לא ברא האל את האדם בדרך לא יוטבע בו רצון לבחור רק הטוב והשאלה הזאת כי לא ישאל למה לא בראו מלאך ולמה לא ברא הדומם צומח או הצומח בעל חיים או הבעל חיים מדבר · והתשובה בכלם כי האל ברצונו גזר להמציא הנבראים על מינין רבים וברא המין האנושי סגולת כל הנבראים שבעולם התחתון וצירף בו רוח עליון לדעת טוב ורע ולבחור באיזה שירצה וכשיבחר ברע רעה תבואנו · ויש מפרשים שהוא הפך כמו ויום רעה לרשע · ורבותי' ע"ה דרשוהו במדרש תלים על שני פנים באחד פירשו למענהו מלשון ענו ליי' בתודה שפירושו שבחו או הללו כלומר כל פעל יי' לתהלתו ולשבחו כענין כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו · כלומר בראתיו מאין ליש ויצרתיו בתקוני איבריו ורוחו ונשמתו אף עשיתיו בספוק צרכיו ובפרטיות השגחתו בו ועל זה אמר והרשע גם הוא מציאותו לכבודו בו תמתו ליום רעה או פי' רשע מענין כל אשר יפנה ירשיע ובלעז ברוגירט והוא כאמר על המתעסק בעניני העולם · ואמר שמציאותו לצורך העולם כענין לתת טוב לפני האלהים וכענין אמרם ז"ל אין לו להק' בה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה ובא ליום רעה כדרך אשר חשכתי לעת צר · ויש מפרשים וגם שעל ידי הרשע הוא נפרע מן הרשעים כאמרו הוי אשור שבט אפי וכן פירשוהו עם מענין עדות כלומר שפעולותיו מעידות על גבורותיו ורמז בזה שהאל ית' ככל אצל פעולותיו כמו שרמז השלם באמרו לריח שמניך טובים וכו' · כלומר שהשכל האנושי אין בו כח להשיג אמתתו ומציאותו ית' ושהוא מהוה העולם והמציא כל הנמצאים וזהו כענין ריח שמצד הריח נכרת מכלת הדבר המורח בלא משוש ובלא ראיה והיא הערה לכל יעריש עצמו להשיג מכבודו ית' מזולת זה ואמר שם שמן תורק שמך כלומר שאמתת מציאותך מנוקה ומספה מכל המחקרים המשיגים את הגוף ואמר על כן עלמות אהבוך כלומר הנפשות הצדיקים המוספים ואמר הנה וגם רשע ליום רעה · או כפרש למענהו גם כן לשון עדות וכן ענין לריח שמך פירשו בו קצת חכמים שהריח כמו לידיעת האדם האל ודרכיו לדרך קבלה מצד התורה כענין לשמע אזן שמעתיך והוא ענין והריחו ביראת יי' והוא הענין הרמוז בעדות יי' כמו שהתבאר · ואמר הנה כל כמו בתכלית כמו שפירשנו אמנם בתכור התשובה בפסוק כי זה כל האדם כלומר זהו כלל האדם ותכליתו וידוע שהדבר אינם יאמין על אחד מארבע' דברים המורגש והמפורסם והמושכל והמקובל והמורגש והמפורסם האמין בו כל אדם והמושכל האמין בו הפילוסוף ובכל זה לא תשלם גדר האמונה עד שיאמין המקובל היא אמונת בעל דת והוא תכלית יסוד האמונה ועל זה אמר שתכלית פעולתו היא לעדות זו כענין אמונת חדוש העולם וידוע שזאת האמונה גוררת אמונת שכר הטבעים והשגחה וגמול ועונש והוא אמרו וגם רשע ליום רעה · וענין הפסוק הערות שכליות וקצת תוריות וכבר הבנת מתוך דברינו הנגלה בעניננו והנסתר · ויש מי שהוסיף בענין נסתר שבא כל פעל יי' למענהו לבטל דעת הכופרים הקדומים שאמרו בחמר היסודות והמורכב מהם שהוא מעשה השטן אחר שיש בו הפסד ובא להודיע שהכל טוב ושהכוונה דרך כלל להתמיד המציאות כפי טבע הדבק והעדר בחומר לקבל צורה בהפסד צורה אחרת ועל ההעדר ההוא רמז באמרו וגם רשע ליום רעה :

תועבת יי' וגו' · הערה תורית ומדינית להרחיק מדת הגאוה וייעד לבעליה העונש עליה לסעתה · ויד ליד פירושו כמו לאלתר או מיד כלומר תכף לפעולת גאותו ישיגהו עונש שיובחן בו שלא ינקה בעל המדה ההיא מעונש רב כאמרם ז"ל רוח קימעא סוכרתו · ויש לפרש יד ליד מעט מעט כלשון תלמוד יד על יד וינקה לשון כריתה כלומר לא יבא עונשו מעט מעט אלא בפתע ובשטף גדול · ובדרך נסתר קרא ההודם והחיקל ראש לדרוש במופלא ולחקור במכוסה גבה לב כי זה יורה על גאוה ועזות מצח : בחסד וגו' · הערה תורית בענין התשובה אמר שבמעשה החסד והאמת יכופר העון לשוב ממנו אך ביראת יי' ר"ל בשלימות המדות תמנע עשיית החטאים מעיקרם וזהו סור מרע ולכן הזהיר על שלימות המדות כדי שלא יחטא והערה אחרת שאם חטא יזדרז על התשובה ויובטח שהתשובה מכפרת ויש לפרש בחסד ואמת יכופר עון כלומר שיועד כפרת החטא בסבת התשובה בדרכי האל ית' חסד שאחר שנתנה הבחירה ביד האדם לבחור בטוב ולמאוס ברע כמנה קבלת תשובתו חסד אלא שמצד אחר אמת ר"ל דבר צודק בקו המשפט והוא להיות סבת מדותם נטועה בלבו מדרך הבריאה כאמרם ז"ל אלמלא שלש פסוקים הללו נתמוטטו רגליהם של שונאי ישראל חד אשר הרעותי ואידך כחומר ביד היוצר כן אתם בידי וגו' · ואידך והסירותי את לב האבן וגו' · דהא בו שכל אלו הפסוקים יורו שהחומר אשר אדני תכונתם הוטבעו עליו הוא סבה לחרי גלעון אלא שמצד היות בחירת מעשיו נתונה בידו מדרך הבריאה גם כן להרע או להיטיב היה מחוקו להתגבר על תאותו ולמשול ברוחו וכענין אמרם ז"ל בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין ונמצא קבלת התשובה חסד מצד ואמת מצד · ובדרך נסתר קרא ענין האמנת הפנות המקובלות חסד והמושכלות אמת ובזה לא יחסר דבר באמונה והוא ענין יכפר עון כלומר יעביר כל חסרון כי לשון כפרה הוא לשון העברה אכפרה פניו ועון הוא נאמר לפעמים על דבר חסר כמו שפירשנו באולת חטאת ובלבד יראת יי' שהוא רמז על שלימות המדות : ברכות

קב ונקי

כל דרכי איש · כלומר כל א' מדרכי האיש הוא זך בעיניו של איש כי יש אנשים חכמים בעיניהם אמנם יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות ולפי' סמך אל זה ותוכן רוחות ה' כלומר מי שהוא יודע חשבון הרוחות הטובות והרעות הוא ה' כי הוא לבדו היודע זה האיש שדרכו זכה בעיניו אם היא זכה אם לאו · ואפש' שמלת בעיניו הוא מענין אם בעיניו עמד הנגע ור"ל שכל דרכי האיש שהוא איש ואינו בהמה בצורת איש הוא זך במראיתו ובנגלהו אמנם תוכן הרוחות והיודע מצפון לבם הוא ה' · ואפש' שהכנוי במלת בעיניו שב אל השם הנזכר באומרו ומה' מענה לשון ואמר כל אחד וא' מפעולות האיש זכה וגלויה לפניו כי הוא י"ת תוכן הרוחות · ואפש' שתהיה מלת זך תאר לאיש אמר כל דרכי האיש הזך הם בעיני השם והענין שעיני השגחתו י"ת עליו : גל על ה' דרכך · אמר אחר שכל דרך מדרכי האיש ידוע לפניו י"ת לא הסתיר פעולותיך ומחשבותיך ממנו רק גול אל ה' כל מעשיך ואמר לשון גול מענין גלגול כי כל דבר המתגלגל יתגלגל סביב דבר קיים והקוטב הוא הש"י או יהיה גול כמו השלך מלשון וגללו את האבן : כל פעל ה' למענהו · רוצה לומר כל אשר פעל השם בעבור כבודו ברא הכל שישבחוהו וירוממוהו וגם רשע כאשר יביאהו ליום רעה זהו כבודו כי יגורו ממנו כל יושבי תבל בראותם משפטיו · או יאמר ואפילו הרשע שיהיה בעבור יום רעה הוא מקיימו בעולם לחבל את אשר ילוה אמר מרשע מרבך כנבוכד נצר עבדי : תועבת ה' · השם יתעב כל איש גאה וגם רוח שמתלבש בלבושו כמו שכתוב ה' מלך גאות לבש · ואין להאריך אפו על זה אלא מיד ינקה ויקח נקמתו ממנו · בחסד ואמת · האיש המתנהג בשתי מדות אלו חסד ואמת ראוי שיכופר עונותיו ולא יתנהג השם עמו על קו הדין רק במדת החסד מדה כנגד מדה · וכשתהיה באיש יראת ה' גורמת לו שיהא סר הרע ממנו · ויהיה סור מקור · או יהיה פעול בשקל סוב לב שיהיה מוסר מרע : ואיפש' לפרש בחסד ואמת שיעשה וביראת ה' שתהיה בלבו ובסיסור מעשות כל רע יתכפרו כל עונותיו · או יאמר שלא היה מניעתך מעשות הרע כדי להתרצות לאנשי דורך וכדי שלא יגיע לך רע מצד שופט או מלך או כדי להקרא חסיד רק בעבור היות יראת האל על פניך סור מעשות רע : ברכות

מנחת ערב

גם אם גם בתוכחת יעצ' בעלם ב רזיו וזהו הלו בלשון רבים ואחהו בלשון יחיד :

או יאמר רבה כא מה בין שומע תוכחת לשומע שמועה טובה או רואה מה שיהדרו עיניו מטובות העו"ה כי הלא במאור העינים לא תגיע ההנאה אל העצם רק אל הלב כי מאור עיני' ישמח לב ובשמועה טוב' תגיע ההנאה אל העצם ירך לא יהנה גופו חיי עולם :

לאדם מערכי לב וגו' הכ' דרך העיוני בני אדם לערוך מערכות מול מערכות לענות ה' מהנה ולא ידע איזה מענה הוא טוב מכולם לענות כי לא ידע איזה יכשר הזה או זה כי כלם נכוחים לפניו גם שנגדיי' המה לך בענותו אחד מהנה וייטב לווזמה גם אם הוא לפני מלך ושרים ורואה אם היה עונה המענה הנגדיי אל אשר ענה היה לו לרע לו הז ישמח לבו ויאמר אך חכמתי עמדה לי כי כבונותי לבחור בטוב פתע פתאום עם שהיו נראים כלם כאחד טובים אמר כי לא כן ידבר כי הלא מה שייחסהו לאדם במה שהוא אדם הוא מערכי לב לערוך מערכות הלב שונות זו מזו ויהיה נדון לבחר לך מענה לשון אשר יענה אם לטובתו ולהפכו מה' הוא כי הוא ית' שם בפיו אשר יענה · ולא לאדם יתייחס כי הלא כל דרכי איש אשר יערוך בלבו כלם כדבר אחד זך בעיניו ולא ידע לבחור וש"ת הלא מעצמו נדבה רוחו אותו לענות המענ' לשון ההוא לא כן הוא כי אם תוכן רוחות ה' כי הרוח והחפץ אשר יחפוץ איש ברוחו מה' היה לו ואולי לו היתה נפש זולתו תחת נפשו היה הוא ית' תוכן רוחו לענות הפכו כי הלא יבין לשלם לאיש כמעשהו ולא ישאל איך מעשה ולא יערוך לבו מערכי לב שלהיה כדין בקרבו רק שמעלמך לא אהרהר רק את הטוב ונכון בכל מחשבה אשר אחשוב עשה זאת איפה בני גל כי ה' מעשיך כלם לש"ש ובזה יכונו מחשבותיך כלם שעלמך באהבת ה' אחד :

או יאמר כל דרכי איש וגו' כלפי שאז"ל שיש הפרש בין העוסקין לשמה ובין העוסקין שלא לשמה וגדולה מזו אמרו לצדיקי' ילכו בם זהו שאוכל פסחו לשם פסח ופושעים יכשלו בם זה שאוכל לשם אכילה גסה · ודמיון זה כל המצות שלא במעשה בכונה [illegible] מצוה שאיש עושה בדבר הסבור לקבל שכר עליה כמי שעושה לשמה כיון שסוף סוף עושה המצוה · ודבר זה אינו ניכר לבריות אלא לאל גלוי הנסתרות וז"ה כל דרכי איש זך בעיניו [illegible] עליה שכר אך ותוכן רוחות ה' שהוא יודע מי ראוי [illegible] המליצה [illegible]

ויתן שכר לכל אחד כפי הראוי לו : ע"כ אין טוב כי אם גל אל ה' מעשיך לעשות מצות לשמו ית' ויכונו מחשבותיך לה' ואז אתה מקבל עליה שכר משלם : כל פעל ה' למענהו אז"ל על פסוק ויתרון [illegible] דברים שנראים יתירים בעולם כגון יתושים ופרעושים בכלל ברייתו של עולם שיפרשו בכל כלו' בכלל אותו כל שבפסוק וירא אלקי' את כל אשר עשה והנה טוב מאד כי אין לך דבר שאינו [illegible] ז"ל בכל הקב"ה עושה שליחותו וכו' ואפשר בא פה לתת טעם לזה ולגדולה הימנה והיא שיותר יקשה למה זה ברא מחריבי עולם כטיטוס

ה' מל' בִּרְצוֹת יְהוָה דַּרְכֵי־אִישׁ גַּם־אוֹיְבָיו
כ' חס' יַשְׁלִם אִתּוֹ׃ טוֹב מְעַט בִּצְדָקָה מֵרֹב
כ' מל' בסי' תְּבוּאוֹת בְּלֹא מִשְׁפָּט׃ לֵב אָדָם
יְחַשֵּׁב דַּרְכּוֹ וַיהוָה יָכִין צַעֲדוֹ׃ קֶסֶם
עַל־שִׂפְתֵי־מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט לֹא יִמְעַל־
כ' פִּיו׃ פֶּלֶס וּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט לַיהוָה
מַעֲשֵׂהוּ כָּל־אַבְנֵי־כִיס׃

תועבת

כַּד אִתְרְעֵי אֱלָהָא בְּאָרְחָתֵיהּ דְּגַבְרָא
וְאַף לְבַעֲלֵי דְבָבוֹי נַשְׁלִים לֵיהּ׃ טָב
קַלִּיל בְּצִדְקְתָא מִן סַגִּיעָא דְעַלַּלְתָּא
דְּלָא בְדִינָא׃ לִבֵּיהּ דְּבַר נָשָׁא מְחַשֵּׁב
אָרְחָתֵיהּ וֶאֱלָהָא מְתַקֵּן הִלְכָתֵיהּ׃
קִיסְמָא עַל סִפְוָתֵיהּ דְּמַלְכָּא וּבְדִינָא
לָא נַדְגּוֹל פּוּמֵיהּ׃ רְגָיָא וּמְסָאתָא
דִּתְרִיצוּתָא מִן קֳדָם אֱלָהָא וְעַבְדוֹי
כּוּלְהוֹן מַתְקְלֵי דְקוּשְׁטָא׃

מרחקתיה

אויביו ה' מ"ל וסימ' הנה בן נולד לך. יקום אלהים יפוצו. הרימות ימין צריו. אויביו ילבשו בשת. ברצות יי' דרכי איש גם אויביו:

ברצות השם דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. ירצה לו שיהיו שלמים עמו: לב אדם יחשוב דרכו. ללכת דרך ישר: ויי' יכין צעדו. כמו ששנינו בא לטהר מסייעין לו: קסם על שפתי מלך. על שפתי חכם היושב בדין: פלס ומאזני משפט וגומר. לשלם לאדם כפעלו. משפט. יושטי"צא בלע"ז פרעון עונות האדם בפלס ומאזנים: ומעשהו כל אבני כיס. כאשר יש באבני כיס משקלות גדולות וקטנות הכל לפי פעלו של אדם:

תועבות

ברצות יי' דרכי איש. כאשר ירצה השם יתברך דרכי האיש מפני תום דרכיו הנה השם יתברך יסיר ממנו הרעות הנכונות לבא עליו ולזה ישלי' אתו כל אויביו וכל שכן שישמרהו משיעוררו לו מריבים אנשים לא היו שיבאו מקדם ואפשר שרמז בזה ע"ד אל העזר האלהי שילוה לו בדעות ואמר כי ברצות השם ית' דרכו ישמרהו מהטעות בעיון עם שגם אויביו האמת בעיון הוא ישלים עם הדרוש והם הספקות הנופלות בו מצד המחשבות המקבילות המלאות לו והנה ההשלמה היא הסרת הספק ההוא בשיתבאר שהמחשב' ההיא תתאמת בנושא אחר זולת זה ואמנ' המחשבה שאינ' צודקת בעצמה לא יצטרך בה להשלמה אבל שתוסר לגמרי: טוב מעט. מהממון שיקובץ בצדק וביושר ממי שיקבץ רב תבואות בלא משפט ר"ל בגזל ובחמס ובדרכי' בלתי ישרים וכן העיר בזה בעניני' העיוניים ואמר כי טוב שישיג האדם מעט מהדברים העיוניים וישלים בהם החקירה בצדק וביושר מאשר ישיג מהם הרבה בזולת חקירה ישרה כי זה ממה שיביאהו לחשוב שהשיג האמת מזולת שיהיה כן וגם אם השיג האמת הנה לא השיגהו בדרכיו ולא יכנס זה בגדר הידיעה: לב אדם. הנה לב האדם יתבונן איך ראוי שיתדרך בדרכו במה שירצה לעשותו אמנם בהוצאה לפועל יצטרך עזר אלהי שיכין צעדו ויישירהו אל מה שראוי לו בדרך ההוא כי לא לאדם דרכו: קסם על שפתי מלך. הנה על שפת מלך דבר ידמה לקסם להגיד האמת בדברים כי כל דבר לא יכחד מן המלך לסבות רבות יתקבצו בזה הא' כי ענייני במלכותו מסודרים מהש"י באמרו פלגי מים לב מלך ביד יי' והשנית כי בסבת רצון האנשים למצוא חן בעיניו ימצא בכל דבר מי שיגלה אזנו להגיד האמת ולזאת הסבה בעינה לא ימעל פי המלך במשפט כי יגיד האמת ויהיו משפטיו כפי המשפט המוגבל מהשם ית'. פלס. הנה המשקל בדברים העיוניים ומאזני צדק ומשפט לשקול בהם היושר והבטל הוא ליי' כי יצטרך עזר אלהי לשקול זה בצדק וביושר לרוב הטעיות שאפשר שיפלו בו ולזה ג"כ יהיה מעשה הש"י כל המשקלי' שבכיס אשר ישקלו בהם דבר מהדברים העיוניים כי להם סדרים יתיישרו בהם להסיר הדרכים המטעים מהם ואלו הסדרים מתחלפים בהתחלף סוגי העיון והנה העיר בזה ג"כ אל דבר המשקלים והמאזנים כי ידיעת היותם בצדק הוא ליי' ולזה ראוי שיירא האדם מזה והנה הביאור הראשון הוא היותר נכון וידמה לפי הביאור הראשון שיהיה שב אומרו קסם על שפתי מלך אל החלק המושל באדם והוא השכל והנה קראו מלך כי בזה האופן יתיישר לו העיון כשימלוך על שאר כחות הגוף והנפש וישרתוהו כלם וידוע כי החטא לא יקרה בהשגתו המיוחסת לו ולזה לא יקרה טעות בציור כי הוא מהשכל לבד רק יקרה טעות באמות מפני היות ההשגה מורכבת מהשכל והחוש כמו שנתבאר בספר הנפש ולזאת הסבה לא ימעל פיו במשפט במה שישפטהו ממה שהוא מיוחס לו ולזה הביאור יתמך יפה מה שביארנו ראשונה במאמר פלס ומאזני משפט וגומר וזה הביאור הוא הנראה צודק בזה המקום:

תועבת

אבן עזרא

ישלים. יביאם בברית שלם עמו ומלת גם לרבות' על הרצון: טוב מעט. ממון מקובץ בצדקה מהמון רבה מקובץ ברשע. בלא משפט ולא יעשה צדק' כמשפט: לב אדם. צדיק שיחשוב דרכו הראוי לו והשם יכין צעדו שלא יכשל ויעזרהו כענין בא ליטהר מסייעין אותו: קסם. חסר כ"ף הדמיון קוסם קסמים כלומר גוזר גזרי' וקסם שם כלל על גזרת משפט הכוכבי' וכן גזרין שיגזרהו להיות כן כלומר כקסם שהוא דבר גזור כן יאות להיות על שפתי מלך שיגזור במשפט האמ' ולא ימעול באמרי פיו: פלס. משקל. לענין אחד הם וכים מכין. למ"ד ליי' כמו בעבור כי הוא צוה לעשו' במשקל ובמאזנים כמשפט ומעשהו של הפלס. כל אבני כיס כי השקל עשרי' גרה והטעם שלא יהיה שם גדולה וקטנה. ע"א ליי' לו הם והטעם כי הוא חפץ בהם:

תועבות

ר' מנחם המאירי

ברצות יי' וגומר. הערה מדינית לרדוף השלום ולהרחיק הקטטות כאומרם ז"ל גדול השלום שאפי' עבד ע"ז מתכפר לו שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו ושנוי המחלוקת שנ' חלק לבם עתה יאשמו. וזה שכל זמן שהשלום ביניהם מתחברים זה לזה ונשמעי' זה לזה ומשיבי' זה את זה מדרך רעה לדרך טובה ובעת הקטטות כל אחד הולך בשרירות לבו ובוכה במה לעצמו ועל זה אמר שמזהרת רצות השם בדרכי איש להצלית דרכיו לאסוף דבר שיעמיד אוהביו עמו על מכב האהבה והברית כי גם אויביו ישלים אתו ר"ל יביאם עמו בשלום ובברית אהבה. ובדרך נסתר נראה לפרש ברצות מענין שלימות על הדרך שביארנו כענין וכאב את בן ירצה. ואיש רומז אל שהתחכם שמתלמד וקרא אויביו המלך הזקן ובני חילו והיא היצר להכניע היצר ולהשבי' שאור שבעיסה המעכב ולבער מחדרי לבו אחורת דבני חילא ולא להמיתם לגמרי אבל וכל רק למעט מהתכסא ומהתגבר על הילד המסכן ולתת לכל אחד חקו הראוי לו וזהו ענין ישלים אתו. ואמר שהשלימות האמתי יגיע האדם אליו בתת לכל אחד חקו הראוי לו כענין ירא אלהים יצא את כלם: טוב וגומר. יש מפרשים שהיא הערה להזהר מן הגזלות והחמסים והכונה טוב מעט ממון שיקובץ בצדקה ר"ל ביושר מרוב תבואות מקובצות בלא משפט. רק בעול וחמס. ואיפשר שהיא הערה המונית להיות האדם מסודר בהוצאותיו ומכלכל דבריו במשפט ומלת צדקה מונח לפעמים על ההליכה בקו השוה כמו משפט. ואמר טוב מעט ממון בהיות בעליו שם אורחותיו בשלום בהוצאותיו ממי שיש לו רוב תבואות והוא מפזר ומוציא ממונו בלא משפט ר"ל בזולת מצוע הדרכים רק בפזור ודרך הטיה ושטות. ויש לפרש טוב מעט בצדקה כלומר בנתינה ממנו צדקה ממנו לעניים כראוי כדרך אלא ממון אשר מרוב תבואות בלא משפט ר"ל בלא נתינת הראוי ליתן מהם כענין אמרם כדבעי ליה לא עביד. ובדרך נסתר קרא שלימות המדות צדקה ומשפט ואמר שטוב מעט למוד עם שלימות המדות מהרבות בזולתם כי כל למוד בלא שלימות המדות יתבלבל סדרו ויבא ממנו לידי הריסה וכיוצא בה. או פירושו טוב להתלמד מעט מעט בצדקה ר"ל כסדר הראוי מהרבה בלא סדר הראוי כי הלמוד בבלתי סדר ישחית השכל ויבלבל תועלת הלמוד: לב אדם וגומר. הערה לשים בטחונו באל ולא שיבטח בהשתדלותו לבד אבל שידע ויכיר כי לא לאדם דרכו ויתפלל לאל תמיד להדריך פעולותיו לתועלת ולהכיר ולזה היא מזהירו על כך כדרך הידעה כי כמה פעמים יחשב דרכו ותופר מחשבתו ואם כן יש לו לדעת כי אם יצלח בו מה שהיתה לו כענין וידעת כי יי' אלהיך הוא הנותן לך כח לעשות חיל או איפשר שעם כל זה היא מעוררו הערה מדינית שלא יתרשל בעסקיו אבל שכלו ודעתו יחשב דרכו ויתבונן בעניניו תמיד והוא יחשב דרכו ויבטח באל שהוא יכין צעדו ר"ל ידריך פעולותיו להגיע אל המכוון או הוא הערה שתהיה מחשבתו נקיה ויבטח ביי' שאם מחשבותיו זכות ונקיות הוא יוציאם לידי מעשה כענין בא ליטהר מסייעין אותו. ובדרך נסתר הערה להיות שכל האדם חוקר ומתבונן להשיג החכמות בדרך המופת ועם כל זה ישים האל לנכח פניו להכין צעדו והישרתו באמונות במה שאין יד המופת מגעת: קסם וגומר. הערה המונית להשמר מעבור על מצות המלך ומכל מעשה הנודע מחקי הנכסו עליו אם יגיע לאזן המלך ואל יבטח בסתירת הענין כי קסם על שפתי מלך ר"ל כקסם וכנבואה להכיר הדברים ולבחון אמתתם ובמשפט לא ימעל פיו. הוא ענין כל דבר לא יכחד מן המלך. ויש מפרשים שהוא הערה אל המלך לדון במשפט ושלא בשוחד של הטייה וקסם נאמר הוא על גזרת הכוכבים ואמר כי כמו שהקוסם מגיד משפט הכוכבים במאמר חותך כן ראוי למלך שידע אמתת הענין על בוריו ואחר כך יחתוך את הדין כדי שלא יהא פיו מועל במשפט. ובדרך נסתר הוא נקשר עם הפסוק שלפניו כענין אמרו ויי' יכין צעדו. וקרא החכם השלם מלך כי בי מלכים ימלוכו והזהירו לקבל דבריו אף במה שאין יד המופת משגת כאלו קסם על שפתיו ושידע כי לא ימעל פיו במשפטו ולמודו: פלס וגומר. פלס מלה מורכת על יושר המעגל והכתיב פלס מעגל רגליך יפלס כתיב באלף ומזה נקרא המשקל פלס והוא מטיל הברזל ששוקלין בו ובתוכו שנתות וסימנין עד כאן לחצי ככר עד כאן לככר וקורין לו בלשון לעז רומאנה ויש מפרשים שהוא בית יד של מאזנים שלשון המאזנים תלוי בתוכו:

ומאזני

אבן יחייא

ברצות וגומר. ואחרי עשות תשובה האיש החוטא הנז' אשר יד ליד לא ינקה. ואז ירצה ה' בדרכיו ישים עליו לטובה וגם אויביו ישלים אתו ויושפלו תחתיו. טוב וגו'. וטוב מעט מההון לאיש בצדקה כי יהיה קיים ובלתי וימיו יהיו במנוחה שלא בכנס מרוב תבואות בלא משפט וצדקה כי כל עושר שבא כן ילך ובהבל בא ובחשך שמו יכוסה וכל ימיו מכאובי' כי ירדפוהו העשוקים ממנו ויקללוהו ויחרפוהו בשערי'. לב וגו'. והנה ימי האד' העניו הנז' בעל המעט בצדק' יהיו בחיי נחת. כי לבו יחשב דרכו למצוא בו מחיתו כי איננו על טומן ידו בצלחת. וה' יכין צעדו כי מה' מצעדי גבר כוננו כשדרכו יחפץ ולכן בנקלה ישיג כדי מחיתו ובלי צער. קסם וגומר ואפי' שיהיה הירא העניו הנז' ממלכי האומות. ה' יהיה עמו וכאשר יעשה משפט ודין בין אדם לחבירו לא ימעל פיו רק ישפוט משפט צדק כאלו היה הקסם בשפתיו שעושה שידבר הדברים ההם הישרים. והנה יהיה הסבה האל יתברך כי אף שהוא נכרי לא יקפח לו שכרו. פלס וגומר כי האל יתברך נותן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו יהיה מי שיהיה ישראלי או נכרי וכאלו יש אתו יתברך הפלס והמאזנים הישרים הנעשים כמשפט ואבני כיס הנשקלים בם כן כל מעשהו בעולם הזה מהשכר והעונש נעשה במדה במשקל ובמשורה:

תועבת

קב ונקי

ברצות ה' דרכי איש. כאשר יהיו דרכיו של אדם מתוקנים ורצוי' לפני הבורא כמו כן יהיה מרוצה לפני אויביו ויכנעו לפניו ויבקשו שלומותיו. ואיפשר שכיון לומר כי בהיות האיש שלם עד שדרכיו יהיו רצויים לפני י"ת לא די שהכחות השכליות יפעלו פעולות הנופיות אלא אף אויביו והם הכחות החמריות יהיו כרים אל משמעות השכל: טוב מעט בצדקה. טוב מעט ממון שיהיה מקובץ בצדק ויושר מרוב ממון בעון ועמל: לב אדם יחשב דרכיו. אמר כי האדם ראוי שיחשב בלבו הדרך שהוא ראוי לדרוך בה ויסתכל בכל מאמצי כחו ולא יתרשל ומן השמים יסייעוהו להביא מחשבתו אל הפועל: או יאמר כי האדם יחשב דרכו בין טוב ובין רע וה' יכין צעדו הראוי לו. וי"מ שיש רשות ביד כל אדם לבחור לו דרך טוב ודרך רע ולפי' הוא מזומן אל הגמול והעונש: ועכ"ז השם הוא אשר סדר ענייני בני אדם וקשר אותם בצבאות השמים והנהגת השכלים כפי חכמת העליונים: קסם על שפתי מלך. פירוש כאשר המלך שופט את עצמו במשפט יושר ועולה לא נמצא בשפתיו כל כך גוזר גזרותיו כדת וכהלכה כאלו קסם ונבואה בלבו והטעם כל מה שידבר בשפתיו הוא כקסם כאשר בשפתיו לא ימעל פיו. או יאמר כשיתחברו שני עניינים במשפט האיש האחד שיורה עליו הקסם שהוא משפט הכוכבים. והשני שהמלך ג"כ יגזור על האיש כפי מה שיורה הקסם אז הגזירה ההיא לא תמעל ולא תשתנה. והודיענו בזה שאם יגזור המלך במיתת איש ולא יורה כן הקסם ר"ל משפט הכוכבי' אז תמעל ותכזב גזירת מלך: פלס ומאזני משפט לה'. פלס הוא כמטיל ברזל שמתקנים אותו לשקול בו המשקלים הגדולים. ומאזנים הוא כלי למשקלים הקטנים. ואבני כיס הם לשקול כנגדם הדברים הנמכרים כמו ליטרא ואונקיא וחלק אונקיא וקראם אבני כיס כלומר אבנים לדעת בהם השיעור והחשבון וכיס מגזרת תכוסו על השה. או יהיה מכיס ממש ויאמר שכל אלו הדברים שיהיו ישרים לה' הוא שלוה שיהיו שוים ביושר שלא יהיו לו בכיס אבן ואבן וכו'. ומעשהו. ר"ל משפט ויושר של מאזנים תלוי על האבנים.

תועבת

ונ"ל ואם גם בהם עושה הקב"ה שליחותו להחריב ביתו על רוב עוננו למה על ידי רשעים ירעננו ועוד למה יחברם עדי עד ככל הדברים הרעים שבירמיה על כ"כ ועל הכשדים וככל החזיון הנאמר על אדום ואשר נעשה לטיטוס כמפורש בגמ' לזה אמר על הראשונה מיתרון ארץ כל פעל ה' למענהו כלו' כל הכלול במלת את כל אשר עש' וגו' למענו ולעבודתו ועל הב' אמר וגם רשע ליום רעה כנ"ל וטיטוס ודומיהו כי ביום רעה שליחותו ית' עשו ולא יצדק להעשות חובה ע"י זכאי רק ע"י רשע וז"א רשע ליום רעה וע"כ מחריב רשע יבקש הוא ית' ולא יקשה בעיניך למה יכלם הקב"ה אם שליחותו עשו כי הלא תועבת ה' כל גבה לב וכל אחד מאלה גבה לבו כאלו בכח ידו עשה ולא כעושה שליחות אלהי עולם ה' ע"כ גם שהוא ית' נתן בידו כמיד ליד כד"א ויתן ה' בידו את יהויקים וגו' וכד"א והעיר נתנה ביד הכשדים וכיוצא בכתובי' אלה לא ינקה כי לא דעת ולא תבונה לעשות למען קיים מצות מלך מלכי המלכים הקב"ה אשר השלכנו לו והויד ליד לא ינקה:

בחסד ואמת יכופר עון וגו' רז"ל פי' הפסוק על אביי ורבא דמבית עלי קאתו שנגזר עליהם ימותו אנשי' מבני עשרים ומר איעסק בתורה והוסיפו לו עשרי' ומר איעסק בתור' ובג"ח והוסיפו לו מ' שנה. ואפשר לומר הטעם על מה שאחז"ל על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל ג"ח וא"ל מת בששים היא מיתת כל אדם שנ' תבא בכלח עלי קבר בכל"ח בגימטריא ששים הרי ששים שנה הם שנותיו של אדם ומגיע לכל רגל עשרים שנה וע"כ כשנגזר עליהם ימותו אנשים כאמר שם אם יכופר עון בית עלי בזבח ובמנחה שהיה רגל עבודה כי היה די להפקיע עצמו שיחיו עד עשרים שנה כפי ערך המגיע לרגל עבודה אך רבה דעסק בתורה הוסיפו לו עשרים כפי שיעור רגל התורה ואביי שעסק גם בג"ח שקיים השלשה רגלים חיה ששי' כשיעור שלש רגלי'. וז"ש בחסד ואמת יכופר עון. וגם ביראת ה' שהי' עסק התור' שמביאו לידי יראת שמים ולהיות סור מרע וכד"א יראת ה' טהורה עומדת לעד שנאמר על התורה:

ברצות ה' דרכי איש וגו' הנה כתבנו זה פעמים שדברי המוכיח ומוסריו הם מקובלים לשומעיהם כשהוא עצמו מנוקה מאותו עון לא כן כשקורה בין עיניו וזולה שאחרים יש בו קיסם מבין שיניה' וידוע שעמי הארץ הם שונאי הת"ח כמ"ש ז"ל בב"ת שונאיכם אלו עמי הארץ שונאים לת"ח וכן אמרו גדולה שנאה ששונאי' ע"ה לת"ח יותר משנאת האומו' לישראל וכ"ש שרשעי ישראל שנקראי' שונאי דכ"ע כמ"ש על פסוק כי תראה חמור שונאך אי חטא הוא שונא דכ"ע וז"ש ברצות ה' דרכי איש שהוא תוכו כברו אזי יתן ה' אימו עליו שיהיה דבריו נשמעין לשומעיהן ויקבלו לעשות טוב באופן שגם אויביו אלו ע"ה או הרשעים ישלימו אותו ויסירו מרע ע"י תוכחת מוסרו כי יקבלו אותו וישלימו עמו: טוב מעט בצדקה וגו' הנה יש אדם רחב לבב משתחר לפזר ותת לאביונים והלא מזער השיג ידו וזאת ישיב אל לבו מה בצע כי אכלכל דברי במשפט במשאי ומתני וטוב לי בל אשית לבי לדקדק בעצם ואז טוב לי להרבות נחלות שדה וכרם למען אמלא בתי החסרים העניים המללים רוב תבואות ואשר אמעט במשפט ארבה בצדקה וה' יכפר זה בעד זה אמר כי אין זה אלא טועה כי הנה טוב תת מעט בצדקה מתת רוב תבואות בהיותם בלא משפט ושמא תאמר ומה יעשה האיש רחב לבב להרבות בצדקה לשלא קפצה בה לבי דרכו הלא הוא בלב אדם יחשב דרכו לומר

ולחשוב

תועבות מלכים עשות רשע· דבר תיעוב הוא לדיינים ואין הגון להם לעשות רשע: חמת מלך· הוא כמלאכי מות כשלוחי מיתה· ואיש חכם יכפרנה· יפייסנה: באור פני מלך חיים· מי שהקב"ה מסביר לו פנים חיים הוא לו לכך צריך אדם לייסר דרכו לפניו: ורצונו כעב מלקוש· מי שהוא מרוצה לו רצונו טוב לו כעב המביאה את המטר:
טוב

י"ו תּוֹעֲבַת מְלָכִים עֲשׂוֹת רֶשַׁע כִּי בִצְדָקָה יִכּוֹן כִּסֵּא: נ' רְצוֹן מְלָכִים שִׂפְתֵי־צֶדֶק וְדֹבֵר יְשָׁרִים יֶאֱהָב: ה' וחס' חֲמַת־מֶלֶךְ מַלְאֲכֵי־מָוֶת וְאִישׁ חָכָם יְכַפְּרֶנָּה: טו בְּאוֹר־פְּנֵי־מֶלֶךְ חַיִּים וּרְצוֹנוֹ כְּעָב מַלְקוֹשׁ: ל מן ח"כ חי בג' ליפ' קְנֹה־חָכְמָה מַה־טּוֹב מֵחָרוּץ וּקְנוֹת בִּינָה נִבְחָר מִכָּסֶף: מְסִלַּת יְשָׁרִים סוּר מֵרָע שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ
נצר

מְרַחֲקְתֵּיהּ דְּמַלְכִין דְּעָבְדִין רִישְׁעָא מְטוּל דְּבִצְדְקוּתָא תַּקִּין כּוּרְסְיָא: רְעוּתֵיהּ דְּמַלְכָּא שִׂפְוָתָא דִּצְדַקְתָּא וּמִילְּתָא דִּתְרִיצֵי רָחֵים: חֶמְתֵּיהּ דְּמַלְכָּא מַלְאֲכֵי דְמוֹתָא אִנּוּן וְגַבְרָא חַכִּימָא נְדַעְנֵיהּ: בִּנְהוֹרָא דְּפַרְצוּפֵיהּ דְּמַלְכָּא חַיֵּי וּצְבִיוֹנֵיהּ הֵיךְ עֲנָנָא בְּבִירְיָאתָא: דְּקָנֵי חָכְמְתָא טָבָא לֵיהּ מִן דַּהֲבָא סְנִינָא וּדְקָנֵי בִיוּנָא טַב מִן סָאנְיָא גַּבְיָא: שְׁבִילָא דִּתְרִיצֵי מְסַנְיָא מִן בִּישְׁתָא וּדְמִזְדְּהַר בְּנַפְשֵׁיהּ
נטר

רשע י"ז פתחין וסימ' נמס' במיכה סימ' ו': רצון ג' וסימ' לעיל סוף סימ' י"ד: ודובר ה' וחס' וסי' פועל צדקות ודבר מישרי'· ודבר תמים יתעבו· ודבר אמת בלבבו· ודבר ישרים יאהב· ודבר שלום לכל זרעו:

אבן עזרא

תועבת· רצון· חמת· באור· קנה· ה' דבקים· יאהב כל אחד מן המלכים· מלקוש הוא המטר וכן פירושו המלכי' ראויים לתעב עושה רשע כי בעבור הצדק שיעשו יכון כסאם וירצו דובר הצדק כלומר דובר אמוני' ישרים יאהב המלך כי חמתו כחמת מלאכי מות שימיתו פתאום הרשעים· יכפרנה יבטלנה וישיב חמתו מאליו· ובאור שיאור עיניו על החכם יש חיים ורצונו שירצהו כעב מלקוש שיצמיח הלקש· וקניין החכמה מה טוב לחכם כי יבטל חמת המלך· חרוץ מלשון גזור כמו אתה חרצת או שם זהב כמו כתם: מסלת· שיורו לסור מרע היא מסלתם ומי שיחפוץ לשמור נפשו שלא תמות נוצר דרכו הראוי לו והוא דרך המצות:

תועבת מלכים· הנה למלכים והם השכלים האנושיים הוא מתועב מאד ושנוא עשיית הרשע בדעות או במדות וזה כי עשיית הרשע במדות יהיה סבה שלא יכון כסא המלך אבל יסורו הכחות הנפשיות מלשרתו וימנע מפני זה מהגיע השלימו' אשר הוא כחוי עליו ועשיית הרשע בדעות שתהיה סבתו לקיחת המחשבות והצורות הדמיונות לא על נכון הוא סבה שלא יגיע מהם השירות הראוי כי בצדק וביושר יכון הכסא והאדנות שיש לו עליה' קדבול' זה אין לו תועלת: רצון מלכים שפתי צדק· הנה רצון מלכים הוא שפתי צדק במה שיעידו בעדות בספורי הקודמים כמו שיצטרך זה בחכמות אשר לא תשלם העמידה על מה שיצטרך לעמוד עליו מן החוש בהם כי אם בזמן ארוך כפלא יעבר החיי' האנושיים כמו הענין בחכמת הכוכבים ובהרבה מהדברים הטבעיים ומי שהוא דובר ישרים יאהב כי היושר בדברי' ייטירוהו למצוא האמת במה שיחקר בו: חמת מלך· הכעס שיכעס המלך הזה על מה שהפליג לחקור בו לפי העדות ושפט מפני זה בדבר מה כמלא אחר זה בחוש בלתי צודק מפני הכזב שיהיה בעדות הנה הוא כמו מלאכי מות להסיר האדם מדרך חיים אל דרך המות כי ידמה לו שהטורח בחכמה הוא לבטלה והמנם איש חכם יסיר זאת החמה בשיפליג תחלה בדבר העדו' להתבונן אם קלתו מסכים לקלתו והם ימלאוהו בלתי מסכים הנה יעמוד על מה שהיה מהם צודק מהדרכים רבים מהם שיתבונן באי זה מאלו הדרכים נכפל העדות יותר כי אשר נכפל בו העדות יותר ידמה היותו מסכים לאמת ומהם שיתבונן מצד המעידים ר"ל שכאשר יעיד בו איש יותר שלם ויותר חכם הוא יותר שיהיה צדק ומהם שיתבונן בו מצד הטעות שאפשר שיקרה בהרגש בו מהטעות יותר הוא יותר ראוי שיונח בלתי צודק והנה ג"כ אפשר שיסיר החכם זה הכעס והחמה בצד אחד והוא שאחר שהשיג בחוש הפך מה שיתחייב מהעדות ישוב להסיר מהעדות מה שמחוייב ממנו זה הביטול ויחקר עם השאר ועם מה שהשיג בחוש כי בזה האופן יתיישר למצוא האמת והנה יסיר החכם זה הכעס בצד אחר יותר שלם והוא כי מדרכו שלא יעיר בדבר אם לא היה צודק ונקי מהטעות ואם היה אפשר שיהיה בהרגש טעות יגיד זה הענין בעדותו: באור פני מלך חיים· הנה באור פני המלך הזה בהשגת המושכלות ישיגו החיים הנצחיים והרצוי שיהיה ממנו לשאר הכחות המשרתות אותו הוא במדרגת העב שיהיה ממנו המלקוש אשר יביא פרי הצמחים והצלחתם וזה כי בזה האופן יתיישר לאדם השגת ההצלחה שהוא הפרי המכוון בו: קנה חכמה· הנה קנין החכמה טוב מאד מקנין הזהב וקנין הבינה נבחר מקנין הכסף ורמז בזה כי אין לאלו הקנינים יחס וערך לקנין החכמה והבינה והנה המשיל החכמה בקנין יותר יקר מהבינה כי השגת החכמה היא יותר שלימה מהשגת הבינה כמו שהתבאר מדברינו ואף על פי שהבינה יקרה שתחקור בנושא יותר נכבד ועוד כי הבינה תהיה ג"כ בדברי המוסר והוא הפילוסופיא המדינית ואולי אל זאת הבינה כיון בזה הפסוק: מסלת ישרים סור מרע· דרך ישרים היא סור מרע כי הם יתבוננו בדרכם וינהגו בו באופן שינצלו מהרע בדברים המדיניים או בדברי' העיוניים ומי שירצה לשמור נפשו מהרע ראוי שישמור דרכו בזה האופן הנזכר:
לפני

אבן יחייא

תועבת וגו' ולכן המלכים מהעולם השפל המבקשים להדמות ליוצרם היא תועבה להם עשות רשע· כי בצדקה יכון כסא· ובהפך לא יכון כי אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו· ואם מאשרי העם מתעים יהפך העולם לתוהו ולא יכון· ולכן רצון המלכים הוא לשפתי צדק· ודובר דברים ישרים יאהב מהם· חמת וגו' ותכלית חמת המלך על האיש הבלתי נרצה ממנו הוא שישלח מלאכי מות לקחת את נפשו וכאומרו שלמה לבניהו לך פגע בו· ואיש חכם יכפרנה ויבטלנה למות היא בדברי חכמתו כאשר עשתה החכמה התקועית במתק דבריה על אבשלום· וכאשר עשתה האשה החכמה עם יואב כאשר נתנה אליו ראש שבע בן בכרי· באור וגו' והפך ימשך משמחת המלך ורצונו ואור פניו על איש מה כי יגיעו אליו החיים חיי המנוחה והשמחה ורצונו על האיש שהוא יהיה כעב מלקוש שהוא הגשם המאוחר אשר יקוושו בני האדם להטיב את כל הנזרע והנטוע:

קנה חכמה ונומר שבח קניית החכמה שהוא טוב מקניית החרוץ שהוא הזהב והדברים החשובים· ושבח קניית התורה הנרמזת בשם בינה שהוא נבחר מקניי' הכסף ואף כי הכסף הוא פחות במעלה מהזהב יחס אליו התורה הנעלה מהחכמה· להיותו קל ההמצא מהזהב· כאשר התורה היא קלת ההמצא בין האומה ישראלית ממה שהוא החכמה בין שאר האומות אשר היא נחלתם· כי רצה המקום לזכות ישראל ולפיכך הרבה להם תורה ומצות למען יהיו תמיד מסובבים ומסובכי' בהם· מה שבין האומות אחד מעיר ושנים ממשפחה ישיג אל קנה החכמה כבלעם ולבן וזולתם· וכל השאר יהיו סכלים וכבהמות השדה וחיתו יער· והנה מעלתם על הזהב הכסף הוא מפורסם כי הם דברים נפסדים ומפסידים לרודפיהם מה שהתורה והחכמה הם בהפך כי הם דברים נצחיים ומתמידים נצח לרודפיהם· מסילת וגו' והדרך מסילה מהישרים הנזכר מהחכם והתורני היא בהיות כל מגמתם לסור מרע· כי מי שירצה לשמור נפשו משאול תחתית· צריך שישמור דרכו לסור מרע:
לפני

ר' מנחם המאירי

ומאזני משפט כמו מאזני צדק ר"ל בלא שום עוות ואבני כיס הם המשקלים העשויים לשקול בהם במאזני' ליטרא וחצי ליטרא ומצד שהחנוני רגיל ליתנם בכיס אחד הוא קוראם אבני כיס ויש מפרשים כיס מלשון מכסת הערכך ר"ל אבני מנין זה לליטרא וזה לחצי ליטרא ולפי הנגלה היא הערה מיעדת גמול ועונש לומר שהאל יעניהו כפי דרכיו כענין כפעל איש ישלם לו· ואמר שכל פעולותיו בצדק וביושר הכתוב תמים פעלו וכו'· אל אמונה ואין עול· ובדרך נסתר אמר שהאל מחכים לכל נברא כפי הראוי לו לפי חוקו וטבעו הן בעולם הנפרדים הן בעולם הגלגלים הן בעולם ההויה וההפסד ופרטיהם וזה הערה לאדם אחר היותו מורכב מגוף ונפש שישלם אורחותיו לתת לכל אחד חקו ואע"פ שהנפש היא עיקר מהות האדם ועצמויותיו ומה שהוא מכוון במציאותו עם כל זה אחר שצריך לפי טבעה לשכון בגוף צריך לה שיחמלו על הגוף מצד חמלתה ואהבתה להעמידה על מתכונת השלוה עד תתן פריה: תועבת וגו'· רצון וגו'· חמת מלך וגו'· באור פני וגו'· קנה חכמ' וגו'· כל אלו הערה המכוונת להשמר מן החמסים ומעוותי בנזקים עד שלא תקרבו חמת מלך לרוע הנהגתו וסכלותו ותניעהו אהבתו ורצונו מצד ישרו וחכמתו ואמר על זה תועבת מלכים עשות רשע ר"ל שעשיית הרשע מתועב בעיניה' כי ביושר ובצדקה יכון כסא מלכות' ובהפך באהבת הרשע ישפל הכסא ויתפרק ולכן רצונם בשפתי צדק וכל אחד מהם יאהב כל מי שהוא דובר ישרים בא אמרים ישרים והפך שישנא כל דובר שקרים ותבער בו חמתו ועל זה אמר שחמת מלך מלאכי מות ר"ל שלרוב כעס יצוה במיתתו פתאום אבל איש חכם יכפרנה ר"ל יעבירנ' וישוב כעסו בנעם דבריו אם היועץ לא תק עצתו אם בעל הריב לנעם התנצלות ובהפך אמרו חמת מלך מלאכי מות אמר באור פני מלך חיים כלומר כשיאיר המלך פניו אליו בהסברת פניו הוראת חיים· וברצונו ר"ל בפיוסו כשהמלך מראה עצמו מפויים ממנו הוא כעב מלקוש ר"ל כעב הנותן מטר אחר העצירה מלקוש יאמר על המטר המאוחר וכמו שהעב ההוא משמח לבות בני אדם כן רצון המלך ופיוסו ומצד שעיקר הפיוס והרצון הוא מצד החכמה אמר גם כן קנות חכמה מה טוב מחרוץ ר"ל מזהב וקנות בינה נבחר מכסף והוא כפל ענין ובדרך נסתר קרא שלמות המדות צדקה ושפתי ודברים ישרים ופתיותן קרא עשות רשע וקרא חמת מלך התרחקות ממנו כי הריחוק הוא הקצף הגדול ואור פני מלך הוא התקרב אליו בענין יאיר ה' פניו אליך· ומלכים לשון רבים על החכמי' השלמים המשפיעים לזולתם כדמותם בצלמם· וכסא יאמר על מעלת השלמות והתנשאותו וידוע שבשלימות המדות יכון כסא השלימות האחרון והדברים נמשכים על זה הסדר· ויש מפרשים לדרך נגלה שהפסוקים הערה על המלכים להזהירם על היושר והמשפט ולהזהר מהכעס שלא במקומו ולמשוך לב העם בהסברת פניו ובזה ירום הודו ותנשא מלכותו ויואל אז כי טובה חכמתו מחרוץ ויפה ותועבת מלכים פירושו שדבר מתועב הוא להם עשיית הרשע כמאמר החכם שאמר היושר מדה משובחת לכל אדם ובמלכים יותר כענין מלך במשפט יעמיד ארץ וכן רצון מלכים וגו' ר"ל פיוס העם ממנו הוא בהיות שפתיו צדק ושיאהב דובר ישרים והזהירו מן הכעס הבלתי לאות והודיעו כי הוא גורם סבות מזיקות מאד עד שהיא כמלאך מות· והעירו ע"ד שאם הגבירה רתיחת טבעו לכעוס יהיה נוח לרצות וכל שכן בתוכחת החכם ועצתו ושימשוך לב העם באור פניו: מסלת וגו'· הנגלה והנסתר בזה קרוב אחר שמסלת הישרים ודרכם להגיע אל המעלה העליונה הוא שיסורו מפחיתת המדות ומי שיבחר לשמור נפשו שומר דרכו ואורחותיו מהכשל בהם כי הם סבה לשלימות ובהבטל הסבה יבטל המסובב·
לפני

קב ונקי

תועבת מלכים· המלכים מתעבים לעשות רשע בעבור שעם הרשע יהרס מלכותם כי בצדקה והוא היושר שהוא הפך הרשע יכון כסא ממלכתם· ואיפשר שקרא מלכים הכחות השכליות שהמכוון מהם הוא שימלוכו ויעבידו תחתם הכחות הגשמיות כי לא נמצאו רק לרקחות ולטבחות ולאופות אל החלק השכלי אשר בו נתעלם האדם ואמר כי תועבת הכחות השכליות הוא עשיית הרשע ורשע כולל כל העמל שיעמול האדם בקניינים הזמניים שהם תחת השמש ונתן הסבה בזה ואמר שביושר והוא העמל במה שהוא למעלה מהשמש יכון כסא הכח השכלי כשמש נגד השם י"ת בהצלחתו וקיומו: רצון מלכי' שפתי צדק· רצונו של מלך ואהבתו באדם שיש לו שפתי צדק לפי שהם מתנהגים על פי הצדק: ודובר דברים ישרים יאהב· מן המלכים ומן השם יתברך: חמת מלך· חמתו דומה למלאך המות כי כשיחרה אף המלך או השליט על איש מן האנשים ישלח ביד עבדיו להמיתו או לייסרו ואם יזדמן שם איש חכם הוא יכפר חמת המלך· ר"ל יניחנה ויבטלנה בחכמתו מגזי' אכפרה פניו· או יחזור יכפרנה למיתה: באור פני מלך· פי' כאשר תמצא המית' בעת חמת המלך כן ימצא החיים באור פניו שמאיר אל עמו· ומלת באור מקור כמו במות אדם רשע· ואיפשר שכיוון שלמה במלך מלכי המלכים שנא' בו יאר ה' פניו אליך ואמר דוד יאר פניו אתנו סלה ובעת שירצה המלך רצון טוב אל איש הוא דבר רצוי ונאהב בעיניו כמלקוש אשר ייחלו לו בני אדם והוא הגשם האחרון שהוא לעולם בעת ג' חדשים לקציר: קנה חכמה· מקור מנחי הלמד טוב לאדם לקנות חכמה אשר באמצעותה יאירו פני המלך אליו מקנות החרוץ והוא הזהב היקר ולקנות הבינה הוא יותר דבר נבחר מקנות הכסף לפי שהזהב והכסף יכלו מן האדם והחכמה אינה כלה ועוד שבחכמה ובינה ימצא האדם הזהב והכסף וכל קנייני העולם ובהם יכובד האדם והם הסולם לעלות לשם י"ת ובה התכן עבודתו על אמתתה כי אם אין חכמה אין יראה ואין בור ירא חטא· ואיפשר שבחכמה רמז לחכמה האלהית ולזה זכר בה הזהב היקר ובבינה רמז לחכמות הלמודיות ולזה זכר בה הכסף· וי"מ כוונת הפסוק באופן אחר שקניית החכמה הוא טוב בהפלגה והיא הפעולה הנאותה לעולם מן הזהב כלומר כמה הוא טוב בהפלגה לקנות מן הזהב שיהיה לאיש החכמה ולא יקנה ממנו קנייני העולם השפל וכן קניית בינה הוא הדבר הנבחר מן הכסף כלומר טוב הוא לאדם שישים תכלית כספו לקנות בו הבינה ולא זולתו מהבלי העולם: מסלת ישרים· המסלה שדרכו הישרי' בה היא דרך טובה כי תמיד יכוונו לסור מדרך רע ומי שרוצה לשמור נפשו מכל צרה ישמור דרכו ויבחן הדרך שהוא הולך בה אם טובה ילך ואם לאו יחדל כענין חשבתי דרכי וגו':
לפני

ולאהוב בלבו הנה הרבו נכוח ונתת [illegible] והיה כי והייתי [illegible] להטיב קץ מה [illegible] ויברו לעדי [illegible] ברחות הוא יה' טוב [illegible] יכין לעדו [illegible] יד מהבטותיו להרבות בצדקה והוי לב הדם וגו' ואז ה' [illegible] כלו והיוה ה' יכין לעדו: קסם על שפתי מלך וגו' המרדה זורעה הולה במשפט מלך ב"ו כי הנה יקרה שיטעה ויגזור ויאמר שלא כמשפט וגם אם יכיר הה"כ שעוות משפט לא ישוב אחור מאמרו מפני הכבוד וזהו קסם וגו' כלומר כקסם יש על שפתי מלך מוסרם על שפתיו כי הכי' במשפט כלומר בשביל עשות משפט לא ימעל מאמרו כי יקשה עליו להוציא בשפתיו מה שמועל פיו אשר כבר אמ' וגזר כי יהיה לו למחתה· ומ"מ אם יארע כך עין הדור הוא כמ"ש ז"ל פרנס לפי הדור ע"כ כשהדור אינו הגון הקב"ה מעמיד להם ג"כ מלך כמוהם וז"ש פלס ומאזני משפט לה' לגדול כמעשיהם וליתן להם מלך כראוי להם: כי תועבת מלכי' עשות רשע וגו' ורצון מלכים שפתי צדק וא"כ למ' זה במשפט לא ימעל פיו ולתקן העוות אשר טעה בדעתו ולחזור בו אמר מעתה אצבע אלקים היא לצדק להדור לפי מעשיהם ולמנות מלך לפי הדור: וזה אזהרה לדור לתקן מעשיהם כדי שגם המלך יהי' נכון כי יש להם ליראה מחמת מלך וגו' וכן היפוך כשיטיבו מעשיהם באור פני מלך חיים וגו': קנה חכמה וגו' ואמר הנה שבחתי מעלת החכמה כמ"ש חמת מלך וגו' ואיש חכם וגו'· מה שלא היה נעשה ברבי כסף וזהב אמר עתה דוקא הכי על מסכלי גדרה כי שלא רחית מחוך מאמרי כי קנה חכמה מה טוב הוא מחרוץ כי לא בחרוץ תכופר חימה ואיש חכם יכפרנה ואמור מעתה כי ק"ו הדברים שטובה בינה מחרוץ כי רבה היא מהחכמה ועכ"ז אין צריך לומר קנות חכמה כי אם גם קנות בינה אבל על מסכלי ערכה כי אינהו נבחר למחזיקים בה רק מערך הכסף בלבד וזהו וקנות בינה נבחר מכסף כי יערו ויכסלו אין ערכה· וס"ת הלא א"כ ליפה טוב לי להחזיק בחכמה מבכשרון כי היא הם' תעמוד לי גם להנצל מחמת מלך באופן שגם אם מהעדר כשרון התעתד לצרה חכמתי תעמוד לי חלילה לך מעשו' כדבר הזה כי טוב לך תעלה במסלת הכופר לבל תטבע בטיט הזונות מלטבוע בו בבטחון חכמה הקנות וזהו מסלת ישרים סור מרע עפ"י מסלת היושר יסור [illegible] מכל רע המהרה שלא יבהלנו כי הלא שומר נפשו מאימת מלך ומיחר רעות המתרגשות היא נוצר דרכו מלהטות דרך העוים ולכן מרחק [illegible]

נֹצֵר דַּרְכּוֹ׃ לִפְנֵי־שֶׁבֶר גָּאוֹן וְלִפְנֵי ג'
כִשָּׁלוֹן גֹּבַהּ רוּחַ׃ טוֹב שְׁפַל־רוּחַ אֶת־ ג'
עֲנָיִים מֵחַלֵּק שָׁלָל אֶת־גֵּאִים׃ ענוים ק' ל
מַשְׂכִּיל עַל־דָּבָר יִמְצָא־טוֹב וּבוֹטֵחַ
בַּיהוָה אַשְׁרָיו׃ לַחֲכַם־לֵב יִקָּרֵא כ"א
נָבוֹן וּמֶתֶק שְׂפָתַיִם יֹסִיף לֶקַח׃ י"ד חס' וי"ו
מְקוֹר חַיִּים שֵׂכֶל בְּעָלָיו וּמוּסַר אֱוִלִים ה' חס' כלים' יו"ד קדמ'
אִוֶּלֶת׃ לֵב חָכָם יַשְׂכִּיל פִּיהוּ וְעַל־ כ"ב
שְׂפָתָיו יֹסִיף לֶקַח׃ צוּף־דְּבַשׁ אִמְרֵי־ י"ד חס' וי"ו
נֹעַם מָתוֹק לַנֶּפֶשׁ וּמַרְפֵּא לָעָצֶם׃ ג'
יש

חצי הספר בפסוקים

נטר ארחיה: קדם תברא גיותנותא
וקדם תיקלא רמת רוחא: טב הוא
שפל רוח וענוונא מן הוו דמפליג
עדיתא עם גיותני: דמסתכל
במילתא ישכח טבתא ודמסבר
באלהא טובוהי: חכים ליבא יתקרי
סוכלתנא ודחליין שיפותיה מוסיף
אולפנא: מבוע דחיי סוכלא
ומרדותא דשטיי שטיותא: ליבא
דחכימא מסתכל פומיה
ובשפוותוהי מוסיף אולפנא:
כבריתא דדובשא מאמרא דבוסמא חליותא דנפשא ואסותא לגרמי: אית

גאון ג' וסימ' ביחזקאל סימ' י"ו : גובה ג' וחס' וסימ' הלא אלוה גבה שמים · וראיתי לבית גבה · ולפני כשלון גבה רוח : יוסיף י"ד חס' וי"ו וסימ' בשמואל ב' סוף סימ' ג' גבי קינות דוד על אבנר : ומרפא ג' וסימנ' וזרחה לכם יראי שמי · צוף דבש אמרי נועם · הנני מעלה לה ארוכה :

רשי

טוב שפל רוח · טוב להתחבר את ענוים ולהיות אתם שפל רוח מהיות מחלק שלל את גאים : משכיל על דבר ימצא טוב · הנותן לב להתבונן על דבריו לפלס את דרכיו ימצא טוב · ובוטח בה' אשריו · כשהוא מפלס דרכיו ורואה בה מצוה שיש בה סכנה או חסרון כיס ובוטח בהקב"ה ועושה הטוב · אשריו · הן השורין שלו : לחכם לב יקרא נבון · שלמד חכמה מרבו יקרא נבון · סופו שיהיה נבון בדברי' מפולפל בחכמתו ויקראו אותו נבון · ומתק שפתים יוסיף לקח · כשאדם מטעים דבריו לתלמיד וממתיק דבריו בטעמי' יוסיף לקח : מקור חיים השכל לבעליו · וכן פתרון המקרא שכל הבעלים מקור חיים הוא לו · ומוסר אוילי' אולת · ייסורי אוילים על ידי אולת באים להם וכן משמעו האולת ייסורין הוא לאוילי' : לב חכם ישכיל פיהו · לבו מלמד את פיו לדבר נאות : צוף דבש · מתוק דבש כרי"שק בלע"ז : אמרי נועם · דברי תורה : יש

רלבג

לפני שבר גאון · הנה הגאוה והגאון וגובה הרוח הוא סבה אל השבר ואל הכשלון וזה מבואר מאד מענין המדה הזאת : טוב שפל רוח · הנה יותר טוב לאדם הוא שיהיה שפל רוח ויתחבר עם הענוים והשפלים משיהיה מתחבר עם גאים ויחלק שלל עמהם במה שנלחו במלחמה אשר היתה גאותם סבה לה · וזה כי אם יקרה מזאת התכונה טוב בקצת העתים הנה יקרה ממנה רע בעתים רבים והנה חלק השלל הוא ג"כ לנקמה מהם כי זה שירגלם בזאת התכונה הפחותה ויהיה זה סבה שיחולו עליהם רעות גדולות : משכיל על דבר ימצא טוב · הנה מי שהוא מעיין ומסתכל איך ראוי שיתנהג בדבר דבר ולא יעשה מעשיו בזריזות ובבהלה הוא ימצא טוב בדברים כי זה ממה שיתיישר בו להגיע אל התכלית הנרצה ומי ששם מבטחו עם זה בי' לא במה שהכין מהסבות אשריו כי הש"י ימציא לו חפציו ואף אם שגג בהכנת הסבות : לחכם לב יקרא נבון · הנה לחכם לב יקרא נבון ר"ל כי השגתו החכמה תישירהו להשגת הבינה גם בדברי' המדיניים להתבונן בלקיחת התחבולות להעמידו בשלום עם אחד אחד מהאנשים והע"פ שכבר התבונן בזה בלבו באופן ראוי הנה במתיקות דבריו יוסיף קנין טוב על מה שחשב בלבו כי ערבות הדברים ומתיקותם ימשיך הנפשות ויקחם : מקור חיים · הנה ההשכלות וההתבוננות הוא בעליו של מקור חיים והמביא אותו וזה כי ממנו מבוע המועלת החי' הגופיים והחיי' הנצחיים אם החיים הגופיים מפני ההשכלות בדברים המדיניים אשר בו יושלך הסרת הרע ממנו מהאנשים ושיגיע לו הטוב והעזר מהם ואם החיים הנצחיים כי זאת התכונה כלי להפליג החקירה בדברים העיוניים לפי מה שראוי אשר היא סבה למצוא האמת בהם והנה האוילים לא יקנו מוסר כי אם מהאולת והמשל שכאשר קרה לאויל רע מה מפני שלא השגיח בסבות המביאות אותו להשגת מבוקשו אז יקחו מוסר מפני האולת הניח להשגיח בפועל ההוא כשיקרה לו שנית בסבה אשר לא השגיח בה קודם זה שהיתה סבה אל שנבלר ממנו אשר יש לעשות והנה התועלת שיקח בזה הוא מעט מאד וזה כי אולתו תסבב שלא יקח בזה מהתועלת רק בכמו' הדבר ההוא ובסבה ההיא לבדה וכבר יהיו שם סבות אחרות יפקד המסובב בהפקדם והוא לא ישגיח בהם אם לא כשיפקחו עיניו במה שיראה בנסיון וזה רחוק מאד שיגיע בשלימות בזה האופן גם בפועל אחד מיוחד והנה עם המשכיל מקור חיים ומבוא' בכל הדברים וזהו ההבדל הנפלא שיש בזה בין המשכיל והאויל : לב חכם ישכיל פיהו · הנה מה שהוא מצוייר בלב החכם יודיעהו פיו לאנשים כי דבריו ישכינו אל מה שהוא מצוייר בנפשו אם בדברים המדיניים לפי שלא יכבד בלב ולב ואם בדברים העיוניים כי היא מצד חכמתו יודע לדבר באופן ישכים מה שיאמר למה שהוא מצוייר בנפשו והנה הוא ידבר באופן שעל שפתיו יוסיף קנין טוב על מה שהיה בלבו וזה כי בלב לא יהיה כן שיהיה לאמר כי אם כוונ' אחת והוא יאמר אותו בדרך יכלול על כוונות מתחלפות כלם מועילות וכבר יהיה זה ג"כ ומצד אחר והוא בדברים המדיניים רב התועלת והוא שיוסיף על שפתיו ממתק הדברים וערבותם מה שיוסיף לקחת הנפשות ולמשכם אל כל מה שירצהו ובדברים העיוניים ג"כ מצד מה שיעריב המאמר מן הדברים המיפים את המאמר ומקשטי' אותו : צוף דבש · הנה אמרי נועם שיצאו מפי החכם הם כמו צוף דבש שהוא מתוק לנפש המרגשת כשיזון האדם ממנו והוא עוד מרפא לאיברים הכתוש' בשומם עליהם ולזולת זה מחלייהם וכן אמרי נועם החכמים יערבו לנפש המשכלת ובהם עוד היושרה לתקון הגוף ולבדר ולהוציא ממנו חליי המדות הפחותות : יש

אבן עזרא

לפני · טוב · שנים דבקים · גובה רוח על כן טוב לשפל רוח להיות עם ענוים · מחלק חק ז בחלק שלל עם גאים כי אז ישבר כהם להיותו עוסק : משכיל · דבק למעלה כלומר משכיל על דבר השפלן להשפל הוא ימצא טוב שייטיב לו השם · ובוטח בשם לא יחפוץ לחלק שלל עם גאים · אשריו שיהא מאושר ברבות טובתו : לחכם לב · שהחכמה בלבו · יקרא נבון שיבין מה שלא למד · ומתק שפתים טעם ואיש ילמד מתיקות שפתים אז יוסיף לקח והמתק רמז לחכמה המתוק' כענין ומתוק מדבש : מקור · פי' השכל הוא המקור שיקירו מסם חיים לבעליו : ומוסר אוילים מוסר אולת : לב · צוף · שנים דבקים · חכם יראה השכל על פיהו · ועל שפתיו יוסיף · הלב להראות הלקח : צוף · דבש חסר כ"ף כלומר כצוף דבש כן אמרי נועם מתוקים : יש

ר' מנחם המאירי

לפני וגו' · טוב וגו' · הערה להזהר ממדת הגאוה ושהיא סבה גדולה לשפלות האדם כי האדם יחיד להגביה עצמו ואלף כנגדו להשפילו כשיראוהו מתנשא ביתר מתקו הראוי לו · ועל זה אמר לפני שבר גאון כלומר שהגאון הוא סבתו ולכן טוב להיות אדם שפל רוח עם אחד העמי' הנכנעים ולהתחבר עמהם מהיותו מחלק שלל עם הגאים · והוא גם כן ענין גאות אדם תשפילנו והעד הנה פרעה אמר מי יי' אשר אשמע בקולו · וסנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי · וגלית אמר אני חרפתי את מערכות וכו' · ונבוכד נצר אמר מאן הוא אלהא די ישיזב יתכון מן ידי · וראה והתבונן מה אחריתם · והסתכל לפני כבוד ענוה כמו שתראה אברהם אמר ואנכי עפר ואפר · ומשה ואהרן ונחנו מה · דוד ואנכי תולעת ולא איש · גדעון הנה אלפי הדל וגו' · שאול הלא בן ימיני אנכי · משה רבינו מי אנכי כי אלך אל פרעה · ירמיה לא ידעתי דבר · עמוס לא נביא אנכי כי בוקר אנכי · וראה מה אחריתם · ובדרך נסתר ההתפלסף וההתחכם יותר מדאי לתלות כל אמונתם על צד ההיקש והעיון בחקירה מופתית הוא קורא גאון וגובה רוח והוא סבת ההריסה והכפירה והשבר והכשלון ולכן טוב שפל רוח הכונן יד לחקור במה שראוי לו ועל שאר הדברים נסמך על הקבלה האמתית עם הענוים והשפלים והכנועים · החושבים דעותיהם על קו היושר וקבלת התורה : משכיל וגו' · רמז בכאן מה שרמז למעלה באמרו לב אדם יחשב דרכו ויי' יכין צעדו · כלומר מי שמשכיל ומתבונן על הדבר היאך יעשהו ולא שיעשהו בפתע פתאם ימצא טוב ומכל מקום לא שישים כל בטחונו בהשתדלותו לומר כחי ועצם ידי יעשה לי חיל אבל שישים בטחונו באל בכל ענייניו וכן בדרך נסתר רומז למה שביארנו בפסוק הנזכר כלומר שהמשכיל והמתבונן לחקור כל מה שאיפשר בענין ימצא טוב ובוטח ביי' להשען על אביו שבשמים ועל עדותו הנאמנה במה שאין יד העיון מגעת אשריו :

לחכם וגו' · מקור וגו' · לב חכם וגו' · צוף וגו' · יש

אבן יחייא

לפני ונומר ובדברים אשר יותר ראוי שיזהר הישר בדרכו הוא לבלתי חטוא בכבב' שהוא חטא הגאוה · כי סבת השבר בעול' הזה הוא עון הגאו' עם בני האדם שהוא הפך הענוה · וסבת הכשלון בעולם הבא הוא הגובה רוח עמו יתברך לבלתי שמוע מצותיו שהוא הפך היראה אלהית · טוב וגו' וטוב הוא היות עני ושפל רוח ועבד לענוים · מהיות חבר ועמית לחלק שלל את גאים · כי הענוים יהיו סבה לטובו וקיומו בזה ובבא · והגאים יהיו סבת אבדתו בשתיהם : משכיל וגו' כי בהיותו בין הענוים יהיה משכיל ומעיין בכל דבר ודבר בטרם עשותו אותו כדי למצוא הדרך הטוב פן יחטא ואשם בעשייתו אותו באופן מבלתי אופן ובבוטחו בכל דרכיו בה' אשריו כי הוא יעזרהו לבחור בטוב ולמאס ברע · לחכם וגו' ויגיע למדרגה שיקרא חכם לב מצד השיגו מעלת החכמה · ולהקרא נבון מצד השיגו מעלת התורה · וישיג להיות משפיע לזולתו ולעשות תלמידים הרבה במתק שפתים · וישיג להיות מוסיף לקח בעשותו ספרי' הרבה וחבורי' ופירושים בהיותו כנהר שמתגבר והולך וכמעין המתגבר · מקור וגו' וזולת השפיעו על זולתו מעלת החכמה והתורה · עוד בשכל שלו שהוא בעליו ועל פיו ישק כל גופו במעלת המדות · ישפיע על זולתו מעלת המדות הטובות ומעלת המצות שהם יחד מקור החיים הזמניים והנצחיים · מה שהוא בהפך מוסר האוילי' כי איננו מקור חיים אבל הוא מקור אולת · לב וגו' ואפי' השיחה בטילה ממנו יהיה דבר מועיל · כי לבו החכם ישכיל פיהו וכאלו פיו הוא משכיל וחכם וכר דעת שבמקרה תמיד על שפתיו יוסיף לקח · צוף ונומר והיו כצוף דבש אמריו אמרי נועם · אשר הצוף מהאמרים ההם יהיה טוב ומתוק לנפש בעולם הבא · ומרפא לגוף ולעצם בעולם הזה : יש

קב ונקי

לפני שבר גאון · קודם שיבא שבר לאדם יש לו גאוה וקודם הכשלון יהיה לו גבהות הלב והוא גורם לו מפלתו כמו שבר פרעה והמן בהביא הש"י להם מפלתם בגאונם · ואחר שהזכיר כי לפני בא השבר תקדם הגאוה אמר טוב להיות שפל רוח את ענוי' : טוב שפל רוח · כלומר טוב להיות דכא ושפל רוח בזוי ושסוי עם ענוים מלהיות עריץ עושק וגוזל ומחלק שלל עם גאים · או יאמר טוב לאדם שיהיה שפל רוח וללכת עם ענוי' כמוהו מלחלק שלל עם גסי הרוח והטעם ידוע : משכיל · ר"ל המשכיל ומתבונן על דבר ורואה אחריתו קודם שיעשהו ימצא טוב כלומר מדרכו שימצא טוב על הרוב · אמנם המאושר על כל שמעשהו יצלח לעולם הוא הבוטח בה' והטעם ידוע · או יאמר מי שהוא מתבונן על דבר שימצאנו טוב כדי לעשותו ובוטח בשם שיסייעהו אשריו · והודיענו כי לא יספיק היות האדם מתבונן על דבר אם לא יבטח בה' : לחכם לב יקרא נבון · ר"ל מי שלמד חכמה מרבו סופו שיבין דברים רבים מפלפול חכמה ויקרא נבון · וי"מ מי שיהיה חכם בדעת הוא יקרא מבין דבר מתוך דבר כי תמצא חכמים יודעים כל התורה ואין להם דעת ולא תבונה כי החכמה בלי דעת כתבשיל בלי מלח · ואיש שידע להמתיק דבריו בחכמתו ובתבונתו יוסיף לימוד החכמה : מקור חיים · ר"ל שהשכל שהוא באיש הוא מקור שנובע ממנו חיים זמניים ונצחיים לו ולזולתו · ואפי' המוסר של אוילים איננו מוסר של חכמה רק מוסר אולת : או יאמר שייסורי האוילים הם על ידי אולת באות להם וכן משמעו אולת יסורים היא לאוילים : לב חכם · ר"ל דעת החכם שיש בלבו ישכיל ויורה מה שידבר בפיו · או מלמד את פיו לדבר נאות · ולאחר שהתחיל לדבר בשפתיו נובעים עניני החכמה מלבו ומוסיפות שפתיו לקח טוב כאשר יוסיפו העיינות על מימי הנחלי' : צוף דבש אמרי נועם · ר"ל כצוף דבש מתוקים אמרי נועם לשומעים אותם · וכל אחד מהמאמרים הוא מתוק לנפשו של אדם ומרפא הוא לעצמותיו · וי"מ אותו בענין תלמוד תורה שנאמר בו מתוקים מדבש ומשיבת נפש · או ירצה שהמאמרים הנעימים שיאמרו בחכמה ובנחת ובנעימות הם נדמין לצוף הדבש שהוא מתוק אל הנפש ומרפא לעצם כלומר הם תועלת לנפש ולגוף כי בדברים הערבי' תהיה הישרת בני אדם לעבודת השם ית' והלימוד בחכמות ועל זה אמר מתוק לנפש והיותם מרפא לעצם והוא הגוף · הוא מבואר שבדברים הערבי' השוך חמת האנשי' וידריכו בני אדם אל הטוב וירחיקום מן הרע · ואיפשר שענין הפסוק לומר כי הצוף הנוטף מן הדבש של אמרי נועם הוא הצוף שהוא מתוק לנפש ומרפא לעצם לא צוף הדבש שיעשוהו הדבורים : יש

מנחת ערב

תחדל כי טוב לך השמר פן ואל תחלה מהיות נחלה להרפא :

לפני שבר גאון וגו' הנה גבה רוח יקרא אשר רוחו גבוה עליו בקרבו חשוב בעיניו אך בקרוב אנשים מסתי' גבה רוחו אמנם אשר גברה גאותו יתגאה לעיני הכל כי נעשה בגאותו תואר בו יקרא כל עצמותו גאון ולא יתייחס בחוכו אל רוחו והנה אין ספק כי המכשול המספיק לשבר את הנופל עליו גדול מהבלתי מספיק רק לרעוע כשלון אמר כי המכשול שיש בו די שברון ולא כשלון לבד הוא הגאון וזהו לפני שבר גאון אך אשר לא יקרנו רק כשלון הוא גבה רוח ימשך מזה כי טוב שפל רוח וגו' כי אם תהיינה ב' חבורות א' של גאים והיא במלב שהמתחבר להם יחלק אתם שלל וישמח בלבו · והב' של ענוים שהמתחבר אליהם לא יקנה רק מדת שפלות רוח והכנעה טוב לגבר יהיה שפל רוח את ענוים כי גם שבעת לא יעשיר הנה יתעתד לעלות כי עושר צפון לו כי ענוים ירשו ארץ ויתענגו וגו' מחלק שלל את גאים כי טובם כתדק כי ילמד מה' להתגאות ויתעתד לכשלון בגבה רוח ולשברון בגאוה וגאון ויאבד שללו ואת עצמו עמו : ואם יאמר איש הני אבטח ברוב שכלי אחלק שלל את גאים ולא אסור לבבי ללמוד מגאותם כי אהיה משכיל על הדבר הנזכר לבלתי התגאות גם בלכתו את גאים ימצא טוב השלל זולת השכלתו על דבר שלא יקנה דעת המדה אך טוב מזה הוא בל יתן בכיס שלל הגאים עינו רק יבטח בה' בלכתו את ענוים כי יעשיר לעתיד כי ענוים ירשו ארץ לעתיד כי ובוטח בה' אשריו :

או יאמר מי שמשכיל להתפרד מהגאים על דבר שפעולתו תלויה בדבר והוא כן ישבר בחברתם לא יגבר ממנו כי ימצא טוב אך העושה בהנחה שלא היה נשבר רק קוב' שלל ובלתי כשל ואע"פ כן לא יחפץ לחלק שלל את גאים כי בוטח בה' ייטיב לו ממקום אחר אשריו :

או יאמר משכיל וגו' ענין אסתירי דמר שמואל כי המסתכל ומחכם נכסיו ובכל יום מריות אסתירא שמתקן המקלקל וכיוצ' וזהו משכי' על דבר ימצא טוב ואם עם עשותו כך הוא בוטח בה' ולא בהשתדלותו ותיקונו אשריו כי גם שטוב להסתכל בנכסיו לא יעש' עיק' רק מהקב"ה יצו את הברכה כי ממנו פנה ממנו יתד לא ימוטו נכסיו וכמשל הזה יהיה הנמשל בתלמודו של אד' צודק ואמתי :

לחכם לב יקרא נבון כי ע"י שמחקק חכמתו אשר למד בלבו ומעיין בה להבין דבר מתוך דבר ע"כ נקרא נבון ועוד מדה טובה הימנו שהוא להוציא הדבר מפיו שע"כ לא ישכח למודו כמ"ש ז"ל על פסוק כי נעים כי תשמרם בבטנך ויכונו יחדו על שפתיך אימתי ד"ת שמורים בבטנך כשתכונן אותה על שפתיך ועוד מקראו' אחרי' לרז"ל המורים על זה · וזה ומתק שפתים יוסיף לקח · או יאמר שיש הפרש ללומד לעצמו או למלמד לאחרי' כי הלומד לעצמו והוא חכם לב יבא למדרגה נבון אך ומתק שפתים שלומד לאחרים יוסיף לקח כמ"ש ז"ל ומתלמידי יותר מכלם : או יאמר לחכם לב הוא הנבון ויודע למי יוכיח וידבר דבריו שיהיו נשמעין וסע"י מתק שפתיו יוסיף לקח שרבים ילמדו ממנו ויקבלו תוכחתו ולזה הוא כמקור הנובע ומימיו הולכים ונובעים כך הוא מקור חיים שנותן חיים לאחרים הלומדי' ממנו ומקבלי' תוכחתו לא כן מי שלומד ותוכיח לאוילים כי מוסר אוילים הוא להם אולת כי לא יקבלו דבריו ומצוה שלא לאמר דבר שלא נשמע : לב חכם ישכיל פיהו הנה מותר האדם מן הבהמה הוא להיותו במדרגת מדבר וע"כ ראוי שיבי' דבורו בדבר שכל כי אז הדיבור הוא לו למעלה לא כן מי שמדבר דברים בטלי' ובכלה המעלה נעשה לו ירידה ויותר טוב היה לו להיות במדרגת חי בלתי
מדבר

רשי

יש דרך · שהוא ישר לפני איש : עמלה לו · לצרכו הוא עמל · כי אכף עליו פיהו · כשפיהו כופהו ותובע לו מאכל אז עמלו עומד לו שאוכל מה שעמל כבר · ועל שפתיו כאש צרבת · הרעה כאש שורפת על שפתיו עד שמוציאה בפיו וגו' · צרבת כאש שורפת כמו ונצרבו בה כל פני' : ונרגן מפריד אלוף · ועל ידי ריגונו ותרעומותיו מפריד ממנו אלופו של עולם : עוצה עיניו · לשון קריצה וכן איעצה עליך עיני · כלה רעה · פי' כי כלתה אליו הרעה וגומר וגורם לבא רעה לעולם : בדרך

רלבג

יש דרך · הנה ימצא דרך שהוא ישר לפני האיש ולא ירגיש ברע הנמשך ממנו כי אחריתה היא דרכי מות והנה האיש החכם יישיר להתרחק מהדרך הזאת : נפש עמל · הנה הנפש האיש העמל עמלה לו ולתועלתו כאשר כפף פיהו והכניעו אל העמל ההוא ר"ל כאשר כבש תאות פיהו למזונות ולמשקי' הערבי' בדרך שלא ינטלהו רדיפת התאוות ההן מנקנות החכמה וההתעלמות בהגעתה הנה העמל ההוא יהיה לו לבדו מה שאינו כן בעמל אם פת הקנינים כי יכין האדם ואחר יאכל ומי שעמל בו לא יהנ' ממנו ולא יהיה לו יתרון כי אם ראות עיניו או ירצה בזה נפש האיש העמל תמיד להשגת טרפו עמל' בסבתו בעצמו כי פיו הכניעו וכפפו לזה העמל וכאילו יישיר בזה שאם היה האיש ההוא מונע ממנו יתרון המזון ולא יקנה ממנו כי אם המצטרך לבד ולמנס בהילאתו לפי מה שאפשר או יהיה קובץ על יד מעט מעט עד שישיג מחייתו בזולת עמל : איש בליעל · הנה האיש הבליעל חורש הרעה בלבו ומה שיבא ממנו אל שפתיו יזכר בו רושם הרע שהוא בלבו ויהיה משחית כמו האש השורפת וכאילו אמר שיותר רע יבא מפיו ממה שהוא בלבו כי ישתדל להעמיק בדבריו בדרך שימשך מהם רע נפלא : איש תהפוכות ישלח מדון · האיש הכוזב הנה מנהגו לשלח ריב ומדון בין האנשי' ולא יספיק לו בזה עד שיעורר דברי מלוכה להפריד השר והגדול מעמו ר"ל שיסבב שימרדו בו : איש חמס · הנה האיש שהוא איש חמס יפתה בפיו רעהו להמשך למנהגו וכדבורו בא גרום לו להלך אותו בדרך לא טוב : עוצה עיניו מי שהוא עוצה עיניו וסותם אותם או אחד מהם כדי שתשלם לו יותר מחשבת התהפוכות והכזבי' ואחר כך הוציא מה שבמחשבתו אל הפועל בשחוק שפתיו ופתח אותם לדבר הדברים בפיו הנה דבורו השלים הרעה כי במה שחשב לא היה מגיע נזק לאנשים אם לא יוציאהו בפיו : עטרת

כה יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי־אִישׁ וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־מָוֶת׃ כו נֶפֶשׁ עָמֵל עָמְלָה לּוֹ כִּי־אָכַף עָלָיו פִּיהוּ׃ כז אִישׁ בְּלִיַּעַל כֹּרֶה רָעָה וְעַל־שְׂפָתָיו כְּאֵשׁ צָרָבֶת׃ שפתו ק' כח אִישׁ תַּהְפֻּכוֹת יְשַׁלַּח מָדוֹן וְנִרְגָּן מַפְרִיד אַלּוּף׃ י"ב ג'נונין אריכין זעירין כט אִישׁ חָמָס יְפַתֶּה רֵעֵהוּ וְהוֹלִיכוֹ בְּדֶרֶךְ לֹא־טוֹב׃ ל עֹצֶה עֵינָיו לַחְשֹׁב תַּהְפֻּכוֹת קֹרֵץ שְׂפָתָיו כִּלָּה רָעָה׃ עטרת

אִית אָרְחָא דְּמִתַּחֲזְיָא בְּעַיְנֵי בְּנֵי נָשָׁא דְּתְרִיצָא הִיא וְסוֹפָא אָרְחָתָא דְּמוֹתָא אִנּוּן׃ נַפְשׁ דְּלָעֵי לַעֲוָותָא תְּסוֹבַר דְּמִן פּוּמָא אָתִילָה כֵּיפָא׃ גַּבְרָא טְלוּמָא חָפַר בִּישְׁתָא וּבְסִפְוָותָא נוּרָא יְהַבָה זְלִיקֵי׃ גַּבְרָא כַהְפְּכָנָא יְגָרֵי תִּיגְרֵי וְדַרְתָּנָא מַעֲרִיק רַחֲמֵיהּ׃ גַּבְרָא חֲטוּפָא מְשַׁרְגֵג חַבְרֵיהּ מוֹבֵיל לֵיהּ בְּאָרְחָא דְּלָא שַׁפִּירָא׃ רָמֵיז בְּעַיְנוֹי וְחָשֵׁיב הֲפִיכָתָא גָּרֵיהּ בְּסִפְוָתָא וְגָמֵיר בִּישְׁתָא׃ כלילא

ונרגן נ"ון בתרא זעירא והיא חד מן ג' נונין אריכין זעירין וסימניהון נטע ארן יגשם יגדל · ונבושכן רב סרים : ונרגן מפריד אליף · ואינון מן א"ב דאתוון זעירין וסי' נמסר בריש ספר ויקרא ובמסר' רבתי בריש מערכת אות האלף בס"ד :

אבן עזרא

יש דרך ישר · מי שם לפני איש להתעסק באמרי נועם ואחרית' שיעזב ימצא דרכי מות ואמר דרכי כי סבות המו' רבות' פ"א שילך דרכי' שיביאוהו למו' : אכף · סבב וגרם כלומר נפש עמל תעמל לעצ' כל ימיו כי פיהו אכף גרם וסבב עליו לעמל בעבור שלא למד אמרי נועם והפך זה החכמה תחיה את בעליה : ועל שפתיו · על כל אחד משפתיו הרעה כאש צרבת · פ"א המלשין : נרגן · דברי סרה ברכילות : איש · העושה חמס מפתה רעהו שיעשה חמס כמוהו · בדרך לא טוב כלשון זכר : עוצה · לפי דעתי שיועצם את עיניהם עוצם עיניו הם מפרש עוצה עיניו והמ"ם סימן הפועלים והראוי עוצה אותם את עיניהם וכמו כן ותפתח ותראהו את הילד לחללו את ביתו הנכון לחלל אותו וכן הפי' עוצה עיניו אוטם עיניו בעבור שלא ילך לבו אחרי עיניו בעבור שיחשוב תהפוכות כרצונו · כלה משלים הרעה כאשר חשב : עטרת

אבן יחייא

יש וגומר אחרי ספרו שבחי החכם המשכיל על דבר למצוא הדרך הטוב בו ספר גנות הסכל הסומך על דעתו ועושה העולה על רוחו מבלי הבנה וזהו אומרו יש דרך ישר לפני איש לכאורה · ואחרית' מהדרך ההיא להביא לדרכי מות · נפש וגומר והאיש הנזכר החוטא בבחרו הדרך הרע יהיה עמל ויגע בצרות ונפשו יעמול לו כי כן גזר עליו ואכף והכריע דברי פיו הרעי' · והוא בהפך החכם אשר צוף דבריו הנעימים הוא מתוק לנפש ומרפא לעצם · איש וגו' בהיותו איש בליעל אשר פרק מעליו עול היראה אלהית · והוא כורה רעה ומוסר מחשבות רעות בלבבו · והמחשבות ההם יהיו על שפתיו כאש צרבת כי ילהיב וישרוף לב השומעים הרעה ההיא באופן כי הוא חוטא במעש' בהיותו בליעל וחוטא במחשבה בהיותו כורה רעה וחוטא בדבו' בהיות הרעה על שפתיו כאש צרבת · איש וגו' והוא איש תהפוכות כי אין בדבריו האמנה וקיום ואם ידור לעשות דבר מיד יתהפך ולא יקיים דברו ויחללהו מה שבזה ישלח מדון עם ריעיו כי יכעסו בו כשלא ירצה לקיים את אשר נדר להם · והוא איש נרגן ובעל לשון הרע ומפריד האלוף כעורים מן האשה אשר בטחה בו בשומו מלחמה ומריבה בין איש לאשתו · ומורה אליה שמשים שלום בינה ובינו והוא עושה בהפך · איש חמס וגו' והוא איש חמס מכת האנשים החטאים המפתה לרעהו לאמר לכה אתי נארבה לדם נצפנה לנקי חנם כל הון יקר נמצא נמלא בתינו שלל באופן שבדבריו מוליכו בדרך לא טוב · עוצה וגו' ותמיד הוא עוצה וסותם עיניו כדרך בעלי המחשבה · וזה כדי לחשוב תהפוכות · והוא קורץ שפתיו שענינו לשון תזיכה על דרך יאמר קורצתי וגומר כי פעמים שהמתבודד במחשבה זולת עצימת עיניו עוד יכסוף שפתיו בשיניו שהם מקרים כעשי' במקרה לרוב המחשבה · וכל התבודדות הלז הוא למצוא דרך לכלות הרעה בשלימות על חבירו : עטרת

ר' מנחם המאירי

יש דרך וגומר · כל זה הערה לשלם להשפיע מחכמתו לזולתו שזו היא תכלית השלימו' בחכמה ועל זה אמר לחכם לב יקרא נבון וקרא הנה חכם לב את אשר חכמתו בלבו לבד מבלי שישפיע ממנה לזולתו כלומר שלא יחס לו שם חכם שלם עד שיראוהו משפיע לזולתו ומתק שפתים כלומר כשישפיע לזולתו ומתק שפתים כלומר לא סוף דבר שישלי' גדר חכמתו בהשפעתו אבל שגם הוא בעצמו יוסיף לקח כי על כל פנים הוראתו בפה ללמוד לזולתו יועיל הרבה לזכרונו אף כי ישתדל לחדד שכלו להשיב לשואלים · ויש לפרש יקרא נבון בענין אחר כי מלת קריאה תאמר על פנים מהם קריאת הדבר בשם אחד וזו שמו אשר יקראו ונחשך קרא לילה לראות מה יקרא לו · ופעם יאמר קריאה לאחר שיבא אליו או לומר לו איזה דבר מי אתה קראת אל המלך · קרא נא היש עונך · ויקרא אל משה · ופעם אל התפלה לאל · קורא לאלוה · יקראוני ואענהו · ופעם על קריאת ראשי העם · קריאי מועד · שלישים וקרואים · קריאי העדה · ופעם על קריאה בספר · קרא נא זה · ופעם על המון בני אדם שם יאכלו הקרואים · ויקרא לך ואכלת מזבחו · ופעם על הכרות הדבר · רב אדם יקרא איש חסדו · ופעם על ההזדמנות כי יקרא קן צפור ותקראנה אותי כאלה · ומזה כאמר הנה שהנבון הבא להתלמד יזדמן לפני החכם ויבא לפניו ללמוד ממנו והוא במתק שפתיו יועיל לו ולעצמו כי או יוסיף לקח ויהיה או מקור חיים ר"ל כמקו' שיביע מימיו כן יקיר ויביע חכמתו בסבת למודו · ולהעיר התלמיד שלא יתביים מלשאול לפניו אמר ומוסר אוילים אולת · כלומר מה שהאויל חושב בעצמו שמדרך המוסר ראוי להמנע שלא לשאול אולת הוא וכמו שאמרו לא הביישן למד ואמר על זה לב חכם ישכיל פיהו ויסכיל פועל יוצא כמו אשכילך ואורך · וכן בכתוב יי' עלי השכיל כלומר שדבור הפה ישכיל לבו כלומר יוסיף בשכל לבו וידריכהו בהבנת דברים נעלמים ועל שפתיו כלומר בשביל דבור שפתיו יוסיף לקח · ועל זה אמר צוף דבש אמרי נועם כלומר שאמרי הנועם הם כצוף דבש ויתרו' עליו כי הדבש מועיל במקצ' ומזיק במקצת וזה מרפא לכל והדבש הרבות לא טוב וזה כל עוד שיוסיף בו יוסיף דעת והדבש מתוק לפה וזה מתוק לנפש ולגוף · ובאה מלת עצם במקום גוף ומרפא רמז שהחכמה תרפאהו מכל מדה מגונה · דרשו ז"ל והסירותי מחלה מקרבך זה יצר הרע · וזהו באור פסוקים אלו והפסוק הבא אחריו · ר"ל יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות · כבר התבאר למעלה ואיפשר שהשיבו הנה להקשרו עם שלפניו שהחכמה מרפא לעצם והכסילות עם היותו ישר וערב לבעליו אחריתו לרע כענין ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ : נפש וגומר · אכף הסכימו עליו שהוא כמו כפף מלשון יי' זוקף כפופים ויהיה אכף וכפף שני שרשים בענין אחד כמו אמל ומלל · ופי' פיהו כמו תאותו וכי במקום כאשר כמו כי תאמר בלבבך · והכונה נפש עמל עמלה לעצמו ולתועלתו להשתכן בעמלו כאשר תאותו כופפת עליו לשאול ממנו תלוי תאותה ולדעתי לפירוש זה יהיה אכף לשון הכרח מלשון דכותי' כופין אותו כלומר כשתאותו יכריחנו להפיק רצונה או פירושו מענין משא מלשון אוכף שעליה כלומר כשתאותו ישליך יהבה עליו להפיק רצונה ובדרך נסתר שב לענין הערת השלם להשלים להשפיע מחכמתו לזולתו ופיהו כמו דבורו וכי בא לנתינת טעם כמו הלוך הלכת כי נכסוף נכספת ואכף כמו גרם וסבב על הדרך שפירשו קצת מפרשים באמרו ואכפי עליך לא יכבד כלומר סבתי · ואמר שכשהגיע החכם לשלימות האמתי ויגיע עוד להשפעתו לזולתו אז נמצא עמלו לעצמו ולתועלתו והוא בא ללמד ונמצא למד כי זה תכלית עניינו ומצרף ידיעתו כי דבורו גרם לו זה : איש בליעל וגומר · איש וגומר · איש חמס וגומר · עוצה וגומר · אלו ארבעה פסוקים הם הערה להרחיק המדות המגונות וכאשר האריך בפסוקים שלפניו בשבח המשכיל והחכם האריך הנה בגנות הרשע והכסיל ואמר איש בליעל כורה רעה ר"ל חורש רעה או כורה רעה · ועל שפתיו כאש צרבת · ר"ל בוערת משל על דברי ריבות ר"ל מתחרות ריב · צרבת תאר על משקל שלפת והוא ענין חום ושריפה כמו ונצרבו בה כל פנים · אבל צרבת המכוה הוא על משקל יבשת ואיש תהפוכות ביאורו הנה מהפך דברים מזה לזה והוא ישלח מדון ר"ל מגרה ומעורר הריב · ונרגן מן ותרגנו באהליכם · דברי נרגן ענינם האיש שכל מחשבתו להריע בריב ותלונה ושכסיך והלועזים כוהנין ללעוז כמו רכיל · ואמר שהוא מפריד אלוף ר"ל שברכילותו מפריד הגדול מרעהו והוא מלשון אלופי ומיודעי · או מפריד בעל מאשתו אלוף נעוריה וכן אמר שאיש בעל חמס יפתה רעהו ללכת בדרכו והוליכו בדרך לא טוב · ועוצה כמו עוצם על דרך אמרה אמרה ר"ל סותם עיניו שלא יפנה אנה ואנה ואמר שהאיש הנותן לבו לחשוב תהפוכות וזדונות וכן קורץ שפתיו להזיק לחבירו בחשאי כלה רעה ר"ל שהשלים הרעות כי זהו גמר כל הרעות ותכליתם · ובדרך נסתר אתה יופרש כל זה על המלך הזקן והתנכל לפתות רעהו תמיד בנכלי תחבולותיו עד אם כלה כפי מחשבתו להמית גם אחיו אתו : עטרת

קב ונקי

יש דרך ישר · אמר כי לפעמים יהיה דרך מן הדרכים ישר לפני איש ויבחרהו לדרוך בו כדי להתרחק מן הרע וימצא לבסוף שאחרית הדרך ההוא מביא האדם למות · והוד ענו בזה שאין לו לאדם לסמוך על דעתו בבחינת הטוב והרע רק יקבל עצה מן החכמים · או ירצה שאין לאדם לילך אחר דעתו במה שאין השכל האנושי מגיע אל החקירה · אבל צריך שיסמוך על הקבלה והתורה כי יש סברה שתהיה ישרה לפניו · וכשיתבונן בה ימצא אותה דורכת דרך המות לפי שהיא אמונה נפסדת וגורמת אבדת הנפש : נפש עמל · כלומר אדם שיגיעו עמל ויגיעה על דברי פיהו הוא כי הרע יגרום לו פיהו כי מות וחיים ביד לשון · ואכף פירושו חטא או הכריע וזו היא כוונת כל אלו הפסוקים על הלשון בטוב וברע · או יאמר נפש העמל תיגע ותעמול לספק צרכיו כי צרכי מזונותיו יכופו אותו ויכריחוהו שיעמול ויאכל יגיע כפיו : איש בליעל · מלת בליעל מורכבת בלי על הוא הנבל המושלך לארץ שלא יעלה שמו וזכרו · וצרבת שם בשקל דלקת ולולי הריש היה דגש ופירושו שריפה כמו צרבת השחין · וענין הפסוק שהבליעל לא די שיעשה הרעות הבאות לידו בלא עמל ויגיעה אלא שהוא סופר וחופש בקרקעות האדמה על דרך משל למצא הרעה הטמונה בקרבה · והענין שהוא יחפש אחר הרע ויחכם ויעמיק במחשבתו לעשותו והדברי' שידבר בשפתיו מזיקין וגדופי' הם בוערי' כמראה הלפידי' ויותר רעים מהשוחה שכורה ואם יהיה כורה מן ויכרה להם כרה גדולה יאמר כי האיש הבליעל מזונו הוא עשיית הרע : איש תהפוכות · יאמר שהאיש המתהפך מדעת אל דעת תמיד או שיהפוך הדברים מטוב לרע הוא יגרה מדון והריב בינו ובין זולתו ובין האוהבים : ונרגן · שהוא הרכיל אע"פ שלא יהיה איש תהפוכות מפריד אדון מרעהו · וי"מ מפריד הבעל מאשתו כמו אלוף נעורי · או יאמר שעל ידי ריגונו מפריד ממנו אלופו של עולם : איש חמס · יאמר שהאיש בעל חמס שחומס נכסו ונפש זולתו לא די שחומס נפשו אלא שהוא מפתה ומסית רעהו ומוליכו בדרך לא טוב כי כמו שלא יחוש על נפשו כן לא יחוש על נפש זולתו והנה חטאו כפול ומכופל : עוצה עיניו · פי' רומז · וי"מ סותם כי יותר יחשוב האדם כשעיניו סתומות ולא יפנה אנה ואנה ואין לבו כי אם על הדבר ההוא שחושב בו · וקורץ ענין רמיזה מגזי' קורצתי גם אני והוציא הרמז בשפתים בלשון תחיבה בעבור כי רמיזות השפתים כחיתוך שנושך שפתיו בשיניו ורמיזות העיני' תעשה בסגירתם · והטעם שהמרמז בעיניו ובשפתיו משלים הרעה אשר חשב כי הם אברי רמיזות הסתר והעלם ולא יוכל האדם להכיר ברמיזות הידים והרגלים : עטרת

מנחת ערב

מדב' וז"ל לב חכם ישכיל פיהו וגו' כדי שיהי' לו הנאה מלמודו הכיאו לו על כל חי בלתי מודגר והוא לו כצוף דבש מועל' לגוף ולנפש ודרי ימר לא חכם המוקה כבהו ומטיב לזולת ע"י דברי תורתו ומוסריו הוא נקרא חכם כדכתי' ולוקח נפשות חכם ויש בזה שני תועלות הא' שמטיב לעצמו שע"י שמוליך תורתו ודברי מוסריו מפיו נרשם הדבר בזכרונו ולא ישכחפו ושנית בהוסיף לקח גם לזולתו בגם הם למדו ממנו ונהטיב דרכ' ע"ש ואהו דומה לצוף דבש שעושה ג"כ שתי פעולות המתלא לבשר ורפואה לעצם :

איש בליעל וגו' יאמ' כי יש עושה רעה במעשה ויש בדבור שקר ויש בדבור רמה ויש בפהוי ויש בזמה יאמר שכל אלה רעהם גהורגה כל ר' קשה מהקודם כי הבליעל הכורה רעה במעשה קל מכלם כי הלא לא יגלה רעה כי טרם בא אל הפ על כלה רעהו כי כן דרך איש הבליעל שאין מעביר גרוהו ועל שפתיו כאש צרבה נהגיגו הבער אש עד ידבר ואמר הנה כריתי רעה זו לבלוני לשבה עצמו או להתנקם באופן הנל' רעתו וישמע השומע ויזהר כנגדו · והעושה רעה בדבו' תגדל רעתו מזה כי אם הוא בשקר שמהפך האמת מרצון למדון זהו איש תהפוכות הנה ישלח מדון מה שלא כי' בראשון ואם אינו לשון הכזובי' רק רכילות של אמת נמשך יותר מדון כי ונרגן מפריד אלוף להמשך המדון בדברי האמת המשתקעים לעשו' רושם ומפריד אליף מאשתו בפועל או אליף מעבדו או משרתו והן כל זה ברכילות · ואם הוא כדברי פיים שמשדל את חבירו באמרי נועם קשה מהכל לפעמים כי יקרה איש חמס יפתה רעהו לאמר נארבה לדם וכו': כל הון יקר נמצא וגו' · הנה יורה שמאהבתו אותו יעשה כן ואדרבה מוליכו בדרך לא טוב ומחטיאו · והנה גם זה אפשר לא יבא הרעה אל הפועל כי הלא יגלה המפת' הרעה רק שמראה פנים אל הרעה ואפשר ימשוך ידו המפותה לך אבר לא יפרש הרע' בפיו ובשפתיו רק עוצה עיניו כמתחסד ומתבודד בינו לקונו כאלו אין בינו לקונו אלבעיים ומה שעוצה עיניו אדרבה הוא לחשוב תהפוכות ורמאיות וקורץ שפתיו על דרך הנזכר הנה זה כלה גדר רעהו כי רעתו רבה ובאה אל הפועל מכל הקודמים כי מאיש כזה יהיה כל איש כבטוח בחשבו שהוכו כברו וימשך באחריו ומכמרתו כתוא מכמר כי יחשבהו לאיש אלהים : עטרת

רלב"ג

עטרת תפארת שיבה · הנה השיבה היא עטרה של תפארת כי האנשים כלם יכבדו איש שיבה ויגיעו האנשים לזה בדרך צדק ויושר במדות או בדעות כי בזולת זה יהכן שימות האדם בלא עתו או יהיה הרצון בזה כי השיב' אשר בדרך צדקה תמצא היא עטרת תפארת כי מצד היושר בדעות ובמדו' ומצד הישישות אשר יחובר עמהם נגדל מדרגת האיש ומעלתו בחכמה ובפילוסופיא המדיני' כי בישישים חכמה וארך ימים תבונה מצד רוב מה שעמד עליו מהחוש ומצד אורך הזמן אשר שקדו בבקשת החכמה ומצד השקט רתיחת הטבעי' בעת השיבה : טוב ארך · הנה מי שימשול בכעסו שיוכל להאריך אפו הוא יותר טוב מגבור המנצח זולתו במלחמה ומי שימשול ברצונו ותאותו להגיעם אל אשר יחפוץ הוא יותר משובח ממי שלכד עיר כי איך ימשול בזולתו מי שלא יוכל למשול ברצונו · יש דברי' יחשוב שיהיה אדם קרי והזמן ובהם באמת הגבלה וסדור מהש"י בחיק וזה כי הגורל יוטל בחיק ויחשוב שיהיה משפטו בדרך הקרי והנה תמצא כי מיי' כל משפטו וזה מפורס' מענין הגורל בספורי דברי הנבואה וכבר תעמוד על זה מהחוש כי למצליחי' יבא על הרוב להם בגורל היותר טוב והפך לאנשים הקשו יום והנה הענ' לפי מה שאחשוב כי הגבורה במלחמות ולכידת העיר הוא מיי' ולזה אין להתפאר בהם ואולם התכונות המדותיות אשר לאדם עם נפשו הם מפאת בחירתו ולזה יהיה התפאר בהם יותר ועוד כי הטוב שיגיע מאורך האף הוא יותר עליס ויותר מעט סכנה מהטוב שיגיע מהגבור' וכן הענין במושל ברוחו גם לוכד עיר עם שבזה יגיע לאדם הטוב והמלט מזולת שירע לזולתו : טוב פת חרבה · והנה שבח עוד השלום וגנה הקטטה ואמר כי טוב לאדם שיאכל פת יבשה בלא פרפרת עם השלוה משיאכל הזבחים ובשר לשובע עם הריב והקטטה : עבד משכיל · הנה יקרה בעבד האדם כשהיה זריז ומשכיל שיהיה מושל בבן אדוניו כשהיה נבל וסכל כי אדוניו ימשילהו עליו להנהיגו בהנהגה הראויה וכבר יקרה שיחלק זה העבד נחלה בתוך הבנים שהם בני אדוניו כי אדוניו לאהבתו אותו יתן לו במותו חלק מה בנכסיו :

מצרף

כְּלִילָא דְשַׁבְהֵידָא סֵיבוּתָא בְּאָרְחָא
דְצִדְקְתָא מִשְׁתַּכְחָא׃ טָב נְגִיד אַפֵּי
רוּחָא מִן גַּבְרָא וּדְמַכְבֵּישׁ נַפְשֵׁיהּ טָב
מִן הֲווּ דְאָחֵיד מְדִינְתָא׃ בְּעוּבָּה
דַעֲצִיתָא נָפְלָה פִּיצְתָא וּמִן אֱלָהָא
נָפֵק דִּינֵיהּ׃ טָבָא הִיא לַחְמָא
שְׁרִיבְתָא וְשַׁלְוָתָא בָהּ מִן בֵּיתָא
דְמָלֵי דִּבְחֵי דְדִינָא׃ עַבְדָא סוּכְלְתָנָא
יִשְׁתַּלַּט בְּבַרָא מְבַהֲתָנָא וּבֵינַת אַחֵי נַפְלִיג יְרוּתְתָא׃

צרפא

עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת שֵׂיבָה בְּדֶרֶךְ צְדָקָה
תִּמָּצֵא׃ ל' טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר
וּמֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר׃ בַּחֵיק
ג' ד' י' יוּטַל אֶת־הַגּוֹרָל וּמֵיְהוָה כָּל־מִשְׁפָּטוֹ׃
יז א ג' טוֹב פַּת חֲרֵבָה וְשַׁלְוָה־בָהּ מִבַּיִת
מָלֵא זִבְחֵי־רִיב׃ עֶבֶד־מַשְׂכִּיל יִמְשֹׁל
ב' וכס' על נקי בְּבֵן מֵבִישׁ וּבְתוֹךְ אַחִים יַחֲלֹק נַחֲלָה׃

מצרף

יוטל ג' ב' מ"ל וא' חס' וסימ' כי יפול לא יוטל · בחיק יוטל את הגורל · הנה אל מראיו יטל · בתר' חס' : ומיי' ד' וסימ' לעיל ריש סימ' י"ו : משפטו ו' וסימ' נמס' בשמואל א' סוף סימן כ"ז : חרבה ג' וסימ' ואמר למלך המלך לעולם יחיה · ואמר אליהם אתם ראים הרעה · טוב פת חרבה · וא' וחרבה וכל מנחה :

רשי

בדרך צדקה תמצא · ע"י הצדקה מאריכין ימיהם · ומושל ברוחו · כובש את יצרו : בחיק יוטל את הגורל · כגון לבין עצמו אדם מטיל גורל · ומה' כל משפטו לבחור לכל אחד ואחד חלקו : טוב פת חריבה ושלוה בה · טוב היה להקב"ה להחריב ביתו וצירו והיה בשלוה מעבודותיהן של ישראל · מבית מלא זבחי ריב · שהיו מקריבין זבחי ריב בביתו : עבד משכיל וגו' · על שהשכיל נבוכד נצר לפסוע שלש פסיעות לכבודו של הקב"ה עלה לגדול' ומשל בישר' שהוביש מעשיהם וחלק נחלתם לעיניהם : ד"א גר צדיק טוב מאזרח רשע · ולעתיד לבוא יחלק שלל ונחלה בתוך בני ישראל שנאמר והיה השבט אשר גר הגר וגו' :

מצרף

אבן עזרא

עטרת · השיבה היא כעטרת תפארת לראש : טוב · בחיק · טו"ב · ג' דגשים · טוב עומד במקום שנים וארך אפים הוא טוב מגבור כי הוא יכבוש כעסו והגבור אע"פ שיכבש אחרים אינו יכול לכבוש כעסו · מושל ברוחו לבדו טוב ממושל לוכד עיר שצריך לעזר אחרים וכאשר יוטל הגורל בחיקו ומיי' משפטו איך יפול כן תחת השם מי שיוכל למשול ברוחו · טוב הרבה למושלים ברוחם כפת חרבה שיש שלוה בה : מבית מלא זבחי ריב ומריבה שיתכעסו תמיד : בבן מביש · כסיל יחלוק יקח חלק :

מצרף

ר' מנחם המאירי

עטרת וגו' · עם הזהירו כלל בני האדם להרחיקם מן המדות המגונות הזהיר על זה את הזקן בפרט וכמאמר התנא שאת חוי כמה מגונה הכסילות בזקן וכן אמרו כי זקן אחד בא אל איש חכם והתחנן לו שיוכיחהו ויורהו על מעשיו והשיבו החכם ואיך אוכיח ילמדך הזקן ולא הזקן [illegible] לבחור לו דבריו ואמר לא הלבין הבורא השער השחור רק לזהיר ולהזכיר כי השיבות שלוחי המות ודע כי [illegible] השער השוב אחר אחד ותאת הזקן השוב כאלף · והענין כי בעלי השיבה כל זמן שמעשיו מתוקנים הוא כבוד גדול ישתחוו לו בני אדם לזקנת הזקנה עם טוב מעשיו ועל זה אמר עטרת תפארת שיבה כלומר שהשיבה והשער הלבן הוא עטרת תפאר' ושבח כחלת כביד מבני אדם ובלבד כשתמצא הזקנה בצדקה ר"ל ביושר ובמשפט ובמדות הנכונות ובזהר מהפכן ועניין החכמה כוון להזהר שלא ישחוק האדם על למוד הילדים הנמשל במסכת אבות עניים קהות ושיזהרו ללמוד לפני הזקנים הנודעים במומחים כי בהם תמצא החכמה המיושבת והוא משל העוברים המתבשלים הכותנים פרים בעתם : טוב ארך וגו' · זה הערה להזהיר ממדת הכעס שהוא ראש לכל המדות המגונות וזהו ארך אפים ר"ל שמתגבר בעצמו להאריך כעסו וכן מושל ברוחו היא כפל ענין ר"ל שיעביר חמתו · ואמר על זה שהוא טוב מגבור כי הגבור פעולת גבורתו רב כח וכאין הכרח טבעי וכבישת האף הוא כנגד הטבע · וכן גדול מלוכד עיר כי זה כ' יסר לו לבדו וכבוש העיר בעזר זולתו · ובדרך נסתר כלל בזה הערה על שלימות המדות וידוע שכל גנות מדה ופחיתות פועל ורדיפת התאוות הוא דרך כלל כעס וחרון והכובש יצרו מהם נקרא ארך אפים וכל שכן מושל ברוח שהוא נאמר דרך כלל על הכובש את יצרו מן התאוות והמותרות וידעת מזה שכתבו חכמי המוסר שהמלכות שלשה מינין מלך במדינה ומלך בביתו ומלך בגופו כלומר שכל אחד מאלו צריכים למנהיג שינהגנו מה שמסור תחת הנהגתו הנהגה ישרה המלך במדינתו ליסר הרעים ובעלי הפעולות המגונות ולהכניעם ולהרחיק הכאבי' מזה ולחזק ידי הטובים ההולכים בנתיב היושר והאיש בביתו להדריך בניו בדרך ישרה ולהוכיח' תמיד ולהשמר מכל רע ולאחוז בכל מעשה יושר אנשים כראוי להם ונשים כראוי להם · וכן כל אדם בגופו להכניע כח תאוו המושכים אותו לרע ולחזק ידי היצר הטוב ולה[illegible] מחשבתו לכושל · וכן אמר החכם שהמלך בגופו הוא החזק שבמלכיות כי מלחמת טבעו שהיא בתוך גופו חזקה מהמלחמה הבאה מחוץ · וידוע שהמשמר מה אויבים נקל מאד מהשמר מכחותיו הטבעיים ואמר המשורר ודון לבי עשה לכבשי אשר לא יוכל אויבי עשהו ולזה אמר טוב ארך אפים מגבור מצורף אל היות ממשלתו סבת שלימותו : בחיק וגו' · זה הערה שלא לבטוח בהשתדלותו לבד רק שעם השתדלותו כפי כחו ישים כל בטחונו באל ואמר שאף הדברים המתחלקים בגורל שדרך להטות הגורלות בחיק כל אחד ואחד ואח"כ עם כל זה מיי' המשפט לברור החלק היפה לאשר ירצה ואמרו ז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ומושל לשון הפלגה : טוב פת וגו' · ישרת בו הן לנגלה הן לנסתר הענין מה שפירשנו טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו · וזולתי פירש בדרך נסתר כי פת חרבה רמז לחכמת העולם העליון שהם כדברים פשוטים ר"ל בלתי מורכבים אבל החכמה בעולם התחתון היא במורכבים וקראם זבחי ריב כי רוב ההרכבה סבת ההפסד · ושלוה בה שהם קיימים לעולם כענין עושה שלום במרומיו : עבד וגו' · הערה המורית שלא לבטוח ביחס זולתו כי כל יחס זולתו כאין יחס עצמו דבר בטל ואמרו רבו' ז"ל אמרו ליה לר' פרידה ר' פלוני דהוה בר בריה דר' אבטולס דהוא עשירי לר' אלעזר בן עזריה דהוא עשירי לעזרא קאי אבבא אמר כולי האי אי בר אוריין ובר אבהן יאיי ויאיי אי בר אבהן ולא בר אוריין ולא בר אבהן יאיי · אי בר אוריין אשא תיכליה · וכן שלא יבטח בעושר אביו ושאר מורישיו כי העושר באין שכל ומוסר דבר אובד לשעתו אמרו חכמי המוסר אל תתהלל בעושר יכלה ויחס' רק בהשכל ודעת ומוסר ועל זה אמר כי עבד משכיל ימשול בבן מביש ר"ל הבן הפחות אשר יבייש מולידיו ואף בין הבנים ההגונים כשהוא משכיל על שיחלוק עמהם בנחלה כלומר כי ירויח ויגיע עמהם עד שלבסוף יהי' כאחד מהם בחלקי הממון ובדרך נסתר ידוע כי הבן הוא עקר הבית והעבד בא אחר כן וכן העבריים באיך הזקן שהוא הבכור הנולד ועמו [illegible] והיצר הטוב לא הגיע עד שלש עשרה שנה ובא מתחלתו כעבד הותן לפני אדוניו וכאשר הוא משכיל מתגבר מעט מעט עד שיתגבר עליו ויכניעהו ולא יניחהו מכל וכל אבל שיחלוק עם בני חילו שהם אחיו בני אמו להשתתפות בנחלתם כפי הצורך ההכרחי :

מצרף

אבן יחייא

עטרת וגומר השיבה לאנשים היא עטרת תפארת להם כי היא עדות נאמנה על יושרם וצדקתם יען כי השיבה תמצא ותושג בעשות דרך הצדקה והמשפט · מה שהכרת יכרת נפש העושה ההפך ולא תזכה שיב' · טוב וגו' והזוכה שיה מההודפים דרך הצדקה הוא הארך אפים וקשה לכעו' שהוא טוב מגבור · יען כי פנת גבורת הגבור הוא העזר הנתן אליו מכחותיו ורוחותיו · ואם הוא יכלא בשכלו לכחות ההם שהם סבת הגבורה הנה הוא טוב מהגבו' ההוא · כי יותר גבור נקרא המנצח לגבור שנצח לזולתו · מהמנצח לאיש מן האנשים אשר לא יתואר בשום צד מהגבורה · והמושל ברוחו רוח התאוני באהבת המועיל ואהבת הערב · שהוא טוב מלוכ' עיר יען כי הלוכד עיר יועזר משריו ועבדיו אכן פה האברים והכחות והרוחו' הם נגד השכל בדבר הזה כי להיותם חמריים יעזרו לכחות החמריות · וישאר השכל יחידי כי כל ריעיו בגדו בו היו לו לאויבים ואם יכלחם יתיחס אליו מן הגבורה החלק שיהיה אפשר התיחסו לבן אדיוה · בחיק וגו' והשלם הנז' כשיוטל גורל מה על דבר מה בחיק כדרך המטילי' גורל על דבר הנחלק ביניה' שמשימים בחיק איש אחד הפתקים המזכירים שמות האנשים או בדבר אחד שיכסה אותם למען לא יראו · ובחיק איש אחר פתקים לנכים אשר בהם יש שנים פתקים שנכתבים בהם שמות השני חלקים אם הימיני ואם השמאלי מהדבר אשר יוטל הגורל עליו · אז מה' כל משפטו כי הוא יתברך יגלגל הדברים באופן שיבוא אליו החלק הנבחר מן השנים · וכאומרו המשורר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי וכאלו הוא יתברך סמך ידו על הטוב כדי להגיעו לחלקו · טוב וגו' וגם שבת אורך ימיו מהשלם הנז' יהיה לרוב שלום ביתו · כי טוב הוא לאכול פת חריבה בלי בשר ויין כשיהיה בשלוה ואהבה ואחוה מכל בני הבית · מלאכול בבית שהוא מלא מזבחי בקר וצאן עם ריב ומדון בין האוכלים כי אותו המעט מפת חריבה עם השלוה מאריך ימי' · ואותו הריבוי מזבחים עם הריב מקצר הימים · עבד וגומר שבח השליחות והזכיות כי העבד בהיותו משכיל יבוא בחכמתו למשול בבן אדוניו המבישו · ויגיע אהבת אדוניו אליו כי ינחילהו בנכסיו כאחד מבניו וזהו אומרו ובתוך אחים יחלוק נחלה :

מצרף

קב ונקי

עטרת תפארת שיבה · ירצה שאע"פ שהשיבה יתאספו הצלמות והגזרי' אמר לפחותם היא עטרת תפארת לבעליה מפני שהיא לא תמצא אלא בדרך צדקה וכנה היא תעידה שבעליה הלך בדרך מצורף אל זה שבו יתקרב האדם אל הרוחניים ולזה כיוון ג"כ באומרו בדרך צדקה תמצא כלומר שעמה ידרוך האדם בדרך היושר והצדק : טוב ארך אפים · פי' יותר הוא גבור מי שמאריך אפו מן הגבור המנצח אויביו במלחמה שכל כחותיו יעזרוהו ובהם יתגבר על אויביו והארך אפים כל כחותיו יבגדוהו להכעיסו והוא גובר עליהם והכובש את יצרו הוא טוב מן האיש הלוכד העיר בגבורתו : בחיק · כלומר בחיקו של האדם יוטם ויושלך הגורל למען לא ידע מתי הגורל חלקו של זה ושל זה · ומאת השם יצא משפט הגורל לתת חלק יפה לאוהבו · או מצד המערכת שהוא סדר והינו דבר מקרי : טוב פת חרבה · טוב לאדם שיוכל לחם יבש לבדו בשמחה ובשלום : מבית מלא זבחי ריב : מאשר יאכל כל מעדני עולם בריב ומלחמה · ואיפשר לומר שכיוון שיותר טוב כיהי' לו לאדם ידיעה מספקת כפי השכל האנושי משיכנס שכלו בחכמות המבלבלות שכלו ולא יוכל להשיג אמתתם · ואפשר שכיוון החכמה בדברים הפשוטים לפת חרבה כיון שאין בהם הרכבה והמשיל החכמה בדברים המורכבים לזבחי ריב כי לפי רוב הרכבתם יש ריב ביניהם ואמר שטוב מעט מהחכמות האלהיות מבית מלא מהחכמות הטבעיות : עבד משכיל · העבד כשהוא משכיל וחכם ימשול בבן האדון כאשר הבן מבייש את אביו באולתו ואע"פ שלא יהיה לו בן אחר : ובתוך אחים יחלוק נחלה · ירצה שאע"פ שיהיו לו בנים רבים האדון אוהב אותו לרוב שכלו ומנחילו בתוך כולם · וי"א כי הבן המבייש ברוב אולתו מוכר נחלתו אל העבד שאסף ממון בחכמתו ואחר שקנה חלקו חולק עם אחיו · ואפ"ש שיאמר שהאדון ימשיל העבד המשכיל על ביתו ועל בנו שתנהג הבית על פיו · ואם יהיו לו בנים רבי' הוא יחלק להם נחלתם במיתת האדון ויסדר אותם איש איש אל נחלתו :

מצרף

מנחת ערב

עטרת תפארת שיבה וגו' · כמו שמפרש במקרא במקום אחר וצדקה תציל ממות ומעשה ברתא דר"ע יוכיח שנגזר עליה למות וניצלת ע"י צדקה וכן בני בנימן הצדיק שהוסיפו לו כ"ב שנה וכמוהו רבים והוא מדה במדה ע"י שנותנים לעניים שחשובי' כמתים והוא נותן להם חיים גם ה' יוסיף לו חיים · או יאמר עטרת וגו' כי יש זוכה לבנים ויש גם לבני בנים והינו מגיע לשיבה ויש זוכה גם לשיבה · אך שיבה בלתי מהודרת מחמת עיני המלכאו אמנם להגיע איש שלם בכל הלב יחד בנים ובני בנים ושבר ואורך ימי' שכולל בני חיי ומזוני אין זוכה זולתי דרך מתנה'ב תורה' צדקה מתתו ית' וזה אמר עטרת שהוא בני בנים כד"א עטרת זקנים בני בנים וגם תפארת שיבה שמכבד הם בה גם היא לו כתפארת כי העושר [illegible] כל זה יהי' בדרך צדקה מתתו ית' באמת ה' תמנה ולא ע"י זכות או מערכת כי גם שרו תלוים בזוג [illegible] יחד כלים אחד : או יאמר עטרת של גדולה [illegible] בתפארת שיבה שהוא [illegible] בדרך ובתורת צדקה מאתו ית' תמנה והיא כי [illegible] עם הארץ [illegible] תפארת [illegible] מן המזיקים [illegible] מטרפת עליהם ואין זה כמו שיבה רק [illegible] שדעתו מתוספת אמר כי ב' הדברים יחד תורה וגדולה במקום א' בדרך צדקה תמצא מאתו ית' מאת ה' כרבי ובניו : טוב ארך אפי' וגו' · הנה יש כובש את יצרו לבדו ויש כובש את יצרו וחבריו עמו והוא כי הכועס על רעהו אשר היצר לו ויתקפהו יצרו להורגו נפש או להכות בהגרוף או לקלל ויכבוש את יצרו להיות ארך אפי' הנה יתייחס לכובש את יצרו לבדו כי חבריו לא יתהוו תהוה כזו ועכ"ז הוא טוב מגבור המתנקם מריעהו כי זה התגבר על אויבו הפנימי והן הן גבורותיו ברמ' והמתנק' מתגבר על האויב החיצון רק אשר הוא מושל ברוחו ותאותו המתאוה תאות גופנית כזימה שבידו [illegible] ידו הלא זה יתייחס למושל ביצרו וחבריו [illegible] ההנאה ההיא [illegible] ללוכד עיר ואנשי' בה כי כן האיש הזה כובש את עצמו שהוא עיר קטנה ורבים בה הם [illegible] בני חיל [illegible] כי גם המה יהנו עמו [illegible] ללוכד עיר שיש אויבו מבפנים והלוכד עיר [illegible] וזהו [illegible] ארך אפים [illegible] ומושל ברוחו מלוכד עיר : בחיק יוטל את הגורל וגו' הנה דרך מטילי גורלות לתת הפתקים בחיק [illegible] כלי ומשם יקחום [illegible] הגורל [illegible] אחר יוטל הגורל [illegible] זה ירמוז [illegible] ונפלה גורלות [illegible] ע"פ הגורל [illegible] במוצא [illegible] כושל מכה א' אפים לא זו הדרך [illegible] א' מהוחים ברצותו [illegible]

בגורל אמר כי אין צריך לומר טרם הטלת הגורל כי אם גם טרם יוטל בחיק להוציאו מסם כבר מה' כל משפטו וזה אמר יוטל לפי שעתיד לומר בחיק עתיד שיוטל את הגורל ומה' וגו' וזהו ייתור הלא ולא [illegible] על [illegible] בחיק יאמר את הגורל שהוא [illegible] להיות גורל שהם הפתקים ומוסר למה שאחר יאמר [illegible] טובה [illegible] כי ימלאו בם דעות חולקות [illegible] שיפול חלקי [illegible] ותוב לי הריב ריבי בכל [illegible] כח אולי [illegible] בריבות [illegible] חלק יפה [illegible] בני כי אשר הוא [illegible] מה' כל משפטו מטרם יוטל בחיק כלו' ולמה זה הבל תגיע בתר לך הגורל ואשר ירישך ה' אלהיך ע"פ הגורל אותו תירש : טוב פת חרבה וגו' כי אם יוכל לעבד לאמר אולי על דברי ריבות הייתי [illegible] זו הדרך הטובה כי הלא טוב פת חרבה ושלוה בה ע"י הגורל הנזכר כי מדינים ישבית הגורל מבית מלא זבחים נמשכים לך מהריב שתרייח בו : ומה גם כי הלא זו היה דרכה של מריבה להתפשט עד בא [illegible] מהעבדים בעל זרוע משכיל בחליקה וימשלהו על אחיו כי יתנהו למורשה בעמלו ישית במקומו א' מבני הארץ בעל זרוע הנקרא עבד בעבר בני ישראל וימשול בבן [illegible] מתיו [illegible] בחלק יפה שיבחר לו א' מהעבדים בעל זרוע משכיל [illegible]

מבים

מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב וּבֹחֵן לִבּוֹת
יְהוָה׃ מֵרַע מַקְשִׁיב עַל־שְׂפַת־אָוֶן
ה שֶׁקֶר מֵזִין עַל־לְשׁוֹן הַוֺּת׃ לֹעֵג לָרָשׁ
חֵרֵף עֹשֵׂהוּ שָׂמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה׃
עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים וְתִפְאֶרֶת
בָּנִים אֲבוֹתָם׃ לֹא־נָאוָה לְנָבָל שְׂפַת־
יֶתֶר אַף כִּי־לְנָדִיב שְׂפַת־שָׁקֶר׃

מצרף פסו' מן ז' אין מן ד"ה אחין

צְרָפָא נְקֵי לְסָאמָא וְכוּרָא לְדַהֲבָא
וֵאלָהָא בָּדֵק לִבֵּיה׃ גַּבְרָא בִּישָׁא
צַיֵּית לְסִפְוָתָא דְעָאתָא שִׁקְרָא
וְרַגָּלוּתָא עַל לִישָׁנָא דְעָאתָא׃ דְמַצְדֵי
בְּמִסְכֵּינָא מַרְגִּיז לְבָרְיֵיהּ וּדְחָדֵי
לְתַבְרָא דְחַבְרֵיהּ לָא מִזְדַּכֵּי׃ כְּלִילָא
דְסָבֵי בְּנֵי בְנַיָּא וְשִׁבְהוּרֵיהוֹן דִּבְנַיָּא
אֲבָהֵיהוֹן׃ לָא יָאֵי לְטַפְשָׁא שִׂפְוָתָא
יַתִּירְתָא אַף לָא לְשַׁלִּיטָא שִׂפְוָתָא דְשִׁקְרָא׃

אבן כיפא

נאוה ד' קמצין וסימ' נאוה כירושלם איומה כנדגלות · לישרים נאוה תהלה · כי נעים נאוה תהלה · לא נאוה לנבל שפת יתר · וא' שחורה אני ונאוה :

רשי

מצרף לכסף · כלי שצורפין בו כסף יוציאין אותו מאפר מקלה על גבי חרס קרוי מצרף · וכור לזהב · כלי שצורפי' בו את הזהב כלי שזוקקין בו את הזהב כמו קדירה שבורה קרוי כור · מצרף לכסף וכור לזהב · המצרף עשוי לצרוף כסף למלאכתו וכן הכור לזוקק הזהב אבל הלבבות הקב"ה זוקקן ובוחנן ויודע מחשבותן · מרע רשע · מקשיב על שפת שקר · מקבל לשון הרע ועדו' שקר : מזין מאזין · מי שהוא משקר מאזין על לשון הווה · עטרת זקנים · כשרואי' בני בניהם הולכין בדרך טובה · ותפארת בנים אבותם · כשאבותיהם צדיקים היא תפארת הבנים : שפת יתר · דברי גאוה · אף כי לנדיב · וכל שכן שלא נאה שפת שקר לנדיב · אבן

רלבג

מצרף לכסף · הנה הכסף יש לו מצרף יוכל האדם לבררו בו מסיגיו ובו יוכל לבחון כמה יש בו מן הסיגים כשיקח ממנו משקל מה ויעמוד על השיעור שיחסר ממנו וכזה יש ג"כ כור לזהב לברר אותו מסיגיו ואולם הלבבות אין שם מי שיבחנם זולתי השם ית' : מרע מקשיב · הנה האיש המרע היה מקשיב על דבר און כי בו הוא חפץ וזה ג"כ הוא מתהפך והוא כי האיש השקרן מאזין ומקשיב על דברי הרשע והעוות מהשקר ימשכו הריבות ומהרעות ימשך השקר : לועג לרש חרף עושהו · הנה מי שהוא מלעיג על העני מפני עניו כבר חרף הש"י ש סודר ממנו זה הענין באופן מה כמו שהגנה המלאכה הוא מחרף בזה הפועל אות' ומי שהוא שמח לאיד שיבוא על איש אחר לא ינקה שיפול בכמו הרע ההוא. עטרת זקני' · כי האהבה הדמיונית תמשך אליהם אך אין הענין כן באהבת כי אין האהבה עולה כל כך לאבי האב אבל תפארת בנים היו אבותם : לא נאוה · הנה לא יאות לנבל לדבר דברי מעלה ויתרון כי הדברים האלה יאבדו בזה האופן וכ"ש שאין ראוי לנדיב דבר שקר והבל : אבן

אבן עזרא

מצרף · מרע · לועג · סר · ד' דבקים · מצרף מן כור · מזין הראוי מאזין כלומר יש מצרף לכסף וכור לזהב לזקקו וכן יבין הלבבות השם וידע מי שהוא מרע ומחשב רכילות שהוא על שפת איש · שמח מי ששמח לאיד הרש לא ינקה לא יהיה נקי כל אחד מהם כי השם בוחן הלבבות ויתן שכר למרע וללועג ולשמח לאיד : בני בנים · שבעבורם מכובדים הזקנים בעבור חכמתם · ותפארת בנים אבותם החכמים : לא נאוה לנבל · לא נחמדת ונאוה לו · שפת יתר כלומר לא יתאוה לעלת שפת חכמים שתביאהו לידי יתרון הבל לנדיב לא נחמדת לו כלומר הנדיב לא יתאוה שפתי איש שקר כאשר יתאוה הכסיל : אבן

אבן יחייא

מצרף וגו' כאשר המצרף שהוא הכור המיוחד לצרף הכסף הוא המצרפו וכאשר הכור הזה הוא מצרפו ככה ה' הוא מצרף ללבות בני האדם ובוחנם בנסיונו לראות אם עומדי' על שלימותם כעשרה נסיונות אשר נסה את אברה' אבינו והשלם הנז' אשר בחכמתו יעמוד באמונתו יחיה ויראה זרע ויאריך ימי' · מרע וגו' והמרע הרשע שיש לו ה' עונות גדולי' שהוא מקשיב על שפת און מהמביא דבה שהוא המביא רכילות מדברים אשר שמע ואינו מוסיף ולא גורע עליהם והוא מאזין השקר שעל לשון הוות שהמוציא דבה שבודה דברים מלבו כדי להפריד האהבה בין החברים · לועג וגומר והוא לועג לרש שאין לו כל השואל שואל על פתח ביתו ולא די שהוא בלתי נותן ממונו אך במעשה אך בדבור כי הוא כלעג ממנו ומבזיים מדבריו · והוא מחרף עושיהו יתברך מהרש הנז' אשר הוא שואל הצדק' למען כבודו · והוא שמח לאיד הבא על זולתו · כשה' יבחין לבו ויכיר כל רשעתו · לא ינקה מעונש והכרת תכרת הנפש ההיא מהעולם הזה ותענש בה בעולם הבא · מה שהשלם הנז' שיש לו ה' מעלות כנגדיות לה' פחיתיות הנז' יזכה לחיי העולם הזה ולחיי העולם הבא · עטרת וגו' ויזכה להיות עטרת הזקנים שהוא לראות בני בנים · ויהיו הם האבות תפארת לבניהם כי בעת זקנותם יתוסף עליהם חכמה ודעת שיהיה לכבוד ולתפארת לבנים בהפך האבות הזקנים הסכלים שכל זמן שמזקינים הסכלות נוסף עליהם ויהיו לכלימה לבניהם · לא נאוה וגו' והזקן הנבל הסכל לא נאוה אליו לדבר בשפתיו דברי יתר ומעלה וזה מפני האף והחימה הנמצא אתו להיותו נוח לכעוס · כאשר לא נאוה לנדיב לדבר בשפתיו דברי שקר ודברי חימה כי הוא ארך אפים ונוח לרצות ומי שלא בא לכלל כעס לא בא לכלל טעות: אבן

ר' מנחם המאירי

מצרף וגו' · אמר כמו שיש כלי לצרף בו הכסף והזהב עד שיבחן עניינם בתוך המצרף והכור כן האל בוחן לבות בני אדם · הערה למתחסדים בעיני בני אדם ובקרבם ארבם על הדרך שאמרו רבותי' ענין זה לחזיר שפושט טלפיו ואומר ראו שאני טהור וכן הרבה מן הרמאים מניחין תפילין בראשיהן וציצית בבגדיהם וידיהם כל פועלי און ועל זה דרשו ז"ל לא תשא את שם יי' אלהיך לשוא שלא יהא מניח תפילין והולך וגונב נושא ציצית בבגדו והולך ומרמה את הבריות · ובתלמוד המערב אמרו חד בר נש אפקיד גבי חד סב מודלא דדינרין ערובה דשבתא במפקי שבתא אזל קמיה תבע מדליה וכפר ביה אמר ליה לא לך הימנית אלא לההין דבדישך הימנית · ועל כיוצא בזה אמרו בתלמוד המערב שבסוף מסכת בכורים טלית שהוא מתעטף בו תהי בעיניך כמרדעת של חמור ועל זה נאמר ויראת מאלהיך אני יי' · וזהו שבין ובוחן לבות יי' · ובדרך נסתר הכסף והזהב משל לתורה והמצרף והכור משל לעיון ולהקשים המופתיים ובחינת הלבבות לאל הערה להאמין קצת אמונות באין [illegible] מופתי כמו שהתבאר : מרע וגו' · נראה בתלת מרע שהיא כמו רשע מלשון כלו חנף ומרע · ומזין כמו מאזין · אמר שהרשע מקשיב על שפת און ר"ל מטה אזנו לדברי [illegible] און וכפל הענין ואמר שקר מזין על לשון הוות כלומר שמטה אזנו לדבר לשון הוות · כן אחר עלתם והיא הערה למשכיל שיזהר מזה ובדרך נסת' אחר זה כנגד היצר · ויש מפרשים מרע כמו חבר מלשון ויתנה למרעהו כלו אמ' שהחבר המוטה אוזן לשפת און לקבל רכילות על חבירו אל תבטח בו כי הוא מאזין לכל שקר לעשות הוות ר"ל להזיק בכל אשר יוכל · ואמרו חכמי המוסר אל תבטח בדובר שלום והוא יצפין נגע הדף מוונו כי כלו חנף ומרע ואמרו גם כן האמר מדבר שלום בשפתיו ואתה רחוק מכל וזיו · ומחשור בפיו אשר אין בלבו ובקרבו ישים ארבו כי יחנן קולו אל תאמן בו · וכן הזהיר הכת על חברתו ועל הבטחון כי בהודיעו מרמת דרכיו והנה נופו : לועג וגו' · זו הערה תוריית כי המלעיג לרש יורה שמחשבתו עליו שסבלותו ופתיותו הביאהו לכך וכן יורה שתולה הצלחת עצמו בשכלו ודעתיו וביאהו זה להתיאש ולהשליך האל אחרי גוו · וזה ענין מחרף עושהו והוא האמור בתורה ואמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה · וכו' · עד וידעת כי יי' אלהיך הוא הנותן לך כח לעשות חיל · וכן השמח לאיד יורה שאינו מתירא על עצמו שיבואהו שום נזק שירעד ויחוס עליו ולכן לא ינקה [illegible] · ובדרך נסתר איפשר שקרא הילד המסכן רש ולועג רומז בו על שאינו כשמע לו אבל נותן עצתו לאין ומשים לאל מלתו והוא שנין ושמח לאיד מתכנס בתאותיו שהם לו איד ושבר ולי בו עוד להתרם רש הבלתי מאמין מצד העיון והחקירה רק בדרך הקבלה ואמר על הלועג עליו שהוא חרף עושהו כי יורה שאין להאמין דבר אם לא יורה עליו המופת ובמלאכת מכחים הרבה מן הפנות התוריות חרף עושהו בכפירתם · וענין שמח לאיד בחשבו לכת המאמינים בקבלתם מצד חקירתו ואמרו רבותי' ז"ל בדרש ארור אשר לא יקים את דברי התורה אלו כאמר אשר לא ילמד לא היה לעולם תקומה · עץ חיים היא למחזיקים בה אלו כאמר לעמלים בה לא היה לעולם תקומה ר"ל שאין הכל יכולין להשיג דרכי האמונה מצד העיון אמרו חכמי הערב האמת ככד על כן נושאיו מעטים ואין להכם לראות המאמינים' מצד הקבלה ולהסיע עצמו מאחותם וכבר ידעת מה שדרשו רז"ל בחלבנה שריחה רע ונכללה בסימני הקטרת להורא' שכל המאמינים באמונתו ית' כראוי אע"פ שאינם חכמים חולקים בין אחים לעולם הבא כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלוקו · וכן ידעת ארבעת מינין שבלולב שהלולב יש בו טעם ר"ל בפריו ואין לו ריח והוא משל על מי שבידו חכמה בלא מדות כי המדו' משלו לריח כי כמו שהריח יורה על מעלת הדבר כן המדות יעידו על הבטחת החכמה · וההדס יש לו ריח ולא טעם והוא משל על המוכתרים במדותיהם בלא חכמה · והערבה אין לה לא טעם ולא ריח משל על שאין בידם לא חכמה ולא מדות · והאתרוג בעל ריח וטעם משל לאיש השלם והנה באו כל החסרים באגודה אחת להורות שכלם מתקרבים לאל בתשובתם אע"פ שאין לשלם להתערב עמהם · ואמרו ז"ל מאי טעמא מברכינן אלולב הואיל ובמינו גבוה מכלם · ולא אמרו ובמינו ולא אמר הואיל וגבוה מכלם · כי האיתרוג גבוה מכולם במעלה אבל אמר במינו רוצה לומר באותם שיש עמהם חסרון כי החכמה למעלה מהשאר אבל כל החסרים נעשו אגודה אחת ודרכו על האגודה להיותם הרבים ועל הלולב שבה להיותו גבוה במעלה על השאר שבמין : עטרת זקנים וגומר · הערה לשלם להשתדל בהדרכת בניו לדרך הטוב ועם היות החיוב לכל הקרוב קרוב קודם ועל זה אמר כי עטרת זקנים ר"ל החכמים כענין אין זקן אלא מי שקנה חכמה שכל זרעו המושפעים מהם בחייהם יהיו חכמים כיוצא בהם ובני מעלה ועל הרוב איפשר להם להשיג בני בנים בשלימות וכן הזהיר הבנים ללכת בעקבות אבותיהם השלמים עד שידעו להזכירם לתפארת בפרסם דבריהם וחכמותיהם ובדרך זה כמוצא האב כבוד לבן והבן כבוד לאב · ודרשו רבותי' ז"ל משל לאדם שהיה מהלך במדבר עיף ויגע ורעב וצמא ומצא אילן אחד במדבר שצלו נאה ופירותיו מתוקים ואמת המים עוברת תחתיו ישב בצלו ואכל מפירותיו ושתה ממימיו בא ליפטר ממנו אמר לו אילן במה אברכך אם אומר לך יהא צלך נאה הרי צלך נאה יהו פירותיך מתוקין הרי פירותיך מתוקין תהא האמת המים עוברת תחתיך הרי אמת המים עוברת תחתיך אלא יהי רצון שכל נטיעות שאדם נוטע ממך יהיו כמותך · כך אף אתה במה אברכך אם אומר לך תזכה לתורה הרי זכית לתורה תזכה לגדולה הרי זכית לגדולה לעושר הרי לך עושר לבנים הרי לך בנים אלא יהי רצון שכל צאצאי מעיך יהיו כמותך · ובדרך נסתר קרא המשפיעים זקנים ואבות והמושפעים מהם בנים ובני בנים ואיפשר לפרש עליו משל האילן והאדם הוא האילן והיה כעץ שתול וכו' והצל משל על המדות · והפרי משל על החכמה · ואמת המים להשקות כל נמשל להשפעת לזולתו : לא נאוה וגו' · שפת יתר ר"ל שפת גאוה ושררה · ונבל הוא הכילי הפך הנדיב ואמר שהכילי לא נאוה לו לדבר גבוהה והנדיב גם כן מגונה לו להתהלל באמת שקר הן שלא נתן ואומר שנתן הן שנתן ומפרסם מדותיו דרך המיה ינזוס והיא הערה לכל אחד מהם מסייהם להשמר מאלו המדות הנזכרות · ובדרך נסתר נראה ששפת יתר ענינו שפת חכמה כי יתר לשון מעלה כמו יתר מרעהו צדיק וכן יתר שאת · ונבל הפך נדיב כאמרו ולא יאמר עוד לנבל נדיב וקרא המונע בר נבל ואמר שאין החכמה ראויה לו אחר שמונעה מן הראויים לה וכן לנדיב המשפיע מחכמתו אין ראוי לו שפת שקר · ר"ל ללמד דרך מטעה או בזולת סדר והכחה ראויה או נאוה כד שימנע בשתו תועלת הלמוד ויש מפרשים שפת שקר ההתעסק בעניני העולם וידוע שזה ימנע לימוד החכמה אי ספרא לא סיפא אי סיפא לא ספרא וחכמי המוסר אמרו קשה מאד להשיג שני צביים במרוצה אחת כלומר שבהשגת האחד עמל וכעס ומה שהשתדל להשיג שניהם ביחד : אבן

קב ונקי

מצרף · אמ' כי יש מצרף אשר בו יצרף הצורף הכסף אם הוא כסף נבחר או כסף סיגים וכן יש כור שבו יבחן הזה' אם הוא מובחר אם לאו וכן יש מצרף וכור שבו יבחנו לבות בני אד' להכיר הלב הטוב מן הרע ומהו הכור שבו יבחנו הלבו' הוא ה' · והענין שהשם י"ת בוחן לבות וכליו' אמ' דוד בנת לרעי מרחוק : מרע מקשיב · מרע תאר מפעלי הכפל פי' איש רע מקבל לשון הרע · ומזין פועל מבנין הפעיל ומשפטו מאזין וכן אזין על תבונותיכ' משפטו האזין · והטעם דובר שקרי' מטה אזנו על כל איש שיש לו לשון תרמית ויכול להיות שקר תאר לאיש בשקל עבד מלך · הטע' אדם רשע ושקרן אוהב כל שיעיד בחבירו עדו' שקר וילשין אותו · ואפשר שזה הפסוק דבק לפסוק שלפניו אמר שהשם מקשיב ושומע מן האיש הרע האון בהיות דברי האון על שפתיו וכן מאזין ג"כ השקר הנמצא על לשון הכסי' בעלי הוות · ואם יהיה מרע מן ניתנה למרעהו יאמר כי הרע שירצה לתת אזנו קשבת שפת האון הוא יהיה מאזין שקרים מפי הכסים שיפאו על לשונם דברי הוות כלומר שמביא מחתה עליו ועל זולתו : לועג חרף · מבנין פעל הדגוש בשקל בוצע ברך וטעמו מי שמלעיג על העני בעבור עניותו מחרף בוראו שגזר עליו הדלות ועוני : שמח לאיד לא ינקה · מי ששמח לאידו של אדם ומפלתו הן בעניות ממון הן במיתה לא ינקה כי השם נותן לו שכרו הראוי לו : עטרת זקנים · יאמר כי שמחת הזקנים והענוגם הוא לראות בנים לבניהם כי בעת שלא יראו בנים לבניהם ידאגו פן תהיה נכרתת שלשלת ה חס ויכרת שמם : ותפארת בנים אבותם · ר"ל כי תפארת הבנים הם האבות שלהם כי בהיותם בחיים אין להם עול מלכות ועול דרך ארץ ואחרי מיתת אבותם ישתעבדו בעבודת הזמן ולא תערב להם שמחה : לא נאוה · תאר לנקבה מבנין נפעל מנחי הלמד בשקל נעשה פי' הדוה וחמדה לנבל · שפת יתר · לשון כילי ונקרא כן בעבור שהוא דובר נבלו' בדברי כילו' · הטעם לא נאוה לכילי כאשר ידבר דבר בענין ותרבות · ושיעורו לא נאוה ויפה לנבל שיש לו שפת יתר : אף כי לנדיב שפת שקר · כלומר דברים בפה ולא בלב : אבן

מנחת ערב

מביט המסרב ויהיה שנה ביטול תעבד ההוא הנה בנכסים כי לא יעשה ברכם וזה ומה הוגה כי טוב לך כי הוהר להחיך מהכותך ולא יעבור זר ביניהם ובין החיי יטול נחלה והכסידו להם והחידוה המר עבד משכיל ימשול בבן מביש הוא בנותן עינו בחנק יפה וימשוך שבתוך אחים ינחלו נחלה : ושמח תימר כי אין הומר הליך הפיל גורל כימה' כל מסכנתו ולא מהמזג והלא הככר יפול חלק הינה לכל הכפרון מההחים וחלק הגרוע לככר בבהם והיך הה' יצא לכבש מעוקל הלזה הלילה לזה המר לך אל תסית לבך כי הלא מצרף לכסף וגם כור לזהב ובוחן לבות ג' הלא הוא ה' והענין כי לא יבכר הסיחה שנפל גורלך גרוע לדיק ביגוני כערך הכסף אשר בו מקצת סיגים כי רם היותך בכר לא יעדרו ממך חלאות דברי עונות צריך מצרף להסיר כל בדיליך ושיגיך והולי היא יתי' ניסרך לצרוף אותך מעונותיך ואם אתה כזהב בעיניך הלא ג"כ יש כור לזהב עם היותו מסולל סיגים להחפיבו יותר כמ"ש ז"ל שעשה שלמה בחכמתו שהספיך לכור אלף ככרי זהב ואלף פעמים עד שירדו והעמידו על אחד כ גם אם צדיק אתה הקב"ה מזקק רוחך ביסורין של אהבה עד יטהרך לאור באור החיים בשלימות אין קץ והן כל זה הוא רם כדברך הוא כי אתה טנס וטוב מאחיך שנפל לה' חנך יפה וכ"ש כי גם ובוחן לבות ה' ומי יודע אם גב רחיך טוב לפני ה' מגכן :

מרע מקשיב וגו' הנה יש רעים והטלים דובריהוה על רעיהם בשקר ובמרמה ומה יעשו לשירמנו דבריהם יחלו בדבוי אמת ויסיימו בגלי' וטוב לגבר היודע זאת רעתם לאטום אזנו משמוע גם אל ההתחלה פן ישמע גם האחרית פיהו שהוא אחרית רעה וזהו מרע מקשיב וגו' לומר מרע קטן האיכות שהוא היות מקשיב על שפת און עם שהיא שקר רק כרמז על שפת און והולכה להוכות את השומעים שיקבלו גם אחרית דבר ימשך רע גדול מזה והוא להיות שקר מזין וכו' : והל התמה על ההפך אם מרעה קטנה העלה אל גדולה הימנה כי גדולה מזו אודיעך כי הנה הלועג לרש הוא חרף עושהו של לועג חלילה שמורה שאשר עשהו רש לא יוכל לעשות גם אותו רש והן זאת הכלי' הרשע לחרף עושהו והנה מדבר קל יעלה אל הרעה הגדולה הזאת וזאת מהיותו שמח לאיד רעהו כי מטה ידו כי מזה יבא ויעלה הדרגה להיותו גם לועג לרש בעל היד וזהו שמח לאיד לא ינקה מהחמור שהוא מביאהו ל עג לרש והנה עלות האיש והיותה שמח לאיד בנפול רעהו ורדתו לשערים להיות אחרי כן לו עג לזהות דבר מסתלסל ונראה לחוש עם היות הרעה רבה שהוא חרף עושהו חלילה ע"כ מזו נקח ראיה ל הדרגת הפסוק הקודם וזה מוסר גדול לעשות סייג לפרישות מהמד תהבלי עוונות הקולות פן ימשך מהן אל החמורות : עטרת זקנים בני בנים וגו' · הנה אז"ל שאברהם חי קע"ה שנה ויצחק ק"פ שנה הרי שחסרו ה' שנה מאברהם כדי שלא יראה בן בנו עשו יוצא לתרבות רעה ובכך [illegible] הקבר

אֶבֶן־חֵן הַשֹּׁחַד בְּעֵינֵי בְעָלָיו אֶל־כָּל־אֲשֶׁר יִפְנֶה יַשְׂכִּיל׃
מְכַסֶּה־פֶּשַׁע מְבַקֵּשׁ אַהֲבָה וְשֹׁנֶה בְדָבָר מַפְרִיד אַלּוּף׃
תֵּחַת גְּעָרָה בְמֵבִין מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה׃
אַךְ־מְרִי יְבַקֶּשׁ־רָע וּמַלְאָךְ אַכְזָרִי יְשֻׁלַּח־בּוֹ׃
פָּגוֹשׁ דֹּב שַׁכּוּל בְּאִישׁ וְאַל־כְּסִיל בְּאִוַּלְתּוֹ׃
מֵשִׁיב רָעָה תַּחַת טוֹבָה לֹא־תָמִישׁ רָעָה מִבֵּיתוֹ׃

פוטר

כִּיפָא דְשׁוֹחֲדָא חֲסִידָא הִיא בְּאַפֵּי מָאן דְשָׁקִיל לָהּ לְכָל אֲתַר דְמִתְפְּצֵי שְׁכוּלָא׃ דִמְכַסֵּי חוֹבָא בָּעֵי רְחִמוּתָא וּדְסָנֵי מִילְּתָא מְפָרֵק רַחֲמָא׃ עָאלָא בְּעָאתָא בְּמָן דְמִתְבְּיָן טָב מִן דִלְמִמְחֵי לְסַכְלָא מְאָה חוּטְרִין׃ גַּבְרָא מְרִירָא בָּעֵי בִישְׁתָא וּמַלְאֲכָא נוּכְרָיָא יִשְׁתַּדַּר עֲלֵיהּ׃ פְּגַע דוּבָּא וְרִתְיָתָא בְּגַבְרָא חַמְּמָא לָא מִתְזִיעַ וְשַׂכְלָא בְּשַׁטְיוּתֵיהּ נָפֵיל׃ דְפָרַע בִּישְׁתָּא חֲלַף טַבְתָּא לָא תִפְסוֹק בִּישְׁתָּא מִן בַּיְתֵיהּ׃

אשיד

רשי

אבן חן · כשאדם בא לפני הקב"ה ושוחדו בדברים ושב לו · אבן חן ומרגלית היא בעיניו · אל כל יפנה ישכיל · בכל מה שיבקש ממנו מצליחו : מכסה פשע מבקש אהבה · אם יחטא איש לאיש · וזה מכסה עליו ואיננו מזכיר לו חטאתו ואינו מראה לו פנים זועפ' גורם לו שיאהב אותו · ושונה בדבר · שנוטר איבה ומזכירו כך וכך עשית לי מיד · מפריד אלוף · אי מפריד ממנו אלופו של עולם שהוא הב"ה שהזהירו לא תקום ולא תטור : תחת גערה במבין · תחת זו טעמו למעלה בת"יו מה שאין כן בכל המקרא לכך אני אומר שהוא שם דבר כמו חתת : וכן פירושו הכנעת גער ניכרת במבין יותר ממאה מכות שמכין את הכסיל : אך מרי יבקש רע · כלומ' מי שכל דבריו מרי וסרבנו' הוא יבקש רע תמיד : פגוש דוב שכול באיש · טוב לאדם שיפגע בו דוב משכל ואל יפגע בו אחד מן המינין הכסילים המסיתים אותו לעבודה זרה : פוטר

רלבג

אבן חן השוחד · הנה השוחד הוא אבן חן בעיני האנשים אשר יתן להם השוחד כאילו היו מרגליות שיתנו חן לנושאים אל כל אשר יפנה מהדברים יצליח : מכסה פשע · מי שהוא מכסה פשע שפשע בו ולא ירצה לזכרו הוא מבקש אהבה כי בזה האופן ישיגה ומי שהוא שונה בדבר מפריד אלוף כי זכר הפשעים יביא לרעו' גדולות עד שאו המדו' הפחותות יפרידו השר והגדול מעמו : תחת גערה במבין · הנה הגערה תחת במבין ליסר אותו ויקבל בה מוסר יותר ממה שיקבל הכסיל מהמוסר אם יכוהו מאה הכאות : אך מרי · הנה לא די שלא יקבל מוסר בהכאות אבל תמצא עם זה בקלתו שיבקש רע והוא איש מרי כי הוא מרגיש שיוכה מלך מריו או יחולו עליו רעות ועכ"ז יחזיק בו ולזה איננו זר אם ישיג מה שיבקש הנה ישיגהו היותר רע שאפשר רוצה לומר שכבר ישולח להכוהו מכת אכזרי ולא יחמול עליו אשר על כן מרה בש"י או יהיה הרצון בזה הנה לא די שלא יקבל מוסר אבל הוא תמיד יבקש מרי ואף על פי שישלח בו מלאך אכזרי להכיתו מכות נפלאות הנה עם כל זה יוסיף על חטאתו פשע : פגוש דוב שכול · הנה פגישת הכסיל באולתו היא פגישת הסכנה מפגישת דוב שכול באיש כי אולת הכסיל תשחיתהו בקלות : משיב רעה · הנה מי שהוא משיב רעה תחת טובה אשר גמלוהו ראוי שלא תסור רעה מביתו וזה לשתי סבות האחד מפני שהאנשי' לא ישתדלו להטיב לו לפי שהם רואים שהוא משיב רעה תחת טובה ולזה כאשר תהיה הרעה בביתו לא תסור משם כי לא ישתדל איש בהסרת והסבה השנית היא כי זה העונש ראוי שיבא עליו מהש"י על זאת התכונה הפחות' כי היא תמנע האדם מכל הטובות והשלימות וזה כי האדם נכנע לש"י מפני רבוי הטובות אשר הוא גומל אותו תמיד ומי שלא יכיר לאנשים הטובה שהם עושים לו לא יכיר לשם יתברך בטובות שהוא חונן אותו ויהיה זה סבה אל הכפירה בשם יתברך : פוטר

אל כל ואל כל י"ג בכתו' ותריסר וסימ' אמור אל כל עם הארץ · הן ישא איש בשר קדש · אמר אל רחבעם בן שלמה · ולא שמענו אל עבדיך · ממכון שבתו השגיח · היוצר יחד לבם המבין · אז לא אבוש בהביטי · אבן חן השחד בעיני בעליו · כי מי אשר יבחר · וישלח ספרים אל כל מדינות · ונשלוח ספרי' ביד הרצים · ויכתב מרדכי את הדברים · וישלח ספרים אל כל היהודים אל שבע :

אבן עזרא

אבן חן · חסר כ"ף וכן ידה ליתד תשלחנה אע"פ שאין זה מקומו אפרשנו לפי שהוא נעלם בעבור מלת תשלחנה שהוא בלשון רבות וכן ענייננו כידה ליתד תשלחנה הנשים הנזכרות בפסוק תבורך מנשים אם תעשינה כאשר עשתה על כן תהיה מבורכת יותר מהן וכן זה כאבן היקרה שיש לה חן בעיני כל רואיה כן יש חן לשוחד בעיני בעליו והוא הנותן כי בעבור שהוא אסור לקחתו לא יקרה הלוקח בעליו וכן אל תמנע טוב מבעליו כי הוא הלוקח : מכסה · מי שמבקש לאהוב רעהו יכסה פשעו שפשע בו ולא יודיעהו · ושונה בדבר · לפשוע פעם אחרת מפריד אלוף שיאהבנו יותר ממנו : תחת · י"א מן תנחת עלי ידך תרגום וירד כמו נזיד מן ויזד לטעת מן נטע והוא רחוק : אך · ממעט הגערה מן המרי כי לא תועיל בו והוא חסר כמו איש מרי במלה כי השם יבקש לעשות לו רע : אכזרי שלא ירחמנו · ושולח בו להמיתו : פגוש · ואל · יפגוש בו כסיל בעת אולתו כי היא קשה מהדוב : פוטר

ר' מנחם המאירי

אבן חן וגו' · הערה למלך ולשופט ולכל מנהיג שלא להתפתות בלקיחת השוחד כי הוא סבה לעור פקחים ולסלף דברי צדיקים ואמר בעליו אל הלוקחו כדרך אל תמנע טוב מבעליו · ואמר שהשוחד בעיני הלוקחו כאבן יקרה שהיא נושאת חן בעיני כל רואיה ואל כל אשר יפנה ישכיל ר"ל בכל צד שיחזור להיות הדין לאמתו יתבונן בעצמו לחתכו לתועלת המשחידו ואינו רואה לו חובה · ויש לפרש עליו על הנותנו וישכיל כמו ויצליח כדרך בכל דרכיו משכיל למען תשכיל בכל אשר תלך · ואמר אבן חן שיש לה סגולה השוחד בעיני בעליו ובכל אשר יפנה יצליח כי השוחד יסלף דברי צדיקים · וספרו חכמי גאוני ספרד בקצת חבוריהם כי איש אחד נכרי היה לו דין עם אחד מעשירי העיר וראה הנכרי את הדיין רוצה לדין את הדין לאמתו והעשיר קרן בעיניו והשחידו חרש לאחר והטה את הדין וזכה את העשיר וביום השבת היו כלם בבית הכנסת והחזן היה קורא כי המשפט לאלהים הוא וקם זה העשוק ברוגז לפני הצבור ויצעק צעקה גדולה ומרה תכזב החזן תכזב כי המשפט לעשירים הוא עד שיבקשו ראשי הקהל את הדבר וימצא והעבירו את הדיין והחזירו את הדין לאמתו ובדרך נסתר כל פתוי והסתה יקרא שוחד כאומרם ז"ל אפי' שוחד דברים וישכיל כמו ישגיח ויביט מלשון רבותי' ז"ל מסתכל ואמר שפתוי הכתם המשיא כאבן חן לאדם עד שיביאהו המשיא למקום חפצו ואל כל אשר היה שמה רצונו ללכת שם יביט ושם יתן עיניו ללכת עיוו ואמר זה דרך הערה להשמר מזה כי לולא רוב שמירתו נקל הדבר להלכדו בפחי פתייו : מכסה וגו' · ואמר שמטכסים האוהב לכסות על פשע חבירו ואם נזדמנה לו שגיאה כנגדו להעביר לו כמאמר החכם שאמר כשילך אוהבך עמך בצדק ואוכה מחיל לנוכ: אך אם הנאהב שונה בכך ראוי לו שיתרחק ממנו ופלוזה אמר מכסה פשע הוא מבקש אהבה · אך אם הנאהב שונה בפשעיו הוא סבה להפריד הנכבד מאהבתו ואמרו על כל פשעים תכסה אהבה פירושו פשעי' שאינם כנגד האוהב אבל אם יתמיד לעשות כנגד האוהב יש לו להרחיקו ולהמנע מחברתו והוא שאמרו חכמי המוסר אל תחליף חבר קדמון בחבר חדש כל עוד שתכיר שאהבתו עמך · ובדרך נסתר כאשר האח נכשל לפעמים בפתוי האח הגדול ממנו אין להפריד ממנו ולהכניעו יותר מדאי אבל שישמר ממנו אחרי כן ומכל מקום אם ישתדל בפתויו עד שיכין להשקיעו לתאותו יפרד מהתחבר עמו אבל ימשול עליו בכל כח עד שיכניעהו ויכבד באורכו במקומו לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער כלומר שלא יניחום ליכנס כי אם הניחום ליכנס בתוך הבית לא יוכל בעל הבית וגו' · תחת וגו' אך וגו' · פגוש וגו' · תחת יש ספרים שקריאתו מלעיל ר"ל שהטעם בת"יו ואף רבינו שלמה כתב כן בפירושו עד שפירשו שזה שם דבר כמו חתת כלומר הכנעת הגערה במבין יותר גדולה מהכות אבל ברוב הספרים מצאנו הטעם בחי"ת וכן כל המדקדקים כתבוהו ואין מפעל קל מהם שכתבוהו בשרש חתה כמו תחתה בפלם ותתע שהוא במקום תתעה ומענין לחתות אש מיקוד שהוא לשון לקיחה כלומר תקח הגערה במבין מה שלא תקח הכאת מאה לכסיל · ואין נראה לי כן שאלו היה כן היה לו לומר תחת בפתחות הת"יו כמו תעם תעל וכו' ותתע הוא כן מפני שעין הפועל גרונית אבל אין לו לשרש זה פ"א הפועל גרונית ולפיכך נראה כמו שכתבו קצת מדקדקים ששרשו נחת והוא תנחת נחרק הת"יו מנכין ותנחת עלי ידיך שהוא גם כן נחרק הת"יו מפעל קל וכן מצאנוהו בחסרון הנ"ון מי יחת עליכו ולולי החי"ת היו דגושים כמו יגש תגש · ועניכו שהגערה תרד ותחול במבין יותר מהכאת מאה בכסיל · ואין לפרש תחת מבין כפעל ולהיות שרשו חתת שאין הגערה נשברת אלא שוברת ואמר אחר כן מרי יבקש רע והוא חסר כלומר איש מרי · או כפרש מרי תאר כענין אל תהי מרי כבית המרי שהראשון תאר בפלם פתי ואע"פ שזה בשוא תחת המם איפשר שהוא בפלם כסיל כלומר אך המהרה ולא יקבל הגערה מבקש רע והוא להוכח באיכי הייסורין ולהשתלח בו מלאך אכזרי ולכך הזהיר מחברתו ואמר שאפי' בכבנו בו ראוי להתרחק ממנו ופגוש בדוב שכול טובה מפגיעתו כי ינצל בנקל מן הדוב יותר מחריבת הכסיל · ודוב שכול נאמר על הנקבה והוא נזכר בלשון זכר כענין גלמוד גלמודה וכן שכול ושכולה וכל זה הערה להיות המבין נוכח בגערה ומקבל מוסר מוכיחיו ולא יצטרך להכאה ולזולתה מאיכי התוכחות החזקות · ובדרך החכמה בא להעיר האמת מד שלם יכיר שטבעיו קשים שיפליג בהשתדלותו ולא שיספיק לו התמדת הלמוד והשקידה בו כשיעור שיספיק למי שטבעיו קלים וחדים ויזכור מאמר הפילוסוף שאמר יספיק לאחד זמן מועט ויצליח בו מה שלא יספיק לאחר כמה מן הזמנים ולכן יש למתלמד לדעת דרך טבעיו ויתנהג ויתעמל כפי מה שצריך להם ואף בעל המרי שיתאם לקושי טבעיו ולא יטריד עצמו בכך יבקש רע ומלאך אכזרי הנטוע בתוכו ישולח בו והוא מענין התרה כענין משלחת מלאכי רעים ובלשון תלמיד משלחת זאבים כלומר ישולח בו להכהינו ברצונו והנה זה היה נוח לו לפגוש דוב שכול כי מלחמתו בטבעיו אחר השתקעו בהם קשה מאד כמו שביארנו בענין ומושל ברוחו מלוכד עיר : משיב רעה וגו' · הערה לשלם גמול למי שגמולו חסד כל שכן שלא להשיב לו רעה תחת טובה וייעד לעושה כן שלא תמוש רעה מביתו ובדרך חכמה ידוע שהכופר בפנות התוריות מחסר יכלתו י"ת ומשיב רעה תחת טובה אשר בראו והזמין לו לטרוף לחם חקו ובראו בדרך שאיפשר לו להשלים עצמו לשלח ידו לקחת גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם ולכן לא תמוש רעה מביתו מגופו ומנפשו כי תולעתו לא תמות ואשו לא תכבה : פוטר

אבן יחייא

אבן ונומר הזהיר כי ראוי לשלם להתרחק מן השוחד ואפילו לעשות משפט אמת · יען כי השוחד הוא כאבן חן בעיני בעליו הלוקחו · ואל כל אשר יפנה לעשות השוחד הנז' ישכיל · מכסה וגו' כי השוחד הוא מכסה פשע · שאם רוצח אשר הרג את הנפש יביא אל השופט ככר כסף יכסה פשעו ויאטם אזנו · ועיניו יעלים מלראות בפשע ההוא ומלשומעו · ובשוחד האדם מבקש אהבת הנשים ע"י נותנו שוחד לאוהביהם בינו וביניו וע"י מתנות ודורונו' שישלח להם שונה בדבר הלא לרדוף אהבת הנשים ע"י השוחד הנז' הוא מפריד אלוף נעורים מאשה היא כי בהרגישו בדבר יקנא באשתו ויפרד ממנה · תחת וגו' ואם האוהב השוחד הנז' יהיה מבין תחת גערתי ואת אשר אמרתי והזהרתי על ההפרד ממנו במבין הנז' מחה שתחת ותכאיב ממאה הכאות בגוף הכסיל · אך ונומר יען כי הרע והכסיל בטבעו הוא מבקש למרות בקונו ובאלהיו ובמיסרים אותו · מה שבסופו ירדפוהו הרעה ומלאך אכזרי ולא ירחם ישולח בו להכותו בעולם הזה ובעולם הבא · פגוש וגו' כי רעת הכסיל גדולה ויותר טוב היא לפגוש האיש בדוב שכול שהוא אלא כעס ויגון על בניו · מלפגוש בכסיל כשהוא באולתו · יען כי האיש ההוא להיותו ערום מכל חית השדה ימצא דרך להנצל מן הדוב · מה שלא יוכל למצוא דרך להנצל מהכסיל · להיות כי כל שכלו האינושי נהפך למשחית ולמצוא תחבולות להרע לזולתו · משיב וגו' ואפילו אם תעשה הטבות לכסיל הנז' לא יועיל כי הוא תמיד משיב רעה תחת טובה · ותמיד לא תמוש רעה מביתו כי בעצה ובמקרה יוצא הרעה ממנו ומביתו : פוטר

קב ונקי

אבן חן השוחד · ירצה כל כך הוא נושא השוחד חן בעיני בעליו שהוא המקבלו כאבן טובה ויקרה שהוא נושאת חן בעיני כל רואיה ובכל מקו' אשר הוא פונה נותן השוחד יצליח אחר אשר נתנו יזכה בדינו אע"פ שהוא חייב · איפשר לפרש ישכיל מלשון שכלות ואמר את כל אשר יפנה השוחד יוציא אדם מדעתו וישים בלבבו רוח שטות להטות משפט כמו שכתוב כי השוחד יעור פקחים וגו' : מכסה פשע · איפשר לקשר זה הפסוק עם הקודם שהשוחד גם כן יעשה כל אלה הארבעה דברים · ואם אין לו קשר יאמר שהאיש המסתיר פשע חבירו אשר פשע בו מבקש אהבתו · או יהיה פירושו המבקש אהבת החבר מכסה פשעיו : ושונה בדבר · מצא' מפנה ר"ל שזוכר פעמים רבות החטא שחטא לו חבירו הוא מפריד ממנו רעו ואלופו כי ברואותו שרעהו יזכיר חטא לא יבטח בו : תחת גערה במבין · אמר כי יותר פועלת ומכאבת גערה אחת שיגער חכם באיש המבין ממה שפועלות ומכאיבות מאה מכות באיש כסיל · או יהיה תם מהכות תם הסבה ויאמר כי גערה אחת פועלת במבין כי הוא לוקח מוסר ממה שראו עיניו שיכו הכסיל מאה פעמים על כסילותו · או יהיה תחת כתרגומו תרד ותשכון · אך מרי יבקש רע · מרי שם מנחי העין בשקל פרי ויאמר אך איש מרי שימרה על תוכחת מוכיחו יבקש רעתו ובעבור מריו וערפו הקשה יבא מלאך שלא ירחם עליו וימיתנו רמז למרות רבות שיבואו עליו : פגוש דוב שכול באיש · שכול תואר לזכר ושכולה לנקבה ויאמר טוב לאדם שיפגע דוב שכל בדרכו : ואל יפגע איש כסיל כאשר הוא בחוזק אולתו · והטעם כי הדוב והדומה לו מן החיות עם כל אכזריותם הם ערומים מן הערמה בערך אל האדם והאדם הכסיל עם כל סכלותו יש לו קצת חכמה וערמה והשכל שניתן לו לקנות חכמה בפעולות ישתמש בו בחוזק בני אדם ומתוך כך יהיה החזק גדול יותר מאלו' מחזק חיות היער : משיב רעה · אמר כי האדם שהטיבו לו בני אדם והוא לא די שלא ישיב להם טובה תחת טובתם אלא שישיב רעה תחת טובה ראוי שיתאכזרו עליו בני אדם ולא ייעיבו עמו וישאר כערום ובחוסר כל · או יהיה אמרו לא תמוש קללה שמקלל אותו המחבר : פוטר

מנחת ערב

תקבר בשיבה טובה ואין זה שיבה טובה וא"כ רם הבני בנים הם צדיקים גורמים לאריכת ימי אבותם וז"ש עטרת זקני' בני בנים ותפארת בנים אבותם כי אז"ל בעון אבות בנים מתים וא"כ בשאבות צדיקים תפאר' הוא לבנים שלא ימותו בעון אבות :

אבן חן השוחד וגו' יאמר ראה נא רעת השוחד איך יפתה את הדיין וטורדו מן העולם כי הנה כאבן המס גלת לא הוא השחד בעיני בעליו הוא בעל השחד המקבלו כי אל כל אשר יפנה בדעתו אל כל צדדי הדין והטענות ישכיל ויצליח כי יהיו לחן כל טענות נותנו ויזכהו בדין ומה הוא עושה לבל יורגש מכסה פשע קחתו השוחד במה שמבקש אהבה במקום שאינה שהוא עם אשר יחייב שלא כדין מתמ' שוחד שכנגדו ואומר אליו אל ירע בעיניך כי חייבתיך כי לא שונא אני לך כי אהבת עולם אהבתיך כבבת עיני וכיוצא בדבר יבקש קורבה ואהבה יש אמין לפייסו בל יתרים כנגדו ואם המחויב ההוא שונה בדבר להעתיק טענתו שנית לאמר לו הלא זכתי רבי ודיני כאשר הוא אמת ורק שנאתני ולא אהבתני אז אין צריך לומר שלא יבקש אהבה אחי כי אם אפי' אם הוא אלופו מפרידו ממנו וכועס עליו ואומר לו הו לעומדים לפניו תחת גערה במבין וגו' : כלומ' מהרהוריה שתח' גערה כזו באיש מבין שהפרדתי אותו ושיתפעל יותר מהכות כסיל מאה : אך הוא מרי דלא ציית דינא ויבקש רע שיכדו אותו ושמלאך אכזרי מהשוטרי' המכים דלא ציית דינא ישולח בו הנה זה דרכן של מקבלי שוחד שתחלתן רך וסופן קשה וזולת מה שעוות דינו גם ידכאנו בשער על אשר עקשו: או יאמר אבן וגו' לומר ראה נא איך יתפתה דיין אחר השוחד כי הנה אין לך דיין בתחלה יקח כדי לעוות דין אך אומר בלבו הנני אקח בלא אסור משפט צדק והאמת ועולה בדעתו לעשות כן אך על זה איננו שוה לשפוט צדק כי השוחד הוא כאבן יקרה המסוגלת לחן כן השוחד כי הדיין הלא יגנוב אחר טובה אל צד המשחיד ואל כל אשר יפנה לחייב לא בלבד תתעלם טובתו כי אם גם יראה לו משפט רחי' להצליחו ולזכותו וזהו אל כל אשר יפנה ישכיל ויצליח: ובזה מכסה פשע לקיחת השוחד לחשבו כי הדין הוא טובה ועוד שנית יעשה לכסות פשע ולהורות היתר כי יבקש אהבה שיעשו שלו' ואהבה בעלי הריב ויתפשרו דרך אהבה ושלו' אומר בלבו הלא אינו מטה משפט והרב' צדקה תחשב לי שעשיתי שלו' ביניהם ומה נתפסלו באהבתם ואני לא עשיתי דבר במשפט והן כל לא יעשה מדאגה מדבר כי אלהי' נצב

בעדת

פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית ל ומל׳ כ״ח מָדוֹן וְלִפְנֵי הִתְגַּלַּע הָרִיב נְטוֹשׁ׃ מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק תּוֹעֲבַת יְהוָה גַּם־שְׁנֵיהֶם׃ לָמָּה־זֶּה מְחִיר בְּיַד־כְּסִיל לִקְנוֹת חָכְמָה וְלֶב־אָיִן׃ בְּכָל־עֵת אֹהֵב הָרֵעַ וְאָח לְצָרָה יִוָּלֵד׃ ה׳ ל וחד וחס אָדָם חֲסַר־לֵב תּוֹקֵעַ כָּף עֹרֵב עֲרֻבָּה לִפְנֵי רֵעֵהוּ׃ אֹהֵב פֶּשַׁע אֹהֵב מַצָּה מַגְבִּיהַּ ל׳ כתרי טעמ׳ פִּתְחוֹ מְבַקֶּשׁ־שָׁבֶר׃

עקש

אַשִׁיד דְּמָא הֵיךְ מַיָּא מְגָרֵי תִּגְרֵי י״ו מיחדין כ׳ וְקֳדָם קַדְיָא מַטְעֵי דִּינָא׃ דִּמְזַכֵּיה לְרַשִׁיעָא וּמְחַיֵּיב לְצַדִּיקָא מְרַחַקְתֵּיה דֶּאֱלָהָא אַף תַּרְוַיְהוֹן׃ לְמָה־דֵּין אֻזְלָא לֵיהּ תִּיגְרוּתָא לְסַכְלָא דְּלֵית לֵיהּ לִבֵּיהּ וְחָכְמְתָא׃ בְּכָל עִדָּן גַּבְרָא רָחֵים הוּא וְאַחָא לְעַקְתָּא מִתְיְלִיד׃ בַּר נָשׁ חַסִּיר רַעְיָנָא מְשַׁלֵּם יְדֵיהּ וְעָרֵיב עַרְבוּתָא עַל חַבְרֵיהּ׃ דְּרָחֵים חוֹבָא רָחֵים מַצּוּתָא וּמוּרִים תַּרְעֵיהּ בָּעֵי תַּבְרָא׃

מאן

הרע ה׳ בקריאה ג׳ בישין וב׳ טבין וסי׳ ואם הרע תריעו גם אתם · חדלו הרע · היהפך כושי עורו · בכל עת אהב הרע · וכל הרע לאיש מתן · וחד והרע הרעתי :

פוטר מים ראשית מדון · המתחיל במריבה הוא כפותח חור בגדרי אגפי אמת המים והמים יוצאין בו · והחור הולך ומרחיב כן המדון הולך וגדל תמיד · ולפני התגלע קודם שתתגלה תרפתיך נטוש את הריב : למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה · ללמוד תורה ולב אין ואין בלבו לקיימה · ואינו לומד תורה אלא לקנות שם : בכל עת אוהב הרע לעולם הוי אוהב רעים לקנות אוהבים : ואח לצר׳ יולד · ולעת הצרה יולד לך הרע כאח לעזור לך ולהשתתף בצרתך : אדם חסר לב תוקע כף · ערבות טו ממון · ד״א תוקע כף למינים כדי ללכת בחקותיהם והרי כבר עורב ערובה לפני רעהו · כבר ערב להקב״ה לשמור מצותיו : אוהב פשע · לפשוע בחבירו · אוהב מצה · להתקוטט ולריב · מגביה פתחו מדבר בגאוה כמו שמור פתחי פיך : לב

פוטר מים · הנה ראשית המדון הוא במדרגת פותח מקום יצאו ממנו המים כי הם תמיד ירחיבו הפתח ההוא מצד ששף עובר בו ובהיו׳ הענין כן הנה ראוי לעזוב הדבר אשר הוא סבת המדון קודם שיתערב הריב והמחלוק׳ כי אחר זה יתחזק תמיד הריב ולא יהיה שליט האדם להשקיטו : מצדיק רשע · הנה מי שהוא מצדיק מי שהוא רשע בדין או מחייב מי שהוא צדיק בדין הנה כל אחד מאלו הוא מתועב ושנוא אצל הש״י וזה כי הוא ראוי להרחיק הרשעי׳ ולבזו׳ מעשיה׳ כי בזה תועלת להרחיק האנשים מעשות כמעשיה׳ ובזה ראוי לקרב הצדיקים ולשבח מעשיהם לזאת הסבה בעינה : למה זה · ישתדל הכסיל בקנין החכמה והנה הוא חסר המקבל אותה כי אין לו לקבלה : בכל עת · יתחבר האוהב לאהובו בימי הטובה ובימי הרעה וזה מדרך האוהב במה שהו׳ אוהב ר״ל שלא יעזוב אהובו לעתות בצרה · ואולם האוהב שיתחדש ויולד לו בעת צרתו הוא אח לא אוהב או ירצה בזה כי האוהב יתחבר לאהובו בכל עת כדי שישמח בטובתו ויעזרהו לעת רעתו אמנם האח לא יחוש להתחבר עם אחיו בעת טובתו אך בצרתו יתעורר לעוזרו כי הטבע יטריחהו על זה מפני היותו עצמו ובשרו : אדם חסר לב · והנה ספר עתה מהעזר לא יחשב בו טוב לעזור ובסוף הענין ישוב לו לנזק גדול ולזה לא יהיה זה העזר כי אם מאדם חסר לב והנה שיכנס האדם ערב בפרעון חוב רעהו ויתקע כפו לפרעו כי זה יהיה סבה אל שישוב האהוב שונא ויגיעהו נזק מזה שישוב פרעון החוב עליו : אהב פשע · מי שהוא אוהב למצוא פשע בדברים שיאמרו לו או יעשו וידקדק בהם בזה האופן הנה הוא אוהב מריבה ומחלוקת כי זה יוליד המחלוקת ומי שהוא מגביה פתחו להשקיף בדברים בכל שישים עצמו בעליונות מקום כי זה יהיה סבה אל שימצא פשע בדברים לחשבו עצמו גדול המעלה ושראוי לו מהכבוד הרבה הנה הוא מבקש שבר כי זה סבה להביא עליו רעות גדולות והנה לקח זה הלשון על צד שלימות המשל כי מגובה הפתח יקרה שיפול מטה וישבר : יולד

אבן עזרא

פוטר · לשון פתיחה כלו׳ כפותח מקור מים ההולכים ויתערבו עם אחרים עד שיתגברו על הארץ כן הוא ראשית מדון מדומה למים · וקודם התגלה התערב זה בזה במדון ראוי הריב לנטוש אותו · פ״א כפטר מים כן ראשית מדון תתחיל במעט ויצא הרבה : התגלע התגלות : מחיר · לקנות בו חכמה ואין לו לב שיחפוץ ללמוד : בכל עת · יאהב איש רעהו ואח אוהב לעת צרה הנולדת ולא יאהב בכל עת · יולד ראוי להיות תולד כמו ובא עליך רעה : אדם · אוהב · שנים דבקים · כלומר אדם שתוקע כף להיות ערב לפני רעהו התלוה היא יקרא חסר לב והוא אוהב לעשו׳ בעבור פשע ומצה שיבלה עמו רעהו · פתחו רמז למפתח השפתים כלומר כאשר הוא מרים קול פתח דבריו לערוב ערובה הוא מבקש שיבואהו שבר פתחו מן שמור פתחי פיך : יפול

אבן יחייא

פוטר וגו׳ והכסיל הוא ראשית כל מדון שהוא פוטר הריב כאשר יעשה הפוטר מי הנהר בנקב קטן ויעלו המים בסבת הנקב ההוא על כל הארץ וישטפו הכל · וכן זה הכסיל על לא שעושה בשפתו · מה שלכן איעצך שתטוש הריב לפני התגלע ובטרם תתגלה בין דבר הוא מתחיל מדון גדול · מצדיק וגו׳ כי השכל באנשים פן תהיה לבוז כי אין לענות כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה · למה הלא כל דבריו הם הפך האמת כי הוא מצדיק הרשע ומרשיע הצדיק שתועבת ה׳ גם שניהם ונומר הנה ההון והמחיר שביד החכם הוא תועלת אליו בהיותו כלי להשיג בו החכמה ותועלת לזולתו שיועילהו בעושרו · אמנם לכסיל הלא למה זה מחיר ועושר בידו · כי לתכלית קניית החכמ׳ אליו לא יועיל כי לב ושכל אין לו · וכן להטיב לזולתו לא יועיל יען כי בכל עת אוהב הרע וגו׳ כי כל חפצו מהכסיל הלז הוא להרע לזולתו · וכאלו הוא כנולד מיוחס אחד יחד עם הצרה כי הוא סבת צרת זולתו ובהמצאו תמצא הצרה ההיא להיותם אחים ולא יתפרדו · אדם וגו׳ והוא אדם כנגד אדמה ומיוחס אליה לאחריותו · חסר לב ושכל ונמשל כבהמו׳ נדמה · ולחסרון שכלו הוא תוקע כף כשעורב ערובה לפני רעהו בהיותו מרבה לעשות ערבו׳ בתקיעת כף לזולתו · אוהב וגו׳ והוא אוהב פשע בנפשו תמיד לאשר כדי להם לפרוע דמי הערבויות ההם כי לא יפרע מחוט ועד שרוך נעל לשום אחד מהם · מה שלזה הוא אוהב מצה כי ירובו עמו הנושים בו כמו ערב קבלן ויצטרך להגביה פתח ביתו למען לא יקל ליכנס בו לנושיו ולשוטרים השלוחים עמהם מהשופטים לקחת את כל כסיו · ובערבויות האלו אשר הוא עושה מבקש שבר · כי ישבר ממונו וכסיו וכבודו ויחזק לנבזה ובלתי איש אמונים בין האנשים : עקש

ר׳ מנחם המאירי

פוטר מים וגו׳ · מצדיק וגו׳ · למה וגו׳ · הערה להשמר מן הקטטות ומן המריבות כי המעט מהם גוררת כמה נזקים וגורם להכזיב האמת ולאמת השקר ושהיא גורמ׳ להתנכר בעצמו ולכפור במעשה זולתו עד שהכסיל יערוך עצמו עם החכם כאלו הוא בקי בחדרי תורה כמוהו ואמר על זה פוטר מים ראשית מדון ופוטר הוא לשון פתיחה והתרה ואמר שראשית המדון ר״ל התחל הקטטה הוא כמי שפותח ומתיר הסכירה שהיתה מעכבת המים שכיון שפתחה והתירה המים נגרין בחוזק ואין באדם להשיבם ואלו לא פתחה או שתכף שפתחה יסכרה לשעתה לא תעבור משם ואילך ולא תזיק ועל זה אמר ולפני התגלע הריב נטוש כלומר קודם התערב הריב תטשהו ותניחהו כי אלו תמשך אחריו לא תוכל אחר כן להעבירו כי יתחזק החרון בהמשך המריב׳ ותוסיף בדבור או במעש׳ יותר ממה שלא כוון בו בתחלת הריב ותבא מזה לחלוק על האמת מצד הנצוח בכל מה שהמחלוק׳ בו להצדיק רשע ולהרשיע צדיק ששתיהם תועבת יי׳ · וכל שכן בענין התורה והחכמה כהכחיש האמת וכאמת השקרית ולזה אמר למה זה מחיר ביד כסיל כלומר מה תועלת לו בהשתדלותו וטרחו לקנות חכמה ואין לבו עליה להתמדת האמת רק לנצוח · או פירושו איך ערב לב מי שאין לו לב ללמוד לחלוק עם השלם ואם יתן איש את כל הון ביתו בוז יבוזו לו בהערבת עצמו עם השלם אלא שיביאהו לזה החפץ בנצוח והתחזק במריבה ובדרך נסתר הוא מזהיר כל בעל דת מנדיפת התוכחות בדרכי ההיקש וברוב ההתחכמות שלא יבא לפלפל כל ארחות האמונה בדרכי ההיקש עד שאם יכזיבהו בעל ההיקש ישאר פוסח ונבוך או אולי יהרס וכופר כאמרו פן יוכיח בך ונכזבת אבל שיטוש הריב בזה ויתלה האמונה קבלת׳ מצד הקבל׳ הנבואית או כלם אם איננו מהפלאים כי ההיקש לפעמים יביאהו להכזיב האמת ולאמת הכזב וכל שכן שהזהיר מזה המתחכם והמתפלסף ר״ל המראה עצמו כחכם ופילוסוף המשתדל בחכמות ולב אין להבילם כראוי שזה יורה שלא הפוכשו בכסילות ופתיות בל ידעה מה · ואיפשר שעל זה גם כן רמז ענין משיב רעה תחת טובה שהמתחכם יותר מלאי להרוס ולהביט במה שאין ראוי לו עד שימשך מזה לידי מבוכה או אולי לידי כפירה אשר רעה תחת היותו ראוי להטיב טובה קויתי לעשות ענבים ויעש באושים : בכל עת וגו׳ · הערה להשתדל האדם להיות לו חבר נאמן רוח כי החברה צורך גדול בהנהגת המדינה משקטת לב האדם מבוכותיו ומועצותיו ובהודעת סודותיו ואמרו חכמי המוסר אדם מבלי חברים כשמאל מבלי ימין ואחר אמר כשיגעני שמועת מות אחד מחברי כפל כתף מכתפי · ומטכסים האוהב הנאמן לאהוב את האוהב כנפשו ואמ׳ החכם החבר הנאמן יזיק לעצמו כדי להועילך ובעת שיתמסוך יטרח בהצלתך כהצלת נפשו ואמרו שאל׳ אחד הולך לאהובו על איזה דבר והודיעו הענין ואמר לו אני מזומן לתועלתך יותר מידך ויראה להזיקך יותר מלבך וכן מטכסים האוהב הנאמן להיות אהבתו קיימת חזקה לא תחלוף ולא תשתנה לסבה יאהב בעת העוני מבעת העושר ובעת הצר יותר מבעת הרוחה ולזה אמר הנה בכל עת אוהב הרע כלומר החבר הטוב אוהב בכל עת לא תקבל אהבתו תמורה אור שנוי ותגרעת לסבה מן הסבות והוא לצרה מזדמנת את גמור לעזור ולהציל ויולד שב אל הצרה מלשון הזדמנות כענין אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה · לא תדע מה ילד יום והיה לו לומר תולד אלא שפעמים יפול לשון זכר על הנקבה כמו ובא עליך רעה קפדה בא עד כתלא עוולתה בך · צעקה גדולה במצרים אשר כמהו וכו׳ · או ישוב יולד על את כלומר שהאוהב הוא לצרת אוהבו את הנולד לו כלומ׳ הוא אחיו מדרך לידה וקורבה · ובדרך נסתר יפורש בו מה שפירשנו במקומו בענין עשה לך רב וקנה לך חבר והוא שתועלת הלמוד הוא בלמודו מזולתו כי הידיעה המקבלת עם בחינת שכל הלמד ופלפולו הוא הכנת השלימות ואמרו ז״ל בירוש׳ של פסחים כל תורה שאין לה אב אינה תורה והודיע שהקבלה כשהיא על צד שלם צריכה לשני דברים האחד שילמוד הענין מפי הרב · והשניה כשיסור מלפני הרב שישנהו בינו לבין עצמו ויסדר עניניה על אופניהם · וזה השנייה צריכה לחבר שכל מה שחסר זה גילה זה אף כי לא יודעו הדברים בבחינה אמתית עד שיוכחו שני קצות הסותר ויצא להם או בחינת האמת מן השקר או יצא כוונה שכלם וחפץ יי׳ בידו יצלח כמו שהארכנו בענין זה במקומו במסכת אבות · והאהבה היא התאחד הדעות והסכימם על ענין אחד ועל זה אמר בכל עת אוהב הרע כלומר אף בעת המחלוקת הוא אוהב הרע כלומר עד שמזומן כל אחד מהם לשוב לדעת חברו כשיעלה להם האמת והוא כענין אמרם ז״ל אפי׳ אב ובנו הרב ותלמידו שנושאים ונותנים זה עם זה בהלכה נעשו אויבים זה לזה ולא זזו משם עד שנעשו אוהבים שנ׳ את והב בסופה כמו שביארנו במקומו והוא ענין את לצרה יולד תקרא צרה מענין הלחיצה והדחק : אדם וגו׳ · התבאר ענינו הן לנגלה הן לנסתר בפרק׳ בני אם ערבת לרעך · אוהב וגו׳ · עקש

קב ונקי

פוטר מים · כמו פותח ואמר המתחיל במדון ובקטטה כמשלח מים שלא יוכל להשיבם כשירצה · או יאמר שהתחלת הריב הוא דבר נקל בראשיתו וחמור באחריתו ודומה למי שפותח נקב קטן למי הרבי׳ והנקב ההוא מתרחב והולך כשפותח הנקב נראה בעיניו שלא עשה מאומה ולכן קודם שיתערב זה וזה במלחמה עזוב המריבה : מצדיק רשע · אמ׳ כי האדם שהוא מצדיק בדבריו הרשע ויאמ׳ כי הוא צדיק · וכן מי שהוא מרשיע בדבריו הצדיק שיאמר על הצדיק שהוא רשע תועבת ה׳ גם שניהם : למה זה · ספר תועלת הממון שהוא כלי לקנות כל שלימות · אמנם הממון שהוא ביד הכסילים הוא דבר בטל כי לא יכוונו לקנות בו חכמה אחר שאין להם לב בידיעות אמתיות · או שיתפרעם מדוע נמצאו לכסילים הכלים נפשיים והמזג הנאות לקבל השלימות ולחול עליו צורת השכל שיוכלו לקנות חכמה אחר שאין להם לב חושק בחכמות · באלו מציאות הכלים לבטלה אחר שלא יכוונו אל המכוון מהם · בכל עת · רצה שבכל העתים ראוי לאדם שיהיה אוהב את האוהבים לו וזהו בטרם ביאת הצרות בימי שלותו ריעיו יאהבוהו ותהיה אהבתם נאמנת עמו · אמנם העומד לאדם בעת צרתו להצילו מרעתו הוא האח הטבעי בן אביו ואמו שהיא קורבה אמיתית · או יאמר בכל עת אוהב הרע שהוא החבר הנאמן והוא את ג״כ להצילו מצרתו · או רצה לספר אותות הכסיל שספר למעלה ואמר שהוא אוהב להרבות רעים ואוהבים · ויסתכן עצמו בעבורם בצרות רבות וגדולות · או יאמר ואח לצרה יולד · כי כאשר יצא הכסיל לאויר העולם ימצאו עמו צרות גדולות ונאמנות וירצה שהוא אח וחבר לצרות : אדם חסר לב · רצה לגנות אנשי המחלוקות ואמר שהאיש חסר לב לעולם יכניס עצמו בדברי׳ שאין לו תועלת בהם והוא שיתקע כף ומרבה לשעבד עצמו לחובות חבירו · ובזמן הפרעון יתקוטט ויריב עם הלוה אשר הוא ערב לו · ועורב ערבה מגז׳ כי עבדך ערב את הנער : אוהב פשע אוהב מצה · יאמר כי רבו הנזקים והרעות הנמשכים מן הערבות · לפי שהרע אוהב פשע והוא שהמלוה סומך עליו שיפרענו חובו · והוא אינו רוצה יפשע בסבבו למלוה שילוה מעותיו · וכן אוהב מצה שיריב עם המלוה · או יאמר כי בסבת הבלתי פרעון מהערב הוא אוהב פשע ומצה שיריבו זה עם זה וירבו פשעים במריבה ההיא ולכן אמר מי שהוא אוהב הריב הוא אוהב הפשעי׳ : מגביה פתחו מבקש שבר · ואם יפרע ברצון נפשו ומגביה פתחו לפרוע הערבות ימשך לו נזק גדול הפסד ממונו · או יאמר כמו שהעורב לחבירו סבת הפסדו כן האיש שהוא מגביה בנין ביתו ויתגדל במעשיו על אנשי גילו הוא מבקש השברון · כי השברון ימשך אחר הגאות כי שונא גאות ה׳ · וי״מ מגביה פתחו פתחי פיו כמו שמור פתחי פיך רמז למפתח השפתים שהם עשויות כמין דלתות · ר״ל המדבר בגאוה הוא מבקש שיבוא לו שבר בגלל דברי גאותו : עקש

מנחת ערב

בעדת הדיינים ויחזור לבקש היתרים אך דין זה רק בפעם הראשונה כי אחר ששונה בדבר שעבר עבירה זו ושנה בה שוב לא יהרהר בהתירים רק בשלט בנכס ביד ומה הוא מפריד אלוף הוא אלופו של עולם הנצב בעדת הדיינים מפרידו מבית דינו בכונה והשע והשע וזהו ושונה בדבר מפריד אלוף והנה היה ראוי תחת גערת התורה הנגערת בו ואומרת ארור לוקח שחד במבין הדיין הלזה יותר מאלו הכו לכסיל מאה אך מרי הזה לא שוה לו כי יבקש רע לעצמו כמאמר רז״ל על וקבע את קובעיהם נפש שהמעביר ממון מזה לזה הקב״ה נוטל ממנו נפש וגם אחרי מותו ומלאך אכזרי אשר פעל ועשה בעבירת הפחד ישולח בו כענין ותמוגגו ביד עונינו : פגוש דוב שכול וגו׳ אמר כי רבה רעית כסיל בעת אולתו ובעסו מרעת דוב שכול כי הדוב גם שיטיל כעס שכולתו על איש שלא שכל את בניו הנה גם שהאיש ההוא לא הרע לו גם לא הטיב לו ואולי אם האיש ההוא היה מטיב לדוב לא היה נוגע בו כדרך כלבים וחיות שלא ירעו ולא ישחיתו את מטיביהם אם ייטיב למו אך הכסיל באולתו גם את אשר הטיב לו עושה רעה ולכן טוב פגוש דוב שכול באיש מפגוש כסיל בעת באולתו כי הלא הוא משיב רעה תחת טובה ולכן לא תמוש רעה מביתו :

או יאמר משיב וגו׳ מה שאז״ל בפסחים חולין כי ר׳ מאיר עשה שלו׳ בין שכיניו על מריב׳ ישנה ושמע את השטן אומר ווי דאפקיה ר״מ מביתיה דההוא גברא הנה כי בית הריב שם ישכון השטן ובהשלימם ימוש יאמר כי משיב רעה תחת טובה כל כך יושרש במדנים כי לא תמוש רע׳ מביתו כי לא ישלימו לעולם והשטן ורוח רעה הנבראת בריב שם הבא מנוחתו כבוד :

מצדיק רשע וגו׳ הנה אומרו גם שניהם הוא מיותר ובלתי צודק אך יאמר בל יעלה על רוח הדיין אם יתבע ראובן את שמעון ומצדיק את הרשע בדינו ומרשיע את הצדיק בדינו כי תועב׳ אחת עשה שהיפך את הדין כי הלא שתים הנה כי הוא ית׳ מונה את הצדיק את הרשע לא׳ והרשיע את הצדיק לשניה עם שהכל הגר א׳ וזהו גם שניה׳ וירבה הגם את הרשע בדינו שאם ידע שהדין עם שכנגדו והדיין טעה לא יסמוך על הדיין ויקבל שלא כדין כי גם הוא תועבה :

למה זה מחיר וגו׳ אמ׳ כמתלונן על מצדיק רשע ומרשיע צדיק הנז׳ בפסוק הקודם אבל על המחיר שהוגלת ללמוד חכמה לדון דהר ביותר חסר לב להתכבג בה ולהבין את אשר יערך בהעוותך משפט וזהו למה זה. מחיר ביד הכסיל הלז שנכנס בו רוח שטות לחטא למה זה היה המחיר בידו לתת למורים אותו אחר שלב אין להתכבג בה לדעת ולחשוב אשר יקרנו בהעוותו משפט כלומר כי קנה בכסף ומחיר מה שיאבד עצמו · והנה

מָאן דְּעָקִים לְבֵּיהּ לָא מַשְׁכַּח טַבְתָּא
וּדְמִתְהַפִּיךְ בְּלִשָּׁנֵיהּ נָפִיל בְּבִישְׁתָּא :
דְּמוֹלִיד סִכְלָא חִימוּצָא דִּילֵיהּ וְלָא
חָדֵי אֲבוּי דְּטַפְשָׁא : לִבָּא חֲדְיָא
מַשְׁפִּיר גּוּפָא וְרוּחָא דְּכִיבְתָּא
מְיַבְּשָׁא גַּרְמָא : שׁוּחֲדָא מִן עוּבָּא יְסַב
רַשִּׁיעָא לְמַצְלֵי אָרְחָא דְּדִינָא : אַפּוֹי
דְּסוּכְלְתָנָא חָדֵין בְּחָכְמְתָא וְעַיְינוֹי
דְּסַכְלָא בְּעוּמְקָא דְּאַרְעָא : בְּרָא
סַכְלָא מַכְבִּיר אֲבוּי וּמַמְרִיר לְאִמֵּיהּ :
לְמִתָּךְ לְצַדִּיקָא לָא שַׁפִּיר אַף לָא
לְמִמְחֵי צַדִּיקַיָּא דְּאָמְרִין תְּרִיצוּתָא :

כ עִקֶּשׁ־לֵב לֹא
ל׳ ב׳ מל׳ יִמְצָא־טוֹב וְנֶהְפָּךְ בִּלְשׁוֹנוֹ יִפּוֹל
ב׳ חס׳ בְּרָעָה : יֹלֵד כְּסִיל לְתוּגָה לוֹ וְלֹא־
ל׳ ב׳חס׳ ל׳ יִשְׂמַח אֲבִי נָבָל : לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִב גֵּהָה
ד׳חס׳כליש׳ וְרוּחַ נְכֵאָה תְּיַבֶּשׁ־גָּרֶם : שֹׁחַד מֵחֵק
רָשָׁע יִקָּח לְהַטּוֹת אָרְחוֹת מִשְׁפָּט :
י׳ אֶת־פְּנֵי מֵבִין חָכְמָה וְעֵינֵי כְסִיל
ל בִּקְצֵה־אָרֶץ : כַּעַס לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל כה
ל וּמֶמֶר לְיוֹלַדְתּוֹ : גַּם עֲנוֹשׁ לַצַּדִּיק
לֹא־טוֹב לְהַכּוֹת נְדִיבִים עַל־יֹשֶׁר :

חושך
רחשיך

בלשונו ו׳ מ״ל וסימ׳ נמסר בשפטים סימ׳ ז׳ וזכריה סימ׳ י״ד : יולד ב׳ חסר וסימ׳ צאו וראו אם ילד כסיל לתוגה לו : ייטב ב׳ וסי׳ כי ייטב אל אבי׳ את לב שמח ייטב גהה · וט׳ חסר בליש׳ וסי׳ ביחזקאל סוף סי׳ ל״ג : מחיק ד׳ חסרי׳ בליש׳ וסי׳ נמסר בריש סיפרא סי׳ ה׳ : ועיני י׳ וסי׳ תמצא נמסר באיוב סי׳ י״א בס״ד :

רשי

לב שמח ייטיב גהה · כשאדם שוחח בחלקו פניו מאירין : שחד מחיק רשע יקח · הקב״ה מקבל שחד דברים מחיק הרשעים כלומר בסתר בינו לבינם · להטות ארחות משפט להפיך דינו מרעה לטובה : את פני מבין חכמה · החכמה לפני מבין הוא · ועיני כסיל בקצה הארץ · לומר אין החכמה מצויה לפני כי רחוקה היא ממני איך אוכל לשנות סדר נזיקים שהיא שלשי׳ פרקים מסכת כלים שלשי׳ פרקי׳ מסכת שבת כ״ד פרקים · אבל לחכם הוא דבר קל היום שני פרקי׳ ומחר שנים ואומר כך עשו אותן שהיו לפני מעולם : כעס לאביו בן כסיל · כגון ירבעם כעס הוא להקב״ה : וממר ליולדתו לכנסת ישראל שהחטיא הוא : גם ענוש לצדיק לא טוב לא אמר הקב״ה למחו׳ שם ישראל מעל הארץ כי לא טוב בעיניו לענוש כולם : להכות נדיבי׳ עלי יושר · להכות הטובים שבהם שהיו נדיבים עלי יושר שנאמר והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכי׳ אשר לא כרעו לבעל נדיבים עלי יושר דוגמ׳ האמור במקום אחר ונדיב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום · כמו נדיב על נדיבות : חושך

רלבג

יולד כסיל · הנה האיש המוליד כסיל יולד אותו לרע׳ לו כי יגדל יגונו בו מצד חסרון דעתו בו ורוע עניניו ולא ישמח האיש הנבל העושה נבלות או הדבר : לב שמח · הנה משמחת הלב יתחדש טוב מראה הגוף להתפשט הדם והחום הטבעי בחלקי הגוף והרוח נכאה שהוא הפך שמחת לב היא תיבש האיברים מפני התקבץ הדם והחום הטבעי בפנימי הגוף והנ׳ יבאר בזה שהשמחה משובח׳ וההעצבר מגונה : שחד · הנה הרשע יקח שחד מחיק ר״ל שיקח אותו בהצנע׳ בדרך שלא יודע ויקחהו להטות ארחות משפט : את פני מבין חכמה · הנה המבין ימצא את פניו חכמה כי כל מה שירגיש אותו מהדברים הנמצאים ימצא חכמ׳ נפלא׳ כשיחקור למה שהוא על מה שהוא עליו ואולם הכסיל כשיבקש החכמ׳ הנה עיניו בקצ׳ הארץ לחשבו כי שם לבד תמצא לו ולזאת הסבה יתעצל בבקשת׳ : כעס לאביו · הנה הבן שהוא כסיל מכעיס אביו תמיד והוא ממר ליולדתו כי לא יקבל מוסר׳ ולא די לו בזה אבל יהיה בוחר הרע כל כך למי שהוא לא טוב גם ענוש עד שכב׳ יענוש הצדיק על צדקו ויכה הנדיבי׳ על יושר׳ כי כל עוש׳ טוב הוא רע בעיניו : חושך

אבן עזרא

יפול ברעה · שחשב לעשות : נבל · מדבר נבלות : לב · גהה · חסר כ״ף מרפא כלומר הלב שהוא שמח בחלקו ייטיב לגוף כגהה בעבור שתולדתו לשמוח כמו לא יגהה מכם אבל רוח נכאה וכיעסת על הבלי העולם תיבש עצם שהוא עיקר הגוף ולא תועיל בו גהה : מחיק · נסתר שהם ישרות יקח השוחד : את · כעס · שנים דבקים · את פני החכמה שהוא ילמדה מכל אדם · בקצה ארץ המה משוטטות לבקש חכמה כי יחשוב אנשי מקומו כסילים כמוהו על כן מכעיס אביו ברצותו ללכת למרחוק : גם ענוש לצדיק לא טוב · דבק בפסוק פנים ואחור וגם לרבות על השוחד שיקח רשע ואחרי כן יענש הצדיק וכן הוא לענוש הצדיק בדינו לא טוב הענוש כי שם הפועל הוא מתאר בשם דבר ולא טוב להכות הנדיבים על ישרם : חושך

ר׳ מנחם המאירי

עקש לב וגו׳ · יולד וגו׳ · לב שמח וגו׳ · הערה להזהר מן הקטטות ושהם גוררו׳ פשע וחטאה ובפרט מן הגאוה כי היא משחתת והורסת תכב ואא״ע על זה שאוהב הקטטו׳ אוהב פשע וחטאה כי הקטטה שבה מחייב׳ להם ובא הנה פתחו בזקים פיו כדרך שמור פתחי פיך ואמר שהמדבר גבוהו׳ הוא מבקש שבר כי ישבו עליו דבי יחד עליו יתמלאון להפילו ולהכניעו והוא ענין עקש לב ר״ל המתעוות בשכלו לא ימצא טוב אבל רע וכן המתהפך בלשונו ר״ל מדבר תהפוכו׳ יפול ברעה · והוא תוגת מולידיו ושוללות שמחתם תחת קוותם להיות להם לב שמח בעיניכו וייטיב גהה חסר כ״ף הדמיון כלומר ייטיב כגהה ר״ל כרפואה ורוח נכאה תיבש גרם האדם ולי כדאה ייטיב גהה כמו יתקן הרפואה וירבה בתועלתה וגהה פירושו רפואה והוא שם דבר כפלם אין גהה לשבכך · וכן לא יגהה מכם מזור פירושו ולא ירפא ובדרך כסתר קצת רוב ההתחכמות על הדרך שגיחרכו אוהב מלה ומגבי׳ פתחו ועקש לב ואמר שלא ימצא טוב ר״ל המכוון אבל יגיע מזה לפשע ולשבר ויולד כמו מגדל כלומר כשמתגדל בהרגל זאת התונה אחריתו לעגה והוא הענין באדם כבל ולב שמח המשתפק בחכמה כראוי לחקור ולדרוש ואינו מתחכם יותר ייטיב הלב כגהה ורוח נכאה ושאינה שמחה בחלק הראוי לה ומורחת ביותר מן הראוי תיבש גרם ר״ל עצם האדם וכורתו ולענין כגלה יש לפרש לב שמח ייטיב על התלמיד או על הרופא אמר שהרופא כשהחולה רואהו שוחק ובדברים ערבים ומתוקים ומבטיחים יערב לו הרפואה וכשרואהו ברוח נכאה הוא דואג לזה ועליו אמר שהכהנתו תיבש גרם החולה וכן הענין ברב אצל התלמיד : שחד וגומר · אמר שהרשע ינגיל לקחת שוחד מחיק הנותנו ר״ל בהעלי׳ ובסתר והוא לו סבה להטות ארחות משפט והענין מבורם למעלה בפסוק אבן חן השוחד בעיני בעליו :

את פני וגומר · כעס וגומר · אמר כלו סגול והוא שם דבר על משקל מכס ועיניו מרירות · הערה למבין שלא יהיו התכמות רמות בעיניו כתכתב הנער בהתחילו לקרוא ספר גדול שמעיין בסופו כמה הוא ארוך ויתחלל בתוכו העצלות וקוצר רוח לאריכותו ועל זה אמר את פני מבין חכמה · כלומר המבין לומד מה שלפניו ואינו חושש לאריכות החכמה כי אין הפרק האחד מעכב את חבירו ואלו לא למד אלא דף אחד כבר הועיל לעצמו בידיעת הדף ההוא וימשך ממנו להיות ידיעתו מתוספת מעט עד שיגיעה · ועיני כסיל בקצה ארץ כלומר שנותן עיניו בסוף הענין בעיניו ויחשב לדעת זאת שיפלו הוא בעיניו ויתרפל מן הלמוד לגמרי ולכן הוא כעס לאביו ומרירות ליולדתו ורבותינו דרשו על זה שהכסיל אומר היאך אני לומד תורה נזיקים שלשים פרקים שבת כ״ד פרקים אבל חכם אומר בעצמו שונה אני היום פרק ולמחר שני פרקים לומד אני כמו שלמדו אותן שלפני · ואיפשר לפרש שהמבין חפץ בלמוד החכמה עד שדומה לו כאלו היא לפניו כלומר שדעתו ומחשבתו עליה ללמדה בנקל והכסיל דומה לו כאלו היא בקצה הארץ ויש מפרשים דרך פשט שהמבין בעזר מועט הוא למד ואינו מטריח עצמו לצאת ממקומו ומעביר שעתו בחכמים המצויים לו בעירו וליד מהם והכסיל חושב אותם כסילים כמוהו ומשוטט בקצה הארץ וחוזר בכסילותו ואז הוא כעס לאביו ולאמו · ובדרך רמז כדאם לפרש שהמבין מאמין על פי הקבלה הכוונות וכשישיג לדעת המקובל אצלו בדרך מחקר במה שיוכל טוב לו ומגיע לזה בלא התחכמות יתר רק בדרך יושר אבל הכסיל מתחכם ומבקש בכל אמונותיו טענות מרחוק ורוב התחכמותו יביאהו לידי מבוכה ולכן הוא כעס לאביו ולאמו הידועים : גם ענוש וגו׳ · זה הפסוק מושב למעלה כקשר עם פסוק שחד מחיק רשע יקח מגלנו כמהו לדעת קצת כמו שכתבנו בפסוק והם לדמם יארבו · והענין שהשוחד להטות משפט רע והוא משבשים הרשע כי הוא סבה להמית צדיק ולפרוע נקי ואף כשלא יקבלנו בענין המות רק בענין הממון או ההלקאה גם זה רע והוא אמרו גם כן ענוש לצדיק לא טוב שיהא הצדיק נענש בממון והנדיב ר״ל הנכבד במשפטו מוכה עם כל ישרו ובדרך רמז גם ענוש לצדיק לא טוב פירושו שיהיה הוא מענים כלומר אע״פ שהוהרנוהו שלא להתפתות בפתוי אחיו הגדול גם הוא כראוי שלא יענש את אחיו יותר מדאי ושיכהו ויכניעהו אחר שאינו מבקש ממנו רק ביושר ובדרך ממוצעת : חושך

אבן יחייא

עקש וגו׳ והוא עקש לב ולא ישמע עצה מזולתו מה שלכן לא ימצא טוב בלכתו בעצ׳ לבו הנבערה · והוא נהפך בלשונו ויכזב לאשר נדר להם לפרוע הסך מהערבות ההוא · ולכן יפול ברעה כי יקללוהו ויהרגוהו ויכוהו הנושים אשר ערב להם · יולד וגו׳ והאב המוליד הכסיל הלז יהיה לתוגה לו בעולם הזה · ולא ישמח אבי נבל בעולם הבא · כי האדם יכסף לבנים להיותם אחריו קיימים במין בעולם הזה ולמען יזכוהו במעשיהם הטובים בעולם הבא · והבן הסכל הנבל הלז לא ישמח לאביו אפילו באחד משתיהם · לב וגומר ויהיה לכסיל שלא תמיד לב שמח כי לא ידאג על דבר ולכן ייטיב הגהה והתאר והמראה מהפנים · אמנם הרוח נכאה שיש לאדם בדאגתו על עונותיו תיבש גרם כי הדאגה תכלה הבשר והעצמות · מה שהשמחה יעשה בהפך · שוחד וגומר והכסיל הלז יקח השוחד מחיק הבעל דין רשע בדינו כדי להטות ארחות משפט כי ישאלהו בפה · ויבחין מי מהבעלי דינין רשע בדינו כדי לשאול ממנו השוחד כדי להטות המשפט כי הבעל דין הצדיק בדין הוא לא יתן השוחד בהיות כי אינו צריך אליו כי הדין עמו · את פני וגו׳ והכה יבחין מי הצדיק משניהם להיות כי את פני המבין יש החכמה · להיותו אורך אפים ועניו ושפל ומדבר דבריו בהשקט ומנוחה ופניו יוכיחו על שלימותו · מה שהכסיל יש לו התארים ההפכיים מאלו ובדבריו עם זולתו יהיו עיניו בקצה הארץ בגאוה וזדון אשר לו · כעס וגומר מה שהבן כסיל הלז יתן כעס לאביו במעשיו הרעים · וממר לאמו אשר ילדתו · והוא שם מתאר מגזרת רוח וגומר : גם ענוש וגו׳ חוזר לפסוק דלעיל שאמר כי שוחד מחיק רשע יקח להטו׳ אורחות משפט · ואומר כי הלא טוב והרשע הלז הלוקח שוחד וזולת שהוא מצדיק הרשע בדינו · גם הוא מרשיע ועונש הצדיק בדינו לפרוע מה שאינו חייב · ואם לא ירצה לפורעו יכוף אותו על ככה בהכאות אכזריות וזהו אומרו להכות נדיבים עלי יושר : חושך

קב ונקי

עקש לב · ירחיב הלשון בתנאי האיש אשר הוא ערב לחבירו · ואמר שאם הוא עקש לב ולא יפיים למלוה בודאי לא ימצא בזה דרך טוב · ואם הוא נהפך בלשונו שידור לו מחר אני משלם ואינו מקיים מוצא שפתיו אם כזה יפול ברעה · יולד כסיל לתוגה לו · האבות כוספים לבנים בתנאי שיהיו בעלי דעה ובעלי מעשים טובים · אמר שהאב שבנו חסר דעת יקבל דאגה וכו׳ הרב שבנו אינו בעל מעשי׳ אלא נבל וכילי לא ישמח : לב שמח · גהה לשון רפואה מגזי׳ לא יגהה מכם מזור · יאמר כי בעת שהלב שמח ותזק כל רפואה שהעשה לגוף תצלח הרפואה וימצא בזה תועלה : ורוח נכאה · וכאשר הלב לא יהיה חומו ישר ורוח החיו׳ אשר בו ימעט לא די שלא יועיל ויעזור לרפואת הגוף אך תיבש מוח העצמות · או יאמ׳ לב אדם ירצה כי בעת שיהיה לב האדם שמח ייטיב ויתקן צורת האדם בגבה שהוא אור הפני׳ · ויהיה גהה מן נוגה · ורוח נכאה לא די שיחסיך אור הפנים אלא העצמות תיבש אותם : שחד מחק · ירצה כשאנו רואים אדם אשר הוא מטה דרך המשפט במפורסם נאמר כי הגורם לו זה הוא השוחד אשר קבל בסתר ולכן אמר כי השופט הרשע יקח השוחד מחק האדם הרשע כדי להטות בשכר זה השוחד אורחות משפט : את פני מבין · יאמר כי המבין ימצא את החכמה מזומנת ללמד אותה בכל מקום אין מונע לו כי יש לו הכנות טובות במדותיו הנכבדות המדריכות אותו דרך ישרה להביאו לתכלית החפץ : ועיני כסיל · אבל הכסיל והוא מי שאין לו מדות טובות ולמד החכמה ולא מטוב לב ורוח נכון לעולם לא ימצא החכמה מזומנת ללמדה והתגלל כי החכמה בקצה הארץ ורחוקה ממנו : כעס לאביו · אמר שם מפעלי הכפל והוא לשון מרירות לפותיו · יאמר כי הבן הכסיל הוא סבת כעס אביו בסבת סכלותו · והוא ג״כ ממרר נפש האם שילדתו : גם · יאמר שאין להאשים לאב הצדיק אם בנו כסיל וחסר כמו שחשבו רבים שהאבות הצדיקים לא יולידו בנים משחיתים · אין הענין כן · אבל הצדיק אין לענוש אותו על כך ולפחות מכבודו · כי אין זה חסרון בחק המולידים שיש דברים הרבה בתולדת המונעים והמשנים והמהפכים את הטבעים לעניני׳ רבים · וזהו אומרו להכות נדיבים על יושר · ירצה שהמבזה האב בעבו׳ הבן הוא דומה למרשיע הנדיב ליושר מעשיו : חושך

מנחת ערב

והנה שתים הנה שבוב המסבבות עוות משפט או לאהבה את רעהו ילדיקנו בדין וירשיע בעל דינו או לאהב׳ שוחד ועל הא׳ אמר הביטה ורואה פתיות איש הזה כי הלא בכל עת אוהב הרע וכו׳ כי למה שלב אין לא יבין כי את רעהו אשר יאהב לא בכל עת ראוי לאהבה כי בבוא לפניו לדין אין להעריך אותו בגדר אוהב לזכותו בדין אך כסיל זה בכל עת אוהב הרע גם בעת דין ואין לב להבין כי באהבו את רעהו ישכח את עצמו ולא עוד אלא שעתה בעת צרת רעהו יוסף לאהבה אותו ולהחזיק בידו כאילו לצרה זו נעתק מאוהב לאח כאלו עתה נולד לו אח · או יאמר שמטיב לו כאילו מג׳יה זו פעליו ואדרבה הוא כאלו נולד אח לאותה צרה שבענין זה שמסייעו בל יפסיד ממון הראוי לו להפסיד בדין חושב שמצילו מצרת הפסד ואדרבה נעשה אח לצרה כי כאשר דרך אח להחזיק ביד אחיו כן דיין זה מחזיק ביד הצרה בל תמוש מביתו של בעל דין אוהבו ודין זה לו רק חוסר לב כמדובר : ואמ׳ שלמה בחכמתו אל יתאכ׳ הדיין הלז לאמר כי גודל הזרעתו באהבת את רעהו ממנו מביאו לידי כך כדר׳ הערב שמשעבד מאהבתו את רעהו כי דע איפא כי גדר רעת הדיין הלז רבה מהכל כי אני אגיד לך עד היכן יד הערב מגעת לאהבת רעהו וכל הרעה הבאה עליו בגלל הדבר והיננה א׳ מני אלף מה מצדיק רשע לאהבת רעהו והוא כי הנה אדם חסר לב מלראות את הנולד עד פה תבא גדר ערבנותו לאהבת רעהו א׳ שתוקע כף שנית שלא יעשה לו ערב פרעון רק קבלן דלה מזה גובה כו׳ שיוכל לתביע את הערב תחלה וזהו ערבה ערבה לפני רעהו כלומר קודם רעהו שיתבעו רוצה קוד׳ רעהו הלוה יגבה׳ ממנו תחלה : והנה איש כזה זאת רעתו אשר יקרה לו כי לא יבצר או לא ישלם כתבעו אותו תחלה או ישלם או אם אין לו יעטרכו למשכנו והנה אם יש לו ולא ישלם הוא אוהב פשע נעבור על שבועתו ואם ישלם אוהב מצוה כשנעשה ערב שריב עם הלוה שלא היתה לתבוע את הלוה גם שכדין עשה ובכ יעשה הלוה שלא יתרפס וישלם את הנושה בו או את הערב אחרי שגבו ממנו׳ זה אמר אוהב זה כנגדים על ב׳ הבחינות ואם אין לו לשלם מגביה פתחו ליכנס למשכנו כי את הלוה אפי׳ שליח ב״ד אינו רשאי ליכנס לפתחו למשכנו משא״כ לערב שילקח בגדו כי ערב זר כמנה מתקיפו ופתחו גבוה מפתח הלוה כפתחו של אולם ליכנס בה באופן שכלל העולה הוא שמבקש שבר וזהו אוהב פשע אהב מלה מגביה פתחו מבקש שבר : וגם ירע ללוה כי לא יבצר אם הוא עקש לב ומתחלה היה לבבו למרע להכול ע״ג הערב גם ה׳ יסכים עמו שלא ימצא׳ לו טוב ואף אם ירצה לשלם לא יוכל כי לא ימצא׳ טוב וריוח ואם יש לו שלא יהיה נהפך בלשונו מתחלה ומהתל ודוחה מיום אל יום יפול ברעה באופן כי יאבד כל אשר לו גם אם יחפוץ לפרוע הכסף אזל הנה עד פה הבה רעת תוקע כף ערב ערבה ונו׳ ואיננו דומה לרעת הדיין כי הלא גורם רעה לעצמו ולמולידיו כי טוב טוב היה לאביו יוליד בן עם הארץ נבל ולא חכם כזה כי הלא יולד כסיל כדיין הלז שנכנס בו רוח שטות ליקח שחד הלא במקום שבן חכם ישמח אב יהיה לתוגה לו כי ימות בעונו ושמחת אביו בו לתוגה תהיה ואלו עם הארץ היה גם שעל ידי העדר ממנו תורה לא ייטיב לאביו ויהיה בכל הלא כל רעת אביו לא תהיה רק העדר שמחה כי לא ישמח אבי נבל אך לא תוגה ולא תאמר הלא טרם מות בנו שמח בחכמתו לא תנוכה בזה דאגתו כי לו שמח לא הטיב רק את הגהה היא הפנים אך בזמני רוח נכאה תיבש גרם הפנימי וחזק ומה גם כל בשרו : ותדע איך לא יבצר מלמות בלא עתו כי הלא זה דרכן של מקבלי שחד שכל כך יושרש בדבר שגם שמתחלה לא יקחנו עד יתנוהו לו ואף גם בכוונה לשפוט לצדק הנה אחרי כן ימשך שלא יוכל ליתן לו כי אם שוחד מחיק רשע יקח הוא הרשע בדינו ולא שיטעה בשיקול הדעת רק להטות בכוונה

יח

חֹשֵׂךְ אֲמָרָיו יוֹדֵעַ דָּעַת וְקַר־רוּחַ
אִישׁ תְּבוּנָה: גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם
א יֵחָשֵׁב אֹטֵם שְׂפָתָיו נָבוֹן: לְתַאֲוָה
יְבַקֵּשׁ נִפְרָד בְּכָל־תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלָּע:
לֹא־יַחְפֹּץ כְּסִיל בִּתְבוּנָה כִּי אִם־
בְּהִתְגַּלּוֹת לִבּוֹ: בְּבוֹא־רָשָׁע בָּא גַם־
בּוּז וְעִם־קָלוֹן חֶרְפָּה: מַיִם עֲמֻקִּים
דִּבְרֵי פִי־אִישׁ נַחַל נֹבֵעַ מְקוֹר חָכְמָה:
ה שְׂאֵת פְּנֵי־רָשָׁע לֹא־טוֹב לְהַטּוֹת
צַדִּיק בַּמִּשְׁפָּט: שִׂפְתֵי כְסִיל יָבֹאוּ
בְרִיב וּפִיו לְמַהֲלֻמוֹת יִקְרָא: פִּי־כְסִיל
מְחִתָּה־לוֹ וּשְׂפָתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ:
דברי

דְּחָשִׂיךְ מִלּוֹי יְדִיעַ יְדִיעֲתָא וּדְמַכִּיכָא
רוּחֵיהּ גַּבְרָא דְּמִתְבַּיַּין: וְאַף שַׁטְיָא
דְּשָׁתֵיק חַכִּימָא הוּא מִתְחַשֵּׁיב
וּדְכָאלֵי שִׂפְוָתֵיהּ מִתְבַּיַּין: רֵיגְתָא
בָּעֵי פַּתְיָא וּבְכָל מִילְּכָא מִצְטְרֵי:
לָא צָבֵי סַכְלָא בְּסוּכְלְתָנָא אֶלָּא
בְּשַׁטְיוּתָא פָּהֵילְבֵּיהּ: כַּד אָתֵי
רַשִׁיעָא בְּשַׁטְיוּתָא יֵיתֵי וּבְצַעֲרָא
וּבְחִיסוּדָא: מַיָּא עֲמִיקֵי פּוּמֵיהּ דְּגַבְרָא
נַחְלָא דְּנָבִיעַ מַבּוּעַ דְּחָכְמְתָא:
לְמִיסַב אַפֵּי לְרַשִׁיעָא לָא שַׁפִּיר אַף
לָא לְמַצְלֵי דִינָא לְצַדִּיקָא: שִׂפְוָתֵיהּ
דְּסַכְלָא מַיְתָן לֵיהּ לְדִינָא וּפוּמֵיהּ
מְמַטֵּי לֵיהּ לַהֲרָתָא: פּוּמֵיהּ דְּסַכְלָא שַׂנְיָא הוּא לֵיהּ וְשִׂפְוָתֵיהּ פַּחָא אִנּוּן
לְנַפְשֵׁיהּ:
מלוי

כ' מל' · יקר ק' · ב' וחסר הקרי · ד' מל' · ל' ח' מל' · ל' וחס' · ח' דגשי' וכל איוב דכו' במ"א

יודע כל ס'פרא מ"ל במ"ב וסימ' ידע צדיק דין דלים · בפשע ארץ רבים · וכל תריסר ודברי הימים וקהלת מ"ל במ"א וסימ' כי איננו ידע מה שיהיה · וי' מ"ל בשאר קרי' וסימ' נמסר בשמואל א' סי' כ"ו : בבוא ח' מ"ל וסימ' נמסר בסדר מקץ ותלים סימ' נ"ב : במשפט ח' דגשי' וסימ' לא תעשו עול במשפט וחברו' ויגבה יי' צבאות במשפט · על כן לא יקומו רשעים · ודרך ענוים · שאת פני רשע לא טוב · שמח בחור בילדותך · וכל איוב דכו' במ"א על זה פקחת עיניך:

יודע כל ספי' מלי' במ"ב

רש"י

חושך אמריו · מי שהוא יודע דעת אינו מרבה בדברים יקר דברים מונע דברים איש תבונה: לתאוה יבקש נפרד · מי שהוא נפרד מהקב"ה שלא לשמור מצותיו לתאו' לבו ויצרו הרע הוא רודף וסוף בכל תושיה יתגלע : בין חכמים תגלה חרפתו ורבותינו דרשוהו בלוט שנפרד מאברהם על תאות לבו שנאמר ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן' כל המקרא הזה על שום ניאוף כאמר וסופו נתגלה קלונו בבתי כנסיות ובתי מדרשות לא יבא עמוני ומואבי: כי אם בהתגלו' לבו · כי אם בגלוי לבו הוא חפץ לגלות מה שבלבו: ועם קלון תבוא חרפה · מי שבוחר בקלון וניאוף חרפה הוא לו : מקור חכמה כנחל נובע וכמים עמוקי' דברי פי איש · כל איש שבמקר' לשון גבור גדול בגבורה הוא : שאת פני רשע לא טוב · כאשר פרשו רבותינו לא טוב להם לרשעים שנושאים להם פנים בעולם הזה ונפרעין מהם לעול' הבא. טוב להטות צדיק במשפט · טוב להם לצדיקים שמכריעין להם כף מאזנים לחייבם בעול' הזה ונפרעין מהן בחייהן וזוכין לעול' הבא ולפי פשוטו כמשמעו שפתי כסיל יבואו בריב · כל דבריו באים בלשון תגר · ופיו למהלומות יקרא קורא ליסורין להביאם עליו :
דברי

רלב"ג

חושך אמריו · הנה האיש היודע דעת מונע אמריו שאינו מדבר דבריו בלתי לצריך ומי שהוא איש תבונה כוחן לעצמו יקרת רוח ולא יהיה מסב ומתחבר מאד עם בני המעלה ולא יהיה מרבה לדברים אך דברו יהיה יקר לא שיעשה זה דרך גאוה כי זה יהיה מגונה: גם אויל מחריש · והנה ימשך טוב ממניעת הדבור שכבר יעלה מהאדם אולתו וכן יחשב נבון מי שהוא אוטם שפתיו ולא ידבר: לתאוה יבקש · מי שיבקש לגבול החקירה הדב' הנפר' והפשוט הש"ו תע' תאותו הנה הוא יתערב בהבנת כל נימוס מושכל אשר בדבר דבר כי זה דרך החקירה השלימ' ר"ל להעלות הדבר אל יסודותיו והסבות הפשוטו' אשר מהם היה או ירצה בזה מי שיבקש בעבור תאותו הגופיית הנה אם יחקור במושכלות יתבלבל בכל מושכל ומושכל ואפי' באשר היה מהם קל ההבנה ויתערב לו הענין בזולתו מפני מיעוט חקירתו בדברים המושכלי' ורב עסקו על התאוות הגופיות : לא יחפוץ · הנה הכסיל אינני חפץ בתבונה רק בעת שיתגלה לבו וחסרון דעתו כי אז לבד יחשוב שיהיה רב תבונה אך אחר זה לא יזדרז ללמידת החכמה. בבוא רשע · הנה בבא רשע בא עמו גם בוז כי מדרכו לבזות האנשים ועם הקלון והבוז שיש עמו מפני פעולותיו המגונות יחרף זולתו בדברים ההם בעינים כי במומו פוסל האנשים בקלונו בעצמו : מים עמוקים · הנה דברי פי איש חכם הם מים עמוקים שיקשה להגיע אל תכליתם וכן יקשה לעמוד על סוף דברי פי איש חכם כי הם כמו נחל שהוא נובע ותמשך הנביעה ממנו תמיד כן ימלאו מקור החכמה נובעת באלו הדברים וכל אשר ימלאו בהם הנה עדיין יש להם כח למצוא בהם יותר או יהיה רומז בזה אל הלב שהוא מבוע הדברים כי כל מה שיביע מהם ישאר בו כח להביע מהם יותר : שאת פני רשע · הנה לא טוב לשאת פני רשע במשפט להטות משפט הצדיק כי יקרה אם יכבד האיש השופט לרשע במשפט ההוא ישתמו טענות הצדיק החולק עמו לחשבו כי דעת השופט קרובה אל שכנגדו : שפתי כסיל יבאו בריב · ובמחלוקת כי אינו מדבר כי אם דברי קנטורין ופיו יקרא למהלומות והכאות חזקות שוברות את האדם : פי כסיל · דברי הכסיל הם מביאים תחת ושבר והם מוקש נפשו כי בהם גורם רע לעצמו מצד דברים רבים כי בהם יתחבר ריב עם האנשים ויהיה זה סבה לו לרעות גדולות ומהם כי מצד סכלותו יחשוב הרב' פעמים לומר מה שהוא עוזר לו בהשפטו את רעהו ויהיה הענין בהפך ומהם כי הוא יגלה הדבר שיהיה ראוי שיסתיר ויהיה זה סבה לבלבול ריב בעניניו ובמבוקשיו :
דברי

אבן עזרא

חושך · גם · שנים דבקים · הודיע כי מדת השתיקה טובה כלומר חושך אמריו ושותק הוא דעתן ורוח הוא הדעת כלומר שדעתו יקרה והפך זה כל רוחו יוציא כסיל · וגם לרבות על חושך אמריו גם אויל מחריש חכם יחשב : לתאוה · לא · שנים דבקים · למ"ד לתאוה כמו בעבור · נפרד הנגע והנגד והנפרד ממקומו לבקש חכמה בעבור תאוה שיתאוה ללמוד ובכל אנשי תושיה יתערב וילך עמם : והכסיל לא יחפוץ ללמוד תבונה אלא יחפוץ במה שהתגל' לבו והוא הסכלות כי הלב הוא נסתר ויתודע ויתגל' בסכלות או בחכמה : בבא · רמז ליום הולדו · בא גם בוז עמו שיבוז לאחרים ועם קלון שיקלה אותם באה חרפה שיחרפם והטעם הקלון גורר החרפה כענין ועבירה גוררת עבירה : מים עמוקים · שהם קרים וזכים כן דברי פי איש חכם וכנחל נובע תמיד כן מקור חכמתו שלא תפסק : שאת · שפתי פי · ג' דבקים · וכן הפי' לא טוב לשאת פני רשע בדינו וכן לצדיק בדינו שהוא זכאי ושפתי כסיל הוא הרשע הנזכר שפתיו מסבבין שיבואו בריב ופיהו יביאהו בריב בעבור מהלומות כלו' בעבור שיקרא להלום רעהו ולהכותו והנה פיהו יתן מחת' לעצמו ושפתיו יסבבו מוקש לנפשו ולא טוב לשאת פניו :
דברי

אבן יחייא

חושך ונומר חוזר לפסוק דלעיל שאמר כי את פני מבין חכמה להיותו חושך אמריו ולא ידבר רק במקום הצריך · והוא יודע דעת שהוא מעלת החכמה · ויקר רוח שהוא מעלת המדות ואיש תבונה שהוא מעלת התורה · גם וגו' כי אפילו האויל כשהוא מחריש ובלתי מדבר רק בעת הצורך יחשב חכם שלם במעלת החכמה · ואוטם שפתיו כמעט לגמרי כי הוא שותק ואינו מדבר רק לענות לשואלים אליו יחשב איש תבונה שלם במעלת התורה · לתאוה וגו' והכסיל הנפרד מדרך האמת כשהוא לומד החכמה לא ירדפה מפני אהבת שטוב במה שהוא טוב · רק מפני תאות הכבוד ולמען יקרא רבן · ולכן בכל תושיה ובכל חכמה יתגלע ויתערב כי יחפוץ ללמוד זעיר כאן וזעיר כאן בכל חכמה למען יכבדוהו כחשבם היותו חכם כולל ידיעת כל החכמות · לא וגו' כי לא יחפוץ הכסיל ההוא בתבונה לטובתה רק כדי לגלות לבו ושכלו לזולת ולהראות שיש לו שכל טוב · בבוא וגו' · הכסיל הרשע הנז' בעיר בא גם בוז ועם קלון חרפה שהם ג' מיני בזיון הדבק כל אחד מהם עם כל אחד מהג' נפשות · כי יהיה בוז באהבת נפשו המשכלת · וקלון באהבת נפשו המרגשת · וחרפה באהבת נפשו הצומחת · מים וגו' מה שבבוא הצדיק בעיר בא הודה והדרה · כי יהיו דברי פי האיש השלם הלז מהם דברי חכמה נעלמים וקשי ההשגה כמים העמוקים שהם קשי השתיה לעמקם · ומהם דברים קלי ההשגה ממקור החכמה · כמי המעין נובע שהם קלי השתי' · שאת וגו' ולכן אינו טוב אבל הוא ענין רע מאד לשאת פני רשע כדי להטות צדיק במשפט · שפתי וגו' שהרשע הכסיל הלז בבואו לדין שפתיו יבואו בריב ופיו למהלומות יקרא כי הוא מריב עם רעיהו הבעל דין שכנגדו · ומגנה אותו בהכאות ומהלומות מן הלמוני כל ידעתי · פי וגו' וכפיו יחרוץ דינו כי בסכלותו ידבר הרבה ומתוך דבריו הרבי' יודע האמת · באופן כי דבריו יהיו מחתה לו · ושפתיו יהיו מוקש נפשו כי יגלה הוא בעצמו את המעשים רעים אשר עשה וישמעם השופט ויעניסם עליהם ·
דברי

ר' מנחם המאירי

חושך ונומר · גם אויל ונומר · ידוע שרוב הדבור מרגיל הלשון לדבר טעות או שגיאה או דבר תפל או דבר שימלאהו בו נזק כאמרו ברוב דברי' לא יחדל פשע ועל זה אמר שהיודע דעת ר"ל המשכיל חושך שפתיו ומונעו מלדבר רק כפי ההכרח וכן איש תבונה היא יקר רוח וכרוח שפתיו ימית רשע · ואף רבותינו ז"ל אמרו בשולח את הנערה וכו' · בא אחר ולבה המלכה חייב וכו' · ואמרו שם מאי דתני לבה לא משתבש וכו' מאן דתני לבה לא משתבש דכתיב בלבת אש · ומאן דתני ליבה לא משתבש דכתיב בורא ניב שפתים והלכה הוא על ידי הרוח וקרא ניב השפה שהוא הדבור רוח ואמר שם אויל מחריש חכם יחשב לא שיכוין לומר שיחשב כן בטעות אבל שהכל עם דעתם שהוא אויל מחזיקין אותו כחכם בשתיקתו כי הוא שותק ליראתו מן השגיאות כי הוא חכמה כמאמר חכמי המוסר שאמר כשתחסר המוסר החזק בשתיקה · ואמר אחר המעט דבריך וימעטו שגיאותיך וכן אמר על זה אוטם שפתיו נבון · ועם היות זה הערה למעט הדבור בכל ענין אפשר שרמז בפרט בענין למוד החכמה כלומר שבהיותו דורש החכמה לא יהא נקפץ להשיב אבל מאזין והוא שיטה אזנו לשמוע ולבו לקבל · ואמר החכם חלק האדם מאזנו לנפשו וחלקו מלשונו לזולתו · ואמר אחר תחלת החכמה השתיקה והשנית ההבנה והשלישית זכירתה והרביעית פעולתה ר"ל התנהג כפי המבוקש ממנה והחמישית למודה ר"ל השפעתו לזולתו · ועל זה אמר אחד מחכמי התלמוד כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיק' והוא כענין בין תבין את אשר לפניך כמו שהתבאר : **לתאוה** ונומר · לא ונומר · בבא ונו' · מים ונומר · יש מפרשים פסוק לתאוה וכו' · לשבח ותאוה הוא לשון חמדה והענין שהנפרד מתענוגיו אשר גודל עליו ויבקש לדבר חמד שהוא החכמ' בודאי יעלה בידו ויגיע למכוון במחשבתו והוא אמרו בכל תושיה יתגלע ר"ל שיתעכב בכל חכמ' או הוא חסר כלומר בכל אנשי תושיה כלומ' שכל מהלכו וחברתו תהיה עם החכמים וזה מטכסיס המבין החפץ לשקוד על דלתות התורה אבל הכסיל אינו חפץ בכך רק בהתגלות לבו ר"ל לפרסם תאות לבו בבקשת התענוג ואמר עליו שבבאו לעולם בא גם בוז עם קלון וחרפה כלומר שיגרום עליו אחריו רעה אחר רעה עד השמדו ועל ההפך אחר שדבר פיו מים עמוקים אשר לא יכזבו וכנחל נובע שלא יפסק ויש לפרש לתאוה וכו' לגנאי כלומר שהנפרד מלמוד החכמה לבקשת תאותיו ממדתו לריב ולהתקוטט עם אנשי תושיה כאמרם ז"ל גדולה שנאה שעמי הארץ שונאין לתלמידי חכמים ויתגלע כלומר יתערב בריב ומדון ויש מפרשים אותו בדרך נספר לגנאי על הלמד בלא סדר כלומר המבקש חכמה כשהוא נפרד מדבר לדבר ומתערב בכל תושיה ר"ל כקפץ לשניה קודם שישלים הראשונה אין לו מחכמתו רק התאוה העלומה ואין חפצו בתבונה רק בהתגלות לבו כלומר להתראות יודע בכל חכמה : שאת ונומר · הוא בעצמו ענין שוחד מחיק רשע יקח להטות ארחות משפט יבואר בו מה שהתבאר שם : **שפתי** ונומר · פי כסיל ונומר · מהלומות הוא ענין מכה ושבר הלמו עקבי סוס פי' נכרתו ונשברו ·
ולפי

קב ונקי

חושך · ירצה האיש שהוא בעל דעת לא ירבה בדבור · ובעל תבונה שהוא למעלה מבעל דעת הוא יקר רוח כלומר רוחו הוא יקר ונכבד · וספר מעלת השתיקה שהאויל כאשר ישתוק ולא ידבר לחכם יחשב בעיני הרואים וכן האוטם שפתיו ולא ידבר הוא נבון · או יאמר גם מי שמחריש האויל וישתיקנו יחשב חכם · והאוטם שפתיו של אויל ג"כ יחשב כנבון · ומלת יחשב משרתת במקום שנים וכאלו אמר והאוטם שפתיו יחשב נבון : לתאוה · ירצה האיש שבשביל תגבורת תאותו הבהמית ובקש ההתבודדות וההפרדה מהבריות לתקן רוע תאותו הנה האיש כזה בכל תושיה יתגלע · כלומר יתערב בהן ויהיה לו חלק בהם · ולמד לתאוה למד בעבור כמו אמרי לי אחי הוא · או יאמר האיש הנפרד ממקומו לבקש חכמה בעבור תאות שכלו שיתאוה ללמוד בכל אנשי חכמה יתערב וילך עמהם · וי"מ יתגלע לשון שנאה כהפוך מן נגעלה נפשי אתכם · יאמר הנפרד מדרך החיים שהיא התורה והמצוה ומבקש ודורש תאות העולם בכל דברי יש ותושיה שהוא רמז לדברי' הנסתרים יתגלע : לא יחפוץ כסיל בתבונה · י"א שזה הפסוק נקשר עם מה שלמעלה הימנו ואמר זה שעושה הכסיל לבקש מן החכמות לפי תאותו וירצה ללמוד מכל חכמה · מעט הוא בעבור שאינו לומד החכמה ואינו חפץ בה בעבור מעלתה רק כדי שתתגלה חכמתו אצל הכל ויחזיקוהו האנשים בתורת חכם · וי"מ שהכסיל אינו חפץ ללמוד תבונה לבד מאשר יחשוב בלבו ויתגלה לו מדעתו · ואיפשר לומר שהכסיל אינו חפץ בתבונה בשום זמן אלא כשהוא אצל החכמים שנתגלה אז לבו שאינו יודע וניחס על מה שלא למד : בבא רשע · פי' בבא הרשע בעולם כלומר ביום הולדו לא בא הוא לבדו כי בא גם בזיון לעולם עמו ועם איש קלון כשבא לעולם בא חרפה לקרוביו · או יהיה חרפה שיחרף את בני העולם : מים עמוקים · ר"ל כמים עמוקים שאין להם סוף כן דברי איש חכם אין להם סוף ותכלית וכנחל נובע מקור חכמה שאין יורד לסוף החכמה ולא תפסק בכל מה שיוציא אדם ממנה אך תרבה ותוסיף : או יאמר שדברי חכמים הם שני מינים יש מהם כמים העמוקי' שלא יוכל אדם ליהנות מהם רק בערמה ובתחבולה והם הדברים הנאמרים דרך חידה ומשל · ויש מהם כנחל נובע שיהנה מהם כל אדם : שאת פני רשע · ר"ל שאין טוב לשאת פני הרשע בדינו ולהטות משפט הצדיק מן היושר בעמדו למשפט עם הרשע · ועל דרך נסתר יאמר כי אין טוב לשאת פנים אל המלך הזקן וכסיל ולהעביר מאליו החלק השכלי הנקרא צדיק : שפתי כסיל · ר"ל הכסיל לא יוכל לדבר אלא בדברי ריב ומלחמה כי
בגלל

מנחת ערב

בכוונה אורחת משפט : ולא בנכבד בבני הבלתי יודע שורת הדין רק את בני מבין חכמה שרואה ומביט עוותו ולא יביט אל השר לפניו כי עיני כסיל בקצה ארץ : ועל ידי חרב מונחת על צוארו כי הוא ית' יקבע נפשו כמש"ז"ל על הגוזל ממון שלא כדין כי הוא ית' נוטל נפשו שנ' וקבע את קובעיהם נפש והוא בארור מן התורה ארור לקח שוחד וגו' באופן שלא ינצל מהכרת ויהיה כעס לאביו על כי ימות רשע בעונו וגמ' ליולדתו על מכיחת מיתתו וזהו כעס לאביו :
גם ענוש וגו' · הנה היה יופי במרשיע צדיק בכל הכתובים הקודמים אמר כל ירמר הדיין טוב לענוש לצדיק בדינו ויסבול הצדיק למען יהיה פתחון פה לכוף את זולתו אם איש חשוב הוא שיעשה מה שהוא דין באומרו הלא צדיק זה ענשתי שלא כדין וסבל ואתם לא תרצו לעשות היושר ובזה יהיה פתחון פה להכות את הנדיבים הם נדיבי עם החשובים העשירים המתנדבים בעם בפס נדבות וצדקות ומהגדלי' על ההמון כדי שיעשו לפחות מה שהוא יושר אמר שגם ענוש לצדיק לא טוב כדי להכות נדיבים אלו על יושר כי מה פשעו של צדיק · או יאמר גם ענוש לדיין צדיק העושה צדק כדי שיכה את הנדיבים על עשותם יושר ולא לפנים מן השורה כנקדימון שלא היה עושה כפי הראוי לו לא טוב כי אין לכפות רק על הצדק אך לא על לפנים מן השורה : חושך אמריו וגו' הנה היא תבונה גדול מנבון שהתבונה מתייחסת לאמריו ובזה נבוא אל הענין והוא כי יש נמנע מלדבר עם היותו יודע דעת ודבריו בהשכל ויש נמנע מלדב' על בלתי היותו יודע דעת להשיב רק אמרי אולת ועל בני אלה אמר על הא' חושך אמריו שהיה בא לאומרה וחשך אותם עם היותו יודע דעת באופן היו אמרי דעת הנה הוא באמת יקר רוח בעל רוח ונפש יקרה כי ייחסיתה דבגל שתיקותא וגם הוא איש תבונה רואה את הנולד מרוב דברים אך אם מה שעוזרים הוא להיותו אויל ואין בפיו רק אולת להשיב אין להחזיק לו טובה על שתיקהו ליקרא נבון כי אם חכם בלבד כי גם אויל מחריש חכם יחשב ואם אולתו יסיאתו לגמור בלבו לדבר וא"ה כ אטם שפתיו הוא גם נבון מבין את הנמשך מהם : לתאוה יבקש נפרד וגו' · הנה תושיה היא התור' כנודע ונפרד יקרא הבלתי לומד תורה למה שכורם יראה דבק בה בטבעו בעולם והנה יקרא פתאום יתאוה הנפרד מן התורה ויאמר מי יתן והתגלע בכל התורה כלה מראש ועד סוף ובבואו אל הפועל ומה גם כי יעמיס
עליו

ח דברי נרגן כמתלהמים והם ירדו
ג' וכתי' ה' חדרי־בטן: ט גם מתרפה במלאכתו
אחהוא לבעל משחית: י מגדל־עז
ד' ולי' קמץ שם יהוה בו־ירוץ צדיק ונשגב:
יא הון עשיר קרית עזו וכחומה נשגבה
ל וחס' במשכיתו: יב לפני־שבר יגבה לב־איש
ולפני כבוד ענוה:

מלוי דחכינא מראבנן ליה ומחתן
ליה לעומק דשיול: ואף דמתרפא
בעבידתיה חברא הוא לגברא
מחבלנא: מגדלא דעושנא שמיה
דאלהא וביה נרהט צדיקא ונגרים
ביה: מזליה דעתירא קריתא
דעושניה ובשורה יורם משריה:
קדם תברא יתרורם לביה דגברא וקדם יקרא ענותנותא:

משיב
מחזיר

מגדל עוז ג' וסי' ומגדל עז היה בתוך העיר · מגדל עז מפני אויב · מגדל עוז שם יי' בו ירוץ צדיק ונשגב :

רשי

דברי נרגן כמתלהמי' מהלומו' · גם מתרפה במלאכתו · פורש מן התורה והוא תלמיד חכם · לבעל משחית לשטן : מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב והוא מתחזק · וכחומה נשגבה · עשרו לו בחדרי משכיתו מפני שהבית נרצף ברצפת אבנים הסוככין על הארץ קרוי אבן משכית :

רות

רלבג

דברי נרגן · דברי האיש הנרגן על לא דבר מעורר תלונות הן לדמיון האנשים שמראים עצמם מוכים ונשברים כדי שיחמלו עליהם שאר האנשים והנה אלו הדברים קשים מאד אל שכנגדו עד שהם יורדים אל חדרי בטנו ויתפעל לבו מהם התפעלות רב כי יקשה מאד לאדם שיאמרו לו שאמר או עשה דברים מגונים והוא יודע שאין הדבר אמת : גם מתרפה · גם מי שהוא מתעצל במלאכתו באי זו מלאכה שיתעסק בה הנה הוא חבר לבעל הפח שיציב משחית ללכוד האנשים וזה יהיה מצדדים כי בעל זאת המלאכה יסמוך על שיעשה מלאכתו באמונה ולא ירגיש במה שיתחדש לו מעצלות הפועל ההוא כמו שלא ירגיש בפח מי שנלכד בו עד הלכדו והשני כי אם עשה המלאכה לעצמו הנה עצלותו בו יסבב שלא ימצא לו טרפו ויצטרך להיות בעל משחי' בעבור בקשת המזון והשלישי כי אם תהיה זאת המלאכה אשר לאדם במה שהוא אדם והוא השגת המושכלות הנה עצלותו בה תסבב שילכד השכל בפחי הגוף ובשחיתותיו · זהו ביאור מה שירא' לנו עתה בזאת הפרשה שהגבלנו ביאורה · והנה התועל' המגיעות ממנה רבים ברבוי העניינים הנכללי' בה וזה מבואר מאד במאמר מאמר ממנ' ואולם על דרך כלל הנה הקיף זה החלק על הרחקת הכסילות והרשע והעצל' והאולת והשקרו' והמרמה והשנא' והקפדנות וריבוי הדברים שלא לצרך והועל' והתגאות והיות בו לדבר ובלתי שומע עלה : מגדל עוז שם יי' · הנה שם יי' הוא מגדל עוז כי בו עוז לאדם ותוקף עד שלא ינלאהו שום דבר רע ובו יחסה מכל מזיק מחוץ כי הש"י אשר דבק בו יצילהו מפני דבקות השגחתו בו ודבקות האדם בו הוא מצד השגתו לפי מה שאפשר מניעות הנמצאות המושכלות אל הש"י אשר שפע ממנו מניעותו בבריאתו העולם ובו הוא עומד תמיד כי הוא שמו על הצד שביארנו בספר מלחמות יי' והנה הצדיק ירוץ בדברים אשר יבקש מצד המשען אשר לו בשם ית' וימצא כעוזר בש"י עד שכבר ימצא מתחזק מאד במה שבקש אותו יותר ממה שהיה מתחזק בו אם שהרבה לבקש הסבות הנאותות להגיע הדבר ההוא מזולת הבטחון בש"י והנה היה זה המאמר נאות עוד מצד המשל כי מדרך המרוצה שתחליש האדם והוא היה אומר שהצדיק עם היותו רץ בו הוא נשגב ומתחזק וזהו האמת כמו שביארנו : הון עשיר · הנה ההון הוא לעשיר כמו קרית עוז כי בו יבטח שיהיה לו לעוז לפי מחשבתו ולפי ראותו הנה ההון היא לו כחומה נשגבה כי בהונו ירצה הבאים להזיק לו והנה ההבדל בין זה העוז והעוז הקודם הוא מבואר כי העוז הקודם הוא עוז במוחלט וזה העוז איננו עוז כי אם בדברים מה וגם בהם הוא סבת הרע כמו שזכר במה שקדם שהרש לא שמע גערה ולזה לא יהיה ההון עוז כי אם למחשבת בעל ההון לא לפי העניין בעצמו : לפני שבר · הנה גובה הלב והגאוה הוא סבה אל השבר והשפלות והענוה הוא סבה אל הכבוד וזה מבואר במעט עיון מענין אלו התכונות :

משיב

אבן עזרא

דברי · גם · ב' דגשים · כמתלהמים כדברים מסותרים ומתכסין מן דברי הרכיל שידברם בסתר ובטן כמו ללב וגם לרבות כלומר מדבר הרגיעה גם הוא מתרפה במלאכתו שלא יעשנה בהיותו רכיל · אח הוא לאדון המשחית מה שיש ברשותו ואמר אח בעבור שהוא דומה לו בהשחתת מלאכתו וכמו ועשה אח כי מעשה הרע הוא אח לעבירות : מגדל עוז שם יי' · הון לפני · ג' דגשים · בו בשמו ירוץ שלא יכשל אך ירצץ אויבו אע"פ שהוא בשורק כמו ארוץ גדוד ונשגב בעת יסובבהו ולא יוכל לו · וכחומה הכ"ף תשמש לפניו וכן הפי' כמגדל עוז כן שם יי' לצדיק בעת צרה והון עשיר מדומה בעיניו כקרית עוזו ויחשוב שיהיה נשגב בו כצדיק בשם וכחומה נשגב' יחשוב הונו שהוא בבית משכיתו תרגום וישקף ואסתכי :

משיב

ר' מנחם המאירי

ולפי הנגל' היא הערה להזהר מלהתערב במשא ומתן עם הכסיל כי לא יבאו שפתיו רק בדברי ריב ומדון וכל קריאתו היא למהלומות ר"ל להכאה ושבר וגורם בדבריו רעה לעצמו ומוקש לנפשו · ובדרך נסתר רמז על המתפלסף הבא ברוב התחכמות לפלס ארחות אמונותיו במופתים עיוניים ויהיה זה סבה למהלומות קנת פנות וכוונת מתראה להרבות בתועלת ובהפך הוא אבל פיו לו למחתה ולמוקש ויש לפרשו על הרבות בתאריו ית' כענין אמרם ז"ל סיימתינהו לשבחיה דמרך כו' : **דברי** ונומר · גם וגו' · נרגן הוא דרך כלל כל איש שמתכבל להרע ולחרחר ריב בין אנשים אם ברכילות אם בצדדים אחרים ובכאן הוא נאמר כפרט על הרכיל מענין מהלומות והוא כמו פעיל כי הוא תאר מבנין התפעל כלומר שדבריו כאמרים בעכו ונשפלו בדברי מכותתי' ומשיבים והם תוקות והדות יורדות חדרי בטן ולצאת מהם היזק רב · ויש מפרשים כמו חלקים מלשון תלמוד בקש להלמו ונשהדברים ערבים מצד עצמם ובלא תוך יקראו הלומים וכשהם כדמיון ערבות ויש בהם תוך ומרמה נקראו מתלהמים והוא על הדרך הזה בעצמו כאמרו חלקו מחמאות פיו וקרב לבו רכו דבריו משמן והמה פתיחות ויש מפרשים בו דברים מסופרים ומכוסים ר"ל כאומרים בסתר ובמשאי ומוציאים אותו מלשון הערב אבל הכוונה בכולם אחת · ואמרו גם מתרפה במלאכתו כלומר כל כך נוטה לבו להרע וכונתו להזיק שאף ממלאכתו הוא מתבטל להביא דבת המתחברים עמו מזה לזה ומשבב להביא תגר ביניהם ונמצא כשיגיע בסבתו היזק לאחד מהם שהוא הגורם והמסבב והוא אח לבעל השחתה · ומשחית שם דבר וכמהו והודי נהפך עלי למשחית · ואיפשר שפסוק זה ענין בפני עצמו הערה להיות האדם זריז ובלתי מתרשל ואמר כי האיש המתרפה במלאכתו ונמנע מהיותו מתקן צרכי ביתו הוא כמי שמשחי' מלאכתו בידים ובדרך נסתר קרא הנחש המסית נרגן ברוב פתויו וכשהתפיתה מתרפה מהשתדל בהכנעתו הוא כמוהו משחית נפשו ויספה גם הוא בעונו : **מגדול** עוז ונומר · הון ונומר · לפני ונומר · הערה על הבטחון באל ודמה הבטחון בו למגדל עוז שהוא הבטחה מכל אויב לעומדים בתוכו כאמרו פן יבא אל אחת מערי המבצר והציל ואולם מצד שערי המבצר על הרוב הם מקלט לגנבים ולרוצחים וללסטים אמר הנה ירוץ צדיק ונשגב כלומר חלילה להיותו ית' מבצר ומבטח לרשע ולחוטא אבל לצדיק ונשגב ר"ל נביה במעלה ושלימות ולא דמהו למגדל רק לדמיון העמידה שם בבטחון מכל צר וכן הבוטח בו מן הצדיקים עומדים לבטח גם בעת צרתם עם הבטחון בו ולא בזולתו כאמרו אשרי הגבר אשר שם יי' מבטחו ונומר · ולא פנה אל רהבים ושטי כזב · והוא הדמיון בענין יי' סלעי ומצודתי אלהי צורי והדומים להם ואמר אחר כן הון עשיר הוא כפל ענין כלומר שם יי' ר"ל הבטחון בו הוא העושר וקרית עוזו וכן הוא כחומה נשגבה במשכיתו ר"ל בבניינו ומשכיותיו מלשון כסוי מלשון ושכותי כפי · ומפני שהקרוי תשלום הבנין נקרא כל הבנין על שמו ובהפך זה כמי שאינו בוטח באל אבל שבוטח בעשרו ובשאר בנייניו וקניניו יביאהו זה לגאוה ולגבהות הלב ויהיה זה סבת שברו ואבדו כי לפני שבר יגבה לב איש כלומר שהגבהות קודם לו כי הוא סבתו כאמרו לפני שבר גאון · ובהפך לפני כבוד ענוה כלומר שהענוה הוא סבת הכבוד כל הבורח מן השררה שררה רודפת אחריו וכל שרודף אחר השררה שררה בורחת הימנו · וחכמי המוסר העידו ששלשה באו לפני המלך והתבונן המלך על סדר ישיבתם שלא היתה כסדר תולדותם ושאל לראשון מי הושיבך על החבר שלמטה ממך אמר חכמתי יתירה ושאל לשלישי מי הושיבך למטה מהם כלומר לראות אם יודה להם לדבריהם ואמר אדוני ענותי הושיבתני תחת כלם ושינה המלך סדר מקומם והעלהו על כלם · ויש מפרשים הון עשיר הכף ענין מגדל עוז כלומר הצדיק בטחונו כאלו הוא לו מגדל עוז אבל שכנגדו חושב הונו כקרית עוזו וכחומה נשגבה ולכן יגבה לבו וישבר · ובדרך נסתר המעלה במדרגת החכמה הוא נקרא סולם ונקרא מגדל ישועות ומגדל עוז ובשלא יגיעו לכך עד שלא יעלה שכלם מעולם הגלגל ולמעלה יקרא גם כן מגדל וראשו בשמים אבל לא אשר שיראו את יי' נצב עליו והעיר והקריה היא עיר קטנה ותשיבותה מלך המגדל אשר בתוכה באשר הוא מגדל עוז כי כל העיר נמלטת בסבת המגדל והעושר מכונה לפעמים על שלימות המדות איזהו עשיר השמח בחלקו ואמר תחל' שהצדיק והנשגב ירוץ כלומ' שכל השתדלותו לעלות שם ההרה ימלט פן יספה בעון העיר וזה יהיה תחלה כהון העשיר שהוא שלימות המדות והעושר יביאהו להיות קריתו קרית עוזו ומשכיתו ר"ל עיונו מלשון וישקף שתרגומו ואיסתכי יסבה שסוב' ברוח הקדש · ואמר שבעיונו תהיה כל העיר כחומה נשגבה ובפתיחות המדות יהרס הכל לפני שבר גאון · אבל הענוה שהוא כלל השלימות סבת הכבוד השלם :

משיב

אבן יחייא

דברי ונומר ודבריו מהכסיל הלז הם דברי נרגן בעל לשון הרע המוציא דבה אשר הדברים ההם עושים רעה לאומרו ומקבלו והנאמר עליו · ובתחלת העניין נראה היות הרעה ההיא המגעת קלה כמתלהמים שר"ל כאנשים שמכים אלו את אלו באבן או באגרוף · ובסופם יתגלו היותם מכות גדולות יורדות עד חדרי בטן אשר הם כמעט כמכעי התרופה · גם וגומ' והבעל לשון הרע הלז הוא מתרפה במלאכתו ומתעצל בה בהיותו אח לבעל משחית בלכתו בבתי חביריו בדברי רכילות ולשון הרע :

מגדל עוז וגו' השם בן ד' אותיות המורה על עצמותו יתברך שהוא שם ה' הוא כמגדל של עוז אשר בעת צרה נוה ירוצו להשגב שמה האנשים · וכן הצדיקים בכל צרתם לא ירוצו לעזרה אל כספם ואל זהבם ואל הנדיבי' עם כי אין לבטוח בנדיבים ובבן אדם שאין לו תשועה · ואמנם ירוצו לעזרה אל שם ה' הבוטחים בו בכל לבבם ובודאי תמיד הוא נשגב כל אחד מהם כי לא איש אל ויכזב ולמשיגים בו מספי תולספו כי הוא הגבור המתלטיי ובכל אשר יחפוץ יעשה · הון ונומר ואמנם הרשע אשר כלם כספו אל העושר ולכן יקרא עשיר הונו הוא לו קרית עוזו · ויראם בעיניו כאלו העושר ההוא הוא חומה נשגבה לחדרי משכיתו הבנויים במשכיות כסף · לפני וגו'. והגבהת לב האיש וגאותו בבלתי הכירו ערכו השפל בערך העליונים יהיה סבת שברו כי יענש מן השמים על העון פלילי ההוא מן הגאוה · וענות האיש וכניעתו אל השמים ואל הבריו' · יהיה סבת כבודו כי יהיה רצוי לרוב אחיו ורצוי לשמים :

משיב

קב ונקי

במלת דבריו יבא הריב ודברי פיו יקראו ויכריזו דברי מכות ופצעים · ומהלומות שם בשקל תעלומות מן והלמה סיסרא והענין שמדברי הכסיל ימשכו דברי ריבות ומכות ופצעים · או יאמר כי שפתי הכסיל יבואו ויכנסו ויתערבו בריב · וזה כי בראותם ריב בין אנשים יתערבו באותו הריב וכאלו בפיו קורא המכות · והענין שהוא גורם לעצמו שיוכעו : פי כסיל הכה יתן מחתה לכסיל שבשביל דבריו ישבר והוא נכשל בדבריו כצפור הנכשל בפח · או פי כסיל רמז אל האכילה והשתיה שהיא מחתה לאיש שגורמת אבדון הגוף והנפש וכן מעלי שפתיו מוקש לנפש : דברי נרגן · הוא תאר מבנין הפעיל מגזי' ותרגנו באהליכם · ומתלהמים פועלים מבנין התפעל מן והלמה סיסרא ואמר שדבר ההולך רכיל כמכים אדם והורגים אותו כענין מכה רעהו בסתר שיכהו בלשון ואותם הדברים יורדים עד שערי מות שנהרג עליהם הנלשן · וי"מ כמתלהמי' תאר לדברים מסותרי' כן דברי הרכיל שידברם בסתר : גם מתרפה · אמר שהאיש שמתרשל לעשות מלאכתו שיוכל לחיות ממנה חבר וריע הוא לאיש משחית העולם ולסטים את הבריות וזה משחית ממונו ומשחית עצמו ובני ביתו וגם כשלא יהיה לו מה יאכל יעשה ליסטים : מגדל עוז שם ה' · פי' שם ה' מגדל של עוז ושל גבורה והצדיקים בעת צרתם לא ירוצו לכספם ולזהבם רק ירוצו על זה המגדל הנזכר שם ירוצו לשמור חקיו ובכן ינצלו · והזכיר שם ה' במקום עצמותו ית' · וי"מ ירוץ ענין שבירה והטעם הצדיק ירצץ אויביו בכח השם ובו נשגב ולא יוכלו לו : ואפשר שכיוון לומר במגדל זה איננו כשאר המגדלות שהאדם שיושב בהם הוא אסור ואינו יכול לברוח מהם ומגדל זה בו ירוץ הצדיק ונשגב בו : הון עשיר · אחרי שהזכיר שהצדיק ישים בטחונו באל י"ת ולא ירוץ בעת צרתו כי אם אליו אמר כי העשיר אינו כן רק ממונו הוא לו לקרית עוז ואותו הממון ידמה לו שהוא כחומה נשגבה בחדרי משכיתו · או יאמר שהעשיר כאשר יעשה צדקה מממונו וילך בדרכי השם אותו הממון הוא קריית מעוזו ובו ינצל מכל צר' וכשהוא בחדרי משכיתו לא יירא משיד כי יבא כלומר ששוכב לבטח ואין מחריד : ומלת משכית לשון ציור · וי"א לשון הבטה כתרגום וישקף ואסתכי : לפני שבר · ר"ל קודם שיבא שבר לאדם יגבה לבו ויתגא' וקודם שיבא לו הכבוד יהיה לו ענוה · והכוונה שהגאוה גורמת לשבר האדם והענוה לכבוד :

משיב

מנחת ערב

עליו עול עיון להבין דבר מתוך דבר יגעל בכל כי לא היה חפצו לטרוח רק לגלות לעם כי לבו חפץ בתורה בלבד אך לא יחפוץ רק אלו תבוא אליו דרך נס וזהו לתאוה יבקש וגו' בהשקפה אל בחינת התאוה הנה יבקש בנפרד בכל התושיה היא התורה יתגלע אך בהביא אותו בפועל בעול התבונ' והעיון לא יחפוץ כסיל בתבונה כי אם יחפוץ בהתגלות לבו כי חפץ בתורה הוא : ו.המתיק יותר לשון נפרד ידבר על מי ששנה ופירש לעסקי העולם ואחרי כן כזה בנפשו מסוהרה היא יתאוה אל התורה ומפתאומיות התאוה לא יעצור כח לשנות מעט מעט ולבלתי ימיש מפרק או הלכה עד רדתו אל תבונה עמוקה רק יבקש בכל התושי' יתגלה כאחד לאחוז מכל חלקיה פעם אחת ולא זו הדרך רק להשתקע בכל הלכה ופרק וזהו לא יחפוץ כסיל המתגלע בכל החלקים יחד בתבונה לבא עד תבונת עומק כל פרט רק בהתגלות לבו שלא געל בתורה גם שהטפל בהבלי עולם ועודנו תאב אליה ודבק בה : בבוא רשע בא גם עמו בוז כי יבוז את אשר לפניו וצריך להרים שאם אשר לפניו יקל בכבודו על מה שבוזהו הלא בא גם חרפה שגם יחרף מכנים קלוני וזהו ועם קלון חרפה : שפתי כסיל מורגלות שיבאו בריב כי במה התחלת מריבות כי תדברנה במומו הזולת ונבילה ובדברו בפיו יוכה על ראשו על יד שכנגדו ואח"כ למהלומות יקרא שיצעק ויקר' אל השומעי' יבאו למהלומות שהלמוהו להציל לו מרעהו · והנה בן אמת שפי כסיל שיקרא לא על חנם הוא כי ודאי הוא שמחתה לו שחתוהו מריביו והכוהו לך הוא הסיב רעתו שהחיל בריב בי ושפתיו אשר באו בריב המה היו מוקש נפשו וגרמו רעתו : דברי נרגן וגו' יהבא לחרחר ריב לאמ' לראובן הלא שמעתי את שמעון מבקש רעתך ודובר סרה עליך למען יתקבלו דבריו אומר אחריו כאלו הדברי' עצמן מהדכאים ומתלהמים כי יאמר אוי לי אם לא אומר כי נרלי עליך אך בל יכר עליך ואוי לי אם אומר כי אלך רכיל ידוע אני אך בונתי להציל באופן שהדברים עצמם הם כמתדכאים מלאי' לאנס ולא כן לבו כי הלא ערבו לו בשמעו עד רדתם עד חדרי בטן או הם במתדכאים והם מגיעים עד חדרי בטן מכים מכת חלל הגוף כחרבו' בחדרי בטן שהורג וממה נפשך היות נרגן ורכיל הלא מהבטלה כי האדם העוסק במלאכתו תמיד ולא ילך אנה ואנה בשוקים וברחובות לא יפנה לבו אל עסקי זולתו כי אם אשר נרפים הם ממלאכתם הם ההולכי רכיל כמלא לפי זה כי גם מתרפה במלאכתו אח הוא לנרגן הוא בעל המשחית הנברא מעון הרכילות ההורג שלשה כד"א ותמוגגנו ביד עונינו : מגדל עוז שם ה' · יאמר ראה מה בין הנשגב במגדל נעול לנשגב בבטחון בשם ה' כי הנשגב מאויביו במגדל בבנין הוא כלוא ולא יצא אך הנשגב בשמו ית' ירוץ לכל מקום אשר יחפוץ ונשגב שם : רוח איש וגו' יאמר לצוות על בעל הון שיספקה עיניו וידאב על עני ואביון בעל רוח נכאה חשוב כמת כי הלא ק"ו הדברי' ומה אם מחלהו של איש אשר הוא חולי בגופו ובאבריו צריך אל הרוח לכלכלה בל ימות לשחת העוני אשר לו רוח נכאה כד"א ואל עני ונכה רוח וזולת הכנעת גופו מי ישאנה האם יש כח בגופו החומר לסובלה הלא הוא ברוע ממנה חומר עכור צריך מי יכלכלו ואיך ישא את זולתו באופן שהוא חשוב כמת בלי ספק באופן שהזן אותו למחיה נפשו ומקיימה יחשב ע"כ מי שיש לו לב יקנה בתבונתו דעת בקנין מעצמו ואשר אין להם לב נבון רק אזן חכמים לשמוע בלימודים תבא ותבקש דעת ממני ואלמדהו דעת · והוא כי מתן אדם ירחיב לו שלעצמו הוא מטיב והעשיר ולא את הדל מלבד מעלתו בעה"ב שיגדל כבודו על כל עושה מצוה אלהה

כי

רשי

רוח איש · רוח גבר שהוא איש גבור ואינו כוחן דאגה בלבו ומקבל כל הבא עליו בשמחה ובחבה · יכלכל מחלהו אין כחו סר מעליו : מתן אדם ירחיב כפשוטו · ומדרשו בנותני צדק' מדבר שמרחיב לו חלקו לעתיד לבוא · וגם בחייו לפני גדולי' ינחנו ואומרים עליו שהוא חשוב : ובין עצומים יפריד · אלו בעלי דינין כמו הגישו עצמותיכם ובמשנה שנים שנתעצמו בדין · על שם שמריבותם עצמות קרוי' עצומי' · או לשון חוזק · או לשון אוטם כמו עוצם עיניו : אח נפשע מקרית עוז · יש אח הנפשע מאחיו ומאבד במרדו קרית עוז כגון לוט באברה' · עשו ביעקב · ומדינים כבריח ארמון · ומריבה שביניה' מפרידתם לעול' כבריח זה שנועלים בו שערי ארמון שלא יכנסו בו : אוהביה

משלי יח

מֵשִׁיב דָּבָר
בְּטֶרֶם יִשְׁמָע אִוֶּלֶת הִיא־לוֹ וּכְלִמָּה׃
רוּחַ־אִישׁ יְכַלְכֵּל מַחֲלֵהוּ וְרוּחַ נְכֵאָה ג
מִי יִשָּׂאֶנָּה׃ טו לֵב נָבוֹן יִקְנֶה־דָּעַת
וְאֹזֶן חֲכָמִים תְּבַקֶּשׁ־דָּעַת׃
מַתָּן אָדָם יַרְחִיב לוֹ וְלִפְנֵי גְדֹלִים ה' י"ו מיחדין
יַנְחֶנּוּ׃ צַדִּיק הָרִאשׁוֹן בְּרִיבוֹ יָבֹא־ כ"ס"ג · ז
רֵעֵהוּ וַחֲקָרוֹ׃ מִדְיָנִים יַשְׁבִּית הַגּוֹרָל
וּבֵין עֲצוּמִים יַפְרִיד׃ אָח נִפְשָׁע ב'
מִקִּרְיַת־עֹז וּמִדְוֹנִים כִּבְרִיחַ אַרְמוֹן׃ מדיינים · נ ק'
מפרי

ובא ק'

מחזיר פתגמא עד לא שמיע
שטיותא ליה ובהתתא: רוחיה
דגברא תסובר בורהניה ורוחא
מכיכתא מן נטעיניה: ליבא דמתהיין
ניקנא ידיעתא ואדנא דחכימי תבעי
מנדעא: מוהבתיה דברנשא
מרווחא ליה וקדם רברבי מקימא
ליה: זכאי הוה קדמאה בדיניה
ואתא חבריה ונציח ליה: תגרי
מבטלין פיצתא ובינת תקיפי פרישא:
אחא דמתעוי מן אחוי היך קריתא
עשינתא ואחרא היך סוברא דחוסנא: כן

מחלהו ל' והוא חד מן מלין דמשמשין הו' בסוף תיבות' וסימ' נמס' במסר' רבת' במערכ' אות הה"א בס"ד:
ינחנו ב' וסי' יי' בדד ינחנו · ולפני גדולים ינחנו: ובא כתיב י' וקרי' בו"יו והוא חד מן כ"ב מלין דכתיב
י"וד בריש תיבו' וקרי' וי"ו וסימ' תמצא נמסר במסר' רבת' במערכת אות הי"וד בס"ד:

רלבג

משיב דבר · מי שהוא משיב דבר בטרם ישמע ויבין הדבר אשר הוא משיב עליו הנה זה הענין הוא לו אולת וכלמה כי כבר ישיגהו בושה מפני שלא ישיב כראוי ולזה ראוי שיבין האדם הדברים קודם שישיב עליהם : רוח איש · הנה רוח האיש נאה די שיסבול הגוף והבריא' ויסעדהו ויסדרו ממנו פעולותיו אבל גם בהיותו חולה יכלכל אותו והולם כשיהיה החולי ברוח בעצמה שתהיה נכאה ונשברה מי ישאנה הנה אין גם מי שיסבלנה כי החומר הוא מונהג ממנה כמו מנהיג ולזה יחלק הגוף בהפעלותיה : לב נבון יקנה דעת שכל האיש הנבון יקנה דעת קודמים מעצמו כי מרוב עיונו יוליד דבר מתוך דבר והחכמים יבקשו לשמוע הדעת וללמוד אותו מהיודעים לשיעורים כי דעתם קצרה להבין זה מעצמם : מתן אדם · הנה האד' שיצטרך לו בעסקיו ללכת לפני גדולים הנה הם יתן להם מתן ירחיב לו הדרך וינהגו זה המתן לפני גדולים לעשות חפציו : צדיק הראשון · ולזה ראוי לפזר בזה האופן בעת הצורך ובזה עוד תועלת לו בהכנסו לפניה' קודם הכנס בעל ריבו כי מדרך הנכנסים להאמין גם שמוע המנגד להם ראשונה ולזה יהיה אל השופט האיש הראשון שיבא לפניו צדיק בדברי ריבו כי יאמין לדבריו וכאשר יבא רעהו להגיד לו הפך הדברים ההם לא יאמינהו כי אם אחר החקירה השלימה והנה לזאת הסבה מנעה התורה שלא ישמע הדיין דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חברו כי זה יהיה סבה אל שתהיה דעתו יותר קרובה אל מי שישמע דבריו בראשונה וכאילו העיר על זה ג"כ החכם בזה הפסוק : מדינים ישבית הגורל · הנה הגורל יבטל מדינים ומחלוקת מהאנשים בדברים שיש לחלוק זה עם זה והוא יפריד בין תקיפים וחזקים וישמרם מהזיק זה לזה : אח נפשע · האח שפשע בו אחיו הנה אם היותו נפשע הוא טוב לאחיו יותר מקרית עוז להצילו ולעוזרו בעתות הצורך כי לא יזכור לו אז מה שפשע בו כי הוא עצמו ובשרו וכן איש המדינים ר"ל אשר עורר מדינים כנגד אחיו הנה הוא לאחיו כמו בריח הארמון המבריח מכותל לכותל אשר הוא קושר הכתלים ומעמיד הבנין כן הוא סבת קיום אחיו ועמידתו ושומר אותו מכל משחית יקוה עליו בחוזקת היד : מפרי

אבן עזרא

משיב דבר · לשואלים טרם שיבין כמו גוי אשר לא תשמע לשונו האולת היא תהיה לעצמו : פ"א האולת היא תחשב לו וכלימה שיכלימהו המדב' עמו או אחרי' : רוח · לב ב' דבקים · פי' רוח איש יסבול חליו ומדות הגוף וזו היא הרוח המשכלת החכמה סובלת הדאגות · ורוח נכאה היא המתעצבת והכועסת על הבלי העולם כאשר לא תשיגם ומשקל נכאה מלאה · מי ישאנה בהיותה נכאה כי היא נושאת הגוף אע"פ שהיא נשוא' בתוכו וזאת הרוח הנכאה לא תכמו' חכמ' אבל לב נבון הסובל מחלתו יקנה הדעת בתבונתו · ואזן חכמי' סובלי הקורות מבקש לשמוע הדעת : ומתן · צדיק · ב' דבקים · ומתן רמז לשחד שיתן יוציאהו למרחב מצרתו · ולפני גדולים ינחנו הם לוקחי השוחד שלא יכשל לפניהם בדין : צדיק שיצדיקוהו הגדולים · הראשון הוא הנותן המתן · ובא אף על פי שיבא רעהו ויחקרהו בדין לא יוכל להרשיעו : מדינים · אח · שנים דבקים · נפשע בעבור הפשע היוצא ממנו יקרא כן ומלת בריח כולל הדלתות והזכירו בעבור שאין להם חוזק ועוז כי אם עם הבריח וארמון הוא מבצר כלומר ובין עצומים וחזקים יפריד הגור' שלא ילחמו ואפי' יהיה אח יותר נפשע מקרית עוז הפושעים במלכם כענין תפשע לבנה ומדיני האח יהיו כעוז בריח ארמון הגורל יפריד ביניהם ואמר אח כי רוב התגרות הם על נחלת האחים : מפרי

אבן יחייא

משיב וגומר והגאה הנז' יוכל בהיותו משיב דבר לחבירו בטרם ישמעה כי לרוב גאותו יראה כאלו הוא יודע מצפון לב האנשים ואשר ירצו לדבר · אשר בזה יראה אולתו ויכלם מהם כי על הרוב לא ידע את אשר ירצו לדבר והתחלה לא יורה על סוף הדבר ויתבלבל בדבורו ויגום ויכלם מאולתו · רוח וגומר לאיש הגבה לב הנז' · הרוח המושל עליו מהגאוה יכלכל ויזון מחלהו מן הגבהת לבו כי לא יכיר חולי גאותו כדי לרפאתו בהפכו מן הכניעה כי הבריות ישמר בדומהו והחולי ירופא בהפכו · ואמנם האיש הנזכר כשיהיה לו רוח נכאה ונכנעת · מי ישאנה למחלה הנזכרת הוא לשון תמיה · ובודאי לא ישאנה למחלה ההיא כי הכניעה היא תרופתו · לב וגומר ולב הנכא רוח הלז אם יהיה נבון במעלת התורה יקנה דעת באמצעות הרוח הקדש יען כי הענוה מביאה לידי חסודות וחסידות לרוח הקדש · ואם יהיה חכם במעלת החכמה באזנו יבקש לשמוע החכמה מפי התלמידים מורי צדק כי לא יקנה מעצמו אותה באמצעו' רוח הקדש כי לא חל עליו · מתן וגומר והענייו הלז המתן שיתן משלו לאדם העני ירחיב לו את גבולו ואת נכסיו כי ימצא בשנה האחרת מאה שערים על אשר אמר כי עשר בשביל שתתעשר אמר רז"ל · ויהיה גדול על שאר הגדולים כי הזכות הלז מהמתן ינחנו בדרך לפני הגדולים כי למעלתו עליהם יקדם אליהם גם בקדימת הסדר · צדיק וגו' הזהיר לעניו הלז אשר עלה לגדולה כי בבוא בעלי דינים לפניו לדין שלא ישמע טענת אחד מהם כשיהיה לבדו שלא בפני הבעל דין האחר הנגדיי אליו · וזה יען כי נראה לכאורה היות צדיק בריבו הראשון אשר הקדים לספר טענותיו כפי רצונו בבלתי היות נגדיות לדברו ויבוא הדיין לטעות · ואם במקרה ישמעם · אחר כן בבוא רעהו יחקור שנית על דברי הקודם למען ישמע את אשר ישיב אליו רעיהו עליהם ואם יודם או יקשה אליהם · מדינים וגו' הזהיר אל השופט הנז' שעל הרוב יעשה פשרה ביניה' · ואם ירצו לחלו' דבר מה מסחורה או קרקעות שיש להם יחד וכל אחד מהם נטה לבו אל אחד מן החלקים מה שלכן ירובו על זה · הזהירו שיטילו גורל על הדבר כי מדינים ישבית הגורל ובין עצומי' שהם בני המלך החולקים על המלכות יפריד המדיני' · ויהיה מי שפסד המלכות בגורל כפשע מאנשי הקרי' עוז כאשר יהיה כפשע גם כן מבריח דלתות ארמון בית המלוכה כי הכל יפשעו בו וימליכו את אחיו בראותם כי מאת ה' היתה זאת כי כן גזר הגורל · וזהו אומרו אח נפשע וגומר על כבריח ארמון : מפרי

ר' מנחם המאירי

משיב וגו' · השמיעה מלה משותפת פעם על שמיעת האוזן וישמע יעקב את בני לבן אומרים · ופעם על קבלת הדברים שמעני וישמע אליה אלהים · ופעם על הבנת הדברים גוי אשר לא תשמע לשונו ומזה אמר הנה שהמשיב דבר לשואלו בטרם יבין מה שם זגו הוא אולת וכלמה כי על כל פנים תבא תשובתו בשגיא' ובאחרון והוא אולת לכל אדם ולמבין אולת וכלמה כי החכם יגדל בשתו בשגיאתו הרבה וזה ענין כולל כל הדברים הן בעניני החכמה משיב דבר על המחזיק עצמו בחכם ומפרסם עצמו כראוי להשביע מחכמתו לזולתו ואמר שהעונ' בטרם ישמע ר"ל קודם שהושלם בחכמה הוא אולת וסופו להגיעו גם בשת וכלמה ורבותי' דרשו רבים חללים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה כמו שביארנו במסכת אבות : רוח וגו' · זה רומז מעט לאמרו לב שמח ייטיב גהה · ורוח נכאה תיבש גרם · והיא הערה על הדואג במה שלא יוכל להשיגו מקניני העולם וכמו שאמר החכם לא תדאג על מה שלא תוכל להשיגו ואמר על זה רוח איש ר"ל שכלו יכלכל ויסבול מחלת הגוף וינהיגהו בדעתו כמו שצריך לו מן הרפואות והמזונות אבל כשרוחו נכאה ודואגת לקניני העולם מי ישאנה והוא דבר שאין לו רפואה · ובדרך נסתר נראה שרמז על חלי הנפש במדות הפגומות כלומר כאשר שכל האדם בריא אם יתרשל לפעמים במדה מן המדות שכלו יכלכל מחלתו וידע להשיבו אבל כששכל חולה אין לו רפואה · והערה שלא ישתקע בהם עד שלא יוכל לסור מהם כענין מאמר היהפוך כושי עורו ונמר חברבורותיו גם אתם תוכלו להיטיב למודי הרע : לב נבון וגו' · הבנת האדם הטובה בלמודו מעת יצירתו חלוק לשני מינים האחת שהוא קל ההבנה ומפולפל ומבין מדעתו אבל מקבל מזולתו ברוחב לב ובבית קבול מספיק וזוכר וכנגד הנה הערה להרגיש כל המתחכם בטבעו ויתנהג כפי הראוי לו ולב הנה במקו' שכל ויקנה כמו יחדש ודעת הוא השגת המובנות · כאילו זה ענין שיהיה אלא שאנו מפרשים אותו הנה כענין החכמה · כי הנגלה והנסתר בזה הפסוק קרוב וכבר ביארנו שהכנת הדבר הנעלם והסתום והצפון יקרא לפעמים דעת · ועל זה אמר הנה לב נבון ר"ל שכלו יקנה דעת ר"ל יחדש בשכלו ויוסיף על מה שלמד תמיד ויתגלו אליו צפוני עמוקי קדם ואוזן חכמים תבקש מזולתם כל אחד לפי הכנתו ומזג כחותיו יתנהג בבקשת החכמה כפי מה שיגלה מתועלתו : מתן וגו' · כאשר דבר במעלת החכמה רצה להעיר הערה המוניית או תוריית במעלת העושר שלא יהי' קמצן בממונו · ואמר מתן אדם ירחיב לו כלומר ירחיב גבולו וירבה בממונו וזה אם הערה המוניית בשלוח מנות לנכבדים ומנחות נכבדות לשרים ולשופטי הארץ עד שזה סבה להנחותו לפניהם ולהיות חולק אותם בכבודם · או הערה תוריית בצדקות ומתנות לאביונים יתרומם בהם באחריתו מעלה מעלה לתת לו מהלכים בין העומדים והם המקורבים גדולים · ואולי עוד לדרש יכתב על המתן כלומר לומדו לאחרים ירחיב לו ובלבד כשינחהו לפני גדולים ר"ל לתלמידים ההגונים מוכנים לקבל שכלו · ואמר החכם אל תמסרו החכמה לגוי שאינו ראוי לה כן תחמסוה ואל תמנעוה מאנשיה : צדיק וגו' · הנגלה הערה לדיין שלא ישקיע מחשבתו על מי שיספר לו הראשון והוא התובע את חבירו בדין עד שישמע דברי חבירו כי למראה עינים כשישמע דברי הראשון יחשבו עליו שהוא זכאי בדינו עד שבא רעהו וחקרו ר"ל שנושא ונותן עמו היאך אתה אומר זה והיכן היה דבר זה והלא כך היה וכך אירע עד שיתברר הדבר · ומזה אמרו רבותי' אזהרה לדיין שלא ישמע דברי האחד עד שישמע דברי חבירו הכל כדי שלא תשקע מחשבתו על דברי הראשון בהטעמת דבריו · ובדרך נסתר איפשר לפרש שהמתנגד יבא בריב וכטענות עד שכל השומעו יחשיב דבריו כמו פת חותך ויבא מזה לידי
כפירה

קב ונקי

משיב דבר · מי שישיב דבר על דבר בטרם שישמעהו ויתנהו על מתכונתו התשובה שישיב היא לו לאולת וכלימה שיכלימהו המדבר עמו · ומזה אחז"ל במדות החכם ואינו נבהל להשיב · ר"ל אינו ממהר לענות מן ויבהל את תשובתו : רוח איש יכלכל · שרשו כול וכמוהו כלכל ועניינם המשא והסבל ואמר שחולי הנפש קשה מן הגוף כי הגוף כשיחלה תסבול הנפש ותחזק לשאת אותו אבל בחלות הנפש אין הגוף יכול לסובלה אך הוא נמס ונדכה : לב נבון · אמר כי שכל האיש הנבון הוא ישתדל בקניית הידיעה והוא ידיעת אמתת המושכלות וכן אזן החכמים תבקש לשמוע דעת ואין צריך לקנות' ולפרש שיאמ' כי שכל הנבון שהוא בעל חכמת הלימודי' הוא יקנה דעת מעצמו כי חכמת המספר והשיעור ימצא כל אדם מוטבע על ידיעתם מבלתי מלמד יכון בדעת נכללו המושכלות הראשונות שבהו בתחלת היצירה לאדם על דרך חניכה כמו שאמרו מתקני התפלות אתה חונן לאדם דעת וגם כן כאמר דעת על החכמה האלהית אמר ודעת קדושים ועל זה אמר ואזן חכמים תבקש דעת שתבקש לשמוע ממורה ידיעת מוכחה כי החכמה האלהית צריכה קבלה : מתן אדם · מי שהוא נדיב לתת מהונו לזולת המתן ההוא ירחיב לו · והענין כי האנשי' יכבדוהו בעבור נדיבותו וירחיבו לו במושב וגם יוליכוהו לפני הגדולים והם המלכים ובעלי הגדולה · וכן מה שיתנדב האדם השלם לחון זולתו מה שחננו האלהים מן החכמה והשלמות הוא יוסיף בשכלו ובחכמתו ויכבדוהו בני אדם : צדיק הראשון בריבו · כשיבואו שני אנשים לדין הראשון שיספר טענותיו מראה שהוא שואל הצדק ואחר כך בא בעל דינו וחוקר אותו ומכחישו · או יחזור ויחקרו לדיין שחוקר את הראשון בשמעו טענת השני : מדינים ישבית · הרבה קטטות תשבית הגורל כי הוא דבר שוה · ובין אנשים עצומים יפריד מחלוקת · או יאמר ובין מדינים עצומים יפריד · והענין שלא יניח המדינים והריבות שיתחברו : אח נפשע · זה הפסוק דבק עם מה שלמעלה · אמר כשיש קטטה בין שני אחים הגורל יפריד האח מקרית עוזו ותחלקו ממנו · ופי' נפשע מסולק ונפרד ונקרא כן בעבור הפשע שפשע באחיו לשון מרד כמו אז תפשע : ומדינים כבריח ארמון · ואפי' המדינים והקטטות חזקות כבריח היכל המלך בהיות חזקה בעבור שלא יכנס שם אדם הכל מפריד ומשבית הגורל · וי"א שבא להודיענו שכשיש מריבה בין האחים היא יותר חזקה מהמריבה שיש בין אנשים אחרים שהאח אינו מקוה מאחיו שיפשע אליו מצד האולת וכשבא בקשע השנאה ביניהם יותר חזקה מקריית עוז והמדיני' שיש ביניהם הוא יותר חזקה מבריח ארמון :
מפרי

מנחת ערב

כי מהיה גבה [illegible] הוא יהיה כמקיים עונג [illegible] [illegible] העני [illegible] ומרחיבים [illegible] [illegible] ומשכך בינו ית' ובין עניי עמו לצדיק להם ברכה על כלי ריקים של עניים על ידו ולכן יש יקפוץ ידו מליתן יתן פתות מהדלי הוא כמספק שופכי בגלינו שהוא רחב מלמעלה וזה היין בכלי מפיו אל מלמטה שהם יבא אל תוכו [illegible] ויסתום פיו התחתון יצא מהיין לכלי כי לא יעבק אשר המספק בידו אל הפוך בבה הרחב של המספק אל הפוך מלמעלה כי פיו הצר מלמטה נסתם וגם מריק הכלי כך העשיר הוא כמספק שיבא ברוחב לו מן השמים כדי שיריק לכלים רקים הם העניים מלמטה שהם ישהוס מלמטה יריק לכלים מן השמים כה יריקו לך אם יפתח את ידו שהוא הנקב התחתון גם מלמעלה יריקו לו כנגד המריק על המספק בשופע כמרז זה לא מתן אדם ירחיב לו כי המתן בעצמו אשר יתן בידו לדל הוא ירחיב לו כי לפי יריקהו יריקו עליו ויהא בו לו שיכול יותר שבע ברכ' עד אין קץ הנה לפניך טוב לך להחיות לב נדכאים כי לכך ניתן לך העושר גם כי בהטיבך להם את עצמך הנה מטיב ולא עוד כי יש מבלי ית' אתה נותן כי אתה ובלך שלו ואין לך רק זכות הנתינה שלוקך הוא ית' הוא המלוי בין המלך הקיום ועני עמו וזהו מתן אינם כלו' אין לה' רק המתן לא הממון מלבד טוב העולם הבא כי לפני גדולים ינחנו גם כי מדרגת נותני צדקה למעלה מגדולים ואלהם כנודע ממדרגת שמכו חכמים בסוגי בעלי מלות כי זה כמחיה נפש מת הוא וכמקיים עולם מלא :
מדינים ישבית הגורל וגו' הנה דרך הגורל להשבית מדינים בחלוקי נכסים בין האחים ויקרם שבין עשירים שהפרס המנות רב יכריע ויקבל כל אחד ולא ימים לא יבני שבבים חלוקתו מהבל ימעט אין גורל מספיק לו להפריד והדבה אם גורלו לא עלה כהלכו יהיה [illegible] זה אמר מדינים ישבית הגורל ובין עצומים יפריד
ישבי

יט

מִפְּרִי פִי־אִישׁ תִּשְׂבַּע בִּטְנוֹ תְּבוּאַת כ
שְׂפָתָיו יִשְׂבָּע׃ מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד־
לָשׁוֹן וְאֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ׃ מָצָא
אִשָּׁה מָצָא טוֹב וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְהוָה׃
תַּחֲנוּנִים יְדַבֶּר־רָשׁ וְעָשִׁיר יַעֲנֶה
עַזּוֹת׃ אִישׁ רֵעִים לְהִתְרֹעֵעַ וְיֵשׁ
אֹהֵב דָּבֵק מֵאָח׃ טוֹב רָשׁ הוֹלֵךְ א
בְּתֻמּוֹ מֵעִקֵּשׁ שְׂפָתָיו וְהוּא כְסִיל׃
גַּם בְּלֹא־דַעַת נֶפֶשׁ לֹא־טוֹב וְאָץ
בְּרַגְלַיִם חוֹטֵא׃

אולת

מִן פֵּירֵי פּוּמֵיהּ דְגַבְרָא תִּסְבַּע כַּרְסֵיהּ
וּמִן עַלַּלְתָּא דְשִׂפְוָתֵיהּ נִסְבַּע׃ מוֹתָא
וְחַיֵּי בִּידָא דְלִישָּׁנָא וּדְרָחֵים לֵיהּ י"י
נֵיכוּל מִן פֵּירוֹי׃ דְמַשְׁכַּח אִתְּתָא
טָבְאתָא מַשְׁכַּח וּמְקַבֵּל רְעוּתֵיהּ מִן
אֱלָהָא׃ תַּחֲנוּנֵי נַמְלִיל מִסְכֵּינָא ג
וְעַתִּירָא נַמְלִיל עַשִּׁינָתָא׃ אִית חַבְרֵי ג'
דְמִתְחַבְּרִין וְאִית רַחֲמָא דְּבָקַרְת מִן
אָח׃ טַב מִסְכֵּינָא דִּמְהַלֵּךְ י' כליש'
בְּתַמִּימוּתָא מִן הֲווּ דִּמְעַקֵּם
אָרְחָתֵיהּ וְהוּא סָכָל׃ מָאן דְּלָא יָדַע
נַפְשֵׁיהּ לָא שַׁפִּיר לֵיהּ וּדְקַלִּיל בְּרִיגְלוֹי לְבִישְׁתָּא חַטְּיָא הוּא׃

שטיותא

לישן כ"א י"ו קמצין וסימ' נמס' במסר' רבתא בערך ל"ש בס"ד: רעים ה' וסימ' לאמר הן ישלח איש את אשתו · לחלק יגיד רעים · הון יוסיף רעים רבים · איש רעים להתרועע · אכלו רעים שתו ושכרו דודים: ואין ו' קמצין כליש' וסימ' נמסר ביהושע סימן י"ז:

ואוהביה יאכל פריה · אוהב את לשונו ומרגיל לתורה אוכל שכרה בעולם הזה : **מצא אשה מצא טוב** · מצא תורה וכמשמעו אשה טובה · **ויפק רצון** · ויוציא זה פשוטו · ד"א אדם שמצא אשה ומצא טוב ויפק רצונו אותו האיש מוצא רצון מהקב"ה · ר' יוסף קרא : **תחנונים ידבר רש** · דרך זה בכך · ודרך זה בכך · למדך דרך ארץ שאף על פי שהעשיר יענה עזות · הרש ידבר תחנונים וכן הענין הרב לתלמיד · **איש רעים להתרועע** אדם שקונה לו רעים עוד יבוא יום שיצטרך להם ויקרבוהו ואם תאמר מה בכך יש אוהב דבק מאח · שיקרבהו יותר מקרוביו ואחיו : **גם בלא דעת נפש לא טוב** · אין טוב לאדם שהוא בלא תורה · **ואץ ברגלים חוטא** · החוטא רופס ודש העונו' בעקביו ואומ' קל הוא זה אעבור עליו · רבותינו פירשו גם בלא דעת · בכופה את אשתו לתשמיש המטה בעל כרחה · ואץ ברגלים חוטא זה הבועל ושונה · ד"א זה המהלך על גבי עשבים בשבת :

אולת

מפרי פי · הנה מפרי דברי איש ישבע בטנו אם לטוב אם לרע הנה הוא ישבע פרי שפתיו והמשל כי הדובר רכות ישיב חמה במענה פיו ויאכל פרי דבריו שיסיר הרע ממנו והדובר קשות יעורר החמה ויביא עליו מהרה הרעה : **מות וחיים** · הנה ביד לשון מות וחיים כמו שזכרנו ומי שיאהב הדבור אין ספק שיאכל פריו לטוב או לרע כמו שקדם : **מצא אשה** · מי שמצא אש' ר"ל שיהיו כחו' הנפש במדרגת הנפש שהיא משרתת בעלה ואוהב' אותו וישרתו השכל בכל מאמר כאשר הכ' האיש ההוא מצא טוב כי בזה ישג לו השלימו' האנושי ובזה האופן ישיג חפצו ורצונו מהש"י כי תדבק השגחתו בו · **תחנונים ידבר רש** · הנה העוני סבה אל שתהיה לשון הרש מבקשת החיים כי הוא ידבר תחנונים ובזה האופן לא די שלא יעוררו מדיני' אבל ישקיט הריב והחמה מעליו ואמנם העשיר יבטח בעשרו לחשבו שהוא קרית עוזו וידבר מפני זה עזות וזה יהיה סבה לשבירתו כי לא יוכל כלכל להתנהג עם כלם כראוי להתנהג עם הרע ויהיה סבה לסור האהבה מהם : **איש רעים להתרועע** · וכבר ימצא אוהב יותר דבק לאדם בעת הצורך מהאח ולזה ראוי לאדם לקנות לו אוהבים רבים ולא ירבה ברעים כי כבר ימצא באוהבים מי שיאהב תכלית האהב' אף על פי שאיני רע וההרבות ברעים יהיה סבה אל שישחית הרעות והחברה לקנאת ומפני קנאת : **טוב איש הולך בתומו** · טוב היות העני שהיה הולך בתום [illegible] מאשר כסלו בעשרו ולזה הוא מעקש דרכיו כי הוא בוטח בעשרו שיכסה על מומיו ואילו בחר בזה לא אחר אשר בו העושר סבת הרעות לקנאת העשירים או ירצה בזה שטוב העני הולך בתומו בעיון מן העשיר שהוא עקש דרכיו במושכלות או הוא כסיל ורמז בזה אל ב' מיני הסכלות שהאחד מהם הוא קנין הדעות הנפסדות והשני הוא העדר והנה באר בזה כי טוב העוני עם החכמה מהעושר עם הסכלות כמו שנתבאר בספר קהלת : **גם בלא דעת** · גם בסבת העדר הדעות יהיה רצון האדם ותאותו אל מה שהוא לא טוב ומי שהוא מהיר ללכת אל התאוות ההם הוא חוטא :

אולת

אבן עזרא

מפרי · מות · ב' דבקים · ביד מקום · יאכל פריה כנגד תבואת שפתיו כלומר אם ידבר רע יבואהו מות ועל דבר טוב ישיג חיים : **מצא** · שהוא יבקשו להיותם עזר כנגדו וימצאה הוא ימצא טוב השם ימציאהו טובתו בעבור הדבקו במה שגזר עליו השם : **תחנונים ידבר רש** · בבקשו מאומה מהעשיר ועזות פירושו אמרות עזות : **רעים** · כמו זדים נכים והעי"ן עליו להתרועע או יהי' מנחי הלמד ע"מ גאי' ורע ע"מ נא מאד כלומר איש יאהב רעי' כדי שיתרועעו עמו ויתחברו אליו כי יש אוהב שדבק מאח : **טוב** · **גם** ·

אולת

ר' מנחם המאירי

כפירה בקלת כופרת עד שבא רעהו בעל הדת ויחקור מופתיו ויתבודד בהם וימצאם שאינם מופתים צודקים שיצטרך לפקפק באמונה מן האמונות מלדם וזה הערה שידע או שלא ידע לא יבהל לדברי ריבותיהן כלל אבל מה שיוכל להשיג בדר' מחקר טוב והשאר ישען על הקבל' הכנוזאו' כי היא היתד שהכל תלוי בו יתד היא שלא תמוט · ואיפשר שקרא היצר הרע ראשון להיותו נולד עמו ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקבו · ויכניעהו מעט מעט וחוקר בענינו לקיים ממני מה שבלי לו לפי הצורך השכרתי: **מדינים וגו'** · **אח וגו'** · הערה להרחיק המחלוקת ואף בענין שהמחלוקת מצוה כי כגון האחים והשותפים הבאי' לחלוק ראוי להם להשתדל בהרחקתה ומניעתה והוא שיחלקו בגורל במצות התורה אשר כל נתיבותיה שלום אך בגורל יחלק את הארץ ולזה אמ' מדינים ישבית הגורל כלומר שהגורל ישבית קטטות ומריבות · ובין עצומים יפריד · ועצומים הוא תאר מענין תוקף כלומר בין המתחזקים במריבה ומתערבים כנגד יפריד ויסיר קטטת איש מרעהו עד שיפרדו זה מזה וישתדל כל אחד בשלו ואפי' היה האח והשותף כפשע ר"ל פושע ומחזיק במחלוקת קשה וחזקה מקרית עוז ובמדיני' קשים וחזקים כבריח המנבצר אע"פ כן הגורל ישביתם וה נזאו כלשון נפעל ר"ל נפשע לחזוק הענין כדרך אז נדברו יראי יי' הנדברים נך שכ' כן לחזק הדבר והתמדתו · ובדרך נסתר יאמר גורל על שני פנים אחד כמשמעו על ברירת אחד משני דברים בגורל ונתן על שני השעירים גורלות · ויפול הגורל על יונה · והשני במקום חלק שהחלק המזדמן לאדם מצד מזלו או יתד הגמול אתת האל יאמר שכך עלה לגורלו · תנוח ותעמוד לגורלך כלומר לחלק המיועד לך אתה תומיך גורלי · ר"ל חלקי · וכבר ביארנו שהאמונה בדברי' תחלק לארבעה פנים האחד המורגש והשני המפורסם והשלישי המופת והוא שוה לפילוסוף ולבעל הדת והרביעי המקובל והוא מיוחד לבעל הדת · ואמר שהחלק המיוחד לבעל הדת ישמרהו מכמה מחלוקת וקטטות בינו ובין המתנגד והוא כמשך למה שביארנו תחלה בדרך נסתר בענין ובא רעהו וחקרו · וזולתי כי' כי רמז על התורה ועל מצותיה הנותנות סדר בהנהגת האדם במאכלו ובמשתיו שהוא מדיני האחים כי היא בוררה לכל אחד חלקו הראוי לו וימנעהו מבקשת המותרות ואמר אח נפשע וגו' · לדעת הראשון קרא הקבלה קרית עוז והכונה כשהאח ר"ל בעל הדת נפשע מדרכי הקבלה או יתחזקו המחלוקו' ויהיו חזקים וקשים כבריח ארמון ולדעת שניה כשהאח הכנגד נפשע להדבק אחר טבעו הוא קשה לחשוב כי אולך על קרית ע ו המדיינים אשר רבו כמו רבו יחזקו עליו כבריח ארמון : **מפרי וגו'** · **מות וגו'** · וזה הערה לשמור הלשון משגיאה כפי היכולת כי היא סבת כל המקרים הבאים אחר כך אם מצד בני אדם בנקמה ובגמול אם מצד האל בעונש ובגמול ופרי הלשון ותבואת השפתים הכל רומז על הדבור ואמר שהדבור ישבע כפי הראוי לו ממנו והמות והחיים ביד לשון ואוהביה ר"ל אוהבי הלשון להשתדל בתקון מאמריה יאכל כל אחד מהם פריה · וזו לפי הנגלה הערה לכל ענין ולפי הנסתר הערה לשמירת פיו ולשונו מהרהו' [illegible] על הזכר ופעם על כלל זכר ונקבה אשרי איש · אשרי האיש · ופעם על החשוב שבענין כדרך בן יוחא איש ישראל כלומר גדול ישראל הלא איש אתה ומי כמוך בישראל כלומר הלא אתה גדול אם תמצאו איש ומזה הדרך פירש במלת אשה מצא אשה ר"ל חשובה ובעלת שכל מצא טוב · וזה הערה להזהר בנשואי אשה שידקדק אחריה כי רוב עניני הנהגת האדם מסורים בידה ובשימצאנה על הצד הראוי יפק רצון מיי' ר"ל יוציא רצון ופיוס לעצמו מיי' · ובדרך נסתר משל האשה הטובה ידוע והכונה יוציא לפועל המכוון מאתו ית' במציאות והיא הערה להרגיל האשה בגדול כבחר עד שיאמר לו עליה זכה עזר : **תחנונים וגו'** · הערה המורית שלא להיות האדם מעריך עצמו לדון או לשאת ולתת עם שתקיף ממנו ולא הודיע במנהגו של עולם כי הרש דרכו לדבר תחנונים ורכות והעשיר לרוב עשרו יענה עזות ולכן כשיצטרך אליו או ישא ויתן עמו ידבר לו רכות · ובדרך נסתר לפעמים יקרא חסר השכל רש כמו שביארנו ברש עושה כף רמיה · ופעמים על השכל בעת שהוא יוצא לפועל להיותו נבדל מכל הכחות גופיות ובזמן זה קרא החומר בעל הכחות עשיר לרוב מותריו ועל זה אמר תחנונים ידבר רש ר"ל שיבקש מכונו מעט בפחד וביראה כשימצא העשיר כנגדו והעשיר עונהו עזות להתגבר עליו והיא הערה לפקוח עין עליו שלא להגבירו לגמרי בשיעור שלא יוכל עוד לקום תחתיו וכן איפשר לפרש שהוא צריך בזה לתחנונים ולהם דלות מעט מעט בתפלות ובתחנונים ושיבקש מכונו מעט מעט בפחד וביראה או רמז בענין עזות להריסה ולקפידת הדבור במה שלא יושג · ולי בו עוד פירוש שחסר הלמוד קרא רש · והכונה · ואשר הרבה ללמוד קורהו עשיר שהחכם שאינו שלם אינו יכול לעמוד עם חבירו במשא ומתן ואם יזדמן לו כן צריך שידבר ברפיון ובאולי ובשמא ושיבטח שיתכונן בזה אבל העשיר יענה בחוזק ובבריאה והיא הערה להרבות בשקידה עד שיהיה דברי תורה סגורים בפיו · ורבותי' ז"ל אמרו ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך שאם ישאלך אדם לומר דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד · **איש וגו'** · **טוב וגו'** **גם וגו'** ·

יט

אבן יחייא

מפרי וגו' הזהיר לאיש השל' הנזכר על חטא הדיבור באומרו כי מפרי פי איש תשבע בטנו ומתבואו' שפתיו ישבע · ולכן אם יהיה הפרי טוב ישבע מדבר טוב ואם יהיה הפכו ישבע בטנו מדבר רע : **מות וגומר** וזה יען כי מות וחיים ביד לשון · ואוהב דבור הלשון יאכל פריה שאם יהיה הדיבור בלשון הרע ובנבול פה ובשבועת שוא יהיה פריה העונש הזמני והרוחני ואם יהיה הדיבור בתהילו' ותפלות לה' ובדברי תורה וביסר אל העם להשיבם אל ה' ובלימוד דעת ויראת ה' יהיה פריה הטוב הזמני והרוחני :

מצא אשה וגומר מי שימצא אשה ס זס אשר השם הוא יורה על אשה שלימ' כאשר יורה שם איש על איש שלם · בודאי מצא טוב בעולם הזה ובבא והוא מהאנשים שהפיק רצון מה' ומצא חן בעיניו · כי מוצא אשת כסילו' מצא מר ממות שהוא ההפך · **תחנוני' וגומר** והרש בעל האשה המשכלת ידבר תחנונים כשיחטא ואשם למרק עונו כאון בן פלת אשר אשתו יעצתו כן והצילתו בטוב טעמה · ועשיר בעל האשת כסילות ידבר עזות כקרח העשיר אשר אשתו הדיחתו מתחת כנפי השכינה בעזות דבריה וכדרשת חז"ל · **איש וגומר** והעשיר המדבר עזות הוא איש רעים וסופו להתרועע ולהשבר הוא והם יחד כקרח אשר לקח בדבריו לרעים מאתים וחמשי' ראשים מישראל ודתן ואבירם וכסוף נטרד מן העולם הזה ומן הבא הוא והם · ואין לעזוב מפני כן לבלתי בקש האדם לעשות לו אהובים ורעים כי יש אוהב שהוא דבק עם אהובו יותר מהאח וכאשר האח כפי טבע האחוה מכרי' אחיו הרעה ומקרב אליו הטובה כן יעשה הוא וביותר זריזות ואהבה ממנו · **טוב וגומר** והאוהב הלז הוא הרש הצדיק הנז' אשר ידבר תחנונים · כי יותר טוב יגיע ממנו הרש ההולך בתומו לחבירו ואהובו · ממה שיגיע מהעשיר שהוא עקש בשפתיו ותמיד ידבר רעה בפיו ובשפתיו להיותו כסיל : **גם וגומר** והכסיל הלז גם זולת חוטאו בדבור בשפתיו · יחטא במחשבה כי להיותו בלא דעת לכן נפשו ומחשבתו תהיה תמיד אל הלא טוב · ויחטא במעשה כי יהיה חוטא אץ ומהיר וקל ברגליו לרוץ לעשות החטא :

אולת

קב ונקי

מפרי פי איש · מן הפרי שיעשו דברי פי איש תשבע בטנו · ומפני שהוציא הדיבור בלשון פרי שמדרכו שיאכל קרא מה שיקרה לו בסבת הדבור אכילה ואמ' כי כפי הדבור כן יקרנו אם יהיה טוב יקרנו טוב ובהפך ומן התבואה שיעשו הדברי' שיוציא בשפתיו ישבע והוא כפל ענין · ואיפשר כי מפרי פי איש רמז אל האכילה ותבואת שפתיו רמז לדיבור : **מות וחיי'** · ר"ל ביד הדבור שיעשה האדם בלשונו תלויים המות והחיי' כי יוכל לדבר דברים יתחייב לנפשו מות · וכן בהפך זה שהדיבור הטוב לפעמים הוא מציל הלקוחים למות · וכל אחד מאוהבי הלשון · ר"ל הרגיל לדבר ויאהב הדברים הוא יאכל פרי דבריו אם טוב ואם רע : **מצא אשה** · פירוש מי שמצא אשה טובה הנקראת אשה סתם מצא לעצמו דבר טוב ויוציא רצון מהשם י"ת שימציאה וירצהו לתת לו אשה משכלת ובהפך מצא אשה רעה : **תחנונים ידבר רש** · פי' העני מדבר התחנונים והדברים רכים כי העני ממעך קולו ובהפך העשיר · **איש רעים** · ר"ל איש אוהב רעים הוא להתרועע ר"ל כדי שיתרועעו עמו ויתחברו · ונתן טעם לאיש שהוא מרבה רעים ואוהבים לפי שיש אוהב דבק באוהבו בעת צרכו יותר מאחיו · ויש מפרשים האיש שמחזר לקנות רעים רבים בממונו סופו להתרועע ולהשבר כי יפול ממונו במה שמפזר לרצות האנשים כדי שיתחברו אליו אעפ"י שלפעמי' ימצא אוהב דבק מאח ת"מ מי שיכוין שיהיו ריעיו רבים הוא יתרועע וישבר : **טוב רש** · יותר טוב האיש שהוא רש מן הממון והוא הולך בתומו רוצה לומר במדותיו השלמות · מהאדם שהוא עקש בסבת שפתיו שידברו עקשות אף על פי שלא יהיה רש בממון יהיה עני בדעת והוא אומרו והוא כסיל : **גם בלא דעת** · פי' האדם שהוא בלי ידיעה אמתית והיא ידיעת התורה בקושי תהיה לו נפש טובה כי אין בור ירא חטא · ופעמים רבות יחטא הפתי והוא לא ידע שחטא · או יהיה ענין הפסוק גם כשם בלא דעת לא טוב : ויש מפרשים נפש תאוה ורצון כמו אם יש את נפשכם ופירושו גם לא טוב לאיש למלאת תאותו ולעשות רצונו בדבר שאין בו דעת והשכל כלומר שיהיה ענין התאוה בדרך כסילות ומי שהוא ממהר רגליו בזה הענין הוא חוטא · או יאמר מי שהוא מהיר במעשיו איננו בטוח מן המכשול · וחוטא כמו אל החוטא שרופס ודש העונות בעקביו ואומר דבר קל זה אעבור עליו · ורבותינו פירשו גם בלא דעת בכופה את אשתו לתשמיש : ואץ ברגלים חוטא · זה הבועל ושונה · ד"א זה המהלך על גבי עשבים בשבת :

אולת

יפריד ואח שהוא נפשע מקרית עז שלא פשע בו הגורל כי נפשע הוא ממציאות העושר הנקרא עוז כד"א הון עשיר קרי' עוזו כאלו העושר פשע בו כי רע מזלו יעשה מדינים חזקים כבריח ארמון כי חזק הוא באמת לומר כי משליכי הגורל או המשוי' המכות פשעו בו ולא ידע כי רוע מזלו והעדר זכותו גרמה לו : **מפרי** פי איש ישבע בטנו ואם תאמר מאיז' דבר ישבע מפרי דבורו הטוב או מפרי דבורו הרע הנה הוא לפי מה שהוא כי תבוא' שפתיו ישבע כלומ' לפי מה שיזרע ישבע מהתבואות שפתיו אם טוב ואם רע : כי הלא מות בדברו אשר שנא ה' וחיים בדברו באשר חפץ הכל הוא ביד הוא לשון כי בחירית היא ואוהביה שאוהבה לשמוע דבריה לכל בחינה מהן יאכל פריה או ענבים או באושים : **מצא** אשה וגו' הנה אז"ל השרוי בלא אשה שרוי בלא טובה ולפי זה לא היה לו ית' להחזיק טובה למי שמצא אשה על קיום המצוה כי הלא יהיה שרוי בטובה ולעצמו מטיב וזהו מצא אשה מצא טוב כאמור ואעפ"כ ויפק רצון מה' שהוא רצוי אליו על קיום המצוה וגם שמוחלין לו על כל עונותיו כנודע מרז"ל : **או** יאמר כי הנה האש' טוב' לאיש להכאתו עזר כנגדו כמש"ז אדם מביא חטים חטים כוסס וכו' והרצון מה' הוא לבנים אלא שעל פי דרכו משרתת אותו כאמור אמר רבה חסדו' שטר' בא רצון ה' אל הפועל אלו הבני' יהנה האדם מיד בפרות ומנוחה וזהו מצא אשה מיד במוצאה מצא טוב ואח"כ ויפק רצון מה' : **התחנונים** ידבר רש וגו' איש רעים וגו' · אם אומרו להתרועע הוא מלשון מריעות יאמר כי דרך הרש לבא בתחנוני' לאיש העשיר יתן לו או ילוהו ועשיר בעשרו יענה עזות · ויאמר איש רעי' הרש הלז להתרועע עם רעים אוהבים מבקש ממונימה גם על ההלואה שיאמר שלאכול עם רעיו יבקש ולא יהיה לו לשלם ומוסיף ואומ' לו כמהמיה ויש אוהב דבק מאח שמתחכן למצוא מעות להתרועע ולהאכיל לאוהב · ואמר שלמה כה יעצתי את הרש ילך לו בתומו ולא יעננו כי טוב רש וגו' גם שלא יתן הכבלו' על עניו מעקש שפתיו הוא העשיר אין צריך לומר אם ברשע עשה כן העשיר כי אם גם אם הוא כסיל ובכסלותו עני' כי כמוכיח את הרש בל יבוזו ויבזהו : **או** יהי' שיעור הכתובי' מה יתאונן אדם רש על דלותו וכלא יש עשיר שטוב טוב היה לו אם היה רש כי הלא התחנונים ידבר רש לעשיר יענה עזות כמדובר שאומר איש רעים וכו' וא"כ הוי אומר כי מי יתן והיה

אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף
דַּרְכּוֹ וְעַל־יְהוָה יִזְעַף לִבּוֹ׃ הוֹן יֹסִיף
רֵעִים רַבִּים וְדָל מֵרֵעֵהוּ יִפָּרֵד׃
ה עֵד שְׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה וְיָפִיחַ כְּזָבִים
לֹא יִמָּלֵט׃ רַבִּים יְחַלּוּ פְנֵי־נָדִיב
וְכָל־הָרֵעַ לְאִישׁ מַתָּן׃ כָּל־אֲחֵי־
רָשׁ שְׂנֵאֻהוּ אַף כִּי־מֵרֵעֵהוּ רָחֲקוּ
מִמֶּנּוּ מְרַדֵּף אֲמָרִים לֹא־הֵמָּה׃
קֹנֶה־לֵּב אֹהֵב נַפְשׁוֹ שֹׁמֵר תְּבוּנָה
לִמְצֹא־טוֹב׃

עד

שְׁטְיוּתָא דְבַרְנָשָׁא מְטַלְטְלָא
אָרְחָתֵיהּ וְעַל אֱלָהָא מִתְרְעֵם לִבֵּיהּ׃
מָזָלָא מוֹסִיף חַבְרִים סַגִּיעֵי וּמִסְכֵּינָא
פְּרִישׁ חַבְרֵיהּ מִנֵּיהּ׃ סַהֲדָא דְשִׁקְרָא
לָא נִזְדַּכֵּי וּדְמַוְעֵי כַּדְבוּתָא לָא
נִתְמְלִיט׃ סַגִּיעֵי דִמְשַׁמְשִׁין קֳדָם
רַבָּא וּדְלָבִישִׁין יָהִיב מוֹהַבְתָּא׃
כֻּלְּהוֹן רַחֲמוֹי דְמִסְכֵּינָא סָנְיָין לֵיהּ
וְאַף חַבְרוֹי רָחֲקִין מִנֵּיהּ אִיכָּא דְטָרְכַן
בְּמִלּוּלָא שָׁרִיר׃ קְנָא לִבָּא טָבָא
רָחִים נַפְשֵׁיהּ נָטִיר בִּינָא מַשְׁכַּח
טַבְתָּא׃

כהדא

נ' יו"ד חס' ויו"ן · ב' · ב' · י"ג ב' ובת · זור · ה"כ' עבין · ב' בטע' · נ · ב' · לו ק'

ימלט י"ג וסימ' בלשון ארמי תפש לגברא דשבא שביא וצדקיהו חמא וערק ופשט ידא באתתא הכימתא דשקרת במיכאל · וביאורם נמסר במלכים א' סוף סי' י"ח ובירמיה סימן מ"ו :

רש"י

אולת אדם תסלף דרכו · בעונו בא לו הרע כי באולתו סלף דרכו ועבר עבירות ונפרעין ממנו ובבוא לו הצרה זועף לבו על הקב"ה ומהרהר אחר מדת הדין כגון אחי יוסף שאמרו מה זאת עשה אלהים לנו : הון יוסיף רעים רבים אוהבים רבים · ויש לפותרו במי שלמד תורה : רבים יחלו פני נדיב וכל הרע · הכל נעשים רעים · לאיש מתן · יש לפותרו בנותני צדקה : ויש לפותרו במרביצי תורה · כל אחי רש קרוביו · אף כי מרעהו רחקו · וכל שכן מרעיו ושושביניו ואוהביו · מרדף אמרי' לא המה · אומר פלוני ופלוני קרובי ופלוני ופלו' מרעי והכל דברי הבל · ויש לפותרו במי שהוא רש בתורה ובמעשים טובים מרדף אמרי' לא המה מחזר להורות הלכה ואין בידו · והמדרש פותרו ביוסף שהיה מוציא על אחיו דבה ואומ' לאביו שהן חשודין על אבר מן החי לכך שנאוהו ונקרא רש לפי שהי' מוציא דבת שקר עליה' · ומחזר אחר אמרים לא המה לו קרינן ומרדף אמרי' להכאתו ולענין יוסף לו המה · כי עליו חזרה דבתו הוא היה אומר שהיו אוכלים אבר מן החי והכתוב מעיד עליהם אפילו בשעת הקלקלה היו שוחטין שעיר עזים שנאמר וישחטו שעיר עזים · הוא אמר שהיו מזלזלין בבני השפחות לכך לעבד נמכר יוסף · הוא אמר שהיו נותנין עיניהם בבנות הארץ אמ' הקב"ה חייך שאני מגרה בך את הדוב' לכך ותשא אשת אדוניו וגו' כב"ר : לא

רלב"ג

אולת אדם · הנה אולת האדם תהיה סבה לעוות דרכו בחפציו מפניו שלא בא בהם בסבות הנאותות ואחר זה כשלא יכונו מחשבותיו יכעס לבו על הש"י שענשו הוא לפי מחשבתו אל שיבצר' ממנו מה שיזום לעשותו ולא יבין כי מצד אולתו היתה זאת לו : הון יוסיף · הנה הון העשיר יוסף לו רעים רבים כי הוא מנהג האדם תמיד בהונו ואולם הדל לא יקנה לו רעי אבל דלותו יהי' סבה אל שיפרד מרעהו כי אין לו במה שיהנו בו להמשיך הרעות ביניהם · עד שקרים · מי שיעיד שקרי' וכזבים ויסבב בזה להצדיק רשע ולהרשיע צדיק לא ינקה מהעונש כי הש"י יענישהו עונש נפלא על זה וכן מי שידבר כזבים לא ימלט כי זה סבה לרעות גדולות כמו שקדם : רבים יחלו פני נדיב · הנה הנדיבות הוא חלק טוב כי רבים ונכבדים יחלו פני נדיב להשיג נדבת לבו וכל האנשים הם רעים וחברים לאיש נותן מתנות ומזה הצד יהיה נבחר העושר על הדלות : כל אחי רש · וזה כי גם אחי העני שנאוהו בראותם שלא יקבלו בו תועלת והם הם עצמו ובשרו ואין צריך לומר שהאנשים שהיו מרעיו קוד' זה עתה רחקו ממנו הנה דלותו הוא סבה שירדפו אחיו ומרעיו אמרים לא המה ר"ל שיעלילוהו שאמר או עשה בנגדם מה שאינו כן : קונה לב · מי שהוא קונה שכל הוא אוהב נפשו כי בזה הגיע אל הצלחת הנפש והוא שומר בלבו התבונה למצא הטוב האמתי והתכליתי והוא דעת קדושים :

עד

אבן עזרא

אולת · ג' דבקים כלומר הולך בדרך תומו מעקש מגד שפתיו המעוקשים יקרא כך · גם לרבות על גנותו שהוא כסיל כלומר בעבור שאין לו דעת הנפש השכלית לסור מדרכי העקשות לא טוב הוא · ואץ שירוץ לגזול הוא חוטא : דרכו · הוא עסקו ומלאכתו כמו מעשות דרכך · יזעף יתעצב ויכעס ולא ישוע אל בעת צרתו : הון · עד · רבים · כל · ד' דבקים · ובהם הודיע שבח מתוכן דלים וגנות מפזר הונו ברעים · יוסיף רעים · על רעה וכשהוא דל יפרד מרעהו כי ירחיקהו רעהו עד שיפרד ממנו ויתכן שיהיה עד שקר על כן נתדלדל : ינקה · לא יהיה נקי מן השכר · ויפיח ענין דבור : רבים · מן רבי המלך כלומר ונדיב בעבור שיתנדב לבו לתת לעניים תגדל מעלתו עד שהגדולים יחלו פניו שיעזרם או שיאהבם כענין במנח' פניך יחלו · וכל הרעים יתחברו לאיש מתן לאיש נותן להם מתנות ומלת רחקו לשון רבים מחוברת מן היחידים כי מרעהו אחד היא וטעמו כל אחד ואחד עד שרחקו כלם ומרדף פועל יוצא אל פועל האמיתי הדבר בו פעול כי הרש הוא המרדף והאמרי' הם הרודפים והאחים או הרעים מורדפים כמו ואויביו ירדף חשך ורדפה את מאהביה וענין דבק למעל' עם ודל מרעהו יפרד כל אחי הרש והדל ישנאוהו כל שכן רעיו שרחקו ממנו אחר התחברות' אליו בעבור מתנותיו והרש מצוה לרדוף אחריהם שלוחי אמריו אולי יתקרבו אליו רעיו ולא הנה שומעים : קונה

עד

אבן יחייא

אולת וגומר ואולת החוטא הכסיל הלז תסלף דרכו ויחט' ויפשע · ואח"כ כשיקבל עונשו · על ה' יזעף לבו · ומה לו עם ה' כי אין רע יורד ממנו ומעשה ידיו הקיפו עליו את כל הרעה ההיא · הון וגומר וממעשיו הרעים הוא כי בהונו יוסיף ריעים חדשי' רעים כמוהו מגדולי ורבי הארץ והדל שהיה מסיעת מריעיו מקד' יפרד ממנו בראותו כי גבה לבו בעושרו לאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה · עד וגו' אשר בעושר ההוא קנאו בהיותו עד שקרי' בלוקחו שוחד להעיד שקר ומה שלכן לא ינקה מעונש · ובהיותו מפיח כזבים ובעל לשון הרע מה שלכן לא ימלט מהעונש הנז' : רבים וגומר רבי הארץ וגדוליה העמים יחלו פני הנדיב העשיר הסכל הלז כי לרוב עושרו יקראוהו נדיב וכן להיותו נדיב עמהם לפעמים מפני יוהרא ונאוה · וכל הרע וכל הרעות יעשה האיש הלז עם הרש הצדיק שמקדם קדמתא היה איש מתן : כל וגומר כי כל אחי הרש הלז שנאוהו אחרי שכורם אף וכ"ש שסיעת מריעהו רחקו ממנו · וסבת זה הוא להיותו מרדף אחרים מאמרו' ה' אמרות טהורות מתורת ה' תמימה · ואינו מרדף המה ללכת אחריהם לכבדם ברחובות קריה בהיותו זנב לאריות : קונה וגומר יען כי הוא מבקש לקנות החכמה ושכל להיותו אוהב נפשו ולכן אינו אוהב זולתה מן הגדולים והעשירים · והוא שומר דברי התורה ומצותיה הנרמזות בשם תבונה למצוא טוב בעולם הזה ובבא :

עד

ר' מנחם המאירי

יש מפרשים איש רעים איש הרגיל באהב' חברים ואמר עליו שכונתו תמיד להתרועע ר"ל להתחבר עם חברים ולקנות רעים ולהודיע שהיא מדה טובה ראוי לכל משכיל לקנותה אחר ויש אוהב דבק מאח · כלומר שימצאהו לעת צר יותר מן האח ואמר החכם האח שאר הגוף והאוהב שאר הנפש ר"ל שהאח אין אהבתו מצד הבחירה רק מצד קורבה גופנית אבל האהבה באה מצד הבחירה ולזה נקראת קורבת הנפש · ואמר רעים לשון רבים כמאמר החכם שאמר לפניו אל ירבו עליך אלף אוהבים ואל ימעט בעיניך שונא אחד · ועם כל זה הזהירו לבחון האוהבים ושידע במי מהם ראוי להתחבר ושיתחבר עם שימצאהו נאמן רוח וירחיק מחברת האחרים · והוא שאמר החכם יש חבר שיערוך בנפשו ובממונו והוא נאמן רוח באהבתו ויש שיקח ממך צרכו ויזיקך להנאה מועטת אל תחשבהו נאמן הרחק מעליו דרכך ואל תתע בנתיבותיו · ואמר אל תבטח בחבר שלום והוא יצפון רע הרף ממנו כי כלו חנף ומרע וכן אמר נסה רעך הרבה פעמים בקורות הימים והרחק מהם על שלא תמצא אחד מהם תמיד בלב ועל זה אמר טוב רש הולך בתומו בלב נקי ובבר באהבתך מחברת עקש שפתיו והוא כסיל כלומר אע"פ שהוא עשיר כי הכוזב ועקש השפה והכסיל אין ראוי למשכיל להתחבר עמהם ויש הנזהר והוא ענין בלא דעת נפש ר"ל בלא שכל כי השכל הוא דעת הנפש המיוחדת לא טוב כלומר לא טובה חברתו · ואץ ברגלים בלכתו חוטא כלומר חסר השלמו' כי הוא מורה היותו נמהר ובלתי מיושב בדע' ואיפשר שענין טוב רש הולך בתומו ענין בפני עצמו כלומר טוב להיות משאו ומתנו של אדם בעסקיו ובסחורותיו עם הולך בתומו בנאמנות ממי שהוא עקש שפתים ר"ל מעוות בדברי משאו ומתנו וכן עם מי שהוא כסיל ובלא דעת נפש ואץ ברגלים ר"ל נמהר בתנועותיו · ובדרך נסתר תדע שמצינו במקומות איש במקום יש כמו אם איש להימין ולהשמאיל שפירושו אם יש להימין ולהשמאיל וכן האיש בית רשע שפירושו היש בית רשע ובפל החסרה תשב עמהם זה איש רעים אע"פ שזה ביו"ד והשנים הנזכרים בלא יו"ד · ולדעת זה נראה לי להתרועע מענין שבר והכונה יש רעים שחברתם מזקת ויש שאהבתם טובה מאהבת אח ואף בנגלה איפשר לפרשו כן על הדרך שפירשנו בבחינת האוהבים ובדרך נסתר כמה רעים הם להתרועע כמו המדמה והמרגיש הכולל חמשת החושים ויש אוהב דבק מאח · והוא המשפיע השפע השכלי שהוא הדבק בין השם ובין השלמים · וטוב רש בתומו הולך קרא השכל העיוני רש על הדרך שביארנו בתחנונים ידבר רש כלומר שהוא הולך דרך ישרה קו קו לא יטה ימין ושמאל אבל לוקח הדברים כסדר ולפיכך הוא משיג המבוקש והוא טוב מעקש שפתים הנמהר להתחכם במה שאין ראוי לו או אף במה שאין ראוי לאדם והוא כסיל אשר לא ידע ללכת אל עיר וכאשר יחשוב היותו בפתח העיר יתעלם ממנו ויתכסה ממנו בעיר והוא אלי ענין דומה דודי לצבי כי כשהאדם רודף אחריו הוא מביט נכוחה בהיות שלו עד שהאדם קרוב לו וכאשר יחשוב הרודף להניח ידו עליו ירוץ במרוצה קלה ויתרחק יותר ממה שהיה רחוק בתחלת רדיפתו אחריו ולהודיע שלא כיוון בזה לסגור שער העיון לגמרי אמר גם בלא דעת נפש לא טוב ולא טוב נקשר עם נפש לא טוב לנפש להיותה בלא דעת ר"ל בלא שכל אבל שהוא מרחיק ההריסה והוא ענין ואץ ברגלים חוטא כלומר הנמהר וההורס חוטא בכונתו : אולת וגומר · העדה המורית להיות האדם מתנהג בכל דבר בדעת ובשכל במה שבינו ובין משתיו ושאר הנאותיו וכן בהנהגותיו ובכל עניניו כי הנטיה אל הקלה בכולם רע ומשחית סדרו וירחיקהו מהשיג חפצו והתקצף במלכו ובאלהיו במה שאולתו סבבה לו כן · ובדרך נסתר בא למחות דעת בטל ונפסד השביהו קצת אומות מקדם בדעת קיים והוא שהאל יגזור גזירה מוחלטת על האדם היותו צדיק או רשע עשיר או עני נדיב או כילי חכם או סכל לפי תולדתו במערכת הכוכבים וזמן המכתבות אלים עזות האיש ההוא הפך התולדת או הפך הגזירה מושבים לתת יקר וגדולה לאל כאמרם כל אשר חפץ יי' עשה וזה דבור סרה של המצות והיעודים להיות זה הדעת מבטל טבע האיפשר וישים כל הפעולות הכרחית אם בהמנע אם בהתחייב כמו שהארכנו בענין זה בתכלית ההרחבה בילדותנו בחבור התשובה בחלק הראשון ר"ל בהלכות תשובה שבו בפרק ששי ועל זה אמר הנה אולת אדם תסלף דרכו ועל יי' יזעף לבו כמגשימם עליו שכך היא גזירה מלפניו ואין בידו לשנות מעשיו ולהמיר טוב ברע או רע בטוב או נקשר למה שביארנו ואץ ברגלים חוטא שהנמהר להרוס ולקפוץ במה שאין ראוי לו אולתו תסלף דרכו ותכנע שלמותו ויזעף לבו · ואיפשר לפרש אולת אדם הקשורה בו מצד טבעו תסלף דרכו בהמשכו אחריה ועל יי' יזעף לבו באמרו כי בידו היא להכניעה ולהוציאה מטבעה וקראה אולת כדרך אמרו בעון חוללתי כלומר שנבראתי בסבה המביאה לידי כך : הון וגומר · ספר מעלת העושר כשבעליה מתנהגים בו כראוי ואמר שהוא מוסיף לו אוהבים רבים והדל רעיו כלומר שרעיו יפרדו ממנו בעניו · ונראה לי שקרא דל בעל הממון שהוא פחות ומתנהג בדרך שכל בני אדם מואסים אותו ומרחיקים ממנו והיא הערה לבעל הנכסים לעשות מהם המוטל עליו · ובדרך נסתר כבר ביארנו כי לפעמים יקרא השכל דל ורש והחומר עשיר ובעל הון ולפעמים בהפך כי כן כונת המדברים בשני פנים להסתיר ולהעלים וכל משכיל ראוי לו שיתבונן בהם כפי מקומם ואמר הנה שבעל ההון ר"ל החומר

המבקש

קב ונקי

אולת אדם וגומר · פי' בעונו באה אליו הרעה כי באולתו סלף דרכו ועבר עבירות ונפרעים ממנו · וכשהצרה באה עליו זועף לבו על הב"ה ומהרהר אחר מדת הדין : הון יוסף · מי שיש לו ממון מתחברים אליו רעים רבים כדי לקבל ממנו תועלת אמנם האיש שהוא דל חבירו יפרד ממנו ולא יחפוץ באהבתו אמר גם לרעהו ישנא רש : עד שקרים · מי שמעיד עדות שקר בחבירו סופו שלא ינקה מאותו עון · ומי שמדבר כזבים אעפ"י שלא יזיק לרעהו בכזב ההוא לא ימלט מפני שהשקר שנוי ומשוקץ אמר דובר שקרים לא יכון לנגד עיני · וכשתתבונן באותיות מלת אמת תמצאם אותיות הראש והאמצע והסוף מן האותיות להורות כי בו קיום כל העולם ראשיתו ואמצעיתו וסופו · והשקר אותיותיו כולם זה אצל זה לרמוז כי אם לא יתאחדו עידי שקר ולא יכוונו עדותם לא יוכלו לכוין עדות אמנם העדים האמתיים אפי' יהיו במקומות רחוקים זה מזה אחר שכוונתם להעיד עדות אמתי לא יצטרכו להתאחד ולכוין עדותם · גם כשתתבונן באותיות אמת תמצא תושבותם עשויה על דבר קיים שאותיותיו יש להם בסיס ורגלי' אמנם האותיות של שקר אין להם רגלים ואל יקטן בעיניך דבר זה כי בצורות אותיותינו נרמזו' סודות גדולות · רבים יחלו · רבים הם המחלים פני האיש הנדיב שיתנדב אליהם מתתנת ידו' · וכל הריעים הם חברים נמשכים אחר האיש שנותן מתנות · יש לפתרו בנותני צדקה ויש לפתרו במרביצי תורה : כל אחי רש · כל אחי האדם העני הם שונאים אותו כ"ש רעיו שהם יותר רחוקי' מקורבתו מאחיו ולא די ששנאוהו אלא שהם ירחקו ממנו יותר ויותר והסבה לזה הוא לפי שהרש דובר בפיו דברים כמו בקשת מכולת לביתו ולצרכיו והמה לא יהיה להם חפץ באותם הדברים · וכוון לפי' מרדף אמרים זה · הרע או האיש שמעליל על הדל עלילות ואומר כי בסכלותו ירד מנכסיו למען יאמרו השומעים שראוי לשנאתו ואותן העלילות לא המה כי שקר ידברו · קונה לב · מי שקונה דעת וחכמה אוהב נפשו כי מלבד בדעתו נפשו מצל צרה וגם אוהב אותה בכוונתו לה לחם חוקה כי החכמה מזון לנפש המשכלת ומי ששומר התבונה בזכירתו שלא ישכחנה סופו למצוא טוב בעולם הזה ובבא :

עד

מנחת ערב

והיה העשיר ההוא רש ולא היה מלבב נפשו בדברו עזות והוא טוב רש הולך בתומו כי טוב היה לו יהיה רש הולך בתומו בלתי מתגאה מהיות הוא עקש שפתיו בדברו עזות אין צריך לומר אם בזדון דברו כי אם גם אם הוא כסיל שכליהו הטביע בו מדה זו מפאת ממונו : ואם להתרועע הוא מלשון רועה התרועעה יאמר העשיר איש רעים להיטיב להכיל בשמחות מרעות סופו להתרועע ולהעני כלו' כי זה גם לרש לבא להתחנן לפניו ובל יריה כמו: ר יענ' איש בשביל מרעיו מה שאין דרך איש לעשו' להבאת לא על כן הזהיר ואמר אל תהמה כי יש אוהב דבק מאח שמתדבק ליה העני לאכול ולשתות עמו ולא יוכל העני הלז להתרפק לאמר לו הפרד נא מעלי כי יבוש ממנו ובזה ממתיק נפשו רעה נגד הרש כמורה זיקים והנה דרך הטובה שיבור לו הרש היה להתנכל ולהודיע האמת אמר טוב רש הולך לו בתומו מעמוד לתת התנכלות פן יהיה עקש שפתיו וידבר סרה נגד העשיר ויהיה כסיל גם הוא כי יכנס ברוח שטות כעשי' והוא טוב רש וגו' מהיות עקש וגו':

גם בלא דעת נפש וגו' · אין צריך לומר שאם יזיד איש להטות בדעת נפשו הוא הוראה שלא טוב הוא · אלא אף שאם יחטא בשגג בבלי דעת נפש גם הוא הוראה שנפשו לא מטוהרה היא כי אלא אם נפשו היתה טהורה לא התגלגלה שגגה על ידו כי הפי' בהמתן של צדיקי' אין הקב"ה מביא תקלה על ידן · אך אין זאת רק שמלאת איזה עון נדבק בה שנפש לא טוב ועל כן אין הקב"ה מונע תקלה מבא על ידו · או סבה שנית והיא מהירות בתנועתו כי לו התנהג במיתון טרם עשות הדבר היה נגלה אליו ויסיב רגליו מלכת בדרך ההיא ועל ידי שתי אלה חוטא בשוגג וזהו על האחד אמר נפש לא טוב ועל הב' ואץ ברגלים חוטא :

עוד הוסיף ללמדך בל יקל השוגג בעיניך פן תבא לידי עבירה רבת המהומה על ידי כן והוא הטיח דברים חלילה כי הלא אולת אדם אשר כזל ואשר חטא בבלי דעת תסלף דרכו והצלחתו במעשיו כי יעניסהו הוא ית' והוא על בלתי חשוב אשר ברשעו שגג כי קל הוא בעיניו על ה' יזעף לבו באומרו מה זאת עשה אלקי' לנו ואך לכי בלי פשע כי הלב אשר לא הלך בעצת החטא כי שוגג היה יזעף על ה' באומר מה פשעי ומה חטאתי ולא ישיבה אל השוגג שחטאת מלבו במלא כי אשר לא ישית לבו אל השוגג לכפרם במעשיו ולהחרמת' ולבוב להדבק בעונו יבא עד הטיחו דברים חלילה כאשר קרה כמעט לאחי יוסף על היותו קל בעיניהם עונו ליוסף : הון יוסף רעי' רבים · הנהיים בעל הון

ואינו

רלבג

על שקרים · מי שיעיד שקרים בעניני החכמה אשר הצטרכו התחלותיה אל העדות לא ינקה כי הוא סבה להכשיל האנשים השומעים עדותו בדברים העיוניים ומי שידבר שקרים בענינים העיוניים ובפרט בשרשים ובהתחלות הנה הוא יאבד כי זה סבה להרחיקו משלימותו תכלית ההרחקה: לא נאוה · הנה לא יתכן שיגיע לכסיל תענוג כי בסבת סכלותו ראוי שיגיע לו צער בכל הדברים וכ"ש שלא יאות לעבד שיהיה מושל בשרים וכאילו אמר זה להעיר שאין ראוי שישים האדם מושל הכח הנפשיי שהוא ראוי שיהי' עבד ומשרת לשאר הכחות הנפשיות המגיעות האדם אל השלימות כי זה היה ממה שיבלבל הפעולות ההכרחיות ויטה פעולותיו בהמיות ולא אנושיות · שכל האדם יסבב שיהיה מאריך אפו ולא יכעס בקלות על הדברים המכעיסים כשיפגעו אותם ותפארת האדם הוא שיהיה עובר על פשע ולא יחזיק במחלוקת כי בזה ישים האהבה בינו ובין זולתו: נהם ככפיר · הנה כעס המלך יהיה רב הסכנה כי לו כח לעשות מה שיסור מהכעס מהרע לאשר יכעס עליו ובזה ידמה כעס המלך לנהם הכפי' שיפחד לטרף ורצוי המלך ידמה לטל על עשב שיגדל אותו ויזונהו ולזאת הסב' ראוי שיזהר המלך מהכעס יותר מזולתו כי כעסו יותר קשה והוא יותר מזיק: הוות לאביו בן כסיל · הבן הכסיל הוא לאביו הוות ושברי' מרוב כעסו ויגונו על רוע ענינו ויצטער האדם כשתהי' אשתו מעוררת לו מדני' כמו שיצטער בדלף הטורד שידלף בבית בהתמדה כי זה סבה שתכר לו העמידה בבית וכן אשה מדנים בשוה כמו שיאמר אחר זה · בית והון · הנה אפשר שירש האדם מאבותיו בית שייטב לבו בו והון ועושר ואמנם שתהיה לו אשה משכלת הנה זה ממה שלא יתכן להיות כי אם מיי' כי אין זה תלוי בבחירה מכל וכל אבל צריך שילוה לו עזר אלהי: עכלה

עַד שְׁקָרִים לֹא יִנָּקֶה
וְיָפִיחַ כְּזָבִים יֹאבֵד: לֹא נָאוֶה
לִכְסִיל תַּעֲנוּג אַף כִּי לְעֶבֶד מְשֹׁל
בְּשָׂרִים: שֵׂכֶל אָדָם הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ
וְתִפְאַרְתּוֹ עֲבֹר עַל פָּשַׁע: נַהַם
כַּכְּפִיר זַעַף מֶלֶךְ וּכְטַל עַל עֵשֶׂב
רְצוֹנוֹ: הַוֺּת לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל וְדֶלֶף
טֹרֵד מִדְיְנֵי אִשָּׁה: בַּיִת וָהוֹן נַחֲלַת
אָבוֹת וּמֵיְהֹוָה אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת:

עצלה

סַהֲדָא דְשִׁקְרָא לָא מִזְדַּכָּא וּדְמַוְעֵי
כַּדְבוּתָא נָאבַד: לָא יָאֵי לְסַכְלָא
פִּינּוּקָא אַף לָא לְעַבְדָּא דְנִשְׁתַּלַּט ל' ומלי
בְּרַבְרְבָנֵה: שַׂכְלוּ דְבַר נָשָׁא נְגִידוּת ב' נחרי ניס'
אוּרְחֵיה וְשִׁבְהוֹרְיֵה שְׁבוֹק חוֹבָא: נָהֵים
הֵיךְ אַרְיָא זַעְפֵיה דְמַלְכָּא וְהֵיךְ טַלָּא ג' דגשי'
עַל עִסְבָּא רְעוּתֵיה: בַּר סַכְלָא קַשֶׁה ב' חס'
הוּא לַאֲבוּהִי הֵיךְ קִירְסֵי וְהֵיךְ דַּלְפָּא לחס' ד'
דְּדָלִיף תִּיגְרֵי דְאִתְּתָא: בֵּיתָא ד' ל
וּמָזָלָא דְּדַלְתוּתָא הוּא דְאֶבְחַר וּמִן
אֱלָהָא מִתְמַכְרָא אִתְּתָא לְגַבְרָא:

עטלותא

ככפיר ג' דגשים וסימ' נהם ככפיר זעף מלך · נהם ככפיר אימת מלך · עזב ככפיר סכו · וא' כשחל לאפרים וככפיר לבית יהודה: הוות ב' חס' וסימ' שקר מזין על לשון הוות · הוות לאביו בן כסיל: ומיי"ד' וסימ' נמס' בסיפרא ריש סימן י"ו:

ר"שי

לא נאוה לכסיל תענוג אף כי לעבד · קל וחומר הוא שאין נאוה שעבד ימשול בנדיבים: שכל אדם האריך אפו · כמו להאריך · אם עשה כן שכל הוא לו · ותפארתו הוא שיעבור על מדותיו: נהם ככפיר זעף מלך · הקב"ה · ודלף טורד · דלף גשמי' היורד בבית ומטריח וטורד ליושבי הבית כך מדיני אשה רעה: עכלה

אבן עזרא

עד · ב' דבקים · הדעת יקרא לב אוהב נפשו להחיותה עד עת כלא · ושומר תבונה אחר שקנה אותה בעבור למצא הטוב שמרה שהש"י ימציאהו טובתו בעולם הזה ובבא הכל עד שקר שלא קנה הדעת לא יהא נקי מן הסבר: לא נאוה · ונחמד להיות לכסיל תענוג וזה כנגד שומר תבונ' שימצא טוב ויתכן שהכסיל הו' עד שקר התענוג טעמו להתענג בעולם · אף כי לעבד משול בשרים ונכבדים לא נאה: עביר על פשע · שיעבור עליו כדי שיתרחק ממנו וזה דרך משל כי הרוצה להתנקם עומד על הפשע ונושא עון כאלו עבר עליו ועזבו · האריך פועל עבר יוצא לפעול האמתי וטעמו השכל הוא יאריך אפו של אדם · ותפארתו שיפארוהו אחרים בעברו על פשע: וזעף מלך · על המכעיסים אותו · וכטל על עשב שירטיבהו כן רצונו של מלך למי שירצה בו: הוות · הקורות הגיינה נקראות הוות כלומר הבן הכסיל יסבב הוות לאביו: דלף · כלומר דלף טורד עיניו מגרש בני אדם כן מדיני אשה כמו טרדין · פ"א דלף טורד שלא ישקוט והזכיר שדבר בכסיל ואשה רעה אמר כי בית והון ינחילו האבות לבניהם ואינם יכולים להנחיל להם האשה המשכלת החכמה כי מאת השם היא: עכלה

ר' מנחם המאירי

האבקש המותרות יוסיף רעים · רבים חיל גדול מכאות הניף והתרגשות אבל הדל יפרד יוהם ולא יתאמם בהסרק כפי הצורך ההכרחי ורבותי' קראו יצר הרע רע כאמרם אל תתיון ברע זה יצר הרע וכן כל כאותיו נקראים רעים ויש מפרשים על האדם השלם שבהיותו שלם וגדול בחכמה ירחב גבולו בתלמידים שיבאו לפניו אפי' אותם שלא הורגלו בכך ולרוב חשיבותם קראם רעים והדל מרעהו יפרד ר"ל מחביריו אפי' מן החכמים שהיו רגילין אצלו:

עד שקרים וגו' · הנגלה הם דברים פשוטים כי כל דבר לא יכחד ולזמן מן הזמנים יתברר שקרותו ולא ינקה וכן בכלל כל דובר כזבים לא ימלט מן הגלות וכנסתר כבר דמינו הרבה פעמים הכללו בעדות האל והמעיד שקר עליהם יצרף עם המתנגדים ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ולכן לא ימלט ולא ינקה מדינה של גיהנם: רבים וגו' · זה הפסוק ענינו כפסוק הון יוסיף רעים רבים שסוב במעלת העושר כשיתנהגו בו בעליו כראוי והוא הנקרא נדיב שהנדיבות היא מדה ממוצעת בין הכילות והפזור ואמ' שרבים יחלו פניו וכל הרע לאיש מתן · כלומר שאינו מונע בר אבל מחלק עצמו להשפיע לזולתו כראוי לו ולהם · כל אחי וגו' · כאשר ספר מעלת העושר ספר בגנות העוני וכאשר אמר בעושר שיוסיף רעים רבים אמר בהפך כל אחי רש שנאוהו וכל קרי בקוץ רחב ולא בחטף וכמו כי כל עצמותי אף כי מרעהו כלומר אוהביו מאין קירבא רחקו ממנו ואמר מרעהו לשון יחיד ורחקו לשון רבים כדרך כי תקראנה מלחמה כלומר כל רע ורע או כל מלחמה ומלחמה והספך בנות צעדה · ועניין מרדף אמרים לא המה אומר שהדל מרדף ר"ל מתמיד ומחזר אחריהם בדברים רבים ורבים והכל אלים לא ואין והכתיב לו בוא"ו ונראה לפרש בו שהוא ברואיתו הרחקתם מחרפם ומורדפם באמרים ולו המה כלומר הולך בפחי נפש עם דבריו ואחריו כי לא יועילו לו · ויש לפרש על העשיר הפתות והכילי במאמונו כמו שביארנו · בענין ודל מרעהו יפרד ועניין מרדף אמרים כלומר שכל נדיבותו שאינם כלום ר"ל שמגום לעשות ואינו עושה ומתבלבל במתת שקר ובדרך נסת' קרא השכל רש כשמו המיועד לו ילד מסכן וחכם ואמר שכל אחיו שנאוהו ורחקו ממנו ורעהו הגדול מרדפו באמרים שאינם כלום והם שתויו וקלקלותיו: קונה וגו' · רצה בזה שהמשתדל לקנית שכל ולהוציאו לפועל אוהב נפשו כי בו יזכה לשלימות הנצחי והוא שומר תבונה לכונת התכלית והוא למצוא טוב · ר"ל השוב הצפון [illegible] והנסתר בזה אחד · ואמרו אחריו עד שקרים לא ינקה · ויפיח כזבים יאבד · כבר ביארנוהו בסמוך · ויש מפרשים קונה לב בקיום מצות התורה השכליות ושומר תבונה על שמירת השמעיות ועל זה סמוך עד שקרים לא ינקה על הדרך שהתבאר: לא נאוה וגו' התענוג היא מלה כוללת כל התעדנות האדם הן שמחתו בעושר הן התעדנו בהנאות הגשמיות · הן ברוחניות ואמר שהכסיל אין ההצלחה הגדולה הראויה להתענג נאוה לו כי יתנאה עליה ולא ידע לכלכל בה הנאותיו במשפט וכל שכן שלא נאוה לעבד משול בשרים הנכבדים בני המעלה כי כשימלוך הרא' ימלוך ישתדל להעמיד החוקים היסודים אשר גבלו אבותיו הנכבדים והעבד כשימלוך הוא בהפך שכל כונתו להרוס אמיות טכסיסי המלוכה להשפיל הגדולים ולהרים השפלים כמוהו השפלה הגבה והגבוה השפל ובדרך נסתר לא נאה לכסיל תענוג נפשיי כי יהרוס בו ולא ידע ללכת אל עיר אף כי לעבד הרודף אחר התאוות משול בשרים אבל בהפך וכבר ביארנו שפעמים יונחו השמות על הדברי' במלת הפכיות כענ' בזו וכעם בזו כמו שביארנו ברש ועשיר וכן בענין היצר פעם הוא קוראו מלך לרוב התגברותו ופעם עבד לרוב להטותו בתענוגים המגונים עבדא זילא ליה שכיחא ליה פריצא ליה ולזה יקרא בנסתר בהרבה שמות מלך ועבד וזקן ורש ועשיר וכסיל ופתי ונבל · והרבה כיוצא בזו ומאלו גם כן יוכחו קצתם על הסכו לפעמי' כמו שביארנו · שכל אדם האריך אפו ותפארתו עבור על פשע · אריכות האף יאמר על מי שמאריך חמתו אע"פ שבידו להנקם לשעתו והוא ממתין עד ראותו איך יפול דבר ועל זה ייחס מלת שכל שמולד השכל הוא מתבונן אולי יארע כן ויטיב להתבונן על הדבר אם יעשה ומכל מקום לבו על הנקמה לכשימצא מחשבתו עליו אבל עבור על פשע הוא המחילה לגמרי ועליו ייחס לשון תפארת כי היא מדה מעולה מאד אחר החכם המחילה בעת היכולת עליו · ומלת האריך יש מדקדקים אותה כפשוטה עבר מבנין הפעיל והחירק מקום פתח וכמוהו עד השמדך כלומר שהשכל האריכה ויש מדקדקים אותה מקור מבנין הפעיל והחירק שכל אדם הוא הארכת אפו ובדרך נסתר הארכת האף כאמרת דרך כלל על כבישת היצר מכל הנאה כענין אמרם איזה הוא גבור הכובש את יצרו דכתי' טוב ארך אפים מגבור ועבור על פשע כמשמעו והכונה בכלל על שלימות המדות ופרט קצתם מאותם הכוללות יותר וידוע שכל האדם המוכן להשלים עצמו הוא שישתדל תחלה בשלימות המדות כמו שהתבאר: נהם וגו' · אמר שכעס המלך וחמתו היא שאגה ונבהלת ומפחדת כשאגת הכפיר שהיא החזקה שבשאגות ורצונו ר"ל פיוסו אבל הגדלה אלא הוא כטל על עשב שתועלתו מתמדת בלא הפסק · ורצונו בלע"ז שיכאפימנטו · וזה הערה להזהר מעשות פועל הפכיים ולהשתדל בהתמדת פעולות יתרצה ויתפייס בהם ובדרך נסתר יבואר הענין במלכו של עולם הן בקיום דרכי התורה ונתיבותיה ובלמוד החכמה להתקרב לה כפי היכולת כי ההתרחק ממנו ומדרכיו הוא הקצף הגדול · הוות לאביו בן כסיל ודלף טורד

אבן יחייא

עד וגו' בהפך העד שקרים שלא ינקה מעונש אשר אמרנו · והמפיח כזבים אשר יאבד ולא יזכה לתענוג הנפשיי · לא וגו' כי לא נאוה אליו הכסיל תענוג נפשיי · כאשר אף איננו נאוה לעבד הנבזה ושפל למשול בשרים נכבדי ארץ וגדוליה · שכל וגומר אבל התענוג הוא נאוה לחכם הנזכר אשר בשכלו מאדם יאריך אפו ולא יהיה נוח לכעוס · כי תפארתו יהיה בעוברו על פשע · נהם וגומר ואם יהיה החכם הנז' מלך ומושל ינהום ככפיר בעת כעסו וזעפו כדי להראות לעבדיו היותו זעוף למען ייראו ממנו · ואמנם כטל על עשב רצונו כי רוחו בפנים הוא נח ושקט על שמריו ומורה את עצמו כעוס לתכלית טוב ואינו כן · הוות וגו' הנה כאשר שבח המוצא אשה טובה שמצא טוב · גנה המוצא אשת מדיני' כי מצא רע באומרו כי הבן כסיל הוא הוות לאביו כי נגע וקלון ימצא מפני סכלותו · אמנם מהאשת מדינים ימצא יותר ויותר כי נזקו יהיה כנזק הדלף טורד ביום הגשם שיהיה בחדרי משכיתו כי אם יצא חוצה קווצותיו ימלאו טל ומטר ואם יעמוד פנימה גם שמה ירדפהו המטר בדלף ההוא באופן כי לא ינוח ולא ישקוט · וכן האיש הלז בבואו מחוצה לנוח מטורח בקשת הלחם והדברים ההכרחיי' בזיעת האף · ימצא האשה הרעה אשר יריב עמו ויטריח בהמית דבריה באופן כי יבחר מות מחיים:

בית והון וגומר בא לשבח עוד מצאת האש' הטובה והמשכלת באומרו כי מי שיהיה לו בית והון יהיה מנחלת וחלק אבותיו ויזכה לנחול מה שינחלו הם וכפי טובתם ושעתם · ומי שיהיה לו אשה משכלת יהיה מנחלת ה' וחלקו · ויזכה לטוב הזמניי והרוחני כאון אשר אשתו הצלתו מדמות הרוחני · וכבל אשר אביגיל אשתו הצלתו מדמות הזמניי ע"י דוד · וזולתן הרבה מאד: עכלה

קב ונקי

עד שקרים · הפסוק הזה נכתב בזה הספר פעם אחרת כיוצא בו אלא במקום יאבד אמר לא ימלט וחדש בזה שמי שמדבר כזבים אעפ"י שלא יזיק בהם לזולתו לא די שלא ימלט אלא שיאבד שיחול עליו הענש האלהי בזה העולם ובעולם הנשמו': לא נאוה · איננו נאה ויפה שיהיה לכסיל התענוג וכבוד כי לא יכיר בהם כי כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד וכ"ש שאינו נאוה לעבד שימשול בשרים שיהיו תחתיו כמו שאמר תחת עבד כי ימלוך · וע"ד הא' יאמר כי איננו ראוי אל המלך זקן וכסיל תענוג ומזר וקראו עבד ואמר שאינו דבר הגון שימשול על הכחות השכליות וקראו כסיל לרחקו מכל חכמה ושלימות וקראו עבד כי המכוון במציאותו הוא להיות עבד אל הכח השכלי כי בו ובאמצעות כליו יקנה מעלה על מעלתו: שכל אדם · השכל שבאדם גרם לו שהאריך אפו כי לולי השכל המחופף עליו לא האריך אפו ותפארתו של אדם הוא להיות עובר על פשע כי התכונה הזאת בזה מכפת חשובה אשר הניחה כל גאה וגאון כי מי שאינו עובר על פשע עוש' זה לרוב גאותו אמנם המשכיל יעבור על פשע כדי שהש"י יעביר על פשעיו: נהם ככפיר · אמר המלך בעת שיזעף על איש ירהה אל האיש כאלו נהם עליו הכפיר שאין בבעלי החיים יותר מפחיד ממנו ומי שירצה לו המלך רצון טוב הוא לו תועלה ונחת רוח כמו הטל שיורד על העשב ירוה הארץ והולידה והצמיח' כן אהבת המלך ורצונו היא סבת חיי האיש והזכיר זה לענין גדול שיתעורר האדם ויאמ' בלבו אם יזעף עלי מלך בשר ודם שהיום ישנו ומחר איננו אהיה נבהל עם שאולי לא הגה מחשבתו אל הפועל כ"ש בעת שיזעף עלי מלך מלכי המלכים בעבור חטאתי שראוי להיות יותר נבהל: הוות · ענין שבר ומקרים רעים וכסילות הבן יגרום לאביו נגע וקלון כי הוא יפעל פעלים יענש עליהם ואף אם לא יזיק לזולתו יכלם האביו מסכלותו וכשיהיה לאיש אשת מדיינים תריב עמו בכל עת והיא דומה לו בפעולתיה אל הדלף הטורד בבית שהגשמי' יורדי' בו שאין אדם יכול לדור בו והגשם מגרש מתוכו כן אשה רעה מגרשת מתוכה כל אוהביה במלחמותיה: בית והון · לפי שהזכיר דלף טורד מדיני אשה אמר לא תחשוב שיוכל האדם בשכלו לבחור לו אשה משכלת כי הכל מאת ה' מן השמי' מכנסים וקרקעות מנחיל האב לבני' אך לא ינחיל אשה לא טובה ולא רעה כי הכל לפי מזלו וכאשר תהיה לו אשה משכלת מהשם היתה לו שרצה ליתן לו חלק יפה: עכלה

מנחת ערב

ואינו נדיב ולמה שהוא בעל הון יתחברו עליו הכל כי בתר מרי נכסי ליבי מסך וזה אמר הון יוסיף רעים רבים על הרעים האהובים אשר היו לו טרם הגיעו לגדר הון אך הדל אין צריך לומר שלא יוסיף רעים כי אם מרעהו המיוחד לו יפרד כלומר אין צריך לומר שרעהו יפריד ממנו כי ירחה כי הולת ידוויבהו כי מי לא ידע בזה כי אם שהדל ברית עצמו כי דל הוא אזיכנע עד גדר שמיגנתו מרעהו יפרד בחומרו הלא לא חשוה לו כי דל אני ואין אהבה בבלתי שוים וגם בוש יבוש לראות פני אשר היה רעהו אבוש כערכו וגזה נהפך למך מערכו ואף גם לכל ירחה לו שהם למלא חסרונו ממנו: ואם יאמר הדל הלא מן השמים הורידוני לשערים ובעל הון לא יתכן כי גם מרעי אתפרד ויה חעשה על חרפת רעב ולא אמות לשחת הלא אהיה נא להיות עד שקרים או מפיח כזבים ואתעולל על איש שהוא נושה כי נכיותא למלא נפשי כי מרעב על כן אמר לא זו הדרך חלילה כי הלא מבלעדי העון עצמו לא יועיל לו לנהות מהדלות כי עד שקרים לא ינקה מהדלות הנזכר ויפיח כזבים ועלילות ברשע לא ימלט כי כפיל יפול ברשתו אשר טמן: ואולי תאמר ומה אעשה ואין לי מכיר אין דורש לנפשי כרע כלא רחקו ממני פורס אין לי ואין דובר אלי דבר לנדיבי העם מגסם נדבתם יכיפו עלי כי הלא הראה כי רבים יחלו פני נדיב אך לא בעד עניי העם כמוני להשביע נפש שוקקה ונפש רעבה רק כל איש דורש לעצמו וכל המרעה שיבאו לנדיב הוא למלאות את יחולי יתן לכל איש מתן ה' וזהו וכל הרע לאיש מתן שיתן גליו ורוב מרבים מתן כד"א לאיש ישיפה אחת וגו' כלומר לאיש ואיש רו גם שידעו שלא ירבה ליתן מתנות רק א' לאיש א' אשר יוצא חן בעיניו יותר הנה כל הרע יהיה לכלם עמו למען איש אחד שיקבל מתן כי כל א' יחשוב אולי בו יבחר לתתו לו אמנם להטפל למען אתן לעני לא ישיהו לב: ולא בלבד הבלתי קרובים כי אם גם הללו קרובי כי הלא כל אחי רש שנאוהו ומה גם עתה רעיו שודאי רחקו ממנו והוא אף כי מיעוטו שיבא מרחמיהי עד גדר שהוא מרדף אמרים מתלבל וממשיך אמרים ליתנות לפתות בהתקרבות דברים אתם והם לא המ' כי לא יענוהו כאלו לא המה אשר ידבר גם וזהו מרדף אמרים לא המה: ואם כו אישה לאנשים כלה אשר כמו זר נחשבו ויתאכזרו עלי גם ה' אלקי' יעזר לי ויעשה לי כהיתר היו אהיה למו עד שקרים ומפיח כזבים להפשיט עורם מעליהם ולמלא נפשי כי ופיהדי ולא נשאר אלי בלתי אם נפשי וא"כ ולא נפשי כי הרעב ואבדתה מחויבי ה'ש נאי עניי עמו על כן אמר קונה לב וגו' · לומר אשר בהביאו לשערים ורועה את כל אחיו שנאוהו וגו' הלא יקנה לב ויאמר הלא אבד ממוני וחדלו קרובי את נפשי וא"כ למה אבדנה גם היא ואעמהנה בלקס כוזבים ועדות שקרים חלילה והיה שונה גם מכפשי אבד בקרבי וזהו קונה לב אוהב נפשו וגם זולת אהבו נפשו בקניתו לב גם ישמור תבונה כי

יבין

עצלה תפיל תרדמה · העצלות מביאה לידי שינה · זו היא המלינה · אבל המשל על המתעצל · בתלמוד סוף ששואלין דבר חכמה ממנו והוא נרדם · ונפש רמיה תרעב · סוף שיהא עני · וכן הרמאי בתלמודו לעשות תורתו חבילות סוף שהוא שכח : בוזה דרכיו ימות · שאינו נותן לבו לשקלן : מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו · כשיתלה ויטה לתת צדקתו מליצה עליו לפני מדת הדין לומר העני היתה נפשו מפרנס' לצאת ברעב וזה פרנסה והחזיר' לגופה אף אני אחזיר לו נפשו · יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל תשא נפשך אל תכהו מכת מות : גדל חמה נושא עונש וגו' · אם תעבור על ממוך ותציל את שונאיך אם ראית רעה באה לו עוד תוסיף ימים וטובה :

תאות

טו עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה וְנֶפֶשׁ רְמִיָּה תִרְעָב: שֹׁמֵר מִצְוָה שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ בּוֹזֵה דְרָכָיו יוּמָת: מַלְוֵה יְהוָה חוֹנֵן דָּל וּגְמֻלוֹ יְשַׁלֶּם־לוֹ: יַסֵּר בִּנְךָ כִּי־יֵשׁ תִּקְוָה וְאֶל־הֲמִיתוֹ אַל־תִּשָּׂא נַפְשֶׁךָ: גְּרָל־חֵמָה נֹשֵׂא עֹנֶשׁ כִּי אִם־תַּצִּיל וְעוֹד תּוֹסִף: כ שְׁמַע עֵצָה וְקַבֵּל מוּסָר לְמַעַן תֶּחְכַּם בְּאַחֲרִיתֶךָ:

רבות

בוזה ב' חד כתי' ה' וחד כתי' יו"ד

ימות ק'

ויסר ו'חס' נל"ס

גרל ק'

נ"ד ג' חס'

עַטְלוּתָא יַהֲבָא שִׁינְתָא וְנַפְשָׁא רְמָיָא תִיכְפַּן: דְּנָטַר פּוּקְדָנָא נָטַר נַפְשֵׁיהּ וּדְמוֹשִׁיט אוֹרְחָתֵיהּ יְמוּת: מָאז דְּבָעֵי נְזִיף לֶאֱלָהָא מִתְרַחֵם עַל מִסְכֵּנָא וּפוּרְעֲנוּתָא טַבְתָּא מְשַׁתְּלֵם לֵיהּ: רְדִי בְּרָךְ מְטוּל דְּאִית סִיכוּיָא וּלְמִיהוּתֵיהּ לָא תִרְמֵי נַפְשָׁךְ: גַּבְרָא חֲמִתָנָא מְקַבֵּל תִּיכְבָא וְכַמָּה דְּמַעֲלֵי עַל טוּעֲנֵיהּ מוֹסִיף: שְׁמַע עֵיצְתָא וְקַבֵּיל מַרְדוּתָא מְטוּל דְּתִתְחַכַּם בְּסוֹפָךְ:

כגיען

בוזה חד מן ו' זוגין חד כתיב ה' וחד כתיב י' וקמצין וסימ' ראה ויכשילהו עליו לשונם · ראי והקריב אליו כרשנא · ורמה מקיל פרש ורמה קשת · רמי בני אפרים נשקי רמי קשת · מכה אכן חליינו הוא נשא · מכי לכן תן את בניהם לרעב הגירם · מדוה והשיב בך את כל מדוה מצרים אשר יגרת דכי תבא · מדוי והסיר יי' ממך כל חלי : בוזה שומר מצוה שמר נפשו · בוזי לכם הכהנים בוזי שמי · ושדה מגרש עריהם לא ימכור · ושדי הרי בגלבוע אל טל ומטר :

עצלה תפיל תרדמה · מדרך העצלה שתפיל תרדמה וזה מבואר מן החוש כי העצלה תכלה הכחות ותשים' לאחי' ובכמו זה תמצא שהנפש הבוטחת שתשיג די טרפ' ברמי' ותתעצל מפני זה מההשתמשות במלאכות לבקשת הטרף תרעב כי לא ימצא לה בזה האופן מזונה או ירצה בזה כמו שהעצלה תפיל תרדמה ותמנע מהנפש המרגשת פעולת' תחת חשבו לאת תענוג ומרגוע לכחותיה כן נפש איש רמיה תרעב ותמנע ממנה פעולתם בהשגחה המושכלית תחת חשבו כי בזה האופן ישיג בקלות די טרפ' ויהיה יותר פנוי להשלים נפשו והיה זה כן כי מדרך הרמיה שתמנע האדם מהשגת השלימות : שומר מצוה · הנה מי שהוא שומר מצוה הש"י בתורתו התמימה הוא שומר נפשו כי הוא מיישרת האיש לתיקון הגוף ולתיקון הנפש ואול' מי שהוא בוזה השם יתעל' ימות מפני פשעיו ומדותיו וחסרון שכלו הסר הם סבה אל שימות האדם בלא עתו עם שיגיע לו הש"י מהעונש על עברו על מצותיו כמו שנתבאר בעדות חז"ל הנביאים : מלוה יי' · הנה מי שהוא חונן דל כאילו מלוה לש"י מה שיתן לעני כי על הש"י להשביע לכל חי רצון ולזה ישלם לו הש"י גמולו ויברכהו בגלל הדבר הזה ולכן נתן הש"י לעשיר הברכה בכל משלח ידו למען ישמחו העניים בטובו כמו שנזכר בתורה : יסר בנך · בקטנותו כי בזה יש תקוה להגיעו אל השלימות ואף על פי שיצעק ויהמה בהכותך אותו לא תשא נפשך אל המיתו וצעקתו להתפעל ולחמול עליו מפני זה ולהמנע מליסרו כי טוב לו שיקבל המוסר עם ההמיה והצעק' משיעמוד שמח עם העדר קבול המוסר : גדל חמה · מי שהוא גדול חמה לא ימלט שלא ישא עונש על זאת המדה הפחותה כי בזה יעורר מדינים עם האנשים ואם יקרה שבעת מה תצילהו החמה מהקם עליו כי ייראו ממנו ברואותו חוזק חמתו הנה עוד תוסיף זאת התכונה להתנהג ככה עם אחרים עם שיהיה בהם מי שיקים עליו ויפילהו ברע כי הוא יבקש רע בזאת התכונה הפחותה : שמע עצה וקבל מוסר · שמע עצה בדבר דבר כדי שתתיישר להתנהג במנהגים המשובחים ותדרך במה שתרצ' לו כ"ש בדרכי' הראויים וקבל מוסר מהגדולים ממך ומהתורה כי זה יהיה סבה שתחכם באחריתך או ירצה בזה שמע עצתי וקבל מוסר כי זה יעשירך לקנות חכמה באחריתך כי לקיחת המוסר צריך שיקרא בקנין החכמה כמו שקדם · ראוי שתדע כי לא יועיל לאדם טוב ההתבוננות בדברים שלא יפול ברע אם חטא לש"י בצד מן הצדדים באופן שיהיה ראוי לעונש או שלא יגיע מה שגזר הש"י מהטוב לשכנגדו וזה כי רבות מחשבות בלב איש והש"י יסבב לפעמים שיפול האדם במחשבה מאלה המחשבות אשר תובילהו אל מה שגזר הש"י עליו לטוב או לרע מצד ההשגחה או מצד העונש ובזה ראוי לאדם שיאחל להתקרב אל הש"י כפי מה שאפשר כי לא תועיל לו בזולת זה שום תחבול' להמל' ממה שגזר הש"י עליו אבל ימצא שכל מה שחשב להתרחק מהדבר ההוא ימציא הסבות המקרבות אותו אליו וזה מפורסם מאד מהרבה מספורי הנבואה :

תאות

אבן עזרא

עצלה · שם דבר ע"מ מותר כבשה כלומר העצלה היא תפיל תרדמה על העצל וכן הנפש החושבת לרמות אחרים היא תרעב ורמיה ע"מ כליה : שומר מצוה · שלא יעזבה שומר נפשו מן המיתה · ובוזה דרכיו הראויי' לו · ימות בידי שמים טרם עתו כתיב יומת שב"ד ימיתוהו אם נודע שבזה דרך המצות בגלוי : מלוה · מי שיחון הדלים השם ילוהו כי העושר בידי אדם הוא פקדון והלואה וגמולו שיחון אותו השם כשחנן הדלים : כי יש תקוה · שתקוה שיאריך ימים בייסרך אותו · ואל המיתו שימית אחרים · אל תשא נפשך לפרנס אותה מגזלתו כענין ואליו הוא נושא את נפשו להתפרנס ממנה · פ"א ואל המיתו שאחרים ימיתוהו אז אל תשא נפשך בייסרך אותו · פ"א ואל המיתו לאחרים אם לא תיסרנו תמיתנו ויצא ממנו גדל חמה · פ"א אל תשא נפשך ממנו שתחשוך ממנו מוסר · אבל שבן שהוא גדל חמה מצד חמתו הגדולה עזבהו ויהיה מקבל ענשו כמו נשא עונו ואל תתעסק בהצלתו כי אם תצילהו פעם אחת צריך אתה עוד שתוסיף להצילו פעמים רבות : שמע עצה · לשני הדרכי' שהודעתיך למען תדע חכמה בשמעך מוסר ואל תלך אחרי מחשבתם כי רבות מחשבות בלב איש ואין קיימות זולת עצת השם .

תאות

אבן יחיא

עצלה וג' והאשה העצלה שהפכית למשכלת תפיל תרדמה על בעליה הן בהשיג המצטרך לחיים החומריים הן בהשיג ההכרחי להשגת החיים הנצחיים · ואותה האשה שיש לה נפש רמיה ומבקשת להשיג טרפה ברמאות ומלמדה לבעליה דרכה הרע · בסופה תרעב ותבוא לעניות ולידי בשר ודם אשר רימה אותם וזה בהשגחה אלהית : שומר ונומר מה שבעל המשכלת להיותו שומר מצות קונו ישמור את נפשו מלרדת שחת · ואמנם בעל העצלה נפש רמיה שהוא בוזה דרכי קונו ימות כקרח ועדתו אשר שמע לעצת אשתו לבזות דברי אל ומשה עבדו : מלוה ונומר מה שבעל המשכלת לא נרעב בסופו כאשר ירעב בעל שעצלה · כי יהיה עשיר והיה מלוה מכספו לעבדי ה' העניים הענוים אשר לא ירצו לקבל במתנה כי אם בהלואה · והוא חונן דל שהוא העני החולה והדל שא"א לו לקבל בהלוא' יען כי אין לו דרך ואופן ותקוה לפרוע ההלואה ולגמול חסד לחונן לו ולכן יקבלהו במתנה · וה' ישלם גמולו לחונן הלז כפי שעור הדל ההוא : יסר ונומר שהזהיר למשכיל הלז שייסר את בנו כאשר יש תקוה להעתיקו מהמדות המגונות שהוא בימי הנערות · ואם תעשה כן לא תשא אתה אותו בנפשך וברצונך אל הבית דין להמיתו כמצות בן סורר ומורה ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואמרו בנינו זה סורר ומורה וגו' ורגמוהו כל אנשי עירו באבנים ומת וגו' : גדל וגו' ולא תגיע לתכלית גודל החימה להיות נושא בנך לעונש המיתה כי בודאי החימה גדולה שיש לך עליו יביאהו עד הלום · כי אם ורק תצילהו מהמות ההיא כאשר עוד וכנא תוסיף לייסרו ולהכותו מכה על מכה כי בודאי אף כי הוא קשה עורף התמדת ההכאות והתוכחת יועילו לו : שמע ונומר הזהיר לבן ההוא שישמע מוסר אביו לטוב לו וזהו אומרו שמע עצת אביך אשר ידבר אליך וקבל מוסר ההכאות שיככה בסבר פנים יפות למען תחכם באחריתך ותזכה לסוד האמני הרוחני כי החכם עיניו בראשו ובחכמתו יהי' קל אליו ההתרחק מהרע וההתקרב אל הטוב : רבות ונומר הזהירו שאף כי לפי אמתת החכמה יהיה כלי אל החכם אשר בו תרחק מהרע ויתקרב אל הטוב לא מפני זה ישים כל בטחונו בה · כי רבות מחשבות בלב איש והם רבות בכמות :

רבות

ר' מנחם המאירי

מדיני אשה · הוות פירושו ענין שבר ואמר שהבן הכסיל שבר ויגון לאביו בהכזבת תוחלתו ואמר הוות לשון רבים כי יכאב בו נפשו וגופו שהיה מיחל ממנו הצלחה בנפש ובקניינים והכזיב כל תוחלתו · והאשה הרעה בעלת מריבות ומדינים היא כדלף טורד ר"ל מטריח בעל הבית בהתמדה והוא מלשון תלמוד שקורין לטורח בהזיה ענין בלא הפסק טריד · ויש מפרשים טורד מגרש כלומר שהדלף מגרש האדם מביתו וכן מדיני אשה וטורד לשון תרגום מבני איכשא לך טרדין ולפירוש הראשון לעוזין אותו כמו מטריח אנו"ג"אט · ולפירוש השני כמו מגרש · וכל זה הערה להשמר ממנה כהשמר מן האפעה · ובדרך נסתר קרא החומר הנרדף אחר התאוות דמה למדיני אשה שהם סבת הריסת הבית וכן שהוא רמוז בלשון אשה כמו שהתבאר ודמה אותה לדלף טורד שהמטר האדם מיחל כי לתועלת וכשהוא כן שב לו להזיק וכן ענין אשה הרעה : בית ונו' · הכונה שהעשיר אפשר להנחיל את בניו ממה שיש לו בית והון ושאר דברים אך אשה משכלת אין בידו לתתה אליו כי כמה פעמים יחשב באשה שהיא משכלת ותתחלף בזדון לבה להורסת ומשכלת והיא הערה לטרות בעבירה במה אם יזדמן יזדמן ואם אין שישמר ממנה או יעזוב או ישתדל בהכהנת אם יוכל להשיבה לרצונו ולתאותו · ובדרך נסתר קרא אשה משכלת החומר הנאות לקבל הצורה כי הוא במתת מתת אלהים אין לאבו' רשות בהם או איפשר שקרא החכמה הנה אשה משכלת כי כן יתחלפו האלות תמיד בעבירים הנזכרים והוא על דרך חכמות בנתה ואמר שאין ביד האדם להנחילו חכמה אף כשהוא חכם כמו שהעושר שיכול להנחילו כל מה שיש לו · והכונה הערה שישתדל הוא בעצמו תכלית ההשתדלות על שדרך הצריך לפי הנראה בעיניו מקושי טבעו או קלותו כמו שהתבאר : עצלה ונומר · יש מפרשים שהעצלה תפיל התרדמה וזה דבר טבעי כי כשהאדם עמל ומתנועע עמו האצטומכא מתפזר ומלא דרך נקבי הגוף וכשישקוט וישב ולא יתפזר אבל בעמל יתפזר ועולה אל המוח וממלאו והוא סבת השינה החזקה הנקראת תרדמה · אבל אני לפרשו בהפך שהתרדמה מפלת ומביאה העצלה · והכל הערה לזריזות הן בהמוחיות לפי הנגלה הן בתוריות ובעיוניות לפי הנסתר ואמר אחר כן ונפש רמיה תרעב · ורמיה כאמר הנה במקום עצלה כי מטיית הדבר בהתרשלות ובענין בלתי נתקנו הוא רמיה כאמרו ארור עושה מלאכת יי' רמיה · ואמר שהיא תרעב אם בהמוחיות מצד חסרונו וישו הבא מצד עצלותו אם בחכמות לא דעב ללחם ויש מפרשים ונפש רמיה ר"ל המתרשלת במלאכות ובוטחת להיות בגניבות ובגזילות ושאר מיני האונאות תרעב כי הם דברים שעין רבים שולטת בבעליהן ולאו כל יומא ויומא מתרחיש ניסא · אמרו ז"ל דרך לאות והיו חייך תלויין לך מכנגד זה הסמוך על שולחן אחרים ובכלל זה כל שמחייתו תלויה באחרים על איזה צד : **שומר** מצוה ונומר · מלוה יי' ונומר · שניהם הנגלה והנסתר בהם אחד · והם הערה על שלימות המדות וידוע שהמדות ניתנות סדר והנהגה בין בני אדם אם בין איש לאיש אם לאדם בעצמו ולזה אמר שומר מצוה ומשלים עצמו במדות האנושיות הוא שומר נפשו כלומר שזה הכנת השלמת נפשו ושמירתה מהכשלון הנצחי · ובוזה דרכיו ר"ל שהוא בז לדבר ואינו חושש לפלס אורחותיו בהנהגותיו ימות כלומר המות הנצחי ורמז בפרט על מדת הצדקה והנדיבות ואמר שהחונן את הדל הוא מלוה לאל כלומר שבשלימותו זה יביאנו לשלימות האחרון וזהו וגמולו ישלם לו כלומר שהגמול יבא לו מאתו ית' לאור באור החיים או היא הערה תוריית מייעדת כגמול ועונש כמשפטו תמיד : **יסר** ונומר · גדל ונומר · שמע ונומר · יש מפרשים ואל המיתו כמו ולהמיתו

קב ונקי

עצלה · מיעוט העסק וההשתדלו' תפיל תרדמה על בעליה והיא יותר קשה מן העצלות והנה יעתק העצל מענין רע אל ענין יותר רע ממנו כי אם תעצל מעט תבואהו עצלותו התעצל יותר ויותר עד שידמה לאדם הנרדם שהוא דומה למת והאדם שאיננו חרוץ ומהיר במלאכתו וישתדל להרויח ברמאות ירעב · ר"ל לא יעשיר ברמאותו וכן הענין בעניני' הרוחניי' והרמאות בחכמה היא שיעסקו בה שלא לשמה : שומר מצוה · השומ' מצות אלהיו או מצות המלכי' והשופטי' שומר נפשו מצרות הזמן ומהעונש הרוחני · והבוזה דרכי השם ימות נבזה : מלוה ה' חונן דל · מי שחונן הדל ומעניקו הוא מלוה ה' כלומר לא הפסיד כל מה שנתן לו רק מעלין עליו כאלו הלוה לשם ה' והשם י"ת הוא לו לוה ומדרך הלוה להחזיר המלוה למלוה ובריוח · והשם י"ת ישלם לו גמול טוב בעבור החנינה שעשה לדל אעפ"י שלא נתן לו משלו כלום רק ממה שהוא פקדון בידו ברצון הבורא י"ת : או יאמר ה' מלוה הממון לאיש שהוא חונן דל ועם כל זה ישלם לו גמול · או יהיה הכנוי במלת וגמולו חוזר לדל · ועניינו הגמול שרצה השם לגמול הדל עשאו על ידך ואתה שלוחו · או ידבר בלשון תימה שהשם ית' מלוה הממון אל האיש החונן הדל והוא שלוח ממנו והדל ההוא יחזיק טובה ומשתדל לגמול טוב אל החונן ההוא : יסר בנך כי יש · ראוי לאדם ליסר בנו בקטנותו לקבל מוסר חכמה ואם לא יקבל המוסר בפעם אחת או בשתים לא יתיאש ממנו רק ייסרהו יותר כי עדין יש תקוה בו שיקבל החכמה ואע"פי שלא יקבל המוסר לא יעלה על דעתך להמיתו אך הוכח תוכיחנו תמיד שמא יועיל לו : או יאמר שלא ייסר אותו במוסר אכזרי בענין שימות תחת השבט · וי"מ ואל המיתו מענין המו מעי · כלומר ואל המיתו וצעקתו שיצעק מהייסורים לא תחוס ולא תחמול : גדל חמה · מי שהוא גדול חמה שופך חמתו על בנו נושא עון וחובה עליו כי אם תצילהו ממות עוד תוסיף להוכיחו יום אחר יום · ואם חמיתו לא תוכל ליסרו יותר בעולם : שמע עצה · הפסוק הזה מדבר עם בן ומזרזו לקבל מוסר אביו · או מלמד לאב התוכחה שיאמר לבן בלשון רכה בני שמע עצה וגו' כלומר מי שלא הגיע מאהבתו אותך עד שייסרך רק שיתן לך עצה הוגנת בפעולותיך שמע וקבל ממנו העצה ההיא · ואם יגיע מאהבת איש אותך עד שייסר אותך קבל המוסר ואלו השני דברים יהיו סבה לשתחכם באחריתך ותצליח דרכיך :

רבות

יבין דבר מתוך דבר למצא טוב הולדה הבנתו מתוך דבר :

והוא כי מתוך רצוהו כי מטה ידו והוא רש אין כל מבלי היותו עד שקרים ומפיח כזבים ומה יעשה הם יעשה כחלה אין ספק שלא יהיה עד שקרים לא ינקה מהעונש שעליו ידבר מש"כ עשה שאולייקה ומה גם אם יה' מפיח כזבי' . הנעשה עלילות שיאבד גם נפשו וזהו שחזר ואמר עד שקרים וגו' ויפיח כזבים יאבד :

שכל אדם האריך אפו יאמר רבה נא מה בין דרך בשר ודם למלכו של עולם כי הלא שכל אדם כל מה שיכריח שכל האדם אל האדם הוא להאריך אפו כי איך מדה שכלית אך לא יספיק למחול לגמרי ואעפ"כ לא ימים יתפאר ולומר בפני העם הנה עברתי על פשע ולא כן הוא רק שהאריך ועודנו מעותד למנבי דיליה וזהו והפארתו שעושה מעט ומתפאר שעשה הרבה : אך הוא ית' שהוא מלך המשפט גדלו רחמיו כי גם בשעותו נהם ככפיר שמירה כי להבמיד בלבבו ולא בטל על עשב רצונו ונוכחו על דרך כי ירגע באפו חיים ברצונו כן גם אתה הדל אם בעיניך הרצה שהוא לרעך תהיה אל החמה על ההפך כי הן כל זה יפעל ש' להגליך ולטיבהך כי בזה יופלג נכוי השמותיך להרבו' להטיב לך : ואם ידבר על מלך בשר ודם יאמר כי גם כי טוב לגבר להאריך אפו ומה גם לעבור על פשע דך המלך לא יעשה כן למען יראוהו אנשים כי מלך שמחל וכו' וכמעשה דשאול וזה אמר שכל אדם הוא האריך אפו והפארתו למעל' מהאמו' הוא עבור על פשע : אך נהם ככפיר צריך שיהיה זעף מלך שיזרוק מרה וינקם ולא ירפה ככפיר על טרפו שלא יתן כפיר קולו בלתי אם לכד וש"ת ובמה יאהב אל העם אם יתנהג ברוגז לזה אמר וכטל וגו' כי כרוגז על העוברי' תגדל רחמנותו על המוכנים לקבל טוב וזהו כטל על עשב שבהיות הכנה וגדל העשב ירד הטל עליו כן תהיה רצונו לטובים לכניו ומה גם לרז"ל האומרים על כיביבים עלי עשב כי כשהעשב גדול גם שאינו צריך מים להצמיחו בא הטל לעדנו כן יותר על צרכיו יעדן בני אילו כפי יכלתו :

יסר בנך כי יש תקוה יאמר איש כי יהיה לו בן סורר איננו שומע בקולו מה בצע כי איסרנו וכ"ש דבקר לך אבחר דרכי באחת משתים או לא אגע בו יד כי אבדה תקותו או אכנו מכת מות למען המיתו ימות זכאי ולא ימות חייב כמעשהו יתי' בבן סורר ומורה ע"כ אמר לא כי רק יסר בנך כי הלא יש תקוה ולא ייסורין ממיתים כי אל המיתו

ג רַבּוֹת מַחֲשָׁבוֹת בְּלֶב־
אִישׁ וַעֲצַת יְהוָה הִיא תָקוּם׃
י"י תַּאֲוַת אָדָם חַסְדּוֹ וְטוֹב־רָשׁ מֵאִישׁ
ב' ויחה אבוהם כָּזָב׃ יִרְאַת יְהוָה לְחַיִּים וְשָׂבֵעַ יָלִין
בַּל־יִפָּקֶד רָע׃ טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת
ג' כי יניע כ"ב גַּם־אֶל־פִּיהוּ לֹא יְשִׁיבֶנָּה׃ כה לֵץ תַּכֶּה כה
ג' חס' וּפֶתִי יַעְרִם וְהוֹכִיחַ לְנָבוֹן יָבִין דָּעַת׃
מְשַׁדֶּד־אָב יַבְרִיחַ אֵם בֵּן מֵבִישׁ
וּמַחְפִּיר׃

חדל
פרש

סַגִּיעָן מַחְשְׁבָתָא בְּלִבֵּיהּ דְגַבְרִין
וְעֵיצְתָא דֶאֱלָהָא הִיא תָקוּם׃ רַגְתֵיהּ
דְבַר נָשָׁא חַסְדֵיהּ וְטַב מִסְכֵּינָא מִן
גַּבְרָא כַדָּבָא׃ דַּחַלְתֵּיהּ דֶאֱלָהָא
לְחַיֵּי וּמַן דְּשָׂמִיעַ מִנֵּיהּ נִיבוּת וְלָא
נִפְקוֹד בִּישְׁתָא׃ עַטְלָא דְמַמְשֵׁי יְדֵיהּ
בְּשַׁחַאתֵיהּ אַף לָא לְפוּמֵיהּ מְקָרֵיב
לֵיהּ׃ לְמִמִּיקְנָא מַחִית וְשַׁבְרָא
מִתְעָרִים וְאַכִּים לְסוּכְלְתָן דְנִתְבַּיָּין
יְדִיעֲתָא׃ דְּמַיִן לְאָבוּי וּמַעֲרִיק
לְאִמֵּיהּ בְּרָא הוּא מְבַהֲתָנָא וּמַחְפַּרְנָא׃

יערם ג' חסר וסימ' כי ערום יערם הוא דזיפים · ושמר תכחת יערם · לץ תכה ופתי יערם : ומחפיר ל' והוא חד מן שטה חרא ומה ברישי' וסימ' נמסר במסרא רבתא במערכת אות המ"ם בס"ר :

ומחפיר ל' מן כפה חדא ומח ברישי'

רשי

תאות אדם חסדו · עקר שהבריות מתאוין לאדם בעבור חסדו : וטוב רש מאיש כזב · ואם איש כזב הוא ומבטיח ואינו עושה טוב איש רש ממנו : ושבע ילין · הירא את השם שלא יפקד בשום רעה : טמן עצל ידו בצלחת · כיורה חנוה כשיעבירוה מן האור ופיגוה ריקנית מחמם ידו בתוכה · ודומה לו בדברי הימים בשלו בסירות ובצלחת ובדודים · ומשום רבינו יצחק הלוי שמעתי · בצלחת · מלשון תרגום ויבקע וצלח בשע' הגבה והגליד על שם שהקור והגליד מבקעין וצולחים הידים ואני שמעתי בצלחת · קרע החלוק שקורין פאנדאדור בלעז כלומר סומנה בחיקו : לץ תכה ופתי יערים · על מכות פרעה ומחיית עמלק החכים יתרו ונתגייר : משדד אב יבריח אם · בן מביש ומחפיר דרכיו על ידי שראת'שרה את בן הגר המצרית משחק לע"א וגילוי עריות גרש זה שכשתלחה אמו וירע הדבר בעיני אברהם : חדל

רלבג

תאות אדם חסדו · הנה תאות האדם היא בטבע מה שהוא חרפה לו כי יצר לב האד' רע מנעוריו ויהיו תאוותיו מפני זה אל תאות החומר אשר בו נשתתף לבהמות ולזה יהיה יותר טוב הרש שלא ישיג דבר מהתאוות מאיש כזב שישב"ע תמיד באלו ההנאות שהם הבל וכזב או ירצה בזה תאות האדם היא שישיג חסד הש"י בדברים ויותר טוב להשיג זה מי שהוא רש בדעות והוא מי שיש לו הסכלות שהוא העדר מאיש כזב שיש לו הדעות הכוזבות וזה כי הרש לא יצטרך כי אם ללמוד החכמ' ואיש הכזב צריך שירפא תחל' ממום דעותיו הכוזבות המרחיקו' אותו בתכלי' מה שאפשר מהש"י ובזה מהקושי העצום ר"ל להעתיקו מן הדעות האלו ואחר זה יצטרך ללמוד החכמה לפי הסדרים האמתיי' : ירא"ת יי' · הנה יראת יי' תישר האדם אל החיים הנצחיים והנה בעל יראת יי' ילין שבע כי לא ירעב ולא יכסוף התאוו' הגופיות כי לא יזכ' אלו דבר רע שיזהר בו כי יראתו הש"י תמנעהו מלכסוף הדברים המגונים האלו: טמן עצל · הנה העצל כאלו טמן ידו בצלחת בצלוחית קטנה שיקשה להוציאה משם וכן ימצא הענין בו כי לעצלותו תמלאכה ידו כאלו הם אסורו' ולא יעשה שום מלאכה ואע"פ שיחסר לו מזון ויצטרך לו מפני זה להרויח במלאכה מה שישיג בו די טרפו הנה עם כל זה לא ישליט בידו לעשות בה מלאכ' יחיה בה וזהו אמרו גם אל פיהו לא ישיבנה : לץ תכה · הנה אם תכה לץ להקנותו מוסר הנה האיש הפותה הרואה זה יתחכם בזה ויקח בעצמו ערמה להמלט מהדבר אשר הוכה עליו האיש הלץ ויקח מוסר בהכאת זולתו אך לנבון אם תוכיח לו בדברים לבד יבין דעת כי לבו פונה אל השלימות : משדד אב · הנה הבן שהוא מביש ומחפיר הוריו לרוע מנהגיו ורדיפתו אל התאוו' הוא סבה שישודדו שודדי' אביו כדי שיחלק מהשלל עמם או הולי' לוה מהם ויבאו להפרע מהאב ולזאת הסבה בעינה יבריח האם ולזאת ראוי לאב ולאם שיסרוהו בקטנותו שלא יבואם ממנו זה ההפסד ואחר שהזהיר הבן לשמוע מוסר שב להזהיר שלא יכלה ימיו בזאת הפילוסופיא המדינית כי די לו בה שתיישירהו אל לקיחת המוסר אשר הוא הנעה לקנין החכמה :
חדל

אבן עזרא

תאות אדם · תהיה לעשות חסדו כלומר יתאוה תמיד לעשות חסד למי שראוי לו או תאות מן נאוה קדש · וטוב רש מאיש כזב שאמר לעשות חסד והוא מכזב הרש טוב ממנו כמו איש מתהלל במתת שקר : יראת יי' לחיים · בעבור חיים ירא אותו · ושבע ילין בל יפקד רע הירא בל יפקד ולא יזכרו היגון שכבר קרהו כלומ' לא תזכרנה צרותיו בהיותו שבע מטוב הא': בצלחת · כמו צלוחית חדשה והענין כאילו ידו סמונה בצלחת · לא ישיבנה כי לא ימצא מאומה שיאכל על כן צריך אדם לבקש מחיתו ולא להתעצל : לץ · יערים · ילמד ערמה : משדד · פועל וכן יבריח פירוש בן מביש מבוה לשדד אביו · והוא מסבב שתברח אמו · מביש נותן בושה לאביו :
חדל

ר' מנחם המאירי

ולהמיתו והוא ענין מיתה מקור מבנין הפעיל עם הלמ"ד השמוש · והכונה הערה לאב ליסר את בנו בקטנותו עד שלא ישתקע במעשים הרעים ובמדות המגונות · אמר יסר בנך כי אע"פ שאינו מוכן עכשו לקבל מוסר כל כך ברוב מוסרך והנהגתך יש תקו' לאחריתו אך ייסרהו במשפט ובדרך נחת אחת רכה ואחת קשה ולהמיתו או להכותו מכה רבה אל תשא נפשך כלומר לא תבוא נפשך לעשות כן או פירושו שהנחתו בסכלותו והעדר מוסרו ממנו הוא קורא מות ולכן אמר יסרהו ואל תמיתהו כי אם לא תיסרהו הרי הדבר כאלו תמיתהו אחר שהנחת אותו בסכלותו ואמר אחר כן גדל חמה וכבר ביארתי שמלת כעס ואף וחרון וחמה יאמר לפעמים על רוע מעשים כי הם בודאי סבת האמתי והיגון המופלג ולכן אמר שאם לא תיסרהו יהיה גדל חמה וגדל אגלי כמו מגודל כלומר יקח גדולו בחמה ר"ל במדות המגונות ויהי' בזה נושא עונש אם בידי שמים ואל תנטה במנעך אותו בפרט כשיעשה הדבר כי אחר שסושקע במדות המגונות אם תציל פעם אחת עוד תצטרך ולהוסיף ולהצילו הרבה פעמים ואחר שהזהיר אותו על זה הזהיר את הבן לקבל תוכחת אביו ואמר שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך ועצה ומוסר הם רמז לשלימות המדות המביאות לשלימות החכמה באחרית · ובדרך הנסתר רמז ליצר הבן הצריך תוכחת להדריכו ולהוציאו מדרך טבעו ולא להמיתו מכל וכל כי צריך הוא צורך גדול לקיום הגוף שהוא גם כן צריך קיום הנפש והצלחתה · ויש מפרשים ואל המיתו מענין המיה כלומר אל תחוש לצעקתו והמייתו ובא על משקל בכייתו · ובדרך נסתר שלא תפתפה נפשך לפתויו ולחלקת אמריו: רבות וגומר · הערה להיות האדם משים בטחונו באל בכל עניניו ולא להשתדלותו לבד עד שיאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה · אבל שישתדל בזה ויתלה בטחונו בו ית' כי המחשבו' רבות בלב איש ואותם שיסכים האל עליה היא תתקיים ולא שימנע ממנו ההתרשלות כי בכל הדברים הזריזות משובח והעצלה מגונה אבל שעם השתדלותו ישים בטחונו באל ויתלה בו הצלחתו כענין וידעת כי יי' אלהיך הנותן לך כח לעשות חיל · ולי בו עוד לפרש רבות מחשבות מענין דברי המלך רב ביתו כלומר שהמחשבה בלב וההתבוננות בעניניו ומדותיו טוב מאד ועם זה שיכיר ויודה כי הכל מאתו ית' · ובדרך נסתר איפשר שרמז על אמונת פנות התורה שהמחשבה בהם טובה לדעת ולהשיג בהם מצד המחקר לא יהרוס בהם אבל שיאמין בהם וידע כי הם עצת יי' והיא תקום · תאות אדם חסדו וטוב רש מאיש כזב הערה לעשיר להיות מכבד האל מהונו כברכת יי' אשר נתן לו ועוד הערה להזהירו שלא יבטיח במתנותיו על שקר · ואמר תאות אדם ר"ל מה שראוי לו לחמוד ולכסוף עליו הוא עשיית החסד וטוב רש מאיש כזב המתהלל במתנותיו ואינו נותנם · או היא הערה בפני עצמה כי העני הנאמן טוב וראוי לשאת ולתת עמו יותר מן העשיר כשהוא איש כזב ובדרך נסתר נראה לי תאות כמו גבול מלשון והתאויתם לכם · תתאו לכם וכמהו תאות גבעת עולם · וחסד כנגד הנה מתאר חסיד וידוע שהחסיד יאמר על השלם הראוי לנבואה מצד חכמתו או דבקות בחזון לחסידיך וכן אמרם ז"ל חסידות מביאה לידי רוח הקדש ואמר שגבול האדם ותכלית הכונה בו הוא שלימותו במדות ובחכמות ועם כל זה טוב רש ר"ל שאינו חכם והוא מקיים התורה והמצות מן החכם המטע' ברוב בהתחכמות במופתיו הכוזבים להרוס אשיות התור' והמצות ופנותיה וכבר הזכרנו באמרם ז"ל ארור האיש אשר לא יקים את דברי התור' אשר לא ילמד לא כאמר שלא אשר לא יקים שלו כאמר אשר לא ילמד לא היה לעולם תקומה כמו שהתבאר : יראת יי' וגומר · זה הערה על שלימות המדות שהם נכללות ביראת יי' ואמר שהיא תבואתו לחיים והוא השלימות השכלי ופירש שלימות המדות היותר כוללת שבהם היא ההמנע מבקשת המותרות בכל הנאה ובכל ענין והוא אמרו ושבע ילין כלומר שמחזיק עצמו בשבע ואינו מבקש ומחזיר אחר המותר בל יפקד רע והלינה היא לפעמים מלה מורה על היות הענין ההוא שוקד ותמיד בו כענין ולנה בתוך ביתו · כנאמרו ילין עוז · עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך : טמן וגומר · יש שפירשו בצלחת כמו בחיקו ופיהו ענינו שפת החיק מלשון שפה יהיה לפיו והיא הערה לגנות מדת העצלה הן בהמוניות לפי הנגלה הן בעיוניות לפי הנסתר ודרך הפלגה מגנה העצל שכשטמן ידו בחיקו גם אל שפת החיק לא ישיבנה כלומר לא סיף דבר שלא יוציאנ' מחיקו להשתדל במלאכות או במכוון להשתדל בו אבל גם אל שפת החיק לא ישיבנה מרוב עצלותו והוא פירוש כלה לפי המכוון במקרא אלא שלא מצינו ענין צלחת רק בענין מיני כלי התבשיל כגון יורה או קערה בדודים ובצלחות והוא בכרי תחת הנדין וברפיון הלמד וכן כאשר ימחה הצלחת פי' קדירה או קערה וכן צלוחית והוא הכנכנת אלא שאיפשר לפי זה לפרש בצלחת בעת הקרת הכורא וקורא העת ההיא כן לבקיעת הידים המגויה בו וצלחו הירדן פירו' ובקעו ותרגום · ויבקע וצלח ופי' בצלחת ר"ל עת הקור החזק טמן העצל ידו בחיקו וגם אל פיהו ר"ל שפת החיק לא ישיבנה · ויש מפרשים
צלחת

אבן יחיא

רבות וגדולות ואמיתיות באיכות ועל כל זה עצת ה' היא תקום ולכן עליו יתברך ראוי לבטוח ולא בזולתו כי הוא מוליך יועצים שולל ולב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו · תאות וגומר ובחסדו מה' יגיע האדם הבוטח בו אל תאותו · ויתן הטוב אל הרש · יותר קל ומהר ויותר נכחי וקיים מאשר יגיעהו ויתכהו האיש העשיר שהוא איש כזב להיותו נפסד ובלתי קיים כי תצא רוחו ישוב לאדמתו ביום ההוא אבדו עשתונותיו · ולכן אין ראוי לבטוח בנדיבי' שאין להם תשועה · והבוטח בה' חסדו יסובבהו · יראת וגומר כי מי שיהיה לו יראת ה' יזכה לחיים הנצחיים בעולם הבא · ובעולם הזה שבע ילין להיותו עשיר וברכת ה' בכל אשר לו · ובל יפקד ברע כי ינצל מכל פגעי הרע מהעולם הזה · טמן וגו' לץ תכה וגו' חזר שנית להזהיר האב שייסר את בנו · ויען כי ארבעה בנים דברה תורה הטבע בבני האדם · אחד חכם · ואחד לץ ורשע · ואחד פתי ותם · ואחד עצל שאינו יודע לשאול · לכן אמר כי המוסר יועיל לארבעתם · כי העצל שאינו יודע לשאל ולעשות צרכיו מפני עצלותו · כי אפילו כשירעב אם ישים ידו בצלחת ובקדרה כדי לקחת הבשר גם אל פיהו לא ישיבנה מפני עצלותו והוא משל כי יודע להכין אפילו צרכיו ההכרחיים לכובד עצלותו · והרשע הלץ שכל הטוב הוא מביאו אל רע ודופי · לשניהם הכה תכה ולא יחמול עיניך פן תבוא להביאם אל המות לפני זקני שער העיר כמשפט הבן סורר ומורה · ואז הפתי התם יערי' כי יפחד מהמכות ויוסר בדעת זולתו · והוכיח בדברים לנבון החכם בחכמת התורה יבין דעת במצות אלהיות · משדד וגו' כי ראוי אליך ליסר בהכאות ומרדות לבן הרשע הלץ יען כי הבן הלז ובסופו הוא משדד אב ולוקח כל רכושו ויבריח האם מן הבית כי יקללהו ויכהו · ויהיה מביש להם ומחפיר ולכן טוב הוא להם להמיתו בנערותו תחת שבט המוסר משיבוא לפעול את כל הרעה הזאת :
חדל

קב ונקי

רבות מחשבות · הרבה מחשבות חושב אדם בלבו ומחשבתו אינה מועילה כמו האב כשירא' את בנו סכל חושב שיהיה כן כל ימיו ונראה בכל יום החכמים ישתגעו והכסילים יתחכמו וכל זה עושה הבורא למען לא ישען אדם על מחשבות לבו · תאות אדם חסדו · פירוש תאות רוב האנשים הוא שיסופר מהם חסד · והענין שהם יתאוו לספר בפיהם חסדם · ויתפארו בין מחסד שעשו בין ממה שלא עשו · ויתאוו שהאנשים יספרו מהם חסד ג"כ · ויותר טוב האיש הרש שלא יספר מנפשו חסד ולא יתאוה שהאנשים יספרוהו : מאיש כזב · והוא האיש המתהלל ומתפאר במה שאין בו מן החסד · או יאמר תאות אדם חסדו התאוה שתהיה באדם היא מביאתו לידי קלונו ויהיה חסדו מענין חסד הוא · ויאמר יותר תקוה יש במי שהוא רש מתאוות העולם וקנייניו ואינו מתאוה אליהם מן האיש שהוא חפץ בקנייני העולם : יראת ה' לחיים · אמר שיראת ה' היא מביאה בעליה אל החיים הזמניים ואל החיים הנצחיים ועוד שהוא ילין שבע כמו שכתוב כי אין מחסור ליראיו ולא יפקד בחייו לקבל עונש גופיי ורוחני : טמן עצל ידו · פי' העצל לרוב עצלותו מסתיר ידו בתוך הקדירה להוציא ממנה המזון וליתנו לתוך פיו ומרוב עצלותו ושימצא קורת רוח בהיות ידו בתוך הקדירה מפני הקור המצערו לא יוציא ידו מן הקדירה ליתן המזון לתוך פיו וזה גנות גדול שיתעצל מן האכילה שהוא סבת קיום גופו · וכן העצלי' יתרשלו בקניית החכמ' האמתית שהיא מזון הנפש המשכלת וימיתוה ברעב ובצמא מן ההשגה עד שלא תזכה אל החיים הנצחיים : לץ תכה ופתי יערים · ר"ל אם תכה לץ ופתי יחכם כי המוסר הטוב שיקבל האדם בראותו חבירים עוברי עבירות נכשלים בדרכיהם · ואמר פתי לפי שהחכם יזהר מעצמו מעשות רע · ואומר שהנבון אין צריך להכותו רק בתוכחת קטנה שתעשה אליו יבין דעת דומה לאמרו תחת גערה במבין וגו' · או יהיה ענין הפסוק לומר תכה הלץ ותייסרהו להסירו מסכלותו · ואם יהיה פתי מן החכמה בסבת ההכאה שתכהו יקנה ערמה · וכן ראוי שתוכיח את הנבון כי הוא בסבת התוכחת יבין לדעת · ולא אמר פתי תכה ולץ יערים כי הפתי אינו ראוי להכאה לפי שעושה מעשיו בפתיות בלא כוונה ורצון ולץ אינו צריך לקנות ערמה גם הוא ערום להרע : משדד אב · פי' הבן שהוא ראוי שיקרא בן מביש ומחפיר מפני שהוא מבייש עצמו וזולתו במעשיו הרעים הוא משדד אביו ומבריח אמו כי ישחית את כל נכסי אביו עד שיהיה עני ולא יוכלו להתפרנס בעירם ויגלו ממקומם ויגלו למקום אחר · ומשדד מגזי' שוד ושבר · ויבריח מגז' ויברח יעקב · או יהיה נגזר מן הבריח התיכון · והענין שהיא הסגר בחדרי חדרים לפחדה ממנו והוא גורם להם שתפים הבריח בדלת · וכן ישדד אביו ויברא ממנו · ואיפשר שקרא השכל במקום הזה אב והתורה מורשה קהלת יעקב אם והענין מבואר בזה :
חדל

מנחת ערב

המיתו אל תשא נפשך מנגד כי תחט' על הנפש ותחייב את ראשך ושמא תאמר ומה אעשה אם יתפקר יותר על ידי היסורין לז"א גדל חמה לומר אם המיסר הוא גדל חמה להכות בחימה שפוכה הלא נושא הוא עונש יתפקר הבן לעשות הרע כי אם עשה זאת תציל בלבד לא ייסורי בקמה רק די פוסק להציל אותו ולהפרישו מחטא שבא לעשות או שהיחל בו וזהו כי אם תציל וגו' לומר לא תעשה כמעשה גדל חמה כי אם תציל בלבד :
ועוד תוסיף בדברים לדבר אל בנך ולומר שמע עצה וקבל מוסר וכו' לומר איעצך בני ואל תתם דרכיך בכח שוט רק שמע עצה וקבל מוסר אליך ולא ע"י הכה ופצוע ולא מלבך כי העושה כן לא יחכם באחריתו ואדרבה ינהום על סכלותו כדבר שנ' ונהמת באחריתך וגו' ואתה לא כן רק שמע עצה וגו' למען תמצא עצמך חכם באחריתך ולא תנהום על סכלותך : רבות מחשבו' לסתרות בלב איש ולא יקימו אל הפועל אך אשר היא מעצת ה' היא מעצמה תקום ותהיה ולבעוים גם בלי עלות על לב :
תאות אדם חסדו דרך איש רש יתאוה עשות חסד והרשת שפתיו מי יתנני עשיר בארץ אתרפס ברצי כסף מפזר ונותן לאביונים ולא יעשירנו ה' לנסותו כי ידע כי לא יעשה כן וזהו תאות אדם חסדו שיתאוה עשות חסד אמנם וטוב היות והשאר רש מהיות איש כזב שידבר ולא יקימנה ולכן לא יעשירנו המלך הקדוש :
או קרוב לזה והוא העני המבקש מה' שיתן עושר לא יאמר שכוונתו להנאת עצמו כי אם עשות חסד ולהטיב לזות וכאלו אינו מקפיד על עצמו כי אם על אחרים להטיב להם מהטוב אשר ייטיבו ה' ית' אך הוא ית' יודע שכוונתו אינו כן כי אם תאות אדם חסדו שהוא מתאוה לחסד עצמו להנות מהעושר והוא עיקר כוונתו להשיר לא כמו שאמר הוא · ע"כ יניחנו ה' ברישו כי טוב להיות ברישו מהיות איש כזב :
יראת ה' לחיים וגו' · דרך העשיר שנגזלה שנתו בעשרו פן גנבים יבאו לו ומה גם בלילה שלא ישכב לבו ויתקררו קיין מפחד לבבו כי היראה מקררת ימים אמר כי אשר יראתו יראת ה' הרבה היא לחיים ולא בלבד אם אין כסף שיורא לא יעלה על ראשו משודדי לילה כי אם גם אם ישבע ילין שהוא שבע לעשיר מהון רב אשר איננו מניח לו לישן פן יבא השודד ומה גם בלילה בעת לינה באופן שתכפל מוראו יראת ה' ויראת שודדים עכ"ז כדאי היא יראת ה' להגין שגם אם שבע הוא ילין בל יפקד רע שלא
בלבד

חֲדַל־בְּנִי לִשְׁמֹעַ מוּסָר
לִשְׁגוֹת מֵאִמְרֵי־דָעַת׃ עֵד בְּלִיַּעַל
יָלִיץ מִשְׁפָּט וּפִי־רְשָׁעִים יְבַלַּע־אָוֶן׃
נָכוֹנוּ לַלֵּצִים שְׁפָטִים וּמַהֲלֻמוֹת לְגֵו
א כְּסִילִים׃ לֵץ הַיַּיִן הֹמֶה שֵׁכָר וְכָל־
שֹׁגֶה בּוֹ לֹא יֶחְכָּם׃ נַהַם כַּכְּפִיר אֵימַת
מֶלֶךְ מִתְעַבְּרוֹ חוֹטֵא נַפְשׁוֹ׃ כָּבוֹד
לָאִישׁ שֶׁבֶת מֵרִיב וְכָל־אֱוִיל יִתְגַּלָּע׃
מֵחֹרֶף עָצֵל לֹא־יַחֲרֹשׁ יִשְׁאַל
בַּקָּצִיר וָאָיִן׃
מים

פְּרֵשׁ בְּרִי וּשְׁמַע מַרְדּוּתָא וְלָא תִשְׁגֵּא
ל מִן מַאֲמָרֵי דְפוּמֵיהּ׃ סַהֲדָא דִיגָאלָא
מְמַיֵּיק בְּדִינֵיהּ וּפוּמְהוֹן דְּרַשִּׁיעֵי מַפִּיק
ג' וסמיך ל עָאתָא׃ מִתְקְנִין לִמְמִיקְנֵי דִינֵי
ג' וחס' קירות זְהַרְתָּא לְגַשְׁמֵיהוֹן׃ לִמְמִיקְנָא הוּא
ג' דגשי' חַמְרָא וְרַוְיָתָא שִׁכְרָא וְכָל דְּשָׁגֵי בֵּיהּ
לָא נִתְחַכַּם׃ נְהִים הֵיךְ אַרְיָא אֵימְתָא
ל"ג דְמַלְכָּא וּמַן דְּמַחְמִית לֵיהּ חָטֵי עַל
ושאל ק' נַפְשֵׁיהּ׃ יְקָרָא הוּא לְגַבְרָא דְיָתִיב
ג' מבקשי' מ"ש דְּלָא דִינָא וְכָל דְּשָׁאטֵי מִצְטָרֵי׃
מִתְחַסַּר עַטְלָא לָא שָׁתִיק וְשָׁאֵל
בְּחַצְדָּא וְלֵיהּ׃ מיא

נכונו ב' וסימ' שרים נכונו · נכונו ללצים שפטים : ככפיר ג' דגשים וסימ' נמסר לעיל סימ' י"ט : ושאל ישאל כתיב וקרי ושאל והיא מן כ"ב מלין דכתיב יו"ד בריש תיבות וקרין וי"ו וחד מנהון פלוגתא דרב נחמן וסימ' במסרה רבתא במערכת אות היו"ד בס"ר :

כ

חדל בני לשמוע וגומר · מקרא קצר הוא וזהו פירושו · חדל בני לשגות מאמרי דעת · בשביל לשמוע מוסר : חדל לשגות כמו מלשגות · וכן וחדל לעשות הפסח וכן כי חדל לספור : עד בליעל ילין משפט · יעיד לאדם מליצת משפטי ייסורין ומיתה : ופי רשעים יבלע און · האון יבלהו : נכונו ללצים · הקדוש ברוך הוא זימן לו שפטים של צרעת לזה הלץ המספר בלשון הרע : נהם ככפיר אימת מלך מתעברו · מכעיסו : כבוד לאיש שבת מריב · לנוח ממריבים · וכל אויל שאינו שובת מריב תגלה קלונו · מחורף עצל לא יחרוש · מפני הצנה יושב העצל ואינו עושה מלאכה ואינו עוסק בתורה : מים

אבן עזרא

חדל בני · לשגות מאמרי דעת : ושמע מוסר · פי' זה הפסוק דבקראשו עם סופו · וכן הוא חדל בני מאמרי דעת אם תאב' לשמוע מוסר ואחרי כן לשגות : ילין · ידבר שעדותו הוא משפט וצדק מן המליץ או ידבר ליצנות על המשפט יבלע כמו כבלע את הקדש : נכונו ללצי' שפטים מאת השם כלומר השם ישפטם בעבור שילינו המשפט ונכונו מהלומות שהכסילי' הלומים ע"י אדם כענין ושבט לגו כסילים : לץ היין · חסר איש היין לץ הוא הומה פירוש צועק שיתנו לו שכר · לא יחכם לא ילמד חכמה בהתעסקו ביין : נהם ככפיר · מתעברו מתעבר עמו נפשו הוא החוטא בעבור שאינו חולק כבוד למלכות : כבוד שהמלך יכבד לאיש המתעבר אם ישב וישקוט ממריבה על כן בקמץ הלמ"ד כי הוא ידוע והוא המתעבר עמו · יתגלע · יתערב במריבה : מחורף · המ"ם תחת בי"ת כלומר בעת החורף · ושאל שישאל מן הקוצרים ולא יתנו לו מאומה בעבור עצלותו : מים

חדל בני · ואמר המנע בני לשמוע חכמת המוסר תמיד באופן שתשג' בו יותר מאמרי דעת כי אין ראוי לאדם שיאבד זמנו בחקירותיה כמו שביארנו בפרש' בראשית אבל ראוי שתשגה תמיד באהב' אמרי דעת אחר שתגיע מהמוסר דבר ראוי ומספיק להיות הגעה לקנין החכמה : עד בליעל · הנה העד הבליעל שיעיד שקר באחיו יוציא בפיו מחשבתו הרעה לתכלית שיהיה המשפט מפי השופט כמו שחשב וזה צריך לו לפי שהוא עושה הרע ע"י זולתו והמנס פי רשעים יבלע ויכסה האון אשר במחשבתם כדי שלא יודע רצונם להיש ויהיה זה סבה אל שיוכלו להשיג מחשבתם ולא יהיו נשמרים האנשים מהם או ירצה בזה בעד בליעל המעיד שקר בספורי המישרים להשגת העניינים העיוניים וברשעים בעלי הדעות הכוזבות בפנות העיוניות והתוריות ויהיה הרצון בו עד בליעל ילין משפט במה שיגיע ואם לא ירגיש כי ממנו יעמיד החכמ' על דבר המשפט ויהיה זה העד סבה להשעותו ובכלל הנה בקשה המשפט סבה אל שירצה אלו הדברים כי יקרה שיטעה בעדות לרבות מה כמו שביארנו בחמישי מספר מלחמו' יי' והנה לפעמים תמצא שיגיד האדם דברים בעדות לחזק הדעת שנראה לו צודק בחקירותיו כמו שתמצא זה לגלייניס במה שחלק על הפלוסוף במה שהניח שהלב לבדו הו' החי ולזה הוא מבואר שהמשפט שנראה לו צודק הוא סבה אל שיגיד זה העדו' אך האון והשקר אשר לרשעים בהתחלות הוא סבה אל שיהיו דבריהם נשחתי' ומבולעי' במה שאחר ההתחלות : נכונו ללצים שפטים · כי מפני הלעיגם על האנשים ימצאו בהם שישפטו אותם שפטים גדולים ולגוף הכסילים נכונו שברים כי לסכלות יעשו ענינים מגונים כנגד האנשים ואפשר שיעיר על זה בלצים בעד הבליעל שילין ספורים כוזבים ויביאו לטעות החכמים בדבר משפטי העיון ולזה אמר כי נכונו להם שפטים כי הם עושים רעה גדולה אם לא ירגיש בזה ולזה צריך לאדם שיזהר בדבר הספורים האלו שלא יגיד רק האמת ויתבונן שיהיה ענין ספורו נקי מהדברים המטעים והמשל כי לפעמים כשיהיה מעונן יראה הכוכב רחוק מכוכב אחר יותר מהמרחק האמתי אשר ביניהם ומי שיקח העדות מהעת ההוא יטעה החוקרים בזאת המלאכ' הסומכי' על מבטיו והנה קרא הכסילים בעלי הדעות הנפסדות כי יש עמס הסכלות שהוא קנין וכמו שסכלותם בהתחלות ישבר וישחית מהם במה שאחריהם כן ראוי שישבר גופם לפי שרוב כסותה אחר הדברים הגופיים היה סבה אל שיטעו בעיון מפני שלא הפליגו החקירה בו לרוב התעסקם בעניני הגוף : נהם ככפיר אימת מלך · הנה אימת המלך המושל באדם והוא השכל האנושי שהוא ראוי שימשול בשאר כחות הנפש וכן סודר מהשם יתברך ביום הבראם ראוי שתהיה כל כך חזקה כאלו יגה' לטרוף ככפיר כי באמת מי שיסור מעבודתו ידרך אל ההפסד וההשחתה ומי שהוא מתחבר עמו ואינו רוצה לשמוע הוא חוטא נפשו ומפסידה ויהיה סופו לאין והנה המתעבר עמו הוא בעל התאוה כי הכח המתעורר ההוא יריב עם הכח המתעורר השכלי ויובילהו זה אל הכליון וההפסד : כבוד לאיש · שישבות מריב וזה יהיה בירא את השם כי אין לו תאוה לרע ולזאת הייתה כל מחשבותיו טובות אך כל אויל יתבלבל ויתערב בריב ויהיה זה סבה להפילו ברע ויהיה זה כן באויל כי הוא יחשוב שיהיה ההערב בריב הוא הטיב למיעוט חקירתו בדברי' : מחורף עצל לא יחרוש · אמר להעיר על העצל מלבקש השלימיות כי בסופו יהיה משולל מהשגתם כי העצל איננו חורש אדמתו ועובד אותה כראוי בחורף וזה הוא סבה אל שלא יעשה פרי אשר זרע בה וכן העצל לא ישתדל בתחלת ענין לתקן גופו בלקיחת המוסר ולזה לא יכול להשיג החכמה ולא השתדל בה ג"כ וזה יהיה סבה אל שלא יתן פריו השכל שעם בו הש"י : מים

אבן יחייא

חדל וגו' הזהיר שנית הבן על שמיעת המוסר הטוב ויתרחק מלשמוע המוסר רע · וזהו אומרו חדל בני לשמוע מוסר מהמסית ומדיח לשנו' מאמרי דעת בעקרי התור' ויסודותיה · עד וגו' ומלהיות שומע לאשר ידיחך להיות עד בליעל מעיד עדות שק' אשר ילין וידבר העדות ההוא משפט מות בחבירך · ומלהיות פיך כפי הרשעים אשר יבלע וישחית העולם כאון וכזב אשר ידבר בכזבו וגו' כי סוף שמעו על מריים · כי הם נכונים ומעותדים השפטים הרעים ומהלומות לחול על גברי הלצים הכסילים · לץ וגומר והנה יחולו עליהם השפטים ולא יוכלו להנצל מהם יען כי מי שהוא לץ בסבת היין ואהבתו אל הערב · ומי שהוא לץ בסבת היותו הומה אל השכר והוא משל אל אהבת המועיל · ואינו מסתפק בהכרחי מאלו הב' אהבות רק הוא שוגה בו בכל אחד מהם לא יחכם יען כי הב' אהבות הנזכרות הם נגדיות לאהבת החכמים והמוכנים והעוסקים אליה · ומי שאין לו חכמה אין לו דעת לבקש מגן וצנה לפגעי הזמן הרע וקורותיו : וגומר אבל ראוי לאדם לעמוד תמיד ביראת המלך ה' ופחדו כאשר יפחד האדם מנהם הכפיר · ולהאמין כי מתעברו ומכעיסו יתברך חוטא בנפשו · ולכן אין ראוי לחטוא רק לעשות רצונו כדי להשיג רצונו ית' וית' · כבוד וגו' הזהירו שיהיה מן העלובים ואין עולבין שישמע חרפתו ולא יענה יען כי כבוד הוא לאיש לשבת מלריב כי בשותקו לחבירו לא יתפשט הריב ולא ישמע בחוץ קולם · ולא יתבזה בפני זולתו בדברים הרעים אשר ישמע מחבירו ובדברים הרעים אשר יאמר בתשובה להם · ואדרבא חבירו בראות את מזגו הטוב כי לא השיב לו רעה על דבריו יכנע ויכלם וישאל מחילה ממנו · ואמנם האויל הרשע הוא יתגלע ויפרסם הריב לזולת ויתפשט בו כי הוא תכונתו לדבר תועה ולשמעה · מחרף וגו' העצל מפני קור החרף לא יחרוש ולא יזרע · וכשישאל בקציר התבואה מאדמתו ואין כי לא הצמיח רק קוץ ודרדר להיותה בלתי נחרשת ונזרעת והוא משל גם כן לעניינים השכליי' כי מי שלא טרח בערב שבת בעולם הזה לא יאכל בעולם הבא שכלו שבת : מים

ר' מנחם המאירי

לצאת הקערה שהאוכל בתוכה ואמר דרך גוזמא להפליג במשל שאף בדברים שהנאתם קרובה והכנפה הוא עצל לעשות ואחר שטמן ידו בקערה לקחת האוכל לא ישיבנה לפיו והראשון נראה יותר ואיפשר שכוונת הענין לומר שאף כשהתחיל במלאכה הוא עצל מלהשלימה מלטרוח בה עד שתגיעהו ההנאה ממנו · ואמר דרך גוזמא שאף משהתחיל באכילה והגיע ידו לקערה להוציא האוכל ממנה לא ישיבנה לפיו לגמור ענינה · לץ תכה ופתי יערים והוכח לנבון יבין דעת הערה למשכיל להיותו נוכח לתוכחת אחרים ועל זה לץ תכה ופתי יערים ר"ל יתחכ' בעצמו על מה הכוהו ויוסר במה שראה מעכשו ואחר אחר כן והוכח לנבון יבין דעת ואללי במלת יבין שהוא יוצא והוכח מוסב לתוכחת אחרים כלומר שהוכח לאחרים ימציא דעת לנבון שהוא מקבל התוכחת שרואה אדם מוכיח בו לאחרים וזה ענין להמוריות בנגלה · ולפי הנסתר איפשר שההכא' תאמר בהחלשת כח הראיות והמופתים הכוזבים בענין מה שביארנו במקומו כהגדת מחויב למטטרון וכו' · ואמר שהפתי מתחכם לאחר שישמע מכות האחד את חבירו וקרא המוכה לץ כלומ' בעדר החכמה · והוכח הוא מענין ויכוח · כלומר שהויכוח והמשא והמתן ימציא הדעת לנבון · משדד וגו' · משדד הוא מענין כלה ושוד ומביש ומחפיר הם יוצאים כלומר מביש האב ואם ר"ל שהם בושים לשמועתו ואמר דרך כלל לספר בגנותו שהוא משדד האב וגורם לאמו שתברח כי הוא רקב הממון לא ישקוט עד יכלה כל מוגנם ויכודד ללחם איה והנושאים חוזרים על שניהם כאלו אמר שהוא ישדד ויבריח האב והאם שזה דרך הלשון כמו שביארנו בענין אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה · ובדרך נסתר משל האב והאם ידוע והכוונה שהוא' יגרום הכליון לשניהם יאבד האחד באבוד חבירו : חדל וגו' · חדל היה ראוי להקשר עם אות המ"ם חדל ממנו חדלו לכם מן האדם אבל תבא לפעמים בקשר הלמ"ד ותחדל לדבר שיה · וחדל לעשות הפסח חדל לספור עד שיפרסום כלם בחסרון מ"ם חדל בני מלשמוע מוסר וחדל מלעשות הפסח · ותחדל מלדבר אליו · חדל מלספור והפסוק כלו בענין למוד התורה והחכמה וכל למוד יקרא מוסר ותוכחת והוא מן הגזוים הבלתי אמתיים כענין שמח בחור והדומים להם כלומר חדל מלקבל מוסר ותדע שיוצא ממנו הוא לשגות מאמרי דעת ר"ל דעות התורה כאמרם ז"ל אין בור ירא חטא : עד וגו' · מלת ילין היא מענין מליצה כלומר יטעים ויכעים · המשפט הכתון על פי עדותו עד שיחזיקוהו הכל ויחזיקנו באמתי והיא הערה לדיין להרבות בחקירות הרבה ולענין נסתר רומז לפכית הנכללות בכדוש יי' · ופי רשעים יבלע און כענין יכסה חמס כלומר יעלימנו במיטב אמריו ויחזיקנו באמת כי המעיד כבן שקר הוא ימתיק משפט ר"ל ההיקש בכל הדברים ויכסה חמס המנגדים להרוס אשיות התורה במופתיהם הכוזבים · נכונו ללצים שפטים · ומהלומות לגו כסילים · נכונים ומזומנים השפטים והעונשים ללצים ושברים ומכות לגו כסילים וזה הערה מיעדת גמול ועונש לומר שהם מזומנים להם מכל בני אדם לקחת נקמה מהם · כלומר יאותו להם כי הם לא יקבלו מוסר רק בשפטים ובמהלומות ואמר החכם אין תקנה לנבל כי אם בהכנעה ובבזיון ולענין נסתר יפורש במלת שפטים מה שביארנו

קב ונקי

חדל בני · כלומר מנע עצמך ולא תשמע מוסר שיביאך לשגות מאמרי דעת : עד בליעל · פי' ילין מגזרת כי המליץ העד המעיד שקרים אומר כי במשפט הוא מעיד ומצדיק את עצמו בדברי שקריו · והדיינים הרשעים מכסים האון ומסתירים ואומרים כי עדות אמת מעיד : ויבלע מגז' כבלע את הקדש : נכונו ללצים · השפטים הרעים הם נכונים ומזומנים לענוש בהם הלצים · וגם נכונו מכות ומהלומות לגו כסילים שבני אדם הולמים אותם על ידי כסילותם ומהלומות מגזר' אז הלמו : לץ היין · אמר כי היין לץ והשכר הומה על דרך הרחבת לשון והטעם כי הוא יביא השותה אותו להיות לץ והשכר יביאו להיות הומה כאלו אמר לץ שותה יין הומה שותה שכר · ואיפשר לפרשו בלא חסרון כאלו היין ידבר שישתוהו בני אדם ויפתה אותם בחשיבותו על כן אמר כל שוגה בו לא יחכם כי הוא מסיר המחשבה ואין חכמה לשוגים אולת בו · ולקח היין והשכר במקום התענוגים כלם : נהם ככפיר · פי' נהם ככפיר אשר יגהום כן אימת מלך כאשר מטיל אימה על עמו ומי שגורם שהמלך ימלא עברה עליו הוא חוטא על נפשו : כבוד לאיש · פי' כבודו של אדם ביטול מחלוקת שיבטל הקטטה ולא יבעירנה שאם יריב אדם עמו לא יענה לדבר קשות כנגדו רק ישתוק אמנם האויל מפרסם עצמו על מריב ויתפשט · או יאמר שכל איש סכל יתערב במריבה ולא יכבנה · ויתכן להיות יתגלע מן וגעלה נפשי בהפוך אותיות ככבש כשב · מחורף · מפני פחד החורף והקור עוזב העצל את אדמתו אשר שממה לא תזרע ולא תצמיח · והזכיר החרישה כי היא קודמת לזריעה ואח"כ כשיבא זמן הקציר ישאל התבואה מאותם שזרעו ועבדו שדותיהם בחורף ואין מי שיתן לו מאומה וכמו שיקרה זה בעבודת האדמה כן יקרה בכל קנייני העולם וכן בקנין החכמה ובעבודת השם י"ת כי מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת : מים

מנחת ערב

בלבד יבטח כנס אם יגלה הסוד ואחר בסכך ביתו בגלה וימלטנו הרגהו' להכול ממנו כי הסגנס רק גה יבקד וע ולא יקרב בההנו : לץ הכה גו' נכנה ר' בנים דבר סגמה ה' לץ מהכילך על התורה סוגה הלכות הכניה סכתה כי הוא ענין ר"ן כמאמר רז"ל כנים שיוכבים ואין ביניהם ד"ה הריזה מוסב ללים וה' פתי הפך בה ולא ידע וה' נבון מבין בה דבר מתוך דבר וה' רשע עזפנים עוסה רע בכל עת ואם יוכיחהו יחרף ויגדף, ממוכיחיו לא יחשוך רוק ועל הלה יהיה הדם נדון לומר בלבו את מי אוכיח בדברים ואת מי אכה את הלץ לא ישכון לו ואת הפתי לא עלין תלונת העדרו כי פתי הוא ואת הנבון לא יצטרך כי נבון הוא ואת הרשע הלא ישביעני ממרור הרוכיו כי הוא מבים ומחפיר ע"כ אמר לשלשתן תקוה אך לא התהד' כי הנה לץ תכה כי נכונו ללצים שפטים ולא תוכיח בדברים כי בדברים לא יוסר ואת הפתי לא הכה כי אדרבה עוד יוסיף להטפש בהתוסף נהמת לבו על פתיותו וגם מלין לא יועיל בו אך העמידהו אצל הלץ בהכותך אותו ויתעורר ויערים בלבו מה וזהו ופתי יערים רק את הנבון אותו תוכיח בדברים וזהו והוכיח לנבון כי הוכיח יאות לנבון ואמור לו יבין דעת כי גם שיראה לך כי אין להאכחת לורך בו הלא לא כל מביני דבר מתוך דבר שוים בתבונתם יש מבין מתוך דבר אחד דבר עמוק של דעת נמרקויש שמאותו דבר שהבין הראשון מתוכו יבין גם הוא אך לא דבר של דעת כמוהו רק דבר קל הליכות כי לא יעמיק ירחיב כחברו ע"כ אמר מה שתוכיח לנבון הוא לאמר לו שיבין דעת ולא דברים קלים אשר לא יתייחסו לדעת עלמיי וזהו והוכיח לנבון יבין דעת : אך הד' רעתו רבה כי זה יספיק לגרום שיבוזו אביו כל נכסו להבריח ולגרש את אמו כזה ילד לפרוע לה כתובתה וזהו משדד אב לפרוע כתובה שמשדד אותו כדי להבריח אם ומי הוא סבת כל זה שמתייהם למשדד אב וגו' הבן שהוא מבים ועושה רעה ולא יבוש כהתימו לעשות הרע כי עז פנים הוא מאד כי אדרבה הוא מתפיר ויחוס אביו מה פחסדו ר"ע וחבריו על בעל כזות שהיה על כן שלחיסלא הה האם ואת בנה כי עז הוא שהוא מבים ואם היסרנו יהיה גם מחפיר : חדל בני וגו' יאמר בל יאחז לדיק מוסר בלי הערה בל יאמר איש אהזיק בדבר אמת ולא ישנה מעני' הסלו' כמלא ע"י החזיק באמת מכלא מדנים או מחזיק במוסר הרהק מוקשה וירלה שיגעת

בכתר לא יגילה למעטן הזיק מוסרו כמלא שומע מוסר שעל ידו שוגה מאמרי דעת וזהו חדל בני לשמוע מוסר לשגות על ידו מאמרי דעת רק בשום שכל אל הפכיות כל הבחינות : נכונו ללצים וגו' יאמר ענין הרמב"ם ז"ל פ"ב הגירושין דגט מעושה בישראל כשר שמכים אותו עד שיאמר רוצה אני ולא נאמר שמתוך המכות מודה ואנוס הוא שאין הדבר כן כי הלא כל איש ישראל רוצה בקיום התורה ומצות וזה שהיה ממאן יצרו והמורהו הוא שיכנו וכתבוהו

ה מַיִם עֲמֻקִּים עֵצָה בְלֶב־אִישׁ וְאִישׁ תְּבוּנָה יִדְלֶנָּה: רָב־אָדָם יִקְרָא אִישׁ חַסְדּוֹ וְאִישׁ אֱמוּנִים מִי יִמְצָא: מִתְהַלֵּךְ בְּתֻמּוֹ צַדִּיק אַשְׁרֵי בָנָיו אַחֲרָיו: מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל־כִּסֵּא־דִין מְזָרֶה בְעֵינָיו כָּל־רָע: מִי־יֹאמַר זִכִּיתִי לִבִּי טָהַרְתִּי מֵחַטָּאתִי:

ל"ג · כ"חל בסיפ' · ל יחד וטהרתי

אבן מתקלא

מַיָא עַמִיקֵי עֵצְתָא בְּלִבָּא דְגַבְרָא וְגַבְרָא דְמִתְבַּיַין נִידְלְיָה: סוּגְעָא דִבְנֵי נָשָׁא מִתְקְרִין גַבְרָא מְרַחֲמָנֵיה וְגַבְרָא מְהֵימְנָא מַנוּ מַשְׁכַּח: דִמְהַלֵּךְ בִּתְמִימוּתֵיה צַדִיקָא הוּא וְטוּבֵיהוֹן לִבְנוֹהִי בַּתְרוֹהִי: מַלְכָּא דְיָתִיב עַל כּוּרְסְיָא דְדִינָא מְפַזֵר מִן קֳדָמוֹהִי כֻּלְהוֹן בִּישָׁתָא: מָאן דְיֵימַר דְזָכֵי הוּא לִבִּי וְאֶרְכְּיַת מֵחוֹבְתִי:

יושב ב' מ"ל בסיפ' וסימ' והוא יושב לבטח אתך · מלך יושב על כסא דין : טהרתי ל' מי יאמר זכיתי · והוא חד מן מלין משמשין ת' בסוף תיבותא ול' דכו' וסי' נמסר במסרה רבתא במערכת אות התי"ו בס"ד :

רש"י

מים עמוקים עצה בלב איש · הלכה בלב חכם סתומה · ואיש תבונה ידלנה ותלמיד נבון בא ודלה אותה ממעיו : רב אדם יקרא איש חסדו · הרבה יש בני אדם הבוטחים על אוהביהם המבטיחין אותה חסד וקוראים להם בעת דוחק : ואיש אמונים מי ימצא · המבטיח ועושה : איש חסדו · המבטיח לעשות לו חסד : מלך יושב על כסא דין · יש לפרשו כנגד הקב"ה ויש לפרשו כנגד שופטי אמת : און

אבן עזרא

מים עמוקים · חסר כ"ף כלו' כמים עמוקים שהם קרי' וזכים ורגל לא תרפסם כן החכמה והעצה שהיא בלב איש זכה וברורה · ואיש אחר ידע התבונות ידלה העצה מלבו כלומר ילמדה ממנו : רב אדם · כלו' הרוב בבני אדם כל אחד יקרא חסדו כלומר יתפאר שיעשה חסד ולא יקראהו מי ימצא · פ"א שיאמר אמת על נפשו : מתהלך בתומו' הוא יקרא צדיק · אשרי בניו אחריו כי בגלל צדקו יהיו מכובדים עד שיאשרו אחרי' הנה ייסר אדם מסובת אביו : ומלך שישב על כסאו לעשות דין הוא יורה כל מי שהוא רע בעיניו כי אז יעמוד על כסאו : מי · זה שיאמר זכיתי לבי מעון נעורי טהרתי מחטא ילדותי והטעם אין אדם שילך תמיד בתומו ולא יחטא : גם

רלב"ג

מים עמוקים עצה בלב איש · הנה העצה אשר בלב איש בתחלה ישגוה בקלות אבל אחר החקירה הרבה כי היא במדרגת המים העמוקים מאד אשר יקשה להגיע אל מה שהוא בתחתיהם ואולם איש תבונה ידלה העצה מלבו בטוב חקירתו והפלגתו בה : רב אדם · הנה הרבה מבני אדם תמצא שיכריז כל אחד מהם חסדו בשיספר אני עשיתי חסד כך וכך לפלוני ויחשבו מפני זה בהם שהם אנשי חסד כי גם איש אמונים אשר יעשה הראוי בדברי' לבד בזולת חסד יקשה המצאו והיה זה כן כי לא יתכן שיקרא האדם איש חסד בעבור חסד אחד שעש' אם לא ינהג כך בכל הדברי' וכן לא יתכן שיקרא האדם איש אמונים אם לא כשיתמיד בזאת התכונ' לעשות האמת והיושר תמיד ואפשר שירצ' בזה רב אדם יקרא בעת הצורך האיש שהוא גמל חסדו שישיב לו גמולו והנה יקשה למצוא באלו שקבלו החסד איש אמונים שיתעורר להשיב גמול לאשר גמל אותו חסד אך יתנכ' אליו כאילו לא קבל טובה ממנו ולזה אין ראוי לאדם שישים בשר זרועו אך יבטח בש"י ואפשר שתהיה הוי"ו במלת חסדו נוספת ויהיה הרצון בזה כי כבר יקרא הקורא רב אדם איש חסד ר"ל שיקרא לאחד מהם איש חסד בכל תדע שאין הענין כן כי יקשה למצוא איש חסד כי גם איש אמונים יקשה למצוא : מתהלך בתומו · הצדיק שהוא מהלך בתמימות וביושר במדותיו ובדעותיו והוא איש אמונים על דרך האמת לא די שיהיה נשמר מהרעות כי גם בניו יהיו מושגחים מהש"י בסבתו עם שמחכימתו גם כן שיישיר בניו לעבודת השם ית' ותדבק בהם גם כן ההשגחה מלדם · מלך · הנה המלך והוא השכל כשיושב על כסא דין לשפוט בדברים העיוניים לפי מה שראוי ויקח משאר הכחות העדות הראוי להגיעו אל האמת בדרושיו הנה הוא מזרה ומפזר בעיונו כל רע במדות ובדעות כי יזהר מהדברים המטעים ובהעבירו כחותיו יסיר התאוות הרעות והמגונות והנה זה כלי ממה שיצטרך לאיש אמונים כשיהיה איש אמונים ע"ד האמת · ועתה יבאר שכבר יקשה המצאו כמו שזכר תחלה ואמר מי הוא שיוכל להתפא' שהוא איש אמונים ע"ד האמת מי יאמר זכיתי לבו ואמר מי הוא שיוכל להתפאר שיאמר זכיתי לבי בדעות ונמלטתי מהשקר בהם היה זה ממה שיקשה מאד לרוב הדברים המטעים ומונעים מהשלמת החקירה בהרבה מהדרושים ומי יאמר טהרתי מחטאתי בעניינים הגופיים והמדיניים ולא התנהגתי בהם כי אם ביושר ובאמת :

אבן

ר' מנחם המאירי

שביארנו במלת משפט בפסוק שלמעלה ממנו : לץ היין וגו' · הערה כללית על ההזהר מהמשך אחר התאוות ומבקשת המותרות והוא חסר מלת · שותה היין ר"ל המתמיד בו הוא לץ · וכן שותה שכר הוא הומה לבקשת המותרות ורדיפת התענוגי' ולכן כל שוגה בו ר"ל בכל אחד מהם לא יחכ' · נהם וגו' אימה הנזכר הנה במקום ועף הנזכר למעלה כי הכעס הוא האימה הגדולה · ומתעברו כמו מתעבר בו כלומר שמכעיסו · וחוטא נפשו חסר בי"ת כמו חוטא בנפשו והכונה הוא כענין שפירשנו למעלה · כבוד וגו' · גם זה הערה על שלימות המדות וזכר בפרט אחת מהגדולות שבהם והיא מניעת המחלוקת ועל זה אמר כבוד לאיש שבת מריב ומלת לאיש הלמד קמוצה כלומר לאיש הידוע והוא הנכבד · ושבת הוא שם מענין מנוחה מלשון תשבתו שבתכם ואמר שכבוד הוא לנכבד שישבות מריב כי המחלוקת גנאי לכל אדם וכבוד למכעיס ממנו שאם שכנגדו גדול ממנו ראוי להמנע מצד מעלתו ואם הוא פחות ממנו ראוי להמנע מצד כבוד עצמו ואם הוא כערכו ראוי לו שיחוש לעצמו יתרון על חבירו או לחבירו עליו אי איפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד · וחכמי המוסר אמרו והתגדל על המתגדל ענוה ועל הגדולים סכנה ועל הבינוניים פחיתות נפש · ואמר וכל אויל יתגלע ר"ל יתערב בריב ולא יחוש כלום ובדרך נסתר רמז על ריב המנגד הבא עלינו בעקיפין להרוס אשיות התורה ושפכות המקובלות בה והזהירו שלא יבא עמהם בריב ובטענות להביא מופתים על הפכות התוריות כאשר רמזו רבים מאד כי בזה יודה שאמונתו בהם תלויה בחופת ואולי עוד מעט ונלאם בו ועלה ופרץ חומת אבניו ודי שישען בהאמנתם על הנבואה והקבלה האמתית או שישתדל לקבל מופתיהם אם ידע ודי בזה : מחורף וגו' · מחורף ר"ל מזמן החורף לא יחרוש כלומר מתחלת זמן החרישה עד סוף זמנה לא יחוש לה · אחר שאין החרישה מוציאה פרי אינו חושש לטרוח במה שאין הנאתו מצויה לשעתו ולכן כשישאל בקציר לא ימצא כלום וזה הערה בעשיית המלאכות בעתו וזמן אחר זמן כפי הראוי להם · וכן היא הערה בדרך נסתר על ענייני למוד החכמה וכבר ביארנו הכונה הן בנגלה הן בנסתר בפרשת לך אל נמלה עצל : מים וגו' · זה הפסוק הערה והדרכה בלמוד החכמה ללמוד שתריה בהקדמות והכנות ולא שיהרוס בעיון לדעת החכמה העליונה בזולת החכמות שהם הכנות והקדמות לה לרוב כספו ותשוקתו בחכמה כי זה כמי שמרוב צמאו מפיל עצמו לבור אשר בו מים עמוקים לרוות צמאו ולא יוכל לצאת משם וקרא החכמה עצה ולב איש השכל ואמר שהחכמה אצל השכל כמים עמוקים שאי איפשר לדלות מהם לשעתו רק על ידי תחבולות ואם יפיל עצמו לתוכו לא יוכל לצאת · ואיש תבונה ידלנה כי יעשה לבור מדרגות מרחוק וירד מדרגה אחר עד שידלה וישתה ועל זה אמרו בדרש למה היתה תורה דומה עד שלא בא שלמה לבאר עמוקה ומימיה צוננין לא היה אדם יכול לשתות מהן מה עשה פקח אחד ספק חבל בחבל ומשיחה במשיחה עד שדלה ושתה כך היה שלמה מדבר לדבר וממשל למשל עד שעמד על בוריה של תורה ויש מפרשים שהחכמה מים עמוקים בלב החנף שלא תדלהם רגל כלומר שלא ילמדוה בפרהסיא אבל איש תבונה יחזר אחריו עד שבהשתדלותו ותחבולותיו עם החכם ידלנה ר"ל שילמוד אותה ממנו : רב אדם וגו' · הערה להיות מתנות האדם הנדיב נסתר כל שכן שלא יכריזם ויפרסמם ולזה אמר רב אדם ר"ל רוב בני אדם יקרא כל אחד מהם חסדו ר"ל יכריזנה ויפרסמנה ואיש אמונים שיעלים מתנותיו מי שימצא כלומר שרחוק הוא למצאו · ויש מפרשים רב אדם יקרא איש חסדו ר"ל רוב בני האדם כשיצטרך אחד מהם לחבירו יקרא לאיש חסדו שיועילהו ואיש אמונים להפיק רצון השואל מי ימצא והראשון נראה יותר וכענין החכמה נראה שנקשר לפי' השני שביארנו בפסוק מים עמוקים ורב לדעתי היה ראוי להיות בחולם והוא תאר בפלס לחם חום · המבליג שוד והוא מענין חשיבות כלומר החשובים שבחכמים יכריז כל אחד שלימות חכמתו ר"ל שהוא מזומן ללמדה לכל מבקש למצא דברי חפץ ואיש אמונים ר"ל תלמיד הגון ראוי למסור לו סודותיו מי ימצא כי החכם כל תאותו היא לתלמיד כזה וכשאין מזדמן לו כן על כל פנים צריך להעלים חכמתו פן יתמסכנה וגם מה שפירשנו בנגלה איפשר לפרש כן כלומר רב אדם יקרא איש חסדו כלומר שהוא מזומן לתת מתנותיו לעניים אבל איש אמונים שלא יקבלנה רק להכרח גדול ושיהיה הגון ליתן מתנותיו לעניים אבל איש אמונים שלא יקבלנה רק להכרח גדול ושיהיה הגון ליתן לו מתנה מי ימצא והוא ענין אמרם בעת אפך עשה בהם אפי' בשעה שנותנין צדקה הכשילם בבני אדם שאינן מהוגנין שלא יהיו נוטלין עליה שכר · ויש לפרש לדרך נגלה הערה במדת הנדיבות כלומר רוב בני אדם יקרא כל אחד מהם בסעודותיו ובמתנותיו לאיש חסדו ר"ל הידוע לו והתחבר אליו להיותו גמול חסדו ואיש אמונים לתת לכל שואל מי ימצא : מתהלך וגו' · יש מפרשים שההלוך כשהוא בלשון התפעל מורה על השם אורחותיו ומכוין הליכותיו אצל השם כלומר שהוא משתדל ומדריך עצמו ללכת בדרך ישרה וצדיק האמור כאן אצלה מי שכיוון דרכיו לדרך מצוע וכן תמיד כי הכונה לקצה הראשון יקרא רשע וחסד והכונה לקצה האחרון יקרא חסיד ואם כן מי שאינו מטה על אחד מהקצוות יקרא צדיק ותמים והכונה שמי שכונתו להיות צדיק מדריך עצמו במדות הישרות והמכוונות והוא הערה על שלימות המדות שהוא סבת השלימות האמתי והמולידו ועל כן אמר אשרי בניו אחריו כלומר שהוא ידריכם לאחוז בנתיבותיו כענין האמור באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לשמור דרך יי' · ואיפשר לפרש לדעתי שההלוך בלשון התפעל מורה חוזק הפעולה כדרך מתרפקים על הדלת והכונה שהצדיק מתחזק בכל יום בתומו ובשלימותו הערה שלא להיות האדם בוטח בזה שכבר ידע או הודרך במעלות שלא להתמיד בהם כי לעזיבת הדבר יתיאש האדם ממנו וישולל מעניינו וכבר הזכרנו מה שאמרו רבותי' ז"ל בענין הידיעה יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים ולשכחה בשתי שנים · וייעד על המתחזק ועל המתמיד בכך שיהיו בניו מיושרים אחריו להיותו מדריכם להיות לאחוז בנתיבו כמו שביארנו או רמז באשרי בניו אחריו על השפעת חכמתו לזולתו שהוא תכלית השלימות והתחזקות בו · ובניו ר"ל תלמידיו · ולי עוד בו פי' דרך פשט על ההפטר מזה העולם הכלה ואמר מתהלך בתומו צדיק ר"ל עם כל שלימותו לא ימלט מן המות אבל בשנפטר בשם טוב עד שבניו מתאשרים ומתפארים במעלתו · או יפורש בתומו כמו בעצם תומו כלומר עם חוזק כחו ושלימות טבעיו או כפרש בתומו כמו משך בקשת לתומו · כלומר בלא מתכוין ואני בתומי אלך כלומר שכל כך הוטבע התום בו שאף כשאיני הולך בלא מתכוין אלך בתומי הענין שהתום והיושר שבו טבע גמור והוא ענין אשרי בניו אחריו כי מצד התגדלם עמו יהיה אצלם כטבע גמור · או כפרש בתומו כמו בכוחו וממה שתרגם יונתן משך בקשת לתומו

אבן יחייא

מים וגו' אבל האיש תבונה שעצה בלבו לא די כי יקצור בקציר תבואתו אשר זרע כי זהו דבר קל כי אפי' הדברים קשה ההשגה הנמשלים במים עמוקים בעצת תבונתו ידלנה וישיגם : רב אדם ונומ' האדם שהוא רב וגדול ולכן אינו נושא פנים לזולתו מן החוטאים יקרא לכל איש ואיש מהם וייסרהו על חטאתו וחסדו נגזר מן חסד הוא · ויקרא גם כן לכל איש ואיש אמונים וישבחהו לאמר מי ימצא וישיג הטוב הגופני והרוחני יחד כמוהו · מתהלך וגו' והאדם שהוא צדיק מתהלך בתומו ככה אשר היה איש צדיק תמים מתהלך בתומו את האלהי' האושרים מהעולם הזה והבא לא די כי הוא יזכה בהם כי גם ינחילם לבניו אחריו כי הוא ית' עושה חסד לאלפים לאוהביו ולשומרי מצותיו · מלך וגו' כי הוא רב ומלך יושב תמיד על כסא דין להעמיד במשפט ארץ והוא שותף להקב"ה במעשה בראשית בקיימו אותו בדין · ומזרה ומפזר בעיניו כל רע כי בהבטת עיניו ברשעים יבוסו מפניו לראותם היותו כעוס עליהם וכי כלת אליהם הרעה · מי יאמר וגו' ומי מהאנשים הרעים שנסו מפניו מפני הבטת עיניו שימלאהו לבו לבוא להתנכל לפניו ולהתנכל לאמר זכיתי לבי וטהרתי מעוני ואין האמת אשר האשימוני עליו כי בראותם היות חכמת ה' בלבו יראו ממנו בחשבם כי נגלה לפניו הצפון לבם הרע :

אבן

קב ונקי

מים עמוקים · פי' כמים עמוקים שאין להם סוף שלא יוכל אדם לקחת אותם רק בתחבולה לדלות אותם עם הדלי כן עצה בלב איש שאין אדם יכול לבא בסופה זולתי הוא לבדו ואיש אשר בלבו חכמה ותבונה מוציא מפי חבירו מה שהוא חושב בלבו כמו שמוציא המים בדלי · ומלת ידלנה לשון הגבהה והרמה שירימנה מן הלב · או יאמר כי העצה היא בלב החכם כמים העמוקים והוא מוכן בחכמתו ליתן עצה למי שישאלה ממנו : ואיש תבונה · אם יצטרך לעצה הוא ילך וידלה העצה מלב החכם והענין שאיש תבונה ישאל עצה מן החכם לא ככסיל שלא ישאל עצה על מעשיו אמרו החכמים הדעתן שבאנשים צריך לעצה : רב אדם · פי' רוב בני אדם יקרא כל אחד ואחד ויכריז החסד שהוא עושה ויתפאר בו · ונכון לפרש יספר החסד שהוא עושה למקבל אותו ויכלימנו : ואיש אמונים מי ימצא · ר"ל שיעשה חסד ולא יקראהו · ואמונים שם דבר כלומר שיעשה לאמונת הבורא בסתר ובהחבא ולא לשכר הבריות · וי"מ הרבה בני אדם יש הבוטחים על אוהביהם המבטיחים אותם חסד וקוראים להם בעת דיחקם · ואיש אמונים · המבטיח ועושה מי ימצא · וי"מ שרב נגזר מן רבי המלך ועניינו אדם גדול המעלה ואמר כי האדם הרב וגדול מעלה כל איש מבני אדם יקרא ויכריז גדולתו וחסדו לפחדם ממנו יהיה איש חסד הן לא יהיה · אמנם איש שיהיה בעל אמונה ונאמן רוח שיכריזו האנשים ממנו חסדו ומעלתו מי ימצא כלומר בקושי ימצא זה : מתהלך · פי' מי שהולך בדרך תמו נקרא צדיק וגם אחרי מותו יהיו בניו ותלמידיו מאושרים ומבורכים · מלך · יש לפתרו על הב"ה שהוא יושב על כסא דין יודע הצדיק מתהלך בתומו ומושיבו ומזרה מלפניו כל איש שהורע בעיניו · ויש לפתרו על מלך אוהב משפט שמולם ברשעים ובהבטת עיניו מבריאם מפניו : מי יאמר · פי' מי זה שיוכל לומר באמת נקיתי לבי מכל עון ומחשבה רעה כי השם יודע האמת ולא יוכל לכזב לפניו :

אבן

מנחת ערב

וכשהוכה וחשש ילרו ואמר רוצה אני הרי עושה ברצונו ובא אל הענין והוא כי הנה הלץ הוא בעל שכל ואין רעתו רק העדר תורה אמר שאם לץ תכה ויסוב מדרכו הרעה הנה טוב מאד ונכון כי בעיני שכלו יראה כירע עליו מעשה ברשע ויסוב בכל לבו אך הכסיל והאל רוח שטות לפעמו גם כי בשבט תכה ובלוע עד הכות כסיל מאה לא ישוב באמת כי מחמת המכות יאמר רוצה אני ולא מלבו וא"כ מה יועילו המכות עד יאמר רוצה אני לזה אמר דע איפא כי כאשר נכונו ללצים שפטים כן מהלומות נכונו לגו כסילים וביאר הטעם באומרו לגו כלומר את הגו הוא החומר והיצר הכה ולא את עצמו כמ"ש הרמבם ז"ל :

לץ היין וגו' הז"ל על פסוק ויין ישמח לבב אנוש זכה שמחה כשיעור משמחו ואם לאו שוטה יותר מכשיעור משממו כי ע"י שתיית היין כשיעור נעשה לבו פתוח בתורה והשכל מזוכך ע"י וכן אמר רבא הבא עד דלא שתינא רביעתא דיינא לא צלילא דעתאי · וע"כ הזהיר שלמה ז"ל שבל תרגיל את גוך עלמך ביין ובשכר כדי שתחכם ותהי' לבך פתוח כחוגם בדברי תורה ותהיה צלולה דעתך כי לא כן הוא הדרכה במקו' שהיה מדבר ד"ת טרם שתות היין עתה לץ היין שיהיה מתלוצץ מד"ת כי בבלי דעת ידבר והומה בו השכר הוא היותר חזק וע"כ נקרא שכר שמשכר לבותיו וכל שוגה בו לא יחכם שלא יהי' צלולה דעתו כי אם אדרבה שע"י שכרותו לא יעסוק בתורה וישכח גם מה שבידו :

נהם ככפיר אימ' מלך וגו' יאמר כי הנה לא' שתי סיבות ימנעו איש מהתגלע בריב או מפני מוראה של מלכו' או מפני הכבוד אמר הנה נהם ככפיר אימת מלך שאימתו נוהמת בלבו ונמנע מהלריב הזולת במה כי מעבירו ולא ישית לב אל אימתו חוטא נפשו שהת עלומו הוא מיגר ומחסר כל"ר ובני שלמה חטאים לכן לא יחשב לכבוד השיבת מריב מפני מוראה של מלכות כי הוא מפני היראה אך מה שהוא כבוד לאיש הוא שבת מחמת הריב בעצמו כי העדר כבוד הוא ולא מפני מוראה של מלכית הקו' העולם כי כהם וגו' שאלמלא היא איש את רעהו חיים בלעו כלומר לכן הוי מתפלל בשלומה שאלמלא מוראה וגו' :

ולא מפני השלטים הנקראים בשם איש כי הלא לא מפני היראה ישבותו מריב כי אם מפני הכבוד כי כבוד לאיש וגו' אך מה שראוי לבקש ולחכם שלמה של מלכות מפני מוראה הוא על דבר האוילים כי כל אויל יתגלע ע"כ צריך אימת מלך :

מים עמוקים וגו' יאמר כי לא טוב יתיעץ איש בעל שכל עם זולתו כן לא ייעץ הוא ועצת אמת כלבבו לו פן יגלה סודו לזולת אך טוב טוב להתייעץ עם איש כלבבו אם חכם לבו ולא יעלה על רוחו כי אין בלבו עצת דבר כי הלא

אשר

אבן ואבן · הנה המשקל הקטן מהראוי או הגדול מהראוי והמדה הקטנה מהראוי או הגדולה מהראוי הנה שני אלו הדברים מתועבי' לש"י במדות ובדעות וזה כי הנגזר והראוי במדות הוא השווי והיושר מולת שיהיה לאחד מהקצות כמו שנתבאר בפלוסופיא המדינית והנכבד בדעות שלא לקצר מהאמת הראוי בדבר דבר ושלא להפליג עליו יותר מהראוי כאילו תאמר שמה שיסבול אותו מופת מוחלט לא יקצר בו ויסמך על מופת ראיה או על הקדמות מפורסמות ומה שלא יסבול מופת מוחלט לא יבקשהו וכן לא יחקור במה שאין דרך אל השגתו ולא יקצר לחקור במה שיוכל להשגתו ובהיות הענין כן מי הוא זה ואי זהו שיוכל להתפאר באיש אמונים : גם במעלליו · הנה אע"פ שימלאהו בחוש פעולות האדם טובות וישרות הנה אפשר בו שיתנכר בהם ותהיינה פעולותיו בנגלה טובות ולבו ברע והנה' קרא האיש הזה נער לא מנהג ר"ל שהשכל בו הוא מסרת לא מלך : אזן שומעת ועין רואה · הש"י עשה גם שניה' כלים להשגת האדם בדעות ובמדות וזה שאלו החושים הם יותר נכבדים שבחושים לקחת מהם ההקדמות הראשונות עם ההשגות במוחשים והם עם זה כלים אל שיקנה האדם אליו החכמה שהשיגוה שאר האנשים כי באזן ישמע דבריהם ויכמד אותם ובעין יראה דבריהם בספריהם ולזה היו אלו החושים מהגדולי' שבכלים אל שישלים האדם להיות איש המוגים במדות ובדעות והם עם זה כלים לחטא וזה מבואר מעניניהם : אל תאהב שינה · אל תתעצל ותאהב שינה כמנהג העצלים כי זה יהיה סבה שתאבד הונך ותורש והם תפקח עיניך בזריזות תשבע לחם ומזון ערב בדעות ואולם בנגלה כמו די שלא השגת שלימות אבל גם ההתחלו' אשר אליך מהחוש תאבד ותשכח ולא יהיה לך מזה תועלת : רע רע יאמר הקונה · הנה אין הענין בקנין החכמה כמו בשאר הקנינים וזה כי שאר הקנינים מפני שיהיה מחירם כסף יקרה בקנין שיאמר הקונה שהוא רע ואינו שוה כמו הערך ההוא שהוא מעריך אותו ואחר זה כשילך לו אמר הקנין ההוא אז יהולל הקנין ההוא ויתהולל על אשר לא קנהו ולזה היה נחשב הקנין ההוא כרע בהיותו לו וכשלא יהיה לו יחשבהו לטוב והנה הפך זה ימלא בקנין החכמה כי לא יחשבהו אדם לטוב כי אם אחר שהשיגהו :   יש

י אֶבֶן וָאֶבֶן אֵיפָה וְאֵיפָה תּוֹעֲבַת
יְהוָה גַּם־שְׁנֵיהֶם: גַּם בְּמַעֲלָלָיו
יִתְנַכֶּר־נָעַר אִם־זַךְ וְאִם־יָשָׁר פָּעֳלוֹ:
אֹזֶן שֹׁמַעַת וְעַיִן רֹאָה יְהוָה עָשָׂה גַם־
שְׁנֵיהֶם: אַל־תֶּאֱהַב שֵׁנָה פֶּן־תִּוָּרֵשׁ
פְּקַח עֵינֶיךָ שְׂבַע־לָחֶם: רַע רַע יֹאמַר
הַקּוֹנֶה

מַתְקָלָא וּמַתְקָלָא כַּיְלָא וְכַיְלָא
מְרַחֲקִין אִינוּן קֳדָם אֱלָהָא אַף
תַּרְוֵיהוֹן: אוּף בְּעוֹבָדוֹהִי מִתְיְדַע
טַלְיָא אִין דְּכֵי וְאִין תְּרִיצָן עוֹבָדוֹהִי:
אֶדְנָא דְשָׁמְעָא וְעֵינָא דְחָזְיָא אֱלָהָא
אִיבְרֵי תַּרְוֵיהוֹן: לָא תִּרְחַם שִׁינְתָא
דִּילְמָא תִּתְמַסְכֵּן פְּתַח עֵינָךְ וּשְׂבַע
לַחְמָא: חַבְרָא לְחַבְרֵיהּ נֵאמַר דְּקָנֵית

שמעת ו' ה' פתחי' וא' קמץ וסימ' נמסר בספרא סוף סימן ט"ו ובריש סדר וירא :

רשי

אזן שמעת ועין רואה וגו' : כלומר מעשה ידיו הם והוא חפץ באוזן שומעת מוסר ועין הרואה את הנולד : אל תאהב שינה פן תורש · כי תעשה רש : רע רע יאמר הקונה · הקונה תורה על ידי הדחק ויסורי רעבון אומר אוי לי על רעה זאת והכר' הזאת וכשהולך לו מלא חכמ' אז יתהלל על הצער שנצטער : והזל

אבן עזרא

גם · יתנכר · הפך ההכרה וכן ויתנכר אליהם והענין שהתנכר מן הנערות בעבור מעלליו · אם זך מחטא ואם ישר פעלו כי הנער הכסיל נודע ונכר בזונתו וזה מתנכר במעשיו הטובים כאלו מתכסה בהם ולא יכירו רואיו מעשיו אם נער עשם כאשר הם זכים וישרים : אזן · אל · רע · ג' דבקים כלומר האזן לשמוע מוסר והעין לראות התוכחת עשה השם על כן אל תאהב שינה שלא נבראה העין לישן כי אם שעה ידועה ואחרי כן לראות ולהכיר בדרכי המוסר · פקח עיניך מן השינה כי אז תשבע לחם וראה הקונה שיאמר על המתמכר רע רע ויבזהו כדי שיוכל לקנות בזול וכאשר הולך בעצמו עם המתמכר אז יתהלל ויתפאר בעצמו ויאמר שהוא יודע לקנות דבר נחמד ובאמת כן היה :   יש

אבן יחייא

אבן ונומר ונלוי ג"כ האבן ואבן א' גדולה לקבל בה וא' קטנה לתת בה אשר היו להם במאזנים והאיפה ואיפה אשר תועבת ה' גם שניהם : גם ונומר וגם גלוי לפני המלך הנז' אם זך וישר פעלו מהרשע הנער כעור מכל טוב כשיתנכר במעלליו כי הוא רשע בלבו ובמחשבתו · ויעש' כגלוי המעשים נאותים לא מפני אהבתו אותם כי אם מפני היראה : אזן ונומר כי האזן שומעת והעין רואה מהמלך הנז' אשר בהם יבחין כל הדברים החיצונים והפנימיים הם אליו בהשגח' כי ה' עשה גם שניהם למען יהיה שלם ויוכל לדין את כל העם באמת ובצדקה וכאשר עשה לשלמה הש"י אשר אל מקומו לב שומע לשפוט את העם להבין בין טוב לרע · ויאמר אלהים אליו הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך : אל תאהב ונומר הזהיר האדם שלא יאהב השינה והעצלות מלבקש הדברים המצטרכים לגוף והכרחיים לנפש פן תורש ויאבד גופך ונפשך אבל פקח עיני שכלך וחקור ודרוש הענייני' המצטרכים אליך ותשבע מלחם שהוא משל למזון הגופני והרוחני : וכאשר עשה שלמה המלך כי בקש החכמה ומצאה וכן השיג העושר והכבוד : רע ונומר כשהקונה ירצה לקנות דבר מה מהמוכר יזלזלנו לאמר כי הוא דבר רע ונבזה · ואחרי שיקנהו וילך לו אז יתהלל בדבר ההוא אשר קנה להיותו טוב עד מאד :   יש

ר' מנחם המאירי

לתומו נגד בקשתא לקיבליה כלומר שהצדיק הולך ככוחו כאלו יעלו בקו ישר מעלה מעלה נכח יי' דרכו לא יטה ימין ושמאל וכמותו יגיע לתכלית המכוון בו · ובדרך תוריי איפשר שאמר אשרי בניו אחריו על דרך ועושה חסד לאלפים מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע · מי יאמר ונומר · הנגלה הערה למלכים להיות כונתם לשכיב לריב עמים לקחת אתם נקמת הפעולו' הרעו' כדי לבער הרע ולהרחיק הגזלות והחמסים ושאר מיני הרעות ועל זה אמר שהמלך היושב על כסא דין ר"ל שכוונתו להעמדת היושר ולהרחיק כל עול כאשר יאות לאחד המלכים הוא מזרה ר"ל מפזר ומבער כל רע ובעיניו כמו מעיניו ר"ל מלפניו כלומר שכל כך יעמיד כל אנשיו ביושר שכל דבר רע יבוער כל מלכותו ומיכו ב"ת במקום מי"ם ותקצר נפשו בעמל ישראל · והנותר בבשר ובלחם · ולי עוד לפרש בעיניו כלומר בהשגחתו כדרך ואשימה עיני עליו ואמר על זה מי יאמר זכיתי לבי כלומר שמחוק המלך היותו משכיל ופקח ונבון להכיר ענייני בני אדם ומי הוא שיוכל לרמותו להרחיק עצמו כראוי לעבודתו וכאמן בבריתו עד שיהיה מראה עצמו שכבר זכך נפשו מכל דבר מגונה וטהר מכל חסרון ומכל חטא כי ההתעסקות עם סתרות הלב אי איפשר שלא יתגלה בזמן מן הזמני' ובדרך נסתר אמר שהשכל ההולך על קו היושר כפי החוק המסור לו הוא לבער כל מדה מגונה מביתו ודרך הפלגת מיעוט אמר מי יאמר זכיתי לבי כלומר שמועטים הם שיוכלו לומר כן לא מרובכם חשק יי' מכל העמים אשר שכינותיכם כי אתם המעט : אבן ואבן ונומר · הערה על שלימות המדות והזהר מפחיתותן והזכיר בפרט אחת מן המגונות שבהם והוא הגניבה והשקרות לחמדת המזון ואבן הוא בענין המשקל והוא דבר ששוקלין כנגדו · ואיפה הוא במדה והוא כלי שמודדין בתוכו ומי שיש לו מהם שתים בביתו גדולה וקטנה גדולה לקנות וקטנה למכור הוא תועבת יי' כלומר לא סוף דבר שהוא מרוחק אצל הבריות להיות היזקו נוכר להם אבל הוא רע לשמים לגנות המעשה והחטא הנכלל בו וכל שכן למה שימשך ממנו בתכלית ולפי הנגלה קשה לפרש מה הוראה לאומרו גם שניהם וידוע שהכל דבר אחד ואיפשר שכונתו באבן ואבן להיות האחת ישרה והאחת מעוותת ומצד שדרך הסוחר לקנות בכמות גדול ולמכור מעט מעט וכן שהמוכר סחורתו פקח כמוהו והקטנים המון ודלות עם בהמה אשר להם לא ימצא נכחו בעת הקנין לשקול ולמכור רק ביושר עד עת המכירה ואמר שאף בשעת קנינו עם הישרה הוא חוטא כי באותה שעה מתילד החטא במחשבתו ובעת המכירה יולד הרה עמל ויוליד און וזהו תועבת יי' גם שניהם כלומר שאף בעת הקנייה שהיא במדה ישרה ובמשקל ישר הוא חוטא לפי כונתו אל תכלית רע כי אע"פ שהפעולה בעצמה אין בה רע אחר שלפי מחשבתו תשוב לרע נחשבת לו כאלו היא אותה שעה בעצמו' וכבר הזכרנו ענין וכל מעשיך יהיו לשם שמים ומשל הנזיר שעבר על החורש וכן כתבנו בקצת חבורינו אמרם כל האוכל ושותה כתשיעי כאלו התענה תשיעי ועשירי כלו' מצד שכונתו באכילתו שיוכל להתענות כראוי · ולפי הנסתר יבא ענין גם שניהם על נכון והוא נקשר עם מה שאמר מלך יושב על כסא דין כלומר שאין הכוכב ועלוי המדה להמית האחר לגמרי כי כמו שהנטיה אל הקצה הראשון רע ומגונה כן הנטיה אל הקצה האחרון יותר מדאי רע והריסת הגוף אבל לתת לכל אחד חקו ועל זה אמר תועבת יי' גם שניהם כלומר גם הנטיה אל הקצה האחרון : גם ונומר · נראה שהוא הערה שאם יראה האדם את בנו בקושי הטבעים ובגסות החומר עד שיהיה הלמוד בא אצלו בקושי ושעדרו בנקל כענין קשה לשמוע ונסר לאבד שירבה בהשתדלותו ובשקידה וכיוצא באלו הענינים ויתנכר הוא מענין הכרה כאלו אמר גם במעלליו יוכר נער כלומר שמצד פעולותיו שבקטנותו יבא מתוך הכרה אם יהיה פעלו זך וישר כאמרם ז"ל בוצין בוצין מקטפיה ידיעי · והכל הערה שלפי מה שיוכר ממנו תהיה ההנהגה בו · ולי עוד בו לפרש הערה על צעיר הימים החכם שלא יבהילנו השער הלבן אשר בראש הזקן וזקנו אם יכיר היותו כסיל ובנער מדעת עד שתבואהו יראתו מונעו לאחוז בדרכו אבל יעמוד כנגדו ויחשבנו ליותר צעיר ממנו בעיניו אמרו ז"ל יכול אפילו זקן אשמאי ר"ל בור מלשון והאדמה לא תשם שתרגומו לא תבור · וענין הכרה בזה המקום חשיבות וערך כענין לא נכר שוע לפני דל כלומר לא נחשב ולא נערך השוע בעיני הדל עד שידמה לו כאלו לא הכירו וכן אמרי לפרש ענין ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו כלומר הוא החשיבם והשכל במחשבתו והעריכם כשבאו לידו מה שהם לא עשו לו כך כשבא לידם ועל זה אמר הנה לפי מעלליו יחשב הנער אחר שפעלו זך וישר ואולי בדרך נסתר רמז גם כן על שלימות המדות לומר שחשיבותו וערכו ותוחלת תכליתו היא בשלימות פעולותיו · ולי עוד לפרש בדרך בוריי נער מלשון העדר הלמוד כענין אין זקן אלא מי שקנה חכמה ונתן לו הערה להשתדל בקיום המצות ואע"פ שהוא חסר הידיעה כשמעשיו ומעלליו זכים וישרים יחשב ויהיה בערך היודעים והוא הענין הנכפל בדבריהו באמרם אשר לא יקיים את דברי התור' אשר לא ילמד לא נאמר שלא אשר לא יקיים עץ חיים היא למחזיקים בה אילו נאמ' לעמלים בה לא היתה לעולם תקומה · ומגדולי המדקדקים פירשו יתנכר הפך ההכרה כמו ויתנכר אליהם יודע את מתנכרה · ואמר שהכרת הנער מתחלפת מצד זכות פעולותיו עד שיאמר עליו אין זה נער ואף לפי הלשון אפשר לנו לפרשו מה שפירשתי נער על חסר הלמוד ולהערה הנזכרת כלומר שחוקת חסר הידיעה היא אצל בני אדם בפחיתות מדות אין עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא · וכן אם תלמיד חכם נחש הוא חגרהו על מתניך ואם עם הארץ חסיד הוא אל תדור בשכונתו ואמר שאם יקרה על דרך הזריזות שייטיב פעלו הוא מתנכר בהנהגתו והיא הערה שישתדל בקיום דרכי התורה ויכסה בהם מומיו · ושאלו לאחד מחכמי המוסר איזה מן השלימיות נבחר לאדם אמר השכל אמר ואם אין בו שכל אמר המדות כי הם בגדים יכסה ערותו בהם אמר ואם איננו בעל מדות אמר טוב לו העושר שיעלים מומיו אמר ואם אין לו אמר יקיפם קם וילקט עצים ויבעיר המדורה וישים עצמו בתוכה · ולכן אמר שאם הוא חסר הלמוד ישתדל במוסר ובמדות עד שיתנכר לרואיו : אוזן ונומר · אולי נקשר למה שהזהיר בפסוק הקודם להזהיר האב להכניע את בנו כפי מה שרואה בטבעו ואמר שהטבע שמעת הילידה אין שנויו מצוי אלא בעמל גדול והכרח למודי והרגלי עד שישוב לו כטבע גמור ועל זה אמר יי' עשה וכו' · כענין בטר' אצרך בבטן ידעתיך ובהפכו ופושע מבטן קורא לך · או אולי אמר שספר בשלמות המדות לפי קצת הפירוש רמז על שלמות השכל ואמר שעיקרו בהתמדת הלמוד ושקידתו וידוע שתחלת החכמה אזן שומעת ר"ל למוד במאמר החכמים לשמוע ולהאזין דבריהם ואחריו עין רואה הן ראיית העין להיות עם הספר ישוב מחשבתו הטובה לעיין ולהתבודד במה שלמד הן ראיית השכל לבחון הדברים בעצמו לבור אוכל מתוך הפסולתי ועין יי' עשה גם שניהם כלומר שבזה הפקת רצונו וזוכת המלאכתו אותו כדרך הוא עשך ויכוננך : אל תאהב ונומר · הערה כללית הזדרז למלאכות לפי הנגלה או ללמוד חכמה לפי הנסתר פן תורש מן המזון או מן החכמה כאמרם ז"ל אי' עני בדעת · פקח כלומר העמד עיני שכלך פתוחות ושבע לחם אם לפי הנגלה לחם ממש ושאר מיני המחיה ואם לפי הנסתר רמז על למוד החכמה כמו לחמו בלחמי : רע רע ונומר · בנגלה אחר שרמז בשלפניו הערה להזדרז בקנין העושר עד שישתדל בהעמדתו ולא יצטרך למכור כי העושה חיל ומקימו לבסוף נוח לו שלא עשאו ועל זה אמר   רע

קב ונקי

אבן ואבן · פירוש מי שיהיו לו שני משקלות מלא וחסר ויקנה במלא וימכור בחסר תועבת ה' גם שניהם · ואמר גם לרמוז כי לא הגונב והגוזל בלבד הם תועבת ה' כי גם אלו תועבה לפניו : גם במעלליו · ר"ל שבפעולות שיעשה הנער בימי הנערות יוכר אם יהיה זך וישר פעלו בעת שיגדל כי על הרוב ברוב האנשים כפי מה שיהיה ענינם בזמן הנערות כן ילך בבחרות ובזקנה · או תהיה מלת מתנכר מענין ויתנכר אליהם הפך ההכרה ויתישב בזה מלת גם כלומר אעפ"י שעל הרוב יראו הנערים מה שיהי' מענינם לבסוף גם נמצא נערים לפעמי' מראים בנערותם ההפך ממה שיהיה מענינם באחרית במדות הטוב והרע : אוזן שומעת · כוונתו לומר שאחר שהשם ית' עשו אלו האברים על תכונה שהם רואים ושומעים יש לנו להאמין אמונה שלמה כי הוא ית' רואה ושומע כלומר שגלויים וידועים לפניו כל מעשי בני אדם כנגד האומרים לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב · אמר המשורר הנוטע אוזן הלא ישמע · וג"כ בפסוק זה לומר שהשם נטע אוזן באדם לשמע מוסר וללמוד חכמה · ועין ללמוד הדרך הישרה ללכת בה · וע"כ אמר למטה אל תאהב שינה כי הישן הוא בלא אזנים ובלא עינים · אל תאהב שינה · אמר כי אין ראוי לאדם שיתרשל בעשיית מעשיו מפני שההתרשלות מביא האדם לידי עניות · ואין המכוון בשינה שינה לבדה רק ההתרשלות במה שצריך קרא שינה · והזכיר השינ' מפני היותה המקרה הדבק בעצל פקח עיני שכלך והשתדל במה שצריך לך ובענין זה תמצא מחייתך · ורמז ג"כ שאם יתרשל האדם מדרישת החכמה בזמן הראוי יהיה רש מן החכמה : פקח עיני שכלך ושבע מן החכמה שהיא לחם האבירים : רע רע · ר"ל הקונה בעת שהוא קונה הדבר הוא מזלזל בפיו הדבר שהוא רוצה לקנות כדי שימכרנו המוכר אליו בזול · ואחר קנותו הדבר וילך לו לדרכו אז יתהלל ויאמר כי הדבר שקנה שוה יותר ויותר ובחכמתו קנאו בזול :   יש

מנחת ערב

אשר בעל שכל הוא לא תבצר ממנו מזמת עצה ההו מים עמוקים עצה בלב איש כי הקדוי איש במקרה הוא השוב ובעל דעה הנה לא תבצר ולא תעדר עצה מלבו דבר זולתי שהיה בעומקי של לב וצריך הבני רע וכים ויגיעים לקשור הלוקה באלו עד רשיב עצה הגיבה וזהו ואיש תבונה בתבונתו ועיונו ידלנה מתוך לב עצמו :

והנה יש רב התיכות שלא יבטח בלבו להתייעץ ומה יעשה יקרא את איש חסדו להתייעץ בו כמורו שאחרי שקבל הסד ממנו יהיה לו כלמן רוח ונא זו הדרך כי הלא איש אמונים מי ימצא : או רב אדם כלומר רוב מין האדם זה דרכם שיקרא ויכריז איש חסדו אשר יעשה ולא יסתיר מה שעשה הסד ולצדקה בחופו שהיש אמוני' עוש' הסד של אמת ולא להתיהר מי ימצא : מתהלך בתמו צדיק יש מתנהג בתו'כי יעדר מטבעו תרילות ויש חרוץ מתנהג בתום מצד צדקתו אמ' אשר מתהלך בתומו מצד'ה והוא צדיק לא בלבד יאושר היה כ"א גם בניו ולא בלבד בימיו כי אם גם אחריו : מלך יושב על כסא דין וגו' הנה מלך יושב על כסא דין שופט לכל עם הארץ מזרה בעיניו כל רע שמדמה בעיניו שמזמרה כל כניה רע' וכל עוות שאינו יוצא דבר בלתי מתוקן מתחת ידו · ואינו אלא טועה כי מי יאמר זכיתי לבי מהרהור יהרא או גאות או טהרתי מחטאתי הם שגיתי במשפט שפטתי והטהר מאשר שגיתי כי אין עושה כן כי אלא דרך המלך שיגזור על איש בשגגה אשר לא כדת כי מפני הכבוד לא ישוב מגזרתו יטהר מחטאתו כאשר הודע אליו שגגתו : אבן ואבן וגו' יאמר שא' יש אבן שלמה להראו' לקונה ואבן חסרה לשקול אחרי כן · גם השלמה תועבה שמסייע' לרמות והיקש באיפה ואיפה · או יאמר כי אם הקונה יש לו בכיסו אבן ואבן לשקול המטבעות שלימה וחסרה ומרמ' את המוכר בחסרה והמוכר יש לו איפה ואיפה לרמות את הקונה בחסרה באופן שזה אונא' המוכר באונאת הקונה כי גם שכוונת שניה' לרמות לא נתהנה אחד מהם לפי הרמאות אעפ"י כן תועבת ה' גם שניה' : עין רוא' יאמר ע"ד שחז"ל על אין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו אדם צר צורה בתוך צורה ואין נותן בה נשמ' נוטע אוזן ואין נותן בה שמיעה עין ואין נותן בה ראיה וכו' זה יאמ' עין שתהיה רואה וכן אזן שתהי' שומעה ה' עש' גם שניה' לך בשר ודם מצייר אזן ולא יתן שמיעה עין ולא יתן ראיה : אל תאהב שינה וגו' ילמדנו מוס' שכל לא יבטח איש בעושרו לחשוב כי כן יהיה תמיד ולא יחסר לו נפש עודנו

רלבג

יש זהב · ולזה אמר כי יש בשאר הקנינים קנינים חמודים כמו זהב ורב פנינים אך אין בהם כלי יקר כמו שפתי דעת כי שאר הקנינים יחשבו לגד יתרון ערכם ואין הענין כן בשפתי דעת כי הם טובים על כל הענינים והם המישרי' תכלית ההישרה למנות דברי חפץ כי בזה האופן יקובצו לאדם דעות זולתו ואפשר שיהי' הרצון בזה כי המשיג קצת המושכלות שהם הגעה לו אז יהלל על כל הקנינים המושכל אשר היה מגנה אותו קודם זה וידע' שההבל הזה הוא מה שאמר יש זהב ורב פנינים אך כלי יקר הוא שפתי דעת כי הם יביאו לקנין דבר נחמד מזהב ומפז רב : לקח בגדו · הנה מי שערב זר והוא הנמשך אל הכח המתעורר לתאוות הגופיות הפסיקהו מכל קנינו להפרע ממנו והנה השכל הוא הערב בעד האיש הזר ובעד נכרי' והיא הנפש המתאו' כמו שקדם בראש זה הספר קח משכונו להפרע כי השכל הוא המקבל העונש במה שלא השיגהו תענוג מאלו הפעולות המגונות כמו שקדם : ערב לאיש לחם שקר · בתחלת עיונו כאילו תאמר שאם יטעה ויחשוב שאין שם גמול ועונש אך אח' זה יהפך לו המזון הערב ההוא לחצץ שאין בו תועלת למזון ויסבר עם זה שניו אשר יאכל באמצעיתם : מחשבות בעצה תכון · הנה המחשבו' המקבילות לאדם אשר בעבורם הוא נבוך בענינים הנה העצה שלימ' שתתישב לו בזה ותכין לו המחשב' הצודקת וזה יהי' בשיקבץ כל אלו המחשבות ויברור הצודק מהבלתי צודק בחקירה שלימה ובישוב רב והם יקרה שם שתי מחשבות מקבילות ילחם בתחבולות על המחשב' המרחיקה האדם משלמותו ובזה תמלט מהמבוכה באלו הענינ' הגדולי' אשר יביאו המחשבות המקבילות הנופלות בהם להתבלבל בענינים או ירצה בזה על דבר המחשבות המביאות לאדם לחטא עשה מלחמה עמהם בעצה אשר תבין ובתחבולות בדרך שתכניע ואותם המחשבות הרעות : גולה סוד · לא תתערב עם מי שהוא גולה סוד והולך רכיל כי זה סבה לרעות גדולות בדברים המדיניים ולא עם מי שיאמר דברי פתיי והסתה בשפתיו להדיח מעל הדרך הטוב ואפשר שירצה בזה מי שהוא גולה סוד בענין המבוכ' שיש במחשבות מקבילות אשר בהתחלות שיצטרך להמלט מהם בעצה שיודן ובתחבולות הוא במדרגת מי שהיה הולך רכיל שמשחית העולם ברכילותו כן זה יביא מבוכה בלב האנשים שדעתם קצר' לבא ממנה ויביא מפני זה עליהם הפסד רב בדעותיהם ולזה השמר לך מהתערב עם מי שמרחיב שפתיו לדבר באלו הדברים כי באלו החקירות יש מהסכנ' עד שאין ראוי שיתיר האדם לחקור בהם עם זולתו ולא עם עצמו כי אם בעת שנתחזקו בלבו הדעות האמתיות התוריות והעיוניות כי אז ימלט מזאת הסכנה :

מקלל

טו הַקּוֹנֶה וְאֹזֵל לוֹ אָז יִתְהַלָּל: יֵשׁ זָהָב וְרָב־פְּנִינִים וּכְלִי יְקָר שִׂפְתֵי־דָעַת: לְקַח־בִּגְדוֹ כִּי־עָרַב זָר וּבְעַד נָכְרִים חַבְלֵהוּ: עָרֵב לָאִישׁ לֶחֶם שָׁקֶר וְאַחַר יִמָּלֵא־פִיהוּ חָצָץ: מַחֲשָׁבוֹת בְּעֵצָה תִכּוֹן וּבְתַחְבֻּלוֹת עֲשֵׂה מִלְחָמָה: גֹּולֶה־סּוֹד הוֹלֵךְ רָכִיל וּלְפֹתֶה שְׂפָתָיו לֹא תִתְעָרָב:

מקלל

דקנית והידין נשתבח ונימר: דאית דהבא וכוגעא דכיפי טבאתא ומאני דיקרא ושפותא דידיעתא: נסיב לבושיה מטול דעריב לחילוני ולא אפי נוכריתא משכניה: עריב לגברא בלחמא ריגלא ובתר הידין נתמלא פומיה: מחשבתא בעצתא תתקן ובמדברנותא מתעבד קרבא: דגאלי רזא אזיל קורצא ולמן דמשרגג בשפוותיה לא תתחלט:

דלייט

הקונה ד' מ"ל בליש' וסימ' והיה כעם ככהן כעבד כאדניו · בא העת הגיע היום · פורע מוסר · רע רע יאמר הקונה : נכריה נכרים כתי' וקרי' נכריה והוא חד מן ה' מלין דכתיב מ"ם בסוף תיבותא ולא קרי' וסי' נכרים לקח בגד: כי ערב זר קדמא · שלשים וירדו שלשים מהשלשים · ויהמם וישלח חצים ויפיצם דשמואל · שנים ויעזבו כל מצות יי' אלהיהם · אלפים נהר דינור נגד ונפיק דדניאל :

רשי

ואזל לו · והולך לו : ערב לאיש לחם שקר · כיאוף אשת איש · ואחר ימלא פיהו חצץ · אבנים דקות · וכן ויגרס בחצץ : מחשבות בעצה תכון ובתחבולות עשה מלחמה · אם באת להלחם כנגד השטן בא בתחבולו' תשובה ותפלה ותענית : גולה סוד הולך רכיל ופות' שפתי' המדבר חלקות לפתותך ולהסיתך :

מקלל

אבן עזרא

שיש זהב ופנינים רבים למי שיש לו שפתי דעת שידע בעסקי סחורה: לקח · חבלהו · לשון צווי : ערב · לחם שקר · שהעיד שקרים בעבורו : מחשבות · תכון · כל אחת בעצה שיועץ עם חברו או יכון מה שחשב לעשות : ולפותה · שיפתוהו אחרים לא תתערב שיגלה סודך והוא הרכיל :

נרו

ר' מנחם המאירי

רע רע יאמר הקונה ואזל לו אז יתהלל כלומר שהספקים מעותדים לקנות ולהביא כחלת הפתיים לגנזיהם וכשיתנו עין לקנות איזו כחלה או איזה דבר הם מפחיתים אותו ואומרים שאינו שוה כך וכשיגיע למחשבתו וקנאה והלך לו אז יתהלל המקח ההוא אם הקונה לשכלו ולדעתו ולערמתו הטובה שיצטרך לזכור בזול ובהפסד גדול · ובדרך נסתר הוא נקשר גם כן עם שלפניו כלומר שהחכמה נקנית בטורח גדול כך דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשת' ועל הקרקע תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל ולזה אמר שהקונה החכמה יאמר בעת הקנינה רע רע כלומר שעמל הוא בעיני פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה אבל כשעלת' יגיעתו יפה ר"ל שיגע ומצא ואחר אז יתהלל וימצא עצמו שמח בכל עמלו והכל הער' שלא יתרפה בה מצד הטורח והעמל כי הכל ישוב בסוף למנוחה ולתפארת : יש זהב וגו' · גם זה נקשר במה שלפניו הן לנגלה הן לנסתר ושפתי חסר בי"ת כלומר שהאדם קונה זהב ורב פנינים וכלי יקר בשפתי דעת ר"ל בשכל ובערמה והדברים המיושבים הן בעיני העולם הן בחכמה כי גם היא תקרא זהב ופנינים ורב פתוח יש מפרשים שהוא כאלו הוא בקמץ חטף או בחולם · ואלו שהוא תאר כלומר וחשוב שבפנינים : לקח וגו' · ערב וגו' · שניהם נמשכים לשלמעלה מהם · בנגלה הערה להזהרו בשמירת העושר והתמדתו בהזהר מן הדברים הגורמים הפסדו והזכיר שניהם מהם האחת הערבות שהוא סבת הפסדו בלא הנאה המגעת לידו והשניה הגזלות והחמסים והגניבות ושאר הדברים הגורמים להמסר למלכות ולהענש אם בגוף אם בממון ואמר תחלה לקח בגדו והוא מקור כלומר סכלותו מביאו להיות בגדו ממושכן בערבו' וערב זר כמו לזר וחבלהו כמו חבלו והוא נגזר מן חבול תחבול כלומר גורם שיוקח בגדו בערבו' הזר ומשכונו בעבור הזרה או אולי לקח וחבלהו שהם צווי למשכן במקום הודעה שכן מנהג הענין להעשות הדרך ומות בהר לאחד מפירושיו כלומר על כל שהטבע יחייב כן וכמוהו רבים · ואמר אחר כן ערב לאיש לחם שקר כשגונב וגוזל ושאר הדברים הדומים הוא ערב לו ואינו מתבונן מה ימצאהו על זה ובאחריתו ימלא פיהו חצץ ויקהו שניו · ובדרך נסתר גם כן שב אל הילד המסכן כשיערוב ערובה לזר והוא המלך הזקן ונקרא זר על בלתי היותו מכוון לעצמו ולקח בגדו רמז על הפסד מדותיו הראויות לו מצד ממשלת הזקן עליו כי המדות יקראו בדרך משל בגדים וחבלהו כמו חבלו מלשון חלק יי' עמו יעקב חבל נחלתו · ר"ל חלקו וגורלו שהיה ראוי לו וקרא לחם שקר השתקע בהנאות הגשמיות יותר מדאי כי כל דבר הנעשה בה חטאת כונה הוא שקר ובאחריתו ימלא פיהו חצץ תקהינה שניו בו · כי תקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים · ויהיה לו החצץ חוצץ ומסך מבדיל בינו ובין המכוון לתכליתו : מחשבות וגו' · ידוע שכל אדם צריך עצה ואפי' המשכיל שבמשכילים כי האדם קרוב אצל עצמו ולרוב תאותו בהפקת מחשבתו הפעולה על רוחו כוחה מראות עיניו והשכיל לבו להתבונן הקרוב להזדמן מצד הפועל ההוא להיותו כינע בדבר והשתקע המחשבה בו ולפיכך צריך עצת אחרים שלא הושקעו במחשבה ההיא ולא יסור עין שכלם בה ויעצוהו כפי הראוי · וכבר ביארנו ענין זה בנגלה ובנסתר בתחלת זה בפסוק באין תחבולות יפול עם ותשועה ברוב יועץ · ואמר מחשבות לשון רבים ותכון לשון יחיד חוזר על כל אחת מן המחשבות כלומר כל אחת מהמחשבות תכון לבעליה כראוי לה מצד העצה וכן בתחבולות ר"ל בערמה ובהתחכמות בהתבונן על התבוננות הדבר הן במלחמה הן בשאר העסקים ולי בו עוד דרך פשט שהתחבולות הנה כנגד מחשבות כי המחשבות שהם יורו על חשוב האדם את הדברים אשר יעשו ועל אופן כך כי המלה נגזרת מעט מלשון חשיבות ועל זה אמר שהמחשבות הטובות הם יוצאות לפועל בשלום ובלא חולק כשיהיו בעצה שתכון ר"ל בעצה נכונה וישרה בלא ערמימות ובלא כונה רעה אבל כשהיא בתחבולות ובמרמות ובכונה בלתי טובה יכין בעליו עצמו לעשות מלחמה כי לא יעשם בשלום רק בקטטה ובמריבה : גולה סוד וגו' · יבואר בו בנגלה ובנסתר מה שפירשנו בפסוק מ"ד מזה החלק הוא פסוק הולך רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה דבר · אבל דרך פשט אמרו הנה ולפותה שפתיו לא תתערב · כונה ממנו אחר שהזהיר על מדת הסוד הזהיר לאדם שלא יתערב עמו ר"ל שלא יתמיד ישיבתו עמו כי כל שהוא מתמיד במעמד עם אחר אי אפשר שלא להוציא מפיו דבריו מעבידיו ואות הלמ"ד שבמלת ולפות' במקו' עם כאלו אמר ועם פותה שפתיו לא תתערב ופותה יש מפרשים אותו מענין פתיות ושפתיו חסר בי"ת כלומר פותה בשפתיו והענין כי גלוי הסוד יארע לפעמים בזדון ולפעמים דרך פתיות והזהיר להזהר ממעמד שניהם ר"ל מן החשוד לגלותו בזדון ומן החשוד לגלותו דרך פתיות ויש מפרשים פותה כענין פותח שפתיו מענין פתחן יערה שהוא כנוי לבית הערוה או כפרש מרחיב שפתיו כענין כי ירחיב שתרגומו יפתה כלומר מי שמרחיב שפתיו לגלות סוד לא תתמיד ישיבתך עמו ובכלל זה כל מרחיב שפתיו לקטטה ומריבה וכל הדומה להם :

מקלל

אבן יחייא

יש וגו' באופן כי יש איש שיש לו זהב ורב פנינים ויהיה עשיר גדול · ואמנם הוא כלי יקר מהם שפתי הדעת שיהיה לאיש מה אף כי עני הוא יען כי בהם ישיג החכמה והעושר והכבוד · כאשר עשה שלמה בשפתי דעת שלו כי רע רע אמר היות קניית העושר ולא בקש מה' כי אם חכמה והשיג ממנו החכמה והדעת וגם העושר והכבוד וכאומרו אלהים אליו יען אשר לא שאלת לך ימים רבים ולא שאלת לך עושר · ולא שאלת נפש אויביך ושאלת לך הבין לשמוע משפט הנה עשיתי כדבריך וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד אשר לא היה כמוך איש במלכים · לקח וגו' כי העשיר הנעדר משפתי דעת בסופו יאבד כי אם שיעשה ערבות בעד זולתו והשופט יקח בגדו וכסותו כדי לפרוע הנושה בו מהערבות ההוא · ואם שיחטא בנכריה השופט יכהו ויתבלבל כי יהיה עניו מן ותבל את מעשה ידיך · ערב וגו' ואם שיהיה עשיר גזלן ויהיה ערב אליו הלחם שקר שגזל וגנב ואחר ובסוף ימלא פיהו חצץ ואבנים ויאבד הערבות ההוא בפיו כשהשופט יכהו על ככה ויקח את ממונו · מחשבות וגו' ואמנם העשיר אשר לו שפתי דעת במחשבות ועצה תכון עושרו כי יתקרב אל הטוב ויגיעהו הטוב ויתרחק מן הרע · ובתחבולות עשה מלחמה עם אויביך המבקש את דמך ואת כספך הן להנצל מידו והן לאבדו מן העולם · גולה וכו' וכן תכון העושר ההוא כשלא תתערב עם גולה סוד פן יגלה סוד מחשבותיך ועצתך הנז' · וכן שלא תתערב עם הרכיל פן תכשל להיותך אם מקבלי הלשון הרע ואם מהנכאת' עליו · וכן לא תתערב עם הפותה בשפתיו שתמיד הוא מדבר בשוקים וברחובות כל אשר יראה וישמע ולא לכונה רעה כאשר עושה הרכיל כי אם לסכלותו ופתיותו :

מקלל

קב ונקי

יש זהב · ר"ל יש זהב הרבה בעולם ויש הרבה אבנים טובות ומרגליות וכלי יקר מזהב ומפניני' כשיש לאדם שפתי דעת · או ילמד כי האדם יוכל לקנות זהב וריבוי פנינים · ויש דבר אחר יותר נכבד ומועיל מהם שפתי דעת כלומר הדבור שידבר בו האדם בחכמה והשכל · לקח בגדו · לקח לווי פי' קח משכונו ממי שתכנס בערבות בשביל איש זר ובעבור שערב לנכריה · או בעבור שסבה בה קח המשכון ממנו · ואיפשר שקרא היצר ותאוותיו זר להיותו זר ונכרי מעצמות האדם וכן קרא נכריה הנפש הבהמית ואמר כי כשיתפתה אל היצר וימליכהו עליו והשפחה שהיא הנפש הבהמית תירש גבירתה שהיא הנפש המשכלת סופו שישולחו בו משלחת מלאכי רעים וחבלות : ערב לאיש · פי' מתוק לאיש לחם המקובץ בהון ועמל כדרך מים גנובים ימתקו ואחר שיאכל הלחם יזיק אליו כאלו ימלא פיהו חצץ פי' אבנים קטנות ודקות וכן האדם עובר עבירה מתוקה היא לו בראשונה ומרה תהיה באחרונה : מחשבות וגו' · תכון מבנין נפעל מנחי העין פי' כל אחת ואחת ממחשבותיו של אדם תכון בעצה שישאל מחכמים ממנו ובעצות תעשה מלחמה · וכיון תפלה במלחמה נראית בעין בין בני אדם ורמז גם כן המלחמה הנסתרת שהיא מלחמת האדם בעצמו עם יצרו הרע וצריך האדם להתיעץ בתורה ובחכמים : גולה סוד · פי' מי שהולך רכיל מגלה הסוד שישמע מזה ומזה או יגלה הסוד שידבר אתו חבירו הבוטח בו · ולפותה תאר מנחי הלמד כמו פתי ונקרא כן שיפתוהו אחרים וגם הוא להתפתות והטעם לא תתחבר עם איש כסיל ופתי בשפתיו שיפער פיו לבלי חק · וי"מ פותה שפתיו מרחיב שפתיו בדבר לעג וקלס וכן מתרגום כי ירחיב הרי יפתי :

מקלל

מנחת ערב

עודנו סרוח על ערשו כי הלא תנתק ותמוט היחל בתקוע ויורש ותכפל רעשו כי כתלמד בעצלה תפיל תרדמה ושינה ולא יעשה לביתו ויגדל שבר רעבון ביתו עוד אוסיף להזהירך ש תרגיל עצמך במותרות וזהו פקח עיניך לראות את הנולד ושבע לחם ולא תשבע בשר ויין וכיוצא בהם רק לחם לבדו לבלתי הרגיש לער הדלות כי יבא עדך והוא מוסר התורה באומרה בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע שלא הזכיר שביע' ב"א על הלחם לבדו : רע רע יאמר הקונה וגו' ידרך ערום כי יקנה חפץ לאמ' רע יגרוע הוא פגם ושתים וזהו רע רע למען קנות בזול וכשאזל והולך לו במקחו בזול אז יתהלל · ויאמר יש זהב ורב פנינים ביד איש ואם אין כלי להכילם הלא יאבדו בלי ספק והנה כלי יקר מחזיק אותם ומכילם הוא שפתי דעת כי הלא בשפתי דע' בהתנכלי לומר רע רע החפץ קניתי שוה מאתים במנה כמנה בשפתי דעתי החזקתי במנה והיה לי בכלי יקר להכילו בל יאבד כלו' וטוב לגבר תחבולו' יקנה להרבות לו כמוני היום ולא ישעה המדבר בדברים האלה כי לא יטובה מעשהו כי לא טוב אמור לטוב רע למען הונות את עמיתו וחוס על ממון עצמו : או יאמר אם יש זהב שהוא חשוב הלא כנגד פניו למעלה הימנו רב פנינים אך וכלי יקר שאין למעלה הימנו הוא שפתי דעת : או בל יאמר בעל אוצרו' זהב כי ישולל פנינים היקרים כי הלא אם יש זהב גם לו רב פנינים כי בזהב יוכל לקנותם אך וכלי יקר מלקנות הוא שפתי דעת שלא יוכל לקנותם אשר יחסר לו באוצרות זהבו · או יאמר כי הנה העושר גורם כבוד כי העושר הוא כלי להכבוד · כבוד יקר אך הנה אין ספק כי אין זה דרך בגביר אשר לו שפתי דעת לכלכל דבריו עם בני האדם אך אם יבז' גם המה לא יכבדוהו כעולה כי השפתי דעת הם העושים את העושר כלי אל היקר וזהו יש זהב ורב פנינים ועכ"ז אינם מעצמם כלי יקר וכבוד בלעדי טוב דבורו כי וכלי יקר וכבוד הוא שפתי דעת : לקח בגדו וגו' יתן דופי ביוצא ערב וע"כ יצוה לבלתי רחם עליו כאשר על הלוה שאסור ליכנס לביתו ולמשכנו בזרוע רק הוא יוציא את העבוט החוצה אך לערב מותר וזהו לקח בגדו וגו' כאשר למדו מכאן רז"ל והנה אין ספק כי היוצא ערב בעד אשה עניה בוערה אם היא נכריה הללו שלא יצא ערב לקרב הלוה כי אם עודנה לו כיאם נכריה ראוי לחוס עליו בכל מה וזהו לקח בגדו כי ערב לגמרי ליפרע ממני כי ערב זר אך איעצך שאם הוא בעד נכריה לא תקחנו בהחלט רק חבלהו בתורת משכון גם שיצריך זמן · וש"ת הלא החמרת על הערב שלהם לא אכל ובשר ויין מהלוה לא בא אל פיו ואחת על הלוה וטוב היה תכבד ידך על הלוה שערב לו לחם שקר שאוכל ממון המלוה שהוא לחם הבא ע"י שמבטיח לשלם והוא מפזרו ואוכלו ואינו חס לשלם והלא אתה סכת בעדו ובעד ביתו לבל כהה ידו בזרוע ולא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו לז"א גם לזה תיסרהו רעהו כ"א ערב לאיש לחם שקר כעת הלא ואחר כשירצה לאכול ימלא פיהו חצץ ולא לחם כי נעל דלת בפני לווין ויאכל בדי עורו · או אם תענה הערב לאמר זמיכך כי ערבת לרעך והלא קיימת פי' ואהבת לרעך כמוך הכולל כל התור' דע היפה כי נהפוך הוא כי לדרב' גרמת תכלית שנאה כי הלא זה דרך הלוה הבלתי חס על הערב ולא יכין לבל יפרע בעדו כזה אשר לא טרח לשלם כי ערב לו לחם שקר ואחר בעת השלום לא יענה רכות כי אם יפעור פיו לבלי חק נגד מלוה וערב ומדבר שיח כנודע מטבעם וזהו ואחר ימלא פיהו חצץ וריקית כי יענה עזות והאהבה בשנאה ימיר כמאמר החכם הלויה ראש תת להבה · וסופה מריבה ואיבה : מחשבות בעצה תכון וגו' הנה המתייעץ לפתכון עצתו ומה גם למלחמה צריך שני דברי' האחד לחשוב כל מחשבות חלקי הסותר ואז יברור הצודקת שנית להתנכל אחרי כן בתחבולות לבלתי הגלות העצה היעוצה בל ישמור שכנגדו לא ידעו במה יכשלו וזהו מחשבות וגו' ליפר בהיות מחשבות בעצה ולא עצה מסוללת מחשבות כל חלקי הסותר או תכון העצה שנית ובתחבולות להראות הבך כוונתך עשה מלחמה בל תגלה עצתך ולכן עשה זאת

ועם

רשי

מקלל אביו · ידעך נרו באישון חשך · בהנשף ובהשחירו החשך כלומר בבא הרעה : נחלה מבוהלת בראשונ' שנבהל למהר וליטול תחלה כגון בני גד ובני ראובן שמהרו לשול חלקם בעבר הירדן ודברו בבהלה שנ' גדרות צאן נבנה ומקנינו פה וערים לטפינו עשו את העיקר טפל שהקדימו מקנם לטפם : ואחריתה לא תבורך שגלו כולם · שנים קודם שאר השבטים כמו שמפורש בסדר עולם · ובמדרש ר' תנחומא בשנת שתים לאחז ויער ה' את רוח מלך אשור וגו' ושאר השבטי' גלו בשנת שש לחזקיהו היא התשיעי להושע בן אלה · מוקש אדם ילע קדש · כשאדם נכשל ונוקש בעבירות מקלקל את קדושתו כמו ושתו ולעו : ואחר נדרים לבקר · צריך אדם לחזור אחר קרבנות לנדור ולהביא ולבקש על נפשו : מזרה

מבהלת ק'

רלבג

מקלל אביו ואמו · מי שהוא מקלל אביו ואמו יכבה נרו וישאר בשחרות החשך והיה זה כן לפי שזה מונע ממנו קבול המוסר מהם וזה סבה למנוע ממנו כל שלמות שם שזה ממה שירגילהו לבלתי הכיר הטו' למי שגמלהו טוב והי' סבת הויתו וגדולו באופן מה ויעתק מזה אל שיכפור בש"י אשר בראו ושפעו לו ממנו כל הטובו' עם שזה ממה שיפסיד סדר המדינ' כי לא יתחזק האדם להטיב לזולתו הם לא מפני תקותו שיכיר לו הטוב' אשר גמלהו : נחלה מבהלת · הנה ההצלחה הנחל' היא נבהלת בראשו' כי היא באה לאד' חכף ובזולת עמל ולזה תמצא כי אחריתה לא תבורך כי מפני שלא עמל בה היורש לא תיקר בעיניו ולא ישתדל מאד לשמרה ובזה האופן ישחית נחלתו בקלות וזה דבר מפורסם מאד מענין הירוש' והנחלה והנה העיר בזה כי הקנינים מהחכמה אשר יעמול האדם יותר בהשגתם הם יותר יקרים מהמושכלות אשר יגיעו בקלות והצלחה המגעת מהם היא יותר עצומה ואשר ירכו להשיג ההשגות בזולת עמל וחקירה ושקידה הנה אחריתם לא תבורך כי זה יהיה סבה אל שיתאבו בהשגותיהם ולא יקנו מהם הצלחה כי הם הפכה : אל תאמר אשלמה רע · לאשר גמלני רע כי אין זה מדרך איש המינים כי הוא לא יחפוץ בעשיית הרע אך תקו' אל יי' והוא יושיעך מכף אויביך ולא תמצא ממנו שיעשה להם רע אך שיושיעך כי זה הוא הדרוש שיאות לך בזולת הגעת רע לאחר . תועבת יי' · הנה תועבת יי' אבן ואבן ר"ל אם יהיו במדותיך משקלים מתחלפי לנהג עם קצת האנשים בתכונה אחת ועם קצתם בתכונ' אחרת אך ראוי שתנהג עם כלם בתכונ' אחת והיא בקצת הטוב והיושר והשלימו' ולזה אין ראוי שתהיה תשוקתך להרע לקצת' ולהטיב לקצת' אדרבה' מגמת פניך להטיב לכלם ובזה תלך בדרכי הש"י ולזאת הסבה ג"כ לא טוב בעיני הש"י לשקול במאזני מרמה שישימו המשקלים שישקלו בהם מתחלפי' : מיי' מצעדי גבר · הנה מצעדי גבר בדרכו שילך בהם הם מיי' כי צריך שילוה לו עזר אלהי בכל פסיעה ופסיעה · ואדם מה יבין דרכו מעצמו אם לא ילוה לו העזר האלהי הנה לא לאדם דרכו וזה מבואר בדברים המדיניים כי פעמים רבות יתחדשו מונעים בדרכו או עוזרים לא קוה להם ויותר מבואר זה בדברים העיוניים כי אף על פי שקצת ההתחלות ילקחו מהמוחשים הנה לא ישלם לקיחתם וההגעה לדרוש דרוש והדרכים והסדרים המישרים לו אם לא במה שישפע להם מהש"י כמו שביארנו בביאורנו לספר הנפש ושיר השירים ובמאמר הראשון מספר מ"י : מוקש · האדם וחטאו מבלע ומשחית הקדש השופע לו מאת השם ית' כי הוא שופע לכל מוכן לקבלו והוא הסבה לבקר ולעיין ולחפש אחר נדרים מה היתה הסב' המונעת שלא הגיעו אל התכלית המכוון בהם וזה כי לולא מוקשו שסבב להחטיא כוונותיו יכונו מחשבותיו ונדריו ישלם : מזרה

כ מְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ יִדְעַךְ נֵרוֹ בֶּאֱשׁוּן חֹשֶׁךְ׃ נַחֲלָה מְבֹהֶלֶת בָּרִאשׁוֹנָה וְאַחֲרִיתָהּ לֹא תְבֹרָךְ׃ אַל־תֹּאמַר אֲשַׁלְּמָה־רָע קַוֵּה לַיהוָה וְיֹשַׁע לָךְ׃ תּוֹעֲבַת יְהוָה אֶבֶן וָאָבֶן וּמֹאזְנֵי מִרְמָה לֹא־טוֹב׃ מֵיְהוָה מִצְעֲדֵי־גָבֶר וְאָדָם מַה־יָּבִין דַּרְכּוֹ׃ כה מוֹקֵשׁ אָדָם יָלַע קֹדֶשׁ וְאַחַר נְדָרִים לְבַקֵּר׃

מזרה

יתיר יו"ד

ח' מל' נ' וחס'

נ' ל' וחס' וד' גליס

ב'

ט'

ל' ב' וחד לבקר

דְלָיֵיט לַאֲבוּי וּלְאִמֵּיהּ נִדְעַךְ שְׁרַגֵיהּ אֵיךְ אַתּוּנָא דַחֲשׁוֹכָא׃ יְרוּתְתָא דִמְסַרְהֲבָא בְּקַדְמֵיתָא וּבְסוֹפָא לָא תִתְבְּרִיךְ׃ לָא תֵימַר אֲשַׁלֵּם בִּישְׁתָא סְבָא לֵאלָהָךְ וְיִפְרְקִנָךְ׃ מְרַחֲקִין אִנּוּן קֳדָם אֱלָהָא מַתְקְלִין וּמַתְקְלָא וּמַשְׁחֲתָא דְרַמְיוּתָא לָא שַׁפִּיר קֳדָמוֹי׃ מִן קֳדָם יְיָ הִילְכָתֵיהּ דְגַבְרָא וּבַר נָשָׁא לָא מִתְבַּיַּין אָרְחָתֵיהּ׃ פַּחָא הוּא לְגַבְרָא דְנָדִיר לְקוּדְשָׁא וּבָתַר הָכֵי תָדְיָא לֵיהּ נַפְשֵׁיהּ׃

מבדר

מבהלת נחלה מבהלת מבחלת כתי' וקרי' מבהלת והוא חד מן ד' מלין כתי' ח' וקרי' ה' וסי' עמיהוד ואבשלום ברח וילך · רהיטנו קורות בתינו ארזים · מבחלת נחלה מבחלת בראשונה · ולחתם שבועים שבעים נחתך : ואדם ט' וס"מ' ואדם אין לעבוד את האדמה · אוקיר אנוש מפז · ואדם עליה בראתי · ואדם ביקר בל ילין · ואדם אל עפר ישוב · ואדם מה יבין דרכו · ואדם יפיק תבונה · ואדם לא זכר את האיש המסכן · ומצא חן ושכל טוב :

אבן עזרא

נרו · רמז לנשמתו ידעך כנגד מות יומת · באישון חשך כפול כלומר שימות בחשיכה או החשך משל לצרות : מבוהל' בראשונ' מגזלה · ואחריתה שהיא גזולה לא תבורך והטעם לא ירדו עליה גשמי ברכה וכתוב מבוחלת בחי"ת להודיע כי נחלה גזולה היא כמאסת ונגעלת לשם מן בחלה בם : אל · ה"א אשלמה מחובר במקף בריש רע וכן הפי' אל תאמר לשלם רע למרעים לך · קוה לשם שיש לו כח לשלם לו גמול ויושע לך מידם : מיי' · מוקש · שנים דבקים · מצעדי שיצעד ללכת · ואדם איננו מבין עת לכתו עד כי השם יוליכהו ויושיבהו אשר מאתו מצעדי גבר · והוא יתן מוקש בלכתו לאשר ילע ויאכל קדש ואחר שינקש ידור נדרים להביא לבקר אויל יכלל מן המוקש וילע מן בלעיך יעלעו דם כמו יבלע : מזרה

אבן יחייא

מקלל וגו' וכן לא תתערב עם מקלל אביו ואמו כי בודאי הוא מין אפיקורוס כי כאשר כחש בהוריו בכה כחש בקונו ואף כי לא יפרסמהו בגלוי בודאי כן הוא במצפוני לבו · וסופו שידעך נרו שהיא נפשו באישון חשך שהיא הגהינם · נחלה וגו' ואף כי תראה שהרשע הלז יש לו נחלה מבוהלת פר"ל כי בבהלה ומהירות נכסיו מתגדלים והוא מצליח בכל דרכיו אל תתערב עמו כי אחריתה לא תבורך · והתחברך לרשע יפרוץ ה' גם את מעשיך · אל תאמר וגומר וכן תכון העושר כשלא תאמר אשלמה רע לאשר הרע אתי רק קוה לה' כי הוא יקח נקמתך ממנו ובזכות הלז יושיע לך תמיד מכל צרה כי אוהב ענוים ועלובים ה' · תועבת וגו' וכן תכון העושר כשיתעב העשיר מה שהוא תועבת ה' להחזיק האבן גדולה וקטנה כדי לרמות בני האדם בהם ולהחזיק מאזני מרמה אשר לא טוב בעיניו · מה' וגו' וכן תכון העושר בבטחון בה' כי ממנו נגזרים מצעדי גבר · ואדם מה יבין דרכו הנה לא ידע ולא יבין דבר ממנו ולכן אשרי הבוטח בה' כי חסד יסובבנו · מוקש וגו' וכן הראוי להזהר העשיר מהדבר שהוא מוקש גדול לאדם שהוא מלהקדיש ממונו ונכסיו ומלידור נדרים · כי אחר כך יתחרט וילע ויבלע הקדש כי יאכל מנכסיו אשר הקדיש · ויבקר אחר הנדרים לאמר לא נדרתי כי אם בתנאי ויחפש למצוא עלה לבלתי שלמו : מזרה

ר' מנחם המאירי

מקלל אביו וגו' · מקלל כולל כל מיני בזיון כי קללת אלהים פירושו בזיון אליה ואמר שהמקלה אביו ואמו באיזה צד ידעך נרו באישון חושך · ואישון פירושו שחרות כלומר בשחרות הלילה והחשך והיא הערה בייעוד עונש תוריי או ספור המוכיי שאפי' היה מעולה ונכבד מצד אחר תחסר בזה כל מעלתו עד שישאר כמשולל מכל מעלה כמו שידעך נרו במקו' חשך ובדרך נסתר הקללה הפך הברכה ורמז שהברכה היא תוספת רק הקללה חסרון ואביו רומז על החלק הנכבד ואמו על החומר או רמז לנפש נר יי' נשמת אדם ואמור שהמאשר אות' שחוקים הראוי להם תאבד נפשו בגיהנם שהוא נקרא אישון חושך : נחלה וגו' · יש לפרש שהוא נקשר עם שלפניו ולפי הנגלה ימשך לפי מה שפירשנו ידעך נרו בחסרון נחלה כלומר תחסר מעלתו עד שנחלתו שהיתה גדולה ומבהלת תחלה לא תבורך באחרית וכן בנסתר שחכמתו לא תשאר אחריו ברכה כי תפסד לחסרון חוק האב והאם · ויש לפרשו ענין בפני עצמו ומבוהלת כמו כמהרת ר"ל כחל' הבאה בבהלה ובמהירות כלומר שבא' בדרך המיה יתירה על דרך נבהל להון לא תבורך באחריתו ובדרך נסתר שהמרבה בלמודו יותר מראוי בהריסה ובלתי סדר לא תבורך באחרית : אל תאמר וגו' · הערה תוריית להזהר על הנקימה והנטירה כלומר אל תאמר בלבבך או בפיך לשלם רע למי שהרע לך אבל קוה ליי' ויושע לך · ר"ל יושיעך ממי שאתה ירא ממנו וידך לא תהיה בו ובדרך נסתר כלה לפרש אשלמה מענין השלמה ומליכו גם כן מהדגום ושלם את הבית כלומר אם נמשכת והשתקעת אחר התענוגים · הכלל כבכי מיד והעתק ממנו אל הקצה האחרון דרך רפואה ואל תאמר להמשך אחר החומר ולהשלים תאותך כפי מה שהתחלת מיראתך בהמנעך ממה שהורגלת בו שיקרך בזה נזק לגוף בהעתיקך אותו מהפך אל הפך אבל קוה ליי' ויושע לך : תועבת יי' וגו' · יפורש בו מה שביארנו למעלה בפסוק אבן ואבן איפה ואיפה · ואמרו לו טוב ועניינו כאלו אמר שהוא רע ובהרבה מקומות מדבר הכתוב בדעות בלשון שלילת הטוב שענין ואשר לא טוב עשה בתוך עמיו והוליכו בדרך לא טוב לא טובה השמועה גם ענוש לצדיק לא טוב · וכן בכי בלי שם ולא לשלילת המעלה לבד אבל לחייב פחיתותם וכן בליעל : מיי' וגו' · יפורש בו מה שפירשנו בפסוק לב אדם יחשב דרכו ויי' יכין צעדו הן בנגלה הן בנסתר : מוקש וגו' · הנגלה והנסתר בענין זה אחד והוא הערה על מדות האדם והכוונה מוקש אדם ר"ל החדות שהם לו מכשול ומוקש ישחיתו הקדש ר"ל השכל ומכל מקום יש תקוה על זה שישתדל להכניע יצרו כל כך עד שישוב לדרכים והממוצעים והתקנה הגדולה בזה שישתדל בעצמו בהכנעת הדברים מניעה חזקה בנדר ובשבועה ואיסור כדרך אמרם ז"ל על הכנעת העבירה מי שיצרו תקפו לעבור עבירה יהא קופץ ונשבע עליה · וכן אמרו נדרים סייג לפרישות כלומר אם נמשך אחר רדיפת התאוות יכניע יצרו בחוזק ובקיום לנדור נדר להזיר דרך רפואה כי בזה יעלה בידו המנע ממה שנמשך בו טבעו לרע ואלת לבקר הנה ענין התמדה כדרך בקור תמידי · ולע ענין השחתה מלשון דברי לעו · ויש מפרשים ילע כמו ידבר מלשון תלמוד שאמרו לעי בארוריתא כלומר מכשול הוא לאדם שיקדיש איזה הקדש בדבורו בנדר או בנדבה ואחר כך יבקר אחר נדרו אם יוכל להאלימו ושיחזור להשיבו אחור · וגם זה הערה בהתחיל האדם במעשה הטוב שישתדל בהשלמתו ולא יחוש לטורח או להוצאה · ויש מפרשים בה הערה אחרת תוריית ופירשו ילע לשון בליעה ושתו ולעו · כולל על כל דבר איסור והרחקה הן של קדש כמשמעו הן הרחקה מצד אחד · כן תקדש אם יגע טמא נפש בכל אלה היקדש · והכוונה מוקש אדם הוא שיאכל דבר אסור ואחר כן ישתדל לצורך כפרתו לעשות נדרים ומתנות וצדקות ושאר מצות ויחשוב שהעבירה נתכפרה בקיום אותה מצוה · ועל זה אמרו רבותי' ז"ל אשר לא יקח שוחד זה שוחד מצות כלומ' שאם עשה עבירה ועשה מצוה כנגדה בכוונה שתתכפר לו אותה עבירה אינה מתקבלת לו אלא שינצל למצוה בעת מן העתים ויענש לעבירה כראוי לו : מזרה

קב ונקי

מקלל אביו ואמו · פי' מי שיקלל ויבזה אביו או אמו והו"א תמורת או ראוי שיכבה נרו בעמדו באשון לילה ואפלה · ואישון פירושו שחרות וחשך והוא אמצע הלילה שהחשך חזק בו והכוונה שבעת שיצטרך לאורה יכבה נרו · והמשל שראוי שתסור השגחת הבורא מעליו בהיותו מחשך בעומק הצרות והיגונות ולא ימצא שום חנינה בעת צרתו · ואפשר שקרא אביו השכל והתורה קרא אם ונרו הוא נשמתו הנקראת נר ה' ותכבה ביום המיתה הנקרא' אשון חשך והענין שתכרת מצרור החיים · ולא תהיה מאותם שנאמר עליהם והמשכילים יזהירו וגו' : נחלה מבוהלת · מי שממהר ליטול חלק ונחלה בראשונה קודם אחיו · ובדר' כגון בני גד ובני ראובן שמיהרו ליטול חלקם בעבר הירדן בבהלה עד שטעו והקדימו הצאן לטף ובאחרונה לא תהיה מבורכת ואם תהיה שדה וכרם לא ירדו עליה גשמי ברכה ובני גד גלו קודם שאר השבטים · וי"מ מבוהלת שיבא לאדם פתאום שלא טרח ועמל בה אחריתה שלא תבורך מפני שבעליה לא יחוש אל הממון ההוא שלא עמל בו · אל תאמר · ר"ל כי הזיקך אדם לא תתעורר ליקח הנקמה ממנו כי אין לך כח לעשות עמו רע אם יד השם לא תהיה עמך לכן קוה אלה' והוא ישלם לו כפעלו ויושיעך מידם : תועבת ה' · כלומר אבן גדולה וקטנה ויקנה בשקל הגדול וימכור בקטן וכן מאזנים שלא תהיינה שוות לרמות בהן האנשים האחת גדולה במשקל והאחת קטנה אינו דבר טוב · ואפשר שקרא אבן ואבן מי שיש בלבו דבר אחד והוא מראה בפיו דבר אחר וקראו מאזני מרמה דבר הטעאה וההקדמות קרא מאזנים לפי שבהם ישקלו הדברים וכשתהיינה ההקדמות מוטעות נקראות מאזני מרמה : מה' מצעדי גבר · פי' מאת השם ית' יהיה כאשר יכונו לאיש מצעדיו · או יאמר שביד השם להוליך מצעדי האדם לאשר ישר בעיניו ואחר שהן בידו וברשותו מה יוכל אדם להבין דרכו ומצעדיו : מוקש אדם ילע · מבנין הפעיל מנחי העין בשקל ירח מנחה ופירו' ילע יבלע כמו ושתו ולעו אמר אדם שהקדיש מנכסיו להקדש וישלח ידו באותו קדש ויבלע ויאכל ממנו מוקש הוא לו ג"כ מוקש לו אחר שנדר נדרים שיבקש ויחפש אותם אם ימצא בהם צד היתר להחזיר לאחור כי יתחרט בהן · ויש מפרשים מוקש הוא לאדם שיאכל קדשים ואחר כך ידור נדרים ויחשוב שימצא בהם כפרה : מזרה

מנחת ערב

ועם מי שהוא גולה סוד בטבעו שלא יכילנו בקרבו וגם אשר הוא הולך רכיל בכוונה וגם אשר הוא פותה בפתיו שלא במתכוין יגלה סוד לפתיות בפתיו להומו עם אחד משלם הלא לא תתערב פן בהתחברך עם אחד מהם הבטח בו ותגלה סודך ויודיענו וזהו גולה סוד וגו' : מקלל אביו ואמו וגו' · הנה אז"ל על פסוק למען יאריכון ימיך וגו' שזה נאמר על עולם שכולו טוב ולעולם שכולו ארוך · והנה התורה נדרשת מכלל לאו הן ומכלל הן לאו וא"כ מי שמקלל אביו ואמו ומבזה אותם מת בקצרות ימים היפך מריכות ימים למכבדם זה נאמר ג"כ בעולם שכולו ארוך שהם מקצרים ימיו מחיי עד ונדון בגהינם באישון חושך וז"א אם הרהר מקלל אביו ואמו שמאריך ימים בעה"ז אל תתמה אל החפץ היכן קצרות ימיו של זה היפך מאריכות ימים למכבדם כי כשם שלמכבדם ניתן אריכות ימים לעולם הבא שכולו טוב וכולו ארוך אף קצרות ימים כן שידעך נרו באישון חשך שידונו אותו בגיהנם כי שם ינתן לקבל עונשו : נחלה מבהלת וגו' · יאמר כי אין טוב לגבר כעושר הבא אליו קו קו בהדרגה כי הנחלה המבוהל' בראשונה שראשיתה בפתאומיות וזהו מבוהלת כד"א ויבהל את תמרוקיה אין בה סימן ברכה כי אחריתה לא תבורך : וכן אז"ל שבקל עין הרע שולט בה כיון שבאה לו בלי יגיעה : אל תאמר אשלמה רע וגו' · הנה דרך אנשים כי אשר יציק לו אויבו או גבר עמיתו לדבר ולומר אשלמה רע ואשר הוא צדיק בעיניו כה יאמר ידי לא תהיה בך אך אקרא לאלקים עליון יריב ריבי וישלם לעושה הרעה כרעתו אמר שלמה בחכמתו דע איפה בני כי שתי אלה כאחת רעות וזהו אל תאמר אשלמה רע היא האחת וגם לא תקוה אל ה' ינקום נקמתך היא הב' רק קוה לה' ויושיע לך בלבד מאשר יציק לך אויבך ולא תשית לב אם ינקום ממנו ואם יחדל : וגם כי יחדל לנקום אל תהרהר אחר מדותיו ית' לאמר הלא אם כעסי והוות רעי במאזנים ישאו יחד הלא מחול ימים תכבד הויתי ותחת מה יאריך לו כי דע איפה כי ק"ו הדברים אם תועבת ה' הוא אבן ואבן היות לאדם בכיסו אבן שלמה וזולתם בלתי שלימה אולי ישנה וישקול בחסרה אף גם עתה שודאי מאזני מרמה לא טוב בעיניו ית' ואיך יעלה על רוחך ישקול ריבך את רעך במאזני מרמה : אך זאת תשיב אל לבך כי עמקו מחשבותיו והלא תראה כמה ית' ואין לאל יד שלך להבין דרכו כי הלא מה' מצעדי גבר כי גם כל פסיעה שיפסע איש לא מלבו רק מה' וא"כ איפה ואדם מה יבין דרכו ית' בהנהגותיו אם גם פסיעות עצמו לא ידע ואינם בידו : פעמים מוקש אדם אשר חטא על הנפש ילע קודש ויפגום מקור קדושת נפשו ותבואתו שוחה לא ידע גרמת נזקו ואחר נדרים ישית לב לבקר איזה נדר ידור לה' וייטב לו ולא ידע כי לא על העדר מצוה ילקה רק על עון אשר חטא על הנפש כי גם עתה אולי האלקי' מצא את עונך על נושא זה או זולתו ומה' יצא אשר היכר לך רעיך : וגם אך זך וישר אתה אל תתמה אל החפץ אם לא יתנה' אדם תחת רגלך על אשר הרע לך כי לא ידעה דרכי ית' שמאריך ומגלגל גלגולים עד הביא את אויבך הדום לרגלך לאט לו לעתות אשר ידע אל הלא תראה אשר עשה ה' לנמרוד ואמות מרעהו שלא נפרע מהם מיד כל זמן שהיו לאחים רק הפילם ואחם גלגה' שנפלו ביד אברהם ומי פרעה

אבר

כ"ו מְזָרֶה רְשָׁעִים מֶלֶךְ חָכָם וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אוֹפָן׃ נֵר יְהוָה נִשְׁמַת אָדָם חֹפֵשׂ כָּל־חַדְרֵי־בָטֶן׃ חֶסֶד וֶאֱמֶת יִצְּרוּ־מֶלֶךְ וְסָעַד בַּחֶסֶד כִּסְאוֹ׃ תִּפְאֶרֶת בַּחוּרִים כֹּחָם וַהֲדַר זְקֵנִים שֵׂיבָה׃ חַבֻּרוֹת פֶּצַע תַּמְרִיק בְּרָע וּמַכּוֹת חַדְרֵי־בָטֶן׃

י"א פסו' רי"ו בפסו' · כ"ח · ל · תמרוק ק'

פלגי

מְבַדַּר לְרַשִׁיעֵי מַלְכָּא חַכִּימָא וּמְהַפֵּךְ עֲלֵיהוֹן גַּלְגְּלָא׃ שְׁרָגָא דֶאֱלָהָא נִשְׁמְתֵיהּ דִּבְנֵי נָשָׁא וּבָצְיָא כֻּלְּהוֹן גַּוְיֵיהּ דִּכְרֵיסָהּ׃ חִסְדָּא וְקוּשְׁטָא יִנְטְרוּ לְמַלְכָּא וּמְתַקַּן כּוּרְסֵיהּ בְּחִסְדָּא׃ שְׁבַהוֹרָא דְעוּלֵימַיָּא תּוּקְפְּהוֹן וּשְׁבָחָא דְסָבֵי סֵיבְתָא׃ שָׁאֲנֵי וּפוּעֲתָא פָּגְעוּ בְּבִישָׁא וּמַחֲוָתֵי בְּגַוֵּהּ דִּכְרֵיסֵיהּ׃

היך

מזרה רשעים · פרעה וחילו · מלך חכם הקב"ה · וישב עליהם אופן · גלגל מדתם השיב עליהם ויהגהו בכבדות כנגד והכבד את לבו: נר ה' נשמת אדם · הנשמה שבקרבו מעידה עליו בדין: תפארת בחורים כחם · כמו שתפארת בחורים כחם כן הדרת זקנים שיבה: חבורות פלע תמרוק ברע · דרשו רבותי' הממרק עצמו לדבר עבירה סוף בא לידי כלעים וחבורות ומכות חדרי בטן · הדרוקן:

כל

אבן עזרא

מזרה · להשיק אותם וכבר השיב עליהם אופן עגלה לדוש אות' כלו' ידכאם ואחרי כן יסיר' מפניו: נר יי' נשמת אדם · דרך משל כי הנשמה הכול מאורו ובית מנוחת' מרחם ומשם תאיר לרוח ולנפש בשכלה ויאורו באור' על כן יקרא נרו כאילו הוא מחפש בו חדרי בטן והוא רמז ללב שהוא חדר המחשבות · פ"ה נר יי' ירמוז לאור שכלו כלומר נר אלהי' חופש נשמת אדם וחופש כל חדרי בטן · והטעם כאשר יחפש לב המלך וידע מה שיחשוב לב רשעי' אז ישלח חסדו ואמתו לנצור המלך מצרה ויסעוד השם כסאו בעבור החסד שיעשה המלך: תפארת · חבורות · שנים דבקים · חבורות שיחובר בם האדם · פלע שילא מהם הדם · התמרוק מעלין תמרוקי' מרקו הרמחים מירק ושוטף והוא ע"מ תגמול כלומר כאשר תפאר' בחורים הוא כחם ושיבת הזקנים בחכמה היא הדרם שיהדרום אחרים כן חבורות פלע הדר להיות תמרוק באיש רע שיסיר רעותיו וכן מכות שתגענה עד חדרי בטנם הם התמרוקי הרשע:

פלגי

מזרה רשעים · הנה המלך החכם יירא ממנו הרשעים ויתפזרו אנה ואנה והוכן המרכבה אשר סבבוהו ללכת להשחית זולתם השיבו עליהם עד שנרבתם אשר טבעו ילכדם ובשוחתם יפלו ואפשר שיהיה הרצון במלך חכם מי שהוא מושל באדם והוא השכל ובחכמתו יזרה ויפזר הרשעים והם בעלי הדעו' הנפסדות ויסבב שיהיו נזורים אחור מהדעות ההם ולא ישלימו דרכם אשר הם פוני' אליו ובזה ימלטם מהרע העלום הזה וזה יהי' ממנו אם לעצמו אם התחיל להשתבש באלו הדעו' אם לזולתו בשיישירם לעמוד על מקום הטעות בהם: נר יי' · ולאמר מי הוא זה המלך אמר כי נשמת האדם והוא השכל הוא נר יי' והוא חופש כל העמוקות אשר במלאכות לעמוד על סודם לפי מה שאפשר בעזר הש"י במה שישפיע עליו מאורו וזיוו כי יעמד על אמתת הדברים העיוניים: חסד ואמת יצרו מלך · כי בחסד אשר יעשה לעמו יתמך לבבם אליו והוה כמו משעד לכסאו כי בזה ירוממוהו עליהם וישתחוהו ויכניעהו לעבודתו ובאמת יהי' כשלם תקון העם והמלכות והנה העיר בזה על המלך המושל באדם והעיר בזה כי אין המכוון כוני שיבקש השלימות להשחית גופו ולעכור שארו כמו שיחשבו הסכלים אבל צריך שיעשה חסד להסבות בבריאות גופו והיבריו ובזה יהיה כשמר ויבא לו מהם העזר הראוי כי בחלותם יחלה הוא ג"כ עם שלא יוכל להם אז לשרתו השרות הראוי במה שיצטרך לו מהם בדרושים אשר יחקור בהם ובזה האופן ג"כ יהי' מחזק כסאו ורוממותו עליהם כי יעבדוהו מאהב' והם יעמיסו עליה' עולו ולא יוכלו שאתו יהיה זה סבה אל הבטיעו בו: תפארת בחורים · הנה כמו שתפארת הבחורים כחם כי אז הם ר"ל בימי הבחרות בתכלית מעולם הגבורה כן הדור הזקנים הוא המלאת השיבה להם כי אז יתיישבו בלבם הדעות האמתיות לסבות שזכרנו במה שקדם: חבורות פלע · הנה קלת הרעיה לא ירפאו כי אם בדבר רע וזה שחבורות הפלע יהי' נקיים ומרוקם ברע כאלו האמר שיושם בהם מה שיאכל הבשר כדי שיתגלה ויהי' שם מקום חלא המוגלה ובמכות מגלות חדרי בטן הפלע ההוא כדי לנקות כל עפושיו וכן ראוי בשוה להתנהג ברפואות חליי המדות והדעות כי בעל המדה הפחותה ירפא ממנה בשירגילהו להתנהג בהפך התכונה ההיא והפך כל חלקיה כדי שיתנקה ממנה נקיי שלם ואף על פי שההפך התכונה ההיא הוא גם כן מגונ' יתנהג בה עד יסור אליו וכזה יצטרך לבעל הדעות הנפסדות שיעיין בכל המקומות שהשירוהו אל זה הטעות ויסור מהם ואף על פי שיקרה מזה שיצטרך לחקור במה שאין דרך האדם לחקור בו הנה לא ימנע מזה מי שבא לרפאתו כדי להסיר חליו ממנו:

פלגי

אשר האריך ה' למרוד לא ידע מחשבות ה' ולא הבינו עלתו כי ישיב עליהם האופן וזה אמר מזרה רשעים מלך חכם וגו' לומר כי למה שהוא ית' השפיע אותם תחלה כי בייחוד היה להם למגן ואח"כ וישב עליהם אופן ונגלגל עד הביאם תחת רגל אברה' באופן כי אין להרהר אחר משפטיו וליכיו ית' כי לדיק וישר הוא רק שאין יד שכלנו מגעת ומשגת דרכיו וממנו תקח לך נדון שלך: ואם תראה יאריך ימים אויבך אשר ילוק לך ולא יגלגל עליו ית' האופן לתתו בידך באשר בהביאם אל יהיה דבר עם לבבך בליעל לזרות עיני כבודו ית' חלילה לומר כי אולי רוממות אל יעכב מבא אל פנימיות חדרי בטן מה שא"כ במרוד שחטא בדבור ובמעשה נגלה כי הלא נר ה' נשמת אד' הממלאה את כל הגוף וא"כ ק"ו הדברים אם נר ה' אור נמשך מאתו חלק אלוה ממעל מישבת בחדרי עכירות החומר מה גם עתה מליאות ראייתו ית' שהפלא מכסם ונגד בכר איש וחומר לומרו חופש וגו' אל הטם הנזכר:

חסד ואמת יצרו מלך · הנה יש שני סוגי משפטי' אשר יבורו לפני המלך הא' מה שהוא בין אדם לחבירו ובזה אין שייך לעשות חסד רק יקוב הדין את ההר כי מה שהוא חסד לזה הוא עוות לשכנגדו וע"כ מלך במשפט יעמיד ארץ בלי הצטרפו' שום חסד וכאשר נותה התורה שלא תכיר פני' וכדומה · אך מה שהוא מסוג השני הוא מה שנוגע למלך עצמו מעניני כרגא דמלכא מנדה בלו והלך כי יבא איש אל המלך ויבקש ממנו לפטור אותו על אשר הוא איש מטופל בבנים ופרנסתו בדוחק וכמוהו רבים המתפרנסים בדוחקם וכן עני המבקש כרם מאת המלך' אף שאין הדין נותן לוותר דבר כי אם לשלם למלך מה שמגיע לו מן הדין עכ"ז צריך המלך להיות רחמני ולעשות חסד עם עמו וזה תהלתו שיקרא מלך של חסד · והנה מה שהוא מסוג ראשון הוא דבר שמטיב המלך לכללות העולם כי על הדין ואמתו העולם עומד אך מה שהוא' מסוג השני הוא מטיב לעצמו כי עי"כ יתקיים מלכותו וגם אלו ישלם ה' מדה במדה כאשר הוא עושה חסד גם ה' יעשה עמו חסד לפנים משורת הדין · וז"ש חסד ואמת יצרו מלך כל אחד על ענינו אך מעשיית החסד יגיע יותר תועלת אל המלך ממה שיגיעו לו מהדין כי מה שהי' מהדין הוא דבר שחייבתו התור' ומושבע ועומד הוא מהר סיני על זה · ואף כי לא יקפח ה' שכרו מ"מ אינו עושה כי אם מה שמוטל עליו לעשות · אמנם מה שהוא עושה מהחסד לו לבדו ישלם ה' שכרו שגם ה' יעשה עמו חסד ויהי' כסאו נכון לעד וז"ש וסעד בחסד כסאו:

תפארת בחורים כחם · אמרו ז"ל אשרי איש ירא ה' אשרי מי שירא ה' כשהוא איש שאז יצרו תקיף והוא כובשו וזהו בעל כח וגבור כמ"ש ז"ל איזה גבור הכובש את יצרו וזהו הוא תפארתם כדי לעבוד ה' בכל כחם בבחרותם שיאמר עליהם אשרי ילדותם שלא ביישה את זקנותם הרי שבח בחורים גורם להם גם מעלה יתירה בזקנותם ושיבתם · וז"א תפארת בחורים כחם והוא גם הדר זקנים שיבה · או יאמר והדר זקני' שיבה ע"ד שאמרו ז"ל זקני ת"ח כל זמן שמזקינין' חכמה מתוספת בהם ואז כל כמה שמאריך ימי' בשיבתו מוספת כח חכמתו: מעין מה שהוא בבחור שכל עוד שעולה בימי הבחרות מוספות בו כח וגבורה למלחמה וז"ש תפארת בחורים כחם כשבא בימי הבחרות מוסיף בו כח היפוך הזקנה שכל עוד שמוסיף בימי הזקנה נעשה תש כח לך בזה יאות לו כשהוא זקן שקנה חכמה שזה נקרא חכם באמת שגם בו יש הוספות כח בחכמה שכל עוד שהוא בא בשיבה מוסיף בו חכמה הרי שבזה הוא דומה לבחור בהוספה:

פלגי

ר' מנחם המאירי

מזרה וגו' · אמרו מזרה רשעים מלך חכם יפורש בו מה שהתבאר באמרו מלך יושב על כסא הדין מזרה בעיניו כל רע · וענין וישב עליהם אופן פירושו שיגלגל עליהם מה שכוונו לגלגל על אחרים · ואופן הוא כמו גלגל · ואיפשר לפרש שהשך מזה הבא מגד האופן ר"ל הגלגל העליון ובדרך נסתר תפרש שהשיבם על אופן היושר בהכנעתו אותם מלשון דבר דבור על אופניו: נר יי' וגו' · יש מפרשים בו דרך טבעי שהוא רמז להיות נפש אלוהה מאורו ית' ומקום משכנה במוח ומשם תתפשט לכל חלקיה ויאור להם כאורה ועל זה אמר שהנר ההוא חופש חדרי בטן · ר"ל שמתפשט בכל חדריהם ר"ל בחדרי הלב שהוא מקום משכן השכל והמחשבות ויש לפרש דרך תורי' שהלת חופש כמשכת לפניה ולאחריה והכונ' נר יי' חופש נשמת אדם וחדרי בטנו כענין חוקר לב ובוחן כליות כלומר שהוא יודע הכל ואין דבר נעלם ממנו ויש מפרשים דרך נסתר נשמת אדם על השכל ואמר שהוא נר יי' לחפש כל חדרי בטן התורה וסתריה · וכל זה הערה להשתדל בלמוד בסתריה כי בו ישיג כל המכוון · ויש לפרש בדרך נסתר גם כן שכשהדבר נאמר על שני פנים נגלה ונסתר קרא הנסתר שבו חדרי בטן והוא המכוון והמבוקש והוא כענין אמרו מים עמוקים עלה בלב איש ואיש תבונות ידלנה כלומר שהעלה שבלב איש והוא המכוון בפנימיות הדבר הוא כמים עמוקים · ואיש תבונות ידלנה · וכדרך שאמר שם ואיש תבונות ידלנה כך אמר הנה שנשמת אדם היא שחופש החדרים ההם ומוליאם והוא גם כן ענין לב נבון יבקש דעת העלה והדעת וחדרי הבטן אחד בענין ולב נבון ונשמת אדם ואיש תבונות אחד גם כן · ויש לפרשו גם כן שנשמת אדם והוא היצר המשכן והוא נר יי' חופש כל חדרי בטן שהם חדרי המלך הזקן ומשכנותיו כי הבטן רומז למקום בקשת המותרות ואמר שמחפש אחריהם וחוקר עניניהם לכלכלם במשפט ולחסר מהם מה שהסתפקו בו לפי טבעם ויש מפרשים אותו דרך נגלה על ענין המלך הנבחר שהמכוון בו להיות משכיל וידע לשפוט את העם משפט לדק ואדם רומז על המובחר שבמין ר"ל המלך ואמר שהשכלו הוא נר יי' שחופש חדרי בטן כלומר שיכיר האמת בלי עדים לרוב שכלו וכל דבר לא יכחד מלפניו והוא כענין קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו · חסד ואמת יצרו מלך · וסעד בחסד כסאו לפי מה שפירשנו באחרונה בפסוק שלפניו אמר הנה חסד ואמת ר"ל טוב פעולותיו ויושר לבבו יצרוהו מחטוא במשפטיו ובזה ר"ל ביושר משפטיו יסעד בחסד כסאו ר"ל יתמוך ויכון כסאו · ובדרך נסתר חסד ואמת רומז על שלמות המדות והמלך הוא השכל ואמת הוא רומז על מלוי הדברים שהוא היושר וחסד לנטיה מעט אל הקצה האחרון · ובזה ר"ל בנטיה אל הקצה האחרון יכון מלכותו מאד · ואז יאמר חסד על שלמות המדות ואמת על שלמות האמתי' וכסאו על תכלית השגת שכלו והיא הכסא ואמר שלמות המדות סבה לזה: תפארת וגומר · הגלה הערה לזקן להזהר יותר משאר בני אדם לקדש עצמו אף במותר לו ואמר כמו שתפארת בחורים לפי הטבע הוא כחם כן הדר הזקנים שיבה ר"ל שיכירוהו לבם הכנעה יתרה בכל דבר וכמו שאמר החכם אין כמוה מגונה כשילות בזקן · ואמר אחר שבללה מגונה ובפרט בבחורים לדיכת התאוה מגונה ובזקן יותר העזות והאכזריות מגונה ובנשים יותר · ובדרך הנסתר ר"ל תפארת בחורים להכין עצמם להיות כח בהם לעמוד בהיכל החכמות ללמוד או כחם לכבוש יצרם כראוי אלא טבעם להתגבר עליו והדר זקנים שיבה כבר ידענו שלפעמים תאמר שיבה על החכמ' מפני שיבה תקום מן קדם דסבר באורייתא תקום כלומר שראוי להם לפי חקם שישלמו בעת זקנתם ואם יחסר להם מן השלמות דבר פנה זיוה פנה הדרה: חבורות וגומר · ויש שפירש שהוא הערה על שתי חלקות אשר רכו משמן והמה פתיחות והוא ראש המראה לחבירו בבניו רוב אהבה ולבם גדול בשנאה ובהשתדלות הרע ועל זה שהחבורות פלע ר"ל חבורות של פלע שהיא גדולה הוא התמרוק ברע ר"ל קשוט הדברים וחלקת אחרים למי שהרע לכון בלבו וכן הוא מכות יורדות חדרי בטן · וכן בדרך נסתר רומז תמרוק ברע על חלקת אמרי המתנגדים אשר בם ימשכו הלבבות ויש מפרשים בדרך ת ריי תמרוק מלשון ייסורין מזוקקין כלומר שהחבורות והוא משל לעונשין הם תמרוק האיש הרע להסיר רעותיו וכן מכות היורדות בחדרי בטנו הוא הממרק · ויש לפרש בדרך נגלה גם כן שחבורותיו הם תמרוקו ותוכחתו כלומר שלא יוסר בדברים אין תקנה לכסלים כי אם בהכנעה ובבזיון · וגם בדרך נסתר איפשר לפרש זה על דרך צורך ההכנעה ליצר התקיף בלב כענין הרמוז בפסוק בדברים לא יוסר עבד:

פלגי

אבן יחייא

מזרה רשעים וגו' המלך חכם כשלמה הוא מזרה הרשעים כי יחלקם ביעקב ויפיצם בישראל למען לא יוכלו לעשות סוד ועצות רעות · וכן כי הם מעט יתפזרו אנה ואנה לפחדם ממנו · להיות משיב עליהם כמעשה ידיהם והאופן אשר עשו עם אחרים כן יעשה להם מדה כנגד מדה · נר וגו' ויוכל המלך הלז למדוד לרשעים כפי תעלומות להיות נר ה' אתו והוא הרוח הקדש אשר חופש נשמת האדם החוטא וחופש כל חדרי בטנו וידע מחשבות לבו ומעשיו כאשר פעל ועשה · חסד וגו' וזולת עשותו משפט ברשעים עוד יעשה חסד לפנים מן השור' · ואמת שהוא הצדק האמיתי כשורה עם הצדיקים וזהו אומרו חסד ואמת יצרו מלך כאלו הם אתו תמיד מעבדיו העומדים אותו · והוא כיעד כסאו בחסד כי על הרוב דבריו הם לפנים מן השורה · תפארת וגו' תפארת הבחורים הצדיקים עבדי המלך החכם הוא כחם אשר בו יתגברו על יצרם הרע וישעבדוהו תחתם · והדר זקני המלך הצדיקים הוא השיבה ואורך ימיהם כי הוא אות ומופת על התמעט מעשות רע אשר יכרית הימים ועל התקרבם אל עשיית הטוב המאריך ימים · חבורות וגו' ואמנם הרע והרשע התמרוק שלהם שנקיהו מן ונתין תמרוקיהן והתפארת וההדר שלהם הוא החבורות והפלע והמכות שירדו עד חדרי בטן שיקבלו מה אל יתברך כזה ובא לעיני רשעים ·

פלגי

קב ונקי

מזרה רשעים · פירוש מלך חכם מפזר ומגרש רשעים מתוך ביתו אם יש לו פקידים רשעים יורידם מגדולתם והוא מגלגל עליהם סבות להתגולל עליהם ויפיל פעלם אל חיקם: נר ה' נשמת אדם · נשמת האדם הוא נרו של הקב"ה כי היא אצולה מכבודו ומאורו וידוע כי הנשמה טהורה ונקייה בלא חטא ועון רק הגוף מלא עונות והיא תעיד עליו בבורים למשפט ותגלה כל מסתריו ורק כי השם יודע ורואה כל מצפוני האדם · והזכיר לשון נר כמו שאמרו רבותינו ז"ל לפי שהנר יפה לבדיקה על כן אמר נר ה'' ויש מפרשים כל חדרי בטן כל סתר וכל עמוק בתורה ובחכמה · כי בטן רמוז למקום שבו יסתרו הדברים: חסד ואמת · אמר בחסד שיעשה המלך והוא הפלגת הטובה אפילו למי שאינו ראוי לה וכן האמת שיהיה אמתי בדבריו ויאהב האמת וידבק בו שני אלה הדברים ישמרו המלך מכל היזק ובחסד לבדו שיעשהו המלך יסמך ויתמוך כסא מלכותו: תפארת בחורים כחם · אמר כי הבחורים יתפארו זה על זה כפי כחם כי הכח הוא תפארת אל הבחור וכן השיבה והיא השערות הלבנות שהם באדם הוא תפארת אל הזקני' מפני שהם יכולים להתפאר שלא הגיע מרשעם להיות מכת הרשעים אשר לא יחצו ימיהם רק היו הימים הארוכים ההם ברצון האל יתברך מצורף לזה שטבו ממלחמת הזמן ויצרם הרע הזונה ולא ידברו כי אם בשבחי האל וראוי להודם ולקום מפניהם · חבורות פלע · אמר שהחבורות פלע ממרקות לדם רע ומכות חדרי בטן שירד עד שערי מות כי אין תקנה לעולם כי אם בכיתת הרשעי' · או יאמר כי החבורות פלע והתמרוק והוא הסבר והרצון ראויים שימלאו וכן הם נמלאים על הרוב באיש הרע וכן המכות המגיעות לחלל הגוף: או יהיה התמרוק רפואה והחבושת כמו ובתמרוקי הנשים יאמר כי החבורות הנגלות בשבת פלע רפואת האנשים הרעים שלא יוסרו בדברים אלא בשבט מוסר ומכות מסוכנות:

פלגי

כא

א פַּלְגֵי־מַיִם לֶב־מֶלֶךְ בְּיַד־יְהוָה עַל־
כָּל־אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֶּנּוּ׃ כָּל־דֶּרֶךְ אִישׁ
יָשָׁר בְּעֵינָיו וְתֹכֵן לִבּוֹת יְהוָה׃ עָשֹׂה ד' חד כתי'
צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחָר לַיהוָה מִזָּבַח׃ ג' דסמי'
רוּם־עֵינַיִם וּרְחַב־לֵב נִר רְשָׁעִים ל חס'
ה חַטָּאת׃ מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ אַךְ־לְמוֹתָר
וְכָל־אָץ אַךְ־לְמַחְסוֹר׃ ד' נליס'
פעל

הֵיךְ טִיפֵּי דְמַיָּא לִבֵּיהּ דְמַלְכָּא בְּאִידוֹי
דֶאֱלָהָא וּלְאָתַר דְּצָבֵי נִירְכְנֵיהּ׃
כֻּלְהוֹן אָרְחָתֵיהּ דְגַבְרָא תְּרִיצָן אִינוּן
בְּאַפּוֹי וֶאֱלָהָא מְתַקֵּן לִבֵּיהּ׃ מָאן
דְּעָבֵד צִדְקְתָא וְדִינָא מִתְרְעֵי בֵיהּ
אֱלָהָא מִן דִּבְחָא׃ רָמוּת עַיְנֵי וּבְעֵי
לִבָּא וּשְׁרָגָא דְרַשִׁיעֵי לְחֶטְתָא׃
מַחְשַׁבְתָּא דְגַבְיָין לְיוֹתְרָנָא וְרִיגְלָא
דִמְסַרְהֲבָא לְחוּסְרָנָא׃ מעברנותא

עשה ד' כתיב כן וסימ' בסדר ויצא ובתלים סי' ק"א : צדקה ומשפט ג' דסמי' וסימ' כי ידעתיו למען אשר יצוה · אהב צדקה ומשפט · עשה צדקה ומשפט נבחר לי"י מזבח : אץ ד' וב' ואץ וסי' נמסר ביהושע סי' י"ז :

רשי

כל דרך איש ישר בעיניו · ותוכן · ומונה : רום עינים · גסות הרוח ורחב לב · חפץ למלאת תאות לבו הוא ניר של רשעים חרישות' ומחשבות' הוא חטאת' : מחשבו' חרוץ · אדם ישר המתהלך באמ' ובמשפט חרוץ · אך למותר להצלחה ולריוח באות · וכל אץ · דוחק את השעה : פועל

אבן עזרא

פלגי · חסר כ"ף · על כל אשר יחפוץ השם יטה לב המלך : כל · עשה · שנים דבקים · פי' כל דרך איש ישר בעיניו רואה השם והוא תוכן לבות לעשות רצונו על כן ידענו ועיניו רמז לשכלו ומעשה צדק והמשפט הוא נבחר לשם מזבח : רום · ע"מ שוב כלומר רום שירים עיניו בגאוה הפך ושח עינים · ורחב לב שירחיבהו לסבול הצרות ויראה מהשם · נר חסר יו"ד וטעמו שיניר ויחרוש הרשע לעשות חטאת ענין שלשתם : מחשבות · אדם חרוץ · אך למותר שיש לו יתרון בהתעסקו בסחורה ואף למעט מעשה הרשעים הנזכרים · וכל אץ כענין אץ ברגלי' שירוץ לרעה בעבור שיבואהו מחסור הוא אץ וממהר ואך למעט מותר החרוץ : פועל

רלבג

פלגי מים · הנה לב המלך ורצונו הוא ביד יי' כמו פלגי מים שיוכלו להטותם אל אשר יהיה שמה החפץ כן יטה הש"י המלך אל כל אשר יחפוץ והנה העיר בזה כי פעולו' המלך ומחשבותיו הם מוגבלות מהש"י והוא כמו שליח הש"י במה שיעשהו מדבר המלכות וזה כלו הוא מיושר החכמה האלהית כי אילו היה פועל המלך באלו הדברים מסור לבחירתו בשלימות כדרך המסר לבחירתו פעולותיו בעצמו היה זה הענין סכנה נפלאה אל העם אשר תחת המלך ההוא ולזה לא עזב הש"י כל זאת ההנהגה למלך כי גבוה מעל גבוה שומר ולזאת הסב' אמר אליהוא ממלוך אדם חנף ממוקשי עם כאילו אמר ממוקשי הם סבה שימלוך אדם חנף ולזאת הסב' ייחס הש"י המשפט אשר יגיע מהשופטי' באמרו כי לא אצדיק רשע כי יי' שביארנו שם והנ' המכוון ראשונ' מזה המאמר הוא להעיר על המלך שהוא מושל באדם שקדם זכרו והודיע בזה כי אין בו בעצמו קטה כי תשוקתו תהיה תמיד אל הטוב מצד עצמו ולזה אמ' כי רצון מלך הוא ביד יי' כמו פלגי מים להטותו אל כל אשר יחפוץ ואולם החטאים יקרו לצד' מצד אחר הכחות : כל דרך איש ישר בעיניו כי כל אחד מהדרכי' ימצא בו טוב מה אם מועיל אם ערב אם כבוד אם נכון או זולת זה מהענינים שיחשוב בהם היות' טובות אך מי שיישר הלבבות ומתקנ' להגיע אל הטוב האמתי הוא הש"י כי בהגעות זה הטוב ובדריכה אליו יצטרך עזר אלהי לרבוי המונעים אשר לאדם מהדריכה אליו ומפני שאי אפשר שיגיע אלא באמצעות השפע השופע מהש"י : עשה צדקה · עשיית היושר והמשפט בדברים המדיניים והעיוניים נבחר ליי' מהקרבת הזבח כי אלו הדברים מקנים השלימות בעצמותם ואולם הזבח ואם בו הערות להקנות השלימות כמו שביארנו בביאורנו לדברי התורה הנה זה ממנו על הדרך הרמז והסימן לא בעצמותו והעיר עם זה ג"כ בזה הפסוק על מה שהעיר שמואל באמרו הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים ועל מ"ש שלמה וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח והרצון בו כי יותר נבחר לש"י מי שיתנהג בצדק ובמשפט בשישמור דרכי התורה ממי שיחטא והקריב זבח על חטאו. רום עינים · הנה מי ישרי' עיניו לעיין במה שאין מחוק האנושי להשיגו אף על פי שהוא רחב לב ולרחב לבו הוא מוכן לעמוד על חקירות עמוקות הנה זה הענין ממנו הוא ניר הרשעים בדעות וחרישתם שלא יעיינו תחלה אי זה יובילם אל הדרוש ואם אפשר להם לעמוד על אמתתו אם לא והוא חטאת חסרון לא יתרון ותוספת במעלת שכל כאמרו אל תתחכם יותר למה תשומ': מחשבות חרוץ · הנה מחשבות החרוץ והזריז אשר כלם מוגבלות ונגזרות מתחלת הענין כשיתחיל בפעולותיו הם כלם ליתרון ולתוספת טוב כי יתנהג בעניניו לפי מה שראוי ולזה יגיעו התכליות אשר הוא פונה אליהם וכל מי שהוא ממהר לעשות פעולותיו בזולת חקירה והתיישבות אם ראוי שיעשה אם לא ואיך ראוי שיעשם הנה לא יגיע לו מהם כי אם חסרון לא יתרון ותוספת טוב וכאילו ביאר בזה שהאיש רחב לב שהרים עיניו לעיין במה שאינו ראוי היה סבת טעותו בזה היותו ממהר בזאת החקירה בזולת שיעמוד תחלה אם אפשר ההגעה אליה ואיך : פועל

אבן יחייא

פלגי וגומר אחרי אשר שבח המלך החכם עד מאד הזהיר כי אין לבטוח בו ובנדיבים מבני אדם שאין להם תשועה · רק באל יעקב שהוא עזרו כי כאשר פלגי המים תוכל להטותם לכל שתרצה על ידי חריצים שתעש' כלך ההוא ככה לב מלך ביד ה' ועל כל אשר יחפוץ יטנו ואם כן ראוי לבטוח במניע הראשון אשר יניע העולם ומלכיו ושריו ונדיביו כרצונו ולא בהם המתנועעי' על ידו ית' · כל וגו' כי האד' שכלו איננו יכול להבחין איזהו הדרך הישר כדי לבחור בו ולכן על הרוב יטעה בבחירתו' אבל ה' הוא תוכן מחשבות הלבבו' ומדריכם לבחור בדרך הטוב ולכן בו ית' התוכן לבות ראוי לבטוח ולא באיש אשר כל דרך ישר בעיניו · עשה וגו' פירש הדברים אשר ראוי שיתקרב שיהם הבוטח בה' ובדברי' אשר ראוי שיתרחק מהם באומרו עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח כי הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים כי למה לי רוב זבחיכם יאמ' ה' ומי בקש זאת מידכ' רמוס חצרי ויותר טוב הוא שלא לחטוא ולבלתי הקריב קרבן מעולם מלהקריבו תמיד על שגגות וזדונו' רום וגו' הוא חטאת אשר ראוי שיתרחק ממנו הבוטח בה' · ג' פחתיות שיש ברשעים · הא' רום עינים והוא הגאוה שהיא אם לכל המדות הפחותות שבנפש המרגשת' והב' ורחב לב שהוא אהבת הערב והתאוות שהיא מדה פחותה והפכית להסתפקות שבנפש הצומחת · והג' הניר והגדולה והמלוכה בחוזקה על הזולת שלא לשם שמים כי יהיה ניר מן למען היות ניר לדוד עבדי שנקרא כן להיו' המלכות כנר לעולם להאיר להם בכחשו המשכלת בעשותו משפט וצדקה בארץ ושומו שלום בעולם עם חסד ואמת אשר יצרוהו : מחשבות וגו' וראוי שיהיה זריז וחרוץ עושה כל דבריו במחשבה ועצה יען כי מחשבות החרוץ הם סבה שתמיד יצליח בכל דבריו ויהיה לו מותר ויתר שאת מה שהאץ והמהיר במלאכתו באין עצה ואין תבונה לא יצליח אבל יחסר לחמו ויהיה תמיד מוכן למחסור : פעל

ר' מנחם המאירי

פלגי וגומר · הערה למלכים ולנכבדים שלא יפתה לבבם לרוב כבודם להקל בכבוד השם ובהפר מצותיו ותורותיו. והזהיר על זה בפרט המולך להיותו המיוחד שבכולם נבונת התורה להזהירו בפרט על מדת הגאוה כאמרו לבלתי רום לבבו מאחיו מצורף אל היות האזהרה לו כוללת אזהרה לכל עמו כמה שאמר העם דתו כדת המלך והזכיר זה דרך הודעה בכונת אזהרה והערה והוא שאמר פלגי מים ר"ל תעלות של מים כי פלג הוא לשון חלוק וענינו על המים הנגרים ונחלקים לכל גוים קטנים · והכונה כי כמו שהגנן מוליך פלגי המים אחד הנה ואחד הנה לכל המקומות אשר ירצה להשקות ממנו כל מטעיו כן ראוי לכל נכבד לחסור לבו לאל ולהטותו לכל רצונו לקיום תורתו ומצותיו ופלגי לפירוש זה לועזין אותו קנאלש כענין תעלות וכן פירשוהו המדקדקים ולפי הנסתר יאמר שלב מלך ר"ל שכל החכם ראוי לתתו כפלגי מים ביד יי' ר"ל להזהר שלא להרוס בו אחת ממצות התורה אבל לכל אשר יחפצו דרכי התורה ונתיבותיה יטנו' ויש מפרשי' פלג המקום העמוק המלא מים ובלעז גורק והוא כענין מים עמוקים עצה בלב איש כלומר שכל החכם הוא כפלגי מים ר"ל כמים עמוקים ראוי להיותו כלו ליי' על הדרך שביארנו וכן בנגל' לפרש שלב המלך ואם הוא רחב ועמוק כפלגי מים יתן ממנו ליי' קדש : כל דרך וגומר · תוכן פירושו ענין חשבון מתכונת הלבנים ותוכן לבנים ותרגומו סכום ר"ל חשבון מתכונת הלבנים ותוכן הוא יוצא כלומר מביאו לחשבון והיא הערה תוריית מזהרת במניעת הרע ומיעד' עונם לבלתי מוזהרי' בה אמר כל דרך איש ישר בעיניו כלומר שהטבע נמשך לדברים האהובים אלו אבל בסוף יבאו כלם לחשבון על מעשיהם כענין שמח בחור בילדותיך וייטיבך לבך באחריתיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט · ובדרך נסתר תוכן פירושו משלים התכונה הכסף המתוכן ר"ל המושלם בצורתו ובענין הצריך לו והכונ' כל דרך איש באמונו ובהשגת חקירתו ישר בעיניו ומחזיקו בנכון ואמתי אבל השלמות הגמור איננו מדרך המחקר כי קצת הפנו' ההכרחית באמונה לא יושגו במחקר רק מדרך הקבלה הנבואית וכמאמר שהאל בתורתו ובמתן תורתו על יד נביאיו הוא משלים הלבבות ר"ל שכל בני האדם כי האומנות המקובלות משלמת האמונות כלם כמו שהתבאר : עשה צדקה וגומר · זה מאמר הנביאים גם כן רומזים לבטל דעת נפסד לקצת קדומים חושבים שעקר כפרת העון ותשועת הנפש בקרבן וכוונו הרבה נביאים לבטל הדעת הזה אמר לא על זבחיך אוכיחך זבח ומנחה לא חפצתי לא צויתי את אבותיכם ביום הוציאי אתכם מארץ מצרים על דברי עולה או זבח · הירצה יי' באלפי אילים לא תחפוץ זבח ואתנה הלא שמוע מזבח טוב · כי אם את הדבר הזה צויתי כו' · שמעו בקולי וזבחי אלהים רוח נשברה הגיד לך אדם מה טוב ומה יי' שואל ממך וכו' · וכן הנה עשה צדקה ומשפט נבחר ליי' מזבח הכל הודאה שאין עיקר הכונה בקרבן רק לשמוע בקולו ולא יצטרך לקרבן אבל ההערה בו אחר שחטא להתבונן בו על מה שחטא ולהתעורר בהקרבת חלבו ודמו ברוב הכנעה על רוע מעשיו כאמרו זבחי אלהים רוח נשברה · וכבר הרחבנו בזה הרחבה מספקת בילדותנו בחבור התשובה בפרק בסדר עבודה שבו ובדרך נסתר הזהירו שלא להמית היצר לגמרי כי הוא צריך צורך הכרחי לגוף לקיום הנפש להמצאת השכל והצדק' ומשפט רמז למדות ללכת בדרכים הממוצעים עם נטיה מועטת לקצה האחרון : רום וגומר · רום הוא תאר בפלס סוג לב והוא הפך שח עינים ורחב לב יורה על רוב תמדתו בתענוגים הגשמיים ומרחיב רצונו לבקשם ולקבלם ולב הנה במקום רצון וניר הוא ענין חרישה והכונה לזריעה ולקצירה ותאות ענין חסרון והחטיא המכוון בעיניו ואמר שהגאוה ובקשת התענוגים הם הכונה לרשעים להיותם חסרים ומשוללים מהטוב הצפון והנסתר עם הנגלה בו אחד : מחשבות וגומר · הוא נקשר עם שלפניו וכבר ביארנו שהחריצות כולל תכונה קלה ודבר נגזר ונחתך על אופני היושר ואמר שהאיש החרוץ והוא הזריז בעניניו על צד ישר הן בהמוניות בכל ענין לפי הנגלה הן בלמוד לפי הנסתר כל מחשבותיו אינם רק לדבר שיצא לו מפעולתו יתרון והצלחה · ואץ הוא הנמהר בפעולותיו ולא יחוש על עוותם ובלבול סדרם הן בהמוניות הן בשכליות הן בהפכו להיות כל מחשבותיו אך למחסור : פועל

קב ונקי

פלגי מים · אמר כמו שכנוסי המים וקבוליהם יוכל האדם להטות אל אי זה דרך שירצה וכן הם בעצמם הולכים הנה והנה כן לב המלך ביד השם יטה אותו על כל אשר יחפוץ וכ"ש לבות שאר בני אדם שהם למטה ממעלתו : כל דרך איש · אמר כי כל הדרכים והפעולות שיעשה האדם הם ישרים בעיניו ולפעמים יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות : ותוכן לבות ה' · לשון תיקון שהשם מתקנם כפי רצונו · ונכון להיות מגזירת תוכן לבנים שהשם יודע ומשער לבות בני אדם אי זהו רע ואי זהו טוב : עושה צדקה · כמו שאמר הנה שמוע מזבח טוב בוחר הקב"ה במי שעושה צדקה ומשפט מאשר יביא זבחים ועולות בלא צדקה : רום עינים · מי שירים עיניו בגאוה ומי שירחיב לבו למלאת תאותו לא יסתפק במעט ויבקש המותרות ומחשבת הרשעים כל זה יחשב לשם חטאת · וניר כמו נירו לכם ניר רמז למחשבו' האדם · ויש מפרשים גדולה מלשון וניר הגדולה כשתהיה אל הרשעים יתנהג העולם על פיהם וירבו הרשעים במשול אדם רשע : מחשבות חרוץ · ר"ל מחשבות הזריז והפקח לעולם ימשך אחריהם מעלה ויתרון · או יאמר מחשבות האיש החרוץ הם להוסיף על מה שיש לו מן ההון ומשאר קנייני העולם ומקנין החכמה ג"כ והאיש שהוא מהיר ונמהר ולא יהיה לו התבוננות במה שיעשה ענייני הולך אך למחסור כי הרוכב על המהירות איננו בטוח מן המכשול : פועל

מנחת ערב

פלגי מים וגו' בא ית' בנגל מלך פי' פלגי מחשבות הלב האחד אלה מימי מחשבו לזכו' את זה והלב השני לזכו' את שכנגדו או הוא ית"ש אשר יחפוץ מהלבבי' יטנו את הלב :

כל דרך איש לפרוע או להטיב הוא מה שיכר בעיניו ולא בעיני הבור' ית' כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים הלא שהוא ית' תוכן לבות תוכן הכונה לכל א' לילך בדרך שהוא רוצה באשר הוא יודע לב כל א' וא' והבא ליטהר מסייעין לו בא ליטמא פותחין לו: והראיה לזה כי הלא תראה כי עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח ואילו היה גם המעשה בידי שמים למה יבחר במעשה הצדקה מבזבח הלא אשר ישים האלהי' בלב איש אותו יעשה אך זה יורה כי הבחירה חופשית בכל אשר יפנה מפעולו' הטוב ובהפכו :

רום עינים וגו' אז"ל עינא וליבא תרי סרסורי דחטאה נינהו והיינו הכנ' אל האיברי' לעשו' הרע כניר להצמיח האדמה ולאת פריה כי ע"י שהעין רואה הלב חומד והאברים גומרים :

או יאמר עשה צדקה עם היות שמעשה הצדקה שלו' וגם המשפט משפט שלום בל יבלע איש את אחיו וגם זבח החוטא משים שלו' בינו ובין קונו ית' על כל זה הצדקה ומשפט נבחר לה' מזבח עם שלום הזבח הוא על עצמו :

והטעם כי לא יבחר או הזבח על שגגתו חטאת או על הרהורו עולה יש בידו גם זדונות או אין לו רק הרהור או פעולה של שוגג בלבד אם יש לו רום עיני' לראות ברע ורחב לב לחמוד הם סרסורי דעבירה שאחריהם בזדון אברים גומרים מה יסכון לו חטאתו או עולתו וסרך זדונו בידו וזהו ניר רשעים לקוץ קוצי אשמת' כניר את השדה אינו רק חטאת על שגגתו לבדה :

ואם חרוץ הוא ולא יעשה מעשה הרעה אשר יחשוב לעשו' כי חריצותו מעכב בידו באופן שעולה קרבנו על מחשבתו לבדה הנה מחשבות חרוץ אך למות' כי הלא טוב היה העדר החולי מאשר יחלה להרפא ואם כל רעות סוגב שהוא אץ במעשה בלי משים לב אם היפה חתיכת חלב או שומן והביא את חטאתו לא שלמות הוא כי כל אץ אך למחסור כי זאת רעתו תורה חסרון בנפשו כי לו נפשו מטוהרה היתה לא יצאת תקלה מתחת ידו כד"א גם בלא דעת נפש לא טוב ולא יתלא זו חסרונו זבח קרבנו לכן אמור כי אין כמשפט וצדקה :

וכי תאמר בלבבך הלא זבח טוב שמתקן אשר עותו ובלעדו יהיה פגום ולא כן המונע מצדקה ומשפט שהם הבאת תועלת ולא תיקון ההיזק כי איך אלא טועה כי דע איפה כי המונע מאחד מאלה הוא רק רע ולא העדר תועלת לבד כי המונע עצמו מן הצדקה סופך דמים יחשב ומחייב את ראשו וכעובדא דרב פפא דאשליף דרגא מתותיה כו' וזהו פועל אוצרות למעלה שהוא מעשה הצדקה כמאמר מונבז בלשון שקר הוא קש נדף כי יבהיל עניינה לבלתי תת והם מבקשי מות ברמה כאמר : וגם במונע מעשות משפט רעתו רבה כי כל עון שוד רשעים תלוי על צואר אשר ספק בידו לעשות משפט ולא יעשנו וזהו שוד רשעים יגורם כו' לומר מה שיגורם להם שישדדו הוא כי מאנו לעשות משפט הנה כי העדר צדקה ומשפט קשה מהעדר זבח :

מנחת ערב

פעל אוצרות וגו׳ או"ל חד אתרא הוה קושטא שמיה דלא הוו משני בדיבורייהו ולא הוה שכיב איניש בלא זמניה ׳ ונסיבה חדא אתא איניש להתם דהוה משני בדבוריה ומית ליה תרי ינוקי הרי שלשון המדברת אמת מביא חיים ולשון שקר מביא מות ׳ וז"ש פעל אצרות בלשון שקר מה מכניא לרמאי ברמאותיה כי בחצי ימיו יעזבנה כי הוא הבל נדף מבקשי מות : כי שוד רשעי׳ מה ששדדו יגורם מביא להם שבר וקף שיש בידם לתקן בהשב את הגזלה הם אינם מאנו לעשות משפט רק להחזיק הגזל בידם : הרי שהפכפך דבר איש מי שרוצה לפעל אצרות בלשון שקר לא יתקיים הוא ואוצרו וזך ישר פעלו כי יתקיים הוא ואשר אסף בחפניו יחד יעמדו ולא יתמוטטו: טוב לשבת על פנת גג מסולל חברה לחורב ביום ולקרח בלילה מהיות עם אשת מדינים ולא בלבד בבית׳ יחידים ביתה היא והוא כ"א גם בבית חבר שדרים גם אחרי׳ בביתם עמם לא תבוש מלעורר מדינים : ולא יקשה בעיניך לך לא יחבר כיה מלריב גם בעלה ולבגוש כבודו בפני אחרים הלא תכסה בושה וכלימה להבזות בעלה ברבים כי הלא נפש רשע אותה רע בטבעו לכן לא יוחן בעיניו רעהו כי לא יהיה לחן בעיניו כן יקרה לרשעה זו עם גבר עמיתה כי לא יוחן בעיניה וע"כ אין מעצור למדיניה כי אין אישה מוצא חן בעיניה וא"כ איפה מי הלוא השכן חיים עם אשה כזאת ולא יברח וימלט נפשו מלדור עם נחש בכפיפה הנה בזה כהה מקוה תוחלה המתהלכה על העדרו מיבוכות קינו מפלת הביתה כי הלא בלעדי זה לכל ימלט חייו חוייב התרחק ממנה :

אוטס

רלב"ג

פועל אוצרות רבות בדברים העיוניים בהתחלה כוזבת הנה ההתחלה אשר עליה ככונו היא הבל ודבר נדף שלא יתכן שתעמוד כלל והאוצרות הם מבקשי מות והפסד כי לא יושגו בהם ארחות חיים והם בעצמם הבל ודבר שאינו ולזה יקרה מהם הבדן הנפש והכליון ׳ שוד ׳ הרשעים בדעות ששודדו מהם המחשבת והקדמו׳ האמיתי׳ אל האמ׳ עד שיהי׳ זה סבה שיהיו להם דעות כוזבות בהתחלות הנה זה הטעות יאמרם במאמרו ויימנע׳ ממצוא האמ׳ במה שאחר ההתחלו׳ והיה זה סבה ש שיטעו בכל הדברים והנה קרה להם זה ההפסד בדעותיהם מפני שלא רצו לעשות במשפט בחקירתם בהתחלות שיתישבו בהם בדרך שימלאו האמת : הפכפך דרך איש וזר ׳ הנה מפני זה היה הפכפך דרך כל איש מהם וזר כשיעיינו במה שאחר ההתחלות כי יצטרך להם לבלבל עיונם ולהביא דברים זרים השכיים לאמת בדרך שיסמרו שיטתם והתחלותיהם ׳ והנה האיש הזך והנקי מהטעו׳ בשרשי׳ והתחלו׳ לא יצטרך לעיין דברים במה שאחר ההתחלות כי אם ביושר ובצדק : טוב לשבת ׳ טוב לאדם שישב יחידי על פנת גג בזולת מחסה ומסתור מזרם וממטר משישב עם אשת מדינים והוא עם זה בבית אשר בו קבוץ מהאנשים כי יקשה מאד לסבול אדיני אשה והעיר עם זה בזה המאמר שטוב לאדם שיהיה לשכלו עזר מה הם׳ אשר כבריאת גופו לשרתו ויהיה מתבודד משיעורהו בהסגתו איש מהאנשי׳ ולא יבין עליו זולתו מהמונעים ותהיה האשה אשר נבראת לשרתו תגיד מריב׳ עמו כי לא יוכל אחד מהם לתקן את אשר עיותה ולא יותן לו לו העזרי׳ אם לא יהיה בשלום עמו בדרך שתכנע לעבודתו וזה מבואר מאד : נפש רשע ׳ הנה התבאר לך כי נפש הרשע אין תאותה כי אם לדבר רע כי לא יוחן בעיניו רעהו ולו היתה דרך הרשע טובה בעיניו היה ראוי שיתחבר כל מי שיתחבר אליה כמו שיתחברו אנשי המעלה קלתם את קנת : בענש לץ יחכם פתי ׳ הנה כשיגיע העונש ללץ על דברי ללנותו אז יחכם פתי הנפתה לכל הדברים ויבין כי זאת הדרך היא לא טובה וכאשר יראה שיללוהו דרכיו לחכם אז ישתדל לקנות דעת : משכיל צדיק לבית רשע ׳ הצדיק המלאה לבית הרשע וזה יהיה כשיעמוד בביתו כי אז יברך הש"י ביתו בגלל הצדיק או כשהי׳ הטוב הזה דבק לרשעים מאבותיהם שהי׳ בהם איש צדיק אשר בעבורו ימשך לרשע הזה טוב הנה זה הענין סבה לסלף הרשעים ולהגיעם בדרך רע כי הם חשבו כי זה הטוב הגיע לרשע בסבת הרשע וכו׳ ג"כ יטע׳ הפתי כי הוא נפת׳ לכל מה שירא׳ לו בתחלת המחשב׳ שהוא טוב :

אוטס

תרגום

מַעְבְּדָנוּתָא דְסִימָא בְלִישָׁנָא דְשִׁיקְרָא וְיִתְחַבְּלוּן וְיִנָּתְרוּן אִילֵין דְבָעְיָין לְמוֹתָא: ר בוזא דְרַשִׁיעֵי יַעְלֵינוּן וְלָא צְבוֹן דְנַעְבְּדוּן דִינָא: דְהָפִיךְ אָרְחֵיהּ דְגַבְרָא הוּא נוּכְרָאָה וּדְדַכֵּי תְּרִיצָן עוֹבָדוֹהִי: טַב לְמֵיתַב עַל קַרְנָא דְאִיגָּרָא מִן אִתְּתָא תַגְרָנִיתָא וּבֵיתָא טַרְקָא: נַפְשֵׁיהּ דְרַשִׁיעָא רָיְגָא בִּישְׁתָא וְלָא מְרַחֵם בְּעַיְינוֹי חַבְרוֹי: בְּתוֹבִיהּ דְמַמִּיקָנָא נִחְכַּם שַׁבְרָא וּבְמַלְפָנוּתֵיהּ דְחַכִּימָא יְקַבֵּל יְדִיעֲתָא: מִסְתַּכַּל צַדִּיקָא בְבֵיתֵיהּ דְרַשִׁיעָא

פֹּעַל אֹצָרוֹת

פֹּעַל אֹצָרוֹת בִּלְשׁוֹן שָׁקֶר הֶבֶל נִדָּף מְבַקְשֵׁי־מָוֶת׃ שֹׁד־רְשָׁעִים יְגוֹרֵם כִּי מֵאֲנוּ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט׃ הֲפַכְפַּךְ דֶּרֶךְ אִישׁ וָזָר וְזַךְ יָשָׁר פָּעֳלוֹ׃ טוֹב לָשֶׁבֶת עַל־פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת מִדְוָנִים וּבֵית חָבֶר׃ נֶפֶשׁ רָשָׁע אִוְּתָה־רָע לֹא־יֻחַן בְּעֵינָיו רֵעֵהוּ׃ בַּעְנָשׁ־לֵץ יֶחְכַּם־פֶּתִי וּבְהַשְׂכִּיל לְחָכָם יִקַּח־דָּעַת׃ מַשְׂכִּיל צַדִּיק לְבֵית רָשָׁע

מדינים ק׳ ב׳ כל רשע

מדינים דכתיב מדוני׳ ו׳ בסי׳ וסימ׳ את נפשע מקרית עז ׳ טוב שבת בארץ מדבר ׳ טוב שבת על פנת גג׳ למי אוי למי אבוי ׳ פחם לגחלים ועצים לאש ׳ דלף טורד ביום סגריר :

רש"י

פועל אוצרות ׳ להרבות הון ׳ בלשון שקר ׳ הבל נדף וגומר ׳ מבקשי מות הם לו : יגורם ׳ יגור אתם : הפכפך דרך איש וזר ׳ איש והוא זר סר מן המוליה דרכו הפכפך ׳ ובית חבר ׳ שנכנס לבית חבירו לדבר עם אשתו ׳ ומדרש אגדה נבא שסוף הפסוק׳ להסתלק מעל ישרא׳ שהם כאשת מדינים ׳ ובית חבר ׳ בית שמחברים בו רעים להקב"ה כגון צלם שהעמיד מנשה בהיכל יי׳ : בענש לץ יחכם פתי ׳ על ידי יסורים הללים הפתאים מתחכמי׳ ושבים בתשובה : משכיל צדיק ׳ צדיקו של עולם הוא הקב"ה נותן לב להכרית בית הרשע כגון זכר עמלק : מתן

אבן עזרא

פועל ׳ שוד ׳ הפכפך ׳ ג׳ דגשים וכן היא פועל שישגלהו הון האוצרות בעבור לשון שקר שהעיד שקר ׳ הבל נדף יגך פועל ההיין או הפועל יקר׳ הבל כי מהבל ושקר יקבצוהו על כן יהי נדף והם יובקשי מות המעידים שקר וכן שוד שישודדו אחרי׳ ושיננו השוד באוצרותיהם יגורם מן מגוררות במגרה כלו׳ ישברם : הפכפך ׳ שם תאר לדרך והוא הפך היושר כלו׳ הפכפך הוא דרך איש ודרך זר : טוב לשבת על פנת גג ׳ כי בכפול הבית תשאר הפנ׳ כי היא חוזק הבנין וטוב שבת עליה לבד לסבול הרוח ממסבול אשת מדייני׳ ובית חבר שם דבר כי שם התאר מלרע כלו׳ ובית חבר כלו׳ שיהי׳ לו בית להתחבר עמה : נפש רשע אות׳ לעשות רע ולא ימצא חן בעיניו רעהו : בענוש ׳ שיענשהו ב"ד והוא פועל יוצא כמו וענשו אותו או בענוש בחתי עונש אז ילמד חכמ׳ הפתי ׳ ובהשכיל פועל יוצא לאחר ׳ יקח דעת בלבו ׳ משכיל מלמד שכל לבית רשע כמו איש וביתו והבית רמז לבנים ׳ פ"א משכיל עומד וטעם לומר שכל בעבור בית רשע שעושין הרשע ומסלף דרך קלל׳ שהטעם יסלפם ויהבדם וזה הנכון :

אוטס

ר׳ מנחם המאירי

פועל ונומר ׳ שוד ונומר ׳ הפכפך ונומר ׳ כל זה הערה להזהר מן הגזלות והחמסים ומחיכי האוכלות שאחריתם לרע ולנזק ׳ ואמר על זה פעל אוצרות בלשון שקר כלומר כל קבוץ ממון הנעשה בשקר הוא הבל נדף ר"ל הבל מצד עצמו ושהוא נדחף בדחיפת אחרים ובעליהם המשתדלים בזה הם מבקשים מות ואבדון לעצמם ואמר שוד רשעים יגורם ופירושו שוד הרשעים ושוד החמס הוא יאספם במכמרתו והוא בדרך יגורהו בחרמו וכן כדרך עוכותיו ילכדוהו ויש לפרשם כמו ישברם ויכתתם מלשון מגוררות במגרה ׳ כי מאנו לעשות משפט וכל כונתם איכה רק לגזלות וחמסים ואמרו דרך איש רומז על האיש שדבר עליו והוא הרשע ואמר שדרכו הפכפך וזר כמו מעוו׳ ובלתי כאות אבל האיש הזך פעלו ישר בלא שום עוות ובדרך נסתר רומז ש המוסיף חכמה בשבוש ובדרכי ההטעאות והתופתים הכוזבים שהם סבה למיתת נפשו : טוב ונומר ׳ גנה האשה רעה והרחק ההשתתפות באהל עמה ואמר שטוב לשבת על זוית הגג לאויר ולרוח מדור עם אשת מדינים ר"ל מריבת וקטטות ובית חבר ׳ ופירשו בו בעלת כשפים מלשון וחובר חבר ולדעתי פירושו מלשון חבור תאום כמו חבר כהנים והכוו׳ אשה זונה שמתקבצין השכנים בביתה תמיד להשקיע שמיעתה ונעקתה ׳ ובדרך נסתר הנה רבותינו ז"ל קראו הדברים שאין הטעם שלהם מבורר כירה באויר כאמרם ז"ל היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מי שיסמוכו ׳ וכן הנה קרא פנת גג האמונת הדבר ובלי מופת ורואה רק מצד הקבלה וקרא חכמת המחקר דרך כלל אשת מדינים ובית חבר מצד שהם דברי ריבות ורמז על הכבות התוריות שאין יד העיון שולטת בהם שראוי לסמוך בהם על משמעת הקבלה : נפש ונומר ׳ רמז בו שאף המחשב׳ לרע רע כי המחשבה סבת המעשה ואמר שנפש הרשע תחמוד הרע ׳ וכן שנראה עלמם כחומד הרע בהשתדל בו להשיגו ולא יוחן בעיניו רעהו ׳ ר"ל בעיני הרשע שלא ישתדל בגזלתו ובאוכלתו׳ ויש לפרש נפש רשע אותה רע מצד מה שהוא תאוה אע"פ שלא ישתדל בעשייתו אבל שיכבוש יצרו עליו נקרא רע אחר שחמד ותאוה בעבירה ורבותי׳ ז"ל אמרו הבך זה והוא שאמרו לא יאמר אדם אי אפשר באכילת חזיר ובביאה בו אלא אפשר ומה אעשה והקב"ה גזר עלי אלא שגדולי החכמים יישבו את הדברים כן שבאכילת חזיר ובביאה בו וכן המצות השמעיו׳ אין התחוד בהם רע אחר שכובש את יצרו מהם שאין בתחתון הוראת טבע רע אבל התחוד בשכליות כחמדת הגזלות והחמסים והרציחות ודומיהן יורו על טבע רע אף כשיכבוש יצרו מהם ועליהם אמר הנה נפש רשע אותה רע וזה שאמר אחריו לא יוחן בעיניו רעהו ר"ל שבעין תוחלתו לגזלו ובדרך נסתר נפש רשע אותה רע על דריכת התאות ורעהו על שילד המשכן : בענש ונומר ׳ רמז על מדות התוכחת שיש מי שמוכח מעצמו מצד שכלו ויש שאינו מגיע לזאת המדרגה אבל שנוכח לתוכחת מוכיחיו וקרא זה חכם מצד שהוא מקבל התוכחת ונותן לבו למה שיוכיחוהו מלמדיו ומי שאינו מקבל תוכחת המוכיחים קראו פתי והוא הערה שאחר שלא התגבר שכלו לקבל תוכחת המוכיחים יתבונן בעצמו בפעולת בני אדם ויראה מה יקרם לפי הכהנתו וכראותו הלץ נענש לפשעו ולטובי אם עונש מלכות אם עונש שמים יתחכם הוא בזה וישוב מדרכו הרעה ועל זה אמר דרך הודעה בענוש לץ כלומר כשיראה בנוה שיענישוהו למה שעשה יתחכם הפתי ויוהר גם הוא מעשו׳ הדבר הזה ובהשכיל לחכ׳ כלומר אינו צריך לכך אלא כשישכילוהו ויוכיחוהו יקח דעת ר"ל יקבל התוכחת ׳ ובדרך נסתר חוזר הכל על הפתי ילך נקרא עודר התכמות וא"ר שנתבונן הפתי באחרית הלץ וראותו מה עלה בידו בדריכת תאותיו ומיעוט דעת וקנתו ובאחריתו יתחכם הפתי ובראותו שכל החכם ובאחריתו יתבונן ויקח דעת : משכיל ונומר ׳ הוא נקשר עם שלמעלה ממנו שהוא מתבונן באחרית הרשע ׳ ומסלף רשעים לרע ׳ ר"ל לאבדון ומסלף הוא כענין פתיתי את הכביה ר"ל שהעמדתיו בתוקף תפיסתה כלומר שפרשתי עיניו וכן לגלים הוא ילין ובדרך נסתר אמר שהילד מתחכם להתגבר על בית הזקן ובכי הילו וגו׳קל׳ מחשבותיהם בעבור הרע והעוות שה׳ מרגיש בהם :

אוטס

אבן יחייא

פעל ונומר וכן ראוי להתרחק מן הגזל כי הפעל מהאוצרות מלאים כל טוב כשיהיה נעשה בלשון שקר ולא בצדק ומשפט הנה הפועל ההוא הבל נדף ונקש לפני רוח וכגלגל לפני סופה כי לא יהיה לו העמדה וקיום ׳ והמבקשים הפעל ההוא הם מבקשים המות הזמניי והרוחני : שוד ונומר ׳ והשוד אשר עשו הרשעים בקבצם האוצרות הנזכרות הוא יביא עליהם המגור ויגורם יען כי מאנו לעשות משפט ולקחו שוחד להטות הדין למלא בתיהם כסף ׳ הפכפך ונומר ראוי לבוטח בה׳ שלא יהיה הפכפך כדרך האיש שהוא זר רק הזך ובר לבב אשר ישר פעלו ויש כל תנומות ולא יתהפך מעולם מהכונה הזאת : טוב ונומר הזהיר הבוטח בה׳ שיבקש להתחבר עם אשה טובה ׳ ועם שכן טוב יען כי טוב הוא לשבת יחידי ועל פנת גג מקום צר ומאוזן משבת בבית רחב עם אשת מדינים וטוב לשבת על פנת גג הנזכר משב׳ בבית שכן וחבר רע שיש לו נפש רשע שיקלל בו ויתאו׳ הרעה עליו ובעת צרתו לא יוחן בעיניו רעהו ולא יעזרהו אפילו בדבור וזהו אומרו נפש רשע אות׳ רע וגו׳ : בענוש ונומר הזהירו שיתיסר כאשר יראה מן הטוב והרע המגיע לזולתו כפי מעשיה׳ וזהו אומרו בענוש לץ על ידי שמים או על ידי הדין שבחתת כיס אז יחכם הפתי כי יתיסר ברעת הלץ המגיע אליו לעונש חטאתיו ׳ אמנם החכם כשרבו ישכילהו הטובה המגיע על עשיית הרע והטוב המגיע על עשיית הטוב יקח דעת ויאזין אליו אף שלא ירחה בעיניו כאשר יצטרך לפתי לראות עונש הלץ בטרם יחכם : משכיל ונומר והצדיק הוא משכיל לבית רשע שיזהרו מהשעונות וישובו אל ה׳ כי ירחם עליהם ויסיר מעל ביתם חרון אפו ׳ וכן הצדיק מסלף הרשעים שמבקשים לעשות רע ממחשבתם הרעה וזה בדבריו הנעימים את לבם :

אוטס

קב ונקי

פועל אוצרות ׳ כלומר הון המקובץ בלשון שקר ועדים שקרים ולא בצדק אמת ולדיק לא יהיה לו קיום ומעמד רק הוא כקש נדף והם מבקשים למות כי כשיתפרס׳ חטאם למלכות יחוייבו מיתה בעבור שקרם ׳ ואפשר שרמז באוצרות שקר להכמה שתעשה על דרך הטעות כי התולדה שתולד מהקדמות כוזבות היא הבל נדף ׳ והאנשים בעלי הטעות הם מבקשים מות שיהיו אמונות כוזבות ודעות נפסדות ישחיתו נפשו ונפש זולתם : שוד רשעים יגורם ׳ ר"ל הגזל והעושק שעושים הרשעים יביא עליהם מגור כי מאנו לעשות משפט ובחרו לשדוד ולגזול אחרי׳ ׳ לו יהיה השולם המורת הסורק מן לא יגורך רע שעיניו לא יגור עמך הרע ויהיה ענין הפסוק כן הרשעים השוד יגור עמם לא יעמדו בלעדיו כי לא ישבו אם לא ירעו : הפכפך ׳ כתן גדר לאיש הפכפך והוא שיש לו לפעמים דרך איש ולפעמים דרך זר ׳ אמנם הזך לעולם ישר פעלו כי כל פעולותיו לצדק ומשפט : טוב לשבת ׳ אמר כי יותר טוב הוא לאיש לשבת בלא השכ׳ ובלא הסדור במקור ובמקום על פנת גג מאשר תהיה לו אשת מדינים ׳ או שיהיה לו בית גדול ורחב ויהיה בית חבר כלומר שיתחבר אחר עמו באותו הבית ׳ וי"מ בית שנעשו בו כשפים : נפש רשע ׳ אמר כי נפש האדם הרשע לא תתאוה כי אם הרע לה ולכן כי הוא יתאוה אחר העניניי גופי ואחר קנייני העולם הזה אשר ההעדר דבק בהם ואחר שהוא מתאוה הרע לעצמו לא יחום על זולתו ׳ ואפשר שקרא עונו הבא השכלי ואמר כי הרשע מתאוה להזיק האלים ילכו ברע אמנם רעיהו והוא שכלי הוא מגורש מסלומו ואינו מוצא חן בעיניו : בענש לץ ׳ פירוש כאשר יראה הפתי שהלץ נענש במגון על מעלו הוא יתחכם מאליו כי יבקש שמא יארע לו כמו ׳ ובהשכיל לחכם יקח דעת ׳ רצה לומר וכאשר ישכיל אדם חכם מתכמתו לחכם אחר יקח הדעת בלבו להבין ולהשכיל יותר ממה שישמע מרבו תחלת לחכם ויחכם עוד ׳ או יאמר כי כמו שיקרה לפתי שיקנה חכמה ברואותו עונש הלץ כן יקרה שהחכמים ברואותם חבריהם שקבלו החכמה שיעור רב בסבת הכתלותם ישתדלו גם הם לקנות הכמה ׳ ויהיה ענין הפסוק כן והשכיל לחכם כלומר בעת שיראה החכם שחכם אחר יקנה שכל או יתן שכל לאחר יקח גם הוא דעת : משכיל צדיק ׳ ירצה שהאדם הצדיק המתבונן בעין שכלו לדעת מה אחרית בית רשע והוא רואה בהם יהדרך מסלף ומכו׳ דרכי הרשעי׳ כדי שלא יבחרו הדרך הטוב כדי שתהיה אחריתם לרע וזה יקרה לאותם שמגיע מרשעם למנוע מהם דרכי התשובה ׳ או יאמר כשהצדיק משכיל בבית הרשע ועושה לו הכבו׳ ומשבח אותו זה מסלף אותו לרע ויחזיק ברשעתו ׳ ונדרש משכיל צדיקו של עולם והוא הב"ה ונותן לב להכרית בית הרשע כגון זכר עמלק :

אוטס

רָשָׁע מְסַלֵּף רְשָׁעִים לָרָע: אֹטֵם אָזְנוֹ
מִזַּעֲקַת־דָּל גַּם־הוּא יִקְרָא וְלֹא יֵעָנֶה:
מַתָּן בַּסֵּתֶר יִכְפֶּה־אָף וְשֹׁחַד בַּחֵק
טו חֵמָה עַזָּה: שִׂמְחָה לַצַּדִּיק עֲשׂוֹת
מִשְׁפָּט וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן: אָדָם
תּוֹעֶה מִדֶּרֶךְ הַשְׂכֵּל בִּקְהַל רְפָאִים
יָנוּחַ: אִישׁ מַחְסוֹר אֹהֵב שִׂמְחָה אֹהֵב
יַיִן־וָשֶׁמֶן לֹא יַעֲשִׁיר: כֹּפֶר לַצַּדִּיק
רָשָׁע וְתַחַת יְשָׁרִים בּוֹגֵד: טוֹב שֶׁבֶת
בְּאֶרֶץ־מִדְבָּר מֵאֵשֶׁת מִדְוָנִים וָכָעַס: מדיינים ק'
אוצר

דרשיעא ומטלטל רשיעיא
בבישתא: דמסכר אדניה דלא נשמע
לצווחתיה דמסכינא אף נקרא
לאלהא ולא נעני: מוהבתא בטשא
מדעכא רוגזא ושוחדא בעובא
חמתא עשינתא: חדותא דצדיקא
למעבד דינא ושניא לאלין דעבדין
עאתא: בר נשא דתעי מן אורחא
דסיכולא עם בני ארעא נתנח:
גברא די חסר ליה ורחים חדותא
ורחים חמרא ובמשחא לא נעתר:
שלחופיה דצדיקא רשיעא ושלחיפא דתריצי בזוזי: טב למתב בארע מדברא מן
איתתא תגרניתא ומרגזניתא:
סימתא

לרע ז' ג' קמצין וד' פתחין וסימ' בסוף ברקתי : מזעקת ג' וסימ' מזעקת חשבון עד אלעלה · אטם אזנו מזעקת דל · מזעקת מושל בכסילים : תועה ג' ב' חסר וא' מ"ל וסי' וימצאהו איש והנה תעה · או חמור תעה · אדם תועה מדרך השכל · בתרא מ"ל :

מתן בסתר · צדקה ושוחד בחיק · אף זו צדקה · יכפה · חמה עזה : שמחה לצדיק עשות משפט · שמחה להקב"ה לעשות דין בצדיקים כדי לזכותם לחיי העולם הבא ושמחה לצדיק הקב"ה שמביא יסורין עליהן כדי שיזכו לעולם הבא · כך נדרש במדרש תילים : ומחתה היא לפועלי און · לפי שאין נותנים לב לשוב ואין הייסורין מועילין להן ומצטערין ולא להועיל: אדם תועה מדרך השכל · פורש מן התורה · בקהל רפאים · בעדת גיהנם : איש מחסור · מי שאוהב שמחת משתה תמיד : כופר לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד · צדיק נחלץ ורשע בא תחתיו כגון מרדכי והמן : טוב שבת בארץ מדבר · גם זה על סלוק השכינה נאמר : וכסיל

אבן עזרא

אוטם · סוגר · מזעקת דל · שזועק אליו מפני עשקו · גם הוא יקרא לשם או לבני אדם בעת צרתו : יכפה · פי' ישפיל כמו יכפף כמו שוגג ומשגה מחוקק מחוק והוא פועל יוצא והוא עומד במקום שנים כלומר שחד המוב' בחיק כלומר בסתר יכפה חמה עזה ובזה הפסוק הזכיר שאם לא תועילהו צעקתו יתן מתן ושחד כי הם ישפילו האף והחמה כי מדתם לעלות בפני האדם והשוחד · כפס ושכיל': שמחה · שתבואהו שמחת ישועה בעשותו משפט · ומחתה תבוא לפועלי און : תועה · כי החכמה היא דרך ישרה והעוזב אותה הוא תועה במעשה הרע · מדרך השכל והוא שם התאר או שם פועל · רפאים מתים · ינוח שלא יתעה עוד או שם תהיה מנוחתו ולא יהיה לו חלק עם הצדיקים והוא הנכון : איש · אוהב שמחה · שמחת מאכל ומשתה הוא איש מחסור והטעם יחסר כל וזהו אוהב יין ושמן לאכלו לא יעשיר כלומר לא יקבץ עושר : כפר · כלומר שינצל הצדיק מן הצרות שיורדות ויפול הרשע תחתיו : טוב שבת בארץ מדבר · לסבול החורב והקרח מאשת מדינים כלומר מאשה שתכעיס בעלה : אוצר

אוטם אזנו · הנה מי שהוא סותם אזנו שאינו רוצה לשמוע צעקת דל לחננו ולאשר הביא אלוה בידו הנה ישיב הש"י גמולו שישיבהו לדלות ויקרא ולא יענה ר"ל שלא יחמלו האנשים עליו וזה מדה כנגד מדה ואפשר שירצה בזה כי גם הוא יקרא לש"י ויצעק עליו בעת צרתו ולא תשמע תפלתו כי הש"י יתנהג עמו בדרך אשר הוא מתנהג בזולתו : מתן בסתר · הנה המתן שיתן האדם בסתר למי שיכעס עליו מכניע האף והחמה אשר לו עליו והשחד שיתן בחיק ר"ל בסתר יכפה חמה עזה ויכניעה: שמחה לצדיק כשיעשה משפט ודין בארץ הנה זה הענין שמחה לצדיק שאז יבטח לבו שלא ילכד ברשת המלכות כי הוא כאמר מעשו' רע וזה הענין הוא מחתה ושברון לפועלי און כי אז יפחדו מאד שיענשו על רוע מעשיהם : אדם תועה · האיש התועה מדרך השכל והוא התוע' בדעותיו יבא בגורלו לנוח עם קבוץ האנשים שימותו יחד מיתה פתאומית וימות עמהם או ירצה בזה שהוא בקבוץ האנשים הדורכים אל המות והכליון כי הם ישמחו ברעותיו לפי שבה' יפתחו להם השערי' למלאת תאותיהם : איש מחסור · מי שהוא אוהב השמחו' הגופיות להתענג בתאוותיו הוא איש מחסור כי בהלו התאוו' יאבד הונו ומי שהוא אוהב יין ויהיה הומה להתענג בהם לא יעשיר לזאת הסבה בעינה וזה מה שיקרה לבעלי זאת התכונ' והרע גם בדברי' הגופיים עד שזה הוא סבה אל שלא יקנה האדם שום שלימות נפשיי וכבר נרמז זה ג"כ באמרו איש מחסור ובאמרו לא יעשיר כי החסרון היותר חזק הוא חסרון השכל והעושר היותר חזק היא שלמות במושכלות : כופר לצדיק · כאשר היה ראוי שנלך ההשגחה הכוללת שיגיע רע מה לצדיק השם יתברך ישית הרשע כפרו וישית הבוגד כופר לישרים והיה זה כן כי מההשגח' הדבק' להם ימשך שינצלו ולפי שהתועל' ברע הוא אבדן הרשעים כן כמו שנזכר בספר איוב והתבאר עוד בספר איוב הנה יביא השם ית' דרך הרשע והבוגד אל הרע ההוא : טוב לאדם שישב בארץ מדבר משישב בבית עם אשת מדינים וכעס שתכעס תמיד עם בעלה ותריב עמו והנה ביאור בזה כי הכעס גם כן מגונה כמו שהשמחה בתענוגי הגוף מגונה : אוצר

אבן יחייא

אוטם וגו' והצדיק מזהיר לרשע ומיסרו שישמע צעקת דלים יען כי אוטם אזנו מצעקת דל גם הוא יקרא בסופו שיחזור עני אל פתח עשיר אחר כמוהו לשען יעזרהו ולא יענהו אתכו כי יאטם אזנו · מתן וגו' אבל ראוי לחון ולחוס על דל ואביון ולתת להם הצדקה בסתר למען לא יבושו ויכלמו כי מתן בסתר יכפה אף ה' וקנאתו וצדקה תציל ממות · וכהפך הוא בלקוח השוחד החושם בחיק מהבעלי דינין שיביא תימה רבה כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא ורבצו בו כל אלות הברית · שמחה וגו' והדיין הצדיק ימאס בשוחד וישמח לעשות המשפט · מה שהוא מחתה לדייני' הפועלי און כי יותר היו שמחים בהטותם אותו בקבלם השוחד כי מה שלא הטוהו היה לסבת הבעלי דינין כי לא רצו לתת השוחד · אדם וגו' מה שהדיין התועה מדרך השכל בלוקחו שחד אשר יעור עיני השכל מהחכמים סופו לנוח בקהל רפאי' כי יכרתו ימיו בעולם הזה ובבא וינוחו בקהל הרשעים הרפאים אשר נכרתו ימיו במנוחתם כנגיכם אשר שמה הרשעים · כים נגרש כי השקט לא יוכל · איש וגו' והאיש שרודף אחרי השמחה בעולם הזה מהכבודות המדומות ובתים מלאים כל טוב ולבושים נאים כסופו יהיה איש מחסור כי יפזר ממונו בהבל ההוא · וכן האוהב הערב מיין ושמן לא יעשיר · כפר וגו' הרשע בעל התאוות הנז' יהיה כופר לצדיק · והבוגד יהיה כופר לישרים כי צדיק מצר' נחלץ ויבוא רשע תחתיו · טוב וגו' וטוב לשבת בארץ מדבר יחיד ובלמוד מלשבת עם אשת מדינים וכעס והוא רמז לתאוות הגשמיות שסופם עמל וכעס · אוצר

ר' מנחם המאירי

אוטם וגו' · הערה תוריית לרחם על הדל וייעוד עונש על מניעתו שגם הוא יקרא לאל למה שיצטרך לו ולא יענה כמאמר החכם לאלך כוזר כי לא ירוחם מאחר מי שלא ירחם היום · ובכלל זה כל שהוא עושה עצמו כאכזר לבלתי העתר לחברו במה שהוא צריך לו כפי אשר תשיג ידו · ואף בדרך כסתר תפרשהו על מניעת למודו מהראויים לו וגם הוא לא יענה כי לא תשלם חכמתו בזולת זה או תפרש דל על הילד המסכן ואם ישקיעהו עם אחיו הגדול ממנו לא יוכל עוד להשיבו : מתן וגו' · יכפה פירושו יכניע ושרשו כפה והוא כמו כפף כדרך שוגג ומשגה ששרשו שגה וכן מחוקק ומחקה ולפי הנגלה בו הערה עוריית להשוות והתביים העני על ידו לתת לנגוע מתנה בגלוי ובמפורסם אבל כשנותנו לו בסתר אז המתן ההוא יכפה האף ר"ל שיושיע בשת העני שהוא רוגז ויגוז לו או פירושו ישוך חמת האל מעליו והוא בעצמו ענין שחד בחיק חמה עזה ויכפה משמש לשניהם כלומר ושחד בחיק יכפה גם כן חמה עזה · ואולי יש בזה הערה מדיני' לכל משתדל במלאכות גדולות ובעסקים רבי העניינים שלא יחוש להוצאות כי הכסף יענה את הכל אלא שאין ראוי לפרש דברי קדש כן ובדרך כסתר הערה למסור סודות התורה לראוי להם כי בידיעתם תשוך מבוכת החכם אשר היא אצלו אף וחמה עזה · ולי עוד בו ביאור בענין כסתר כדרך מה שאמרו רבותי' כל המצות נתנו בפרהסיא חוץ משבת שנתן בצנעה דכתיב ביני וביניכם וביאורה השבת והנמשך ממנו שהם הפנות התוריות שלא תשיגם יד העיון וייחס להם לשון צנעה על שלא יוכל לעמוד בהם כנגד המתנגד להביאם בפלס המופת וידוע שבהאמנתם יתקיים מניאו' הדת ויפסד בזולתו לעמוד באף ובחמה ובכפירה גדולה ועל זה הגד קראם הנה מתן בסתר ורמז שהאמנתו יכניע האף ויעבירהו והוא בעצמו ענין ושחד בחיק חמה עזה אלא שהוא כפל לשון · והוא הענין באמרם למה נקרא שמה תושיה מפני שנתנה בחשאי כמו שביארנוה במקומה בקצת חבורינו : שמחה וגו' · רבותי' דרשוהו בדרך תוריי ואמרו משפט מוכחת לפעמים על העונש ואמר שהצדיק שמח בהיותו נענש לפעמים בבא עליו ייסורין ושאר מיני הצרות כדי שיתקבל בהם ממקצת עבירות שבידו בעולם הזה · ובהפך הצלחת הרשע היא להם מחתה לטרדם מן העולם הבא · וכן איפשר לפרש בו הערה לבלתי הטות משפט כי עשייתו שמחה לצדיק והפכו לרשע · ובדרך כסתר יאמר משפט על הדרכים הממוצעים ורמז על שלמות המדות שהם סבה לזכות הצדיק וההפך להפך : אדם וגו' · זה הערה בהודעת דברים פשוטים אם בנגלה ובהמוסריות כי מי שאין לו דעת ימות בלא שכל וימות בכלל הפתאים הנקראים רפאים · ואם בנסתר ובחכמות כי התועה מדרך השכל אם שלא יתחכם בהתחכמות הפורש הוא ימות בכלל המתים כי תמות נפשו הראויה להשאר בדכה אחריו מיתה כמיתת כמו שביארנו כענין הלא נסע יתרם בם ימותו ולא בחכמה : איש וגו' · גם זה דברים פשוטים כי האוהב שמחה והוא רדיפת התאוות והליצנות היא אוהב מחסור כי זאת ההנהג' כעשית בפזור ומפזר ממונו שלא לצורך וישאר חסר וריק והוא גם כן ענין אוהב יין ושמן לא יעשיר · וכן בנסתר כשהוא כרודף אחר התאוות ימשך שרשו אחר טבעי וימכנו לנו דו ולא יעשיר · אבל יהיה לאיש מחסור : כפר וגו' · יפורש בו מה שפירשנו בפסוק שלישי מזה החלק הוא פסוק צדיק מצרה נחלץ · ויבא רשע תחתיו : טוב וגו' · הוא בעצמו ענין האמור למעלה בפסוק טוב לשבת על פנת גג מאשת מדינים ובית חבר : אוצר

קב ונקי

אוטם אזנו · מי שעושה עצמו כחרש כשצועק הדל על חסרונו או על עושק שיעשקוהו גם הוא יצעק אל השם בצרתו ולא יענהו · או ירצה באוטם אזנו שהדל צועק לפניו תמיד עד שאזנו מלאה והומה לרוב קול הצעק' הנכנסת באזניו ועכ"ז לא ירחם עליו גם הוא ישכים הש"י שיקרא אחרי' שירחמו עליו ולא יענה בענין שירוחם · ואפש' שקרא דל החלק השכלי מכחות הנפש ואמר כי מי שהוא אוטם אזנו מזעקתו ולא יעניקהו לחם חקו והוא המושכלות סופו שהוא באחרית יכסוף אל אורח החיים ואין בו כח לקנותו אחר שהתרשל מקנות החכמה בזמן הראוי : מתן בסתר יכפה · מכתי האלמד מפעל קל · וי"א מבזוי כפף וזוקף כפופים יאמר שהמתנה הניתנת בסתר לשופט שיקצוף עליו ישפיל ויכניע האף והחרון כלומר ישכך רוגזו וינחנה שאם יתננה בגלוי יהיה בזיון לשופט וירבה הקצף עליו וכן השוחד שישי' האיש בחיק השופט יכפה חמה עזה · או יאמר בעת שתתן השחד יכפה האף אמנם בעת שתחזיק השוחד בחיקך ולא תתנהו אל השופט החמה שיש לו עליך תהיה עזה · גם נכון לפרש זה הפסוק על הצדקה ונקשר עם הפסוק הקודם שאם יתן לדל מתן בסתר שלא יתבייש יכפה אף השם מעליו לדמיון השוחד שיתן האיש לדיין שיכפה חמה עזה : שמחה לצדיק · שמחה של צדיק בעשותו צדקה ומשפט או כאמר יראה אחרים עושים יושר ומשפט שמחה לו · או תבואהו שמחה וישועה עשות משפט בארץ לפי שיהיה נשמר מן הלסטים ומחתה הוא לפועלי און המשפט כי יפחדו ממנו ולא יוכלו למלאת תאותם · ואפש' שקרא הכח השכלי צדיק והכחות החמריות פועלי און : אדם תועה מדרך השכל · ולא ישמע למוסר עם מתים תהיה מנוחתו · ונקראו המתים רפאים בעבור חולשתם ורפיונם : איש מחסור · מי שאוהב שמחות ובית משתאות ואינו מתעסק כי אם לעשות הנאותיו ולהתענג בתענוגי עולם הוא איש מחסור שיחסר לו ויהיה עני ומי שאוהב תמיד לשתות ולאכול מעדנים לא יעשיר · או יאמר האיש שעושה מחסור לעצמו שיסתפק בדברים ההכרחיי' אוהב שמחה שלא יפזר ממונו ולא ישביע יצרו וסופו לבא לידי שמחת העושר והאיש שהוא בהפך לא יעשיר : כופר לצדיק רשע · אמר שהרשע יתנהו השם כופר פדיון ותמורה לצדיק כטעם צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו ותמורת הישרים יבא הבוגד לקבל הרעה שהיו מפחדים ממנה והענין שאם תחול רעה כפי המשפט השמיי על מלכות או עיר יסבב השם הצלת הצדיקים ויחול הרע על ראש הרשעים : טוב שבת · יותר טוב הוא לאיש שישב לבדו בלא אשה ובארץ מדבר משתהיה לו אשה בעלת מדנים ויהיה לו כעס עמה תמיד · והרמז שטוב הוא לאיש שיהיה בטבעו נעדר מהתאוות הגשמיות לדמיון מדבר שממה ומתרחק מן התאות בתכלית ההרחקה ואפי' מן הדברים ההכרחיים לו מלהיות לו חומר רע רודף כל רע וכל מרי ומכוין אל המותרות מביאים אותו אל אול חרון אף השם עליו וכעסו : אוצר

מנחת ערב

אטם אזנו וגו' · זה מקופר דל הקודם והא מה ביאר לומר הלא כתבתי כך כי השופט הארץ ולא יבטח משפט קולר שוד והעם תלוי עליו והנה תהא הלב ימנע השופט לו מכח היות כל אחד מבעלי הדין צועק אשר מדרכו לזעוק בקולי קולות במסירה דין על שכנגדו ועל המקיימו לא כדת לדעתו · שנית כי יאמר אולי יתחייב העשיר גם על דינו ופן יאנף ויקפוץ את ידו ויאמץ את לבבו מלהטיב ליוצא על עלמי אני דולג כי על כמה צדקות שהייתי עושה בהטבתו ועתה תגרע מאוה רבה ממני ומה גם אם הייתי זוכה למתן בסתר כי רבה היא · ב' פן יתחייב העני בדין וגר לי עליו אהיה לו למחתה שיאת על ידי על כן בא ויאמר אל נא תמנע מאחד מאלה כי הלא אוטם אזנו משמוע זעקת דל גם הוא יקרא אל השמי' מעל ולא יענה לעומת אשר הדיין קץ משמוע זעקתו · ועל הב' בל ימנע העשיר מלהטיב לך ותמנע גם אתה מחונן דלים אמר דע איפה כי אינך בלא טועה כי הלא הן אמת כי מתן בסתר יכפה אף גם אחר שנובר עליך אך הוא בהיות המתן בהיתר אך אם הוא השוחד בחיק אז אנ"ל שלא יכפה האף העז מחימה כנודע כי ע"כ בעון העגל סילק מרע"ה את החימה והוא ית' את האף כי אם גם יעשה את החימה שההיה עזה יותר מאיכותה ע"ד מאמר ויקרא רבה על לולב הגזול שנהפך למקטרג וקר' להעב' העשיר אחר זכותו בדין שוחד בחיק למה שנעת המשפט עודנו בחיק העשיר והוא שוחד מאוהר ואם יחזור אל חיק הדיין עם הוא שוחד שכבר הוא בחיקו מוקדם שהי' מט ב לו עד כה וירא פן לא יוסיף לו : ועל הג' אמר אל תחוש פן יחת הדל על ידך כי הלא אם הדל איש צדיק הוא לא יתעצב כי שמחה לצדיק עשות משפט כדאמרי אינשי מאן דמבי דינא שקל גלימא לזמר וליזל ואם הוא מפועלי און ירע ויחת ואל תחוש אליו וזהו ומחתה לפועלי און : או יהיה רגל הסליקי מהנזכר שיש יפיים עצמן מן דין לפרוש ממנו איבת אשר ירשיעון אלקי' אם דל ואם עשיר ועל זה אמר שמחה לאשר הוא צדיק עשו' בו משפט כמדובר בקודם ואם מפועלי און הוא תהיה עליו חמת אלקי' וזהו ומחתה וגו' : כפר לצדיק וגו' הנה ישרים גדולים מצדיקי' כמש"ל שהוא כת הרואה את הפנים שנ' ישר יחזו פנימו ואומר ישבו ישרים את פניך אמר הנה כפר לצדיק כחטאת וכאשם היא הרשע כד"א ויבא רשע תחתיו ור"ל נא רשעת הרשע כי עם היותו נחשב כבהמה לכפר בו על הצדיק לא יכנע ולא יבוש ממנו בהכיר ערכו ולא עוד אלא שבוגד ולא בלבד בצדיק כי אם גם בישרים הגדולים מצדיק ולא בלבד באחד כי אם גם ברבים וזהו ותחת ישרים בוגד וי צריך לומר בהיותו בלתי משועבד תחתם כי אם גם ובהיות תחת ישרים יבגוד בם : טוב וגו' בגמרא דיבמות אתמר שאיל רב יצחק לרב יהודה אביוהיכי דמי אשה רעה א"ל כגון אמך · היכי דמי אשה טובה א"ל כגון אמך ופירש שם רעה דהוה ליה ריתחא וטובה דמיעברא במלה בנוחה לרצית וזה יהכן יאמר שלמה טוב שבת בארץ מדבר לא זרועה ומשולל חברת אנשים מהיות בחברת אשת מדינים באיזו אמרתי אותה שיהרי המדינים עיד לא כעס מתמיד דלא מעברה במלה וזהו אשת מדינים וכעס : ומקיצור אל הקודם יאמר דלא כמה קשה אשת מדנים כי הלא יותן כופר לצדיק הרשע שיבא רשע תחתיו וכן תחת הישרים יתן הבוגד המקביל אליהם וזהו

ככר

רלבג

אוצר נחמד · הנה בנוה החכם יבא אוצר נחמד ושמן מפני דבקות ההשגחה בו עם שהוא ישמור קנינו ולא יפזר מהם כי אם ההכרחי ואולם הכסיל אם היה לו כמו זה האוצר הנה יבא אדם ויבלעהו ולא יאכל הכסיל ממנו : רודף צדקה · מי שהוא רודף הצדקה והיושר במדות ובדעות ורודף לעשיית חסד לזולתו ולהטיב להם הנה הוא ימצא החיים הגופיים והנפשיים וימצא הצדק והיושר בדעות וימשך לו מהם הכבוד כאמרו כבוד חכמים ינחלו וזה כי מפני יושר דעותיו ירשיע כל לשון תקום אתו למשפט : עיר גבורי׳ · הנה החכם עלה בעיר גבורים ונלחם בחכמתו כי טובה חכמה מגבורה כמו שנזכר בספר קהלת והוריד עוז העיר והמבצר שהיו בוטחים בו והנה העיר בזה על מעלת החכמ׳ והטוב המגיע ממנה גם בענייני הגבורה וזה אמנם יהיה לחכם מצד חכמתו ומצד דבקו׳ ההשגח׳ האלהית בו : שומר פיו · מי שהוא שומר פיו ולשונו מלדבר שומר נפשו מצרו׳ רבות כי רעות רבות יתחדשו מפני מטה הדבור כמו שקדם : זד יהיר · הנה הרשע הגאה לץ שמו כי הוא כאלו יעשה הזדון מצד גאותו על דרך הלעג להיות האנשים נחשבים לפניו כאין ובמה׳ הזדון עושה לעג וליצנות וכבר ימצאו אנשים רעים בזה התואר שוכר שישחיתו זולתם על דרך הלעג להיותם נחשבים להם לאין כמו שסופר מאיש אחד שחתך רגל איש בלילה כשהיה ישן יהוא לא היה שונא לו אך עשה זה על דרך הלעג והנה בא זה על מום הליצנות והרע שיגיע ממנו :

תאות

כ אוֹצָר ׀ נֶחְמָד וָשֶׁמֶן בִּנְוֵה חָכָם וּכְסִיל אָדָם יְבַלְּעֶנּוּ׃ רֹדֵף צְדָקָה וָחָסֶד יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד׃ עִיר גִּבֹּרִים עָלָה חָכָם וַיֹּרֶד עֹז מִבְטֶחָה׃ שֹׁמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ שֹׁמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ׃ זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן׃

תאות

סימתא רגיגתא ומשחא בדיריה דחכימא וסכלא דבני נשא נבלעינון : דרדיף צדקתא וחסדא ישכח חיי וצדקתא ויקרא : למדינתא דגברי סליק חכימא ואחית עושנא דסברא : דנטיר פומיה ולישניה נטיר מן עקתא נפשיה : ממקנא מריחא זידנא שמיה עביד חריינא בזידנותיה :

ריגתא

ושמן ו׳ וסימ׳ נמסר ביחזקאל סימ׳ י״ו : מדונים דקדים מדינים ו׳ וסי׳ לעיל בהאי סימ׳ : נחמד ב׳ וסי׳ כל עץ נחמד למראה : אוצר נחמד ושמן : וחסד ה׳ קמצין וסי׳ בלשון ארמי טבא רדף חייא ונטר אסתר׳ וביאורם אך טוב וחסד ירדפוני · רדף צדקה וחסד · חיים וחסד עשית עמדי · שמר הברית וחסד דעזרא ותשא חן וחסד לפניו · רדף צדקה וחסד מלעיל :

רש״י

וכסיל אדם · וכסילו של אדם : עיר גבורים עלה חכם · זה משה רבינו שעלה לבין המלאכי׳ גבורי כח : יהיר · גס רוח שסופו להיות לץ שאינו חש למוסר :

וחסד · ה׳ וסי׳ טבא · זה רדף חייא ונטר אסתר

ולדיק

אבן עזרא

אוצר · שם כלל על מה שיאצור האדם מן המאכלים הטובים והזכי׳ השמן לבדו כי הוא משובח מכלם אשר בו יכבדו אלהים ואנשים בעבור דשנו הטוב שמוהו ראש לענים והעד שהחכ׳ יאצרהו ולא יאכלהו · וכסיל כנגד חכם כי מיד שיקנהו יבלעהו ואם כסיל סמוך לאדם הוא שם המין וכמוהו זובח אדם או האדם הוא הכסיל ושניהם נכונים : רודף · שימהר לעשותו צדקה כאילו רודף אותה · ימצא חיים שיאריכון ימיו ימצא צרכו מאל ישעו וכבוד שיכבדוהו בני אדם או יתן לו כבוד השם כלו׳ ממון מן כבד מאד : עיר גבורים עלה חכם · להורות כי טובה חכמה מגבורה · עוז רמז לחומות כענין עד רדת חומותיה · מבטחה שהיו בוטחים בה הגבורים : שומר פיו ולשונו · שניהם שותפים בדבור והענין שישמרם מדבר נבלות אז ישמור נפשו מכל דבר רע · פ״א שומר פיו מאוכל ולשונו מדבר הרע : יהיר כמו גבר יהיר כלומר זד מתגאה לץ שמו ואמרו רז״ל כיון שנתיהר עליהם בעברה שית עבר לעשות זדון והעברה רמז להמה שעבר׳ וגבר׳ על מדת הרצון כענין עברו ראשי בהתגבר העונות :

תאות

ר׳ מנחם המאירי

אוצר ונו׳ · יש מפרשים שמן ממש ועם היות מלת אוצר כוללת כל מיני המאכלים הזכיר השמן בפרט להיותו החשוב שבכלם כענין האמור בזית אשר בי יכבדו אלהים ואנשי׳ · ויש מפרשים שהוא תאר וענין שמנת עבית כאלו הוא כקיד בקמץ גדול וקמץ קטן ובכללה אמר שהחכם יאציל הממון וישמרנו והבן הכסיל ישחיתנו · וכל זה הערה להיות עינו פקוחה במוסר בניו בעת הילדות בתחלת גדול׳ וכסיל אדם הפוך כמו אדם כסיל או פירשו הכסיל שבמין האדם או פי׳ הכסיל שלו ר״ל בנו הכסיל כמו שאמר החכם שכלות הבנים רקב לממון האבות · ויש מפרשים וכסיל שם כמו וכסילות · או פירושו שהחכם ידע לקנות הממון אף כשלא היה לו בתחל׳ · והכסיל לא די שלא ידע לקנותו אלא שאף אותו שמצא קנוי הוא משחיתו ברוע הנהגתו ופזור בהוצאתו ויבדוק בשתי יפורש בו מה שפי׳ בפתיחת הספר · בפסוק דברי פי חכם חן ושפתות כסיל תבלענו : רודף ונו׳ · הערה תדיית בצדקה וגמילות חסדים ויעוד גמול שבהתמדתם ימצא חיים וכבוד · וקשה לפרש אצל קצת מפרשים ענין אמרו ימצא צדקה עד שפירשוהו אחר וראוי לומר ימצא חיים לצדקה וכבוד לחסד כלומר ימצא חיים בשכר הצדקה וכבוד בשכר החסד · ואין צורך לדחוק כל כך שכבר מצאנו בייעוד הגמול ישא ברכה מאת יי׳ וצדקה מאלהי ישעו · כלומר ימצא חיים וכבוד בצדק ויושר ר״ל כמו שראוי ונאות בתקון · ובנסתר רמז על שלמות המדות וצדקה רומז על מציע הדרכים וחסד לנטות מעט לקצה האחרון וחיים וכבוד על השלמו׳ הנצחי : עיר ונו׳ · שומר ונו׳ · זד ונו׳ · מבטחה הוא שהדבר והמכוון הערה המורית למשכיל להשתדל בהשגת מה שצריך לו ולא יתיאש מזה להיות בקשת הענין גדולה ונכבדה בעיניו כי ההשתדלות בחריצות ובשכל ובדעת יצליח ברוב הענינים ודרך הפלגה אמר שהחכם יכבוש מצודות שגבורים בתוכם · ויורד ר״ל ויכבוש המקומות שהיו הגבורים ההם בטוחים בהם · ויורד מענין עד רדתה · שתרגומו עד דתכבשה וכל שכן בהשתדלות על שאר הדברים · ובדרך נסתר גם כן בדרך זה הערה על זה שלא יהיו החכמות רחוקות בעיניו ורמז על ההשגה השכלית וקרא עיר גבורים הפנת הנפרד · וענין ויורד עוז מבטחה כלומ׳ שהוריד לעצמו מהם עוז נצחי ובטחון עולמי · או כאמר על השפעת חכמתו לזולתו והוא שרבותי׳ ז״ל דרשוהו על משה · ובאמרם עיר גבורים אלו המלאכים שנ׳ גבורי כח עושי דברו עלה חכם זה משה שכל הנביאים נתנבאו באיספקלריא שאינה מאירה והוא נתנבא באספקלריא המאירה · ואספקלריא היא המראה הנעשית מגוף מזהיר כשהם מזוכית והמשילו אמרו ע״ה לאספקלריא המאירה לגודל זכותו לקבל צורת השכל · ויורד עוז מבטחה שהוריד את התורה · וכן דרשוהו על יעקב שעלה בתעלות הסולם ר״ל שהשיג החכמות מדרגה אחר מדרגה עד שהגיע להשגת הצורות הנפרדות שהיא העולם השלישי והוא אמרם ז״ל עולם ושלים עולם ראה הנה כלל עולם התחתון ר״ל עולם היסודות אשר אינו הווה ונפסד תמיד ועולם הגלגלים הקיים במלת עולם ושלים עולם כהשגת הצורה הנפרדת הכוללת בעולם השלישי כאמרם במקום אחר מלאך שלישו של עולם והוא אמרו כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי ר״ל שכללה משנוס ההשגה כענין נכים בנלים ולא בפלום · ובב״ר אמרו עיר גבורים נגרים כתי׳ עיר שיש בה זכרים ולא נקבות שהם נפרדים ויאמר כי החומר נזכר בפי חכמים בשם נקבה וזרה ונכריה ואשת חיל לפי ענין היותו נאות ולי עוד לפרשו בדרך נסתר כענין עיר קטנה וגו׳ · והעיר משל לגוף האדם ובספר קהלת ספר בה על מי שעדין המלך הזקן לא התגבר כל כך אבל שמתחיל להתגבר ובוכה מלודים על העיר מידו אבל הנה דבר במי שהתגבר המלך הזקן עד שמשל בעיר והשכל האנושי הפליג בתגבורת עד שעלה בה והוריד החומות הגבוהו׳ ויגרש את החיות מיד המצרי ויש לפרש על קפיצה בהדר הלמוד יותר מדאי ואמר שבעלות החכם ר״ל שמתחיל להתחכם בעיר גבורים יותר מדאי הוא משפיל מדרגת העוז והמבטח ומביא עצמו להיות תוחלתו ומבטחו כזובה · ויאות על זה ענין שומר פיו ולשונו ר״ל חלקי דבורו שומר מצרות נפשו וכן ענין זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון · כלומ׳ היהיר והוא המתגאה בלמוד החכמה להרים בה בבלבול סדרו ובגלוי העלומות יותר מדאי הוא עושה בעברת זדון ונכשל בהם · ולפי הפירושים האחרים הם ענין בפני עצמו · ולפי הדרש שדרשוהו על משה ופי׳ ויורד עוז מבטחה על התורה לאפשר לקשור שומ׳ פיו וכו׳ · שהתורה שהיא עוז והמבטח שמירת פיו בהפיק מזונו על דרך הממוצע ובמאכליה כאיתים כענין אזהרת התורה במאכלות אסורות והיהיר המתנגד ובלתי משעבד עצמו לגדר הדתית עושה בעברת זדון ועוכר שארו בהפסד גופו לרוב אכילתו אבל לכל הפירושים הם ענין בפני עצמו ורוצה כשישמור האדם פיו ולשונו ר״ל חלקי דבורו מדבר מה שאינו ראוי ובלתי נאות ובזמן בלתי מבוקש הדבור ממנו הוא שומר מצרות נפשו כענין מה שביארתי באמרו ברוב דברים לא יחדל פשע והיחיד בהפך :

תאות

אבן יחייא

אוצר ונו׳ החכם בחכמתו אף כי יהיה עני אין לו כחמד מאהבת המועי׳ · ואוצר נחמד משמן ושנינו אכילה מאהבת הערב ימצא בנוהו · וזה יען כי הוא מסתפק ולא יאהב המותרות · אמנם הכסיל לא די כי הוא לא יוסיף הון בחכמתו · כי אפי׳ אותו אשר הניחו לו אבותיו יבלעהו : רודף צדקה ונו׳ מי שרודף לעשות צדקה והוא עשיית הטוב עם הראוי לקבלו כפי הדין · וחסד שהוא עשיית הטוב לפנים מן השורה אף עם הבלתי ראוי לקבלו ימצא וישיג בשכר זה כל האושרים שהם בני חיי ומזוני · וכנגד חיי אמר ימצא חיים מן העושרים מן הנכחיים · וכנגד מזוני אמר ימצא צדקה כי יהיה עשיר מושפע ונותן צדקה גדולה מנכסיו לעניים וכנגד בני אמר ימצא כבוד שהבנים הם תפארת אבותם ואשרי אשר ימלא את אשפתו מהם כי לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער · עיר ונו׳ והחכם הלז הרודף צדקה וחסד יעלה עיר גבורי שהם המלאכי׳ גבורי כח עושה דברו כי שכלו יעלה מעלה מעלה וישתוטט בהשגתם והשג ישיג · כי יחול עליו הרוח הנבואיי ויוריד עליו העוז מהמבטח מהעיר הנז׳ שהוא הר ה׳ הקדש וזיו השכינ׳ שהוא לחם אבירים אשר נזונים ממנו ובוטחים בו כאשר יבטח האדם על פת לחם אשר לבבו יסעד ויחייהו · שומר ונו׳ והוא שומר פיו מלהתגאל בפת בג המותרות · ושומר לשונו מלהתגאל בפת בג הרכילות ושבועות שוא ונבול פה · ובזה שומר מצרת נפשו מן העולם הזה מן הבא · זד ונו׳ ואמנם מי ששמו זד שהוא הפכיי לעושה צדקה וחסד · ושמו יהיר שהוא הפכיי לכנוע החכם שבחכמתו עלה עיר גבורים · ושמו לץ שהוא הפכיי לשומר פיו ולשונו מלחטוא בהם בליצנות ושאר העבירות · הקב״ה עושה עמו רעה בעברת זדון ויכריתהו בעברתו מהעולם הזה ומן הבא ·

תאות

קב ונקי

אוצר נחמד · בנוה האדם שהוא חכם ימצא שם אוצר נחמד · ר״ל קיבוץ קניינים נחמדים ויקרים ומשמנים וממתקי׳ לעת הצורך והאדם הכסיל לא די שלא יאצור אוצרות מכלי הדברי׳ אלא אפילו אם אצרו אבותיו ואבות אבותיו הוא בסכלותו יבלע וישחית האוצר הטוב ההוא · ואיפשר שכיוון בשמן מה שהזכירוהו החכמים שהשמן מיוחד ללמוד החכמות בלילה · ובנוה הכסילים תמורת השמן היין · דומה למה שאמרו הפילוסופים בתלמידיהם · שאלו לפלוני למה חכמת יותר מחבירך השיב בעבור שהוצאתי אני בשמן יותר ממה שהוציאו חבירו ביין : ואיפשר שיבלענו הוא במקום יבלענו על משקל בית אל ימלאנו ויאמר כי החכם יאצור השמן להדלק לצורך הלימוד אמנם הכסיל יבלענו ויאכלנו ולא ישתמש בו לצורך החכמה · או ירצה להבליעו כענין המאכל ויהיה יבלענו פועל יוצא : רודף צדקה · מי שנותן צדקה לעניים ועושה גמילות חסדים או יפליג בחסד אפי׳ לאי שאינו ראוי לו ימצא בשכר זה שיאריכון ימיו וימצא מאת הש״י שיתן לו כפלי׳ מאשר יתנו ויכבדוהו בני אדם וזו היא מדה כנגד מדה · והזכיר חיי׳ בעבור כי הוא מחייה מתים בצדקותיו הם העניים הנחשבים כמתים והוא מכבדם שלא יתבזו מכח עניותם : עיר גבורים ונו׳ · האדם החכם עושה בחכמתו מה שלא יעשה הגבור בגבורתו · כי הגבור לא יעלה הוא לבדו בעיר שגבורים רבים יעמדו כנגדו וכ״ש שלא יוכל להוריד עוז בטוחים · והחכם בחכמתו יעלה אל עיר אנשים גבורים ויכניעם תחתיו וישפיל גאון עוזם שהיו בטוחים בו · ואיפשר שרמז ג״כ כי השכל האלהי אשר באדם המצליח הוא יעלה · ר״ל יכניע הגוף ותאוותיו שהם הגבורים אשר מעולם וימשול בעוז מבטחם ויסירם אל משמעתו : שומר פיו · האדם שישמור פיו ולשונו מלדבר שלא כהוגן שומר נפשו מכל צרה · והזכיר פיו ולשונו בעבור ששניהם שותפים בדבור ולא יוכל לדבר זה בלא זה · וי״מ שומר פיו מאכילה המאכלים שיזיקוהו וישבעלנו אותו תלמודו ושומר לשונו ממותרי הדיבור ולא ידבר כי אם במה שמביא אל תועלת או במה שהוא חובה עליו כמו למידת התורה ללמד ההרים ולהתפלל : זד יהיר · האדם בעל זדון וגאה ראוי שיקרא שמו לץ שעושה מעשיו בעברת זדון · ר״ל בחמה ונקרא כן בעבור שהחמה עוברת ומתעברת על מדת הרצון · וההכך זה עבור על פשע לשון סליחה · או יאמר זד ויהיר ולץ הוא שמו של אדם העושה מעשה בעברת זדון :

תאות

ומנחת ערב

בסר וגו׳ ימשך מזה כי טוב לצדיק להיות בתבר׳ הרשע כי יכפר בו עליו משבת בארץ מדבר שאין שם איש לבא תמורתו · עם כל זה טוב שבת בארץ מדבר מעם רשעה אשת מדינים שתועלת היותה כפרה עליו יצא בהפסד הכעס אשר תכניסנו כי הכעס מביאו לידי חטא :

אוצר נחמד הנה הדירה הקלה כדירת בני עוני תקרא נוה והנה רומס של חכמים דירתם קלה כגרים בארץ וכמה יקרא תגר על החכמה למען זאת ישבחו מעלת העוני׳ נמה גם ברחות עלפים לאמר מה טוב לגבר מהעושר כי בו יאושר בארץ ועל השמים כי ירדוף צדקות וחסדים טובים ומהחכם אשר לא תשיג ידו יבצר על כן בא שלמה בטעם שיח מבליו להורות כי רם על העוני׳ גדר החכמה ישא משלו ויאמר כאלו איש מסכן וחכם עם כסיל אדם מעולל חכמה בעל עושר יתוכחו חכם מה הוא אומר אוצר נחמד שלא יחסר כל בו מכל טוב העולם הבא כי הלמוד יביאהו לידי מעשה כל מצות ה׳ וגם שמן הוא משל אל הגדולה ורבותא כנודע כי על כן שמן המשחה נקרא משח רבותא הכל יש בהיכות נוה הקל של חכם · אך כסיל אדם מעולל החכמות לעומתו משבח את העוש׳ ומבלע ומבטל מעלת החכמה וזהו כסיל אדם יבלענו : ויפחית ויבטל ערך החכם הנזכר באומר רודף צדקה וחסד וגו׳ כלומר מי כהעשיר כי איכה ירדוף חכם צדק׳ וחסד כעשיר וימצא חיים בעה״ז ובבא כי בארח צדקה חיים וגם ימצא צדקה מן השמים שאלקי׳ יחננו ויברכהו בתורת צדקה בלי נכוי שכר וכבוד גם בעה״ז כי יכבדוהו מפני עשרו כלו׳ וע״כ יפה כח העשיר מהחכם לקנות חיי העה״ב :

על כן משיב רוח הקדש ואומר שבח אני את החכם כי הלא עיר גבורים עלה חכם זה משה במקום גבורי כח עושי דברו ועם מבקשם לטרפו לא יכלו לו ומי זה עשיר ברדפו לצדקה וחסד עלה שמי׳ ולא עוד אלא שוריד עמו עוז ומבטח העיר היא היא תורה שאם לא היא חוקת שמים וארץ לא הושמו כמשה שע״י היותו חכם כמש״ל שלמד מעמרם אביו ובמרה ובסיני טרם עלותו השמימה כי כל כללי התורה ופרטיה באמרו שם והוא לבדו קבלה כלה מאז כמד״א משה קיבל תורה מסיני וע״כ זכה אל כל הכבוד הזה הן עליכם לשבח את גלת החכם כי שלש אלה היו לו בחום גם בגוף ונפש כי הלא מלא חיים שעיר גבורי כח עלה חכם וחי בהם ולא מת בהבל פיהם ולא אכלוהו אשם הגדילה כי גם הזמרו היה דבק בחיים וגם צדקה וכבוד כי הוריד עוז מבטחה של שמים היא העיר הנזכר היא התורה כי היא מבטח קיומם והל מי מעשירים כצשה לצדקה וכבוד כזה משה האיש ע״ה אמור מעתה כי מי כהחכם : שומר פיו ולשונו יראה כפל ענין · אך יזהיר על מותרי מאכל כיוזהר מענה לשון וילמדנו דעת בל יאמר איש כי שומר פיו מאותרי מאכלות ואת לשונו מדברי מותר את גופו ובשרו הוא שומר מתחלואים המתהוים מרבוי מאכל וגם את עצמו ובשרו הוא שומר בשמו׳ לשונו מהביא רעות מדבשת אנשי ריבות ותגרות פלצי שומע חרפתו אך את נפשו לא היה פוגם ע״כ אמר שלמה בחכמתו דע להיכה בני כי שומר פיו ולשונו לא מצרות גופו לבדם הוא נשמר כי אם מצרות נפשו כי ממותרי מאכלות יפותה אחר יהר תאות אשר שנה ה׳ ומשחית נפשו וכן שומר לשונו כי אין קלה לצרות המתרגשות מלשון יתירה : ובמה תאמר הלא אין זה רק המרגיל עצמו בלשון הרע וליצנות ודומיהם אך אשר כל רשעו אינו כי אם הצריך לשון להזיד על רעהו לא יפתית נפשו רק את עצמו ובשרו אשר יציק לו שכנגדו על כן הנני מודיעך כי גם את נפשו הוא משחית כי הלא זד יהיר שיקרא לץ שמו הוא אשר עושה בעברת זדון גם שאין בו הלא זדון בלב׳ וידוע גדר הלץ שלעולם לא יראה פני שכינה וגורם כליה לעולם כמאמר הנחום בר חנילאי : או יאמר אלא בלבד ימסא היד בדבור כי גם עושה מעשה בעברת הזדון כענין שיבער בו והוא כענין שיבר כלים בחמתו וכיוצא וזהו עושה וכו׳ · פולת עון דבר גם יתכחד למעשה :

כה תַּאֲוַת עָצֵל תְּמִיתֶנּוּ כִּי־מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת׃ כָּל־הַיּוֹם הִתְאַוָּה תַאֲוָה וְצַדִּיק יִתֵּן וְלֹא יַחְשֹׂךְ׃ זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֵבָה אַף כִּי־בְזִמָּה יְבִיאֶנּוּ׃ עֵד־כְּזָבִים יֹאבֵד וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ לָנֶצַח יְדַבֵּר׃ הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו וְיָשָׁר הוּא יָבִין דַּרְכָּיו׃

ל אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֵצָה לְנֶגֶד יְהוָה׃ סוּס מוּכָן לְיוֹם מִלְחָמָה וְלַיהוָה הַתְּשׁוּעָה׃

ב' מל' בליש' וסומע תוכחת ובין · דרכו ק' ק' לג ר"פ דכסי' סמ"ך · ב · כ'

נבחר

רִיגְתָא דְעַטְלָא מְמִיתָא לֵיהּ דְּלָא עָפְיָין אִידַיִן דְּעָבְדִין עֲבִידְתָּא׃ כָּל יוֹמָא רָאִיג רִיגְתָא וְצַדִּיקָא יָהִיב וְלָא מַחְשִׂיךְ׃ דִּיבְחָא דְרַשִּׁיעֵי מְרַחַק הוּא מְטוּל דְּמֵעַבְּרְתָא מַיְתֵי לֵיהּ׃ סָהֲדָא דְכַדְבוּתָא יֵאבַד וְגַבְרָא שָׁמוֹעָה שָׁרֵי דְאִית מְמַלֵּיל׃ מַחֲצִיף אַפּוֹי גַּבְרָא רַשִּׁיעָא וְתָרִיצָא הוּא מְתַקֵּן אוֹרְחֵיהּ׃ לֵית חָכְמְתָא וְלֵית בִּיוּנָא וְלֵית עֵיצְתָא הֵיךְ דֶּאֱלָהָא׃ סוּסְיָא מְתַקַּן לְיוֹמָא דִקְרָבָא וְלֵאלָהָא הוּא פּוּרְקָנָא׃

שמא

[illegible] י' וסים' מדבר שקר תרחק · ואתה בן אדם אמור אל בני עמך · הנה עפלה לא ישרה · זרח בחשך אור · חנון יי' וצדיק ואלהינו · יכין וצדיק ילבש בפשע איש רע מוקש · כל היום התאוה תאוה · לוה רשע ולא ישלם · כעבור סופה ואין רשע :

וצדיק יתן · כל צרכי ביתו שהקב"ה מזמן לו : אף כי בזמה יביאנו · וכל שכן כשהוא מביאו להרשיעו ובעצה רעה כגון קרבנות בלעם ובלק שלא היו מביאים אלא לקלל את ישראל : ואיש שומע · שקבל מה שכתוב בתורה לא תענה ברעך וגומר · לנצח תמיד : העז איש רשע בפניו · הרשע מראה עזותו בשעת כעסו בפניו מלשון אף : אין חכמה וגו' · אין כל חכם ונבון חשוב לנגד ה' כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב :

נבחר

אבן עזרא

תאות · כל · ב' דגשים · תמיתנו כאשר לא ישיג מה שיתאוה · כי מאנו כאילו הוא חפץ לעשות וידיו אומרים לא תעשה : וצדיק יתן · לעצל · ולא יחשוך מתנותיו : זבח עולות ושאר הקרבנות והעד וזבחת עליו את עולותיך וגו' כלו' וזבחי' שיקריבו תמיד הרשעים יתעב השם וגם כי בעבור שיעשו הזמה יביאום יותר יתעבם : עד · כאילו הוא עד שקר · ואיש שומע שאבד העד כל ימי נצחו ידבר לאחרים כי בעבור שקרו אבד זכרו : העז נתן העזות בפניו ולא יתבייש ואדם ישר יוכל להבין דרכו הראוי ולא להיות עז פנים : אין · שים · שנים דגשים · כלומר אין איש שתועילהו חכמתו ותבונתו ועצתו כנגד יי' כלומר ינצל מידו באחת מהם אף על פי שיכינו סוס לנוס בעבור יום מלחמה אין יכולת להמלט ולהושיע נפשם כי לשם התשועה והוא יתננה למי שירצה : נבחר

תאות עצל · הנה העצל יתאוה תמיד אל קנין השלימיות והעצלה תמנעם מההשתדלות בהשגתם הנה ימות וישאר עם התאו' ההיא כי מאנו ידיו לעשות דבר להשיג מה שאליו התאו' : כל היום התאוה · העצל התאו' ולא תעשה בו התאוה רושם אחר ואולם הצדיק יתן הראוי מהפועל וההשתדלות בדבר דבר ולא ימנע ידיו מה שראוי בהשגת המלאכות והחכמות : זבח רשעים · הנה זבח הרשעי' יביאו זבח לש"י על דרך העבוד' הנה הוא נתעב אל הש"י כי הם לא יכוונו בו מה שכוון בו מהש"י וגם כאשר יביאנו במחשב' זהשתכלות הוא נתעב כי הם מביאים אותו על החטא והם בלתי מנקים עצמ' מהחטא בהביאם הזבח וידמ' ענינ' למי שיטבול מפני הטומא' בעת שיהי' שרץ בידו ואפשר שירצה בזה כי כ"ש שיהי' נתעב הזבח כאשר יביאנו בעליו עם מחשבת החט' והוא הזמה שעשה : עד כזבים יאבד · ר"ל כאשר יביאוהו לספר הכזב פעמים רבות יאבד העדו' ויפסק ואיש שומע הכזב מפיו יגידהו וישנה בספירו אין קץ בהם בלי שנוי כי הוא יגיד אמת במה שיגיד ששמע מפי זה העד שכבר שמעו מפיו והיה זה כן לפי שעד הכזבים יש בלבו מחשבה מקבלת : העז איש רשע · הנה לא בפיו לבד יחלוק הרשע על מה שבמחשבתו אבל גם בפני העז לחלוק עלי' במה שאמץ פניו וחזקם שלא יכנס השנוי וההפעלות הראוי שישיג בתואר פני מי שידבר דבר כזב ואמנם האיש הישר יבין בלבו דרכו אשר ידרוך בה בפיו ובתאר פניו : אין חכמה · הנה לא תועיל חכמ' ותבונה ועצ' במה שיחשוב אדם לעשיתו לנגד יי' כי אף יתחכם ויתבונן ויקח בו העצ' היותר נכונה לא יוכל לשנות גזרת הש"י כלומר להגעת' כמו שירצה מענין מכירת יוסף ומספורים אחרים באו בדברי הנבואה ואפשר שיהי' הרצון בזה כי לא תצטרך חכמה ותבונ' ועצה בהשתדלות בהגעת חפציו לאשר הוא נגד יי' והנלו ר"ל למי שהוא דבק בו כי הוא יישיר דרכיו ארחותיו באופן שיכונו מחשבותיו ולשני הפירושים ימשך יפה מה שנזכר אחר זה : סוס מוכן · הנה הסוס מוכן ליום מלחמ' להיות כלי לרוץ על האויב ולנצחו אך שקר הסוס לתשוע' כי התשוע' מהש"י היא לבד ולזה תמצא פעמים רבות שינצח החיל המעט והחלוש את הרב והתקיף וזה ממה שיורה שלא יועיל כל כלי המלחמ' לבטל גזרת הש"י ולא יצטרכו לאשר הש"י בעזרו : נבחר

אבן יחייא

תאות וגו' והנה בעולם הזה תמיתהו תאותו מהמנוחה בחברת יושבי קרנות מהלצים · כי מאנו ידיו לעשות שום מלאכה ועסק לחיות בו · כל היום וגו' מה שלכן יאכל אותו המעט קט שהפסיק לו זמנו ואחר כך יחסר לחמו וכל היום התאוה תאוה בהיותו ברעב ובצמא ובחוסר כל · מה שהצדיק החרוץ אשר זרע בחורף ועיול בידיו ובכל איבריו יהיה לו המצטרך אוכל והותר ויתן לזולתו ממנו ולא יחשוך מלתת להיות היתרון גדול · זבח וגו' ואף כי הרשעים האלו יביאו זבח לה' לכפרת חטאתיהם הוא תועבה לפני ה' · וסבת חרות אפו בהם להיות כי בזמה יביאם כל אחד מהם ובמחשבה רעה · כי לא יכנע או לבם הערל ויתחרטו ויתוו על הרעות הראשונות ולכן יכעס ה' עליהם כי נראה כאלו באים ללעוג לחבריו ולמרסס עד וגו' ונכאתו מעשות הזבח ישוב למלאכתו להיות עד כזבים אשר בעדותו יאבד לזולתו · ולהיות איש המבקש לשמוע המדבר בין האנשי' כדי לדבר לנצח מאשר ישמע הן בלשון הרע ורכילות שיביא מאיש לרעהו הן בדברי לצון ונבול פה · העז וגו' והעד שקר הלז יש לו עזות להעיד העדות ההוא בפניו מהאיש שיעיד עליו הדב' שקר ההוא · והאיש הישר ההוא שמעידים עליו הדבר שקר ההוא בעזר האלהי הוא יכין לשופט דרכו דרך ישר וכי לא חטא כאשר מאשימים אותו · אין וגו' כי אלהים נצב בעדת השופטים ומגלה מצפון ואף כי העדים ההם באים במועצות חכמה ודעת להוציא כוכתם אל ה' אלהים יבטל מחשבתם הרעה · כי אין חכמה וגו' ואף כי העד הלז הוא בקי במעלת החכמה ובמעלת המדות הנקראת עצה · ובמעלת התבונה שהיא התורה ובכלן ישתדל להרע לזולתו בעדותו לא יועיל לו כי כל הידיעות כאין לפניו יתברך · סוס וגו' וכן לפניו כאין כל עניני המלחמה כי סוס מוכן ליום מלחמה ללכת בו לאויבו · ואותו אשר יקרא בשם ה' הבוטח בו יהיה לו התשועה אף כי יהיה כעלל מסוס דוהר : נבחר

ר' מנחם המאירי

תאות וגו' · כל היום וגו' · הנגלה הערה לזריזות ולחריצות ואמר שהעצל כשירא' מעדני העולם ולא יוכל הוא להתענג בהם תאותו ודאגתו תמיתנו והנה גרם לו זה עצלותו על כי מאנו ידיו לעשות במלאכות כדי צרכו ולכן כל היום התאוה תאוה וצדיק יתן · וכו' קרא הנה החרוץ צדיק למה שביארנו שהחריצות כולל הזריזות בדרך יושר ואמר שהחריץ לא די שהוא מספיק בצרכי עצמו אבל שיתן לאחרים ולא ימנע מתת לעצמו ולאחרים ויספיק לו לכל לרוב חריצותו · ובדרך נסתר ידוע שאין פתי בעולם וסכל שלא יתאו' להיות חכם ושלם אלו יכול להשיג הידיעה בחכמות בלתי עמל אבל כשירא' אורך ההקדמות וההצעות הצריכות בלמוד יקוץ ויתרשלו ידיו וימאנו לעשות וישאר חושק בלתי משיג וימות עם תאותו · וענין תאות עצל תמיתנו כאלו אמר סבת היות תאותו באה בעצלה תמיתנו וצדיק יתן לבו תמיד בחכמה ולא יחשוך · או אולי פסוק שני ענין בפני עצמו ואמר כל היום התאוה תאוה ר"ל שהוא רדוף אחר תאותיו הגשמיות והצדיק יתן לנפשו חקה ולא יחשוך : זבח וגו' · עד וגו' · העז וגו' · רמז על המתחסדים ומראים עצמם כשלמים במעשה ובחסידות ובקרבם יארבם ועל זה אמר שהרשעים המפרסמים עצמם בהבאת קרבנות ובוידוי הפה והלב עקוב ומעוות שזבחם נמאס ומתועב לאל · וזהו אף כי בזמה יביאנו · כלומ' אפי' היה המביאו בכונה מעולה אחר כן שמתמיד אחר כן לשוב בחטאו ראוי להיות זבחו נמאס ומתועב כל שכן שאף בעת הבאתו הוא מביאו בכונה פחותה וזמה הוא שם כלל על המחשבה בין רעה בין טובה אלא שלפי ענינו יפורש על מחשבה רעה כתרגום אנקלוס עצת חטאין ואמר אחר כן עד כזבים יאבד כלומר זה המקריב קרבן והוא אינו עוזב ארחות רשעו הוא עד כזבים כלומר שמעיד עדות שקר בעצמו שמתודה וחוזר לחטאו ואיש שומע לעזוב דרך רשע ולאחוז בנתיב יושר לנצח ידבר כלומר כשמדבר ומתודה על דעת שלא ישוב לחטוא הוא מדבר ולנצח ענינו על כל זמן מיומו כלומר שגודר תאותו שלא לשוב עוד · וכפל הענין ואמר העז איש רשע בפניו ר"ל בכעסו מלשון פני יי' חלקם · ופניה לא היו לה עוד · וקרא קלקול מעשיו כעס והישר הוא יבין ר"ל מתבונן בדרכו הליכותיו כראוי · ובדרך נסתר קרא זבח רשעים המודים במציאות האל ואחדותו ובשאר הפנות העיוניות וכופרים בפנות התוריות ומצד שהם מכשאים האל לפי מחשבתם לרומם מעלתו מן הדברים שיכללה הפנות התוריות הוא קורא עניינם זבח רשעים ומצד כפירת בתוריו' והוא קורא אותם עד כזבים ואיש שומע רומז אל הנשען בקבלה הנבואית לנצח ידבר כלומר דברו יביאהו לנצחיותו ואמ' העז איש רשע בפניו · איפשר לפרש בפני האל להכחיש הרבה מן האמונית · או יפורש כמו שביארנוהו בנגלה · ויש מפרשים בפניו בפני הבעל דבר הפך ענין אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו : אין וגו' · סוס וגו' · בנגלה הערה מספרת בגמול ועונש כלומר אין חכמת האדם ותחבולותיו מועילתו מיד מהומתי כאשר יגזרו משפטיו י"ת להענישו ואף כי ירבה בהשתדלות והוא ענין סוס מוכן ליום מלחמה וליי' התשועה · ובדרך נסתר הערה כי הדבור במה שלא יושג אולת וצריך האדם להזהר שלא להרוס לעלות אל יי' פן יפרוץ בו · ולזה אין חכמה וכו' · לנגד יי' ואף כי הסוס ר"ל השכל המתחכם לצאת לפועל מוכן ליום מלחמה כו' · לומר למלחמתה של תורה להגיע לתכלית המכוון בו ידע ויכיר כי ליי' התשועה ועליו לרוממו ולנשאו ולסולל עצמו ממחשבת השגתו י"ת או כפרש שהיא הערה לכל תקבלתהו שום חכמה לבא כנגד הקבלה הנבואית ועם היות הסוס מוכן ידוע כי ליי' התשועה ואיכס בידו עם כל הכנת הסוס והחיל וכן התחכמו אין בידו להמציא מופת על כל עניני הקבלה כמו שהתבאר ובפסוק אין חכמה עוד הערות מועילות דרשו רבותי' כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב כלומר שכל שיש בכבודו צד בטול מציה אסור לנו לחלוק כבוד לשום אדם · וכן הודעה לעלות ולרומם הבורא ית' ולהכיר כי הוא סבה ראשונה לא תתלה בשום דבר וכל דבר יתלה מציאותו בו ית' ובא על דרך היסופר לו כי אדבר כלומר ואין חכמה ר"ל שאינו צריך להתחכם או להתבונן : נבחר

קב ונקי

תאות עצל · ר"ל שימיתו מתענוגי העולם ממית אותו כי אין לו במה ימלאכה בעבור כי מאנו ידיו לעשות מלאכה שיתפרנס בה · כל היום · ר"ל זה העצל תאותו לא תסור עם חסרונו רק תרבה ותגדל אמנם הצדיק יתן ממונו לצדקה ובכל זה לא יחדל להשיג כל תאותיו : זבח רשעים תועבה · הש"י יתעב זבח רשעים וכ"ש כאשר יביאנו הרשע מגזל וחמס · ומלת זמה בכל מקום מחשבה רעה כתרגו' עצת חטאין · או ירצה בזמה כשמביאו להרשיע ובעצה רעה כגון קרבנות בלק ובלעם שלא היו באים אלא לקלל את ישר' · או יאמר כי מה שיקריבו הרשעים מן הקרבנות ואפי' מן השלמים שאינן באים על חטא לא די שאינו לרצון אלא הם תועבה לפניו ית' שאע"פי שמעשיהם רצויי' אין כוונתם רצויה שהם יבינו בקרבן הפך האמת וכ"ש בעת שיעשו הזימות והעבירות ויביאו בעבורם קרבן שהם לא ירצו עמו ההודא' והתשובה והחרטה והמתקרב אל האלהים : עד כזבים · פי' עד מדבר כזבי' יאבד כי בסוף האמת יורה דרכו ויהיה נתפס בדבריו מתוך החקירות ויענש מהשופט ואם לא יאבדוהו השופט יאבדהו הש"י · ואיש שיעיד מה ששמע ולא יוסף לא ישנה את דבריו בכל חקירות שבעולם ולעולם ידבר · ומלת נצח בכל מקום הוא ענין כח וחוזק · או יאמר ואיש שומע שקיבל מה שכתוב בתורה לא תענה עד שקר · או יהיה ענה בפני עצמ' כללת לכל אדם על הדיבור שיזהרו בו וישמע כפלים ממה שידבר כי לפי' נבראו ב' אזנים ופה א' ואם יאהב לשמוע ולא יאהב לדבר כמה מעלהו שהוא לא הפסיד בשתיק' תאומה כי לעולם יוכל לדבר ולומר הדיבור ששתק מה שאין כן הדיבור שאם הוציאו מפיו לא יוכל להשיבו לעולם : העז איש רשע · ר"ל הרשע ידבר עדותיו בעזות מלא לפני אותו האיש אשר יעיד עליו והשופט הישר יוכל להבין דרכו מתוך דבריו שהוא מעיד שקר · או יאמר והעד הישר לא יעיז פניו לדבר שקר רק יתבונן על מה שיש לו לעשות בעדותו באמת · או יהיה מלת בפניו לשון אף וכעס יאמר בכלל שרשע מראה עזותו בשעת כעסו מה שאין כן בישר : אין חכמה · פי' אין כל חכם ונבון חשוב לנגד ה' כל מקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב · או יאמר אין איש שתועיל לו חכמתו ותבונתו ועצתו כנגד ה' אם גזר גזרה על האדם לא יוכל חכם להשיבם : סוס · הסוס נכון ומזומן ליום מלחמה ולה' התשועה ואין יכולת לרוכב הסוס להושיע עצמו בגבורת הסוס כי אם ברצון בורא כי שקר הסוס לישועה : נבחר

מנחת ערב

תאות העצל תמיתנו וגו' הנה במתאוים לתת צדקה ב' סוגים יש שאין לו ומתאו' ואומר מי יתן והיה לי ואתנה · ויש מי שיש לו ומתאוה לתת רק שידיו כבדות לעשות שאין הגבורה התלוי' מקילה את ידיו והוא על כי לא הורגלו לתת אמר כי תאות העצל תמיתנו והוא כי הא דמס' בהרח דר"פ אשתמיט דרגא מתותי' ובעא למיפל חלש דעתיה אמר השתא אחייב כמחלל שבתות ועובד ע"א ה"ל דילמא העלמת עיניך מן הצדקה הנה כי המתעצל מלתת תמיתנו עצלותו אך אין זה רק כאשר מאנו ידיו לעשות בפועל שהוא הסוג השני : וממה נמשך לו זה שכל היו' התאוה תאוה שלא מילא תאות הנתינה פעם אחת רק כל היום התאוה תאוה הראשונה אך וצדיק יתן פעם אחת ובזה יורגל ולא יחשוך מלתת שני' ושלישית כמו שאמר נתן תתן לו וכו' · כלומר הרגיל עצמך ונתון תתן פעם ושתיי' ועי"כ ולא ירע לבבך בתתך לו אח"כ :

ולא שעיקר חפץ ה' במציאות הנה נה רק בטוב הכוונה כי הלא זבח רשעים כמביא הפס תלוי על ספק זדון וכיולא אם עודם רשעים שלא שבו כראוי בהביאם הזבח נחשב לתועבה ומה גם בבא הזבח על עון זמה הקבה לפרוש וזהו רק כי בזמה וגו' · וגם נחשבו שע"י הזבח בלי תשובה נתכפר לו כי יותר יעשה לו כהיתר :

עד כזבים וגו' אמר ראה נא מה גדלה רעת איש שומע ומטה אוזן אל הדובר ומעיד כזבי' והתלות כי יושפעו ויופרשו בשומע ממנו עד גדר שיתמידו כזביו יותר מהעד כזבים וקיימים כי איש שומע אותם ממנו לנצח ידבר ויגידם וזו רעה חולה שיהיה קיום למאי דלא הוה ממאי דהוה :

ושמא תאמר ומה יעשה האיש השומע אם העד כוזבים מעיז פניו לדבר בפניו בשאט בנפש ולא יבוש מלאמת מה שלא ראה כאלו עיניו ראו ולא זר כי ע"כ איש שומע יאמר בלבו כי תוכו כברו וכל דבריו אמת והצדק ע"כ הנני מודיעך אל ישית לב איש אל העזותו כי אם העז איש רשע בפניו של איש שומע לא על כן יטה אוזן לדבריו כי הלא ישר הוא יבין דרכו של עד כזבים כי לא ידבר מהרהורי לב עקשות בלב מה מתוך דבריו ואמר הוא ישר יאות לו שיבין דרכו כי הכוזב קל ליתפס ולא יפותה לשמוע אליו :

אין חכמה וגו' ידוע אמרם ז"ל שקודם יצירת האדם נגזר עליו אם חכם יהי' או טפש ואם גבור יהיה או חלש וא"כ החריצות לך לשקר כי מי יבא אחר המלך אשר כבר עשהו אלא שמ"מ יעשה האדם את שלו שאם נגזר עליו שיהי' עשיר והוא יתנהג בשטות עצמו לא יועיל לו חכמתו וכן ההיקש בשארי דברים הנגזרי' וכן אמרו ז"ל יכול ישב אדם בטל ת"ל בכל אשר תעשה הרי ש[illegible] שהגזירה אמת מ"מ גם החריצות אינו בטל לגמרי שע"י החריצות נתקיים הנגזר · וז"ש אין חכמה וגו' נגד ה' מה שכבר נגזר עליו ומ"מ לא יתרשל האדם מלעשות את שלו כי סוס מוכן למלחמה ולה' הישועה וטרם הלוך זה ההיס[illegible] למלחמה כבר נגזר עליו להרוג או ליהרג מ"מ בל יאמר איש מה לי בסוס להלחם נגד חבירי הסמוך על הנגזר אלא אעפ"כ צריך סוס וגבורה למלחמה ומ"מ הישועה בא מה' באמצעות חריצות הסוס : נבחר

כב

א נִבְחָר שֵׁם מֵעֹשֶׁר רָב מִכֶּסֶף וּמִזָּהָב
חֵן טוֹב׃ עָשִׁיר
ג' ת' וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ עֹשֵׂה כֻלָּם יְהוָה׃ עָרוּם
ונסתר ק' רָאָה רָעָה וְיִסָּתֵר וּפְתָיִים עָבְרוּ
וְנֶעֱנָשׁוּ׃ עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת יְהוָה
עֹשֶׁר וְכָבוֹד וְחַיִּים׃ צִנִּים פַּחִים ה
י' מלי בְּדֶרֶךְ עִקֵּשׁ שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם׃
ב'חס'כלו' י'ב חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל־פִּי דַרְכּוֹ גַּם כִּי־יַזְקִין
לֹא־יָסוּר מִמֶּנָּה׃

עשיר

שְׁמָא טָבָא מִן עוּתְרָא סַגִּיעָא
וּמִכַּסְפָּא וּמִן דַּהֲבָא שַׁפִּיר חִסְדָּא׃
עַתִּירָא וּמִסְכֵּינָא סַגְעַן חַד כְּחַד
וְתַרְוֵיהוֹן אֱלָהָא בְּרָא אִינוּן׃ עֲרִימָא
חָזֵי בִּישְׁתָא וּמִטַּשֵּׁי וְשַׁבְרֵי וּבוּרֵי
תִּיוּסַאֲנֵי אִינוּן׃ עֶקְבָּא דְעַנְוְתָנוּתָא
דַחַלְתָּא דַיְיָ עוּתְרָא וִיקָרָא וְחַיֵּי׃
נִישְׁבָּא בְּאָרְחָא עֲקִימְתָּא וּמָן דְּנָטַר
נַפְשֵׁיהּ יִרְחַק מִנְּהוֹן׃ אִידְּכָא לְטַלְיָא
לְקָבֵל אוֹרְחֵיהּ דְּלָא כַּד נְסִאוּבָא
נְסֻטֵי מִנֵּיהּ׃ עתירא

נבחר שם מעושר רב · שם טוב · מכסף ומזהב · נבחר חן טוב : עושה כלם ה' · כשעני אומר לעשיר פרנסני והוא עונה קשות עוש' כלם ה' הקב"ה עוש' אותם חדשי' לזה עני ולזה עשיר : ערום ראה רעה ענש' של עברה · ונסתר ולא עבר העביר' : עקב ענוה · בשביל הענוה יראת ה' באה · ד"א ענוה עיקר והירא' טפלה ועקב לה מדרס לרגליה : צנים פחים · כמו לצניני' בצדיכם ובאו עליך הוצן לשון גדודים ולסטים · צנים פחים · הם טמוני' בדרכי העקש דרכיו כלומר ייסורים מוכנים לו · שומר נפשו ירחק מהם שמיישר מעשיו ינצל מהם: חנוך לנער · לפי מה שתלמד לנער ותחנכהו בדברים אם לטוב אם לרע : גם כי יזקין לא יסור ממנה : עשיר

ופתיים ב' כתיב כן פתח דברך

נבחר שם מעושר · ידוע כי השם הטוב יהי' לאדם בסב' יושר תכונותיו ופעולותיו והוא נבחר וטוב לאדם מעושר רב והחן הטוב שיש לו מהאנשים הוא נבחר מכסף וזהב כי בסבת יושר תכונותיו ופעולותיו והיותו אהוב לאנשים יהי' לו מחסה מהרעות יותר ממה שיוכל לחסות בכספו וזהבו כמו שיאמר משל הדיוט יותר טוב אהוב בשוק מזהב בארגז : עשיר ורש נפגשו' ולבאר כי העושר אינו נבחר אמר כי כבר יקרה בעשיר ורש שיפגשו זה את זה כאילו תאמר שהעשיר ירד מעט מעשרו והרש יעלה ויקב' העושר מעט מעט עד שיקר' מזה שיהיו שוים בקניניהם לפי שהש"י עוש' זה עני וזה עשיר או ירצה בזה שהעשיר והרש נפגשו שלא יוכל לחיות זה בלא זה והמשל שאם היו כל האנשים עשירי' ולא ימצא איש עושה מלאכה מהמלאכות המעשיות ויפסד הייסוב ואם היו כלם עניים לא יוכלו להתפרנס זה מזה ולזה הוא מבואר כי הש"י עושה קצת האנשים עשירים וקצתם עניים כדי שיתקיים המציאות ויהי' אמרו עשיר ורש נפגשו כאמרו חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו : ערום · הנה האיש הערום והחכם ראה הרע' קודם בואה ונסתר להמלט ממנה ואולם הפתאים לא נתנו לבם לזה ועברו במקום הרעה שם השיגם ההפסד והעונש : עקב ענוה · בשכר תכונת הענוה יגיע האדם אל שיקנה יראת יי' כי מפני היותו שפל בעיניו יתבונן מפני זה בנמצאים הנכבדים העליונים ממנו וכאשר יראה עולם הש"י הנה יקנ' מזה שיראת מהש"י בתכלית מה שאפשר ומזה יגיע אל שיקנה עושר בקניינים המדומים ובדעות ויקנה ג"כ כבוד וחיים בענייני המדיניי' וזה מבואר במעט עיון מה שקדם מהדברים : צנים פחים · הנה בדרך האיש העקש והוא ההולך בדרך מעוות שאינו משגיח כראוי אי זה הדרך ראוי שילך ימצא צנים להנזק בקרירות האויר וימצא בו פחים להלכד בהם רגליו ומי שהוא שומר נפשו והוא המתבונן בדרכיו והולך בהם דרך ישרה ירחק מאלו הדברים המזיקים כי הוא לא ימסור עצמו לסכנות ויעיין באי זה דבר ראוי שישתדל בהשגתו ובאי זה אופן שיהיה נמלט מהרעות והפגעים : חנוך לנער · אשר יחנוך לנער על פי הדרך אשר מנהגו וטבעו ללכת בה לחשבו והשגותו שכבר יקבל המוסר כאשר יגדל הנה ימשך שלא יוכל להסירו אחר זה מהדרך הרעה ההיא וגם לא יסור ממנה מעצמו וגם בעת זקנתו : עשיר

אבן עזרא

נבחר · עשיר · שנים דבקים · טוב עומד במקום שנים וכן הוא שם טוב וחן טוב נבחרו מעושר רב · כי עשיר ורש נפגשו ור"ל ההסבות יורדות מן השמים על הארץ ובני אדם המקבלי' נפגשו בהם כלומר שפגש בזה העושר ובזה הרשות · וזה עושה כלם יי' שהוא יתן העושר והרשות והוא עושה העשיר והדל · אבל שם טוב איננו פגע כי האדם קונהו לעצמו במעשיו הטובים וחן שיתן חנו בעיני כל רואיו על מעשה הטוב על כן נבחרו מעושר רב : ערום · שלמד ערמה הוא רואה רעה הבאה ונסתר ונחבא עד שיעבור זעם ורשעים עברו ברעה ונענשו קבלו עונש : עקב · צנים · שנים דבקים · עקב סוף ענוה מסבבת יראת השם כענין מצוה גוררת מצוה ומסבבת לעניו עושר וכבוד ממון או שיכבדוהו אחרים : וחיים שיאריכו ימיו · צנים שרשו צנן מן ולצנינים ועניינו סלונים בדרך עקש שיהיה נלכד בהם והעניו ששומר נפשו ואינו עושה רע רחוק מהלכים : חנוך · למד כמו חניכיו כלומר תלמודי כלי מלחמה שלו · גם לרבות הזקנה עד הנערות : עשיר

עשה ה' בצירי וסי' נמסר ויהי בשלח ופתיים ב' כתיב כן וסי' ופתיי' עברו ונענשו · פתח דברך יאיר ועי"ן בר"ש סי' פרא סוף סי"מן א' : שומר י' מ"ל וסי' נמסר בשמואל א' סימ' י"ז ועי"ן בסיפ"רא סי' י' : חנוך ג' חס' בליש' וסי' ובני מרין עיפה · חנך משפחת החנכי · חנוך לנער על פי דרכו :

ר' מנחם המאירי

נבחר וגו' · הנגלה והנסתר בזה אחד רומז על שלימות המדות המעלות על האדם חן ושם טוב · ואמר שראוי לחזור אחריהן יותר מרדיפת העושר והממון כי זה ברוב פעמים סבת ירידה האבדון וזה סבת העליה וההצלחה : עשיר וגו' · הוא דבק עם שלפניו כלומר שבכלל שלימות המדות ומן הגדולות שבהם לחון על הדלים ולחוס על העניים ואמר עשיר ורש נפגשו כלומר שניהם נמצאים בזמן אחד ועושה כלם יי' · רומז שבידו לשנות תפקידם להשפיל ולרומם להוריש ולהעשיר ולכן ראוי לעשיר לתת זה אל לבו ולעזור לרעהו כמשת ידו וכן העני יתבונן כי מיי' היתה לו ויסבול תלאותיו בנחת ויבטח באל ולא יחמוד ולא ישנא ולא יקנא לעשיר בכל זאת · ובדרך נסתר גם הוא נקשר עם שלפניו ורמז שבכלל שלמות המדות מנוע הדרכים לתת למלך הזקן ולילד המסכן לכל אחד חקו מעשה האל ושניהם מכוונים במציאות אע"פ שמציאות האחד בלתי מכוון לעצמו : ערום וגו' זה המאמר דומה למאמר ז"ל איזה הוא חכם הרואה את הנולד הערה להיות האדם מתחכם על זה להנצל מן הרעה · ואמר על זה ערום ראה בשכלו הרעה הנעשית מן הפועל הפלוני ונסתר ממנו ר"ל משתדל להיותו מתרחק מצרת הרעה טרם באה ופתיים עברו דרך סלולה לא השתדלו לצאת ממנה ונענשו ובדרך נסתר רמז גם כן על שלמות המדות אמר שהערום מתבונן ברעה הנמשכת מפחיתות המדות ונסתר מהם כלומר שעוזב אותם ומסתיר פניו מהם והפתיים בהפך : עקב וגו' · הנגלה והנסתר בזה אחד והוא דבק עם שלפניו ואמר עקב כלומר סוף הענוה שהיא יראת יי' ר"ל שלמות הוא שימשך לו ממנה עושר וכבוד וחיים · ועושר רומז אל שלמות כל המדות לא תחסר אחת מהן · וכבוד וחיים על תכלית ההצלחה · ורבותי' דרשו ענוה תכלית ההצלחה והיא אצלם החסידות שיעדו עליה שמביאה לידי רוח הקדש ואמר שיראת יי' ר"ל שלמות המדות הוא הטפל לה ר"ל שאע"פ שקודמת בזמן מאוחרת היא במעלה · ועוד דרשוהו על ענוה ממש ושכל ושאר המדות תחתיה במדרגה והוא אמרם ז"ל מה שעשאתו ענוה עקב לסולייתה עשאתו חכמה עטרת לראשה שנ' עקב ענוה יראת יי' ראשית חכמה יראת יי' : צנים וגו' · הערה שעם היות האדם בוטח באל לא יכניס עצמו לסכנות וישמר מן המקרים כפי יכלתו ועקש שב על הדרך ר"ל דרך מעוות ומעוקל ואמר שבו צנים וקוצים שהם פחים ורשתות להלכד בהם ר"ל לקבלה מהם היזק ושומר נפשו ר"ל גופו ירחק מהם · ובדרך נסתר כל זה מוסב על הנזהר בפחיתות המדות שהם סבה לאבדן הנפש ועקש שב לאדם הנלוז בדרכיו ודרך סמוך כלומר צנים פחים בדרך האיש העקש ושומר נפשו ר"ל המשכלת ירחק מהם : חנוך וגו' · הנגלה והנסתר בזה גם כן אחד רומז על שלמות המדות הערה להיותו מחנך את בנו למוסר ולמדות על פי דרכו כלומר כפי הראוי לו לפי שניו בן חמש כראוי לו וכן בן עשר שנים כראוי לו עד כי יזקין לא יסור מאותה מדה · ויש מפרשים שהוא מן הכווים הבלתי אמתיים ושכונתם לשלילת הענין לחיובו · ואמר חנוך לנער על פי דרכו כלומר הרגילהו לעשות כפי רצונו וטבעו ולא תיסרהו ודע כי אם תעשה גם כן בעת הזקנה לא יסור ממנה : עשיר

אבן יחייא

נבחר וגו' השם מחן טוב שיש לאיש בעיני אלהים ואדם כי רוח הבריות ורוח המקום נוחה הימנו אף כי יהיה עני ודל הוא נבחר מהאיש שיש לו עושר רב מכסף וזהב · כי העני בשמו הטוב יתעשר ויתגדל והעשיר יעני בהיותו רע לשמים ולבריות · עשיר וגו' כי פגישות העושר לעשיר והעוני לעני הכל הוא בהשגחה ועושה כלם ה' · ערום וגו' ואמר כי הערום הנז' שיש לו השם טוב ראה היות תכלית עשיית הרע' רעה ולכן נסתר מלעשותו · אבל הפתיים מהעשירים אשר בתיהם מלאים כל טוב עברו על רצון האל ונענשו :

עקב ענוה וגו' הנה מדת הגאוה המתועבת תהיה אם גאות הרשע נערך האל ית' לכן יבזהו ולא ישמע למצותיו · ואם גאותו בערך האנשים לכן יבזם ויכעיסם וישפילם מתחת · והפך מהגאו' עם בני האדם יקרא ענוה והפך מהגאוה עמו יתברך יקרא יראת ה' · והנה אומרו העקב והשכר מהענוה ויראת ה' מהאיש שהוא נכנע לשניהם ונוח לשניהם הוא עושר וכבוד בעולם הזה וחיים נצחיים לעולם הבא · צנים וגו' ואמר העונש לאשר הולך בדרך העקש הנאה עם ה' ואנשים הוא הצנים והם הקוצים והפחים והוא משל לצרות בעולם הזה ובבא · ומי שירצה לשמור נפשו ירחק מהם · חנוך וגו' הזהיר לאב שירחק הנער מדרך העקש ושיחנכהו על פי דרכו יתברך לעשות צדקה ומשפט כי גם אחרי שיזקין לא יסור ממנו מהדרך ההיא וכן לא יסור מדרך רעה אם יאחז בה בנערותו ולא יפרישוהו ממנה · עשיר

קב ונקי

נבחר · השם הטוב שיהיה לאדם נבחר מעוש' רב וכן החן הטוב בעיני כל רואיו נבחר מכסף וזהב לפי שהם יכלו ויאבדו והשם הטוב איננו כלה לעולם ולפעמי' יאבד העושר בענין רע ואם אין לבעליו שם טוב לא יאמינוהו בני אדם ומי שיש לו שם טוב יאמינוהו בני אדם וסופו להעשיר והנה לפי פי' זה מלת נבחר מושכת עצמה ואחרת עמה וכן מלת טוב תשרת גם בראשונה · ואיפשר לפרש שמלת טוב אינה תאר אל החן ויהיה ענין הפסוק ומכסף וזהב הוא טוב החן שיהיה לאיש כאלו אמר ומכסף וזהב טוב החן : עשיר ורש · כבר יקרה בעשיר ורש שיפגשו זה את זה כאלו תאמר שהעשיר ירד מנכסיו מעט והעני יקנה מהעושר מעט עד שיקרה מזה שיהיו שוים בקנייני' והש"י עושה כ"ז · או ירצה בנפגשו שלא יוכל להיות זה בלא זה לייסוב העולם שאם יהיו הכל עשירים לא ימצא איש עושה מלאכה והש"י עשה זה כדי שיתקיים המציאות : ערום ראה רעה · החכם כשיראה רעה בעיר או בשום מקום או מלחמה או כל דבר שיהיה בין שיראנו בעיניו בין שיראנו בחכמתו כפי מערכה הכוכבי' על אותה מדינה או אומה או אקלי' קודם שיבוא אותו הרע הוא מסתתר ובורח מאותו מקום עד יעבור זעם או ירוץ אל מגדל עוז שם ה' · והוא ית' יסבב הצלתו · אמנם הפתאים והם אותם שסכלו ידיעת האמתת משפטי הכוכבים וגם לא דבקו באלהים אשר כל הדבקים בו הם חיים עברו במקום הסכנה והם נענשים בפתיותם · או יאמר ערום ראה עונשה של עבירה ונסתר ולא עבר אותה · והפתאים עברו העבירה ונענשו : עקב ענוה · בשביל הענוה יראת ה' באה ועושר וכבוד וחיים · ד"א ענוה עיקר והיראה טפלה ועקב לה מדרס לרגליה · או יאמר בעבור ענוה ויראת ה' שיש לו לאדם יבא לו עושר וכבוד וחיים על כן טוב לאדם שיתנהג במדת הענוה ויראת השם : צנים פחים · צינים קוצים ופחים רשת ומצודות מכשולות ופחים משל על העבירות · או יהיה עקש תואר אל הדרך לא אל האדם · אמר שצינים יש בדרך עקש ומפני זה הרוצה לשמור עצמו מצרה ורחוק אם ירחק מדרך העקשות · או יהיה עקש שם העקשות כמו את הקטרי' וחז"ל אמרו הכל בידי אדם שמים חוץ מצינים ופחים שהם בידי קור וחום · ועשו צינים מן צנה שלג ופחים המם שורש מן ימטר על רשעי' פחים פי' גחלים לכן גזרוהו מלשון חמימות אמרו מים חמים ומים צונן : חנוך לנער · למוד לנער וחנכו דברי חכמה ותוכחה כפי השני' שיהיו לו כמו שאז"ל בן חמש למקרא וגם כי יהיה זקן לא יסור מאותו הדרך שהלך בה בנערותו : ואמר לנער ולא לאיש לפי שהלימוד בימי הנערות הוא כפתוח על האבן שכל מה שיחקקו בדמיוגם יהיה קיים כדיו כתובה על נייר חדש : והלימוד בימי הזקנה הפתוח על כחול סהר וסם ההוא קרוב להפסד ועל דיו על נייר מחוקה · דבר אחר אם תניח בנער שיתנהג על פי עצת עצמו בתחלת ענייננו כשיבא לעת זקנתו לא יוכל לסור מאותה הנהגה כי יהיה הקנין ההוא חוק ויקשה להסירו : עשיר

נבחר שם מעושר בא להורות כי אין העושר שלמו שיבור לו האדם להשתדל עליו הפך פניית ההמון וזה אמר נבחר וגו' · לומר נבחר להמון שם מעושר רב עם שהעושר טוב בעיניהם ואולי בעל השם לא כן לבו אך מה שהוא טוב מהעושר באמת הוא המשיג חן בעיני אלקים כי בזה יבחן בפרותו ומה יקרה מעלת חנינא בן דוסא מוצא חן בכל קוראו אליו ית' מכמה עשירים בעלי שם טוב אשר לא ישמע במרום קולם כמוהו : ואל ישיאך לבך לומר אם חפץ ה' בו בעלם למה לא יעשירנו והלא רוב בעלי חן אך דלים המה כי הלא נגד עיניך שני פעמים שתסתפק ותרא כי אין העושר אושר א' כי הנה עשיר ורש נפגשו בדרך כל הארץ הוא המות בלו' נפגשים בשוו א' ערומים כאשר מבטן אמם וא"כ מה יתרון לזה מזה ועוד טענה שנית כי הלא לא ע"י בחירה ישיגנו כי עשה כלם ה' מאתו ית' מורים לזה ומעשיר לזה וא"כ העושר לא יתייחס שלמות אל האדם : וכי תאמר בלבבך הלא טוב הוא העושר כי בו ימלט איש מרעה כי צדקה אשר יתן מעשרו תציל ממו' ומהמה מאורעות שבידי אדם משא"כ אשר יחסר ממנו וע"כ לשלמו' יתייח' וטוב לגבר ישתדל עליו אולי יוכל הועיל הנה איכך אלא טועה כי הלא אין זה תלוי בעושר כי כמה עשירים לבלתי חסר מעשרם לא יגעו בו יד להמלט כי תחום עינו על ממונו ולא יפזר יתן בעתו אך אשר הוא ערום הוא לבדו יעשה בדעת ולא רבים יחכמו לעשות כן כי אם א' מני אלף וזהו ערום ראה רעה ויסתר ואחד קראתיו אך ופתאים אין צריך לומר שלא נשמרו כי אם גם בעשרם עברו עבירות בגאותם ונענשו נמצא עשרם לרעתם ולא לטובתם : וגם אל תתמה אל הבעל חן אם דל הוא שהיא רעה חולה יהיו כל ימיו מכאובי' עוני כי הלא לטובתו הוא כי בזה יקנה אושר מופלג וזהו עקב ענוה וגו' כי עקב הענוה הנמשכת בדלותו בעניותו יקנה יראת ה' מושרשת בו וגם עושר וכבוד וחיים כי ע"י הענו' ויראה אם יעשרנו ה' לא יירא מהיות עובר ונכנס כי ע"י מדת ענוה אשר קנה כשנכנע בדלותו יקיים את התורה מעושר ולא יבעט וזהו עושר וגו' ונתן טעם אל לומר שע"י ענוה הנמשכה מהדלות יקנה עושר אמתי ותמיד יאמר שע"י ענותנותו אשר קנה לא יטעו עשרו אל עקשיות גאות ורעו' הנמשכות לבלתי ישרים בלבבם וז"א צנים וגו' · לומ' למה עקב ענוה וגו' עושר וגו' כי הלא צנים פחים שבדרך עקש הם הטיות רעות המתרגשות מהעושר האיש הזה שומר נפשו ירחק מהם באופן שלא בעושר יפסיד כבוד וחיים : טוב עין וגו' יאמר מאמר התנא רוצה שיתנו אחרים והוא לא יתן עינו רעה בשלו והוא כי ממון אחרים הנותנים יבורך ושל עצמו לא כן וזהו עינו רעה בשלו שמונע ברכה משלו וזה יאמר טוב עין להטיב לעני בעין יפה הוא עצמו יבורך אך בזאת שלא יהיה טוב עינו לעני מנכסי אחרים שיתנו והוא לא יתן כי אז יברכו האחרים ולא הוא כי עינו רעה בשלו וזהו שאמר כי נתן מלחמו לדל ולא מלאם זולתו : גרש לץ הנה אמרו ויצא הוא בלתי צודק בדבר שאין בו רוח חיים אך נזכירה מאמרם במ' חולין במעשה דר"מ שעשה שלו' בין ב' שכיני' ושמע לשטן דהיה אמר וי דאפקיה ר' מאיר מביתיה דההוא גברא · גם ידענו כי גם שהשטן הוא עיקר המדון והמחרחר אותו לא יגבר מלבקש לו איש כלבבו לבער את האש כי יתלבש בו כאשר עשה באבינו אברהם וכן בעגל נתלבש בערב רב כמו כן כי יגלו אנשים אם ימצא בתוכם איש לץ בטלן משולל עסק התורה ועמל מלאכה בו יתלבש השטן ויהיה האיש ההוא המוציא והמביא לשון הרע ורכילות עד יחמו כתנור ואין

רשי

עשיר ברשים ימשול · עם הארץ צריך לתלמיד חכם לעולם · זורע עולה יקצור און · לפי זריעתו קצירתו · לפי פעולתו יהיה קבלת משכורתו : ושבט עברתו יכלה · קנה השבולת שלו כלה והולך לו · יש אומרים שבט חמתי שריד' בני אדם כלה והולך לו לפי שמפסיד את יכולתו : גרש לץ · יצר הרע : אוהב טהור לב שפתיו · מי ששפתיו חן רעהו מלך הקב"ה אוהבו ומחבבו : אמר עצל ארי בחוץ · איך אצא ללמוד תורה : שוחה עמוקה פי זרות · פי ע"ז : זעום ה' · מי שהקב"ה שונאו נופל ונכשל בה : זעום כועס מלפניו : ועושק

עָשִׁיר בְּרָשִׁים יִמְשׁוֹל וְעֶבֶד לֹוֶה לְאִישׁ מַלְוֶה׃ ל' מל' ל' חס' ח'
זוֹרֵעַ עַוְלָה יִקְצוֹר אָוֶן וְשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ יִכְלֶה׃ ב' מל' ג' מל' ד'
טוֹב־עַיִן הוּא יְבֹרָךְ כִּי־נָתַן מִלַּחְמוֹ לַדָּל׃ כ' · ג'
גָּרֵשׁ לֵץ וְיֵצֵא מָדוֹן וְיִשְׁבֹּת דִּין וְקָלוֹן׃ ד'
אֹהֵב טְהָור־לֵב חֵן שְׂפָתָיו רֵעֵהוּ מֶלֶךְ׃
עֵינֵי יְהוָה נָצְרוּ דָעַת וַיְסַלֵּף דִּבְרֵי בֹגֵד׃ ל' · ב' חס'
אָמַר עָצֵל אֲרִי בַחוּץ בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצֵחַ׃
שׁוּחָה עֲמֻקָּה פִּי זָרוֹת זְעוּם יְהוָה יִפָּול־שָׁם׃ ל יתיר ו"ו

אולת

עַתִּירָא בְּמִסְכֵּינֵי נִשְׁתְּלַט וְעַבְדָּא יוֹזִיף לְגַבְרָא מוֹזְפָנָא׃ דְּזָרִיעַ עַוְלָא נְחַצַּר עָאתָא וְשִׁבְטָא דְחַרְיָנֵיהּ נִגְמוֹר׃ מָאן דְּטָבָא הוּא עַיְנֵיהּ הוּא נִתְבָּרֵךְ מְטוּל דְּיָהֵיב מִן לַחְמֵיהּ לְמִסְכֵּינָא׃ תָּרֵךְ לְמְמִיקְנָא וְאַפִּיק לְתִגְרָנָא וִיבַטֵּל דִּינָא וְצַעֲרָא׃ רָחֵים אֱלָהָא דְּכֵי לִבָּא וּבְחֶסְדָּא דְשִׂפְוָותֵיהּ יִתְחַבַּר לְמַלְכָּא׃ עַיְנוֹי דֶאֱלָהָא נָטְרָן יָדִיעְתָּא וּמְטַלְטַל מִלֵּיהוֹן דְּבָזוֹזֵי׃ עַטְלָא אָמַר בְּהַבִינְנוּתֵיהּ אַרְיָא אִית לְבָרָא וּבֵינַת שְׁוָקֵי מִתְקְטֵילְנָא׃ [illegible]צָא עֲמִיקְתָא פּוּמָּה דְּנוּכְרִיתָא וּמַן מַרְגִיז קֳדָם אֱלָהָא נָפִיל תַּמָּן׃ שטיותא

יקצור ג' מ"ל וסי' וזרועו שכלי' יקציר · זורע עולה יקצור און · וראה בעבים לא יקצור : גרש ב' וסימני' גרש האמ' הזאת · כלה גרש יגרש · גרש לץ ויצא מדון ויצא ג' וסי' ביחזקאל סי' י"ב וסוף חבקוק :

אבן עזרא

טהר ל' קמץ וחי' פאר עינים

עשיר · זורע · טוב · ג' דבקים · ברשים שאין להם מאומה ימשול בהם בכח ולווה ממנו יכריחנו שיהיה עבדו · זורע שיעשה עולה כעשיר למשול ברשי' יקצור און יקבל שכרו כראוי לו · ושבט · כי העברה מדומה לשבט כענין הוי אשור שבט אפי · והטעם שיתעבר ברשי' יכלה השבט ולא יעבור בהם עוד כי השם יכלהו · ואיש טוב עין שיתן לדלי' מלחמו הוא יבורך מלא ברכת יי' : גרש · הסירהו מפניך כי אז יצא המדון מקרבך · וישבות דין שלא יביאך למשפט וישבות קלון שלא יקלך : אוהב · עומד במקום שנים טהר לב שהוא טהור מרעות שהם כנגד השינים ואוהב חן שפתיו כלומר איש חן בעבור שיש לו שפתי דעת גם יתכן להיות חן שם התאר ומי שיאהב שניהם תגדל מעלתו עד שיהיה המלך רעהו כחושי הארכי אוהב הטהורים שהיה רעה דוד : עיני · דברה תורה כלשון בני אדם עיניו חפצו ורצונו או שכלו : נצרו · אנשי דעת מכל רע · ויסלף יעות השם דברי בוגד החושב רע על אנשי דעת ויבטלם : עצל · רשע · ארי בחוץ עלה כדי שלא יצא לבקש מחייתו · ארצח שאחרי ירצחהו · שוחה : אולת

רלבג

עשיר ברשים ימשול · האיש העשיר ימשול ברשים ולזה ישובח העושר מזה הצד וכי ילוה מטובו לאיש הנה האיש הלוה הוא לו כפוף ומשועבד כאילו הוא עבדו מצד החסד שגמל אותו והנה בזה האופן ימשול העשיר ברשים במה שיגמל להם מהחסד : זורע עולה · אך מי שיחשוב למשול באנשים בהפך זאת התכונה והוא בעול והחמס שיעשה להם הנה לא המשך ממלכתו עליהם כי כבר יגיע לו רע מהרע שיעשה ר"ל כי במה שיזרע מהעול יצא לו קציר כאות למה שעשה אותו מהרע וזה הקציר והפרי שישיג מזה הוא עמל ואון לא דבר שיש בו תועל' ויקרא לו מהרע מה שיכלה בו שבט עברתו ר"ל שלא תשאר לו שררה יוכל להכות בה האנשים בשבט עברה כמו שהי' עוש' קודם זה : טוב עין · אך מי שהוא טוב עין וימשול באנשי' בהטבתו להם הו' יבורך מאת הש"י ויתחזק כחו להטיב להם ולמשול בהם מפני שנתן מלחמו לדל כי בגלל הדבר הזה יברכהו הש"י : גרש לץ · מדרך הלץ לשנוא האנשים ולהלעיג בהם ולעורר להם מדיני' ולזה אם תגרש לץ מהבי' יצא המדון ממנו כי שוא היה המעורר מדינים שם וישבות מהבית ריב וקלון המריב שם והמביים האנשים : אוהב טהור לב · אך מי שהוא טהור לב ואוהבו בלי לב ולב הנה החן והאהבה שמראה בדבריו לאוהבו רעיונו מולך ומושל בו או ירצה בזה כי לא יאמר בפיו רק מה שבלבו לעשות והנה הביאור הראשון הוא יותר נקשר אל מה שלפניו מן הדברים : עיני יי' · הנה עיני יי' והשגחתו שומר' דעת החכמים לקיים מחשבותיהם ועצתם הוא מסלף דברי הבוגדים להפילם ממועצותיהם : אמר עצל · הנה העצל לא יצא מפתח ביתו לעשות מלאכתו מרוב העצלה ויאמר כי הארי בחוץ לטרפו אם יצא מביתו והלסטי' ברחובות להרגו אם ילך שם : שוחה עמוקה · הנה הפה הדובר זרות ותהפוכות ודברים הם הפך האמת וביחוד בהתחלות והשרשים הם בדמיון השוחה העמוקה שהנופל בה אין לו תחבולה לצאת ממנה : וזעום יי' הוא מי שיפול בזאת השוחה כי תמיד יתרחק מן הדרך הנכונה והשלימות כל מה שיחזיק בזאת התבונה הפחותה : אולת

אבן יחייא

עשיר וגומר והעניו הירא ה' שזכה לעושר וכבוד ימשול ברשים אשר היו עשירים ולגאותם אבדו עשרם בענין רע · וכל אחד מהם יהיה אליו המלוה עבד ולוה כי לעניותו יצטרך אליו ויעבדהו וישרתהו ויקח בהלואה ממנו כדי להחיות את נפשו : זורע וגו' כי הגאה אשר זרע עולה בגאותו יקצור און והוא משל כי ישולם לו כמדתו ויען כי נתגאה ישפל · ושבט עברתו אשר היה נוח לכעוס ומכה לדלים בשבט עברתו כלה כי לשפלותו ולדלותו יהיה עבד למלוה ולא יכעס עוד : טוב וגו' אבל העניו שהי' טוב עין ונדיב הוא יבורך מהאל ומבני האדם יען כי נתן מלחמו הקבוע למאכלו לדל והיה מוציאו מפיו כדי לחוס על דל ואביון · גרש וגו' ובדרש ה' את הלץ הגאוה שלו מגאון עושרו יצא המדון והדין והקלון כי בגאותו היה מתעבר ריב עם זולתו ומכה אותם ומקלל אותם והיו באים לדין על ככה וקול ענות היה תמיד נשמע בעיר מה שנתבטל הכל בהשפלתו · אוהב וגומר אבל העניו שהוא אוהב לשמים ולבריות · והוא טהר לב כי כלבו כן פיו ותמיד חן בשפתיו כאשר לבו זך ונקי ככה שפתיו תמיד ידברו בלשון אהבה ותחנונים עם זולתו זה ראוי להיות רעה המלך ה' צבאות בעולם הבא · עיני וגומר יען כי עיני ה' והשגחתו נצרו האיש שיש לו דעת כאוהב טהר לב הזה · ואותם הוא מסלף מנגד שפיו ומסתיר השגחתו מהאיש שיש לו דברי בוגד ואין פיו ושפתיו שוים : אמר וגו' אשר מדברי הבוגד שלו הוא כי כשיאמרו אליו ללכת אל בית המדרש אשר מחוץ יאמר שהוא מפחד ללכת מפני ארי שיש בחוץ · ואם יאמרו שילך לבית המדרש שברחוב העיר יאמר שהוא מפחד ללכת פן ירצח בתוך רחובות · שוחה וגומר והוא כומר לשבת בתוך בנים ופיו פי זרות מדבר בנבלות פה ובלשון הרע ושבועת שוא אשר לדבר הזה יהיה זעום ה' ויפול שם בגהינם בשוחה יותר עמוקה שימצא : אולת

ר' מנחם המאירי

עשיר וגומר · הערה המוכיח להיות הלוה משעבד עצמו לעבודת המלוה ולהתרפס אליו לבעבור יגיעהו תועלת ממנו ואמר על זה תחלה כי דרך כלל העשיר ימשול ברשים וכל שכן כשיגיעהו ממנו תועלת בלוותו ממנו ולכן צריך שיכיר לו מעלתו כמאמר החכם ששאלוהו מפני מה החכמים משכימים לפתחי העשירים ואין העשירים משכימי' לפתחי החכמים אמר מפני שהחכמים מכירין מעלת העושר ואין העשירים מכירים מעלת החכמה ובדרך נסתר הכל הערה על שלמות המדות וקרא הנה היצר המסכן עשיר להיות שמח בחלקו ואמר שהוא כשיתנהו האל להתגבר להוציא כחו לפועל ימשול ברשים הרודפים אחר התאו' כרעבים וצמאים ויכניעם כהכנע הלוה לפני המלוה ויקרא הטבע האמרי החיוני גם כן לוה ובלתי נשלם והוא שאמר דוד לוה רשע ולא ישלם · ואמרו ז"ל אחד לוה מן האדם כלוה מן המקום שכל מי שהוא נוטל מאחרים ומה שאינו מכוון לו הוא נקרא לוה : **זורע** וגומר טוב וגומר · הערה מיעדת גמול ועונשי' ודמה פעל הרשעים בזורע ועולה כי כמו שנמשך מהזריעה צמיח' הדבר הנזרע כן מן הפועל הרע ימשכו מיני הרעות כמה וכמה ואמר דרך משל כי אם זרע עולה הנה שכרו אתו לקצור און ואמר ושבט עברתו יכלה כלומר כשיבא לחבוט תבואתו בשבט הנה השבט יכלה והתבואה שיכנה · ואמר שבט עברה כדרך איפת רזון ועומד אבל טוב עין הוא יבורך בגמול כי נתן מלחמו לדל · או כפרש שבט עברתו יכלה כלומר שלבסוף ימות ויכלה ואז ינוח שבט הרשע · ובדרך נסתר בו שתי הערות אחת להזהר בלמודו היותו על סדר נכון ובבלתי הריסה ואז ישכיל בלמודו וחפצו בידו יצלח · ובהפך יקצר און ושבט עברתו יכלה · והשנית שאם מצליח בלמודו שישפיע מחכמתו לזולתו והוא ענין טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל על דרך לכו לחמו בלחמי : גרש וגומר · הערה להרחיק חברת הרעים כי מהם יצא המדון מקרבו וישבות דין ר"ל הבאתו אותו למשפט ולדין וכן ישבות קלון וחרפה שהוא רגיל להקלות ולחרף · ובדרך נסתר רומז לגרש המלך הזקן כפי היכולת ואז ישבות דין וקלון : אוהב וגומר · הערה להיות החבר נאמן באהבתו ובלתי מסקר בבריתו ולהמתיק דבריו אלא כפי היכולת ואמר על זה דרך המוסר כי מי שהוא אוהב טהר לב ר"ל מבלי סיג וכן שיתערב עמו חן שפתים עד שימצאו פיו ולבו שוים באהבת רעהו מלך כלומר כל המתחבר עמו עושהו עטרה לראשו עד שאפילו המלך עושה עצמו כרע לו ועושה עמו משל באהבתו לרוב הנאמנות הנמצא בו וזהו רעהו מלך כלומר שהמלך רעהו · ובדרך נסתר כשהשכל האנושי טהר לב ושלם באמונתו המלך הזקן משתעבד אליו ומתחבר בחברתו ויעלהו על ראשו לקבל כל ארוחתו על ידו כפי מה שיראה להיותו מתקן : עיני יי' ונומר · חסר מלה אחת ראוי להיות נצרו איש דעת ס[illegible]כה בייעוד גמול ועונש שהוא שומר החכמים ואנשי הדעת ומקלקל עניני הרשעים ודברי אינו כנוי הנה מלשון דבור רק מלשון ענין כענין על דבר הכסף על דבר הצפרדעים · וזה הדבר אשר מל יהושע כלומר זה הענין שבשבילו מל יהושע ורבים כמוהם · ובדרך נסתר רמז על פנת ההשגחה ושהיא נמשכת ביחוד אחר הדעת ודבקי מענין דבור מזוג כלומר דבריהם נכח הקבלה הכנואית בחזקת מסולפים ומעוותים : אמר ונומר · הערה להרחיק מדת העצלה והודיע מטכסים עניניו שהוא מחכנא תואנות שיתגלגל לשולחיו בהם ויאמר לא אוכל ללכת כי יש בחוץ סבה פלונית מונעת ולקח אחת מהן דרך הפלגה ארי בחוץ בתוך רחובות ארצח וחכמי המוסר אמרו ממופתי העצל הכנואם · ובדרך נסתר רמז על המתעצל בחכמה ליראת אורך ההקדמות וההצנעות ודקות החכמות ועומקן · ובדרך תודיו מתגלגל על הצדקות והמתנות ליראת ארך חייו פן יחסר לו באחריתו ועל התענית וההשכמה לבית הכנס' ליראת חולשת גופו פן יחלה וימות עליה וכן בכל החמה : שוחה וגומר · פי זרות ר"ל פי נשים זרות ותהיה מלת זרות תאר והוא אזהרה על מה שנכר אמר לשמרך מאשת רע מחלקת לשון נכריה · עד דרכי שאול ביתה · יורדות אל חדרי מות · וכן ענין וזעום יי' יפל שם רומז על הפתי הנפתה אחריהם כאמרו שם וארא בפתאים וכו' · וכן כענין נסתר יכורע בו מה שפירשנו שם או זרות שם ופי זרות ר"ל דבור זר · ורמז על הדוברים סרה על פנות התורה על הדרך שהתבאר : אולת

קב ונקי

עשיר ברשים · מדרך העולם שהעשיר ימשול ברשים לפי שהם מקבלים תועלת ממנו או יוכלו לקבל ולכן הם סרים אל משמעת העשיר וימשול עליהם ונתן הסבה בזה לפי שמדרך העולם הלוה שליקח מעות על משכונו הוא עבד למלוה שנותן לו המעות על משכונו ולכן ראוי שהעשיר ימשול על העניים : זורע עולה · מי שזורע שדהו מדבר עול וחמס לא ימצא בו כי אם התבן שיקצור בסוף פרי המעשה הרע והוא משל על מעשה רע ומחשבה רעה · והשבט החובט בו תבואתו יכלה וישבר ועברתו מנזי' מעבור הארץ · או יאמר שהשם יכלה שבט עברתו עליו על דרך חצי אכלה בם : טוב עין · האדם שעינו טובה בשל אחרים והוא חונן ומטיב לא תביאהו חנינתו לידי חסרון כי יהיה מקורו ברוך · או יאמר מי שנותן צדקה לעניים בעין יפה יהיה מלא ברכת ה' כי נתן מפתו לדל : גרש לץ · גרש האדם הלץ ממושב האנשים ומיד בצאתו יצא עמו המדון שהוא הריב לפי שהוא סבת המדון ובסור הסבה יסור המסובב וגם אם תגרשהו ישבות ויבטל מאליו הדין והקלון שלא יביאך לדין אצל השופט ולא יקלה אותך · ואפשר שיהיה מדון שם התאר לבעל מדנים ויאמר ויצא איש מדון : אהב טהר לב · מי שאוהב את הבריות ולא ישנאם והוא טהר לב שתוכו כברו בסן שפתיו המלך רעהו ר"ל הב"ה · או ירצה שהש"י נותנו לחן ולחסד בעיני המלך ולא יעשה המלך דבר כי אם בעצתו · או יאמר מי שהוא אוהב את האנשים שהם טהרי לב ויש חן בשפתותיו · או יאמר שהאוהב האמתי בלא ערמה אינו מקנא ברעהו אבל יאמר בחן שפתיו שרעהו ראוי למלוך יותר ממנו : עיני ה' · הם משל לעיני השגחתו ית' שהם שומרים לדברי איש דעת שהש"י ישים דבר בפיו כי ממנו ית' מענה לשון ויהיה עם פיו ובהפך בדברי הבוגד ע"ד שאמר ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם : אמר עצל · כשיאמר אדם לעצל שילך למלאכתו ויבקש מחייתו הוא אומר שהארי בחוץ בדרך ויטרוף אותו ואפי' בתוך רחובה של עיר ארצח וכן הענין בעצמו למי שהתרשל לקנות חכמה שהוא ירצה להראות כי הבנתו החכמה הוא לסבה ויאמר לשואלו אני הנחתי החכמה מפני הסכנה שיש בלימודה כי מצאתי כתו' בה דבר פלוני או שמעתי שהחכמות הטבעיות והאלהיות כתו' בה דברים כנגד תורתינו וכן בהתהלכו ברחובות החכמה אומר אלו מינות ויביאו ראיות מהאנשים תלושי העיון רצות לעלות במעלות החכמו' ונכשלו · וזה אינו ראיה כי אין ראויה לחכם להניח החכמה בראותינו אויל בכל תושיה יתגלע יוצא לתרבו' רעה כי זה יקרה לחולשת שכלו · או עבר הגבול או למד החכמה בלתי הצעותיה והקדמותיה וכאשר יתשוב ללכת אל החכמה כחוץ עדיין בן זומא מבחוץ : שוחה · הנשים הזרות הם שוחה עמוקה כלומר חלקות שפתותיהם הוא מביא אל המות ודמה פיהם לקבר עמוק אשר היורד בו לא יעלה ומי שהשם ישנאהו יפול שם באותה שוחה · ואפשר שרמז לנפש הצומחת והנפש הבהמית שהם זרות לאדם כי הכניסת אחריהם נופל בבאר שחת והוא זעום ה' · גם אפשר שרמז לחכמות החיצוניות והאמונות הנפסדות המושכות האדם למינות ומי שיכשל באותן הדברים שהם זרים הוא זעום השם : אולת

מנחת ערב

ואין מכנה ומתי תקנחם אמר שלמה גרש לץ הוא המוליך ומביא בינך ובין רעיך ובגולו ברכילות גרשהו מלפניך ומשכונתך ונפנית מחריב משכן השטן אשר ישכון לחרחר הריב ואז יצא מדון הוא השטן שהוא עיקר המדון ומליאותו וישבות דין עליון שהואל לפגוע בכם וגם הקלון הנמשך בפני בני אדם :

ואם חשוב אמריך הלא הודעתני את מי אגרש הודיעני את מי אבחר ואקרב כי לפעמים אקרב איש בהראותו סימני טהרה בפיו ובשפתיו יכבדני ולבו רחק ממני ע"כ אמר אהב טהר לב · לומר דע איפה כי האוהב שהוא טה' לב כ' יתן חן בשפתיו שיכנסו בלב השומע ולא יחשדהו למחניף כי מטוה' לב יצאו דבריו ועד לב השומע יכנסו טהורים אמרי נועם ויהיו לחן גם כי מזולתו היו נראים חנופה וזהו אהב טהר לב חן שפתיו הוא עד קרוא את רעהו אנוש כערכו מלך ויהיה לחן ולא יחשבהו למחניף כי לבו יאשר לו כי יושר לבו אמריו כי גדול חן שפתיו בעיני הכל מפאת טוהר לבו :

ואם ישיאך לבך לומר אולי בוגד הוא ואשר יאמירני למזמה דע איפה בני כי ברית כרותה לבוגד שלא יעבר להוציא בפיו דברים תזכר בהם בגידתו והגלה רעתו כי ה' ישכל דעתו המתחבל ויסלף דרכיו עד יובן אשר בלבו וזהו עיני ה' אשר המה משוטטות בלבות וכליות נצרו דעת בני אדם בל יתנכלו בדעתם להשמר בל תובן כונתם ויסלף דברי בוגד שמוציא מפיו דברים שלא רצה לדבר כי ירצה לדבר דברים לחפות בגידתו ויסלפם הוא ית' ויגלה רעתו בפיו ובשפתיו :

אמר עצל וגו' · דרך עצל כי לבל יצא פתח נחש יכחש סבות זרות לאמר אם יצאתי השדה ארי בחוץ ואם אכוסה מפלט לי לרחובות קרי' גם שם אירא מחרב אנוש פן בתוך רחובות ארצח · אמר מי יתן והיה רעהו עצלותו לבדה אך גם ילמד לשונו לדבר זרות עד גדר שאוי לנופל בלשונו כי ידבר עליו זרות עד יעלם חיין כי יהיה בודה מלבו על איש ריבו מהתלות זרים ודברים מרים ומהררים מנפש ועד בשר וזהו שוח' עמוקה יהיה פי המדבר זרות כנזכר עד שזעום ה' יקרא אשר יפול שם כי אשר הוא טוב בעיני ה' לא ישליטנו האלקי' ליפול בפחות לשונו : והדבר הקשה הגא על איש ועל אדם כי בתכונתו הרעה אחז ולא ירפה אך אם אולת כנזכר קשורה בלב נער בשבט תכנו כי שבט מוסר ירחיקנה ממנו :

עושק

טו אֱוִלֶת קְשׁוּרָה בְלֶב־נָעַר
שֵׁבֶט מוּסָר יַרְחִיקֶנָּה מִמֶּנּוּ׃ עֹשֵׁק
דָּל לְהַרְבּוֹת לוֹ נֹתֵן לְעָשִׁיר אַךְ־
לְמַחְסוֹר׃ הַט אָזְנְךָ וּשְׁמַע דִּבְרֵי
חֲכָמִים וְלִבְּךָ תָּשִׁית לְדַעְתִּי׃ כִּי־
נָעִים כִּי־תִשְׁמְרֵם בְּבִטְנֶךָ יִכֹּנוּ יַחְדָּו
עַל־שְׂפָתֶיךָ׃ לִהְיוֹת בַּיהוָה מִבְטַחֶךָ
הוֹדַעְתִּיךָ הַיּוֹם אַף־אָתָּה׃ כ הֲלֹא
כָתַבְתִּי לְךָ שָׁלִישׁוֹם בְּמֹעֵצוֹת וָדָעַת׃
לְהוֹדִיעֲךָ קֹשְׁטְ אִמְרֵי אֱמֶת לְהָשִׁיב
אֲמָרִים אֱמֶת לְשֹׁלְחֶךָ׃

שלשים כ' ק'

אל

שַׁטְיוּתָא קְטִירָא בְּלִבֵּיהּ דְּטַלְיָא ב' בנפשו
שִׁבְטָא דְמַרְדּוּתָא נְרַחֲקִיהּ מִנֵּיהּ :
דְּעָשִׁיק לְמִסְכֵּינָא מַסְגֵּי לֵיהּ בִּישְׁתָא ב' היה צאן
וְדְיָהֵיב לְעַתִּירָא חוּסְרָנָא הוּא לֵיהּ : ל' וחד שמע דברי
בְּרִי צַלִּי אֶדְנָךְ וּשְׁמַע מִלֵּי דְחַכִּימֵי ה
וְלִבָּךְ שִׁים לִידִיעְתַּאי : מְטוּל דְּבַסִּימִין
נְטַר אִנּוּן בְּכַרְסָךְ וְנִתְקְנִין אַף חֲדָא עַל ל
שִׂפְוָתָךְ : דְּנֶהֱוֵי בֵּאלָהָא סִבְרָךְ ל
וְאוֹדְעִיתָךְ יוֹמָנָא הָדָא : וְהָא אִנּוּן לָךְ ב' ד'
עַל תְּלָתָא זִמְנִין בְּעֵיצְתָא וִידִיעֲתָא : ל' ל
לְאוֹרְעִינָךְ קוּשְׁטָא וּמִלֵּי דִּתְרִיצָתָא ב' ל
דְּתַהֲפִין כִּלְּתָא דְקוּשְׁטָא לִמְשַׁדְּרָיךְ :

לא

קשורה ב' וסי' ונפשו קשורה בנפשו · אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה : לעשיר ב' וסי' היה צאן · נתן לעשיר אך למחסור : ולבך ה' וסימ' איך תאמר אהבתיך ולבך אין אתי · כי עיניך ולבך · ולבך תשית לדעתי · עיניך יראו זרות · אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר : ודעת ד' ג' קמץ וא' פתח וסימ' נמסר בישעיה סימן ל"ג ובא"ב רבתי אות ט' : אמרים ב' וסימ' מרדף אמרי' · להודיעך קשט אמרי אמת :

רשי

ועושק ר"ל להרבות לו עושר · נותן לעשיר סוף שניתן ממונו למלכי האומו' העשירי' · ואך למחסור הוא בא : הט אזנך ושמע דברי חכמים · ללמוד תורה מחכם כל שהוא · ולבך תשית לדעתי · ואם רבך רשע לא תלמוד ממעשיו : כי נעים · יהי לך לאחר זמן אם תשמר' ותכניסם בבטנך שלא תשכחם ואימתי יהיו שמורים בלבך בזמן שיכונו על שפתיך כאשר תוציאם בפיך להיות בה' מבטחך : הודעתיך · הני מודיעך שתבטח בה' ותעסוק בתורה ולא תאמר איך אבטל ממלאכתי והיך אתפרנס : הלא כתבתי לך שלישים תורה ונביאי' וכתובים : להודיעך קושט · שלישי' כתבתי לך כדי שתבין מתוכם קושט אמרי אמת · להשיב אמרי' אמת לשולחיך לשואליך הוראה :

אל

אבן עזרא

אולת · שנים דבקים · שוחה ע"מ גולה והטעם כשוחה שהוא עמוקה כן פי נשי' זרות לזעומים מי שהשם זעם אותו וחפץ במיתתו יפול שם · אבל הנער אע"פ שהאולת קשורה בלבו ראוי להכותו בשבט מוסר כי הוא ירחיק האולת ממנו : עושק · אך · למעט מה שיחשוב להרבות לו כלומר עושק דל להרבות לנפשו או לתתו לעשיר אך בעבור מחסור שיבואהו עשקו : הט · כי · להיות · הלא · להודיעך · ה' דבקים · לדעתי ללמוד דעת · כי נעים דעתי או כי תהיה נעים כשתשמרם בבטן רמז ללב · יכונו הדברים על שפתיך להיות זכרון · שלישים דברים שלישים כתוב בו"ו והטע' אתמול שלשום כתבתי להודיעך אמרי אמת בספר מועצות ודעת · קשט ע"ד הפעלי' כמו ישט · אמרים אמת הנכון אמרי אמת וכן שורים אבן שני' כסף אילים למר וכן רבים ע"ד קרה · וטעם להשיב כענין וישב משה את דברי העם אל יי' כלומר כשאודיעך קשט דברי אמת כמו כן אשיב לו אמרים כענין נעשה ונשמע · לשולחך לשם שלחני אליך ליסרך כי השכל שליח השם לשולחיך בלשון רבים כמו אלוה עושי :

אל

רלבג

אולת קשורה בלב נער · בלב הנער קשורה אולת בהתחלת ענינו כי מפני היותו כבהל ונחפז לעשות מה שיחפוץ לא ידרוך בעניינו בסבות הנאותות ולא יתיישב להתבונן מה שראוי לעשות ומה שראוי שיתרחק ממנו אך שבט מוסר ירחיק מהנער האולת הזאת ולזה ראוי לאדם ליסר בנו בתחלת ענינו כי אז יוכל להקנותו מוסר : עושק דל להרבות לו · מי שהוא עושק הדל והוא הכח המתעורר לתאוות הגופיות שלא יתן לו מתאוותיו דבר הנה זה הוא להרבות לו כי כל מה שיתמיד להתנהג תמעט תאותו לאלו הדברים ולזה יהיה תמיד שבע ומי שיתן לעשיר תאוותיו והוא האיש הנמשך אחר התאוות הנה זה לו למחסור כי תמיד יהיה יותר רעב בסבת רוב תאוותיו כאמר' אבר קטן יש לו לאדם משביעו רעב מרעיבו שבע או ירצה בזה הנה אם הדל העושק כבר יש לו השתדלות מה כי הביאהו ולזה שם מגמתו להרבות לו קניני' אך הדל הנותן לעשיר הנה אין לו בזאת המתנה תועלת רק לחסר קנינו העשיר לא יחשוב מאד המתן הזה עם שהוא יבזה הדל וילעיג עליו על מה שנתן לו ולא ישתדל להשיב לו גמול וזה מפורסם מהעשיר והנה הביאור הראשון הוא יותר נכון : הט אזנך ושמע דברי חכמים ללמד חכמתם ושים עם זה לבך לדעתי ולא תשען על דברי החכמים לבדם רק במה שיסכי' מהם עם מה שהודעתי לך המיוסד על יסודות התורה כי התורה היא המישרת להשיג מה שיקרו מהשגתי בדרך החכמה : כי נעים · ומתוק הוא לנפש כי תשמור דברי החכמים בלבך ויכונו יחדו עם דעתי שהישרתיך אליו על שפתיך : להיות ביי' · אך אתה אחרי הגיעך לזאת המדרגה שזכרתי הודעתיך היום שלא תשען על חכמתך ובינתך אך יהיה תמיד ביי' מבטחך עם כל מה שתישיר מהסבות להגעת דרושך כמו שנזכר במה שקדם כי לשוא יוקדמו הסבות אם מאת השם לא נהיה הדבר : הלא כתבתי לך · דברים נכבדים להישירך למועלו' בדברים המדיניים ולדעת בדברים העיוניים ואחשוב שקראם שלישי' כי כמו שהמלך ינהג כל עם המלכות וכן הענין במשנה אך השלישים ינהיגו כל אחד חלק מהכלל ההוא כן קרא שלישים הסיפורות שנתן בדברים החלקיים בתבונה ובדעת ודעת :

אל

מנחת ערב

עושק דל להרבות לו וגו' · שנים הם החושבים · הרבות לעצמ' ומחשבים אך לאחד יקל לתת תואנת דבר להטעו' יצרו מהשני א' העושק את הדל ב' הנותן לעשיר למען ירבה לו העשיר תמורת מתנתו אמר כי הנה עושק דל ימצא יצרו תואנה שעושה להרבות לו אך נותן לעשיר אך למחסו' כי אין הדל נחשב בעיניו להרבות לו על קיפות מתנתו לו כי ירצה לו שהכל חייבים בכבודו ורב טוב לדל שהעשיר לקח מידו : הט אזנך ושמע דברי חכמים וגזרותם וסייגיהם משמרת לתורה פן תשגה בה ולא תבטח על רוחב שכלך שלא תכשל בעצם התורה בלי סייגים ובלי שור מבין רגלי החכמים · כי הלא ולבך תשית לדעתי הרב כי יותר שהייתי חכם עשיתי סייגים והרבתי ללמוד תמיד ואף אמכם שגיתי בעצם התורה כנודע לכן אל תבטח לומ' חכמתי תעמוד לי : ושמא תאמר ומה אעשה ולא ישכחו ויעברו מבטני אחותי כל דקדוקי סייגי תורה שבע"פ לז"א כי נעים וגו' לומר כי הדרך הנעים כי תשמר' בבטנך הוא שיכונו יחדיו על שפתיך ולא תתבטל מלהסדיר בשפתי' תמיד : וכי תאמר מה נאכל ומתי אעש' לביתי אם יכונו יחדיו על שפתי כי לילה ויום יצטרך להגות בה לז"א להיות בה' מבטחך זולת מה שכתוב בתורה מאז אם בחוקתי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם בעתם וגו' וכל יתר הסיבות בקולות בלי לאו ונמלאה הנה הודעתיך היום אף אתה : כי הלא כתבתי לך שלשים מראש הספר ועד כאן א' בטח אל ה' בכל לבך ב' עושר וכבוד אתי וגו' שהוא עם התורה ע"י עסקך בה ג' ברכת ה' היא תעשיר ולא כרוס' מן השמים ירחמוך בלי טעם במועצות בלי דעת רק במועצות ודעת כנ"ל : ואמר להודיעך קושט אמרי אמת והוא בל יקרנו מעשה תלמידי שמאי רק כתלמידי הלל כמש"זל שתלמידי שמאי לא שמשו כל צרכן כי סמכו בפלפולם וע"כ לא כוונו לאמתן של דברים בעצם עם שאלו ואלו דברי אלקי' חיים וזהו להודיעך קושט אמרי אמת שע"י מה שתשקוד תדע הקשט של אמרי אמת כב"ה שהוא האמתות שהנשמה מתקששת בו בעצם דעל כן אפקיה בהאי לישנא ולא אמרי אמת בלי קושט כב"ש שהיו דברי אלקי' חיים ולא העולה להלכה ועוד שני' והוא להשיב אמרים וגו' והוא מאמר רז"ל אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו כי שם יגיד כל אשר למד לפני קונו אשר שלחו בעה"ז ללחום בלחמו ושתות ביין מסך היא לחמה ויינה של תורה ומה טוב ומה נעים כי ישיב לשולחו תלמוד אשר כהלכה

אבן יחייא

אולת וגומר הזהיר האב שייסר את בנו בעת נערותו אשר האולת הנזכר למאוס בטוב מבני האדם ובחור ברע מיושב לנים בטבע כקשר עמוק · וזהו אומרו שבט מוסר ירחיקנה ממנו יען כי חנוך לנער על פי דרכו וגומר · עושק וגומר מי שעושק הדל להרבות ממונו בסופו יהיה מוכרח הוא לתת לעשיר אחרי כל אשר לו עד אשר יבוא למחסור ודלות ככל אשר עשק : הט אזנך וגומר מזהיר אל האדם · שטוב אשר ראוי להתקרב אליו והרע אשר ראוי שיתרחק ממנו וזהו אומרו הט אזנך ושמע דברי חכמים ותשיג מעלת החכמה · וכל לבך ושכלך תשיג לדעתי ותשיג מעלת התורה שהיא הדעת שלי · כי נעים וגומר זולת הטיית האוזן לשמעה · עוד הוא דבר נאות ונעים שאותם הדברים שתשמע כי תשמור בבטן מחשבתך · וכאומרו והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך · והוא נעים שיכונו יחדיו החכמה והתורה על שפתיך וכאומרו ודברת בם בשבתך בביתך וגומר ואומרו והגית בו יומם ולילה · להיות וגו' וגם אודיעך היום ואזהירך על הדבר הלז בפרסות להיותו גדול הערך להיות תמיד כל מבטחך בה' ולא בזולתך מהעושר והכבוד ובני האדם ההווים ונפסדים · הלא וגו' הלא כתבתי לך בספר הלז שלישים הוא כינוי לריבוי כי כל שלשה יקנה חזקה למשלם במועצות ודעת : להודיעך וגומר כי ראוי לך לבקש מי שיודיעך קשט דברי אמת מן התורה והחכמה · וראוי לך להשיב אמרים אמת לשולחך כי תטבע הנפש הטהורה המתדמה ליוצרה ה' אלהים אמת הוא לדבר אמת תמיד :

אל

ר' מנחם המאירי

אולת וגומר · יפורש בו מה שהתבאר באמרו חנוך לנער · ואמרו אולת קשורה בלב נער ר"ל שמושרשת בו מעת היצירה כענין הן בעון חוללתי : עושק דל וגומר · ממדות קנות בני אדם היות כונתם לקנות שם להיות ביתם פתוח לנכבדים ולעשירי' ולפרס' עצמם בנדיבו' והרחבת מתן דרך השיה והתכבדות וכאשר לא יספיק לו הוא משתדל להוציא מזה ומזה בגזלה או בחמס או בדרך הלואה וכיוצא באלו וזו מדה מגונה הזהיר עליה ואמר דרך הערה שהעושק את הדל להרבות לעצמו או לתת לעשיר הכל למחסור ולהבל וריק ומפני שהדל לבו נשבר ומטה שכמו לסבול התלאות לקח בלשונו עושק דל הנהוג וכל שכן בהיות בגזילתו רעה כפולה ומכופלת · ובדרך כס זר קרא הנה היצר הטוב דל כשמו המיוחד לו ילד מסכן וחכם ובהפך קרא היצר הרע עשיר ואמר שהעושק דל וגוזל לו מחקו להרבות ההנאה לעצמו ונותן לעשיר כפי רצונו יהיה אחריתו לקללה ולמחסור : הט אזנך וגומר · כי נעים וגומר · להיות וגומר · הלא וגו' · להודיעך וגומר · כל זה הערה להשתדל בחכמה בכל מיני השתדלות והתחיל בסדר הלמוד להטו' אזנו לשמוע הדברים והוא ענין ולבך תשית לדעתי · ואחר כן לבחון הדברים ולבררם במחשבתו והוא ענין כי תשמרם בבטנך מלשון תלמוד את המשמרת ר"ל לגללם ולצרפם ולבררם אבל כי נעים נקשר עם לדעתי כלומר ולבך תשית לדעתי כי נעי' הוא ר"ל מתוק וערב והוא תאר כמו יקר ונעים יפה דודי אף נעים ויש לפרשו דבק עם כי תשמרם בבטנך והוא שם דבר כמו נעימות וכמו שבא בקנין ושכיהם בנעימים נעימות בימינך כלומ' כי המתיקו' שבהם והערבו' הגמור הוא כשתשמרם בבטנך ואחר כך להוציא בבטנך כי הלשון יברר הדברים הנכונים בלב יותר ויותר בתכלית כמו שביארנו באמרו ועל שפתיו יוסיף לקח שבה מוציאה בפה ללמדם לזולתו יתבררו בשפתיו הדברים יותר והוא ענין יכונו יחדו על שפתיך · ויש מפרשים נעים כינוי לרבים מלשון תנועה והכל שב להערת הוצאתם בפה כלומר מצד שהם נעים ונדים ונשכחים כאשר האדם שמרם בבטנו ואינו מוציאם בפה אני מזהירך שיכונו יחדו על שפתיך ואמר אחרי כן להיות ביי' מבטחך הודעתיך היום אף אתה · כלומר עם כל זה שהשלמת עצמך בחכמה אני מזהירך שלא תבטח בחכמתך עד שתסיר שכתך הבטחון מאלו כי הוא לוכד כרצונו חכמים בערמה ולכן הזהרתיך ר"ל אני מזהירך להיות ביי' מבטחך כענין לאדם מערכי לב ומיי' מענה לשון · ואמר אחר כן הלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעת ושלישים פירו' דברים נכבדים כענין כי נגידים אדבר ושלים מוכח על תאר נכבד ויען השלים ומבחר שלישיו ונדבריו כאמרו בשמחה ובשלישים וקרא מבחר השרים כן כי יש להם מעל' על שאר הדברי' כיתרון הנכבדים על שאר הדברים העם · ורמז בהערה על העיון בספרים ובכל אלו ישלם לכל אדם למוד החכמה וישיג בהם כל הראוי להשיג והוא ענין אמרו להודיעך קושט אמרי אמת ר"ל יושר אמרי אמת להשיב אמרים אמרי אמת לשולחיך ר"ל לתלמידים אותך להועיל · ובדרך יותר נסתר נכר ביארנו מה שדרשו רבותינו לדעתם לא נאמר אלא לדעתי והוא דרש נאה רומז שישמע ויחקור הדעות בחכמות אבל מכל מקום ישית לבו לדעת התורה לא יפול בלבו מצד חכמתו עליו פקפוק או מבוכה · וכן שדעתי לפרש מלת תשית מענין יסוד מלשון אשיותיה ושתותיה כלומר שקודם שתשמעם תיסד לבך לדעתי כענין כל שיראתו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת ואיפשר שבאמרו כי נעים כי תשמרם בבטנך ויחדו יהיו על שפתיך שהם הפכים והם כענין שאמר דוד בלבי צפנתי אמרתיך בשפתי ספרתי כל משפטי פיך ודרשו בו רבותינו כאן קודם רשות כאן לאחר רשות · ונראה בפירושו שרמז על הסתר הסודות ממי שאינו ראוי להם להיות גלוים נאות לראוי להם · ובאמרו להיות ביי' מבטחך רמז להזהר שלא להתרשל בחכמתו על תבוכת הפכות התוריות ושלישים רמז על התורה שהיא כוללת שלשה חלקים חלק קנין המדות הטובות והזהר מהפכן במיני מצות הכבוד והאהב' והחמנו' והחסדי' ודומיהם

קב ונקי

אולת · האדם בתחלת ענינו נמשל כבהמות נדמו וכאלו אולת קשורה בלב כל אחד מהנערי' ואין דבר שירחיק אותה האולת רק שבט מוסר שהוא יסיר אותה האולת מלבו : עושק · ר"ל מי שהוא עושק הדל וגוזל ממונו להרבות לו וכן מי שנותן נכסיו לעשיר ואדם גדול כדי למצוא חן בעיניו שיהיה יהיו לו למחסור · או קרא מי שמונע החסד מן הדל כדי שירבה ממונו עושק דל ואמר שהעשיר שעושה זה ילך הלוך וחסור הפך כוונתו וזהו אמרו נותן לו לעשיר הזה שעושק הדל שיהיה עניינו אך למחסור : הט אזנך · אמר הטה אזנך ושמע דברי חכמים אחרים שדברו בחכמה · ותשית עם זה לבך לדעתי ולא תשען על דברי החכמה לבדה רק במה שיסכי' מהם עם מה שהודעתי לך המיוסד על יסודות התורה שהיא המיישרת להשיג מה שיקרו מהשגתו בדרך החכמה : כי נעים · כלומר נאה ומתקבל הוא שתשמור דברי שאר החכמים ודברי ג"כ בבטנך כלומר לא הספיק לך מן החכמות שמיעת האוזן בלבד רק שתשמור אותם בלבך אמר בבטנך מקום הלב : יכונו יחדיו · ר"ל אעפ"י שהכוונה היא שיהיו הדברים שמורים בלבך מ"מ מעלה הוא שיהיו הדברי' החקוקים בלבך שגורים ושגורים בפיך להגות בהם להועיל בהם זולתך והוא אומרו יכונו יחדיו על שפתיך כלומר שיהיו הדברים שתלמוד מן החכמה נכונים ומזומנים על שפתיך לא כמי שישאלו אותו על דבר ויצטרך לראות תשובת הדבר ההוא בספר · ויש לפרש נעים מלשון נע ונד אמר שיהיו דברים אלו נעים ונדים ממך כי תשמרם בבטנך ולא תדבר בהם ואימתי יהיו שמורים וקיימים בזכרונך בזמן שיכונו על שפתיך שאתה מוציאם בפיך · ויש על זה רבות מדברי רז"ל מחכמים שהיו שונים בלחש והיו שוכחים כל מה ששנו : להיות וגו' · מבטחך · אלה הדברים שהודעתיך שתשמרם ותשמעם העיקר מהם הוא שתבטח בשם בכל לבך ולא תבטח על בינתך וכבר הודעתיך זה היום שיהיה בטחונך באלהים והוא אומרו בטח אל ה' בכל לבך ואל בינתך אל תשען וגם אל תאמר איך אתבטל ממלאכתי לעסוק בתורה במה אתפרנס אף אתה דרך חזק קבלם והטעם בלבך ובאזניך : הלא כתבתי לך שלשים · כלומר פעמים רבות ושלישים ב' פעמים רמז אל הרבוי · או קרא הדברים הנכבדים הנחמדים על השלמות שלישים מגזי' ושלישים על כלו שפירושו גבורים ממונים וכן אלו הדברים ראשיים ומנהיגים האדם : במועצות ודעת · כמו המלכים והשרים מנהיגי המדינות · ובדרש שלישים תורה נביאים וכתובים : להודיעך קושט · כלומ' להודיעך אמתות אמרי אמת · וכדי שתדע להשיב אמרים אמרי אמת לשולחך · קושט שם בשקל נרד וכרכום והוא תרגו' אמת אמר כל זה כתבתי לך למען הודיעך אמתת הדברי' האלה והשכל והבטחון שהם יסודות החכמה להשיב אמרי' אמרי אמת לשולחים אליך שיבקשו ממך חכמה · או ירצה לשולחיך ממש שכששולחהו על דבר מן הדברי' יביא ציר נאמן לשולחיו וכבר הזכיר כל זה פעמים רבות :

אל

אַל־תִּגְזָל־דָּל כִּי דַל־הוּא יב בליש'
וְאַל־תְּדַכֵּא עָנִי בַשָּׁעַר׃ כִּי־יְהוָה
יָרִיב רִיבָם וְקָבַע אֶת־קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ׃ ג' ג'
אַל־תִּתְרַע אֶת־בַּעַל אָף וְאֶת־אִישׁ
כה חֵמוֹת לֹא תָבוֹא׃ פֶּן־תֶּאֱלַף אֹרְחֹתָו ד' אל כפי' תיו
וְלָקַחְתָּ מוֹקֵשׁ לְנַפְשֶׁךָ׃ אַל־תְּהִי ק'
בְתֹקְעֵי־כָף בַּעֹרְבִים מַשָּׁאוֹת׃ אִם ג' ג' ג'
אֵין־לְךָ לְשַׁלֵּם לָמָּה יִקַּח מִשְׁכָּבְךָ
מִתַּחְתֶּיךָ׃ אַל־תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם
אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבוֹתֶיךָ׃ חָזִיתָ אִישׁ ג' מל'
מָהִיר בִּמְלַאכְתּוֹ לִפְנֵי־מְלָכִים יִתְיַצָּב
בַּל־יִתְיַצֵּב לִפְנֵי חֲשֻׁכִּים׃
כי

לָא תִגְזוֹל לְמִסְכֵּינָא מְטוּל דְּמִסְכֵּינָא
הוּא וְלָא תְמַכִּיךְ עַנְיָא בְּתַרְעָא׃
מְטוּל דֶּאֱלָהָא דָאִין דִּינֵיהוֹן וּמִתְפְּרַע
פּוּרְעָנוּתְהוֹן דְּנַפְשֵׁיהוֹן׃ לָא תִתְחַבַּר
עִם מָרֵי מְרִירוּתָא וְעִם גַּבְרָא חֶמְתָנָא
לָא תֵיעוּל׃ דְּלָא תֵילַף אָרְחָתֵיו
וְתַשְׁכַּח פַּחָא לְנַפְשָׁךְ׃ לָא תֶהֱוֵי
מְשַׁלֵּים אִידָךְ בְּעַרְבוּתָא עַל חַבְרָךְ׃
אִם לֵית לָךְ דְּפָרֵיעַ נִיסְבִין תְּשַׁוִיתָךְ
מִתְּחוֹתָךְ׃ לָא תְשַׁנֵּי תְּחוּמָא דְּמִן
עָלְמָא דַּעֲבָדוּ אֲבָהָתָךְ׃ אִין חֲזֵיתָא
גַּבְרָא דְּמוֹחֵי בַּעֲבִידְתֵּיה קֳדָם מַלְכֵי
נֵיקוּם וְלָא נֵיקוּם קֳדָם חֲשׁוּכֵי׃
אין

דל י"ב פתחין בליש' וסימ' נמסר בשפטים סימ' ו' ותלים סימ' קמ"ב: תבוא ד' מ"ל בסיפ' וסימ' כי תבוא חכמה בלבך · ואת איש חמות לא תבוא · ולמוכיחים ינעם · רעך ורע אביך: אבותיך ג' מ"ל וסי' שוב אל ארץ אבותיך · בשלום תמות ובמשרפות · אל תסג גבול עולם · אנ"ד:

רשי

אל תגזל דל · אל תגזלנו כי תראינו דל בעבור שהוא דל ואין לו כח לעמוד נגדיך: כי ה' יריב ריבם וקבע · ויגזול את הנפש · קובעיה' גוזליהם ובלשון ארמי קביעה גזלה במסכת ראש השנה אתא ההוא גברא לקמי' אמר ליה קבען פלניא וכן ע' תתרע אל תתחבר · לשון רעות · פן תאלף פן תלמד: אל תהי בתוקעי כף · בעורבים משאות · הלוואות כמו משאת מאומה: אל תסג גבול עולם · אל תשב אחות מנהג אבותיך ואמרו רז"ל המניח כלכלה תחת הגפן בשעת בצירה כדי שיפול בתוכו הפרט על זה נאמר אל תסג גבול וגומר · תסג כמו יסוגו אחור: כי

חמות
ב' א' חס'
תחנור

רלבג

אל תגזל דל · להשענך שהוא חלוש ולא יגיע ממנו לך נזק כי דל הוא ולא יוכל לעמוד כנגדך ואל תדכא עני בשער לזאת הסבה כי תראה שם עוזרך ולעני אין עוזר: כי יי' יריב ריבם · כי יש שם חזק ממך לקחה נקמתו ממך והוא הש"י כי הוא יריב ריבם ויגזול נפש הגוזל אות' מדה כנגד מדה כי הגוזל את הדל גוזל ממנו חייו: אל תתרע · אל תתחבר עם איש כעס להיות לו רע ולא תבא את איש חמות להתחבר ללכת עמו: פן תאלף · פן תלמד דרכיו ויהיה זה סבה שתקח מוקש לנפשך כי האיש הכעסן יבואו לו רעות גדולות ממיתות אותו: אל תהי בתוקעי כף · להכניס עצמם בשעבוד תחת רעיהם לפרוע חובן והם התוקעים שהם עורבים ההלואות בעבור זולתם: אם אין לך לשלם · כבא המלוה להפרע מאום' למה תביא עצמך אל שיקח משכבך מתחתיך ולא תשאר לך מטה תשכב בה וזאת ג"כ הערה טובה שישמור השכל מהיו' ערב בעד הנפש המתאו': אל תסג גבול עולם · ר"ל שלא תשנה הגבול שגבלו הראשונים בענין הקרקעות כדי לעשוק מרעהו ולהוסיף על קרקעות וזאת ג"כ הערה שלא ישנה הגדרי' הקודמי' שגדרו הראשוני' כי בכלם תועלת: חזית איש · אמר לשבח תכונות הזריזות ולהרחיק העצלה הנה כשראית איש מהיר וזריז במלאכתו תמצא שבכבר יתיצב לפני המלכים והגדולי' כי הם יקרבוהו אליהם מצד זריזותו ולא יתיצב לפני הקשי יום והקודרים וכאילו באר בזה שזריזותו תעלה אותו לגדולה ותשגבהו מהפגעי והדלות כאמרם שית שנין הוה כפנא ואבבא דאומנא לא חליף: כי

אבן עזרא

אל · כי דל הוא · ועשה נער בדלותו על כן אל תגזלהו · בשע' ששם עוזרך כענין כי ארא' בשער עזרי · וקבע · יחבל או יגזול כמו היקבע אדם אלהים · אל · פן · שנים דבקים · תתרע תהי רע · את כמו עם · לנפשך בעבור נפשך שתלכד במוקש ותמות בעונך: משכבך · בשכבך עליו אם אין לך זולתו: אל · חזית · שנים דבקים · עשו תקנו הגבול אבותיך · אבל המתעסק במלאכ' מי שהוא מהיר במלאכתו תגדל מעלתו עד שיעמוד לפני מלך · חשוכים עניים ותרגום דלות חשיכן מן העם הדלים עמא חשוכא: כי

אבן יחיא

אל וגו' הזהירו שלא תגזול הדל כשיבא לדין לפניו כי דל הוא ולכן אין ראוי להטות את דינו כי די לו דלותו והוא · ואל תדכא עני בשער הזקנים כשיבא לדין והוא אזהרת עוות הדין: כי וגו' כי ה' יריב את ריבם אשר עוו ועכו בדין · וקבע מלשון חז"ל דירת קבע · ור"ל כי אותם אשר גזל את ממונם בדין וקבעום בעניות ודלות שלהם ה' יקבע את נפשם בדירת קבע בגיהנם · אל תתרע וגו' הזהיר שלא תתחבר עם בעל אף שהוא הכעסן בטבע ונוח לכעוס וקשה לרצות · וכן שלא תבוא בחברה עם איש חימות שהוא נוח לכעוס אף כי הוא נוח לרצות: פן וגו' פן תאלף ותלמוד אורחותיו ולקחת מוקש לנפשך כי הבא לכלל כעס יבוא לכלל טעות: אל תהי וגו' וכן הזהירו שלא תהי מהמהירים לתקוע כף לעשות ערבות למשאת רעהו · אם וגו' כי סופך לפרוע הערבות ואם לא יהיה לך לשלם יקח המשה ע"י הדין משכבך מתחתך · ולמה אתה רוצה לבא עד הלום מפני הערבות · אל תסג וגו' הזהירו באזהרת ארור מסיג גבול רעהו שהוא דבר כולל הן בקרקעות הן בכל דבר שאם תראה חבירך נכנס בסחורה אחד לא תכנס אתה בה ותוסיף מהר ומתן כדי להסירה מידו כי לך אל כמלה כי לא תגע מעולם בגבול חטה אשר נגעה חברתה אף כהכיתה אותו: חזית

ר' מנחם המאירי

ודומיהם והזהיר מן הגנבות והרציחות ודומיהם וחלק היוסר דרכי האמונה מצד המעשה כקריאת שמע ותפילין ושביתת המועדות והזהיר מלכת בחקי ע"ז וחלק בעיקר האמונה עיוניות או תוריות או רמז בשלישים על בחינת שלשה העולמות והשגת עניניהם: אל תגזל וגו' · כי יי' וגומר · וקבע את קובעיהם הוא ענין גזלה ולקיחת הדבר בהכרח ואותי אתם קובעים במה קבענוך היקבע אדם אלהים ובלשון תלמוד קבען פלניא · והזהיר על גזילת הדל בפרט לייעוד הפלגת העונש עליו בקביעת נפשו כאשר הוא גזל גם כן חייו ובדרך נסת' נפרשהו על אחד משני הכתות על איזה שתהיה כי ראוי לתת לכל אחד חקו ובגזלת החקן תקבע הנפש: אל תתרע וגומר · פן וגומר · אל תתרע פירושו אל תתחבר והיה ראוי תתרעה בשקל תתגרה ולכן הריש פתוחה · ואת בעל אף פי' עם בעל אף ותאלף כמו תלמד והזהירו מהתחבר עם הכעסן כי חברתו סכנה וכן שילמדנו אורחותיו כענין פן יחטיאו אותך לי ואמרו ז"ל אל תתחבר לרשע אף לדבר מצוה · ובדרך נסתר נפרש בעל אף על היצר הרע כי כל קלקול המעשים יקרא: אף וגו' · אל תהי וגומר · אם וגומר · עורבים מלשון אם ערבת לרעך ומשאות פירושו הלואות מלשון כי תשה ברעך משאת מאומה ולמה יקח ענינו למה תביא עצמך לידי כך שיקח משכבך מתחתיך · הזהירו על הערבות והוא הערה כללית שלא להכניס עצמו בענין שאינו שלו יתעבר על ריב לא לו · ובדרך נסתר יפורש בפסוק אל תהי בתוקעי כף הענין שפירשנו בפרשת בני אם ערבת לרעך · ושכין ואם אין לך לשלם המשך המשל · או פירושו אם תשתקע במה שערבת לרעך עד שלא תוכל להשיב טבעך אחור ויקח משכבך רומז על מדרגת המקום שהיה ראוי לבא בו · ויש מפרשים שבהשתקעו בפעולות החומר לא די שלא ישלם ר"ל שלא ישיג המושכלות אבל שיאבדו ממנו גם מצות התורה והקבלה והוא ענין למה יקח משכבך והתורה משכב לשכל כי בה ינוח ויתעורר מתורה להשיג האמתות והוא לדעת [illegible] משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי: אל וגו' · הערה מספרת שבכל הזמנים צריך שיהיו מנהיגי הדורות עושים גדרים וסייגים לפי מה שיראו צורך השעה והדור כענין עשו משמרת למשמרתי וכן ועשו סייג לתורה · והזהיר שראוי לקיימם ושלא להשיבם אחור כי אע"פ שאינם גופי מצות הם תועלות וסבה מביאה לקיום התורה והמצות ובדרך נסתר רומז שלא למעט חק אחד משני הכתות אבל יתן חקו לכל אחד כפי הראוי לו פעם לשכל בלמוד התורה והמוסר והחכמה ופעם לחומר באכילה ושתיה ושינה כפי הצורך וההכרח · או פירושו שלא יקל מצד חכמתו בדבר מדרכי התורה כענין אני ארבה ולא אסור ועשו אבותיך רמז למקבלי התורה או לאבות שקיימוה קודם נתינתה והצטדקם בנתיבותיה: חזית וגו' · מלת מהיר שיא ממוצעת בין העצל והנמהר כי הנמהר ענינו ממהר לעשות פעולותיו תכף עלותם במחשבתו מבלי מחשבה והשתכלות · וזה הוא נקרא גם כן אץ · והעצל הוא הנעדר מעשות אף מה שידעים בו תועלת הצלחה · אבל מהיר הוא שתחלה מתבונן בתועלת הנמשך מן הפעולה או בנזקה וכאשר יבחן היות הפעולה גדול יתהר לעשותו בקלות ולכן לא תאמר על טוב הפעולה סופר מהיר ומהיר צדק מהיר במלאכתו ואם כן הוא בעצמו ענין חרוץ כמו שהתבאר · ולפי הכונה יעיד בחריצותו ובהשירותו הצלחה שיתיצב לפני מלכים בלתי צריכים לזולת' ולפני ר"ל במעמדם ומכירם ר"ל בחריצותו יתעשר ויתחנה במכירם והעניים נקראו חשוכים וקודרים שנבו ישעו כלומר שלא יוכה בכלל העניים · ופי' הפסוק כשתראה בעין שכלך ותתבונן כענין המהיר במלאכתו תדע שסופך להתחשב ולהתיצב לפני מלכים ובדרך נסתר הוא נדרש כענין התורה והוא שדרשו רבותינו ז"ל מהיר במלאכתו אלו הצדיקים שמתעסקים במלאכתו של הקב"ה לפני מלכים יתיצב לפני מלכי התורה יתיצב תלמד מהחכמים והעוסקים בתורה נקראים מלכים שנ' בי מלכים ימלוכו · בל יתיצב לפני חשוכים זו חבורה של רשעים כדכתיב יהי דרכם חשך וחלקלקות והעם ההולכים בחשך · ושיהו במחשך מעשיהם והיא הבטחה שבזה יגיע לעמוד לפני מלכים ולהתחשב עמהם כענין ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה · או היא הערה להזהירו להרחיק חברת הרשעים ולהתיצב תמיד לפני החכמים: כי

קב ונקי

אל תגזל דל · פי' אל תגזול מאומה לאיש עני אעפ"י שהוא דל ואין לו עוזרים שיבקשו גזלתו ממך · או יאמר אין ראוי לך תגזול את הדל בעבור שהוא דל ואינו יכול להעזר ממך · או יאמ' אל תגזול דל כי דל הוא די לו דלותו ולא יתחברו אליו הדלות והגזילה שתגזלהו · ואל תדכא העני העומד בשער ביתך לבקש ממך לא בדיבור ולא במעשה · או ירצה בשער שער המשפט כמו וזקני שער עירו כשיבואו לדין לפניך העני והעשיר שתדין המשפט ביושר ואל תדכא עני בדינו מגזי' וידכאו בשער ואין מציל · כי ה' יריב ריבו של דל ושל עני · וקבע · לשון גזילה שיגזול את נפשם · או יהיה את תמורת מן ויגזול מן גוזליהם נפשם: אל תתרע · לא תהיה ריע ולא תתחבר עם האיש שהוא בעל כעס ועם איש בעל חמה לא תהיה לך רגילות פן תלמד מדת הכעס והחמה ממנו ובאמצעותם תקנה מוקש לנפשך כי המדות המגונות הם מומי' בנפש האדם והם לה למוקש וז"ש פן תאלף ארחתיו ואפשר שקרא הנפש המתאוה והמרגשת בעל אף ואיש חמות ואמ' כי אין טוב שתתחברנה שתי הנפשות והם המתאוה והמרגשת כי בהתחבר שתי הנפשות האלו תחלש הנשמה ואין לה כח לעמוד לפניהם מפני שכל הכחות עוזרי' אליהם ולפי' אמ' אם לא תזהר מזה תקח מוקש לנפשך ר"ל הנפש המשכלת: אל תהי וגו' · אין ראוי לך שתהיה מאותם הרגילים לתקוע כפים לעשות ערבות בהלוואת אחרים כי יכול להיות שתצטרך לפרוע הערבות שתעשה: אם אין וגו' נתן טעם לאזהרה שאם לא יהיה לך דבר לשלם הערבות סופו שיקח מה שימצא בביתך ולפי' לא ימצא כי אם המצעות של מטתך יקחם · ולמה תרצה לקבל הקלון הזה: אל תסג · אמר שאין ראוי לאדם שיחזיר אחורית וישנה הגבול הקדמון אשר גבלו ראשונים בענין הקרקעות כדי לעשוק מרעהו להוסיף על קרקעו וזה ג"כ הערה שאין ראוי לאדם לפרוץ גדרים ולשנות המנהגות שתקנו הראשונים לעשות סייג לתורה · וכן בלמדו החכמות ילמד אותם על הסדר ועל הדרך אשר גבלו גדולי החכמה ולא יהרוס לחכמת האלהות מבלי הקדימו הלמודיה על הסדר כי בענין זה יהיה בטוח מן המכשול וההריסה · ואפשר שזה הפסוק יש לו דבקות עם הפסוק אשר לפניו ולאחריו והוא שאמר אל תהי בתוקעי כף וגו' כי אם אין לך לשלם יקחו משכבך ואם ירדת ממעונך בעבור שתתקע לזר כפך לא תסיג גבול קדמון שבידך ובין רעך להוסיף על ממונך רק השתדל לקנות הון בחריצות וז"ש למטה חזית איש וגו' · ואחרי שהזכיר לפני מלכים יתיצב אבל אם תתיצב לפני מלכים בעבור היותך מהיר במלאכתך ותשב לאכול לפניו בין תבין וגו' · ואמ' אחר זה אל תיגע להעשיר כי הממון יאבד לשעתו · וסמך לזה אל תלחם את לחם רע עין כלומר כמו שהזהרתיך מלאכול לפני המושל רק בדרך מוסר כן אזהירך שלא תאכל כל עיקר לחם רע עין: חזית איש מהיר · אם ראית אדם שהוא חרוץ ומהיר לעשות מלאכתו ולא יתרשל בה האיש שהוא על זה התואר ראוי לעבוד עבודת המלכים ואינו ראוי להפסיד שכמתו וזרזותו לעמוד עם הנבזים סכלים ההולכים בחשך: כי

מנחת ערב

כהלכה ולא כיוליך תלמודו והוא נאמרי בג' י אמת בעלם דבר כ' כהלכ' וזהו להשיב אמר ס אמת לשלחיך: אל תגזל דל ידבר הכתוב על הגוזל ועל הדיין והמר רק ר גבו דל באומרך כי דל והנש הוא להשיב גזלהו מנך כי דל ברפ"א יכורם נפש מולשה כד"א מדוע הה ככה דל בן המלך והוא הדיין אל תדכא עני בשער בית דינך לאמר אולי פעליו ההם כי מאין לך שיגזול ממך וכיוצא בזה כי הלא הם חלום הוא בעל דינו חזק כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם שניהם הדיין והגזלן נפש כי גם הדיין כגוזל שמסתי' טענותיו: או יאמר אתה חושב לגזול את א' וכנים אתה גוזל כי הלא דל הוא ואל פרועה זו מצא גם את נפשו וע"כ ה' יריב ריבם של גוף ונפש יקבע וגו' כי אליו היה נשא את נפשו · או יריב ריבם ידין דינם על שדכית אותו בשער כי שם היה נגנב בעדת הדיינים ועל הגזל וקבע וגו': אל תתרע שנוי הכתוב נכרים ולא על חנם הוא · אמנם הנה אמרו ז"ל ד' מדות בדעות נוח לכעוס ונוח לרצות וכו' והנה להרחק ממדות הרשע ולדבק במדות הצדיק אין צריך להודיע כי נודע הוא לך משתים הראשונו' קשה לכעוס ונוח לרצות ונוח לכעוס וקשה לרצות בא להזהיר נרחק מהם וזהו אל תתרע וגו' והוא כי באומרו בעל אף לשון יחיד ולא לשון רבים כאומרו איש חימות יורה שעל הבלתי כועס רק פעם לימים רבים ידבר שהוא בעל אף אחד ואין זה רק להיותו קשה לכעוס ומאומרו בעל ולא אמר את איש אף יורה שיתמיד באף כי על כן יתייחס לבעל האף והוא להיותו קשה להכות ואמ' אל תתרע להתחבר את בעל מדה זו וגם את איש חימות שכועס פעמים רבות שהוא נוח לכעוס וגם נוח לרצות שבו ידבק חימות רבות שכועס ומתרצה וחוזר וכועס ומתרצה וכן פעמים רבו' וכן יורה משנוי התואר מאף לחימות כאשר הוכחנו למעלה כי האף קשה מהחימה ע"כ להורו' כי בנוח לרצות ידבר היקל בתואר הכעס מהתואר הקודם לומר שכעסו קל כי נוח לרצות הוא ועל שתי אלה אמר שיתרחק האדם ובאחרון הכב' לומר אל תבא למה שחימותיו רבות: ואמר שלא תרחק מאלה מאימת חברם הכועס עליך פן תכנע לפניו כי הרבה והענוגה שברעות היא כי אם לבל תאבד נפשך והוא פן תאלף ארחותיו ולקחת מוקש לנפשך והוא פן תזוק כלים בחמתיך ותשוה לעובד ע"א כי מזה יבא לזה או יהיה כי בא לכלל כעס בא לכלל טעות ולשכחת התורה ואין לך מוקש לנפש גדול מזה שע"י כ יוקש במכשולות דינים אין מספר: אל תסג גבול עולם · בא ללמד לאדם דעת שלא יראה שדחיקא ליה שעתא אל ישית לבו להשתדל בחריצותו להשיג טובות העולם יותר ממחילת הסגת ידו כי לא יסכון לו וזהו אל תסג וגו' · לומר אם העולם הגביל לך גבול השגת ידו ומעט בעיניך אל תסג גבול העולם בל תחפוץ להרחיב גבולך ותכנס בגבול העולם ובעניניו מן הגבול אשר נגבל לך החולה לבא בגבולו אשר לא מגבולך הוא כי הלא דע איפה כי הלא הוא אשר גבלו אבותיך ולכן לא יסכון לך השתדלותך והוא כי אם השעה דחוקא לך אבותיך גבלו לך הגבול הבר הלז והדוחק והביאו העולם הזה וטובותיו לאומות כמו שאז"ל כי אברהם בירר לנו את הגליות וצרות ולולא תפלת דוד היו כל ישראל מוכרי רבב וכן יצחק והיה כאשר תריד וגו' ואו"ל

כג

כִּי־תֵשֵׁב לִלְחוֹם אֶת־מוֹשֵׁל א
בִּין תָּבִין אֶת־אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ׃
וְשַׂמְתָּ שַׂכִּין בְּלֹעֶךָ אִם־בַּעַל נֶפֶשׁ
אָתָּה׃ אַל־תִּתְאָו לְמַטְעַמּוֹתָיו וְהוּא
לֶחֶם כְּזָבִים׃ אַל־תִּיגַע לְהַעֲשִׁיר
מִבִּינָתְךָ חֲדָל׃ הֲתָעוּף עֵינֶיךָ בּוֹ ה
וְאֵינֶנּוּ כִּי עָשֹׂה יַעֲשֶׂה־לּוֹ כְנָפַיִם
כְּנֶשֶׁר וְעָיף הַשָּׁמָיִם׃

אִין יְתִיבְתָּא לְמֵיכַל עִם שַׁלִּיטֵי
אִתְבַּיַּין כְּמוֹ דְשִׂים קֳדָמָיא׃ וּתְשִׂים
סַכִּינָא בְּלוֹעָךְ אִין מָרָא דְנַפְשָׁךְ אַתְּ׃
לָא תִתְרַגַּג לְבִישׁוּלָנָן וְהִינוּן מֵיכוּלְתָא
דְכַדָּבוּתָא׃ לָא תִקְרַב לְעַתִּירָא אֶלָּא
בְּבִיוּנְתָךְ פְּרַק מִנֵּיהּ׃ אִין תְּצַר עֵינָךְ
בֵּיהּ לָא מִתְחֲזֵי לָךְ מָטוּל דִּמְעַבַּד
עָבִיד לֵיהּ גַפָּא הֵיךְ נִשְׁרָא דְטָיֵיס
בִּשְׁמַיָּא׃

ל ומל' · י"ד מל' · ל וז כליש' · ל וחד די כון ל וחס' · ב' ול' מל' · התעיף ק' · י"ב · ד' רפי' ויעוף ק'

לא · אל

אל ס' יתידאין אל ולית להון זוגא

עשה עיין במסורת רבת' בערך עשו מה דקל

רשי

כי תשב ללחום· לאכול: בין תבין· תן לבך לדעת מי הוא אם עינו צרה או יפה : ושמת סכין בלועך· בלחייך· אם ראית עינו צרה אל תאכל משלו : אם בעל נפש אתה· אם רעבתן אתה ותאב לאכול טוב לתחוב סכין בין שיניך· ורבותינו דרשו בתלמיד היושב לפני רבו אם יודע ברבו שיחזיר לו תשוב' על כל דבר שישאלהו ידקדק וישאל שמועתו ואם לא ישתוק : אל תתאו למטעמותיו· אלא פרוש ממנו ולך לפני רב הגון ולא תביישהו בשאלות אחר שלא ידע להשיב : אל תיגע להעשיר· לעשות גירסתו חבילות חבילות כי סוף שתשכח: התעיף עיניך בו· כרגע שתכפול עיניך לעמלו ואין הותה גירסא מלויה בך התעיף כמו וכפלת ותיעוף :

כי

רלבג

כי תשב ללחום את מושל· והוא מזון החכמה שיזונו בו עם המושל באדם והוא השכל הנה יקרא לך מהתישבותיך לקבל החכמה שתבין את אשר לפניך· אם בעל נפש אתה ללחום ולהזון ממזונו והוא בעל תאו' המושל בשכלו ושמת הנה תשים קילים בגרונך ובבית הבליעה שתחנק בהם : אל תתאוה למטעמותיו· ואם ישים ערבים לפניך כי מזונו הוא לחם כזבי' והבלים שאין בו תועלת והשארות כלל : אל תיגע להעשיר· אחר שמלאכת מה שיספוק לך כי זה ימנע לך מבינתך בסב' כלוי זמנך בענין העושה בהפך המכוון מענין העושר כי המכוון בו הוא שיהיה בו עזר לאדם ש שיהיה לבו פנוי בבקשת החכמה והבינה: התעיף עיניך בו ואיננו· ומה בלע בענין העוש' הנה כמו השיעור המועט מהזמן שתוכל להניע ראותך בו יסור העושר כי בקלה שבסבו' יסור ימצאו סבות רבות מעשירו' העושר כי העושר בעצמו יסור ויעש'לו כנפי' לעוף בהם מבית העשיר לזולתו כקלו' הנשר לעוף בשמים· אחר שהזהירו מללח' עם רב התאו' הזהירו שלא ילחם את לחם הכילי :

אל

אבן עזרא

כי· ושמת· אל ג' דבקים· ללחום לאכול לחם· בין תבין לשון עיון וכן אבינה בבני כלומר את העומדים לפניך להתענג במדת המאכל תבין בהם· וי"ו ושמת תחת או· בלועך והוא בית הבליעה כלו' או תשים סכין בלועך אם אתה בעל נפש המתאוה ומושל עליה והזכיר הלחם כי הוא עיקר הסעודה או הוא כלל המאכלים כענין נותן לחם לכל בשר· כזבים חסר איש כלו' אם הוא לחם איש נודב כזב אל תתאו לחמו ומטעמותיו מבינתך שתבין לקבץ עושר חדל ממנה: התעיף· יתכן להיותו מן תעופה וטעמו אם תאי' עיניך להביט בעושר :

כי

בין ז' חסר בליש' וסימ' והיה אם בן הכות הרשע· שבן לילה היה ב' בו· דברי אגור בן יקא· בין תבין את אשר לפניך· ובין ישרים רצון· את הדבר ובינה לו במראה: עכ"ל וא"ת המסר"ה וקשי"א לי דבספ"רים המדויי"קים לא אשכח"נא כ"י א"ס ד'מנה"ון חסר וסימ' הרש"ע קי"קיון אגו"ר ות"ו קשי"א לי דבפ"סוק ש"ל ובין ישרים רצ"ון הא"י ובי"ן נקו"ד בצירי ולא בחיר"ק והכי"ן קרית לי"ה בצי"רי וי"ל דב"חסר אולי פלי"גי בע"לי המס"רה כדאשכח"נא בכ"מה דוכ"תי או טע"ות דבמס"רה כתיב וכ"ל ב"ן נו"ן דכ"ו' ומי"הו תב"ן דבקרי' מד"מי לה"ו ול"א בכתי"בה ובמס"רא אחרי"נא מס"ר ז'מ"ל בליש' ולא נהירא ומ"ה דקרית וכי"ן ישרי"ם רצו"ן ובי"ן בצי"רי אולי המס"רה פלי"גא ואלי"בא הכי"ן קרית להו וב"ן בחי"רק :

ר' מנחם המאירי

כי תשב וגו'· ושמת וגו'· אל וגו'· הזהר בענין אל תודע לרשות שלא יפותה למה שיראה מהסברת פניהם אליו ולהקל בכבודו ויראתו וכן אמר החכם לבנו אל תפת בשחקו עד שתחשבהו חבירך ובפרט הזהירו לשמור כבשיו בכאמכות כמאמר החכם לבנו גם כן אל יערב הונו בפיך כי מעט מעט תאכלנו ופתאום תקיאנו והוא שרמז הנה אל תתאו למטעמותיו ואמר על זה כי תשב ללחום את מושל ר"ל לאכול עמו כי הלחם כולל לפעמים כל מיני מאכל כמו עבד לחם רב ואף כשתגיע עמו באהבה ובהתקרבות גדולה עד שתשב עמו בשולחנו ועם כל זה לא תפותה להקל בכבודו כלל אבל בין תבין את אשר לפניך כלומר התבונן במעלה היתרה אשר לו עליך והתישב בעצמך איך תעמוד לפניו ואיך תתנהג במאכלך ובמשתך· ואם בעל נפש אתה ר"ל בעל תאוה ורגון על שטבעך מבקש ממך מה שהורגל בו שים בלועך ר"ל גרונך שהלא תקו' בלועתך כאלו סכין בתוכו שלא יוכל המאכל לעבור· כלומ' עכור בתאותך ושכין כמו שכים כי המ"ם והנ"ון מתחלפות תמיד לקץ הימין כמו הימים ולא יאמין בחיין כמו בחיים והפתח במקום חרק כי הם מתחלפות תמיד להיות שתיהן תנועות קטנות· או יפורש סכין ממש והוא המאכלת ובענין שישים גדר בגרונו· וכן אל תתאו למטעמותיו כלומר אל תבא בהם כמתאוה עד שתרבה באכילתם או שתקח אכילתך כנחפז לרוב תאותו כי אם תעשה כן ישוב לך לחם כזבים· כי מרה תהיה לך באחרונה ויש לפרש לחם כזבים מלשון יכזבו מימיו· כלומר שלא תרגיל לעצמך במה שאיפשר שיחסר לך היום או מחר וטוב לך שתנהיג תאותך במה שתוכל להתמיד בו· וכן יש לפרש אל תתאו למטעמותיו מה שביארנו בהקדמה שלא יערב הונו לך וקראו לחם כזבים כענין ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ· ובדרך נסתר פירשוהו רבותי' בתלמיד היושב לפני רבו וללחום כמו לחמו בלחמי כלומר כשתשב ללמוד לפני החכם בין תבין את אשר לפניך אם אתה מכיר בו שיודע להשיב שאל ואם לאו אל תביישהו אלא ושמת סכין בלועיך כלומ' שתהא גודר את פיך שלא לשאול מלפניו ולביישו ואם בעל נפש אתה כלומר אם אתה בעל מדות ומכל מקום אל תתאו למטעמותיו ולחם כזבים הוא אחר שאינו מספיק לך אלא השתדל לפרוש הימנו· או כפרש אם בעל נפש אתה דבק עם אל תתאו כלומר אם אתה רואה בעצמך היותך בעל נפש יתירה ותשוקה ושאותו החכם אינו מספיק בלמודך אל תתאו וכו'· אלא פרוש הימנו· וכן יש לפרשו למעלת הרב ובין תבין את אשר לפניך אזהרת כבודו כלומר אע"פ שמורשית ליסב לפניו התבונן לעמוד בפניו לפי כבודו ביראה ובאימה ושמת סכין בלועך ר"ל לסגור פתחי פיך רק לפי הצורך וההכרח וכפי מה שהורשית ואף במה שהורשית גדור בעצמך כמי שמכיר במעלת זולתו· וסכין כמו גדר הנעשה מן הקוצים מענין הסר משוכתו וש תתאו למטעמותיו איפשר לפרשו אל תראה עצמך כמחזיק עצמך בראוי להיות מאוכלי שולחנם עד שתעשה עצמך מתאוה למטעמותיו ר"ל להשיג סודות חכמתו כי זה תוחלת ממושכה ולחם כזבים אצלך ואיפשר לפרש ללחום מענין מלחמה כלומר כשתבא לשאת ולתת עמו בין תבין כלומר שתשא ותתן עמו דרך כבודו כענין שאמרו ז"ל בראשון של קדושין על חכם שאמר לאביו לא ליתביה מר הכי ואמר לו אחד מגדוליהם שיכנא לא תימא ליה לאבוך הכי וכן ושמת סכין בלועך כלומר שתשים גדר בדבורך והוא על ענין ועשו סיג לתורה כמו שביארתי במקומו במסכת אבות· ואל תתאו למטעמותיו כלומר אל תפותה להקל בכבודו לסבת מנעמי דבריו כי מוסרו יביאהו לכך ואם תקל בכבודו על זה עכום תענש· ולי בו עוד לפרש מושל על המלך הזקן וללחום מענין מלחמה ובין תבין שתתבונן בשיעור מה שצריך במעלתו ובהשפלתו והכנעתו ואם יראה עצמו בעל נפש ר"ל מבקש התאות ברדיפה ובהשתקעות הרבה בהשתדלות בכטיה גדולה אל הקצה האחרון והוא שתשים מחסום לפיך וסכין בגרונך כמעט עד כלה וש תתאו למטעמותיו כלל כי הוא לחם כזבים ערב בזמן אכילתו ואחריתו כנחש ישיך וכצפעוני יפריש : אל תיגע וגו'· התעיף וגו'· הערה שאחר שנזדרז בחריצותו והשיג מן העושר בכדי צרכו לא ייגע להרבות בו יותר מדאי אבל יחדל מבינתו ומהתעסקו ברדיפת העושר ויתעסק במה שתכלית הכבוד וההצלחה בו ובנותן טעם לזה אמר שהממון אחר שישיג האדם ממנו די ספקו אין להתעמל בו כי הוא דבר כלה ובלתי עומד ושנה קלה תחסרהו ותאבידהו והוא אמרו התעיף עיניך בו ואיננו כלומר תכף שתבטל שמירתך ממנו יאבד ויעוף מענין חשך ארץ עיפתה מעוף צוקה כלומר כשתחשיך עיניך בו ומהתעסק בו ואיננו ולכן אין לאדם להתעמל בו רק בכדי צרכו· ויש מפרשים בהפך מענין הברקה והורה עושה שחר ועיפה תעופה כבקר תהיה· כלומר כשתחשוב להאיר עיניך ולשום הסגחתך ועיונך עליו יאבד מבין ידיך ויש מפרשים לשון כפולה וכפלת תרגומו ותעוף כלומר במעט רגע ככפול העפעף והדבקו בחברו הוא אבד· וכנפים משל לקלות מחנתו ולכתו לאבוד וכנשר משל לרוב ריחוקו עד התיאשו משוב אליו ובדרך נסתר פירשוהו רבותי' שלא לעשות גרסא חבילות חבילות והיא הערה על סדר הלמוד ולא דרך קפיצה והריסה כי זה סבת השכחה :

אל

אבן יחיא

חזית וגו' ואם תרצה להעשיר תהיה חרוץ ומהיר במלאכתך ולא תגזול זולתך בהשיג' גבולו· כי חזי' שעל הרוב איש מהיר במלאכתו וחרוץ בסוף יעלה לגדולה ולפני מלכים יתיצב מה שלא יתיצב לפני החשוכים העצלים היושבים בחשך להיותם נבזים למזונו· כי וגו' הזהירו שבשתזכה להתיצב לפני מלכים ותשב ללחום את מושל ולאכול עמו ולעמוד לפניו· לא תדבר כל אשר יבוא בפיך ולא תאכל כל אשר ישאלך נפשך אבל בין תבין את אשר לפניך מהמלך המושל ההוא אף שהוא אוהבך פן יכעס עליך ויהרגך כי חמת מלך מלאכי מות· ושמת וגו' ולכן תשים סכין בלועך והוא משל שתגדור דבריך ומאכלך אם בעל נפש ובעל שכל אתה· אל תתאו וגו' ועניני היא שאל תתודע לרשות ואל תתאו למטעמותיו כי הוא לחם כזבים שאם היום תאכל עמו בשמחה ובאהבה למחר ישתנ' ויכזב באהבת' כפי אשר יעלה על רוחו ויהרגך כאשר היה לאם אחשורוש בהשת'אסתר לחם כזבים להמן אהובו· אל תיגע וגו' הזהירו כי אף שהוא דבר נאות היות חרוץ ומהיר במלאכתו כדי להשיג העושר והכבוד שאין ראוי שתיגע להעשי' באופן שתחדול את עצמך מהתלמוד תורה הנקראת בינה שאתה חייב להגות בה· התעיף וגו' יען כי העושר הוא הווה ונפסד וכהרף עין וסגירתו יאבד ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים ויהיה מהיר לאבד כאשר הוא קל העופפות כנשר בשמים :

אל

קב ונקי

כי תשב· אמר בעת שתשב ללחום לחם ר"ל לסעוד כמו וכל אלחם כי עם אדם נכבד לא תהיה אכילתך הנה והנה בכל מקום מן השלחן כמו שתעשה בהיותך בביתך שתקח מאיזה מקום שתרצה רק התבונן ותשים מגמתך לאכל ממה שהוא לפניך ולעומתך ולא תשלח ידך לקחת ממקום אחר· ויש מפרשים את מושל הוא הלחם ונקרא כן כי הלחם הוא המושל בכל העולם וחיי העולם תלויין בו ואמר שיעמד ויתבונן במה שיש עמך וכפי כח הממון שיש לך תצטרף עם הלחם ממעדני העולם· כי תראה אנשים שנכסיהם מרובים ולמלאת תאותם מהענוגי העולם ירדו מנכסיהם· ושמת סכין· בלועיך· הוא בית הבליעה ונקרא ילע מן ילע קדש פירושו ושמת חרב בגרוניך כלומר שתמית את עצמך אם בעל תאוה אתה שתרצה לאכול מכל אשר תאוה נפשך ולא יהיה לך מוסר· אל תתאו· כמו תתאוה מבנין התפעל מנחי הלמד אמר אל תתאוה למטעמותיו של מושל לפי שמטעמותיו הם כמים אשר יכזבו כי אם תאכל היום מטעמותיו לא תאכל מהם למחרתו ואמר שזה הענין לא יתקיים לך לעולם רק ימי מספר אל תתאוה אליו· ואפשר שקרא המלך זקן וכסיל מושל לפי שהוא מושל בכסילים· ואמר כשיעלה על לבך להיות סר אל משמעתו ולהמשך אחר כסילותו בין תבין את אשר לפניך והוא האל ית' המשקיף שחריך ומלא כל הארץ כבודו : ושמת סכין· כלומר שתהרוג עצמך ותענה חמרך בכל מיני עינוי אם תראה עצמך בעל תאוה· או יאמר ושמת סכין בלועיך אם אתה השם על נפשך המשכלת פן תכבד ואל תתאוה אל התענוגים הגופיי' שאין להם קיום רק תהיה תאותך אל תענוג השכל אשר לא יכזבו מימיו· אל תיגע להעשיר· אל תטרח לקנות עושר ר"ל להרבות ממנו יותר על ספקך ומזולת הבינה ומחשבה שיש לך חדל לך והמנע ר"ל מאשר יעלה על דעתך לעשו' כדי שתהיה עשיר כי יאמר לבך אם אקנה דבר זה או סחורה זו אהיה עשיר כל ימי מאותה הבינה תחדל כי הדבר תלוי לא בדעת ולא בתבונה כי לזה יתקיימו נכסיו בלי עמל ויגיעה· ולזה יברחו ממנו שיהיה עמל ויגע כל ימיו· ועוד שקניני העולם הזה דבר כלה ואבד לשעתו והוא אומרו התעיף עיניך וגו' : התעיף עיניך בו· מגזי' תעופה בבקר תהיה והוא ענין הברקה ואורה· אם תאיר עיניך להביט בעושר ואיננו· כי יעשה לו כנפים כל כך ילך מעמך כאלו יש לו כנפים כנשר יעוף בשמים: וי"א שתעיף עטיבה הכפל כי תרגום וכפלת ותעיף כלומר כשתכפול עיניך לא תמצאנו· וקרא סגירת העין בזה הלשון כי העפעפים הם נכפלות בסגירת העין· וי"מ ומבינתך חדל בענין אחר כלומר אל תיגע להעשיר כי אם תיגע להעשיר חדלת מבינתך·

אל

מנחת ערב

וחז"ל בב"ר שלוה יצחק ועשו שיגזור על ישראל גזרות ויגר להם אם יצאו משמיר' התורה וכן יעקב חילק העולמות עם עשו וא"כ לא יועילוך חריצותיך כי העולם הלזה לאויבינו הוא ודי לנו אשר הגבילונו אבותינו ולא שנכנס בגבול העולם כי לא לנו הוא ולא יכתן לנו בחריצותנו : ואם חזית איש חריץ ומהיר במלאכתו וע"כ לפני מלכים יתיצב שיחמדוהו להשפל בצורכי המלכות ויעמידוהו בעומדים לפניהם או לפחות גם שלא יעלה להיות לפני מלכים לא יבצר ממנו שבל יתיצב לפני חשוכים וגרועים כי אם לפני שוטר או מושל: כי תשב ללחום וגו'· יאמר מזה תמשך לך תולדות לאמר כי החריצות וההשתדלות הוא המועיל הפך דברינו הקודמים אל תשית לבך לדבר הזה כי הלא א' משתים לא תבצר ממך בעלות על רוחך המחשב' הזאת או תשתדל לעלות על שלחן שוטר ומושל לאכול לחם שלהם או להעשיר לאכול לשבועה ולמכסה עתיק בביתך ובחומותיך ולא אחד בהן טובה לך כי הראשונה שיקרביך שר או מושל בראות עוצם חריצות השתדלותך ויתנך באוכלי שלחנו הלא דבר רע ומר· הוא כי הלא כי תשב ללחום את מושל כי הזכה ותהיה מהיושבי' במסיב' שלחנו לאכול בה אתה זהוא קללה תחשב לך אם בעל נפש ולדיק אתה ותבחר מחנק נפשך יותר מהתגאל בלחם שלחנו כי מעושק וחמסים הוא מן הסתם כי הנה בין תבין את אש'לפניך הוא מאכל שלחנו אשר תערוך לפניך כי תבין ותשכיל כי מבצע מעשקות הוא בדרך שוטר ומושל : ואז ושמת סכין בלועך אם בעל נפש וצדיק אתה כי תאמר בלבבך טוב לי שיתי שומי סכין בלועי שלא אשחית את נפשי כי אם בופי משחית אני את פג בג המושל בלועי שאשחי' את נפשי: ולא יפתוך טוב המטעמים כי אם בעל נפש אתה אל תתאו למטעמותיו והוא לחם כזבים שבא ע"י כזבים ומהתלות או יהיה זהוא לחם כזבים שאינו לחם אמתי כי אם של כזבים כי טבע הלחם שיחיה בו האדם לשובע נפשו והלחם הזה אדרבה הוא ממית ומשחית הנפש כי רובו מבצע מעשקות ומה גם שלא יקרבהו המושל אם לא שיראהו משתדל לטרוף טרף ולהביא לו מהמון עם ממשלתו כדרך מושלים ואם הוא שלא תשתדל ותיגע להיות עולה על שלחן מלכים ורוזנים רק להעשיר גם זה עלה כבערה גם שטוב הדבר להשתדל בכל מה ללחם ביתך אך לא שתיגע להעשיר כי הלא התעיף עיניך בו ואיננו וגו'· כאשר יתבאר בע"ה : אל תיגע להעשיר· יאמר שלא תיגע עצמך בדבר רק בשתדלות קל וזהו אל תיגע וגו'· אך אתה מבינתך תוסיף מתוך עלתי להיות חדל מלהעשיר אפי' בלי השתדלות קל כי אם תסתפק בהכרחי בלבד וזהו מבינתך חדל : כי דע לך שאין קנות העושר כאיבודו כי תקנה ביגיעה מעט מעט אך בלכתו לא תהיה היציאה כביאה לאט כי אם בבת אחת כי התעיף עיניך בו ואיננו כהרף עין ואל תתמה על החפץ שיבא לאט ויאבד מהרה כי הלא יקרה כנשר יעוף השמים כי בעליה גדולה יותר מכל עוף מעלה מעלה הולכת ועולה לאט אך ברדתה ומה גם לטרוף יורדת כמו רגע כן היא עלייתך לאט וירידתך מהר : אל תלחם את לחם רע עין וגו'· ידלה שאפי' לחם לבד לא תאכל שם כי גם על הלחם לבד יהיה רע עין· וגם אל תתאו למטעמותיו הם מאכלים המעונגים אשר לא נסית בהם ונתן טעם אל אומרו אל תלחם וגו' אמר כי כמו שער בנפשו כן הוא הלחם ההוא מסער את נפשו וגם שעם אכלך לחם לבד יאמר לך כלך אכל יין ג"כ וזהו אכול ושתה יאמר לך וגו' ועל אומ' ואל תתאו למטעמותיו אשר לא נסית בהם אמר פתך אכלת וגו' כי מאשר לא הרגלת רק בפת במלח כדרכה של תורה ועתה תאכל מטעמים רבים וטובים והוא לך שנוי וסת יערעו נפשך ויקלקלו אצטומכתך ומה גם בהיות של רע עין שלבו בל עמך ולא יתברך מאכלך במעיך ותקיאנה בלי ספק ואז"ל שתקיא מה שהאכילך הוא כי אם פתך אשר אכלת מקודם מלחם ביתך גם אותו תקיא אגב זה כי יצא זה ויאבד את זה ולא עוד כ"א ושחת דבריך הנעימים כי הלא הנ"ל שלא יעיב לך כ"א גם הזיק אותך והפסידך גם אשר אכלת פתך בביתך מאז כי אם גם באמרך דבריך הנעימים שנתחייבת בדין בבה"מ לברך את בעל הבית על שהטיב הסיב עמך כי איך תברכהו שהאכילך ואדרבה

חסרת

כי כמו שער בנפשו · שער זה נקוד חציו פתח וחציו קמץ וטעמו למטה לכך הוא פעל ולא שם דבר שאם היה שם דבר היה קמוץ וטעמו למעלה ככל שער שבמקרא · ופתרונו כאלו ספק האוכל הזה מרה בנפשו של רע העין כן הוא שער מן לשון התאנים השוערים המרים: פתך שאכלתו בביתו סוף שתקיאנה מפני הבושה ושחתה דבריך הנעימים · חנות שהחזקת ודברת לו דברי' רכים הכל אבדת: ובשדי יתומים · בלקט שכחה ופיאה הראוי להם:

בדבר

אבן עזרא

כי · פתך · באזני · ג' דגשים · רע עין עין רעה ורא' עינך הוא חסר איש וכן טוב עין הוא יבורך והראוי איש טוב עין · שער פועל עבר מן מלה שערי' כלומר כאיש ישים שיעו' בנפשו לומר לך אכול ושתה כן הוא עושה · ולבו בל עמך שלא יאהבך באכלך לחמו: תקיאנה · כי בעין רעה קבים אליך · ושחת שתחשב בולע [illegible] יהיו דבריך הנעימים כחשבים מאומה: אל תדבר · ליסרו כי הוא יבוז לשכל מליך והם דבריך הנעימים: אל תסג · פעם שנית בעבור ובשדה יתומים אל תבא ופי' אל תבא בשדהו לקצור תבואתו או לא תכנס בו בחזקה כי השם שהוא גואלם שיגאל השדה מידך חזק הוא שלא תעמוד לפניו: הביאה · אל · אתה · ג' דגשים · למוסר שתביאו למקום מוסר החכמה ושלא תמנע מנער מוסר · תציל שלא תמות הנפש במיתת הגוף או תציל שלא ימות טרם עתו:

כליותי

אַל־תִּלְחַם אֶת־לֶחֶם רַע עָיִן
וְאַל־תִּתְאָו לְמַטְעַמֹּתָיו׃ כִּי כְּמוֹ
שָׁעַר בְּנַפְשׁוֹ כֶּן־הוּא אֱכוֹל וּשְׁתֵה
יֹאמַר לָךְ וְלִבּוֹ בַּל־עִמָּךְ׃ פִּתְּךָ־אָכַלְתָּ
תְקִיאֶנָּה וְשִׁחַתָּ דְּבָרֶיךָ הַנְּעִימִים׃
בְּאָזְנֵי כְסִיל אַל־תְּדַבֵּר כִּי־יָבוּז
י לְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ׃ אַל־תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם
וּבִשְׂדֵי יְתוֹמִים אַל־תָּבֹא׃ כִּי־גֹאֲלָם
חָזָק הוּא־יָרִיב אֶת־רִיבָם אִתָּךְ׃
הָבִיאָה לַמּוּסָר לִבֶּךָ וְאָזְנֶךָ לְאִמְרֵי
דָעַת׃ אַל־תִּמְנַע מִנַּעַר מוּסָר כִּי־
תַכֶּנּוּ בַשֵּׁבֶט לֹא יָמוּת׃ אַתָּה בַּשֵּׁבֶט
טו תַּכֶּנּוּ וְנַפְשׁוֹ מִשְּׁאוֹל תַּצִּיל׃ בְּנִי אִם־
חָכַם לִבֶּךָ יִשְׂמַח לִבִּי גַם־אָנִי׃
ותעלזנה

לָא תֵיכוּל עִם גַּבְרָא דְבִישָׁא עַיְנֵיהּ
וְלָא תִתְרַגַּג לְבִישׁוּלוֹי׃ מְטוּל דְּרָאֵיךְ
תַּרְעָא דָּמָא הָכַן הוּא דָּם בְּנַפְשֵׁיהּ
אֱכִיל וְאִשְׁתֵּי אֲמִיר לָךְ וְלִבֵּיהּ נְכִיל
צִירָךְ׃ וְלַחֲמָא דַאֲכִילְתָּא מְהִיבַת
לֵיהּ וּמְחַבִּילַת מִילָּךְ דְּבַסִּימָן׃ בְּאֶדְנֵי
דְסִכְלָא לָא תְמַלִּיל מְטוּל דְּשַׁיֵּט
לְסִיכוּלָא דְמִלָּךְ׃ לָא תְשַׁנֵּי תְּחוּמָא
דְמִן עָלְמָא וּבְחַלְקָא דְיַתְמֵי לָא
תֵיעוֹל׃ מְטוּל דִּי פָרוֹקְהוֹן תַּקִּיף
וְהוּא נְדוּן יָת דִּינֵיהוֹן עִמָּךְ׃ אָעוֹל
לִבָּךְ לְמַרְדּוּתָא וְאֶדְנָךְ לְמֵימְרֵי
דִידִיעֲתָא׃ לָא תִמְנַע מִן טַלְיָא
מַרְדּוּתָא מְטוּל דְּאִין מָחֵית לֵיהּ
בְּשִׁבְטָא לָא מָאִית׃ אַנְתְּ בְּשִׁיבְטָא
מַחֵית לֵיהּ וְנַפְשֵׁיהּ מְפַלְטַת מִן שְׁיוֹל׃ בְּרִי אִם חַכִּים לִבָּךְ אַף אֲנָא חָאדֵי
אֲנָא בְּלִבִּי׃
ונדוון

ובשדי ו' כתיב י' בליש' וסימ' הרי בגלבוע אל טל · על שדים ספדים · ולבני אהרן הכהן בשדי · הנה שמענוה באפרתה · אל תשג גבול עולם · ויפקדו ביום ההוא · וכל רות דכו' במ"ב כתיב ה' וסי' כי שמעה בשדה מואב כי פקד · מכרה נעמי השבה: ונפשו ח' וסימ' ונפשו קשורה בנפשו · ונפשו מאכל תאוה · ונפשו אותה ויעש · ונפשו משאול תציל · ונפשו לא חיה · ונפשו עליו תאבל · ונפשו לא תשבע מן ונפשו שוקקה:

אל תלחם ואמר אל תלחם את לחם רע עין שתרע עינו במה שתאכל ממנו ושלא תתאו למטעמותיו כי כמו שער בנפשו דבר המזון הזה שיקשה לו מאד אכלך ממנו ואע"פ שיאמר בפיו אכול ושתה כן הלחם שאכלת ממנו וקשה לו להתערב במעיך ויבקש לצאת דרך הפה ותשחית דבריך הנעימים שתדבר עמו על שלחנו · והנה ידמה והוא הנכון שקרא רע עין מי שיש לו עיון רע וכוזב בדעות ולזה אמר שלא יתאוה למטעמותיו כי אין מדרך הכילי שיעשה מטעמים ואמר זה כי הנחותיו בהתחלות ובשרשים ערבות מאד לאיש שיערב לו ההנחות בהנחו' הגוף כמו שזכרנו במה שקדם והוא מבואר שלב המזון הזה איננו עמך כי הוא כלו כוזבים והבלים והיא יסבב שמה שאכלת פתך אכלת הפתך הטוב תקיאנה ותשחית דבריך הנעימים אשר גדלת על ההנחה ואמר שלחם האיש הרע העין הוא כמו שער ופתח בנפשו שצריך שיעמוד פתוח תמיד כי מה שאחר ההתחלות ההם להיותו חולק על אלו ההתחלות והשרשים יצטרך שישיבהו תמיד אל ההתחלו' ההם וידחקו להניח ענינו באופן שלא יחלוק על מה שהשביהו והפך זה הוא בשרשים ובהתחלות אמתיות כי מה שאחר ההתחלו' יעיר על אמות ההתחלות ולזה אמר כי ההתחלה הכוזבת והיא לחם רע עין הוא כמו שער ופתח והנה הוא יאמר לך אכול ושתה בקניניך ההתחלה הזאת ושיא תשירך אל מה שאחר ההתחלה ולבו זאת ההתחלה אינו עמך להשירך אל מה שאחר ההתחלה: באזני כסיל אל תדבר · דברי חכמה כי הוא יבזה ויגנה שכל מליך והחכמה שבהם: אל תסג גבול · הקרקעות להשענך כי אשר תעשוק מהם הקרקע הם חלושים כי הם יתומים · כי גואלם חזק · כי יש להם גואל חזק ממך יריב ריבם אתך כאמרו צעק יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני: הביאה למוסר לבך · הביאך לבך לקנין המוסר והוא הפילוסופיא המדינית ואחר זה הישר אזנך לשמוע אמרי דעת החכמים הנבונים: אל תמנע מנער מוסר · מפני נערותו יחיו כי בהכאתך אותו בשבט תשמרנו שלא ימות מיתת הגוף בלא ימיו ושלא ימות החלק אשר בו שאפשר שישיג החיים הנצחיים: אתה בשבט תכנו · ותציל נפשו מההפסד והכליון והאבדון: בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני · המישיר אותך אל השלימות:

ותעלוזנה

אבן יחייא

אל תלחם וגו' הזהירו אל תלחם ותאכול את לחם הרע עין וכילי ונבל ואל תתאו למטעמותיו · כי וגו' נתן הסבה כי כן הוא לו צער ותחלה האכילה ההיא כאלו היתה מכה בנפשו גדולה כמו שער כאשר קרה לנבל עם דוד וקרא הגוף נפש · מפני נפש הצומחת המניעה אותו ואל תאמין כי כשיפציר בך לאכול ולשתות עמו כי לבו בל עמך ואין פיו ולבו שוים · פתך וגו' ואם תאכל עמו סופך להקיא פתך שאכלת עמו כי ישאל ממך בעד הלגימה ההיא חסדים ומתנו' שישוו אלף פעמי' יתר · כי אתה השחת את עצמך בדבריך הנעימים מההבטחות שהחזקת לו על הלגימה ההיא ומהשדלים אשר נדרת לו להטיב עמו בכל מאמצי כחך בכל אשר ידרשך · באזני וגו' והיה ראוי לך לבלתי דבר הדברים הנעימים ההם באזני הכסיל הנבל הנזכר יען כי הוא בז לנעימות הדברים הנעימים מבעל מדה טובה · וידבק בבקשת התועלת מהתועלה ההוא בהסירו משוה הנושא משל פריו וכאלו אמנו תמיד הב הב כעלוקה אשר לה שתי בנות · אל תסג וגו' הנה אחרי הזהירו לעיל על מלות לא תסיג גבול הריע לכל אדם חזר שנית להזהירו על ככה בפרטות על היתומים אשר מת אביהם בעודם קטנים ואינם יודעים גבול שדותיהם ואדמתם והוא קל לרמותם לכל אדם והו אומרו אל תסג גבול עולם ופירש שזה נשמע כפרט על היתומים שאין לבוא בגבולם באומרו ובשדי יתומים אל תבוא כי על שאר כל אדם כבר הזהירו לעיל · כי גואלם וגו' ואל תחשוב כי אין להם גואלים שגואלם הוא חזק מאביהם שהיה גואלם בחייו שהוא האל יתברך והוא יריב את ריבם עמך · הביאה וגו' הזהירו הביאה והרגל לבך למוסר שהוא מעלת המדות · ואזנך שם לאמרי דעת שהוא מעלת החכמה · אל תמנע וגומר וכמו שהרגלת לבך למוסר ככה תרגיל הלב מבנך הנער וכאשר תכנו בשבט כדי ליסרו לא ימות המיתה הזמניית יען כי יתיסר מלחטוא : אתה וגומר וכן כאשר אתה תכנו הכאה על הכאה · תציל נפשו משאול וגהינם : בני אם חכם וגומר הנה לאב ראוי להבחין בבניו · ולכסיל צריך לכתוב [illegible] הכאות השבט עד שפך דם מעליו · ולחכם די בדברי נעימות מתוכחת מוסר כי תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה · ואלו הם דבריו הנעימים עמו בני אם נתחכם לבך מה שלכן השמחה במעוט זרמו בשם לב לנפש ישמח לבי גם אני:

ותעלוזנה

ר' מנחם המאירי

אל תלחם וגו' · כי וגו' · פתך וגו' · הנגלה דברים פשוטים לאיש רע עין וכילי ופחות קשה לו בתוך לבו כשאחרים מקבלים הנאה ממנו · ושער חציו קמץ וחציו פתוח וטעמו מלרע והוא עבר מבנין הקל בפלס שמר גזר והוא מענין אומר כלומר אע"פ שהוא אומר דברים שהנראה מהם שהוא רוצה בכך הוא משער בעצמו ההפך ומה שמשער בעצמו הוא האמת ולא מה שיאמר לך ופתך שאכלת עמו תקיאנה כלומר שמרוב בשתך שתקבל בהכירך את לבבו תכיר שכל ההנאה שקבלת ממנו נהפכת לך למרירות ושחת דבריך הנעימים שסכבדתו כדבריך על מה שקבל' ממנו · ובדרך נסתר כונתו על התלמיד שלא יקנע ישיבתו לפני חכם שטבעו במניעת בר כי הוא יראה עצמו כמלמד להועיל וימעיט מזה כפי כחו ויסתיר מה שראוי לגלותו ויקצר מה שראוי להאריך בו ויבלבל במהירות מה שראוי לקצר בו הכל לבלבל סדר הלמוד כי הוא חושב שתחסר ידיעתו בכך או שתגדל ידיעתם עליו ויקנא בהם והוא ענין פתך אכלת תקיאנה כלומ' שאתה צריך אחר כן לבער מקרבך כל הלמוד ההוא ונשחתו בזה הנהגותיך הנעימות: באזני וגו' · הנגלה שידחיך מישיבתם אף לתועלתם כי לא ישמעו אליך · אף כי יבוזו לשכל מליך · והוא שאמרו ז"ל שאדם מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע · ובדרך נסתר הזהיר שהחכם גם כן שלא להשפיע חכמתו לתלמיד בלתי הגון וכאלו כי או הוא חומס החכמה ומשליך הפנינים לפני החזירים: אל תסג וגו' · כי וגו' · ענין אמרם אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך וענין אמרו ובשדה יתומים אל תבא כי גואלם חזק הוא כאמרו גם כן למעלה כאמרו אל תגזל דל כי דל הוא וכן כי ה' יריב ריבם וכו' · הביאה וגו' · אל וגו' · אתה וגו' · אלו הערות כוללות בנגלה להמוכיות ובנסתר בלמוד החכמות הן לעצמו הן לבניו · אמר תחלה הביא למוסר לבך ר"ל להשלם עצמך במדות נכבדות ואחר כך ללמוד החכמות והוא ענין ואזנך לאמרי דעת · ואחר כך הזהירו בהדרכת הבן ולהיות רחמיו שלא על הכן · הזהירו שלא ימנע לירדתו עליו ולא ירחם עליו בדרך שיטוב רחמיו עליהם אכזריות גמורה · והוא שהבטיחו שלא ימות בהכאתו אבל שיכלל משאול נפשתה: בני וגו' ·

ותעלוזנה

קב ונקי

אל תלחם · אין ראוי לך שתאכל מאכל אדם שהוא רע עין שיש לו צרות עין · וגם עינו רעה בשל אחרים : כי כמו שער · שער זה נקוד חציו קמץ וטעמו למטה על כרחך לשון פועל הוא ואינו שם דבר שאם היה שם דבר היה נקוד פתח וטעמו למעלה ככל שער שבמקרא והטעם כאלו ספק האוכל הזה מרה בנפשו של רע עין כן הוא · שער לשון התאנים השוערים המרים · וי"מ מגזי' מאה שערים לשון שיעור כאשר הוא משער בנפשו ומדקדק בכל אשר יאכל ועינו רעה במאכלו כן הוא דברו אשר ידבר אליך · או כן הוא מדקדק ומשער כל אשר תאכל · אכול ושתה · יאמר לך ולבו בל עמך כלומר בפה ולא בלב : וי"מ כמו שאמר שיעור בנפשו שיספיק לו ולבני ביתו מן המזון כן הכין וזימן ממנו לא יותר ואפי' אם יאמר לך בפיו אכול ושתה הוא יאמר לך זה בפיו בלבד אמנם בלבו אינו כן · פתך אכלת · אחר שאכלת פתך תקיא אותה על כרחך כי לא תשאר במעיך כי בעין רעה הביט אליך כאשר אכלת · או יהיה לשון קללה שמקלל בעל הספר האוכל מלחם רע עין ואמר פתך שאכלת יהי רצון שתקיא אותה · או הכל דברי האיש רע עין שהוא אומר לו בפיו אכול ושתה ולבו אין עמו רק הוא מקלל אותו בלבו ואומר לו יהי רצון שתקיא פתך שאכלת ואומר ג"כ בלבו כל דבר שאמרת לי הכל נפסדת כי לבי בל עמך · ויש שמדייקים לשון פתך שהיה לו לומר פתי · אבל כוונתו כשתחשו' אתה שאכלת הלחם של רע עין אתה תמצא שאכלת פתך ולא פתו יכסוף תקיא מה שאכלת משלו כי הוא לא יחשוב רק איך יוכל' את בלעך מפיך ויקח ממך בכל ענין כפלים ממה שאכלת משלו · או יאמר אם תאכל לחם איש רע עין לא די שתקיא מה שאכלת משלו אלא גם הפת שאכלת לשעבר תקיא : ושחת דבריך · חנות שהחזקתו ודברת עמו כדי לכבדו · או דברי מוסר שדברת על שלחנו שלא יקבלם ולכן סמך : באזני כסיל אל תדבר · כי יבוז לדבריך הנדברים בשכל וחכמה ובפסוק זה העיר לרב שישמר חכמתו ממדות הנדיב שהוא מכלכל ונותן לאנשים הראוי לתת להם לא שיתן לכל אדם בשוה כי המרחיב מתנתו לזונים ולשכורים מאבדי הון לא יקרא נדיב אלא מפזר וכן ראוי לרב שלא ילמד תלמיד שאינו הגון : אל תסג · כבר פרשנו זה שאין ראוי לאדם לשנות הגבולים אשר גבלו ראשונים בקרקעות ובשדה יתומים שאין להם עוזרים אל תבא ותכנס להרבות גבולך או לקצור תבואתם וקצירם · או יכוין ללקט ופאה הראוי להם ונתן הסבה בזה ואמר אלו שתראה אותם בלא מוזק ובלא עוזר גואלם הוא חזק והוא אבי יתומים הש"י והוא יקח נקמתם מידך : הביאה למוסר לבך · בעבור היות לב האדם נמשך לפי טבעו אחר תאות העולם ומתרחק מן המוסר לפי' אמר הסר לבך מדרך תאות העולם ותביא אותו אל הדרך הטוב והישר · והענין שתרגילהו לשמוע אל המייסרים אותו להסירו מדרך רע אל הדרך הטוב · וכן תביא אזניך לאמרי דעת · חסרים מלשמוע שיר כסילי' וכיוצא בו מן הדברים הבטלים ותרגילהו לשמוע אמרים של ידיעה : אל תמנע · אין ראוי לך שתמנע מן הנער מוסר ולחמול עליו רק ראוי להכותו ולייסרו ולהסירו מדרך רע אל הטוב וכי תכנו בשבט לא ימות בהכאה זו ויכול להיות שאם לא תכנו ותסירנו מדרך הרע שאתה תסבב מיתתו ולפי' אמר : אתה בשבט תכנו · בסבת הכותך אותו בשבט לייסרו ולהסירו מדרך הרע אתה תציל נפשו משאול והוא כינוי לקבר שהיא המיתה הזמניית ואל העונש הרוחני · והטעם כי בסבת המוסר שיקנה על ידך לא יגנוב ולא יגזול ולא יעשה דבר שיתחייב עליו המיתה בעולם הזה וגם יזהר מהמרות האל יתברך שמו וישתדל בעבודתו ומתוך כך תחשוך נפשו מני שחת לאור באור החיים : בני אם חכם · זהו המוסר שאומר האב לבנו כשמייסרו עם הפסוקים הנמשכים · חכם פועל עבר ולפי' נקוד קמץ ופתח כדרך כל עבר : גם אני · ישמח ג"כ לבי שהייתי סבת חכמתך · או יהיה גם אני לחזוק הדבר כמו הודעתיך היום גם אתה :

ותעלוזנה

מנחת ערב

חסרת פתך אשר אכלת מקודם ולא לרצון יעלו לפניו ית' כי הם לדברים רקים ונשחתים והו ושחת דבריך הנעימים: ומפני שדברים אלו יקהו שיני עם הארץ ואולי יפלה פיו נגד הה"ח אשר ידבר בזה ויבזה מאמריו ע"כ אמר שלמה אל תדבר דברי אלה באזני כסיל כי יבוז לשכל מיליך שיחשוב שהוא על שנהתיך אותו ולא לשכל יחשבם : אל תסג גבול עולם וגו' אמר שעם כל השגת גבול של כל העולי' אם של דל ואם עשיר קשה יותר ויות' הוא של יתומים וזהו אל תסג גבול עולם כלומר של כל העולם דרך כלל של כל אדם אך בשדה יתומים אין צריך לומר להסג ותקח משדם ותכניסהו להוך גבולך לקחתו לך לגמרי כי אם אפי' גם אל תבא אפי' פעם אחת בשדה שלהם דרך שדותם אל שדך : כי הלא גואלם והאפוטרפים' חזק הוא ית' אבי יתומים ולכן להיות חזק לא יריב ריבם להפסד ממונך כנגד מה שהפסידם כי אם אחך בגופך ובעצמך או יאמ' כי הלא כל המוסר דין על חבירו הוא נענש תחילה שמבקרים פנקסו וגם כי יצעק בדין נענש על אשר לא הלך אהו בב"ד של מטה למר כי ביתומים לא כן הוא שלא יענשו על מוסרם דינם לשמים וצועקים אליו ית' כי הלא גואלם המיוחד הוא החזק לעומת רפיונם כי לכן הוא אביהם ועל כן הוא יריב את ריבם אשר להם אתך ולא אתם כי לא יבקר פנקסם להענישם כי לא יאשמו כי יצעקו אל אביהם וזה מאמר הכתוב והיה כי יצעק אלי כלו' ולא אל בית דין של מטה שמוע אשמע צעקתו ולא אטפל לבקר פנקסו: הביאה למוסר לבך · הנה לפעמ' ימנע איש מלייסר והכו' את הנער בנו לאחד מב' סבות א' אולי לא יקבלו ב' מחמלתו עליו כי יצר לו כי ירחם נער בוכה ויכמרו רחמיו על בן בטנו · אמר על הא' הביאה וגו' והוא שורש כי אין דברי המוכיח מתקבלים אם לא בצאת מלבו כי מהלב יוצאים ואל הלב ילכו לומר עשה זאת איפה וקשט עצמך תחלה במעשה וזהו הביאה למוסר לבך וגם בלמוד וזהו ואזנך לאמרי דעת: ואחרי כן אל תמנע מנער מוסר כי אז מתקבלים הדברים היוצאים מפי עושיהם וזהו ענין והיו הדברים האלה על לבבך ואח"כ ושננתם לבניך וגו' ומה גם באמרי דעת אשר שמעת אתה כי תדע להדריכו בדעת שפתיך ועל הסבה השני אומר לך דברים של טעם והם כי הלא טוב לך שיבכה הוא על ההכאות משתבכה אתה על מיתתו כי אם לא תייסרהו יתנהג למות בעון שלא יסרתו וזהו כי תכנו בשבט לא ימות כלו' תראה שלא

ימות

וְתַעְלֹזְנָה כִלְיוֹתָי בְּדַבֵּר שְׂפָתֶיךָ
מֵישָׁרִים׃ אַל־יְקַנֵּא לִבְּךָ בַּחַטָּאִים
כִּי אִם־בְּיִרְאַת־יְהוָה כָּל־הַיּוֹם׃ כִּי אִם־
יֵשׁ אַחֲרִית וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת׃ שְׁמַע־
אַתָּה בְנִי וַחֲכָם וְאַשֵּׁר בַּדֶּרֶךְ לִבֶּךָ׃
אַל־תְּהִי בְסֹבְאֵי־יָיִן בְּזֹלְלֵי בָשָׂר לָמוֹ׃
כִּי־סֹבֵא וְזוֹלֵל יִוָּרֵשׁ וּקְרָעִים תַּלְבִּישׁ
נוּמָה׃ שְׁמַע לְאָבִיךָ זֶה יְלָדֶךָ וְאַל־
תָּבוּז כִּי־זָקְנָה אִמֶּךָ׃ אֱמֶת קְנֵה וְאַל־
תִּמְכֹּר חָכְמָה וּמוּסָר וּבִינָה׃ גֹּול יָגוּל
אֲבִי צַדִּיק יוֹלֵד חָכָם וְיִשְׂמַח־בּוֹ׃
יִשְׂמַח־אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ׃

ל וחס' · כ' יתחק וחל · ובדבר חציון · ב' לך אל כוולה · ל · ל · ל · ל · ל · כ · ה'גילי יגיל ק' ק' · ויולד' ישמח ק' ק'

ונדוזן כליותי כד ימללון ספוותי
תריצתא: לא ניטן לבך בחטאי אלא
בדחלתא דאלהא כל יומא: מטול
דתהוי לך אחריתא טבתא וסיכוייך
לא ניגמר: שמע את ברי ואתחכם
ותריץ לבך לארחא: לא תהוי
באילין דאסיטון בבישרא ובאילין
דרוין חמרא: מטול דרוי ואסיט
מתמסכן ובזעתא נלבש ניומא: קבל
מן אבוך דין ילדך ולא תשוט מטול
דסיבת אמך: קושטא קני ולא תזבן
חכמתא ומרדותא וביונא: גדוץ
ינדוץ אבוי דצדיקא ומאן דמוליד
חכימא נחדי ביה: יחדי אבוך ואמך ונידוץ תולדתך:

תנה
הב

וזולל ל' וחד זולל והוא חד מן ד' זוגין חד ז' וחד ו' וסימ' זכרתני · כי אם זכרתני · וזכרתני ותדר נדר
ותאמר · זולל ואמרו אל זקני עירו · וזולל כיסובא וזולל יורש · זוקף יי' פוקח עורים · וזוקף סומך יי'
לכל · זרועם יי' חננו לך קוינו · וזרועם כי לא בחרבם :

רשי

בדבר שפתיך מישרים · על ידי שחכם לבך : אל יקנא לבך בחטאים · בהצלחתם
להיות רשע כמותם : כי אם יש אחרית · אם זה משמש בלשון אשר · כלומר אשר
בעבור זה יש אחרית ותקוה אליך : שמע אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך · מאחר
שנתחכם תוכל ללכת בדרכי לבך כי לב חכם לא יסיתך לעבירה : כי סובא וזולל
יורש · תמסכן : וקרעים תלביש
נומה · העצלן והנומה תלביש
אותה בגדים קרועים : אמת
קנה · ואם לא תמצא ללמוד
בחנם למוד בשכר ואל תאמר
כשם שלמדתי בשכר כך אלמדנ'
בשכר · ובאר נרה אבטרי"ינא
בלע"ז :
קף

רלבג

ותעלוזנה כליותי · מחשבותי בשמעי כי תדברנה שפתיך מישרים בדבר החכמה :
אל יקנא לבך בחטאים אל תאמר לעשו' כמעשיהם אך תמיד תהיה ביראת יי' במעשיך
ובמחשבותיך לא תעסק כי אם במה שיש אחרית ותועלת בו והם הפעולו' המושכלו'
וההשגות העיוני' ותקותך באלו הטובות לא תכרת אך תתחזק ותתקיים תמיד :
שמע אתה בני וחכם ואשר לבך
בדרך המשובח' בדעות ובמדו' :
אל תהי · בחברת הזוללים
והסובאי' כי מי שינהג זה המנהג
יאבד הונו וישאר עני והרחיק
ג"כ מדת העצלה שתפיל בטבע'
תרדמה ונומה כי היא תלביש
האדם בגד קרעים ובלויי סחבו'
מצד העוני והרש המגיע בסבת' :
שמע לאביך זה ילדך · המיסרך
שתלמד החכמה ואע"פ שאמך
מזקנה והוא הנפש המרגש' אשר
מתנה אלקחנה המוחשו' שמהם
יגיע קנין המושכלות אל תבוז
מפני זה החכמה ותחשוב כי היא
נפסדת בהפסד המביא אליה
והמיסיר לה כמו שחשבו הרבה
מהפילוסופים כי השכל הנקנה
נפסד לזאת הסבה וכבר בארנו
בטול זה הדעת בראשון מספר
מלחמות יי' ושם התבאר במה
שאין ספק בו כי השכל הנקנה
נצחי לא יפסד : אמת · הנה
השגת האמת קנה ואף על פי
שהוא זה הנה מזה הנה לא יפסד כמו שחשב הפילוסוף בכל הוה שהוא נפסד הנה לא
תוכל למכור ולהסיר ממך קנין שקנית בכל חכמה ובפילוסופיא מדינית ובחכמה
האלהית אשר נקרא בינה כי השכל הנקנה הוא נצחי כמו שזכרנו וכבר ביארנו שא"א
לאדם שישכח ההשגה השכלית במאמר הראשון מספר מ"י ובביאורינו לספר הנפש : גיל יגיל · ועתה ראה מה זה הקנין אשר לא יסור מבעליו ועוד ימשך לו מהתועלת
שיגיל אבי האיש הכדי בדעותיו ובתכונותיו ומי שיולד בן חכם ישמח בו ליושר פעולותיו ועניניו עם שבסבתו תדבק בו השגחת הש"י וישמח בזה אביו ואמו ותגל יולדתו לסבי
בעיל' אשר ישיג נער וכאב לאב ולאם אם היה הבן כסיל :
תנה

אבן עזרא

כליותי · מן כלתה לישועתך כי
מדת התאוה בהם נודעת על
כן תעלוזנה : בחטאים · היודעי'
על כן נפתח הבי"ת · כי אם
באיש ירא' יי' תקנא : אם ·
כה לאמת הדבר · אחרית שתחיה
והאחרית רמז לזקנה או לבניו
הנשארים אחריו ותקותך שתקוה
לאל להטיב לך : ואשר בדרך ·
מוסר לבך : תלביש · פי' התנומ'
היא תלביש בגדי' קרועים לישן :
כי זקנה · אע"פ שזקנה אמך אל
תבוז לה : אמת · המלה חסר'
ספרי אמת קנה ואל תמכור : יולד חכם · מי שיוליד בן חכם ישמח בו על כן ישמח
אביך ואמך · ויולדתך כפל הדבר :
תנה

ר' מנחם המאירי

ותעלוזנה כליותי וגומר · אל יקנא וגו' · כי וגו' · כי אם וגומ' · כל זאת הפרשה עד
בחכמה יבנה בית הוא ענין אחד ומספר בהדרכ' האב והכהנתו לבן · והיא
הערה כוללת כל דבר ואין בו כסתר רק מעט ונכנס בדברים על שלמות המדות · אמר תחלה אם
חכם לבך וכו' · וחכם אינו קנין ואינו פתח והוא פועל עבר כלומר אם הושלם לבך בחכמה והנפ'
לדבר שפתיך מישרים ישמח לבי כמוך ולכן ראוי שתקבל מוסרי כי ידות וחלקים לי בכבודך או
בהפכו ולכן אני מזהירך שלא יקנא לבך בחטאים ר"ל בחסרים המחטאים כונת מציאותם
בשומם תכלית פעולתם בהמוכיות רק ביראת יי' כל היום ר"ל בלא הפסק · וחטאים כמו והייתי
אני ובני שלמה חטאים ואמר כי אם יש אחרי' כלומר לא תחוש על שמלך על יניעתך בזה כי ואם
יש אחרי' כלומר אם תגיע לאחרי' המכוון תקותך לא תכר' ותוחלתך לא תכזב והוא"ו שבמל' ותקותך
יתירה כו"ו ויהי ביום השלישי וישא אברהם את עיניו · או מלת אם באה במקום כאשר כענין
והיה אם בא אל אשת אחיו ואם יהיה היובל · ואם תקריב מנח' בכורים · ואם מזבח אבני' וזולתם
סרנה כלומר כי כאשר יבא האחרי' תקותך לא תכר' או בא אם במקום אמת כמו ואם בריא' יברא
יי' לדעת קצת המפרשים אם לא ככתב קימנו אם ללצים הוא הפככם אם כחומר היוצר
יחשב כי אם תם הכסף כלם כמו באמת · וזולתם הכה · וכן הנה כי באמת יש אחרית ותכלית
טוב ותקוה לפעולו' הטובו' : **שמע** וגומר · אל תהי וגומר · כי וגו · הבי"ת שבמל'
בדרך פתוחה כלומר בדרך הידוע והוא הדרך הישר והממוצע והוא הערה בתוכחו' מוסר האב
לבנו שידריך הבן בדרך ישרה ואומר לו שמע אתה בני כלומר קבל מוסרי וחכם ר"ל והתחכם בו
ואשר מלשון תמוך אשורי כלומר יהא מהלך לבך בדרך הישר והזכיר קצת המדות המגונו' להרחיקו
מהם והם שתיי' היין דרך שכרו' ואכיל' הבשר דרך זוללו' להורו' כי לא די לאדם בהרחיקו המאכלו'
האסורו' ושיאכל המותרו' דרך גרגרנו' ומותר אבל שימנע מכל המותרו' אף במאכלו' המותרו' והוא הענין בכל מותר ויורש מלשון ענה ודלות מגור' רש ועושר והם שני שרשים בענין אחד · ואמר לו'
שכל מבקש המותרו' סופו שיתמסכן לרוב פוזרו וסיים דבריו באזהר' העצלה וייעד שהתנומה והשינה התדירה הדבקה באדם והיא העצלה גורמ' ללבוש בגדים קרועים ובלויים ובדרך החכמה גם כן
הזהיר שלא ילמוד בקפיצה ובלבול ודרך הריסה ובלתי סדר וייעד לנושה כן שיתמסכן מכל חכמה כי בלבול הסדר בלמוד סבת השכחה · וכן ייעד בלמוד דרך עצלה שתלבישנו קרעים קרעים כלומ' שאינו
זוכר הדברים כסדרן אבל אחת הנה ואחת הנה : **שמע** וגומר · אמת וגומר · גיל יגיל וגומר · ישמח וגומר · הלידה נאמרת לפעמים במקום גדול כמו ילדו על ברכי יוסף ומזה אמר הנה
אביך זה ילדך וכן ותגיל יולדתך · וכי זקנה במקום אע"פ שזקנה אמך וכל זה הערה כוללת שוללת לשמוע מוסר האב ואמר אמת קנה ואל תמכור כלומר שלא תחליפנו במדה אחר' · ומלת קנה כוסב'
גם כן לחכמה ומוסר ובינה ואל תמכור ואלו השמות יש בהם שמות נרדפים כמו אמת ותבונה וייעד השמחה לאב ולאם בשלמותו להוסיף לו הערה להשתדל בזה :
תנה

אבן יחייא

ותעלוזנה ונומ' ותעלוזנה כליותי והוא רמז לגוף בדבר שפתיך מישרים שהם הדברים האמיתיים
והישרים מהחכמה · אל וגו' הזהירו אל יקנא לבך בחטאים אשר פרקו עול יראת ה' מעליהם אף
כי תראם מצליחים לפי הנראה · אבל ראוי לך לקנאות באשר להם יראת ה' כל היום · כי אם
וגו' כי באמת ובודאי יש אחרית ותגמול לכל אחד מהכתות הנז' כי החוטא יכרת בסופו והצלחתו ·
והירא ה' יעלה מעלה מעלה ויהיה נצחי וקיים · ולכן אם תהיה מהיראים תקותך לא תכרת
ברשעים · שמע וגו' שמע אתה בני דברי תוכחתי וחכם ותבקש מעלת החכמה · ואחר היותך
כלבם במעלה היא תדריך ותאשר בדרך לבך שהיא בדרך מעל' המדו' המצרכי' אליה · ויהיה ואשר
בדרך מענין תמוך אשורי במעגלותיך וגו' · אל תהי וגו' הזהירו שלא יהיה זולל וסובא : כי וגו' יען כי
בסופו יורש הזולל וסובא מהנכסים כמורו אותם בתענוגי האדם והיין יקח לבו ולא יהיה חרוץ
לאסוף הון · וכן יורש מהגוף והנפש כי הכל' יכרת האיש ההוא עונו בו וקרעים ובגדים בלאים
ובלויי סחבו' תלביש התנומה והעצלו' שבבני האדם ההולכים אחרי שרירו' לבם הטמא ויעזבו את
ה' אלהיהם · שמע וגו' ושמע לאביך זה ילדך ואל תבוז לאמך כי זקנה ושמע עצתם לטוב לך
באחריתך · אמת וגו' תמיד בקש לקנו' הדברים האמתיים ואל תמכור קניית האמ' ותחליפנה
בקניי' הדברים הזמניים הנפסדים · ודברי האמ' הנז' פירש היותם קניי' מעל' החכמה ותעלת
המוסר והמדו' ומעל' התורה והבינה · גיל וגו' כי גיל יגיל בעולם הזה ובבא אבי הצדיק השלם
במעל' השכלו' ויולד החכם במעל' החכמה ישמח בו · ישמח וגו' ולכן אתה במעל' החכמה למען
ישמח אביך ואמך ואתה במעל' השכלו' למען תגל יולדתך יחד עמדי כאשר אמר גיל יגיל אבי צדיק :
תנה

קב ונקי

ותעלוזנה כליותי · והשמחו כליותי בדבר שפתיך מישרים · ואפשר שכוונת שלמה להודיע היתרון שיש לחכם בלימוד החכמה בדבר שפתים על היותה בקרבו ועל זו אמר הנביא אל יתהלל חכם בחכמתו
כשהיא לו לבדו ולא לאחרים · וידוע שהלב הוא האבר המיוחד לשמחה ולעצבון · יאמר שמח לבי לב שמח · ויתעצב אל לבו · ובכליון לא נאמר מעולם שמחה ועצבון · ולכן אמר אם חכם לבך
והחכמה בלבך לבד : ישמח לבי בקרבי שהוא האבר הראוי לשמוח : גם אני ר"ל גם אני לא אקבל שמחה אלא בלב כמו שחכמתך אינה אלא בלב · אבל בדבר שפתיך משרים שזה תכליה החכם להורות
וללמד וגם בזה ניכר חכמת החכם · או תעלוזנה כליותי בשמחה יתירה אע"פ שאינם אברים ראוים לשמחה כלל · או ירמוז גם לשמחת הנפש המשכלת שהוא עצמות האדם שבה נאמר שמחה אמר דוד
ישמח לבי ויגל כבודי : אל יקנא לבך · מגזי' ויקנאו אותו פלשתים לשון אהוה · אל תאוה לבך ללכת בדרך חטאים · או יהיה בחטאים בעלות הנפש החטאים כי אחריתם להכרת ואם לא נזכר : כי
אם ביראת ה' כל היום · שבתמידות תהיה תאותך וחפצך · כי אם יש אחרית · מלת אם במקום הנה לאמת הדבר כמו אם ללצים פירוש הלא ללצים והטעם אם תתן לבך ביראת השם הלא יש לך
שתמות בשיבה טובה · או יהיה אחרית רמז לבנים הנשארים אחריו : ותקוותך · שתקוה לאל להטיב לך לא תפסק · וי"מ אם יש בעולם גמול ועונש כמו שהוא האמת שיש דין ויש דיין ויש עולם אחר
ויש שכר לצדיקים ופורענות לרשעים אתה לא תהיה מכת החוטאים הנכרתי' כי תקותך לא תכרת · שמע אתה · וחכם כמו ותחכם וכן והיה ברכה · או יהיה ציווי מהקל והוא עומד בעצמו : ואשר ·
פירושו תהלך נגזר מן אם תטה אשורי אמר מאחר שתחכם תוכל ללכת בדרכי לבך כי לב חכם לא יסיתך לעבירה · ואפשר להיות מן יושר והאלף במקום יוד ויושר בדרך לבך : אל תהי בסובאי יין · הם
המרבים לשתות יין עד שיסירו מדעתם : בזוללי בשר · הם האוכלים בשר רב דרך בלעגות · כי סובא וזולל סופם לבוא לידי עניות · גם השינה שנמשכה אחר האכילה הגסה והשתייה אשר לא כדת
תלבים לבעליה בגדים קרועים כלומר שירד מנכסיו ולא יהיה לו לחם לאכול ובגד ללבוש : שמע לאביך · ילדך כמו מולידך וכמוהו וארפכשד ילד : ואל תבוז · לאמך ולדבריה אעפ"י שזקנה ומפני
שהאשה מטבעה חסרת שכל ועצה לא אמר שישמע לדברי אמו רק אמר שלא יבוז לה אעפ"י שהיא חסרת שכל יועצת אותו לכוונה טובה · ואיפשר שקרא לתורה אם שהיא הבורא והעיקר ואע"פי שנרדוף
אחר השכל לא נבוז התורה בעבור שיש זמן גדול שנטפלנו בו רק היא העיקר : אמת קנה · אם אינך מוצא ללמוד בחנם למוד בשכר : ואל תמכור · אל תאמ' כשם שלמדתי בשכר כך אלמד בשכר ·
וי"מ שראוי לאדם שידבק במדת האמת ויחזיק בה אעפ"י שיקנה אותה ובא לומר כי הוא כ"כ דבר טוב ונכבד שאין ראוי לאדם שיעזבנו אעפ"י שיזיקהו וכן אין ראוי שיעזבנו אעפ"י שהועילה עזיבת' ·
ואחר שהזהיר על האמת שידבק בו בין אם יועילהו בין אם יזיקהו אמר חכמה ומוסר ובינה · ר"ל כמו שהזהרתיך להחזיק במדת האמת כן אני מזהירך בחכמה ומוסר ובינה שתתנהג בכל אחת מהן על
הדרך הזאת שתחזיק בהם אעפ"י שיראה בעיניך שיזיקך ולא תתרשל מהם אעפ"י שיראה לך שתועיל בהנחתם · או יאמר אמת קנה ראוי שתקנה לנפשך מדת האמת : ואל תמכור · ר"ל לא הניח
המדה הזאת בשום ענין והמשיל עזיבת האמת למכירה כאדם שהוא מוכר הדבר שלבו פונה מן הדבר ההוא וכן תעש' בחכמה ומוסר ובינה · ואפשר שלא כיוון באמרו אמת קנה אל מדת האמת רק כיון
לומר באמת קנה קנין חזק ולא הפסיד קנין החכמה והמוסר והבינה וכאלו אמר קנה קנין אמתי ולא הפסיד חכמה ומוסר ובינה : גיל יגיל · מדרך העולם שאביו של צדיק ישמח על צדקת בנו
ויתפאר בה כמו שידאב ויתעצב על כסילותו ורשעתו · והצדיק הוא האדם השלם במדותיו העושה צדק לנפשו ולאחרים ואם הצדיק הוא אביו אשר ילדו ויולד חכם שהוא רבו אשר למדו החכמה ישמח ג"כ
בו ורמז בזה הפסוק לשני מיני אבות והם האב ומלמד ששניהם נקראים בשם אב ואמר כי מטבעם ששניהם ישמחו בחכמת הבן או התלמיד אמר האומר בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו : ישמח
אביך · אמר דרך עצה אחר שדרך האבות לשמוח בחכמה בניהם עשה בענין שישמח אביך ואמך ותגל יולדתך והיא המנקת · או יהיה ענין הפסוק גיל יגיל אבי צדיק בין יהיה האב סכל או חכם
המנס אם זה היולד והוא האב חכם ישמח בו יותר והשמחה יותר מהגילה :
תנה

מנחת ערב

ימות קודם זמנו מה
שאין כן אם לא תכנו :
ושמא תאמר ומה
תשיב אם
אעשה כן ולא יועיל
שאייסרנו וימות אח"כ
לזה אמר אתה בשבט
תכנו וגו' לומר אם יהיה
שימות ג"כ יועילך
מוסרו שימות זכאי ולא
חייב כי בשבטך אשר
תכנו נפשו משאול תציל
אבו אתה בשבט תכנו
שהם ייסורין לגוף ונפשו
משאול תציל :
בני אם חכם לבך
ישמח לבי גם
אני בא להגדות מה גדלה
מעלת החכם אשר מלבד
חכמתו מייסר את הזולת
על אשר ישמור חכמתו
בלבו לעצמו והוא כי
הכל הוא מדה כנגד מדה
זהוא באשר ידענו כי
הלב חושב והכליות
יועצות להוציא המחשבה
אל הפועל ואומר הוא ית'
אל כל אחד מעמו ישראל
בני אם חכם לבך
בחכמה בלבך ולא
שיוציא בשפתיך להייסיר
הזולת הלא גם אני כמוך
ישמח לבי בלב לבד שיהי'
התעוררות והות שפע
פנימה אך בלב בלבד :
ועדיין אין הכליות
יועצות לפעול
ולהוציא הטוב החוצה אך
ותעלוזנה כליותי גם הם
באשר תדברנה שפתיך
מישרים להייסיר את
הזולת בשפתיך כי כאשר
כליו' היועצות להטיב
יעלוזו בהוציא תולדת
הגריבות אל הפועל כן
תעלוזנה כליותי המייעצים
אותי להטיב לך והוא
מדה כנגד מדה כאשר
אתה תייעץ את הזולת
ללכת בדרכי מישרים
לעומת זה תעלוזנה כליו'
הקדושה המשפיעים
השפע להריק מהפנימיות
החוצה אל הזולת וזהו
ותעלוזנה כליותי וגו' :
אל יקנא לבך וגו ·
יאמר כי טוב
לגבר יהיה תמים עם ה'
וגם שיראה הצלחת חטאי'
אל ישית לב לקנאה בלבו
ולומר כי קנאת ה' הוא
מקנא ומכשרון בא לו
מירע בעיניו הצלחת
חטאי' ויקנא בלבו תמיד
כי המקנא על הצלחת
החטאים יתעתד לחטוא
אתם כי גם אם צדיק
יהיה לא יבצר ממנו יהיה
לבו נקפו בלב מה כי
יראה רשע וטוב לו ומה
גם אם הוא צדיק וחסר
לחם שאם לא יחטא
בפועל יהרהר ואם לא
יהרהר היום יהרהר מחר
או מחרתו ומה גם אם
יראה שיבלו ימיהם בטוב
עד יום מותם כי אז יחרץ
יחרן עליו באומרו הלא
זה ימות כמות כל אדם
וגם לו כבודו עמו
והצדיק ימות בנפש מרה
ולא אכל בטובה אמנם
יראה ויהר תמיד על
דבר ה' בלי הסח הדעת
היא כמוהו יאות לו לקנא
ולא ירא מן החטא
לגודל זהירתו ביראת ה'
כי אז גם ביראה לרשעי'
אחרית טוב לא ימיש
מליראה את ה' כי תמיד
ישית מבטחו בו ית' ולא
תבצר מלבו תקות טובו
בעולם הבא וזה ענין
הכתובים אל יקנא לבך
ללבים קנאה בהרהורי
לבך בחטאים שהוא על
הייתם

תְּנָה־בְנִי לִבְּךָ לִי וְעֵינֶיךָ דְּרָכַי תִּרְצֹנָה׃ כִּי־שׁוּחָה עֲמֻקָּה זוֹנָה וּבְאֵר צָרָה נָכְרִיָּה׃ אַף־הִיא כְּחֶתֶף תֶּאֱרֹב וּבוֹגְדִים בְּאָדָם תּוֹסִף׃ לְמִי אוֹי לְמִי אֲבוֹי לְמִי מְרוֹנִים לְמִי שִׂיחַ לְמִי פְּצָעִים חִנָּם לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם׃ לַמְאַחֲרִים עַל־הַיָּיִן לַבָּאִים לַחְקֹר מִמְסָךְ׃ אַל־תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם כִּי־יִתֵּן בַּכִּיס עֵינוֹ יִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים׃ אַחֲרִיתוֹ כְּנָחָשׁ יִשָּׁךְ וּכְצִפְעֹנִי יַפְרִשׁ׃ עֵינֶיךָ יִרְאוּ זָרוֹת וְלִבְּךָ יְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת׃ והיית

הגורנה י"ד ק' · מל' בלי' י"ד · מדינים ק' · בכוס ק' · ב' ל' ב' וחס'

הַב לִי בְּרִי לִבָּךְ וְעַיְנָךְ תִּינְטְרָן אָרְחָתַי׃ מְטוּל דְּנוּמְצָא עֲמִיקָא זָנִיתָא וּבֵירָא דְעָקָא נוּכְרִיתָא׃ וְהִיא מְטָרְפָא עֵינָא בְּסָנָא וְצָאֵיךְ אַבְנָא שַׁבְרֵי׃ לְמַן וַיָא לְמַן רָוָא וּלְמַן תִּיגְרֵי וּלְמַן סִירְרָא וּלְמַן בּוֹעֲהָא מַגָּן וּלְמַן יוֹרַם קַנְצָן עַיְנוֹי׃ לְהָלֵין דְּמוֹחֲרִין עַל חַמְרָא וְאָזְלִין וּמְעַקְּבָא בֵּית מְזוֹגָא׃ לָא תֶּחֱמֵי חַמְרָא דְּסִימוֹק וְיָהִיב בְּכַסָּא עַיְנֵיהּ וּמְהַלֵּיךְ תְּרִיצָאִית׃ וְאַחֲרִיתָא הֵיךְ חִוְיָא צָבַת וּכְחוּרְמָנָא דְפָאְרִיחַ׃ וְיֶחֱזוּן עַיְנָךְ בְּנֻכְרִיתָא וְלִבָּךְ יְמַלֵּל תַּהְפּוּכְתָא׃ ותהוי

תרצנה תצרנה קרי והוא חד מן ס"ב מלין מוקדם מאוחר וסי' נמס' במס' רבתא במערכ' אות הו"יו בס"ד : באדם ד' חטפי' וסימ' נגע צרעת כי תהיה באדם · או איש אשר יגע · ובוגדים באדם תוסיף · עת אשר שלט האדם באדם · וחד וכאדם מבין יודע · וכל לאדם רבו' חטפ' בר מן ה' קמצי' וסימ' לבא דידע עקא בפומיה אמר וביאור' נמסר בסדר שמות ובירמיה סוף סימן י' וכצפניה סוף סימ' א' : ישך ב' קמצי' וסימ' נשך כל דבר אשר ישך · ואחריתו כנחש ישך :

רש"י

אף היא כחתף פתאום · ובוגדים באדם תוסיף · מרבה בישר' בוגדי' לה' · ועל המינים מדבר : למי אוי למי אבוי · לשון צעקה ויללה · למי מדינים למי שיח למי שיש לו מדינים עם הבריות ושיח' יתירה לו אוי ואבוי כי ברוב דברים רב פשע · למי חכלילות עינים · מרוב יין מאדימין עיניו וגנאי הוא ממסך ממזג והוא שם דבר כמו ממכר · לחקור ממסך שחוקרין ובודקין היכן מוכרין יין טוב : אל תרא יין כי יתאדם · אל תתן בו עיניך · כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים · המרבה שכרות כל עבירות דומות לו למישור כל הדרכי' ישרי' בעיניו : בכוס · בכים כתיב כלומר השותה נתן עין בכוס והחנוני בכיסו של זה : יפריש לשון עקיצה · פו"ינט בלע"ז: במלמד הבקר · תרגום בפרש תורי ובתלמוד לנקיט פרשא הגו"יילון בלע"ז · ויש פותרין מפרישו מן התיים : עיניך יראו זרות כשתשתכ' היין בוער בך ומשיאך להביט בזונות : והיית

למי
ג' פסו' אית
בהון ו' מלין
דמיין חד
ריש פסו' על
כל דבר · א:
בק · ודין

רלבג

תנה בני לבך לי · שלא תהיה כוונתך ורצונך כי אם לקנין השלימות ועיניך תנרנה דרכי אשר הישרתיך אליהם בזה הספר להרחיק התאוות הגשמיות ולכוון בשלימות השכל ולפי שהתאוות אשר ימשך האד' יותר להם הם הזנות ושתיית היין הזהיר בהם יותר להתרחק מהם ואמר להרחיק מהאזנה כי שוחה עמוקה זונה וגו' : אף היא שהיא תארוב לאדם להמיתו כאיש חוטף וזה תעשה במרמה כשתקרא לו לזנות עמה ולא יהי' נשמר ממנ' ותמית אותו ותוסיף בחברתה בוגדים באדם יתחברו עמה להרוג האנשי' אשר תפילם ברשת הפתוי לבא אליה וזה מפורסם מענינה היום כי היא תתחבר עם הרוצחים ותביא האנשים בפתויה לבא במקום אשר יפלו שם ביד הרוצחי' למי נזק והפסד ולמי ריב וקטטה וקינה ונהי ולמי הכאות ופצעים בלי סבה מחייב זה הבל בחנם ולמי ימלא האודם בעינים והפסדם : למאחרים · הנה לאנשים השוקדים על שתיית היין ובאים לחקור אי זה יין הוא יותר חשוב לשתו' ממנו להמשכם לזאת התאוה תמיד וזה יהי' סבה כי בסבת היין ישתכרו ויגיעו רעות גדולות להם מקלת השכורים לקנא : אל תרא יין כי יתאדם · כי בכוס מראהו ויתהלך למישרים כמנהג היין הטוב שתחלה ברק יראה למעל' בכוס ואולם היין אשר נהפכו בו שמריו העליונים תמצא שאינו הולך במישרים כי מה שיהיה עליון ממנו בכוס ימצא נוטה אל השמרים והנה הזהירו שלא יפתהו טוב מראה היין ויושר עינו: אחריתו · כי אחריתו הוא נרע לאשר ימשך אל ההנהגה הזאת כי כבר ישוך האדם כנשיכת הנחש וכצפעוני יעקוץ וזה מבואר מהרעות הנפלאות הנמשכות מהשכרות מצד חסרון הדעות הנמשך מהנו : עיניך יראו זרות · ולהעיר על זה אמר הנה השכרות יראה לעיניך זרות ר"ל דברים שאינם כן מצד רוב האידים העולים אל המוח · ולכך ידבר תהפוכות ודברים כוזבים או דברי שגעון לזאת הסבה בעינה : והיית

אבן עזרא

תנה · כי · אף · ובהם תזהר להשמר מן הזונות · תנה בני היא כונת הלב לקבל בדבור תנרנה תרצנה כתיב ופי' עיניך ירוצו דרכי המצות · שוחה חסר כ"ף · צרה הפך רחבה והטעם שלא יוכל איש להתהפך מצד אל צד : כחתף · כאשר היא אוכל כחטוף או תארוב · תוסיף אל הבוגדים אחרים כמותם : למי אוי · כא לו הזכיר להשמר מן היין או שיקרא על קורותיו אוי · אבוי שם דבר מן אביון · למי שיח נגעים [illegible] פצעים חנם שיבואוהו חנם · חכלילות אודם העינים מרוב שתית יין : למאחרים · חסר וכן הוא למאחרי שבת על היין · ממסך שם התאר ע"מ ממשח וטעמו יין מסוך מן מסכה יינה : אל תרא · אל תחפוץ לראות אע"פ שהוא נותן היין בכוס יפה · עינו כלו' מראהו · יתהלך · בכוס · במישרים תחשוב שהוא ישר ולא יזיק לך אחריתו לאחר שיהא נשתה ואחר שתייתו כנחש ישיך אותך ויפריש אותך כענין ישך ומז' הענין נקרא פרש בעבור הפרישין אשר ברגליו : זרות · חסר כלומר יראו נשים זרות והטעם יחשבו לראות' : כשוכב

אבן יחייא

תנה ונומר בני תנה לבך לי ולדברים טובים אשר יעצתיך ולא תתנהו לנשים אשר זנות יין ותירוש יקח לב ועיניך דרכי תצורנה ולא יתורו אחרי נשים נכריות · כי וגו' כי שוחה עמוקה בגיהנם יכתן לרודף אחרי האשה זונה · ובאר צרה שמה יכתן לרודף אחרי זונה נכריה בת אל נכר כי תטה לבו אל עבודת אלהים אחרים כבנות מואב בבעל פעור וכנשי שלמה אשר הטו את לבבו · אף ונומר כי ראוי להשמר ממנה הרבה מאד יען כי תארוב כחתף שרוצה לומר לחטוף האנשים ובוגדים במין האדם תוסיף · כי הרבה מהם ההולכים לתומם בדרך ישר ותמים כשיחטפו מהן ילכדו ברשתן ולא יוכלו להנצל · למי ונומר והנה ראוי לך לברוח מן הזנות ויין ותירוש אשר יקחו לב יען כי רודפם בסופם יחולו עליהם כל מיני הצרות · כי למי אוי ואבוי ונומר רק למאחרים על היין שבכל היום ובלילה לא יחדלו מלשתות · ולבאים לחקור ממסך שהוא מקום דירת הזונות שפרום [illegible] ממנו פן ילמדו כשי העיר ממעשיהן הרעים ולכן נקר' ממסך: תהו אומרו למאחרים [illegible] שאחת ככה כי שתיית היין יוליד נזילות וחלאים רעים ורבים [illegible] פורח [illegible] אשר לאהבם בעולם יצעק תמיד אוי ואבוי בפצעים ההם · וכשישתכר יהיה לו [illegible] ומדינים ושיח כי ידבר הרבה ודברי שטות עם זולתו בעת שכרותו ויריב עם [illegible] האדם [illegible] ויכוהו עד שפך דם · וכן הדיקק אשר יתמסכל על [illegible] ידבקו בו נגעים ופצעים [illegible] הרעים וזה מעפעף [illegible] אשר [illegible] יצעק אוי [illegible] ויהיה לו מדינים חנם ושיח עם אלהיו על מכאוביו ואולתו תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו · אל תרא ונומר ולכן בני אל תרא ואל תביט ביין כי יתאדם כי יתן עינו ומראיתו [illegible] וכשהוא הולך בגרון ביושר שהוא אות שהיין טוב ואינו מעופש כי בהיותו מעופש ילך בדרך עקלתון בהטותו הנה והנה בנזילתו · אחריתו וגו' כי אחרית היין הוא לישך האיש השותה כנחש · וכצפעוני יפריש פר"ל יכאב כי הכאב יולד בפירוק המחובר · וכן יקרה לשכורים [illegible] בהנעמת היין ואידיו באצטומכתו ומוחו ויקיאו את אשר אכלו ואשר שתו ויהי להם לאכול שמחת יומם · עיניך ונומר יאמיתות היין יניעך לבקש לראות הזונות זרות · ולכך יחשוב וידבר תהפוכו' כי כן דרך השכור לדבר הרבה ודברים נגדיי האמת : והיית

ר מנחם המאירי

תנה וגו' · כי וגו' · אף וגו' · הזהירו בפרט להשמר מהלכדו בפח חלקת אמרי נכריה ואמר תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה · כי העין והלב הם סרסורי החטא כאמרו בתורה ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם · ואמרו ז"ל עינא וליבא תרין סרסורי דחטאה אינון וכן אמרו ז"ל הב לי ליבך ועיניך ואנא ידענא דאת דילי והוא ענין תנה לבך לי כלומר שיהיו כל מחשבותיך פונות ומכוונות לעבודתי ואמר כי שוחה עמוקה זונה וכן באר צרה נכריה וצרה מלשון מקום צר הפך רחבה והענין בשוחה ובבאר שהנפילה בתוכם נאה כפתע ועמוקה שהעליה ממנה כבדה · ובאר צרה שלא יוכל להתהפך בה מצד אל צד כן ענין הזונה שהנפתי ילכד בה פתאום והפרדו ממנה קשה ואין תחבולה להנצל בלא עונש · ואף היא כחתף תארוב והת"יו במקום טי"ת והכ"ף איננה כ"ף הדמיון רק כ"ף ההתחלפות כמו השבעה לי כיום כלומר כאשר תמצא באדם מה שתוכל לחטוף תאמצו תארוב ותאכל עליו עד שתגיע ידו מה שנתנה עיניה עליו ויש מפרשים כחתף כ"ף הדמיון ומתך תאר כמשקל גבר ופירושו כליסטים ובלע"ז רוב"דור כמו חוטף ר"ל שהוא תארוב אבל כל פנה כליסטים ואמר ובוגדים באדם תוסיף כלומר היא גורמת שירבו בוגדים במין האדם שמשוללת אותם מכל טוב ומזר כן סולקים ונוכרים ומארבי ומרצחים ויש מפרשים בוגדים שם דבר כלומר תוסיף בגידות וכן פירשו ושוא תוקעים כמו שוגא לתקוע או שוגא התקיעות או כחתף כחתף כלומר כפתע ר"ל מעט זמן : למי אוי וגו' · למי אבוי · עד אוסיף אבקשנו עוד אחר שהוכיחו על ענין הזונה הוכיחו על ענין היין והאריך בו מצד שהוא סבת המוסך והמוסף יותר לספר התענוגים ואבוי הוא כמו אוי אלא שהוא מורה על תוספת ילל והלועזים מהגים ללעז כמלת יללם · מדינים פירושו מריבות ושיח הוא לשון קינה מענין אריד בשיחי · ולמי פצעים חנם ר"ל בפשיעתו וברדיפת דברי תהו · וכן למי חכלילות עינים וכלומר לי בפירושו אדמומית העין מרוב בכי כענין אחר השאלות והשיב בכולן למאחרים על היין כלומר כל אלו לאותם המאחרים שבת ר"ל שביתתן בעצמו' מתון ופנאי בשתיית היין ובלעו אל שלידי לאכן וכן לבאים לחקור ממסך ופי' ממסך הוא כלל לכל משקה הצריך למזיגה אלא שנזכר הנה על היין בפרט בהקרא לפעמים הפרט על שם הכלל · והענין שמתחילים לחקור על היין היכן ימצאוהו טוב וחשוב ויש מפרשים לנוי חכלילות עינים תחלת התשובה והוא כמו כל אלו לאשר לו חכלילות עינים מצד היין לרוב המשך האדם בו חזר להזהירו שלא יפתה אחריו · ואמר אל תרא והענין אל תראה בלבך ובשכלך לבחור בו ואמר על טוב בכעו כי יתאדם וכן לדעת כל ז לאי כי יתן יין כי יתאדם ואל תרא פירושו כמו אל תרצה כמו השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה · ויתהלך למישרים גם כן לדעתם על היין כלומר שהוא ישר וענג לשותהו · ולדעתי למה שהם מפרשים באותו על היין בכוס עינות זה על היין מלשון ועינו כעין הבדולח כלומר בעו ומראהו נתן בכוס · ולי בו עוד לפרש בכי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים שחוזר על האדם כלומר כשיתן האדם עינו רואה בו על טוב טעמו וריחו שיתהלך במהרה כדבר ההולך ביושר בלב האדם בשתייתו ובמוחו בריחו · ואחריתו כלומר ובאחריתו כלומר אחר שיתמיד בו כנחש ישוך ודמיון זה כי הנחש לא ירגיש הנשוך לשעתו חוזק הכאב אבל הארס לדקיקתו נכנס מתחלה לפנות קודש שיכשל בו הוא מתהלך במישרים · ופי' יפרים כמו יעקוץ ועל זה נקראו פרשים על צד שעוקצים הסוסים במנפים שברגליהם יתרגום במלמד הבקר בפרשא דתורא · ויש מפרשים יפריש במדרי הגוף ומקומו · וכן כצפעוני יפריש כשהוא

קב ונקי

תנה בני לבך לי · לדברי מוסרי לא תתן לבך ועיניך לתאוות העולם כי שני אלה האיברים סרסורי עבירה העין רואה והלב חומד : כי שוחה · כי כשוחה עמוקה שלא יוכל אדם להתהפך שם מצד אל צד כן דרך הזונה ואשה נכריה כיון שנמשך אדם אחריה לא יוכל להמלט ממנה כל זמן שירצה · או יאמר שהזונה תגרום לאדם לרדת שחת ואל באר צרה ודחוקה אשר היציאה ממנה קשה · או יאמר שהנכריה היא באר של צרה וצוקה : אף היא כחתף · בוא מגזי' ישטוף עני והתיו והטית מתחלפות שהם ממוצא א' והטע' בקיחה שלא מדעת והמ' שאף הזונה תארוב האדם ותחטפהו ותוסיף אנשי' בוגדי' במין האנושיות שבוגדי' בנשותיהם בשבילה ואפשר שרמז בזונה החכמה החיצונית או דרך שמינו' : למי הוי · למי יתחברו האוי והאבוי ר"ל צרה אשר בעבור' יצעק אוי ואבוי · ושיח כנגר מן אריד בשיחי או משיחה שידברו עליו או שידבר יותר מן הראוי למי הכאות ופצעים בלי סבה למי אדמימות והפסד בעינים למאחרים וגומר : למאחרים על היין · פי' למי יתכן שיבואוהו אלו וכל אלה המקריים הנגזרים לאותם שמאחרים עצמם על היין שלא די להם ששותים מן היין לפרקים אלא שמאחרים עליו לעמוד עד סוף היום · וג"כ לבאים לחקור ממסך ר"ל לאותם שהולכים בחקירות ודרישות אנה ימצאו היינות המשובחי' · וממסך מגזי' מסכה יינה והוא שם בשקל ממכר ממסך הסוכך : אל תרא יין אמר דרך עלה אחר שהענין כן שאלו המקרים באים לאכו אל תרא אותו ואל תביט בו בעין ההידור בעבור היותו אדום ובעבור שיתן היין בכוס עינו ר"ל מראיתו · ובעבור שהוא יורד בגרון דרך ישר והלך כי אחריתו וגו' · וי"מ יתהלך היין בכוס למשרים כלומר שהוא טוב וישר לשתותו · ובדרש כל מי שיתן בכים עינו ר"ל שמרבה שכרות כל העבירות דומות לו כמישור כל דרכיו ישרים בעיניו : אחריתו כנחש ישך · ר"ל בסוף והוא כטעה אחר השתייה יכאיב השותה ככתב כנשיכת הנחש וכצפעוני כן יכאיב · ויפריש הוא מלשון פרש ונקרא פרש הרוכב על סוס בעבור שהוא מוליך הסוס במרוצה בכח הפרשים אשר ברגליו העוקצי' אותו אישפורא"ש בלעז ותרגו' מלמד הבקר פרשא דתורא · ויש מפרשים יפריש מהפרדה שבעת הפרדת חלקיה בשר יהיה הכאב ואמר זה דרך משל כי היין יכאיב אנשי' מכאובים וראשם כאלו הם נשוכי נחשים וצפעונים · וזה דבר נגלה ומפורסם בשכורים : עיניך יראו זרות · ר"ל מראות זרות בעבור עליית האדים מן היינות אל הראש שלא יראו העניינים לנכח עיניהם כפי מה שהם רק עניינים אחרים זרים ולפיכך ידבר תהפוכות דברים שהם הפך האמת ונקרא הדיבור הפנימי דיבור כמו ודברתי אני עם לבי · או יאמר לבך יחשב תהפוכות · וי"מ עיניך יראו זרות ר"ל נשים זרות · ויאמר כאשר תראינה עיניך נשי' זרות לבך ידבר תהפוכות הפך הדבר הישר בסבת שתית היין : והיים

מנחת ערב

מוללחים כי אם ביראת ה' כל היום כלו' כי אם בהיות אתך יראת ה' כל היום בלי הפסק כי אז והיית מולך ולא הירד כי תקנא אלהרהר וליכשל כי אין לך הפסק כי כל היום תמיד ההה דבק ביראת ה' :

כי אם תרוה כ"ש אחרית לרעים לחטאים וימחו שקטים ושלוים לא תירא מפני כך שתקותך מטות הע"הב תכרת אלהך מכ"ה בהעדר מיך יראת ה' כל היום בחמדה שאז אם תראה אחריה לרע אזי תקותך תכרת מלבך ח"ו כי תבא להרהר :

או יאמר אל יקנא לבך בחטאים המוללהים כי אם ביראת ה' תקנא כל היום גם שהיא מדת יצר הרע היא לטובה נשמא תאמ' אם הקנאה היתה נכסית מהחטאים התרפתי רך אם להם אחרי' עד מותם למה לא אקנא בם אל תחוש כי שיבם היא טוב לך כי אם יש להם אחרית הנה בזה ותקותך בעושר הע"הב לא תכרת כי תאמר אם לעוברי רצונו כך לעושי רצונו עאכו"כ :

או יאמר כי אם יש אחרית כלו' אל תאמ' כי [illegible] בע"הב יהיה לו [illegible] חלק כי לא יבצר שלא יעשה גם איזה מצוה ולזקה באופן שיהי' לך קנאה על הרע' באשר שיש לו בשכר עולמות אל תאמ' כן כי אם יש אחרית שיהיה לו חלק מה לע"הב על איזה מצוה אשר היא במורים ליותר כמז"ל בהצדיק נוטל חלקו וחלק הרשע בג"ע וא"כ לך יבא תקוה על זה ייסיפו לך על חלקך וזה ותקותך לא תכרת :

תנה בני לבך לי הנה חז"ל סנבי הלב כרמ' לשון רבים לבבכם לפי שיש לו שתי לבבות יצ"ט ויצ"הר וז"ש תנה בני לבך שהוא הלב רע לי כי על היצ"ט איני צריך להזהירך כי טוב הוא אלא על לבך הרע אחר עיני הגיפו והקדים הלב לפיים אע"פ שהעינים רואות קודם שיחמוד הלב כי מראיית העין יחמוד הלב כמו שא"ז"ל עינא ולבא תרי סרסורי דחטאי ניהו עין רואה והלב חומד והדברים נאמרים מ"מ הקדים הלב לפי שהוא העיקר כי אם אין הלב חמד אין ראיית העין מועיל מאומה כדתנו' דחמר דמיין בעיני כי קיקי היוורי וז"ש תנה בני לבך לי שאל תהרהר בלבך יעי"כ ועיניך דרכי תרצנה כי טוב הכנת הלב יועיל לעינים להפריסם מראות ברע בכו כה כי הלב עיקר הכל וכ"ש בלא יספיק העינים להחזילו ואת האיברים עמו :

וישמא האזר הלו' ג"כ יתהפך ש"ס. ההן עיניך לי ולמדודתי להביט בטוב ולהעבירם מראות ברע וגם [illegible] יבינו את הלב לו לראות ימכינו חמדה הלב כי אם העינים לא יראו הלב לא יחמוד לזה אמר כי שוחה וגומר והוא כי הנה אין שמירת העינים שמירה

רלבג

והיית כשוכב בלב ים · בספינה שחוזק תנועת הספינה יבלבל מוחו ויראה לו דברים לא כן וכמי ששוכב בראש הספינה שיתבלבל יותר מפני ראותו הים ורואה מהירות התנועה : הכוני · ואז תאמר הכוני מכים · בל חליתי כי השכרות ימנע ההרגש בעבור המכות שברוני מכים ופוצעים ולא ידעתי מפני העדר ההרגש אז ועם כל זה ימשיכך היין אליו עד שתאמר מתי אקיץ מזה השכרות שאוכל להוסיף ולבקש היין עוד כי זה דרך השכורים : אל תקנא · ותחמוד באנשי רשע השכורים תמיד לעשות רעה לאנשים ולא תתאו להיות אתם כי לבם לא התעסק כי אם לשבור האנשים ודבריהם תהייה בעמל : כי שוד · רוצה לומר שלא ידברו כי אם דברי שקר אשר יוליכם האדם מפיו בעמל גדול מפני המחשבה אשר בלב המקבלת למה שבפיו זה מה שיקרה מהמשך אל התאוות והרשע מהרע והפסד : בחכמ' ואולם בחכמה יבנה בית בנין האחד כי היא חלקו מכל עמלו והנשא' ממנו אחר מותו ובתבונ' יגיע היופי והשלימו' בבית הזה : ובדעת · הקדושים ימלאו חדרי זה הבית והוא השכל · כל הון יקר ונעים כי זה השלימות ערב ויקר למי שישיגהו השלימות מכל הון יקר כמו שקדם : גבר · הגבר יקנה החכמה בעוז שיהיה לשכלו לכבוש תאוות החומר ולנצח אותו · ואיש דעת הוא מחזק ומאמץ ידי הכח אשר לשכל להכניע שאר הכחות לעבודתו וזה כי למעלת הידיע' והחשק הנפלא אשר לבעליה לשקוד בה תהיה כל השתדלותו בה ובזה האופן יכנעו שאר הכחו' אל זאת הדריש' : כי בתחבולו' תעשה לך מלחמה · עם היצר הרע והוא הכח המתעורר אל התאוות הגופיות והתשוקה ומכו תהיה ברבות היועץ לתת עצה על זה או יהי' הרצון באמרו ברב יועץ ברבוי היועץ וגדולתו כי אז הדברים יותר נשמעים ויתחכם יותר להמציא התחבולות אשר יוכלו בהם היצר הרע עם שאז יקל יותר לנצחם כי השגות החכמות והערבות הנפלא אשר בהשגת' יכניע הכחות הגופיות כלם והנה זה הפסוק מבאר הסבה במה שאמר ואיש דעת מאמץ כח : ראמות

וְתֶהֱוֵי הֵיךְ דְּשָׁכֵיב בְּלִבֵּיהּ דְּיַמָּא וְהֵיךְ
מַלָּחָא דְּדָמֵיךְ בְּקוּלְפָּא׃ וְתֵימַר מְחוֹנַנִי
וְלָא אִיכְרְהֵירִת וּבְזִינַנִי וְלָא יְדַעִית
לְאֵימַת אִיתְּעִיר וְאוֹסִיף וְאֶבְעֵינֵיהּ
עוֹד׃ לָא תִיטַּן בְּמָרֵי בִישְׁתָּא וְלָא
תִּתְרַגְרַג לְמֶהֱוֵי עִמְּהוֹן׃ מְטוּל רִיבוּנָא
דְּאָנֵי לִבְּהוֹן וְעַוְלָא שִׂפְוָתְהוֹן מְמַלְּלָן׃
בְּחָכְמְתָא מִתְבְּנֵי בֵיתָא וּבְבִיוּנָא תַּקִּין׃
וּבִידִיעֲתָא קִיטוֹנֵי מִתְמַלְּיָן כָּל מְזָלָא
וִיקָרָא וּבְסִימָא׃ טָב גְּבַר חַכִּימָא מִן
עַשִּׁינָא וְגַבְרָא דִּידִיעֲתָא מִן הֲוֵו
דְזָדִין בְּחֵילֵיהּ׃ מְטוּל בְּמַדְבְּרָנוּתָא
תַּעֲבֵד לָךְ קְרָבָא וּפוּרְקָנָא בְּסוּגְעָא דְמוֹלְכָנָא׃
מתרעם

וְהָיִיתָ כְּשֹׁכֵב בְּלֶב־יָם וּכְשֹׁכֵב
לה בְּרֹאשׁ חִבֵּל׃ הִכּוּנִי בַל־חָלִיתִי הֲלָמוּנִי
בַּל־יָדָעְתִּי מָתַי אָקִיץ אוֹסִיף אֲבַקְשֶׁנּוּ
א עוֹד׃ אַל־תְּקַנֵּא בְּאַנְשֵׁי רָעָה וְאַל־
תִּתְאָו לִהְיוֹת אִתָּם׃ כִּי־שֹׁד יֶהְגֶּה
לִבָּם וְעָמָל שִׂפְתֵיהֶם תְּדַבֵּרְנָה׃
בְּחָכְמָה יִבָּנֶה בָּיִת וּבִתְבוּנָה יִתְכּוֹנָן׃
וּבְדַעַת חֲדָרִים יִמָּלְאוּ כָּל־הוֹן יָקָר
ה וְנָעִים׃ גֶּבֶר־חָכָם בַּעוֹז וְאִישׁ־דַּעַת
מְאַמֶּץ־כֹּחַ׃ כִּי בְתַחְבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה־
לְךָ מִלְחָמָה וּתְשׁוּעָה בְּרֹב יוֹעֵץ׃
ראמות

הכוני ב' וסימ' הכוני בל חליתי · הכוני פצעוני · וא' והכוני · ונאספו עלי והכוני ונשמדתי : ואל תתאו ב' ובסיפרא וסימ' אל תלחם את לחם רע עין · אל תקנא באנשי רעה · וא' אל תתאו למטעמותיו ר"פ קדמא דסיפ' והוא חד מן ה' יחיראין אל ומלה אחרא ולית להון זוגא וסי' אל פשטתם היום · אל תתאו למטעמותיו קדמ' דסיפרא · אל תשא יסר בנך · אל תקנא באיש חמס : וקש"י לי הא"י אל תק"נא בא"יש חמס דבמס"רה כת"יב ולי"ת להון זוג"א והא"יכא מנ"הון ית"יר מן א' ועי"ין לק"מן בהא"יסי"מן :

רשי

והיית · משוגע כשוכב בלב ים · וכשוכב בראש חבל · תורן הספינה נע ליפול ממנו : הכוני בל חליתי וגו' · כשייקץ מיינו אינו מרגיש בכל הרעות שעברו עליו וחוזר לשתות : גבר חכם בעוז · איש חכם הוא תמיד בעוז : ראמות

אבן עזרא

כשוכב בלב ים · כי יחשוב שהוא חונה והוא נוסע · חבל שם והוא החבל שקשור בברזל הספינה והענין שלא תרגיש עת חנותך ונסעך · ותאמר כאשר ישך אותך היין הכוני מכים ולא אדע עת חליתי מן המכות · הלמוני הולמים ולא הרגשתי ההולם · מתי אקיץ מייני · אוסיף לבקשו לנכח : אל · כי · בהם הזהיר מן האישים הרעים · באנשי רעה לעשות כמעשיהם · כי לעשות שוד יחשוב לבם : בחכמה · הזהיר להדבק בחכמה כי בעבורה ימלא הבית והחדרים מכל הון : יקר · והון נעים : וגבר שהוא בעוז כמלא · מאמץ פועל יוצא כלומר איש שיש לו דע' הוא מאמץ : ראמות

ר' מנחם המאירי

כשהוא פירש מן הנשיכה שאין האדם נכנס עד שפורש מנשיכתו · ויש מפרשים כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים · כלומר כל שנותן עינו בכוס ומתמיד בו יתהלך בתוך ביתו במישור כלומר שלא ימצא בו דבר שינגף רגלו בו · ואמר עיניך יראו זרות כלומ' שיתבלבל ראותו עד שידמה בעיניו שיראה מה שאינו רואה והוא ענין זרות כלומ' דברי' שאינן וכן לא יחשוב תהפוכות ומחשבתו נעתקת מענין לענין ומדמיון לדמיון כהתגולל גוף השוכב בלב ים מתנועת הספינה או כנוע לב שוכב בלב ים מרוב הפחד וכן כשוכב בראש חבל ר"ל התורן שבספינה אם לתנועת גופו מצד הרוח או תנועת לבבו מצד הפחד וחבל עם היות נקודו כפעל עבר מן הדגוש הוא שם דבר כפלס והדבר אין כהם · והוא כאמר על תורן הספינה להיותה נקשרת עם חבלים קורא לה כן · ואמר אחר כן הכוני בל חליתי רוצה בדרך הערה על הסתקעות האדם בו וקושי ההפרד ממנו והוא כאלו אומר שאע"פ שהגיעוני כל אלו ההכרות בסבתו בהתבלבל שכלי עד שהכוני מכים בל חליתי ר"ל שלא הרגשתי בחליי כענין אין אולה מכם עלי וכן הלמוני כלומר שברוני ולא ידעתי ר"ל גם כן לא הרגשתי אע"פ כן אני מתאוה מתי אקיץ משכרות שכרותי ואוסיף אבקשנו עוד כי לא אוכל להפרד ממנו : **אל** תקנא ונומר · כי ונומר · אחר שהוכיחו בפרט במגונים שבמיני בקשת המותרות והם הזונה והיין הוכיחו דרך כלל מכל המדות המגונות הנמצאות ברשעים ואמר שלא יקנא באנשי רעה ר"ל הרשעים ולא יתאוה להיות אתם במעמדיהם כי שוד ותמס יהגה לבם ועמל ואון תדברנה שפתיהם ומעתה השלים תוכחת הבן וחזר לדבריו הראשונים בחכמה יבנה בית · עד בשער לא יפתח פיהו · בהמצא טוב בבית בשפע כשעור הצורך יאמר עליו לשון בנין ועל זה אמר בחכמה יבנה בית והעמדתו על תכונו בסדר ההוצאה מן השמור יאמר עליו לשון התכוננות ועל זה אמר ובתבונה יתכונן והרבות בקניינים עד שיצליח לקנות עושר וכבוד יאמר בלשון מלוא החדרים כי הדברים היקרים דרך בעליהן לגנוז ולצפנם בחדרי' ועליו אמר ובדע' וכו' וכשהחדרי' ימלאו כל הון יקר ונעים בדעת האדם ועל זה אמר גבר חכם בעוז כלומר האיש החכם עומד בעוז כלומר לבטח הפך הכסיל של פחיתות פעולותיו ורוע מעשיו מתפחד תמיד בכל יום · ואיש דעת מאמץ כח ר"ל מחזיק באמונו ושומרו מן הבזור וכח פירושו אמון כמו ומכחכם שחדו בעדי ואמר כי בתחבולות וכו' · חזק מה שאמר שכל אלו הדברים נמצאים מצד חכמות הבעלים ותכונתם ודעתם · ואמר שאפילו המלחמה יועיל הדעת והתחבולה והעצה יותר מרוב החיל וכל זה הערה להשתדל בקנין ויפקח את עינו לשמרו אחר שעלה בידו · ואמר על הכסיל שהחכמות האלו בהשתדלותו על זה ראמות וחושב שלא יוכל להשיגם ולכן נמנע מהשתדל ולכן נעדר כל זה ממנו מצד עצלתו ובשער לא יפתח פיו · קרא השער מקום קבוץ בני אדם למלאכות ולסחורות כלומר לא די שלא התעמל בזה במעשה אבל אפילו פיהו לא יפתח לחקור ולשאול היאך משתדל זה בסחורתו וזה במלאכתו עד שיתן לבו לעשות בהם · ובדרך נסתר קרא המדור הנלאי בית והוא יבנה ויושלם בחכמה ובתבונה וחדרי השכל ימלאו כל מיני חכמות הנחמדות מזהב ומפז או הם רמז לסודות התורה כי כל מקום שייחסהו לחדר רומז על הסודות ואמר גבר חכם בעוז כלומר שיתגבר החכם בזה בעוז ובכח ובעמל גדול ובאמצו כחו לפתוח לב ללמוד החכמה יום יום ונלחמו עם היצר הנולד אשר בקרבו ונצחו אותו בתחבולות והושעו ממנו ברוב יועץ ר"ל בעצה טובה ונכבדת וברוב פירושו בחשיבות שלמון רב ביתו · ויועץ שם כפלם ואת

אבן יחייא

והיית וגומר ואז בעת שכרותך היית כשוכב בספינה בלב ים כשהוא הולך וסוער וזה לסבת עליית האדים אל המוח ודלתם אשר יגעשו ויתעשו וכשוכב בראש חבל שהוא תורן הספינה אשר כל החבלים תלויים בו ותמיד יתנועע ואפילו ברוח מצויה דינשה · הכוני וגומר ומסכלות השכור הוא כי יאמר אף שהכוני בני אדם בל חליתי ולא הרגשתי במכותם ואף כי הלמוני בל ידעתי מה שעשו אתי רעה מה שלכן אגזור כי אין בעולם דבר יותר מעלה מהיין שהוא רופא ומוחץ · ולכן אתאו מתי אקיץ להוסיף ולבקשו עוד · אל תקנא וגומר ולכן בני אל תקנא באנשי רעה אלו השיכורים והזוללים · ואל תתאו להיות אתם · כי וגומר לבם יחשוב ויהגה תמיד השוד והשבר למלאת תאותם הבהמית · ועמל ואון שפתיהם תדברנה :

בחכמה יבנה בית וגומר במעלת החכמה יבנה האדם בית · ובמעלת התורה ובזכותם יכונן ימים רבים על שלמות ביתו אשר בנה · וכאומרו ה' לדוד והקימותי את זרעך אחריך וגומר והכינותי את ממלכתו הוא יבנה בית לשמי וכוננתי את כסא ממלכתו עד עול' וגו' אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני האדם · ובדעת וגומר ובדעת שהוא מעלת המדות החדרים מהבית ימלאו כל הון יקר ונעים ולא הון מגזל ודופי · כי להיות כוח לבריו' כלם ידבקו בו ויטיבוהו ויעשו שותפיות ומסחורות עמו ויעזרוהו בממונם עד שיעשיר · גבור וגומר והגבר אשר יש לו מעלת החכמה והוא חכם ויש לו מעלת הגבורה מתאוז · ויש לו מעלת המדות שהוא איש דעת · הוא מאמץ כח על כחו בגבורה בב' המעלות מהחכמה והמדות אשר נתחברו אליו · כי וגו' וזה יען כי בתחבולות הנלמדות ממעלת החכמה תעשה לך מלחמה עם אחריך ותנצחם · והתשועה מהאויבים הרודפים אותך להרגך תהיה ברוב חכמת היועץ חכם שיורה הדרכים והאופנים הנאותים אל ההנצל · ראמות

קב ונקי

והיית כשוכב · יראה אליך בעבור שכרותך שמקום מלבך ימוט כאשר ינוע בכברה לדמיון השוכב בספינה כשהיא עומדת בלב ים שאינה עומדת על מתכונת אחת ולא על מצב קיים רק מצבה מתנודע ומתהפך אחת הנה ואחת הנה וזה מפורסם בשכורים : וכשוכב בראש חבל · הוא תורן הספינה משום בלעז שיבלבל יותר מפני ראותו הים · ויש מפרשים שהוא הברזל המכעץ את הספינה הנשלך בלב הים הנקרא אנקורה ונקרא חבל מפני שמשליכים אותו בחבל גדול ועב : הכוני בל חליתי · אז יאמר הכוני לפי שמנהג השכור להכותו ולהלמו על ענין שכרותו והוא יאמר לא חליתי באלו ההכאות ולא ידעתי מי הלמני שלא ירגיש באיבריו אך יאמר מתי אקיץ מייני אוסיף אבקש היין ואשתה ממנו : אל תקנא · אל תתאו להתחבר עם עושה רעה כמו הנזכרים ואל תתאו להיות אתם כי שוד יהגה לבם · רק השתדל על החכמה שבה תהיה בנין ביתך וקיום קניינך וימלאו חדריך מכל הון יקר ונעים : כי טובה חכמה מגבורה וגו' : כי שוד יהגה · לא יחשוב לבם כי אם לשדוד ולגזול והון ועמל תדברנה שפתותיהם ר"ל מביאים עמל ותורח על בעליהם ולא יגיעו אל מבוקשם · או יאמר כי הם המדברים ומחשבים להביא עמל על זולתם ולפי' אין רוצים להתחבר עמהם · בחכמת · פי' בחכמה יהיה ביתו בנוי ונכון כי השוד שעושים הרשעים גורם להם שיהיו בתיהם נהרסים וחסרים מכל טוב ובדעת החדרים יהיו מלאים כל הון יקר כי הבורא ישלח ברכתו בכל אשר יש לו : גבר · ר"ל תמיד הוא בעוז ואיש שיש לו דעת מאמץ כחו בכל יום לעשות רצון הבורא · או יאמר כי הגבורה לבדה במקום שאין שם חכמה לא תועיל ולא תציל כי טובה חכמה מגבורה אמנם כשיזדמן שיתחברו באיש החכמה והגבורה אז תלך ענין הגבורה על השלמות והוא מה שכוון באמרו גבר חכם בעוז · ר"ל כשיזדמן שימצא גבר שיהיה חכם ויהיה לו עוז בעבור שהוא איש דעת ר"ל חכם הוא אמיץ כח לא בגבורה לבד · ונתן הסבה בזה ואמר כי בתחבולות תעשה לך מלחמה כלו' מה תועיל הגבורה לבדה אם לא תהיה בה מן החכמה שיעור שבה יוכל לעשות תחבולות לנצח הנלחמים עמו : כי בתחבולות · רוצה לומר במחשבה ובעצה תוכל לנצח אויבך אם יהיה לבך שלם עם השם וברוב יועצים שיהיו יראי השם אם תשאל מהם עצה תהיה נושע בעצתם : ראמות

מנחת ערב

שמירה מעולה כי הלא אפי' כשהעבירה אמורה ואשר ישית לב אליה ברוח יברח ממנה וגם שעיניו בלתי מביטים ברע עכ"ז אפשר תבא לפניו פתאום ותפתח עיניו ותראנה בתכיפות כי העין אחד משלשה דברים שאינן ברשותו של אדם ובהיות הלב בלתי שקוע בעבודתו ית' יתמוד והאיברים יגמרו משא"כ בהיות הלב טהור וזהו כי שוחה עמוקה היא הזונה באמת והאיש הנלבב יודע מומרתה וגם באר צרה נכריה כי כבאר הנובע כן באר נובע צרה היא הנכריה כי זולת מומרתה יתעתד לימשך אחרי מאכלותיה ואליליה כענין בנות מואב ולהיות עמה בעה"ב ואין אברהם מצילו מגהינם לפ"ל כאשר ליתר ישראל הנמולים כאמרם ז"ל במס' עירובין שנדבק בו ערלת קטן שלא הגיע למילה הרי שנובע הבר' : ועכ"ז שהלב יודע מדת רעתם אכ"ל הזונה אשר מעמנו היא כ"א אף היא הנכריה הנזכרת עם היותה מבנו' נכר תבא פתאום כי בחטף תארוב את האיש לעמוד במארב יראנה אשר לא צדה וראותו אותה בעיניו עם היות רעתם רבה כנזכר עכ"ז אם יש בוגדים באדם עצמו שהוא הלב שאינו כשר וגם היצר הרע אז תוסיף הנכריה בגידה לאטא שהלב יתמוד לגמרי והאברים יגמרו ויבגדו בה' שאין זה רק על שאין הלב ניתן לשמי' אך אם היה הלב ניתן לה' גם שהיו עיניו רואות לא תוסיף הזונה והנכריה בגידה כי הלב לא יתמוד כי לה' הוא ויסכיל כי שוחה עמוקה היא הזונה ובאר צרה הנכריה ולא יחטא :

למי אוי וגו' הנה שלמה בחכמתו בא ללמד דעת אל כל איש חכם לב שומע עצה ולוקח מוסר אשר לא נסה ללכת בעצת רשעי' ובדרך גבורים לשתות יין תמיד לא עמד ואמר הנה שש מדות בשותים יין תמיד יש שאחרי שתותו יתעצב אל לבו כי היין בוגד יקנה בו עצבות לרבויו ויש שנוסיף על העצבות יבכה מלבו ועל שתי אלה אמר על הא' למי אוי ועל הב' למי אבוי שהוא אוי כפול ויש ילהטהו לאחרחר מדנים עם כל הקרובים אליו וזהו למי מדינים ויש שיקנה בו השכרות רוב שיחה שיפליג בדברים עד אין קץ וזהו למי שיח ויש שיביאהו השכרות להכות ולפצוע את אשר לפניו וזהו למי פצעים חנם · או למי פצעים חנם כי יש שלא ישקוט על שמריו לישן שם ולהפיג יינו רק יתעורר לקום ולהתהלך בחוץ ואין איש יכול לעכבו באמור להם הלשכור החשבוני את השכורים ולא אני והלוך ילך באישון לילה למחוז חפצו בשוקים וברחובות וימצאהו השומרים הסובבים בעיר יכהו יפצעוהו עד יבלו ספתותיו מלומר די ומה גם אם לגנב יחשבוהו והם פצעים חנם איש שלא יתפעל רק יקנה חכלילות בעיניו וזהו למי חכלילות עינים : ולמי הן כל אלה למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך כי הם גבורים לשתות יין אשר הורגלו תמיד להיות מאחרים על היין וחוקרי ממסך שיבחרו להם לגנות מזקים בחקירת הממסך והמזיגה כי יין בלתי ממוזג בנקלה יבחרו להם חזקים לסבול מים רבי' ובעת שתותם לא יאמרו מים מים והן אמת כי האנשים ההמה גם שעיניהם לא יראו זרות ולא ידמה להם היותם בלב ים ובראש חבל כי הורגלו בו ולא יבהלם לא יבצר מהם ה' משפה דברים המתרגשים כמדובר : אך אתה בני המובדל מן הטועים ההלה ולא נסית לעשות כמעשיהם אל תאמר בלבבך הלא אני לא אהיה מהמאחרים על היין כאלה כי לא אבחר דרכם אך אשתה שיעור בינוני להבריא את גופי כי הלא היין יתאדם בגוף ויתהפך לדם נבחר ויפה מרפא ומבריא את הגוף כמ"ש ז"ל ריש כל אסי' אנא חמר אמר לך תרא בעין אומרך כי יתאדם בכוסך יותר על אדמימותו ויהפך לדם כי הלא כפיך תיכיה הורבא כי הלא כי יתן אדם בכוס עינו כלו' שלא יתן עיניו רק בכוס אחד בלבד אז טוב לו כי אז יתהלך היין במשרים דרך ישרה מן הפה אל האצטומכא והבטן אשר תשלחנו אליהם ולא יזיק לראשך ולבך ועיניך והוא מאמר החכם שנמשל למה שנקלת את היין אמר מפני שנבגד בשליחות אני שלחתיו לבטן והוא עלה לראש ולא לשותה ולא לשתות כוס א' וזהו כי יתן בכוס עינו כוס א' אז יתהלך היין במשרים מן הפה אל הבטן ולא יעקש דרכיו לעלות ולהיות בא עד הראש : אך אחריתו לאחר על היין ומרבה לשתות יהיה לו כנחש יחף שישוף עקב ויעלה הארס מלמטה למעלה עד יבלבל הלב והראש וימית כן יעשה היין שיעלה למעל' כארס נאש במקום שהיה לו לרדת וכצפעוני יפריש ויתפשט בגוף : ומזה יתגברו אחרי סרסורי דעבירה עיניך יראו זרות ברויה מושכת ומתרשת בלב עד שלבך יוציא הדברים אל הפועל וזה ולבך ידבר תהפוכות שהלב יפעול כ"כ באלו

ראמות לאויל חכמות · מין אבן יקרה שאינה מצויה כמה דתימר ראמו' וגביש כלומר כל חכמה דומה לכסיל יקרה וכמרגלי' לקנות לומר איך אעסוק בתורה מתי תעלה בידי אבל החכם שונה היו' מעט ולמחר מעט : **מחשב להרע ·** סוף תחבולו' רשע · **לו בעל מזימות יקראו ·** גורם לו רע שהבריות קוראים לו בעל מזימו' עצת רשעי' : **זמת אולת ·** עצת אולת · חטאת לבעליה · **ותועבת לאדם לץ ·** לבנות היא המתעבת את האדם על הקב"ה ועל הבריות : **התרפית ·** התורה · **ביום צרה צר כחך ·** מגלגלי' השרת לא יהיו מאמצין כחך זה מדרש חכמים · ולפי פשוטו התרפית ביום צרה אהובך לעמוד מנגד צר כחכה · ביום פורענותיך דכתיב אם החרש תחרישי וגו' : **הצל לקוחי' ·** וגומר להציל את הלקוחי' למות ואת המטים להרוג אם תחשך מלהציל' על זה אמרתי צר כחך : **כי תאמר ·** שמא תאמר וזהו כי משמש בלשון דילמא : אבל

ראמות ג'ב"ב וגבים ויששכר וגד דד"ה

ז רָאמוֹת לֶאֱוִיל חָכְמוֹת בַּשַּׁעַר לֹא יִפְתַּח־פִּיהוּ׃ ח מְחַשֵּׁב לְהָרֵעַ לוֹ בַּעַל־מְזִמּוֹת יִקְרָאוּ׃ ט זִמַּת אִוֶּלֶת חַטָּאת וְתוֹעֲבַת לְאָדָם לֵץ׃ י הִתְרַפִּיתָ בְּיוֹם צָרָה צַר כֹּחֶכָה׃ יא הַצֵּל לְקֻחִים לַמָּוֶת וּמָטִים לַהֶרֶג אִם־תַּחְשׂוֹךְ׃ יב כִּי־תֹאמַר הֵן לֹא־יָדַעְנוּ זֶה הֲלֹא־תֹכֵן לִבּוֹת הוּא־יָבִין וְנֹצֵר נַפְשְׁךָ הוּא יֵדָע וְהֵשִׁיב לְאָדָם כְּפָעֳלוֹ׃

אבל

מִתְרְעֵם שַׁטְיָא בְחָכְמְתָא וּבְתַרְעֵיָא לָא פָתַח פּוּמֵיהּ׃ מַאן דְחָשִׁיב לְמִבְאַשׁ נִיקְרוּן לֵיהּ מָארֵי תַרְעִיתָא בִישְׁתָא׃ תַּרְעִיתָא דְשַׁטְיָא חֶטְאָה וּמְרַחַקְתָא דְבַר נָשָׁא חַכִּימָא מִמִּיקְנוּתָא׃ אִין תִתְרַפֵּי בְיוֹמָא דְעַקְתָא מִתְתְּעִיק חֵילָךְ׃ פְּצָא לְאִלֵּין דְמִתְנַסְבִין לְמוֹתָא וּמִתְרַבְרְבִין לְקִטְלָא חֲסוֹךְ׃ וְאִין תֵימַר דְלָא יְדַעְנָא דְתַרְעִיתָא דְלִבָּא אֱלָהָא בָאֵהִיוּ דְנָטֵיר נַפְשָׁךְ הוּא יָדַע וּפָרַע לְבַר נָשָׁא הֵיךְ עוֹבָדוֹי׃

ברי

ראמות ג' כתיב כן וסימ' נמס' בואתחנן וביחזקאל סימ'כ"ח ובמשלי סימן י' ע"ש : כחכה ל' מ"ל התרפית והוא מן כ' מלין נסבין כה בסוף תיבותא וסימ' נמס' בסדר וארא : ידע י"ט וסי' נמס' בספר תהלות סי' צ"ב:

ראמות · הנה החכמות רמות לאויל לא ישער בעצמו שיוכל להשיג' ולזה לא יפתח פיהו בהיותו בשער את החכמים ובאר אחר זה הסבה ואמר מחשב להרע הנה האיש המחשב לבו להרע לו המחשבות ולחברם אליו ישתדל בזה האופן שיהי' בעל המחשבו' הנופלות בזה בכללם הנה החכמות יקראו אליו שיקנה אות' כי זה הוא דרך אשר יגיע בה ההשגה לאדם כמו שזכר הפילוסוף בספר הגלות ובמה שאחר הטבע כי בזה יוכל לברור הכוזב מהם הבלתי צודק והגיע לו הידיעה בזה בלא שום ספק כמו שהתבאר שם : **זמת אולת ·** אך איש אולת הוא רחוק מאד מזה כי הזמה והמחשבה היא לאיש אולת חטאת וחסרון לפי שהוא יעשה פעולותיו בלא השתכלות ומחשב' כמו שזכרנו במה שקדם וכן הזמה והמחשב' הוא דבר מתועב ונמאס לאדם לץ כי אינו כי אם בדברי לצנ' בזולת ישוב והסתכלות או ירצה בזה כי זמת איש אולת היא הטאת וחסרון כי הוא לא ישלים המחשבות אבל יעשה לפי המחשבה הנולה על לבו ראשונה ותועבת הזמות תמלא לאדם לץ כי הוא לרוע עניינו לא יקח מן המחשבו' כי אם מה שהוא יות' מתועב ויותר מרוחק כי הוא הנרצה אצלו : **התרפית ·** הנה אם התרפית מהשתדלות הראוי בקנין החכמה הנה בבא יום צרה אז כחך צר וקצר מעמוד כנגד הצרה ההיא : **הצל ·** אם תמנע עצמך להציל הלקוחים למות ומטים ליהרג והם הכחות השכליות כי הצלתם תהיה בקנין החכמה והשלימות ובזול' זה ימותו ויפסדו : **כי תאמר ·** הן לא נוכל לדעת אלו המחשבו' אשר קבולם מביא לקנין המחשבה הלא הש"י שהוא תוכן הלבבות ומשלים אותם והוא שומר נפשך הוא יודע אם השתדלת בזה הקנין כאשר תמלא ידך והוא ישיב לאדם גמול כפעלו : אכל

אבן עזרא

ראמות שלא יוכל להגיע אליהם · **בשער** שם החכמים : **מחשב להרע לו ·** זמת · ב' דבקים · כלומר מי שיחשוב רע יקראו הקוראים לו בעל מזימות כענין ויקרא לו אל אלהי ישראל והטעם יקראו את שמו ונקרא כן מזמת איש אולת ומחשבתו לעשו' חטא וזהו זמת אולת חטאת · ותועבת כסמך כמו שנת לעיני ופי' לבני אדם איש לץ תועבת שהם יתעבוהו : **התרפית ·** הצל · כי · ג' דבקים · התרפית ביום צרה הבאה על חברך ולא הצלתו · צר כחכה בעת צרתך פי' הצל אם תחשוך מן הלקוחים למות בבא צרתם שתאמר לא היינו יודעים עת כלקחו למות הלא תוכן לבות לעשות רצונו ונוצר נפשך ממות הוא יבין וידע שלא אבית להצילם וישיב לאח' כמוך כפעלך שתהיה בצרה כמוהו ולא תמצא מציל : אכל

אבן יחייא

ראמות וגומר מה שהכסיל אשר לא למד החכמה להיות ראמות החכמות בעיניו ובשמים קנם ונמנעי ההשגה לאנשים · כשיהיה בשער הזקני' להביא עלות מרחוק על עשית המלחמה והצלת מן האויבים · והנהגת המדינה לא יפתח פיו כי הוא לא ידע ואשם בדברו ולכן ימנע מהדבור : **מחשב** וגו' ואתו השכל האינושי אשר הוטבע בו בכסיל הנזכר כי יהיה מחשב תמיד להרע לזולתו · ולכן לו יקראו האנשים בעל מזמות ומרמות כי יהיה חכם להרע ולהטיב לא ידע : **זמת** וגו' ואף כי שכסיל הלז לא יהיה מחשב להרע עם כל זה נקרא חוטא · יען כי עון זמת האולת והיותו רק מן חכמה הוא חטאת גדול · כי בחכמה יושג הדבקות האלהי מה שימנע השגתו בהעדר החכמ' ותועבה היא לאדם היותו לץ כי לא נברא רק להודות ולהלל לאשר בראו והוא לא כן יעשה אבל הוא מאבד ימיו בשיחות בטלות עם יושבי קרנות ולוצצים · **התרפית** וגומר הזהיר האדם שיהיה זריז ומהיר לגמול חסד לזולתו ובפרט כשהוא בצרה ולבקש להצילו בכל מאמצי כחו · וזה יען כי אם התרפית ביום צרת עמיתך ולא עזרתו ולא הצלתו · בעונש הרעיון הלז כחך ונפשך יבוא גם היא בצר ומצוק ואין עוזר : **הצל** וגומר ולכן ראוי לך להצל האנשים השבויים הלקוחים למות ולפדותם בממונך · והבאים לבית עמיתך להרוג אותו · אם ובודאי ראוי לך לחשוך ההרג ההוא ולהצילו ואין לך לעמוד על דם רעך : **כי תאמר** וגומר ודע נאמנה כי לא יועילך ההתנצלות לאמר הן לא ידענו הדבר הרע הזה ולכן לא מחיתי אותו ולא עזרתי הנרדף · כי הלא התוכן לבות הוא יבין מחשבותיו · ומי שנוצר נפשך בתוך גופך הוא יודע מחשבתך · והשיב לאדם כפעלו ואם ידעת הדבר הרע והתעלמת ממנה אשר ישיב ה' אליך גמולך בראשך : אכל

ר' מנחם המאירי

ואת היותר התרמנו בו פירושו ברוב ועניים כמו שהתבאר · ואמר אחר כן ראמות לאויל חכמות כלומר שהם כמנעות בעיניו למצוא אותן תכונתם לכן מתעצל בהיותו בשער ר"ל אצל החכמו' והוא כאלם לא יפתח פיו ואמר ראמות וגבים כלומר מרגליות ואבני יקרות שהם דברים בלתי נמצאים בעיניו : **מחשב** ונומר · זמת אולת ונומר · חוזר כנגד האוילים לומר שהחכמו' ראמו' בעיניהם וכל שמחשב להרע ולהזיק בני אדם או להתלוצץ בהם הוא בעיניהם חכם ובעל מזמו' כי לסכלותם יערב להם כל אותו במעשה הסכלות והליצנות והאמת הוא הפך מחשבתם כי מחשבת האולת חטא וכן הליצנות הוא תועבה ומיאום לאדם · ובדרך אחרת רומז על שלמות המדות וקרא מחשבים להרע החוטאים אשר כל מחשבתם להרע ולהתעסק בתאוות בהבלי העולם ובשקרים והולכות ושאר מיני תאות הממון ואמר על האוילים שהם קוראים לאיש ההוא חכם ופקח ובעל מזמות ואינו כן כי זמת אולת כלומר מחשבה שכל תכליתה אינה רק בדברי אולת חטאת היא ר"ל חסרון והעדר שלימות להיותה נעדרת לבלי כונת תכלית טוב ותועבת לא כמוך במקום מוכר כמו חמת למו · שנת לעיני כלומר וכן הלץ אשר כל מחשבותיו בליצנו' ר"ל בדברי המונעי' בחכמה הוא תועבה ומיאוס לאדם ר"ל למי שהוא אדם באמת וכל זה הערה על שלמו' המדו' ולהזהר מהפכן : **התרפית** ונומר · הצל ונומר · כי ונומר · הערה לעזור איש את אחיו בעת צרתו אם בעיניו אם בשאר הצרו' וייעד העונש לנמנע מזה ואמר התרפי' ביום צרת אחיך ועמית עמיתך כלו איך רואה הנה עצמך שתקצר ידך וכחך ולא תמצא עוזר ג"כ והצל מקור · ואם תחשוך שבסוף הפסוק חוזר לראשו כלומר אם תחשוך ותמנע מהציל הלקוחים למות והנוטי' להרג ותתנצל בזה לומר הן לא ידענו זה כלומר לא נודע לנו עניינם שאלו ידענו השתדלנו בזה · הלא תוכן לבות הוא יבין ר"ל האל שהוא מביא הלבבות לחשבון הוא יבין צפון לבך ויודע נפשך הוא ידע מטמון לבך והשיב לאדם כפעלו ויש לפרש הוא רע כלומר יעניש על זה ויכרית שעושה כן · ובדרך נסתר חוזר על שמתרשל בלמוד מצד היות החכמות רמות בעיניו · ואמר התרפי' ביום צרה כלומר יום התעצלך בתורה שהיא בעיניך יום צרה ולכן צר כחכה · ר"ל קצרה ידיעתך וקרא כחות הגוף לקוחים למות ומטים להרג כי הם מעותדים לכך תמיד · ואמר שבהמנעך מהצילם מן המות ותתנצל באמר הן לא ידענו כלומר ככר שדבר לא נוכל להשיגו הלא תוכן לבות כלומר האדם שמכין לבו לכך ומשתדל הסתכלות הוא יבין יגיעתה ולא מצאתה אל תאמן · והאל שהוא נוצר נפשך כלומר מכוין ורוצה בשמירתה ובהצלתה הוא יעניש והשיב כפעלך להשאירך רק יכעור ולהיות נפשך שוממה עזובה בקרב הארץ : אכול

קב ונקי

ראמות · פי' גבוהות ורמות בעיני האויל החכמות כי יחשוב בלבו שלא יוכל לעלות בהם וללמד מהם ובשער החכמים יושב כאלם כי כלם מדברים חכמה והוא שותק · ואיפשר שכיוון שאפי' בשערי הספר שהם בהקדמה לדעת הדרושים שבהם מדבר הספר לא יפתח פיו לקרא אותם : **מחשב ·** ר"ל זה האויל כשהוא בין החכמים הם מתעסקים בדבר חכמה והוא חושב לעשות רע כאשר הוא שותק מדבריהם ולו יקראו הם בעל מחשבות רעות כלומר יקראו שמו כן · וי"מ ראמות לאויל חכמות היא עלה שכותב בעל הספר לאויל ואומר עלהי היא אל האויל שבעת שיהיו החכמות רמות בעיניו שלא ידעם ישתוק ולא יפתח פיו בשער בשבתו עם זקני ארץ כי אויל מחריש חכם יחשב · וי"מ ראמות מן ראמות וגבים כלומר דברי' נפלאי' ובבגדים הם החכמו' בעיני האויל יחשוב שלא יוכל להשיגם כאשר לא ישיג האדם לקנות האבנים היקרות ליוקרם ונשגבותם : **זמת אולת ·** אמר לא תחשוב שהשכלות מן הרמה הוא דבר קטן כי אינו אלא דבר גדול ותוחלת העבור שהסרתו מן החכמ' שבה להתרחק מהאלהים אשר הדבקים בו ית' הם החיים הנצחיים והסכלות גם כן יגרום להזיק לנפשו ולזולתו · או יאמר כי מזמת איש אולת הטאת וחסרון הוא לא ישלים המחשבות כי אם מה שהוא יותר מתועב ויותר מרוחק · ויש מפרשים ותועבה הוא לאדם להיותו לץ ותועבת תמיד במקום [illegible] הבעל ומתעסק [illegible] מן האדם הוא שיתעסק בהשלמת נפשו : **התרפית ·** פי' לשון רעיון אם תתרפה ביום צרה חבירך לעמוד מנגד [illegible] כי אם החרש תחרישי · או קרא יום צרה יום המות שיש בו צרה גדולה [illegible] והדרש התרפית מן התורה ביום צרה צר כחך מלאכי השרת לא יהיו מאמצים כחכה · [illegible] כי מי שהוא מתרשל מקנין ההון ומהשלמת כפשו בבא צרה בעולם תחול עליו [illegible] כי תקצר ידו [illegible] ולא יתרפה בחול עליו הצרות · ולכן אמר אם התרפית בחול עליך הצרות [illegible] : הצל לקוחי' · כלומר להציל לקוחי' למות על לא חמס בכפיו ואת המטים להרוג אם תחשוך [illegible] והמטיים להרג תחשוך אותם מן ההרג : **כי תאמר ·** כי אם יעלה על לבך לומר מה לי ולצרה הזאת [illegible] שלא ידעתי [illegible] ידענו זה [illegible] ותאמר שאם הייתי יודע הדבר הייתי מצילם · אבל לא ידענו והרגשנו זה הדבר ולכן לא השתדלנו בהצלתו [illegible] אבני אדם הנה לא נוכל [illegible] הלא תוכן לבות וגו' · או יאמר כי אחר שהם היו נהרגים תחת' הנה לא היינו סבורים שתהיה העלילה חזקה כ"כ [illegible] הלא תוכן לבות ה' הוא יודע לבות בני אדם והוא ידין מה שבלבך ונוצר נפשך מכל רע אם התנהגת כשורה ישלם [illegible] כנגד מדה שתהיה בצרה כמוהו ולא תמצא מציל ומרחם : אכול ·

כאלו מדברת לרעיך שיגמרו הפעולה : ועוד תוסיף בכביל בדעתך שיהמה לך כאלו אתה בלביס ובלתי נטבע והכ"ה יהוסף לך יגוד רחב שיאחוך אימתה ופחד שתדמה כשוכב בראש חבל ויאחוך רעד ופחד מליפול כמראה תבל עד למטה : **ושמא** תאמר הלא כאשר לנכי לאהה לי הרעה אשר ימצא אותי ביין מעלמי אחזל ומה לי עלתך את לו"א הכוני וגו' כלו' כלא מדעתך לא תפרוש כי תאמ' בעבור מגוד האסך ותיסן יהיו ספתיך דובבו' על המשכב הלא אין דבר מחזיק את האדם כיין כי הלא הכוני בל חליתי הלמוני אז יותר אהר ההכרות בל ידעתי והלא הם בלי יין היו מכים אותי כלל' החלתי ואשוב עד דכא ואגיע עד שערי מות ועתה הנני בריא הול' אך אין זה רק שהיין מבריא ומחזיק לכן מתי אקוץ אוסיף אבקשנו עוד כי יבריאני ויחלימני : **אל** תהלה אנשי רעה שהשעה משחקת להם מצליחים בעושר ונכסים אל תקנא בהם ובהיותך בלתי מקנא ימשך שגם אל תאמר מי יתנני אהיה עמהם וירבה' איכה יעצו לקנות נכסים אולי לא ברשע יקנו הנכסים כי הם בהיתר ואעפ' כן גם לכי וזהו ואל תתאו להיות אתם : **ושמא** תאמ' ומי יודע א"כ הוא ומה מני יהלוך אם אנסה להיות אתם אולי יעשה עושר במשפט ואעשה כמעשיהם וירות לי ואזהר מעשות כדבר הזה כי יכזבו לך ולבם לא נכון ולא תוכל לעמוד על אמיתת דבריהם כי הנה שד יהגה לבם בקרבם לשדוד לקבץ ממון ועמל שפתיהם תדברנה כי ידבר ויאמרו כי עמל הם עמלים ומעמלם יקנו הנכסים באופן שעי"כ יטעיך מעמוד על כוונתם : **בחכמה** יבנה בית וגו' · ויאמר כשם שבדברי הגופיים יועיל החכמה לחיות את בעליה בעה"ז כ"כ יועיל לעה"ב לנפשי' כי החכם יתליא בחכמתו בהבנותו בית על יסוד מוסד בל תמוט ולסד' חדריו אליו ואלומיו והקים ביתר הדברים הצריכי' לחכמת הבנין ואח"כ בתבונה עוד ישכיל ויבין לכוננו וליפותו בכל מיני יפוי ואח"כ בדעת חדרים ימלאו להביא הכשיטי הבית באופן שלא ישקוט וינוח עד אם כלה לעשות כל אשר זמם · כמו כן ראוי להיות גבר חכם בעוז אין עוז אלא תורה שתחיל' יעשה יסוד מוסד ללמוד מקרא משנה הלכות ואגדות ועוד יוסיף להבין דבר מתוך דבר ולהתגלות למודים יפי' אף נעים ברמזים ובדרשות וככלות כל זה יוסיף דעת ויוסיף אומץ לייפותו בסודות התורה ופנימיותה וכיוצא היא הודה זו היא הדרה ולא תשקוט ותנוח עד אם כלית כל אלה וידעתי שהדרש יש בין בונה בית [illegible] כי שם אין שטן ואין פגע רע מעכבו ואין היצר הרע מטרידו ואדרבה גם היצר הרע יתן לו עצה לעשות בנין נאה כדי שיבלו ימיו בתמלאכת הבנין ולא יעסוק במלאכת שמים מה שא"כ העוסק בבנין החכמה יש לו מעכיד מיצר הרע [illegible] תעשה לך מלחמה עם היצר הרע וממקום שבא להטרידך מן התורה ההוא משכהו אל התורה כמ"ש ז"ל · אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש וכן אמרו לו אויל מוטב שלא יעסוק בתורה וזהו ותשועה ברוב יועץ זו היא התורה היא תהיה לך לישועה ויועץ נאמן להצילך לבל תלכד ברשת היצה"ר : ועל פי דרכו יאמר שהבא לטהר מסייעין לו כי אם יתן אל לבו לעסוק בחכמה גם ה' יהב חכמה לחכימין [illegible] ולא יחפוץ בתבונה כי בתחילה ראמות לאויל חכמות מפני להיותה קשה בעיניו להשיגה ועדיין אינו מגנה החכמה אף שאינו משבחה [illegible] לא יפתח פיו לא להרע ולא להטיב : אך אח"כ מחשב להרע לו לפעור פיו על התורה ועל העבודה שעובדים בה עוסקי' ולא ישקוט עד אם כלה לעשות אשר זמם באולתו ויתלוצץ יהבו ותועבה לאדם לץ : התרפית ביום צרה וגו' בא ללמד לאדם דעת אל אשר ספק בידו לעזור ולרצות בל ירפו ידיו ביום צרה באומר · הלא אין עקר תפלה רק להקדימה לצרה לך אחרי בוחה במה הועיל כי אפגע בו ית' להעבירה [illegible] כתבים ונחתמים או החיל הנגף בהם ח"ו ועדין לא מתו הנה הנם כנמסרים לסרדיוט הויעלו לבימה לידון ולכן הבקש להם זכות להפטר לכן אמר הסמר פן ואל תעשה כדבר הזה [illegible] אל תרפה כי התרפית ביום צרה מלהיות לקון להם דע כי צר כחכה כי יהפך לך לצר צורר אותך בחכה אשר לך לעזור ולרצות ולא תוכל להצילותם תכון : ושמא תאמר ומה אתכון כי אפגע [illegible] למות ביום הצרה כי הלא אין זה עכיב כי גם אותם תציל ותוכל ואל תתיאש מן הרחמים כי הלא דע לך כי ומטים אותך להרוג מן השמים אם תחשוך מלהציל כי תתחייב בנפשם : וכי תאמר ותענה הן לא ידענו זה שלעשה רצון קוני בהתפלל בעדם אחרי היותם לקוחים למות מן השמים ואין מיתה בלא חטא · וזה בא' משני פנים או שהם זכאים בעת אך יהעתקו לעשות הרע ועל

כן

אֱכָל־בְּנִי דְבַשׁ כִּי־
טוֹב וְנֹפֶת מָתוֹק עַל־חִכֶּךָ: כֵּן ׀ דְּעֶה
חָכְמָה לְנַפְשֶׁךָ אִם־מָצָאתָ וְיֵשׁ
אַחֲרִית וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת:
טו אַל־תֶּאֱרֹב רָשָׁע לִנְוֵה צַדִּיק
אַל־תְּשַׁדֵּד רִבְצוֹ: כִּי שֶׁבַע ׀ יִפּוֹל צַדִּיק
וָקָם וּרְשָׁעִים יִכָּשְׁלוּ בְרָעָה: בִּנְפֹל
אוֹיִבְךָ אַל־תִּשְׂמָח וּבִכָּשְׁלוֹ אַל־יָגֵל
לִבֶּךָ: פֶּן־יִרְאֶה יְהוָה וְרַע בְּעֵינָיו
וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו אַפּוֹ: אַל־תִּתְחַר
בַּמְּרֵעִים אַל־תְּקַנֵּא בָּרְשָׁעִים:
כ כִּי ׀ לֹא־תִהְיֶה אַחֲרִית לָרָע נֵר רְשָׁעִים
יִדְעָךְ: יְרָא־אֶת־יְהוָה בְּנִי וָמֶלֶךְ עִם־
שׁוֹנִים אַל־תִּתְעָרָב:

כי

בְּרִי אֱכוֹל דוּבְשָׁא מְטוּל דְּטָב
וְכַבְרִיתָא דְּחֵילָא עַל חִכָּךְ: הֵיכְנָא
אִתְחַכַּם בְּנַפְשָׁךְ דְּאִין מַשְׁכְּחִית
קַדְמִיתָא אַתְיָין אַחֲרִיתָא דְּטָבָא מִנָּהּ
וְסִיבוּיָיךְ לָא נִגְמַר. לָא תִיכְמַן רְשִׁיעָא
לְדִירֵיהּ דְּצַדִּיקָא וְלָא תַרְכֵּין בֵּירַת
מַשְׁרְיֵיהּ: מְטוּל דְּשׁוּבְעָא זִמְנִין נָפֵיל
צַדִּיקָא וְקָאֵי וְרַשִׁיעֵי מִתְתַּקְלִין
בְּבִישְׁתָא: בְּמַפּוּלְתֵּיהּ דִּבְעִיל דְּבָבָא
לָא תֶחְדֵי וְכַד יִתְקַל בְּבִישְׁתָא לָא יְדוּץ
לִבָּךְ. דְּלָא יִבְאַישׁ בְּאַפּוֹי דַּאֱלָהָא כַּד
יֶחֱזֶה וְיַהְפֵּךְ רוּגְזֵיהּ מִנֵּיהּ: לָא
תִתְחַסַּם בְּבִישֵׁיהּ וְלָא תִטְעוֹן בַּר שְׁיָעֵיהּ:
מְטוּל דְּלָא הָוְיָא אַחֲרִיתָא טָבָא
לְבִישֵׁי וּשְׁרַגְהוֹן דְּרַשִׁיעֵי נִדְעָךְ: דְּחַל
מִן אֱלָהָא בְּרִי וּמִן מַלְכָּא וְעִם שַׁטְיֵי לָא תִתְחַלַּט:

מטול

על הכך ל' אכל בני דבש · וחד ולשונך ארביק אל חכך · ואינון חד מן א"ב מן חד חד וחד אל וחד על ולית דכו' סימ' במסר' רבתא במערכת אות הא'לף בערך אל כס"ר : ורשעים ז' וסימ' נמסר בריש ספרא ס"פ סימ' ב' : אל תתחר במרעים חד מן כ"ג פסוק רישיהון ומציעו' אל אל כ"ך כת"וב ונמ"סר בכ"ל הספ"רים וסימ' נמסר בשמואל ב' סימן א' יוק"שה דה"א לעי"ל אמר"י דא"נון ה' אל דס"מי' למ"לה אח"רא יחידאין ולית להון זו גא ומ"ני א'ל תק"נא באיש חמ"ס א"כ על כרח"ין לא יתב"ן שי"היה הא"י אל תת"חר ח"ד מ"ן הכ"ג פסוק אל אל לפ"יד"עת האי מס"רה ואשכ"חנא שב"ולהו ספ"רי דוק"ני דא"ינון ג' אל תק"נא ואי"נון לד' וד אל תת"חר כמרעים . אל תק"נא באנש"י רע"ה · ודין אל תק"נא ברשע"ים · ות"ו קש"ה אם אינ"ון ג אל הקנא דסמי' למה לא נמס"רו בש"ום ספ"ר מס"רה אל תק"נא דס"מי' ואינן לא ידע נא לאכרועי כ"מאן :

אכל בני דבש · כלומר דרך בני אדם לאכול דבש כי טוב הוא אף כן דעה חכמה לנפשך וכשם שאתה רודף לאכול דבש כן תהא רודף לדעת חכמה · אם מצאת אותה אז יש אחרית · אל תתחר · להיות כמותם · כמו איך תתחרה · כי אתה תתחרה בחרו : ירא את ה' בני ומלך · ירא את המלך בשר ודם ובלבד שלא יסירך מיראת ה' · לעולם יראת ה' קודמת · ועם שונים אל תתערב · האומרים שתי רשויות יש : וג"ד

אכל · על כן השתדל לאכול זה הערב ללב כדבש ונופת אל החיך והוא החכמה : כן דעה · כן ידיעת החכמה ימתק מאד לנפשך הם עלות החכמה תשיג בזה האחרי' טוב והוא ההצלחה האנושית · ותקותך לא תכרת כי היא תגיע לך החיים הנצחיים אשר לא ישיגם מות : אל תארוב · אתה האיש הרשע אל תארוב לנוה הצדיק להזיק לו ולשוללו אל תשדד המקום שהצדיק רובץ שם : כי שבע · וזה כי אם תחשוב לעשות זה לא יעל בידך כי הצדיק יפול פעמי' רבות ויקום בכל פעם ופעם להדבק השגחת הש"י בו אך הרשעים יכשלו ויפולו ברעה אחת לבד : בנפול אויבך אל תשמח · כשיפול אויבך אל תשמח במפלתו ואל יגל לבך בהכשלו : פן יראה יי' רוע תכונתך בזה הענין וישיב מעל אויבך אפו וישיבהו עליך מפני רוע התכונה כי אין ראוי שישמח ברע כי השם יתברך הרחיק מציאותו לפי מה שאפשר ומה שיגיע יגיע במקרה ושנית כמו שנתבאר במקומותיו : אל · תתחבר · באנשים המרעים והשמחים להתקוטט עמהם פן ישחיתך ואל תקנא בהצלחה שהגיעה לרשעים לאחוז ללכת בדרכיהם : כי לא תהיה אחרית · והאחרות לאיש הרע כי נר רשעים ידעך וכל' או יהיה הרצון באומרו אל תתחר במרעים שלא יתערב בהם ללכת בדרכיהם והוא יותר נכון : ירא את יי' בני ומלך · לשמור מצותיו ותורתו ויר' עם זה המלך לעשו' מצותו ולא תקל בו אך יראתך המלך תהיה נמשכת ליראת יי' לא חולקת עליו כי בזה אין ראוי לירא מן המלך ר"ל במה שהוא כנגד יראת יי' · ועם השונים השוני' מצות הש"י ומצות המלך ר"ל שהם עוברים על מצותיה' ועושים הפך מה שצוו אל תתערב :

כי

אבן עזרא

אכל · כן · דעה צווי והראוי בקמץ כמו רדה ובא בסגול כמו ידשנה סלה · וכן הפי' אכל דבש והנופת שהם מתוקים לחך גם כן דעה החכמה בעבור נפשך שתחיה · אם מצאת · חכמה · ויש אחרית · רמז לזקנה או לבנים שישארו אחר מותו כמו ולא לאחריתו · ותקותך להכרית לב השם : אל תארב · אל תאוה כרשע שיהא אורב לנוה צדיק · פ"א אל תארוב את הרשע לנוה הצדיק להרגו · רבצו מקום שירבצו שם עדריו : שבע · כענין רבות רעות צדיק · וקם נגד מכלם יצילנו יי' · יכשלו ברעה שחושבים על הצדיק : אל תשמח · הזכיר שלא ישמח אדם על גזרת השם אפי' יהיה אויבו ורע בעיניו כלומר אני חפץ שתשמח בשתקח נקמה ממנו · והשיב מעליו אפו כשתשמח בהכשלו והסבות האף שיבטל הגזרה וירחם עליו כאשר לא תרחמהו : תתחר · התערב בהם לעשות כמעשיהם : כי לא תהיה אחרית · וסוף לרע והטעם לא ישאר לו בן ובכך אחרי מותו · נר שתמות נפשם טרם קצם : ירא · עומד במקום שנים · שונים מן ישנה הכתם הטוב תרגום החליף · פי' ירא השם והמלך שהמניך השם לעשות משפט · ועם שונים שישנו במעשים הרעים אל תתערב :

כי

על חכך ג' וחד ולשונך אדביק אל חכך וחיכך חו' הי"ב

מנחת ערב

פן אסוף יאספם ה' על אשר לא יבואו ימי הרעה ויומתו זכאים וא"כ מה תועיל תפלתי ואם מה שנגזרה עליהם מיתה והם לוקחים למות הוא על עונם שכבר עשו איך אשא בעדם רנה ותפלה ואצילם וא"כ איפה איכה אחמר שאתחייב בנפשי אם לא אציל אדרבה לא לזכות יחשב לי אחר שמאמרות האמורים ברורות בשמלותם על שנאם לזה אמר אל התמה על החפץ לאמר הן לא ידענו זה ותהיה נבוך כי אין ספק כי הלא תוכן לבות הוא יבין לומר אם מסוג העתידי' לתמוה כמה צוה לבות הוא נבין ולא יחיה אותם ובכלל הדבר הזה שבוחן לבות הוא יבין כי לבך לטובה יכוין להחיות נפשות ישראל וע"כ ימייך גם שהם לא יחיו בתפלתך אלא רק מסוג המתים אבל אם שקדם אל החוש פן לא יהיה לך אותם לכות על שהעון עצמו אינו כמתק כי הלא כ"כר ונוטר נפשך ע"י התפלל בעדם הוא ידע אם"כ להתחבב כי הלא ישיב לאדם כפעלו שאשר ישיב מהם רא"כ יהיה לפלטה והצלתיכם ילכד בפז : או יאמר הצל וגו' אז"ל מי שיצא מב"ד חייב מיתה ויש מי שיודע ללמוד עליו זכות' מחזירין אותו ואז שיצא בדין זכאי יבא אחד ללמוד עליו חובה אין מחזירין אותו · וזה יאמר הצל הלקוחים כבר למות שיצא מב"ד לקוחים להמית הצל אות' אם תוכל וכן המטים להרג שיש לך טענה להטותם להרוג אם תחשוך מאשר גזרת לזכותם את שתי אלה הצל · וכי תאמר הן לא ידענו זה לומר הסוג הראשון ניחא כי טוב לזכותו אחר שנמצא לו זכות אך לא ידענו האחרון הוא סוג המטים להרוג למה לא אעשה בדין ואחזור גם אם הוכחו אחר היות ללמד עליו חובה בין על הנוגע אל עצמו שיעשה בו דין התורה אשר הוא חייב לא תבין על הנוגע אלי לאמר את נפשי בעשותי משפט אל תאמר כן כי הלא תוכן לבות הוא יבין מה שבלב הזכאי שיהיה ראוי להאריך לו כעת אוצר נפשך הוא ידע כי לא במרד ולא במעל בהצלת אותו זכאי מהחל' ולא תענש נפשך על זה ואם הוא חייב על זה לא ינלה על רוצח שאומר לו כי דין ד' מיתות לא בטלו והשיב להם כפעלו : אכל בני דבש וגו' ירצה כשם שמי שיוכל דבש ומיני מתיקי' אם יאכל יותר מכדי שאת יהפך לו המתיקות למרירות ושחית גופו בקיאו כמו כן מי שילמד חכמה וסודות התורה מה שאינו בקי בהן ובשמותיה' יהפך מתיקות שבה למרירות אלא אשר שמלא כרסו מפשטיות התורה ולימוד מצות המעשיות עם כל פרטיה ודקדוקיה אח"כ יכנס לפרדס לטייל בהיכל הפנימי וכו' וז"ש אכל בני דבש וגו' כן דעה

ר' מנחם המאירי

אכול בני וגו' · כן וגו' · הערה בלמוד החכמה כלומר כמו שיערב לך אכילת הדבש ונופת לרוב מתקם כן יערב לנפשך הטוח בחכמה ואמת דעה · נוי שן הקל כתוספת ה"א יהיה ראוי להיות העין קמוצה וכמהו ואקראה לך ידשנה סלה · כי אם מצאת כלומר כי אם ידעתי ודאי שמצאת יש לך אחרית ותקותך לא תכרת · ויש מפרשים שרמז בדבש החכמה העליונ' כי התורה נדמית לדבש וחלב · ודוע שהחלב הוא מזון הקטנים מצד רכותו ודקותו ודמה בהם המצות המעשיות שהם על הרוב מזון לפשוט ההמון · והדבש הוא המתוק שבמזונות והנער לא יוכל לסבלו גם הגדול אינו יכול להרבו' בו ואם ירבה בו יביאהו לידי הקאה ולזה הוא דמיון לדעות האמתיות בחכמה העליונה המיוחדת ליחידים וייעד עליהם האחרית והתקוה · ויש מפרשים כמו שנבחר מן המזונות המתוק שבהם נופך כן תבחר מן החכמות מה שהוא מתוק לנפשך והיא החכמה שתביאך ליראה אלהים ולא להריסה ומבוכה ואז תובטח באחרית ותקוה : אל וגו' · כי וגו' · מלת רשע היא קריאה כלומר אתה הרשע אל תארוב לנוה הצדיק להזיקו ולשדד מקום רבצו ותחבולתו כי אם תעשה כן השם יצילנו ויתיך תחזיו ברעה אשר חשבת לעשות לו · ושבע יפול אינו חשבון מדוקדק רק שמספר השבע נהוג בהרבה מקומות שבע תועבות שבע כחטאתיכם שבע ביום הללתיך כדרך רבות רעות צדיק ומכלם יצילנו יי' ויעד לו הטוב ורשעים יכשלו ברעה כלומר ברעה אחת או פירושו ברעה אשר זדו עליה לצדיק · ודרך ישחר קרא המלך הזקן רשע והילד המסכן צדיק ואמר כי שבע יפול כלומר אם לפעמים יפול דרשתו לפי הצורך יקום ורשעים יכשלו ברעה ויפלו בל יקומו · בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה יי' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו הערה מוסריית ותוריית שלא להיות שיח לאיבך אף באויבו כענין לא תשכח את אחיך בלבבך והוא ענין אל תשמח · או פירושו אל תראה עצמך שמח כי זו מדה פחית' מאד וכמהו אם אשמח כי רב חילי כלומר אם הראיתי עצמי שמח דבך · ומליצי זה אף בבנין הקל כמו עד אשר יאשמו ובקשו פני כלומר יראו עצמם כאשמים ובכשלו כמו ובהכשלו ירע יבר מכחי העין ויעד לו עונש פן יראה יי' ברוע לבך והשיב מעליו אפו לסבת רשעך ויניחהו עליך ובדרך כשתר הערה לילד המסכן שאם נפל תחת ממשלת אויבו יותר מדאי לא יתיאש עד שישמח הילך הזקן בכך אבל ישתדל מעט מעט לצאת מתחת ידו · ופן אינו לסבת מניעת הדבר אבל במקום אולי כדרך פן ישלח ידו לדעת החכמים השלמים וכמהו אולי פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע : אל וגו' · כי לא וגו' · הערה להרחיק מחברת הרעים ומאחז מעשיהם ופעולותיהם · ואל תתחר הוא כמו תתחרה ששרשו חרה כלומר אל תתחמם בעצמך ותבא לידי כעס הלב כענין המרעים להתייקד להדמות להם במעשה ואל תקנא בהם לעשות כמעשיהם כי לא תהיה אחרית לרע ר"ל לאדם הרע · וכל הצלחתו הצלחה מדומית לא אמתית והכל יכלה ויאבד והוא אמרו כי נר רשעים ידעך · והוא משל לנפש יתאבד בכלם

אבן יחייא

אכל וגו' אמר אחרי שעבר ידיעת החכמה ובינה השכלות · הזהיר לבן שיאמר באכלו הדבש כי טוב והנופת מתוק על חכו והוא משל לאכילת הדברים המתיקים והדשנים ישמח אחד בערבו' ההוא ככה ישמח ויגל בהשגתו החכמה שהוא מזון הנפש משכלת · וזהו אומרו כן דעה חכמה לנפשך ואם מצאת והשגת החכמה בודאי יהיה לך אחרית טוב בעולם הזה ותקותך בעולם הבא לא תכרת · אל וגו' אמר הנה כאשר אמרו כשאמים ישאר שכל מהחכמה על הרוב ישאל לחכמים ויחרוש רעה עליהם ולכן הזהירו לאמר ואתה הרשע הסכל מהחכמה אל תארוב לנוה צדיק שהוא רבצו כדי לשדדו כי לא תוכל לו · כי וגו' כי אף שפעמים רבות יפול הצדיק אם ע"י צרו' שמימיות ואם ע"י צרות ארציות מהרשע הרודפו · תמיד הוא קם בעזר האלהי' ואמנם הרשעים יכשלו ויאבדו ברעה הראשונה אשר יחול עליהם ולא יהיה להם לעולם תקומה · בנפול וגו' ואם הרשע הסכל לא יהיה מחורשי' רע · אבל מהשמחים אלי צרת הצדיק הזהירו כי גם על זה יענש כי בראות ה' שמחת הרשע על צרת הצדיק ינחם מהרעה ההיא וישיבה אל איך הרשע הראוי אליה וזהו אומרו בנפול אויבך הצדיק אל תשמח ובהכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' הדבר הרע הזה וירע בעיניו ויקנא על ככה והשיב מעליו מהצדיק אפו לחול על ראש הרשע השמח לאיד לא ינקה · אל וגומר הזהיר לצדיק אחרים הנז' לעיל לאמר אל תתחר ותתערב עם מרעים ואל תקנא ברשעים המצליחים לפי הנראה · כי וגו' כי לרע ורשע לא תהיה אחרית טוב בע"הז ויאבד עושרו בענין רע כמו רגע · והנר והנפש מהרשעים ידעך ויכבה בע"הב :

ירא · את ה' וגומר הזהיר את הבן על יראת ה' ויראת המלך המושל בו אשר יוכל בשבט מלך גם כן אביו ורבו המושלים בו שאם ירא מהם ישמע לעצתם ויעשה טוב ולא יחטא · ועם שונים מן וישנו את טעמו והם האוילים אשר לכסילותם מברכים אלהים ומלך וכופרים בהם אל תתערב ·

כי

קב ונקי

אכול בני דבש ראוי לאדם כמו שיאכל בחבה המזונות המתוקים וערבים כדבש והנופת והדומה להם מאכילת החשמני' ושתיית הממתקים וכמו שיהנה באכילתם וישמח בהם כן תהיה דרישת החכמה וידיעתה ערבה ומתוקה לנפשו כי כמו שהמזונות הערבים הם מזון הגוף כן החכמה והידיעה מזון לנפש המשכלת · וזהו אמרו מיד : כן דעה חכמה לנפשך · ותהיה מתוקה לך כאשר הנופת אשר על חכך והם זכית ועלת בידך החכמה יש אחרית ותקוה לך שלא תפסק כי העושר והנכסי' יברחו מן האדם · והחכמה תחיה את בעליה ולא תפרד ממנו : אל תארוב רשע · אמר לאיש הרשע אל שתרוב לנוה הצדיק כדי להזיק לו ולא תשדד רבצו כלומר נכסי ביתו שהוא המרבץ שלו כי לא תוכל לו והוא אמרו מיד כי שבע יפול צדיק וקם : כי שבע · אין מכין שבע קבוע כי יותר מז' צרות יבואו לצדיק ויכלל מכלם ככתוב רבות רעות צדיק וגו' · אך לקח מכין שבע כמ"ש בשש צרות יצילך ובשבע וגו' · והמר הרבה מקרים רעים ופגעים יבואו לצדיק ומכלם יצילנו ה' · ויהיה לו תקומה ורשעים יכשלו אפי' ברעה אחת לבד · ואפשר שלקח שבע רמז לז' כוכבי לכת כי הפי' אם יורו על נפילתו הוא יקום כי הש"י אשר דבק בו ישגב הצלתו · אמנם הרשעים הם יכשלו ברעה המעותדת להם לפי חטאם · בנפול אויבך · אמר ברחוקך אויבך נופל ממעלתו אל תשמח מפני שהיא מן המדות המגונות כי מן התורה צריך האדם להיות עובר על פשע ועוד איך ישמח אדם על מפלת אויבו והוא לא הפילו אבל נפל בסבת חטאו לא ביום ולא בסבת השנאה ששונא אותו שאולי קודם שהיה אויבו נגזרה עליו אותה הגזרה · ואולי יראה השם שמחתך ויהיה רע בעיניו וישב חמתו מעליו זה נראה פשט הכתוב והרבה יש לגמגם עליו שלקח לשון פן ודבר ברור הוא שהש"י רואה ויודע כל דבר ועוד למה ישיב מעליו אפו בשביל שזה שמח בנפילתו אם הוא חוטא וראוי ליענש · אבל כוונתו לומר אולי יבא זמן שישוב מחטאתיו וישיג להכיר מעלת בוראו והנה פן יראה ה' שיראה הוא את השם וגם יראה מה שרע בעיניו · ר"ל בעיני הש"י ויתרחק ממנו ומתוך כך ישתדל לתקן כל מעוות הן מה שחטא והמרה כנגד הש"י והן שירצה ויפייס עשוקיו כדי שישיב אף השם ואף אויביו מעליו · ואתה שאתה מכלל אויביו תהיה מן המרוצים : אל תתחר · פי' לשון חבור ותערובת כמו תתחרה את הסוסים אמר אל תתחבר בעדת מרעים · ואל תקנא ברשעים · ר"ל ואל תתאוה בשלותם : כי לא · נתן טעם למה שאמר שלא יקנא במה שירצה מעניינם שבלימו זמן יודע שסוף לא יהיה להם אחרית טוב רק נר רשעים ידעך והיא אור עושרם וגדולתם דומה זה לו 'מדו איש בער לא ידע וגו' להשמדם עדי עד · ורמז ג"כ כי לא תהיה אחרית לרע שנפש הרשע תהיה נכרתת כפי חטאה ולא תהיה צרורה בצרור החיים כנפש הצדיקים ולפי' אחר בהם נר רשעים ידעך כלומר נר אלקים אשר הוא נשמת האדם והוא הנר אשר רמזו ז"ל באומרם ונר דלוק מונח לו על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו ידעך ויכבה ותהיה בחשך נדונה כפי פעלה · ונכון לפרש כן סוף בענין הבנים כי לא יהיה לו בן ובכך אחרי מותו · ירא את ה' · הזהיר לאדם שעם שראוי ליראה מהשם ראוי ג"כ ירא מהמלך אשר ימלוך עליו ושלא ימרה את פיו אעפ"י שהוא בשר ודם כי הש"י יעמיד מלכים בארץ ואם לא יהיה מורא יהרג זה את זה אבל יראת ה' ראוי להקדים ליראת המלך ועם השונים' זה הסדר שמקדימים יראת המלך ליראת השם אל תתחבר ויהיה באנשים מגודה ודתיהם שונות · או ירצה ועם השונים במעשיהם : הן שונים תלויה שהם עוברי' על מצות השם ית' והמלך ועושים בהפך :

כי

כג כִּֽי־פִתְאֹם יָקוּם אֵידָם וּפִיד שְׁנֵיהֶם מִי יוֹדֵעַ׃ גַּם־אֵלֶּה לַחֲכָמִים הַכֵּר־פָּנִים בְּמִשְׁפָּט בַּל־טוֹב׃
כד אֹמֵר ׀ לְרָשָׁע צַדִּיק אָתָּה יִקְּבֻהוּ עַמִּים יִזְעָמוּהוּ לְאֻמִּים׃ ג חס' ל ומל'
כה וְלַמּוֹכִיחִים יִנְעָם וַעֲלֵיהֶם תָּבוֹא בִרְכַּת־טוֹב׃ ל' ד' מל' בסיפ'
כו שְׂפָתַיִם יִשָּׁק מֵשִׁיב דְּבָרִים נְכֹחִים׃ ב' א' ישק כל עמי
כז הָכֵן בַּחוּץ ׀ מְלַאכְתֶּךָ וְעַתְּדָהּ בַּשָּׂדֶה לָךְ אַחַר וּבָנִיתָ בֵיתֶךָ׃ אל

מְטוּל דְּכִשְׁלְיָא אָתֵי תְּבָרְהוֹן וְסִפְוָתָא דִשְׁנֵיהוֹן מַן יָדַע׃ הָלֵין לְחַכִּימֵי אֲמִירָנָא לְמִסַּב אַפֵּי בְדִינָא לָא שַׁפִּיר׃ אַף לָא לְמֵימַר לְרַשִׁיעָא דְּצַדִּיק אַנְתְּ לִיטוּנֵי עַמְמֵי וְיִבְרוּנֵי אוּמְתָא׃ וְלִמְאַכְּסָנֵי יִבְסַם וַעֲלֵיהוֹן תֵּיתָא בִרְכְתָא טַבְתָּא׃ שִׂפְוָתֵיהּ נִשְׁקוּ וְאִלֵּין דִּמְהַפְּכִין מִלֵּי תְרִיצָתָא׃ אַתְקֵין לְבָרָא עֲבִידְתָּךְ וְעַתִּידֵיהּ לָךְ בְּחַקְלָא וּבָתַר כֵּן בְּנֵי בֵיתָךְ׃ לא

רש"י

ופיד שניהם · שכר ע"ז ושכר עובדיה : גם אלה לחכמים · כל הדברים שבענין של משה אמורים לחכמים היושבין בדין שלא יכירו פנים במשפט כי לא טוב : שפתי' ישק · ראויים כל שפתים לנשקו : הכן בחוץ · זה מקרא · ועתדה בשדה · זו משנה · אחר ובנית ביתך · זה תלמוד · ד"א במשמעו בתחלה קח לך שדות וכרמי' ואח"כ ועתדה לשון עתודי' שים לך בהמות בשדה · ואח"כ ובנית ביתך · תקח אשה : והפתית

אבן עזרא

כי פתאום יקום אידם · עליך אם לא תירא מהם : ופיד וכידור אחד הם וטעמה צרה וזוקה · שניהם השם והמלך · מי יודע עת בא אידם ופידם : גם · אומר · ולמוכיחים · שפתים · ד' דבקים · גם אלה הדברים ידועים לחכמים הם חכמי המשפטי' כי הכרת הפני' במשפ' לא טוב הדבר והשופט האומר לרשע בדינו צדיק אתה יקבוהו עמים בעבור שלא עשה משפט כמשפט · ולמוכיחים הרשעים על רשעם יבא להם נועם יי' · ברכת טוב כנגד יקבוהו ונועם ברכת טוב שברכתו תבא עליו · ומשיב דברים ישרים בדין השפתים נושק כלומר יעמדו דבריו כנשיקת שפתים : הכן · נוכח הבן המוזהר ידבר · ועתדה העמידה עתד אחר ההכנה · וי"ו ובנית תחת או כלומר או תבנה ביתך אם אין לך בחוץ מלאכה : והפתית

רלבג

כי פתאם יקום אידם · וזה מבואר בעוברים על מצות הש"י כי ימשכו להם מזה רעות נפלאות פתאומיות ואמנם בעוברים על מצות המלך יתבאר זה ג"כ לפי שכל דבר לא יכחד מן המלך לרב האנשים הנכספים להיות אוהבים למלכות והם יגלו לו הדברים הנעשים כנגד מצותיו למצא חן בעיניו · וגם תאמר שכבר תקח עצה להמלט מהרע ההוא הנה לא תוכל כי מי יודע הפיד והרע הבא ממי' לחטא שיוכל החוטא להתחכם להנצל ממנו וכן הענין ברע הבא מהמלך בעובר על דבריו כי לא היה לחוטא בזה הקדמה הודעה אבל ישימהו אכף בבית האסורי' עד שיתבא' משפטו: גם אלה · האזהרות הם לחכמים הנה הכר פנים במשפט להטות הדין מפני החנופה הוא דבר לא טוב ר"ל לומר שהוא דבר רע. האומר לרשע וכן הדבר במי שהוא שופט הם יאמר על דרך החנופה לרשע שהוא צדיק יקבוהו עמים וישנאוהו רבים כי זה יביא האנשים לאהוב הרשע ולשנוא הצדיק והולם למוכיחים הרשעים על רשעם ומייסרים אותם אל הטוב עליהם יהיה נועם וחן מהאנשים ועליהם תבא מהאנשים ברכת טוב והאפשר שכל זה דבק אל השופטים שיאמרו אל מי שהוא רשע בדין שהוא צדיק ויהיה הכרת פנים במשפט נתינת כבוד לאחד מהחלקי' הבאים לדין כי זה ממה שיביא לצאת המשפט מעוקל כי בזה ישתתמו טענו' החולק עמו לחשבו שדעת הדיין קרובה אל שכנגדו או ירגז בזה ולמוכיחים ינעם הנה האיש המשיב דברים נכוחים וישרים הוא אהוב הכלל כאילו נשקם בפיהם כי השקר שנוא והאמת אהוב והנה המכוון בזה ראשונה בזה המאמר הוא אזהרה שלא יכיר פנים לאחד מחלקי הסותר כדי שלא ימנעהו זה מלחקור חקירה שלימה במה שיחקור עליו לרב התפתותו והמשכו ואהבו אחד מחלקי הסותר · והם בזה האופן מהחקירה יאמר לדעת הכוזב שהוא אמת תשיגהו קללה מרבים ולאשר יוכיחו האמת בדרוש במקרה בזה מחקר שלם ינעם ויערב מה שישיגוהו ויברכוהו הבאים אחריהם הרואים דבריהם בשנתרצו לחקור בדברים מחקר שלם : הכן · מלאכתך בחוץ והוא מה שיצטרך לך להקדים מהמוחשות והכן בשדה לך מה שעתיד להצטרך לך בחקירותך אל המוחשות ואחר זה תוכל לבנות ביתך בעיוניות : אל

אבן יחייא

כי וגו' פתאום יבוא אידם מהשונים הנז' בעולם הזה לעונש כפירתם · ופיד וצער שניהם מהשוני' הנז' הן השונה הכופר באלוהו · הן השונה הכופר במלכו · בעולם הבא מי יודע כי הוא נמנע הידיעה לשוכן בתי חומר · גם ונומר ואלה הב' עונשים בעולם הזה ובעולם הבא שחלים על לאם השונים והסכלים הנז' · גם יבואו לחכמים השופטים שיש להם הכר פנים במשפט לאיש הרשע בל טוב ומכבדים אותו ועושים הדין כפי רצונו ולא כפי הדת · אומר ונומר כי הדיין כזה שמכיר פנים במשפט ואומר לרשע בדינו צדיק אתה יקבוהו עמים שיענש בעולם הזה ויזעמוהו לאומים שיענש בעולם הבא ויהיה זעום ה' · ולמוכיחים וגו' מה שיהיה ההפך לדיינים הצדיקים המוכיחים את הרשע כי ינעם ה' אליהם בעולם הבא ויהי נועמו עליהם · ועליהם בעולם הזה תבוא ברכת טוב · שפתים וגו' כי שפתים ישק והוא משל לדבוק עם האלוה על דרך ישקני מנשיקו' פיהו וכאשר פירשתי במגלת שיר השירים · הדיין שמשיב דברים נכוחים אל הבעלי דינין באופן שמצד שאלתו ותשובתו יברר אוכל מתוך פסולת וידין דין לאמיתו · הכן וגו' חזר עוד להזהיר את הבן הירא לאלוהו ומלכו לאמר כי בטרם שתשא אשה תלמוד מלאכה ואומנות לחיו' בו ותלך בחוץ לעיר או חוץ לבית אביך לעמוד לשרת אחרים אשר ילמדוך ועתד והכן אותה למען תהיה בחקים שדה לך · כי כאשר השדה נותן המחיה לעשיר בעל השדה ככה המלאכה ההיא יתן לו מחיתו · ואחר כך בנית ביתך שהיא לקיחת האשה וכאמרו מושיב יחידים ביתה והוא הזיווג מהאיש עם האשה שעושה האל יתברך · אל

ר' מנחם המאירי

בפלם תתגבר והוא פתוח והיה ראוי להקמץ ומתוך כך יש מפרשים שהוא עתיד מבנין הקל ופרשו תחר ומן הענין הנזכר גם כן ויש מפרשים אותו מענין מתחרה ואיך תתחרה את הסוסי' והוא ענין התערבות כלומר אל תתערב במרעים להדמות להם במעשיהם : ירא וגו' · כי וגו' · הערה תוריית והמוסרית לירא את יי' לבלתי עבור אחת מכל מצותיו וכן יירא את המלך שיזהר מעבור מצותיו ושונים מענין שנוי וחלוף מענין ודתיהם שונות כלומר לא תתערב עם המשנים דבריהם ומצותם או תפרש עם השונים במעשיהם · כי פתאום יקום אידם ר"ל יקחו נקמתם לפעמים בפתע לכלות המחרים פיהם ברגע · ופיד הוא גם כן ענין איד · ומי יודע היא חוזק באו פתאום כלומר שלא ידעכו עד אשר תגע עדיו ויבהל ונדרך נסתר ידוע כי החכם נקרא מלך בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק כי ישרים ישורו · ונדיבים כל שופטי ארץ · ובלשון תלמוד שלמא עליכו מלכי ואמרו רבותי' ז"ל את יי' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים וכן מורא רבך כמורא שמים כי העובר על מצות רבו עובר על מצות שמים כי כל טרחו עליו הוא להודיעו יראת שמים ולכת בדרכי האל ית' · ושונים מענין שניות · ורמז על פני הייחוד וכבר ידעת מן האמונות בעלי השניות והעיר להזהר מהם רק להאמין אחדותו פשוטה בלא שום צד רבוי יש אחד ואין שני ויייעד הנקמה על הכסל בזה פתאום יקים אידם או יהיה ענין פתאום יקים אידם ליראתו כן תכנס האמונה היא בלבו מהר להיות בעליה מוסף הלבבו' והוא אמרו ופיד שניהם ומי יודע רמז על מיעוט המשיגי' זה מצד זה תקירה כענין מי יודע רוח בני אדם ולהפלגת מיעוט הענין הזהירו להשתדל בזה השתדלות חזקה ויש מפרשים בכללה שונים כלומר שונים באולתם ר"ל שיש שוקעים במעשיהם הרעים עד שישוב פועל הרע שלהם טבע גמור לא יעתק עוד : גם אלה לחכמים עד ומשיב דברים נכוחים · אמר גם אלו הדברים הערה לחכמים השופטים ואחר שהוכיח את הבן ובכלל תוכחת כל התלמידים נתן הערה לחכמים השופטים ובכללם כל השלמים התלמידים להועיל · וכבר ביארנו שהרבה פעמים יניח הכתוב שלילה במקום חיוב וכן הנה אמר בל טוב במקום רע ואמר שהכרת הפנים במשפט לגבר אחד יותר משכנגדו לא טוב אבל רע כי ישתתמו בזה טענות בעל הריב ואולי לא יצא הדין לאמתו וכל שכן אם מטה את הדין ואומר לרשע ר"ל הראוי להתחייב צדיק אתה ר"ל שהכל יאששוהו ויתעבוהו · ואמרו ולמוכיחים הנה תדע כי לשון תוכחת יאמר על כמה שונים פעם על הדרכת האדם בפעולות הטובות והאזהרה מן הפעולות הרעות · הוכח תוכיח ופעם על הויכוח שם ישר נוכח עמו ועם ישראל יתוכח · ופעם בענין ייסורין דרך עונש · והוכח במכאוב תוכחת על עון · ופעם על בירור הענין · אותה הוכחת · לא יש בינינו מוכיח · וכן דברים נכוחים · כלם נכוחים למבין · וזהו אמר הנה ולמוכיחים ר"ל מבררי האמת בדין ינעם · ועליהם תבא ברכת טוב מן העם הפך יקבוהו עמים · ואמר שפתים ישק · כלומר משיב דברים נכוחים ר"ל הרוצה להשיב דברים נכוחים הערה לחכם כשישאלוהו דבר שיסגור שפתיו וישיקם זו בזו עד יבחן בלבבו איך ישיב ולא יהא נבהל להשיב כי הנבהל להשיב ברוב הפעמים לא יהיו דבריו נכוחים ויש מפרשים ישק מלשון נשק כלומר הבא להשיב דברים נכוחים צריך שיזין שפתיו בדברי חכמה קודם שיתחיל לדבר : הכן וגו' · כבר ביארנו שבנין הבית נכוי להמצא בו כל מה שצריך והודיע שזה יצטרך להקדמות והכנות בהשתדלות העניינים יבנה הבית בהם ולא יבנה בזולתם · והה"א שבמלת ועתדה מפיק בדרך תפארת והוא שם בענין קיום והעמדה בלשון ועתודותיהם שיסתי · הדברים העומדים והקיימים למראה בני אדם כתרגום נצב מעתד · ואמר על זה הכן בחוץ מלאכתך כלומר להתעסק ולטרוח הנה והנה עד שתרוויח ויבא ממון לידך ואחר כן שים לך קיום והעמדה בקנין שדות וכרמים למחייתך ואחר תוכל לבנות ביתך בשלוות וכל זה הערה מדינית לבל ישתדל בבנין הבית בנשואי אשה והבהולה עד שיכין צרכיו לכל · ויש מפרשים ועתדה שהה"א כנוי למלאכה שהזכיר כלומר אחר שתרויח במלאכה עתד והכן אותה לקנין שדות וכרמים · ובדרך נסתר יש לפרש דרך תירוי שיכין עצמו בעולם הזה במיני הצדקות והתפלות וקיום המצות כדי שיכנה ביתו לעולם הבא · וכן אפשר שקרא מלאכתך קנין הממון בכדי הספקת הצורך ועתדה בשדה שלוות המדות כאמרו על ריח הבגדים שהמדות מושלות להם ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו יי' · ובנית ביתך רמז על החכמה הקיום הנכחי · או רמז ללמוד החכמה על הסדר · ואמר הכן בחוץ מלאכתך על הלמודיות שהם הכנות והצעות לצד הטבת האמתית שהם מלאכה מיוחדת לו בלא יושא זולתו · כי יש בהם רבים עניינים בלתי נמצאים חוץ לנפש כמציאות הכלליות והנקודות והקוים · והם חוץ לחדר וכל שכן חוץ לבית ועל זה אמרו עדין בן זומא מבחוץ ועתדה בשדה לך רמז לטבעיות בנושא במלאכות השדה ומציאותם בכל פרטי המציאות ובחרישת השדה כרא"י יוצא"ה אל תבואתו קדש ליי' ואחר האלהיות והיא בבנין הבית והמדור הנכחי ובדברי רבותי' ז"ל הכן בחוץ זו מקרא ועתדה בשדה לך זו משנה אחר ובנית ביתך זה תלמוד ויש מפרשים דרך פשט ובנית ביתך נשואי האשה והעיר שיקדים הכנתו קודם נשואיה בדרך שאמר הכתוב מי האיש אשר בנה בית חדש ואחריו אשר נטע כרם ואחריו אשר ארש אשה · ובקללו' בהפך אשה תארש ואיש אחר ישגלנה בית תבנה ולא תשב בו כרם תטע ולא תחללנו : אל

קב ונקי

כי פתאום · ר"ל שלא ידעו ולא ירגישו בו המשנים דבריהם : ופיד שניהם · של השם יתברך והמלך מי יודע יום בואו ואיכותו וכמותו : גם אלה לחכמים · גם אלה הדברים אמורים לחכמים היושבים בדין וגם מורה על הדברים האמורים למעלה · וי"מ גם אלו המשלים נתאמרו לחכמים אחרים וחוברו עם המשלים שכתב שלמה והם י"ב פסוקים עד גם אלה משלי שלמה · והראשון יותר נכון · ואמר לשופטים לא טוב לדיין שיכיר פנים וישא פני כל איש רק שישפוט בצדק את עמיתו וגם בעומדם למשפט לא יחלוק כבוד לאחד מבעלי הדין על חבירו כמו שאמר לא תכירו פנים במשפט כי השופט ראוי שיתנכר כאלו לא יכיר אחד מבעלי הריב · והכר מקור כמו להכר : אומר לרשע · מי שהוא נוטה את הדין עד שהוא אומר בעת פסק הדין אל הרשע צדיק אתה מטבע העולם שבני אדם יקללוהו ויבזוהו בסתר אם לא יוכלו בגלוי · או יהיה לשון קללה שהמחבר אומר לזה יהי רצון שיקבוהו עמים בחרבם או בחצי קשתם · ויהיה יקבוהו מן ויקוב חור ועניינו שיעשו בו נקב מכולם וילכו אליו בזעף העמים להשמידו מתחת שמי ה' : ולמוכיחים ינעם · הדיינים הצדיקים שמוכיחים הרשע על שמבקש ממון אחרים בטענות הרמאים יהיה נועם השם עליהם : וברכת טוב · פי' ברכה של טובה · או ברכת איש טוב שהברכה של אדם צדיק תחול ויהיה בה תוספת טובה · ואיפשר שירמוז בפסוקים אלו שלא ישא האדם פני המלך זקן וכסיל ולא יכבד אותו להיותו בן האהובה רק ראוי שיכיר את בן השנואה שהוא השכל לתת לו פי שנים כי לו משפט הבכורה ויקלל למי שאומר על המלך הכסיל שהוא רשע שהולך בדרכי הצדק : שפתים ישק · איפשר לקשור אותו עם הפסוק של מעלה השפתים שישיבו דברים נכוחים ויוכיחו לרשע על רשעו ראוי שישק אותם האדם · וי"מ מי שירצה לענות דברים טובים וישרים לשואל יהיה נושק שפתיו שיסגור אותם ולא יהיה נבהל להשיב עד שיהיה הדבר נכון בפיו · או יאמר כשאדם טוען עם חבירו ומשיב לו דברים נכוחים הטוען עליו סוגר את פיו שלא יוכל לענות אותו · או יאמר שהמשיב דברים נכוחים הוא נושא חן בעיני השומעים ונראה להם כאלו נשק שפתותיהם כל כך תערב להם תשובתו · או יאמר ישק מן ועל פיך ישק כל עמי שתרגו' פירש יתזן · ויאמר צריך לזיין ולזרז שפתיו כל מי שרוצה להשיב דברים נכוחים בעניין שלא יחטא בשפתיו : הכן בחוץ · בתחלת עניינך ראוי שתבין חוץ לעיר מלאכתך בעבודת האדמה שהוא היותר הכרחי למחיית האדם · וזמנה מלאכתך גם בשדה שהיא שלך · או יהיה לך בעבורך ולצורך מחייתך ואחר זה תבנה ביתך הודיענו שבנין הבית התחלת כתיקונו ואפילו אין ראוי לעשותו בתחלת עניינו שיש בו הוצאה גדול' ואינו כל כך הכרחי כמו עבודת השדה לצורך מחייתו ואחר שישבע לחם ויעשיר יבנה הבית : אל

מנחת ערב

דעה הגמה [illegible] שהם [illegible] יותר [illegible] הקיה יתשחת [illegible] כן בדעה וחכמה ההי' לך גבול עד היכן [illegible] מגיע ויש לקרית וגו' כי לנסיף כשהגיע [illegible] והרבה לך הדעה [illegible] שהוא בזקני ה"ח [illegible] הסכיל בסודות התורה ויערב לך יכנס לך ותקוהך לא הכרת שהי' שלם בכל:

גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב כלו' הכר פנים גם בעשות משפט בל טוב · וכ"ש אשר יעוה משפט ומצדיק רשע שאומר לרשע צדיק אתה כו' שיקבוהו עמים · י"מ אומר לרשע וגו' שיתגאה הרשע ויתפקר לגבוה רע גם את הכלל בסיבת המחזיק בידו :

אך למוכיחים את הרשעים להביאם למוטב ינעם להם כאמר לרשע צדיק אתה לומר הלא צדיק אתה וכן טובים ולא כאמין למעבירי הקול עליך לכן אחוז צדיק דרך הטובה גלוי לכל למען ייראו ויבושו ויסכרו דוברי שקר ובעשותם כדבר הזה במקום שלבלתי מוכיחים יקבוהו עמים על אלה תבא ברכת טוב : וי"א שפתים ישק וגו' והוא כי טעם מה שלמוכיחים ינעם הוא כי אם המוכיחים יאמרו אליו רשע אתה יעיז כנגדו ויפעור פיו לבלי חק ויענה עזות נגדם ולא יקבל מהם לעשות נכוחה אך באמור לו צדיק אתה יבוש ויסכרו שפתיו מענות רע ואדרבה משיב להם דברים טובים ונכוחים ויוד' לשוב ולתקן את אשר עוות וזה אמר שפתי' וגו' לומר תדע מה טעם למוכיחי' ינעם וגו' הוא כי עתה הרשע ההוא שפתים ישק שפה עליונה בתחתונה מלענות עזות ואדרבה משיב לו דברים נכוחים וטובים כאמור או שפתים של מוכיחים ישק כי יערבו לו דבריהם וישקם כמעט מנשיקות פיהו לאמר מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני ולא הבטת אל הדוברים רע ומגדילים עלי וגם משיב דברים נכוחים לעשות נכוחה בהוכחתם במקו' עזות ע"י התנכלותם : אל

ל אַל־תְּהִי עֵד־חִנָּם בְּרֵעֶךָ וַהֲפִתִּיתָ
בִּשְׂפָתֶיךָ׃ אַל־תֹּאמַר כַּאֲשֶׁר עָשָׂה־
נ"כ לִי כֵּן אֶעֱשֶׂה־לּוֹ אָשִׁיב לָאִישׁ כְּפָעֳלוֹ׃
עַל־שְׂדֵה אִישׁ־עָצֵל עָבַרְתִּי וְעַל־ ל
כ' ר"פ נסיפ' כֶּרֶם אָדָם חֲסַר־לֵב׃ וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ
ל' ב' ל קִמְּשֹׂנִים כָּסּוּ פָנָיו חֲרֻלִּים וְגֶדֶר
ל' ל אַבְנָיו נֶהֱרָסָה׃ וָאֶחֱזֶה אָנֹכִי אָשִׁית
לִבִּי רָאִיתִי לָקַחְתִּי מוּסָר׃ מְעַט
ב' וחס' שֵׁנוֹת מְעַט תְּנוּמוֹת מְעַט חִבֻּק יָדַיִם
ב' י"ו ר"פ ל' ב' חד לִשְׁכָּב׃ וּבָא־מִתְהַלֵּךְ רֵישֶׁךָ
כתי"א' ל וּמַחְסֹרֶיךָ כְּאִישׁ מָגֵן׃
גס

לָא תֶהֱוֵי סַהֲדָא רֵיגְלָא בְּחַבְרָךְ
וְתִשְׁתַּרְגַּג בְּשִׂפְוָתָךְ׃ לָא תֵימַר
הֵיךְ דַּעֲבַד לִי כֵּן אֶעְבֵּיד לֵיהּ וְאַהֲפֵיךְ
לֵיהּ הֵיךְ עוֹבָדוֹי׃ עַל חַלְקֵי דְּגַבְרָא
עַטְלָא עֲבַרִית וְעַל כַּרְמֵיהּ דְּבַר נָשָׁא
חֲסַר רַעְיָינָא׃ וְהָא סְלֵיק כֻּלֵּיהּ יַעְרֵי
וְכַסְיוּ אַפּוֹי חוּרְלֵי וְסַיְיָגָא דְּכֵיפּוֹי
אִיתְעֲקוֹר׃ וַחֲזֵית אֲנָא וְשָׁמִית לִבִּי
וַחֲמֵית וְקַבְּלֵית מַרְדּוּתָא׃ קַלִּיל
תֵּינוּם קַלִּיל תִּרְטוּךְ קַלִּיל תְּשִׂים יְדָיךְ
עַל חַדְיָךְ וְתִדְמוּךְ׃ וְתֵיתֵי וְתִידְרְכִינָךְ
מִסְכְּנוּתָא וּצְרִיכְתָא הֵיךְ גַּבְרָא
טַבְלָרָא׃ אף

לאיש חד מן כ"ג וסי' במסר' רבתא בערך איש בס"ד : והנה ב' ר"פ בסיפ' וסי' והנה אשה לקראתו · והנה עלה כלו קמשנים : כסו ב' וסימ' כסו הרים צלה · כסו פניו חרלים : חבוק ב' וחסרי' ובסיפ' וסימ' מעט שנות מעט תנומות · וחברו : ובא י"ו ר"פ וסי' נמסר בשמואל ב' סימ' י"ו וישעיה סימ' מ"ז :

והפתית בשפתיך · תתפתה לרעך בדבורך : איש עצל · שאינו חוזר על גרסת תלמודו : קמשונים · חוחים : כסו · נכסו · חרולים · גדולים מקמשונים והרי הם חדים כקולים · וגדר אבניו נהרסה · כך מי שאינו חוזר על תלמודו · מתחלה מסכת ראשי פרקים וסוף מחלף דברי חכמים מזה לזה שאמר על טהור טמא ועל טמא טהור והוא מחריב את העולם : מתהלך רישך הדברי' שאת'רש מהם יבואו לך במרוצ'.
גס

אבן עזרא

והפתית · ה"א התימה כלו' לא תעיד עדות שקר ולא תפתה אחר להעיד · פ"א ואם תפתה רעך · אל תאמר כאשר עשה לי רעה כן אעשה אפתנו אולי אשיב לו כפעלו כענין מי יפתה את אחאב : על · עלה · בלשון יחיד על כל אחד מהקמשונים ידבר קמשונים וחרולים לשון קולים · מעט פירשתיו: מתהלך חסר אות משרת כי כ"ף כאיש משרת במקום כ"ף כנגד הבן המוזהר : אפרש החלק השלישי זה החלק יתכן להיותו חלק ספר בפני עצמו ביגות ספרי שלמה ואנשי חזקיה החכמים העתיקו משליו הנעימים וחברו'עם אלה:
גס

אל תהי עד חנם ברעך · לספר כזבים בספוריך הראוי להיישיר על דרושי החכמו' כי בזה תסבב להטעות האנשים בדעות וכן אם תמצא דעת לקודמים בלתי ישר בעיניך אין ראוי שתמצא ספורים בשפתיך בלתי צודקים לסבר הדעת ההוא וכן אם כעזר בעל הדעת ההוא בספורים כוזבים אין ראוי שתעשה כן במה שתביא מהחוש' לסתר דעתו כי זה יבלבל המעיינים בזאת החקיר' בלבול חזק : אל תאמר · ולזה אין ראוי שתאמר כאש'עשה לי לאמ' דעתו בספורים כוזבים כן אעשה לו לבטל דעתו להשיב כפעלו שיחשוב היותו דבר ראוי · והנה העיר עם זה להרחיק מעדות שקר לשב' חבירו בשפתיו שיחשו' שאין בו חטא כי הוא אינו עושה בתבמות דבר כנגדו אך יוסף לו הרע מדברו ואע"פ שגמלו רע אשר יעיד עליו עדות שקר אין ראוי לו שיקח נקמתו ממנו בזה האופן ואחר זה הזהיר מהעצלה בפעולות ובעיון כי העצלה בפעולות תשחית קנייני האדם ותהיה סבה שלא יהיה לו מהם פרי והעצלה בבקשת העיון תסבב שיהיו הקנינים העיוניים פחותים ומזיקים במדרגת הקולים שיזיקו לכל הקרב אליהם : על שדה איש · ולזה אמר על שדה איש עצל עברתי שמרוב העצלה לא ישתדל להרוש ולזרוע והנה עלו בו עשבים רעים וקולים וגדר אבניו שנבנית סביבו לשמור פריו נהרסה כי לעצלותו לא ישתדל לתקנה וכן הענין בכרם אדם חסר השכל שנטע' הש"י לתת פרי הטוב המשמח אלהים ואנשים והוא השכל ההיולאני אשר לו כח להשיג המושכלות והנה לעצלותו בבקשת החכמה לא עלו לו כי אם דעות כוזבות ומזיקות לאדם בהכלאתו המדעית והמדינית והוסר הגדר שהיה סביבו בדרך שישאר לו מדרכו לשאר כחות הנפש : ואחזה אנכי · וכאשר ראיתי זה הרע הבא מן העצלה בפעולו' וב[illegible]' שמתי לבי אל זה ולקחתי מוסר להמלט מהעצלה אשר יאסוף ממנה זה הרע וראיתי שהעצל הנכונה בזה למי שירצה להמלט ממנה הוא שיישן מעט ויתכנס מעט ומעט יחבק ידיו לשכב לתת מנוחה להיבריו וכאשר תעשה כן לא יהיה לך ריש וחסרון מתמיד כי החריצות יהיה סבה להמציאך מזונך בקלות ולהמציא לך הדרוש אשר תדרוך בהשגתו: ובא כמהלך רישך · ולזה כשיבא לך ריש וחסרון יבא כמהלך שלא יתעכב עמך כמו הענין באיש מגן שהוא בא כמהלך · ובכאן נשלם מה שהגבלנו באורו בזה המקום והתועלות המגיעות ממנו הם מבוארים מדברינו :
גס

אל תהי עד חנ' בשביל רעך להנאתו מה שלא ראית אף אם פתית אותו בשפתיך להוציא מלבו האמת ולא יתעיא כי נאמן הוא אצלך אל תאמר הלא עד אמת אני וכן אתה אשר העיד בשבילך אל תאמר כאשר וכו' ותסמוך על נאמנתו להעיד בשבילו: על שדה איש עצל עברתי וגו' הנה יש שני מיני עושי מצות יש שעוסק במצות שאין מהם הכילת פירות בעה"ז ויש עוסק במצות שאדם אוכל פירותיהן בעה"ז והקרן קיימת לעה"ב והראשון ידמה לבעל שדה שזורע וקוצר ונותן באוצר לאכול אחר ימים כן כל מצוה שאדם עושה הוא כזורע בשדה העליון אשר לו במקום המתייחס לנשמתו ויאכרו אליו מסוגלים לאכול אחר מותו ומצות שאין להם פירות בעה"ז יאכרו שם הכל ואשר יעסוק בתורה וג"ח ידמה לכרם שבכרו ענביו והגפנים קיימ' כן יאכל פירותיה' בעה"ז והקרן כטוע לו לעול' והמתעצל מהשיג הראשון יקרא עצל ואשר יתעצל ממצותיו והם מהשיג השני למה בג"לו מעשיו ויתרשל מה' העצל הוא יקרא חסר לב : ואמר שראה והכיר העצל מהשיג הראשון ואמר שבדהו אשר היה זורע למעלה תחת חטה יצא חוח ויעלה כולו קמשונים שבהתעצלו מהמצו' יעבל בעבירות שהם הקמשוני' באמת אך בעל הכרם לא הפסיד כ"כ שיהיה כולו קמשונים כי עצמו מאחד המצות ההן אך כסו פני הכרם חרולים בהתעצלו ולא הספיק העצלות לקצץ הגפנים הן המצות ההן העצומות כי טרם יעזוב התמורות צפל לאט לו לעזוב האחרות וקו לקו ישמט ידו גם מהעצומיה כי לא יערב אל לבו לה יתנו ידו לגמרי מן החמורות מיד בהתעצלו כי אם יחל מהקלות לאט נמצא כי הקלו' הן לא לי שמורות כמשמרת וגדר ע"ד לז"ל ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי כי תחלה יעברו מצות דרבנן של תורה ולכן יתייחסו למשמרת כן בדבר הזה יהיו הקלות גדר הבנין בפני הגדולות שאדם אוכל פירותיהן בעה"ז ואמר כי בהתעצלו גם שלא יעזוב מיד החמורות לא יבצר מהיות גדר אבניו נהרסת שישמט ידו מהקלות :
גס

ר' מנחם המאירי

אל ונומר · אל תאמר ונומר · היו"ד שבמלת והפתית ראוי להיות ו"ו והחרק מקום חולם והראוי כמשקל הסבות ושרשו פתת · ואמר ר"ל על שקר ותהו לא שיתרהו מהעיד באמת ושיתיר לו להעיד בשוחד ובאמון אבל הכונה לא תעיד בו בדבר שקר ותהו על שתסברהו בדבריך ואף כשהעיד הוא כנגדך ובאת לשלם לו גמול לא תעשה כן · ויש מפרשים אותו ענין פתוי ושיה ראוי בחרק הה"א ושבא הפ"א במלת הרבית הנוי והשקית כרגלך ושרשו פתה כלומר שתהיה סבה להכשיל הדיין לטעות על פתוי עדותיך ויש מפרשים הו"ו מוקים ואם כאלו אמר ואם פתית וכו' · כלומר לא תעיד שקר לתועלתו ואע"פ שכבר פתיתו והעיד הוא לתועלתך אל תאמר כאשר עשה לי וכו' · ובדרש אין רעך אלא הקב"ה שנ' רעך ורע אביך · ואל שבראש הפסוק משמש במקום שנים ומלת הפתית עבר במקום עתיד כלומר ולא תפות' בשפתיך לעשות כן והפסוק שאחריו אינו נקשר לזה אלא שהיא המשך המשל או הענין על שלמות המדות שלא יעיד על חבירו בשבח מדותיו דרך חנופה ופתוי ואע"פ שהוא עושה לו כן אבל יוכיחהו תוכחת מגולה כי טוב או מעתה:על שדה איש עצל עברתי עד ומחסוריך כאיש מגן · הערה להזדרז בעבודת האדמה והוא הענין בשאר המלאכו' אלא שלקח אחת מהן כמו בנות לעדה · וקמשונים וחרולים הם מיני אטד וקוץ ודרדר וגדר בא בלשון נקבה כאמרו נהרסה ובאה ההערה כאלו עבר הוא שם וראה כן והודיע שהעצלה מקלקל' הענינים מעט מעט עד תכלית והוא שתחלה אמר שעלה קמשונים ועדין הם בכרותם ויוכל להעבירם בנקל וכאשר נתעצל בזה אמר כסו פניו חרולים כלומ' עד שגדלו עד שנתכסו פני השדה והכרם מהם והעברתם קשה ואע"פ כי אלו השתדל תכלית ההשתדלות היה בידו לתקן אבל נתעצל עד שגדר אבניו נהרסה · והיה למשלח שור ולמרמס שה פרוץ גדרו והיה למרמס הסר מסוכתו והיה לבער והוא ענין שלשת העצות האחרונות מארבעה העצות שכבר הזכרנו ואמר על זה ואראה וכו' · כלומר שבראותו כתן לבו על הדבר ולקח מוסר להזהר ממדת העצלה כענין בענש לץ יחכם פתי ועל כן חוזר ומזהירו בזריזות והזהר במדת העצלה וייעד לו התרוששו על ידה וכן בכל המלאכות והוא ענין מעט שינות וכו' · כמו שפירשנוהו בחלק ראשון בענין הנמלה · ומחסורך הוא בסגול תחת הרי"ש והראשון בשב"א · ובדרך נסתר רבותינו ז"ל דרשוהו על תלמוד תורה עצל שאינו מחזר על תלמודו בתחלה מסכת ראשי הפרקים לבסוף מחליף את הדבר מזה לזה ומזה לזה ולבסוף אומר על טמא טהור ועל טהור טמא ונמצא מחריב את העולם שהוא גדר אבניו נהרסה · ובמקום אחר דרשו הרי שלא למד תורה או שלמד תורה ולא נתעסק בה מנין שסופו להביא שנים שלשה דברים בפרשה ת"ל עלה כלו קמשונים מנין שמבקש פתחה של פרשה ואינו מוצא ת"ל כסו פניו חרולים ר"ל שנתכסה ממנו ועליו הוא אומר וגדר אבניו נהרסה שמתוך שראה שלא עמדה בידו הוא יושב ומטמא את הטהור ומטהר את הטמא ופורץ גדר ישכנו נחש · הכונה בכל זה שהמשיל דרישת החכמה לעבודת האדמה וכמו שהעובד הטוב יפתח אדמתו בחרישה ראשונה ויחרוש שניה ושלישית לפי ענין הארץ ואחר כך יזרע ויעדר' ויכסח כן מדרך התלמיד הטוב ישנה ויחזור ויתבונן ויפלפל בעצמו כפי הראוי עד שיעלה הענין בידו כהוגן וכמו שהעצל העובד יספיק לו בפתות האדמה ותצמיח לו קוץ ודרדר ויתכסו פני התבואה כן התלמיד העצל תתכסה חכמתו בשבושים וקושיות ובלבולים ומתוך כך הופך האמתות ולא יבחן לו האמת מן השקר והוא פורץ גדר והנחש המשיא ישכנו : והוא שדרשו ז"ל על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב זו חוה כמה דאת אמר תפארת אדם לשבת בית
עלה

אבן יחייא

אל תהי ונומר הזהיר הבן על מצות לא תענה ברעך עד שקר ושאל תהי מפת'בשפתיך נערה אשר לא אורשה לישכב עמה כי אף שלכאורה אינו עון חמור להיותה בלתי בעולת בעל · הנה הוא עון פלילי להיותה נדה בבלתי טביל' ובבלתי חופה וקדושין וימשך מזה כל ריב וכל נגע כי יקומו עליו כל בני המשפחה אשר הנזון נדבק בנפשם ויכוהו ויהרגוהו והוא אומרו והפיתית בשפתיך שהוא מן המלות זרות מורכבת מבנין הפעיל ומבנין הדגוש · אל תאמר ונומר הזהירו על לא תקום ולא תטור · על שדה ונומר הזהירו גם כן על הזריזות והחריצות ובריחת העצלות · וספר הלכה למעשה לאחד על שדה איש עצל עברתי · ועל כרם אדם חסר לב שרודף אחרי הזנות ויין ותירוש ומכר השדה לקנות כרם : והנה ונומר ולאיתי כי הנה עלה כל השדה קמשונים כי תחת חטה עלה חוח יען כי לא נחרש ולא נזרע לעצלות אדוניו · וכסו פני הכרם מחרולים · והגדר מהאבנים שסביב הכרם נהרסה כי היא כמו הפקר לכל ואין מי שיפקדנה לרגעים ויטענה שורק ויעזקה ויסקלה : ואחזה ונומר ואחזה אנכי התכלית הרע הלז הנמשך מהעצלות והחסרון לב · ואשית ושמתי לבי ומחשבתי על המראה הגדולה אשר ראיתי ולכן הסכמתי לקחת מוסר ולהשתלם במעלת המדות : מעט ונומר והסכמתי לעשות מעט שנות בלילה ומעט תנומו' ביום הפך מאשר היה עושה העצל · ולעשות מעט חיבוק ידים לישכב עם נשים הפך מאשר היה עושה החסר לב · ובא ונומר וזה יען כי ראיתי שברדיפת דרך העצל בא כמהלך והוא הרץ הרגלי ההולך בשליחות ואגרות מעיר לעיר וממחלכה אל ממלכה · רישך וברדיפת דרך החסר לב הכופף בא המחסור שהוא יותר מהרישות והדלות כי הוא חסר מכל כל · כאיש מגן והוא הרץ הרוכב על סוס קל שנשלח עם השליחיו' ואגרות גם הוא ממקום למקום ולהיותו רוכב ולא רגלי ירוץ יותר מהר'ומזויין עם מגן ורומח :
גס

קב ונקי

אל תהי עד חנם · ר"ל עד שקר · ותתפתה ברעה בדיבורך · או יאמר והפתה אותו בשפתיך כענין בפיו שלום את רעהו ידברו · וי"מ והתפתית מורכב משני בניינים מהבנין הדגוש ומהבנין הנוסף ויאמר אם העיד עדות שקר על חבירך תפתה השופט שישמע עדותיך ויהיה נפתה בשמעו את דבריך : אל תאמר · זה הפסוק נקשר עם מה שלמעלה כפי הפרושי' שנעשו בו אל תאמר שאעשה לו היזק בלשוני כאשר עשה הוא לי · או כאשר עשה לי שהעיד עדות שקר לבקשתו כן אעשה לו גם אני להעיד עדות שקר בשבילו ואשיב לו כפעלו : על שדה איש · אמר שעבר מדרך השדה של איש העצל שלא רצה לעבוד אדמתו · וגם עבר מדרך הכרם של אדם חסר לב שלא זמר ועדר אותו : והנה עלה · קמשונים מגזרת קמוש וחוח והוא לשון קולים · ועלה כמו הצמיח מגזירת ועלתה ארמנותיה · וחרולים גדולים יותר מקמשונים והם חדים כקולים והנה ראה שעלה השדה והכרם כל אחד קמשונים וזהו דרך השדה שלא יעבד ולא יזרע שיעלה קוץ ודרדר · וכן הכרם שלא יעדר יעלה שמיר ושית וראה ג"כ שהגדר מהאבנים שעושים האנשים לשדות ולכרמים שלא יהיו למשלח שור ולמרמס שה נהרסה ואמר החכם כי הוא ראה זה הדבר בעברו עליה וכאלו אמר לא הרגשתי בענייניכם עד שראיתי כך וכך ואמר כן ר"ת כי אפי' אם יעמוד האדם בחדרי חדרים עובר שכלו ורואה בעין לבו אשר יקרה לשדות ולכרמי האנשים חסרי לב · ואפשר כי בעבור שהזכיר שדה והכרם שעל השדה אמר והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים ולא הזכיר בו גדר לפי שמדרך השדות שאין להם גדר אבני' לפי שהם רחוקים מן הישוב ואין ההיזק מצוי בהם וגם שבעבור גודל השדה יתייאש האדם מעשות גדר אבנים כי לא יספיק עשרו אל זה · ועל הכרם אמר וגדר אבניו נהרסה כי מדרך האנשים לעשות גדר אבנים לכרמים בעבור שהם קרובים לעיר וקרובים להיזק בעבור זה ודרך האנשים ליטע בהם עץ כל פרי ומומלים על מגוכם ויוכל אדם לעשות גדר אבנים לכרמו מפני שהכרם קטן הוא בערך השדה : ואחזה אנכי · אמר שראה מה שקרה לעצל ולחסר לב בעבור עצלותם וכסילותם ולקח מוסר אל נפשו בהפסד זולתו ואמר : מעט שנות · כלומר לקחתי מוסר ממה שראיתי לאלה בעבור שהם מפסידים השעות זו אחר זו פעם אחת בשינה ואחת בתנומה ואחת בחיבוק ידים לשכב במנוחה בלא שינה מעט ומתוך כך הזמן חולף והולך לו : ובא מתהלך רישך · ר"ל אני רואה שאם תתנהג אתה כמעשה העצל והחסר לב ותפסיד זמנך כמוהו יבא עניותך קל ברגליו וימהר אליך החסרון במהירו' בלכת האיש רוכב הסוס שירוץ עם הרומח בידו והמגן בכתפו · גם אפשר לפרש כי אמרו מעט שנות ונומר אינו סיפור שיספר החכם ממעשה העצל והכסיל רק היא עצה שנותן החכם לבני אדם שלא יעשה כמעשה הכסיל והעצל רק הראוי לבני אדם הוא שישן מעט והיא שינת הלילה וינום מעט והיא שינת היום ומעט חיבוק ידי' והוא מעמד המנוחה בלא שינה ובהיות הנהג' האדם ע"ז הענין אם הוא עני עניותו יפרד ממנו וילך מהרה ומחסורו ג"כ יפרד וילך לו · ויהיה ובא מענין ובא השמש וטהר · ואז יהי' מתהלך כאיש מתהלך שילך מהר' ואם בא לו חסרון ימלא חסרונו בזריזות ידיו כאיש מגן ·
גס

גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו · חזרו לדורשם כשנתמנה חזקיה למלך והוא הושיב תלמידים בכל עיר כדאמרינן בפ"ק חלק בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ : העתיקו · הוציאו : כבוד אלהים הסתר דבר · כגון מעשה מרכבה ומעשה בראשית · וכבוד מלכים חקור דבר כשאתה דורש בכבוד חכמים ובגזרות שגזרו בהם יש לך לחקור ולדרוש ולשאול טעם לדבר' אבל כשתדרו' במעשה מרכבה ובמעש' בראשי' ובחוקים הכתובים בתורה כגון חוקי' ולדברים שהשטן מקטרג עליהם ומשיב עליהם כאכילת חזיר וכלאי כרם ושעטנז אין לך לחקור רק להסתיר ולומר גזרת מלך היא : אין חקר · לרום שמים ועומק הארץ וללב מלכים אין חקר שכמה דינים באים לפניהם וכמה מלחמות וצריכים לתת לב לכולם · ואם כל הלשונו' מדברים וכל הידים כותבין אינן יכולין לכתוב הללה של רשות : הגו סיגים מכסף · מסוך · כמו כאשר הוגה מן המסילה · כשם שאין הכלי של כסף יוצא למלאכ' צורף עד שיוציאו ממנו סיגים של נחושת שבו כך אין גבורה כספרין מעונש עד שיוציאו מתוכם הרשעי' ויעשו בהם דין :

אל

כה

א גַּם־אֵ֭לֶּה מִשְׁלֵ֣י שְׁלֹמֹ֑ה אֲשֶׁ֥ר הֶ֝עְתִּ֗יקוּ
אַנְשֵׁ֤י ׀ חִזְקִיָּ֬ה מֶֽלֶךְ־יְהוּדָֽה׃ כְּבֹ֣ד
אֱ֭לֹהִים הַסְתֵּ֣ר דָּבָ֑ר וּכְבֹ֥ד מְ֝לָכִ֗ים
חֲקֹ֣ר דָּבָֽר׃ שָׁמַ֣יִם לָ֭רוּם וָאָ֣רֶץ לָעֹ֑מֶק
וְלֵ֥ב מְ֝לָכִ֗ים אֵ֣ין חֵֽקֶר׃ הָג֣וֹ סִיגִ֣ים
מִכָּ֑סֶף וַיֵּצֵ֖א לַצֹּרֵ֣ף כֶּֽלִי׃ ה הָג֣וֹ רָ֭שָׁע
לִפְנֵי־מֶ֑לֶךְ וְיִכּ֖וֹן בַּצֶּ֣דֶק כִּסְאֽוֹ׃

אַף אִילֵין מַתְלוֹי שְׁלֹמֹה עַמִּיקֵי
דִּכְתָבוּ רַחֲמוֹי דְּחִזְקִיָּה מַלְכָּא
דִּיהוּדָה׃ יְקָרָא דֶּאֱלָהָא מִן דְּמַטְּשֵׁי
מִלְּתָא וִיקָרָא דְּמַלְכֵּי מִן דְּבָאצֵי
מִלְּתָא׃ שְׁמַיָּא רָמִין וְאַרְעָא עֲמִיקָא
וְלִבָּא דְּמַלְכֵּי לָא מִתְבְּצֵי׃ גְּבוֹ
סוּלָאנָא מִן סִימָא דְּנִיפּוֹק מָאנֵי מִן
צָרְפָא׃ נִיתְטְרִיד רַשִּׁיעָא מִן קֳדָם
מַלְכָּא וְיִתַּקֵּן בְּצִדְקוּתָא כּוּרְסְיֵהּ׃

לא

מ"שלי ד' וסימ' בריש סיפרא : חזקיה ג' וסימ' דבר יי' אשר היה אל צפניה · גם אלה משלי שלמה · עיר אמר חזקיה · ומן ויהי בשנת שלש להושע בן אלה עד וישלח מלך אשור את תרתן דבי' חזקיה כבו א חזקיהו וסימ' ויהי בשנת הרביעית למלך חזקיהו · וארץ ג' וסי' יחיו מתיך נבלתי · כי רנני בורא שמים שמים לרום וארץ לעומק · וכל שמים וארץ דכ' : סיגים ג' מ"ל וסי' הגו סיגים מכסף · כסף סיגים מצפה על חרש · כור סיגים כסף היו · וא' כספך היה לסיגים :

גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו · החכמים שהיו בדורו של חזקיה וידמה שבעביר זה הפרידים מהמשלים האחרים כי אלו המשלים לקטום מתשליו החכמים ההם ואולם המשלים שקדם זכרם נמצאו באופן הנזכר בדברי שלמה : כבוד אלהי' הסתר דבר · ר"ל כי כמה שיבקשו מהש"י לא יהיה כבוד הש"י שיודיע שאלתם כי הש"י יודע הכל הלא תראה כי אשת ירבעם' היתה מתנכרת בבואה אל אחיה השילוני ובטרם שהגידה לו דבר אמר לה האיה את דבר בקשתה כאשר גלה אזנו הש"י ואול' כבוד מלכים הוא בהפך זה ר"ל לחקור הדבר הבא לפניה' באופן שלם כדי שיצא משפט אמת כי הם אינם יודעים מהדברים רק מה שיודיעום הפך מה שגילה בזה בש"י : שמים לרום · הנה המעלה והמטה אע"פ שאינם נגדרים מצד טבע הקו הישר שיצוייר בו התוספת בב' לדדיו וזה תמיד הנה המליצו' יגבילם ושם השמים המעלה אשר בתכלי' והארץ שם המטה אשר בתכלי' והמל' לב מלכי והשקפת' בניה שיצטרכו שיסתכלו בו מהעניינים הבאים לפניהם הוא לאין קץ כי יתחלפו הנושאים ויתחלפו העניינים במין האחד מהדברים ויתחדשו מזה עניינים רבים לאין קץ במין האחד בענין מהדברים כדי שיגיע החלק לכל אחד הראוי לו : הגו סיגים · הנה כמו שכאשר יוציאו הסיגים מהכסף יצא ממנו לצורף כלי כסף כך כן כשיסירו מחברת המלך הרשע שהיה לפניו והיה מתנשא עלתו אז יכון כסאו בצדק והנה אמר זה כי צריך למלך ליזהר שלא יהיה במחברתו ובלשכי עצה רשע או רשעים פן יביאוהו להטו' משפט צדק והוא לא ידע והנה אפשר שהעיר באלו הפסוקים על דבר השכל האנושי שהוא המלך בכחו' האדם הנפשיי לפי מה שיסוד הש"י להד' ביום הבראו ואמר בכאן דבר עמוק מאד מהסודו' האלהיים והוא כי מפני שהי' כימוס הנמצאו' וסדרה ויושרה המושכל בנפש הש"י ידענו בצד אשר הוא בו אחד כמו שבארנו ב"ה מספר מ"י ובראשון ממנו לא בצד אשר הוא בו רבים שאולתו התחכמו' והחמר מה שאינו מחולק אבל ציור הש"י הוא מבואר שכבוד הש"י במושכל דבר מתחלפו הוא הסתר דבר כי לא יראה ויתברר המושכל ההוא מהשאר אבל הש"י איך יגבהו עם שאר המושכלות בצד אשר הם בו אחר שילך מהם מהלך השלמות והגזירה · והנה כבוד מלכים הוא לחקו' דבר ודבר ביחוד מחקר שלם באופן שיסורו ממנו כל המחשבות המקבילות לו והוא מבואר שהכח אשר לשכל האנושי על השגת המושכלות הוא עצום ונפלא עד שלגודלו יאמר שאין לו קץ : הגו רשע · ואמר שכמו שיצא לצורף כלי ראוי כשיוסרו הסיגים מהכסף כן כשיוסר הרשע שהוא לפני מלך והוא הכח המתעורר כדרך שיכנע לעבוד' השכל עד שלא יתאוה לתאוות הגופיו' אז יכון כסאו בצדק ויהיה סבה שיגיע לו האמת בדרושיו :

אל

גם אלה משלי שלמה וגו' רצה שמתחלת הספר ועד כאן היה מועתק ביד הכל רק מכאן עד סוף הספר לא היה רק ביד חכמי חזקיה מלך יהוד' שהם העתיקום מספר שלמה שבידם לכן על כונה הכתוב להגיד גם רצה וגו' להוסיף על הראשונים ונומר מה הרחבנים משלי שלמה כמפורסם לכל גם אלה כתב רשי העתיקו אנשי חזקיה וגברי רברבי משכדי עלייתו שמבינים למה הם : כבוד אלקים וגו' הנה הסכימו בגמ' שענינה שבין אדם למקו' יהיה אדם נס יקטירה שלא יגלה הפך מה שבין אדם לחבירו שלככם' שבפניו לא יגליה רמר עם נגע אל כבוד אלקים היא חטא לו טוב בסתר דבר אך יכבוד הוא לו לגיס חקור הדבר ההוא ונבקש עיני הבין הדבר לחקירה : איך יתגלה למלך מלפוני לנבוא לדעת מעשה איש ופקודהו כי לר יש ב המהה הענין כי לפעמי' הנגליה הדבר הוא מסור לשמים ואין יודע בארץ ולפעמים יהיה הדבר ממון בארץ בין יושביה ואין גולה את אזנו בכל הקירותיו לזה אמר גם בשמים לרום ותאמר מי יעלה לנו השמימה ויגיד למלך וגם וארץ לעומק ומי יכניסהו בעמקי הארץ ומכהוריה כי הלא דעגל היפה כי לב מלכי' אין חקר לעומקו ורומו והבג ישיג מעל לשמים ומעומק הארץ כירשר לב מלך ביד ה' :

אל

אבן עזרא

גם אלה משלי שלמה · זה הפסוק הסופר אמרו ויתכן שהיה שבנא כי הוא היה סופר המלך וספר בו סבת ההעתקה ומלת גם לרבו' הראשונים · העתיקו לוה להעתיק המשלים האלה מספריו להיו' מחבר' אחת ותחל' זה החלק היה כבוד אלהים : כבוד · שמים · הגו · הגו · ל' דבקים · וכן הפי' כבוד אלהים דבר כבודו בספור מעשיו הנבראים יש מאין הסתירהו כי מי יוכל למלל כבודו ולהגיע אל תכליתו ואין לתמוה אם מלאכו ספרו בגוים את כבודו והגידו את כבודו בעמים כי זה הכתוב מדבר בהשמד האויבים והושיע האוהבים · וכבוד מלכים מה שהוא כבוד להם חקור הדבר ואל תחקור מעשה אלהים כי שמים הם למעלה מאד והארץ לעומק מתחתיו והמלכי' שים בהם יכול' להתעסק בחכמה בלבם אין חקר והעמים אינם יכולים לחקור כבודו ולדע' מה למעלה ומה למטה אף כי תחקרו אלה כאשר יסיר ויהגה הצורף סיגי הכסף אז יצא לו מן המצורף הכלי כאשר יחפץ וכן המלך יסיר הרשע שהוא לפניו ואז יכון בצדק כסאו וזהו כבוד ותפארת' בדין לחקור עד שיהיו נזהרין במשפטי המלוכ' :

אל

אבן יחייא

גם אלה משלי ונומר הנה שלמה עליו השלום דבר שלשת אלפים משל כאשר העיד הכתוב באומרו וידבר שלשת אלפים משל ואולם דבריו אותם היה בכח שכלו · ובתוכם דבר משלי' הרבה בכח הרוח הקדש השוכן אתו או · וכל משליו האמ' הן הנדברים ברוח הקדש הן הנאמרים בכח שכלו היו מעורבים יחד ועמדו כן ימים רבים עד בוא חזקיהו ובית דינו וברהו אוכל הגיך פסולת מכח הרוח הקדש אשר עליהם וסיימו ספר משלי הלז בפסוק ובא כמהלך ריסך ומחסורך כאיש מגן בחשבם כי לא היו עוד משלים הנאמרים ברוח הקדש מעורבים עם המשלים האחרי' · ואחרי ימים בחפשם במשלים ההם מצאו עוד הרבה מהם שהיו גם כן נאמרי' ברוח הקדש וחברום יחד ודבקו החבור ההוא לחבור הקודם וזהו אומרו גם אלה כראשונים הם משלי שלמה מסוג המשלים הקודמים אשר העתיקו והסירו ובדלו מהמשלים האחרים הנאמרים בכח השכל אנשי חזקיהו מלך יהודה · כבוד וגו' הנה העובד האמיתי מהאלוה יתברך ראוי להסתיר מבני אדם פעולותיו הטובות שהוא עושה בעבודת אלוהו ולבלתי התהלל בו כי יחשב לגס רוח וזד יהיר וזהו אומרו כבוד אלהים הסתר דבר · אמנם העובד למלך בשר ודם הוא כבוד אליו שבני אדם יחקרו לעובר מאופן עבודתו ומעוזרו וגדולתו מהמלך : שמים ונומר וכאשר לב האיש אשר עלה במעלו' עד רום השמים · וירד במעלות הכה על עומק הארץ הוא לב נדכה · ככה לב המלכים הוא לב נדכה כשאין חקר ואין מי שיחקור כל חוקם ותקפם ועושרם אשר ע"כ יהוללו מבני האדם · הגו ונומר הנה פעמים רבות יהיה המלך צדיק ויצא ממנו משפט מעוקל לסבת עבד רשע שיהיה לו אשר יעוה הדין ויבעלי הדין כי בבואם אל המלך יסגור הדלת לפניהם באומרו כבר שכב ונשירם לעת מח · ויאמר כבר רכב · וכן יעות הדין בדברו חוצה אל המלך על הצדיק מהבעלי דינין ההם כדי לעזור לרשע השוה אליו במזגו ומעשיו · מה שלין לא יכון כסא המלך כל ימי היותו הרשע ההוא אצלו · כי כאשר בהסרת הסיגים מהכסף יצא הכלי הנעשה ממנו שלם ונקי ויפה מאחת ידי הצורף ככה בהסר' הרשע מלפני המלך יכון בצדק כסאו וזהו אומרו הגו רשע ונומר :

אל

ר' מנחם המאירי

עלה קמשונים וקוץ ודרדר יצמיח לך · כסו פניו חרולים · בזעת אפך תאכל לחם · על הדרך שניאמרו במעשה בראשית וגדר אבניו נהרסה · וישלחהו יי' מגן עדן · וייחס השדה לאדם כי די התבואה שהיא חיי הנפש והכרם לאות שהכרם מלאות הדבר שמיע שו יפה ורונו מותר ובלתי צריך והוא ענין נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים והוא גם כן ענין בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך :

ומהנה נשלם החלק השני ת"ל ויבא אחריו החלק השלישי בע"ה

והם דברים יותר עמוקים מן החלקים הראשונים ומאריכים בהזהר על רוב התחכמו' והשמר מן הפריצות וכן יסודו על ההזהר מהכנע תחת ממשלת המלך הזקן ורובו הולך על סדר פסוקים משכים בענין אחד לא שיהא חצי האחרון הפך הראשון רק במיעוטם · ואמר :

גם אלה ונומר · באה הנה מלת גם להורות שאע"פ שאנשי חזקיה היו המעתיקים המחבר היה שלמה ונראה שלא נכתבו דבריו בספר זה עד דורו של חזקיה שהיתה בהם חכמה יתרה ויסדו כאלה דברים ומצאו דברים אלו במגלות מחכמתו של שלמה והעתיקום וחברו' עם שאר דבריו וכוון החכם לגלות בזה החלק דברים נכבדים ונאו על הצד שהורגל בדבריו ר"ל דרך נגלה ודרך נסתר דבר דבור על אופניו והרחיב בהם נקני המשכית ברמזים וחידות · והחל דבריו בענינים אלו · ואמר כבוד אלהים הסתר דבר · עד ויכון בצדק כסאו · צירף תחלה כבוד המלך עם כבוד האל להודיע שכמו שכבוד האל לא ישג והוא נעלם ומכוסה ממנו כמו שאמר הכת' כלאתנו בכעיתיו · נכ"ף אתכו להוזן מראותו כן ראוי לנו לבל נשים גבול בכבוד המלך רק היות כבודו אצלנו גדול יותר מאד באין קץ ינביל כי הראשון ר"ל כבוד האל את גבול במעלתו כמנע בחקו והשני ר"ל כבוד המלך נמנע מצד המוסר · ואמנם החלוק אשר ביניהם שכבוד האל בהסתר דבר כי כל דו הוא בציור והמחשבה והשגת מציאותו והאמונה אינה ענין הנאמר בפה אבל ענין המצוייר בלב אבל כבוד מלכים הוא בהודעת כבודו ויושר מעשיו ונועם מדותיו והוא ענין חקור דבר כלומר חקירת יושר מעשיו והודעתם ופרסומם · ולי נראה לפרש דרך פשט כבוד אלהים הוא אף בהסתר דבר כלומר שהכל נודע אליו היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע ובמצא שכבודו מתפרסם והגלות על ידי דברים וספרים אבל כבוד מלכים צריך שיודע להם מצד החקירה והיא הערה למלך בבא המשפט לפניו להרבות בחקירות עד שיתברר לו האמת ואמ' שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר ומלא הארץ יהו"ה והא"לף קמוצים ובמצאתי כן שלשה שמים חדשים וארץ חדשה · וארץ רפאים תפיל · וזה ועוד כל שסמוכה לשמים ר"ל שמים וארץ · והענין אע"פ שהשמים יש שיעור ידוע לו בהם ואם הוא גדול וכן הארץ לשפלותה ועמקה לב מלכים אין חקר ר"ל שאי אפשר לבוא עד קצו כי בכל יום ויום צריך שיתחדש לו שכל לפי הסבות הבאות לפניו ובהסתכלות מבין לענין ומודה למדה · כל זה הערה לאחד שכלו כפרט על כל דבר ודבר ולא יסמוך מזה לזה · והזהירו דרך כלל להזהר בעניניו שיהיו

קב ונקי

גם אלה משלי שלמה · מלת גם מרבה ובשני החלקים שעברו מזה הספר לא אמר בהם גם · ואמרו הקדמונים בעלי הקבלה כי אנשי חזקיה כאשר העתיקו משלי שלמה ובאו למקום הזה ומצאו שם דברים שלא היו ראוי' לכתוב בעבור שהיו עמוקים ודומים יראת שמים בנגלה וראוי להסירם מכאן ולהדביק להם המשלים הנשארים שהעתיקו על זה · גם אלה משלי שלמה כמו הראשונים שהעתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה · ועל זה סמך לו כבוד אלהים הסתר דבר · אותם הדברים שהסתירו כבוד אלהים היה · ומלת העתיקו פועל יוצא לשלישי שהחכמים צוו להעתיק המשלים · והחל החלק הזה בכבוד אלהים · פי' העתיקו לשון הגלה והעתקה מלשון אל לשון טרילאדר בלעז וי"מ העתיקו החזיקו · וי"מ שמפרשי' גם אלה לחכמים עד כי הם משלים חברום חכמים אחרים וכתבו כאן בעבור מעלתם ומכאן ולהבא חוזר למשלי שלמה : ונראה שהספר הזה לא היה בימי חזקיה מחובר מראשו לסופו כאשר הם אצלנו היום רק נראה שמצאו אלו המשלים כתובים מהנה עד סוף הספר מפוזרי' · והם אספו המשלים האלה וחברים עם אחרים · כבוד אלהים וגו' · כגון מעשה המרכבה ומעשה בראשית והחוקים שאין אנו יודעים טעמם · וי"מ שלא ישאל אדם מה למעלה מה למטה · וי"מ כי מה שיבקשו מהש"י אין צריך שיודיעו בפיהם שאלתם כי הוא יודע הכל · והפך במלכים שצריך לחקור בדברים כי הם אינם יודעים רק מה שיודיעום · וי"מ שראוי לנביאים שלא יגלו מהמראות הנפלאות שרואים מהבריות העליונות ועל זה נאמר על משה בכל ביתו נאמן הוא שראה מעניני הש"י באותם מ' יום מה שלא ראה בן אדם · וישעיהו חטא במה שאמר ואראה את ה' ויחזקאל ב"כ אמר וארא מראות אלהים ונתגלה באלהיה כאחד העליונים וגלה זה קרא בן אדם שלא יתגאה · וההפך במלכים שהם רוצים שיחקרו עושרו ויספרוהו לכל : שמים לרום · ר"ל המציאות ובגבולם שהשמים בתכלית המעלה והארץ בתכלית המטה : ולב מלכים · עמוק מעומד על סוף דעתו · או יאמר אין חקר שידיעת' מקפת על עניינים רבים שמתחדשים בכל יום אין קץ להם : הגו סיגי' · הגו מסוך והסר כמו כאשר הוגה מן המסילה ואמר כאשר יסיר הצורף הסיגים מן הכסף אז יצא לו הכלי כראוי : הגו רשע · דימה הרשע לסיג והמלך לצורף וכסא מלכותו לכלי של כסף צרוף :

אל

מנחת ערב

אל תתהדר לפני מלך בא ללמד לאדם דעת יתנהג בענוה בדק וגם שיהיה שלם בעיניו יעמוד במדרגה שפלה מערכו · כי הנה יש יכבד איש מפני היראה כמלך ויש מפני הכבוד כחכם וגדול בחכמות ויש מפני התועל' כנדיב שיכבדוהו לאהבת המועיל אמר לפני מלך איני צריך לאמ' לך אל תשב במקומו כי מעצמך תחדל מפני היראה רק אל תתהדר שלא תראה עצמך לפניו אפילו כענין ההדור והחשיבות אך אל הסוג השני גם שתתהדר בפני גדולים אל תעמוד במקומ' רק למטה מהם : ושמא תאמר בשלמא הסוג הג' שהוא הנדיב אין צריך לומר שלא אעמוד במקומו כי אם גם אשפיל עצמי ואעמידנו למעלה הימני כי אראנו עושה טוב ולא שאני חפץ שייטיב לי או שהטיב לי כבר רק על מדתו הטובה שראיתי בו שמטיב את זולתו אך הגדולים האלה למה לא אעמוד במקומ' ומי יודע אם אני והם שוים בערך לפניו ית' כי כל לבבות דורש ה' ומה גם עתה כי האדם מכבד את המקום ואולי מקום שאני בו מכובד ממקומם כי איכותי גדול מאיכותם אל תחוש כי הלא אם גם שלם אתה ומקומך למה שאתה בו מכובד ומעולה ממקומם טוב הוא אמיר הם לך עלה הנה עם היו' נגד כבודך שירה שאתה עולה בהגישך אצלם כאילו במקומך ירוד היית טוב לך זה ומדה זו לענוה תחשב מאשר תבחר להשפיל עצמך לפני נדיב הנ"ל אם בהכית מנדיבותו כי אם גם בהיות אשר ראו עיניך היותו נדיב לזולת ולא בהכית כי הלא לא יתחנוך לבעל ענוה בכבדך אותו כי יתחנוך לחפץ בהכאתו וזהו אשר ראו עיניך :

או ידבר על איש חכם ההולך למקו' שאין מכירין אותו ואין לו ישלו למלא נפשו כי ירעב כי הוא במבוכה גדולה אומר בלבו אוי לי אם אומר כי חכם אני שאשתמש בתג' וגם יראה גאוה · אוי לי אם לא אומר כי לא יתנו לי על כן אבחר דרכי להקטין ערכי ולומ' לפני אחד מנדיבי העם כי אין בי חכמה ודעת ויפרנסני כעורב וככלב לבל אשתמש בתג' כר' יונתן לפני ר' ויעשה כן ביני לבינו ואל הבושה אמר כי לא זו הדרך והוא כי הנה רז"ל אמרו שרי ליה לאיניש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעי ליה ואין הכוונה לאמר חכם אני רק שיפוצו מעיינות חכמתו לבניהם וידעו כי חכמת אלקי' בקרבו והנה גם שטיב הדבר להראות הידור וחשיבות חכמתו אם שם אדיר מלך בחכמה ראש הקבלה והישיבה כי מאן מלכי רבנן לא טוב הדבר ילך לו להראות חכמה לפניו שירה שגם הוא גדול כמוהו וזהו אל תתהדר לפני מלך כלומר אך לפני גדולים וחשובי הישיבה תתהדר להורות הדור שכמתך אך במקום גדולים אל תעמוד רק למטה מהם בישיבה כאשר תתהדר בפניהם בל תראה כמתגאה וס"ת אדרבה זה יורה גאוה יותר כי תעמוד במקום שפל ותראה חכמה כי על חכמתי יעלוני ממקום השפל ויראה שעשיתי למען יעלוני ואכבדה בשולכן טוב טוב היה להשפיל עצמי לפני נדיב כאשר היה עם לבבי אל תחוש כי הלא טוב אמר לך עלה הנה מאילו לא הראית חכמתך והיית צריך להשפיל עצמך לפני נדיב להטיב לך כעורב וככלב גם שלא יהיו בפני מריבים רק אשר ראו עיניך ביניך לבינו כי עתה פרנסוך בכבוד מבלי תשפיל עצמך משא"כ בשכלם תכמתך : **או** יאמר כי יש יתביים מלשאול די מחסורו מהמלך או מהגדולים כי יתביים מהם שיכירו דלותו ואדרבה מתהדר ומראה עצמו עשיר ועי"כ עומד בפני מלך ושרים ויעמידוהו במקום גדולי המלכות העומדים לפניו כי בההדרו לעשיר יחשבוהו ולמלאת ספקו ישפיל עצמו לפני איזה נדיב ממנו ואליו עד יתן לו ואומר בלבו טוב לי אתביים בפני ה' ואתכבד בפני המלך וגדוליו אמר כי לא טוב הדבר כי אדרבה המשפיל עצמו בפני מלך איננו שפלות בערך המלך ולא תחוש אם בהגלות דלותך למלך לא יעמידך במקום גדולים אל תחמוד מעלה זו כי אם במקום גדולים אל תעמוד : ואל תאמר טוב לי הנדיב שיתן לי ביני ובינו ולא אבוש אך המלך אולי לא יאמר לי עלה הנה למקום מושבו עם גדוליו לתת לי ואבושה לעיניהם אל תחוש כי טוב שיאמר לך עלה הנה בחצר המלך להטיב לך שבמלאת מתביים לפני המלך והעומדים לפניו כי לא יבוש הנוטל מהמלך ואז טוב לך גם שתתבזה בפני גדולים שלפניו מהשפילך שתשפיל עצמך לפני נדיב אשר ראו עיניך ולא זר כי עם שלא ראוהו זרים בהשפילך לפני נדיב טוב לך זה מזה : **או** יאמר אל תתהדר לפני מלך הוא מלכו של עולם כי הנה דרך בני אדם כאשר יחסר לו הולך ילך אל הגדולים ונדיבי העם בדמעו' שלים שיחננו ולא פעל דבר ולא דעת ותבונה לו לאמר הלא טוב לי הלך אל אבינו שבשמים כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה ומה גם אם בכונה הגדולה והדמעות הייתי הולך לפני קוני ברוך הוא שירבה לשלוח אלי מגנס נדבותיו ולא שאתגאה ומתהדר לפניו

רלבג

אל תתהדר לפני מלך · לתת מעלה וגדולה לעצמך אבל תעמוד לפניו בשפלו' · ובמקום גדולים לתת לעצמך מעלה כמעלתם לשבת עמהם במקום' כי טוב שיאמרו לך עלה הנה מרוב השפילך עצמך מהשפילך לפני נדיב וגדול אשר ראו עיניך והירגלת עמו מקדם ואולם אמר זה כי מי שהורגל עם אדם ואחר כן עלה במעלה יתיר לעצמו להתנהג עמו כבראשונה ואין זה ראוי אבל ראוי לו שיחלוק כבוד לפי מה שהוא עתה : **אל תצא לריב מהר** · ולמחלוקת אבל ראוי לך להרחיק עצמך מזה לפי מה שאפשר הבט מה תעשה באחרי' הריב כשיכלים אותך רעך באמרו דברים מגונים כנגדך או בהכותו אותך הלא טוב לך להשמר שלא תבא לזה התכלית והתכונה : **ריבך ריב את רעך** · כשיקרה שיהיה לך מחלוקת עם רעך תהיינה דבריך עמו בדברי ריבך לבד לא תגל' סוד אחר לבישו פן יחסדך שמא יהיה לך זה לחרפה מהשומע דבריך בגלותך הסוד והדבה שתשיגך מזה לא יתכן שתשוב אחור : תפותי

כ״ב ר״פ אל · כ׳ אַל־תִּתְהַדַּר לִפְנֵי־מֶלֶךְ וּבִמְקוֹם גְּדֹלִים אַל־תַּעֲמֹד׃ כִּי טוֹב אֲמָר־לְךָ עֲלֵה הֵנָּה מֵהַשְׁפִּילְךָ לִפְנֵי נָדִיב אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ׃ ו׳ חס׳ בליש׳ אַל־תֵּצֵא לָרִב מַהֵר פֶּן מַה־תַּעֲשֶׂה בְּאַחֲרִיתָהּ בְּהַכְלִים אֹתְךָ רֵעֶךָ׃ רִיבְךָ רִיב אֶת־רֵעֶךָ וְסוֹד אַחֵר אַל־תְּגָל׃ פֶּן־יְחַסֶּדְךָ שֹׁמֵעַ וְדִבָּתְךָ לֹא תָשׁוּב׃

הפותי

לא תשתבהר קדם מלכא ובדוכתא דרברבי לא תיקום׃ מטול דטב דנימר לך סוק הכא מן דמשפילך קדם שליטא מן דחזיין עינך׃ לא תיפוק ברינא מסרהב איית דלא תידון באחרייתא כד יחמיץ יתך חברך׃ דינך דון עם חברך באחרייתא ורזא אוחרנא לא תגלי׃ דלא נחסידך מאן דשמיע וטיבך לא הפיך׃

חזויי

לריב ה' וסימ' והיה כי יבאו אבותם או אחיהם לרוב כתיב · נצב לריב יי' ועומד · והנה קרא לרב באש · אל תצא לרב מהר · אם יחפוץ לריב עמו · ואחד למשפט ולריב דד"ה · ב' מנהון חסר אל תצא · אם יחפוץ ושש חסר בליש' וסימ' נמסר בסדר משפטים ובא"ב רבתי אות ר':

רשי

אל תתהדר לפני מלך · להראו' כבודך ולהתגאו' לפני מי שגדול ממך כי טוב שיאמרו לך עלה הנה משתבא בלא רשות ויאמרו לך לא · אשר ראו עיניך שדבר זה אמת : פן מה תעשה פן תבא לידי לא תדע מה לעשות באחריתה : ריבך ריב את רעך ואם על כרחך אתה צריך לריב ולהוכח עם רעך מ"מ סוד אחר אל הגל' לא תזכור לו דופי אבותיו שאין הכל יודעין אותו ואתה מגלהו : פן יחסדך שומעי' חרפת אחרים מתרגמינן חסודא דמצראי · פן יחסדך השומע ויקראך מוציא דבה : תפותי

אבן עזרא

אל · כי · ב' דבקים · **תתהדר** תהיה הדור במלבוש **ומרכבה** כמוהו · ובמקום גדולי' **שיעמדו** שם אל תעמוד · כי טוב **שיאמר** לך עלה הנה ועמוד **עמנו** מהשפילך לפני נדיב באמרו **לך** סור מעליו · ראו השפלתך **ראו** **תחת** ירא : אל · ריבך · פן · **תפותי** · נוס · ה' דבקים · **הפניו** הא"לף כיסף כה"לף **מי אפסים** אזורע או היא שרש מן **אופן** עגלה והטעם על סבובו ומכניו' מלפפות ומסתרים · וכן הפי' אל תצא מהר לריב במריבת אחרים פן תהיה נכלם · מה תעשה באחרית המריבה להמלט בהכלימך רעך ויחפרך אבל ריב שלך ריב **עם** רעך וסוד שיודיעך אחר על רעך אל תגלהו במריבתך : פן יחסדך יחרפך שומע ויקראך רכיל ודבת הסוד שגלית לא תשוב כלומר שלא תשיב מה שדברת : הפותי

ר' מנחם המאירי

שיהיה כאמרי רוח יועצי היושר לא יפתם שוחד ומחיר להטות משפט ולסלף דרך סלולה · כי אז יקל כבוד המלך ותמעט יראתו מעל פני העם · בראותם סלף דרכיו ועוות אורחותיו · ואמר על זה הגו סיגים וכו' · ומלת הגו מקור והו"ו מקום ה"א והוא מענין הסרה כמו הגה ברוחו הקשה והענין כיון שמחוק המולך להסיר סיגים מכסף המוכן לעשות מטבע עד שיצא לצורף כלי ר"ל המטבע · ולצרף שם על משקל יותר · וכן מחוקו להסיר רשע אוהב בצע מלפניו כי אם ירגיל בזה תחנף הארץ ויהרס מכב המלכות ובהסרתם יכון כסאו בצדק ויושר · ולפני כמו מלפני על דרך ותחדל לדבר כמו מדבר ובדרך נסתר נראה שהזהיר לבלתי לכת בגדולות ובנפלאות ממנו ושלא לחקור במופלא ולא ישתדל במה שבמכוסה ממנו ולא יהרוס לראות במה שאין יד העיון שולטת כמאמר החכם שאמר רוב החריצות במה שלא תצורהו ההכלאה לא יועיל אבל יזיק · ומלכים רמז על החכמים לדעת דרך חקירה על מה שיד העיון משגת בו · ואמר שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר כלומר עם היות רום השמים ועמק הארץ מושג כנגד האל איננו מושג ואף שכל האלהים אשר מחקם לבקש חכמה בתכלית הבקשה לא ימצאו חקר אלהים והוא הענין בעצמו שנפרש כבוד אלהים הסתר דבר כלומר בדברים הנזכרים הנודעים מדרך הקבלה הנבואית אבל מכל מקום כבוד אלהים המלכים הוא לדעת מדרך המחקר הפנות העיוניות והמופתיות ואמ' אחר זה הגו סיגים וכו' · הודיע דרך הידיעה איך תושג ואמר הגו סיגים וכו' משל על בחינת האמת מן השקר · או כיון בו להדריכו דרך ישרה לסלסל מדותיו עד שישלם עצמו במדות כי אז יצליח ואז ישכיל להשלים עצמו בשלמות השכל והוא שסמך לזה הגו רשע וכו' אם על החכם שמזהירו על חברת הרעים שלא ילמד ממעשיהם אם על המלך בפרט שלא להתיעץ עמהם כמו שהתבאר במגל' אם על כל אדם בהנהגת עצמו לבער מקרבו כל מדה פחותה ומגונה כי כמו שהמלך מחקו להנהיג העם והיא גזרת המלכות ועצמותו כן מחוק כל אדם להנהיג גופו וכבר הזכרנו כי המלכות שלש' מינים המדינה והבית והגוף וכבר קראוה מלכות במשל עיר קטנה ואנשים בה מעט וכו' · וכמו שמחוק המלך לבער מלפניו יועץ רע כן מחוק האדם לבער מקרבו כל יצר ימשכהו לעשות רע ודמה הענין לסיגים מכסף כי האדם עקר עצמותו וכונת מציאותו לשלמות אלא שיזיקוהו התערבות המדות הרעות כמו שהכסף נבחר בעצמו אלא שיזיקהו התערבות סיגי הכסף והוא שאמר ירמיה כסף נמאס קראו הם עופרת לשוא צרף צרוף ורעים לא נתקו דמה הנביא לצורף כי הוא המטהר את הכסף ודמה גרון הנביא למפוח אשר ביד הצורף אשר בו יעשה כל המכוון לו ודמה עצם המשלים והחידות אשר יעורכם בהם לעופרת אשר ישים הצורף בתוך הכסף כדי שבכלות העופרת יותך הכסף והענין שברובו נחר ומשליו וחידותיו כל מהם לא נתקו ממדותיהם הרעות : אל וגו' · כי וגו' · ידוע בבנין התפעל שאחד מחלקיו היא סבוב הפעולה לעצמו ועל זה אמר אל תתהדר כלומר אל תעשה עצמך לפניו כאדם הדור ונכבד עד שתעמוד לפניו בגאוה וכן במקום גדולים אל תעמיד ר"ל שלא תשים עצמך במדרגתם לישב בכסאיהם מעצמך בלא רשות כי טוב שתעמוד במקומך עד שיאמרו הם לך עלה הנה משתצטרך להשפיל עצמך לפני נדיב אשר כבר ראו עיניך בשפלותו והכתו' קיצר בדבר ולא רצה להזכירו דרך שפלות אחר שבטבעו הוא נדיב ונכבד · ולפי זה פירשו רבים ראו כמו בזו מלשון מראה ונבזה כלומר שכבר היה הוא נבזה בעיניך ואוי לה לאותה בושה · ויש מפרשים מהשפילך לפני נדיב ושיראו זה עיניך כלומר שבפניך ובעיניך יאמרו לך שתשפיל עצמך ובדרך נסתר העירה להשמר מן ההריסה לבל יהרסו לראות כן תנא בהם יד המכשול וירדו מטה מטה וכל שכן בהערת הסתרת הסודות ושלא מי שאינו ראוי להם לנגעתם אליו אבל יעלה מעלה מעלה מעט מעט ואל יהרסו אליו לראות ונפל ממנו רב · ובדרך נגלה גם כן היא הערה כוללת כל מי שמכניס עצמו במה שאינו ראוי לו גם דרך שלותו והתנכרותו בעצמו אם דרך התחסדות והתראות : אל תצא וגו' · ריבך וגו' · פן וגו' · בנגלה הערה בהרחקת המריבות והקטטות כל שכן בריב לא לו ועל זה אמר אל תצא וכו' · כלומר אל תהיה נזהר לצאת לריב עד שיתברר לך מה הוא ותבחן בשכלך אם ראוי לך לצאת אם לאו שאם תצא מהר בלא שום ידיעה אולי ינע עדיך ותתעבד במריבה ויכלימך רעיך המתקוטט וגם כשתהיה לך תביעה אצל חבירך ותצטרך לתבעו ריבך ריב עמו על שקיפת דינך לאור וסוד אחר אל תגל כלומר אל תחרפהו בדבר שהוא קלון ותתבטש לאחרים עמו פן יחסדך שומע ר"ל יבייש ויחזיקך בכלל מלשון תרגום חרפה חסודא וכל שכן אותו ששמע שפעלת כך עליו ודבתך לא תשוב כלומר שלא תוכל להתנצל ולהשיב הדבר אחור ואמר באחריתה לשון נקבה עם מלת ריב שהוא לשון זכר כי דעתו על הקטטה והמריבה · ולי נראה לפרש ריב מלשון דין ומשפט לפני הדיין כלומר אל תצא לבני הדיין מהר לדון לפניו עם שכנגדך פן מה תעשה באחריתה אם תצא חייב ובמלאת תובע שלא כדין ורעיך יכלים אותך בזה אבל ריב עם רעך ביניו ובינך ותתוך משא ומתן יתברר לך אם הדין עמך אם לאו וסוד אחר ב"ת כלומר ובסוד והוא לשון קבוץ כמו סוד בחורים בסוד משחקים כלומ' ביני לבינך היה נושא ונותן ולא תגלה הענין במעמד אחר כן יחסדך שומעך וירחיק אותך כתובע שלא כדין והדבה שתבא עליך לא תסור עוד ממך · ובדרך נסתר הערה שלא יעריך דבריו בסוד הפנות התוריות עם המתנגד עד שיתשוב לאמתם במופת פן מה יעשה באחרית בהתגבר עליו האויב במופתי סכוב והטעאה ויצא חבול ומכויים מתחת ידו ואם ירצה לחקור בזה יריב עם רעהו שמתאחד עמו באמונה ואף גם זאת לא במעמד אחרים ותכנס כן אולי ישמע השומע ויבין אותך כמפקפק או כנבוך בראותו אותך מתעיל ומחזר בבקשת מופת ולא יקובל עוד התכבלותך על זה והוא ענין ודבתך לא תשוב : תפותי

אבן יחייא

אל תתהדר וגו' הזהיר לעבד השלם אל תתהדר ותקח הוד והדר בלכתך לפני מלך כי לא יש תועל' באהבתו וכאומר' ז"ל ואל תתודע לרשות כי יקרבך בעת הנאתו וירחיק ממך בעת צרכך **ובמקום** גדולים אל תעמוד שהם יושבים במקום ההוא ואתה עומד כי להיותך בלתי שוה אליה' לא יושיבוך ביניהם · ואתה תבחר בבזיון ההוא ויהי מה למען עמוד בחברתם · כי טוב ונומר כי יותר טוב הוא לך ללכת בחברת השוים אליך ושפלים ממך אשר יהו' בבחירתך לכבד כל אחד מהם אם תרצ' · באמור אליו עלה הנה ושב אצלי · מהשפילך לפני נדיב בהיותו הוא יושב ואתה עומד כעבד העומד לפני רבו אשר ראו עיניך הבזיון ההוא ועם כל זה היית סובלו לרדיפתך היוהרא והגאוה · אל תצא וגו' אל תהיה נוח לכעוס ויוצא לריב מהר עם ריעך · פן מה תעשה באחריתה מהריב כי אחרי שיסבול רעך פעמים שלש דבריך הרעים בריב גם הוא יכלימך יתקו' עליו ותהרגהו מפני גודל הכח כועס הגובר עליך ותאבד מן העולם הזה והבא · ריבך ונומר הנה אפילו הקפיד לכעוס לפעמים יבוא לכלל כעס עם ריעו אשר פעל ועשה עמו שלא כשורה · ולכן הזהירו שכשתריב ריבך הראויה את רעך על פעולה שלא כהוגן שפעל אתך הסוד מאיש אחר אשר גלה אליך הריע ההוא בהיות אתך באהבה אל תגלה אותו כדי להכעיסו כי ראוי להיות תמיד כנאמן רוח מכסה דבר ואפי' בעת הכעס · פן ונומר פן השומע יחשוב לך הדבר ההוא לחסד ולחסרון גדול · ודבתך הטובה לא תשוב עוד לאיתנה הראשון כי הכל יברחו ממך באמרם אם היום הוא אוהבי למחר ישכחני ויגלה לזולת כל סתרי לבי : תפותי

קב ונקי

אל תתהדר לפני מלך · או אדם נכבד לא תחזיק עצמך בגאוה ותהלוך כבוד לעצמך ולא יהיה לבושך ומיוסף נאה כמוהו רק תשב בשפל המקומות : **כי טוב** · יותר טוב כשתשב בשפל שיאמרו לך עלה משתשב במבחר המקומות וישפילוך בפני הנכנסי' שאתה מכיר אותם והם מכירי' אותך · או יאמר אשר ראו עיניך דבר זה מקלון באמרם סור מעלינו · או יאמר מי שהוא טוב יאמר לך עלה הנה וזה ימשך מהיותך משפיל עצמך לפני נדיב אשר אתה מכירו שאינו כל כך חשוב · או יהיה ראו מבזיון כמו אל תראוני : **אל תצא לריב** · כמו להריב והוא פעל ואם היה שם היה אומר פן מה העשה באחריתו · ויהיה ענין הפסוק אל תצא להריב מהר פן תבא לידי לא תדע מה לעשות באחריתה · או יאמר עד שתדע המריבה ועל מה פן תשגה במאמריך ותהיה נכלם בהיותך עוזר לאחד מן המריבין ומה תעשה באחרית המריבה כאשר יכלימך רעיך · ואפשר שאומרו מהר לשון ועניינו אל תצא לריב רק תמהר ותחזור לאחורך פן לא תדע מה תעשה באחרית המריבה : **ריבך ריב** · אמר דרך עצה בעת שתריב עם אדם לא תעשה כמעשה הסכלים שיניחו כל טענותיהם ויספרו בגנות הטוענים עמהם ודבות קרוביהם רק תריב שלך הריב ותאמר טענתך והגנות שתדע לו או לקרוביו לא תגלה אותו : **פן יחסדך** · כלומר פן השומעים יספרו גנות ממך ג"כ · ויחסדך ענין חרפה וקלון כמו חסד הוא והחרפה שיספרו ממך לא תשוב אחרית רק תתגלה ותתפרסם · או יאמר מה בצע שתספר בגנות אחרים לא תסור הדבה שדברו עליך בעבור שתספר גם אתה בגנותם : תפותי

רשי

תפוחי זהב · כמין כפתורין מצויירין על משכיו' כסף · משכיות כלים המצופין בכסף כמו ושכותי כפי: דבר דבור על אופניו · על כנו · ודוגמתו כשאתי אימיך אפוך · מבוססת ומיושבת בקרבי · ואין זה מגזרת אופן וגלגל שאילו כן היה נקוד פת"ח תחת הפ"א כמו האופנים · ולא יפול בו נקודת חטף קמץ: נזם זהב וחלי כתם עדי קבועת זהב · חלי כמו ותעד נזמה וחליתה · כמו חלאים · כתם לשון תכשיט זהב וכן כתם פז · כצנת שלג · כקור ימי שלג שאדם מתאוה לו בימי קציר ולא שלג ממש שהשלג לא טוב הוא בעת קציר: נשיאים ורוח וגו' כאשר יהיה תוחל' שוא כשהשמים מתקשרים בעבים והרוח מנשב' ואדם מצפ' שיבא גשם ולא בא והם מצטערים וכלות עינים כך איש מתפאר לומר כך וכך לצדקה אתן ליד גבאי והוא משקר וכלו' עיני עניים למתנתו ואינו בא: בהורך אפים יפותה קצין · בעוד שהקב"ה מאריך אפו ואינו נפרע יתנו לב החוטאים לפתותו בתשובה ותפלה · ולשון רכה · בתפלה ותחנונים תשבור עצם · קושי הגזרה:

יא תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כָּסֶף דָּבָר דָּבֻר עַל־אָפְנָיו׃ נֶזֶם זָהָב וַחֲלִי־כָתֶם מוֹכִיחַ חָכָם עַל־אֹזֶן שֹׁמָעַת׃ כְּצִנַּת־שֶׁלֶג ׀ בְּיוֹם קָצִיר צִיר נֶאֱמָן לְשֹׁלְחָיו וְנֶפֶשׁ אֲדֹנָיו יָשִׁיב׃ נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל טו בְּמַתַּת־שָׁקֶר׃ בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם יְפֻתֶּה קָצִין וְלָשׁוֹן רַכָּה תִּשְׁבָּר־גָּרֶם׃

ל וחס' · ב' בתרי ליש' וחלקת וחלי' · ל · כ"ד · ג' ג' וחס' · ד' ג'

יא חֲזוּיֵי דְדַהֲבָא בְּנְגוּדֵי דְסַאמָּא מִלְּתָא דְמַלִּיל פְּסִי אַיַּית׃ קְדָשֵׁי דְדַהֲבָא וּמָאנֵי דְזְמַרַגְדָּר מַכְסְנוּתָא חַכִּימָא עַל אוּדְנָא דְשָׁמְעָא׃ אֵין קְרִירוּתָא דְתַלְגָּא בְּיוֹמָא דַחֲצָדָא הֵיכְנָא אִיתְגְּרָא מְהֵימְנָא לְמְשַׁדְּרוּי וְנַפְשֵׁיהּ דְמָרֵיהּ מְהַפֵּךְ׃ לְיוֹמָא דַעֲנָנֵי וְרוּחָא דְמִטְרָא לָאִית דְמַדְמֵי גַבְרָא דְמִשְׁתַּבְהַר בְּמָהוּבְתָא דְשִׁקְרָא׃ בְּנְגִידוּתָא רוּחָא מִשְׁתְּרַגַּג רֵשָׁאנָא וּמִלְּתָא רְכִיכְתָּא תְּבָרָא גַרְמָא׃

דבש

וחלי ב' בתרי ליש' וסימ' ויהי גבולם חלקת דיהושע · נזם זהב וחלי כתם: בארך ג' וסימ' ביחזקאל סימן ל"א: יפתה ג' וסימ' בארך אפים יפתה קצין · אלי יפתה ונכלה לו · והנביא כי יפתה:

רלבג

תפוחי זהב · והנה אחר שהזהיר מהדבור המגונה הישיר אל הדבור המשובח ואמר כי כמו תפוחי זהב במשכיות כסף שיש בהם נקבי' דקים יראה דק העיון מהם תפוחי הזהב כן הדבר שהוא דבור על אופניו כי בו תועלת במה שיובן ממנו בתחלת העיון וכאשר יפליג להתבונן בו האיש דק העיון ימצא בתוכו תפוחי הזהב כמו זה הענין בהרבה מפסוקי זה הספר לפי מה שביארנו מהם: נזם זהב · הנה כמו נזם זהב שיאו' להשלים קשוט מי שיש לו חלי זהב עד שלא יאות זה בלא זה כן הענין בתוכחות האיש כשהוכיח לאזן שומעת כי התוכח' ההיא תשלים קשוט השומע למוסר ובזול' האזן השומעת לא יאות התוכחת ולא יועיל כאמרו אל תוכח לץ פן ישנאך: כצנת שלג · הנה כצנת שלג ביו' קציר שהיא ערבה מאד ושומר' החום הטבעי שלא יתפזר מפני חום האויר בעת ההיא וישיבהו לפנימי הגוף כן יערב השליח הנאמן לשולחיו וישיב לאדוניו נפשו וחייו במה שהשלים תשוקתו באופן שלם בענין השליחות אשר שלחו: נשיאים ורוח · הנה האיש המתהלל במתן ולא יתנהו ר"ל שיראה עצמו חפץ לתת ולא יתן דומה לעננים ורוח כשיבואו שיבטחו הרואי' שיהיה מטר ואחר זה לא יהיה מהם גשם והנה גנה זה החלק מהדבור כי הוא מגונה מאד: בארך אפים · בהארכת האף והכעס יפותה השליט כשיכעס על הארץ ר"ל שאם לא יכעס מדבריו השומע אך יסבול אותם הנה זה יהיה סבה להסיר ממנו הרע שחשב להביא עליו פתאום אך לא יסיר ממנו רעתו בשלימות אך לשון רכה תשבר העצם שהוא מהדברים היותר קשים והיותר תקיפים ר"ל שכבר תשבר קשי החמה והאף ותהרס בשלימו' או ירצה בזה כי אם היה הקצי' ארך אפים הנה בזה יפותה שלא יגיע ממנו רע בלתי ראוי וזה ממה שיורה שאם היה רב הכעס הנה רב כעסו יבלבל עניניו ולא יוכל אדם לפתותו לבלתי עשות מה שיתחייב מכעסו והשאר יתבאר באופן הקוד' או ירצה בזה כי הקצין יפותה כשיכעס על אדם בארך אפים ר"ל בשלא יבקשו ממנו למלט האיש ההוא אבל האריך האף זמן מה ובזה האופן אולי ימלט בבוא העת ההוא כי אולי תשך חמתו וזאת תחבולה סיבה במה שבקש ראובן מאחיו בעבור הצלת יוסף אך לשון רכה תשב' קושי האף והחמה תכף:

דבש

אבן עזרא

תפוחי זהב · כלו' כצורת תפוחי זהב במלפיני כסף כלומר שהם גנוזים עם הראוי להם כן דבר שהוא דבור על הפנים הראויים ולא לגלות סוד אחר · פ"א הראויים ולא לגלות · דבור תרגום וינהג כלומר נהוג על אפניו וכנזם זהב וחלי כתם כן מוסר התוכחת על אזן שומעת: כצנת שלג · קרירות ויתכן להיותו מן צנה וסוחרה בעבור שהגין על האדם בעת קציר מפני החום כן ציר נאמן · ונפש חסר וטעמו כתאות נפש אדניו ישיב לו מענה וכן כי נפש הוא חובל חסר חי · פ"א ונפש אדניו כאילו נפש האדון דבקה בציר בלכתו ובשובו ישיבה אל קרבו באמונתו: נשיאים · נקראו כן העננים בעבור שינשאו מקצה הארץ ורוח נושאם · וגשם אין בנשיאים להמטיר · כן איש משקר ומכזב שיתן ואין לו מאומה מדומה לעננים ואין נכון לעשות כן: בארך אפים · בעבור שהקצין האריך אפו על זעומיו ולא נקם מהם או יפתוהו שונאיו ויוכלו לו ולשונם הרכה תשבר גרם:

דייך

אבן יחייא

תפוחי זהב וגו' הדבר אשר יתחייב כפי הדת להיות כתום ובלתי מפורסם רק לשרידים אשר ה' קורא יען כי סוד ה' ליריאיו · מה שלכן החכמים ידברוהו כמשל וחידה אשר ישמע בו ב' אופני ההבנה אם הנגלה ואם הנסתר · הוא דומה לתפוח אשר עצמותו הוא מזהב וכסותו הוא שבכת כסף דקת הנקבים אשר לא יוכר עצמותו הזהביי מרחוק כי אם לרכי הראות וככה המשל לא יובן הנמשל ממנו כי אם לחכם המבין מדעתו אשר אליו הותר לדרוש במעשה בראשית ומעשה מרכבה: נזם וגו' וכשיהיה החכם השלם הלז אשר הבין הנמשל ההוא בשכלו מוכיח על אוזן שומעת מחכם אחר דומה לו יהיה תוכחתו נעימה עליו כאילו היה נותן אליו במתנה נזם זהב וחלי כתם · והזכיר שם הב' מיני עדי יען כי תוכחת החכם הוא אליו כנזם החושם נחושם הבהמה כדי לווסכה בחבל אל מקו' אשר יהיה שמה הרוח ללכת · וכן הוא ימשך אל רצון המוכיח בדבו' קל אשר יצא מפיו לעשות מצותיו · והוא שוה כמו החלאים הברזלים הנקראי' מאני' שהם אשר יאסרו בו הידי' לאסורים אשר בבית הסוהר · וכן הוא בדבור קל מהמוכיח יאסור ידיו מלפעול דבר נגד רצונו · כצנת וגו' כאשר ישיב ישיב נפש השר והאדון העיפ' מחום הקיץ עת הקציר הנכה אשר בפתע יולד באויר כצנת הסתיו עת השלג ככה ישיב נפש האדון הלז העיפה לתאותה לדעת ענין מה גדול הערך אצלה הציר נאמן לשולחיו בשובו בשמועה טובה תדשן עצם · נשיאים ונומר הנה האדים שיעלו מן הארץ בחום השמש אם שיהיו קרים ולחים והם חומר המטר · כי בעלותם למעלה חמישי' ואחת מיל עד מקום התהפכות השמש יפגעו באויר האמצעי הקר וישתנו למים ולכן נקראו נשיאי' בהנשאם על הארץ · ואם שיהיו חמים ויבשים והם חומר הרוח · ועל הרוב בטרם בוא המטר יתראה עליית הנשיאים ונשיאת הרוח · ולפעמים יבואו בלי המטר כי תבטל המטר במקום ההוא אם מפני חוזק חום השמש אשר נגב ויבש האדים · ואם מפני נשיבת הרוחות אשר השליכו אותם האדים אל ארץ אחרת ושמה המטירו מים · וכאשר בני האדם המקוים המטר לראותם הנשיאים ברוח והגשם יהיה אין ישארו נכלמים · כן ישארו נכלמים המקוים למתת האיש המתהלל למתת אליהם · כשיהיה תהלתו תהלת מתת שקר ושוא ודבר כזב בפיו · בארך וגו' הזהיר האדם שיהי' ארך אפים וקשה לכעוס יען כי בארך אפים יפותה אפי' הקצין וכל שכן שאר בני האדם · וכן יפותה בלשון רכה שתשבור גרם · כי כאשר בשבירת גרם הכסיל במקל ימשך אל רצון השובר גרמו ככה בשבירת גרם הקצין בלשון רכה ימשך אל רצון דורשו ·

דבש

ר' מנחם המאירי

תפוחי זהב במשכיות כסף עד · איש מתהלל במתת שקר · יש מפרשים דבר דבור הנהגה מענין ונעו כנפים כדברים · וכן לדעתי ומדבר כלשון עיוו ואמ' שבעת שאדם מנהיג עניניו על אופניהם ר"ל על הגדרים שראוי התנהג בהם לא בעצלה ולא בחפזה הוא דבר נאה מאד ואמר שהכסף והזהב מן הדברים המשובחים שבדברים המוגיים דמה ההנהגה הישרה בהם ומשכיות פירושו ציורי הכסף והפתוחים שעליהם דרך נוי · ויש מפרשים אותו על הדבור ובפרט כשאדם מדבר בפני גדולים ואמ' שהמדבר דבריו על אופניהם הראויים להם הוא דבר נאה ואפני הדברים כוללים כל מה שיצטרך לזה שלמותו וערבות לשונו ומהות הדברים וכמותם ואיכותם ויש מפרשים בו בפרט שיהיה הדבר בעתו ואפניו מענין לפנות בקר שתרגומו בעידן לפרא וכמו שדרשו ז"ל הלכות הפסח בפסח וכו' · ואמר אחר כן שהמוכיח החכם כשמוכיח על אזן שומעת הוא כנזם זהב וחלי כתם ושניהם ממיני הזהב אלא שהכתם הוא החשוב שבמין ואמר שהנוכח הוא כנזם זהב שהוא נאמר לפעמים על תכשיט האזן ואת הנזמים אשר באזניהם ועל המוכיח חלי כתם שהוא תכשיט הצואר מקום יציאת הדבור כאלו אמ' שהמוכיח מתאר דבריו בנעימות עד שיהיו ערבות לשומעיה' והנוכח מכין אזניו לשמוע ולבו להבין ולקבל ואז כשהמוכיח על זה הצד המיועד הוא לעם כצנת שלג ביום קציר כלומר כמו שהאדם לרוב חמו מתאוה לקור השלג וזהו ענין ציר נאמן לשולחיו כי המדבר לא ידבר מעצמו רק בשליחות גדוליו וכשדבריו על זה הצד אז היא נאמן לשולחיו והוא ענין גם כן ונפש אדניו ישיב ר"ל ישקיט ויניח מלשון שוב' ונחת אבל שיתהלל במתת שקר הוא בהפך שהיו שולחיו מקוים ממנו תועלת וכבוד ובהפוך הוא והוא כענין נשיאים ורוח ר"ל רוח לא שהוא סימן המטר בלא שום תועלת והוא ענין וגשם אין · ובדרך נסתר ידוע שהתורה נקראת במקומות זהב הנחמדים מזהב ומפז רב · ובמקומות זהב וכסף כאמרו הנה תפוחי זהב במשכיו' כסף וכן תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף · הזהב רומז למקומות שאין בנגלה להם תועלת ואין להם מציאות רק לנסתר כאמרם ז"ל כל המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי וכמה שתראה שנזהר אנקלוס המתרגם מליחס שום הוראה בשמות האל ית' בעיני יי' וביד יי' ודומיהם על זה הצד נקראת התורה זהב לבד · ובמקומות אין מציאות בדבר רק לנגלה עד שאם יובן בהם שום נסתר יזיק ויבא לידי הריסה ועל זה הצד נקראת התורה כסף ובמקומו' הנגלה בענין טוב והכרחי בהנהגת האדם והנסתר טוב ומועיל גם כן תועלת אמתי ועל זה הצד נקראת זהב וכסף ואפניו נגזר מלשון אפנים וידוע בדקדוק על איים ביס כגון פעמים ידים רגלים שהוא מורה שניות ר"ל שנים לא פחות ולא יתר ומפני זה אמ' אפניו כלומר שהוא דבור על שני פנים ואמר שהדבר הדבור על שני פנים ר"ל נגלה ונסתר הוא כצורת תפוחי זהב במשכיות כסף ר"ל נקודות הכסף · וכבר ידעת ביאור גדולי חכמינו על מה שנראה בצורה המונחת שהוא הפך הרגיל והוא שנהוג לעשות הכלי מכסף והמשכית מזהב אלא שהדבר כן לפי הענין והנמשל בו והוא שהדבר שבו שני פנים נגלהו טוב ככסף וכשיהיה הנסתר שבו טוב ממנו הוא כדמיון התפוח שמי שהוא גם הרחוק יספיק לו ראיית המשכיות וחד הראות יספיק לו יביט בין נקבי המשכיות ויתגלו לו מצפוני הזהב ואמר נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על אזן שומעת כלומר שבעת שהתלמיד יגיע למה שיכוין החכם המשפיע ישיג ידיעת הנסתר השגה תכליתית ומכוונת והוא שלא הזכיר בה רק זהב כי הכתם מין זהב ג"כ והמעולה שבמיני' ואמ' כצנת שלג ביום קציר כלומר כמו שתכלית המנוחה בחום המופלג שבקציר הוא קור צנת השלג אם ימצא בו כמו שיקרה במקומות החמים שדרכם להביא שלג מוצנע בתחתיות ארץ להביאם בזמן החום כן תכלית השיחה בשלמות הוא התבוננות הדבר על אמתתו ואז התלמיד ההוא ציר נאמן לשולחיו ר"ל למשפיעים חכמתם עליו וכן ענין ונפש אדניו ישיב ר"ל יניח וישקיט · ואולי ענין נשיאים ורוח ענין בפני עצמו בנגלה הערה לבל יכאיב השואל בהבטחת מתן וישיבנו ריקם ובנסתר על המונע בר ומונע השפעת חכמתו מן הראויים לה ונמצא מונע החכמה מבעליה: בארך וגו' · ארך הנה שב דבר כמו אריכות הנגלה הערה להיות האדם סובל כעס תקיף ממנו עליו ואמר בארך אפים כלומר בסבול כעסו יפותה הקצין אחר כן ותשך חמתו על שראה כי החריש לו ואלו העז להשיב אליו החזיק החרה וחמתו מתוספת עליו ואמר אחריו ולשון רכה תשבר גרם כלומר שבחלקת אמרים ובדברים

קב ונקי

תפוחי משכיות · שם מנחי הלמד מגזי' ואבן משכית פי' דבר מצוייר · ונקרא משכית בעבור שיעבור בו הראות · תרגו' וישקף ואסתכי ואמר דרך משל תפוחי זהב בשבכת כסף דקת הנקבים מאד הוא הדבר הדבור על אופניו והוא משל נפלא בענין הנמשל לפי שהדבר יש לו נגלה ונסתר וצריך שיהיה תוכו טוב מנגלהו עד שיהיה תוכו בערך אל גלויו כזהב אל הכסף כמו זה התפוח של זהב אשר כסוהו בכסף בשבכת דקת העינים מאד וכשיראה מרחוק ובלי עיון טוב יחשוב הרואה שהוא תפוח של כסף וכשיסתכל בו איש טוב הראות הסתכלו' טובה יתבאר לו מה שבתוכו וידע שהוא זהב וכן משלי הנביאי' ע"ה נגליהם חכמה מועלת בתקון ענייני הקבוציים האנושיים ותוכו חכמה מועלת בהאמנת האמת על אמתתו: נזם זהב · כשיזדמן שיהיה האדם מוכיח קהל או עם חכם והנוכח תהיה לו אזן שומעת לשמוע ולקבל תוכחתו הוא דבר נאה לדמיון יופי הנזם של זהב ותכשיט הכתם הטוב כי כמו שהם נויי הגוף כן קבלת התוכחת הוא יופי אל המוכיח והנוכח: כצנת שלג · כמו שיערב לאיש ביום הקציר קרירות השלג שהקור ההוא ישיב רוח אדם המתפשט לקצוות הגוף אל הלב כן הציר ישיב נפש השולחים אותו כי נפשם עומדת טרודה יוצאת יצוא ושוב ובבא השליח ישיב נפשם אליהם במה שיאמ' כוהו · או יהיה ישוב מן בשובה ונחת: נשיאים ורוח · נשיאים הם העננים כמו מעלה נשיאים ונקראו כן לפי שהם עולים מן האדמה וינשאו עליה בכדי חמשים ואחת מילין ואמר שהאיש שמתפאר אעשה ואתן כך וכך ולא יעשהו דומה לאלו העננים עם הרוח שהם על הרוב שלוחי הגשם ויקוו למטר ואיננו: בארך אפים · באריכות אפים שהקצין מאריך אפו ולא יבקש מאויביו בשעת חמימותו יהיה נפתה אח"כ בלשון רכה ובדברים רכים · כי הלשון אעפ"י שהיא רכה בעצמותה ואין בה עצם יש לה מן היכולת והעצמה שהיא תשבר העצם · ר"ל שהדברים הרכים שידברו למושל קרוביו או אנשי עצתו ישברו עצמות המושל · ר"ל שישברו כעסו · וכנה שבירת תקפו בשבירת העצם:

דבש

מנחת ערב

לפניו כאלו איני צריך מאתו דבר והראה ענוני עני ושפל לפני גדולים אשר בארץ המה ונדיבי העם ועל זה הזהיר והעיר אל תתהדר לפני מלך הוא מלכו של עולם אל הראה עצמך בהתהלך לפניו בענין ההידור כי לא יחסר לך ואתה תרב לכל דבר ובמקום גדולי' נדיבי העם אל תעמוד שירחו בנווך וימלאו חסרונך גם שלא תצטרך לשהות בפיך כי טוב לגבר ישא מאהביו בשמי' אשר לו הכסף ולו הזהב והוא כבוד ולא יתבזה בפני בשר ודם ומה גם כי את מלכו של עולם אין רואהו ולא יבוש השואל מפניו כאשר בשואלו מאיש נדיב פנים בפניו כי יבהלו ויבוש מפניו כנודע: והנה היה מקו להם ב ולומר אולי לא נולדתי במזל עושר וגם שיחפוץ בו ה' אולי יענני כמענהו לר"א בן פדת אי בעית אחרביה ליה לעלמא דילמא איתי במזל ממון שהוא שימות וישוב אל העולם בגלגול כדעת רשב"י אולי יולד במזל עושר באופן שטוב לי לבקש מאמכרי יככלל דלותי ע"כ אמר דע כי איפה כי טוב אמ' לך עלה הנה לומר אין צריך לומר כי טוב לבטוח בה' מבנדיבים כי הוא הנותן באמת כי אם הפי' רם ידעת שיאמ' לך הוא ית' כי אכן הוא להעשירך לך שיסלקך מן העולם כעת כמאמרו לר"א בן פדת הנה טוב אמור לך מן השמי' עלה הנה השם מ' שים לקיחך מן העולם השפל שהוא לבא אח"כ בגלגול כדעת רשב"י ולא שתשפיל עצמך לפני נדיב כי טוב מוהך ביד ה' מחיים ביד ב"ו שתשפיל עצמך בפני נדיב אשר ראו עיניך ונתביישת בפניו כי ראית אותו פנים בפנים וטוב לך להתבייש לפני קונך ית' שרואך ואתה לא תראנו מהתביישך פנים בפנים בפני ב"ו והוא מהשפילך לפני נדיב אם ראו עיניך אפי' יחייך ומה גם כי הנדיב לא יחייך כאבינו שבשמים לב רחמן לכל ברואיו ומחיה את כולם: ריבך ריב את רעך וגו' כלומר בדין ודברים אשר לך עמו הנוגע אל הדין הוא הריב ריב את רעך כלו' תריבו באהבה ורעות כשני רעים אהובים המריבים בטענות וויכוח לעמוד על אמיתן של דברים מי הוא הזכאי ומי החייב על פיכם או על פי דייניכם אך סוד אחר זולת הנוגע אל הריב והדין כענין דבה רעה מאשר יחרה לפך עליו אל תגל אם ידעת על רעך רעה · כי הלא תכנוס בך וברעך עמך והם שתים רעות תפגוס בך שיחשדך שומע שאתה בודה מלבך והלואי לא יאמינו לך ולא יחשדוהו באשר הוצאת עליו דבה כי אם אדרבה ודבחך לא השוב אשר דבר דבר' לא השוב מעליו ויחרכוהו רבים בדב' הה' באופן שלחשדך לא יאמינו ולחשדו יאמינו: כצנת שלג ביום קציר ידבר על שליח צבור [illegible]

דּוּבְשָׁא מַשְׁכַּחַת אֱכוֹל הוּפְקָנָה דְּלָא
תִשְׂבְּעוּן וְתֵיתִיבוּ׃ כְּלֵה רִיגְלָאךְ מִן
בֵּיתֵיהּ דְּרַחֲמָךְ דְּלָא נִשְׂבְּעִיהּ
וּמְסַנֵּיךְ׃ אֵיךְ פְּרִיעָא וְסַיְפָא וְגִירָא
שְׁנִינָא גַּבְרָא דְּמַסְהֵד עַל חַבְרֵיהּ
סַהֲדוּתָא דְּשִׁקְרָא׃ אֵיךְ שִׁינָא בִּישְׁתָא
וְרִגְלָא מוֹעַדְרָא הֵיכְנָא סַבְרֵיהּ דְּבָזוֹזָא
בְּיוֹמָא דְּעָקְתָא׃ דְּשָׁקִיל מַרְטוּטָא
מִן חַבְרֵיהּ בְּיוֹם דְּקָרְחָא הֵיךְ הֲווּ
דְּרָמֵי חֵילָא עַל יַתְרָא וּמְצָרֵף לְלִיבָּא
כִּיבָא הֵיךְ סַמָּא לְמָנָא וְאֵיךְ מַלְטִיתָא בְּקִיסָא הֵיכְנָא בְּרִיוּתָא מַהֲרָה לְבֵיהּ דְּגַבְרָא׃
אִין כַּפִּין סָנְאָךְ אוֹכְלֵיהּ לַחְמָא וְאִין צָחֵי אַשְׁקִי מַיָּא׃ מטול

ל׳ ל דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ פֶּן־תִּשְׂבָּעֶנּוּ
ל וחס׳ ל וחס׳ וַהֲקֵאתוֹ׃ הֹקַר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ
ב׳ פֶּן־יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָ׃ מֵפִיץ וְחֶרֶב
ל וְחֵץ שָׁנוּן אִישׁ עֹנֶה בְרֵעֵהוּ עֵד שָׁקֶר׃
ל שֵׁן רֹעָה וְרֶגֶל מוּעָדֶת מִבְטָח בּוֹגֵד
ב׳ בליש׳ קלוי חרן בְּיוֹם צָרָה׃ מַעֲדֶה בֶּגֶד בְּיוֹם קָרָה
ל׳ ד׳ · ב׳ חס׳ בליש׳ ו׳ חֹמֶץ עַל־נָתֶר וְשָׁר בַּשִּׁרִים עַל לֶב־
ב׳ רָע׃ אִם־רָעֵב שֹׂנַאֲךָ הַאֲכִלֵהוּ
ל לֶחֶם וְאִם־צָמֵא הַשְׁקֵהוּ מָיִם׃
כי

מפיץ ב׳ וסימ׳ עלה מפיץ על פניך · מפיץ וחרב וחץ שנון : רעה ג׳ בתלת ליש׳ וסי׳ כי רעה היא · שן רעה ורגל מועדת · רעה התרועעה הארץ · בתרא מלעיל : בשרים ד׳ חס׳ בליש׳ וסימ׳ ואשלחך בשמח׳ ובשרים כתף · והשבתי המון שריך וזמרת · ועפעפיך יישרו נגדך :

רשי

דבש מצאת וגו׳ · הוקר רגליך · כשם שאם מצאת דבש והוא מתוק לחכך אתה צריך שלא תאכל ממנו פן תשבענו והקאת · כן הוק׳ רגלך מבית רעך · אע״פ שהוא מקרבך ומנע מלבא שם יום יום פן ישבעך וישנא אותך · ולענין מדרשו אל תהי רגיל לחטוא שוגג ולהביא תמיד חטאת ואשמו׳ לבית ה׳ שנקרא ריע לישראל דכתיב זה דודי וזה רעי : מפיץ וחרב · שם כלי מלחמה : שן רועה · רצוצ׳ · מועדת כמו ולא מעדו קרסולי · מבטח בוגד · מכזב בו ביו׳ צרתו כשן רצוצה ומועדת : מעדה בגד ביום קרה · בגד יעדים . בגד מוסר כלי שהוא ראוי להסירו מעליו לפי שהוא בלוי כדמתרגמינן ויסר ויעדי · וזה פתרונו בגד בלוי הרי הוא ביום קרה · כחומץ על נתר · נתר מין אדמה רכה כגון אדמה שלנו הנקרא קרי״דא · והיו חוקקין אות׳ ועושין כלים ואם יפול בו חומץ ממסמסו ומשחת · ואף שר בשירים על לב רע · דומה לשניהם ומה הוא שר בשירים זה המלמד תורה לתלמיד רשע אשר אין בלבו לקיימה : אם רעב שונאך · כמשמעו · ורבותינו פירשוהו על יצר הרע · אם רעב הוא ואומר לך לשביעו בעבירו׳ משוך את עצמ׳ לבית המדרש והאכילהו מלחמה של תורה וכן השקהו מים · מימיה של תורה :
כי

רעה
ג׳ חד מלעי
דין מלעיל
כי רעה אלר

רלבג

דבש מצאת · כשמצאת דבש והם עניני החכמה כמו שקדם אכול ממנו הראוי לך לבד ולא תחקור במה שלא תוכל להשיגו שמא תקיאך זה להקיא מה שהשגת מפני הספוק שיקרה בזאת ההשגה והמשל זה הענין בדבש כי כן דרך הדבש כמו שזכר הרב המור׳ כי מי שיאכל ממנו כראוי יקח בו תועל׳ ומי שיוסיף לקחת ממנו יותר ממה שראוי ימשך לו מזה שיקיאנו מצד קלקולו האכמו״כ : הקר רגלך מבית רעיך שלא תתמיד בבא בביתו יותר מן הראוי כי זה יהיה סבה שישבעך ותסור אהבתו ממך וזה מבואר כי מה שיפקוד אדם בו איננו חשוק בעיניו אלא אם לא יהיה לעתים רחוקים · והנה המשיך זה הפסוק לפסוק הקודם להתיחסות אשר ביניהם וידמה שבו הערה ג״כ לבקשת החכמה שלא יטריד האדם בו עיונו יותר מהראוי כי ילאו כחותיו ויהיה זה סבה אל שיתחבם בהשגתו : מפיץ וחרב · הנה איש עונה ברעהו עד שקר דומה בזה הפועל לבעל מפיץ וחרב וחץ שנון שיהרוג האנשים : שן רעה · הנה הבטחון שיש לו לאדם שיבגוד בו אוהבו דומה לשן הנשברת כשיטחן האדם בה המזון ולרגל המועדת בהלכך האדם בה בדרך כי האדם יבטח שיעזור בשיניו בעת לקיחתו המזון וברגליו בעת לכתו ולזה לא יהיה לאדם תועלת בשן והרגל שיהיו בזה האופן וכן לא יהיה לו תועלת באוהב בשלא יהיה נעזר בו בעת צרה : מעדה בגד · הנה עדי הבגד יקשוטו לא יועיל להציל מקור ביום קרה וכן לא יועיל חומץ אחר הנתר להסיר כתם הבגדים או ירצה בזה שהחומץ בשום על נתר אין בו תועלת להעביר הכתם ואף על פי שכל אחד מעביר הכתם בפני עצמו כשיתערבו יפסיד האחד את האחר וזה דבר ראוי שיתבאר מן החוש כן האיש אשר שר בשירים אצל לב רע שמרוב יגונו איננו מתפעל להרחיב לבו בשירי׳ כי אין לו בשיריו תועל׳ או ירצה בזה שכמו מי שיש לו קור ביום קרה וילבש על בגדיו בגדי עדי וקשוט אשר בהם ב׳ תועלות להשלים ההגנה מהקור ולהתקשט · וכמו מי שיעביר חומץ על הבגד שיש בו כתם אחר שהעביר בו הנתר שיש בו תועלת להשלים העברת הכתם ולהקנות לבגד ההוא ריח החומץ אשר הוא מסיר העפושים כן מי ששר בשירים ר[ע]ים על לב רע כי השיר השני ישלים הוכחת הניגון מהלב ויקנה עוד שמחה בנפש וזה הפי׳ השני שפירשנו הוא הנכון לפי מה שאחשוב : אם רעב שונאך לא תמנע מלחון עליו להאכילו לחם ואם הוא צמא השקהו מים כי זאת מדה משובח׳ מאד להיטיב לכל האנשים לטוב ולשוגה ואם ירע · לכך איך תיטיב לו תחת אשר עשה לך רעה תדע באמת כי אתה עם גמלך בזה הראוי לנפשך מטוב כמדות הנך לוקח נקמתך ממנו :
כי

אבן עזרא

דייך · מה שהוא די לך לאכלו · והקאתו כי הדבש חם והגוף לא יכילנו על כן תקיאנו : מפיץ · חסר נ״ון ודוגמת מפץ אתה לי והוא שם כלי וכן נ״ון נטיתי טוב׳ וצור ילדך תשי והראוי תשני ע״מ תטעי׳ · עד שקר עדות והוא שם דבר ויתכן להיות שם התואר כלומר איש עד שקר : שן · מענין חץ שנון ואמר שנים כי שם שתי מערכות · רועה שם מן תרועם : מועד׳ ע״מ יושב והשורק תחת חולם כשן נשבר בעת האוכל או כרגל מועד׳ בעת המרוצה כן מבטח הבגד שיבגוד בפח צרת הבוטח בו · פ״א נכון להיות שן כשן הסלע ויהיה שן ורגל משל אחד והפעם כשן נשברת ותמעד הרגל העומדת עליה כן מבטח הבוגד : מעדה בגד · תרגו׳ ויסר ולא עדה עליו שאל ביום קרה וחומץ על נתר מדומים וכן שר בשירי שמחה על לב רע ונתר ידוע להתכבס בו והנה אם המים יפרפרוהו כל שכן החומץ כלומר מסיר או מעביר בגדיו מעליו וחולה מדומה לשניהם ומלא רע מן תרועם כלומר שבור וזה דרך מוסר שלא יכעיס החולה ולא יכביד עליו בשיריו ודבריו : רעב · וצמא · עוברי׳ שכלך נפתח בעבור אות הגרון :
כי

ר׳ מנחם המאירי

ובדברים מתוקים הלשון משברת גרם המשל שבעימות דבריו תנתק קושי מוסרות הכעס והחמה וכל דבר קשה יקרא עצם וממנו יקראו הטענות החזקות עצומות הגישו עצמותיכם ואמר שמתק הלשון ישברהו כי דבר שלשון הנא נכנס בחדרי לבב השומע ומתפתה אליו מאד הן לטוב הן לרע וחכמי המוסר אמרו הלשון אין בה עצמים ותשבור עצומים ובדרך נסתר כבר ביארנו שהכובש את יצרו יקרא ארך אפים וקצין כאמר הנה על המלך הזקן דולה בו שבכניעת היצר יפותה ויכנע מתאותו על דרך מרעיבו שבע ולשון יאמר לפעמים במקום הלב כדרך הוות תחשוב לשונו ודמיון זה על שם שהלשון שליח השכל והמחשבה דולה בו כשהשכל יודע להכניעו ברכות ובחלקות לא שיגער בו לגמרי אבל יתן לו חוקו הראוי ישבר קשיו ותוקפו וישיבהו על לב היושב : דבש וגו׳ · הוקר וגו׳ · אמר כי כמו שהדבש היותר מתוק שבמאכלים והאכילה המועטת ממנו תערב ותיטב לטוב לגוף האדם ועם היותו הטוב שבמאכלים אם יאכל ממנו יותר מדאי יקוץ בה ויהיה מותר מאכלו סבה להקיא הכל אף מה שהיה ראוי להשאר לולי המותר כן הענין בבקרך בית רעיך שאם תוקיר רגלך מביתו ותלך לפעמים דרך חבה יערב לו מאד ויהיה לו עמך אהב׳ ואחוה וריעות ואם תתמיד בזה יותר מדאי ישבעך ושנאך ולא די שלא יוסיף אהבה אלא שאף האהבה הקדומה תבטל כל שכן אם תבא בלא סבה וכל שכן אם תבא להתמיד בהטרחתו על אי זה דבר · ובדר׳ נסתר אמרו תמיד במדרשות רעך זה הקב״ה שנ׳ רעך ורע אביך אל תעזוב ונקרא האדם כן על חלק העליון שבו והיא הערה על רוב ההתחכמות והכנס במקום בלתי ראוי ולא די שלא יוסיף בחכמה אבל שיתבלבל אף במה תדע · ונדרש עוד אל תחטא תמיד שוגג להביא חטאות ואשמות· וזה הערה שהשגגה תמיד דומה לזדון ואם בזמן רחוק תארע לו שגגה יוסר בעצמו אחריה יתרה ולא שיתמיד כי אין התנצלות בשגגה אחר שיתמיד בה : מפיץ וגו׳ · מפיץ הוא הגרזן שחותכין בו עצים והוא ענין מפץ אתה לי · כלי מפצו ונקרא כן על שם שמפיץ ומפזר החתיכות הנה והנה· ושנון ר״ל מחודד ואמר שהמעיד ברעהו שקר הוא לו כמדקרות מפיץ וחרב וכו׳ · והזכיר שלשה מינין על שם פעולותיו שהם להפסד ממון או להכאה או להרג · ועד האמור הנה הוא שם לא תאר · וכמהו לא תענה ברעך עד שקר · ותניכו במשקלים אלו מן הענין הזה שם וחן שפתיו תאר כמו שכ׳ שם טהר לב כלומר בעל חן בשפתיו · כן בנות ללפחד דוברות · שם גבים אתה מחובר מן התואר · האל הגדול הגבור אל תאר מגבור · יש לאל ידי שם · ובדרך נסתר כבר ידעת הזהירו תמיד על האומנת הפנות התוריות אשר יד העיון לא תשיגם והם אפיות התורה ויסודותיה החוקות והם כללות בעדות יי׳ וידעת שמיני החכמות בכלליהן שלשה מינין ואמר שבהעיד החכם שקר ישחתו כלם ושבו למדקרות חרב : שן וגו׳ · רועה אע״פ שטעם כה״ש קבלה אצל המדקדקים כנגון קהאתה לקרותה מלרע כאלו הטעם בנו״ן וכמהו הרבה בספר איוב ועם היותה נאה על תאר בינוני היא כמו פעול מענין רוע התרועעה ר״ל שן נשברת ומועדת השורק מקום חולם מענין תמעד אשוריו ענין השמטה והתמוטטות · ומבטח שם דבר והוא סמוך והקמוץ בטית דרך זרות ואמר כמו שהבוטח באכלו על שן חלושה ונשברת ובתוך המאכל כשבוא לועס בה היא נשברת תחתיו וכן כמו שהנשען בתרוצתו על חוזק רגליו והן מועדות כן מבטח הבוגד המתאהב ביום צרה שיכזיב תוחלת אוהבו

אבן יחייא

דבש וגומר הזהירו שאם בטוב מדותיו ימצא חן בעיני הקצין וישמור גרמו בלשונו הרך וימשיכהו אל רצונו בכל דבר שאל יפליג לשאול בהתמדה פן ישבע הקצין ממנו וישכחהו ולא די כי לא ייטיב עמו עוד · כי אפי׳ אשר כבר הטיב עמו יעשה שיקיאהו · וזהו אומרו דרך משל אם דבש מצאת אכול דיך פן תשבענו והקאתו כי כן דרך הדברים המתוקים לעורר הקיא כאשר יאכלו לשבעה · הוקר וגומר ולא לבד יזהירך על ככה עם הקצין שהוא אדונך ואתה חייב בכבודו אבל אפי׳ עם ריעך אשר הוא האוהב הנאמן שלך ראוי להוקר רגלך מביתו ולבלתי הרגיל עמו בהתמדה תמיד׳ פן ישבעך ושנאך · רק ראוי להתראות אליו ובביתו לפרקים · מפיץ וגומר הנה לפעמים יתלאו רשעים אשר כדי למצוא חן בעיני הקצין יעידו עדות שקר על רעיהם ויחשבו היות עונם קל יען כי כאלו היה מכהו במפיץ שהוא כלי מכלי מלחמה האכזריים וכאומרו מפץ אתה לי · ואולי כי שם מכלי הארטליירי׳ הוא אשר יפוץ האבנים פגרים מתים על פני השדה · ובחרב · ובחץ שנון · שן וגומר והנה הרשע הלז לא ישיג אהבת הקצין אשר למענה יפעל הפעולה הרעה ההיא · ואף כי בפיו יראה לו אהבה בלבבו לא כן יחשוב · כי אף שיאהב פעולתו המגונ׳ לתועלתו הנה לא יאהב הפועל כי כן דרך בני האדם בטבע · וזהו אומרו כאשר הוא בטחון על משענת קנה רצוץ האוכל הבוטח על שן רעוע אשר ישבר באכלו · וההולך הבוטח על רגל מוכן אל המעד׳ לאולמלא ככה הוא מבטח הבוגד הלז שבוטח בקצין אוהבו ביום צרתו · כי לא יענהו ולא יצילהו ביו׳ רעתו לשנאתו אותו בלבו · מעדה וגומר והנה הלב רע מהקצין עליו אין לו תרופה · כי אף שיבקש הבוגד לשיר בשירים לפניו כדי לשמחו ולהטיב לבו לא יועיל ואדרבא יזיק · כאשר יזיק המעדה ומסיר הבגדים מעל חבירו ביום קרה · ויזיק המשים חומץ על נתר שהוא מין עפר שרוחצים בו הראש והבגדים ותיקונו במים וקלקולו בחומץ · אם רעב וגומר הזהירו גם כן שאל יעיד עדות שקר על חבירו מפני שנאתו אליו ואדרבא אם יהיה רעב שונאך האכילהו לחם ואם יהיה צמא השקהו מים כאשר צוך אלהיך לא תקום ולא תטור ·
כי

קב ונקי

דבש מצאת · אם מצאת דבש שהוא מתוק וטוב להאכל אכול ממנו מה שהוא די לך לאכלו פן תשבע ממנו ותשליכנו בקיא · תשבענו · כמו בני יצאוני יצאו ממני וכן תשבענו תשבע ממנו · וזה הפסוק משל לעניינים רבים ונכבדים בהשגות החושיות והשכליות שאין ראוי לעבור הגבול בהם להשיג יותר ממה שהוא יכול להשיג שלא די שלא ישיג מה שרוצה אבל יפסיד מה שהיה בחקו להשיג · המשל בחוש הראות מי שירצה להסתכל בכתיבה דקה מאד · או פתוח דק שאין בכחו להשיגו ותכריח ראותו לזה · יחלש ראותו ולא יראה מה שהיה יכול לראות · וכן בהשגות השכליות כמו האוכל דבש שאם מוסיף לאכול יותר מדאי יאבד הכל ויקיאנו · אמרו במופלא ממך אל תדרוש וכו׳ · ובמקום אחר אמר אכול דבש הרבה לא טוב · אל תתחכם יותר וגו׳ : הוקר רגלך · מגזי׳ אוקיר אנוש מפז לשון יוקר כמו מנע רגלך מבית רעך שלא תכנס בו תדיר יותר מדאי · ואעפ״י שהוא רעהו אשר כנפשו : פן ישבע ממך בבואך תמיד אל ביתו וימאסך · והרבה לשונות של שנאה מצינו שהוא לשון מיאוס ואינו לשון איבה כמו גם לרעהו ישנא רש יעשה לו מיאוס בראותו : מפיץ וחרב · בשקל מקים משיב מגזי׳ ובפטיש יפוצץ סלע פי׳ כלי משבר הסלעים · וחרב שנון פי׳ מחודד יאמר כל איש שיענה עדות שקר ברעהו כאלו משים חרב חדה בגופו והורג כי הוא גורם לו שימות · ומלת עד במקום הזה שם כמו עדות · וכמוהו לא תענה ברעך עד שקר · וגל עד שתרגם בהם התרגום סהדותא ולא שהיד : שן רועה · מגזי׳ תרועם בשבט ברזל והחולם תחת שורק ופירושו שבורה · יאמר כי הבטחון שיבטח האדם באיש בליעל שיליכו כלמ: ובוגד בריעיו בעת צרתם הוא דומה אל הבטחון שיבטח האדם בשן רעועה בעת שהוא אוכל שיפגע בו המאכל ויאחזהו כאב חזק מפני שבטח בה · וכן הענין ברגל מועדת והיא הרגל אשר מעדו קרסוליו וכשישען האדם עליו לא יעמוד בה : מעדה בגד · פירושו מעביר וכמוהו לא עדה עליו שאל · מי שמעביר ומסיר בגדו מעליו בעת הקור כמו חומץ על נתר שמשחית אותו כי המים מתקנים אותו והוא מרבדו וכן הקור נכנס בגופו ומשחיתו · וכן מי שהוא שר בשירים על לב רע מעורר הדאגה על לבו · ויש מפרשים מעדה מבגדי עדים הבגדים הבלויים שליכה תתממים · ויש מפרשים מעדה מן תעדה כליה כלומר מי שלובש בגדי משי ביום קרה ומתפאר בהם ישחית הבגד והלובש אין לו הנאה מהם : אם רעב שונאך האכילהו לחם · ולא דוקא לחם ומים אלא בכל הדברים שצריך תן לו די מחסורו :
כי

מנחת ערב

שישלחוהו לבקש בעת צר׳ מאתוית ואמר כי כאשר ביום קציר שהאדם עיף משרב ושמש ואין מחסה ומסתור שתהיה לו צנת שלג ארוכה למחלתו בודאי כן הציר נאמן הוא הש״צ הנאמן בשליחותו להתפלל בכוונה הראויה ולא יפגע בפגיעת רוע מעללים או העדר כונה כי אם יהיו כהכנת צנות צרורות בקציר יהיה הציר נאמן ארוכה לצרתם בודאי כאשר הצנת שלג ביום קציר ולא בלבד בשולחיו רבים על כי רב הוא וזכותא דרבים כי אפי׳ ליחיד אם יבקש רחמים איש צדיק והוא ציר נאמן לשולחיו ישכון לו להשיב נפשו כמעשה דר״ח בן דוסא וכיוצא שהיו מבקשי׳ ממנו יבקש רחמים על החולה והיה משיב נפשו אליו בתפלתו וזהו ונפש אדוניו ישיב שעם היות הנפש לאדוניו של ציר נאמן הוא הקב״ה שכבר היתה המיתה נגזרת היה משיב אותה אליו בתפלתו : ושמא תאמר הלא כמה פעמים ציר נאמן מתפלל ויש נשיאים ורוח וגשם אין שלא תשכון תפלתו להריק על הארץ ומה גם בינת הענד אפי׳ שמן טובה שלא נבטח בו שיענה לו״א איש מתהלל וגו׳לומר שמא יש שם איש מתהלל במתת שקר : ושמא תאמר הלא זה יהיה בצרה הבלתי תלויה בבעל בחירה אך אם שר או קצין יגר לי מה ישכון לי ש״ץ והוא ית׳ לא יבטל בחירת איש · הנה בתחבולות תעשה לך ההצלה ממנו והוא כל תאמר אליו תמלא דברי פיך יבטל רצונו מפני רצונך כי תקשה לשאול ויקלוף על קולך ואבל רק תבקש ממנו כי גם שאכלו יעשה לא עתה כי אם יאריך אפו ימים או עשור ובדבר הזה יפותה קצין כי לא יתקשה אחר שיאמרו לו שלא יבטל רצונו וזהו בארך אפי׳ יפותה קצין כי בדבר הזה יפותה רק לא באמור לו להפך רצונו ואם״כ ולשון רכה תשבר גרם לבטל הגזרה לגמרי הפי׳ יהיה הקצין קשה בעצם : דבש מצאת וגו׳ אפשר שעיקר המכוון בא להודיע עצת הוקר רגלך כי אם שהיה אפשר יאמר איש הלא אם אראה שבבואי בביתו ערב לו מדבש לפיו למה זה אחשדהו שיסגלניאדרב׳ אם המגע יקשה עליו לזה הקדים ויפה משלו ויאמר דבש מצאת וגו׳ · שעם היותה מתוקה וערבה לחכך אתה תדע לך כי טוב הדבר שתאכל דייך כי הלא אם תשבענו והקאתו :
בן גם זה הוקר רגלך וגו׳ שהוא המשל כי גם שתהיה ביאתך שמח כדבש למתוק יקיא אהבתך וישנאך ומבסרך תהפכה את רעך :
או יאמר בדבש אומר לך תאכל דייך אך בבואך בית רעך לא אומר לך תרגיל מה שהוא דייך כי בדבש תוכל לשער מש״כ בבע׳ רעך :
לכן

רשי

כי גחלים הם לו שאתה חותה ושואב מן המדורה לתת על ראשו · חותה כל שאיבת גחלים מתוך ההסק קרוי חותה · כאמר לחתות אש מיקוד · וה' ישלם לך · ישלימנו עמך שלא יתגבר עליך : רוח צפון תחולל גשם תוליד ותברא את הגשם : ופנים נזעמים · תחולל לשון סתר · לשון הרע גור' שיהו פני הקב"ה נזעמים וכן לענין פתרון המקרא רוח צפון עשויה לחולל גשם · ולשון סתר עשויה לפנים נזעמים : טוב שבת על פנת גג · על סילוק השכינה נאמר · אשת מדינים כנסת ישראל שהרשיעו את מעשיהם והקניטו להקב"ה · ובית חבר · בית שחברו בו הצלמים לשכינה: על נפש עיפה · עשוים להשיב נפש עיפה · ושמועה טובה · אף היא טוה להם · וכן יעקב ותחי רוח יעקב אביהם : מעין נרפש · עכור ברגלים · צדיק מט לפני רשע · כשהצדיק מט לפני הרשע וירא להוכיח על פניו דרכו · שנאוי הדבר כמעין נרפש ומקור נשחת : אכול

נרפש

כב כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל־רֹאשׁוֹ וַיהוָה יְשַׁלֶּם־לָךְ: כג רוּחַ צָפוֹן תְּחוֹלֵל גָּשֶׁם וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר: כד טוֹב שֶׁבֶת עַל־פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת מִדְוֹנִים וּבֵית חָבֶר: כה מַיִם קָרִים עַל־נֶפֶשׁ עֲיֵפָה וּשְׁמוּעָה טוֹבָה מֵאֶרֶץ מֶרְחָק: כו מַעְיָן נִרְפָּשׂ וּמָקוֹר מָשְׁחָת צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע:

מדינים ק'

אכל

מְטוּל דְגוּמְרֵי דְנוּרָא חָאתֵי אַנְתְּ עַל רֵישֵׁיהּ וַאלָהָא דְּשַׁלְמִין לָךְ: רוּחָא גַרְבִּיתָא בָטְנָא מִטְרָא הֵיכְנָא אַפֵּי כְנִיטְתָא לִישָׁנָא מְטַשְׁיָא: טַב לְמִתַּב עַל קַרְנָא דְאִיגְרָא מִן דִּילְמֶעְמַד עִם אִתְּתָא תִיגְרָנִיתָא וּבֵיתָא טַרְקָא: מַיָּא קָרִירֵי עַל נַפְשָׁא מְשַׁלְהִיתָא הֵיכְנָא שְׁמוּעֲתָא טַבְתָּא מִן אַרְעָא רְחִיקְתָא: הֵיךְ דְּסָכִיר אֵינִישׁ מַעְיְינָא וּמַבּוּעָא מְחַבַּל צַדִּיקָא דְנָפִיל קֳדָם רַשִּׁיעָא:

למיכל

רלבג

כי גחלים וגו' · כי זה הענין קשה לו כאילו אתה חותה גחלים על ראשו לשרפו מרוב בשתו על הטובה שיקבל ממך תחת הרעה אשר גמלך וי' ישלם לך טובה תחת הטוב' אשר גמלת אותו : רוח צפון · הנה כמו שהרוח הצפונית תברא הגשם בירושלים כי היא תביא שם האידים העולים מהים כי הים הוא לצפוני' לה כן לשון סתר שיספר אדם לחבירו דברי רכילות יברא פנים נזעמים ויתר שם והנה הזהיר בכאן מזה הדבור המגונה בזה האופן : טוב שבת · טוב לאיש שישב בלא חבורה על פנת גג משישב עם אשת מדינים שתעורר ריב וקטטה לו תמיד ואע"פ שהוא בבית שיש בו חבור' מההנשים : מים קרים · הנה כמו שהנפש העיפה תקח הנאה ותועלת במים הקרים להשיב לפנימי הגוף החום הטבעי שהתפזר מפני התנועה כן יקח האדם הנאה גדולה ותועלת בשמיעה טובה שהגיע לו מארץ מרחק בקרוביו ואוהביו כי זה ישיב נפשו אליו כמו שישיבו המי' הקרי' נפש העיף אליו : מעין · הנה מעין שמימיו נובעים אשר נהפך נרפש עד שנפסד המקור שמשם נובעים מי המעין מטנוף הרפש ידמה לצדיק אשר הוא מתמוטט לפני רשע ונכנע תחתיו כי הרשע משחית הוד הצדיק ומטנף אותו בדרך שירחיק האנשי' מלכת בדרכו כמו שירחיק טינוף הרפש השתיה ממי המעין : אכל

מדונים ו' כתו' כן וקרי' מדינים בספר' וסי' נמס' לעיל בספר' סימן כ"א : נרפש ג' כתי' שי"ן בלישנא רפישה וסימ' ואת הנותרים ברגליכם תרפשון ודבתריה מרפש רגליכ' תשתינה' מעין נרפש ומקור משחת :

אבן עזרא

כי גחלים · בזכרו המאכל והמשקה שנתת לו תשרפנו כאילו גחלים הבאת על ראשו לשרפו וישמור מעשות לך רע · ישלם לך גמול טובתך : תחולל · דבק בפסוק פני' ואחור והוא מן חלילה כלומר תמנע · פ"א מן חולל חיילות כענין תחיבו באבנים ראתה ותחל הארץ יחיל יי' מדבר קדש כלומר תחיה חיל וכן פי' רוח לפון היא תביא חיל לגשם ותבריעהו עד שיכלה ולא ירד על הארץ כי תפזר העבים לפאות וכן פנים נזעמי' יחוללו לשון סתר שמדבר הרכילות בסתר יתנו לה הפנים חיל בהראות הזעם בהם עד אשר ימנענה מן הרכילות וזה דרך מוסר שלא יקבל אדם לשון הרע : מים קרים · מדומים לתועלת הגוף וראוי כל אדם לבשר טובות ולהמנע מבשורות רעות : מעין · אכול · ב' דבקים · מעין ומקור כפל דבר כלומר כמעין שהרגל תרפשהו וכמקור המים שהוא משחת כן הצדיק שימוט לפני רשע ודימהו למעין כי פיהו מקור המוסרי' ואין נכון שירפשו אותו הרשעים : אכול

אבן יחייא

כי גחלים וגו' כי זאת היא הנקמה היותר גדולה כפי טבע שתוכל להנק' ממנו שבראותו שפלותו · מהכרחיותו לבוא לידך יתעצב אל לבו ויכנע ויאנח ויגע · אשר היא אליו כאלו גחלים אתה חותה על ראשו אשר גם יכוה וה' ישלם לך גמול טוב על היותך ארך אפים ומוחל וסולח · רוח וגו' הנה הלחות שרשי שבלב תחולל ותזון החום יסודיי ממנו בהידבקו עמו ובכלותו אותו · כאשר יזון ויחולל השמן שנכר לאש הדלוק בפתילה · וככה הגשם שהוא קר ולא יחולל ויזון הרוח לפוני שהוא קר ויבש אשר יקרשהו בקורו וייבשהו ביובשו · וזהו אומרו לרוח צפון תחולל הגשם · ן לפנים נזעמי' משדיין על אחד מהבעלי דינין יחולל ויזון הלשון סתר שידבר אתו הבעל דין על נתינ' האבן חן מהשוחד · כי מתן בסתר יכפה אף וזהו אומרו ולפנים נזעמים יחולל הלשון סתר · וכאשר הכזון יכלה המזון הזן אותו · ככה השוחד הלז שהוא מזין הדיין בעל הפנים נזעמים יכלהו ויפסידהו מהעולם הזה והבא · טוב ונומר אחרי אשר הזהירו לבלתי היות נוקם ונוטר ואם רעב שונאו שיאכילהו לחם · ושלא ירצה לקחת שוחד להטות משפט כי ישכיחוהו דבי האדם · הזהירו עוד שיברח מהקטטה ומהמריבה כי טוב היא לשבת יחידי על פנת גג מלשבת עם אשת מדינים · כי להיותה אשה בטבעה היא אוהבת הרכילות ולשון הרע וגם כשנמונה היא אשת מדינים כי אז יהיה כמנע הסכל חברתה הרעה ושכונתה ומ עוד בבית חבר אשר יתחברו בה כל איש צר ומציק כי בסופו ילמד ממעשיהם · וכדברי ירמיהו באומרו מי יתנני במדבר מלון אורחים ונו' ואעזבה את עמי וגו' כי כלם מנאפים ונומר · מים וגו' והאדם הלז הבורח מלעמוד בבית אנשי ריב והולך לעמוד על פנת גג מקום צר ולחוץ יש לו כל כך תענוג והנאה · כהנאה והתענוג שמקבלת הנפש עיפה במים קרים · והבורח מחברת הרעים והולך במדבר ועל פנת גג יש לו תענוג והנאה · כתענוג שמקבל האדם מהשמועה טובה הבאה אליו מארץ מרחק אשר לקוצר הפגתה תשוקתו אליה היתה רבה :

מעין נרפש ונומר כאשר מעין שנובע מים מתוקים זכים ובהירים · כשאיש אחד יבלבלהו וירפשו מימיו רפש וטיט · וכן המקור מכתל כיול אשר כשישחיתהו איש מה ויבלבל מימיו · אותו הבלבול וההשחתה ועכירות המים לא יעמוד זמן רב כי תכף ישוב לאיתנו הראשון ויגלו מימיו זכים ובהירים כבראשונה · ככה הצדיק שמט לפני רשע לא יעמוד ההתמוטטות שהוא זמן רב כי ה' לא יעזבנו בידו ויעלהו גם עלה : אכול

ר' מנחם המאירי

אוהבו ולא יעזרהו והוא כענין משענת קנה רצוץ · ובדרך נסתר בא לרעיד שלא יבטח להצליח בהשגת החכמות עם האחוו בכזיבית היצר ובחירת שלומו ואהבתו כי כמחשוב להועיל ימצא כסכתו תוחלתו וכזבה אי ספרא לא סייפא אי סייפא לא ספרא · ויש מפרש בדרך אחר שהוא מזכיר שני מיני עונשים עונש העולם הזה ועונש העולם הבא כי השן בתוך זמן הגדול הם יכרת ועוד יתניף וכן יעשה אלאכתי באחרות הנשחרות והוא משל על עונשי העולם הזה שאיפשר לו לתקן דרכיו בתשובה ומעשים טובים ויקל ענשו או יעביר אכל וכל אבל המעדת הרגל שבא הפ"ת כל הגוף כי ימעד בו כל גופו בלא תקון והוא משל לעונש הנצחי אשר אין תקווה ממנו · ויש מפרשי' רועה כשיניו מועיל שם דבר · וכן מועדת · וכן יש מפרשים על זה שלא שהעיד בו מושב היות עמידתו לבטח וכשהיא כשברת הנה רגלו מועדת ונופל מזה והנה כן העיון יעלמו בו ינטח הבוגד : מעלה ונומר · הנתר הוא מין עפר מעביר הכתם התערבו עם מים והחומץ הבגד בו וכן החומץ בעליו מעביר קצת כתמים אבל בהתערב החומץ עם הנתר החומץ מתם הנתר ומאליטו עד שאינו פועל כלום · ומעדה אלל שם בפ"ם וזע שב יהוא מלשון ובגד עדים והענין כמי שלובש בגד עדיים ביום קרה שאינו מועיל כלל להחם לו וכנותן חומץ על הנתר הנה להענין הכח שבמלא שאינו מועיל כלום כן שר בשירים על לב רע · ר לב כשי מלשון רוע התרועעה ארץ כלומר שאין השיר והשמחה היעשית לפניו מועלת לו להעביר אנחתו ולזה אין בו כוכה בכלל כלל אבל בנסתר קרא לב רע הדואג להיות בסקי הזמן יעוזב ליד החכמה ואמר שכל שלבו במשך אחרי הכנע לא יועילוהו הדרכה ולימוד עד שיחליף ימודותיו וכל זה הערה שלא להסתקע בתאוות החומר עד שלא יוכל לצאת מהם כי בעודו דבק בהנהגה ההיא לא יועילהו למוד כאשר חוץ הרפואה שכל עוד שהוא אוכל המאכלים הנסים לא יועילוהו המשקים הרפואיים והמרקחות' ויש לפרש בגלה שהנתר אכילתו מלוחה מאד ומיבשת ומעדה לשון תרגום כמו מסיר ואמר שכמו שמסיר כנגד חברו מעליו בקרה וכמי שמשקהו חומץ עם תערובת נתר שבמלא כחכו מליחות מוסף על החיילו כן מי שמשתעשע ומרא' עצמו שמח לפני מי שהוא כאבו יעבב שכופל מרירותו כשמח' האחרים והיא הערה כוללת מוסר · וכן בדרך נסתר כמו שפירשנו אלא שנוסיף עליו שהלימוד יוסיף מכאובו בהסתכם בו לרוב שרדותיו ויביאוהו לידי כפירה ומבוכה וכבר ידעת כמה הזהירו בשמירת לימוד למי שאינו הגון במדותיו ויש מפרשים גם כן מעדה שם מענין עדי כלומ' כנגד מושי ביום קרה שאינו מועיל כלום והכל כהמשך הביאור הראשון · וכן יש מפרשים לב רע שהוא רע בתכלית אשר לא יועילוהו דברי תוכחות על הלב בעצמו שהתבאר : **אם** ונומר · כי וגו'· הכנלה הערה שלא יהיה האדם אכזרי שירחם על הבריות אף לשונאו · ואמר על זה אם רעב שונאך האכילהו לחם · כי גחלים אתה חותה · ופי' חותה מכית או פירוש לוקח מן המחתה להכיתם על ראשו כמו לחתות אש מיקוד · וה"א כלשון בני אדם שאמרו שהפכים כשרפים מרוב הבשת כלים במריב בשתו כשלוקח נרכו מיד יהיו פניו כשרפים וישמור שלא להרע לך · ווי' ישלם לך כלומר שסכך כפיל · ורבותינו פירשוהו כמו ישלימנו עמך · ומאיכו מן הדנוס ושלם כות לדקך · וכל זה הערה על מדת הרחמנות ולהרחיק מדת האכזריות ובדרך נסתר השונא הוא היצר הרע והרעב והצמא הוא משל לריב התאוה להגאות הנ פיית כיכין משביעו רעב · והלחם והמים משל על למוד התורה לכי לחמו בלחמי · הוי כל צמא לכו למים · כי גחלים אתה חותה על ראשו משל על הכנעתו · ווי' ישלם לך מענין שלום כלומר בעזרו ישיב יטיב הצדק והיושר והוא אחרים ז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח ואם ברזל הוא מתפוצץ · רוח וגו' · ידוע שרוח צפוני הוא הרוח הזך המונע את הגשם והוא שיאמר עליו מצפון זהב יאתה כלומר שהוא זך כזהב ונקרא בלשון לעזות שירגז ואם כן תחולל הוא מלשון חלילה לעבדיך כלומר תמנע הגשם ותפסיקהו · והוא הערה על אזהרה שלא לקבל לשון הרע ורכילות ולהרחיק המגיד דבה ולהכחיש על פיס דבר והענין כמו שהרוח הצפוני תמנע הגשם ותפסיקהו כן הפנים נזעמים ימנעו לשון סתר כלומר שאותו שיגיד לפניו הדיה והסכסוך יראה להם פנים נזעמים כמי שקשה בעיניו כשיגיד לו דבה לפניו וכל שכן שלא יקבל דבריהם · ובדרך נסתר הערה שלא להאזין דברי המתנגד המסית ברכילות מופתיו הכוזבים להרוס אשיות התורה ונפרצו הפנות התוריות אשר אין יד העיון מגעת בהם · ויש מפרשים לשטה זו תחולל כמו תכאיב מלשון חיל כיולדה והענין הוא כראשון כלומר שתכאיבנה שלא תוכל לרדת כי הלשונות ישאלו לפעמים מבעלי חיים לדוממים או לצומחים כמו יכל חלקה תאכלנו · איפת רזון זעומה · יהרג בנדד נפשם · יחיל מדבר ותחל הארץ · ועל דרך זה יושאלו להם איברי האדם גם כן ראש ההר יד הירדן טבור הארץ חיק האלהים · לב ימים ירך המזבח אחורי המשכן · צלעות הארון · והרכה כיוצא בהם · ויש מפרשים לשון סתר מענה רך ונקרא כן להיות הדבור כמוך ושלא בצעקה וגוחה כאלו הוא בסתר ואחר שיענה רך ישיבו פנים נזעמים כענין מענה רך ישיב חמה · ויש מפרשים תחולל ענין יצירה מלשון ותחולל ארץ ותבל לומר שהוא סבת הגשם וכן פנים נזעמים לשון סתר כי נראות הרכיל שהוא מאמין לדבריו על שיסובו פניו נזעמים יתמיד בכך והוא נאות אלא שאין לומר שרוח הצפון

קב ונקי

כי גחלים · כתן סבה למה שאמר כלות' זה החסד שתעשה עמו הוא הנקמה הגדולה שתוכל לעשות ממנו כי הוא יתעצב אל לבו דאגה בראותו שהוצרך לבוא אל ידך ורואה עצמו בשפלותו וכי יש לאל ידך להנקם ממנו וחותה הוא שאיבת גחלים מתוך ההיסק כמו לחתות אש מיקוד · ויאמ' כי זה החסד הוא לו גחלי' שאתה חותה ושורב מן המדורה לתת על ראשו · ועוד שהשם ישלם לך בחותה מדה שימחול לך וישלם לך טובה תחת רעה : רוח צפון תחולל · י"א שהוא מפעלי הכפל מגזי' חלילה לך · פירושו רוח צפון תמנע הגשם מלירד כי אותו הרוח מיבש העולם · ורוח דרומית שלחלח אותו ולשון סתר שידבר האדם אל המושל וירצה באבן חן הוא השוחד תבטל ותמנע הפנים הנזעמים שיהיו לשופט עליו · וי"מ תחולל מן חיל כיולדה וי"מ' שרוח לפון תחולל חיל לגשם ותכריחהו עד שיכלה שלא ירד על הארץ כי תפזר העבים : ופנים נזעמים · יחילו ויפחידו לשון סתר כלו' כשמרא' אדם פנים נזעמים להולך רכיל מכה רעהו בסתר ימנע מדבר הרכילות וימנעו אנשי רכיל : טוב שבת זה הפסוק מפורש למעלה אמ' שיותר טוב לאדם שישב לבדו בלא אשה מאשת מדינים · וכן יותר טוב שתהיה לו פנת גג והוא חלק קטן מבית שיספיק לאדם בצמצום מהיות לו בית מדות ועליות מרווחים וידור איש נכרי עמו בבית אחד · ובדרש כנגד סילוק השכינה נאמר אשת מדינים כנסת ישראל שהרשיעו מעשיהם והקניטו להקב"ה ובית חבר בית שחברו בה את הצלמים לשכינה · מים קרים · פירוש כמים קרים שמשיבים נפש למאה כן שמועה טובה כאשר תבוא מארץ מרחק משיבה נפש המתבשר והוא הדין בשמועה מארץ קרובה אלא שמארץ מרחק יהיה חשקו עליו יותר עצום · מעין נרפש · פירוש עכור ברגלים : ומשחת · תואר מהבנין הנוסף לשון השחתה · ותברי וזובח משחת פירוש כמעין וכמקור משחת שיתעכבוה שותים ממנו כן צדיק כאשר ימוט לפני רשע וימסוהו וישחיתוהו עכבי' כל השותי' מימיו · ידמה אותו למעין ומקור בעבור כי פיהו נובע דברי חכמה ומוסר · או יאמר כמו שהמעיין שדרכו להיות מימיו נובעים והוא עתה נרפש שירגשו מימיו רפש וטיט · וכן מקור מים שדרכו שלא יכזבו מימיו נשחת לסבה מן הסבות ושב להיות מי אכזב כן הענין בעת שהצדיק כנחל נובע מקור חכמה מט לפני הרשע כי כשיתגבר הרשע עליו לא יוכל להראות חכמתו :

הכול

מנחת ערב

לכן הוקר וכו' פוגמטע ישבעך ונהלך כמומר הלוהי הי כוכם שהשבעתו ותכנות אותו ממך כי הקיאהו לדרכך לא יפלוט להוכיח מכיו שלא אבה לביתו רק ישכרך נגנו :

מעדה בגד וגו' · יאמר הנה לך ב' ילרים והם ב' לבנות האמר הם בוא להקהלב רע הוא היצר הרע אל הבא אליו דרך כיום כי כמעדה בגד שלא יחם ללובשו כן הוא השר בשירים ופיוסים על הלב רע כי לא יחם בגד שלא יחם ללובשו כן הוא השר בשירים ופיוסים על הלב רע כי לא יחם לו כהולך ויהיה מתחמץ ומולר כחומץ על נתר : כי אם רעב שנאך וגו' לומר אין ספק כי אם שההולת הלב המוסרים ברשע אשר לא יוכל בעליו להשיבו אל אביו שבשמים ולא יוכל הוא להיותו אלא סובה ומהמכתו האחר הרוחני ימשך ויוסרם עד היצר התיקון לכן שמע בקולי היצלך אם רעב שונאך אל תאות האכילה המותרה כי זולל הוא האכילהו לחם כלומ' לחם לבדו ולא יכנע ואם צמא ליין שיבא הוא השקהו מים לבדן ויתקרר חומו : ושמא תאמר בלא לבטער אני ולולי לא יסכון לו לזה אמר כי גחלים וגו' כלומר ודאי יוע כי נחמים אתה חותה על ראשו ותאבד הלבטער לא תחוש כי ה' ישלם לך :

או יאמר לפי הדרך הקודם לזה אם רעב שונאך וג' ויזהיר לזה בני הכפר אחרי רדותך סובה בגולי הוא רוע לב אם רשע אשר לא יוכל להרפר הזדר לא הבא גם אתה לידי כך פן כמקרה הכסיל יקרך גם להה יקרך והיא להעביר ממך הכיגות רעות המביאות לידי עבירות והוה אם רעב וכו' :

רוח צפון וגו' · דרך רוח צפון בעת הגשם לבא בזיזף ולבלתי הניח הגשם לרדת דיומר כי יכה בו מן הצד בלבן שהולך בחוץ רביעי הגשם יכו בו על הלחי כשוט שוטף וזולת זרת זיזף הרוח שמכה בו גם הוא וזהו תחולל גשם שמכלים ימעות ויסרם ומאי הקנתיה יבא ביתו המנגהם בגולו הביתה ישכנו עם אשת מדינים אשר לא תשמרה לו פני' זועמים במדינה אי זה טוב לאיש הבא לחוץ ויסבול לער רוח צפון תחולל גשם או זועמי פניו וישב בביתו אמר שלמה הנה ב' דברים אלה שקולים הם רוח צפון תחולל גשם ופנים זועמים כלומר ואתה הבחר :

אך לא אמרתי רק בשהוא לשון סתר שאינו אתכם רק אתה והיא שלשונה בלתי מתפרסמת במדינה רק היא בסתר אך אם התנם שברותא שביניך בין הבר אין לריך לומר כי טוב לך שברשוב השב ברוח צפון וכו' · שיצונו יצאת כולית רשות הרבים כי אם טוב שבת על פנת

גג

אֱכֹ֣ל דְּבַ֣שׁ הַרְבּ֣וֹת לֹא־ט֑וֹב וְחֵ֖קֶר כְּבֹדָ֣ם כָּבֽוֹד׃ עִ֣יר פְּ֭רוּצָה אֵ֣ין חוֹמָ֑ה אִ֝֗ישׁ אֲשֶׁ֤ר אֵ֖ין מַעְצָ֣ר לְרוּחֽוֹ׃

כו

א כַּשֶּׁ֤לֶג׀ בַּקַּ֗יִץ וְכַמָּטָ֥ר בַּקָּצִ֑יר כֵּ֤ן לֹא־נָאוֶ֖ה לִכְסִ֣יל כָּבֽוֹד׃

כצפור

לְמֵיכַל דּוּבְשָׁא סַגִּי לָא שַׁפִּיר אַף לְמִבְצְיָא מִלֵּי מַקַּרְתָּא׃ הֵיךְ קַרְתָּא דְּתְרִיצָה וְלָא אִית לַהּ שׁוּרָא הֵיכְנָא גַּבְרָא דְּלָא מַעֲצַר רוּחֵיהּ׃ אֵיךְ תַּלְגָּא בְּקַיְיטָא וְהֵיךְ מִיטְרָא בַּחֲצָדָא הֵיכְנָא לָא יָאֵי לְסַכְלָא יְקָרָא׃ היך

ל חס'

ל וחד מעצר

עיר פרוצה חד מן י"ו פסוקי' אית בהון אין אין במצעו' פסו' וסימ' נמס' בישעיה סימן מ' ובירמיה סוף סימן ח' :

אין י"ד פסו' אין אין במצעות פס

רלבג

אכול דבש · אכילת הדבש יותר מן הראוי לא טוב והוא ההשתדלות בדעת קדושים כי יספיק שילמד מהחכמה על שהם כמנהג' לא שיפליג לחקור מה הם ואיך עניינם כי ההרבו' בחקר כבודם אינו כבוד כי לא יוכל השכל האנושי להשיג על אמתת זה באופן שלם : עיר פרוצה · הנה האיש אשר לא יוכל למשול בו כרצונו דומה לעיר פרוצה שאין לה חומה לשמור העיר שלא יכנסו בה משחיתי' וזה שלא ימשול ברצונו מוכן לרעות רבות מפני שמסרו ביד תאותו ורצונו והשליט בתאותו הוא כמו חומה לשמור שלא יעלה שם הפורץ מפני תאותיו המגונות: כשלג · הנה כירידת השלג בקיץ שהוא מורה שלא יתכן לפי המנהג הטבעי וכמטר בקציר שהוא מזיק ובלתי נאות כן לא יאות לכסיל כבוד כי אין מחקו לפי הנהוג לתת לו כבוד ונתינת הכבוד לו הוא דבר מזיק להמון העם ויבא לחשוב שאין יתרון לחכם על הכסיל : כצפור

רשי

אכול דבש · לאכול דבש יותר מדאי · רמז הדבר לדורש במעשה מרכבה ובמעשה בראשית · לגלות לרבים · ועמי הארץ מלגלגים על הדברים ושואלים מה למעלה מה למטה : וחקר כבודם כבוד · והיכן החקר ראוי להיות בדברי חכמים · אשר כבודם כבוד בגזירותיהם · יש לשאול מה טעם גזרו כך · ולמה סייגו בכל גזירה וגזירה · כשלג בקיץ · בשעה ששוטחין התאנים בשדה ליבשן ולעשותן קציעות · כדאמר הלחם והקיץ לאכול הנערים · כצפור

אבן עזרא

אכול · כווי כלו' אכול דבש אכל הרבות לא טוב כי מאכל הדבש הראוי הוא טוב · וחקר כבודם של צדיקי' הוא כבוד לחקור ור"ל שיחקור חכמתם שהיא כבודם ותפארתם והנה זה ואכול דבש לאוי מדומים וכמוהו אכול בני דבש כי טוב וכתיב בתריה כן דעה : פרוצה · שנעשית פרצה בחומותיה · אין חומה שלא נבנת' חומה במקום פרץ לעבור אנשים ויבא מי שירצה כן איש אשר אין מעצור לרוחו לנפשו לעצור מאמריו והנה שתיקה טובה להם : כשלג · לא נאה בקיץ וכמטר שלא נאה בקציר כן לא נאה לכסיל כבוד שיכבדוהו אחרים : כצפור

ר' מנחם המאירי

הצפון תסבב הגשם אלא שאיפשר שכן במקומות ידועים : טוב וגומר · כבר בא זה הפסוק למעלה כן אות באות ושם ביארנוהו · ויש מפרשים אותו נקשר עם שלפניו לפי הפירוש האחרון כלומר שמענה רך ישיב חמה ומענה קשה ישים הפנים פני זעם ולכן ראוי להרחיק מי שמענהו קשה והיא אשת מדינים : מים וגומר · הנגלה הערה מוסרית לאהוב החשוק אף שלא בפניו ושיזכור אהבתו תמיד לא שיתיאש ממנו וישכחהו אבל כל עוד שירחק ממנו יוסיף יבקשהו עוד ויחקור בעניניו עד שיתבשר ממנו שמועה טובה יהיה לו כמים קרים על נפש עיפה שהעיף לרתיחת טבעו נאות ומיחל ומתאוה למים קרים לרוות צמאו וכן החושק מיחל שמועת חשוקו מארץ מרחק תשקיט המיית לבבו ובנסתר קרא התורה ופנותיה העיוניות והתוריות שמועה טובה להיות כל עניניה נתונים ללבבות בדרך קבלה אף הדברים העיוניים שבה וקראה טובה ר"ל שלמה כאמרו ע"ה תורת יי' תמימה כלומר שאין דבר מן הצריך באמונת חסר ממנה לא בשלימות המדות המעלות והיוצא מהפכן ולא בשלימות השכליות העיוניות והמקובלות · ואמר מארץ מרחק כי השגת הדברים העיוניים שבה באה השגתם לאדם אחר הקדמות ארוכות והצעות ולמוד כמה חכמות · ואמר שהחושק לדעת שמועה טובה מארץ מרחק ר"ל לדעת הדברים המושכלים שבה דרך חקירה ועיון בהשגתו ימלא תכונות אחר תכונות שלוה והשקט כעיף במוצאו מים קרים · המשיל החשק בחכמה לעיפות הנפש והזרות ממנו למים קרים לרוב ערבותם לעיף מצורף אל היות התורה מדומה למים לסבות רבות כבר התבארו קצתם · מעין וגומר · המעין והמקור דבר אחד והוא עין המקום שהמים נובעים שם מסתר המדרגה והמים שם זכים בתכלית הזכות כי מדי עברם אחר צאתם כדרך רב יקבל עכירות מצד התערב בהם כמה דברים אבל במקום צאתם הם בתכלית הזכות וכשהם נרפסים ונדלחים שם ברגל הוא דבר קשה לטבע החושק בהם וכל שכן כשהמקום משחת מכל וכל · ואמ' שהדבר כן כשהצדיק מתמוטט לפני הרשע והוא שהרשע רומסו ר"ל שמבזה ומקלה אותו עד שהוא צריך לעמוד ככנע תחת רגליו כי בזה חכמתו כמקור משחת שאינו מגלה חכמתו אחר שהיא בזויה ואם יגלה לפעמים היא כנרמסת ר"ל שאינה נערכת כערך הראוי לה · ובדרך הנסתר העניין הערה להזהר מהיות השכל נמכר לתמיות ביד החומר ונכנע תחתיו והפליג בגנות זה · ויש מפרשים משחת כעכירו נרפש כלומר לא שיכזבו המים מכל וכל אבל שזכותם משחת מצד עכירותם · ומט ענינו כמו נוטה להכנע תחתיו ורשע הומה להון · עשיר והענין כשהצדיק לפעמים צריך לדבר הרשע ולהיותו נוטה אחריו לא יגיעהו מזה פחיתות רק מעט לשעתו והוא כמעין הנרפש ברגלים שהמים מקבלות עכירות מעט לשעתן ואחר כך חוזרות לקדמותן אחר שאינו נמשך אחריו רק לפי הצורך והוא הערה שלא להאריך החומר מכל וכל אבל להשתמש בו לשעות ורגעים כפי הצורך · ואולם הדרך הנגלה בזה לפי הפירוש הזה עם היותו נעזר בדברי חכמי המוסר כמו שביארנו חולק עם דברי רבותינו ז"ל שאמרו תלמיד חכם דומה לפני עם הארץ כקיתון של זהב סיפר הימנו דומה לו לקיתון של כסף נהנה ממנו דומה לו לקיתון של חרס כיון שנשבר שוב אין לו תקנה ויש לצדד פירוש זה בדרך אחרת כלומר כשהצדיק מתמוטט לפני הרשע המקלהו והמבזהו הוא יקבל ענשו והצדיק לא תגרע מעלתו בכך אבל הוא כמעין נרפש שישוב לזכותו לשעתו והיא הערה על היותו מן העלובים ואינם עולבים והוא בעצמו מאמר רבותינו העלובים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ולא בו לפרש שהם כשהרים במעלתם וכבוד העולם מתמעט · וענין כצאת השמש נאמר דרך צחות ומענין הדרש שבשעה שקטרגה על השמש ואמרה איפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד אמר לה לכי ומעטי עצמך עם היות בהגדה היא ובמה שנאמר בה ר"ל הביאו כפרה עלי שמעטתי את הירח ביאור שאין זה מקומו מכל מקום לפי הפשט ביאורו שהשמש יצא במעלתו וירח קדר כן אמר הנה שהצדיק ישוב לכבודו במעט רגע והוא יקבל ענשו · ויש לפרשו על מניעת התוכחה כלומר כשהצדיק כמעט ומתמוטט לפני הרשע שאינו מוכיחו על מעשיו הרעים הוא כמעין נרפש וכו' · אשר תוחלתו נכזבה וכונת המאלו בטלה : אכול וגומר · הנגלה אחר שספר נקלון הצדיק שהוא דבר קשה הזהיר על כבודו והזכיר הצדיקים דרך כלל בלשון רבים והוא ענין וחקר כבודם והענין אכול דבש הרבות לא טוב כלו' שאע"פ שהוא מאכל היותר ערב שבכל המאכלים התמדתו מגונה אבל הרבות בחקר כבודם של צדיקים והאהבה באופני מעלתם הוא כבוד לאדם כי ברוב דבריו בזה יחדל פשע באחזו בנתיבותיו ודבקו ביושר פעולותיו · ויש לפרש שמלת לא טוב מושכת אחר עמה כלומר כמו שהרבות באכילת הדבש לא טוב כן הרבות בחקור כבוד הצדיקים ר"ל לשים שבחות במדת כבודם כלומר עד כאן ראוי לכבד עד כאן ראוי לירוא לא טוב אבל לכבודו ולירוא ממנו עד בלי שיעור מוגבל בכל מיני כבוד ומורא שיזדמנו ובכל עת שיזדמנו ובדרך נסתר יש לפרשו על שלימות המדות ואמ' אכול דבש הרבות לא טוב כלומר אכילת הדבש והוא משל לבקשת התענוג אין טוב להרבות בה וחקר כבודם · אמר כבודם לשון רבים על הנמשל בדבש ר"ל שהתענוגים כלומר חקור כבודם ר"ל שאיזה צד יש בהשתמש בהם הוא כבוד באמת שבחקירתו יזהר שלא יקח מהם רק כפי הצריך וכן איפשר לפרשו על למוד החכמות · ואולי לפרש בענין זה כבוד לשון השחתה ומלשון תלמוד מכבדין את הבית מכבדות של תמרה וכן מזה התכבד כילק התכבדי כארבה · וכן ממנו כבוד מכל כלי חמדה כלומר העברת כל כלי חמדה הספונים והשחתתם ורמז על ההריסה ורוב ההתחכמות בחכמות ועל זה אמר אכול דבש הרבו' לא טוב וחקר כבודם יותר מן הראוי הוא השחתת מה שלמד כראוי כי רוב ההתחכמות והחקירה במה שלא ישיג אולת ומדוחה ומבוא גדול לשבוש · ואמ' כבודם לשון רבים לפי הנמשל נדרש ר"ל מיני החכמות · ולי עוד בזה דקדוק והוא שמצאתי שלשה פעמים הזכיר אכילת הדבש הראשונה לא מיחה ברוב אכילתה כלל אבל מצוה בהתמדתה כאמרו שם אכול בני דבש כי טוב ונפת מתוק על חכך כלומ' הזהירו שיהיה על חכו תמיד · וכן שהזכיר שבח הדבש וכי הוא טוב ומתוק וכן שהזכיר אכילתו בלשון צווי עד שיורה בצוויו שאם אין לו שיחזור אחריה וכן שצוה היה בקריאה לבן דרך חבה כמי שמפייסו על כל פנים לאכלה · וכן שייעד בחכמה שכוון להמשיל בה אחרית ותקוה כן דעה וכו' · אם מצאת ויש אחרית · והתבונן בכמה דברים הזהירו והתעורר להשתדלות אכילת הדבש לכן האחת שלא מיחה ברוב אכילתה השניה שהוא מצוה בהתמדתה · השלישית ששבח לו הדבש שהוא טוב ומתוק · הרביעית שצוהו באכילתה דרך צווי עד שאם לא ימצאנה שיחזור אחריה והחמישית שקראו על זה בלשון חבה כמפייסו לעשות כן · והששית שייעד במה שכוון בהמשלו אחרית ותקוה כן דעה חכמה לנפשך וכו' · אם מצאת ויש אחרית והוא אמרו אכול בני דבש כי טוב ונפת מתוק על חכך כן דעה · וכו' · ויש אחרית · ובשניה מיחה ברוב אכילתו ולא הזהיר על האכיל' בלשון צווי שיורה שאם לא תזדמן לו שיחזור אחריה · אבל אמר דרך צווי שאם יזדמן לו כן שיאכל ממנה די ספקו וגם שהזהירו שלא לאכול בכדי שביעה וייעד לו בזה עונש ההקאה והפסד הראוי להשמר ממנו והוא אמרו דבש מצאת אכול דייך · כלומר לא הזהיר שיחזור אחריה אבל אמר אם מצאת אותה דרך הזדמן אכול דייך ולא בכדי שתשבענו והקאתו · ובשלישית מיעט מיעוט אחר מיעוט ולא הזכיר כלל לשון צווי על האכילה אבל לשון מניעה על רבויה והוא שאמר אכול דבש כלומר אכילת הדבש בדרך רבוי לא טוב · והוא אצלי מה שידעת אמרם כל שיראתו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת ובראשונה הזהיר על למוד דרכי התורה ואחוז בנתיבותיה דרך קבלה עד שיתקיים אמונתו בה ובמצותיה השכליות והשמעיות ובפנותיה העיוניות והתוריות ושיתחיל בזה בזמן הילדות שיקח גדולו עמה ויגדל כתלבה ומצד היכולת שיש לאב על הבן מצוהו בזה וכן כדי שימציא לו בזה חפץ טבע ורצון מצד בחירתו הוא מפייסו על זה וכן מצד שהמשיך לבו עליה הוא מזכיר שבחה ומצד שאין בהתמדתה היזק ולא נזק הוא כחכם גם כן מהזהירו בהרבות אכילתה · ומצד היות בה תועלת הכרחי ושאין לו קיום בזולתה הוא מצוהו בהתמדה · ובשניה רמז לו על שאר החכמות ר"ל הלמודיות והטבעיות וככל ידעת כי כל מה שיגלה לו מהן מבחינת המציאות עד שדרך בו יעלה לאלהיות כבר נודע לו דרך קבלה בתורה אם מציאותו ית' אם אחדותו והעדר הגשמיות ממנו עד כל שאר הבקשות העיוניות ולזה אין הכרח בלמידן מצד האמונה אבל עם כל זה ראוי לכל מוצא מוכן לכך להשיג דרך מחקר עד מקום שיד השכל מגעת אמר על זה דבש מצאת אכול דייך כלומר שמצאת עצמך וכן שנזדמנו הספרים מוכן עליה אכול דייך מה שתמצא בהם סעד למה שכבר קדמו אמונותיך עליו ואף גם זאת לא נקרא עליה כן · והזהר ברוב ההתחכמות עד שתפקפק בקצת האמונות המקובלות כן אולי יקרך דרך קבלה והוא ענין כן תשבענו והקאתו כי ההקאה לא תחויב לאוכל כדי שביעה לבד רק לאוכל יותר מדי שביעה וכאן ייחס ההקאה לאוכל כדי שביעה וזה השביעה בסתם הוא באכילת כל התבשיל המיוחד לו בקערה ואם במשל ירצה להכניס מחשבו בדברי כל הספר שהוא כענין הקערה במשל יבא לידי הקאה בא זה ואבד זה אבל יקח ממנו הסולת ויניח השאר כאוכל מן הקער' השומן והמובחר ועזיבת השאר והוא ענין אכול דייך כלומר מה שיועיל לך לבד לא שתשבע ותמלא תאותך ממנו · והשלישית רמז על החכמות האלהות הזהיר שלא יהרוס בהן לעלות יותר מדאי והענין אכילת הדבש באלו החכמות האלהיות לא טוב להרבות כי חקר כבודם כליון חרוץ כבוד מכל כלי חמדה · או נפרש שאכילתו לא טובה ולא חקר כבודה כבוד · ורבותי' דרשו אכול דבש הרבות לא טוב אין דורשין במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד רמז למה שביארנוהו : עיר וגו' · עיר פרוצה ואין חומה הם שתי לשונות בענין אחד ומעצר בקמץ הדלי כמו מעצור בחולם · והענין איפשר לפרש לרוחו לדברו כמו וברוח פיו כל רוחו יוציא כסיל · והזהיר על גלוי הסוד אם בנגלה המותרת בכל דבר ואם בנסתר בחכמות ובגלוי סודות התורה למי שאינו ראוי להם · ויש לפרש לרוחו תאותו ורמז בנסתר להזהר מהמשך אחר התאוות הגופיות יותר מדאי רק כפי ההכרח וכן בנגלה בכל עניניו והמשילו לעיר כמשל הכשות בעיר קטנה · והזהירו לכלכל כל דבריו במשפט לא כפי תאותו : כשלג וגו' · הערה בנגלה שאין למשכיל לתת כבוד ויקר לכסיל כי יתגאה לסבת זה ויחזיק בסכלותו כי הוא כזה מכבדיו ויחשוב כי יראת ממנו תביאם לזה אבל המשכיל כל עוד שמכבדהו יוסיף לך ענוה וכבוד ואמר כשלג בקיץ וכמט' בקציר

אבן יחיא

אכול וגומר נגה הרשע כי יש לו תענוג כפלא בהרבות פעולת הלא טוב בתענוג אכול הדבש ומיני מתיקה · וכי הכבוד שלו הוא שיסקרו בני האדם מכבודם ורוב עשרם כי הוא רודף הכבודות המדומות ולא המושכלות : עיר וגומר וכל פעולותיו הם בלתי נגדרים רק כעיר פרוצה אין חומה וכל אשר ישאלהו נפשו הבהמית יתן לה ולא יהיה מעצור לרוחו כי המשיל יצרו הרע על שכלו ורוח המושל יעלה עליו · ומקום מחלנו כשא הכבוד הכיח · כשלג וגו' ובסופו מרה תהיה כאחרונה ויאבד כבודו מן העולם הזה ומן הבא · כי כאשר לא נאוה השלג בקיץ יען כי נקבי הגוף פתוחים מפני החום · והקור ההוא יכנס בפתע בגוף ויחליאהו ככה לא נאוה לכסיל כבוד בעולם הזה · וכאשר לא נאוה המטר סוחף בקציר כי יסחוף כל התבואה וקצירת השנה · ככה לא נאוה לכסיל כבוד בעולם הבא להיות כי לא הכין צידה לדרך ממעשים טובים : כצפור

קב ונקי

אכול דבש · אפילו הדבש שהוא מתוק לאכול לא טוב שיאכל ממנו יותר מדאי · וכן החקירה בדעות הנבדלות ובדברי החכמים צריך להיות דרך כבוד בענין שלא יהרוס הגבול ולא להרבות החקירה בהם במה שהדבר מזיק : עיר פרוצה · כעיר פרוצה שכל הרוצה להזיק אליה היכולת בידו · כן איש אשר אין מעצר לרוחו בשעת כעסו הוא מוכן לכל רע וכל אדם יזיק אליו : כשלג בקיץ · כמו שלא נאוה שיהיה השלג בקיץ והמטר בעת הקציר על העולם כן לא נאוה לכסיל שיהיה נכבד : כצפור

מנחת ערב

גג שהוא גבוה שהרוח והגשם יכו בך בעצם טוב לך זה מאשת מדיני' בהיות בבית חבר כי אז תכעס ותענה והיא תחרץ למרר אמריה לבלתי הראות הכנעה בפניהם ואין קצה לרעות המתרגשות והם ודאית ולא ספק כאשר בשבתך על פנת גג וכל זה משל להורות כי אין צרה כצרת אשת מדינים ושומ' נפשו ירחק ממנה : מים קרים וגו' יאמר כמו מים קרים על נפש עיפה ויגעה שצריך לנוח שעה או ב' טרם ישתה פן הקרירות הרב שבא בגופו והוא עיף ויגע יזיקהו כן שמועה טובה מארץ מרחק שאדם עיף לצמא אליה ובבואה פתאום אפשר יסתכן מקבלה וכמעשה שהיה במרא לכן צריך מיתון תחלה : או יאמר כמים קרים על נפש עיפה שישתה איש והוא עיף ויגע כך היא שמוע' טובה מארץ מרחק והוא שלא תשמח לב בעצם והוא כי כמים קרים על עיף ויגע שיערבו לו וינוחו דעתו בשתותו אפשר קרירותם תזיק לו אחר כך כן שמוע' טובה מארץ מרחק אפשר כי מאז עד בא הבשורה פה נשתנה הדבר ולא לטובה כמלא עריבות הבשורה כזוב במה שיתגלה אח"כ וידאג יותר מאלו לא נתבשר בטובה כמלאת בשורתו מזיקתו : מעין נרפש וגו' אם תראה צדיק מט לפני רשע אל תתמה על ההשגחה כי גם כי צדיק הוא אולי מצד אביו שהוא מעין שממנו יצא היה רפש ולכלוך עון בהולדה מצדו או מצד אמו שהוא מקורו היה מקור משחת ועל כן היה צדיק זה מט לפני רשע : ואם בזה לא תנוח דעתך אל תהרהר אחר ה' לומר מה זה עשה אלקי' ליתן טוב לרשע ורע לצדיק כי לא תבא לתכלית הדבר לידע מעשה ה' כי נורא הוא ואע"פי שאתה אומר לעשות זה מפני כבוד המקום להשיב לשואלי דבר על מה צדיק ורע לו ורשע וטוב · אעפ"כ לא תעמיק דעתך בזה יותר מדאי אלא במה שהורשית התבונן והוא מה שאז"ל צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק וכו' · או טוב לשמים וטוב לבריות צדיק וטוב לו וכו' או טעמי' דומים לאלו מה שבי' בקבלה מיד חז"ל אך להרבות טעמים מדעתך בבלבול שכלך לא טוב כי זה דומה לאוכל דבש שהוא מתיק לחיך אם יאכל ממנו כפי שיעור טבעי מזגי בני אדם יגיע לו ממנו תועלת רב למאירת עיני' ולהשיב נפש ולרפוי מעיו שלא יעוכב המותר' שבמעיו ועוד רבים סגולתיו אך אם תרבה לאכול ממנו יותר מכדי שאת אז יקלקלו בני מעיו וישלשל יותר מדאי והוא מכלה מאור עיניו ומדאיב נפשו כמש"ז איזה דבר שמכלה הנפש ומדאיב את העינים הוי אומר זה התחתונית וא"כ כל התועליות אשר היו לך נהפכו לך לאייב לך ולצערך ולא לבד שלא היו לך תועלת מאכלו כי אם גם לצער ולאבוד ומ"מ וחקר כבודם מי שחוקר בדעתו עד כמה יצא טבעו ועד היכן הגיע כבוד ומעלת הדבש יגיע לו ממנו תועלת כמו כן במשל הוא הרוצה להחכים בנסתרות יותר מדאי במקום שהכתוב מכריז כי כאשר גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם וא"כ לא יגיע לו שם תועלת אלא

כְּצִפּוֹר לָנוּד כַּדְּרוֹר ג' דגשי'
לָעוּף כֵּן קִלְלַת חִנָּם לֹא תָבֹא׃ ג' לו ק'
שׁוֹט לַסּוּס מֶתֶג לַחֲמוֹר וְשֵׁבֶט לְגֵו ה'
כְּסִילִים׃ אַל־תַּעַן כְּסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ כ' לשוני
פֶּן־תִּשְׁוֶה־לּוֹ גַם־אָתָּה׃ עֲנֵה כְסִיל ה
כְּאִוַּלְתּוֹ פֶּן־יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו׃
מְקַצֶּה רַגְלַיִם חָמָס שֹׁתֶה שֹׁלֵחַ דְּבָרִים ל
בְּיַד־כְּסִיל׃ דַּלְיוּ שֹׁקַיִם מִפִּסֵּחַ ל' ל' וחד השקים
וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים׃ כִּצְרוֹר אֶבֶן ל
בְּמַרְגֵּמָה כֵּן־נוֹתֵן לִכְסִיל כָּבוֹד׃ חוֹחַ ל' ו' ומל'
עָלָה בְיַד־שִׁכּוֹר וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים׃
רב

הֵיךְ צִפְּרָא דְטָאִיס וְהֵיךְ פַּרְחָתָא דְפַרְחָא הֵיכְנָא לְוָטְתָא דְמַגָּן לָא תֵיעוּל׃ שׁוֹטָא לְסוּסָא וּמַגְלְבָא לַחֲמָרָא וְשׁוּבְטָא לְגוּשְׁמֵיהוֹן דְסַכְלֵי׃ לָא תָתֵל פִּתְגָּמָא לְסַכְלָא הֵיךְ שַׁטְיוּתָא דְלָא תִדְמֵי לֵיהּ אַף אַנְתְּ׃ אֶלָּא מַלֵּיל עִם שַׁטְיָא בְּחַכִּימוּתָךְ דְלָא נִיסְבַּר בְּנַפְשֵׁיהּ דְחַכִּימָא הוּא׃ מִן דְרַהֲטָא דְרִינְגְלוֹי שָׁתֵי חֲטוּפָא מָאן דִמְשַׁדַּר מִלֵּי בְּיַד סַכְלָא׃ אֵיךְ תֵּיתַל הִלְכָתָא לַחֲגִירָא תְּקַבֵּל מִלְּתָא מִן פּוּמֵיהּ דְסַכְלָא׃ הֵיךְ נִיקְצָא דְסַטָא בְּקִילְעָא הֵיכְנָא מָאן דְעָבֵיד יְקָרָא לְסַכְלָא׃ כּוּבָא סָלֵיק בִּידָא דְרַוְיָא וְשַׁטְיוּתָא בְּפוּמֵיהּ דְסַכְלָא׃
סגי

כלפור לנוד שהוא נד וכדרור שהיא חוזר לקנו כן קללת חנם לו תבוא למי שהוציאה בפיו · דרו' הוא עוף הנקרא רונד"לא בלע"ז ונקרא דרור שדרה בבית כבשדה : שוט לסוס היא עשוי ואף שבט נכון לגו כסילים ישירין מוכנים לרשע : אל תען כסיל · בדברי ריב ומלה פן תשוה לו : ענה כסיל · הבא להסיתך לעבוד ע"א והודע לו אולתו · פן יהיה חכם בעיניו · וטעם שני פסוקים אלו מפורש בתוכם · אל תען בדבר שתשוה לו אם תענהו · ענה כסיל בדב' שאם לא תענהו יהיה חכם בעיניו: מקצה רגלים חמס שותה · מי ששולח דברים ביד כסיל הוא מקצ' רגלי שלוחי' הרבה לחזור ולשלוח לתקן מה שעוות הראשון אשר שלחו בתחל' ושותה חמס שחבירו זועף עליו על שליחות הכסיל : דליו שוקים מפסח · גבהו כמו דלו עיני · השוקי' של כל אדם נראין לפסח גבוהים ממנו · ודבר זה משל בפי כסיל האומ' אותו על לימוד החכמה איך אנו באים ללמוד החכמה נפלאה וגבוה' היא ממני · המשל אומר דליו שוקים מפסח: במרגמה פרונד"ולא בלע"ז · שאבן שצוררין בו לא להתקיים היא שם שעומד להזרק כך הנותן לכסיל כבוד אינו של קיימא · ורז"ל דרשו על המלמד תורה לתלמיד שאינו הגון שהוא כזורק אבן למרקולים : חוח עלה ביד שכור · כחוח שהוא נדבק ביד שכור כן המשל האמור למטה נדבק בפי הכסיל להיות להם לחוח ולקוץ מכאיב · ומהו המשל :
רב

כלפור לנוד · הנה כמו הלפור שהוא נד ממקומו בקלות וכדרור לעוף אל הבית שילא ממנו כן קללת חכם לא תבא אל המקולל בה כך תהיה נדה ממנו בקנו ותשוב לאשר יצאה הקללה מפיו כמו שישוב הדרור לבית אשר יצא ממנו : שוט לסוס · הנה הכסילים דומים לבהמות שלסבת חסרונם יצטרך האדם בהנהגתם להכותם כי האדם ינהיג הסוס באשר ירצה כשיכהו בשוט יכה בו וינהיג החמור כשיתקע בו האדם במתג [illegible] ינהיג האדם הכסילים באשר ירצה כאשר יכה אותם בשבט בדרך שיקבלו מוסר : אל תען כסיל כאולתו · במה שיפיח כנגדך מהדברים לחסרון דעתו כי אין ראוי שתטה אזנך לשגיונותיו · פן תשוה לו גם אתה ר"ל שהיה זה סכלו ממך אם תעריך דבריו באופן שתתפעל מהם : ענה כסיל כאולתו · להסירו מהטעות שנפל בו בדברי תורה פן יהיה חכם בעיניו במה שנראה מזה וישאר עם הדעת הנפסד שהוא והנה בזה אין ראוי לך לשתוק כי הוא הראוי שתסיר הנפשלות מלפני המשיג בחוזק היד : מקצה · יאמר הנה מי ששולח דברים ביד כסיל קוצץ הרגלים לאשר רצונו ללכת ולא יבאר לו כלי ילך בו כן אין כלי לכסיל להוביל הדברים ששמת בפיו אל המקום אשר הוא שולחו שם כי אין לו דעת לשמור צורת הדברים ההם באופן אשר שמת בפיו והוא שותה חמס במה שישיב לו הכסיל מהדברים וזה מב' צדדים הא' לפי שהכסיל לא יאמר הדברים באופן אשר צוה בהם ויהיה זה סבה אל שלא תהי' תשובת המשיב ערבה ונאותה אל מה ששלח לו שולח הדברים ויהיה מפני זה חמס השולח על המשיב על לא חמס בכפיו כי הכסיל סבב זה והצד הב' כי הכסיל לא ישיב הדברים באופן שלוהו המשיב ויהי' זה סבה אל שיבאו הדברים שלוהו המשיב מבולבלים ובלתי נאותים : דליו שוקים · גבהו שוקים מפסח שהאחד גבוה מחבירו וזה גורם שאינו יכול ללכת ביושר וכן הענין במשל אשר בפי כסילי' כי לא יסכים המשל לנמשל מפני מה שיוסיפו או יחסרו בזכרם המשל : כצרור · הנה כצרור שבו אבן יקרה בגל אבני מרגמה שאינו ראוי שישם בו המרגלית בזאת כן אין ראוי שינתן לכסיל כבוד והוא החכמה כי אינו ראוי לה ונקראת החכמה כבוד כי היא כבוד האנשי' והודם ולזה אמר כבוד חכמים ינחלו : חוח · הנה כמו שביד שכור עלה חוח אשר יוזק בו ויעזב מלקחת הדברים אשר יועילו לו או שלא יוזק בהם כן הענין במשל שהוא בפי כסילים כי מכל הכוונות אשר אפשר שיובנו בו לא יבינו מהם הכסילים רק מה שיזוקו בו :
רב

כצפור ג' דגשים וסימ' התשחק בו כצפור · כצפור לנוד · צוד צדוני כצפור : ושבט ה' וסי' כי יוצר הכל הוא · ושבט מצרים יסיר · ושבט עברתו יכלה · ושבט לגו כסילים · ושבט לגוי חסר לב : נותן ו' מ"ל וסימ' הנני נותן בו רוח סנחריב · ואתה נותן להם את אכלם בעתו · נותן לבהמה לחמה · נותן לרש אין מחסור · נותן לכסיל כבוד · וצדיק חונן ונותן :

אבן עזרא

כלפור · שוט · אל · ענה · ד' דבקים · וטעם שמות העופות והבהמות אשר פרשו הראשונים הם כחלומות בלי פתרון והזכיר הלפור והדרור כי הם דרו' בבתים עם בני אדם וצריכין לנוד מהרה ממקום למקום מפני העוברים והשבים כן מהר' קללת חנם לו לכסיל המקלל תבא והעד אל תען כסיל וכתיב לא באל"ף להודיע כי למקלל תבא ולאשר יקולל לא תבא : שוט · כמו שבט ומתג ידוע להודיע כי ג' ראויים להכותם : אל תען כסיל · כאשר יקללך · תשוה כמו תדמה · אבל ענהו בדבר חכמה כנגד אולתו והודיעהו סכלותו שלא יהיה חכם בעיניו : מקצה · וקילץ ענין אחד כמו שוב ומשגה כורת רגליו ושותה חמס שיחמסהו הכסיל · פ"א מקצה מן קצה הא' ואחרי הקצו את הבית אשר הקצות והוא הטוח אשר על האבנים ופי' מקצה מרחיק אל הקצה רגליו ואינו הולך לדרכו וטעם חמס שותה מחמס שעושה בשלוח ביד כסיל דבריו ישתנו : דליו · מן כי דליתני שטעמו הרימותני והוא חסר ה"א התימה כלומר הדליו והרימו השוקים מפסח אחר שאין לו רגלים כלומר משל בלי שכל כניף בלי רגל · פ"א דליו כמו דללו וי"ו דליו כא"לף בזאו כהרים כלומר דללו השוקים מהפסח מבלי רגלים וכן משל בלי שכל : כצריר אבן · איננה ראויה יקרה בעבור שאיננה מתוארת ביוקר · ומרגמה דבר מסובב וחברו ארגמן וכן רגמתם שטעמו תפארתם וכן פי' כצרור אדם אבן דקה במרגמה בתוך צרור כן נותן לכסיל כבוד מדמה הצרור כנגד הנותן והאבן כנגד הכסיל ומרגמה כנגד הכבוד : חוח · שעלה ביד שכור להכאיב בו בני אדם : ומשל בפי כסילים מדמה לחוח המכאיב בעבור שידבר משל ואין לו שכל :
רב

אבן יחייא

כלפור וגומר הנה הרשע הכסיל אשר אין מעצר לרוחו הוא נוח לכעוס והוא מקלל לזולתו תמיד בחנם על לא חמס בכפו · ובהשגחת ה' ישוב קללתו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד ולא יגיע מהקללה ההיא נזק לזולתו · וזהו אומרו כלפור אשר הוא נד מקינו והדרור אשר הוא עף ממקומו לבקש טרפו תכף ישוב אל קינו ואל מקומו אשר ממנו יצא · ככה הקללת חנם מהרשע שיקלל לזולתו לא תבוא על ראש זולתו · אבל אליו ולו תבוא ותחול על קדקדו · ולכן לא באלף כתיב · ולו בויו קרי · שוט וגומר כאשר לא יודרך הסוס ללכת בדרך הישרה בדברי הרוכבו כי אם בשוט · וכן החמור לא יודרך רק במתג התקוע בלחייו על דרך אומרו ושמתי חוחי באפיך ומתגי בלחייך · ככה הכסיל לא יודרך ללכת בדרך הישרה בדברי תוכחות מוסר · כי אם בשבט היסורין שיחולו בגוו · אל תען וגו' הנה הכסיל יהיה עצמות דבורו אולת · ואופן דבורו באולת כי ידבר בקול רם כעין כחמור נוער ותכלית דבריו יהיה אולת · ולכן הזהיר לחכם אשר יצטרך לענות אליו · שאל יענה אליו באולת באופן דבורו בצעקה ובקול רם רק בשובה ונחת כי דברי חכמים בנחת נשמעים · פן תשוה לו גם אתה בעיני הרואים אשר ישמעוך צועק כמוהו אשר כשנעין הלך · ענה וגומר ואל עצמות דבריו תענה אליו כאולתו ותסתור דבריו ואם דבר תועה ישמע תוגה וחרפה פן יהיה חכם בעיניו אם יראה שתשתיק מלענות לדברי אולתו · מקצה וגו' הנה כשאיש מה טוען עם זולתו בדין צריך שיזהר בדבריו פן יטעה בויכוח ויאבד טענתו בדין · ומי ששולח דברי ריבו וטענתו ביד כסיל הוא מקצה וכורת כל רגלי טענתו כי יתבלבל בדבריו ופיו יכשילהו ומשפטו יחרוץ בלשונו ויהיה שותה החמס כי הכל יתמו אליו החמס בטענה ההיא ויצדיקו דין המנגדו כפי אשר שמעו מפי הכסיל שלוחו · דליו וגומר כי הכסיל אין לו כח הדבור במשל ולשון הלציו המפיק הרצון במאמר מתוק · וכאשר דללו וחרבו השוקים מהפסח כן דללו וחרבו המשלים ולשון הלציי מפי הכסילים · כצרור וגומר והנותן כבוד לכסיל בשלוח אותו לטעון ולשאול ולהשיב בטענתו לפני הדיין · אותו הכבוד יהיה אליו לקלון מתמיד וחרפה רצופה · כאשר הקשר שקושרים האבן במרגמה שהיא כף הקלע · איננו להשקט ולמנוחה לאבן רק לתנועה רבה כי יקולע בכף הקלע ויושלך מרחוק · חוח וגומר וכאשר בני האדם ילעגו וישחקו בשכור אשר עלה חוח בידו ומכאיב בו בני האדם ויכוסו מפניו ואח"כ ישובו אליו להכעיסו כדי שירוץ אחריהם וישמחו בשחוק הלז ככה ישמחו בשומעם דברי משל ומליצה בפי כסילים הבאים לדין כי לא ידעו לדבר אפי' כאחד מהמון העם וירצו לדבר בדברי משל ומליצה כדברי החכמים ויטעו בדבורם ויהיו ללעג וקלס ויתהלו גם כל שומעם ·
רב

ר מנחם המאירי

כקליר שהוא דבר בלתי נאות אף כי הוא מזיק אע"פ שהוא מועיל בעת מן העתים כן נותן לכסיל כבוד הוא בלתי נאות אף כי הוא מזיק על הדרך שביארנוהו אע"פ שהכבוד טוב בדוב האנשים ובדרך כשתר הזהיר הילד המסכן שלא יחלוק כבוד לזקן הכסיל יותר מן הראוי כי בהתמדתו בזה ישתקע בהנהגתו עד שיגיעהו מאמרו עליו אולי אוכל נכה בו ונגרשנו מן הארץ אולי יפית' ונוכלה לו : כלפור וגו' · הלפור הוא נקרא פאשיר והדרור הוא הנקרא איירנדול וידוע שהלפור מלוי בבתים ובחצרות תמיד והדרור מקנן בבתים ולכן צריכים לנוד תמיד מפני המכשכשים והיולאים מכורף אל היות תנועתם קלה חגד קטנותם ומיעוט בשרם ואמר כתנועת הלפור והדרור בנידם ובעופפותם שהיא קלה שקלות כן קללת חנם מהרת לבא למקלל · ולא קרי בו"ו אלא שכתובה בא"לף להורות שלא תבא למי שנתקלל וזה הערה לחכם שלא יירא להוכיח הן במדות הן בחכמות ליראת קללת המוכח כי עליו קללתו ואלהיו יהפך לו את הקללה לברכה כמאמר יקללו המה ואתה תברך · ויש מפרשים כלפור לנוד וכדרור לעוף שחוזרים לשעתם למקומם כן קללת המקלל בחנם תשוב עליו כרגע והנגלה והנסתר בזה אחד : שוט וגו' · שוט פירושו שבט ומתג הוא השבט שבראשו ברזל תחוב ודוקרין בו החמור ונקרא בלשון לעז אגולון ואמ' שכמו שהסוס צריך בהנהגתו שבט וכן החמור למתג כן הכסיל צריך בהנהגתו ובלמודו והיא הערה להפליג בהם תגלותו ולא יתרשל לקושי טבעיו וכבר ביארנו הענין בחלק השני בפסוק י"ג ממנו הוא כסוק בשבט יבין תמצא חכמה ושבט לגו חסר לב : אל תען וגו' · ענה וגו' · רבותי הקשו הקושיות האלו מזה לזה ותירצו כאן במילי דעלמא כאן במילי דשמיא כלומר שבעסקי העולם לא תהא עונה וכות' עימו ואם יבא להעיז פניו נגדך שתוק לו עד שלא תעריך עלמך עימו שכל שאתה מעריך עלמך עימו הרי אתה שוה לו באותו הדבר אבל כל שבדברי תורה ועניני הורא' ענהו כפי הראוי לא לתו לא שיאמר שאם הוא מניח שיכעס עימו ויביא עלמו לידי חרפות אלא שיהא מודיעו · ואולתו השני פירושו על חסרון ידיעה כמו שביארנו בפסוק עטרת חכמים עשרם אולת כסילים אולת · ועל זה אמר שאם לא הודיעהו אף הוא מחזיק עצמו כחכם ועומד לו בטעותו ומתוך כך מוטל עליך לפי תמימתך
ססה

קב ונקי

כלפור לנוד · כלפור שעומדת להיות נודד מקנו ולבקש פרנסתו ופרנסת אפרוחיו וכדרור שדרכו להיות מעופף אך הם שבים אל קנם כן מי שמקלל חבירו על לא פשע הקללה שבה אל קנה כלו' אל המקלל תבוא · ולו קרי בוי"ו · ויש לדעת בקללת חנם שנראה שהקללה אם לא תהי' חנם תחול · גם חול הקללה במקולל לא ידענו על הי זה דרך יהיה והוא מן הדברי' הנעלמי' ורבים יחשבו שהקללה מטבעה שתזיק בכל ענין בין על חנם בין לא על חנם כענין האבן המושלך אשר מדרכו שלא ישוב אחורנית · אמנם החכם שאמר קללת חנם לא תבא הוא על הדרך הפלא שהש"י יסור הקללה מן המקולל כשתהיה חנם · ולפי מה שקרי לו תבא בוו' יאמר כלפור לנוד וגו' כן הקללה שאע"פ שהיא על חנם תחול על המקולל · והזכיר זה כדי שימנע האדם מקלל אחרים ביודעו כי הקללה העשה רושם במקולל · ואיפשר שקרא קללת חנם כל הקללות כשלא תאהנה מפי חסיד וקדוש או נביא כי הם למעלתם דומים אל העלמו' הרוחניים הפועלים בציור וזה יקרה להם בהתבודדם ודבקותם בא"ל יתברך : שוט לסוס · שוט כמו שבט ומתג אגוליון בלעז ופי' בשבט שיצטרך להכות בו הסוס ובמתג שיצטרך לחמור כן יצטרך לגו הכסילים להכותם בשבט · ויש אומרים שמתג הוא המוסם בפי החמור כמו ומתגי בשפתיך וכמו שאלו כמלאים לצורך הסוס והחמור להדריכם בדרך אשר יחפוץ האדם כן השבט הוא כמלא לצורך הכסילים להכות בו על גופם להדריכם בדרך החיים : אל תען כסיל · אם יחרף אותך הכסיל אל תען אליו פן תהיה שוה אליו כי הוא יאמר לך שהוא גדול ממך · וכוון לפרש פן תדמה לו גם אתה בעיני השומעים כי יחשבו שאתה כסיל כמוהו כי השתיקה לכסיל זהו קלונו · ויש מפרשים שלא יענה
דברי

אלא בלבול מוחו ובלוי לריק זמנו וזמן זמניהם ולא יבא רכילו עד בקץ מנהגו כי לעולם יבוהו לו מתכבנת שונה ומסוגית עד אין קץ וזה דומה כמי כרולה אין חומה ומגרים לא לומר עד כה היוש תכליתה כן איש הזה דר' אין מעצר לרוחו ועייר הרס כידו' רק ח'מ לא יניח ידו מכל וכל נבלתי מלדיק אין עליון הנה כפי מה שרז"ל הירולי' על זה כמו שכתבנו למעלה : וזה שאמר עיר פרולה אין חומה מעכב להבי' ניכנס לתוכ' כי אשר אין מעצר לרוחו כי חומ' שניו ושפתיו אינם מגינים נהוגא רוחו וזהו עיר פרולה בפנים וגם אין חומה בחוץ הוא איש אשר אין מעלר לרוחו בכני' באופן שהומה שלפני לבונו כלא היה היא והוא כי אין האחד נותן אל לבו הומית כיו לבלתי הוליא דבר אם לא כפלבו והוא בלתי מרבי' להוליא הולא מה שבקרב' לך הם אין מעצר לרוחו מיד יולי' דב' ולא יעלימהו הומו' לפונו והענין ללמד דעת את האדם יח' אל לבו אם יהרהר אליל' על לריק ורע לו וכיול' לבלתי הולי' דבר מפיו כי אם יבקש דע' עד יכונן לבו או ישיב אל לבו כי יש דעות ה' ומי יבין דרכו יח' או יהרהר אחריו אליה אך לכ ה' יולי' דבר מפיו על הבנת' גם ש'יהרי בן יהו' על כבו ויסיר מהרהריו רוי לו כי נגע בכתר תורה וקללה חשב לו וביה יכופר עונו ולי' עוד כי רם לעת מלא הילה רשה יש הזה פתח פיו עד דברו רעה ימויק בו ולא ירכנו עד יתפקר לדברים רעים כיולא בדבר הרע עד יהבדנו מן העול' וא"ר עיר פרולה אין חומה שע"כ התעתד יבואו שודד עד החרב כן הוא איש אשר אין מעלר לרוחו כי יתעורר לשודדים עונות ופשעי' אין מסבר עדי עובד : אל תען כסיל כאולתו וגו' ירלה שהכם ל כשהוא מדבר עמך ומכנה ממך מעגל לשון שתשיבהו על דבריו הו' מפני היותו מחשיב את עצמו שוה לך ושהוא כדאי שתריבהו כאשר ידבר איש אל רעהו ואם את עושה כי כשתשיב לו על דבר אולתו הוא כי כמו שהוא משוה ערכו לערכך ושהוא חכם כמוך כן גם אתה משוה ערכך לערכו לכך שרתה כסיל כמ הוא כו הנגלה הימנה לך היה שלא תענהו כלל כמו שהוא הולתו שמייחל ממך מענה לשון ובזה תורה שאינך מחשיבו לכלום : אך אם הוה רולה שהכסיל מחפיר בעלמו בהיה חכם ממך כי איך יודע להשיב לו אז ענה כסיל כאולתו ירלה שלא תחזיק דבריו כאלו שאל כהוגן והוא צריך להרץ דבריו בהשכל ובמלאכה שלא יחפיר הכס ל לומר שכרלתו שאלת חכם ולא ענה לו כאולתו לומר לו דברך הם דברי
כסילות

רַב מְחוֹלֵל־כֹּל וְשֹׂכֵר כְּסִיל וְשֹׂכֵר עֹבְרִים׃ כְּכֶלֶב שָׁב עַל־קֵאוֹ כְּסִיל שׁוֹנֶה בְאִוַּלְתּוֹ׃ רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃

ל' ומל' וחד מהולל · ב' ל' · ל' ומל' יה' חס' בכתוב ו'

סַגֵּי חַיֵּישׁ בִּישְׁרֵיהּ דִּסְכְלָא וְרָזְיָא עֲבִיר־יַמָּא׃ הֵיךְ כַּלְבָּא דְהָפֵיךְ עַל תְּיוּבֵיהּ הֵיכְנָא סַכְלָא דְתָאנֵי בְּסַכְלוּתֵיהּ׃ אִין חֲזֵיתָא גַּבְרָא דְחַכִּים בְּעֵינֵיהּ נַפְשֵׁיהּ סַכְלָא טַב מִנֵּיהּ׃

אמר

ראית ה' חסר ה' בכתובים וסימ' אשר ראית את עניי · אם ראית גנב ותרץ · ראית איש חכם בעיניו · האיל אשר ראית · ראתה כי אתה עמל · כתרא ראתה כתיב · וכל שאר קרי' דכו' חסר כמ"ב מ"ל בליש' וסימ' וראית אתה ונאספת · לך הגד למלך אשר ראית :

רשי

רב מחולל כל· הקב"ה ברא את הכל ודן את הכל ככסיל כחכם · אין אנו צריכין לשום חכמה · ושוכר כסיל לא כבשר ודם שלא ישכור לא פועלים בקיאים ולא ישכור אלא העיסקי' במלאכה אבל הקב"ה מחולל כל ושוכר הכסילי' ושוכר עוברי דרכי' הבטלני' מכל מלאכה : ומדרש אגדה ושוכר כסיל מלשון ויסכרו מעיינות תהום · ולשון עושי סכר · הקב"ה סוכר מזל כסיל המשמש בימות החמה מתשרי ואילך ומאז הוא סוכר וסוגר כל עוברי הים מלילך בו עד הפסח · ובדברי רבי משה ראיתי רב מחולל כל · עשיר יש לו פעולות הרב' ואם שוכר כסיל במלאכתו הנה הוא כשוכר כל עוברי דרך שרואין בקילקול המלאכ' להורות איך יתקן ואיך יש לו לפעול · ודבר רק הוא ואינו ענין כאן :

בכלות

רלבג

רב מחולל כל · האיש הרב שהוא בעל קטטה ומחלוקת ממית הכל ומשמית אותם אך הוא מטיב לכסיל ולבעלי עבירה כדי שיתחברו עמו או ירצה בזה הרבה ימלא מי שיבא לעזר וכאב לכל האנשים והוא עם זה מטיב לכסיל ולבעלי עבירות להיו' כאותי' אל שיהיו מכרים לו או ירצה בזה השליט שהוא מביא חיל ואימה על כל האנשי' מרוב ההיזק אשר יגיע להם ידמה הכסיל ובעלי העבירות שהוא שוכר אותם מרו' שמחתם לאור זולתם ולא ירגישו שהם יוזקו ג"כ בו וזה ממה שיתפרסם בו חסרון דעתם ורוע תכונתם : ככלב שב על קאו · הנה כמו הכלב ששב לאכול המאכל שהקי' אותו ולא ירגיש כי קרה לו ממנו היזק כן הענין בכסיל שהוא שונ' באולתו אחר התבאר לו שכבר קרה לו רע ממנה : ראית איש שהוא חכם בעיניו · ואם איננו חכם לפי האמת הנה יש תקוה לכסיל יותר ממנו לקנות קנין החכמ' כי החכ' בעיניו יספיק[illegible] מה שהוא בו מהחכמ' לפי דעתו ולא משתדל לקנות ממנה עוד ואולם הכסיל שאינו חכם בעיניו מכיר חסרונו וישתדל בקנין החכמה :

אמר

אבן עזרא

רב · מן רבי המלך כלומר כי הרב והגדול בעם הוא מחולל הכל ומושל ונותן שכר לכסיל ומכריחו בעבודתו וכן שוכר עוברים והם הסרבנים כמו מדוע אתה עובר · פ"א זה הפסוק דבק בעליון ומלת רב הרבה כמו רב לכם וכן פי' הכסיל הממשל משלים רבים מחולל כל אדם כחוח ביד שכור ומי ששוכר הכסיל ונותן שכר לעוברי' עובר מצות שאין יכולת להבריחם מדומה וכן עברו ונענשו : ככלב · אחר שיקיאנו ישוב ויאכלנו כן הכסיל שונה פעם שנית לעשות אולת ולא יתבייש : חכם בעיניו למראה עיניו והוא הסכל והעד חכם עצל בעיניו · תקוה טעמו יקוה להיות כסיל ממנו מן העצל · פ"א יש לכסיל תקוה שיבואהו מה שיקו' לאל יותר מן העצל :

שאל

ר' מנחם המאירי

שתהא מודיעו טעותו משם ואילך הכיתהו השומע ישמע והחדל יחדל · ואמרו ז"ל כשם שאדם מצווה לומר דבר הנשמע כך מצווה שלא לומר דבר שלא נשמע מכל מקום כל שבידו למחות מוחה ואין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות · ויש לפרש אל תען כלומ' אל תשבחהו וכן תען לשוני אמרתך · מקצה רגלים חמס שותה עד ומשל בפי כסילים · מקצה רגלים פירושו מקצץ ושרשו קצה ויהיה קצה וקצץ שני שרשים בענין אחד כדרך סובה ומסבה · ושותה חמס פירושו מפליג בחמס כלשון בני אדם והאומרים נקל הוא לפלוני לעבור עבירות כאוכלא כזית לחם או כשותי' רביעית יין ומזה ישתה לעג כמים · שותה כמים עולה · ובדרך נגלה אמר שהשולח דברים ביד כסיל הרי הוא כמי שלא שלח כלומר שלא יעשה בשליחותו כלום והרי הוא כאלו קצץ רגליו שלא הלך כלל והוא הערה להזהר משלוח הכסיל לשום שליחות בעולם ואמר דליו שוקים וכו' · נראה לי שפירושו הוסרו מלשון תלמוד שאמרו ז"ל דל עשתרות קרנים מהכא או פירושו שכחשו ודלו מענין דלות בשר · או פירושו יבשו כמו דללו וחרבו · ואמר כמו שאלשו שוקים מהפסח שהם כמי שהוסרו כן אלם ערבות המשל בפי הכסילים או שהוא כאלו הוסר וקרא הדברים הנאמרים אליו משל כלומר נעם דברים ודמה אותם לצרור אבן במרגמה כלומ' כותן מרגלית קטנה במרגמה גדולה של אבנים שהיא לשם כמי שאינה · ויש מפרשים מרגמה כמו ארגמן שמניחם משרש רגם ודמה הענין כקושר לצור בבגד ארגמן שעושה אותה האבן כדבר גדול ואינו כלום · וכן רמוז לחוח שביד שכור שתוקע את ידו ומזיק לו כן המשל בפי הכסיל שלא ידע אומר הדברי' ויחליף ענינים ויעשה כוונת השואל ובדרך נסתר דימהו רבותינו אמרו המלמד לתלמיד שאינו הגון הרי הוא כזורק אבן למרקוליס שנא' כצרור אבן במרגמה וכו' · וענין הפסוקים הוא לרמוז מה שאמר החכם אל תמסרו החכמה למי שאינו ראוי לה כי תחמסוה וידוע שלשון בני אדם על הדבר שאין לו קיום והעמדה יאמרו שאין לו רגלים כענין אמרם ז"ל לא מצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש כלומר לא מצאו ענינם שהיו יכולים להעמידם · ובספר זה בהוראת אמתת הדבר רגלים לדבר · ואמר על מי ששולח דברים ביד כסיל ר"ל שמוסר לו דבר חכמה שהוא מקצץ רגלי הדברים ר"ל שמעביר קיומם והעמדתם ושמירתם · במקום דברים שאינם כלום וכן חמס שותה כלומר מפליג בחמס על הדרך שכתבנו פן תחמסוה וכשם ששוקי הפסח תלויות ודלות עד שלא ישא [illegible] המכוון והוא שהליכה אבל שיפסיע במקומו מעט כן המשל [illegible] וכתוב בפי הכסיל לא ישא ממנו מה שראוי שיכוונו בו אבל שיעמוד על הנגלה בו או כפרש דליו עיני למרום כלומר שנכלו אותן הכוונה מחסרת עד שאין הליכה כהליכת שנא' כן המשל עם הנמשל בפי כסילים שלא יכוין המשל ממין הנמשל והולך בהבנתו כפשוטו · וענין כצרור אבן במרגמה יראה לי כדעת המפרש שהוא ארגמן אבל שפירושו מין הפחות שבו ולפיכך נשתנה הלשון בו והוא אצלי הפך תפוחי זהב במשכיות כסף שהנגלה דומה לכסף והנסתר כזהב והוא המשל שבפי החכם שאין מנגלהו מוסר או מדה או אמונה שכל האמונה והנסתר יותר מועיל כיתרון הזהב על הכסף · אבל הכסיל בהפך שהנסתר שהוא מכוון במשל פחות ונבזה והנגלה לו טוב ממנו אלא שגם הוא פחות והוא כאבן פחותה לצרורה בחתיכת ארגמן פחותה · ונותן לכסיל כבוד פירוש שמודיעו ומלמדו החכמ' ועל זה אמר חוח עלה ביד שכור ומשל בפי כסילים · וחוח עם היותו ברוב מקומות נאמר על מין הקוצים נראה לי שהוא אמור כאן על מין חטה פחותה הנקראת בלשון תלמוד זונין ובלענו גול · וכמותו תחת חטה יצא חוח · ואמר שהשכור כשיבא לקצור את קצירו יחשוב שבידו שבולת החטה והנה היא שבולת הזונין והוא מחזיק בה כאלו היא שבולת החטה ולא ירגיש כן הכסיל כשיראה המשל הוא חושב שאין בו מכוון אחר ויחזיק בו כאלו הוא תכלית המכוון : רב ונומר · הרבה נתבלבלו המפרשים בפירוש מקרא זו והם שפירשוהו על הקב"ה שהוא רב ולדון על הכל ומחולל פירוש בורא · ומחולל ארץ ותבל והכונה שהקב"ה שהוא בורא את הכל מזמין לכל אחד מזומנותיו לכסיל כאשר לאוהביו ולהעובר על דבריו כאשר לאוהביו ולשומרי מצותיו ולשון שוכר כלומר מזמין להם כל צרכם כאלו היו ראוים לכך מצד מעשיהם לגמול ולשכר והוא כענין טוב יי' לכל ורחמיו על כל מעשיו · והוא ענין בעצמו בלתי נקשר למעלה ולמטה כענין רוב המקראות שבחלקים אלו הוא הערה שלא יתיאש אדם מן הטובה ושישתדל להטיב מעשיו כפי האפשר · כי אם יבא ליטהר מסייעין אותו · וגם איפשר לפרש כן ושוכר כסילים כלומר מביאם לידי מעשים שיהיו ראויים עליהם לשכר · ואלו לפרש בזה ייעוד עונש לכסיל ולעובר כלומר מי שברא הכל יענישם כראוי להם כי מלת שכר תאמר על העונש כגמול שאין ענין המלה רק הנתן לאדם כראוי לו · וכאמרם ז"ל נתנו לו שכרו משלם וכן שקליה למטרפסיה ביהודו שלקח שכרו וגמולו · וכן כל המפרשים פי' כל אחד כרצונו דרך פירושיהם כבר נזכרו בדברים בלתי מיושבים דספר השרשים למדקדקים בשרש סכר · אבל לי נראה רב משכין מריבה הוי רב את יוצרו ומחולל כמו מכאיב קול יי' יחולל אילות · ושער רשע מתחולל ומפני שאמר שהכסיל אינו מועיל לחכמה אמר שבעל מריבה שהוא מכאיב הכל לרוב מריבותיו הוא שוכר כסילים והעוברים להיות מריעיו וחברתו אחר שהם לא לחכמים ואיפשר גם כן בדרך נסתר שאמר זה על התחכם המכוון להעביר כוונותיו בקצת פנות התורה או איפשר לדעתי בדרך נסתר שהוא נמשך למה שלפניו ורב פירושו חשוב ומחולל מענין מכאיב כמו שפירשנו בענין תחולל גשם כלומר שחשוב שבחכמים מונע כל דבר חכמה מהם והוא מרויח להם בזה כי טוב לעוברים ולכסילים שלא ילמדו משילמדו ולא יקיימו או לא יבינו המכוון ונמצא מגיעת הלימוד שכרם והלאמם : ככלב וגו' · אחר שהאריך בענין הכסיל ספר עוד ממדותיו ההתמדה בפעולות הרעות · וידוע שהכלב לפעמים מקיא מאכלו וחוזר ואוכלו וכן ידוע שכל מזונו דברים פחותים העצמות היבשות אשר בקרקע הבית ומאכלו בתחלת אכילתו דברים נמאסים וכשחוזר עליהם אחר שיקיאם הם יותר נמאסים וכן ענין הכסיל כשטועה העביר' מתחלה הוא ענין נמאס וכששב עליה הוא יותר נמאס העברה שאם חטא ישתדל לשוב ולא שיוסיף יגון על יגון ושבר על שבר כל שכן אחר התשוב' שזה דבר מגונה כקלים וכפלים · ובדרך נסת' הזהי' שלא להשתקע במדות המגונות עד שלא יוכל לשוב מהם כמו שהתבאר : ראיתי וגו' · זה מאמ' ברור הן בנגלה בעסקי העולם שהחכם בעיניו יחזיק במחשבתו ולא ירפה ובסוף יכשל בה · ואם כן יש לפרש לכסיל ממנו שהכסיל ירגיש מעט בסכלותו ולא יאמין בשכלו ויתיעץ עם היודעים ויעשה כפי עצתם וכן בנסת' בלמוד החכמות בעיניו ישען אל בינתו והכסיל ר"ל כעד' הידיעה לא יבטח בשכלו וילך אצל בקי ללמוד · ויש מפרשים תקוה לכסיל ממנו המלאת כסילים כי ממנו ילמדו וכן יעשו אם בנגלה בהנהגות ואם בנסתר בדעות תוריות או עיוניות וכל זה הערה שלא להתחבר עמו כן יספר בעיניו :

אמר

אבן יחייא

רב וגו' הזהיר שהאיש הגדול והרב שהוא מחולל וזן כל מיני בני האדם · והוא נותן שכר ופרס לעבד כסיל אשר שלח דבריו אל הדין בידו ושתה החמס מפני סכלותו · והוא נותן שכר ופרעון לעבדים החכמים ועוברים בחכמתם על המין האיכותי · שלא יבטח מעולם בעבד כסיל כי אין תרופה למכתו · ככלב וגו' וככלב שב על קאו לאוכלו אף כי נמאס ונתעב האוכל ההוא מאחר שהיה בראשונה · כן הכסיל שאבד פעם אחת טענת רבו כדין מפני סכלותו יהיה שונה באולתו ולא יזהר מאשר טעה בו בראשונה · ראית וגו' הנה יש שני מיני סכלות · המין הא' סכלות העדרי והוא האיש הסכל מכל חכמה ואמנם הוא מכיר ערכו אשר יש תקוה מה לרפא את חוליו כי בהכירו היותו נעדר מדבר חשוב ישתדל בכל עוז להגיע אל קנהו · והמין השני הוא הסכלות קניני כי יהיה נעדר מכל חכמה ולא יכיר ערכו ויחשוב היותו חכם בדעות רעות שקנויות אליו מדעתו הרעה אשר אין מזור לחליו כי לא יבוקש אליו התרופה בחושבו שיותו בריא וזהו אמרו אם ראית איש שהוא חכם בעיניו תבדל ממנו ומחברתו כי יותר תקוה יש לכסיל בסכלות העדרי מהתקוה שיש ממנו הלבוש בסכלות קניני :

אמר

קב ונקי

דברי אולת כמוהו והוא אומרו כאולתו רק יענהו בדברי חכמה ואז פן תשוה לו אם תשיב דברי אולת תהיה כסיל כמוהו שאם ישיב לו בדברי חכמה לא ישוה לו : ענה כסיל · הפסוק העליון בדברי תרפות שהם בגופו של אדם אך בדבר שיהיה כנגד הש"י ותורתו ישוה לענות אותו ולהוריד סכלותו פן יהיה חכם בעיניו ויחשוב כי דבריו הם עיקר ויטעו בו אחרים : מקצה רגלים · מגז' וקצות את כפות מי שהוא שולח דברים ביד כסיל הוא מקצץ רגלי שלוחים הרבה לחזור ולשלוח לתקן מה שעיוות השליח הראשון · ושותה חמס שחבירו זועף עליו על שליחות הכסיל ומדבר בדרך העברה כמו ישתה לעג כמים : דליו שוקים · מגזר' דלה · דלה לשון הגבהה כאשר בגבהו השוקים מאיש פסח שהאחת גבוהה מחברתה ואינן דומות זו לזו כן המשל בפי הכסיל שאין דומים דבריו זו לזו והמשל לנמשל : כצרור אבן · מרגימה פונדה בלעז שהאבן שמדרין בה לא להתקיים שם הוא שבאותה שעה עומדת ליזרק כן נותן לכסיל כבוד אינו של קיימא · רז"ל דרשוהו על המלמד תורה לתלמיד שאינו הגון שהוא כזורק אבן למרקולים : חוח עלה · כמו שהשכור בעת שכרותו יקח בידו חוחים וקולים ויכאיב בהם האנשים כן הכסיל ילמוד לפעמים משל אחד והוא באותו המשל תמיד ידבר בו ומכאיב בו לב שומעיו או יאמר כמו שהשכור בעבור שכרותו סתום והוא הקוץ בידו ויכאיבהו כן המשל והוא דבר חכמה יכאיב הכסיל בהגותו בה · והענין שהוא ישגה החכמה עד שאם ידבר בה ידמה לו שיכאיב · ואפשר לפרש הפסוק כן אמרו הטבעיים כי יש אחד ממיני קוצים שמסיר השכרות בטבעו או בסגולה שבו ואמר כי כמו שיזדמן לפעמים שיהיה החוח המסיר השכרות ביד איש שכור דרך מקרה ויסיר שכרותו ויחשב מן החכמים כן יעלה דרך מקרה משל מן המשלים או דבר חכמה בפי כסילים ויחשבו בני אדם חכמים בסבת המשל ההוא · וי"מ כחוח שהוא נדבק ביד שכור כך המשל האמור למטה נדבק בפי הכסילים להיות להם לחוח ולקוץ מכאוב ומהו המשל רב מחולל כל וגו' : רב מחולל כל · הב"ה ברא את הכל וזן ומכין הכל ככסילי' כחכמים ואין אנו צריכין לשום חכמה · ושוכר מגז' סכר נותן שכר לכסילים ונותן שכר לעוברים על דתו כלם בשוה · ויש דרשות על פסוק זה · ואם לא יהיה נקשר עם הפסוק של מעלה יאמר מי שהוא רב וגדול אדון העולם ברא רשעים וצדיקים כסילי' וחכמי' ונותן לכל אחד מהם שכר הראוי לו ואולי הכסילים קרא השוגגים ועוברים מזידים : ככלב שב על קיאו · אחר שהקיאו יאכלנו אע"פ שיזיק לו כן הכסיל יחזור פעם שנית לעשות אולת ויודע שאולת היא לו וכלימה ולא יתבייש · ראית איש · יותר תקוה יש לכסיל שיש לו סכלות העדרי שיחכם באחרית או יקבל מוסר מוכיחו ממה שתהיה התקוה באיש שיש לו סכלות קנייני שהוא חכם בעיניו ואינו שואל עצה מחכם לפי שהוא מושב בנפשו שהוא חכם והכסיל שסכל החכמה הוא יתאוה אליה וישמע לקול מוריו · והמם בטלת ממנו תחת יותר ושב הכינוי אל החכם בעיניו כמו שביארנו · או יאמר ראית איש חכם בעיניו אין בו תקוה ויש תקוה למי שהוא יותר סכל ממנו כשלא יהיה חכם בעיניו · או יאמר כשימצא איש חכם בעיניו נקוה ממנו שיהי' כסיל ולא נקו' ממנו שיחכם :

אמר

מנחת ערב

כסילות ולא מחכמה שאלת על זה שלא להיותך חסרי דעת ואין בך תבונה ע"כ שאלת ואם היית בך מעט חכמה לא דברת דבריך ואז תשיב לו אמרים למען לא יתפאר שהוא חכם :

מקצה רגלים וגו' אם תשלח הכסיל בשליחות מה כדי שעי"כ ימנעו רגליך מנוח שלא תצטרך לילך אתה בעצמך ולהרויח הטרחה מליגע עצמך הנה לא יעלה בידיך מחשבתך ונהפוך הוא מה שחשבת להרגיע את רגליך ואדרבה תהיה מקצה אותם כי ישנה וישים מתוק למר ומענה אף ישיב שכנגדך על פי אשר יעוות הכסיל בשליחותו והצטרך נקום וללכת ברגליך פעמים שלש להקן את אשר עוות שלוחך ובמקום נחת רוח ודעתך בשליחות קיבעת כוס תימה תשתה שיכר לך אשר שלחתו אליו מחמת דברי שלוחך והוא חמס מבלי תחמס וזה מקצה רגלים וגם חמס שותה שולח וגו' כי יאמין שכנגדו אל דברי שלוחו והוא שיבא לרעה כמלא בחמס שותה וטוב לגבר לבלתי ישתמש במשמש כסיל :

הנה כי דלא והגבה שוקים מפסח הוא הכסיל כי פסח הוא ואין רגלים להסמך בם ועכ"ז משל בפי כסילים להחזיק עצמם לחכמים :

כצרור אבן וגו' יאמר כי הכסילים ישאו משלם ויאמרו כי טוב לגבר החכם לכבד את הכסיל לבל יזיקהו ומה גם בשנאה הנודעת לעם הארץ עם התלמיד חכם כי אין צריך לומר כאשר עדין לא היחל הכסיל לסבב רעה את האולת כי אפי' אחרי שהיחל לסבב וקרובה רעתו לבוא אם יכבדיהו האולת יאסיף ידיו לבלתי הצר לו וישא משלו כאות לזה כצרור וגו' והוא כי אחר שהחיל איש לסבב בקלע לירות האבן המונחת בו לשכנגדו אם יצייר תקשר האבן במרגמה קשר אמיץ הלא לא תצא רעתו אל הפועל כי הלא לא תמיש האבן ממקומה בהשמיט הקלע האחד כי צרורה היא במקום הנחתה כן נערך זה הוא הנותן לכסיל כבוד שהוא כצורר אבן במרגמה שאפי' אם היחל הכסיל לסבב לו רעה כאשר יסבב איש הקלע ידמה המכבדו לבל יכלא רעה כאילו צורר וקושר האבן כנגף מהשמט ומלפעול הרעה באופן כי כבד איש את הכסיל וזהו כן נותן לכסיל כבוד כי יתקן בזה מה אך בלבד למנוע צרה מאשר חשב להצר לו :

והלא תאמר א"כ איפא בטלת תקנתו בהחלט ואין תקוה לכסיל להעלות ארוכה למחלתו דע כי יש תקוה בזה מה והיא ממנו ואליו והוא כי כמקרה השכור גם הוא יקרנו שאחר שעברו יין לא ימיש מלבקש ארוכה להפיק ימכו כן הכסיל שדיעברו בסכלותו והעדר חכמתו בדברי עוונות כי לא ידע אשר לא תעשינה ואם משגגת תלמודו לברוע מדות זאת ישיב אל לבו באשר הוא יהודי גדול ה' הבורא את הכל כחכם וככסיל וגם ברחמיו לא יניח ברוחו יאבדו כי אחר האבדם ישוב לקנותם ולתקנם כמו שמתקן גם העוברים ברצון ולא להעדר חכמה אשר לא ידעו במה יכשלו כי יחשוב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ו"א חוח וגו' כי כאשר חוח שהוא כמ"ל דבר מיוחד ומסוגל להפיק היין עלה ביד שכור כי גם שעברו יין לא ימנעהו שכרותו מלבקש תרופה כן הוא משל בפי כסילים : שהוא · לאמר רב מחולל כל וגו' · כי לא ימנענו סכלותו מהשיב אל לבו כי לא טוב דרכו ולהתעורר בצד מה לרפא

ולומר

אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ אֲרִי בֵּין
הָרְחֹבוֹת: הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל־צִירָהּ ב׳ מל׳ ל וחד כהפכו צירה
טו וְעָצֵל עַל־מִטָּתוֹ: טָמַן עָצֵל יָדוֹ
בַּצַּלָּחַת נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל־פִּיו: ג׳ ב׳
חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי ג׳
טָעַם: מַחֲזִיק בְּאָזְנֵי־כָלֶב עֹבֵר ל״ו
מִתְעַבֵּר עַל־רִיב לֹּא־לוֹ: כְּמִתְלַהְלֵהַּ ה׳ ל׳
הַיֹּרֶה זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת: כֵּן־אִישׁ ל
רִמָּה אֶת־רֵעֵהוּ וְאָמַר הֲלֹא־מְשַׂחֵק
כ אָנִי: בְּאֶפֶס עֵצִים תִּכְבֶּה־אֵשׁ וּבְאֵין
נִרְגָּן יִשְׁתֹּק מָדוֹן: פֶּחָם לְגֶחָלִים וְעֵצִים
לְאֵשׁ וְאִישׁ מִדְוָנִים לְחַרְחַר־רִיב: מדינים ק׳
דברי

אָמַר עַטְלָא שַׁחֲלָא בְּאָרְחָא אַרְיָא
בֵּינַת שְׁוָקֵי: הֵיךְ תַּרְעָא דִמְכַרְכַּךְ עַל
צִירְתָא הֵיכְנָא עַטְלָא עַל עַרְסֵיהּ:
עַטְלָא מַמְשֵׁי אִידֵיהּ בְּשַׁחַאתָא לָאֵי
דְנִיהַפְכֵיהּ לְפוּמֵיהּ: עַטְלָא חַכִּים
בְּעֵינוֹי טָב מִן שׁוּבְעָא יָהֲבֵי טַעְמָא:
דְּלָכֵד בְּאֶדְנוֹי דְּכַלְבָּא נָאצֵי וּמִתְנַצֵּי
עַל דִּינָא דְּלָא דִילֵיהּ: אֵין הֲווֹ דְמִיתַּחַת
דִּיבְשֵׁט גִּירֵי שְׁנוּנֵי דְמוֹתָא: הֵיכְנָא
גַּבְרָא דְמַרְמֵי בְּחַבְרֵיהּ וַאֲמַר מְגַחֵךְ
גַּחְכִית: הֵיכְנָא דְלֵית קִיסֵי דָּעֲבָא
נוּרָא וְהֵיכְנָא דְלֵית שִׁינוּשָׁא יִשְׁתַּק
תִּיגְרָא: טַרְטְקָל לְגוּמְרֵי וְקִיסֵי
לְנוּרָא וְגַבְרָא תִיגְרָנָא מְחַרְחֵיכְהוֹתָא:
מלוי

לא לוה׳ דסמי׳ וסימ׳ וידע אונן כי לא לו · לרשת משכנות לא לו · הוי המרבה לא לו · עובר ומתעבר על ריב לא לו · ולא לותה׳ה בראשונה · מרונים ו׳ כתיב מדונים וסימ׳ נמסר בסיפ׳ סימ׳ כ״א :

רשי

כצלחת · בירה חמה כותן ידו מפני הקור · משיבי טעם · חכמים : מחזיק באזני כלב · העובר להתעבר על ריב לא לו הרי כאוחז באזני כלב הגורם שישכנו על חנם: כמתלהלה כמתיגע לירות זיקים של אש · כמו ובזיקו׳ בערתם · מלשון זיקוקים דינור · ד״א זיקין · פרונז״לאש · מלשון אבני קלע · וכן בתלמוד זיקתה פסוק לן · ויורה חיצים ומות · כן איש רמה מפתה ומסית את חבירו מדרכי חיים לדרכי מות · כשהוא מרגיש שהוא מתעה · אומר מצחק אני : באפס עצים · כלו׳ שני דברים אלו שוין כשם שבאפס עצים תכבה אש כך באין נרגן של לשון הרע המסכסך בכלי ריב ישתוק מדון: פחם לגחלים ועצים לאש · פחם של אש עשוי להעביר גחלים עוממות · ועצים עשויין להסיק אש · ואיש מדון לחרחר ריב : כמתלהמים

אבן עזרא

שחל בדרך · עילה ותואנה כדי שלא יצא להתעסק במלאכה והזכיר ענין העצל לבלתי הדמו׳ אליו : הדלת · התי״ו שרש כתי״ו קשת או התי״ו תחת ה״א · תסוב דבק בפסוק פנים ואחור · צירה מן תרגום תרתין סירין והם הפותות וכן הפי׳ הדל׳ תסוב על ציר׳ בהסגו׳ הפתח וכן עצל יסוב על מטתו מצד אל צד ולא יקום לבקש מחייתו על כן אחריו טמן · פ״א הדלת תסוב על שיפתחו הדלתות לצאת איש ואיש למלאכתו ועדין העצל על מטתו : נלאה · מרוב חפוש כלי שישיבנה אל פיהו ולא ימצא מאומה על כן צריך האדם לבקש מזונותיו : משבעה · יתכן שהם רואי פני המלך · משיבי טעם אחר שהמלך ישאלם דבר ואין ללמוד ממנו : מחזיק באזני כלב · חסר כ״ף כמחזיק באזני כלב שאין ראוי לעשות כן מדומה למתעבר על ריב לא לו ומתעבר כועס במריבה ומדת עברה שעברה על מדת הרצון : כמתלהלה · כמשתטה כמו וחלה ארץ מצרים כלומר נסתכלה עצתה כלומר כמשתטה היורה זיקים כלומר משליך ניצוצות וחצים וכלי מות : משחק · אחרים כן המרמה חברו ואמר לרעהו התרעם ממנו משחק אני ממך רמיתיך ואין נכון לעשות כן : באפס · פחם באפס באין · ישתוק תרגום מחריש שתיק כלומר ישתוק איש נודן · פחם מן ימטר על רשעים פחים הם אחים פחים על משקל שמים וזה הפסוק הפך הראשון : לחרחר · מן אל תתחר והוא אל תתערב : כמתלהמים

רלבג

אמר עצל · הנה לעצלת העצל לא ירצה לצאת מביתו לעשות שום פעולה ולא ישתדל בעיון וידמה אליו כשיצאהו הכרח לצאת מביתו שיש שחל בדרך אשר ילך בה והאריה בין הרחובות שיטרפהו ולזה לא יצא מפתח ביתו : הדלת תסוב על ציר׳ · הנה כמו שהדלת תסוב על צירה ואיננה נפרדה ממנו כן דבק העצל אל מטתו לרוב אהבו השינ׳ כי עצלה תפיל תרדמ׳ ואמר על צד ההפלגה כי לעצלות העצל לא יתן ידו אל פיו להבי׳ בו מזון כאלו טמן ידו בצלוחית קטנ׳ שלא יוכל להוציאה משם וכאילו באר בזה כי אפילו לצורך מזונו לא יעזבוהו ידיו לרוב עצלותו. חכם עצל · הנה האיש העצל היא חכם בעיניו יותר מרבים מן החכמים שישיבו טעם לכל מה שישאלו מהם : מחזיק וגומר · מי שהוא עובר ומתעבר על ריב לא לו דומה למי שיבקש מזון מהכלב ויחזיק מפני זה באזני הכלב כאילו מבקש שינשכהו כמו מי שמראה עצמו כאילו הוא לואה ובלתי יכול לעשות דבר רע : כמתלהלה · ואחר זה כי מצא מקומו יורה זיקי אש וחצים ומות כאמרו ידכה ישוח ונפל בעצומיו חילכאים : כן איש רמה את רעהו · ויבין לחשוב שכל מה שעשה עשה על דרך השחוק והלעג : באפס עצים · הנה כמו שכאשר יעביר העצים תכבה אש כן בהערת הנרגן המעורר מדיני׳ ישתו׳ המדון ויניח : פחם לגחלים · הנה כמו שהפחם מוכן להיות ממנו גחלים שמשחיתי׳ ושורפי׳ כל אשר ידבקו בו וכן העצים מוכנים להיות אש להשחית אשר סביבם כן מוכן איש מדינים לחרחר ריב בין האנשים להשחיתם : דברי

אבן יחייא

אמר וגומר זכר עוד מין אחר משכלות אשר ראוי להתרחק ממנו והוא העצלות כי העצל לא יכין צידה לגופו בעולם הזה וצידה לנפשו לעולם הבא ואם יוכיחוהו על ככה יתנצל באומרו כי שחל בדרך ארי ברחובות והוא משל למונעים מתחלפים אשר מנעוהו מלהשיג המבוקש ההוא · הדלת וגומר ואיננו כן כי אין לו מונע רק אהבתו העצלה והתרדמה ולא די שנת כל הלילה כי גם היום ישכב וירדם באופן שהדלת מביתו תסוב על צירה מפני הנכנסים ויוצאים והעצל עודנו על מטתו כי לא יקום מפני התמיה ההיא : טמן וגו׳ ובקומו לאכול יטמון ידו בצלחת לאכול התבשיל וילאה להשיבה אל פיו : חכם וגומ׳ והווה על הווה הוא בלתי הכירו ערכו כי העצל הוא חכם בעיניו משבעה חכמים היודעים להשיב טעם לשואל מהם · וכן הוא ישיב הטעם משחל בדרך וגומר לשואלים סבת עצלותו ויהיה אלו סבה נאותה מחזיק וגומר והמוכיח העצל כדי להעירו משנתו יקרה אליו כאשר יקרה למחזיק באזני כלב הישן כדי להעירו שהוא עובר ומתעבר על ריב לא לו כי יקום עליו וינשכהו ויחזור לשנתו וככה העצל לא יקבל תוכחת וישכחך וירע אתך אם יוכל : כמתלהלה וגומר כעונש היורה לחבירו זקים והם אבני הארטילי״ריאה וחצים אשר בם יתן אליו המות והעדר החיים כמשתגע כן וגו׳ כן הוא עונש המרמה לחבירו ולוקח את דמו וממונו ואומר משחק אני ומתלהלה · באפס וגו׳ גנה בעלי הלשון הרע באומרו כי הוא נושא המדון וסבתו כאשר העצים הם נושאי האש וסבתו · ובסור הסבה יסור המסובב ולכן באפס עצים והעדרם תכבה אש · ובאין נרגן והעדרו ישתוק מדון : פחם וגו׳ כי כאשר בפחם יתהוו הגחלים וידלקו ובעצים יתהוה האש וידלק · ככה באיש מדינים יתהוה התעוררות הריב והדלקו : דברי

ר׳ מנחם המאירי

אמר עצל שחל בדרך עד משבעה משיבי טעם · כבר ביארנו ענין הפסוק הראשון למעלה בפסוק אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחובות ארצח · ואיפשר לדרך נסתר שרמז במל׳ דרך החכמות שהם מבוא והדרכה לחכמות האמתיות ורחובות משל לחכמות העליונו׳ אשר בהם תכלית האמתות · ואמר אחר כן הדלת תסוב על צירה כלומר כל עניכה איכה אלא להסיב על צירה תמיד לסגור או לפתוח · וכן העצל כל עמידתו על הבטתו לישן או לנוח · ובדרך נסתר יורה על עצלות למודו החכמה ומטתו יאמר על מחשבתו מצד שהמשכב מקום המחשבה תקרא המחשבה בשמו כמו שפירשנו במקומו באגרת הנותן מטתו בין צפון לדרום כלומר שממצע במחשבתו בין החכמה והעוש׳ כי הדרום יורה על החכמה מצד שהדרום בלתי מיושב ומקום התבודדות והצפון על העוש׳ שהוא מקום הישוב וההתעסק עם רוב בני אדם וכמו שפירשנו בענין הרוצה להחכים ידרים הרוצה להעשיר יצפין · ואמר כמו שהדלת תסוב על צירה בעת הפתיחה כמו בעת הסגירה כן העצל גם בעת למודו ישאר על מחשבתו לא יוסיף להתחכם כלל ומה שאמר אחר כן טמן עצל ידו בצלחת נלאה להשיבה אל פיהו · פירשנו עניינו למעלה בפסוק טמן עצל ידו בצלחת גם אל פיהו לא ישיבנה ואחר כך אמר חכם עצל בעיניו יותר משבעה משיבי טעם · כלומר העצל חכם בעיניו יותר משבעה משיבי טעם והוא שדרך המלכים להעמיד לפניהם שבעה חכמים נבחרים להנהיג עניניו במצותם כמו שנאמר באחשורוש שבעת יועציו · ובאחשורוש ויאמר המלך לחכמים והקרוב אליו ר״ל להיו׳ בעלי עצתו כרשנא וכו׳ · שבעת שרי פרס ומדי וטעם פירושו עצה עיטה וטעם · ומשיבי ר״ל שהמלך שואל עצה והם משיבים ואמרו הנה בעיניו לא שהוא חכם בעיניו כי אין זה ממדת העצל כי החכם בעיניו הוא סכלות והעצל הוא רפיון לבבו וחולשת שכלו וכובד טבעיו מרדיף ומהשתדל בלמוד אבל בעיניו הנה פירושו לפי מראהו ובלעז אספרויינצא כלומר שהוא נראה כאלו שהוא חכם ר״ל כמו שהחכם נח ועומד בעצמו מצד שאינו צריך לשאול לשום אדם כן העצל מצד עצלותו ובזה הוא נראה כחכם יודע הכל : מחזיק וגומר · הנגלה דברים פשוטים ומושכלים שהעובר בדרך לפי תומו ורואה אנשים נצים והוא מתעבר וכועס לעזור לאחד מהם עד שהאחד ישיב אותו מעל הראשון ויתן כל מחשבתו להנקם מזה עד שיפגעהו היזק בחנם ועל ריב לא לו הוא כענין מי שמחזיק באזני הכלב עד שהכלב כועס עליו ונשכו ונמצא שהוא גרם לעצמו והוא הערה לקוהל מזה ובדרך נסתר הערה שלא לצאת לריב המתנגד במה שידע שאין יד העין שולטת בו : **כמתלהלה** וגומר · מתלהלה פירושו משתגע ושרשו להה אלא שנכפלה בו הלמד מענין ותלה ארץ מצרים כלומר שנשתבשה עצתה ויש שפירושו ותלה כמו ותלאה וכן כמתלהלה כלואה כלומר שעושה עצמו לואה ואומר שאינו יכול לירות והוא יורה והוא משחק הוא והענין כן וגומר · כל שמרמה רעהו ואומר הלא משחק אני כלומר ושלא בכונה עשיתי הוא כמתלהלה היורה זיקים ר״ל גחלי אש וחצים ומות · והנסתר דומה לעושה מלאכת השם רמיה ומלמד בשבוש ומתגלגל שלא היה מכוין בלמודו שנמצא משבש דעתו וגורם לו מות כנאי : **באפס** וגומר · פחם וגומר · לחרחר לא נפתחות החי״ת במקום צר״י ופירושו להבעיר כי המריבה תדומה לאש מצד הרתיחה והחום וכן מצד שבניצוץ אחד ידלקו כמה וכמה משואות של עצים והוא ענין המריבה שבדבור אחד ישבב הכל ורוב המריבות יבאו על ידי רכילות ולזה אמר כמו שבאפס עצים תכבה אש כן בהעדר הרכילות ישתוק מדון כלומר ינוח על דרך וישתוק הים מעליו · ובהפך כמו שהפחם יבעיר הגחלים והעצים יבעירו האש כן איש מדינים ר״ל בעלי מריבות יחרחר ריב ר״ל יבעירנו ויחזקנו ובדרך נסתר הערה לבל יכניס עצמו במריבה בחקירת מה שלא יושג : דברי

קב ונקי

אמר עצל · שחל שם ממיני אריות כי הרבה שמות יש לו אם תאמר אל העצל שילך להתעסק במלאכות יאמר לך מפחד אני שאמצא שחל בדרך ארי בין הרחובות וכן הכסיל בעניני החכמות · הדלת תסוב · ציר הוא החקק שבמפתן אשר הדלת סובב עליו · ויש מפרשים שהוא רגל הדלת תסוב הדלת עליו התרגום שתי ידות תרתין צירין וכן נמצא בלשון המשנה והענין שנוקבין הדלת וקובעים בו עץ אחד · ואיך שיהיה אומר כמו שהדלת תסוב הנה והנה והיא עומדת על הציר ולא תצא ממנו כן הכסיל סובב ומתנועע על מטתו לכאן ולכאן וממטתו לא ירד · או יאמר שבני הבית כבר קמו והולכים לצרכיהם מי פותח מי סוגר והעצל לא ידבר לבו לקום : טמן עצל · צלחת היא קדירה או קערה וטמן ידו מפני הצנה וכבר פרשנוהו : חכם עצל · משיבי טעם חכמים ושבעה לשון ריבוי או רמז לשבע חכמות : מחזיק · מי שכועס ומתעבר על קטטה שלא תגיע אליו כל כך מכעיסו כמי שאוחז באזני כלב שכועס עליהם יותר מכל אבריו וגורם שישכנו על חנם : כמתלהלה · שרשו להה והוא כפול ופירושו כמתעלם ונמהר וכן ותלה ארץ מצרי׳ שרשו להה ומשפטו ותלהה ופי׳ נלאתה ונמהרה ואמר שהאיש שמרמה את רעהו במרמתו ואשר בהגלותו המרמה משחק אני כלומר לא כתכוונתי להביא זה ההיזק הוא דומה אל האיש המתעלם או משתטה ומשתגע ויורה זקים חצים ומות · וזיקים מגזי׳ מאזרי זיקות ניצוצות כן איש כמו שפירשנו · באפס עצים · כשיכלו העצי׳ יכבה האש לפי שהעצים הם סבתו כי הלהבות אשר בעצים הוא מזון הלהבת ובסור הסבה יסור המסובב כן בעת שלא יהיה הנרגן נמצא שהוא הסבה לא ימצא הריב שהוא מסבבו · גם איפשר שמדון הוא תואר אל האיש המריב ולפי׳ אמר ישתוק כי על הריב היה אומר יחדל הריב · אמנם כיון לומר כי כשלא ימצא הנרגן שהוא המעורר מדינים האדם שדרכו להריב ישתוק ולא יריב כי הוסרה הסבה אשר בעבורה יריב : פחם · כמו שפחם והוא הגחלת הכבה הוא מוכן להעשו׳ ממנו גחלת דולקת וכמו שהעצים הם מעותדי׳ להעשות מהם אש כן האיש שהוא בטבעו בעל ריב ומצ׳ הוא מזומן לחרחר ריב כלומר לעורר ולסבב הריב : דברי

מנחת ערב

ולומר הנה רב וגדול מחולל כל ישתבח שמו כי כמוני כחכם אל האחד בראנו והוא אב לכולנו ולכן לא יגעל נפשו בכסילים כי גרוהיו הנה ונחלה לו ית׳ כאשר ברא כל יהיה גם ושכר כסיל קונה ושוכר הוהו אחר הבזו ויהיה שוכר למען קנייה ויראה כד״א מהתר אל צרור נקוב ולא בלבד את הכסיל אשר שגגת למודו אחטיאו כי גם ושוכר עוברים הם עוברי רצונו במזיד גם אותם יתקן הבורא ית׳ מה גם עתה הכסיל : והנה על ידי כן לא יבצר יגעל בלב מה באולתו אשר באר עד כה גם שנראה כמוד ישוב לכסלה כבוחר שכית באשר געל לא יבצר שלא יערב לו עשות הרע כאשר בתחלה טרם יגעל בה כי הנה ידמה לכלב שב על קיאו שלא יבצר שלא יערב לו כאשר בתחלה כי גם בעיניו ימאס כי ע״כ לא יאכל קיא של זולתו׳ אך למה שהיה כבר בגופו לא לזר יחשבוהו כן הדבר הזה כאשר ישוב הכסיל למה שכבר הקיא וגעל בו לא מבלתי היות הדבר מאוס בעיניו רק למה שכבר היחל בו ולכן לא יבצר מלשוב ולגעול כי יש תקוה וזהו ככלב שב על קאו וגו׳ הנה כי גם שקשה מאד תיקון הכסיל משולל החכמה אין להתייאש מתקונו כי עדיין יש לו תקוה למה שלא ישכל כי כסיל הוא ולא חכם ומכיר ערכו : אך הסוג הב׳ שהוא אשר קרא ושנה אלא שנכנס בו רוח שטות והחזיק בחטאים זה עדי אובד ועליו אמר ראית איש חכם בעיניו גם שהוא איש שעניניו חשוב כעניין חכמים שבקרה זה והוא החכם שחטא על הנפש ועדיין הוא חכם בעיניו ולא ידע כי כסיל יקרא גם הוא כי הלא נכנס בו רוח שטות ולזכרו מכיר חסרונו איש כזה לכבוד יחשב כי תקוה לכסיל ממנו כי זה מכיר חסרונו וזה לא יכיר : אמר עצל וגו׳ יאמר הנני מביא לך ראיה על האמור מהמשל והיא מהעצל כי אין לך חכם בעיניו כמוהו להחזיק בטענותיו ועכ״ז לא תסיר משלו רוע מדתו כי אין לך עצל שלא יבקש טענות ולפעמים כמתהב׳ לבל יתנועע ממקומו ואם ישיבו לו דברים של טעם לסתור תואנותיו יאמר כי סכלים המה והוא החכם ועי״כ רעתו רבה שבכל יום מחרב ולא יחפוץ ימות ברעב ולא ישקוט עד יעקור ב׳ עמודי עולם תורה ועבודה ונ״ח גם עם נפשו ולא דעת ולא תבונה לשוב מדרכו והוא כי יאמר דרך על דרכה של תורה שהיא דרך עץ החיים ורחבות הן כמש״ז״ל על ברחובות התתן קולה מקום שמרחיבים ד״ת וכבא אל העניין הנה יש מתעצל מדרך עץ החיים זו תורה מעצלותו ונותן טעם לפגמו באומר ירא אני כי כך היא דרכה של תורה פת במלח וגו׳ ועל הארץ תישן והנה שחל המדכיאני בדרך זו כן אחלה ואפול למשכב או שחל בדרך הוא המקרא שהיא דרך לבא אל החכמה כי אמצא שם עיני ה׳ רגלי ה׳ נעשה אדם בלשון רבים והפיקם בזה ולמה אסכנה ושחל יכודיני והיה משחית נפשי ואם אהכם ברחובות התורה ארי בין הרחובות ואהיה טורף נפשי כי אטעה בין דם לדם בין דין לדין ואומר על טמא טהור וכו׳ ומי הכניסני בזה טוב לי אשכים ואעריב לב״ה לעבוד את ה׳ ואעסוק שאר היו׳ במלאכה מלבוא לידי סכנה : והנה זה חכם בעיניו בלמה רואה את הכולל ואין זה כי אם רוע לב ויצר עצלותו מדיחנו כי הלא עוד מעט וגם את הכל יגעל בעצלותו כי רוע מדתו תדיחנו והלוך ילך לאחור במקום שהיה ראוי לתקן עותתו והוא כי הוא היחל לגעול בעסק התורה אך עדין יעבוד את ה׳ ויעסוק במלאכה ללחם ביתו ואח״כ ימשך שאפי׳ לקום להתפלל שהיא עבודה לא תניחנו עצלותו כי הדלת תסוב על צירה ירצה אחר אשר יעור משנתו לא יתן אל לבו לעבוד את ה׳ לקום בטרם בקר כי עצלה העצבכבה ומתהפך לבל בד לעביר עצלותו ולא יכול לה ואמר שלמה הנה כמקרה הדלת שתסוב תסוב ותמיד הוא על צירה כן עצל יסוב יסוב לצדדיו ותמיד על מטתו אך לא זה הדרך רק כי במקום התהפכו על המטה יהפוך ברגליו על הארץ מיד
יקים

מנחת ערב

יקום ולא ישוב על מטתו מתהפך כנדדין להרבעה רבעיו הנה שגם בתפלה בבקר גונה נפשו אשר בעלה בזה טענתו שאל בדרך :

ועוד מעט שב' לעסוק במלאכה לנאס ביתו תדיקנו עצלותו כי טמן עצל ידו בצלחת לחממה' בתוך התבשיל האם וילאה להשיבה אל פיו לאכול מהנדבק בידו מהתבשיל והוא משל אל בני אדם שהפי' במלאכה קלה לאכול ולתת לתוך פיו יטמון ידיו בתוהכת כנה ולא יעשנה באופן שעצלותו תדיקנו אחלה מן התורה ואח"כ מן העבודה היא תפלה ואח"כ מגמילות חסדים שלא יגמול חסד הפי' אל עצמו ונפשו להת לתוך פיו יקיים נפשו בגופו והוא גמילות חסדים כמאמ' הלל הזקן בלכתו לסעוד שהיה הולך לגמול חסד עם נפשו ואמר כי זה גם אל נפשו לא יגמול חסד איך יגמול לזולת נמצא לאט לו עוקר שלשה עמודים שהעולם עומד בם תורה ועבודה שהיא תפלה במקום תמידין וג"ח :

והן כל אלה שעלה לו עצלותו מפלת היותו חכם בעיניו כי אלו אם יאמרו לו דברים של טעם בתחילו לאמר שחל בדרך וגו' יאמר כי נסרחת חכמתם והוא חכם מהם כי לא ידברו נכונה כמוהו וזהו חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם הם המשיבי' לו דברים של טעם הנה הבאתי ראיה כי אם ראית איש חכם בעיניו ואיבד נפשו ובשרו שאפי' להת לתוך פיו לא ישתדל ימות ברעב ובחוסר כל :

כמתלהלה היורה זיקי' וגו' יאמר אין לאדם לבטוח באשר דמה אותו ואח"כ אמר לו הלא משחק אני וביטל רמאותו אל יאמר הנה אם היה חפץ להרע לי למה חזר ואמר הלא משחק אני ולבטלו אך הוא כי טוב לבו עמי ואוכל לבטוח בו תמיד אמר כי אין זה דומה אלא למתלהלה היורה וגו' והוא כי יחפץ לירות חצים ימות וכדי שיבטחו בו לא ישמרו עצמם ממנו עוש' עצמו כמתלהלה ובלתי חפץ להרע רק יורה זיקים המתכבים מיד ובלתי מזיקים כמשחק עמו ז"גבן חצים ומו' כשיבטחו מלהשמר כאומרם זיקים המה ומשחק הוא כן כמשל הזה הוא איש רמה את רעהו וגו' כי אין כוונתו רק להבטיח את רעהו בקלות כדי לרמותו בתמורות ויפול בשחת רשתו ולא יוכל קום :

באפס עצים תכבה אם בא לספר בגנות הנרגן המוליך ומביא מזה לזה דברים קשים ורבה ים מדון ויש ריב ויש איש מדינים מחרחר ריב ויש נרגן והוא כי ריב יקרא בהתחלה ומדון אחר התפשטם בריב ואיש מדנים הוא המחרחר את הריב הקטון ועושה אותו גדול בעצם ובגלוי ונרגן הוא המוליך ומביא כל אחד יד באשר יפרש ואמר הנה כאשר באפס בעצם

רלבג

דברי נרגן · הם כמו משתברים כי כן דרך הכסילים והמסכסכים שיראו עצמ' כאילו ישתברו לבריהם ואומרים לא אספר לך הכל או לא אומר לך הכל ובזה יבא הפעלות חזק בנפש שומע דבריהם ויורידו דבריהם לחדרי לב השומע בזה האופן כי יחשוב שמה שלא יגידו מזה הוא יותר קשה ממה שיגידו : כסף סיגים · הנה כמו כסף עם סיגי' שהוא לפוי לחרש אשר הנראה יחשב היותו טוב מזולת שיהיה כן ואשר הוא בתוכו דבר פחות מאד כן הענין בשפתים שהם דולקים ורודפים אחרת האדם ואהבתו והלבי רע כי יחשוב לפי דבריו היותו אהוב ובתוכו מה שאין בו תועל' ודבריו הם נראי' ככסף והם כסף סיגים שנראה ככסף מזולת שיהיה כן : בשפתיו ינכר · הנה השונ' ישב' בשפתיו שלא יכירו שנאתו אך בקרבו ישית מרמה ללכוד שונאו ברשתו : כי יחנן קולו · כי יחת' דברי חן אל תאמן בו אחר שידע' שהוא שונא כי בלבו תועבו' רבו' ואע"פ שבפיו יאמר דברי חנופ' וחלקות : תכסה שנאה · כאשר תתכס' השנאה בעבור שאון ר"ל שהוא מקוה שימלטוהו בארץ שואה ומשוא' ולא ישמור ממנו בעבור היותו נראה לו כאוהב והוא ישחיתהו ולא יראה האדם הנה הש"י יסבב שמה שעשה בסתר יגלה במקום רואים ובקהל ויקח ענשו הראוי לו על מה שעשה בסתר או ירצה בזה שהש"י יעבישהו כשיביא עליו רע בהפך מה שחשב הוא כסה שנאתו כדי להגיע רע לשונאו במקום משאון אשר לא עבר האדם שם והש"י יביא לו רעה נגלית לכל במקום רואים · או ירצה בזה שהש"י יסבב שרעתו אשר חשב להביא לשונאו תגלה ותודע בקהל : כרה שחת · וזה יהיה בשיפילהו בשחת אשר כרה להפיל בו שונאו ולא יתברר לכל כי כרהו להפיל בו שונאו וישיב אליו האבן אשר גלל להשחית שונאו וזה היא הגמול הראוי לו על זה · לשון שקר ישנא · איש לשון שקר ישנא הנדכאים בשקריו אף על פי שלא גמלוהו רע אך ישנאם לבד מפני הרעה שעשה להם לחשבו שהם שונאים אותו על הרע שגמלם אך פה חלק יעש' מדח' לזאת השנאה ויסיר' ר"ל כשידברו הנדכאים דברי חלקו' לאשר הרע להם ויראו שהם בוטחים בו ושאינם חושבים בשום פנים שיהיה הוא סבת נפילת הרע עליהם :

אל

כ' מְלוֹי דְּרָשִׁיגוּשָׁא מְרַבְּנָן לִיהוֹן
ג' מל' נַחֲתָן לְגַוָּה דְּכַרְסָה: הֵיךְ כְּכַפָּא
ל' מְסַלְיָא דְּקָרִים עַל חַסְפָּא הֵיכְנָא
בשפתיו ק' שִׂפְוָתָא דְּדָלְקָן וְלִבָּא בִּישָׁא: מִן
שִׂפְוָתֵיהּ מִתְיְדַע סַנְאָה וּבְגַוֵּיהּ סָאֵים
רְמִיוּתָא: וְאִין מְחַנֵּן בְּקָלֵיהּ לָא
ל' ל' תְּהֵימִין בֵּיהּ מְטוּל דִּשְׁבַע בִּישָׁתָא
ל' ל' אִית בְּלִבֵּיהּ: דִּמְכַסֶּה סְנוֹאַתָא
בְּמוֹרְכְתָא תִּתְגְּלֵי בִּישְׁתֵיהּ
ל' ג' בִּכְנִישְׁתָּא: דְּחָפַר גּוּמְצָא בֵּיהּ נְפוּל
וְדִמְעַרְגִּיל כֵּיפָא עֲלוֹי הָפְכָא: לִישָּׁנָא
דְּשִׁקְרָא סָאנֵי אָרְחָתָא דְּקוּשְׁטָא וּפוּמָא דְּפַלִּיג עָבֵיד תַּרְכוּנְתָּא:
לא

כ' דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים
ג' מל' וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן: כֶּסֶף סִיגִים
ל' ל' מְצֻפֶּה עַל־חָרֶשׂ שְׂפָתַיִם דֹּלְקִים וְלֶב־
בשפתיו ק' ג' רָע: בִּשְׂפָתָו יִנָּכֵר שׂוֹנֵא וּבְקִרְבּוֹ
יָשִׁית מִרְמָה: כִּי־יְחַנֵּן קוֹלוֹ אַל־ כה
תַּאֲמֶן־בּוֹ כִּי שֶׁבַע תּוֹעֵבוֹת בְּלִבּוֹ:
ל' ל' ג' תִּכַּסֶּה שִׂנְאָה בְּמַשָּׁאוֹן תִּגָּלֶה רָעָתוֹ
ל' ג' ל' בְקָהָל: כֹּרֶה־שַּׁחַת בָּהּ יִפֹּל וְגֹלֵל
אֶבֶן אֵלָיו תָּשׁוּב: לְשׁוֹן־שֶׁקֶר
ל' ג' ל' יִשְׂנָא דַכָּיו וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְחֶה:
אל

סיגים ג' מ"ל וסימ' נמסר לעיל בסיפ' ריש סימ' כ"ה: ובקרבו ג' וסי' ובקרבו הם יושבים דיהושע ובקרבו ישים ארבו · ובקרבו ישית מרמה: בקהל ל' רפי' וד' דגשין וסי' בלשון תרגום נסוק בצלי דסני אתפקדית' וביאורה נמסר בסוף ספר שופטים: חלק ג' קמצין וסימ' ואנכי איש חלק · ומקסם חלק · ופה חלק יעשה מדחה:

רשי

כמתלהמים לשון מתלחמים · ורז"ל פרשו כמתלהמים כמת להם דברי המרגלים היו להם למיתה · חדרי בטן · היא מיתת הדרוקן: מצופה על חרש · כסיגי כסף המדובקים על החר' שצירפין אותו בו והוא מבהיק כלו כאלו הוא כסף ואין בו תועל' · כן שפתים דולקים ולב רע · הרודפים את הבריות להסיתם בחלקת ומדברי' אהב' בפה ואחד בלב · ולב רע נראין כאוהבים והם אויבים: דולקים · כמו דלקת אחרי · ינכר שונא · בדבורו מתנכר השונ' שלא יכירו שהוא שונא · ינכר דישקנוי"ישם: תכסה שנאה · העושה מעשיו במחשך ומכסה במשאון שהוא שואה חשך את הדבר הסנאוי להקב"ה סוף שהקב"ה מגל' רעתו בקהל שיכירו בו שהוא רשע : כורה שחת · כגון בלעם · שהשיא עצה לבלק להחטי' ישראל והפיל מהם כ"ד אלף ובא למדין לתבוע שכרו ונהרג ביד ישראל · וגולל כלומ' סופו של המעמיד מכשול שיכשל בו : וגולל אבן · ומגלגלה ממקום למקום שיכשלו בו בני אדם · ואגדה פותרו באבימלך שהרג שבעים אחיו על אבן אחת וסוף את האבן כמאמר ותשלך אשה אחת פלח רכב ותרץ גלגל' וגומר: ישנא דכיו · מי שמקבל לשון הרע שונא את הנדכאים תחתיו שכן על לשון הרע רדף שאול לדוד והרג נוב · ופה חלק · פה של חלקלקות יעשה מדחה · עושה דחוי שדוחה את מקבלו מעל הקב"ה :

אל

אבן עזרא

כמתלהמים · הפיך מן הלמה סיסרא והוא פועל יוצא כמו התגלחו את נזרו פי' כמכים כן דברי הנרגן והוא הרכיל כענין לכו ונכהו בלשון והם הדברים · בטן רמז ללב: כסף · בשפתיו · כי · תכסה · כורה · ה' דבקים · כסף סמוך אל סיגי' · דולקים מן דלקת והזכיר הכסף כי לבת הדלוקה היא שנדמה אליו והחרש מדומה למחשבת השנאה וכן הפירוש ככסף מזוקק מסיגים שהוא מצופה על חרש כן שפתי' דולקים ובוערים מדומים לכסף כלומר ככסף שהוא נכר כשהוא מציפ על החרס כן בשפתיו הדולקים ינכר שונא : ובקרבו · כלומר בקרב לבו ישית המרמה שיחשוב לרמות רעהו · וכי ידבר התחנונים השונא אל תאמן בו כי שבע תועבות שיתעבם השם הם בלבו לעשות' והם הנזכרים למעלה בפסוק שש הנה · ותכסה השנאה בלב השונא בעבור משאון שיבואהו יכסה ויעלים השנאה כי אז תגלה רעתו הנגזרת עליו בתוך קהל בגלוי והמשל כורה שחת בה יפול והגולל האבנים להכות אחר אליו תשוב כי השם ישיבה אליו ע"י אחר ויהיה מוכה בה · פ"א גולל כמו וגללו את האבן כלומר וגולל אבן גדול סביב סביב תשיב אליו ג"כ מסבב רעה לרעהו אליו תשוב : ישנא דכיו · דבק בפסוק פנים ואחור כלומר לשון דובר שקר ישנא איש דכיו וישנא פה דובר חלקות אשר יעשה מדח' לדחות אחר :

אל

ר' מנחם המאירי

דברי נרגן כמתלהמים עד · ופה חלק יעשה מדחה · אמר על הרכיל ובעל המריבה והמשתדל בה שדבריו כמתלהמים על הדרך שביארנו למעלה כענין דברים הלומים וערבים והם חוקים וחדים יורדים חדרי בטן ושפתים דולקים נראה לי שהוא יוצא כמו מדליקים וזה כי תוקף הדברים וחלקת המאמרים יבערו השומעים באש המחק · והכונה שהשפתים האוהדים מתוקים וחדרי חשק והלב רע הוא ככסף סיגים מצופה על חרש כי גם הכסף אינו שלם כן הענין שהלב הרע הוא כחרש הנשבר ואין לו תקנה והדברים הם ככסף סיגים לא כסף צרוף ויש מפר' דולקים מתוקנים והוא לשון לעז אדולק אדם והגונא ינכר בדבורו כלומר הפך ההכרה ובלע"ז אדשקונגוש · וכי יחנן הוא מלשון חן ובלע"ז קאר אגנרציאדה כלומ' כי יחלק אחריו אל תאמן בו · ושבע כבר הודעתיך שאינו חשבון מדוקדק · ואחר שהזכיר מדת הנרגן ייעד לו שלסוף יבחן ענינו והשנאה אשר מכוסה עמו ומתעלמת בעבור משאון והוא לשון משואות ובלע"ז דרומכמיכט כלומ' שכוונתו בהעלמותו היתה להשאות גלים ולהבחי' אכנ ולבסוף תגלה רעתו בקהל שכל המעלי' שנאתו לא מדרך מוסר אבל מצד התכלות והמצאת נזק בסוף תגלה רעתו בקהל להמשך היוצא ממחשבתו וייעד לו בענשו שילכד בפח מעשיו ויפול בשחת כרה וכן האבן לגוללה על האחרים תשוב אליו · ודכיו פירשו בו תאר בפלם עכו · ופי' דכא ר"ל עכו · ואמר שלשון שקר ישנא הענו ר"ל כל איש ישר · ופה חלק יעשה מדחה כלומר יכין מכשול להיות נגף לכל עובר · ויש מפרשים דכיו כמו טהוריו מלשון תרגום טהור דכי · ובדרך כאשר כבר ביארנו שהוא קורא הכחם השיאני האפיא כרגן שכל עניניו כדברי נרגן הנכנס בחדר רעהו לדבר אתו בשלי ולכתותו בדברי רכילותו כן הוא יורד בחדרי לבבו להמשיך שאר הכחות אליו לשמוע בקול דברו ולהיות תחלת ענינו מתוק לשומעים ולנמשכים אחריו ואחריתו כלענה דמה הענין לכסף סיגי' מצופה על חרש שהפנים יפות למראה ולא יבין כי סיג לו ועוד מעט יגלה ענינו ונמצא שעלה בידו חרש · ואמר בשפתיו ינכר שונא כלומר שיתנכר ויעלים מרמתו במתק דבריו כדרך האויב המחליק לשון ומתנכל להיות וגם חכמי המוסר המשילו ענין זה ר"ל המשך אחר החומר לדבש מעורב עם סם המות יפות' האוכלו למתק טעמו ואחריתו עדי אובד וכן מהם שהמשילו הענין לאש נפוכה בתוך אבן שהאבן קרה מבחוץ והטיף מוטבן בה ולרוב התאקו עמה יכוה כתומה הנפון בתוכה · והזכיר הפתי הודיעו שרעתו נגלית בקהל ר"ל במושב החכמים ולהולכים בדרך עלתם והם יבחנו כי כסוי שנאתו בעבור שאון ר"ל להמית מות נלחי · ודכיו פירושו הנדכאים תחתיו לרוב ממשלתו עליהם · ומדחה רומז להיותו דוחה אותם ליפול בפחת כרה וישוב אליו האבן הגדולה אשר אמר לתת על פי הבאר באר מים חיים מעין גנים :

אל

אבן יחייא

דברי וגו' כי דברי הנרגן ואיש מדינים כשידבר הלשון הרע עם איש מה הם כמתלהמים נגזר אין הולם פעם כי הוא מראה את עצמו שלום ומוכח מהאיש ההוא הנאמר עליו הרכילות ההוא לדברו תועה כנגד המקבל הלשון הרע ואומר כי להיותו אוהבו וחס על כבודו לכן הוא מודיעו הדברי' אשר ידע ושמע · וכי עליו להכותו ולרודפו ברעה יען שלא ידיו בשלומיו וחלל בריתו · והם הדברים ההם יורדים לחדרי בטן המקבל ההוא ומכים אותו שמה מכה ובלתי סרה כי בסופו יכשל בלשון הרע לא ינקה כל הנוגע בו הן הנאמר עליו הן האומרו והן המקבלו : כסף וגומ' והנה הנרגן · הלז לא לאהבת המקבל הלשון הרע הוא מתכוין כי הוא שונא לו גם מתאוו גם משלשו' רק משנאתו אותו בלבבו כדי להכשילו · וכאשר הכלי חרש מצופה מכסף סיגים אין תוכו כברו · ואפילו ברו אינו מזוקק רק מסיגים כן בעל הלשון הרע אין תוכו כברו · ובתוכו יש לב רע · ובברו יש שפתי' דולקים את דליקת הריב בלשון רכה וחלקלקות · בשפתיו וגומ' כי בשפתיו יתנכר השונא מהאיש הלז כי ידבר עמו דברים טובים דברי ניחומים ויראה את עצמו היותו אוהבו כדי להדליק את הריב · ובקרבו ישית מרמה כי כוונתו היא לכלותו מעל פני האדמה : כי יחנן וגומר ולכן כאש' הנרגן הלז יראה היותו אוהבך ויחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו ותואבה הוא מבקש לך : תכסה וגו' הזהיר האדם שלא יהיה נרגן שונא אחיו בלבבו כי בסוף ישוב עמלו בראשו · וזהו אמרו כשתכוסה השנאה והנרגן הלז במשאון מענין הכחם השיאני כי הוא יחנן קולו עם שונאו ויראה בגלוי היותו אוהבו ויפתהו בדבריו · הנה בהשגחת האל תגלה רעתו שבלבו בקהל · כורה וגו' כי הכורה שחת והוא משל למסית לחבירו להדיחו מעל ה' אלהיו בה יפול הוא ויגאל חבירו כי ה' לא יעזבנו בידו · וגולל אבן בזריקתו אותה למעלה והוא משל למסית לחבירו בשפתי חלקו' למען יכשל ויוזק אליו תשוב האבן ההיא ויכהו על ראשו ועל קדקדו חמסו ירד · לשון וגומר והלשון שקר מזה אשר ישנא לחבירו ויבקש לדכאו בשפתי חלקות אליו ישובו דכיו והיזקיו · והפה חלק ממנו אשר יבקש להדיחו מעל אלהיו יעשה מדחה אל עצמו ויהיה הוא המודח ומגורש מבית אלהים כי לא אל חפץ רשע הוא :

אל

קב ונקי

דברי נרגן · נרגן הוא שם נגזר מן ותרגנו באהליכם והנרגנים הם הרכילים שמסכסכים בין בני אדם: כמתלהמי' פועלי' מבנין התפעל והוא הפוך מן והלמה סיסר' כהפוך כבש כשב שמלה שלמה · ופירוש הכתוב דברי נרגן שהולך רכיל ומכה רעהו בסתר כהולמי' אדם ואותם דברי הרכילות יורדים עד שערי מות ר"ל כשיתבונן עליהם כמלאת שאין מכות נקלות רק מכות עוברות עד חדרי בטן · כסף סיגים · יש אנשים שלבם רע ושפתותיהם חלקו מחמאות ויש שלבם טוב ודבריהם לא לרצון ידברו מן הרע מה שלא ידברו לבם לעשותו · אמנם כשיזדמן שיהיה הלב רע מעיקרו והשפתים יהיו בוערים באש המחלוקת זהו תכלית הרע והוא דומה בעינינו לחרש שהוא דבר שאין בו ממש והוא מצופה מכסף סיגים שהוא זיוף הכסף שגם הצפוי ההוא לא יועיל ולא יציל · ולפי זה הפי' יהיה דולקים בוערי' · ואם יהיה דולקי' מענין הרדיפה והמשגה כמו כי דלקת אחרי ויהיה ענינו שקרא שפתי' דולקי' השפתי' שלא ידברו רע בעניני הריב רק ישתוקו · וקרא אותם דולקים בעבור שהם רדפו זה את זה והשיגו זה את זה והמ' כי כשיהיה שלב רע בפני' והפה שותק ואינו מראה רע הוא דומ' אל החרש שאין בו ממש והוא מציפה מכסף סיגי' שעם היותו כסף סיגים יחשבו בני אדם היותו כסף נבחר וכן זה רע"פ שהוא מזויף מתוכו שלבו רע הוא מראה בשתיקתו רע · בשפתיו · י"מ שהשונא מתוך דבריו יוכל אדם לדע' מחשבתו · ואחר נכון לומ' כי יוכר הפך ההכרה כי בשפת חלקות יהיה מתנכר השונא שנראה בדבריו כאוהב · כי יחנן · שבע איננו שבע דוק' · והרבה מלהנו בחשבון שבע ור"ל יותר משבע : תכסה שנאה · במשאון שם מגזרת הכחם השיאני לשון פיתוי והסתה והכסה השנאה בלב השונא על ידי פיתוי שהוא מפתה את חבירו ונראה כאוהב בהסתת דבריו · לכן תגלה רעתו בקהל שיהא מפורסם בגלוי במדותיו הרעו' · או יהיה פירושו והגזירה הנגזרת עליו לבוא תגלה בתוך קהל ועדה · וי"מ משאון לשון שממה יאמר מי שמכסה רעתו ואורב לחבירו להביא עליו חורב ושממה השם יגלה רעתו בקהל · או יאמר המכסה במשאון שהוא שואת חשך הדבר השנוי להקב"ה · בסוף הקב"ה מגלה רעתו בקהל שהכל יכירו בו שהוא רשע : כורה · מגז' כי יכרה איש בור פי' אדם שחופר גומץ להפיל בו חבירו הוא יפול בו כדרך שהסובה כדרך המן וגולל אבן להכות אחרי' אליו תשוב אותה האבן כי השם יסיבנה אליו ע"י אחר · כלומר הרעה שהוא חושב תביאה אליו · או יהיה וגולל משל יאמר וכן ראינו שהאיש שהוא משליך האבן וזורק אותה למעלה שתשוב אליו : לשון שקר · דכיו · הו"ו תמורת האלף לאד הפעל שהוא כמו דכא · וי"א שהוא תאר ליחיד בשקל גנב ומדחה שם בשקל משנה · פי' מי שהוא דכא ושפל רוח שונא לשון שקר ושונא פה דובר חלקות אשר יעשה מדחה לדחות אחר בדבריו · או יאמר אליש שיש לו לשון שקר הוא יעיד השקר בעבור שהוא ישנא האנשים אשר חפץ דכיים כלומר המדוכאים בסבתו · ומי שחלקו מחתהות פיו ואינו מוכיח בעלי המעשים הרעים גורם להם שידחו מדרך החיים :

אל

כז

א אַל־תִּתְהַלֵּל בְּיוֹם מָחָר כִּי לֹא־ ג'
תֵדַע מַה־יֵּלֶד יוֹם׃ יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא־ ל'
פִיךָ נָכְרִי וְאַל־שְׂפָתֶיךָ׃
כֹּבֶד־אֶבֶן וְנֵטֶל הַחוֹל וְכַעַס אֱוִיל כָּבֵד
מִשְּׁנֵיהֶם׃ אַכְזְרִיּוּת חֵמָה וְשֶׁטֶף אָף ל'
ה וּמִי יַעֲמֹד לִפְנֵי קִנְאָה׃ טוֹבָה תּוֹכַחַת ג'
מְגֻלָּה מֵאַהֲבָה מְסֻתָּרֶת׃ נֶאֱמָנִים
פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא׃
נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה תָּבוּס נֹפֶת וְנֶפֶשׁ
רעבה

לא תשתבהר ביומא דלמחר דלא
ידיעת מנא יליד יומא: נשבחנך
חילוניי ולא פומך נוכראה ולא
שפוותך: יקרא כיפא ונטול חלא
ורוגזיה דשטיא יקיר מן תרויהון:
נכריותא היא חימתא וחיפא היא
רוגזא ומנו קאים קדם קנאתא:
טבתא מכסנותא דמגליא מן
רחמותא דמטשיא: שפירן אינון
פירעתיה דרחמא ובישן נושקאתא
דסנאה: נפשא דשבעא רישא בבריתא ונפשא
דכפנא

החול ב' כתרי ליש' וסי' כבד אבן ונטל החול · להבדיל בין הקדש ובין החול · ומי יעמוד ב' וסימ' אתה נורא אתה · ומי יעמוד לפני קנאה : מאהבה ב' וסימ' מאהבה אשר אהבה דאמנון מאהבה מסתרת :

רשי

אל תתהלל · אל תתפאר עכשיו בדבר שעתיד להיות ליום מחר · לא תדע מה יארע יום שמא היום יולד שום רעה ובטל מחשבות מחר . ונטל משא · וכעס אויל · שהאויל מכעיס להקב"ה גור' להביא כעס לעולם : ושטף אף · ומי יעמוד לפני קנאתו של קנוא ונוקם : ונעתרות לשון גודל כמו העתרתם עלי : תבוס נופת · תרמוס ברגל · כמו יבוס קמינו · כל מר מתוק · כל דבר מר מתוק לה · ויש לפתרו בתלמוד תורה המראה את עצמו כשבע · שאינו מתאוה לדברי תור' לתאות נפש · תבוס נופת · אף הטעמים המיושבים על הלב אינם חשובי' עליו · והמתאוה לה אפי' דברים הבאי' לו במרירות וביגיעה הם מתוקים לו : נודדת

החול ב' כתרי ליש' חד חס' להבדיל בין

רלבג

אל תתהלל · במה שתבטח לעשות ביום מחר כי לא תדע מה מקרה היום כי אולי יתחדשו לך מקרי' מונעי' מהביא מחשבתך לפועל : יהללך זר ולא פיך · וזה במה שעשית אין ראוי שתהלל עצמך כי זאת תכונה פחותה ט"ב שיהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך : כובד אבן · הנה האבן יכבד מאד לנשאו וכן הענין במשאות החול אך שאת כעס אויל הוא כבד משניהם : אכזריות · הנה החמ' מביא לאכזריות כי בעל החמה לא ירחם על אשר יכעס עליו והאף כמו שטף מים שיכחיד הכל אך הקנאה היא יותר קשה מאד כי בעל הקנאה יצר לו בראותו ט"ב לזולתו ויבח' הרע לו ולזולתו עם מטיב לו ולזולתו כמו שסיפר מהמקנא והחמדן שאמר להם המלך מכפי חבירו הבוקיתהם שהיה תוכן לנפשו להם טוב כיד המלך ישאלהו מהם ויתן לו ולבי יותן כפלי' והנה החמדן לא רצה לשאול כדי שיהיה לו כפל מאת המקנא והמקנא לא רצה לשאול שום טוב' לעצמו לדאגתו על הטוב שיהיה לרעו ומיהר לשאול מהמלך שינקרו עינו האחת שישאר חבירו עור משתי עיניו : טובה · ההוכחת והקטטה שיעשה האדם את רעהו בגלוי להוכיחו על פשעיו יותר מהאהבה שהיא מסותרת ולא יראה ממנה רושם בגלוי כי לא יהיה תועלת בזאת האהבה : נאמנים · הנה פצעי אוהב הם נאמנים וישרי' כי הם לתכלית טוב אם להוכיחו אם למלטו מרע כמו שיקרא לאדם בראותו כי אחיו או קרובו הפליג לעשות רע לאחרים או לומר חרפות קשות כנגדם והם ידמו לקחת נקמת' ממנו ולהצילם מידם ימהר להכותו בפניהם על מה שעשה אחר כנגדם ובזה יתפייסו וימלטהו מידם אך נשיקות שונא הם נהפכות כי מרא' לו אהבה להכשילו להפילו ברשת רצונו . נפש שבעה · בעל נפש שבעה והוא האיש המסתפק השמח בחלקו יבוס גם הדברים המתוקים ר"ל שאינו נבהל להון ולא יפנה לקנין ההון אפי' במה שיושג ממנו בדרכים ערבים ומתוקי' וישרים · ואולם בעל נפש רעבה הוא נבהל להון באופן חוק על שאפי' מה שיושג ממנו במרירות ובקושי ובעבירה היא מתוק לו לעוצם תשוקתו לאלו הקנינים והנה זה המאמר לפי פשוטו הוא מבואר האמות ובאלו הערה הוא שלא ישתדל האדם לקחת מהמזון שיעור רב הכמות כי זה יביאהו למאוס אפי' הדברים הערבים ושלא ירעיב עצמו מאד כי זה יביאהו לחשוק גם בדברים המרים אך ינהג בדרכי' הממוצעים וידמה שקשר זה הפסיק לפסוק הקודם להעיר כי נשיקות שונא דומות ללקיחת נופת בנפש שבעה שיהי' סבה להקיא המזון אשר בבטנו ופצעי אוהב דומים ללקיחת המזון המר בנפש רעבה כי תלד הרעב לא יורגש במרירותו ויגיע ממנו התועלת שסבר יזון ממנו ויחיה בו בהפך הענין בלקיחת הנופת בנפש שבעה : כצפור

אבן עזרא

אל · יהללך · ב' דנקים · פי' אל תתהלל על מעשה הצדקה בעבור יום מחר שתאמר מחר אעשה · ילד כמו תולדות יעקב ענין קורות וכן זה כאילו היה נולד המקרה כלו' כי לא תדע מה יקרך מקורות היו' ולא תוכל עשוהו ביום מחר כענין אם לא עכשיו אימתי · יהללך זר אחר המעשה · ולא פיך קודם המעשה · נכרי כפל דבר : כובד · סמוך · ונטל תרגום וישא פי' כובד אבן ומשא החול מדומים בכבדות · וכעס אויל יותר כבד : אכזריות · דבקה זאת המלה בחמה כי היא יוצאת ממנה · ושטף רמז למעשה העושה באפו שהוא כמים שוטפים כלומר אכזריות מן החמה ושטף מן האף מדומים שהם קשים ומי יוכל לעמוד לפני איש קנאה שהיא קשה ועזה משניהם' כי היא היולדת אותם והעד כי קנאה חמת גבר והטע' כי הקנאה תולדת חמתו : טובה תוכחת מגולה · מלת תוכחת עומדת במקו' שנים · כלו' תוכחת מגולה שיוכיחוהו בגלוי טובה מתוכחת אהבה מסותרת כלומר שאוהביו יוכיחוהו בסתר טוב' ממנה המגולה כי בגלוי יתבייש ויוסר : נאמני' · חזקים הם פצעי אוהב שיפצע וידכא בגלוי הראוי להוכיח עד שיוסר והשונא נשקהו נשיקות חזקות ונעתרות ולא יוכיחוהו כדי שילכד בפשעו · ופי' נעתרות עבות פ"א נעתרות חזקות כנגד נאמנים כמו העתרת' עלי · תבוס תרמוס · ונפש שהיא רעבה כל מר מתוק הוא לה : על

אבן יחיא

אל תתהלל ונומר הזהירו אל תדבר בגאוה בזה שתרצה לעשות לעתיד ביום מחר ותהלל שיש לך כח וגבורה להוציאו אל הים בכל פנים · כי לא תדע מה ילד יום ומקרה יולד בהרף עין ויבטל מחשבתך רק תיחס כל מעשיך אל רצון המשגיח יתברך והוא יעזרך על ככה · יהללך וגו' ואחרי אשר תעשה המעשה ההוא ותשיג מבוקשך לא תתהלל על ככה לאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה כי יחשב לך לגאוה וגאון ודרך רע · ומעלאים בני האדם יהללוך על ככה בשערים ויהיה לך לכבוד ולתפארת וזהו אומרו יהללך זר ולא פיך ונומר · כובד וגו' והנה השתיקה היא טובה אליך מההלול יען כי יקנאו בך הכסילים ויזיקוך · והוא יותר כבד הכעס מהאויל המקנא מכובד האבן ומנטל החול שר"ל המשא כתרגו' משא בני קהת מטול בני קהת כי חמתו היא חימה אכזרית ואפו כשטף מים רבי' ומי יעמוד לפני קנאה כזאת אשר הלולך את עצמך סבב את כל אלה וזהו אומרו אכזריות חימה ונומר · טובה וגו' התוכחת המגולה שיוכיח המוכיח לחבירו היא טובה כשיהיה סבת זה אהבה מסותרת שאוהב אותו בכל לבו ולכן מביישו בפומבי למען ישוב מדרכיו הרעים לטוב לו באחריתו ועל כמו זה נצטוינו בהוכח תוכיח את עמיתך · מה שלא יהיה כן כשיהיה סבת זה שנאה מסותרת ולכן מלבין פניו ברבים · נאמנים וגו' והפצעים המכוסות והמכאבה אשר יגיעו לנוכח מהמוכיח שאוהב אף כי יהיו רבים יראו מעטים אצלו להיות' נאמנים ובאמונה מאוהבו הם באים אליו · ואמנם הנשיקות וההלקות המכוסות ובזיון שבזהו שונאו ברבים אף כי יהיו מעטות יראו אליו נעתרות ורבות · ויהיה נשיקות שם מן פעל ואם נסקה ביעקב שענינו ענין ההלקה והבערה · נפש וגו' האיש שישבע נפשו הבהמית ויתן לה כל משאו' לבה תבוס ותרמו' הנופת המתוק מהתוכחת מגולה ותבוס עניינו מן והוא יבוס קמינו · ואמנם מי שיש לו נפש רעבה כי הגדי' שכלו ויצרו הט"ב עליה כל מר מהבושה והחרפה מהתוכחת הוא אליו כמתוק: כצפור

ר מנחם המאירי

אל תתהלל וגו' · יהללך וגו' · שני פסוקים אלו ענין אחד רומז הן בגלה בענין עסקיו הן בגס זר בענין · הן בתורות כענין המלות והצדקות הן בענין התשובה שלא יאחר מה שבידו לעשות היום על למחר כי זמן יומר אינו בידו והוא אמרו כי לא תדע מה ילד יום ר"ל מה יקרה מן הסבות המונעות והמעכבות כענין אמרם ז"ל אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה וכן אמר אחד מחכמים שוב יום אחד לפני מיתתך ואמרו לו וכי יודע אדם היו' שימות אחר כל שכן יעשה תשובה היום שמא למחר הוא מת ועל זה אמר אל תתהלל ביום מחר כלומ' אל תסבב לעצמך שבח לומר מחר אעשה כך וכך שאין מחרתך בידך · וחכמי המוסר אמרו הזמנים שלשה העובר כבר עבר ולא ישוב אליך עוד · העומד והנה הוא הולך · העתיד לא תדע אם תגיע אליו · ואמרו זה להזהיר שלא להבטות ויוחס לבטלה על סמך הזמן העתיד · וזה ענין יהללך זר כלומר עשה מעשים שיהללך הזר בהם וזהו אחר מעשה שהזרים לאיסכחו האדם על מה שגלבו לעשות אבל על מה שראו שכבר עשה · ונכרי ואל שפתיך הוא כפל ענין · ויש מפרשים אל תתהלל ביום מחר שלא יתהלל ביושר מעשיו ולא יתפאר בטוב הנהגותיו כאלו שלמו ימיו ובטותיו כי לא תדע מה יקרה לך מן העבירות או מן ההנהגו' המגונות ושמא יצר הרע גובר עליו שעה אחת וכמלא מאבד עולמו · ואמרו חכמי המוסר שלשה אין לספר שבחם עד אחריתם תבואת השדה והכרם עד האספם באוצר ובבית · והגבור עד שובו מן המלחמה · והחסיד עד שובו אל קברו ועל זה נאמר ויום המות מיום הולדו · וזהו שאמרו ז"ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך ואף בדרך כשזר יקרה באמונת כן וכבר אמרו על יוחנן ששימש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי · וכן פירשו בענין יהללך זר ולא פיך כלומ' הנה שיהללך הזרים ולא משבח אתה את עצמך שדבר מגונ' הוא לאדם לשבח את עצמו : כבד אבן וגו' · אכזריות וגו' · נטל החול הוא גם כן כמו כובד ופי' משא מלשון תרגום וישא ונטל · והם לדעתי שמות מוכרתים אע"פ שאחר מפרשים כתבו שהם סמוכים כלומ' האבן יש לה כובד גדול וכן החול ועם כל זה כעס האויל כבד משניהם · ולהפלגת הכובד ייחס במלותיו כאלו הם בעצמם הכובד · והמשא וזה הערה להזהר מכעס כל אדם ובפרט מכעס הכסיל · ואמר אחר כן אכזריות חמה ושטף אף ואף אלו לדעתי מוכרתים כלומר אכזריות יוצא ונמשך מן החמה וכן שטף וטרוניא ובלבול יוצא מן הכעס והאף אבל שכלה הבאה מחמת קנאה היא הקשה שבכלם עד שלא יוכל אדם לעמוד לפניה וכן זה הערה להשמר מן המקנא כי כל מיני הכעס יש להם רפואה לעולם אם בדרך פיוס אם בא' זה בל אבל הקנאה אין לה רפואה לעולם · וחכמי המוסר אמרו שלשה דברים אין לה רפואה זקנה · ועוני הבא מצד עצלה · ושנאה הבאה מחמת קנאה והוא אמרו כי קנאה חמת גבר ובדרך בספר קרא כעס אויל וקנאה דבר המתנגד המתגולל עלינו בכובד דבריו במופתים והטעאותיו להרוס אשיות תורתינו וכשנודיעהו סתירת דבריו שהוא צריך לסבול הרחקות יותר עצומות יריב ויקנא באכזריות יחמה ולכן ראוי להרחק ממחברתם : טובה וגו' · נאמנים וגו' · הכונה הערה כללית להוכיח אוהביו הן בנסתר הן בגלוי הן בנגלה הן בנסתר בעניני למוד החכמה לזרז בלמודה ולהדריכו באיכות הלמוד בסדרו ולהזהר בו מן הטיסה והשגגה ואמר טובה תוכחת מגולה ר"ל שהוא מגלה אותה לחבירו בינו לבינו בתוכחתו יותר מהאהבה שהיא מסותרת ר"ל שהוא מסותרת מסתירה ואינו מגלה אותה להוכיחו · ויש מפרשים טובה תוכחת מגולה כשהיא באה מתוך אהבה מסותרת ואמר אחר כן נאמנים פצעי אוהב כלומר נאמנים באהבה חזקה פצעי אוהב ר"ל פצעי לשונו בהוכיחו אותו ובביישו על מעשיו הרעים אבל נשיקות שונא ר"ל שמראה לו אהבה ותכה להרעת מעשיו הם נעתרות ר"ל כבדות ומטריחות מענין העתרתם על דבריכם ובלע"ז אנגרי"שש · ואמר החכם אני אוהב מי שיודיעני מומי ביני לבינו · ואמרו חכם שיגיד לך מומך בינך לבינו טוב

קב ונקי

אל תתהלל · אל תתפאר היום במה שאתה עתיד לעשות למחר הן בענין הצדקה שתאמר ותודיע לרבים כך וכך אתן לצדקה למחר הן בענין סחורה הן בכל דבר כי לא תדע מה ילד לך למחר ולא תוכל לעשות הדברים · ומה ילד יום · על דרך הרחבת הלשון כאלו הימים הרות ויולידו המקרים : יהללך זר ולא פיך · יספר שבחך זר ולא פיך כי אין כבוד לאדם כשיספר הוא בשבחיו · או יאמר אתה האיש המתהלל בפיך מה לך להתהלל בדבריך וסוף שיהללוך אחרים ואין צריך שתתהלל אתה בדברך וכן ידעתי כי יהללוך הנכרים ומה לך שיהללוך שפתיך · ורבותינו ז"ל אמרו יהללך זר ואם אין זר פיך · כובד אבן · כובד יש להבן ונטל יש לחול כלומר סבל ומשא שיוכל אדם לישא על כתפיו ולסבול אותם · אך כעס שיש לאויל בעת שיכעוס הוא יותר כבד וקשה לסבול משני הענינים הנזכרים : אכזריות חמה · אכזריות גדול יש בענין החמה והענין שהחמה היא אכזריות גדול ועם כל זה יוכל האדם לעמוד לפניה ואם לא נזכר וכן האף גורם שטף גדול ועם כל זה יוכל האדם לעמוד כנגדו · אמנם הקנאה מי יוכל לעמוד לפניה · הודיע שהקנאה הוא הדבר הרע על כל : טובה תוכחת · יותר טובה היא התוכחת שיוכיח אדם את חבירו בגלוי ויותר מועילה לו מן האהבה שיאהב אותו ויהיה מכסה פשעיו ומסתירם כי עם התוכחת יביאהו לחיי עד · ועם הסתירו פשעיו גורם לו שלא ישוב מהם · או אמר טובה היא התוכחת המגולה בזמן שהיא באה מאהבה שהיא צפונה לו בלבו · כלומר שתהיה סבתה אהבה מסותרת לא שיתכוין לביישו כי אז היא תוכחת רעה : נאמנים פצעי אוהב · הטעם נאמנים פצעי האוהב ומכותיו כי לטוב יכנו ויוכיחנו · ועבות ורבות הן נשיקות השונא · כלומר שיזיקו הנשיקות יותר ממה שיועילו · או יאמר כי האוהב יהיו הפשעים שיפשע ברעהו כדי להוכיחו פצעים גדולים ונאמנים על דרך מכות גדולות ונאמנות וגו' · שענינו גדולים וקיימים · ר"ל כי מי שאוהב את רעהו בנפשו פצעיו הם גדולים ונאמנים · ומי שלא יאהב אותו כל כך יוכיח אותו תוכחה קלה : נפש שבעה · תבוס כמו תמאס · אמר כי בעת שהאיש שבע מלא תאותו מן המאכל והמשתה אפי' הנופת והוא המתוק מכל דבר לא יערב לו וימאס אותו · אמנם האיש הרעב בעבור רעבונו אפי' הדבר שמדרכו שלא יאכל יהיה בעיניו מתוק · ואפשר להיות תבוס מגזי' ואבוס עמים באפי' ר"ל דורך על הנופת ולא יחשוב אותו לכלום : כצפור

מנחה ערב

עלים תכבה אש מדליק כן באין נרגן ישתוק מדון רק אתי השענות שחקרה מדין:

אך רגיל דמה גילה רעת הנרגן על איש מדינ' כי הנה כמטיל פחם גחלים בינעיר ויגבה הגדול' כן הוא איש מדיני כי הוא המגדיל המדורה · ואמר כי על כל זה הנרגן העושה הרעה בנגלוי ומתהללה קשה המיני כי הלא איש מדנים מגלה לבו ומעיד כהם לגונו הרע לעיני הכל וכ־נס כמטיל פחם לגחלים ועלים לאש ולא יזהב האיש על הבוכח שמגלה כברחתו עושה רעה שמגלה רעתו כלא' על הנרגן שעושה הרעה ומראה עצמו כמצטער על הדבר ובלתי מכין להרע קשה מהכל וזהו דברי נרגן כמתהלמים וגו' כלומר מי יתן והיה הנרגן כאיש מדנים שמחרחר הריב באופן נגלה כמשליך פחם לגחלים ועלים לאש אך דבריו הם כמתלהמים שה' כמתהלמי' ומצטערי' כמקבל מהלומות מדרג' מהדבר שמביא הרכילות כמצטער רומר אוי לי כמה אני מצטער על משלכם וריבכם והלואי לא הייתי שומע מה שנדבר עליך כי צר לי מאד וכן יסיב על כנכדו ולומר צר לי עליך כי שמעתי עליך דבה רעה והנני מתלהים ומצטער אל הדבר והלואי לא נמלאתי בדברים האלה כי רע עלי המעשה וע"י לומר הדבר כן מספקים הלשון הרע עד חדרי בטן שאומר בלבו כל א' מהם הנה איש לדיך היום הזה כי הלא מצטער הוא על הדבר והלואי לא שמע לא הנידוני יודע רפר הוא מגלו' מפני השלום מנדקהו ואין ספק שמגלי' טפח ומכסה טפחיים ונהפך הוא וזהו דברי נרגן כמתלהמי' והם ירדו חדרי בטן ובתחבולה זו שעושה כמצטער ומדבר כחולה אפי' באפס גחלי' ובתחלת ריב יגדיל המדורה משא"כ איש מדנים שלא יבעיר רק בהדרגה ובהיות כבר גחלים: ומה בין זה לאיש מדני' המחרחר ריב בגלוי הוי כי האיש מדני' אינו עוש' לפוי לרוע לבו ולפסר לא יקבלו ממנו כי רע עליה' המעשה אך זה מראה ככסף מבחוץ עם שהוא סיגי' אך הלב הוא הרס אשר הלב רע מלופה בו ע"כ יחשוב הרואה כי גם לבבו הפנימי ככסף ואין רצונו רק היות בו סיגים ובאומו לפוי יולד הלבבות וידליק ודלי לב השומע והם קשים מרוע הלב הפנימי כי האדם יראה הלפוי ולא הפנימי' נמצא כי השפתים הדלפי' הם כדולקים בעצם ולב אינו קרוע אך אינו דולק כשפתים וזהו שפתים דולקים ולב רע:

וזה דרכו של איש זה שאחר הגלות לבו מתוך דברי ינכר כנגד במחתרת וזה יעשה יחיד להפית ולבים עלי' ע"ג עלי' על הסדיקים ובקיעים שבהם וגירה הניחו לבל ירדה ברוע

כ"א שמאהבה ידבר וזהו בשפתיו ינכר שונא שאוהב ומתנכר בשפתיו מהיות שונא ולהראות כי לא שונא הוא ולא כן לבו כי אם ובקרבו ישית

רְעֵבָה כָּל־מַר מָתוֹק׃ כְּצִפּוֹר נוֹדֶדֶת
ל׳ ב׳ מל׳ מִן־קִנָּהּ כֵּן אִישׁ נוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ׃
ז׳ שֶׁמֶן וּקְטֹרֶת יְשַׂמַּח־לֵב וּמֶתֶק רֵעֵהוּ
יתיר ה׳ מֵעֲצַת־נָפֶשׁ׃ רֵעֲךָ וְרֵעַ אָבִיךָ
ד׳ מל׳ בסי׳ אַל־תַּעֲזֹב וּבֵית אָחִיךָ אַל־תָּבוֹא
בְּיוֹם אֵידֶךָ טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב מֵאָח
ד׳ רָחוֹק׃ חֲכַם בְּנִי וְשַׂמַּח לִבִּי וְאָשִׁיבָה
ג׳ חֹרְפִי דָבָר׃ עָרוּם רָאָה רָעָה נִסְתָּר
פְּתָאיִם עָבְרוּ נֶעֱנָשׁוּ׃ קַח־בִּגְדוֹ כִּי־
ד׳ עָרַב זָר וּבְעַד נָכְרִיָּה חַבְלֵהוּ׃

מברך

דְּכַפְנָא כָּל מֵירָם וּמְרִירוּתָא חָלֵי לֵיהּ:
הֵיךְ צִפְּרָא דְּמִשַׁנְּאָ מִן קִינָא הֵיכְנָא
הוּא גַבְרָא דְּמַשְׁנֵי דוּכְתֵּיהּ: מִשְׁחָא
וּבוּסְמָא דִמְחַדֵּין לִבָּא הֵיכְנָא גַּבְרָא
דִּמְבַסֵּים לְחַבְרֵיהּ בְּתַרְעִיתָא
דְנַפְשֵׁיהּ: חַבְרָךְ וְחַבְרֵיהּ דְאָבוּךְ לָא
תִשְׁבּוֹק וּבְבֵיתָא דְאָחוּךְ לָא תֵיעוֹל
בְּיוֹמָא דְתַבְרָךְ טָב שִׁיבְבָא קָרִיב מֵאַח
רָחִיק: אִתְחַכַּם בְּרִי וַחֲדֵי לִבִּי
וְאַחֲזַר מִלְּתָא לְאִלֵּין דִּמְחַסְּדִין לִי:
עֲרִימָא חֲזָא בִישְׁתָּא וּמִטַּשֵּׁי וְשַׁבְרֵי
עָבְרִין עֲלַהּ וְחַסְרִין: מִתְנְסִיב מַרְעוּטֵיהּ דְּמַן דְּעָרִיב לְנוּכְרָאָה וְעַל אַפֵּי נוּכְרִיָּא
מַשְׁכְּנֵיהּ:

דמברך

נודד ב׳ מ״ל וסי׳ כעוף נודד קן משולח · כן איש נודד ממקומו : ישמח ז׳ וסימ׳ בתלים סימן ק״ד : תבוא ד׳ מ״ל בסיפ׳ וסימ׳ נמסר בתלים בא״ב רבתי אות ת׳ ובסיפרא סי׳ כ״ב : ואשיבה ד׳ וסימ׳ ואשיבה כל העם אליך · ואשיבה ידי עליך · ואשיבה שפטיך כבראשנה · ואשיבה חרפי דבר :

רשי

נודדת מקנה · שהולכת ומטלטלת · כן האיש הנודד ממקומו ת״ח הנודד מן הלמוד מלחזור על גרסתו · שמן וקטרת · ריח שמן אפרסמון וריח קטרת משמחין לב · ומתק רעהו מעצת נפש · מי שחברו מקרבו וממתק לו בדבריו הוא טוב ממה שנפשו יועצתו : ד״א ומתק רעהו המכשי׳ מעשיו שהן מתוקי׳ להקב״ה טוב לו ממה שהוא ממלא תאות לבו : רעך ורע אביך · הקב״ה שנקר׳ רע לישראל ורע אביך שחיבב את אבותיך : אל תעזוב · ואם עוזבת יבא עליך פורענות · ובית אחיך · אל תבטח בבני עשו וישמעאל שיקרבוך · מצינו כשגלו ישראל לבבל היו אומרים למוליכהם בקולר בבקש׳ מכם הוליכנו בדרך אחינו בני עשו וישמעאל והיו בני ישמעאל יוצאי׳ לקראתם ומקדמין אותם במיני מלוחים ונודות נפוחים : מאח רחוק · טוב שישכן ביניכם הקרוב לקוראיו משתבואו אצל את שנתרחק לאמר יקרבו ימי אבל אבי וגו׳ : חכם בני התחכ׳ בני ושמח לבי · ואתה לבי שמח בך : ערום ראה רעה · רוח פורענות הבאה על הארץ ונסתר הימנה שמשך ידו מן העבירה ופתאים לא נסתרו לא עברו בדרך רעה ונענשו ונפסדו : כי ערב זר · אדם שנעשה ערב גורם שאומר הדיין למלוה קח בגדו : מברך

רלבג

כצפור נודד מקנה · לסבה חזקה בשלא תוכל לחיות בארץ מפני חוזק החום או חוזק הקור כן איש נודד ממקומו ר״ל שאין ראוי שיהיה נודד ממקומו אם לא לדמיון הסבה הזאת כמו שמצאנו באברהם וביצחק שהתעוררו להעתק ממקומם לסבה חזקה והיא הרעב שהיה שם או ירצה בזה שכמו שהצפור נודדת מקנה תמצא בלי קן ותצטרך לבנותו כן איש נודד ממקומו יחסר לו כל : שמן וקטרת · הנה הסבה בשמן והרבו׳ הקטור׳ טוב הריח ישמח הנפש והם דברים באים מחוץ כן מתק סוד האדם עם רעהו ללקיחת העצה טוב מהעצה שיקח האד׳ בנפשו בלי עזר אחר · רעך ורע אביך · מי שהיה רעך ורע אביך אל תעזבהו כי טובה לך אהבתו מאד ולא תשען שתבא אל בית אחיך ביום אידך ותבטח בזה לעזוב אהבת רעך כי טוב לך שכן קרוב יותר מהאח שהוא רחוק לך רחוק המקום כי רחוק המקום הוא נותן שימעט שקר האהבה ואולם השכן הקרוב יהי׳ מוכן לך תמיד לעזור ולהועיל בכל עניניך : חכם בני · אתה בני התחכם ותשמח בזה העניין לבי ותישרני בזה שאוכל להשיב דבר למחרף אותי על החרפות שיחרפוני אך אם תוכל תסבב שלא תוכל להשיב חורפי דבר נוראתי שיספר מומיך : ערום · מי שהוא ערום וחכם ראה רעת הגוף והבליו ונסתר מהרעה ההיא במשלו על תאוותיו אך הפתאי׳ הנפתים לתאוות עברו בהם והשיגם רע והוא שכלם ערב שכלם אל הנפש המתאוה ולוקח המשכל לבושו וקשוטו והוא מה שיש לו כח עליו מהשגת המושכלות : מברך

אבן עזרא

על כן כאשר הצפור שהיא נודדת מקנה אחר מחייתה כן איש נודד ממקומו לבקש מחייתו ויהיה שבע : שמן · לשמחה וקטרת להריח נותן שמחה ללב · וכן ישמח לב מתק רעהו מעצת נפשו שיעצהו מתק סוד כאשר ייעץ לנפשו המתק ישמחהו כמו אשר יחדיו נמתיק סוד כתייעץ מתק סוד : אל תבא ביום אידך · כי ישכיך כענין כל אחי רש שנאוהו : טוב שכן קרוב · שיהיה קרוב לעזרך מאח רחוק מאידך על כן אל תעזוב רעיך : חכם ללמוד חכמה · חרפי בעבור שלא היה לו בן משכיל : ערום · פתאים עברו · חוק מלוה על כן יענשו הפתאים וימותו בלא עתם : קח · מברך

ר׳ מנחם המאירי

טוב לך מחבר שיתן לך דינר זהב בכל עת שיפגשך : נפש וגו׳ · תבוס בסמ״ך והוא כמו תבוז בזי״ן והכונה בכלל שהנפש השבעה והוא משל על השמח בחלקו ומסתפק באשר חננו הבורא אינו רוצה להון רק במותר לו אבל מבזה עסקי העולם אפי׳ מה שאיפשר לבא לידו בהיתר ובעמל מעט והוא הדמיון בנפש ונפש רעיבה והוא מה שהוא להון ובלתי שמח בחלקו כל מר מתוק ר״ל ערב לו כל ריוח שבעולם הן בהיתר הן באיסור כמאמר המשורר מספר מדות הכסל אקבץ הון בצדק או בעון והיא הערה להיות כל אדם שמח בחלקו ומסתפק בשלו כמאמ׳ איזהו עשיר השמח בחלקו ובספרי המוסר אמרו גדר העושר ההסתפקות ובדרך נסתר הפך הדברים רומז למה שאמרו רבותי׳ ז״ל והוי שותה בצמא את דבריהם כלומר שבהיותו לומד לפניהם עם היותו מתמיד בכך לא יהא הדבר אצלו עם רוב רגילותו כמי שהוא קץ בענין בלא כוסף ובדרך המשתוקקות כאדם צמא ותאב לכך · וכאמרם ז״ל היום הזה אנכי מצוך בכל יום ויום תהא חביבה בעיניך כאלו היום נתנה · ועל זה אמר נפש שבעה כלומר שלומד כאדם שבע וקץ בדבר תבוס נפת כלומר אפי׳ הדברים הערבים ושלמודם מגיע בלא עמל וחקירה כבדים בעיניו ונפש רעבה כל מר מתוק וכל מרירות העמל והטורח מתוק והוא הערה שיהודרו על הלמוד תמיד : כצפור וגו׳ · בנגלה הערה תוריית ריחם על הנדים הנודדים ממקומם ללחם טרפם ואמר שהוא כצפור אשר יגרשוה מקנה אשר לא תמצא מנוח ותלך בדאגה הנה והנה · ובדרך נסתר היא הערה לחכם שלא יתבטל משקידתו בחכמה אפי׳ לאחד כל ימיו שהשכחה מצויה מאד לכל אדם וכל שכן לזקנים שכבר למדו וכמו שאמרו ז״ל בבריתא של אבות יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים ולשכחה בשתי שנים · ולי בו פי׳ לפי הנגל׳ הערה שלא להיות האדם מתגאה ביותר מן הראוי לו ומקומו פירושו ממדרגתו כלומר מי שפסיע פניו ממדרגתו להגביה עצמו הוא כצפור נודדת מקנה שלפעמים איננה יכולה לשוב בו וכן הוא לפעמים אף מדרגתו הראשונה לא יניחו לו גמלא אזל למיבעא קרני אודני דהוו ליה גזו מיניה · ויש מפרשים בנגלה ג״כ הערה לבל יכלה האד׳ את ימיו בהרחקת נדוד כי אולי יבואהו סבות שלא יוכל לשוב לביתו ויהיו כל ימיו מכאובים : שמן וגו׳ · הערה להיות הנדרש נותן עצה הגונה ונאותה לשואל ולהדריכו בשאלתו בעצה נכונ׳ בכל לבבו ובכל נפשו והו׳ שאמרו ז״ל שמן וקטרת ישמח לב ר״ל בריחו ושמן ר״ל שמן אפרסמון וכיוצא בו שמשמח את הלב בריחו וכן ישמח הלב מתק רעהו מעצת נפש והמ״ם שבמלת מעצת אין פירושה יותר אבל פירושה מתק רעהו כשהוא מעצת הנפש ר״ל בכל לבו ובכל נפשו ובלע״ז קוסילדקור ומתק פירושו מענין כמתיק סוד ונקר׳ כן ר״ל לשון מתיקו׳ מענין הטעמה והתישבות עצה בתוך הלב · וכן הנה ומתק רעהו מה שיטעים האוהב בלבו ויתישב בעצמו להטיב לאוהב עצה על מה שישאלהו ובנסתר דמה השגת אמתת מציאותו י״ת המושגת מצד פעולותיו כענין ריח שהוא מושג אע״פ שאינו נראה כענין לריח שמניך טובים וקראה באחדות שכלו עם מושכלו מתק רעהו הבא מתוך עצת נפש או כפרש שהשמן והקטרת ישמח לב כן כשהולד ממתק רעהו מעלת שכלו הוא שמחת הלב · ויש עוד לפרש ומתק רעהו וכו׳ · כלומר כמו שהלב שמח לריח הקטרת כן מתיקות הסברה היא כשבאה מצד הנפש ר״ל מצד מעלת החכמה והיא אהבת מעל׳ שהיא הנכבדת שבכל מיני האהבה שהם הרבה מינין אהבת קורבה ואהבת תועלת ואהבת בטחון ואהבת הנאה ואהבת מעלה כמו שהתבארו פרטיהן בספרי החכמים ודעהו שם כמו שכתבנו : רעך וגו׳ · אחר שהזהיר בפסוק שלפניו בנאמנו׳ האהבה דבר עוד בהעמדתה לומ׳ שלא יעזבנה ואמר רעך ורע אביך אל תעזוב כלומר אבל התחבר תמיד באהבתם ולהפליג במעלת אהבת האוהב הודיעו שביום צרתו ימצאהו יותר נאמן מאחיו וקרוביו והוא אמרו ובית אחיך אל תבא ביום אידך וקרובך להעזר כי טוב שכן קרוב ר״ל קורבת הלב בנועם אהבה מאח רחוק ר״ל ריחוק הלב ולקח שכן במקום אוהב כי האהבה היא השכונה האמתית ובדרך נסתר פי׳ זולתי שהזכיר הנה במקום המלך הזקן ורעך ורע אביך הוא כפל ענין כלומר רעך שהוא רע אביך ר״ל השכל והרע הזה הוא השפע השכלי המדביק בין השלם ובין השכל · ויום אידך הוא הזמן שהוא צריך לאח להעמדת חמרו וגופו ואמר על זה ובית אחיך אל תבא ביום אידך כלומר לא תעיוד בביתו ר״ל שלא יתעכב שם בדרך שתניעהו בזה עזיבת רעו ורע אביו אבל אף בעת השתמשו בצרכי החומר ישים לבו ועיניו אל זה הרע הנאמר עליו זה דודי וזה רעי והוא הנקר׳ שכן כלומר שהוא עיקר המשכן וקרוב כי אליו שית׳ הכונה והוא הנקרא אח רחוק להיותו רחוק בבחינת האיכות ובלתי מכוון לעצמו : חכם וגו׳ · חורפי פירושו מי שיחרפני ויגדפני כי האב יתגבר לחכמת הבן ולמעלתו כענין כחצים ביד גבור כן בני הנעורי׳ · והיא הערה לזרז את הבן בלמוד עד שישמח אביו בו ובדרך נסתר קרא התלמיד השלם בן · ואשיבה חורפי רמז על המתנגד על הדרך שכבר התבאר : ערום ראה רעה ונסתר עד קללה תחשב לו · רבותי׳ דרשוהו על הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל קללה תחשב לו פירו׳ מאת האל והוא ייעוד עונש ובדרך פשט נראה שבא על אזהרת החונף כלומר על שמחניף את חבירו ומברכו ומשכים לפתחו בהתמדה

אבן יחיא

כצפור וגו׳ הנה נזה בספר קהלת אם רוח המושל והוא היצר הרע ירצה להתנאות ועלה עליך מקומך אל תנח והשפילהו והשליכהו ארצה · וזהו אומרו פה האיש הנודד ממקומו שהניח מקומו ונתעלה ונתגאה עליו רוח המושל מהיצר הרע הוא הולך נע ונד בלב מטורף כצפור הקטן שנודד מן קנה כפעם הראשונה שיעוף כי איננה יודעת לשוב אל קינה ואנה תלך ותעמוד וכן המוטעה הלז אשר גבר יצרו עליו הוא מטורף ואינו יודע מה תיקונו כדי לשוב לאיתנו הראשון · שמן וגו׳ כאשר שמן הנר הדולק וקטורת מעלי בשמי׳ הודו הטובים ישמח לב · כן ישמח לב האיש המוטעה המטורף במתק דברי רעהו בעצת תקון נפשו אשר ייעצהו איך ימתקנה וישפיל יצרו הרע אשר גבר עליו · ריעך וגו׳ ולכן ריעך וריע אביך אל תעזוב ולך אצלם לקחת עצה ותוכחת על עניניך ביום אידך כשהיצר גבר עליך · והם הרבנים היודעי׳ דת ודין · ובית אחיך והם האנשים הדומים אליך אשר גבר יצרם גם עליהם אל תבוא ביום אידך כי אין לאל ידם לעזרך ואדרבא יעיקוך מהטוב · וטוב שכן קרוב שהם החכמים שיקרבוך לטובה · מהאח רחוק שהוא הדומה אליך שירחק אותך וידיחך מהטוב :

חכם בני וגומר הוא ציווי מהאב לבנו ולכן נוקד החית בחטף פתח ור״ל מבקש להתחכם בני למען אזכה לעולם הבא בזכות׳ כי ברא מזכה אבא וישמח לבי שהיא נפש המשכל׳ שם · ואשיבה חורפי דבר בעולם הזה כי אשרי אשר ימלא את אשפתו מהם כי ידברו את אויבי׳ בשער · ערום וגו׳ וכן זולת הטוב בזה ובבא שימשך מחכמתך אלי · גם אתה תזכה בטוב ההוא בעצמו כי החכם הערום הרואה את הנולד ראה רעה הן בגופני הן ברוחני ולכן בשכלו ידע להסתר ממנו ולהחבא כמעט רגע עד יעבור זעם · ואמנם הפתאים בבלתי רואים את הנולד לא נסתרו ונחבאו מהרעה אבל עברו ולכן נענשו והוא משל על כי לא הכינו צידה לדרכם וכבהמות עברו חק וחטאו וכבהמות יענשו · קח וגו׳ ציווי האב לבן חכם שהוא שופט בעמו מפני חכמתו לאמר לקח בגדו מהפתי אשר לפתיותו עשה ערבות חסך גדול ממון בעד זר אשר לא הכירו · וכשהנושה יבוא לגבות את חובות תשפוט משפט צדק שיקחו כל אשר לו עד בגדיו אשר עליו · וגם כן הפתי הלז אשר נתפתה לאשה נכריה חבלהו מלשון וחבל את מעשה ידיך ור״ל שתיסרהו בשוטים מכת מרדות עד שישוב ממעשיו הרעים · מברך

קב ונקי

כצפור נודדת · מן קנה לבקש מחייתה ומחיית בניה · כך הוא צריך שיהיה נודד ממקומו אם אין לו ריוח מצוי שם ילך למקום שימצא ריוח כדי שיוכל להתפרנס בכבוד הוא וביתו · או יאמר כמו שהצפור הוא מוכן אל הנסיעה ואל הנדוד כן האיש הוא מוכן אל הנסיעה לנדוד ממקומו · ובא להעיר האדם שיכין לו כלי הנסיעה ויכין מן הצדה מה שהספיק לו בדרך הרחוקה ויחשוב אנה יכוין תחנותו בעת שישב מן העולם הזה · ומה הם המעשים אשר ילווהו : שמן וקטרת · שמן המור וקטרת הסמים משמחים לבו של אדם בשביל הריח הטוב ועצת רעהו הנאמן המתיק אליו יותר מעצתו · או יאמר כמו שהשמן והקטורה ישמחו בלב כן השמח לב האדם המתיקות שיהיה לו מחברת רעהו · ונתן הסבה בזה ואמר מעצת נפשו כלומר בעבור העצה הטובה שיתן בכל ענייניו : רעך ורע אביך · מי שהוא רע אביך כל ימיו ולא רימהו ובאותו ההתמכות יהיה עמך אל תעזבהו · כי לא תמצא תמיד אוהב כמוהו ובית אחיך בלבד לא יספיק לך לשארך רק יהיו לך מן הרעים שיושיעך בעת צרתך כי לפעמים ירחק ממך אחיך · ואם לא יהיו לך רעים לא ילך ענייניך אל השלימות · ויותר טובה תגיע לך מן השכן שהוא קרוב אלך בעת צרתך מן מה שיגיע לך מן האח שהוא רחוק ממך בצרתך · חכם בני ושמח לבי · חכם נוי מן הבנין הקל וכאשר יהיה לי בן משכיל לא אתבייש מאדם שיחרפני · ונכון לפרש אם יחרפני אדם בדבר חכמה ומוסר ישיבנו בנה חכמתך אם לא תדע מלבי : ערום ראה · כשיהיה רעה בעיר או בדרך מי שהוא חכם יסתר שלא ילך במקום ההוא עד יעבור זעם · ואנשים פתאים וכסילים עוברים באותם הדרכים יהיו נענשים הן בגופם הן בממונם · ויפרש שרה ערום במקום הזה המבין בחכמת משפטי הכוכבים שרואה חיבור גוזר על השחתת עיר או גליל הוא יברח משם אל מקום אחר · או ירוץ אל מגדל עוז שם ה׳ וגו׳ : קח בגדו · מי שיעשה ערבות לאיש זר · או שהפסיד ממונו ועשה חוב בעבור שבה נשים נכריות ראוי הוא שיבואו לביתו לעבוט עבוטו · ואם לא ימצאו לו דבר אחר יפשטו את בגדיו ויקחם בעבור החוב · ופי׳ חבלהו קח משכונו : מברך

מנחת ערב

ישית מרמה ואם ייטיב אמריו אין זה כי אם מן השפה ולחוץ: לכן איש כזה כי יחנן קולו ויהיו דבריו כמתלהמים אל תאמין בו וגו׳:

אך חכם שנאה מאתך שלא תגלה לו שתשנאהו במשאך ומתנך עמו וזהו במשאון למען ישוב שאיך מבין רעתו ורמאותו אשר שת בקרבו ובזה לא ימשך ממך ויהיה הולך ומתגל׳ רעתו יום יום או לאט לך תדרוש ותחקור בדבותיו עד תגלה רעתו ברבים בראיות ומופתים שלא יוכל להכחיש ויתפש כגנב במחתרת כי מגוה לפ שם הרשעים כאלה : ושמא תאמר אולי לא תגלה רעתו ומה בלע בעם תו שנרה לבל ישמר עד יפול ויתגלה אל תירא מזה כי הנה ברית כרותה מאתו ית׳ כי כורה שחת בה יפול ולא יבצר מהתרג׳ ו השתלשל הדברים שיתוך דברים עצמו או ע״י זולתו יפול ויאחז ב׳ כודה רעתו ואם אמת היה הדבר אשר היה מוליך ומביא מזה לזה ולא היה כורה שחת אשר לא היתה רק גולל אבן כדור המתגלגל ב גל אדם במלירות האב כנף היה בעולם אלא שהיה הוא גולל תורה מזה לזה גם היה אליו תשוב יכ״ש שהוא חולפה ולשכ׳ ביסא :

כבד הבני יאמר על שמ׳ שסבל כבד אבן ישראל שאמר היכה אשא לבדי וכו׳ או כובד אבן של עוג שאמרו רבותינו ז״ל שהיה סובל בידיו וגם נטל החול הקשה מזה שנטלטל על דבר המצרי שטמן בחול וגלהו דתן וסבל ולא הרע לו אחר כך כחום׳ ולא הרעותי את א׳ מהם וסבל ומה היה שהרע לקרח אלא שבעם הויל הו׳ קרח היה כבד משניה׳ וכן בכל אלה סבל ולא שאל מות ואפילו בעגל שאמר מחני נא היה לשון בקשה ובקנאת יהושע האליט לשאול מות לנ״א אכזריות חימה ושטף אף הקשה מהכל כמפורש בקודם כל זה סבל ולא קריה א׳ מיהושע ושאל את נפשו למות והקדים האבן לחול לומר הכבד כבד באחרונה בהדרגה כמדובר :

ידנה אשר יוכיחוהו בגלוי הלא יתבייש ויקפיד ולא יקבל ואדרבה יתפקר יותר אמר כי אין זה רק כשאינ׳ מתוך אהבה פנימית אך כשהיא מאהבה מסותר׳ טובה היא כי הלבבות כמראות וכאשר מלב המוכיח יצאו אמריו בלב המקבל יכנסו וירבה להטיב כי הכל הולך אחר כוונת לב המוכיח הדע שכן הוא שאלה גדולה מזו נראה בעינינו שאם אשר הוא אוהב נאמן יכה ופצוע ליש׳ את בן או תלמיד או זולתו למען ילך בדרך תמי׳ הלא יהיו נאמנים פצעיו ויעבו שליחות׳ שיתקבלו ויועילו ונהפוך הוא באים שונא שאם ירבה נשיקות ופיוסים לא יכנסו בלב מ׳שנא׳ לו ואדרבה יהיו בעיניו לנעתרות ולכבדו׳ כמשא

מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ בְּקוֹל גָּדוֹל בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים קְלָלָה תֵּחָשֶׁב לוֹ:
טו דֶּלֶף טוֹרֵד בְּיוֹם סַגְרִיר וְאֵשֶׁת מִדְוָנִים נִשְׁתָּוָה:
צֹפְנֶיהָ צָפַן רוּחַ וְשֶׁמֶן יְמִינוֹ יִקְרָא:
בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי רֵעֵהוּ:
נֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ וְשֹׁמֵר
אדניו

ג' מל' · י' · ג · ל וחד היו׳ ברזל ברזל ·

דִּמְבָרֵךְ לְחַבְרֵיהּ בְּקָלָא רָמָא בְּצַפְרָא בְּקִידוּמָא לְווֹטְתָא תִּתְחַשִׁיב לֵיהּ: אֵיךְ דַּלְפָא דְּנָטִיף בְּיוֹמָא דְּסַגְרִירָא הֵיכְנָא אִתְּתָא תִּגְרָנִיתָא דְּנַצְיָא: רוּחָא גַּרְבַּיְיתָא קַשְׁיָא וּבִשְׁמָא דִּימִינָא מִתְקַרְיָא: פַּרְזְלָא בְּפַרְזְלָא לָטִישׁ וְגַבְרָא לָטִישׁ אַפֵּיהּ דְּחַבְרֵיהּ: דְּנָטִיר תֵּינְתָא אָכִיל פִּרְיָהָא וּדְזָהִיר
במריה

השכים ג' מ"ל בליש' וסימ' מו שלש עשרה שנה · ואשלח אליכם את כל עבדי בתרא · מברך רעהו בקול גדול בבקר השכים : ואשת ו' וסימ' ואשת נח ושלשת נשי בניו · ואשת נעורים כי תמאס · היא הברתך ואשת בריתך · ואשת איש נפש יקרה · ואשת מדינים נשתוה · ואשת חצרון אביה :

בברזל ל' יחד · בברזל

רשי

מברך רעהו · יש משבח את חבירו יום יום והברכה נהפכה לקללה שאומרים עליו שהוא ותרן במתנותו ועשיר והכל באין ושואלין ממנו והמלכות מתגר' בו לגבות ממון כך נדרש במסכת ערכין ועוד יש במדרש ר' תנחומא כנגד בלעם שהיה מברך את ישראל בקול רם שנ' וישא משלו ויאמר · לשון נשיאות קול · וסופו יעץ להחטיאם : דלף טורד · גשם הנוטף מן הגג לתוך הבית וטורדין את בני הבית : ביום סגריר · יום גשם שהכל נסגרי' בבתיהם · ואשת מדונים נשתוה · שניהם שוין : צפניה צפן רוח · מי שסבור לשומרה מתזנותיה לפינת רוח הוא כשם שאי אפשר לצפון הרוח כן הוא לא תצפנה · ושמן ימינו יקרא · קורא הוא הצרע' לבוא עליו עד שיגרשנה כמצורע המטהר בשמן בבהן ידו הימנית : יחד פני רעהו · יחדד · ת"ח מחדדין זה לזה בהלכה : יאכל פריה · וכן שומר אדוניו יכובד ויאכל פרי מעלליו · כמים הללו הפנים שאתה מראה לתוכן הן מראות שלך · כן לב האדם לאדם מכירו לפי מה שאדם יודע שחבירו אוהבו כן הוא מראה לו פנים :

שאול

רלבג

מברך רעהו · מי שמברך רעהו בקול גדול והוא רגיל בכך וישכים לברכו בבקר יום יום זה הענין יחשוב לו לקללה מאת הש"י כי עושה מאדם כמו אלוה ויותן לו ההודאה והברכה בדמיון מה שראוי לתת לש"י · או ירצה שאשר יברך את רעהו בקול גדול על הטובה שהטיב לו וחננו בדרך שישמעו דבריו לא יתאחר הזמן שתחשב לו לקללה כי זה יסבב שיבאו אנשים בלתי הגונים לבקש מרעהו מאותו הדבר אשר ברכהו עליו והמשל שאם בירך ראובן לשמעון בקול גדול על ששלח אשישת יין טוב הנה ישמעו דבריו אנשים רעים וילכו לשמעון שיתן להם מהיין ההוא ויגרום לו בזה הפסד אחת אשר הועילהו ובכמו זה הענין צריך האדם להזהר שלא יתן כלו לחבירו במה שאפשר שיגיעהו נזק והמשל שכבר יקרה ששאל שר גדול משמעון שישלח לו מיינו ואמר שאין לו יין טוב ובאותו מעמד בא ראובן וברך את שמעון על מה שנתן לו מיינו הטוב כי זה יהיה סבה שיכעס על שמעון השר הגדול ההוא והנה רבו מאד המיני' אשר אפשר שיגיע בהם נזק מזאת הברכה ואפשר שירצה בזה עוד שאשר יברך בקול גדול מחשבתו אשר באה אליו תחלה בחקרו בעיון מה ויהיה זה סבה שיקצר מחקור בו עוד על שאר המחשבות הנופלות בו הנה זה הענין תחשב לו לקללה כי זה ממה שיסגור לפניו שערי העיון : דלף טורד · הנה כמו שיקשה ביום שיצטרך האדם לעמוד נסגר בביתו מעולם המטר כשיהיה דולף בביתו עד שלא יוכל להגן עליו מהמטר כן הענין באשת מדינים כי האדם יבטח בבואו לביתו כי שם ינוח לו והיא מטרדת אותו ומכאבת לבו בכל שאין לו תחבולה למלט מהתלוננה עליה : צופניה · מי שידמה לצפנה לכסות קלונה לא יוכל על זה כי היא תגלה נבלותה כמו שלא יוכל האדם לצפון הרוח שלא נודע במקום שהוא בו כי בנשיבתו הוא מודיע מציאתו ומקומו וכמו שלא יוכל לצפון שמן אשר ימושהו ידו כי ימינו יקרא לאנשים שיש לו שמן מפני רושם השמן שיש בו : ברזל בברזל יחד · הנה כמו שהברזל מתחדד בברזל כן החברים מתחדדים זה את זה בדבר העיון : נוצר תאנה · הנה כמו שנוצר התאנה יאכל פריה ולולי שמירתו אותה יאכלו אחרים פריה כן מי ששומר אדוניו ישיגנו ממנו הפרי הראוי ואחשוב שרמז באדוניו אל החלק המושכל באדם והוא השכל כי כאשר ישמר אותו שלא ימשלו בו שאר כחות הנפש · יקרה הכבוד והחכמה : כמים הפנים · הנה כמו שירשמו במים מפני המביט בהם ויחשב הרושם ההוא אל ראותו בדרך שיראה בזה תאר פניו כן ענין בלב האדם לאדם כי האדם ישיג מהות צורתו במה שישפע לו ממנה והשפע ההוא ישיב לב האדם לראות בו עצמו וזה מבואר מדברינו בספר הנפש ובמאמר הא' מספר מלחמות יי' ושם התבאר היך ישכיל האדם זה הכח אשר לו להשגת המושכלות מופשט וערום מהמושכלות :

שאול

אבן עזרא

מברך · שנים דבקים · מברך רעהו הוא שהיה ערב בעבור זר ומברך רעהו המלוה בקול גדול כדי שישמעו אחרים הברכה למצוא חן בעיניו שלא יקח בגדו בבקר השכם שישכים למלאכתו ויברכהו יחשוב לו רעהו המברך כאילו קללו ולא יחמול מקחת בגדו : דלף · היא טפת המטר כמו ידלוף הבית · טורד מגרש תרגום ויגרשום וטרדינון · סגריר כפול הלמ"ד על משקל זרזיף כלומר ביו' שיסגרו בני אדם מפני דלף המטר הטורד והמגרש אותם · או המטר נקרא סגריר · ואשת מדינים נשתוה לדלף שהיא מגורשת משכניה · והרוצה לצפון אותה שלא ירצה לשאת מדנים יצפון רוח והכל אפי' שמן מור שתמשח ימינו האשה יקרא לה לפתותה רוח הוא כי לא יוכל ליסרה ותהפוכות הרוח רבות ואין יכולת באדם לאחוז בה על כן דמה האשה לרוח ובענין שהימין מוכנת לכל דבר אמר ושמן ימינו וכמוהו הנה ימינך : ברזל בברזל · בי"ת בברזל מוספת במקום שנים והטעם בפני רעהו וטעם הבי"ת בעבו' יחד שנים שרשים חדד יחד ונקרא הזעם פנים בעבור שיראה בהם כמו שמני' פני יי' חלקם ופניה לא היו לה עוד ועניינו זעם וחרון וכן פי' ברזל בעבור ברזל הוא מחודד וכן הוא איש יחד בעבור פני רעהו כלו' שהוא מחדד לריב עמו בעבור חמות רעהו : נוצר תאנה · יתכן שיהיה דבק למעלה שאין ראוי להתחדד עם אדוניו כמו עם רעהו ומי שישמרהו מכל דבר רע האדון יכבדהו : כמים ·

שאול

ר מנחם המאירי

בהתמדה ודרך חנופה קללה תחשב לו · ואיפשר שהוא נקשר לשלמעלה הימנו שהוא עושה כן להוציא ממנו באי זה צד כגון שיהא ערב לו ערובה ומתוך כן לסוף אותה ברכה נחשבת לו קללה מצד ההיזק שהגיע לחבירו בכך · או הוא אזהרה על לשון שפעמים מתראה כמברך והוא מקלל כענין שאמרו ז"ל לשון הרע בלצק והוא שאמרו ז"ל חד זמן למות בי מלכא לא הוה תייך חד בר נש דשמיה קופד אמר חד מיניהו יומא כי אהידנא לית קופד ולית חינך אמר ר' פלוגי זהו לשון הרע בלצק · והרי שכל כיוצא בזה הוא עושה עצמו כמברך ונעשה מקלל · ובדרך נסתר מברך רעהו עניינו יצר הרע כאמר' ז"ל אל תאמינו ברע זה היצר הרע בקול גדול ר"ל בפרהסי' וכדרך המשתמש במוחלט · ובבקר השכם ר"ל בהתמדה ובזריזות הקללה תחשב לו כי הוא גורם לעצמו קלל' כמורגלת לקרב לשחת וחיתו לממיתים : דלף וגו' · צופניה וגו' · סגריר הוא שם מן סגר ויקרא יום הגשמים כן להיות האדם נסגר בו בביתו ודלף טורד הוא הדלף שאינו פוסק מלשון טרדא · ויש מפרשים מלשון מגרש כמו לך טרדין כלומ' שמגרש האדם מביתו ואמר הדלף הטורד ואשת מדינים שוים · ונשתוה כלומר שהיא שוה עם דלף הטורד כמו שהאדם יצא מביתו לסבת הדלף כן יצא לסבת אשת מדינים · ואמר צופניה צפן רוח כלומר שאי אפשר להעלים עניינה ומי שיחשוב להעלימה הוא כמי שיחשוב להעלים הרוח הנושב · וכן ושמן ימינו יקרא ר"ל יכריז כלומר מי שכמשחה יד ימינו בשמן שאי אפשר להעלים הריח כן אי אפשר להעלים ענין אשה רעה כי היא מגלה את עצמה לרוב רעתה וצעקתה · ויש מפרשים ושמן ימינו יקרא כלומר שאינו יכול לצפנה כענין שאין אדם יכול לצפון שמן ומשקה לא בתוך ידו שלא ישפך מבין אצבעותיו ובדרך נסת' קרא החומר הבלתי נאות אשת מדינים והוא כדלף טורד כלומר שאין לו הפסק כן החומר הבלתי נאות אין לו הפסק לתאותו ומי שנשקע בתאוותיו לא יוכל עוד לכבוש את יצרו מהם · ברזל וגו' · יחד כמו יחוד בחולם מפעלי הכפל · זו הערה כוללת בנגלה בענין כל דבר הצריך עצה · ובנסת' הכל ענין חכמה להוציא לאור כל תעלומה ויחד פי' יחדד כלומ' כמו שבנגיעת ברזל בברזל בהשחיז האחד על חבירו יתחדד כל אחד בחבירו כן כל שיתווכחו שנים זה עם זה ויתישבו על הדרך יחודד שכל האחד בשכל חבירו הערה על מה שאמרו ז"ל עשה לך רב וקנה לך חבר ויש מפרשים בדרך נגלה שהוא אזהרה על מדת הכעס להשמר מחמת הכסיל ופני לשון כעס מענין ופניה לא היו לה עוד פני יי' חלקם · ואמר כמו שהברזל יחודד בברזל אחר כן האיש יחודד כעס רעהו בחכמתו ובעירבו' : נוצר וגו' · הערה להיות האדם נאמן בבריתו ונפרט העבד עם אדניו ואמ' כמו שנוצר התאנה ר"ל שומר אותה יהנה מפריה כן שומר ברית אדניו ומקיים אמונתו יגיעהו בזה תועלת תמידי · ובדרך נסת' ידוע שעלה התאנה נחלק לשלשה חלקים וכן האומה נחלק לשלשה חלקים וכל חלקי עיון ומוסר ומדה והנהגה ישלם בהם ולכן אמר שהשומר חלקי המדות והעיון יאכל הנמשך מהם ושומר אדניו מהיות שיתם עליו ענין בלתי נאות ככבד · כמים ונומר · יש מפרשים פנים פני האל' והכונה כמו שהמים שפני האדם בהביטו בהם מכוונות כנגד צורת פניו שבמים והם צורות דומות בלא שום שנוי והדבר ידוע לאדם בהביטו שם שימצא תכף להבטתו צורת פניו כמו שהוא ומתוך פני

עליו

אבן יחייא

מברך וגו' ספר הסבה אשר למענה נתפתה הפתי מהאיש זר לעשות הערבות בעדו · וזה כי בכל בקר השכם היה הזר מברך רעהו זה הפתי והולך אחריו ומהללו ומברכו בקול גדול בפומבי · מה שברכתו זאת קללה תחשב לו באחריתו כי יקח בגדו השופט מעליו כדי לפרוע החוב ההוא מהזר המברכו · דלף וגו' ספר איך הפתי נתפתה מהאשה נכריה · וזה יען כי האשה הזאת אשת מדיני' נשתוה לדלף טורד ביום סגריר · וכאשר הדלף הנזל בפנימיות החדרים ביום הגשם שוטף שכל איש יסגר בביתו מפניו הוא טורד לב האדם כי אינו יכול לצאת חוצה ושמה ירדפהו הגשם ההוא ולא יהיה תרופה למכאובו או · ככה האשה נכריה אשת מדינים היא טורד' לב האדם ושכלו ומוציאו מבחירתו וישעבדהו אליה · צופניה וגו' הנה החכם מכל נברא אשר בספרו קהלת טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו וזהו אומרו כי לצופניה ושומרים האשה נכריה ורודפים אחרי המעגל כל ימי הבלם יקרה להם המות הלוחני ויצפנם הרוח תחת אחת השיחים אצל כל בהמת השד' וחיתו יער · ויקרא הקורא המדבר עליו אחרי מותו היות ימינו ומעלתו רודפו אחרי שמן הריח הנודף אשר לו מבוא גדול באהב' ולא ישבחהו ויקרא עליו היותו רודף אחרי השם טוב במעשיו המשובחים אשר הוא יותר נעלה מדליפת השמן הטוב כי האל' ישובח וינוכה אחרי מותו כפי אשר פעל בחייו · ברזל וגו' הזהיר האב לבנו החכם כי כאשר הוא מהראוי לברוח מהפתי ומהנכריה כן ראוי לקנות לו חבר דומה לו במדות טובות כי כאשר הברזל שיהיה יחד עם ברזל דומה לו ישמע קול שניהם יחדיו ויחדד זה את זה ככה איש יחד את פני רעהו ישמע בחוץ קולם יחד קול ששון וקול שמח' קול חכמה ומעשים טובים ויחדדו זה את זה ומה שיהיה מכוס' מזה יגלה זה כי המורכב משתי נפרדי' חשובים יעשה פעולה משובחת · נוצר וגו' כינה עשיית הפעולות המגונות ורדיפת נפיכת הנשים ושמירתם בשם תאנה להיותו הפרי אשר עליו כיסו ערות אבינו הראשון ואולי כי הוא גלה ערותו באוכלו בו · ואמר כי הפתי הנוצר תאנה יאכל פריה כי יצפנהו הרוח בסופו וכאשר אמר צופני' צפן רוח · ואמנם החכם השומר מצות אדוניו יתברך יכובד ממנו בעולם שכלו טוב ולכן ראוי להתרחק מהפתי המזיק ולהתקרב אל החכם המועיל · כמים וגו' הנה בזמן הנבואה היה נאצל הרוח הנבואיי על הבלתי מוכן באמצעות הנביא המוכן שהיה בחברתו · וכן יאצל מרוח החכמה השכלית מאיש לחבירו ולכן צוו חז"ל לקנות חבר שלם כדי שיתחברו יחד ב' שכלי החברים האלו ומתוך שניהם יתברר ההלכה וזהו אומרו כאשר המים הספיריים אשר הם אצל פני איש מה יראו בם הפנים ההם מהתהפכות הצורה ההיא · ככה לב האדם ושכלו יתהפך ויתדבק לאדם חבירו ויהיו לאחדים ומה שכיסה זה גילה זה :

שאול

קב ונקי

מברך רעהו · מי שמברך רעהו בהסכמה ואין לבו עמו קללה תחשב לו למברך · וי"מ קללה תחשב לו מפני שהרואים והשומעים כשרואים שמהללי' ומברכי' את זה יבואו לספר בגנותו ברואתם שזה מתאמץ לספר בשבחו · וי"ת אותו בענין אכסנאי שנתאכסן אצל בעל הבית ויברכנו וישבחנו במאכלים טובים ובהסברת פנים יפות ובאים כל השומעים להתארח אצלו וזאת הברכה קללה תחשב לו · ונכון לפרש במה שאמרו רז"ל כל הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל עשאו במה ודוקא כשמשכים לפתחו וזה הפסוק לדבריהם יהיה מברך מגזי' ויברך יעקב שאודר בלע"ז : דלף טורד · דלף שם מגזי' דלפה כפשי' פי' טפה · סגריר שם כפול הלמ"ד מגזי' סגר בעת שירד מטר סוחף שכל אדם נסגר בתוך ביתו ויקרא דלף טורד בעת שלא יפול על מקום אחד מיוחד אלא אחת הנה ואחת הנה · או יקרא טורד בעבור שיטריד האדם בנפילתו עליו ואמר שהדלף הזה ביום סגריר שוה אל אשת מדיינים שלא יוכל אדם לנוח בביתו מפני מדייני אשתו וכמו שהגשם מגרש האיש מביתו וכן אשת מדיינים מגרשת בעלה ומרחיקתו מעליה מרוב שאוניה · או יאמר שאשת מדייני' היא הדלף הטורד שהוא לא יפול במקום מיוחד רק יטריד מקומותיו אחת הנה ואחת הנה כן ענין אשה הזונה לא תעמוד בירכתי הבית אלא פעם בחוץ ופעם ברחובות : צופניה · מי שירצה להצפינה ולהסתירה כאלו הוא רוצה לצפון הרוח בחופניו שלא יוכל לצופנו · וכשמן המור שיש לו ריח טוב כשהוא בימינו לא יוכל להעלימו כי הוא יקרא ויכריז ויודיע מקומו כן לא יוכל אדם להעלים אשה רעה כי היא מכרזת ומודיעה לבני אדם את סכלותה ברוע מעלליה : ברזל בברזל · יחד · מענין יחדיו וגם מענין חדוד יאמר ברזל בברזל יהיה מחודד זה עם זה · וכן האדם בכעסו יחדד כעס רעהו ויהיה פני לשון כעס וחמה · או יאמר שהאיש יבין ויחכם בסבת רעהו ולפי' כזו ותקנה לך חבר : נוצר תאנה · בישול התאנים אינם כשאר פירות ביחד אלא בזה אחר זה והנוצר התאנה יאכל הפרי שיתבשל וכן שומר אדוניו ועושה רצונו האדון יכבדהו ויאכל פרי מעלליו :

כמים

מנחה ערב

כמשה ענוו ותוך יהיו לנוהרו' הנפיקיה ויקבל ברצון הפצעים רק הוי אומר שהכל הולך אחר כוונת לב האומר או טוב' כן לפי כוונת המוכיח יעשה רושם במקבל · או יאמר במה תדע אם המוכיח אוהב או שונא זה לך האו' אם תראה שאם נאמנים פצועים ורשם במקבל פצועי' שלא ת' גזור אומר שהם נאמני' פצעי אוהב והם הם כנערות וכבדות אז"ל פצעים כ"ה נשיקות לפי' אמו' מעתה שהם נשיקות שונא שהכל הולך אחר לב המוכיח כמדובר :

ערום ראה וגו' יאמר לא בלבד הטיב אתה בתשובה כי אם גם חשיב את רעך עמך כי גם אם ראית ערום ונס' ראה רעה הנעשית בארץ ונסתר ולא מיחה ועל ידי כן פתאים עברו ונענשו להעדר מוחה מי שבידו למחות אל תפרוש גם אתה באומרך איני כדאי כערום ההוא גדול הדור וראוי למחות ומה גם אם גם אני הייתי רשע כחבירי אלה ושבתי ולא יאזינו דברי אל תחוש כי אם קח בגדו של ערום הוא הלוקח דרבנן אשר לו כי הלא הוא ערב זר ועליו היה מוטל למחות כי הלא הכנס במקומו וההקן אתה ובעד נכריה היא כח הטומאה שהיה לה להבדיל בגדו על שלא מיחה עד יתקן הבלתו אתה וזכה בו מה שאינו כן ראבליה כתקן הדבר גם עליך שלא תמוש מהחזיק בו הנכריה כי אשר לא הזהיר רשע את נפשו יבקשו ממנו ותתמשכן בגדו על תקנו כנודע ואל תחוש כי תוכיח את רעך שהיו פועלי און וחך ושבת עד ה' ויעזבהם ברשעהם כי לולי יעיזו פנים נגדך לומר לך הסכלה עשו כי נפרדת מחברתינו ורז"ל טובה הרבה בעולם הזה וזה חסדך את רעך למה עזבתנו והלא יבורך פלו' שהיה מחברנו ולא נפרד מאתנו ועודנו רענן באופן שבמקום שובו אלי נהפך להסיבני אליו ולמה אמר אהי' אני מהמוכיחי' במקום שאין אנשים כי אתה תדע לך כי אתה כי הזהרת רשע ובמקום שהיה לו להחזיק לך טובה ולשוב על יקדך הדרכה מרים קול ומברך רעהו רשע כמותו בקול גדול כלומר אתה אומר אלי השוב כאשר שבת אתה והלא יבורך פלו' אשר לא נפרד ממני כמוך כי טוב הוא ממך ואין זה מברך אלא מנאץ את ה' חלילה ואומר לרשע כי טוב מהלל הלז ומבזהו בפניו איעלך אל תענהו ולא תענה לו מאומה רק השכם עליהם לב"ה הוא יתברך יפילם והיא עצת רב הונא למר עוקב' על גניבא וחביריו וזהו בבקר השכם אתה לפני קונך וקללך תחשב לו והברכה ההיא כי היא יתברך יפילהו לפניך כמאמר רב הונא השכם והערב עליהם לב"ה והוא יפילם חללים :

מברך רעהו וגו' אמרו רבותינו ז"ל שהוא על המשבח את מי שהטיב עמו פן ילמדו

השומעים

אֲדֹנָיו יְכֻבָּד׃ כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם׃ שְׁאוֹל וַאֲבַדֹּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׂבַּעְנָה׃ מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב וְאִישׁ לְפִי מַהֲלָלוֹ׃ אִם תִּכְתּוֹשׁ־אֶת־הָאֱוִיל בַּמַּכְתֵּשׁ בְּתוֹךְ הָרִיפוֹת בַּעֱלִי לֹא־תָסוּר מֵעָלָיו אִוַּלְתּוֹ׃ יָדֹעַ תֵּדַע פְּנֵי צֹאנֶךָ שִׁית לִבְּךָ לַעֲדָרִים׃ כי

ק׳ ואבדו · ב׳ דסמי׳ ג׳ · ל׳ ג׳ ומל׳ · ל׳ ג׳ · ב׳ תהיינה

בְּמָרֵיהּ נִתְיַקַּר׃ הֵיךְ מַיָּא וְהֵיךְ פַּרְצוּפֵי דְּלָא דָמְיָין חַד לְחַד הֵיכְנָא לִיבֵּיהּ דִּבְנֵי נְשָׁא לָא דָמְיָין חַד לְחַד׃ שְׁיוֹל וְאַבְדָנָא לָא שָׂבְעָן וְעֵינֵיהוֹן דְּגַבְרָא לָא שָׂבְעָן׃ צָרְפָא לְכַסְפָּא וְכוּרָא לְדַהֲבָא וְגַבְרָא מִן פּוּמָא דִּמְשַׁבְּחָנוֹי׃ אִין מַחְיַית לֵיהּ לְשַׁטְיָא בְּמַכְתְּשֵׁי בְּגוֹסִיעְתָא וּבְאוֹרְדָךְ לָא מַעְבִיר מִנֵּיהּ שַׁטְיוּתֵיהּ׃ סַהֲדָרְעֵי אַנְתְּ דַּע אַפֵּי עָנָךְ וְשִׂים לִבָּךְ עַל קְווֹטִין׃ דלא

ועיני י׳ וסימ׳ ועיני לאה רכות · והנה עיניכם ראות · ועיני ישראל כבדו מזוקן · ויאמר יואב אל המלך דויוסף יי׳ דסוף שמואל · וישח אדם וישפל איש · ועיני רשעים הכלינה · אם אמנע מחפץ דלים · לחלק יגיד רעים · שאול ואבדון לא תשבענה · את פני מבין חכמה :

רשי

שאול ואבדון לא תשבענה מלקבל את הרשעי׳ לתוכם כשם שעיני האדם רשע לא תשבענה מלשוט אחר יצר הרע ולמלאת תאותו : מצרף · כלי עשוי לצרוף כסף והכור עשוי לבחון זהב · ואיש כצרף ומתחשב לפי מהללו · על ידי שהבריו׳ מהללים אותו במעשיו הטובים נבחן לרבים אם טוב אם רע : הריפות הטים הנדוכי׳ במכתש · אכיתא מורט״ייר בלע״ז : בעלי הוא מור׳טרו בלע״ז · על שם שמעלין אותו ומכין בו תמיד נקרא עלי : פני צאנך · אל יקלו בעיניך להתבונן בם תמיד מה הם צריכים : כי

אבן עזרא

שאול · פי׳ כמים שנגברו בעבור מים אחרים שיתערבו גם כן הפנים והטעם חמות כמים כן לב האדם מלא רע בעבור האד׳ שיסכלהו והוא פי׳ נכון והזכיר שאול ואבדון כי השוכני׳ רעיהם בלבבם אנם יורדים אליהם והם לא תשבענה ועיני האדם כמו כן לא תשבענה לראות כי כשתחזינה הולכין לאבדון לא תאמר שבעתו מראותו וכיסר : מצרף · אם · ריפות החטים הכתושים וכן הפי׳ מצרף יש לכסף לצרפו וכור לזהב לזקקו · ואיש כלומר כל אחד צריך זיקוק לפי מהללו כלומר לפי מה שנתכוון להללו · אבל אם תכתוש את האויל בתוך המכתשת בחזקה לא תסור אולתו מעליו כאשר תסור קליפת הריפות ואיש כמו ואיש לא נעדר ואיננו בן אדם : ידוע · חסן

הר״ם ב׳ יתא עיין

רלבג

שאול ואבדון · והוא החומר אשר הוא סבת ההפסד לא ישבעו בלבישתם הצורות כי תמיד יבקשו צורות אחרות בסבת בלתי השמע הכחות המתפעלות מהם אל הכחות הפעלות וכן לב האדם לא תשבענה מהמושכלות ובזה ביאר סוד עמוק מענין השכל וההיולי כי כמו שההיולי ערום מצד עצמו מהצורות ולו כח על קבולם כלם עד שיחס ההיולי אל הצורו׳ הוא יחס השכל ההיולאני אל המושכלו׳ : מצרף לכסף · הנה יש לכסף מצרף לצרוף ממנו סיגיו וזה ידוע לצורפים ולזהב כור מיוחד ג״כ לברר ממנו סיגיו וכן הענין בשאר הדברים כל אחד מהם בדרך המהולל בו אשר נתבאר בניסיון שיתבררו בו סיגיו אך מהאויל אין תחבולה שתוכל בה לברר סיגיו ר״ל אולתו כי הוא יחשב היותו חכם : אם תכתוש · ולזה הו׳ מבואר שאע״פ שתכתוש אותו במכתש בתוך החטים שיכתשו בו בעלי להסיר קליפת׳ וסיגם לא תוכל להסיר מעליו אולתו והנה זכר זה בזה המקום לפי שאולת סבה חזקה למנוע השגת השלמו׳ כי האויל יסתפק במה שיראה לו מהענייני׳ בתחל׳ המחשבה : ידוע תדע · הנה כאשר תרצה לקנות המושכלות מהחוש דע פני צאנך והם המוחשות אשר יערוך אליהם · ושית לבך לעדרים ר״ל למוחשות המסכימות אשר ישלם בהם ההשכות כי מהם תעמוד על המושכלות האמיתיות ולו תסתפק במה שתגיע מהחוש בזולת ההשכות הראוי בו יקרה מזה הטעות הרבה בקנין המושכלות כמו שהתבאר במקומותיו והנה לזאת הסבה המשיל זה לצאן כמו שאמר בספר שיר השירים כעדר הרחלים לפי מה שבארנו שם : כי

ר׳ מנחם המאירי

עצמו יתברר לו שאותה הצורה יוצאה בתוך המים כן לב האדם מראה לאדם ר״ל לחבירו שמתוך לבו של עצמו יודע לב חבירו שאם הוא אוהבו בנאמנו׳ ידע שאף חבירו כן וכן בכל צד של אהבה ויש לפרש לדעתי לב האדם לאדם עצמו · והפירוש כמים שאדם יכול להוציא צורתו שם בלא עמל אבל בהבטה בעלמא כן לבו של אדם ברשותו לעשות כל מה שהוא בוחר בו ואף אחרי׳ פירשו כדרך הזה שאדם יכול להגירם באיזה צד שירצה וליתן את פניו לאיזה צד שירצה כן לבו של אדם ברשותו · ויהיה לפנים כמו לאיזה צד כי השטחים יקראו פנים כמו פני האדמה · והפירוש הזה טוב לענין כשתחבר הערה להשתדל כל אדם בשלימות ולא יתגלגל לקושי טבעיו כי לבו בידו להדריכו לכל מה שירצה במעט זמן או ברב לפי ענינו · ויש מפרשים בנגלה לב האדם לאדם חבירו כפי הראשון והענין הערה להזהר שלא לבטוח רק באוהב שנסה ענינו ובחן עין אהבתו כי רוב בני אדם בוגדים באהבתם נראים כאוהבים ואולם הם בהפך ואף אותם שהם אוהבים לא יראו סימני אהבה לאוהב רק בשהם בפניו וכשהם שלא בפניו תשכח מהם אהבתו כמו שאמרו חכמי הערב אין נעורף בעבור · כלומר שאם תלה האוהב פני חברו לעשות דבר בעבורו מיד שהפך פניו לכל׳ שכח צוויו ואין בערפו כתוב בעבור שיראהו כתוב שם משל שאינו זוכר מה שתלה פניו עליו וכן אמר הנה כמו שצורת הפנים תלויה בעמידת צורת האדם כנגדו ומדי עברו תעבור גם היא כן לב האדם לאדם בעוד שהוא לפניו יראו סימני אהבה ומדי עברו וכחש בו לא ראיתיך · שאול וגו׳ · זו הערה כללית על שלימות המדות ויזהר מהשתקע בתאוות הגופיו׳ והודיע כי כל עושה כן אין לדבר סוף גם באשר ישיג תאותו באחת יתאוה לגדולה הימנה ואפשר עוד להוסיף בדרך כשתר באמרו שאול ואבדה לא תשבענה הוראה על מיעוט המלא המחנה הנשאר לפליטה : מצרף וגו׳ · מצרף שם כלי שצורפין בו הכסף לידע אם הוא כלי סיג וכור הוא כור קטן שבוחנין בו את הזהב אם הוא מזוקק · והכונה יש לכסף ולזהב דרך לבחון בהם תכלית ענינם וכל אחד מהם יוכר בזה שבחו וימצא האחד טוב מחבירו וכל אחד ישובח כפי מה שיש בו מן השבח ומלת איש כמו איש אל אחיו האמור בקרשים וכן אשה אל אחותה לא שיכוון בו לאיש ממש · והכונה כן יש בבני אדם מצרף ובחינה בעניינם בתכלית השבח שבהם הכל הערה שאין המעלות שוות בבני אדם וראוי לתת לכל אחד מדור ומדרגה לפי כבודו · וכן בדרך כשתר הערה שאין השגות השלימים ומדרגותיהם שוות מהם שישיגו להשגה מתמדת ואתה פה עמוד עמדי ומהם רצוא ושוב כמראה הבזק · ומהם לעתים רחוקות · ומהם פעם אחת לכל זרעם · כמו שהתבאר בספרי החכמים והוא ענין לפי שכלו יהולל איש והכל הערה להשתדל האדם בשלמותו כפי יכלתו · ויש מפרשים בדרך הנגלה ואיש אדם ממש כלומר כמו שיש מצרף לכסף ולזהב ויבחן ענינם בהם כן יבחן ענין האיש לפי מהללו כלומר לפי מה שהבריות מחזיקות אותו אם לשבח ואם לגנאי שאם הכל משבחים על מעלתו אל תבדוק אחריו וההפך להפך · והוא ענין אמרם בדרש יפה נוף משוש כל הארץ אע״פ שלא אמרה אני כלילת יופי לא כמה דאימך אמרה אלא כמה דאחרין מנידיא אבל שהכל מקלסין אותה כדכתיב משוש כל הארץ · וכן אמרו ז״ל ברוך תהיה מכל העמים אין שבחה של מטרוניא בשעבדיה ובני ביתה מקלסין אותה אלא כשהכל מקלסין אותה כלומר ברוך תהיה אצל כל העמים כלומר שיהיו הכל מקלסין אותך וזהו בחינת האדם ומצרף שלו · ויש מפרשים מצרף לכסף וכור לזהב להביא לבחינת ענינם ובעליהם מביאים אותם למצרף כדי שידעו הכל את ערכו כן החכם לפי מה שרואה בעצמו הוא צריך לפרסם את עצמו ולא יותר ר״ל שיזהר שלא להכניס עצמו במקום שאינו ראוי לו והוא כענין מה שאמרו צורבא מרבנן דאזיל לאתר ומוקרין ליה בגין תרין מילי בעי לאימר לון בחד מילה אנא חכים · ויש מפרשים כמו שהמצרף והכור נותנין לאדם היכר בכסף אם הוא צרוף אם לאו ובזהב אם הוא מזוקק אם לא כך אם תרצה לבחון בני אדם התבונן בדבריו וראה המדות שהוא משבח אותם או האנשים שהוא משבח ותדע שהו׳ אוהב מה שהוא משבח שהטבע מתקרב לדברים שהם אוהבים אלו וכלל בזה הערה לחכם שלא יהלל ולא יגלל בעל המדות המגונות אע״פ שלא ישבח פרטי הפעולות כל שכן שלא ישבח הפועל המגונה לא בפני אחרים לא בינו לבין עצמו אלא עוד שמצוה לגנותו ולפרסמו כדי להרחיק שאר בני אדם ממנו כמו שביארנו בילדותנו בחבור התשובה · וזה דומה לענין אמרו למטה עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם : אם וגומר · מכתש הוא המדוכה והריפות הם החטים הנדוכים שם להסיר קליפתם · ועלי הוא שם הכלי שכותשין בו · ונקרא בוכנא והיא הערה שלא יטריח השלם בהדרכ׳ הכסיל כי תכזב תוחלתו בו · ואמר דרך צחות שאפילו תכתוש האויל בעלי עם הריפות במכתש תסור קליפת החטים ולא תסור אולתו ורבותינו דרשו האויל הזה אף כשאתה בא להכותו ולרדותו עד שאתה מרים את ידך להכותו פעם שניה הוא שוכח את הראשונה ואפשר שהוא הערה להזהר מהשתקע בהכאות הגוף שאם יתמיד בכך לא יוכל אחר כן לשוב ממנה בכל עמלו ובכל טרחו אחר שהגביר היצר על עצמו ויש מפרשים שהוא נקשר עם שלמעלה ממנו כלומר הכסף והזהב יש להם מצרף להסיר מהם סיגיהם וכן כל אדם לפי ענינו יוסר מהם כל רע בתוכחת לפי ענינו מהם שיוסרו מכל וכל · ומהם שיוסרו קצתם אבל האויל לא די שלא תסור ממנו אפילו תכתשנו במכתשת בתוך הריפות ובביאור המלות יש מפרשים שהמכתש הוא הבוכנא והעלי הוא המדוכה : ידוע תדע פני צאנך עד וחיים לנערותיך · לפי הנגלה הערה להיות האדם זריז בעסקיו ולא יחשוב שהנכסים ישמרו עצמם אבל כמו שצריך השתדלות בקנייגם כן צריך השתדלות בקיומם ובהעמדתם כאמרם ז״ל דסייר נכסיה משכח אסתירי כלות׳ כל שבודק בנכסיו והופך ומהפך בהם תועלת גדולה לקיום נכסיו והעמדתם ועל זה אמר ידוע תדע פני צאנך כלומר שתתבונן בהם כי הידיעה הנה במקום התבוננות כדרך עת ומשפט ידע לב חכם ואמר כי לא לעולם חסן כלומר כי כח הממון הנקנה אינו עומד בעצמו לעולם אבל צריך השתדלות תמידי כאלו תרצה לקנותו מחדש · ואם נזר כלומר ולא נזר והוא בא דרך תמיה כלומר התחשוב שיהיה הנזר והחשיבות

אבן יחייא

שאול וגו׳ הזהיר הבן מלהתדבק עם האדם הצמא לאסיפת הממונות אשר אין קץ ותכלית לתאותו וכאשר השאול והוא פי הארץ הקובר המתים · ואבדון והוא ההויה והפסד מנבראי העולם השפל לא תשבענה · ככה עיני האדם הרואים את הדברים מה שלכן הלב חומדם לא תשבענה מראות והלב לחמוד והיא מכה טריה לא זורה ולא חובשה לאשר אין לו לב · מצרף וגו׳ למד לבנו איכה יכיר ויבחין בין החכם והאויל למען ידבק באחד ויפרד מהאחר · וזהו אומרו כאשר במצרף יבחן הכסף ובכור יבחן הזהב כי שמה יפרד מכל סיגיו · כן האיש יבחן לפי מהללו שאם יתהלל במתת שקר הוא אויל ואם יהללוהו בני האדם הוא חכם : אם וגו׳ והאויל הוא קל ההכרה כי הוא תמיד עומד על ענין אחד מאולתו כי לא יקבל תוכחת · ואם תכתוש את האויל במכתש אשר יכתשו בו חטים הריפות שר״ל כתשות וענינו מן עמודי שמים ירופפו · ובתוך החטים ההם · ובעלי שהוא יד המכתש לא תסור מעליו אולתו וממנו ראוי להתרחק : ידוע וגו׳ הזהיר הבן כי אף שאמר לו שיתרחק מהאיש ההומה לאסיפת הממונות שלא מפני זה יתיאש מעניני העולם הזה ויניח עסקיו ללכת לאבדון ויאבד עשרו בענין רע מפני העדר השגחתו עליו ואדרבא ידוע תדע בהשגח׳ על השגחת פני צאנך ושית ושים לבך וכונתך להרבות בעדרים ולא למעטם · כי לא וגו׳ כי לא לעולם יתמיד החוסן וההצלחה מהאנשים · ואם נזר בלשון תמיה וכי אפשר כי הנזר והכתר מההצלחה יתמיד לדור דור איננו כן · ולכן הוא ראוי בזמן ההצלחה לאסוף הון לעבודת ה׳ כדי לאכול ממנו בעת הירידה והזעם : גלה

קב ונקי

כמים הפנים כמים הללו הפני׳ שאתה מראה להוכן הם וטבעתם נעשים לפני׳ הנראין בתוך המים יותר מכוונים ממה שנראה במראה של זכוכית כן לב האדם באדם חבירו לפי מה שאדם יודע שחבירו אוהבו הוא אוהבו: שאול ואבדון · שאול הוא הקבר של עולם שואל ואומר הב הב · ואבדון הוא הפסד ההויות או גהינם שני אלו העניינים לא ישבעו לעולם וכן עיני האדם לא תשבענה מקנייני העולם · והזכיר העינים בעבור שהם המאור ומגידי׳ הדבר אל הלב והלב חומד אותם על דרך כל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם: מצרף לכסף שם כלי שצורפין בו הכסף וכור לזהב לזקקו · והטעם אין הכסף צרוף ואין הזהב מזוקק בלתי כלים אלו והכלי שבו יבחן האדם הוא לפי מה שיספרו בשבחו ויהללוהו האנשים · או יאמר ואיש לפי מה שתראה ממנו שהוא יהלל עצמו שאם תראה שיהלל עצמו תדע שהוא חסר ואינו צרוף שלא הגיע אל השלמות: אם תכתוש את האויל · מכתש מן כתש והוא הכלי שכותשין בו הבר וזולתו פישון בלע״ז: הריפות · חטים כתושות מן עמודי שמים ירופפו · ועלי שרשו עלה והוא יד המכתשת · ויש מפרשים שמכתשת הוא הכלי שנקרא פיה או מורטירו ובלשון חכמים אסיתא ועלי בוכנא פיסון בלע״ז על שם שמעלין אותו ומכין בו תמיד · ופירוש הכתוב אפי׳ תכתוש את האויל בתוך חטים שכותשין אותן להסיר קליפתן וזו היא תקנתם לא תסור קלות אולתו כמו שאמר תחת גערה במבין : ידוע תדע · ראוי שתדע ושתכיר פני צאנך אתה בעצמך ולא תתלה כל בטחונך ביד אחרים ושים לבך לאסוף עדרי צאן ואל יחשוב אדם בלבו כי די לו בעושר נכסים שיש לו · וענין הכתוב שאין עושר גדול לאדם ומתקיים בידו כמו בהמה דקה · ואמרו רבותינו בעשתרות צאנך שמעשרות בעליהן: כי לא לעולם · לפי שקנייני העולם לא יהיו קיימים לעולם אל האיש שהזמנים משתנים ולא יתקיים לעולם אוצר האדם וגם נזר הגדולה גם כן : גלה

מנחת ערב

שמתעים ויתקנאו להתחכם אליו ואפשר לנו לדקדק אומרו בבקר השכ׳ כי על דרך רבותינו ז״ל אין השכמ׳ מעלה ומורדת אך אפשר הוא מ״ש ז״ל על חדלו לכם מן האדם וכו׳ כי המשכים לפתחו של חבירו לברכו עשאול בשלומו עשאו במה נחשב הוא בידו אמ׳ במברך רעהו ומקדים לו שלום בקול גדול בבקר משכים שם שירה שהוא לקשר אהבה עמו קללה תחשב לו למברך הזה כי חטא הוא בידו: או יאמר מי שמברך רעהו כלומר השוה לו כי רעהו הוא בערך ושוה ועם כל זה מברכו בקול גדול בבקר השכם אין ספק כי לא לטובת רעהו עושה כן רק חנופה הוא לרמות אותו ובכן קללה תחשב לו למתברך כי רעה הוא מבקש לו מברכו כי לא על חנם יכבדהו יותר ממנהגו למי שהוא אנוש כערכו אם לא לגנוב דעתו ולרמותו: ברזל בברזל וגו׳ יאמר כמתלונן על מדות בני אדם שאין אהבתם ואחדותם רק לפנים ואמר ראה זו רעה חולה כי ברזל עם ברזל שניהם קשים אחד את אחד ויהיו לגוף אחד על ידי הליכה ואיש לא יהיה יחד רק עם פני רעהו ולא עם לבבו שהו׳ לפנים בלבד: ולדעת המפרשים יחד מלשון חדודי יאמ׳ ברזל בברזל יחודדו שהוא בחוקי׳ ושטף זה עם זה אך ואיש יחד כלומר יתחדד בראית פני רעהו הללו שגם שלא יפלפלו בקושיות והויות רק שיהיו נדברים איש אל רעהו למה שהם יחד יקנו חדוד על ידי שכינה ששרויה ביניהם ושפיע גם חדוד וזהו ואיש יחד בהיותו עם פני רעהו ושמא תאמר אם כן איפ׳ לא טוב היות האדם לבדו בבית המדרש ובהפטר כלם איש לביתו מה בלע אם ישאר איש אחד מסתופף בבית המדרש תמיד אחרי שלינו את פני רעהו וכן מה בלע בהיות ראשון ראשון לב״ה מיחל עד בא אחר עמו לזה אמר נוצר תאנה יאכל פריה כיהושע שאמ׳ שהיו נפטרים איש לאהליו לא ימיש מתוך האהל ולא תאמר הנה זה יהיה אחר שנפטרו והלכו כלם כי הלא ישאירו אחריהם ברכה מאשר היתה שכינה שרויה עמה גם עתה לא תמוש כל עוד שישאר שם איש משיירי הכנסיה קדושה שהיתה שם אך טרם יבא איש בבקר מה בלע להיו׳ ראשון ראשון אם חברת השכינה איננה עד יהיו בנים לזה אמר ושומר אדוניו יכובד כי השומר ומצפה אדוניו יתברך שיבא יכובד מאד מהבא אחר שהשכינה שם : כמים הפני׳ וגו׳ יאמר שמה תאמ׳ כי מה העשה ועינא ולבא סרסורי דעבירה ומי יוכל להמלט מהם גם זה לא יהיה כי על הלב אתה הוא העושה ולא הוא כי הלא כמים הפני׳ כו׳ והוא כי כאשר בהיות כלי מלא מים לפני איש אם לא יאהיל בפניו ויסתכל על פני המים לא יראה צורת פניו בהם כנראה בחוש שהעומד בצד המים ורואה אותם לא יראה בה פניו רק כאשר יאהיל על פני המים יראה שם צורת פניו בחלק המים שהוא לעומת פניו ממש כן הוא לב האדם לאדם שאם האדם לא ישיבנו לשים פניו לעמוד ולהסתכל לעומתו בעצם לא יעמוד גם הוא נגדו לעמוד ולהמשיכו אחריו וזהו כמים הפנים הם חלק העומדים נגד הפנים לפנים שלא יצטיירו הפנים רק בחלק שכנגד הפנים כן לב האדם לאדם שלא יחמוד ולא יתפעל כי אם בשום פניו האדם בעצם לעומתו להרהר ולהמשך אחריו כמצא שהאדם עצמו גרמא בנזקין וגם העין לא יזיק לך לשום כל משא עונך עליו כי הלא הדבר בעיניו יראה דברים מספיקים להשכיל להטיב ולא תמשך רק אחרי ראותו דבר המקטיע והוא כי הלא שאול ואבדון לא תשבענה מלקבל

כה כִּי לֹא לְעוֹלָם חֹסֶן וְאִם־
נֵזֶר לְדוֹר דוֹר׃ גָּלָה חָצִיר וְנִרְאָה־ ודור · ה' ק'
דֶשֶׁא וְנֶאֶסְפוּ עִשְּׂבוֹת הָרִים׃ כְּבָשִׂים י"ד · ג
לִלְבוּשֶׁךָ וּמְחִיר שָׂדֶה עַתּוּדִים׃ ג' חזוע חוס · ב'
וְדֵי חֲלֵב עִזִּים לְלַחְמְךָ לְלֶחֶם בֵּיתֶךָ ג · ג' · ג
א וְחַיִּים לְנַעֲרוֹתֶיךָ׃ נָסוּ וְאֵין־רֹדֵף ב' מל'
רָשָׁע וְצַדִּיקִים כִּכְפִיר יִבְטָח׃ ד' חד חס'
בְּפֶשַׁע אֶרֶץ רַבִּים שָׂרֶיהָ וּבְאָדָם ג
מֵבִין יֹדֵעַ כֵּן יַאֲרִיךְ׃
גבר

דלא לעלם הוא אחרנא אף שלם
דרא לדרא: שוות עמירא ואתחמי
ריתאה ואתכנש עסבא דטורי:
אמרי ללבושך ונריא להיגרותך:
וסופקנא דחלבא דעיזי למיכולתך
ולמיכולתא דביתך וחיי לטליתך:
ערקין רשיעי בדלית דרדיף להון
וצדיקי היך אריא דמסכי למכולתיה
מסבר ולחכמחא בחוביהא דארעא
סגיעין רברבנהא ובני נשא
דמתביינין בידיעתא נגדון: גברא

ונראה ה' וסימ' ונראה שנית אל הכהן · ונראה אל הכהן · והיה במקום השחין · ורביאותיו ונראה פני
יי' · אני חשפתי שוליך : גלה חציר ונראה דשא : וצדיקים ד' חד חס' וסימ' נמס ככפיר הושע : יודע ב' חס'
בסיפרא וסימ' בפשע ארץ · ידע יי' דין דלים :

ירע ב' חס' בסיפ' ידע דין דלים ·

רשי

כח

כי לא לעולם חוסן · שאם אתה עשיר בכסף ובזהב שמא לא יתקיים לעולם · לכך אל תבזה דברי' קטנים שלך : גלה חציר · כשנגלה החציר בימי ניסן ויראה הדשא ונאספו עשבים לבהמות או ייטיב לך שיהיו גזותיהם של כבשים ללבושך · ומחיר שדה ישוו לך העתודים כי תאכל הבשר ותמכור העורות : ודי · פרנסתך ללחמך ולחם ביתך · תספק בחלב העזים הרי מזונתו · והמשל כן הוא · פני צאנך הרב המתמנה על הציבור ישאם בחיקו · וינהלם לאט · כי לא לעולם עושר ובזאת יאכל פירו' והקרן קיימ' · גלה חציר · כשיתפשטו שמועותיו ותגדל התור' על ידו אז יהיו הכבשי' אל לבושיו יהיו התלמידי' לו לשם ולבוש הוד והדר : נסו ואין רודף נסו הרשעים כשיבא אידם ויפלו בדבר קל מאין רודף: וצדיק אמיץ לבו בהקב"ה · ככפיר אשר יבטח בגבורתו: בפשע ארץ רבים שריה · שזהו פורענות לארץ בהיות שריה רבים ואין נשמעין לאדם · ובאדם מבין ובשביל אדם מבין יתארך הפורענו' מלבוא : גבר

רלבג

כי לא לעולם חוסן · וראוי שתזדרז בקנין המוחשות בזה האופן כי לא יתמיד לאדם לעולם חוסן וחוזק וכח להשתדל באלו ההשגות ולקנותם כי בזקנת האדם יסור ממנו זה הכח אשר לא מצד החומר ואע"פ שהנזר והמלכות שיהיה לשכל במה שקנה מהמושכלות הוא מתמיד לו לדור ודור כי השכל הנקנה הוא נצחי והוא ידע כי המוחשות יגיעו תחלה לחושים ואחר יגיע באמצעותם אל החוש המשותף ומדרגתם בו קרוב' אל המדרגה שהיתה להם בחוץ הוא הלא שלא יתפעל החוש המשותף מהם באופן הפעולות החושים ממוחשיהם ואחר זה יתקרבו אל ההשגות אל הרוחניות ויוסרו מהם הרבה מהקליפות בהגיעם אל הזוכר והשומר והדמיון כמו שהתבאר בספר החוש והמוחש : גלה חציר · ולזה אמר שכאשר גלה חציר וסר והו' העשב שיוני' חוש ממוחשיו אז יגיע דשא בחוש המשותף : כבשי' ללבושך · וכאשר נכרתו אלו העשבי' יקבל' הכח הזוכר והשומר באופן שיהיו מהם כבשי' ללבוש השכל לבוש עליו ותמורת תבואת שדה יגיעו לך עתודים שהם יותר נכבדים מתבואת השדה לאין שיעור : ודי חלב · ויגיע לך מהם חלב עזים מה שיספיק ללחמך והוא שיקנה מהם המושכלות ויספיק ללחם ביתך אשר יבנה בחכמה וכו חיים לנערותיך והם הכחות המשרתות השכל וזה יהיה מפני ב' צדדין הלא הראשון כי בחכמה יתיישר האדם להשיג לחם חוקו בקלות כאמרו ארך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד והצד הב' כי בה יהיה האדם מושגח מהש"י וימצא לו מפני זה לחם חוקו וישמר מהרעות הנכונות לבא עליו : נסו ואין רודף · אך הרשע בדעותיו ובמדותיו כבר ימצאו מהם רבים שכל אחד מהם הוא נעזב ומשולח אל המקרים ולזה יפחד תמיד שיבואהו רע וינוס אף על פי שאין רודף לו אמנם כל אחד מהצדיקים יהיה ביתו שלום מפחד ויבטח ככפיר שאין פחד שום דבר לנגד עיניו : בפשע ארץ · הנה בעבור פשע הארץ והיות העם אשר בו מחוייבים כליה רבים שריה וזה יהיה כלי להשחיתה בקלות וכמו שרבוי השרים כלי להשחיתה בקלות כן יאריך קיומה ועמידת' בעבו' אדם מבין יודע כי בזכותו יהיו מושגחי' כל' כאמרו אי נקי : גבר

אבן עזרא

חסן · גלה · כבשים · ודי · ה' דבקים · חוסן האוצר · מחיר כסף חלוף כמו כסף מחיר זה ולפי דעתי מתנו מחיר כלב חלוף ותמורה · ונראה מהיום שעבר וכן הפי' פני צאנך אשר שיתו פניהם לגבין שם שית לבך שנה תשכחם ואל תשא לבך אל מעל' גדולה כי לא לעולם קיימים האוצר והאצלה כי זה הדשאים והעשבים יאספו עמך ויהיו מאכל לצאנך והכבשים יהיו בעבור מלבושיך ועתודים אלף שדה והחלב כענין מאכלך וזהב בני ביתך וחיים שתחיינה בו נערותיך : נסו ואין רודף רשע · הרשעי' ינוסו אז כמו נסים ואין רשע רודף אותם אבל רודף אותם קול עלה נדף · ככפיר יושב לבטח כן הם בוטחים ואינם נסים · בפשע ארץ · עם הארץ יש להם רבים שרים להשחיתם ובעבור אדם מבין יודע לעת שישיבם מפשעם כן יאריך העם :

סוחף

אבן יחייא

גלה ונומר וכן ראוי לאדם להשגיח כאשר יגלה חציר ויראה הדשא לאסוף אותו יחד עם עשבות הרים להיותם מוכנים למאכל בהמה בימי הסתיו אשר יכוסו בשלג כל פני ארץ · כבשים ונו' ויפריד מעדריו הכבשים לגוז את צמרן ללבושך · ויקנה שדות וכרמים ויתן במחיר שדה הקנה עתודים מה אשר יצטרך לבך · ודי ונו' ויעשה שיהיו לו עדרי עזים הרבה שיהיה די חלב עזים ללחמך כי הוא הלחם המשובח והיותר בריא שבכלם · ושיהיה כ"כ בשופע שיוכל שיהיו מכו מתנו יקנה לחם ביתו · ויקנה המוהר ויתן לתת לנערותיו בעת נשואיהן וזהו אז ורו וחיים לנערותיך ע"כ אמר אשר אהבת · נסו ונו' ואם תרצה לאין נבקר לרוב ועגוד' רבה לרשע מה מבלה דרכו לא תתחבר ותתערב עמו כי העדרים ההם והעושר ההוא מהרשע נסו עבר במקום עתיד ויפזרו וינוסו ממנו בלי רודף אותם סר"ל ברגע ובלי סבה וזה לפרי חטאתם · ואמנם העושר מהצדיקים הוא כטרף הכפיר אשר יבטח בגידלו ובגבורתו ושואג בקול גדול לקרוא את החיות שיבואו לאכול הטרף מידו ואין עונה כי כלם ינוסו מפניו להיותו מלכם וגבירם בטבעי וכן הצדיקים הבוטחים בה' רוב חילם יהיה קיים ונצחי ולא ינוס מהם והנה בהון הרשע אמ' לשון יחיד באומרו ואין רודף רשע יען כי הוא לבדד ישכון להיותו חמסן וגזלן ולא ידבקו בו בני האדם ואמנם בצדיקים אמר רבים באומרו וצדיקים ככפיר וגו' כי להיות להם טוב החברה יעמדו יחד כי רוב הבריות יאהבו אותם · בפשע ונו' בעבור הפשע והשחתת מאכסי הארץ בבחירתם השר אשר ימשול עליהם בלתי הגון וראוי לכך · רבים שריה כי ימותו ולא יאריכו ימים בממשלתם · ובעבור בחירת' אדם מבין בתורה ויודע בחכמה כן יאריך ימים על ממלכתו הוא לבדו כאשר ארכו כל השרים יחד אשר קדמוהו כאשר קרה במקדש ראשון כי להיותם בוחרים בכהנים גדולים הגונים נמשכו י"ח כהנים גדולים לבד · ובמקדש שני להיות בחירת' כפי הרצון ולא כפי המעלה נמשכו שלש מאות כהני' גדולים כי לא היו מאריכים ימים · וזה כי מהרשע ינוס ואין רודף הממון והחיים וכל טוב וזה בהשגחה פרטית מה שיקרה ההפך לצדיקים · גבר

ר' מנחם המאיר

והחשיבות לדור ודור לא ולכן צריך שתתעמל בהעמדת בקנין · וחסן פי' כח מלשון חסין יה כאמונים ונקרא הנו וזן כן להיותו כח האדם ותקפו ויש מפרשים אוצר מלשון לא יאצר ולא יחסן והכל כונה אחת · וכן הנזר כאומר הנה על הממון שהוא מעטר האדם ומכתירו אצל ההמון וחוזר אחר כן לבאר הלאו ואמר גלה חציר וגו' · כלומר השגות דבוא עליו פעמים שיוצאו מדעה ני ספקם ויגלה להם החציר ונראה הדשא בכל מקום · ובעמים שאינו נעצבו העשבים יאספו ר"ל יכלו ויתמו מבלי אסיף האסיפם · ולכן אתה צריך להתעמל ולהשתדל בדרכי מחייתו וברוב ההשתדלות תפק רצונך כגון והוא שתהא תועלת ללבושך והוא שאמרו כבשים ללבושך כלומר מניחם וכן [illegible] מהם קנין נכבדות וקרקעות והוא ענין ומחיר שדה עתודים כלומר העתודים יהיו לך מחיר שדה ותקנה בהם שדה למזון תבואה כדי חלב עזים כלומר ודי שיספק חלב העזים ללחמך ללחם ביתך [illegible] וכרפרת כי הלחם היה כלל המאכלים וחיים לנערותיך המלאכות אשר בבית כדי שלא יוכלו לבקש טרפם הנה והנה · ויש לפרשו דרך הערה תוריית לרחם העניים והדלים מממונו וזהו הם שקראם צאן ועדרים ואמר כי לא לעולם חסן כ"ונו שלא יתקיים לעולם וצריך שיעש' מהם דבר וקיים ונצחי והוא אמרו ואם נזר לדור ודור כלומר אע"פ שהמעלה הנעשית היא נזר ועטרה לדור ודור הממון בעצמו בלתי מתקיים ואין כן צריך לעשות ממנו נזר שהוא הדבר המתקיים ואמר גלה חציר ונראה דשא כלומר באחריתך יגלה לך החציר והדשא שהמצאת להם בטעת רחמים ולא יאספו עשבות ההרים שנתת בחייך לעזרתך ולמשענתך כענין והלך לפניך צדקך וכן בשר הכבשים שנתת להם יהיו ללבושך והעתודים יהיו לך בחלופם שדה ר"ל דבר קיים ומובטח ודי חלב עזים וכו' · הכל המשך המשל ולקח עתודים ועזים לקנת המשלה על דבר מיוחד בעזו לבאת · ובדרך נסת' רמז על סדר כלל הנהגת האדם ואמר ידוע תדע פני צאנך שית לבך לעדרים רמז לגוף ולכחותיו שישתדל בהעמדתו כי חסנו וכחו חלום ויכלה על נקל והנה הוא צריך בקיומו זמן הצלח' הנפש · ואמר גלה חציר ונראה דשא כי החציר והדשא כלל צרכי החמר לגדול הבהמה ואחר כן רמז על שלימות המדות והוא ענין כבשים ללבושך והנבדים שם מושאל על המדות ומחיר שדה עתודים רמז לחכמות שהם הכנה ומדרג' לחכמת האמת ועליה אמר אחר כן ודי חלב עזים ללחמך שהוא עקר המזון · ובענין רמז על המדור הנצחי ויועד אוהרה חיים לנערותיו ר"ל חיים נצחיים לנפשות הצדיקים · ויש לפרשו הערה להזהר על הספקת חכמתו לזולתו · וקרא התלמידים נערי צאן ומשמרדו לשית לבו אליהם בכבוד בחיים חייתו כי לעולם חסן חיין · ואם בני נעשו כנצחיים ובלתי ודמה המצאת חכמתו והשפעתה לגלוי החציר והראות הדשא והתאסף עשבות הרים במקום אחד להיותם מוכנים למאכלם · וכבשים דרשו רבותינו לדברים שהם כבשונו של עולם יהיו תחת לבושך · ולדעת זה הוא רומז על גלוי הסודות למי שאינו ראוי להם · ועתודים משל לתלמידים החשובים · וייעד להניח להם מחיר שדה כלומר החכמות שעמידתם וכונתם נגד עלמם והם אחרית האמתיות · ודי חלב עזים ללחמך וללחם ביתך ולנערותיך · כל זה רומז לתת לכל אחד מהם חקו הראוי לו וייעד שיתבאר בלחם תלמידיו כנגד שלשה מזכותיו [illegible] · הכל משל לתת לכל אחד חקו הראוי לאחר לאחר הראוי לנגה לנגה הראוי לביתו לביתו : נסו ואין רודף · כלומר אימת הרשע מיעדת בגחול ועונש יאמר כי הרשע יקראהו שינוס ואין רודף ר"ל יפחד קודם הגזרה והצדיק יעמוד בטוח אף בעת הגזרה וז"ל ככפיר בעת יראה קנין אחר הבהמות כנגדו שלא ינוס · ואמר נסו בלשון רבים ורשע בלשון יחיד וכן בצדיקים בלשון רבים ויבטח לשון יחיד רומז על כל אחד ואחד ובדרך נסתר הוא הערה שהנמשך אחר התאוות והושקע בהם אף כשלא יפחד מהם כלל · בפשע ונומר · כלומר בפשיעת אנשי הארץ ובחסרון דעתם יקרים הם וגם ממערכת השכל והצדיק יבטח גם בעת השאננות בהם כפי הצורך והסכמה : [illegible] שבת הריסת כל מצב מצד שכל אחד דורש לעצמו ונמשך הלבבות לחפצו זה בכה וזה בכה ובזה יתחלפו הדעות וירבו המחלוקות והאדם מבין יודע כלומר יודע לאסוף הלבבו' [illegible] לאחד או למעט ובפלי עצה להנהגה · וכן יאריך כיון באמת הוא יאריך שלותם והצלחתם ויש מפרשים יאריך מענין ארוכה כלומר הוא ימשוך הלבבות אליו וירפא שברם [illegible] והוא הענין בכל ההנהגה הן בצבור הן במדינות ובבר ידעת כמה האריכו ז"ל בענין עיר שכיבה דאתיב וזה דומה לענין יפקוד יי' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה [illegible] עם היותך אלהי הרוחות ר"ל ליחות בני האדם דע תיהם האמתנים זה יוזה חן להם מנהיג שיקריב דעותיהם ויסכימם לדעת אחת · ובדרך נסתר בא הנה ארץ כענין עיר קטנה · ורבים שריה כענין בפי אמי כחרו בי · ואדם מבין הילד המחלא את העיר בחכמתו : גבר

קב ונקי

גלה חציר · חציר הוא עשב · ועניין הפסוק דרך משל על עשרו של אדם שיפסק ויברח ממנו כמו החציר והדשא שיהא נראה ונגלה בעולם · ויבוא עת וזמן שיהיו כלים ונאספים העשבים ולא ימצאו בעולם כי בימות החמה · כן יקרה עת ופגע לעשיר שיפסיד ממונו לכן יזהירנו לקנות צאן ובקר כי מהם תצא כל פרנסת האדם וכל צרכיו : כבשים ללבושך · מגיזות הצמר תוכל לעשות בגדים ללבושך · ומחיר העתודים תוכל לקנות שדה · ויש לפרש שתמכור שדך וקנה באותם דמים עתודים · או יאמר ידוע תדע פני צאנך שית לבך לעדרים וכן ראוי לך להתבונן על החציר ועל עשב השדה לאסוף אותם בעבור הבהמות וכן כבשים ללבושיך כלומר צריך אתה ליקח גם כבשיך לצורך מלבושך ומכר השדה והעתודים כלומר להתחכם על העתודים על הצריכים להם מהם לזרע ועל הראויים להמכר · או לשוב אותם לצורך אכילה · או ירצה במחיר השדה עתודים וגו' העתודים תתכלכל בשרם ותמכור העורות : ודי חלב עזים · כמו די מחסורו · ר"ל יספיק לך דמי חלב עזים לפרנסתך ולפרנסת ביתך ונערותיך מדמי החלב תוכל לעשות הכל וכל אלו הפסוקי' אמורי' על החריש ר"מ שיתנהג במדת הענוה והשפלות ולא ירדוף השררות והגדולות כי השררות בורחות ממנו והענוה תביאהו לידי כבוד וגדולה : נסו ואין רודף · נסו הרשעים ואין מי שירדוף רשע בנוסו כדרך ורדף אותם קול עלה נדף · וככפיר שהוא יושב לבטח כן הצדיקים שוכבים בטח ואין מחריד · או יאמר בעת שתחיה רבים נוסים ואין מי שירדפם תליו שכל אחד מהם הוא רשע ותדין שיהיו צדיקים בעת שכל אחד מהם יבטח ככפיר : בפשע ארץ · בפשע עם הארץ ירדו שריה עליהם זה יכה וזה ילקה וזה יגזול מאותם וגם בעבור שיהיו מנהיגים רבים ירצה האחד חלוף מה שירצה האחר ולפעמים יסמכו זה על זה בהנהגה מן ההנהגות עד אשר בעבור זה תהיה השחתת העיר ועבודתה ובעבור' אדם מבין ויודע ידע שיאבה ביראת העם בחכמתו ובתבונתו יאריך אף השרים כי יהיו לו לאוהבים ובעבור הבנתו ימנעו מלהרע לעם · וי"א יאריך שלומם ועונם · ונכון לפר' כי יאריך ממשלתו ומלכותו בתבונתו ודעתו ולא ימשול אדם בפניו :

גבר

מנחת ערב

אלקבל הנסים והע"כ כן ועיני הרשע הרואות ימותו הנשי' רבים וילכו לשאול והבזיון לא תשבענה מחמדותיה ולא יאמרו ללבנס הכר נגד עינינו כמה וכמה ירדו שאול ואבדון וכירה כו ואתנו בל יקרני כהם הנה בגבה עין ורואה מה באחי יתן אל לבו להכשיר מעשיו ולא יעשה כן ואם כן עליך קללתך ולא עליהם כי נבחר ואקרב אשר יראו ברע ולא בטוב ושמח האמר ובמה ידעו עיני האדם מי ומי ההולכים שאול ואבדון שיראה ויקח מוסר והולי' יחשוב שהכל ילכו לרצות החיים הנה לא הבאר מה' ידיעה זו כי הלא מצרף צריך לכסף וכור לזהב להבחין אך להבחין באיש ההולך לבית עולמו אין צריך דבר כי הלא הכל הו' לפי מהללו והוא מאמר ר' אשר אמר לתלמידיו צאו וראו אם המת ההולך במטה היא הולך נכוחו לגן ה' או לגהנם ואמרו לו במה נדע כי יירש ג"ע או גיהנם ויען ויאמר להם לכשכם ר"ל אשר מספרים כבודו יאמר מעשהו אם טוב ואם רע נמצא שהכל הוא לפי מהללו שיהללוהו באופן שכל מהרה יבחן ההולך לבית עולם החיים והיורד שאול ואבדון ואף על פי כן לא יראה איש ויקח מוסר על כן צריך יפריו למרק קלחת עומתו כי ועל כן איש אל ירע נגלה כי סרין כי הלא מסגרה לא ישיב עד ידוכה ואולי תאמר הלא מכל הייסורין הארכתי לך לא על' שמרו לי מעט לאם כי זו קשה מכול' ע אפ' כי בזה בחר ה' לישרא' כי יאתי עניותא לישרא' וכו' כי הלא אם תכתוש את האויל במכתש הוא החומ' שנכנס בו רוח שטות במכתש אם הוא בתוך הריפות בעלי המכה בו כלומ' שייסוריו ומכותיו שיסבול הוא בתוך הריפו' תבואה כלומר שיהיו ייסוריו מתוך הטי' ויבדע לא הסור מעליו אולתו רק בחום' נחם שיהא מד' עזה כמות כי אז יכנע וישוב ועל כן אל תהרהר אחר מדותיו יתברך גם כי יחסר לחמך שהוא הכלית הייסורין כי על כן בעת היום בזה כמאמר חבירו כי על זה בהרת תעניתי כי הל' בז' תבואתך טוב' להטיבך באחריתך : ידע מדע וגו' אמר אם תרצה ידוע חכמה אל תהיה בהמון קריה רק תדע פני צאנך בלבד כאבות מהבודד במקום שאין רגשים ומלבד זה שית לבך לעדרים ולא לסחורות שאם יפנה לבבך אל יוהר מכאן שית לבך גם ליהר עדרים עור עדר מכל מין צאן ובקר ועזים ופירש הטעם ואמר כי לא לעולם חוסן כו' וזה הפך הנמצא במשלי ערב שאם איהיה מתפלל לקונו ואומר יהי רצון שלא תצריכני לבריו' ואם תצריכני שתתן לי פנים כפני הכלב בל הבושת' מלחזר על כל הפתחי' ולפזור עד בוש והל' והענה ההיא הנה היא להשליך כבודו אחרי גוו ולא יהיה זה למי שהי' מוכה בכתר היה או כתר שם טוב

יבואל

גֶּבֶר־רָשׁ וְעֹשֵׁק דַּלִּים מָטָר
ל סֹחֵף וְאֵין לָחֶם׃
עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע וְשֹׁמְרֵי תוֹרָה
יִתְגָּרוּ בָם׃ אַנְשֵׁי־רָע לֹא־יָבִינוּ ה
ל מִשְׁפָּט וּמְבַקְשֵׁי יְהוָה יָבִינוּ כֹל׃ טוֹב־
רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ מֵעִקֵּשׁ דְּרָכַיִם וְהוּא
ל חס' עָשִׁיר׃ נוֹצֵר תּוֹרָה בֵּן מֵבִין וְרֹעֶה
זוֹלְלִים יַכְלִים אָבִיו׃ מַרְבֶּה הוֹנוֹ
יתיר ב' בְּנֶשֶׁךְ וּבְתַרְבִּית לְחוֹנֵן דַּלִּים יִקְבְּצֶנּוּ׃
ד' חס' מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה גַּם־תְּפִלָּתוֹ
תועבה

גַּבְרָא מִסְכֵּינָא דְעָשִׁיק לְמִסְכֵּינֵי אִין
מִטְרָא חֲבִיטָא דְלֵית בֵּיהּ יוּתְרָן׃
דְשָׁבְקִין נִימוּסָא וּמִשְׁתַּבְּחִין בְּרַשִׁיעָא
וְאִלֵּין דְנָטְרִין אוֹרַיְתָא מִתְגָּרְיָן בְּהוֹן
דִיתוּבוּן׃ בְּנֵי נָשָׁא בִישֵׁי לָא מִתְבַּיְינִין
דִינָא וּדְבָעֵי מִן קֳדָם יְיָ מִתְבַּיְינִין
כֻּלְהוֹן טַבְתָּא׃ טָב מִסְכֵּינָא דִמְהַלֵּיךְ
בְּתַמִּימוּתֵיהּ מִן הָוֵי דְמַעֲמִיק מִן
אָרְחָתֵיהּ וְהוּא עָתִיר׃ דְנָטִיר אוֹרַיְתָא
בְּרָא הוּא דְמִתְבַּיַּין וּדְמִתְחַבַּר לְזַלְזִילֵי
מַחְמִין אֲבוּי׃ דְמַסְגֵּיעַ מָזְלֵיהּ
בְּנוֹכְתָא וּבְרִבִּיתָא לְמָן דִמְרַחֵם עַל מִסְכֵּינֵי מִכַּנְשׁוּי׃ דְמַסְכִּיר אֶדְנֵיהּ דְלָא נִשְׁמַע
אוֹרַיְתָא אַף צְלוֹתֵיהּ
מרחקא

ומבקשי יי' ל' והוא חד מ' מלין יחידאין נסבין ו' ואינון קריבין לארכרה ולית להון זוגא וסימ' נמסר בריש ספר שמואל : ובתרבית כן כתי' וקרי ותרבית והוא חד מן ד' מלין דכתי' ב' בריש תיבו' ולא קרי' וסימ' בבית ואת עיני צדקיהו עור · בישר' ויירא יואב כי היתה פני דשמואל · ובתרבית מרבה הונו בנשך · בבית ויתנהו על יד עשי המלאכה קדמא דפסו' דיאשיהו · וחד חלוף לא כתי' ב' וקרי' וסימן תחלת ויתגם ביד הגבעונים :

גבר רש · דיין עם הארץ · עושק דלים בדין על שאינו מחון בדין הרי הוא כמטר הסוחף את השדה ואין עושה פירות · סוחף · שוטף · ובמשנה נסתחפה שדיהו וכן נסחף אביריך נשטפו ומעדו וכשלו : אנשי רע לא יבינו משפט · אינם משימים לב לפורעניות העתידה שיתבוננו בה וישובו מדרכם ויכללו ומבקשי ה' יבינו כל טוב' ורעה · משפט יושטי"צא בלע"ז כך פירש ר' תנחומא על דור המבול: טוב רש אף עני שבדור' · והולך בתומו · במעשים טובי' : ורועה זוללים · מחבר לו נבלים והוא לשון רעים : מרבה הונו בנשך ובמרבית לחונן דלים הרשות שומעין עליו שהוא מתעשר ונוטלין ממונו ובונין בו גשרים ומתקנין בו הדרכים וזהו חנינת דלים כך דרש ר' תנחומא: בשחותי מלשון שחת : ה"ס

גבר רש ועושק דלים · ידמה למטר סוחף שישחית התבואות בדרך שלא ימצא לחם ומחכמת זה המשל כי המטר מכוון ראשונה לגדל הצמחים ויהיה בזה האופן כלי להשחתם וכן הגעת הקניני' לאדם הוא להשיג מההון מה שישלם בו הכרחי לעמיד' גופו והגעתם בעושק הוא כלי אל שיחסר לו הכל : עוזבי תורה · יהללו הרשע על רשעו ויתגרו בשומרי התורה לחשבם שהתורה היא בלתי ראוי' להתנהג בה או ירצה בזה עוזבי התורה יהללו הדעת הנפסד אשר לרשע בדעו' בענין השרשי' וההתחלו' כי בזה יוכן להם פתח לעזוב התורה אך שומרי התורה יתגרו באותם הדעות הכוזבות וישתדלו לבאר מומם : אנשי רע · ולזאת הסבה הנה אנשי' הבוחרי' ברע לא יבינו משפט אמת בדעות כי הם יבחרו מה שיאו' אל מה שמוטבע בו מעשיי' הרע וזה יהיה סבה שלא יעמדו על האמת בדברי' העיוניי' אך מבקשי יי' והם שומרי התורה יבינו כל הדברי' על האמת כי אין להם תשוקי' תמנע' מהשלמת החקירה בדברים אך יהיה להם עוד מהתורה עזר ויושר לעמוד על הדעות האמתיות כמו שהתבאר מדברינו בה : טוב רש' טוב מי שלא השיג במושכלו' כי אם מעט והוא הולך בהם בתמימות וביושר ממי שעקש דרכיו בעיונו ולמד בזה ההיפך הרבה מהדרושים וזה מבואר בנפשו : נוצר תורה · הנה מי שישמור התורה הוא בן מבין כי היא תגיעהו אל השלימות במוסר ובדעת אך מי שיעזוב את התורה ויתחבר עם הזוללים להמשך אל תאות החומר הנה הוא יהיה כסיל חסר יכלי' אביו לרוע פעולותיו ר"ל שמחרפיו יכלימוהו בזכר' לו מומי פעולות בנו ועניניו : מרבה הונו · מי שירבה הונו בנשך ובתרבית שהוא דומה לעושק מכל התורה שמנעה זה הנה הש"י ישיב גמולו להשיב ההון לאשר עשקו מהם באופן מה וזה כי הכסף והרבית יוקח מהדלים מפני לרכס אל ההלואה והש"י יסבב שיהיה העושר המקובץ בזה האופן לאיש אשר הוא חונן דלים וממנו יוחן לו לחון העניים כמנהגו : מסיר אזנו · הנה מי שמסיר אזנו משמוע תורה לא די שפעולותיו תהיינה מתועבות מזה הצד כי סרה ממנו היושר' לתקון הפעולות אך גם תפלתו שיחשוב היות' עבודה לש"י היא מתועבת כי מפני סורו מלמידת התורה והתנהג בדרכיה לא יתכן שתהיה כוונתו בה ראויה : משגה

אבן עזרא

סוחף · שוטף או סוחב הזרעים : יהללו רשע · בעבור שילך בדרכיהם · יתגרו בם בעוזבי התורה : אנשי רע · שיתעסקו במעש' הרע לא יבינו משפטי יי' · ומבקשי יי' · בבית תפלתו הן יבוקש המשפט מפיהו ע"י נביא הם יבינו כל דבר טוב : בתומו · בדרך תומו : ורועה · מן רעה המלך · זוללים המתאווים לאכול בשר והעד זוללי בשר · יכלים יתן כלימה : לחונן · לאיש שיחון הדלים : גם תפלתו · שיתפלל לשם בצרתו יתעב : משגה

ר' מנחם המאירי

גבר ונו' · קרא הנה רש הנבהל להון הפך האמת ספק שהוא נקרא עשיר ונקשר למה שקדם העם בהיותם נשמעים לאיש אחר כשהוא מבין ויודע שאם המושל ההוא נבהל להון ועושק דלים היה מחריב הארץ והוא כמטר סוחף ר"ל שוטף על השדה בכח ומעביר הזרע עד שלא ישאר שם לחם ר"ל זרע להוציא לחם · ובדרך נסתר קרא היצר גם כן רש לרוב תאותו וכחות השפל קרא דלים וכשהוא עושקם ומונע מהם חוקם הוא מונע הפרי הראוי לצאת ממנו וממיתו בחסר לב כמאמר ואוילים בחסר לב ימותו : עוזבי ונו' · זה דומה למאמר אין עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא · וזה מצד שהאדם נמשך אחר טבעו והטבע ירדיף ההנאות ויחמוד המדו' המגונו' להפיק רצונו ותאותו ודרכי התורה ונתיבותיה ימנעו האדם מהם ועל כן אמר שעזיבת התור' הוא סבה להלל רשע לאחוז בדרכו ושומרי תורה יתגרו בם ר"ל ברשעים · ובא רשע בלשון יחיד דרך כלל וזה הערה כוללת בתוריות ובעיוניות להזהרו בלמוד דרכי התורה כי היא כוללת הכל בשלימות המדות והשכליות : אנשי ונו' · גם זה דרך נסתר רומז על שלמות המדות שהוא מבא והדרכה לשלימות השכל ואמרו אנשי רע הבוחרים ברע לא יבינו משפט ר"ל אורחותיהם במצוע הדרכי' ומשפט מעניין ומכלכל דבריו במשפט ומבקשי יי' ר"ל המשתדלים בשלימות יבינו כל וישלימו עצמם במדות תחלה ואחר כך בשכליות · ורבותי' דרשוהו הערה תוריית ומשפט במקום עונש אנשי רע אין נותנין לב על פורענות העתידה לבא ואין נזהרין מן החטא ומבקשי יי' יבינו כל ויתנו לב על כל מה שאיפשר לבא · ויש מפרשים אנשי רע לא יבינו אפי' המשפט ר"ל אף הדברי' שהם חקוקים בלבות בני אדם כמשפטים ודינים ודומיהם אבל אות' שהם משתדלים והם הנקראי' מבקשי יי' יבינו כל ר"ל אף הדברים שצריך השתדלות בידיעתם : טוב ונו' · בנגלה אמר שטוב רש הולך בתום לב מעקש דרכים ר"ל מעשיר עקש כי בני אדם יבטחו יותר על רש שיראוהו איש אמתי ומקיים דבריו יותר ממה שיבטחו על עשיר מכחש · ובדרך נסתר קרא הנה רש מי שאינו חכם ועשיר מי שהרבה בלמוד החכמה והבונה שבהיות העשיר עקש דרכים ברוב התחכמות ובמבוכות והריסות טוב ממנו הרש ההולך בתומו ונשען על אמונת הקבלה : נוצר ונו' · הערה כוללת שלמות המדות ושלימות השכל כי נוצר התורה ישלם במדות ובדעות העיוניות והתוריות והוסיף עוד דעה המתחבר מעניין רעך ורע אביך ויכלים אביו הפך ישמח אביו · ואיפשר שרמז באביו על השכל שאמר על יד שהנהגתו בוש ובכלם משברו ובכוונה תוחלתו : מרבה ונו' · רבותי' דרשוהו דרך פשט הערה מיעדת עונש ופירשו חונן דלים המלכות · ואמר שכל מי שהוא מרבה הון ברשע סופו שיקבצנו למלכות שומעין עליו שהוא עשיר ונוטלין ממונו ושבת הקראו המושל חונן דלים פירשו בו בתנחומא שעושה בו גשרים ותקוני דרכים וזו היא חנינת דלים · וכן פירשוהו על שהוא אוכן בו כמי אוזתו שהם דלים מן המצות · ויש מפרשים סופו שיירשנו איזה חסיד שיחונן בו דלים כאמרו ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס לתת לטוב לפני האלהים מדה כנגד מדה שהכסף והמרבית בסתם מן העניים היה שהעשירים אינם לווים ברבית ואפוך כך היה חוזר למי שיחונן את הדלים · ובדרך נסתר רומז על שלימות המדות ובפרט על מדת ההסתפקות כלומר מי שהוא נבהל להון עד שמרבה הונו בעול ובחמס הוראה עליו שדעתו להמשך אחר תאות היצר וקרא הכחות הגשמיות שכל דלים לרעבונם על התאוות והוא הערה לשבח מדת ההסתפקות : מסיר ונו' · אלא גם באה לפעמים שלא מדרך לבוי גם חרבי ונם כלי · גם במעלליו יתנכר נער והענין ממה שאמר הנביא בפיו ובשפתיו כבדוני ולבם רחק ממני · ועל כן אמר שמי שמסיר אזנו משמוע תורה ר"ל שעובר עבירות תפלתו תועבה · ובדרך נסתר השמיעה כאמרת על הקבלה ומי שמסיר אזנו מן הדברים המקובלים שבתורה הנה אין לבו על התפלה כי גם היא אחת מן הפנות התוריות ואם כן נמצאת תפלתו תועבה או רמז התורה הדברים העיוניים ותפלתו תועבה מצד יחסו התארים אליו : משגה

אבן יחייא

גבר ונו' כי הרשע שהו' גבר גבור ובעל כח ואמר' הוא רש כי אין קץ לתאותו ואינו עשיר שמח בחלקו ומסתפק · מה שלכן הוא עושק דלים כדי לאסוף הון רב למלא' תאותו · הנה עושרו לא יצלח ולא יהיה לו העמדה וקיום ויהיה כמשל למטר סוחף מן השמים אשר יהיה סבה להעדר הלחם כי לא די שלא יצמיח התבואות כי ישחוף וישטוף כל זרע השדה ויוליכהו למדחפות נגד מה שהמטר מגשמי ברכה עושה ההפך · ועוזבי ונו' ועוזבי התורה והרשעים יהללו השר הרשע אשר המליכו עליהם · ושומרי התורה יתגרו וילחמו בעוזבים ההם ויחלק לבם מה שלכן יאשמו · אנשי ונו' וסבת הלול העוזבי תורה לשר הרשע הוא להיותם בלתי מבחיני' במעשיו הרעים כי לא יבינו משפט מפני טבעם הרע אשר הוטבעו בו · ואמנם השומרי תורה שהם מבקשי ה' יבינו כל דבר וידעו רמאות השר ואופניו הרעים להרוג נקי במסתרים ונטותו אל הבצע והטותו דין עני ואביון מה שלכן ישנאוהו · טוב ונגמר ואומרים השומרי תורה כי היה יותר טוב לבחור לשר עליהם ראש אחד בזו משפחות אך שיהיה צדיק שהולך בתומו מאותו אשר בחרו שהוא עקש דרכים אף שהוא עשיר ומשפחת רם כי ראוי לרדוף לבקש למיוחס כפי מעשיו ולא למיוחס כפי משפחתו :

נוצר תורה ונו' הבן שינהג' וישמור מצות התורה הוא מבין ואינו כאנשי רע שלא יבינו משפט ואמנם הבן הרועה זוללים ונמשך לאהבת הנפש הנוחת יכלים אביו בזה ובבא מה שיעשה בהפך המבין הנז' · מרבה ונו' וכן הבן הנמשך לאהבת הנפש המרגשת לאסוף בממונו' ושרבה הונו בנשך ובתרבית כל טורחו אשר יטרח יהיה להבל כי יקבץ ההון ההוא לאיש צדיק חונן דלים כי בהשגחת הא-ל הוא ירשהו · מסיר ונו' וזולת שמירת המצות מהתורה צריך ההגיה בה כי תלמוד תורה כנגד כלן · ולכן מי שמסיר אזנו משמוע תורה · גם לרבות כל המצות שיעשה והתפלה שיתפלל הם תועב' ונתעבי' מהאל יתברך כי יפעלם מפני אהבת ההרגל והמנהג ולא לשם שמים · והסרתו משמוע תורה יוכיח · משגה

קב ונקי

גבר רש · האיש שהוא רש ועושק דלים כמוהו כדי שיעשיר ויקום חילו לא הרויח מאומה כי ההון שיקנה אדם ע"ד העושק לא יצליח ודומה אל המטר הסוחף שאע"פי שדרך המטר הוא להוציא לחם מן הארץ זה המטר בעבור היותו סוחף שנופל בחוזק לא יעשה תועלת באדמה ששוטף ודוחף את הזרעים ועוקרם ממקומ' וכן מי שהוא רש ועושק דלים אעפ"י שדרך קניית הממון להסיר הרש בהיות הממון נקנה על דרך העושק לא יעשיר בעליו : עוזבי · האנשים שהם עוזבי תורה עזיבתם התורה גורמת להם שיהללו רשע ופעולותיו כי אם היו מקיימים דברי תורה היו מואסי' הרשע וקני' בו ובפעולותיו אמנם האנשי' שהם בהפך ששומרים התורה ומצותיה לא די שהם לא יהללו הרשע אלא שהם יתגרו להלחם עם עוזבי התורה המהללים הרשע · או יאמר יתגרו ברשע עצמו ובמהלליו ואיפשר לומר כי עוזבי התורה יהללו המלך זקן וכסיל וימליכוהו ויהיו סרים אל משמעתו · אמנם שומרי התורה יתגרו במלך זקן וכסיל ובנמשכים אחריו : אנשי רע · האנשים המוטבעים על המעשה הרע לא יבינו משפט · ר"ל לא ימצא בפעולותיהם דבר הולך ע"ד הצדק והמשפט רק יתנהגו על פי תאותם והאנשים החשובים המבקשים להדמות לאלהיהם כפי היכולת הם יבינו כל · ר"ל כל מה שיצטרך להבין · או יאמר הרשעים ישתדלו בעשיית הרע ולא יבינו לאחריתם כי על כל מעשיה' יביאם השם למשפט ומבקשי ה' יבינו כל הצריך וידעו כי על טוב ועל רע ישולם גמולם · וי"א לא יבינו משפט לחקור עומק הדין שלא לאמתו ומבקשי ה' יבינו ויבקשו כל דיני המשפט כדי שלא יכשלו בדבריהם : טוב · טוב איש עני שילך בדרך תומו ממי שהוא עקש בדרכיו והוא עשיר כי זה אהוב בעיני השם וזה שנוא ועוד נקוה שהרש הזה יעשיר בשביל מעשיו והעשיר יתרושש בעבור עקשותו : נוצר תורה · הבן שהוא מבין נוצר התורה ואת דרכיה ורועה זוללים הם האוכלים בשר דרך בלענות והמתחבר עמהם יכלים אביו שהיה ראוי להוכיחו בנערותו שלא יבא לידי כך · ואיפשר שקרא רועה זוללים האדם הנמשך אחר תאוות הגוף והשכל אביו ואמר שהאדם הנמשך אחר תאוות גופניות יגרום כלימה אל השכל שיעבידהו אל הגוף ותאוותיו : מרבה הונו · מי שירבה ממונו ברבית שיקח מן העניי' בהלוואת מעותיו להם לאיש אשר יחון על הדלי' וירחם עליהם יקבץ אותו הממון כי הש"י יקח פקדונו ממנו ויפקידנו ביד אחר שירחם על ענייו ולא יקח רבית מהם או הרשות שומעין עליו שהוא מתעשר ונוטלין ממונו ובונין בו הגשרים ומתקנים הדרכים וזו היא חנינת הדלים כך פירש ר' תנחומא : מסיר אזנו · מי שאינו רוצה לשמוע תורה וחכמה ומוסר גם תפלתו לא ירצה השם לשמעה מדה כנגד מדה והיא תועבה לפניו · או יאמר לא די שהוא נתעב ופעולותיו הבהמיות נתעבות אלא אפי' תפלתו תועבה כי תפלתו תהיה מן השפה ולחוץ : משגה

ויוצא כי טוב ממנו הנפל אם יחזור וירד לשערים כ"א העושר אלף גורו וכבודו לא נפל כי אין העניות מחלל הכבוד וז"א כי לא לעולם חוסן אבל ואם יש לך נזר בכתרים הנזכרי' הנה הנם לדור ודו' גם שהחוסן אלף נזר הכבוד נשאר ואיך תחללהו אם תרד לשערים ותשים פניך כפני הכלב לכן יעצתי שית לבך לעדרים ותתפרנס בכבוד גם שיהיה במלמום ולא תאמ' הלא אם את עצמי לא אוכל לכלכל איך אכלכל גם העדרים כי הלא בזמן היות ירק בארץ אין לך הוצאה כי גלה חציר לבהמה וגם למאכלך נראה דשא ובהם ירקות ראויות למאכל אדם בגנות ובשדות ויקראו דשא כמאמר ר' יהודה במשנה שדעתו לברך על הירקות בורא מיני דשאי' באופן שיהא לך ריוח מפירותיהן כל בזמן ההו' בלי הוצאה ובהאסף עשבות הרים אל תחוש כי לעומת מה שתוציא בתבן ומספא להם זולת ריוח הולדת ההכנה בימים ההם כי בהאסף עשבות הרי' ובא זמן החורף מגז כבשיך תתחמם ותלבש והו כבשים ללבושיך ומע[illegible] הבקר תשכיר עדותך לזולת לחרוש בחורף יתנו לך במחיר חלק ב[illegible] שיזרע או מפריו [illegible] ומחיר שדה עתודים ולריות [illegible] ב[illegible] תאכלו ב[illegible] הוא המובחר לכ[illegible] חלב עזים תאכיר ללחמך כלומר בשביל לחם ללפת בו את לחמך ש[illegible] בדמי החלב דבלי' שמלפתים בהם את הפת וזה ללחם ביתך מה שהצטרך לפי שיעור לחם ביתך ותהנותר חיים לנערותיך לבין להם אותם לפרנס עצמם די חיו' בכבוד ולא יותרו' וזה כעדותיך לבסוליהם כלומר רק על הזכרים אל תיגע להעשיר להניח להם נכסים אחריך כמאמר התנא אם יהיו צדיקים הקב"ה יכלכלם ואם לאו האם אניח ממוני לאויבי ה' על כן אמר ר"ל תטריח עצמך רק לכדי חיים לנערותיך אך הנעיים הם ילכו וקוששו להם : נסו ואין רודף וגו' בא להורות איך רשעתם של רשעים הפיל חתת אלהים עליהם וצדקת צדיקי' תחזיק עוז מנטת כי כנוהג שבעול' שינוס א' מלפני רודפים רבים אך לא רבים מלפני רודף אחד אמר כי יכופל ברשעם שנסו רבים ואין רודף כלומר אפילו תוקף אחד מפני שיקרה לפעמי' ירדוף הרודף אחר לאחד וינוסו רבים כי אין יודע אחרי מי יצא הרודף אמר שינוסו רבים ואין שום רודף אפילו את רשע א' מהם ורק על פי כן נסו כלם ואין זה אם לא חתת אלהים אך צדיקים אין צריך לומר כשרודף אין כי אם ככפיר שגם כי ירדפוהו לא יירא ולא יחת כל"ש אשר יקרא עליו מלא רועים מקולם לא יחת יחת ומהמונם לא כן יהיו הצדיקים ככפי' שיבטח

י תּוֹעֵבָה: מַשְׁגֶּה יְשָׁרִים ׀ בְּדֶרֶךְ רָע בִּשְׁחוּתוֹ הוּא־יִפּוֹל וּתְמִימִים יִנְחֲלוּ־טוֹב: חָכָם בְּעֵינָיו אִישׁ עָשִׁיר וְדַל מֵבִין יַחְקְרֶנּוּ: בַּעֲלֹץ צַדִּיקִים רַבָּה תִפְאָרֶת וּבְקוּם רְשָׁעִים יְחֻפַּשׂ אָדָם: מְכַסֶּה פְשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם: אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד טו וּמַקְשֶׁה לִבּוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה: אֲרִי־נֹהֵם וְדֹב שׁוֹקֵק מוֹשֵׁל רָשָׁע עַל עַם־דָּל: נגיד

ירחם ל' זה ירחם י' יתום

מְרַחֲקָא הִיא: דִּמְשַׁגֵּי תְרִיצֵי בְּאָרְחָא בִּישְׁתָּא בְּגוּמְצָא הוּא נָפִיל וְשַׁלְמֵי וְתַמִּימֵי נֵרְתוּן טַבְתָּא: גַּבְרָא עַתִּירָא חַכִּים הוּא בְּעַיְנוֹי וּמִסְכֵּינָא סוּכְלְתָנָא בְּדַרְלֵיהּ: כַּד יֶחֱדוּן צַדִּיקַיָּא סַגִּיעָא שְׁבְהוֹרָא וּבְקוּמָא דְרַשִׁיעֵי מְבַצֵּי בַּר נָשָׁא: דִּמְכַסֵּה חוֹבוֹי לָא נִצְלַח וּדְמוֹדֵי חַטּוֹי וְשָׁבֵיק נִרְחַם עֲלוֹי אֱלָהָא: טוּבוֹהִי דְּבַר נָשָׁא דִּמְדַלֵּיחַ לְבֵיהּ תְּדִירָא וּמַן דְּמַקְשֵׁי לְבֵיהּ נָפֵיל בְּבִישְׁתָא: אַרְיָא נָהֵים וְדִיבָא מַצְרִיחַ עַל רַשִׁיעָא דְּמִשְׁתַּלִּיט עַל עַמָּא מִסְכֵּינָא שַׁלִּיטָא:

ודל י"ב פתחין בליש' וסימ' נמסר בשפטי' סימן ו' ותלים סימן קמ"ב · ירוחם ב' וחסרים חד פתח וחד קמץ וסימ' אשר בך ירוחם יתום · ומודה ועזב ירחם : בתרא קמץ · על עם ה' וסימ' ויבאו על ל"ש על עם שקט · כי אתה המלכתני על עם רב דד"ה · ויקראו בקול גדול דד"ה · כי חרפו ויגדילו על עם יי צבא ת' · ארי נוהם ודוב שוקק · וכל שמואל וישעיה ותהלות דכו' על עם בכמ"ג אל עם וסימ' השלה בים צירים · פרשתי ידי כל היום · ויתהלכו מגוי אל גוי :

רשי

איש עשיר ודל מבין · כנגד רב ותלמיד הוא מדבר שהתלמיד חוקר ועל ידו הרב מתחכם · יחופש אדם יתחפש בכל מיני עלילות : ומודה ועוזב · מודה פשעיו ועוזבם משוב בם עוד : מפחד תמיד · דואג מעונש ובכך מתרחק מעבירה : ארי נוהם הוא להם · ודוב שוקק · נשימה לארי · ושקיק' דדוב שניהם לשון צעקה : חסר

אבן עזרא

משגה · מדרכם אולי יכשלו בדרך רע · בשחותו שעשה ללכדם הוא יפול · ינחלו טוב אחרי מות המשגה : ודל מבין · יוכל לחקור בדבר שהוא חכם בעיניו : רבה · גדולה תפארת שיתפארו עם הארץ בראותם הצדיקים שמחים ועליזים · יחופש אדם שהרשעים יחפשוהו ויעשקו' : מפחד תמיד · מן השם ולא יפשע · ומקשה לבו לבלתי הבין התוכחת · יפול ברעה שחשב לעשות : ארי · נגיד

רלבג

משגה ישרים · מי שמשגה ישרים ומטעה אותם כדי שילכו בדרך רע אשר חפר בו שחת להפילם הנה ישיב הש"י גמולו שהוא יפול בשחותו והתמימים ינחלו טוב בהפך מה שכוון המשגה אותם או ירצה בזה כי התמימים שיתנו לכל איש עצה הוגנת כדי שישיגו הטוב ינחלו הם בעצמ' הטוב ובזה התבאר שמה שיכוון האדם להגיע לזולתו טוב או רע כמוהו יגיע לו : חכם בעיניו · האיש העשיר הוא חכם בעיניו מפני ראותו הצלחת דרכיו ודל מבין יחקרנו מצד חכמתו ויסבב שיוציא העשיר בפיו מה שיתבאר ממנו והסרון וידחז כמו הענין בחקירת העדים שהוא לעמוד על מה שבדבריהם מהמומי' ואז יתבאר לעשיר כי לא יוכל להשמר מענות על הדל המבין מה שהתבאר בו מום סכלו ובזה ג"כ הערה ליישיר היודעים ללמוד חכמת' לזולתם וזה האיש העשיר בדעו' יקרה לו למהירות שכלו לענין על הדברי' בקלות וזה יהיה סבה שלא יעמיק להפליג בהם להתיר כל הספקות הנופלות בהם ובשיבא לפניו האיש הדל המבין יחקרנו ויספק לו ספקות יתבלבל הרב בהתירם וזה יהיה סבה להשלמת הידיעה וזה הדרוש ללמד שיהיה חכם בעיניו : בעלוץ צדיקים · ובהצלחתם רבה תפארת בעיני' כי הם ינהיגו האדם הנהגה ישרה ומשובחת ובהקומת הרשעים ורוממותם ירבה קלות בעונם כי מפני ידיעת' איך יעשו הרעו' ישתדלו לחפש ולהראות כי גם הטובים עושי' אותם הפעולו' כי מהסבת' שתהיה ההנהגה זולתם כהנהגת' כאמרו ומוכיח לרשע מומו או ירצה בזה כי בקום רשעי' יחופש אדם לפי שכבר יסתר מפחדו כאומרו בקום רשעים יסתר אדם ולזה יחופש במקומות אם יוכלו למוצאו : מכסה פשעיו · מי שמכסה פשעיו ומעלים אותם כשיחקרו אותם מהם לא יצליח כי זה יהי' סבה אל שיסקר בפשעיו או שישיגהו בושת כשימצא בהם הפך דבריו והמכסה מי שכבר חטא ומודה ועוזב דרכיו הרעים ירוחם ויהיה שיהיה פשעו לש"י או לאדם כי כבר ירחם עליו מי שפשע בו בראותו אותו מתחרט על מה שעשה מזה : אשרי אדם מפחד תמיד · למי שראוי לפחד ממנו כי זה סבה אל שיתחכם בלקיחת העצה ההוגנת להמלט מהרע אשר הוא מפחד ממנו ואולם מי שהוא מקשה לבו ושם לבו אל הדברים שראוי לפחד מהם הוא יפול ברעה הלא תראה כי הקשות הלב החריבה ב"ה הראשון והשני וזה שאם לא היה צדקיה מקשה לבו והיה משים צוארו תחת עול מלך בבל לא גלינו מארצנו או וכן הענין בבית שני לא היו נכנעין למלכות רומי ונותנין צוארם תחת עולם : ארי נהם · הנה בדמיון הארי הנוהם על דברי הטרף והדוב השוקק והולך לטרוף ימצא הרשע המושל על עם דל אין כוונתו כי אם להשחית ולהרע להם ולעשקם בהפך מה שראוי שיהיה מחוק המושל : נגיד

אבן יחייא

משנה וגו' ולא די כי יסיר את עצמו מלשמוע תורה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כי גם הוא משג' הישרים המבקשים לשמוע דברי ה' ומתעה אותם להוליכם בדרך רעה ללכת לטייל ברחובות קריה לשמוע שמועות הבאי בעוד שהדורש ידרוש התורה ברבים · והיה שכרו אתו כי בודאי הוא יפ ל בשחתו בגיהנם ולא יהיה תרופה למכתו בתשובה כי שערי תשובה ננעלו לו להיותו חוטא ומחטיא אשר חטא הרבים תלוי בו · ואמנם התמימי דרך ההולכים לשמוע תורת ה' ינחלו טוב שהוא הדיבוק לאלהי' בגן עדן התכונה נפש טוב וכאומרו אני אעביר כל טובי וגו' · חכם וגו' ויש מן האנשי' מי שמזלו העשירו והוא חכם בעיניו ובוטח בעושרו אשר לפי הסערתו כחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה · ולכן הוא מבזה התורה ולומדיה · ובהשגחת הא-ל דל מבין יחקרנו לעושר העשיר הוא כי ה' יתנהו בידו ע"ד אומרו לעיל לחונן דלים יקבצנו · בעלוץ וגו' כשהעול' יתנהג על פי התורה הנה הצדיקים הם' בעלי תורה יהי' שמחה וחדוה בעולם כי ישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו בטוב' ובחת ויתרבה התפארת מלבושי הוד והדר ובתים יפים מלאים כל טוב ותכשיטים סוגים אבל בקום הרשעים וכשיהיה הממשלה בידם יחפש אדם ויתבטל כל הנאמר מפני פחדו יחפש האדם וישתנה במלבושיו כדי שלא יוכר ויהיה ענינו מן התחפש ובא במלחמ' כמ"ש כי ישנה מלבושיו לבל יכירוהו במלחמה · מכסה וגו' להיות כי אחר לעיל שמשגה ישרים בדרך רעה בשחת הוא יפול ולא יועילהו התשובה · בא לתת הסב' באומרו כי הרשע כזה המסיר אזנו משמוע תורה איננו יוסר ויקבל תוכחת כדי לשוב אל ה' אך איננו רוצה לשמוע דרכי התשובה ולכן הוא מכסה פשעיו ולא יתודם לפני ה' ועל כן לא יצליח בעולם הזה ובבא · אך שהשומע תורת ה' ודרכי התשובה ומודה העונות ועוז · אותם ירוחם מה' ולא יפול עוד בשחת זו שמכו לו · אשרי וגומ' כי האושרים והעולם הזה והבא הם לפחד תמיד מעונותיו ולכן הוא עומד בתשובה תמידיות · ואמנם המקשה לבו כפרעה וכנען וסיסרא יפול ברעה ואבדון החלטיי · ארי וגו' והמושל רשע המקשה לבו · יהיה פחדו מוטל על העם המונהג ממנו · כאימת הארי נוהם והדוב שוקק המוטל על שומעם · כי לא יהיה מטיל אימתו עליהם לשם שמים · כי אם לשלול אותם ולהעבידם בפרך · נגיד

ר' מנחם המאירי

משנה וגו' הערה דרך כלל לתת עצה הוגנת לכל שואל וייעד לו ליועצי עצה רעה מצד קנאה או מצד רשע והנעשה שהוא יפול בשחתו ושחות שם בשקל פחות והוא כמו שחת והתמימים ההולכים בנאמנות ינחלו טוב · ובדרך נסתר מי שמשגה כחותיו השכליים בדרך היצר הנה יפול בשחת היצר ויסבב עונו · ותמימים ר"ל השלמים ינחלו הטוב הנצחי לעולם שכלו טוב : חכם וגו' · העיר שלא להיות חכמת המסכן בזויה מצד עיניו כי לא לנבונים עושר והוא אומרו חכם בעיניו איש עשיר כלומר כשרואה עצמו מצליח בדרכיו הוא מדמה שהשכל יקרהו בדעתו ושכלו כענין ואמרת כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה · והנה הדל המבין יחקרנו כלומר אם יבא לשאת ולתת עם דל מבין הנה המבין יספרנו ויחקרנו עד שיבלבלהו שלא יוכל לעמוד לפניו בנושא ונתן · ויש מפרשים שהשכל שב לעשיר שהוא כאמרו בלבבי נתחכמתי כי נבונותי יחשוב גם כן על הדל שאין דלותו ועניו אלא מצד סכלותו ויחקרנו בעצמו איך הוא כתי ואיך סכל וכיוצא בדברים אלו וכיוצא בזה בוטח בעשרו ומכזיב את אלת הא-ל ומייחל במחשבותיו ובדרך נסתר דרשוהו רבותי' על רב ותלמיד שהרב מתחכם על ידי התלמיד וזה הערה על השפעת חכמתו לתלמידים הגונים ושלא יקל למודם בעיניו שאף הוא כח הזכיר' ונתחזק בו בזה יכן שסכלו מתבודד על ידי שאלותיהם וחקירתם : בעלוץ וגו' · הכונה בהיות הצדיקים ובהצלחתם רבה תפארת כי הם ינהיגו באחרי' וידריכום להנהגותיהם הישרות ואז תרבה תפארת הכל בהצלחתם · ובקום רשעים ר"ל גם כן בהצלחתם לשון תקומה כלומר בהיות להם תקיפות והצלחה · יחופש אדם · ואלת אדם רומזת על המבחר שבמין כלומר שאפי' השלם שבהם יחופש על מעשיו כי ירע לו בהטיבו את מעשיו כענין האמור בדרש שאמרו אנשי סדום לאברהם מדות טובות אתה מכניס ביניותינו וכו' · או פירושו שיחפשו מומיהם להשפיל ולהמעיט מעלתם · והנסתר בזה מפורש בפסוק מ"ב ומ"ג מן החלק השני והם בפסוק נקים צדיקים תעלוץ קריה · ובאבוד רשעים רנה · ובברכת ישרים תרום קרת · ובפי רשעים תהרס · ולי בו עוד פי' דרך נסתר להיות כל הפסוק נמשך לא שיהיה חציו האחרון הפך הראשון והכונה בעלוץ צדיקים והם היצר המסכן ואחוות מרעהו והוא בהיות חקם נתן להם רבה תפארת האדם ואם יארע לפעמים שיקומו רשעים ויתגברו איביהם עליהם יתבוננו לדבר הפך ולא ישתקעו בענין ההוא אבל ישתדלו מיד לפשפש במעשיהם לחלט על נפשם והוא ענין יחופש אדם : מכסה וגו' · אשרי וגו' · הערה תוריית בענין התשובה להתודות על חטאיו והודיע שאם איננו מתודה עליהם לא יצליח בתשבתו ובא להורות אופני התשובה להתודות על חטאיו שהם החרטה והודוי וגמר המחשבה שלא ישוב עוד והנה הזכיר החרטה באמרו אשרי אדם מפחד תמיד ר"ל שמתיירא מן העונש ומתאונן בזה על מה שקדמו מן החטא והזכיר הודוי באמרו מכסה פשעיו לא יצליח כלומר שצריך שיגלם והוא התודות עליהם והיא כאמרם ז"ל וצריך לפרוט את החטא · וכאמרו חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי וכן בכלל הודוי גמלת ומודה כענין אודה עלי פשעי לה' · והזכיר עזיבת החטא באמרו ועוזב וכו' · ובדרך נסתר היא כמוסף למה שהזכיר הזקן לפעמים יותר מדאי יפשפש הצדיק מיד במעשיו לבער מקרבו כל ריב וכל נגע ויחקור בעצמו במה שנמשך אחר יצרו ממשלת המלך הזקן · וכן למה שביארנו בענין יחופש אדם שאם יתגבר היצר לא יצליח ר"ל שאם יעלים עין בהתגבר היצר ולא יחפש בעצמו אבל שיכסה פשעיו אף לעצמו לבלתי חקור על מה שעבר לא יצליח ביותר ממה שלא יכריחהו הצורך וישוב יותר והוא אומרו מכסה פשעיו ואשריו ואשרי חלקו ומקשה לבו על זה יפול ברעה ויש בזה הפסוק האחרון ר"ל אשרי אדם במלכותו אבל ישקיע עצמו במדות המגונות וישליט היצר על נפשו והמפחד תמיד נזהר מהשתקע במעשיו ואם יעשה דבר מן הסכנה או מן החשש ימנע ממנה : ארי וגו' · מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה מקום לעניני העולם שיתבונן בפעולתו קודם שיעשנה נגיד

קב ונקי

משגה ישרים · מי שמשגי' ישרים ומוליכם בדרך רע באותו השחת אשר כרה ויחפרהו יפל בשחת יפעל כי הוא חשב לאבד נפש הישרי' במה שבדא להם מלבו אמונה כוזבת ודעת בלתי אמתי והוא יענש בעבור זה ויכפל עונשו בהכפל החטא שיעשוהו הנמשכים אחר דעותיו אמנם התמימים אשר ירצו לעולם הטוב להם ולזולתם ינחלו הדבר שהוא טוב במוחלט הצפון ליראי ה' : חכם בעיניו · הגביר בעבור עשרו חושב כי כל מעשהו יהיה בחכמה והוא חכם בעיניו יאמר בכח ידי עשיתי וגו' · אמנם אם יזדמן שיהיה שם איש דל שיהיה מבין הוא יוכיח עליו חרפתו וירהו כי איננו חכם על דרך אמת כמו שחשב : בעלוץ צדיקי' · בעת היות הצדיקים על גדולתם שיתנהג העולם על פיהם תרבה תפארת · ר"ל שיהיו פעולו' כל איש פעולו' מפוארו' ורצוי' אמנם בקום הרשעי' · ר"ל בעלותם אל מעלת הגדולה והשררה ויתנהגו בני אדם על פי עצתם יחופש אדם כלומ' יחופשו הלבשים הטובי' ולא ימלאו אם בעבור שהרשעי' יתנכלו עליהם ויחפשו אחריהם כדי להעליל עליהם ואם שיברחו בעבור ממשלת הרשעי' · ואם יהיה מחופש מן התחפש כנות במלחמה יאמר כי בקום הרשעים למשול צריך לאדם השלם שלא יעשה כמעשיהם ויתחפש כלומר שישנה מלבושיו כדי שלא יוכר שאם יוכר יעניהו · או יכריתוהו מן העולם : מכסה פשעיו · מי שהוא מעלים ומסתיר פשעיו ולא יתודה עליהם לא יצלח בדרכיו · או לא ירויח מאומה בהעלימו פשעיו כי כבר הם גלויות וידועות לפני בוחן לבות וכליות · או ירצה לא יכופרו פשעיו אחרי שהוא מכסה אותם ולא יבקש המחילה עליהם · אמנם מי שהוא מודה פשעיו לפני בוראו ועוזב פעולותיו הרעות ולא ישוב לעשותם הוא ירוחם · או הוא ראוי שירוחם : אשרי אדם · מפחד תמיד מעונותיו שעשה ועושה תשובה ומתודה עליהם וגם מפחד תמיד בכל ענייניו ואיננו מתעבר ובוטח כי מתוך שהוא מפחד לא יכנים עצמו בדבר מסוכן : ומקשה לבו שלא יפחד מדבר ולא ירא' האחרונה יפול ברעה שחשב לעשות · או ברעה הנגזרת עליו ויהיה מפחד פוגל יוצא ללב : ארי נוהם ודוב שוקק · מגזיר' שוק על ירך לשון מרוץ והליך יאמר כארי נוהם וכדוב שוקק שטורפים כל אשר ימצאו כן מושל רשע על עם דל שאין להם עוזרים שטורף וגוזל מהם · או שצועק שהנהימה בארי והשקיקה בדוב שניה' לשון צעקה · או יאמר כמו שיפחדו האנשים מארי נוהם ודוב שמתנועע כי כן דרכו תמיד כן ייראו העם הדל ממושל רשע וירמוז ליצר התאוה שבעלכו הוא מושל רשע ולכחות השכליות שהם עם דל ובמלוך היצר יעבר בכחות השכליות ויחרידם כמו ארי נוהם : נגיד

מנחת ערב

שינעה ודין זה רק כלפי ה' ההם יהוא מעניש ומעריכם הו יהרך שההרי נוסם הרשעים לא ימם לב הצדיקי' הנוהגי' כלבבם כי הם ככפיר ינעה הו יאמר בהיות אחת הרשעים ודין רודף או לדיקים יראו ויבטחו בה' ככפיר יבטח כי כשזה נופל זה קם :

בפשע וכו' מרמת פשע כללות הארץ מרעת יושבי בה ירבה הוא יתברך שריה למהר הפקידה כי לא שלו יהיה להשובה ויכני ליפקד ועם שפיע כולל גרמת נזרים עכ"ז תבונת אדם מבין סבת ריבוי השרים וגם הוא יודע לתקן אין צריך לוויר ים יספיק בידיעתו להקים עליהם ראש א' ולהסיבם מפשעם כי אם אף בהיות הדבר כן כאש' היה הפשע ורבוי השרים לעפ"כ יועיל ההתחלות להריך הפשע מליפהר ויהרה על ידי תווך שלום בין השרי' וזהו כן יאריך פגם בהיות הענין כן כאשר היה יצריך או מבין סבת הרבוי ושהוא ליצד מהר ויודע להקן הפשע לא יבטל רבוי השרים כי רם יצריך ברבוי כאשר הוא כי אין הרבוי מזיק רק על ידי הפשע הקודם וכאשר איננו איש על מקומו יבא בשלום :

הנה לרז"ל כי קשה יומא דמיטרא כיומא דדינא שהוא נער רב והצלא שהוא צריך לבריות לתת להם לחם הי' מבקשים למונעה כמלא שאם יצויר ח"ו מטר סוחף ואין לחם שאז הרע נקבל ואת הטוב לא נקבל ובזה יאמ' כי גבר רש שהוא גבר על חטאי' והוא רש שאין לך יסורין גדולים מהעוני הנה קונה ע"ה בזה לך אם הוא אחמת עני עושק דלים ידמה למטר סוחף ואין לחם כמאמר' זה גם הוא יקרנו שאם הרע ונער ייסורי העוני יקבל ומאימה אין לו שכר ייסוריו כי את הטוב לא יקבל תחת היותו עושק דלים כמלא יורש תרתי גהנם :

עוזבי תורה וגו' יאמר עוזבי תורה להתעלל שכנו ופירשו יהללו רשע התולה על כן פורשים כמוהו להצליח ושומרי תורה יתגרו גם באמור להם אכזריע וכו' כמפרש מטיבים עוזבי תורה ואומרים הנה טוב רש עדם יעשוק דלים שהיה הולך בתומו בלי עון ועם כל זה היה רש מעקש דרכים בין במה שבינו למקום בין בינו לבריות ועם כל זה והוא עדין עשיר ולמה לא יסירו עשרו ממנו מטיבי' שומרי תורה ואומרים מה שהעקש הוא עשיר הוא כי יכין רשע וצדיק ילבש כי יצא מוצר תורה בן מבין ויאכלנו ומה שהולך בתומו הוא רש אולי בניו יהיו זוללי' והוא הב"ה חפץ יהיה רש זוללים מטיבים עוזבי תורה ואומרים מה הפסד אם העשיר מהרבה הונו בנשך ממלויות העובר בעבירה איך מההכים מטיבים שומרי תורה לחונן דלים יקבצנו כי אולי בנו יהיה חונן דלים ויהנו רבים תחת מה שאביו עשק רבים : פירשו ז"ל אם יסיר איש אזנו משמוע תורה על שכבר שמע ענין זה פעם אחרת לומר לו הב"ה גם אני אעבה כן עתה כי התפלה שאתה מתפלל לפני שחרית היא אשר התפללת ערבית ומנחה ולמה אוסי' קן בשומעי מה שכבר שמעתי : עוד אפשר יתן דופי במי ששנה ופירש שהוא מעוזבי תורה שהזכיר למעלה והוא גם אם חכם כ"א ישגיע את הדבור יבא עד גדר שיגרים אותה לעצמו בהתפללו על ברתם ולא יראה בנחתם כי הנה כתוב בתורה והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וכו' ולעבדו בכל לבבכם וק"ל איזו היא עבודה בלב זו תפלה כמלא סיי הכתוב

נָגִיד חֲסַר תְּבוּנוֹת וְרַב מַעֲשַׁקּוֹת שֹׂנֵאי בֶצַע יַאֲרִיךְ יָמִים׃ אָדָם עָשֻׁק בְּדַם־נָפֶשׁ עַד־בּוֹר יָנוּס אַל־יִתְמְכוּ־בוֹ׃ הוֹלֵךְ תָּמִים יִוָּשֵׁעַ וְנֶעְקַשׁ דְּרָכַיִם יִפּוֹל בְּאֶחָת׃ עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם וּמְרַדֵּף רֵיקִים יִשְׂבַּע־רִישׁ׃ אִישׁ אֱמוּנוֹת רַב־בְּרָכוֹת וְאָץ לְהַעֲשִׁיר לֹא יִנָּקֶה׃ הַכֵּר־פָּנִים לֹא־טוֹב וְעַל־פַּת־לֶחֶם יִפְשַׁע־גָּבֶר׃ נִבְהָל לַהוֹן אִישׁ רַע עָיִן וְלֹא־יֵדַע כִּי־חֶסֶר יְבֹאֶנּוּ׃

שונא · ל ד' ק' וזעירא · ל · כ · ד' י' · ל · י"ט · ל וחס' וכתס' ובפפן

מוכיח

שַׁלִּיטָא חַסִּיר הַוְיָנָא סַגִּיעַן עוֹשְׁקוֹי וְאִינָא דְּשָׂנֵי טוֹלְמָא נִיגְּרוּן יוֹמוֹי׃ בַּר נָשָׁא דְּחָשִׁישׁ בִּדְמָא דְּנַפְשָׁא עַד גּוּבָא נִעְרוֹק לָא נְצוֹרוּנֵיהּ׃ דִּמְהַלֵּךְ בִּתְמִימוּתָא נִתְפְּרִיק וּדְמְעַקְּמָן אָרְחָתֵיהּ נִיפּוּל בְּחַדָּא׃ דְּפָלַח בְּאַרְעֵיהּ נִסְבַּע לַחְמָא וּדְרָדֵיף סְרִיקוּתָא נִסְבַּע מִסְכֵּינוּתָא׃ גַּבְרָא מְהֵימְנָא סַגִּיעַן בִּרְכָּתֵיהּ וּדְרָהֵיט בְּעַוְולָא דְּנֶעְתַּר לָא מִזְדַּכֵּי׃ מְסַב בְּאַפֵּי לָא טָבוּ וְעַל פִּתְּתָא דְלַחְמָא נִיחוֹב גַּבְרָא׃ דְּמִסְתַּרְהַב לְמָמוֹנָא גַּבְרָא דְּבִישׁ עַיְנֵיהּ וְלָא יָדַע דְּחוּסְרָנָא אָתֵי עֲלוֹי׃

דמכים

ברכות ד' קמצין וסימניהון ברכות לראש צדיק · איש אמונות רב ברכות · כי תשיתהו ברכות · עברי בעמק הבכה : ידע י"ט וסימ' נמסר בתלים סימ' צ"ב :

רשי

חסר תבונות · מתוך שהוא חסר תבונה הוא רב מעשקות כי אינו נותן לב על חייו ומרבה לעשוק שהרי השונא בצע יאריך ימים : אדם עשק בדם נפש · הוא המחטיא את חבירו ואבדה נפש על ידו · עד בור ינוס לעזרה שיתכפר בו · ואל יתמכו בו משמים להספיק בידו לשוב שלא יהא הוא בגן עדן ותלמידו בגיהנם כך נדרש במס' יומא : יפול באחת ברעה אחת ואין תקומה למפלתו : ישבע ריש · עניות : איש אמונות · הנותן מעשרותיו באמונה שאין עד בדבר את הקב"ה הוא ומרבה לו ברכה · ואץ להעשיר · דוחק השעה להתעשר בגזל עניים : יפשע גבר · המטה משפט : נבהל להון · ממהר להרבות הון וגוזל תרומותיו ומעשרותיו : כי חסד יבואנו · חסרון יבא לו שהמארה משתלחת במעש' ידיו :

רלבג

נגיד · והנה לרך הנגיד שהוא חסר תבונות ורב מעשקות אך הנגיד שהוא שונא בצע יאריך ימים המונהגים מתנו בהנהגתו הישרה ובשמירתו אותם מהרע ובהפך הענין ברשע שיכסף לטרפם או ירצה בזה הנה בדמיון הארי הנוהם שישמעו קולו החיות ויברחו כן הענין ברשע המושל על עם דל כי לא יוכלו שאתו וימרדו בו וכן הענין בנגיד חסר תבונו' ורוב מעשקו' אך מי שהוא שונא בצע יאריך ימים על ממלכתו : אדם עשוק · בעבור חטא דם הנפש אשר חטא בו האל' יהיה ענשו תהש"י שהוא עשיק ורבון מאחרים בזולת רע שיעש' להם וינוס מרוב הרודפי' אשר לו עד בואו אל קבר ואין איש סומך ומסייע אותו לאחר שלשות רדפוהו ואנס כי חטא דם הנפש סבב לו זה : הולך תמים · בתמימות ויושר יושע מהרשע ומהרע הנכון לבא עליו ואף על פי שהיו הדרכי' המביאי' אל הרע רבי' והדרך הטוב אחד לבד ואשר הו' נעקש ויעזוב דרכי יושר כשלא יהיו לנכיו כי אם שני דרכי' אחד טוב ואחד רע תביאהו עצתו לבחור הדרך אשר יפול ויכשל בה ויעזוב הדרך הטוב : עובד אדמתו · מי שישתדל לעבוד אדמתו ישבע לחם כי האדמה תתן פריה ומי שאינו מתעסק בישובו של עולם אבל הוא מרדף אחרי ריקים יחסר לו כל טוב והעיר גם כן שמי שמשתדל בהוצאת מה שבכח מהשגת המושכלות אל הפועל ישבע קנין מהשגות ההם שהם מזון השכל ומי שהוא מרדף ריקים ולא ישתדל בהשלמת נפשו ישאר בחסרון הדעת : איש אמונות · איש שמתעסק באמונ' במדיניות ובדעות הוא רב ברכו' מצד יושרו יצליח בחפצו ומצד דבקו בש"י ומי שאינו מתעסק באמונה לא במדות ולא בדעות אך הוא מתעסק בעול בעסק הממון כדי שיתעשר במהירות ולא ידקדק בדעותיו כדי שיעבור בכל הדרושים במעט זמן הנה הוא לא ינקה מרע וזה מבואר מאד : הכר פנים במשפט · הוא דבר לא טוב כי כשיכבד השופט האחד מבעלי הדין יהיה זה סבה שיסתתמו טענות בעלי דינו לחשבו שדעת הדיין קרובה אל שכנגדו ובסבת מעט שחד שיקח השופט יפשע ויטה הדין כי לאהבתו החיים אשר לקח מתנו שחד לא יוכל לראות לו חובה ויעלים ממנו אמתת הדין : נבהל להון · הנה האיש הכילי נוהג בכילו' לחשבו שיקנה בזה הון ביותר מעט מהזמן ולא הרגיש כי זאת התכונה הפחותה היא סבה שיבואהו חסר כי אין לאיש כזה אוהבים ולזה יתכן שיקרו לו נזקים והפסדים :

מוכיח

אבן עזרא

נגיד · חסר כ"ף · שוקק מן שוק כלומר דורס כן מושל שהוא רשע על עם דל · וכן נגיד שהוא חסר תבונה נמשל לארי ולדוב בעשקו העניי' · שונאי בי"ו להורות כי על המושל והנגיד ידבר : אדם עשוק בדם · כמו עושק וכן אגור כמו אוגר השלודה כמו השודדה השכוני כמו השוכן ומי שהיא עושק בדם נפש רוצה עונותיו יביאוהו לנרה שילך אל הבור להמית נפשו ולהשליכ' במקום רע ולא ימצא מי ישיבנו : פ"א אדם עשיק מממונו ומעצמו בעבור דם נפש ששפך עד רדתו לבור הוא ינוס ממקו' למקום כי הוא מפחד על נפשו והבור רמז לקבר · אל יתמכו בו דרך אזהרה כלומר שלא יתמכוהו אחרים בכפלו ולא ירחמו עליו בסביל שהשחית הנוצר בצלם אלהים : הולך · בדרך תמים והעד בנעקש דרכי' מצד דרכיו המעוקשי' דרכיהם אינם שתי' לבד והעד באחת שהבי"ת נקודה בשבא כלו' באחת מהן ומרדף · פועל יוצא ללב וריקים הם המורדפים והרדיפה היא המהירות ללכת אחר ריקים שהם רשים שאין להם מאומה וכן נעור וריק : איש אמונת · שיעשה אמונה הוא רב ברכו' כלו' שיברכוהו אחרי' או השם והוא הנכון וסוף הפסוק לעד ואץ ממהר להעשיר לא יהיה נקי מן השבר : לא טוב · דבק בפסוק פנים ויחזור וכן הוא הפי' ובעבור פת לחם שיפשע וימרוד גבר לא טוב : נבהל להון · כפי' ואץ להעשיר כלומר נבהל ואץ לקבץ הון יקרא איש רע עין שעינו רעה כמו ורעה עינך · חסר כשיקבצנו ולא יתן לעני ממנו :

תמרי'

ר' מנחם המאירי

נגיד וגו' · צעקת הארי תקרא נהימה · ודוב שוקק יש מפרשי' בו גם כן ענין צעקה ואומ' שצעקת הדוב תקרא שקיקה · ועיקר פירושו מלשון בשוקים וברחובות כלומר הולך ברחובות תמיד אמר שהמושל רשע הוא אצל העם כארי נוהם ודוב שוקק שהכל מתפחדים ממנו וכן הוא הנגיד כשהוא חסר תבונות ורב מעשקות ר"ל שחפצו תמיד לגזול ולחמוס לעשוק אחר · אבל מלך שונא בצע יאריך ימים כלומר יאריך ימים על ממלכתו כי יכחדו כלם ולא ימרדו בו · ובדרך נסתר מושל רשע הוא המלך הזקן ועם דל הכחות השכליות וכן נקרא שונא בצע המפלס אורחותיו שלא לרדוף אחר התאוות כי הוא יתגבר על יצרו גם את הארי גם את הדוב יכה יזכין בארץ שרשו ועשה פרי למעלה : אדם וגו' רבותי' דרשו בו הערה מודיית על המחטיא את הרבים שאין לו תשובה להמנע השבת החטא ממנו כאמרם ז"ל שלא יהו תלמידיו יורדין לשאול והוא נוחל העולם הבא ופירושו שהוא עושק את חביריו כנרמת מיתת נפשם ועד בור ינוס כלומר שילך לגיהנם ולא יתמכו בו כלומר שאין שום זכות עולה לו · ויש לפרש עד בור עד יום המות כלומר כל ימיו אף כשישתדל לגום להתכפר לו בתשוב' אל יתמכו בו ר"ל לא יסייעוהו אע"פ שבא ליטהר שאין מספיקין בידו לעשות תשוב' ובור נאמר על הקבר או נפרש עד בור ינוס כלומר שמיתתו ממהרת ינוס משל על מהירות העונש ולדעת זה קשה לפרש במלת עשוק שהיה לו לומר עושק אלא שלפעמים לחוזק הפעולה יזכירו הפעול במקום הפועל כמו הנדברים כך · או נדברו יראי יי' · וכן אף שחוט פירושו שוחט ובדרך נסתר נפרש עשוק שעשקו יצר הרע ודם נפש ביאורו בדם נפשו · בדרך אי' כי בנפשו דבר · וכן עוד בור ינוס ר"ל שיראה מבוחי' גיהנם ולא יתמכו בו שאר מעשיו : הולך וגו' · הערה להזהר מעוות ההנהגה בכל עסקיו ועניני טרדותיו ויעד לו שאם יתמיד לעקם דרכיו לא ינוח שבט עוותו עד שיפול באחת מהנה · ובדרך החכמה רמז על שלמות המדות שמצוע הדרכים וכבר ביארנו בכל איש כיס גיס שורה על פניו' דבר לא פחות ולא יתר כמו שעמי' אמתים · ואם כן דרכים איננו רומז רק על שתים והם שתי הקצות · ואמר הולך תמים ר"ל בדרך הממוצעת יושע כלומר ישיג בזה שלמות האחרון הנותן לבעליו תשועת נפשם מיד שונא והוא שיפלס אורחותיו לתת לכל מחלקיו חקו · ונעקש דרכים ר"ל שיעקש דרכו לאחד מצדי הדרך יפול באחד מן הצדדים ההם על כל פנים והוא שאמרו ז"ל כל השם אורחותיו בעולם הזה זוכה ומקבל פני שכינה שנא' ושם דרך אראנו בישע אלהים · ובדרש אמרו לאחד שהולך בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג נטה לימינו נשרף באור נטה לשמאלו מת מתוך השלג · ואפשר לפרש ההגדה והפסוק גם כן בענין שלימות השכל והקצות הם חסרון הידיעה ורב ההתחכמות והוא אמרו נטה לימינו ר"ל להתחכם יותר נשרף באור משל על שבוש ההשגה · נטה לשמאלו ר"ל חסרון הידיעה מת מתוך השלג · עובד אדמתו · ביארנו ענינו הן בנגלה הן בנסתר בפסוק מן החלק השני הוא פסוק עובד אדמתו ישבע לחם ומרדף רקים חסר לב : איש ונומר · בנגלה הכונה במלת אמונות היותו נאמן הן במלאכתו הן שיפקידהו זולתו אליו הן בכל עסק שיש לזולתו עמו ואמר שבעושה מלאכתו ועסקיו בנאמנות הוא רב ברכות כלומר יוסיפו ברכותיו והצלחותיו יום כאמרם ז"ל הרוצה להתעשר יתעסק בנאמנות ואמרו גם כן הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהם אדר רמז ליושר והדר או מפני שהוא עשב מתפרש ביושר באין נטיה הנה והנה הערה להיות הוא מתנהג בנכסיו כן · וחכמי המוסר אמרו היושר הכנת העושר · ואמר אחר כן ואץ להעשיר לא ינקה ואץ להעשיר הכונה בו הפך איש אמונות כלומר שהוא משקר ומרמה ומעוות המשפט כל אשר לו עסק עמו · ולקח לשון נקיה ר"ל אץ להעשיר כלומר שאינו מקבץ הונו בנאמנות עד שיצטרך לו לקבצו מעט מעט אבל שהוא אץ להעשיר ונבהל להון לקבצו ברגע ואין זה מצוי בזולת שקרים ומרמות וייעד לו שלא ינקה מעונש אם עונש תוריי מצד האל אם עונש מדיני על יד בני אדם ובדרך נסתר תאמר מלת אמונות על

אבן יחייא

נגיד וגו' כי הוא נגיד חסר תבונות להיותו בער ולא יבין · והוא רב מעשקות כי כל מגמתו לאסיפת ההון · ולכן לרוע מעשיו הנגיד המקשה לבו הלז יפול ברעה · ואמנם הנגיד הישר השונא בצע זה יאריך ימים כי יהיה דן דין אמת ויעשה שותף להקב"ה בקיומו מעשה בראשית כי על הדין העולם קיים · אדם וגו' כי הנגיד הישר הלז אינו כנגיד רב מעשקות אשר יציל את הרוצח מפני כופר כסף שיתן לו כי אם ינוס העושק האדם העשוק בדם נפשו אם יהרג בארצו ובקשתו ונשפך כמו ארצה · עד שאול תחתית שמה ישלח בעדו לבער מן העולם ואל יתמכו בו הוא ועבדיו כדי לעוזרו מפני כל הון ביתו שיתן או מפני תחינת אח הבי' ורעים כי בזו יבוזו לכל הדברים לאהבתם האמת ורדיפת היושר על כלם · הולך וגו' ולכן הנגיד הישר שהולך תמים יושע בזה ובבא · והנגיד הרשע הנעקש דרכים אף כי יהיה מצליח בעולם הזה בודאי כי יפול באחת מהעולמות שהוא עולם הבא כי שם יפול בגיהנם ולא יהיה לו עוד תקומ' :

עובד אדמתו ונומר הוא משל כי מי שמשתדל בעולם הזה ישיג בהשתדלותו עושר וכבוד בו וחיים בעולם הבא ובהפך העצל ומרדף רקים כי ישבע ריש ולא ישיג טוב אחד מאלו · איש וגו' הזהיר כי אין צריך שיגיע ההשתדלות אל תכלית שיבוא לגזול כדי לאסוף הון רק ראוי שיהיה המשתדל החרוץ הלז איש אמונות במשאו ובמתנו מה שלכן אל אמונה יתן לו רב ברכות · ואמנם האץ ומהיר להעשיר ויגזול ויגנוב ויטה משפט גר ויתו' כדי לקבץ ולאצור ממון רב לא ינקה מעונש ואחריתו יהיה מרה · הכר וגו' כי אינו טוב הכר פנים במשפט · ואינו טוב כי בעבור פת לחם והוא משל לשוחד מעטי שיתן לו הבעל דין יפשע הגבר הדיין הלז ויטה הדין · נבהל וגו' כי הוא נבהל ומהיר לאסוף הון והוא איש רע עין וכילי שלא השליטו האלהים לאכול מהונו · ואינו מבחין כי בסופו חסד וחרפה וחסרון יבואנו ·

מוכיח

קב ונקי

נגיד חסר · ורב תאר מפעלי הכפל כמו על כל רב ביתו פירושו בגדול וזה הפסוק דבוק עם האונה עליו והטעם זה המושל הרשע והוא נגיד ומלוה כאשר יהיה רב מעשקות שעושק הדלי' וגוזל ממונם הוא חסר תבונות שאין בו חכמה ותבונה שאינו נותן לב שברשעתו תכרת מלכותו אך כאשר הוא שונא בצע ומתנהג בצדק ובמשפט יאריך ימים · או יאמר הנגיד אם יתקבצו בו שני החסרונות האלה אעפ"י שהם חסרונות גדולות להיות חסר תבונו' ורב מעשקות הם תהיה זאת המדה הטובה בו שיהיה שונא בצע ולא יקח שוחד להטות משפט הוא יאריך ימים ואמר כן להפליג רוע מדת לקיחת השוחד ואפשר כשפרש ורב ממריבה ויאמר הנגיד שהוא חסר תבונות שאינו חכם אבל יש לו מדות טובות שהוא מריב העושק והגזל באופן שלא יעשוהו ושונא בצע נגיד כזה יאריך ימים : אדם עשוק · כמו אסור ועוסק בעבור שהרג את הנפש והוא מעותד לקבל העונש לא יהיה זה מכת הכלאה עליהם הכל לקוחי' למו' וגו' רק הכיחוהו שירוץ אל ההריג' ואל שאול שרד ולא יהיה מי שירחם עליו ואל יתמכו בו להביא וישענו שיכלל מהותו עון · ואמר ינוס כי בפחד הוא כל ימיו וינוס ממקום למקום שלא ימלאנו גואל הדם · או יהיה עשוק פעול במקום פועל על דרך אף שחוט לבוש הבדים שענינו לובש ועשוק בפקו' עושק שיש לו עושק דם נפש והוא המחטיא את חבירו ואבדה נפשו על ידו עד יום מותו ינוס לעזרה שיתכפרו עונותיו ואל יסמכו בו משמי' שלא יהא הוא בג' עדן ותלמידו בגהינם : הולך תמים · יושע מליוה הזמוני' שהוא עקש בפעולותיו יפול באחת · ר"ל אם יכלל ברוב מן העקשיות שיעשה סופו שיפול באחת מהן או ברעה אחת : עובד · ומרדף · אחר הנשים ריקים ופוחזים להדמות במעשיהם ולא יראה בקנייניו לא ישבע לחם אלא מן העוני שיקיף אותו : איש · איש שיעשה מעשיו באמונה או שיאמין באלהיו שיתן טרפו ולא יהיה אץ להעשיר יהיה רב ברכות שהשם ישלח הברכה בראשית ובהפך האץ להעשיר בין בגזל בין בחמס ולא יבעת בשם שלא יהיה נקי מן העונש · או יאמר אפי' יהיה איש אמונות ורב ברכות אם יהיה אץ להעשיר לא ינקה לפי שזה דבר מגונה : הכר פנים · אין טוב להכיר פנים במשפט בעבור שוחד שיקבל הדיין בעבור שהוא עני וצריך · וכזן לפרש ישלו על חתיכה אחת של לחם יהיה הדיין פושע אם יקחנה בתורת שוחד : נבהל להון · לשון מהירות כמו ויבהל את תהרוקיה · האיש שהוא רע עין ועינו רעה בממון אחרים ומהיר ונבהל לקבץ ממון בגזל ובחמס ולא ידע זה הנבהל כי יבא אליו חסרון מחמת החמס והגזל שעשה :

מוכיח

מנחת ערב

הכתוב אם שמוע תשמעו וגו' הז בהתפללכם את ה' שהוא ולעבדו בכל לבבכם זו תפלה תענו ותעתרו ונתתי מטר ארצכם על ידי התפלה אמר שלמה כי בהמנע איש משמוע תורה ומה גם בהיות למודה אזנו לשמוע ומסיר אותה שהו' מי שסב' ופירש שאין צריך לומר שיתהפך שתפלתו לא ישמע אל לתת מטר הארץ הועל צרה זולתה כי אם ארבה יתעבנה הוא יתברך ויגעלנה מלפניו ולא עוד אלא שגורם מיתה לעצמו כי אלא נמלה זה משגה ישרי' כו' כי ירלו שירבה הפלה בעת צרתם ולא ישמע ה' ויגרעו שיחה לפני אל חלילה על כן מה יעשה ה' יסלקו מן העולם ובשחותו הוא יפול ובהעדרו והתמימי' ינחלו טוב ויענו ויעתרו מן השמים מצרתם ולא ירח' הוא בנחמתם : חכם בעיניו וגו' יאמר כי להיות כי לא בחכמה יעשיר איש וע.זה יכות עשיר ורש בבו להכזיב את העשיר החושב שבחכמתו העשירתו יזמו חכם בעיניו איש עשיר אומר בלבו כי חכמתי העשירתני כי ידע כהיות ומשא ומתן והנה דבר לפניו דל מבין יחקרנו ויאמר כי הנבון גדול יותם לבן בבוא הדל והוא מבין איש נבון גדול מאשר הוא בעיני עצמו כי הוא חכם בעיניו זה עד גדר נבון הלא יענה לו הדל אם חכמתך גרמה עשרך למה לא העשרתי אני יותר כי נבונותי כי אני נבון גדול מחכם והנני דל והבין בל פן יחקרנו בחקירה דרישה וזכוב ויודה כי ה' נתן ולא חכמתו העשירתו ולבל יענה על דומו שכבקתו העשירתו מה שאין כן לרש הוא על כן מוסיף ואומר לו דע איפה כי בעין לדיקים שעבדך הוא בזמן עלין לדיקים ובלחתם יהיה כי רבה תפארתך שהפסר כי גם [illegible] [illegible] כי [illegible] הקימה [illegible] ר"ל ועל כן העשרת [illegible] העשיר בעשרו [illegible] ואומר כל הנה הרבה תזה תרלה כי טוב אני ממך כי הנה [illegible] לא יכנית [illegible] ועל כן [illegible] מודה ועוזב ועל [illegible] כי מודה [illegible] מסיב הדל [illegible] חכמתך [illegible] ועל פי ראייתי [illegible] גם כן [illegible] ועל כן ריחם [illegible] כן עלי [illegible] כי טיב לי [illegible] לבלתי רהגלה [illegible] מפחד תמיד [illegible] כי יסרי [illegible] תמיד מה שאין כן עביר כפוך [illegible] לבך כי יקשה לבו לא יעבר מליכול ברעה :

אדי נוהם וגו' אמר אם הרלה הרשע מושל על עם דל לא תתמה על החפץ לאמר מה זה ועל מה זה מי שהל זה

[illegible]

מוכיח אדם וגומר · על עבירות שבידו ומפרישו מהם · אחרי חן · לאחר זמן חן ימצא בעיניו יותר ממחליקי לשון · מצינו בבראשית רבה כל מקום שנ' אחרי אינו אלא מופלג אחר סמוך · ובתנחומא על אלה הדברים מוכיח אדם אחרי זה משה שהוכיח את ישראל אחר הקב"ה שנקראו כאן אדם שנאמר אדם אתם · ונאמר בו כי מצאת חן בעיני · ממחליק לשון זה בלעם האומר לישראל דברי' מתוקים מה טובו אהליך יעקב משה מכריז השמרו לכם פן יפתה ובלעם מכריז ומחניפעשו תאותכ' ואינו מקפיד · לא איש אל ויכזב באומות אבל בכם אומ' ולא יעשה ושלמה נוה על שניהם כאמכים פלגי אוהב ונעתרות נשיקות שונא : גוזל אביו · הקב"ה · אמו כנסת ישראל המחטיא את הרבי' שגוזל הקב"ה מפריד ממנו בניו וגוזל מהם טובה · משחית · ירבעם · רחב נפש · להשיג כל תאותו · יגרה מדון · מגרה עליו מדת הדין : נותן לרש · צדקה · אין מחסור להרבו' לו צדקה וכן הרב שאינו מונע תורה מפי התלמיד :
מקשה

מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרַי חֵן יִמְצָא מִמַּחֲלִיק
לָשׁוֹן׃ גּוֹזֵל אָבִיו וְאִמּוֹ וְאֹמֵר אֵין־
כה פֶּשַׁע חָבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית׃ רְחַב־
נֶפֶשׁ יְגָרֶה מָדוֹן וּבוֹטֵחַ עַל־יְהוָה יְדֻשָּׁן׃ ה' חס' בכתו' ל"ח
בּוֹטֵחַ בְּלִבּוֹ הוּא כְסִיל וְהוֹלֵךְ בְּחָכְמָה
הוּא יִמָּלֵט׃ נוֹתֵן לָרָשׁ אֵין מַחְסוֹר י"ג נכתו' ו' מלי'
וּמַעְלִים עֵינָיו רַב־מְאֵרוֹת׃ בְּקוּם ל' לוחד מחרת יי'
רְשָׁעִים יִסָּתֵר אָדָם וּבְאָבְדָם יִרְבּוּ
צדיקים

דְּמַכִּיס לְבַר נָשָׁא קַדְמוֹי חִסְדָּא
נִשְׁכַּח טָב מִן הֲוֵו דְּמַפְלִיג בְּלִישָׁן׃
דְּגָזִיל לַאֲבוּי וּלְאִמֵּיהּ וְאָמַר לֵית חוֹבָא
חַבְרָא הוּא לְגַבְרָא מְחַבְּלָנָא׃ גַּבְרָא
רְחַב מְגָרֵיג תִּיגְרֵיהּ וּדְמַסְבִּיר
בֵּאלָהָא נִירְהוֹן׃ דְּתָבִיל עַל לִבֵּיהּ
סַכְלָא הוּא וּדְמַהְלֵיךְ בְּחַכִּימוּתָא
נִתְחַמֵּי מִן בִּישׁ׃ דְּיָהֵב לְמִסְכֵּינָאלָא
נֶחְסַר לֵיהּ וּדְמַחְמֵי עַיְינֵיהּ מִן
מִסְכֵּינָא סַגִּיעִין לְווֹטָתֵיהּ׃ בְּקוּמָא דְּרַשִׁיעֵי מִתְטַשֵּׁי בַּר נָשָׁא וּבְאָבְדֵיהוֹן נִסְגּוּן
צַדִּיקֵי

ובוטח ה' חסר בכתובים וסימ' כי המלך בוטח ביי' · אשרי אדם בוטח בך · כמוהם יהיו עושיהם' והברו' רחב נפש יגרה מרון וכל נביאים דכו' חסר במ"ב וסי' אלהיך אשר אתה בוטח בו ובארץ שלו' אתה בוטח :

מוכיח לאדם · וילך בתוכחות אחרי שיודיע לו היזק שיקרה לו בסוף אם לא יסור מהתכונה ההיא כמו שעשיתי אני בזה הפסוק קודם הנה ימצא חן בעיני האיש ההוא יותר ממי שמחליק לו לשון ומשבח לו תכונתו הפחותה וכאלו היסיר בזה ר"ל דרך התוכחת איך יהיה האופן שיקבל בו תועלת כי צריך שיהיה ממשיכת הלבבות מה שאפשר בדרך שירגיש הנוכח כי לתועלתו ולכבודו אמר לו המוכיח זה התוכחת או תהיה היו"ד באחרי נוספת והרצון בו כי מי שמוכיח האדם הנה אחר שיתבאר לנכח הרע שקרה לו על שלא שמע תוכחתו ירבים ויאמר בודאי אם שמעתי לעצת פלוני הייתי נמלט מזה וימצא לזאת הסבה חן בעיני הנוכח יותר ממחליק לשון כי הוא היה סבת נפלו ברע ולזה ישנאהו בסוף : גוזל אביו · מי שגוזל אביו ואמו ואומ' אין פשע לפי שאחר מותם יהיה קנינם לו הנה הוא חבר לאיש משחית כי זה ירגילוהו לגזול ולעשוק לאחרים ויבחית האנשים מפני זאת התכונה : רחב נפש · מי שהוא רחב נפש ותאוה יסבב לו חיזוק רדיפתו התאוות שיגרה מדון כנגדו כי לא ימצאו לו ויצטרך ברדפו השגתם שיעשה כנגד האנשים מה שיגרה בו מדון כנגדו אמנם מי שהוא בוטח על יי' ושם מפני זה כל תאותיו נגדו הוא ידושן בהגעת חפציו ואיפשר שירצה בזה כי מי שהוא רחב נפש לפזר ולתת לאנשים כדי שיאהבוהו יביאהו זה אל שיגרה מדון כנגדו כי יאבד הונו בזאת התכונה ויצטרך לעשוק לאנשים עם שהו' בוטח בזה באוהביו אשר קנה לפי מחשבתו בפיזורו להם עם שסבב יגרה ג"כ מדון כנגדו מהאנשי' אשר פזר להם תחלה כי הם ידמו תמיד לקח' תועל' ממנו וכאשר יראו שיסור תועלתו מהם בהתמוטט ידו תשוב ביניהם האהב' שנאה כי יחשבו שסרה אהבתו מהם ולזה משך ידו מהם הנה בטחונו באנשי' שיהיו זרועו סבב לו ההפך אך מי שישים מבטחו בש"י לבד ישיג חפציו ויהיה נחת שלחנו מלא דשן בהפך הענין ברחב נפש : בוטח בלבו · הנה הכסיל לא יתישב בדברים קודם התחילו לדרוך אל השגתם אך הוא בוטח בלבו שלא יחסר לו טוב העצה ולזה יקרה לו רע בהם ואולם מי שילך בחכמה הוא ימלט מכל רע ומכל מונע ממה שהוא דורך אליו כי כבר הקדים תחלה הסבות המביאות אל מה שידרוך בהגעתו והסיר הסבות המונעות : נותן לרש · מי שהוא נותן מהונו לעני יברכהו מפני זה הש"י ולא יהיה לו מחסור כ"ש התורה כי בגלל הדבר הזה וגו' אך מי שהוא מעלים עיניו מהעניים הוא רב קללות ומארות וזהו מדה כנגד מדה : בקום רשעי' בהיות שררה וממשלה לרשעים יסתר במה שהוא אדם והוא האיש הטוב וזה לשתי סבות האחד כי כל האנשים הטובים יברחו להמלט מן הרשעים והשנית כי מפני מה שיראו האנשים מהצלחת הרשע יהיה נבחר להם הרשע מהצדק מצורף לזה כי הרשע המושל בהם ינהיגם בהנהגתו ובאבוד הרשעים אז ירבו צדיקים בארץ לב' סבות הא' כשיאבדו אלו המושלים ישובו אשר ברחו מהם והשני כי באבוד הרשעים אז זה שיהיו יוכר לאנשים מוס הרשע ויחזיקו מפני זה בצדק :
איש

אבן עזרא

אחרי · אמר שלמה מי שיוכיח אדם אחר מלותי חן ימצא בעין כל רואיו יותר מן המחליק לו לשונו : אין פשע · אין עלי פשע כי יאמר שלי הוא באמת : חבר הוא לאיש משחית · הוכו כי סוא יסיתהו לגזול אביו : רחב נפש · כענין שנפשו רחבה ואינה מפחדת מהש"י · יגרה מדון יערב · ידושן ישבע דשן · ובוטח בלבו הוא כסיל והולך בדרך חכמים לבטוח בשם ימלט מצרה : נותן לרש · אין לו מחסור כי השם ימלא צרכיו כענין מלוה יי' חונן דל · ומעלים עיניו מן העניים רוב מארות לו : יסתר אדם · הם עושי משפט שיסתרו מפני הרשעים וסוף הפסוק לעד :
איש

אבן יחייא

מוכיח וגומר והאיש אמונות הנז' הוא מוכיח האדם אחרי שר"ל שנעשה אחר וכפר במלכו ובאלהיו' על דרך קורסס ז"ל אלישע אחר לקוצץ בנטיעות · וכתרגום גבר אוחרן · מה שבזה יותר מן ימצא בעיני אלהים ואדם מאשר ימצא המחליק לשון אליו ובלתי מוכיחו כי יהיה סבה לטורדו מן העולם הזה ומן הבא שהוא האיש רע עין שמחליק לשון שיו ויועצו לגזול לאביו ואמו ככסיהם למען ידבק בידו דבר מה מהם ויועצו לגזול אביו הקב"ה ואמו כנסת ישראל ולבלתי שמור מצותיו וחקותיו' גוזל וגומר מה שהאיש אמונות יוכיחהו על ככה לאמר גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע להיות כי בסוף כל הממון הלז יהיה שלי הוא חבר לאיש משחית העובד ע"ז שנאמר עליה כד כי שחת עמך וגומר וזה כי בסופו יתגרו בו אביו ואמו ויקללם ויכם ומהדרג' למדרג' ירד עד עבור כל י' הדברות וכופרו בעיקר · רחב וגומר והאיש רע עין הנז' הוא רחב נפש ובעל גאוה וכמדומה לו כי אין איש למעלה הימינו במעלה ולכן יגרה מדון בכוונתו שאר האנשים ובקללו אותם · מה שהאיש אמונו' שהוא בוטח בה' ולא בעושרו ידושן ישפיל את עצמו כדשן על דרך אומרו הקדוש אני האבות ואנכי עפר ואפר : בוטח וגומר מה שהרחב נפש הבוטח בלבו הוא כסיל ולכן כחשך הגהינם ילך והבוטח על ה' הולך בחכמה בכל מעשיו ודרכיו הוא ימלט מדינה של גהינם : נותן וגומר והוא נותן לרוש משלו מה שלכן לא יהיה בביתו מחסור לעולם · מה שהאיש רע עין המעלים עיניו מהרש יהיה רב מארות וכל אשר יעשה לא יצליח : בקום וגומר כשיהיה מעט תקומה ומעלה לרשעים לתכלית מפורסם אללו יתברך או יסתר אדם השלם כי יסתירהו ה' ולא יעזבהו בידם ובסוף באבדם כי לא ימותו בהצלחתם או ירבו ויגדלו הצדיקים כי יהיה עניכו מן רבי המלך :
איש

ר' מנחם המאירי

על אמונת דברי' לא ישיגם עיון מחקר אבל שישען האמין בהם על הקבלה הנבואי' ואך להעשי' המתחכם יותר בלתי סדר ומתוק אבל בקפיצה ובלבול ואחר שלא ינקה מהתילד לו מבוכות יביאוהו לפקפק בקצת אמונות : הכר וגומר · הערה תוריית לרדוף צדק ויושר במשפט ולא להטות ולהכיר פנים · ורמז בענין פת לחם על לקיחת השוחד לומר שאפילו במעט שוחד ישפט כדין כי השוחד יעור וכו' · ובדרך נסתר רמז על הכרת פנים לגבר הרע להכניע תחתיו כי אם לפי הראוי · ופת לחם רמז על התאוות הגופיות כי הלחם יאמר על כלל המאכל יפת לחם כנגד מן פרותי לחם או עניכו כמו שפירשנו בנגלה שלא יקל בדריפת הנזה אפי' ויוצ' מגמר הלא ולעצר היא על פת לחם הלקוח לחם ביותר מן הצורך ההכרחי יפשע גבר אף כי המועט תופש את המרובה ונוטכו מעט מעט : נבהל וגומר · הבי"ת שבויאת נבהל תטופה כפתח וכן מכהב בלגזנכו כל זמן שיגע הנה הנכלה כמו כלרו וכלמו הד' נחטף פתח · ובגור דלחך הסמך נחטף פתח וכן רבנו אברים ונבהל להון הוא החומד ממון על שלא ימוס לשקר ומרמה · ובגבה ואולה ודומיהם ורע עין כאמר על הכילי והחמדן ואמר שהוא נבהל להון ולא ישבע כסף ובסוף יבואכו חסרון ולא יבינים כי כן משפט כל מכחש ומשקר · אמרו ז"ל כל מאי דשקרא מהגל פם לא נסבא · ובדרך נסתר קרא רע עין מי שהוא אלום בעיונו לעצלת טבעיו ולקושי הבנתו וכאשר הוא עם זה נבהל להתחכ' בזמן קציר כמי שהוא נעזר בלמוד בהכנת טבעיו יגיעכו בלמודו חסרון הסבה ולא ידע ללכת אל עיר : מוכיח גומר · הערה כוללת אם בהתוכיות אם במדות אם בת ריות והעיונית להודיע שאין מטכסים החכם ואם ערבות הדבור ראוי בחקו להחליק לשון למי שיראהו עוזב דרכי התורה והמוסר אבל שיוכיחהו וימכעהו בכל אשר יוכל לא ישא פני איש ולא יהדר פני גדול ואחרי יש מפרשים בו שהיו"ד כנוי למדבר בעדו והם דברי המתנבר כמדבר בעד נכמו כלומר אחר שגליתי הטוב הככלל בתוכחת הודעתי כלות האהבה המסתרת וחלקת לשון המדיח או המואס בראותו רוע המעשים כבר התפרסם לדורות מדברי תכלית אהבת המוכיח לנוכח ותכלית שנאת המחריש לבוזנים ארחות יושר ואחרי רוצה בו שיוכיחהו להמשך אחרי כלומר ממה שהתפרסם מדברי יודע לכל כי כל מוכיח אדם וזולתו להמשך אחרי חן ימצא ממחליק לשון או פירוש אחרי אחרי מוזני · ויש מפרשים אחרי תאר בפלם אשמאי וכאי' · ופירוש על הכסוג אחור ובלנו ריירופי והיא הערה שלא להתרשל בתוכח' לקושי לב המוכח אבל שיתמיד לו בכך כמו שדרשו ז"ל הוכח תוכיח את עמיתך אפי' מאה פעמים ואיפשר עוד בענין החכמ' שיקרה היכר אדם אחרי והמוכיחו הוא המכניעו והמשפילו להנכיר השכל עליו לא שיחליק לו לשון עד שיאירהו שיתקע במעשיו והוא כעצמו ענין גם מחליק על רעהו רשת פורש על פעמיו ר"ל כי הוא סבת השתקעו במעשיו הרעים שהם רשת ומלכודת לפסיעותיו והרי הוא כאלו הוא בעצמו פרס רשת לרגליו השיבהו אחור כבר ידעת דבריהם תמיד בכל שיכול למחות ואינו מוחה שמעלה עליו הכתוב כאלו עשאו : גוזל וגומר · הערה שלא ירגיל עצמו לגזול או לעשות אחת ממיני האיכלות אף לאב ולאם ולא יורה לעצמו היתר באשר הוא ראוי לירשו ואמר על המושה כן כי הוא חבר לאיש משחית כלומר תכף שהרגיל עצמו בכך הוא מטעים לעצמו ענין האונאה וירגיל עצמו אף לאחרים ויש לפרש חבר הוא לאיש משחית כלומר איש משחית הביאו לכך שכך דרכו של מדיח היום מסיתו בדבר קרוב ואחר ברחוק ממנו עד שמביאו לכל מה שלבו חפץ · ורבותינו דרשו אביו זה הב"ה אמו זו כנסת ישראל ורמז על המחטיא את הרבים שהוא מפריד בניו מהמו וגוזל ממנו טובה · וחבר הוא לאיש משחית לירבעם בן נבט שחטא והחטיא את הרבים ויש לפרש בדרך נסתר אביו על השכל ואמו על החומר והוא הערה שלא לגזול לשום אחד מהם אבל לתת לכל אחד חקו והנה בכל קנה מהם יקרא משחית אם בהשחתת גוף אם בהשחתת נפש : רחב וגומר · רחב נפש יקרא מי שאינו מסתפק בשלו אבל נפש רחבה והומה למלאתה תמיד · ואמר שבעל המדה הזאת יגרה מדון ר"ל ישסה או יבעיר או יערב מדון ותגרה בעולם כי הוא הומה להון וירעב ויתקצף על זה עם זולתו תמיד ובוטח ביי' השמח בחלקו הוא ידושן בשלו לא יצטרך לגרות מדון ובדרך נסתר תפרשהו על בקשת המותרות והתענוגים ואולי כפרש נפש במקום תאוה וגרוי המדון ר"ל על נפשו ובוטח על יי' ר"ל שלבו לאל ואינו משקיע מחשבותיו כמה שימנעהו מן השלימות הוא ידושן כענין ירוין מדשן ביתיך ונחל עדניך תשקם : בוטח וגומר · הערה וזירוז על ההתישב בדבר והתיעץ בו קודם שיעשהו אם בעצמו אם בזולתו ומי שבוטח במחשבתו לעשות הדבר פתאום תכף שעלתה המחשבה בלבו הוא כסיל
אבל

קב ונקי

מוכיח אדם · אמר שלמה אני הוכחתי בזמני כפי מה שראיתי הצורך אמנם מי שיבוא אחרי לכתי אל בית עולמי להוכיח אנשים לעולם ימצא חן בעיני אלהים ואדם ולא ישנאוהו בעבור זה ויותר ימצא חן בשביל התוכחה יותר ממה שיחליק להם לשונו בדברי חלקלקו' ולא יוכיחם · או יהיה אחרי שם התואר והיוד אינה כנוי ואמר מוכיח אדם שישוב אחור לבו חן ימצא יותר ממה שיחליקנו בלשונו ולא יוכיחנו · ואיפשר שנאמר ששלמה היה משבח עצמו שחשב שלא הניח תוכחה שהוא לא יזכירנה ולזה היה אומר מי שיוכיח אחרי מותי תוכחות קדשות : חן ימצא · מאותן שיש להם שפה חלקות שישבחוהו אבל לא ימצא חן מאנשים ישרים שהם יכירו שאני לא הנחתי תוכחה שיוכל אחר לאומרה · או יהיה אחרי כמו באחריותי לשון חכמים וכוא כמו שבועה שמוכיח אדם הוא מקיים שלעולם ימצא חן יותר ממחליק לשון שאינו מוכיח : גוזל אביו ואמו · ואמר אין פשע לי בדבר הזה מפני שאני לוקח משלי אחר שאני הוא יורש אותם · הוא דומה בפעולתו לאיש משחית הונו : רחב נפש · האדם שיש לו נפש רחבה למלאת כל תאותו שרוצה להנקם מאויביו טרם בא זמן הנקמה · וככון לפרש רחב לב שיגזול לזה ולזה להשלים תאותו ולמלאת כריסו וגם יש לו גאוה שרואה כל האנשים למטה ממעלתו הוא יגרה מדון · אבל הבוטח בשם ואינו לוקח ממון אחרים יהיה שבע ודשן · או יאמר הכתוב מי שהוא בעל נפש רחבה והוא מתרחר ריב ועם בהלו המדות הרעות בוטח בש"י שיושיענו ראוי שישרף ויעשה תמנה דשן שהבוטח בש"י צריך שיהיו לו מדות טובות : בוטח בלבו · האדם שהוא בוטח במה שיתנדב לבו לעשות ולא יכלכל דבריו במשפט הוא כסיל ומתוך כך לא ימלט והאיש שהולך בחכמה בפעולותיו ולא יעשה מה שיראה לבו בתחלת העיון הוא ימלט מכל זה : נותן לרש · מי שנותן ממונו בצדקה לעני לא יבא לידי חסרון בסבת המתנה ההיא כי בגלל הדבר ההוא יברכהו ה' אמנם המעלים עיניו שעושה עצמו כאלו אינו רואהו יבא מארה על ענייניו : בקום רשעים · בעת שימשלו הרשעים ויהיו שופטי הארץ ויסתרו האנשים הצדיקים · ובאבוד הרשעים יגדלו הצדיקים במעלה · ואפשר שקרא רשעים הכחות החמריות שימשלו בגוף האדם יסתר השכל שהוא עצמות האדם ולא יראו פעולותיו הטובות · ובעת שיכניעם האדם וישעבדם אל השכל תתפשטנה הכחות השכליות ותראינה פעולותיהם הנכבדות · ואיפשר שרמז ברשעים הכוכבים המזיקים שבחמ' ומאדים שבעת ממשלתם צריך האדם שיסתיר על דרך ערום ראה רעה ונסתר :
איש

מנחת ערב

יביט הלעני וגבה רוח יהגב ביד רשע כי בליפה כי לא יעשה ה' אלהים דבר רק עד יכגו ויפונו עדיו יהב' ונח ישליעהו ה' להכול גהו שלא כדינו לפך דו נקיים כי לא יעזבם בידו כי אם עד גדר נקיות והיום ונטמטה בידו ולבריו מהטעם קריור לך לטרוף טרף כיש יהכל יקייב את רוגו למלכושל עולם ויפלגו וזהו ארי נוהם וכו' הם כי שתים הנה פעולה הארי והדוב הארי נוהם בפיו ואחר כך טורף והדוב סוקק בהיגריו ואחר כך יטרוף אמר כי הפעולות הרהבוכות לארי ולדוב הנהימה והסוקק עד אלה יהיה רשע מושל על עם דל שינהוב עליה' וגם יהיה סוקק במשטמה בגופו והיגריו בהמן וזולתו כיוצא בו אך לא לטרוף טרף להמס באשר ה' אתם כי לא יעזבם בידו ולא יאריך עד ממשלתו ולם מרבה מושל רב מעשקות בפעל ויאריך ימים אל התמה כי לא אמרתי רק ברשע הבולע בלע מעשרית ברשע ובדעת לך נגיד חסר כו' כי למה בהוא חסר תבונות הוא רב מעשקות חושב בחסרון התבונה בעל היותו עליה' נגיד ישתעבדו לו עד בנם כי יעשקם לא יראם לכל עבודתו ומכהו דך לענין הדין בין איש לרעהו ישפטם בצדק כי הוא שונא בלע איש כיה לא יכרת כמושל רשע הנזכר למעלה רק יאריך ימים על ממלכתו וזהו שונא בלע יאריך ימים אך כזאת שלא יהיה בכלל עשוקיו אדם עשוק בדם נפש שעשק והרג דם נפש כי אם בכלל אשר עשק ממון יש גם מי בהו עשוק בדם נפש קעו היכה את מעשה ה' יבילהו בימור ובמלוק בירכו ובלכית והוא גם מתיך הפחד עד ילכד בפחת מבולל סמיכ' מבני אדם וזהו עד בור ינום אל יתמכו בו כלומר שיגיעהו עד אהה מבולל' תמיכה מבני אדם כגם על פי הבור בל יוכלו בני אד' לתמוך בו להצילו כי אין מציל בם זולתו יתברך למען יוכר לעיני הכל אם עשקו ברשע או בחוסר הבינה או שיגור הכתוב ביגילהו הוא יתברך בנסיון עד שינה בור ינום ולז הגם אל יתמכו בו ויניחוהו לראות הם יתעבה האלהים לו ובזה יבחן שלם הוא הולך תמים ולא ברשע עשה יושע עליו יתברך ויש הוא נעקש דרכי' בעסקו' מריו וכד' כמם ברשע אז יפול ביחד משתיהן שיהי' עקש בה או בעוסק ממון או עוסק דם נפש בלוכן שעל בא הקלה מאחת ידו בהכפל עשקו עד דם נפש יבא לידי גם ו בעד בור ינום ולם בתמימות עשה ינוכה מה בביה תקלה התה ידו בלערו : הכר וכו' יאמר מ"ל על הנותן כל מעברו היו לאה' וזה יאמר הלא דברתי דופי על הרץ להעם רולה להת לרחכי' ללוים ועניי' לה יגר' הגי' עת'גם הבר בניילאת כל המתנו' לאחד לרט בכי
תמנע

כט

צַדִּיקִים׃ אִישׁ תּוֹכָחוֹת מַקְשֶׁה עֹרֶף א
ג' ומל' פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין מַרְפֵּא׃ בִּרְבוֹת
צַדִּיקִים יִשְׂמַח הָעָם וּבִמְשֹׁל רָשָׁע
ד' יֵאָנַח עָם׃ אִישׁ אֹהֵב חָכְמָה יְשַׂמַּח
ל מל' אָבִיו וְרֹעֶה זוֹנוֹת יְאַבֶּד הוֹן׃ מֶלֶךְ
ג'כ'חס' וי"ו בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ וְאִישׁ תְּרוּמוֹת
יֶהֶרְסֶנָּה׃
ל'פטיס' ה' גֶּבֶר מַחֲלִיק עַל רֵעֵהוּ רֶשֶׁת פּוֹרֵשׂ ה
עַל פְּעָמָיו׃ בְּפֶשַׁע אִישׁ רָע מוֹקֵשׁ
ד' ול' ב' חס' בסיפ' וְצַדִּיק יָרוּן וְשָׂמֵחַ׃ יֹדֵעַ צַדִּיק דִּין
דַּלִּים רָשָׁע לֹא יָבִין דָּעַת׃

אנשי

צַדִּיקֵי׃ גַּבְרָא דְּלָא מְקַבֵּל מַכְסְנוּתָא
וּמַקְשֵׁי קְדָלֵיהּ בְּעַגְלָא נִתְּתְבַר וְלָא
תְהֱוֵי לֵיהּ אָסוּ׃ בְּסוּגְעָא דְּצַדִּיקֵי חָדֵי
עַמָּא וּבְשׁוּלְטָנָא דְּרַשִׁיעֵי נִיתְאֲנַח
עַמָּא׃ גַּבְרָא דְּרָחֵים חָכְמְתָא נַחְדֵי
אֲבוּי וּדְמִתְחַבַּר בְּזַנְיוּתָא מוֹבִיד
מָזָלֵיהּ׃ מַלְכָּא בְּדִינָא נוֹקִים אַרְעָא
וְגַבְרָא עַוְלָא עָקַר לֵיהּ׃ גַּבְרָא
דְּמִתְפְּלַג עַל חַבְרֵיהּ מְצִידְתָּא פָּרִים
עַל הִילְכָתֵיהּ׃ גַּבְרָא בִּישָׁא בְּחוֹבֵיהּ
מִתְצִיד וְצַדִּיקָא דַּיְיץ וְחָדֵי׃ יָדִיעַ
צַדִּיקָא דִּינְהוֹן דְּמִסְכֵּינֵי וְרַשִׁיעֵי לָא
מִתְבַּיְינִין יְדִיעֲתָא׃ גברא

ברבות ג' ומ"ל וסימ' ברבות צדיקים ישמח העם · ברבות רשעים ירבה פשע · ברבות הטובה רבו :
תרומות ג' ב' חסרים ו' בתרא וסימן כל תרומת הקדשים אשר ירימו · הרי בגלבוע אל טל · ואיש תרומו' יהרסנה · וסימ' כל טוריא דמלכא · אנ"ך ·

רשי

מקשה עורף מלשמוע · פתע ישבר מהר ישבר : רועה · מחבר לו זונות כמשמעו · ורבותינו אמרו האומר שמועה זו נאה משככה וזו אינה נאה לא משככה וסיוע במקרא שאין זונות במקרא מלא אלא זה בלבד : יעמיד ארץ · אם שופט אמת הוא יעמיד ארץ : איש תרומות · איש גאוה שאינו חס להיות מתון בדין · ורבותינו אמרו אם הדיין דומה למלך שאינו צריך לקנות אוהבים ולוקח שוחד הוא יעמיד ארץ · ואם דומה לכהן השואל תרומות על הגרנו' הוא יהרסנה : מחליק מדבר חלקות : בפשע איש רע יבא מוקש וצדיק שלא הלך בדרכיו ירון ושמח דין דלים · ייסורי דלים ומה הם צריכי' ונותן להם לב : יפיתו

רלבג

איש תוכחות · כשיהיה איש תוכחות שיבואו לו רעות מהש"י על צד התוכחת והוכח במכאובים להסירו מהרע שהוא בו במדות או בדעות והיא עם זה מקשה עורף ואינו רוצה לעזוב דרכו הנה ישבר ברע בפתע פתאם שלא תהיה לו רפואה ממנו וזאת מדה כנגד מדה הוא לא רצה לרפא וכל מה שהוכה עוד הוסיף סרה ולזה יבא לו רע לא יוכל לרפא ממנו. ברבות צדיקי' · בשררת הצדיקים ישמח העם כי הם אוהבים המונהגים מהם וישתדלו בתקונ' לפי מה שאפשר עם שמנהגם יהיו מושגחי' מהש"י והפך זה כלו במשול רשע והענין מבואר : איש אוהב חכמ' ישמח אביו · לטוב מוסרו ועניינו ומי שנמשך אל התאוות ורועה זונות הוא יאבד הון אביו ויאבד ממנו קנין כל הון וכל שלימות אנושי : מלך · המלך יעמיד ארץ במשפט כי זה יהיה סבה להשלמת תקון המדינה שלא יעשקו קצת' לקצת ואם היה המושל מטה המשפט בעבור תרומה שיפרים לו מדבר העול שיעשה כאלו תאמר שאם חייב ראובן לשמעון ק' מנה יפטו' ראובן אם יפרים וירים לו מהק' מנה סך מה הוא יהרוס הארץ ויפסידנ' כי זה יגרום להתבלבל סדר המדינה כי כל א' יעשוק חבירו ויבטח שבשחד מה שיתן אל המושל יפטרהו והנה לא קרא זה האיש מלך כי אין כמוהו ראוי להיות מלך : גבר מחליק · גבר שהוא מחליק הדרך בעבור רעהו שיפול בחלקלקות ההם הוא פורש רשת על פעמיו בעצמו תחת מה שחשב להפיל רעהו : בפשע איש · בעבור פשע ארץ איש רע יתחדש יכשלו רבי' עמו אוי לרשע ואוי לשכנו והנה הצדיק ימלט מהרע ההוא וירון על המלטו ועל אבדן הרשע כאומרו באבוד רשעים רנה או ירצה בזה כי בעבור פשע איש רע יתחדש לו מוקש יפול בו והצדיק הוא בהפך זה כי יגיעו לו הטובות ממנו עד שבבר ירון וישמח תמיד לרוב הצלחתו מצד דבקות ההשגח' האלהי' בו : יודע צדיק · הנה הצדיק יודע הדין והחוק אשר לדלים וישתדל לתת להם חקם הן מכחות נפשו המשרתים את השכל כאמרו גומל נפשו איש חסד הן מהעניים אשר יחסר להם לחם ושמלה והרשע לא יתן לו לשכלו חוקו מהדעות וזה בהפך הענין בצדיק כי הצדיק ישגיח בזולתו לתת להם חוקם ובחלקים הפחותים והרשע לא יתן חוקו גם לחלק היותר נכבד ממנו :

אבן עזרא

איש · שצריך תוכחות והם יוכיחוהו תמיד ומקשה ערפו פתאו' ישבר ולא יהיה לו מרפא: ברבות צדיקים · כענין רבה תפארת : איש · ישמח · בן שמחה לאביו · ורועה מן רעך או מענין כמרעית' וישבעו כלו' מפרנס הזונות והעד יאבד הון: ואיש תרומות · ידענו כי תרומו' הכנסיה שהוא לוקח מעם הארץ היא ששית האיפה כלומר מלך בעבור משפט שיעשה יעמיד הארץ ואיש לוקח תרומות רבות יותר מן המדה הידועה יהרוס אותה : גבר · בפשע · מחליק מדבר חלקות על רעהו אולי יוכל לרמות אותו · פעמיו דבק עם גבר מחליק כענין ורשת אשר טמנו תלכדו והפסוק הבא לעד כלו' בעבור פשע יוקש רע מוקש או מוקש רע אחד · וצדיק ירון בנפשו במוקשו: יודע צדיק דין דלים · בעבור שיתעסק לריב ריבם · ורשע לא יבין דעת ומשפט :

יפיתו

ר' מנחם המאירי

אבל המתחכם בה בחכמה ומאריך להתישב בה הוא ימלט מכל רע ובדרך נסתר כפרשהו על למוד החכמה שמי שבוטח על סברתו ושכלו ויתגא' מהשתדל ללמוד מזולתו הוא כסיל ר"ל נעדר החכמה והולך בחכמ' להשתדל מזולתו יגן השלימו' הוא ימלט נפשו · ואמרו ז"ל בתלמוד ירושלמי של פסחים כל תורה שאין לה אב אינה תורה : נותן וגומר · אמרה הוא ענין חסרון והיא הערה והנעת' גמול על ענין הצדקות והמתנות לעניים לנושאים עין עליהם · ואמר על זה נותן לרש לא יחסור שיתחסר בזה כי האל ישלם לו כפלים וכפל כפלים אבל המעלים עיניו מהם הוא רב מארות ובעל החסרונות · ובדרך נסתר כפרש רש על הילד המסכן שמי שנותן לו חקו בריות אין לו מחסו' אבל שלימות ומעלים עיניו ממנו ומשתקע בדרכי שכנגדו הוא רב מארות ואיפשר גם כן שהוא הערה על השפעת חכמתו לזולתו ושלא להיות מונע בר : בקום וגומר · הערה להתרחק מכל תקומ' שהרשעים מכהיניו ומעלין ואמר בקום רשעים ר"ל בהיות להם תקומה והצלחה יסתר אדם' ואדם רמז על הצדיק ויסתר פירושו שלא יוכל לעשו' מעשה הצדק והיושר רק בסתר או פירושו לדעתי יסתר יעלים עיניו מצד העדר חפש מכירי מעלתו · ובאבדם ר"ל הרשעים ירבו הצדיקים ר"ל יתחשבו ויותן להם ערכם הראוי להם מענין כל רב ביתו וכן כל רבי המלך או כפרש גם כן רבוי מנין כי הראות יעלמם תסבב השתדל כל אחד מהם בכך · ובדרך נסתר הוא נמשך לענין מה שביארנו רוב הפעמים ויקרא השכל אדם והמתנגדים יקראו רשעים : איש וגומר · איש תוכחות פירושו שיוכיחוהו תמיד והוא מקשה עורף למוכיחיו לבלתי שמוע מוסרם ותוכחתם ישבר בפתע ואין מרפא כי מרוב השתקעו במעשיו לא יוכל לשוב ממה אם במדות אם בדעות ואולי לפרש דרך פשט איש תוכחו' בעל יסורין מלשון והוכח במכאוב ואמר שמי שהוא ידוע חולי ובעל ייסורין בעצמו ועם כל זה הוא מקשה ערפו לעצת הרופא פתע ישבר ואין לו רפואה כי עם כל זה עצת הרופא תהיה רפואתו קשה מצד היותו מוטבע בחליים ואם כן כשיצטרף עם זה סירוב הנהגת הרופא ישבר בפתע · ואף בדרך נסתר אפי מפרשו כן כלומר איש תוכחת ר"ל שמצד טבעו וחמרו הבלתי נאות הוא מוכן לבקשת המוסרות ועם כל זה הוא שונא התוכחת פתע ישבר שאף עם כל התוכחת צריך עמל גדול וטורח יתר להשלים לעצמו כל שכן כשיצטרף עד זה שנאת התוכחת וסירוב ההנהגה : ברבות וגומר · ברבות פירושו כשיתחשב מענין רבי המלך וכבר ביארנו למעלה ענין זה בנגלה ובנסתר בקום רשעים יסתר אדם ובאבדם ירבו צדיקים ובפסוק בעלוז צדיקים רבה תפארת ובקום רשעים יחופש אדם : איש וגו' · זו הערה כוללת בכל דבר נגלה או נסתר ר"ל הבן המתחכם הנה אביו ישמח בו בחכמתו ובשכלו ובדעתו ותריסותו · ורועה זונות פירושו מתחבר עמהם או מפרנס אותן וסתמו בפירושו שאמר שהוא מאבד הונו הוא יכאיב האב ורבותי' ז"ל פירשו הענין בדברי תורה ודרשו רועה זונות שאומר על שמועות של הלכות זו נאה וזו אינה נאה ויפורש אוהב חכמה עד שאינו קץ בשום דבר ממנה ורועה זונות שקיפץ מזו לזו ואינו לומד כסדר : מלך וגו' · הערה למלכים להנהיג העם ביושר ולשפוט את העם משפט צדק כי בזו יעמיד ארץ כאמרם ז"ל על שלשה דברים העולם קיים ואחת מהן על הדין ואיש תרומות פירושו שמרים ומפרים עצמו מהן בתאותו יהרסנה מפני שבהסתלק השגחתו מהם ירבו החמסים והאלצות ויהרס סדר הישוב ויש לפרש משפט דבר השוה וממוצע כענין יכלכל דבריו במשפט והוא הערה למשוך לב העם ולרחם עליהם כפי הראוי ולכן אמר שאם יהיה עצמו עמהם בחסים ואכזריות במשפט ובדרך ממוצעת יעמיד ארץ ואיש תרומות על שם התמדתו לתרוס ככשיהם נבין יפה לעצמו ובהתמדה ובדרך נסתר כבר ביארנו כמה פעמים שהמלכות שלשה מוכין מלך במדינה ומלך בביתו · ומלך בגופו · ורמז הנה על מלכות הגוף שבהנהיגנו אנשי ארצו ר"ל כחות גופו במשפט ישר וממוצע יעמידהו · ואיש תרומות שבהנהגה במתן זולתו במה שאינו מתקן יהרסנה · ואיפשר לפי קצת דרכי הדרש שרמז על השפעת חכמתו לזולתו ובלבד שיתן לכל אחד כפי הראוי והוא ענין במשפט יעמיד ארץ כענין כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל כלומר אינה אלא בשביל התורה · ואיש תרומות הוא שאמרו בדרש אם משים עצמו כתרומה זו שאין זר נהנה ממנה יהרסנה : גבר וגו' · מחליק על רעהו עניינו שמודה לו . ומיפה באמרו אליו רוע פעולותיו וכבר ביארנוהו למעלה בפסוק מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון · ויש לפרש עוד מחליק על רעהו כלומר מחליק לו לשון ומפתהו כדי לרמותו ורשת פי' על פעמיו ר"ל לעצמו כלומר הוא חושב לרמותו ולבסוף מרמה את עצמו כי ישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד : בפשע וגו' · הערה מיעדת גמול ועונש ואמר בפשע איש רע ר"ל רשע ומצא מוקש לנפשו ר"ל שילכד בחטאו ויענש בו ואז הצדיק שהוא בהפכו ירון וישמח על עצמו ישמח עבר מגזרת פעל כמו כי זקן יצחק כי חפץ נבת יעקב · וירון בשורק כמו ירון בחולם או כפרש שהיא הערה להרחיק מחברתם · בפשע איש רע נעשה מוקש להנוף בו רגל כל המתחבר עמו והצדיק בהתרחקו ממנו ירון ושמח ועל זה הצד תפרשהו בנסתר שדרך החומר המוכן לרע כענין ופושע אבטן קורא לך מוקש לכל הנמשך אחריו ושאינו נזהר שלבב' בדרכיו :

יודע

אבן יחייא

איש וגו' ולא תחשוב כי יעמוד כל אחד מהרשעים ההם בתקומה ההיא זמן רב כי כל איש מהם שמוע תוכחות מוכיחו ועם כל זה הוא מקשה עורף לא יתמיד תקומתו כי פתע ישבר ואין מרפא אליו יען כי אינו שומע לקול המלחשים באזנו · ברבות וגו' וברבות צדיקים ועלותם לגדולה ישמח העם ליודעים כי כלם כאחד ינוחו איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו · ובמשול רשע יאנח עם ליודעים ההפך :

איש אוהב וגו' הכתוב שאוהב החכמה שהיא אהבת הנפש המשכלת ישמח אביו כי בן חכם ישמח אב ואמנם האיש שאהבתו לרעית הזונות שהיא אהבת נפש הצומחת הבהמי' יאבד הון כי יפזרהו כבן אם שלכן ידאג אביו · מלך וגו' מה שהילד מסכן וחכם הלא מבית הסורי' יצא למלוך ויהיה מלך שיעמיד ארץ במשפט שיעשה בחכמתו מה שהמלך רועה זונות יאבד הון שיהיה איש תרומות ומסים וארנוניות שיקח מעמו יהרסנה לארץ ההיא · גבר וגו' הזהיר לעבדי שהמלך הזקן וכסיל הנזכר שלא ידברו אליו בשפתי חלקות כהללם מעשיו המגונים מפני פחדם ממנו · יען כי הגבר מחליק על רעהו ואינו מוכיחו על מעשיו הרעים · יחשב לו לעון כאלו הוא פורש רשת לפעמיו כדי להחטיאו כי באולי בדברי תוכחתו ישוב ממעשיו הרעים וירוחם · בפשע וגו' בעבור הפשע מהאיש רע המלך זקן וכסיל יבוא לו מוקש וידחה ממלכותו · והצדיק ילד מסכן וחכם אשר ימלוך ירון בעולם הזה ושמח בעולם הבא · וסבת קיום המלך צדיק הוא להיותו יודע דין דלים והשגיח עליו · מה שהרשע הזקן וכסיל לא יבין דעת ולא ישפוט משפט צדק וזהו אומרו יודע צדיק וגומר :

אנשי

קב ונקי

איש תוכחות · ר"ל איש שצריך תמיד להוכיחו ועכ"ז מקשה ערפו ולא ישמע לקול מוכיחיו פתאום ישבר בענין שלא יהיה לו רפואה · או יאמר האיש שהוא מוכיח את האנשים שישובו מדרכיהם הרעה והוא נאה דורש ואינו נאה מקיי' שמקשה ערפו ואינו נוכח במה שיוכיח אחרים לא תהיה רפואה לשברו: ברבות צדיקים · ר"ל שיהיו מושלים בעם ישמחו כלם כי ידעו שלא יעשו עול · או יהיה ברבות מן רב ביתו מגדולה · ובמשול רשעים על העם יהיו כל העם נאנחים ודואגי' כי ארץ נתנה ביד רשע · ואיפשר שרמז בצדיקים לכחות השכליות שבזמן שהם ימשלו כל איברי הגוף ישמחו לפי שהנהגת הגוף כלו יהיה על הטוב שבעניינים אמנם המלך זקן וכסיל יאנחו כחות הגוף מפני שפעולותיו יביאו אל אבדן הגוף והנפש : איש אוהב ורועה זונות · שמתחבר אל הזונות או שמנהיג אותן שתהיינה הזונות תחת הנהגתו ותהיינה נאותי' לו · או יאמר שמזונו ורעייהו הוא הזונות שהוא רועה עצמו מהזונות : מלך במשפט · המלך שינהיג עמו בדרך משפט הוא יעמיד ארצות מלכותו על הטוב שבעניינים אמנם אם יהיה המלך לוקח מתנות מבני אדם או ירים מס על עמו הוא יהרוס העיר במעשהו זה · או יאמר אע"פ שהמלך במשפט יעמיד ארץ אם הוא איש תרומות יהרסנה · ואיפשר שנכרש המלך שהוא מלך במשפט ובקווי' ישר שירש המלכות מאבותיו הוא יעמיד הארץ שהיא ירושת אבות ומושל על ארצו והמלך שהרימוהו העם עליהם למלך לאו זו סבה הוא יהרוס הארץ כמו דבר שאינה שלו : גבר מחליק על רעהו · האיש שאינו מוכיח רעהו רק הוא דובר אליו דברי חלקות לא יחשוב שעושה מעשה קטן כי הוא בזה פורש רשת על פעמיו וגורם לו שיכשול כי הוא יהיה סבה באולתו ואם יוכיחהו אולי יוסר ולא ישוב לעשות הדבר ההוא : בפשע איש רע · בסבת הפשע שיפשע האדם יבואהו רע · ורע תולד למוקש אמנם הצדיק שלא יפשע וידבק בפעולות יתברך לא יבואהו מוקש אמנם תדבק בו ההצלחה המחייבת השמחה · ודע צדיק · האדם הצדיק יודע הדין של דלים ורואה זכותם בדיניהם · והרשע לא ידע מעשיהם כי אם לכף חובה · ואיפשר שקרא בכחות השכליות דלים ואמר שהאדם בשלם הוא יודע דינם והמכוון מהם ויודע כי דינם הוא למלוך וימליכם על כחות הגוף אמנם הרשע שנמשך אחר תאותו לא יתן אל לבו להבין בחכמות שהם דין דלים כלומר חוק בכחות השכליות :

אנשי

מנחת ערב

תמגע טוב מהשאר וגם טעם שני כי על פת לחם פי' בל האיש ההוא ממך יפשע בזולת למענך להחניף הו גם יפשע בה' כי בשית לבו כי צריך אל לחם כזבי חבירו יבא לעשו' למענו א' מהדברי' האסר שנא ה' למען יחזיק לו טובה :

או יאמ' בהדרגה הכה הכר פנים איש את רעהו לא טוב שימשך חנופה ודברים רעים משתעפים ממנה וזה אפי' תהיה הכרת הפנים בעצם ואם הוא על פת לחם אשר יקבל ממנו ועל כן יכיר פניו אז לא אומר לא טוב כי אם שימשך שיפשע למענו גם שהמכיר לו פנים הוא גבר כלומר איש צדיק גבר על תאוו או על דרך זה והמכיר פנים על פת לחם יפשע לב' שירה כי הוא המפרנסו ולא קינו חלילה ואין לך פשע גדול מזה :

או יאמר כי יש יגיע כפיו יאכל עובד אדמתו ממנו ואליו מסתפק במיעט אם לפניו אמר כי יעובד אדמתו לא יבצר ממנו שישבע לחם בג שלא יאכל למעדנים אך יש יבחר להעשיר ולהסתחר ומה יעשה אנשי ריקים ממנו יבקש לו כי ריק: נפשם ויקחו ממנו סחורות בהקפ' מנה במאתים והיא דרך נכון להעשיר בפרוע פרעו' בזמנם ולא יעבור אך שיגה באלטנגינו' כלו שהדרגה ישביע ריש שיכבד עליהם משאם ובנגוע אותם פתע ישברו וילך החבל אחר הדלי והן אמת שאם הנותן במנה יצריך לקונים קו לקו פרע ויעשיר והו איש אמונות שאשר תתן סחורותיו באמונה ויבא הזמן ישוב ויאמין לו ויצריך זמן שנית שהוא אמונה על המונה שהוא רב ברכות שיברך מפיו' ומפי עליון ויעשיר אך להיות המנס לש הוא אץ ודוחק להעשיר בזמנו מיד לא ינקה משבוע ריש שהזכרתי כי לומר שיבינו להם הריקים הנסים אחרים יתנו להם בהקפה לפרוע לזה בזמנו וכן על זה הדרך עד שבאחרונ' יסגור הדלת לא יעבו כן כי לא זו הדרך וזהו הכר פנים שהוא להכיר פנים חדשות תמיד זולת זה שחייבים לו לא טוב כי במשא כבד יכבדו עליהם ויאבדו מהר על כן בהיות האיש הזה דוחק יצטרך למכור ב"ה מלתי' במנה ואם יפרע לא יספיק ויחסר לחמו ועל פת לחם שיחסר לו יפשע גבר שאם יצטרך ישבע שאין לו יפשע ויגבע פן יחסר לו פת לחם כמצא המרדף ריקים מתריסם וגורם שבועת שוא לריק ההוא :

מ בית וכו' אמר שלמה בחכמתו הנה המרהיב נבהל להון כו' והן ידעת כי בימי כל פושעי דברי יטו אוזן ולא ישימו לבל מלתי כנודע שנתפרסמה חכמתו בעולם וטוב מדותיו והוכיחו ביותר לבו והיה מקהיל קהלות ומארבע כנפות הארץ היו באים לשמוע את חכמתו וגזתי'

נלאה

רשי

יפיתו · ילהיבו כלהבת אש הנפוחה ברוח : איש חכם נשפט · מתוכח עם האויל · ואין נחת בין מראה לו פנים זעופות בין שמראהו פנים שוחקות · אין נחת לא בזו ולא בזו אינו מוצא קורת רוח · מצינו באחאז שהראה לו הקב"ה פנים שוחקות ומסרו בידי אדום ובשובו מהכותם ויבא את אלהיהם ולהם השתחוה · לאחז הראה הק"בה פנים זועפות ומסרו ביד מלכי ארם ויזבח לאלהי דמשק כי אמר אלהי ארם מעוזרים להם: יבקשו נפשו לשון חבה · · ונראה שכן הוא ממה שאמר דוד לאביתר אשר יבקש את נפשי יבקש את נפשך מי שיגמול לי חסד יגמול לך ואין הפותרים מודים לי : באחור ישבחנה כשיוציא הכסיל כל רוחו בא החכם וישפילנה במענה לשונו ודומה לו משביח שאון ימים בשוא גליו אתה תשבח: איש מזימות · בעל תורה ורבותי' פי' תלמיד שאמר לרב השניני פרק אחד ולמדו : ונער

ח אַנְשֵׁי לָצוֹן יָפִיחוּ קִרְיָה וַחֲכָמִים יָשִׁיבוּ
אָף׃ ט אִישׁ־חָכָם נִשְׁפָּט אֶת־אִישׁ
אֱוִיל וְרָגַז וְשָׂחַק וְאֵין נָחַת׃ י אַנְשֵׁי
דָמִים יִשְׂנְאוּ־תָם וִישָׁרִים יְבַקְשׁוּ
נַפְשׁוֹ׃ יא כָּל־רוּחוֹ יוֹצִיא כְסִיל
וְחָכָם בְּאָחוֹר יְשַׁבְּחֶנָּה׃ יב מֹשֵׁל
מַקְשִׁיב עַל־דְּבַר־שָׁקֶר כָּל־מְשָׁרְתָיו
רְשָׁעִים׃ יג רָשׁ וְאִישׁ תְּכָכִים נִפְגָּשׁוּ
מֵאִיר עֵינֵי שְׁנֵיהֶם יְהוָה׃

מלך

ג' · ל יחד ומחכמים · ה' · ל נסיפ' · ד' · ל · ל חס' בכ פ' · ל · ג' · ל

גברא מסיקני ממללין כדבא וחכימי
מהפכין רוגזא: גברא חכימא דיין עם
גברא שטיא ורגיז ואחיך ולא
מתתבר: גבר דאשידדמא כניין
תמימותא ותריצי בעינליה: כולה
חומתיה מפיק סכלא וחכימא
ברעיינא מאיב: שליטא דאציית
מלידשקרא כלהון משמשנוי רשיעי:
מסכנא וגברא מצעיא פגיחו חד
בחד ואלהא מנהיר עינוי דתרויהון:

מלכא

לצון ג' וסי' שמעו דבר יי' אנשי · עד מתי פתיים · אנשי לצון יפיחו קריה : נשפט ה' קמצין וסימניהון נמסר בישעיה רישסי' נ"ט ובירמיה סוף סי' ב' : וחכם ד' וסי' הנמצא כזה · אין נבון וחכם כמוך · ילד מסכן וחכם · וחכם באחור ישבחנה : נפגשו ג' וסימ' עשיר ורש נפגשו · חסד ואמת נפגשו · רש ואיש תככים נפגשו :

רלבג

אנשי לצון · האנשים הליצנים יסבבו שיתחדש ריב וקטטה וזה מבואר מענינם ואולם החכמים הם בהפך זה כי הם סבה שיתחדש השלום וישיבו בחכמתם האף והכעס אשר תקנת האנשים לקנאתם · איש חכם · הנה כשישפוט איש חכם את איש אויל ונשאו ונתנו עמו בדברים הנה לא יניח האויל את החכם לדבר דבריו ולהשלימם כי פעם יכעס על מה שישמע מדברי החכם ולא יניחהו להשלים ופע' ישחק וילעיג על מה ששמע מדבריו ולא יתן לו נחת להשלים דבריו כדי שיוכל להשלים החכם אשר כיון לבארו בדבריו והיה הזהיר בזה המאמר החכם כי לא יתוכח את האויל : אנשי דמים · הם מולכים אחר התאוה והיותר כי דרכו הפך דרכם ואולם הישרים יבקשו רצונו בכל עוז ודמה שקר' אחוז הכח המתעורר הפך השכל כי אין תאותיו כי הם לתמימות ושלמות והנה אנשי דמים הולכים אחרי בעלי ריבו והוא הכח המתעורר אל התאו' ולזה ישנאוהו אך הישרים יבקשו רצונו בכל עוז כי תאותיהם הם תמיד אל הטוב והתמימות : כל רוחו · הנה הכסיל יוציא כל רצונו ותאותיו לפועל תכף שיתעורר אליה מזולת שיתישב בענינה אם הוא ראוי שימשך אחריה אם לאו ולזה יקרה לו מזה רעות גדולות ואולם החכם ישקיט התאוה המגונה כשתעלה על לבו באחור ר"ל בשיאחר הוצאתה לפועל עד שיתישב בה אם היה ראוי אם לאו ובזה האיחור ישקיט התאוה המגונה ה"א או ירצה בזה כי החכם ישקיט באיחור ר"ל בשיפנה עורף ולא פנים אל התכונה ההיא וירגיל עצמו בהפכה כי כן תרופת אלו החליים או ירצה בזה כי הכסיל יוציא בפיו כל רוחו ורצונו מאין מעצור בריבו עם זולתו ולזה יאמר דברים רבים ורעים ומגונים ואולם החכם כשיראה זה הענין מן הכסיל בריבו עמו ישקיט רוח הכסיל בשיפנה אליו עורף ולא פנים ויסור מלפניו : מושל מקשיב · הנה כשיהיה המושל מקשיב על דבר שקר אז יהפכו כל משרתיו להיות אנשי רשע כי המשרתים ישתדלו לעשות רצון אדניהם וכאשר יראו כי רצונו ברשע יתנהגו תכונת הרשע ואפשר שהעיר במושל המקשיב על דבר שקר אל הכח המתעורר אל התאוות הגופיות כי כשהיה הוא מושל באדם הפך המכוון בו וישוב השכל להיות משרת לו עם שאר כחות הנפש הנה גם השכל יהיה רשע בו כי הוא ישרתהו לקחת התחבולות אשר ישלם בהם הגעות מה שיתאוה אליו : רש ואיש תככים · הנה הרש והוא העני בעיון שאין אצלו מחשבה יככם ממנו אל העיון ההוא והוא נבוך מפני זה בעיון ואיש תככים שיש לו מחשבות רבות מקבילות בדרוש אשר יחקור בו נכנסו בענין המבוכה והדלות בעיון ואע"פ שהאיש החכם יחשוב שתהיינה לו ידיעות בדרוש וזה כי הוא להקבלת המחשבות יקרה לו כאילו הוא נלכד בקשר ומחווק המבוכה לא ידע אנה יפנה והנה הש"י הוא מאיר עיני שניהם במה שישפע ממנו על השכל האנושי להישירו אל המקום אשר ממנו יתייסר להגעת הדרוש ההוא ובמה שיוסיף ממנו להישירו לאחוז מהר בזה במחשבו' רבות המקבילות ההם כי בזה מהקושי הנפלא בקנית הדרושים הגדולים ויצטרך לזה עזר אלהי והתורה ומה שיתישר מאד להסרת המבוכה הזאת בהרבה מהדרושי' הגדולי' אשר יקשה לאדם בהם לברור המחשבות הצודקות מהבלתי צודקות באופן שנזכר בס' הניצוח ובמה שאחר הטבע :

מלך

אבן עזרא

יפיחו · יסבבו פחים כלו' שהם' ישים פחים ללכדם בעבור אנשי לצון · וחכמים בחכמתם ישיבו אף השם ויכללו מן הפחים : איש · את · כמו עם כלומר חכם שיצא למשפט עם איש אויל ורגז ירגז או ישחק אין נחת לחכם עמו : אנשי דמים · שישפכו דם הם ישנאו התם ויהרגוהו · יבקשו נפשו נפש התם וידרשו דמו · פ"א נפשו דבקה עם אחר מאנשי דמים וכן הוא וישרים יבקשו נפש איש דמים להמיתו בעבור התם או תהיה נפשו דבקה עם אחד מן וישרים ויהיה הענין כפול · כל · באחור · כמו נסעו אחור והוא שם דבר או שם אחר או שם והוא הנכון למבין ואחור רמז ללב שהוא אחר מולה השפתים וכן יכסו תחת לשונו רמז ללב שהוא תחת הלשון · ישבחנה מן משביח שאון ימים פי' ישקיט כלו' כל רוח דעתו יוציא כסיל ויודיעהו לאחרים כענין ובקרב כסילים תודע וחכם בלב אשר הוא אחר המוכ' ישבח רוח דעתו וישקיטנו לא יודיענה לכסיל כענין בלב נבון תנוח חכמה : מושל · כשידברו לו שקר וישמעם אז ישרתוהו רשעים : תככים · ענינו שהדלות ישברהו כמו מתוך ומרמה ומזה הענין תוכו לרגליך כשבריו ויהיה תכך ותככה · נפגשו כי הרש והדלות כאשר יגזרם השם וירדו משמים כמטר היורד על הארץ יפגשו בם והם נפגשו · מאיר · כי הם הולכים בחשך הדלות והשם יאיר עיניהם למלאת חסרונם והכל כפי המעשים · פ"א תככים שגזלו לו הונו בתוך ומרמה :

מלך

אבן יחייא

אנשי וגו' ואנשי לצון המהלך זקן וכסיל לא ידעו למלט את הקריה עיר קטנה שאנשי' בה מעט ובא עליה מלך גדול וסבב אותה ולכן יתנו ענה לאנשיה שיברחו למלט את נפשם · ויהיה יפיחו מגזרת על אשר יפוח ביום · ואמנם האנשים החכמים מהילד מסכן וחכם ישיבו אף המלך הגדול ויתמלט העיר בחכמתם · איש וגו' שהאיש חכם בהיותו בחברת איש כסיל לעבוד עבודת המלך הוא כאלו הוא נשפט בשפטי' גדולים בהיותו את האיש האויל ההוא יען כי לפעמים ירגז ויכעס האויל ההוא להיותו בעצבון ולפעמים ישחק להיותו קל ראש באופן שאין נחת אפי' שעה אחת לאיש החכם בחברת זה הוא שונא אותו · כי אנשי דמים בטבעם לשנאת תתם והישרים · ויבקשו נפשם לקחתה באופן שלא שלו ולא שקט עמו מעולם · כל וגו' וכבואם יחד לדין החכם והכסיל הנזכר לפני מלכם כל רוחו יוציא כסיל וכל טענותיו יאמרם בבת אחת ובבהלה ומהירות וכעס · והחכם באחור ישבחנה מקור · ור"ל כאשר ועכב טענותיו ובאומרם מסודרות בשובה ונחת ישבחנה להעבירה שלו · מושל וגומר והמושל מלך זקן וכסיל המקשיב על דבר שקר וכוונה אזנו ללשון הרע כל משרתיו יהיו רשעים גם כן כי ילמדו ממנו כהורודוס המלך אשר להיותו מקשיב על שפת שקר הרג את אשתו ויאבד כל זרע בית חשמונאי ועבדיו שפכו דם נקי בקרב ישראל · וכן שאול להיותו מקשיב לשפת שקר מדואג אבד את נוב עיר הכהני' ויהי סבת אבדת דואג משרתו וסיעתו · רש וגומר והעשירה שהמלך ילד מסכן ורש יפגשו במשרתים שיהיה כל אחד מהם איש תככי' מתוכו כלבו אז יהיה מאיר עיני שניהם ה' וישפיע מזיו חכמתו על המלך ועל עבדיו :

מלך

ר' מנחם המאירי

יודע וגו' המדה להשגיח בדלים ולרחם עליהם · ודין נאמר לפעמים על הייסורין והצרות מפני שהכל אתו בדין ובמשפט יקרא הצרות דין והוא שאמרו שיקבל עליו את הדין · וכן מצדיק עליו את הדין והכוונה שהצדיק משגיח ונותן לבו לצאת הכל והרשע לא יבין דעת כלומ' לא ישגיח בזה כלל · ובדרך כסתר הצדיק מתבונן בדין דלים ר"ל חלקי נפשו וכחות גופו לתת להם חלקם הראוי לכל אחד מהם : אנשי וגו' · הלץ הוא הפך החכם ר"ל נעדר החכמה ומתעסק בהמוניות ולפעמי' בשיחה בטלה ולדברי ליצנות ואמר עליהם שהם יפיחו קריה והוא לשון דלקה ויגון ומדיבות נפש · תרגומו ומפחן נפש · או פירושו מענין פח ומוקש יכינו עליה פחים להלכד בהם ויש מפרשים מלשון פיח הכבשן כלומר ילהיבו ויבעירו וחכמים ישיבו אף בחכמתם ובדרך כסתר קריה כענין עיר קטנה ואנשי לצון הם שאמר עליהם בני אמי נחרו בי · והחכמים הם המתלטים את העיר בחכמתם : איש וגו' · הערה לחכם שיתרחק מחושב הכסיל וכל שכן מלשאת ולתת עמו בדברי תורה ובעניני חכמה כי הכסיל לעולם דעתו לקנתיר ולנצוח ולא יודה האמת ועל זה אמר כשחכם נשפט עם איש אויל ר"ל שנושא ונותן עמו הן שידבר אתו קשות ויראהו פנים זעומות והוא ענין ורגז הן שידבר עמו רכות ויראהו פנים צהובות והוא ענין ושחק אין לו נחת עמו כלומר לא יוכלו להסכים דעתו עמו להודות על האמת ולכן טוב להתרחק ממנו · ובדרך כסתר הוא ענין בעצמו וקרא שמתנגד אויל ורגז יורה על לחוד המוחקר ושחק יורה על מה שאין בקבלה כנואית ואין לו נחת עמו בא באחת משתיהן כי יקטרגהו במחקר הטעאו ובדרכי הניצוח ודברי שקבלה אינו נשמע להם : אנשי וגו' · הערה לאהוב הטובים כי אהבת הטובים תורה על יושר טבעו כי הטבע יאהב הנמשך לטבעו ועל זה הודיע ששנאת התם הוא דרך אנשי דמים והוא ענין אנשי דמים ישנאו תם · ואמר וישרים יבקשו נפשו כלומר יבקשו רצונו וחברתו של אותו התם · או פירושו ידרשו נפש התם מהם כדרך ודמו מידך אבקש · ויש מפרשים שהענין נמשך ואין חציו האחרון הפך הראשון ונפשו כמו נפשם כלומר אנשי דמים ישנאו התם וכן הישרים שנואים בעיניהם על שיבקשו נפשם ובדרך נסתר אנשי דמים ר"ל כחות הגוף ישנאו תם ר"ל השכל ותם רומז על השלם והישרים יבקשו כל אחד מהם נפשו ר"ל מהשתדל בהעמדת נפשו בהצלחה כל רוחו יוציא כסיל · וחכם באחור ישבחנה באחור פירושו כמו באחרית והבית במקום בעבור ומלת ישבחנה ענין הפקט ובפח מלשון אתה תשבחם · הכוונה הערה להתישב במחשבתו העולה על רוחו אם יעשנה אם לאו ואם ימלך שיעשנה יתישב על סדר עשייתה וזמן עשייתה ואיכות עשייתה ואמר על זה כל רוחו יוציא כסיל כלומר כל מה שעולה במחשבתו הוא נמהר להוציא בפיו מיד או להוציאה לפועל מאין התישבות והתיעצ' על הדבר ולכן ברוב הפעמים הוא נכשל בה וחכם יסקים מחשבתו ויתחשב בה בתוך לבו בעבור שיבחן יפה ענין האחרית כך נראה לי בפירושו · וזולתי פירשוהו זה ככה וזה ככה ולא ראיתי לאחד מהם דבר מתישב · ולי עוד בו לפרש שהכסיל נמהר להוציא מחשבתו בפיו ויגזם לשבח עצמו

שנך

קב ונקי

אנשי לצון · לצון הם אנשי העין בשכל זדון פי' ליצנות והטעם אנשי' רשעים וליצנים ינרשו אנשי העיר בגאות' וברשעתם · ויהיה יפיחו מגז' אשר יפיח בהם · או יהיה מגז' פח יקוש כלומ' יסבבו פחי' על אנשי העיר לכד' והחכמים בחכמתם ובדעתם ישקיטו חמת הלצנים או חמת המושל על העיר או ישיבו האף אחורנית ויסירוהו : איש חכם נשפט · תואר מבנין נפעל · כאשר החכם יבוא למשפט עם איש אויל ורגז ר"ל בין שיכעס בין שישחק אין לו נחת לא יבא להסכמה · או לא יהיה נחת לחכם עמו · אנשי דמים · אנשי דמים ישנאו לאיש שהוא תם בעבור שיוכיחם על מעשיהם · או בעבור שלא יתחבר עמהם לעשות כמעשיהם · אמנם האנשים בעלי יושר וצדקה יבקשו כדי נפשו להתחבר עמו וללמוד הימנו · ויש מפרשים יבקשו נפשו להצילו מיד הרוצחים ויש מפרשים יבקשו נפשו על דרך מה שאמר דוד לאביתר שבה אתי אל תירא כי אשר יבקש את נפשך מי שיגמול לי חסד יגמול לך חסד מי שיקרבני יקרב לך : כל רוחו יוציא כסיל · ר"ל כעסו או כל אשר בלבו יוציא הכסיל בהרבה דברים לא יניח דבר שלא יאמר הן הדברים הצריכין לו על הענין ההוא הן דברי אחרים לא יצטרך אליהם · אמנם החכם לא ירבה דבריו רק אחר שישלי' הכסיל להוציא כל רוחו וכל כלומ' יכניענו וישפילנו מן משביח שאון ימים · או יהיה ישבחנה כמשמעו · והחכם באחרית דברי הכסיל יאמר טענותיו ויבלבלנה וישימנה משובחת · או יאמר ואיש חכם למפרע אמר שיסתיר את דבריו לאחור : מושל · כאשר המושל מקשיב ומזין לדברי שקר וכזב כל משרתיו רשעים כמוהו שילמדו ממעשיו · והנה חטאו גדול שמרשיע ומחטיא את הרבים · או כיון שלמה למשרתים העליונים מהז' כוכבי לכת שנ"מ חנ"כל · וכל אחד מהם מושל בכל יום החמה ביום ראשון והלבנה ביום שני והסימן חל"ם כל"נם ראשי ימים · ובלילות גם כן יש ממשלה לכל אחד בליל יום שני לדק והסימן כלנם חל"ש ראשי לילות · וקרא מושל לכוכב המושל בתחלה ביום ולמושל בתחלה בלילה · ומשרתים לכוכבי השעות שבאותו היום ובאותה הלילה · כי בכל הכוכבים על הסדר · ועם כל זה האדנות ניתן לכוכב שמתחיל בתחלה ביום ובלילה · וזהו שאמר כשיארע שהמושל רע ר"ל שיהיה מן הכוכבים המזיקים שהם שבתאי ומאדים סדר שיתחברו עמו בממשלתו ביום או בלילה לא יוכלו לבטל ההזק שירה עליו המושל אלא כלם מזיקים כמוהו : רש ואיש תככים · שם מפעלי הכפל ופרשו תוך ענין סבר שהגלות יש מפרשים מן תוך הבית אשר הוא הבינוני איש כבוד שיסתיר עינו ויאמר רש ואיש תככים נפגשו לעשות להם חסד · והשם מאיר את עיני שניהם שיתן להם את אכלם בעתו :

מלך

מנחת ערב

בנמה את דבריו בפיהם כדבש למתוק רק מי יודע אחרי מותי פה יהי' בלבו המוכח בפער מוכחת זה משפי' אחד מוכיח אדם בתוכחת שלמה האומר כנגד כהן וגו' והולינגד בני יקיר רש מחליק לשון בפי יעלה ויאמר היכה כמני זה משלמה והוא עבהו כי מי לנו נגדל אהון יותר ממנו ומי יודע אם יהיה כהן בעיני הפומעים דברי המחליק לשון מדברי באופן תהיה שהיקוהי בזה יפה מדבורי על כן אמר שלמה מוכיח אדם אחרי אל יחוש שמא לא ימצא חן מאחת מחליק לשון כי הכני מודיע מעתה כי חן ימצא יותר מהמחליק לשון:

בוטח וגו' הנה יש מתנהג על כי חכמת התורה בכל ענייני מבלי כית לב אל בתנה זולתה ויש מתנהג לפי שכלו ודרך המתנהג לפי שכלו לדבר נגד המתנהג על פי התורה שהוא כסיל ובחשך הולך כי לפעמים יבא דבר שצריך אדם להתנהג על פי הטבע והשכל כן הדבקנו רעת מקורות הזמן לך הוא המתנהג בהנהגה רניסי' ומדיניה הוא ימלט מכל צרה אמר כי והכסיל הוא כי הבוטח בלבו ובשכלו הוא הכסיל ולא האהר כי בחשך ילך שאין המאורעות טבעיות כי הכל מאתו יתברך רק ההולך בחכמה היא חכמ' התור' היא אשר ימלט מהרעות המתרגשו' כי הוא יתברך יחבר דרכו וישי' המעקשים למישור והראיה כי נוח לדם אשר זה יעשה הה לך בחכמת התורה אין מחסור כי אדרבה יתדפק על מייכו והוא נזרה באום ומעלים עיניו אשר ימשך זה מבטות האדם בלבו והמשך אחרי הטבע לקחות מן יחסו לא וזהרתו ע"י זה יחסר ולא עוד אלא שיבא רב מהרות ומזה ילמוד האדם לכל יהר הדברים לבטוח בחכמת התורה על פי עצת' ולא את' ובכולו :

אם הראה שיקיר רשעים כי שעה מסחקת להם וישהרגו רע כי עברעה היא כי קלף ה' עליהם על כן הקי' עליהם רשעי' שיתנהג בם ויבא החתלה ותעוק שיתנותו לגלי לדיק לכן בעלה היא שיסתר אדם בן תחקנה הרע ויתחשב כמעט רגע עד מן המקום ההוא עד יעבור זעם כי אם יתנן רשות למשחית אינו מבחין ולזה בהיותם משיגלו לדיק ילבדו בי תהון העיר אמר הרוב והרוב עוונת ולזה בהבים ירבו לדיקים עיר ברבות תפלת הרשעים יוכל לסוב עד ה':

אך בזאת שיהיה אך מתעורר לדרוש והשתובו לדיקר להלה שנחמו בנעוס לכן אם בנות הוא אשר תוכחות מקפת עורף מלבוכית פתע ישבר כו':

איש אוהב וגו' יאמר עניין בנת שמכבסין כדר וכו' והוא במה שידעו כי כרב לגבי התלמוד אב יקרא ולמר בהיות איש אוהב חכמה מלמחה לאיש אל מתלמידי'

ו׳ מל׳ מֶלֶךְ שׁוֹפֵט בֶּאֱמֶת דַּלִּים
כִּסְאוֹ לָעַד יִכּוֹן׃ טו שֵׁבֶט
ג׳ וְתוֹכַחַת יִתֵּן חָכְמָה וְנַעַר מְשֻׁלָּח
ג׳ י׳ ה׳ מֵבִישׁ אִמּוֹ׃ בִּרְבוֹת רְשָׁעִים יִרְבֶּה־
ד׳ פָּשַׁע וְצַדִּיקִים בְּמַפַּלְתָּם יִרְאוּ׃ יַסֵּר
ל״ב רפי׳ ל וחד הלוכלי׳ בִּנְךָ וִינִיחֶךָ וְיִתֵּן מַעֲדַנִּים לְנַפְשֶׁךָ׃
ל׳ בְּאֵין חָזוֹן יִפָּרַע עָם וְשֹׁמֵר תּוֹרָה
ל׳ פ׳ אַשְׁרֵהוּ׃ בִּדְבָרִים לֹא־יִוָּסֶר עָבֶד כִּי־
ז יָבִין וְאֵין מַעֲנֶה׃ חָזִיתָ אִישׁ אָץ
בִּדְבָרָיו תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃
כפנק

מַלְכָּא דְּדָאִין בְּקוּשְׁטָא לְמִסְכֵּינֵי
כּוּרְסְיֵהּ לְעָלַם תַּקִּין׃ שִׁבְטָא
וּמַכְסְנוּתָא יָהֲבִין חָכְמְתָא וְטַלְיָא דְּלָא
מְקַבֵּל בְּעָאתָא מַבְהִית אִמֵּיהּ׃
בְּסוּגְעָא דְּרַשִׁיעֵי חוֹבָא נְסַגֵּי וְצַדִּיקַיָּא
יֶחֱמוּן בְּמַפַּלְתְּהוֹן׃ רְדִי בְּבְרָךְ וִינִיחָךְ
וְיִתֵּן תַּפְנוּקֵי לְנַפְשָׁךְ׃ בְּסוּגְעָא
דְּעַוְלָאֵי מִתְּתְרַע עַמָּא וּדְנָטֵיר
אוֹרָיְתָא טוּבוֹהִי׃ בְּמִלֵּי לָא מִתְרְדֵי
עַבְדָּא דְּיָדַע גִּיר וְלָא בְלִיעַ׃ אִין חֲזֵיתָא
גַּבְרָא דְּמַעְרְקִין מִלּוֹי סִיכוּיָיא דְּטַב
הוּא סַכְלָא מִנֵּיהּ׃ מתפניק

שופט ו׳ מ״ל וסימ׳ נמסר בעמוס סימ׳ ב׳ : ירבה ה׳ וסימ׳ הבה נתחכמה לו · וכאשר יענו אותו כן ירבה · ובקרך וצאנך ירבין וכ׳בו ברבות רשעים ירבה וכל דסמיכי כי וכי דכו׳ירבה במ״א ירבה בפתח תחת היו״ד וסימ׳ יעזוב רשע דרכו :

רשי

ונער משולח ששלחו אביו ללכת בדרכי לבו סופו מביש אמו · ישמעאל על שהיה רשע גרם לשרה שאמרה לאברהם גרש את האמה וגומר : באין חזון יפרע עם : כשגורמין ישמעאל שהנבואה מסתלקת מהם על ידי שהם מלעיבים בנביאים יפרצו בם פרצות ויוצאין לתרבות רעה : כי יבין ואין מענה · כיון שרואהו שמוכיחו שותק והוא חוזר ומקלקל לכך צריך ליסרו במקל ועונשין ולא דבר על עבד ממש אלא על כל הממרי׳ דברי השופטים : אץ בדבריו · ממהר ונבהל להשיב : תקוה לכסיל ממנו · יש לכסיל תקוה יותר ממנו : מפנק

רלבג

מלך שופט · הנה המלך שהוא שופט באמת דלים להוציא לאור משפטם בהפלגת חקירו עם שכנגדו ועם זולת׳ על דבר זה הריב הנה יכון לעד כסאו וזה כי יאשרוהו העם על זה הדבר וישמחו בו וילוה לו ג״כ עזר אלהי להתמיד לו ממלכתו וזה שהעי׳ ג״כ בזה אל מה שקדם וקרא דלים חלקי הסותר שאין נראה האמת בקלו׳ יותר מקל׳ והמלך הוא השכל האנושי כמו שקד׳ כי הוא המושל באד׳ וכאשר ישפוט באמת באלו הדרושי׳ הנה יכון לעד כסאו אך בזולת זה יהיה להפך כי השאלו אשר יקרה בהם זה הם מונה שיש בו רושם חזק בהגעת ההצלחה האנושית ובהעדרה : שבט ותוכחת · השבט והתוכחת יתן לנער חכמ׳ כי בזה יקנה שלמות המדות ובזולתו אין לו דרך להגיע אל החכמה אך הנער שהוא משולח לרצונו הוא כנעדר המוס׳ והחכמ׳ והוא בזה מביא אמו לרו׳ עניניו עם שאליה ייוחס הרבה מרוע תכונותיו כי יאמרו האנשים כי היא סבבה זה על שלא תקנתהו מוסר בקטנותו : ברבות רשעי׳ ברבוי הרשעי׳ ירבה פשע בעול׳ נוסף על מה שהו׳ ראוי שיעשוהו לו היה כל אחד מהם נפרד מחבירו כי יעזרו קצת בקצת ויעשו יחד פשע בעולם שלא ישלם בשבת קבולם והנה אע״פ שהם שונאים הצדיקים כמו שקדם וכאומרו אחר ותועבת רשע ישר דרך הנה לא יוכלו להזיק להם אך ימלטו הצדיקים מידם ויראו במפלתם כי סוף הרשעים ואחריתם הוא לרע : יסר בנך · בעודו קטן בדרך שתקנהו מוסר ויניחך וקורת רוח מפני טוב מוסרו ויתן לנפשך מעדנים לרוב שתשמח בו עם שזה ייסירהו לקנין החכמה ובזה יתן לנפשך מעדנים במה שתשמע מפיו מדברי חכמה : באין · כשאלה יפרע עם ויבוטל ממנו קנין המוסר ור״ל בנבואת התורה כי היא הגיעה בנבואה וזו כי מיסרת להקנאת המוסר וההנהגה הישרה הן בקבוץ הבית הן בקבוץ המדינה ואין דרך בזולתה להקנאת המוסר בקבוצים המדיניים כי האנשים להתחלף טבעיהם יתחלפו תכונותיהם מאד ויתבלבל מפני זה ענין קבולם לולא התורה שתכינם יחד בהנהגה אחת וכימוס אחד ומי שישמור תורה אשרהו כי בה יקנה המוסר באופן שלם והיא ג״כ דרך אל הגעת החכמה והבינה במה שיתיסד מהתחלותיהם ואפשר שירצה בזה כי בהעדר ראיית מה שיתכן שיקרה מלבד דבר בדרך שיודע אם ראוי להשתדל בהגעתו ואם ראוי איך יתכן שיגיעו אליו ויפרע עם ויבוטל מהם מה שכוונו להגיע אליו או יפרעו מוסר בהשתדלם בהגעות מה שאין ראוי שישתדלו בהגעתו אמנם שומר תורה אשרהו כי ההור׳ המגעהו מהשתדלו במה שאינו ראוי ושמירתו התורה תישרהו למצות חפציו : בדברים · הנה מי שהוא עבד תאוותו לא יקנה המוסר בדברים אבל יצטרך שיכוהו בשבט ובמה שידמה לו ואמנם כאשר יבין האיש הנה לא יצטרך בקנין המוסר אפילו מענה ודבור כי יספיק לו מעט רמז או גערה חלושה כאמרו תחת גערה במבין : חזית איש · כשראית איש מהיר בדבריו לעשות בזולת התישבות ולקיחת עצה הנה יש תקוה יותר ממנו למי שיש לו הסכלות שהוא העדר כי היא משער בדבר סכלותו ומפני זה יבקש עצה בדבריו ואולם האץ בדבריו הוא חכם בעיניו ולא ישאל עצה : מפנק

אבן עזרא

מלך · באמת שיוציא דינם באמת המשפט ולא יהדר פני גדול · כ כסאו לעד יכון לו ולזרעו׳ שבט׳ להכות והוכחה עם השבט יתן כל אחד חכמה לפתאים׳ משולח שילך על פי רצונו ולא ייסרהו אביו הוא יתן בושה לאמו: ברבו׳ במפלתם · כענין פשעם׳ יראו צדיקים וישמחו : ויניחך · ויתן לך מנוחה : מעדנים בקחתו מוסר : באין · אם חזון שאין לעם חזון להוכיח אות׳ או יפרע עם ויגלה · אשרהו אחרים יאשרוהו ברבות טובתו : בדברים · בלבד לא יוסר עבד בשבט ותוכחות ראוי ליסרו · כי יבין אע״פ שיבין המוסר לא יענה למייסר לומר פן העשה : אץ בדבריו · ממהר לדבר או ממהר בעניניו · תקוה לכסיל מפורש בשני עניינים בפסוק ראית איש חכם בעיניו : מפנק

ר׳ מנחם המאירי

שכך יאמר ושכך יעשה והחכם שעלתה מחשבתו בידו אל יתהלל חוגר כמפתח · ועניינים אלו בעצמם רומזים על הנסתר שאין להשען על ביתו שיביאהו למצרף בכל צד שיוכל או כפרשה על בקשת המותר שהכסיל רודף אחר כל מה שיתאוה טבעו והחכם ישיב תאותו אחור וישקיט המייתה בהכניעו אותה והוא כאלו אחר בהשיבו אותה אחור ישקיטנה : מושל וגו׳ · הערה למושל לעשות כל מעשיו בצדק וביושר ויבין כי כל עת שיטה מהדרך הישר׳ כלל גורם הוא בזה תקלה גדול׳ וכוללת כי בראות פקידיו ויועציו כי הוא אוהב בצע ויקשיב בזה על שפת שקר כלות׳ כלם ימשכו אחר רצונו ותמלא הארץ חמס · ובדרך נסתר כשהמושל הידוע מקשיב על שפת שקר כל כחות הגוף נמשכים אחריו ולכן צריך השתדלות גדולה בהשמר מזה : רש וגו׳ · יש מפרשים תככים כמו שברים · וכן מפרשים תכו לרגליך כשברו כלומר שסבלו כמה תלאות ללכת אחר מצותך וכן פירשו תוך ומרמה שנקראת המרמה תוך על שם שמוציאה בעליה לידי שבר · ואמר כי העני ונשבר הלב לאיזו סבה נפגשו כלומר דומים זה לזה כי העניות גם כן שובר את הלב ומעמידו בדאג׳ כשאר הצרות · ואמר על זה מאיר עיני שניהם יי׳ כלומר שמוציאם מצרה לרוחה ומאפילה לאורה · והענין הערה לבטוח באל ולא להתיאש ממנו ברוב הצרות ואמרם ז״ל אפי׳ חרב מונחת לו על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים · ויש לפרש איש תככים בעל תוך ומרמה כלומר שהוא סופו לפגוש הריש והדלות ולהדמות עם עני ודל ואז ישוב לאל ושב ורפא לו והוא ענין מאיר עיני שניהם יי׳ · ובדרך נסתר קרא היצר המסכן רש ואיש תככים רעהו המתנכל עליו להמיתו ואמר שכשהם פוגעים זה בזה ר״ל מתאחדים ומסכימים זה עם זה הוא מאיר עיני שניהם בהגתן לכל אחד חקו · ויש לפרש עוד איש תככים בעל המחקר וקוראו איש תככים מפני שהוא צריך בנתיבת הדבר להכזיב האמת ולאמת השקר עד שמתוך חקירותיו יבחן האמת ולאמת השקר וקרא הבלתי חכם הנה רש אמר ששניהם כאחד טובים ושהאל מאיר עיני שניהם כי מי שאיפשר להשיג קצת אמונותיו במחקר טוב ומי שאי איפשר לו להשיגה במחקר הוא נשען על הקבלה הנבואית וכבר כתבנו אמרם ז״ל אשר לא ילמד לא נאמר אלא אשר לא יקים · הערה על מי שאינו חכם שלא יביאהו סכלותו והעדר חכמתו לפקפק באמונה מן שאמונות אבל שיאמין אמונה חזקה על משענת הקבלה כאלו התבאר לו במופת : מלך וגו׳ · גם זה הערה למושל להנהיג עמו ביושר ומפני שרוב המושלים נכשלים בהטאת היושר בהדר אלא פני גדול אמר מלך שופט באמת דלים שלא יהדר פני גדול כסאו לעד יכון או כפרש בהכך שלא יהדר הדל בריבו אבל שישפטהו באמת · ובדרך נסתר גם כן הוא נאמר על מלכות גופו כדרך שהתבאר ויכון לעד כלומר להצלחה הנצחית : שבט וגו׳ · אמר שבט ואמר תוכחת כל אחד כראוי לו כי יש מן הבנים שמספיקם התוכחת ויש צריכים לשבט ואמר שתוכחת הבן כפי מה שירצה בעיניו אם בשבט אם בדברים יתן חכמה ונער משלח ר״ל שישלח לרצונו הוא מביש אמו · ומפני שאמר תחלה יתן חכמה ששמחתה מיוחדת לאב כאמרו בן חכם ישמח אב אמר על המשולח שהוא מביש אמו על רוע הנהגותיו · וזה הערה כוללת ההנהגות ובלמ״ד החכמות ויש מפרשים בענין מביש אמו כי האב הולך בכה והנה ושלוח הנער גורם להיות השכנים באים בביתו וצועקים עליו והאם בירכתי הבית בושה ונכלמת לצעקתם : ברבות וגו׳ · אמר שבהתחשב הרשעים ובהצלחת דרכם ירבה הפשע מכל מקום אחריתם לנצח יאבד והצדיקים יראו וישמחו · וכבר ביארנו ענין זה הפסוק למעלה : יסר וגו׳ · הערה כוללת על תוכחת הבן וסדר הנהגתו ואמר יסר בנך ויניחך · כלומר יניח לך מכל כעס ויתן מעדנים לנפשך מרוב שמחה : באין וגו׳ · הערה על שלימות המדות וידוע כי המדות היושר אינם בטבע האדם אבל הוא בהכך כי הטבע יבקש התאוות הגופיות והמותרות וכן ידוע שקצת דרכי התורה באו למנוע חפץ הטבע והמשכו אחר תאוותיו והתורה נקראת חזון · והכונה באין חזון ר״ל באין קיום דרכי התורה · יפרע עם ר״ל ישוב אחור בעניני הצלחתו האמתית כי אחזת המדות המגונות תכשילם והמנעם מן השלמות האמתי ועל כן אמר ושומר תורה אשרהו כלומר בהיות הצלחתו מתמדת לעד · ויש לפרש דרך פשט חזון כלומר בהעדר חפש הרואה את הנולד יפרע עם כי לא יתנו לב במה שנמשך ממעשיהם ולבסוף ישיגם בסבתם מה שראוי להמשך מהם : בדברים וגו׳ · הערה להוכיח ולהנהיג בני האדם כל אחד לפי מה שצריך לו · ועבד שתמו מוחלט בפחיתות המדות כאמרם ז״ל עבדא זילא ליה שכיחא ליה פריצא ליה · ואמר שלא יוסר בדברים וצריך להכנעה יתירה אין תקנה לנבלים כי אם בהכנעה ובזיון · ומענה לשון הכנעה מלשון תאכל לענות כלומר כי לרוב קשיו כי יבין רוע הנהגתו וירגיש בו לא יכנע לבבו הערל לשוב מרוב הספקתו · והענין בעצמו

אבן יחייא

מלך וגומר ויהיה מלך שופט באמת דלים · מה שלכן כסאו לעד יכון :

שבט ותוכחת וגומר הזהיר לאב שייסר את בנו בקטנותו כי חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה וזהו אומרו ההכאה בשבט לבן והתוכחת בדבור יתן אליו חכמה׳ כי אם יניחהו ללכת בשרירות לבו ולהיות משולח על פי התאוות הבהמיות יהיה מביש אמו הטבעית כי יאמרו רוב הבנים דומים לאחי האם ויתן חרפה לאנשים הצדיקים ההם אשר הלכו לבית עולמם ויהיה מביש אמו כנסת ישראל בעוברו על דת בעזות מלח ובכרהם שיא · ברבות וגו׳ וצריך להרחיק הבן מחברת הרשעים פן ילמד ממעשיה׳ המגונים בהיותו רך ונער וקל ללומדם ויהיה אחריתו אחרית רשעים ידעך והצלחתם יהיה ככל עובר · כי יען שברבות רשעים ובהיותם גדולים ירבה פשע · לכן בהשגחת הצדיקים יראו מהרה במפלתם · יסר וגו׳ ולכן יסר בנך ויניחך בעולם הזה ויתן מעדנים לנפשך בעולם הבא בגן העדן · באין וגומר כי בעבור שהעם איננו שומע לחזון הנביאים המוכיחים אותו לכן יפרע ויתבטל ויגלה מארצו וענין יפרע מן ותפרעו כל עצתי · ואמנם העם השומר התורה ומצותיה ושומע לחזון הנביאים אשריהו כי יאושר ויקויים בעולם הזה ובבא ולא יתבטל ולכן מחויב כל בר ישראל שהוא חלק מהעם ליסר את בנו למען ישמע החזון וישמור התורה ויחזיק יד השומרים אותה לטוב לו ולעמו · בדברים וגומ׳ הזהיר כי העבד ראוי ליסרו בשוטים כי בדברים לא יוסר להיותו ממזג ומתכונה רעה כי לא מבני ישראל הקדושי׳ הוא · ולכן כאשר יבין התוכחת הנדבר אליו לא יענה ולא יקבל לעשותו · חזית וגומר ותראה ותחזה היותו העבד ההוא אץ בדבריו ונבהל להשיב תועה למוכיחים אותו · מה שיש יותר תקוה בכסיל אשר הוא מזרע ישראל ממנו שנולד מזרע גויי הארץ הטמאים בגופתם ובנפשותיהם :
מפנק

קב ונקי

מלך שופט · המלך בעת שישפוט באמת הדלים שלא יטה משפטם בהיותם נשפטים לפניו עם גדולים מהם ממלכתו תכון לעד שתחול ברכות השם עליו בעבור יושרו וכל העם יאהביהו · שבט ותוכחת · שבט ומוסר שייסר אדם את בנו ויכנו בשבט יתן חכמה בלב הנער והנער כאשר ישלחנו אביו לרצונו ולא יוכיחנו מכלים אמו בעבור שהאם יושבת בבית תמיד אמר כן : ברבות רשעים · כאשר ירבו רשעים בעולם שעושים רעה לצדיקי׳ נושאים עליהם פשע ועון והצדיקים במפלתם יראו · מגזי׳ אל תרא ב״ש אחיך ענין שמחה · וכמוהו המה יביטו יראו בי והצדיקים יראו בעיניהם במפלתם שיפילם השם וישמח לבם · ואפשר כי הכנוי במלת מפלתם חוזר לצדיקים · ור״ל כי ברבות הרשעים ירבה פשע והצדיקים יראו עצמם בענין רע · כי ברבות הרשעים תהיה מפלת הצדיקים : יסר בנך · פי׳ בנערותו ויתן לך מנוחה : ויתן מעדנים לנפשך · בראותך אותו חכם ונבון ותהיה שבע כאלו האכילך כל מעדני עולם · וגם לעת זקנתך יהיה עזר בצרתך ויתן לך מנוחה כי הוא יצילך מצרתך : באין חזון · יפרע מבנין נפעל מגזי׳ כי פרוע הוא · ויכול להיות מגזי׳ ותפרעו כל עצתי כשיתנהג העם ללא תורה וללא אלהי אמת יהיה פרוע לשמצה בקמיו וזה שהתורה והחקים והסייגים הן תפארת האומה ומעלת׳ כי היות האדם משולח לפי טבעו ולפי תאותו הוא דבר רע מאד ומי שישמור התורה וישמע לקול מוכיחיו אשריהו שאחרים יאשרוהו ברבות טובתו · בדברים לא יוסר עבד · העבד מטבעו רע שהוא לא יקבל מוסר בעבור שתדבר דברים רק צריך ליסרו בשבט מוסר · כי יבין זה העבד המוסר וידע באמת כי לטובתו יוכיחנו המוכיח ואע״פ כן לא יענה ולא יודה לדבריו ולא ישמע למוסריו : חזית איש · אם תראה איש שיהיה נבהל להשיב ולא יתבונן במה שיש לו להשיב לא תקוה ממנו טוב · ויותר תקוה יש בכסיל כשלא יהיה אץ בדבריו ממה שי[illegible] ממנו · או יאמר אם ראית איש שיהיה נמהר בדבריו נקוה ממנו שיהיה כסיל :
מפנק

מנחת ערב

מתלמידי׳ חושק ללמוד החכמה ישמח אביו כי יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק · אמנם אשר הוא כרועה זונות שהבעל הרועה אותם חפץ לידבק בהן והן כל מגמתן לזולתו כן החכ׳ הרועה את תלמידיו וחפץ להריק בם מחכמתו ולבם לא כן רק בדברים חצוניים כי לא יאהבו החכמה רק מצות אנשים מלומדה הנה הרועה ההוא לאבד הון יתייחס בלמדו אותם כי בימים ההם ובזמן ההוא היה עוסק לעצמו ומעמיד להשיג הון רב מחכמה התורה וזהו ורועה וכו׳ לומר אם האב הנז׳ הוא רועה זונות יאבד הון בהתעסקו עמהם גם שרבים התלמידים הם כי אין לומר זכות הרבים עדיף מלהרבות לו כי הדעת מאסו לכן טוב לו ירפה ידו מהם ויכבד וישב בביתו עוסק בתורה וקונה הון לעצמו אך אין זה רק בחכמה אך בהנהגת המדינה למלך או לדיין כי מאן מלכי רבנן לא כן כי אם ירא׳ שלא יקבלוהעם ויבעטו ביושר׳ לא ירפה ידו מהם ויכבד וישב בביתו כי הלא תאבד הרלו כי רק במשפט שיעש׳ בהם להביאם במסורת הברית יעמיד ארץ ואם הוא איש הרוחות והפרשות ספורם בענייני ההנהגו׳ ומעלים עיניו יהרסנה שקל בעיניהם ומורא לא יעלה על ראשם ויבוזהו ואיש את רעהו חיים יבלעו : יאחר כל רוחו כו׳ ראה מה בין מדת החכם למדת הכסיל כי הלא כל רוחו יוציא כסיל באופן יתחרט לפעמים כי ישמע השומע וישיב במולו בראשו ותמשיהו יוסף עליו אך החכם כי היזק הוא חכם הרואה את הנולד ונותן מעצר לרוחו הנה באחו׳ ישבחנה ויהללנה את רוחו באומרו משובח׳ רוחי שלא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי כמלא שבענין אחור ישבחנה שרוחו לא הסיתה את פיו לדבר מה שיתחרט בו : הנה אם הונח היות מושל או משרתיו צדיקים בבא דין מרומה אפשר יוליכוהו לאמתו אך בהיות המושל מקשיב על שפת שקר לגבור כעפר בגר ואמר על כלומר על יודעו שהיא שפה שקר גם משרתיו רשעים כי במה יתרצו אל האדונים אם לא בהתעולל עלילות ברשע ולהשביעו מחמסי גזילות ותביעות שקר :

יסר בנך וגו׳ יאמר אם רשע בנך יסר אותו למען יניחך שאם רשע יהיה לא יהיה לך נחת רוח אחרי מותך וכעובדא דרבי עקיבא שבקש את בן איש שמת ולא היה לו מנוח שמה על רשעת בנו וכשלמדו ר׳ עקיבא תורה והיישירו והמ׳ ברכו את ה׳ המבורך בא אביו בחלום אל החכ׳ ואמר לו תנוח דעתך שהנחת דעתי וזהו יסר בנך ויניחך ואם כשר הוא ולא יחסר לך מנוח עשה למען יתן מעדנים לנפשך מתורתו ורוב זכיותיו · ושפת תאמר מה אייסר
ימה

כ מְפַנֵּק מִנֹּעַר עַבְדּוֹ וְאַחֲרִיתוֹ יִהְיֶה מָנוֹן׃ אִישׁ־אַף יְגָרֶה מָדוֹן וּבַעַל חֵמָה רַב־פָּשַׁע׃ גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ וּשְׁפַל־רוּחַ יִתְמֹךְ כָּבוֹד׃ חוֹלֵק עִם־גַּנָּב שׂוֹנֵא נַפְשׁוֹ אָלָה יִשְׁמַע וְלֹא יַגִּיד׃ חֶרְדַּת אָדָם יִתֵּן מוֹקֵשׁ וּבוֹטֵחַ בַּיהוָה יְשֻׂגָּב׃ כה רַבִּים מְבַקְשִׁים פְּנֵי־מוֹשֵׁל וּמֵיְהוָה מִשְׁפַּט־אִישׁ׃

ל׳ ג׳ · ל · ל מל׳ · ל וחד אם לא יגיד ל׳ וחד · ות״י להרהר אלהים · ד׳

תועבת

מתפניק מן טליותיה לעבדא נהוי ובאחרייתיה יהי מנסח: גברא רוגזא מגרית תיגרי וגברא חמתנא סגיעין חובוי: רמותא דבר נשא תשפלוי ומן דמכיכא רוחיה ניפלג יקרא: דפליג עם גנבא סני נפשיה ניפסקוי מומתא ולא מודה: טלומיא דבר נשא עבדא ליה תיקולתא ודמסביר באלהא ניעשן: סגיעי דבעיין אפי דשליטא ומן קדם אלהא דיניה דגברא:

מרחקתא

מנער ג׳ וחסרי׳ וסימ׳ מפנק מנער עבדו רטפש בשרו מנער · עני אני וגוע : ולא יגיד ל׳ וחד אם לא יגיד ואינון מן זוגין חד לא וחד ולא וסימ׳ נמסר במסרה רבתא במערכת אות הלמ״ד בערך לא בס״ד : ומיי ד׳ וסי׳ ומיי׳ מענה לשון · בחיק יוטל את הגורל · בית והון נחלת אבות · רבים מבקשים פני מושל :

רשי

מפנק מנוער עבדו · יצר הרע · מנון · שליט וכן לפני שמש ינון שמו · וכן כל נון שבמקרא · שהכין קם תחת אביו לשלוט בנכסיו : איש אף יגרה מדון · כמשמעו · מדון מדת הדין · יתמך כבוד · יקרב אל הכבוד ותומך בו תמיד : אלה ישמע · שמשביעין אותו אם ראית פלוני שגנב לי כך וכך ומתוך שהוא חולק עמו אינו מגיד : חרדת אדם יתן מוקש · מסורס הוא מוקש עבירה יתן חרדה לאדם ד״א כמשמעו מתוך שאדם בר עין וחרד אם יעשה צדקה יצטרך אל הבריות חרדה זו תתן לו מוקש והראשון נוח לי : פני מושל · לדין לפניו · ומיי׳ כל משפט איש · אם יזכה או אם יתחייב ובמלכי האומות דבר הכתוב :

ישר

אבן עזרא

מפנק · תחת מעדנים · ואחריתו שהוא מפונק יחפוץ להיות כבן והוא מן נון ונאמר פועל מזה השם והוא ינון שמו כלומר קרא נין כענין אמר אלי בני אתה : איש אף · הוא ירא׳ באפו על כן יקרא אף · יגרה · יערב חמה קשה מאף והעד וחמתו בערה בו והאף בפנים לבד : יתמיך כבוד אפילו בשפלותו יתמכהו שלא יפול מעליו כבודו או כבוד השם יתמכהו : שונא נפשו · שהאלה תמיתהו כשישמענה ולא יגיד הגנבה כענין וכלתו את עציו · חרדת · פועל נופל על החרדה אם הוא הלשון כמו ויאכל את לב מתנה כלו׳ חרדת אדם שהוא מחריד אחר החורדת תתן מוקש לנפשו · ישגב השם ישגבהו מפני המחריד · פ״א שיחרדהו השם ויתן לו המוקש שישים לכבוד העניים · פ״א איש מפחד ולא יתן מבטחו בשם יבואהו מה שיירא : רבים · גדולים בעבור מתנותיו או בעבור עזרו ומאת השם יבא משפט מעלת איש כי בידו המשרה והשפלות :

חלק

רלבג

מפנק מנער עבדו · אשר יתן לעבדו תענוג בקטנו הנה לא יקוה שישרתהו לך יהיה אדון לו וזה הערה שלא יתן האדם תענוגיו בעת הקוטן לכח המתעורר אל התאוות הגופיות אשר הוא ראוי שיהיה עבד לשכל האנושי כי אם יעשה הענין כן הנה הוא ישיב המלכות והשררה אליו באחרית ויהיה השכל עבדו תחת היותו ראוי להיו׳ מושל עליו : איש אף · יסבב לגרות מדון כנגדו ברוב כעסו ורוע דבריו ופעולותיו מצד כעסו וזה יהיה סבה להפילו ברעות גדולו׳ וכמו שהכעס הוא סבה להשחית גופו כן הוא יסבב להשחית נפשו כי מרוב כעסו לא תוכל התור׳ למנעו לעשו׳ מה שיגיעהו אליו כעסו ויביאהו זה לעשות פשעים גדולים : גאות אדם · הנה גאות האדם תביאהו אל השפלה כי יקח לנפשו מדרגה בלתי ראויה ויהיה זה סבה אל שיורידוהו הגדולי׳ אשר שם משם וישפילוהו יותר מהראוי לו וזה מבואר מאד מהחוש ומי שהוא שפל הנה בשפלותו ובענותו יתמוך ויחזק הכבוד לו כי יכבדוהו האנשים מאד ויעילוהו ברואותם השפלתו עצמו מאד בפניהם : חולק · מי שהוא חולק עם גנב הוא שונא נפשו ואע״פ שיש לו בזה התכלי׳ מה כי הוא אינו גונב והוא מקבל בזה מחל׳ מהגנבה הנה יביאהו זה לחט׳ עצום שכבר ישמע אלה שיקללו מי שיודע זה אם לא יגיד והוא יודע ולסבת הבושת העצום שיקרה לו מזה אם יגיד דבר הגנבה ימנע מהגיד ויקרה לו בזה חט ועונש עצום חרדת האד׳ ופחדו על מה שאין ראוי לפחד ממנו יגרום מוקש ונזק והמשל שכאשר ימצא איש רע אחד ברדפו ויכיר שהו׳ מתפחד וחרד ממנו יתעורר מפני זאת הסבה להזיק לו ולשוללו להכירו שכבר ינצחוהו וכבר ירבו המשלי׳ על זה גם כן מלמדים אחרים מזולת זה ואמנם האיש הבוטח ביי׳ ואינו מתפחד מדבר בעולם בבטחונו בשם ואפי׳ במה שראוי לפחד ממנו באופן מה הנה הוא ישוגב ויתחזק להמלט מהרע ההוא כמו שתמצא בדוד שהתחזק באלהיו לרדוף אחרי הגדוד אשר שרפו לצקלג וכמו שתמצא בחזקיה על דבר סנחריב : רבים מבקשים פני מושל · לחלות פניו שיעיין במשפט כראוי והם לא יבינו כי מיי׳ משפט איש לא מהמושל ולזה ראוי לבקש מהשי״ת זה כי המשפט לאלהים הוא והמושל יטה לבו אל אשר יטנו השם יתעלה כאמרו פלגי מים לב מלך ביד יי׳ אל כל אשר יחפוץ יטנו ואפשר שהעיר בזה אל הדרושים שלא יתכן שיגיע להם השכל מזולת מה שהישירה אליהם התורה ואמר כי לשוא יבקשו פני המושל באדם להשיגם כי לא ישלם המשפט לאיש בהם כי אם מיי׳ :

הועבת

אבן יחייא

מפנק וגו׳ ולכן ראוי לשעבדם ולהעבידם בפרך כי המפנק ומענג ומעדן עבדו מנוע׳ בעת נערותו ובתחלתו ושם עליו ומלבישו ומאכילו כאלו היה עבד עברי באחריתו יהיה מנון מענין לא תונו איש את עמיתו והוא ישלם לו רעה תחת טובה ויונהו באונאת דברים ובאונאת ממון כי זה דרכם כסל למו : איש וגומר כי יתגאה ויהיה איש אף וכוח לכעוס ולכן תמיד יגרה מדון ויתחר ריב בבית אדוניו · ויהיה בעל חימה בהיותו קשה לרצות וחמתו תמיד בוערה בו ולכן יהיה רב פשע כי הכעס היא סבת כל הפשעים וזה העבד אשר הוא נוח לכעוס וקשה לרצות תמיד סבת הפשע דבוקה אתו וכאלו היא כטבע אליו ולכן המסובב ימצא גם כן תמיד אתו · גאות וגומר בא לפרש עיקר התוכחת אשר ראוי שיוכיח האב לבן עליו · ואמר שהוא הזהיר בשני דברים שהם הגאוה והגזל והיות זריז בשני דברים שהם הבטחון בה׳ ואהבת הריע וכנגד הגאוה · אמר כי ראוי להתרחק ממנה יען כי הגאוה מהאדם תשפילנו וזה להיותו נתעב מאלהים ואנשים · מה שיהיה בהפך לשפל רוח כי יהיה אהוב ויתמוך כבוד מאלהים ואנשים · חולק וגומר וכנגד הגזל אמר שראוי להתרחק ממנו ואף כי הוא לא יגנוב אין לו לתת עזר לגנב ולחלוק עמו או לקבל ממנו שום תועלת · יען כי ישנא נפשו אם כשישמע אלות וקללו׳ הנגנבים והנגזלים אם לא יגיד הגזל וישיבנו להם כי שערי דמעת העשוקים לא ננעלו וקללותיהם יחולו על ראש עושקיהם והמחזיקים ידיהם : חרדת וגומר וכנגד הבטחון בה׳ אמר כי הבוטח בה׳ ישוגב בעת צרה ולכן ראוי לפחוד ולהיו׳ חרד ממנו ולא מזולתו כי חרדת האדם מזולתו מפני מיעוט בטחונו בה׳ יתן אליו מוקש כי ה׳ לא ישגבהו בהיות שלא חסה בו בכל לבו · רבים וגומר ולכן ראוי לבטוח בה׳ ולא בבני אדם שאין להם תשועה כי רבים מבני אדם שמבקשים פני מושל לשאול עזר מאתם ולא יועילו להם כי לא יוכלו לעזרם להיות כי מה׳ משפט האיש ההוא ולא מקרה קרה לו ואחר כך מי הוא זה ואיזהו אשר ימלאהו לבו לבטל רצון קונו · מה שאם יבטח בה׳ בכל לבו יוציא לאור משפטו ויחייהו ואושר בארץ :

תועבת

ר׳ מנחם המאירי

בעלמו יפורש בדרך נסתר על היצר הרע כי הוא העבד המוכר עצמו לצמיתות אם ישתקע במעשיו הרעים לא יגאל עוד : חזית וגומר · בדבריו ר״ל בעניניו ובהנהגותיו ואמר על מי שהוא אץ בהם לעשותם בלא התישבו׳ שיש תקוה לכסיל ממנו כי הכסיל מכיר בחסרונו ויתיעץ עם מי שהוא בעל עצה נכונה וזה חכם בעיניו ולא ישוב ממנה וכבר ביארנו הענין למעלה בפסוק ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל וכו׳ : מפנק וגומר · מפנק פירושו מענג ומעדן · תרגום מעדני מלך תפנוקי מלכין · והוא הערה שלא לגדלו על פי דרכו כי אם ישליטהו כל כך סופו שימשול על בני ביתו · ומנון הוא כמו מושל מענין ינון שמו שפירושו יתגדל באדנות ובלעז שרא אשכיורייט ויש מפרשים אותו כמו מלשון בן ולשון נין ונכד · וכן לדעתם ינון שמו יקרא בן כענין יי׳ אמר אלי בני אתה ובלעז שרא אפלאט ויהיה ענין ואחריתו יהיה מנון כלומר יהיה כבן בית להתגדר על הבנים ועיקר הדברים בפסוק זה הוא הנסתר והוא הערה להזהר בגדול החומ׳ שלא להשקיעו במה שיביאהו טבעו לבקשו כי אם יעשה כן אחריתו להיות הוא המושל : איש וגומר · בכללם הערה על מדת הכעס ואמר שבעל הכעס יגרה מדון ר״ל ישבה הריב ויש מפרשים יערב וכן הוא רב הפשעים כי הכעס יביאהו לנקום ולנטור ולהכות ולהרוג ולמסור חבירו למלכות ולכמה מינים העבירות ובדרך נסת׳ כבר ביארנו שפחיתות המדות יקרא אף וחמה והם המתשות ריב ומדון בין השכל והיצר עד שיגיע השכל ידו ונכר עמלק ומטה הזדון יפרח : גאות וגומר · הערה על מדת הגאוה ואמר שהיא תשפיל בעליה אף מן המעלה שהיתה ראויה לו מפני שהכל ממאסים אותו לגאותו ומשפילים ערכו ושפל רוח שהוא הפך הגאוה יתמוך הכבוד שעליו שלא יפול ממנו ואחר דרך צחות שהשפלות היה נראה שישפיל הכבוד ואינו כן אבל שאפילו היה הכבוד מחלים או עובר ממנו לאיזו סבה שפלותו יתעדנו · ובדרך נסתר הגאוה מביאה לידי רחב הלב בבקשת כל מותר שבו השפלת השכל והמעטת ערכו בהעדר חקו וההפך בהפך · חולק וגומר · הערה שלא לסייע ידי עוברי עבירה הן בחלוק בה עמו הן בהיותו אתו עליה הן בשכחו אותו עליה הן שיחפה עליו בה שבכל אלו הוא נקרא מסייע באיזה צד וחולק עמו בעונש אף כשלא יחלוק עמו בעבירו׳ ובפרט לקח ענין זה על מכירת הגנבה שהוא דבר שהגנב עושה גוף העבירה והוא חולק בה עמו · ואמר על זה שונא נפשו כלומר שיענש גם הוא עליה כגנב עצמו · ואמר אלה ישמע · כלומר שאחר זה כשיסתך ממנה עבירה אחרת שזה שנגנבה ממנו ישביע כל שידע לו בכך והוא מצד שחלק בה עמו לא יגיד וזה פוגם הנשבע על שקר כמו שאמר והוצאתיה ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר׳ ובנסתר כל דבר הנעשה בהתעלמות במרמה ובהעברת הדעת יקרא גנבה ויגנוב אבשלום את לב אנשי ישראל · ותגנוב אותי · והיצר לרוב ערמתו לפתייו להתנכל על רעהו לדכאו תחת רגליו הוא הגנב והמסייע בזה ומניחו למשול כרצונו אמר עליו שהוא שונא נפשו ומסבב במיתתה · ואלה ישמע ר״ל גדרי התורה הבאים להשמר מזה ולא יגיד כלומר שלא ינהיג בהם כחותיו אבל יחנכם על פי דרכם ואחריתם עדי אובד : חרדת וגו׳ · מלת חרדה מונחת על הפחד הבא בפתע ויחרד יצחק ולפעמים לשון חרדה על התנועע האדם בפתע ובבהלה אף בלא פחד · ונקרא גם כן מפני שלרוב קלות התנועה הבאה בפתע דומה כאלו הגיעהו פחד שעליו יתנועע ומתוך כך יונח ענין חרדה על מי שנבהל להון והוא להתנועע על עסקיו יותר מדאי ובבהלה ובטרודיא ואמר שזה יתן לו מוקש להכשל במעשיו · ובוטח ביי׳ המנהיג עניניו במתינות ישוגב כלומר יעמוד בטוח מן הכשלון כאלו דרך משל במבצר ומשגב שהם מקום הפליטה ויש לפרש חרדת מענין הראשון ואמר חרדת האדם יותר מדאי על צרותיו יתן מוקש ובוטח ביי׳ ישוגב ויתנחם ויש מפרשים גם כן חרדת אדם ר״ל מהירותו ובהלתו לעשות מה שיעלה בלבו מאין התישב בעצמו על הדבר והתיעץ עליו יתן מוקש · והענין טוב בעצמו אלא שאין ענין ובוטח ביי׳ ישוגב נקשר בו יפה ויש מפרשי׳ עוד חרדת אדם ר״ל שמחריד האחרים לרוב הטלת אימתו יתן לנפשו מוקש והבוטח באל שהוא מטיל אימתו עליהם לכבוד האל ישגב כלומר האל ישגבהו מידם · וכן יש מפרשים חרדת האדם לידי מניעות הצדקות והמעשים הטובים כלומר שהוא חרד לעצמו אם אעשה כך וכך היאך אסתפק בשאר ובדומה לזה יתן לנפשו מוקש שזה ימנעהו מן הפועל הטוב ובוטח ביי׳ לא ידאג ולא יירא ויפקיד בפעולות הטובות והאל ישגבהו ממה שראוי לירוא עליו · וכל אלו הפירושין אמר יתן לשון זכר עם היותו פעל נופל על חרדה שהוא לשון נקבה

ומגינו

קב ונקי

מפנק מנוער · פירוש מעדן תרגום מעדני מלך תפנוקי מלכין · מנוער שם מגזרת נער · מנון · שם מנחי העין בשקל מכון מלון · פירושו מי שעושה געגועים לעבדו בנערותו ומאכילו ומשקהו ומלבישו מלבושים נאים לאחריתו שהוא גדול יתנשא על אדוניו כאלו הוא בנו · ומלת מנון פרשו נון מן נין ולניני ולנכדי נין ונכד · ויש מפרשים מנון שליט וכן ינון שמו וכן נינם יחד וכן כל נין שבמקרא על שם שהבן קם תחת אביו לשלוט בנכסיו קרוי נין : איש אף יגרה מדון · פירוש מי שהוא בעל אף שלא יכבוש את יצרו יגרה מלחמה בהנקמו מאויביו ובעל חמה כמו כן יהיה מרבה לפשוע כי הכעס מסלק את הדעת ויביא האדם להשחית נפשו ולהזיק לזולתו וכנה למעלה : גאות אדם תשפילנו · גאותו של אדם מביאתו לידי שפלות והכנעה ומי שהוא שפל רוח ועניו : יתמיך כבוד · כאלו הוא יתמכהו בשפלותו · או הכבוד יתמכהו שיהיה נכבד בכל מקום : חולק עם גנב · האדם החולק עם הגנב אעפ״י שלא יגנוב הוא הדברים בעצמו הוא שונא נפשו · וזה כי הוא ישמע הקללות שיקללו האנשים שנגנב מהם הדבר ההוא · ואומר כך וכך יחול על ראש מי שגנב ממנו דבר פלוני ועל מי שראה או שמע או ידע אם לא יגיד ועם כל זה הוא לא יגיד · והנה אחרי שישמע והוא יודע שהקללה תגעה רושם במקולל והוא יגיד מראה שהוא שונא נפשו · או ירצה באלה ישמע שבועה ישמע כשישביעו ב״ד כל מי שיודע עדות בדבר זה · וזה החולק לא יגיד לפי שלקח חלקו ועובר על השבועה : חרדת אדם · הרי זה מקרא מסורס מוקש העבירה יתן חרדה לאדם · או יאמר כי החרדה היתירה שיפחד מכל דבר שיעשה יתן מוקש על בעליה וזה שרבוי החרדה ימית לבו בקרבו · וגם אם יבא האדם לחוש על כל המקרים שיוכלו להתחדש על כל דבר ודבר לא יבוא האדם לעשות דבר מן הדברים לעולם כי אין דבר שלא יפול עליו ספק · ולפי׳ יהיה התרשלותו רב ותהיה החרדה הזאת מוקש לנפש גם הזכירו החכמים האלהים שהחרדה שתהיה לאדם פן יקרהו חולי ידוע אעפ״י שלא יהיה מוכן אל אותו חולי ומזג גופו עומד בשווי · הנה החרדה והמחשבה ההיא פועלת בגופו ויחול עליו החולי ההוא : רבים מבקשים · פי׳ אהבת המושל ומהשם משפטו של אדם אם אדם ילך בדרכיו יתן חנו בעיני כל רואיו כמו שאמר ברצות ה׳ דרכי איש · או יאמר רבים מבקשים מן המושל שיתנהג במשפט איש איש כפי רצונם והם חושבים שפעולתם תועיל או תזיק והשם הוא המשפט כפי מה שהוא גזר :

תועבת

מנחת ערב

ומה גם אם בלתי רשע הוא ויעמוד על ספר ה׳ ויקרא כמה התוכחות והיסורות כי אל החמה כי יותר יתפעל איש כל הדבר יוכיחנו גבר הכס בינו תוכחתיו פנים בפני מגל אשר ימלא כתוב בספר התורה והראיה גם כי הלא באין חזון הנביאים הנבאים בשם ה׳ וכה אל כה ידברו אל העם לנגדי תוכחותיו הלא יפרע עם ויתכס׳ מעבורת במי׳ רו יתגלה עם ממכליו יתברך המפ׳ עליו כלה עליהם רעה ואם כדברך למה יצטרך החזון וכל׳ נגד פניה׳ ספר התורה ויקבלו מוסר ויבינו וישכילו מעשות הטוב ולסור מרעהם מתוך דברי התורה ומה בצע בחזון שבלעדו יפרע אם אך הוא כי לאחד מני אלף הוא המקבל מוס׳ מתוך התור׳ בלי החזון מכניל וזהו וכו׳ תורה אשרהו כלומר לאחד הוא ומהוסר מאד רק לא עם שלם כאמור :

ועל דבר העבד לא אומר לך שבט ותוכחות כאשר בבן כי הלא בדברי׳ לא יוסר עבד כלומר והכנו בשבט כי בלעדו לא יוסר והו׳ לבדו יספה לו ומה גם כי יבין כוונתך באיזו שירות או כי יבין שחקרלנו ואין מענה שעים׳ עצמו כחרש לא ישמע וכאלם ואם חזי׳ איש לבלתי הרקיב עצמותיו לרודפו על כי לא יענה ולהיות תמיד כשוט׳ בשבט מכה ויבחר לו למהר לקום ולעשות שירותו על ידי עצמו כת וזה הדרך כי הלא אם חזית איש אץ בדבריו ועניניו לעשותם נחוץ על ידי עצמו הנה תקוה לכסיל המהגרה בסבלות הרה ולבלתי עשות דבר על ידי עצמו ממנו ליתקן מרוע מוסר עבדו מהרים הסוס׳ על יד עצמו וסוף תאמר הלא זה יהיה לראש זקן וכבד לך אם אדוני העבד עודנו בימי נערו׳ או בחרו׳ והוא קל ברגליו וכח ואל לו לעשות על ידי עצמו או טוב לו יעש׳ בעצמו לא כן הדבר כי אין הענין על טורח השירות רק על הנמשך ממנו שהם שתים רעות כי הלא אשר הוא מפנק מנער ובחרו׳ שים למפנק עצמו את עבדו הלא דבו בכה לאדוניו לעת זקנה כי ואחריתו כשיזקין יהיה מנון ולא יאבה לשרת גם או ואז לא יוכל הרב לשרת עצמו · שנית שלא בלבד ימנע העבד מלשר׳ כי אם גם יהי׳ מנון ואדון שיגבה רוחו ויהיה כאדון לכל בית אדוניו ויבזם והן כל אלה יפעל הוא בחשכו שבטו שונא עצמו כמד״ב׳ :

הנה חולק עם גנב מורה היית׳ ואומר הלא הוא החוטא ולא אנכי ובמלאכתי כהנה מגנב ולא משחית נפשי כי הוא אשר חט׳ ולא פשעי ולא חטאתי ולא כן הוא כי הלא היא חושב שמהנה גופו ואינו משחית נפשו וטעה באמונתכינו׳ שלו׳ כי אינו רק שונא נפשו בלמה כי הלא זולת סייעו לא עובר׳ עביר׳ הלא יתעתד לעביר׳ שבוע׳ אלהים כי לא ישמע שישביע בשבוע׳ האל׳ כל היודע מי גנב דבר פלוני ולא יגיד ישל נחלק עמו וכל׳ עימו

ולא

תּוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל וְתוֹעֲבַת רָשָׁע יְשַׁר־דָּרֶךְ׃

ל

א דִּבְרֵי אָגוּר בִּן־יָקֶה הַמַּשָּׂא נְאֻם הַגֶּבֶר לְאִיתִיאֵל לְאִיתִיאֵל וְאֻכָל׃ כִּי בַעַר אָנֹכִי מֵאִישׁ וְלֹא־בִינַת אָדָם לִי׃ וְלֹא־לָמַדְתִּי חָכְמָה וְדַעַת קְדֹשִׁים אֵדָע׃ מי

ב׳ בתרי ליש׳ לולי כעס׳ ז׳ ל׳ ב׳ ל וחס׳

בן ז׳ בליש׳ וסימ׳ נמסר בינה ועיין בכיפרא ריש סימ׳ כ״ג :

מְרַחַקְתָּא דְצַדִּיקֵי גַּבְרָא עֲוּלָא וּמְרַחַקְתָּא דְרַשִׁיעֵי גַּבְרָא דִּתְרִיצִי אָרְחָתֵיהּ׃ מִלּוֹי דְאָגוּר בְּרִיקֵה דְקַבֵּל נְבִיּוּתָא וְאָמַר גַּבְרָא לְאִיתִיאֵל לְאִיתִיאֵל וְאוּכָל׃ מְטוּל דְבוּרָא דִבְנֵי נָשָׁא אֲנָא וְלָא אִית בִּי בִיוּנָא דִבְנֵי נָשָׁא׃ וְלָא יַלִּיפִית חָכְמְתָא וְלָא יְדַעִית יְדִיעֲתָא דְקַדִּישֵׁי׃ מן

רשי

ישר דרך · אדם שהוא ישר בדרכיו : אגור בן יקא · דברי שלמה שאגר את הבינה והקיאה כך פירשוהו חכמים · המשא נבואה זו אמר על כן · נאם הגבר לאיתיאל · אמר הגבר זה שלמה המשא הזה על עצמו בשביל איתיאל על שסמך על חכמתו להרבות זהב וסוסים ונשים שהוזהר מלהרבות וכן אמר איתיאל ואוכל ארבה נשים ולא יסורו את לבבי · ארב׳ זהב ולא אסור · ארבה סוסים ולא אשיב את העם מצרימה לאיתיאל · ואוכל · לעשות ולא אכשל · לאיתיאל על איתיאל כמו ואמר פרעה לבני ישראל על בני ישראל: כי בער אנכי · על שסמכתי על חכמתי בדבר שהקב״ה אמר שמה יבא לידי עבירה · ולא למדתי חכמה ולא דעת קדושים ידעתי שגרעתי או הוספתי על דברי משה : מי

רלבג

תועבת צדיקים · הנה כמו שאיש עול הוא שנוא ומתועב אצל הצדיקים כן ישר דרך הוא מתועב אצל הרשעים וזה מבואר מן ההוש ובכאן כשלם מה שהגבלנו ביאורו בזה הספר והנה התועלות המגיעים ממנו מבוארים במעט עיון : דברי אגור בן יקה וגומר · עד דברי למואל דברי אגור ידמה ששלמה קרא עצמו אגור מצד הדברים שכלל אות׳ בזה הספר כמו שקרא עצמו קהלת מצד הדברים הנכללים בספר קהלת והנה אגור הוא מענין הקבוץ והאסיפה וקרא עצמו בן יקה ר״ל בן אשר יקיא והרצון שהו׳ אגור בתוכו ומקיבץ מהמחשבות המקבילות בדרוש׳ הגדולים ורוצה להקיא המעשם והמשא מן המחשבות הבלתי צודקות כדי שישארו לו הצודקו׳ וספר שגבר אמר זה המאמר לחכם אחד ששמו איתיאל ואמרו גם כן לו לחבירו שהי׳ שמו אוכל: כי בער · ולפי שאני בער מאיש ואין לי בינת אדם באלו הדרושים העמוקים : ולא למדתי חכמה · ואין בי כח לדע׳ דעת קדושים והם המגיעים אשר לגרמים השמימיים הנה תקרה לי מצד אסרוני מבוכה חזקה באלו הדרושים שאזכיר ובדומיהם לולי מה שהיסרתני אליו התורה הא׳ הוא שכבר יפול ספק במה שנתפרסם שכבר ישפעו כחות מהשמים ישלם בהם מה שבארץ כמו שנראה שישפיעו מה שמש תקופות היום ותקופת השנה אשר להם מבוא כפלא בדברים הטבעיים בכל מה שתחת גלגל הירח ונראה כמו זה בירח ר״ל שכבר יגיע ממנו רושם באלו הדברים השפלים וכן ההקש בכוכבים ואין הענין בקלתם יותר מפורסם ויותר נגלה מקלת והספק הוא על זה התואר : מי

אבן עזרא

חלק רביעי דברי אגור · היה בימי שלמה המלך ביושרו יודע דעת ונכבד בדורו על כן המלך שלמה אסף דברי חכמתו בספרו · בן בחירק כמו בבני כנך ריש ורש בן נון בן לילה בן הכות · המשא הנבואה כענין נושא השם לבן אדם · נאום ע״מ ובולי הגבר הוא אגור כענין שגברה חכמתו · איתיאל ואוכל היו חכמים חברי אגור או תלמידיו : מגן · המ״ס כוסף וכן מגנן כמו משברי אל : הוסף · מורכב מן יוסף וספה שהוא ספות החטאת והעד עליו הסבה אשר תחת הסמ״ך והפ״א והמורכב הוא מן תוסיף ומן תוסף ע״מ ירד : ועתה הסוב לפרש ואומר כי דברי החכם הם ז׳ חלקים וכלם ע״ד מוסר וכל חלק מד׳דברי׳ לבד שתים שאלתי וכן כהגו חז״ל באמרם ד׳ מידות באדם ד׳ מידות בתלמידים ובתוך אלה ששה פסוקים הדבקים ספר ד׳ יסודות והם שמים הן יסוד האש שהיא חמה ויבשה ורוח יסוד הלחות והחום ומים קרים ולחים וארץ יסוד הקור והיבושת · וכן הפי׳ דברי עומד במקום שנים כאלו דברי אגור דברי המשא והנבואה כענין עלת אחיתופל כאשר ישאל איש בדבר האלהים · נאם הגבר יחכן שאלוהו דברי חכמות אלהיות איתיאל ואוכל והגבר השפיל עצמו ואמר להם איך תשאלוני כי אנכי בער יותר מאיש ואפילו בינת אדם אחד אין לי · ולא למדתי חכמה על ענין האלהי ולא דעת אל אדע כלומר אין לי חכמה ודעת : מי

ר׳ מנחם המאירי

ומליצו כמהו ויאבד את לב מתנה · ואת לברה יולד לדעת קצת כמו שהתבאר עד כאלא עולתה כך ויש מפרשים מתוך כך שהוא הפוך כלומר מוקש אדם ר״ל כשעיו ומשאתו יתן אליו חרדה · ויש מפרשים וזה הגד חרדת אדם ר״ל המוכח שמגיעו שהוא מבהילו ומחרידו יתנכו לו המוקש שסכין לעניי ארץ כלומר הפשע שהתחיל בו · ובדרך כשתר כל רדיפת תענוג ובקשת מותר בקלו׳ ובבהלה יקרא חרדה ויתן לו מוקש ובוטח ביי׳ להעמיד גופו בחקי השכל אכם ישוגב במגדול ישועות : רבים וגומר · הערה לבטחון באל שהוא האדם המשולם בכל המדות וכן הנה כענין מאמר טוב לחסות ביי׳ מבטוח בנדיבים · והוא אמרו רבים מבקשים פני מושל שאי אפשר לעמוד בזולתם הן לעזר בצרות הן לנצחת עוסק הן לאיזו סבה והע״פ שהבא לפניו כוונתו להיות כעזר בו למלאת חפצו אינו כן בכנס אבל מיי׳ משפט איש שיעיר לב המלך לנטותו כענין פלגי מים לב מלך ביד יי׳ אל כל אשר יחפוץ יטנו · ובכשתר קרא החכם השלם מושל ורבים יבקשו פניו להשפיע עניניהם מחכמתו ואולם הכנתו והצלחת לומדו תלויה ביד האל בטעם אלכך וכו׳ · למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין · זה הערה להפליג בהשתדלות כל אחד כפי הצורך ושהחכם ישפיע לכל אחד כפי הראוי : תועבת וגו׳ · הערה כללית נחתימת דבריו להתרחק מחברת הרעים ומכל מי שירצהו מסבת המדות המגונות או בפליהן והערה לצדיק שלא יחוש לסכנת הרעים ולא יתמיה עליהם כי כמו שהרשעים הם שנואי נפש הצדיק כן הצדיקים שנואי נפש הרשעים ולכן יתרחקו מחברתם ויתחברו עם השרידים אשר יי׳ קורא שתולים בבית יי׳ בחצרות אלהינו יפריחו :

ומהנה נשלם החלק השלישי מן הספר ויבא אחריו החלק הרביעי בע״ה

דברי אגור בן יקא המשא נאם הגבר לאיתיאל לאיתיאל ואוכל · זה החלק הולך על סדרי פרשיות והם שמונה פרשיות · הראשונה דברי אגור · השנית שתים שאלתי מאתך · השלישית אל תלשן · הרביעית לעלוקה · החמישית שלשה המה נפלאו ממני · הששית תחת שלש · השביעית ארבעה המה · השמינית שלשה מטיבי צעד · וכל אחת כוללת ארבעה ענינים כמו שיתבאר בפרטים · והחלק הזה נכבד מאד אך בו נגלה רק מעט שכל כלו או רובו דברים נסתרים ונעלמים רומז על סדרי המציאות ומזהיר להשען בידיעתם על שהודיעה התורה השלימה להם בקבלה נבואית ובפרט כל מי שימצא עצמו ושכלו לוקה מהשיג החכמות בדרך המחקר וידע במעט זמן בקבלה הנבואית מה שאולי לא יספיקהו כל זמן חייו לדעת בדרכי המחקר ואחר שהוא רואה בטבעו לראות אם יתחכם להביא דברי ריבות בשעריו הוא כמפיל עצמו במים עמוקים מרוב צמאו ולא יוכל עוד לצאת משם ובהכך זה העיר דות כל מי שימצא עצמו מוכן להשלים עצמו בחכמות שלא יתרפל בזה כי הבנת החכמה הוא תכלית הכבוד למי שהוא חס על כבוד קונו להזהר ברוב התחכמות להרוס ולדבר במה שלא ישנו · והודיע שאמונתינו כוללת חלקים במצות ובאמונות במצות חלק שכליות וחלק שמעיות ובאמונות בכנת עיוניות מוסבות בדרך המחקר יפנת לא תשיגם יד העיון צריך לכל אדם ואף לשלם שנהם להשען בהם על הקבלה הנבואית והמצות השכליות יד הכל שולטת בקיומם הן מצד השכל הן מצד הקבלה כרציחה וגנבה ודומיהם וכבוד האבות ופעולות היושר · והשמעיות ראוי לכל לקיימם מצד הקבלה אלא שכל שיוכל החכם להשיג עניינם בהתגלות אליו טעמים כמוסים בהם טוב לו ובלבד שיחוס בהם על כבוד קונו שלא לפרוק עול באחת מהם לידיעת הטעם כענין אני ארבה ולא אסור · והאמונות ראוי לכל בני אדם להאמין בהם מצד הקבלה אלא שכל שתגדל חכמתו להשיג העיוניות שבהם דרך המחקר טוב לו והוא תכלית הכבוד והשלמות אלא שהם מעט אחד מעיר ושנים ממשפחה · והמקובלות אין בהם רק אמונה אף לגאים שבשלמים ומצד שכוון בזה החלק לדבר בענינים עמוקים ולהרחיק נקבי המחשבית ביתר מוזה שלא כוון בחלקים הראשונים החל בזה בפרשה הראשונה כמתגלגל וכמכיר בחסרונו והוא אמרו כי בער אנכי מאיש ולא בינת וגו׳ והנה הפרשה כוללת ששה פסוקים · והם דברי אגור בן יקא · המשא · נאם הגבר לאיתיאל לאיתיאל ואוכל · כי בער אנכי ולא מאיש · עד פן יוכיח בך ונכזבת · וייחס הדברים לאגור בן יקא והוא שם חכם היה מתלמידי שלמה או מחבריו או מתלמידיו ואולי הוא שם מושאל על שלמה ונקרא אגור על שם אסיפת חכמותיו כדרך שנקרא קהלת · ונקרא יקא על השפעתו ובן נקוד בחרק אולי לכונת השאלתו בענין מיכה · ואמר המשא נאם הגבר המשא הוא נאמר על כל דבר נבואי ומתנו יתפשט לכל דבר חכמה ודבור שכלי כדרך מה משא יי׳ כמו מה דברו כלומר המשא הזה אינו מאמר מיוחד לו אבל הוא נאם הגבר ר״ל מאור השלם כי הושאל במלת גבר ענין גבורה ושלימות וכן לאיתיאל ואוכל · כלומר מאשר הוא במחיצתו ראוי להתייחס לאיתיאל ואוכל · והם שמות חכמים גדולים נודע בזמנו · או אולי הם שמות מושאלים גם כן על השלמות כלומר אתיאל ר״ל שאני עומד במחיצתו ואוכל רומז על תכלית היכולת בחכמה כענין הכרת שם ישראל על שם כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל ואמר על זה כי בער אנכי מאיש ובער עניני כסיל או פתי כנזר מבהמה שתרגומו בעיר · כלומר כמשל כבהמות · ומאיש ר״ל מהיות איש מלכיות במדרגת השלם שהוא איש באמת · וכן ולא בינת אדם לי כדרך אדם אתם ורבותי׳ דרשו מאיש משה כנאמר והאיש משה כלומר שהגיע לתכלית השלמות ולא בינת אדם זה אדם הראשון שנאמר עליו בהגדה אדם מסוף העולם ועד סופו היה וכן אדם הראשון מן הארץ ועד לרקיע היה כלומר שהשיג על הנביאים · ואמר ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע ר״ל ולא דעת קדושים אדע · והנה השפיל עצמו עד שאמר שהוא משולל מהשגת כל שלשת העולמות והזכיר שוללות העליונה שבהם ואחר כך התחתונה היינה וכלל במלת קדושים עולם הנפרדים כענין הן בקדושיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה · ועולם הגלגלים כענין אף אמונתך בקהל קדשים ואחר זה שלל עצמו אף מהשגת עולם היסודות ולהיותו נשקעים בתוכה הצריך בה והזכיר כל אחד מן היסודות בפרט להודיע מיעוט המשיגים וקרא יסוד האש שמים לגבהו כהיקש אל

אבן יחייא

תועבת וגומר וכנגד אהבת הריע שכולל מה דעלך סני לחברך לא תעביד אמר כי ראוי לתעוב מה שיאהבו הרשעים ולאהוב מה שיתעבו הם וזהו אומרו כי תועב׳ צדיקים הוא איש עול שעושה לחבירו מה שהוא שונא שיעשה לו · ותועבת הרשע הוא הישר דרך האוהב לריעו כמוהו :

דברי אגור וגומר הנה ידיעת מעשה בראשית מהעולם השפל וידיעת מעשה מרכבה מהעולם הגלגלי והמלאכיי · ואותו המעט קט שהוא אפשר השגה מעולם האלהי היה נודעת לנביא בכח הנבואיי בדרך השתלשלותו מעלה לעלול · והיא נמנעת השגה בכח השכל אם לא ילוה אליו רוח הקדש והידיעה הזאת תהיה או מעלול אל עלה · ולכן הנכנס בפרדס הידיעו׳ האלה על הרוב יקנה דעת כוזב אשר יטרידהו מהעולם הזה ומהבא אם לא יעזרהו ה׳ להיותו שלם כעקיבא שנכנס בשלום ויצא בשלום מה שלא קרה כן לשלשת ריעיו בן עזאי ובן זומא ואלישע אחר· וזה היה החסד אשר פעל ועשה ה׳ לשלמה להכין שכלו באופן שיוכל להבין בו כל הידיעות ההם בשלימות מה שהוא נמנע בטבע לכל מי שקדמו ולכל אשר יבואו אחריו · ולהיות כי אנשי דורו היו מבקשים ממנו ידיעת הידיעות והחכמות ההם לכן הודיע כי הם נמנעי הלמידה לזולתו יען כי הוא לא השיגם כאיכותי רק כאלהי ובחסד האלוה יתברך ולכן יתעסקו בתורת משה אשר כל אמרת אלוה צרופה ושאל יוסיפו בדבריו ובחקותיו · ושיבדלו ממנו שאלות לעזור לשמירת התורה· לטוב להם ובמופלא מהם לא יחקרו וזהו אומרו דברי אג״ר וגומר קרא את עצמו אגור בן שאגר וקבץ הבינה ע״ד קוראו את עצמו קהלת על ככה · יקה המשא · ר״ל הם דבריו לבני דורו אשר היו מבקשים ממנו שיקיא וידרוש ברבים ידיעת מעשה בראשית ומעשה מרכבה שהוא ענין מושג במשא וחזון נבואה ולא באופן אחר · נאם הגבר וגומר קרא את עצמו גבר להיותו גביר ובעת בחרותו כשחבר הספר הלז · לאיתיאל וגומר ר״ל זאת היתה תשובתי והנאום שלי לאשר היו מפצירים כי שאלמדם החכמות ההם באומרם שאתי אל ישׁ אתי אל ולכן שאוכל ללמדם בכל פנים · כי בער וגומר זאת היתה תשובתי אליהם כי החכמה הזאת לא באה לי בטבע כי בער אנכי בטבעי יותר ממה שהיה האיש משה כי חמרו היה יותר זך ויותר מוכן ללמוד החכמה ממני · ולא בינת אדם הראשון יציר כפי האלוה יתברך לי כי בודאי חומרו היה גם כן יותר זך מכל אשר באו אחריו ולא למדתי חכמה מתלמידים ועם כל זה דעת קדושים שהם המלאכים אדע וזה בחסד אלהי : מי

מנחת ערב

ולא עוד אלא שהשיב את הגנב אשר הוא אדם אחת קונו חלילה כי לבלתי יחרידהו הגנב אם יגלהו לא יגיד ועובר על שבועת שם קונו יתברך וזהו חרד׳ אדם הוא הגנב שהרויח על ידו שיחריד את זה יתן מוקש ושמא תאמר אולי דלותו גרמה לו ואין אדם נתפס על צערו למלא נפשו כי ירעב לז״א גם זה עון פלילי כי הסיר בטחונו מקונו כי אלו ובוטח בה׳ ישוגב :

תועבת וגו׳ יאמ׳ ראה כח היתרון ניכר ומפורסם אשר ליושר דרך על איש עול כי האיש עול לצדיקים יתעבוהו וזהו ותועבה לצדיקי׳ איש עול אך הישר דרך אף הרשעים לא יתעבוהו כלם כי אם איזה פרטי מהם וזהו ותועבת רשע ישר דרך ׳ ולא אמר ותועבת רשעים באופן שמהרשעים עצמם יעידו על טוב הישר דרך :

דברי אגור וגו׳ · יאמר כי בא שלמה להסיר תועה מלב תועי רוח המיטהים לה׳ ושפליכים דברי תורה ארצה ויאמרו אמור הן כל זה יפעל כי אין עוד נביא פה אל פה ידבר בו · בשם הספ״ת לעד כי הזעין בעיני כמה יוכיחנו אלוה והלא כהפעל יותר מהם׳ בקרא בספר תורת ה׳ כי כבוס וכלם ובשוב עדיו יתברך ונחדל מעשית הרע וזה מאמר שלמה דברי אגור כו׳ ולא על עצמו ידבר שלא קרא את עצמו אגור כי אם לומר הנה דברי מי שאגר בינה והקיאה והשליכה אחרי גיו ועבר על התורה אשר אגר ולמד הנה דבריו הם למשא נאם הגבר כו׳ לומר הנבואה שהיא נאם הגבר שפה אל פה מוכיח בשם ה׳ הלא לאיתיאל למה שהראה ההשגחה עין בעין שאתי אל משגיח על כל פרטי מעשי ועוד שנית למה שאתי אל שלא בעל בי על רשעי שעודנו מדבר כי על פי נביא אם בה עדיו יתברך ויטוב אלי אז ואוכל להומת יצרי ולא תאמר כי על פי התורה רבוב כי הלא דבר גדול היה הנבי׳ ידבר כי בין אם בער אנכי מאיש כלומ׳ מטבע הגוסותי בלתי מוכן ללמוד מתוך התורה דרך הטובה ולתת אל לבי או שהייה מוכן ללמוד אך לא בינת האדם לי להבין בינה מתוך התורה כראוי כי רולי הסגה ברוח מביכתי כאשר קרה לשלמה עצמו בפסוק ולא ישי׳ שרבין מהוכו שלמה׳ גדול כמוהו מותר להרבו׳ מתוך טעם הכתוב :

עיר רפסר הוא ויכוח עיון ומעשה איזה מב׳ אלה טוב לפני האלהים אם הלמוד גדול או מעשה גדול להסבת הרוצה ויסה משלי כאילו בעל העיון מהלל עיונו וכנגדו בעל מעשים משולל חכמה ומשיב אחריו לו לאמר כי טוב טוב המעשה שמבלי יגיעת הלמוד ישיג כוונת הבורא מבעל העיון ובלתי מעוהד לשבית כמוהו והוא דברי אגור בן הוא שלמה בעל העיון שאגר

קב ונקי

תועבת צדיקים · הצדיקים יתעבו כל איש עושה עולה · והרשע יתעב כל איש ישר דרך שילך בדרך ישרה : דברי אגור · דברי שלמה שאגר את הבינה והקיאה כך פירשוהו חכמים : המשא · הנבואה הזו אמר הגבר שלמה על עצמו בשביל איתיאל על שסמך על חכמתו להרבות כסף וזהב ולהרבות נשים שהוזהר שלא לעשות כן והוא אמר איתיאל אתי אל · וארבה נשים ולא יסירו לבבי · ארבה זהב ולא אשיב את העם מצרימה · ואוכל לעשות ולא אכשל · לאיתיאל על איתיאל כמו לבני ישראל על בני ישראל : כי בער אנכי מאיש · על שסמכתי על חכמתי בדבר שהקב״ה דלג שמה יבוא לידי עבירה ולא למדתי חכמה ולא דעת קדושים היתי יודע שגרעתי או הוספתי על דברי משה · הוי״מ שלא למד חכמה על דרך החקירה אלא במתנה אלהית כמלאכים הקדושים · וי״מ שאגור היה חכם גדול בימי שלמה ושם אביו יקה ושלמה אסף דברי חכמתו ובספרו והם דברי נבואה ואין בהם משל ואיתיאל ואוכל שמות חכמים ששאלו מאגור דברי חכמה בענין תולדות השמים והארץ וחכמת האלהות והוא השיבם כי בער אנכי מאיש ולא למדתי חכמה על ענין האלהות ודעת קדושים הם המלאכים : מי

ד מִי עָלָה־שָׁמַיִם וַיֵּרַד מִי אָסַף־רוּחַ בְּחָפְנָיו מִי צָרַר־מַיִם בַּשִּׂמְלָה מִי הֵקִים כָּל־אַפְסֵי־אָרֶץ מַה־שְּׁמוֹ וּמַה־שֶּׁם־בְּנוֹ כִּי תֵדָע: ה כָּל־אִמְרַת אֱלוֹהַ צְרוּפָה מָגֵן הוּא לַחֹסִים בּוֹ: ו אַל־תּוֹסְףְּ עַל־דְּבָרָיו פֶּן־יוֹכִיחַ בְּךָ וְנִכְזָבְתָּ:
סתים

ד מַן סָלִיק לִשְׁמַיָּא וְנָחִית וּמַן אָחֵד רוּחָא בְּחָפְנוֹי וּמַן צָרַר מַיָּא בְּשׁוּשִׁפָּא וּמַן אַקִּים בְּרִיתָא דְאַרְעָא מַן שְׁמֵיהּ וּמַן שׁוּם בְּרֵיהּ אִין יָדְעַת: ה כָּל מֵימְרֵיהּ דֶאֱלָהָא צְרִיפִין וּבְסַיְּעָא לְאִלֵּין דְּמִתְרַחֲצִין בֵּיהּ: ו לָא תוֹסֵף עַל מִלּוֹי דְּלָא יְכַסֵּךְ וְתִתְכַּדֵּב:

תרה"ן

וירד ג' פתחין וסי' ויש שמים וירד דשמואל · מי עלה שמים וירד · ויט שמים וירד דתלים · שם ו' פתחין וסי' בלשון ארמי אברם אבריהם נטר קרתא דבריה ביברא · וביאורים ויקרא אברם שם בנו · ויקרא אברהם שם בנו · על שם שמר ארני ההר · וגם שם עיר הבינה · מה שמו ומה שם בנו · ויהי שם בנו הבכור יואל :

רשי

מי עלה שמים כמשה · מי אסף רוח פיח הכבשן · מי צרר מים · קפאו תהומות · נצבו כמו נד בתפילתו של משה מי הקים את המשכן שבהקמתו נתבססו כל אפסי הארץ כך נדרש בפסיקתא · מה שמו ומה שם בנו · אם תאמר כבר היה דוגמתו אמור מה שם בנו איזו משפחה יצאה ממנו ונדע מי הוא · כי תדע · אם תדע מי הוא ואיך לא יראת לעבור על דבריו : אמרת אלוה צרופה ומזוקקת ולא כתב דבר שלא לצורך והיה לך ליזהר פן יוכיח בך ונכזבת · יוכיח על פניך שעל ידי תוספתך אתה בא לידי עבירה וכ"ש אם תגרע :
סתים

אבן עזרא

מי הוא שעלה שמים וירד כלומ' שיש בו כח לעלות אל השמים הגבוהים ולרדת אל הארץ שהיה לעומק לא אדענו בחכמתי · בחפניו כדי שיבין השומע כי חפניו וידיו הם רצונו או שכלו כנו' שיאסוף הרוח שלא תהיה נושבת · מי צרר מים כאילו נררם בעבי המדומים למשל להמטיר על הארץ · כל אפסי ארץ שלא ימוטו והאפסי' הם הקצוות העומדות על בלי מה · מה שמו ומה שם בנו שידעהו בחכמתו · כי תדע אתה היתיאל אדם או בנו הגל לי אם אחד מהם שידעהו והטעם איכי יכול לדעתו ואין בנבראים שידעו בחכמתו : כל אמרת אלוה צרופה · כענין אמרות יי' אמרות טהורות והם אמנות הצרופו' כזהב המזוקק ובהם חכמ' יראת השם ואין ראוי להתעסק בזולתה · על כן אל תוסף על דבריו אתה איתיאל כענין לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו · פן יוכיח בך בענין שעברת על מצות לא תעשה : ונכזבת והי כנזב בהתעסקך בחכמה אחרת זולת חכמת מצותיו ונכזבת כענין בנים כחשים וקראו כן ממרים פי השם · פי' בן יקה בן יקהת עמים כי בשביל דוד נאמר לבן שלמה בן יקה וקהלת ואגור הוא נאם הגבר לאיתיאל בדבר הנשים והסוסים שאמר ארבה ולא אסור לבבי ואוכל · כי בער · איתיאל מתנחם אח"כ ואמר עשיתי כמי שלא למד חכמה ולא ידע דעת שחקי' ובקש קהלת שידע במשפט להצדיק ולהרשיע בלא עדים ולא אמרה תורה אלא על פי עדים ועל זה נאמר בקש קהלת ונאמר שיענה מן השמי' ולא היה לו כן או אמר וכתיב יושר דברי אמת בשביל התירה כל אמרת אלוה צרופה : ואל תוסף ונומר · ואני לא שאלתי דבר נכון ששאלתי דבר שלא היה לי לישאל כיצד היה לו למשה שעלה שמים וירד ואהרן שאסף רוח שנאמר ויעמוד בין החיים ובין המתים ואליהו שצרר מים בשמלה ויהושע שהקים כל אפסי ארץ שמש בגבעון דום · מה שמו כי בניהם לא הגיעו לשמם ולדעתם · אף אני שאלתי מהם · ועתה שתים שאלתי מעמך : אלוה · אל :
סתים

רלבג

מי עלה שמים · מי מהדברים השפלים עלה לשמים או מי מהעליונים ירד לארץ שיתכן שיהיה התיחסות בין השמים ובין הארץ באופן שיתכן שישפעו כחות והשפעים יכלם בהם מה שבארץ כי זאת השאלה עמוקה ומסופקת מאד מפני רבים ונזכיר הנה היותר חזקים לקצר המאמר בזה האופן הא' הוא שכבר ידמה שיחויב היות למשפיע בפועל בהוכן מה שראוי מקבל השפע בכח והמכל כי האם לא תשוב מה שהוא אם בכח גם בפועל אלא מפני שים להם הם בפועל ובהיות הענין כן והיה מבואר במה שאין ספק בו שאין לגרמים שמימיים דבר [illegible] ההכנות אשר ישפעו בהם בדלו הנמצאות השפלות ר"ל החום והקור והלחות והיובש הנה יפול ספק חזק איך ישפעו אלו ההכנו' והמתחלפות אלו הם מגרמים השמימיי' והאופן הב' והוא חזק העצום ג"כ הוא שכבר יחשב חובה בהדברי' המתחלפים חויב התהוינה התחלותיה' מתחלפו' ולזה ידמה שיהיה מחויב היות ההתחלה מתיחסת לאה שהיה לו ההתחלה עד שתהיה התחלת הדברים הבלתי נפסדים זולת התחלת הדברים הנפסדים ולפי שההתחלת הדברים שבלתי נפסדים יחויב היותה בלתי נפסדה הנה ידמה שיחויב מזה היות ההתחלה הדברים הנפסדים נפסדת וזה ממה שירחיק היות השמים התחלה למה שבארץ אלא שאם יונח שגלה לפניהם דבר מאלו הנמצאות השפלות והוא נפסד כמו הם ובטל הכליות וממנו ירדו ויספקו רלו הכחות וזה דבר בתכלית הזרות והבטול והם רצונו להשלים הספק בזה הנערכנו למאמר הרוך לא יכילנו זה הביאור ויספיק לנו מה שזכרנו מזה והספק הב' מי אסף רוח בחפניו השמים להיות גלגל מקבלם רוח א' בחופנים והם היסודות והיא רוח החיה אשר באופנים שקראו הפילוסופים הנפש הכלל' מהגלגלים והתבאר מציאותה בס' ב"א כי בזה גם כן ספקות עמוקות כמו שביארנו בה' מספר מ"י הא' איך ישפע א' בלתי מתחלק תרבים והב' איך יתכן בעלול שיהיה יהר שלם מכל א' מהעלות הקרובות אשר ספע מהם כי זה ענין הנפש הזאת שזכרנו עם מניעי הגרמי' השמימיי' ששפעת מהם כבר יפול ספק עוד איך יסתבך זה הריח ביסודות ובאי זה אופן יתכן בו זה והספק הג' הוא מי צרר מים בשמלה באופן שיהיה רקיע בתוך המים העליונים מתנק מה מהם כמו שנזכר בתורה ויתבאר מדברינו בספר מלחמו' יי' שיהיה מחויב שיהיה שסבין גלגל לגלגל גשם בלתי שומר תמונתו הוא הנקרא מים העליוני' והנה הספק בזה הוא כי זה הגר' העליון הוא נקי מהתכו' אשר ישלם בהם הקרוש והתקבו' לדברים ולא יתכן ג"כ שנניח חדוש העול' [illegible] או איס יהיה סבה בהם כמו הענין בגשמים אשר אליכו שקנת יקרשו מהקור ויקלהם יקרשו מהחום כמו שיתבאר בס' האותות והנה השאלה עמוקה יקרה מאד ורם באנו לירחיב המאמר בה יברח שיפול מזה מהספק במציאות המים העליונים אשר הספק ההוא הוא ג"כ בכח זאת השאלה הנערכנו למאמר הרוך מ ד וכבר יעמוד על זה באבטו עיון מי שיראה מדברינו בג"ה בה' מספר מ"י והספק הד' הוא מי הקים כל אפסי ארץ באופן שיהיה זה החלק נגלה ממנה לא יקיפוהו המים כמו שהיה ראוי לפי הסדור הטבעיי ויה כי אם ימרנו שהסבה בזה משפע הגרמים השמימיים כמו שזכר הפילוסוף הנה יתחייבו הספקות הנזכרות בספק הראשון מאלו ועוד שכבר בארנו בספר מ"י יבבירורינו לספר השמים והעולם שא"א שיוחס זה אל הכוכבים שאם היה הענין כן היה מחויב שיהיה הנגלה מהארץ שלם סביב כי הכוכבים ההם הם כוכבים סביב הארץ סבוב שלם והגרנו לא נמצא הנגלה מהארץ יותר מי"ב שעות כמו שזכר בטולמיוס היוני שנתבאר מהלקיות הירחים שהבינו מהם המזרחיים והמערביים ובכלל אין דרך לאדם לעמוד על סבת זה אם לא יעזר במה שזכרה התורה מזה מה שמו ומה שם בנו כי תדע הנה קרא לסבה הקרובה לזה הפועל בן כי היא עלולה מהעלה האחרת הרחוקה ממנה ורצה בזה אחר ליודיעה היא הסבה הפועלת בזה ואם אמרת שהסבה ההיא תפעל זה בהמצאות סבה אחרת יותר קרובה קרא שם לזאת הסבה הקרובה שיוחס שיפעו [illegible] אלו הדברים לפי מה שיורה עליו שמו והמשל באלו השמות כי הכתוב כאמר כי הש"י ברא האדם בהמצאות השכל הפועל והשכל הפועל בראהו [illegible] להיות ממנו זאת ההויה כמו שהתבאר בטבעיות והולם באלו הספקות שזכרנו לא תוכל לקרוא שם לא לפועל ולא לבני באופן יהיה להיות ממנו [illegible] ולזה צריך שתקרא אלו המסבבות המחוייבות ספק באלו הדברים ותשען על אמרת הש"י בתורה ובנביאים שהתבאר ממנה אמונת אלו הענינים אשר נפל בהם ספק והיסר הספק מהם [illegible] שזכרם מהדים העולם כי לא נצטרך אחר זה לבקש באלו הדברים סבות ממין הסבות אשר יוחסו בדברים הטבעיים וכבר התבאר כל זה מדברינו במאמר הה' והוא מספר מלחמות יי' : כל · הנה כל אמרת הש"י צרופה ר"ל שהיא נקייה מן הסיגים והדברים שילכו במדרגות המותר והוא מגן לחוסים בו לשמרם מהטעות ומהדברים בכמו אלו המקומות אשר הטעות מרחיק בהם האדם מהצלחתו האמתית ולזה נזכרו אלו השרשים הגדולים בתורה ובדברי הנביא · אל תוסף · על דברי הש"י אך יתבונן בהם באופן לא יצטרך למה שתבין מהם תוספת בדברים ההם שאם הקלת בעיונם עד שלהקל מעליך כשלא יחן וכן הבהור תאמר שהוא חסר מלה או מלות כך שמא יוכיח בך הש"י שאר הנביאים מעשות ככה מפני עלם מה שיגיעו לך מהרע וההפסד עד שתשאר הבל וכזב מזולת השארות כלל :
סתים

אבן יחייא

מי עלה וגו' וכן אדע מהעולם הגלגלי מי העולה בשמים ומי היורד ואופן סיבוב הגלגלי' ומניעם · ואדע מהעולם השפל מי אסף רוח בחפניו והוא מי המניע יסוד האויר וחלקיו · ומי צרר מים בשמלה והוא ידיעת יסוד המים · ומי הקים כל אפסי ארץ והוא ידיעת יסוד הארץ ולא הזכיר יסוד האש להיותו נסתר מעיני האנשים ויוכלל בידיעת ענייני השמים · ולכן איננו בידי ללמדו לזולתי ואם יהיה אשר שתדע דבר מה ממנו יקיה לדעת מה שמו מהעלה ומה שם בנו העלול מהעלה ואמנם ידיעת מהות העלה והעלול הוא נמנע · כל וגו' ולכן בני שמע בקולי אל תבקש לך גדולות הרחוקות משכלך והדבק בתורת ה' תמימה אשר כל אמרת ה' בה היא צרופ' ומזוקקת ואמיתי' כי הוא מגן לכל החוסים בו ומודים ומברכים אותו לגדולתו הנעלמת מהם ועושי' מצותיו בשמחה ובטוב לבב · אל תוסף וגו' ואל תהרוס להוסיף על דבריו מצוה מה פן יוכיח בך ונכזבת ותהיה נעדר מהעולם כי אשר יוכיחהו האל וייסרהו על מעשיו המגונים ויעלים עיניו שאינו יהיה לבער ולהעדר ויהיה ענין ונכזבת מלשון אחרון כמו לא יכזבו מימיו וזה כי הכזב הוא הפך האמת וכאשר האמת יורה על הקיום ככה הכזב יורה על ההעדר והחסרון ·
סתים

ר' מנחם המאירי

אשר תחתיו כענין השואל על כל דבר עליון ונבורות גשמים · שמי וקורה · וכן תרגלא בספר איוב שהזכיר ארבעה יסודות והתחיל מן התחתון ואמר על ים ד הארץ כי הוא לקצות הארץ יביט ועל האור נעשותו לרוח משקל · ועל המים ומים תכן במדה · ועל האש ותחת כל השמים ירשהו ואמר מי עלה שמים וירד כלומר מי כלה נהשגת עיונו לשמים וירד בשלום ר"ל שלא נשתבש הבנתו · או אפשר שענין ודעת קדושים אדע רומז על עולם הנפרדים לבד ומי עלה שמים וירד רומז על עולם הגלגלים וכולל יסוד האש להדבקו עמהם או ודעת קדושים כאומר על השלמים בתכלית · ומי עלה שמים כולל כל ההשגות מי עלה שמים וירד כלומר שירד בשלום מבלי שבוש עד שאמר עליו נכנס בשלום ויצא בשלום כלומר שמנעטים הם ואין אני מהם וכבר ידעת אמרם ז"ל ארבעה נכנסו לפרדס שאחד מהם הציץ ונפגע ואחד הציץ ומת ואחד קצץ בנטיעות והאחד לבד נכנס בשלום ויצא בשלום כמו שביארנו במקומו או כפרש וירד כלומר שעלה לכך בעיונו בעודו דבק לחומר עד שירד אחר עליתו · וכענין אסף רוח בחפניו משל כלומר מי הוא שידיעת ענין יסוד האויר אתו כאלו הוא בידו · וכן מי צרר מים בשמלה כענין מי צרר מים בעביו כלומר מי השיג ענין המים ותקוותם להראות היבשה ועלותם בעננים להריק ברכה על הארץ וכן מי הקים כל אפסי ארץ כלומר מי השיג ענין עמידתם באין תנועה · או פי' אפסי ארץ משל על החכמים כמו מצוקי ארץ לפי הדרש כלומר מי העמיד אפסי ארץ בתקומה ומעלה להמלאם דעה את יי' להשיג כל זה ולהשפיע זה לתלמידיו שהידוע שהשפעת החכמה והמצאת השלימות הוא תכלית החכמה ·
או

קב ונקי

מי עלה שמים וירד · כמשה · מי אסף רוח בחפניו פיח הכבשן · מי צרר מים קפאו תהומות נצבו כמו נד בתפלתו של משה · מי הקים המשכן שבהקמתו נתבססו כל אפסי ארץ כן נדרש בפסיקתא : לא כי תדע · אם תדע ואיך לא יראת לעבור על דבריו : כל אמרת אלוה צרופה ומזוקקה ולא כתב שלא לצורך והיה לך ליזהר : פן יוכיח · על פניך שעל ידי תוספתך אתה בא לידי עבירה וכל שכן אם תגרע · ולפי הפשט היא תשובה שמשיב אגור לאלה החכמים ששאלוהו על מעשה בראשית ומעשה מרכבה אמר איך תשאלוני בעניינים עמוקים כאלה · ומי הוא זה מאנשי החכמה שיוכל לעלות לזאת המדרגה להשיב על ענינים עמוקי' כאלה מי הוא שעלה לשמי' וראה הדברי' ההם בעיניו וירד והודיע הדבר ההוא לבני העולם עד שנוכל לעמוד על שאלתך · ואשר שאלתני מענין הרוח ענין פלוני ופלוני מי אסף רוח בחפניו עד שידע להשיב אל הענין אשר שאלתני · והזכיר הרוח במקום יסוד האויר וכן מי צרר ממי העולם בשמלתו עד שיוכל להשיב אל תשובת שאלתך ששאלתני בענין יסוד המים · ומי הוא האיש שהקים גבולי הארץ עד אפס מקום שיוכל להתבונן על מה ששאלת מענין כדור הארץ · מה שמו של האיש שהשיג כל אלה הדברים ואם האמר כבר היה האיש הזה לעולמים אשר היו מלפנינו מה שם בנו אחריו שתאמר שידעת אותו · כלומר דבר נמנע הוא שימצא איש שיהיה על זה התואר ולכן עלתי היא להביא אלו הענייניים הנעלמים אחר שלא יוכל האדם לעמוד עליהם ולאחוז הדברים התוריים והם אמרות ה' צרופות ואין צורך להביא עליהם מופתים לאמתם כי לא יכחישם והוא אומרו : כל אמרת אלוה · ואם נחזיק באמרות השם יהיה מגן בעדינו כי הוא ית' מגן אל החוסים בו : אל תוסף · אין לנו להוסיף על דבריו ולחקור במה שלא צוה לחקור פן יבוא במשפט עמנו על השתדלנו לחקור במה שלא צוה · ואם נאמר כי הוא ית' צוה בזה נהיה כוזבים · או יאמר מי עלה שמים אין לי חכמה לדעת מי הוא שעלה לשמים · ר"ל שיש בו כח על השמים העליונים לדעת מראיהם ומעשיהם ולרדת על הארץ לדעת תולאותיה ותולדותיה · ומי יוכל לדעת בא"זה ענין יאסף הרוח בחפניו שלא תהי נושבת וכאשר ירצה משיב אותה לכל צד שתהיה רצונו · ובאי זה ענין יקשר המים בעבים בשמלה ולא נבקע ענן תחתם · וכשירצה פותחם ומוריד הגשם ואין ידוע וניכר מקום פתיחתם ובאי זה ענין יקיים השם כל קצוות הארץ שלא ימוטו ממקומם הם ההרים והגבעות · מה שמו וגו' · אם תדע באמת שאמרת אלוה צרופה וגו' :
סתים

מנחת ערב

שאגור נינה ויהיו זגרו יקה המשה כנוי למוד גדול כי הלא בין שניה הבינ' יקה ויגעל במדרג' המשה בערך מדרגה החכמה כי הנם עדיף מנביא כמו' לעל ונביא לבב חכמה מי נקלה נמי הקטן כגלה בגדול קנה כי למוד גדול כי הלא לי נאמר כן על בעל מעשה שעדיף מנביא והנה לעומתו גבר על מעריו בעל מעשי' משיגו לפיו ויסיב אמריו אליו והוכ"ס כנבר לאיתיאל הוא המלך שלמה הנקרא לאיתיאל לאיתיאל ואוכל נרמז בו ענין מז"ל למה נקרא לאיתיאל ואוכל לאיתיאל שכתוב בתורה לא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו ואוכל ארבה ולא אסור והנה נרש הגבר דיגל מעשים הוא גבר [illegible] השלים להיש דבר [illegible] לו הרוחים [illegible] ברוח מניתו הלא הוא כי בער אנכי מאיש בלתי מוכן לעיין ולא בינת אדם לי בלא למדני אדם דרך הבין וגם אפילו לא למדתי חכמה וכ"ש בינה ובכל העדר זה הנה לא יכבר ממני כי ודעת קדושים הוא אלהים קדושים ידע באמת בלי שגיאה כלומר והנה ברוב עיונך לא ידעת דעת קדושים ועוד על דורך היה דעת קדושים ברור ולא ישר כו' להתיר לבעל החכמה ירבה להדבו' נשים כי כנון לבו הוטה מלכי טעות בכונתו יקדיך ולכי ברור דעת קדושים ידעתי ולא נטיתי וזה בלע בעיונך המביך לבנות מאמרי דעת ושיב טיב המעשה בבלות מעמיקים בה ולמוד ויס כן יאמר מעשה כי מעשה גדול מהלמוד על כן ישיב שלמה ויאמר מי עלה שמים וכו' הם כל הגדולות שהשיג משה ככל הכתוב בדרך הקודים ולדור מעשה מי מקדוני' אשר בארץ במעשה עשה כאחת מהנה מה שמו ומה שם בנו כלומר אם לא נודע לך שם עושה כאלה אולי ידעת שם בנו והוא"ו תשמש במקום או כדרכה פעמים אין מספר כי תדע כלומר כי דברת גם כי בער אתה מאיש תוכל לדעת מה שמו לך בהעדר ממך ידיעה זו כי לא יהיה שנית ולא שמעה כי אם כי ודאי לא היה איש יעשה כמעשיו ואם כן אמור מעתה כי למוד גדול כי אם השגתו כל זה היה על בחינת המעשה הלא רבי בעלי מעשה וגם שיהיו מעשיו גדולים משל כלם הלא לפי ערכי' יוכל עבות גדול מהולת אחד מכל אלה לך הלא אמרתי לך מי על כל אחד מהם לומ' שגם אחד מכל אלה לא עשה זולתו לכן הוי אומר שלא רשיג' ידו לעשות כל אלה אם לא מצאת זכות תורתו כי לא היה איש כמיהו שלם בה כי הוא למד מפי הגבורה והיינו דמה ללמוד מילוד רבה ועל כן לא היה איש יעשה כאחד ממעשיו ועל בחינ' זו אין ערוך אליו אפילו בפחות ויתר לעשות כאלה מעשי כי גם טרם הנתן התורה זכה תיבת
לו

רלבג

שתים שאלתי · אמר זה החכם מדבר אל השם יתב' שתי שאלות שאלתי מאתך אל תמנע ממני בטרם אמות כי אחר המות לא יתחדש לאדם קנין השלימות אם לא בחיין · שוא ודבר כזב הרחק ממני · בהשגותי שוא ודבר כזב שלא אשתבש ואהבל בעיוני ושלא יהיה עיוני בדבר הבל שאין לו מציאות כאילו תאמר שיהיה העיון במציאות הרקות וידמה שרמז בשוא אל מה שהוא שקר ודבר כזב אל מה שהוא הבל הו הפך זה והנה תקרה לאדם החקירה והעיון במה שהיא ימצא לחשבו שהוא נמצא אם מפני שבוש המדמה אם מפני ספור כוזב קרה לו אם מפני דעות ירשו בזה מזולתו והשאלה הב' היא שלא תתן לי עוני ודלות בדעות לקצר בדעות מה שאפשר לאדם השגתו ולא תתן לי ג"כ עושר לענות להתח' במה שאין לאדם השגתו אך הספיע לי בדעות המזון הראוי לשכלי לא פחות ולא יותר כזאת בהתח' היא שאלה גדולה לא יתכן שימצא איש יגיע אליה באלפים מן הב' אבל הוא ראוי שישתדל כל אחד מהנכנסים המעיינים בזה בחזק' היד · פן אשבע · להתחכם במה שלא אוכל להשיגו ואומ' מי הוא הש"י ר"ל מה הוא וזה דבר לא יתכן שיושג אלא לש"י ולזה תביא זאת החקירה אל שאכחש ואעשה אלוה מדבר בלתי נמצא כן כשאחייב לאליה מהות בלתי נמצ' כן ויביא זה לכפיר' ולהאמין בזולתו ופן אורש ואקצר מהחקור במה שאיפשר לאדם השגתו ויהיה זה סבה אל שלא אעמוד על חייוב היות שם אלוה הוא הפועל לכל הנמצאות ויהיה קצורי סבה שאגנוב הקלו' מהנמצאות ואומר שאין שם אלוה כמו שהי' אומר הפיקורוס וסיעתו ואחשוב כי לא תפשתי בזה כי אם השם לבד כי הנקרא בו אין לו מציאות ויהי' זה יותר קשה באופן מה ממה שיגיע מהפסד בסבת התחכם יותר ממה שראוי : אל

תַּרְתֵּין שְׁאֵלִית מִינָךְ לָא תִיכְלֵי מִנִּי עַד לָא אֵימוּת: רִיגְלְתָא וּמִילְתָא כַּדְבוּתָא אַרְחֵיק מִנִּי מִסְכֵּינוּתָא וְעוּתְרָא לָא תִתֵּן לִי זוּנִין לַחְמָא מִתְסִי: דְּלָא אֶשְׂבַּע וְאֶכְפַּר וְאֵימַר מַנּוּ אֱלָהָא וּדְלָא אִיתְמַסְכַּן וְאֶגְנוֹב וַאֲחַלֵּיל שְׁמֵיהּ דֶּאֱלָהָא: לא

ה' ג' ר"פ · ג' בסיפ' · ג' בסיפ' · ל · ג' · ה'

שְׁתַּיִם שָׁאַלְתִּי מֵאִתָּךְ אַל־תִּמְנַע מִמֶּנִּי בְּטֶרֶם אָמוּת: שָׁוְא וּדְבַר־כָּזָב הַרְחֵק מִמֶּנִּי רֵאשׁ וָעֹשֶׁר אַל־תִּתֶּן־לִי הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי: פֶּן אֶשְׂבַּע וְכִחַשְׁתִּי וְאָמַרְתִּי מִי יְהוָה וּפֶן־אִוָּרֵשׁ וְגָנַבְתִּי וְתָפַשְׂתִּי שֵׁם אֱלֹהָי: אל

שתים ב' ר"פ וסימ' שתים הנה קראתיך · שתים שאלתי מאתך אל תמנע ממני: מאתך ה' וסימ' נמסר בריש מלכים סימ' ב': מי יי' ב' דסמי' וסי' אשר אשמע בקולו · פן אשבע וכחשתי : ופן ה' וסימ' ופן תשא עיניך השמימה · ופן יסורו מלבבך · ופן תדרש לאלהיהם · ופן ירך לבבכם ותיראו · ופן אורש וגנבתי והפשתי :

רשי

שתים שאלתי מאתך עכשיו מדבר לפני הקב"ה: ראש דלות · הטריפני לשון מזון וכן טרף נתן ליראיו · פן אשבע מתוך עושר · וכחשתי · בהקב"ה מרוב גאוה ומהו הכחשה ואמרתי מי ה' · כלומר אין אלהים · ותפשתי שם אלהי · להרגיל להשבע בו לשקר: אל

אבן עזרא

שתים · ג' דגשים · ע"ד אפל' : שוא · כמו שקר · ודבר כזב · שלא אהיה עד כזב · וי"ו ועושר תחת או · הטריפני מן ויהי טרף בביתי · חקי הראוי לי לעמוד בו הנפש : וכחשתי זהו ואמרתי מי יי' · כענין לא ידעתי את יי' · ותפשתי שאשבע על הגנבה ואתפש בשבועת שם אלהי לשקר ותפישה בהזכרת השם : הל

ר' מנחם המאירי

רמז באפסי ארץ כאית הגוף המוקנים לעולם כענין עיר קטנה כלומר מי הוא הזוכה להכניע כל כחותיו הגשמיות להיותם לאחדים ביד השכל · וכן איפשר להמשיך האשל ברוח ומים לפרש רוח על השכל ומים על התורה והחכמה כלומר מי יודע להבין עצמו בשכל ובלמוד וההכנעת כאית גופו עד שיגיע לתכלית המעלה · כלל הדברים שאין אדם משיג המציאות עד תכליתו · וידוע שהעולם התחתון והוא ההשגה הראשונה וכידיעת חלקיו יודע עולם הגלגלים ומשם יפרד ועלה מעלה מעלה עד מקום שיד השכל האנושי מגעת · ויש מי שמשיג קצת ההשגות ולאחרים מהם שישיג העולם התחתון לבד ומי שם השיגו גם כן ענין עולם הגלגלים ומעט מהם אחד מאלף ישיג כל מה שבכח השכל להשיגו ואשם שמשיגים משתבשים · וכבר רמזנו בקצת חבורינו על דור הפלגה שהשיגו עולם התחתון על מתכונתו וכשתבשו בהנהגת עולם הגלגלים וגם בהשגת האמר הראשון ונתעלם מהם לגמרי עולם הנפרדים כמו שרמזנו בקצת חבורינו והכונה שלא ישיג אחד מני אלף ה ובוקם כאמרו עמוק עמוק מי ימצאנו ולא רמז על מה שאין בטבע שום אדם להשיגו אבל השגתו נמנעות לכל אדם אבל אף במה שבטבע השכל השלם להשיג אמר מי ימצאנו כלומ' מי הוא שזוכה לכך וכן מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה שלא פקפק הוא בהשארות חלילה אבל מי הוא שידע זה בשלימות חכמת המחקר · ואמנם זה אמר מה שמו ומה שם בנו כי תדע הענין כאלו אמר כי תדע מה שמו הודיעני מה שם בנו כלומר כי תדע אחד מני אלף שעלה לזאת המדרגה הודיעני אם הענין נמשך עד שישאיר השלם ההוא כמוהו אחריו כלומר שהדבר זר ורחוק לא ימצא תכלית השלימות רק לאחד מאלף בזמן רחוק כאמרם ז"ל לא קם כניא עוד בישראל כמשה ולזה אמר כל אמרת אלוה צרופה כלומר אחר שידיעת הדברים מצד חקירתם כבדה כל כך וזרה מהשיגה על אפני השלימות טוב להשען על דברי התורה שהודיעתנו הכל דרך קבלה נבואית והוא מגן לחוסים בו ר"ל המאמינים מכל הבאים עליהם מצד חקירתם · והוא שאמר אל תוסף על דבריו ר"ל להשכים עצמך במה שאינך מספיק אליו לפי שכלך פן יוכיח בך המתנגד ונכזבת והיא מלשון אשר לא תוכל לעמוד אתו במלחמה · או הענין שלא תוסיף על מה שהוא כונת התורה באמונות ובמצות אם לא על דרך גדר וסייג כל זה הערה לקבוע כל אמונתו בקבלה הנבואית ואחר כן מה שיראה לפי טבעו להשיג בדרך המחקר יעשה לא שיתלה אמונותיו בו כענין שרמזו באמרו אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע · והנה תראה בזה שהפליג בכמה חקירות להזהיר על זה מצד שסבר כיון מבני עמנו אלו שהיו חפצים לבאר כל כונת התורה במופת וידוע שיש מהם הרבה שעל דרך האמת אין לנו מופת בהם וכשהיו מרגילים עצמם בכך היו באים לפעמים להכיר חולשת המופת והיתה אמונתם פוסחת בלבבם ולכן הפליג הרבה פעמים להודיע כי הרבה מהם לא יבא עליהם מופת אלא שחייבתנו התורה השלימה להאמין בהם ואף קצת הכמים שיש מופת עליהם אין הענין מסור לכל רק ליחידים השרידים אשר יי' קורא ויזהר מהיות כיסא ונותן בהם מי שאינו מהם פן יהיה לו למוקש וחכמי האמת מפרשים זאת הפרשה על האל ומי אסף רוח ומי צרר מים ומי הקים אפסי ארץ · הכל רומז על בריאות העולם · ולדבריהם אני מפרש מי עלה שמים וירד כלומר מי הוא שעם היותו בשמים הוא יורד ר"ל שמשגיח בתחתונים ובא על דרך כמה פסוקים שיוחס בו ירידה לצד יתעלה ורמז על ענין ההשגחה היורדת לדעת בעל דת למטה לארץ · ומה שם בנו · פירושו איך תשיג כבודו או אף כבוד בנו ר"ל עולם הנפרדים כענין בני אלהים והכל עולה לענין אחד להודות על עומק ההשגה ומיעוט הזוכים אליה עד שמתוך כך ראוי להשען על דברי התורה והקבלה הנבואית · כי היא היתד התקועה היא חיינו ואורך ימינו · ויש מפרשים כונת הפסוק להזהר מחקור במה שלא יושג ואמר דרך משל על יסוד האש מי עלה שמים וירד כלומר מי יבין ויחקור על עליית האש בטבעו למה לא היה כטבע העפר לרדת ולהיות מקום לבעל חיים וכן ברוח למה לא היה כטבע העפר שיהא איפשרות לא בסר במפניו וכן המים למה לא היה בטבעם רך ונגר ולא קשה עד שיוכל אדם לדרס בשולה וכן העפר למה לא היה בטבעו קל עד שיתנועע וכל זה ידוע לחכמים השלימים שכל אחד הי' לפי קרבתו ומקומו ומדרגתו אבל מי הוא שישיג כלומר שמעטים הם על הדרך שהתבאר ויש מפרשים מי עלה שמים ר"ל להשיג מהותם וכל שכלל בהם עד שנאמר לו שיעלה וירד ויודע לנו אמתת הענינים כלם ·

הפרשה השנית

היא כוללת שלשה פסוקים · והם שתים שאלתי מאתך · עד ותפשתי שם אלהי :

כונת הפרשה שאע"פ שהזהירו בראשונה להשען על הקבלה הנבואית אין הכונה בזה רק שלא לתלות האמונה בדרכיה מחקר עד שיתגלגל להעדר הדרכים ההם ממנו או להשתבשו בהם וכל שכן למי שימצא שכלו לוח כאלו הענינים העמוקים אבל ראוי לכל אדם שישתדל בחריצות בלמוד החכמה · ועכשו בא להזהר האשתדל על ארבעה ענינים האחד שישתדל בשלימות המדות עד שלא ישים יגיעתו ריק וידיעת הריק היא שקרא שוא כלומר תהו ובלעו כישאים · והשנית שיזהר מן השטאות והוא שקרא ודבר כזב · והשלישית מיעוט הלמוד והוא שקרא ראש · והרביעית ההתחכמות המביא לידי שבוש וכפירה או מבוכה וכנגדו השאלות שתים שהם ארבע ואמר על זה שתים שאלתי מאתך הוציא את עצמו כענין כל מין האדם והענין שהשאלות האלו יצטרך להם כל מבקש למצוא דברי חכמה · ואמר אחר כן אל תמנע ממני בטרם אמות · ומלת בטרם אין פירושה קודם שאמות אבל אם תמנע ממני שאלותי אלה בעבור שלא אמות כי האחת מהם יתסבב המיתה כל שכן רובם או כולם וכבר מצאנו מלת טרם יוצאת ממשמעה כמו טרם תירחון · וכן הטרם תדע כי אבדה מצרים ופירש השאלות על הדרך שהזכרנום והוא אמרו שוא ודבר כזב הרחק ממני ראש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חקי · ר"ל הזמן לי לצרך טרפי לחם חקי הראוי לי עם היות הכונה הם שאלות גם כן טוב בעצמו כי רוב העושר יביא האדם לפעמים לידי בעיטה וההתיאש מעבודתו ית' והרש לגנוב ולכחש בכל מין שוא ודבר כזב והוא ענין פן אשבע בעשרי וכחשתי ואמרתי כלומר מי יי' כלומר שאשכחנו ואתיאש ממנו לרוב עשרי או אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי כלומר שאקח הספר להשבע לשקר בשמו · ובדרך הנסתר שהתחלנו בו כן אשבע וכחשתי כלומר שברוב ההתחכמות יבא האדם לחפש ולחקור על מהות מציאותו ולא ימצא כי תכלית מציאות המחקר בנפרדים של מעלה משכל הפועל נמנע לשכל האנושי מה תה וכל שכן הסבה הראשונה שהוא האל ית' שאין לו השגה רק שהם נמצאים והמזנה ברוב ההתחכמות כשיחקור במהות המציאות ולא ישיג יפקפק בעקר המציאות והוא ענין וכחשתי ואמרתי מי יי' כאמרו על מכחיש מציאותו כחשו ביי' ויאמרו לא הוא · ובענין אחר נבל בלבו אין אלהים · וכן אורש ר"ל בסכלות ידיעה ובחסרון חכמה · וגנבתי

אבן יחייא

שתים וגו' למדו שיתפלל תמיד אל ה' התפלה הקצרה הזאת לאמר אנא ה' שתים שאלתי מאתך · אל תמנע ממני הב' שאלות האלו בטרם אמות · למען יהיה מיתתי נכונה ומתוק מעשי' טובים עם לב טוב · שוא וגו' השאלה הא' היא שתרחק ממני ראות שוא על דרך התפללו המשורר העבר עיני מראות שוא וזה יען כי העין רואה והלב חומד והם תרי סרסורי דחטאה · ומי שלא יראה לא יחטא כי לא יחמוד המעשה המגונה ההוא להיותו נעלם ממנו ובלתי נחמד ונכסף · ושתרחק ממני דבר כזב שלא אשמע דברי מינות פן יטו את לבבי לכזב ולכפור בך מלכי ואלהי · והשאלה הב' שאל תתן לי ריש ועושר שהם הב' הפכים רק הטריפני לחם חוקי שהוא הקצה האמצעי · פן וגו' והנה אסבת הקצה הראשון מהעושר פן אשבע שובע גדול מעושר ועבודה רבה ואתגאה לאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה · וכחשתי שכל הטוב הזה בא אלי מאת האל ואמרתי מי ה' על דרך אומרו וישמן ישורון ויבעט וגו' ויטוש אלוה עשהו וינבל צור ישועתו · ואסבת הקצה האחרון מהעוני פן אורש וגנבתי למלאת נפשי כי ירעב · ותפשתי שם אלהי כי אתפשהו בקשית רוע הנהגתו בעולם כי מי יענני ומי יעשיר וכמעט לפי הנראה על הרוב יראה במציאות היו צדיק מי שרע לו ורשע מי שטוב לו : הל

קב ונקי

שתים שאלתי · אל תמנע ממני שאלתי קודם שאמות · שוא · שלא אדבר כזבים בשום ענין סיבה לידי · ושלא אהיה עשיר ולא עני אלא בנוני : פן אשבע · פן אהיה עשיר ואשבע מתענוגי העולם ואהיה מכחש ואמרתי מי ה' כמו שאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו · ופן אהיה עני ואהיה גנב בשביל פרנסתי ותפשתי שם אלהי שאשבע על הגנבה וכשיגיע הספר לבני החפים בו ואשבע על האכזריות שבו לשקר כדי להנצל שלא ימכרוני בגנבתי · או יאמר שמתוך עניותי אשכח הש"י ומצותיו להיותי טרוד בבקשת מחייתי בין על דרך אסור בין על דרך מותר · ומתוך כך לא ישאר לי מענין האל ומצותיו רק שאחזיק בידי שם אלהי בלבד · ומלת שוא האמור למעלה נופל על ענין אשבע וכחשתי ואמרתי · ודבר כזב על ענין ותפשתי שם אלהי שאשבע על הגנבה : אל

מנחת ערב

לו בעבורה ומה גם לרבותינו ז"ל האומרים שעמרם היה ראש ישיבה במצרים ודבק משה בה וגם אמרו שעל היותו מעותד להורה נתמלא הבית אורה בהולדו כי תורה אור ואם כן אמור מעתה כי למוד גדול ממעשה ואתה הקשיתני שאתה דעת דעת קדושי' ידעת ואני שגיתי לא אתן הדופי במציאות הלמוד חלילה כי דע איפ' כי כל אמרת אלוה צרופה בלתי נותנת מקום לטעו' חלילה לבעל גמרא הלא שהו' יתברך מגן מלהביא שגיאה לחוסים בו יתברך אך הכי מזה אחרת היית' לי שהטעיתני ולא מצ' או' הנמרץ כי שמתי סכלי כסל אך אתה גם שתרב' בינה אל תירא מלשגות והוא במה שאל תוסף על דבריו כלומר שאם תתבונן להבין פירוש הדבר לא תטעה כי אין בו פירוש זולתי שזיה לכל כשם החכם יהיה מכל האדם או שכליכו עליו לא יסור כו' שאם לא כן הי"ל פן יסור שהיה כדבר לפסריו ובחירוי אך באומרו ולא יסור החליט הגזרה לומר אם לא ירבה לא יסור הא אם ירבה ודאי יסיר כל איש שיהיה באופן שאם בא לומר אני ארבה ולא אסי' תוסף על דבריו תקרא ולא תפרש כוונתם פן יוכיח בך כו' כלומר מי יוכיח שהוא הוספת ולא פירוש אלא פן תדלג קאמר פי יסיר ואמר ולא יסור כמדובר וזהו פן יוכיח בך ובזה תמצא בדאי ונכזבת :

שתים וגו' הנה באחד משני דברים מנסה הוא יתברך את האדם או בעושר אם ישבע או בעוני אם יקוץ לעל שניהם חילה פני אל ילינו ואמר כי צרה המתרגשת בעושר גדולה מאשר בעוני כי בעיטת גאות היושר מביא עד יכפור בעיקר והעוני עד עבור עליו בשני לאוין ואמר שתים שאלתי מאתך וכו' גלות שאלתי יחסתי כל אחד אל החורבה היוצאת ממנה והוא שוא וכו' כאשר יפרש ואמר אל תמנע ממני בטרם אמות למה שהרשע בחייו קרוי מת אמר הנני על ידי הרבות נסים קרוב אל המות כי היאל כי דבר שנאמ' עלי ויעש הרע כו' ואקרב אל הקרא מת בחיי חלילה על כן הסר מעלי ב' הדברי' האלה בטרם אמות לגמרי על ידי הצטרף א' מאלה אל הקודמת ואמו' בחיי או פן על ידי אחד מאלה עצמו אמות בחיי בעון הנמשך מאחת מהנה ופירש ואמר במה יתרחקו שוא ודבר כזב ממני במה שריש ועושר כו' והגדולה מהן היא צר' העושר והו' כי אם אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה' כי זה לאמר דבר כזב חלילה להכחיש ולומר מי ה' כי לכנו ח"ו כמאמר פרעה ואין בעולם כזב עצמיי כזה ואם אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי לישבע בשמו לשוא והוא עון פלילי ועל הנמשך מהעושר קרא דבר כזב ועל הנמשך מהריש קרא שוא על דבר השבועת שוא שלהיות שמן התורה כופר בכל פטור משבועה ואין ספק כי לא על מודה מקצת ידבר מה שאומר פן אורש ומודה במקצת ואתחייב שבועה והעבורה כי מי יכריחך להודו' שאינו חייב לומר בכוליה בעי דככפייה אלא שאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו אך הגנב מעיז ומעיז כי לא קבל מידו ואיך יאמר ותפשתי שם אלהי אך יאמר בשום שכול והבין לשון אומרו ותפשתי ולא אמר ואשבע לשקר והוא כי דרך הגנבים להסתלק מהאונס המביישו אל מהרה קוזקו ונשבע מעצמו ולא ייחל עד יחייבוהו בדין וזה אמר ותפשתי שם אלהי כי מעצמי אתפשנו טרם יורה הדיין לחיוב או לפטור והו' כי גדול נסיון העושר מנסיון העוני כי לא יתעתד עני בעניו לעקור את הכל חלילה כעשיר בעשרו :

אל תלשן וגו' אפשר שכנגד ד' דורות דבר שלמה אשר יגעלו בתוכחת כל א' מבחינה מוחלפת מזולתו יש דור שאת אביו הוא הרשע המוכיח ומייסר אותם יקלל ואת רבותיו המלמדים אותו לא יברכו דור קן בתוכחת ... תלמידי התורה ב' שיקוץ במוכיח להיותו טהור בעיניו ושרץ שמאתם בידיהם ואשר טהור בעיניו איך ישמע לאומר אליו עוד טומאתך בך ג' שיהגלו ומה גם בגדולים לאמר מי יערב אל לבו להוכיח ולישרה אותנו והלא בדולי הערך הכהנו ד' על שהתפקרו לעבות הרע לגזול ולחמוס בפרהסיא ומי יוכל להם כי יעיזו פנים כדרכם ועלילותם ועל כל א' מאלה בא הכתוב ליעץ רח הבי הדור המוכיח ולאמר לו אל תלשן עבד הוא כילות הדבר שהוא באמת עבד ה' אל תלשינהו אל אדוניו הוא האלהים יקקס ממנו פן יקללך ואשמת כי תהיה שנה יחטאו גם לך ותענש על הכשילך אותם שיקללו בכבוד רבם וגדוליהם וא"ת מה העשה אם לא יחפצו לקבל תוכחתי שאם הייסר אותם יהוכיחם בדברים קשים כלב את בן אין צריך לומר שלא יקללו כי אם גם יקללו וזהו דור אביו יקלל ואם הדריכם ללע לי כאם הילד אל בינה הלא הוא דור שאת אמו לא יברך או יהיה דור שלא יקבל למה שהוא דור טהור בעיניו ויאמרו להמר כי טהורים וצדיקים המה כי לא תשתו ולא יעברו לתוכחתו עם היו' שנתלכלך בקטנה ומצואתו לא רוחץ או שהם טובלים ושרץ בידם או יהיה דור שלא יקבל מגאוה וגודל לבב באומרם מי זה האיש יוכל להוכיחנו

י אַל־תַּלְשֵׁן עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָו פֶּן־יְקַלֶּלְךָ וְאָשָׁמְתָּ׃ יא דּוֹר אָבִיו יְקַלֵּל וְאֶת־אִמּוֹ לֹא יְבָרֵךְ׃ יב דּוֹר טָהוֹר בְּעֵינָיו וּמִצֹּאָתוֹ לֹא רֻחָץ׃ יג דּוֹר מָה־רָמוּ עֵינָיו וְעַפְעַפָּיו יִנָּשֵׂאוּ׃ יד דּוֹר ׀ חֲרָבוֹת שִׁנָּיו וּמַאֲכָלוֹת מְתַלְּעֹתָיו לֶאֱכֹל עֲנִיִּים מֵאֶרֶץ וְאֶבְיוֹנִים מֵאָדָם׃ טו לַעֲלוּקָה שְׁתֵּי בָנוֹת הַב ׀ הַב שָׁלוֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה אַרְבַּע

לָא תַלְשֵׁן עַבְדָּא לְמָרֵיהּ דְּלָא נִיצַעֲרִיךְ וְתִתְחַיֵּיב׃ דָּרָא דַּאֲבוּהִי נִיצְעַר וּלְאִמֵּיהּ לָא נִיבָרְךְ׃ דָּרָא דְּדַכֵּי בְּעֵינוֹי וּמְצָאתֵיהּ לָא אִשְׁתְּזַג׃ דָּרָא דְּרָמוּ עֵינוֹי וְגַבִּינָן מְנַטְּלִין׃ דָּרָא דְּסַפְרֵי אִינוּן שִׁנּוֹי וַחֲרִיפֵי אִינוּן כֵּיבוֹי לְמֵיכַל מִסְכֵּינֵי מֵאַרְעָא וְלַעֲלִיבֵי מִן בְּנֵי נָשָׁא׃ לַעֲלוּקָא תַּרְתֵּין בְּנָן מְהַבְהֲבָן תְּלָת אִינוּן דְּלָא שָׂבְעָן וארבע

ומצאתו ל' דור טהור בעיניו ומצאתו והוא חד מן מלין יחידאין נסבין ומ' בריש תיבותא וסי' נמס' במסרה רבתא במערכת אות המ"ם בס"ר : ארץ ד' פתחין באתנחתא וסי' כי לא שלום ידברו · נוראות בצדק תעננו · תחת שלש רגזה ארץ · דור חרבות שניו :

רש"י

אל תלשן עבד · אל תמסור דין על אדם לצעוק עליו להקב"ה ואפי' הוא רשע אשר אביו יקלל וכל התועבות האמורות כאן בו · וראיה לדבר מהושע בן בארי כדאית' בפסחים בפ' האשה שהלשין את ישראל ואמר החליפם באומה אחרת אמר לו הקב"ה קח לך אשת זנונים : דור מה רמו עיניו זה גסות הרוח : דור חרבו' שניו החיצונו' · מתלעותיו · שניו הפנימיות · ומאכלות סכינים : לעלוקה מנחם פתר כמשמעו למדנו שהוא ערבי · והפותרים אומרים שהוא לשון שאול ומורד וכן במדרש תלים למדנו כן שפותר שתי בנות גן עדן וגיהנ' זו אומרת תנו לי צדיקים וזו אומרת תנו לי רשעים · וארב' לא אמרו הון · הרבה יש לנו : עוצר

אבן עזרא

אל תלשן · בפסוק הזה הזהיר מן הרכילות והזכיר עבד הבורח כי קשה מכל הרכילו' : אל תלשן אל תגלהו ותודיעהו בלשונך והוא עבד הבורח מהאומו' לארץ ישראל להתגייר שלא ישיבוהו לו שנ' עמך ישב בארצך · עבד אל אדניו שניהם איגס ישר' כענין לא תסגיר עבד אל אדניו ושם הזכיר שלא ישיבוהו אל אדוניו · ואשמת וכבר אשמת בעבור שברח אליך לכנו' השם לחסו' תחת כנפיו : דור · דור · דור · דורי · מי דור אביו יקלל מצואתו לא רוחץ ד' דברים אלה דבקים כפי' עם ד' בנות והעד על זה דור אביו יקלל עין תלעג לאב לעלוקה כמו עוות וראוי להיות עלוקה מן משפט מעוקל והיא תהפך כמו כשב כבש ירעף יערוף ושחים ושלש דרך אריכות · בנות תולדות כלומר שהשם הולידם וכן בנותיו והון טעמו ממון · פי' א כמו רב לך הונך · ליקהת מן יקהת עמים וטעמו לחבור אם ופי' יש דור שאביו יקלל וראוי לכבדו : לא יברך כי גמלתו וראויה לברכה ויש דור שהוא טהור ונכבד בעיניו ומצואתו לא רוחץ כלומר ומי שלא יוכל לרחוץ את בשרו מצואתו ואיך ירחץ לבבו מרעתו ויחשוב שהוא טהור רמז למתגאים · חרבות העשוקים האביונים · לעלוקה כענין העקולים והעוותים שעושין הד' דורות יש בנות ותולדות ד' אשר בם ידינם השם : שאול

רלב"ג

אל תלשן · והוסיף להזהיר שנית על דברי התורה שלא יחטא בעיונו בהם וישתבש ויתלה בזה בדברי תור' ולפי שהתור' היא כמו עבד' לש"י לשרתו בה בהגעת השלימו' בה לאדם הזהיר שלא יתלה האדם בדעותיו המשובשות בדברי התורה כי בזה כאלו הלשין העבד אל אדניו לומר לו שהטעה אותו עבדו ואמר שאם תעשה כן אולי יקללך אדוניו והוא הש"י ותהיה לשממה והפסד מאתו היותך מקל בתורתו והמשיל ואמר כי זה הפועל המגונ' מהבנת דברי התורה בזה האופן האסר ידמה אל הדבור שמקלל הוריו אשר גדלוהו והביאוהו אל המציאות בכל מה ולא יתן להם הכבוד הראוי אך יקללם וכן הענין בזה המעיין עם התורה כי אלו היה נותן כבוד לדברי התורה היה מעמיק בהכנסו בא פן ראוי וישמר בזה מהטעו' בדבריה אך הוא מקל בדברי התורה עם רוב הטובה שהיא משפעת לו במוסר ובדעות עד שהיא תגדל נפשו ותזכה מהמזונות אשר הקנ' בהם החיים הנצחיים : דור טהור · ואמר ממשל על מי שנכנס בעיונו שוא ודבר כזב שהוא דומה אל הדור שהוא טהור בעיניו ולא רוחץ מטנוף והלכלוך היות' מגונה והוא הצואה שירגישו בטיפושה כל הקרובי' אליו וכן הענין הזה בשוא כי השוא ודבר כזב אצל מזון הנפש הוא כמו הצואה אצל מזון הגוף כי הגוף יזון מהמזון והמותר שלא יאות ליזון ממנו הוא הצוא' והנפש תזון מהדעות ותקח האמת ותשליך השקר כי לא יאות להזון ממנו ואמר ממשל על מה שיתחכם יותר ויעיין במה שאין דרך אל השגתו שזה דומה לענין הדור שהוא עז פנים : דור שרמו עיניו ועפעפיו ינשאו כהפך מה שיעשה הבישן והיא מדה מגונה מאד מביאה לחטאים גדולים וכן זאת התכונה מביאה בדעות בחטאי' כמו שקדם : דור חרבו' · ואמר ממשל על מי שיורס וגנב ותפש שם אלהיו שזה דומה אל הדור ששניו הם כמו חרבו' לחתוך ולהשחית הדברים ומזוגות מתלעותיו והם השנים הסמוכות הם לאכול עניים ולכלותם מן הארץ ולכלות אביונים ממין האדם וכן זה ישחית בזה כל ענייני הדעות כי ישתבשו בקלות בדעותם החסרות ואולם החכמי' לא יתכן שיזוקו בכמו אלו הדעות הנפסדות ואמר עוד ממשל על עולם אכלו והשחתו בזה הדעת הנפסד רבים תחסרי הלב וזה תמיד לא ישבע כי ימלאו שתי בנות לעלוקה והיא התולעת הנקראת אר"טוגי' בלע"ז שהוא מוצץ הדם מן האדם לא ישבע עד שיתמלא ממנו מלוא כפלא ואחר יפול ויקיא הדם ואחר כן ישוב תמיד להתמלא בזה האופן לא ישבע וכל א' מאלו השלש יאמרו הב הב לא תשבענה : לעלוקה · הב הב לא תשבענה ג' הנה אשר לא תשבענה וד' שלא אמרו הון די הון הא' היא שאול והיא ההיולי הראשון ודמהו אל המטר המוחלט להיות מציאותו החסר שבמציאות היסודיות והוא מבואר שלא ישבע בלבישתו הצורות א' אחר אחת וכן עוצר רחם והוא ההריון כי אז יעצור הזרע ברחם ועוצר פי רחם והוא לא ישבע

אבן יחייא

אל תלשן וגומר הזהירו שלא ידבר מילין לגר עילאה כי אין ראוי לעבד להלשין ולדבר תועה אל אדוניו פן יקללך אדונך ה' ואשמת ושהי' כאשם ונאבד מן העולם ויהיה תלשן כמו אל תדבר להיות הדבור כאמר בלשון · דור וגומר ואל תבהל להיות איש' מאום א' שאלו הד' דורות · הא' הדור שיקלל ויבזה אביו המולידו ואביו שבשמים · ואת אמו אשר ילדו ואמו כנסת ישראל לא יברך מה שהיה ראוי לברכה לט רא הרב אשר טרחה בעדו · דור וגומר והב' הדור שהם כפולים אחד בפה ואחד בלב · כי הוא טהור בעיניו ובמראיתו לפי הנגלה והמפורסם ומצאתו וזוהמת חטאו לא רוחץ ויהיה בעיניו מעכין והנה הנגע עמד בעיניו · דור וגומר והג' הדור שהם כלם גאים כי כמה וכמה רמו עיניו ועפעפיו ינשאו והוא משל כי יש להם גאה וגאון ודרך רע בתכלי' האפשר כי סימן הגאוה הוא גבהות העינים ונטית הגרון וכאומרו יען גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון · והד' הדור הנדמה לדור המבול כי שניו הם כמו חרבות ומתלעותיו כמו מאכלות וסכיני' לאכול עניים מארץ ואפילו האביונים מאדם שאין להם כל והם תאנים לכל דבר כי כלי חמס מכרותיהם ותמלא הארץ חמס · לעלוקה וגומר והנה הזהרתיך שאל תהיה משום א' מאלו הד' דורות וכתות יען כי לעלוקה והוא הגהינם יש שתי בנות שהם ב' פיות של גהינם ויש לו עוד פה שלישי שגלשתם לא תשבענה מלקבץ הדורות ההם · ויש לו עוד פה רביעי שהוא והם לא אמרו מעולם הון שר"ל יש הרבה ודי ולכן נקרא העושר הון להיותו דבר שאין לכוססו סוף אבל המין האינושי כי אוהב כסף לא ישבע כסף : שאול

ר' מנחם המאירי

ונבנתי כלומר שאחסר כחו ית' כמו שהגנב מחסר חיל הגנב והוא גם כן ענין ותפשתי שם אלהי כלומר איחס לו עול כשם שיאמר על חכם כשמשיג ומגנה על דבר זולתו שהוא תפשו וכן הנה אחסר כחו ואיחס לו לאות בחסרון ידיעה או עול כראותו הפעד' הסדור בין בני אדם שזה היא ענין הביא כמה בני אדם למבוכה יתירה · או ענין ותפשתי שאגבילהו כמי שתופש דבר בידו כלומר אתפוש בעיוני מדרגתו במקום ידוע כאלו הוא מוגבל · זהו הנראה לי בפרשה זו · ובאה אחריה הפרשה השלישית והיא כוללת חמשה פסוקים והם אל תלשן עבד אל אדוניו עד מארץ ואביונים מאדם והוא גם כן ענין נמשך למה שביארנו בשלפניה ודבר על מדרגות בני אדם בקנין השלמות או בהעדרו ואמר תחלה אל תלשן היא מענין רכילות ואמר שלא יביא דבת העבד אל אדוניו עד שיסבב כעס האדון עליו ויתנכל להמיתו · ואמר פן יקללך ואשמת · והקללה היא לפעמים ענין חסרון הפך ברכה שהיא נאמרת לפעמים על תוספת · וכן ואשמת הוא ענין חורבן תלשון תאזם שוממון · עדרי הצאן נאשמו · והענין הוא שהעבד הוא החומר ואדוניו הוא השכל ואין לגנות החומר בעיניו עד שיעזבהו לגמרי כי האדם ההוא יתחסר בזה ויתחייב וימות לשעתו וישכל גם שכיה' ברגע אחד וזהו הבין ומת · ואחר זה הזכיר הקבוץ האחר והוא אמרו דור אביו יקלל ואת אמו לא יברך ואביו רמז לשכל ואמו רמז לחומר כלומר שימעט חק השכל במניעת הלמוד כלומר שלא השלים אחרו במעלות המדות ונמצא חסר משני השלימיות ומשולל מהם לגמרי וזהו מי שלא נכנס לפרדס כלל · ר"ל בחקירתו המציאות אבל נשאר בפתיות ובסכלות כל ימיו · ואחר שהזכיר שני הקצוות הזכיר האמצעיים ואמר דור טהור בעיניו ומצואתו לא רוחץ · כלומר שהבין אחרו והשתדל שכלו בלמוד עד שחשב שכבר השיג וזהו טהור בעיניו אבל לא הגיע לשלימות לגמרי ולא הודככה חכמתו מן הפסולת שבה ונשארו לו שבושים והטעאות יבא מהם לידי מבוכה וזהו שהציץ ונפגע ואמר אחר כן דור מה רמו עיניו ועפעפיו ינשאו · והוא כאמר לשבח · והוא ענין מה רמו עיניו משל על השיבה וטוב העיון ומלת מה כאמרת דרך הפלגה לשבח כמו מה רב טובך והוא שנכנס בשלום ויצא בשלום · ואמר אחריו דור חרבות שניו ומאכלות מתלעותיו · ומלת מאכלות תקון ממאכלת ומתלעותיו הם השנים הנסות שבצדדי החך · והענין שדבריו חרב חדה והוא כאמר על רוב ההתחכמות עד שהגיע ממנו לעיון כוזב מביא לידי כפירה וזהו שקצץ בנטיעות ולאכול עניים מארץ ואביונים מבני אדם · פירושו שהוא סבה להכסיל האחרים בדעותיו לאכול העניים בדעת הבאים ללמוד מחכמתו · מארץ כלומר שימנעו נכבתיו מנחלת ארץ וענין ועמך כלם צדיקים לעולם ירשו ארץ ונקרא כן להיות מלת ארץ מורה להמון דבר קיים · וכן אביונים מהיות להם שום אדם · ואיפשר לפרש דור מה רמו עיניו על רוב התחכמו' ודור חרבות שניו על תכלית הגלות ולאוד כלומר שבניו חזקות ומחודדות ללעוס כל דבר קשה והוא משל להבנת כל עמוק להיות אלו העקוב למישור והרכסים לבקעה · וקרא ההורסים המתנגדים עניים ואביונים ואמר על העלם שהוא יאכלם בכל פה כלומר שיבלע וישחית דבריהם על המתפלספים התולים אמונתם בעניינים מופתים ולא יאמינו דבר בזולת זה ויתפארו בחכמתם ויבזו לכל זולתם :

הפרשה הרביעית והכונה

כוללת שלשה פסוקים והם · לעלוקה שתי בנות הב הב · עד ויאכלוה בני נשר : כה ענין השפלת העולם האחד ותן וחסרונו ופחיתות ואיך ראוי להשתדל בחיי העולם הבא · ואמר לעלוקה שתי בנות ידוע שהעלוקה היא שרץ שבמים הנקראת סמשוגה והיא מוצצת דם האדם עד שתתמלא ממנו ואחר כן נופלת מתם ומקיאתו · וקרא העולם הזה עלוקה ואמרו שיש לו שתי בנות שאומרות אחת לחברתה הב הב כלומר שכל מה שהאחת נותנת האחת לוקחת והוא ענין שאול ועוצר רחם הוא הלידה המתהוה מן הדבר הנעצר בתוך הרחם ואמר שכל המתחדש מן ההולדה השאול לוקח וכן כל הלחות שהארץ מוספת מן הגשמים והאויר ימשכהו החום והכל משל שהארץ תתחלת מלד הטבע עם ידיעה שהחום יכנס והעולם מתמיד ההויה עם ידיעת ההפסד · ואמר עין תלעג לאב כלומר שהמקיל בכבוד מחזיקו לפחיתות קיומו יקרוה כו' · כי הכל תכלית טוב הסדר להיות איש העולם התחתון הווים נפסדים עם קיום המינים כמו שנודע למבינים · וקרא אם משל לשפע הנמצא בתחתונים מן העליונים · וקרא רבותינו פירשו דרך פשט שאלך הזהירו על פחיתות תאות בני האדם לעניני העולם עם היות אחריתם להפסד קלל הכסף בחיות השורים לאחדת ירושתו · וקרא חכמינו פירשו בקרא תומר ראשון שידוע בו שקבל ארבעה צורות עלוקה והוא מוסך תמיד המציאות להפסד כמשפט

קב ונקי

אל תלשן עבד · מבנין הפעיל וענינו לשון רכילות · והפסוק נאמר על מה שכתוב בתורה אל תסגר עבד אל אדוניו : פן יקללך ואשמת · פן יעניסך ויקללך אותו העבד בעבור שהסגב היזקו ותאשם כלומ' שיחול עליך נזק הקללה היא כי הקללה תעשה רושם במקולל : או יהיה ואשמת סבה שנית כלומר אל תלשן העבד במה שיחטא אל אדוניו פן יקללך מצורף אל זה שתהיה אשם בקניאך לנפסד מדת הרכילות והאכזריות : דור אביו יקלל · עתה הזכיר ארבע דורות שמתנהגים במדות רעות והם נופלים לגהינם · יש מהם דור שאביו יקלל ואת אמו שהיה ראויה לברכה כי גמלתהו מדמה ונחלבה לא יברך : דור טהור · כלומר יש מין אחד מבני אדם שהם מחזיקי' עצמם בחזקת טהורי' ונקיים ועל דרך האמת כשתדקדק בעניניהם תמצאם שהם רשעים גמורים שלא החכו מטינוף מעשיהם שלא עשו תשובה · או יאמר שנראים טהורים מבחוץ ונקרבו ישים אורבו לבו יקבוץ און לו : דור מה רמו עיניו · וילכו בקומה זקופה דרך גאוה ועפעפיו ינשאו למעלה כדרך כל גסי הרוח ומשפילים כל איש ענו ותמיד : דור חרבות · יש דור שהם חרבות שניו כל כך הם שנונות כחרב חדה · ומאכלות הם סכינים כמו ויקח את המאכלת · ומתלעות הם השנים הארוכות שיוצאות לכאן ולכאן · ויש מפרשים שהם השנים הפנימיות ושניו הם השנים החיצונות לאכול עניים · רצה לומר שבני אדם אלה בטבעם כטבע האפעה שהם השונאים המין האנושי ומתכוונים להזיק בכל ענין ואפי' במקום שלא יקבלו תועלת כמו העניים והאביונים : לעלוקה שתי בנות · הכוון שעלוקה היא השרץ המוצץ את הדם ולא תשבע ואמר דרך משל שיש לה שתי בנות דומות לאמם ואומרות לעולם הב הב כמו לאמם שלא תשבענה גם כן · ועוד יש דבר אחר שליש' להם שגלשתם לא תשבענה · ועוד יש דבר רביעי אשר עמהם ארבעה וארבעתם לא אמרו הון כלומר יש לנו די והארבע בנות הם מה שאמר מיד שאול ועוצר רחם וגו' :

מנחת ערב

להוכיחנו שהוא דור כו' רמו עיניו הם הרבים עיני העד' רמים ועפעפי' [illegible] הם כל הנמשכים [illegible] סגיבות העינים [illegible] הגדולים כלם [illegible] המה לבלתי קללותיהם לו יהיה דור שלא [illegible] על כי התקיף [illegible] הרע בפרסיה [illegible] לעניי ארץ להכול [illegible] ולאביונים מהדם [illegible] איפה למה [illegible] אלסינם אלין [illegible] ואומר אליו ירא ה' [illegible] ייקם מהם כי הנה [illegible] לך כי לעלוקה שתי בנות הב הב כו' והוא כי הנה מרז"ל ירא פעל גהינם ידבר ויהיה הענין כי כתי כתות טומאה יהיו נמשכים מגוע נקר' עלוקה והמה נבנות הלוה והן אומרות תמיד הב הב את הבלתי כפרים [illegible] קטיגורי' על בני אדם והם כן [illegible] יהיו שתי בנות הונעים אותם לידון ולא שתהיה גם אתה כאחד מהן מלשין אל הדונם ינקם מהם ולא עוד כי הנה שלום הנה לא תשבענה כו' לומר הנה הוה יתברך דן את עולמו בזה באחד משלשה שפטים ואף על פי כן הרביעית והיא גהנם לא הנית מלהבוע ולומר הב הב כי שלש הנה לא השבענה בעינם האחד שאול והיא שבכל דור לא יעבר [illegible] רבעים בגהרומים ה'ו כי יהיה וזה לא יכסר בעולם [illegible] הומר שאול וכו [illegible] שלא השבענה מגדון נהם כי יש חזרבה לא אמרה הין [illegible] הסתי בנית תוגעות הב הב כאומר ולכן רחם הדור אל [illegible] המסור דין [illegible] כמעשה הב' בנות מהעלוקה הרומזות הב הב ולא אמרה הון על שלשה שפטים רעים אשר בדור [illegible] כהן · וחזר ואמר לא שבעה מים ולא סמך על לא השבענה האמור ויאמר ארץ ממים לך הוא שהיה נראה פעם שימטיר הרבה לא השבע מים והוא הפך המכוין שהוא שלא ישביעה מים כי הם ההי' [illegible] לבלתי הת יבולה וענין לא השבענה הוא שלא תשבענה שלשת הפרטי' [illegible] מלאכות בעולם ואעפ"כ ולא גהינם לא אמרה הין ושמא תאמר וזה העשה ולמה לא למסור דין פן יקללוני והלא הם עוברים פסוק שמע בני מוסר אביך הוא הורה רביו שבשמים ואל תטוש תורת אמך היא תורה שבע"פ שיקרי' אותה מזדי ראשי הדור מה שהבלו פה אל פה ממרע"ה לז"ה אל תחוס כי עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם המדריכו ומלמדו הורה שהדור היה [illegible] שדיו כילד [illegible] והוא בזה כי [illegible] לא ימלט [illegible] ויקרוה [illegible] : שלשה

שלשה המה· וגו׳ והוא במה שאמרו רבותינו ז״ל במדרש על והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו שהראה הקדוש ברוך הוא את יעקב שהיה שרה של בבל עולה ע׳ עוקין ויורד ושרה של מדי נ״כ עוקין ויורד ושרה של יון כו׳ ושר של אומה אחרת עולה ולא ראהו יורד ותמה ואמ׳ לו הוא יתברך אל תירא כי אם יגביה כנשר כו׳ משם אורידהו בו׳ עד כאן : והענין כי קץ נקמת אותה אומה לא נתגלה כד״א כי יום נקם בלבי ליבא לפומא לא גלי ועל כן לא ראה ירידתו ואין ספק כי עם היות שראה את שר בבל עולה ע׳ מדרגות ממדרגות הסולם לא פורש אלינו שהיו ע׳ מה שעלה רק מאשר ראינו אחרי כן נבואת ירמיה לפי מלאת לבבל ע׳ שנה וכן בשאר אמנם קודם הנבואה היא גם שהיה נודע שראהו ליעקב עליית הד׳ מלכיות וירידת הג׳ על פי ההורה באות׳ והנה מלאכי כו׳ לדעת המפרש כך לא היה נודע שיעור העליין לנו עד כאמר על פי ירמי׳ ואחר כך למפרע ידענו כי השיעור שראה יעקב ע׳ היה ונבא אל הביאור אמ׳ שלמה שלשה המה נפלאו ממני כלו׳ ממני נסתרו ולא מזולתי כי ליעקב נגלו גם שלא נגלה לו הרביעי׳ כי הנבי כל הד׳ לא ידעתים והן דרך הנשר הוא הנשר הגדול נ״כ העתיד למשול על ישראל לא ידעתי דרכו עד כמה עוקין הוא הולך ועולה וכן דרך נחש הוא שורש עמלק המהלך תמיד על הצור הוא אבן ישראל נפלא ממני הילוכו וכן יון אשר לו דרך אניה בלב ים שנכנס אל לב ותוכיות הכל הוא ב״ה וגם בתוכיות עיקרי מצות התורה ג״כ נסתרה דרכו ממני עד היכן יד דרך שליטתו וכן דרך גבר בעלמה הוא עמלק אשר כעבית שליטתו על ישראל דבר טבעי כדרך גבר לשבול בעלמה כי כן שליטתו ארוכה ובלתי נגלית רק ליעק׳ שידע האחרי׳ ושמה תאמר ומה זה היה שנשתנ׳ גלות השיל הזה שנעלם נקמת מפלת עמלק ויום נקם בלבו יה׳ עד התייחס המושל עלינו כגבי׳ בעלמה אל תתמה כי הלא כן דרך אשה מנאפת כדרך שהיה לעלמא הנז׳ הם הגולים בגלות הד׳ והוא כי ישראל בהעותנו מתחת ה׳ אלהינו בגלות השיל הזה היה נאופינו ועונכו כאשה שאכלה ומחתה פיה ואמרה וכו׳ כן אנו היתה שנאת חנם בתוכנו ואמרנו לא פעלנו און מסתירים השנאה על כן כנגד מדה זו נתנני ה׳ בידי מי שהוא מושל עלינו כדרך גבר בעלמה אשר הוא בלתי נרגש ועושה רושם נסתר מהלכו ויום נקם בלבו יתברך כאשר הית׳ השנא׳ בלבנו ועכ״ז לא נתייאש מן הרחמים חלילה כי הלא תחת שלש רגזה ארץ והתקוממה להם עד שנפלו הם שלשה מלכות ותחת ד׳ עם שתשולין

יותר

ישבע מלך טבעו כי תמיד יבקש ההריון וכן הארץ לא שבעה מים לזון הצמחים כי אם ימטר עליה תצטרך אחר זה למטר וזה תמיד לא יכלה או ירלה בזה והוא יותר נכון כי תמיד יתהוו המים בבטנה לא יסירו מלאחוות במקורותיה ואולם הד׳ היא היותר דומה לזה העניין המשל ולזה הבדילה מהשאר והיא האש שלא אמרה הון כל מה שיתמיד להמצא אצלו מה שזמנ׳ שיבער בו האש וכן העניין באלו הדעות הנפסדות אשר יקרו מפני הצלות בדעות כי הם לא יסורו מלהשחית האנשים כל מה שהתמיד להמצא חסר דעת יתכן שיטעה בהם : עין תלעג לאב · ואחר שהשלים זה המשל שב להמשיל שנית על הטובה בכוונות התורה מצד הקלות בה והו׳ אשר המשיל בדור אשר אביו קלל ואת אמו לא יברך ואמר כי עין הלב שתלעג לאב והו׳ התורה ותבוז לקבוץ האם והי׳ ג״כ דברי התורה שלא ייטיב העיון במה שיתחייב מדבר דבר מדבריה ומקבץ דבריה והסדר שלהם קנתם עם קלת עד שיהיה זה סבה אל שיטעה בכוונותיו יקבו העין ההוא העיפות הדורסים הממהרים לבא אליה בקלות ר״ל שפתאום יבא אידו כמו שהעיר באמרו פן יקללך ואשמת אמר משל על זה העניין מהקל בדברי התורה עד שיטעה בדבריה שלא יורגש בתורה אי זה הדרך עבר בה שהביאוהו אל זה הטעות : ג׳ המה נפלאו ממני דרכיה׳ והיכס מסתירים רושם בדרך ההוא · וד׳ הם שלא ידעתים והנה הד׳ יהיה ממנו רושם מבוכה ואם לא נודע יהרחשין הוא דרך הנשר באויר שלא יוכר באויר רושם מהדרך ההוא ודרכו לטרוף טרף · והשני הוא דרך נחש עלי צור ולא יוכר בסלע ההוא דרכו אשר דרך בה אך תכלית דרכו להשחית ולהזיק כמנהג הנחש · והשלישי הוא דרך אניה בלב ים שלא יודע אי זה דרך עברה האניה שטבעה בים · והרביעי הוא דרך גבר בעלמה שהיא בתול׳ שלא יוכר בה אך היא נפחית מגל׳ הדרך ההוא בזה המשגל המגונה עד שתשוב זאת העלמה מגונה בעיניו אשר היתה חביבה ויקרה בעיניו וכן העניין במי שדרך במקירותיו בדברי התורה זה מנהג׳ החסר כי הוא ימצא בהם בזה האופן המגונה דברים מגונים תשוב להיות אללו מגונה תחת אשר היתה יקרה : כן דרך אשה · ולזה המשיל זאת העלמה לאשה מנאפת והיא גם כן דרכה שתנאף ותקנח הערוה ואמר׳ לא פעלתי און ואמר עוד משל על מי שיכנס סוד וכזב בעיונו :

תחת

וְאַרְבַּע דְּלָא אָמְרָן מִסְתָּא׃ שְׁיוֹל וְאַחְדַת רַחְמֵי וְאַרְעָא לָא שָׂבְעָא מַיָּא וְנוּרָא לָא אָמְרָה מִסְתָּא׃ עַיְנָא דְּמַצְרְיָא לְאַב וְשַׁטְיָא קַשִּׁישׁוּתָא דְּאִימָּא נִיחַצְּוּנֵיהּ עוּרְבָא דְנַחְלָא׃
תְּלַת אִינוּן דִּגְנִיזָן מִנִּי וְאַרְבַּע דְּלָא יְדַעִית אִינוּן׃ אָרְחָא דְנִשְׁרָא בִּשְׁמַיָּא וְאוֹרְחֵיהּ דְּחִוְיָא עַל שׁוּעָא וְאוֹרְחָא דְּאִילְפָא בְּלִבֵּיהּ דְּיַמָּא וְאָרְחָא דְגַבְרָא בְּעוּלֵימְתָא׃ הֵיכְנָא אוֹרְחָא דְּאִתְּתָא נַיֵּירְתָּא אָכְלָה וּמְכַפְּרָה פּוּמָהּ וְאָמְרָה לָא עֲבָדִית מִדַּעַם דְּעָאתָא׃

תחות

אַרְבַּע לֹא־אָמְרוּ הוֹן׃ שְׁאוֹל וְעֹצֶר רָחַם ה׳ ב׳ אֶרֶץ לֹא־שָׂבְעָה מַּיִם וְאֵשׁ לֹא־אָמְרָה הוֹן׃ ל׳ ותס׳ עַיִן ׀ תִּלְעַג לְאָב וְתָבוּז ל׳ ג׳ לִיקְּהַת־אֵם יִקְּרוּהָ עֹרְבֵי־נַחַל וְיֹאכְלוּהָ בְנֵי־נָשֶׁר׃
שְׁלֹשָׁה הֵמָּה נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי ג׳בסי׳ עה ק׳ וְאַרְבָּע לֹא ל׳ ד׳ פסו׳ דמיין יְדַעְתִּים׃ דֶּרֶךְ הַנֶּשֶׁר ׀ בַּשָּׁמַיִם ג׳ דֶּרֶךְ נָחָשׁ עֲלֵי צוּר דֶּרֶךְ־אֳנִיָּה בְלֶב־יָם וְדֶרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה׃ כֵּן ׀ דֶּרֶךְ ל׳ וחד האשה המנאפת · ל׳ אִשָּׁה מְנָאָפֶת אָכְלָה וּמָחֲתָה פִיהָ וְאָמְרָה לֹא־פָעַלְתִּי אָוֶן׃

תחת

מים ג׳ פתחין באתנחתא ובסוף פסוק וסימ׳ באנו באש ובמים · ישם נהרות למדבר · ארץ לא שבעה מים · וסימ׳ בלשון ארמי מדברא ונורא גהנם · וב׳ זקפין קמצין וסימ׳ ארץ נחלי מים · יבשו אפיקי מים · ובלשון ארמי סימ׳ נחליא יבשין וכל אסף דכו׳ במ״ג פתחין וסי׳ דמסרי בריש : כלב ים ד׳ וסי׳ קפאו תהמת · והיית כשכב בלב ים · ותכבד מאד בלב ים · דרך אניה בלב ים :

עוכר רחם · תשמיש · ליקהת אם · לקמטים הנקבצים ונקהי׳ בפני אמו · לשון יקהת עמים קבוצת עמים והי״וד יסוד כמו יפעת ויעלת חן · יקרוה לשון תנקר · נקרת הנזיר פור״ייר בלע״ז · יבא העורב שהוא אכזרי על בניו ויקרוה ולא יתכלכלה. ולא יהנה בה · ויבא נשר שהוא רחמני על בניו ויאכלנה ויהנה בה · העורב האכזרי הוא כמו שנ׳ לבני עורב אשר יקראו והנשר רחמני שנאמר ישאהו על אברתו: נפלאו ממני · נכסו משכלכו מעיני ואיני יודע להיכן הלכו שממהרין להסתר מן העין : ומחתה כופה פיה למטה כדכתיב כאשר ימחה הצלחת מחה והפך על פניה · אכלה · לשון נקיה דבר הכתוב :

ליקהת ל׳ יוחד לא יקהת עמי׳

שממית

אבן עזרא

שאול · שישליכו בו הדור המקלל וימותו בלא עתם כענין מקלל אביו ואמו מות יומת · ועוצר רחם שיעצור הרח׳ פה הבטן ולא יולידו בעבור הדור שלא רוחץ מטומאת זנות ושלא יהיה לו בני׳ ולא יהיה לו זרע · וארץ לא תשבע מים באין מטר ויבשו זרועיה ויהיו מושפלי׳ הגאים והרמי׳ ברעב · ואש היא היורדת מן השמים לאכול הדור האוכלים העניים ועושקים האביונים כאש שירדה עליהם בימי אליהו וכן ותצא אש מלפני יי׳ או האש רמז לחום המביים כאש ולא ירד גשם. והזכיר האב והאם פעם שנית כי זה הדור הלועג והמקלל רע מהג׳ דורות ועין שתלעג לאב המוסר אותו ותבוז לחברת אם המיסרת אותו יהיה חלל ויקרו עיניו עורבי נחל שאין מרחמין על בניהן ולא יאסוף לקבור׳ כי המכבד אותם יאריכון ימין · בני נשר שירחמו על אבותם ובניהם : שלשה · דרך : כן · ג׳ דבקים · נפלאו נעלמו · ומחתה מן ממיתי כעב וכן הפי׳ ד׳ הם שנפלאו ממני ולא ידעתי אותם בחכמתי · הנשר לא אדע איך הוא מעופף ברקיע באויר השמים והוא לא ידע אנה ינוח על הארץ · ודרך נחש איך יתכן ללכת על סלע בלי רגלים ואינו יודע באי זה מקום יוכל לנוח · ודרך אניה בלב ים המסתכנת לעבור בלב ים ולא תדע לאי זה מחוז יוליכנה הרוח · בעלמה בזנותו עמה שלא יירא מהשם בעברו על מצות לא תנאף ולא יתבונן סופו · ג״כ דרך אשה מנאפת למה לא תירא מהשם כי הנשים בכלל האנשים וכאשר אכלה ומחתה מאכל מפיה כדי שלא תדע שאכלה כן תזנה ותכחש ואמר׳ לא פעלתי און והאל׳ ראוי להשחר ממנה · פ״א דרך הנשר שלא יעזוב אחריו דרך שיראה אדם מאין עבר וכן כלם אשה מנאפת יכול בעלה מכסה דבר בשתים ואחר בשלש ואחר בארבע :

תחת

ר׳ מנחם המאירי

כמשפט העלוקה ושתי בנותיו הם הויה והפסק והם אומרו׳ תמיד הב הב שלא תפסוק תאותם אבל ההוה כמכד והנפסד מתהווה תמיד · ואמר כי הם כדמות הדברים שאינם שבעית לעולם והם השאול ר״ל הקבר שלא תחסר תאותו וכן עוכר הרחם הלידה והמשך התולדת תמיד · והארץ למים לצורך הצמיחה וכן האש ר״ל חום האש לצורך הצמיחה גם כן · ולקח ענין שאול להפסד והאחדות להויה כי עוכר רחם פירושו הדבר הנעצר בתוך הרחם להתהוות שם · וכן המים והחום סבת הצמיחה · ומה שאמר ארבע לא אמרו הון פי׳ השלש שאמר ועיד הרביעית מן השלש דרך לאות כלשון בני אדם · וענין הון מורה על רבוי הממון והוא כאלו לא אמרו הרבה או די׳ ויש מפרשים שחלק הרביעית מן השלש דרך התרחבות להיו׳ פעולתה יותר נראית ואמרו שלש הנה לא תשבענ׳ פירושו אלו השתי הנעת שבתם שלש והם הקור והלחות והייבש והרביעית היא החום שאע״פ שהקור והחום פועלים והלחות והיובש נפעלים עקר הפעולה לחום מפני שגדרו לקבץ הדומים ולהפריד הבלתי דומים כענין בצירוף הכסף שיבדיל הסיגים ויחבר החלקים הזכים׳ והקור מקבץ דומים ובלתי דומים כקפיאת השלג והטיט · ויש מפרשים שתי בנות שני מיני ההויה המרגשת והאין מרגשת וכל אחת כוללת שני מינין האין מרגשת כולל הדומם והצומח · והמרגשת כוללת החי בלתי מדבר והמדבר וכן יש שמוסיפין לפי׳ זה שלש הנה על שלשת מיני ההויו׳ הבלתי שלימות והם הדומם והצומח והמרגיש והרביעית המדבר שהכוונה אליה · ואמר אחר כן אחר שכונת השלימות

אבן יחייא

שאול וגומר ספר שמות הד׳ פיות הנז׳ מנהיגים והנה הראשון נקרא שאול והוא מוכן לדור אביו יקלל · והב׳ נקרא עוצר רחם להיותם נעצרים עם הרשעים ונחנקים כעוכר הנחנק בעוצר לחם והוא מוכן לדור טהור בעיניו שנחנק בלבם מחשבת הרעה · והג׳ נקרא ארץ לא שבעה מים מפני היובש שלה משרפת האש והוא מוכן לדור מה רמו עיניו והד׳ נקרא אש לא אמרה הון כי היא כלה אש לאכול הדור שחרבות שיניו וגומר לאכול עניים וגומר כאש ונפרית מסדום ועמורה על כי יד עני ואביון לא החזיקו · עין וגומר אמר כי אף שהד׳ דורות מהרשעים הנז׳ מוכן עונשם בעולם הבא · הנה הדור הראשון שאביו יקלל וגומר גם ענשו יענש בעולם הזה וזה להיותו אכזרי שלא ירחם על הוריו ויקללם ויבזם מה שלכן יבא לבזות בתורה אשר הורוהו ולא יאמין בקבלתם ויכפור במלכו ובאלהיו ובמכעים ממנו דרכי התשובה כי אין לו מה שילמדהו מה שאחר הדורות יש תקוה מה להם אם ישובו מרשעתם וזהו אומרו העין אשר ליעג לאב ותבוז ליקהת אם · כשיקהו שניה על דאגתה מרוע מעלליו יקרוה עורבי נחל האכזרים לבניהם · כדרכם לנקר עיני הפגרים מתים ויבוא אכזרי ויענש על ידי האכזרי ויאכלוה בני נשר המרחפת על בניו · ועל גוזליו ירחף ויפרוש כנפיו יקחהו · כי לא יזכה העורב האכזרי לאכול העין אשר נקר מהאכזרי אבל יהיה מוכן לאכילת הרחמן והוא משל כי האכזרי הלז המרבה הונו בנשך לעניים ובתרבית לחונן דלים יקבצנו ולבן יכבד אב ועבד אדוניו · שלשה וגומר השלשה פיות מנהיגים הנזכר המה נפלאו ונעלמו ממני והרביעית עמם גם לא ידעתים · וכנגד הכת הנקרא אש לא אמרה הון אמר שנעלם ממנו כאשר הוא נעלם מהאנשים דרך הנשר בשמים עד אבל יסוד האש כי אף שבעופפו יעשה רושם באויר הנה לא יתמיד הרושם ההוא רק כמו רגע · וכנגד הכת הנקרא שאול תחתית אמר שנעלם ממנו כאשר הוא נעלם מהאנשים דרך הנחש עלי צור כי לא ישאר רושם מהליכתו היא על הציר ההוא לקושיו · וכנגד הכת הנקרא ארץ לא שבעה מים אמר שנעלם ממנו כאשר הוא נעלם מהאנשים גם כן דרך האניה בלב ים כי אף שברוכה במרחפות הרוח יבקעו המים הנה אחרי עוברה תכף יתפשטו המים ולא יוכל שום רושם מהדרך ההוא · וכנגד הכת הנקרא עוצר רחם אמר שנעלם ממנו כאשר נעלם מהאנשים דרך הגבר הבחור כשיבעול העלמה הבעולה כי להיותה בעולה בשכבר לא יוכר בה שום רושם מבעולת הבחור ההוא מה שיוכר אם היתה בתולה · והנה שם עלמה הוא הפכי לשם בתולה ולא יורה זה על אשר יורה זה כדעת אשר אין להם לב והראיה אומרו שאול על דוד בן מי זה העלם להיותו זכר כנגד סימני הבתולים · כן וגומר בא להביא ראיה לאומרו היותו נמנע ידיעת דרך גבר בעלמה · כי כן הוא דרך האשה מנאפת כי אכלה והוא משל לבעילה ומחתה וקנחה פיה של מטה ואמרה לא פעלתי און להיותו נמנע ידיעת דרך הגבר שהלך בה בבעילתו · תחת וגומר אמר כי בסבוב שלשה כתות אנשים תרגז הארץ והוא הנביאים הנזכר לעיל ותחת ארבע לא יוכל שאת ויכלכם שאול תיים :

תחת

קב ונקי

שאול ועוצר רחם · הודיע כי השאול והוא הקבר לא ישבע לעולם מפגרים · וכן האשה שעצר הש״י בעד רחמה ולא תקבל ההריון לא תשבע לעולם מהזדווג עם איש להתאותה שיהיה לה זרע אנשים · גם אפשר שקרא החכם בזה ההויה וההפסד שאול ועוצר רחם · וקרא ההפסד שאול לפי שמדרכו להפסיד ההוית וקרא עוצר רחם ההויה לפי שדומה לענין הילדה · ואמר כי ההויה וההפסד לא ישבעו לעולם ולא ישנו פעולתם כי הם חוזרים חלילה לעולם ותהיה ההפסד סבת ההויה · וההויה סבת ההפסד : ארץ לא שבעה מים · רמז אל השתנות היסודות מזה אל זה שהוא סבת ההויה וההפסד ויסוד הארץ לא ישבע לעולם מהתהפך קצת מן המים אל העפר · ואש לא אמרה הון · ר״ל יסוד האש שהוא היסוד העליון לא יאמר לעולם די ויש לנו הרבה בעת שיתהפך חלק מחלקי האויר העליון אל האש · ויש מפרשים פסוק זה מקושר עם הפסוקים של מעלה אמר לעלוקה בעבור הדרך המעוות שמעוותים אותה הארבעה דורו׳ האמורים למעלה היו נולדים בעולם עניינים ותולדות ארבעה אשר בם ידינם האל כרוע מעלליהם · ועלוקה מלה הפוכה מגזירת משפט מעוקל · והענין הראשון שאול שירדו אליה הדור המקלל וימותו בלא עתם כענין ומקלל אביו וגומר · ועוצר רחם שיעצור הרחם פרי הבטן ולא ילד · כענין כי עצור עצר ה׳ בעבור הדור שלא רוחץ מטומאת זנותו ולא יהיו לו בנים ולא ישאר לו זרע והיה מהרה גדולה בעולם : וארץ לא שבעה מים · שלא ירד עליה גשמים ויבשו הזרעים ויהיו הדור אשר רמו עיניו נשפלים ומתים ברעב : ואש · היורדת מן השמים ותאכל הדור האוכל העניים : עין תלעג · העין אשר תלעג למצות האב ותבוז לקמטים הנקבצים ונקרים בפני אמו · הן לבזוי האם יקרה עורבי נחל ולא יהנה ממנה · ויבא הנשר שהוא רחמני על בניו ויאכלנה ויהנה ממנה העורב אכזרי שנאמר לבני עורב אשר יקראו · ונשר רחמני שנאמר ישאהו על אברתו : שלשה המה נפלאו ממני · פי׳ נעלמו : וארבעה לא ידעתים · בחכמתו · ר״ל אם תחבר עמהם דבר רביעי יהיו ארבעה : דרך הנשר · והוא הדין לשאר העופות שלא יניחו רושם באויר שיוכר אחר שיעבור בו · ולקח הנשר בעבור שיגביה לעוף ויעלם מן האדם הדרך אשר יעוף בו : דרך נחש על הצור · לא יעשה רושם שיוכל האדם לכוין מקום הליכתו והוא הדין לכל אחד מבעלי חיים הקיננים אשר לא יעשו רושם · ולקח הנחש לשתי סבות האחת לפי שאינו דורך ברגלים שעושים רושם בפרסות כמו בשאר בעלי חיים · שנית להיות הליכתו מעוקלת בלתי ישרה שהיא סבה גם כן שלא יוכל האדם לכוין תכונת הליכתו · דרך אניה · בעת שתלך על פני המים אעפ״י שעושה רושם גדול אחריה מ״מ אחר שעה יתפשטו המים ולא ישאר בהם רושם והנה אלה השלשה עניינים אין סכל שיבקשם אבל כוונתו כי כמו שנעלמו העניינים האלה מעיני האדם כן הרביעי נעלם שהוא דבר רחוק להכיר דרך גבר באשה כשלא תהיה בתולה וכשיכוונו שניהם להעלים הענין יהיה רחוק להכיר לפי שלא יעשה בה רושם יוכר אחר שעה ולפי׳ סמך כן דרך אשה מנאפת כלומר כהעלם הדברים הנזכרים כן העלם מעשה אשה המנאפת שאוכלה ר״ל מנאפת ומקנחת פיה של מטה ואחר זה תוכל לומר לא פעלתי און · ומודיענו בזה כי הנשים תוכלנה לזנות תחת בעליהן בסתר ותוכלנה להעלים זנותן וגם רמזו בזה לעניינים נעלמים :

תחת

רלבג

תחת ג׳ · כי תחת שלש חרדה ותחת ד׳ לא תוכל לסבול הא׳ הוא תחת עבד כי ימלוך כי אינו ראוי למלוך כמו שאין ראוי למלוך הכזב והשוא ויגיע אל הסכל אך ראוי שידחה ויוסר ויגיע אל הסכל האמת לבדו והנה השקר הוא כמו עבד ומשרת למלאכת האמת והב׳ הוא תחת האיש הנבל המרדף חברת הרקים כי ישבע לחם כי אינו ראוי לכך כי דרכו זאת ראוי שתביאהו אל הדלות והעוני עד שיחסר לו לחם ושמלה כאמרו ומרדף רקים ישבע ריש מפני שאינו עוסק בישובו של עול׳ וכן הענין בשוא ודבר כזב שאינו מישובו של עולם אבל הם דברים בלתי נמצאים והשלישי תחת שנואה כי תבעל כי אין ראוי שיתחבר האדם אל האשה שהיא שנואה לו וכן הענין בחבור שוא ודבר כזב אל הסכל כי הם שנואים אל הסכל והד׳ תחת שפחה כי תירש גבירתה ותשוב הגברת משרתת לה כן הענין בשוא ודבר כזב עם הסכל כי הדעת הכוזבת היא כמו שפחה ומשרתת אל האמתי׳ כמו שזכרנו והיה ראוי שינהל הסכל הדעת האמתית ושפחתה תוציאנה מהחברה עם הסכל ובכאן הפסד אחר לסכל בשוא ודבר כזב ועליו ידמה גם כן שאמר ושפחה כי תירש גבירת׳ והוא שכבר ביארנו בראשון מספר מלחמות יי׳ שההצלחה תהיה לסכל במושכלו׳ הרבות אשר השיג מהלך שהם בו אחד ויקרה מהתערב המושכל הכוזב במושכלות האמתיו׳ שההי׳ כורת ההתאחדות המגעת מכללות המושכלו׳ דבר שהיו כן ויפסד בזה זאת ההצלחה הנפלאה המגע׳ לו מהמושכלות במה שהם אחת וזה עיון נפלא מאד ועמוק והוא מבואר מאד מתה שביארנו מהלו העיונות בא׳ מספר מלחמות יי׳ והאמר עוד מתמשל על העשיר בדעת שיתחכם יותר שני משלים במשל הראשון באר שהחכמ׳ היא מתה שראוי שיהיה אליו הקוטן : ארבעה · ואמר שארבעה הם קטני ארץ והם חכמים מחוכמים ביאור על שאר הבעלי חיים להורות כי החכם צריך שיהיה קטן בעיניו ולזה ראוי שיירא מחקור בדברים הגדולים אשר אין דרך לו להכנס ובזה יתמר מההריסה להתחכם יותר מהראוי לו כי יכיר שפלותו ושדעתו קצרה להשיג זה הראשון הם הנמלים שהם עם לא עז ביחס אל שאר ב״ח ואף על פי שהם תקיפים ביחס גודל גופם כי הם נושאים בפיהם כפלים רבים ממשקלם והם מתחכמים להמציא הצריך להם מזון בקיץ והוא עת אשר ימצא בו להם וזה ממה שיישיר החכם שלא ישתדל בחקיר׳ כי אם בעת שיתכן לו כל שכן שאין ראוי שיתחיל בחקירה שלא יתכן שתמצא בעת מהעתים וכבר זכר שלמה במה שקדם אופן חכמת הנמלים במה שיכינו בקיץ לחמם כאמרו לך אל נמלה עצל השני הם שפנים שהם עם לא עצום ובחרו לשום בסלע ביתם ובמקום חזק משכנם וזאת גם כן הערה שלא יעמיק אדם לחקור רק במה שיש לו תוקף וחכמה להשיג אמתתו לא במה שיהיה מרמס לכל חולק יבא ויחלוק עליו כי אין לו טענה ראויה ידחהו בה מעליו :

מלך

תַּחַת שָׁלוֹשׁ רָגְזָה אֶרֶץ וְתַחַת אַרְבַּע
לֹא־תוּכַל שְׂאֵת׃ תַּחַת עֶבֶד כִּי־יִמְלוֹךְ ד׳ מל׳ בליש׳
וְנָבָל כִּי יִשְׂבַּע־לָחֶם׃ תַּחַת שְׂנוּאָה
כִּי תִבָּעֵל וְשִׁפְחָה כִּי־תִירַשׁ גְּבִרְתָּהּ׃
אַרְבָּעָה הֵם קְטַנֵּי־
אָרֶץ וְהֵמָּה חֲכָמִים מְחֻכָּמִים׃
כה הַנְּמָלִים עַם לֹא־עָז וַיָּכִינוּ בַקַּיִץ
לַחְמָם׃ שְׁפַנִּים עַם לֹא־עָצוּם וַיָּשִׂימוּ ל׳ וחד לבפנים
בַסֶּלַע בֵּיתָם׃

מלך

תְּחוֹת תְּלָת רְגַזָא אַרְעָא וּתְחוֹת
אַרְבַּע לָא יָכִיל לְמִסְבְּרָא׃ תְּחוֹת
עַבְדָּא כַּד נִמְלִיךְ וְטַפְשָׁא יִשְׂבַּע
לַחְמָא׃ דִּתְחוֹת שְׂנוּאֲתָא דְּהָוְיָא
לְגַבְרָא וְאַמְתָא דְּיָרְתָה לְרִבּוֹנְתָא׃
אַרְבְּעָא אִנּוּן דִּזְעִירִין בְּאַרְעָא וְהִנּוּן
חַכִּימִין וּמְחַכְּמִין׃ שׁוּמְשְׁמָנֵי לָא
עֲשִׁין עַמְהוֹן וּמְתַקְנִין בְּקַיְטָא
מֵיכַלְהוֹן׃ וְחַגְסֵי דְעַמְהוֹן לָא תַקִּיף
וְעָבְדִין לְהוֹן בֵּיתָא בְּקַנְיָא׃

וקמצי

ימלוך ד׳ מ״ל בליש׳ וסי׳ ואדניה בן חגית מתנשא · ועתה דנה ארניה מלך · כי מלוך תמלוך וקמה בידך · ובחמה שפוכה אמלוך · תחת עבד כי ימלוך :

אבן עזרא

תחת · בעבור רגז הארץ רמז לעם הארץ : תחת עבד · שהמליכו העם עליהם בעבור חטאים ואינו מרחם על משלו ירגזו העם · ונבל בהיות שבע ומושל בעבור פשעם · ותחת אשה כאשר היא בעולה כי תשנא את שונאים שמאסוה ולא יכילוה על כן יפחדו ויתכן שנבעלה בעבור עון שונאיה · ושפחה שהיא יורשת גבירתה ומושלת עליה בגלל פשע הגברת על כן ראוי לאדם להשמר מעון ולא ימשלו הנבזים על הנכבדים : ארבעה · חמשה פסוקים דבקי׳ · קטנים קטנים מן הנבראים בארץ · מחוכמי׳ והשם החכימם לעשות כן : לא עז · שאין כח בהם · ויכינו מאכלם כפי יכלתם : לא עצום · עצמו רב כמו וירבו ויעצמו · בסלע ביתם להסתר שם :

מוכן

אבן יחייא

תחת ונומר הא׳ תחת עבד שהוא ממזג רע ותכונה רעה כי ימליך ויהרוג את אדניו המלך וימליך תחתיו בחוקה כאשר עשה הורודוס העבד שהרג הורקנוס המלך אדוניו ויאבד את כל זרע המלוכ׳ · והב׳ תחת נבל הכלי שיד עני ואביון לא החזיק וילמד לטרוף טרף ואדם אכל ונזל וחמס · ועם כל זה זכה לשבוע לחם בעולם הזה וליהנות מעשרו · וכל זה הוא לרע לו כדי לקבל שכרו מפעול׳ טובה שעשה בעולם הזה ויאבד כל חלקו שבעולם הבא · תחת ונומר והג׳ תחת שנואה כי תבעל שהיא האשת יפת תאר שנותה התורה וגלחה את ראשה ועשת׳ את צפרניה כדי שתתגנה על היהודי וישלחה לנפשה ויאהוב את אהובתו הישראלית · וכאשר יהיה ההפך כי תבעל השנואה ולא האהובה מהיהודי ההוא תרגז הנהיגס עליו כי יוליד בנים בלתי הגונים בנים סוררים ומורדים · והד׳ ושפחה כי תירש גבירתה שבמותה יקחה אדוניה לאשה תחת גבירתה · והוא לא כן עשה בבזותו אשתו הטהורה אשר מתה · ארבעה ונומר ד׳ מינים הם היותר קטנים שבארץ ועם כל קטנותם הם חכמים מחוכמים בטבעם : הנמלים ונומר עם לא עז ועם כל זה יש להם הזריזות והם מכיני׳ בקיץ לחמם · וכן ראוי לבני האדם להיות זריזים להכין די סיפוקם וזה באמונה וביושר · שפנים ונומר השפנים הם עם לא עצום ולכן מפני פחדם מזולתם ישימו בסלע ביתם · וכן ראוי לבני האדם להשגב בביתם ולהיות נשמרים שלא יוזקו מזולתם ולבקש בית מנוס ביום צרה שהוא ה׳ שהוא מגדל ומשגב ומפלט ביום צרה לבוטחים בו :

מלך

ר׳ מנחם המאירי

המציאות כלו הוא על זה האחרון הנקרא אב אוי למכיחו בשביל עסקו באחרו׳ ויעד לעין הלועג׳ לאב ר״ל שהשתדלותו בו חלום ודרך ערלי דומה לדרך לעג · ותבוז ליקהת אם ר״ל לקבץ חכמים שהם נקראים אם לטוב הנהגתם יהיה עיונו כוזב ומתעוקף ועל זה אמר יקרוה עורבי נחל והזכיר נחל על שם נחל נובע מקור חכמה ור״ל המכשולות והטעאות המצויין בלימוד לגוי שלוחה תמיד יחשיכו עיונו כאלו נקרו עיני שכלו ויתעופפו רעיוניו כאלו אכלוהו בני נשר ועיפפו עמו · ויש מפרשים עין תלעג לאב לאותם המציאות שהוא פועל הזב ותבוז ליקהת אם להרכבת החומר ובדרך פשט יש מפרשים ליקהת אם להרכבת החומר לזקנת האם · ושם יקהת על שם קבוץ הקמטים והוא בדרך אל תבוז כי זקנה אמך · ובדרש עלוקה זה גיהנם שתי בנות רשעים וצבועים שאול שאין לו תקומה כנגד רשע · עוצר רחם כנגד לידה שיש לה רפוא׳ אחר יצירת הולד כנגד ציבוריים :

הפרשה החמישית

כוללת שלשה פסוקים והם · שלשה המה נפלאו ממני עד · ואמרה לא פעלתי און :

והבונה גם כן לפתיות זה המציאות · ואמר שלשה המה נפלאו ממני ר״ל שהוא מתעלה עליהם והזכיר דברים שעניינם חולף באין שום אות ניכר שעובר העובר שם והזכיר הנשר שאין עברו באויר ניכר כי שמים הנה פירושו באויר וכן פסיעת הנחש על הצור שעם היות המקום קשה והלכו חלוק להיות דרך הנחש על גחון לא יוכר מקום עברו · וכן אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה שכבר נתעקרו בתוליה ואין שום רושם ככר בה · ואחר אחר זה כן דרך אשה מנאפת · ואמר אכלה ומחתה פיה דרך נקיות הלשון ומחתה לשון קינות ושרשו מחה מענין כי מחה אמחה כי הקנות מעביר הדבר ומוחה אותו · ולפי הנגלה רמז לענין האשה שאין אדם שליט בה · אבל לפי הנמשך דבר על ארבעה יסודות והנשר רמז לאויר שתנועתו קלה למעלה ונבוה למעלה מכולם · והנחש ליסוד העפר כי עפר לחמו · ולב ים רמז למים · ודרך גבר בעלמה רמז לרוח · כי הרוח מושאל לתאוה · והחומר המורכב מהם נקרא מנאפת שהיא ממירה תמיד איש באיש וכמו שנקרא החומר בראש הספר הזה אשת איש זונה כמו שפירשנו שם · ורמז על מהירות חלוף האישים והעתדים עד שנראה במעט רגע כאלו לא היה והלף הזמן ואבד בלי הרגש ונפלא על היות האדם בלתי מרגיש למהירות חלופו וכי ימיו כצל עובר עד שישים השתדלותו להשלים עצמו למען יהיה קיומו לעולם ויחי עוד לנצח · ויש מפרשים שבא על פתיות מדרגות הלמוד ואמר דרך נשר בשמים על רוב התחכמות לחקור במה שלא יושג או שיבקש מופת על המקובלות שמבקש לעוף · יותר אבל מינו כנשר בין העופות ונפלא איך לא יירא מזה והנה גם הפילוסוף אמר על זה שהוא כמהלך בקורה צרה עומדת במקום גבוה · ודרך נחש עלי צור קרא החומר המשתכם לפתויי ההטעאות ונמנע עלותו על צור החכמות · ודרך אניה רומז על כפרד הידיעה שהולך באין שכל כאניה שאין שכל במהלכה אלא עצמה שהמות קרובה בו כהולך באניה · שאין בינו ובין המות רק לוח של עץ וכן זה רק תחילת הגוף ורוח עברה בו ואיננו · ודרך גבר בעלמה · רמז על הנמשך אחר הכלות גופו · והנה בכאן ארבע חלוקות רוב התחכמות והנה הוא הנשר או מיעוט התחכמות והיא אניה או ידיעה מעורבבת אלא עצמה בהטעאות והוא הנחש כי כל דבר מפתה ומדיח · יקרא נחש על הנחש הקדום המסית את חוה וידיעה מעורבבת · אלא וזולתה בעירוב סיגי ההבלות ועסקי העולם ואחר שכולם חולפים · ואובדים ונפלא על היותו האדם בלתי נשמר מהם עם היות בידו הבחירה · ואולי ייחד הרביעית להיותה · מכשלה יותר מכלם ואיפשר שלשון · נפלאו בא מענין העלמה מגזרת כי יפלא ממך · דבר כלומר שרמז שכלם מוכנו אליה האותות יש בין הצורה ובין החומר עד שתחול הצורה בו ורמז בדרך נשר בשמים על הצורה השמימיות ובדרך נחש עלי צור הצורה הראשונה שקבלוה היסודות שהיא כוללת צורת כל בלתי מרגיש כדוממים והצמחים ובדרך אניה · בלב ים על צורת החי הבלתי מדבר ובדרך גבר בעלמה הצורה השכלית הנאה בחומר האנושי :

הפרשה הששית

והיא כוללת שלשה פסוקים והם תחת שלש רגזה ארץ · עד ושפחה כי תירש גבירתה · והיא נמשכת גם כן לענין שזכרנו לרמוז שכל הרעות המגיעות בעו׳ לם אשר הארץ רוגזת עליהם ר״ל שעליהם תולד מבוכה בלבבות הם אלה אמשלת האומר וקראו עבד ונבל ושנואה ושפחה והוא אמרו תחת עבד כי ימלוך להכריע היצרים תחתיו · ונבל כי ישבע לחם לומר שישיג רבוי ההנאות אשר הוא מבקש תמיד · ותחת שנואה כי תבעל והאהובה תמאס ר״ל שתמשוך הנפש התאוה הכל לעצמה והמשכלת תעזב עזובה ומחלש׳ והנה נמצא בזה שהראויה להיות שפחה תירש גבירתה ותמשיכהו אליה עד שובה עפרית כמוה כמו שפירשנו באמרו הלא נסע יתרם בם ר״ל שהדבר הראוי להשאר מהם אבד באבדם כאשר ימותו ולא בחכמה ועל זה ירגזו לב האדם ולא יוכל עמוד · ונמצא בכאן מספר הארבעה רומז על אחד ואלקם לארבע דרך לאות והמשך לפסוקות שהוזכרו · ויש מפרשים תחת שלש מדות ונזקים ומתעורר והרביעי המשכיל כשהוא משועבד להם וקרא החוש עבד שההרגש מלך עליו ודמה המדמה לשנואה כי תבעל שהוא המרכיב הדברים המוחשים ובדרש על הגאוה הבלתי ראויה · ואלו הדברים שנאמר עליהם באגדה שאין הדעת סובלתן והם דל גאה והוא בכאן שפחה כי תירש גבירתה ר״ל שסבור למשול על תקיף ממנו · ועשיר מכחש והוא ענין ונבל כי ישבע לחם וזקן · מנאף והוא ענין שנואה כי תבעל ר״ל שהוא ענין שנוא ומשוקץ ופרנס המתגאה על הצבור בחנם והוא ענין עבד כי ימלוך וכן הערה מוסריית לכל הדומה לזה :

הפרשה השביעית

והיא כוללת חמשה פסוקים והם ארבעה הם קטני ארץ : עד והיא בהיכלי מלך · והיא הערה בשם כתיבות אחרו אין ראוי להתרשל מהשתדל בשלימות כי ברוב ישיג להכין לחמו ולשים בסלע ביתו עד שישיג עד תכלית ההשגה האנושית לעמוד בהיכל מלך והעירו על זה בשפלי המציאות מן החי הבלתי מדבר שהם ארבעה קטני ארץ והם חכמים מחוכמים בתחבולה והם הנמלים שיכינו בקיץ לחמם והשפנים שמשימים בסלע ביתם מקום שלא יהיה מרמס לבני אדם · והארבעה אין להם מלך ר״ל עלה ודעת ובא אחד

הקציר

קב ונקי

תחת שלש · פי׳ בעבור כמו תחת אשר לא עבדת · אמר שלש דברים הם שבעת המלאם ראוי הוא שתרגז הארץ בעבורם להיותם דבר זר ובלתי נאות ועם דבר אחר רביעי יהיו ד׳ שאין מן הראוי שתסבול הארץ דבר כזה ואמ׳ כן על דרך הרחבת הלשון והענין שירגזו ויפלאו אנשי הארץ · והזכיר אלו הד׳ בעבור שלא היה תולדותם בממשלה וכאשר יגיעו למעלה גדולה מיראים ומרגיזים את אשר תחת ידיהם : תחת עבד · פי׳ העבד על הרוב אסף רוע הטבעים וקבץ המדות המגונות כגון הגזל והגניבה ובעת שיזדמן שימלוך לאשמת העם תהיה : ונבל כי ישבע לחם · נבל הוא תאר לאדם כילי כי כל אדם שיש לו כיליות תדבר דבריו ברשע ובאכזריות ואינו מועיל לשום אדם בקנייניו ולכן דבר בלתי נאות הוא שישבע מקנייני העולם : תחת שנואה · האשה השנואה בעבור מעשים רעים ומדותיה המגונות ועכ״ז תמצא בעל יאהבנה דבר מגונה הוא : ושפחה כי תירש · כלומר תמצא שפחה שתעלה לגדולה ותירש כבוד גבירתה הוא דבר שראוי שיחרדו האנשים על זה להיות דבר בלתי ראוי ונאות : ארבעה הם קטני ארץ · פי׳ קטנים בגופם ופחותים שבנמצאות וגדולים בחכמתם מכל הקטנים הנבראים בארץ : וחכמי׳ מחוכמים · כלומר חכמי׳ ביותר · או יאמר שהם חכמים מעצמם כאלו הם מחוכמים מאחרים שלמדו מהם : הנמלים עם לא עזים · והוא רב מאד אך היא בריה שפלה והם יגעים ועמלים לבקש מחייתם בימות הקיץ שיספיק להם כל ימי החורף : שפנים עם לא עצום · חזק ובעבור שיכירו חולשתם ישימו מקומם בסלעים להסתר שם ולהטמן :

מלך

מנחה ערב

יותר לא תוכל שאת לגמרי והם תחת עבד כי ימלוך הוא כ״כ עבד לסנחריב ככתוב למעלה שעל ידי ג׳ פסיעותיו בהיותו עבד זכה למלוך ונבל כי ישבע לחם הוא המן שהיה נבל מלאכם לחם בני חילו ולנסוך כי ישבע לחם היה שוקל עשרת אלפים ככר כסף על ישראל ותחת שנואה היא יון כי תבעל ומלכו בה מלכים אשר לא היו מקודם מלכים בה שנ״ כן נתגאו על ישראל ועל המקדש ועל רשר לא תוכל שאת בודאי הוא ושפחה כי תירש גבירתה היא רומי שבה״ בגלל צפורי שהיא הגל עדיה עד היום כי הירש את ירושלם ואין ספק כי לא תוכל שאת ורם יתרוממה נתנה לו הברך : ארבעה וגו׳ הו יאמר כי הנה יאמ׳ [illegible] בעולם הזה בחור׳ ומלות [illegible] בטבעם נמצא יהיה אדם ויפשט מפשטי ידיכו ויראה כי ענין היות האדם מוכה משמש הבריות אשר יכו בו לא יעברו מלהומין חס אלהים [illegible] כי הל׳ הנמלי׳ עם לא עז לסבול שרב ויפמע רב המכה גם ואע״פכ יכינו בקיץ לחמם ולא יעכבם שמש הקיץ העלוס המכה עליהם עם שהם בורחים מהשמש ובעובדא דחזקיה בגמרא ולכן אתה בן אדם אל יעצרך הכאת שמש הצרו׳ מהכין להם בית העולם הבא וגם לא חולשתך לנומה עול המצות הקב׳ בעיניך כי השפנים עם לא עצום וישימו בסלע ביתם ולא ישיתו לב אל הקושי כי מעט מעט יחפרו למו בתי׳ בין לחית סלע ועל האורך כי חלקי מיגיר הכונחך נגדיים ובעלי פירוד ואיך תייחד׳ ראה בעיניך כי הכל ביחד ולא ולמד מאחד מקטני ארץ כי מלך אין לארבה יקבה להם לאחדו ואף על פי כן ויצא חוצץ כלו באחדות אחד ומה גם את׳האים הנלבב שיעורך רוח מבינהך ושמא תרא׳ כי גם שתתקן הכל הלא מצער הוא אשר תיעוב לך והלא טוב היה לכתבי עודנה עומדם לפני כי מאחרי בולה של כי שם היתה בהיכל מלך מלכי המלכים הקב״ה ונוח לו לאדם שלא נברא הלא גם [illegible] ארץ

מלך

מֶלֶךְ אֵין לָאַרְבֶּה וַיֵּצֵא חֹצֵץ כֻּלּוֹ׃ שְׂמָמִית בְּיָדַיִם תְּתַפֵּשׂ וְהִיא בְּהֵיכְלֵי מֶלֶךְ׃ שְׁלֹשָׁה הֵמָּה מֵיטִיבֵי צָעַד וְאַרְבָּעָה מֵיטִבֵי לָכֶת׃ לַיִשׁ גִּבּוֹר בַּבְּהֵמָה וְלֹא יָשׁוּב מִפְּנֵי כֹל׃ זַרְזִיר מָתְנַיִם אוֹ תָיִשׁ וּמֶלֶךְ אַלְקוּם עִמּוֹ׃ אִם נָבַלְתָּ בְהִתְנַשֵּׂא וְאִם זַמּוֹתָ יָד לְפֶה׃

כי

וְקַמְצֵי דְּמַלְכָּא לֵית לְהוֹן וּמִתְכַּנְשִׁין כֻּלְּהוֹן כַּחֲדָא׃ וְאַקְמְתָא דְּמִסְכְּבָה בִּידֶיהָ וְעָמְדָא בְּבֵיתָא דְּמַלְכֵּי׃ תְּלָתָא אִינּוּן דְּשַׁפִּירָן הֲלִיכַתְהוֹן וְאַרְבְּעָא דְּשַׁפִּיר מְהַלְכִין׃ אַרְיָא גִּיבָּר בִּבְעִירָא וְלָא הָפִיךְ מִן כָּל מִדַּעַם׃ וְאַכְבָּא דְּמִיזְדָּרְזִיל בֵּינַת תַּרְנוֹגְלֵי וְתַיְשָׁא דְּאָזִיל בֵּית גְּיוֹרָא וּמַלְכָּא דְּקָאִים וּמְמַלֵּל בֵּית עַמֵּיהּ׃ לָא תִיתְרוֹרַם דְּלָא תִיטְפַּשׁ וְלָא תוֹשִׁיט אִידָךְ לְפוּמָךְ׃

דמן

ב׳ ויתן לחסיל · ל וחס׳ · ב׳ ענג · ב׳ חד מל׳ וחד חס׳ · ו׳ דגשי׳ ו׳ · ל

לארבה ב׳ וסימ׳ ויתן לחסיל יבולם · מלך אין לארבה ויצא חצץ כולו: בהכלי ב׳ וסימ׳ ענג · שממית בידים תתפש: מיטיבי׳ לכת חד מן ט׳ חס׳ בליש׳ הטבה וסי׳ נמסר ביחזקאל סוף סימן ל״ג: בבהמה ו׳ דגשים וסימ׳ נמסר בסדר נח: ולא ישוב ו׳ וסימ׳ בלשון ארמי תורא אשתבע ונפל אריה ארכר ונהף · וביאורם נמסר בירמיה סימן ח׳:

רשי

שממית הרג״יא בלע״ז בידיה היא אוחזת ומהדבק׳ בכותלי׳: **מיטיבי** צעד · הולכים ומצליחי׳ בגבורתם: זרזיר מתנים הו תיש לא ידעתי מהו · **ולפי** המשמע היא חיה תשושה מתני׳: מלך אלקום לא ידעתי מה הוא לפי פשוטו · **ומדרשי** אגדה פותרין חמש פרשיות אלו של ארבע ארבע דברים כנגד ארבע מלכיות לפי שנתמלא ממשלתן על ישראל בעון שעברו על חמשה חומשי תורה הזכירם חמשה פעמים · שאול ועוצר רחם · שאול מלכו׳ בבל שנ׳ בנבוכד נצר הרחיב כשאול נפשו · ועוצר רחם זו היא מדי שבימיה׳ עצרו רחמי׳ מישרא׳ שנ׳ להשמיד להרוג ולאבד · ארץ לא שבעה מים זו יון שלא שבעה מלגזור גזירו׳ ושמדות על ישרא׳ · ואש לא אמרה הון כנגד עשו שעשה בחמה ביערת על ישראל שאמרו להשמיד טף ונשים ביום אחד · וכן דרך הנשר זו בבל הנשר הגדול ארך האבר · נחש זו מדי · דרך אניה בלב ים · זו יון שהיא קלה בגזרותיה · **דרך** גבר בעלמה · זו רמיה שאמרי׳ לעולם אהיה גברת · **כן דרך** אשה מנאפת זו הרעה גרמ׳ להם לכנסת ישראל שנאפה בע״ז וכדי הוא הפורענות לבא לה · ואמרה לא פעלתי און · כלאמר הנני נשפט אותך על אומרך לא חטאתי · רגזה ארץ · ארץ ישראל · תחת עבד · זה נבוכד נצר שהיה עבד למרודך בלאדן וכותב אגרותיו · כדגרסי׳ בחולין · ונבל כי ישבע לחם זה אחשורוש שעשה משתה מאה ושמונים יום · שנואה כי תבעל · כנגד יון · ושפחה כי תירש גברת׳ זה עשו שהי׳ לו לעבוד ליעקב ונהפך הדבר · הנמלים עם לא עז · זו בבל שנ׳ הן ארץ כשדים זה העם לא היה · ויכינו בקיץ לחמם · נבוכד נצר עשה כבוד אחד להקב״ה בימי מרודך בלאדן אשר שלח ספרים לחזקיהו וכתב בם שלם למלכא חזקיהו שלם לקרת׳ דירושלם שלם לאלהא רבא ונבוכד נצר כותב אגרותיו היה ולא היה שם אותו היום וכשבא וספרו לו מה שעשו אמר לשם אלהא רבא קריתו ליה וכתיבתו ליה בסוף רץ אחר השליח והחזירו בשביל אותה מרוצה זכה למלכות הרי שהכין בקיץ לחמו כדרך הנמלה: שפני׳ עם לא עצום · זה מדיופרס · וישימו בסלע ביתם שבנו בית המקדש · שממית בידי׳ תתפש · זה עשו שנ׳ והידים ידי עשו · בהכלי מלך שנכנס להיכל מלך והחריבו · ליש גבור בבהמה · זה נ״נ שנ׳ עלה אריה מסובכו · זרזיר מתנים · זו מדי ופרס שזרזו מתניהם והרגו לבלשצר ונטלו מלכות בבל · או תיש · זה יון שנקרא תיש שנ׳ והצפיר השעיר הוא מלך יון · ומלך אלקום עמו · זו אומה רומי שאמר׳ אני ואפסי עוד · אין נגב לפומתו · אלקום · אין עומד עמו: אם נבלת בהתנשא · אם נתנבלת ע״י חברך שחירפך וגדפת את עצמך סופך להנשא בדבר · ואם זמות בלבך להתקוטט · שים יד על פה ושתוק:

כי

רלבג

מלך אין לארבה · הארבה אין לו מלך שיעמיד בהסכמה אחת והוא יוצא כלו בעת מונבל אשר יתכן לו לכרות עשבי התבואות להיותם לו למזון וזה ג״כ הערה לחכם שלא ישתדל לחקור במושכלות רק בעת הראוי ובשיעור שנוכל עליה׳: שממית · והיא הצבעים היא ג״כ בריה קטנ׳ ובחכמת׳ תעשה בידיה יריעה היא כמורשת תתפש בה הזבובים והדבורים וזולתם מהב״ח אשר יתכן שיתפשו בה כי בזה תשיג מזונה כמו שנזכ׳ בספ׳ ב״ח והיא באה ג״כ בהיכלי מלך ותשם תפרה תוכל לה · וזה ג״כ הערה לחכם שלא יירא מחקור בדברים הגדולים אשר אפשר לו לעמוד על אמתת׳ כמו השממית דרך משל לא תיר׳ מלבא בהיכלי המלך אחר שכבר תוכל להשיג תשם די טרפה ואפשר שנאמר כי אמרו בהיכלי מלך הוא לבאר כי עם חכמתה תטעה בזה כי היא כוונה מה שלא ישלים לה ממנה תועלת אבל תגרום לה המות וההפסד כי היא בהיכלי מלך לא יעזבו המשרתים המנקים אותם יריעו׳ העכבי׳ אך יכבדו׳ ויסירו׳ וזה קרה לה מפני הרע׳ לבא בהיכלי מלך והיא היכה ראויה לבא בהם וכן הענין במי שיתחכ׳ יותר ר״ל שלא יגיע לו מזה פרי אך יגרו׳ לעצמו ההפסד והמשל הג׳ זכר בו ג׳ הנה מטיבי צעד ר״ל שהם ממהרי׳ התנועה לכל הדברי׳ מזולת שיבררו הראוי מהבלתי ראוי וד׳ הם מטיבי לכת בדמיון הקודם בג׳ הראשונים והנה הבדיל הד׳ מן הג׳ להתיחסו יותר אל הנמשל והוא העשיר בדעת המתחכם יותר מהראוי לו הא היא ליש שהוא גבור בבהמה והוא רץ לטרוף חיה ב״ח שימצא לא ישוב מפני כל על רוב בטחו על גבורתו וכבר יקרה לו מזה רע בעתים וזה בהלחמו עם שחזק ממנו כמו שנמצא בספורי׳ הב׳ הוא זרזיר מתני׳ והוא הכלב הדק המתנים שיוליכוהו הצידים לצוד וענינו ג״כ שימהר לרוץ מזולת שיבינו אם הוא תקיף מהב״ח שהו׳ רודף אותו או הענין הוא בהפך וכבר יקרה לו מזה הרבה מהרע וההפסד והג׳ הוא התיש והוא קל המרוץ וירוץ מפני זה להלחם עם מי שחזק ממנו ויקרה לו מפני זה הפסד ורע הד׳ והוא המלך שאין תקומה עמו לא׳ ממי שנלחם עמהם כי כמו זה המלך יתעורר תמיד לרוץ להלחם לכבוש ארצות מפני ראותו רוב הצלחתו ולא יתישב תחלה אם ראוי להלחם לו אם לא ויביאהו זה להלחם תמיד כמו שקרה לאלכסנדר עד שיפול ביד שחזק ממנו ובזה יקרה לעשיר בדעת כי הוא נשען על חכמתו ולא יתישב מתחלה במה שיחקור אם הוא ראוי ושיחקור בו אם לא ולזה יפול בזה הטעות אשר יגרום לו הפסד רב: אם נבלת · ולאית תמלוא מה שתחקור בו הנה הסבת בזה הוא גאותך שנשענת על חכמתך שחמאתהו ולא השכלת תחלה אם יתכן לך לעמוד על אמתתו אם לאו אם היה שיתכן לך זה לא הכיונת תחלה מה שראוי שיהיה מוכן לך להעמידך על אמתת החקיר׳ ההיא או יהי׳ הרצון באמרו אם נבלת אם נפלת כי הגאוה בחכמה היא סבת הנפילה כמו שקדם ואם זמות יד לפה ר״ל שאם חשבת לחקור בא׳ מהדרושים הגדולים לא תמהר להכנס בזאת החקיר׳ מנע עצמך מזה עד התישבך אם יש לך פתח להכנס ממנו בזאת החקירה ואמר יד לפה לפי המשל כי החושב לדבר אין ראוי שימהר עד שיתישב בדברים ההם אם הם ראויי׳ אם לא אך ישים ידו לפיו למנוע פיו מלדבר או ירבה בזה ואם חשבת מה שתצטרך בעבור לשים יד לפה והוא הטעות שיקרה לך בהשגת הש״י אשר יביאך לכחש בה הנה סבת זה היה ג״כ בהתנשא כי גאותך סבבה לה להכנס בזאת החקירה אשר אין לך דרך להשגתה ולזה הובילה אותך אל הטעות הנפלא לכחש בש״י והנה אמר יד לפה בדמיון מ״ש איוב אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך ויפת בסתר לבי ותשק ידי לפי וזה כי מה

מנחת ערב

זולת אלה והיא כי הנה שממית בידים תתפש לעשות לה בית עכבים ממעשה ידיה עם שהיא בהיכלי מלך ולא תאבה להיות בא מאורי ההיכל ותהיה לה ההיכל לבית ועיניה אל קירות ההיכל יביטו וטוב לה או מהביט והסתופף בבית עכבים אך יור׳ כי טוב לגבר בית עכבים ממעשה ידיו מהסתופף בהיכל מלך בחנם ומזה תדע ותשכיל גם על הנפש כי טוב לה אלא כף נחת בעולם הבא על ידי מעשה ידיה בעול׳ הזה מכל הטוב אשר היה לה בהיכלי מלך בחנם: שלשה וכו׳ הנה היות השלשה והד׳ ליש וזרזיד ותיש ומלך אלקום יקשה כי אומרו ותיש יראה כבלתי מונה את שתיהם יחד רק זה או זה ואיך יעלו למנין ד׳ ואפשר ידבר על הד׳ שמנה ואמר ארבעה הם קטני ארץ אשר הזכיר ואמר כי טוב מדת כל אחד ללמד מהם כאשר כתבנו למעלה בא עתה לסיים מאמרו ואמר שלש׳ המה מהד׳ הנזכרים מטיבים לצעד שייטיבו את הלומד מהם לצעד ללכת לבטח דרכו בעולם הזה עד הגיע אל מחוז חפץ העולם הבא ולא יקרנו מכשול ועון אך אם גם ישיג ללמוד גם מהרביעי שיהיו לו הרביעה לא לבד יצעוד לאטו כי אם גם ייטיבו הד׳ יחד לאח׳ לכת בגב׳ להמשך בחוץ בדרכו עד הגיעו אל השגת העו״ה בלי מנגד ושמא תאמר ומי יעצר כח לתקן ד׳ מנגדים גדולים אשר לפניו לבלתי עסוק בתור׳ ומצו׳ והתרחק מן עבירות הבדלות חיבה וגזל אשר להקינם נתן לנו השכל בד׳ דברים נמלים ושפני׳ ארבה׳ ושממת ומי זה האיש יספיק השכלו באלה להכפירו על כן אמר הנה היצר הטוב מלאך רואי הוא וקדוש כמאמ׳ ספר הזוהר פרשת וישלח ואין החומר לפניו ואפילו היצר הרע רק כבהמה על כן אין צריך רק שעל ידי ד׳ קטני הארץ אלא יתחיל ליטהר כי אחרי כן הניחו לו ליצר הטוב כי ליש הוא גבור בבהמ׳ ולא ישוב מפני כל אס׳ יכנגדוהו ומפני שאפש׳ לומר הלא זה יהיה לבל׳ יכבדו טענות עול הגלות ותשות הכח אך להעביר מדת גזל מאשר לומד לטרוף טרף או להעביר שנאה ואיבה אחר שהיצר הרע הומלך בו ויפרים במדות אלו מי יוכל להעבירם על כן אמר גם מהל׳ יש תיר׳ כי גם שיהי׳ הא׳ זריז מתנים מלומד לטרף טרף ולגזול ככלב הביידי הנקר׳ זריז מתני׳ או יהיה איש בעל עזות כאיש הזה המלומד להתקוטט עם רעיו כתישים שתמיד מנגחים זה את זה ומכים במלחם לעזו׳ מלא זולתי כן האיש הלז מלומד בכל׳ עם כל זה לא ישיב הליש הנזכר הוא היצר הטוב מלשעבד הבהמה הוא החומר תחת עבודת הבורא יתב׳ ומלך כלומר ומלך הידוע הוא הקב״ה הוא מלך והן וכשיל אל יקום המלך בהוא

אבן עזרא

חוצץ · פועל עומד כמו יורד כמו חדשיו חוצצו כלו׳ נקבצו ונאספו כענין כי מלאו ימי וכן ויצא חוצץ יצא מאוסף ומקובץ כענין אסף החסיל · פ״א מן חצצון תמר: שממית · שם חיה ויתכן שהיא החיה הנמשלת לאדם בצור׳ ובדמות והעד שהיא חיה בידים תתפש כלומר שתופשת מה שיתנו לה והיא נמצא בהיכלי מלך בעבור חכמת׳ ואלה הד׳ הם מחוכמים והנזכר ראוי ללמוד מהם דרך ארץ: ג׳ · ה׳ דבקים ג׳ וד׳ דרך אריכות · לעד וללכת כפל כלו׳ שהולכים בנחת · ליש ייטיב לכת בעבור שהוא גבור ואינו מפחד מבהמה כאריות ונמרים ודובים ולא ישוב מפני כלם כי הוא גבור מכלם: זרזיר · שם חיה סמוך למלת מתנים כלומר זרזיר ממתנים והזכירו כי הוא קל ברגליו וייטיב לכתו כי בעת הצורך יוכל להשיג טרפו · פ״א דבירים · פ״א נשר · או תיש ייטיב לעדו בלכתו כי הצאן לא תעבורנה לפניו והענין כעתודים לפני צאן · אל איננו לשון פיום · קום פיעול כמו סוג לב כלומר שאין אדם קום להלחם עמו או ייטיב לעדו כי בעבור לדקי אין שטן מוקם כנגדו: אם נבלת · לנגד איתיאל ואוכל דבר ואם זמות שים יד לפיך ואל תדבר פ״א אם נבלת המל׳ לשון עבר תחת עתיד והטעם אם תהיה נבל כלו׳ אם תעשה נבלה בעת שתתנשא למלוכה או אם זמות ותחשב לעשות נבלה שים יד לפה ולא תעבור המזמ׳ · פ״א ואם עברת שחשבת להתנשא לפניו ואם זמות שים יד לפיך · פ״א אם נבלת חשוב בלבך בהתנשא בעזר הבורא ואם זמות בעבור רשעך שים יד לפה:

מיץ

ר׳ מנחם המאירי

הקליר וכורת הנשאר לגרבו וחצץ כמו חוצץ כלומר כורת מלשון מספר חדשיו חוצצו · ושממית יש מפרשים חיה הנקראת בו גיאה והיא כצורת אדם · ובידים תתפש כלומר תמציא עצמה להתפיס ביד האדם · והנה בכאן הערה להשתדל בלמוד תחלה העיר במשל הנמלה שלא יתרשל לאורך זמן התועלת ויזכור כי הנמלה תאגור בקיץ לצורך התורף · ובמשל השפן העיר להרחיק חברת מי שימלאהו ממנו היזק ובכלל חברת הרשעים המונעים כל שלימות · ובמשל הארבה הלמוד כסדר ובזמן הראוי בהיותו בא אל התבואה אחר הקציר לא יקדים ולא יאחר · ובמשל השממית שלא יברח ממעמד החכמים אבל ימציא עצמו אצלם ויש מפרשים לפיר דרור ובידים תתפש גם כן ענין שמכירה קנה במקום שבני אדם יכולין לתפסה ביד והוא שבת הגלתה · ויש מפרשים עכבים ותפסים כלומר שאחרוג קוריה ותתפשנה אותם לקירות הבית וההיכל:

הפרשה השמינית

והיא כוללת גם כן חמשה פסוקים והם · שלשה המה מטיבי צעד · עד ומיץ אפים יוצא ריב · והיא גם כן הערה להזהרו על החכמה והלמוד ובפרט הזהירו לעשות לו רב · מומחה יכשנגו תכלית ההנהגה ישרה עד שבהנהגתו יוצא האמ׳ ון יקרא הנהגה לצעד והליכה · ומטיבי עם היותו בודד ואמר לעצמו רמז בי כאלו הוא יוצא כלומר מסבבי׳ יושר המסעד וטוב המהלך לנמשכים אחריה׳ והמשיל הענין לארבעה שהם מנהיגים כל אחד לעניני ואחר ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל כלומר שכל הבהמות והחיות יראות ממנו והוא משל להיות אימת הרב לבלתי יחטא · וזרזיר הוא הכלב

הצד

אבן יחיא

מלך וגו׳ מלך אין לארבה ולא שר שילוט ויתקבצו למאמרו · ועם כל זה יצא כלו יחד מאוסף כשהוא׳ חוצץ וחותך התבואות וכן ראוי לבני האדם להיות להם טוב החברה ולהתחבר עם הצבור לכל דבר שבקדושה כי הן אל כביר לא ימאס וישלח את ברכתו בהם בהיותם באחדות · ואף שישראל היו עובדים ע״ז כשהיו בשלוה לא היו יכולים עליהם האומות · וכשהיו במלחמה אף שהיו צדיקים היו נגפים בין האומות וכאומרו הכנים חבור עצבים אפרים הנח לו חלק לבם עתה יאשמו · ברוצה לומר אם אפרים הוא חבור ויש שלום ביניהם אף כי חברתם יהיה לרעה ולעבוד העצבים הנח לו; אבל כשחלק לבם תכף ובעתה אחד יאשמו · שממית וגו׳ הוא הקוף הנקרא בוני״או ושימי״אה אשר הוא ערום מכל חית השדה להיותו האמצעי בין מין האדם ומין הבעלי חיים · ועם כל עורמתו בידים ידי האדם תתפש להיותו רב העצה · והשכל והערמה ממנו והיא בהכלי מלך כי אפי׳ למיעוט השכל והערמה ההיא שיש בה היא נאהבת מהמלכים והשרים לשחק בה · ולכן ראוי לבני האדם לבקש למידת החכמות והערמות והמלאכות כדי להשתלם על זולתם אשר בזה יקורבו מהמלכים ורוזני ארץ ויאוהבו מכל רואיהם · שלשה וגו׳ אמר להיות כי אמר שארבעה הם קטני ארץ וגו׳ ספר עתה ארבעה שהם גדולי ארץ ושכיוגים אותם שהם הארבעה חיות שבמרכבה אשר ארבעה פנים לאחת · פני אדם ופני אריה אל הימין ופני שור מהשמאל ופני נשר · כנגד הארבע׳ גבורי חיל מהארבעה מינים שבעולם השפל שהם מין האדם ומין החיה ומין הבהמה ומין העוף · וכנגד האריה אמר ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל להיותו גבור בארץ · זרזיר וגומר וכנגד הנשר

אמר

קב ונקי

מלך אין לארבה · ואע״פי שהוא מין מבעלי החיים השפלים ואין לו מנהיג ילכו כלם יחדו כאלו נועדו · וחוצץ פי׳ יצא מאוסף ומחובר ומשחית את הפירות ואין כל אדם יכול להצילם מהם: שממית · הרנייה וב׳ דיה היא הורגת והיא בונה ביתה אפילו בהכלי מלך · ויש מפרשים שהוא הקוף שהיא חלושת העצה עם כל זה יש בה מן הערמה שתופסת מאכלה בידים על דרך בני אדם לא כשאר בעלי חיים ומתוך כך יתאוו המלכים שתהיה בהלם: שלשה המה מטיבי צעד · רוצה לומר שהליכתם בנחת ולפי רצונם · או יאמר שהולכים ומצליחים בגבורתם ונוסף עליהם הרביעי ועמו הם ארבעה וארבעתם הם מטיבי לכת כמו מטיבי צעד · או לקח לשון הליכה שהוא לשון יותר מעלה בעבור הרביעי שהוא המלך: ליש גבור בבהמה · הוא הארי שהוא גבור בנמרים ובדובים ובכל מיני החיות ולא ישוב אחורנית מפני כל בריה ואולי כי בעבור גבורתו ושהוא לא ירא מפני כל מטיב הליכתו: זרזיר מתנים · הוא הכלב הצד השפנים ושמו ליברייר בלעז · וי״א שנקרא גאלגו והוא קל ברגליו ומהיר במרוצתו ולכ ותזורו מכל הבהמות והחיות · והתיש הולך ראשון לפני העדר ברוב קלותו והצאן לא תעבורנה לפניו ויעלה בצריחים ובסלעים ובעבור קלותו ייטיב לכת: ומלך אלקום · הוא המלך שלא יקום אחר להיות כוה למעלתו וכשאין אדם קם להלחם עמו ייטיב לעדו ומלת אל כמו לא · והיספר שהעניינים הללה הנזכרים הסרמז אל עניינים נפלאים לא ההדרה המתחם: אם נבלת · פעל עומד מבזוי נבל פי׳ אם רשעת בפועל כאשר תתנשא למעלה גדולה או אפי׳ עלה במחשבתך להתנשא ולהזיק במדת הגאוה ולהזיק לחברך שים ידך נגד פיך כאדם שחושב מחשבה בלב ומתייעץ עם עצמו:

כי

כִּי מִיץ חָלָב יוֹצִיא חֶמְאָה וּמִיץ־אַף יוֹצִיא דָם וּמִיץ אַפַּיִם יוֹצִיא רִיב׃ ג׳ ובנסו׳

לא

א דִּבְרֵי לְמוּאֵל מֶלֶךְ מַשָּׂא אֲשֶׁר־יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ׃ ל וחד למואל בחולם ל

כה

דְּמִן דְּמַצְיָיא חֲלָבָא נַפְקָא הֶאיתָא וּמִן בֵּיבוּשָׁא דְרָגְזָא נִיפּוּק דְּמָא וּמִן חַרְיָינָא דְאַפֵּי נִיפּוּק דִּינָא׃ מִילוֹהִי דִּלְמוּאֵל מַלְכָּא נְבִיוּתָא וּמַרְדּוּתָא דְּרַדְּאַתֵיהּ אִמֵּיהּ וַאֲמַרַת לֵיהּ׃

מן

ומיץ ב' ובפסוק ואינון מן א'ב מן ב"ב ובפסוק וסימ' נמסר במסרא רבתא במערכת אות הבי"ת בס"ד :

רשי

כי מיץ חלב · כי כאשר תצא חמאה על ידי מיץ חלב · ודם על ידי מיץ החוטם יותר מדי כן יצא ריב על ידי מיץ אפים של כעס · מיץ שחיטה פרימ"ורא בלע"ז כמו וימץ טל וגומר · ורבותינו פירשו אם נבלת עצמך על דברי תורה לדרוש ולשאול ספיקותיך לרבך · ואפי' נראית לו כשוטה בלא לב סופך שתהא מנושא · ואם זמות אם שמת זמם על פיך ואסמת אותו ולא שאלת לו הכל סופך כשישאלך דבר הלכה תתן יד לפה ותתלם שלא תדע לענות כלום בו · כאשר מיץ חלב יוציא חמאה כן מיץ אפים שרבך כועס בך שלא הבינות מהר ואתה מתנבל עליה סוף יוציא מפיך אחר זמן הלכות רבות והוראות : דברי למואל מלך דברי שלמה המלך שאמר למו הקב"ה כלומר בשביל שהעוה כנגד הקב"ה · למואל לאל כמו למו פי דברים לשמו של הק'בה שאמר המלך · המשא אשר יסרתו אמו · כשהתחתן עם בת פרעה ביום חנוכת בית המקדש והכנים לו כמה מיני זמר וניעור כל הלילה וישן למחרת עד ד' שעות כדאיתא בפסיקתא והיו מפתחות בית המקדש תחת מראשותיו ועל אותה שעה שנינו על תמיד של שחר שקרב בד' שעות נכנסה אמו והוכיחתו כל המשא הזה · משא אשר יסרתו אמו · משא של משל שיסרתו אמו :

מה

רלבג

כי מי שנשתבש בכמו זה לא יוכל להוציא מפיו שבושו כי יאחזוהו שאר האנשים המאמינים בש"י ולפי זה הפי' שפירשנו עתה אשר הוא נכון לפי מחשבתי יהיה הרצון באמרו אם נבלת בהתנשא אם לאית למצוא מה שראוי שתמציאהו הנה זה הליאות יגיע לך בעבור התנשאך וגאותך בחכמה כי בעבור זה נשענת על חכמתך גודל הבינות תחל' לדרוש אשר תחקיר בו מה שראוי שיובן לגישור אל השגתו וכן אם זמות וחשב' מה שתצטרך בעבורו לשי' יד לפה שלא ידעו האנשים מום שעדך כי כחשת לאל ממעל והנה זה הגיע לך בעבור התנשאך בחכמתך ולזה השיאך לכך להכנס בחקירות אשר אין דרך להכנס בהם ואמנ' היה שבקצת החקירות הגדולות ימצא לאדם פתח אחר היגיעה הרבה ובקצת לא ימצא לו פתח להכנס בהם ולזאת הסבה הישירנו שיתישב האדם תחלה בחקירות הגדולות אם יש לו דרך להכנס בהם לפי שכמו שתמצא בדברי' הטבעיים אשר ילכו וידרגו המותרו' שמקצתם יוציאו האדם תועלת ומקצתם לא יוציאו כי אם נזק כן הענין בשוה באלו ההשגות הגדולות ההולכות לפי מה שיחשוב במדרגת המותרו' אשר אין ראוי שישכ' השכל אליהם וזה כי בקצתם ימצא אחר הישוב פתח ודרך להכנס בהם ויושגו בהם אחר היגיעה דברים היקרים מאד ובקצתם לא ימצא להם פתח להכנס בהם ויותר נפלא מזה כי כבר ימצאו דרושים גדולים ויקרים מאד אפשריי ההשגה לאד' ודרושים אחרים למטה מהם לא ימצא לאדם פתח להכנס בהם והמשל כי האדם אין לו פתח להכנס בהם בו בידיעת ריבוע העיגול ר"ל איך יעשה שטח מרובע שוה לשטח עגול ישר ויכנס בחקירות גדולו' ויקרות מזאת לאין שיעור וזה ממה שיחייב לאל' התישבו' בדברים אשר יחקור בהם אם יש לו פתח להשיגם אם לא בדרך שיתבררו לו במלאכ' מלאכה מהחכמות הדרושים אשר אפשר לו להשיגה מהדרושים אשר אי אפשר בהם זה : כי מיץ חלב והנה הדברים הטבעיים אשר ימצא בקצת מותריהם תועלת ובקצתם לא ימצא הם אלו שזכר ודומיה' והוא שממיץ החלב שהוא מותר הגבינה יוציא האדם חמאה שהיא יותר טובה ויותר ערבה מהגבינה וממותר מיץ האף יוציא האד' דם ביגיעתו בו להוציאו וישחי' בזה עצמו וממותר הכעס אשר ראוי שיעזב ויונח יוציא האדם ריב ומדון אשר הוא גורם השחתות והפסדים רבים : ובכאן נשלם ביאור זה החלק שהגבלנו ביאור בזה הספר והוא נפלא מאד ורב התועלת לקחת מוסר השכל ותועלת מבואר מדברים בביאור : דברי למואל · הנה קרא שלמה עצמו למואל מלך כדרך אמרו בתורה והוא כהן לאל עליון ר"ל שהוא היה לאל מלך כי יי' משחו ודברים מישרים לאל בתכלית מה שאפשר ואמר כי אלו הם הדברים אשר אמרה לו אמו במוסרה והנה זכרם בזה הספר להיותם רבי התועלת וידמה שכבר אמר לה שלמה שתשאל ממנו ויעשה חפצה והיא אמרה :

מה

מנחת ערב

דברי למואל וגו' · הנה דרך מלכי הארץ שאם ייסרם האם ויוכיחם בדברים קשים ומה גם אחרי מולכם כי יבושו מהגיד הדבר בפרסום לילא כאשר דברי המוסר הם משא דבר ה' כי כבוד הוא להם ע"ד מעשה נ"נ שכתב לכל עממיא דשפר יסרו ה' · האמנם מלכי ישראל ומה גם של בית דוד אשר מלכותם לה' הוא לא יבושו מלספר דברי הוכחות אשר תייסרנו אמו נביאתם המרות טהורות לעבוד את ה' ונהכיר זה שלמה המלך ספ' בפיו ובספריו אמרי תוכחות מוסר אשר ייסרוהו אמו ביו' התחתנו את בת פרעה והיה יום חנוכת המזבח ויישן עד ד' שעות ביום ולא בוש כאלו דברי המוסר משא דבר ה' אחר שהמכוין לעבודתו ית' עם היות גדולת מלכותו עולה על גבי כל מלכי הארץ כי גם לפניו ית' היה נחשב למלך על כל הארץ ולא לפני בני האדם בלבד כד"א וישב שלמה על כסא ה' וז"א דברי למואל מלך כלו' מי שלמו אל הוא מלך שאינו כשאר מלכים שלא יתייחסו למלך רק לעם ולא לפני האל אך זה גם לפני האלי' היה נחשב מלך וזהו למואל מלך כי למואל היה נחשב למלך על כל כבודו זה לא גבה לבו מלספר אשר יסרהו אמו כי היה דבריו לאמר משא אשר יסרתו אמו כלו' שלמשא שהוא דבר ה' מחשיב לאשר יסרתו אמו ולא יבוש מלהגידם :

מה

אבן עזרא

מיץ · ג' שרשים האחד אפס המץ והשני ימצו וישתו והשלישי למען תמוצו ומיץ החלב והאף הטעם בהמן אחד מאלה יצא מהם הדבר העומד בהם לצאת על ידי מעשה כחמא' והדם ואפים יקראו נחירים בעבור שירא בהם וטעמו כן מיץ אפי' שיחר' אפו בכל עת כאלו ימיצנו המיץ יוציא ריב כלומר שיריב עם בני אדם ורצה לומ' הזהר מן הנבלות כי היא גוררת הכעס והכעס גורר המריבה : דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו · בתחלת הספר הודיע כי יסרו אביו על החכמה וספר כאן שיסרתו אמו בת שבע אחר מות אביו ללמדו חכמה להתרחק מן הנשים ומן היין כי הם סבת הרשע והפשע ובעבור חכמתה וכבודה שבח האשה החכמה ע"ד אלפא ביתא להיות לזכרון · למואל הוא שלמה ויתכן שנקרא כן כי בימיו היה להם אל אחד ולא עבדו לפסילים ג"כ נקרא העומד על כסאו עמנו אל : ודרכיך · עומד במקום שנים · אי כמו למחות מן מחיתי · מלכין כו"ן תחת מ"ם כמו לקץ הימין לא יאמין בחיין : אי כמו אין ופעם בחירק כמו אי נקי כלומר אין נקי · חלוף שם דבר מן כליל יחלוף יגזור וכן הפי' דברי למואל המלך דברי משא ונבואה הם שיסרתו אמו :

מה

אבן יחייא

אמר זרזיר מתנים שטעמו כמו זריז מתני' והוא הנשר שבזריזותו וכחו שבמתניו יעוף על פני רקיע השמים · וכנגד השור אמר או תיש שאו פה במקום ויו העטף · ואף כי שם תיש בפרטות ישמע ויובן על זכרי העזים וכאומרו עזים מאתים ותישים עשרים הנה לפעמים יאמר בכללות על זכרי שאר הבהמות ויובן פה על זכר הפרות שהוא השור פר · וכנגד האדם · אחרון אחרון חביב אמר ומלך אלקום עמו שהוא מין האדם שאין תקומה עמו לשאר גבורי החיים השפלים עמו יען כי כלם לעבודתו נבראו וכאומרו הכתוב וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ ואמר שהם מיטיבי צעד ומטיבי לכת להיותם אלהיים שאין בפעולתם פתלתול ועקש כאשר יש בפעולות התחתונים · אם נבלת ונומר למד את האיש השפל להדמות לעירין קדישין עליונין בהרחיק ממנו מדת הכעס ובהדבק במדת ההתאפקות · וזהו אומרו אם תלכה שמהנבלה שנבלת על ידי חבריך שאמרו לך נבלה להותיר יתר שאת והתנשאות · צריך שתעשה כן שכאומרם אליך מחמות וזמה עשות שאל תכעס עמהם ותקללם רק תשים יד לפה ותשכל הנע' מהכוון ההוא לעבוד ה' ולכפרת חטאתיך : כי מיץ וגו' וזה יען כי כאשר ממיץ החלב יצא חמאה וממיץ אף ואיכוכם יצא דם · ככה ממיץ אפים ועמל וכעס יצא ריב אשר הוא'חסרון השפלים שוכני בתי חומר מה שאינו כן בעליונים אשר אין ביניהם קנאה ושנאה ותחרות ואיבה ולכן הרוצה להדמות אליהם צריך שיסבול החרפה מהאנשים כדי לעמוד בשלום עמהם להיות נוח לבריות ונוח למקום :

דברי למואל ונומר קרא את עצמו למואל להיותו חלק אלוה ממעל אשר קדשו מבטן נקרא את שמו ידידיה · ואמר כי הדברים שיאמר להלן שהם דברי הפרשה החשובה אשת חיל מי ימצא הם דברי למואל שהוא מלך משא שזכה לנבואה ומשא כשנראה אליו ה' פעמים · זה א מלך אשר יסרתו אמו בת שבע כשפשט בהדבות בזנות הנשים ובשכרות שהוא שתיית היין שניהם לבב אנוש יקחו ואמר אליו במוסרה הדברים האלה :

מה

ר' מנחם המאירי

הכלב שקורין לו לברייר וסמכו למתנים מפני שהוא צר ודק במתניו וזו היא סבת מרוצתו וקלות תנועתו לרדוף אחר הציד וזרזיר הוא שם מושאל עליו מצד דקות מתנים כאלו הוא חגור בהם ויתפוש את האזור תרגומו וזריז · ויעשו להם חגורות תרגומו זרזין · והנה הכלבים בעל הציד לוקחים אותו למנהיג להוציא החיה על יד המייתו מן החורים אשר התחבאו שם כשיברחו וישיגם לקלות תנועתו · והתיש מועד ללכת לפני הצאן והצאן לא תעבורהו לפניו כאמרו כעתודים לפני צאן · משל על הכבוד שהתלמיד ראוי לכבדו מאד ואחר זה אמר מלך אלקום עמו · ואלקום מלה מורכבת מגבורה ותקומה כלומר שהמלך שעמו יש לו גבורה ותקומ' ונצחון על אויביו והיא הערת גבורה ותקומה לבלא כל מתנגד המתנבל עליו בהטעאות ועיון כוזב ויש מפרש שלשה מטיבי צעד מרגיש ומתעורר ושכל מעשיו שמהם יבאו המלו' או אמר הכח הזן אשר ממנו התאו' והכח החיוני אשר ממנו המתעורר והכח המדמ' · והרביעי הוא השכל העיוני שהוא המלך הגדול אשר עמו עזה וגבור' ונקרא מלך אלקום לקיומו ונצחונו ואחר שהעירו להזהרו על הלמוד אמר דרך אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה · כי מיץ חלב יוצא חמאה כלומר אם נבלת והוא שסכלך נוטה אחר היצר הנה רפואתך בהתנשא עליו להכניעו תחתיך ואם ההפך והוא אם זמות ר"ל מחשבתו התבודדת במה שלא יושג לרוב התחכמות המנע מזה ושים יד לפה להתבודד במה שראוי ודמה הראוי להשיב לחלב שמתיקתו זכה ועריב' ואמר שהמיץ היוצא ממנו ברוב העמל הוא כמאת שהוא מזון נאות ורך ומיץ אף וכו' · כשהשכל נמסר ביד היצר לגמרי יוצא דם ר"ל מיתה נצחית ומיץ אפים וכו' · ר"ל שכל אחד מבקש תקפו והוא נמשך אחר השכל מעט ואחר היצר הרב' יוציא ריב בין היצר והשכל והענין תלוי בך אם לנצח אם להנצח ולכן התעורר בזה · ויש מפרשים דרך פשט אם נבלת בהתנשא על עשיר שבורש כלומר אם ירדת עד שאת' צריך לנבל עצמך לבקש הטרף השתדל להיות הנהגתך דרך התיקרות והתנשאות לא כדרך החלט לכל פעל מגונה · וכן יש שפירשו על מדת הגאו' אם נבלת ר"ל אם נכנעת סבת הכנעתך היא מצד התנשאו' שסבבת לעצמך או פי' אם נכנעת סופך להתנשא שכל הבורח מן השרר' היא רודפת אחריו ורבותינו דרשוהו על דברי תורה שאם השפיל עצמו: לחקור ולדרוש לילך לכאן ולכאן לבאר ספקותיו סופו שיתנשא ואם זמות ר"ל שנשען על בינתו ומחשבתו יד לפה · ובמקום אחר דרשו רבותינו ענין חמש פרשיות שנאמר בהם חשבון ארבע' בהדיא כענין ארבע מלכיות ורמז על הגאול' העתיד' והזכירם חמש' פעמים על שממשלתם עליהם בשביל שעברו על חמש' חומשי תורה והמשך מהם ודרשו על זה בראשונ' שאול זה מלכו' בבל שנאמר בנבוכד נצר אשר הרחיב כשאול נפשו · ועוצר רחם זה מדי שבימיו ננעלו רחמים מישראל שאמרו להשמיד להרוג ולאבד כל ישראל מנער ועד זקן · ארץ לא שבע' מים זה יון שלא שבע' מלגזור גזרות על ישראל ואש לא אמר' הון · זו מלכות רומי שהיא קשה מכלן · ובשניה דרשו נשר זה בבל שנאמר עליו הנשר הגדול ארך האבר מלא הנוצ' · נחש זה מדי שהיה בהם כח לפתות את מלכם כנגד ישראל · דרך אניה זה יון שהית' קלה בגזרותיה · דרך גבר בעלמ' זו רומי שאמר' אהיה גבירת · ובשלישית דרשו תחת עבד זה נבוכד נצר שהי' עבד למרודך בן בלאדן וסופר שלו · כמו שהתבאר בפרק חלק ונבל כי ישבע לחם זה אחשורוש שעשה משתה ק"פ יום · שנואה כי תבעל זו ושתי · שפחה כי תירש גבירתה זה עשו שירש את יעקב הכך ורב יעבד צעיר · וברביעית הנמלים זה בבל שנאמר עליהם ארץ כשדים זה העם לא היה ואמר שהכין בקיץ לחמו שנתן כבוד להקב"ה בימי מרודך ששלח ספרים להיקרא לחזקיהו וכתב בהן שלם למלכא חזקיהו ושלם לקרתא ירושלם ושלם לאלהא רבא · ואותו היום לא היה שם נבוכד נצר שהיה סופר וכשבא סיפר לו נוסח הכתב ואמר אלהא רבא קרית ליה ובסופא כתבת ליה רץ אחר השליח והחזירו ובשביל אותה הרוצה זכה למלכות · שפנים רמז לפרס ומדי ואמר שמו בסלע ביתם ר"ל בבית המקדש · ארבה זה יון שכל שהשאירו האחרים חשב הוא לכלות · שממית זה רומי שאין כך שנוי בשרצים יותר מן השממית וכתיב ואת עשו שנאתי · ולשיטתם שממית הוא עכביש והיא בהיכלי מלך שנכנסה למקדש והחריבתו · ובחמישית דרשו ליש זה נבוכד נצר שנאמר עלה אריה · זרזיר זה מדי ופרס שזרזו מתניהם להרוג את בלשצר ונטלו המלוכה מבבל תיש זה יון שנאמר עליו והצפיר השעיר מלך יון · מלך אלקום זו רומי שאומרת אני ואפסי עוד כלומר אין כנגדי · ולבסוף גאותם תשפילם כדכתיב אם נבלת בהתנשא :

החלק החמישי
הפרשה השניה

דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו · זה החלק חתימה מעין פתיח' ויש בו גם פרשיות הראשונ' תכוין להזהיר מהשמר ממלכודת האש' הזרה ומרדוף אחר התאוות : ספר במעלת אשת החיל שהיא הפך האשה הזרה והפרשה הזאת הראשונה כוללת תשעה פסוקים והם · דברי למואל מלך משא · עד ודין עני ואביון · מלת מלך נקשרה עם למואל ותאר עליו כלומר דברי למואל שהוא מלך והדברים האלה הם משא אשר יסרתו אמו וכתבם בספרו וכבר ביארנו מלת משא שהיא נאמרת על כל דבר חכמה ולמואל הוא כנוי לשלמה והענין הנרמז בו · האדם שהוא לאל וקראת אמו כן כמו שנודע מטוב כונתו בהנהגתו ובשלימותו כמו שדרשו ז"ל שהיתה אומרת לו כל אנשי אביך היו מבקשות שיהא להן בן הגון למלכות ואני לא הייתי מבקשת אלא שיהא לי בן עוסק בתורה והתחיל בספור מוסרה ואמר שתחלת דבריה מה ברי ·

וזהו

קב ונקי

כי מיץ חלב · שם מנחי העין מגזי' שתית מצית למען תמוצו ונמצא ב' שרשים בענין מיץ מצה לז ואמר ענין המליצה כחלב כי ידוע הוא כי בהקשת החלב בתוך הכוד בחוזק תצא החמאה והמליצה בהקשה היא וכן מיץ אף שעל ידי מיץ החוטם יצא דם יותר מדי כן יצא ריב על ידי מיץ אפים של כעס כשיכעיסו שני אנשים זה עם זה · או ירצה ביצא דם כי מחרון אף יהרוג באפו דם נקי · והמשיל האף לדבר עבירה והחלב למחשבת של מצוה ומזה אמרו רז"ל מצוה גוררת מצוה : דברי למואל מלך · אמרו שאלו המשלים אשר יזכיר הם דברים נאמרו על למואל לא שחברם למואל רק המשלים האלה הם המשא אשר יסרתו אמו בהם · והנכון שהוא שלמה ונקרא כן בעבור שהלך בדרכי האל ושמר משמרתו ובנה ביתו ויהיה למואל מלה אחת עומדת במקום למו אל כמו ידמו למו עצתו ואמר שאלה המשלים שנאמרו על שלמה היה נבואה ותוכחה אשר הוכיחתו אמו ברואותה כי לבו ודעתו להרבות לו נשים :

מה

מִן בְּרִיוָוי בַּר כַּרְסִיוָוי בַּר נִדְרַי׃ לָא ב׳ כתרי ליש׳ מַה־בְּרִי וּמַה־בַּר־
תִּתֵּן לִנְשֵׁי חֵילָךְ וְאָרְחָתָךְ לְבִנַּת ל״ד בִּטְנִי וּמֶה בַּר־נְדָרָי׃ אַל־
מַלְכִין׃ אִיזְדַּהַר מִן מַלְכֵי לְמוֹאֵל מִן ב׳ ותהו ס״ס נ תִּתֵּן לַנָּשִׁים חֵילֶךָ וּדְרָכֶיךָ לַמְחוֹת
מַלְכֵי דְשָׁתִין חַמְרָא וּמִן שִׁלְטוֹנֵי ל׳ ב׳ וכפס׳ מְלָכִין׃ אַל לַמְלָכִים ׀ לְמוֹאֵל אַל
דְשָׁתִין שִׁיכְרָא׃ לָא תִשְׁתֵּי וְתִטְעֵי ג׳ מל׳ בליש׳ לַמְלָכִים שְׁתוֹ־יָיִן וּלְרוֹזְנִים אֵו שֵׁכָר׃
הֲוָנָךְ וְתִשְׁנֵה דִּינְהוֹן דְּכֻלְּהוֹן בְּנֵי ל פֶּן־יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח מְחֻקָּק וִישַׁנֶּה דִּין ה
עַנְיֵי׃ הַבוּן שִׁכְרָא לַאֲבִילֵי וְחַמְרָא ב׳ מל׳ בליש׳ כָּל־בְּנֵי־עֹנִי׃ תְּנוּ־שֵׁכָר לְאוֹבֵד וְיַיִן
לְמָרִירֵי נַפְשָׁא׃ וְנִשְׁתֶּה וְנִטְעוֹן ל לְמָרֵי נָפֶשׁ׃ יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח רִישׁוֹ
מִסְכֵּינָתְהוֹן וְשַׁחֲקֵיהוֹן לָא נִזְכְּרוּן וַעֲמָלוֹ לֹא יִזְכָּר־עוֹד׃ פְּתַח־פִּיךָ
תּוּב׃ פְּתַח פּוּמָךְ לְהָלֵין דְּלָא מַסְטוֹ ל ומל׳ ד׳ לְאִלֵּם אֶל־דִּין כָּל־בְּנֵי חֲלוֹף׃ פְּתַח־
דִּין וְדוּן לְכֻלְּהוֹן בְּנֵי עוּלֵי׃ ל פִּיךָ שְׁפָט־צֶדֶק וְדִין עָנִי וְאֶבְיוֹן׃
פְּתַח פּוּמָךְ וְדוּן צַדְקְתָא וְדוּן לַעֲנְיֵי אשת
וְלַעֲלִיבֵי׃ אתתא

אי ק׳

בריב׳ כתרי ליש׳ וסימ׳ מה ברי ומה בר בטני · אף ברי יטריח עב : מה כ״ד בסגול וסימ׳ נמסר בסדר כי תשא : מלכין ל׳ ודרכיך למחות מלכין · והוא חד מן כ׳ מלין דמשמשין נ׳ אריך בסוף תיבותא וסימ׳ נמסר במסרה רבתא במערכת אות הנ״ון כס״ד : לאובד ב׳ מ״ל בליש׳ וסימ׳ אם אראה אובד · תנו שכר לאובד : פתח ד׳ וסימ׳ ויאמר פתח החלון קדמא · פתח לבנין דלתיך · פתח פיך לאלם · פתח פיך שפט צדק : ורחוק ד׳ חסר בליש׳ וסימ׳ נמסר בשמואל א׳ סימ׳ כ״ו :

רשי

מה ברי מה זאת עשית והגדת שאתה בני ולא בן אביך הכל יודעי׳ שאביך צדיק גמור היה ואם אתה רשע יאמרו אמו גרמה לו · בר בטני · כל נשי אביך כיון שמתעברות אינן שבות להשמיש ואני דחקתי ונכנסתי כדי שיהא לי בן מלובן ומזורז שהתשמיש יפה כל ששה חדשים אחרונים · למה בר נדרי · כל נשי אביך היו נודרות שיהא להן בן הגון למלכות ואני נדרתי שיהא לי בן מלובן בתורה · לנשים חילך · כחך אל תתיש : אל למלכים למואל · אין זה דבר הגון למלכים שהם להקב״ה : למואל כמו למופי · אל למלכים שתו יין · אין נאה להם להשתכר : אי שכר · כמו אין שכר · מחקק הכתוב בתורה וכ״ש מה שהוא נגרס׳ : לאובד למי שסופו לאבוד לרשעים · למרי נפש · המצטערין על עניים ועל אבלים · כל בני חלוף · אלו הן היתומים שחלפם עזרתם והלכה לה :

וסלק

אבן עזרא

מה ברי טעמו מה אתה נחשב ברי ובר בטני שאני ילדתיך · נדרי שנדרתי בעת לדתי אותך אם אמלט מצירי יולד׳ על כן יסרתיך שלא תתן לנשים חלך ואל תתן דרכיך למחות דרכי המלכי׳ כלומר שלא יהיה מנהגך לשנות מנהג המלכי׳ כי לא יאות להם זנות ושתות יין ושכר פן ישתה כל אחד מהם וישכח מה שפי׳ מחיק׳ על ספר · עוני שאחרים ענו אותו : רישו · שהיין משמח הלב על כן עמלו לא יזכור עוד בהתעסקו ביין · למ״ד לאלם כמו בעבור · בני חלוף בני תמות׳ בעבור מספס המג׳ ואמר שיחקרו עליו היטב :

אשת

רלבג

מה ברי · מה אבקש בני אשר גדלתיך ומה בן בטני שהיית במעי בהיותי מעוברת ממך ואולם אמרה זה כי כבר יקרא בן מי שאינו בן בטנה כאמרו הלה בני מיכל בת שאול לפי שהיא גדלה אותם ואע״פ שלא היו בניה כי הם בני מרב אחותה ומה שאבקש לך בן נדרי ר״ל שמרוב אהבתי אותך היו כל נדרי בך כמשפט האוהב שיהיו נדריו ושבועותיו בחיי אהובו או ירצה בזה שבעבורו היו נדריה תמיד לי״י : אל תתן לנשים · כמכה אשר לך בדרישת החכמה והשגתה וזה כי רוב העסק עם הנשים יסיר האדם מהשקיד׳ על החכמה ויהיה לבו שוגג בהם תמיד ולא יהיה דרכיך למחות העלות והמחשבות הרבות אשר יצטרכו למי שירצ׳ לחקור בחכמת מחקר ראוי ואמר זה כי ההתמד׳ עם הנשים תמנע התישבות באו המועצות והמחשבות: אל למלכי׳ אתה בני שהוא למואל אל יהיו דרכיך דומים לדרכי המלכים אוהבי התענוגי׳ שרודפי׳ שתיית היין ושואלים איה שכר לשתותו כי אין למלך כמוך שהוא לאל נכון לעשות כן: פן ישתה וישכח מזה הדין הבא לפניו בתורה ויהיה זה סבה אל שישנה דין כל בני עוני אשר הוא חטא נפלא כי בו נכלל חטא הטא׳ המשפט וחטא קביעת העני נפש וכל אחד מאלו הוא חטא נפלא ולזה זכר שינוי דין כל בני עוני שלא יתחדש מזה ג״כ שינוי בדין העשירים אבל זכר מה שיתחדש יותר מהרע מזאת התכונה כמנהג המוכיחים ובכמו זה המנהג נהג שלמה ברוב התוכחות הנכללות בזה הספר : תנו שכר לאובד · הנה השכר והיין אינו ראוי כי אם למרי נפש ולאובד שישכח המר נפש מרירותו : ישת׳ וישכח רישו · והאובד עמלו לא למלך כי הוא ראוי שיזכור הדינין אשר ראוי שיגיע בהם הבאים לפניו : פתח פיך לאלם · ר״ל לאשר יבאו לפניך לדין ולא ידע סדר טענותיו אשר בהם יתבאר משפטו ודינו ראוי שתפתח פיך להישירו להגיד דברי ריב והנ׳ האלם הוא שאינו יודע להגיד כלל מדברי ריבו ובני חלוף הם בעלי התמורה שיאמרו הפך מה שבלב׳ וראוי לשופט השלם שיסבב שלא יפקד מהם משפט מצד הסרוב׳ בדבור ובהגד׳ עניני ריבות׳: פתח פיך · בענין שתשפוט צדק אל דין עני ואביון ולא יפקד מהם משפט מפני חלשתם וחוזק אשר כנגדה :

אשת

מנחת ערב

מה ברי וגו׳ שיטילו הפגם בי כי יאמר שבחטאת יחמתך אמך ובשלי נדבק בך מדה זו שאתה נותן לנשים חילך כיון שגם אני הולדתי אותך ויצאת מבטן בלתי הגון וא״ת שלזה יש תשובה כי הלא הבן הנעשה בלתי הגון מת ולא אתה הוא זה שנולד בלתי הגון לז״א ומה בר בטני כי עדיין תוכל לומר שאתה בר בטני שנתהוית בבטן שנעשה בו דבר בלתי הגון :

אשת

ר׳ מנחם המאירי

ומה בר בטני ומה בר נדרי · וכל אלו לשונות האם להטות לב בנה לשמוע בקולה כלומר בני בהריון ובלידה ובהנקה כלומר שסבלתי צער העיבור הלידה והגדול · בר בטני שטפחתיך ורביתיך ונשאתיך על חיק · לקחתיך על זרועותי על כפי תוקותיך · ובר נדרי שכל שבועותי וכל נדרי הם בך כדרך כל הנשים הנשבעות באהוב להם יותר · ולשון מה כלומר מה אשאל ממך ברי ובר בטני לא כספך וזהבך רק שתשמר מכל ארח רע ובפרט אל תתן לנשים חילך ר״ל כחך כמו שידוע כי התמדת חברת הנשים משחית כח הגוף והנפש וכן אל תתן דרכיך למחות מלכין ר״ל עצות ר״ל לבטל מועצות אשר אני נותנת לך · וכן יסרתי על שאר ההנאות והזכיר היין ראש לכלם והוא ענין אל למלכי׳ כלומ׳ אין ראוי בחק המלכי׳ לשתות יין ולא לרוזנים שישאלו אי שכר כלומ׳ שינקשוהו ויחזרו עליו · פן ישתה וישכח מחוקק ר״ל מה שנכתב ונמסר על ידי מחוקק ומחוקק כאמר על הנביא על שם שמכתב ר״ל שכותב ומחוקק דברי נבואותיו במלת המגבאו ר״ל האל ית׳ מענין מי יתן בספר ויוחקו · ויקרא גם כן המלך מחוקק על שם הניחו חקים בארצו ועל שתיהם אמר הנה פן ישתה וישכח מחוקק ר״ל על המחוקק בתורה ועל המחוקק מצד המלכות והוא אמרו וישנה דין כל בני עוני כלומר ישנה מן החוק הראוי אם מצד התור׳ אם מצד המלכות ואמרו דין כל בני עוני · הוא דבור בהווה כי העשיר אם ישתנה דינו ירבו אוהביו להגיע טענותיו לפני המלך פעם פעמים אבל העני אם ישתנה דינו חלף הלך לו אין מדבר בעדו · וענין תנו שכר לאובד כלומר הדברים המשכרים והם השכר והיין אינם ראויים למתחכם ולמי שצריך לב לייחד לבבו לדברים המושכלים בהנהגת עצמו וזולתו ואינכו רק מחוק הפתאים האובדים מדרך חיים ומרי הנפש המשכלת שאין להם לב לקנות חכמה ואין התעסקם ועמלם בין בתענוגים והבלי הזמן ומעבירים עתם להשקיט עמלם וטרחם באלו התענוגים והוא ענין ישתה וישכח רישו · כי הרש מושאל על כל פחיתות מדה וסכלות ידיעה · ואמרו ועמלו לא יזכר עוד רוצה בו באותו הפרק כי מלת עוד עם הראות במשמעה לעולם תאמר לפעמים על חלק זמן המשך הענין ההוא כדרך ולא יספו עוד גדודי ארם לבא בגבול ישרא׳ שפירושו כל אותו הזמן שהרי מצינו אחר כן שבאו · ואמ׳ אחר זה פתח פיך לאלם אל דין כל בני חלוף ובני חלוף פירוש בני העולם גם כן דרך השלם הישר לבא כל בני מלכותו לפניו לדין חפה ומפה לא מעיר אחת לבד ונקרא העול׳ חלוף מצד שבני האדם הם העומדים לחלוף ולמות וענין פתח פיך לאלם ר״ל בעבור האלם כלומר שתצדיקהו את הדין עמו ואע״פ שאינו יודע לספר טענותיו כהוגן או בפרט המגיע דבריך למי שתראהו בוש לדבר לפניך על דרך כאשר יודע לך היותו עשוק · ואפשר לפרש פתח פיך לאלם כאלו אמר אמור לו שיבא לפניך להגיע עצמותיו ולגלות דינו וריבו והמשל שיהיו משפטיך מפורסמים ביושר עד שיהיה שמעך הולך ביושר ויהיה זה סבה לבוא · כל עשוק לפניך לדבר לפניך כאילו אתה תפתח פיו הפך אמרו ריב אלמנה לא יבא אליהם שפירשו שמצד התפרסם להם העול והעוות מתרחקים מלבא לפניהם וסובלים חמסם ועשקם · ואמר אחר כן פתח פיך שפט צדק ודין עני ואביון והוא הדין לעשיר אלא שהזהיר בפרט על העני להיותו עשוק על נקל · ויש מפרשים אשר יסרתו אמו וכו׳ · כלומר האם היתה סבת זאת התוכחות ורמז על המומר והזהירו מבקשת המותר יותר מדאי · ולקח הענין בלשון בר לרמוז על נקיות כענין נקי כפים ובר לבב · והזהירו שלא למחות מלכים ורמז במלכים על שרי המלכים אשר בקרבו שיתן לכל אחד חקו ולא יכוין למחות זכרם ·

ואל

אבן יחייא

מה וגו׳ הנה הנולד אם שיהיה בכח ואם שיהיה בפעל ואם בקנין · והוא בכח כשאמו נודרת נדרים לאל יתברך למען יתן לה זרע אנשים וכנגד זה אמר בר נדרי · והוא בפעל כשאמו מעוברת ממנו והוא נמצא במציאות וכנגד זה אמר מה בר בטני · והוא בקנין כשיצא לאויר העול׳ ולמד חכמה ודעת וכנגד זה אמר מה ברי · ורוצה לומר מה הדבר הרע הזה אשר אתה עושה בני אשר עמלתי כדי לקנותך עמל רב בשלשה הזמנים הנז׳ · אל תתן וגו׳ אל תתן לנשים חילך והוא כח הגוף כי המשגל ימעיטהו ויחלישהו · ואל תתן דרכיך אחרי רדיפת הנשים למחות מלכין שרוצה לומר למחות עצות השכל כי הזנות יחליש כחות השכל והנפש ויקח לב כאשר יחליש כחות הגוף · ויהיה מלכין מענין מלכי יספר עלך · אל למלכים אחרי שהזהירו על הזנות הזהירו גם כן על שתות היין שהוא סבתו כאשר קרה לאבינו הראשון אשר חטא בעץ הדעת טוב ורע שגפן הי׳ ולנח אחריו וללוט אחריו ולכל השותים אחריהם ככה · והזכיר שלשה מדרגות מגדולים · האחד המלכים עבדי אל מזרע ישראל וכנגדם אמר אל למלכים שלמו אל להדון · והב׳ מלכי האומות הגדולים וכנגדם אמר אל למלכים שתו יין · והג׳ הרוזנים והם המלכים ממדרגה קטנה וכנגדם אמר אל לרוזנים ואיננו נכון שישאלו תמיד איה שכר · פן וגו׳ ואינו נכון היין למלך פן ישתה וישתכר וישכח תורת משה רבינו המחוקק וכאומרו כי שם חלקת מחוקק ספון · ובשוכחו הדת יבוא לשנות דין כל בני עוני ויחייב הצדיק ויזכה הרשע · תנו וגו׳ כי היין לא נברא בעדם המלכי׳ הנחים על שמריהם אבל ראוי שתתנו השכר והיין לאובד ומרי נפש שהם האבלים על מת או על צרה גדולה שהגיעה להם · ישתה וגו׳ למען ישתה וישכח רישו ועמלו לא יזכור עוד בעוד שייננו עליו וכדי להקל מעליו עול הדאגה הגדולה ההיא · פתח וגו׳ ולכן ראוי ברי שתניח היין כדי שתעמוד בדעתך ותוכל לפתוח בפיך פה האלם שבא לדין ואיננו יודע לשאול כי את חייב לפתוח לו לגלות הדין אל כל בני האדם שמחליפים הטוב ברע ומתקן שפתיהם ובטוב סדור טענותיהם יראו השקר כאלו הוא אמת · פתח וגו׳ ופתח פיך ולא תכיר פנים במשפט ושפוט צדק לעשיר ולעני יעדיו בשוה · ותעשה דין לעני ואביון :

אשת

קב ונקי

מה ברי ומה בר בטני · מה זה הדבר אשר אתה עושה בני ומה זה אשר תעשה אתה שיצאת מבטני וחרדתי עליך את כל החרדה הזאת ומה זה אשר אתה עושה הבן אשר נדרתי בעבורך לאלהים כמה וכמה נדרים אם יתן לי השם בן חכם העשה כך וכך כדרך הנשים · ואחשוב שרמז לנדר שנדר לה דוד שיתן לו המלוכה כי כן אמר לו בשעת פטירתו והיא ג״כ נדרה לדוד שלא תשכב עמו עד שידור לו שאותו הבן ימלוך · והזכיר לו הג׳ דברים שבשבילם ראוי לו לקבל תוכחתה · הא׳ בשביל האלהות שיש לה עליו שהוא בנו ומחויב לעשות רצונה · ב׳ מפני הטורח הגדול שסבלה בהיותו בבטנה ודחקה עצמה בהנהגתה להיות ברור ומלובן במאכל ובמשת׳ ובתשמיש בששה חדשי׳ האחרונים שהוא טוב לילד כמו שאחז״ל שכל נשי דוד משנתעברו אינן באות עוד לשמש והיא דחקה עצמה בו׳ חדשים כדי שיהיה מלובן ולכן הזכירו בלשון ברי · ג׳ בשביל האהבה שאהבו עד שנדרה מה שנדרה : אל תתן חילך · ממונך או כסך · למחות מלכין · אל יהיו דרכיך מהלכין לנשים המתכוונות למחות המלכים ואת עצמם ולעקור מלכותם: אל למלכים · פי׳ לא יאותו אלו המדות למלכים שהן צריכים להנהיג אנשי מלכותם ולא יאות המלכים להרבות שתיית היין: ולרוזנים אי שכר · ר״ל ולרוזנים לא יאות להרבות בשתיית השכר ויהיה אי במקום הזה תמורת אין כמו אי כבוד שעניינו אין כבוד · או יאמר ולרוזנים לא יאות לחפש אחר שכר ולומר אנה הוא השכר ויהיה אי כמו אי הבל אחיך : פן ישתה · כלומר פן המלך או הרוזן שהוא צריך להנהיג אנשי מלכותו בדעת ובחכמה ישתה לרוב ויעבור בגבול ומתוך כך ישכח מחוקק כלומר ישכח דין מפורש ומחוקק בתורה וחקי מלכותו וחקוק הדיינים שחקק להם הנימוסים העשויים להנהגת מלכותו ומתוך שישכח זה ישנה דין כל בני עוני שיתחייב אותם כשהם זכאין · וקרא דלת העם בני עוני : תנו לאובד · כמו כאבד כי לא נמצא פעול ממנו וטעם תנו שכר על האובד האדם הנפסד בכל עניניו ונדם ממקומו לרוב דלותו : ויין למרי נפש · הם העשירי׳ שירדו מנכסיהם שיש להם מרירות לב יותר ממי שהיה עני כל ימיו ויין ישמח לבב אנוש : ישתה · רישו · שם מנחי העין מגזירת פן תורש כי תאמר אדום רששנו ונמצאו שלשה שרשים בענין אחד ריש רשש ירש ישתה העני מן היין וישכח עוניו ויגיעו ועמלו לא יזכור עוד כל זמן שהיין יהיה בקרבו כי הוא ישמח לבו ולזה צריך שתהיה שתיית היין תמידית כדי שתהיה שכחת כרים והעמל תמידית: פתח פיך · מלוה על הדיין אם תרא׳ אדם צדיק בריבו ומאמת בעל ריבו יקלקל דבריו וטענותיו יפתח פיו ויחזק דבריו · וכן פתח פיך אל דין כל בני חלוף · כלומר כי יהיה מגמת פניך לראות בדין כל בני עולם וקרא בני העולם הזה בני חלוף בעבור שבבקר יציצו ויחלופו לערב ימוללו ויבשו והוא כל דרך שקוראים החכמים העולם הזה עולם התמורה כמו עולם ההויה והפסד : פתח פיך · ר״ל מה שהזהרתיך שתראה ותעיין בדין אנשי מלכותך כוונתי היא שתשפוט אותם משפט אמת לא שתשפוט אותם באף ומשפט שיזדמן : ודין עני ואביון · ר״ל ותראה ותשפוט הדין של עני ואביון ותוציא לאור משפטם · או יהיה ודין פועל והוא לווי מנחי העין שבנין הפעיל יהיה פניינו ידון דין עני ואביון :

אשת

רלבג

אשת חיל · הנה חתם זה הספר בתואר החומר המשרת אל השכל שרות שלם באופן שיגיע לו קנין שלמותו ותאר אותו בנקבה כמנהגו וקרא' אשת חיל מאד שלמות כחה להגיע אל השכל מה שיצטרך לו ממנה מהגזרות המוחשות ואמר שהוא קשה ההמצא ורחוק מכרה וערכה מערך הפנינים כי אין לו יחס עמה : בטח בה · הנה לב בעלה בטח בה שתמצא לו מה שצריך להקדים מן החוש בדרושו ולא יחסר שלל להיות טרף לבית השכל : גמלתהו טוב · כל ימי חייה גמלתהו טוב ונכנעה לעבודתו ולא נטתה כלל מעבודתו : דרשה צמר ופשתים · להיות טווה בהם למה שיצטרך לביתה מהלבוש ועשתה זה בחפץ כפיה כמשפט המשרת החושק לעשות רצון אדוניו ולא כמשפט המשרת על צד ההכרח ואמנם אמר זה לפי שהמגיע מהמוחשות אל השכל יתוקן בתקוני' רבים קודם הגיע אליו ובזה יוסרו מהם הרבה מהמשיגים החומרים ויתקרבו אל המציאות הרוחני כמו שנזכר בספר החוש והמוחש : היתה כאניות · הסוחרים הגדולים שיביאו סוחרותיה' מארץ מרחק כן תביא מזונה ממרחק למה שיצטרך אל השכל בדרושי' יקשה לעמוד מן החוש אם לא בשוטט בחריצות או בעדות מהקודמים אשר ראוי לבטוח בהם שיגידו האמת : ותקם בעוד לילה · בחריצות וזריזות לתת טרף לביתה וחוק לנערותיה להעמיד בריאו' הגוף כי בו יעמוד בריאות הנפש והנה תמצא בזה שספו' מחריצותם בדמיון זה הענין קנתו לשרות בעלה וקנהו להעמיד בריאות הגוף שהוא גם כן לשרות השכל על שכבר זממה

י אֵשֶׁת־חַיִל מִי יִמְצָא
וְרָחֹק מִפְּנִינִים מִכְרָהּ׃ בָּטַח בָּהּ לֵב
בַּעְלָהּ וְשָׁלָל לֹא יֶחְסָר׃ גְּמָלַתְהוּ
טוֹב וְלֹא־רָע כֹּל יְמֵי חַיֶּיהָ׃ דָּרְשָׁה
צֶמֶר וּפִשְׁתִּים וַתַּעַשׂ בְּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ׃
הָיְתָה כָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר מִמֶּרְחָק תָּבִיא
טו לַחְמָהּ׃ וַתָּקָם בְּעוֹד לַיְלָה וַתִּתֵּן
טֶרֶף לְבֵיתָהּ וְחֹק לְנַעֲרֹתֶיהָ׃
זממה

אִתְּתָא כְּשֵׁירְתָא מַנִּי יַשְׁכַּח יַקִּירָא
הִיא מִן כֵּיפֵי טַבְתָא׃ דְּתַכִּיל עֲלַהּ
לִבֵּיהּ דְּבַעְלָהּ וְלָא מִתְבַּזָּה וְלָא
חַסְרָא׃ פַּרְעִיתֵיהּ טַבְתָא וְלָא
בִּישְׁתָא כָּל יוֹמֵי חַיֶּיהָא׃ תְּבַעֵית
עַמְרָא וְכִתָּנָא וַעֲבָדַת הֵיךְ צְבִינָא
דְּאִידָהּ׃ וַהֲוַת הֵיךְ זְלֵפֵיהּ דְּתִגְרָא
דְּמִן רְחִיק אַתְיָא מַכְלוֹתָהּ׃ וְקָמַת
בְּלֵילְיָא וִיהֲבַת מְזוֹנָא לְבֵיתָהּ
וּפוּלְחָנָא לְטַלְיָיתָהָא׃ ואיתחשבת

חייה ג' בליש' ב' מ"ל וא' חס' וסימ' לצרר לגלות ערותה עליה · ויחיה ותגדל עמו · גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה · מציע' חס' : היתה ה'ר"פ וסי' היתה לי נחלתי כאריה ביער · היתה עלי יד יי' · והיתה לי דמעתי לחם יומם · היתה יהודה לקדשו · היתה כאניו' סוחר :

רשי

מכרה נ' ותר מכרה רפי

ושלל לא יחסר · כלומר לא יחסר טוב · טרף · מזון · וחוק גם הוא מזון הקצוב להם : בכישור

אבן עזרא

אשת חיל מי ימצא · חיל ממון כמו אשה שתקנה חיל וממון בחכמת' מי יוכל למצוא · מכרה מן תמכרו מאתם : בטח בה' · בעבור שתכין · ושלל שהיא קונה' לא יחסר הבעל על כן יבטח בה : גמלתהו · תשיב לו גמול טוב בעבור שבטח בה ולא גמלתו רע : דרשה · לקנות למר ופשתים · בחפץ כפיה · כאילו הכפים חפצות לעשות והפך זה כי מאנו ידיו לעשות : כאניות · ההולכות למרחוק : לילה · קודם עלות השחר · לביתה לבניה · וחוק מאכל כענין ואכלו חקם לחם חק : זממה

אבן יחייא

אשת חיל ונומ' יען כי ברוב מוסרי הספר הלז הזהיר את האדם שישמ' מאשה זרה ומהזונ' כי יקח לב והשכל · ושיעשה גדרים ומשמרת למשמרתו לבל יכשל בה כי כולי האי ועדין אולי והחכם מכל האדם אשר נשיו הטו את לבבו יוכיח ובאחרונ' בפרשה הקודמת ספר דברי חכמה ודעת ממוסרי האשת חיל בת שבע לבנה שלמה הנז' לכן בא לפרש היות קשה השג' האשת חיל · וספר התנאי' אשר צריך שימצאו בה בטרם יחול השם ההוא עליה · ולגודל מעלת הפרשה הזאת באמרה על דרך האלפא ביתא וזהו אומרו אשת חיל וגו' שרוצה לומר אשת חיל מי יזכה להשיגה ולמצוא אותה כי להיותה רב תנאים היא קשה ההשגה · ואמנם האשה טובה איננה נמצאת בקושי כמוה לבלתי הצטרך לה כל כך תנאים · ולכן היו נוהגים בשנים קדמוניות לשאול לרעיהם על רוע נשותיהם או ההפך · באמרת מצא או מוצא כי מצא יורה על טוב מזג האשה וכאומרו הכתוב מצא אשה מצא טוב · ומוצא יורה על רשעתה · וכאומרו הכתוב ומוצא אני מר ממות את האשה · ולא היו שואלים עליה אם היתה אשת חיל להיותה נמצאת על המעט אחת מעיר ושתים ממשפחה · ורחוק מפנינים מכרה · כי הוא יותר רחוק השגת האיש לדור ולגור עם אשת חיל ממה שהוא השגת הפנינים הבאים מהודו כי לא ישיגם רק המלכים העשירים · ויהיה מכרה מענין מכורותיך ומולדותיך · וארץ מכורותיך שביחזקאל שהם לשון דירה · בטח וגו' ספר תנאי האשת חיל שהם ששה עשר האחד כי בטח בה לב בעלה וכל אשר יש לו יתן בידיה לראותו כי השלל לא יחסר בביתו כי ימצא באחרית השנה משכון טוב בנכסיו ומאה שערים מאשר אחד · ואם השר פוטיפר בטח לבו בעבדו יוסף לראות כי מצליח הוא כל שכן שיבטח הבעל מהאשה כזאת עליה · גמלתהו וגו' והב' כי היא קיימת בשלימותה ובלתי משתנית ולכן כל ימי חייה היא גומלת אותו טוב · ואפי' בזמן שמן הדין היה לגמול לו רע על השתכותו וקללו אותו באחים ולכתו אל נשים זרות עם כל זה לא תגמול אליו רע כי אם טוב וזה להכילה כי הוא אדוניה ואליה משפט ההשתחוות לו ושבול מדה מגונה מה אם ימצא בו · דרשה וגו' והג' כי לא די שהיא שומרת בכסי הבית ומצמצמת ההוצאה כי זה הוא המוטל על הנשים · כי עוד היא דורשת קניית הצמר ופשתים כדי לעשות בגדי צמר ובגדי פשתים לביתה · והיא עוש' המלאכות שהצמר ופשתי' בטויה ואריגה בכפיה וזה בחפץ ורצון טוב כדי להרויח בגדי בני ביתה · היתה וגו' והד' כי לא די שתעשה בגדי צמר ופשתים די לבישת בני ביתה כל שנתה · כי עוד היא עושה מהם בשופע לסחורה · ואיננה מוכרת אותם בעירה רק תשלחם למרחק מקום ששוים שם ביוקר · ותקח בחילופיהם שם בר ולחם ומזון בזול לצורך מחית ביתה · כאשר עושות האניות מהסוחר שמחליפי' הסחורות ממקום למקום ומרויחים בשתיהם · ותקם וגו' והה' כי איננה שוכבת במטתה עד חצי היום כמשפט הרכות והענוגות · רק היא קמה ממטתה בטרם אור הבקר ובעוד שהוא לילה והיא נותנת ההכנה לטרף ומזון ביתה מהבקר · ותתן לנערותיה מבנותיה ושפחותיה כי היא מפקידה לכל אחת מהן על מלאכת פרטית אשר תתעסק בה כל היום : והוא

ר' מנחם המאירי

ואל למלכים שתו יין רווז למבקשי החכמה כמאמר החכם שאמר לא יתכן לדורש החכמה שיהיה בואו עב ונופו שמן והכונה על רוב השתיה · ולכן אמר בהפך זה תנו שכר לאובד כלומר למי שנטה אחר הקנה האחרון יותר מדאי שאין הכונה למנוע ההנאות אכל וכל אבל למנוע רבויין וכן פתח פיך לאלם הכונה בו על דרישת החכמה שטם המנע רוב ההתחכמות אין למנוע הלמוד אבל ראוי שלא יתרשל בו אבל שיהיו עיניו ולבו שם כל הימים וחפץ יי' בידו יצלח :

הפרשה השניה

והיא הולכת על סדר אל"ף בי"ת וכוללת כ"ב פסוקי' כמספר כ"ב אותיות שבא"לף בי"ת והאריך בה בשבח אשת חיל הפך ספור האשה הזונה אשר בא בתחלת הספר · וידוע לפי הנגלה היות קיום הבית והעמדתו בסבת אשת חיל · ומה שהאריכו חכמי המוסר בתועלת הבא בסבתה והוא אמרם אל תבזה נשי החיל מהכנסים כי יש נקבות טובות מן האנשים · וספרו ממדותיהן העוזבת מדות אביה ולומדת מדות אישה עד שתדומה בת בעלה ולא בת אביה המאירה פניה לבעלה בעת שיכעיסנה המכבדתו בירא בעת חסרונו כאשר בעת עשרו ובימי הזקונים כבימי הנעורים הכבדים רגליה לצאת מביתה הקלים ידיה לתת מן הפת לעני העובדת עבודת ביתה בין שפחותיה המינקת ילדיה ולא תתכס למינקת אחרת השומעת מן המדבר ולא תמהר המענה הבורחת מישיבת מבקשות מדינים · האומרת ברענוכה שבעתי השמחה באורחים כשיכנסם האיש בביתו ועובדת אותם כאחת השפחות · וחכם אחד אמר בספור מדותיה כששאלוהו איזי מן הנשים תאהב יותר אמר התמימה בלי מום הקלה לקום בעת אקראנה השמחה בשחקי המיחלת בעת דחקי הנאוה המצטוה הלובשת בגדי ענוס · וכן שלמה האריך בספור זריזותה למלאכות · והעמדת' את ביתה בכבוד עצמה ובעלה ובניה עד שאמר להם שם כשם הגדולים אשר בארץ כמו שיתבאר בפרטים והמכוון בה לענין הנסתר הוא לחומר נאות לבונת מציאות האדם ומוכן לקבל צורתו העצמי' אשר הוציאו לאור הבייתו ואשר הבדילהו משאר בעלי חיים והנה ענין בטח בה לב בעלה ר"ל השכל הרמוז בענין ואל אישך תשוקתך כלומר שאין צורך להשתדל בתוכחתה כי לא יצא מחכה עמל ואון ואמר עליה מי ימצא על דרך ריחוק המצא' ואמר גמלתהו טוב ולא רע כלומר שלא יומשך לו ממנה רק טוב וימשך לך בזה ענין הפרשה כלה אלא שלפעמים יבאו בה דבריה על צד המשך המשל ואם תרצה לטרוח בכלם תיגע ותמצא אלא שאין הכרח וכן תוכל לפרש כל הפרש' ביציאת הצורה מן הכח אל הפועל בהשגת החכמות והוא שדרשו רז"ל אשת חיל זו תורה וידוע כי האדם מחובר משלשה דברים כמאמים בו זה למעלה מזה הגוף והנפש והשכל ותועלת הגוף ושלמותו במדות המעלות והצלחת הנפש בקיום המצות והדרכי' הדתיים הבלתי מושגים בעיון ושאין השכל מחייב מציאות' והשכל תועלתו והצלחתו בחכמה וזה פירשו קצת חכמינו שענין הפרשה על בעל המדות ודרך ובהזהר מרדיפת ההנאות ועל הצדיק ועל החכם אשר תצא צורת שכלו מן הכח אל הפועל ומעתה נבאר פרטי הפרשה כפשוטה באופני ספור מדות נשי החיל והרמוז במקומות על שאר הכונות ולא תלה במל' כי איננה מחוק המשל אבל יאמרו בו הרב' דברי' להמשך המשל כדרך המשלי' כמו שהתבא' אמר תחלה אשת חיל ונומר · פי' אשת חיל כלומר לא שמציאותה נמנע אלא שמועטים הם המעולים אותה או פירוש מי הוא שזוכה לכך כלומר אשריו ואשרי חלקו רחוק מפנינים מכרה ר"ל מחירה כלומר שאין לה ערך עם שום דבר אם על הנגלה ידוע כי מציאות שלמות מדות באשה רחוק ואם על שאר הכונות הוא כאמרו ואשה בכל אלה לא מצאתי · וכן ראיתי ז"ל כאמרם · ראיתי בני עליה והם מועטין : בטח ונומר · כלל הנה בספור מדותיה שהבעל בלכתו הנה והנה יבטח לבו עליה ולא יעלה בלבו שיגיע בשום דבר עליה עד שיהיה צריך למעט בסחורתו ובמהלכיו ושיחסר בזה השלל ר"ל הריוח כדרך והיתה לו נפשו לשלל כלומר כאלו הרויח אותה ושללת אותה · ולשאר הכונות לב בעלה ר"ל השכל כענין ואל אישך תשוקתך : גמלתהו ונומר · ביאור הנה במדותיה הנעימות גמלתהו טוב על מה שנתרצית ממנו ולא רע על מה שיכעיסנה כלומר שתתפייס להלבין פניו עמו ושכל כעסו עליה ולא תגמלהו רע על זה וכל ימי חייה רומז למה שספרנו ממדותיהן בעת העוני בעת העושר ובימי הזקנה כבימי הנעורים · ולשאר הכונות גמלתהו טוב שימשכו על ידה השלמות והחיים הנצחיים ולא רע ר"ל באין שום סיג : דרשה ונומר · כלומר שאף בעת שלא יזדמנו לה מלאכות בתוך ביתה היא טורחת ומחזרת על המלאכות לדרוש הנה והנה צמר ופשתים לטבתם להשלים ביתך בבגדים ועשתה בהם נזירות כמי שבא חפץ על הדבר והוא ענין חפץ כפיה · וייחס החפץ אל כפים להיות חפץ הלב נראה בהם בענין המלאכות וכן ענין ובתבונות כפיו ינחם והפך זה מאנו ידיו לעשות · ולשאר הכונות משל על חפוש הקדמות והנעות ואומר הדברים שמהם יעשו כמושכלות הראשונות שהם מבוא לספרות והפכיות לשלישיות וכן כלם : היתה כאניות ונומר · כלומר שתחפש הנה והנה במה תוכל להרויח לצורך העמדת ביתה כאניות סוחר ההולכות למרחוק ולשאר הכונות יאמר לחתה על עניני החכמה שצריכים להקדמות והנעות מחוכי החכמות העמוקות והרחוקות ובדרש היתה כאניות סוחר דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר ר"ל שהדברים נקשרים זה בזה וצריכי' להעזר מראש הספר לסופו ומסופו לראשו מספר לספר ומחכמ' לחכמ' : ותקם ונומר · כלומר שתלמדם לעשות מלאכה עמה את תעשי כך וכך ואת תעשי כך · או פירושו המצאת המזון הצריך להם · ולשאר הכונות אין רינה של תורה אלא בלילה וביתה ונערותיה רמז לכחות הגופיות והנפשיות כל טרפה וחוקה הגופיות והנפשיות הראוי לה או שיקנע לבניו ותלמידיו תוך הראוי להם בלמוד לזה כך : זממה

קב ונקי

אשת חיל · בעבור שראה שלמה שהנשים דעתן קלות והנה הטו את לבבו ובמעט ימצא אדם בכן שתהיינה חכמות כמו שאמר אשה בכל אלה לא מצאתי העלה החכמה הנמצאת ואמר אשת חיל מי ימצא כי הוא כמעט דבר נמנע ולא תמצא כי אם בעת מן העתים על צד הזרות : ורחוק מפנינים מכרה · פי' קניינה וערכה יותר רחוק הוא שיגיע האדם אל זה המסחר ואל זה השכירות מן ונתתי מכרם מהגעת האדם למצוא פנינים · רוצה לומ' יותר קרוב ימצא האדם הפנינים עם רוחק מציאותם ממה שימצא אשה שתהיה אשת חיל ועניינה הוא שימצאו בה כל התוארים שיזכור אחר זה והוא שיבטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר : בטח בה · פי' לעשות כל צרכי הבית ולא יירא פן תזנה תחתיו ולא יחסר שלל מן הבעל ויהיה שלל כמו נכסי הבית ותכשיטיו כמו ואת כל שללה תקבוץ ורבים כאלה יאמר שלא תפזר ממונו בעבור שומו בטחונו בה וגם שהיא בהתעולותיה תמצא כל הצריך לבעלה עד שבעלה לא יחסר דבר מכל הצריך לו : גמלתהו טוב · אעפ"י שבעלה יכעס עליה בעת מן העתים ויזיק לה לא תגמלהו רע בעבור זה רק תתחזק בעבודתו לעשות רצונו ולהרבות קנייניו ומשלמת טובה תחת רעה ולא תעשה זה פעם אחת או שתים אלא תתנהג בזה הדרך כל ימי חייה · ומפני התמדה זו ראוי שתקרא אשת חיל והחשב שאמר כל ימי חייה ולא כל ימי חייו להודיע שאפי' אחרי מותו היא תגמלהו טוב שלא לעשות דבר שתתחלל בו כבוד בעל' כל ימי חייה עד יום מותה : דרשה צמר · אמר שדורשת ומבקשת מבעלה · או לסוחרים שיביאו לה הצמר והפשתים והיא עושה בהם המלאכות כמו הטויה והאריגה בחפץ גדול בכפיה · ובאה מלת כפיה בחסרון בית · או יאמ' ותעש ספק בכפיה ובא על דרך שלמו באם מקדשך שענייניו שלמו אם במקדשך : היתה כאניות · כמו שהאניות יביאו בהם הסחורות והמזונות מארץ מרחקים כן זאת האשה ממרחק תביא לחמה והענין שהיא לא תרויח עם השוכנים עירה בלבד רק היא משתדלת ג"כ עם הרחוקים גם תשלח מלאכת ידיה למכור במקומות הידועים לה שהם נמכרות שם ביוקר · או יאמר שאם לא תמצא העניינים הצריכים לה ומזונותיה בעירה או קרוב למקומה היא תשתדל להביאם מן המקומות הרחוקים : ותקם · תקום משנתה בטרם עלות השחר והיא נותנת טרף ומזון לבני ביתה הם הילדים הקטנים הצריכים תמיד אל המאכל ונותנת חק לנערותיה הראויות לעשות מלאכה נותנת לכל אחת מהן חקם כפי שיעור שכלה וכפי כחה במלאכה : זממה

מנחת ערב

אשת חיל מי ימצא מי שמתרחק מפניני' ולא יקחו מקחו רק לש"ש ולא בש' ממון : בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר כמו הפיסא לשם ממון חדש נכנס וחדש יוצא וממנם כלה וחבד : גמלתהו טוב ולא רע יש נשים מכבדות בעליהן כשמביאין להם תכשיטין ולא כשיורד מנכסיה' אבל זה גמלתהו טוב ולא רע אפי' בימי הרעה גמלתהו טוב ויש אשה אוהבת בעלה בימי בחרותו ולא בימי זקנותו וזה אוהבת לבעלה כל ימי חיי' אפי' בימי זקנתו : דרשה צמר ופשתים לא מבעיא כשמביאין לה וכשמצוי בידיה שהיא עושה אלא אפי' כשאין לה היא דורשת וחוקרת היכן מקום שמצוי שם צמר ופשתי' ועושה ולא לבד שהיא עושה כפי הדין מה שמחוייבת במעשה ידיה לבעלה והמותר שהיא עודפת על מלאכתה היא שלו וזו איננה ללקחת לה לעצמה אלא ליתן טרף לביתה וחק לנערותיה · היתה כאניות סוחר שהולך למרחקים לדרוש איזה מקום שטוב להסתחר ולהרויח גם היא כן דרשה צמר ופשתי' באיזה מקום שהיא בזול וסחורה טובה כדי להרויי' בה יותר · וא"ת כיון שרדופה כ"כ למלאכה איננה משתדלת בצרכי הבית לז"א ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה · שכל צרכי הבית היא עושה בלילה כדי שלא תהא מעוכבת ע"י צרכי בית ממלאכתה · חגרה

זָמְמָה שָׂדֶה וַתִּקָּחֵהוּ מִפְּרִי כַפֶּיהָ נָטְעָ
כָּרֶם: חָגְרָה בְעוֹז מָתְנֶיהָ וַתְּאַמֵּץ
זְרוֹעֹתֶיהָ: טָעֲמָה כִּי־טוֹב סַחְרָהּ לֹא־
יִכְבֶּה בַלַּיְלָ נֵרָהּ: יָדֶיהָ שִׁלְּחָה
בַכִּישׁוֹר וְכַפֶּיהָ תָּמְכוּ פָלֶךְ: כַּפָּהּ
פָּרְשָׂה לֶעָנִי וְיָדֶיהָ שִׁלְּחָה לָאֶבְיוֹן:
לֹא־תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֶג כִּי כָל־
בֵּיתָהּ לָבֻשׁ שָׁנִים: מַרְבַדִּים עָשְׂתָה־
לָּהּ שֵׁשׁ וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁהּ: נוֹדָע
בַּשְּׁעָרִים בַּעְלָהּ בְּשִׁבְתּוֹ עִם־זִקְנֵי־
אָרֶץ: סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר וַחֲגוֹר
נָתְנָה לַכְּנַעֲנִי: עוֹז־וְהָדָר לְבוּשָׁהּ
וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן: פִּיהָ פָּתְחָה
בְחָכְמָה וְתוֹרַת חֶסֶד עַל־לְשׁוֹנָהּ:
צופיה

נטעה ק'
ג' חד חס' וחד מל'
ד'
בלילה ק'
ל' ג'
ו'
ל' חס' בכתו'
ב'
ג'
ל
ל' ל
ג' ג'
ב' ל' וחד ופתחה
ב'

וְאִיתְחַשְּׁבַת בְּחַרְעִיתָא וּנְסַבַת חַקְלָא
וּמִן פֵּירֵי דִידָהָא נְצַבַת כַּרְמָא: וְאַסְרַת
בְּעוּשְׁנָא חַרְצָהָא וְזָרִיזַת דַּרְעָיָהּ:
וּטְעָמָה מָטוּל דְטַבְתָא תַּגָּרוּתָהָא
וְלָא דָעִיךְ בְּלֵילְיָא שְׁרַגָּהָא: יְדָהָא
פְּשַׁטָא בְּכוּשְׁרָא וְיַדְהָא לְבְבִין
מָעוּלָא: יְדָהּ פְּשַׁטָא לַעֲנִיָּא וּדְרָעָהּ
אוּשִׁטָא לְעַלִיבֵי: לָא דַחֲלוּן בְּנֵי
בֵיתֵיהּ מִן תַּלְגָא מָטוּל דְכֻלְּהוֹן בְּנֵי
בֵיתֵיהּ לְבִישִׁין הֲווֹ זְהוֹרִיתָא:
תַּשְׁנִיָּתָא עַבְדַת לָהּ בּוּצָא וְאַרְגְּוָנָא
לְבוּשָׁהּ: יְדִיעַ הֲוָות בֵּינַת מְדִינְתָא
בַּעֲלָהּ כַּד יָתֵיב הוּא עִם סָבֵי אַרְעָא:
פְּתַגָּא עַבְדַת וְזָבְנַת וְזוּנָרָא יְהָבַת
לְכְנַעֲנָאָה: עוּשְׁנָא וְחַדְוָא לְבוּשָׁהּ
וְגַחְכָא בְּיוֹמָא אַחֲרָיְתָא: פּוּמָהּ פְּתַחַת בְּחָכְמְתָא וְנִימוּסָא דְחֶסְדָּא עַל לִישָׁנָהּ:
ונלי

נטעה זממה שדה נטע כתי' וקרי' נטעה בה"א וכן בלילה טעמ' כי טוב סחרה ואינון מן כ"ט מלין חס' ה' בסוף תיבו' וקרי' וס' במס' רבתא במערכת אות ה' בס"ד : כפה ב' וסי' וקצתה את כפה · כפה פרשה לעני : לא תירא ח' וסי' ביחזקאל סימן ג : לבוש ל' חסר בכתו' כי כל ביתה לבש שנים · וכל גבי' דכו' הס' במ"ב מ"ל וסי' ושריון קשקשי הוא לבוש · הוצא לבוש לכל עבדי : נודע ב' קמצי' וסימ' נודע ביהודה אלהים · נודע בשערים בעלה · וחד ונודע מה שהיה : לבושה ג' וסימ' ממשבצות זהב לבושה : שש וארגמן לבושה · עוז והדר לבושה :

חגרה בעוז מתני' שהיא לנועה וחוגרת סינר כתיקון עזרא ותאמץ זרועותי' מכסה אותם מלגו; כל המאמץ עם יציאת הנפש לא כמו הנשים שמזורות בלבנה וזרועתיהן מגולה או יאמר חגרה בעז מתניה דרך תלילה אמר שהבנים שעתידין לצאת ממנה הם צדיקים ותאמץ זרועותיה אותם שכבר נולדו שהם זרועות עולם מאמנ' ממזהיר' שיעסקו בתורה כפה פרשה לעני כפי הדין לעני החוזר נותנין מתנה מועטת וע"כ כפה אחת פשטה לעני וידיה שלחה לאביון בשתי ידים זה עני לאינו חוזר על הפתחים· או יאמר כפי הדין שאין מקבלים צדקה מן הנשים אמר כי זאת הצדקת אינה נותנת משל בעלה רק יגיעה כפה ומעשה ידיה· או יאמר כפה פרשה לעני ע"ד שאז"ל בני עובדא דר"א בן דוסא כשהחזיר רגל השלחן שנעשה לו נס שנפשפט יד מן השמים לקחתה היד היתה למטה ויד ר' חנינה למעלה שנראה כאלו ר' יוחנן הניתן כך כשתכת' האשת חיל כי כדי שלא לבייש העני היתה ידה פרוסה למטה עם המטבע והעני עם ידו לתוך כפה ולוקח שנראה לעין כאלו היא לוקחת : קמו

זממה שדה · קנתה שדה ונטעה כרם להוציא מהם פרי אל השכל : חגרה בעוז מתניה · לרוץ בזריזות לחפציה ואמצה זרועותיה לעשות פעולותיה בחריצות : טעמה · הכירה כי סחרה הוא טוב מצד הפרי המגיע ממנו לשכל ולזה תנהיג בזריזו' בשרותו עד שלא יכבה נרו בלילה להתרחק מן העצלה : ידיה שלחה בכישור וכפיה תתכו פלך · למוות הצמר והפשתים : כפה פרשה לעני וידיה שלח לאביון · וזה משלימו' חריצותה שתעשה מה שתשלם בה לשכל חוקו ולקנו' מההון מה שיספיק לו ולבית ולתת לעניים מיקם : לא תירא · בגדי שני אמר זה מצד אחד להורות על חריצותה לקנות מה שיצטרך מההון ומצד אחר אמר זה להיות מה שתכין אל השכל מהמוחשות רחוק מלהתעות השכל והנ' עשת' לה מרבדים יקשוטים במדו' שש וארגמן לבושה רוצה לומר בגדי' חמודי' ונקיים במדו' המשובחות לא בגדי צואים במדו' התגונו' : נודע בשערים · והנה בעלה הוא נודע בחכמה בשבתו עם חכמי ארץ מצד רב היושר שתישרהו לקנין החכמה : סדין עשתה ותמכר וחגור · אמר עשתה כתנה לסוחר למוכרו לו כדי שיהיה לה הון לקנות בו ככל אשר תשאל נפשה : עוז והדר לבושה · הנה לבושה הוא עוז והדר ר"ל שישלו' במדותיה ויפי והתוקף להכניע תאוותיה הגופיו' וזה ממה שישל' בשתנהג בדרכי האור ותשחק ליום המות כדרך אנשי המעלה שלא יחרדו מן המות כי אין רצונם להיות כי אם להשלים השכל ואחר השלמו כמעט שיחפצו במות כי היא החיים להם : פיה פתחה בחכמה · כי ממנה ילקחו התחלותיה וכימוס החסד שעשה הש"י לנמצאות יתבאר על לשונה במה שיגיע אל החוש מזה הענין אשר הפליא הש"י חסדו ביצירותיו :
כופיה

בכישור סקורין ווירט"ויל בלעז המכשיר את הפלך למוות · פלך פוס"ל בלע"ז : לא תירא לביתה · לבני ביתה · משלג מלינה · לבוש שנים · בגדי צבעונין : מרבדים · מצעות נאה למטה · כמו מרבדי רבדתי : נודע בשערים בעלה ניכר הוא בין חביריו מפני מלבושיו שהם נאים · לכנעני · הגר · ליום אחרון : ביום מותה כפטרת בשם טוב : ותשחק · כל ימיה על יום מיתתה שהיא נכבד בשם טוב :
כופיה

אבן עזרא

כ זממה · חשבה לקנות שדה ומפרי רמז להון יגיע כפיה כלו' מפרי כפיה ניטע לה כרם כי אין מנהג הנשים לנטוע : בעוז מתניה · כאילו העוז חגרה : טעמה · כמו ברוך טעמך כלומר יעלה כי טוב להתעסק בסחורה על כן לא יכבה : פרשה · לחם לעני : לביתה · בניה כלומר לא תירא משלג היורד על הארץ כי כל אחד מביתה לבוש מתולע' שני או כל ביתה לבוש שנים שם ממין פשתים וארגמן ממין הצבעים והוא אדום : זקני · הזקנים יושבו בעלה עמהם בעבורה : לכנעני · סוחר כמו כנעניה נכבדי ארץ : עוז · כאילו עוז והדר לובשת · ליום אחרון לעת זקנתה תוכל לעמוד משחקת ואינה מפחדת מן החסרון או לעולם הבא : חסד · שהיא מוכנת לעשות חסד :
עללות

בעו
ס"א ב' ומ

שנים
ב' לשון
אדמימות
[illegible]

ר' מנחם המאירי

זממה ונומר · כלומר שלרוב זריזותה היא משגת המכוון בלב · והנה מחשבתה להיות עמלה וטרחה כשאר קיים לקנות מחנה שדה או לטעת כרם והשיג מחשבתה לרוב זריזותה ולשאר הכונות איפשר שרמז בשדה על שלמות המדות הנמשלות לריח ואמר ריח בני כריח שדה וכרם על החכמה כי היוצא ממנה יין המשומר בענביו המשמח אלהים ואנשים או רמז בשד' על החכמות הטבעיות כמו שביארנו בענין ועתדה בשדה לך ובכרם לחכמות העליונות · ונטעה כרם נטע כתיב כלומר שהבעל נטע בסבתה והקרי נטע' כי מסבב הדבר יקרא פועל כדכתיב ואיכס היה בונה ר"ל מסבב הבנין : חגרה ונומר · כלומר שאפילו לא היה משבעה להתעמל כל כך היא משתדלת ומרגלת עצמה בזה וכן בשאר הכונות : טעמה ונומר · ולשאר הכונות הטעימה משל על הבנת הענין והכרתו כענין שביארנו בתפלת שבת מענגיה לעולם כבוד ינחלו · טועמיה חיים זכו · כלומר עם היות מענגיה והוא המקיימים אותו קיים תורייו נוחלים כבוד · טועמיה והוא המשיגים ענינו מצד החכמה זוכים לחיים נצחיים והלילה משל לעת המות ואמר לא יכבה נרה בלילה ההוא אבל תוסיף אור כאור החמה שבעתים : **ידיה** ונומר · כפה ונו' · נראה לי שכישור דקים וכישור הוא חתיכת עץ עגולה שמשימין אותה בראש הפלך להכביד ראשו עד שיכשר בו מעשה הטויה ונקרא בלשון לעז וידטי"ל והכונה בעוד שהיא טרוד' במלאכתה וידיה שלוחות בכישור ובפלך אם יזדמן שיבא לפעמים עני לפניה לא ימנענה כל טרדתה מתת לחמה לדל אבל תכף תאותה אותו תפרוס אליו כפיה לתת לו מלחמה או פירושו שמה שהרויח כותב' לעני ולא תאמר כמה עמלתי בזה ואיך אתנהו לאחרים זולתי וכן בשאר הכונות עם היותו עסוק לפעמים בעניני העולם לצורך הכרחי לבו על הילד המוסכן לתת לו ארוחתו · או פירושו ללמד ולהשפיע מחכמתו ממה שלמד ולא תצר עיניו לומר איך חרדתי כל החרדה הזאת והתעלמתי בכל מיני טורח ועמל לצורך זולתי : **לא** ונומר · מרבדים ונומר · ייחס הלבוש לבית כי כל מה שיתכסה בדבר יקרא המכס' לבוש כמו תהום כלבוש כסיתו שפירושו שהלביש הארץ מן התהו' · ומרבדים פירושו מצעות ואמר שאין לה יראת צנה ושלג וקור וחום כי כבר הכינה עצמה והקיפה ביתה במלבושים חשובים ושנים מענין תולעת שני · ר"ל בגדי צמר צבועים או פירושו כל אחד מבני ביתה לבוש שנים בצבע השני והוא צבע אדום נקרא בלשון ערבי כרמז ובלעז גראנה · ובשאר הכונות לא יבהל לקורות הזמן כי עמודיך ההגבל מהם או קרא שלג חסרון הידיעה וסכלו' החכמ' כי הוא המושל לקור חוק כי כבר מלא נפשו מן החכמות · וכן ענין מרבדים עשתה לה וכו' · המסך משל לזה : נודע ונו' · כלומר שמרתהו שלא יצטרך לזלזל עצמו לנוד הנה והנה כהדיוט אבל שנודע ויוכר בחשיבות ובמעלה בשער העיר מקום ישיבת נכבדי ארץ העיר וזקניה · ולשאר הכונות בהנהגתה יבא בעלה ר"ל השכל לתכלית הכבוד · ושערים רומז לשערי ציון ר"ל מסכות החכמים

אבן יחייא

והוא זממה ונומר וכל כך הריוח שהיא מרוחת בכל שנה בסחורתה ובמאכלים הוצאות ביתה שאם יעלה במחשבתה לקנות שדה היא לוקחת אותו ומוציאה אל פים מחשבתה · ומפרי כפיה שהוא ממה שמרוחת במלאכת ידיה היא נוטעת כרם שהוא ממדרג' יותר קטנ' מהשד' : חגרה ונומר והו' כי כל מעשיה המוזכרים יעשם בזריזות גדול כאלו חגר' מתני' בעוז להוציא קלה וזריזה לעשות כל מעשיה על דרך אזור נא כגבר חלציך ותאמץ זרועותיה ותראה אומץ וחוזק גם בעשות' מלאכת' · טעמה ונומר והא' כי אחרי שתטעם שטוב סחרה ויש בה תועלת גדול לא יכבה בלילה נרה וכל הלילה היא ונערותיה ואנשיה עושים מלאכתם מהצמר ופשתים בטרם יוצאו בזול ויחסר הריוח · ידיה ונומר ולכן היא בעצמה כדי לזרז את האחרות בידיה היא שולחת בכישור שהוא הכלי ששווים בו הנקרא בלע"ז רוחי"קה והכף שבכישור היא במקו' קוף ונקרא כן מפני שקושרים סביבו הפשת' שרוצים לטוות : וכפיה ונומר והט' כי במעט' כפיה תתמוך פלך ומחזו אחד כי יקדים לה כל עמל ידיה · כפה ונומר כי כפה פרש' לעני שירד מנכסיו ידי להחזיק בו · וידיה שתיהם ולא כף אחת לבד שלח לאביון שאין לו כל ותאב לכל דבר · לא תירא ונומר והו' לא ייראו בני ביתה מהקור בימי השלג וזה להיות כי כלם לבושי שנים שהם הבגדים הדקים האדומים בענין הנקרא איסקארלאטי אשר מחממים מאד להיותם ארוגים היטב אשר הרוח לא יעברם והצבע ההוא שומם נקביהם · מרבדים ונומר והו"א כי ערשה הוא מתוקן ויפה ונקי ומסובב מחשכים יפים הנקראים מרבדים על דרך אומרו מרבדים רבדתי ערשי · ולבושיה הם יפים משש וארגמן וכקיים · כי הוא כבוד גדול לאשה היותה נקיה בגופיה ומלבושיה וביתה · נודע ונומר והו"ב כי בשבתו בעלה בשבת תחכמוני עם זקני ארץ הוא נודע ומוכר בעדה · כי בכבדם אותו יקראוהו בשם איש פלנית האשת חיל · סדין ונומר והו"ג כי הסדין וכלי הבית שעשתה בשכבר לצורך ביתה בטרם שיקרעו לגמרי תמכרם · וכן החגורות וכל מלבושי בני ביתה אשר יחגרו אותם וכבר ם ימכרם לכנעני והוא הסוחר הנקרא איסטר"אצירולו בטרם שיבלו לגמרי · ומהדמים ההם יקפה כלים חדשים · עוז ונומר והו"ד כי לא יהיה לה מדת הרכות לבב שבנשים אבל יש לה מדת העוז והדר הגבור' וכלו המדה הזאת היא לבושה בטבע · ואין לה מדת הנשים הזקנות שמפני הבליות שנוברת עליהם הן תמיד צועקות ומריבות עם בני הבית · אבל אפילו ביום האחרון מימי חייה היא שוחקת ויש לה פנים כעיומות : פיה ונומר והט"ו · ואז בימי זקנותה לא תצעק ולא תדבר דברי הבאי כמשפט הזקנות · רק כשתפתח פיה יהיה לדבר חכמה לתת עצה טובה להרה ויולדת יחדיו ולחול ולקטן מסגולות כפלאות כשתה בימי עלומיה בילדיה ובעלה ואנשי ביתה · ותורת חסד על לשונה כי היא מתפללת לאלוהיה וקוראה בתורתו תורת חסד כפי אשר השיגה ידה כדי להנצל מדינה של גהינם :
כופיה

קב ונקי

זממה · אם יעלה במחשבתה לקנות שדה במה שהיא הרויח' בעמל ידיה היא תקנהו ואפי' נטיעה שהוא דבר קשה לרוב ההוצאה שיוציא בה האדם היא לרוב חריצותה ממה שהרויח בכפיה נטעה כרם : חגרה · לפי שדרך האדם הרוצה לעשות ענייני בזריזות יחגור מתניו ואז ימצא עצמו מוכן וזריז לכל הצריך כאומרו אזור נא כגבר חלציך ואמר שהאשה שהיא על זה התאר היא תאזור הזרה בגבורה וזרועותיה יהיו אמצים וחזקים לעשות הצריך : טעמה כי טוב סחרה · לשון עצה כמו וטעם זקנים יקח יעצה עם עצמה · או מן טעמו וראו בעבור שטעמה שהמסחר שהיא משתדלת בו טוב · או השדה או כרם שלקחה ביום ובלילה משתדלת עד שתפרע דמי הקנייה : ידיה · כישור הוא העץ הקטן שטוות בו · ופלך העץ הגדול שעומד בו מה שאינו טווי · ויש אומרים שפלך הוא פוס: וכישור קוסוירו המכשיר את הפלך לטוות : כפה פרשה · אמר שהאשה שהיא אשת חיל מרחמת על העניים לטוב טבעה ונועם מדותיה ואמר כי ברחותה העני והוא האדם שירד מנכסיו תפרוש לו כפה לתמוך בה ובעבור שהעני אינגו כל כך דל כמו האביון אמר ד"מ שהיא תרחם עליו ביד אחד אמנם ברחותה האביון והוא העני ביותר תקימהו ותעזרהו בשתי ידיה · או יהיה אומרו כפה פרשה לעני · כלומר שהיא בעצמה תתן הלחם אל העני בידה שיבוא בפתח ביתה ולא תסמוך בזה את נערותיה · ואם תדע אביון שלא יחזור על הפתחים שהיא תשלח לחם שתעשה בידיה בעבורה אל האביון · או יאמר שהיא תשלח מה שהרויחה בעמל ידיה אל האביון · וי"מ בכפה פרשה הלחם והכנה אותו לעני ובידיה לקחה הלחם ושלחתו אל האביון : לא תירא · אינה מתפחדת שיתקררו בני ביתה כי כלם לבושים מבגד שני ומתולעת שני · או יאמר לא תירא מביתה פן ירד בו השלג בזמן השלג כי כל ביתה מלופה מבפנים ומאחז בבגדים מן התולעת השני עד שהשלג לא יוכל לעברו · או תהיה הא"ו במלת תירא לנכח לזכר אמר אם תרצה אתה בן אדם להכנס לביתה בזמן הקור לא תירא מן הקור כי תמצא כל ביתה מאחז בבגדים או תמצא בבית' האש במלת שנים : מרבדים · לשון מכסה קובירטור בלעז · ויש לפר' מרבדים ענקים מרביד זהב כי כבר כת' לא תירא לביתה ואמר שהמלבושים שהיא לובשת הם שש וארגמן לכבוד ולתפארת : נודע · לפי הכרה כאשר ישב עם הזקנים יספר בשבחיה ויכבדוהו בעבורה : סדין · פי' עלית של פשתן ליכסול בלעז · וי"מ מטפחות · וחגור הוא האזור · ובכנעני פי' סוחר אמר כי האשה שהיא אשת חיל היא עושה מן הסדינים מה שיספיקו לצורך ביתה ומוסף על זה שהיא מוכרת מהם וכן היא עושה חגורות ונותנת היא ליד התגרי' שימכרום בעבורה · או מוכרת מהם לההגרים · עוז והדר · ידוע כי העוז וההדר אינם מלבושים שילבשו אמנם המכוון מכם הוא שהאשה שהיא אשת חיל כאזרת בגבורה לא שתהיה רכת לבב כטבע הנשים אמנם הוא מחזקת ומתגברה בכל עוז במה שיש לה לעשות והיא תשחק ותלעג על מה שיבוא מן הזמן כי לא תירא מרעב כי יהיה בארץ · או פן יחולו עליה מקרים מזיקי' כי יש לה מן ההון מה שיספיק לה בעת רעה וגם תשחק לימי זקנה כי לא תפחד שיבא לעת הסרון לעת זקנתה : פיה פתחה · לא תפתח פיה בדברי הבל וסכלות רק פותחת אותו בדברי חכמה ודעת וכשהיא מדברות תמלא על לשונה תורת של חסד · או ירמוז אל התורה ממש שכולה חסד :
כופיה

צופיה · היא בביתה נותנת לב על צרכי בני ביתה איך יתנהגו באמת ובלכניעו' · רבות
בנות · כך מאשרין אותה בעלה ובניה : שקר החן · אשת חן ויופי אין מתהללין אותה
אלא הכל הבל ושקר אבל אשה יראת ה' היא לבד תתהלל · מעשיה · כשרון מעשיה
מעיד עליה לבללה בשער העיר כל יוצא ובא וזו המליצה שפירשתי אבל כפי המשל
על התורה ולומדיה הפרשה
מתבאר' · אשת חיל היא התור'
מי ימצא אשרי הזוכה למצוא
אותם · מפנינים מרגליות ושלל
לא יחסר · אוכל פירות בעוה"ז
ובעה"ב · דרשה למר ופשתים ·
לפי שהמשילה לאשה דבר לפי
המליצה בצרכי מלאכת הנשים ·
והמשל כך הוא · דורשת התור'
מקר' משנה מדרש ומחזרת
אחריהם שהם צרכי התלמידים ·
היתה כאניות סוחר · מבית'היא
ללומדיה ברכה ומזון · ותקם
בעוד לילה · משכימו' באשמור' ·
ותתן טרף לביתה · שונה הרב
לתלמידי' · וחק הקבוע להם . :
זממה שדה · זממה בזמם וכרסן
את עשו איש שדה · ותקחהו מן
העולם להאבידו · מפרי מעשיה
נטעה כרם · ישראל לקיימו
לחיי העה"ב · טעמה דבורה ·
לא יכבה בלילה נרה · בליל כתיב חסר ה' בליל שמורים שנגפו המצרים היא האירה
לישראל והגיה' עליהם · בכישור בכשרון מעשים · תמכו פלך · משען ומשענה ·
כמו מחזיק בפלך · כפה פרשה · למי שמשים עצמו עליה כעני בו היא תתקיימת ·
לא תירא לבית' משלג · שדנין בו הרשעים מאש לשלג · לבוש שנים · ברית דם
מילה · ד"א מלבושים בכפל · כתין תתן · פתוח תפתח · העוק תעניק · כל אלו
מגילין אותן משלג גיהנם כך הוא נדרש בתנחומא · סדין עשתה · לבוש תפארת
כותנת לחכמים · וחגור נתנה לכנעני · למי שהוא חגור בסחורתה כותנת אזור
לתגריהם · ליום אחרון · אין להם להתעכב מיום הדין כי יכלו ממנו וכל ימי חייהם
ישחקו ליום הדין · מי שאינו צריך לדאג נופל בדבר לשון שחוק כמו וישחק לרעש
כידון · צופיה הליכות ביתה · התורה מלמדתם דרך הטוב לפרוש מן העבירה · קמו בניה התלמידים · בעלה הקב"ה · שקר החן · שבמלכי האומות · והבל גדולתן
ויופין : תנו לה · לעתיד לבא מפרי ידיה תפארת וגדולה עוז פאר וממשלה :
נשלם ספר משלי

צֹופִיָּה הֲלִיכֹות בֵּיתָהּ וְלֶחֶם עַצְלוּת
לֹא תֹאכֵל׃ קָמוּ בָנֶיהָ וַיְאַשְּׁרוּהָ
בַּעְלָהּ וַיְהַלְלָהּ׃ רַבֹּות בָּנֹות עָשׂוּ
חָיִל וְאַתְּ עָלִית עַל־כֻּלָּנָה׃ שֶׁקֶר הַחֵן
וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה יִרְאַת־יְהוָה הִיא
תִתְהַלָּל׃ תְּנוּ־לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ
וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ׃

וְגַלְיָן אָרְחָתָא דְבֵיתַהּ וְלַחְמָא
חֲבִינָאנוּת לָא אָכְלָה׃ קָמוּ בְנַהָא
וִיהַבוּן לַהּ טוּבָא בַּעְלָהּ וּמְשַׁבַּח לַהּ׃
סַגִּיעָן בְּנָתָא דְקַנְיָין וְאַתְּ עֲבַרְתְּ עַל
כֻּלְהֵין׃ מְטוּל דְשִׁקְרָא הוּא חִנָּא
וּסְרִיק הוּא שׁוּפְרָא אִיתְּתָא דַחֲלַת דַּאֲלָהָא הִיא תִשְׁבַּחְתָּא׃ הָבוּ לְהוֹן
פֵּירֵי דִידַהָא וְנִשְׁבְּחוּנָהּ עוֹבָדֵי בְּתַרְעֵי׃

סכום פסוקי דספר משלי תשע מאות וחמשה
עשר וסי' תת"ק ט"ו ורציו לפני שבר גאון וסדריו
שמונה :

הילכות ד' ולית דכוותי' כ"ב וסי' נמסר בתלים סי' ס"ה : ויאשרוה ב' וסימ' אחת היא יונתי · קמו בניה
ויאשרוה : עלית ג' וסי' מה לך איפה כי עלית כלך לגגות גם שם עלית לזבח זבח · ואת עלית על כלנה :
והבל ג' וסימני' נמסר בסדר בראשית וישע"ה ריש סימן מ"ט : התהלל ב' וסימ' בקדוש ישר' תתהלל ·
אשה יראת יי' היא תתהלל :

ויהללוה [illegible]

צופיה · תמיד היא צופיה ומבטת ההליכות והדרכים אשר יובילוה אל ביתה אשר
תתחבר בו אל השכל להשפיע לו מהחום המצטרך לו בחקירותיו ולא תאכל מזון העצל
שהוא חסר התיקון אך כל מה שתקנה מאלו הצורות הדמיוניות יהיה שלם התיקון
להביט אל השכל הנה האשה אשר בה משפטה תשוקה מצד כחות הנפש וגולד השכל :
רבות בנות · ויאמרו כי רבות
בנות עשו חיל אך את עלית על
כלנה : שקר החן · אשר במה
שתכין אל השכל פעמים יבא
זה נטעות בדרושים העמוקים
אשר לא תחובר להם יראת יי' :
תנו לה · הנה לאשה אשר כזאת
יותן מפרי ידיה כי ימשך
מההשגחה הדבקה בסבת' בשכל
טוב לו גם בדברים הגופיים
כמו שביארנו בד' מספר מלחמו'
יי' ויהללוה מעשיה בשערי' שאם
יסופר נועם תלותיה וטוב
מוסרה ויראתה מהש"י והנה
התועל' בזה המאמר לפי הנמשל
מבואר ובו תועלת עוד לפי
המשל להיישיר האשה שתשתדל
בעבודת בעלה ובתיקון ביתה
בזה האופן :
נשלם ספר משלי

קמו בניה ויאשרוהו בפ"י
אגיהם והמ"כ בה בעלה
וגומר את ההלל ומהללה
בפני ההרים גרבים
לפוסס כשרונה ומעשיה
הטובים :

תם ונשל' ספר משלי

אבן עזרא

עצלות · אשת עצלות : קמו · בבקר בניה כי לא יכבה בלילה נרה · ויהללוהו זה
המהלל שיאמרו לה · רבות בנות עשו חיל קנו חיל · עלית כמו ותעל אחד מגוריה
כלומר גדלה על כלנה : שקר החן · גם זה הפסוק מהלל בניה הוא שהם אומרים
לשקר אשת החן והבל הוא היופי : תנו · הבעל אומר לבניו תנו לה מפרי ידיה עד
שיהללוה המהללים על מעשיה או מעשיה הם יהללוה והכתיבה כדבור כענין תנו לייי
אלהיכם כבוד : נשלם ספר משלי

אבן יחייא

צופיה וגו' וה"ו ואף כי היא זקנה מאד · לחם עצלות לא תאכל · אבל תשב לראות הליכו' ביתה
והכתובות מלבושיה וכסותיה כדי להישירן בדרך הטובות והישרות · קמו וגומר זה שאחרי
מותה קמו בניה ויאשרוה בעלה ויהללה · רבות וגו' כקוראם בקול גדול לאמר רבות בנות עשו
חיל ובקראם אשת חיל ואת עלית על כלנה · שקר וגומר והעיקר מפני שאנו מהללים אותך איכו
מפני החן והיופי שהיה לך במראך ובמעשיך בענינים הזמניים · כי שקר הוא החן ההוא והבל
הוא היופי ההוא להיותו הווה ונפסד רק היא תתהלל מפני היותה אשה יראת ה' ובעלת גמילות
חסדים · תנו וגומר ולכן אתם מלאכי מרום תנו לה בגן עדן מפרי מעשה ידיה המשובחים
ובכלל הנה שמה וזכרה לא יסוף מעולם כי יהללוהו בשערים ויהללו מעשיה מדור לדור · והנה
הנמשל מהפרשה הזאת אם שיהיה מכנסת ישראל בין האומות אשר כעלה על כלם ועשה חיל ·
ואם שיהיה מהנפש המשכלת בין שאר הנפשות המשכיל יבינהו מעצמו · ישתבח העוזר האמיתי
אשר עזרני להשלים תאותי בפירוש ספר החכמה משלי הלז והוא ימחול ודוכותי ויזכני להראות
בפלאות מתורתו והיתה השלמתו ראש חדש מרחשון שנת י פר"ח בימיו בדיק אמן :

ר' מנחם המאירי

התכמים ולטוב שכלו יודע שמו ומפורסם שלמותו וזקני ארץ כלומר שטרח בעשיית הסדין לא תספיק
לה כנס עד שתעכבהו לשכב עליו להנאת עצמה אבל תמכרהו לקנות בו דבר קיים וכן בעשיית
החגור ושאר התכשיטין שטרחה בעשייתם לא תעכבם לעצמה לקשוט ולתכשיט אבל נותנתו לסוחר
למוכרו ולקנות ממנו דבר קיים · ולשאר הכונות הסתמם בהנאות תכט לפעמים כפי הצורך
ההכרחי ומיד תמכרהו ותעזבהו · והכנעני מונח על היצר הרע · וחגור מושאל על דבר חוגר
האדם המונע בגדיו מהתפשט חוץ ממקום הראוי להם · והחגור מושל על שכתנה גדר וסייג ותקן
כל יעברנהו : עוז וגו' · רמז על עמדה בכבוד וליום אחרון רמז על עת הזקנה שלא יכלה עוד
להתעמל ולרוב מה שנזדרזה והכינה עצמה בבחרותה שחקה לסוד ולכפן בעת זקנותה ולשאר
הכונות רמז על יום המות ר"ל שלא תפחד מן המות בדעתה כי תמלא עמל כפיה ותנוח ותעמוד
לגורלה : פיה וגו' · בחכמה ר"ל בשכל ובדעת כלומר שכל דבריה נאמרים בשכל ובונה · ותורת
חסד על לשונה הוראת עשיית החסד לכל הצריך לו · ולשאר הכונות תכמה רמז לשלמות
המדות שגמילות חסדים מהגדולות שבהם והקדים המאוחר לקדימת מעלתו :
צופיה וגו' · ר"ל מעיינות ומשגחת בכל צרכי ביתה והליכות כל הולך הביתה וכל מלאכת'
בזריזות והוא ענין ולחם עצלות ר"ל תבשיל שיעשה בעצלות אבל כל מעשיה בזריזות
ונתרשלות · וכן בענין החכמה לשאר הכונות : קמו וגו' · כלומר קמו בניה ובעלה מתשכבם ומצאו מזוגים מוכן ואז יאשרוה ויהללוה · ולשאר הכונות רומז על כחות הנפש והשכל או על המושפעים
מתכמתו · ודרך כלל אמר אחר זה : רבות וגו' · ר"ל שהגיעה לתכלית השבח · שקר החן והבל היופי · אשה יראת יי' היא תתהלל · רמז שלא ישבחנה ביופי ובחן אבל לזריזותה בטוב מעשיה וכן
לשאר הכונות ולהורות הגמול התכליתיי אמר בתחלת דבריו · תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה · ר"ל יעמידוה בערך משובחת ומהוללת :

ומהנה נשלם מה שנראה לנו לכללו בספר משלי תהלה לאל חי

קב ונקי

צופיה הליכות ביתה · צופה ומבטת הדרכים שהם חוץ לביתה ובאים לביתה לראות אם יבואו סוחרים לסחור עמה או לראות העוברים ושבים אם תראה להם דבר מן הדברים הצריכים לה לצורך ביתה ·
או יאמר שהיא צופה הנהגות ביתה לראות אם הולכות על סדר נאות ולא תאכל לחמה בעצלות כאשה עצלה שיושבת רוב היום לאכול ולשתות רק אוכלת בזריזות כדי לחזור במלאכתה : קמו בניה ·
שהיא אשת חיל לא יקרה לה מה שיקרה לנשי' הפחותו' שלרוע מדותיהם אפילו בניה ובעלה שהם עצם מעצמיה ובשר מבשרה לא יוכלו להתאפק שלא יספרו בגנותה רק זאת שהיא אשת חיל בניה
מאשרים אותה כלומר שיודו שהיא המהוללת שבנשים ובעלה גם כן היה מהללה לנועם מדותיה · או יאמר שבניה והם יוצאי חלציה יהיו טובים דומי' לה ולא יהיה אחד מהם מי שיבייש פני אמו
· ואמר ויאשרוה · ר"ל כשיגדלו בניה לנועם מדותיהם ועוד שכלם יורו על היות אמם מאושרת שבנשי' לפי שהבן נוצר מדם האם וכשיהיה הבן טוב יורה על האם שהיא ממזג טוב וכשיהיה
יורה כי מזג אמו רע על הרוב : רבות בנות · חיל כמו וישראל עושה חיל וזהו השבח שישבחוה בניה ובעליה רבות בנות קנו ממון ברוב זריזותם ואת עלית בגדולה ובזריזות על כלנה והאם
אומנה בחכמה : שקר החן · ועוד יאמרו במהללה כי אין האשה על רוב יופיה מהוללת אם לא יהיו מעשיה יפים ותהיה בה יראת ה' אך האשה הזאת והדומה לה במדותיה שהיא אשת חיל
יראת ה' היא תתהלל כלומר היא ראויה שיהללוה בני אדם · או יאמר שקר החן והבל היופי כלומר יאמרו בניה ובעלה האשה הזאת אשר אנו מספרים מהללה אעפ"י שהיא נושאת חן ויש בה מן
שראוי שתקרא בעבורה יפה שקר הוא זה החן וזה היופי כלומר הבל הוא ולא נשבח אותה בעבור זה אלא בעבור מה שקבלה מיראת השם יתברך והוא אמרו אשה יראת ה' היא תתהלל בעבור מה
יראת ה' היא ראויה להלל · או יאמר שקר החן כלומ' אינו דבר של כלום החן והיופי שיש בה בערך מה שיש בה מיראת השם ית' או יהיה אומרו אשה יראת ה' היא תתהלל כלומ' האשה שהיא יראה
תתהלל בעצמ' כלומר היא עושה מעשים שבעבורם יהללוה וכאלו היא מתהללת בעצמה : תנו לה מפרי ידיה · אחר שהזכיר האשה שהיא אשת חיל וספר כל התארים שצריכה שתתואר בהם והמהלל
בניה ובעלה אמר מחבר הספר לבעלה ולבניה תנו לה מפרי ידיה אחר שהיא השתדלה זה ההשתדלות הגדול ואספה מנועם המדות מה שאספה וקבלה מן ההון מה שקבלה תנו גם אתם לה פרי
תגמלו גם אתם חסד לה כפי מה שיחייבו טוב שכלה ונועם מדותיה · או יאמר עשו אותה חסד וכבוד כי הכל הוא מה שקנתה בעמל ידיה : ויהללוה בשערים · כלומר אינה צריכה
שתתהלל היא או שיהללוה האנשים רק מעשיה הטובים הם הם שיהללוה ויורה על היותה מהוללת וכאלו המעשים הם ידברו · ויתנו לה · היא הכתיבה בדבור · כענין תנו לאלהיכם כבוד
בי"לאו · בריך רחמנא דסייען מריש ספרא ועד כען :

תושלבע